

Stanford University Libraries
3 6105 121 158 138

S. Orgelbranda

Encyklopedja Powszechna.

WARSZAWA.

DRUK. TOW. S. ORGELBRANDA SYNÓW,

Krakowskie-Przedmieście № 66.

S. Orgelbranda

Encyklopedja Powszechna

Z ILUSTRACJAMI I MAPAMI

Tom IX.

Od Krut Bolej do Marr.

Z 713 rysunkami, i tablicą kolorowaną.

WARSZAWA.
WYDAWNICTWO TOWARZYSTWA AKCYJNEGO
ODLEWNI CZCIONEK I DRUKARNI
S. ORGELBRANDA SYNÓW.
1901.

ДОЗВОЛЕНО ЦЕНЗУРОЮ.

Варшава, 17 Марта 1901 года.

K.

Krut-Bolej, pseud. Edwarda Lubowskiego.

Krutilo Jan, malarz krakowski. W r. 1545 wykonał obraz ołtarzowy do kościoła św. Marka w Krakowie.

Krutta *(Crutta)*, herb: Na tarczy ściętej z pasem złotym przez środek, w polu górnem zielonem — trzy gwiazdy złote, w dolnem błękitnem, pod złotą gwiazdą, nad czerwonem sercem — orzeł srebrny. U szczytu gwiazda złota. Labry z prawej strony zielono-złote, z lewej błękitno-srebrne. Nadany z indygenatem 1775 r. przez Stanisława Augusta.

Krutta.

Kruzer.

Kruzer *(Croser, Crosser)*, herb: W polu błękitnem—trzy srebrne krokwie pomiędzy trzema srebrnemi kubkami. Indygenat za Jana III, 1683.

Kruziński Wincenty, fortepjanista spółczesny, autor wielu śpiewów i utworów fortepjanowych, nauczyciel muzyki, założyciel i b. redaktor *Echa muzycznego*, wydaje obszerną „Szkołę wstępną kompozycji muzycznej," zawierającą zasady muzyki, harmonji i kompozycji (Warszawa, 1899—1900).

Kružka, rosyjska miara objętości, $^1/_{10}$ wiadra, dzieli się na 10 czarek i=1,23 litra czyli kwarty nowopolskiej.

Krwawa biegunka, ob. Dyzenterja.

Krwawa puchlina, toż co Haematoma (ob.).

Krwawe wymioty, ob. Haematemesis.

Krwawica, roślina, ob. Haemanthus.

Krwawienie z nosa *(epistaxis)*, jedna z najczęstszych przypadłości, szczególnie u ludzi młodych i małokrwistych, następująca skutkiem łatwego pękania drobnych tętniczek błony śluzowej. Powstaje przy wysiłkach, wzruszeniach moralnych, przy ucisku na szyję, lub przy jakiejkolwiekbądź przeszkodzie w obiegu krwi żylnej głowy; w niektórych chorobach zakaźnych, jak tyfus, dyfteryt, jest często pierwszym objawem cierpienia. Często towarzyszy również chorobom wątroby, śledziony i nerek, jako następstwo podniesionego ciśnienia w systemacie krwionośnym. Wreszcie wszelkie cierpienia jamy nosowej, jak: owrzodzenia, polipy, mogą wywoływać obfite nieraz krwawienia. Zależnie od miejsca pęknięcia naczynia, krew wycieka przez nozdrza, lub też zalewa jamę nosogardzielową i przy kaszlu przez usta wydalaną zostaje; wtedy łatwo symulować może krwotok z krtani lub płuc. Zatamowanie krwotoku najłatwiej udaje się przez zatamponowanie jamy nosowej watą lub gazą aseptyczną.

Krwawnica, *hematyt*, ob. Żelazo (rudy).

Krwawnica, *Krwawnicowate* rośliny, ob. Lythrum, Lythraceae.

Krwawnik *(Achillea)*, rodzaj roślin z rodziny złożonych, cechujący się kwiatogłówkami o kwiatach licznych, zebranemi w baldaszkogrona; kielich jajowaty o łuskach dachówkowatych; kwiaty wewnętrzne dwupłciowe, rurkowate, brzeżne —żeńskie, języczkowe; nasiona ściśnione. Należą tu zioła trwałe w Europie i Azji północnej i zach. w 60 około gatunkach. Najwięcej znanym jest **K.** *pospolity (A. millefolium)*, pospolity wszędzie w Europie i Ameryce płn., po łąkach i miedzach; liście pierzasto-dzielne, o wcięciach szczupłych, nitkowatych, kwiaty drobne, białe, czasem cieliste lub różowe. Cała roślina ma woń nieco aromatyczną, smak gorzki i cierpki i była

Krwawnik.
A. kwiat.

niegdyś używana jako środek wzmacniająco - pobudzający, zewnętrznie w leczeniu ran; nazwa rodzajowa pochodzi od Achillesa, bo sokiem tej rośliny miano leczyć rany w wojnie trojańskiej. Kwiaty i liście zawierają olejek eteryczny, substancję gorzką *(achileinę)* i kwas akonitowy. Ma również znaczenie jako roślina pastewna, zwłaszcza dla owiec. *A. atrata* i *A. maschata (iva)*, na Alpach, wchodzą w skład *herba genippi*, stanowiących tak zwaną herbatę szwajcarską; iva zawiera obok achileiny także *iwainę*, oraz kilka olejków i służy do wyrobu likieru iwowego. Jako ozdobne, wymienić można *A. nobilis*, o kwiatach czerwonych, i *A. tomentosa*, o kwiatach czerwono żółtych. Od rodzaju tego oddzielonym został kichawiec (ob.).

Krwawnik, minerał, toż co karnjol (ob.).

Krwawy chleb, *krwawiący chleb*, ukazywanie się plam czerwonokrwistych na chlebie, mięsie, białku, kartoflach i innych pokarmach. Zjawisko to, znane od bardzo dawnych czasów, wzbudzało nieraz przesądy i podniecało namiętności ludu. Wywołuje je bakterja, *Micrococcus prodigiosus*, która działalnością swą życiową rozwija barwnik czerwony, pokrewny rozanilinie. Podobnem jest też zjawisko niebieszczenia mleka, powodowane przez bakterję *Bacterium cyanogenum*. Por. Schröter „Ueber einige durch Bacterien gebildete Pigmente" (w piśmie „Beiträge zur Biologie" 1872).

Krwawy djabeł, ob. Djabeł krwawy.

Krwiobieg, ob. Obieg krwi.

Krwioplucie, wydzielanie krwi przy kaszlu w skutek krwotoku w oskrzelach lub płucach, bywa przy długotrwałych katarach oskrzeli, przy częstym suchym kaszlu kokluszowym, wreszcie najczęściej przy gruźlicy płuc. W tej ostatniej zwykle powstają krwotoki do jam rozpadowych z naczyń przez nie przebiegających, następnie zaś krew przez oskrzela wydzielaną zostaje z kaszlem. Każde K. powszechnie poczytywane jest za objaw suchot płucnych, jest to jednakże mniemanie błędne, spotyka się bowiem i u histeryczek, a także u niektórych kobiet perjodycznie wzamian miesiączkowania prawidłowego. Krew, pochodząca z dróg oddechowych, różni się od krwi z nosa napływającej obecnością pęcherzyków powietrza. Wszelkie cierpienia, podnoszące ciśnienie w układzie krwionośnym (wady serca, choroby nerek), pośrednio także wywołać mogą pękanie naczyń oskrzelowych i K. Chorym przy K. zaleca się zupełny spokój, zimne napoje, lód na piersi, a ze środków lekarskich: sporysz, ergotynę, naparstnicę.

Krwiste drzewo, ob. Haematoxylon.

Krwisty deszcz, *krwawy deszcz*, deszcz zabarwiony czerwono substancjami różnego pochodzenia, mineralnemi lub organicznemi, zwłaszcza drobnemi wymoczkami. Śnieg na Alpach i Pirenejach, pokryty czerwonym, jednokomórkowym wodorostem *Sphaerula nivalis*, daje zjawisko *śniegu krwistego*. Ob. Deszcz.

Krwisty śnieg, ob. Krwisty deszcz.

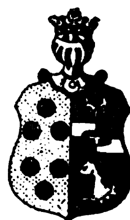
Krwiściąg *(Sanguisorba)*, rodzaj roślin z rodziny różowatych, typ plemienia krwiściągowych, mający za cechy: rurka kielicha 2—3 przysadkami opatrzona, w wierzchołku ścieśniona, na brzegu 4-szczepna: korony brak, pręcików 4—6—15, znamię główkowate; owoc — orzeszek, zamknięty w trwałym kielichu; należą tu suche zioła w krajach umiarkowanych, o liściach nieparzysto - pierzastych i kwiatach zebranych w kłosy jajowo-podłużne. Po łąkach wilgotnych w całej w Europie pospolity jest K. *lekarski (S. officinalis)*; kwitnie w czerwcu, lipcu i sierpniu, łodyga dorasta 60 — 90 cm., kwiaty drobne, ciemno purpurowe. Korzeń, pod nazwą *korzenia pimperneli*, był niegdyś używany do tamowania krwi; młode liście nadają się na jarzynę. K. należy też do dobrych roślin pastewnych, lubiony jest zwłaszcza przez owce. K. *mniejszy*, ob. Żyleniec.

Krwiściąg.

Krwotoczek, wodorost. ob. Protococcus.

Krwotok, ob. Naczynia krwionośne.

Krybelli *(Cribelli, Crivelli)*, herb: Na tarczy dwudzielnej w polu prawem złotem sześć kul (górna błękitna z trzema srebrnemi liljami, reszta czerwone). Lewe pole składa się z trzech części: w górnej czerwonej — orzeł srebrny; w środkowej czterodzielnej, I i IV srebrnej, II i III purpurowej — przetak złoty we środku; w dolnej zielonej — pół srebrnego konia. Indygenat z r. 1578 za króla Stefana.

Krybelli.

Krychtonit *(kibdelofan)*, jedna z odmian tytanjanu żelaza, znadująca się w St. Christophe w Oisan; krystalizuje w romboedry śpiczaste, bardzo ścięte, napotyka się także w blaszkach cienkich, rozsianych w utworach krystalicznych, przypominających żelaziak błyszczący.

Kryda Aleksander, lekarz, * 1827 w Głogowie (obwód Rzeszowski), studjował chemję w Wiedniu, a medycynę w Krakowie, gdzie 1861

został docentem toksylogji; był też lekarzem zdrojowym w Szczawnicy. Wraz z Brykiem (ob.) przeprowadził badania nad działaniem chloru na tkanki organiczne.

Krydener *(Krüdener)*, herb: W polu złotem—dwa poprzeczne pasy blankowane ze stron obu. U szczytu kółko złote.

Krydener.

Kryg.

Kryg *(Krieg)*, herb: W polu czerwonem—rycerz zbrojny z przyłbicą otwartą, z pióropuszem czerwonym na hełmie i szablą w prawej ręce, z lewą przy pochwie. Nad koroną i hełmem ukoronowanym pół rycerza, jak na tarczy. Labry czerwono-srebrne. Indygenat galicyjski z r. 1820.

Krygel *(Krügel)*, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem błękitnem, między trzema parami gwiazd srebrnych — dwa pasy prawoukośne czerwone; w lewem czarnem—lew złoty wspięty. Nadany z nobilitacją 1791 przez Stanisława Augusta.

Krygel.

Kryger.

Kryger, *Krygier* *(Krieger)*, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem złotem—skrzydło czarne, w lewem czerwonem—srebrne.

Krygshaber *(Kriegshaber)*, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem srebrnem—dwa snopy złote; w dolnem błękitnem—kotwica srebrna. U szczytu, między dwoma czarnemi skrzydłami snop złoty. Nadany 1794 r. przez Franciszka II.—K. II: Na tarczy 4-dzielnej, z pasem czerwonym poprzecznym przez środek, na którym gwiazda złota, w polu I srebrnem—dwa złote snopy, w II błękitnem—ul złoty, w III—kotwica srebrna, w IV—pół konia. Nad tarczą dwa hełmy ukoronowane: w I—snop złoty między dwoma czarnemi skrzydłami, w II—pół konia. Labry przy I błękitno-srebrne, przy II—czerwono-złote.

Krygshaber I.

Krygshaber II.

Krygsztejn *(Kriegstein)*, herb: W polu srebrnem — rycerz stojący w zbroi, z listkami koniczyny w prawej ręce, z lewą na biodrze opartą. U szczytu dwa skrzydła srebrne. Labry czerwono-srebrne. Nadany 1790 r. przez Stanisława Augusta.

Krygsztejn.

Kryjące farby, *pokrywające farby*, toż co gwasze (ob.).

Kryjolit, ob. Kryolit.

Krykowie, plemię indyjskie, ob. Creeks.

Kryłow Jan, znakomity bajkopisarz rosyjski, * 1768 w Moskwie, † 1844 w Petersburgu; otrzymawszy bardzo zaniedbane wychowanie, gdyż nauczył się zaledwie czytać i pisać od matki i nieco po francusku od pewnego Francuza, bawiącego w domu gubernatora twerskiego, resztę zawdzięczał sam sobie. Czytanie bez wyboru wszystkiego, co mu podpadło pod ręce, wcześnie rozbudziło jego fantazję. Największy wpływ wywierały nań dzieła dramatyczne. W 16 r. życia napisał operę „Kofejnica," która nie była ani wystawioną, ani drukowaną, zjednała jednak K. protektorów, którzy wyrobili mu urząd w Petersburgu; 1786 napisał K. tragedję „Filomela," wydrukowaną w zbiorze p. t.: „Teatr rosyjski." 1790 opuścił służbę, żeby się wyłącznie poświęcić pracy literackiej. Już 1789 wespół z Rachmanowem wydawał czasopismo *Poczta duchów*, wkrótce je jednak zawiesił. 1792 rozpoczął wydawnictwo czasopisma *Zritel*, które w tymże jeszcze roku zamienił na pismo literackie *Petersburgskij Merkurij*, ale i to po roku wychodzenia upadło. W artykułach dziennikarskich okazał K. talent satyryczny, dar spostrzegania i grun-

towną znajomość ojczystego języka. Zarzuciwszy na zawsze dziennikarstwo, wziął się do pisania komedji prozą, jak: „Bieszennaja siemja" (1793); „Soczinitel w prichożej" (1794) i in., które zwróciły na niego uwagę Katarzyny. Następnie porzucił zupełnie literaturę i oddał się cały rozrywkom. 1801 wziął go z sobą do Rygi ks. Galicyn w charakterze sekretarza; wkrótce jednak porzucił to zajęcie i przez dłuższy przeciąg czasu przemieszkiwał u ks. Galicyna na wsi w gub. Saratowskiej. 1806 powrócił do Petersburga i wystawił na scenie komedje: „Modnaja ławka" i „Urok doczkam," w których wyśmiewał używanie przez towarzystwo rosyjskie języka francuskiego, oraz ślepe naśladowanie mód francuskich. W tym także czasie wydrukował przełożone z La Fontaina bajki: „Dub i Trost'" i „Razborcziwaja niewiesta." Wtedy zachęcony przez Dmitriewa poświęcił się wyłącznie temu rodzajowi poezji. W r. 1809 wydał pierwszy zbiór swych bajek (w liczbie 23), nader przychylnie przyjęty, co spowodowało go do wydania 1811 i 1812 nowych zbiorów. 1811 został **K.** członkiem akademji rosyjskiej, od r. zaś 1812 urzędnikiem przy bibljotece publicznej i czynność tę spełniał aż do 1841 r. Wszystkich bajek **K.** jest przeszło 300, z tej liczby około 50 naśladowanych z obcych autorów, pozostałe zaś są oryginalne; w nich najlepiej odbiły się właściwości jego talentu: rozum praktyczny i jasny, dar spostrzegania, znajomość życia, pojmowanie ducha języka narodowego i ironja, wypływająca ze spokojnego zapatrywania się na życie. Zupełne wydanie dzieł **K.** wyszło staraniem Pletniewa po raz pierwszy w 3 t. (Petersburg 1847, 8 wyd., t., 1864). Wydania bajek są nader liczne. Bajki **K.** są przekładane na wiele języków obcych, na polskie tłómaczył je Jałowiecki (Wilno, 1852), Gliński (2 zeszyty, Wilno, 1861—63) i Baryczka (Warszawa, 1884).

Kryłów, osada w gub. Lubelskiej, pow. Hrubieszowskim. nad rzeką Bugiem; liczy do 2,000 miesz. Na bliskiej wyspie rzeki Buga leżą zwaliska dawnego warownego zamku.

Krym, półwysep w południowej Rosji, należący do gubernji Taurydzkiej i dlatego zwany także Taurją lub półwyspem Taurydzkim, połączony jest z lądem stałym Rosji tylko wązkiem międzymorzem Perekopskiem, pomiędzy morzem Czarnem a Azowskiem; przy 1,000-kilometrowej linji brzeżnej ma 25,700 klm. kw. powierzchni. W części wschodniej, obok cieśniny Kercz, wznosi się górzysty kraj Taurji, którego pasmo górskie pod nazwą Jaiłu otacza cały brzeg południowy i ku północy rozdziela się na kilka równoległych łańcuchów gór, pokrytych gęstym lasem, aż wreszcie stopniowo przechodzi w równinę stepową, zajmującą większą część półwyspu. Najwyższym szczytem gór krymskich jest *Czatyrdagh* (starożytne *Mons Trapezus*), wznoszący się do wysokości 1,564 m. W południowych okolicach znajduje się wielka, nader malownicza rozmaitość powabnych miejscowości, warowni, zwalisk starożytnych gmachów, klasztorów, meczetów tatarskich, pięknych ogrodów i gajów oliwnych, których w części północnej **K.** wcale nie spotykamy. Przy nader łagodnym klimacie objawia się tu najpiękniejsza podzwrotnikowa wegetacja. Doliny, poprzerzynane strumieniami i zatokami, nader są urodzajne. Głównemi produktami kraju są: zboże, proso, tytuń, wyborne wino i w wielkiej obfitości wszelkiego rodzaju owoce. Jedwabniki, pszczoły, bydło, konie i owce stanowią ważne dla mieszkańców tego kraju bogactwo. W przeciwieństwie do bogactwa i malowniczości południowej części górzystej, część północna **K.** stanowi dziką i posępną krainę stepową, będącą przedłużeniem stepów Nogajskich, ubogą w drzewo i wodę, po większej części z gruntem nieurodzajmym, niezdatnym do uprawy, której liczne źródła i jeziora słone wyziewami swemi zarażają powietrze. Stosuje się to przeważnie do tak zwanego morza Zgniłego albo Siwaszu, będącego częścią morza Azowskiego. Miastem stołecznem **K.** jest Symferopol (ob.); oprócz tego godne wzmianki są: Sewastopol (ob.), najważniejszy port wojenny na morzu Czarnem, Bakczysaraj (ob.), stara rezydencja chanów tatarskich, oraz Eupatorja (ob), Bałakława (ob.), Jałta, Sudak, Teodozja albo Kaffa i Kercz (ob.) z twierdzą Jenikale.

Historja. Pierwotnymi mieszkańcami **K.** byli Taurowie, naród niegościnny, potem Cymbrowie, którzy następnie po części wyszli z półwyspu, po części zaś podbici zostali przez Scytów. Od VI w. przed Chr. zaczęli tu zakładać kolonje Grecy, zwłaszcza z Miletu; o ich osadach nie wiemy jednak nic pewnego, wyjąwszy, że pod koniec VI w. całe wybrzeże morza Czarnego pokryte było osadami greckiemi, po większej części nader kwitnącemi, z których szczególnie odznaczało się Pantikapaeum, dzisiejszy Kercz. W IV w. przed Chr. większą część **K.** zajęli nowi przybysze Sarmaci; przeciwko nim wezwali Grecy chersonescy na pomoc Mitrydata, króla Pontu, który zajął całą zachodnią część **K.** Następnie Polemon założył dynastję królów bosforskich, która pod opieką Rzymian utrzymała się przez 300 lat. Podczas wędrówki narodów zajmowali **K.** kolejno: Alanowie, Goci, Hunowie, Chazarowie, Pieczeniegi i Kumanie. Pod koniec X w. w. ks. Włodzimierz, pokonawszy Pieczeniegów i Kumanów, rozszerzył granice swego państwa aż do **K.**, który w XIII popadł pod panowanie Tatarów do 1441 r. i należał do chanatu Kipczak; wówczas też zatarły się ostatnie ślady kolonji greckich. Wkrótce jednak zakwitł na nowo półwysep z powodu założenia tu kolonji genueńskich, z których najważniejszą była Kafa (Teodozja). Po rozbiciu przez napad Tamerlana

hordy Kipczackiej, założone zostało w K. na początku XV w. niepodległe chaństwo tatarskie; pierwszym z chanów był Edyga (ob.), potem godność chańska była dziedziczna w rodzie Girejów (ob.). Chanowie krymscy wkrótce doszli do wielkiej potęgi, tak, że nieraz dobrze dali się we znaki Polsce i Rosji. Podczas walk kozackich wystawiali niejednokrotnie do 200,000 wojska. Chanowie krymscy od 1475 r. byli wasalami sułtanów tureckich; 1774 ostatni chan Sahima-Girej przyjął zwierzchnictwo Rosji, w r. zaś 1783 złożył godność, i wtedy cały K. przeszedł pod władzę Rosji. Od tej chwili zarówno ludność, jak i dobrobyt zaczęły upadać, tak, że pod koniec XVIII w. ludność Ki nie wynosiła więcej niż 60,000, podczas gdy dawniej jedna Kafa liczyła przeszło 80,000; w XIX w. jednak znowu zaczęła się podnosić. W latach 1854—55 K. był polem walki między Rosją a mocarstwami sprzymierzonemi (ob. Wschodnia wojna). Por. Remy'ego „Die K. in ethnographischer, landschaftlicher und hygienischer Beziehung" (Lipsk, 1872) i Telfera „The Crimea and Transcaucasia" (2 t., Londyn, 1876).

Krymhilda (po niem. Kriemhild), bohaterka poematu „Niedola Nibelungów," żona Zygfryda, za którego śmierć wywiera okrutną zemstę na zabójcach.

Kryminalista, prawnik, uprawiający specjalnie naukę prawa karnego.

Kryminalne prawo, ob. Prawo Karne.

Kryminalny proces, sprawa sądowa, mająca za przedmiot oskarżenie kogokolwiek z powodu pogwałcenia praw, przewidzianego w ustawie karnej.

Krymka, odcinek kuli, ob. Kula.

Krymska kampanja—taką nosi nazwę wojna prowadzona 1853—56 między Rosją z jednej, a Turcją i jej sprzymierzeńcami (Anglją, Francją i Sardynją) z drugiej strony. Kiedy w roku 1853 Turcja odrzuciła żądania Rosji, domagającej się protektoratu nad kościołem greckim w ziemiach tureckich, wojska rosyjskie wkroczyły do księstw naddunajskich, poczem Porta 4 paźd. wypowiedziała wojnę, a po zniesieniu floty tureckiej pod Synopą (30 listop.) Anglja i Francja zawarły z Turcją przymierze 12 marca 1854; po daremnem oblężeniu Sylistrji, na żądanie Austrji ustąpiły w lipcu wojska rosyjskie z księstw naddunajskich, poczem sprzymierzeni 14 wrześ. wylądowali w Eupatorji na Krymie; 20 wrześ. pod Almą pobili wojska rosyjskie pod dowództwem Menszykowa, a 9 paźdz. rozpoczęli oblężenie Sewastopola; wycieczki wojsk rosyjskich z fortyfikacji pod Bałakławą 25 paźdz., Inkermanem (5 listopada 1854) i nad Czernają (16 sierpnia 1855) zostały odparte; w maju 1855 przybyło na pomoc 15,000 wojsk sardyńskich; szturm na Sewastopol 18 czerw. został odparty, 8 wrześ. zdobyto wieżę Małachowa, a 11 września południową stronę Sewastopola obsadzono; 28 listop. zdobyli Rosjanie Kars w Armenji; 30 mar. 1856 zawarto pokój paryski, mocą którego Turcja przyjętą została do koncertu europejskiego, a Rosję zobowiązano do odstąpienia pasa Besarabji i zachowania neutralności na morzu Czarnem. Por. Kinglake (6 wyd., 1877—1887, t. 8); Rousset (2 wyd., 1878, t. 2); Geffken (1881); Kunz (1889); Hamley (3 wyd., 1891).

Krynica, osada kąpielowa w Galicji zachodniej, w okręgu Nowo-Sandeckim, w pięknej okolicy, wzniesiona na 584 m. nad pow. morza, w pobliżu kolei żel. Tarnów-Leluchów. Klimat łagodny i powietrze spokojne zawdzięcza K. swemu położeniu, gdyż dolina jej jest otwartą tylko od południa, a ze wszystkich innych stron osłoniona mniej lub więcej wysokiemi górami. K. posiada 14 źródeł mineralnych, używa się jednak wody tylko z dwóch zdrojów: Głównego i Słotwińskiego; oba należą do szczaw żelazistych; zdrój Główny jest szczawą wapienno-żelazistą, a zdrój Słotwiński szczawą sodowo-magnezjowo-żelazistą. Kuracja jest skuteczną w cierpieniach żołądka i kiszek, w ogólnej małokrwistości, przy katarach dróg oddechowych.

Krynicki, herb. K. I v. *Korczak* odm.: W polu czerwonem, pod srebrną podkową—trzy srebrne wręby.—K. II v. *Korab* odm.: W polu czerwonem—złoty korab z wieżą blankowaną złotą.

Krynicki I.

Krynicki II.

Krynicki III.

U szczytu gryf. Nadany z nobilitacją pod Smoleńskiem 1619.—K. III v. *Korab* i *Gryf*: W polu czerwonem—korab złoty i gryf srebrny, u szczytu pół gryfa.

Krynicki Jan, naturalista polski, * 1797 w Zwinogródce, gub. Kijowskiej, † 1838; nauki przyrodnicze studjował w Wilnie, gdzie w 1821 został pomocnikiem Jundziłła; 1823 wykładał w tymże uniwersytecie gospodarstwo wiejskie, skąd w 1825 powołany został do uniwersytetu charkowskiego, gdzie początkowo wykładał mineralogję, a w r. 1834 został zastępcą profesora zoologji. W latach 1835—8 zwiedził brzegi morza Czarnego, dla zbadania tamecznej przyrody, gorliwie zwłaszcza badał faunę Ukrainy. Wiele gatunków nosi jego nazwisko, jak ptak *Garrulus*

Krynickii, mięczak *Krynickia melanocephala* i in. Ogłosił „Opisanie instytutu gospodarstwa wiejskiego w Hohenheim" (Wilno, 1824); „Litterae enthomologicae" (w „Bull. de la soc. nat. de Moscou" 1829); „Opis nowego gatunku limnadjów" (tamże, 1830); „Enumeratio Coleopteorum Rossiae meridionalis" (1833); „Helices proprie dictae, in limitibus Imperii Rossici observatae" (1836); „Conchylia Imperii Rossici indigena" (1837); „Arachnographiae rossicae decas I" (1837) i w. in. Wiele prac zostawił też w rękopisach.

Krynickie, jezioro w Królestwie Polskiem, gub. Lubelskiej, pow. Zamojskim, we wsi Suchowola, na północ osady Krasnobrodu; zajmuje 500 morgów powierzchni.

Krynki, miasteczko w gub. i pow. Grodzieńskim, o 6 mil od Grodna położone. Tu Władysław Jagiełło, na usilne prośby Zygmunta Kiejstutowicza, w. ks. litewskiego, zjechawszy w marcu 1434, odnowił zjednoczenie Litwy z Polską, a układy zawarte z tego powodu Zygmunt osobnym przywilejem potwierdził, skutkiem czego Jagiełło uznał i ogłosił Zygmunta prawdziwym wielkim księciem litewskim pod swojem zwierzchnictwem.

Krynolina, właściwie tkanina z włosia końskiego, stąd spódnica sztywna, nadająca sukni postać wydętą. Moda ta, wprowadzona podobno przez cesarzowę francuską Eugenję, rychło ustąpiła.

Kryński Adam Antoni, wybitny językoznawca polski, * 1844 r. w Łukowie, kształcił się w Warszawie w gimnazjum realnem i od r. 1862 w Szkole Głównej naprzód na wydziale matematyczno-fizycznym, potem na filologiczno historycznym, który ukończył ze stopniem magistra w 1869, po napisaniu rozprawy „O dźwiękach nosowych w językach słowiańskich" (druk. 1870). Od r. 1871 do 1891 był nauczycielem języków starożytnych w gimnazjum II w Warszawie, a od 1891 wykłada tamże jęz. francuski. W 1874 i 1875 słuchał w Lipsku wykładów G. Curtiusa i Leskiena; z owego czasu pochodzą jego „Listy z Niemiec", drukowane w *Opiekunie domowym* (1874—5). W 1875 został członkiem komisji językowej Akademji Umiejętności w Krakowie, a w 1889 członkiem korespondentem tej Akademji. Ogłosił drukiem: „O bezzasadnym odróżnianiu rodzaju nijakiego od męskiego w deklinacji przymiotników" (1872); „Objaśnienia do rozprawy W. Makuszewa" (o rzekomym wpływie ruskim na piśmiennictwo staropolskie, Warszawa, 1879); „O języku Wojciecha Oczki" (1881); „Rozbiór gramatyki historyczno-porównawczej Małeckiego" (1880); „O pisowni polskiej" (1882); „Gwara zakopańska" (Kraków, 1883); „Psałterz Jana Kochanowskiego" z objaśnieniami, w wydaniu pomnikowem dzieł tego poety (1884); „Stan. Skrodzkiego Porządek prawa bartnego z 1616" (Kraków, 1885); „Słownik wyrazów w Porządku prawa bartnego" (Kraków, 1886); „Gramatyka jęz. polskiego" (Warszawa, 1897 II wyd.; 1900); „Pisownia polska" (wyd. II, 1899). W 1874 zaczął wydawać w Warszawie *Prace filologiczne* wespół z Baudouinem de Courtenay, Janem Karłowiczem i nieżyjącym już L. Malinowskim: dotychczas (1900) wyszło tomów pięć po 800 do 1000 z górą stronic każdy; wydrukował w nich między innemi następne prace własne: „Powieść o papieżu Urbanie z 1514", „Przegląd bibljograficzny prac naukowych o jęz. polskim" (wespół z K. Appelem), „O zoryście w jęz. polskim", „Postaci osobliwe przysłówków," „Glosy w dziele B. Opecia z 1522 p. t. „Żywot Pana Jezu Krysta", „Żywot św. Eupraksji z 1524", „Wyjaśnienie kilku pytań z zakresu pisowni", „Z historji wyrazów". W *Przegl. pedagog.* z 1887/8 drukował „O deklinacji polskiej", w 1809 w „Poradniku dla samouków" art.: „Język polski". Od 1860 zamieścił szereg artykułów z działu językoznawstwa w „Wielkiej Encyklopedji ilustrowanej". Jest jednym z redaktorów wychodzącego obecnie w Warszawie „Słownika języka polskiego". Skreślił życiorysy i ocenę działalności: Józ. Przyborowskiego (*Tyg. Ilustr.*, 1882 i *Prace filol.*), J. Hanusza (*Prace filol. II*), P. Chmielowskiego (*Wędrowiec*, 1892), L. Malinowskiego (1898, w *Przegl. pedag.*, *Wędrowcu* i *Pracach filol.*). Drukował artykuły krytyczne i sprawozdawcze z zakresu językoznawstwa polskiego i słowiańskiego w *Niwie* (od 1872), *Bibljotece Warsz.*, *Ateneum*, *Archiv für slavische Philologie*, *Przeglądzie Krytycznym*, *Nowinach*, *Prawdzie*, *Świecie* i in.

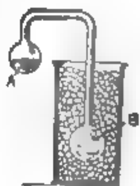

Kryński Antoni.

Kryński Jan, rzeźbiarz, * 1849 r. w Jeziornie pod Warszawą, kształcił się w Akademji petersburskiej, następnie w Rzymie, poczem założył w Warszawie odlewnię, w której wykonał pomniki pastora Otto, Sarbiewskiego, J. I. Kraszewskiego, posążki konne ks. Józefa i Kościuszki, popiersia królów: Zygmunta I, Zygmunta Augusta, Batorego i inne; † 1890 w Warszawie. Jemu nadto zawdzięcza złotnictwo warszawskie wiele pomysłów na rozmaite piękne wyroby, w których do pięknych ornamentacji stylowych mieszał postacie ludowe lub narodowe, zaś kandelabrom, wazonom i wszelkim innym przedmiotom nadawał cechę swojską.

Kryński Jan.

Kryo... (z grec.), w wyrazach złożonych znaczy *lodowy*, tyczący się lodu, zimna.

Kryofor, przyrząd zbudowany przez Wollastona, służący do okazania, że do parowania wody niezbędną jest znaczna ilość ciepła. **K.** składa się z dwu kul szklanych A i B (ob. fig.), połączonych rurą, wypełnionych pewną ilością wody, ale nie zawierających powietrza. Gdy wszystka woda znajduje w kuli A, a kulę B zanurzymy w mieszaninie oziębiającej, to pary wewnątrz **K.** zawarte w niej się skraplają, a woda w kuli A zaczyna wrzeć, i to tak prędko, że ciepło na to wrzenie zapotrzebowane dostatecznem jest do zamrożenia wody.

Kryofor.

Kryohydrat, masa wydzielająca się z nasyconego roztworu wodnego danej soli przy jej silnem oziębianiu; jest to mieszanina soli z lodem w stosunku, który odpowiada zagęszczeniu roztworu nasyconego.

Kryokonit, *pył* meteoryczny, ob. Meteoryty.

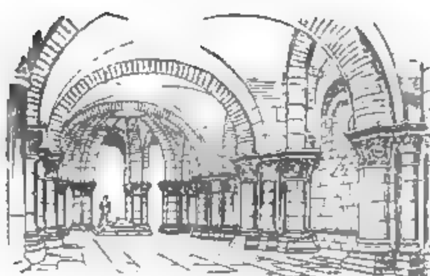
Kryolit *(latwotopek, spat grenlandski, kamień lodowy)*, minerał z rzędu chlorków podwójnych, łupliwy podług graniastosłupa prostokątnego; odłam niezupełnie muszlowy, twardość 2, 5—3, c. *wł.* 3; bezbarwny, albo też szarawo, żółtawo lub czerwonawo zabarwiony; blask szklisty, wpółprzezroczysty. Pod dmuchawką stapia się bardzo łatwo. Jest to fluorek glinu i sodu. Znajduje się w żyłach skał krystalicznych w Grenlandji i na Uralu, używa się do wyrabiania glinu i jego stopów. Przez stopienie **K.** z krzemionką i tlenkiem cynku otrzymuje się szkło mleczne, podobne do porcelany, które pod nazą *szkła kryolitowego* używa się na podstawy do lamp i inne wyroby.

Kryoskopja, *objawy kryoskopijne*, objawy polegające na tem, że punkt krzepnięcia roztworu przypada niżej, aniżeli punkt krzepnięcia rozpuszczalnika. Ob. Roztwór.

Kryostaz, mieszanina fenolu, kamfory oraz roztworu nitrocelulozy w alkoholu amylowym z małą ilością olejku terpentynowego, która w temperaturze zwykłej jest stała, ale niżej 0° staje się ciekłą i płynność swą zachowuje do 70°C.

Krypa, łódź większa od czółna, często opatrzona żaglem.

Krypta (z grec. miejsce ukryte), skryta, zwykle podziemna przestrzeń, w której za czasów prześladowania zbierali się chrześcijanie dla odprawiania nabożeństwa i gdzie grzebali zmarłych spółwyznawców, a zwłaszcza męczenników. W następstwie czasu nad takiemi podziemnemi kaplicami stawiano kościoły, i naodwrót pod kościołami urządzano kaplice, przeznaczone głównie do odprawiania nabożeństw żałobnych i grzebania znakomitych osób, zwłaszcza ze stanu duchownego.

Krypta.

Krypto... (z grec.), w wyrazach złożonych znaczy: ukryty, tajemniczy.

Kryptofon, ob. Mikrofon.

Kryptoftalmus, potworek, którego oczodoły całkowicie pokryte są skórą twarzy; pod nią najczęściej znajduje się niedostatecznie ukształcona gałka oczna, rzadziej zaś nawet zaczątków jej nie spotykamy.

Kryptogamia, ob. Skrytopłciowe (rośliny).

Kryptograf, ob. Kryptografja.

Kryptografja, sztuka pisania w sposób utajony, by pismo odczytane być mogło jedynie przez odbiorcę, któremu znana jest tajemnica użytej metody. Już w starożytności uczuwano potrzeby przesyłania wiadomości w sposób dla ogółu ukryty, a Juljusz Cezar posiadał własny alfabet utajony. W średnich wiekach wynajdowaniem pisma tajemnego czyli cyfrowanego zajmowali się ludzie wybitni, jak Kircher, Bako Werulamski, Vieta, Hugo Grothius, a w czasach nowszych metody te do znacznej doprowadzono doskonałości. Dla przykładu przytoczymy tu metodę cyfrowania samogłoskowego, w której każda głoska wyraża się przez dwie samogłoski. *Klucz* stanowi tu kwadrat podzielony na 25 pól, w których w dowolnym porządku rozmieszczają się głoski alfabetu, obok zaś w szeregu poziomym i w kolumnie pionowej samogłoski:

	A	E	I	O	U
A	K	Ż	J	Ą	L
E	N	A	E	W	F
I	D	G	P	Ę	H
O	M	I	O	Z	S
U	B	T	U	C	R

Aby więc ułożyć kryptogram, zastępujemy każdą głoskę dwiema samogłoskami odpowiadającemi jej w szeregu poziomym i pionowym, jak w tabliczce mnożenia Pytagorasa; zamiast więc *g* napiszemy *ie*, zamiast *z—oo*; tak np. *dom* napisze się *iaoioa*. Inny system polega na zamianie porządkowych głosek alfabetu głoskami innemi, przyczem do tej zamiany, a następnie do odczytania kryptogramu służy pewien wyraz, za klucz

obrany; zamiast wyrazu kluczem być może jakakolwiek liczba. W sposób mechaniczny zamiany takie głosek dokonywane mogą być za pomocą *patronów podziurawionych* w sposób rozmaity, wprowadzonych przez Fleissnera, albo też przyrządów bardziej zawiłych, zwanych *kryptografami*. Jedna z najdokładniejszych metod cyfrowania jest metoda wyrazowa, w której każdy wyraz zastąpiony jest innym wyrazem umówionym, co wymaga wszakże żmudnego układania słowników. Odcyfrowanie kryptogramów wymaga znacznej bystrości i jest zadaniem mozolnem, przy wielu nowych metodach kryptografji staje się zupełnie niemożliwem. Do **K.** zaliczyć też należy i pisma niewidzialne, dokonane atramentem sympatycznym, które występują dopiero pod działaniem odpowiednich czynników chemicznych (ob. Atrament). Por. Fleissner „Handbuch der Kryptographie" (Wiedeń, 1881); „Chiffrierbuch für Telegramme und Korrespondenz in Ziffern".

Krypotogram, pismo utajone, ob. Kryptografja.

Kryptokalwiniści (z greckiego *kryptos*, skryty), tak zwani byli przez ortodoksyjnych luteranów zwolennicy szkoły Melanchtona, którzy po zgonie Lutra porozumieli się z Kalwinem co do nauki o Wieczerzy Pańskiej, a zarazem odrzucali wiele później przyjętych zasad luteranizmu. Początkowo tworzyli **K.** w Saksonji, a zwłaszcza przy uniwersytetach lipskim i witemberskim stronnictwo panujące. Ciągłemi denuncjacjami popadli **K.** w podejrzenie u kurfistrza saskiego Augusta, który 1571 kazał ogłosić nieprzedstawiające żadnej wątpliwości wyznanie wiary co do Wieczerzy Pańskiej, w myśl nauki Lutra. Gdy środek ten do niczego nie doprowadził, przedstawiono teologom witemberskim 1574 na konwencie w Torgau artykuły, które kazano im podpisywać, pod karą więzienia i pozbawienia urzędu. W 1580 ogłoszono tak zwaną *Formułę zgody*, którą także każdy kaznodzieja musiał podpisywać. Po śmierci Augusta (1586), udało się Mikołajowi Crell (ob.) skłonić kurfirsta Chrystjana I do popierania nauki **K.** Pod następcą jego Chrystjanem II reakcja wzięła znów górę; **K.** zaczęli być prześladowani, przywódcy ich uwięzieni, wszyscy kaznodzieje, którzy nie chcieli się wyrzec swych przekonań, pozbawieni urzędów, aresztowani lub z kraju wygnani. Kanclerz Crell po 10-letniem więzieniu poniósł śmierć na rusztowaniu (1601).

Kryptokoki, toż co komórki drożdżowe, ob. Drożdże.

Kryptokrystaliczne skały i minerały, tak zbite i gęste, że budowa ich krystaliczna wykazuje się dopiero przez badanie mikroskopowe.

Kryptolit, minerał występujący w cieńkich, igiełkowatych graniastosłupach, bladożółtych, przezroczystych. Jest to fosforan ceru. Znajduje się w apatycie z Arendal w Norwegji.

Krypton, jeden z gazów wchodzących w skład atmosfery ziemskiej, odkryty przez Ramsaya 1899. Ciężar właściwy tego gazu wynosi 22,47, jest więc od argonu cięższy; jest to pierwiastek chemiczny, o ciężarze atomowym około 80. Ramsay otrzymał go przy ulatnianiu powietrza skroplonego; **K.** jest trudniej lotny aniżeli azot, tlen i argon, znajduje się w atmosferze w ilości 1 części na 20,000, gdy 100 części powietrza zawierają 1 część argonu (ob.).

Kryptonim (grec.), autor ukrywający się pod pierwszemi literami imienia i nazwiska.

Kryptorchja, wada rozwojowa, polegająca na braku jąder w mosznie; bywa wtedy, gdy jądro w ostatnim okresie życia płodowego nie opuszcza się z okolicy lędźwiowej do worka jądrowego, jak to odbywa się w warunkach normalnych, lecz zatrzymuje się w jamie brzusznej, lub też na drodze do moszny. Najczęściej jest brak jednego jądra, zdarza się jednak, że jądra wcale do moszny się nie opuszczają. Uwięzłe jądro zazwyczaj podlega zanikowi, dlatego też funkcji rozrodczej spełniać nie może, nie wytwarza plemników nasiennych. Osobnik, dotknięty **K.** podwójną, czyli brakiem obudwa jąder, jest bezpłodny, jednakże zachowuje zdolność stosunku płciowego, czyli nie jest impotensem.

Kryptoskop, ob. Röntgena promienie.

Krysie wyspy, czyli wyspy *Szczursze*, są jedną z grup stanowiących wyspy Aleuckie; leżą one pomiędzy wyspami Bliźniemi i Andrejowskiemi i składają się z wysp następujących: *Amczytka, Semisopoczna, Amytajanak, Kyski* mała i wielka, *Goriela, Bnldyr* i *Illach*.

Krysiński Dominik, * 1786 w Warszawie, † 1853, profesor ekonomji politycznej w uniwersytecie warszawskim, członek war. Tow. przyj. nauk, ogłosił drukiem: „O ekonomji politycznej" (Warszawa, 1812); „O arytmetyce politycznej" (Rocz. Tow. warsz. przyj. nauk, tom 10-ty); „Niektóre myśli o nauce gospodarstwa narodowego" (Warszawa, 1829) i kilka innych. Jego „Kurs ekonomji politycznej" pozostał w rękopisie.

Krysiński Leon, prawnik, * 1844 r., † 1893 r., kształcił się w Lublinie, studjował prawo w b. Szkole Głównej. Zasłynął jako obrońca.

Krysiński Stanisław, lekarz, brat pop., * 1846 w Warszawie, † 1897, studjował naprzód nauki przyrodnicze, następnie medycynę we Wrocławiu, Berlinie i Paryżu, 1887 zamieszkał w Warszawie. Ogłosił przeszło 30 prac z zakresu medycyny, nadto „Słownik terminologji anatomicznej".

Kryski, herbu Prawdzic, starodawny ród mazowiecki, przybrał nazwisko od dóbr Kryski, chociaż się zwykle pisał z Drobina. Kilku jego członków odznaczyło się w XVI w.—Między innymi zasługuje na pamięć **K.** Feliks, syn *Stani-*

sława Kryskiego, wojewody mazowieckiego i starosty płockiego († 1592), kanclerz w. koronny, * 1562. Słynął z wielkiej biegłości w językach starożytnych i zdolności krasomówczych; posłował kilkakrotnie na sejmach i wpływał na uspokojenie rokoszu Zebrzydowskiego. Jako marszałek burzliwego sejmu 1603, usiłował godzić swobody narodu z prawami i powagą korony. Od Zygmunta III jeździł w poselstwie do Austrji celem sprowadzenia królowej Konstancji. Uniżony sługa dworu, wziął **K.** 1609 pieczęć mniejszą, a po Gębickim 1613 pieczęć wielką. † 1618. Wydał z druku bezimiennie: „Philipolites, to jest miłośnik ojczyzny" (Kraków b. r.). W bibljotece Stanisława Augusta znajdowało się w rękopisie jego: „Dziękowanie od króla I. P. Chodkiewiczowi hetmanowi przy oddaniu chorągwi i więźniów na Parnawie wziętych", miane w Wilnie 1609 i „Propozycje na sejm 1616 podane do tronu". Niektóre mowy jego przytacza Kobierzycki po łacinie w swej „Historji Władysława IV".

Kryspin i Kryspinjan (św.), dwaj bracia, pochodzący ze znakomitego rodu rzymskiego, udali się w połowie III w. z Rzymu do Galji, gdzie w dzisiejszem Soissons zajmowali się szewctwem i zasłużyli się zarówno rozszerzaniem chrześcijaństwa, jak i uczynkami dobroczynnemi. Miłosierdzie ich było tak wielkie, że podług legendy kradli skóry, ażeby mogli tylko biednym rozdawać darmo obuwie. Stąd poszło, że dobrodziejstwa, wykonywane kosztem innych, nazywają *Kryspinadami*. Oskarżeni przed cesarzem Maksymjanem Herkulesem, ponieśli 287 r. śmierć śród najstraszniejszych męczarni. W VI w. wzniesiono na ich cześć wielki kościół w Soissons i uznano ich za patronów profesji szewckiej. Kościół obchodzi ich pamiątkę 25 października.

Krystaliczne gniazdo, wydrążenie w skale, w którem sterczą kryształy, na ścianach wytworzone. Tak np. w wydrążeniach wapieni znajdują się kryształy spatu wapiennego, w skałach krzemionkowych kryształy ametystu.

Krystaliczny, z kryształów złożony; w szczególności budową krystaliczną minerału nazywa się złożenie jego z drobnych kryształów, które nie miały miejsca do swobodnego rozwoju właściwych sobie form. Ob. Amorficzny.

Krystalina, dawna nazwa aniliny i globuliny.

Krystality, utwory nieorganiczne, które w silnem powiększeniu okazują się złożone z cząstek w pewien prawidłowy sposób nagromadzonych, stanowią jakby przejście od stanu amorficznego do krystalicznego. Por. Vogalsang „Die Kristalliten" (1875).

Krystalizacja, ob. Kryształ.

Krystalografja, ob. Kryształ.

Krystaloidy, ob. Koloidy.

Krystalologja, toż co krystalografja, ob. Kryształ.

Krystalometrja, mierzenie dwuściennych kątów kryształów za pomocą gonjometru.

Krystjanja, ob. Chrystjanja.

Krystyn albo *Chrystjan*, pierwszy biskup pruski, ob. Chrystjan.

Krystyna (św.), panna i męczennica, podług podania rodem Greczynka, ponieść miała między rokiem 270 a 300 śmierć męczeńską w 11 roku życia, z rozkazu własnego ojca, w którego domu, natchniona pobożnym zapałem, poobalała bałwany pogańskie. Akta jej męczeństwa, pomieszczone w *Martyrologjum rzymskiem*, są podrobione; pochwały jej opiewają nadto: Fortunatus Venantius, Aldelhus z Shernburn († 709), hymnograf grecki Józef († 883) i in. Kościół katolicki obchodzi jej pamiątkę 24 lipca.

Krystyna, królowa szwedzka, * 1626, córka króla Gustawa Adolfa i Marji Eleonory, księżniczki brandenburskiej. Po śmierci ojca sześcioletnia królowa objęła rządy pod opieką pięciu najwyższych urzędników korony. Otrzymała według woli ojca wychowanie więcej męskie niż kobiece. Wyposażona wielkiemi zdolnościami, poznała gruntownie języki starożytne, historję, geografję i politykę. Ubierając się najczęściej po męsku, lubiła jeździć konno i chętnie bawiła się polowaniem. Samoistnie zaczęła panować w 1644. Ukończywszy wojnę z Danją traktatem w Brömsebro 1645, otrzymała kilka prowincji. Wspierała handel, naukę i sztuki, w których sama celowała. Utrzymywała korespondencje z wielu uczonymi. Niektórzy z nich, jak Kartezyusz (Descartes), Salmasius i inni osobiście bawili na jej dworze. Niechętna pójściu za mąż, mimo kandydatów ubiegających się o jej rękę, w r. 1649 skłoniła stany państwa, iż te uznały ciotecznego jej brata Karola Gustawa, księcia Palatynatu i Dwu Mostów, następcą tronu szwedzkiego. Odtąd postępowanie **K.**, szlachetne i mądre, dziwnej uległo zmianie; zaniedbując dawnych ministrów, nadstawiała ucha faworytom i wywołała przez to niezadowolenie w kraju, skutkiem czego zamierzyła złożyć koronę. Odwiedziona od tego zamiaru przez Oxenstiernę, panowała jeszcze do 1654, ale nie umiała już odzyskać dawnej przychylności poddanych. Zgromadziwszy stany państwa w Upsali (1654), złożyła nareszcie koronę i wyjechała za granicę, a mianowicie do Brukseli, stąd do Rzymu, a następnie do Francji, gdzie bawiąc w Fontainebleau, na mocy wyroku ustanowionego przez siebie sądu kazała ściąć swego wielkiego masztalerza, margrabiego Monaldeschi (ob.), który poprzednio posiadał całe jej zaufanie, a którego teraz o zdradę stanu obwiniała. Poprzednio jeszcze przyjęła w Rzymie katolicyzm i otrzymała drugie imię Aleksandry. W r. 1658 wróciła do Rzymu, skąd po śmierci Karola Gustawa 1660 odwiedziła Szwecję; wynurzeniem zdania, że w razie śmierci młodego następcy tronu ma za-

miar wziąć napowrót koronę, zrobiła jak najgorsze w kraju wrażenie i musiała podpisać formalny akt obdykacji. W 1666 przedsięwzięła drugą podróż do Szwecji, ale nie zobaczywszy nawet stolicy, wróciła do Hamburga; dowiedziała się bowiem, że jej nie dozwolą publicznego wykonywania obrządków religijnych. Około tegoż czasu marzyła o koronie polskiej, ale sami Polacy nie myśleli o tem wcale. Wreszcie osiadła stale w Rzymie, gdzie resztę życia poświęcała naukom i sztukom. Założyła tu akademję, zgromadziła bogatą kolekcję rękopisów, monet i obrazów; † 1689; pochowana w kościele św. Piotra, gdzie jej papież wzniósł pomnik z długim napisem. Głównym spadkobiercą naznaczyła swego intendenta kardynała Azzolini. Bibljotekę zakupił papież Aleksander VIII; jedną część obrazów i antyków nabył Odescalchi, synowiec Inocentego XI, a drugą książę Orleański 1722. Zostawiła też **K.** po sobie kilka dzieł pomniejszych, wydrukowanych w Arekenholza „Pamiętnikach królowej Krystyny" (przekład niemiecki, 4 t., Berlin, 1751—60). Niedowiedzioną jest wszakże autentyczność wyszłych pod jej imieniem listów 1762. Por. Grauerta „Christine, Königin von Schweden und ihr Hof" (2 t., Bonn, 1838—42); Woodhead „Memoirs of C. queen of Sweden" (Londyn, 1863, t. 2); Campori „Cristinia di Svezia e gli Estensi" (Modena, 1877); Busson „C. von Schweden in Tirol" (Insbr., 1884).

Krystyna, królowa wdowa hiszpańska, ob. Marja Krystyna.

Krystyniacki Jan, filolog, * 1828 w Leżajsku w Galicji, kształcił się w uniwersytecie lwowskim, następnie został nauczycielem filologji klasycznej w gimnazjum we Lwowie. Napisał: „Ueber die Abfassungszeit, den Zweck und Gedankengang der IV Sat. I des Horaz" (Lwów, 1856); „Fasti Sarbieviani, czyli o chronologicznym porządku pieśni Sarbiewskiego" (1886) i w. in.

Krystyniści albo *Krystynosy*, po hiszp. *Christinos*, nazywali się tak w Hiszpanji w epoce regencji królowej *Marji Krystyny* (ob.) jej stronnicy albo raczej zwolennicy reformy politycznej. Naprzeciwko tej partji stali Karliści (ob.), stronnicy Don Karlosa.

Kryszka Antoni, lekarz, * 1818 w Radomiu, medycynę studjował w Krakowie, Wilnie i Dorpacie do 1843. Stopień doktora medycyny otrzymał od rady lekarskiej Król. Polskiego w 1849 i tegoż roku został lekarzem w szpitalu św. Rocha w Warszawie, a 1852—80 był lekarzem naczelnym tegoż szpitala. W 1868 został profesorem w akademji medyko-chirurgicznej warszawskiej i wykładał przez rok fizjologję, a następnie terapję ogólną, recepturę i materję medyczną. Po przekształceniu akademji na wydział lekarski Szkoły Głównej, a następnie uniwersytetu, utrzymał się przy katedrze farmakologji. Oprócz licznych rozpraw ogłosił: „Mechanika życia ludzkiego, czyli budowa ciała i sprawy żywotne" (1853); „O cholerze w 1852" (1853); „Chemiczne sprawy żywotne" (1855); „Poszukiwania patologiczne, czyli sposoby uskuteczniania ich przy łóżku chorego" (1857); „Rys fizjologji ludzkiej o zmianie materji organicznej" (1865); „Receptura" (1865); „O kąpielach lekarskich" (Pam. Tow. Lek., 1866).

Kryszna (po sanskrycku *ciemnobłękitny)*, jest w mitologji indyjskiej nazwisko bożka Wisznu w jego ósmej przemianie (Awatar), w której kocha nimfę Rhadę i zabija smoka Kaligę. Jego czyny spełnione na ziemi są treścią licznych utworów poetycznych, a specjalnie wielkiej epopei sanskryckiej Mahabharata, w której **K.** odgrywa główną rolę, jako król Jadawów, pomagający Pandawom w walce z Kaurawami. W epizodzie zwanym „Bhagawadgita" objawia się **K.** Ardżunie jako bóg i wtajemnicza w filozofję bytu. Sprawy miłosne **K.** są opisane w poemacie Gitagowinda.

Kryszpin Wojciech, pedagog i pisarz czeski, * 1844 r. w Podiebradach, wydał między innemi: „M. J. Sychry život a spisy vybrané" (1876); „Obraz czinnosti literárni uczitelstva czeskoslovanského za posledních sto let 1780—1880", „Životopis Fr. J. Zoubka". W r. 1878 założył wespół z J. V. Poklopem czasopismo *Czeská szkola*, które wychodziło do r. 1898.

Kryształ (z grec. *krystallos*, lód), ciało występujące w postaci foremnej, geometrycznej, ograniczone płaszczyznami. **K.** znajdują się bądź gotowe w naturze, bądź mogą być utworzone sztucznie. Są to kształty w sobie zamknięte, samodzielne, i mogą być uważane za osobniki mineralne. **K.** wogóle powstają wtedy, gdy cząstki ciała mineralnego mogą się zwolna i swobodnie układać, zatem gdy ciecze zwolna przechodzą w stan stały, a więc gdy ciało stopione zwolna stygnie i krzepnie, jak np. siarka (fig. 1), albo gdy nasycony roztwór ciała, które się na gorąco silniej rozpuszcza, zwolna stygnie, jak azotan potasu; jeżeli ciało rozpuszcza się w jednakiej mierze w różnych temperaturach, **K.** otrzymują się przez powolne ulatnianie roztworu nasyconego, jak ałun (ob.); podobnież tworzą się **K.**, gdy ciało się zwolna osadza w skutek rozkładów elektrochemicznych. Tworzenie się to **K.** zowie się *krystalizacja*. W podobny sposób powstawały i powstają **K.**

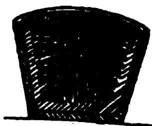

Fig. 1. Krystalizacja siarki przez stopienie.

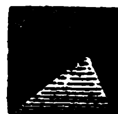

Fig. 2. Ośmiościan.

w naturze; znajdują się one też w komórkach roślinnych i zwierzęcych, oraz na skrzydłach motyli. Wielkość K. jest bardzo różna, zależna od natury ciał; niektóre ciała tworzą łatwo K. wielkie, inne tylko drobne ziarna, czyli *mąkę krystaliczną*. Tworzenie się K. następuje łatwiej, jeżeli osadzanie się ich sztucznie się opóźnia przez zmieszanie roztworów z gumą, cukrem, żelatyną i t. p. Niekiedy K. tworzą się przez sublimację, np. z pary jodowej. Ciecz pozostała po wykrystalizowaniu nazywa się *ługiem macierzystym*. Niektóre K. zawierają wodę, jako istotną swą część składową *(woda krystalizacji)*, a gdy ją na powietrzu zwolna tracą, rozsypują się w proch czyli *wietrzeją*. Niektóre ciecze K. wydawać nie mogą; w różnicy od *krystaloidów* zowią się one *kolloidami* (ob.). Niektóre ciała, jak np. siarka, przy różnej metodzie krystalizacji mogą przybierać kilka postaci, nazywają się one dwu lub wielokształtnemi (ob. *Dwukształtność)*, natomiast istnieją różne ciała, które przybierają jednaką postać krystaliczną, jak np. różne ałuny (ob. *Równokształtność)*. Wogóle jednak każdemu ciału nieorganizowanemu odpowiada oznaczona forma krystaliczna, tak, że zachodzi ścisły związek między formą krystaliczną a własnościami chemicznemi ciał. K. naturalne często okazują znaczne zboczenia od formy prawidłowej, co się objaśnia przeszkodami ich tworzenia, ale kąty dwuścienne brył zawsze mają oznaczoną wielkość. Ściany K. często mają wejrzenie bąblaste lub wydrążone. Nauka, która ma za przedmiot badanie matematyczne K., zowie się *krystalografją*; powstanie swoje zawdzięcza ona dwom uczonym francuskim, Romé de Lisle i Haüy; dawniej K. uważano tylko za objawy przypadkowe, za igraszki przyrody. Zasadą jej jest że wszystkie formy danej substancji, jeżeli nie są identyczne, dają się jedna z drugiej wyprowadzić przez proste przekształcenie K., tak np., jeżeli wszystkie wierzchołki sześcianu będą jednocześnie ścinane płaszczyznami jednako pochylonemi, sześcian przejdzie w ośmiościan. Z pomiędzy modyfikacji, jakim K. ulegać mogą, godne są uwagi hemiedrja, meroedrja i hemitropja (ob.). Postać kryształu, jak już przytoczyliśmy, nie charakteryzuje się bezwzględnem położeniem ścian go ograniczających, lecz kątami dwuściennemi, jakie między sobą zawierają; tak np. K. jest ośmiościanem foremnym, gdy jest ograniczony ośmiu płaszczyznami, po dwie równoległemi, które zawierają między sobą kąty 109° 28′ 16″, a określeniu temu odpowiada nietylko ośmiościan (fig. 2), lecz i bryła zmodyfikowana (fig. 3). Wielkość kątów mierzy się za pomocą goniometru (ob.). Według tej zasady kątów dwuściennych graniastosłup prosty o podstawie prostokątnej mógłby być uważany za jednoznaczny ze słupem prostym o podstawie kwadratowej, albo nawet z sześcianem; dla wyróżniania ich

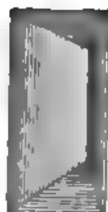

Fig 3. Ośmiościan zmodyfikowany.

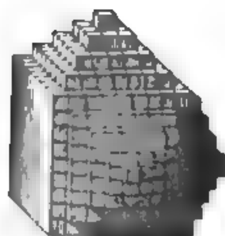

Fig. 4. Układ cząstek krystalicznych.

zatem odwoływać się trzeba i do innych własności fizycznych, jak rozszerzalność pod wpływem ciepła, przewodnictwo, ściśliwość, rozchodzenie się światła w różnych kierunkach i t. d., by tą drogą przekonać się, czy wszystkie ściany są między sobą identyczne (sześcian), czy dwie ściany różne są od czterech pozostałych (słup o podstawie kwadratowej), lub wreszcie czy są trzy pary ścian różnych (słup o podstawie prostokątnej). Dwie zatem ściany równoległe kryształu uważają się jako identyczne, czyli środek krystaliczny odtwarza się przez przesuwanie czyli translację płaszczyzn. Potwierdzenie tej hypotezy daje *łupliwość* kryształów. Płaszczyzny łupliwości w jednej i tej samej substancji krystalicznej ułożone są zawsze w sposób jednakowy, tworzą kąty stałe między sobą, oraz ze ścianami K. Jeżeli istnieją trzy kierunki łupliwości, dają zbiegiem swoim *bryłę łupliwości*, która pozostaje jednaką dla każdego minerału, chociaż minerał ten wydaje K. różne. Bryła więc łupliwości jest jakby formą pierwotną kryształu i tworzy jego jądro. Można zawsze przyjąć istnienie takiego jądra, dokoła którego ściany K. ułożone są symetrycznie. W ten sposób K. przedstawia się jako skupienie drobnych równoległościanów czyli cząstek krystalicznych, których różny układ (fig. 4) tłómaczyć może rozmaitość form krystalicznych, jakie jeden minerał przybierać może. Według nowego poglądu Bravais'go rozmaitość ta form tłómaczy się nieco inaczej teorją *siatek*, według której dana forma krystaliczna daje się odtworzyć przez obrót dokoła pewnych osi. Oś nazywa się osią rzędu n-tego, gdy forma krystaliczna odtwarza się przez obrót dokoła tej osi o kąt $\frac{360^0}{n}$. W znacznej liczbie K. dają się nadto przeprowadzić pewne płaszczyzny, zwane *płaszczyznami symetrji*, którémi K. te dzielą się na dwie części symetryczne, to jest równe tak, jak przedmiot i obraz jego w zwierciadle płaskiem. Szeregiem czyli systematem krystalicznym zowie się zbiór form krystalicznych, posiadających jednakie elementy symetrji, a zatem należących do jednego typu i dających się jedne z drugich wyprowadzać; szeregi te ce-

chują się pewnym układem osi, według których ściany K. ułożyć się dają. Stosunki wielkości tych osi dają się wyrazić matematycznie, tak, że można otrzymać formułę matematyczną K. W każdym szeregu obiera się pewną formę za zasadniczą i z niej wyprowadzają się wszystkie inne; za taką formę brać można w każdym szeregu właściwy graniastosłup lub piramidę podwójną, czyli najczęściej ośmiościan. Pospolicie K. występują nie w formach pojedyńczych, lecz skombinowanych, czyli połączonych, lub przejściowych, to jest częściowo zmodyfikowanych. Rozróżnia się 6 szeregów krystalicznych: 1) Szereg *równoosiowy*, *regularny*, *foremny*, typem jest *sześcian* (fig. 5), cechujący się 3 osiami rzędu 4-go $\frac{(360)}{4}$, przechodzącemi przez środki ścian sześcianu, 4-ma osiami przechodzącemi przez wierzchołki przyległe, i 6-u osiami rzędu 2-go, przechodzącemi przez środki krawędzi przeciwległych. Posiada środek i 9 płaszczyzn symetrji. Z sześcianu tego wyprowadzają się: ośmiościan foremny, 24-ścian

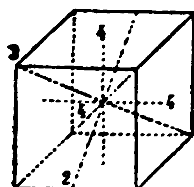

Fig. 5. Sześcian.

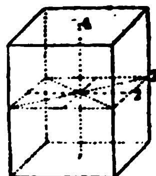

Fig. 6. Słup kwadratowy.

trapezowy czyli trapezoedr, 24-ścian trójkątny czyli sześcian piramidalny, dwunastościan romboidalny i in.; do form połowicznych (hemiedrycznych) należą czworościan i dwunastościan pięciokątny. W tym szeregu krystalizują: sól kuchenna, ałun, granat, djament i in. 2) Szereg *dwu-a-jednoosiowy*, *kwadratowy*, typ—graniastosłup o podstawie kwadratowej (fig. 6), mający 1 oś rzędu 4, łączącą środki podstaw, oraz 4 osie rzędu 2, zawierające między sobą kąty 45° i położone w płaszczyźnie, idącej przez środek; posiada środek i 5 płaszczyzn symetrji. Graniastosłupowi temu odpowiada ośmiościan o trójkątach równoramiennych (cyjanek potasu i żelaza, arsenjan potażu, wezuwjan, apofilit, kasyteryt). 3) Szereg *różnoosiowy*, *rombowy*; graniastosłup o podstawie rombowej (fig. 7) lub odpowiedni ośmiościan, 3 osie rzędu 2 i brak innych osi rzędu wyższego; ma środek i 3 płaszczyzny symetrji (siarka, saletra, siarczan potażu, aragonit, topaz). 4) Szereg *sześciokątny*: słup o podstawie sześciokątnej (fig. 8) lub podwójna piramida sześcienna, 1 oś rzędu 6 i 6 osi rzędu 2, dwojakiego rodzaju, tworzących między sobą kąty 30°; ma środek i 7 płaszczyzn symetrji; z form połowicznych ważnym tu jest romboedr, t. j.

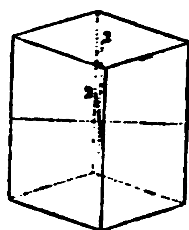

Fig. 7. Słup rombowy.

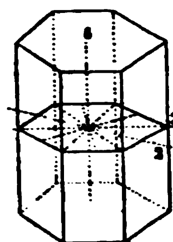

Fig. 8. Słup sześciokątny.

równoległościan o 6 ścianach rombowych (fig. 9), uważany przez niektórych krystalografów na szereg oddzielny, mający 1 oś rzędu 3 i 3 osie rzędu 2; ma środek i 3 płaszczyzny symetrji: wapień, kwarc, szmaragd, turmalin, beryl, gra-

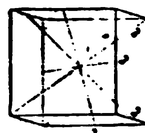

Fig. 9. Romboedr.

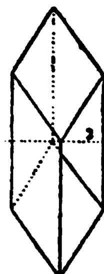

Fig. 10. Słup dwuskośnoosiowy.

fit. 5) Szereg *dwuskośnoosiowy*, *klinorombiczny*: graniastosłup rombowy skośny (fig. 10) lub odpowiedni ośmiościan, cechuje się 1 osią rzędu 2; ma środek i 1 płaszczyznę symetrji (sól glauberska, gips, boraks, adular). 6) Szereg *trójskośnoosiowy*, *klinoedryczny* czyli *asymetryczny*: graniastosłup pochyły o podstawie równoległobocznej, cechujący się brakiem osi i płaszczyzny symetrji (aksynit, albit). Z szeregiem krystalicznym, do którego ciało należy, związane są jego własności optyczne, zwłaszcza stosunki załamywania światła. Co do literatury, ob. „Mineralogja".

Kryształ górny, Ob Kwarc.

Kryształowa soczewka, ob. Oko.

Kryształowe farby, rozdrobnione łuski miki, różnemi farbami pokrytej. Ob. Brokaty.

Kryształowe szkło, ob. Szkło.

Kryształowy fjolet, $C_{25}H_{30}N_3Cl$, barwnik czerwony, tworzy igły w wodzie rozpuszczalne, używa się do farbowania wełny i jedwabiu.

Kryształowy pałac, ob. Sydenham.

Kryształy rzekome, K. *fałszywe*, ob. Pseudomorfoza.

Krysztofek Franciszek Ksawery, ksiądz, historyk kościelny. * 1842 r. w Humpolcu, doktor

teologji, od r. 1891 profesor uniwersytetu praskiego, 1893 jego rektor. Wydał między wielu innemi dziełami, dotyczącemi dziejów kościoła powszechnego i w krajach pojedyńczych: „Diejiny katol. cirkve v XIX stol. w Uhrách“ (1891—1896); „Stručné diejiny katol. cirkve v Rusku“ (1885—90); „Czechy nenáležely nikdy diécési k Rzeznu“ (1897); „Zrsizeni pražského arcybiskupstvi“ (1898); „Diejiny cirkve katol. ve státech rakousko-uherskych“ (1898).

Krysztófok Jan, doktor, brat poprzed., * 1844 w Humpolcu, poświęcił się historji i geografji. Zajmował się głównie epoką rewolucji francuskiej i jej następstwami. Wydał: „Boj monarchické Europy s revoluci franc.“ (1883); od roku 1893 wychodzą jego *Diejiny nové doby.*

Kryt (*krith* z grec. ziarno jęczmienia), drobny ciężarek, używana niekiedy jako jednostka ciężarów dla gazów, jest to ciężar 1 litra wodoru przy 0° i pod ciśnieniem 760 mm.

Kryterjum (*κριτήριον*, sprawdzian, kamień probierczy), w filozofji oznacza zasadę rozstrzygającą o prawdziwości lub mylności danych twierdzeń filozoficznych, pozwalającą odróżnić rzeczywistość od zjawiska, prawdę od fałszu. Każdy system filozoficzny ma przeto inne kryterjum. Kartezjusz (Descartes), np. powiada, iż to jest prawdą, co jasno i wyraźnie pojmujemy (*quod valde clare et distincte percipio. 3. Meditatio*).

Krytjasz (greck. *Kritias)*, najgwałtowniejszy z trzydziestu tyranów ateńskich; pochodził ze znakomitego rodu, do którego należał także Platon. **K.** studjował u sofistów, zwłaszcza u Gorgjasza i Protagora, miał także bliższą styczność z Sokratesem. Korjerę polityczną rozpoczął 411 r. przed Chr., jako sprzymierzeniec Alcybjadesa. Wygnany w kilka lat potem do Tesalji, wrócił do kraju za amnestją po klęsce Ateńczyków pod Ajgospotamos 404 r. i był jednym z najgorętszych zwolenników wprowadzonej przez Lizandra oligarchicznej ustawy trzydziestu tyranów. Przewyższając swych kolegów zdolnościami, wywierał wpływ ogromny, ale licznemi niesprawiedliwościami i okrucieństwami ściągnął na siebie powszechną nienawiść. Teroryzm jego trwał wszakże niedługo, zginął bowiem już 403 r. przed Chr. w walce trzydziestu tyranów z wygnańcami ateńskimi pod wodzą Trazybula (ob.). **K.** odznaczył się zarówno jako filozof, mówca i poeta elegijny. Ułamki jego elegji zebrał pomiędzy innemi Schneidewin w dziele „Delectus poësis elegiacae“ (Getynga, 1838). Por. Webera „De Critia tyranno“ (Frankfurt, 1824).

Kryton, bogaty Ateńczyk, żyjący około roku 400 przed Chr., przyjaciel i uczeń Sokratesa, którego namawiał do ucieczki z więzienia; od jego imienia nazwany został jeden z djalogów Platona.

Kryton, nazywał się także rzeźbiarz ateński, który w ostatnich czasach rzeczypospolitej pracował w Rzymie.

Krytycyzm, nazwa nadana przez Kanta metodzie badania filozoficznego, rozpoczynającej od poznania źródła, zakresu i granic ludzkiej wiedzy. Nim zaczniemy rozmyślać nad rozwiązaniem najwyższych zagadnień, musimy przekonać się, czy mamy odpowiednie ku temu siły, sprawdzić doniosłość naszego umysłu, zgłębić źródło i proces powstawania naszych pojęć i sądów. Tem się różni krytycyzm od dogmatyzmu, empiryzmu i skeptycyzmu (ob.). **K.** staje się transcendentalną filozofją lub idealizmem transcendentalnym, o ile stara się wykazać lub przeczyć możliwości poznania tego, co przekracza zakres doświadczenia. Por. Riehl „Der Philos. Kriticismus“ (1876—87).

Krytyczna temperatura, *krytyczny punkt*, ob. Gazy i Para.

Krytyka (z greck. *krinomai* sądzę), sąd o przedmiocie, jego ocena, zwłaszcza gruntowna i szczegółowa, a nadto jeszcze zdolność albo sztuka oceniania pewnych przedmiotów, oraz umiejętność do tegoż oceniania potrzebna czyli raczej umiejętne i naukowe przedstawienie prawideł, wynikających z natury przedmiotu, według których ocenić możemy jego prawdziwość. Kant i jego uczniowie nazwie **K.** *filozoficznej* nadali znaczenie dotąd niezwykłe przez to, że ją odnieśli do oceniania władzy poznawania albo mianowali tym wyrazem badanie tego, co człowiek mocen jest poznawać; odróżniali więc w filozofji metodę krytyczną czyli *krytycyzm* (ob.) od dogmatycznej i skeptycznej. **K.** *historyczna* stosuje się do rzeczywistości faktów zewnętrznych i do natury jej, mogącej być poznaną przez doświadczenie; zajmuje się ona więc badaniem prawdziwości czyli autentyczności pewnych świadectw, zwłaszcza pomników piśmiennych. W ścisłym z nią związku zostaje **K.** *filologiczna*, która albo oczyszcza tekst z dodatków obcych i późniejszych, oraz bada prawdziwość całych ustępów, a nawet całych dzieł pod względem autorstwa pewnego pisarza, i wtedy nazywa się **K.** *niższą* albo *konjekturalną*. **K.** *wyższa* bywa albo *zewnętrzna* czyli *dyplomatyczna*, jeżeli się opiera na okolicznościach zewnętrznych, świadectwach cudzych, albo *wewnętrzna*, jeżeli się opiera na stosunkach istotnych i wewnętrznych, t. j. na treści, duchu, języku i stylu ocenianego pomnika. **K.** *artystyczna* nazywa się **K.** *estetyczną*, jeżeli bada wartość utworu sztuki wewnętrzną, idealną czyli estetyczną, albo też **K.** *techniczną*, jeżeli ocenia tylko obrobienie zewnętrzne i mechaniczne, prawidłowe użycie narzędzi i środków sztuki lub rzemiosła. Pokrewną **K.** *estetycznej* jest **K.** *moralna*, ściągająca się do wartości sposobu myślenia i czynów, a opierająca się tak samo na etyce, jak estetyczna na estetyce. Krytyka artystyczna może być objektywną, jeżeli rozbiera

utwór ze stanowiska naukowego, albo subjektywną, jeżeli analizuje wrażenia odebrane od utworu. Do znakomitych przedstawicieli krytyki należą: Lessing, Herder, Hettner w Niemczech, St. Beuve, Brunetière, Lemaître we Francji, Brandes w Danji, Ruskin w Anglji. Do celniejszych u nas krytyków historycznych i historyczno-literackich należą: Naruszewicz, Albertrandi, Lelewel, Moraczewski, Łukaszewicz, Wiszniewski, J. Bartoszewicz, Szujski, P. Chmielowski i t. d.; do estetycznych: M. Mochnacki, Mickiewicz, A. Krajewski, Kaszewski, Lewestam, Siemieński, Libelt, Klaczko, Małecki, St. Tarnowski, W. Gerson, S. Witkiewicz, W. Bogusławski, Matuszewski i t. d. Por. Brunetière „Evolution de la critique;" I. Matuszewski „Subjektywizm w krytyce;" Hennequin „La critique scentifique;" Tyszyński „Pierwsze zasady K. powszechnej."

Krywań albo *Krzywoń*, wierzchołek w Tatrach w komitacie Liptowskim, wedle Wahlenberga 2,455 metrów wysoki, wedle pomiarów sztabu generalnego dochodzi 2,496 metrów.

Krywe, *Krewe*, *Krywe-Krywejto*, ob. Litwa (religja).

Kryweczki, herb: Na tarczy przedzielonej pasem błękitnym lewo-ukośnym, na którym pałasz, w polu górnem srebrnem, na murawie—srebrny jednorożec; w dolnem srebrnem, na murawie — drzewo palmowe zielone. U szczytu między dwoma czarnemi skrzydłami — drzewo palmowe, jak na tarczy. Indygenat w Galicji 1784.

Krzyweczki.

Krywicze, *Krzywicze* gałąź Słowian północnych, zamieszkała w sąsiedztwie Słowian nowogrodzkich nad górnym biegiem Dźwiny, Wołgi i Dniepru. Krainy ich rozciągały się na wschód od Pskowa aż po za Smoleńsk; oprócz dwu wymienionych najważniejsze miasta K. były: Izborsk, Toropiew i Połotesk (Połock). Wspominani w Ptolemeuszu *Karvoni* są najprawdopodobniej K., których imię znajduje się po raz pierwszy u Konstantyna Porfirogenity, a dalej u Nestora. W ich mieście Izborsku osiadł 864 Truwor, ks. ruso-warjaski; następnie wspominani są często do 1127 w walkach pomiędzy książętami ruskimi. Oddzielnemi plemionami K. byli *Połoczanie* około Połocka i *Smolanie* lub *Smolanie* około Smoleńska. Nazwa ziemi K. zachowała się aż do XIV w. bardziej na południe od pierwotnych siedlisk, a mianowicie na Białej Rusi, około Nowogródka. Liczne miejscowości przechowały dotychczas ich nazwę. Schlözer i Stral bezzasadnie przypuszczali, że K. byli Łotyszami.

Kryzys, szybkie przejście choroby w wyzdrowienie, w przeciwieństwie do *lysis*, które oznacza powolne zakończenie choroby. Ob. Przesilenie.

Kryżborg *(Kreuzburg)*, okazały starodawny zamek pod wsią t. n., nad rz. Dźwiną, w Inflantach. Tutaj w r. 1626 Aleksander Gąsiewski, wsparty przez Lwa Sapiehę, hetmana w. litewskiego, zmusił generała szwedzkiego Horna i króla Gustawa Adolfa do cofnięcia się do zamku Dahlen, który wkrótce potem wojska polskie opanowały.

Kryżewac, po niem. *Kreutz*, po madz. zaś *Körös*, wolne miasto królewskie w Kroacji, w komitacie Belovar-K. (ob.), leży o 6 mil od Zagrzebu, nad rzeką Głogownicą; liczy 4,100 miesz.; siedlisko władz komitatowych i biskupa grecko-katolickiego.

Kryżtopor A., pseudonim Tomasza hr. Potockiego.

Krzak, krzew lub niskie drzewko, szeroko rozłożyste, od dołu gęsto gałęziami opatrzone.

Krzanowski v. *Lubicz*, odm., herb: W polu błękitnem, na barku i we środku podkowy—po krzyżu kawalerskim. U szczytu pół lwa z mieczem w łapie.

Krzanowski.

Krzczonowicz.

Krzczonowicz v. *Szeliga*, odm., herb: W polu czerwonem, między rogami złotego półksiężyca—półtora krzyża. U szczytu trzy pióra strusie.

Krzczonów, wieś rządowa w gubernji i powiecie Lubelskim, nad rzeką Giełczew, wyżej Piasków. Miała ona otrzymać swoje nazwisko stąd, że się tu chrzcili arjanie lubelscy w dojrzałym wieku, nurzając w wodzie, chrzest bowiem dzieciom udzielany uważali za nieważny. Z tego powodu nazywano także takich arjanów nurkami lubelskimi.

Krzeczkowski Józef, rodem z gubernji Podolskiej, wierszopis i wydawca *Noworocznikó wileńskich*, które zastępowały czas jakiś miejsce pism perjodycznych literackich. Do takich należą: „Znicz" (Wilno, 1834—35); „Biruta" (tamże, 1837—38); „Rimembranza" (1843); „Swistek Spirydjona Wędżegi" (poszyt, I, II i III, 1845). Pomiędzy innemi przełożył on także listy Commendoniego p. t. „Pamiętniki o dawnej Polsce z cza-

sów Zygmunta Augusta" (2 t., Wilno, 1851). Poezje swe umieszczał w rozmaitych czasopismach.

Krzeczkowskie star. niegrod., było pomieszczone w województwie Ruskiem w ziemi Przemyskiej. Podług spisów podskarbińskich z r. 1771, zaliczały się do niego wsie: Krzeczkowa, Olszany i Hołowincze z przyległościami. W tymże czasie posiadał je Wojciech Lewicki z żoną, opłacając z niego kwarty złp. 1,719, a hyberny złp. 270 gr. 19.

Krzeczowskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Krakowskiem, powiecie Czchowskim. Podług spisów podskarbińskich, zaliczało się w r. 1765 do dóbr stołowych królewskich, z których opłacano hyberny złp. 4,409 gr. 28. Po zajęciu go przez rząd austrjacki 1775 składało się ze wsi Krzeczów, Rzezowa, Jodtowka, Borek, Ostrów, Buczków, Dębina, Dąbrówka, Przyborów, Łęki, Rysie i Rudy. Następnie przyłączono do niego starostwo Bocheńskie i wsie: Gawłów Stary i Nowy, Stomkę, Turzec, Najkowice Stare i Nowe. W takiem połączeniu rząd austrjacki sprzedał je w różnych czasach i w pięciu sekcjach za sumę w ogóle wynoszącą złotych reńskich 185,572, nie licząc starostwa Bocheńskiego, które nabyło miasto Bochnia z niektóremi wójtostwami i folwarkami.

Krzeczowskie albo **Myślenice**, starostwo niegrodowe, leżało w województwie krakowskiem, powiecie Szczerzeckim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1770, zaliczało się do dóbr kasztelanji krakowskiej i składało się: z miasta Myślenice i wsi Krzeczów, Krzeczonów, Górna wieś, Dolna wieś, Borzęta, Bysina, Polanka, Stróża, Pcim, Lubień, Tęczyn i Łagiewniki. W tym czasie posiadał je Jan Klemens Branicki, hetman wielki koronny, opłacając z niego kwarty złp. 6,022 gr. 16. Po zajęciu go przez rząd austrjacki tenże sprzedał je 1777 Franciszce księżniczce polskiej w Kurlandji i Semigalji za złotych reńskich 464,662 i 30 krajcarów, łącznie z częścią starostwa lanckorońskiego i dzierżawą Pierzchawice.

Krzeczunowicz, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem srebrnem, na zielonym pagórku — baran czarny; w dolnem czerwonem, na zielonym pagórku — koń siwy. U szczytu między skrzydłami w połowie na przemian srebrnemi i czerwonemi—pół siwego konia. Labry z prawej strony czarno-srebrne, z lewej—czerwono srebrne. Nadany 1785 przez Józefa II.

Krzeczunowicz

Krzeczunowicz Kornel, mąż stanu, * 1813 r., † 1881. Studja prawnicze ukończył w r. 1838 we Lwowie, dwa lata urzędował w prokuratorji skarbu, potem podróżował po Włoszech, Francji, Anglji i Niemczech, gdzie badał prawodawstwo, administrację, system fiskalny i stosunki ekonomiczne. Z takim zasobem wiedzy powrócił do kraju i z prawdziwem zaparciem poświęcił się służbie kraju. Już w r. 1844 zasiadał na sejmie stanów galicyjskich, gdzie śmiało upomniał się o poprawę stosunków wewnętrznych; on też pierwszy na posiedzeniu stanów galicyjskich podniósł potrzebę zniesienia pańszczyzny. Od czasu otwarcia sejmu galicyjskiego był jego najczynniejszym członkiem; jego niezmordowanym staraniom, badaniom zawdzięcza Galicja dokonanie nowych pomiarów katastralnych i racjonalniejszego wymiaru podatku w r. 1869 i następnych. Nikt od niego lepiej nie znał stosunków kraju i nikt gorliwszym nie był ich obrońcą. Nazywano go „Katastrowiczem". Śmierć zaskoczyła go nad wypracowywaniem materjału w sprawie podatkowej do Rady państwa w Wiedniu. Oprócz wielu prac w czasopismach, ogłosił: „Betrachtungen über die Behandlung der Streitigkeiten zwischen den gewesenem Herrschaften und den ehemaligen Untherthanen in Gallizien" (Lwów, 1851, 2 wyd., Wiedeń, 1861); „Rzecz o katastrze w Galicji" (Kraków, 1860), „Przeciw ustawie o podatku gruntowym" (Lwów, 1871) i in.

Krzeczunowicz K.

Krzek, *skrzek*, jaja żabie, ob. Żaby.

Krzem *(Silicium)*, *Si*, pierwiastek chemiczny, w naturze bardzo rozpowszechniony, ale w stanie wolnym nigdzie się nie znajduje. Otrzymany został przez Berzeliusa 1810 r. Znany jest w stanie bezkształtnym i krystalicznym. W stanie bezkształtnym otrzymuje się przez ogrzewanie fluokrzemianu sodu z sodem, przyczem się tworzy fluorek sodu i **K.**; jest wtedy proszkiem ciemno-brunatnym, w wodzie nierozpuszczalnym; ogrzany na powietrzu zapala się i płonie jasnym płomieniem, przechodząc w kwas krzemny. Przez wyżarzenie fluokrzemianu potasu z glinem tworzy się **K.** krystaliczny, tworzący foremne ośmiościany, czarne, błyszczące, c. wł=2,49, nie pali się nawet w tlenie, rozpuszcza się we wrzącym roztworze potażu. Znany jest jeszcze **K.** w trzeciej odmianie, zwanej grafitową, z powodu podobieństwa do grafitu. Ciężar atomowy **K.** jest 28; jest to pierwiastek czteroatomowy, a pod względem zachowania się chemicznego okazuje znaczne podobieństwo do węgla.—*Związki krzemu.* Z wodorem **K.** tworzy *krzemowodór* H_4Si, odkryty przez Woehlera i Buffa (1857) przez trakowanie związku **K.** z magnezem chlorowodorem; jest to gaz bezbarwny, na powietrzu dobrowolnie się zapala i przechodzi w kwas krzemny i wodę przy wydawaniu mgły obrączkowej. W temperaturze

—1° skrapla się pod ciśnieniem 100 atmosfer. Z chlorem K. tworzy *chlorek krzemu* $SiCl_4$ przez ogrzewanie K. w prądzie chloru, jest to ciecz bezbarwna, bardzo lotna, woni drażniącej. Są też znane i inne chlorki krzemu, jak $SiCl_3$, $SiCl_6$ i *krzemochloroform* $SiHCl_3$. *Fluorek krzemu*, $SiFl_4$ tworzy się przez rozpuszczenie kwasu krzemnego w fluowodorze, jest to gaz duszący, na powietrzu dymi, pod ciśnieniem 30 atmosfer skrapla się w ciecz bezbarwną. Jeżeli fluorek krzemu wprowadzimy do wody, to wydziela się galaretowata krzemionka i powstaje kwas *krzemofluowodorny*, H_2SiFl_6; jest to ciecz kwaśna, która powstrzymuje fermentację, ma zastosowanie w farbierstwie i wydaje z metalami *krzemofluorki*, jak *krzemofluorek sodu*, Na_2SiFl_6, polecany jako środek antyseptyczny. Inne krzemofluorki, jak cynku, ołowiu, glinu *(fluaty Kesslera)* służą do konserwowania materjałów budowlanych. Ze wszystkich związków K. najważniejszym jest *kwas krzemny* albo raczej *bezwodnik krzemny*, czyli *krzemionka* SiO_2, w naturze bardzo rozpowszechniona, stanowi w stanie bezwodnym różne odmiany kwarcu i piasek. W stanie krystalicznym (ob. Kwarc) krzemionka jest bardzo twarda, nierozpuszczalna w wodzie i kwasach (z wyjątkiem kwasu fluowodornego), jako też w alkaljach; topi się tylko w płomieniu tlenowodornym i przechodzi w krzemionkę amorficzną czyli bezkształtną, tworzącą szkło przezroczyste; przejście to następuje przed stopieniem w silnem gorącu, przynajmniej częściowo. Krzemionka bezkształtna również zachodzi w przyrodzie, lubo nie tak często. Powstała ona przez rozkład krzemianów pod działaniem wody, zawierającej kwas węglany i tworzy masy szkliste lub żywiczne odłamu muszlowego, małej twardości, c. wł.=2,2, łamiące światło pojedyńczo. W tym stanie krzemionka przy wydzielaniu z krzemianów jest rozpuszczalna w wodzie, dlatego niektóre wody zawierają pewne jej ilości, zwłaszcza gorące, jak gejzery; z tych wód osadza się w stanie krystalicznym lub bezkształtnym. Istoty organiczne żyjące w wodzie przyjmują krzemionkę, stanowi ona skorupy wielu wymoczków; znajduje się w popiele roślin, zwłaszcza w słomie traw występuje w znacznej ilości, a w wydrążeniach bambusu wydziela się nawet jako opal *(tabaszyr)*. Sztucznie otrzymać można krzemionkę bezkształtną, jeżeli roztwór krzemianu potażu strącamy kwasem: powstaje osad galaretowaty, który po wysuszeniu i wyżarzeniu wydaje biały proszek; rozpuszcza się w alkaljach. Krzemionka jest ogniotrwała. Jeżeli się ją żarzy z solami, to wydala bezwodniki kwasów tych soli. Masa galaretowata, wydzielająca się z krzemianów na drodze mokrej, jest istnym *kwasem krzemnym* H_4SiO_4, który pod wpływem ciepła łatwo się rozpada na wodę i *kwas metakrzemny* H_2SiO_3, który znów w wyższej temperaturze rozszczepia się na wodę i bezwodnik kwasu krzemnego SiO_2; wodanów jego zresztą znanych jest kilka. Krzemionka galaretowata pochłania chciwie barwniki z ich roztworów, stąd bejcowana nią bawełna farbuje się dobrze barwnikami anilinowemi. Wodanom tym odpowiada mnóstwo soli, *krzemianów*, stanowiących ogromną moc minerałów: między innemi należy tu glina (ob.). Ze związku K. z wapniem przez działanie kwasu chlorowodornego w ciemności powstaje żółte ciało *silikon*, przechodzące za ogrzaniem w krzemionkę i krzemowodór. Prez działanie światła i wody przechodzi ono w *leukon*, ciało białe, galaretowate. Skład tych ciał nie jest dokładnie znany.

Krzemiany, sole kwasu krzemnego, ob. Krzem.

Krzemieniec, m. pow. gub. Wołyńskiej, nad rz. Ikwą, w powabnej dolinie, ze wszystkich stron otoczonej górami; 17,618 miesz., w połowie chrześcijan, a w drugiej połowie żydów. Jest to przedhistoryczna osada, tak zwana *stacja krzemienna* (skąd i nazwa miasta), której pewniejsze dzieje zaczynają się dopiero w XIV w.; r. bowiem 1340 Kazimierz W., pokonawszy Ruś, nadał K. Jerzemu, synowi ks. litewskiego Narymunta; 1366 odstąpiony Polsce, powrócił 1382 do Litwy, aż za Władysława Jagiełły przyłączony do dawnej Polski. Władysław nadał K. bratu swemu Dymitrowi Korybutowi, po jego zaś śmierci Świdrygielle, którego oblegał tu 1418 Witold, w. ks. litewski. Zygmunt nadał K. Januszowi, biskupowi wileńskiemu, 1536 zaś żonie swej Bonie; 1648 zrabowany przez Kozaków, coraz więcej zaczął upadać. W latach 1803—33 istniało tu sławne gimnazjum wołyńskie, założone przez Tadeusza Czackiego. które w 1833 przeniesiono do Kijowa. W K. *Juljusz Słowacki.—*Krzemieniecki pow.* ma na przestrzeni 2,925 w. kw. 221,399 m. (1897). Położenie wzniesione, górzyste, grunt gliniasty, ku północy piaszczysty, wogóle urodzajny; główna rzeka Horyń. Mieszkańcy zajmują się przeważnie rolnictwem, obok tego ogrodnictwem i hodowlą bydła; przemysł rozwinięty.

Krzemienieckie starostwo grodowe, było położone w wdztwie Wołyńskiem, powiecie Krzemienieckim, a po części i Włodzimierskim. Podług lustracji z r. 1628, zaliczano do tego starostwa: słynne miasto Krzemieniec (ob.) i wsie: Czeczeniowce, Niżną i Wierzchnią Wilę, Pisarówkę, Saponów, Podliszce, Młynowce, Ośniki, Olewince, Woronowce, Zołob, Niemieryńce, Rudkę, Siekun, Suski i Dzierżawę Dworzec. W r. 1771 posiadał je Józef książę Sanguszko, marszałek nadworny w. ks. lit., opłacając z niego kwarty złp. 7,793 gr. 28, a hyberny złp. 405 gr. 24.

Krzemienny łupek, *lidyt*, ob. Kwarc.

Krzemień, ob. Kwarc.

Krzemieńczuk, *Kremienczug*, miasto pow. w gub. Półtawskiej, nad Dnieprem, posiada kilkanaście cerkwi, szkołę realną, progimnazjum żeńskie, liczne fabryki, kilka banków, ożywiony han-

del drzewem i tytuniem; liczy (1897) 58,648 miesz., w tem blisko połowa żydów. **K.** *powiat* obejmuje 3,013 wiorst kw. i liczy 247,076 m.

Krzemieńczukowskie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie i powiecie Kijowskim. Podług metryk koronnych (ks. 376 str. 1) powstało z dawniejszego sstwa Czerkaskiego przez wydzielenie z niego starożytnego zamku Krzemieńczuka z przyległościami, na lewym brzegu Dniepru, niedaleko ujścia rzeki Pizoli leżącemi. Istniało tylko do 1686, ponieważ traktatem Grzymułtowskiego odstąpione zostało Rosji wraz z miastami Kijowem, Arklejem, Itołtwą i Kropiwnem. Ostatnimi starostami byli Stanisław Jaskulski, a po nim Roman Ipohorski Lenkiewicz.

Krzemiński Stanisław, publicysta i historyk literatury, kształcił się w Warszawie i Heidelbergu, zawód literacki rozpoczął 1868 i krytyki swoje pomieszczał w *Bibl. Warsz.*, *Kłosach*, *Bluszczu*, *Prawdzie* i in. pismach. Przez czas dłuższy uprawiał krytykę teatralną. Z większych jego prac wymieniamy: „O przekładach Psałterza na język polski"; „Dwaj myśliciele XVIII w". (Wolter i Rousseau); „Zarysy literackie" (Warszawa, 1895, w „Bibljotece najcelniejszych utworów literatury europejskiej"). Pracuje oddawna nad biografją Stanisława Konarskiego. Jest sekretarzem komitetu „Wielkiej Encyklopedji Ilustrowanej" i był w r. 1900 wiceprezesem kasy literackiej. Prace jego odznaczają się sumiennością i pięknem wysłowieniem.

Krzemiński Stan.

Krzemionka, ob. Krzem.

Krzemionkowa mąka, *mąka górska*, minerał krzemionkowy, jest właściwie nagromadzeniem pancerzy okrzemków *(Diatomaceae)*, składających się z czystej krzemionki. Jest to masa mączysta, biała lub rozmaicie zabarwiona, nietopliwa, chciwie pochłaniająca wodę. Tworzy grube warstwy w pokładach trzecio i czwartorzędowych, często w sąsiedztwie węgli brunatnych i torfu. Używa się do wyrobu dynamitu, farb anilinowych i ultramarynowych, szkła wodnego, cementu, na filtry, do czyszczenia metali i szkła, do wypełniania ścian szaf ogniotrwałych, na nawozy do gruntów torfowych i t. d. W Szwecji i Finlandji dodaje się często do mąki przy wypieku chleba, raczej wszakże z upodobania, aniżeli z potrzeby.

Krzemionkowa ziemia, też co krzemionkowa mąka (ob.).

Krzemionkowe drzewo, twarde drewno różnych gatunków akacji z Indji zachodnich.

Krzemionkowy tuf, *gejzeryt*, osad krzemionki amorficznej ze źródeł gorących, ob. Gejzery.

Krzemny kwas, ob. Krzem.

Krzemofluorki, ob. Krzemofluowodorny kwas.

Krzemofluowodorny kwas H_2SiFl_6, powstaje przez działanie wody na fluorek krzemu (ob. Krzem). Jest to ciecz bezbarwna i bezwonna, na powietrzu dymi, ma oddziaływanie kwaśne, na szkło nie działa, przy ogrzewaniu jednak rozpada się na fluorek krzemu i kwas fluowodorny, a wtedy szkło nagryza. Powstrzymuje też fermentację. Z zasadami tworzy *krzemofluorki*, w ogólności w wodzie rozpuszczalne i krystalizujące; przy ogrzewaniu rozpadają się na fluorek krzemu i fluorek metalu. *Krzemofluorek sodu*, Na_2SiFl_6, polecany był jako środek przeciwgnilny. Krzemofluorki magnezu, cynku, glinki i ołowiu, pod nazwą *fluoranow Kesslera*, służą do konserwacji materjałów budowlanych, fluokrzemki żelaza, miedzi i chromu do barwienia metali. (Por. „Fluates-Kessler", 6 wyd., 1896). **K. k.** ma zresztą liczne zastosowania, jak do wydzielania różnych kwasów z ich soli potasowych, jako surogat kwasu winnego w farbierstwie, do wyrobu sztucznych kamieni, do fabrykacji sody bezpośrednio z soli kuchennej.

Krzemowodór, ob. Krzem.

Krzeń, jezioro w królestwie Polskiem, gub. Siedleckiej, pow. Włodawskim, w dobrach Zezulin, zajmuje 60 morgów przestrzeni.

Krzepice, osada w gub. Piotrkowskiej, pow. Częstochowskim, nad rzeką Liczwartą. Niegdyś był tu zamek warowny, z którego dzisiaj pozostała tylko część wieży i fundamenty. Tutejszy kościół parafjalny p. t. św. Jakóba apostoła wzniesiony został 1357 przez Kazimierza Wielkiego i do 1800 osadzony był przez kanoników regularnych. Miasto liczy 2,700 miesz.

Krzepickie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie Krakowskiem, pow. Lelowskim. Podług lustracji z 1660 składało się: z miasta Krzepice (ob.) z zamkiem i 2 folw., z miasteczka Kłobuck i wsi: Starokrzepice, Rembielice, Opatów, Złochowice, Truskolasy, Dankowice, Wręczyce, Zagorze, Zakrzów, Łobodno, Miedzno, Ostrów, Kocin, Dobra, Brzoska, Kawki, Cyganka, Pacanówek, Kostrzyna, Podleżany, Zwierzyniany, Zajączki i Trzy Kuźnice. Znaczna część tego sstwa wedle uchwały sejmowej z 1658 była udzielona klasztorowi częstochowskiemu w nagrodę za waleczną obronę 1656 przeciw Szwedom. W 1771 posiadał je Adam Miączyński, opłacając z niego kwarty w ilości złp. 7241 gr. 26, a hyberny złp. 5,438 gr. 7. Na sejmie z 1773--75 Stany Rzpltej nadały toż sstwo w emfiteutyczne posiadanie rzeczonemu Miączyńskiemu, oraz wyznaczyły oddzielną komisję do ostatecznego granic jego oznaczenia.

Krzepnięcie, przechodzenie ciała ze stanu ciekłego do stałego, ob. Topienie.

Krzepnięcie krwi, stanowi jeden z najbardziej charakterystycznych jej objawów. Polega na tem, że krew wydalona z naczyń krwionośnych zmienia się wkrótce w jednostajną, galaretowatą masę. Po pewnym czasie rozdziela się ona na część płynną, blado-żółtawą (*osocze* lub *surowica)* i *skrzep*, z włóknika i ciałek krwi złożony. W pewnych warunkach krzepnięcie dokonywa się za życia w naczyniach (ob. Zakrzep). Pomimo licznych usiłowań zjawisko to nie jest dotychczas należycie wyjaśnionem. Niedawna powszechnie uznawaną była teorja Schmidta, według której włóknik tworzy się z substancji fibrynoplastycznej i fibrynorodnej pod wpływem fibrynofermentu. Obecnie przyjmuje się hypoteza Peckelharinga, według której włóknik jest związkiem soli wapiennych z fibrynorodną substancją; fibrynoferment powstaje z pewnego zymogenu tkanek pod wpływem soli wapnia; krążący we krwi rostwór globuliny, zwany fibrynogenem (substancją fibrynorodną) opada w postaci galaretowatego osadu czyli włóknika, jeżeli w płynie znajduje się wapienna sól nukleoalbuminu czyli fibrynoferment Schmidta. Nukleoalbumin ten tworzy się z ciągle rozpadających się ciałek krwi. Żywa krew posiada własność rozszczepiania nukleoalbuminu na nukleinę i albumozę i tym sposobem nie dopuszcza tworzenia się włóknika. Jeżeli we krwi w skutek znacznego rozpadu białych ciałek krwi wytworzy się duża ilość nukleoalbuminu, ten ostatni nie ulega całkowicie rozkładowi i łączy się z fibrynogenem; stąd powstają za życia skrzepy w żyłach i sercu.

Krzesiński Hieronim, nauczyciel gimnazjum Marji Magdaleny w Poznaniu, współpracownik *Dziennika Poznańskiego* i *Wielkopolanina*; autor studium o „Panu Tadeuszu", † 1887 w Poznaniu.

Krzesiwo, narzędzie służące do wydobywania ognia. Pomijając pierwotny sposób krzesania ognia przez tarcie drzewa, najprostszem **K.** jest kawałek stali, który uderzając o krzemień, odrywa od niego drobne cząstki; z powodu pracy mechanicznej, tu wywartej, wywiązuje się ciepło dosyć silne do rozżarzenia tych drobnych cząsteczek, które padają na hubkę i ją zapalają. **K.** te udoskonalono przez zastąpienie krzemienia agatem szlifowanym, a hubki lontem napojonym chromianem potasu (fig. 1). Przeważna zresztą część sposobów krzesania ognia polega na zamianie pracy mechanicznej w ciepło; tak np. **K.** *pneumatyczne* czyli *powietrzne* (fig. 2) jest to walec metalowy lub szklany, w którym posuwa się tłok, mający u spodu kawałek hubki; przez silne posunięcie tłoka powietrze pod nim będące się zagęszcza, w skutek czego wywiązuje się ciepło dostateczne do zapalenia hubki. Stosowanem też było do krzesania ognia ciepło wzbudzające się przy działaniach chemicznych; szczególnie używany był przez pewien czas *gazopyrjon* Döbereinera (ob. Chemiczne krzesiwo). Wszystkie te metody utraciły znaczenie po wprowadzeniu zapałek (ob.). Do automatycznego zapalania lamp posługiwać się można prądem galwanicznym; jeżeli z knotem lampy połączony jest drut platynowy, wtrącony w obieg drutu połączonego ze stosem, to za przepuszczeniem prądu drut platynowy rozżarza się i zapala knot.

Fig. 1. Krzesiwo krzemionkowe, A rękojeść B stal, C lont, D krzemień.

Fig. 2. Krzesiwo pneumatyczne.

Krzesz Józef Męcina, malarz polski, kształcił się w Krakowie. Oprócz wielu portretów wymalował cykl złożony z siedmiu obrazów p. t. „Ojcze nasz," które zyskały wielkie uznanie.

Krzesz Józef.

Krzeszów, osada w gub. Lubelskiej, pow. Biłgorajskim, nad rz. Sanem, liczy 1,800 m.

Krzeszowice, wieś pod Krakowem, w pięknem położeniu, dobrze zabudowana. Posiada pałac hr. Potockich.

Krzew, ob. Drzewa.

Krzezno albo *feresja*, rodzaj przyboru, który jako pewne insignium nosili z łańcuchem rycerskim u pasa tak zwani *Comites* i *Duces* (ob. Comes).

Krziczeńsky Józef Jarosław, nowelista czeski, * 1812, † 1886. Pierwszy swój utwór „Vojenská" (wiersz), ogłosił w r. 1834. Od r. 1845 ogłaszał bez przerwy swe nowele w czasopismach i osobno. Napisał też tragedję „Boj o trón". Por. Jungmann „Historie liter. czes.".

Krziż Marcin, archeolog czeski, * 1841 r. w Lisznie pod Bernem; od r. 1871 doktor praw, konserwator starożytności, działalność swą pisarską rozpoczął w r. 1863 przekładem „Wieczorów pod lipą" L. Siemieńskiego, pod pseudonimem Davorina Liszeńskiego. Ogłosił wiele dzieł i rozpraw po czesku i niemiecku, o jaskiniach morawskich i ich wodach podziemnych; główne dzieło: „Kólna a Kostelík" (1889—91); „O dobie pravieké, predvieké a novovieké na Moravie"

(1892); „L'époque quaternaire en Moravie" (1897, w *L'anthropologie*).

Krziżek Wacław, pisarz czeski, * 1833 r. w Strażowie, † 1881 w Taborze; po ukończeniu gimnazjum w Klatowach (1851), wstąpił do klasztoru benedyktyńskiego w Pradze, gdzie przebył niedłużej niż pół roku; następnie studjował na uniwersytecie praskim filologję klasyczną i słowiańską; 1854 był asystentem archiwum i zbiorów archeologicznych Muzeum Czeskiego, 1855 powołany został na suplenta do gimnazjum warażdyńskiego w Chorwacji; 1860 przeniósł się na nauczyciela gimnazjum w Litomierzycach, w r. zaś 1862 do Taboru. Oprócz artykułów, pomieszczanych w pismach perjodycznych, z których najważniejszy „Struczny przehled veszkeré literatury jihoslovanské" (w *Czasopisie Muzeum*, 1859 i 1860), ogłosił: „Zprava o archivu musea kr. czeského" (Praga, 1855); „Rjecznik latinsko niemáczko-hrvatski" (Wiedeń, 1861); „Latinsko-czesko-niemecky slovnik" (Praga, 1861); „Anthologie jihoslovanská" (t., 1862); „Czeská czitanka" (Tabor, 1565) i inne.

Krzna, rzeka w królestwie Polskiem, ma źródło pod Łukowem, a po przebiegu 70 klm. wpada do Buga pod Neplami. Spławna jest dla tratew.

Krzos, krzesiwo u strzelby. *Krzoska* była rusznica krzesząca, to jest opatrzona zamkiem i krzesiwem.

Krztusiec (*koklusz*), choroba zakaźna, epidemicznie się szerząca, zaraźliwa, napastuje przeważnie dzieci. Zarazka **K.** dotąd nie wykryto, jakkolwiek najprawdopodobniejszem jego siedliskiem jest plwocina chorych. Jednorazowe przebycie **K.** chroni zazwyczaj od zarażenia się na przyszłość. Prawie jedyną przypadłością K. jest kaszel, który jednakże posiada tu swe cechy wybitne, wielce charakterystyczne i jemu tylko właściwe. Chory raptownie dostaje napadu kaszlu krótkiego, urywanego, ruchy kaszlowe następują po sobie tak szybko, że przez długi czas chory wdechu wcale wykonać nie może; gdy potem, po wyczerpaniu powietrza w płucach, następuje głęboki wdech, szczelina głosowa wskutek skurczu strun głosowych się zwiera i chory wydaje głośny, nieprzyjemny świst. Powyższe fazy kaszlu wzajemnie po sobie następują dwa do pięciu razy, poczem cały atak kończy się wymiotami, lub też tylko obfitem wydzielaniem się śliny i śluzu przy ruchach wymiotnych. Zależnie od siły zarażka **K.**, podobnych paroksyzmów bywa od 10—30 na dobę; tak silny kaszel sprowadza w następstwie lekki obrzęk twarzy z powodu zastoju krwi i pękanie wędzidełka języka. Następstwem długotrwałego **K.** bywa rozedma płuc i inne ich cierpienia, a nieraz gruźlica, oraz ruptura jako następstwo wzmożonej tłoczni brzusznej. Zapobiedz szerzeniu się **K.** można tylko przez zupełną izolację dzieci zdrowych od osobnika chorego; leczenie, prócz środków farmaceutycznych, polegać powinno na ciągłem przebywaniu chorego na świeżem powietrzu; w zimie pokój należy często i dokładnie przewietrzać. Bardzo rozpowszechniony jest szkodliwy przesąd, że **K.** usunąć i skrócić nie można, co często do zaniedbania choroby i szkodliwych następstw prowadzi.

Krzyca, ob. Żyto.

Krzycki, herb, ob. Kita.

Krzycki Andrzej, po łacinie pisał się *Cricius*, arcybiskup gnieźnieński, znakomity poeta i dyplomata, * 1483, a wedle innych 1477 we wsi Krzycku, w ziemi Wschowskiej, z ojca Mikołaja i matki Tomickiej, siostry słynnego Piotra, podkanclerzego i bisk. krak.; † 1537 w Krakowie. Początkowe nauki odbył w Łęczycy, dalej kształcił się w akademji krak., w Paryżu i Bolonji, skąd w 23 r. życia wrócił do kraju. Zalecony przez wuja Tomickiego J. Lubrańskiemu, biskup. pozn., używany był przez tegoż do rady i pomocy, oraz promowany w zawodzie duchownym. Przy poparciu Krzysz. Szydłowieckiego został 1512 sekretarzem królewskim i kanclerzem królowej Barbary. Był na zjeździe wiedeńskim 1515 i odznaczył się tam wymową. Po śmierci królowej (1515) zostając nadal w kancelarji królewskiej, tak zdolnościami i wierszami, jako też pomocą Tomickiego i własną ambicją, pchał się na wyższe godności. Chciwy dostatków i znaczenia żądny, nie przebierał w środkach. Śpiewał też pochwały nowej królowej Bonie; gdy ta jednakże katedrę poznańską wyrobiła bogatszemu Latalskiemu, zemścił się **K.** na obojgu pełnemi żółci wierszami. W 1524 został biskupem przemyskim; t. r. jeździł w poselstwie do Węgier, a 1525 do Alberta ks. pruskiego; obie misje opisał w osobnych relacjach. Zawzięty wróg reformacji, gardłował za surowemi przeciw niej środkami i czynny brał udział w uśmierzeniu rozruchów gdańskich, wynikłych z powodu tejże reformy; w sprawie onej zostawił **K.** dwie broszury rękopiśmienne. W nagrodę poselstwa, odprawionego 1526 do Węgier (którego relacja mieści się w 8 t. „Acta Tomiciana"), otrzymał 1527 biskupstwo płockie i wysłany został z kanclerzem Szydłowieckim na zjazd ołomuniecki; o tej sprawie zostawił także relację „Tomiciana", t. 9). I później jeszcze używany był do ważnych posług dyplomatycznych tak w kraju, jak i za granicą. W 1535 r. otrzymał wreszcie dawno upragnioną godność arcybiskupa prymasa. Po śmierci Tomickiego, który go jak mógł hamował, puścił się **K.** wraz z Boną na wszelkiego rodzaju intrygi i frymarki, pomagał jej w knowaniach przeciw staremu królowi i krajowi, siał niesnaski, poniżał zasłużonych, a posuwał służalców i zauszników. W 1536 załatwiał sprawę małżeństwa Anny ks. mazowieckiej ze Stan. Odrowążem i miał z tego powodu wiele przykrości, jak sam

mówi w piśmie: „Negotium matrimonii Annae Masoviae Ducis etc." („Tomiciana", t. 24). Na sejmie piotrkowskim (1 listopada 1526—2 marca 1537) działając w duchu Bony, bałamucił szlachtę.—Był to człowiek niepospolitych zdolności, wielkiej nauki, mówca zawołany, biegły nadzwyczaj w sprawach politycznych i kościelnych, poeta utalentowany. W obcowaniu towarzyski, przystępny, miłosierny i ludzki. Lubił nauki i uczonych wspierał (np. Janickiego, Wawrz. Korwina). Znany też był zaszczytnie i za granicami kraju. Wielu jednak przywarami i namiętnościami niskiemi zaćmiewał owe świetne przymioty umysłu. Jako polityk i dyplomata położył K. zasługi rzeczywiste. Biskup był nieszczególny; hulaka, kobieciarz (bronią go jednak Bużeński, Damalewicz, Łętowski i in.). Jako autor, poeta i prozaik, zarówno chwalił, jak i chłostał, lubo niezawsze sprawiedliwie. Pisał wiele i ogromną miał w tem łatwość. Celował szczególnie w satyrze. Układał nadto pieśni nabożne, żale, nagrobki, paszkwile, epigramaty i t. d. Są też pióra jego wiersze gorszące i nieprzystojne. Pisma K. wogóle cennym bardzo są materjałem do dokładnego zapoznania się z epoką ówczesną. Wiele z nich pozostało w rękopisach; w dość znacznej liczbie mieszczą się w Tomicianach. Drukowane zaś za życia autora lub później należą do rzadkości. Wyliczone są w „Encyklop. powsz." Orgelbranda większej t. XVI; tutaj przytaczamy jeno niektóre, np. „In Augustissimum Sigismundi Regis Poloniae et Reginae Barbarae Connubium etc." (Kraków, 1512); „Descriptio victoriae de Tartaris A. D. 1512 etc." (b. m. dr. i r.; wiersz przetłómaczony w „Dziejach Literatury" Kondratowicza i w „Pomnikach historji literatury polskiej" Wiszniewskiego, t. IV, str. 177); „Encomia Luteri" (Kraków, 1524), zbiór satyr przeciw Lutrowi pióra K., jako też innych autorów: „Andreae Cricii Episc. Premisl. ad Joannem Antonium Pulleonem Baronem Brugii nuntium apostolicum in Hungaria de negotio Prutenico epistola" (Kraków, 1525; list ten przedrukował Nakielski w „Miechovii," a wypis w tłómaczeniu pols. umieszczony w 4-ym t. „Wiadom. hist.-kryt." Ossolińskiego); dziełko to postawione było w Rzymie na indeksie ksiąg zakazanych; „Religionis et Reipublicae Querimonia", wiersz (Kraków, 1525; 3 ed., Poznań, 1606); „Threnodia Valachiae" (Kraków, 1531); „Cantica sacra carmine saphico" (Kraków, 1635); „Dialogus de asiana diaeta" (b. m. dr. i r.), pismo prozą nader uszczypliwe i satyryczne.

Krzycko, jezioro w w. ks. i regencji Poznańskiej, pow. Wschowskim.

Krzyczew, miasteczko prywatne w gub. Mohylowskiej, pow. Czerykowskim, na prawym brzegu rz. Soży, przy ujściu do niej rzeki Krzyczewatki położone; liczy 6,000 m.; starożytny kościół parafjalny rzymsko-katolicki i sześć cerkwi prawosławnych. Pamiętne bitwą 1661 pomiędzy wojskiem polskiem, dowodzonem przez Jana Kazimierza, a rosyjskiem, będącem pod rozkazami ks. Czerkaskiego.

Krzyczewski

Krzyczewski v. *Radwan*, herb: W polu czerwonem—biała chorągiew kościelna o dwu połach (czy też litera grecka *pi:* Π), przeszyta strzałą. U szczytu ptak z pierścieniem w dziobie (albo trzy pióra strusie).

Krzyczewskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Mścisławskiem. Podług metryk litewskich powstało w początkach XVI wieku, gdy król Zygmunt I, skłoniony potrzebami Rzpltej, zaciągnąwszy dług 733 kóp groszy litewskich u kniazia Wasila Semenowicza Żylińskiego, przywilejem z dnia 8 stycznia 1519 roku oddał mu w zastaw to sstwo wraz z zamkiem Krzyczewskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1766 składało się z miast: Krzyczewa, Chocima i dzierżawy ołuczyckiej. Najintratniejsze to sstwo posiadali Szołuhowie, Służkowie, książęta Sołomereccy, Łukomscy, Pacowie, Radziwiłłowie, wreszcie z mocy przywileju Augusta III z d. 20 maja 1760 otrzymał je Jerzy Wandalin Mniszech, marszałek nadwor. kor., który z niego opłacał kwarty złp. 28,272 gr. 2, a hyberny złp. 10,300. Pamiętne jest to sstwo zwycięstwem, jakie na jego polach odniósł Stanisław Kiszka het. pol. lit. nad Michałem Glińskim, w czasie jego najazdu na Polskę w 1507.

Krzyk, ptak, ob. Bekas.

Krzymuski Edward, prawnik, * 1851 w Kruszynie pod Włocławkiem, kształcił się na wydziale prawnym uniwersytetu warszawskiego. 1884 został profesorem uniwersytetu krakowskiego w r. 1881 członkiem komisji prawniczej Akademji umiejęt. w Krakowie. Ogłosił: „Teorja państwowa Ahrensa" (Warszawa, 1876); „O znaczeniu filozofji prawa i o metodzie jej wykładu" (w *Niwie*, 1881); „Teorja karna Kanta" (Kraków, 1882); „Zasady nauki o usiłowaniu przestępstw" (Warszawa, 1884); „Wykład prawa karnego ze szczególnem uwzględnieniem ustaw austrjackich" (Kraków, 1885—87, t. 2) i in.

Krzyszkowski Wawrzyniec, sławny kaznodzieja ewangelicki, † około 1573, początkowo należał do wyznania braci czeskich; następnie 1558 został pastorem wyznania helweckiego w Nieświeżu i tu brał udział w przekładzie katechizmu Lutra i Biblji Radziwiłłowskiej; po śmierci Radziwiłła 1565 r. wystąpił jako zwolennik arjanizmu, w końcu był superintendentem anabaptystów. Wydał „O prawdziwem i gruntownem używaniu zbawienia w zaspokojonem człowieka sumieniu" (Szamotuły, 1558) i „Żywot Justyna i t. d." (Nieśwież, 1564).

Krzyszkowski Inocenty Seweryn, * 1789, przełożony księży Trynitarzy w Wilnie na Antokolu, doktor teologji, tłómaczył dzieła św. Augustyna, św. Jana Złotoustego i inne. Oprócz tego napisał ciekawą rozprawę p. t. „Założenie, dokończenie tudzież stan obecny kościoła Pana Jezusa na Antokolu" („Wiz. i roztrząs. nauk.", tom 20, k. 82); wydał także skróconą przez się i zmodernizowaną postylę Białobrzeskiego p. t. „Wykład Świętych Ewangelji" (4 t., Wilno, 1839—41).

Krzyszkowski Stefan, * 1843, † 1896 w Łodzi. Był dyrektorem opery polskiej w Poznaniu, oraz tamecznego Towarzystwa Muzycznego, pisywał krytyki artystyczne i ogłosił kilka kompozycji estradowych i orkiestrowych.

Krzyształowicz, herb: W polu błękitnem—półtora krzyża złotego. U szczytu ręka zbrojna z mieczem. Labry błękitno - złote. Nadany w Galicji 1805 r.

Krzyształowicz.

Krzysztanowicz Stanisław, znakomity prawnik, * 1577 we wsi Zubrza pod Lwowem, po ukończeniu akademji krakowskiej, dworzanin Zygmunta III, następnie czas niejaki prorektor szkół lwowskich. Słynął z obszernej nauki i † 1617. Dzieła jego są: „Polonia sive brevis descriptio statuum Regni Poloniae cum partitione provinciarum et ordinum ex variis auctoribus collecta etc." (Moguncja, 1606); „Liber contra decretum Parlamenti anglici, latum adversus catholicos" (1606) i „Disputatio Canonica de sponsalibus et matrimoniis" (Würsburg, 1600).

Krzysztof, *(Christophorus,* t. j. niosący Chrystusa), św., zwany też *Wielkim* **K.**, albo *Christofelem;* o życiu jego nic nie wiemy. Podług legendy **K.**, zowiący się właściwie Reprobus albo Adykymos, pochodził z Palestyny (podług innych z Syrji lub Licji) i miał być niezwykłej wielkości i siły. Poślubił, że zawsze będzie służył najpotężniejszemu; gdy się przekonał, że król, w służbie którego pozostawał, boi się djabła, przeszedł na usługi tego; widząc jednakże, że djabeł unika krzyża, poznał, że Chrystus jest najpotężniejszym i postanowił mu służyć. Przyszedł on do jakiegoś pustelnika, otrzymał chrzest i za pokutę rozkaz przenoszenia pielgrzymów chrześcijańskich przez rzekę, na której nie było mostu. Razu jednego przenosząc dziecko, z ciężaru, pod którym upadał, oraz z tego, że kij, którym się podpierał, zatknięty przez dziecko w ziemię okrył się liśćmi i owocami, poznał, że niósł Zbawiciela. Następnie poniósł śmierć męczeńską. Legenda ta oparta jest na imieniu. **K.** jest uważany za patrona od nagłej śmierci, oraz od śmierci bez poprzedniej pokuty. Kościół rzymsko katolicki obchodzi jego pamiątkę 23 sierpnia, grecki zaś 9 maja. Bywa **K.** wyobrażany w postaci olbrzyma niosącego na swem ramieniu Dzieciątko Jezus i podpierającego się zielonem drzewem palmowem, gdy przechodzi przez wodę.

Krzysztof Henryk, czarny kreolczyk z Grenady, król Haiti, * 1767, na jednej z wysp Antylskich. Będąc niewolnikiem na wyspie St. Domingo. Podczas wybuchu powstania murzynów w 1794, stanął zaraz po stronie czarnych i odznaczył się odwagą i dzielnością; po wstąpieniu do służby francuskiej swego przyjaciela Toussaint-L'Ouverture, został dowódcą brygady i przyczynił się do wypędzenia z wyspy Hiszpanów i Anglików. Po upadku i zamordowaniu cesarza Dessalinesa przez spiskowych 1806, generałowie czarni powołali **K.** do rządu i tytułem prezydenta i generalissimusa. Gdy w 1811 **K.** celem utrwalenia swej władzy przybrał tytuł króla dziedzicznego z mianem Henryka I, wsparty został przez Anglję i odtąd zaczął panować despotycznie, ale nie bez chwały. Ogłosił „Code Henri", będący zręcznem zastosowaniem kodeksu Napoleona do stosunków własnego państwa. Wypadki zaszłe w Europie w 1814 oddziałały także i na państwo haityjskie. Skutkiem wynikłych w kraju zamieszek i dążeń republikańskich, **K.** opuszczony przez swych stronników odebrał sobie życie wystrzałem z pistoletu 8 października 1820.—Syn jego Jakób Wiktor został w kilka dni potem zamordowany, a pozostała po nim wdowa Marja Ludwika, otrzymawszy szczupłe dożywocie, osiadła wraz z córką we Włoszech w mieście Pizie.

Krzysztof z Cieszyna, malarz z XVI w., uczeń J. Chrys. Pruszowskiego w Krakowie. Znane są dwa jego studja do obrazów kościelnych, z których jedno wystawia „Świętą Trójcę", drugie „Chrzest cesarza Konstantyna". Oba wykonane są piórem i nieco podłożone kolorami; świadczą one o wyższych zdolnościach artysty.

Krzysztofowicz Grzegorz, Ormianin, należał w XVII w. do liczby owych dziewięciu poetów, których nazywano Muzami. Elegję ich na śmierć Jana Zamojskiego wydał Stanisław Stadnicki ze Żmigrada p. t. „Planctus musarum" (Zamość, 1619).

Krzysztopory, starożytny zamek, dzisiaj w zwaliskach, we wsi Ujazd w gub. Radomskiej, pow. Sandomierskim; zbudowany był przez Krzysztofa Ossolińskiego w 1644. Był to właściwie w stylu włoskim obszerny pałac, osobliwy z tego względu, że wszystko stosowało się w nim do podziału roku i tak: okien miał tyle, ile dni w roku zwyczajnym; pokojów tyle, ile tygodni; sal wielkich tyle, ile miesięcy, a 4 narożne jego baszty odpowiadały liczbie kwartałów. Zburzony w połowie przez Szwedów 1655, służył jeszcze w 1770 za silne miejsce obrony dla wojska kon-

federacji barskiej, i to właśnie przyprowadziło go do ostatecznego upadku. Niegdyś otaczały go rozkoszne włoskie ogrody.

Krzywda, jezioro w Królestwie Polskiem, gub. Kieleckiej, pow. Pińczowskim, na gruntach miasta Skalbmierza położone, zajmuje 3½ morgów powierzchni.

Krzywda, herb: W polu błękitnem podkowa ocelami na dół, krzyż kawalerski otaczająca, nad nią takiż krzyż bez prawego ramienia, u szczytu trzy (lub 5) strusie pióra.

Krzywda.

Krzywdzic Żegota, pseudonim Mieczysława Dzikowskiego Chamskiego.

Krzywe, albo *Zielone,* jezioro w Królestwie Polskiem, gub. Suwalskiej, po obu stronach mostu z Hutty do Suwałk, zajmuje 50 morgów rozległości.

Krzywe linje, linje, które nie są ani proste, ani z prostych złożone; albo ściślej, L. K. jest miejscem geometrycznem następujących po sobie położeń punktu poruszającego się i zmieniającego ustawicznie swój kierunek. Gdy K. ma wszystkie swoje punkty na tej samej płaszczyźnie, zowie się *płaską* (okrąg koła, elipsa, spiralna), w przeciwnym razie nazywa się K. *o podwójnej krzywiźnie* (helisea, loksodromja). W starożytności o ogólnych własnościach L. K. mowy być nie mogło, dopiero wprowadzenie współrzędnych przez Kartezjusza (ob. Geometrja) pozwoliło poddać je rachunkowi ogólnemu, a rachunek różniczkowy pozwala z ogólnych zasad wyprowadzać szczególne własności krzywych. W geometrji analitycznej każda K. płaska wyraża się równaniem o dwu zmiennych (ob. Geometrja), a K. zowie się *algebraiczną,* gdy jej równanie jest czysto algebraicznem, *przestępną* zaś czyli *transcendentalną* (ob. Funkcja) w razie przeciwnym (spiralne, cykloidy, logarytmika, sinusojda, linja łańcuchowa i t. d.). K. algebraiczne rozróżniają się stopniem swego równania. Równanie stopnia pierwszego przedstawia linję prostą; równanie stopnia 2° wyobraża przecięcia stożkowe—okrąg, elipsę, hyperbolę, parabolę. Linji stopnia 3° jest 78 gatunków—parabole sześcienne, cissojda, liść Kartezjusza i t. d. Linji stopnia 4° jest przeszło 500 gatunków, najwięcej znane są konchojda i kassinojda. K. o podwójnej krzywiźnie uważane być mogą za przecięcie się dwu powierzchni krzywych, zatem są one zbiorem punktów wspólnych obu powierzchniom. Że zaś równanie powierzchni wyraża się równaniem o trzech zmiennych, przeto K. o podwójnej krzywiźnie wyraża się dwoma równaniami o trzech zmiennych. Ważniejsze krzywe linje opisane są pod właściwemi nazwami.

Krzywica, *choroba angielska, rachitis,* ogólne cierpienie organizmu, polegające główne na zboczeniu w rozwoju szkieletu. Zachodzą tu dwojakiego rodzaju sprawy: Po pierwsze tkanka kostna, wskutek wyssania się soli wapiennych ze starych kości i niedostatecznego tworzenia się ich w nowopowstających, ulega rozmiękczeniu, po drugie rozrastają się ponad miarę komórki chrząstkowe, które niezmiernie wolno ulegają ostyfieacji czyli kostnieniu. Następstwem podobnego stanu jest niezwykła miękkość i giętkość kości. Bezpośrednia przyczyna K. nie została dotąd wykrytą, usposabiającemi jednakże do niej czynnikami są niewątpliwie: zły pokarm ssawców (karmienie mameczką, zbyt stara mamka, wczesne odstawienie od piersi dziecka), zepsute powietrze (wilgotne mieszkania, skupienie ludności), długotrwałe cierpienie przewodu pokarmowego, prawie wszystkie choroby zakaźne, dziedziczny syfilis, anemja. Najwcześniej, bo już w 3—4 miesiącu życia, zjawia się rozmiękczenie kości czaszkowych, głównie zaś kości potylicowej, która łatwo pod palcem się ugina na podobieństwo pergaminu lub tektury; bywa przytem obfite pocenie się główki i wyraźne łysienie potylicy. Wkrótce rozchodzą się szwy czaszkowe, powiększają się ciemiączka, czaszka staje się wielką. Gdy K. przechodzi na żebra, powstaje na nich wyraźne bardzo zgrubienie na miejscu przejścia części kostnej w chrząstkowate, rozmiękczenie kręgosłupa sprowadza bardzo często spotykane jego skrzywienia, K. kończyn sprowadza rozmiękczenie i skrzywienie (ob. Kość) i zgrubienie (ob. Epiphysis). K. jest najczęstszą przyczyną powiększenia czaszki, niekształtności w budowie klatki piersiowej, zwężeń miednicy, skrzwień kręgosłupa. Zdarza się najczęściej wśród ludności ubogiej, przebywającej w złych warunkach hygjenicznych. Leczenie K. polega na usunięciu przytoczonych wyżej jej przyczyn.

Krzywicki v. *Musalski* odm., herb: W polu czerwonem, na literze srebrnej M—strzała złota, dwa razy przekrzyżowana. U szczytu trzy pióra strusie.

Krzywicki.

Krzywicki Prokop, Kapucyn, kaznodzieja liceum wołyńskiego w Krzemieńcu. Porywająca jego wymowa stawia go w rzędzie znakomitych mówców kościelnych. Liczne jego kazania pozostały dotąd w rękopisie, † 1834 w Krzemieńcu, wkrótce po przeniesieniu stamtąd liceum do Kijowa.

Krzywicki Kazimierz, * 1820 na Wołyniu. Po ukończeniu nauk prawnych w uniwersytecie dorpackim i otrzymaniu stopnia doktora, został urzędnikiem w ministerjum spraw wewnętrznych

w Petersburgu, następnie w kancelarji własnej cesarskiej, a od 8 czerwca 1862 do 22 września 1863 r. był dyrektorem głównym przezydującym w komisji rządowej wyznań religijnych i oświecenia publicznego w Warszawie. Uwolniony od tych obowiązków, został członkiem rady stanu król. Polskiego i wkrótce wyjechał za granicę. Oprócz dwu rozpraw napisanych po niemiecku: „Die Aufgabe der Statistik“ (Dorpat, 1844) i „Ueber Besteuerung der Gastwirtschaft als Gewerbe“ (Dorpat, 1846), wydał też bezimiennie rozprawę treści politycznej p. t.: „Rosja i Polska w r. 1872“ (Lipsk, 1872).

Krzywicki Ludwik, zasłużony socjolog, antropolog i ekonomista, * 1859 w Płockiem, kończył wydział matematyczny w Warszawie 1881 r., lata 1883—1886 spędził w bibljotekach Lipska, Zurychu i Paryża, uzupełniając swe wykształcenie filozoficzne pod kierunkiem Wundta, Avenariusa i w szkole antropologicznej w Paryżu. Działalność literacka K. niezmiernie obszerna. Współpracownik *Przeglądu tygodniowego* (1883—1887), *Głosu* (1887—1889), *Gazety polskiej* (1892—1899), *Ateneum* (1886—1895), *Bibl. warszawskiej* (1892—1899). *Prawdy* (od r. 1886). Redagował *Tygodnik powszechny* (1890). Oddzielnie ogłosił: „Ludy“ (zarys antropologji etnicznej) 1892 (przełoż. na język rosyjski 1896), „Antropologja. Podręcznik systematyczny,“ część I: Rasy fizyczne (1897), cześć II: Rasy psychiczne (1901), „Za Atlantykiem, Szkice z podróży po St. Zjednoczonych,“ 1895, oraz broszury: „Przed i po 1 października 1890,“ „Cerebracja żywiołowa“ 1898. Pod prasą: „Przewrót w produkcji środków spożywczych“ (1901); w przygotowaniu: „Zarys filozofji pierwotnej“ „Pierwociny społeczne, cz. III Antropologji p. t.: „Typy zawodowe“, oraz „Mechanizm rozwoju dziejowego“.

Krzywicze, miasteczko w gub. i pow. Wileńskim, nad rzeką Serwecz, wpadającą o 2 mile stąd do Wilji; osada bardzo starożytna, niegdyś własność znanej w dziejach polskich rodziny Kiszków.

Krzywin, po niem. *Kriewen*, miasteczko w w. ks. i regencji Poznańskiej, pow. Kościańskim, nad rzeką Obrą, ma 1500 miesz.

Krzywińska kasztelanja, położona była w województwie Poznańskiem, ostatnim jej kasztelanem był Antoni Sieroszewski, mianowany 1785 r.

Krzywizna, czyli *krzywość*, wielkość zboczenia linji krzywej od prostej, zatem ilość, o jaką się łuk krzywej nieskończenie mały oddala od stycznej. Łatwo pojąć, że okrąg koła ma K. wszędzie jednaką, i że ta krzywizna jest tem większa, im promień okręgu jest mniejszy, tak, że wyrażeniem K. okręgu o promieniu *r* jest $\frac{1}{r}$. Inne linje krzywe mają w różnych swych punktach różne *K.*, a miarę tej K. odnosi do K. okręgu koła, jak najściślej przystępnjącego do krzywej w punkcie uważanym; takie koło nazywa się *ściśle stycznem*, czyli *przylegającem*, a K. tego koła jest K. uważanej linji w danym punkcie. W linjach krzywych o podwójnej krzywiźnie (ob. Krzywe linje) konieczna jest uważać i K. *drugą* czyli skręcenie, t. j. wielkość, o jaką ta krzywa zbacza od płaszczyzny. W powierzchniach krzywych przecięcia czynione płaszczyznami w różnych kierukach mogą mieć rozmaite K.; kula ma wszędzie K. jednakową. W powierzchniach innych K. *średnia* jest to średnia arytmetyczna między najmniejszą a największą K. w danym punkcie. Gauss wprowadził do powierzchni krzywych pojęcie K. *całkowitej*, t. j. niejako wielkość, o jaką nieskończenie mały element tej powierzchni zbacza od płaszczyzny. Dupin w 1805 r. wprowadził pojęcie linji krzywej, zwanej *wskazującą (indicatrix)*, która przebiegiem swoim charakteryzuje K. powierzchni w danym jej punkcie. Por. Resal „Exposition de la théorie des surfaces“ (1891).

Krzywkowski Sebastjan, miecznik płocki, był jednym z najsławniejszych gospodarzy w Polsce za czasów Zygmunta III. Jako zarządca dóbr Jana Kuczborskiego, biskupa chełmińskiego, pierwszy ulepszył w Prusiech gospodarstwo rolne i przemysłowe, † 1623 r.

Krzywodziób, ob. Krzyżodziób.

Krzywoprzysięstwo, ob. Przysięga.

Krzywosielskie starostwo niegrodowe, znajdowało się w województwie Brzesko-Litewskiem, powiecie Pińskim. Na sejmie warszawskim z r. 1773—1775 Stany Rzeczypospolitej nadały je na emfiteutyzm Adamowi Skirmuntowi, sędziemu ziemskiemu powiatu Pińskiego, wraz ze starostwem Pleszczyckiem i wsiami: Motodelczyn, Berezce, Sietyck i Łosice. W r. 1766 opłacano z niego kwarty w ilości złp. 600 gr. 3, hyberny złp. 602.

Krzywula, *krzywosz*, trąbka lub rożek zakrzywiony, dawny instrument muzyczny, dęty, drewniany, z rodzaju klarnetów. Zadęcie odbywało się za pomocą pyszczka, kapsuli i stroika, a obszar tonów nie przechodził duodecymy. Dały one początek następnym puzonom. Tę nazwę nosi też jeden z głosów (szeregu piszczałek) w organach.

Krzywulka, jezioro w królestwie Polskiem, gub. Suwalskiej, w dobrach Motule, zajmuje 206 morgów przestrzeni.—Drugie jezioro *Krzywule*, w tejże gub. i powiecie w dobrach Czortków, ma 41 morgów rozległości. Z tego ostatniego wypływa rzeczka Szlachta.

Krzyż, okolica ciała poniżej grzbietu i lędźwi umieszczona, której szkielet stanowi kość *krzyżowa* z pięciu niewykształconych i zrosłych pomiędzy sobą kręgów utworzona. W tej okolicy wychodzą z rdzenia kręgowe nerwy dla

kończyn dolnych, które poplątane na wewnętrznej powierzchni kości stanowią tu *krzyżowy splot*.

Krzyż, narzędzie do wykonywania kary śmierci, często używane u starożytnych, składało się albo z pojedyńczego pala, do którego skazany był przywiązywany lub też wbijany na nim *(impalatio)*, albo też dwu, spojonych z sobą pali, tworzących wedle sposobu spojenia trzy rozmaite formy, a mianowicie: *crux immisa* (+), jeżeli belka poprzeczna spojona jest z palem głównym w środku pod kątem prostym; *crux commisa* (T), zwany też **K.** egipskim lub św. Antoniego, jeżeli belka poprzeczna przymocowana jest u góry pala pionowego, i *crux decussata* (×), **K.** św. Andrzeja lub burgundzki, gdy oba pale są spojone ukośnie. **K.** składa się z dwu części: pala umocowanego jednym końcem w ziemi *(crux* we właściwym znaczeniu) i belki poprzecznej *(patibulum)*, do której umocowywano ręce skazanego. Wprowadzenie w użycie kary **K.** jest przypisywane Tarkwinjuszowi Pysznemu. Kara ta była uważana za tak hańbiącą, że wykonywano ją tylko na niewolnikach i złoczyńcach z najniższej warstwy ludu. Zwykle ogłaszano nazwisko skazanego i powód kary, lub też umocowywano na samym **K.** tabliczkę (album), na której wypisywano te okoliczności. Przymocowany lub przybity winowajca częstokroć żył jeszcze przez kilka dni. Przyczyna, że Chrystus zmarł na **K.**, spowodowała, że zwolennicy jego nauki zaczęli uważać **K.** za godło święte i za znak przypomnienia i rozróżnienia. Znaczenie **K.** podniosło się szczególnie od czasu, gdy Konstanty W. przypisał zwycięstwo nad Maksencjuszem pomocy **K.**; wtedy zaczęto stawiać **K.** na placach, w pałacach i kościołach, oznaczano niemi wejścia do domów, jak również zaczęto budować kościoły w formie krzyża. Cześć ta wzniosła się jeszcze, gdy cesarzowa Helena wynalazła w Jerozolimie **K.** Jezusa i część jego przywiozła do Konstantynopola. Od tego czasu przyznano cudowną moc zarówno relikwjom **K.** św., jak i wizerunkom **K.**, które poczęto umieszczać na ołtarzach i zdobiono niemi chorągwie, broń i t. d. Napróżno obrazoburcy i niektóre późniejsze sekty walczyły przeciwko czci **K.**, czczono bowiem przed wszystkiemi świętościami **K.** z rozpiętym na nim wizerunkiem umierającego Zbawiciela, tak zwany krucyfiks (ob.). Że i na Zachodzie przypisywano znakowi **K.** tajemną siłę, najlepiej przekonywają próby lub sądy **K.** przy ordaljach. Używano nadto **K.** jako środek zabezpieczenia przeciwko wszemu złemu, a zwłaszcza przeciwko złym duchom i czarownicom, przypuszczano bowiem, że nie są w stanie przestąpić znaku **K.**, jako symbolu zwycięzcy złego. **K.** gra ważną rolę w dyplomatyce, oraz w heraldyce i numizmatyce, gdzie znane są rozmaite formy **K.**

Krzyż, herb, liczy wiele odmian: **K.** I: W polu błękitnem — krzyż równoramienny złoty. U szczytu trzy pióra strusie: błękitne między złotemi. Nadany 1834 przez Franciszka I. — **K.** II: W polu czarnem — krzyż srebrny równoramienny. U szczytu dwie trąby srebrne. — **K.** III; *Kruczyn*, *Krucyni*, *Kruszyna*, *Tryumf*: W polu czerwonem, pod krzyżem kawalerskim złotym — gwiazda srebrna. U szczytu — krzyż jak na tarczy. — **K.** IV różni się od **K.** III barwami: pole błękitne, krzyże srebrne, gwiazda złota. — **K.** V,

Krzyż I.

Krzyż III.

Krzyż V.

Krzyż VI.

Krzyż VII.

Krzyż VIII.

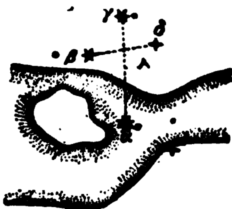

Krzyż IX.

Krzyż sł-many

Kruczyn: W polu czerwonem — krzyż srebrny ukośny z różą czerwoną na końcu każdego ramienia. — **K.** VI, *Kruczyn*: W polu czerwonem — krzyż ukośny srebrny z końcami wciętemi. — **K.** VII, *Tryumf*: Na tarczy pasem poprzecznym przedzielonej, w polu górnem barwy niewiadomej — krzyż; w dolnem czarnem dwa pasy srebrne ukośne. — **K.** VIII: W polu błękitnem — krzyż srebrny u dołu rozdarty. — **K.** IX: W polu błękitnem — krzyż srebrny u dołu rozdarty z odne-

gą lewą przekrzyżowany.—**K.** *złamany*: W polu błękitnem—złoty krzyż u dołu w prawo załamany.

Krzyż południowy (*Crux*), gwiazdozbiór na półkuli płd. nieba, między 177 a 192° wzniesienia prostego i 55 — 64° zboczenia połud., obok ciemnej przerwy na drodze mlecznej, zwanej *workiem węgla*. Cztery główne gwiazdy rozłożone są w formie krzyża; najświetniejsza z nich, gwiazda pierwszej wielkości, jest potrójna, trzy inne są 2 wielkości. Ogółem należą tu 54 gwiazdy aż do 7 wielkości, t. j. widzialne gołem okiem, oraz zbiorowisko złożone ze znacznej liczby gwiazd barwnych (κ *Crucis*). O gwiazdozbiorze tym wspomina Dante we wstępie do „Czyśca," zapewne według źródeł arabskich; widział go dopiero Vespucci podczas trzeciej podróży (1501), a Corsali (1517) nazwał go „Krzyżem cudownym." Od gwiazdozbioru tego ma nazwę najwyższy order brazylijski, ustanowiony 1822 roku przez Piotra I. **K. p.** jest też oznaką flagi niemieckiego towarzystwa wschodnio-afrykańskiego.

Krzyż południowy.

Krzyża Świętego Podwyższenie, święto ustanowione w V lub VI w. na dzień 14 września, na pamiątkę ukazania się krzyża Konstantynowi W. W tymże dniu święcono także pamiątkę znalezienia krzyża przez św. Helenę; wreszcie zwycięstwo cesarza Herakljusza nad Persami i odzyskanie drzewa Krzyża świętego (628 r.), były powodem ustanowienia na ten dzień trzeciego jeszcze święta. Obecnie kościół rzymski obchodzi tę ostatnią pamiątkę 14 września, a znalezienie Krzyża świętego przeniósł na dzień 3 maja.

Krzyża Świętego Znalezienie, święto obchodzone w kościele katolickim 3 maja na pamiątkę znalezienia krzyża, na którym miał ponieść śmierć Jezus. Podług podania, Helena, matka Konstantyna W., miała podczas pielgrzymki do Palestyny odkryć cudownym sposobem Krzyż św. i część z niego zabrać z sobą do Konstantynopola.

Krzyżacy albo *zakon Niemiecki* czyli *Teutoński* (po niem. *Deutsche Ritter*, *Deutscher Orden* albo *Deutsche Herren*), nazwa trzeciego chrześcijańskiego zakonu rycerskiego, powstałego w epoce krucjat. Od 1128 roku istniał już w Jerozolimie dla udzielania opieki pielgrzymom niemieckim szpital niemiecki. Z braćmi jego powzięli zamiar 1190 r. podczas oblegania Ptolemaidy niektórzy obywatele Bremy i Lubeki, którzy pod wodzą Adolfa hr. Holsztynu wyruszyli do Ziemi świętej, utworzenia na wzór Joannitów (ob.) i Templarjuszów (ob.) zakonu rycerskiego, któryby miał podwójne zadanie: opiekować się chorymi i bronić mieczem Ziemi świętej przeciw niewiernym. Plan ten podobał się ks. Fryderykowi Szwabskiemu, i już 1191 r. został potwierdzony przez papieża Celestyna III i cesarza Henryka IV. Ptolemaida czyli Acca była pierwszem miejscem pobytu nowego zakonu, równouprawnionego z Joannitami i Templarjuszami. Członkowie jego mieli nosić jako ubiór zakonny płaszcz biały z czarnym krzyżem i nazywać się *braćmi szpitala niemieckiego*. Do zakonu mogli być przyjmowani sami tylko Niemcy pochodzenia szlacheckiego. Wedle dwoistego swego przeznaczenia dzielił się zakon na dwie klasy: *braci wyświęconych* czyli rzeczywistych kapłanów (w niewielkiej liczbie) i *braci rycerskich* czyli laików. Ci ostatni stanowili ogół rycerstwa krzyżackiego, w którym były znowu podrzędne stopnie zakonne, jak np. *spółbracia* i *bracia służebni*, mogący prowadzić życie całkiem świeckie. Za patronów obrał sobie zakon Pannę Marję i św. Jerzego. Pierwszym mistrzem wielkim, to jest naczelnikiem zakonu, był Henryk Walpot von Bassenheim. Pod czwartym, Hermanem von Salza (1210—39), poczęli K. zyskiwać wielkie znaczenie i wpływ niezmierny, dzięki opiece papieża i cesarza Fryderyka II. Posiadali już niemałą sławę z czynów wojennych, a nadto ogromne posiadłości w Niemczech, Włoszech i na wyspie Sycylji. Rozrzutny Andrzej II, król węgierski, nadał im 1211 pusty kraj Borza, położony w południe. Siedmiogrodzie w okolicach Kronstadu i wystawiony na ciągłe napady dzikich Kumanów. Wkrótce zbudowali tu **K.** zamek Kreuzburg, zaludnili niezamieszkaną wówczas ziemię i całkiem się rozgospodarowali, ale Andrzej, ulegając namowom syna swego (późniejszego Beli IV) i obawiając się rosnącej potęgi zakonu, wypędził go 1225 i nadany kraj odebrał. W tym właśnie czasie Konrad (ob.) ks. Mazowiecki, nie mogąc podołać sąsiednim Prusakom pogańskim, którzy ciągłemi napadami dzielnice jego niszczyli, wszedł w układy z **K.**, celem przywołania ich na pomoc. Cesarz Fryderyk II, przyjaciel i opiekun Hermana von Salza, przywilejem ogłoszonym w marcu 1226 mocą swej władzy cesarskiej, roszczącej prawa do supremacji nad wszystkimi książętami świata, nadał zakonowi na własność wieczystą i niepodległą, tak ziemie przyobiecane przez Konrada, jako też ziemię pruską, mającą się zdobyć na Prusakach. Mistrz W. wysłał w końcu 1227 lub na początku 1228 poselstwo z Włoch do Polski dla porozumienia się ostatecznego. Konrad po klęsce *Dobrzyńskich Braci* (ob.) i śmierci Leszka Białego (1227), widząc swe krainy bezustannie a strasznie przez Prusaków pustoszone, wydał za przyzwoleniem panów świeckich i duchownych przywilej datowany w Bresze (Brześć?) 23 kwietnia 1228, nadający **K.** wieś Orłów w ziemi Kujawskiej i ogólnikowo, bez oznaczenia granic, ziemię Chełmińską, która na-

leżała od 1222 r. do Chrystjana, biskupa pruskiego. Pierwsze hufce K. przybyły nad Wisłę 1229 i zajęły Orłów. W r. następnym 1230 darowuje Konrad zakonowi zamek Nieszawę z 4 wsiami pobliżkiemi w ziemi Kujawskiej, a Chrystjan, naglony strasznem zniszczeniem ziemi Chełmińskiej dał się także nakłonić do jej ustąpienia zakonowi (stycz. 1230), ale pod ciężkiemi dla niego warunkami. Zastrzegał sobie bowiem między innemi zwierzchnictwo nad ziemiami darowanemi i nad zdobyć się mającemi, a w razie niedotrzymania przez zakon warunków mógł mu donację odebrać. Nadanie to, za przybyciem znaczniejszych sił krzyżackich w lutym czy marcu 1230 pod wodzą Hermana Balke, nietylko Konrad potwierdził, ale nawet przywilejem wydanym w Kruszwicy (czerw. 1230 roku) oddał w wieczne i niezależne posiadanie ziemię Chełmińską, przyłączając do tego wszystkie zdobycze w Prusiech. Roepell, a za nim inni dowodzą, że mimo to Konrad nie zrzekł się zwierzchnictwa nad ziemią Chełmińską i nad podbojami w Prusiech, przeciwnie utrzymuje Sokołowski i wielu historyków niemieckich. Donację Konradową potwierdził uroczyście papież Grzegorz IX 15 stycznia 1234 r., biorąc ją w opiekę św. Piotra i ze swej strony oddając zakonowi w lenno. Ubezpieczeni zapisami Konrada i biskupa pruskiego, zwrócili K. zaraz całą swą energiczną działalność na Prusy pogańskie, przeciw którym rozpoczął H. Balke systematyczną wojnę 1231 r., a podbitą ziemię zabezpieczał budowaniem obronnych grodów (Toruń, Chełmno, Marienwerder i t. d.). Przy pomocy książąt polskich odnieśli K. świetne zwycięstwo nad rzeką Sirguną (1233), a w latach 1235—37 zdobyli prowincje Pogezanję (gdzie założyli Elbing, to jest Elbląg), Warmję, Natangję i Bartonję. W r. 1234 odwiedził po raz pierwszy nowe siedziby Herman von Salza i nadał ziemi Chełmińskiej prawa, które podniosły znacznie jej ludność, ożywiły handel i przemysł. Równocześnie wzrośli K. w potęgę skutkiem przyłączenia się do nich *Mieczowych kawalerów* (ob.) w r. 1237. Szybko też szerzyli podboje w Prusiech, doznając wsparcia, to od książąt polskich, to od wypraw krzyżowych z Zachodu. Z zamożnością zakonu rosło też rozpasanie świeckie. Nieszczęśliwych Prusaków mimo interwencji papieskiej nawracano do chrystjanizmu środkami wcale niechrześcijańskiemi. Ucisk straszny, zdzierstwa i okrucieństwa—był to zwyczajny w ręku K. oręż dla utrzymania w poddaństwie nowo nawróconych. Książęta polscy obojętnem na to patrzali okiem. Swiętopełk tylko ks. pomorski stanął w obronie krzywdzonych Prusów. Za jego podnietą powszechne w 1242 wybuchło powstanie, ale z jedenastoletniej zaciętej między Swiętopełkiem a K. walki (1242—53) wyszli ci ostatni zwycięsko. Polacy w czasie tych zapasów stali po stronie zakonu i we własnych granicach dali urość wielce szkodliwej dla siebie potędze. Krótkowidzącej polityki Konrada nie naprawili bynajmniej następni małoduszni książęta. W tymże czasie zwrócili K. swą uwagę na sąsiednią Litwę. Już w r. 1251 ją napadli, zagnali się aż do Krewa i zmusili Mendoga do tego, że zgodził się przyjąć chrześcijaństwo, dozwolił je w swych szerzyć dzierżawach, koronował się 1252 na króla litewskiego, a nawet zapisał zakonowi Litwę (1260) w razie bezpotomnego swego zejścia. Niezadługo wprawdzie, bo 1261 r., rozpoczęła się na Litwie sroga przeciw K. reakcja, tem dla nich groźniejsza, że ją popierali Mszczug (Mestwin), syn Swiętopełka, i ciągłe a straszne bunty ujarzmionych Prusów. Mimo to przetrwał zakon burzę, zgnębił do reszty i podbił ostatecznie Prusów (1283) i prowadził odtąd systematyczną walkę z Litwą, obracając przytem oręż przeciw własnej piastunce, Polsce. Za burzliwych czasów Łokietka, w drugiem pięćdziesięcioleciu swego w Prusiech istnienia, wydarł Polsce bogate Pomorze (1309), Dobrzyń i Kujawy i zatrzymał je mimo klęski swej pod Płowcami (27 września 1331) i walk niezawsze szczęśliwych z Gedyminem (ob.). Straszne były rządy K. na zagrabionem Pomorzu. Ogromne nakładali podatki, a w razie niewypłacalności masami przesiedlano ludność do opustoszałych Prus, sprowadzając natomiast osadników niemieckich. Budowali obronne grody i klasztory i wszelkiemi sposobami wskroś słowiańską germanizowali ziemię. Dotąd zarządzali Prusami mistrze prowincjonalni. Teraz zaś przeniósł się z Wenecji na Pomorze (1309) sam mistrz wielki i założył swą stolicę w nowo wzniesionym grodzie Malborgu (Marienburg). Od czasu zaboru Pomorza patrzy zakon na Litwę jako na pewną w niedalekiej przyszłości zdobycz, marząc o zgotowaniu takiegoż losu i Polsce. Z Litwą więc i Polską nieustanne toczy boje i rośnie w coraz straszniejszą dla obu sąsiadek potęgę. Roztropny Kazimierz W., oceniając dokładnie siły tego ogromu, wbrew patrjotycznym, ale niepolitycznym żądaniom narodu, zawarł z nim w Kaliszu 8 lipca 1343 pokój, mocą którego zrzekł się pretensji do wszystkich ziem dawniej nadanych i do Pomorza, a odzyskał Kujawy i Dobrzyń. W tej właśnie epoce dochodzi zakon szczytu potęgi. Czasy rządów dwudziestego z porządku w. mistrza, Weinricha de Kniprode (1351—1382), uważane są za złoty wiek zakonu. Jednakże nadmiar fortuny światowej zdemoralizował K., którzy oparci na srodze dla Słowian nieprzyjaznej narodowości germańskiej, łącząc w swych rękach środki duchowne i świeckie, stworzyli ze swego zakonu instytucję potworną, groźną dla sąsiadów. Charakter swój duchowny wyzyskują w Europie zręcznie, a obłudnie dla chciwej i niesumiennej polityki świeckiej. Litwę pogańską uważali za podwalinę swego bytu i wojowali tak, aby jej nigdy nie za-

wojować. Nie myśleli bowiem o nawróceniu pogan, lecz o utrzymaniu ciągłej wojny, z powodu której chełpili się zasługami rycerskiemi dla chrześcijaństwa, a religijnym urokiem wabili do swych zapasów z poganami rycerstwo z całej Europy i oszczędzali własne zasoby. Łatwowierna Europa, straszona zręcznie przesadnemi wieściami o pogaństwie litewskiem i o heroicznych z niem bojach, nie skąpiła zakonowi ni sympatji, ni ludzi, ni hołdów, ni złota. Rycerstwo z Zachodu całemi napływało masami, a zakon nieraz był w kłopocie, nie wiedząc co robić z temi tłumami. Współczucie Europy zwłaszcza za pośrednictwem kobiet potrafili sobie jednać ci mnisi w lisiej skórze najrozmaitszemi środkami; jednym z głównych było obłudne udawanie czci dla relikwji, które zewsząd na swe prośby otrzymywali, niby ochronę od grożącego pogaństwa. Nadto przeróżne obrzędy i zwyczaje rycersko-chrześcijańskie, np. chrzest rycerski, stół honorowy, spółbraterstwo, a nawet spółsiostrzeństwo zakonne, przyczyniały K. wszędzie przyjaciół, zawiązywały pomocne stosunki, rozszerzały wpływ przemożny zakonu. Tak np. spółbraćmi i spółsiostrami bywały zwykle osoby najznakomitsze (królowie, książęta, ich żony, córki i t. d.), które, zostając zawsze w stosunku duchowej podrzędności względem zakonu, pełniły obowiązki sług wiernych, protektorów i obrońców. Dlatego też w sporach z K. ciężko było Polsce uzyskać wyrok sprawiedliwy wobec takich koneksji. Oprócz posiadłości swych nad Bałtykiem, rozciągających się od Odry do odnogi Fińskiej, mieli jeszcze K. liczne ziemie i majętności w różnych krajach europejskich, zwłaszcza w Niemczech, Czechach i Węgrzech. Organizacja polityczna tego państwa mniszego opierała się na prostej klasztornej organizacji zakonu, ale administracją ścisłą, opartą na akuratnej a najszczegółowszej rachunkowości i kontroli, wyrafinowanym biuralizmie, systematycznie uorganizowanej policji jawnej i tajnej, przewyższali K. wszystkich książąt ówczesnych. Przy licznych swych stosunkach, mieli K. szpiegów w całej Europie. Mistrz w., dożywotni władca tego państwa, otoczony gronem dostojników zakonnych, rządził całym krajem za pomocą podwładnych powiatowych rządców, którzy (zawsze Krzyżacy) obchodzili się łagodnie z ludnością spółplemienną, a bezlitośnie i surowo z mieszkańcami tubylczymi, drobną szlachtą oraz ludem pruskim. Dochody mieli K. ogromne i celowali w wynajdowaniu ich źródeł niepospolitą zmyślnością. Daniny bywały więc rozliczne, a uciskano niemi wszystkie zarówno stany. Mieszczanie sarkali na zmonopolizowanie handlu (zwłaszcza zbożowego) i zamyślali o zrzuceniu jarzma krzyżackiego. Srogą też niedolę znosiło duchowieństwo nie krzyżackie, świeckie, któremu rozszerzać się bynajmniej nie dozwolono. Główną gałąź przemysłu i gospodarstwa zakonu stanowiła bezwstydna i szeroko rozgałęziona lichwa. Sam mistrz w. bawił się lichwą i pożyczał znaczne sumy na fanty. Wogóle ucisk i zdzierstwa ciążyły mocno na całym kraju. Charakter K. odpowiadał w zupełności organizacji ich państwa. Obok udanej dobroduszności i pokory, posuwającej się w razie potrzeby do nikczemnego schlebiania i płaszczenia, obok zmyślonej pobożności i tkliwości, zwłaszcza w stosunkach z kobietami, odznaczali się K. gburowatością, pychą i niezwykłą zarozumiałością, chciwością, przekupstwem, wybiegami niskiego kłamstwa; nawet nie gardzili fałszerstwem i radzi popisywali się swemi bogactwy, a nie mogli ukryć prostactwa obyczajowego i umysłowej nieokrzesaności. W tym względzie nie przewyższali bynajmniej swych poddanych, ale górowali nad nimi tylko przebiegłością, chytrością i niezmierną zręcznością w sztuczkach i wykrętach dyplomatycznych. Lubili też wygody zmysłowe, rozrywki rubaszne, dowcipy i figle karczemne. Takie więc było owo państwo zakonne rycerzów Najświętszej Marji Panny i takich charakter. W epoce Kazimierza W. mieli K. rzeczywistą nad Polską przewagę, która była dotkliwszą jeszcze za rządów przyjaznego im Ludwika. Górowali też i nad Litwą, zwłaszcza od czasu wielkiego zwycięstwa na brzegach Rudawy 1370 roku i zagarnięcia Żmujdzi. Zmieniło się jednak położenie od chwili, gdy Litwa przyjęła chrześcijaństwo, a Jagiełło wstąpił na tron polski (1386), zespolił interesa obu narodów i przygotował ich unję. Dla zakonu był to cios ciężki; wszelkiemi też siłami starali się zapobiedz mu, ale daremnie. Spory więc i walki między zakonem z jednej, a Litwą i Polską z drugiej strony, odnawiały się ciągle. K. znaleźli sprzymierzeńców we Władysławie Opolskim i Zygmuncie Węgierskim. Tymczasem owa potęga zakonu, oparta na niesprawiedliwości i krzywdzie, znacznie się nadwątliła. Nagromadzone bogactwa zrodziły, jak zwykle, marnotrawstwo, rozpustę i zniewieściałość, a nieprawości krzyżackie utrzymywały w poddanych nienawiść głęboką i nieżyczliwość dla zakonu powszechną. Po śmierci (1407) pokojowo usposobionego Konrada Jungingen obrano 1407 r. w. mistrzem wojowniczego jego brata, Ulrycha Jungingen, który zaślepiony dumą i nienawiścią ku Polsce i Litwie, przyśpieszył katastrofę. W tak zwanej *wielkiej wojnie*, na polach między Grunwaldem a Tanenbergiem, zmierzył się germanizm ze Słowiańszczyzną 15 lipca 1412 roku i zupełną poniósł klęskę. Zakon został zniszczony, a siła Polski znakomicie się wzmogła mimo zmarnowania owoców zwycięstwa i niekorzystnego pokoju toruńskiego, zawartego w styczniu 1411 r. Zatargi jednak nie ustawały, i w ponawiających się bojach Polska nowe zakonowi zadawała ciosy, od których, jako też od burz wewnętrznych zguba jego

stawała się niechybną. Ucisk i gwałty mnichów rycerzy rozbudziły w szlachcie i miastach pruskich ducha wolności. *Jaszczurkowy związek* (ob.) stawiał opozycję absolutnym rządom zakonu i pracował nad zrzuceniem jego jarzma. Gdy więc K. przyrzekanych swobód nie udzielali i represjami grozili, wypowiedzieli im związkowi posłuszeństwo 4 lutego 1454 roku i poddali się Polsce. W marcu t. r. nastąpiła ugoda, i ogłoszono wcielenie Prus do Rzeczypospolitej. Wynikła z tego powodu między Polską a zakonem, rządzonym teraz przez w. mistrza Ludwika Erlichshausena, długoletnia, krwawa i wyniszczająca wojna (1454—1466), zakończona wieczystym pokojem toruńskim 19 paźdz. 1466. Rzeczpospolita odzyskała ziemie: Pomorską, Chełmińską, Michałowską, biskupstwo Warmińskie i powiat Kryszborski, reszta zaś Prus ze stolicą Królewcem została przy w. mistrzu, który obowiązany był składać hołd królowi polskiemu w 6 miesięcy po objęciu urzędu i honorowe otrzymał miejsce w senacie polskim po lewej ręce króla. Był to zawsze jeszcze hołdownik niebezpieczny. K., by przez związki familijne uzyskać pomoc dla siebie, wynosili odtąd na mistrzowstwo książąt niemieckich. I tak w r. 1511 obrali Albrechta (ob.) brandeburskiego, który po nieszczęśliwej wojnie (1520—21) z Zygmuntem I, królem polskim, i po upływie 4-letniego rozejmu rozwiązał zakon, sekularyzował się, przyjął luteranizm i poddał się pod zwierzchnictwo Polski, jako jej lennik książę pruski; w d. 8 kwiet. 1525 roku stanęła w Krakowie ugoda, a 10 kwiet. złożył Albrecht hołd królowi polskiemu i otrzymał inwestyturę lenniczą na *Księstwo pruskie*. Takim sposobem skończyły się ostatecznie sprawy z K., po których smutną dla nas pamiątką zostały zgermanizowane krainy nadbałtyckie i wyrosła na ich miejsce potęga królów pruskich. Po rozwiązaniu zakonu, ci nie poszli za przykładem Albrechta, obrali nowego w. mistrza, który 1527 roku przeniósł swą rezydencję do Mergentheim w Szwabji i został księciem cesarstwa Niemieckiego. Mocą pokoju presburskiego uzyskał cesarz austrjacki godność, prawa i dochody w. mistrza krzyżackiego, a chociaż z rozporządzenia Napoleona I został zakon 24 kwiet. 1809 r. zniesiony, jednakże tytuł w. mistrza nosił jeden z arcyksiążąt austrjackich (od 1863 arcyksiążę Wilhelm). Por. Voigta „Geschichte der deutschen Ritterordens" (2 t., Królewiec, 1857—59); Wattericha „Die Gründung des deutschen Ordensstaates in Preussen" (Lipsk, 1857); Retwischa „Die Berufung des deutschen Ordens gegen die Preussen" (Berlin, 1868); Didolffa „De republica ordinis teutonici Borussica commentatio historica etc." (Bonn, 1870); Ewald „Die Eroberung Preussens durch die Deutschen" (1872—84); Lokmeyer „Geschichte von Ost- und Westpreussen" (1880); na tle walk z K. napisał Sienkiewicz znakomitą powieść, p. t. „Krzyżacy" (*Tyg. Ilustr.*, 1897—1900); u nas o K. pisali: Moraczewski w „Starożytnościach Polskich" (Poznań, 1842); St. Kaczkowski „Krzyżacy i Polska", wspomnienie historyczne" (tamże, 1845), L. Rogalski „Dzieje Krzyżaków, oraz ich stosunki z Polską, Litwą i Prusami etc." (2 t., Warszawa, 1846); Romanowski „De Conradi Masoviae ducis atque ordinis Cruciferorum prima mutuaque conditione" (Poznań, 1857); Sokołowski „Konrad ks. na Mazowszu i Zakon niemiecki" (tamże, 1873); cenne wskazówki daje Szajnocha w dziele „Jadwiga i Jagiełło".

Krzyżak, ob. Pająki właściwe.

Krzyżak, na Litwie nazwa lisa, który przez grzbiet ma pas czarny, a drugi w poprzek przez łopatki, aż do nóg przednich. Futra takich lisów były bardzo rzadkie i dochodziły do ceny soboli.

Krzyżak.

Krzyżak, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem błękitnem, między dwiema złotemi gwiazdami — krzyż czerwony; w dolnem złotem — podkowa. U szczytu między dwoma skrzydłami w połowie naprzemian czerwono - złotemi — gwiazda złota. Labry z prawej strony czerwono - złote, z lewej—błękitno-srebrne. Nadany 1841 przez cesarza Mikołaja I.

Krzyżanowska Helena, pjanistka, * w Paryżu. Studja odbywała tamże. Pierwszą nagrodę jako pjanistka otrzymała w konserwatorjum, studjując u Pady-Le Couppey. Kształciła się w harmonji u profesorów: Gaune i Lenepveu. Kontrapunkt, fugę, kompozycję i orkiestrę studjowała u prof.: Audres i Guiraud. Liczne kompozycje K. są wydane w Paryżu i Londynie. Z poważnych prac, wykonywanych w Paryżu, są: „Oratorjum św. Radegondy", fantazja na fortepjan z orkiestrą, „Dwie sonaty" i inne prace na fortepjan i do śpiewu. Do druku przygotowane między innemi: „Marche héroique" na orkiestrę, symfonja w czterech częściach i inne utwory, między któremi wiele melodji swojskich. K. należy do towarzystwa kompozytorów francuskich, dekorowana za swoje kompozycje orderem „Officier d'académie".

Krzyżanowska Natalja, powieściopisarka, znana pod pseudonimem Anatol Krzyżanowski; napisała: „Dwa prądy", powieść współczesna (Warszawa, 1890); „Mimoza" (tamże, 1894); „Pasierby" (1896); „W więzach", zbiór nowel (1897).

Krzyżanowski I, herb: W polu czerwonem — zielona gałązka dębowa z listkami i żołędziami. Nad koroną także gałązka. Nadany neofitom Jakóbowi i Bazylemu Krzyżanowskim 1786 r.—

Krzyżanowski I.

Krzyżanowski II.

K. II: W polu zielonem, pod złotym półksiężycem, między dwiema złotemi gwiazdami — szabla złota i strzała ukośnie skrzyżowane. U szczytu trzy pióra strusie. Labry zielono-złote.

Krzyżanowski Adam, prawnik polski, † 1847 w Krakowie; był profesorem prawa cywilnego przy tamtejszym uniwersytecie, a od 1807 roku rektorem tegoż uniwersytetu, reprezentantem na sejmy i adwokatem. Napisał wiele rozpraw prawnych, ogłaszanych w *Rozmaitościach krakowskich* z r. 1827 i następnych.

Krzyżanowski Jan Kanty, pedagog, * 1780 w Krakowie, † 1854; kształcił się w Krakowie i Wiedniu, od r. 1810—12 był profesorem za stępcą w uniwersytecie krakowskim, a od roku 1812—23 prof. nauk fizycznych w szkole wojewódzkiej lubelskiej; w tymże czasie zwiedził zakłady naukowe zagraniczne. Od r. 1823 był profesorem w szkole aplikacyjnej i w szkole zimowej artylerji w Warszawie, a po r. 1832 członkiem rady wychowania publicznego i prezydującym w komitecie egzaminacyjnym. On pierwszy wprowadził do kraju metodę wzajemnego uczenia (Lankastra) i urządził szkołę rzemieślniczą niedzielną w Lublinie. Ogłosił: „Wykład fizyki dla szkół wojewódzkich" (Warszawa, 1825); „Początki chemji dla użytku szkół wojewódzkich" (1827); „Historyczny obraz instytutów naukowych pośrednich we Francji" (Bibl. Warsz., 1842, t. 2) i in.

Krzyżanowski Adrjan, matematyk i historyk, * 1788 we wsi Dąbrowie w Augustowskiem, † 1852. Po ukończeniu szkół w 17 roku życia wstąpił do zgromadzenia Pijarów i był nauczycielem matematyki na Żoliborzu w Warszawie, a później w latach 1809—10 w gimnazjum rydzyńskiem w Wielkopolsce. Wystąpiwszy potem ze zgromadzenia, po złożeniu izbie edukacyjnej rozprawy: „O najdogodniejszym sposobie uczenia i napisania jeometrji elementarnej", został nauczycielem matematyki w szkole departamentowej płockiej. W r. 1817 wysłany został kosztem rządu do Paryża, gdzie bawił trzy lata, poświęcając się naukom matematycznym i fizycznym. Po powrocie został pierwszym profesorem w szkole wojewódzkiej w Kielcach, a w r. 1821 otrzymał katedrę mechaniki analitycznej i algebry wyższej w uniwersytecie warszawskiem. Po roku 1831, zaniechawszy matematyki, oddał się wyłącznie badaniom dziejów ojczystych. Oprócz licznych rozpraw, zamieszczanych w różnych czasopismach, ogłosił: „Teorja liczebnych równań" (Warszawa, 1816); „Z czyjej winy: królów czy narodu, Polska upadła?" (Kielce, 1821); „Geometrja analityczna linji i powierzchni drugiego rzędu" (1822). „O życiu uczonem Stanisława Solskiego" (1822); „Dawna Polska ze stanowiska jej udziału w dziejach postępującej ludzkości, skreślona w jubileuszowym Mikołaja Kopernika roku 1843" (Warszawa, 1844, 2 t., wyd. 2, ogłoszone przez Skimborowicza, tamże, 1857, z życiorysem autora) i in.

Krzyżanowski A.

Krzyżanowski Hieronim, prawnik, * 1819 r. we wsi Kolombrodzie w Bialskiem, nauki uniwersyteckie pobierał w Petersburgu, poczem był tamże urzędnikiem i profesorem uniwersytetu, następnie dyrektorem wydziału wyznań w Warszawie, nakoniec członkiem senatu. Wydał: „Wzglad na sowremiennoje grażdanskoje zakonodatelstwo wo Francji" (1858); „Zbiór przepisów o fabrykach i dozorach kościelnych" (1863); „Zasady postępowania sądowego cywilnego" (1864) i in.

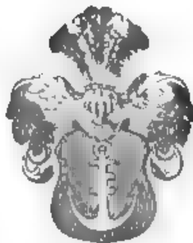
Krzyżanowski Ignacy, kompozytor i fortepjanista, * 1826 w Opatowie. Po ukończeniu uniwersytetu w Krakowie, udał się 1843 do Paryża, gdzie w konserwatorjum kształcił się przez lat 5 w kompozycji. W r. 1848 wyjechał za radą Chopina do Londynu, ale zagrożony chorobą oczu powrócił wkrótce do kraju i od r. 1850 stale zamieszkał w Warszawie. Kompozycje jego (kaprysy, nokturny, mazury, fantazje, marzenia, romanse, elegje i t. d.) odznaczają się poprawnością stylu, śpiewnością i dosadną charakterystyką w pomysłach.

Krzyżanowski Stanisław Filip Jakób, archeolog, * 1841 w Petersburgu, z ojca Michała, deputata kijowskiego, właściciela wsi Czerpowody w powiecie Humańskim, guberaji Kijowskiej, † 1881 w Warszawie. Od r. 1852 chodził do gimnazjum w Niemirowie na Podolu; następnie (1857) podróżował z ojcem po Europie zachodniej, a zwiedzając muzea, galerje i bibljoteki, nabrał zamiłowania do archeologji. Od 1858 chodził na uniwersytet kijowski, a od 1861 na wydział filozoficzny uniwersytetu Jagielońskiego. W 1870 r. otrzymał stopień doktora i został członkiem Tow. nauk. krak. Zawód literacki rozpoczął K. wydawnictwem pisma zbiorowego „Równianka" (Humań, 1861), w którem umieścił własne „Wrażenia pielgrzyma za granicą". Z prac jego bardzo ważnych, tak dla historji, jak i archeologji, wymieniamy: „Dwa Szkice"

(Kraków, 1861); monografja „Tulczyna" (tamże, 1862); „Pamiątki polskie w muzeum towarzystwa historji i archeologji w Odesie" (Kijów, 1863); „Bibljoteka wspomnień rodziny Krzyżanowskich" (Kraków, 1866); „Wspomnienia Padwy", notatki z podróży (tamże, 1868); „Słownik heraldyczny" (tamże, 1870); „O grobowcach" (Kraków, 1870); „De Simonis Okolscii vita et scriptis" (tamże, 1870). Oprócz tego ogłosił z rękopisu „Silva rerum księdza Szymona Krzysztofowicza" (Odesa, 1864), oraz t. 1-y „Materjałów do dziejów Polski" (Kraków, 1868), obejmujący wiadomości o życiu *Jana de Witte*, generała-lejtnanta wojsk koronnych i od roku 1869 *Rocznik dla archeologów, numizmatyków i bibljografów polskich* (2 t. za r. 1869 i za 1870). Pozostawił w rękopisie 6-cio tomową historję województwa Bracławskiego wraz z jego herbarzem. W Krakowie posiadał piękną bibljotekę, galerję obrazów oraz zbiory starożytności i wykopalisk.

Krzyżanowski Kazimierz, inżynier, zamieszkały w Tarnowie w Galicji, napisał: „Zasady technicznych amelioracji rolnych, podręcznik dla inżynierów kultury, wyższych szkół technicznych i agronomicznych" (Tarnów, 1879).

Krzyżański v. *Juńczyk* odm., herb: W polu czerwonem — kotwica srebrna trzy razy przekrzyżowana. U szczytu 5 piór strusich: dwa białe między czerwonemi. Labry czerwono-srebrne.

Krzyżański.

Krzyżeń, minerał, ob. Staurolit.

Krzyżmo, *chrisma*, *chryzma* (z grec. *chrió* — mazać), jest to oliwa zmieszana z balsamem i używana w kościele chrześcijańskim początkowo do namaszczania przy chrzcie i święceniu kapłańskiem, następnie zaś i przy innych sakramentach, oraz przy konsekracji kościołów, ołtarzy, kielichów i t. d. Namaszczanie, znane już w Starym Testamencie, weszło w powszechne użycie pod koniec II w. po Chr. Poświęcenia K. dokonywa w kościele katolickim biskup właściwej djecezji w Wielki Czwartek, w kościele zaś greckim patrjarcha.

Krzyżna, jezioro w wiel. ks. i regencji Poznańskiej, pow. Odolanowskim, na południowej stronie rzeki Baryczy położone.

Krzyżne, przełęcz w Tatrach nowotarskich, przy zetknięciu się trzech grzbietów górskich: Wołoszyna, Baczynowych turni i Koszystej. Z przełęczy tej rozpościera się jeden z najwspanialszych widoków na Tatry.

Krzyżodziób, *krzywonos*, *krzywodziób* (*Loxia*), rodzaj ptaków wróblowatych, z grupy stożkodziobych (*Conirostres*), odznaczający się budową dzioba, którego ostre końce obu szczęk, w przeciwnym kierunku zakrzywione, wzajemnie się mijają. Inne cechy zbliżają go do rodzajów łuszczaka i gila. Niektórzy wszystkie należące tu ptaki ściągają do jednego gatunku, inni tworzą aż 29 gatunków. Zamieszkują one głównie kraje północne obu lądów, niektóre żyją w górach Azji międzyzwrotnikowej. Przebywają stadami w lasach iglastych, gdzie karmią się nasieniem sosnowem, świerkowem i modrzewiowem; łażą i czepiają się po gałęziach, podobnie do papug dopomagając sobie dziobem. Gnieżdżą się w różnych czasach, często wśród najtęższych mrozów i śniegów; jaj niosą 3—4. Pod względem upierzenia przedstawiają ciekawe właściwości, spotyka się bowiem samce w każdem stadzie różnokolorowe i w różnych odcieniach, najwięcej czerwonych; inne są mniej więcej żółtawe lub szare, do samic podobne. W jakim porządku barwy te się zmieniają, niewiadomo z pewnością. U nas znajdują się trzy gatunki: K. *świerkowy*, *szyszczak* (*L. curvirostra*), o dziobie szczupłym; K. *papużka* (*L. pytyopsittacus*), znacznie większy, 20 cm. długi a 30 cm. szeroki, o grubym dziobie i rzadszy, oraz *Loxia bifasciata*, najmniejszy, żyje na północy Europy i Azji.

Krzyżodziób.

Krzyżoróż, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem czerwonem—krzyż kawalerski duży; w lewem błękitnem—trzy pięciolistne róże. Nad hełmem (bez korony) trzy pączki róż w wachlarz. Labry z prawej strony czerwono-srebrne, z lewej — błękitno-srebrne. Nadany 1791 przez Stanisława Augusta.

Krzyżoróż. Krzyżostrzał I. Krzyżostrzał II.

Krzyżostrzał I, herb: W polu błękitnem — strzała srebrna przekrzyżowana, z lewem ramieniem krzyża w kształcie wąsa załamanem. U szczytu 5 piór strusich.—K. II, podobny do I, tylko przekrzyżowanie jest z obu stron załamane. U szczytu trzy pióra strusie. Por. „Księgę herb." J. Ostrowskiego.

Krzyżowa droga (*Via crucis*), przedstawienie w obrazach (tak zwanych stacjach), drogi boles-

sej, którą Jezus Chrystus przechodził do domu Piłata, gdzie był skazany na śmierć, aż na górę Kalwarji, dźwigając krzyż, na którym miał umrzeć. **K. d.** zowie się także i nabożeństwo zaprowadzone przez Franciszkanów, a zasadzające się na przechodzeniu od jednego obrazu do drugiego, rozmyślaniu przed każdym o przedmiocie za nim wyobrażonym, odmówieniu pewnych modlitw i odśpiewaniu pieśni. Odbywający to nabożeństwo dostępują odpustów, nadanych przez papieżów Inocentego XI i XII, Benedykta XIII i Klemensa XVI. Obrazów czyli stacji jest 14; niekiedy są one umieszczone w kapliczkach, znajdujących się około drogi wiodącej pod górę, na której szczycie stoją 3 krzyże, lub też jest zbudowana kapliczka z grobem Chrystusa. Szereg takich kapliczek nosi nazwę *Kalwarji*; częścią stacje urządzone są w kościołach lub na cmentarzach kościelnych.

Krzyżowa sztuka, zręczne władanie szablą, która niegdyś stanowiła główne uzbrojenie szlachty polskiej, i w którem też szlachta nieraz cudów zręczności dokazywała.

Krzyżowanie *(interferencja)*, w fizyce, zjawisko następujące w skutek spotykania się lub przecinania dwu ruchów falowych (ob. Falowy ruch). Jeżeli w tym samym szeregu cząsteczek posuwają się dwie fale, mające jednaki kierunek biegu i jednaki kierunek drgań, to każda cząsteczka w skutek każdego ruchu otrzymuje pewną obszerność drgania, czyli pewną amplitudę. Jeżeli więc oba te ruchy drgające idą w jedną stronę, to obszerność drgania cząsteczki będzie sumą obu obszerności; jeżeli zaś idą w strony różne, to droga cząsteczki jest równa różnicy obu obszerności i może być=0, jeżeli obie obszerności są między sobą równe. Przypadek pierwszy będzie zachodził, jeżeli obie fale zupełnie na się padają (fig. 1, *b*), jeżeli zatem wychodzą z jednego punktu, albo z dwu punktów, które są odległe o całe długości fal

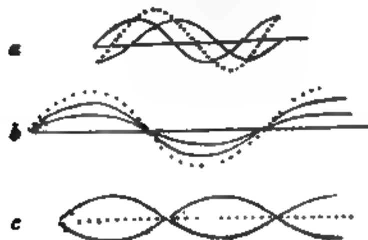

Fig. 1. Krzyżowanie fal.

czyli, gdy różnica dwu fal=parzystej liczbie półfal; przypadek zaś drugi zajdzie wtedy, jeżeli góra jednej fali pokrywa dół fali drugiej, jeżeli więc fale wychodzą z punktów odległych o połowę długości fali, albo o nieparzystą liczbę tych półfal (fig. 1, *a*). Jeżeli podobnež fale idą w kierunkach wprost przeciwnych (fig. 1, *c*), powstaje zjawisko fal stojących (ob. Falowy ruch). Zjawisko staje się bardziej zawiłem, gdy kierunki drgań w obu falach są różne; w ogólności droga cząsteczki będzie w tym razie pewną elipsą. Ciekawe i ważne te zjawiska sprawdzić można za pomocą ruchów falowych, wywoływanych w cieczach, jak to robili bracia Weber, za pomocą przyrządu falowego Fessela i innemi sposobami. **K.** to jest niesłychanie ważne dla teorji światła; jeżeli bowiem światło (ob.) jest objawem ruchu drgającego eteru, to przy spotykaniu się dwu promieni świetlnych nie zawsze powinno następować powiększenie światła, ale też może powstawać i zmniejszenie, a nawet zupełny brak światła, zupełna ciemność, jeżeli mianowicie różnica faz dwu promieni wynosi nieparzystą liczbę półfal. Zjawisko to pierwszy zauważył Grimaldi (1665); wpuściwszy do ciemnego pokoju przez dwa sąsiednie otwory dwie wiązki światła, otrzymał na ścianie przeciwległej dwa obrazy słońca, które się częściowo pokrywały; ale to miejsce ich zbiegu nie wszędzie okazywało większą jasność, ukazały się na niem naprzemian pręgi jaśniejsze i ciemniejsze. Zjawisko to wytłómaczył dopiero Young 1802, a przekonywające doświadczenia przedstawił Fresnel (1811), przez skrzyżowanie promieni odbitych od dwu bardzo mało pochylonych ku sobie zwierciadeł S_1 i S_2 (fig. 2). Promienie wychodzące

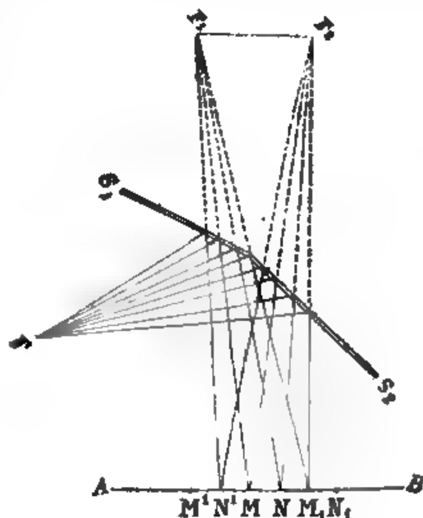

Fig. 2. Doświadczenie Fresnel'a.

z punktu świecącego F odbijają się od zwierciadeł tych tak, jakby wychodziły z punktów F_1 i F_2, i padają na powierzchnię AB. Na powierzchni tej znajduje się punkt M, dla którego $F_1M=F_2M$; oba więc promienie, które się tam schodzą, przebiegają równe drogi, zbiegają się

jednakiemi fazami, wytwarzają tedy w *M* jasność silniejszą. Po obu stronach wszakże punktu *M* drogi te są różne. Po prawej stronie znajduje się punkt *N*, dla którego różnica F_1N-F_2N czyni ½ długości fali; w *N* przeto promienie zbiegają się fazami przeciwnemi, zatem znoszą się, czyli jest tu smuga ciemna. W punkcie M_1 różnica $F_1M_1-FM_1$=równa się całej długości fali, promienie znowu zbiegają się fazami zgodnemi i wytwarzają tu smugę jasną, po której znów następuje ciemna i t. d. To samo powtarza się i po lewej stronie punkt M_1, na powierzchni *AB* zatem występują naprzemian smugi jasne i ciemne. Szerokość tych smug można zmierzyć, skąd obliczyć się daje różnica promieni czyli długość fal. W ten sposób poznał Fresnel długość fal promieni świetlnych (ob. Światło). Ohm (1840) użył zamiast zwierciadeł pryzmatu o ścianach pochylonych ku sobie pod bardzo małym kątem. Zjawisko przedstawia się najprościej, gdy używamy światła jednorodnego. Jeżeli używamy światła czerwonego, smugi interferencyjne, ciemne i jasne, są najdłuższe, przy świetle fijoletowem najkrótsze, co wskazuje, że promienie różnych barw mają fale różnej długości. Gdy używamy zwykłego światła białego, złożonego, to różne fale znoszą się w różnych miejscach i otrzymujemy smugi różnych barw. To tłómaczy zjawiska barw w cieńkich blaszkach, jak np. w bańkach mydlanych; barwy te pochodzą od **K.** promieni odbitych od przedniej i tylnej ściany blaszki. Najdokładniej badać można te zjawiska, jeżeli umieścimy soczewkę szklaną na takiejże tafli; wtedy naokoło punktu zetknięcia tworzą się pierścienie barwne *(pierścienie barwne Newtona)*, które przechodzą w pierścienie naprzemian jasne i ciemne, gdy używamy światła jednorodnego. Są to barwy baniek mydlanych. Fizeau i Foucault (1847) i Knoblauch (1867) okazali **K.** promieni ciepła, co potwierdza, że i ciepło promieniste jest objawem ruchu falowego. **K.** promieni elektrycznych okazał Hertz 1889 (ob. Elektryczne drgania). **K.** fal głosowych wykazać można za pomocą rur interferencyjnych Kanego (fig. 3). Ton kamertonu *B* dostaje się przy *A* do rury, która się rozwidla na dwie gałęzie różnej długości *b* i *c*. Przy *D* gałęzie te znów się schodzą, skąd rura wspólna prowadzi do ucha lub do rezonatora *C*. Fala głosowa, idąca przez *c*, przechodzi drogę o *c—b* dłuższą, aniżeli fala idąca przez *b*. Jeżeli *c—b* wynosi ½ długości fali, to fale te znoszą się przy D, i przy C nic nie słyszymy; skoro wszakże zamkniemy rurę *c* kurkiem, ton występuje, dając tem dowód, że poprzedni zanik głosu był następstwem **K.** obu fal głosowych.

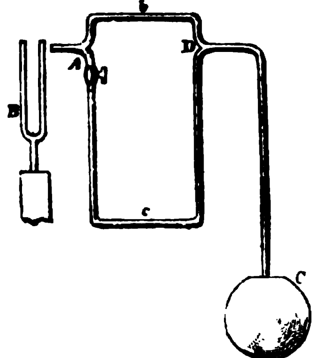

Fig. 3. Przyrząd Kanego do interferencji głosu.

Krzyżowanie *(hybrydacja)*, w hodowli zwierząt domowych, płciowe łączenie dwu zwierząt odmiennych ras jednego gatunku, podjęte celem uszlachetnienia plemienia, czyli przyswojenia potomstwu zalet rasy szlachetniejszej. Zalety utrwalają się przez **K.** kilkakrotnie z potomstwem coraz nowem; daleko dogodniejszem jest **K.** za pomocą samców, niż za pomocą samic. U owiec **K.** ustala rasę uszlachetnioną już poczwartem pokoleniu, u koni **K.** winno być prowadzonem przynajmniej przez siedm pokoleń. Nie mniej doniosłe rezultaty osiągnięto przez **K.** roślin w ogrodnictwie, co doprowadziło do przeobrażenia zarówno kwiatów, jak i owoców w formy uszlachetnione. Podobne łączenie istot przez **K.** dokonywa się i w naturze, zwłaszcza przez zapładnianie krzyżowe kwiatów i przez dobór naturalny. Ob. Darwinizm, Zapładnianie.

Krzyżowe *(Cruciferae)*, rodzina roślin dwuliścieniowych, obejmująca zioła roczne, dwuroczne lub trwałe, z następującemi cechami: Liście naprzemianległe; kwiaty, zebrane w kłosy lub grona wierzchołkowe, są białe lub żółte, rzadko purpurowe, bez przylistków, kielich 4-ro działkowy, opadający; w koronie są 4 płatki naprzemianległe z listkami kielicha, paznogciowate, całobrzegie, ustawione w krzyż, pod słupkiem umocowane; pręcików 6 (ob. fig.) czterosilnych, t. j. 4 dłuższe we 2 pary uszykowane, 2 krótsze, wszystkie utwierdzone pod słupkiem; pylniki 2-komórkowe otwierają się na wewnątrz podłużnemi szparami. W słupku zawiązek jest 1-komórkowy o dwu osadach ściennych, obciążonych zalążkami; szyja krótka, znamię 2-klapkowe. Owoc, łuszczyna niekiedy stawowata, albo orzeszkowata, prawie nieotwierająca się; nasiona liczne, kuliste, bezbiałkowe; zarodek oleisty, skrzywiony, pochylony na spojenie lub na grzbiet liścieni, które są płaskie, sfałdowane wpodłuż, lub na sobie zwinięte. **K.** stanowią rodzinę wielką bardzo, naturalną, obejmującą około 1,200 gatunków, która u Linneusza tworzyła rzęd czterosilnych. Rośliny te zawierają we wszystkich częściach substancję lotną, ostrą i olejek eteryczny; w wielu nasionach znajduje się też tłusty olej i substancja siarkowa; zawierają też wiele śluzu, cukru, niekiedy barwnik błękitny. Działają mniej lub więcej pobudzająco na przewód pokarmowy, błony śluzowe i nerwy i już

Pręciki i słupki roślin krzyżowych.

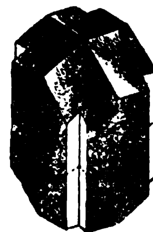
oddawna używały się w medycynie jako przeciwszkorbutyczne. Wiele stanowi środki pożywne lub przyprawy, jak np. gatunki kapusty, rzepy, inne są ważne, jako rośliny oleiste, farbierskie lub ozdobne. Największa ich część rozmieszczoną jest w strefie umiarkowanej półkuli północnej.

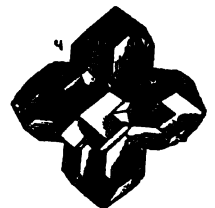
Krzyżowe dni *(Dies rogationum)*, zowie się dzień św. Marka ewangielisty, oraz trzy dni poprzedzającego Wniebowstąpienie Pańskie. W dni te podług rytuału i mszału rzymskiego odbywają się procesje, podczas których śpiewaną jest litanja do Wszystkich Świętych, skąd też i procesje zowią się *litaniae*, a mianowicie odbywana w dzień św. Marka *litaniae majores*, a w dni przed Wniebowstąpieniem Pańskiem *litaniae minores*. K. d. zaprowadzone zostały podobno przez św. Mamerta, biskupa wijeneńskiego i rozszerzone wkrótce po Francji, Hiszpanji. U nas procesje odbywają się, zwłaszcza po wsiach i miasteczkach do najbliższych krzyżów, skąd poszła nazwa uroczystości.

Krzyżowe wojny, czyli *Krucjaty*, tak się nazywają wyprawy wojenne ludów chrześcijańskich Zachodu, podejmowane na Wschód od końca XI do końca XIII w. celem zdobycia Palestyny. W szerszem znaczeniu przez wojny K. rozumie się także pochody wojenne, przedsiębrane za sprawą kościoła rzymskiego przeciwko innym ludom niechrześcijańskim, jak np. pogańskim Wendom i Prusakom, lub przeciwko t. zw. kacerzom, jak Albigensi i inni. Oddawna już było pobożnym zwyczajem zwiedzanie grobu Chrystusowego. Nawet Helena, matka Konstantyna W., odbyła do Jerozolimy pielgrzymkę. Arabowie panujący tu od VII w., szanowali pobożny zwyczaj pielgrzymów i nie stawiali im żadnych przeszkód. Fatymidzi dopiero, władający Palestyną od początku X w., poczęli ich prześladować, a prześladowania te wzmogły się jeszcze pod Seldżukami, którzy 1071 zdobyli Jerozolimę. Skargi pielgrzymów, wracających do Europy, na pohańbienie miejsc świętych i srogość niewiernych rozbudzały w chrześcijanach Zachodu zapał i chęć oswobodzenia z rąk muzułmańskich Grobu świętego. Na podniecony tem zapał chętnem patrzali okiem papieże, którzy z jednej strony spodziewali się zaszczepić chrześcijaństwo między ludami Wschodu, a z drugiej znów strony pragnęli w ludach zachodnich podnieść zapał religijny, poddać je pod większą jeszcze zależność od kościoła i oręż ich, w którym nieraz widzieli przeszkodę do uskutecznienia własnych zamiarów, na inną zwrócić uwagę. Pobudką do tych pochodów było także poważne niebezpieczeństwo, jakie groziło zachodniej kulturze od rozszerzającego się islamu. Już Grzegorz VII powziął plan taki, ale stanęła mu na przeszkodzie walka z Henrykiem IV. Pozostawione to było Urbanowi II. Występki i zbrodnie, dzikie namiętności, wojny domowe i rozdział w kościele, szarpiące społeczeństwo owego czasu, przejmowały coraz większą trwogą pobożne dusze; marzycielstwo religijne ówczesne, ascetyzm i mistycyzm, podsycane w umysłach narodu przez duchowieństwo, wojowniczość szlachty, podniecana przez chrześcijańsko-religijne rycerstwo, którego duch przedzierał się z Hiszpanji aż nad Odrę i Wisłę; pociąg do wędrówek i awanturnictwa, rozbudzony szczególnie przez Normanów; nadzieje wreszcie wasalów i poddanych, którzy spodziewali się w ogólnym ruchu pozbyć się ciężkiego jarzma panów: oto były spółdziałające przyczyny Krucjat, nakłaniające papieżów tem silniej do przeprowadzenia zamierzonych planów. Potrzeba było tylko iskierki do zapalenia przygotowanego materjału. Rozniecił ją właśnie *Piotr z Amiens* (ob.), Pustelnikiem zwany; opatrzony prośbami Symeona, patrjarchy jerozolimskiego, wrócił do Europy 1093 z pielgrzymki, przedstawił Urbanowi II w czarnych kolorach stan chrześcijan na Wschodzie, opowiadał, jak Chrystus mu się we śnie ukazał i zalecił wezwać Chrześcijaństwo do oswobodzenia Grobu świętego. Za pozwoleniem papieża i opatrzony jego błogosławieństwem, przebiegł Piotr Włochy i Francję, a wymową ognistą wszędzie wzruszał umysły. Na zgromadzeniach kościelnych w Piacenzie (marca 1095) i Clermont we Francji (listopad 1095) nieprzeliczone tłumy chrześcijan, zagrzane pobożnością, jednogłośnie na wezwanie papieża odpowiedziały: *Bóg tak chcel*,—a na znak udziału w wyprawie krzyżowej przypinali na prawem ramieniu krzyż czerwony. Ademar, biskup Puy, miał w zastępstwie papieża przewodniczyć wyprawom. Już w roku 1096 wyruszyły niezliczone gromady Krzyżowców zachodnich przez Węgry i Serbję pod wodzą Piotra, Waltera Perejo i Waltera Bez Mienia, ale niewyekwipowani i po większej części nieuzbrojeni, do szczna prawie wyginęli w drodze. Nie lepiej powiodło się tłumom, które pod kierunkiem Gotszalka i hr. Emikona rozpoczęły od krwawego prześladowania Żydów w miastach nadreńskich. Po tych chybionych przedsięwzięciach dopiero pod wodzą Gotfryda de Bouillon, ks. niższej Lotaryngji, oraz innych książąt, porządnie zorganizowane zgromadziły się wojska (głównie pochodzenia normandzkiego), w liczbie około 600,000 lądem i morzem przeprawiły się do Azji Mniejszej; 1097 zdobyły Niceję, 1098 po porażce zadanej Turkom pod Dorylaeum—Antjochję i Edesę, a nareszcie 15 lipca 1099 Jerozolimę, której królem obwołany został Gotfryd. Obok królestwa Jerozolimskiego powstały hrabstwa Tripolis i Edesa i księstwo Antjochja, wszystkie urządzone na wzór europ. normandzkiego systemu lennego. Na wieść o tem powodzeniu wyruszyły nowe tłumy pod wodzą księcia Welfa bawarskiego i innych możnowład-

ców włoskich i francuskich, lecz z powodu lekkomyślności i braku wszelkiego ładu wyginęły całkowicie w Azji Mniejszej, już to od wiarołomstwa greckich przewodników, już to od miecza tureckiego (1101). Zdobycie Edesy przez Turków 1144 r. i zburzenie tego miasta 1146 spowodowało *drugą krucjatę* (1147—49), do której z rozkazu Eugenjusza III zagrzewał *Bernard* św. (ob.) opat klerwoleński. Ludwik VII (ob.), król Francji, i Konrad III (ob.), król niemiecki, przyciągnęli 1147 do Azji z licznemi armjami, ale wrogi stosunek Francuzów i Normanów do cesarza bizantyjskiego, jako też trudność wyżywienia takiej masy ludzi sprawiły, że i ta wyprawa poszła na marne. Hasło do *trzeciej krucjaty* (1189—91) dała klęska pod Tyberjadą i zdobycie Jerozolimy przez Saladyna 1187 r. Przedsięwzięli ją: Fryderyk I (ob.) cesarz niemiecki, Filip August (ob.), król francuski i Ryszard I (ob.), król angielski. Śmierć Fryderyka, oraz niezgoda królów francuskich i angielskich, przybyłych do Azji 1191, przedsięwzięcie to całkiem sparaliżowały. Układ, zawarty przez Ryszarda z Saladynem 1 września 1192 r. pozostawiał chrześcijanom tylko małą część ich zdobyczy na północnej stronie Syrji i dawał im prawo pod ochroną trzyletniego zawieszenia broni zwiedzać Jerozolimę i święte miejsca w charakterze zwyczajnych pielgrzymów. Daremną też była *czwarta krucjata* 1204 r., podjęta na zalecenie Inocentego III przez Francuzów, która pod przewodnictwem przebiegłego Dandolo (ob.), doży weneckiego, skończyła się obaleniem tronu bizantyńskiego i utworzeniem cesarstwa Łacińskiego. Krucjata dzieci francuskich i niemieckich około 1212, jak również wyprawy Andrzeja II, króla węgierskiego, 1217—18 i Fryderyka II (ob.), cesarza niem. 1228—44 (*piąta krucjata*), nie urzeczywistniły bynajmniej zamierzonych celów. Ostatnie szeregi bohaterów krzyżowych zbroiły się we Francji. Ludwik IX (ob.), król franc., dla oswobodzenia ziemi świętej przedsięwziął dwie bezowocne wyprawy: 1248—50 do Egiptu (*szósta krucjata*), podczas której popadł w niewolę, i 1270 do Tunisu (*siódma krucjata*), podczas której zmarł. Tymczasem w Palestynie jedno miasto za drugiem przechodziło w ręce niewiernych (Antjochja 1268, Tripolis 1289 i Akka po bohaterskiej obronie 1291), i chrześcijanie musieli całkiem ustąpić. Żaden może wielki w historji wypadek nie podlega tak różnorodnym ocenom, jak krucjaty. Opinja zeszłego stulecia potępiła je bezwarunkowo za to, że zmarnowały tyle sił szlachetnych dla jakiegoś mamidła na Wschodzie; nowsza zaś romantyka upatrywała w nich wspaniały rozwój religijnym żarem rozbudzonego w pełni czynów życia, rzadką w pochodzie ludzkości chwilę, kiedy duszę ożywia pragnienie ideału i samoofiarności, żądza heroicznych czynów i poświęcenie dla wyższych celów. Bezstronny zaś historyk wyznać musi, że olbrzymie te dwuwiekowe przedsięwzięcia nie osiągnęły zamierzonego celu, ale były przyczyną innych większych korzyści, które bynajmniej nie leżały w planie twórców tych poruszeń. Straciła wprawdzie Europa skutkiem krucjat około 6 miljonów mieszkańców, nakładali książęta dla ponoszenia kosztów wojennych ogromne na poddanych ciężary, pobożni ludzie wydzierżawiali, sprzedawali lub dawali w darze kościołowi swe dobra, zwiększała się liczba klasztorów, wzmogły się przesądy, powszechne ubóstwo, ale krucjaty zarazem zbliżyły do siebie ludy zachodnie, przez zubożenie szlachty podniosły stan mieszczański, przez zapoznanie się ze Wschodem utorowały nowe dla handlu drogi, zbogaciły Europę masą nowych sztuk i nauk, uszlachetniły rycerstwo i wywarły wpływ dobroczynny i wielki na towarzyskie formy życiowe wszystkich stanów ówczesnego społeczeństwa. Por. Wilkena „Geschichte der Kreuzzüge“ (7 t., Lipsk, 1807—32); Michauda „Histoire des Croisades“ (6 t., Paryż, 1825—30); tegoż „Bibliothèque des Croisades“ (4 t., Paryż, 1830); Sybla „Geschichte des ersten Kreuzzugs“ (Lipsk, 1841, 2 wyd., 1881); Kuglera „Studien zur Geschichte des zweiten Kreuzzugs“ (Stuttgart, 1866); Heerena „Versuch einer Entwickelung der Folgen der Kreuzzüge für Europa“ (dzieł jego t. 2, Get., 1821); Kampschultego „Ueber Charakter und Entwickelungsgang der Kreuzzüge“ (Bonn, 1864); Prutz „Kulturgeschichte der Kreuzzüge“ (Berlin, 1883); Riant „Expeditions et pélerinage des Scandinaves en Terre Sainte au temps des croisades“ (1865); Georgens „Arabische Quellenbeiträge zur Geschichte der Kreuzzüge“ (Berlin, 1879) i wydawane przez Akademję napisów w Paryżu wielkie dzieło od 1841 „Recueil des historiens des Croisades“ do r. 1886, t. 14; Henne am Rhyn „Die K. und die Kultur ihrer Zeit“ (2 wyd., Lipsk, 1885); Kuglera „Geschichte der K.“ (2 wyd., Berlin, 1891).

Krzyżowiec, *Harmotom*, *Morwenit*, minerał z gromady krzemianów, krystalizujący w szeregu jedno-skośnoosiowym; graniastosłupy bywają płaskie, zaostrzone czterema ścianami i pospolicie przerastają się na krzyż, tworząc formy bliźniacze (ob. fig.); bywa najczęściej szarawo-

Krzyżowiec. *a* krzyż podwójny, *b* potrójny.

biały, rzadziej bezbarwny, żółtawo, lub czerwonawo-biały; blask szklisty, słabo przezroczysty, twardość 4,5, c. wł. 2,5. Jest to wodny krzemian glinki i baryty. Znajduje się w Szkocji, na Harcu, w Śląsku i in.

Krzyżowiec, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem błękitnem, między dwiema złotemi gwiazdami—półksiężyc złoty; w dolnem złotem—krzyż czerwony.

Krzyżowiec.

Kwiat krzyżownicy w przecięciu.

Krzyżownica, *mlecznica (Polygala)*, rodzaj roślin z rodziny krzyżownicowatych, cechujący się kielichem trwałym o 5 działkach, z których dwie wewnętrzne są skrzydełkowato rozszerzone, 3—5 płatkami korony, zrosłemi, z których dolny łódkowaty, z torebką odwrotnie jajowatą lub odwrotnie sercowatą, ściśnioną; należy tu około 200 gatunków, drobne zioła lub krzewy, o liściach całych, przeciwległych, i kwiatach zebranych w grona wierzchołkowe, we wszystkich krajach; niektóre lekarskie lub ozdobne. **K.** *pospolita (P. vulgaris)*, ziele trwałe w całej Europie na suchych łąkach, o kwiatach błękitnych, fioletowych lub cielistych; korzeń i całe ziele polecają się w chorobach płucnych, także jako moczopędne i napotne. **K.** *gorzka (P. amara)*, rzadsza od poprzedniej, z łodygą wysoką na 5—15 cm., o kwiatach błękitnawych, również używa się w chorobach płucnych. **K.** *wirginijska (P. senega)*, w Ameryce, dostarcza korzenia *senega*. Woni nieprzyjemnej, zawiera on substancję ostrogorzką, smaku ługowego, *poligalinę* czyli *seneginę*, i tłuszcz lotny, *kwas wirginijski*. Jest to silny środek moczopędny i napotny, a zarazem silnie działa na przyśpieszenia wydzielin błony śluzowej dróg oddechowych; w ojczyźnie uchodzi za środek przeciw ukąszeniu węży jadowitych. *P. latifolia* i *myrtifolia*, z ziemi Przylądkowej, są pięknemi roślinami ozdobnemi.

Krzyżownicowate *(Polygaleae)*, rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca następne cechy: kielich o 5 działkach, często z dwiema większemi, wewnętrznemi, płatkowatemi. Płatków 3—5, podzawiązkowych; dwa boczne niezrosłe, lub w nasadzie spojone z niższym wklęsłym, tworząc koronę zrosłą, rozdartą w tyle, rzadko żadne. Pręcików 8, rzadko 5 lub 4, zazwyczaj jednowiązkowe, o pylnikach wzniesionych, jedno (rzadko dwu) komórkowych, otwierających się u wierzchołka dziurką. Owoc pospolicie torebkowaty, komórkowo pękający, czasem niepękający, pestkowaty lub skrzydlakowaty, zawiera nasiona wiszące. Są to zioła i krzewy o liściach naprzemian, rzadko nieprzeciwległych, pojedyńczych, całobrzegich, i kwiatach nieforemnych, samotnych, lub zebranych w kłosy albo grona. Należy tu około 400 gatunków w 20 rodzajach, rozpowszechnionych po całej ziemi, najwięcej jednak w strefie umiarkowanej płd., zwłaszcza w Afryce.

Krzyżownik, *krzyżowiec*, ogólna nazwa okrętów wojennych, które zalecają się znaczną szybkością, a zresztą należą do wszystkich typów, od pancernika do łodzi torpedowej. Dla większego zasobu węgla odbywać mogą dalsze drogi

Krzyżownik francuski Dupuy de Lôme.

i posiadają stąd większy obszar działalności. Rozróżniają się **K.** trzech klas. **K.** pierwszej klasy mają długość 114 metrów, szerokość 17 m., głębokość 12 m., dźwigają 46 dział różnego kalibru, a machiny parowe rozwijają siłę 13,000 do 20,000 koni parowych. Por. Werner „Die Kampfmittel zur See".

Krzyżowy ogień, strzały zwrócone z kilku frontów przeciw jednemu punktowi, wychodzą od kilku oddziałów wojska lub z kilku fortów. Strzały krzyżują się w ogólności pod kątem ostrym; im bardziej kąt ten zbliża się do prostego, tem trudniej jest oprzeć się przeciwnikowi.

Krzyżówka, ob. Kaczka.

Krzyżtopor Adam, pseudonim Tomasza Potockiego

Krzyżyk, w muzyce (♯), jest znakiem podwyższającym ton o pół tonu: tak podwyższonej nucie przydaje się końcówkę *is (f—fis, c—cis)*. **K.** podwójny ♯♯ lub ✕ podwyższa o cały ton i zdwaja nazwę—*fis—fis, cis—cis*, lub przez skrócenie *fisis, cisis*. Ob. Djatonika.

Krzyżyki, jezioro w królestwie Polskiem, gub. Radomskiej, pow. Stopnickim, gminie Zborówek, zajmuje 6 morgów powierzchni.

Ksantofil, ob. Zieleń roślinna.

Ksantogenowy kwas, *ksantonowy kwas*, $C_3H_6OS_2$, powstaje jako sól potasowa przez działanie siarkowodoru na alkoholowy roztwór potażu, a z soli tej strąca go kwas siarczany. Jest to

ciecz oleista, barwiąca skórę na żółto. Używa się w farbierstwie i do tępienia robactwa. Z kwasem azotnym i węglem tworzy wybuchający *proszek ksantosowy*.

Ksantopikryt, ob. Berberyna.

Ksantopsja, zaburzenie wzrokowe, przy którem wszystkie przedmioty wydają się żółte, występuje po przyjęciu do wewnątrz santoniny, która naprzód podrażnia zakończenia nerwowe siatkówki, wrażliwe na promienie fijoletowe, następnie zaś je przytępia, tak, że barwa fijoletowa wypada, a światło białe staje się żółtem. **K.** przy żółtaczce ogólnej jest zjawiskiem bardzo rzadkiem, zależy zaś wtedy od inhibicji barwnikami żółciowemi części przezroczystych oka.

Ksantyna $C_5H_4N_4O_2$, substancja znajdująca się we wszystkich tkankach ciała, w krwi i moczu, jest produktem rozkładu białka i stanowi przejście od niego do mocznika. Tworzy masę bezbarwną, amorficzną. Wchodzi w związki z kwasami i alkaljami; teobromina jest dwumetyloksantyną, a kafeina trymetyloksantyną. Towarzyszy jej zawsze *hypoksantyna (sarcyna)* $C_5H_4N_4O$, która tworzy igły, trudno w wodzie rozpuszczalne.

Kserodermа, cierpienie skóry, polegające na jej wysychaniu, pigmentacji, zaniku skórnych naczyń krwionośnych, podskórnej tkanki tłuszczowej i naskórka. **K.** należy do rzadkich chorób skóry, prawie wyłącznie u dzieci spotykanych, w przebiegu swym wikła się złośliwym obrzękiem, najczęściej kończącym się śmiercią. Etjologja zupełnie nieznana. Miejsca dotknięte pękaniem naskórka smaruje się tłuszczem; wyleczenie jest niemożliwe.

Ksiądz, osoba duchowna tak świecka, jako zakonna, a zwłaszcza wyświęcona na kapłaństwo (ob.). W dawnej polszczyźnie wyraz ksiądz oznaczał także króla lub księcia panującego, podobnie jak st. słow. *Knęź*, w nowszych słow. jęz. *Kniaź*, *Kniez*, *Knez* (od st. niem. *Kunig*, *König*).

Książ, miasteczko w w. księstwie i regencji Poznańskiej, powiecie Szremskim, liczy do 1,000 miesz.

Książ Wielki, osada w gub. Kieleckiej, pow. Miechowskim, o 2 mile od Miechowa odległa; liczy 1,200 m. Posiada zamek margrabiów Wielopolskich, ordynatów Pińczowskich.

Książek Władysław, ob. Łętowski Juljan.

Książę, tytuł odpowiadający u nas dwu łacińskim: *princeps* i *dux*. Tytuł książęcy jest wyższy od margrabiowskiego i wogóle najwyższy ze wszystkich tytułów arystokratycznych. Na zachodzie Europy godność książęca rozpada się na dwa stopnie. We Francji *prince* jest tytułem niższym, a *duc* wyższym. W Niemczech *Fürst* stoi niżej od *Herzog*. **K.** jest także tytułem monarchy mniejszego państewka, np. Bulgarji, oraz wielu drobnych państewek niemieckich. *Książętami krwi* nazywają się członkowie rodziny panujących. *Wielcy książęta* są albo samodzielnymi władcami, jak np. niektórzy monarchowie w Niemczech, albo też jest to tytuł osób z domu panującego, jak w Rosji. Arcyksiążę (Erzherzog) jest tytułem książąt krwi domu habsbursko-austrjackiego. Ob. Kniaź.

Książka (łac. *liber*), kilka, kilkanaście lub kilkadziesiąt i więcej arkuszy papieru, złączonych w jedną całość. Księgi starożytnych były po większej części pisane na papirusie, którego pojedyncze paski sklejano z sobą i zwijano na jeden wałek. Stąd książki zwały się u Rzymian *Volumina*, t. j. role, zwitki. W VII w. pergamin został wyłącznym materjałem piśmiennym. Ze składania pergaminu i oprawiania nakształt dzisiejszych książek powstały tak zwane *Codices*. Za czasów rzymskich tak volumina, jak i codices ozdabiano w rozmaity sposób, ale w wiekach średnich, kiedy miejsce oświaty powszechna ciemnota zajęła, zniszczone zostały bogate, starożytne zapasy ksiąg pisanych. Jednakże w niektórych klasztorach, na mocy wyraźnych przepisów zakonnych, jak np. u Benedyktynów, zajmowano się gorliwie przepisywaniem książek i tym to klasztorom zawdzięcza potomność przechowanie większej części dzieł starożytnych. Największą atoli i najważniejszą zmianę w książkach sprowadził wynalazek sztuki drukarskiej w XV wieku. Ob. Drukarstwo.

Ksieni, przełożona klasztoru żeńskiego.

Księga ziemiańska, uchwalona na sejmie 1791, miała być ułożona dla każdego okręgu sejmowego i obejmować wszystkie parafje, spisane porządkiem abecadłowym, tudzież wszystkie leżące w nich dobra z wymienieniem właściciela i ilości podatku. Każdemu obywatelowi prawo głosowania na sejmikach miało służyć tylko na zasadzie tej księgi. Księgi hipoteczne są to książki utrzymywane w archiwach hipotecznych, w których zeznają akta, tyczące się praw rzeczowych, i pokładają odpowiednie dokumenty. Księgi hipoteczne, a w szczególności wykaz hipoteczny, tworzą obraz całego stanu nieruchomości.

Księgarstwo, zowie się ta gałąź handlu, której towarem i produkcją są wyłącznie tylko książki. Właściwe księgarstwo poczyna się dopiero z wynalezieniem sztuki drukarskiej, ponieważ w czasach starożytnych i w wiekach średnich handel księgarski ograniczał się tylko handlem rękopisami i rozmnażaniem ich przez przepisywaczów. Do początków bieżącego stulecia księgarstwo w Niemczech skupiało się głównie na jarmarku we Frankfurcie n. M. i w Lipsku. Tutaj przybywali wydawcy z dziełami nakładowemi i zamieniali je na takie, które im mogły być potrzebnemi. Z coraz bardziej wzrastającą produkcją i ułatwieniem środków komunikacyjnych, wewnętrzna organizacja handlu księgarskiego, przy pomocy zawiązujących się stowarzyszeń, przybrała inną, systematyczniejszą po-

stać, tak, że od 1825 wszyscy członkowie zjednoczyli się w jedno towarzystwo handlowe i weszli pomiędzy sobą w jak najbliższe stosunki. W Niemczech księgarstwo dzieli się na *nakładowe*, *sortymentowe*, *antykwarskie* i *komisowe*. Księgarze nakładowi, nakładcy (po ang. *publisher*, po franc. *éditeur libraire*, po niem. *Verlagsbuchhändler)* zowią się tacy księgarze, którzy nabywszy od autora rękopis, obowiązują się wydać go w oznaczonej liczbie egzemplarzy, ponosząc koszta nakładu i domniemane straty lub korzyści. W tym celu wchodzą oni w stosunki z księgarzami sortymentowymi, którzy pośredniczą między nakładcą a publicznością. Księgarz antykwarjusz zajmuje się tylko kupnem i sprzedażą dawniejszych, w księgarstwie sortymentowem już nie znajdujących się, lub też nowszych, ale po zniżonej cenie książek. Ułatwienie przesyłek pomiędzy nakładcą, księgarzem sortymentowym i antykwarjuszem bierze na siebie spedytor, komisant. Punktem koncentracyjnym księgarstwa niemieckiego jest Lipsk. Oprócz tego dla Niemiec północnych są jeszcze Berlin i Kolonja, dla Niemiec południowych Frankfurt n. M., Norymberga, Augsburg i Sztutgard; dla państwa austrjackiego Wiedeń głównemi punktami składowemi. Każda księgarnia zagraniczna posiada w Lipsku swego komisjonera, który jej interesa załatwia. Księgarze sortymentowi otrzymują od nakładców nowości literackie w komis *(à condition)* i mają prawo książki, których sprzedać nie mogli, powrócić przed następnym jarmarkiem; często atoli, jeśli jest nadzieja sprzedania pozostałych książek, nakładcy zostawiają im takowe jeszcze na jeden rok, oddając je do ich rozporządzenia. Kredyt, dawany przez nakładcę księgarzowi sortymentowemu, liczy się od 1 stycznia do 31 grudnia, tak, że wszystkie książki, które w tym przeciągu czasu aż do następnego jarmarku wielkanocnego nie zostały zbyte lub zwrócone, muszą być zapłacone. Likwidacja i obrachunki odbywają się w Lipsku, podczas wielkanocnego jarmarku. We Francji siedliskiem handlu księgarskiego jest Paryż. Księgarz francuski nie zna ogólnej wysyłki *(à condition)*. Księgarnie komisowe paryskie dostarczają zagranicznym księgarniom sortymentowym czego im potrzeba od nakładców, z którymi one nie mają rachunków. Podobnież uorganizowany jest handel księgarski w Anglji, gdzie głównem jego ogniskiem jest Londyn. Włoskie księgarstwo nie ma stałego punktu zjednoczenia, ani też księgarze nie zaprowadzili pomiędzy sobą żadnych ułatwiających urządzeń. W Holandji, Szwecji, Norwegji i Danji są niektóre urządzenia podobne do niemieckich, i wielu tamecznych księgarzy zostaje w bezpośrednich stosunkach z Niemcami. Księgarstwo belgijskie zajmowało się głównie do 1852 przedrukowaniem dzieł francuskich, których *sprzedaż* prowadziło na najrozleglejszą stopę. Księgarstwo Ameryki Północnej, nie będąc nigdzie scentralizowane, ma główne swoje siedliska w Nowym Jorku, Filadelfji i Bostonie. Księgarstwo polskie kwitnie głównie: w Warszawie, Lwowie, Krakowie i w Poznaniu. Niegdyś Wilno zajmowało bardzo ważne w tym względzie stanowisko.

Księgi, część żołądka zwierząt przeżuwających (ob. Przeżuwające).

Księgi apokryficzne (z greckiego *apokryptō* ukrywam), nazywają się wogóle księgi podrobione, niepewnego pochodzenia, zwłaszcza zaś w kościele katolickim pisma fałszywie wydawane za dzieła napisane przez mężów natchnionych przez Ducha św., a których zatem wierzący niepowinien używać dla poznania źródeł prawdziwej wiary Chrystusa. Pism takich powstało bardzo wiele za pierwszych czasów chrześcijaństwa. **K. a.** dzielą się na apokryfy Starego i Nowego Testamentu. Do pierwszych zaliczają się: 3 i 4 księga Ezdraszowa, księga Henoch, Wniebowzięcie proroka Izajasza, Testament 12 patrjarchów, 3 ks. Machabejska, ks. Judyth, ks. Tobit, ks. Jezusa Siracha, kr. Mądrości Solomona, ks. Baruch i in. Za księgi podrobione Nowego Testamentu są uważane: tak zwana Ewangelja 12 apostołów, Ewangelja o narodzeniu N. M. P., Żywot św. Józefa, Żywot św. Joachima i Anny, Listy św. Pawła do Seneki i w. in., przypisywanych apostołom. Wyrazu *apokryf* używa kościół chrześcijański za przykładem Żydów, którzy nietylko nie używali ksiąg świętych, błędnie przepisanych, lecz ukrywali je w tajemniczych skrzynkach, zowiąc je *ganuszim*, t. j. księgi ukryte, skokryfa. Por. prace I. Radlińskiego.

Księgi wieczyste, zwały się akta czyli księgi, w których zapisywane były wszelkie ważniejsze tranzakcje. Zwano je także księgami grodzkiemi. Zostawały one pod strażą osobnych pisarzów albo regentów; dziś nazywają tak niekiedy księgi hipoteczne; ob. Księga ziemiańska.

Księgosusz, zaraźliwa i w najwyższym stopniu zabójcza choroba, napastująca jedynie zwierzęta przeżuwające, zatem bydło rogate i owce; ma pewne pokrewieństwo z tyfusem ludzkim, objawia się gorączką, zapalnem zajęciem błon śluzowych przewodu pokarmowego, zaburzeniami w trawieniu, zapaścią ogólną i burzliwemi nerwowemi atakami. Zarazę sprowadza do nas bydło rasy stepowej. **K.** jest przedmiotem ścisłych przepisów policyjno-lekarskich. W 1895 M. Nencki, Sieber i Wyżnikiewicz czynili na Kaukazie poszukiwania nad istotą zarazka **K.**, nad drogami szerzenia się jego i nad leczeniem i uodpornianiem zwierząt. Wyniki tych badań ogłoszone zostały w 1896 i wskazały, że zarazek **K.** nie należy do bakterji; pasożyt **K.** rozwija się na podłożu, zawierającem śluz, na agarze, na buljonie peptonowym; występuje tu jako ciałka błyszczące okrągłe, lub formy gruszkowatej,

a średnicy 0,0015 do 0,003 milimetra. Hodowle tych drobnoustrojów w pierwszem do czwartego pokolenia wywołują u cieląt typowy **K.**, zdrowe zaś cielęta, zarażone krwią szczepionych w ten sposób, giną również na **K.** Surowica zwierząt, które przetrwały chorobę, ma własności uodporniające. Pasożyty **K.** można spotkać we krwi, w narządach wewnętrznych i przewodzie pokarmowym. Przy wysychaniu pasożyty bardzo łatwo zostają unoszone przez prądy powietrza. Dotychczas nie zdołano jeszcze określić grupy drobnoustrojów, do jakiej zaliczyć należy pasożyt **K.** Surowica krwi zwierząt, które przebyły **K.**, uodpornia zwierzęta zdrowe, po zarażeniu jednak zwierzęcia nie można go już uratować wstrzykiwaniami surowicy zwierzęcia uodpornionego.

Księżarski Henryk, spółczesny teolog i kaznodzieja, profesor akademji krakowskiej, kaznodzieja katedralny, pleban w Modlnicy, oprócz wielu mów pogrzebowych oraz wierszy okolicznościowych, wydał: „Kazania pasyjne" (1859); „Pięć kazań na uroczystość św. Jana Kantego" (1869); „Dokumenta tyczące się wcielenia rzeczypospolitej Krakowskiej" (1872). Nadto 1848 redagował w Krakowie czasopismo dla ludu p. t. *Prawda*.

Księżyc, towarzysz (satelita, trabant) naszej ziemi w biegu jej około słońca, najbliższa jej bryła niebieska. Okrąża on naszą ziemię raz w ciągu miesiąca i razem z nią posuwa się około słońca; względem przeto środka ziemi droga **K.** jest elipsą, względem środka słońca pewnym rodzajem cykloidy. Odległość **K.** średnia od ziemi wynosi 51,800 mil geogr. czyli 385,080 klm., co czyni 60,27 promieni ziemskich. Elipsa opisywana przez **K.** około ziemi posiada mimośród=0,055, a płaszczyzna jej pochylona jest względem płaszczyzny drogi ziemskiej o kąt zmieniający się w granicach 5° i 5° 18′. Nadto droga **K.** nie zachowuje stale jednego położenia, węzły bowiem, czyli punkty przecięć drogi **K.** z ekliptyką, posiadają ruch wsteczny, t. j. od wschodu ku zachodowi, i cały obrót kończą w lat 18 i 219 dni. Wielkość pozorna **K.** przy średniej odległości wynosi 31′8″, z czego się okazuje, że średnica jego=469 mil, czyli 3480 klm. i czyni 0,273 średnicy równikowej ziemskiej, zatem objętość **K.**= $^1/_{49,6}$ objętości ziemi. Masę **K.** obliczono z działania jego na morza ziemskie, t. j. z przypływu, i znaleziono ją=$^1/_{80}$ masy ziemskiej, z czego się okazało, że ciężkość na **K.**=$^1/_6$ ciężkości na ziemi, a gęstość **K.**=0,6 gęstości ziemi. Ponieważ **K.** w ciągu 28 dni obiega ziemię, przybiera przeto różne położenia względem ziemi i słońca, skąd powstają *odmiany* czyli *fazy* **K.** Jeżeli **K.** przypada między słońcem a ziemią, w połączeniu, to obraca ku nam swą połowę nieoświeconą, jest niewidzialny, mamy tedy *nów*; gdy się od słońca oddala **K.** ku wschodowi, to po 7 dniach stoi w kwadraturze, jego zachodnia czyli prawa połowa jest oświecona, której znów połowę tylko widzieć możemy, jest to *pierwsza kwadra*; w 7 dni później stoi w przeciwległości i zwraca ku nam tę samą stronę co ku słońcu, mamy *pełnię*; znowu po 7 dniach jest ku wschodowi oddalony od słońca o 3 ćwiartki okręgu, czyli ku zachodowi o 1 ćwiartkę, jego wschodnia czyli lewa połowa jest oświetloną, i wtedy jest *druga kwadra*.

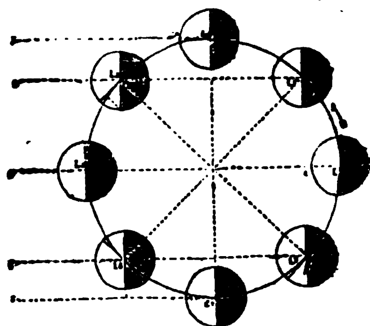

Fig. 1. Odmiany księżyca.

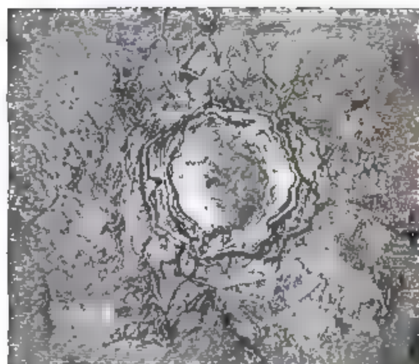
(Objaśnia to fig. 1, na której *S* oznaczają promienie słońca, a *L* kolejne położenia księżyca w biegu jego dokoła ziemi; strona oświetlona księżyca jest jasna, strona ciemna przyciemniona). Podczas pełni **K.** znajduje się względem ziemi po przeciwnej stronie, aniżeli słońce, wschodzi więc z zachodem słońca, a zachodzi z jego wschodem, czyli świeci przez całą noc; natomiast na nowiu znajduje się ze słońcem po jednej stronie względem ziemi, jest więc na niebie za dnia. Tem się tłómaczy, że **K.** w ciągu miesiąca wschodzi w różnych porach doby; podczas pierwszej kwadry wschodzi w południe, podczas drugiej kwadry o północy. Odmiana **K.** powtarza się, czyli kończy się *lunacja*, gdy **K.** wraca do tego samego położenia względem słońca i ziemi; czas, w którym to się odbywa, nazywa się *miesiącem synodycznym*=29 dni 12 god. 44 min.; jest on dłuższy od *miesiąca syderycznego* czyli *gwiazdowego*=27 dni 7 god. 43 min. 12 sek., t. j. czasu zupełnego obrotu, czyli powrotu do tej samej gwiazdy. Obieg ten i cztery główne odmiany wywołały podział roku na miesiące i tygodnie. Gdyby droga **K.** i ziemi przypadała na jednej płaszczyźnie, to ponieważ na nowiu **K.** staje między słońcem a ziemią, a na pełni znajduje się za ziemią z drugiej strony niż słońce, i wchodziłby w cień rzucony przez ziemię, to na każdym nowiu byłoby zaćmienie słońca, na każdej pełni zaćmienie **K.**; ponieważ jednak drogi te są pochylone, zaćmienia (ob.) przypadają tylko w niektórych wyjątkowych położeniach. Gdy tarcza **K.** jest wązka i przedstawia się jako sierp, to obok tej części oświeconej widzimy część pozostałą, słabo oświetloną tak nazwanem *światłem*

Fig. 2. Swiatło popielate.

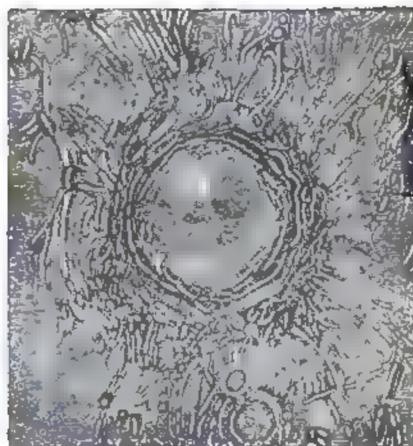
popielatem (fig. 2); światło to jest światłem odbitem od ziemi, która, gdy K. jest względem nas na nowiu, dla obserwatora na księżycu przedstawiałaby się w pełni. Czas obrotu K. około osi wyrównywa zupełnie czasowi obiegu jego około ziemi, czyli wynosi 28 dni naszych, a z powodu tej równości K. zwraca ku nam zawsze jedną i tę samą stronę swej powierzchni, z wyjątkiem małego kołysania bocznego, co się nazywa *libracją*, czyli *ważeniem*. Z powodu przyciągania słońca i większych planet, jako też z powodu eliptycznego biegu ziemi i jej kształtu przypłaszczonego, bieg eliptyczny K. ulega zawikłaniom i powstaje cały szereg *nierówności*, które się zmieniają w różnych perjodach. Nierówności te są: ewekcja, warjacja, równanie roczne, kołysanie się w pochyłości drogi K., cofanie się węzłów, posuwanie się apsydów i przyśpie-

Fig. 3. Widok księżyca po drugiej kwadrze.

szanie.—Co do natury fizycznej K., to różne okoliczności (a głównie brak refrakcji u gwiazd, tuż przy brzegu K. obserwowanych) prowadzą do wniosku, że na K. nie ma atmosfery, a tem samem i wody, gdyż w próżni woda wre przy najniższej temperaturze; zresztą nie zaobserwowano na K. żadnych chmur. Na powierzchni K. już gołem okiem rozróżnić można miejsca jaśniejsze i ciemniejsze. Miejsca ciemniejsze uważano poprzednio za morza, i dotąd noszą nazwę mórz; największem z nich jest *oceanum procellarum* na połowie wschodniej, a na połowie zachodniej łączące się między sobą—*mare serenitatis* (morze pogody), *m. tranquillitatis* (m. spokoju), *m. fecunditatis* (m. obfitości), *m. nectaris*. Miejsca jaśniejsze są to okolice górskie, których szczegóły dozwala rozpatrzyć luneta (fig. 3); rozróżniają się góry zwykłe i góry obrączkowe. Góry zwykłe są to masy nieregularne obok siebie rozmieszczone ze szczytami kopulastemi i spadzistemi dolinami; wysokość ich wymierzono z długości cie-

Fig. 4. Góra pierścieniowa, Kopernik według Secchiego.

nia i innemi sposobami. Pasma te gór otrzymały nazwę gór ziemskich: Kaukaz, Alpy, Apeniny, Karpaty. Ciągną się one w formie łukowatej; najdłuższe pasmo Apeninów zajmuje linię 700 klm., a w najwyższym szczycie Huygens sięga 5,600 metrów. Wyższemi są jeszcze góry obrącz-

Fig. 5. Kopernik według Schmidta.

kowe, t. j. wały kołowe, otaczające płaszczyzny lub góry środkowe, mające do 300 klm. średnicy; stosownie do wielkości rozróżniają się w tych utworach płaszczyzny wałowe, góry obrączkowe czyli pierścieniowe, o średnicy 15—20 klm. (fig. 4 i 5) i kratery. Tu należą: góry Curtius (8831 m.), Kopernik (4510 m.), Archimedes (2301 m.).

Ogólna liczba gór pierścieniowych wynosi około 4000, drobniejszych zaś kraterów, zaznaczonych na dokładnych kartach, przeszło 30,000. Godnemi uwagi są zauważane na **K.** długie brózdy, szczeliny czyli rozpadliny, ciągnące się często prostolinijnie na długości przeszło 200 klm., a szerokie na 3—4 klm. Zupełnie nieznaną jest też natura systemów promieni, t. j. linji bardzo jasnych, jakie się ukazują w czasie pełni, zbiegające promienisto z niektórych gór obrączkowych; długość ich przechodzi niekiedy 800 klm.; są to może żyły jakiegoś utworu geologicznego, posiadające silniejszą zdolność odbijania światła. Powierzchnia **K.** wogóle silnie przypomina utwory wulkaniczne; działalność jednak wulkaniczna na **K.** uważaną była za wygasłą, dopiero w 1866 Schmidt na kraterze Linneuszu i dwu innych zauważył zmiany, które przypisuje wybuchom wulkanicznym. Czy jednak obecnie zachodzą jeszcze jakiekolwiek zmiany na **K.**, rzecz to wątpliwa, chociaż nierozstrzygnięta stanowczo. Z powodu braku wody i powietrza na **K.** istnienie tam istot żywych jest nieprawdopodobne. Niemniej uderzające różnice względem ziemi tyczą się ogrzewania **K.** przez słońce. Ponieważ czas obrotu osiowego **K.** wynosi około 30 dni naszych, dni i noce są tam prawie 15 razy dłuższe niż u nas, stąd przeskoki temperatury dziennej i nocnej wynoszą zapewne jakie 200 lub 300°, a dla braku atmosfery podobna różnica istnieje i za dnia między miejscami oświetlonemi przez słońce a pogrążonemi w cieniu. *Tablicami* **K.** zowią się tabele oparte na teorji ruchu **K.**, z których oznaczyć można łatwo miejsce **K.** na niebie na czas dany. Najdawniejsze są tablice Halley'a i Eulera, najściślejsze—Hansena i Delaunay'a.—Powierzchnię **K.** za pośrednictwem lunety badał pierwszy Galileusz, kartę zaś pierwszą **K.** sporządził Heweljusz. W czasie późniejszym mapy **K.** opracowali Mayer, Schröter, Lohrmann, Beer i Mädler, w czasach zaś ostatnich Schmidt, Neison, Nasmyth i Carpenter. Obecnie badania powierzchni **K.** ułatwiają się przez zastosowanie fotografji (ob. Astrofotografja). Nauka o **K.**, a w szczególności opis jego powierzchni, nazywa się *selenografja* (z grec. *selene*—księżyc). Wpływ **K.** na ziemię ujawnia się głównie w przypływach i odpływach (ob.) oceanu; na ruchy atmosfery wywiera on wszakże wpływ tak nieznaczny, że oddziaływanie jego na stan pogody jest, co najmniej, nader wątpliwem. Por. Neison „Der Mond" (2 wyd., 1881); Nasmyth i Carpenter „Der Mond" (3 wyd., niem. 1883); S. Kramsztyk „Księżyc" (*Wszechświat*, 1893).

Księżyc turecki, narzędzie używane w muzyce janczarskiej, przyjęte i w naszych orkiestrach. Składa się z talerza mosiężnego, opatrzonego mnóstwem blaszek, dzwonków i wieszadeł, osadzonych na rękojeści i wydających przez potrząsanie brzęk podobny do tryangułowego.

Księżycoróg, owad, ob. Łajniarze.

Księżycowa kość, ob. Napiestek.

Księżycowa ryba, ob. Samogłów.

Księżycowe góry (arab. *Dżebl-el Komr*), według dawniejszego mniemania olbrzymie pasmo gór we wschodniej Afryce, z których miał wypływać Nil. Niektórzy w legendzie tej widzą alpejskie kraje Dzagga i Ukamba; według innych **K.** góry tworzą linję graniczną wód północnej i południowej Afryki; część wód z nich spływa do jeziora Nyanza, a część do Tanganyjka.

Księżycowy kamień, ob. Adular.

Księżycowy rok, ob. Rok i Kalendarz.

Ksiuk (*Hallux*), palec wielki u nóg ptaków, zwykle na tyle skoku osadzony.

Ksobne mięśnie, mięśnie zbliżające kości do środkowej osi ciała.

Ksylografja, toż co drzeworytnictwo.

Ksylol (*dwumetylobenzol*), $C_8H_{10} = C_6H_4(CH_3)_2$, węglowodór, znajdujący się w tej części smoły węgli kamiennych, która wre między 136 a 139°. Są to właściwie trzy węglowodory równoskładne, *ortoksylol*, *metaksylol* i *paraksylol*. Wszystkie trzy wydają z kwasem azotnym *nitroksylole*, a z tych przez redukcję otrzymują się *ksylidyny* czyli *amidoksylole*, z których otrzymują się farbniki, stanowiące dobry surogat koszenili.

Ksylolit, materjał budowlany, łączący w sobie niejako zalety drzewa i kamienia, otrzymywany z trocin i magnezytu, przez poddanie ich silnemu ciśnieniu. Opiera się działaniu wody i kwasów i nadaje się do pokrywania podłóg.

Ksylometr (z grec. drzewomierz), przyrząd używany w leśnictwie do mierzenia objętości nieforemnych brył drzewa. Polega on na oznaczeniu objętości wody, wypychanej przez bryłę badaną. Por. Baur „Holzmesskunde" (4 wyd., 1891).

Ksyloza, ob. Drzewna guma.

Ksyst Piotr, Karmelita bosy, żyjący w Krakowie w XVI w., zostawił po sobie rękopis treści statystycznej, znajdujący się w bibljotece cesarskiej w Petersburgu, p. t. „De Polonia ex originali quod apud regem Sigismundum Poloniae erat descriptio".

Kszatryjas, u Indów kasta wojownicza, druga z rzędu w hierarchji społecznej Indji. Długi czas walczyła z Braminami (ob.) o prawo pierwszeństwa, aż w końcu uległa i poddała się hegemonji kasty kapłańskiej. Była to jednak uległość czysto duchowa gdyż król, należał do kasty wojowników i zachował wszelkie prawa polityczne. Potomkami **K.** są obecnie w Indjach Radżputowie. Por. Hopkins „The social and military pontion of the ruling caste in ancient India" (New Haven, 1889).

Kszyk, *krzyk*, ptak, ob. Bekas.

Ktezjasz (z greck. *Ktesias*), znakomity historyk grecki, rodem z Knidos w Karji, współczesny Ksenofonta; jako lekarz Artakserksesa Mnemona

króla perskiego, miał udział w bitwie pod Kunaksą 401 r. przed Chr.; w kilka lat potem wrócił jednak do kraju. W djalekcie jońskim napisał 2 dzieła historyczne: „Persica", obejmujące w 23 ks. dzieje Asyrji i Persji, oraz mniejszych rozmiarów „Indica", zawierające wiadomości, niezawsze jednak wiary godne, o Indjach. Pozostałe ułamki wydał i objaśnił Bähr (Frankfurt, 1824). Por. Bluma „Herodot und Ktesias, die frühesten Geschistforscher des Orients" (Heidelberg, 1836).

Ktezybjusz, mechanik grecki, żyjący około roku 150 prz. Chr.; początkowo był cyrulikiem, następnie poświęcił się mechanice i wynalazł kilka ciekawych machin, jak organy hydrauliczne, klepsydrę, pokazującą godziny za pomocą skazówki, lewar, fontannę ściśliwości; jemu też przypisują wynalazek pomp.

Ktezyfon, teraz El-Madain, warowne miasto, na wschodnim brzegu Tygru, było w końcu stolicą całego państwa Partów. Istniejące dotąd zwaliska świadczą o wielkiej świetności tego miasta.

Ktezyfon (grecki *Ktesiphon*), mąż stanu ateński, który po bitwie pod Cheroneą r. 338 przed Chr., podał wniosek uwieńczenia Demostenesa złotą koroną. Za wniosek ten Eschines (ob.) oskarżył **K.**, ale zwycięsko obronił go sam Demostenes, w mowie znanej powszechnie p. t. *Za koroną*.

Ktytor lub *Ktitor* (z greck.), niegdyś na Zaporożu syndyk albo kolator, czyli opiekun klasztoru lub kościoła.

Kuango, ob. Kwango.

Kuang-si, *Kwang-si* (właściwie szeroki Zachód), prowincja południowych Chin, obejmująca kotlinę wyższej i średniej rzeki Si-Kiang, która na rozległości 200,000 klm. kw. liczy 5,200,000 miesz. i której stolicą jest miasto Kuei-ling.

Kuang-Su, *Kwang-Su*, *Kueng-Hsi*. Cesarz chiński, ogłoszony cesarzem w r. 1875, jako trzyletnie dziecko, w którego imieniu sprawowała rządy ciotka jego, słynna cesarzowa-regentka *Tsu-Hsi* (ob.). Podajemy tablicę genealogiczną, potomków cesarza Tao-Koanga, od którego pochodzi cesarz Kuang-su:

Tao-Koang (1821—1850)

Hien Fong 1850—61	Tuan	Kong	Szuen, żonaty z siostrą Tsu-Hsi.
Tonq-Cze (Ki-Tsiang) syn cesarzowej Tsu Hsi (1861—75) † bezdziet.	Pu-Tsin, następca tronu od 1900.		Kuang Su, cesarz od 1875.

Do roku 1889 cesarz Kuang-Su, jako małoletni, nie brał udziału w rządach. W r. 1889 uznany za pełnoletniego, objął sam władzę, poddał się wpływowi partji postępowej, popieranej przez Anglików i wydał szereg edyktów wprowadzających reformy, oburzające naród. Wtedy cesarzowa Tsu-Hsi, była regentka, zrobiła zamach stanu, i usunąwszy Kuang-Su, zaczęła znowu rządzić. Ponieważ jednak reformy, a specjalnie ustępstwa terytorjalne, zrobione przez cesarza Kuang-Su mocarstwom europejskim, wywołały wrzenie w narodzie, przyszło powoli do rewolucji, w której rej wodziła sekta „wielkiego kułaka" (bokserów), dążąca do wytępienia cudzoziemców. Cesarzowa popierała bokserów, na których czele stanął stryj cesarza, książę Tuan, ojciec adoptowanego następcy tronu. W Pekinie zamordowano posła niemieckiego Kettelera (1900), a w innych stronach państwa zabito mnóstwo misjonarzy. Wtedy mocarstwa europejskie wysłały wojska do Chin, by przy pomocy Japonji stłumić rokosz. Po zdobyciu Tientsinu i Taku, wojska sprzymierzone weszły do Pekinu, skąd cały dwór cesarski uciekł w głąb kraju. Cesarz Kuang-Su mianował Li-Hung-Czanga (ob.) pełnomocnikiem do zawarcia pokoju, ale rokowania były bardzo oporne, gdyż właściwą kierowniczką rządów była ciągle Tsu-Hsi (ob.), której usunięcia domagano się bezskutecznie. Cesarz Kuang-Su był tylko narzędziem w jej ręku. Tymczasem wrzenie nie ustawało. Wystąpiły nowe partje, których dążeniem było zarówno wytępienie cudzoziemców, jak i obalenie nienawistnej narodowi dynastji mandżurskiej i wprowadzenie na tron narodowej dynastji chińskiej (ob. Chiny w dziele głównem i suplemencie).

Kuang-tung albo *Kuang-tong*, prowincja w Chinach południowych, obejmuje 259,100 klm. kw. i 29,700,000 miesz.; ob. Kanton.

Kuara, rzeka, ob. Niger.

Kuba, największa z wysp Antylskich, leży na wodach oceanu Atlantyckiego, między odnogą Meksykańską a morzem Karaibskiem i ma 1,300 klm. długości, 40—160 klm. szerokości i 112,191 klm. kw. powierzchni, a razem z drobnemi sąsiedniemi wysepkami 118,833 klm. kw. Wybrzeża jej są po większej części płaskie, bogate w zatoki i odnogi, jednak w wielu miejscach z przyczyny mielizn, skał podwodnych i skał nadbrzeżnych, trudno dostępne. Przecięta jest **K.** w całej długości wielkiem pasmem gór, które w pojedyńczych szczytach wznoszą się do wysokości 2,500 metrów. Wody jest tu podostatkiem, dostarczają jej liczne rzeki nadbrzeżne, z których zaledwie kilka jest spławnych, jak np. rzeka Rio Cauto. Klimat wyspy jest bardzo gorący i niezdrowy. Ziemia urodzajna, wydaje wiele produktów wywozowych najrozmaitszego rodzaju, do których głównie należą: produkty Indji Zachodnich, jak cukier, kawa, tytuń, kakao, indygo, ryż, kukurydza, bawełna, drzewo chlebowe, owoce południo-

we wszelkiego rodzaju, wosk, wyborne gatunki drzewa (mahoń) i t. d. Co do zwierząt domowych: bydło rogate, konie i trzoda chlewna stanowią rzeczywiste bogactwo wyspy. Drób domowy i ptactwo leśne są tutaj bardzo liczne. Wody dostarczają niezliczonego mnóstwa ryb i obfitują w krokodyle i kajmany. Ludność **K.** wynosiła w 1861 r. 1,369,400 miesz., z których było 793,400 białych, 232,000 wolnych kolorowych i blisko 370,000 niewolników, nie licząc w to przybyłych ostatniemi czasy Kulisów i Chińczyków. W r. 1867 ludność **K.** zwiększyła się nieco i liczyła 1,414,508 miesz. W r. 1887 obliczano ludność **K.** na 1,631,687 miesz., w tem 528,798 kolorowych i 44,000 Chińczyków. Od początku powstania aż do r. 1898 liczba ludności według przybliżonych danych zmniejszyła się o jedną trzecią; pomimo to obecnie podają liczbę mieszkańców **K.** na 1,317,000. Liczba ta jednak w najbliższej przyszłości zmniejszać się będzie wskutek emigracji Hiszpanów. Głównem zajęciem miesz. jest rolnictwo, mimo to tylko 7²/₃% ogólnej powierzchni wyspy znajduje się pod uprawą, 27% zajmują łąki, resztę—lasy. Przemysł ogranicza się wyrobem cukru, melasy, rumu, tytuniu i cygar. Handel od r. 1891 znacznie się podniósł, głównie ze Stanami Zjednoczonemi. Do przedmiotów wywozu należą: cukier, tytuń, kawa, miód, wosk, bawełna, miedź i t. d.; przywożone są towary bawełniane, lniane, jedwabne, żelazne, wyroby ze skóry, porcelany, drzewa, szkła i in. Handel zewnętrzny utrzymuje się głównie ze Stanami Zjednoczonemi Ameryki, a także z Anglją, Francją i Niemcami; handel zaś wewnętrzny pozostawia jeszcze bardzo wiele do życzenia, pomimo że wyspa **K.** pod względem kolei żelaznych i telegrafów stoi nierównie wyżej od wszystkich innych wysp Antylskich. W r. 1890 było tu mianowicie 1,600 klm. linji telegraficznych. Pod względem politycznym **K.** od dnia 1 stycznia 1899 roku należy do Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej. Stolicą wyspy jest miasto Hawana.

Historja. Wyspa **K.** została odkrytą przez Kolumba 18 października 1498 r. w czasie pierwszej jego podróży i nazwana przezeń *Juana*, nazwa ta jako też późniejsza *Fernandina*, nadana przez Velasqueza, nie ostała się wobec nazwy dawnej narodowej. Diego Velasquez otrzymał 1511 zlecenie podbicia wyspy i dokonał tego po krótkim oporze władcy Hatuega. W 1512 r. założył miasto Buracoa, a później kilka innych, popierał przywóz Negrów, zawiązał stosunki z Meksykiem i mianowany generalnym kapitanem **K.**, postawił ją już 1520 r. w kwitnącym stanie. O dobrobyt wyspy dbali gorliwie i pierwsi następcy Velasqueza († 1524). Dopiero za rządów Hernando Soto (od 1539) poniosła kolonja wielką klęskę z powodu zupełnego niemal wytępienia Indjan już w 1560 r. Szczęśliwe jednak położenie wyspy i wyborny port Hawany ocaliły ją od losu innych wysp Antylskich. W ciągu XVII wieku ucierpiała wiele **K.** od napaści flibustjerów. Z początkiem XVIII w. poczyna się wzmagać dobrobyt. Nieliczne plantacje należały wyłącznie do mieszkańców miejskich, ludność zaś wiejska zajmowała się wyłącznie prawie hodowlą bydła. Uprawa tytuniu rozwinęła się znacznie później i okazała się tak korzystną, że handel tytuniem wziął rząd w swe ręce 1717 r. jako monopol. Skutkiem tego rozporządzenia doszło przemytnictwo do niezmiernych rozmiarów, a rząd hiszpański musiał się z tego powodu niejednokrotnie uciekać do siły zbrojnej i wikłał się często w spory z władzami angielskiemi na Jamajce. W r. 1762 zdobyli Hawanę z okolicą Anglicy, ogłosili wolność handlu, ale pokojem 1763 odstąpili tę zdobycz za Florydę. Krótkie to zajęcie ważne niezmiernie sprowadziło następstwa; rząd hiszpański albowiem nie mógł już przywrócić dawnych stosunków handlowych. Musiał nawet ogłosić wolny handel **K.** z Hiszpanją i przyczynił się tem samem do szybkiego zakwitnięcia wyspy, a zwłaszcza Hawany, która od 1773 stała się ogniskiem handlu niewolnikami w całej Ameryce hiszpańskiej. W r. 1777 podniesiono **K.** do stopnia niezależnego generał-kapitanatu. Rewolucja francuska wywarła także wpływ zbawienny na rozwój wyspy. Emigranci bowiem z San-Domingo, tłumnie tu osiadając, rozszerzyli plantacje i wprowadzili uprawę kawy. Ze wzrostem bogactw i handlu obudziła się w ludności dążność do niepodległości i wszczęły się zarazem niezgody wewnętrzne. W r. 1812 ponawiały się niejednokrotnie powstania Negrów przeciw białym, a za każdym razem ciężkie na **K.** sprowadzały klęski. Po odpadnięciu kontynentalnych kolonji starała się Hiszpanja usilnie o utrzymanie **K.** i otaczała ją największą troskliwością, zwłaszcza, że tak Stany Zjednoczone, do których i kreolowie objawili pociąg, jak i Anglja niedwuznaczną okazywały chętkę anektowania wyspy, będącej kluczem do odnogi Meksykańskiej i naturalnem ogniskiem handlowem dla wszystkich portów, w tej odnodze i na morzu Karaibskiem położonych. Gdy senat waszyngtoński podniósł 1845 r. myśl zakupienia **K.**, utworzyło się 1846 w Stanach Zjednoczonych towarzystwo, które postanowiło zebrać w tym celu 200 miljonów dolarów. Równocześnie organizowały się potajemnie oddziały ochotników, mające na celu oswobodzenie wyspy od jarzma hiszpańskiego przy pomocy kreolów kubańskich. Rząd północno-amerykański powściągał wprawdzie te zapędy, ale mimo to Narcyz Lopez (* 1798), dawny namiestnik Trinidadu, wylądował w Cardenos 19 maja 1850 r.; po bezowocnej próbie przedsięwziął drugą wyprawę w sierpniu 1851; nie znalazłszy jednak poparcia u ludności, został rozbity, pojmany i stracony 1 września w

Hawanie. Mimo to nie wygasła jednak w północ. Amerykanach żądza zagarnięcia K. i zapewnienia sobie przez to wszechwładnego panowania w całej odnodze Meksykańskiej. Ważność następstw, w razie przeprowadzenia tych planów, zrozumiała doskonale Anglja i, rywalizując z Ameryką, ciągle aż do ostatnich czasów, starała się o utrzymanie pokoju między Hiszpanją a Stanami Zjednoczonemi, które nie przestały łakomem na K. spoglądać okiem. Tymczasem wytworzyło się na wyspie potężne stronnictwo, wstrętne despotyzmowi generalnych kapitanów (namiestników hiszpańskich), nieograniczoną posiadających władzę. Domagało się ono najrozleglejszych reform politycznych i społecznych (zniesienia niewolnictwa), ale rząd hiszpański życzeń tych uwzględnić nie chciał, jakkolwiek słuszność ich uznawał. Nawet rewolucja wrześniowa (1868) i wypędzenie Izabeli II w niczem nie zmieniły stosunków kubańskich. Przemagało ciągle stronnictwo *półwyspiarskie*, t. j. tych, którzy, nie myśląc o zadośćuczynieniu sprawiedliwym zażaleniom K., uważali ją za tłusty kąsek dla metropolji. Rządy znienawidzonego namiestnika Cercundi powiększały coraz bardziej ogólne niezadowolenie. Nareszcie pod koniec 1868 roku wybuchło powstanie w Yara i rozszerzyło się znacznie w początku 1869 r. Na czele jego stanęli adwokat Karol Manuel Cespedes i właściciel ziemski Aguilera. W manifeście, datowanym 21 lut. 1869 r. w Comaguay, ogłosił Cespedes zniesienie niewolnictwa, a w m. Guaimaro utworzył formalny rząd rzeczypospolitej demokratycznej, którą uznały natychmiast republiki południowo-amerykańskie. Generał powstańczy Quesada kierował operacjami wojennemi, zdobył wiele ważnych punktów, a przez ustawiczną gerylasówkę z 26,000 ludzi trzymał w szachu 110,000 armję hiszpańską (70,000 ochotników i 40 000 wojsk linjowych). Zmieniani jeden po drugim namiestnicy (Dulce, Caballero de Rodos, hr. Bulmaseda, Józef de la Concha, Jovellos), mimo żelaznych i krwawych rządów, nie zdołali stłumić powstania. Wielką zresztą dla działania namiestników zawadą były *legjony ochotników*, werbowane w metropolji, które występowały jakby rząd samodzielny, mianowały i usuwały urzędników, konfiskowały majątki i więziły osoby wedle swego upodobania, a wszelkiego rodzaju okrucieństwa i gwałty zamieniły walkę w wojnę zniszczenia. Stan mało się zmienił i po abdykacji króla Amadeusza i ustanowieniu rzeczypospolitej Hiszpańskiej. Sympatje Amerykanów dla Kubańczyków ożyły na nowo i nie ustawały od samego początku powstania. Wyprawy flibustjerskie, wspierane tajemnie przez obywateli amerykańskich, czynną K. dawały pomoc. Gdy więc Hiszpanie schwytali w końcu 1873 okręt flibustjerski pod flagą amerykańską i znaczną część załogi rozstrzelali, wybuchło poważne między Hiszpanją a Stanami Zjednoczonemi starcie, które groziło wojną, ale w końcu było załatwione na drodze pokojowej. Niezadowolenie z rządów hiszpańskich nie ustawało na Kubie. W r. 1881 wybuchło znowu powstanie, na skutek którego uznano K. za prowincję hiszpańską i nadano jej konstytucyjne prawa hiszpańskie. K. wysyłała do kortezów 30 deputowanych i 14 senatorów. To nie poprawiło jednak położenia; prześladowanie stronników reformy i wyzysk wyspy przez urzędników hiszpańskich wywołały w 1895 nowe powstanie, 25,000 powstańców pod wodzą Gomeza i Macea znalazło poparcie u Stanów Zjednoczonych Ameryki północnej. We wrześniu ogłoszono K. respubliką i kierunek rządu prowizorycznego powierzono Salvadorowi Cisneros. Hiszpanja robiła wszystko, co można, żeby wyspę podbić na nowo. Przysłano 117,000 wojska pod wodzą Martineza Composa, ale i siły powstańców wzrosły do 40,000. Wojnę prowadzono w sposób nieregularny. Powstańcy zajęli powoli prowincję Mutanzas, Hawana i Pinal del Rio. Ponieważ Campos był za łagodnym, odwołano go w r. 1896 i wysłano despotycznego jenerała Weylera, ale surowość jego niewiele zrobiła, tylko rozdrażniła mieszkańców. Tymczasem Stany Zjednoczone wystąpiły z interwencją najpierw dyplomatyczną, a potem zbrojną. Odwołano Weylera i wysłano gen. Blanca. D. 16 kwietnia 1898 senat waszyngtoński ogłosił niepodległość K., 24 kwietnia 1898 r. nastąpiło wypowiedzenie wojny. Amerykanie zaatakowali najpierw Filipiny (ob.) i ogłosili blokadę portów K. i Puorto-Rica. 19 maja przybyła do St-Jago flota hiszpańska pod wodzą Cervery, 3 lipca Amerykanie znieśli całą flotę. 12 sierpnia 1898 r. Hiszpanja rozpoczęła rokowania o pokój, który zawarto 10 grudnia 1898 r. w Paryżu (ob. Hiszpanja dzieje). K. została przyłączona do Ameryki, ale jak dotychczas nie otrzymała samorządu. W 1900, pod wpływem agitacji na wybór nowego prezydenta Unji, Mac-Kinley, pragnąc zostać ponownie wybranym, ogłosił projekt reform administracyjnych na Kubie, ale pomimo pozorów autonomji, projekt ten nie zadowolił Kubańczyków. Por. Humboldta „Essai politique sur l'île de Cuba“ (Paryż, 1826); Ramon de la Sarga „Historia economica, politica y natural de la isla de Cuba“ (Havana, 1831); tegoż wydanie ozdobne „Historia fisica, politica y natural de la isla de Cuba“ (Paryż, 1837) i wyciąg z tejże pracy: „Histoire physique et politique de l'île de Cuba“ (2 t., Paryż, 1844); Pesaron y Lastra „La isla de Cuba“ (Madryt, 1858); de Saco „Coleccion de popoles scientificos etc. sobre la isla de Cuba“ (2 t., Paryż, 1858—59); Sikersa „Cuba die Perle der Antillen“ (Lipsk, 1861); Pezuela „Diccionario geografico, estadistico y historico de la isla de Cuba“ (Madryt, 1863 sq.); Guervero „Cronica de la Guerra de Cuba“ (1896).

Kuba, miasto okręgowe w guberuji Bakińskiej na Kaukazie, nad rzeką Kubinką, 15,346 miesz. (1897), trudniących się przemysłem jedwabniczym, farbierskim i garbarskim.—*Kubiński okręg.*, na północnych stokach gór Kaukaskich położony, obejmuje 7,169 klm. kw. powierzchni i liczy 181,515 miesz., przeważnie mahometan. Okrąg ten do r. 1806 stanowił chanat **K.**, który należał do Persji.

Kuba Ludwik, muzyk, malarz i pisarz czeski, * 1863 w Podiebradach. Jako muzyk zbierał pieśni ludowe i w r. 1884 zaczął wydawać „Slovanstvo ve svych zpievech," a poświęciwszy się wyłącznie tej pracy, podróżował po ziemiach słowiańskich aż do r. 1895 i wydał w 12-tu tomach wybór pieśni czeskich, morawskich, śląskich, słowieńskich, łużyckich, polskich, ukraińskich, białoruskich, wielkoruskich, słowińskich, czarnogórskich, chorwackich, dalmackich — z akompanjamentem fortepjanowym i przekładem czeskim; z braku funduszu na nakład, zostały w rękopisie pieśni bośniacko-hercegowińskie, serbskie i bułgarskie. Prócz tego ogłosił: „Zpiev a hudba lidu dalmatského"; „Nowa zbierka lužiskich hlosów" (1888); „Na Czerné Horze" (1892). Od r. 1891 zaczął z powodzeniem zajmować się malarstwem w Akademji praskiej w Paryżu i Monachjum; celuje w krajobrazach.

Kubala Ludwik, historyk polski, doktor filozofji, profesor gimnazjum we Lwowie, członek koresp. krak. Akad. umiej., radca szkolny i konserwator bibljoteki im. Pawlikowskich we Lwowie, * 1838 we wsi Kamienica w Galicji; nauki gimnazjalne pobierał w Nowym-Sączu i Krakowie, studja wyższe, prawne i filozoficzne, odbył w uniwersytetach wiedeńskim i krakowskim, w r. 1868 uzyskał stopień doktora filozofji. Ogłosił drukiem: „Stanisław Orzechowski i wpływ jego na rzeczpospolitą wobec reformacji XVI wieku" (Lwów, 1870); „Jan Czarnkowski i jego Kronika" (Warsz., 1871); „Handel i przemysł za czasów Stanisława Augusta" (Krak., 1872); „Kopernik i Luter" (w *Bibljotece Warszawsk.*); „Kilka uwag nad powstaniem i znaczeniem cesarstwa rzymskiego" (Lwów, 1880); wyborne i cieszące się zasłużonym rozgłosem „Szkice historyczne" (2 tomy, Lwów, 1880; wyd. 3-cie, Kraków, 1896); „Jerzy Ossoliński" (2 t., Lwów, 1883) i wiele artykułów, jak „O wydawnictwie źródeł historycznych XVII w." (w „Pamiętniku II zjazdu historyków polskich we Lwowie: I. Referaty", Lwów, 1890) i t. d. Pod kierunkiem **K.** wychodzi obecnie w Wiedniu 15-ty tom „Dziejów powszechnych ilustrowanych".

Kubala Ludwik.

Kubalski Mikołaj Ambroży, publicysta, * 1794 w Sandomierskiem, † 1873 w Galicji; za młodu służył wojskowo, potem przez długi czas przebywał we Francji, zajmował się statystyką i dziejami plemion słowiańskich, pisał po francusku. Oprócz licznych broszur i rozpraw, pomieszczanych w czasopismach, wydał: „Mémoires sur l'expédition en Suisse et en Savoie dans les années 1833—34" (1836); „Statistique de l'Empire de la Russie" (1838); „Statistique des peuples slaves" (1840); „Recherches historiques et statistiques sur les peuples d'origine slave" (2 t., 1852); „Vie et avantures du C-te M. Beniowski" (1853); „Voyage entre la mer Baltique et la mer Noire" (1854); „Tableau de l'Europe orientale" (1854); „Considérations sur le passé et l'état actuel de la Pologne" (1863) i in.

Kubani Ludevit, poeta słowacki, * 1830, † 1869; pisał z talentem poezje liryczne, oraz epickie: „Deň 6 a 7 juna 1861 v Turcz. sv. Martinie" (1862); „Radziwillovna, kralovna polska" (1869); niedokończony romans historyczny „Valgatha" (1872). Por. Jar. Vlczek „Diejiny literatury slovenskej" (1890, str. 223).

Kubań, starożytna *Hypanis* albo *Vardanes*, jedna ze znaczniejszych rzek kraju Kaukaskiego; bierze początek na północnej stronie Elborusu, przechodzi przez gubernję Stawropolską, tworzy granicę pomiędzy krajem Kozaków Czarnomorskich i Czerkasją, a ubiegłszy 810 klm., wpada licznemi odnogami do morza Czarnego i Azowskiego. Przyjmuje wiele dopływów. Obszar jej dorzecza wynosi 55,657 klm. kw.

Kubański obwód *(obłast')*, położony na Kaukazie, pomiędzy ziemią Kozaków czarnomorskich, gubernją Stawropolską, obwodem Tereckim, Kutaiskim i morzem Czarnem, ma na przestrzeni 101,723 klm. kw. 1,922,773 miesz. (1897). Powierzchnia górzysta, poprzerzynana odnogami pasma Kaukaskiego; błota szczególnie wzdłuż biegu rzeki Kubani; lasów dostatek. Administracyjnie dzieli się obwód **K.** na siedem oddziałów, a mianowicie: Ekarynodarski, Batałpaszyński, Jejski, Majkopski, Kaukaski, Łabiński, Temrjucki. Miastem głównem jest Ekaterynodar (ob.).

Kubańskie łyko, kora wewnętrzna gatunku proświrnika *(Hibiscus elatus)*, rosnącego w Indjach Zach., używana do wiązania cygar, a rozmaicie farbowana na kapelusze damskie.

Kubary Jan, podróżnik i etnograf, * 1846 r. w Warszawie, † 1896; studjował medycynę w Warszawie, ale nie ukończywszy nauk, wyjechał do Niemiec, a w r. 1869 przyjął obowiązki ajenta domu handlowego Godeffroy i wysłany został na ocean Spokojny w celu dostarczania przedmiotów etnograficznych i przyrodniczych do muzeum Godeffroy (ob.) w Hamburgu. Zwiedził do 1874

Kubary Jan.

znaczną część wysp Pelew, Mulgrawe i Karolińskich, oraz Żeglarskich. W roku 1874 osiadł jako plantator na wyspie Ponape, należącej do wysp Karolińskich, 1882 zwiedził Japonję, w r. 1883 pracował dla berlińskiego muzeum etnograficznego na wyspach Palau, następnie wrócił na Ponape. Opisy jego podróży umieszczone były w *Journal des Museums Godeffroy*; niektóre w *Tygodniku Illustr.*, 1873, w *Ateneum*, *Wszechświecie* i *Wędrowcu*. Oddzielnie wydał: „Etnographische Beiträge zur Kenntniss der Karolinen Archipels" (Lipsk, 1895, z 55 tablicami); „Die sozialen Einrichtungen der Palauer" (1855).

Kubatura (łac. *cubus*, sześcian), dochodzenie objętości brył. W ogólności objętość jakiejkolwiek bryły otrzymuje się w **matematyce** przez całkowanie potrójne, dla wielu jednak brył objętość daje się wyprowadzić i metodami matematyki elementarnej. Ob. oddzielne nazwy brył, jak: kula, walec, **stożek**, graniastosłup, ostrosłup.

Kubebowy olejek, olejek eteryczny otrzymywany przez destylację kubeb z wodą, jest mętny, gęsty, woni aromatycznej, c. wł. 0,919, rozpuszcza się w alkoholu i eterze; składa się z kilku węglowodorodów, oraz kamfory kubebowej $C_{15}H_{24}H_2O$. Używa się w medycynie i w wyrobie likierów.

Kubeby *(Cubebae)*, owoce kubebca lekarskiego *(Cubeba officinalis)*, mają kształt czarnego pieprzu z ogonkami. Zawierają 7—18 proc. olejku eterycznego, *kubebinę* $C_{10}H_{10}O_3$, *kwas kubebowy*, gumę i olej tłusty. Działanie ich jest drażniące i głównie wywiera się na organy moczowe, stąd zastosowanie jest najczęstsze w rzeżączce. Sprowadzają się głównie z Jawy i Singapur. Nazwa pochodzi z Hindostanu, gdzie **K.** oddawna słynęły w Europie. Obecnie **K.** rzadziej się używają. (Ob. Pieprz).

Kübeck Karol Fryderyk baron, mąż stanu austrjacki, * 1780 w Iglawie w Morawji, † 1855 w Hadersdorf pod Wiedniem, po ukończeniu nauk gimnazjalnych w Znoimie, oraz uniwersyteckich w Wiedniu i Pradze, od 1800 urzędnik administracyjny w Ołomuńcu, następnie sprawował rozmaite urzędy; 1814 referent komisji do organizowania nowo zyskanych prowincji: Lombardzko-Weneckiej i Tyrolu; 1839 prezes generalnego dyrektorjum rachuby, 1840 prezes izby nadwornej, w 1849 wspólnie z Schönhalsem reprezentował Austrję na sejmie frankfurckim. W 1851 mianowany został prezesem rady państwa (później stanu).

Kubeł (niem. *Kübel)*, naczynie drewniane, u góry otwarte; oznacza niekiedy pewną miarę, zwłaszcza w górnictwie.

Kubesz Adolf, historyk i filolog czeski, * 1845 w Trzebicy na Morawie, pedagog, napisał: „Diejepis miesta Trzebice" (1874); „Niekteré prameny k diejepisu miesta Trzebice" (1888), oraz rozprawy w *Czas. Matice Morav.* (1876 i 1880), w *Hlasie* (1886).

Kubicki Jakób, budowniczy polski, * w Warszawie 1753, † 1833. Odznaczywszy się zdolnościami w matematyce, zdobył sobie opiekę Stanisława Augusta i poświęcił się budownictwu pod kierunkiem Merliniego; w 1783 wysłany został kosztem rządu do Włoch, a po powrocie miał udział w budowie wszystkich niemal podówczas wznoszonych gmachów w Warszawie, zwłaszcza Łazienek Królewskich i kościoła ewangelickiego. W 1794 otrzymał stopień generała artylerji, a po wypadkach 1795 oddany wyłącznie sztuce, wybudował w całym kraju kilkadziesiąt kościołów, pałaców i domów wiejskich obywatelskich, zalecających się ozdobą i wygodą. W 1806 został budowniczym rządowym, a 1818 generalnym intendentem budowli koronnych. Wtedy wzniósł główny pawilon koszar Aleksandrowskich, pałac Belwederski, ujeżdżalnię przy Saskim ogrodzie, zrobił model restauracji zamku królewskiego. Ostatek życia przepędził w dobrach swoich Wilkowie.

Kubiczny, *kubiczność*, ob. Sześcian, sześcienny. *Kubiczne równanie*, równanie trzeciego stopnia. *Kubiczne miary*, toż co sześcienne miary.

Kubieńskie jezioro, w południowo zachodniej części guberni Wołogodzkiej, na granicy powiatu Wołogodzkiego i Kadnikowskiego; ma 65 klm. długości, 15 klm. szerokości, 393 klm. kw. powierzchni. Znajduje się na niem mała wyspa żwirowa, na której jest pustelnia *Bielawińska*, niegdyś słynny monaster Spaso Kamienny. Do tego jeziora wpadają rzeki: Kubina i Uchtoma, a wypływa z niego rzeka Suchoma. Wartość poławianych tu ryb wynosi 150,000 rubli rocznie. Jezioro jest bardzo płytkie, a żegluga po niem, możliwa jedynie na wąskiej smudze, jest bardzo niebezpieczna.

Kubin, *Struś*, herb: W polu błękitnem, na zielonym pagórku — struś trzymający podkowę barkiem do góry za ocel. Nad koroną rycerz zbrojny z trzema strzałami w prawej ręce. Nadany 1778 r.

Kubin.

Kubin Józef, pisarz czeski, * 1864 w Jiczynie, pedagog, w r. 1885 pisał o Świętopełku Czechu i S. Gregorcziču do lipskiego *Magazin für die Litteratur*, od 1889 do 1892 do *Czeskiej Thalii* artykuły o dziejach teatru czeskiego; 1895 — przekład pieśni o Rolan-

dzie, 1893 — „Jazyk po strance krasoumné", 1898 — „Z omylného tvorzeni v czesztinie", „Hrstka provincialismóv". Od 1895 zajmuje się studjami nad Gundulićem i przekłada jego „Osmana".

Kubina, rz. w gub. Wołogodzkiej; bierze początek w pow. Wielskim z jeziora Wierchnie-Kubieńskiego i, ubiegłszy 340 w., wpada 7 odnogami do jeziora Kubińskiego; spławna tylko na wiosnę na przestrzeni 250 w.

Kubińskie jezioro, ob Kubieńskie.

Kubisz Jan, pisarz ludowy, * 1848 we wsi Końska pod Cieszynem na Szląsku austrjackim, kształcił się w gimnazjum cieszyńskiem, poczem został nauczycielem we wsi Gnojniku pod Cieszynem. Prace swe pomieszczał w pismach tygodniowych, kalendarzach, w „Pamiętniku czytelni ludowej" w Cieszynie i in.; przetłómaczył pieśni Geroka p. t. „Palmblätter".

Kublai (Chubilai), chan, cesarz mongolski i założyciel mongolskiej dynastji Yüen w Chinach, * 1214, wnuk Temuczyna, 1250 wtargnął do Chin, zdobył je, 1279 strącił z tronu dynastję Sung i założył swą rezydencję w Pekinie. Następnie podbił pod swą władzę Tybet, Pegu i Kochinchinę, przyjął wyznanie buddyjskie, † 1294. Podróżnik wenecki Marco Polo przebywał na jego dworze 17 lat.

Kublicki, *Piotuch*, *Pietuch*, herb: Na środku tarczy dwudzielnej — półtora krzyża srebrnego, między półksiężycem złotym a połową podkowy srebrnej; tarcza w prawej połowie czerwona, w lewej błękitna. U szczytu noga zbrojna zgięta w kolanie.

Kublicki.

Kublicki Stanisław, poseł inflancki, pułkownik b. wojsk polskich, † 1809. Oprócz kilku tłómaczeń z języka rosyjskiego, wydał pisemka: „Kalendarzyk nowy damski na rok 1807" (Wilno); „Koszula damska, prezent dla mojej żony" (Wilno, 1806); „Zabawy wierszem i prozą" (3 t., Wilno, 1807). Nadto napisał także kilka komedji, grywanych na scenie warszawskiej, np. „Na postrachu wszystko się zakończy" (Warszawa, 1780); „Ubył bankrut" (tamże, 1780) i operę p. t. „Obrona Trembowli" (1784 i 1789).

Kubrakiewicz Michał, niegdyś urzędnik austrjacki w Galicji, zmarły we Francji w mieście Bourges około 1853. Oprócz kilku drobnych pism politycznych, wydał: „Uwagi polityczne i religijne" (Bordeaux, 1839, Paryż, 1843); „Essai sur le gouvernement paternel et les mystères d'Autriche" (tamże, 1846), dzieło to przerobione i znacznie pomnożone wyszło także w językach angielskim i niemieckim (2 ed., Kreutzlingen, 1848).

Kucharenko Jakób, pisarz ukraiński, nakaźny ataman wojska czarnomorskiego, † 1862, kształcił się w Charkowie, poznał się z Kostomarowem i Szewczenką, a stąd należał do petersburskiej *Hromady*. 1836 napisał dramat „Czornomorskij pobyt" (druk. 1861 w *Osnowie*); tamże drukował powiastki i obrazki etnograficzne. Zbiór prac jego wydano w Kijowie 1880. Por. „Oczerki istorii ukrainskoj literatury XIX stoletija" przez Petrowa (Kijów, 1884).

Kucharski Andrzej, filolog, * 1795 we wsi Papieże w pow. Piotrkowskim, † 1862 w Warszawie. Po ukończeniu szkół pijarskich w Piotrkowie, pełnił obowiązki nauczycielskie w Lublinie, Płocku i Warszawie, gdzie równocześnie chodził na uniwersytet. Otrzymawszy 1821 stopień magistra nauk i sztuk pięknych, został nauczycielem szkoły wojewódzkiej w Kielcach, a następnie podróżował kosztem władzy edukacyjnej lat 5 po Słowiańszczyźnie, celem usposobienia się na profesora języków słowiańskich przy uniwersytecie warszawskim. Zawiódł jednak pokładane nadzieje i dla nauki języków słowiańskich nic nie zrobił; został tylko słowianofilem, uganiającym się za mrzonkami, i drobiazgowym erudytem. Oprócz wielu artykułów i rozpraw treści filologicznej, drukowanych w rozmaitych czasopismach (np. „Listy z krajów słowiańskich" w *Gazecie Polskiej* 1828 i 29; „O przekładach Pisma św. na język słowiański" w „Pamiętn. relig.-moral." na 1853), wydał oddzielnie: „Najdawniejsze pomniki prawodawstwa słowiańskiego" (Warszawa, 1838). Piękną bibljotekę jego, złożoną przeważnie z książek dotyczących rzeczy słowiańskich, zakupił uniwersytet odeski.

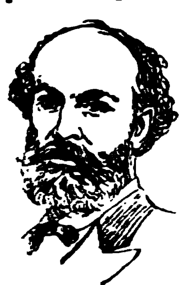
Kucharskie starostwo niegrodowe, znajdowało się w wdztwie Witebskiem, powiecie Orszańskim. Podług lustracji z 1545, w metrykach litewskich znajdującej się, król Aleksander Jagiellończyk nadał to sstwo kniaziowi Michałowi Koźece, które się wówczas składało z trzech wsi: Kuchary, Mokrce i Bobrowniki z przyległościami. W 1766 opłacano z niego kwarty złp. 1,179 gr. 23, a hyberny złp. 1,000.

Kucharstwo, sztuka przyrządzania potraw, aby były strawne, pożywne i smaczne. Do należytego przyrządzania potraw potrzebna jest często znajomość chemicznych własności materjałów pożywnych, oraz ich wartości fizjologicznej dla sprawy odżywiania. Najprostsze takie zasady są powszechnie znane, jak np. nieprzydatność zachowania się wody twardej do gotowania grochu, albo rozmaite zachowanie się mięsa przy traktowaniu go wodą zimną i gorącą. W nowszych też czasach zasady chemji zyskują coraz większe zastosowanie w K. przez wprowadzenie różnych wyciągów i przetworów, oraz licznych przyrządów i kuchen ulepszonych. Dobra kuchnia sprzyja zdrowiu publicznemu, sprowadza oszczędność

i papiera zmysł estetyczny, co okazuje się wyraźnie z zestawienia sprawy żywienia się warstw ludowych i wyższych klas społecznych. Literatura **K.** jest bardzo obfita, jak „Kucharz polski“ (1856); „Kucharka litewska“ (1858); L. Ćwierciakiewiczowa „365 obiadów“; P. Szumlańska; Dubois „La cuisine classique“ (9 wyd., 2 t., 1890), oraz „La cuisine de tous les pays“ (5 wyd.), Kudriaffsky „Die historische Küche“ (1878).

Kucharz Józef, poeta i pisarz czeski, * 1847; będąc studentem, zwiedził w wakacje 1865—69 ziemie słowiańskie monarchji austrjackiej. Redagował czas jakiś *Krakonosza* w Jiczynie, pracował w redakcjach *Politik* i *Czecha*. Prócz artykułów literackich, wydał osobno wierszem i prozą: „Básnie“ (1869); „Za soumraku“ (1871); „Chyżka“ (II wyd.: 1893) i inne. Do wielu jego pieśni dorobiono muzykę.

Kucharzewski Ludwik, jeden z najzdolniejszych rzeźbiarzy polskich, * w Pułtusku w roku 1840, † 1889 roku. Po ukończeniu b. szkoły powiatowej w Pułtusku, wstąpił w 1858 do b. szkoły sztuk pięknych w Warszawie, a następnie w 1866, uzyskawszy stypendjum rządowe, udał się do Paryża, a w rok potem do Rzymu, gdzie uczęszczał do akademji szt. pięk., pracując jednocześnie u rzeźbiarzów Wolfa i Tenerani'ego. Za nadesłaną z Rzymu marmurową statuę: „Dziewczyna z palmą“ otrzymał medal od akademji szt. p. w Petersburgu. Do celniejszych dzieł jego należą: Falkowski, Kopernik, i pomieszczony obecnie w jednej z sal szpitala Dzieciątka Jezus pomnik ks. Baudouina; „Chleb i wino“; „Dzień i noc“; „Chrystus Pan w otchłani“; facjata giełdy przy ulicy Królewskiej; „Rozbitek“ (grupa).

Kucharzewski L.

Kucharzewski Feliks, matematyk i technik, * 1849 w Warszawie, ukończywszy gimnazjum tamże, wstąpił 1865 na wydział matematyczny Szkoły Głównej; 1867 wyjechał do Paryża, gdzie 1872 ukończył szkołę dróg i mostów. Następnie był inżynierem przy drodze żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej. Oprócz pomniejszych artykułów krytycznych i naukowych, zamieścił w „Pamiętniku towarzystwa nauk ścisłych w Paryżu“ rozprawy: „O astronomji w Polsce“ (w t. II) i „O prawach hydraulicznych inżyniera M. Lévy“ (w t. III). Oddzielnie wydał wspólnie z Wł. Klugerem „Wykład hydrauliki“ (Paryż, 1873). „Bibljografja polska techniczno-przemysłowa do 1874“ (1894).

Küchenmeister Fryderyk, lekarz, * 1821 w Buchheim, † 1890, studjował medycynę w Lipsku i Pradze, następnie jako lekarz praktykował w Dreźnie. Przeprowadził liczne badania pasożytów przewodu pokarmowego i napisał: „Versuche über die Metamorphose der Finnen in Bandwürmer“ (1852); „Ueber Cestoden“ (1853); „Die Parasiten des Menschen“ (1855); „Die therapeutische Anwendung des kalten Wassers bei fieberhaften Krankheiten“ (1869); „Die angeborne vollständige seitliche Verlagerung der Eingeweide des Menschen“ (1883). Jako stronnik palenia zwłok ogłosił: „Die Totenbestatungen der Bibel und die Feuerbestatung“ (1895).

Kuchenna łacina (*latinitas culinaria*), tak nazywają łacinę złą i gminną, jaką pierwotnie w Rzymie mówiły może kucharki. Nazwą tą oznaczano zwłaszcza zepsutą średniowieczną łacinę klasztorną, wyszydzoną przez Reuchlina, Erazma i Huttena, oraz w „Epistolae obscurorum virorum“. W nowszych pismach łacina taka w znacznej części już znikła w wiekach średnich mówiono nią w wielu klasztorach.

Kuchenna sól, ob. Sól.

Kuchenne odpadki, ob. Kjökkenmöddings.

Kuchlovsky Adam, pisarz czeski, ob. Vévoda.

Kuchmistrz (po łac. *Magister coquinae*, później *praefectus culinae*), urząd nadworny, następnie (za Zygmunta III) koronny, po którym szły urzędy: cześnika, krajczego i stolnika. Urząd ten zjawia się u nas w XIV w., za Kazimierza W.; królowe polskie, a czasem i królewiczowie, własnych mieli kuchmistrzów. Na sejmie lubelskim 1569 książęcy nadworny **K.** litewski przybrał tytuł kuchmistrza w. ks. Litewskiego. Na dworach zamożnych panów kuchmistrzem nazywano najstarszego kucharza, który zarządzał kuchnią, kucharzami, kuchtami i całą służbą kuchenną. Ostatnim **K.** koronnym za rzeczypospolitej był Leonard Worcell, mianow. 4 grudnia 1780, ale po nim jeszcze był Mikołaj Bronikowski w 1810 kuchmistrzem w. ks. Warszawskiego. Ostatnim **K.** litewskim Ksawery Ogiński, mianow. 1793.

Kuchnia, izba przeznaczona do przyrządzania potraw. Dobra **K.** winna być jasna, obszerna, w lecie chłodna, zatem zwrócona ku północy lub płn.-wschodowi, łatwo dostępna z sieni, opatrzona wodociągiem i zlewem, dobrze przewietrzana i bezpieczna od pożaru, obok ogniska zatem podłoga winna być pokryta blachą, albo utworzona z płyt kamiennych. Same ogniska są różnej konstrukcji, a wprowadzenie nowych materjałów opałowych, jak benzyny i gazu, dało podnietę do budowy wielu przyrządów kuchennych (ob. Piec).—**K.** oznacza też sposób przyrządzania potraw i produkty kucharstwa, jak np. dobra **K.** znaczy to samo, co potrawy dobrze przyrządzone. W tem też znaczeniu mówi się o **K.** narodowej, jako o cechach potraw i sposobach ich przyrządzania w różnych krajach, jak **K.** polska, litewska, francuska, angielska.

Kuchtuj, rzeka w Syberji, w obwodzie Nadmorskim, pow. Ochockim. Ubiegłszy mil 28, wpa-

da do ujścia rz. Ochoty. Na jej brzegach rosną bardzo piękne modrzewie.

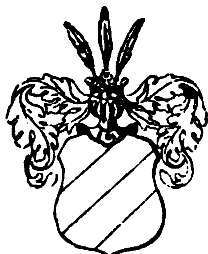
Kücken Fryderyk Wilhelm, kompozytor niemiecki, * 1810 w Bleekede w Lüneburskiem, † 1882. Był przez pewien przeciąg czasu nauczycielem muzyki króla hanowerskiego, następnie przebywał kolejno w Wiedniu, Szwajcarji i Paryżu, gdzie pod kierunkiem Halevy'ego wykształcił się ostatecznie w instrumentacji. Od 1851 do 1860 był nadwornym kapelmistrzem w Sztutgardzie; następnie osiadł w Szwerynie. Oprócz kilku oper, skomponował znaczną liczbę ulubionych pieśni i przyczynił się wiele do wykształcenia śpiewu męskiego w Niemczech.

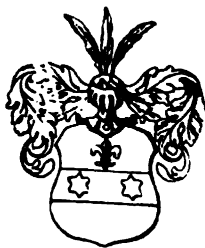
Kucz Karol, literat polski, * 1815 roku w mieście Brzezinach, † 1892. Ukończywszy szkoły pijarskie w Warszawie, był urzędnikiem, naprzód w komisji rządowej spraw wewnętrznych i duchownych, a następnie w najwyższej izbie obrachunkowej do 1864. Oprócz wielu pomniejszych artykułów, drukowanych w rozmaitych czasopismach, wydał oddzielnie: „Próbki poetyczne" (Warszawa, 1840) i „Pamiętnik Warszawy 1853". Jego utwory dramatyczne: „Rodzina mazurska", „Król dziewosłębem", „Nowa miłość", „Suknia balowa", grywane były na teatrach warszawskich. W r. 1848 objął redakcję *Kurjera Warszawskiego* i prowadził ją do 1863. Od 1863 przebywał czas jakiś w Rosji. W 1866 założył nowe pismo pod nazwą *Kurjera Codziennego* i był głównym jego redaktorem i wydawcą.

Kuczanie albo *Kuczewanie*, plemię słowiańskie, osiadłe w dawnej bulgarskiej, a teraz serbskiej krainie Kuczewskiej albo Kuczajewskiej, położonej we wschodniej części księstwa Serbskiego, pomiędzy rzeką Morawą a Timokiem, opodal gór Kuczaje, na południo-wschód od spółplemiennych Braniczewców. Pierwsza wzmianka o **K.** znajduje się pod r. 818 u Einharda, ostatnia zaś o nich wiadomość jest w przywileju króla węgierskiego Matjasza z 1459.

Kuczbork, osada w gub. Płockiej, powiecie Mławskim, nad rzeczką Przylepnicą, o milę od Szreńska odległa; liczy 1,200 miesz.

Kuczborski I, herb: W polu barwy niewiadomej—4 pasy lewo-ukośne. U szczytu trzy pióra bażancie.—**K. II**: W polu barwy niewiadomej—pod lilją pas poprzeczny z dwiema gwiazdami. U szczytu pióra bażancie.

Kuczborski I.

Kuczborski II.

Kuczborski Walenty, pisarz polski z XVI w. mieszany przez niektórych z Walentym z Kucbora, inną zupełnie osobą, * 1525 r. w mieście Kuczborku. Po ukończeniu nauk w akademji krakowskiej, wstąpił w Rzymie do stanu duchownego. Za powrotem do kraju był sekretarzem Hozjusza i w nagrodę zasług został archidjakonem pomorskim, kanonikiem warmińskim i kanonikiem katedralnym krakowskim. Mianowany później sekretarzem króla Zygmunta Augusta, † 1572 lub 1573 w Krakowie. Był to człowiek rozległej nauki i gruntownie obeznany z literaturą klasyczną. Czystością i pięknością języka dorównywa najcelniejszym pisarzom złotego wieku. Prócz zaginionych kazań i listów do St. Karnkowskiego, oraz dwu listów, ogłoszonych w „Zbiorze listów Karnkowskiego", ogłosił drukiem: „Katechizm albo nauka wiary i pobożności chrześcijańskiej" (Kraków, 1568 i 1643, oraz Wilno, 1762). W nowszych czasach odkryto dwa jego dzieła polskie i jedno łacińskie. Pierwsze z nich „Wykład na lament Jeremjasza proroka, wykład bardzo osobliwy z naukami zbawiennemi" wydane przez Żupańskiego (Poznań, 1843), odznacza się wzorowym językiem i pięknemi myślami; w XVI już wieku, w epoce największej świetności, przepowiada wieszczym duchem przyszłość kraju. Dwa inne: „Przestroga przeciw konfederacji, którą pisał ks. W. K. kan. krak. do króla Augusta" (1569) i „Concilium Tridentinum sub Pio papa quarto anno 1562 celebratum" zostają w rękopisach. — **K.** Jan, z tej samej rodziny, biskup chełmiński, nominat płocki, akademję kończył w Krakowie, † 1624, wielki dobrodziej Jezuitów, których sprowadził do Bydgoszczy; słynął jako zawołany gospodarz; znaczny majątek pominąwszy krewnych, zapisał królowi Zygmuntowi III.

Kuczera, herb: Na tarczy 4-dzielnej, w polach I i IV złotych—czarna ptasia noga, trzymająca w szponie winne grono czerwone na gałązce z dwoma listkami zielonemi; w II i III czerwonych — pół srebrnego konia. Nad tarczą dwa hełmy ukoronowane, a w nich: w pierwszym—noga ptasia z gronem, w drugim — pół konia. Labry przy pierwszym — czarno złote, przy drugim — czerwono-srebrne. Nadany w Galicji 1778.

Kuczera.

Kuczera Karol, poeta czeski, * 1854, pedagog, wydał swe poezje w dwóch książkach: „Básnie" (1884) i „Zapadlé hviezdy" (1890). Jest utalentowanym epikiem. Napisał studja o H. Ib-

sanie i Fr. Paludan-Müllerze; przekładał z Kiellanda, Ibsena, Paludana.

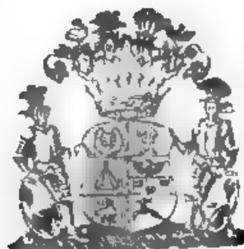
Kuczki żydowskie, ob. Sukos.

Kuczko Stefan, bojarzyn suzdalski, był panem bogatych włości, a między innemi sioła *Kuczkowo*, na którego miejscu założone zostało przez Jerzego Włodzimierzowicza Dołgorukiego 1154 r. miasto Moskwa. **K.** został zabity z rozkazu Jerzego.

Kuczkowski, herb: W polu błękitnem, nad trzema srebrnemi poprzecznemi pasami wężykowatemi—półksiężyc złoty i dwie gwiazdy. U szczytu trzy pióra strusie: białe między błękitnemi. Labry błękitno-srebrne.

Kuczkowski.

Kuczkowski (hrabia).

Kuczkowski (hrabia) v. *Jastrzębiec* odm., herb: Na tarczy 6-dzielnej w polu I błękitnem—w środku złotej podkowy krzyż kawalerski srebrny; w II czerwonem—strzała srebrna przekrzyżowana, u dołu rozdarta; w III czerwonem—złote strzemię; w IV ściętem, od góry złotem—pół czarnego orła, od dołu czerwonem—trzy kamienie złote; w V czerwonem—łabędź srebrny w lewo; w VI srebrnem—jeleń czerwony. Nad koroną hrabiowską cztery hełmy ukoronowane: w I: łabędź; w II: jastrząb w lewo z podkową i krzyżem w szponie: w III: pawi ogon; w IV: pół czarnego orła. Labry przy hełmie I i IV czerwono-srebrne, przy II błękitno złote, przy III z prawej czarne, z lewej czerwone—podbite złotem. Tarczę podtrzymuje dwóch rycerzów zbrojnych w hełmach zamkniętych o labrach czerwonych, podbitych pierwsze srebrem, drugie złotem, i ukoronowanych, prawy z trzema, lewy z pięciu czerwonemi strusiemi piórami, każdy z rycerzów ręką wolną trzyma tarczę okrągłą.

Kuczkowski Jan, wojskowy polski, żyjący w pierwszych latach XVII w.; wzięty do niewoli po klęsce korsuńskiej, opisał żywot Wojciecha Giebułtowskiego znakomitego wojownika i dyplomaty, p. t. „Onirocrtica aeternae memoriae incomparabilis Herois Alberti Giebułtowski Comitis de Koziegłowy“ (Kraków, 1621).

Kuczkowski Tomasz, lekarz, * 1786, † 1843, był lekarzem wielkiego księcia Konstantego Pawłowicza, następnie prezydentem akademji medyko chirurgicznej w Wilnie 1834—1840. Ogłosił „O epidemicznem zapaleniu oczu“ (1822) i in.

Kuczmański albo **Podolski szlak**, zwała się droga idąca od wschodu przez Trębowlę i Złoczów, którą Tatarzy wdzierali się do Rusi Halickiej. Pierwszą nazwę wywodzą jedni od wyrazu *Kuczma*, rodzaj zawoju lub czapki (tureck. *Kecze*—pilśń z wełny), drudzy od rzeczki Kuczmenia, wpadającej do Bohu.

Kuczska nahja (t. j. okrąg), w księstwie Czarnogórskiem, nazwana tak od zamieszkującego ją plemienia, liczącego 15,000 głów; mieszkańcy ci są pochodzenia albańskiego, odznaczają się odwagą i śmiałością i dostarczają 3,000 żołnierzy.

Kuczum, ostatni car sybirski, żył w drugiej połowie XVI w.; syn chana kirgiskiego Murtazy, po śmierci Edygiera sybirskiego, został panem narodów nad brzegami Tobola, Irtysza i Obi. W 1569 Iwan Groźny przyjął **K.** pod swą opiekę, z warunkiem składania daniny, od której chcąc się uwolnić **K.** wszedł w stosunki z Czeremisami, oraz z in. narodami sybirskiemi i pobudzał ich do powstania. Skutkiem tego Iwan dozwolił Strogonowym na budowanie fortec na brzegach Tobola i prowadzenie wojny z **K.** przy pomocy Kozaków dońskich i wołżańskich. Zwycięstwa odniesione przez Jermaka, dowódcę kozaków, ustaliły panowanie jego od pasma Kamiennego aż do rz. Obi i Tobola. Późniejsze jeszcze zwycięstwo odniesione 1591 w pobliżu jeziora Czuli-Kuła przez wojewodę sybirskiego, księcia Kolcowa-Massalskiego, zadało ostatni cios panowaniu **K.**, który, utraciwszy całe swe wojsko w bitwie stoczonej 1597 na brzegu rz. Obi, udał się do Nogajców i tam życie zakończył, podług niektórych zamordowany.

Kuczumowe horodyszcze, miejsce o 19½ w. od Tobolska, blisko wsi Alemasowej, w której spostrzegać się dają dotychczas ślady Iskeru albo Sybiru, dawnej stolicy Kuczuma.

Kuczwarewicz Marcin, wierszopis polski, żyjący w drugiej połowie XVII w. W młodości służył wojskowo, potem został księdzem, dziekanem szreńskim i plebanem w Kuczborku, † 1696. Dzieła jego są: „Siedm psalmów spowiednich jednego książęcia luzytańskiego, przez księdza Marcina Kuczwarewicza i t. d.“ (Warszawa, 1667; 2 ed., Słuck, 1674, z przydaniem siedmiu psalmów pokutnych, żywcem wyjętych z przekładu Kochanowskiego; dzieło to bardzo rzadkie): „Zabawy rycerstwa polskiego po szczęśliwej elekcji Jana Kazimierza wespół z oblężeniem zbaraskiem i szczęśliwie dokończoną ekspedycją zbaraską przez jednego żołnierza“ (Lublin, 1650); „Relacja ekspedycji zbaraskiej r. p. 1649 przeciw Chmielnickiemu rytmem polskim przełożona“ (tamże). Poezje jego odznaczają się językiem łatwym i gładkim wierszem.

Kuczyński Wiktoryn, kasztelan podlaski za Augusta II i III, był naprzód łowczym mielnickim, potem podstolim, deputatem na trybunał ko-

ronny 1710—1711, chorążym mielnickim 1712, podkomorzym drohickim i nareszcie od 1730 kasztelanem podlaskim, † 1738.—**K.** Dominik, senator kasztelan królestwa kongresowego, * w Korczewie na Podlasiu 1760. Wychowany w podaniach barskich, niechętny królowi Stanisławowi Augustowi, był za czasów rzeczypospolitej starostą żurobickim, a za sejmu wielkiego komisarzem cywilno-wojskowym w ziemi Drohiskiej. Podczas wojen napoleońskich, oddał znaczne sumy na wojsko i wsparcie zubożałych przez wojnę; krótko przed pokojem tylżyckim mianowany został starostą brańskim i organizatorem dawnego Podlasia. Jako gorliwy partjota i nieprzyjaciel wszelkich nowości, przeciwny był wprowadzeniu kodeksu francuskiego i z tego powodu miał głośny swojego czasu proces z ministrem Łubieńskim. Pod rządem księstwa Warszawskiego **K.** był członkiem izby organizacyjnej, a następnie mianowany został senatorem kasztelanem królestwa Polskiego. Złożywszy wkrótce urzędowanie, † 1819 w Warszawie.

Kuczyński Tadeusz, Jezuita, * 1769 na Białorusi, był nauczycielem w Dynaburgu, a potem niezmordowanym misjonarzem łotewskim i na wyspach Egejskich, † 1856 r. w Tynie. Wydał kilka dzieł łotewskich w przedmiotach religijnych i zostawił w rękopisie 2-tomowy „Djarjusz", mający obejmować wiele rzeczy ważnych (przechowuje się w archiwum jezuickiem prowincji galicyjskiej).

Kuczyński Stefan, fizyk, * 1811 r. we Lwowie, † 1887 r., ukończył w mieście rodzinnem nauki na wydziale filozoficznym w 1828, a w prawnym 1832 r., stopień doktora filozofji otrzymał 1835. Naprzód był adjunktem przy katedrach matematyki i fizyki w uniwersytecie lwowskim, potem profesorem w uniwersytecie w Insbruku, a od 1839 w Krakowie, gdzie także kilka razy obierany był dziekanem. Od r. 1868 był członkiem komisji egzaminacyjnej dla kandydatów stanu nauczycielskiego; w 1872 został członkiem świeżo utworzonej akademji umiejętności w Krakowie. Od 1842 wydał kilkanaście rozpraw w różnych przedmiotach fizyki, zwłaszcza w zakresie optyki i meteorologji, jak „Przyczynek do teorji soczewek" (Kraków, 1872); „O sposobie użycia soczewek dwuwypukłych grubych zamiast szkieł jednobarwnych" (1884); „Wzniesienia nad powierzchnią morza niektórych miejsc w Galicji" (1868 i 1869); „Pierwiastki siły magnetycznej ziemskiej w Krakowie" (1870); „Przebieg roczny temperatury powietrza w Krakowie" (1884) i in. Por. J. Rostafiński „J. K." (*Wszechświat*, 1887).

Kućank Jakób, patrjota i pisarz górno-łużycki, * 1818 w Nuknicy, † w Budyszynie. Po ukończenie gimnazjum w Pradze, odbył także studja uniwersyteckie; wyświęcony na kapłana 1842 został wikarjuszem w Budyszynie, a od 1854 proboszczem tamże. Brał udział we wszystkich ruchach, dążących do rozbudzenia narodowości serbsko-łużyckiej. Pod koniec 1848 zaczął wydawać czasopismo *Jutniczka*. Wydał kilka książek nabożnych, jak: „Dobre symjo na powód na zemju"; przełożył ze Schmidta „Jutrowne jejka" (1848), oraz opracował część katolicką w statystyce „Serbske Hornje Łužici" (1848).

Kudak lub *Kodak*, niegdyś twierdza na Ukrainie, na prawym brzegu Dniepru, powyżej porohów, naprzeciw ujścia rzeki Samary, założona 1635 za staraniem St. Koniecpolskiego, hetman. w. koron., podług planu i pod kierunkiem francuskiego inżyniera Beauplana, na obronę przeciwko kozakom. Marian, dowódca twierdzy, postępując nader surowo, wprędce do tego stopnia oburzył przeciw sobie kozaków, że ci pod dowództwem Sulimy, wpadłszy nocą do twierdzy (wrzesień 1635), wyrznęli całą osadę, złożoną z kilkuset dragonji cudzoziemskiej, oraz zburzyli twierdzę; chcąc się jednak uchronić od zemsty i zyskać przebaczenie wydali Sulimę, który 2 grudnia t. r. został ścięty w Warszawie. Odbudowana na nowo twierdza Kudacka, została powtórnie zburzoną przez Chmielnickiego r. 1648 po pamiętnej klęsce pod Korsuniem i Żółtemi Wodami. Marjan Dubiecki napisał monografję p. t. „Kudak, twierdza kresowa," II wyd. 1900.

Kudasiewicz Adolf, gramatyk i badacz języka polskiego, * 1820 w Krakowie, † 1865 w Warszawie. Ukończywszy liceum krakowskie, chodził w uniwersytecie Jagiellońskim rok jeden na wydział filozoficzny, a lat 3 na wydział prawny. Nie oddał się jednak praktyce sądowej, lecz zawodowi nauczycielskiemu, naprzód w domach prywatnych, a potem w Szkołach publicznych. Przybywszy do Królestwa, został 1852 nauczycielem w Szczebrzeszynie, następnie przy Instytucie szlacheckim, a od 1862 przy gimnazjum II w Warszawie, gdzie był także członkiem komitetu egzaminacyjnego; wykładał głównie język polski, logikę i pedagogikę. Oprócz rozpraw drukowanych w *Bibl. Warsz.* np. „Przeszłość i teraźniejszość ortografji polskiej, ocenione ze stanowiska zasad wymowy" (*Bibl. Warsz.*, 1860), wydał osobno: „Próbki filozofji mowy" (Warszawa, 1858); „Kurs początkowy nauki języka polskiego" (Warszawa, 1861) i „Kurs II nauki języka polskiego" (Warszawa, 1862). Życiorys w *Tyg. Ilustr.* (T. XI, N. 300, 1865).

Kudlicz B.

Kudlicz Bonawentura, znakomity aktor, * 1780 w Pleszewie, w w. ks. Poznańskiem, † 1848 roku w Warszawie. W 1809 policzony w poczet artystów teatru narodowego w

Warszawie i wykształcony pod okiem Bogusławskiego, pracował przez lat 40 na scenie warszawskiej, jako jeden z pierwszorzędnych artystów. Występował w tragedjach klasycznych i dramatach; w komedjach grywał role charakterystyczne. Od 1816 był nauczycielem w szkole dramatycznej. Tłómaczył też wiele sztuk teatralnych, a między innemi: „Machabeuszów“, „Cpiór“, „Rywal swojego lokaja i t. d.“.

Kudowa *(Cudowa)*, osada klimatyczna na Śląsku pruskim, w okręgu Kładzkim (Glatz), 402 metry nad pow. morza, 600 miesz. Posiada trzy źródła mineralne, żelaziste, ze znaczną zawartością kwasu węglanego, używane do picia i kąpieli. Polecane są przeciw osłabieniu nerwów, bladaczce, w chorobach żołądkowych i in. Jest to dawna osada, założona przez protestantów czeskich. Por. Martreb „Bad Kudowa“ (1887).

Kudrewicz, herb: W polu czerwonem—łabędź srebrny. U szczytu trzy pióra strusie.

Kudrewicz Florjan, Bazyljanin, profesor teologji w uniwersytecie krakowskim i proboszcz kościoła św. Norberta w Krakowie, obrządku greko-unickiego, † 1834. Jest autorem kilku dzieł treści teologicznej.

Kudriawcew Piotr, znakomity historyk rosyjski, * 1816 w Moskwie, † 1858 tamże; nauki uniwersyteckie odbył w Moskwie, gdzie następnie po śmierci Granowskiego (1855) objął katedrę historji powszechnej i odziedziczył po nim szacunek i przywiązanie słuchaczów. Początkowo pod pseudonimem *Niestrojewa* pisał powieści, mające za cel usamowolnienie oraz ukształcenie umysłowe i moralne kobiet; następnie poświęcił się historji i z prac jego na tem polu, oprócz artykułów zamieszczonych w czasopismach, a zwłaszcza w *Russkim Wiestniku*, którego był współredaktorem, ważniejsze: „Sud'by Italii od padenija Zapadnoj Rimskoj Imperii do wozstanowlenija jeja Karłom W.“ (Moskwa, 1850) „Rimskija żenszczyny. Istoriczeskije razskazy po Tacitu“ (t. 1860).

Kudrnacz Wacław, pisarz czeski, * 1855 w Horzycach, pracował 1884—5 przy redakcji *Kol. listó*, 1886 założył w Turnowie czasopismo *Hlasy* i *Pojizerské listy*, 1898—miesięcznik *Vseobecny wiestnik národohospodárzsky*. Napisał: „Horzické obrazky“ (1898), „Różné povidky“ (1898), „Turnov a okoli“ (1893).

Kudryńce, miasteczko w g. Podolskiej, p. Czerwonogrodzim, niegdyś własność znakomitej rodziny Herburtów.

Kudrys, herb: W polu błękitnem, pod złotą gwiazdą, między ocelami srebrnej podkowy—strzała.

Kudrys.

Kudu, ob. Antylopy.

Kuei-czeu (t. j. szlachetna okolica), prowincja w środku południowych Chin, posiada na przestrzeni 174,000 klm. kw. 7,700,000 miesz. z miastem stołecznem *Kuei-jang*.

Kuenburg Gundolf, hr., mąż stanu austrjacki, w 1841 w Pradze został w 1891 r. ministrem bez teki w gabinecie Taubego, jako przedstawiciel cenzury. W r. 1892 podał się do dymisji w skutek pogorszenia się stosunków partji liberalnej z rządem. Mianowany prezesem senatu w sądzie najwyższym.

Kuen-luen, *Kuen lün*, potężne pasmo gór w środkowej wyżynie Azji, poczyna się na zachodzie górami Karakorum, stanowi na przestrzestrzeni 350 mil granicę między Tybetem a Bucharją. Szczyty tego pasma dochodzą do 8,000 metrów wysokości.

Kufa, w wiekach średnich, znakomite, sławne ze swej szkoły miasto nad Eufratem. Skutkiem szybkiego wzrostu Bagdadu upadło i obecnie leży w ruinach.

Kufa, beczka wielkich wymiarów; w Prusiech, jako miara do piwa=4,53 hektolitra=114,5 garnca warsz.

Kuff, w północnych miastach nadmorskich, statek kupiecki dwu-masztowy, płaski; z rozwiniętemi żaglami podobny jest do galeoty (ob.).

Kuffner Józef, utalentowany publicysta czeski, * 1855, pisze feljetony, recenzje teatralne, porusza skutecznie wiele spraw społecznych; osobno wydał zbiór swych pogadanek p. t.: „Chvile a otázky“ (1893).—**K.** H., brat Józefa, publicysta i pisarz wojskowy, * 1861, ogłosił szereg artykułów o walkach husyckich, oraz osobno „Bitva u Lipan“ (1899); sporządził „Atlas husitskych válek“ na 36-u arkuszach, oraz 5 map strategicznych.—**K.** Karol, brat poprzedniego, zasłużony psychjatra czeski, profesor uniwersytetu w Pradze, * 1858 r.

Kufickie monety, zowią się wszelkie monety władców mahometańskich z napisami w języku kufickim (ob. Kufickie pismo). Znajdują się złote (dynary), srebrne (dirhem) i miedziane (fuls), napisy idą w około, albo dwoma wierszami albo też na brzegach. Wyobrażenia rysunkowe rzadko się na nich trafiają. Nauka, zajmująca się badaniem tych monet, dopiero ostatniemi czasy nabrała pewnego znaczenia. Zasłużyli się w tym względzie najwięcej Adler *(Museum Cuficum Borgianum)* dwaj Tychsenowie, Hallenberg, Castigliani, Marsden, de Sacy, Frähn, Dorn, Stickel, de Saulay, Olschansen i Soret.

Kufickie pismo, tak nazwaną została od miasta Kufy, jedna z najdawniejszych form pisma arabskiego, która jeszcze wyraźnie wskazuje swoje pochodzenie od staro-asyryjskiego pisma, zwanego *Estrangelo*. Gdy później weszło w powszechne użycie pismo Neskhi, pismo kufickie utrzymało się już tylko na monetach i roz-

mastych napisach. Por. Möllera „Orientalische Paläographie" (Gotha, 1844).

Kufra (Kufara, El Kofra), grupa oaz w Saharze zachodniej, pomiędzy 24—26° szer. północnej i 19—23° dług. wschod. Gr., składająca się z oaz Taiserbo (6,343 klm. kw.), Sighen (2,054 klm. kw.), Buseima (320 klm. kw.), Erbehna (314 klm. kw.) i Kebabo (8,793 klm. kw.), wogóle 17,824 klm. kw. (324 mil kw.) obszaru. Wód płynących nie posiada, lecz podskórnych bardzo wiele; obfituje w drzewa owocowe i daktyle, a ze zwierząt w konie, osły, kozy, owce i bydło. Liczba mieszkańców przechodzi 700 głów, przeważnie mahometan. Cała grupa podległa jest władzy beja trypolitańskiego.

Kufstein, miasto okręgowe w pow. Insbruckim w Tyrolu, w powabnej okolicy nad rz. Inn, w pobliżu granicy bawarskiej; połączone jest mostem z leżącem na przeciwległym brzegu miastem *Zell*, jest stacją dróg żel. K. — Insbruck i K.—Rosenheim, liczy 2,600 miesz. Na stromej skale nad miastem stoi dawna pograniczna twierdza, zwana Geroldseck; w górnych piętrach twierdzy urządzone było więzienie stanu. Por. „K. więzienie stanu i dola Polaków w niem osadzonych" (Poznań, 1849).

Kügelgen Gerhard von, niemiecki malarz historyczny i portrecista, * 1772 r. w Bacharach nad Renem, kształcił się w malarstwie razem z bliźnim swym bratem *Karolem von Kügelgen* († 1832 w Rewlu). Później Gerhard przebywał jako portrecista w Monachjum i Rydze, skąd wraz z bratem Karolem wezwany przez cesarza, wyjechał 1799 r. do Petersburga, gdzie Karol otrzymawszy 3,000 rs. rocznej pensji, wykonał dla cesarza Aleksandra szacowny zbiór 30 widoków okolic krymskich i tyleż finlandzkich, wydał także „Malerische Reise in die Krim" (Petersburg, 1823). Gerhard w 1803 r. opuścił Petersburg, wrócił do swego kraju i od 1805 przemieszkiwał w Dreźnie i w bliskości tego miasta został zamordowany 27 marca 1820 przez głośnego rozbójnika Kaltofen. Prace Gerharda odznaczają się poetyczną kompozycją, idealnemi formami i pięknym kolorytem. Por. Hasse'go „Leben Gerhard von Kis, nebst einigen Nachrichten aus dem Leben Karl von Kis." (Lipsk, 1824).

Kugler Franciszek Teodor, znakomity krytyk i historyk sztuk pięknych, * 1808 w Szczecinie, † 1858 roku, profesor w Berlinie, gdzie kończył uniwersytet, urzędnik w ministerjum wychowania publicznego od 1843 r. Mianowany w 1849 tajnym radcą regencji i radcą i przewodniczącym w ministerjum wyznań. Wsławił się głównie jako autor w dziedzinie historji sztuk pięknych. Celniejsze jego dzieła są: „Handbuch der Kunstgeschichte (2 t., 4 wyd., 1861. Stuttgard, 1841—42); „Handbuch der Geschichte der Malerei" (2 t., Berlin, 1847); „Geschichte der Baukunst" (2 t., Berlin, 1855—1859); „Kleine Schriften und Studien zur Kunstgeschichte" (3 t., Stuttgard, 1853—55). Nie mniejszej wartości jego dzieła historyczne: „Geschichte Friedrichs des Grossen" (Lipsk, 1840); „Neuere Geschichte des preussischen Staats" (Berlin, 1844), tudzież znaczna liczba utworów dramatycznych, z których godniejszemi uwagi są: „Jakobäa" i „Doge von Venedig." Inne jego sztuki, tudzież poezje liryczne i powieści, zamieszczone w zbiorze „Belletristische Schriften" (8 t., Stuttgard, 1852).

Kugler Franciszek.

Kugler Bernard, historyk niemiecki, syn poprzedniego, * 1837, kształcił się w Greifswaldzie i Monachjum, 1866 został profesorem uniwersytetu w Tybindze. Napisał: „Ulrich Herzog zu Wirtemberg" (1865); „Studien zur Geschichte des zweiten Kreuzzugs" (1866), „Chrisoph, Herzog zu Wirtemberg" (1869—72, t. 2); „Analekten zur Geschichte des zweiten Kreuzzugs" (1878), „Neue Analekten" (1883); „Geschichte der Kreuzzüge" (1880); „Die Hohenzollern und das deutsche Vaterland" (1882—83, t. 2).

Kuguar, *lew amerykański*, *puma (Felis concolor)*, podrodzaj kota (ob.), cechuje się ciałem wysmukłem, głową okrągłą, stosunkowo małą, pokryciem ciała miękkiem, bez grzywy, barwy jednostajnej, ciemno-czerwonej, która na grzbiecie jest najciemniejsza. Długość ciała wynosi 1,2 m., długość ogona 65 cm. Żyje w całej Ameryce połud. i w Meksyku, w Stanach Zjednoczonych jest już prawie wygubiony. Przebywa najchętniej na krajach lasów, dzień przepędza na drzewach lub w gęstwinie, w nocy wychodzi na polowanie. Wykonywa skoki na 8 m., ma ostry słuch, ale jest tchórzliwy, nie napada na ludzi i większe zwierzęta. Samica wydaje na świat 2—3 młode, które się łatwo dają oswoić. Gdzieniegdzie mięso jego jest jadalne, na północy Ameryki używa się też jego futro.

Kuh Efraim Mojżesz, * 1731 we Wrocławiu, † 1790, pochodzenia izraelsk., subjekt handlowy w Berlinie. Znakomitym talentem poetyckim zjednał sobie przyjaźń wielu uczonych, ale z powodu nadzwyczajnego zamiłowania w książkach stracił całe mienie i dostał pomieszania zmysłów. Poezje jego (epigramaty, pieśni, ody i bajki) wyszły p. t.: „Hinterlassene Werke", wydane przez Hirszla i Kausza (2 t., Zürich 1792). Por. Keyserlinga „Der Dichter E. Kuh" (Berlin, 1863).

Kuh Dawid, publicysta niemiecki, * 1819 r. w Pradze, † 1879 tamże, z pochodzenia Izraelita, studjował w mieście rodzinnem i w Wiedniu prawo, a następnie medycynę; kilkakrotnie zmieniał

stan i przekonanie, był redaktorem kilku czasopism rozmaitej barwy, stronnik Czechów, następnie zacięty nieprzyjaciel Słowian. Wybierany był posłem na sejmy austrjackie z Czech. 1858, będąc redaktorem czasopisma *Tagesbote* w Pradze, prowadził głośną polemikę przeciwko autentyczności rękopisu Królodworskiego.

Kuh Emil, poeta i pisarz niemiecki, * 1828 w Wiedniu, † 1876 w Meran, od 1864 profesor literatury niemieckiej w akademji handlowej tamże. Wydał: „Erzählungen" (1857); „Gedichte" (1858); biografję Stiftera (1868) i Hebbla (2 t., 1877).

Kühlmann Karol Fryderyk, chemik, * 1803 w Kolmar, † 1881, kształcił się w Strasburgu i Paryżu, 1832 został profesorem w Lille, 1848 dyrektorem mennicy tamże. Przeprowadził ważne badania nad marzanną, cementem, tworzeniem się saletry, wprowadził saturację do cukrownictwa, udoskonalił otrzymywanie soli barytowych i in.

Kuhn Paweł, Jezuita, * 1603 w Poznaniu biegły nauczyciel wymowy i poezji, rektor kolegjum w Gdańsku, † 1649 r. w Jarosławiu. Jest autorem kilku poematów historycznych w języku łacińskim. Por. Browna „Bibl. pisarz. asysteneji pol. tow. Jezusowego" (str. 245—246).

Kuhn Franciszek Feliks Wojciech, znakomity mitolog i badacz języków, * 1812 w Królewcu w Nowej Marchji, † 1881 r. Po ukończeniu uniwersytetu berlińskiego został r. 1841 nauczycielem przy gimnazjum realnem w Kolonji, a 1856 r. otrzymał tytuł profesora. **K.** położył wielkie zasługi na polu gramatyki i mitologji porównawczej narodów indo-europejskich. Pierwszy z uczonych europejskich próbował po wyjściu Rigwedy Rosena (1837) dać charakterystykę języka Wedów. W nieobszernem ale bardzo ważnem piśmie: „Zur ältesten Geschichte der indogerm. Völker" (Berlin, 1845; rozszerzone w Webera „Indische Studien" t. 1, Berlin, 1850), przy pomocy badań etymologicznych położył **K.** podwalinę dla prac późniejszych o cywilizacji pierwotnej ludów aryjskich. Liczne prace **K.** z dziedziny filologji porównawczej mieszczą się w czasopismach: „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete des Deutschen, Griechischen und Lateinischen" i w „Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung auf dem Gebiete der arischen, celt. und slav. Sprachen," z których pierwsze wydawał sam od 1851, drugie zaś ze Schleicherem od 1856. **K.** stworzył nową zupełnie naukę, mitologję porównawczą; wykazał bowiem i dowiódł pokrewieństwa mitów indyjskich z greckiemi, rzymskiemi, germańskiemi i słowiańskiemi. Wzorem badań tego rodzaju jest jego monografja: „Die Herabkunft des Feuers und des Göttertranks" (Berlin, 1859, 2 wyd., 1886). Z innych dzieł jego wymieniamy: „Märchische Sagen und Märchen" (Berlin, 1843); „Norddeutsche Sagen, Märchen und Gebräuche" (Lipsk, 1848); „Sagen, Gebräuche und Märchen aus Westfalen" (2 t., Lipsk, 1859). Zbiór jego „Mythologischen Studien" wydał syn 1886.

Kuhn Franciszek, baron v Kuhnenfeld, feldmarszałek austrjacki, * 1817 w Prośnicy w Morawji, † 1896. Po ukończeniu akademji wojskowej w Wiedniu, wszedł 1837 r. do armji, podczas wojen 1848 i 49 we Włoszech i Węgrzech należał w stopniu majora do sztabu generalnego i odznaczył się szczególnie w walkach na ulicach Medjolanu, pod Custozzą i przy oblężeniu Komorna. W r. 1856 został profesorem strategji w szkole wojskowej w Wiedniu, 1859 r. naczelnikiem sztabu generalnego w armji włoskiej feldcechmistrza Gyulay'a i brał udział w wojnie przeciw Włochom i Francuzom. Jako generał-major był podczas wojny 1866 r. komendantem Tyrolu i bronił go pomyślnie przeciw Garibaldiemu. Po ukończeniu wojny został feldmarszałkiem, a 1868 ministrem wojny; na tem stanowisku zostając (1874), położył dla Austro-Węgier ważne zasługi przez zreorganizowanie armji, następnie został dowódcą wojsk w Hradcu. W 1888 pozbawiony stanowiska z powodu krytyki działalności arcyksięcia Albrechta. W świecie naukowo-literackim dał się **K.** poznać kilku broszurami, oraz dziełem o wojnie górskiej: „Gebirgskrieg" (Wiedeń, 1870). Poświęcał się też astronomji.

Kühn Karol Gottlob, zasłużony pisarz na polu medycyny, * 1754 w Spergau pod Merseburgiem, † 1840, jako profesor fizjologji i patologji w Lipsku. Z licznych jego prac przytoczymy: „Opera medicorum Graecorum quae supersunt" (28 t., Lipsk, 1821—33) w oryginale i z przekładem łacińskim. Z jego większych dzieł oryginalnych, ważniejsze są: „Die Geschichte der medicinischen und physikalischen Elektricität" (2 t., Lipsk, 1783—85). Ważniejsze jego pisma akademickie wyszły p. t.; „Opuscula academica medica et philologica" (2 t., 1827—8).

Kühn Otto Bernard, syn poprzedniego, zasłużony chemik. * 1800 w Lipsku, gdzie w r. 1830 został zwyczajnym profesorem chemji ogólnej, ogłosił: „Versuch einer Anthropochemie" (1824); „Praktische Chemie für Staatsärzte" (1837); „System der unorganischen Chemie" (1848) i in.

Kühn Karol, major wojsk austrjackich, * roku 1812 w Złoczowie w Galicji, chodził do gimnazjum w Rzeszowie, a na uniwersytet we Lwowie. Od 1831 do 1859 służył w wojsku austrjackiem, które opuścił w stopniu majora. Od r. 1855 do 1859 stojąc kwaterą w Wenecji, nabrał wielkiego zamiłowania sztuki, zakupił tamże piękny zbiór znakomitych dzieł najcelniejszych artystów i w 1868 r. zapisał go zakładowi Ossolińskich we Lwowie. W zbiorze tym jest 148 obrazów i teki z oryginalnemi rysunka-

mi starych mistrzów. **K.** mieszkał w Bernie na Morawach.

Kühn Juljusz, rolnik, * 1825 r. w Pulsnitz (w Górnych Łużycach), zarządzał majątkami hr. Egloffstein pod Wielką Głogową, poczem został profesorem uniwersytetu oraz dyrektorem instytutu agronomicznego w Halli. Zastosował z powodzeniem mikroskop do badania chorób roślinnych i podał środki ochronne przeciw chorobie buraków. Wydał: „Krankheiten der Kulturgewächse" (2 wyd., 1859); „Zweckmässige Ernährung der Rinder" (10 wyd., 1891); „Berichte aus dem physiologischen Laboratorium und der Versuchsanstalt in Halle" (1880—94) i in.

Kühnast Ludwik, historyk, nauczyciel gimnazjalny w Rastenburgu, wydał: „Historische Nachrichten über die Stadt Bromberg" (1837); „De comitibus Martini Galli" (1841); „Deutsche Kirchenlieder in Polen" (1857); „Statistische Mittheilungen über Littauen und Masuren" (2 t., 1863).

Kuhne August, powieściopisarz niemiecki, piszący pod pseudonimem *Johannes van Dewall*, * 1829 r. w Herford w Westfalji, kształcił się w korpusie kadetów w Berlinie, 1848 został oficerem, odbył wojny 1866 i 1870—71, podał się do dymisji 1875 i osiadł w Wiesbadenie, gdzie † 1883 r. Napisał: „Geschichte der dänischen Feldzugs" (1864); „Skizzen aus dem Feldzug von 1866" i romanse: „Eine grosse Dame" (Stutgart, 1871); „Der rothe Baschlik" (1871); „Der Ulan" (1872); „Der Spielprofessor" (1872); „Vermist" (1874); „Strandgut" (1875); „Unkraut in Weizen" (1876); „Auf schiefer Ebene" (1878); „Die beiden Russinnen" (1880); „Nadina" (1880) i in.

Kühne Ferdynand Gustaw, pisarz niemiecki, * 1806 w Magdeburgu, † 1888 r., pobierał wyższe nauki w Berlinie, następnie poświęcił się literaturze w Lipsku i od roku 1856 mieszkał w Dreźnie. Idąc za kierunkiem tak zwanych młodych Niemiec, ogłosił prócz „Gedichte" (Lipsk, 1831), cały szereg nowel, z pomiędzy których najcelniejsze: „Klosternovellen" (2 t., Lipsk, 1838); „Die Rebellen von Irland" (3 t., Lipsk, 1840), oraz romans „Die Freimaurer" (Frankfurt 1854). Nierównie wyższemi od prac beletrystycznych są jego pisma poświęcone krytyce i charakterystyce, jak: „Männliche und weibliche Charaktere" (2 t., Lipsk, 1838); „Porträts und Silhouetten" (2 t., Hannower, 1843), „Mein Carneval in Berlin" (tamże, 1843), a szczególnie „Deutsche Männer und Frauen" (Lipsk, 1851, 2 wyd., 1863), w dziele: „Mein Tagebuch in bewegter Zeit" (Lipsk, 1863), opisuje ciekawą epokę 1848—50 r. Dramaty jego nie miały powodzenia. Poezje swe wydał **K.** w 1 t. zbiorowego wydania swych prac (Lipsk, 1862 sq.).

Kuhnen Piotr Ludwik, malarz belgijski, niemieckiego pochodzenia, * 1812 w Aix-la-Chapelle. Wystawiał swoje obrazy w Salonach paryskich i w Brukseli, gdzie osiadł na sta[łe]. Odznaczył się jako krajobrazista, najlepsze je[go] obrazy są: „Zachód słońca" (wystawiony w [ro]ku 1846 w Paryżu); „Pożar zamku," „Przed b[u]rzą," „Wnętrze lasu" in. W r. 1845 **K.** otrz[y]mał medal złoty w Brukseli, w następnym ro[ku] w Paryżu. Żona jego także była malarką.

Kühner Rafał, filolog niemiecki i pedag[og], * 1802 w Gotha, † 1878. W Gotha jego ojciec J[an] Krystyn *Kühner* (* 1774, † 1852), był profe[so]rem sztuk pięknych i wysoko cenionym ma[la]rzem. Ukończywszy studja filologiczne w G[öt]tingen, został 1824 r. nauczycielem przy lic[e]um hanowerskiem. Z jego prac filologiczny[ch] oprócz wydań Cycerona „Tusculana" (Jena, 18[..] 5 wyd.), oraz Ksenofonta „De Socrate Comme[n]tarii" (Gotha, 1841) i „De expeditione Cyri lib[ri] septem" (Gotha, 1852), ważniejsze są: „Versu[ch] einer neuen Anordnung der griech. Syntax" (H[a]nower, 1829); „Sämmtliche Anomalien des griec[h.] Verbum" (Hanower, 1831) i „Ausfürliche Gra[m]matik der griechischen Sprache" (2 t., Hanowe[r] 1834—1835, 2 wyd., 1869—71); „Ausführlic[he] Grammatik der lateinischen Sprache" (1877-1879, t. 2.). Jak jego gramatyka grecka stano[wi] epokę w historji języka greckiego, z tego mi[a]nowicie powodu, że naukę o formach oparł aut[or] na badaniach gramatyki porównawczej, a skład[a]nię na podstawie czysto naukowej, tak inne jeg[o] gramatyki szkolne *Grecka* (24 wyd., 1866) i *Ła[ci]ńska* (26 wyd., 1866), nie tylko w Niemczech lecz i za granicą powszechnie używane są w szk[o]łach i wielkiem cieszą się powodzeniem, jak[o] wyborne podręczniki.

Kühnit, minerał występujący w stanie ziar[]nistym, blasku miodowego, blado-żółty; twar[]dość=5—6, c. wł.=2,5. Jest to arsenjan wapn[a] i magnezu z małą ilością magnezji. Znajdu[je] się w Wermeland w Szwecji.

Kuhreihen albo *Kuhreigen*, zowie się star[a] melodja narodowa, którą pasterze alpejsc[y] w Szwajcarji zwykli śpiewać, albo na rożkac[h] wygrywać, a która odbijając się echem po skałach i górach niezwykłe sprawia wrażenie.

Kuilenborg *(Culenborg)*, miasto w holender[]skiej prowincji Geldryi, nad rz. Leck, ma 6.80[0] miesz. Niegdyś stanowiło hrabstwo niezawisłe, w którego granicach ścigani za długi Holendrzy szukali przytułku. Posiada most dla drogi żelaznej Utrecht-Boxtel, rzucony przez rzekę Leck, mający 1,300 metr. długości.

Kuiłowski Juljan, metropolita grecko - katolicki archidjecezji lwowskiej, * 1826 w Koniuszkach Królewskich, † 1900 r., odbył kompanję węgierską, na-

Kuiłowski Julja[n].

stępnie wyjechał za granicę, święcenia kapłańskie otrzymał w Paryżu. Po powrocie do kraju został proboszczem w Ruskiem Siole, 1887 roku archiprezbiterem kapituły stanisławowskiej, 1890 r. sufraganem, a w roku następnym biskupem przemyskim, w r. 1899 metropolitą lwowskim.

Kujacjusz, ob. Cujas Jakób.

Kujawa, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polach barwy niewiadomej, w prawem korona, w lewem — skrzydło. Nad tarczą hełm z labrami.

Kujawa.

Kujawiacy, lub zamieszkujący powiaty: Włocławski w gub. Warszawskiej i Inowrocławski w w. księstwie Poznańskiem, dorodny, silny i ochoczy do pracy, oddający się wyłącznie rolnictwu. Strój Kujawiaka stanowi sukmana granatowa, długa za kolana, ze stojącym kołnierzem i wyłogami, zapinająca się na haftki, oraz kaftan sukienny granatowy lub ciemno-zielony, czasem kamlotowy czarny, z rękawami lub bez nich spodnie płócienne, w buty o krótkich cholewach wywijanych wkładane. Na wierzch używają kierei granatowej z szerokiemi rękawami i workiem na plecach, „Bóg zapłać" zwanym, przewiązanej pasem włóczkowym w kolorach granatowym z amarantem. Chustka czerwona na szyi, na głowie kapelusz z wązkiemi skrzydłami i szerokiem dnem, a w zimie czapka barankowa rogata z uszami. Kobiety noszą spódniczki, gorsety czyli staniki i kaftaniki płócienkowe lub kamlotowe w kolorach jaskrawych. Kujawianki są przystojne i zgrabne: tak dziewczęta jak i mężatki włosy przycinają równo z karkiem, a głowy obwiązują chustkami nakształt zawojów.

Kujawiak, taniec podobny do obertasa, lecz tem różniący się od niego, że jest wolny od skoczności i rubaszności. Kujawiak ruchami jest znacznie wolniejszy od obertasa. Melodja kujawiaka pełna jest ducha i charakteru.

Kujawski v. *Rawa* odm., herb: W polu złotem — na czarnym niedźwiedziu, panna w białej sukni, z koroną na głowie i rozpuszczonemi włosami, z rękoma do góry.

Kujawski.

Kujawskie księstwo, ob. Kujawy.

Kujawy, prowincja dawnej Polski, rozciągająca się po lewym brzegu Wisły, pomiędzy tą rzeką a Notecią i Gopłem; obejmowała w Królestwie dawniejszy powiat Kujawski (od r. 1848 Włocławski), a w Prusiech część w. ks. Poznańskiego (regencji Bydgoskiej). Kraina ta żyzna, słynęła mnogością ryb, obfitością zboża i hodowlą bydła. Samo położenie ziemi ułatwiało handel z Gdańskiem, który ułatwiając zbyt produktów, przynosił wielkie zyski tutejszym mieszkańcom (ob. Kujawiacy).

Historja. Nazwa K. pochodzi od lechickiego plemienia *Kujawian.* Gdy plemię to utonęło w jednolitej monarcji Polan, miano K. poszło w zapomnienie i odżyło dopiero w skutek podziału kraju przez Bolesława Krzywoustego (1139). Występuje naówczas *Księstwo Kujawskie,* stanowiące początkowo jeden dział z Mazowszem; od śmierci Konrada (1247) staje się księstwem osobnem, jako dział Kazimierza Konradowicza: następnie dwaj synowie Kazimierza († 1268) podzielili się puścizną ojcowską; Ziemomysł osiadł na Inowrocławiu, a Władysław Łokietek na Brześciu. Linja Ziemiomysła wygasła ze śmiercią jego wnuka Władysława Białego, ks. gniewkowskiego (1383), samo zaś księstwo, z wyjątkiem działu Białego, wcześniej już wcielone zostało do Korony przez Władysława Łokietka. W biegu czasu doznawały K. wiele klęsk wojennych od nieprzyjaciół zewnętrznych, ale najwięcej ucierpiały od Krzyżaków, nad którymi też odniósł tu Władysław Łokietek walne pod Płowcami zwycięstwo (1331).—Po wcieleniu do Korony rozdzielono K. na dwa województwa: Brzesko-Kujawskie i Inowrocławskie. Oba sejmikowały spólnie, łącznie broniły swych interesów na sejmach i jednego używały herbu (pół orła białego i pół lwa). Przy pierwszym podziale kraju 1772 znaczna część województwa Inowrocławskiego przeszła wraz ze stolicą Inowrocławiem do Prus, w których posiadaniu do dziś pozostaje jako część w. ks. Poznańskiego. Utworzony za ks. Warszawskiego departament bydgoski (złożony z 10 powiatów) obejmował 5 powiatów kujawskich: Bydgoski, Inowrocławski, Brzesko-kujawski, Kowalski i Radziejowski.

Kujk, *Kuyk - Studziński* (*Kuicke, Kuycke*): Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem srebrnem i lewem błękitnem, pod gwiazdą złotą w każdem polu — strzały, w prawem polu opierzona błękitno, w lewem srebrno, utopione w półksiężycu złotym przez oba pola leżącym. U szczytu krzyż kawaler. srebrny.

Kujk.

Kujot Stanisław, pisarz polski, ksiądz, * roku 1845 w Kełpinie, w Prusiech Królewskich. Nauki pobierał w gimnazjum w Chojnicach i w Chełmie, 1865 r. wstąpił do seminarjum duchownego w Pelplinie, a od 1868—72 słuchał historji i języków starożytnych w Münster i w Berlinie.—Po krótkiej pracy w parafji (w Goiewie),

został nauczycielem w biskupiem progimnazjum w Pelplinie, na której to posadzie dotychczas pozostaje.—Roku 1875 obrano go wiceprezesem wydziału histor. Towarzystwa naukowego w Toruniu.—**K.** jest autorem wielu prac historycznych, które bądź wyszły osobno, jak: „Rys urządzeń państwowych w Polsce, dla uczniów gimnazjów“ (Pelplin, 1873); „Opactwo Pelplińskie“ (1875); „Szkic bibljograficzny o kronice pelplińskiej“ (1876), bądź umieszczone były w czasopismach, jak „Matthaeus Parisius a Inocento IV,“ „O Cystersach w Łeknie,“ „Wyprawa Husytów na Pomorze r. 1433“ (w *Tygodn. katolic.* od r. 1872); „O księciu pomorskim Grzymysławie,“ „Zdrada pod Gąsawą r. 1227,“ „Z przeszłości Pelplina,“ „O Beghinach w Kuszczorku pod Toruniem,“ „Studjum krytyczne o bitwie pod Płowcami“ (w Warcie), „Margrabiowie Brandeburscy w dziejach Pomorza za księcia Mestwina II“ (w *Roczniku* I Tow. nauk w Toruniu r. 1878). Prócz tego wydał dwie powieści ludowe: „Głowa św. Barbary“ (1875) i „Pierwsze nawrócenie Prusaków“ (1877).

Kujundżicz, *Kujundžić* Milan, filozof i poeta serbski, piszący pod pseudonimem *Aberdar*, * 1842 w Belgradzie, nauki pobierał tamże, oraz w Wiedniu, Monachjum, Paryżu i Londynie; 1866 został profesorem filozofji w Szkole Głównej w Belgradzie, wkrótce jednakże uznano wykłady jego za niebezpieczne i mianowano go urzędnikiem w ministerjum spraw wewnętrznych, skąd po 2 latach wziął uwolnienie i objął redakcję czasopisma *Mlada Srbadija*, wydawanego przez Omladinę serbską; później został sekretarzem Towarzystwa naukowego. Wydał: „Gusle“ (1861); „Prvi jek“ (1868, zbiór drugi 1871, trzeci 1874). Nadto, oprócz artykułów umieszczonych w czasopismach, wydał: „Filosofija u Srba,“ „Praktiezni pravac“ (1868); „Nauka o osecaniju“ (1867); „Nauka o svesti“ (1872); „Ide-li svet na bolje ili na gore“ (1870). Był w r. 1886—7 ministrem oświecenia.

Kuka, *Kukawa*, stolica państwa Bornu w Sudanie, blizko zachodniego brzegu jeziora Czad, ma 60,000, a wraz z przedmieściami 100,000 miesz. i prowadzi obszerny handel karawanowy i niewolnikami. Zbudowaną została dopiero w r. 1835.

Kukawik *(Coccyzus)*, rodzaj ptaków łażących, oddzielony z rodzaju kukułki. Ciało ich jest w ogóle krótsze i zwięźlejsze niż u kukułek. Gniazda budują już to na drzewach, już w dziuplach i same wysiadują swoje potomstwo. Żyją w gorących krajach obu lądów.

Kükenthal Willy, zoolog, * 1861 w Weissenfels, kształcił się w Monachjum i Jenie, 1885 został asystentem Haeckla, 1886 docentem w Jena, 1898 profesorem zoologji i anatomji porównawczej w Wrocławiu. W celach zoologicznych odbył 1883 i 1885 podróże na brzegi zachodnie Norwegji, 1886 i 1889 w okolice podbiegunowe, 1894 na wyspy Moluckie. Przeprowadził ważne badania nad budową histologiczną pierścienic nad fauną Szpicbergu, nad przystosowaniem się zwierząt ssących do życia wodnego, nad rozwojem zębów, nad budową i rozwojem wielorybów i in. O podróżach swoich ogłosił sprawozdania: „Forschungsreise in das europäische Eismeer“ (1896); „Forschungsreise in den Molukken und in Borneo“ (1896), oraz napisał: „Leitfaden für das zoologische Praktikum“ (1898).

Kuklewicz Konstanty, malarz, po odbytych naukach w Wilnie, kształcił się w akademji sztuk pięknych w Petersburgu, gdzie rozwinął znakomity talent. Znane są jego obrazy: „Widok karczmy żydowskiej w Werkach“ i „Żydzi przemycający towary“. Są także jego litografje scen ludowych Wilna w VI obrazkach (Wilno, 1840).

Kukla Karol Władysław, pisarz czeski, * 1863, z wykształcenia prawnik, pracował w *Humoristickich listach, Národnej Politice, Swiecie zvirzat*. Napisał sporo utworów dramatycznych, granych z powodzeniem: „Anatomové“ (1884); „Svatebni noc“ (1889); „Veczernice“ (1890); „Simulatores“ (1887) i in.; zbiór nowel i humoresek: „Z rannich stinó“ (1886), obrazków praskich: „Ze vszech koutó Prahy“ (1893).

Kuklik, jego kwiat i owoc.

Kuklik, *Benedykt (Geum)*, rodzaj roślin z rodziny różowatych, cechujący się kielichem 5 razy wciętym, koroną 5-płatkową, płasko roztoczoną, owockami orzeszkowatemi, uwieńczonemi szyjką trwałą, szczecinowatą, stawowatą. Z 30 gatunków 5 należy do flory polskiej. **K.** *gwoździkowy (G. urbanum)* rośnie po gajach i zaroślach całej Europy, kwitnie od czerwca do sierpnia; ma korzeń obły, skośny, przygryziony, grubemi włóknami porosły, łodygę 30—45 cm. wysoką, liście włoskami porosłe, w szczycie łodygi dwa lub więcej kwiatków żółtych; korzeń słabego gwoździkowego zapachu używany był pod nazwą *korzenia goździkowego*, jako lekarstwo ściągające gorzkie przy śluzotokach, cierpieniach organów trawienia i in. Inne gatunki krajowe **K.** są: *G. rivale* na miejscach mokrych, wszędzie pospolity; *G. montanum* w Karpatach; *G. reptans* na najwyższych szczytach Tatrów; *G. intermedium* napotyka się rzadziej, *G. coccineum* rośnie dziko w Grecji i Azji Mniejszej, u nas hoduje się w gruncie dla piękności szkarłatnych kwiatów.

Kukliński Stanisław, Jezuita, * 1596 w Warszawie, † 1679 w Krakowie; był nauczycielem wymowy i poezji, potem filozofji, przełożonym w Marburgu, Lublinie i Krakowie. Pomiędzy in-

semi wydał z druku: „Virtutes Thomae Oborski, episc. laodicensis, sufraganei et canonici cracoviensis“ (Kraków, 1663; 2 ed., 1673; przekład polski uskutecznił ks. Tłuczyński, Kraków, 1683).

Ku-Klux-Klan, były to tajne zakony socjalno-polityczne, w Ameryce północnej, które powstały po wojnie domowej, skutkiem środków rekonstrukcyjnych, przedsiębranych przez kongres i rząd Stanów Zjednoczonych przeciw stanom południowym. Wedle sprawozdań urzędowych, powstał tajny związek *Ku-Klux-Klan*, albo krócej *Kuklux*, około 1867 r. w północnej Karolinie i w niedługim przeciągu czasu rozszerzył się we wszystkie dawniejsze istniejące w niewolniczych stanach stowarzyszenia tajne, jak np. *Samotnej gwiazdy* i *Rycerzów złotego koła*. Panowały w nich te same namiętności, ta sama zapamiętałość fanatyczna i nienawiść wściekła, jakie ożywiały i dawniej nieprzyjaciół unji, a przyjaciół niewolnictwa i prześladowców rasy murzyńskiej. Członkowie zakonu K. zobowiązani przysięgą do tajemnicy, nie cofają się przed żadnym gwałtem, używając w razie potrzeby żelaza i ognia; na zgromadzenia zbierali się często, zazwyczaj konno i mocno zamaskowani; działali wyłącznie przeciw wszystkiemu, co się sprzeciwiało tendencjom dawniejszej partji demokratycznej, pragnącej utrzymania niewolnictwa, a więc przeciw partji republikańskiej i zaprowadzonym przez nią urządzeniom. Związek ten zwrócił na się uwagę kongresu już w maju 1870 r., wydane przeciw niemu surowe prawo nie mogło go jednak zagładzić. W kwietniu 1871 udzielił kongres prezydentowi Stanów Zjednoczonych, prawem Anti-Kuklux, dyktatorską niemal władzę, aż do czerwca 1872 roku celem ostatecznego zniszczenia onego zakonu. Jakoż udało się z pomocą wojska związek ten stłumić w zupełności.

Kukolnik Bazyli, rodem z Węgier. po drugim podziale kraju przybył do części zajętej przez Austrję i był profesorem fizyki oraz historji naturalnej i nauk ekonomicznych w liceum zamojskiem i tam ogłosił: „Zbior prawideł ekonomicznych podług starożytnych i teraźniejszych ekonomiki autorów, dla uczącej się młodzieży“ (Część 1-a, *Rolnictwo*, Zamość, 1800, część 3-a *Ogrodnictwo* 1802, część 2-ga nieznana). W latach 1803—4 był wspólnie z Wojciechem Gutkowskim redaktorem i wydawcą *Dziennika ekonomicznego Zamojskiego*, którego wyszło 18 zeszytów. Z Zamościa przeniósł się do Szczebrzeszyna, a stąd do Petersburga, gdzie został profesorem w instytucie pedagogicznym, a później rektorem liceum w Nieżynie i tam † 1821. Z dzieł jego, napisanych po rosyjsku, tłómaczonem jest na język polski „Prawo cywilne prywatne państwa Rosyjskiego“ (tłóm. S. Budnego, Wilno, 1818).

Kukolnik Nestor, poeta i powieściopisarz rosyjski, syn poprzedniego, * 1809 w Petersburgu, † 1868; został 1829 nauczycielem języka i literatury rosyjskiej w gimnazjum w Wilnie, gdzie starszy brat jego *Paweł*, był profesorem historji powszechnej w uniwersytecie. W r. 1832 przeniósł się do Petersburga i służył początkowo w ministerjum finansów, od roku zaś 1843 w ministerjum wojny. Po r. 1846 opuścił służbę rządową i zamieszkawszy w Taganrogu, oddał się wyłącznie pracom literackim, pisząc głównie dramaty, powieści i romanse. Z pierwszych celniejszych są: „Tasso“; „Ręka najwyższego ocaliła ojczyznę“; „Książę Skopin Szujski“; „Książę Chołmski“ i inne; z romansów zasługują na wzmiankę: „Ewelina de Wallerol“; „Piękność historyczna“; „Alf i Aldona“ (1844); z nowel: „Nowy rok“; „Prokurator“; „Andronik“ i wiele innych. Z ostatnich powieści K. odznacza się „Dwie siostry, epizod z ostatnich polskich zamieszek“ (Petersburg, 1865). W latach 1845—48 redagował czasopismo pod tytułem *Illustracija*. Wydanie zbiorowe dzieł K. („Połnoje sobranje Soczinenij“) wyszło w 10 tomach (Petersburg, 1852).

Kuksz, herb: Na tarczy z pasem srebrnym, na którym jednorożec w biegu, w polu górnem błękitnem w lewym rogu, a w dolnem błękitnem w prawym rogu—gwiazda złota. U szczytu dwa rogi, błękitny i czerwony; z mundsztuków ich wychodzą po trzy kłosy, a między trąbami gwiazda złota. Labry z prawej strony błękitno-złote, z lewej czerwono-srebrne.

Kuksz.

Kukuchoto (niebieskie miasto), miasto w chińskiej prowincji Szansi, główny punkt handlu wielbłądami. Liczy 200,000 miesz. i posiada słynny uniwersytet mongolski, w którego szkołach i klasztorach 20,000 studentów i mnichów przebywa.

Kukuczin Marcin, ob. Bencur Maciej.

Kukui, olej, ob. Aleurites.

Kukuljević Sakcinski Jan, zwany z włoska *Bassani de Saschi*, historyk południowo-słowiański, jeden z najczynniejszych stronników iliryzmu (ob.), * 1816 w Waraździnie, † 1889; po ukończeniu szkół niższych, gimnazjum i kursów filozoficznych w Zagrzebiu, wstąpił 1833 do wojska, w którem pozostawał do 1842. Wziąwszy uwolnienie z wojska, został urzędnikiem w żupie zagrzebskiej, następnie 1845 sędzią w żupie waraździńskiej, a pod koniec 1848 r. archiwistą królestwa Chorwackiego; 1861 sprawował z wyboru urząd wielkiego żupana zagrzebskiego. Działalność K. rozpada się na polityczną i literacką; do roku 1848 przemagała pierwsza. Jako mówca po-

lityczny wystąpił K. po raz pierwszy 1843 r. w radzie (skupsztinie) żupy zagrzebskiej; następnie na sejmie chorwackim t. r. przedstawił projekt, aby zamiast łaciny był przyjęty jako urzędowy język chorwacki; projekt ten przyjęty z wielkiem zapałem przez wszystkich patrjotów, odrzuciła arystokracja. Mowy, jakie wypowiedział K. na zebraniach narodowych, sjednały mu ogólne wzięcie w narodzie, tak, że 1848 z chwilą nastania ogólnej anarchji, wybrano go z Gajem i Vraniczem na członków rządu tymczasowego. W tym czasie urządził zebranie narodowe (skupsztinę), które wybrało Jelaczyca na bana Chorwacji. Następnie stał K. na czele deputacji chorwackiej, złożonej z kilkuset członków, która przedstawiła cesarzowi Ferdynandowi 24 punkta żądań narodu. K. pierwszy ogłosił także w czasopiśmie *Slovensky jug* wezwanie do zjazdu Słowian, który odbył się w Pradze; spełniał potem dyplomatyczne poruczenia w Serbji austrjackiej i tureckiej. Następnie, gdy się okazało, że dążności Chorwatów nie otrzymały skutku, z chwilą upadku reakcji, porzucił K. działalność polityczną i z wielkim zapałem powrócił do zajęć archiwalnych i literackich. W r. 1850 założył towarzystwo historyczne (*Druzstvo za poviestnicu jugoslavensku*), którego został prezesem, oraz głównym redaktorem organu tegoż towarzystwa (*Arkiv za pov. jugoslavensku*). Działalność literacką rozpoczął K. będąc jeszcze w wojsku; w tym czasie, oprócz drobnych poezji, pomieszczanych w czasopiśmie wydawanem przez Gaja, p. t. *Danica*, napisał dramat bohaterski „Juran i Sofija“ (Zagrzeb, 1839); następnie wydał „Razliczita djela“ (4 t., Zagrzeb, 1842—47), w których zebrał powieści, opowiadania, utwory dramatyczne i poezje; „Mało zrcalo naroda slavjanskago“ t., 1845); „Slavjanke“, zbiór poezji politycznych (t., 1848 i 1874 pod tyt.: „Povjestne pjesme“); dramat „Poturica“ (1867); „Život J. J. Klovija“ (t., 1852). „Izvieszće o putovanju po Dalmaciji“ (t., 1855); „Prvostolna crkva zagrebacka“ (t., 1856); „Varaždin“ (t., 1857); „Izvieszće o putovanju kroz Dalmaciju u Napulji i Rim“ (t., 1857); „Putovanje po Bosni“ (t., 1858); „Slovnik umjetnikah jugoslavenskich“ (5 części, t., 1858—60); „Bibliografia Hrvatska“ (2 cz., t., 1860—63); „Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae“ (t., 1861); „Monumenta historica Slavorum meridionalium“ (1863); „Borba Hrvatah s Mongoli“ (1863); „Glasoviti Hrvati“ (1886) i wiele in. Zasłużył się nadto K. wydawaniem starych poetów i pisarzy chorwackich i dubrownickich. Por. życiorys jego w *Rad jugoslav. Akad.* przez T. Smiczikiasa (1892).

Kukułka (*Cuculus*), rodzaj ptaków łażących z rodziny kukułek, mający za cechy: dziób mierny lub nieco krótszy od głowy, cokolwiek łukowaty, paszcza obszerna, nogi krótkie, palce skrajne od wnętrznych dłuższe, tylny skrajny zwrotny, skrzydła mierne, ogon nadmierny, stopniowany, o 10—12 sterówkach. K. mieszkają we wszystkich częściach świata, a szczególnie w strefie gorącej. Najwybitniejszą cechą ich obyczajów jest sposób wyprowadzania potomstwa; jedna samica przestaje z kilku samcami i jaj nie wysiaduje, lecz zniósłszy jajko na ziemi, przenosi je w dziobie pojedyncze do gniazd obcych drobnych ptaków, zostawiając im obowiązek wysiedzenia i wykarmienia młodych. Według mniemania powszechnego, młoda kukułka, szybciej dorastając, wypełnia całe gniazdo i prawe potomstwo wypycha. Przekonano się jednak, że ta młoda K. nie jest bynajmniej morderczynią swego przybranego rodzeństwa. Z powodu większych wymiarów jajka wylęga się ona wcześniej niż inne pisklęta, a wtedy czuwająca zawsze w pobliżu samica K. wyrzuca z gniazda niewyklute jajka

Kukułka.

ptaka wysiadującego. Z tą okolicznością łączy się jeszcze szczególna rozmaitość jaj kukułkowych; jaja te są rozmaitej barwy, podobnej do jaj tych ptasząt, w których gniazda bywają składane. K. wogóle są owadożerne, zwłaszcza też żyją gąsienicami motyli. Są dzikie, ostrożne i samotne; ubarwienie w obu płciach jest jednostajne, niektóre gatunki afrykańskie są świetnie ubarwione. Do Europy przylatują na lato dwa gatunki, z których K. *pospolita* (*C. canorus*), u nas powszechna, znana jest ze swego kukania przez całą wiosnę. Samica jest odmienna i była uważana za osobny gatunek pod nazwą *C. rufus*. Zowią ją także u nas *zozulą* lub *kukawką*. Między ludem panuje o K. wiele bajek, jak np. zmuszanie innych ptaków do wysiadywania jaj K. przez przywiązywanie na włosieniu. W mitologji greckiej była K. ptakiem wiosny, zwiastunką pory gorącej. U Rzymian była symbolem mężów niewiernych, a także symbolem małżonków zdradzanych (franc. *cocu*). Por. Rey „Altes und Neues aus dem Haushalte des Kuckucks;“ E. Majewski „K.“ (w *Wiśle* i osobno).

Kukułka Witalis, pseudonim J. K. Pajgerta.

Kukułki, rodzina ptaków łażących (dwuparzystopalcowych). do której oprócz kukułki należy miodowiód (*Indicator*), a niektórzy zaliczają tu też zimorodka (*Alcedo*).

Kuku-Nor (niebieskie jezioro, po chińsku *Tsing-kai*), stepowe jezioro słone w Azji Srodkowej, w urodzajnej okolicy, ma 107 klm. długości i 63 klm. szerokości, wzniesione jest na 3,260 metrów nad poziomem morza.

Kukurydza, *Mais (Zea)*, rodzaj roślin z rodziny traw, cechujący się kwiatami oddzielnopłciowemi; kwiaty mianowicie pręcikowe tworzą rozpierzchłą wiechę wierzchołkową, słupkowe zaś osadzone są poniżej i mają kłoski skupione w kłos boczny, otulony obszernemi pochwami; znamiona są nitkowate, bardzo długie, a ogół ich tworzy pęk długich włókien zwisłych, nakształt kłaka włosów; nasiona mają postać okrągławą, są gładkie, trochę spłaszczone i tworzą kłos walcowaty, w którym ułożone są ściśle, podłużnemi rzędami i niby wrosłe w jego oś środkową. Zdźbła czyli łodygi są grube i pełne. Jedyny gatunek **K.** *zwyczajna*, *pszenica turecka*, *hiszpańska*, *gwinejska*, *proso indyjskie (Z. mais)*,

Kukurydza, kłosek męski otwarty i zamknięty, oraz kwiat żeński.

Kukurydza, kłos owocowy i kłos kwiatowy.

stanowi główną roślinę zbożową dla Europy płd., Ameryki i znacznej części Azji i Afryki. Uprawia się w bardzo wielu odmianach, które się jednak łatwo wyradzają. Właściwy obszar uprawy **K.** przypada razem z winoroślą. W Polsce uprawa jej jest bardzo ograniczona; tylko na paszę zieloną **K.** w większych ilościach z korzyścią zasiewać można, a na ziarno chyba w ogrodach; Dniestr i Boh stanowią granicę uprawy **K.** na większy rozmiar. **K.** lubi grunt bogaty w materje pożywne, wilgotny i ciepły, wymaga mocnego gnojenia. Cierpi ona wiele od kruków i napastuje ją grzybek *Ustilago maidis*. Na paszę **K.** zielona jest korzystna dla produkcji mleka z powodu swej soczystości i słodyczy. Nasiona **K.** zawierają bardzo wiele mączki, lecz mało istot azotowych, popiół jest bogaty w kwas fosforny. Ziarna dobrze się nadają do pędzenia spirytusu; krajowcy Ameryki płd. wyrabiają z nich napój *chicha*, w Meksyku z soku młodej łodygi napój *pulque de Mahis*. Mąka zarobiona na tęgie ciasto daje tak zwaną u Włochów *polentę*, u ludu rusińskiego *mamałygę*; chleb wyrabia się z niej z dodatkiem mąki pszennej lub żytniej. Łodygi używają się na opał, na kosze i in., włókna łodygi i liści dają trwałą tkaninę; z liści zaczęto wyrabiać papier. **K.** w stanie dzikim nie znaleziono, przynajmniej z pewnością pochodzi ona z Ameryki płd. Por. L. Müller „Der Mais" (1863); Braungart „Der Futtermaisbau" (1894).

Kul, wielki snop słomy, wiązanej na kaebel. Dawniej rachowano u nas len na kule, t. j. 10 lub 15 snopków lnu, brano za jeden kul.

Kul (t. j. wór), rosyjska miara objętości, dla ciał sypkich, =1 czetwerti.

Kula, bryła powstająca przez obrót półkola około swej średnicy; zatem powierzchnia ograniczająca **K.**, czyli *sfera*, ma wszystkie punkty jednako odległe od punktu stałego, zwanego środkiem. Odległości tych punktów na powierzchni od środka zowią się *promieniami*. Linja prosta, idąca przez środek i kończąca się z obu stron na **K.**, zowie się *średnicą*. Każde przecięcie **K.** płaszczyzną jest kołem; koła te, jeżeli idą przez środek **K.**, zowią się *kołami wielkiemi*, w przeciwnym razie *małemi*. Koło wielkie dzieli **K.** na dwie *półkule (hemisfery)* równe. Biegunami okręgu leżącego na **K.** są końce średnicy do płaszczyzny tego okręgu prostopadłej. Płaszczyzna styczna do **K.** jest prostopadłą do promienia, przez punkt styczności poprowadzonego. Część **K.**, zawarta między dwiema płaszczyznami równoległemi, nazywa się *odcinkiem kulistym (sferycznym)*, część zaś zawarta między powierzchnią **K.** a płaszczyzną *krymką* lub *czaszką*; powierzchnia odcinka tworzy *pas kulisty* czyli *sferyczny*. Powierzchnia **K.** = czterem kołom wielkim, zatem, jeżeli promień kuli jest r, powierzchnia ta wyrazi się przez $4\pi r^2$ (ob. Okrąg). Objętość **K.** $=\frac{4}{3}\pi r^3$. Ze wszystkich brył mających jednaką objętość, **K.** ma powierzchnię najmniejszą. *Dwukąt kulisty* czyli *sferyczny*, także *sierpem* lub *taśmą* zwany, jest to powierzchnia zawarta między dwoma półokręgami wielkiemi, mającemi wspólną średnicę; stosunek tej powierzchni do całej sfery wyraża się stosunkiem kąta, jaki płaszczyzny tych kół zawierają, do czterech kątów prostych. Wielokąty i trójkąty *kuliste* czyli *sferyczne* są to figury utworzone na **K.** przez łuki kół wielkich (ob. Trójkąt). **K.** ma ważne znaczenie w matematyce, a zwłaszcza w astronomji sferycznej, która gwiazdy uważa rozmieszczone na powierzchni sfery.

Kula, w znaczeniu wici, ob. Laska.

Kulanka, skorupiak, ob. Armadillo.

Kulawski Walenty, historyk, * 1796 w Bolesławcu w Kaliskiem, † 1862 w Krakowie, gdzie był nauczycielem w liceum św. Anny. Przyja-

ciel Lelewela, zamierzał z nim razem opracować historję powszechną, ale wypadki polityczne stanęły temu na zawadzie; z materjałów jednak zebranych pozostawił olbrzymie dzieło, oraz „Historję Piastów śląskich“ w 13 t., również w rękopisie; wyjątki tylko z niej drukowane były w programatach licealnych i *Rocznik. Towarz. Naukow.*

Kulbaka, łęk u siodła i siodło tatarskie całe z drzewa. Stąd okulbaczenie konia, toż co osiodłanie wierzchowca.

Kulczyba, ob. Strychnos.

Kulczycki, * w Samborzu, mieszkał w Wiedniu, podczas odsieczy danej temu miastu przez Jana Sobieskiego. Za przeniesienie przez obóz turecki listów do wojsk pomocniczych, otrzymał od cesarza Leopolda, prócz sowitego wynagrodzenia, pozwolenia założenia kawiarni w stolicy Austrji i pierwszej w całej Europie.

Kulczycki Tomasz, krawiec lwowski i redaktor-literat tamtejszy, † 1873 we Lwowie. W epoce, kiedy żaden z literatów lwowskich nie mógł otrzymać pozwolenia na wydawanie pisma literackiego, **K.** potrafił wyjednać konsens na *Dziennik mód* i redakcją jego kierował wraz z Borkowskim, Bielowskim i Dobrzańskim (1840—48). Dziennik ten, w którym brali udział najcelniejsi literaci miejscowi, rozbudził ruch piśmienniczy, ma wielkie znaczenie w naszej literaturze.

Kulczycki Władysław, literat, poeta, tłómacz i publicysta, ogłaszający swe prace pod pseudonimem Cezarego Polewki i Dobrogosta, * 1834 r. we wsi Ludwinówce w gubernji Podolskiej, † 1895 r. w Rzymie; kształcił się w domu, a następnie w Niemirowie i Odesie, poczem podróżował po Wschodzie, 1860 r. zamieszkał w Rzymie, gdzie pozyskawszy życzliwość papieża Piusa IX otrzymał godność podkomorzego; pisał korespondencje z Rzymu do gazet polskich, tłómaczył Dantego, z którego dwie pieśni wydrukowano w dodatku do *Czasu* (r. 1857), oraz Lacordaira „O wolności Włoch“ (1860). Nadto wydał: „Papiestwo i aneksja“ (1860); „Włochy w obec Piusa IX“ (1860); „La Polonia e l'Italia dinanzia Pio IX“ (1859); „Izella“, poemat (1871); „Pompeja“ (tłómaczona na język włoski); „Diana Nocena“; „Pałac Nerona“.

Kulczyckie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Mińskiem, powiecie Rzeczyckim. Podług metryk litewskich od roku 1644 obejmowało dobra Kulczyce, Zabłocie i Słobodę, było zaś od tego czasu w posiadaniu: Terebeszów, Kurhańskich, Niesiołowskich, Judyckich, Połusowiczów, Szemiotów, wreszcie z mocy przywileju króla Poniatowskiego z d. 11 grudnia roku 1765, Ignacy Poniatowski, generał-adjutant królewski, ustąpił tego starostwa Franciszkowi Wasilewskiemu, horodniczemu powiatu Orszańskiego, który opłacał kwarty złp. 358 gr. 7. Starostwo to od d. 16 września r. 1772 przeszło pod panowanie rosyjskie.

Kulczyk, ptak, ob. Łuszczak.

Kulczyński Ignacy, historyk kościoła, * 1707 we Włodzimierzu na Wołyniu, † 1747; wstąpiwszy do zakonu Bazyljanów, sprawował rozmaite urzędy duchowne, następnie prokurator generalny kongregacji Bazyljanów w Rzymie, w końcu archimandryta grodzieński. Wydał kilka dzieł w języku łacińskim i polskim w przedmiocie historji kościoła greko-unickiego, z których najważniejsze: „Specimen historiae ecclesiae ruthenicae“ (Rzym, 1733) i „Appendix“ (t. 1734, 2 wyd., Poczajów, 1759); w dziele tem mówi **K.** o jedności z kościołem rzymskim, wylicza świętych kościoła greko-unickiego, podaje życia arcybiskupów kijowskich i metropolitów, dalej opisuje synody: kijowski, nowogrodzki, kobryński i t. d.

Kulda Benesz Metody, pisarz czeski, * 1820 w Iwanczycach w Morawji, gimnazjum oraz studja teologiczne odbył w Igławie, wyświęcony na kapłana 1845, był od 1850 nauczycielem religji w Bernie, następnie od 1859 r. proboszczem w Chlumie; wybrany 1861 przez okręgi Siedczański i Woticki na sejm czeski, złożył 1864 mandat poselski z powodu nadwątlonego zdrowia. Oprócz artykułów do rozmaitych czasopism, pisanych pod pseudonimem *Skalkowicza*, redagował kalendarz „Moravan“ (Bern. 1852—60) i nie licząc tłómaczeń, wydał: „Korzaleczni mor“ (1846); „Kazani“ (3 t., Bern, 1852); „Krasné vecezery“, zbiór powiastek (Bern, 1852): „Moravské národni pohádky a poviesti“ (t., 1854); „Pisnie a basnie pro narodni szkoły“ (t., 1856): „Horlivy a vesely budiczek“ (5 cz., t., 1856—59); „Svatba v národie czesko-slovanskem“ (Ołomuniec, 1862); „Životopis Tomasza Prohazky“ (Bern, 1863) i in. Od r. 1864 wydawał w Ołomuńcu czasopismo *Posvatná kazatelna*.

Kuldża, prowincja chińska w Turkestanie Wschodnim, południowa część Dżungarji (ob.), obejmuje 59,925 klm. kw. powierzchni i liczy 140,000 miesz. Kraina ta odznacza się obfitością wód, przyjemnym klimatem i urodzajnością gruntu. *Miasto główne* t. im., posiada liczne meczety, 2 świątynie buddystów, kościoły rzymsko i greco-katolicki, cytadelę, bazar, 20,000 miesz. i jest ważnym punktem handlowym dla całej zachodniej Mongolji.

Kulesza Jan Alojzy, Jezuita, Misjonarz, * 1660 na Polesiu, † 1706 w Wilnie; wydał głośne swojego czasu dzieło p. t. „Wiara prawosławna, pismem św., soborami i ojcami św., mianowicie greckimi, i historją kościelną objaśniona“ (Wilno, 1704). Oprócz tego wydał: „O początkach schizmy“ (1747) i „Philosophia peripatetica“ (2 t., 1749).

Kulesza Jan Filip, lekarz, * 1799 w Wilnie, † 1872, medycynę studjował w Wilnie i Paryżu, następnie osiadł w Warszawie. W r. 1853—59 redagował *Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego*; ogłosił: „Opisanie cholery azjatyckiej w r. 1831—1836 i 1837" (1838) i in., oraz przełożył Fabriciusa „O kuracji wodą zimną" (1835).

Kuliczkowski Adam, historyk literatury polskiej i pedagog, * 1843 w Dobrotworze, powiecie Kamioneckim w Galicji, ukończył wydział filozoficzny w uniwersytecie lwowskim, poczem od roku 1864 poświęcił się zawodowi profesorskiemu, nauczając w gimnazjach lwowskich: im. Franciszka Józefa, drugiem i akademickiem. W r. 1871 został profesorem seminarjum nauczycielskiego męskiego we Lwowie. Ogłosił drukiem: „Wypisy polskie dla użytku niższych klas szkół gimnazjalnych i realnych" (Lwów, 1870; złożone wspólnie z B. Baranowskim, Jabłkowskim, Br. Trzaskowskim i Wład. Wisłockim); „Trzecia książka do czytania i nauki języka polskiego" (Wiedeń, 1872, wspólnie z Juljuszem Starklem); „Zarys dziejów literatury polskiej na podstawie badań najnowszych pracowników, dla użytku szkolnego i podręcznego" (Lwów, 1873, wyd. 2-gie, 1880, wyd. 3-cie, 1884, wyd. 4-e, 1889—91), książka ta przez długi czas była najlepszym podręcznikiem do historji literatury polskiej; „Stosunek mego zarysu dziejów literatury polskiej do badań i pomysłów dr. Antoniego Małeckiego" (Lwów, 1875). Nadto **K.** pisuje artykuły do pism czasowych.

Kulig *(Numenius)*, rodzaj ptaków brodzących z rodziny bekasowatych, mający za cechy: dziób bardzo przedłużony, szczupły, łukowaty, od nasady czworograniasty, dalej zaokrąglony, ze szczęką nieco dłuższą od żuchwy, do $^3/_4$ bruzdowaną, nogi nadmierne, podkasane, czteropalcowe, skrzydła mierne, ogon krótki. Rodzaj ten obejmuje kilkanaście gatunków we wszystkich częściach świata; żyją one po rozległych bagnach i łąkach wilgotnych. Czas lęgowy przepędzają w parach odosobnionych, wędrują w dosyć licznych gromadach. Są bardzo ostrożne i o niebezpieczeństwie ostrzegają się charakterystycznem gwizdaniem. Gniazda urządzają między kępą traw i niosą po 4 jaja, potomstwo troskliwie pielęgnują. Upierzenie **K.** jest jasno-szare z rudawą i brunatną petrociną, samice zwykle są znacznie większe od samców, mięso ich jest jadalne, ale niewiele cenione. Z pomiędzy trzech gatunków europejskich największy *N. arcuatus*, prawie równy kaczce, 76 cm. długi, 125 cm. szeroki, u nas jest najpospolitszym, zwłaszcza po prawej stronie Wisły. *N. phoebus* jest rzadszy, *N. tenuirostris* nie był u nas dotąd spostrzeżony. Gatunki krajowe są u nas pospolicie *kulonami* zwane. **K.** nazywają też myśliwi niektóre gatunki *dżdżowników* (ob.).

Kulig.

Kulig, Kulik, zabawa zimowa zapustna, szlichtada czyli przejażdżka w licznem gronie zebranych osób, sankami z muzyką i pieśniami.

Kuligowski Mateusz Ignacy, wierszopis, żyjący na Litwie w drugiej połowie XVII w., dziekan wołkowyski i pleban wołkoński, zostawił kilka dzieł wierszem, użytecznych do historji i heraldyki.

Kulik Jakób Filip, matematyk, * 1793 r. we Lwowie, † 1863; był nauczycielem w Ołomuńcu, a od 1826 profesorem wyższej matematyki na uniwersytecie praskim. Wydał: „Nowy sposób łatwiejszego i pewniejszego mnożenia i dzielenia liczb" (Praga, 1851); „Lehrbuch der höheren Analysis" (1831, wyd. 2, 1844); „Tablice wycinków hiperbolicznych, tudzież długości łuków ćwierciokręgowych eliptycznych" (Praga, 1851); „Anfangsgründe der höheren Mechanik" (Lipsk, 1846) i wiele in. O zasługach jego naukowych podały wiadomość *Rozmaitości Lwowskie*.

Kulik Bazyli, poeta ukraiński, rodem Kozak z Kowalówki pod Półtawą, † 1870 tamże. Nauki gimnazjalne odbył w Półtawie, nauki uniwersyteckie na wydziale lekarskim w Charkowie. Piękne poezje liryczne ogłaszał w *Osnowie*. Zbiór jego poezji wyszedł we Lwowie 1894 r., p. t.: „Pysannia".

Kulikowe pole, obszerna równina w gubernji Tulskiej, w powiecie Epifańskim, pomiędzy rzekami Niepriadwą, Donem i Mleczą, pamiętna wielką bitwą, stoczoną tu 8 października 1380 roku, w której w. ks. moskiewski Dymitr IV Iwanowicz, zwany Dońskim, pokonał chana tatarskiego Mamaja, co było pierwszym krokiem do oswobodzenia Rusi od jarzma mongolskiego. Zwycięstwo to opiewa epos ludowy *Zadonszczina*.

Kulikowski, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem czerwonem — srebrne półtora krzyża; w dolnem błękitnem, nad złotym półksiężycem—dwie złote gwiazdy. U szczytu ręka zbrojna z mieczem. Nadany 1676.

Kulikowski.

Kulikowski Jan, znakomity kaznodzieja i pisarz duchowny, kanonik katedralny łucki, ostatni nauczyciel religji rzymsko-katolickiej w liceum krzemienieckiem, po roku 1832 nauczyciel religji w gimnazjum żytomierskiem i regens seminarjum djecezjalnego. Wydał: „Katechizm początkowy

dla młodzi chrześcijańskiej rzymsko katolickiego kościoła" (Poczajów, 1828).

Kulikowski Edward, publicysta polski * 1810, † 1877 w New-Yorku; redaktor i wydawca *Kurjera nowojorskiego.*

Kulilawan, gatunek cynamonu, ob. Cynamonowiec.

Kulinarny, tyczący się kuchni (łac. *culina*).

Kuliński Tomasz, biskup kielecki, * 1823 r. w Ćmielowie w gubernji Radomskiej. Nauki początkowe pobierał w Kielcach, następnie wstąpił do seminarjum w tymże mieście i ukończywszy je w roku 1852 mianowany został profesorem teologji dogmatycznej, we trzy lata później asesorem konsystorza kieleckiego, a w lat dwanaście oficjałem generalnym tegoż konsystorza. Po śmierci biskupa Majerczaka powierzono mu administrację djecezji. W r. 1873 był konsekrowany na biskupa sataleńskiego, a w r. 1883 mianowany faktycznym biskupem kieleckim. W r. 1899 obchodził półwiekowy jubileusz kapłaństwa.

Kuliński Tomasz.

Kulista błyskawica, ob. Piorun.

Kuliste ryby, ob. Rybojeż.

Kulisty trójkąt, *trójkąt sferyczny*, ob. Trójkąt.

Kulisy (angiel. *Coolies*, franc. *Coulies*), jest to naprzód nazwa dzikich plemion w zachod. części indobrytań. prezydentury Bombaj, które zaliczają się do mieszkańców pierwotnych, żyją z grabieży, polowania lub rybołówstwa i są najnieprzyjaźniej usposobione dla cywilizacji; dalej imieniem tem oznaczają przedewszystkiem wyrobników, należących do jednej z niższych kast Hindusów. Po zniesieniu niewoli w wielu posiadłościach narodów europejskich w Ameryce, wpadli na myśl Anglicy przewożenia tamże K.; ponieważ zgadzało się na to i mnóstwo Chińczyków, przeto nazwa K. stała się ogólnem mianem dla wszystkich ludzi, którzy się najmują do każdej pracy. Umyślni agenci zawierają z K. tak w Indjach, jako też i Chinach umowy, obowiązujące ich na dłuższy lub krótszy przeciąg czasu do robót w polu i zapewniające im obok umiarkowanej płacy inne korzyści. Bardzo często nie wracają K. wcale do ojczyzny i osiadają na zawsze w kolonjach. Najwięcej znajduje się ich na wyspie Trinidad. K. nie pracują usilniej, ale staranniej od Negrów.

Kulisy (franc. *coulisse*), w teatrze ściany malowane, wysuwalne, stanowiące dekoracje boczne i dozwalające w pewnych odstępach swobodnego przechodzenia dla występujących aktorów.

Kulisz Pantalejmon, pisarz ukraiński i rosyjski, jeden z najgorliwszych i najczynniejszych obrońców interesów narodowych małoruskich w literaturze, * 1819 w pow. Głuchowskim, gub. Czernihowskiej, † 1897. Przebył kilka lat w uniwersytecie kijowskim, następnie wydalony za niezachowanie jakiejś formalności, został nauczycielem szkoły powiatowej w Łucku, potem w Kijowie, następnie w Równem. 1845 na wezwanie Pletniewa udał się do Petersburga, gdzie został nauczycielem gimnazjalnym i lektorem języka rosyjskiego dla nie-Rosjan w uniwersytecie. Wkrótce jednak, otrzymawszy stypendjum akademji nauk, udał się za granicę, w zamiarze poświęcenia się w Pradze językom słowiańskim. Aresztowany jednak ze szwagrem swym Białozierskim, po krótkiem uwięzieniu, wysłany na służbę do Tuły, gdzie przebył przeszło 3 lata. Mając sobie dozwolony powrót do Petersburga, służył w ministerjum dóbr państwa; następnie przebywał kolejno na Ukrainie i w Petersburgu, zajmując się pracami literackiemi. Po ustanowieniu komitetu urządzającego w Królestwie Polskiem powołany na członka, przebył kilka lat w Warszawie, w końcu porzuciwszy ten urząd, przeniósł się za granicę. Początki działalności literackiej K. sięgają 1840; w tym czasie wydrukował w almanachu *Kijewlanin*, wydawanym przez Maksimowicza, kilka powiastek, osnutych na tle legend ludowych małoruskich. Następnie wydał tak w języku rosyjskim i małoruskim szereg poematów, drobnych poezji, opowiadań, powieści, prac etnograficznych i historycznych, np.: „Michajło Czarnyszenko", romans historyczny (3 t., Kijów, 1843); „Ukraina. Od początku Ukrainy do bat'ki Chmielnickaho" (Kijów, 1843); „Zapiski o jużnoj Rusi" (2 t., Petersburg, 1856); „Czornaja rada, chronika 1663" (po rosyjsku i oddzielnie po małorusku, Moskwa, 1857); „Gramatka", elementarz małoruski (Petersburg, 1857; 2 wyd., 1861); „Powiest' o Borisie Godunowie i Dmitrije Samozwance" (Petersburg, 1857); „Kwitka i jeho powisti" (t., 1858); „Powiesti" (4 t., t., 1860); „Chata", almanach ukraiński (t., 1860); „Chmielniszczina, istoryczne opowidanija" (t., 1861); „Doswitki. Dumy i poemy" (t., 1862); „Istorija wozsojedinienija Rusi". Przygotował nadto do druku wydanie dzieł Hohola, Szewczenki, Kwitki, Kotlarewskiego i kazań w języku małoruskim Greczulewicza, oraz czynny brał udział w wydawanym przez Białozierskiego czasopiśmie małoruskiem *Osnowa*, gdzie napisał zwłaszcza szereg artykułów o literaturze małoruskiej. K. zawdzięczać także trzeba ustalenie ortografji małoruskiej. Por. Komarow „Pokażczik" (1883); Petrow „Oczerki ukrain. literatury" (1883); Ogonowski „Istorija literat. ruskoj" (1893); Pypin „Istorija rus. etnografji".

Kuliszowa Aleksandra, żona poprzedn., znana w literaturze ukraińskiej pod pseudonimem: Hanna Barwinok, * 1828 w Motronówce w gub. Czernihowskiej, ogłaszała swe powieści w *Chacie* (1860), *Osnowie* (1861 i 62, pod pseudonimem

Feczaj-witer), *Prawdzie* (1883), *Ruskiej Chacie* (1887) i t. p.

Kullak Teodor, fortepjanista i kompozytor muzyczny, * 1818 w Krotoszynie, uczeń Dehna i Tauberta w Berlinie, od 1850 jeden z dyrektorów konserwatorjum Marxa tamże, założył 1855 nową akademję muzyczną, † 1882 w Berlinie. Napisał wiele trudnych utworów muzycznych, zwłaszcza zaś wyborne etiudy, koncerta i t d.— Brat jego **K.** Adolf, * 1823 w Międzyrzeczu w Poznańskiem), † 1862 w Berlinie, dał się również poznać jako kompozytor wielu utworów salonowych. Nadto wydał: „Das Musikalisch-Schöne" (1858); „Die Aestetik des Klavierspiels" (2 wyd., 1876) i in.

Kullmann Edward Franciszek Ludwik, głośny z zamachu. dokonanego na życie ks. Bismarka, * 1853 w Neustadt Magdeburg. Był czeladnikiem bednarskim, pragnąc pomścić krzywdy katolików i prześladowania w rozpoczętej walce religijnej (Kulturkampf), strzelił do niego z pistoletu w Kissingen 13 lipca 1874, ale tylko ranił lekko. Ujęty, skazany został na 14 lat więzienia.

Kulm, wieś w Czechach, ob. Culm.

Kulm, miasto w Prusiech, ob. Chełmno.

Kulmbach, miasto w bawarskim obwodzie Wyższej Frankonji, przy kolei żelaznej między Monachjum i Hof, ma 8,200 miesz., wielkie browary, których produkcja wynosi 600,000 hektolitrów rocznie, słodownie, fabryki wyrobów bawełnianych i pluszowych i in. W pobliżu leży dawna twierdza Plassenburg, dzisiaj zamieniona na więzienie poprawcze.

Kulminacja, ob. Górowanie. *Punktem kulminacyjnym* nazywa się w balistyce (ob.) punkt drogi wyrzuconego pocisku, w którym pocisk ten znajduje się w najwyższem wzniesieniu ponad poziom.

Kulmiński, herb: W polu czerwonem — dąbek złoty z korzeniami, o dwóch listkach i trzech żołędziach, oraz obok, ze strony lewej, lampart. U szczytu takiż dąbek (bez korzeni).

Kulmiński.

Kulmsee, miasto, ob. Chełmża.

Kulmus Jan Adam, lekarz, biegły anatom, nadworny lekarz króla polskiego Augusta II, * 1689 w Wrocławiu, † 1745 r.; w 1725 został profesorem medycyny i filozofji przy gdańskiej szkole lekarskiej, w której urządził gabinety anatomiczne. Z dzieł jego szczególnej używały wziętości „Anatomische Tabellen" (Gdańsk, 1722), które się aż ośmiu wydań doczekały. Por. Gąsiorowski „Zbiór wiadomości i t. d." (t. 2).

Kulomb *(Coulomb)*, ob. Elektryczne jednostki.

Kulon *(Oedicnemus)*, rodzaj ptaków brodzących, z rodziny dżdżowników, którego cechy są: dziób mierny lub dłuższy od głowy, prosty, silny, nozdrza podłużne, na przestrzał otwarte; nogi podkasałe, dosyć długie, zgrubiałe, trzypalcowe, bez kciuka, skrzydła mierne, szerokie, ogon mierny, płaski, stopniowany, oko wielkie. Kilka należących tu gatunków żyje w różnych okolicach Starego lądu. Są to ptaki bardzo dzikie i ostrożne, przebywające po przestrzeniach piaszczystych nadwodnych, niekiedy też suchych. Żywią się mięczakami, robakami, owadami, młodemi ptaszkami, płazami i drobnemi ssącemi. Jednożenne, znoszą po dwa jaja, kształtu eliptycznego, o skorupie matowej, bez żadnego gniazda, tylko w rozgrzebanym nagim piasku. Biegają bardzo szybko. Głos wydają donośny, chrapliwo gwiżdżący. Okazują wielkie powinowactwo z dropiami i żórawiami. Gatunek europejski *O. crepitans* jest dosyć pospolity wzdłuż całego biegu Wisły; jest on 45 cm. długi, 80 cm. szeroki, płowy, brunatno-plamisty; odznacza się wielkiemi żółtemi oczami, do sowich podobnemi. Z łatwością daje się obłaskawić; tak jest wtedy żarłoczny, że zjada dziennie około dwu funtów mięsa.

Kulonki, futro kuny tatarskiej.

Kulpa, *Kupa* albo *Kolpa*, lewy dopływ rz. Sawy; wypływa pod Krasem, na wschodzie góry Śnieżniku w Krainie, i ubiegłszy 379 klm. wpada pod Sisek do Sawy; spławna od Karlowca. Główne dopływy **K.** są: Korana, Glina i Petrynia.

Kulpiński, herb: W polu złotem—orzeł czarny z tarczą czerwoną na piersiach, a niżej róża srebrna 5-listna. U szczytu to samo. Nadany z nobilitacją 1776 przez Stanisława Augusta.

Kulpiński.

Kulszowa kość, *kość siedzeniowa (Os ischii)*, kość u dziecka oddzielna, ma kształt łuku z dwoma wyrostkami ku górze zwróconemi, na którym wspiera się ciało w czasie siedzenia. U dorosłych, zrósłszy się z innemi kośćmi, wchodzi w skład kości bezimiennej. Nadaje ona nazwę mięśniom, nerwom i naczyniom, znajdującym się w jej okolicy (ob. Bezimienna kość i Miednica).

Kult adoracyjny *(adoratio, cultus latriae)*, oznacza sposób oddawania czci Bogu, jako najwyższej istności. Cześć ta wyraża się zwykle przez przyklękanie. Ktoby więc czynem tym oddawał cześć innej jakiej istocie (stworzonej) jest bałwochwalcą. Ponieważ *Zbawiciel*, właściwie *Słowo* (logos), jest drugą osobą w Bogu, przeto cześć taką oddają chrześcijanie i Jezusowi Chrystusowi. W kościele rzymsko-katol. jest w zwyczaju przyklękać przed *Eucharystją*, w której czci się ukryła moc i miłosierdzie Boga Zbawiciela, oraz modlić się do tego sakramentu, a także i do *serca Jezusowego*, podobnież przed obrazami i posągami,

wyobrażającemi Chrystusa P., jego matkę, jak również różnych świętych mężów i niewiasty (ob. Adoracja). W kościele grecko-kat. zwykle cześć tę oddają stojący przez pokłony (ob. Klęczenie). Por. Harnack „Theorie und Geschichte des Kultus“ (Erlangen, 1878); Köstlin „Geschichte des christlichen Gottesdienstes“ (Fryburg, 1886).

Kulteronizm (po hiszp. *estilo culto)*, zowie się w literaturze hiszpańskiej kierunek szkoły pisarzów, której twórcą był Gongora (ob.), szukający szczególnej chluby w stylu przesadnym i manjerowym.

Kultura (łac.), uprawianie pola, hodowla i pielęgnowanie roślin; uszlachetnianie człowieka przez wykształcenie jego popędów i zdolności, ukształcenie ducha, ob. Cywilizacja.

Kulturkampf, walka religijna, toczona między kościołem katolickim a rządem w Niemczech, zwłaszcza w Prusiech od 1872. Wyrażenie to, użyto po raz pierwszy przez Virchowa w znaczeniu „walki za cywilizację,“ szyderczo stosowane było przez katolików dla wyrażenia walki z cywilizacją. Por. Majunke „Geschichte des Kulturkampfes in Preussen-Deutschland“ (Paderb., 1886—87); Schultze „Geschichte des Kulturkampfes in Preussen“ (Essen, 1882); Wiermann „Geschichte des Kulturkampfes“ (2 wyd., Lipsk, 1886). Co do takiejże walki w Szwajcarji, ob. Woeste „Histoire du Culturkampf en Suisse“ (Bruksella, 1887).

Kultywator, każdy przyrząd rolniczy, wprawiany w ruch motorem parowym, w szczególności przyrząd do spulchniania gruntu i niszczenia chwastów.

Kułak, herb: W polu czerwonem, między gwiazdą złotą a półksiężycem—topór srebrny, z dwoma małemi kawalerskiemi krzyżami przy prawym boku trzonka.

Kułak.

Kułakowski.

Kułakowski, herb: W polu czerwonem, nad złotą kościelną chorągwią o trzech połach z frendzlami—półksiężyc złoty, nad nim krzyż złoty między dwiema złotemi gwiazdami.

Kultuk, osada na południowym brzegu Bajkału, której mieszkańcy trudnią się przeważnie połowem ryb, oraz wydobywaniem miki, kamienia lazurowego i rzadkiej piękności marmuru białego.

Kułundyński step, rozciąga się w zachodniej części powiatu Barnaulskiego, w gub. Tomskiej. Rzeki Kułunda, Karasuk, Burla i Bagan; jezior przeszło 90, z których największe Kułundyńskie, 36 w. długie, 24 w. szerokie i 14 st. głębokie, ma obwodu 105 wiorst, przyjmuje do siebie rz. Kułundę i połączone jest z jez. Kuczuckim. Jeziora obfitują w ryby; lasów bardzo mało, istniejące znajdują się w stronie południowo-zachodniej, Klimat umiarkowany, pomiędzy +20° a —35°R. Mieszkańcy zajmują się przeważnie hodowlą bydła, rolnictwo na niskim stopniu.

Kum, Kuma, ob. Kmotr.

Kuma, jedna z najważniejszych rzek w kraju Zakaukaskim, wypływa z północnych stoków Elborusa; przy ujściu stanowi granicę pomiędzy gubernją Stawropolską a Astrachańską i wpada kilku ramionami do morza Kaspijskiego. Jakkolwiek nie spławna, lecz przerzynając bezwodne stepy gubernji Stawropolskiej, wielce jest użyteczną. Długość jej wynosi 540 klm.

Kumani, tak nazwana od nazwiska odkrywcy wyspa, która w d. 7 maja 1861 r. wyłoniła się z morza Kaspijskiego 6 metrów nad powierzchnię morza, 1 klm. długa, i znikła w listopadzie t. r. Por. Abich „Ueber eine im Kaspischen Meer erschienene Insel“.

Kumanja, ob. Kumanowie.

Kumanowie, zwani przez Słowian *Połowcy* przez Madziarów zaś *Kumanowie,* prawdopodobnie identyczni z wymienianymi przez pisarzów bizantyńskich *Uzami,* albo przez arabskich *Gussami,* naród bez wątpienia plemienia tureckiego, osiadły pierwotnie w ziemiach między Wołgą i Jaikiem, skąd wyciągnąwszy w połowie XII wieku, pokonali lub wyparli pokrewnych sobie Peczeniegów (ob.) i zajęli ich siedliska w stepach połudn. Rosji, na brzegach dolnego Dniepru, aż do ujść Dunaju i wschodnich odrośli Karpat. Stąd czynili nieustanne napady do państwa Bizantyńskiego i do Bulgarji, mieszając się często do spraw wewnętrznych Bulgarji. Szczególnie jednak sąsiednia Rosja była narażona na ciągłe najazdy **K.** Potęgę ich złamali Mongołowie, przeciwko którym połączyli się **K.** z książętami ruskimi, ponieśli jednak klęskę na brzegach rzeki Kałki (1224). Wtedy naciskani przez Mongołów schronili się **K.** (40.000 rodzin), pod przywództwem chana Kuthena, do Węgier (1243), gdzie ks. Bela IV wyznaczył im siedliska nad Temeszą, Maroszą i Körösząą, pomiędzy Dunajem a Cisą. Kuthen osiadł w Peszcie i złożył przysięgę wierności kr. Beli IV; od tego czasu królowie węgierscy przybrali tytuł kr. kumańskich *(rex Cumaniae).* Wkrótce jednak nastąpiły nieporozumienia między **K.** i Węgrami, a zwłaszcza z przyczyny podejrzenia, że **K.** sprowadzili na-

pad Mongołów. Kuthen, uchodząc hańbiącej śmierci, odebrał sobie życie, większa zaś część **K.** opuściła Węgry wraz z Mongołami (1242), pozostałą zaś podzielił król Bela na okręgi i poddał ich władzy palatynów. Za króla Ładysława przyjęli chrześcijanizm i otrzymali wiele przywilejów; po raz pierwszy spotykamy ich 1298 na sejmie węgierskim; od tego czasu często wspominani są i pod imieniem Jazygów (ob.). Król Zygmunt r. 1407 potwierdził dawne przywileje **K.** i Jazygów i nadał im nowe, zachowane do 1848. Obecnie okrąg *Wielkiej Kumanji*, w górnych Węgrzech, liczy na przestrzeni 1196 klm. kw. przeszło 50,000 miesz. *Mała Kumanja*, w dolnych Węgrzech, pomiędzy Dunajem a Cisą, składa się z trzech oddzielnych części, liczących razem na 2423 klm. kw., około 70,000 miesz. Pod względem wyznania należą **K.** po większej części do kościoła ewangelicko-reformowanego; zajmują się rolnictwem, hodowlą wina, bydła i uprawą tytuniu. Na sejm węgierski posyłają 4 deputowanych. Por. Blau „Ueber die Nationalität und Sprache der Kumanen“ (w *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 1876, t. 23),

Kumaron C_8H_6O, część składowa smoły węgli kamiennych, daje się też otrzymać z kumaryny (ob.); jest to ciecz bezbarwna, cięższa od wody, wre przy 169°, a działaniem kwasów przechodzi w *parakumaron*, który tworzy masę kleistą, używaną na werniksy.

Kumaryna $C_9H_6O_2$, kamfora znajdująca się w strąkach tonki (ob.) i niektórych innych roślinach, tworzy kryształy bezbarwne, z połyskiem jedwabistym, woni korzennej i smaku gorzkiego, łatwo rozpuszczalna w wodzie gorącej, ulatnia się już w niskiej temperaturze. Z ługiem potażowym wydaje *kwas kumarowy* $C_9H_8O_3$, z amalgamatem sodu *kwas melilotowy* $C_9H_{10}O_3$. Używa się w perfumerji.

Kumas Konstanty Michał, uczony Grek, * 1777 w Larysie w Tesalji, † 1836 w Tryjeście. **K.** tak zarówno rozmaitemi tłómaczeniami, jako i własnemi pismami przyczynił się znakomicie do rozszerzenia oświaty w swym kraju. Najważniejszem jego dziełem jest historja powszechna, opracowana podług Beckera, pod tyt. „Historiai ton anthropinon praxeon“ (12 t., 1826—32). Był członkiem honorowym akademji nauk w Berlinie.

Kumasi, stolica państwa Aszantów w Wyższej Gwinei, ma około 80,000 miesz. W r. 1874 zajęta przez Anglików.

Kumejki, wieś w gubernji Kijowskiej, niedaleko Borowicy (nad Dnieprem), położona, pamiętna bitwą stoczoną 18 grudnia r. 1637 r., w której Mikołaj Potocki, hetman w. kor., pobił na głowę Kozaków pod dowództwem Pawluka.

Kumejska Sybilla, ob. Kumy i Sybilla.

Kumelski Norbert Alfons, naturalista, * roku 1801 na Ukrainie, † 1853. Po ukończeniu nauk w uniwersytecie wileńskim, kształcił się za granicą na profesora technologji. W r. 1834 przeniósł się do Królestwa i został sekretarzem tłómaczem w komisjj rządowej sprawiedliwości, a następnie członkiem redakcji Gazety rządowej. Ważniejsze jego prace są: „Krótki wykład mineralogji podług zasad Wernera“ (2 t., Wilno, 1825—26); „Zasady geognozji podług Wernera“ (1827); „Zoologja albo historja naturalna zwierząt“ (3 t., Wilno, 1837); „Rys systematyczny nauki o skamieniałościach“ (1826); „Cukrownictwo europejskie“ (Warszawa, 1836) i w. in.

Kumerdej albo *Kumerdey* Błażej, pisarz słowiński, * 1738 r. w Bledie (Veldes) w Krainie, † 1805; sprawował rozmaite urzędy w swej ojczyźnie, od 1798 komisarz powiatowy lublański. Był to mąż uczony, miłośnik języka i literatury ojczystej, w sprawie ich podniesienia położył z Japlem wielkie zasługi. Zajmował się głównie badaniem języka ojczystego, oraz innych słowiańskich. Oprócz przekładu Nowego Testamentu (2 części, Lublana, 1784—86, 2 wyd. 1800—1804), dokonanego z Japlem, napisał następujące dzieła, znajdujące się w rękopisach: „Gramatyka języków słowiańskich na podstawie języka słowińskiego“ (rękop. z 1793); „Versuch über die krainische Rechtschreibung“ (ręk. z 1779); „Słownik słowińsko-niemiecki“ (do wyr. *Lib*); „Alphabetarium Carnislicum“ i in. O zasługach **K.** mówi Kopitar w Gramatyce słowińskiej i Szafarzyk w t. I „Geschichte d. südsl. Literatur.“

Kumičić Eugenjusz, pisarz chorwacki, używający też pseudonimu Jenjo Sisolski, * 1850, głównie kreśli obrazy z życia Istrji, Chorwacji: „Gospodja Sabina,“ „Preko mora,“ „Jelkin bosiljak,“ „Zaczudjeni svatovi,“ „Sirota,“ „Urota Zrinjsko-Frankopanska,“ „Teodora;“ dramaty: „Sestre,“ „Obiteljska tajna.“

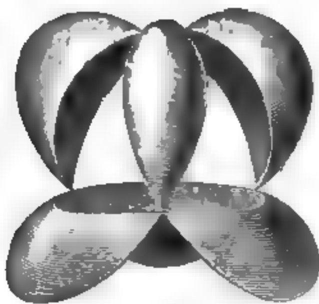
Kummer Fryderyk August, * 1797 w Meiningen, † 1879, od 1822 muzyk pokojowy w Dreźnie i biegły celista, odznaczył się jako niepośledni kompozytor; napisał szkołę na wiolonczelę.

Kummer Ernest Edward, matematyk, * 1810 w Sorau na Śląsku, † 1893, studjował w Halli teologję, następnie matematykę, był od 1832 nauczycielem gimnazjalnym w Lignicy, 1842 został profesorem we Wrocławiu, 1855 w Berlinie, gdzie zarazem wykładał w akademji wojskowej. W r. 1863 został sekretarzem stałym akademji nauk, 1884 r. wyszedł na emeryturę. Ogłosił znaczną liczbę rozpraw, jak o szeregu hypergeometrycznym, o resztach dwukwadratowych, o liczbach sprzężonych, o teorji układów promieni i in., które mają znaczną doniosłość w matematyce wyższej. Przeprowadził też badania doświadczalne nad wpływem ciśnienia atmosferycznego na ciała różnej postaci, zwłaszcza na pociski.

Kummer, Rudolf Ferdynand von, generał pruski, * 1816 r. w Sulejowie w Poznańskiem,

1834 r. porucznik, 1866 dowodził brygadą w armji Menu, 1870 r. początkowo 3-cią dywizją rezerwy pod Metz, następnie 15 dywizją pierwszej armji pod Amiens, Bapaume i St. Quentin, 1875 mianowany generałem piechoty.

Kummera powierzchnia, powierzchnia krzywa, zbadana przez Kummera (ob.). Jest to powierzchnia rzędu 4, o 16 punktach węzłowych i 16 osobliwych płaszczyznach stycznych, któ-

Kummera powierzchnia.

re jej dotykają w 16 przecięciach stożkowych. Pierwszą wiadomość o tej powierzchni podał Kummer 1864 r., następnie zajmowało się nią wiele matematyków. Do rodzaju tej powierzchni należy też powierzchnia falowa Fresnela.

Kummerfelda woda, środek kosmetyczny przeciw wągrom i t. p., składa się z wody wapiennej, wody różanej, mleka siarczanego, gumy arabskiej i małej ilości kamfory.

Kumo, rzeka w południowo-zachodniej Finlandji, w gub. Abo-Björneborskiej, wypływa z jeziora Liekowem, wpada pod Björneborg sześciu ujściami do odnogi Botnickiej; długa około 100 w.; szeroka od 50—150 sążni.

Kumulacja beneficjów, zwało się w stanie duchownym łączenie w jednej osobie kilku obowiązków i przywiązanych do tych obowiązków dochodów.

Kumunduros, ob. Komunduros.

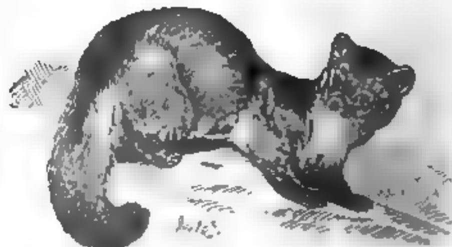
Kumy (*Cumae*), starożytne miasto nadmorskie w Kampanji, z portem zwanym Puteoli, upadło w pierwszym wieku po Chr., a zburzone zupełnie przez Neapolitańczyków r. 1203. Miała tu mieszkać Sybilla kumejska, której przypisywano sprzedanie ksiąg sybilijskich królowi Tarkwinjuszowi Pysznemu; blisko miasta Cycero posiadał willę, zwaną *Cumanum*.

Kumykowie, naród plemienia turecko-tatarskiego, zamieszkały na Kaukazie, pomiędzy rzeką Terekiem a Sułakiem, na brzegu morza Kaspijskiego, w liczbie około 100,000, wyznają mahometanizm. Zajmują się hodowlą bydła i owiec; rolnictwo na niskim stopniu.

Kumys, przetwór mleczny, polegający na tem, że cukier mleczny przechodzi w fermentację alkoholową, przyczem się pewna ilość kwasu węglanego wytwarza. Jest to więc płyn alkoholowy, musujący, zawierający, prócz zmniejszonej ilości cukru i prócz produktów jego fermentacji, inne składowe części mleka mniej więcej w zwykłym stosunku. Napój ten przygotowywano oddawna u narodów kirgiskich i tatarskich z mleka klaczy. Dla otrzymania **K.** do mleka świeżego w naczyniu ze skóry końskiej dodaje się starego **K.** (*kor*), który służy za ferment, sprowadza zamianę cukru i mleka na laktozę, a ten rozpada się na alkohol i kwas węglany; do butelek powinien być **K.** przelany w odpowiednim stanie fermentacji. Świeży **K.** zawiera prócz wody 1,65 proc. alkoholu, 2 tłuszczu, 2,2 cukru, 1,15 kwasu mlecznego, 1,12 ciał białkowatych, 0,28 soli i 0.785 kwasu węglanego. Jest mlecznobiały, kwaskowaty. Jeżeli nie jest przechowywany na lodzie, fermentuje szybko dalej, dopóki wszystek cukier się nie rozłoży. Tatarzy przez destylację otrzymują z niego wódkę, zwaną *araka*. Pożywne i pobudzające własności **K.** czynią go bardzo właściwym środkiem dyjetetycznym przy znacznem osłabieniu ogólnem, mianowicie w skutek suchot płucnych, to też oddawna wielu suchotników wysyłano do Krymu dla podobnej kuracji, często z dobrym skutkiem, a następnie powstały w Europie zakłady sztucznego przygotowywania **K.** z mleka klaczego lub krowiego. Kuracja w stepach z powodu innych warunków będzie jednak zawsze miała przewagę nad kuracją w takich zakładach. Ob. Kefir. Par. Fijałkowski „O. **K.**“ (*Wiadom. farm.*, 1875); Zejdowski „O leczeniu suchot płucnych **kumysem**“ (*Medycyna*, 1870); Przystański „Skład chemiczny kumysu warszawskiego“ (*Gazeta lek.*, 1883); Nencki i Fabian „O przetworach fermentowanych z mleka, a mianowicie kumysie i kefirze“ (*Gazeta lekarska*, 1887).

Kun, w złożonych nazwach miejscowości węgierskich oznacza, że są one położone w okręgu Kumanów, jak *Kun-Hegyes*, *Kun-Szent-Marton* (Św. Marcin), *Kunt-Szent-Miklos* (Św. Mikołaj).

Kuna (*Martes*), rodzaj ssących drapieżnych, z rodziny łasicowatych (*Mustelidae*), ma w obu szczękach po jednym łaszywym zębie trzonowym więcej niż inne łasice, nadto różni się od nich ostrzejszym pyszczkiem i delikatniejszem futrem. Należą tu większe gatunki łasicowatych,

K u n a.

dostarczające najkosztowniejszych futer. Większa część mieszka w lasach i wybornie łażą po drzewach, we dnie przebywają w gniazdach ptasich i wiewiórczych, nocami polują. Żywią się ptakami, ssącemi, wyjadają jaja ptasie i tak są drapieżne, że przy zdarzonej sposobności mordują daleko więcej, niż są w stanie spożyć. Z dziesięciu przeszło znanych gatunków u nas znajdują się dwa: *tumak* czyli **K.** *leśna (M. abietum)*, 55 cm. długa, z żółtem podgardlem, żyjąca w lasach, i *kamionka* czyli **K.** *domowa* (*M. foina*), 45 cm. długa, z białem podgardlem, mieszkająca w budynkach miejskich i wiejskich. Futra **K.**, zwane *tumakami*, najlepsze pochodzą z Norwegji;

S o b ó l.

futra kamionki mniej są cenione, niż **K.** leśnej. Futra **K.** tatarskiej zwane są *kulonki*, zafarbowane uchodzą za sobolowe. Rocznie przybywa do handlu około 650,000 sztuk. Z zagranicznych ważniejsze są: **K.** *kanadyjska*, *pekan*, 60 cm. długa *(M. canadensis)*, której piękne i kosztowne futro znane jest pod nazwą *silków męskich. Soból (M. zibellina)*, w północnych stronach Azji i Ameryki, do 58° szer. płn., którego futra są najkosztowniejsze ze wszystkich wspólrodzajowych. Są ślady historyczne, że soból znajdował się w lasach litewskich i polskich, obecnie jest już rzadkim w okolicach zaludnionych Syberji. Ma długość 58 cm., od tumaka różni się ciałem silniejszem, głową stożkowatą, ogonem krótszym. Najpiękniejsze futra sobolowe pochodzą z Syberji wschodniej; w ogóle przybywa rocznie do handlu około 200,000 skór sobolowych, do czego wszakże zaliczają się i skóry *sobola amerykańskiego (M. americana)*, który jest mniejszy i ma sierść grubszą, żyje w Ameryce płn., głównie nad zatoką Hudsońską.

Kuna, dawne narzędzie kary. Był to słup drewniany z wrzeciądzem żelaznym, czyli szyną wygiętą do zamknięcia człowieka za szyję, albo też po prostu wrzeciądz żelazny, przytwierdzony do ściany, najczęściej kościelnej zewnętrznej. Karę kuny wymierzali plebani, właściciele wsi oraz gromady wiejskie za cudzołóstwo, rozpustę, kłótnie, niezachowanie świąt.—*Kuną* nazywa się też u wozu oprawa żelazna, łącząca rozworę z przednią osią.

Kuna, herb: W polu złotem—kuna ukoronowana, trzymająca jabłko błękitne z krzyżem złotym w łapach. U szczytu pół takiejże kuny.

Kuna.

Kunasiewicz Stanisław, * w r. 1842, † 1879 r., archeolog, zamieszkały we Lwowie, oprócz artykułów zamieszczonych w rozmaitych czasopismach, wydał: „Przechadzki archeologiczne po Lwowie" (2 zesz., 1873—74); „O wykopaliskach, popielnicach i t. d." (1872); „O wykopaliskach Józefpolskich" (1873); „Zajęcie Rusi, utrata tejże i ponowne przyłączenie do Polski" (Lwów, 1874); „Eustachy hr. Tyszkiewicz, wspomnienie pośmiertne" (Lwów, 1874); napisał: „Pogadanki o tłómaczach poetów polskich. I, dr. M. Rappaport, jego stanowisko w społeczeństwie żydowskiem i kraju" (2 wyd., Lwów, 1878).

Kunaszowski Hieronim, napisał: „Życiorysy uczestników powstania listopadowego" (Lwów, 1880)); przełożył z niemieckiego B. A. Maltitza poemat p. t.: „Polska" (1881).

Kunat Stanisław, * 1799 we wsi Michaliszkach, pow. Marjampolskim, † 1866 w Paryżu. Po ukończeniu w r. 1820 ze stopniem magistra praw uniwersytetu warszawskiego, wysłany został kosztem rządu za granicę, celem dalszego sposobienia się na profesora technologji. Mianowany po swoim powrocie w r. 1823 profesorem nauki handlowej, po roku 1831 osiadł stale we Francji. Oprócz kilku rozpraw, ogłosił drukiem: „O zasadach ekonomji politycznej i o podatku przez D. Ricarda," tłómaczenie z francuskiego (2 tomy, Warszawa, 1826—27). W Paryżu redagował wspólnie z Ksawerym Bronikowskim czasopismo p. t.: „Feniks," wychodzące w r. 1833.

Kunaxa, miejscowość w Babilonji, około 10 mil odległa od Babilonu, pamiętna zwycięstwem, odniesionem 401 przed Chr. przez Artakserksesa nad bratem swoim Cyrusem Młodszym.

Kuncewicz Jozafat (św.), arcybiskup unjacki połocki i witebski, * 1579 we Włodzimierzu Wołyńskim; będąc w Wilnie około 1594, zbliżył się z mnichami unjackimi klasztoru Troickiego, wstąpił do tegoż zakonu i oddał się studjom teologicznym. Za przykładem biskupa Pocieja i archimandryty Rudskiego został gorliwym zwolennikiem unji i przyjacielem Jezuitów. Popierał w Wilnie i w okolicach unję wszelkiemi środkami. Za swą gorliwość mianowany archimandrytą, a w końcu (1618) arcybiskupem połockim i witebskim, przy pomocy rządu objął **K.** władzę i zaprowadził unję w swej djecezji; przeciwnicy jej, zwłaszcza w Mohylowie i Orszy, byli surowo karani. Gorliwość **K.** w zaprowadzeniu unji i walka przeciwko kościołowi greckiemu nietylko że oburzyły na niego mieszkań-

ców prawosławnych Białorusi, ale spowodowały ostrzeżenie ze strony władzy świeckiej i duchownej, a zwłaszcza w. het. lit. Lwa Sapiehy i metropolity Rudzkiego. Zginął w Witebsku 1623 r. Kanonizowany 1867 r. Ciało po kilkakrotnych wędrówkach zamurowano w grobach kościelnych w Białej siedleckiej. Życiorysy **K.** są liczne; dawniejsze wymienia Jocher w *Obrazie bibl.-historycznym*; nowszy przez Jak. Suszę, wydany przez I. Martynowa.

Kundel, ob. Pies.

Kundmann Karol, rzeźbiarz, * 1838 w Wiedniu, od 1872 profesor akademji sztuk pięknych tamże. Wykonał wiele posągów w arsenale, pomnik Schuberta, oraz pomnik admirała Tegethoffa.

Kundt August, fizyk, * 1838 w Szwerynie, † 1894, został 1866 docentem w Berlinie, 1868 profesorem fizyki w politechnice zuryskiej, 1869 w Würzburgu, 1871 w Strasburgu, 1888 r. w Berlinie. Prace jego tyczą się różnych działów fizyki. Zbadał drganie powietrza w rurach zamkniętych, co umożebniło oznaczenie szybkości głosu w różnych gazach. Dalej ważne są jego prace nad anomalnem rozszczepianiem światła, nad przewodnictwem ciepła w gazach, nad skręcaniem płaszczyzny polaryzacji w gazach i nad własnościami optycznemi metalów.

Kunduriotis Łazarz, patrjota grecki, * 1768 na wyspie Hydrze, gdzie równie jak brat jego *Jerzy Kunduriotis*, był jednym z najbogatszych właścicieli okrętów kupieckich. W 1821 r. przy rozpoczęciu wojny o niepodległość Grecji poniósł tak wielkie ofiary patrjotyczne, że skutkiem tego obaj bracia zupełnie zubożeli. Mimo wielkich zasług dotknięty niewdzięcznością i oszczerstwem ziomków, † Łazarz 1852 roku na wyspie rodzinnej.—Brat jego, *Jerzy* **Kunduriotis** osobiście brał udział w walce o niepodległość; w r. 1824 był prezesem rady wykonawczej i urząd ten sprawował do roku 1827 z wielkiem powodzeniem przeciwko stronnictwu angielskiemu. W r. 1843 był jeszcze prezydującym w greckiej radzie stanu; † 1858 r.

Kunduz, *Chunduz*, okolica w płn.-wsch. Afganistanie, ciągnie się od Amu-Darji do Hindukuszu, obejmuje około 25,000 klm. kw. Mieszkańcy w liczbie 2,400,000 składają się z koczujących Uzbeków i osiadłych Tadszyków. Jest to kraj niezdrowy i bagnisty. Główna osada *Kunduz* jest nędzną wioską z 1,500 miesz.

Kunegunda (św.), żona cesarza Henryka II (ob.), córka hr. Sygfryda Luksemburskiego; podług podania, miała żyć z mężem w stanie dziewiczym, co jednak nie zgadza się z tą okolicznością, że Henryk II oskarżał żonę na sejmie we Frankfurcie o bezpłodność, oraz o tajemne stosunki z księżmi. Dla okazania swej niewinności przeszła obnażonemi stopami po rozpalonem do czerwoności żelazie. Po śmierci męża osiadła jako zakonnica w zbudowanym przez się klasztorze Kaufungen pod Kassel i tu † 1038 lub 1040 r. Przez papieża Inocentego II ogłoszona za świętą. Kościół katolicki obchodzi jej pamiątkę 3 marca.

Kunegunda, z polska *Kinga* (św.), królowa polska, córka Beli IV, króla węgierskiego, * 1224; 1239 zaślubiona Bolesławowi Wstydliwemu, królowi polskiemu, przyniosła mu w posagu 40,000 grzywien, a podług podania sól węgierską, która się w Bochni i Wieliczce pod ten czas znalazła, i chociaż już Naruszewicz dowodnie wykazał, że nierównie dawniej znano w Polsce sól bocheńską i wielicką, to jednak pewna, że za czasów **K.** rozwinęło się jej wydobywanie, prawdopodobnie za pomocą sprowadzenia górników węgierskich. 1257 otrzymała od męża tytułem wiana ziemię Sandecką; po śmierci męża (1279) założyła w Starym Sączu klasztor Klarysek i, uposażywszy go przywilejem 1280 r., zamieszkała w nim aż do † 1292. Cnotą czystości i wielkiej pobożności, wykonywanej w całem swem życiu, zjednała sobie imię świętej. Kościół rzymsko-katolicki obchodzi pamiątkę św. **K.** 24 lipca. Por. Kar. Antoniewicza „Wspomnienie pierwsze o św. Kunegundzie" (Leszno, 1862) i „Uwagi nad życiem bł. Kunegundy" (Kraków, 1892); A. Popławskiego „Św. Kunegunda i siostry jej" (Kraków, 1881); J. Długosza „Vita b. Kunegundis" (w „Opera omnia"—Cracoviae 1887); Cz. Bogdalskiego „Błogosł. Kinga, jej żywot i dzieła" (Kraków, 1892); St. Pallana „Św. Kunegunda" (Tarnów, 1892); St. Rosota „Św. Kinga, jej klasztor i Sącz Stary" (Nowy Sącz, 1892); Marji Sandoz „Bł. Kinga" (Stary Sącz, 1892).

Kunene, rzeka w zachodniej części południowej Afryki, bierze początek w portugalskiej prowincji Angoli na wyżynie Bihé pod 12°30' szerok. płd., płynie w kierunku południowym, przyjmując wiele dopływów i wpada pod 17°18' szerok. płd. do oceanu Atlantyckiego; długość jej wynosi 1,200 klm.

Kunersdorf, wieś w obwodzie pruskiej regencji frankfurckiej, w pobliżu Frankfurtu nad Odrą, pamiętna bitwą, stoczoną tutaj 12 sierpnia 1759 r., w której Prusacy, pod dowództwem króla Fryderyka II, byli pobici przez wojska rosyjskie i austrjackie, dowodzone przez Sołtykowa i Loudona.

Kungur, miasto pow. gub. Permskiej nad rz. Sylwą, liczy 14,324 miesz. (1897).—*Kungurski powiat*, ma na przestrzeni 9,993 w. kw. 138,783 miesz.; powierzchnia górzysta, przerznięta odnogami gór Uralskich, grunt gliniasto-piaszczysty; lasów dostatek. Mieszkańcy zajmują się uprawą roli, hodowlą bydła, myśliwstwem oraz górnictwem.

Kunhegyes (wym. he-djesz), miasto w komitacie węgierskim Jász-Nagy-Kun-Szolnok, liczy 8,500 miesz.

Kunicki Leon, powieściopisarz, * 1828 w Siedliszczach na Podlasiu, † 1873 w Warszawie. Ukończywszy kurs nauk gimnazjalnych w Warszawie, urzędował czas jakiś w Banku Polskim, a następnie osiadł na roli we wsi rodzinnej. Wystąpiwszy na niwę literacką, zaczął od formy powieściowej. Nie posiadając jednak ani dominujących zdolności twórczych, ani też odpowiedniego przygotowania naukowego, nie stworzył w tym kierunku nic znakomitego. Dobił się jednak pewnego uznania jako szkicownik. Z powodzeniem przedstawiał typy swej okolicy i obrazki z życia różnych warstw ludności wioskowej, zalecające się wiernością rysów i wybitną charakterystyką, a świadczące także o darze spostrzegawczym autora. Z prac jego w tym rodzaju wymieniamy: „Krajowe obrazki i sarysy" (Warszawa, 1851); „Nadbużne obrazy i powieści" (3 t.); „Iwanko," „Obrazki z mojego sąsiedztwa," „Djak" i t. d. W warszawskich czasopismach ilustrowanych pomieszczał dość udatne *typy charakterystyczne* własnego ołówka.—Życiorys w *Tygodn. ilustr.* (№ 265, r. 1873).

Kunicz, *Cunich*, Rajmund, sławny poeta łaciński zeszłego wieku, * 1719 w Dubrowniku, † r. 1794 w Rzymie; wstąpił do zakonu Jezuitów, nauki odbył w Rzymie, następnie nauczał w Fermie, Castella i Florencji, a ostatnio od 1749 był w Rzymie profesorem retoryki. Napisał wiele łacińskich *elegji* i *epigramatów*, częścią oryginalnych, częścią przełożonych z greckiego, wydanych wielokrotnie w Rzymie, Weronie i t. d.; dalej przełożył „Sielanki" Teokryta, oraz wybór z *epigramatów* greckich (wyd. w Rzymie i w Wenecji). Najwięcej jednak wsławił się mistrzowskim przekładem „Iljady" (wyd. w Rzymie i w Wenecji), który znawcy pod względem formy stawiają na równi z utworami Wirgiljusza.

Kuniewski, herb: W polu barwy niewiadomej, znak widoczny na obecznym rysunku.

Kuniewski.

Kunigk Jan Jerzy, kanonik i oficjał we Frauenburgu, administrator biskupstwa warmińskiego, żyjący w końcu XVII i na początku XVIII w., ogłosił drukiem: „Jus Culmense, correctum una cum processu juris pro dioecesi Varmiensi" (Brunsberga, 1711).

Kunik Aryst, historyk, numizmatyk i bibljograf rosyjski, * 1814, † 1899 r., po ukończeniu studjów w uniwersytecie berlińskim, 1844 mianowany adjunktem historji w akademji nauk w Petersburgu; od 1849 redaktor komisji archeologicznej, 1857 akademik, został 1858 bibljotekarzem akademji nauk i kustoszem gabinetu numizmatycznego w Ermitażu. Wydał między innemi cenną pracę „Die Berufung der schwedischen Rodsen durch die Finnen und Slaven" (2 t., 1844–45); „O russko-wizantijskich monetach" (1860); „Sbornik materjałow dla istorii akademii" (1 t., 1865) i in.

Kuniów, miasteczko na Wołyniu, w pow. Ostrogskim, o 2 mile od Ostroga; było niegdyś własnością pułkownika Jabłonowskiego.

Kunkel (Kunckel) Jan, chemik, * około 1630 w Hütten pod Rendsburgiem, † 1703, był farmaceutą, następnie nadzorcą laboratorjum elektora w Dreźnie, 1688 r. powołany został przez Karola XI do Sztokholmu, gdzie został radcą górniczym. Niezależnie od Branda odkrył fosfor i zaczął wyrabiać szkło rubinowe. Ogłosił: „Offentliche Zuschrift von dem Phosphor mirabili" (1678); „Ars vitraria experimentalis" (1679); „Collegium physico-chemico experimentale" (wyd. 1716).

Kunowski v. *Nałęcz*, odm., herb: Na tarczy złotem obramowanej w polu czerwon.—chustka srebrna w pierścień związana, z końcami opatrzonemi we frendzle. U szczytu ręka zbrojna z mieczem. Labry czerwono-srebrne.

Kunowski.

Kunowskie jezioro, leży w królestwie Polskiem, gub. Lubelskiej, pow. Lubartowskim, na gruntach dóbr Lubartowa; zajmuje 120 morg. przestrzeni.

Kunów, osada w gub. Radomskiej, pow. Opatowskim, położona nad rzeczką Kamienną i strumieniem Ciołek; liczy 1,200 miesz., którzy od wieków trudnią się kamieniarstwem; materjału dostarczają istniejące tu łomy białego piaskowca średnio-ziarnistego.

Kunst Piotr, numizmatyk, był naczelnikiem urzędu probierczego w Krakowie, † 1895 w Gorycji. Zajmował się numizmatyką i pozostawił piękny zbiór monet i medali polskich i obcych. Zasłużył się dokładnem oznaczeniem prób monet polskich; wyniki tych badań znajdują się w dziele Piekosińskiego „O monecie i stopie menniczej w Polsce XIV i XV," w „Zapiskach numizmatycznych," oraz w „Kurhanie ryżanowskim" G. Ossowskiego.

Kunst, po niem. sztuka. *Kunstakademie* po niem. akademja sztuk pięknych. *Kunstausstellung*—wystawa obrazów, rzeźb. *Kunstgeschichte*—historja sztuki. *Kunstgewerbe*—sztuka stosowana do rzemiosł *Kkunstverein*—towarzystwo zachęty, popierania sztuki. *Kunsthändler* — handlujący dziełami sztuki.

Kunth Karol Zygmunt, botanik niemiecki, * 1788 w Lipsku, † 1850. Będąc w młodości urzędnikiem w zarządzie handlu morskiego w Berlinie, zyskał względy Humboldta przez zamiłowanie nauk przyrodniczych, przy jego pomocy otrzymał wstęp na wykłady uniwersyteckie i poświęcił się botanice. Pierwszym owocem jego prac była „Flora berolinensis" (1813, 2 wyd.,

1838). Po śmierci Wildenowa otrzymał polecenie dalszego porządkowania roślin, zebranych przez Humboldta i Bonplanda. Przeniósłszy się następnie do Paryża, ogłosił tam „Nova genera plantarum" (7 t., 1815—38), monografje czułków i traw i inne prace. Założył nadto tam zielnik, zawierający 30,000 gatunków. W r. 1819 wrócił do Berlina, gdzie został profesorem botaniki i jeszcze ogłosił: „Enumeratio plantarum omnium hucusque cognitarum" (5 t., 1833—50).

Kuntz Karol, * 1770 w Manheimie, dyrektor galerji w Karlsruhe, † tamże 1830 r., znakomity malarz zwierząt i pejzażów, którego prace odznaczają się wzorowym rysunkiem i pięknością kolorytu. Jego synowie: Rudolf **Kuntz**, * 1798, † 1848 i Ludwik **Kuntz**, * 1810, znani są także jako malarze w rodzaju ich ojca.

Kuntze Jan Emil, prawnik saski, * 1824 r. kształcił się w uniwersytecie lipskim, 1856 został profesorem prawa tamże. Napisał: „Deutsches Wechselrecht" (1862); „Institutionen und Geschichte des römischen Rechts" (2 wyd., 1879—8, t. 2); „Prolegomena zur Geschichte Roms" (1882); „Römische Bilder aus alter und neuer Zeit" (1883) i in.

Kuntze Otto, botanik, * 1843 w Lipsku, pracował pierwotnie w handlu materjałów aptecznych, zajął się wszakże przytem gorliwie botaniką i w r. 1874—76 odbył podróż dokoła ziemi. Usunął wiele błędnych pojęć o morzu sargasowem, przeprowadził studja nad drzewem chinowem, nad tygrysem syngapurskim i in. W 1876—78 studjował botanikę w Lipsku i Berlinie, habilitował się jako docent we Freiburgu, a następnie odbywał jeszcze liczne podróże, dwa razy 1891—92 przeszedł Amerykę płd., a 1894 Afrykę płd., w 1895 osiadł w San-Remo, gdzie posiada nader bogaty zbiór rycin botanicznych. W 1884—90 opracował zielniki sprowadzone z pierwszej swej podróży i rezultaty ogłosił w dziele „Revisio generum plantarum" (3 t., 1891—98), w którem przeprowadził nową nomenklaturę botaniczną, przyjętą przez kongres paryski w r. 1867, a uzupełnienie tej nomenklatury podał w dziele „Codex nomenclaturae botanicae emendatus." Oprócz tego ogłosił: „Taschenflora von Leipzig" (1867); „Schutzmittel der Pflanzen gegen Tiere und Wetterungunst und die Frage von salzfreiem Urmeer" (1877); „Geogenätische Beiträge" (1895) i in., prócz sprawozdań ze swych podróży.

Kuny, w dawnej Rusi nazwa pieniędzy. Pierwotnie bowiem płacono skórami kuniemi, a nazwa ta przeszła później na pieniądze skórzane i metalowe. Liczyło się na grzywnę srebra 20 kun, na kunę zaś 20 wiewiórek.

Kunze Maks, leśnik, * 1838 r. w Eibenstock w saskich górach Kruszcowych, kształcił się w Tharant, w Giessen i Lipsku, sprawował różne urzędy leśne, 1870 został profesorem akademji leśniczej w Tharant. Ogłosił: „Lehrbuch der Holzmesskunst" (1873); „Anleitung zur Aufnahme des Holzgehalts der Waldbestände" (1886, 2 wyd., 1891). Szczególnie ważne są badania nad jodłą, sosną i bukiem, które wykazały możność korzystniejszego ich zużytkowywania.

Kunzen Fryderyk Ludwik Emil, * 1761 r. w Lubece, † 1817 r., kapelmistrz w Kopenhadze. Oprócz opery „Holger Danske" i „Vinhosten," skomponował kilka oper duńskich, kantat i oratorjów.

Kuopio, miasto stołeczne gub. Kuopioskiej w Finlandji, nad jeziorem Kallavesi, rezydencja biskupa i konsystorza, liceum, szkoła żeńska, 9,566 miesz. (1895).—*Kuopioski powiat*, ma na przestrzeni 4,811 klm. kw. 64,966 miesz. (1895); powierzchnia pokryta w większej części wodami, ku północy górzysta; grunt nieurodzajny.—*Kuopioska gubernja*, we wschodniej części Finlandji, ma na 42,730 klm. kw. przestrzeni 300,291 m. (1895). Powierzchnia przerznięta górami Maanselkie i pokryta wodami (około 25% całej przestrzeni); pod gruntami ornemi znajduje się zaledwo 6%, reszta przypada na lasy i góry. Klimat surowy, zima długa (około 6—7 miesięcy) i ostra, lato krótkie i gorące; bystry przechód od jednej do drugiej pory roku. Mieszkańcy obok rolnictwa (sieją głównie żyto, jęczmień i owies) zajmują się hodowlą bydła, przeważnie owiec, myśliwstwem, rybołówstwem, przemysłem leśnym, oraz dobywaniem żelaza. Pod względem administracyjnym dzieli się gubernja na 6 powiatów: Kuopioski, Idensalmijski, Ilomancki, Libelicki, Pieliserwijski i Rautalampijski.

Kupało, *Kupala*, *Kupajło* na Rusi, święto ludowe, obchodzone w wilję św. Jana Chrzciciela. Jest to święto słońca, wspólne pod różnemi nazwami nietylko narodom słowiańskim, lecz i wielu innym. Istotnemi obrzędami święta tego są: zbieranie ziół (paproci, bylicy), kąpanie się, zapalanie stosów i przeskakiwanie przez nie. W krajach polskich odpowiada tej uroczystości sobótka. W czasopiśmie *Wisła* zgromadzono bardzo wiele materjału do różnych obchodów i zwyczajów sobótkowych. Por. Máchal „Nákres slovanského bájesloví" (Praga, 1891, str. 200—202).

Kupang, miasto, ob. Timor.

Kupecky Jan, znakomity malarz czeski, * 1367 r. w Pezinku w Węgrzech, kształcił się w Wiedniu, a następnie w Wenecji i Rzymie. Wykonał tu wiele prac dla królewicza polskiego Aleksandra Sobieskiego, nie zaniedbując przytem pilnie studjować starych malarzów włoskich, a zwłaszcza Correggia, Guido Reni'ego i Tycjana. Przebywszy 22 lat we Włoszech, udał się na wezwanie ks. Adama z Lichtensztejnu do Wiednia i tu zyskał przyjaźń cesarza Józefa I i Karola VI. Pod koniec życia, nie czując się bezpiecznym z powodu wyznania (był bratem czeskim), przeniósł się do Norymbergi i tam † 1740 r. Naj-

wyżej stanął jako malarz portretów, których wykonał wielką liczbę i które obok wierności, odznaczają się wybornym kolorytem.

Kupelacja, postępowanie mające na celu oddzielenie srebra i złota od przymieszanych do nich metali nieszlachetnych; używa się głównie w probierstwie i polega na dodaniu ołowiu do badanego aljażu, z którym się topiąc, utlenia się na powietrzu i razem z powstałemi tlenkami innych metali przymieszanych wsiąka w dziurkowate ściany naczynia (kupeli), w którem topienie się odbywa.

Kupelwieser Leopold, malarz historyczny, * 1796 w Piesting w Niższej Austrji, † 1862 r. w Wiedniu; był od 1836 r. profesorem malarstwa historycznego w Akademji sztuk pięknych w Wiedniu, pracował w kierunku nowej szkoły niemieckiej, a mianowicie szkoły Overbeck'a. Jego obrazy przedstawiają po większej części tylko przedmioty biblijne i legendowe. Najcelniejsze z nich: „Wniebowzięcie Marji,“ „Narodzenie N. M. P.,“ „Mojżesz modlący się o zwycięstwo nad Amalekitami.“

Kupelwieser Franciszek, hutnik, * 1830 r. w Wiedniu, studjował w instytucie politechnicznym tamże, oraz w szkole górniczej w Leoben, następnie pracował przy piecach wielkich i giserni w Kemlicha, 1866 został profesorem szkoły górniczej w Leoben, a po zreorganizowaniu jej na akademję, pierwszym jej rektorem 1875—77. Oprócz licznych artykułów w czasopismach, wydał: „Studien über Bessemerprozess“ (1870); „Die Kohlenreviere von Ostrau, Rossitz und Fünfkirchen“ (1870); „Beiträge zum Studium des Hohofenprocesses“ (1873) i in.

Kuper, część tylna kręgosłupa u ssących i ptaków.

Kupffer Adolf Teodor, fizyk i meteorolog, * 1799 w Mitawie, † 1865 r.; był 1824—28 profesorem fizyki i chemji w Kazaniu, 1843 został dyrektorem centralnego obserwatorjum fizycznego w Petersburgu i na tem stanowisku rozwinął znaczną działalność. Urządził strażnice ostrzegawcze wzdłuż wybrzeży państwa Rosyjskiego. Poszukiwania jego nad areometrją spowodowały wprowadzenie do Rosji nowego alkoholometru; tyczące się tego prace ogłosił p. t.: „Handbuch der Alkoholometrie“ (Berlin, 1865). Wiele jego rozpraw ściągających się do meteorologji i magnetyzmu ziemskiego, mieści się w różnych czasopismach.

Kupiańsk, miasto powiatowe gub. Charkowskiej, nad rzeką Kupianką, dopływem Oskoła; ma 7,797 miesz. (1897).—*Kupiański powiat* ma na przestrzeni 6,070 w. kw. 238,183 m. (1897); powierzchnia po większej części równina, zwilżona rzekami Oskołą, Krasną, Żerebcem i in.; grunt urodzajny. Główne zajęcie mieszkańców hodowla bydła i rolnictwo.

Kupido, *Kupidyn*, ob. Eros.

Kupiskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Wileńskim, pow Wiłkomierskim. Składało się z miasta Kupiszki z obszernemi dobrami, przyległemi rzeki Ławeny, na pograniczu Żmujdzi. W wieku XVIII posiadali je Tyzenhauzowie, a w r. 1771 Czartoryski, kanclerz w w. ks. Lit., opłacając z niego kwarty złp. 7,090, a hyberny złp. 3,084. Na sejmie warszawskim z r. 1773—1775 stany Rzeczypospolitej wyznaczyły oddzielną komisję z trzech urzędników dla ostatecznego oznaczenia granic tego starostwa; uchwałą zaś sejmową z r. 1780 zabezpieczono Eleonorze księżnie Czartoryskiej, kanclerzynie litewskiej, dożywocie z dochodów starostwa Kupiskiego i Pieniańskiego tak za życia Adama księcia Czartoryskiego i małżonki jego Elżbiety z Flemingów, jak i w przypadku przeżycia onych.

Kupkówka, toż co psia trawa, ob. Dactylis.

Kuplet, piosenka treści wesołej, często satyrycznej, w której każda zwrotka kończy się jednakowym przyśpiewem (refrain).

Kupno, obrót handlowy, w którym jedna strona drugiej oddaje przedmiot za opłatą umówionej ceny; **K.** jest właściwie ta część takiego obrotu (tranzakcji), która dotycze nabycia, wzięcia na własność przedmiotu za opłatą w pieniędzach jego wartości. **K.** tem się różni od zamiany, że zapłata następuje nie innym przedmiotem, lecz pieniędzmi. Przedmiotem **K.** mogą być nie tylko rzeczy materjalne, lecz również usługi, jak np. praca ludzka, oraz prawa. **K.** może się także odbywać na kredyt, a wówczas nabywca, zamiast pieniędzy w gotowiźnie, daje przyrzeczenie zapłaty, najczęściej stwierdzone stosownem zobowiązaniem. Nadto można także kupować przedmioty, które sprzedawca dopiero w późniejszym czasie obowiązany jest dostarczyć. Jest to tak zwane **K.** na dostawę, lub na termin, stanowiące specyficzną formę obrotów giełdowych. Przepisy obowiązującego u nas prawa o kupujących zawierają się w księdze III, tytule VI, dziale 5-tym kodeksu Napoleona.

Kupon (z franc.), odcinek, tworzący asygnację na wypłatę w określonym terminie procentu, jaki przypada posiadaczowi papieru publicznego, listu zastawnego, akcji, obligacji i t. p. za kapitał, pomieszczony w tych walorach. **K**-y w pewnej większej liczbie w formie arkusza, złożonego z odcinków, dołączają się do talonu stosownego papieru publicznego, akcji i t. p., i tworzą tym sposobem z góry przygotowane kwity na odebrać się mający w odpowiednich terminach procent. Gdy arkusz po upływie pewnego czasu wyczerpuje się, instytucja, wypuszczająca owe papiery wartościowe, odnawia arkusz kuponowy. Kasa instytucji przy wypłacie procentu kupon zatrzymuje. Prawa swobodnego obiegu zamiast pieniędzy **K.** nie posiada, choć w stosunkach handlowych obiega na równi z innemi znakami warto-

ściowemi. Kupony od niektórych papierów podlegają podatkowi procentowemu, i dlatego przy wypłacie należności stosowny procent potrąca się.

Kupromangan, ob. Manganowe stopy.

Kuproplumbit, *błyszcz miedzi* i *ołowiu*, minerał z rzędu siarków, krystalizuje w szeregu foremnym, jest szary, twardość 2,5, c. wł. 6,4; jest to siarek miedzi i ołowiu, znajduje się w Chili.

Kur lub *Kura*, u starożytnych *Cyrus*, rzeka w kraju Zakaukaskim, wypływa ze stoków *Kizik-Dagh* w obwodzie Karskim i ubiegłszy 1,300 klm., wpada pomiędzy Baku a Lenkoraniem wielu ujściami do morza Kaspijskiego. Z prawej strony przyjmuje rzekę Araks, wypływającą z Armenji, długą przeszło 750 klm., z lewej Aragirę, Liachwę, Jorę i Ałazan. Obszar dorzecza **K.** obejmuje 155,000 klm. kw.

Kur *(Gallus)*, rodzaj ptaków grzebiących, mający za cechy: dziób mierny, ale silny, sklepisty; na głowie grzebień czerwony, mięsisty, lub czub pierzasty, pod żuchwą płatki mięsiste; nogi mierne, silne, u samca ostrogą szponiastą uzbrojone; skrzydła mierne, zaokrąglone, o lotkach stopniowanych, ogon mierny, zadarty, o 14 sterówkach daszkowato ułożonych; pokrywy ogonowe długie,

Fig. 1. Kogut Sonnerata.

wązkie, łukowate. **K.** *domowy (G. domesticus)*, którego samiec zowie się *kogutem*, samica *kurą*, jest najbardziej rozpowszechnionym ptakiem domowym. Przedstawia niesłychane mnóstwo odmian, różniących się nietylko barwą, lecz kształtem i wielkością. Nie można na pewno podać, od jakiego gatunku pierwotnego kura domowa pochodzi. Powszechnie wyprowadzano ją dawniej

Fig. 2. Kogut vankiba.

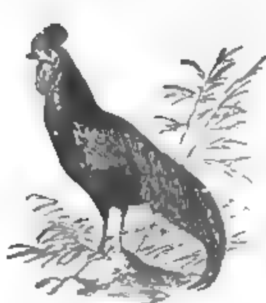

Fig. 3. Gallus varius.

z gatunku płd.-indyjskiego, *G. Sonnerati* (fig. 1), obecnie z gatunku *G. bankiva* (fig. 2), który jest rozprzestrzeniony w całych Indjach, od Himalajów aż do Jawy. Zapewne jednak różne odmiany pochodzić mogą od różnych gatunków dzikich, których kilka znamy, oprócz powyższych, jak *G. varius* (fig. 3), *G. aëneus*, *G. Stanleyi*, wszystkie w Indjach. **K.** dzikie żyją, jak domowe, rodzinami, które składają się z jednego koguta i do 20 kur; koguty tych wszystkich gatunków mają

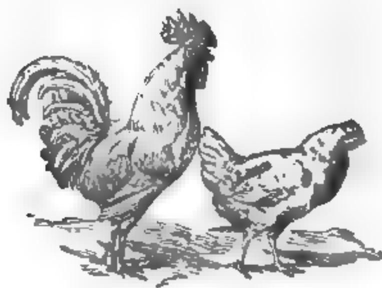

Fig. 4. Kogut domowy i jego kura.

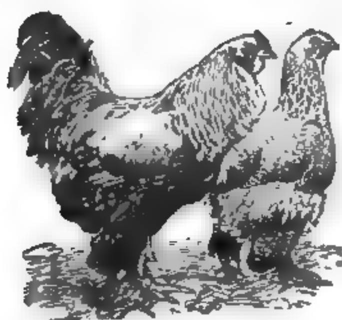
być bardzo pochopne do bijatyki. Liczba odmian kur domowych mnoży się przez krzyżowanie. Ustalonych jest około 40 odmian; najpospolitszą jest rasa zwykła, domowa (fig. 4); do ras wielkich należą odmiany *kochinchińska* (fig. 5) i *bramaputra* (fig. 6), barwy srebrzysto-szarej, z mocnym połyskiem. Do **K.** *czubatych*, mających czuby w miejsce grzebienia, należą odmiany: *polska*, *hamburska*, *houdan* (fig. 7). Hodowla **K.**

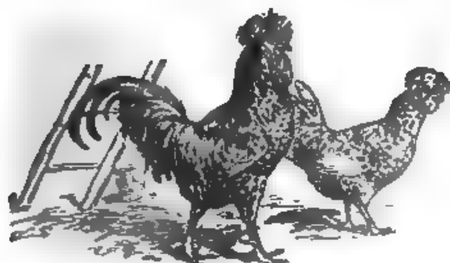
Fig. 5. Rasa kochinchińska.

rozpowszechniona jest obecnie na całej ziemi. Przy dobrym pokarmie **K.** znoszą jaja przez cały rok, z wyjątkiem grudnia i stycznia, dobra kura znieść ich może rocznie 100—150; po 6 roku życia ustaje ich płodność, żyją zaś około 10 lat. Kura pielęgnuje starannie swe młode, które do wzrostu potrzebują około roku. Kogut zapładniać może około 15 samic i żyje dłużej. Jest to ptak zuchwały, czujny, a walki kogutów, znane już w Grecji, dziś są lubione jeszcze w wielu krajach, zwłaszcza w Anglji, gdzie do tego celu wy-

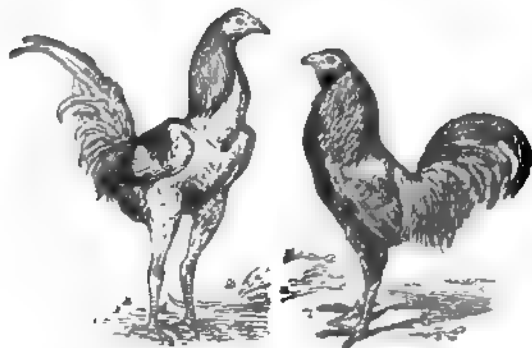
hodowane oddzielne rasy, jak rasa angielska (fig. 8), rasa angielska karłowata, rasa północna (fig. 9). Pożywienie ich może być bardzo rozmaite, lecz muszą być dobrze karmione dla płodności. Znane są różne choroby kur; do nieprzyjaciół ich

Fig. 6. Rasa bramaputra.

należą ptaki drapieżne, lis, kuna, kot, szczur i in. Pasożytami ich są właściwe wszy, które je często niszczą, i kilka gatunków tasiemców. Wytrzebione koguty zowią się *kapłonami*, wytrzebione

Fig. 7. Rasa houdan.

kury *pulardami*; stają się wtedy daleko tłuściejszemi. **K.** hodują się dla mięsa i jaj; używa się też ich pierza, piór z ogonów na pióropusze, gnoju na nawóz.—W mitologji zajmował **K.** właściwe stanowisko jako wzór czujności, był poświęcony Marsowi, Eskulapowi i innym bogom. W Rzymie **K.** święte były pielęgnowane przez augurów. U Słowian pianie koguta miało odpędzać djabła. Litwini dla przebłagania bogów zabijali koguta. Zresztą i w życiu domowem ludu naszego **K.** znaczną odgrywa rolę. **K.** na wieżach kościelnych jest symbolem czujności i zwiastunem stanu pogody. Por. Baldamus „Hodowla drobiu" (1885); Temminck „Histoire naturelle des Gallinacées" (1815); Wegener „Hühnerbuch" (1861); Liebeskind „Der Hühnerhof" (8 wyd. 1895); Wright „Practical poultrykeeper" (20 wyd. 1885).

Fig. 8. Kogut bojowniczy angielski. Fig. 9. Kogut bojowniczy północny.

Kurakin, ród książęcy rosyjski, wywodzący swój początek od Gedymina, w. ks. litewskiego, zwany dawniej *Bułhakowymi*, od Jana Wasilewicza *Bułhaka*, potomka Gedymina, a ojca 4 synów, z których *Kuraka* jest protoplastą rodu **K.**

Kuranda Ignacy, publicysta i polityk austrjacki, * 1811 w Pradze, † 1884. Ukończywszy stadja filozoficzne w Wiedniu, poświęcił się zawodowi literackiemu. Pisywał artykuły polityczne i naukowe do różnych dzienników, a 1837 ogłosił dramat „Die letzte Weisse Rose", który w Wiedniu był zakazany, ale miał powodzenie na wielu scenach niemieckich. Przeniósłszy się za granicę, założył w Brukseli 1841 czasopismo niemieckie *Grenzboten*, które przeniósł następnie do Lipska i uczynił z niego organ pośredniczący między Austrją a Niemcami. Po wypadkach marcowych 1848 r. wrócił do Wiednia, czynny brał udział w ówczesnych politycznych sprawach niemieckich; dziennik swój odstąpił G. Freytagowi i Jul. Schmitowi, a następnie założył nowy *Ost-Deutsche-Post*, w którym występował nieprzyjaźnie przeciw narodowościom słowiańskim, broniąc interesów niemieckich. Zaniechał jednak dalszego wydawnictwa po wystąpieniu Austrji ze związku niemieckiego. Od 1861 jest ciągle niemal wybierany do rady państwa. Z pism **K.** najgłówniejsze „Belgien seit seiner Revolution" (Lipsk, 1846).

Kurant, moneta obiegowa, pełnowartościowa, mająca wartość, ściśle zastosowaną do stopy menniczej krajowej, a więc moneta lepsza od bilonu, który jest tylko narzędziem drobnych wypłat zdawkowych.

Kurara (*urari*, *wurari*), trucizna, używana przez krajowców Ameryki płd. dla zatrucia strzał, otrzymywana z różnych gatunków kulczyby (Strychnos), oraz innych roślin z rodziny toinowatych, przybywa do Europy w małych tykwach lub garnkach, jest czarno-brunatna, krucha, właściwej aromatycznej woni; zawiera truciznę żywiczną *kurynę*, oraz alkaliczną *kurarynę*. Przez żołądek działa **K.** słabo, nader silnie natomiast, gdy dostaje się do rany; sprowadza paraliż wszystkich mięśni dowolnych (wraz z oddechowemi) i z tego powodu bardzo jest pożyteczną

łeczna przy doświadczeniach fizjologicznych z żywemi zwierzętami, zwłaszcza przy wiwisekcjach. Zastosowanie ma w medycynie, przy rozległych kurczach i przy tężcu.

Kuratela (z łac.), czuwanie opiekuńcze nad osobą, niezdolną do działań prawomocnych. Osoba, wykonywająca kuratelę, zowie się kuratorem (ob.).

Kurator (łac. *curator*), w znaczeniu społecznem jest to zwierzchni opiekun pewnej instytucji ogólnej użyteczności, np. kurator szpitala, szkoły, instytutu. W administracji nazwę tę niejednokrotnie piastują zwierzchnicy urzędowi pewnych dykasterji, np. kurator okręgu naukowego, kurator szkół. W prawie cywilnem, obowiązującem u nas, nazwę **K.** nosi doradca, wyznaczony dla nieletniego usamowolnionego do czuwania nad zarządem jego majątku; czuwanie to wyraża się w asystowaniu usamowolnionemu przy czynnościach prawnych. **K.** przeto dopełnia indywidualność usamowolnionego, współdziałając tam, gdzie ten ostatni nie ma zupełnej zdolności prawnej. Oprócz tego specjalną nazwę **K.** *z powodu ciąży* (curator ventris) nosi osoba, mianowana przez radę familijną w wypadku, gdy podczas śmierci męża, żona jest brzemienną, do czuwania nad zarządem i utrzymaniem w całości spadku, jakiby na oczekiwane dziecko przypadał (z urodzeniem dziecka **K.** staje się opiekunem przydanym). W dawnem prawie polskiem **K.** opiekował się szalonymi (mente capti) i marnotrawnymi; stąd poszedł wyraz *Kuratorja* czyli opieka nad osobami bezwłasnowolnemi; kuratorję nad szlachtą ustanawiał król, a to stosownie do konstytucji z 1638 roku. Wreszcie nazwę **K.** *upadłości* nosi wyznaczony przez sąd zarządca masy upadłości w ciągu pierwszych 15 dni od ogłoszenia upadłości.

Kurbasy, nazwa ludowa niektórych odmian tykwy i bani, czyli dyni.

Kurbscy, ród książęcy rosyjski, pochodzący od Teodora Rościsławicza, ks. smoleńskiego i jarosławskiego, żyjącego w XIII w., potomka Włodzimierza Monomacha. Wnuk jego Wasili Groźny panował na Jarosławiu w XIV w.; od niego pochodzą między innymi i ks. **K.**, wspominani w historji od połowy XV w. Z rodu tego wsławił się najwięcej **Kurbski** Andrzej Michałowicz, ks., bojar i wojewoda cara Iwana Groźnego, * około 1528 r. Wcześnie wstąpiwszy do wojska, odznaczył się jako stolnik w wyprawie kazańskiej, wskutek czego mianowany został wojewodą w Prońsku; r. 1552 rozbił w okolicach Tuły Tatarów krymskich, i jakkolwiek ciężko ranny, wziął udział t. r. jeszcze w wyprawie na Kazań; dowodząc prawem skrzydłem, zaszczytnie odznaczył się zarówno podczas wzięcia miasta, jak i podczas ścigania Tatarów. Zyskawszy odtąd względy... życzliwość Iwana Groźnego, został bojarem po [stłu]mieniu powstania pomiędzy mieszkańcami chaństwa kazańskiego. Podczas wojny w Liwonji szczęśliwie dowodził **K.** wojskiem ruskiem, aż skutkiem klęski, poniesionej w bitwie z Polakami pod zamkiem Newlem, obawiając się gniewu carskiego, przeniósł się r. 1563 do Polski i oddał się pod opiekę króla Zygmunta Augusta, od którego łaskawie przyjęty, walczył w szeregach polsko-litewskich przeciwko swej ojczyźnie, zwłaszcza pod Połockiem i Wielkiemi Łukami (1564—65); za zasługi swe otrzymał starostwo kowelskie na Wołyniu i starostwo krewskie w województwie Wileńskiem, powiększone później włościami Upicką i Smedyńską. Spokrewniwszy się przez małżeństwo z księżną Holszańską z wielu najznakomitszemi domami litewskiemi, z powodu licznych zatargów familijnych i majątkowych, prowadził żywot pełen goryczy i niepokojów, śród których † 1587 czy 1588. **K.** był to człowiek wielce uczony na swój czas; przekładał Cycerona i niektóre pisma Ojców kościoła; opisał dalej wzięcie Kazania, wojnę liwońską; ciekawą jest jego korespondencja z carem Iwanem Groźnym (4 listy księcia i 2 Iwana). Najważniejszem dziełem **K.** jest: „Istorija kniazia welikago moskowskago dieł i t. d.", obejmująca opis życia Iwana IV, począwszy od jego lat dziecinnych aż do r. 1528. Pisma **K.** wydane zostały po raz pierwszy przez M. Ustriałowa, p. t. „Skazanija kniazia K." (Petersburg, 1833, 2 wyd. 1842). Por. „Żiźń kn. K. w Litwie i na Wołyni" (2 t., Kijów, 1849); Gorskiego „Żiźń i istoriczeskoje znaczenie kn. K." (Kazań, 1858).—Syn **K.**, ks. *Dymitr*, przyjął wyznanie katolickie; na synach jego Andrzeju i Janie wygasł ród **K.** na Litwie, a wkrótce także i na Rusi.

Kurcjusz (Curtius) Marcus, młodzieniec rzymski, który, według dawnego podania, poniósł śmierć bohaterską dla dobra swej ojczyzny, w sposób następujący. W r. 362 przed Chr. otworzyła się głęboka przepaść na forum rzymskiem. Zdaniem kapłanów, krajowi groziło, gdyby ta przepaść się nie zamknęła, wielkie niebezpieczeństwo, którego możnaby uniknąć, gdyby Rzym pogrążył w niej to, co mógł mieć najlepszego. **K.**, tłómacząc owo zdanie kapłanów, uważał zbroję i odwagę za rzecz najlepszą i okryty zbroją razem z rumakiem swoim rzucił się w otchłań, która się natychmiast zamknęła.

Kurcjusz Rufus Quintus, dziejopis rzymski, żył według jednych za panowania Augusta, według drugich w II w. po Chr. gdy tymczasem inni jeszcze przenoszą życie jego do epoki Konstantyna lub Teodozjusza. Znane jest pod jego imieniem dzieło: „De rebus gestis Alexandri Magni", obejmujące historję Aleksandra W. Wartość historyczna tej pracy bardzo wątpliwa; osnową swoją bowiem podobniejsza do jakiegoś romansu, niż do rzeczywistych dziejów Aleksandra. Język jego wogóle czysty i szlachetny, styl piękny, niekiedy wszelako przesadny i de-

klamatorski. W wiekach średnich dzieło to było niezmiernie poczytne. Najlepsze ed. sporządzili: Mützell (2 t., Berlin, 1841) i Zumpt (Brunświk, 2 ed., 1864). Na język polski tłómaczył K. ks. Wargocki (Kraków, 1618), a oddzielne mowy ks. Wulfers (Warszawa, 1780).

Kurcjuszowa Józefa z *Możdżeńskich*, artystka teatrów warszawskich, * 1811 w Krakowie. Od r. 1839 występowała na scenie warszawskiej, naprzód pod imieniem Estelli, a po wyjściu za mąż pod właściwem nazwiskiem. Odznaczała się głównie w rolach charakterystycznych komedji Fredry i Korzeniowskiego; publiczność słusznie przyklaskiwała jej niepospolitemu talentowi.

Kurcz *(Spasmus)*, chorobowy stan mięśni, w którym bez udziału woli znajdują się w stanie stałego ściągnięcia. Przyczynę K. stanowią albo chorobowe podrażnienia odpowiednich nerwów, jak ucisk, albo podrażnienia ośrodków, t. j. mózgu i rdzenia, lub wreszcie odruchowe (ob. Odruchy) sprawy chorobowe w innych miejscach. Stąd znaczenie patologiczne K. jest bardzo rozmaite. K. wywoływać mogą czynniki mechaniczne, jak zwyrodnienia w mózgu i rdzeniu, krwotoki mózgowe i rdzeniowe, zapalenie mózgu i rdzenia, oraz chemiczne, jak toksyny bakteryjne, lub produkty przemiany wstecznej w samym organizmie powstałe. K. odruchowe także zależeć mogą od podrażnień mechanicznych lub chemicznych, do których należą kurcze żołądka, wskutek podrażnienia jego błony śluzowej, przez nadmiernie kwaśny sok żołądkowy powstające, kurcze pęcherza moczowego przy podrażnieniu jego błony śluzowej i t. p. Często wpływy psychiczne, jak smutek, strach, gniew, mogą wywołać K. odruchowe; przepracowanie pewnych grup mięśniowych sprowadza na tej samej drodze K., jak K. palców po długiem pisaniu. Ponieważ K. nie stanowią samodzielnej choroby, tylko pewien objaw chorobowy, leczenie zmierzać powinno do usunięcia zasadniczej ich przyczyny, dlatego też używane są tu środki łagodzące, odciągające, lub wreszcie przeciwskurczowe *(antispasmodica)*. Stosownie do zajętego mięśnia, K. objawia się rozmaicie, w kończynach objawia się nieruchomością i skrzywieniem, na twarzy najdziwaczniejszą mimiką, w mięśniach strun głosowych silną dusznością, w mięśniach żołądka wymiotami. Często skurczeniu mięśni towarzyszy ból silny, jak np. przy kurczu żołądka lub pęcherza moczowego.

Kurczliwość, własność ciał przeciwna rozszerzalności, zmniejszenie objętości za oziębieniem. K. włókien mięsnych, ob. Mięśnie.

Kurczola, wyspa na morzu Adrjatyckiem, ob. Curzola.

Kurczyński Stanisław, malarz, * 1780 w Warszawie, † 1822. Wszedłszy do wojska polskiego, był 1808 porucznikiem gwardji narodowej, następnie został profesorem topografji i rysunków w szkole artylerji i inżynierji. Był biegłym rysownikiem i malował farbami wodnemi.

Kurdesz (po tur. *kardasz* brat), wyraz używany w dawnych pieśniach naszych przy ucztach, kończący często ich strofki, np.: Hej kurdesz! kurdesz nad kurdeszami.

Kurdowie, naród irański, bardzo wojowniczy i rozbójniczy, który częścią koczuje, a częścią stale jest osiadły na południowo-wschodniej pochyłości Armenji górzystej i północno-zachodnim stoku gór Zagros, w okolicach górnego biegu rzeki Tygru. K. zostają pod zwierzchnictwem Turcji, Persji, a w części także i Rosji. Liczbę K. podają dla Azji tureckiej na 1,500,000, dla Persji na 750,000, dla rosyjskiego kraju Zakaukaskiego na 100,000, ogółem przeto na 2,350,000 głów. Kraj ich, *Kurdystan*, dzieli się na części turecką i perską. Stolicą części tureckiej jest Bedlis, perskiej Kermanszah. Język kurdyjski, pochodzenia medo-perskiego, jest spokrewniony z językiem nowo-perskim i uległ silnemu wpływowi języka tureckiego i arabskiego. Por. Richa „Narrative of a residence in Koordistan" (2 t., Londyn, 1836); Wagnera „Reise nach Persien und nach dem Lande der Kurden" (2 t., Lipsk 1852); Lercha „Forschungen über die Kurden" (2 t., Petersburg, 1857—58); Bindera „Au K., en Mésopotamie et en Perse" (Paryż, 1887); E. Nolde „Reise nach Innerarabien, K. und Armenien 1892" (Brunświk, 1895).

Kurdwanowski Jakób, biskup płocki, rodem z Kurdwanowa w Sochaczewskiem; † 1425 tamże; po ukończeniu akademji krakowskiej obrał stan duchowny i był proboszczem w Białej. Udawszy się następnie do Bolonji, gdzie otrzymał stopień doktora prawa, został 1471 audytorem sądu nadwornego apostolskiego, a 1396 biskupem płockim. Posłował na sobory pizański (1408) i konstancjeński (1415). Towarzyszył królowi na wyprawie 1410 przeciw krzyżakom i na zjeździe horodelskim 1413.

Kureci, synowie Apolina i Talji, w starożytności kapłani Rei i Zeusa na wyspie Krecie, którzy przy obrzędach odbywali krzykliwe tańce wojownicze.

Kurek, ptak drewniany, wyobrażający koguta, do którego, jako do celu, w bractwach strzeleckich po miastach strzelano. Stąd odznaczający się celnemi strzałami nazywany bywa królem kurkowym.

Kurelac Franciszek, pisarz słowieńsko-chorwacki, * 1810 w Brwnie, † 1874 w Zagrzebiu; uczył się w Hradcu i Zagrzebiu, następnie przebywał w Wiedniu i Peszcie, zajmując się nauczaniem języków francuskiego i włoskiego. Odznaczył się podczas ruchów 1848, będąc użyty przez rząd narodowy chorwacki do agitowania w walce przeciwko Madziarom. Od 1849—53 nauczycielem języka chorwackiego w Rjece, od 1860 wykładał język starosłowiański w seminarjum

w Djakowie. Zajmował się przeważnie badaniem języka ojczystego. Drobne jego pisma wyszły p. t. „Fluminensia“ (Zagrzeb, 1862); prócz tego wydał przegląd języka i literatury serbsko-chorwackiej, p. t. „Recimo koju“ (1860); zbiór pieśni ludu chorwackiego, p. t. „Jaczke“ (1871); życiorys Budinića (1861); „Runje i pabuljice“ (1868), zbiór dawnych poezji dalmackich: „Imena vlastita i sploszva domaćih životinj“. Był członkiem Akademji zagrzebskiej, współpracownikiem jej *Radu*, gdzie też w t. 29-m znajduje się jego życiorys.

Kurella Ludwik, malarz, * 1836; kształcił się w warszawskiej szkole sztuk pięknych, potem w Dreźnie, Paryżu i Monachjum, następnie osiadł w Warszawie. Wymalował: „Przewóz nad Narwią;“ „Złota rybka“; „Piknik“ i in.

Kurella Ludwik.

Kureń, chata drewniana, dymna, nie mająca komina, w której ogień pali się na środku izby, a dym uchodzi szczelinami. W stolicy Zaporoża czyli Koszu, a raczej Siczy, był obszerny plac, na którym stało 38 budynków drewnianych w kształcie koszar, zwanych kureniami; w **K.** mogło się pomieścić wiecej niż 600 Kozaków. Naczelnik kurenia nosił miano *atamana kurennego.* Dla **K.** swych mieli Kozacy patryjarchalny szacunek.

Kureń, miasto, ob. Urga.

Kurfürst, *Churfürst*, tytuł książąt niemieckich, którzy w dawnem państwie niemieckiem mieli prawo obioru cesarza, ob. *Elektorowie.*

Kurhan, mogiła, grobowiec, wzgórze grobowe (wedle Muchlińskiego wyraz ten pochodzi z perskiego *gur-chane*, dom mogiły, lub tatarsko-dżagotajskiego *kurgon*, twierdza, wedle Skalkowskiego zaś jest wyraz zepsuty w ruskiem narzeczu ludowem zam. *krugon).* **K.** nazywa się *mogiłą*, gdy jest cały, a *majdanem*, gdy rozkopany we środku. Na Podolu nazywa się *kutołowami.* Stepy Wołynia, Ukrainy i Podola, szczególnie noworosyjskie i besarabskie, na przestrzeni od Krzemieńczuka do brzegów Dunaju, do mórz Czarnego i Azowskiego pokryte są temi kurhanami. Por. M. Grabowskiego „Ukraina dawna i teraźniejsza“ (Kijów, 1858).

Kurhan, *Kurgan*, miasto okręgowe w gubernji Tobolskiej, na lewym brzegu Tobola, 10,579 miesz. (1897).—*Kurgański okrąg*, ma na przestrzeni 20,619 w. kw., 262,072 miesz. (1897); powierzchnia falowata, grunt nader urodzajny; mieszkańcy zajmują się rolnictw., rybołówstwem, wyprawą skór i handlem zamiennym z Kirgizami.

Kurhanowicz Tomasz, * 1801, † około 1865. Po ukończeniu nauk w uniwersytecie wileńskim, rozpoczął 1824 zawód nauczycielski; od 1846 był profesorem akademji duchownej rzymsko katolickiej w Warszawie, a obok tego nauczycielem gimn. realnego. Opuścił służbę jako emeryt r. 1859. Oprócz wielu rozpraw drukowanych, w rozmaitych czasopismach, wydał „Gramatykę języka polskiego“, która kilku doczekała się edycji.

Kuria-Muria, należąca do Anglji grupa wysp, położona u południowego wybrzeża Arabji, ciągnie się pasmem 111 klm. długiem pomiędzy Ras-Hassik na zachodzie, a Ras-Szirbedat na wschodzie, 55 klm. kw. (1 mila kw.) powierzchni.

Kurja, K. *rzymska*, t. j. dwór rzymski, nazwa ogólna nadana najwyższym władzom kościelnym w kościele rzymsko-katolickim. Wzorem do organizacji władz papieskich było urządzenie władz najwyższych w państwie Bizantyńskiem. Urządzenie to zmieniali następnie Leon X, Pijus IV, Inocenty XI, Benedykt XIV, a zwłaszcza Pijus IX. **K.** dzieli się na dwa główne podziały: **K.** *łaski* (Curia gratiae), stanowiąca część administracyjną, i **K.** *sprawiedliwości* (Curia justitiae). Pierwszą składają wydziały: 1) *Kancelarja rzymska* (ob.) czyli *apostolska* (Cancellaria romana); 2) *Datarja rzymska* (Dataria romana), ob. Dataria; 3) *Penitencjarja rzymska* (Poenitentiaria romana), do której należą absolucje, jakie sobie zastrzega papież i dyspensy w przypadkach wymagających sekretu; 4) *Kamera rzymska* czyli apostolska (Camera romana), zarządzająca finansami papieskiemi; 5) *Sekretarja apostolska*, stanowiąca gabinet papieski, w której załatwiają się sprawy oraz korespondencje z obcemi mocarstwami. **K.** zaś sprawiedliwości składa się z trzech wydziałów: 1) *Rota rzymska* (Rota romana), najwyższy trybunał kościoła katolickiego; 2) *Sygnatura sprawiedliwości* (Signatura digiustizia), stanowiąca o rozmaitych punktach prawa, szczególnie atoli o apelacjach i 3) *Sygnatura łaski* (Signatura grazia), w której się roztrząsają trudności prawne, rozwiązywane przez papieża w drodze osobistej łaski. Por. Bangena „Die römische Curie“ (Münster, 1854).

Kurja, w starożytnym Rzymie, ob. Curia.

Kurjusz Dentatus (Curius) Marcus, znakomity wódz rzymski; pokonał 290 prz. Chr. Samnitów, a 275 króla Pyrrhusa pod Benewentem. † 272, sławny z nadzwyczajnej skromności i prostoty życia.

Kurka, ob. Chróściel.

Kurklewskie starostwo niegrodowe, było pomieszczone w województwie Wileńskiem, powiecie Wiłkomierskim. Wedle metryk litewskich i przywileju Zygmunta Augusta z d. 4. października roku 1546, składało się: z dóbr i miasteczka Kurklewa i wsi Rymiatowszczyzna, Moniatowszczyzna, Spitowszczyzna i Sibitowszczyzna, oraz ze wsi oderwanych od starostwa onikszańskiego: Zodejki, Zborowszczyzna, Ropały i Tejkiszki. W r. 1771 posiadał je Wereszczyński, opłaca-

jąc kwarty w ilości słp. 929 gr. 2, a hyberny słp. 516.

Kurkuma, *ostryż (Curcuma)*, rodzaj roślin z rodziny imbierowatych, obejmujący rośliny indyjskie o trojakich korzeniach: cebuli środkowej, bulwach i włóknach; z bulwek wielu otrzymuje się mąkę. Niektóre gatunki ważne jako rośliny pokarmowe, farbierskie lub lekarskie; niektóre hodują się jako ozdobne. *C. longa*, *żelcień*, *szafraniec*, uprawia się w Indjach wschodnich, Chinach i Kochinchinie i dostarcza korzenia żółtego, zwanego *kurkumą (temerik, imbier żółty)*, przybywającego do handlu w kształcie kłębów jajowo okrągłych *(C. rotunda)*, lub walców spłaszczonych *(C. longa)*; najlepsze gatunki pochodzą z Chin. K. zawiera nieco olejn eterycznego, substancję wyciągową, gumę, mączkę i właściwy farbnik żywiczny, *kurkuminę*. $C_{14}H_{14}O_4$. Papier napojony kurkuminą działa słabo korzennie, barwiąc ślinę i mocz na żółto, ale używa się teraz tylko w farbierstwie do barwienia *papieru kurkumowego*, stanowiącego odczynnik na alkalja, które ją zmieniają na brunatno-czerwoną, kwasy zaś przywracają barwę żółtą. Kurkumina gotowana z alkoholem i kwasem bornym wydaje *rozocjaninę*, czerwoną z połyskiem zielonym. *C. zerumbet*, *Amomum zedoaria*, dostarcza korzenia zedoarowego czyli cytwarowego (ob.). Niektóre gatunki dostarczają *arrow-rotu* (ob.).

Kurkuma i jej kłos.

Kurkumina, ob. Kurkuma.

Kurlandja, jedna z rosyjskich prowincji nadbałtyckich, stanowi obecnie gubernję Kurlandzką, mającą na przestrzeni 27,286 klm. kw. 672,634 miesz. (1897). Kraj to płaski, najwyższe wzniesienie wynosi zaledwo 200 metrów nad poziom morza; skropiony wielu rzekami, należącemi do systemu Dźwiny zachodniej, zwłaszcza rz. Aa i Windawa; ma około 300 jezior, z których ważniejsze: Angersee, Usmajtersee i Libawskie, oraz wiele bagnisk. Grunt gliniasty, nad brzegami Dźwiny piaszczysty, wogóle dość urodzajny; klimat surowy, mglisty, wilgotny i zmienny, średnia roczna temperatura w Mitawie wynosi + 5,8°. Ze zbóż udaje się: żyto, jęczmień, owies i t. d.; zasługuje także na wzmiankę uprawa lnu i konopi. W lasach, zajmujących znaczną przestrzeń, ukrywa się wiele zwierzyny oraz niedźwiedzie, wilki, dziki, w wodach przebywa wiele gatunków ryb. Z ciał kopalnych najważniejsze są: gips, wapno, bursztyn, oraz żelazo; torf znajduje się wszędzie. *Mieszkańcy*: Kurowie, Łotysze stanowią przeważnie ludność wiejską, w miastach przeważa żywioł niemiecki; właściciele ziemscy są Niemcy oraz Polacy. Oprócz tego zamieszkują w gubernji Rosjanie, Żydzi, Liwowie i t. d. Znaczna większość mieszkańców wyznaje religję augsburską, dalej znajduje się około 18% katolików i prawosławnych, oraz 8% żydów. Przemysł, z wyjątkiem gorzelniczego, nie posiada większego znaczenia. Handel jest nader ożywiony, głównym punktem jego jest Libawa. Z zakładów naukowych było tu w r. 1890: 3 gimnazja, 5 wyższych szkół żeńskich, 2 szkoły realne, 2 miejskie, 148 prywatnych, 609 szkół elementarnych, 8 żeglarskich, 1 szkoła rolnicza i 27 szkół okręgowych, oraz instytut dla nauczycieli ludowych i 3 szkoły dla głuchoniemych. Stolicą gubernji jest miasto Mitawa (ob.). Pod względem administracyjnym dzieli się K. na 10 powiatów: Hazenpocki, Goldyngeński, Tukumski, Dobleński, Bauski, Windawski, Grobiński, Illukszcki, Talseński i Frydrychsztadzki.

Historja. K. osiedlona przez plemiona litewskie i fińskie, miała aż do XVI w. wspólne dzieje z Liwonją (ob.). W XIII w. osiadł tu zakon Mieczowników i zjednoczony od 1233 z zakonem niemieckim, zaprowadził feudalizm. Ostatni w. mistrz, Gotard Kettler, poddał się 1561 r. pod władzę Zygmunta Augusta, jako w. ks. litewskiego i wziął od niego w lenno dziedziczne K. i Semigalję z tytułem księcia. Następnie zaprowadził w K. protestantyzm i sam 1587 przyjął jawnie wyznanie augsburskie. Potomkowie Kettlera władali do początków XVIII w. K., która niejednokrotnie była teatrem wojny pomiędzy Polską z jednej, a Rosją lub Szwecją z drugiej strony. Rosja zyskiwała coraz większy wpływ na sprawy księstwa, do czego przyczyniło się zwłaszcza zamęście 1710 księżniczki Anny, córki cara Iwana, z Fryderykiem Wilhelmem, ks. K., po którego † 1711 Anna objęła tron przy pomocy Piotra W. Polska ze swej strony starała się przyłączyć K. do siebie. Po wstąpieniu na tron rosyjski Anna mianowała ks. K. Jana Birona, wkrótce jednak (1740) wygnany został na Sybir. Wtedy stany kurlandzkie powołały 1741 na tron Ludwika Ernesta Brunświckiego; Polska nie zgodziła się na ten wybór i po wielu walkach przeprowadziła 1758 wybór księcia saskiego Karola, syna Augusta III. Tymczasem jednak Biron był powrócony z wygnania, a gdy następnie Katarzyna II wróciła mu wszystkie urzędy, Karol musiał 1763 ustąpić, a 1764 i Polska uznała Birona. 1768 była ogłoszona nowa ustawa, rozszerzająca prawa księcia z ujmą praw stanów, Biron † 1772, ustąpiwszy poprzednio (1769) władzy

bratu swemu Pietrowi. Wynikły spory domowe pomiędzy stanami i miastami i obie strony szukały poparcia bądź w Petersburgu, bądź w Warszawie, w końcu jednak 1795 sejm kurlandzki ogłosił przyłączenie do Rosji; książę za roczną pensję zrzekł się dobrowolnie władzy na korzyść Rosji. Od tej chwili **K.** weszła jako gubernja w skład cesarstwa rosyjskiego, zachowawszy jednak niektóre swe prawa. Por. Oranowskiego „Kurlandskaja gub.“ (Petersburg, 1862); Richtera „Geschichte der Ostseeprovinzen“; Krusego „Geschichte von Kurland unter der Herzogen“; Ziegehorna „Staatsrecht von Kurland und Semgallen“; Binenstamma „Geogr. Abriss von Estland, Livland und K.“ (Mitawa i Lipsk, 1826; nowe wyd., 1841); Possarta „Die russ. Ostseeprovinzen K., Estland, Livland“ (Sztutgard, 1840).

Kurmarchja, niegdyś główna część Marchji Brandeburskiej, stanowiła jądro państwa Pruskiego. Obejmowała 24,600 klm. kw. (447 mil kw.) i 852,000 miesz. i dzieliła się na Starą Marchję z miastem głównem Stendal, Marchję Bliższą albo Priegnitz z miastem Perleberg, Marchję Średnią z miastem Brandeburg, Uker-Marchję z miastem Prenzlau, oraz posiadłości Beeskow i Starkow.

Kurmysz, miasto pow. gub. Symbirskiej, nad ujściem Kurmysza do Sury, liczy 3,484 miesz. (1897); zbudowane 1372.—*Kurmyski powiat*, ma na przestrzeni 37,866 w. kw. 164,525 miesz. (1897); położenie wzniesione, falowate, grunt na prawej stronie Sury i na południe piaszczysty, na północy gliniasty, na zachodzie czarnoziem. Mieszkańcy zajmują się uprawą ziemi, ogrodnictwem i sadownictwem, a także hodowlą bydła i rybołówstwem.

Kurnatowski Mieczysław napisał: „Skorowidz kieszonkowy monet polskich od 1501—1864 roku, z podaniem znaków mincarskich i innych znaczniejszych odmian stępla“ (Kraków, 1882).

Kürnberger Ferdynand, powieściopisarz niemiecki, * 1823 w Wiedniu, † 1879, przebywał w Grätz, wydał romanse: „Der Amerikamüde“ (1856); „Der Haustyrann“ (1876); „Novellen“ (3 t., 1861—62) i inne.

Kurnik, miasto, ob. Kórnik.

Kurowie, ob. Kurlandja.

Kurońska zatoka (niem. *Kurisches Haff*), największa z trzech zatok pruskich na morzu Bałtyckiem, ma 98 klm. długości, 45 klm. szerokości, a 1,619 klm. kw. powierzchni; oddzielona jest od morza Bałtyckiego 120 klm. długą a 2—3 klm. szeroką *kępą Kurońską*, między Królewcem a Kłajpedą, jednakże na północy przez Memelski przesmyk łączy się z morzem Bałtyckiem.

Kuropatkin Aleksy Mikołajewicz, generał, pisarz i podróżnik ruski, * 1846, kształcił się w korpusie kadetów, 1866 został oficerem, służył w Turkestanie i prowadził układy z emirem Jakóbem Chanem. Po powrocie do Petersburga wstąpił do akademji sztabu generalnego był naczelnikiem sekcji azjatyckiej sztabu, później profesorem tejże akademji. W wojnie z Turcją 1877 pełnił obowiązki szefa sztabu 16 dywizji piechoty, 1880 brał udział w wyprawie przeciw Achal-Teke, 1882 został generał-majorem. Historyczno-wojenne prace swoje pomieszczał w miesięcznikach *Wojennyj Zbornik* i *Russkaja Starina* między innemi historję rosyjsko-tureckiej wojny 1877—78. W lutym 1890 mianowany naczelnikiem obwodu Zakaspijskiego, a w 1898 ministrem wojny po ustąpieniu gen. Wannowskiego.

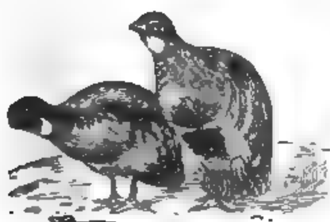
Kuropatnicki (hrabia) v. *Nieczuja* odm., herb: W polu czerwonem — pień naturalny sękaty z krzyżem złotym na wierzchu. Nad tarczą korona hrabiowska i hełm ukoronowany, a w nim pień jak na tarczy między dwoma czerwonemi skrzydłami. Labry czerwono-srebrne.

Kuropatnicki.

Kuropatnicki Ewaryst Andrzej, syn Michała, kasztelana bieckiego; obrany deputatem bełskim na trybunał 1762—63, był posłem na sejm elekcyjny. Jako stronnik króla Stanisława Augusta i Czartoryskich został 1766 kasztelanem bełskim, ale złożył ten urząd 1781, a następnego roku otrzymał hrabstwo galicyjskie. Osiadłszy po podziale kraju w dobrach swych w Galicji, zajmował się z zamiłowaniem literaturą i naukami, której owocem są dwa dzieła: „Geographia albo dokładne opisanie królestw Galicji i Lodomerji“ (Przemyśl, 1786) i „Wiadomość o klejnocie szlacheckim, oraz herbach domów szlacheckich w Koronie Polskiej i w. ks. Litewskiem, tudzież w przyległych prowincjach“ (Warszawa, 1789), † 1788 w Tarnowcu.—Jego żona Katarzyna z Łętowskich **Kuropatnicka,** * 1732, zajmowała się także naukami i oprócz wielu listów stanowiących ciekawy materjał historyczny, wydała: „Listy jm. pani de Mentier“, przekład z franc. (2 t., Warszawa i Lwów), oraz „Ascetyzm o sercu Jezusowem“, także tłómaczenie z tegoż języka. Syn ich *Józef* poświęcał się również naukom, zebrał piękną bibljotekę, z której wiele rękopisów podarował Towarz. warsz. przyj. nauk.

Kuropatwa *(Perdrix),* rodzaj ptaków grzebiących, mających dziób krótki bez woskówki, o szczęce wypukło-sklepistej, przy końcu zgiętej, obwody oczu nagie, nogi mierne, skrzydła krótkie, zaokrąglone, wypukłe, ogon krótki ku ziemi schylony. Mieszkają w otwartych polach około płaskich lub w górach i chętnie przebywają w drobnych zaroślach. Są jednożenne, samce biorą udział w wysiadywaniu jaj; znoszą znaczną ilość jaj na ziemi, w dołku wysłanym suchą trawą. Pi-

skięta po kilku dniach zdolne są do lotu. Wogóle szybko biegają, lot ich jest szybki, lecz niewytrzymały, są też ptakami miejscowemi. Żywią się trawami, ziarnem zbożowem, korzonkami i owadami. Mięso wszystkich gatunków jest bardzo cenione. Samce odznaczają się pewnemi cechami w ubarwieniu. Po oddzieleniu przepiórek (ob.), należy tu jeszcze kilkadziesiąt gatunków rozmieszczonych w różnych częściach ziemi;

Kuropatwa.

na starym lądzie mieszkają frankoliny (ob.) i **K.** *właściwe*, a w Ameryce oddział *Ortyx*. U nas znajduje się tylko jeden gatunek, **K.** *szara (P. cinerea)*, 26 cm. długa, 52 szeroka; składa 12—20 blado zielonych jajek, które samica wysiaduje w ciągu 26 dni pod opieką samca. W niewoli jest łagodna i również się rozmnaża. Mięso **K.** należy do najlepszej zwierzyny. Por. Schmiedeberg „Das Rebhuhn" (1894).

Kuro-siwo (japoń. czarny prąd), ob. Prądy morskie.

Kurowate, ptaki, ob. Grzebiące.

Kurowski, herb: W polu błękitnem, w środku srebrnej podkowy—krzyż kawalerski srebrny. U szczytu kruk czarny z pierścieniem w dziobie. Nadany 1775 r. przez Stanisława Augusta.

Kurowski

Kurowski Mikołaj, arcybiskup gnieźnieński i kanclerz koronny, * we wsi Kurowie pod Bochnią. Po odbyciu nauk za granicą, obrał stan duchowny i wkrótce został dziekanem krakowskim. Biegły prawnik, używany na dworze Władysława Jagiełły, otrzymał za wpływem królowej Jadwigi biskupstwo poznańskie, z którego przeniesiony został na kujawskie. Kanclerz koronny w latach 1399—1405, został 1402 arcybiskupem gnieźnieńskim. W skutku upadku z konia † 1411.

Kurowski Jan Nepomucen, rolnik i technolog, * 1783 w Poznańskiem, † 1866 w Warszawie. Po ukończeniu nauk w Krakowie, a następnie trzechletnim pobycie w Paryżu, mianowany został naczelnikiem wydziału do interesów gospodarstwa wiejskiego w prefekturze poznańskiej. Od 1812 do 1832 miał dzierżawę skarbową w Poznańskiem, za której wzorowe zagospodarowanie otrzymał od króla pruskiego w dziedzictwo wieś Pławę. Przeniósłszy się do Królestwa Polskiego, poświęcił się wyłącznie literaturze gospodarsko-technicznej i ogłosił: „O urządzeniu gospodarstw" (2 t., 1821, wyd. 2 pod tyt.: „Szkoła urządzenia gospodarstw wiejskich" 2 t., 1844); „Weterynarja popularna" (wyd. 2, 1847); „O warzeniu piwa" (1837); „Wypalanie wódki" (2 t., 1829); „Owczarstwo popularne" (1858) i w. in. Nadto redagował *Pamiętnik rolniczo-technologiczny*" (15 t., Warszawa, 1832—4) i *Tygodnik rolniczo-technologiczny* (16 t., 1835—1860). Rząd Król. Polskiego za zasługi literackie wyznaczył mu pensję dożywotnią w ilości 2,000 złp.

Kurowski Franciszek Ksawery, historyk i archeolog, * 1796 w Warszawie. Jako wykwalifikowany aptekarz wyjechał 1816 do Wilna i tam uczył się chemji i języków. Wróciwszy w następnym roku do Warszawy, wstąpił do zgromadzenia Pijarów i uczęszczał na wydział nauk przyrodzonych w uniwersytecie. Wyświęcony 1823 na kapłana, był profesorem na Żoliborzu, a później obierany kilkakrotnie rektorem i prowincjałem, † 1857 w Warszawie. Przygotował do druku obszerny rękopis w 2 tomach p. t. „Pamiątki Warszawy", z którego wyjątki były drukowane w rozmaitych czasopismach.

Kurozwęccy, starodawny ród polski, h. Róża, używający hasła Poraj, biorący nazwę od m. Kurozwęk (ob.). Najznakomitszym z tego rodu przedstawicielem jest *Zawisza z Kurozwęk*, biskup krakowski i kanclerz koronny, syn *Dobiesława z Kurozwęk*, wojewody krakowskiego, i brat młodszy *Krzesława z Kurozwęk*, kasztelana sandeckiego. Młody Zawisza, umysłu bystrego i zdolności niepospolitych, obrał zawód naukowy. Kształcił się we Włoszech i tam wstąpił do stanu duchownego. Za powrotem do kraju, wsparty całą potęgą swego rodu i wszystkich spółklejnotników, przechodził szybko stopnie w hjerarchji duchownej i na sprawy polityczne zaczął wywierać wpływ znaczny. W 1364 kanonik katedralny krakowski, 1368 archidjakon tameczny, 1370 r. kustosz wiślicki, następnie po Janku z Czarnkowa (któremu tę godność wydarto) podkanclerzy, a w końcu kanclerz wielki i biskup krakowski (1380). Człowiek ambitny, wykształcony, przebiegły, gładkich, a nawet ślizkich obyczajów, prędko do ogromnego przyszedł znaczenia. Jako archidjakon dał się poznać z tendencji i działań nieprzyjaznych zarówno szlachcie i duchowieństwu, za Kazimierza W. używanym był już Zawisza do prac poważnych, a po śmierci jego wielkie miał zachowanie u króla Ludwika i królowej Elżbiety. Ta ostatnia, mianowana 1371 wielkorządczynią Polski, pracowała nad urzeczywistnieniem myśli swego syna, aby wbrew układowi budzińskiemu z 1355 zapewnić następstwo tronu w Polsce jednej z córek Ludwikowych. Potrafiła więc w tym celu utworzyć partję dworską, złożoną z Dobiesława z Kurozwęk,

syna jego Zawiszy i Mikołaja z Kurnika, proboszcza krak., którzy jako przywódcy Małopolan popierali plany królewskie przeciw Wielkopolanom. Głównie za radą Zawiszy i dzięki jego przebiegłości przyszedł do skutku na zjeździe w Koszycach 1374 roku ów pakt, koszyckim zwany, tak ważny w historji naszej. Z powodu ogromnego w kraju bezrządu zwołał Ludwik zjazd do Budy 1381, gdzie ustanowił 3 rządców w Polsce: Zawiszę, ojca jego Dobiesława i Sędziwoja z Szubina, wojewodę kaliskiego. *Tryumwirat* ten wziął w swe ręce władzę najwyższą, ale obudził ku sobie niechęć w narodzie. Zawisza, zwąc się wicekrólem, wszystkiem kierował i działał w myśl dworu. Spółcześni oskarżają go o liczne nadużycia i przeróżne zarzucają mu występki. Faktem jest jednak, że obok zdrożności posiadał niemałe zalety i pewne dla kraju położył zasługi. † 1382 w Krakowie, skutkiem stłuczenia na jakiejś wyprawie miłosnej. Ojciec i brat umarli później. Por. Szajnochy „Jadwiga i Jagiełło" (t. 1, ed. 2, str. 84, 138 i 172—217).—*Krzesław z Kurozwęk*, kanclerz koronny 1485 i biskup kujawski 1493. Jeździł 1406 w poselstwie do Stefana, wojewody multańskiego, i odradzał królowi Olbrachtowi ową nieszczęśliwą wyprawę wołoską. Utrzymywał surową karność w duchowieństwie, † 1503 w Olborzu, pochowany w Włocławku. Jedna jego mowa pogrzebowa umieszczona jest w „Swadzie polskiej" Danejkowicza Ostrowskiego (część VI, ks. 17).

Kurozwęki, osada w gub. Kieleckiej, powiecie Stopnickim, na wyniosłej górze wapiennej nad rz. Czarną, liczy do 1,000 miesz.

Kurów, osada w guberuji Lubelskiej, powiecie Nowoaleksandryjskim, ma 3,600 m. Znany w literaturze naszej Grzegorz Piramowicz, proboszcz parafji kurowskiej, zmarł tutaj 1801.

Kurówka, rzeczka w Królestwie Polskiem, wypływa w pow. Nowo-Aleksandryjskim z błot Woli Przybysławskiej, i ubiegłszy mil 5, wpada do Wisły poniżej wsi Wólka Profecka.

Kurpie, *Kurpiki*, szczep plemienia Mazurów, osiadły od wieków w puszczach mazowieckich, ciągnących się od okolic Ostrołęki ku granicom Litwy. Szczep ten, zamieszkawszy ogromne puszcze, wyrobił odpowiednio do ziemi, właściwy sobie charakter, gospodarstwo i sposób życia. Kurp, posiadając mało ziemi zdolnej do uprawy, zwrócił całą swą uwagę na korzystanie z plonów, jakie puszcza dać mu mogła; dlatego też mniej był rolnikiem, a więcej łowcem i bartnikiem. K. nie zbierali się w większe gromady wioskowe, stąd rozrzucone ich osady, pierwotnie pojedyncze, dopiero później, z wytrzebieniem lasów, zaczęły się skupiać w większe wioski. Życie samotne, w szczupłem tylko kółku własnej rodziny, wyrobiło w nich charakter dziki i szorstki, uniesienia gwałtowne, niezwykłą zręczność ciała, wytrzymałość na wszelkie tru-

Gospodarz ze wsi Kadzidła w stroju zimowym.

Gospodyni ze wsi Kadzidła.

dy. Zawołani łowcy, K. celują jako wyborni strzelcy. W obecnych czasach, gdy dawne puszcze znikły prawie zupełnie, zubożeni K. musieli zmienić sposób życia i trudnią się, oprócz rolnictwa, ścinaniem drzewa, skrobaniem kory, wywózką i orylką. Zwyczajnym ich ubiorem jest sukmana z ciemno-siwego sukna, z klapami granatowemi i stojącym kołnierzem z tyłu fałdowana, przepasana czerwonym lub różnokolorowym pasem, kapelusz niski z wązkiemi skrzydłami, sznurkami szychowemi z chwastami okolony, z pawiem piórkiem (psiorem); chodaki na nogach z łyka lipowego lub ze skóry. Kobiety przyjemne i piękne, ale za to dość lekkich obyczajów, chodzą w sukmanach burych lub siwych, spódnice w pasy, chustka duża na głowie raz w tyle związana, latem boso lub w kurpiach, zimą w trzewikach z czarnej skóry. Stosownie zresztą do miejscowości, ubiór ten rozmaicie się zmienia. Są oni niezmiernie gościnni, ale z drugiej strony mściwi za wyrządzoną krzywdę. Por. K. Wl. Wójcicki „Zarysy domowe" (Warszawa, 1842); A. Połujański „Wędrówki po gubernji Augustowskiej" (Warszawa, 1859); Krzywicki „Kurpie" (1892); Adam Zakrzewski w *Wiśle*, tom I i dalsze.

Dziewczęta ze wsi Wolkowych.

Kurpiński Karol, znakomity kompozytor polski, * 1785 r. we wsi Włoszakowice, powiecie Wschowskim, w w. ks. Poznańskiem, syn zamożnego organisty w dobrach księcia Sułkowskiego, już w dziecinnych latach okazywał wielkie zdolności do muzyki i wykształciwszy się przy ojcu w grze na organach w 12 roku życia objął obowiązek organisty w Sarnowie pod Rawiczem. Bracia matki **K.**, Wańscy, muzycy z powołania (jeden z nich Jan był nawet kompozytorem), wywarli wielki wpływ na młodym organiście, który, porzuciwszy swój zawód, udał się jako skrzypek na dwór starosty Feliksa Polanowskiego, u którego Wański był wiolonczelistą. Ówczesnych panów polskich ogarnęła z za granicy przejęta manja posiadania orkiestr lub kwartetów nadwornych. Maciej Kamiński, Stefani, a nawet i Dobrzyński rozpoczynali swój zawód artystyczny na dworach magnackich. Pan starosta, bywając w Wiedniu, sprowadzał stamtąd partycje orkiestrowe utworów Haydna i Mozarta, brał przytem **K-go** do Lwowa, gdzie tenże miał sposobność poznać na scenie niemieckiej arcydzieła ówczesnej muzyki. W domu podczaszego Czackiego, którego syn Feliks był gorącym lubownikiem włoskiej muzyki, zapoznawał się z partyturami Paisiellego, którego operę „Cyrulik Sewilski" wykonywano podczas familijnej uroczystości pod dyrekcją **K.** Po śmierci starosty polanowskiego dostał się **K.** do Warszawy i tu otrzymał miejsce drugiego dyrektora orkiestry z obowiązkiem uczenia śpiewaków i chórzystów (1810). Mając otwarte pole, rozpoczął **K.** swą kompozytorską działalność operetką „Dwie chatki" do słów Dmuszewskiego, po której zaraz ukazał się „Pałac Lucypera", 4-aktowa opera z librettem Żółkowskiego (1811), która zyskała uznanie tak publiczności, jak ówczesnego króla saskiego. Po niej nastąpiły: „Szarlatan", do słów Żółkowskiego, „Łaska Imperatora" i „Jadwiga", arcydzieło **K.**, do słów Niemcewicza. Z pomiędzy innych zasługują na uwagę: „Jan Kochanowski" (1818), do słów Niemcewicza, „Czaromysł" z libretem Żółkowskiego, „Zamek na Czorsztynie", z libretem Józefa Krasińskiego (1819), a wreszcie „Kalmora" do słów Brodzińskiego (1820) i „Cecylja Piaseczyńska", do słów Dmuszewskiego (1829). Zszedłszy z samoistnej drogi, wytkniętej przez „Pałac Lucypera", **K.** staje się w końcu niewolniczym naśladowcą Rossini'ego, co jest widoczne głównie w „Cecylji Piaseczyńskiej," ostatniej operze polskiej przed zjawieniem się w 28 lat później „Halki" Moniuszki. Wysłany kosztem rządu za granicę, zwiedził **K.** w 1823 główniejsze miasta i teatry w Europie i powrócił pełen entuzjazmu dla Rossini'ego, którego opery zaczął wystawiać na scenie warszawskiej. W ciągu 30-letniego przewodniczenia operze polskiej **K.** wystawił prawie wszystkie arcydzieła muzyczne obcych kompozytorów, jak: „Rodzinę Szwajcarską" (w ciągu 1815), „Don Juana" (1817), „Tankreda" (1818); „Westalkę" Spontiniego (1821); „Cyrulika Sewilskiego", „Otella", „Wolnego Strzelca" (1826); „Damę Białą" (1827); „Niemą z Portici" (1831), a wreszcie w nowo zbudowanym teatrze „Roberta Djabła" (1837). W 1840 opuścił **K.** stanowisko dyrektora opery, przekazując je Tomaszowi Nideckiemu. Dożył jeszcze przedstawienia „Halki" i odrodzenia opery, zmarł bowiem 18 września 1857. Na cześć **K.** wybito w 1819 medal za Staraniem St. Potockiego, Niemcewicza i innych ówczesnych znakomitości. Co do szczegółów biograficznych i oceny muzycznej porów. M. Karasowskiego: „Rys historyczny opery polskiej" (Warszawa, 1859, str. 257 i nast.).

Kurpiński K.

Kurs (z łac. *bieg)*, wyraz ten ma w języku naszym różne znaczenia. Oznacza *bieg* pociągów kolejowych i poczt, oraz kierunek okrętów. W *nauczaniu* oznacza bądź całość wykładu pewnego oddzielnie wziętego przedmiotu, bądź ogólny program nauk szkół specjalnych (np. kursy niedzielne, wieczorne, handlowe i t. p.). **K.** *w znaczeniu handlowem* jest ceną rynkową różnych znaków wartościowych, a więc: monet, pieniędzy papierowych, papierów procentowych, akcji i t. p. Monety mają wtedy kurs chwiejny i niższy od swej wartości imiennej, gdy są zdewaluowane, to znaczy, gdy istotna wartość kruszcu, jaką zawierają, nie odpowiada cenie, na stemplu państwowym oznaczonej. Jeśli wówczas wewnątrz państwa, w którem zostały wypuszczone, istnieje obowiązek przyjmowania ich podług wartości imiennej, to **K.** ich nazywa się *przymusowym*, a *realną* wartość takich monet oznaczają wtedy giełdy zagraniczne. Ze względu na to, moneta zdewaluowana i wewnątrz kraju traci na wartości, gdyż otrzymuje się za nią mniej towarów zagranicznych. Przy ścisłym nawet stosunku pomiędzy wartością realną a imienną monety, w handlu zagranicznym może jednak istnieć *kurs giełdowy*, odmienny od ceny rzeczywistej,—gdy albo ujawnia się nadmiar monety wobec braku dogodniejszych dla obiegu banknotów (wtedy kurs będzie niższy), albo nadmiar banknotów w stosunku do monety (wtedy **K.** będzie wyższy). To samo w stosunku odwrotnie proporcjonalnym do monet zachodzi z banknotami i różnemi odmianami pieniędzy papierowych. W ogólności zaś pieniądze papierowe, nie mające przywileju wymiany na kruszec, podlegają najsilniejszym wstrząśnieniom kursowym, gdy znowu banknoty wymienialne na monety, jako dogodne w obrotach, korzystają z nieco wyższego kursu, niż monety. *Kurs papierów procentowych i akcji* zależy od stosunku mię-

dzy popytem a podażą; kurs spada, skoro podaż jest znaczna, a idzie w górę, w miarę rosnącego popytu. Na wysokość kursu papierów procentowych wpływa ich oprocentowanie; jeśli na rynku procent jest wyższy, niż procent od papierów, natenczas **K.** ostatnich obniża się—i na odwrót. *Kurs weksli zagranicznych* w ścisłem znaczeniu jest ceną, wyrażającą w walucie wewnętrznej wartość weksli obcego kraju, przyczem na wartość tę mają wpływ następujące główne czynniki: stosunek wartościowy pomiędzy obu walutami (wewnętrzną i zagraniczną), podaż i popyt na dane weksle, rękojmia ich wypłatności, oraz różnice oprocentowania w obu krajach; zarazem jednak w kursie weksli wyraża się jeszcze stan międzynarodowych zobowiązań, a skutkiem tego różnice wartości należne są od wzajemnego stosunku wypłat pomiędzy krajami. *Ażjo* (nadpłata) płaci się krajowi mniej zadłużonemu, *damno* (zniżka)—bardziej zadłużonemu. Jeśli więc na giełdzie warszawskiej **K.** weksli na Berlin wynosi np. 46.30, znaczy to, że za weksel 100-markowy na Berlin płacimy 46 rub. 30 kop. Ponieważ taki **K.** odpowiada prawie ściśle wzajemnemu stosunkowi walut, — przeto **K.** ten stoi na *pari* (na równi). Gdyby był wyższym, n. pn. 47, płacilibyśmy Berlinowi *ażjo*, — gdyby niższy, — Berlin ponosiłby *damno*. (O kursach wekslowych por. „Teorja kursów weksli zagr." G. J. Goschena, tłóm. polskie A. Peretza (Warszawa, 1891). Na wahaniach kursów weksli oparty jest t. zw. *arbitraż*, czyli spekulacja na różnice, zachodzące na różnych giełdach między współcześnie notowanemi kursami weksli. Na różnicach kursów monet, pieniędzy papierowych, walorów procentowych i akcji oparty jest tak zwany ażjotaż, czyli spekulacja na zwyżkę i zniżkę.

Kurscetel, właściwie ceduła giełdowa, lub cennik giełdowy, jest to urzędowy, na giełdzie specjalny wykaz cen, podług którego zawierano na giełdzie obroty. Cennik taki ma moc dokumentu urzędowego, z czego wynika, że ceny, w nim naznaczone, są mierodajne i w razie sporu obowiązkowe. Ceny zapisują się tu podług ustalonego regulaminu giełdowego, po największej części w ten sposób, że po ukończeniu giełdy, agenci przysięgli dyktują przedstawicielowi władzy giełdowej ceny, na zasadzie których zawierane były tranzakcje i bądź średnie z tych cen, bądź ceny poszczególne, albo też najwyższe i najniższe zaznaczają się w odpowiednich rubrykach. Oprócz cen dopełnionych obrotów zaznaczają się jeszcze ceny żądane i ofiarowane (po niem. *Brief* i *Gold*, po franc. *Lettres* i *argent*), jako wskazówki tendencji. Kurscetel giełdy pieniężnej obejmuje kursy weksli, papierów procentowych i akcji; Kurscetel giełdy towarowej—ceny towarów.

Kurschat Fryderyk, * 1806 z rodziców litewskich, † 1884, badacz języka litewskiego i leksykograf, od 1865 profesor teologji w uniwersytecie królewieckim, kaznodzieja ewangelicki litewski i przełożony seminarjum litewskiego przy uniwersytecie w Królewcu, wydał nowe wydanie zbioru pieśni ludowych Rhesy p. t. „Dainos" (1843); „Beitrage zur Kunde des litauischen Sprache" (2 t., 1843—49); „Wörterbuch der litauischen Sprache" (1870—1883); „Grammatik der littauischen Sprache" (1876). W 1855 redagował czasopismo w jęz. litewskim p. t. *Kalejwis.*

Kürschner Józef, literat niemiecki, * 1853 w Gotha, kształcił się w Lipsku. Napisał: „Jahrbuch für das deutsche Theater" (Lipsk, 1878 i 79). W 1881 osiadł w Sztutgardzie, gdzie został redaktorem pisma *Vom Fels zum Meer* i *Neue Zeit*, założył pismo *Aus fremden Zungen.* W 1892 przeniósł się do Eisenach. Oprócz wyżej wymienionych wydał: „Deutsche Nationalliteratur"; „Deutsche Schrifsteller Zeitung"; „Deutscher Litteratur Kalender" (1892); „Kurschner's Taschen Conversations Lexikon" (Stutgart, 1884) i „Kurschner's Quart - Lexikon" (tamże 1888) i in.

Kursel (*Kurssel*, *Curselius*), herb: W polu srebrnem—dzik czarny, przebity trzema strzałami, których złote żeleźca schodzą się pod nim. Nad hełmem bez korony—trzy róże błękitne, a nad niemi trzy strzały z opierzeniem błękitnem a żeleźcami złotemi. Labry czarno-srebrne.

Kursel.

Kursk, m. stołeczne gub. t. n., nad rz. Tuskorą i wpadającą do niej rzeczką Kurą, liczy 52,896 m. Posiada 21 cerkwi, kościół ewangelicki, gimnazjum męskie i żeńskie, szkołę realną, kilka specjalnych zakładów naukowych, kilka banków, teatr, oraz przeszło 100 fabryk. Założone przez Wiatyczów w X w., zależało następnie od ks. kijowskich, czernihowskich i siewierskich; od początku VIII w. stanowiło udzielne księstwo; ucierpiało wiele w różnych latach od napadów Połowców, Mongołów i Nogajców, później Tatarów; 1612 i 1634 r. zajęte było przez Polaków; m. gub. jest od 1779.—*Kurski powiat* ma na rozległości 2,969 w. kw. 225,843 miesz. (1897); powierzchnia falowata, grunt czarnoziem, miejscami gliniasty lub kamienisty; główna rzeka Sejm. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, ogrodnictwem, sadownictwem, hodowlą bydła, wielu wychodzi na zarobek.—*Kurska gubernja*, jedna z gub. wielkorosyjskich, graniczy z gub. Orłowską, Woroneską, Charkowską, Czernihowską i Półtawską, ma na 43,015 w. kw., 2,396,577 m. (1897). Powierzchnia — płaszczyzna falowata, wzniesiona, poprzerzynana wąwozami i dolinami i zroszona wielką liczbą rzek i rzeczek, należą-

cych do systemu Dniepru i Donu. Grunt gliniasty lub czarnoziem, nad brzegami niektórych rzek piaszczysty, wogóle urodzajny. Lasów dostatek, ale tylko w północno-wschodniej i południowo-wschodniej stronie gub., w innych zaś brak prawie zupełnie. Rolnictwo w stanie kwitnącym, oprócz zboża uprawiają len i konopie. Hodowla bydła dość rozwinięta. Przemysł duże posiada znaczenie; w r. 1890 wartość produkcji przemysłowej wynosiła 27 mil. rubli; w pierwszym rzędzie stoją tu cukrownie, młyny, gorzelnie i garbarnie. Pod względem administracyjnym gub. jest podzielona na 15 powiatów.

Kurski Maciej Marjan, biskup bakoński, wstąpiwszy do zgromadzenia Bernardynów, był definitorem w Poznaniu i w 1649 mianowany został przez Jana Kazimierza biskupem bakońskim na Wołoszczyznie, z powodu jednak wojen i ustawicznych zatargów politycznych powrócił do Polski i otrzymał r. 1660 sufraganję poznańską z tytułem biskupa enneńskiego. Wydał w języku łacińskim kilka dzieł treści religijnej; † 1681 w Poznaniu.

Kursoryczny wykład, oznacza nieprzerwane i szybkie czytanie jakiego dzieła, z mniejszą uwagą na szczegółowe objaśnienia wyrazów i rzeczy.

Kursywa, rodzaj druku zbliżonego kształtem do liter pisanych.

Kurszany, miasteczko w gub. Kowieńskiej, pow. Szawelskim, nad rz. Windawą, o 3 mile od Szawel, ku morzu. W jego okolicy znajduje się wiele olbrzymich mogił.

Kurtaczek *(Pitta)*, rodzaj ptaków owadożernych, zbliżony do drozdów i mrówkołowów, odznaczający się krótkością ogona, długiemi szczupłemi nogami i głową stosunkowo zawielką. Należy tu około 20 gatunków, obejmujących ptaki zwykle świetnie ubarwione, mieszkające w krajach międzyzwrotnikowych, zwłaszcza na wyspach oceanu Spokojnego, w miejscach lesistych. Żywią się termitami i tępieniem ich czynią przysługę tamecznej ludności. Pomiędzy **K.** a drozdami znanym jest jeszcze rodzaj pośredni, *kurtodrozd (Timalia)*.

Kurtaż *(courtage)*, wynagrodzenie pośrednika za jego trudy przy kupnie lub sprzedaży. Kurtaż na giełdzie jest takiem wynagrodzeniem agenta (meklera) giełdowego, ustawowo, lub zwyczajowo ustosunkowanem do sumy obrotu.

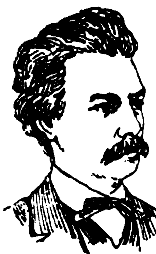
Kurtka, mundur ułanów polskich, przyjęty następnie i w konnicy wojsk w innych krajach.

Kurtyna (franc. *Courtine*), zasłona w teatrze, oddzielająca scenę od widzów, ob. Teatr. **K.** w fortyfikacji, ob. Bastjon.

Kurtyzana (fr. *Courtisanne*), kobieta złych obyczajów, zwłaszcza jeżeli należy do sfery bogatszej, jest otoczona zbytkiem.

Kurtz Jan Henryk, znakomity teolog niemiecki, * 1809 w Montjoire, † 1890, po ukończeniu nauk gimnazjalnych w Dortmund i Soert, studjował teologję na uniwersytetach w Halli i Bonn, następnie udał się jako nauczyciel prywatny do Kurlandji; od 1835 nauczyciel religji w gimn. mitawskiem, w 1850 powołany na profesora historji kościoła przez uniwersytet w Dorpacie, 1859 został profesorem egzegezy. Kierunek jego teologiczny jest ściśle kościelno-luterański z silnym odcieniem realizmu biblijnego. Zajmował się głównie badaniem Starego Testamentu. Z dzieł **K.**, liczących po większej części wiele wydań, ważniejsze: „Bibel und Astronomie“ (Mitawa, 1842; 5 wyd., Berlin, 1865); „Geschichte des Alten Bundes“ (t. 1 i 2, Berlin, 1848—1855, 3 wyd., 1864); „Lehrbuch der Kirchengeschichte“ (Mitawa, 1849; 5 wyd., 1863, 9 wyd., 1885); „Lehrbuch der heiligen Geschichte“ (10 wyd., Królewiec, 1864); „Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte“ (część I, 3 t., Mitawa 1853; 2 wyd., 1858; część II, t. 1, 1856); „Biblische Geschichte“ (Berlin, 1865, 38 wyd., 1885); „Christliche Religionslehre“ (9 wyd., Mitawa, 1866, 13 wyd., 1883).

Kurtz Aleksander, pisarz, jeden z założycieli Bibljoteki Warszawskiej, * 1814 w Warszawie, † 1870 w Krakowie. Kształcił się w Berlinie, gdzie zawarł przyjaźń z Augustem Cieszkowskim. Pisał o przemyśle, jego historycznym postępie i wpływie na bieg cywilizacji (1841); „O kasach oszczędności“ (1842); „O domach ochrony“ (1843). Był inicjatorem spółki jedwabniczej, spółki budowy domów dla robotników, założyciel Banku galicyjskiego dla handlu i przemysłu w Krakowie.

Kurtzmann L.

Kurtzman Ludwik, pisarz niemiecki, znawca literatury polskiej, † 1895 w Szymanowie pod Rawiczem, jako nauczyciel elementarny. Ożeniwszy się z Polką, ściągnął tem na siebie niełaskę władz poznańskich, które, pomimo jego wysokiego wykształcenia i talentu, trzymały go w zapadłej prowincji. Ogłosił wiele pięknych przekładów dzieł poetów polskich, a między niemi: „W Szwajcarji“ i „Pieśń o ziemi naszej“. Przed ożenieniem się był rektorem w Śmiglu, potem bawił w Poznaniu i katalogował bibljotekę Raczyńskich, tudzież w Objezierzu u Turnów. Zostawił piękną bibljotekę własną.

Kurulne krzesło *(Sella curulis)*, u starożytnych Rzymian, krzesło składane, ozdobione kością słoniową, na którem w czasie urzędowania zasiadali konsulowie, pretorowie i edylowie i którzy z tego powodu zwani także byli *urzędnikami kurulnymi*.

Kurwatura, toż co krzywizna (ob.).

Kurweometr *(longimetr, kartometr, opizometr)*, przyrząd do mechanicznego wymierzania długości linji krzywych, zwłaszcza na kartach geograficznych, jak granic krajów, biegu rzek i t. d. K. Wittmanna (1875) składa się z kółka zębatego *a* (fig. 1), które prowadzi się wzdłuż danej do zmierzenia linji krzywej; ruch ten wprawia zarazem w obrót mechanizm zegarowy, tak, że obie skazówki na tarczy pozwalają bezpośrednio od-

Fig. 1. Kurweometr Wittmanna.

Fig. 2. Kurweometr Lasailly'ego.

czytać długość przebieżoną. W K. Lasally'ego (fig. 2) kółko zębate *a* umieszczone jest na szrubie *bc*, osadzonej w widełkach. Kółko nastawia się na końcu *b* szruby, tak, że punkty *d* i *a* przypadają razem, poczem prowadzi się kółko wzdłuż linji danej do zmierzenia. Przy ruchu tym kółko zarazem przesuwa się po szrubie, a jeżeli następnie umieścimy je na podziałce i toczymy je tak, aby przesuwało się w stronę przeciwną, długość linji mierzonej odczytuje się wprost na tej skali. Ściślejsze rezultaty dają K. Coradiego i Otta, mają jednak mechanizm bardziej zawiły.

Kurylska herbata, ob. Wierzbówka.

Kurylskie wyspy, po japońsku *Tsi-Sima*, grupa 24, po większej części wulkanicznych i nieurodzajnych wysp, rozciągająca się 160 mil, pomiędzy południowym krańcem Kamczatki a Japonją, z których większa połowa należała do Rosji, mniejsza zaś do Japonji; od roku zaś 1875 Rosja ustąpiła wszystkie wyspy Japonji, wzamian za co ta ostatnia cofnęła pretensje swoje do Kamczatki. Wyspy te, których ogólna przestrzeń wynosi 14,826 klm. kw., ważne są z przyczyny handlu futrami. Trzy tylko wyspy, a mianowicie Iturup, Kunasziri i Shikotan, są zamieszkane przez 500 ogółem mieszkańców. Mieszkań-cy, nazwani *Kurylami*, stoją na niskim stopniu cywilizacji i językiem oraz obyczajami zbliżają się bardzo do Ainów (ob.). Wyspy K. odkryte zostały wprawdzie jeszcze w XVII w. przez Holendrów, bliżej jednak poznane dopiero od czasu podróży Krusensterna i Wrangella.

Kuryńsk, wyspa u południowo-zachodniego wybrzeża morza Kaspijskiego, w gub. Bakińskiej, na północno-wschód od Lenkoranu, jeden z najważniejszych punktów rybołówstwa w świecie, którego roczny plon sięga 750,000 rubli; oprócz tego otrzymują tu rocznie do 5,000 pudów kawioru i za 150,000 rubli tłuszczu i oleju.

Kurz Henryk, pisarz niemiecki, * 1805 w Paryżu, † 1873 w Argowji. Ukończywszy uniwersytet lipski, musiał z powodu spraw burszenszaftowych wracać 1877 do Paryża, gdzie studjował język chiński i ogłosił: „Mémoire sur l'état politique et religieux de la Chine 2300 ans avant notre ère" (Paryż, 1830). W 1830 przybył do Niemiec i odznaczył się jako dziennikarz opozycyjny w Monachjum. Za swą śmiałość i prawdomówność odsiadywał 2-letnie więzienie. Od 1839 był profesorem języka niemieckiego i literatury w szkole kantonowej w Argowji, a od 1846 bibljotekarzem tamże. Z pism jego wielkiej wartości literacko-historycznej, zasługują na wzmiankę szczególnie następujące prace: „Handbuch der poetischen Nationalliteratur" (6 cz., Zürich, 1854); „Handbuch der deutschen Prosa" (tamże, 3 t., 1845—52); „Geschichte der deutschen Literatur" (3 t., Lipsk, 1860—61, 7 ed., 1876), najgłówniejsze jego dzieło. Zasłużył się także wydawaniem „Deutsche Bibliothek" (Lipsk, 1862—68) i „Bibliothek der deutschen Nationalliteratur" (zeszytów 1—125, Hildburgh, 1867—72).

Kurz Herman, poeta niemiecki, * 1813 r. w Reutlingen, † 1873 jako bibljotekarz w Tübingen. Wydał: „Gedichte" (1836); „Dichtungen" (1839); „Schillers Heimatsjahre" (2 wyd., 1857); „Der Sonnenwirt" (3 t., 2 wyd., 1862); wyborne przekłady Gottfryda ze Strasburga „Tristan und Isolt" (3 wyd., 1877); Cervantesa „Zwischenspiele" (1868) i in. Zbiorowe wydanie jego dzieł wyszło p. t. „Gesammelte Werke" (10 t., 1874—75).

Kurza cholera, K. *zaraza*, ob. Cholera kur.

Kurza noga, ob. Portulaka.

Kurza stopa, ob. Proso.

Kurza ślepota, *hemeralopia* (greck. *hemera*, wieczór), osłabienie bystrości wzroku, przy którem chory dla dokładnego widzenia potrzebuje silnego oświetlenia. Chorzy więc, widzący dobrze podczas dnia, stają się niewidomi z nadejściem wieczoru. K. bywa wrodzoną, mianowicie dziedziczne, często sprowadza ją chwilowe olśnienie jaskrawem światłem, jak praca letnia na polu, marsze przez pustynie lub pola pokryte śniegiem. Często K. ś. jest jednym z objawów barwnikowego zapalenia siatkówki oka lub zapa-

łenia naczyniówki, najczęściej wszakże badanie wziernikowe dna oka żadnych zmian na siatkówce nie wykazuje.

Kurzawa Antoni, rzeźbiarz, † 1898; wykonał: „Siewacz"; „Polonez"; „Oberek" i „Mickiewicz, budzący geniusza poezji", rozbity przez samego artystę. **K.** posiadał olbrzymi talent, ale nędza nie pozwoliła mu rozwinąć go w sposób należyty.

Kurzawa Antoni

Kurzawka, grzyb, ob. Purchawka.

Kurze ziele, *drzewianka (Tormentilla)*, rodzaj roślin z rodziny różowatych, różniący się od rodzaju srebrnika *(Potentilla)* jedynie poczwórną liczbą części kielicha i korony; obejmuje małe trwałe zioła o liściach pierzastych i kwiatach pojedyńczych. *T. erecta (Potentilla silvestris)* jest rośliną pospolitą w całej Europie, po lasach i porębach, kwiaty ma drobne, żółte; korzeń jej bywa używany jako środek lekarski domowy, ściągający, używa się też do barwienia na czerwono.

Kurzelów, osada w gub. Kieleckiej, pow. Włoszczowskim, nad rzeczką Kurzelówką, o 6 mil od Kielc odległa; niegdyś własność arcybiskupów gnieźnieńskich. Jest tutaj piękna kolegjata z ciosowego kamienia, zbudowana r. 1360. Liczy około 1,200 m.

Kurzeniec v. Bogorja odm.: W polu czerwonem—dwie strzały srebrne w jedną złączone, żeleźcami jedna w górę, druga na dół. Labry czerwono-srebrne. Rys. ob. pod Bogorja II.

Kurzeniecki Marcin, Jezuita, * 1705 w Warszawie. Uczył po rozmaitych kolegjach retoryki i gramatyki, ostatecznie rządził kolegjum w Nieświeżu i tam † 1771. Z licznych pism jego wspominamy: „Nauki z Ewangelji na niedziele i święta Kościoła greckiego w unji z Kościołem rzymskim zostającego" (Wilno, 1752); „Mniejszy i większy katechizm" (tamże, 1752); „Kazania" (tamże, 1754); „Wykład pisma Starego i Nowego Testamentu etc." (Nieśwież, 1769).

Kurzweil Edward, publicysta polski, * 1807 r. w Żółkwi, w Galicji, nauki pobierał tamże, 1830 i 1831 roku walczył w szeregach wojska polskiego, poczem przeniósł się do Francji, gdzie był nauczycielem szkoły wojskowej w St. Cyr. Wydał między innemi z rękopisu dzieło kawalera d'Eon de Beaumont „Idée de la république de Pologne et son état actuel" (1840), które **K.** w przedmowie przypisuje posłowi przy dworze polskim hr. Broglie; „Traité de la prosodie de la langue italienne" (1862); „Solutions possibles de la question polonaise" (1863).

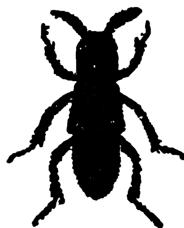
Kurzy grzebień, ob. Amarant i Celosia.

Kurzyślad, ob. Anagallis.

Kurzyślep, ob. Muchotrzew.

Kusak *(Tinamus, Crypturus)*, rodzaj ptaków grzebiących, mający za cechy: dziób mierny, słabo przypłaszczony, z końcem tępe zaokrąglonym; nogi mierne z bardzo krótkim, wysoko osadzonym ksiukiem; skrzydła krótkie; ogon bardzo krótki. Budową jest bardzo zbliżony do chróściela, tak, że stanowi przejście do brodzących. Wszystkie gatunki, w liczbie około 20, są mieszkańcami Ameryki południowej, gdzie zastępują miejsce kuropatw. Żyją tam w wielkiej obfitości; są to ptaki ciężkie, głupowate, lot mają ociężały, lecz bardzo szybko biegają, żywią się nasionami i owadami. Niosą 15—20 jaj. Ubarwienie ich mało jest urozmaicone, rudawo-szare. Mięso jadalne.

Kusaki, *krótkoskrzydłe (Staphylinidae)*, rodzina chrząszczów, o ciele wydłużonem i ruchliwem, wyróżniająca się szczególnie bardzo skróconemi pokrywami skrzydeł, skąd większa część odwłoka jest obnażona. Różki nitkowate lub słabo klinowate, 11-stawowe. Należy tu przeszło 4,000 gatunków, rozprzestrzenionych na całej ziemi; równikowe są wspaniale ubarwione, nasze czarne lub brunatne, w ogólności drobne. Żyją na powierzchni ziemi, pod ciałami gnijącemi i karmią się substancjami, będącemi w rozkładzie. Gąsienice podobne są do owadów dojrzałych. W lasach naszych, na suchych liściach, żyje *Staphylinus caesareus*, 18 mm. długi, z pokrywami skrzydłowemi i nogami czerwonemi.

Kusak.

Kuskus, zwierzę, ob. Kuzu.

Kuskussu, potrawa północno-afrykańska, kasza pszenna lub kukurydzowa, zaprawiana tłuszczem baranim.

Kusowo, jezioro w w. ks. Poznańskiem, regencji Bydgoskiej, na lewej stronie rzeki Brdy położone.

Kussino, *kusyna*, ob. Kusso.

Kussmaul Adolf, lekarz, * 1822 r. pod Karlsruhe, studjował medycynę w Heidelbergu, od 1848 był lekarzem wojskowym w armji badeńskiej, 1855 r. został profesorem uniwersytetu w Heidelbergu, 1859 w Erlangen, 1863 w Freiburgu, 1876—1889 w Strasburgu. Napisał: „Ueber den Ursprung und das Wesen der fallsuchtartigen Zuckungen bei der Verblutung sowie der Fallsucht überhaupt" (1857); „Von dem Mangel, der Verkümmerung und der Verdoppelung der Gebärmutter" (1859); „Untersuchungen über das Seelenleben des neugebornen Menschen" (1859, 2 wyd., 1884); „Ueber geschlechtliche Frühreife" (Wirzburg, 1862); „Ueber die Behandlung der Magenerweiterung durch eine neue Methode" (1869); „Zwanzig Briefe über Menschenpocken- und Kuhpockenimpfungen" (1870), „Zboczenia mowy, próba patologji mowy" w *Bi-*

Błotsce umiejęt. lekar. (przekł. polski A. Bauerertza, 1880).

Küssnacht, okrąg i miasteczko w kantonie Schwytz w Szwajcarji, u podnoża góry Rigi, nad północno-wschodnią odnogą jeziora Vierwaldstädter, która stąd nazywa się *Küssnachter See.* Wąwóz pod Küssnacht, gdzie Tell miał zabić namiestnika cesarskiego Gesslera, znikł przez wybudowanie tu nowego traktu, jednakże kaplica Tella dotąd jeszcze licznie jest odwiedzana.

Kusso, kwiaty rośliny *Brayera anthelmintica,* (ob. Brayera), używane obecnie w medycynie jako jeden z najpewniejszych środków przeciwko tasiemcowi (ob. Brayera).

Küster Ernest, lekarz, * 1839 r. w Kalkofen na wyspie Wollin, pracował najpierw w górnictwie, następnie studjował medycynę w Bonn i Berlinie, 1875 r. został docentem w Berlinie, 1890 profesorem chirurgji w Marburgu. Uważany jest za jednego z najznakomitszych chirurgów współczesnych, przeprowadził badania nad przelewem krwi, nad działaniem kwasu karbolowego i jodoformu, i in.

Küstner Karol Teodor, von, znany ze swych zasług dla teatru niemieckiego, * 1784 w Lipsku, † 1864 tamże. Ukończywszy uniwersytet w rodzinnem mieście, w r. 1813 walczył przeciwko Napoleonowi. Po skończeniu wojny mianowany został przez księcia Sasko-Koburskiego radcą dworu i zajmował się urządzeniem stałego teatru w Lipsku, którego dyrekcję prowadził od 1718 do 1828 i postawił go na wysokim stopniu artystycznego udoskonalenia. Następnie położył niemałe także zasługi, jako dyrektor lub intendent teatrów w Darmsztadzie (1830—31), Monachjum (1833—42) i Berlinie (1842—51). Przyczynił się też do podwyższenia honorarjów poetów i artystów, mianowicie przez wprowadzenie tantjemy i przez założenie 1846 stowarzyszenia scenicznego. Z pism jego zasługują na wzmiankę: „Vierunddreisig Jahre meiner Theaterleitung" (Lipsk, 1833); „Taschen und Handbuch der Theaterstatistik" (Lipsk, 1855—57); „Album der königl. Schauspiele und Opern zu Berlin" (Berlin, 1858).

Küstner Fryderyk, astronom, * 1856 w Gorlicach, kształcił się w Strasburgu, 1879 został asystentem obserwatorjum w Berlinie, 1891 dyrektorem obserwatorjum i profesorem astronomji w Bonn. W r. 1882 obserwował przejście Wenery w Punta Avenas. Ogłosił: „Bestimmung des Monddurchmessers aus Plejadenbedeckungen" (1879); „Resultate aus Beobachtungen von 670 Sternen" (1887); „Neue Methode zur Bestimmung der Aberrationskonstante" (1888) i in. W 1888 odkrył zmienność szerokości geograficznej, czyli przesuwanie się biegunów ziemskich.

Kustosz *(Custos),* tak się nazywa kanonik, który z zatwierdzenia biskupa zarządza duchow-nie w imieniu kapituły probostwem katedralnem lub kolegjackiem. W zakonach św. Franciszka, a mianowicie u Bernardynów, **K.** zowie się przełożony klasztoru, mający zwierzchność nad kilku innemi klasztorami. **K.** nazywa się także przełożony Museum, Bibljoteki i t. p.

Kustosz koronny, strażnik (po łacinie *Regni Poloniae thesauri custos* albo *Custos diadematum Regni),* nazywał się urzędnik postanowiony dla pilnowania klejnotów koronnych i archiwum narodowego. Pierwszym **K. k.** był Stanisław Zaborowski, gramatyk polski; został nim między 1515 a 1532. Później ślad tego urzędu znika. Zjawia się znowu w lat 100 prawie za Zygmunta III, a dopiero za Jana III staje się kustoszostwo dygnitarstwem. Bywali kustoszami po większej części duchowni, mianowicie kanonicy krakowscy. J. Bartoszewicz naliczył ich 16. Ostatnim był Sebastjan Sierakowski, † 1824 r.

Kustynia Piotr, był od 1414 do 1421 biskupem wileńskim i przyczynił się wiele do rozszerzenia na Litwie wyznania rzym.-katolickiego.

Kusyna, *cussino,* ob. Brayera.

Kusza, rodzaj łuku do strzelania, dawniej w Polsce używany. Obłąk u **K.** był z żelaza lub stali, cięciwa z kręconego rzemienia lub sznura, cyngiel kształtu takiego, jaki później do strzelby zastosowano. Strzały do **K.** były z samego żelaza i daleko niosły. **K.** zwały się także machiny używane do ciskania kamieni przy dobywaniu zamków.

Kusza, herb: **K.** I: W polu czerwonem — srebrna kusza napięta bez strzały, zwrócona na dół lub ku górze. U szczytu 3 pióra strusie. —

Kusza I.

Kusza II.

K. II: W polu czerwonem, nad trzema wrębami srebrnemi, coraz ku dołowi krótszemi — kusza bez cięciny, ze strzałą.

Kuszański Aleksander, chirurg wojskowy, * 1777 w Mysłowicach, † 1860 r. w Krakowie, tłómaczył wiele dzieł dla W. B. Korna w Wrocławiu; ogłosił mianowicie: „De viribus vitalibus" (Kraków, 1820); „Urzędnik zdrowia stanu małżeńskiego" (Wrocław, 1819); „Historja naturalna" (z Funkego, 1820); „Historja naturalna" (z Löhra, 1822); „Mitologja Greków i Rzymian" (z Moritza, 1820).

Kuszel Aniela, zamężna Walewska, znana pod pseudonimem *Bożenny* i *Wandy Odrowąż*, † 1873, ogłosiła drukiem: „Kilka chwil we Włoszech w latach 1847 i 1848" (Poznań, 1850); „Stefanja" powieść (Wilno, 1854); „Franciszek św. Seraficki i poeci włoscy z jego szkoły" (Kraków, 1854).

Kuszewicz Paweł, rodem z Chełmna, żyjący w pierwszej połowie XVII w., przełożył prawo chełmińskie na język polski p. t.: „Prawo chełmińskie poprawione i z łacińskiego języka na polski przetłómaczone" (Poznań, 1623, kilkakrotnie przedrukowywane).

Kuszewicz Samuel, rodem ze Lwowa, gdzie sprawował urząd radnego, wydał po łacinie: „Opis poselstwa do Turek przez Krzysztofa księcia Zbaraskiego, w r. 1621 odbytego i t. d." (Gdańsk, 1645; przekł. W. Wolskiego, umieszczony w Niemcewicza „Pamięt. o dawnej Polsce," t. II); „Collectanea de foro et jurisdictioni civitatum" (Warszawa, 1646) i „Debitum pietatis, seu laus posthuma Ill. Jacobi Zadzik ep. Crac." (Kraków, 1642).

Kuszlan Karol, baron, zasłużony patrjota chorwacki, * 1817 w Krapinie, † 1867 r. w Zagrzebiu, studjował prawo i filozofję, poczem był adwokatem, posłem na sejmy, na których gorliwie bronił sprawy narodowej i energicznie występował przeciwko madziaryzowaniu kraju; stąd wielce był popularny i szanowany. Do 1849 był redaktorem i spółpracownikiem czasopisma *Slavenski Jug* i *Prijatel puka*, poczem został wielkim notarjuszem zagrzebskim.

Kuszlickie starostwo niegrodowe, znajdowało się w województwie Połockiem. Podług metryk litewskich powstało około r. 1597 i składało się z dóbr Kuszliki z przyległościami i folwarkami. Posiadali je od tego czasu kniaziowie Sołomereccy, Naruszewiczowie, Wojnowie, Szczytowie, Szpakowscy, Jabłońscy i Hilzenowie. Wreszcie z mocy przywileju króla Augusta III, z d. 14 października 1760 dzierżyli to starostwo Józef i Katarzyna Korsakowie, którzy opłacali z niego kwarty złp. 223 gr. 18, a hyberny złp. 42.

Kusztelan, przyrodnik, zamieszkały w Poznaniu, współredaktor *Dziennika poznańskiego* i sekretarz spółki tamecznego teatru, napisał: „Czas, przestrzeń i wieczność ze stanowiska przyrodniczego" (1881); „O pieniężnej wartości człowieka" (Poznań, 1883).

Kuśnierstwo, ob. Garbarstwo.

Kutahja, miasto, ob. Kjutahia.

Kutais, miasto gubernjalne w kraju Zakaukaskim, na obu brzegach rzeki Rion, liczy 32,492 miesz. (1897); posiada 5 cerkwi, kościoły: ormiański i rzymsko-katolicki, gimnazjum męskie i żeńskie, oraz progimnazjum, prowadzi nader ożywiony handel. Podług kronik gruzyjskich założone 792 r. przez króla abchazyjskiego Leona; od 1462 r. stolica Imeretji, zdobyte przez Turków 1692, w 1810 przyłączone do Rosji. W starożytności na miejscu dzisiejszego **K.** znajdowała się *Kytea* lub *Kutatisium*, stolica Kolchidy.—*Kutaiski powiat*, ma na przestrzeni 3,399 klm. kw., 223,327 miesz. (przeważnie Imeretyńcy, dalej Osetyńcy, Armeńczycy i Żydzi). Powierzchnia górzysta i leśna, zwłaszcza na południu i północy; klimat rozmaity, wogóle niezdrowy; grunt tylko w porzeczu rzeki Rion urodzajny.—*Kutaiska gubernja* obejmuje 36,478 klm. kw. i liczy 1,075,861 miesz. (1897). Powierzchnia jest wogóle górzysta, równina ciągnie się tylko z biegiem rz. Kwiryli, od Szaropanu do ujścia Kwiryli do Rionu, dalej między Rionem a Cchenis-cchalin. Rzeki: Kura, Kwiryla, Cchenis-cchali, Rion, Supra, Choni, Ingur; w pow. Achałcyckim jest kilka jezior i źródeł mineralnych. Klimat rozmaity, w ogóle umiarkowany, w powiatach Kutaiskim i Szaropańskim niezdrowy. Srednia temperatura roczna w m. Kutais + 14°C. Główne zajęcie mieszkańców: rolnictwo, jedwabnictwo, uprawa wina, oraz hodowla bydła.

Kutera, rodzaj gumy, sok zasuszony rośliny *Stercularia urens*, znajduje się często jako zanieczyszczenie gumy arabskiej i tragantowej.

Kutha, starożytna prowincja w Azji, z której Salmanassar przeniósł osadników do zniszczonego przez siebie królestwa Izraelskiego. Z pomieszania się tychże z Izraelitami powstali później Samarytanie, których z tego powodu w Talmudzie nazywają *Kuthim*. Położenie **K.** bliżej nie jest wiadome.

Kuthen ze Szprinsberku, Marcin, kronikarz czeski, * około 1510 w Kutnej Horze, skąd pisał się *Cuthenus*, *Kutensky*, † 1564 w Pradze. Po ukończeniu studjów na akademji praskiej, zajmował się wychowywaniem młodzieży szlacheckiej, z uczniami swymi odbywał podróże po obcych krajach. Następnie był pisarzem i ingrosatorem ksiąg starego miasta Praskiego, zajmując się przy tem handlem. Oprócz rozmaitych poezji łacińskich, pomiędzy któremi odznaczają się epigramaty, oraz „Catalogus ducum regumque Bohemiae" (Praga, 1540), napisał w języku czeskim „Kronikę o založeni a prvnich obyvatelich zemie Czeské i t. d." (Praga, 1539, 2 wyd., 1585, 3 wyd., 1817), oraz przełożył dzieło Apjana Aleksandryjskiego „O Ilirach." Zdania o zdolności **K.** i wartości jego dzieł były dawniej przeceniane nad zasługę.

Kuthy Ludwik, poeta madziarski, * 1813 r. w Auszonyvásár, w kom. Biharskim, † 1864 r.; studjował w Debreczynie, poczem był notarjuszem kom. Biharskiego, następnie redagował djarjusz sejmu siedmiogrodzkiego w Klausenburgu, oraz został sekretarzem prywatnym hr. L. Batthyányi'ego. Oprócz kilku utworów dramatycznych, jak „Ariadne" (1838); „Karol I i je-

go dwór" (1840); „Białe i czarne" (1840) i in. pisał nowele, oraz wydał romans „A haza rejtelmei." Głównie zyskał uznanie poezjami opowiadającemi.

Kutna-hora, albo *Hory Kutne*, po niem. *Kuttenberg*, miasto górnicze i okręgowe w powiecie Czasławskim w Czechach; liczy 14,000 miesz.; siedlisko urzędu okręgowego, sądu i zarządu górniczego; kilka kościołów, pomiędzy którymi odznacza się wspaniały, choć niewykończony kościół gotycki św. Barbary; gimnazjum realne, oraz kilka szkół niższych; kilka fabryk, jak oto: cukrownia, gorzelnia, browar, oraz młyny parowe. Odkryte 1237 kopalnie dostarczały niegdyś wiele srebra; obecnie, po zalaniu najważniejszych kopalni, otrzymuje się tylko ołów.

Kutno, miasto powiatowe w gub. Warszawskiej, powiecie Kutnowskim, nad rzeczką Ochnią, przy drodze żel. Warszawsko-Bydgoskiej, liczy 11,213 miesz. (1897) i prowadzi ożywiony handel zbożem.— *Kutnowski powiat* ma 805 w. kw. powierzchni i liczy 82,931 miesz. (1897). Oprócz miasta Kutna są tu 3 osady i 12 gmin.

Kutorga Stefan, naturalista, * 1808 w Mścisławiu, w gub. Mohylowskiej, † 1861 r., pobierał nauki w uniwersytecie petersburskim i dorpackim, gdzie otrzymał stopień doktora medycyny. Mianowany 1833 profesorem zoologji w uniwersytecie petersburskim, a 1848 r. prof. mineralogji i geognozji w głównym instytucie pedagogicznym, odbywał liczne podróże naukowe w Rosji i za granicą. Z licznych prac jego ważniejsze są: „Beiträge zur Geognosie und Palaeontologie Dorpats" (1835 i 37); „Beitrag zur Kenntniss der organischen Ueberreste des Kupfersandsteins am westlichen Abhange des Urals" (1838); „Jestestwennaja istorija naliwocznych żiwotnych" (1839) i w. in. Oprócz tego ogłosił *Kartę geognostyczną gub. Petersburskiej*.

Kutorga Michał, brat poprzedniego, historyk rosyjski, * 1809, 1886, po ukończeniu nauk uniwersyteckich w Petersburgu i Dorpacie, przebywał przez dwa lata za granicą, a zwłaszcza w Berlinie; po powrocie od 1835 r. był prof. historji powszechnej w uniwersytecie petersburskim, a od 1869 do 1874 w moskiewskim. Ogłosił między innemi: „De tribubus Atticis eorumque cum regni partibus nexu" (Dorpat, 1832); „Politiczeskoje ustrojstwo Germancew do VI st." (Petersburg, 1837); „Kolena i sosłowija atticzeskija" (t. 1838); „Istorija afinskoj respubliki ot ubijenija Ipparcha do smerti Miltijada" (t. 1848); „Persidskija wojny" (t. 1858); „O dnie i prazdnikie Nowago goda u Afinian" (t. 1865) i w. in. Pierwszy tom zbioru jego dzieł wyszedł w 1894.

Kutowskie albo *Kuty* starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie Ruskiem, w ziemi Halickiej. Podług spisów podskarbińskich z roku 1770 składało się: z miasta Kuty (ob.) i wsi: Kuty Stare, Kobaki, Rybno, Słobódka, Tudiów, Rożen Wielki i Mały, Kostoki Białoberezka, Berwinkowa, Chorocowa, Dołhopol, Hohopol, Hryniowa, Jabłonica, Krasnoiła, Perechresno, Polanki, Stebnie, Tereskul i Uścieryki. W r. 1771 posiadała je Ludwika z Mniszchów Potocka, kasztelanowa krakowska, opłacając z niego kwarty w ilości złp. 19,104 gr. 11. Po zajęciu go przez rząd austrjacki d. 1 maja 1782 r. starostwo to przyłączono do dóbr Kosowa i Pistyna.

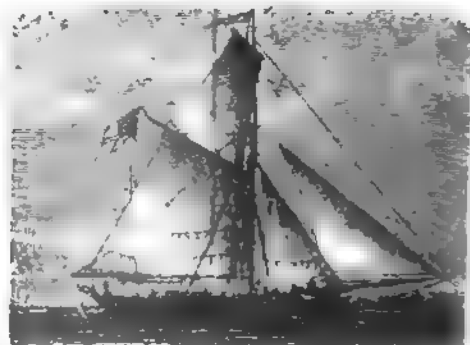
Kutschan (Kubaschan), miasto w perskiej prowincji Chorasan, w żyznej, zaludnionej dolinie Atreku, 1,255 m. nad p. m., posiada 2,000 domów, z powodu częstego trzęsienia ziemi zbudowanych z drzewa i gliny, 10,000 miesz., po większej części Kurdów, handlujących bawełną, łojem, skórami owczemi, końmi i bronią.

Kutsch-Behar (ang. Cooch-Behar), państwo hołdownicze w Indjach angielskich, w północnej części Bengalu, graniczące z górami Himalajskiemi, obejmuje 3,385 klm. kw. (61 mil) powierzchni, 600,000 miesz.

Kutschkego pieśń, popularna niemiecka piosenka żołnierska („Was kraucht dort in dem Busch..." etc.) z wojny franc.-pruskiej 1870—71 (opowiadanie podoficera K.), której autorem jest pastor Pistorius z Basedow, † 1877 r.; por. Grieben, 1872, Ehrenthal, 1871.

Kutschker Jan Chrzciciel, arcybiskup wiedeński, * 1810 r. w Wiese na Szląsku Austrjackim, † 1881, r. 1857 był radcą w ministerjum wyznań, 1862 r. został wyświęcony na biskupa, 1876 po Rauscher'ze został arcybiskupem wiedeńskim; 1877 kardynałem. Wydał cenną pracę: „Das Eherecht der katolischen Kirche" (5 t., 1856—7), oraz „Die gemischten Ehen" (Wiedeń, 1838) i „Die Lehre vom Schadenersatz oder von der Restitution" (Ołomuniec, 1851).

Kutter, statek jednomasztowy z systematem linowym, podobny do jachtu, z powodu wielkości żagli i ostrego przykroju do szybkiej żeglugi przeznaczony. Anglja używa K. do straży nadbrzeżnej.

Kutter.

Kutuzow Michał, *Goleniszczew*, ks. smoleński, feldmarszałek rosyjski, * 1745, otrzymał wychowanie w Strasburgu i w 16 r. życia wstąpił do służby wojskowej; w r. 1769 walczył w Polsce, potem 1770 r. w Turcji; przyczyniwszy się do przytłumienia buntu Pugaczewa, został 1784 r. generał-majorem, a r. 1787 generał-gubernatorem Krymu. Za odznaczenie w bitwie pod Rymnikiem (15 września 1789 roku) i w zdobyciu Izmaiłowa mianowany generał-lejtnantem, pobił Turków pod Babadagh (14 czerwca 1791) 1801 mianowany generał-gubernatorem Petersburga. W kampanji 1805 dowodził pierwszym korpusem armji rosyjskiej i po odniesieniu zwycięstwa pod Dünenstein nad marszałkiem Mortier, dowodził wojskami sprzymierzonych 2 grudnia 1805 r. w bitwie pod Austerlic. W latach 1806—11 był generał-gubernatorem Litwy i Kijowa; w r. 1812 stał na czele armji przeciwko Napoleonowi; pod Smoleńskiem pokonał Davousta i Neya i z tego powodu otrzymał tytuł ks. smoleńskiego. Wydawszy 25 marca 1813 z Kalisza wymowną proklamację, powołującą Niemców do walki, † 1813 w Bolesławiu (Bunzlau).

Kuty, miasto okręgowe w Wschodniej Galicji, w obwodzie Kołomyjskim, liczy 6,400 miesz., po większej części Ormjan.

Kutymskie starostwo niegrodowe, było położone w księstwie Żmujdzkiem, w pow. Pojurskim. W r. 1771 posiadał je Andrzej Minejko, komornik księstwa Żmujdzkiego, wraz z żoną swą Franciszka z Piestrzeckich, którzy z niego opłacali kwarty złp. 134 gr. 28. Hyberny Żmujdź nie opłacała.

Kützing Fryderyk Traugott, botanik, * 1807, w Rittsburgu pod Artern, † 1893, z początku pracował w aptece, następnie poświęcił się naukom przyrodniczym w Halli i w r. 1838 został professorem szkoły realnej w Nordhausen, ustąpił z katedry 1883. Z dzieł jego ważniejsze: „Die Umwandlung niederer Algenformen in höhere" (1839); „Phycologia generalis" (z 80 tablicami, 1843); „Die kieselschaligen Bacillarien oder Diatomeen" (z 30 tabl. 1844, 2 wyd., 1865); „Species Algarum" (1849); „Grundzüge der philosophischen Botanik" (2 tomy, 1851—1852); „Tabulae phycologicae" (20 tomów, z 2,000 tablic, 1845—1870) i inne. Prace jego nad wodorostami stanowią epokę w tej części botaniki.

Kuwera, albo *Wittesa*, w mitologji indyjskiej bożek bogactwa i skarbów, jeden z 8 strażników świata.

Kuwera.

Kuxhaven, miasto, ob. Cuxhaven.

Kuzmány Karol patrjota i pisarz słowacki, * 1806 w Brzeźnie, † 1866, uczył się w mieście rodzinnem, potem w Dobrzynie, Szajawym Gömerze i Presburgu, gdzie ukończył dwuletni kurs teologiczny; następnie studjował w Jenie. Wróciwszy 1829 do ojczyzny, nauczał przez pół roku w Keżmarku; od 1830 r. djakon superintendentalny w B. Bystrzycy, przeszedł tegoż roku na plebana do Zwolenia, skąd 1832 powrócił do Bystrzycy, i tu przebył do 1849. W marcu 1849 udał się do Ołomuńca z deputacją do cesarza Franciszka Józefa; powróciwszy, był zmuszony uchodzić do Wiednia, gdzie wkrótce został professorem fakultetu teologicznego ewangelickiego. Całe swe życie poświęcił pracy nad podniesieniem oświaty i dobrobytu pomiędzy spółziomkami. W tym celu nauczał, odbywał podróże, pisał i wydawał książki, zakładał towarzystwa i t. d. Oprócz książek elementarnych, katechizmów i t. d., redagował czasopismo *Hronka* (B. Bystrzyca, 1836—38), oraz wydał: „Modlitby" (1835); „Zpiewnik" (Peszt, 1842), poezje, wiele kazań i mów, ważne dzieła, tyczące prawa kościelnego obowiązującego w Austrji, a zwłaszcza: „Prawo kościelne ewangelickie" (2 t., Wiedeń, 1856); „Prawo co do małżeństw u wszystkich wyznań" (t. 1860). Przygotował do druku nowe wydanie Biblji Kralickiej. Por. Jar. Vlczek „Diejiny literatury slovenskej" (1890).

Kuzu, *kuskus* (*Trichosurus*), rodzaj zwierząt workowatych z rodziny *Phalangistidae*, zwierzęta z wielkiemi uszami i ogonem do końca owłosionym *T. vulpecula*, 60 cm. długi, brunatnoszary, zręcznej budowy, przypomina wiewiórkę i lisa. Zamieszkuje Nową Holandję, gdzie przebywa na drzewach i karmi się ciałami roślinnemi. Wydaje przykrą woń kamforową, krajowcy jednak jedzą jego mięso i używają jego futra.

Kuzu.

Kuźma Jan, konfederat barski, * 1742 r. Po ukończeniu szkół u Jezuitów, był towarzyszem w kawalerji narodowej, a w konfederacji dosłużył się stopnia porucznika. Mając udział w zamierzonem przez Strawińskiego i Łukawskiego porwaniu króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, zdradził zaufanie swych towarzyszów, podejmując się sam jeden wykonać ten zamiar w nocy z 3 na 4 listopada 1771 r. Jakoż z oddziałem konfederatów porwał króla przed pałacem radziwiłłowskim na ulicy Miodowej i, za-

miast wydać Strawińskiemu, uprowadził go do młyna marymonckiego, skąd dano znać generałowi Kokcejowi, ten nadbiegł z oddziałem gwardji i króla do Warszawy odprowadził. Broniony w wytoczonym procesie przez samego Stanisława, skazany został na wygnanie; szczodrze wsparty, wyjechał do Włoch, gdzie przebywał blizko 30 lat. Po podziale kraju, wrócił do Polski i osiadł w Warszawie, gdzie † 1822 r.

Kuźmenko Piotr, poeta małoruski, * 1831 r., uczył się w Czernihowie, kształcił się na duchownego prawosławnego. Poezje drukował w *Chacie* i *Osnowie*, w której też ogłosił dobrą powieść: „Ne tak zdało sia, da tak skłało sia."

Kuźnieck, miasto powiatowe gub. Saratowskiej, nad rzeką Trujewą, liczy 20,555 miesz., zajmujących się przeważnie drobnym przemysłem.—*Kuźniecki powiat*, ma na przestrzeni 4,627 w. kw. 181,916 miesz. (1897); powierzchnia-równina, pokryta czarnoziemem. Rzeki: Sura, z dopływami Kodagą, Uzą i in. Zajęcie mieszkańców: rolnictwo, obok tego ogrodnictwo, sadownictwo, hodowla bydła oraz garncarstwo, stolarstwo, tokarstwo i wyprawa skór.

Kuźnieck, miasto okręgowe gub. Tomskiej, nad rzeką Tomią, wprost ujścia rzeki Kondomy, liczy 3,141 miesz. (1897); założony 1617, posiada twierdzę, która odegrała ważną rolę w XVII i w początkach XVIII w.—*Kuźniecki okrąg*, ma na przestrzeni 92,950 klm. kw. 164,300 m.; powierzchnia górzysta, przerznięta łańcuchami gór: Ottygrańskich, Karokańskich i Kuźnieckich. Z rzek główna Tom; wiele jezior. Grunt dość urodzajny.

Kvacsala Jan, historyk literatury, * 1862 w Petrovcu na Węgrzech południowych, syn nauczyciela, uczył się w Presburgu teologji, filozofji i filologji, w r. 1886 został doktorem filozofji w Lipsku, złożywszy rozprawę o filozofji Komeńskiego, następnie został profesorem liceum ewangelickiego w Presburgu. Odszukał nieznane pisma Komeńskiego, zgromadził jego korespondencję i napisał o nim monografję po niemiecku (Lipsk, 1892), poczem został profesorem na wydziale teologicznym w Jurjewie.

Kvalö, wyspa położona w pobliżu północno-zachodniego wybrzeża Norwegji, na zachód od Taomsö, oddzielona od lądu wązkim kanałem, obejmuje 746 klm. kw. (19,5 mili kw.) i liczy 1,900 miesz. Druga wyspa tejże nazwy, z miastem Hammerfest, obejmująca 339 klm. kw. (6,16 mili kw.) i 2,350 miesz., leży dalej w stronie północno-wschodniej.

Kvapil Franciszek, poeta i pisarz czeski, * 1855, kształcił się w naukach prawnych i filologicznych w Pradze. Już za czasów studenckich ogłaszał wiele przekładów z polskiego. W r. 1879 słuchał w Paryżu Albert'a i Chodźki. W r. 1880 wydał w 2 tomach przekład wyboru pism Krasińskiego. Od tegoż roku był nauczycielem w Jiczynie. Wróciwszy w parę lat potem do Pragi, poświęcił się całkowicie literaturze, pisząc poezje oryginalne, przekładając poezje polskie, oraz pisząc studja literackie, również prawie wyłącznie dotyczące pisarzów polskich. Z poezji oryginalnych, najważniejsze są: „Zpievy knižecí"; „Zavátě stepy"; „Z vystavních táczek"; przekłady: „Z denniku starcova" Kraszewskiego, „Dvie izvy" Fredry, poezje Zaleskiego, Sowińskiego, Kościelskiego, Asnyka; studja: „Słowacki ve Florencii"; „Polská novellistika"; „Adam Asnyk"; „Ženy a milenky slovanskych basnikó"; „Maria Konopnicka"; „Panna Eglantina"; „Hrdinky polské poesie"; „Ženevská romance"; „Neznamá" i wiele in. Por. *Tyg. Illustr.* 1900.

Kvapil Jarosław, poeta czeski, * 1868 r. pod Klatovami; słuchał w Pradze filozofji i filologji. W r. 1897 został redaktorem *Zlátej Prahy*. Wydał poezje; „Padajici hviezdy"; „Reliquie"; „Básników dennik"; „Różovy kerz"; „Tichá láska"; „Liber aureus"; „Oddanost"; utwory dramatyczne: „Przitmi"; „Bludiczka"; „Princezna Pampeliszka"; „Memento" (trylogja); libreta: „Perdita" (muz. J. Neszvery); „Debora" (muz. J. Z. Förstra); „Selská bourze" (muz. L. Losztiáka).

Kvapilova Bożena, z domu Justówna, żona Franc. Kvapila, * 1859 r. w Pradze, tłómaczka z języków polskiego i rosyjskiego na czeski. Między innemi przełożyła „Mirtalę" Orzeszkowej. Oryginalnie pisze wiele dla dzieci i z życia dziecinnego.

Kviczala Jan filolog czeski, * 1834 w Mnich. Hradiszczu; kształcił się w Pradze i Bonn, od 1867 profesor filologji klasycznej w Pradze. Napisał mnóstwo prac z zakresu swej specjalności, jak np.: „Beiträge zur Kritik und Erklärung der Sophokles" (Wiedeń, 1864—69, t. 4); „Virgilstudien" (Praga, 1878); „Studien zu Euripides" (1879); „Neue Beiträge zur Erklärung der Aeneis" (Praga, 1881); 1880—83 był członkiem austrjackiej rady państwa, od 1881 członkiem sejmu czeskiego, należy do stronnictwa młodoczeskiego. Jako członek komisji sejmowej, domagał się wzbronienia dzieciom czeskim uczęszczania do szkół niemieckich w Czechach i utworzenia odpowiednich szkół czeskich (lex Kviczala). W radzie państwa przyczynił się do podziału uniwersytetu praskiego na czeski i niemiecki.

Kviet Franciszek Bolemir, pisarz czeski, * 1825 w Taborze w Czechach, † 1864 w Warszawie; studjował prawo w Pradze, następnie przez niejaki czas był nauczycielem domowym, potem suplentem gimnazjum Staromiejskiego w Pradze, w końcu od 1862 lektorem języka i literatury czeskiej w Szkole Głównej warszawskiej. Oprócz wielu artykułów, a zwłaszcza filozoficznych, pomieszczanych w rozmaitych czasopismach, np. w *Czasopisie Muz. Czeskiego*, w *Slovniku naucznym* Riegra, wydał: „Nauka prostonárod-

si o wychování" (Praga, 1849; przekład polski Baudouina de Courtenay, Warszawa, 1865); „Slze", zbiór poezji (1850); „Jana z Lobkovic zprava o nauczeni synu Jaroslavovi" (t., 1851); „Leibnitz und Komenius" (t., 1857); „Žiti basnické" (poemat 1859); „Aestheticky rozbor Rukopisu Kralodvorského" (1861); „Staroczeská mluvnice" (t., 1860, 2 wyd., 1869); „Rzecz przi nastoupeni na stolici jazyka czeského na universitie varszavské" (1863); życiorys Zyżki w *Tygodn. Ilustrow.* z r. 1863.

Kwadowie *(Quadi)*, południ.-wschodnie pokolenie Swewów, mieszkali od I do IV w. naszej ery w dzisiejszej Morawji i na zachodnim skraju Węgier. Wymieniają ich zwykle obok pokrewnych Markomannów, a później obok Sarmatów, z którymi to narodami brali udział w napaściach na prowincje państwa Rzymskiego. W V w. znikły już ich ślady zupełnie z widowni świata.

Kwadra, ob. Księżyc.

Kwadrans, czwarta część godziny=15 minutom=900 sekundom. W geometrji **K.** zowie się rozwartość cyrkla, obejmująca $1/4$ część okręgu koła wielkiego kuli, którą zakreślają się łuki i okręgi kół wielkich.

Kwadrant, ćwiartka okręgu koła, w szczególności dawniejsze narzędzie astronomiczne, składające się z ćwiartki okręgu koła, podzielonej na stopnie i opatrzone alidadą z dioptrami, którą można było zwracać ku danej gwieździe. Większe tego rodzaju narzędzia, ustawione w płaszczyźnie południkowej, przymocowane były do muru (**K.** *ścienny*). Arabowie chętnie posługiwali się kwadrantami, w Europie pierwszy **K.** wielkich wymiarów zbudował Tycho Brahe 1582. Wszakże przyrząd ten ustąpił daleko dogodniejszym całym kołom. Ob. Południkowe koło.

Kwadrat, prostokąt (ob.) mający boki równe; zatem znajomość jednego boku **K.** wystarcza do wykreślenia **K.** W **K.** przekątnie są prostopadłe do siebie i między sobą równe. **K.** wystawiony na przekątni kwadrata jest względem niego podwojonym. Bok **K.** wpisanego w okrąg= promieniowi tego okręgu pomnożonemu przez $\sqrt{2}$. Ponieważ pole prostokąta równa się iloczynowi z podstawy przez wysokość, przeto pole **K.** = drugiej potędze z jednego boku; dlatego też druga potęga zowie się zwykle kwadratem (ob. Potęga). **K.** służy za miarę powierzchni, a mianowicie **K.** mający za bok jednostkę długości; tak np. metr kwadratowy jest to **K.**, którego bok = 1 metrowi. **K.** *ukośny* czyli *romb (rombus)* jest to równoległobok, mający boki równe; kąty przeciwległe **K.** ukośnego są między sobą równe, przekątnie do siebie prostopadłe. *Kwadratowe równanie*, toż co równanie drugiego stopnia (ob. Równanie).

Kwadrat magiczny, kwadrat podzielony na pewną liczbę mniejszych kwadratów, w których są tak wypisane liczby naturalne, lub wyrazy postępu różnicowego, że wszystkie szeregi pionowe, poziome, lub przekątne dają tę samą sumę. Przytaczamy tu **K. m.**, utworzony z pierwszych 16 liczb. Pochodzą z Indji, gdzie używane były jako talizmany; posługiwali się niemi także astrologowie. Znaczenia teoretycznego ani praktycznego zresztą **K. m.** nie mają, jakkolwiek były przedmiotem zajęcia wielu matematyków. Por. Klügel „Commentatio de quadratis magicis" (Halla, 1806); Scheffer „Die magischen Figuren" (Lipsk, 1882).

1	15	14	4
12	6	7	9
8	10	11	5
13	3	2	16

Kwadratowa forma, w matematyce, a zwłaszcza w teorji liczb, wyrażenie postaci $ax^2 + bxy + cx^2$, gdzie zmienne x i y zachodzą tylko w potędze drugiej, albo w iloczynach swoich.

Kwadratowa liczba, druga potęga jakiejkolwiek liczba, jak np. $49 = 7^2 = 7.7$.

Kwadratowe miary, miary powierzchni, których jednostką jest kwadrat o boku równym jednostce długości, jak łokieć kwadratowy, metr kwadratowy, w skróceniu zwykle $m\square$ albo lepiej m^2. Ponieważ łokieć = 2 stopom, a metr = 10 decymetrom = 100 centymetrom, przeto łokieć kw. $= 2 \times 2 = 4$ stopom kw., a $1\ m^2 = 10 \times 10 = 10^2 = 100\ dm^2 = 100 \times 100 = 100^2 = 10{,}000\ cm^2$. Jest to następstwem zasady geometrycznej, że powierzchnie figur podobnych są proporcjonalne do kwadratów z boków odpowiednich, wyjaśnia się wszakże dostatecznie prostym rysunkiem. Tak rysunek przedstawiający kwadrat magiczny (ob.), obejmuje $16 = 4 \times 4$ pól kwadratowych, gdy każdy bok jest na 4 części podzielony.

Kwadratowe pismo, oznacza to samo, co pismo hebrajskie.

Kwadratowy pierwiastek, ob. Potęga.

Kwadratura, dochodzenie powierzchni czyli pola figur geometrycznych. **K.** figur prostokreślnych znajduje się za pomocą zasad geometrji elementarnej (ob. Trójkąt, Prostokąt i t. d.). **K.** wielokątów dochodzi się przez rozkład ich na trójkąty lub na trapezy. **K.** figury krzywokreślnej w ogólności sprowadzoną być musi do figury prostokreślnej, złożonej z nieskończenie wielu boków nieskończenie małych, jak najbliżej przystępujących do figury badanej; polega to zatem na sumowaniu nieskończenie małych elementów powierzchni i jest przedmiotem rachunku całkowego. W praktyce wystarcza często przybliżone tylko obliczenie na zasadzie pewnych formuł, jak reguła Simpsona, prawo barycen-

tryczne (ob.), lub też mechanicznie, za pomocą planimetru (ob.). W historji matematyki słynnem jest zadanie K. koła, które wszakże przez wykreślenie znalezionem być może tylko z przybliżeniem (ob. Okrąg). Teorję K. podają wykłady rachunku całkowego; historję K. koła podał Montucla „Histoire des recherches sur la quadrature du cercle" (1754, wyd. nowe z notami Lacroix, 1861). K. w astronomji ob. Aspekt.

Kwadraty najmniejsze, *teorja najmniejszych kwadratów*, ob. Prawdopodobieństwo.

Kwadryljon, według przyjętego u nas sposobu nazywania liczb wielkich $1,000^5$, t. j. 1 z 15 zerami, w Niemczech zaś czwarta potęga miljona, czyli 10^{24}, ob. Biljon.

Kwagga, ob. Koń.

Kwakry (po ang. *Quakres*, t. j. drżący), członkowie sekty religijnej, powstałej w środku XVII w. w Anglji, nazwani tak przez przeciwników z przyczyny drżenia, z jakiem w zachwyceniu mówili o wielkości Boga; sami zowią się: *Ewangelicznem towarzystwem przyjaciół* (Society of Evangelical Friend), ponieważ związek przyjaźni i równości ma połączyć ich członków i gminy; inaczej zowią się *synami* lub *wyznawcami światła*. Sekta ta założoną została r. 1646 przez Jerzego Foxa (ob.), rozszerzyła się w krótkim przeciągu czasu w Anglji, gdzie prześladowana, rozpowszechniła się w Północnej Ameryce za pośrednictwem Penna (ob.). Jednakże dekret tolerancyjny, wydany 1689, przywrócił K. wolność wyznania w Anglji. W Niemczech K. znajdują się obecnie w okolicy Pyrmonta i Minden, a prócz tego znajdują się jeszcze w południowej Francji około Nîmes, w Holandji, Norwegji i Australji. Właściwego wyznania wiary nie podali założyciele sekty, jednak za księgę symboliczną K. może być uważany ułożony początkowo w języku angielskim przez Roberta Barclaya „Catechismus et fidei Confessio" (Amsterdam, 1679), który uzupełnia się dziełem tegoż „Theologiae verae Christianae apologia" (bez roku i miejsca), oraz pismami Jerzego Foxa, Jerzego Kaitha, Samuela Fishera, Wiljama Penna, Henryka Fuke'go, J. J. Gurneya i in. Jako podstawę ich wyznania, zgadzającego się z głównemi zasadami symbolu protestanckiego, można uważać właściwą im naukę o świetle boskiem nadnaturalnem, przebywającem w sercu człowieka, a które zdaniem ich jest samym Chrystusem, a raczej Słowem Bożem *(logos)*. W Piśmie św. odróżniają znaczenie zewnętrzne od wewnętrznego, t. j. Chrystusa lub Ducha św., będącego źródłem wszelkiej prawdy. Urządzenia K. są bardzo proste, nie mają oni ani stanu duchownego, ani żadnych obrządków kościelnych; na zgromadzeniach przemawia każdy, kto się do tego czuje być powołanym. Nigdy nie składają przysięgi, nie służą wojskowo i unikają wszelkich zbytków oraz zabaw. Urządzenia gmin K., jako oparte na zasadzie równości, są ściśle demokratyczne i przepisywane na synodach, które są zarazem sądami pokoju; K. położyli wielkie zasługi w zniesieniu handlu niewolników. W Północnej Ameryce, gdzie liczba ich wynosi około 20,000, dzielą się K. na kilka sekt: ci, którzy zachowują życie mniej surowe, zowią się *mokrymi* K., gdy tymczasem surowsi nazywani bywają K. *surowymi* albo *suchymi*; K. spełniający służbę wojskową—*wolnymi* albo *wojującymi*; którzy podług nauki Eljasza Hicks są zwolennikami ścisłego deizmu, zwani są *Hiksytami*, gdy tymczasem przeciwni im—*Przyjaciołmi Ewangelji* (Evangelical Friends). Por. Sevel „History of the rise of the quakerisme" (Londyn, 1834, t. 2); Gurney „Niews and practices of the society of Friends" (1835); Weingarten „Die Revolutionskirchen Englands" (Lipsk, 1868); Ruffet „Georges Fox et les origines de Quaquerisme" (1880).

Kwalifikacyjne decyzje, są postanowienia sądów lub władz, stawiające obwinionego na mocy istniejących przeciw niemu poszlak w stanie obwinienia. Skutkiem wydania takiej decyzji, zakwalifikowany musi być wyrokiem sądu albo ukaranym, albo pod zarzutem pozostawionym, albo zupełnie uniewinnionym. U nas dwa są rodzaje decyzji kwalifikacyjnych: pierwsze dotyczą zwyczajnych przestępców, czyli osób prywatnych, i wydawane są przez sądy, a drugie stosują się do urzędników, w służbie rządowej zostających, o nadużycie w tejże służbie obwinionych, i wydawane są przez władze nominujące.

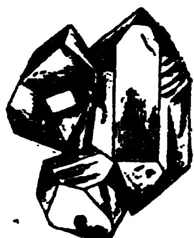
Kwan, moneta anamitańska, ob. Dong.

Kwango, rzeka w Afryce zach., bierze początek w Angoli, pod 11°30′ szer. połud., płynie ku północy, od 8° szer. płd. stanowi granicę państwa Kongo, do którego wkracza pod 6° i pod Ngambe wpada do Kussai. Pod Tembo-Aluma tworzy wodospad wysokości 118 m., a na odległości 300 klm. od ujścia jest spławna dla parowców.

Kwarantanna, jeden z najważniejszych środków policyjno-lekarskich, dążących do ograniczenia zaraźliwych chorób szerzących się epidemicznie i endemicznie, jak cholera lub dżuma. Polega na zamknięciu granicy zewnętrznej kraju lub jego części, tak, aby wszelkie przedmioty i ludzie z miejsc zarażonych pochodzący, mogli ją przestąpić dopiero po dokładnem zbadaniu lekarskiem. Przed przejściem granicy ludzie muszą pewien czas przepędzać pod ścisłą obserwacją, gdyż zarazek dostawszy się do organizmu dopiero po pewnym czasie się objawia. Dla łatwiejszego i dokładniejszego wykonywania K. wszystkie państwa europejskie kontynentalne i morskie zawarły między sobą międzynarodową konwencję sanitarną, która ściśle określiła wszelkie przepisy i środki, jakie na wypadek wybuchu

epidemji stosować należy. Istnieją też K. dla bydła, dla ograniczenia epizocji.

Kwarc, minerał z rzędu bezwodników, będący naturalną krzemionką (ob. Krzem), często z drobnemi przymieszkami tlenków i soli żelaza i innych metali, przez co minerał, sam przez się bezbarwny, zostaje rozmaicie zabarwionym. Jest to jeden z najpowszechniejszych minerałów i zarazem przedstawia się w najrozmaitszych postaciach. Twardość = 7, o stal uderzany wydaje iskry; ciężar wł. = 2,5 — 2,7, nierozpuszczalny w wodzie i kwasach, prócz kwasu fluowodornego. Przed dmuchawką jest nietopliwy, w piecu porcelanowym stapia się na białą masę, z sodą topi się na szkło bezbarwne. Liczne jego odmiany, według Naumanna, ująć można w odmiany, jawno i skrytokrystaliczne. 1) *Odmiany jawnokrystaliczne* krystalizują w szeregu trzy-a-jednoosiowym; K. najczęściej występuje w postaci słupa sześciennego, zakończonego dwiema piramidami, albo w podwójnej piramidzie, lub też w formie połowicznej romboedru, którego kąt wynosi 94°15'. Zresztą formy krystaliczne K. bardzo są zawiłe; są najczęściej z jednej strony wrosłe i tylko z jednej wykształcone; często są zrosłe, niekiedy włókniste, lub drobnoziarniste, często tak dalece, że się wydają zbitemi; odróżniają się następne gatunki: a) *Kryształ górny (hyalin kwarcowy)* o różnej krystalizacji, przezroczysty, blasku szklistego, odłamu muszlowego, bezbarwny, szarawy, żółty *(cytryn)*, gwoździkowobrunatny *(topaz zadymiony)*, czarny *(morjon)*. Często złączony z nim jest chloryt w cienkich łuszczkach, albo różne minerały włoskowate, jak epidot, rutyl, amfibol i in. Znajduje się w Alpach, Śląsku, przy Baligrodzie pod Sanokiem i w. in. b) *Ametyst* (ob.). c) *K. zwyczajny*, jest tylko półprzezroczysty lub przeświecający, mniejszego blasku, niekiedy włóknisty *(K. włóknisty)*. Krystalizuje tylko w połączeniu i wtedy graniastosłup albo dwunastościan przeważają, często też w kryształach naśladowniczych według fluorytu, kalcytu, gipsu i in.; albo też tworzy formy ziarniste, jako gruzy, piasek, piaskowiec. Odróżniają tu odmiany: *K. różowy, mleczny, niebieski, zielony* czyli *prazem*, *kocie oko* (ob.), *awanturyn* (ob.). d) *K. żelazisty*, jest to K. krystalizowany, tlenkiem żelaza lub jego wodanem zabarwiony na żółto, czerwono, brunatno. 2) Do odmian skrytokrystalicznych należą: a) *Rogowiec*, jednostajny, najczęściej w kryształach naśladowniczych według kalcytu, wypełnia skamieniałości, mianowicie zastępuje drzewo; barwy różne, mniej żywe, w Saksonji, Krakowskiem i in. b) *Krzemienny łupek, kamień lidyjski, ftanit, lidyt (lapis lidius)*, barwy czerwonawej, żółtej, lub od węgla ciemnej; lidytem zwłaszcza zowie się odmianę czarną, niewyraźnie łupkową; na Harzu; c) *Jaspis* (ob.).—Krzemionka bezpostaciowa, zawierająca pospolicie nieco wody, stanowi *opal* (ob.). Pomiędzy K. a opałem umieścić należy *chalcedon* (ob.) i *krzemień*, napotykający się w kulach, bulwach i warstwach; wypełnia też skorupy różnych zwierząt, odłam płasko muszlowy, szarawo-biały, brunatny, żółtawy, czarny; blask słaby lub żaden; prześwieca na krawędziach; zawiera w sobie pancerze wymoczków i innych zwierzątek. Tu też należy *agat* (ob.) i *krzemień pływak*, stanowiący buły niebardzo spójne, tak lekkie, że po wodzie pływają. K. stanowi często całe skały; tworzy *kwarcyty* czyli *krzemionkoskały*, które, zdaje się, są tylko piaskiem krzemionkowym zlepionym przez działania metamorficzne. Kwarcyty są zbite, ziarniste, a nawet krystaliczne, barw rozmaitych; występuje w nich spat polny, turmalin, topaz, amfibol, mika. Są to skały azoiczne lub paleozoiczne. Ziarna kwarcowe są główną częścią składową *piaskowców* (ob.); odmianą kwarcytu jest też *itakolumit* (ob.). Zresztą K. wchodzi w skład wielu innych skał.—Użytki K. są rozmaite: kryształ górny używa się często jako fałszywy djament lub na inne wyroby ozdobne, na naczynia zbytkowe, na gwichty i soczewki; na przedmioty ozdobne służy też topaz przydymiony, ametyst, awanturyn, jaspis i in. Z powodu twardości niektóre odmiany używają się na kamienie młyńskie; dalej K. używa się do fabrykacji szkła, przy wytapianiu metali z rud i t. d.; krzemień używał się na skałki. W postaci piasku i piaskowców (ob.) K. odegrywa bardzo ważną rolę w gospodarstwie przyrody i człowieka.

Kryształ górny.

Kwarciane wojsko. Za króla Zygmunta Augusta r. 1562 postanowiono dla ciągłej straży granic Rzeczypospolitej wojsko, zwane kwarcianem, a to stąd, że ono z kwarty (ob.) dóbr królewskich miało być opłacanem. Chorągwie jego składały się z jazdy i piechoty.

Kwarcowa skała, toż co kwarcyt, ob. Kwarc.

Kwarcyt, ob. Kwarc.

Kwarta, polska miara objętości do ciał płynnych i sypkich, K. warszawska czyli nowopolska $^1/_4$ garnca i=1 litrowi francuskiemu; dawna K. warszawska = 0,94223, kaliska = 0,86586, sandomierska = 0,5306 K. nowopolskiej, K. lwowska=0,9609, K. dawna berlińska=1,145031 K. nowopolskiej.

Kwarta, w muzyce, ob. Interwal.

Kwarta, zwała się $^1/_4$ część wykrytej przez lustratorów intraty, opłacana na utrzymanie wojska z dóbr królewskich, krzesłowych starostw, leśnictw i lemaństw. K. ustanowił Zygmunt August na sejmie 1562 r., wyrzekłszy się dla dobra państwa tak znacznej części dochodów

królewskich. Była ona niekiedy zwiększaną i wtedy nazywała się dupla, tripla, quadrupla. W r. 1734 poddano dobra królewskie nowej lustracji, dla wykrycia rzeczywistego dochodu, a powstałą stąd **K.** zwano sprawiedliwą.

Kwartacja. Przy oddzielaniu srebra od złota za pomocą kwasu azotnego (ob. Kupelacja) sądzono, że jeżeli złoto wynosiło więcej niż $^1/_4$ wagi aljażu, wówczas oddzielenie srebra nie było dokładne, złoto bowiem ochraniało je od działania kwasu azotnego, który przez to wszystkiego srebra rozpuścić nie mógł. Ażeby więc rozpuszczenie było zupełnem, potrzeba było, jak mniemano, przez dodanie srebra i topienie doprowadzić je do takiego stosunku, iżby ilość złota nie wynosiła więcej niż $^1/_4$ całkowitej wagi i ten sposób oddzielania obu metalów nazywano **K.** Nowsze atoli badania okazały, że jeżeli tylko kwas azotny dosyć jest mocny i gotowanie przeciąga się dosyć długo, daleko większa ilość złota rozpuszczeniu się srebra nie przeszkadza.

Kwartalnik, pismo lub wydawnictwo kwartalne, wychodzące raz na kwartał, t. j. co trzy miesiące.

Kwartał, czwarta część roku, zwłaszcza okresy między Wielkanocą, dniem św. Jana, św. Michała i Bożem Narodzeniem. W większych miastach rosyjskich cyrkuły nazywają się kwartałami.

Kwarter *(quarter)*, ob. Angielskie miary i monety.

Kwarteroni *(Quarteroons)*, w Ameryce dzieci ludzi białych, spłodzone z terceronami, t. j. z ludźmi powstałymi ze skojarzenia się białych z mulatami (ob.) albo metysami (ob.).

Kwartet (z włosk. *Quartetto)*, kompozycja muzyczna zbiorowa, bądź na cztery głosy ludzkie czyli partje, bądź na cztery instrumenta napisana.

Kwas, płyn otrzymywany w Rosji przez alkoholową i kwaśną współcześnie fermentację zeszrotowanego żyta, pszenicy, jęczmienia, prosa, lub też chleba, albo mieszaniny tych materjałów z dodatkiem cukru lub owoców i drożdży górnych, przyprawiany zwykle miętą. Napój ten używany był w wiekach średnich w całej Europie; w Rosji jest napojem narodowym od XVI wieku. Przygotowuje się pospolicie w gospodarstwie domowem, a od 20 lat także fabrycznie. Szczegóły wyrobu są zresztą utrzymywane w tajemnicy. Ciężar właściwy **K.** wynosi 1,006,—1,016, zawartość alkoholu 0,7—2,2 proc. na objętość, substancji wyciągowych 1—5,2, kwasu mlecznego 0,18—0,48 proc.; zawiera nadto bardzo wiele drożdży, mało bakterji. Ob. Kwasy.

Kwasja, ob. Quassia.

Kwasoród, ob. Tlen.

Kwasy, związki chemiczne, mające własność wydawania z zasadami (ob.) soli (ob.). **K.** rozpuszczalne w wodzie po większej części czerwienią błękitny barwnik lakmusu i mają smak kwaśny; kredę rozkładają z burzeniem; względem zasad zachowują się w ogólności elektroujemnie (ob. Elektrochemja). Sądzono dawniej, że wszystkie **K.** zawierają tlen; wiadomo obecnie, że wiele związków wodornych, nie zawierających wcale tlenu, są istotnemi **K.** Poznano owszem, że wodór stanowi konieczną część składową **K.**, a kwasy tlenowe, nie zawierające wody, nie uważają się właściwie za **K.** i nazywają *bezwodnikami kwasów.* Tak np. związek CO_2, zwany pospolicie kwasem węglowym, jest właściwie bezwodnikiem węglowym, gdy dopiero wodan jego H_2CO_3 jest właściwym kwasem węglowym. Słownictwo jednak **K.** utworzone jest na zasadach dawniejszych, i stosownie do tego, czy **K.** zawiera mniej lub więcej tlenu, dajemy mu końcówkę *awy* lub *ny;* kwas siarkawy, kwas siarczany. Przy kwasach wodornych wymieniamy wyraźnie, że zawierają wodór, jak np. kwas chlowodorny. Odróżnić też należy **K.** *mineralne*, dostarczane przez królestwo mineralne, i **K.** *organiczne*, daleko liczniejsze, utworzone z rodników organicznych, rozmaitego ustroju chemicznego, i nie mające ustalonego słownictwa, jak wogóle związki organiczne. Wogóle **K.** zawierają 1, 2, 3... atomów wodoru, które przy tworzeniu soli zastąpione być mogą przez metale lub rodniki alkoholowe; stosownie do liczby atomów wodoru nazywają się jedno, dwu, trójzasadowemi; tak np. **K.** azotny $(NO_3)H$ jest jednozasadowym, **K.** siarczany $(SO_4)H_2$ dwuzasadowym, **K.** fosforny $(PO_4)H_3$ trójzasadowym, kwas krzemny SiH_4O_4 czterozasadowym. Kwasy jednozasadowe wydają tylko jeden szereg soli; z kwasu azotnego HNO_3 powstaje azotan potasu KNO_3. Kwasy dwuzasadowe wydają już dwa szeregi soli; z kwasu siarczanego H_2SO_4 powstaje siarczan potasu obojętny K_2SO_4 i siarczan potasu kwaśny $HKSO_4$. W podobny sposób kwasy wielozasadowe wydają większą liczbę soli.

Kwaszenie, *kiszenie*, ob. Kwaśnienie.

Kwaśnica, ob. Berberys.

Kwaśnicki August, lekarz, * 1839 w Toporach, medycynę studjował w Kijowie, w r. 1863 osiadł w Turcji, gdzie był lekarzem wojskowym w Konstantynopolu, następnie w Adrjanopolu; w r. 1874 przeniósł się do Krakowa. Napisał: „Usterki hygjeniczne w wychowaniu kobiet" (1893) i in.

Kwaśnienie, przemiana chemiczna, polegająca głównie na przeobrażaniu glukozy w kwas mleczny, oraz alkoholu w kwas octowy. Przemiany te dokonywają się w skutek fermentacji (ob.), a niekiedy wywołują się umyślnie, jak przy *kwaszeniu* czyli *kiszeniu* ogórków, kapusty, buraków. Ob. Mleczny kwas, Octowy kwas.

Kwatera, leże wojskowe, zajmowane czasowo przez wojsko, bądź w mieście, bądź na wsi. **K.** *główną* zowie się miejsce, w którem przebywa

sztab główny korpusu lub armji, oraz ich główno-dowodzący.

Kwatermistrz, oficer lub urzędnik wojskowy, czuwający nad kwaterami, obozem, żywnością i rozpłacaniem żołdu.

Kwatermistrzowstwo generalne, ob. Sztab główny.

Kwaternjony, rodzaj ilości urojonych, wprowadzony przez Hamiltona. Każdy **K.** jest wyrażeniem $a+bi+ck+dj$, gdzie a, b, c, d są to zwykłe liczby rzetelne, a i, k, j, jednostki kwaternjonowe, odpowiadające warunkom: $i^2=k^2=j^2=k-1$, $ik=j$, $kj=i$, $ji=k$, $ki=-j$, $jk=-i$, $ij=-k$. Iloczyn dwóch **K.** $q_1 . q_2$ różni się od iloczynu $q_2 . q_1$. Por. Hertz „Teorja kwaternjonów Hamiltona" (Warszawa, 1875).

Kwaterno, ob. Loterja.

Kwebek, ob. Quebec.

Kwebracho, *kebracho*, **właściwie** *quebracho* (z portug. *quebrar* łamać i *hacha* siekiera), twarde, „siekierę łamiące" drzewo różnego pochodzenia, głównie z Argentyny. **K.** *żółte (Q. flajo, kwirylina)* jest to *Jodina rhombifolia*, z rodziny szakłakowatych; **K.** *białe (Q. blanco)* pochodzi z rodzaju *Aspidosperma* (ob.). Najważniejszem wszakże jest **K.** *barwne (Q. colorado)*, pochodzące z drzewa *Schinopsis Lorentzii (Loxopterygium Lorentzii)*, należącego do rodziny sumakowatych; używa się na wyroby i w garbarstwie, zawiera bowiem 15—22 proc. garbnika. Kora zawiera alkaloid, *loksopteryginę*, $C_{13}H_{17}NO$.

Kwef (tur.), zasłona twarzy, używana na Wschodzie muzułmańskim.

Kwercetyna $C_{24}H_{16}O_{11}+3\,H_2O$, barwnik znajdujący się w korze jabłoni, w liściach oraz kwiatach kasztanowca i wielu innych roślinach, powstaje też przy rozszczepianiu niektórych składników roślinnych, jak kwercytryny (ob.). Tworzy drobne kryształy żółte, rozpuszczalne w alkoholu i alkaljach.

Kwercyt, *cukier żołędny*, $C_6H_{12}O_5$, substancja cukrowata, znajdująca się w żołędziach.

Kwercytron, kora dębu farbierskiego, rosnącego w Pensylwanji i Georgji, oswobodzona od czarniawej warstwy zewnętrznej i zmielona. **K.** jest barwy żółtej i używa się w farbierstwie od 1775. Zawiera obok kwercytryny (ob.) garbnik, który działa szkodliwie przy farbowaniu; przed użyciem przeto **K.** należy go traktować wodą i kwasami. Do drukowania tkanin używa się odwarów, albo też preparatu, zwanego *flawiną*, a złożonego z kwercytryny i kwercetyny. Stosownie do użytej bejcy **K.** barwi tkaniny na kolor żółty, szary, zielony lub czarny.

Kwercytryna, $C_{36}H_{38}O_{20}+3\,H_2O$, znajduje się w korze kwercytronowej, w liściach herbaty, jesionu i kasztana gorzkiego; w chmielu tworzy żółte kryształy mikroskopowe, rozpuszcza się w alkaljach, alkoholu i wodzie wrzącej, dając roztwory gorzkie, a przy gotowaniu z kwasami rozpada się na kwercetynę i izodulcyt.

Kwestarz, mnich, zwykle braciszek, zbierający kwestę na utrzymanie klasztoru.

Kwestja (łac.), pytanie, roztrząsanie, badanie, konstatowanie, stwierdzenie stanu rzeczy; questio perpetua (łac.), w starożytnym Rzymie (ok. 149 prz. Chr.), stały sąd kryminalny dla pewnego rodzaju przekroczeń; questio facti, w języku prawniczym, badanie tego co faktyczne (k. faktów) w przeciwstawieniu do questio juris, zbadania dającego się zastosować prawa w pewnym danym stanie rzeczy.

Kwestjonować, zarzucać pytaniami, wykazywać wątpliwości; zakwestjonowany, — podlegający jeszcze pytaniu.

Kwestor (Quaestor), nazywał się u dawnych Rzymian najwyższy urzędnik skarbowy, pod którego zarządem zostawały kasy państwa. Pierwotnie bywało po dwu kwestorów, którzy, z powodu że zawiadowali kasowością miasta (*aerarium*) nazywani także byli kwestorami miejskimi. Później wybierano jeszcze i innych kwestorów, którzy jako płatnicy towarzyszyli konsulom do obozu lub namiestnikom do wyznaczonych im prowincji. Godność takiego urzędnika: *Kwestura* prowadziła do wszelkich innych godności, zwłaszcza gdy Sulla przez swą *lex Cornelia de magistratibus* postanowił, iż nikt nie może być konsulem, kto nie był pretorem, nikt zaś nie może pozyskać pretury, kto nie spełniał obowiązków kwestora. Dopiero pod panowaniem cesarzów zeszła kwestura stopniowo na czczy tylko tytuł; jako *magistratus minores* wybierani byli w komicjach trybutach pod przewodnictwem konsula i obejmowali urząd początkowo współcześnie z konsulami, pretorami i edylami, a później nieco wcześniej. W niektórych uniwersytetach niemieckich, urzędnik ściągający honorarja za odczyty nazywa się *kwestorem*, a jego mieszkanie *kwesturą*. *Kwestorami* zowią się także w parlamentach członkowie albo urzędnicy zawiadujący rachunkowością, bezpieczeństwem i porządkiem zgromadzeń prawodawczych.

Kwiat (*flos*), ogół organów rośliny, przeznaczonych do zapłodnienia. Z organów tych, jedne są niezbędne do zapłodnienia i stanowią istotną część **K.**, t. j. *pręciki* (ob.) czyli organy męskie i *słupki* (ob.) czyli organy żeńskie. Inne służą tylko do ochrony pierwszych,—należy tu *korona* (ob.) i *kielich* (ob.), i im to kwiat zawdzięcza swą piękność. Okrywy te mogą niekiedy niedostawać, i wtedy **K.** nazywa się nagim. **K.** zupełny zatem składa się z 4 *okółków*, które idąc od zewnątrz na wewnątrz są: kielich, korona, pręciki i słupki; często istnieją jeszcze organy dodatkowe—*miodniki* (ob.); kielich i korona stanowią *okwiat*; gdy jednej z okryw brakuje, **K.** posiada okwiat pojedyńczy. Okółek organów męskich zo-

wie się *męskozbiorem (androceum)*, żeńskich zaś *żeńskozbiorem (gynaceum)*. **K.** jest *obupłciowy*, gdy zawiera pręciki i słupki, *jednopłciowym, męskim* lub *żeńskim*, gdy posiada jeden tylko z tych okółków. Rośliny, mające na jednym osobniku **K.** i męskie i żeńskie nazywają się *jednodomowemi, jednopiennemi* lub *oddzielnopłciowemi (plantae monoicae)*; gdy kwiaty męskie i żeńskie znajdują się na różnych osobnikach—*dwudomowemi, dwupiennemi* lub *rozdzielnopłciowemi (dioicae)*; jeżeli zaś na jednym osobniku umieszczone są **K.** męskie, żeńskie i dwupłciowe, roślina nazywa się *mieszanopłciową (polygama)*. Wszystkie części **K.** mieszczą się na osi, różnego kształtu, mającej nazwę *dna kwiatowego* czyli *osadnika (receptaculum)*, rozmieszczenie takie różnych części **K.** na osadniku przedstawia jaskier (fig. 1). Jeżeli różne części **K.** osadzone są poniżej dolnej części słup-

Fig 1. Kwiat jaskra w przecięciu.

Fig. 2. Kwiat podzawiązkowy (posłonek).

ka, czyli zawiązka owocowego, **K.** nazywa się *podzawiązkowym (flos hypogyna*, fig. 2), jeżeli rozmieszczone są wokoło niego, **K.** jest *kołozawiązkowym (perigyna*, fig. 3), wreszcie *nazawiązkowym (epigyna*, fig 4), gdy osadzone są powyżej zawiązka. Kształt **K.** jest bardzo rozmaity i zależy głównie od korony (ob.). Różne części **K.** uważać można za przeobrażone liście. Wymiary **K.** nie są wcale proporcjonalne do wielkości roślin (np. **K.** większej części naszych drzew leśnych); przed rozwinięciem części **K.** są ściśle między sobą zbliżone, tworząc *pączek kwiatowy* (ob. Pąk), a sposób ułożenia różnych części **K.** w pączku nazywa się *przedkwitnieniem (praefoliatio, aestivatio)*. Pączki jednych roślin istnieją tylko przez jedno lato aż do rozwoju, i są wtedy zwykle na-

Fig. 3. Kwiat kołozawiązkowy (wiśnia).

Fig. 4. Kwiat nazawiązkowy (borówka).

gie; u wielu jednak drzew trwają przez zimę i rozwijają się dopiero drugiego lata, pączki takie są łuskowate. Otwieranie i rozwój pączka nazywa się *kwitnieniem* rośliny. Czas kwitnienia podlega wpływowi ciepła, wilgoci, klimatu, pory roku. Jeżeli rośliny zestawimy według miesięcy, w których kwitnąć zaczynają, otrzymujemy *kalendarz flory*; na otwieranie się okryw kwiatowych ma też wpływ i pora dnia, a według tego zestawić można *zegar flory*. Najważniejszą czynnością w życiu **K.** jest *zapłodnienie* czyli przenoszenie pyłku kwiatowego z pręcików na znamię słupka; jeżeli przenoszenie to dokonywa się bezpośrednio, nazywa się *autogamją*, jeżeli zaś wymaga pewnego pośrednictwa i udziału obcego jest *allogamją* (ob. Zapłodnienie), poczem najczęściej wszystkie części **K.** opadają, i pozostaje tylko zapłodniony *zawiązek* (dolna część słupka), który się dalej rozwija w owoc (ob.). Sposób ułożenia **K.** na roślinie nazywa się *kwiatostanem* (ob.). Barwniki płatków kwiatowych są bądź rozpuszczone w soku komórek, bądź też związane z ciałkami ziarnistemi, *chromoplastami*, które powstają z przeobrażenia zieleni. Do pierwszej kategorji należą barwniki czerwone i niebieskie (barwniki *antocyanowe*), do drugich żółte *(antoksantynowe)*. Zadanie fizjologiczne barwników kwiatowych polega na wabieniu zwierząt pośredniczących przy przenoszeniu pyłku.—W chemji zowie się często **K.** ciało otrzymywane przez sublimację w drobnym proszku, np. **K.** arszenikowy, **K.** siarczany.

Kwiatkiewicz Jan, Jezuita, * 1630 w Małopolsce, profesor wymowy w rozmaitych kolegjach a zarazem filozofji, teologji i matematyki; później zarządzał kolegjami w Jarosławiu, Sandomierzu i Krakowie, gdzie † 1703. Zostawił około 40 dzieł różnej treści (po większej części jednak retorycznych), pisanych po łacinie i po polsku. Jest on jednym z wyobrazicieli szkoły jezuickiej, zepsucia smaku, napuszystości, przesadzonego stylu, pedantyzmu i skażenia obu języków, w których pisał. Niektóre z pism **K.** kilkakrotnie były przedrukowane. Z poezji jego najlepsze: „Factorum triumphalium tres partes, bellorum et triumphorum Joannis III Sobieski Regis-Poloniae elogiastica descriptio etc.", pomieszczone przez Załuskiego w jego „Listach historycznych, familijnych" (Brunsberga, 1711, str. 454—519). Por. Browna „Bibljoteka pisarz. assyst. pols. tow. Jezus" (str. 248—250).

Kwiatkowski

Kwiatkowski, herb: W polu czerwonem—kotwica srebrna. U szczytu ogon pawi.

Kwiatkowski Marcin, z Rożyc, podobno inaczej miał się nazywać *Plachta*, szlachcic województwa Sieradzkiego i krewny

Marcina Kromera; w młodych latach dworzanin Zygmunta Augusta, a w późniejszym wieku rezydent domu Szafrańców. Z katolickiego przeszedł do kościoła helweckiego. Jest autorem kilku dzieł, z których wymieniamy: „Książeczki rozkoszne a wielu i użyteczne o poczciwem wychowaniu i w rozmaitych wyzwolonych naukach ćwiczeniu etc." (Królewiec, 1564); „Wszystkiej Liflandzkiej ziemie, jako przedtem sama w sobie była, krótkie a pożyteczne opisanie" (Królew., 1567); „De latissimo usu et maxima utilitate linguae Slavonicae" (Królew., 1569), rzadkość bibljograficzna.

Kwiatkowski Piotr, uczony Jezuita, * 1657, † 1747 w Krakowie. Z dzieł jego ważniejsze są: życie Boga Rodzicy, p. t. „Miasto święte" (2 t., Kalisz, 1731; 2 ed., 4 t., Lublin, 1732; 3 ed., 4 t., Kalisz, 1767); „Historia veteris et novi Testamenti etc." (Augsburg, 1741); sławne dzieło ascetyczne: „Collectanea ascetica" (Kraków, 1741, Augsburg, 1741).

Kwiatkowski Kajetan, historyk, * 1770 r., szambelan króla Stanisława Augusta, potem członek warszawskiego Towarzystwa przyjaciół nauk, ostatecznie dyrektor gimnazjum w Kielcach, † 1852 w Warszawie. Wezwany przez wspomniane wyżej Towarzystwo do napisania dziejów króla polskiego Władysława IV, wykonał tę pracę sposobem kronikarskim i ogłosił p. t. „Dzieje narodu polskiego za panowania Władysława IV, króla polskiego" (Warszawa, 1823). Z innych prac jego ważniejsze są: „Próbka pióra bezstronnego obywatela nad stanem teraźniejszym i przyszłym Polski" (Warsz., 1791) i przekład Swetonjusza „Dzieje XII cesarzów rzymskich" (2 t., Wrocław, 1826; obok tekst łaciński). **K.** posiadał piękny zbiór książek polskich i ważnych rękopisów; te ostatnie zakupił 1821 roku T. Działyński.

Kwiatkowski Teofil, malarz, * 1809 w Płockiem, studja malarskie odbył na wydziale sztuk pięknych przy uniwersytecie warszawskim, następnie kształcił się w Paryżu. Wykonał: „Marzenie Chopina", „Najady", nadto wiele portretów i widoków morskich; † 1891 w Paryżu.

Kwiatkowski Saturnin, historyk, * 1856 r. w Dorofijówce w Galicji, kształcił się w uniwersytecie lwowskim pod kierunkiem profesora Liskego, poczem został nauczycielem historji w gimnazjum. Napisał: „Itinerarium Władysława III Warneńczyka" (Lwów, 1879); „Ostatnie lata Władysława Warneńczyka" (1883); „Urzędnicy kancelaryjni koronni i dworscy z czas. Władysława Warneńczyka 1443—1444" (Kraków, 1883); „Wykaz dostojników duchownych i świeckich, tudzież urzędników z czasów Władysława Warneńczyka" (1885); „Jan Giskra z Brandysu, rys biograficzny z XV wieku" (Lwów, 1886); „Vita fratris Nicolai de Magna Kosmin" (w „Monumenta Poloniae historica" t. V, Lwów, 1887).

Kwiatogłówka *(Capitulum)*, kwiatostan, w którym kwiaty bezszypułkowe, liczne, osadzone są na powierzchni osi rozszerzonej, jakby na tacy, np. w złocieniu *(Chrysanthemum)*.

Kwiatogłówka.

Kwiatostan *(Inflorescentia)*, sposób ułożenia kwiatów na roślinie. **K.** mogą być przedewszystkiem *bezszypułkowe* czyli *siedzące (flores sessiles)*, gdy umieszczone są wprost na łodydze lub gałęzi, lub też *szypułkowe*, gdy osadzone są za pośrednictwem *szypułki (pedunculus)*. **K.** głównie dzieli się na dwa typy: w pierwszym oś jego główna nie jest zakończona kwiatem — **K.** *nieskończony*; w drugim ta oś zakończona jest kwiatem, a rozwój może się odbywać tylko za pomocą osi drugorzędnych — **K.** *skończony*. Przedstawicielem typu pierwszego jest grono *b* (fig. 1), od którego dają się wyprowadzić: kłos *a*, *baldaszkogron c*, *baldach d*, *kwiatogłówka e, f*; przedstawi-

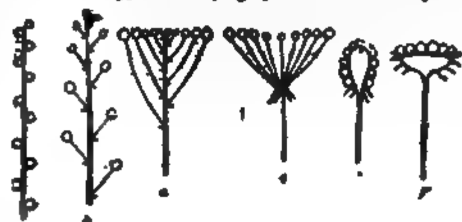

Fig. 1. Kwiatostany nieskończone.

Fig. 2. Podbaldaszek pojedyńczy i złożony.

Fig. 3. Kwiatostany złożone.

cielem typu drugiego jest podbaldaszek (*cyma*) (fig. 2). Powyższe kwiatostany są *pojedyńcze*; **K.** *złożone* powstają, jeżeli z osi głównej wybiegają odgałęzienia, rozwijające się w nowe **K.**, jak *wiecha a* (fig. 3), *baldach złożony b*, *kłos złożong c*. Ob. nazwy oddzielnych kwiatostanów.

Kwiatotrzcina, toż co trzcina kwiatowa, ob. Canna.

Kwiatowe pączki, ob. Pąk.

Kwiatowe rośliny, *jawnopłciowe*, ob. Rośliny.

Kwiatowy pyłek, ob. Pręciki.

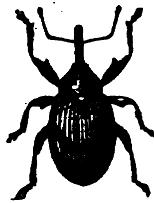
Kwiaty pełne, kwiaty o powiększonej nadmiernie liczbie płatków korony, mają ważne znaczenie w ogrodnictwie i otrzymują się przez sztuczną hodowlę. U roślin dziko rosnących występują nader rzadko; dają się wyhodować często przez przeniesienie roślin w niezwykłe, lepsze warunki. Niekiedy płatki rozwijają się bez ujmy organów rozrodczych, często jednak pręciki, a nawet słupki przeobrażają się w płatki, w niektórych zaś razach i listki kielicha przybierają formy płatków.

Kwiaty sztuczne, wyroby z różnych materjałów naśladujące kwiaty naturalne. Najważniejsze są **K.** *z tkanin*, jak z batystu, perkalu, atłasu, aksamitu, które do tego celu wymagają odpowiedniej apretury. Do nadania im należytego zakrzywienia i żyłkowania służą stemple i matryce, odtwarzane galwanoplastycznie z kwiatów naturalnych; szypułki wyrabiają się z drutu rozmaicie oplecionego, lub otoczonego rurką kauczukową, owoce ze szkła, kauczuku lub wosku; znajdują też zastosowanie błonki kolodjonowe, perły szklane, trawy, mech i t. p. Gatunki pośledniejsze wyrabiają się z papieru, skóry, fiszbinu bielonego, trocin, piór, łusk rybich i in. **K.** z tkanin często się też bronzują galwanoplastycznie (**K.** *galwanizowane*). **K.** *woskowe* otrzymują się z wosku, stapianego z olejkiem terpentynowym i wytłaczanego za pomocą form drewnianych; dawniej bardzo rozpowszechnione, zostały w znacznej części usunięte przez **K.** *porcelanowe*; wyrabiają się wreszcie **K. s.** *z chleba*, *masy kauczukowej* i *szkła*. **K. s.** używane już były przez Rzymian; w wiekach średnich wyrabiano je w klasztorach włoskich, głównie dla ozdoby ołtarzy. Z Włoch fabrykacja **K. s.** przedostała się do Francji, gdzie około 1770 wprowadzono machiny do cięcia tkanin i matryce. Pierwotnie wyroby te były bardzo drogie, i dopiero w nowszych czasach podział pracy sprowadził obniżenie ceny. Obecnie z Francją konkurują korzystnie Niemcy, znacznie też przemysł ten rozwinął się w ostatnich czasach w Warszawie. Por. Brunsdorf „Die Herstellung künstlicher Blumen und Pflanzen aus Stoff und Papier“ (2 t., Wiedeń, 1890), oraz „Die H. K. B. u. P. aus Blech, Band, Wachs, Leder etc.“ (1892).

Kwiczoł, ob. Drozd.

Kwidzyn (po łacinie *Insula Mariana*, po niem. *Marienwerder*), gł. m. regencji Kwidzyńskiej w Prusiech Zachodnich, nad rz. Liwną czyli Liebą, o 5 klm. od Wisły, bardzo starożytne. Znajduje się tu piękny kościół katedralny ewangelicki, wzniesiony 1343—84, z wieżą 170 stóp wysoką, w którym znajdują się groby trzech w. mistrzów krzyżackich i 17 biskupów pomezańskich; stary zamek zrujnowany, niegdyś mieszkanie komodorów krzyżackich, z długiem sklepieniem, zwanem *der Danziger*, dziś na sąd zamienionem; pałac regencji, sąd apelacyjny i gimnazjum. Liczy 9,000 miesz. *Kwidzyński okrąg regencyjny* obejmuje 17,563 klm. kw. powierzchni i liczy 845,000 miesz.

Kwieciak (*Anthonomus*), rodzaj owadów tęgopokrywych z rodziny ryjkowcowatych, obejmuje owady drobne, mające ryjek cienki, walcowy, czułki łamane, osadzone na środku ryjka, pokrywy skrzydeł prążkowane i nogi stosunkowo wielkie. Są szkodliwe dla drzew owocowych, niszczą bowiem ich pąki kwiatowe. *A. pomorum*, 3,5 mm. długi, czarniawy, składa jajka w pąki jabłoni, a rozwijające się gąsienice niszczą je i przeobrażają się tam w poczwarki. Podobnież dla grusz szkodliwy jest *A. piri*, różniący się od poprzedniego barwą brunatną.

Kwieciak.

Kwieciński Lucjan, aktor, * 1848 w Warszawie, kształcił się w szkole dramatycznej w Warszawie 1865, zaangażowany został do teatru lwowskiego, w 1869—71 występował w Warszawie. Napisał: „Adwokat bez klientów“ (1884); „Lorenzo i Jessyka“, „Trzech myśliwców“ (1885), uscenizował „Pana Tadeusza“ Mickiewicza (1886, grany we Lwowie i Krakowie); zawiązawszy własną trupę, grał w Przemyślu stale.

Kwieciński Feliks, botanik, * 1850, gimnazjum kończył w Kielcach, nauki przyrodnicze studjował w Warszawie. Był nauczycielem prywatnym, następnie wstąpił do służby rządowej w zarządzie akcyzy. Zajmuje się badaniem flory krajowej, zwłaszcza roślin skrytokwiatowych; w szczególności zbadał pod względem florystycznym powiat Włodawski. Rezultaty swych spostrzeżeń ogłosił w „Pamiętniku fizjograficznym“.

Kwietnia lub **Palmowa Niedziela** (*Dominica palmarum*), tak nazwana od poświęcania palm lub innych gałązek, które w tym dniu na procesji niosą wierni i duchowieństwo, na pamiątkę tryumfalnego wjazdu Jezusa Chrystusa do Jerozolimy. Nazywa się ona także *Paschą Kwietnią*, ponieważ w tę niedzielę zaczyna się Wielki Tydzień i czas przepisany do spowiedzi i komunji wielkanocnej. O uroczystości **K. p.** znajdują się wzmianki u św. Efrema Syryjskiego, św. Hieronima i św. Epifanjusza, z czego okazuje się, że w kościele wschodnim była obchodzo-

si już w IV w.; na Zachodzie zaczęła się rozszerzać dopiero w VIII w., szczególnie za staraniem czcigodnego Bedy († 753).

Kwietniewski Władysław, matematyk i meteorolog, * 1837 w Warszawie, po ukończeniu gimnazjum realnego w Warszawie studjował matematykę w Petersburgu do 1860, następnie był nauczycielem gimnazjalnym w Płocku, Piotrkowie i Warszawie do 1888, a 1867—1869 jako docent wykładał w Szkole Głównej mechanikę analityczną, teorję liczb i rachunek prawdopodobieństwa. W 1885 objął zarząd stacji meteorologicznych, zostających pod kierunkiem stacji centralnej przy Muzeum rolnictwa i przemysłu w Warszawie, a sprawozdania z tych dostrzeżeń ogłasza corocznie w *Pamiętniku fizjograficznym*. Nadto przełożył na język polski: „Zasada zachowania energji" Balfour-Stewarta (1874); „Algebra" Todhuntera (1890); „Fizyka" Avery'ego (1897); „Geometrja" Fainfofera (1897).

Kwietniewski W.

Kwijetyzm (z łac. *quies*), kierunek religijny, rozpowszechniony w XVII w., zwłaszcza we Włoszech i Francji. Skierowana prawie wyłącznie do spraw doczesnych działalność wielu zakonów, przedewszystkiem Jezuitów i Dominikanów, spowodowała zamianę modlitwy na prawie mechaniczne nabożeństwo, które nie zadowalając pobożnych umysłów, popchnęło je na drogę mistyki. **K.** żądał tak zwanej czystej miłości, która bez bojaźni i nadziei, obojętna na niebo i piekło, z zaparciem się samego siebie, zwraca się ku Bogu, i tylko dlatego, że On tego żąda. Ciało przytem musi być zabite, wszelka myśl światowa oddalona, zniszczona wiara w swe siły i dusza postawiona w stan bierny, przy którym ustaje zupełnie własna działalność i działa jedynie Bóg; stan ten, łączący istotnie duszę z Bogiem, jest spokój lub wewnętrzna modlitwa, przez którą się nic nie żąda, nic nie życzy od Boga, lecz się zupełnie na niego we wszystkiem zdaje i zadowala się jedynie oglądaniem jego istoty. Początek **K.** dał Michał Molinos, ksiądz świecki hiszpański, dziełem „Guida spirituale" (Rzym, 1678). Molinos 1687 na żądanie dworu francuskiego musiał odprzysiądz 68 błędnych zdań, w dziele tem zawartych, i następnie był zamknięty w klasztorze dominikańskim w Rzymie, gdzie † 1696. Środek ten jednak nie powstrzymał rozszerzania się **K.** Gorliwą stronniczką i opiekunką we Francji była Joanna Marja Bouries de la Mothe Guyon; zdania swe rozpowszechniała ona w pismach, oraz słowem za pomocą spowiednika swego Lacombe'a. Jako obrońca **K.** wystąpił także i Fénélon, zwłaszcza pismem: „Explication des maximes des Saints sur la vie intérieure" (1697). Wtedy Bossuet wyjednał 1699 uznanie 23 zdań Fénélona za kacerskie; ten ostatni poddał się z pokorą wyrokowi i publicznie ogłosił potępiające go brewe i wzywał wiernych, aby zapomnieli o tem, czego ich nauczał. Wkrótce potem upadł zupełnie **K.** Por. Heppe „Geschichte der quietischen Mystik in der katholischen Kirche" (Berlin, 1875).

Kwijetyzm, oznacza obecnie dążenie do spokoju, pewien sybarytyzm umysłowo-uczuciowy, połączony z apatją i obojętnością na sprawy życiowe.

Kwilcz, rzeka w w. ks. Poznańskiem, bierze początek pod wsią Wituchowo w pow. Międzychodzkim i wpada do Warty pod m. Sierakowem.

Kwilecki Stefan, hr., * w r. 1839, po ukończeniu studjów uniwersyteckich poświęcił się rolnictwu, od 1877 jest nieprzerwanie posłem do sejmu pruskiego, żywy bierze udział we wszystkich pracach obywatelskich, mianowicie zaś towarzystw rolniczych.

Kwilecki Stefan.

Kwincik, drobna waga, $^1/_4$ łuta, toż co drachma, ob. Funt.

Kwincjusz lub **Kwinkcjusz** (*Quintius, Quinctius*), nazwisko rzymskiego rodu patrycjuszów i plebejuszów. Do pierwszego należał sławny *Lucius Quinctius Cincinnatus* (ob. *Cyncynnat*), do drugiego *Titus Quinctius Flamininus* (ob. Flamininus).

Kwindecemwirowie (*Quindecemviri*), kolegjum piętnastu kapłanów rzymskich, którzy mieli pieczę nad księgami sybilińskiemi i odbywali igrzyska sekularne.

Kwinkunks (*Quincunx*), moneta rzymska=5 uncjom=$^5/_{12}$ asa (ob.). Moneta ta, obok wizerunku Dioskurów, miała 5 punktów w formie ⁘, a stąd nazwa ta przeniesiona została następnie na szyk bojowy rzymski, w którym czworoboki wojska w podobnyż sposób ustawione były, oraz na podobne ustawienie kolumn i drzew w ogrodach.

Kwinoa, *Chenopodium quinoa*, ob. Komosa.

Kwinta, ob. Interwał.

Kwintal (*Quintal*), francuski centnar handlowy, wynoszący 100 funtów. **K.** *metryczny*=100 kilogramom; we Włoszech waga ta nazywa się *quintale*.

Kwinterno, ob. Loterja.

Kwinteroni, ludzie spłodzeni z białych i kwarteronów (ob.), zatem w piątym już stopniu oddaleni od plemienia murzyńskiego.

Kwintesencja (z łac. *Quinta essentia*), u Pitagorejczyków eter, piąty element (ob. Elementy), czyli esencja rzeczy; miał to być według Paracelsa żywioł najlotniejszy, najczystszy, sta-

nowiący ducha lub siłę każdego ciała. Następnie oznaczano tą nazwą wyciągi, o których sądzono, że zawierają się w nich wszystkie istotne części danej substancji, więc tyleż co tynktury. K. oznacza alegoryczną istotę, treść czegośkolwiek, jakiejś doktryny filozoficznej, poematu i t. p.

Kwintet (z włosk.), kompozycja muzyczna, ułożona na pięć głosów ludzkich, lub na pięć instrumentów oddzielnych.

Kwintola, w muzyce grupa z pięciu nót złożona, która się bierze zamiast trzech lub czterech tej samej wartości czyli kalibru, w czasie dla tych ostatnich oznaczonym.

Kwintomonarchjanie (*Pięciomonarchiści*), stronnictwo powstałe w Anglji podczas zamieszek rewolucyjnych XVII w., które powołując się na 7 rozdział proroctwa Daniela, nauczało, że po upadku czterech monarchji: asyryjskiej, perskiej, greckiej i rzymskiej, nastanie piąta duchowa monarchja, której panem będzie Chrystus. K. istnieli jeszcze w XVIII w.

Kwintus (*Quintus*) **Calabar** albo *Quintus Smyrnaeus*, poeta grecki, rodem ze Smirny, żyjący w IV w. po Chr., uważany jest za twórcę poematu epicznego w 14 ks., p. t. „Posthomerica" albo „Paralipomena Homeri", w którym jako dalszym ciągu Iljady opowiedziana jest historja wojny Trojańskiej od zgonu Hektora aż do powrotu Greków; najlepsza ed. Lehrsa (z Hezjodem, Paryż, 1840) i Köchly'ego (Lipsk, 1853).

Kwintyljan (*Marcus Fabius Quintilianus* albo *Quinctilianus*), pisarz rzymski, * około 42 po Chr. w Calagurris w Hisspanji. Po śmierci Nerona poświęcił się w Rzymie praktyce sądowej, a następnie z wielkiem powodzeniem wykładał retorykę i † 118 po Chr. Najznakomitsze jego dzieło jest: „Institutiones oratoriae" w 12 księgach, z których szczególniejszy interes dla historji literatury ma ks. dziesiąta. Postawił tu sobie K. za zadanie dać system całej wiedzy i działalności retorycznej oraz metodyczny przewodnik dla wykształcenia mówcy od lat najmłodszych aż do wieku dojrzałego. Styl zachowuje czystość klasyczną. Najlepsze jego edycje są: Spaldinga, Buthmanna i Zumpta wraz z „Lexicon Quintilianeum" Bonnella (6 t., Lipsk, 1798—1829) i Krügera (Lipsk, 1861). U nas wedle paryskiej ed. Rollina wydał to dzieło Pijar ks. Seb. Michałowski (Warszawa, 1756). Pod imieniem K. posiadamy nadto 19 większych i 145 mniejszych „Declamationes," t. j. ćwiczeń krasomówczych, z których żadne nie jest napisane przez samego K. Przypisywano mu też mylnie pismo Tacyta „Dialogus de oratoribus".

Kwintyljon, w przyjętym u nas sposobie nazywania liczb wielkich, tysiąc kwadryljonów, zatem 10^{18}, t. j. jednostka z 18 zerami. Ob. Biljon.

Kwintyljusz (*Marcus Aurelius Claudius Quintillius*), brat cesarza rzymskiego Klaudjusza II, dowódca wojsk we Włoszech. Otrzymawszy wiadomość o śmierci brata (270 po Chr.), ogłosił się cesarzem; ale gdy armja iliryjska obrała cesarzem swego wodza Aureljusza, K., nie chcąc z nim współzawodniczyć, kazał sobie w łaźni przeciąć żyły. Panował tylko dni 20.

Kwiryci (*Quirites*), wyraz albo tego samego pochodzenia co Kwirynus (ob.), albo utworzony od *Cures*, albo też, jak chce Niebuhr od *Quirium*, miejsca położonego na wzgórzu Kwirynalskiem, oznacza nazwę Sabińczyków, którzy zaraz po zbudowaniu Rzymu połączyli się z Rzymianami. Tegoż nazwiska używano za rzeczypospolitej w przemowach do ludu rzymskiego, tudzież na oznaczenie obywateli rzymskich w przeciwstawieniu do żołnierzy rzymskich.

Kwiryn Wład., pseudonim Wład. Chomętowskiego.

Kwirynalje (*Quirinalia*), uroczystość obchodzona w starożytnym Rzymie 17 lutego na cześć Romulusa, mającego przydomek *Kwirynus* (ob.).

Kwirynał (*Quirinalis*), jeden z siedmiu pagórków starożytnego Rzymu, położony w stronie północno-wschodniej od Kapitolu, posiadał świątynie: Quirina, Flory, Serapisa, łaźnie Konstantyna i Djoklecjana. Pałac Kwirynalski, którego budowa rozpoczęta była 1574, od 1870 jest rezydencją króla włoskiego.

Kwirynus (łaciń. *Quirinus*), wyraz pochodzący podobno od Sabińskiego *quiris* albo *curis* = włócznia, oznaczał u Sabińczyków przydomek Marsa; u Rzymian nazwę tę dano Romulusowi, ubóstwionemu po jego z ziemi zniknięciu.

Kwitka Grzegorz, powieściopisarz i dramaturg rosyjski i małoruski, znany pod pseudonimem *Osnowjanenki*, * 1778 we wsi dziedzicznej Osnowie pod Charkowem, † 1843 w Charkowie; przechodził ze służby wojskowej do cywilnej, w 23 życia wstąpił do monasteru kuraskiego, gdzie blizko lat 4 zostawał. Po wystąpieniu z klasztoru zamieszkał w Charkowie, spełniając rozmaite urzędy obywatelskie. Działalność literacką rozpoczął wydawaniem czasopisma *Ukrain. Wiestnik* (od 1816—18); następnie po roku 1830 ogłaszać zaczął w rozmaitych czasopisach szereg opowiadań małoruskich, stanowiących główną jego zasługę, w nich bowiem pierwszy z pisarzów małoruskich oparł się na elementach czysto ludowych. Zbiorowe wydanie tych opowiadań, z których najlepsze „Marusia"; „Serdeszna Oksana"; „Konotopśka widma"; „Kozyr-diwka" i „Wot lubow", wyszło pod t. „Małoruskie powieści" (2 t., Moskwa, 1834—37; Charków, 1841, 1872), oraz staraniem Kulisza p. t. „Powiesti K." (2 t., Petersburg, 1858, 1861). Nadto K. napisał kilka utworów dramatycznych w języku rosyjskim i małoruskim (zbiorowe wydanie, Petersburg, 1862), z których „Szelmeńko wołostny pysar" (Moskwa, 1834) i „Szelmeńko denszczik" (Charków, 1840) dotychczas z powodzeniem są grywane. Romanse

obyczajowe: „Pan Chalawski“ (2 t., Charków, 1840) i „Pochożdenija Stołbikowa“ (3 t., Petersburg, 1841) nie mają wartości jego nowel. Pisał też o ortografji jęz. małoruskiego. Por. Danilewskiego „Osnowjanenko“ (Petersburg, 1856); Petrow „Oczerki istorii ukrainskoj literatury“ (Kijow, 1884).

Kwitnienie, ob. Kwiat.

Kwitować, poświadczać otrzymaną wypłatę; skwitować z czego, zrzec się czegoś, nie rościć sobie już do danej rzeczy pretensji.

Kwitu, *Kitu*, *Quitu*, plemię indyjskie w Ekwatorze, którego znaczną część ludności stanowią. Tworzyli niegdyś państwo dobrze uorganizowane, które przez pewien czas zostawało pod władzą inkasów peruwjańskich.

Kwota (łac.), część stosunkowo przypadająca przy podziale jakiejś sumy na pojedyńcze pozycje, lub głowy; kwotyfikacja, rozdzielenie udziałowe.

Kyaneae, także Planktae albo Symplegades, dwie małe wyspy skaliste w Bitynji, przy wejściu do morza Czarnego, przez które leżąca między niemi cieśnina jest niezmiernie zwężoną, a tem samem żegluga jest bardzo niebezpieczną. Teraz zowią się one Urek-Jaki.

Kyanizacja, metoda konserwacji drzewa, podana przez Anglika Kyana, polega na napojeniu drzewa roztworem sublimatu, w celu zabezpieczenia go od gnicia. Sposób ten okazał się niedostatecznym.

Kyanol, toż co anilina (ob.).

Kybele, w mitologji greckiej, ob. Cybele.

Kydnos, w czasach starożytnych rzeka w Cylicji, która płynęła pod Tarsusem i której orzeźwiające wody były ulubioną kąpielą tamecznych mieszkańców.

Kydonia, w starożytności jedno z trzech najznakomitszych miast na wyspie Krecie, położone na brzegu północno-zachodnim, dostarczało sławnych łuczników i posiadało świątynię Artemidy.

Kyffhäuser, grzbiet górzysty w księstwie Schwarzburg-Rudolstadt, graniczący w stronie południowej z tak zwaną *Złotą niwą* (Goldene Aue), i którego wierzchołek, 457 m. wysoki, uwieńczony jest majestatyczną ruiną starożytnego zamku *Kyffhausen.* Zamek ten, zbudowany za czasów cesarzów saskich, był niejednokrotnie rezydencją Hohenstaufów. Według podania ludowego, cesarz Fryderyk I Barbarossa jest w tym zamku zaczarowany.

Kykieryc.

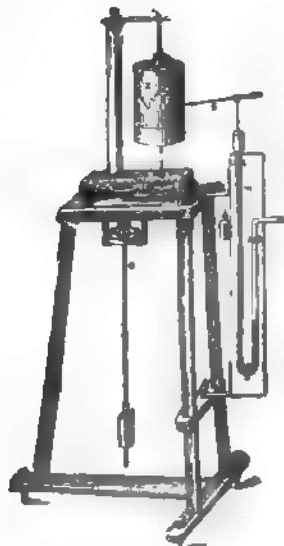
Kykieryc *(Köckeritz)* v. *Gozdawa* odm., herb: W polu błękitnem — trzy lilje srebrne. U szczytu dwie trąby czarne.

Kyklop, w mitol. greckiej, ob. Cyklop.

Kylon, Ateńczyk. Opanowawszy zamek ateński, założył r. 612 przed Chr., z pomocą swego teścia Theagenesa, tyrana Megary, rząd jednowładny. Zmuszony jednak przez przeciwników do ustąpienia, szukał przytułku w świątyniach bogów; mimo to wszakże był zamordowany. Wzburzone tym wypadkiem całe Ateny *(Cylonium scelus)* narażone były na wielkie niebezpieczeństwo, dla którego odwrócenia sprowadzono z Krety Epimenidesa; ten potrafił obrażonych przebłagać bogów.

Kyme, najstarsze i najznaczniejsze miasto Eolidy w Azji Mniejszej, obecnie Sanduli, nad morzem Egejskiem, zostało r. 17 po Chr. przez gwałtowne trzęsienie ziemi prawie zupełnie zburzone.

Kymmene-Elf, rzeka w Finlandji, wypływająca z jeziora Päijäne, na granicy gub. Tawastguskiej, przepływa kilka jezior i, ubiegłszy 334 klm., wpada pomiędzy Fridrikshham a Lovisa do zatoki Fińskiej.

Kymografjon.

Kymografjon, przyrząd fizjologiczny, służący do badań nad krążeniem krwi, wprowadzony przez Ludwiga. W przeciętą tętnicę przeznaczonego do badania zwierzęcia wprowadza się rurkę manometryczną, a wpływająca do niej krew za pośrednictwem słupa rtęci i słupa powietrza *m* porusza piórko *s*, kreślące na obracającym się jednostajnie walcu linje krzywe. Na skreślonych linjach odczytać można liczbę uderzeń serca i ciśnienie krwi. Ponieważ bardzo rozmaite czynniki wpływają na krążenie krwi, a badanie tych wpływów jest zarówno dla fizjologji, jak i dla kliniki pierwszorzędnej wagi, stąd **K.** ma ważne znaczenie w pracowni fizjologicznej.

Kymrowie (Cymrowie), celtyjscy mieszkańcy Walji.

Kymryjski język, ob. Celtycki język.

Kynast, posiadłość hrabiego Schaffgotsch'a w pruskiej regencji Lignickiej, otrzymała nazwę od zamku, wzniesionego w XIII w. przez księcia świdnickiego Bolesława I. Z istniejącemi dotychczas ruinami zamku wiążą się legendy, które dały Körnerowi przedmiot do poematu.

Kynicy, ob. Cynicy.

Kynopolis, w starożytności miasto główne jednego obwodu w Środkowym Egipcie, położone na wyspie Nilu, miało świątynię Anubisa, teraz Samallut. Tutaj psom oddawano niegdyś cześć boską.

Kynsky *(Kinsky)* Dominik Franciszek, pisarz czeski, używający pseudonimu *D. F. Slansky*, * 1777 w Slanem, † 1848 w Bernie, Pijar, gorliwy pracownik na polu odrodzenia swej ojczyzny, profesor w Teresianum wiedeńskiem i w Bernie morawskiem. Przekładał na czeski Horacjusza, Hamera, Teokryta, Lucjana, Lessinga, Gresset'a; napisał życiorys Ign. Krasickiego i uwagi do jego „Myszeidy" (1815). Korespondencje jego z Hanką wydał A. J. Vrtiátko w *Czasopś. Mus. czeskiego* z r. 1881. Por. A. Rybiczka „Przedni Krzisitelé," II, 215—218; K. Szmidek w *Czasop. Mat. Moraw.*, 1872 i w *Koledzie* 1878 r.

Kynurja, w starożytności mała prowincja w Argolidzie, na granicy Lakonji, której mieszkańcy, *Kynuryjczykowie*, długo jeszcze zachowali swoje jońskie obyczaje i język, i która przez długi przeciąg czasu była jabłkiem niezgody pomiędzy Argos a Lacedemonem, aż nareszcie Spartanie ją opanowali.

Kyparyssia, starożytne miasto w Messenii, w pobliżu przylądka *Kyparission* (teraz Kunello); w wiekach średnich zwało się Arkadja.

Kyrenejska szkoła, ob. Cyrenejska szkoła.

Kyrje elejson, z greckiego: Panie, zmiłuj się; *Chryste elejson*, Chryste, zmiłuj się—*słowa* biblijne, stanowiące początek i podstawę modlitwy, wprowadzonej w użyciu w kościele zachodnim przez Sylwestra I. Te same słowa brzmią po słowiańsku: *Hospodi, pomiłuj.*

Kyros, ob. Cyrus.

L.

L, spółgłoska płynna. U Hebrejów nazywają się *Lamed* (kij do popędzania wołów); od Fenicjan przeszła do Greków (u których otrzymała nazwę *Lambda*) i Rzymian, a z alfabetem rzymskim do wszystkich narodów nowszych, germańskich, romańskich i słowiańskich. W językach starosłowiańskim, czeskim i słowackim jest **L** i samogłoską zarazem. W liczbach rzymskich **L** znaczy 50; jako zaś rzymski znak skrócenia, wyraża już to imię *Lucius*, *Laelius*, już *Lex* (prawo), *Liber* (księgę), *Lector* (czytelnik). W spisach bibljograficznych *s. l.* znaczy *sine loco* bez miejsca (t. j. bez wskazania miejsca, gdzie książka drukowana), zaś *l. c.*= loco citato, w miejscu wspomnianem. **L. S.** locus sigilli, miejsce pieczęci. Na monetach *Lir* i *Livre* skracają się przez **L.** Podobnie **L.** jest znakiem angielskiego funta sterlinga; na monetach francuskich **L.** znaczy mennicę Bajońską, na francuskich kurscetlach toż co *Lettres*. Na receptach *l. a.* wyraża *Lege artis* (łac.), to jest podług przepisów sztuki farmaceutycznej.

La, w chemji, symbol lantanu.

La, w muzyce, ob. Solmizacja.

La., skrócenie nazwy Stanu Luizjana w Ameryce Północnej.

Laachersee, jezioro w pruskiej prowincji Nadreńskiej, regencji Koblenckiej, o 5 godzin drogi w stronie północno-zachodniej od Koblencji. Bardzo rzadko zamarza i ma czystą, błękitną wodę, smaku nieprzyjemnego. Liczy 1,964 metr. długości i 1,186 m. szerokości.

Laalandja albo **Lollandja,** wyspa duńska, położona przy wstępie do wielkiego Bełtu; obejmuje 1,157 klm. kw. z 68,000 m. i łącznie z wyspą Falster tworzy obwód Maribo.

Laar albo Laer Piotr van, znakomity malarz i muzyk, zwany *Bamboccio*, to jest *garbus*, * około 1613 w Laren pod Naarden w Holandji. Malował głównie sceny z najniższych warstw ludu (żebraków, rozbójników etc.). Od danego mu przydomku wszystkie tego rodzaju obrazy nazywają powszechnie *Bambocciadami* (ob.). W napadzie hypochondrji odebrał sobie życie w Harlem 1674.

Laas Ernest, pedagog i filozof, * 1837 w Fürstenwalde nad Szpreą, kształcił się w uniwersytecie berlińskim, od 1872 profesor filozofji w nowo założonym uniwersytecie strasburskim, † 1885. Napisał: „Idealismus und Positivismus" (Berlin, 1879—84, t. 3); „Der deutsche Aufsatz in den ersten Gimnazialklassen" (2 wyd., 1877); „Der deutsche Unterricht auf höheren Lehranstalten" (2 wyd., 1886); „Die Pädagogik des Johannes Sturm" (1872): „Kants Analogien des Erfahrung" (1876); „Kants Stellung in der Geschichte des Konflikts zwischen Glauben und Wissen" (1882).

Laba, największy dopływ rz. Kubań, w gub. Kutaiskiej, powstaje z połączenia Wielkiej **L.** (120 klm.) i Małej **L.** (84 klm. długiej), mających źródła w północnych stokach gór Kaukaskich; długa 268 klm., przyjmuje: Koksę, Czamtyk, Chodz i in. i wpada pod Ust-Labińskiem.

Laba, miasto w gub. Petersburskiej, nad jeziorem Ładoga, liczy 3,000 m.

Laba lub *Łaba*, słowiańska nazwa Elby (ob.).

Labadie Jan, mistyk i sekciarz francuski XVII w., * 1610 w Bourg w Gujennie, † 1674 w Altonie; odebrał wychowanie u Jezuitów w Bordeaux, wstąpił następnie do ich zakonu, opuścił go jednak 1639, nie znajdując ani życia nieskazitelnego, ani też nie mogąc zadowolić swego pociągu do spekulacji mistycznej. Przebywał jakiś czas w Genewie, powróciwszy do Francji został kanonikiem w Amiens i miał sobie powierzoną wizytację klasztorów. Ciągłe jednak napaści na kler rzymski naraziły go na nowe prześladowania, i to skłoniło go 1650 r. do przejścia do kościoła reformowanego. Zgadzając się co do zasad pomienionego kościoła, starał się w jego łonie zaprowadzić kościół apostolski, jako gminę nowoodrodzonych, ze szczególnem podniesieniem domowej służby bożej. Występując jako kaznodzieja w rozmaitych miejscach, jak w Montauban, Orange. Genewie, Middelburgu

i Amsterdamie i prześladowany wszędzie, znalazł nareszcie przytułek w Altonie. W Amsterdamie (1669) zjednoczył swych stronników w zgromadzenie religijne, którego członkowie od jego imienia nazwani zostali *Labadystami*. Z nich odznaczył się szczególnie Piotr Yvon, Piotr de Lignon, Henryk i Piotr Schlüter, a zwłaszcza uczona Anna Marja Schurmann (ob.). Pismo obejmujące ich wyznanie wiary jest w języku niemieckim „Declaration oder nähere Erklärung der reinen Lehre" (Herford, 1671). Sekta Labadystów utrzymywała się do połowy XVIII w.

La Balue Jan, kardynał i minister Ludwika XI, króla francuskiego, * 1421 w Poitou, syskał łaski króla i pomimo niemoralnego życia mianowany został biskupem Evreux i Angers, jałmużnikiem, oraz ministrem finansów. Pomagał do uchylenia sankcji pragmatycznej, zapewniającej przywileje kościołowi galikańskiemu, za co przez papieża podniesiony został do godności kardynała. Za zdradzieckie konszachty z wrogami króla, książętami Berri i Borgundji, osadzony został w klatce żelaznej zbudowanej przez niego dla swych nieprzyjaciół na zamku Ozain pod Blois i przesiedział w niej lat jedenaście. Uwolniony w 1480, udał się do Rzymu, gdzie papież przyjął go z honorami i mianował biskupem Albano. 1484 powrócił do Francji jako legat papieski, lecz był źle przyjęty; † 1491 w Rzymie.

Laban, bogaty właściciel trzód w Hanaan, syn Bethuela, a wnuk Nahora, brata Abrahama, brat Rebeki, ojciec Lei i Racheli, które swemu siostrzeńcowi Jakóbowi, zbiegłemu z domu rodzicielskiego przed gniewem Ezawa i pełniącemu u niego służbę, oddał za żony.

Laband Paweł, germanista, * 1838 we Wrocławiu, studjował prawo tamże, w Heidelbergu i Berlinie, od 1864 profesor w Królewcu, od 1872 w Strasburgu. Wydał: „Beiträge zur Kunde der Schwabenspiegels" (1861); „Magdeburger Rechtsquellen" (1869); „Die vermögensrechtlichen Klagen nach den sächsischen Rechtsquellen" (1869); „Das Staatsrecht des Deutschen Reichs" (3. t., 1876); „Jura Prutenorum" (1866); „Das Finanzrecht des Deutschen Reichs" (1873); „Handbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart" (1883). W r. 1886 założył ze Stoerkiem „Archiv für öffentliches Recht".

Labarja, wąż, ob. Bothrops.

La Barre-Duparcq Mikołaj Edward, pisarz w zakresie wojskowości, * 1819, kształcił się w szkole politechnicznej, następnie wstąpił do służby wojskowej, w 1844 został kapitanem, 1849 profesorem w Saint-Cyr, w 1871 pułkownikiem. Oprócz licznych artykułów napisał szereg dzieł, z których ważniejsze: „Etudes historiques et militaires sur la Prusse" (1854—56, t. 2); „Histoire militaire de la Prusse avant 1756" (Paryż, 1858); „Essai sur le caractère l'Hannibal" (1870); „Histoire militaire des femmes" (1873); „Afrique depuis quatre siècles" (1873): „Histoire de Charles IX" (1875); „Principes de guerre mis à la portée de tous" (1875); „Histoire de Henri III roi de France et de Pologne" (Paryż, 1882) i w. in.

Labarre Teodor, francuski wirtuoz na harfie i kompozytor, * 1805 w Paryżu, kształcił się w konserwatorjum tamże, przemieszkiwał częścią w kraju, częścią w Paryżu i dawał koncerty w wielu miastach europejskich, 1851 został dyrektorem prywatnej orkiestry Napoleona III, 1867 profesorem muzyki na harfie w konserwatorjum, † 1870. Oprócz dziewięciu oper i baletów ogłaszał utwory przeważnie na harfę (fantazje, nokturny, duety i trio) i napisał „Méthode complète pour la harpe".

Labarte Karol Juljusz, francuski historyk sztuki, * 1797 r., † 1880 r., w Boulogne sur Mer, był naprzód adwokatem, w roku 1835 zrzekł się tego stanowiska i poświęcił się wyłącznie studjom historycznym. Głównem jego dziełem jest: „Histoire des arts industriels au moyen-âge et à l'époque de la Renaissance" (1864—66, t. 4, 2 wyd., 1872—75, t. 3); nadto ogłosił: „Recherches sur la peinture en émail dans l'antiquité et au moyen-age" (1856); „Le palais impérial de Constantinople et ses abords, Sainte-Sophie, le Forum Augustéon et l'Hippodrome, tels qu'ils existaient au X siecle" (1861); „L'église cathedral de Sienne et son trésor, d'après un inventaire de 1467" (1868); „Inventaire du mobilier de Charles V, roi de France" (1879).

Labarum, tak się nazywała w późniejszych czasach rzymskich cesarska główna chorągiew wojskowa, na której Konstantyn Wielki kazał umieścić znak krzyża i greckie litery początkowe imienia Chrystusa (X i P).

Labat Jan Chrzciciel, misjonarz i podróżnik francuski, * 1663 w Paryżu, † tamże 1738; 1685 wstąpił do zakonu Dominikanów, następnie uczył matematyki i filozofji w Nancy; od 1694 występował naprzód jako kaznodzieja, następnie jako generalny prokurator misji swojego zakonu w Indjach Zachodnich. Podczas napadu Anglików na Gwadelupę, jako doświadczony inżynier, okazał spółziomkom wielkie usługi. W 1705 powrócił do Europy, zbadał naukowo okolice Kadyksu i wybrzeża Andaluzji, następnie w interesach zakonu udał się do Rzymu, gdzie przebył do 1715; powróciwszy do ojczyzny, stale przebywał w Paryżu. Z pism L. najważniejsze: „Nouveau voyage aux îles de l'Amérique" (6 t., Amsterdam, 1722 i części); „Voyage en Espagne et Italie" (8 t., tamże, 1730); „Nouvelle relation de l'Afrique occidentale" (5 t., tamże, 1728); „Relation historique de l'Ethiopie occidentale" (5 t., tamże, 1732).—**L. Leon,** lekarz i podróżnik z tej samej rodziny, * 1803 r. w Agde, † 1847 w Nizzy, był od 1826 lekarzem w służbie Mehmeda Alego, a następnie przybocznym lekarzem szacha perskiego. Ogłosił: „Route de l'Inde par l'Egypte et la mer Rouge" (1839); „De la rhinoplastie" (1834) i in.

Labbe Filip, pisarz franc., * 1607 w Bourges, † 1667; 1623 wstąpił do zakonu Jezuitów, następnie nauczał rozmaitych przedmiotów w kolegjach swego zgromadzenia, później jednak wyłącznie poświęcił się pracy literackiej. Wydał wiele pism, z których celniejsze są: „De Byzantinae historiae scriptoribus" (Paryż, 1648); „Nova Bibliotheca anti-janseniana"; „Bibliotheca Bibliothecarum" (1664) i in. Najważniejszem dziełem **L.** jest zbiór koncyljów p. t. „Sacrosancta Consilia etc." (18 t., Paryż, 1672; 25 tomów, Wenecja, 1728—32).

Labé Ludwika Charly, zwana *Dame Perrin*, jedna z najcelniejszych dawniejszych poetek francuskich, * 1526 w Lionie, † 1566 tamże. Bardzo już wcześnie budziła podziw spółczesnych zarówno niezwyczajną swą pięknością, jak zdolnościami niepospolitemi i usposobieniem męskiem. W 26 r. życia czynny brała udział w oblężeniu Perpignan i pod nazwą kapitana *Loys* niejednokrotnie odznaczyła się męstwem. Następnie poślubiwszy bogatego kupca Ennemonda Perrin, poświęciła się całkiem poezji i muzyce. Dom jej był miejscem zebrań znakomitości naukowych i artystycznych. Poezje jej, składające się z 3 elegji, prawdziwych arcydzieł, 24 sonetów i jednej alegorji: „Débat de la folie et de l'amour," wyszły po raz pierwszy 1555 w Lionie. Z późniejszych najlepszą ed. sporządził Brégnot (Lion, 1824).

Labeaumelle, Laurent Augliviel de, pisarz francuski, * 1727 w Langwedocji, † 1773 w Paryżu. Powołany 1751 na profesora literatury francuskiej do Kopenhagi, wydał tu pierwsze swoje dzieło „Mes pensées", które ściągnęło nań nienawiść i prześladowanie Voltaire'a. Z powodu swych uwag nad dziełem tegoż pisarza „Wiek Ludwika XIV," oraz „Pamiętników pani de Maintenon", dwukrotnie odsiadywał więzienie w Bastylji. Inne jego prace są: „Défense de l'esprit des lois"; „Pensées de Séneque"; „Commentaire sur la Henriade" (2 t., 1775) i t. d.

La-Bédollière, Emil *Gigault de*, pisarz francuski, * 1814 w Paryżu, synowiec hr. Gigault de La Bédollière de Bellefont. † 1883. Zawód literacki rozpoczął dziełem „Vie politique du marquis de La Fayette" (Paryż, 1833), które otworzyło mu wstęp do wielu dzienników. Od 1850 był spółpracownikiem dziennika *Siècle*. W 1869 należał do założycieli czasopisma politycznego *National*, bardzo taniego, którego odbijano do 100,000 egzemplarzy. **L.** pisywał w nim przegląd codzienny i artykuły nieprzyjazne dla partji klerykalnej. Z prac jego wymieniamy najgłówniejsze: „Soirée d'hiver" (1838); „Beautés des victoires et conquêtes des Français" (3 t., Paryż, 1841, 3 wyd., 1847); „Histoire de moeurs et de la vie privée des Français" (3 t., Paryż, 1847); „Histoire de la garde nationale" (Paryż, 1848); „Histoire des environs du nouveau Paris" (Paris, 1860); „Histoire de la guerre du Mexique" (3 części, Paryż, 1861—68); „Histoire complète de la guerre d'Allemagne et d'Italie" (2 części, Paryż, 1866), „Histoire de la guerre d'Orient" (1855—56, t. 3); „Naples et Palerme ou l'Italie en 1860" (1860); „Histoire de Paris" (1864); „Histoire de la guerre de 1870—71" (1872); „Histoire générale des peuples anciens et modernes" (1879, t. 2) i t. d. Oprócz tego wydał wiele broszur, tłómaczył F. Coopera i pisał mnóstwo artykułów w różnych dziennikach i pismach zbiorowych.

Labédoyère Karol Angelik Huchet, hrabia de, ofiara reakcji z 1815, * 1786 w Paryżu, wstąpił 1806 do żandarmerji armji francuskiej i brał zaszczytny udział w kampanjach Napoleona, do którego fanatycznie był przywiązany. Za wpływem rodziny swej żony po pierwszej abdykacji Napoleona wrócił wprawdzie 1813 do armji, lecz po wylądowaniu cesarza przyłączył się w bitwie pod Waterloo. W chwili (3 lipca 1815), kiedy, mając zamiar odpłynięcia do Ameryki, przybył na pożegnanie swej rodziny do Paryża, został aresztowany i 19 sierpnia na mocy wyroku sądu wojennego rozstrzelany.

Labeo Marcus Antistius, sławny prawnik rzymski za czasów Augusta, republikanin charakteru nieugiętego i wysoko wykształcony. Napisał około 400 ksiąg (pod nazwą księgi w starożytności rozumiano rozdział), z których część weszła do Pandektów. Założył szkołę prawa, która od jego ucznia Sempronjusza Proculia nazywała się *prokuljańską*. Por. Pernice „M. Antistius L." (Halla, 1873—78, t. 2).

Laber, trzy małe rzeczki w Bawarji: *Czarny*, *Wielki* i *Mały* **L.**; biorą początek w bawarskim palatynacie Wyższym i wpadają z prawej strony do Dunaju; pierwsza pod Sinzig, druga pod Obermotzing, trzecia pod Niedermotzing.

Laberjusz, Decimus Laberius, rycerz rzymski, i sławny poeta mimiczny, * 107, † 43 przed Chr. Z pozostałych po nim 13 ułamków (zebranych przez Ribecka w dziele „Comicorum latinorum reliquiae" (Lipsk, 1855) odznacza się szczególnie jeden „Prolog," w którym ubolewa poeta nad wyrządzonym mu przez Juljusza Cezara przymusem publicznego wystąpienia na scenie w jednej ze sztuk swoich, przez co utracił cześć rycerską i prawo obywatela rzymskiego.

Labiatae, rośliny, ob. Wargowe.

Labiawa (niem. *Labiau*), miasto powiatowe w pruskiej regencji Królewieckiej, nad rz. Deimą, niedaleko Kurisch-Haff, ma 5,000 m. i starożytny zamek. W dniu 20 października 1656 tutaj zawarty został pomiędzy wielkim elektorem brandeburskim Fryderykiem Wilhelmem a królem szwedzkim Karolem Gustawem *traktat*, zwany *Labiawskim*, mocą którego pierwszy z nich otrzymał zwierzchnictwo nad wschodniemi Prusami i Warmją.

Labiche Eugenjusz, współczesny komedjopisarz francuski, * 1815 w Paryżu, † 1880. Jest autorem stu kilkudziesięciu sztuk scenicznych, napi-

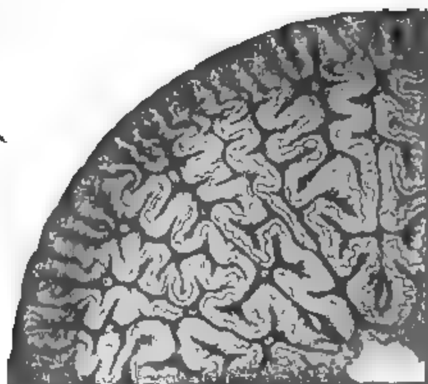
sanych już to samoistnie, już w kolaboracji z Ravelem, Grassotem, Sainvillem, Markiem Michel, Lefranc, Delacourem i innymi. Celuje L. szczególnie w wodewilach, mających wielkie powodzenie szczególnie na scenach teatrów bulwarowych. Wymieniamy z nich niektóre co najlepsze: „Deux Papas très-bien" (1845); „Mme Larifla" (1849); „Edgard et sa bonne" (1852); „Le voyage de Monsieur Perrichon" (1860); „Les petits oiseaux" (1862); „Mai" (1864); „Le papa du prix d'honneur" (1867); „Le livre bleu" (1871); „Le dira-t-on" (1872) i t. d. Zbiór prac jego wyszedł p. t. „Théâtre de L." (1879, t. 10). Niektóre z utworów jego znane są i na naszej scenie, np. „Uściskajmy się," „Bańki mydlane" przekład Chrzanowskiego (Lwów, 1879).

Labienus Tytus Atius, wódz rzymski, zyskał sławę i bogactwa jako legat Cezara w wojnie z Gallami. Po wybuchu wojny domowej (49 r. prz. Chr.) przeszedł na stronę Pompejusza, walczył we wszystkich niemal bitwach przeciw Cezarowi i poległ pod Munda w Hiszpanji (17 marca 43).— Jego syn Karintus L., stronnik Brutusa i Kasjusza, wysłany przez nich do Orodesa I, kr. Partów, z prośbą o pomoc, otrzymał ją wprawdzie, ale już po bitwie pod Philippi. Wkroczył jednak do Syrji i Azji Bliższej, lecz pobity w górach Taurus 39 r., zginął w Sycylji od miecza wyzwoleńca Cezarowego.—Syn czy też brat poprzedniego, Tytus L., zyskał rozgłos za Augusta jako mówca i historyk opozycyjny (anty-monarchiczny), a dla swej gwałtowności otrzymał uszczypliwe nazwisko *Rabienus* (łaciń. *rabies*, wściekłość). Pisma jego historyczne na mocy postanowienia senatu rzymskiego publicznie były palone. Za Kaliguli dozwolono je wprawdzie rozpowszechniać, ale nic naszych nie doszło czasów.—W ostatnich czasach imię L. stało się głośnem z powodu wymierzonego przeciw Napoleonowi III pamfletu A. Rogearda (ob.), pod tyt. „Les propos de Labienus" (1865).

Labillardière Jakób Juljan, naturalista i podróżnik, * 1755 w Alençon, † 1834; studjował medycynę w Montpelllier, potem poświęcił się botanice i odbywał liczne podróże po Francji, Anglji, Syrji, Libanie, Australji i Jawie. Wydał: „Icones plantarum Syriae" (1791—1812); „Novae Hollandiae plantarum specimen" (2 t., 1804); „Rélation du voyage à la recherche de Lapeyrouse" (2 t., 1800).

Labirynt, w starożytności budowle, albo podziemne wydrążenia w skałach, które zawierały mnóstwo komunikujących się z sobą komnat o niewielu wchodach i wychodach, tak, że każdy wchodzący łatwo mógł się w nich zabłąkać; w dalszem znaczeniu były to też ogrody o drogach błędnych, zawiłych. Najsłynnie L. były: *kreteński* pod Knosos, w skale wybudowany, mieszkanie bajecznego Minotaura, oraz *egipski*, nad jeziorem Moeris, którego zwaliska dotychczas istnieją pod Howarą przy wejściu do Fayum. Obejmują one około 1,000 stóp w kwadrat; trzy ogromne budowle stanowiły jego skrzydła, które wraz z piramidą wystawioną na czwartym boku obejmowały cztery dziedzińce kolumnowe, a we wnętrzu swojem już to w ziemi, już na zewnątrz zawierały dziwną krętaninę po większej części ciemnych i małych, bądź pod ziemią bądź na pierwszem piętrze, drobnych komnat i korytarzy. Piramida i dziedzińce kolumnowe były, podług Lepsiusa, zbudowane za panowania Amenemha III (greckiego Merysa) około r. 2100 prz. Chr., budowle zaś główne później dopiero. Nazwa L. pochodzi, również według Lepsiusa, z egipskiego *lepi* „święty zakład" i *re-hint* „ujście kanału" (t. j. kanału łączącego Nil z jeziorem Merys). Oprócz dwóch powyższych wymienia jeszcze Plinjusz L. *lemnicki* na wyspie Samos, i *italski*, który był olbrzymim grobowcem Porseny pod Clusium. Por. Lepsius „Denkmäler aus Aegypten und Aethiopien" (Berlin, 1849); Flienders Petrie „Havara, Biahma and Arsinoë" (1889).—L. czyli *błędnikiem* nazywa się ucho wewnętrzne (ob. Ucho).

Labiryntodonty, *mastodonsaury*, grupa płazów z zaginionego rzędu *Stegocephali*. Płazy te w osobliwy sposób łączyły w sobie cechy ryb szklistołuskich i płazów ogoniastych. Szczątki ich właściwe są pokładom tryjasowym i węglowym. Posiadały one szkielet zewnętrzny, utworzony przez trzy tarcze piersiowe i małe tarcze na brzuchu, a w

Część zęba mastodonzaura, znacznie powiększona.

Branchiosaurus amblystomus.

szczękach, podobnych do krokodylowych, zęby charakterystycznie powikłane, skąd poszła ich nazwa. W stanie nierozwiniętym posiadały łuki skrzelne. Niektóre dochodziły wymiarów większych niż krokodyle. Należą tu rodzaje *Capitosaurus*, *Chirosaurus*, *Archegosaurus*, *Branchiosaurus*, *Mastodonsaurus*. Czaszka tego ostatniego wynosiła około metra długości.

Labiryntowe ryby, *błędniczaki*, *Labyrinthinae*, rodzina ryb z rzędu ciernioplетwych, cechująca się właściwą budową górnych kości gardłowych, które tworzą zawiły organ, złożony z rowków, odgraniczonych blaszkowatemi, skręconemi ścianami; organ ten łączy się ze skrzelami i może się napełniać powietrzem, a stąd ryby te mogą na pewien czas z wody się oddalać. Należą tu *anabas* (ob.) i *gurami* (ob.).

Labitzki Józef, kompozytor muzyczny, * 1802 pod Eger, od 1834 do 1868 dyrektor orkiestry kąpielowej w Karlsbadzie, † 1881, napisał wiele utworów do tańca, kwartetów, warjacji i t. d.—Syn jego, **L.** August, * 1832, objął po nim dyrekcję orkiestry w 1868, ceniony skrzypek i autor utworów do tańca.

Labium, wargi (ob.).

Labjalny, wargowy (z łac. *labia*, wargi); samogłoski labjalne, toż co wargowe.

Lablab, rodzaj roślin z rodziny motylkowatych, oddzielony od rodzaju doliki (ob.), obejmuje jeden tylko gatunek **L.** *vulgaris* (*fasola egipska*); jest to wijąca się roślina o strąkach długich na 10 cm., o 2—4 czarnych nasionach; uprawia się w okolicach zwrotnikowych.

Lablache Ludwik, sławny śpiewak, * 1794 r. w Neapolu, ojciec jego był Francuz, matka Włoszka; występował w Palermo, Medjolanie, Turynie, Rzymie i Wiedniu. W 1830 rozpoczął najświetniejszą epokę swej karjery w Paryżu; od 1835 występował stale na przemian to w Paryżu, to w Londynie; zimami 1853—57 śpiewał w Petersburgu, gdzie świetne miał powodzenie, zbierał oklaski i pieniądze, ale zarazem stracił i zdrowie. † 1858 w Neapolu. **L.** uważany był za najznakomitszego basistę w swym czasie.

La Blanchère René, archeolog francuski, * 1853; kształcił się w szkole normalnej, był profesorem literatury w Algerze, w końcu generalnym inspektorem bibljoteki archiwów; † 1896. Napisał: „Terracine" (1883); „Voyage d'étude dans une partie de la Mauritanie césarienne" (1883); „Un chapitre d'histoire pontine" (1889); „Musées et collections archéologiques de l'Algérie" (1891); „Musée d'Oran" (1893); „Inscriptions du Musée d'Oran" (1894) i in.

Labor, herb: W polu czerwonem, na srebrnym gryfie—tarcza błękitna, na której trzy złote pszczoły. U szczytu 5 pięć piór strusich, skrajne błękitne, następne srebrne, środkowe czerwone. Godło na czerwonej wstędze: „Labor omnia vincit" (Praca wszystko zwycięża). Labry z prawej strony czerwono-srebrne, z lewej błękitno złote. Nadany przez Aleksandra III w 1882.

Labor.

Labor improbus omnia vincit (łac.), praca wytrwała zwycięża wszystko (Wirgiljusz w Georgikach).

Laborant (z łac. robotnik), chemik zajmujący się pracą w laboratorjum, wyrabianiem produktów chemicznych.

Laboratorjum (*łac., pracownia*), izba przeznaczona do wykonywania czynności chemicznych i opatrzona w należyte przyrządy, naczynia i materjały. Urządzenie **L.** bywa różne, stosownie do tego, czy jest przeznaczone do większych robót technicznych, czy do prac czysto naukowych. **L.** rozwinęły się stopniowo z dawnych pracowni

Laboratorjum chemiczne.

alchemików i są obecnie urządzane ze znacznym nakładem. Każdy praktykant posiada oddzielny stół (ob. fig.). Prace połączone z wywiązywaniem gazów szkodliwych dokonywają się w kominach, oddzielonych ścianami szklanemi i dobrze przewietrzanych. W artylerji **L.** jest miejscem, gdzie się wyrabia wszelkiego rodzaju amunicja.

Laborde, Jan Józef de, mąż znany z ludzkości i przedsiębierczości ducha, * 1724 w Jaca w Aragonji. Zyskawszy w handlu ogromny majątek, był za ministerjum Choiseula nadwornym bankierem. Po wybuchu wojny o niepodległość amerykańską udzieleniem rządowi francuskiemu 12 mil. liwrów w złocie umożliwił wyprawę pod wodzą Rochambeau przeciw Anglikom. Później wykonał znaczną ilość wielkich i wspaniałych budowli. Wydawał też corocznie niezmierne sumy dla wspierania ubogich, a 1788 r. ustanowił stały fundusz dla czterech wielkich szpitalów w Paryżu. Pod-

czas teroryzmu obwiniony o stosunki z lichwiarzami, został 18 kwietnia 1794 r. na śmierć skazany i natychmiast stracony.—Z czterech jego synów, dwaj marynarze towarzyszyli Laperouse'owi i znaleźli śmierć w czasie tej podróży.—Trzeci i najstarszy syn jego, *Franciszek Ludwik Józef hr. de* **Laborde**, podskarbi królewski, a w epoce rewolucji członek zgromadzenia narodowego; później usunął się do Londynu i tam † 1801.—Najmłodszy z braci *Aleksander Ludwik Józef hr. de* **Laborde**, * roku 1774 w Paryżu, † 1842 tamże. Podczas rewolucji wstąpił do wojska austrjackiego i walczył przeciw rzeczypospolitej francuskiej, a po zawarciu pokoju w Campo-Formio wrócił do kraju, został stronnikiem Bonapartego i pełnił wyższe urzędy administracyjne. Za restauracji zasiadał w izbach; po rewolucji Lipcowej 1830 r. był prefektem Sekwany, generałem gwardji narodowej i adjutantem Ludwika Filipa. Od r. 1813 był członkiem akademji napisów, a od 1832 r. akademji nauk. Z pism jego przytaczamy najgłówniejsze: „Voyage pittoresque et historique en Espagne“ (4 t., Paryż, 1807—18): „Itinéraire descriptif de l'Espagne“ (5 t., Paryż, 1809—27, 3 wyd., z uzupełnieniami Humboldta i Bory de Saint-Vincent, 6 t., Paryż, 1827—1828); „Monuments de la France“ (2 t., Paryż, 1832—36, z 259 miedziorytami); „Versailles ancien et moderne“ (Paryż, 1839—40).—*Leon Emanuel Szymon Józef margr. de Laborde*, syn poprzedniego, archeolog i podróżnik, * 1807 w Paryżu, † 1869 tamże. Ukończywszy studja w Getyndze, towarzyszył ojcu w podróży na Wschód i opisał ją w dwu dziełach ozdobnych: „Voyage de l'Arabie Petrée“ (Paryż 1830—33) i „Voyage en Orient“ (36 zeszytów, Paryż, 1837—64). Podczas rewolucji Lipcowej 1830 był adjutantem generała Lafaytte'a, a później sekretarzem poselstw w Londynie, Haadze i Kasselu. Od r. 1848—1854 był konserwatorem rzeźby nowoczesnej w Luwrze, a od 1856 dyrektorem generalnym archiwów cesarstwa. W r. 1842 został członkiem akademji nauk, 1868 senatorem. Z innych prac jego oprócz wielu rozpraw, umieszczonych w różnych czasopismach, wymieniamy jeszcze następujące: „Essai pour servir à l'histoire de la gravure sur bois“ (Paryż, 1833); „Histoire de la découverte de l'imprimerie“ (Paryż, 1836): „Commentaire géographique sur l'Exode et les Nombres“ (2 t., Paryż, 1842); „Les ducs de Bourgogne“ (t. 1—2, Paryż, 1849—51); „De l'union des arts et de l'industrie“ (2 t., Paryż, 1856): „Inventaires et documents publiés par ordre de l'empereur“ z archiwów cesarstwa (Paryż, 1863) i t. d.

Labori Ferdynand Gustaw Gaston, adwokat francuski, * w r. 1860. Wsławił się kilku głośnemi procesami, w których prowadził obronę, a specjalnie obroną Zoli i Dreyfusa (ob. Dreyfus). Jest wydawcą i współredaktorem *Repertoire Encyclopedique du droit français* i *Revue de Palais*.

Labouchère Henryk, mąż stanu angielski, * 1798 w Hinghlands, hrabstwie Essex, † 1869 r.; syn rojalisty francuskiego. W r. 1828 wszedł do izby gmin, był 1832—34 lordem admiralicji, został 1835 r. wiceprezesem izby handlowej, potem dwa razy prezydował w ministerjum handlu i w latach 1855—58 był ministrem osad. Należał on do stronnictwa whigów, popierał wszystkie liberalne projekty i w r. 1859 otrzymał tytuł lorda Taunton.

Labouchère Henryk, polityk i dziennikarz angielski * r. 1831, kształcił się w Eton i wstąpił do służby dyplomatycznej w 1854. W r. 1864 wybrany do izby gmin należał do partji opozycyjno-radykalnej. Popierał Gladstone'a w r. 1892. Jest właścicielem i kierownikiem dziennika *Truth* i współwłaścicielem *Daily News*.

Laboulaye, Edward René Lefebvre, prawnik i publicysta francuski, * 1811 w Paryżu, † 1883, od 1849 profesor prawa tamże, licznemi, bardzo ważnemi dziełami zjednał sobie zasłużony rozgłos we Francji, starał się ugruntować tamże szkołę historyczną prawa. Równie zasłużył się wielce na drodze publicystyki i dziennikarstwa. Od 1871 był członkiem zgromadzenia narodowego, w 1876 został senatorem dożywotnim. Do najważniejszych jego prac należy „Histoire politique des Etats Unis de l'Amérique“ (3 t., 6 wyd., 1876, przekład polski, Warszawa, 1876—78); „Paris en Amérique“ (1863, 21 wyd., 1869, przekład polski, 1867); „Etudes contemporaines sur l'Allemagne et les pays slaves“ (4 wyd., 1876). Oprócz licznych rozpraw treści społecznej i historycznej, wydał także utwory beletrystyczne (*Contes bleus*, 1863, *Le prince Caniche*, 1868, i t. d.).—Jego brat *Karol Piotr Lefebvre Laboulaye*, * 1810 w Paryżu, odznaczył się jako biegły technik, jest właścicielem wielkiej giserni i ogłosił: „Organisation du travail“ (1848); „Théorie des mécanismes“ (1849).

Laboulaye, Antoni René Paweł Lafebvre de, dyplomata francuski, * 1833 w Fontenay aux Roses, syn słynnego publicysty Edwarda René L., po ukończeniu fakultetu prawnego wstąpił do służby dyplomatycznej i był 1870 sekretarzem poselstwa w Konstantynopolu, następnie w Brukseli, Bernie i Petersburgu, 1878 r. posłem w Lizbonie, od 1886 r. w Petersburgu, skąd odwołany został w sierpniu 1891 r. Pisywał do „*Revue* historique du droit français et étranger“.

Laboulbeniaceae, rodzina grzybów z rzędu Pyrenomycetae, obejmująca grzyby rosnące pasożytnie na muchach i chrząszczach. Znano niewiele tylko należących tu grzybów, dopiero w ostatnich latach Thaxter opisał około 150 gatunków. Por. Thaxter „Contributions to ward a monograph of the L.“ (1896).

Labourdan, prowincja we Francji południowej, należąca w części do departamentu Niższych Pirenejów, a w części do Hiszpanji, zamieszkana głównie przez Basków Otrzymała nazwę od dawnej stolicy *Laburdum*, dzisiejszej Bajonny.

Labourdonnaye, Bertrand Franciszek Mahé de, marynarz francuski, * 1699 w St.-Malo, † 1753. Od młodości przeznaczony do służby marynarskiej, był już 1723 kapitanem marynarki wschodnio-indyjskiej kompanji francuskiej, potem przeszedł do służby portugalskiej, ale już 1733 r. wrócił do Francji. Jako gubernator wysp Isle-de-France i Bourbon, podniósł je do stanu kwitnącego; w latach 1841—1844 zadał Anglikom wielkie klęski na wodach oceanu Indyjskiego, zdobył Madras, lecz za okupem 9 miljonów liwrów zwrócił je Anglji, za co więziony był przez 3 lata w Bastylji. Napisał „Mémoires" (Paryż, 1750). Pamięć jego uwieczniona w „Paul et Virginie." W Porte-Louis na wyspie Ile de France w 1859 r. wzniesiono mu pomnik.—Bibljografję jego napisał jego wnuk, sławny aktor *Bertrand Franciszek Mahé de Labourdonnaye*, * 1795, † 1840 r. w Londynie.—*Anna Franciszek Augustyn*, hrabia *de Labourdonnaye*, z tej samej pochodzący familji, * 1747 w Guérande, † 1793 w Dax, generał podczas rewolucji francuskiej, znany ze stosunków z Jakobinami.—*Franciszek Regis* hrabia *de Labourdonnaye*, krewny poprzedniego, * 1767 w Angers, występował przeciwko rewolucji aż do konsulatu. Pogodził się jednak następnie z nowym porządkiem rzeczy, po drugiej restauracji został najżarliwszym rojalistą, 1829 ministrem spraw wewnętrznych, lecz niezadługo potem opuścił urzędowanie i † 1839 w Mesangean.

Laboureur Jan, historyk francuski, * 1623 w Montmorency, † 1675 r.; dworzanin Ludwika XIV, dodany jako historyk do poselstwa, które w r. 1664 odwoziło do Polski Władysławowi IV Marję Ludwikę, opisał tę podróż w dziele „Relation du voyage de la reine de Pologne et de retour du maréchale de Gubriant" (Paryż, 1647), w którem znajduje się wiele ciekawych szczegółów, dotyczących naszego kraju. Oprócz innych dzieł historycznych, wydał także „Les tombeaux des personnes illustres" (Paryż, 1642); „Histoire de Charles VI, roi de France" (2 t., Paryż, 1633).

Laboureur Franciszek Maksymiljan, jeden z celniejszych rzeźbiarzy włoskich, * 1767 w Rzymie, † 1831 tamże, wykonał wiele znakomitych utworów, znajdujących się w Rzymie, w Lionie i Wiedniu; w Warszawie jest jego dłóta grobowiec Stanisława Małachowskiego w kościele św. Jana.

Labrador, kraj w brytańskiej Ameryce półn., stanowi wielki, 1,380,800 klm. kw. obejmujący półwysep, który graniczy na południe z Kanadą i odnogą Św. Wawrzyńca, na wschód z oceanem Atlantyckim, na północ z cieśniną, a na zachód z odnogą Hudsońską. Cała ta olbrzymia przestrzeń ziemi pokryta jest górami śnieżnemi, do znacznej dochodzącemi wysokości; ma wybrzeża wysokie, urwiste, niełatwo dostępne, rzeki znaczne, ale po większej części znane tylko przy ujściach; klimat tutejszy bardzo surowy i zimniejszy niż gdziekolwiek indziej pod tą samą szerokością. Roślinność znajduje się tylko na południu, wzdłuż granicy z Kanadą, i na wybrzeżach aż do 56° płn. szer. Składa się ona z owsa, kartofli, żyta, brzozy i t. d. Dalej na północy spotykają się już mchy i roślinność zwolna ustaje. Ze zwierząt znajdują się tu przedewszystkiem zwierzęta dzikie, dostarczające dobrych futer (wilki, niedźwiedzie, lisy, kuny, bobry i t d.), oraz ryby. Z minerałów spotykamy labrador, żelazo, miedź i azbest. Ludność, nadzwyczaj nieliczna, składa się z 5,000 Indjan, 1,350 Eskimów, 2,800 Francuzów, oraz 1,250 Anglików, łącznie z 10,400 głów. Cały ten kraj należy do Anglji i stanowi część posiadłości kompanji Hudsońskiej, która tu ma kilka stacji handlowych. Wymiar sprawiedliwości karnej należy do rządu angielskiego. **L.** został odkryty d. 24 czerwca 1497 r. przez Sebastjana Cabot, a zwiedzony w 1500 r. przez Portugalczyka Cortereala, od którego otrzymał nazwanie. Por. L. A. Ansbach „Geschichte und Beschreibung von Newfoundland und der Küste von **L.**" (Wejmar, 1822); Stearns „**L.**, a sketch of its peoples, its industries, etc." (Boston, 1885).

Labrador *(labradoryt, maulit, silicyt)*, minerał z rzędu krzemianów, z grupy feldspatu czyli spatu polnego, krystalizuje według graniastosłupów ukośnych; rozwój krystaliczny przedstawia podobny do albitu, podobnież się zrasta w dwojaki; szary lub biały, mieni się jasno w różnych barwach za zmianą położenia. Jest to krzemian glinki i wapna, z małą ilością sody i potażu. Odłam muszlowy, c. wł.=2,6, twardość=6. Znajduje się na wybrzeżu Labradoru, w Kanadzie, na Śląsku, na Ukrainie i Wołyniu. Wchodzi też często w skład niektórych bazaltów, law, które wtedy łatwo działaniu kwasów ulegają. Szlifowany, używany bywa na pierścienie, guziki ozdobne, tabakierki i t. p. ozdoby; w handlu nazywa się *okiem wołowem (oeil de boeuf)*.

Labridae, *okonie morskie*, ob. Wargaczowate.

Labrouste Piotr Franciszek Henryk, słynny budowniczy francuski, * 1801 w Paryżu, † 1875 tamże; kształcił się w akademji sztuk pięknych, odbył następnie podróż do Włoch, poczem został 1829 r. inspektorem robót przy pałacu sztuk pięknych w Paryżu. Od 1867 po Hittorfie objął katedrę w akademji sztuk pięknych; nadto był członkiem akademji. **L.** słynął jako wyborny konstruktor; z prac jego celniejsze: szpital w Lausannie (1837), bibljoteka w Genewie (1843—50), bibljoteka narodowa w Paryżu i in.

Labrus, ryba, ob. Wargacz.

Labruyère, Jan de, wyborny malarz charakterów ludzkich i jeden z najcelniejszych prozaików francuskich, * 1645, † 1696 w Wersalu. Pod kierunkiem Fénélona był guwernerem ks. Bourgogne; przebywał ciągle na dworze; od 1693 r. był członkiem akademji. Był to filozof praktyczny, który jedno tylko miał życzenie: pędzić żywot spokojny

Labruyère Jan.

w towarzystwie książek i przyjaciół. Zasłużył się wielce dziełem p. t.: „Caractères de Theophraste, traduit du grec, avec les caractères ou les moeurs de ce siècle" (Paryż 1687, z późniejszych wyd. najlepsze: Walckenaera, Paryż, 1845, Destailleura, Paryż, 1855, i Lemerre'a, Paryż, 1872). Dzieło to, napisane prześlicznym językiem, wybornie maluje wizerunki jednostek. Por. wyborne studjum Ed. Fourniera p. t.: „Comédie de la Bruyère" (Paryż, 1866, 2 wyd., 1872). Polski przekład dał kasztelan Fr. Podowski (2 t., Warszawa, 1787).

Labry, są to części zewnętrzne tarczy herbowej, mające kształt wielkich liści wyszczerbionych, otaczających hełm i tarczę. Mają one być symbolem płaszcza, albo całunu rycerskiego, w którym na turniejach w paradzie występowano.

Labuan, wyspa w północno-zachodniej stronie od Borneo położona, obejmuje 78 klm. kw. z ludnością 5,900 dusz; stanowi ona bardzo ważną stację pośrednią w żegludze między Singapore a Hong Kong, należy do Anglików.

Labyrinthinae, ryby, ob. Labiryntowate.

Lac, łac. mleko; *lac sulphuris*, mleko siarczane.

Lacaille Mikołaj Ludwik, astronom, * 1713 w Ramigny, † 1762 r. Z początku poświęcał się teologji, następnie zwrócił się do matematyki, został 1746 r. profesorem matematyki w kolegjum Mazariniego i zasłużył się poprawą katalogów gwiazd i tablic astronomicznych. W r. 1750 udał się na przylądek Dobrej Nadziei, celem poznania gwiazd półkuli południowej, tudzież oznaczenia paralaksy księżyca, Wenery i Marsa. Oznaczył tam położenie około 10,000 gwiazd, wymierzył długość stopnia równoleżnika i podał kartę wysp Isle de France i Bourbon. Po powrocie odmówił przyjęcia gratyfikacji 100,000 liwrów i dalej zajmował się gorliwie obserwacjami astronomicznemi. Ogłosił: „Leçons d'astronomie" (1746, 1780); „Eléments d'optique" (1750); „Coelum australe stelliferum" (1763); „Observations sur 515 étoiles du zodiaque" (wyd. Bailly'ego, 1763); „Astronomiae fundamenta" (1757); „Tables de logarithmes" (1760).

Lacalprenède Gauthier de Costes, kawaler, pan de, * na początku XVII w. na zamku Tolgon, w Gaskonji, † 1663 r. na urzędzie podkomorzego królewskiego w Paryżu. Wsławił się jako autor wielce czytywanych swojego czasu romansów rycerskich, jak: „Cassandre" (10 t., Paryż, 1642); „Cléopâtre" (12 t.); „Faramond" (7 t., Paryż, 1661) i t. d. Z tragedji jego zasługuje na wzmiankę „Le comte d'Essex."

Lacaze-Duthiers Henryk, zoolog, * 1821 r. w dep. Lot-et-Garonne, studjował w Paryżu medycynę, 1854 został profesorem zoologji w Lille, 1865 w muzeum przyrodniczem w Paryżu, 1868 w uniwersytecie tamże. Od r. 1872 wydaje: „Archives de zoologie générale et expérimentale," a od 1873 jest kierownikiem stacji zoologicznej w Roscoff na wybrzeżu Bretanji. Przeprowadził badania nad przyrządami płciowemi owadów, oraz nad budową i rozwojem wielu niższych zwierząt morskich, i ogłosił: „Mémoires sur le pourpre" (1859); „Histoire naturelle du corail" (1863) i in.

Lac-dye, t. j. *laka barwierska*, barwnik czerwony, otrzymywany w Indjach z gumilaki i używany jako surogat koszenili. Używa się do tego gumilaka w siarnach, oczyszczona i sproszkowana; barwnik wyciąga się sodą i strąca ałunem. Wogóle barwnik ten niewiele ustępuje koszenili, składa się głównie z *kwasu lakkainowego* $C_{16}H_{12}O_8$. Roztwór jego w mieszaninie kwasu solnego i chlorku cynku tworzy *lac-spirit*.

La Cécilia Napoleon, generał Komuny paryskiej, pochodzenia włoskiego, * 1834. Ukończywszy z odznaczeniem studja, był profesorem matematyki; 1860 r. wziął udział w wyprawie Garibaldi'ego do Sycylji, odznaczył się pod Marsalą i Palermo, za co otrzymał stopień pułkownika. Odrzuciwszy ofiarowane sobie miejsce w armji włoskiej, wykładał czas jakiś matematykę na uniwersytecie w Ulm. Za powrotem do Francji został członkiem *Internationale*, a po wybuchu wojny francusko-niemieckiej zaciągnął się do 1 batalionu wolnych strzelców paryskich brygady Lipowskiego (ob.); w wielu bitwach złożył dowody niezwykłej odwagi, waleczności i talentu; w styczniu 1871 został pułkownikiem. Po zawarciu pokoju z częścią swego bataljonu udał się do Paryża, ofiarował swe usługi Komunie, otrzymał stopień generała dywizji i dowództwo nad armją środkową od Billancourt do la Bièvre. L. walczył dzielnie, ale musiał uledz przewadze wojsk wersalskich, cofnął się do fortu Vincennes, po którego zdobyciu 29 maja uszedł za granicę i † 1878 w Kairze.

Lacedemon *(Lakedaimon)*, ob. Sparta.

Lacépède, grupa wysepek położona u północno-zachodniego wybrzeża Australji, obfitująca w pokłady guana, eksploatowane przez Amerykanów.

Lacépède Bernard German Stefan de Laville hrabia, naturalista, * 1756 w Agen, † 1825; z początku służył w wojsku, następnie poświęcił się historji naturalnej pod Buffonem i Daubentonem, został nadzorcą gabinetów historji naturalnej w ogrodach królewskich, za rewolucji profesorem historji naturalnej w Paryżu, w 1791 deputowanym, 1799 senatorem, 1809 ministrem stanu i 1814 parem Francji. Najważniejsze jego dzieła są: „Histoire des quadrupèdes ovipares et des serpents" (2 t., 1788—89); „Histoire naturelle des reptiles" (1789); „Histoire nat. des poissons" (6 t., 1798—1803); „Histoire nat. de l'homme" (1827 i 1840) i „Les âges de la nature" (2 t., 1830). Zajmował się też muzyką i ogłosił: „Poétique de la musi-

que" (2 t., 1875). Nowe wydania dzieł jego wyszły w Paryżu, 1857—61 (2 t.) i 1876 (3 t.).

Lacerna (łac.), lekki płaszcz u Rzymian, nakładany na togę i za pomocą sprzążki spinany na ramieniu prawem. Za czasów cesarstwa wszedł w użycie powszechne i zaczął rugować togę.

Lacerta, ob. Jaszczurka.

Lach, *Lech*, to samo co Polak.

Lach Szyrma, ob. Szyrma.

Lach Ko., pseudonim L. Koreckiego.

Lach z Lachów, pseudonim Leona Zienkowicza.

Lachaise, Franciszek d'Aix de, Jezuita francuski, * 1624 w Aix, w departam. Loiry, † 1709; po odbyciu studjów w kolegjach jezuickich w Lionie i Rohan, wstąpił do tegoż zakonu i został następnie prowincjałem; powołany 1675 r. przez Ludwika XIV na spowiednika, sprawował te obowiązki aż do śmierci, biorąc udział we wszystkich ważniejszych sprawach owego czasu, jak oto: w ogłoszeniu wolności kościoła galikańskiego, w odwołaniu edyktu nantejskiego, w prześladowaniu jansenistów, w zaślubieniu króla z panią Maintenon i t. d., działając zawsze na korzyść swego zakonu. Napisał też kilka dzieł, z których najważniejsze: „Kurs filozofji" (2 t., Lyon, 1661). Ogrody podarowanej mu przez króla willi, zwanej Mont-Louis, zostały 1804 zamienione na cmentarz, nazwany od jego imienia Père-Lachaise, najpiękniejszy i największy, jaki Paryż posiada. Por. Chantelauze „Le Père de L., confesseur de Louis XIV" (Paryż, 1859).

Lachambeaudie Piotr, bajkopisarz francuski, * 1806 w Montignac depart. Dordogne, † 1872. Zajmując się kupiectwem, ogłosił 1829 „Essais poétiques", a w r. 1839 swoje „Fables populaires", których odtąd wyszło już kilkanaście edycji. Odznaczają się one nietylko zacnością myśli, ale także wytwornym i poprawnym stylem. Czynny brał udział L. w rewolucji lutowej. Po zamachu 2 grud. 1851 wysłany został do Kajenny; później zmieniono mu karę deportacji na banicję. Osiadł w Brukseli, gdzie utrzymywał się z pisania romansów. Wydał także „Poésies nouvelles" (1861).

Lachamulcy, plemię kaukaskie w Swanecji (ob.), podobno pochodzenia żydowskiego, liczy około 400 głów.

Lachâtre Maurycy, pisarz francuski, autor dzieła „Dictionnaire français illustré", * 1814, † 1900.

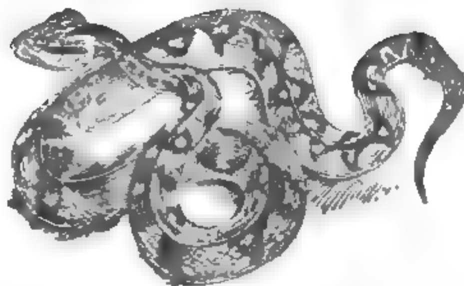
Lachaud Karol Aleksander, adwokat francuski, * 1818 w Treignac w depart. Corrèze; praktykował najpierw w Tulle, gdzie dał się poznać obroną trucicielki Lafarge. W r. 1844 przeniósł się do Paryża i jako obrońca występował w wielu głośnych procesach, jak Carpentiera, Lemoine'a, Troppmana. W r. 1871 bronił Tonneleta, oskarżonego o zabicie żołnierza pruskiego, który w skutek obrony L. uwolnionym został; uwolnienie to wywołało ostrą notę Bismarcka do rządu francuskiego. W r. 1872 zwrócił na siebie uwagę całej Europy, jako obrońca Bazaine'a, przyczem okazał się jawnym bonapartystą.

Lachaussée Piotr Klaudjusz Nivelle de, dramatyk francuski, * 1692 w Paryżu, † 1754. Jako autor komedji „Le préjugé à la mode" (1735), został założycielem tak zwanej komedji płaczliwej *(Comédie larmoyante)*. Oprócz tego napisał wiele innych komedji, które swojego czasu znaczne miały powodzenie. Próbował też sił w tragedji.

Lachenal Andrjan, prezydent federacji Szwajcarskiej, * 1849, poświęcił się karjerze prawniczej. W r. 1881—84 reprezentował kanton Genewski w radzie stanów, później w radzie narodowej, której prezesem był 1890—91. W r. 1892 wybrany do rady związkowej, 1895 został wice-prezydentem, a 1896 prezydentem związku Szwajcarskiego.

Laches, wódz ateński, syn Melanoposa. Z Charojadesem dowodził 427 flotą, wysłaną na pomoc Leontynom sycylijskim. Prześladowany przez Kleona, po śmierci jego znowu ważne zajmował stanowiska. Wraz z Nikjaszem należał do układów pokojowych 421 r. W 418 r. wysłany na pomoc Argiwom, zginął pod Mantyneją.—Jeden z djalogów Platona od niego otrzymał swą nazwę.

Lachesis, *surukuku*, rodzaj wężów jadowitych z rodziny grzechotników, 2—5 m. długi, ma ogon bez grzechotki, kolczasto zakończony; jest czerwono-żółty z plamami jasnemi, żyje w lasach Brazylji i Gujany. Jadu jego użył Hering jako środka homeopatycznego, stosowanego przeciw różnym chorobom.

Lachesis muta.

Lachesis, jedna z trzech Park, ob. Parki.

Lachmann Karol, filolog i krytyk niemiecki, * 1793 r. w Brunświku, † 1851 w Berlinie. Studja odbywał w Lipsku i Göttingen; służył wojskowo w kampanji 1815 r.; w 1818 r. został profesorem filologji uniwersytetu w Królewcu, a 1825 w Berlinie; 1830 przyjęty był do akademji. L. położył niemałe zasługi tak w dziedzinie filologji klasycznej, jak i staroniemieckiej. Zaleca się on szczególniej metodyczną krytyką. Wzorowemi w tym względzie pracami jego są badania nad Nibelungami („Zu den Nibelungen und zur Klage", Berlin, 1836) i nad Homerem („Betrachtungen über

die Ilias", Berlin, 1847). Do zakresu filologji klasycznej należą: „De Choreis systematis tragicorum Graecorum libri quatuor" (Berlin, 1819); „De mensura tragoediarum" (Berlin, 1822), oraz wyd. Katulla (1829), Tybulla (1829), Genezjusza (1834), Terencjana Maura, Lukrecjusza i t. d. Z dziedziny filologji staroniemieckiej, oprócz wydań dzieł pisarzów dawniejszych, główniejsze jego prace są: „Ueber althochdeutsche Betonung und Verskunst" (1831); „Ueber Singen und Sagen" (1833); „Ueber den Eingang des Parcival" (1835), drukowane w *Abhandlungen* akademji berlińskiej. Por. Hertza „Karl L., eine Biographie" (Berlin, 1851).

Lachner Franciszek, kompozytor muzyczny, * 1803 w Rain, w Bawarji, † 1890; naprzód kapelmistrz teatru am Kärtnerthor w Wiedniu, od 1836 kapelmistrz nadworny w Monachjum i od 1852 generalny dyrektor muzyki tamże. Należy on do znakomitszych kompozytorów tegoczesnych, mianowicie symfonicznych. Z licznych prac jego najwyżej są cenione 8 jego symfonji (z których „Sinfonia apassionata" otrzymała pierwszą nagrodę w Wiedniu), sztuki orkiestrowe, pieśni jednogłosowe i większe kompozycje na chóry męskie. Z oper jego tylko „Katarzyna Cornaro" utrzymała się na scenie monachijskiej.—Jego brat, *Ignacy Lachner*, * 1807, † 1895, znakomity skrzypek, z kolei kapelmistrz w Wiedniu, Sztutgardzie, Monachjum i w Hamburgu, od 1860 r. we Frankfurcie n. M., ulubiony kompozytor rozmaitych śpiewów.—Młodszy ich brat, *Wincenty Lachner*, * 1811, † 1893, pierwotnie organista przy kościele kalwińskim w Wiedniu, od r. 1836 kapelmistrz w Manheimie, także niepospolitej używał wziętości. Z kompozycji jego celniejsze: kilka uwertur, kwartet na fortepjan i instrumenty strunowe, muzyka do Schillera „Turandot" i liczne kompozycje na głosy męskie.

Lachnicki, *Miesiąc i Strzała*, v. *Sas* odm., herb: W polu czerwonem, nad półksiężycem złotym—strzała żeleźcem na dół. U szczytu 3 pióra strusie.

Lśchnicki.

Lachnicki Ignacy, pułkownik wojsk polskich, obywatel gubernji Grodzieńskiej, oprócz tłómaczeń z francuskiego kilku sztuk dramatycznych, wydał ważne dziełko do historji włościańskiej: „Biografja włościanina nad brzegami powyżej Łosośny mieszkającego" (Warszawa, 1815).

Lachnicki Ignacy Emanuel, synowiec poprzedniego, * 1793, † 1826. Uniwersytet kończył w Wilnie, gdzie czynny brał udział w ówczesnym ruchu literackim; żarliwy krzewiciel pomysłów o magnetyzmie zwierzęcym, zajmował się obok tego z wielką gorliwością statystyką krajową. W 1816 r. wydał kilka kartek okolicznościowych p. t. „Wiadomości brukowe", które to pismo utrwaliło się później pod redakcją towarzystwa Szubrawców. Prace jego są: „Rozprawa z chemji o rozpuszczaniu" (Wilno, 1812); „Statystyka gubernji Litewsko-Grodzieńskiej" (Wilno, 1717); „Wiadomość o sposobie leczenia wścieklizny" (Warszawa, 1823). Redagował także „Pamiętnik magnetyczny" (Wilno, 1816—18, a z Marcinkowskim i Kontrymem „Dzieje dobroczynności" (Wilno, 1820—23).

Lachowickie starostwo niegrodowe, znajdowało się w województwie Brzesko-Litewskiem, powiecie Pińskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1569, dobra Lachowicze z przyległościami należały do dóbr stołowych królewskich. W r. 1766 posiadał je Onufry Bęklewski, opłacając z niego kwarty 400, a hyberny złp. złp. 120. Z powodu nader wielkiego zniszczenia tego starostwa w latach 1661 i 1678 r. przez wojska nieprzyjacielskie, Stany Rzeczypospolitej na sejmach z tychże lat uwolniły też dobra od wszystkich bez wyjątku opłat skarbowych.

Lachowicz Stanisław August, pisarz i wydawca, zamieszkały w Petersburgu, w latach 1839—1844 współpracownik *Tygodnika Petersburskiego*, umieszczał tam artykuły z dziedziny historji i sztuk pięknych. Przełożył z francuskiego tragedję Woltera „Katylina albo Rzym wybawiony". Oprócz tego wydał bardzo ważne „Pamiętniki do dziejów Polski" (Wilno, 1842), zawierające listy Zygmunta Augusta, tudzież *Reszta rękopisu Jana Chryzostoma na Gosławicach Paska*, które to wydanie nierównie jest poprawniejsze i dokładniejsze od edycji poznańskich.

Lachowicz Ludwik, chirurg, * 1811 w Wilnie, † 1880; kształcił się w uniwersytecie, następnie w akademji medyko-chirurgicznej w Wilnie, gdzie też następnie osiadł jako lekarz. Zbudował stół operacyjny własnego pomysłu. oraz przyrząd do wprawiania zwichnień ramienia. Majątek swój, w sumie 60,000 rs., zapisał na stypendja i cele dobroczynne.

Lachowicz Antoni, lekarz, * 1831 w Tarnowie, † 1882 w Jaworowie; kształcił się w Krakowie, praktykował w Berdyczowie, czas jakiś w Warszawie. Majątek swój na cele dobroczynne zapisał. Kilka jego rozpraw mieści się w *Przeglądzie lekarskim*.

Lachowicze, miasteczko w gubernji Mińskiej, nad rzeką Darad, o 3 mile od Klecka, słynne niegdyś zamkiem warownym, znanym w XVII w. pod nazwą fortecy Lachowickiej. W tutejszym kościele farnym znajduje się grobowiec Tadeusza Rejtana, posła nowogródzkiego, † 1780.

Lachowski Sebastjan, znakomity kaznodzieja XVIII w., * 1731 r. w Krakowskiem, wstąpił do zgromadzenia Jezuitów 1745. Od r. 1762 był kaznodzieją w Warszawie, a przez ostatnie lat 10 nadwornym kaznodzieją Stanisława Augusta. Sekularyzowany na świeckiego księdza, otrzymał probostwo w Wilanowie i tam † 1794. W kazaniach miewanych wobec dworu odznaczał się śmiałością i prawdomównością. Ogłosił: „Kazania nie-

dzielne i t. d." (2 t., Warszawa, 1770, Supraśl, 1793); „Kazanie o Męce Pańskiej i inne przygodne" (7 tom., Poznań, 1772); „Kazania na niedziele i święta" (Warszawa, 1773) i t. d.

Lachter, dawny sążeń górniczy w Niemczech, długości około 2 metrów; **L.** pruski, ustanowiony 1816 r., czynił 2,0924 metra.

Lachy Cieszyńskie, tak się nazywa lud zamieszkały w zachodnio-północnej części obwodu cieszyńskiego, na Szląsku austrjackim.

Lacina Józef, pedagog i pisarz czeski, * 1850 w Malinie, stąd przybrał pseudonim Kolda Malinsky. Uczył się w Slanem, Kutnej Horze i Pradze; zaczął drukować w r. 1872 w *Svietozorze* (poezje), poczem w innych pismach i osobno. Ogłosił prace beletrystyczne: „Kronika"; „Ze starych pamieti"; „Slanské obrázky"; „Stary dluh"; „Svietlo a stin"; „Przed pádem"; „Na vsi". Pisał też rzeczy historyczne, z których osobno ogłosił: „Pamieti královského miesta Slaného" (1885); „Czeská kronika" (1892—96).

Lacjozy, herb: Na tarczy 4-dzielnej w polach I i IV złotych—orzeł czarny w koronie, w II i III błękitnych—po 3 gwiazdy złote. Nad hełmem korona. Labry z prawej strony czarno-złote, z lewej—błękitno-złote. Indygenat z r. 1673.

Lacjum, ob. Latynowie.

Lacjozy.

Lacki.

Lacki v. *Smok*, herb: W polu czerwonem—smok czarny skrzydlaty, w połowie lewej czarny, w prawej—srebrny. U szczytu trzy pióra strusie.

Laclos, Piotr Ambroży Franciszek Choderlos de, generał i pisarz francuski, * 1741 w Amiens. W 18 r. życia wstąpił do korpusu inżynierów i wcześnie już zyskał sobie rozgłos jako utalentowany publicysta i pisarz w rzeczach wojskowych. Na początku rewolucji był sekretarzem księcia Orleańskiego; jako przyjaciel jego uwięziony był 1793, lecz za wynalezienie nowego rodzaju broni palnej uwolniony. Mianowany przez Bonapartego generałem brygady artylerji, † 1803 w Tarencie. Na polu literackiem odznaczył się szczególnie jako autor wyuzdanego romansu „Les liaisons dangereuses" (4 t., Paryż, 1782 i częściej).

Lacombe Jakób, historyk i adwokat, * 1724 r. w Paryżu, † 1801 r. tamże. Jest autorem dzieła: „Abrégé chronologique de l'histoire du Nord ou des états de Danemarck, de Russie, de Suède, de Pologne, Prusse, de Courlande etc." (2 t., Amsterdam, 1763). Grzegorz Kniaziewicz przełożył to dzieło na język polski i wydał je w r. 1766.

Lacombe Ludwik Trouillon, kompozytor francuzki, * 1818 r. w Bourges, † 1884 r.; kształcił się w konserwatorjum paryskiem, odbył wycieczkę artystyczną po Europie; napisał symfonje dramatyczne: „Manfred" (1847) i „Arva" (1850), wiele utworów na fortepjan, pieśni, operę „La Madone" (1861), „Sapho", kantata na otwarcie wystawy wszechświatowej 1878 i in. Por. Boyer „Louis L. et son oeuvre" (Paryż, 1848).

Lacondamine, oc. Condamine.

Lacordaire Jan Chrzciciel Henryk, znakomity kaznodzieja francuski, * 1802 w Recey-sur-Ourse (dep. Côte-d'Or), † 1861 r. w Sorrèze (dep. Tarn); ukończył studja prawne w Dijon, 1822 udał się do Paryża, gdzie odznaczył się jako wymowny adwokat. Wkrótce jednak z niemałem zdziwieniem swych przyjaciół, wstąpił do seminarjum św. Sulpicjusza i 1827 był wyświęcony na kapłana. Od r. 1830 kaznodzieja przy Collège Henri, połączył się wraz z Lamennais i Montalembertem i zaczął wydawać dziennik ultramontańsko-radykalny *L'Avenir*. Wypowiedziane w nim śmiałe zdania i doktryny zaprowadzały go niejednokrotnie przed sąd, podobnie jak i założona wspólnie z Montalembertem wolna szkoła. Gdy papież Grzegorz XVI encykliką z 18 września 1832 potępił *L'Avenir*, **L.** udał się do Rzymu, żeby przeprosić papieża. Po powrocie do Paryża poświęcił się wyłącznie kazalnicy; od 1835 zgromadzał licznych słuchaczów na swoje kazania w Nôtre-Dame. 1838 odwiedziwszy powtórnie Rzym, wstąpił do zakonu Dominikanów. 1848 wybrany był przez Marsylję do zgromadzenia narodowego, na którem zasiadał pomiędzy partją góry, nie miał jednakże powodzenia jako mówca polityczny i prędko złożył mandat. Po 1850 roku prowincjał swego zakonu we Francji; za kazanie przeciwko rządowi, miane 1853 u św. Rocha, wzbroniono mu miewać kazania; następnie w interesach zakonu podróżował po Holandji i Anglji. Od 1860 przyjęty do akademji francuskiej. Z dzieł **L.** najważniejsze: „Considérations sur le système philosophique de M. de Lamennais" (Paryż, 1834); „Lettre sur le Saint Siège" (1838); „Mémoire pour le rétablissement en France de l'ordre des Frères Prêcheurs" (1839); „Vie de St. Dominique" (3 wyd.; 1844; przekład polski, Paryż i Berlin, 1841, 1843), zbiór kazań: „Conferences de Nôtre-Dame de Paris" (3 t., Paryż, 1835—50) i in. Za życia przygotowywał wyd. zbiorowe swych dzieł (6 t., Paryż, 1858).

Lacordaire Jan Teodor, naturalista i podróżnik, brat poprzedn., * 1801 r. w Recey. † 1870 r. tamże, odbył w latach 1825—34 cztery podróże do Ameryki południowej, a w 1835 został profesorem zoologji w Leodjum. Ogłosił: „Introduction à l'entomologie" (2 t., 1834—37); „Histoire naturelle des insectes" (12 t., 1854—76); „Faune entomologique des environs de Paris" (1835) i in.

Lacordaire Antoni Ludwik, inżynier cywilny, brat poprzednich, * 1803, został w 1850 dyrektorem sławnej fabryki gobelinów.

La Cour Paweł, fizyk, * 1846 r. w Skjärsö w Jutlandji, kształcił się w Kopenhadze i Utrechcie, został 1872 wice-dyrektorem insytutu meteorologicznego w Kopenhadze, 1878 profesorem akademji w Askov w Jutlandji. W r. 1874 wynalazł fonotelegrafję, 1876 koło foniczne, które dało podstawę do kilku metod telegrafji. Ogłosił: „Tonchjulet" (przekład niem. p. t. „Das phonische Rad", 1878); „Tyge Brahes meteorologiske Dagbog 1582—1597" (1876) i in.

La Courvée Jan Klaudjusz, lekarz, * 1615 r. w Vevoul we Franche Comté, † 1664 r.; mieszkał w Polsce jako lekarz nadworny. Ogłosił między innemi: „Frequentis phletotomiae usus et cautio in abusum" (Paryż, 1647); „Discours sur la sortie des dents aux petits enfants, de la précaution et de remèdes, que l'on peut apporter" (Warszawa, 1651); „Paradoxa de nutritione foetus in abdomine" (Gdańsk, 1655).

Lacretelle Piotr Ludwik, *Starszy*, znakomity pisarz francuski, * 1751 w Metz, † 1824; był naprzód adwokatem w Nancy, potem adwokatem parlamentarnym w Paryżu. Podczas rewolucji czynny brał udział jako deputowany do wszystkich niemal zgromadzeń; reprezentował zawsze prawo i wolność umiarkowaną. Za pierwszego cesarstwa usunął się od spraw publicznych, a za restauracji stał po stronie opozycji. Z licznych jego prac literackich, wydanych w ogólnym zbiorze (6 t., Paryż, 1823—24), ważniejsze są: „Discours sur le préjugé des peines infamantes" (Paryż, 1784); „Oeuvres diverses, mélanges de philosophie et de littérature" (5 t., Paryż, 1802—7); „Fragments politiques et littéraires" (2 t., tamże, 1817); „Portraits et tableaux" (2 t., tamże, 1824), w których mieszczą się po mistrzowsku skreślone charakterystyki Mirabeau, Bonaparte'go, Lafayette'a.

Lacretelle, Jan Karol Dominik de, *Młodszy*, brat poprzedniego, znakomity historyk, * 1766 r. w Metz, † 1855 w Maçon. Od 1789 działał jako publicysta w Paryżu; zagrożony w epoce teroryzmu, szukał schronienia w wielkiej armji republikańskiej i, lubo nie miał żadnego do wojaczki zamiłowania, walczył mężnie. Po 9 Thermidora wrócił do Paryża i pisywał artykuły dziennikarskie. Aresztowany 18 Fructidora 1797 r., odzyskał wolność dopiero po 18 Brumaire'a 1799. W 1800 r. mianowany przez Napoleona członkiem biura prasy, został 1810 cenzorem, 1812 profesorem historji w uniwersytecie, a 1816 prezydentem akademji; za restauracji miał łaski u dworu, którego gniew ściągnął jednak na się 1827 wystąpieniem przeciw ścieśnieniom prasowym. Pod rządami Ludwika Filipa uchodził za przeciwnika Orleanów. L. należy do najcelniejszych tegoczesnych dziejopisarzów francuskich. Główne jego prace są: „Précis de l'histoire de la révolution française" (6 t., Paryż, 1801—1806); „Histoire de France pendant le 18-me siècle" (6 t., Paryż, 1808—12, 5 wyd. 1830); „Histoire de la revolution française jusqu'au 18 Brumaire" (9 t., 1821—26); „Histoire de France depuis la Restauration" (4 t., Paryż, 1829—35); „Histoire de l'Assemblée constituante" (2 t., Paryż, 1844); „Histoire du Consulat et de l'Empire" (6 t., Paryż, 1845—48). Bardzo są też interesujące jego pamiętniki p. t. „Dix années d'épreuve pendant la révolution" (Paryż, 1842).

Lacretelle Henryk, syn poprzedniego, * 181[illegible] w Paryżu, znany jest jako poeta i romansista. W lipcu 1871 wybrany do zgromadzenia narodowego, zasiada na lewicy jako republikanin gorący. Z utworów jego wymieniamy dramat: „Fais ce que dois" (1856); poezje: „Cloches" (1841); „Don Carmen" (1844) i „Nocturnes" (1846), oraz powieści: „Contes de la méridienne" (1859); „Colonel Jean" (1865) i „Sous la hache" (1872).

Lacrimae Christi (łac., łzy Chrystusa), wino tak nazwane od gatunku latorośli i klasztoru, położonego u stóp Wezuwjusza, wyrabiane w ilości bardzo małej i w handlu prawie nieistniejące. Jest winem likworowem, koloru czerwonego, mocno korzenne, smaczne i posiada aromat bardzo przyjemny. Sprzedawane w Neapolu i turystom w Pompei wino pod tą nazwą wcale nie jest L. Ch., lecz zwykłem kapuańskiem. Wogóle we Włoszech i za granicą rozmaite wina włoskie noszą tę nazwę.

Lacroix Jan, sekretarz ambasady francuskiej w Konstantynopolu od 1670—1680, skąd kilkakrotnie jeździł w interesach dyplomatycznych do Polski, † w Paryżu 1738; ogłosił kilka dzieł o historji Turcji, w których są także dotknięte i sprawy polskie. W jednem z nich: „Abrégé chronologique de l'histoire Ottomane" (Paryż, 1695, powtórna edycja 1767, w 2 tomach) znajduje się historja polska; równie jak w innem, p. t. „Guerre des Turcs avec la Pologne, la Moscovie et la Hongrie" (tamże, 1689) są ciekawe szczegóły z historyków tureckich o wojnach z Polską.

Lacroix Sylwester Franciszek, matematyk, * 1765 w Paryżu, † 1843; był profesorem w różnych szkołach paryskich, od 1799 w szkole politechnicznej, następnie w uniwersytecie, a od 181[illegible] w Collége de France. W 1799 został członkiem instytutu. Ogłosił wiele rozpraw, a podręczniki jego używane były w całej Europie. Z tych wymieniamy: „Traité du calcul différentiel et du calcul intégral" (2 t., 1797, 2 wyd., 3 t., 1818); tłóm. polskie Z Niemczewskiego, poprawione przez Polińskiego: „Traktat początkowy rachunku różniczkowego i całkowitego" (Wilno, 1824); „Traité des différences et des séries" (3 t., 1800, 2 wyd. 1810—19); „Cours de mathématiques élémentaires" (9 t., 1797—1816), z którego na pol. przełożył ks. Dąbrowski „Algebrę" (Warszawa, 1818) i „Geometrję" (część 1, 1813; część 2, 1826).

Lacroix Paweł, pisarz francuski znany pod pseudon. *P. L. Jacob Bibliophile*, * 1807 w Pary-

tu, zjednał sobie powszechne uznanie jako historyk, filolog i romansopisarz, † 1884. Oprócz licznego szeregu romansów historycznych i nowel, wydał wielkiej liczby wydań dzieł dawnej literatury francuskiej, z mnóstwa innych celniejsze jego pisma są: „Dissertations sur quelques points curieux de l'histoire de France" (2 t., Paryż, 1834—38); „Histoire du XVI siècle en France" (tamże, 1834); „Le moyen âge et la renaissance" (5 t., 1847—52); „Histoire de la prostitution chez tous les peuples du monde" (6 t., 1854—56); „Histoire politique, anecdotique et populaire de Napoléon III" (4 t., 1853); „Histoire de la vie et du règne de Nicolas I, empereur de Russie" (4 t., Paryż, 1864—68); „Arts au moyen âge et à l'époque de la Renaissance" (Paryż, 1868); „Moeurs, usages et costumes au moyen âge et à l'époque de la Renaissance" (1873); „Vie militaire et religieuse au moyen âge" (1874) i in. Z utworów jego scenicznych najlepszy jest dramat: „La Maréchale d'Ancre" (1840). Ogłosił także znaczną liczbę katalogów dla użytku bibljofilów; wraz z Thoré'm założył „Bulletin de l'alliance des arts" (1847—48).—Jego brat, *Juljusz* **L.**, * 1809 w Paryżu, napisał znaczną liczbę romansów, sztuk teatralnych i tom poezji „Les Pervenches" (1838). Tłómaczył także Shakespeare'a, Sofoklesa, Horacego, Persjusza i Juwenalisa.

Lacroix Jan Chrzciciel Morys Albert, literat i wydawca belgijski, * 1834, napisał o wpływie Szekspira na teatr francuski. W 1861 założył towarzystwo wydawnicze i po wydaniu „Les Misérables" Wiktora Hugo (1862) został nakładcą wszystkich zabronionych autorów francuskich (Hugo, Quineta, Micheleta, Proudhona, etc.).

Lacroix Juljan Adolf Zygmunt, właściwie Krzyżanowski, polityk francuski, syn emigranta polskiego, * 1845 w Warszawie, kształcił się w Angers i Paryżu. Po wojnie francusko-niemieckiej przyjął naturalizację francuską i założył pospołu z Motta dziennik *Radical*. W 1883 wybrany do Izby zajął miejsce na skrajnej lewicy. Wydał: „Memento de droit civil" i „Histoire de proletaires" (pospołu z Yvese'em Guyot, 1873).

La Crosse, miasto w północno-amerykańskim stanie Wisconsin, przy ujściu rz. t. nazwy do Missisippi, siedziba biskupa katolickiego, posiada różne fabryki, 25,000 m. (1890).

Lactuca, ob. Sałata.

Lactucarium, zasuszony sok mleczny sałaty jadowitej i ogrodowej (*Lactuca virosa i L. sativa;*) jest to masa brunatna, narkotycznie działająca, w alkoholu i eterze tylko częściowo się rozpuszcza. W medycynie **L.** używane było już przez starożytnych, ale obecnie rzadko się stosuje. Zawiera wiele części składowych, jak *laktucerynę* czyli *laktukon* $C_{18}H_{24}O$, substancję gorzką — *laktucynę* $C_{11}H_{14}O_4$, *kwas laktukowy, laktupikrynę*, prócz zwykłych części składowych roślinnych.

Lacy (Lascy) Piotr, hr., generał ruski, * 1678 w hrabstwie Limerick w Irlandji, w 1691 wyszedł z Jakóbem II do Francji, gdzie rozpoczął swą karjerę wojskową, służył następnie w wojsku austrjackim, polskiem, w końcu w rosyjskiem. Za Piotra II otrzymał polecenie wyrugowania Maurycego Saskiego z Kurlandji; w wojnie o tron polski był naczelnym dowódcą wojsk ruskich i 1734 oblegał Gdańsk, lecz wkrótce zastąpiony był przez Münicha. 1735 walczył nad Renem; podczas wojny tureckiej 1736—1738 zdobył Azow, w nowej wojnie ze Szwecją dowodził armją rosyjską, zdobył Finlandję i przyśpieszył pokój w Abo 1743. † jako gubernator Liflandji 1751 w Rydze.

Lada, narzędzie używane do wydobywania pni z korzeniami głęboko w ziemi zapuszczonemi, oraz sztuka drzewa dębowego, 30—40 cali gruba, 18 stóp długa, używana w olearni. **L.** nazywa się także narzędzie do ręcznego rznięcia sieczki, oraz kufer podłużny do przechowywania odzieży.

Lada, *Lado*, ob. Łado.

Ladak, *Ladakh*, księstwo w Azji Wyższej, pomiędzy Kaszmirem, Małym Tybetem (Baltistanem), Małą Bucharją i właściwym Tybetem; obejmuje 73,138 klm. kw. i 28,500 m., częścią Tybetanów, częścią wyznawców buddyzmu, a częścią i mahometanizmu. Jest to kraina górzysta, jedna z najbardziej nad p. m. wzniesionych okolic świata, przerznięta przez Indus górny i kilka jego dopływów; grunt tylko w dolinach jest uprawny. Szczególnie hodują tutaj czarną herbatę chińską, która, na proszek starta i ugotowana, stanowi podstawę wszelkiego pożywienia. Z bydła znajdują się tu yaki (rodzaj wołów), krowy, konie, kozy i owce; między temi ostatniemi najważniejsze są owce zwane puriki. Stolicą kraju jest handlowe miasto Leh.

Ladan (*Ladanum, Labdanum*), żywica pochodząca z dwu gatunków czystka (ob.), z *Cistus creticus* i *C. cyprius*, które ją wydzielają obficie od czerwca do sierpnia. Znajduje się w handlu w kilku gatunkach, pochodzących ze Wschodu, często fałszowanych; **L.** najlepszy, cypryjski, przedstawia się w masach czarniawych; w palcach mięknie, pali się jasnym płomieniem i wydaje miłą woń ambrową. Niegdyś używany był w medycynie, obecnie tylko do kadzideł; na Wschodzie jest dotąd wysoko ceniony, a w Egipcie jest noszony, jako uchrona od zarazy.

Laddey Emma, powieściopisarka niemiecka, * 1841 r. w Elblągu, jako córka lekarza Radtke, 1864 zaślubiła malarza Ernesta **L.** w Amsterdamie. Napisała szereg opowiadań i romansów, z których wymieniamy: „Blumenmärchen" (1869); „Auf eignen Füssen" (1871); „Flitter und Gold" (1873); „Aus dem Reich der Frau" (1873); „Aus freier Wahl" (1875); „Tagebuch einer Waise" (1876); „Wilderblüht" (1877); „Vier Mädchenleben" (1879); „Tausend Wochen" (1884); „Aus sonnigen Tagen" (1885) i in.; † 1892 w Monachjum.

Ladecky Jan, pisarz czeski, * 1861 w Pradze, nauczyciel, w 1887 zaczął wydawać czasopismo teatralne *Czeská Thalia*, napisał rzeczy dramatyczne: „Kortan“, tragedja w 5-u aktach (1883); „Pan regent“, komedja historyczna w 4 aktach (1887); „Vuskali“ (1892); „Dva svety“ (1896); „Bez lasky“ (1898); rozprawy: „Dramatické básnie lorda Byrona“; „Sulamit“; „E. Augier“; „O vzniku stavu hereckého“; „Nová dramata“; przełożył wiele studjów z niemieckiego i francuskiego, pod pseudonimami: Benesz, Bursa, Brych, Możny, Maresz, Kuthan, Sobotka i in.; powieści: „Na tichém venkovie“ (1889); „Zlatá krzidla“ (1892).

Ladegast Fryderyk, organmistrz, * 1821, założył fabrykę w Weissenfels, a sztukę swoją szczególniej pod względem intonacji nadzwyczajnie udoskonalił. Najlepsze jego organy są w katedrze w Marseburgu (1855) i w kościele św. Mikołaja w Lipsku (1862).

Ladenbergia, rodzaj roślin z rodziny marzanowatych, drzewa o wielkich liściach, kwiatach białawych, wonnych, i wielkich owocach torebkowatych w Ameryce płd. *L. pedunculata (Remija pedunculata)*, w Peru, posuwa się do wysokości 1000 metrów; kora zawiera około 2 proc. chininy.

Ladenburg Albert, chemik, * 1842 w Mannheim, kształcił się w Heidelbergu, Berlinie i Paryżu, 1872 został profesorem w Kiel, 1889 w Wrocławiu. Przeprowadził badania nad syntezą alkaloidów, nad budową benzolu i związków aromatycznych i in., oraz wydał wielki „Handwörterbuch der Chemie“ (13 t., 1883—95).

Ladikieh, starożytna Laodicea, miasto w tureckim ejalecie Bejrutu, ma 10,000 m., stanowi wraz z Aleksandrettą port Aleppu.

Ladino, żargon Żydów na półwyspie Pirenejskim, składający się z mieszaniny języka hiszpańskiego z portugalskim, ma własną literaturę i przeniesiony został do Hamburga, Londynu, Amsterdamu i innych handlowych miast. Obecnie bardzo już mało używany.

Ladinos, tak w Ameryce środkowej nazywają Indjan przeszłych na katolicyzm, w różnicy od Indjan niechrzczonych, których nazywają *Indios barbaros*.

Ladis, wieś tyrolska w pow. Insbruckim, o półtorej godziny drogi od Ried, ma 280 miesz., źródło siarczane i kąpiele. W pobliżu jest kąpiel mineralna *Obladis*, posiadająca wodę siarczaną-żelazistą kwaśną.

Ladmirault Ludwik Renat Paweł de, generał francuski, * 1808. Ukończywszy szkołę w Saint-Cyr 1829, służył czas długi w Afryce. Jako generał dywizji zaszczytny wziął udział w bitwie pod Solferino. Mianowany 1866 generałem, otrzymał dowództwo 2 korpusu w Lille, a po wybuchu wojny francusko-niemieckiej (1870) 4-go korpusu. Po pierwszych klęskach Francuzów skoncentrował się pod Metz i stanowczy brał udział w bitwach pod Borny, Mars-la-Tour i Gravelotte; został następnie otoczony przez Niemców i wr z całą armją marszałka Bazaine'a poszedł w ni wolę. Po zawarciu pokoju (1871) wrócił do kraj walczył na czele 1 korpusu przeciw Komunie, zd był Monmartre i 1 lipca 1871 został gubernatore Paryża; usunięty został z tego stanowiska z pow du swych opinji antirepublikańskich 1878. Ogło broszurę „Bases d'un projet pour recrutement l'armée de terre“ (Paryż, 1871).

Ladrony, inaczej wyspy Złodziejskie, Rozbó nicze albo Marjańskie (ob.).

Lady (z anglosaksońskiego *hlafdige*, chleboda czyni), niegdyś tytuł królowych angielskich, a pó niej księżnych i księżniczek krwi, obecnie dawa bywa tylko żonom parów angielskich, baronó i rycerzy, tudzież córkom książąt, margrabió i hrabiów. W ogólności atoli w Anglji każda k bieta wykształcona otrzymuje ten tytuł.

Ladyński, dyalekt romański, którym mówi lu ność Engadium w Szwajcarji i doliny ennebe skiej w Tyrolu. Por. Gartner „Gramatyka“ (188 Carigiet „Słownik,“ Ascoli „Saggi ladini“ (187 Alton „Die Ladinischen Idiame“ (1879); Raus „Geschichte der Litteratur“ (1870).

Ladysmith, dywizja czyli okrąg w angielski kraju Przylądkowym w Afryce południowej, obe muje 3,253 klm. kw. i 6,800 miesz. Miasto głów t. im., wsławiło się w ostatniej wojnie anglo-bu skiej 1900 r. bohaterską obroną garnizonu angie skiego, ob. Transwal.

Ladziński Józef, sędzia graniczny w. ks. l tewskiego, żyjący w drugiej połowie XV i na p czątku XVI w. Po powrocie swoim z Jerozolim w r. 1502, napisał dzieło: „Peregrynacja prawdz wego opisania Ziemi Świętej, Betlejem i Jerozol my“ (Wilno, 1725).

Laennec Réné Teofil Hjacynt, lekarz, * 17 w Quimper, † 1826; wychowany przez stryja lek rza, od 18 r. życia pełnił obowiązki lekarza wo skowego; po powrocie do Paryża studjował dal medycynę i w 1804 otrzymał stopień doktor w.1816 został lekarzem w szpitalu Neckera, 18 profesorem w Collège de France, a 1824 profes rem kliniki lekarskiej. Był jednym z najznak mitszych przedstawicieli szkoły paryskiej (o Francuska medycyna); położył ważne zasługi d anatomji patologicznej, ale unieśmiertelnił s wprowadzeniem auskultacji (ob.), co dla chor organów piersiowych stanowi epokę pierwszej w gi; on też wprowadził w użycie stetoskop (ob Wydał: „Traité de l'auscultation medicale et maladies des poumons et du coeur“. Prócz te umieszczał w pismach lekarskich i słowniku leka skim bardzo ważne artykuły.

Laërtes, syn Akrisiosa i Chalkomeduzy, ojci Odyseusza (Ulisesa), którego powrotu z pod Tr doczekał się już w późnej starości. Znany był p przednio jako uczestnik łowów Kaledońskich i w prawy Argonautów.

Laesare (szwedzkie, t. j. *Czytelnicy*), nazwa sekty religijnej w Szwecji, która fanatyzmem swoim wywołała znaczne zawichrzenia w tym kraju. Założycielem jej był Hans Nielsen Hauge, * 1771 w Norwegji, † 1824; zaczął od 1797 kazać jako prorok od Boga zesłany, w imieniu Ducha świętego; zowiąc się nieomylnym, odłączył się stanowczo od kościoła panującego i przywiązywał wielką wagę do nabożeństwa domowego i czytania Biblji przez wiernych. Od 1803 przybrała sekta L. umiarkowańszy charakter, niejednokrotnie jednak przez swój fanatyzm stała się powodem zamieszek, a zwłaszcza 1819, opierając się wprowadzeniu nowego śpiewnika, oraz 1842, za przywodem wieśniaka Eryka Jansena, głoszącego się bezpośrednim uczniem Jezusa, oraz palącego pisma i katechizmy Lutra, jak równie i śpiewniki. Zwolennicy Jansena przenieśli się 1846 do Ameryki północnej i założyli kolonję duchowną.

Laetare (łac.), niedziela czwarta wielkiego postu, zwana stąd, że msza zaczyna się od słów: *Laetare Jerusalem* (Wesel się, Jerozolimo).

Lafa, miesięczna płaca służbie.

Lafage, Juste Adrjan Lenoir de, muzyk francuski, * 1801 w Paryżu, † 1862 w szpitalu obłąkanych w Charenton pod Paryżem. Po ukończeniu studjów w Paryżu, kształcił się dalej we Włoszech, poczem był kapelmistrzem w kościele św. Stefana w Paryżu. Napisał: „Séméiologie musicale", elementarna nauka muzyki (1837); „De la chanson considerée sur le rapport musical" (1840); „Histoire générale de la musique et de la danse" (1844, t. 2); „Miscellannées musicales" (1844); „Cours complet de plein-chant" (1855—56, t. 2); „Nouveau traité de pleinchant romain" (1859) i in. Jako kompozytor pozostawił kilka utworów kościelnych.

Lafare Karol August, margr. de, poeta francuski ze szkoły *Ninon de L'Enclos*, * 1644 w Valgeorge, oficer francuski, † 1712. Pisał pieśni i epigramaty, drukowane zwykle w dziełach jego przyjaciela Chaulieu, a oddzielnie wydane przez St.-Maré (Paryż, 1755). Tłómaczył także ze smakiem niektórych poetów rzymskich. Jako prozaik zaszczytnie dał się poznać swemi „Mémoires et réflexions sur les principaux événements du règne de Louis XIV" (Amsterdam, 1734).

Lafarge Marja Capelle, kobieta znana ze swego procesu, * 1816 w Paryżu, córka pułkownika z czasów pierwszego cesarstwa, zaślubiła 1838 r. właściciela kuźni Lafarge, którego nie kochała i który, zjadłszy kawałek ciasta, przysłanego mu przez żonę, uczuł gwałtowne symptomata otrucia i w dniu 5 stycznia 1840 r. zakończył życie. L. została oskarżoną o otrucie męża i skazaną na całe życie do ciężkich robót. Odsiadywała karę w więzieniu Montpellier, gdzie napisała „Mémoires de Marie Capelle, veuve Lafarge" (4 t., 1840—1842), w których usiłowała wykazać swą niewinność. Po pięciu latach złagodzono jej karę zamknięciem w klasztorze St. Rémy, a w czerwcu 1852 r. zupełnie ją ułaskawiono, lecz we wrześniu t. r. † w kąpieli w Usset. Do ostatniej chwili życia utrzymywała, że była niewinną.

Lafargue Paweł, ekonomista francuski, * 1842 na Kubie, kształcił się w Paryżu i Anglji, jako medyk. Poznawszy się z Marksem (ob.), którego córkę zaślubił, przejął się idejami socjalistycznemi i stał się ich propagatorem, pospołu z Juljuszem Geuerdém. Napisał: „Le droit à la Paresse, la religion du capitale" (1887). Za udział w krwawych manifestacjach w Fourmies (1891) osadzony w więzieniu, ale w skutek wyboru do parlamentu uwolniony.

La Farina Józef, historyk włoski, * 1815 r. w Messinie, † 1863 r. w Turynie; po ukończeniu studjów prawnych został adwokatem, lecz wkrótce poświęcił się wyłącznie historji i literaturze. Podejrzany o spisek, został z kraju wygnany, powrócił 1838 do Messing, gdzie założył kilka dzienników, w 1848 wziął udział w powstaniu i był deputowanym do parlamentu, przez czas krótki sprawował obowiązki ministra oświaty i wojny. Po stłumieniu powstania osiadł w Turynie, gdzie był redaktorem dziennika, w wojnie 1859 dowodził oddziałem ochotników i w przygotowaniu wyprawy do Sycylji, 1860 był pośrednikiem pomiędzy Cavourem a Garibaldim. W końcu był posłem i wice-prezesem izby deputowanych. Napisał: „Italia nei sovi monumenti, nelle sue rimembranze, ne' suoi costumi" (1841); „La Svizzera" (1841, t. 2); „Storia d'Italia narrata al popolo italiano" (1846 i następ., t. 10); „Storia d'Italia dal 1815 al 1850" (1860, t. 3); „Storia documentata della rivoluzione siciliana del 1848—49" (1853, t. 2); „Sulle presenti condizioni d'Italia" (1860) i in. Nadto: „Scritti politici" (Med., 1870, t. 2) i „Epistolario" (1869, t. 2), wydał Franchi w Medjolanie.

Lafayette, nazwa kilkunastu hrabstw i obwodów w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej, oraz głównego miasta w hrabstwie Cumberland w stanie Karoliny północnej, nad rzeką Cape Fear River, 4,000 miesz. **L.**, wieś w stanie Arkanzas, nad White River, od 1875 posiada wyższą szkołę przemysłową, 2,000 miesz. **L.** miasto w stanie Indiana w Unji północno-amerykańskiej, nad rzeką Wabash, położone o 100 klm. w kierunku północno-zachodnim od Indianopolis, posiada liczne fabryki, szkołę rolniczą, 16,000 miesz.

Lafayette Marja Magdalena Pioche de Lavergne, hrabina de, jedna z najwykształceńszych niewiast swego czasu, * 1634, † 1693. Córka Aymara de Lavergne, marszałka polnego i gubernatora Hawru, odebrała jak najstaranniejszą edukację. Była jedną z pierwszych ozdób koterji w hotelu Rambouillet. W 1655 poślubiła hr. Fr. de Lafayette i uczyniła dom swój punktem zbornym najznakomitszych ludzi. W ścisłych stosunkach przyjaźni zostawała z ks. Larochefoucauld. Ostatek

życia spędzała na surowych praktykach religijnych. Napisała kilka romansów, które ze względu na czas, uważane są za najpierwsze we Francji. Zawarte one są w dziele „Oevres complètes“ (5 t., Paryż, 1825) wydanem przez Stefana Jay. Celniejsze z nich są: „Iaïde, histoire espagnole“ (7 t., Paryż, 1670—71, nowa ed., 1826) i „Histoire de Henriette d'Angleterre, roman historique“ Amsterdam, 1720); „La princesse de Clève“ (ost. wyd., 1882); „La princesse de Montpensier“ (now. wyd., 1849): „Zayde“ (now. wyd., 1826); „Memoires de la cour de France pour les années 1688 et 1689“ (now. wyd., 1856). Dziś jeszcze stanowią one przyjemną lekturę.

Lafayette Marja Jan Paweł Roch Yves Gilbert Motier, margrabia de, generał francuski, słynny z zacności i dzielnego charakteru polityk, * 1757 w zamku Chavagnac w depart. Wyższej Loary, ze starożytnego rodu szlacheckiego. Odziedziczywszy po matce znaczny majątek, w 16 r. życia poślubił córkę ks. Noailles d'Ayen i, nie szukając karjery u dworu, wstąpił do wojska. Przejęty zapałem dla Ameryki Północnej, rozpoczynającej walkę o swą niepodległość, udał się tam r. 1777, odznaczył się wielokrotnie na polu bitwy, jako generał amerykański i zjednał sobie przyjaźń Washingtona. W r. 1779 przybył do Paryża i z wielkim był przez lud przyjęty zapałem. Następnego roku wrócił do Ameryki i przyczynił się niemało do stanowczego zwycięstwa pod Yorktown 17 października 1781 r. Wkrótce udał się znowu do Europy, by nakłonić Hiszpanję do wypowiedzenia wojny Anglji. Starania jego zniweczył jeno świeżo zawarty pokój paryski. Trzecia jego podróż do Ameryki 1784 r. równała się najwspanialszemu tryumfowi. Za powrotem do kraju czynny brał udział w wypadkach, skutkiem których stany generalne 1789 zmieniły się w zgromadzenie narodowe. Na jego wniosek ustanowiono 11 lipca odpowiedzialność ministrów. W burzliwych dniach 13 i 14 lipca prezydował w zgromadzeniu. Jako generalny dowódca uzbrojonych obywateli utworzył gwardję narodową i dał jej kokardę trójkolorową. W początkach rewolucji zdawało się, że **L.** weźmie na swe barki losy Francji. Jednakże przez pośrednie swe stanowisko utracił zaufanie obu skrajnych partji. Ocalił wprawdzie rodzinę królewską w Wersalu 6 października, ale mimo to nienawidzony był przez partję dworską. Równocześnie naraził się republikanom, niezadowolonym z jego monarchji republikańskiej. Jako dowódca armji Ardennów wywalczył pierwsze zwycięstwa pod Philippeville, Maubeuge i Florennes. W czerwcu 1792 r., chcąc familję królewską przeprowadzić w bezpieczne miejsce do Compiègne, ściągnął na się nienawiść ludu, postawiony był w stanie oskarżenia, ale wkrótce uwolniony. Mimo to zaprotestował przeciw wypadkom Sierpniowym 1792 r. i uciekł do Flandrji. Uwięziony przez Austrjaków, siedział w Ołomuńcu do r. 1797, skąd dopiero za wstawieniem się Bonapartego został uwol niony. Odtąd aż do czasów pierwszej restaurac żył zupełnie na uboczu. W r. 1815 powołany d izby deputowanych, po bitwie pod Waterloo głoso wał za powróceniem do zasad r. 1789 i nastawa na abdykację Napoleona. Od r. 1818 **L.** zasiada w izbie na krańcowej lewicy i do rewolucji 183 występował w pierwszych szeregach opozycj W 1824 zaproszony przez prezydenta Stanów Zje dnoczonych, udał się raz jeszcze do Ameryki pół nocnej i przyjęty był jako gość całego narodu Por. „Voyage du général **L.** aux États-Unis e 1824 et 1825“ (4 t., Paryż, 1825). W rewoluc Lipcowej 1830 r. czynny brał udział i 29 lipca zo stał dowódcą paryskiej, a potem i całej francuskie gwardji narodowej. Zjednany przez Laffite'a dl Orleanów, popierał usilnie wybór Ludwika Filip na króla Francuzów, pragnąc założyć monarchj opartą na wszechwładztwie ludowem i instytucjac republikańskich. Przychylniejszy jednak zasa dom republikańskim niż monarchicznym, poróżni się wkrótce z królem, złożył 1831 urząd dowódc gwardji narodowej, połączył się z partją ruch i † 1834 r., zasmucony poczynającą się reakcją Por. Regnault Warin „Mémoires pour servir à l vie du général **L.** etc.“ (2 t., Paryż, 1824); Sar rans „**L.** et la révolution de 1830“ (2 t., 2 wyd Paryż, 1839); „Mémoires, correspondance et ma nuscrits du général **L.**“ (6 t., Paryż, 1836—37).— Jego syn *Jerzy Washington de* **Lafayette**, * 177 † 1849, służąc wojskowo, odbył kampanje we Wło szech, Ameryce, Prusach i Polsce, ale nie posta pił wyżej jak do stopnia porucznika, z powod nienawiści Napoleona ku ojcu. Od 1815 r. zasia dał bez przerwy prawie w izbie deputowanych p lewicy.—Syn tego ostatniego, margrabia *Oskar d* **Lafayette**, * 1816, † 1881, służył zaszczytni w Afryce; po rewolucji Lutowej 1848 r. został ko misarzem rządu tymczasowego i tak w konstytu ancie, jako i w zgromadzeniu prawodawczem trzy mał się stronnictwa umiarkowanych republikanów Po rozwiązaniu zgromadzenia usunął się do życi prywatnego; dopiero w lutym 1871 r. wybrany został do zgromadzenia narodowego, gdzie zasia dał po lewicy.—Młodszy brat jego *Edmund d* **Lafayette**, * 1818 w zamku Chavagnac, † 189 w Paryżu, zasiadał również 1848 w konstytuanci i podzielał zawsze liberalne zasady swojej rodziny w r. 1876 został senatorem.

Lafenestre Jerzy, poeta, krytyk francuski * 1837 r., konserwator obrazów w muzeum Lu wru. Napisał: „Maîtres anciens“ (1882); „La vi et l'oeuvre du Tifien“ etc.

Laferrière Ludwik Firmin Juljan, prawnik francuski, * 1798 w Jonzac, † 1861, był naprzód adwokatem w Angoulème i Bordeaux, następni profesorem prawa w Rennes. Napisał: „Essai sur l'histoire du droit français“ (3 wyd., 1885, t. 2); „Cours de droit public et administratif“ (5 wyd., 1860, t. 2); „Histoire du droit français, précédé

d'une introduction sur le droit civil de Rome" (1845—1858, t. 6); „Histoire des principes, des institutions et des lois de la Révolution française" (2 wyd., 1852); „De l'influence du stoïcisme sur la doctrine des jurisconsultes romains" (1860).

La Ferrière Hektor, hr., historyk francuski, * 1811 w Lionie, † 1896. Poświęcał wolne chwile studjom historycznym i pracował szczególniej nad epoką Walezjuszów. Oprócz wydania „Correspondence de Catherine de Médicis" (5 t.), ogłosił wiele dzieł, jak: „Le XVI siècle et les Valois" (1879); „Trois Ameureuses du XVI siècle" (1885); „Henri IV, le roi, l'amoureux" (1890); „La Saint-Barthelemy" (1891); „Marguerite d'Angoulème" (1894); „Les Deux Cours de France et d'Angleterre" (1895) i in.

Laferté Victor, pseudonim księżny Dołgorukiej.

Laffitte Jakób, francuski mąż stanu i bankier paryski, * 1767 w Bajonnie, od 1814 gubernator banku francuskiego, w latach 1816—24 zasiadał w izbie deputowanych po stronie opozycji. W roku 1827 znowu powrócił do izby i stanął na czele lewicy. W rewolucji 1830 okazał się szczególnie czynnym przy wyborze księcia Orleańskiego na króla Francuzów, został ministrem lecz uległ opozycji w izbie i ustąpił; zajmował się później głównie podniesieniem swego wielce nadwerężonego majątku, a to przez założenie kasy dyskontowej. Zasiadając od 1831 r. w izbie, ciągle należał do najuporczywszej opozycji, a nawet w r. 1843 r. stanął na czele, lecz wkrótce potem † 1844. Por. „Souvenirs de Jacques Laffitte, racontés par lui-même et puisés aux sources les plus authentiques" (t. 3, Paryż, 1844).

Laffitte Piotr, filozof francuski, * 1823 w Begney Gironde, † 1893 r., był uczniem Augusta Comte'a, a także jednym z wykonawców jego testamentu. W r. 1892 został profesorem w Paryżu. Napisał: „L'histoire générale de l'humanite" (1859); „Considérations générales sur l'ensemble de la civilisation chinoise" (1861); „Les grands types de l'humanité" (1875, t. 2); „Cours de philosophie première" (1889).

La Fite de Pellepore Włodzimierz, hr., pisarz rosyjski, znany pod pseudonimem *Piotr Artamow*, * 1818 w Krukowie, w gubernji Smoleńskiej, † 1870, wiele podróżował po Rosji i spostrzeżenia swe ogłosił w dziele „La Russie historique, pittoresque et monumentale" (1864). Nadto wydał: „Histoire d'un bouton" (1862, 3 wyd., 1863); „La ménagerie littéraire" (1863); „Les instruments de musique du Diable" (1864); „Histoire d'un conseiller municipal etc." (1865); „Affaire Khomiakow (le servage et la bureaucratie)" (2 wyd., 1865).

Lafitte, wino, ob. Bordeaux.

La Flèche, miasto, ob. Flèche.

Lafont Karol Filip, znakomity skrzypek, * 1781 w Paryżu, † 1839; został pierwszym skrzypkiem kapeli królewskiej. Gra jego zalecała się przede wszystkiem czystością, delikatnością i zdobnością. Jego kompozycje (koncerty, fantazje, warjacje, ronda, romanse i t. d.), są pełne smaku i bardzo wdzięczne, lubo nie mają wyższego w muzyce znaczenia).

Lafontaine Jan de, słynny bajkopis francuski, * 1621 r. w Château-Thierry, † 1695 r. w Paryżu. W młodości uczył się mało; dopiero w 22 r. życia począł studjować poetów klasycznych. Ojciec wyrobił mu po sobie urząd *Maître des eaux et forêts* i ożenił go, ale L. porzucił i urząd i żonę i udał się do Paryża, gdzie znalazł opiekę u wielu znakomitych mężów, a między innymi u intendenta Fouquet i pani Sablière, która troszczyła się o wszystkie jego potrzeby. W 1684 został L. członkiem akademji. Sławę literacką zjednał sobie swemi „Contes" (1665) i „Fables" (pierwsze 6 ksiąg 1668, następnych pięć 1678, a dwunasta 1694; z późniejszych edycji najlepsza Nodiera, 2 t., Paryż, 1839), których zalety nie tyle polegają na sztuce wynalazczej, ile na naturalnym i prostym wykładzie. Treść do bajek czerpał z pisarzów starożytnych, a do powiastek z nowelistów włoskich i ze starofrancuskich fabliaux (ob.); w przedstawieniu za to jest mistrzem. Naiwność, prawda, prostota, naturalność i żywość—oto przymioty, dla których zyskał sobie L. nieśmiertelność. Inne jego prace poetyczne mają już tylko wartość podrzędną. Najlepsze wydanie wszystkich pism jego „Oeuvres" uskutecznił Valckenaer (18 t., Paryż, 1819—20; nowa edycja 6 t., 1822—23), oraz Girard i Desfeuilles w dziele „Grands écrivains" (1880 i nast. t. 8). Por. Saint-Marc Girardin „L. et les fabulistes" (Paryż, 1867, t. 2); Taine „L. et ses fables" (10 wyd., 1885).

Lafontaine Leopold, lekarz, * 1756 w Biber w Szwabji, † 1812; był najprzód lekarzem w wojsku austrjackiem, później osiadł w Krakowie, następnie w Krzeszowicach, skąd, w r. 1787 wezwany został do Warszawy na nadwornego lekarza króla Stanisława Augusta. W latach 1801—2 wydawał czasopismo: *Dziennik zdrowia*, który pisał po niemiecku, a na polskie tłómaczył Adamczewski. Za księstwa Warszawskiego, mianowany protochirurgiem generalnym wojsk polskich, odbył zaszczytnie ówczesne kampanje i za powrotem napisał: „*O zdatności fizycznej polskiego żołnierza do stanu wojskowego.*" Wydał także: „Opisanie skutków i używania ciepłych siarczystych i zimnych żelaznych kąpieli w Krzeszowicach" (Kraków, 1784) i in.

Lafontaine August Henryk Juljusz, swojego czasu jeden z najulubieńszych niemieckich romansopisarzów, * 1759 w Brunświku, † 1831 w Halli. Jego mieszczańskie obrazki rodzinne zalecają się szczególniej miłą i rzewną konwersacją, żywością kolorytu, pięknością szlachetnych charakterów i lekkością opisów. Napisał 150 tomów. Por. Grubera „L-'s Leben und Wirken" (Kalla, 1833).

Laforge, Anatol de, publicysta francuski, * 1821 w Paryżu, po ukończeniu studjów prawnych obrał zawód dyplomatyczny i 1846 jeździł w misji politycznej do Hiszpanji; od 1848 r. był spółpracownikiem *Siècle'a*. Po 4 września 1870 r. mianowany prefektem dep. Aisne, odznaczył się energiczną i szczęśliwą obroną m. St.-Quentin; następnie był prefektem depart. Niższych Pirenejów. Po podpisaniu preliminarjów pokoju usunął się od życia publicznego i został znowu spółpracownikiem *Siècle'a*. Z prac jego ważniejsze: „L'instruction publique en Espagne" (1847); „Des vicissitudes politiques de l'Italie dans ses rapports avec la France" (1850); „Histoire de la République de Venise sous Manin" (2 t., 1853); „La peinture contemporaine en France" (1856), oraz wiele broszur, z których nas bliżej obchodzą: „La Pologne devant les chambres" (1863); „La Pologne en 1864" (1864); „Lettres à Mgr. Dupanloup à propos de la Pologne" (1865) i in.

La Fosse Karol de, malarz francuski, * 1636 w Paryżu, † 1716, kształcił się pod kierunkiem Le Bruna, następnie we Włoszech, 1674 został profesorem Akademji paryskiej, 1702 rektorem, 1715 kanclerzem. Głównem jego dziełem jest malowidło w kopule kościoła Inwalidów w Paryżu, wyobrażające św. Ludwika, podającego miecz Chrystusowi. Nadto wykonał wielką liczbę obrazów dla różnych kościołów i pałaców.

La Fosse Antoni, sieur d'Aubigny, dramaturg francuski, * 1653 w Paryżu, † 1708, był sekretarzem francuskiego posła we Florencji, następnie margr. de Crégny, w końcu księcia Aumont. Napisał cztery tragedje: „Polyxène" (1700); „Manlius Capitolinus" (1698); „Thesée" (1700) i „Corésus et Callirhoe" (1703), z których druga „Monlius", należała do najulubieńszych utworów dramatycznych XVIII wieku. Nadto pisał idylle, elegje, ody, madrygały, epigramaty i t. d. Jego „Oeuvres" wyszły w 2 t. (Paryż, 1747 i 1811).

Lafuente Modesto, historyk hiszpański, * 1806 w Rabanol de los Caballeros w prowincji Palencia, † 1866; początkowo był profesorem i bibljotekarzem w Astorga; 1837 założył w Leonie czasopismo satyryczne, z którem 1838 przeniósł się do Madrytu i stale tu zamieszkał. Wybierany niejednokrotnie deputowanym i wiceprezesem kortezów, odznaczył się jako mówca polityczny. Sławę w Hiszpanji pozyskał jako dziennikarz i pisarz obyczajowy. Pod imieniem *Fray Gerundio* i *Tirabeque* wydawał w latach 1844—50 kilka wybornych pism perjodycznych. Europejską jednak sławę zjednał sobie wielkiem dziełem p. t. „Historia general de España" (24 t., Madryt, 1850—62), które jest powszechnie uważane za najlepszą pracę nad historją Hiszpanji, nadto napisał: „Viage per Francia, Belgica y Allemania" (t. 2); „Niage aerostatico"; „Teatro social del siglo XIX" (t. 2).

Lafuente Miguel y Alcantara, historyk hiszpański, * 1817 w Archidona, w prowincji Malaga: † 1850; pierwotnie adwokat w Granadzie, później urzędnik rządowy w Hawannie; główne jego dzieło: „Historia de Granada" (4 t., Granada, 1843—1848, 2 t., Paryż, 1851) jest ozdobą literatury hiszpańskiej.

Lagarde de Messence, hrabia, emigrant francuski, zamieszkały na Wołyniu w dobrach Szczęsnego Potockiego; nauczywszy się po polsku, przełożył wierszem na język francuski „Opisanie Zofijówki St. Trembeckiego', (Wiedeń, 1815) i wydał „Les obseques de Kościuszko à Cracovie" (Monachjum, 1819, tłómaczone na niemiecki 1825).

Lagarde Paweł Antoni de, orjentalista niemiecki, * 1817 w Berlinie, † 1891 w Getyndze, studjował w Berlinie, oraz w Halli teologję i języki wschodnie, habilitował się 1851 w Berlinie; 1852—1853 przebywał w celach naukowych w Paryżu i w Londynie; od 1869 profesor języków wschodnich w Getyndze. Wydał: „De Gerponicon versione syriaca" (1855); „Gesammelte Abhandlungen" (1866); „Materialen zur Kritik und Geschichte des Pentateuch" (1867); „Beiträge zur baktrischen Lexikographie" (1868); „Onomastica sacra" (2 t., 1870); „Symmicta" (1877); „Armenische Studien" (1877); „Semitica" (1878); „Deutsche Schriften" (1878) i in. Nadto wydał tekst kilku pism syryjskich (1854—55), pięcioksięgu koptyjskiego (1867) i ewangelji arabskich (1864), oraz wydawał „Mitteilungen" (Getynga, 1884—91, t. 4).

La garde meurt et ne se rend pas (franc., gwardja umiera i nie poddaje się), okrzyk, przypisywany gwardji Napoleona podczas bitwy pod Waterloo.

Lag-ba-Omer (trzydziesty trzeci dzień), jest nazwa dnia 18 Ijar, będącego trzydziestym trzecim z 49 dni od drugiego dnia Paschy; jest to u Żydów dzień radosny, w nim bowiem podług podania talmudycznego ustał mór, jaki w II w. od święta Paschy grasował wśród 24,000 uczniów wielkiego talmudysty rabi Akiby. Na pamiątkę tego smutnego wypadku, Żydzi co rok od końca święta Paschy do **L.-b.-O.** nie zawierają ślubów małżeńskich.

Lagenaria, ob. Tykwa.

Laghuât (El Aghuât), główne miasto oazy t. n. w Algierji, 428 klm. na południe od Algieru pod 33° 48′ szer. półn., położone pomiędzy dwoma pasmami gór, z licznemi kanałami wodnemi, liczy 4,000 miesz. Oaza posiada 2,062 hektarów ziemi urodzajnej, produkującej palmy daktylowe. Zdobyte przez Francuzów 1852, jest pierwszą większą stacją na drodze z Algieru do Timbuktu.

Lagidowie, ród panujący w Egipcie, ob. Ptolemeusz.

Lagier (z niem. *Lager*), osad, zwłaszcza osad winny w beczkach; także zapas towarów, stąd *piwo lagrowe*, piwo będące na składzie, zatem piwo wystałe, przez niektórych fabrykantów zwane leżakiem.

Lago-Maggiore, u Rzymian *Lacus Verbanus*, piękne jezioro na południowym stoku Alp, wzniesione 197 metrów nad poziom morza; należy w części do Włoch, w części zaś do szwajcarskiego kantonu Tesyńskiego, ma 64 klm. długości i do 11 szerokości, zajmuje 210 klm. kw. powierzchni. Przez jezioro przechodzi rzeka Ticino albo Tessino. W południowo-zachodniej zatoce **L.** leżą wyspy Boromejskie. Brzegi jeziora są okryte bujną i pyszną roślinnością, która wielce się przyczynia do podwyższenia piękności widoku.

Lagoni, we Włoszech zbiorniki naturalne wody gorącej, co czas jakiś wyrzucające słupy dymu, jak *suffioni* (ob. Fumarole, Bor).

Lagophthalmus (z grec. *oko zajęcze)*, niemożność zamknięcia powiek, z powodu paraliżu mięśnia obrączkowego.

Lagopus, ptak, ob. Pardwa.

Lagorio Leon, malarz, * 1827 w Teodozji, syn konsula neapolitańskiego, kształcił się w akademji sztuk pięknych w Petersburgu, 1852 przyjął poddaństwo ruskie i jako stypendysta wysłany był dla dalszych studjów za granicę. Wykonał bardzo wiele obrazów, z których ważniejsze: „Widok błota na przylądku Lisim"; „Widok galerji Albańskiej z jeziorem"; „Widok Capo di Monte"; „Widok błot Pontyńskich"; „Elbrus"; „Góra Gut" (na Kaukazie); „Widok doliny Kajszarskiej" (1876); „Cytadela w Bajazecie" (1887); „Jodła" (1889); „Widok z Kaukazu" i in.

Lagos, miasto portowe w portugalskiej prowincji Algarre, w pięknej okolicy, z łagodnym klimatem, 8,000 miesz.

Lagos, kolonja angielska, położona na wybrzeżu Niewolniczem w Afryce zachodniej, w chwili zajęcia jej w posiadanie przez Anglików 1861 r., obejmowała 189 klm. kw. (3.4 mili kw.) i liczyła 87,165 miesz., następnie na mocy zawartego 1885 traktatu z Niemcami obejmuje całe wybrzeże, rozciągające się pomiędzy francuskiem Porto Novo, a niemieckim Kamerunem, jako też wybrzeże rzeki Niger i Niższej Binue. Główne miasto, *Lagos*, liczy 86,000 miesz., jest siedzibą gubernatora, posiada garnizon i konsulów.

Lagos de Moreno, miasto w meksykańskim stanie Jalisco, 14,000 miesz.

Lagosta, wyspa położona u brzegów Dalmacji, należąca do okręgu Cuozola, obejmująca 41 klm. kwad.; piękne jaskinie, latarnia morska, kilka portów.

Lagostomyidae, *Zajączomysze*, rodzina zwierząt gryzących, której typem jest szenszylla.

Lagrange Józef Ludwig, matematyk, * 1736 w Turynie, ale pochodzenia francuskiego, † 1813. Poświęcał się z początku filozofji, następnie zwrócił się do matematyki i we wczesnej młodości rozwiązał zadanie przed 10 laty stawione przez Eulera o izoperymetrach. W 19 r. życia został profesorem w szkole artylerji w Turynie i otrzymał od akademji paryskiej nagrodę za dzieło o księżycach Jowisza. Fryderyk W. mianował go dyrektorem akademji berlińskiej po Eulerze, a w 1787 r. udał się do Paryża, gdzie został członkiem akademji; za rewolucji był jednym z dyrektorów mennicy. Następnie był profesorem szkoły normalnej i politechnicznej. Napoleon udzielił mu tytuł hrabiego; ciało jego pochowano w Panteonie. Najważniejsze jego dzieła są: „Théorie des fonctions analytiques" (1797, 3 wyd., 1847), gdzie rachunek różniczkowy sprowadza do analizy ilości skończonych; „Traité de la résolution des équations numériques" (1798, 1826); „Mécanique analytique" (2 t., 1788, 3 wyd., 1855). Mnóstwo jego rozpraw mieści się w ówczesnych rocznikach różnych akademji. Znacznie rozwinął teorję szeregów, a między innemi rozciągnął szereg Taylora do funkcji kilku zmiennych; podał też sposoby liczebnego rozwiązywania równań wyższych stopni i jest twórcą rachunku warjacyjnego. Zbiór jego dzieł wydany został przez Serreta i Darboux (14 t., 1886—92). Życiorys jego mieści się w dziełach Jana Śniadeckiego.

Lagrange Franciszek, pisarz i prałat francuski, * 1827, studjował teologję w seminarjum Saint-Sulpicie w Paryżu, 1856 otrzymał stopień doktora teologji i został profesorem filozofji w kolegjum Auteuil. 1878 został kanonikiem metropolitalnym w Paryżu. współpracownikiem *Correspondant* i *La Defense*, w 1889 mianowany biskupem Chartres. Był jednym z pierwszych biskupów, którzy uznali republikańską formę rządu. Napisał: „La Raison et la Foi" (1856); „Saint Jérôme et les dames romaines au IV siècle" (1866); „Histoire de saint Paule" (1867); „Vie de monseiguner Dupanloup, évèque d'Orléans" (1883—84, t. 3) i główne dzieła: „La Lettre du cardinal Jacobini et la politique pontificale de Léon XIII" (1887); „L'Encyclique Libertas" (1888) i in.

Lagrange-Chancel Józef, poeta francuski, * 1677 w zamku rodzinnym w Périgord, † 1758 tamże, był paziem księżny Conti, a potem ministrem ceremonji dworu królewskiego. Z licznych jego tragedji największe miała powodzenie: „Jugurta". Szczególny atoli rozgłos zyskał sobie jako satyryk swojemi *Filipikami*, któremi jednak, z powodu że w nich ostro powstawał na regenta, księcia Orleańskiego, ściągnął na się karę deportacji na wyspę św. Małgorzaty. Wrócił po śmierci regenta do Francji.

La Guagra, port miasta Curacas (ob.).

Laguéronnière Ludwik Stefan Artur *Dubreuil Hélion*, wicehrabia de, publicysta i mąż stanu francuski, * 1816 z familji szlacheckiej, zamieszkałej w Poitou, † 1875. Początkowo należał do legitymistów, dowodem czego kilka jego artykułów umieszczonych 1845 w dzienniku prowincjonalnym *Avenir National*. Podczas drugiej rzeczypospolitej Lamartine mianował go 1848 naczelnikiem swego gabinetu, później powierzył mu redakcję dziennika *Le bien public*, a następnie dzienni-

ka *Pays*. Po zamachu stanu 1851 przeszedł L. na stronę Bonapartystów, występował w obronie tegoż zamachu i 1852 wybrany był deputowanym, a 1853 wszedł do rady stanu. Po nieporozumieniach, zaszłych między Ludwikiem Napoleonem III i Anglją w 1858 r., pisał broszury półurzędowe, w których cesarz starał się wpływać na opinję publiczną Europy, np. „La France, Rome et Italie" (1859); „L'abandon de Rome" (1862); „Le droit public de l'Europe moderne" (Paryż, 1875, t. 2) i t. d. Potem jako naczelnik biura prasy był przez pewien przeciąg czasu głównym kierownikiem prasy francuskiej. W r. 1861 powołany do senatu odznaczył się jako główny mówca tego ciała. Mianowany posłem w Brukseli 1868, miał załatwić kwestję kolei belgijskich, w 1870 r. był posłem w Konstantynopolu. Po upadku drugiego cesarstwa usunął się do życia prywatnego. Z pism jego zasługują na wzmiankę: „Études et portraits politiques contemporains" (1856); „Les hommes d'état d'Angleterre" (1853). Od 1862 r. redagował też dziennik *La France*.—Starszy brat jego *Alfred* hr. de L., * 1810, † 1884, zawzięty nieprzyjaciel bonapartystów, napisał: „Les hommes d'État de l'Angleterre au XIX s." (1854) i pamflety: „L'homme de Sedan" (1872); „L'homme de Metz" (1873) i „A. Thiers" (1876); „L'Etat sans Dieu" (1882).

Laguillermie August Fryderyk, malarz i rytownik francuski, * 1841 w Paryżu, był uczniem Bouguereau i Flamenga, wykonał liczne akwaforty i portrety.

Laguna. 1) Miasto w brazylijskim stanie Santa Catharina, naprzeciwko ujścia rzeki Tabarão, liczy 9,000 miesz. 2) *San Christobal de la L.*—miasto na hiszpańskiej wyspie Teneryfie w archipelagu wysp Kanarskich, posiada uniwersytet, katedrę i 11,500 miesz. Było niegdyś stolicą całego archipelagu.

Laguny (z łac. *lacuna*, zagłębienie), nadmorskie niziny bagniste, w których wdzierające się morze potworzyło kanały; w szczególności L. zowią się bagna na wybrzeżach północno-zachodnich morza Adrjatyckiego, na długości przeszło 150 klm., od ujścia Izonzo aż do delty Po ciągnące się. Często od morza otwartego oddzielone są szeregiem wązkich wysepek. Gdy łączą się z morzem, zawierają wodę słoną; jeżeli zapełnione są wodą rzeczną, nazywają się L. *martwemi*. Do typu L. należą też limany (ob.).

Lagurus, *Dmuszek*, rodzaj traw z jedynym gatunkiem L. *ovatus*, w obszarze morza Śródziemnego, który ma wiechę główkowatą, a kłoski okryte gęstą wełną. Uprawia się jako trawa ozdobna i używa na bukiety suche.

Lagus i **Lagidowie**, ob. Ptolemeuszowie.

Laharpe, Jan Franciszek de, poeta francuski, * 1739 z nieznanych rodziców, którzy go porzucili na ulicach Paryża, † 1803 Od 1786 profesor literatury nowo utworzonego liceum w Paryżu; pierwotnie zwolennik, a potem zacięty wróg rewolucji. Należał on do znakomitszych swego czasu poetów. Najcelniejszemi jego dziełami są dramaty: „Warwick" (1763) i „Mélanie" (1770); „Timoleon"; „Pharamond"; „Gustave Wasa"; „Menzikoff"; „Les Barmécides"; „Virginie"; „Philoctète" i inne. W pismach: „Lycée ou cours de littérature ancienne et moderne" (nowe wydanie Buchona, t. 18, Paryż, 1830) i „Correspondance littéraire" (t. 6, Paryż, 1801—7) okazał się wprawdzie jednostronnym krytykiem, ale wykwintnym stylistą.

Laharpe Fryderyk Cezar, dyrektor rzeczypospolitej Helweckiej, * 1754 w Rolle, w kantonie Vaud w Szwajcarji, † 1838, słuchał kursów prawa w Tübingen; w roku 1783 został nauczycielem wielkiego księcia Aleksandra, późniejszego cesarza rosyjskiego, i wielkiego księcia Konstantego; z powodu jednak udziału w ruchach szwajcarskich, przyjaznych rewolucji francuskiej, wygnany został z Rosji, wrócił do Szwajcarji, wspierał działania rewolucjonistów francuskich, a po zamianie Szwajcarji na rzeczpospolitą Helwecką został jej dyrektorem i energicznie utrzymywał rewolucyjną politykę francuską. Usunięty następnie z tego urzędu, musiał 1800 uciekać do Francji, a 1801 udał się do Rosji. Na kongresie Wiedeńskim pracował nad zapewnieniem niepodległości kantonom Vaud i Argowji.

Lahire, właściwie *Szczepan Vignoles*, przywódca band zbrojnych Karola VII, króla francuskiego, walczył na czele Armagnac'ów przeciwko Anglikom i przyłączył się do Joanny d'Arc; przyczynił się do 1432 do zdobycia Chartres i odebrał Anglikom kilka miast, których po zawarciu pokoju mimo rozkazów króla powrócić im nie chciał; † 1442 r. w Montauban. Waleczność i przywiązanie L. do dziewicy Orleańskiej stały się powodem, że jego nazwisko nadano w kartach francuskich niżnikowi czerwiennemu.

Lahire Filip, matematyk, * 1640, † 1718, był pierwotnie malarzem, następnie zajął się matematyką i został 1678 członkiem akademji. Prowadził dalej pomiar stopnia, rozpoczęty przez Picarda, a głównem jego dziełem są „Sectiones conicae" (1685), na których opierają się wszystkie nowsze wykłady elementarne o przecięciach stożkowych. Por. E. Lehmann „De la Hire" (2 cz., 1888 — 1890).

Lahn, jeden z dopływów Renu; bierze początek w pruskiej regencji Arensberskiej niedaleko Siegen; spławny jest aż do Giessen i ubiegłszy 218 klm. uchodzi z prawej strony Renu pod Niderlahnstein. Od niego wzięła nazwę ostatnia odnoga gór zwanych Vogelgebirge (Ptasie góry) w elektorstwie Heskiem.

Lahore, dawna stolica państwa Sikhów, a od 1849 Pendżabu angielskiego, nad Rawi, ma 177,000 miesz., dobre fortyfikacje, mnóstwo karawenserajów, pałaców, meczetów, pagód, mauzoleów, gro-

bów świętych i wspaniałych budowli starożytnych. Chociaż L. straciło już dawną świetność, jednakże jeszcze należy do najznakomitszych grodów Hindostanu. Dnia 22 lutego 1846 r. miasto i cytadela zostały zajęte przez armję angielską, a w 1849 L. wraz z całym Pendżabem wcielone do posiadłości anglo-indyjskich.

Lahovary Aleksander, polityk rumuński, * 1841 w Bukareszcie, † 1897 w Paryżu. Kształcił się tamże, w 1865 uzyskał stopień doktora praw, po powrocie do kraju, wziął udział w ruchu rewolucyjnym, którego rezultatem było strącenie z tronu księcia Kuzu i objęcie go przez ks. Karola Hohenzollerna. W 1867 został posłem w sejmie, 1870 r. ministrem sprawiedliwości, na którem to stanowisku przeprowadził reformę prawa karnego. Usunięty za ministerjum Bratiana, przyłączył się do opozycji. 1888 r. mianowany ministrem rolnictwa i handlu, w gabinecie Catargi (marzec 1889) i Mano (1889—91) zarządzał sprawami zagranicznemi. Ustąpił 1895 i zastąpiony był przez Dymitra Sturdzę. Celem polityki jego było osłabienie w Rumunji wpływu Rosji i przystąpienie do trójprzymierza.

Lahr, miasto w badeńskim okręgu Offenburg, nad rzeką Schutter, posiada gimnazjum, szkołę realną i handlową, dom obłąkanych, instytut głuchoniemych, liczne fabryki i 12,000 miesz.

Laibach, m., ob., Lublana.

Laichter Józef, pisarz czeski, * 1864 r. w Dobruszce, w r. 1890 został doktorem praw, napisał powieść małomieszczańską „Sychrova éra" (1892), oraz z życia praskiego „Za pravdou" (1898).

Laik (z greck. *Laos*, lud), w kościele katolickim nazywa się tak każdy nie należący do kleru (ob.). Pierwotnie zwano L. także i mnichów, a stąd w IX w. uważani byli za L. ci, którym nadawano dobra kościelne, oraz opactwa i nazywano ich L. *opatami* (Abbacomites). W klasztorach *Bracia laicy* i *Siostry laiczki* (Fratres conversi, Sorores conversae), zajmują się posługami klasztornemi i nie mając żadnych święceń, obowiązani są tylko do posłuszeństwa. W wiekach średnich wyrazem L. nazywany był każdy nieuczony, skąd poszło, że dziś L. w jakimkolwiek przedmiocie nazywamy każdego, nie mającego o nim dokładnego pojęcia.

Lainez Aleksander, poeta francuski, * 1650 r. w Chimay w Hennegawji, † 1710 w Paryżu. Epikurejczyk jak Chapelle i Chaulieu, opiewał w pięknych i dowcipnych wierszach zmysłowe rozkosze życia. Poezje jego, powstałe w znacznej części przy stole, spisywali zazwyczaj przyjaciele i wydali 1733 w Paryżu; nowsza ed. 1753.

Lainez Jakób, ob. Laynez.

Laing Aleksander Gordon, podróżnik angielski, * 1794 w Edynburgu, † 1826. Jako porucznik wojsk angielskich z polecenia rządu odbywał podróże z Sierra-Leone nad Gambją w kraje górzyste Senegambji, a następnie w drugiej wyprawie z Tripolis w r. 1826 przez pustynię dotarł aż do Tumbuktu, lecz w wycieczce do Sansanding nad Dżolibą, zginął śmiercią męczeńską. Podróże jego opisane są w dziele: „Travels in Timannee, Kooranko and Soolima in Western Africa" (Londyn, 1825).

Laios, *Lajos*, syn króla tebańskiego Labdakosa, mąż Jokasty, ojciec Edypa (ob.), z którego ręki zginął.

Laird (szkock.), pan, właściciel dóbr, szlachcic.

Laird Macgregor, podróżnik, * 1808 w Szkocji, † 1861 r.; do r. 1832 pracował w fabryce machin w Liverpoolu, potem towarzyszył Landerowi w jego podróży nad Nigrem, którą opisał p. t. „Narrative of an expedition in to the interior of Africa by the river Niger" (2 t., 1837, 2 wyd., 1856). Następnie popierał gorliwie w Anglji żeglugę parową i budowę doków, a od r. 1848 poświęcił się wyłącznie interesom handlu w Afryce. Założył afrykańskie towarzystwo żeglugi parowej i przy pomocy rządu w latach 1854 i 1857 urządził wyprawę na Niger.

Lairesse, Gérard de, niderlandzki malarz historyczny i miedziorytnik, * 1640 w Lüttich (Leodjum), † 1711 w Amsterdamie, oślepł w 50 roku życia. W utworach swych, świadczących o wielkiem bogactwie pomysłów, wzniósł się L. nad poziom manjerystów, a przypomina w części, ze względu na siłę i dzielność, owczesnych naśladowców natury, w części zaś, mianowicie w układzie, mistrza swego M. Poussina, któremu nie dorównywa wszakże. Dzieło jego „Groot schilderbook" (2 t., Amsterdam, 1707) tłómaczone jest na rozmaite języki.—Z trzech jego braci odznaczyli się: *Ernest de* **Lairesse**, jako malarz zwierząt i *Jakób de* **Lairesse**, malarz kwiatów; ten ostatni napisał także dzieło o sztuce malarskiej.

Lais, zamek krzyżacki w Inflantach, blizko jeziora Pejpus, obecnie jedna z najpiękniejszych i najsławniejszych ruin tego kraju.

Laïs, imię dwu sławnych ze swej piękności zalotnic *(heter)* greckich, z których mianowicie starsza w Koryncie potrafiła wikłać w swoje powabne sidła najznakomitszych i najbogatszych ludzi w kraju. Utrzymują, że została zamordowaną w Tesalji w świątyni Wenery przez kobiety zazdroszczące jej cudnej piękności; inni zaś mniemają, że ten rodzaj śmierci poniosła młodsza *Lais*, której dzieje mniej są wiadome. Por. Jacobsa „Lais die ältere und die jüngere" w jego „Vermischte Schriften" (t. 4, lipsk, 1830).

Lais (z celtyc. *Laidh*, zwrotka, pieśń), znaczyły w dawnej poezji francuskiej, jak dziś jeszcze w angielskiej *(Lays)*, każdą piosnkę w ogólności, później zaś takie tylko pieśni, które ze względu na treść lub formę nosiły cechy poezji ludowej; przeciwstawiano je w tem znaczeniu pieśniom artystycznym, właściwym *Chansons*. Słynne są L. kwitnącej w XIII w. anglo-normandzkiej poetki *Marie de France*, wydane z innemi jej poezjami przez Roqueforta (2 t., Paryż, 1820). Por. Wolfa

„Ueber die Lais, Sequenzen und Leiche" (Heidelberg, 1841).

Laisant Karol Anna, polityk francuski, * 1841 w Nantes, kształcił się w szkole politechnicznej, 1870 jako kapitan brał udział w obronie Paryża, po wojnie służył na Korsyce i w Algierze. 1876 wystąpił z wojska i został wybrany posłem do izby deputowanych, gdzie przyłączył się do stronnictwa radykalnego. Jako matematyk ogłosił: „Introduction à la méthode der quarternions" (1881). Od 1879 był redaktorem *Petit Parisien*, w którym za oskarżenie generała Cisseya, za utrzymywanie stosunków z Kaulla, skazany był 1880 na karę pieniężną.

Laissez aller (franc. lub *laissez faire*, *laissez passer*, zostawcie jak jest, zdajcie na los, mianowicie, niech świat idzie jak dotąd), formuła przypisywana Gaurnayowi, którą fizjokraci wyrażali żądania swe, mające na celu usunięcie ówczesnych ograniczeń w handlu i przemyśle i pozostawienie im zupełnej swobody. Według tej zasady swobodna konkurencja, bez mieszania się państwa jest dla społeczeństwa najkorzystniejszą. Por. A. Oncken „Die Maxime Laissez faire et laissez passer, ihr Ursprung etc." (Bern, 1886).

Laistner Ludwik, pisarz niemiecki, * 1845 r. w Esslingen, studjował teologję w Tubindze, przez dwa lata pełnił obowiązki w parafji, następnie był nauczycielem domowym. Opuściwszy zupełnie stan duchowny, osiadł 1880 w Monachjum i poświęcił się literaturze. Napisał: „Barbarossas Brautwerber" poemat (Sztutgard, 1875); „Nebelsagen" (1879); „Golias," przekład studenckiej pieśni z wieków średnich (1879); „Nowellen aus alter Zeit" (1882); „Der Archetypus der Nibelungen" (1887) i t. in.

Lajos, ob. Laïos.

Lajskie starostwo niegrodowe, było pomieszczone w księstwie Inflanckiem. Podług metryk koronnych, składało się z zamku obronnego Lais (ob.) i z dóbr przyległych. Król Stefan Batory, po oswobodzeniu Inflant, nadał toż starostwo za okazaną waleczność Andrzejowi Orzechowskiemu, król zaś Zygmunt III przywilejem z d. 7 listopada 1589 r. zatwierdził go w posiadaniu tego starostwa. W r. 1627 był starostą Kacper Dönhoff. Traktatem Welawskim z r. 1660 odpadło wraz z częścią Inflant do Szwecji.

Lak *(Cheiranthus)*, rodzaj roślin z rodziny krzyżowych, cechujący się łuszczyną 4-kątną, nasionami jajowatemi, ściśnionemi, i znamieniem 2-klapkowem, obejmuje zioła dwuletnie lub trwałe, powszechnie znane jako rośliny ozdobne. **L.** *ogrodowy (C. cheiri)*, zwany *fijołkiem żółtym*, liście ma wązkie, lancetowate, a kwiaty najczęściej żółte, lub brunatno-żółte, chociaż bywają też różowe, cieliste i in. Hodują się w ogrodach i doniczkach w licznych odmianach, kwitną wcześnie i woń mają miłą i mocną. Lubią ziemię tłustą, pulchną obfitą wilgoć.

Lak, mieszanina żywic zabarwiona, która łatwo się topi, dobrze przylega do papieru i daje wyraźne odciski. Zwyczajny **L.** czerwony składa się z szellaku, terpentyny weneckiej i cynobru. Do gatunków pospolitszych używa się terpentyny francuskiej, kolofonji lub dammary. Do zabarwiania używa się też smalty, ultramaryny, tlennika żelaza, a do nadania woni storaksu lub benzoesu. **L.** marmurkowe otrzymuje się przez mieszanie mas rozmaicie zabarwionych. Masy przygotowane na **L.** odlewają się w formach mosiężnych, wytartych olejkiem migdałowym, albo też toczą się na płytach marmurowych. **L.** sprowadzony został podobno do Europy z Indji wschodnich przez Portugalczyków i nazywany był pierwotnie *woskiem hiszpańskim*. Por. Andres „Die Fabrikation der Lacke und des Siegellacks" (4 wyd., 1891).

Lak, *laka*, w Indjach Wschodnich suma wynosząca 100,000 rupji (ob.).

Laka, *gumilaka*, ob. Szellak.

Lakediwy, *Lakkadiwy*, gromada wysp na morzu Arabskiem, odległa około 300 klm. od brzegów Malabaru, składa się z 14 małych wysepek koralowych, mających 1,927 klm. kw. powierzchni. Otoczone są niebezpiecznemi rafami i liczą około 15,000 m., po większej części arabskiego pochodzenia. Z wysp tych najwięcej zwiedzaną jest przez Europejczyków wyspa Kan-Ratlea.

Lakhnau, ob. Luknow.

Laki farbierskie, związki chemiczne, albo mieszaniny barwników z tlenkami metalicznemi, zwłaszcza z tlenkiem glinki, ołowiu i cyny; otrzymują się pospolicie przez strącenie temi tlenkami roztworów barwników, a jeżeli przez to osad jeszcze nie powstaje, wywołuje się go przez dodanie amonjaku lub sody. Tlenki opadają z barwnikami, a ciecz ponad osadem staje się mniej lub więcej bezbarwną. Powtórne z niej strącenie wydaje lakę gorszego gatunku. To drugie strącenie otrzymuje się niekiedy przez wodan wapna, przyczem, jeżeli w roztworze znajdowały się siarczany, do laki łączy się gips; w podobny sposób, dla rozcieńczenia lak, używa się mączki, która zwłaszcza jest potrzebna przy wyrabianiu lak z farb smołowych, które źle przylegają do materjałów mineralnych.

Lakier, ob. Werniksy.

Lakierowanie, ob. Werniks.

Lakiści, nazywają tak w Anglji szkołę *Lake School* (Szkoła jezior), która na początku bieżącego stulecia sprawiła rewolucję w poezji angielskiej; postawiła bowiem na miejsce wszechwładnego klasycyzmu kult natury i analizę serca ludzkiego. Nazwę swą wzięła od malowniczych jezior *(Lakes)* Westmorelandu, na których wybrzeżach usadowili się jej koryfeusze: Wordsworth, Coleridge i Southey. Por. Brandes „Główne prądy literatury europejskiej w XIX stuleciu."

Lakmus *błękitnik*, barwnik niebieski, otrzymywany z niektórych porostów, głównie z *Rocella tinctoria* i *Lecanora tartarea*, z których się także

otrzymuje orselja (ob.). Wyrabia się głównie w Holandji; porosty zmielone z dodatkiem ałunu, wapna, potażu i moczu poddają się fermentacji przez 4 tygodnie, przy której rozwija się barwnik błękitny; następnie masa zagęszcza się kredą i gipsem, urabia w postać kostek i suszy. Barwnik ten już od najmniejszej ilości kwasu przechodzi w czerwony, dla tego *papierki lakmusowe* służą za odczynniki do kwasów; **L.** sczerwieniony również łatwo przechodzi znów w niebieski pod wpływem alkaljów. **L.** jest właściwie mieszaniną różnych barwników, z których najważniejszą jest *azolitmina* $C_7H_7NO_4$. *Lakmusowa tynktura* jest to wyciąg wodny lakmusu, używany przy analizie ilościowej. Inny gatunek **L.** otrzymuje się z soku rośliny należącej do ostromleczowatych, *Crozophora* (ob.); barwnik ten otrzymuje się głównie we Francji połud. i służy do barwienia sera, konfitur i wina; ten **L.** przybiera także od kwasów barwę czerwoną, alkalja jednak nie wracają mu już barwy błękitnej, ale przeprowadzają ją w zieloną.

Lakolity, *batolity,* wielkie głazy wyrzutowe, formy bochenkowatej, wtrącone między inne skały.

Lakonizm, *lakoniczny* sposób mówienia, właściwy Lacedemończykom czyli Spartanom, zasadza się na dosadnem, zwięzłem a jędrnem wypowiedzeniu jakiegoś zdania, np. Filip Macedoński groził Spartanom w długim liście straszliwą zemstą, „gdy wejdzie do ich miasta.“ Spartanie odpowiedzieli mu jednym tylko wyrazem: „Gdy.“

Lakonja, ob. Sparta.

Lakońska zatoka, starożytna nazwa dzisiejszej zatoki Maratonisi, pomiędzy dwoma półwyspami Lakonji.

Lakowe wyroby, wyroby z laki, pochodzące z krajów azjatyckich, głównie z Chin i Japonji. Są to najczęściej wyroby drewniane, powleczone kilku warstwami laki i pokryte malowidłami. Laka ta otrzymuje się przez nacięcie kory sumaku werniksowego (*Rhus vernix);* wypływająca emulsja szara brunatnieje na powietrzu, a po wyciśnięciu wody twardnieje. Stosownie do dokładności wyrobu, pokrywa się go 3 do 18 warstwami laki, a skoro robota lakiernika jest ukończona, wyrób przechodzi w ręce malarza (ob. Japońska sztuka). Wyroby indyjskie i perskie różnią się tem, że za materjał służy żywica, a skoro ornament jest ukończony, pokrywa go się warstwą przezroczystej gumilaki. Por. Bucher „Geschichte der technischen Künste“ (t. t., 1878).

Lakowski, herb: W polu barwy niewiadomej — wiosło z dwoma młotami ukośnie skrzyżowanemi.

Lakowski.

Lakszmi, albo Sri w mitologji indyjskiej bogini szczęścia i piękności, małżonka Wisznu (ob.), wyszła z morza Mlecznego, kiedy je beltano, żeby wydobyć napój Amritę (ob.). Wyobrażają ją siedzącą na kwiecie lotosowym z lotosem w ręku.

Laktacja, wydzielanie mleka z gruczołów piersiowych.

Laktamid, ob. Mleczny kwas.

Laktancjusz (Lucius Coelius Firmianus), znakomity filozof chrześcijański IV w.; pochodził z Włoch i przebywał w Nikodemji, jako nauczyciel wymowy; następnie powierzył mu Konstanty W. wychowanie najstarszego swego syna. **L.** † około 330. Pojęcia zbliżone do manicheizmu, a które przyjął od swego nauczyciela Arnobjusza z Sicci, jak również i przekonania chiljastyczne, wielce szkodziły opinji **L.** pod względem ortodoksji. Z przyczyny jednak poprawnego języka nazwany był *Chrześcijańskim Cyceronem* i pisma jego w wiekach średnich były wielce czytane i naśladowane. Najznakomitszem jego dziełem są: „Institutiones divinae“ (wyd. Darisiusa, Cambridge 1718). Przypisują mu także kilka elegji, między innemi: „Carmen de Phoenice“ (wyd. przez Martini'ego, Lüneburg, 1825). Najlepsze edycje wszystkich pism **L.** dali: Bünemann (Lipsk, 1739), Dufresnoy (2 t., Paryż, 1748) i Fritzsche w Gersdorfa „Bibliotheca patrum Latinorum“ (2 t., Lipsk, 1842—44).

Laktaryn, toż co kazein czyli sernik (ob.).

Laktobioza, ob. Laktoza.

Laktofenina, $C_{11}H_{15}NO_4$, powstaje przy ogrzewaniu parafenatydyny z bezwodnikiem kwasu mlecznego, tworzy kryształy bezbarwne, topiące się przy 117° i rozpuszczalne w alkoholu. Jest to środek lekarski sprowadza obniżenie temperatury i wywiera wpływ uspokajający; używa się w gorączkach tyfoidalnych.

Laktokryt, przyrząd do oznaczania zawartości tłuszczu w mleku.

Laktometr, toż co galaktometr (ob.).

Laktony, bezwodniki kwasów, które oprócz grupy karboksylowej COOH, zawierają jeszcze grupę hydroksylową OH.

Laktoproteina, ciało białkowate, powstające przy traktowaniu sernika pepsyną.

Laktoseryna, przetwór otrzymywany z mleka i serwatki przez odparowanie, używa się na pokarm dzieci.

Laktoskop, toż co galaktometr (ob.).

Laktoza, *laktobioza, cukier mleczny,* $C_{12}H_{22}O_{11}$ rodzaj cukru znajdujący się w rozpuszczeniu w mleku zwierząt ssących; otrzymuje się przez odparowanie do krystalizacji serwatki, pozostającej po fabrykacji sera. W handlu znajduje się w postaci kawałów walcowych, utworzonych przez nagromadzenie kryształów około pręcika, służącego za oś. Kryształy te, zawierające 1 cząsteczkę wody, są bezbarwne i twarde; są to słupy rombowe, proste, z zakończeniami ośmiościennemi. Wodę krystalizacji utracają przy 150°. Rozpuszczają się w 6 częściach wody zimnej, a w 2 cz. wrzącej. Roztwór skręca płaszczyznę polaryzacji na prawo. Ogrzewana z kwasem azotnym, **L.** wydaje pewną liczbę kwasów, między któremi szczególnie *kwas*

śluzowy, $C_6H_{10}O_8$, jednoskładny z cukrowym, mało rozpuszczalny w wodzie. Ogrzewana z kwasem siarczanym, **L.** przechodzi w ciało cukrowate, równoskładne z gluktozą i zwane *galaktozą*, która pod wpływem drożdży ulegać może fermentacji alkoholowej. Pozostawiona na powietrzu w temperaturze letniej, w obec jakiej soli alkalicznej, lub węglanu wapna, **L.** ulega fermentacji mlecznej (ob. Fermentacja). Używa się przy wyrobie zwierciadeł srebrnych, jako dodatek do lekarstw proszkowatych, oraz przy karmieniu niemowląt mlekiem krowiem.

Laktozurja, wydzielanie się cukru mlecznego w moczu położnicy, nie jest objawem patologicznym.

Lalande Józef Hieronim, zwany *Lefrançais*, astronom, * 1732 w Bourg-en-Bresse, † 1807 r., uczył się w Paryżu prawa, obok tego matematyki i astronomji, a w 19 roku życia był wysłany przez akademję paryską do Berlina, dla oznaczenia paralaksy księżyca, gdy Lacaille w tymże celu udał się na Przylądek Dobrej Nadziei. W 1753 został członkiem akademji paryskiej, 1761 prof. astronomji w Collège de France, 1768 dyrektorem obserwatorjum paryskiego. W latach 1765—6 zwiedził Włochy i podróż tę opisał p. t.: „Voyage d'Italie" (9 t., 1786). Obok zacności charakteru odznaczał się próżnością i żądzą sławy. Głównem jego dziełem jest „Traité d'astronomie" (2 t., 1764, 3 wyd., 1792). Dalej ogłosił: „Bibliographie astronomique" (1803); „Abrégé de navigation" (1793); „Dictionnaire des athées anciens et modernes" (1800) i w. in. W testamencie przeznaczył do rozporządzenia akademji nagrodę za najlepsze prace astronomiczne. Wielki katalog gwiazd, wydany przez niego p. t.: „Histoire céleste française," obejmuje ich 47,000; opiera się na obserwacjach synowca jego *Jana Hieronima* **L.** (* 1766, † 1839), który był dyrektorem obserwatorjum szkoły wojskowej w Paryżu. Katalog ten, przejrzany przez Baily'ego, wydany został powtórnie 1847 r.

Lallemand Klaudjusz Franciszek, lekarz, * roku 1790 w Metz, † 1857 w Marsylji. W r. 1819 został profesorem kliniki chirurgicznej w Montpellier, następnie powołany został do Paryża, a w 1845 wszedł do instytutu. Ogłosił: „Recherches anatomico-pathologiques sur l'encéphale et ses dépendances" (3 t., Paryż, 1834—36); „Obsérvations sur les maladies des organes génitourinaires" (2 t., 1825—27) i in. Wykłady jego wydał Kaula p. t.: „Clinique médico-chirurgicale" (1845).

L'Allemand Zygmunt, malarz austrjacki, * 1840 w Wiedniu, wykonał kilka płócien wyobrażających epizody z wojny włoskiej 1859 r., nadto bitwę pod Obersee, pod Kolinem, zdobycie Królewca, zwycięstwo pod Custozzą, bitwę pod Caldiero, przybycie pułku dragonów hr. Sternberga.

Lallemantia, rodzaj roślin wargowych, którego gatunek **L.** *iberia*, uprawiany w Azji Przedniej i Europie płd.-wschodniej, wydaje nasiona obfitujące w olej, który krzepnie przy 34° i schnie lepiej, aniżeli wszystkie inne oleje schnące.

Lally-Tollendal Tomasz Artur, hrabia de, ofiara francuskich sądów XVIII w., * 1702 w Delfinacie, walczył zaszczytnie podczas sukcesyjnej wojny austrackiej 1741 we Flandrji i Niderlandach; 1756 mianowany został przez Ludwika XV generalnym komendantem wszystkich francuskich osad wschodnio-indyjskich. Tu rozpocząwszy wojnę z Anglją, długo się bronił w Pondichery, aż wreszcie po uporczywej walce musiał się poddać, wzięty został do niewoli (1761) i zaprowadzony do Brytanji. Sprowadzony do Francji, dla usprawiedliwienia się z uczynionego mu zarzutu zdrady, stawiony przed sądem jako zdrajca, poniósł karę śmierci 1766. Później wznowiono tę sprawę i **L.** został uznany za niewinnego (1778).

Lally-Tollendal Trofime Gérard, margrabia de, syn poprzedniego, * 1751 w Paryżu, † 1830 r. Członek stanów generalnych (1789) i zgromadzenia narodowego, proponował utworzenie dwu izb i przedstawił plan swój ugruntowania nowych rządów, opartych na utrzymaniu arystokracji, w piśmie: „Rapport sur le gouvernement, qui convient à la France" (1789). Po wypadku 5 i 6 października uciekł do Szwajcarji; 1792 wrócił do Paryża, ale po 10 sierpnia uszedł znowu do Anglji i ogłosił obronę króla. Pismem „Défense des émigrés français, adressée au peuples français" (1794, nowe wyd., 2 t., 1825) zrobił wielkie wrażenie. Po 18 Brumaire'a wrócił do Francji i mianowany był radcą stanu i parem. Z pomiędzy wielu innych jego pism wymieniamy jeszcze „Essai sur la vie de Th. Wenthworth, comte de Strafford" (Londyn, 1795, 2 ed., Paryż, 1814).

Lalo, wysuszone liście baobabu, które negrzy mieszają ze swemi pokarmami.

Lalo Edward Antoni, kompozytor francuski, * 1823 r. w Lille. Napisał operę „Le roi d'Ys" 1876 nadto symfonje kompozycje baletowe i in.

Lalou Karol, dziennikarz francuski, * 1841 r. w Lille, przemysłowiec, w r. 1884 deputowany był stronnikiem generała Bonlangera, po którego upadku nie brał udziału w życiu publicznem. **L.** był współpracownikiem, a po śmierci Emila de Girardin właścicielem gazety *La France*.

L. A. M., znaczy: *liberalium artium magister*, magister nauk wyzwolonych, stopień akademicki.

Lam Jan, humorystyczny pisarz polski, * 1838 w Stanisławowie (z matki Polki, Ziołeckiej i ojca Niemca z Hesji), † 1886 r. Uczęszczał do gimnazjum w Buczaczu, w r. 1855 przeszedł na wydział prawny w uniwersytecie lwowskim. Powołany do wojska austrjackiego w r. 1859, odbył kampanję włoską, poczem uwolniony, trzy następne lata był nauczycielem prywatnym. W tym czasie wydrukowany bez jego wiedzy przez kolegów rapsod historyczny „Zawichost" otworzył mu karjerę literacką. **L.** został współpracownikiem *Kuźni;* w r. 1863 napisał do *Dziennika liter*. powieść „Pan

Komisarz Wojenny." Ożeniwszy się w r. 1865, wkrótce wstąpił do redakcji *Gazety narodowej*, gdzie od r. 1868 zaczął pisać dowcipne, pełne sarkazmu i lekceważącego tonu „Kroniki niedzielne." W tem także piśmie drukował powieści: „Panna Emilja," drugi tytuł: „Wielki świat Capowic" (3 wyd., Kraków, 1881) i „Koroniarz w Galicji" (3 wyd., Kraków, 1881), tudzież „Studia sejmowe." „Dziwne karjery" (1881); „Żona w śniegu" (*Dziennik polski*, 1878). Od r. 1869 był właścicielem i redaktorem *Dziennika polskiego*, który założył i w którym umieścił, oprócz wielu artykułów i rozpraw politycznych, jako też „Kronik lwowskich," 3-tomową powieść: „Głowy do pozłoty" (przekład niemiecki w „Romanzeitung des Auslandes" 1876), jako pierwszą serję powiastek, które wydać zamierzał. Lam ma dowcip oryginalny, często kąsający, ale zawsze to, co tego godne. Proponowanego mu miejsca feljetonisty w wiedeńskiej „Neue freie Presse" nie przyjął.

Lama (*Auchenia*), rodzaj zwierząt ssących z rzędu parzystokopytnych, z rodziny wielbłądowatych (*Tylopoda*). Podobnie jak wielblądy mają zębów przednich $\frac{2}{6}$, kłów $\frac{1-1}{1-1}$, trzonowych po $\frac{5}{5}$ lub $\frac{4}{4}$, przerwanych, ukośnych, trących. Nogi dwupalcowe z kopytkami na końcach palców osadzonemi; uszy długie, ogon krótki, pysk długi z górną wargą przeciętą; szyję długą i wysmukłą; kształty

Guanako.

ciała lżejsze i zgrabniejsze niż u wielbłądów; grzbiet bez garbu; wielkością nie dochodzą dorosłego jelenia. L. żyją dziko w górach Ameryki południowej. Są one towarzyskie i bardzo łagodne, łatwe do obłaskawienia. Używają ich do przenoszenia ciężarów, chociaż to ich znaczenie zmniejszyło się od czasu wprowadzenia do Ameryki koni; głównie używają się w tym celu w górach. Dalej dostarczają mięsa, nabiału i wełny. W pobliżu równiku żyją na wysokości 4,000 do 5,000 metrów, a w wysokościach niższych nad 2,000 m. nie utrzymują się. Wszystkie gatunki, których naturaliści liczą 4, wydają tylko 1 młode, które ssie około 2 miesięcy. *Guanako (A. huanaco)* dochodzi 2 m. długości, szyję ma długą, cieńką, ogon bardzo krótki, ubarwienie brudno-brunatne; żyje licznemi trzodami w Kordyljerach od cieśniny Magielańskiej aż do Peru, ale wskutek polowania gatunek ten znacznie się liczebnie zmniejszył. Karmi się trawami i mchem. *Lama (A. lama)*, nieco większa od poprzedniego gatunku, jest rozmaicie

Lama.

ubarwiona, znajduje się obecnie tylko ułaskawiona w Peru i Chili, służy do znoszenia rud z kopalń; dostarcza mięsa i wybornego mleka, wełna przerabia się na grube sukno, gnój służy na opał. *Alpaka (pako, A. alpaco)*, jest mniejsza od L. i z budowy ciała jest podobna do owcy, ubarwienie najczęściej zupełnie białe, lub czarne. Utrzymują ją w wielkich trzodach, które się pasą na wyżynach i tylko dla strzyżenia sprowadza się ją do chat.

Alpaka.

Z powodu wełny starano się ją przyswoić w Europie, co się wszakże dotąd nie udało. Sierść alpaki wyróżnia się połyskiem jedwabistym i daje wyborny kamgarn. *Wigon (A. vicunna)* co do wielkości trzyma środek między L. a alpaką, odznacza się wełną bardzo delikatną; ubarwienie wierzchu ciała jest czerwonawo-żółte, spodu białe. Żyje na najwyższych szczytach i nie daje się oswoić. Corocznie odbywają na nie wielkie polowania za pomocą sznurów z kulami (*bola*), które się na zwierzęta zarzucają. Wełna przerabia się na tkaniny i kapelusze. Wszystkie gatunki L. dostarczają bezoarów (ob.).

Lama, kapłan buddaistyczny w Tybecie, u Mongołów i Kałmyków; *Lamaizm* zaś jest to późniejsze rozwinięcie buddyzmu (ob. Budda i Buddaizm), z przymieszką wielu żywiołów szamaizmu mongolskiego, oraz niektórych pozostałości pierwotnej wiary tybetańskiej. Jest on panujący w Tybecie, Mongolji i u Kirgizów, oraz wielce rozprzestrzeniony w Chinach. Za twórcę Lamaizmu uważa się Tsonkhapa, * 1357 w tybetańskiej prowincji Ambo. Zbadawszy dokładnie zasady różnych szkół buddaicznych, stworzył system eklektyczny, który wkrótce zyskał przewagę nad wszystkiemi innemi. Jako oznakę zewnętrzną wprowadził na miejsce sukni czerwonej, używanej dotychczas przez kapłanów tybetańskich, zgodnie z pierwotnym buddaizmem suknię żółtą, do czego dawał i czapkę tegoż koloru, skąd zwolennicy jego nazwani zostali *żółtemi czapkami.* Za główne siedliska Lamaizmu uważają zbudowany 1409 r. w pobliżu Lhassy klasztor Goldan, dalej klasztory Seran, Braipung i Teszu (Dżaszy)—Lumpo. Głową hierarchji lamaistycznej jest *Dalaj-Lama*, przebywający w klasztorze Galdan; obok niego najwyżej stoi *Bogdo-Lama*, mieszkający w Teszu-Lumpo. Obaj najwyżsi Lamowie są wcieleniem (inkarnacją) samego Buddy, który po ich śmierci przechodzi w ciała ich następców, wybieranych z zachowaniem wielu ceremonji. Dziś wybór Dalaj-Lamy odbywa się pod wpływem rządu chińskiego. Por. Köppena „Die lamaische Hierarchie und Kirche“ (Berlin, 1859); Schlagintweit „Buddhizm im Tibet“ (1863).

Lama, tkanina wełniana, do flaneli podobna, cienka, często przetykana srebrem lub złotem. Gatunki lepsze nazywają się zwykle *napolitaine.*

La Manche, nazwa francuskiego kanału Brytańskiego, oraz nazwanego stąd departamentu, ob. Manche.

Lamantin, *manati*, *krowa morska*, rodzaj wielorybów, ob. Brzegowiec.

Lamar.

Lamar, *Lamara*, *Lamare*, *Lamaire*, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem czerwonem — orzeł srebrny ukoronowany, z mieczem i berłem w łapach; w dolnem błękitnem — krzyż srebrny jerozolimski. Nadany 1726 przez Augusta II.

Lamarck Jan Chrzciciel Antoni Piotr Monet, przyrodnik, * 1744 w Bazentin, † 1829. Z początku służył w wojsku, następnie zajął się medycyną i historją naturalną, a w 1792 został profesorem historji naturalnej niższych zwierząt w „Jardin des plantes“, następnie członkiem instytutu i prof. w muzeum historji naturalnej. W 1812 stracił wzrok. Z początku zajmował się botaniką i ogłosił „Flore française“ (3 t., 1780, 2 wyd., 1793, 3 wyd., przerobione przez Décandolle'a, 6 t., 1805—15). Słynniejsze są jego prace zoologiczne, zwłaszcza „Histoire des animaux sans vertèbres“ (7 t., 1815—22, wyd. 2 przerobione przez Deshayes'a i Milne-Edwardsa 10 t., 1835—45). W dziele tem przeciwstawił zwierzęta bezkręgowe kręgowym i wyróżnił zwierzęta promieniste od polipów, czem dał początek podziału zwierząt na typy. **L.** jest jednym z pierwszych twórców darwinizmu (ob.), jakkolwiek pomysły jego wyłożone w „Philosophie zoologique“ (2 t., 1809) i in. długo były nieuznane i obecnie dopiero przyznane im zostało należne uznanie. Nadto ogłosił: „Recherches sur les causes des principaux faits physiques“ (3 t., 1794); „Réfutations de la théorie pneumatique“ (1796). W r. 1791 wydawał „Annuaire météorologique“. Por. Perrier „Lamarck et le transformisme actuel“ (1893).

Lamarmora Alfons *Ferrero*, margr. di, mąż stanu i generał włoski, * 1804 ze znakomitej rodziny pjemonckiej. Po ukończeniu akademji wojskowej w Turynie, uzupełniał swe wykształcenie w podróżach, a od 1831 czynny brał udział w reformach artylerji pjemonckiej, zaprowadzanych przez króla Karola Alberta. Jako major artylerji odznaczył się w walkach 1848, zwłaszcza na wzgórzach Pastrengo (2 kwietnia). Mianowany generałem brygady, piastował krótko urząd ministra wojny w konserwatywnym gabinecie Alfieri'ego (od 27 paźdz. 1848). Po klęsce Nowarskiej stłumił powstanie demokratyczne w Genui, a za rządów nowego króla Wiktora Emanuela objął zarząd ministerjum wojny 3 listopada 1849 i ważne położył na tem stanowisku zasługi zreorganizowaniem armji. Podczas wojny krymskiej dowodził naczelnie posiłkowym korpusem sardyńskim, a w kampanji 1859 był doradcą króla, który osobiście dowodził całą armją. Od pokoju w Villafranca (po ustąpieniu Cavoura) do stycznia 1861 był ministrem wojny i prezesem gabinetu. W 1861 został cywilnym i wojennym gubernatorem Neapolu, ale nie mógł zniszczyć rozbójnictwa. Jesienią 1864 stanął znowu na czele gabinetu ministerjum spraw zewnętrznych, przeniósł stolicę z Turynu do Florencji, zawarł traktat handlowy włosko-niemiecki i przymierze zaczepno-odporne z Prusami. W wojnie 1866 był szefem generalnego sztabu i właściwym wodzem. Po zawarciu rozejmu z Austrją złożył swe urzędy, jeździł następnie w kilku misjach dyplomatycznych i zasiadał ciągle w parlamencie włoskim jako przedstawiciel partji konserwatywnej. Wielkiego rozgłosu w Europie narobił **L.** ogłoszeniem broszury (1868) przeciw ministrowi pruskiemu Usedomowi i dzieła (1873) o wojnie 1866, któremi ściągnął na się nienawiść Bismarck'a i partji rządowej w Prusiech. Wykrywa w nich bowiem szacherską politykę dyplomacji pruskiej. Gdy wskutek jego dzieła „Un po più di luce“ (1873), wymierzonego przeciwko Bismarck'owi i dyplomacji pruskiej, izba przyjęła 1875 do nowego kodeksu karnego artykuł 196 o naruszaniu tajemnicy stanu, **L.** ogłosił broszurę „I segreti di stato nel governo costituzionale“ (1877), w której broni swej poprzedniej pracy i występuje przeciwko uchwale

izby. Por. Massari „Il generale Alfonso di L.“ (Medjolan, 1880). † 1878 we Florencji. W 1891 wzniesiono mu pomnik w Turynie.—Starszy brat jego *Karol Ferrero, margr. di* **Lamarmora** *ks. Masserano*, * 1778, † 1854 jako generał sardyński.—Drugi brat *Albert Ferrero hr. di* **Lamarmora**, * 1789, † 1863; od 1848 generał sardyński, dał się poznać kilku wybornemi dziełami, między któremi najcelniejsze: „Voyage en Sardaigne“ (5 t., Paryż, i Tur., 1839—57, z atlasem).—Czwarty brat *Aleksander Ferrero kawaler di* **Lamarmora**, * 1799, † 1855; uformował za rządów Karola Alberta bersaglierów pjemonckich i walczył pod rozkazami brata w wojnie krymskiej.

Lamarque Maksymiljan, hrabia, generał francuski, * 1770 w St.-Sever Landes. W 1791 zaciągnął się do wojska francuskiego i, doszedłszy do stopnia generała porucznika, zjednał sobie niepospolitą sławę we wszystkich kampanjach Napoleona. Odznaczył się szczególnie zdobyciem twierdzy hiszp. Fuentarabia z 80 działami i 800 jeńcami (1793), oraz w bitwach pod Laibach i Wagram (1809). Następnie działał w Hiszpanji, gdzie złożył liczne dowody ludzkości, energji i waleczności. Po powrocie Napoleona z Elby dowodził w Wandei, a po powrocie Burbonów schronił się do Belgji; w r. 1818 otrzymał pozwolenie powrotu do kraju. W 1828 wybrany do izb, zasiadał w szeregach opozycji; po 1830 występował energicznie przeciwko zagranicznej polityce Ludwika Filipa. † 1832; jego pogrzeb wywołał 5 i 6 czerwca krwawe rozruchy na ulicach Paryża.—Po śmierci **L.** wyszły „Mémoires“ (4 t., Paryż, 1835—36).

Lamartine, Alfons Prat de, poeta, historyk i mąż stanu francuski, * 1790 w Maçon z rodziny staroszlacheckiej; † 1869 pierwsze lata życia przepędził w szczęśliwem zaciszu w posiadłości wiejskiej swego ojca, w Milly, a po ukończeniu nauk w kolegjum księży de la Foi w Belley, przebywał w Paryżu i na wsi. Dopiero po upadku Napoleona w r. 1814 wstąpił do gwardji królewskiej, niezadługo jednak porzucił służbę wojskową i poświęcił się pracom literackim. W 1820 wydał poezje pełne tęsknoty i ducha religijnego p. t. „Méditations poétiques“ (przełożone na polski w 1837); w 1823 ogłosił: „Nouvelles méditations poétiques“, które lubo pod względem formy były poprawniejsze, nie znalazły przecież tak dobrego jak pierwsze przyjęcia. W tym samym roku ukazał poemat dydaktyczny „La mort de Socrate“, a we 2 lata później ku czci zgasłego przedwcześnie lorda Byrona „Le dernier chant du pélérinage d'Herold“. W 1829 zjawiły się „Harmonies poétiques et réligienses“, które wiele mają podobieństwa z pierwszemi jego „Dumaniami“. Wogóle w tym okresie życia poeta jest gorliwym wyznawcą zasad konserwatywnych i zaciętym przeciwnikiem wszystkich nieprzyjaciół tronów i duchowieństwa. Pozyskuje przez to ufność panującego wówczas we Francji stronnictwa i zostaje sekretarzem ambasady, naprzód w Neapolu, potem w Londynie, a później sprawującym interesa we Florencji. Powróciwszy stąd w 1829 do Paryża, został wybrany członkiem akademji. Po rewolucji lipcowej **L.** stopniowo przyjmuje zasady liberalne i przechodzi do opozycji. Wybrany w 1839 członkiem izby deputowanych, odznaczył się natychmiast świetną wymową i walczył przeciw karze śmierci, w obronie swobody handlowej, gorąco przemawiał za budowaniem nowych linji kolei żelaznych, aby przez to dać ludowi sposobność zarobku i podnieść ogólny dobrobyt. Takie poglądy jednały mu wielu stronników i czyniły niebezpiecznym dla rządu Ludwika Filipa, który napróżno ofiarowaniem wysokich godności pragnął go przeciągnąć na swą stronę. Wielkie dzieło wydane w 1847 p. t. „Histoire des Girondins“ (n. wyd., 1884) dowiodło jego liberalnych pojęć i powiększyło popularność. Po rewolucji lutowej zostaje **L.** ministrem spraw zagranicznych i członkiem rządu tymczasowego i niemało się przyczynia do uspokojenia miasta i pogodzenia nieprzyjaznych stronnictw. W 1849 utraca mandat deputowanego, który jednak odzyskuje w kilka miesięcy później (w lipcu t. r.). Robiono mu wtedy zarzuty, że był zmienny, niestały w poglądach, zbyt chwiejny w działaniu i zbyt zarozumiały co do własnych zdolności. Oczyszcza się on z tych i innych zarzutów w pismach: „Trois mois au pouvoir“ i „Histoire de la revolution de 1848 et 1849“. W 1850 **L.** cofa się z życia publicznego na czas krótki, w 1851 zostaje wybrany prezydentem rady generalnej w departamencie Loary i Saony i obejmuje kierunek dziennika bonapartystowskiego, *Le Pays*. Słusznie mu przeto zarzucają odstępstwo od zasad politycznych i zmianę przekonań, stosownie do prądów opinji publicznej lub własnych widoków. Smutny także dowód jego słabości charakteru przedstawiają ostatnie lata jego życia, gdy, zubożały, dla uratowania od sprzedaży swych posiadłości ogłaszał wezwania o popieranie wydawanego przez siebie *Cours familier de littérature*. Prócz wyżej wymienionych, na bliższą uwagę zasługują następujące prace: „Contre la peine de mort“ (1830); „Souvenirs, impressions, pensées et paysages pendant un voyage en Orient“ (4 t., 1835); „Raphaël“ (1849), przełożone w tymże roku przez Porajskiego; „Les confidences“ (1849) i „Les nouvelles confidences“ (1850 tłómaczone na język polski); „Histoire de la restauration“ (1851); „Histoire de la Turquie“ (1854); „Histoire de la Russie“ (1855); „Nouveau voyage en Orient“ (1853, t. 2); „Histoire des Constituantes“ (t. 4, 1854), oraz „Christophe Colombe“ (1863); „Jeanne d'Arc“ (1863); „Cromwel“ (1864); „Jacquare“ (1864); „Vie de César“ (1865); „Civilisateurs et conquérants“ (1865) i in. Po jego śmierci wydano: „Le manuscrit de ma mère“ (1870); „Mémoires inédits 1790—1815“ (1871); „Souvenirs et portraits“ (1871, t. 2); „Correspondance“ (1873—75, t. 5, 2 wyd., 1882). W lipcu 1886 wzniesiono

mu pomnik w Passy. Por. Pelletan „L., sa vie et ses oeuvres" (1869); E. Deschanel „Lamartine" (1893).

Lamb Karol, pisarz angielski, * 1775 w Londynie, przez długi przeciąg czasu urzędnik kompanji wschodnio-indyjskiej, † 1834 w Edmonton. Odznaczył się jako wyborny i płodny nowelista, dramatyk i liryk. Pisma jego prozą pisane „Prose Works" wyszły w Londynie (3 t., 1835), a poezje p. t. „Poetical works" tamże (3 t., 1836). Sławę literacką winien jednak przedewszystkiem swym „Essays" (szkice), które pod pseudon. Elia umieszczał w *London Magazine*, a następnie ogłosił w dwu zbiorach (Londyn, 1823 i 1831).—Por. Talfourda „Lettres of Charles Lamb, with a sketsch of his life" (2., Londyn, 1837) i „Final memorials of Ch. L." (2 t., Londyn, 1848).—Jego siostra, Marja Anna **L.**, * 1765, † 1847, znaną jest jako autorka znakomitego dzieła poświęconego młodzieży, p. t. „Mrs. Leicesters school" (1809); miała też udział w pracy brata: „Tales from Schakspeare" (2 t., Londyn, 1807; 14 ed., 1865).

Lamb Karolina, lady, powieściopisarka angielska, * 1785 jako córka hr. Besborough, † 1828 r. w Londynie, otrzymała edukację staranną, 1805 zaślubiła Wiljama **L.**, późniejszego lorda Melbourne. Gdy poznała lorda Byrona po powrocie z jego pierwszej podróży, zawiązała z nim stosunki miłosne, które wielce zaszkodziły jej dobrej sławie, złamały życie i po trzech latach zostały zerwane. Wkrótce ogłosiła powieść „Glenarvon" (1816), w której główny bohater, ma zdaniem krytyków, wyobrażać Byrona. Nadto napisała: „Graham Hamilton" i „Ada Reis" (1823). Zobaczywszy przywiezione 1824 do Newstead Abbog zwłoki Byrona, dostała obłąkania i jakiś czas była ciężko chorą.

Lamb Marta Joanna Read, amerykańska autorka w zakresie historji, * 1839 w Plainfield (Massachusetts), córka Arwina Nash, zaślubiła 1852 Karola **L.** i mieszkała naprzód w Chicago, a od 1860 w New-Yorku. Napisała: „History of the city of New-York" (1877—1881, t. 2); „The homes of America" (1879); „Wallstreet in history, historical sketch of New-York fer the tenth census" (1883). Od 1883 wydaje *Magazine of American History*, w którem pomieściła liczne prace.

Lambach, miasteczko w Austrji Wyższej, w pow. Welskim, na lewym brzegu rz. Traun i przy kolei żelaznej Linz-Gmundeńskiej, ma 2,000 m. i sławne opactwo Benedyktynów, założone 1056, w którem znajduje się piękna bibljoteka, około 30,000 tomów i 400 rękopisów, archiwum, bogate zbiory obrazów, rycin, oraz zbiory naukowe przyrodnicze.

Lamballe Marja Teresa Ludwika z książąt Sabaudzkich Carignan, księżna de, * 1749 w Turynie, córka księcia Ludwika Aleksandra Józefa Stanisława Bourbon-Lamballe, mianowana przez Marję Antoninę ochmistrzynią dworu podczas rz rewolucyjnych weszła w najbliższe stosunki przyjaźni z rodziną królewską i, wzbraniając się odprzysiądz królestwa, poniosła śmierć 1792.—Por. Lescure'a „La princesse de L." (Paryż, 1864); Bertin „Madame de Lamballe" (Paryż, 1888).

Lamballe Antoni Józef Jobert, chirurg, * 1799 w Lamballe (Côtes du nord), † 1867. Był profesorem kliniki chirurgicznej w Paryżu i lekarzem przybocznym Ludwika Filipa, następnie Napoleona III. W ostatnich latach życia popadł w obłąkanie. Ogłosił: „La guérison des plaies intestinales par l'adossement des membranes séreuses" (1825); „Des maladies chirurgicales du canal intestin" (1829); „Trâité de chirurgie plastique" (1849) i in.

Lambayeque, departament nadbrzeżny w rzeczypospolitej Peruwjańskiej, obejmuje 15,477 klm. kw. (281 mil kw.) przestrzeni i liczy 86,000 m., po większej części bezwodny, dziki, posiada jednak doliny wielce urodzajne. Główne miasto **L.** leży o 11 klm. od ujścia rzeki **L.** do oceanu Spokojnego, liczy 8,000 m.

Lambda, grec. **L.**, lambdacyzm, błędne wymawianie *l*, zamiast *r*.

Lambeaux Jef, rzeźbiarz belgijski, * 1852 r. w Antwerpji, kształcił się w miejscowej akademji sztuk pięknych i następnie w Paryżu. Po osiedleniu się w Brukseli wykonał wiele posągów i grup, oraz model posągu kolosalnego, wyobrażającego tryumf światła, który na pamiątkę malarza Wiertza miał być ustawiony na skale pod rodzinnem jego miastem Dinant, oraz posąg bronzowy poety H. Conscienec'a dla bibljoteki w Antwerpji, posąg marmurowy Ortelensa i w. in. W 1889 wystawił wielki karton, wyobrażający namiętności ludzkie i odznaczający się tak wielką śmiałością kompozycji oraz doskonałym rysunkiem ciał nagich, iż rząd belgijski powierzył mu wykonanie go w płaskorzeźbie w marmurze. **L.** ukończył dzieło w r. 1900.

Lambeck Piotr, zwany powszechnie *Lambecius*, * 1628 w Hamburgu, ostatecznie bibljotekarz cesarskiej bibljoteki w Wiedniu, † 1680 tamże. Dla historji literatury zasłużył się wielce jako uczony bibljograf dziełem, p. t. „Commentarii de bibliotheca caesarea Vindobonensi" (8 t., Wiedeń, 1766—82; 2 wyd., Kollara, 8 t., 1766—82). Oprócz tego on pierwszy ogłosił chronologicznie ułożony rys historji literatury, p. t. „Prodromus historiae literariae" (Hamburg, 1659; 2 ed. 1710). Por. Hoffmanna „Peter L., als Schriftsteller und Bibliothekar" (Soest., 1864).

Lamber Julja, literatka franc., * 1836 w Verberie (Oise); w pierwszem małżeństwie była żoną lekarza *La Messine*, w drugiem *Edmunda Adam*, który podczas oblężenia Paryża był prefektem policji i † 1877 jako senator. Po śmierci męża, posiadłszy znaczny majątek otworzyła słynny salon w Paryżu i założyła miesięcznik *Nouvelle Revue*, w którym popiera dążności demokratyczne i odwetowe względem Niemców. Romanse jej, jak

„Blanche de Coucy", „Grecque" (1878); „Laide" (1879), przeładowane są erudycją. Napisała nadto: „Mon village" (1860); „La papauté" (1860); „Récits d'une paysanne" (1862); „Dans les Alpes" (1867); „L'éducation de Laure" (1868); „Saine et sauve" (1870); „Le siège de Paris" (1871); „Jean et Pascal" (1876); „Païenne" (1883); „La patrie hongroise" (1884);

Lamberg, staroszlachecka rodzina austrjacka, osiadła głównie w Krainie, gdzie w XIV w. synowie *Wilhelma Lamberg*, Jakób, Baltazar i Jerzy założyli trzy linje, z których linja Jakóba już w r. 1689 wygasła. Z potomków Baltazara odznaczył się szczególnie hrabia *Jan Filip* **L.**, * 1651 r., † 1712; zasłużywszy się w wyprawach przeciwko Turkom, wstąpił do stanu duchownego, został 1689 biskupem pasawskim, a 1700 kardynałem i zajmował wysokie stanowiska dyplomatyczne.— Z potomków Jerzego zasługuje na wzmiankę **L.** Franciszek Filip, * 1791; 1810 wstąpił do armji austrjackiej i brał udział w wojnach z Napoleonem I; 1842 został feldmarszałkiem porucznikiem; mianowany 1848 komisarzem królewskim w powstałych Węgrzech i naczelnym dowódcą wojsk węgierskich zabity został 1848 przez lud na moście między Budą a Pesztem.

Lambermont August, baron, polityk belgijski, * 1820 w Brabancie, po ukończeniu nauk wstąpił do służby rządowej i był 1863 sekretarzem w ministerjum spraw zagranicznych; w 1885 uzyskał przyznanie państwa Kongo na konferencji berlińskiej, na której był pełnomocnikiem Belgji, 1889 wybrany został na sędziego rozjemczego w sporze pomiędzy Anglją a Niemcami o wyspę Lamu, następnie był prezesem kongresu antiniewolniczego w Brukselli.

Lambert (św.), * w pierwszej połowie VII w. w Mastrychcie, nastąpił 669 po swoim nauczycielu św. Teodardzie na biskupstwo w mieście rodzinnem. Odznaczał się cnotami chrześcijańskiemi, usilnie starał się nadto o rozszerzenie chrześcijaństwa na północy, z powodu jednak przewrotów politycznych w państwie Franków, wycierpiał wiele ucisków i prześladowań. Powstając na Pepina Heristala, mera pałacowego, żyjącego w cudzołożnych stosunkach z Alfeidą, matką Karola Martela, ściągnął na siebie nienawiść tej ostatniej i za jej wpływem zamordowany został 708 czy 709 przy wyjściu z kościoła. Kościół katolicki obchodzi jego pamiątkę 17 września.

Lambert I, biskup krakowski od 996, Rzymianin, z domu Ursynów, mąż wielkiej pobożności, który miał Benedyktynów do Sieciechowa sprowadzić i wykorzenić w Polsce resztki bałwochwalstwa, † 1014. Nowsza krytyka uznaje **L.** wraz z dwoma jego poprzednikami za bajecznych, jednakże Łętowski i Lelewel na mocy miejscowych dowodów archiwalnych uznają go za istniejącego.— **L. II Zula**, herbu Starża, ósmy z porządku (licząc 3 pierwszych wątpliwych), biskup krakowski od 1061 do 1071, człowiek uczony i gorliwy pasterz; na godności kościelne starał się posuwać rodaków, a nie cudzoziemców, jak jego poprzednicy.— **L. III**, herbu Habdank, dziesiąty biskup krakowski, syn Michała z Góry. Zostawał przez długi czas na dworze papieża Grzegorza VII; po powrocie do kraju wybrany przez kapitułę na katedrę krakowską, wyświęcony został na biskupa 1083. Zaprowadził porządek i karność pomiędzy duchowieństwem i przeniósł ciało swego poprzednika, św. Stanisława, ze Skałki do katedry, gdzie mu wspaniały grób zbudował; † 1101.

Lambert z Aschaffenburga, po łacinie *Lambertus Schafnaburgensis*, a przez nowszych pisarzów *Lambert von Hersfeld* zwany, kronikarz niemiecki; * w Aschaffenburgu, w Würzburskiem; żył jako mnich w opactwie benedyktyńskiem Hersfeld albo Hirschfeld, odbył pielgrzymkę do Jerozolimy i † około 1100 w klasztorze w Saalfeld. Z pism jego pozostało tylko dzieło p. t. „Chronicon historicum apud Germanos", umieszczone w „Monumenta Germaniae historica" (tomy 3 i 5; osobna odbitka Hanower, 1843) bardzo ważne źródło do historji onego czasu, mianowicie epoki 1050—1077. **L.** należy do najcelniejszych historyków średniowiecznych.

Lambert Jan Henryk, filozof, fizyk i matematyk, * 1728 w Mühlhausen, † 1777; syn ubogiego krawca, wykształcenie zawdzięczał sam sobie; był buchalterem, następnie nauczycielem prywatnym, w 1759 został profesorem i członkiem akademji w Monachjum, w 1764 przybył do Berlina, gdzie został starszym radcą budowniczym i członkiem akademji. Był on w matematyce, logice i metafizyce jednym z największych analityków swojego czasu, założył podstawy fotometrji i podał teorję tuby do przesyłania głosu. W filozofji zasadniczą jego myślą było stosowanie matematyki do doświadczenia; w matematyce wprowadził funkcje hyperboliczne, obliczył ze znacznem przybliżeniem stosunek okręgu koła do średnicy i in.; w astronomji ważne jest podane przez niego twierdzenie, według którego w parabolicznej drodze ciała niebieskiego czas, jaki ciało to łoży na przebieżenie łuku, zależy jedynie od cięciwy tego łuku i sumy odpowiadających promieni wodzących. Ogłosił „Kosmologische Briefe über die Einrichtung des Weltbaus" (1761); „Photometria i t. d." (1760); „Neues Organ, oder Gedanken über die Erforschung und Beziehung des Wahren" (2 t., 1764) i in. Korespondencję jego wydał Bernoulli (5 t., 1782—4). Por. Huber „J. H. L." (1829), Lepsius „J. H. L." (1881).

Lambert, starożytny ród arystokratyczny francuski, z którego *Józef*, maréchal du camp Ludwika XVI, dowodził gwardją narodową paryską i wyemigrował podczas wielkiej rewolucji; syn jego *Karol*, † 1843 jako generał piechoty i senator, przesiedlił się do Rosji, miał udział w bitwie

pod Maciejowicami i przy wzięciu Pragi, oraz odznaczył się w wojnach Napoleońskich 1806—15.—Syn ostatniego **L.** Karol, namiestnik Królestwa Polskiego, * około 1815, służąc w gwardji doszedł szybko wyższych stopni; w r. 1849 odbył kampanję węgierską i wkrótce po wstąpieniu na tron cesarza Aleksandra II mianowany został generał-adjutantem, generał porucznikiem i 1857 r. miał sobie poruczoną reorganizację osad wojskowych w południowej Syberji; 1861 mianowany generałem jazdy i głównodowodzącym pierwszą armją, przeznaczony został 18 sierpnia na namiestnika Królestwa Polskiego. Na stanowisku tem starał się przedewszystkiem uspokoić wzburzone umysły, a to za pomocą przeprowadzenia wyborów do rad miejskich i t. d., przy pomocy partji umiarkowanych. 16 października z powodu aresztowań po kościołach popadł w spór z generał-gubernatorem Gerstenzweigem, który się zakończył śmiercią ostatniego. Wkrótce po tym wypadku (26 października) namiestnik wyjechał z Warszawy i stale aż do śmierci przebywał na wyspie Maderze. Wogóle rządy jego były chwiejne, i brak mu było potrzebnej w tak trudnych okolicznościach energji. — Por. Berga „Zapiski o polskich zagoworach i wozstanijach" (str. 313 — 382; Moskwa, 1873).

Lambertini Prospero Lorenzo, nazwisko rodowe papieża Benedykta XIV (ob.).

Lambesc Karol Eugenjusz z Lotaryngji, książę de, * 1751 r., † 1825 w Wiedniu. Pochodził z bocznej gałęzi domu Lotaryńskiego. W pierwszych wypadkach rewolucji francuskiej występował krwawo przeciwko ludowi, czem ściągnął na się powszechną nienawiść. W r. 1794 wszedł do służby austrjackiej i w stopniu generała feldmarszałka odbył wszystkie kampanje przeciwko rzeczypospolitej i cesarstwa, za co Burbonowie mianowali go parem z tytułem księcia Elboeuf i marszałkiem.

Lambèse, francuska nazwa łacińskiego *Lambaesis*, starożytne, niegdyś kwitnące miasto rzymskie i stacja wojskowa w Numidji, którego obszerne zwaliska dziś jeszcze widzieć się dają, u stóp gór Aures w prowincji Konstantyny w Algierze. W pośrodku tych ruin Napoleon III kazał zbudować więzienie, naprzód dla zwyczajnych, a potem i dla politycznych przestępców.

Lambeth, parafja i część miasta Londynu, na południu Tamizy leżąca, 280,000 m.

Lambin Djonizy, zwykle *Dionysius Lambinus* zwany, filolog francuski, * 1516 w Montreuil-sur-Mer, profesor kolegjum francuskiego w Paryżu, † 1572. Sporządził wysoko cenione edycje Horacjusza (Lejda, 1564; 2 t., nowy przedruk, Koblenz, 1829—30); Lukrecjusza (Paryż, 1564 i późn.), Plautusa (Paryż, 1576); Cycerona (4 tomy, Paryż, 1566); Demostenesa (1570); Korneljusza Neposa (1569); „Oratio de recta pronuntiatione linguae graecae" (1578); „Vita Ciceronis" (1578). Po... P. Lazeri „De D. L. narratio" (1836).

Lambl Karol Milan, pisarz czeski z zakres... rolnictwa, * 1823 w Letinach, w pow. Pilzeńskie... † 1894 we Włoszech. Od 1849 nauczyciel szkol... gospodarstwa wiejskiego w Liebwerda, od 18... zaś dyrektor szkoły leśnictwa i gospodarstwa ... Krzyżewcu, w Chorwacji. Między innemi wy... dał: „Die Cultur der Wiesen und ihr höchst... Ertrag" (Praga 1860); „Die landwirthschaftlic... Thierzucht des Kaiserstaates" (t. 1861). W 1860 rozpoczął wydawnictwo dzieła encyklop... dycznego: „Rolnik nového vieku", do którego mi... dzy innemi napisał: „O chmelarzstvi", „O zveleb... váni luk", „O zakladach chovu zvirzectva... „O chovu dobytka hovieziho"; „Koniarzstvi"... inne.

Lambl Wilhelm Duszan, doktor medycyny, ... 1824 w Letinach, † 1895 w Warszawie, brat p... przedn., uczył się medycyny w Pradze, w 1848 ud... się do Dalmacji, gdzie badał faunę m. Adrjatycki... go, oraz do Czarnogóry. Z owej epoki pochodz... jego prace: „Pohled na Bosnu"; „Evropa v ohle... národopisném"; „Cesta po Slovensku"; „Dopis... a obrazy z Jihoslovan"; „Zpráva o Czerné Horze... „Pabierky obsahu lekarzského z Jihoslovan"; „N... stin flory dalmatinské", „Zimni spának przirody... „Horstwo velebitské". W r. 1849 został doktore... medycyny, której się poświęcił w Pradze, będą... docentem uniwersytetu tamecznego, i ogłaszał wi... le rozpraw lekarskich w czasopismach lekarski... niemieckich; pisał też jednocześnie po czesku ... *Czasopisu Czesk. Muzeum.* W 1861, prześladowa... za „słowiańskie poglądy", przeniósł się do uniwe... sytetu w Charkowie, gdzie wykładał anatom... patologiczną, a w roku 1870 do Warszawy ... katedrę kliniki terapeutycznej. Ogłosił przesz... sto rozpraw lekarskich po łacinie, po czesku, ... polsku, rosyjsku, po francusku i niemiecku; po... skie jego prace ogłaszał krakowski *Przegl... lekarski.*

Lambl Jan Chrzciciel, brat poprzedzające... go, * 1826 r. w Letinach, ukończył 1849 r. ... Pradze wydział lekarski; następnie poświęcił s... wyłącznie chemji technicznej. Od roku 18... profesor chemji przy szkole w Belgradzie, ... roku 1855 — 64 nauczyciel wyższego oddzia... szkoły rolniczej w Liebwerda, został 1864 r... ku dyrektorem szkoły rolniczej w Stieżera... pod Kralowym Hradcem. Wydał po niemiec... wiele podręczników do nauk przyrodniczych, na... sał nadto do „Rolnika nového vieku"; „O kam... a zeminách rolnich"; „Nauka o hnojivech"; „Na... ka o vzdielaváni zemie a narzadi orebnem"; „Na... ka o plemenitbie, chovu a krmeni bravu veprzov... ho" i in. Osobno ogłosił: „Depecoration in Europ... (1878); „Dóchod poziemkovy" (1880, przekład p... ski St. Jankowskiego); „Rukoviet zemiedielstv... (1888).

Lambrecht Wilhelm, mechanik, * 1833 w Getyndze, pracował w różnych warsztatach mechanicznych i założył 1864 własną fabrykę w Getyndze. Zawiązał stosunek z Klinkerfuesem i zajął się budową przyrządów meteorologicznych; ulepszył zwłaszcza hygrometr i zbudował dogodny do przewożenia barometr normalny. Licznemi broszurami, jakie do przyrządów swych załącza, przyczynił się do rozbudzenia zamiłowania do meteorologji w Niemczech.

Lambrekiny (franc. lambrequin), zygzakowato wycinane ozdoby komnat, firanki łukowate, zawieszone u drzwi i okien; w XVII w. tkanina zawieszana pod pancerzem.

Lambro, rzeka w Lombardji, wypływa z gór Brianza, na południe od jeziora Como, przyjmuje kilka dopływów i ubiegłszy 120 klm., wpada pod Corte Sant' Andrea do rzeki Po.

Lambruschini Ludwik, kardynał, który jako minister Grzegorza XVI, wywierał przeważny wpływ na rządy papieskie, * 1776 w Genui, † 1854; wstąpiwszy do zakonu Barnabitów, został 1831 r. kardynałem i sekretarzem stanu do spraw zagranicznych, ministrem oświecenia, następnie sekretarzem brewów papieskich i bibljotekarzem Watykanu. Za prześladowania polityczne i procesa duchowne znienawidzony przez ludność Rzymu. Pod rządem Pijusa IX sprawował te same godności; w czasie zaburzeń 1848 przymuszony szukać schronienia za granicą, powrócił wraz z Pijusem IX 1850 r. do Rzymu i został domowym kardynałem papieża.

Lambruschini Rafał, * 1788 w Genui, † 1873. Poświęciwszy się stanowi duchownemu, z powodu prześladowań politycznych przebył lat kilka na Korsyce; 1812 r. osiadł stale we Florencji, gdzie z zapałem oddał się naukom ekonomji politycznej i rolnictwa, a od 1830 wyłącznie sprawie wychowania. Oprócz wielu innych rozpraw, napisał ważne dzieła: „Dell'istruzione" (Florencja, 1871); „Lettere per i fanciulli," „Lettere giovanili," „Dell' educazione" (1850); „Elogi e biografie" (1872) i in. W r. 1848 wybrany na członka zgromadzenia narodowego, należał do umiarkowanego stronnictwa liberalnych.

Lamé Gabrjel, matematyk, * 1791 w Tours, † 1870. Był od 1822 inżynierem górniczym, następnie służył w korpusie inżynierji w Rosji, od 1832—44 był prof. fizyki w szkole politechnicznej w Paryżu, od 1848 prof. rachunku prawdopodobieństwa w fakultecie nauk ścisłych, 1864 r. został członkiem biura długości. Prace jego w fizyce matematycznej bardzo są ważne, znakomicie zwłaszcza rozwinął teorję sprężystości. Najważniejsze jego dzieła są: „Leçons sur l'élasticité des corps" (2 wyd., 1866); „Leçons sur la chaleur," „Leçons sur les coordonnées curvilignes" (1859).

Lamech, patrjarcha hebrejski, syn Matuzala, piąty potomek Kaina, dał pierwszy przykład wielożeństwa, zaślubiwszy dwie żony: Adę i Sellę; z pierwszej spłodził: Jabela i Jubala, z drugiej Tubalkaina, oraz córkę Noemi.—Inny **Lamech,** syn Matuzala, ojciec Noego, 777 lat.

Lamé-Fleury Juljusz Rajmund, literat francuski, * 1797 w Orleanie, za restauracji wstąpił do wojska, z którego 1857 r. otrzymał uwolnienie w stopniu pułkownika. Wydał wiele dzieł dla młodzieży, z których celniejsze: „Cours complet d'histoire racontée aux enfants" (18 t., 1829—44); przekład polski, 9 t., 1841); „Mythologie racontée aux enfants" (1833, przekład polski 1846 i 1853); „Biographie elementaire" (1839) i in.

Lamego, miasto w portugalskiej prowincji Beira, nad rzeką Douro, rezydencja biskupa, ma 8,200 m. W Lamego r. 1143 za panowania króla Alfonsa I odbył się sławny sejm narodowy, na którym zostało ustanowione następstwo tronu i zaprowadzono kortezy.

Lamellibranchia, *blaszkoskrzelne*, ob. Mięczaki.

Lamellicornia, owady, ob. Blaszkorożne.

Lamellirostres, *blaszkodziobe*, rodzina ptaków płetwonogich (ob.).

Lamennais, Hugo Felicjan Robert de, pisarz francuski, * 1782 w St. Malo, w Bretanji, † 1854 w Paryżu; ukończywszy nauki, przyczem najwięcej zawdzięczał własnej pracy, wstąpił 1815 do seminarjum św. Sulpicjusza w Paryżu i w r. następnym otrzymał święcenie kapłańskie. 1817 wydał 1 tom najważniejszego swego dzieła „Essai sur l'indiference en matière de religion" (t. 2—4, 1820 — 1823), przyjętego z wielkim zapałem w całym świecie katolickim. W tym czasie był spółpracownikiem czasopisma *Conservateur*, założonego przez Chateaubrianda i in. W artykułach swych stał L. w szeregach obrońców monarchji, w zachowaniu bowiem tronu widział gwarancję dla religji. Później w czasopismach: *Drapeau blanc* i *Memorial catholique*, przechylił się na stronę opozycji. Chcąc się wytłómaczyć z licznych zarzutów przeciw ostatnim tomom dzieła „Essai sur l'indiference" udał się do Rzymu, gdzie przez Leona XII przyjęty był jako „ostatni ojciec kościoła." Nie przyjąwszy ofiarowanego mu kapelusza kardynalskiego, powrócił do Francji. Po wybuchu rewolucji Lipcowej 1830 zaczął wydawać czasopismo *L'avenir*, organ katolicyzmu rewolucyjnego. W piśmie tem żądał L., aby wszyscy monarchowie byli podwładni papieżowi, dalej decentralizacji władzy politycznej, rozszerzenie prawa głosowania, wolności wyznań, nauczania i druku. Papież Grzegorz XVI potępił oddzielną encykliką nauki wypowiedziane w *L'avenir*, w skutek czego L. poddał się wyro-

Lamennais Hugo.

kowi papieskiemu, zaprzestał wydawania dziennika i czas jakiś żył na uboczu. W tym czasie nastąpił zupełny przewrót w jego umyśle; spostrzegłszy bowiem, że niemożna się spodziewać pomocy Kościoła w przeprowadzeniu reform społecznych, zwrócił się przeciw Kościołowi, którego dotychczas był gorliwym obrońcą. 1834 wydał „Paroles d'un croyant,“ prawdziwą apoteozą rewolucji, w którem jawnie zerwał z kościołem katolickim. Dziełko to miało niesłychane uznanie, w przebiegu kilku lat doczekało się przeszło 100 edycji i było tłómaczone prawie na wszystkie języki europejskie. Na encyklikę z 15 lipca 1834 r., wyklinającą te dzieło, odpowiedział **L.** pismem „Affaires de Rome“ (1836—37, t. 2), w której klątwę odparł klątwą i wypowiedział ognistemi słowami najcięższe zarzuty przeciwko kurji rzymskiej. 1837 zaczął wydawać ultrademokratyczny dziennik *Le monde*, który utrzymał się zaledwo kilka miesięcy. 1848 jako jeden z naczelników stronnictwa republikańskiego wziął czynny udział w rewolucji Lutowej, wydawał czas niejaki czasopismo *Peuple constituant*. Powołany z Paryża do zgromadzenia ustawodawczego, przedłożył projekt reformy, z powodu ultraradykalizmu uznany za niepraktyczny. Od tego czasu nie występował już na widownię polityczną, zajmując się przeważnie przekładem i studjami nad *Boską komedją* Dantego. Do końca życia zachował wiernie swe przekonania i mimo nalegań ze wszech stron nie pogodził się z Kościołem. Oprócz wymienionych, wydał między innemi: „De la religion, considerée dans ses rapports avec l'ordre civil et catholique“ (2 t., Paryż, 1825—26); „Des progrès de la revolution et de la guerre contre l'église“ (1829); „Le livre du peuple“ (1837); „Le pays et le gouvernement“ (1840); „Esquisse d'une philosophie“ (4 t., 1841—46); „Discussions critiques“ (1841); „De la religion“ (1843); nowy wykład Ewangelji z uwagami (1846). Zbiorowe wydanie **L.** wyszło p. t.: „Oeuvres complètes“ (12 t., Paryż, 1844—47), które uzupełniają „Oeuvres posthumes“ (t., Paryż, 1855—59, t. 5), zawierające ważną korespondencję **L.** z lat 1818—40. Por. Blaize „Essai biographique sur M. F. de L.“ (Paryż, 1873).

Lamentacje (*Lamentationes*), nazywają się 3 rozdziały trenów Jeremjaszowych, śpiewane w kościele katolickim podczas pierwszego nokturnu ciemnej jutrzni, we środę, czwartek i piątek Wielkiego tygodnia.

Lameth Karol Malo Franciszek, hrabia de, generał francuski, * 1757 w Paryżu, ze starożytnej familji, osiadłej w Pikardji, † 1832 r. Pod wodzą Rochambeau brał udział w wojnie o niepodległość Ameryki półn., a za powrotem został pułkownikiem kawalerji i dobrze był widziany na dworze. Mimo to jednak jako reprezentant szlachty w stanach generalnych występował energicznie za potrzebą wprowadzenia reform, a później działał ciągle w duchu monarchji konstytucyjnej. Za rządów jakobińskich uszedł do Hamburga, gdzie z innymi wspólnikami założył dom handlowy. Po 18 Brumaire'a powrócił do Francji i został generałem brygady. Za restauracji zasiadał w izbie deputowanych.— Jego brat *Aleksander Teodor Wiktor*, hrabia de **Lameth**, * 1760 w Paryżu, † 1829, zajmował takie samo stanowisko w stanach generalnych, lecz później uciekł z Lafayette'm i więziony był razem z nim w Ołomuńcu. Po r. 1815 wrócił znowu do życia publicznego i od 1819 jako deputowany bronił żarliwie dawnych zasad.— Dwaj inni bracia: *Teodor* hr. de **Lameth**, * 1756, † 1854 r. i *Augustyn Ludwik Karol de* **Lameth**, * 1755, † 1837; mniej się odznaczyli w życiu publicznem.

Lametta, nici metalowe, spłaszczone, mające 0,3 mm. szerokości i 0,007 mm. grubości, wyrabiane głównie z miedzi, niekiedy srebrzonej, złoconej, lub też cementowane, t. j. działaniem pary cynkowej na powierzchni na mosiądz zmienione. **L.** jest tak cienka, że kilometr jej waży zaledwie 44 gramy. Używała się w Chinach do ozdoby odzieży, obecnie służy głównie do strojenia choinek gwiazdkowych, a w tym celu często barwi się rozmaicie. Rozcięta na drobne płytki kwadratowe, służy do obsypywania pstrych obrazków.

Lamettrie, Juljan Offray de, filozof i lekarz, * 1709 w St.-Malo, † 1751 r. Uczył się medycyny pod Boerhavem i był lekarzem przy pułku ks. Grammont, gdzie przy oblężeniu Freiburga ciężko zachorował. Wyzdrowiawszy, wydał: „Histoire naturelle de l'âme“ (Haga, 1745, 2 wyd., 1748), które to dzieło, jako ateistyczne, spalonem zostało. Podobnemuż losowi uległo dzieło, wymierzone przeciw lekarzom „La politique du médecin de Macchiavel, ou le chemin de la fortune ouvert aux médecins“ (Amsterdam, 1746). Zewsząd wydalany, znalazł przytułek u Fryderyka II, który go mianował swym lektorem. Inne jego pisma, zasługujące na wzmiankę, są: „L'homme-machine“ (Leyda, 1748, nowe wyd., 1865); „L'homme-plante“ (Poczdam, 1748). Sam Fryderyk II napisał mu po śmierci „Eloge“ (Haga, 1753) i polecił sporządzić wydanie „Oeuvres philosophiques etc. de **L.**“ (2 t., Berlin, 1751, 1796, Amsterdam, 1774). W dziełach „Art de jouir ou l'école de volupté“ i „Antisenèque“ wzywa do najgrubszej rozwiązłości. Nie bez dowcipu jest jego paszkwil przeciw Boerhawemu, Linneuszowi i in. p. t.: „Ouvrage de Pénélope ou Macchiavel en médecine“ (2 t., Berlin, 1748, 3 t., 1750). Por. Quépat „Essai sur **L.**“ (Paryż, 1873); Lange „Geschichte des Materialismus“ (nowe wyd., 1887); Janet „La philosophie de **L.**“ (1890).

Lami (Mohammed ben Osman), najcelniejszy i najpłodniejszy poeta turecki, żył za czasów Solimana W., † 1531; oprócz wielu dzieł w prozie i przekładów perskiego poety Dżami, napisał 4 epopeje romantyczne: „Wamik i Afra“ (przekł. niem. Hammera-Purgstalla, 1835); „Absal i Selman“

„Mędrzec i Ramin;" „Ferhâdnâmeh" (przekł. niem. Hammera-Purgstalla, 1852 r.). Pomniejsze jego utwory wydał w tłómaczeniu Pfizmaier *Kleinere Gedichte*, 1839).

Lami Eugenjusz Ludwik, malarz francuski, * 1800 w Paryżu, † 1890 tamże, kształcił się pod kierunkiem Verneta i w szkole sztuk pięknych, następnie podróżował po Europie i malował akwarele, do których tematy czerpał z życia towarzystwa wyższego; tworzył również i dzieła historyczne. Do pierwszych należą sceny według Alfreda Musset, Syn marnotrawny, Kolacja i wiele scen z życia narodu rosyjskiego, do historycznych zaś: „Karol I na drodze do więzienia" (w galerji luksemburskiej), „Marja Stuart u zwłok Darnleya," „Abdykacja Marji Stuart, bitwa pod Almą" (1855), „Zamach Fieschiego" (w muzeum historycznem w Wersalu), „Kapitulacja Antwerpji" i in.

Laminaria, wodorost, ob. Blaszkowiec.

Laminga masa, mieszanina witryolu żelaznego, wapna i trocin, służy do oczyszczania gazu oświetlającego, ob. Oświetlenie gazowe.

Lamium, roślina, ob. Jasnota.

Lamja, starożytne miasto Malijczyków w Tesalji, w wiekach średnich Zeituni, teraz znowu Lamia, jest obecnie stolicą nomarchji Ftyotydy; ma 4,800 m., gimnazjum i wielkie jarmarki.

Lamja, w mitol. greckiej: 1) Córka Posejdona, z Jowisza urodziła Sybillę Herofilską. 2) Córka Belosa i Libji, kochanka Zeusa, pozbawiona przez zazdrosną Herę (Junonę) swoich dzieci i przywiedziona z tego powodu do szaleństwa, porywała i zabijała dzieci innym matkom, które poczytywały ją za straszne, przerażające widmo. 3) Później nazywano *Lamjami* piękne, ale niebezpieczne czarodziejki, które, wabiąc do siebie młodzieńców, jak dzisiejsze upiory, krew ich wysysały.

Lamjańska albo *Lamijska wojna*, zowie się tak wojna, którą Ateńczycy wspólnie ze swymi przymierzeńcami prowadzili po śmierci Aleksandra W. przeciwko jego wodzowi Antypatrowi (ob.), celem zrzucenia jarzma macedońskiego. Leosthenes, wódz grecki, pokonał wprawdzie Antypatra pod m. Lamia (ob.) w Tesalji 323 r. przed Chr. i zamknął go w mieście, ale sam zginął przy oblężeniu; Grecy zaś ulegli potędze macedońskiej w nieszczęśliwej bitwie pod Kranon 322 r., i tak zakończyła się wojna lamijska.

Lämmer Hugo, teolog katolicki, * 1835 w Allenstein w Prusiech Wschodnich w wyznaniu luterańskiem, kształcił się w Królewcu, Lipsku i Berlinie, po odbyciu podróży naukowej po Europie, w 1858 przyjął wyznanie katolickie 1859 otrzymał święcenia kapłańskie, 1861 r. został subregensem seminarjum warmińskiego, 1863 powołany został na radcę kongregacji wschodniej, 1864 pomimo protestu ewangelickiego fakultetu teologicznego we Wrocławiu mianowany został profesorem teologji katolickiej tamże. Z licznych pism jego wymieniamy: „Popst Nikolaus I und die byzantinische Staatskirche seiner Zeit" (Berlin, 1857); „Die vortridentinisch-katholische Theologie des Reformations Zeitalter" (1858); „Analecta romana" (1860); „Monumenta vaticana" (1861); „Zur Kirchengeschichte des 16 und 17 Jahrhunderts" (1863); „De martyrologie romane" (1878); „Institutionen der katholischen Kirchenrechts" (Fryburg, 1886) i in.

Lammers August, ekonomista i publicysta niemiecki, * 1831 w Lünenburgu, studjował w Getyndze, poczem poświęcił się publicystyce, był redaktorem rozmaitych czasopism, ostatnio od 1860 r. *Bremer Handelsblatt*. 1877 r. wybrany do sejmu pruskiego, przyłączył się do partji narodowo-liberalnej. Oddzielnie wydał: „Die geschichtliche Entwickelung des Freihandels" (1869); „Die deutschen Auswanderung unter Bundesschutz" (1869); „Deutschland nach dem Krieg" (1871); „Verjüngung der Kirche" (1876); „Die Schutzzölle" (1878) i in. Nadto od 1878 r. redaguje wraz ze swą żoną *Matyldą* **L.**, autorką dzieła „Die Frau, ihre Stellung und Aufgabe in Haus und Welt" (1878), tygodnik *Nordwest*.

Lamnungia, *płaskokopytne*, ob. Goralek.

Lamont Jan, fizyk i astronom, * 1805 w Braemar w Szkocji, † 1879 r., 1835 został konserwatorem, w 1852 dyrektorem obserwatorjum w Bogenhausen pod Monachjum, a 1852 profesorem astronomji w Monachjum. Zajmował się obserwacją mgławic, oraz obserwacjami magnetycznemi; oznaczył stałe magnetyczne dla wielkiej liczby miejsc i ulepszył przyrządy i metody obserwacji magnetycznych. Ogłosił: „Handbuch des Erdmagnetismus" (1848); „Handbuch des Magnetismus" (1867); „Astronomie und Erdmagnetismus" (1851).

Lamoricière, Krzysztof Leon Ludwik Juchault de, generał francuski, * 1806 w Nantes, † 1865, na swym zamku Pronzel pod Amiens. Po ukończeniu szkół specjalnych w Paryżu i Metz, wstąpił 1828 r. do korpusu inżynierów i odznaczył się w Algierze (1830) zarówno walecznością jak inteligencją i wyższemi talentami wojskowemi. Za bitwę pod Muzaïa mianowany 1840 r. generałem brygady, walczył zaszczytnie we wszystkich następnych walkach, a zwłaszcza pod Isly 1844 r.; w 1845 został generał-porucznikiem i tymczasowym generał-gubernatorem Algieru; wzięciem do niewoli Abd-el-Kadera 1847 zakończył wojnę i mianowany był za to wielkim oficerem legji honorowej. Podczas rewolucji Lutowej 1848 r. proklamował abdykację Ludwika Filipa i regencję księżny Orleańskiej, przez co chciał powstrzymać walkę; usiłowania jego były jednak daremne. W powstaniu Lipcowem stanął po stronie Cavaignaca i przyczynił się najwięcej do stłumienia insurekcji. Od 28 lipca do 28 grudnia 1848 był ministrem wojny. Za prezydentury Ludwika Napoleona jeździł w poselstwie do Petersburga 1849, a za powrotem jako wiceprezes ciała prawodawczego zwalczał dążności prezydenta i w cza-

się zamachu stanu 2 grudnia 1851 r. został uwięziony i z kraju wygnany. Przebywając odtąd w rozmaitych miejscach, otrzymał 1857 pozwolenie powrotu do Francji i żył zdala od spraw publicznych. W kwietniu 1860 objął dowództwo nad armją papieską, ale pobity przez Pjemontczyków pod Castelfidardo, usunął się do Francji i spędził resztę życia w zaciszu domowem.. Por. Pougesis „Le général de **L.**" (Paryż, 1866); Keller „Le général de **L.**, sa vie militaire, politique et religieuse" (Paryż, 1873, t. 2).

Lamorinière Franciszek, malarz belgijski, * 1828 r. w Antwerpji, kształcił się w akademji miejscowej, wykonał: „Okolica Spaa," „Okolica Edeghem" (w muzeum brukselskiem), „Poranek w Ardennach," „Samotność," „Pierwsze dni jesienne we Florencji południowej," „Widok wyspy Walcheren," „Widok Wartburga" i in. Otrzymał wielki medal złoty na wystawie w Brukseli 1857 i na wszechświatowej paryskiej 1879 medal trzeci.

Lamormain, właściwie *Lämmermann* Wilhelm, Jezuita, * 1570 pod Luksemburgiem, † roku 1648 w Wiedniu, był jako spowiednik cesarza Ferdynanda II, na którego wywierał niezwykły wpływ, głównym sprawcą krwawych prześladowań protestantów czeskich po bitwie Białogórskiej. Skłonił podobno przeszło 100,000 protestantów do przejścia na łono kościoła katolickiego; przyczynił się też wielce do upadku Wallensteina.

Lamothe Joanna de Luz, de St.-Remy, de Valois, hrabina de, główna osoba w słynnym procesie o naszyjnik, pochodząca prawdopodobnie z rodu Valois; * 1756 w Fontète. w Szampanji. Wiek dziecinny spędziła w nędzy. Dopiero za protekcją hrabiny Boulainvilliers otrzymała wraz z siostrą i bratem od Ludwika XV zapomogę i jakie takie wykształcenie. Zaślubiwszy awanturnika hr. Lamothe, starała się zapewnić sobie karjerę na dworze królewskim. Chytra i przebiegła, zdołała wiele osób utwierdzić w przekonaniu, jakoby z królową Marją Antoniną zostawała w blizkich tajnych stosunkach. Złudziwszy kardynała de Rohan, który się kochał w królowej, ale popadł w niełaskę, że go z nią pojednać zdoła, skłoniła go w imieniu tej ostatniej do kupienia wspaniałego naszyjnika brylantowego (za 1,600,000 liwrów) i w tym celu podsunęła mu zmyślony bilet opatrzony podpisem Antoniny. Otrzymawszy od kardynała ów naszyjnik, wyłamała z niego ze swymi wspólnikami wszystkie kamienie i sprzedała je do Anglji, następnie podstawiwszy pewną awanturnicę, urządziła schadzkę kardynała z mniemaną królową, a wypłatę za kupiony naszyjnik, tak umiała odroczać i całą sprawę zawikłać, że królowa dopiero przez samych jubilerów została objaśnioną o nadużyciu jej podpisu i imienia. Dekretem parlamentu z dnia 31 maja 1786 hrabia Lamothe, który szczęśliwie ujść zdołał, w nieobecności swojej żony, jako główny winowajca, skazany został na chłostę i dożywotnie galery, a hrabina również skazaną była na chłostę, piętnowanie na obu ramionach przez kata i dożywotnie więzienie. Uwięziona w Salpetrière, uciekła po jakimś czasie do Anglji, gdzie ogłosiła kilka pism na swoje usprawiedliwienie. Nareszcie 23 sierpnia 1791 znaleziono ją na ulicy Londynu z pogruchotanemi członkami, skutkiem wyrzucenia jej z trzeciego piętra, po jakiejś orgji. Proces ten o naszyjniku wywołał wiele pism i pamfletów, z których zasługuje na wzmiankę: „Vie de Jeanne de Saint-Remy de Valois, Comtesse de Lamothe etc., écrite par elle même" (Paryż, 1793). Por. Compardon „Marie-Antoinette et le procès du Colier" (Paryż, 1864). Ponieważ ks. Rohan († 1802) nie wypłacił całej należytości jubilerom, sprawa ta toczyła się jeszcze w sądach paryskich 1865 r. między spadkobiercami jubilerów a księżną Karoliną spadkobierczynią kardynała. Aleks. Dumas hr. L. bohaterką jednego z najwyborniejszych swoich romansów p. t.: „Naszyjnik królowej."

Lamothe-le-Vayer Franciszek de, * 1588 r. w Paryżu, † 1672 r., filozof sceptyk, wychowawca króla Ludwika XIV i młodszych jego braci. Główne jego dzieło jest: „Cinq dialogues faits à l'imitation des anciens par Horatius Tubero" (Frankfurt, 1706 i 1716). Najlepsze wydanie jego „Oeuvres" dał jego synowiec Roland le-Vayer de Bautigni (7 t., Drezno, 1756—59). Por. Etienne „Essai sur **L.** le Vayer" (Paryż, 1849).

Lamotte Antoni Houdar de, poeta francuski, * 1672 w Paryżu, † 1731 r. Sił swych probował we wszystkich rodzajach poezji, był jednak tylko zręcznym i utalentowanym naśladowcą. Wszystkie jego prace wyszły zebrane p. t.; „Oeuvres" (10 t., Paryż, 1754). W r. 1811 wydano w Paryżu jego „Oeuvres choisies." Najcelniejszymi utworami **L.** są: komedja „Le magnifique" i tragedja „Ines de Castro." Wielkiem powodzeniem cieszyły się też jego opery, a rzeczywistą wartość posiadają bajki.

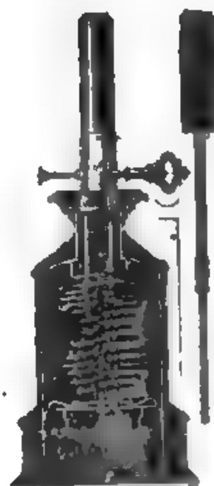
Lamotte'a złote krople, ob. Bestużewa krople.

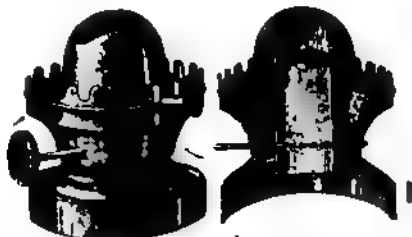
La Motte-Fauqué Henryk August, baron de, ob. **Fouqué** Henryk, August, bar. de la Motte.

Lampa, przyrząd służący do oświetlania za pomocą olejów tłustych, ciekłych w zwykłej temperaturze; w dalszem znaczeniu **L.** nazywają się też przyrządy do spalania gazu oświetlającego, oraz przyrządy do światła elektrycznego. Ponieważ płomień i światło pochodzą ze spalenia gazów, wywiązujących się z oleju przy dostatecznie wysokiej temperaturze, przeto w budowie każdej **L.** głównie idzie o zachowanie tych samych warunków, jakim dobre ognisko zadosyć czynić powinno. Stąd więc knot, zastępujący niejako ruszt, wysoki kominek szklany, zwężony ponad płomieniem dla zapewnienia dokładnego mieszania się powietrza z gazami palnemi, kanały doprowadzające powietrze, zbiornik oleju i przyrządy do ciągłego zasilania nim knota, są głównemi częściami każdej dobrej **L.** Najprostsze są *lampki nocne* z knotem pływającym, albo **L.**

większa, o knocie pełnym, zamkniętym w rurce i umieszczonym w zbiorniku dostatecznie szerokim, aby się poziom oleju zanadto nie obniżał; olej dostaje się do wierzchu knota w skutek włoskowatości, a rurka działanie to powiększa; spalenie jest tu jednak niedostateczne i zmienne, płomień jest czerwony i mało świeci. Podobnemi były wszystkie L. starożytnych, których typem jest lampa rzymska (fig. 1), a które z małemi zmianami przetrwały do końca XVIII wieku. Główne ulepszenia w budowie L. zaprowadził około 1790 roku Argand, przez zastosowanie knota walcowego, pustego wewnątrz, umieszczonego w odpowiedniej przestrzeni obrączkowej, pomiędzy dwoma walcami; dolna część tego *brenera* czyli *palnika argandskiego* połączona jest ze zbiornikiem oleju, którego poziom leży nieco niżej od wierzchniego brzegu knota, a drążek łamany służy do podnoszenia knota w miarę jego zużywania się. Główna korzyść polega tu na doprowadzeniu do płomienia powietrza zewnątrz i wewnątrz, przez co spalenie jest dokładniejsze, zwłaszcza przy dodaniu kominka szklanego. Fresnel i Arago urządzili L. o kilku knotach współśrodkowych, dające wiele światła, lecz które po wprowadzeniu oświetlenia gazowego wyszły z użycia. L. tego rodzaju ulepszone następnie zostały przez zwężenie kominka ponad płomieniem, przez co prąd powietrza odchyla się silnie ku płomieniowi, i przez zastąpienie drążka łamanego kółkiem i drążkiem zębatym, lub też śrubą bez końca. Oprócz budowy knota, L. różnią się jeszcze między sobą rozmaitym sposobem umieszczenia zbiornika oleju i doprowadzania go do ogniska. W L. dawniejszych zbiornik umieszczony jest bezpośrednio pod ogniskiem, a przypływ oleju odbywa się tylko w skutek włoskowatości knota. L. te są niedogodne, z powodu niejednostajnego dopływu oleju. Jedną z odmian tych L. są tak zwane L. *astralne*, których zbiornik ma kształt powierzchni obrączkowej, otaczającej ognisko, i które używane są głównie w tych razach, gdy światło ma być skierowane z góry na dół. W tak zwanych *kinkietach* zbiornik jest umieszczony z boku, powyżej ogniska, i połączony z nim kanałem poziomym lub zgiętym. Olej nie dopływa tu do ogniska bezpośrednio, lecz z naczynia, które się może napełnić tylko do wysokości ogniska. Najwłaściwsze położenie zbiornika jest pod ogniskiem, w dolnej części lampy. Tu atoli, aby olej przypływał na knot w jednostajnych ilościach, wypadało opatrzyć lampy oddzielnemi przyrządami działającemi nakształt pomp, i to właśnie stanowi odrębną cechę L. zwanych *karselskiemi*, od nazwiska ich wynalazcy Carcela. W tych lampach mechanizm zegarowy porusza za pomocą korbki pompkę ssąco-tłoczącą, która za jednem posunięciem swego tłoka ciągnie olej ze zbiornika, a za drugiem tłoczy go do ogniska. Cały ten mechanizm poruszany jest sprężyną. Następnie wprowadzono do L. Carcela to ulepszenie, że zamiast jednej pompki użyto dwóch, działających naprzemian. Prostsze w zasadzie są L. z *moderatorem* (fig. 2), wynalezione przez Franchot'a, których zbiornik, kształtu walca, umieszczony w podstawie lampy, posiada tłok, na który z góry ciśnie sprężyna spiralna o skrętach różnych promieni; tu olej znajduje się pod tłokiem, a party przez sprężynę, wznosi się oddzielną rurką *C* doprowadzającą go do knota. Rurka ta *C* składa się z dwu rur *AA*, wsuwających się jedna w drugą, a ujednostajnienie dopływu oleju zyskuje się za pomocą prostego przyrządu, zwanego moderatorem, złożonego z drążka *G*, poruszającego się w otworze rurki *A*; gdy sprężyna jest zwinięta, a zatem działa najsilniej, moderator zostawia dla przepływu oleju najmniejszą przestrzeń obrączkową; w miarę rozwijania się sprężyny, drążek opada i coraz mniej tamuje przejście oleju. Gdy tłok dojdzie do dna zbiornika, można go podnieść na nowo i nakręcić sprężynę za pomocą kółka *D* i drążka zębatego *BB*. Urządzone są też L. olejowe na innych zasadach, tak np. w L. Girarda dopływ oleju odbywa się na tej zasadzie, na jakiej następuje wytrysk w fontanie Herona (ob. Herona bania.).—Daleko bardziej obecnie rozpowszechnione L. *naftowe* są wogóle prostszego urządzenia, niż L. olejne, gdyż olej skalny, jako płynniejszy od olejów roślinnych, dopływa do szczytu knota wprost w skutek swej włoskowatości, bez żadnych pomocniczych dodatków, tak, że knot umieszcza się tu wprost w zbiorniku znajdującym się tu pod ogniskiem. Ale L. naftowe wymagają silnego ciągu powietrza, gdyż przy paleniu nafty wywiązuje się dużo węgla; dlatego palnik do knota płaskiego (fig. 3 i 4) posiada

Fig. 1. Lampa starożytna

Fig. 2. Lampa z moderatorem.

Fig. 3 i 4. Palnik płaski lampy naftowej.

nad płomieniem zasłonę metalową półkulistą, zwężającą płomień i kierującą nań całą ilość powietrza dopływającego; przy knotach jednak okrągłych zasłona ta jest niepotrzebna. Okrągłe palniki naftowe są to palniki argandskie, jak u L. olejnych, z knotem zwykle płaskim, który się w knot okrągły zwija dopiero w stożkowatej nieco rurze palnika. Dla uregulowania i wzmocnienia dopływu powietrza osadzony jest ponad płomieniem krążek poziomy, wsparty na rurze dziurkowatej (fig. 5); krążek ten i górna część rury rozgrzewają się silnie,

Fig. 5. Palnik okrągły lampy naftowej.

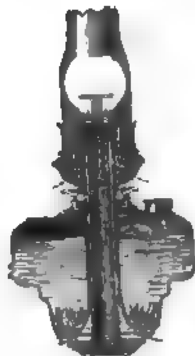

Fig. 6. Lampa Schustra i Bära.

co sprowadza szybszy prąd powietrza. W L. Schustra i Bära (fig. 6) rura doprowadzająca powietrze przechodzi przez zbiornik nafty, a do płomienia dobiega powietrze już ogrzane. W L. Cautiusa, zwanej L. *miljonową*, płomień nie rozwija się na całym górnym brzegu knota, ale tylko na jego powierzchni wewnętrznej, co się osiąga przez otoczenie knota osadą metalową *a* (fig. 7) z brzegiem

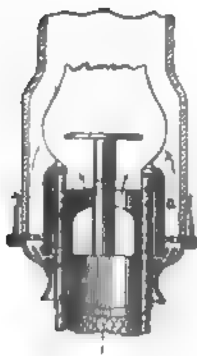

Fig. 7. Lampa Cautiusa.

Fig. 8. Lampa parowa.

zagiętym; daje to tę korzyść, że knot bez obcinania trwać może przez całe tygodnie. W L. *regeneracyjnej* Schülkego pali się wieniec płomyków spirytusowych, do których nafta napływa i jasność ich podsyca. Lippowitz urządził L. naftową, w której do płomienia dopływa prąd tlenu; światło takich L. wyrównywa niemal Drummondowemu. Oleje bardzo lotne wymagają L. odmiennej konstrukcji, zwykłe bowiem mogłyby łatwo ulegać eksplozji. Oleje takie płonąć mogą i bez knotów, jeżeli przez ogrzanie na zewnątrz płomienia zamienione zostają w parę, która do płomienia dopływa. Najdawniejszą taką L. *parową* urządził Lüdersdorff (fig. 8), w której olej terpentynowy zmieszany jest z 4 częściami alkoholu; przed zapaleniem ogrzewa się górny koniec knota dla utworzenia pary tego spirytusu oświetlającego, para się zapala, a następnie już sam płomień wywołuje ostateczne ulatnianie się cieczy. Beall, d'Hanens, Lilienstein i Lutscher, oraz Bohm i Brüder podali inne urządzenia L. parowej. Do niektórych celów dogodną i wolną od niebezpieczeństwa jest L. *ligroinowa* (fig. 9), której zbiornik wypełniony jest gąbką, napojoną tym bardzo lotnym materjałem; również prostą budowę posiada *świeca benzynowa* (fig. 10). Urządzono też L. i do najcięższych olejów mineralnych; te palą się bez knota i komina, dają silne światło i nadają się do oświetlania wielkich sal i placów; w takiej L. Hartmanna i Luckego do oleju, płonącego na talerzu, wdziera się strumień pary wodnej, która ulega rozkładowi w żarze płomienia, skąd powstaje mieszanina gazów, płonąca bez kopcia. W L. Wellsa olej pod-

Fig. 9. Lampa ligroinowa.

Fig. 10. Świeca benzynowa.

nosi się w górę ze zbiornika pod ciśnieniem powietrza, zagęszczonego przez odpowiednią pompkę, i przez ogrzanie zamienia się w parę, która zapala się przy wylocie. Na wzór żarowych L. gazowych urządzone też *spirytusowe* L. *żarowe*, w których alko-

bel, ogrzany płomieniem **L.** naftowej, zamienia się na parę, przechodzącą do lampki Bunsena, gdzie się miesza z powietrzem i płonie płomieniem bardzo gorącym, który zapala siatkę złożoną z ziem, jak w **L.** gazożarowych. **L.** taka zużywa około 76 gramów alkoholu na godzinę i daje światło o natężeniu 20—50 świec. Do celów fotograficznych używana jest **L.** *Sella*, której materjałem oświetlającym jest dwusiarek węgla, płonący w prądzie tlenku azotu; do tegoż celu służy **L.** *Philippsa*, w której naftalina płonie w prądzie tlenu. Z **L.** służących do ogrzewania najbardziej znane są zwykłe **L.** *spirytusowe*, które w najprostszem urządzeniu przedstawiają tylko naczynie z knotem. Bardziej złożone są urządzenia Berzeliusa, Deville'a, Barthela. W tej ostatniej pali się para alkoholu, pomieszana z powietrzem, działa więc jak **L.** Bunsena i daje temperaturę 1100°—1200°. Podobnież zbudowana **L.** *benzynowa* daje temperaturę 1300°—1400°. Do gotowania stosować można **L.** naftowe zwykłej konstrukcji, jeżeli się je zaopatrzy w przyrządy do ustawiania naczyń. **L.** z knotem szerokim na 68 cm. doprowadza do wrzenia litr wody w 19 minut, a dwa takie knoty już w 11 minut przy użyciu 20 gramów nafty. Dogodniej wszakże działają **L.**, w których płonie nafta przez ogrzanie zamieniona w parę i z powietrzem zmieszana, jak **L.** zwane *wulkan* i *primus*; dają one płomień bardzo gorący i nie kopcą. Por. Büchner „Die Mineralöle und die Mineralöllampen" (1864), Wild und Wessel „50 Jahre in der Lampenindustrie" (1894).

Lampa bezpieczeństwa, lampa mająca chronić górników od niebezpieczeństwa wybuchów gazów, jakie się zbierają w kopalniach węgla i od zwykłej lampy łatwo zapalić się mogą. **L. b.** wprowadził Davy (1816); w **L.** tych (fig. 1) światło otoczone jest gęstą siatką z drutu metalowego, zawierającą około 115 otworków na 1 cm. kwadr., takaż siatka metalowa płomienia nie przepuszcza, z powodu, że metal silnie przewodzi i wysyła ciepło. W skutek tego, choć gaz piorunujący dostaje się wewnątrz lampy i w niej się zapala, to płomień na zewnątrz nie wychodzi. Urządzono zresztą **L.** takie różnych konstrukcji z palnikami olejnemi i benzynowemi; najbardziej rozpowszechniona jest **L.** Combes'a (fig. 2). Jednakowoż **L.** te przyczyniły się po części do powiększenia ogromu klęsk, gdyż przy nich może się zebrać znaczna liczba robotników w miejscu, mającem powietrze przejęte gazami wybuchowemi, a błąd w urządzeniu jednej lampki, czyni los ich wszystkich od niej jednej zależnym. Müsler urządził **L.**, która gaśnie w powietrzu wybuchającem i przy silnym ruchu; **L.** ta używa się powszechnie we Francji i Belgji. W nowszych czasach starają wogóle usuwać niebezpieczeństwo raczej przez dobrą wentylację kopalni, niż przez szczególne urządzenie lampy.

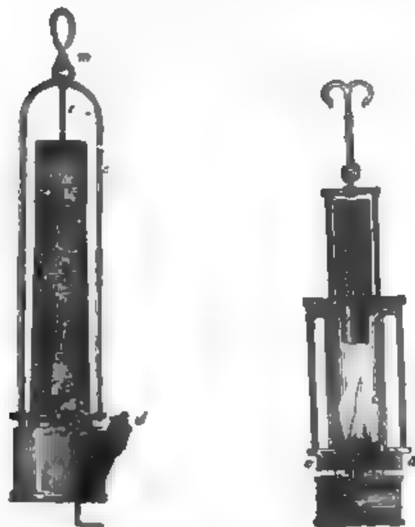
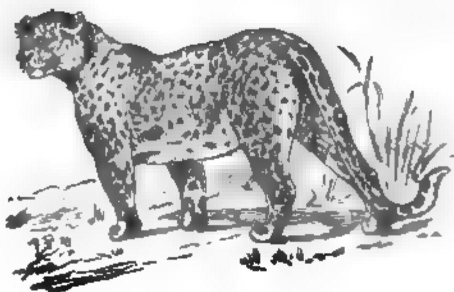

Fig. 1. Lampa Davego. Fig. 2. Lampa Combes'a.

Lampa filozoficzna, ob. Wodór.

Lampadius Wilhelm August, górnik, * 1772 r. w Hehlen w Brunświckiem, † 1842; poświęcał się początkowo aptekarstwu, następnie podróżował po Rosji i Czechach, a w r. 1794 został profesorem chemji w akademji górniczej w Freibergu. Głównem jego dziełem jest „Handbuch der Hüttenkunde" (4 t., 1817—18). Szczególnie zajmowała go nauka o nawozach, fermentacji i oświetlaniu gazem; odkrył też siarek węgla. Najwięcej jego prac mieści się w Erdmana „Journal für praktische Chemie".

Lampart, podrodzaj zwierząt z rodzaju kotów (ob.); główne zwierzęta tu należące są **L.** *(Felis leopardus)* i *pantera (F. pardus)*, a niektórzy naturaliści uważają je za odmiany jednego gatunku. Według Brehma, **L.** jest ciemniejszy od pantery, która jest jasno żółtą; oboje mają na grzbiecie czarne plamy. **L.** według Brehma jest najbardziej typowem zwierzęciem drapieżnem. Długi jest na 1½—2 m., ogon cienki ma długości 80—85 cm. Ciało wysmukłe, głowa mała i okrągła. Skóra wspaniale oznaczona pierścieniami brunatno-czarnemi, które na grzbiecie układają się w kilka szeregów. Z wiekiem **L.** staje się na grzbiecie ciemniejszym, na brzuchu jaśniejszym. Żyje w całej

Lampart.

Afryce i Azji zachodniej, w rozległych lasach, wszakże nie ma stałego siedliska i bezustannie się włóczy. Jest to straszny nieprzyjaciel wszystkich zwierząt, swłaszcza napada na antylopy, kozy i owce; za małpami wdziera się na drzewa. Gdy napada na trzodę owiec, morduje 30—40 sztuk. Na ludzi wprawdzie nie napada, ale napastowany rzuca się na nich z gwałtownością. Wypowiadają mu też wszędzie zaciętą walkę; poluje się nań z psami, albo też chwyta go się w sidła. Samica wydaje 2—4 młodych, które się dają oswoić. Skóra jego jest w wysokiej cenie; Hotentoci jedzą jego mięso. Rzymianie sprowadzali go w znacznej ilości na igrzyska; Pompejusz nadesłał naraz z Azji Mniejszej 410 sztuk. Mało dotąd poznanym jest **L.** *czarny* czyli *pantera czarna (F. melas)*, ubarwienia ciemno-brunatnego, na wielkich wyspach Sundzkich. Do tego samego podrodzaju *(Pardinae)* należą *Irbis (F. uncia)* w Azji środkowej, o włosach

Jaguar.

gęstszych i dłuższych, niż **L.**, ubarwienia białawo szarego; na grzbiecie biegnie ciemna linja, łącząca się z czarnym ogonem. *Jaguar, tygrys amerykański (F. onca)*, ma skórę jasnopłową z czarnemi obrączkami; bywają i czarne; jaguary wogóle w ubarwieniu przedstawiają ogromne różnice; samica jest pospolicie bledszą. Długość jego wynosi 1,45 m. i więcej; niekiedy dorównywa tygrysowi. Żyje w całej Ameryce połud. i środkowej. Wejrzenie jego przedstawia raczej obraz siły, niż zręczności. Żyje nad lesistemi brzegami rzek, strumieni i błot. Na żer wychodzi o zmierzchu lub w czasie jasnych nocy, we dnie się kryje. Chwyta wszystkie zwierzęta, umie nawet łowić błotne ptaki i ryby; w trzodach sprawia znaczne zniszczenia; ścierwa nie rusza. W bliskości miejsc zamieszkanych jest strasznym dla człowieka, napada zwłaszcza na murzynów, mulatów i Indjan, rzadziej na białych. Pływa dobrze, samica rodzi 2—3 młode ślepe. Mięso jego wydaje przykrą woń, ale Indjanie chętnie je jedzą, a tłuszczem nacierają sobie ciało; skóra ma małą wartość. Młode chwytane dają się oswoić i trzymają się uwiązane. Indjanie polują na nie zatrutemi strzałami. *Ocelot (F. pardalis)* ma futro gęste, miękkie, pięknie ubarwione, brunatno lub czerwono szarawe, z czarnemi plamami; na grzbiecie idą smugi ciemne. Dochodzi 395 cm. długości, żyje w Ameryce środkowej; na żer wychodzi w nocy i żywi się małemi zwierzętami. Młode dają się oswoić, godzą się z psami i kotami, ale nie tracą drapieżności i są zwłaszcza dla drobiu niebezpieczne.

Lampe Emil, matematyk, * 1843 w Gollwitz w Brandenburgji, kształcił się w Berlinie, był nauczycielem gimnazjalnym, w 1889 został profesorem akademji technicznej w Charlottenburgu. Od 1885 wydaje *Jahrbuch über die Fortschritte der Mathematik*. Ogłosił: „Sur quelques problèmes relatifs à la surface des ondes" (1870); „Geometrische und mechanische Aufgaben zur numerischen Auflösung von Gleichungen höherer Grade" (1885).

Lampecjanie, heretycy, uczniowie Lampetiusa, żyjącego w V w. i będącego jednym z głównych naczelników sekty Marjonistów. Potępiali oni wszelkiego rodzaju śluby, a szczególnie posłuszeństwa, jako przeciwne wolności synów Bożych.

Lampedusa, u starożytnych *Lopadusa*, wyspa na morzu Śródziemnem, należąca do sycylijskiej prowincji Girgenti, zajmuje 20 klm. kw. obszaru, ma obwarowaną przystań i 1,000 miesz.

Lamperje, listwy drewniane, przybijane do ścian tuż nad podłogą w rozmaitych budynkach, dla ukrycia zetknięcia się tej ostatniej ze ścianami.

Lamperti Franciszek, słynny nauczyciel śpiewu, * 1813 r. w Savona, † 1892 r. w Como. Od r. 1850—75 był nauczycielem konserwatorjum w Medjolanie. Napisał szkołę śpiewu, etiudy i in. Uczenicami jego były Artot, Albani, Cruvelli i in.

Lamperico Fidelis, ekonomista włoski, * 1833 w Vicenzy, kształcił się w Padwie, od 1866 członek izby deputowanych, od 1873 senatu. Napisał: „Economia dei popoli e degli stati" (Medjolan, 1874—79, t. 4); „Giammara Ortes e le scienze economiche del sue tempo" (Wenecja, 1865); „Sulle spese di culto" (1879); „Sulla statistica teorica" (1879); „Scritti storicie leterrari" (1882—83, t. 2); „Il credito" (1884) i in.

Lampi Jan Chrz., von, malarz historyczny i portrecista, * 1751 r. w Romeno pod Trydentem, profesor akademji sztuk pięknych w Wiedniu. W 1787 r. powołany przez Stanisława Augusta do Warszawy, w ciągu czteroletniego tamże pobytu odmalował kilkadziesiąt pięknych portretów króla i znakomitszych ówczesnych osobistości; od 1791—98 przebywał w Petersburgu, następnie w Wiedniu, gdzie † 1830.

Lampi Jan Chrzciciel, syn poprzedniego, * 1775 w Trydencie, † 1837 w Wiedniu, odznaczył się także jako wielkich zdolności malarz. W galerji w Królikarni są dwa jego obrazy: „Dziewczyna śpiąca" i „Dziewczynka drzemiąca na łóżku". Celował głównie w portretach.

Lampjony, latarnie lub lampy służące do iluminącji.

Lampka Bunsena, ob. Bunsena lampka.

Lampong, rezydentura holenderska, obejmująca południowo-wschodnią część wyspy Sumatry, liczy 25,087 klm. kw. obszaru, ze 128,000 miesz., tworzących oddzielne plemię malajskie *Lampong* czyli *Lampun*; europejczyków jest tylko 115. Stolicą jest Telok-Betong.

Lamprecht Klecha (*Lamprecht der Pfaffe*), niemiecki poeta średniowieczny, ksiądz, opracował w połowie XII w. wedle oryginału francuskiego nieznanego skądinąd poety Elbericha von Bisenzo (Aubry de Besançon) poemat pod tyt. „Alexanderlied", ale nie dorównał swemu pierwowzorowi. Najlepsze wyd. sporządził Weismann (2 tomy, Frankfurt n. M., 1850). Por. Pfeiffera „Germania" (t. 1-y i 2-gi).

Lamprecht Karol, historyk, * 1856 w Jessen pod Wittenbergem, kształcił się w Getyndze, Lipsku i Monachjum, 1885 został profesorem historji i ekonomji politycznej w Bonn, 1890 w Marburgu, 1891 w Lipsku. Napisał: „Beiträge zur Geschichte der französischen Wirtschaftsleben im XI Jahrhundert" (Lipsk, 1878); „Initialornamentik der 8—13 Jahrhunderts" (1882); „Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter" (1886, t. 4); „Etudes sur l'état économique de la France pendant la première partie du moyen-âge" (1889); „Die römische Frage von König Pippin bis auf Kaiser Ludwig den Frommen" (Lipsk, 1889); „Deutsche Geschichte" (Berlin, 1891) i in.

Lampronti Izaak, syn Samuela, rabin i lekarz w mieście Ferrara, † 1757. Ułożył pod tyt. „Pachalicchak" (Obawa Izaaka), bardzo ważną encyklopedję wszelkich przepisów, tradycji religijnych, podań ludowych, aforyzmów i przysłów, objętych Talmudem, decyzjami i responsami rabinicznemi, do jego czasów wydanemi. Encyklopedja ta wydrukowana tylko włącznie do litery *M* (Mem) częścią w Wenecji, a częścią w Reggio 1813 r., jest u nas wielką rzadkością.

Lampsakos (staroż.), miasto w Troas nad Helespontem, obecnie Lampsaki (Lapsaki).

Lampy elektryczne, ob. Elektryczne światło.

Lampy gazowe, ob. Oświetlenie elektryczne.

Lampyris, *robaczek świętojański*, ob. Świetlik.

Lampyrydjusz (*Aelius Lampiridius*), historyk rzymski, żyjący w IV w. po Chr., opisał życie cesarzów: Kommoda, Antonina Diadumena, Heljogabala i Aleksandra Sewera. Należy on do szeregu tak zwanych *Scriptores historiae Augustae*. Niektórzy identyfikują go ze Spartianusem (ob.).

Lamscheid, wieś w pruskiej regencji koblenckiej, o 3 mile od m. Koblencji odległa, ma bardzo skuteczne wody mineralne, znane pod nazwą *Leininger Sauerbrunnen*.

Lamu (Lamo), wyspa u zachodnio-afrykańskiego wybrzeża Suaheli, położona pod 2°16′ szerok. połud., z miastem t. n., liczącem 8,000 miesz., niegdyś wielkiem i handlowem. Należy do sułtana zanzibarskiego i stanowi ważną stację dla parowców, kursujących pomiędzy Zanzibarem a Adenem. Mieszkańcy trudnią się wyrobami z kości słoniowej.

Lamutowie, lud syberyjski, należący do szczepu tunguskiego, osiadły w powiecie Wierchojańskim, w gubernji Jakuckiej nad Kołymą, a w części na Kamczatce, liczba ich wynosi około 2,000 dusz. Pędzą życie pasterskie, posiadają znaczne stada reniferów, są doskonałymi strzelcami i zajmują się też rybołówstwem. Wzrostu małego, budowy szczupłej, lecz bardzo zręczni i ruchliwi, mieszkają w namiotach, które podczas zimy przykrywają skórami reniferów. Lubią porządek i są gościnni. W swych obrządkach religijnych zachowali wiele zwyczajów pogańskich.

Län, w Szwecji okrąg administracyjny, zostający pod zarządem naczelnika, zwanego *landshöfding*; dzieli się na okręgi dalsze, zwane *harde*.

Lana, wełna; *lana philosophica*, ob. Filozoficzna wełna.

Lana caprina (łac.), właściwie *kozia wełna*, wyrażenie przysłowiowe, używane przez Rzymian na oznaczenie rzeczy spornych małej wagi (*rixari de lana carpina* to jest sprzeczać się o kozią wełnę), powstało ono stąd zapewne, że nie było wiadomo, czy kozy mają sierść czy wełnę.

Lanai, wyspa należąca do archipelagu Hawajskiego, 384 klm. kw. obszaru, górzysta, dzika, zaludniona przez 175 Kanaków.

Lanark albo *Clydesdale*, hrabstwo w południowej Szkocji, mające 2,302 klm. kw. i 1,046,000 m. Znajdują się tu najbogatsze kopalnie węgla w Szkocji, najważniejsze kopalnie ołowiu w całej Anglji i wielkie fabryki żelaza. Pod względem przemysłu rękodzielnego Lanark stoi na czele wszystkich innych hrabstw szkockich. *Lanark*, miasto stołeczne hrabstwa nad Clydą, liczy 4,600 m. W poblizkiej wiosce *New-Lanark* znajdują się wielke przędzalnie bawełny.

Lanca (łac. *lancea*), broń podobna do dawnej kopji, ale znacznie krótsza, jakiej ułani używają, z proporcem czyli chorągiewką, osadzoną pod grotem. Samo drzewce bez tej chorągiewki nazywa się piką czyli dzidą (ob.); chorągiewka ma właściwie na celu odstraszanie koni nieprzyjacielskich. Rycerze średniowieczni używali **L.** z grotem długości 20 cm., broń ta ustąpiła wszakże wraz z końcem rycerstwa, zachowały się tylko niektóre oddziały wojska, zwane łancjerami (ob.). **L.** ich wszakże była znacznie lżejsza od **L.** rycerskiej. W Polsce utrzymała się **L.** jako broń ułanów, a zatym przekładem wprowadził Fryderyk II podobną konnicę do armji pruskiej. We Francji została **L.** usunięta w 1871, a w Austrji 1884; w Rosji zachowały ją niektóre pułki kirasjerów, huzarów i kozaków. Od 1890 w Prusiech konnica posiada **L.** złożoną z rury stalowej, ważącą 1,85 kg.

Lancarota, jedna z większych wysp Kanaryjskich, najwięcej na wschód wysunięta, ma na przestrzeni 806 klm. kw. 16,500 miesz. Wyspa jest pochodzenia wulkanicznego. Ważniejsze miasta są *Arrecife* i *Teguisa*.

Lancaster, cieśnina, położona pod 74°20′ szer. półn. na północnem morzu Lodowatem, pomiędzy Norddevon i krajem Baffina, odkryta 1606 przez Baffina i 1819 zbadana przez Parry'ego.

Lancaster albo **Lancashire,** hrabstwo w północnej Anglji, mające 4,887 klm. kw. z ludnością 3,927,000, trudniącą się, obok rolnictwa, hodowlą sławnego bydła. Główne jego bogactwo stanowią olbrzymie pokłady węgla, które wraz z kopalniami miedzi, ołowiu, żelaza i siarki są dźwignią rozległego przemysłu krajowego. Ogniskiem handlu i przemysłu tutejszego są miasta: Manchester i Liverpool, stolicą zaś handlowe miasto *Lancaster* nad Luną i *kanałem Lancaster*, mające 32,000 m. i starożytny zamek warowny.—Z rozmaitych miast t. n. w Północnej Ameryce zasługują na wzmiankę: *Lancaster* w Pensylwanji nad rz. Conestoga, ma 33,000 m., po większej części Niemców, i sławne fabryki zegarów i wyrobów bawełnianych.—*Lancaster* w Ohio, hrabstwie Fairneld, 8,000 m.—Co się tycze domu **L.** i wiążących się z nim walk dynastycznych, ob. Plantagenet.

Lancaster James, podróżnik angielski, * 1550, † 1620, w latach 1591—93 i 1601—1603 r. odbył podróże w celach handlowych do Indji Wschodnich i ustalił stosunki Anglji z tym krajem. Wedle wskazówek **L.** kapitanowie Weymoth i Hudson szukali północno-zachod. przejścia i z tego powodu na cześć jego cieśnina, leżąca pomiędzy Devon a krajem Baffina, tworząca wejście do zachodniego morza podbiegunowego, nazwana została cieśniną *Lancastra.*

Lancaster Józef, * 1771 w Londynie, † 1838, twórca metody wzajemnego uczenia. Pochodząc z ubogiej klasy, chciał uczynić oświatę przystępną dla wszystkich, by przez to uchronić lud od nędzy materjalnej i moralnej. Z pomocą króla Jerzego III i arystokracji pozakładał bezpłatne szkoły elementarne i zakład dla kształcenia nauczycieli ludowych. Jako kwakier i jako starający się nadać swoim szkołom bezwyznaniowy charakter, napotkał silną opozycję w duchowieństwie anglikańskiem, które popierało Bella (ob.), twórcę podobnej metody nauczania. Prześladowany i zniechęcony niepowodzeniami, udał się **L.** do Ameryki, gdzie w Kolumbji znalazł gorące poparcie prezydenta Bolivara. Po abdykacji jego musiał się **L.** przenieść do Stanów Zjednoczonych (1829), gdzie umarł w nędzy i opuszczeniu. Wydał „Improvement in education" (1805); „The british system of education" (1810). Zasadą systemu **L.** było stosowanie nauczania do stopnia uzdolnienia ucznia, ćwiczenie jego umysłu przez ciągłe zajmowanie uwagi podczas lekcji i przez używanie wyżej posuniętych uczniów jako korepetytorów dla mniej umiejących. Rozdzielał przeto **L.** uczniów jednej szkoły, podług stopnia rozwinięcia umysłowego, na klasy, zostające pod nadzorem monitorów. I tak przy nauce czytania pierwsza klasa rozpoznawała litery, druga sylabizowała dwuliterowe brzmienia, trzecia trzechliterowe, czwarta czteroliterowe, następne odczytywały urywki z Biblji, aż wreszcie 8 klasa czytała różnorodnej treści kawałki. Ci, którzy już umieli czytać, uczyli się katechizmu w ten sposób, iż monitor każdej klasy odczytywał pytania, a klasa głośno odczytywała odpowiedzi. Przytem dobierano zwykle na lekcje czytania kawałki odpowiednie treścią ustępom przypadającym na lekcje katechizmu; śpiewy również stosowano codzień do treści wykładanych lekcji.

Lance Jerzy, * 1802 w Little Easton pod Colchester w hrabstwie Essex, † 1864, jeden ze znakomitych tegoczesnych malarzów angielskich. Celował szczególnie jako malarz owoców. Wykonał także wiele wysoko cenionych kopji obrazów historycznych i rodzajowych najsłynniejszych mistrzów.

Lancelot (także *Lanzelet*) *du Lac*, jeden z bohaterów bretońskiego cyklu podań o królu Artusie (ob.) i okrągłym stole. Podania o przygodach **L.** nie są jednozgodne. We Francji obrobili je: truwer Chrétien de Troyes (XII w.), trubadur Armand Daniel (w języku prowansalskim), według którego opracował rzecz tę po niemiecku Ulrych von Zatzikhoven (ed. Hahn, Frankfurt, 1849) i Gautier Mapp za Henryka II wedle nieistniejącego oryginału romańskiego. Opracowanie holenderskie dał Jonckbloet (2 t., Haaga, 1846—49).

Lancelot z jeziora (du Las), jeden z rycerzów okrągłego stołu, towarzysz króla Artura, kochanek królewny Ginewry. Por. G. Paris „Romania".

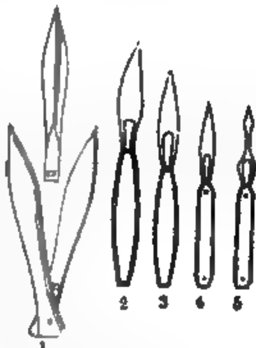
Lancelot Klaudjusz, gramatyk francuski, * 1615 w Paryżu, był nauczycielem języka greckiego i matematyki w klasztornej szkole Port-Royal, następnie marszałkiem dworu ks. Conti do 1670, † 1695 w Quinperté u Benedyktynów, dokąd schronił się przed prześladowaniem, jako podejrzany o wyznawanie zasad jansenizmu. Napisał bardzo popularne przez długi czas: „Nouvelle méthode pour apprendre la langue grecque" (1655); „Nouvelle méthode paur apprendre la langue latine" (1656); „Le jardin des racines grecques" (1857) i „Grammaire générale et raisonnée" (1660).

Lancelotti Jan Chrz., biskup Noli, nuncjusz w Polsce za Zygmunta III; wysłany przez Grzegorza XV, bawił w Polsce od 1623 do 1628. Zajmował się głównie sprawami kościoła ruskiego, popierając gorliwie metropolitę Rutskiego i pracując nad przygotowaniami do kanonizacji św. Józafata. † 1656. Instrukcja jego wydrukowaną została w Rykaczewskiego „Relacje nuncjuszów" (t. 2-gi, str. 156).

Lancereau Edward, orjentalista francuski, * 1819 w Sedan, uczył się sanskrytu pod Langlois i Burnoufem, do 1849 profesor kolegjum Ka-

ra W., poczem oddał się wyłącznie studjom nad językami wschodniemi; oprócz wielu artykułów, pomieszczonych w *Journal asiatique* i „Encyclopedie du XIX s.", wydał: „Chrestomathie hindi et hindouie" (1849); przekład „Hitopadesy" (1855) i inne.

Lancet, mały nożyk ostro zakończony, obosieczny i ruchomo osadzony w oprawie. Używa się do puszczania krwi, otwierania wrzodów, szczepienia ospy i t. p. mniejszych operacji.

Lancety: 1. Lancet wydobyty z oprawy, 2, 3, 4. różne formy lancetów, 5. lancet do szczepienia.

Lancetnik, ryba, ob. Amfioksus.

Lancetowaty wąż, ob. Bothrops.

Lanciano, miasto okr. we włoskiej prowincji Chieti, rezydencja arcybiskupa, ma 8,500 m. i piękny kościół katedralny.

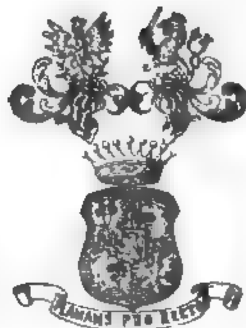
Lancjery, *lansjery*, kawalerzyści uzbrojeni lancami. Była to w Europie zachodniej po ustaniu rycerstwa, przez długi czas, główna część wojska, zwłaszcza u Hiszpanów. Za Augusta II uformowano w Polsce pułk jazdy lżejszej od dawnych husarzy, który nazwano L., a potem ułanami. Za Stanisława Augusta, po reorganizacji wojska koronnego, L. otrzymali nazwę kawalerji narodowej.

Lancknecht (z niem. *Landsknecht*, franc. *lansquenet*), osławiona gra hazardowa w karty, w której bankier rzuca kartę na prawo i na lewo, a następnie kładzie pomiędzy niemi kartę jedną po drugiej, dopóki nie ukaże się karta takaż sama, jak po stronie prawej lub lewej, bez względu na kolor. Jeżeli jest zgodna z kartą lewą, wygrywa bankier, zgodność z kartą prawą daje wygraną ponterowi. Przy wyrzuceniu jednakiej karty na prawo i lewo (*plié*), stawki zabiera bankier. Szulerzy mają w grze tej łatwą sposobność wyzyskiwania prostaczków.

Lanckorona, m. w obwodzie Wadowickim w Galicji, 5 mil na południe od Krakowa, nad rz. Skawiną, w 1370 przez Kazimierza W., który tu zamek obronny wybudował, nadane braciom z Brzezia, herbu Zadora. Jeden z ich potomków, przybrawszy nazwisko *Lanckorońskiego*, stał się protoplastą sławnej w dziejach polskich rodziny Lanckorońskich (ob.). Na początku XVII w. L. była własnością wojewody krakowskiego Mikołaja Zebrzydowskiego, który obrażony na Zygmunta III przebywał na zamku tutejszym, układając plany pamiętnego rokoszu. Podczas konfederacji barskiej zamek L. służył za punkt oparcia działań wojennych i czynienia wycieczek. Miasto liczy około 1,100 m.

Lanckoroń, miasteczko w gub. Podolskiej, nad rz. Żwańczykiem, założone przez Lanckorońskich, ma 1,800 ludności.

Lanckoroński (hrabia) v. *Zadora* odm., herb: Na tarczy 5-dzielnej, w polach I i IV czerwonych — ukoronowany orzeł złoty; w II i III błękitnych — złota głowa lwia, ziejąca płomienie; w V błękitnem — wspięty lew złoty ukoronowany z mieczem w łapie prawej. Nad koroną hrabiowską — dwa hełmy ukoronowane: w I — orzeł złoty, w II — pół lwa złotego w koronie, z mieczem w łapie. Labry błękitno-złote. Godło: „Flammans pro recto".

Lanckoroński.

Lanckorońscy, h. Zadora, starodawny ród szlachecki, sławny w dziejach Polski. Bracia z *Brzezia* h. Zadora otrzymali testamentem Kazimierza W. 1370 wraz z innemi majętnościami m. Lanckoronę (ob.), skąd poszło i nazwisko Lanckorońskich. *Mikołaj z Brzezia Lanckoroński*, wspominany jest pod 1382 r. jako marszałek koronny.— **Lanckoroński** Zbigniew, także marszałek koronny 1413.—**L.** Przecław, mniemany hetman Kozaczyzny. W rycerskiem rzemiośle kształcił się za granicą, podróżował do Ziemi Świętej, a po powrocie do kraju walczył pod rozkazami księcia Konstantego Ostrogskiego. Zostawszy starostą chmielnickim na Ukrainie, razem z Ostafim Daszkiewiczem urządził Kozactwo na Zaporożu i robił z niem wyprawy, zapędzając się przeciw Turkom i Tatarom pod Belgrad 1516, pod Oczaków 1528 i t. d. Sławne jego na Ukrainie czyny dały powód do mylnego mniemania, jakoby on był pierwszym hetmanem kozackim. † 1531.—**L.** Stanisław, starosta kamieniecki, wojewoda sandomierski, † 1535 r.—**L.** Stanisław, hetman polny koronny, syn Jana chorążego podolskiego, mąż rycerski, stawając od pierwszej młodości do boju, gromił Tatarów i Kozaków pod wodzą hetmana w. kor. Koniecpolskiego; odznaczył się szczególnie pod Martynowem 1624. Mianowany kasztelanem halickim 1646, podczas rozruchów wojennych za Jana Kazimierza walczył mężnie pod Kamieńcem, Ostropolem, Zbarażem i Krasnem. W 1649 został kasztelanem kamienieckim, 1650 wojewodą bracławskim, 1651 wojewodą ruskim i nareszcie 1654 hetmanem polnym. Walczył też ze Szwedami, od których poniósł klęskę pod Wojniczem 23 września 1655; z hetmanem w. kor. Stan. Potockim i innymi należał czynnie do zawiązania konfederacji tyszowieckiej i ciągle stał wiernie na przeciw Szwedom przy boku króla, wspierając go radą i czynem; † 1657, pochowany we Lwowie.

Lanckoroński Karol, hr., napisał: „Städte Pamphyliens und Pisidiens" (Wiedeń, 1890) z planami, tablicami i rycinami i po polsku: „Miasta Pamfilji i Pizydji" (Wiedeń); „Naokoło ziemi 1888—1889, wrażenia i poglądy" (Kraków, 1893).

Lanckorońskie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie Krakowskiem, powiecie Szczezeckim. Podług lustracji z r. 1770 składało się z miasta Lanckorony i z wsi Izdebniki, Biełrowice, Sułkowice, Skawinki, Palcza, Baczyn, Budzów, Jachówka, Bieńkowka, Bogdanówka, Zarnówka, Wieczorka, Zawadka, Jasienica, Harbutowice, Budnik, Zachełmna, Maków, Biała Trzebunia, Skawica, Zawoja, Kojszówka, Wieprzec, Juszczyn, Osielec i Sidzina. Od 1759 posiadał je Józef Wielopolski, wda sandomierski, opłacając z niego kwarty złp. 23,963 gr. 8, a hyberny złp. 11,557 gr. 6. Po zajęciu tego starostwa przez rząd austrjacki w d. 17 marca 1774, tenże sprzedał je w dwu sekcjach, to jest pierwszych 18 posiadłości Franciszce z Krasińskich, księżnie Kurlandji i Żmujdzi, za złot. reń. 464,662, zaś resztę w 1839 nabył na licytacji Feliks Ludwik hr. Saint Genois d'Anneancourt za złotych reń. 260,500.

Land Jan Piotr Mikołaj, filozof i orjentalista niderlandzki, * 1834 w Delft, po uzyskaniu stopnia doktora pracował w muzeum Brytańskiem, 1864 został profesorem języków wschodnich i filozofji w Amsterdamie 1872 w uniwersytecie lejdeńskiem. Napisał: „Anecdota Syriaca" (1862—75, t. 4); „Hebreuwsche Grammatica" (1869); „Ter Gedachtenis von Spinoza" (1877); „Recherches sur l'histoire de la Gamme arabe" (1884); „Over onze kennis der javaansche muziek" (1891).

Landana, port na portugalskiem wybrzeżu Laongo w Afryce zachodniej, przy ujściu rz. Czilaongo, siedziba misji francuskiej, oraz faktorji francuskiej, angielskiej i holenderskiej. Produkty wywozowe stanowią olej palmowy i kauczuk.

Landau, miasto, niegdyś niemiecka twierdza związkowa, w bawarskim powiecie Palatynatu, nad rz. Queich, ma 13,700 ludności. Twierdza tutejsza została zburzoną 1871.

Landau Ezechjel, syn Jehudy, biegły w naukach rabinicznych, * 1713 w Opatowie, † 1793 w Pradze Czeskiej. W 20 roku życia był już prezesem czterech sądów religijnych, w Brodach istniejących; od 30—40 r. życia rabin w Jampolu, 1754 objął takiż urząd w Pradze czeskiej; wydał: „Noda Bi-Jechuda" (część I, Praga, 1776, część II t., 1810); „Cyjon-Le-Nefesz Chajah" (Praga, 1784; Żółkiew, 1824); „Doresz-Le-Cyjon" (Sudziłków, 1834); „Dagul-Me-Rbabah". Wszystkie te prace, zalecające się głębokością i gruntownością rozumowań, doczekały się licznych wydań i wielkiej używają wziętości.

Landau Jerzy, historyk niemiecki, * 1807 w Kassel, był archiwistą archiwum państwowego tamże, † 1865. Napisał: „Die hessischen Ritterburgen und ihre Besitzer" (1832—1840, t. 4); „Die Rittergesellschaften in Hessen" (1840); „Beschreibung des Kurfürstentums Hessen" (1842); „Beiträge zur Geschichte der Jagd und Falknerei in Deutschland" (1849) i in.

Landau Marek, historyk literatury, * 1837 w Brodach w Galicji, zajmował się kupiectwem, ale jednocześnie oddawał się studjom klasycznym, odbył podróż po Europie i napisał: „Die Quellen des Decamerone" (2 wyd., Sztutgard, 1881—84). Od 1878 poświęcił się wyłącznie pracom naukowym i ogłosił: „Beiträge zur Geschichte der italienischen Novelle" (Wiedeń, 1875); „Giovanni Boccaccio, sein Leben und seine Werke" (1877); „Die italienische Litteratur am oesterreichischen Hof" (1879); „Rom, Wien, Neapel während des spanischen Erbfolgekriegs" (Lipsk, 1885).

Landeck, kąpiele w Szląsku pruskim, oddalone na 3 mile od miasta Glatzu, wyniesione nad poziom morza na 450 metr. i położone wśród pięknych górskich okolic. Sześć źródeł, wytryskających w tem miejscu, posiadają wodę bardzo ubogą w stałe części składowe, która całą skuteczność winna swej temperaturze 17—30°C. Liczba gości kąpielowych wyniosła w 1893 r. 6,016.

Landelle Karol, malarz francuski, * 1815 w Laval, kształcił się pod kierunkiem Delaroche'a, malował z początku obrazy religijne i historyczne, jak: „Święte niewiasty u grobu Chrystusa płaczące" (1850); „Objawienie N. M. Panny" i in. Po odbyciu podróży na Wschód, przerzucił się do przedstawiania postaci pojedyńczych, jak „Ormianka kaukaska", „Almeh z Kairu", „Dziewczyna z ludu". Nadto wykonał wiele alegorji i portretów.

Landeńskie starostwo niegrodowe, było położone w księstwie Inflanckiem. Wedle metryk koronnych, a mianowicie na zasadzie przywileju Zygmunta Augusta z 27 czerwca 1564, nadane zostało Mikołajowi Sieniawskiemu, podówczas wojewodzicowi ruskiemu i hetmanowi wojsk litewskich, i wtedy składało się z zamku Landen i z miast, wiosek i folwarków przyległych temu zamkowi. Traktatem welawskim w 1660 odpadło wraz z częścią Inflant do Szwecji.

Lander Ryszard, podróżnik angielski, * 1804 w Cornwall, † 1834 udał się 1825 z Clappertonem do środkowej Afryki, skąd sam tylko powrócił do Anglji 1828. Potem w 1830 wraz z bratem swoim *Janem* **L.** (* 1807, † 1839) zwiedził i zbadał nieznane dotąd brzegi dolnego Nigru, tudzież jego dopływ Czaddę. Obaj bracia, doznawszy wiele przygód, wrócili do ojczyzny 1831 i ogłosili „Journal of an expedition to explore the course and termination of the Niger" (3 t., Londyn, 1832; 2 ed., 1845). W r. 1832 przedsięwzięli nową wyprawę, która smutny miała koniec; albowiem podczas wycieczki nad rzekę Brass 1833 r. **L.** otrzymał od nieprzyjaznych mieszkańców tamtejszych niebezpieczną ranę, skutkiem której zmarł na wyspie Fernando-Po. Opis tej ostatniej jego podróży wydali Laird i Oldfield p. t. „Narrative of an ex-

pedition into the interior of Africa by the river Niger etc." (Londyn, 2 wyd., 3 t., 1856).

Landes, stepy ciągnące się wzdłuż odnogi Biskajskiej w południowo-zachodniej Francji, na przestrzeni między Pireneami a ujściem Garonny, do 220 klm. długości i od 100 do 150 klm. szerokości. Departament **L.**, w tejże części Francji położony, obejmuje 9,363 klm. kw., ma grunt nieurodzajny, w większej części przez stepy, w mniejszej przez bagna zajęty. Klimat tu niezdrowy, szczególnie w zachodniej części. Mieszkańcy, pochodzenia gaskońskiego, trudnią się rolnictwem, chowem bydła, rybołówstwem, zbieraniem żywicy i smoły. Departament ma 297,842 m. (1891) i dzieli na okręgi: Mont de Marsan, St. Sever i Dax. Główne miasto Mont de Marsan. Por. Dorgan „Histoire politique, religieuse et littéraire de L." (Auch, 1846); Jacquet i Raulin „Statistique géologique et agronomique du departament des L." (1874).

Landesmann Henryk, piszący pod pseudonimem *Hieronimus Lorm*, pisarz i poeta niemiecki, * 1821 w Nikolsburgu w Morawji, mieszkał w Dreźnie. Wydał między innemi romans „Gabrjel Selmar" (1863); „Novellen" (2 t., 1856; zbiór drugi, 2 t., 1864); „Gedichte" (2 wyd., 1875); „Philosophisch-kritische Streifzüge" (1878); „Geflügelte Stunden" (3 t., 1875—76); „Philosophie der Jahreszeiten" (1876); „Todte Schuld" romans (2 t., 1876); „Neue Gedichte" (1876); „Das Forsthaus"; „Hieronimus Napoleon"; „Die Alten und die Jungen" (1875); „Späte Vergeltung" (1879, t. 2); „Der ehrliche Name" (1880, t. 2); „Ausserhalb der Gesellschaft" (1885); „Ein Schatten aus vergangenen Tagen" (1882); „Ein Kind des Meeres" (1882); „Der fahrende Geselle" (1884); „Vor dem Attentat" (1884); „Die schöne Wienerin" (1886); „Das Leben kein Traum" (1887); „Der Abend zu Hause" (1881) i in. W pismach swoich jest **L.** przedstawicielem pesymizmu.

Landgraf, dosłownie *hrabia krajowy*, po łacinie *Comes provincialis*, tytuł godności książęcej wyłącznie w Niemczech używany, powstały w XII w. z dawnych *gaugrafów*, gdy ci przestawali być lennikami monarchów, naprzód w Alzacji, później w Turyngji. W nowszych czasach aż do 1866 r. tytuł **L.** nosili naczelnicy linji bocznych domu heskiego.

Landi Gasparo, włoski malarz historyczny, * 1756 w Piacenza, † 1830 na urzędzie prezydenta oddziału malarstwa akademji San-Luca w Rzymie. Wspólnie z Sabatellim, Podestim i innymi założył nowszą szkołę włoskiego malarstwa. Celował szczególnie jako znakomity portrecista. Z obrazów historycznych najcelniejsze: „Złożenie do grobu" i „Wniebowzięcie Marji".

Landié Edward Augustyn, pedagog, * 1788 we Francji, † 1853 w Warszawie, gdzie przez lat wiele był nauczycielem w szkołach rządowych i prywatnych. Wydał: „Histoire morale de l'éloquence" (1815); „Gramatyka francuska dla poczynających" (1840, 7 wyd., 1864); „Chrestomatie française" (2 t., 1840; 6 wyd., 1855); „Zbiór rozmów francusko-polskich" (1842).

Landliga, założony 1879 przez Davitte'a, pozostający następnie pod kierunkiem Parnella związek, mający na celu uzyskanie zupełnej autonomji Irlandji.

Landois Herman, zoolog, * 1835 w Münster, studjował tam teologję i nauki przyrodnicze, 1859 został księdzem, 1862 nauczycielem szkoły rolniczej w Botzlar, 1869 gimnazjum w Münster, 1873 profesorem zoologji w tamecznej akademji. Z powodu przyrodniczych swych poglądów wyrzekł się swej władzy duchownej. Przeprowadził liczne badania nad anatomją mikroskopową owadów, w 1874 założył ogród zoologiczny w Münster. Ogłosił: „Lehrbuch der Zoologie" (1870, 5 wyd., 1883); „Tierstimmen" (1875); „Lehrbuch der Botanik" (1872); „Westfalens Tierleben" (3 t., 1884—92) i in., oraz powieść komiczną w djalekcie münsterskim „Frans Essink" (3 cz., 7 wyd., 1892).

Landois Leonard, fizjolog, brat poprz., * 1837 w Münster, studjował medycynę w Greifswaldzie, 1863 został tam docentem, 1868 profesorem fizjologji. Przeprowadził ważne badania nad obiegiem krwi i jej transfuzją i w przedmiocie tym ogłosił: „Die Transfusion des Blutes" (1875—78); „Die Lehre vom Arterienpuls" (1872); „Die Urämie" (1889, 2 wyd., 1891); „Graphische Untersuchungen uber den Herzschlag" (1876), oraz napisał „Lehrbuch der Physiologie" (1880, 8 wyd., 1893).

Landolphia, rodzaj roślin z rodziny toinowatych, krzewy i ljany, wydające jagody napełnione słodką miazgą w Afryce płd. Wszystkie gatunki obfitują w sok mleczny, zawierający kauczuk, a owoce **L.** *camorensis* używają się jak cytryny.

Landolt Eljasz, leśnik, * 1821 w Kleinandelfingen w kantonie Zürich, kształcił się w Hohenheim i Tharant, był nadleśnym kantonu Zürich, a 1867—71 jej dyrektorem. Ogłosił: „Tafeln zur Ermittehung des Kubikinhalts liegender Baumstämme" (1868, 6 wyd., 1893); „Der Wald, seine Verjüngung und Pflege" (1866, 4 wyd., 18891) i inne.

Landolt Jan, chemik, * 1831 w Zürich, studjował chemję tamże, w Berlinie i Heidelbergu, był profesorem w Bonn, 1891 został profesorem w uniwersytecie berlińskim i dyrektorem drugiego laboratorjum. Ogłosił „Das optische Drehungsvermögen organischer Substanzen" (1879) i in., a wraz z Börnsteinem wydał: „Physikalisch-chemische Tabellen" (1883, 2 wyd., 1894).

Landon Karol Paweł, malarz, miedziorytnik i płodny pisarz franc., * 1760, kształcił się w Paryżu i Rzymie, † 1826 jako konserwator muzeum w Paryżu. Celniejsze jego prace pisarskie są: „Annales de musée et de l'école moderne des beaux-arts" (17 t., Paryż, 1801—10; 2 ed., 1824—1835); „Vies et oeuvres des peintres les plus célèbres" (25 t., Paryż, 1803—25); „Galerie historique des

hommes les plus célèbres" (12 t., Paryż, 1805—9); „Choix de tableaux et de statues des plus célèbres musées et cabinets étrangers" (12 t., Paryż, 1821). Z obrazów jego główniejsze są: „Dedal i Ikar" tudzież „Paweł i Wirginja".

Landon Letycja Elżbieta, poetka angielska, * 1802 w Chelsea, od śmierci ojca musiała piórem zarabiać na utrzymanie swej matki. Po pierwszej publikacji „The improvisatrice" (London, 1824) umieszczała liczne poezje w różnych czasopismach i almanachach, odznaczające się głębokiem uczuciem i melodyjnym wierszem. Jako powieściopisarka celowała wielką znajomością serca niewieściego. Ogłosiła: „Romance and reality" (n. wyd., 1871); „Francesca Carrara"; „Ethel Churchill"; „Traits and trials of early life" (n. wyd., 1844) i in. Była żoną Jerzego Maclean, gubernatora Cape-Coast-Castle i tam † 1838 od trucizny, którą czy wzięła umyślnie, czy przez pomyłkę, nie wiadomo. Jej „Life and literary remains" wydał Laman Blanchard (Londyn, 1840).

Landor Walter Savage, pisarz angielski, * 1775 w Ipsley-Court w Warwickshire, † 1864 we Florencji. Relegowany z uniwersytetu oksfordzkiego, osiadł w Walji i tam napisał pierwsze swe „Imaginary conversations". Odziedziczywszy później znaczny majątek, podczas hiszpańskiej wojny o wolność poprowadził własnym kosztem uzbrojony oddział wojska do Hiszpanji, za co otrzymał od junty centralnej w Kadyksie patent na generała brygady, ale odesłał go napowrót, gdy Ferdynand VII przywrócił w Hiszpanji rządy absolutne. Później żył po większej części we Włoszech, mianowicie w willi pod Fiesole, gdzie wykończył swe „Imaginary conversation of literary men and statesmen" (3 t., 1824—28; 2 serja 1829, n. wyd., 1883, t. 5), które należą do najciekawszych płodów nowszej literatury angielskiej; oprócz tego pisał poezje drobniejszych rozmiarów i dzieła sceniczne. Jego dzieła: „Works" wyszły w Londynie w 2 t., 1846, 1852 i 1876, t. 8).

Landor Henryk Savage, podróżnik angielski, wnuk poety Waltera Savage **L.**, * 1865 we Florencji, z zawodu malarz, odbywał liczne podróże, zwiedził Japonję i wyspy Kurylskie, gdzie badał Ajnów, Koreę, Chiny, a w 1897 przedsięwziął podróż do Tybetu. Do Lassy jednak nie dotarł i musiał wrócić, uległszy męczarniom i torturom zadawanym mu przez lamów. Wstrząsający opis tych niebezpiecznych awantur opisał w dziele „In the forbidden land, an account of a journey in Tibet" (2 t., 1898).

Landowski Paweł, lekarz, * 1843 w Łęczycy, studjował medycynę w akademji medyko-chirurgicznej w Warszawie 1860—3; od r. 1874 w Paryżu, osiadł jako lekarz. Ogłosił: „Sur l'action destructivee du suc de l'Euphorbia heteradoxa (alvalos) dans certains néoplasmes" i „Action purgative dans le traitement de la Cascare segrada (Rhamnus purskiana)".

Landrat (z niem. *Landrath*), w Prusiech naczelnik okręgu administracyjnego, będącego poddziałem okręgu regencyjnego.

Landsberg, margrabstwo niemieckie, założone w XII w. i tak nazwane od miasta Landsberg w Saksonji pruskiej. Należało ono od 1210, z wyjątkiem przeciągu czasu 1291—1347, w której je margrabiowie brandeburscy posiadali, do margrabiów Miśni, i dopiero w 1815 przeszło w posiadanie Prus.

Landsberg, 1) **L.** *nad Wartą (an der Warthe)*, m. w pruskiej regencji frankfurckiej, w Brandenburgji, nad rz. Wartą, ma 30,500 miesz. Pamiętne jest bitwą 4 lutego 1813, w której 1,500 Francuzów z korpusu Davousta stoczyło bitwę z armją Czernyszewa. Znajduje się tu pomnik Schleiermachera, który tu był kaznodzieją. **L.** prowadzi znaczny handel wełną i zbożem. 2) **L.** nad Lechem (**L.** *am Lech)*, miasto w bawarskiej regencji Bawarji Wyższej, nad rz. Lech, posiada liczne fabryki, piękny ratusz, oraz 5,700 m.

Landsberg, herb: W polu złotem, na czerwonym pasie—krata ukośna *(fretté)* ze srebrnych krokwi. Nad hełmem — głowa psia w obroży czerwonej w kratę ukośną na szyi. Labry czerwonozłote.

Landsberg.

Landseer Jan, znakomity rytownik angielski, * 1769 w Lincoln, † 1852 w Londynie; wydał także kilka dzieł treści archeologicznej i artystycznej.—Jego syn **L.** Edwin, * 1803 w Londynie, † 1873, jeden z najsławniejszych nowszych angielskich malarzy rodzajowych, odznaczał się szczególnie jako biegły malarz zwierząt. Wykształcenie artystyczne winien własnym studjom tylko i dawnym mistrzom; co się tycze malowania zwierząt, to wzorem był dla niego Weenix. Obrazy **L.**, których jest moc wielka, odznaczają się poetycznością, mechaniczną zręcznością w użyciu środków artystycznych, narodowym kierunkiem w ideach i humorze, a świadczą oraz o niepospolitym talencie obserwacyjnym. Do najcelniejszych prac jego należą: „Polowanie z sokołami" (1832); „Śniadanie w górach Szkockich" (1834); „Odjazd wolarza" (1835); „Chata owczarza" (1842); „Pokój i Wojna" (1844); „Rozmowa pod Waterloo" (1859); „Powódź w górach" (1860); „Klacz ujeżdżona" (1867) i t. d. Wybrany 1866 na prezesa akademji londyńskiej, nie przyjął tej godności. Wiele jego utworów jest rytowanych przez znakomitych artystów, niektóre także przez jego brata *Tomasza* **L.**, * 1800, † 1866, nieposlednieqo rytownika.—Inny brat jego **L.** Karol, * 1805, znany jest również jako malarz rodzajowy; † 1879.

Landsfeld, hrabina, ob. Montez Lola.

Landshut, miasto stołeczne bawarskiego ob-

wodu Niższej Bawarji, nad rz. Isar, ma 20,600 m., gimnazjum i inne zakłady naukowe, oraz kilka klasztorów. Z kościołów tutejszych odznacza się szczególnie kościół św. Marcina, z wieżą 133 metr. wysoką. Uniwersytet, przeniesiony tutaj r. 1800 z miasta Ingolstadt, w r. 1826 przeniesiony znowu został do Monachjum. W pobliżu leży zamek Trausnitz, w którym Ludwik Bawarski, cesarz, przez długi przeciąg czasu więził Fryderyka Pięknego austrjackiego.

Landskron, miasto powiatowe w Czechach, posiada zamek ks. Lichtensteina, ratusz z XVI w., gimnazjum wyższe i 6,000 miesz.

Landskrona, miasto portowe, dawniej twierdza w Szwecji, obwodzie (län) Malmö, nad Zundem, liczy 12,300 ludności.

Landsthing, pierwsza izba parlam. duńskiego.

Landszaft, ob. Krajobraz.

Landszaft, herb: W polu czerwonem, na srebrnej fali — złoty korab z masztem, żaglem oraz wieżą. Nad koroną ręka zbrojna z pałaszem. Nadany 1790 przez Stanisława Augusta.

Landszaft.

Landszturm, w Niemczech zaciężni ostatniego powołania. Według prawa z r. 1885, obowiązkowi temu ulegają wszyscy zdolni do noszenia broni od 17 do 45 roku życia; powoływani są tylko w razie, gdy napad nieprzyjaciela zagraża państwu. W Austrji według prawa z r. 1886 obowiązek służby w L. sięga od 19 do 42, a dla oficerów do 60 roku życia.

Landtag (niem.), sejm krajowy, prowincjonalny w przeciwstawieniu do Reichstag, sejm rzeszy, całego państwa Niemieckiego.

Landwehr, ob. Landwera.

Landwera (niem. *Landwehr*), w Prusiech ta część siły zbrojnej, która podczas pokoju zajmuje się swemi cywilnemi zatrudnieniami, a tylko w wojnie, lub chwili grożącego niebezpieczeństwa, bierze się do oręża wewnątrz kraju rodzinnego. Pruski system landwerowy, saprojektowany 1806 przez majora Knetebeck'a, a wprowadzony 16 marca 1813 r. podług planu Scharnhorsta, okazał się najlepiej wykształconym. Po zawarciu pierwszego pokoju paryskiego, L. podzieloną została na dwie części, czyli dwa wezwania, z których pierwsza, idzie od 26—32 lat wieku, używaną była w wojnie jako armja nieruchoma, a w pokoju prawie cała urlopowana i corocznie tylko na kilka tygodni do ćwiczeń wojskowych zwoływana. Druga zaś, składająca się z ludzi do 39 roku życia, używaną była podczas wojny na załogi i jako służba garnizonowa, a w koniecznej potrzebie i do wzmocnienia armji. Ludzie starsi, do 60 r. życia, należeli do *landszturmu* (ob.). Po drugim pokoju paryskim wydane zostało 21 kwietnia 1815 *pruskie rozporządzenie o landwerze*, mocą którego cały kraj został podzielony na 104 bataljony landwerowe i na tyleż szwadronów kawalerji (ułanów); dwa pułki landwery tworzą jedną brygadę, która zostawała pod komendą dywizji obok brygady piechoty i kawalerji. W r. 1858 L. została jeszcze ściślej połączona z wojskiem linjowem; brygady L. zostały zniesione, a każda brygada piechoty otrzymała jeden pułk linjowy i jeden landwery, pułki zaś kawalerji L., na 4 szwadrony zredukowane, zostały przyłączone do brygad kawalerji. Od 1888 r. służba w L. pierwszego wezwania trwa 5 lat (w konnicy 3 lata), w ogólności od 27 do 32 roku życia, L. drugiego wezwania do 39 roku życia. O organizacji L. w różnych krajach, ob. nazwy oddzielnych krajów.

Landy, ob. Landes.

Lane Edward Wiliam, orjentalista angielski, * 1801 w Hereford, kształcił się w Londynie, następnie przebywał w Egipcie, gdzie po kilkoletnich studjach ogłosił: „An account of the manners and customs of the modern Egyptians" (5 wyd. 1871, t. 2, przekład niem., Lipsk, 1856); potem wydał wyborny nowy przekład „Tysiąca i jednej nocy" (1877, t. 3) i „Arabian tales and anecdotes" (w Knights „Weekly Volume," 1846). Od 1842 do 1849 przebywał w Egipcie, gdzie zbierał materjały do swego fundamentalnego dzieła: „Arabic-English lexicon," z których wyszło 5 t., (1863—75). † 1876. Dwa następne tomy (6 i 8) wydał krewny jego, Stanley Lane Poole (1877—87).

Lane'a butelka, ob. Butelka lejdejska.

Lane-Poole, orjentalista angielski, * 1854 r. w Londynie. Napisał: „Essais de numismatique orientale" (1872—77); „Maurowie w Hiszpanji" (1886); „Turcja" (1888); „Korsarze marokańscy" (1890) i in.

Lanessan Jan Marja Antoni, uczony i polityk francuski, * 1843, studjował medycynę, 1862—70, jako lekarz marynarki służył w Kochinchinie i Afryce zachodniej, jako lekarz gwardji narodowej odbył wojnę 1870—71, w 1875 został profesorem historji naturalnej na fakultecie medycznym w Paryżu. Od 1881 r. zasiadał w izbie deputowanych, gdzie należał do stronnictwa radykalnego i zajmował się głównie kwestją robotniczą, oraz rozwojem handlu i przemysłu. W kwietniu 1891 mianowany generalnym gubernatorem Indji francuskich. Napisał: „Le transformisme" (1883); „Manuel d'histoire naturelle médicale" (2-gie wyd., 1885; t. 2); „Traité de zoologie" (1882); „La botanique" (1882); „La lutte pour l'existance et l'association pour la lutte" (1881); „Flore de Paris" (1844); „L'expantion coloniale de la France" (1886); „La Tunisie" (1887); „L'Indo-Chine française" (1888).

Lanfranc, słynny scholastyk, * 1005 w Pawji, † 1089, jako arcybiskup w Canterbury; wprowadził djalektykę do teologji. Odznaczył się jako biegły djalektyk w sporze z Berengarem z Tours o transubstancjację; wogóle jednak niewielkie położył zasługi dla filozofji. Napisał: „Wykład

listów św. Pawła," „Kazania," „Listy," „Rozprawy o Najświętszym Sakramencie" przeciwko Berengarowi i w. in., które zebrał i wydał d'Achery (Paryż, 1648).

Lanfranco Jan, * 1581 w Parmie, † 1647 r. w Rzymie, malarz szkoły bonońskiej, uczeń Caracci'ego w Rzymie. Wymalował znaczną liczbę kościołów w Neapolu i Rzymie i wysoko był ceniony przez współczesnych.

Lanfrey Piotr, dyplomata i literat francuski, * 1828 w Chambéry, † 1877 r. Początkowo kształcił się u Jezuitów w mieście rodzinnem, a następnie w Paryżu, gdzie też ukończył studja prawne. Następnie poświęcił się wyłącznie badaniom filozoficznym i historycznym. Wielki rozgłos zjednał sobie dziełem „L'église et les philosophes du XVIII siècle" (Paryż, 1857, 3 wyd., 1879), napisanem z wielką śmiałością i niezależnością zdania. Po wybuchu wojny francusko-niemieckiej służył jako ochotnik w gwardji ruchomej. Wybrany 1871 do zgromadzenia narodowego, zasiadał po lewicy. Od października 1872 do grudnia 1873 był posłem w Szwajcarji. Z innych prac **L.** (pisanych w takimże duchu jak poprzednia) wymieniamy: „Essais sur la révolution française" (Paryż, 1858); „Histoire politique des papes" (Paryż, 1860; polski przekład Warszawa, 1873); „Le rétablissement de la Pologne" (1863); „Etudes et portraits politiques" (Paryż, 1863); „Histoire de Napoléon I" (3 t., Paryż, 1867—75), główne dzieło **L.**, napisane z wielką gruntownością, ale w duchu nieprzyjaznym legendzie imperjalistowskiej. Jego „Oeuvres complètes" wyszły 1879 t. 12, a „Correspondance" 1885, t. 2.

Lang Karol Henryk von, historyk niemiecki * 1764 w Balgheim w Szwabji, do r. 1817 dyrektor powiatowy w Ansbach, później żył prywatnie w majętności swej pod temże miastem, gdzie † roku 1835. Z pism jego, oprócz: „Hammelburger Reisen" (Norymberga, 1818—33, nowe wyd., 1882) i „Memoires" (2 t., Brunświk, 1842), zasługują jeszcze na wzmiankę: „Neuere Geschichte des Fürstenthum Baireuth" (3 t., Getynga 1798—1811); „Bair. Jahrbücher" (Augsb., 1824) i „Regesta Bavarica" (4 t., Monachjum, 1822—28); „Geschichte der Jesuiten in Bayerne" (1819).

Lang Henryk, znakomity teolog protestancki, * 1826 w Frommern w Wirtenberskiem, 1876, od 1844—48 r. studjował teologję w Tübingen, pod Bauerem i Zellerem; od 1848 r. pastor w Wartau (w kantonie St.-Gallen), 1863 r. został pastorem w Meilen, a 1871 przy kościele św. Piotra w Zürich. **L.** należy do liberalnych teologów, odrzucających wszelkie pośrednictwo; stanowisko jego religijne, wedle własnego określenia, jest chrześcijanizm bez cudów. Przekonanie to, które zjednało mu licznych nieprzyjaciół nie tylko w obozie ortodoksyjnym, wypowiedział w szeregu pism budujących i nauczających, z których ważniejsze: „Predigten" (St.-Gallen, 1852); „Stunden der Andacht" (2 t., Winterth., 1862—65); „Versuch ein[er] christ. Dogmatik" (Berlin, 1852, 2 wyd., 186[8]); „Ein Gang durch die christl. Welt" (Berlin, 185[9]; 2 wyd., 1870); „Religiöse Charaktere" (Wintert[h.], 1862, 2 wyd., 1872); „Martin Luter" (Berlin, 187[0]); „Das Leben Jesu und die Kirche der Zukunf[t]" (1872); „Religiösen Reden" (Zürich, 1872) i i[n.] Od 1859—71 redagował czasopismo *Zeitstimm[en] aus der reform. Kirche der Schweiz* od roku 18[72] zaś „Reform. Zeitstimmen aus der schweiz. Ki[r]che." Większość pism **L.** ma za zadanie spo[pu]laryzować rezultaty najnowszych badań filozofic[z]nych i historycznych, w niektórych jednak, a zw[ła]szcza w życiorysie Lutra, jest on samodzieln[ym] badaczem.

Lang Henryk, malarz, * 1838 w Regensbur[gu] † 1891 roku w Monachjum, kształcił się w M[o]nachjum i Sztutgardzie, następnie studjow[ał] konie na Węgrzech i podczas kampanji n[ie]miecko-francuskiej przebywał w głównej kwater[ze] armji bawarskiej. Wykonał wiele portretów k[o]dla ks. Taxis, oraz: Konie węgierskie (w gale[rji] w Sztutgardzie), „Wyścigi paryskie," „Bitwa p[od] Sedanem," „Atak strzelców afrykańskich p[od] Floing," „Atak brygady Bredawa pod Vionvill[e]" „Epizod z bitwy pod Wörth" i t. d. Specjalnoś[cią] jego jest przedstawianie koni w ruchu.

Lang Wiktor, fizyk, * 1838 w Wiener Ne[u]stadt, kształcił się w Wiedniu, Heidelbergu i P[a]ryżu, 1862 r. został asystentem w British-Museu[m] 1864 profesorem w Graz, 1866 w Wiedniu, 18[..] członkiem międzynarodowego komitetu miar i w[ag]. Ogłosił: „Lehrbuch der Kristallographie" (186[6]) „Einleitung in die theoretische Physik" (1863—[..] 2 wyd., 1891) i in.

Lang Andrzej, znakomity folklorysta angi[el]ski, * 1844 r., kształcił się w Oksfordzie, miesz[ka] w Londynie, gdzie wydaje „Longman's Magazin[e]" i pełni obowiązki prezesa *Folk Lore Society*. Na[d]to jest profesorem szkockiego uniwersytetu S[t.] Andrews. Z licznych jego pisanych wierszem i prozą prac wymieniamy: „Ballads ofold Franc[e]" (1872); epopeja „Helen of Troy" (1883); „Custo[m] and myths" (2 wyd., 1885); „Letters to dead a[u]thors" (1886); „In the wrong paradise" (188[6]) „Myth, ritual and religion" (1887, t. 2); „Pri[nce] Prigio" (1889); „Letters on literature," „Making Religion."

Langara, ob. Langora.

Langbein August Fryderyk Ernest, poeta i r[o]mansopisarz niemiecki, * 1757 w Radebergu p[od] Dreznem, został 1785 r. kancelistą przy archiw[um] tajnem w Dreźnie, a w r. 1800 udał się do Berli[na] gdzie 1820 otrzymał urząd cenzora; † 1835 tam[że]. Jako poeta pisywał najwięcej powiastki komiczn[e] zbliżone formą do ballad. Romanse jego równ[ie] dla wesołego humoru podobały się powszechn[ie]. Zbiorowe wydanie wszystkich pism jego: „Sämm[t]liche Schriften" wyszło w Sztutgardzie (31

1835—37), a poezji „Sämmtliche Gedichte“ tamże (4 t., 1854).

Langbeinit, minerał występujący wraz z sylvinem i solą kamienną w Neustassfurt, Solday-hall pod Bernburgiem, Tiederhall pod Brunświgiem, tak nazwany od przemysłowca Langbeina, który przyczynił się do rozwoju przemysłu potażowego w Niemczech. **L.** jest bezbarwny, blasku tłustego, występuje w skupieniach ziarnistych, rzadziej w kryształach szeregu foremnego. Jest to siarczan podwójny potażu i magnezji, w wodzie zwolna rozpuszczalny.

Lange Joachim, teolog niemiecki, * 1670 r. w Gardelegen w Starej Marchii, od 1709 profesorem teologji w Halli, gdzie † 1744 r. Wsławił się nie tyle pracami filozoficznemi i teologicznemi, w których, a zwłaszcza w pismach polemicznych przeciwko filozofji Wolfa, okazał zupełny prawie brak bystrości i zdolności zastanawiania się, ile raczej jako autor *Gramatyki łacińskiej* (1 wyd., Halla, 1707) i *Gramatyki greckiej* (1 wyd., Halla, 1701), które bardzo licznych doczekały się wydań a były tłómaczone na wiele języków.

Lange Samuel, poeta niemiecki, * 1711 w Halli, † 1781, jako pastor w Lanblingen. Wraz zprzyjacielem swoim Pyra założył towarzystwo prywatne przeciwko szkole Gottscheda i starał się szczególnie o wprowadzenie na miejsce rymów dawniej miary wierszowej. Poezje jego i Pyry wyszły p. t.: „Thyrsi's und Damon's freundschaftliche Lieder“ (Zürich, 1845). Najbardziej znaną jego pracą jest miarowy przekład „Od Horacego“ (Halla, 1752), które Lessing na powszechne wystawił pośmiewisko. Jego „Sammlung gelehrter und freundschaftlicher Briefe“ (2 t., Halla, 1769—70) stanowi dobrą charakterystykę ówczesnej epoki.

Lange Antoni, znakomity malarz krajobrazów, * 1779 r. Przybywszy z Wiednia do Lwowa 1810, zamieszkał tu aż do śmierci, zaszłej r. 1844. Celował szczególnie w malowaniu widoków gór i lasów. Znane są jego „Ryciny widoków galicyjskich,“ wydane 1824 r. we Lwowie przez J. Pillera.

Lange Jan Piotr, znakomity teolog niemiecki. * 1802 pod Elberfeld, † 1884 r., po odbyciu studjów teologicznych na uniwersytecie w Bonn, od 1826 kaznodzieja w prowincji Nadreńskiej, 1841—54 profesor historji kościelnej i dogmatyki w Zürich, od 1854 r. profesor teologji systematycznej w Bonn, gdzie r. 1860 mianowany został radcą konsystorza. Najważniejsze jego prace są: „Das Leben Jesu, nach den Evangelien dargestellt“ (3 t., Heidelberg, 1844—47); „Christ. Dogmatik“ (3 t., t. 1849—52) i „Die Geschichte der Kirche“ (część 1, „Das apostolische Zeitalter,“ 2. t., Brunświk, 1853—54). Redagował nadto „Theologisch-homiletische Bibelwerk,“ do którego opracował wiele oddziałów, jak Ewangelje: Mateusza, Marka, Jana, dalej Genesis i t. d. Z innych jego prac teologicznych, oprócz kazań, odznaczają się: „Ueber den geschichtlichen Charakter der kanonischen Evangelien“ (Duisburg, 1836) i „Die Kirchliche Hymnologie“ (Zürich, 1843). Pisał także poezje duchowne, w rodzaju dydaktycznym i lirycznym, odznaczające się głębokością myśli i żywą fantazją. Tu należą: „Biblische Dichtungen“ (2. t., Elberfeld, 1832—34); „Gedichte und Sprüche“ (Duisburg, 1835); „Die Welt des Herrn“ (t. 1835) i w. in. Część drobnych pism wydał p. t.: „Vermischte Schriften“ (4 t., Mörs 1840—41; dalszy ciąg, t. 1—3, Bielefeld, 1860—64).

Lange Ludwik, zasłużony budowniczy, * 1808 w Darmsztadzie, † 1868 w Monachjum; wykształcił się pod kierunkiem Lercha, a dalsze nauki pobierał w Monachjum. W latach 1834—37 był w Grecji nauczycielem rysunków w gimnazjum, skąd wróciwszy znowu do Monachjum, został 1847 profesorem szkoły budowniczej przy tamecznej akademji sztuk pięknych. Wypracował mnóstwo wszelkiego rodzaju planów budowniczych i część ich wydał p. t.: „Werke der höhern Baukunst“ (Cz. 1 — 3 Darmstad, 1846 — 1855). Z planów tych zostały wykonane: Willa pod Berchtesgaden dla króla Maksymiljana i Nowe Muzeum w Lipsku 1856—57.

Lange Filip, znany pod pseudonimem *Filipa Galena*, powieściopisarz niemiecki, * 1813 w Poczdamie, stydjował medycynę i był chirurgiem w wojsku pruskiem, 1857 r. jako lekarz sztabowy osiadł w Poczdamie, podał się do emerytury 1878. Napisał: „Der Inselkönig“ (Lipsk, 1852); „Der Irre von St. James“ (7 wyd., 1883 t.); Fritz Stilling“ (1854, t. 4); „Walther Land“ (1855, t. 3); „Andreas Burns und seine Familie“ (856, t. 4); „Die Insulaner. Rugianisches Charakterbild“ 1861, t. 4); „Der Leuchturm auf Kap Wrath“ (1862, t. 3). „Nach zwanzig Jahren“ 1864); „Die Tochter des Diplomaten“ (1865, t. 4); „Der Löwe non Luzern“ (1869, t. 5); „Die Rastelbinder“ (1874, t. 3); „Der Einsiedler von Abendberg“ (1876, t. 3); „Die Moselnixe“ (1877, t. 3); „Frei vom Joch“ (1878, t. 3) i in. Jego „Gesammelten Schriften“ wyszły w 36 t.“ (Lipsk, 1857—66).

Lange Fryderyk, budowniczy i pisarz w zakresie historji sztuki, * 1817 w Kassel, † 1870 r., w 1851 został profesorem historji sztuki i budownictwa w Marburgu. **L.** dał się poznać z wielu robót restauracyjnych; ważniejsze jego prace są: restauracja klasztoru w Haina, kościoła św. Michała w Fuldzie i kościoła św. Elżbiety w Marburgu. Wystawił on także nową klinikę w Marburgu w dawnym stylu. Z prac jego literackich zasługują na szczególną uwagę: „Die Baudenkmale und Alterthümer Fulda's“ (Fulda, 1847), oraz 2 część do Hoffstadta „Gothisches A-B-C Buch“ (Frankfurt, 1848).

Lange Karol Juljusz Henryk, kartograf, * roku 1821 w Szczecinie, † 1893, kształcił się pod kierunkiem Berghausa i Rittera. Naprzód pracował w Edymburgu nad Johnstona *Physical-Atlas*, póżniej przebywał w Berlinie i w latach 1855—59

zarządzał zakładem geograficzno-artystycznym Brockhausa w Lipsku. Od r. 1861 okazał się szczególniej czynnym w założeniu instytutu zwanego Karl-Ritter-Stiftung, tudzież towarzystwa przyjaciół geografji. Z prac jego ważniejsze: „Schulatlas“ (44 karty, 1852); „Atlas von Nordamerika“ (18 kart, 1853); „Land und Seekarte des Mittelländischen Meeres“ (10 kart, 1857); „Reiseatlas von Deutschland“ (58 kart, 1855—59); „Bibelatlas“ (10 kart, 1860); „Atlas von Sachsen“ (12 kart, 1860—62); „Handatlas“ (30 kart, 1867).

Lange Ludwik, filolog i badacz starożytności, * 1825 w Hanowerze, kształcił się w Getyndze, od 1853 profesor filologji klasycznej w Pradze, od 1859 w Giessen, 1871 w Lipsku, gdzie † 1885 r. Głównem jego dziełem jest „Handbuch der römischen Altertümer“ (Berlin, 1856—71, t. 3, niedokończone, 3 wyd., 1876 i nast.). Napisał nadto: „Die Epheten und der Areopag vor Salon“ (1874) i in. Mniejsze pisma jego wyszły p. t.: „Kleine Schriften aus dem Gebiet der klassischen Altertumswissenschaft“ (Getynga, 1866).

Lange Fryderyk Albert, współczesny filozof niemiecki, * 1828, † 1875, jako profesor w Marburgu, zbliżony w swoim poglądzie do zasad Kanta. Różni się tem głównie, iż nie uznaje możliwości ujęcia zasadniczych pojęć naszego umysłu drogą dedukcji; odkryć je można tylko z pomocą indukcji i psychologicznych spostrzeżeń. Najważniejszą jego pracą jest „Geschichte des Materialismus“ (Iserlohen 1866, 3 wyd., 1877). W piśmie swem o kwestji robotniczej „Ueber die Arbeiterfrage“ (Winterthur 1865 i 1879), wskazuje drogę, na której z pomocą moralnych wpływów można ograniczyć jednostronność zasad na egoizmie opartych. „Logische Studien“ (1877); „Neue Beiträge zur Geschichte des Materialismus“ (1867); „Die Grundlegung der mathematischen Psychologie“ (1865); „Die Leibesübungen“ (1863); „Historja filozofji i jej znaczenie w teraźniejszości,“ przełożył na język polski Aleksander Świętochowski (Warszawa, 1881).

Lange Tomasz, pisarz duński, * 1829, † 1887, poświęcił się stanowi duchownemu i jako pisarz dał się poznać szkicami z natury, które ogłosił: p. t.: „Eventyrets Land“ (Kraj baśni, 1868), następnie napisał romans: „Aaen og Havet“ (Pola i morza, 1870), oraz „Romantiskie Skildringer“ (1872); „Delyse Nätter“ („Jasne noce,“ 1875); „Et symposien“ (1877); „Skitser og Eventyr,“ „Fortällinger“ („Opowiadania,“ 1885) i in.

Lange Maksymiljan, pisarz niemiecki, * 1832 w Marburgu, przebywa w Lipsku, jeden z najlepszych szachistów niemieckich, wydał: „Lehrbuch der Schachspiels“ (2 wyd., 1865); „Handbuch der Schachaufgaben“ (1862); „Feinheiten des Schachspiels“ (1865); „Paul Morphy, Skizze aus der Schachwelt“ (2 wyd., 1880); „Der Meister in Schachspiel“ (1881) in.

Lange Juljusz Henryk, duński historyk sztuki, * 1838, kształcił się w Kopenhadze, zwiedził Włochy, od 1870 był docentem w Akademji, od 187[illegible] w uniwersytecie kopenhaskim 1874—1882 sekretarzem akademji, od 1877 jest członkiem Towarzystwa nauk. Napisał: „Om en Räkke antike Figurer og Hoveder“ (1869); „Det ioniske Kapitäls Oprindelse og Forhistorie“ (1870); „Michelangelo og Marmoret“ (1871); „Nutidskunst,“ zbiór szkiców o sztuce nowoczesnej (1874); „Om Kunstvaerdi“ („O dziełach sztuki,“ 1876) i „Vor Kunst og Udlandets“ („Nasza sztuka i zagraniczna“ 1879), następnie: „Guder og Mennesker hos Homer“ („Bogowie i ludzie homerowscy,“ 1881); „Billedkunst Skildringer og Studier fra Hjemmet og Udlandet“ (1884); „Kunst og Politik“ (1885) i „Sergel og Thorvaldsen“ (1886).

Lange Kazimierz, ekonomista, * 1839 w Krakowie, † 1897 r., był naczelnikiem wydziału statystycznego w Towarzystwie ubezpieczeń w Krakowie; ogłosił kilka rozpraw treści ekonomicznej między innemi „Obraz cen zbożowych w Warszawie z lat 1805—61.“

Lange Antoni, literat i poeta polski, * 1863 r. kształcił się w Warszawie, potem bawił czas dłuższy w Paryżu, pisał wiele krytyk i studjów literackich w *Życiu*, *Głosie*, *Tygodn. ilustr.*, *Przeglądzie*, *Tygodniku Ateneum*, i in. Oddzielnie wydał „Pogrzeb Shelley'a,“ Poezje, I (1890); Poezje, II (1898). Studja z literatury francuskiej 1897. Studja i Wrażenia 1900. Tłómaczył Estetykę Verona, Mitologję Langa, „Ramayanę,“ „Kwiaty grzechu“ Baudelaire'a i t. d.

Langebek Jakób, historyk duński, * 171[illegible] w Skjoldborg w Jutlandji, † 1775 w Kopenhadze od 1748 duński archiwarjusz tajny, z prac jego najcelniejsze: „Scriptores rerum Danicarum“ (t. 1—3, Kopehaga, 1772—74; dalszy ciąg przez Suhma, t. 4—7, 1776—92).

Langeland, wyspa duńska, leżąca na Wielkim Bełcie pomiędzy Fjonją i Laalandem, należąca do okręgu (Amt) Svendborg, liczy na 275 klm. kw. 19,200 miesz. i posiada jedyne miasto Rudkjöbing.

Langen, *Lange* v. *Przyjaciel* odm., herb: W polu srebrnem—serce czerwone, przeszyte strzałą z opierzeniem czerwonem, a żeleźcem złotem. U szczytu dwa skrzydła: srebrne i czerwone. Labry czerwono-srebrne.

Langen.

Langen Józef, teolog katolicki, * 1837 w Kolonji, odbył studja w Bonn, gdzie został 1859 roku wikarjuszem, a 1860 repetentem konwiktu teologicznego; 1861 r. habilitował się na wydziale teologicznym w Bonn, gdzie 1864 r. otrzymał katedrę egzegezy. Podczas soboru watykańskiego stanął jawnie po stronie partji przeciwnej tendencjom je-

mickim i po ogłoszeniu dogmatu nieomylności uczestniczył w zgromadzeniu teologów, zwołanem przez Döllingera w Norymberdze (sierpień 1870). W skutek tego przez arcybiskupa kolońskiego zawieszony jako profesor, został następnie 1871 suspendowany, a 1872 ekskomunikowany, w 1878 połączył się ze starokatolikami. Napisał: „Die deuterokanonischen Stücke des Buches Esther" (Freiburg, 1862); „Die letzten Lebenstage Jesu" (t. 1864); „Das Judenthum in Palästina zur Zeit Christi" (t., 1866); „De apocalypsi Baruchs" (t., 1867); „Grundriss der Einleitung in das N. Testament" (t., 1868, 2 wyd., 1873); „Das vaticanische Dogma vom dem Universalepiscopat und der Unfehlbarkeit der Päpste in seinen Verhältniss zum N. Testament und der patristichen Exegeze" (Bonn, 1871—76, cz. 4); „Zur Lehre der Scholastiker" (t., 1872); „Geschichte der römischen Kirche bis zum Pontifikat Leos I" (1881) i „... bis Nikolaus I" (1885).

Langenbeck Konrad Jan Marcin, anatom i chirurg, * 1776 r. w Horneburgu, w Hanowerskiem, † 1851, studjował medycynę w Jena i Wiedniu, 1804 został profesorem w Göttingen, 1807 założył tamże klinikę chirurgiczną i oftalmiczną. Słynął zarówno jako biegły chirurg i wyborny profesor. Wydał: „Nosologie und Therapie der chirurgischen Krankheiten" (5 t., 1820—50); „Icones anatomicae" (8 t., 1826—39); „Handbuch der Anatomie" (4 t., 1831—47) i in.

Langenbeck Maksymiljan Adolf, syn poprzed., również chirurg i oftalmolog, * 1818 w Göttingen, † 1877, kształcił się w Göttingen, Paryżu i Berlinie, był od 1846 profesor tamże, 1858 osiadł jako lekarz praktyczny w Hanowerze. Wydał: „Klinische Beiträge" (2 t, 1840—45); „Impfung der Arzneikörper" (1856); „Insolation des menschlichen Auges" (1859).

Langenbeck Bernard Rudolf Konrad, lekarz, brat stryjeczny poprzed., * 1810 w Padingbüttel, † 1887 r., kształcił się w Göttingen, w Anglji i Francji, 1842 roku został profesorem chirurgji w Kiel, 1847 roku profesorem i dyrektorem kliniki chirurgicznej w Berlinie. Brał udział w wojnie francusko-niemieckiej 1870 roku jako lekarz naczelny, w 1872 r. założył niemieckie towarzystwo chirurgiczne. Był znakomitym chirurgiem i profesorem, zmodyfikował wiele operacji, wprowadził znaczną liczbę nowych i usunął w wielu razach potrzebę amputacji. Od 1874 r. wraz z Billrothem i Gurltem wydawał: „Archiv für klinische Chirurgie" i ogłosił: „Chirurgische Beobachtungen aus dem Kriege" (1874); „Vorlesungen über Akiurgie" (1888). Por. Bergmann „Zur Erinnerung an B. v. Langenbeck" (Berlin, 1888).

Langenberg, miasto w pruskiej regencji Düsseldorfskiej, okręgu Mettmann, liczne fabryki wyrobów jedwabnych i 9,200 miesz.

Langenbielau, z kilku osad złożona gmina wiejska w regencji Wrocławskiej, powiecie Reichenbach; ma znaczne fabryki cukru, oraz wyrobów wełnianych i bawełnianych, liczy 17,200 m.

Langenbrücken, miasteczko w Badeńskiem, okręgu Karlsruhe, ma 1,500 miesz. i licznie zwiedzane źródło mineralne, którego woda w całych Niemczech jest najobfitszą w siarkę.

Langendijk Piotr, poeta holenderski, * 1683 w Harlemie, † 1756 r. Najwięcej wziętości miały jego komedje (np. „Don Quichote op de bruiloft van Camacho," „Krelis Louwen of Aleksander de Groote op het Poëtenmaal," „De Wiskunstenaars of't gevluchte Juffertje etc."). Jego poezje opisowe są bez wartości i dlatego też nie zostały pomieszczone w ogólnym zbiorze jego pism (4 t., Harlem, 1757—1758).

Langénieux Benedykt Marja, * 1824 w Villefranche (Rhone), w r. 1873 został biskupem w Tarbes, 1874 arcybiskupem w Reims, 1886 kardynałem. **L.** należy do wielbicieli Joanny d'Arc. Napisał: „La cause de Jeanne d'Arc" (1885).

Langenn Fryderyk Albert von, prawnik i historyk niemiecki, * 1798 w Merseburgu, † 1868 w Dreznie. Po ukończeniu uniwersytetu w Lipsku, sprawował w Saksonji różne urzędy, był także guwernerem dzisiejszego króla Alberta, a od r. 1849 prezesem najwyższego sądu apelacyjnego w Dreźnie. Oprócz dzieł prawnych wydał znaczną liczbę pism historycznych, dotyczących dziejów Saksonji, jak np.: „Leben Herzog Albrecht's des Beherzten" (Lipsk, 1838); „Moritz, Herzog und Kurfürst von Sachsen" (2 t., Lipsk, 1841); „Züge aus dem Familienleben der Herzogin Sidonie und ihrer Fürstlichen Vervandten" (Drezno, 1852); „Christoph von Carlowitz" (Lipsk, 1854).

Langensalza, miasto powiatowe w pruskiej regencji Erfurckiej, nad Salzą; ma 11,500 miesz. Tu zaszła w 1866 r. między Prusakami a Hanowerczykami bitwa, zakończona kapitulacją ostatnich. W pobliżu znajduje się siarczane źródło mineralne.

Langenschwalbach, miasto powiat. w pruskiej regencji Wiesbaden, nad rzeką Münzenbach, ma 2,700 miesz., kilka źródeł mineralnych i wybornie urządzone łazienki.

Langeoog, jedna z wysp wschodnio-fryzyjskich w regencji pruskiej Aurich, okręgu Wittmund, ma 11 klm. długości i 2 klm. szerokości, liczy 200 miesz. i posiada kąpiele morskie.

Langer, Jan Piotr von, malarz historyczny, * 1756 w Kalkum, dyrektor akademji sztuk pięknych w Monachjum, † 1824; głównym jego utworem jest „Chrystus błogosławiący dzieci" (w kościele Karmelitów w Monachjum).—Jego syn *Robert* von **L.**, * 1783 w Düsseldorfie, naprzód profesor akademji w Monachjum, od 1841 dyrektor tamecznej galerji centralnej, urządził Pinakotekę i odznaczył się jako płodny malarz obrazów z historji świętej i starożytnej; † 1846 w swej posiadłości wiejskiej w Haidhausen.

Langer Józef Jarosław, wybitny pisarz czeski, * 1806 w Bohdanczy, † 1846 tamże; po ukończeniu gimnazjum w Kralow. Hradcu, studjował filozofję w Pradze, następnie poświęcił się literaturze i przy pierwszem wystąpieniu wzbudził niezwykłym talentem poetycznym wielkie nadzieje. 1830 redagował z Frantą i Tomiczkiem czasopismo *Czechoslav*; t. r. wydał „Selanki", dobrze w swym czasie przyjęte, dziś prawie zapomniane. Pisał nadto artykuły do *Muzejnika*, w których, zwłaszcza w „Rukopisie Bohdaneckém" i w „Koprzivach," okazał wiele dowcipu i zdolności satyrycznej. Z powodu swych poglądów, między innemi na wypadki na najbliższym wschodzie jego ojczyzny zachodzące, musiał zamieszkać w miejscu urodzenia i, zostawszy poborcą miejskim, zarzucił prawie zupełnie literaturę. Wydanie zbiorowe dzieł **L.** „Spisy" wyszło w Pradze (2 t., 1863). Por. „Slovnik Naučny" Otta, t. XV, str. 627—29.

Langer Antoni, poeta ludowy wiedeński, * 1824 roku w Wiedniu, studjował tamże, poczem poświęcił się wyłącznie literaturze. Od 1850 redagował czasopismo *Briefe des Hansjörgl*. † 1879 w Wiedniu. Nadto napisał wiele sztuk ludowych, granych z powodzeniem na scenach przedmieściowych, wydanych po części w zbiorze „Wiener Volksbühne" (4 t., 1859—64) jak „Eine deutsche Fabrik"; „Ein Wiener Freiwilliger"; „Strauss und Lanner"; „Ein Judas von Anno neun"; „Der Aktiengreisler"; „Vom Juristentag"; „Salon Pitzelberger"; „Ein Wort an den Minister" i in., oraz ogłosił kilka romansów, z których celniejsze: „Der letzte Fiaker" (3 t., 1855); „Die Rose vom Jesuiterhof" (1860—1861); „Dämon Brandwein" (1863); „Ein Polizeiagent von Anno 48" (3 wyd., 1868).

Langeron Aleksander, hrabia, generał ruski, * 1763 we Francji, † 1831 r. w Petersburgu, w młodym wieku wstąpił do wojska i brał udział w wojnie amerykańskiej, gdzie odznaczył się w bitwie pod Rochambeau. Po powrocie do Francji awansowany na pułkownika, przeszedł 1789 do służby rosyjskiej, walczył w wojnie ze Szwecją i Turcją, odznaczył się pod Izmailą, jako generał-lejtenant występował przeciw wojskom francuskim pod Austerlitz, 1807 czynny był w wojnie tureckiej, zwłaszcza pod Silistrją, 1812 ścigał wojsko francuskie podczas nieszczęśliwego odwrotu, 1813 dowodząc korpusem rosyjskim, należącym do armji śląskiej, zmusił francuską dywizję Puthoda do złożenia broni pod Katzbach, bił się pod Lipskiem, brał udział w kampanji 1814. Po powrocie do Rosji został gubernatorem Krymu.

Langethal Chrystjan Edward, rolnik i botanik, * 1806 w Erfurcie, † 1878, kształcił się w Jena, 1834 został nauczycielem historji naturalnej w Eldena, 1839 profesorem w Jena, gdzie też od 1861 prowadził instytut rolniczy. Ogłosił „Geschichte der deutschen Landwirthschaft" (4 t., 1846—56), „Die Landwirthschaftliche Pflanzenkunde" (5 wyd., 4 t., 1874—76); „Beschreibung der Gewächse Deutschlands" (1858, 2 wyd., 1868) i in.

Langfjelde, góry na granicy norweskich okręgów Aggerhuus i Bergen, kończące się przylądkiem Lindenäs, nad morzem Północnem, ciągną się na przestrzeni 290 klm.

Langfuhr, przedmieście Gdańska (ob.), połączone z nim tramwajem elektrycznym, posiada wiele pięknych willi, duży park i stację drogi żel. Gdańsk-Sopoty.

Langhans Karol Gotthart, budowniczy niemiecki, * 1733 w Landeshut na Śląsku, † 1808; w 1785 został dyrektorem naczelnego urzędu budowniczego w Berlinie; wystawił znaczną liczbę gmachów we Wrocławiu, gdzie poprzednio urzędował, a później w Berlinie, gdzie najznakomitszem jego dziełem jest sławna brama brandeburska. — Jego syn, tegoż imienia, starszy radca budowniczy w Berlinie, (* 1781 w Wrocławiu, † 1869), wystawił między innemi gmach opery w Berlinie i teatr w Wrocławiu.

Langhans Wilhelm, kompozytor i pisarz muzyczny, * 1832 w Hamburgu, kształcił się w konserwatorjum lipskiem oraz w Paryżu pod Alardem, następnie osiadł w Berlinie, gdzie był profesorem historji muzyki w akademji muzycznej Kullaka. Z kompozycji **L.** celniejsze: kwartet, „Symfonja z B dur", utwory na skrzypce i fortepjan i in. Z dzieł jego ważniejsze; „Das musikalische Urtheil" (1872); „Ein Stück Orient", listy z podróży (1872); „Die königliche Hochschule für Musik zu Berlin" (1873); „Die Musikgeschichte in 12 Vorträgen" (1878); „Die Geschichte der Musik des 17, 18 und 19 Jahrhunderts" (1883—86, t. 2) i in.

Langie Karol, ekonomista, * 1814 w Białobrzeżkach, obwodzie Rzeszowskim, radca miejski i członek akademji umiejętności w Krakowie; oprócz wielu artykułów, pomieszczanych w czasopismach, wydał: „Świętojanka, noworocznik gospodarski" (1843); „Kalendarz naukowy" (1864); „O sprawie głodowej w Galicji 1866 roku" (1866); „Magistrat wobec wolnej gminy" (1868); „O dobroczynności" (2 zeszyty, 1869) i in.

Langie Kazimierz, publicysta, * 1839, syn Karola, ukończył szkołę realną w Krakowie, następnie szkołę wojskową inżynierji w Austrji, a akademję budownictwa w Berlinie, potem gospodarował na wsi w Królestwie Polskiem. Obecnie jest szefem wydziału statystycznego w Towarzystwie wzajemnych ubezpieczeń w Krakowie. Napisał: „O związku budownictwa z ekonomją społeczną"; „O nieczystościach wielkich miast" (ze stanowiska ekonomicznego): „O dowolności dzielenia gruntów włościańskich"; „O zadaniu kółek rolniczych"; „O amerykańskich towarzystwach ubezpieczeń" i w. in.

Langie Tadeusz, agronom, syn Karola **L.** autora dzieła „Ogród warzywny" (2 wyd., Kraków, 1880), * 1841, ukończył wyższą szkołę rolniczą w Dublanach, potem kształcił się w Lipsku i Jena.

1865 mianowany został profesorem rolnictwa w Dublanach, ale posady tej nie przyjął i osiadł na roli pod Krakowem, będąc jednocześnie nauczycielem gospodarstwa wiejskiego w seminarjum nauczycielskiem w Krakowie; 1882 wybrany został posłem do sejmu i następnie do wydziału krajowego, 1884 został dyrektorem fundacji hr. Skarbka, następnie kuratorem szkoły rolniczej w Dublanach.

Langiewicz Marjan, * 1827 w Krotoszynie w w. ks. Poznańskiem, syn lekarza tamecznego. Ukończywszy gimnazjum, studjował (od 1848) matematykę i języki słowiańskie we Wrocławiu i Pradze. Później był nauczycielem prywatnym, a następnie służył w artylerji pruskiej. W lipcu 1860 przybył do Paryża i otrzymał tamże miejsce profesora w założonej przez Mierosławskiego szkole wojskowej. W tymże jeszcze roku wziął udział w wyprawie Garibaldi'ego, a po zdobyciu królestwa Neapolitańskiego był znowu profesorem szkoły wojskowej w Cuneo aż do czasu jej zamknięcia. W 1862 zawiązał stosunki z komitetem centralnym w Warszawie, przybył potajemnie do Polski i po wybuchu powstania 22 stycznia 1863 stanął na czele zbrojnych oddziałów. Z korpusem, liczącym do 10,000 ludzi, stoczył kilka potyczek (pod Wąchockiem, Staszowem, Małogoszczą), ogłosił się 10 marca dyktatorem i 12 marca ustanowił wbrew protestacjom Mierosławskiego rząd cywilny. Po bitwach pod Chrobrzem 17 marca i Buskiem 18 marca schronił się 19 marca na terytorjum austrjackie; internowany był naprzód w Tarnowie, potem w Krakowie, następnie w Tisznowicach w Morawji, a nareszcie w Josefowie. Pod koniec lutego 1865 uwolniony z więzienia, osiadł w kantonie szwajcarskim Solurze i otrzymał tam prawo obywatelstwa. W 1867 wstąpił do służby tureckiej. † 1887 w szpitalu miejskim w Lille, gdzie osiadł po opuszczeniu Turcji, pod nazwiskiem Langlé.

Langlois Jan Karol, oficer i malarz francuski, * 1789 r. w Beaumont-en-Auge, dep. Calvados, † 1870 w Paryżu. Ukończywszy szkołę politechniczną (1807), wstąpił do armji i równocześnie poświęcał się malarstwu pod kierunkiem Girodeta, Grosa i Verneta. Służbę wojskową opuścił w stopniu pułkownika 1849. Początkowo malował bitwy Napoleońskie, następnie zaś zwrócił się do rodzaju malarstwa panoramowego, którego w części on jest twórcą. Celniejsze jego utwory w pierwszym kierunku są: „Przeprawa przez rzekę Lech“; „Przejście Berezyny“, „Bitwy: pod Walls, Navarin, Sidi-Feruch, Smoleńskiem, Montereau i t. d.“; w drugim kierunku: „Pożar Moskwy“, „Bitwa pod Eylau“, „Bitwa pod Piramidami“, „Bitwa pod Solferino“, „Wzięcie Małachowa“ i t. d. Na ulicy Marais-du-Temple zbudował rotundę, urządził tam nieustającą wystawę widoków panoramowych i ogromne miał powodzenie. L. wydał także kilka prac literackich, jak: „Voyage pittoresque et militaire en Espagne“ (Paryż, 1826—30); „Panorama de la bataille de Moskova“ (Paryż, 1835); „Notice sur le panorama de l'incendie de Moscou“ (1839) i t. d.

Langlois Amadeusz Hieronim, mąż stanu francuski, syn malarza t. n., * 1819 w Paryżu, służył początkowo we flocie, poczem 1847—8 w ministerjum marynarki; 1848 wziął uwolnienie i brał czynny udział w sprawach politycznych. Gorący stronnik zasad Proudhona, po zamachu stanu uszedł i wrócił dopiero po ogłoszeniu amnestji 1859; przy końcu cesarstwa występował przeciwko rządowi, po rewolucji 4 września 1870 organizował bataljony marszowe, wybrany 1871 i 76 deputowanym, zasiadł na lewicy. Wydał: „L'homme et la révolution“ (2 t., 1867); „Correspondence de P. J. Proudhon“ (3 t., 1875).

Langlois Wiktor, orjentalista francuski, * 1829 w Dieppe, † 1869. Jako jeden z najcelniejszych uczniów szkoły języków wschodnich jeździł z polecenia Napoleona III w misji naukowej do Cylicji i Armenji (1852—53), skąd przywiózł 24 napisy greckie i kolekcję figurek z terrakoty, znalezionych w nekropolu pod Tarsos. L. poświęcał swe studja głównie historji i starożytnościom armeńskim. Oprócz 4 dzieł (1854—61), w których przedstawił rezultaty swej podróży na Wschód, zasługują jeszcze na uwagę następujące jego prace: „Numismatique des nomes d'Egypte sous l'administration romaine“ (Paryż, 1852); „Numismatique de la Georgie au moyen âge“ (Paryż, 1852); „Le Mont Athos et ses monastères“ (Paryż, 1867); przedewszystkiem zaś: „Collection des historiens anciens et modernes de l'Arménie“ z tłómaczeniem francuskiem (Paryż, 1868), dzieło wysoce przez znawców cenione, ale z powodu śmierci autora niedokończone.

Langner, wydał w języku niemieckim atlas podziałów Polski, w latach 1775, 1793 i 1796, z 4 map złożony.

Langner Jan J., pisarz czeski, * 1861 we Dvorze Kralowej nad Łabą, w 1891 założył z d-rem Morawcem tygodnik *Czes. Venkov* i redagował go do 1895, potem redagował *Czeské Noviny*, wreszcie *Plzenské Listy*. Ogłosił prace oryginalne: „O dru V. Hanusovi“ (1890); „Politické zásady K. Havliczka Borovského“ (1899); „Polit. vyroky a zásady Fr. L. Riegra“ (1899); „Czim nám był a jest Fr. Palacky?“; „D-r Fr. L. Rieger, 1848—1898“. Przełożył: „Quo vadis?“ (1898), „Krzyżacy“ (1899), „Bez dogmatu“ (1899) i „Potop“ (1899) Sienkiewicza; „Pałac i rudera“ Prusa (1896); „Pożary i zgliszcza“ Żmogasa i inne.

Langrand-Dumonceau, słynny oszust belgijski, * 1826 w Vossem pod Liège, † 1900, w r. 1852 jako finansista wystąpił z projektem „schrześcijanizowania kapitału“, popartym przez duchowieństwo belgijskie i papieża, który przedsiębierstwu udzielił swego błogosławieństwa i L. mianował hrabią. Z kapitałów pomieszczonych przez duchowieństwo, zwłaszcza włościan, wdowy i sieroty L. założył 24 akcyjnych i komandytowych spó-

łek w Belgji i za granicą. **L.** po bankructwie uciekł, a stronnictwo klerykalne nie tylko przeszkadzało do wytoczenia mu procesu, lecz nawet głównego wspólnika jego wybrało 1871 r. do izby deputowanych i na prezesa komisji finansowej, drugiego zaś, Dedeckera, mianowało gubernatorem Limburga. Wywołało to tak wielkie oburzenie wśród ludu, że gabinet Anéthana musiał podać się do dymisji, **L.** pociągnięty został do odpowiedzialności sądowej, a ponieważ zbiegł do Ameryki (1879) skazany zaocznie na 15 lat więzienia.

Langres, miasto warowne we francuskim depart. Wyższej Marny, na płaskowzgórzu obfitującem w żelazo, zwanem Plateau de Langres, jako punkt strategiczny bardzo ważne; rezydencja biskupa, ma piękny kościół katedralny i 9,800 m.

Langsdorff Karol Chrystjan, matematyk, * 1757 w Nauheim, † 1834; był pierwotnie urzędnikiem warzelni soli, potem profesorem konstrukcji maszyn w Erlangen, profesorem matematyki i technologji w Wilnie, od 1806—1827 profesorem matematyki w Heidelbergu. Jest autorem wielu dzieł w przedmiocie warzenia soli, fizyki, matematyki i mechaniki.

Langsdorff Jerzy Henryk, syn poprz., botanik, * 1774 w Wollstein w Hessji Nadreńskiej, † 1852; odbył 1803 podróż z Krusensternem do Syberji, skąd powrócił lądem do Europy. W 1815 został konsulem rosyjskim w Brazylji, w latach 1825—29 odbył wielkie podróże wewnątrz tego kraju, a od 1831 mieszkał we Freiburgu w Bryzgowji. Ogłosił „Bemerkungen auf einer Reise um die Welt“ (2 t., 1812); „Plantes recueillies pendant le voyage des Russes autour du monde“ (1810); „Mémoires sur le Brésil“ (1820).

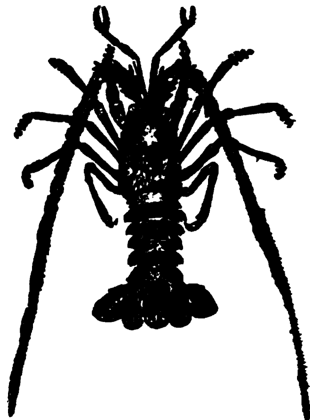
Langside, wieś pod Glasgowem w Szkocji, gdzie 13 maja 1568 wojsko Marji Stuart pod dowództwem Hamiltona pobite zostało na głowę przez Murraya.

Langue d'Oc, średniowieczna nazwa języka prowansalskiego od wyrazu *oc* oznaczającego *tak*. W przeciwieństwie do północno-francuskiego Langue d'oïl (oui).

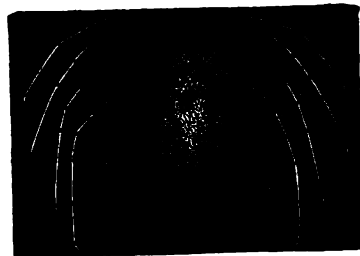
Languet Hubert, śmiały i utalentowany pisarz polityczny, * 1518 w Viteaux w Burgundji. Ukończywszy nauki we Francji i Padwie, podróżował wiele po Europie, wszedł 1565 do służby elektora saskiego i jako jego poseł znajdował się podczas rzezi św. Bartłomieja w Paryżu; † 1581 w Antwerpji, w służbie księcia Oranji. Najsławniejsze jego pismo jest: „Vindiciae contra tyrannos, sive de principiis in populum, populi in principem legitima potestate“ (Edymburg i Bazyleja, 1579; Amsterdam, 1660; tłómaczenie francuskie wydał Etienne pod pseudonim. Juniusa Brutusa p. t.: „De la puissance légitime du prince sur le peuple“ (Paryż, 1581). Biografję jego napisał Filibert de Lamarre (Halla, 1700).

Langus Jan, wierszopis łaciński XVI w., rodem z Freysztadu, miasteczka śląskiego. Po ukończeniu nauk w akademji krakowskiej, był profesorem w Budzie, później syndykiem miasta Świdnicy, następnie kanclerzem biskupa wrocławskiego Promnica, a nareszcie konsyljarzem nadwornym cesarza Ferdynanda, od którego przyjeżdżał w poselstwie do Polski. † 1569. Celniejsze jego poezje tyczące się Polski są: „Encomium vini et cerevisiae“ (Kraków, 1533); „In nuptias Regis Pol. Sigismundi Augusti atque Ser. Virginis Elisabethae Ferdinandi Romanor. filiae Elegiacum carmen“ (1543); „De bello Turcae decernendo ad Equites Polonos Elegia“ (1543) i kilka innych okolicznościowych.

Langusta, *Ościężnik*, rodzaj skorupiaków z rzędu dziesięcionogich, zbliżony do homara, różni się od niego tem, że żadna z kończyn piersiowych nie jest kleszczowata, ale wszystkie pary są nogami chodnemi; różki tylne opatrzone są długim i silnym biczem. **L.** *pospolita (P. vulgaris)*, na grzbiecie silnie kolczasta i stąd *homarem kolczastym* zwana, czerwono-fijoletowa z plamami żółtemi, żyje w morzu Śródziemnem, oraz na brzegach Anglji; dorasta przeszło ½ m. długości i 6 klg. wagi, daje się łatwo w parkach tuczyć i jest jadana. Młode są płaskie, przezroczyste i opisywane były jako oddzielne rodzaje (*Phyllosoma, płask*).

Langusta.

Phyllosoma.

Langwedocja (Languedoc), niegdyś prowincja południowej Francji, z której powstały dzisiejsze departamenty: Lozère, Gard, Ardèche, Aude, Hérault, Loary Wyższej, Tarn i Wyższej Garonny. Otrzymała swą nazwę od południowo-francuskiego narzecza (Langue d'oc), które różniło się od północno-francuskiego (Langue d'oui). Prowincja ta obejmowała 41,500 klm. kw., miała swe własne stany prowincjonalne i dzieliła się na trzy części: Wyższą i Niższą **L.**, oraz Sewenny; stolicą była

Tuluza. Por. Lenthéric „Les villes mortes du golfe de Lyon" (3 wyd., 1876).

Langwedocki kanał, czyli kanał Południowy (*Canal du midi*), ciągnie się 225 klm. w południowej Francji, łącząc ocean Atlantycki, a raczej Garonnę, z morzem Śródziemnem; ma 64 szluzy i przeszło 100 mostów. Jest to jeden z najsławniejszych kanałów w świecie. Plan jego przygotował Andréossy. Rozpoczęty 1666, ukończony został 1680 przed Rigneta.

Lani Eljasz, pisarz słowacki i pierwszy superintendent ewangelicki na Węgrzech, * 1570 w Słoweńskiem Prawnie, † 1618 w Trenczynie; od 1594 kaznodzieja w Moszowcach, 1610 na synodzie żylińskim wybrany na superintendenta komitatu turczańskiego, orawskiego i liptowskiego. Napisał wiele pieśni religijnych, wydanych z niektóremi innemi jego dziełami przez Dan. Przybysza (Lewocza, 1634). Oprócz tego napisał: „Scutum libertatis Christianae etc." (Bardjów, 1599); „Defensio libertatis Christianae" (t. 1599); wiele kazań, a między innemi „Rzecz na pohrzbu hr. Jirziho Turza" (Praga, 1617), oraz przełożył wespół z Izaakiem Abrahamidesem i Samuelem Melikem „Katechizm Lutra" (Lewocza, 1612).

Lanier Sidney, poeta amerykański, * 1842 w Macon w stanie Georgia, walczył w szeregach podczas wojny domowej w armji południowej, następnie studjował prawo, był adwokatem, † 1881. Ogłosił: „Poems" (Filad., 1876); „The science of English verse" (1880); dzieło gruntownie napisane: „Florida, its scenery, climate and history" (2 wyd., 1881); „The english novel and the principle of its development" (1883) i in.

Lanius, ptak, ob. Dzierżba.

Lanjaron, osada w hiszpańskiej prowincji Granadzie, położona u stoku Sierra-Nevada, posiada pokłady marmuru i źródła żelaziste, 4,200 m. Ulubione miejsce kąpielowe mieszkańców Granady.

Lanjuinais Jan Djonizy, hrabia, francuski mąż stanu, * 1753 w Rennes; naprzód adwokat, potem profesor tamże. W konwencji narodowej występował po stronie Żyrondystów, był członkiem rady starszych i ciała prawodawczego, a od 1800 członkiem senatu; mianowany też był przez Napoleona, mimo że się opierał jego monarchicznym dążeniom, hrabią. Po restauracji wyniesiony do godności para, stawał zawsze w obronie praw konstytucyjnych przeciwko reakcji i † 1827. W 1806 wszedł L. do Instytutu. Posiadał on obszerne wiadomości z dziedziny filozofji w ogólności, a z lingwistyki orjentalnej w szczególności. Z prac jego publicystycznych zasługują na uwagę: „Constitutions de la nation française, précédées d'un essai historique et politique sur la charte" (2 t., Paryż, 1819) i „De l'organisation municipale en France" (Paryż, 1821). Jego „Oeuvres complètes" wydał syn jego (4 t., Paryż, 1824).—Jego starszy syn, Paweł Eugenjusz, hrabia L., * 1789 w Rennes, nastąpił po swoim ojcu w godności para. W 1848 usunął się do życia prywatnego i † 1872.—Młodszy syn Wiktor Ambroży wice-hrabia L., * 1802, † 1869. Ukończywszy studja prawne, praktykował jako adwokat, od 1837 do 1848 zasiadał w izbie deputowanych po lewicy. W 1848 wybierany był do konstytuanty i do ciała prawodawczego. W gabinecie 2 czerwca 1849 objął ministerjum rolnictwa i handlu, a tymczasowo zastępował ministra oświaty. Przeciwny jednak dążnościom prezydenta Ludwika Napoleona, złożył urzędy, przyłączył się w ciele prawodawczem do mniejszości republikańskiej i w czasie zamachu stanu 2 grudnia 1851 został uwięziony w Vincennes. Od 1863 zasiadał także w ciele prawodawczem na ławach opozycji. Z prac jego oprócz biografji ojca wymieniamy: „Nouvelles recherches sur la question de l'or" (Paryż, 1855).

Lankaster, ob. Lancaster.

Lankorskie starostwo, ob. Łąkarskie.

Lanner Józef Franciszek Karol, * 1802 w Wiedniu, † 1843, sławny kompozytor walców. Talent muzyczny poświęcił wyłącznie tańcom, do których wykonywania zebrał sobie wyborną orkiestrę i tak w Wiedniu jako i innych znaczniejszych miastach ogromne miał powodzenie. Zbiorowe wydanie jego kompozycji p. t. „Walzer für Piano" wydał Kremser (Lipsk, 1889, t. 5).

Lannes Jan, *książę Montebello*, marszałek cesarstwa francuskiego, * 1769 w Lectoure (dep. Gers). W chwili kiedy wybuchła rewolucja, uczył się farbiarstwa; w 1792 r. wstąpił do wojska, a 1795 z powodu rzadkiej waleczności i talentów wojskowych był już pułkownikiem, Wierny przyjaciel Bonapartego, walczył pod jego rozkazami we Włoszech, został wkrótce generałem brygady, a 1798 udał się z nim do Egiptu i przyczynił się najwięcej do stanowczego zwycięstwa pod Abukir, gdzie ciężką otrzymał ranę. Za powrotem do kraju oddał Bonapartemu wielkie usługi w dniu 18 Brumaire'a. W kampanji 1800 r. odznaczył się szczególnie pod Montebello i Marengo. Przy ustanowieniu cesarstwa mianowany był marszałkiem i księciem Montebello. Odtąd służył cesarzowi we wszystkich jego kampanjach nie tylko jako waleczny żołnierz, ale także jako zdolny dyplomata. Sławę wojenną powiększył jeszcze w bitwach pod Austerlitz, Jeną, Pułtuskiem, Frydlandem, Tudelą i przy oblężeniu Saragosy. W kampanji r. 1809 przeciwko Austrji, idąc na czele przedniej straży, zajął 13 maja Wiedeń. W bitwie pod Aspern i Esling (22 maja) utracił od kuli armatniej obie nogi i † 31 maja w Wiedniu, serdecznie żałowany przez swego przyjaciela cesarza.

Lannes Napoleon August, książę Montebello, najstarszy syn poprzedniego, * 1801 r., † 1894, został w roku 1815 przez Ludwika XVIII mianowany parem Francji. Wszedłszy po rewolucji 1830 do służby publicznej, był posłem przy rozmaitych dworach i za gabinetu Guizota mini-

strem marynarki. W r. 1840 powołany do zgromadzenia prawodawczego, działał w interesie dawniejszego stronnictwa konserwatywnego; od r. 1858 do 1864 sprawował urząd posła francuskiego w Petersburgu. W 1864 został senatorem. Po rewolucji 4 września 1870 usunął się do życia prywatnego.

Lannes Gustaw Olivier, hrabia Montebello, brat poprzedn., * 1804, † 1875, od 1838 do 1840 służył w Algierze jako oficer jazdy, 1831 brał udział w powstaniu polskiem, 1867 mianowany senatorem, był do 1864 generałem dywizji, a następnie przeszedł do rezerwy.

Lannoy, Gilbert de, dyplomata i podróżnik XV w., * 1386, † 1442. W młodości swej podróżował po rozmaitych krajach jako wojownik; w roku 1413 walczył z Krzyżakami przeciwko Władysławowi Jagielle. Po ukończeniu tej wojny zwiedził Litwę i Polskę. W r. 1421 przybył do Prus jako poseł od królów angielskiego Henryka V i francuskiego Karola VI. Stamtąd przez Polskę i Wołoszczyznę udał się do osad genueńskich w Krymie, a potem zwiedził Syrję i Egipt. Wyjątki z opisów jego podróży, dotyczące krajów polskich, wydał w przekładzie polskim Lelewel p. t. „Gilbert de Lannoy i jego podróże“ (Poznań, 1845).

Lannoy Juljanna Kornelja, baronówna de, poetka holenderska, * 1738 w Breda, † 1782 w Geertruidenbergu. Przyczyniła się wiele do rozkwitu poezji holenderskiej. W jej: „Dichtkundige werken“ (2 t., Lejda, 1780) i „Nagelaten Dichtwerken“ (Lejda, 1783), znajduje się kilka pięknych dramatów, jak: „Leo de Groote“; „De Belagering von Harlem“ i „Cleopatra“.

Lanolina, substancja tłusta otrzymywana z wełny owiec, składa się z estrów cholesteryny, izocholesteryny i alkoholu cerylowego; **L.** handlowa zawiera nadto 25 odsetek wody. **L.** zmydla się trudno, nie jełczeje i łatwo wchłania się przez skórę, służy więc korzystnie na wyrób maści, zwłaszcza gdy dodawane do nich środki lekarskie działać mają na głębsze warstwy skóry.

Lans Jan, polemik, Jezuita, * 1541 w Belgji, † 1591 r. w Jarosławiu, wstąpił do zgromadzenia w Wilnie, był profesorem w kolegjach polskich, zawołany prawnik; wydał głośne w swoim czasie dzieło przeciwko Sebastjanowi Klonowiczowi: „Nobilis Poloni pro Societatis Jesu Clericis“ (1590 r.), wielokrotnie przedrukowane w Niemczech i we Włoszech i tłómaczone na obce języki.

Lansdowne Wiliam Petty, hrabia Shelburne, margrabia de, mąż stanu angielski ze stronnictwa whigów, * 1737, † 1805 r. Kierując przez lat kilka opozycją parlamentarną, zasiadał 1766—68 w ministerjum; później był znowu gwałtownym przeciwnikiem gabinetu, aż w r. 1780 został ministrem stanu spraw zagranicznych i przyprowadził do skutku pokój z Ameryką północną. W roku 1793 wystąpił znowu z gabinetu, zwalił wraz z ... m ministerjum koalicji, lecz sam do gabinetu już nie powrócił.—Jego syn *Henryk Petty Fitz-Maurycy*, margrabia **Landsdowne,** także mąż stanu, * 1780, † 1863 r. Ukończywszy nauki w Cambridge i Oxford, podróżował po Europie, 1802 wszedł do izby niższej, był 1806—7 kanclerzem skarbu, w latach 1827—28 w gabinecie Canninga ministrem spraw wewnętrznych, od 1830—52 prezydentem rady tajnej i członkiem wszystkich ministrów whigowskich, w latach 1852—58 członkiem bez wydziału gabinetów Aberdeen i Palmerston; na wszystkich tych stanowiskach okazał się jako jeden z najrozumniejszych i najbardziej wpływowych przywódców swojego stronnictwa.—Syn jego *Henryk Tomasz Fitz Maurycy hr. Shelburne,* * 1816 otrzymał ojcowski tytuł margrabiego **L.**; jako baron Wycombe wstąpił do izby wyższej i † 1866, zostawiwszy następcą syna swego *Henryka Karola Keith*, hr. *Kerry* (* 1845), wicekróla indyjskiego, od r. 1888—1893).

Lansing, główne miasto północno-amerykańskiego stanu Michigan, nad rzeką Grand River, posiada szkołę rolniczą, szkołę dla ociemniałych, 14,000 miesz.

Lánsky, pseudonim pisarza czeskiego Bogumiła Jandy (ob.).

Lantan (symbol *La*), pierwiastek metaliczny, dwuatomowy, odkryty w cerycie 1839 przez Mosandra. Znajduje on się zwykle z cerem (ob.), od którego trudny jest do odróżnienia. Jest to proszek popielaty, z połyskiem metalicznym. Ciężar atomowy=93. *Tlenek lantanu* przedstawia się w postaci proszku ceglanego, wodan jego jest biały.

Lantana, *Hordowina*, rodzaj roślin z rodziny witułkowatych, obejmuje krzewy właściwe głównie Ameryce zwrotnikowej, mające liście aromatyczne, których napar w ich ojczyźnie używa się często zamiast herbaty przy cierpieniach kataralnych; niektóre gatunki uprawiają się w ogrodach europejskich, jako ozdobne, jak **L.** *aculeata,* o łodydze kolczystej, liściach jajowatych, kwiatach żółtych; **L.** *camara,* o kwiatach żółtych, następnie czerwonych; **L.** *nivea,* o kwiatach białych, wonnych; **L.** *pseudothea,* której liście bardzo aromatyczne używają się najczęściej w miejsce herbaty.

Lantier Stefan Franciszek, pisarz francuski, * 1734 w Marsylji, † 1826 r.; autor kilku komedji i słynnego romansu historycznego p. t.: „Voyages d'Anténor,“ tłómaczonego na wszystkie języki, a także i polski przez Dieblera (Kraków, 1808).

Lantszau, miasto główne chińskiej prowincji Kansu, na prawym brzegu rzeki Hoangho położone, jest ważnym punktem handlowym i ogniskiem ożywionego przemysłu, liczy 500,000 miesz.

Lanuvium, m. w Lacjum, w stronie południowo-wschodniej od Rzymu, przy drodze Apijskiej, sławne było w starożytności z powodu uroczystego obchodu wiosennego na cześć Junony Sospity, która tutaj miała poświęconego sobie smoka. Dziewice Lanuwijskie składały mu ciasto ofiarne,

a smok przyjęciem lub odrzucaniem go świadczył o ich czystości lub nagannem postępowaniu.

Lanyi Karol, historyk piszący po madziarsku i po czesku, * 1812 w Pukańcu, w kom. Hontjańskim, † 1856 r. w Gbelach, w kom. Nitrzańskim; po ukończeniu nauk w Kremnicy i Ostrzygamiu, wstąpił 1829 do seminarjum ternawskiego. Wyświęcony na księdza 1836, został kapelanem w Marienthalu, od 1840 kaznodzieją w Presburgu. 1845 odbył podróż po Niemczech, Francji, Anglji i Włoszech dla zbadania tamecznych uniwersytetów, oraz prawa o małżeństwach mieszanych; po powrocie został profesorem seminarjum ternawskiego; od 1847 członek korespondent akademji madziarskiej; został 1853 r. proboszczem w Gbelach. Napisał: „Keresztény kat. hittanitmány Weinkopf után" (Presburg, 1842); „A magyar föld egyháztörténetei a fölséges Ausztria házbol szarmazott királyok alatt" (3 t., Ternawa i Presburg, 1844); „Magyar nemzet története a nép szamárá kepekkel" (Presburg, 1845); „A magyar kat. Clerus érdemeinek történetigazolta emléke" (2 t., Presburg, 1848). W języku czeskim wydał: „Kratky dziejopis cirkve krzestiansko-katolické" (Presburg, 1850) i „Diejiny staroviekého lidstva" (Wiedeń, 1852, 2 wyd., Praga, 1860).

Lanza Jan, mąż stanu włoski, * około 1815, w Pjemoncie, † 1882 r. Ukończywszy studja medyczne w Turynie, zajmował się z wielkiem powodzeniem praktyką, zaś od 1848 poświęca się wyłącznie sprawom publicznym. Członek rozmaitych stowarzyszeń liberalnych, które pracowały nad reformą konstytucyjną Pjemontu, kilkakrotnie wybierany był deputowanym. Podczas wojny 1859 zarządzał finansami w gabinecie Cavoura. I później niejednokrotnie był członkiem różnych gabinetów. Prezes izby deputowanych 1867 i 1869, utworzył w grudniu 1869 nowy gabinet, w którym jako prezes zachował dla siebie wydział spraw wewnętrznych. Głównymi wypadkami jego rządów są: zajęcie Rzymu, przeniesienie do niego stolicy z Florencji i sekularyzacja licznych klasztorów. W wojnie francusko-niemieckiej okazywał **L.** więcej sympatji dla Francji aniżeli dla Niemców; w końcu 1873 r. musiał ustąpić miejsca Minghetti'emu. Por. Tavallini „Giovanni Lanza ed i suoi tempi" (Turyn, 1887, t. 2).

Lanza Karol, margr. do Busca, generał włoski, * 1837 w Mondovi, w r. 1873—78 był attaché wojskowym w Paryżu, 1879—84 w Wiedniu, 1887—90 komendantem brygady w Massawie. 1892 r. posłem w Berlinie.

Lanzi Luigi, archeolog włoski, * 1732 w Monte dell'Olmo pod Macerata, † 1810 jako prezydent akademji della Crusca we Florencji. Główne jego dzieła są: „Saggio di lingua etrusca" (3 t., Rzym, 1789) i „Storia pittorica d'Italia dal risorgimento delle belle arti fin presso al fine del XVIII secolo" (Cassano, 1795, 4 wyd., 1815). Cenne są też prace jego: „Dei vasi antici volgarmento chiamati etruschi" (Florencja, 1806) i „Notizie della scultura degli antichi" (Florencja, 1824). Jego „Opere postume" wydał Boni (2 t., Florencja, 1817).

Lao, starożytny *Laus*, rzeka we włoskiej prowincji Kalabrji.

Lao (*Laos*, *Lawa*), naród w Indjach Zagangesowych, zamieszkujący zależną od Sjamu przestrzeń kraju, między Chinami, Assam, Birmą, Sjamem i Tonkinem. **L.** należą do rasy Thai; zachodnie ich odrośla tatuują się i noszą nazwę *Lao kong tam* (**L.** z czarnymi brzuchami), gdy tymczasem wschodnie nazywają się *Lao kong kao* (biali **L.**). Tworzą oni kilka oddzielnych księstw, zostających obecnie w części pod władzą Sjamu, Tonkinu i Birmy brytańskiej; z kilku niepodległych królestw najważniejsze jest Luaugprabang. Europejczykom długo byli nieznani. Pierwszy zwiedził te strony Wusthof, ajent faktorji holenderskiej w Kambodży (1641). Pod imieniem wolnych **L.** rozumieją się zazwyczaj plemiona górskie, które same nazywają się Thai-Yai. Między językami **L.** i sjamskim istnieją różnice tylko djalektyczne. **L.** przewyższają wszystkich Sjamczyków zmysłem muzykalnym i dla tej przyczyny poszukiwani są jako muzycy przez możnowładców sjamskich. Wielożeństwo występuje tylko śród bogatych, ale i tam jedna tylko żona jest legalna; mężczyźni są leniwi, niewolnicy i kobiety załatwiają wszelkie prace. Są budystami, ale przytem bardzo zabobonni. Głównem zajęciem ich jest rolnictwo, zwłaszcza uprawa ryżu; prowadzą też handel jedwabiem, skórami, rogami bawolemi, drzewem teak. Por. Bastian „Dir Völker des östlichen Asien" (t. 1, 1866); Aymonier „Notes sur les Laos" (1885).

Laodamas, syn Eteoklesa, króla tebańskiego. Za jego rządów miała miejsce wyprawa Epigonów przeciwko Tebom. **L.** poległ podczas niej w bitwie z Argejczykami, z ręki Alkmeona. Podług innych ratować się miał ucieczką ze szczątkiem swego wojska do Ilirji.

Laodicae, miasto we Frygji, znane w dziejach z odbytych tu soborów: w 363 (spis pism kanonicznych) i w r. 476 (skazanie Eutychesa).

Laodike, córka Pryjama i Hekaby, żona Helikaona, uciekając po zburzeniu Troi, pochłoniętą została przez ziemię, podług innych zaś miała się zabić z rozpaczy po utracie syna swego Munitosa.—**L.**, córka Agamemnona i Klitemnestry, zwana zwykle przez tragików *Elektrą*.

Laokoon, syn Antenora czy też Akoitesa, podług Wirgiljusza, kapłan Tymbrajskiego Apollina, czy też Posejdona w Troi, ostrzegał Trojańczyków o niebezpieczeństwie, grożącem im od drewnianego konia, i z tego powodu został z dwoma synami zabity przez dwa ogromne węże, nasłane nań przez zagniewane bóstwo. Podanie to ma znakomite znaczenie z powodu słynnego dzieła rzeźbiarskiego, znalezionego 1506 w okolicy Rzymu, a wyobrażającego śmierć **L.** i dwu jego synów i umie-

szczonego przez papieża Juljusza w zbiorach Watykanu. Utwór ten, zwany *grupą Laokoona*, wykonany (według Plinjusza) przez rzeźbiarzów Agesandra, Polidora i Atenodora z Rhodu, należy do najcelniejszych dzieł sztuki klasycznej. Wedle O. Müllera przedstawia on 3 akty tragedji. Podczas gdy starszy syn będący jeszcze jakoby w możności ratować się ucieczką, wyobraża początek akcji, a młodszy zginął już w uściskach wężów, w ojcu, figurze środkowej, uwydatnia się energja i patos, koncentruje się straszny moment, pełen wzniosłości i grozy. Wykonanie całości, jako też wszystkich części zaleca się nieporównanem mistrzostwem. Co do czasu powstania grupy Laokoona niema dotąd zgody. Welcker i O. Müller odnoszą ją do kwitnącej epoki szkoły rodyjskiej (147 prz. Chr.), inni zaś jak Tyrsz i C. T. Hormann do pierwszych czasów cesarstwa. Piękną kopję tego arcydzieła wykonali między innymi Bacio Bandinelli (w galerji Medycejskiej we Florencji) i Giacopo Tatti czyli Sansovino (w Paryżu). Por. Bernoulli'ego „Ueber die Laokoongruppe“ (Bazyleja, 1863); Kekulé „Zur Deutung und Zeitbestimmung des L.“ (Sztutgard, 1883).—**L.**, syn Partaona, wuj Meleagra, towarzyszył temu ostatniemu w wyprawie Argonautów.

L a o k o o n.

Laomedon, syn Ilosa i Eurydyki, król trojański, nie dotrzymał Apollinowi i Neptunowi warunków ugody, tyczącej wynagrodzenia za zbudowanie murów Troi. Potwór morski, nasłany przez nich za karę, któremu Hezjona córka **L.**, miała być poświęconą, zabity został przez Herkulesa. Kiedy **L.** i temu ostatniemu słowa nie dotrzymał, Herkules pozbawił go życia.

Laon, starożytne *Laudunum*, warowne miasto stołeczne francuskiego departamentu Aisne, liczy 13,000 miesz., posiada katedrę w stylu gotyckim z XII wieku, dawny pałac biskupi, oraz kilka zakładów naukowych; pamiętne jest zwycięstwem, odniesionem tu przez Blüchera nad Napoleonem 10 marca 1814. W wojnie 1870 r. Francuzi wysadzili cytadelę **L.** w powietrze, a miasto kapitulowało i zostało zajęte przez Prusaków 9 września 1870 r.

Laos, naród, ob. Lao.

Laotse, filozof chiński, * 565 prz. Chr. w pewnej wsi okręgu Honan, współczesny Konfucjusza, jest u Chińczyków boskim założycielem wiary *Tao* czyli *religji prawej drogi*. Nauka ta, jako też nauka Konfucjusza, w przeciwstawieniu do innoziemnego buddyzmu, uważane są za religje narodowe. W rozmowie z Konfucjuszem miał wyrzec: „Prawdziwy mędrzec jeden tylko przyjmuje urząd, jeżeli okoliczności temu sprzyjają; opuszcza go zaś, jeżeli nie sprzyjają.“ Sam też postępował wedle tej maksymy; z powodu bowiem ciągłych rozruchów za panowania cesarza Czeu usunął się w okolice półn.-zachodnie i zginął bez śladu. Na prośbę jednego z przyjaciół napisał o samej nauce słynne dzieło „Tao-te-king“ (t. j. Księga o sile i skutku), przełożone na język francuski przez Saint-Julien p. t.: „Le livre de la voie et de la vertu“ (Paryż, 1842). Inne dzieło ze szkoły **L.**, której stronnicy zowią się *Taose* (t. j. uczniowie ducha) wydał Neumann p. t.: „Lehrsaal des Mittelreichs“ (Monachjum, 1836). Religja *Tao* wbrew nauce Konfucjusza uczy, że dzielny człowiek powinien opuścić zgiełk życia i w samotności oddawać się rozpamiętywaniom; ma więc podobieństwo do buddyzmu; liczy ogromną ilość klasztorów męskich i żeńskich; otoczona jest siecią zabobonów i cudów, duchów i czarów, między którymi ważną odgrywa rolę woda nieśmiertelności.

Laparotomja, operacja chirurgiczna, polegająca na przecięciu powłok brzucha i otworzeniu jamy brzusznej. Podejmuje się bądź dla wydalenia z jamy brzusznej ciał obcych, albo też dla dokonania dalszej jeszcze operacji na organach wewnętrznych. Jest to operacja w każdym razie niebezpieczna, zagraża tu bowiem długie oziębienie kiszek, krwawienie, a zwłaszcza niebezpieczeństwo zapalenia przepony.

La Paz, miasto, ob. *Paz*.

Lapérouse Jan Franciszek Galaup, hrabia, marynarz francuski, * 1741 r. w Guo pod Albi, † 1788. Już od 1756 r. służył w wojnie morskiej przeciw Anglji i odbył kilka podróży w najodleglejsze strony świata. Jako kapitan okrętu otrzymał 1782 polecenie zburzenia osad angielskich nad odnogą Hudsońską i przy operacji tej niepospolite okazał zdolności. Z rozkazu Ludwika XVI objął

kierownictwo nad wyprawą, mającą na celu poczynić nowe odkrycia i zawiązać stosunki handlowe. W r. 1785 wypłynął z dwoma okrętami, Astrolabe i Boussole, zwiedził płn.-zachodnie wybrzeża Ameryki (1786) i płn.-wschodnie mało dotąd znane brzegi Azji (1787), gdzie między Japonją, Koreą i Kamczatką nadzwyczaj ważne poczynił odkrycia, w zupełności potwierdzone przez późniejszych żeglarzów. W r. 1788 wylądował w Botanybaj w Australji. Stąd miał zwiedzić Nową Gwineję i przez Isle-de-France wrócić do Europy. Od tego jednak czasu nie otrzymano już o nim żadnych bezpośrednich wiadomości, aż nareszcie 1826 angielski kapitan Dillon i później Dumont-d'Urville w 1828 wykazali, że **L.** razem z okrętami swymi rozbił się przy brzegach wyspy Malicolo. Ułożony podług dziennika **L.** opis jego podróży „Voyage autour du monde pendant les années 1785—88" (4 t., Paryż, 1797, z atlasem) jest nader ważny dla geografji żeglarskiej. Por. Dumont d'Urville „Voyage autour du monde et à la recherche de **L.**" (nowe wyd., 1859.

Laperuza cieśnina, cieśnina morska pomiędzy japońską wyspą Jesso a należącą do Rosji wyspą Sachalin, łącząca morze Japońskie z Ochockiem, odkryta przez Lapérouse'a 1787 r.

Lapethus, w starożytności kwitnące miasto na północnym brzegu wyspy Cypru, za panowania Rzymian było stolicą jednej części wyspy. Teraz zowie się Lopito.

Lapidarne pismo, nazywa się rodzaj pisma łacińskiego *antykwa,* używający tylko głosek dużych, początkowych, naśladujący przez to formy napisów na pomnikach kamiennych *(lapis).*—*Lapidarnym stylem* nazywają sposób wyrażania się zwięzły i uroczysty, właściwy starym napisom rzymskim.

Lapilli, ob. Lawa i Wulkany.

Lapis, łac. kamień. **L.** *cancrorum,* racze oczy; **L.** *causticus,* potaż gryzący stopiony i w słupki odlany; **L.** *infernalis,* kamień piekielny, azotan srebra; **L.** *mutabilis,* hydrofan; **L.** *solaris,* fosfor boloński.

Lapis Lazuli, ob. Lazurowy kamień.

Lapithes, syn Apollina i Stilby, mityczny praojciec Lapitów, narodu dzikiego w Tesalji, nieprzyjaznego Centaurom.

Laplace Piotr Szymon, hrabia, matematyk i astronom, * 1749 w Beaumont en Auge w departamencie Calvados, † 1827; był pierwiastkowo nauczycielem matematyki w szkole wojskowej w mieście rodzinnem, następnie został w Paryżu egzaminatorem w korpusie artylerji, członkiem akademji, następnie instytutu i biura długości. Za konsulatu został ministrem spraw wewnętrznych, lecz już po 6 tygodniach, dla braku uzdolnienia do tego, usunięty, został członkiem senatu zachowawczego, w r. 1803 wiceprezesem, następnie kanclerzem tegoż, a Napoleon mianował go hrabią cesarstwa. **L.** pierwszy w r. 1805 wniósł w senacie zniesienie kalendarza republikańskiego. W r. 1814 głosował za wróceniem Burbonów. Ludwik XVIII mianował go parem i margrabią. W r. 1816 został prezesem komisji do reorganizacji szkoły politechnicznej. Jako członek izby parów okazywał brak uzdolnienia politycznego i serwilizm. **L.** należy do najznakomitszych matematyków i astronomów wszystkich czasów. Najznakomitszem jego dziełem jest „Mécanique celeste" (5 t., 1799—1825, nowe wyd., 1843), w którym z nadzwyczajną dokładnością wyłożył ruchy planetarne i okazał wzajemne oddziaływania planet. Za popularne obrobienie tego dzieła może być uważane jego „Exposition du système de monde" (2 t., 1796, 5 wyd., 1824), w którem podał teorję powstania układu słonecznego. Zajmował się też fizyką i zbudował między innemi kalorymetr. Ogłosił nadto „Théorie analytique des probabilités" (1812, 3 wyd., 1820); „Essai philosophique sur les probabilités" (1814, 6 wyd., 1840), oraz wiele rozpraw. Jego „Oeuvres complètes" wyszły w Paryżu w 7 t. (1843—48, nowe wyd., 13 t. 1878—98).

Laplace Cyryl Piotr Teodor, marynarz francuski, * 1793, † 1875 r. Wstąpił 1812 do marynarki francuskiej i do r. 1841 dosłużył się stopnia kontr-admirała. Mianowany 1853 wice-admirałem, został w 1856 prefektem marynarki okręgu Bresckiego, a 1858 zaliczony do rezerwy. Odbył dwie podróże naokoło świata, pierwszą 1830—32 na korwecie „Favorite" (opis, 5 t., Paryż, 1833—39 z atlasem) i drugą 1837—40, na fregacie „Artemida" (4 t., Paryż, 1845—48).

Laplandja, ob. Laponja.

La Plata *(Rio de la Plata),* zatoka, przyjmująca wody dwóch rzek południowo-amerykańskich, Parany i Urugwaju, mająca 300 klm. długości, dzieląca się na dwie wązkie części: zachodnią, 44—100 klm. szerokości (pod Montevideo), której wody są słodkie, i wschodnią część, mającą 225 klm. szerokości, mającą wodę słoną, zwłaszcza podczas przypływu morza. Należąca do Urugwaya część północna ma wybrzeża strome, będąca zaś własnością Buenos Ayres—płaskie; dno obfituje w mielizny piaszczyste, utrudniające dostęp okrętom. W zatoce istnieje kilka wysepek, z których największe Lobor u wybrzeża północnego i Martin Goreia przy ujściu rzeki Parany. Zatoka **L.** odkrytą była w 1515 przez Solita, lecz zbadana dopiero w wieku bieżącym.

La Plata, stolica prowincji Buenos Ayres w rzeczypospolitej Argentyńskiej, o 40 klm. w południowo-wschodniem kierunku od Buenos-Ayres, liczy 65,000 m. (1888), położona w okolicy błotnistej i niezdrowej, pozbawiona wody do picia. Por. Coni „Resena estadistica y descriptiva de **L.**" (Buenos-Ayres 1885).

Lapo (nazwisko zdrobniałe z *Jacopo,* stąd mylnie niekiedy zwany *Jacopo di Lapo),* budowniczy włoski, wedle Vosaricego rodem Niemiec, wedle innych Włoch. Żył w XIII w., po większej

części we Florencji. Od 1218 wykonał wiele znakomitych budowli, np. mosty: Ponte-Nuovo i Alle Grazie; kościoły: San Salvatore i św. Michała, tudzież projekty do pałacu Podesty i grobowca Fryderyka II w opactwie Monreale na wyspie Sycylji. Jest on ojcem słynnego *Arnolfo di Lapo* (ob.).

Laponja, inaczej *Samelandją* zwana, obszerna kraina na ostatnich krańcach Europy północnej, z północy morzem Lodowatem, ze wschodu morzem Białem oblana, a na południe z częścią Norwegji, Szwecji i Finlandji granicząca. Kraina ta przerznięta jest łańcuchem gór, które swe odnogi i rozgałęzienia w różne strony kraju wysyłają i tworzą wiele rzeczek i strumieni, spływających do morza Lodowatego i odnogi Botnickiej. Znajduje się tu także wiele jezior dość znacznej wielkości, jak Enare (mające 1,421 klm. kw. powierzchni). Klimat tutejszy surowy, zima długa, lato krótkie. Najdłuższy dzień w okolicach południowych wynosi 24 godziny, w północnych aż 3 miesiące, a taka sama jest długość nocy w porze zimowej. Lato trwa tylko 9 tygodni, ale jest bardzo gorące, prawie tak, jak we Włoszech. Grunt przydatny do uprawy tylko w okolicach południowych, i tu sieją żyto w końcu maja, a zbierają je w połowie sierpnia. Lasy, w stronie południowej dość gęste, składają się z jodeł, olch, brzóz, sosen, które ku północy karłowacieją i stają się rzadsze, a miejsce ich zastępują mchy, jagody i porosty (które stanowią prawie jedyny pokarm renów); koloniści szwedzcy chowają tu konie, bydło i owce; Lapończykom wszystkie te zwierzęta zastępuje ren. Z dzikich zwierząt znajdują się tu: niedźwiedzie, wilki, rysie, gronostaje, wydry i kuny, jest także wielka liczba ryb i ptaków. Z pomiędzy minerałów, których jest wielka obfitość, najważniejsze są: żelazo, miedź i ruda ołowiana, zawierająca srebro. Mieszkańcy, Lapończycy (ob.), są nieliczni; oprócz nich jest wielu Szwedów, Norwegczyków, Finnów i Rosjan. Pod względem politycznym **L.** dzieli się na: *szwedzką*, mającą 115,778 klm. kw. rozległości, *norweską*, 47,385 klm. kw. obejmującą, i *rosyjską*, włączoną w części do gubernji Archangielskiej, w części do Finlandji, łącznie liczącą 130,000 klm. kw.

Lapończycy, lub, jak się sami zowią, *Same, Samelads* (uważając nazwę *Lapi* za ubliżającą), naród plemienia fińskiego (czudzkiego), liczący 25,000 miesz., z czego do 15,000 zamieszkuje w Norwegji, w Szwecji około 6,000, w Rosji zaś 3,000; liczba ta jednak da się tylko w przybliżeniu oznaczyć, **L.** bowiem, jako naród koczujący, często zmieniają siedliska i przechodzą z jednego kraju do drugiego. **L.** są wogóle wzrostu niskiego, dochodzą najwyżej do 1,53 metra wysokości, twarz mają płaską, szeroką, czoło nizkie, nos mały, płaski, brodę śpiczastą, oczy skośno osadzone, czaszkę prawie okrągłą, włosy rzadkie, grube, czarne, kolor skóry brunatno-żółty lub żółty. Wyznają religję chrześcijańską, która, chociaż od kilku wieków

Lapończycy. Laponki.

zaprowadzona, nie zapuściła głębokich korzeni, liczne bowiem są ślady dawniejszego fetyszyzmu. Z natury łagodni, dobroduszni i uczciwi, oprócz nadmiernego użycia napojów spirytualnych, nie odznaczają się **L.** ani wybitnemi cnotami, ani też występkami. **L.** prowadzą życie koczujące, zajmują się przeważnie hodowlą reniferów, dalej myśliwstwem i rybołówstwem. Przemysł ogranicza się wyrobem przedmiotów na potrzeby domowe: garbują skóry, kręcą nici z kiszek reniferów, przyrządzają ubrania, rękawice, naczynia drewniane, sanki i t. d. Ubiór obu płci, prawie jednostajny, składa się ze skór, futra i grubego sukna. Latem mieszkają pod namiotami, zimą zaś w chatach, darnią pokrytych. Język **L.** należy do gałęzi fińsko-bałtyckiej szczepu ałtajskiego i dzieli się na kilka narzeczy. Gramatycznie opracowywali go: Rask (1832), Stockfleth (1840), Friis (1856), Wiklund (1891); słowniki wydali: Lindal, Erlinger (1780), oraz Donner (3 t., 1879—88). Por. Aubel „Reise nach Lappland“ (1874); Ecker „Lappland und die Lappländer“ (1878); Poestion „Lappländische Märchen, Volkssagen i t. d.“ (1885).

Lápos, prawy dopływ rzeki Szamos na Węgrzech, bierze początek w górach t. n. w Siedmiogrodzie, ma 104 klm. długości.

Lappa, ob. Łopian.

Lapparent Albert, geolog, * 1839 w Bourges, kształcił się w szkole politechnicznej w Paryżu, jako inżynier górniczy pracował przy zdejmowaniu geologicznej karty Francji, 1876 został profesorem w uniwersytecie wolnym, następnie profesorem geologji i geografji fizycznej w paryskim instytucie katolickim. Ogłosił: „Traité de géologie“ (1882, 4 wyd., 3 t., 1899); „Abrégé de géologie“ (3 wyd. 1896); „Cours de minéralogie“ (3 wyd., 1899); „Précis de minéralogie“ (3 wyd., 1898); „Leçons de géographie physique“ (2 wyd., 1898) i in.

Lappe Karol, ludowy poeta niemiecki, * 1774 w Wusterhausen pod Wolgast, † 1843 w Pütte; do roku 1817 nauczyciel gimnazjum w Stralsundzie, odznaczył się szczególnie jako liryk. Z dzieł jego: „Sämmtliche poetische Werke" (5 t., Rostok, 1836, nowe wyd. 1840), zasługują na szczególną wzmiankę: „Friedhofkränze" (Stralsund, 1831), zbiór najpiękniejszych poezji niemieckich o śmierci, grobie i wieczności.

Lappenberg Jan Marcin, historyk niemiecki, * 1794 w Hamburgu, † 1865 tamże. W Edymburgu studjował medycynę, później zaś poświęcił się wyłącznie studjom historycznym; od r. 1823—63 był archiwistą senatu hamburskiego. Celniejsze jego dzieła są: „Geschichte von England" (2 t., Hamburg, 1834—37, tomy 3—5 przez Pauli'ego 1853—59); „Quellen zur Geschichte des Erzbisthums und der Stadt Bremen" (Bremen, 1841); „Hamburgisches Urkundenbuch" (Hamburg, 1845); „Hamburger Rechtsalterthümer" (1845); „Quellensammlung der schleswig-holstein.-lauenburg Gesellschaft für Vaterländische Geschichte" (t. 1—3, Kiel, 1863—1865) i t. d. Oprócz tego wydał „Chroniken der Stadt Hamburg in niederdeutscher Sprache" (Hamburg, 1852—61), a w Pertza „Monumenta", opracował Dytmara Merseburskiego, Adama Bremeńskiego, Helmolda i Arnolda z Lubeki.

L'appetit vient en mangeant (fran.). Apetyt przychodzi podczas jedzenia. Cytata z Rabelais'go „Gargantu", która stała się przysłowiem.

Laprade, Piotr Marja Ryszard Wiktor de, poeta francuski, * 1812 r. w Montbrisson, † 1883 r. w Lionie, studjował prawo w Lionie i tamże został adwokatem, od r. 1847—61 profesorem literatury francuskiej w Lionie, 1858 został członkiem akademji. Wydał: „La colère de Jesus" (1840); „Psyché" (1841, 3 wyd., 1860); „Odes et poèmes" (1841); „Poèmes évangéliques" (2 wyd., 1860); poemat satyryczny „Pro aris et focis" (1860); „Les symphonies" (1855); „Pernette" (1868); „Tribuns et courtisans" (1876), tragedję „Harmodius", oraz prozą: „Le sentiment de la nature avant le christianisme" (1867); „Prolegomènes" (1883); „Le sentiment de la nature chez les modernes" (1867); „Contre la musique" (1880); „Le livre d'un père" (1876). Por. Heinrich „Notice sur Victor de L." (1885); Condamin „La vie et les oeuvres de V. de L." (1886).

La propriété c'est le vol (fran.), Własność jest kradzieżą—paradoks komunistów, którego autorstwo przypisują Proudhonnowi.

Lapsaki, wieś na azjatyckiej stronie cieśniny Dardanelskiej, z pięknym meczetem, wzniesionym na miejscu starożytnego Lampsaku.

Lapsana, ob. Łoczyga.

Lapsi (po łac. *upadli*), zwali się w pierwszych wiekach chrześcijaństwa ci, którzy zagrożeni prześladowaniem, odstępowali od wiary; rozróżniali się pomiędzy nimi: a) *Sacrificati*, którzy składali ofiary bóstwom; b) *Thurificati*, którzy kadzili przed niemi; c) *Libellatici*, którzy brali świadectwa od urzędników pogańskich, że składali ofiary, i d) *Traditores*, którzy za Djoklecjana wydali władzy rzymskiej księgi święte. Kościelną karą dla takich L. była pierwotnie ekskomunika czyli wyklęcie; następnie złagodzono przeciw nim postępowanie. Donatyści jednak domagali się, żeby L. przy powtórnem przyjęciu do zgromadzenia wiernych na nowo otrzymywali chrzest.

Lapsus calami (łac.), błąd pióra. Dosłownie wyrażenie to oznacza poślizgnięcie się trzciny, czyli narzędzia, którego w starożytności używano do pisania, w zastosowaniu zaś figurycznem omyłkę, popełnioną w skutek pośpiesznego pisania.

Lapsus linguae (łac.) omyłka w mowie, popełniona w skutek roztargnienia lub pośpiechu.

Lapsus memoriae (łac.) błąd pamięci, omyłka popełniona w skutek zapomnienia.

Lapsu temporis (łac.) z upływem czasu.

Lar, główne miasto w okręgu *Laristan*, w prowincji Fars w Persji, na południe Sziraz, 6,000 miesz., prowadzi handel tytuniem.

Lara, stan w amerykańskiej rzeczypospolitej Venezueli, 24,085 klm. kw. (437.4 mil kw.) i 246,760 miesz., zajmujących się hodowlą bydła i kóz. Główne miasto Barguisimeto, 31,476 miesz. (1889).

Lara, w mitologji greckiej, matka Larów (ob. Lary), inaczej zwana Larunda, właściwie była boginią Sabińską.

Laramie Mountains, pasmo gór skalistych w stanie Wyoming w unji północno-amerykańskiej, do 3,000 metrów wysokie. Leżąca od niego na zachód równina Laramie wzniesiona jest nad poziom morza na 2,130 metrów.

Larcher Piotr Henryk, filolog francuski, * 1726 w Dijon, † 1812 w Paryżu, jako profesor języka greckiego przy tamecznym uniwersytecie. Znany jest szczególnie jako tłómacz Herodota (7 t., Paryż, 1786; 2 wyd., 9 t., 1803). Prowadził polemikę z Voltaire'm, przeciw jego „Philosophie de l'histoire", napisał: „Supplement à la philosophie de l'histoire" (Paryż, 1767).

Larcher Klaudjusz, pseudonim Pawła Bourgeta (ob.).

Larcy, Karol Paulin Roger *de Saubert* baron de, mąż stanu francuski, * 1805 w Vigan w depart. Gard, † 1882. Ukończywszy studja prawne, zajmował się praktyką adwokacką w Nîmes i zyskał rozgłos w sprawach politycznych jako gorący obrońca legitymizmu. Wierny swym zasadom, walczył niestrudzenie w izbach z rządem monarchji lipcowej. Po rewolucji lutowej 1848 r. występował jako jeden z głównych koryfeuszów reakcji monarchicznej. Za cesarstwa żył zdala od spraw publicznych, zwłaszcza, że mimo usilnych zabiegów przepadł przy wyborach do ciała prawodawczego w 1863 i 1869. Wybrany w lutym 1871 do zgromadzenia narodowego, objął w ministerjum pojednawczem wydział robót publicznych, ale nie

przestając wraz z legitymistami spiskować przeciw rzeczypospolitej i władzy Thiersa, ustąpił ze swego stanowiska w czerwcu 1872. Oprócz mnóstwa artykułów, umieszczanych w różnych czasopismach, wydał **L.** osobno: „Des Vicissitudes politiques de la France“ (Paryż, 1860).

Lardner Djonizy, matematyk i fizyk angielski, * 1793 w Dublinie, † 1859 w Neapolu. Kształcił się w Cambridge, 1817 został tam nauczycielem w Trinity-college i dał się poznać dziełami „Treatise on algebraical geometry“ (1823) i „On the differential and integral calculs“ (1825—28), a zwłaszcza obszerną encyklopedję, do której pisali najznakomitsi pisarze i której stopniowo pod tytułem „Lardner's Cyclopaedia“ wyszło 132 t. (wyd. 2, 135 t., 1854 i nast.). W latach 1828—48 wykładał filozofję natury i astronomję w uniwersytecie londyńskim, ale stracił to miejsce w skutek skandalicznego procesu, w który go wplątało uwiedzenie żony jednego kapitana. Przebywał następnie w Ameryce płn. i Paryżu, ostatnio znów w Londynie. Nadto ogłosił: „Handbook of natural philosophy and astronomy“ (3 t. 1851—52, nowe wyd. 5 t., 1877); „Treatise on heat“ (1844) i wiele in. Ogłosił też opis wystawy londyńskiej z r. 1852. Pisma jego wogóle zalecają się jasnością, dostępnością i ścisłością.

Lardyt, minerał, toż co agalmatolit.

La recherche de la paternité est interdite (poszukiwanie ojcowstwa jest wzbronione), § 340 francuskiego kodeksu cywilnego, zabraniający dziecku nieprawemu zwracać się sądownie do ojca o uprawnienie i alimenty.

Laredo. 1) Miasto w północno-amerykańskim stanie Texas, nad Rio Grande, naprzeciwko meksykańskiego Nuevo Laredo położone, prowadzi ożywiony handel i liczy 12,000 miesz. 2) Miasto okręgowe w hiszpańskiej prowincji Santander, nad Rio de Marron, liczy 5,000 miesz.

Lares et Penates (łac.) bogi ojczyste i domowe, ob. Lary.

Largeau Wiktor, podróżnik francuski, odbył 1875 dwie podróże do Algierji południowej, oraz przez Saharę 1877, lecz napróżno usiłował dostać się do Timbuktu. Ogłosił: „Le Sahara. Premier voyage d'exploration“ (Paryż, 1876); „Le pays de Rirha-Ouargla; voyage à Rhademès“ (1879) i „Le Sahara algérien; les déserts de l'Erg“ (1882).

Largo (po włosku, *szeroko*), wyrażenie służące na oznaczenie najpowolniejszego tempa w muzyce. *Larghetto,* zdrobnienie tego samego wyrażenia muzycznego, to jest ustęp muzyczny, wykonywany mniej wolno i poważnie od poprzedniego.

Lari *fari* — niedorzeczności brednie.

Larissa, miasto, ob. Larysa.

Laristan, okrąg w Persji, tworzy południowo-zachodnią, bezwodną część prowincji Fars. Główne miasto Lar (ob.).

Larive, Jan Mauduit de, jeden z najsłynniejszych aktorów francuskich, * 1747 w Larochelle Montmorency. Od 1771 występował na scenie paryskiej, której długo był jedną z najgłówniejszych ozdób; ustąpił wtedy dopiero, gdy go Talma począł zaćmiewać. Celował głównie w rolach bohaterskich, a mianowicie jako Warwick, Orosman, Filoktet i Spartak. W r. 1808 porzuciwszy scenę, usunął się do majątku swego Montlignon pod Montmorency i tam † 1827. Nie bez wartości jest jego „Cours de déclamation“ (2 t., Paryż, 1804—10), „Reflexions sur l'art théâtral“ (1801).

Larix, ob. Modrzew.

La Roche, miasto, ob. Roche.

Laroche Marja Zofja, autorka niemiecka, * 1731 w Kaufbeuren, córka uczonego lekarza Gutermanna, pierwsza kochanka z młodych lat Wielanda, później (od 1760) żona elektorsko-trewirskiego tajnego radcy konferencji. **L.** wdowa od 1788, † 1807 w Offenbach. Wielkiej wziętości używały jej romanse, pisane w formie listowej, np. „Geschichte des Fräulein von Sternheim“ (Lipsk, 1771); „Rosaliens Briefe“ (1779) i t. d. Por. Ludmiły Assing „Sophie von L., die Freundin Wielands“ (Berlin, 1859) i Neumann-Strela „Sophie L. und Wieland“ (Wejmar, 1862).

La Roche Karol, aktor niemiecki, * 1796 r. w Berlinie, † 1884. Sławę swą ustalił r. 1822 w Wejmarze, a następnie w rolach gościnnych na znaczniejszych scenach północnych Niemiec. Od r. 1833 występował ciągle na scenie teatru nadwornego w Wiedniu, gdzie aż do ostatnich czasów największą był jego ozdobą. Celował zarówno w dramacie, jak i komedji.

Larochefoucauld, starożytny, słynny i wielce rozgałęziony francuski ród szlachecki, którego rodzinnem gniazdem jest miasteczko **L.** niedaleko Angoulême. Przodkiem tego rodu ma być niejaki *Foucauld de Laroche,* żyjący około r. 1026. Potomkowie jego odgrywali ważną rolę w wojnach Guyenny od XI do XV w.—*Franciszek de Larochefoucauld,* podkomorzy Ludwika XII, † 1517, otrzymał tytuł hrabiowski 1518.—*Franciszek V de Larochefoucauld,* * 1588, † 1650, wyniesiony był r. 1622 do godności księcia i para.—Syn tego ostatniego *Franciszek VI de Larochefoucauld,* † 1613, † 1680. Wcześnie okazywał skłonność do literatury i sam się kształcił. Zawikłany w intrygi przeciw kardynałowi Richelieu, musiał aż do śmierci Ludwika XIII unikać dworu. Kochanek księżny Longueville, czynny brał udział w rozruchach Frondy. Po przywróceniu spokojności wrócił do życia prywatnego i dom swój uczynił punktem zbornym wszystkich znakomitości owoczesnych. Z pism jego zasługują na szczególną uwagę: „Mémoires de la regence d'Anne d'Autriche“, w których po mistrzowsku skreślił historję swego czasu (Kolonja, 1662, Amsterdam, 1723 i późn.), tudzież „Maximes et reflexions morales“ (ostatnie wyd. 1853), które uchodzą za wzór pracy klasycznej. Bystry postrzegacz, przedstawił w nich **L.** w sposób nieporównany zepsucie i obłudną cnotę swych spółczesnych. Jego

„Oeuvres complètes“ wydał Depping (Paryż, 1818), a „Oeuvres inédites“ Barthélemy (Paryż, 1863).—*Franciszek VII* ks. de *Larochefoucauld*, syn poprzedniego, * 1734, † 1814 na urzędzie gubernatora Poitou.—*Aleksander*, ks. de *Larochefoucauld*, * 1690, wnuk poprzedniego, odznaczył się w wojnach Ludwika XIV jako kapitan floty i † 1762, nie zostawiwszy po sobie potomków płci męskiej. Obie jego córki poślubiły krewniaków z bocznych linji hrabiów *Larochefoucauld-Roucy*. Z małżeństwa jego starszej córki *Nicoli de Larochefoucauld*, z księciem d'Anville (* 1746) pochodzi *Ludwik Aleksander*, ks. de *Larochefoucauld* i *Larocheguyon*, * 1743; przed rewolucją par Francji; w r. 1789 na zgromadzeniu stanów generalnych przeszedł wprawdzie do stanu trzeciego, lecz w r. 1792 jako umiarkowany został uwięziony i † w więzieniu w Gisors.—*Marja de Larochefoucauld*, młodsza córka Aleksandra ks. L., poślubiła *Ludwika* de *Larochefoucauld de Roye*, hr. *Roucy*, który 1737 otrzymał tytuł księcia *Estisac* i † 1783 r. Jako ofiary rewolucji zginęli także w Paryżu: *Franciszek Ludwik Larochefoucauld Bayers*, * 1755 r. w Angoulême, od roku 1772 biskup w Beauvais i jego brat *Piotr Ludwik*, * 1744, od r. 1782 biskup w Saintes.—*Dominik de Larochefoucauld*, pochodzący z linji bocznej hrabiów *St.-Elpis*, * 1713, był biskupem w Rouen, 1778 r. został kardynałem i † 1800 jako emigrant w Münster.—*Franciszek Aleksander Fryderyk de Larochefoucauld-Liancourt*, znany jako filantrop, starszy syn wzmiankowanego wyżej księcia *Estissac*, * 1747. Na zamku swym Liancourt, blizko Clermont, założył wzorową szkołę dla dzieci żołnierskich (zwaną „Ecole des enfants de la Patrie“), bronił w zgromadzeniu stanów generalnych i w zgromadzeniu narodowem wszystkich filantropijnych planów reformy; obok tego starał się jednak o ocalenie tronu i monarchji; po wypadkach 10 sierpnia musiał uciekać do Anglji, a potem podróżował po Ameryce północnej i podróż swą opisał w sławnem dziele: „Voyages dans les Etats Unis d'Amérique en 1745—94“ (8 t., Paryż, 1798 i późn.). Wróciwszy po 18 Brumaire'a do Francji, mieszkał w Paryżu, gdzie 1800 ogłosił pismo „Les prisons de Philadelphie“; żądał w niem reformy więzień i zniesienia kary śmierci. Za restauracji wszedł do izby parów; jako prezes lub członek wielu towarzystw dobroczynnych i zakładów pożytecznych, rozwijał ogromną działalność. Z powodu swej opozycji przeciw polityce dworu usunięty był 1823 od urzędów, ale za to obrany członkiem akademji nauk. Zajmował się też wprowadzeniem metody wzajemnego nauczania i założył we Francji pierwszą kasę oszczędności; † 1827.—Jego najstarszy syn, *Franciszek* ks. de *Larochefoucauld*, par francuski, * 1765, † 1848, zostawił czterech synów, z których *Franciszek*, ks. de *Larochefoucauld* i *Larocheguyon*, * 1794, jest obecnie głową linji książęcej.—Jeden z braci jego, hrabia *Hipolit de Larochefoucauld*, * 1804 w Liancourt, był za Ludwika Filipa przez pewien przeciąg czasu francuskim ministrem rezydentem w Darmsztadzie.—*Aleksander*, hrabia de *Larochefoucauld*, drugi syn księcia de L.-*Liancourt*, * 1766, † 1841, używany był przez Napoleona w kilku misjach dyplomatycznych; za restauracji i dynastji lipcowej był deputowanym. Najstarszy syn jego *Juljusz* hr. de *Larochefoucauld*, * 1796, † 1856, adjutant Ludwika Filipa, mianowany został 1839 księciem *Estissac* i parem.—Brat jego *Polidor*, hr. de *Larochefoucauld*, * 1801, † 1855, był w latach 1842—46 francuskim ministrem rezydentem w Wejmarze.—*Fryderyk Kajetan*, margrabia *Larochefoucauld-Liancourt*, najmłodszy syn księcia de L.-*Liancourt*, * 1779, † 1863, był za rządów Napoleona prefektem rozmaitych departamentów, a za restauracji występował gorliwie w sprawie wolności konstytucyjnej. Ogłosił on cały szereg dzieł treści literackiej i publicystycznej; pisał też i poezje. Z pism jego wymieniamy najważniejsze: „L'esprit des écrivains du XVIII siècle“ (Paryż, 1809); „Mémoires de Condorcet sur la révolution française etc.“ (2 t., Paryż, 1824); „Examen de la théorie et du pratique du système pénitentiaire“ (Paryż, 1840). Wydał też „Oevres complètes“ swego ojca (Paryż, 1825) i jego biografję (Paryż, 1827).—*Ambroży Polikarp de L.*, książę de *Doudeauville*, z bocznej linji tego rodu, * 1765, † 1841, za rewolucji emigrował, za cesarstwa był przychylny Napoleonowi, za restauracji został 1822 r. generalnym dyrektorem poczt, a 1824 ministrem domu królewskiego. Mimo to występował przeciw polityce Karola X i zrzekł się swego urzędu 1827.—Jego syn *Sosthènes* de L. książę de *Doudeauville*, * 1785, † 1864, był za drugiej restauracji gorliwym członkiem ultrarojalistowskiej *Chambre introuvable*. Oprócz swych „Mémoires“ (5 t., Paryż, 1835), ogłosił jeszcze: „Pensées“ (Paryż, 1835) i broszurę polityczną „La vérité à tous“ (Paryż, 1839).—Najstarszy jego syn *Augustyn Marja Mateusz Stanisław*, margrabia de L., książę de *Doudeauville*, * 1822, zginął w czasie obrony Châteaudun przeciw Niemcom 18 paźdz. 1870 r.

Larochefoucauld-Bisaccia Karol Gabrjel Marja Sosthènes, hr., mąż stanu francuski, * 1825 w Paryżu, wybrany 1871 do zgromadzenia narodowego, zasiadł na skrajnej prawicy i był jednym z przywódców legitymistów; od 6 grudnia 1873 do 20 kwietnia 1874 poseł w Londynie: 1876 i 1877 wybrany ponownie do zgromadzenia narodowego, przy sprawdzaniu ostatnich wyborów inwalidowany.

Larochejacquelein, Duvergier de, francuska rodzina szlachecka, pochodząca z Poitou i Wandei, sławna z wierności swej dla legitymicznego domu królewskiego. *Gui Duvergier* poślubił 1505 Renatę, córkę i spadkobierczynię Jakóba Lemastain, pana de *Larochejacquelein* i od przypadłych mu posiadłości wziął nazwę L.—*Henryk Ludwik August Duvergier*, margrabia de *Larochejacquelin*, * 1749,

generał brygady, † 1802 na San Domingo, z powodu ran otrzymanych w bitwie przeciwko korsarzom.—Jego najstarszy syn, *Henryk Duvergier*, hrabia de *Larochejacquelein*, * 1772, jeden z najdzielniejszych dowódców rojalistowskich w Wandei, w latach 1792—94. Po wielu istotnie bohaterskich czynach okrzyknięty przez Wandejczyków generalisimusem, odniósł kilka zwycięstw nad republikanami, aż wreszcie zginął 1794 pod Nouaillé.—*August Duvergier*, hrabia de L., najmłodszy brat poprzedniego, * 1783, † 1868; podczas rewolucji emigrował z Francji; powrócił do kraju za konsulatu, wszedł do armji cesarskiej, walczył 1815 obok swego brata w Wandei; w r. 1823 należał do wyprawy do Hiszpanji, a 1832 wspierał zamach księżnej Berri w Wandei, za co był stawiony przed sądem, lecz został uniewinniony. Starszy brat jego *Ludwik Duvergier*, margrabia de L., * 1777 w St.-Aubin, podczas rewolucji emigrował z kraju, lecz w r. 1801 powrócił za amnestją do Francji, w r. 1814 wprowadził księcia Angoulême do Bordeaux i mianowany był za to przez Ludwika XVIII generałem brygady. W r. 1815 stanął na czele Wandejczyków i poległ 4 czerwca t. r. pod St.-Gilles.—Żona jego *Marja Ludwika Wiktorja* z domu de *Donnissan*, również słynna z przywiązania do rojalizmu, * 1772 w Wersalu, † 1857. W r. 1791 poślubiła swego krewniaka Lescure'a, przywódcę rojalistów, i dzieliła z nim wespół wszystkie niebezpieczeństwa wojny, pełniła przy nim funkcje sekretarza i adjutanta, a po śmierci męża towarzyszyła jeszcze armji wandejskiej, aż do klęski pod Saveray. W r. 1813 poślubiła innego krewnego, Ludwika de Larochejacquelein, po którym owdowiała 1815. Zostawiła ona swe „Mémoires" (Bordeaux, 1851; ostatnia ed. 1862); ważne do historji rewolucji. Por. Nettement „La vie de Madame de L." (Paryż, 1858). Z małżeństwa tego byli dwaj synowie.—Starszy z nich, *Henryk August Jerzy Duverger*, margrabia de L., * 1805, zajmował się od r. 1830 prawie wyłącznie przedsiębierstwami przemysłowemi. Po rewolucji lipcowej wziął czynny udział w ruchach wandejskich, za co skazany został na śmierć *in contumaciam*, ale później od tej kary uwolniony. W r. 1842 wybrany do izby deputowanych, starał się usilnie zjednoczyć i pogodzić dogmat legitymiczności monarchicznej z zasadą wszechwładztwa ludowego. Po rewolucji lutowej 1848 połączył się ze sprawą nowej rzeczypospolitej, a po zamachu 1851 pogodził się z nowym rządem, 1852 został senatorem i aż do śmierci, zaszłej 1867, wiernym był cesarstwu. Ogłosił pewną liczbę broszur treści politycznej i ekonomicznej, a między temi „La France avant la Pologne" (Paryż, 1863).—Młodszy zaś, *Henryk August Lescure Duverger*, hrabia de L., * 1809, starał się nadaremnie 1832 przywieść do powstania Wandeję, poczem udał się do Portugalji, gdzie zginął w sprawie Dom Miguela.—Synowiec poprzedniego, *Juljusz Gustaw Duverger*, margrabia de L., a syn *Henryka Augusta Jerzego*, * 1838 r. w Chartres; w lutym 1871 wybrany do zgromadzenia narodowego; jeden z najgorętszych stronników legitymizmu i zacięty nieprzyjaciel Thiersa za czasów jego prezydentury, występował ciągle jako nieprzejednany wróg rzeczypospolitej.

La Rochelle, miasto, ob. Rochelle.

Laromiguière Piotr, filozof francuski, * 1756, † 1837. Profesor filozofji w różnych wyższych zakładach naukowych paryskich, był on ostatnim reprezentantem sensualizmu (ob.) XVIII w. Zasady swoje wyłożył głównie w dziele: „Leçons de philosophie sur les principes de l'intelligence, ou sur les causes et origines des idées" (2 t., Paryż, 1815—18).

La Roncière le Noury, Kamil Wojciech Marja baron de *Clément de*, marynarz francuski, * 1813 w Turynie, † 1881. Szkołę żeglarską ukończył 1830 r. Mianowany kapitanem fregaty 1851, zaszczytny brał udział w wojnie krymskiej 1853—55. W 1856 kierował wyprawą naukową na morzach płn. Kontr-admirał 1861, otrzymał 1866 dowództwo nad dywizją pancerną, z którą wykonał ewakuację Meksyku; 1868 został wice-admirałem: Podczas wojny francusko-niemieckiej objął 8 sierpnia 1870 naczelne dowództwo nad dywizją marynarzów, przeniesionych z floty do obrony fortów paryskich. Podczas rewolucji 4 września utrzymał się na tem stanowisku i z żołnierzami swymi walczył dzielnie w obronie Paryża pod Champigny (30 listopada) i Bourget. Po zawarciu pokoju wybrany w lutym 1871 do zgromadzenia narodowego, należał do prawego środka, a od 1876 do senatu.—L. ogłosił drukiem: „Considérations sur les marines à voile et à vapeur de France et d'Angleterre" (Paryż, 1844) i „La marine au siège de Paris" (Paryż, 1872).—W kwietniu 1873 został prezesem towarzystwa geograficznego.

Larousse Piotr, literat i wydawca francuski, * 1817, od 1837 nauczyciel w Toucy, a od 1840 w Paryżu, gdzie 1851 założył księgarnię i wydał wiele podręczników szkolnych; † 1875. Największą zasługę położył przez wydanie słownika encyklopedycznego „Grand dictionnaire universel du XIX siecle" (15 t., 1864—76 i suplement, 1878 i 1887). Nadto założył i redagował czasopisma *L'école normale* i *L'émulation*.

Larra, don Mariano Josè de, publicysta i jeden z najcelniejszych nowoczesnych poetów hiszpańskich, * 1809 w Madrycie, † w skutku samobójstwa 1837. Od 1813 do 1822 przebywał z rodzicami we Francji. W 1827 wystąpił po raz pierwszy jako poeta i do 1831 wydawał kilka czasopism satyrycznych. Redagował także *Revista española*, w którem zamieszczane przez się artykuły z podpisem *Figaro* wydał p. t. „Figaro, collection de articulos dramaticos" (5 t., Madryt, 1837), oraz dziennik *El mundo*. Dla sceny oprócz dramatów, przerabianych z francuskiego i wydawanych pod pseudon. *Ramon Arriala*. ogłosił komedje „No mas ino-

strador" (Madryt, 1831) i tragedję „Macias" (Madryt, 1834). Napisał także książkę dotyczącą najnowszych dziejów Hiszpanji p. t. „De 1830 à 1835, ó la España desde Fernando VII hasta Mendizabal" (Madryt, 1836). Prace jego noszą rzeczywiste piętno narodowego charakteru hiszpańskiego, Zbiorowe ich wyd. wyszło w Madrycie (4 t., 1843) i Paryżu (2 t., 1848).

Larrey Dominik Jan, baron, chirurg, * 1766 w Baudeau pod Bagnères-de-Bigorre, † 1842. Za rewolucji został chirurgiem wojskowym i pierwszy zaprowadził tak zwane *ambulances volantes*. Napoleonowi towarzyszył we wszystkich wyprawach. W r. 1805 został generalnym inspektorem francuskiej wojskowej służby lekarskiej, później do 1836 był chirurgiem naczelnym domu inwalidów. Celniejsze pisma jego są: „Sur les amputations des membres à la suite des coups de feu" (1808); „Mémoires de médecine et de chirurgie militaire" (1812—22); „Clinique chirurgicale" (5 t., 1830—36). W r. 1853 wzniesiono mu pomnik w Val-de-Grâce, w 1864 w Tarbes. Por. Leroy-Dupré: „L. chirurgien en chef de la grande armée" (1860); Werner „Jean Dom L., ein Lebensbild" (1885).

Larrey Feliks Hipolit, baron, syn poprzedniego, * 1808, † 1895 w Bièvres (Seine-et Oise), kształcił się w kolegjum Ludwika W. i na fakultecie medycznym w Strasburgu, następnie jako lekarz służył w wojsku, w 1858 został inspektorem wojskowej służby zdrowia, 1971 podał się do dymisji. Oprócz licznych rozpraw, pomieszczanych w czasopismach specjalnych, ogłosił: „Méthode d'analyse en chirurgie" (1844); „Diagnostic et curabilité du cancer" (1854) i in., nadto o Letycji Ramolino, matce Napoleona I, ogłosił ciekawe dzieło: „Madame mére (Napoleonis mater)" (1892, t. 2).

L'Arronge Adolf, dramaturg, * 1838 w Hamburgu, syn dyrektora teatru i aktora, kształcił się w konserwatorjum lipskiem, następnie w kilku miastach był dyrektorem orkiestry teatralnej; 1869—1872 redagował *Berliner Gerichtszeitung*; 1874—78 był dyrektorem teatru we Wrocławiu, poczem osiadł w Berlinie i został dyrektorem „Deutsches Theater". Napisał: „Das Grosse Los" (1866); „Spitzenkönigin"; „Klaffer"; „Registrator auf Reisen"; „Weisse Kalze"; „Alltagsleben" (1874); „Hasemanns Töchter" (1877); „Doktor Klavs" (1878); „Wohlthätige Frauen" (1879); „Hans Lonei" (1880); „Der Kompagnon" (1880); „Die Sorglosen" (1882); „Der Weg zum Herzen" (1885); „Die Loreley" (1886).

Larsen Karol Halfdan Edward, pisarz duński, * 1860, kształcił się w Kopenhadze, wiele podróżował. Napisał: „Pstra Księga" (Den brogede Boq) (1891); „Lysttlor Modet of den blanke klinge" (1897); „Poetik Tyskland" (1898) etc.

Larson Karol, malarz szwedzki, * 1853. Główny przedstawiciel pleneryzmu (ob.) szwedzkiego. Kształcił się we Francji, następnie w Sztokholmie. Dał się poznać jako illustrator i malarz fresków.

Lartet Edward, geolog i paleontolog francuski, * 1801 w Castelnau les Bains, † 1871. Do poświęcenia się geologji powiodło go odkrycie kości kopalnych pod Sausan (1834), które to wykopaliska zbadał i opisał; między niemi była pierwsza małpa kopalna (*Protopithecus antiquus*). W r. 1856 wraz z Gaudry'm opisał odkrycia paleontologiczne, dokonane w Attyce. W r. 1868 został profesorem paleontologji w Paryżu. Wiele się przyłożył do rozstrzygnięcia pytania, czy człowiek żył współcześnie z zaginionemi zwierzętami. Ogłosił w tym przedmiocie wiele rozpraw, z których pierwszą była „Sur l'ancienneté géologique de l'espèce humaine dans l'Europe occidentale" (1866).

Lartigue Jan, żeglarz francuski, * 1791 w Vie-Bigorre (dep. Pirenejów wyż.), † 1876. W r. 1820—1824 odbył kilka podróży wzdłuż brzegów Brazylji, La Platy, Peru i Chili, jako komendant zachodnio-indyjskiej dywizji morskiej kierował badaniami hydrograficznemi. Napisał: „Description de la côte du Perou" (Paryż, 1824); „Exposition du système des vents" (1840, 2 wyd., 1855).

Larum (z franc. à l'arme), trwoga, popłoch, wrzawa, albo też pobudka, sygnał wojenny, wzywający do broni.

Larunda ob. Lara.

Larus, ptak, ob. Mewa.

Larwa, w zoologji, u zwierząt ulegających przeobrażeniom czyli metamorfozom, forma, w jakiej występuje istota młoda, wykluwająca się z jajka; do **L.** należą zatem wszelkie gąsienice, liszki, pędraki, kijanki i t. p. twory przejściowe. **L.** są pospolite u zwierząt bezkręgowych, u zwierząt zaś kręgowych występują tylko w gromadach niższych, u ryb i płazów. Od zwierząt dorosłych **L.** różnią się w ogólności brakiem pewnych organów, zwłaszcza organów rozrodczych, natomiast zaś posiadają czasowe, następnie odpadające. Jedno i to samo zwierzę przechodzić może przez kilka form **L.**; forma ostatnia, z której rozwija się już zwierzę doskonałe, a która nie przyjmuje zgoła pożywienia i często jest nieruchoma, nazywa się *poczwarką*. Ob. Owady.

Larwa (Larva), u Rzymian jedno z mnogich wyrażeń na oznaczenie różnych poczwar, straszydeł, widm i t. p., tudzież maska na zakrycie twarzy.

Lary, Larowie (łaciń. *lares*), u Rzymian duchy dobre, które jako bóstwa opiekuńcze czuwają nad człowiekiem i jego stosunkami. Według opowieści Owidjusza, matką ich była Lara, ale jak się zdaje, jest to własnym wymysłem poety. Rozmaite były rodzaje larów: *Lares familiares*, duchy opiekujące się rodziną i domem; wedle mniemania starożytnych, są to ubóstwione dusze zmarłych przodków, mające pieczę nad krewnymi. Wizerunki ich stały na ognisku domowem w *atrium*, albo w osobnej kaplicy (*Lararium*).—*Lares Compitales*, opiekunowie dróg rozstajnych; *Lares vicorum* orędownicy cyrkułów miejskich lub gmin

wiejskich; *Lares permarini*, obrońcy na morzu; *Lares urbani* albo *hostili*, broniący miasta od nieprzyjaciół zewnętrznych; *Lares publici*, **L.** publiczne i t. d. Na cześć **L.** odbywała się w Rzymie 1 maja uroczystość *Laralia* zwana. Ofiary większe składają **L.** z jagniąt, cieląt, baranów, mniejsze zaś z pierwocin owoców, oliwy, mleka i t. d. Z **L.** w ścisłym zostają związku *Penaty* (ob.), jako bóstwa domowe. Por. Schömann „Die diis manibus, laribus et geniis" (w jego „Opuscula academica" t. I, Berlin, 1856).

Laryngektomja, częściowe lub całkowite wycięcie krtani.

Laryngitis, zapalenie błony śluzowej krtani, jest ostre i chroniczne. Ostre występuje wskutek zaziębienia, wdychania kurzu lub gazów gryzących, a także przy wysiłkach głosu (krzyk i śpiew). Najczęstsze objawy są tu: chrypka, jako następstwo obrzęku strun głosowych, kaszel i duszność; trwają one krótko, lub też przechodzą w stan chroniczny; czasami wskutek znacznego obrzęku strun nastąpić może zupełne zamknięcie się szpary głosowej i śmierć od uduszenia. Nieleczone zapalenie ostre przechodzi w chroniczne, różniące się od poprzedniego mniej lub więcej głębokiemi zmianami w błonie śluzowej krtani. Jako powikłanie specyficzne spotyka się przy syfilisie i gruźlicy. Przy tej ostatniej na błonie śluzowej w początkowych okresach widzieć można gruzełki, które następnie przechodzą w owrzodzenia, zlewające się często na mniejszej lub większej przestrzeni i prowadzące do znacznych nieraz zniszczeń. **L.** powstać może wskutek szerzenia się procesu chorobowego z gardzieli, jak dyfterytu (droga wstępująca). Leczenie polega na wprowadzaniu do krtani środków leczniczych przez inhalację lub bezpośrednio przez głębokie pendzlowanie błony śluzowej.

Laryngologja, nauka o czynnościach fizjologicznych i chorobach krtani.

Laryngoskop, przyrząd pozwalający sztucznie oświetlić wnętrze krtani dla dokładnego jej obejrzenia, albo dla robienia w tem świetle operacji; obejrzenie nim dokonywa się w ten sposób, że za pomocą zwierciadła rzuca się do krtani przez otwarte usta wiązkę silnego światła. Do gardła jednocześnie wkłada się małe lusterko (wziernik krtaniowy), które, zwrócone ku dołowi, odbija w sobie krtań całą i pozwala ją dokładnie obejrzeć. **L.** w szersze użycie wszedł od 1857, t. j. od czasów Türcka i Czermaka. Obecnie istnieje już bardzo wiele form **L.**, jak Tobolda, Störka, Levina. Por. Tobold „Lehrbuch der Laryngoskopie" (Berlin, 1869); Taczanowski „Laryngoskopja i Rynoskopja" (Warszawa, 1871).

Laryngospasmus, zwężenie lub zupełne zamknięcie szpary głosowej wskutek skurczu mięśni krtaniowych.

Laryngotomja, przecięcie krtani.

Larynx, krtań, ob. Tchawica.

Larysa (tureck. *Dženišehr*), miasto główne nomosu greckiego t. n. (6,540 klm. kw. i 170,000 miesz.), nad rzeką Salamvrias położone, rezydencja arcybiskupa, ma wiele kościołów i meczetów, gimnazjum, sąd apelacyjny, oraz 14,000 miesz. Miasto to kwitło w starożytności.

Larysz, *Laryssa*, *Boryszow*, *Glażyn*, *Glaszyn*, herb: W polu czerwonem—dwa lemiesze srebrne, czyli kroje, czy też noże. U szczytu trzy pióra strusie. Labry czerwono-srebrne. W odmianach noże bywają ostrzem do siebie, bywają też załamane u góry ku sobie. **L.** V (według rachuby J. hr. Ostrowskiego) ma między sierpami—ostrzew, inne znów—berło samo lub z koroną na swym wierzchołku. Wreszcie **L.** X. ma na tarczy winne grono, a u szczytu trzy sierpy.

Larysza I.

Larysza V.

Las, obszar ziemi, zajęty drzewami gęsto obok siebie rosnącemi. W **L.** *pierwotnym* czyli *dziewiczym* drzewa różnych gatunków i różnego wieku wyrastają bezładnie jedne obok drugich, toczące między sobą walkę o powietrze i światło, zarówno jak i o miejsce dla korzeni, a gdy złamane burzą lub wiekiem padają drzewa starsze, młode zyskują swobodę rozwoju. W **L.** uprawnym natomiast występują obok siebie bardziej jednorodne zbiorowiska drzew. Na najniższych stopniach kultury trzebienie lasów jest podstawą rozwoju człowieka, daje mu bowiem możność prowadzenia rolnictwa i zakładania osad; niszczenie to lasów wszakże usprawiedliwione jest tylko do pewnej granicy, poza którą staje się szkodą ogólną. Wyniszczenie bowiem **L.** nie tylko sprowadza brak drzewa, ale usuwa naturalną tamę chroniącą niziny od zalewu wód górskich, zmniejsza obfitość źródeł, ułatwia zasypywanie piaskiem lotnym żyznych okolic. W Europie obszar zajęty lasami zajmuje około 31 odsetek całej jej powierzchni, oddzielne jednak kraje przedstawiają znaczne pod tym względem różnice, gdy bowiem w Anglji **L.** zajmują tylko 4,1, w Belgji i Holandji 6,9 odsetek całej powierzchni, stanowią w Austrji 30,4, w Szwecji 34, w Rosji 38, w Finlandji 56 odsetek. W wielu okolicach wyniszczenie lasów sprowadziło już smutne następstwa klimatyczne, dlatego w różnych krajach prawodawstwo na okoliczność tę uwagę zwróciło. Ob. Leśnictwo.

Lasarjusze (duń. *Leser*), stronnictwo religijne w Szwecji od 1760, drugie w Norwegji (*haugianie*), założone przez Hansa Nielsena Hauge (* 1771, † 1824, por. Bang 1875) pierwsze prawowierne luterańskie, drugie pietystyczne.

Las Bruno, pseudonim Bol. Londyńskiego.

Lasaulx, Ernest von, filolog i archeolog niemiecki, * 1805 w Koblencji, † 1861. Studja odbywał w Bonn i Monachjum (1824—30), a następnie kontynuował je w Wiedniu, Rzymie, Atenach, Konstantynopolu i Jerozolimie. Od 1835 profesor w Würzburgu, od 1844 w Monachjum, zasiadał 1848 r. w niemieckiem zgromadzeniu narodowem, a od września 1849 w bawarskiej izbie deputowanych, gdzie znaczną odgrywał rolę jako gorliwy obrońca katolicyzmu. **L.** zajmował się przeważnie starożytnością klasyczną. Między uczonymi swego fachu zajmuje odrębne jednak stanowisko, gdyż nawet w tym kierunku badań działał dla interesów katolicko-kościelnych. Usiłował mianowicie wykazać nietylko w literaturze, sztuce i poglądach religijnych, ale nawet w urządzeniach społecznych klasycznej starożytności pewne ideje i elementy chrześcijańskie, jakoby bezwiedne zwiastuny chrystjanizmu. Prace jego, chociaż surowo krytykowane tak przez filologów, jak i teologów, zwróciły jednak uwagę badaczów na zaniedbaną dotąd stronę życia ludów starożytnych i zrodziły wiele płodnych w następstwa myśli. Zasługują z nich na szczególną uwagę następujące: „Studien des classischen Alterthums“ (Monachjum, 1854); „Philosophie der schönen Künste“ (tamże, 1860); „Der Untergang des Helenismus“ (tamże, 1854); „Ueber die theologische Grundlage aller philosophischen Systeme“ (tamże, 1846); „Des Sokrates Leben, Lehre und Tod“ (tamże, 1857); „Die prophetische Kraft der menschlichen Seele“ (tamże, 1858); „Neuer Versuch einer Philos. der Geschichte“ (tamże, 1856). Cztery ostatnie dzieła pomieszczone zostały na indeksie rzymskim. Por. Hollanda „Erinnerungen an E. von Lasaulx“ (Monachjum, 1861).—*Jan Klaudjusz de Lasaulx*, ojciec poprzedniego, * 1781 w Koblencji, † 1848, był znakomitym budowniczym w służbie pruskiej.

Lasaulx Arnold Konstanty Piotr Franciszek, mineralog i geolog, * 1839 w Kastelnau w obwodzie koblenckim, † 1886, kształcił się w Bonn i Berlinie, był od 1875 profesorem we Wrocławiu, od 1880 w Bonn. Zbudował sejsmometr i podał metodę mikroskopowego badania kryształów w świetle spolaryzowanem. Ogłosił: „Petrographische Studien an den vulkanischen Gesteinen der Auvergne“ (1868—71); „Elemente der Petrographie“ (1875); „Ueber vulkanische Kraft“ (1875)) „Aus Irland Reiseskizzen und Studien“ (1877); „Sizilien. Ein geographisches Charakterbild“ (1879); „Der Aetna“ (1880); „Einführung in die Gesteinslehre“ (1886); „Wie das Siebengebirge entstand“ (1884) i inne.

Las Casas, Fray Bartolomé de, biskup chiapański w Meksyku, jeden z najszlachetniejszych przyjaciół ludzkości, zwany *Apostołem Indjan amerykańskich*, 1474 w Sewili, † 1566 w Madrycie; wraz z ojcem swym Franciszkiem towarzyszył Kolumbowi w drugiej podróży do Nowego Świata, następnie do 1498 r. studjował prawo i teologję w Salamance; 1502 udał się do Ameryki, 1510 wyświęcony na kapłana, został proboszczem na wyspie Kubie, gdzie przez prawość, łagodność i słodycz zjednał sobie wielki wpływ u Indjan i uczynił się głośnym w dziejach przez szczególną gorliwość o polepszenie losu miejscowej ludności, dręczonej przez hiszpańskich zdobywców. W celu usunięcia nadużyć, odbył dwie podróże do Hiszpanji i wyjednał w końcu przyjęcie przez władzę projektu, iżby dla zapobieżenia ostatecznemu wytępieniu Indjan, niezdolnych do ciężkiej pracy, wysyłać włościan kastylskich jako osadników i upoważnić zarazem kolonistów hiszpańskich do zakupowania murzynów do robót w kopalniach i plantacjach cukru. Niesłusznie z tego powodu zarzucają **L. C.**, że tym projektem dał początek późniejszemu handlowi niewolnikami, dowiedzioną bowiem jest rzeczą, że handel ten istniał już przed nim. Gdy projekty **L. C.** z przyczyny niesumiennego wykonania nie udały się, odbył próbę podobnej kolonizacji na własną rękę, lecz i to przedsięwzięcie upadło, a **L. C.** zniechęcony usunął się do klasztoru w Hiszpanji. Karol V w uznaniu jego zasług ofiarował mu bogate biskupstwo w Cuzzo, w Peru; **L. C.** odmówił przyjęcia, przenosząc natomiast ubogie biskupstwo w Chiapa, w Meksyku. Po trzech jednak latach, spotykając ciągle niechęć i utrudnienia ze strony spółziomków, powrócił 1547 do Hiszpanji i resztę życia przepędził w klasztorze, zajmując się pracami pisarskiemi, a zwłaszcza wykończeniem „Historia general de las Indias“, nad którą kilkanaście lat pracował, a która dotychczas pozostaje w rękopisie. Zbiór pism **L. C.** wyszedł jeszcze za jego życia (Sewilla, 1552); najpierwsze miejsce pomiędzy niemi zajmuje; „Relacion de la de struccion de las Indias“, przełożone na główniejsze języki europejskie; tłómaczenie francuskie niektórych pism jego, tak drukowanych, jak rękopiśmiennych, dał Llorente (2 t., Paryż, 1822). Por. Helps „Life of L.“ (2 wyd., Londyn, 1868); Baumstark „Bartholomäus de las Casas“ (Fryburg, 1879).

Las Cases Emanuel August Dieudonné, hrabia, towarzysz i historjograf Napoleona I na wyspie św. Heleny, * 1766 w zamku Las Cases pod Revel w Langwedocji, † 1842. W 1791 emigrował, lecz za konsulatu powrócił do ojczyzny i wydaniem *Atlasu historycznego* (Paryż, 1824—28) pod imieniem *Lesage'a*, zwrócił na siebie uwagę Napoleona, który mianował go hrabią, a następnie referendarzem stanu. Las Cases towarzyszył Napoleonowi wraz ze swym synem na wyspę św. Heleny, spisał część dyktowanych przez cesarza pamiętników i wydał go po angielsku, lecz 27 listop.

1816 został zmuszony wrócić do Europy; aż do śmierci cesarza żył naprzemian bądź w Niemczech, bądź w Belgji. Następnie osiadł w kraju rodzinnym, i wydał znakomite i ważne dzieło: „Mémorial de Ste Hélène" (8 tomów, Paryż, 1823—24, zmienione 1824 i w późniejszych edycjach). Por. Grille i Musset Pathay „La suite au Mémorial" (2 t., Paryż, 1824). Po rewolucji lipcowej zasiadał w izbie deputowanych na krańcowej lewicy.

Las Cases Emanuel Pons Dieudonnée, syn poprzed., początkowo baron, potem hrabia, * 1800 r. w St.-Meeu, depart. Finisterre, † 1854; był na wyspie św. Heleny sekretarzem Napoleona, a od 1837 występował w izbach w sprawie nowej dynastji. Mianowany przez Napoleona III senatorem. Podróż odbytą na wyspę św. Heleny, celem sprowadzenia zwłok Napoleona w 1840 opisał w dziele „Journal écrit à bord de la frégate la Belle Poule" (Paryż, 1841).

Lascelles Sir Fran Cavendish, dyplomata angielski, * 1841, jako drugi syn hr. Hasewood, do służby dyplomatycznej wstąpił w 1861. W 1878—1879 był konsulem generalnym w Egipcie, później w Bulgarji, 1887 został posłem w Bukareszcie, 1891—94 w Persji, w 1894 w Rosji, 1895 w Berlinie.

Lasch Karol, malarz niemiecki, 1822 w Lipsku, kształcił się w akademji drezdeńskiej i monachijskiej, następnie po odbyciu podróży do Włoch, Moskwy i Paryża, wykonał: „Tannhäuser i Wenus"; „Tintoretto i jego córka"; „Eginhard i Emma"; „Powrót z kościoła"; „Wiejski lekarz w kłopocie"; „Za młynem"; „Aresztowanie" (1872); „Dziewczęta śpiewające" (1875) i in. L. jest członkiem akademji drezdeńskiej, petersbur. i wiedeń.

Lasciate ogni speranza voi ch'entrate (wł.), porzućcie wszelką nadzieję, wy, którzy wchodzicie. Napis na bramie piekielnej w komedji Boskiej Dantego.

Laseczniki *(bacilli)*, ob. Bakterje.

Laserpitium, ob. Okrzyn.

Lasius, rodzaj mrówek (ob.).

Laska, w różnych postaciach, posiadała w dawnych czasach symboliczne znaczenie władzy i zwierzchnictwa, jak np. królewska (berło), arcykapłańska (Aarona, późniejszy pastorał), sędziowska i t. d. Podajemy tu rysunki kilku zabytków tego rodzaju.

Pastorał płocki.

Laska sądowa miasta Kurzelowa.

Laska i różaniec ks. Radziwiłła Sierotki. Berła Akademji Krakowskiej.

Laskarys, herb: Na tarczy ściętej, w polach: górnem złotem i dolnem błękitnem—dwugłowy orzeł czarny ukoronowany ze złotem słońcem na piersiach. Herb rodziny pochodzenia greckiego (Paleologów), w w. XVIII w Polsce osiadłej i dotychczas istniejącej.

Laskarys.

Laskarys Konstanty, rodem Grek, uszedł 1454 z Konstantynopola do Włoch, gdzie nauczał języka greckiego w Medjolanie, Rzymie, Neapolu i Mesynie; † 1493. Jego gramatyka grecka „Erotemata" (Medjolan, 1476), stanowi zarazem osobliwość jako pierwszy druk w tym języku.

Laskarys Andrzej Jan, z przydomkiem *Rhyndacenus*, synowiec poprzedniego, udał się ze stryjem swoim do Włoch i przebywał ostatecznie we Florencji, Paryżu i Rzymie; † 1535. Pisał traktaty gramatyczne i poezje, oraz trudnił się wydawnictwem niektórych pisarzów greckich. Por. Villemain'a „Lascaris" (Paryż, 1825).

Laskarys Andrzej *Gosławicki*, biskup poznański w XV w., pochodził z rodziny niegdyś panującej w Konstantynopolu, która przed Paleologami schroniła się do Węgier. Później jedni z Laskarysów osiedli we Włoszech, drudzy w Polsce, i tu dali początek domowi *Laskarysów Gosławickich*, h. Godziemba. L. * w Wielkopolsce, nauki pobierał za granicą; jako proboszcz kujawski jeździł w poselstwie od Władysława Jagiełły do Rzymu 1411 roku; biskupem poznańskim został obrany 1414 r.

w czasie poselstwa swego do Węgier. Na soborze konstancjeńskim zyskał wielki rozgłos zarówno roztropnością jak nauką, niepospolitą wymową i wielką śmiałością. On bowiem odczytał wyrok przeciw Janowi XXIII, złożonemu ze stolicy papieskiej, na co nikt inny nie mógł się odważyć. † 1426. Znane są dwie jego mowy miane na owym soborze 1415; „De pace et unione Ecclesiae per Sigismundum Imper. paranda", zamieszczona w dziele Hermanna von der Hardt: „Magno Oecumenico Constanciensi Consilio" (tom II, str. 170 — 76) i „De humilitate papam decente", drukowane tamże.

Laskarys Jerzy, z tejże co powyżsi rodziny, * 1828 w Wilnie, kształcił się w uniwersytecie petersburskim, w 1853 powrócił do Wilna i oddał się piśmiennictwu, przebywał dziesięć lat w Paryżu, po wojnie francusko-niemieckiej osiadł w Warszawie, w końcu we wsi Dowborowie w pow. Wilejskim, gdzie † 1888. Poetyczne swe prace i artykuły pomieszczał w czasopismach warszawskich; osobno wydał opowiadania wierszem: „Kartki z życia" (1856); „Ludzie prości" (1858); „Pięć hymnów" (1858) i broszury satyryczne: „Rarogi" (1860 i 1861); opracował dla młodzieży „Pamiętniki Paska", „Pamiątki starego szlachcica" Rzewuskiego, oraz „Wojnę chocimską" Potockiego, w rękopisie zostawił poemat „Jontek". Życiorys jego pomieścił *Tygodnik Illustrowany* z 1833, t. II, str. 125.

Lasker Edward, jeden z najznakomitszych członków pruskiej izby deputowanych i parlamentu niemieckiego, * 1829 w Jarocinie, w w. ks. Poznańskiem, z rodziców izraelskich. Po ukończeniu studjów uniwersyteckich we Wrocławiu wstąpił do służby publicznej. W latach 1861—64 ściągnął na się powszechną uwagę pracami swemi o historji konstytucji pruskiej w Oppenheima „Deutsche Jahrbücher". Od 1865 wybierany do izby pruskiej, a potem i do parlamentu niemieckiego, odznaczył się nie opozycją przeciw rządowi, lecz obroną konstytucji ze stanowiska czysto prawnego. Początkowo należał do stronnictwa postępowego; w 1866 jednak został spółtwórcą partji narodowo-liberalnej, której był filarem. Przyczynił się wiele do zjednoczenia Niemiec i działał zawsze w duchu polityki rządowej, † 1884 w Ameryce, dokąd na czas pewien wyjechał w 1883. W ostatnich latach, zrażony przeciwnościami, słaby brał już udział w życiu politycznem. Izba deputowanych Stanów Zjednoczonych przesłała parlamentowi niemieckiemu wyrażenie swego żalu z powodu śmierci **L.**; pismo to wręczył poseł amerykański Bismarck'owi, ten nie oddał go parlamentowi, ale odesłał go do Waszyngtonu. **L.** napisał: „Zur Geschichte der parlamentarischen Entwickelung Preussens" (Lipsk, 1873); „Die Zukunft des deutschen Reichs" (1877); „Wege und Ziele der Kulturentwickelung" (1881); „Erlebnisse einer Mannesseele" (1873, anonimowe) i in.

Lasker Emanuel, szachista, * 1868 w Berlinchen, z zawodu matematyk, gorliwie oddawał się przytem szachom, a od 1892 pokonał wielu słynnych mistrzów. Zdobył pierwsze nagrody w turnieju międzynarodowym w Londynie 1892 i w Nowym Yorku 1893; w 1894 odniósł zwycięstwo nad Steinitzem.

Laski, herb: W polu czerwonem między srebrną czapką Merkurego (na lewo u góry) a złotym lwem (u dołu) — pas prawo-ukośny czarny z trzema 6-promiennemi gwiazdami złotemi. U szczytu pół lwa złotego. Labry czerwono-srebrne. Tarczę podtrzymują dwa charty w obrożach. Godło: „Sapienter et audacter" (mądrze i śmiało). Nadany 1837 r.

Laski.

Laskiewicz, herb: **L. I**: Na tarczy ściętej, w połowie górnej dwudzielnej, w polu prawem błękitnem, na zielonym pagórku — złoty ul, otoczony pięciu złotemi pszczołami; w lewem czerwonem — lew złoty, trzymający kotwicę srebrną; w polu dolnem srebrnem — trzymasztowy żaglowiec na falach. Nad tarczą dwa hełmy ukoronowane: w I —

Laskiewicz I.

Laskiewicz II.

4 pióra strusie: srebrne, błękitne, złote i błękitne, w II — pół lwa z kotwicą (jak na tarczy). Labry z prawej strony błękitne, z lewej czerwone — podbite złotem. Nadany 1783 przez Józefa II. — **L. II**: W polu srebrnem, nad dwoma pasami fijoletowemi — pół męża nagiego w czapce, ozdobionej trzema gałkami, z piórem w ręce. U szczytu, między dwiema trąbami, takiż mąż.

Laskiewicz Alfred Ignacy *Friedensfeld*, lekarz, syn *Adolfa Franciszka Ignacego* **L.**, również lekarza (* 1816, † 1870), * 1852 w Oranienbaumie, gdzie ojciec jego podówczas praktykował, studjował medycynę w Wiedniu, został tam demonstratorem w pracowni fizjologicznej i wykonał kilka tysięcy wytwornych preparatów mikroskopo-

wych, które służyły wielu uczonym do nowych badań. W r. 1878 został lekarzem szpitala obłąkanych w Kulparkowie w Galicji. Ogłosił znaczną liczbę rozpraw, w *Przeglądzie lekarskim* i w pismach niemieckich.

Laskowski Stefan, sekretarz królewski, żyjący w końcu XVII i na początku XVIII w., zostawił w rękopisie, znajdującym się w bibljotece stauropigjalnej we Lwowie: „Djarjusz oblężenia przez Szwedów 1704." Wyjątki z niego zamieszczone są w *Kronice miasta Lwowa* Djonizego Zubrzyckiego.

Laskowski Jan, muzyk kompozytor, * 1799, † 1855 r., wcześnie objawił talent muzykalny. Oprócz kilku kwartetów i trio napisał około 70 mniejszych utworów na fortepjan, z których najwięcej były cenionemi „Berceuse," „Kinderlied," „Opowiadanie staruszki." Był urzędnikiem do szczególnych zleceń przy rosyjskiem ministerjum wojny.

Laskowski Teodor, brat poprzedniego, generał, * 1801, † 1870 r. Po ukończeniu głównej szkoły inżynierskiej, objął 1824 r. w niej katedrę fortyfikacji, na której pozostawał 34 lata, nadto był profesorem akademji sztabu generalnego. Napisał wraz z Bołdyrewem „Kurs dołgowremennoj fortifikacji" z atlasem. Głównem jego zadaniem było napisanie historji sztuki inżynierskiej wojennej w Rosji, którą opracował na podstawie źródeł archiwalnych do wstąpienia na tron Aleksandra I. Ogłosił nadto „Materiały dla istorji inżeniernego iskusstwa w Rossii" (t. 4, z atlasami.

Laskowski Zygmunt, lekarz, * 1841 w Warszawie, gdzie 1858 ukończył gimnazjum i do 1863 studjował medycynę, najpierw w akademji medycznej, a potem w Szkole Głównej. Lata 1864—66 spędził na studjach w Paryżu i Londynie, 1867 doktoryzował się w Paryżu. W 1869—75 r. był docentem anatomji i chirurgji operacyjnej w szkole praktycznej fakultetu medycznego paryskiego, skąd, powołany przez radę stanu rzeczypospolitej Genewskiej, przeniósł się do Genewy. W r. 1871 odbył kampanję jako naczelny chirurg jednego ambulansu polowego i był bardzo czynny podczas oblężenia Paryża. W roku 1866 wynalazł nowy sposób balsamowania i przechowywania preparatów anatomicznych, za który otrzymał medal na wystawie paryskiej w r. 1867, w Krakowie 1869, w Paryżu 1878 i w Zurichu 1883 roku. Oprócz artykułów pomieszczonych w czasopismach naukowych, napisał: „Les procédés de conservation des pièces anatomiques" (1885); „L'embaumement et la conservation des sujets et des preparations anatomiques" (1886); „Grand atlas anatomique" (1877).

Laskowski Z.

Laskowski R. Karol, powieściopisarz, ogłosił: „Hiszpanka w Polsce, czyli tydzień z czasów Zygmunta III" (Lwów, 1892): „Pamiętniki hrabiny Delmar, ułamek, z czasów panowania Stanisława Augusta" (Lwów, 1892).

Lasocin, osada w gubernji Radomskiej, powiecie Opatowskim, liczy około 1,000 mieszkańców.

Lasocina, *Łososina,* rzeka w powiecie Kieleckim; początek pod wsią Grzymałkowem, na granicy powiatu Końskiego, na zachód Wymysłowa wpada z lewego brzegu do Nidy. Długa 25 wiorst. Przyjmuje z lewego brzegu pod Rudą Strawczyńską rzeczkę Czarnystok.

Lasocki (hrabia) v. *Dołęga* odm., herb: W polu błękitnem, w środku srebrnej podkowy z krzyżem kawalerskim złotym na barku — strzała srebrna. Nad koroną hrabiowską w hełmie ukoronowanym — złote skrzydło, strzałą srebrną przeszyte. Labry błękitno-srebrne. Tarczę podtrzymują rycerze oparci na kopjach. Godło na wstędze u dołu: „Infrigit solido."

Lasocki.

Lasocki Mikołaj, biskup kujawski, h. Dołęga. Jako kanonik krakowski, jeździł 1427 w poselstwie do Rzymu od Władysława Jagiełły, a następnie na sobór basylejski, gdzie bronił praw krajowych przeciw Krzyżakom. Biegły w sprawach publicznych towarzyszył Władysławowi Warneńczykowi do Węgier i przeszkodził wojnie domowej; potem sprawował poselstwa do Fryderyka cesarza i papieżów Eugenjusza IV i Mikołaja V, przez którego mianowany był biskupem kujawskim. Wracając do kraju, † w Camerino 1450 i tamże pochowany. L. odznaczał się zarówno wysokiemi cnotami, jako też nauką wielką. Mowa jego miana do Mikołaja V, wzór krasomówstwa ówczesnego, mieści się w *Hist. liter.* Wiszniewskiego (t. 3, str. 390), a przekład jej polski w *Ateneum* (oddział V, t. VI).

Lasopolski Karol de Boscamp, przyjaciel Stanisława Augusta; prawdopodobnie Francuz rodem, człowiek niepoślednich zdolności, zręczny i wyćwiczony w intrygach dworskich. Ze służby pruskiej, jak się zdaje, przeszedł do polskiej, został tajnym konsyljarzem królewskim i 1765 towarzyszył poselstwu do Turcji, a w nagrodę położonych zasług otrzymał 1768 indygenat i francuskie swe nazwisko Boscamp przerobił na *Lasopolski.* Mianowany 1776 szambelanem, był zausznikiem króla

powiernikiem tajnych jego miłostek. W roku 1777—1778 posłował do Carogrodu. Biorąc udział w najnikczemniejszych intrygach, ściągnął na się nienawiść ludu i został zabity podczas rozruchów na ulicach Warszawy 28 czerwca 1794 roku.

Lasota, pseudonim Stanisława Wegnera.

Lasota A. W., pseudonim Wł. L. Anczyca.

Lasowanie, ob. Wapno.

Las Palmas, miasto obronne na wyspach Kanaryjskich, na wschodnim wybrzeżu wyspy Gran Canaria, w rozkosznej dolinie nad ujściem rz. Giniguanda, stolica całego archipelagu, 20,700 m.; rezydencja biskupa, sąd apelacyjny, piękna katedra, klimat umiarkowany i zdrowy.

Lassalle Ferdynand, przywódca partji socjalnych demokratów w Niemczech, z pochodzenia Izraelita, * 1825 we Wrocławiu, † 1864 r. z ran, otrzymanych w pojedynku w Genewie. Przeznaczony przez ojca do stanu kupieckiego, nie chciał wstąpić do szkoły handlowej w Lipsku, ale wbrew woli ojca ukończył gimnazjum i poświęcił się filozofji i filologji. W 19 r. życia napisał dwutomowe dzieło „Die Philosophie Herakleitos des Dunklen“ wydane dopiero w 1857 r. W rozgłośnym procesie hr. Hatzfeld z jej mężem, brał L. czynny udział i był z tego powodu oskarżony o podmówienie swych przyjaciół do wykradzenia szkatułki, w której się miały znajdować różne papiery, walczące przeciw hr. Hatzfeldowi. Wtedy już zajmował się żywo kwestjami socjalnemi, i 1848 był przywódcą poruszenia ludowego w Düsseldorfie, za co skazany został na 6 miesięcy więzienia. Największą czynność umysłową rozwija L. po r. 1857, w którym ogłasza historyczną tragedję p. t.: „Franz von Sickingen.“ Po kilku broszurach, przeważnie politycznej treści, wydaje najważniejsze swe dzieło „Das System der erworbenen Rechte, eine Versöhnung des positiven Rechts und der Rechtsphilosophie“ (2 t., Lipsk, 1862); wkrótce stara się o rozwiązanie umiejętne sporów pomiędzy zasadami demokratycznemi a ideą prawa. Gorąco pragnąc polepszenia losu robotników, chciał urzeczywistnić L. tę myśl: że celem państwa jest staranie się o rozwój ludzkich istot, czyli o doprowadzenie ludzkości do takiej kultury, do jakiej człowiek jest wogóle zdolny, że cel taki może państwo osiągnąć przez połączenie sił wszystkich jednostek. Później jeszcze bardziej popierał L. tę zasadę, że tylko państwo, w kierunku socjalno-demokratycznym działające, losy miljonów robotników polepszyć może. W tym duchu są napisane: „Zur Arbeiterfrage,“ „Arbeiterlesebuch“ (1863); „An die Arbeiter Berlins“ (1862) i t. d. Pisma te nabrały wielkiego rozgłosu pomiędzy robotnikami, którzy go też wybrali prezydentem ogólnego stowarzyszenia robotników niemieckich, utworzonego w 1863 r. W polskim przekładzie posiadamy: „Kapitał i praca“ (Lwów, 1878); „Pośrednie podatki i położenie klas pracujących“ (Lwów, 1878). L. był człowiekiem wielkich zdolności. Por. Becker „Geschichte der Arbeiteragitation F. Lassalles“ (Brunświk, 1874); G. Brandes „Ferdinand Lassalle“ (Berlin, 1877); Aaberg „Ferdinand L.“ (1883); „Plener L.“ (1884).

Lassell Wiljam, astronom, * 1799 w Balton w Lancashire, † 1880; z powołania piwowar, zwrócił się do astronomji 1820 i zajął się sam, podobnie jak Herschell, wyrabianiem teleskopów i polerowaniem szkła. Przy pomocy przez siebie zbudowanego teleskopu odkrył w 1846 księżyc Neptuna, a w 1851 dwa księżyce Urana. W r. 1861 z teleskopem o odległości ogniskowej 37 stóp udał się na Maltę, gdzie odkrył około 600 mgławic. Udoskonalił nadto maszynę do polerowania szkieł.

Lassen Chrystjan, znakomity orjentalista, * 1800 w Bergen, w Norwegji, † 1876 r. Po ukończeniu nauk w Chrystjanji, Heidelbergu i Bonn, przebywał czas jakiś w Paryżu i Londynie, gdzie poświęcił się wyłącznie studjom indyjskim. Wespół z Burnoufem wydał „Essai sur le Pali“ (Paryż, 1825). Za powrotem do Niemiec został prywatdocentem, a 1830 r. profesorem staro-indyjskiego języka i literatury w Bonn. Głębokiemi badaniami swemi, rozciągającemi się na przeróżne kierunki życia starych ludów i ludów z nimi pokrewnych stał się L. założycielem i twórcą nauki starożytności indyjskich. Główne jego dzieło jest: „Indische Alterthumskunde“ (4 t., Bonn, 1844—1862 r., 2 wyd., 1866 sq.). Oprócz ważnych jego wydań: „Hitopadesa“ (2 t., Bonn, 1829—31); Jayadevy „Gitagowinda“ (Bonn, 1837); „Antologia sanscrita“ (tamże, 1838), oraz innych dzieł staroindyjskich, zasługują jeszcze między innemi jego pracami na wzmiankę: „Institutiones linguae pracriticae“ (Bonn, 1837), oraz badania nad staroperskiem pismem klinowem, którego właściwe odcyfrowanie i objaśnienie przedstawił w dziele „Die altpers. Keilinschriften“ (Bonn, 1836). Wiele rozpraw umieszczał w „Zeitschrift für Kunde des Morgenlandes“ (którego redakcją kierował czas jakiś), w *Encyklopedji* Erscha i Grubera i w innych czasopismach. Dla epigrafiki starożytnej ważna jest także rozprawa jego „Ueber die lykischen Inschriften und die alten Sprachen Kleinasiens,“ zamieszczona w „Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gessellschaft“ (t. 10).

Lassen Edward, kompozytor niemiecki, * 1830 w Kopenhadze; od 1842 kształcił się w konserwatorjum brukselskiem; w wyższej kompozycji mistrzem jego był Fétis. Za powrotem z podróży artystycznej (1855) wystawił na scenie teatru dworskiego w Wejmarze operę „Król Edward“ (1857) i był mianowany dyrektorem muzyki dworskiej. Oprócz jeszcze oper „Frauenlob“ (1860) i „Le captif“, z utworów jego wymieniamy: „Te Deum,“ chóry i melodramy do Sofoklesa tra-

gedji „Edyp król," symfonja, uwertury, kantata i t. d.

Lasser von *Zollheim* Józef, baron, minister austrjacki, * 1815 r. w Warfen w Salzburskiem, † 1879 w Wiedniu, 1848 członek rady państwa, 1849 r. radca ministerjalny, 1860—65 r. minister zarządu politycznego, 1865—71 namiestnik Tyrolu, od r. 1871 minister spraw wewnętrznych.

Lasso, narzędzie do chwytania zwierząt w Ameryce płd., jest to rzemień długi na 10 do 15 m., na którego końcu jest przymocowana kula żelazna lub ołowiana. Służy do łowienia żywcem bawołów, koni i innych zwierząt, którym zarzuca się na szyję lub na rogi. W wojnach domowych amerykańskich często jako broń się używa. Ob. Bolos.

Lasso, Orlando di, albo *Orlandus Lassus*, pierwotnie zwany *Roland Delaltre*, * 1520 w Mons, w Hennegawji, po Palestrinie najznakomitszy kompozytor swojego czasu, kapelmistrz w kościele lateraneńskim w Rzymie, od 1556 kapelmistrz nadworny w Monachjum, gdzie † 1594. Znakomite jego utwory, tak treści religijnej, jak i świeckiej, są dzisiaj wielką rzadkością. Zbiór jego motetów wydali, znani również jako kompozytorowie, jego synowie *Ferdynand* († 1609) i *Rudolf* († 1625) p. t. „Magnum opus musicum" (17 t., Monachjum, 1604). Mnóstwo rękopiśmiennych jego kompozycji znajduje się w Monachjum.—Por. Dahna „Biographische Notiz über Roland de Lasso" (Berlin, 1837). W r. 1849 wzniesiono mu piękny pomnik w Monachjum.

Last, not least (ang. ostatni, ale nie najmniejszy). Cytata z „Juliusza Cezara," Szekspira, używana jako przysłowie.

Lasteyrie-Dusaillant Karol Filibert, hrabia de, zasłużony we Francji krzewiciel przemysłu i pożytecznych wiadomości, * 1759 w Brives-la-Gaillarde, krewny i zwolennik zasad Lafayette'a. W r. 1792 wydalił się do Hiszpanji, a za powrotem zaprowadził we Francji owce merynosy. Później położył jeszcze zasługi w gospodarstwie rolnem i w zakresie dobroczynności publicznej. Był współzałożycielem towarzystw: „Société centrale et nationale d'agriculture," „Société de vaccine," „Société philantropique," „Société d'instruction élémentaire" i innych tym podobnych. Pisał też książki popularne rozmaitej treści; † 1849 w Paryżu.

Lasteyrie-Dusaillant Ferdynand Karol Leon, hrabia de, syn poprzedniego, * 1810, † 1879, przez długi przeciąg czasu urzędnik i deputowany, głosował po rewolucji Lutowej 1848 r. z umiarkowanymi republikanami, lecz po zamachu stanu 2 grudnia 1851 usunął się do życia prywatnego. L. zasłużył się literaturze francuskiej wielu cennemi pracami z dziedziny archeologji i krytyki artystycznej. Od r. 1860 jest członkiem akademji napisów, oraz wielu towarzystw uczonych. Z dzieł jego najgłówniejsze są następujące: „Histoire de la peinture sur verre d'après ses monuments en France" (Paryż, 1837—56); „Rapport sur les manufactures de Sèvres et des Gobelins" (1850); „Théorie de la peinture sur verre" (1852) i t. d.

Lasteyrie-Dusaillant Adrjan Juljusz, margrabia de, brat stryjeczny poprzedniego, * 1810 w zamku Lagrange depart. Seine et Marne, † 1883, od r. 1842 deputowany, został po zamachu 2 grudnia 1851 wygnany z Francji, lecz pozyskał amnestję dekretem 7 sierpnia 1852 i pozwolenie powrotu do kraju. W lutym 1871 r. wybrany do zgromadzenia narodowego, należał do lewego środka i popierał rządy Thiersa. Oprócz rozpraw umieszczanych w „Revue des Deux Mondes," wydał między innemi: „Portugal depuis la révolution de 1320" (Paryż, 1841); „Souvenirs des Açores" (Paryż, 1842); Histoire de la liberté politique en France" (Paryż, 1860).

Lastra a Signa, ob. Signa.

Lastrić Filip, pisarz serbski, * 1700 w Bośni, † 1783 r.; był prowincjałem zakonu Fraciszkanów w Bośni. Wydał, prócz kilku książek religijnych i kazań, dzieło historyczne „Epitome vetustatum provinciae Bosnensis" (1762), w którem podał spis pisarzów boseńskich. W rękopisie pozostawił kronikę swego czasu.

Laswa, lewy dopływ rzeki Bosny w Bośni, bierze początek w górach Radowan.

Lasy, przyrząd do suszenia słodu (ob.) w browarach i gorzelniach, oraz owoców. Urządzone są zwykle z siatki drucianej, a znajdujące się pod nią rury zawierają krążącą w nich parę, która ogrzewa i suszy materjały na siatce rozłożone.

Laszczka Konstanty, rzeźbiarz polski, syn włościanina, już w latach dziecinnych okazywał zdolność, wycinając kozikiem figurki w drzewie, lub lepiąc je z gliny, następnie ulokowany z pomocą właściciela wsi, z której pochodził, w Warszawie, kształcił się w rzeźbiarstwie pod kierunkiem Jana Kryńskiego, a po jego śmierci u Ludwika Pyrowicza. W r. 1890 zaczął występować z samodzielnemi pracami, pomieszczanemi na wystawie Towarzystwa sztuk pięknych. W r. 1891 otrzymał stypendjum na podróż do Paryża, gdzie oceniony przez tamtejszych artystów, został pomieszczony w państwowej szkole sztuk pięknych. Główną zaletą utworów Laszczki jest strona psychologiczna postaci. Wykonał: „Chłopiec grający na flecie," „Wiejski urwis," „Skończona pieśń" i in. Obecnie jest profesorem w krakowskiej akademji sztuk pięknych.

Laszczka K.

Laszek Gotard Józef, pisarz i muzyk czeski, * 1854 w Chrudymie. Pisma jego są treści hi-

storycznej, a mianowicie dotyczą dziejów kultury i topografji Czech (Kostelec nad Odrą, Czastolovice, Kutra Hora); napisał też kilka powieści historycznych dla młodzieży, oraz opisów podróży, wreszcie „Diejiny hudby v Czechach" i sporo utworów do tańca.

Laszina, wieś w Kroacji, o 5 godzin drogi od Karlstadtu; w bliskości jest źródło mineralne, kwaśno-glaubersko-solno-żelazne.

Latacunga *(Tacunga)*, miasto główne prowincji Leon w rzeczypospolitej Ecuador, położone na wysokości 2.860 m. nad poz. morza, jedno z piękniejszych miast w kraju, ma 16,000 miesz.

Latająca ryba, ob. Płetwolot.

Latające, rzęd zwierząt ssących, ob. Rękoskrzydłe.

Latający Holender, żeglarz w holenderskim stroju XVII w., który za swe grzechy skazany został na żeglowanie po morzu bez odpoczynku, na okręcie będącym widmem i który nie może nigdy dobić do brzegu; jest to tytuł opery Ryszarda Wagnera.

Latakia, miasto, toż co Ladikie.

Latalski.

Latalski (hrabia) v. *Prawdzic* odm., herb: W polu błękitnem, nad murem czerwonym blankowanym—pół lwa ze złotym pierścieniem w łapach. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym — pół lwa, jak na tarczy. Labry z prawej strony błękitne, z lewej czerwone, podbite złotem.

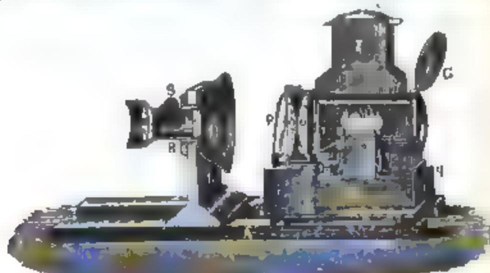
Latalski Jan, arcybiskup gnieźnieński, * 1463 w Wielkopolsce z zamożnego domu Prawdziców, którzy się pisali hrabiami z Łabiszyna. Wstąpiwszy do stanu duchownego, był naprzód sekretarzem królewskim, dalej kanclerzem królowej Kazimierzowej Rakuszanki, od r. 1511 proboszczem gnieźnieńskim i jednocześnie krakowskim, poznańskim i łęczyckim, a od 1525 r., zapłaciwszy za to królowej Bonie, biskupem poznańskim. Używany przez Zygmunta I do spraw dyplomatycznych, przeniesiony został na katedrę krakowską 1535 i wtedy wyznaczony był od papieża na poborcę świętopietrza w Polsce. W r. 1537 mianowany został arcybiskupem gnieźnieńskim; † 1540 w Skierniewicach. Pochowany w Gnieźnie. Miłował nauki i wspierał uczonych.

Latania *(Krasionica)*, rodzaj roślin z rodziny palm, cechujący się kielichem 3-dzielnym, takąż koroną i jagodą 3-pestkową. Z kilku gatunków godne są zwłaszcza uwagi: **L.** *borbonica* na wyspie Bourbon i **L.** *rubra* na wyspie św. Maurycego; obie stanowią wspaniałą ozdobę okazałych cieplarń. Ta ostatnia wydaje owoce wielkości jabłek, pomimo złego smaku przez Negrów jadane.

Latarnia (z łac. *latere*, ukrywać się), powłoka urządzona z materjału przezroczystego lub przeświecającego, w której płonie świeca, lampa lub gaz. Najpospolitsze są **L.** szklane, urządzone z prętów blaszanych i płyt szklanych, albo też z kul szklanych; w nowszych czasach urządzają się **L.** ze szkieł soczewkowatych, które światło koncentrują i są trwalsze. Światło przytłumione dają **L.** z płyt rogowych. Aby płomień otrzymywał dostateczną ilość powietrza, **L.** winna być u spodu i u góry zaopatrzoną w małe otwory. Dla silniejszego skoncentrowania światła dodają się reflektory. **L.** przeznaczone do oświetlenia ulic mają u góry pokrywy żelazne, które światło odbijają; najlepiej służy blacha powleczona bielą barytową. **L.** *iluminacyjne* urządzają się ze szkła matowego, zabarwionego, lub z papieru stłuszczonego, pstro pomalowanego. Do oświetlania wybrzeży służą **L.** morskie (ob.). W budownictwie nazywa się **L.** wieżyczka szklana, urządzona nad przestrzenią, którą trudno oświetlić światłem z boku wpadającem; używa się zwłaszcza w kopułach.

Latarnia Arystotelesa, ob. Jeżowce.

Latarnia czarodziejska, L. *czarnoksięska (Laterna magica)*, przyrząd fizyczny zbudowany przez Kirchera 1646 r., służący do otrzymywania na ścianie lub przeponie, czyli ekranie, w ciemności, powiększonych obrazów figur namalowanych na szkle; polega ona na tej zasadzie, że soczewka wypukła wydaje obrazy powiększone, odwrócone i rzetelne przedmiotów znajdujących się w pobliżu jej ogniska. **L. c.** składa się ze skrzyni, w której umieszczoną jest lampa; promienie światła z niej wychodzące zbierają się za pomocą soczewki wypukłej i padają na płytę szklaną, na której wymalowane są przedmioty, mające być przedstawione; stąd zaś wychodzące promienie zbierają się znów za pomocą soczewki, tak, że powstaje obraz tych przedmiotów na odległej ścianie. Wewnętrzne urządzenie ulepszonej **L. c.** przedstawia fig. 1. *e* jest to płomień lampy naftowej, odpowiednio urządzonej, *B* zbiornik nafty, *F* komin, którym uchodzą produkty spalenia, *i i'* płyty szklane otaczające lampę, *G* zakrywka, stanowiąca zarazem zwierciadło wklęsłe, *o o'* dwie soczewki płasko-wypukłe, skupiające promienie światła, które padają na malowidło, przytrzymywane sprężyną *p*.

Fig. 1. Latarnia czarodziejska.

Podpora *L*, dająca się przesuwać na szynach, dźwiga układ soczewek achromatycznych *a* i *b*, którego dokładne ustawienie dokonywa się za pomocą szruby *S*. Przez nadanie ruchu samej latarni lub malowidłom, można otrzymać ruchy obrazów, a tym sposobem przedstawiać zjawienia się duchów i podobne obrazy, które niegdyś pod nazwą *fantasmagorji* wzbudzały silne zajęcie. Za pomocą **L. c.** otrzymują się też tak zwane obrazy mgliste czyli niknące (*dissolving views*); dwie **L. c.**, których otwory są w połowie zakryte, wydają na zasłonie obraz mglisty, mieszany; jeżeli pierwsza **L.** coraz się silniej otwiera, a druga coraz bardziej zakrywa, obraz jeden staje się coraz wyraźniejszym, drugi zaś zwolna ginie. Takie lub podob-

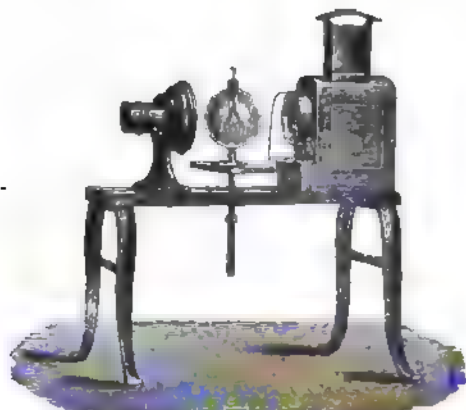

Fig. 2. Scioptikon.

ne urządzenie mają zabawy okazywane pod różnemi nazwami, jak *polioramy*, *megaskopy*, *agjoskopy*, *fantaskopy* i t. p.—Szczególnie ważne znaczenie zyskała **L. c.** w zastosowaniu do wykładów publicznych, oraz w ogólności do celów pedagogicznych; obraz bowiem w drobnych wymiarach przygotowany daje się w znacznem powiększeniu rzucić na ekran z płótna zwilgoconego lub ze szkła matowego i może być dobrze widziany przez licznych słuchaczów wykładu. Do takiego celu ulepszona **L. c.** czyli *przyrząd projekcyjny* nazywa się *scioptikon;* jest tak urządzona, że dozwala rzucać na ekran nietylko obrazy malowideł, ale nawet przyrządów (fig. 2) i wykonywanych doświadczeń. Gdy powiększenie ma być znaczniejsze, użyć trzeba oświetlenia silniejszego, jak światła Drummonda lub światła elektrycznego (ob. Mikroskop). Por. Liesegang „Die Projektionskunst (10 wyd., 1896), Zoth „Die Projektionseinrichtung" (1895).

Latarnia morska, wysoki budynek na niebezpiecznych miejscach wybrzeży morskich, na którym w nocy utrzymuje się ogień dla ostrzegania żeglarzy. Budynki te wymagają oddzielnych środków, aby się mogły oprzeć uderzaniu fal. Dawniej w **L. m.** palono drzewo, węgle lub olej, obecnie używa się głównie nafta, w niektórych światło Drummonda lub elektryczne. Lampy używane w **L. m.** mają palniki argandzkie i knoty współśrodkowo ułożone, pomysłu Fresnela i Araga (ob. lampy). Aby skoncentrować światło rzucane przez lampy, używa się zwierciadeł (system katoptryczny czyli angielski), albo soczewek (system dioptryczny czyli francuski). Zwierciadła używają się paraboliczne, w ognisku ich umieszczoną jest lampa. Soczewki mają tę niedogodność, że pochłaniają wiele światła, dlatego użycie ich umożebnionem zostało dopiero przez wprowadzenie przez Fresnela soczewek obrączkowych, które składają się z jednej niewielkiej soczewki, otoczonej kilku pierścieniami współśrodkowemi takiej krzywizny, że ogniska ich schodzą się razem z ogniskiem soczewki (fig. 1). Ponieważ **L. m.** nietylko mają ostrzegać żeglarza o niebezpieczeństwie, ale także wskazywać mu, w którem się miejscu znajduje, dlatego sąsiadujące między sobą **L. m.** winny być tak urządzane, aby łatwo mogły być odróżniane. W tym celu używa

Fig. 1. Latarnia morska z soczewkami obrączkowemi. Fig. 2. Latarnia morska o świetle stałem. Fig. 3. Latarnia morska o świetle obrotowem.

się **L. m.** ze światłem stałem (fig. 2), które znów co czas jakiś winno dawać odbłyski silniejsze, albo też urządza się światło obrotowe (fig. 3), rzucające swe promienie kolejno w różne miejsca poziomu, albo też światło w krótkich po sobie odstępach zaciemnia się i rozjaśnia; niekiedy używa się też świateł barwnych. Najlepszem urządzeniem **L. m.** zaleca się kanał Brytański, gdzie na długości około 75 mil geograficznych znajduje się na wybrzeżu angielskiem 50, a na francuskiem 99 **L. m.**—Gdy z powodu niestałości gruntu niemożliwem jest urządzenie na wybrzeżu **L. m.**, umieszcza się światło na odpowiednich statkach, pływających na wodzie. **L. m.** wspomina już Homer. Do siedmiu cudów świata starożytnego należała **L. m.** na wyspie Pharos, skąd nazwa *pharos* (franc. *phare*) oznaczała w ogólności wszelkie **L. m.**; kolos rodyjaki również był **L. m.** Jedną z najdawniejszych jest **L. m.** w Eddystone (fig. 4); zbudowana pierwotnie z drzewa, a po zniszczeniu

Fig. 4. Latarnia morska Eddystone.

odbudowana 1755, służyła za wzór innym podobnym budowlom. **L. m.** na Rotersand, między Bremerhaven i Helgolandem, jest pierwszą **L. m.** zbudowaną nie na skale, lecz na dnie morskiem. Najpotężniejsza **L. m.** na Fire Island, przy wstępie do portu Nowo-Jorckiego, posiada światło elektryczne o sile 240 miljonów świec, widzialne z odległości 29 kilometrów; drugie po niej miejsce zajmuje **L. m.** w Havre, posiadająca światło o natężeniu 130 miljonów świec. Por. Allard „Les phares; histoire, construction, éclairage" (1890).

Latarnik, *nocoświec (Fulgora),* rodzaj owadów z rzędu półpokrywych, z podrzędu piewików (*Cicadaria*), cechujący się czołem wydłużonem w rogowy, podługowaty bąbel, oliwkowo-żółtego koloru, ze szkarłatnemi prążkami i kropkami. Bąbel ten według spostrzeżeń malarki Merian wydawać ma w nocy światło; własność ta następnie została

Latarnik.

zaprzeczoną, ale naturalista belgijski Linden znowu ją potwierdził. Główny gatunek jest **L.** *surynamski (F. surinamensis),* ma do 8 cm. długości, a bąbel wyrównywa całemu ciału; uważany jest w Surynamie za bardzo jadowity. **L.** *chiński (F. candelaria),* od poprzedniego mniejszy, w Chinach i Indjach. W Europie płd. żyje mały gatunek, *F. europaea,* jest wszakże bardzo rzadki. Owady z rodziny *latarnikowatych* wydzielają z tylnej części ciała wosk, który w gatunku chińskim *Flata limbata* zbiera się w takiej ilości, że wchodzi do handlu pod nazwą *wosku chińskiego.* Są to wogóle owady właściwe krajom zwrotnikowym.

Latarnik, pseudonim Edm. Naganowskiego.

Latawce *(Paradiseidae, Manucodiatae),* rodzina ptaków wróblowatych, z grupy zębodziobych, zwana pospolicie *ptakami rajskiemi.* Mają one dziób mierny, lub od głowy krótszy, ścieśniony, ze szczytem łagodnie łukowatym; brzegi szczęki gładkie, nozdrza ukryte w kutnerowatem upierzeniu błony je otaczającej. Nogi silne i niezgrabne, czteropalcowe; skrzydła i ogon mierne. Pióra głowy i szyi są mniej więcej krótkie, mocno nabite i gładkie, delikatne jak aksamit; podskrzydłowe zaś przedłużone i strzępiaste, tworzą sute pęki, rozmaitych wielkości i kształtów w różnych gatunkach, niekiedy poza ogon sięgające. U niektórych para środkowych sterówek zmieniona jest w długie zgrubiałe witki bez chorągiewek, w całej długości lub w większej części, o wiele od innych

Latawiec.

dłuższe i rozmaicie powykręcane; głowa bezczubna, niekiedy ozdobiona bywa długiemi witkami, opatrzonemi w końcu tylko chorągiewkami. Wszystkie gatunki mają pewne części ciała okryte piórami najświetniejszych metalicznych połysków i gry kolorów, nie ustępujących w niczem ptakom najhojniej pod tym względem uposażonym; pióra te pod szyją lub na karku tworzą niekiedy różnych kształtów kołnierze, mniej więcej odstające od reszty upierzenia. Wogóle są to ptaki najświetniej i najoryginalniej ozdobione. Wszakże wszystkie te ozdoby samym tylko samcom służą. Największe gatunki nie przechodzą wielkością naszej sójki, najmniejsze wyrównywają skowronkowi. Wszystkie gatunki mieszczą się na wyspach położonych pod strefą równikową, między Malazją a Australją, a mianowicie na Nowej Gwinei, wyspach Waigiou, Aron i sąsiednich. W Europie znane są oddawna; w Indjach Wschodnich i Chinach używają się na ozdoby. O zwyczajach ich krążyły liczne przesądy, i dotychczas sposób ich życia nie

jest dobrze znany. Właściwy *ptak rajski (Paradisea apoda)*, 45 cm. długi, jest brunatny, na głowie żółty i zielonawy, żyje na wyspach Aru. *Latawiec królewski (Cicinnurus regius, Lophorina regia)*, 18 cm. długi, rubinowo-czerwony, żyje na Nowej Gwinei; jest to ptak *Manucodiata*, o którym prawiono, że nie posiada nóg i ciągle buja w powietrzu, karmi się zaś tylko rosą. Por. Sharpe „Monograph of the Paridiseidae“ (2 cz., 1892—93). Najruchliwsze są rankami i wieczorami, a z powodu długości piór podskrzydłowych mogą się tylko pod wiatr kierować. W obyczajach mają wiele podobieństwa z krukami; żyją towarzysko, są złośliwe i kłótliwe, głos mają ostry i donośny, żywią się pokarmami roślinnemi i owadami.

Latawiec, zabawka składająca się z lekkiego rusztowania drewnianego, na którem rozciągnięty jest papier lub płótno w postaci deltoidu (ob.); *L.* opatrzony jest nadto ogonem złożonym ze zwitków papieru i sznurem przyczepionym w sposób, wskazany na fig. 1. Gdy przy umiarkowanym wietrze

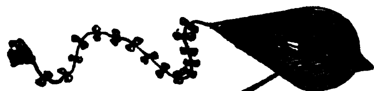

Fig. 1. Latawiac.

L. zostaje w górę rzucony i ciągnięty w kierunku przeciwnym wiatrowi, wznosi się pod naciskiem wiatru, a przy stopniowem rozwijaniu sznura wzbija się łatwo do wysokości 100—150 metrów. Tłómaczy się to składem sił na L. działających. Jeżeli *s* (fig. 2) jest środkiem ciężkości latawca *DD*, a wiatr wieje w kierunku *ws*, siła wiatru *sr*

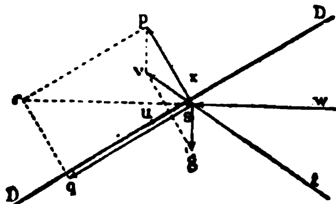

Fig. 2. Skład sił na latawiec działających.

rozkłada się na dwie składowe *sq* i *sp*, z których pierwsza pozostaje bez wpływu, druga zaś łączy się z ciężarem L. *sq* w wypadkową *sv*, działającą ku górze. Sznur *st* przybiera kierunek tej wypadkowej i naprężeniem swojem równoważy ją. Przez przyczepienie ogona środek ciężkości przesuwa się ku *u*, sznur przeto przyczepić trzeba w punkcie *x*, bliższym głowy L., a stąd powstaje jeszcze *para sił* która nastawia powierzchnię *DD* pod pewnym kątem względem kierunku wiatru. L. miał być wynaleziony przez Archytasa (ob.), znają go jednak też Chińczycy i Maorysi na Nowej Zelandji. Teorję latawca podał Muschenbroek (1762) i Euler (1756). Romas oraz Franklin używali L. do badań elektryczności atmosferycznej (1752), a w ost[...] nich czasach użyto L. do wznoszenia w górę s[...] mopiszących przyrządów meteorologicznych, k[...] re notują temperaturę oraz ciśnienie barometryc[...] ne w wyższych warstwach atmosfery. Zasada [...] znalazła też zastosowanie w budowie *aeropla*[...] (ob. Aeronautyka).

Lateau Ludwika, głośna stygmatyczka (o[...] Stygmat), * 1850 w Bois d'Haine koło Chaler[...] w Belgji, † 1883; była córką robotnika fabryczn[...] go. Od 1868 miała wizje charakteru religijneg[...] i co piątek zaczęły występować na rękach, noga[...] i boku stygmaty, czyli krwawe znaki Męki Pa[...] skiej. Prócz tego L. nie jadła nic prawie. Bisk[...] Dumont zajął się nią bardzo, ale został usunięt[...] przez papieża ze swojej stolicy. L. wzięła stro[...] biskupa przeciwko papieżowi i wskutek tego z[...] stała opuszczona przez partję klerykalną. Po[...] v. Rohling (1874), Mojmka (1879), Warlomo[...] „Rapport médical sur la stigmatisée de Boi[...] d'Haine“ (1875).

Lateralny (łac.), boczny, stąd: krewni, sukce[...] sorowie.

Lateran, plac oraz pałac w Rzymie, nazwan[...] tak od senatora Plancjusza Laterana, do któreg[...] niegdyś należały, zamordowanego z rozkazu Ne[...] rona. Konstantyn W. darował pałac L. papieżom[...] którzy w nim rezydowali aż do czasu przeniesie[...] nia się do Avignon, po powrocie swoim do Rzym[...] przenieśli rezydencję do Watykanu. Później pa[...] łac L. zgorzał, i Sykstus V rozkazał budownicze[...] mu Dominikowi Fontana wystawić w tem samen[...] miejscu nowy. Kościołem *Lateraneńskim* zowi[...] także kościół św. Jana, zbudowany przez Konstan[...] tyna W. obok pałacu laterańskiego, najpierwsz[...] w Rzymie, odznaczający się bogactwem znajdują[...] cych się w nim relikwji i pamiętny odbytemi w nim soborami (ob. Lateraneńskie sobory).

Lateraneńscy kanonicy regularni, ob. Regularni kanonicy lateraneńscy.

Lateraneńskie sobory. W Lateranie odbyło się pięć soborów, z których 4 pierwsze są uważane za ekumeniczne. 1) 1123 r. za papieża Kaliksta II, na którym potwierdzono konkordat wormacki, dotyczący inwestytury, wydano surowe prawa przeciwko symonji i małżeństwu księży, oraz udzielono odpusty Krzyżakom. 2) 1139 za Inocentego II, na którym potępieni zostali Piotr Bruys i Arnold z Brescji, dalej wydano liczne prawa dotyczące karności duchownej, nakazano zwrot dóbr odebranych kościołom, zakazano lichwy, oraz udzielono kościołom i cmentarzom prawa schronienia. 3) 1179 za Aleksandra III, na którym postanowiono, żeby podczas wyboru papieży rozstrzygała większość $^2/_3$ głosów; dalej, żeby nikt przed 30 rokiem życia nie był ordynowany na biskupstwo i żeby nikomu nie udzielano prawa spadkowego na beneficja duchowne, żeby przez władzę świecką nie były na duchownych nakładane żadne podatki, żeby Albigensowie i inni kacerze były

prześladowani orężem, żeby przy każdym kościele katedralnym był ustanowiony nauczyciel, bezpłatnie nauczający biednych uczniów, oraz postanowiono rozmaite prawa zmierzające do zaostrzenia karności duchownej. 4) 1215 za Inocentego III, na którym było obecnych 412 biskupów, 800 opatów i przeorów, wielu posłów od królów i książąt, dwu patrjarchów greckich (carogrodzki i jerozolimski), oraz patrjarcha Maronitów. Potwierdzono na nim naukę o transsubstancjacji, postanowiono prześladowanie kacerzy, przeszkody z pokrewieństwa do zawierania małżeństw ograniczono do stopnia czwartego, oraz wydano wiele rozporządzeń tyczących się karności kościelnej. Na soborze tym roztrząsano kwestje pokoju pomiędzy państwami chrześcijańskiemi, oraz wydobycia Ziemi św. z rąk niewiernych. 5) 1512—1517 za Juljusza X, zwołany przeciwko soborowi pizańskiemu; brali w nim udział prawie wyłącznie biskupi włoscy. Postanowiono na nim zniesienie postanowień soboru pizańskiego, potwierdzono zawieszenie tak zwanej sankcji pragmatycznej oraz wydano rozmaite kanony dyscyplinarne, dotyczące zwłaszcza duchowieństwa zakonnego.

Laterna Marcin, Jezuita, znakomity kaznodzieja polski, * 1553 w Drohobyczu na Rusi. Wstąpił do zakonu 1571 w Brunsbergu i po powrocie do kraju był kaznodzieją Stefana Batorego. Głośne były jego misje apostolskie w Krakowie, Wilnie, Grodnie i nareszcie we Lwowie, dokąd przeniesiony był po śmierci króla Stefana i gdzie sprawował zarząd tamecznego kolegjum. Poźniej łącznie ze Skargą był teologiem Zygmunta III, z którym popłynąwszy do Szwecji, w powrocie schwytany został przez żołnierzy Karola Sudermańskiego i utopiony r. 1598. Oprócz dwu mów łacińskich jest jego książka modlitw katolickich p. t. „Harfa duchowna“ (Kraków, 1563), wielokrotnie przedrukowywana. Żywot jego opisali między innymi Stanisław Niegoszewski w dziele „Laterna Poloniae etc.“ (Kraków, 1599) i Cyprjan Terlecki „Żywot świątobliwej pamięci W. X. Marcina Laterny S. J. etc.“ (Warszawa, 1829). Por. Browna „Bibl. pisarz. asysten. polsk. towarz. Jezus“ (str. 256—257).

Lateryt (z łac. *later*, cegła), glina piaszczysta, zawierająca żelazo, rozpowszechniona w Afryce i Ameryce płd., jest produktem zwietrzenia rozmaitych skał tamecznych.

Latet anguis in herba (łac.), cytata z Wirgiljusza=w trawie ukrywa się wąż.

Latham Robert Gordon, filolog i etnolog angielski, *1812 w Billingborough, pierwotnie lekarz, zaś od 1840 profesor języka angielskiego i literatury przy uniwersytecie londyńskim. Z licznych pism jego najcelniejsze są: „Norway and the Norwegians“ (2 t., Londyn, 1840); „On the english language“ (tamże, 1841, 5 ed. 1866); „Natural history of the varieties of man“ (1850); „Man and his migrations“ (1851); „Descriptive ethnology“ (2 t., Londyn, 1859); „The nationalities of Europe“ (2 t., tamże, 1863); „The native race of the Russian empire“ (1854); „Varieties of the human species“ (1855); „Russian and Turk“ (1878); „Logic in its application to language“ (1856); „Elements of comparative philology“ (1862) i in. **L.** jest współzałożyciem *Philological Society* w Londynie. Nie porzucając bynajmniej praktyki lekarskiej, umieszczał wiele cennych rozpraw w różnych czasopismach angielskich i wydał w nowem opracowaniu Johnsona „Dictionary of the english language“ (2 t., Londyn, 1864—66).

Lathraea, ob. Łuskiewnik.

Lathyrus, ob. Groszek.

Latifundia (łac.), *latyfundja*, wielkie posiadłości ziemskie, pozostające w jednych rękach. W państwie rzymskiem powstały one z ziem publicznych (ager publicus) zajmowanych przez patrycjuszów. W naszych czasach przykład latyfundjów przedstawia system gospodarstwa w Anglji i Szkocji, gdzie prawie dwie trzecie części całej powierzchni kraju znajduje się w rękach 170 właścicieli (najbogatszy z nich ks. Southerland posiada 110 mil kw. gruntu). Latyfundja z powodu nierównomiernego podziału ziemi pomiędzy ludnością wywierają szkodliwy wpływ na ekonomiczny stan kraju.

Latifundia perdidere Italiam et jam provincias (łac.), wielkie majątki zgubiły Italję i gubią już prowincje. Własność ziemska w państwie rzymskiem za cezarów znajdowała się przeważnie w rękach patrycjuszów, posiadających przestrzenie wielkie, lud zaś pozbawiony ziemi, lub zmuszony ją dzierżawić, cierpiał nędzę i tworzył proletarjat. Ten nieproporcjonalny podział gruntów szkodliwy dla państwa pod względem ekonomicznym i politycznym, zaprowadzany w prowincjach zdobytych, wywołał powyższe słowa Plinjusza.

Latimer Hugh, biskup i reformator angielski, * 1475 w Thurcaston, hrabstwie Leicester, spalony jako kacerz wraz z Ridleyem 15 października 1555 w Oxfordzie; prześladowany za swe kazania podczas odbywania studjów teologicznych w Cambridge, za panowania Henryka VIII przeszedł na stronę reformy i został 1535 biskupem w Worcester, lecz gdy przyszło do złożenia przysięgi na sześć artykułów wiary, podanych przez króla, opuścił swoje urzędowanie. Nie sprawując już żadnej godności kościelnej, zostawał wraz z Cranmerem (ob.) i Ridleyem na czele protestantów. Po wstąpieniu na tron kr. Marji, oskarżony o zdradę stanu i pozwany przed sąd, mimo możności ucieczki stawił się dobrowolnie i został wraz z innymi biskupami protestanckimi osadzony w Towrze. W ciągu dwuletniego procesu ograniczył się **L.** jedynie złożeniem wyznania wiary. Nowe wydanie dzieł **L.** „Works“, pomiędzy któremi odznaczają się kazania (wydane po raz pierwszy 1570), przygotował Corrie (4 t., Londyn, 1845).

Latinius (Latinus), uczony Włoch rodem z Witerbo, żyjący od 1513—1593, sekretarz kilku kardynałów, zostawił „Zbiór listów“ (2 t., Witerbo), w którym znajduje się wiele pisanych do Polaków tudzież ciekawe wiadomości w przedmiocie kościoła polskiego.

Latinus, Latynus Ursyn, legat w Polsce za Władysława Jagiełły, przybył do niego w sprawie czeskiej r. 1425, daremnie pobudzając do wojny przeciw Husytom. On to przywiózł królowi od papieża jeden gwoźdź, którym Chrystus Pan do krzyża miał być przybity.

Latitudinarjusze, *Latidudinarious*, stronnictwo kościoła anglikańskiego, powstałe w Cambridge za czasów Karola I, którego celem na wzór arminjanów było pojednanie rozumu z religją, za pomocą szerszego (*latitude*, skąd i ich nazwa) i swobodniejszego wykładu dogmatów i unikania wszelkiej polemiki drażliwej. Z pomiędzy **L.** wsławili się zwłaszcza: Henryk More, Cudworth, Chillingworth, Hales, Wilkins, Gale i Tillotson.

Latium, ob. Latynowie.

Lato, pora roku, ob. Rok.

Latolice, jezioro położone w w. ks. Poznańskiem, powiecie Szredzkim.

Latona, w mitologji greckiej i rzymskiej, ob. Leto.

Latos Jan, astronom i astrolog polski, * 1539 w Krakowie, † około 1605, w r. 1565 został profesorem akademji krakowskiej, następnie dziekanem wydziału lekarskiego. Prześladowany za powstawanie przeciwko projektowi reformy kalendarza i samemu kalendarzowi, zatwierdzonemu 1582 r. przez papieża Grzegorza XIII, usunięty został 1601 roku z akademji i udał się do Ostroga, na dwór Konstantego księcia Ostrogskiego, u którego znalazłszy silne poparcie, pisał swoje *Minucje*, w których dowodził niedokładności nowego kalendarza. Następnie jednak pogodził się z akademją. Ogłosił: „Kometa z podziwieniem“ (Kraków, 1595); „Srogiego i straszliwego zaćmienia słonecznego w r. 1589 przypadającego krótkie opisanie“; „Nowa poprawa kalendarza“, przeciw której Rościszewski napisał dziełko „Latosie ciele“ i in.

Latoszyn, inaczej *Poberežany*, wieś nad Bugiem, w powiecie Hrubieszowskim, znana z wielkiej fabryki olejów i krochmalu.

Latouche, Hjacynt Thabaud de, znany pod nazwą *Henryk de* **L.**, pisarz francuski, * 1785 w La-Châtre prowincji Berry, † 1851 w Aulnay pod Paryżem. Pisywał wyższej wartości poezje liryczne i romanse. Sławę autorską utrwalił romansem „Fragoletta“ (2 t., Paryż, 1829). Z innych dzieł jego zasługują na szczególną wzmiankę zbiory poezji „Adieux“ (Paryż, 1843); „Les agrestes“ (tamże, 1844) i „Encore Adieux“ (tamże, 1852). Pracował też jako dziennikarz i artykułami swemi niezmiernie dowcipnemi przyczynił się do podniesienia gazety *Figaro*. Jego utwory dramatyczn nie miały powodzenia.

Latour, wino, ob. Bordeaux.

Latour Baillet de, dawna rodzina szlachec z Burgundji pochodząca, obecnie osiadła w Austr i Belgji:

Latour, Maksymiljan Baillet de, hrabia, † 180 wszedł w młodym wieku do służby austrjacki gdzie ostatecznie był feldcechmistrzem i prezese nadwornej rady wojennej.

Latour, Ludwik Baillet de, hrabia, brat Maksymiljana, * 1753, † 1836 jako francuski genera porucznik.

Latour, Jerzy Baillet de, hrabia, syn poprzedniego, * 1802, był przedstawicielem młodszej (belgijskiej) linji.

Latour, Józef Baillet de, hrabia, najstarszy sy poprzedniego, * 1775, † 1831 w stopniu pułkownika austrjackiego, był ojcem naczelnika starsze (austrjackiej) linji hrabiego *Józefa Baillet de La tour*, majora wojsk austrjackich, * 1816.

Latour, Teodor Baillet de, hrabia, młodszy sy Maksymiljana, * 1780, feldcechmistrz austrjacki był w wypadkach marcowych 1848 mianowan ministrem wojny i 6 października 1848 padł ofiar zemsty ludowej.

Latour, Antoni Tenant de, pisarz francuski * 1808 w St.-Irieix, † 1881, guwerner księci Montpensier, syna Ludwika Filipa, wydał dw zbiory poezji: „La vie intime“ (1833) i „Loin du foyer“. Prozą oprócz licznych artykułów, drukowanych w rozmaitych czasopismach, oraz tłumaczeń autorów włoskich, ogłosił; „Essai sur l'étude de l'histoire de France au XIX siècle“ (1835); „Etudes sur l'Espagne“ (1855); „La Baie de Cadix“ (1858); „Tolède et les bords du Tage“ (1860); „L'Espagne religieuse et littéraire“ (1862); „Espagne: traditions, moeurs et littérature“ (1868); „Psyché en Espagne“ (1879).

Latour d'Auvergne, sławna rodzina szlachecka francuska, której początek sięga XIII w., wywodząca swój rodowód od *Bertranda I de Latour d'Auvergne*. Z jego potomków głośniejsi: *Agne I de* **L.**, † 1354, odznaczył się w wojnach z Anglikami w Gaskonji i Pikardji (1338—31).—*Agne III de* **L.**, † 1849, znany w dziejach swego kraju pozostawił dwu synów: Antoniego i Antoniego Rajmunda, z których pierwszy był protoplastą wicehrabiów *Turenne*, książąt *Bouillon*, *Albret* i *Château-Thierry*, drugi protoplastą panów *Murat* i *Quaires*, hrabiów *Apchier* i książąt de *Latour d'Auvergne*. *Franciszek de* **L.**, syn Antoniego, przodka wicehrabiów Turenne odziedziczył tytuł hrabiego Auvergne i Boulogne, który to tytuł wnuk jego, *Henryk de* **L.**, wicehrabia Turenne, w skutek małżeństwa swojego z Karoliną, sukcesorką Wilhelma Roberta de Lamarck, pomnożył tytułami księcia Sédan i Baucourt, oraz księcia de Bouillon. Synami tego ostatniego byli: Henryk de **L.**, wicehrabia Turenne (ob.) i Fryderyk Maurycy de **L.**, książ

Bouillon i Sédanu, który w roku 1651 sukcesję macierzystą zamienił na księstwo Albret i Château-Thierry. — Na *Jakóbie Karolu Godefroy de L.*, księciu Bouillon, Albret i Château-Thierry linja ta wygasła r. 1802.—Druga główna linja tego domu, to jest panów de *Murat*, założona była przez *Antoniego Rajmunda de L.*, * 1471.—*Mikołaj Franciszek Juljusz* hrabia de **L.** *Apchier*, został 1772 r. księciem de **L.**, którego to tytułu używa teraźniejszy reprezentant tego domu *Maurycy Cezar* książę de **L.**—Z linji nieprawego łoża tegoż domu pochodzi *Teofil Malo Corret de L.*, zwany pierwszym grenadjerem Francji, * 1743 w Carhaix (dep. Finisterre), który w początku rewolucji francuskiej wszedł do wojska, a odmawiając ciągle tytułu i stopnia generała, objął dowództwo nad oddziałem 8,000 grenadjerów i uczynił go strasznym w ataku na bagnety, że mu dano nazwę *kolumny piekielnej*. Zasiadał on także we wszystkich ówczesnych radach wojennych. Wróciwszy po jednorocznej niewoli w Anglji do Francji, przeszedł 1800 r. do armji nadreńskiej, gdzie nie przyjmując żadnego awansu, otrzymał od konsula Bonapartego tytuł *pierwszego grenadjera Francji*. Poległ 27 czerwca 1800 w bitwie pod Neuburg w Bawarji. Na polu bitwy, w pobliżu wsi Oberhausen, tudzież w wiosce jego rodzinnej wzniesiono mu stosowne pomniki. Był to nietylko zawołany wojak, ale także i wysoko wykształcony człowiek. Napisał: „Nouvelles recherches sur l'origine, la langue et les antiquités des Bretons“ (Bayonne, 1792) i „Origines gauloises“ (3 ed., Hamburg, 1801). Por. Buhat de Kersers „Histoire de L.“ (Paryż, 1841).—W związku z tym rodem zostaje rodzina *Latour d'Auvergne-Lauragnais*, której członkowie po wygaśnieniu książąt de Bouillon w 1802 przyjęli tytuł książęcy. Do tegoż domu należy książę Henryk Godfryd Bernard Alfons de *Latour d'Auvergne-Lauragnais*, dyplomata francuski, * 1823 w Paryżu, † 1871 w zamku Angliers pod Laudun. Ukończywszy nauki, wszedł bardzo młodo do ministerjum spraw zewnętrznych i pełnił następnie obowiązki ministra pełnomocnego przy mniejszych państwach, a 1860 został posłem w Berlinie, 1862 w Rzymie, 1863 w Londynie, gdzie rezydował lat sześć; w lipcu 1869 objął ministerjum spraw zewnętrznych, z urzędu tego ustąpił 3 stycznia 1870 przed gabinetem E. Olivier (ob.) i w chwili wypowiedzenia wojny Prusom mianowany był 16 lipca 1870 r. ambasadorem w Wiedniu. Po pierwszych klęskach francuskich i upadku gabinetu Ollivier został 10 sierpnia ministrem spraw zewnętrznych, ale po rewolucji 4 września (t. r.) usunął się do Anglji.

Latour-Maubourg Marja Wiktor de Fay, margrabia de, generał francuski, * 1768, † 1850. Pochodził z bocznej linji starożytnego rodu *de Fay*. W początkach rewolucji oficer gwardji francuskiej, towarzysz broni i przyjaciel Lafayette'a, wespół z nim szukał schronienia za granicami swej ojczyzny. Za powrotem do kraju 1797 miał udział w wyprawie egipskiej, a po bitwie pod Austerlitz został generałem brygady. W Hiszpanji dowodził 1808 kawalerją i odznaczył się szczególnie pod Cuença i Badajoz w wyprawach 1812 i 1813 r. Po restauracji otrzymał godność para; 1819—21 r. był ministrem wojny, a 1822—30 gubernatorem domu inwalidów; po rewolucji lipcowej udał się z Karolem X na wygnanie i r. 1835 mianowany był przez tegoż króla guwernerem księcia Bordeaux.—Jego brat *Marja Karol Cezar de Fay*, hrabia de *Latour-Mauburg*, * 1758, † 1831, także generał, był w r. 1791 jednym z komisarzy, którzy zbiegłego króla odwieźli do Paryża; za Napoleona został senatorem i zarazem komendantem dywizji wojskowej w Cherbourgu. Mianowany był po restauracji parem.—Jego najstarszy syn *Just Pons Florimon de Fay*, margrabia de *Latour-Maubourg*, * 1781, dyplomata, † 1837 na poselstwie w Rzymie.—Brat jego, *Rudolf de Fay*, wicehrabia de *Latour-Maubourg*, * 1787, † 1871, służąc od 1806 w armji francuskiej, walczył dzielnie w Hiszpanji, był podczas restauracji generałem brygady, potem generałem dywizji, a w r. 1845 został parem Francji.—Inny brat *Armand Karol Septym de Fay*, hrabia de *Latour-Maubourg*, * 1801 w Passy, † 1845 w Marsylji, poświęcił się zawodowi dyplomatycznemu; od 1837 był posłem w Rzymie.

Latowickie starostwo niegrodowe, znajdowało się w wdztwie Mazowieckiem, w ziemi Czerskiej. Podług lustracji z 1660 składało się z miasta Latowicza nad (ob.) rz. Swidrem i ze wsi: Wielgolas, Chyziny, Trembczbór, Kamionka, Wężyczyn, Dąbrowka, Oleksianka, Iwowe, Strachomin, Jaliny, Rędzyńskie, Żebraczka, Rudnik, Kochany, Roża, Toczyska, Zgorznica, Wolka Rożańska i Zabiele. W 1771 posiadał to starostwo Adam ks. Czartoryski, generał ziem podolskich, wraz z swą małżonką Izabelą z Flemmingów, którzy z niego opłacali kwarty złp. 5,432 gr. 23, a hyberny złp. 2,382 gr. 19. Posiadłości te niegdyś stanowiły oprawę wiana królowej Bony i królowej Konstancji, drugiej żony Zygmunta III.

Latowicz, osada w gub. Warszawskiej, powiecie Nowo-Mińskim, nad rzeczką Świder, o 18 wiorst od Kałuszyna odległa, liczy do 1,500 miesz.

Latreille Piotr Andrzej, zoolog, * 1762 w Brives, † 1833, był profesorem entomologji przy muzeum historji naturalnej w Paryżu. Ważniejsze dzieła jego są: „Histoire naturelle des singes“ (2 t., 1808); „Histoire naturelle des reptiles“ (4 t., 1802—26); „Cours d'entomologie“ (2 t., 1831—33); „Familles naturelles du règne animal“ (1825).

La Trémoille albo **La Trémouille**, francuski ród szlachecki w Poitou, pochodzący od *Piotra L.* żyjącego za panowania króla Henryka I w połowie wieku XI, podzielony następnie na kilka linji książąt Talmond, Nairmoutier, wicehrabiów de Thonars i in.—*Jerzy L.* wzięty do niewoli w bitwie pod Azincourt 1415, był 1427 przez konetabla hr. Richmonda polecony królowi Karolowi VII,

wywierał na niego wpływ i zniechęcił go do Joanny d'Arc po jej pierwszem zwycięstwie. Wzięty przez Richmonda do niewoli 1433, odzyskał wolność za pomocą wykupu; † 1446.—Wnuk jego *Ludwik* **L.**, * 1460, był znakomitym wodzem za panowania Karola VIII dla którego 1488 roku wygrał bitwę pod St. Aubin, Ludwika XII któremu zdobył Medjolan 1500 i za Franciszka I. Zginął pod Pawią 1525. Por. Laborderie „Louis de L. et la guerre de Brétagne" (Nantes, 1877); Sandret „Louis de L." (Paryż, 1881). Przez małżeństwo jego wnuka *Franciszka* **L.** (1501—41) z Anną de Laval, córką księżny Tarentu, Karoliny aragońskiej posiada rodzina książąt **L.** prawa do tronu neapolitańskiego, o które napróżno dopominała się na kongresach w Monasterze, Nimwedze i Ryświku. Z tego powodu dzisiejsi książęta **L.** używają tytułu *duc de Tarent.*

Latroni, ob. Soda.

Latryna (łab. *latrina*), dół kloaczny.

Lattaignant Gabrjel Karol de, ksiądz poeta francuski, * 1697 w Paryżu, † 1779 tamże; wielkim cieszył się rozgłosem z powodu swego dowcipu, pięknych madrygałów i satyrycznych kupletów. Zbiór wyborowych jego poezji wydał Laporte (4 t., Paryż, 1757), piąty tom stanowią „Chansons et poésies fugitives" (Paryż, 1779). Pośród jego oper komicznych najwięcej miała wziętości *Fanchon.*

Latticinio, ob. Szkło.

Lattmann Juljusz, filolog i pedagog, * 1818 w Goslar, studjował teologję i filologję w Getyndze, gdzie 1850—1870 był nauczycielem gimnazjalnym, następnie dyrektorem gimnazjum w Klausthal, 1890 ustąpił do emerytury. Napisał: „Lateinische Schulgrammatik" (2 wyd., 1872); „Kurzgefarste lateinische Grammatik" (6 wyd., 1890); „Griechische Grammatik" (4 wyd., 1886); „Grundzüge der deutschen Grammatik" (6 wyd., 1886); „Einführung der induktiven Methode in den lateinischen Elementarunterricht" (1886) i in.

Latude, Henryk Masers de, * 1725 w Montagnac, porucznik francuski słynny z tego, że obraziwszy margrabinę Pompadour więziony był w Bastylii, Vincennes i Bicètre od r. 1749 do 1784 bez wytoczenia mu procesu. Po trzykroć uciekał i za każdym razem był chwytany. Uwolniony 1784, zwrócił na się po wybuchu rewolucji powszechną uwagę jako ofiara despotyzmu; w 1793 sądy zmusiły sukcesorów margrabiny do wynagrodzenia mu strat w kwocie 60,000 fr. **L.** † 1805.—Por. Thierry'ego „Le despotisme dévoilé, ou mémoires de Latude, rédigés sur les pièces originales" (3 t., Paryż, 1791—92).

Latus, z łac. strona, w rachunkach suma liczb całej strony, suma *do przeniesienia*, którą się wprowadza na stronie następnej, jako liczbę *z przeniesienia.*

Latusek, Latussek Daniel, biskup sufragan wrocławski, * 1787 w Bralinie, † 1857 w Wrocławiu; syn włościanina polskiego z Górnego Śląska, przeszedłszy od najniższych do wyższych stopni duchownych, został 1838 biskupem Diany *in partibus* i sufraganem wrocławskim. Zasłużył się wielce rozbudzając ruch piśmienniczy na Śląsku i gorliwie dbając a rozszerzenie języka polskiego pomiędzy ludem.

Latyczowskie starostwo grodowe, mieściło się w wdztwie Podolskiem, powiecie Latyczewskim. Podług lustracji z lat 1629 i 1636 zaliczały się do niego: miasto (ob.) Latyczów z zamkiem obronnym i wsie: Kudynka, Kierdanowka, Zezulińce, Buchny, Swieczna, Markowce, Czaple, Iwonice, Lodzynińce, pół wsi Bohowicy, Jurczanki, Małczowie, Czereśniowka; Wójtowce, miasteczko i wieś Wierpka, Buczoniowce i Kalińce. W 1771 posiadał je Adam ks. Czartoryski, generał ziem podolskich, opłacając z niego kwarty złp. 11,068 gr. 7. Starostwo to, będąc położone blizko traktu głównego, trzykrotnie było zupełnię zniszczone przez Tatarów, Hajdamaków i Turków.

Latyczów, *Letyczew*, miasto powiatowe gub. Podolskiej, nad rz. Worożną, o 20 mil od Kamieńca odległe, wielokrotnie palone i niszczone przez Tatarów. Znajdował się tu słynny klasztor księży Dominikanów, z cudownym obrazem N. M, P.; liczy 8,731 miesz. (1897).—*Latyczowski powiat*, ma na przestrzeni 2,372 wiorst kw. 185,165 m. (1897); położenie wzgórkowate, grunt w stronie południowej i północno-zachodniej piaszczysto-gliniasty, we wschodniej gliniasty. Zajęcie mieszkańców stanowi: rolnictwo, uprawa lnu, konopi i tytuniu, ogrodnictwo, sadownictwo, hodowla bydła.

Latynizować (łac.), formować lub przekształcać na sposób łaciny; latynizm, właściwość języka łac.; latynista, znawca łaciny.

Latynowie *(Latini)*, tak się nazywali mieszkańcy *Latium*, lud staro-italski szczepu umbryjsko-sabelskiego, przybyły do Italji w czasach przedhistorycznych prawdopodobnie z północy i osiadły na równinie po lewym brzegu Tybru, między morzem, górami Albańskiemi i Sabińskiemi. Późniejsze podanie ukazuje jako jądro **L.** mityczne plemię Aboryginów; z nimi połączyli się pod Ewandrem Arkadowie i Trojanie pod Eneaszem, a ze zlania się tych plemion powstał lud **L.**, którzy mieli otrzymać swą nazwę od Eneasza dla uczczenia króla *Latyna* (Latinus). Pomijając to podanie, jak również baśni o stosunkach Latyna z Eneaszem, o założeniu Albalongi przez Askanjusza (italskiego Julusa) i o całym szeregu wymyślonych królów (Sylwjuszami zwanych), którzy przez lat 300 mieli panować aż do czasów Amuljusza i Numitora, ostatnich władców Albalongi, wyznać trzeba, że **L.**, a z nimi i nazwisko Latium ukazują się już w najdawniejszych czasach. Sąsiadami ich na półn. byli Sabinowie, na półn.-wschod. drobne ludy Ekwów i Herników. Ziemia ich była żyzna i dobrze uprawna; liczna ludność dzieliła się na mnóstwo gmin i zamieszkiwała

otwarte wioski; wewnątrz kraju istniały jednak warowne zamki (*arx*), służące za przytułek podczas napadów nieprzyjacielskich. Takiemi były: Lavinium, Albalonga, Antium, Aricia, Lanovium, Velitrae (dziś Velletri), Cora, Norba, Setia, Suessa Pometia, Tibur (dziś Tivoli), Tusculum (dziś Frascati), Gabii, Praeneste i w. in., które w późniejszych czasach znikły bez śladu. Pojedyńcze gminy dla własnego bezpieczeństwa łączyły się w związki; najznaczniejszy z nich, na którego czele stała Albalonga, składał się z 30 małych republik Staro-latynów (*Prisci Latini*); najwyższym urzędnikiem po ustaniu władzy królewskiej był *dyktator*, a później dwaj *pretorowie*. Rzym, jakkolwiek w przeważnej części zaludniony przez L., długo występował nieprzyjaźnie przeciw temu związkowi, a po zburzeniu Albalongi stanął na jego czele i posiadał nad Latium rodzaj zwierzchnictwa, które ustało z upadkiem królestwa. Nowy związek utworzył się 493 r. prz. Chr.; 486 r. przyłączyli się do niego i Hernikowie. Oba te ludy podczas napadu Gallów 390 r. wystąpiły groźnie przeciw Rzymowi; Hernikowie jednak zostali podbici 358 r. a z L. przywrócono dawne stosunki związkowe. Gdy jednak Rzym dążył widocznie do ujarzmienia L., chwycili oni wespół z Wolskami i Kapuańczykami za oręż 340, ale zostali na głowę pobici pod Trifanum, a 338 wszystkie miasta w Latium podbite; jedne z nich otrzymały całkowite prawo obywatelstwa rzymskiego; inne zaś obywatelstwo bez prawa głosowania (*civitas sine jure suffragii*). Do Latium przyłączono teraz okręgi Wolsków, Aurunków, Ekwów i Herników; ziemie te w przeciwstawieniu do dawnego Latium zwano *Latium adjectum* albo *novum*. Podbici mieszkańcy tworzyli wedle woli Rzymian określoną całość zwaną *Nomen Latinum;* otrzymali też pewne przywileje, którymi odróżniali się od właściwych sprzymierzeńców italskich (*socii*) i od cudzoziemców (*peregrini*); też same przywileje nadawano w różnych stronach Italji osadom, zwanym latyńskiemi (*coloniae Latinae*). Tym sposobem powstało prawo latyńskie (*jus Latii*) zwane także *Latinitas*, stopień pośredni między obywatelstwem (*civitas*) a obczyzną (*peregrinitas*). Por. Zöller „Latium und Rom“.

Latyryzm, chroniczne zatrucie groszkiem (*Lathyrus*) lub owocami innych roślin strączkowych, często występuje epidemicznie. W starożytności choroba ta zwała się *crurum exsolutio, crurum impotentia*, wspominają o niej Hipokrates i Gallen. Dominującym objawem tego cierpienia jest znamienny chód, do upadania z jednej nogi na drugą podobny. Przy staniu tułów się chwieje, waha, i chorego trzeba podtrzymywać, aby na kolana nie upadł; dzieje się to wskutek osłabienia lub paraliżu zginaczy. L. spotykano najczęściej we Włoszech i Algierze. Leczenie wymaga bardzo długiego czasu. Prawdopodobnie wywołuje ją grzybek, napastujący rośliny strączkowate, w nasieniu jednakże nie zdołano wykryć ani grzybków ani bakterji.

Laub Ferdynand, słynny skrzypek, * 1832 r. w Pradze, od 1856—63 nadworny muzyk w Berlinie, następnie w Wiedniu, poczem od 1866 profesor konserwatorjum w Moskwie; † 1875 w Gries pod Bozen. 1873 dawał koncerta w Warszawie.

Lauban, miasto, ob. Lubań.

Laube Henryk, pisarz niemiecki, * 1806 r. w Sprottau na Śląsku, † 1884, studja uniwersyteckie odbył w Halli i Wrocławiu. Żyjąc od 1832 jako literat w Lipsku, należał do przywódców Młodych Niemiec i podzielał wszystkie ich losy. Później schodził stopniowo z tej drogi; w 1848 jako członek parlamentu frankfurckiego przeszedł do środka i stronnictwa dziedziczno-cesarskiego, lecz w następnym roku usunął się od spraw publicznych i został dyrektorem artystycznym teatru nadwornego (Hofburg) w Wiedniu, gdzie ważne w tym kierunku położył zasługi. Opuściwszy to miejsce 1867, dyrygował 1869—70 sceną teatru miejskiego w Lipsku, a 1872 otworzył nowy teatr miejski w Wiedniu. Z licznych pism jego zasługują na szczególną wzmiankę: „Das neue Jahrhundert“ szkice hist. polit. (2 t., Fürth i Lipsk, 1822—33); romanse: „Das junge Europa“ (4 t., Manh., 1833—37); „Die Gräfin Châteaubriand“ (3 t., 1846), dalej: „Reisenovellen“ (6 t., Manh., 1834—37); „Geschichte der deutschen Literatur“ (4 t., Stuttgard, 1840); „Französische Lustschlösser“ (3 t., Manh., 1840); „Drei nordische Königsstädte“ (2 t., Berlin, 1845); „Das erste deutsche Parlament“ (3 t., Lipsk, 1849); „Der deutsche Krieg“, wielki romans historyczny z epoki wojny 20-letniej; „Das norddeutsche Theater“ (Lipsk, 1872) i wiele innych prac różnej treści. Od 1841 pracował także z wielkiem powodzeniem dla sceny. Z jego utworów dramatycznych (9 t., Lipsk, 1863—66). Celniejsze są: „Monaldeschi“ (1845); „Rococo“ (1846); „Steneneld“ (1847); „Gottsched und Gellert“, „Die Karlsschüler“, „Prinz Friedrich“ i „Graf Essex“ (1856); „Cato von Eisen“ (1858); „Montrose der schwarze Markgraf“ (1859); „Demetrius“ (1869). Por. Prilss „Das Junge Deutschland“, Braude „Das Junge Deutschland“.

Laube Gustaw Karol, geolog i paleontolog, * 1839 w Cieplicach w Czechach, studjował w Pradze i Monachjum, 1867 r. został paleontologim w Wiedniu, 1869—70 miał udział w podbiegunowej wyprawie niemieckiej, 1876 został profesorem geologji i paleontologji w niemieckim uniwersytecie w Pradze. Ogłosił: „Die Fauna der Schichten von St. Cassian“ (5 cz., 1865—70); „Reise der Hansa ins nördliche Eismeer“ (1871); „Hilfstafeln zur Bestimmung der Mineralien“ (2 wyd., 1879); „Geologie des böhmischen Erzgebirges“ (2 t., 1876—87) i in.

Laubsztajn Antoni, artysta sztycharz i rysownik, * 1864, wstąpiwszy do szkoły rysunkowej warszawskiej, po trzech latach ją ukończył

w 1886 poświęcając się rytownictwu na miedzi. Do wyłożenia trzech ścian wnętrza cymborjum na ołtarzu w kaplicy Matki Boskiej Częstochowskiej na Jasnej Górze **L.** wykonał w 1893 sztychy na srebrnych blachach własnej kompozycji. Do tegoż ołtarza i kaplicy w następnym roku, **L.** wyrył na srebrnych blachach teksty trzech Ewangelji do trzech kanonów ze sztychami. Wykonał sztychy na miedzi: Parnas z Rafaela i b. Zamek królewski.

Laubzega, ob. Piła.

Lauckhard Karol Fryderyk, pedagog, * 1813, po ukończeniu studjów teologicznych i pedagogicznych był nauczycielem w kilku miastach, † 1876. Oprócz wielu rozpraw i podręczników szkolnych napisał: „Tagebuch eines Lehrers" (Darmsztad, 1843); „Blätter aus dem Tagebuch eines Lehrers" (1846); „Ueber Erziehung in der Schule" (1855); „Katechismus der Erziehung und des Unterrichts" (2 wyd., 1874); „Pädagogisches Skizzenbuch" (2 wyd., 1871); „Die Welt in Bildern. Orbis pictus" (5 wyd., 1883, t. 3); „Bilder aus dem Schulleben" (1874—75, cz. 2) i in.

Laud William, arcybiskup Canterbury, * 1573 w Roading, hrabstwie Berkshire, wyświęcony na kapłana 1601, od samego początku okazał wstręt przeciwko swobodniejszym instytucjom kościelnym prezbiterjanów szkockich i dążnościom reformatorskim purytanów angielskich. Powołany 1611 na kapłana królewskiego, szybko postępował w godnościach. Przez Karola I mianowany 1628 biskupem londyńskim, był zarazem przez lat 11 ministrem do spraw kościelnych. Na stanowisku tem usilnie przeprowadzał wolę królewską co do zbliżenia kościoła anglikańskiego z Rzymem. Zostawszy 1633 arbpem Canterbury, jeszcze energiczniej przeprowadzał swe dążności reakcyjne, co wreszcie wywołało powstanie w Szkocji i dało początek rewolucji angielskiej. Po zwycięstwie odniesionem przez parlament 1640, oskarżony o zdradę stanu, uwięziony w Tower, po kilkoletnim procesie skazany został przez izbę gmin na śmierć, wbrew woli izby lordów, i ścięty 10 stycznia 1645 na Towerhill, bez względu na ułaskawienie królewskie. Z pism **L.**, ostatnio wydanych w „Library of Anglo-Catholic Theology" (6 t., Oxford, 1847—49), najważniejsze są „Pamiętniki", wydane przez Whartona (London, 1695). Życie **L.** opisał Baines (Londyn, 1855). Benson W. L. (1888).

Lauda Sion Salvatorem, hymn dogmatyczny, ułożony na cześć Najświętszego Sakramentu i śpiewany w uroczystościach Bożego Ciała; pochodzi z XIII w. Hymn ten, arcydzieło poezji wieków średnich, przypisują św. Tomaszowi z Akwinu, inni zaś św. Bonawenturze.

Laudanum, u lekarzy średniowiecznych każdy środek usypiający, zwłaszcza z opjum. Z tych wszystkich przetworów przetrwało dotąd tylko **L.** *ciekłe Sydenhama,* które jest wyciągiem opjum, szafranu, goździków oraz cynamonu i używa się dotąd pod nazwą *Tinctura opii crocata.* **L.** *holenderskie,* używane na Jamajce, jest tynkturą przyrządzoną z *Passiflora rubra.*

Laudański, *Lawdański,* herb: W polu błękitnem, nad złotym półksiężycem—podkowa, mieczem przeszyta. U szczytu trzy pióra strusie.

Laudański

Laudator temporis acti (łac.), chwalca czasów ubiegłych.

Laudemium, po niem. *Lehngeld* albo *Lehnwaare,* zowie się opłata pobierana przez właściciela gruntu od emfiteuty, przy przechodzeniu prawa emfiteutycznego w obce ręce, bądź to drogą sprzedaży, bądź drogą spadku. Opłata laudemium z mocy dekretu króla saskiego z d. 31 stycznia 1810 pobieraną u nas bywała po 2% od sumy sprzedażnej, a w przypadku sukcesji po 5% od wkupnego. Ukazem z d. 19 lutego (2 marca) 1864, o urządzeniu włościan w królestwie Polskiem, opłata laudemium została zniesioną i dziś istnieje jeszcze w miastach.

Lauder Robert Scott, malarz szkocki, * 1803; po kilkoletnich studjach w akademji Edynburskiej i w British Museum bawił 1833—1838 we Włoszech; celował w portretach i krajobrazach. Do najlepszych swych utworów czerpał treść z romansów Walter Scotta.

Lauderdale, porzecze rzeki *Lauder,* od którego starożytna rodzina szkocka *Maitland of Thirlestane and Leithington* otrzymała tytuł hrabiowski i książęcy.— *William Maitland of Lauderdale,* sekretarz stanu królowej Marji Stuart, odebrał sobie życie 9 czerwca 1573, ażeby przy poddaniu się Edynburga, podczas owoczesnych zaburzeń, nie popaść w ręce nieprzyjaciela.—*John Maitland* drugi hrabia *Lauderdale,* członek osławionego gabinetu *Kabały* (ob.), wyniesiony 1672 do godności księcia *Lauderdale,* ściągnął na siebie powszechną nienawiść z powodu krwawego prześladowania Covenantu. † 1682. Walter Scott przedstawił go w dziele swem „Old Mortality".—*James Maitland,* ósmy hrabia *Lauderdale,* mąż stanu i ekonomista, * 1759, † 1839 w zamku swym Thirlestane pod Berwick. Zwrócił na siebie uwagę naprzód w izbie niższej, a potem w izbie wyższej stawianą ciągle opozycją. Za ministerjum Foxa mianowany był parem Wielkiej Brytanji, członkiem rady tajnej i wielkim pieczętarzem Szkocji, lecz przy zmianie gabinetu 1807 utracił wszystkie urzędy i stanął znowu na czele opozycji. Występował przeciw prawom wyjątkowym, przeciw wyprawie na Kopenhagę i popierał 8 kwietnia 1816 wniosek lorda Hollanda przeciwko więzieniu Napoleona. Później jednak przeniewierzył się zasadom liberalnym i został w końcu przywódcą wysokich torysów szkockich. Z pism jego najważniejsze: „Enquiry in to the nature and origin of public wealth" (Edynburg, 1804), w którem zbija teorje Adama Smitha.—Jego syn, *James*

Maitland hrabia *Lauderdale*, * 1784, lord namiestnik w Berwickshire i dziedziczny chorąży Szkocji, należał w parlamencie do stronnictwa konserwatystów i sprawował kilka urzędów dworskich; † 1860 bezdzietnie. Dziedzicem tytułu lordowskiego został brat jego *Antoni Maitland* hr. *Lauderdale*, admirał angielski, * 1785, a po śmierci tego ostatniego (1863) krewny obu poprzednich *Tomasz Maitland* wiceadmirał, * 1803, jedenasty hr. *Lauderdale*. — Krewny ich, *Sir Fryderyk Lewis Maitland*, * 1776, jako oficer marynarki odznaczył się w wojnach z Francją; on to przyjął 16 lipca 1815 Napoleona na pokład zostającego pod jego dowództwem okrętu „Bellerophon;" † 1839 jako dowódca floty na morzach Indyjskich.

Laudes (łac.), ostatnia część nabożeństwa kościelnego porannego w jutrzni, tak nazwana od psalmu: *Laudate Dominum de coelis*. Następuje po nokturnach i zawiera w sobie pięć psalmów, hymn, śpiew Zacharjasza i zakończa się krótką modlitwą.

Laudetur Jesus Christus (łac.), niech będzie pochwalony Jezus Chrystus. Formuła przywitania wyznawców kościoła katolickiego, dziś wychodząca z użycia.

Laudon albo *Loudon*, dawna rodzina szkocka, która w jednej linji od XV w. była osiadłą w Inflantach i 1759 otrzymała tytuł baronów austrjackich, a obecnie ma swoje posiadłości w Niższej Austrji. Do niej należy *Gideon Ernest* baron **Laudon**, słynny generał austrjacki, * 1716 w Trotzen w Inflantach. W r. 1742 przeszedł ze służby wojskowej rosyjskiej do austrjackiej i pozyskał sławę w wojnie siedmioletniej. W bitwie pod Pragą, a bardziej jeszcze w ściganiu Prusaków po bitwie pod Kollinem, okazał jako major niepospolity talent w prowadzeniu wojny podjazdowej i zwrócił na się uwagę zwierzchników. Mianowany 1757 generałem, został 1758 za oswobodzenie Ołomuńca feldmarszałkiem-porucznikiem, przyłożył się znakomicie do zwycięstw pod Hochkirchen i Kunersdorf (1759). Wyniesiony do godności barona i stopnia feldcejgmeistra, zwyciężył Prusaków pod Landshut (29 czerwca 1760), poniósł klęskę od Fryderyka II pod Lignicą (15 sierpnia 1760), ale zdobył za to silnie bronioną Świdnicę (1 października 1761). Podczas bawarskiej wojny sukcesyjnej objął naczelne dowództwo i nareszcie orężowi Józefa II zapewnił zwycięstwo w nieszczęśliwej dotąd wojnie z Turkami. Zajęty wystawieniem armji austrjackiej przeciwko Prusom, † 1790 r. w Neutitschein w Morawji. Por. Janko „Leben des Feldmarschalls von L." (Wiedeń, 1869).

Laudum (łac.), tak zwano u nas ustawy i przepisy województw i ziem, na zjazdach publicznych za powszechną zgodą ustanowione.

Laudyskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Trockiem, powiecie Upickim. Małe to i zniszczone starostwo było w 1766 w posiadaniu Puzyniny, podstoliny upickiej, która z niego opłacała kwarty złp. 137 gr. 7, a hyberny złp. 40. Następnie posiadali je Karpiowie.

Lauenburg, księstwo należące przedtem do związku niemieckiego, a obecnie wchodzące w skład królestwa Pruskiego. Graniczy z okręgami Hamburga i Lubeki, z Holsztynem i Meklenburgiem. Posiada ziemię żyzną, rozległe lasy i mnóstwo odznaczających się pięknem położeniem jezior. Z rzek najgłówniejsze: Delvenau (dopływ Elby) i Stecknitz (dopływ Trawy), połączone z sobą kanałem. Komunikację ułatwia kolej hambursko-berlińska. Mieszkańcy pochodzenia dolno-saskiego; z dawnej ludności słowiańskiej nie pozostało śladu prawie. We względzie administracyjnym dzieli się **L.** na 4 urzędy: Ratzeburg, Lauenburg, Schwarzenbeck i Steinhorst. Główne miasto Ratzeburg.

Historja. Pierwotni mieszkańcy tego księstwa, Połabianie, szczepu słowiańskiego, po długich walkach zostali ujarzmieni przez książąt saskich z rodu Billungów i Welfów, a kraj, zgermanizowany w skutek napływu kolonistów saskich, przyłączony do księstwa Saskiego. Protoplastą książęcej linji sasko-lauenburskiej jest *Jan*, syn księcia saskiego Alberta I, z rodu askańskiego, który r. 1227 ziemię tę zajął w posiadanie. Po wygaśnięciu domu askańskiego na Juljuszu Franciszku 1689, dostał się **L.** księciu brunświk-celejskiemu Jerzemu Wilhelmowi, a po jego śmierci linji elektorskiej domu brunświckiego. W latach 1803—13 **L.** zostawał pod panowaniem francuskiem, poczem przeszedł wprawdzie pod władzę dawnej dynastji, lecz na mocy postanowienia z 16 lipca 1816 z wyjątkiem ziemi Hadelu i oddzielnie leżącego okręgu Neuhaus, został odstąpiony Prusom, a przez te ostatnie Danji. Wtedy to otrzymał **L.** własny zarząd i ciesząc się dobrobytem nigdy nie występował w opozycji przeciw rządowi ze Szlezwig-Holsztynem. Z powodu pretensji roszczonych do **L.** po śmierci Fryderyka VII przez wielu książąt niemieckich, zostało to księstwo zajęte przez wojska rzeszy (21 listopada 1863), a pokojem wiedeńskim 30 października 1864 ustąpione przez Chrystjana IX Austrji i Prusom. Austrja mocą układu gasteinskiego 14 sierpnia 1865 r. zrzekła się swego działu za wynagrodzeniem pieniężnem na rzecz Prus, które też weszły niebawem w posiadanie onego. W r. 1876 ustała unja osobista z Prusami i księstwo **L.** wcielono do pruskiej prowincji Szlezwig-Holsztyńskiej. W 1871 zrobiono z części księstwa dotację dla Bismarcka, który ustępując ze służby państwowej otrzymał tytuł księcia (Herzog) Lauenburskiego, ale nigdy go nie używał. Por. Duve „Mittheilungen zur Staatsgeschichte des Herzogthums **L.**" (Ratzeburg, 1857); Knautha „Das Herzogthum **L.**" (Langensalza, 1866).

Lauenburg. 1) Miasto w pruskiej regencji Koźlińskiej (Kösling) nad Lebą, ma 9,200 miesz. Teraźniejsze powiaty Lauenburski i Bytowski tworzyły poprzednio ziemię polską, należącą do księ-

żąt pomorskich i dostały się w r. 1773 elektorowi brandeburskiemu. 2) Miasto w pruskiej regencji Szlezwickiej, nad Elbą, posiada starożytny zamek, kilka fabryk i 5,300 miesz.

Lauer Franciszek, baron von, generał austrjacki, * 1735. Odznaczył się już w wojnie Siedmioletniej; podczas bawarskiej wojny sukcesyjnej skreślił plany twierdzy Theresienstadt i kierował budową Pless-Josephstadt; mianowany 1795 feldmarszałkiem porucznikiem, miał czynny udział w zdobyciu twierdzy Manheim, † 1803 w stopniu feldcechmistrza.—Jego syn *Józef* baron **Lauer**, * 1769 w Gracu, zasłużywszy się już dobrze w poprzednich wojnach, odznaczył się głównie 1815 r. w obronie Ferrary i przy zdobyciu Gaëty, † 1848 jako feldcechmistrz i dyrektor inżynierji.

Lauer Gustaw, lekarz, * 1808 w Wetzlar, † 1889, studjował medycynę w Berlinie, następnie był lekarzem wojskowym, 1839 r. został ordynatorem szpitala Charité w Berlinie, 1844 r. lekarzem nadwornym księcia Wilhelma, późniejszego cesarza, 1854 r. profesorem semiotyki i terapji w uniwersytecie berlińskim, 1879 lekarzem sztabu generalnego armji, szefem wydziału medycznego w ministerjum wojny i dyrektorem wojskowych zakładów medycznych. Napisał: „Gesundheit, Krankheit, Tod.“ (1865 r.); „Der vorherschende Charakter der Krankheiten der jetzigen Generation“ (1862).

Laufen. 1) Miasto w bawarskim okręgu Bawarji Wyższej, nad rzeką Salzach, posiada klasztor Kapucynów i stary zamek zamieniony na więzienie, 2,500 miesz. 2) **L.**—*Uhwiesen*, wieś i zamek w szwajcarskim kantonie Zurich, okręgu Andelfingen, 4,500 met. nad poz. morza, nad Renem, który tu tworzy słynny wodospad Szafuzy. Zamek, przebudowany na hotel, prowadzi do pawilonu, z którego wodospad widzieć można w całej wspaniałości. Droga żelazna przechodzi przez górę, na której wznosi się zamek, a dalej przez most kamienny powyżej wodospadu. 3) **L.** (franc. *Laufon*), miasteczko w szwajcarskim kantonie Bern, nad rzeką Virs, która tu tworzy wodospad, posiada przędzalnie, 1,300 miesz.

Lauff Józef, poeta niemiecki, * 1855, wstąpił do wojska i dzięki protekcji cesarza Wilhelma II, który powierzał mu opracowana swoich pomysłów dramatycznych został dramaturgiem w teatrze Wiesbadeńskim, otrzymawszy współcześnie rangę majora (1898), napisał wiele dramatów historycznych, między innemi kilka z dziejów rodziny Hohenzollerna: „Burgraf“ (1897), „Der Eisenzahn“ (1899); „Der Grosse Kurfürst i Fryderyk Wielki, są w robocie,“ napisał także kilka romansów i poematów epicznych, wszystko słabe pod względem artystycznym. Por. Joseph **L.** przez „Schroefera“ (1898).

Laufry, ob. Szybkobiegacze.

Laugée Franciszek Desiré, malarz francuski, *823, † 1896 r., kształcił się w szkole sztuk pięk- w Paryżu, wykonał po r. 1850: „Van Dyck w Saventhem,“ „Zamordowanie Riccia,“ „Śmierć Zurbarana,“ „Oblężenie St. Quentin,“ „Śmierć Wilhelma Zdobywcy,“ „Maruderzy;“ po r. 1860: „Wyjście ze szkoły,“ „Wesoła wiadomość,“ „Niemowlę,“ „Św. Elżbieta myjąca stopy ubogim“, wiele obrazów ściennych na płótnie i in.

Laugier August Ernest Paweł, astronom, * roku 1821 w Paryżu, † 1872 roku; po ukończeniu szkoły politechnicznej 1834 r. został adjunktem obserwatorjum, a następnie członkiem biura długości, oraz egzaminatorem w szkole żeglarskiej. Odkrył kometę II 1842 r., podał ściśle pierwiastki ruchu wirowego słońca i ogłosił kilka innych rozpraw, jak „Recherches sur la rotation du soleil“ (1841); „Sur les taches du soleil“ (1842) i in.

Laumonit (*laumontyt*), minerał z grupy zeolitów, krystalizujący w szeregu dwuskośnoosiowym; występuje pospolicie w postaci graniastosłupów, towarzysko narosłych, lub w stanie ziarnisto-pręcikowatym; jest kruchy i rozcierający się; twardość=3—3, 5; c. wł.=2, 2. Bywa żółtawy, szarawy i czerwonawy, blask perłowo-macicżny; przezroczysty. Jest to podwójny krzemian wapna i glinki z wodą. Występuje wśród wielu skał i w pokładach metalicznych, w Bretanji, pod Pragą, pod Drezném, w Uralu i in.

Laun, miasto, ob. Louny.

Launceston, miasto w północnej części angielsko-australskiej kolonji Tasmanja, nad rzeką Tamar, 64 klm. od jej ujścia, 20,100 miesz.; główny punkt handlowy północnej Tasmanji.

Launitz Edward Schmidt, von der, rzeźbiarz, * 1797, † 1869 roku we Frankfurcie nad Menem; w Kurlandji, w Krelinie studjował początkowo prawo w Getyndze, później zamienił je na sztukę i poświęcił się rzeźbie pod Thorwaldsenem w Rzymie; od 1830 r. osiadł we Frankfurcie nad Menem. Oprócz wielu posągów mitologicznych, wykonał modele do pomników bronzowych dla *Gutemberga* (we Frankfurcie), *Kutuzowa* i *Barclaya de Tolly* (we Petersburgu), pomnik *Guioletta* (w Frankfurcie), nagrobek dla ostatniej księżny kurlandzkiej (w Mitawie) popiersie Justusa Mösera (w Walhalli) i szereg głów charakterystycznych pod względem etnograficznym. Pisał o anatomji plastycznej i pozostawił wydane po śmierci „Wandtafeln zur Veranschaulichung antiken Lebens und antiker Kunst“ (Kaszel, 1870, do r. 1887, 27 tablic).

Laupmann Henryk, prosektor medyko-chirurgji i zootomji w uniwersytecie wileńskim, przy którym urządził gabinet zoologiczny. Ogłosił: „O kuciu koni i obchodzeniu się z kopytami i t. d.“ (Wilno, 1827) i „O wypychaniu i zachowywaniu zwierząt i t. d.“ (1828).

Laur, ob. Wawrzyn.

Laura (z grec.), w kościele wschodnim klasztor, składający się z pewnej liczby celek, lub oddzielnych zabudowań, zajmowanych przez zakonników pojedyńczo. Sławny jest taki klasztor *Hagia-Laura* na górze Athos. W Rosji słyną **L.** czyli

Ławry: Aleksandro-Newska w Petersburgu, Troicko-Siergiejewska w pobliżu Moskwy, Pieczerska w Kijowie i Poczajowsko-Uspieńska w gub. Wołyńskiej.

Laura, kochanka Petrarki, sławiona przez niego w wielu jego poezjach. O jej osobie, pochodzeniu, stanie i życiu mało co wiadomo. Boccaccio fałszywie uważał L. za osobę fikcyjną. Beluttello, lord Wadhousely i Blanc uważają ją za dziewicę, inni zaś, opierając się na „Mémoire sur la vie de Pétrarque" (1764), utrzymują, że L. była córką Audiberta de Noves, a żoną niejakiego Hugona de Sade i matką 11 dzieci, * się podobno 1308, a † 1348 w Avignon. Por. Blaze de Bury „Laure de Nove," w „Revue des Deux Mondes" (1874); Zendrini „Petrarca et L." (Mędjolan, 1875).

Laurahütte, wieś na Śląsku, w regencji Opolskiej, okręgu Katowickim, w górnośląskim obszarze węglowym, ma kościół katolicki i ewangelicki, wielką hutę żelazną z 6 piecami wielkiemi i walcownią, cegielnie i kopalnie węgla. 11,000 miesz., przeważnie katolików.

Laurans, du L., herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem i lewem srebrnem, pod listkiem zielonym żołędziowym—po trzy pasy ukośne błękitne w prawem, a czerwone w lewem, krokwie z sobą tworzące. U szczytu trzy pióra strusie: czerwone, srebrne, błękitne. Labry z prawej strony czerwone, z lewej błękitne, podbite srebrem.

Du Laurans.

Laureat, *Laureatus* (łac.)., ozdobiony wieńcem laurowym, poeta uwieńczony.

Lauremberg Jan Wilhelm, poeta niemiecki, * 1591 w Rostocku, † 1658, profesor szkoły rycerskiej w Sorоё. Swemi pełnemi dowcipu, w gminnem narzeczu pisanemi, poezjami (Hamburg, 1654 i Kassel, 1750), wsławił się jako satyryk.

Laurencjusz, doktor teologji, obojga prawa i medycyny, * 1538 we Wszeczeczu, † 1614, w Płocku, pobierał wyższe nauki w Rzymie, jako jeden z prałatów tamecznej kapituły. Zostawił w rękopiśmie w języku łacińskim „Wiadomość o Mazowszu" i „Opis Płocka i niektórych jego osobliwości w r. 1603." Wyjątki z tego rękopisu podał Gawarecki w „Pismach historycznych" (Warsz., 1824).

Laurens Józef Augustyn Juljusz, malarz i litograf francuski, * 1825 w Carpentras; kształcił się pod kierunkiem Delaroche'a, 1846—1849 podróżował po Turcji i Persji i po powrocie pod nazwiskiem Hommoire de Hell wydał: „Voyage en Turquie et en Perse" (Paryż, 1854—1860, t. 4, z atlasem), w którem wykonał część ilustracyjną. Wydał nadto 20 arkuszy widoków gór Wogeskich, według rysunków Vellela („Les Vosges" z tekstem T. Gautier 1860) i „Album des dames" (1864).

Laurens Jan Paweł, malarz francuski, * 1838, kształcił się naprzód w szkole sztuk pięknych w Tulusie, następnie w Paryżu, wykonał: „Śmierć Katona," „Śmierć Tyberjusza," „Hamlet," „Chrystus i anioł śmierci," „Głos na puszczy," „Śmierć ks. d'Enghien," „Papieże Formosus i Stefan VII," „Betesda" (1873); „Św. Bruno," „Śmierć św. Genowefy," „Klątwa," „Franciszek Borgia u trumny Izabeli portugalskiej" (1876); „Austrjacki sztab generalny u śmiertelnego łoża generała Moreau" (1877); „Ostatnie chwile cesarza Maksymiljana" (1882) in.

Laurent Paweł Marja, zwany *Laurent de l'Ardèche*, pisarz francuski, * 1793, pierwotnie adwokat i urzędnik w Privas; w 1848 głosował w konstytuancie i zgromadzeniu prawodawczem z krańcową lewą; w 1854 został konserwatorem bibljoteki arsenału. Oprócz wielu innych prac politycznych, historycznych i dziennikarskich, wydał: „Histoire de Napoléon" (1828, 3 wyd., 1849); „Résumé de l'histoire du Dauphiné" (Paryż, 1825); „Résumé de l'histoire de la philosophie" (1826); „Considérations philosophiques sur la révolution de Décembre" (1852); „Maison d'Orléans devant la légitimité et la democratie" (3 wyd., 1873).

Laurent August, chemik, * 1807 w La Folie pod Langres, † 1853 r. Studjował górnictwo, następnie wykładał lat kilka w fakultecie nauk ścisłych w Paryżu, w 1848 otrzymał posadę w mennicy paryskiej. Najważniejsze jego prace dotyczą badań nad wewnętrzną budową związków organicznych; jest on twórcą poglądu unitarnego w chemji; wogóle nauka o typach i o podstawianiu wiele mu zawdzięcza. Wiele prac dokonał razem z Gerhardtem (ob.). Wykład szczegółowy swoich poglądów zamieścił w *Méthode de chimie*.

Laurent Franciszek, historyk i publicysta belgijski, * 1810 w Luksemburgu, † 1887. Ukończywszy wyższe studja w Lowanjum i Liège, został 1835 profesorem prawa na uniwersytecie gandawskim. Z powodu swych dążności anty-papieskich niejednokrotnie był wystawiony na napaści stronnictwa klerykalnego. L. jest autorem obszernego zbioru dzieł, wydawanego p. t.: „Études sur l'histoire de l'humanité" (t. 18, Bruksela i Paryż, 1860—70), zawierającego w osobnych tomach: Wschód, Grecję, Rzym, Chrystjanizm, Barbarzyńcy i Katolicyzm, Papiestwo i cesarstwo, Feudalizm i kościół, Reformacja i t. d. Jest to owoc rozległych studjów i ogromnej pracy: „Principes de droit civil français" (1869—79, t. 33); „Cours élémentaire de droit civil français" (1878, t. 4); „Le droit civil international" (1880—82, t. 8). Z innych pism jego wymieniamy: „Van Espen" (3 części, Bruksela, 1860—63), studjum historyczne nad kościołem i państwem w Belgji i „Lettres sur les Jésuites" (Bruksela, 1865).

Laurent-Pichat Leon, literat i mąż stanu francuski, * 1823 w Paryżu, kształcił się tamże, poczem odbył podróż po Włoszech, Grecji, Egipcie

i Syrji, po powrocie poświęcił się literaturze, pisywał do dzienników liberalnych i często za przewinienia prasowe odsiadywał w więzieniu. Wybrany 1871 do zgromadzenia narodowego, zasiadł na skrajnej lewicy; od 1876 senator dożywotni. Wydał: „Les voyageuses“, zbiór poezji, spólnie z Henrykiem Chevreau (1844); „Les libres paroles“ (1847); „Chronique rimée“ (1850); „Cartes sur table“ (1855); „La paienne“ (1857); „La Sybille“ (1859); „Gaston“ (1860); „Les poëtes de combat“ (1864); „Commentaires de la vie“ (1868); „Avant le jour“ (1869) i in.

Laurentie Piotr Sebastjan, historyk i publicysta francuski, * 1793 w Houg, w depart. Gers, † 1876, jeden z najznakomitszych przedstawicieli monarchizmu katolickiego, był naczelnym redaktorem kilku pism, nauczycielem w kolegjum Stanisława w Paryżu, od 1823 generalnym inspektorem publicznych zakładów naukowych i wydał między innemi: „Introduction à la philosophie“ (Paryż, 1829); „Histoire des ducs d'Orléans“ (4 t., Paryż, 1832—34); „Histoire de France“ (8 t., Paryż, 1841—43, 4 wyd., 1873); „Histoire de l'empire romain“ (4 t., 1861—62); „Mélanges“ (2 t., 1866); „Crimes de l'éducation française“ (1872) i t. d. „Les rois et les papes“ (1860); „Rome et le pape“ (1861); „Le livre de M. Renan sur la vie de Jésus“ (1863).

Laurenty, zakonnik suzdalski, żyjący w końcu XIV w., przepisywacz i prawdopodobnie kontynuator kroniki Nestora. Odpis **L.** kroniki Nestora jest najdawniejszy i najdokładniejszy ze wszystkich dotąd znanych rękopisów tej kroniki i kończy się na 1305; w środku brak kilku arkuszy. Obecnie stanowi własność bibljoteki publicznej w Petersburgu. Wydrukowany w 1 t. „Połnago sobranija russkich letopisiej“.

Laurenty Ławr, samozwaniec rosyjski, zjawił się 1606 w Astrachaniu i podawał się za wnuka cara Iwana IV Groźnego. Został powieszony przez samozwańca Tuszyńskiego.

Laurenty Andrzej, pseudonim A. Szydłowskiego.

Laurentyńska formacja, *formacja gnejsu pierwotnego,* dolne piętro pierwotnych czyli archaicznych utworów geologicznych, najstarszy system skał, złożony przeważnie z gnejsów, przechodzących często w granity, między któremi występują skały hornblendowe, oliwinowe, granulity, marmury, dolomity, kwarcyty. Nazwa **L. f.** pochodzi od rzeki św. Wawrzyńca (Laurentego), rozwiniętą zaś jest zwłaszcza w Alpach, gdzie grubość jej pokładów wynosi 10—20,000 metrów. Pokłady te tworzą główne jądro Alp, Pirenejów i innych wielkich pasm górskich, rozpostarte są na północy Europy (Skandynawja, Szkocja) i Ameryki, a także w Afryce i Azji (Japonja). Skamieniałości w **L. f.** żadnych nie znaleziono. Co do hypotez o jej utworzeniu się, ob. Gnejs.

Lauri Wincenty, biskup de Mondovi, nuncjusz papieski w Polsce; sprawował ważne poselstwo od Piusa V do Marji Stuart, kr. szkockiej, po jej zaś uwięzieniu był legatem przy Filibercie, ks. Sabaudji, poczem 1576 wysłany był do Polski, w celu pozyskania korony dla domu austrjackiego. Następnie wysłany był na dwór francuski i r. 1583 mianowany kardynałem, † 1592 r. w Rzymie. Listy jego pisane w sprawach polskich, oraz instrukcja drukowane są w Rykaczewskiego „Relacje nuncjuszów“ (t. 1, str. 288).

Laurianu Augustyn Trybonjusz, historyk rumuński, * około 1810 w Siedmiogrodzie, † 1881, po ukończeniu studjów w Wiedniu, od 1844 profesor w szkole św. Sawy w Bukareszcie, brał w r. 1848 czynny udział w ruchach politycznych w Siedmiogrodzie; w r. 1851 mianowany inspektorem szkół w Mołdawji. Celniejsze jego prace są: „Tentamen criticum in linguam romanicam“ (Wiedeń, 1840); „Magazinul istoric pentr Dacia“ (4 zesz., Bukareszt, 1844—47), czasopismo poświęcone dziejom i starożytnościom ziemi rumuńskiej; „Coup d'oeil sur l'histoire des Roumains“ (Bukareszt, 1846); „Istoria Romanilor“ (3 t., Jassy, 1843).

Laurin, król Karłów w Tyrolu, bohater poematu, napisanego, jak przypuszczają, przez Henryka v. Offerdingen. Dalszy ciąg poematu nosi tytuł „Walberan.“ Por. Deutsche Heldenbuch, część I, 1866 r.

Laurin Franciszek Ksawery, pisarz czeski, * 1829 r., ksiądz, doktor teologji, profesor prawa kościelnego w uniwersytecie wiedeńskim do r. 1899, w którym po 40 latach profesury, opuścił to stanowisko. Słynie jako pierwszorzędny kanonista w Europie. Liczne rozprawy swoje umieszczał w *Czasopisie katol. duchovenstwa*, *Pravniku* i niemieckich czasopismach; wydał też kilka dzieł osobno po czesku, po łacinie i po niemiecku.

Laurineae, ob. Wawrzynowate.

Laurion, wzgórza w płd. części Attyki, dochodzące 259 m. wysokości, słynne były w starożytności z bogatych kopalń węgla. Obfite zbiorowiska żużli, zawierające 5—12 odsetek ołowiu i 0,01 proc. srebra, wytapiane są od r. 1874 przez towarzystwo grecko-francuskie. Nowe poszukiwania wykryły jeszcze znaczne pokłady rud ołowianych srebronośnych i galmanu.

Lauriston Aleksander Jakób Bernard *Law,* margrabia de, marszałek i par francuski, brat Johna Lawa (ob.), syn generała Lawa, gubernatora posiadłości francusko-indyjskich, * 1768 w Pondichéry; został 1795 pułkownikiem artylerji, w roku 1800 adjutantem Bonapartego, a wkrótce potem generałem brygady i dowódcą szkoły artyleryjskiej w Lafère. Odznaczył się męstwem w wielu bitwach. Używany też był przez Napoleona do rozmaitych misji dyplomatycznych. Wzięty do niewoli w bitwie pod Lipskiem, uwolniony został po pokoju paryskim. Ludwik XVIII mianował go 1815 parem, dowódcą dywizji gwardji i w r. 1817 margrabią. Od 21 lutego 1820 sprawował **L.** urząd

ministra domu królewskiego, a w maju 1821 otrzymał buławę marszałkowską; w r. 1824 porzucił służbę publiczną i † 1828 r.

Laurop Chrystjan, leśnik, * 1772 w Szleswigu, † 1858. Kształcił się w szkole leśnej w Kieł, następnie sprawował rozmaite urzędy leśne, r. 1807 przybył jako nadradca leśny do Karlsruhe i w latach 1809—10 zarządzał główną tameczną szkołą leśną. Ogłosił: „Handbuch der gesammten Literatur des Forst und Jagdwesens" (1828); „Handbuch der Forst und Jagdliteratur seit 1829" (1844) i inne, oraz miał czynny udział w wydawaniu kilku pism leśniczych.

Laurostearowy kwas, *laurowy kwas*, $C_{12}H_{24}O_2$, kwas tłusty, znajdujący się w połączeniu z gliceryną jako *laurostearyna*, *lauryna*, w jagodach wawrzynowych, w oleju kokosowym i in. Przedstawia się w postaci łusek krystalicznych, topi się przy 43°, w alkoholu i eterze łatwo się rozpuszcza. Eter etylowy tego kwasu tworzy ciecz gęstą, woni owocowej, wrzącą przy 269°.

Laurośliw, *Wawrzynośliw*, *Laurowiśnia (Prunus laurocerasus)*, krzew lub niskie drzewko wysokości 2—6 m., należące do rodzaju śliwy, a pochodzące z Azji zach. Liście ma jajowato-lancetowate, piłkowane, gładkie, tęgie i trwałe, pod spodem na żeberku dwoma gruczołkami opatrzone, kwiaty białe; owoce czarne, soczyste, do trześni podobne. U nas w gruncie utrzymać się nie może. Świeże liście **L.**, zwane też migdałowemi, wydają za roztarciem zapach migdałowy i smak mają gorzki, korzenny. Zawierają amygdalinę, właściwy olejek eteryczny, substancję gorzką, wyciągową i garbnik. Działają uspokajająco na system nerwowy, w większych dawkach narkotycznie trująco. Przez destylację ich z wodą i spirytusem otrzymuje się *wodę laurowiśniową* czyli *laurową*, która ma zawierać około 0,001 kwasu pruskiego, powstałego przez rozkład amygdaliny; w aptekach zastępuje się najczęściej przetworem, otrzymywanym przez destylację z wodą gorzkich migdałów.

Laurośliw.

Laurowa woda, *laurowiśniowa woda*, ob. Laurośliw.

Laurowiśnia, ob. Laurośliw.

Laurowy kwas, toż co laurostearowy kwas.

Laurvik *(Larvik)*, miasto w norweskim okręgu (amt) Jarlsberg—**L.**, nad fjordem t. n., posiada port i 11,500 miesz.; jest licznie zwiedzanem miejscem kąpielowem.

Lauryna, *kamfora laurowa*, ob. Wawrzyn; także toż co laurostearyna, ob. Laurostearowy kwas.

Lauryt, minerał z rzędu siarków, występuje w ziarnach lub kryształach kostkowych, c. wł. 7, twardość 7; jest czarny, bardzo kruchy, składa się z siarków rutenu i osmu. Znaleziono go w płóczkarniach platyny na Borneo i w Oregonie.

Laus (łac.), liczba mnoga Laudes = pochwała, pochwały; cum laude z odznaczeniem.

Laus alit artes (łac.), pochwała wpływa na rozwój sztuki.

Laus Tibi Domine lub **Laus Tibi Christe** (łac.) chwała Ci Panie.

Lausanne, miasto, ob. Lozanna.

Lauscha, wieś w księstwie Sasko-Meiningeńskiem, okr. Sonneberg, w wązkiej dolinie lasu Turyngijskiego, posiada 3 huty szklane, 2 fabryki porcelany, słynie z wyrobu różnych przedmiotów szklanych, 4,000 miesz.

Lauser Wilhelm, publicysta i historyk, * 1836 w Sztutgardzie, studjował teologję i filologję w Tybindze, następnie oddał się w Heidelbergu pracom historycznym i odbywał podróże po Hiszpanji, Włoszech i Wschodzie, gromadząc materjały. Mieszka w Wiedniu, gdzie redaguje *Neues Wiener Tageblatt*. Od r. 1885 wydaje *Allgemeine Kunstchronik* i rocznik *Die Kunst in Oesterreich-Ungarn*. Napisał: „Die Matinées royales unter Friedrich d. Gr." (Sztutgart, 1865); „Aus Spaniens Gegenwart" (1872); „Geschichte Spaniens von dem Sturz Isabellas bis zum Thronbesteigung Alfonsos XII" (1877); „Unter der Pariser Kommune" (1878); „Von der Maladetta bis Malaga" szkice z podróży (1881). Przełożył na język niemiecki dzieło Klaczki „Florentinische Plaudereien" (Wiedeń, 1874).

Lauson *(Lawson)*, herb: W polu barwy niewiadomej, między trzema bombami czy wolantami — krokiew z 8-promienną gwiazdą u swego szczytu. Nad hełmem z labrami — gwiazda. Indygenat z r. 1685.

Lauson.

Lauter. 1) Lewy dopływ Renu w Palatynacie bawarskim; wypływa z góry Hardt, tworzy granicę między Palatynatem a Alzacją, i po przebiegu 87 klm. wpada dwiema odnogami do Renu pod Lauterburg. 2) Lewy dopływ Dunaju w Wirtembergji, wypływa z góry Alb, długi na 47 klm.

Lauterbach Samuel Fryderyk, historyk polski, * 1662 w mieście Wschowie, † 1727. Pobierał nauki w mieście rodzinnem, a potem w Toruniu pod kierunkiem Hartknocha. Obrawszy stan duchowny, wysłany został na uniwersytet do Witenbergi. Za powrotem do kraju sprawował obowiązki pastora w rozmaitych miastach, a w końcu był senjorem generalnym wszystkich kościołów w Wielkopolsce. Dzieła jego są: „Vita, fama et fata Valeriani Herbergeri" (Lipsk, 1708); „Kleine Fraustädtische Pesth Chronik der Jahre 1709 und 1710" (tamże, 1710); „Fraustädtische Zion" (1711); „Arimno-Socinismus olia in Polonia i t. d." (Frankfurt i Lipsk, 1725); „Polnische Chronik oder historische Nachricht von dem Leben und Thaten aller Hertzoge und Könige in Polonia" (tamże, 1727); jest to skrócona historja Polski od Lecha do 1720 roku.

Lauterbach Jan Krzysztof, skrzypek, * 1832 w Kulmbach, kształcił się w szkole muzycznej w Würzburgu, oraz u Bériota w Brukseli, od 1853 skrzypek nadworny w Monachjum, od roku 1861 kapelmistrz królewski (na miejsce Lipińskiego) w Dreźnie.

Lauterbrunnen, wieś parafjalna w Szwajcarji, kantonie Berneńskim, okręgu Interlaken, na 1,800 miesz.; leży w 20 klm. długiej tego samego nazwiska dolinie, która należy do najromantyczniejszych i najpiękniejszych w całym kraju. **L.** jest stacją drogi żelaznej zębatej, prowadzącej do Grindelwald, i drogi żel. **L.**-Interlaken; stąd też turyści udają się na szczyt Jungfrau.

Lauth Franciszek Józef, egiptolog niemiecki, * 1822 w Arzheim, po ukończeniu studjów w Monachjum, był nauczycielem gimnazjalnym w Kusel potem w Monachjum, od 1869 r. profesor uniwersytetu i konserwator zbiorów egipskich tamże. Wydał: „Das vollständige Universalalphabet auf der Grundlage des hebräischen Systems" (1855); „Das germanische Runen-Fudark" (1857); „Manetho und der Turiner Königspapyrus" (1865); „Les zodiaques de Denderah" (1865); „Moses der Ebräer, aus zwei ägyptischen Papyrusurkunden" (1868); „Die geschichtlichen Ergebnisse der Aegyptologie" (1869); „Ein neuer Kambysestext" (1875); „Aegyptische Chronologie" (1877); „Trojas Epoche" (1877); „Busirir und Osymandyas" (1878); „Aus Aegyptens Vorzeit" (1879—80) i in.

Lautrec Odet de Foix, marszałek Francji, * 1485, brat stryjeczny sławnego Gastona de Foix, obok którego walczył pod Ravenną. Później pod konetablem de Bourbon przyłożył się do zdobycia Medjolanu i został jego gubernatorem. Po opuszczeniu armji przez konetabla mianowany był przez Franciszka I namiestnikiem we Włoszech, gdzie pobił cesarskich pod Brescią, Weroną i Parmą (1521). Po nieszczęśliwej bitwie pod Bicoque opuścił Włochy i został gubernatorem Gujenny. W r. 1525 znowu z królem powrócił do Włoch i przy jego boku był ranny w bitwie pod Pawją. We dwa lata potem otrzymał dowództwo nad sprzymierzonemi wojskami francusko-angielskiemi, zdobył Pawję i Aleksandrję; podczas oblegania Neapolu † 1528 na zarazę.

Lauxmin Zygmunt, Jezuita, znakomity kaznodzieja i helenista, * 1596 na Żmujdzi, † 1670; wstąpił do zakonu 1616, rządził kolegjami w Płocku, Połocku i Krożach i był wice-prowincjałem litewskim. Oprócz licznych kazań, ogłosił drukiem: „Praxis oratoria et praecepta artis rhetoricae" (Brunsberga. 1658, Frankfurt, 1675, Würzburg, 1690); „Demonstratio Ecclesiae Catholicae" (Wilno, 1643, 1645 i 1648); „Epitomae Institutionum linguae Graecae" (Wilno, 1655); „Ars et praxis musicae" (tamże, 1669) i in.

Lauzanne Augustyn Teodor, wodewilista francuski, * 1805, † 1877 w Paryżu; zawód literacki rozpoczął od ogłoszenia wodewilu *Harnali, ou la contrainte par cor*, w którym sparodjował utwór Wiktora Hugo „Hernani". Następnie do współki z Aug. Feliksem Duvert (1795—1876) napisał przeszło 100 wodewilów, które przez długi czas utrzymywały się na scenach francuskich. Najpopularniejszemi były: „M. Chapotard" (1831); „M. et Mad. Galochard" (1836); „Riche d'amour" (1846); „Renaudin de Caen"; „Le supplice de Tantale" (1850); „Ce que femme veut" (1864). Wybór utworów jego wydał Sarcey (Théâtre choisi de F. A. Duvert", 1876—78, t. 6).

Lauzun Antoni Nonpar de Caumont, ks., * 1633 w Gaskonji, † 1732, był faworytem Ludwika XIV. W r. 1670 ożenił się z panną de Montpensier.

Lauzun Armand Ludwik de Gontaut, ks. ob. Biron.

Lavabo, obrządek, w którym kapłan odprawiający mszę, po ofiarowaniu chleba, wina i kadzeniu, umywa przy ołtarzu końce dwu pierwszych palców, t. j. wielkiego i wskazującego każdej ręki, któremi trzyma ciało Jezusa Chrystusa, prosząc jednocześnie Pana Boga o oczyszczenie jego serca z najmniejszej skazy.

Lavagna, miasto włoskie w prowincji Genueńskiej, w okręgu Chiavari, nad brzegiem morza i przy kolei z Genui do Pizy, posiada kilka pięknych pałaców; 4,000 miesz. W górach sąsiednich znajdują się słynne łomy szyfru.

Laval, warowne miasto stołeczne francuskiego departamentu Mayenne, ma 28,500 miesz. i wielkie fabryki wyrobów lnianych. Jest rezydencją biskupa.

La Valetta, silnie obwarowane miasto stołeczne angielskiej wyspy Malty, z dwoma portami. Ma wiele wspaniałych kościołów i pałaców, między któremi piękny pałac gubernatora angielskiego (niegdyś pałac wielkiego mistrza), wspaniałą katedrę, uniwersytet założony w r. 1769, wielki arsenał morski, gmach opery; **L.** jest głównym portem dla floty angielskiej na morzu Śródziemnem, oraz rezydencją arcybiskupa. Miasto liczy około 50,000 miesz., trudniących się żeglugą i handlem. Dawne-

ni czasy (od 1530—1798) **L.** było głównem siedliskiem rycerskiego zakonu św. Jana. Nazwę swą otrzymało od wielkiego mistrza Jana de Lavalette (ob.).

La Valette, Jan Parisot de, w. mistrz zakonu maltańskiego, * 1494, † 1568. Odznaczył się męstwem w wielu okolicznościach; wybrany 1557 na w. mistrza, wiódł szczęśliwe boje z Turkami i opanował Trypolis. Sułtan Soliman II, chcąc pomścić nie doznanych klęsk, mając 200 statków i 40,000 wojska, oblegał przez 4 miesiące Maltę, zdobył jednak zaledwo jedną warownię, którą przez krótki przeciąg czasu dzierżył. Następnie wystawił **La V.** na wschodnim brzegu twierdzę *La Valette* (ob.), która uczyniła wyspę niezdobytą.

La Valette, Antoni de, Jezuita francuski, * 1707, † po 1762; wstąpiwszy 1725 do zakonu, został 1731 profesorem, 1740 wyświęcony, wysłany został 1741 jako misjonarz na wyspę Martynikę, gdzie od 1747 został superjorem misji jezuickiej. W tym czasie przybrawszy do spółki Żyda Kohena z St.-Domingo, owładnął monopolem handlowym na obu tych wyspach. 1753 skutkiem zażaleń mieszkańców powołany przez rząd do Paryża, potrafił się przy pomocy zakonu usprawiedliwić i powróciwszy do Martyniki z tytułem generalnego wizytatora i prefekta apostolskiego, jeszcze czynniej niż dawniej zajmował się handlem. Tymczasem wybuchła walka pomiędzy Francją a Anglją, i gdy Anglicy zabrali dwa statki, wysłane przez **La V.** do Marsylji, wtedy tenże ogłosił bankructwo. Wynikły z tego powodu proces pomiędzy **La V.** a domem marsylskim, był wytoczony przed parlament paryski, który 1762 uznał **La V.** winnym podstępnego bankructwa i skazał zakon Jezuitów na zwrot strat. Przy tej okoliczności wyszły na jaw i inne oskarżenia na Jezuitów, w skutek czego 1 kwietnia 1762 zamknięto im wszystkie kolegja, 1763 zabroniono używania stroju zakonnego, 22 lutego nakazano członkom zakonu odwołanie ślubów zakonnych, a w listopadzie t. r. zniesiono zakon Jezuitów we Francji.

Lavalette Antoni Marja Chamans, hrabia, generalny dyrektor poczt za Napoleona I, * 1769 w Paryżu, † 1830. W r. 1792 wstąpił do wojska jako ochotnik i po bitwie pod Arcole został adjutantem Bonapartego. Używany przezeń do rozmaitych misji dyplomatycznych, wywiązywał się ze swego zadania zawsze należycie. Poślubiwszy Emilję Ludwikę Beauharnais, synowicę Józefiny, zbliżył się jeszcze bardziej do Bonapartego, popierał rewolucję 18 Brumaire'a, został za konsulatu naczelnikiem zarządu pocztowego, a po założeniu cesarstwa generalnym dyrektorem poczt i hrabią. Po restauracji 1814 musiał się usunąć z tego urzędu. Za powrotem Napoleona z wyspy Elby **L.** odzyskał znowu to samo urzędowanie, lecz Burbonowie w r. 1815, oskarżając go o zdradę stanu, uwięzili. Oswobodzony bohaterskiem poświęceniem żony, schronił się przy pomocy kilku szlachetnych Anglików do Monachjum. Ludwik XVIII pozwolił mu wrócić do Francji r. 1822. Żona jego długo trzymana w więzieniu za swą szlachetność i śmiałość dostała pomieszania zmysłów i w takim stanie żyła aż do 1855 r.

Lavalette Karol Jan Marja Feliks, margrabia de, z tejże rodziny co poprzedni, dyplomata francuski, * 1806 w Senslis, † 1881. Rozpocząwszy zawód dyplomatyczny, zaraz po rewolucji lipcowej był 1841—45 konsulem generalnym i agentem politycznym w Egipcie, 1846—51 posłem w Kasselu 20 lutego 1851 udał się jako nadzwyczajny poseł i minister pełnomocny do Konstantynopola, skąd odwołany został w lutym 1853. To samo stanowisko zajmował w Konstantynopolu od 1860—61, a od końca sierpnia 1861 do października 1862 w Rzymie; w marcu 1865 został ministrem spraw wewnętrznych; pełniąc obok tego chwilowo obowiązki ministra spraw zagranicznych; poustąpieniu Drouyn'a de l'Huys we wrześniu 1866 ogłosił znany owego czasu okólnik dyplomatyczny, w którym występował życzliwie względem zmian zaszłych w Niemczech. Przy końcu 1868 objął stale zarząd ministerjum spraw zewnętrznych i zostawał na tem stanowisku do 1869. Następnie aż do 1870 r. był ambasadorem w Londynie. Po rewolucji 1870 usunął się do życia prywatnego.

Lavallée Teofil Sebastjan, historyk francuski, * 1804 w Paryżu, † 1867, jako profesor geografji i statystyki w Szkole Saint-Cyr. Oprócz dwu głównych dzieł jego: „Géographie physique, historique et militaire de la France" (Paryż, 1836; 7 ed. 1864); „Histoire des Français" (3 t., Paryż, 1838—1839; 15 ed. 6 t., 1864), wymieniamy jeszcze: „Histoire de l'empire Ottoman" (1855; 2 ed., 2 t., 1859) i „Histoire de la maison royale de Saint Cyr" (1853).

Lavallière Ludwika.

Lavallière Ludwika Franciszka de Labaume Leblan, księżna de, kochanka Ludwika XIV, * 1844 w Tours, z rodziny staroszlacheckiej. Jako dama honorowa księżny Henrjety angielskiej weszła w stosunki z królem 1661 i powiła mu czworo dzieci, z których pozostali przy życiu tylko Marja Anna de Bourbon, mademoiselle de Blois, * 1666, i hrabia de Vermandois, * 1667. Rożżalona na króla, który odwrócił się od niej dla wdzięków pani Montespan, i zbolała z powodu utraty jego przywiązania, opuściła dwór 1674, usunęła się do klasztoru Karmelitanek w Paryżu i 1675 pod imieniem *Ludwiki de la Miséricorde* przywdziała suknię zakonną; † 1710, doczekawszy się pierwej tego, że i jej rywalka przyszła także w tym samym klasztorze szukać przytułku. **L.** uchodzi za autorkę książki: „Réflexions sur la miséricorde de-

Dieu" (Paryż, 1685; ostatnia ed., 1854). Pani de Genlis wzięła ją za przedmiot do swego romansu „Modemoiselle de L.", a słynny Lebrun przedstawił ją pendzlem jako pokutującą Magdalenę. Por. „Mémoires de Madame la duchésse de Lavallière" (2 t., Paryż, 1829); Quatrmère de Ressy „Histoire de Madame de L.. duchesse et Carmelite" (Paryż, 1828); Lair „Louise de La Vallière et la jennesse de Louis XIV" (tamże, 1881); Duclos „Mademoiselle de L. et Marie Thérèse d'Autriche" (Paryż, 1890, t. 2).

Lavater Jan Kasper, * 1741 w Zurychu, * 1801. Jest to jedna z najosobliwszych postaci XVIII w., pełna kontrastów niezwykłych, które stawiając ją w sprzeczności z otoczeniem, sprowadziły liczne zawody i przykrości. Obrawszy stan duchowny, **L.** pełnił swe obowiązki jak najgorliwiej, lecz egzaltowana uczuciowość, popędy poetyczne i upodobanie w mistycyzmie ściągały nań często zarzuty herezji. Charakter pełen ufności i czułości narażał **L.** na częste zawody od ludzi, wyzyskujących jego łatwowierność, i stąd to wpadł na myśl poznawania charakterów ludzkich z fizjognomji i owoc swoich studjów zawarł w dziele: „Physiognomische Fragmenta zur Beforderung der Menschenkentniss und Menschenliebe" (4 t., 1775—78). Pisał prócz tego wiele pieśni religijnej i świeckiej treści, kazań i rozpraw, z których wybór wydał Orelli w Zurychu (8 t., 1841—44). Por. Bodemann „J. K. L. nach seinen Leben, Lehren und Wirken dargestellt" (Gotha, 1877); Muncker „Joh. Kasp. L." (Sztutgart, 1883).

Lavatera, *ślazówka*, rodzaj roślin z rodziny ślazowatych, cechujący się podwójnym kielichem (zewnętrzny trójszczepny), obejmuje zioła i krzewy głównie w Europie połud.; niektóre z nich hodują się jako ozdobne. **L.** *thuringiaca*, jedyny gatunek, jaki się u nas przytrafia, głównie w Galicji, na Wołyniu i na Podolu, ma kwiaty wielkie, jasno różowe; gdzieniegdzie liście i kwiaty używają się zamiast ślazowych.

Laveaux (de) Ludwik, artysta malarz polski, * 1868 w Jaronowicach, † 1894 w Paryżu, kształcił się w szkole sztuk pięknych w Krakowie, od 1887 w Monachjum, 1889 osiadł w Paryżu. Wykonał: „Przegląd pracowni", pejzaż „Z okolic Paryża"; „Przestrach"; „Portret artysty"; „Ulica Paryża przy oświetleniu latarni gazowych"; „Głowa wieśniaczki" i in. Życiorys i portret jego pomieścił *Tyg. Ilustr*. z 1894 w № 225.

Lavedan Hubert Leon, publicysta francuski, * 1826, redagował kilka dzienników, a ostatnio pisywał wiele w *Figarze* artykuły monarchistyczne pod pseudonimem Philip de Grandlieu. W 1880 papież mianował go hrabią rzymskim. Zajmował przez pewien czas stanowisko w administracji.

Lavedan Henryk Leon Emil, * 1859, członek akademji od 1899, syn poprzedniego, dramatopisarz i romansopisarz francuski. Obrabiał tematy ze świata arystokratycznego w sposób satyryczny i subtelny. Wydał: „Une famille" (1890, komedja); „Prince d'Aurec" (1892, dramat), oraz kilka romansów, djalogów nowelistycznych: Mamselle Vertu, Lydie, Reine Janvier, Inconsolables. Sire la haute, Nocturnes, Petites fêtes, Le nouveau Jean, etc.

Laveleye Emil Ludwik Wiktor de, ekonomista i pisarz francuski, * 1822 r. w Bruges, kształcił się tamże, w Paryżu i w Gandawie, od roku 1864 profesor ekonomji politycznej w Liège. Reprezentował Belgję na wystawie międzynarodowej 1867, w r. 1869 został członkiem instytutu; † 1892 w Doyon pod Liège. Oprócz artykułów pomieszczanych w rozmaitych czasopismach, wydał: „Mémoires sur la langue et la littérature provençales" (1844); „Histoire des rois francs" (1847); „L'armée et l'enseignement" (1848); „Le sénat belge" (1849); „L'enseignement obligatoire" (1859); „La question d'or" (1860); „Essai sur l'économie rurale de la Belgique" (1863); „La Néerlande" (1864); „Rapport sur l'exposition universelle de Paris" (1868); „La Prusse et l'Autriche depuis la bataille de Sadowa" (1870); „L'instruction du peuple" (1872); „Des causes actuelles de la guerre en Europe et de l'arbitrage international" (1873); „De la proprieté et de ses formes primitives" (1874, przekł. pol. p. t. „Własność pierwotna" (Warszawa, 1889); „L'Afrique central et la conference géographique" (1878); „Le socialisme contemporain" (3 wyd., 1886, przekł. polski, Warszawa, 1884); „Eléments d'économie politique" (1882); „Nouvelles lettres d'Italie" (1884); „La peninsule des Balkans" (1886, t. 2). Ostatniem jego dziełem jest „Le gouvernement dans la démocratie" (Paryż, 1891, t. 2); „Le luxe" (1887). Życiorys jego pomieścił *Tyg. Illustr*. z 1892, t. I, str. 82. Por. Poitvin „Emile de L." (Bruksela, 1892).

Lavergne, Ludwik Gabrjel Leonce Guilhaud de, pisarz i mąż stanu francuski, * 1809 w Bergerac, studjował prawo w Tuluzie, od 1840 urzędnik w ministerjum spraw wewnętrznych, następnie w radzie stanu, po rewolucji lutowej poświęcił się literaturze i pracom nad ekonomją polityczną, został 1865 prezesem towarzystwa centralnego rolniczego; od 1871 członek izby deputowanych, zasiadł na prawym środku i gwałtownie zwalczał politykę Thiersa; od 1876 senator dożywotni; † 1880. Wydał między innemi: „Essai sur l'économie rurale de l'Angleterre, de l'Ecosse et de l'Irlande" (1854, przekład polski, 1861); „L'agriculture et la population en 1855 et 1856" (1857); „La constitution de 1852 et le décret du 14 novembre" (1860); „Economie rurale de la France" (1861); „La Pologne" (1864); „La banque de France et les banques départamentales" (1865); „Les économistes français du XVIII siécle" (1870); „Les assemblées provinciales sous Louis XVI" (2 wyd., 1879) i in.

Laves Jerzy Fryderyk Ludwik, znakomity budowniczy, * 1789 w Uslar, od 1838 starszy radca

budowniczy w Hanowerze, gdzie naprzód wybudował piękny pałac rezydencjonalny. Później urządził plac musztry, wystawił pomnik Waterloo, nowy teatr (1852) tudzież mauzeleum dla żony króla Ernesta Augusta w Herrenhausen i w ogólności przyczynił się znakomicie do upiększenia Hanoweru. Wynalazł nowy system konstrukcji z belek, szczególniej w budowie mostów i wielkich przykryciach dachowych. † 1864.

Lavigerie Karol Marcjal Allemand, kardynał, teolog francuski, * 1825 w Bajonnie, † 1892 otrzymał 1848 święcenie kapłańskie i 1852 został profesorem historji kościelnej wydziału teologicznego w Paryżu. Przed wojną krymską otrzymał misję do Syrji, następnie został w Rzymie audytorem roty do spraw francuskich, od 1863 biskup w Nancy, został 1867 r. arcybiskupem Algieru, gdzie z powodu rozszerzania chrystjanizmu pomiędzy krajowcami popadł w silne nieporozumienia z gubernatorem wojennym Mac-Mahonem. **L.** uważał Francję za powołaną, jak niegdyś za czasów wojen krzyżowych, do wszczepienie katolicyzmu oraz cywilizacji i władzy francuskiej w Afryce i Azji. Po zajęciu przez Francję Tunisu, **L.** mianowany został biskupem kartagińskim i gorliwie pracował nad organizacją kościoła katolickiego w Tunisie. 1888 r. odbył podróż po Europie, w celu przedsięwzięcia środków walki z handlem niewolnikami i zjednanie dla tego celu rządów państw europejskich; w r. 1890 w imieniu stronnictwa konserwatywno-klerykalnego oświadczył się za republikańską formą rządu. Pomiędzy innemi wydał: „Exposé des erreurs doctrinales du Jansénisme“ (1858). Por. F. Klein „Le cardinal **L.** et ses oeuvres d'Afrique“ (Paryż, 1890).

Laville Piotr, Francuz, służył w wojsku szwedzkiem, które pod dowództwem Jakóba de la Gardie w 1611 pomagało carowi Szujskiemu przeciwko Polakom. Zostawił w rękopisie opis tej wyprawy, p. t. „Discours sommaire de ce qui est arrivé en Moscovie dépuis le regne de Ivan Wasilewitsch empereur jusqu'à Vasili Ivanovitsch Szujski“; rękopis ten, znajdujący się w jednej z bibljotek paryskich, wydrukowany został przez Ludwika Paris w I tomie „La Chronique de Nestor“ (Paryż, 1834), przełożony na jęz. rosyjski w czasopiśmie *Russkij Wiestnik* (1841).

La Villemarqué Teodor Hersart, wicehrabia, badacz starożytności, * 1815 w Quimperlé w Bretanji, członek instytutu, ogłosił: „Barzaz-Breiz. Chants populaires de la Bretagne“ (Paryż. 6 wyd., 1867); „Contes populaires des anicens Bretons“ (1842, t. 2); „Poèmes des bardes bretons“ (2 wyd., 1860); „Le grand mystère de Jésus, drame breton du moyen-âge“ (2 wyd., 1866); „La légende celtique en Irlande, en Cambrie et en Bretagne“ (1859); „Poèmes bretons du moyen-âge“ (1879) i in.

Lavinia, córka króla Latium, przyrzeczona z początku Turnusowi, następnie oddana przez ojca Eneaszowi, matka Eneasza Sylwiusza.

Lavinium, starożytne miasto w Latium, położone w stronie północno-zachodniej od Laurentum, według podania założone przez Eneasza (ob.), na pamiątkę jego żony Lawinji, córki Latyna; było metropolją Albalongi.

Lavisse Ernest, historyk francuski, * 1842 r. w Nouvion en Thiérache (Aisne), kształcił się w szkole Normalnej w Paryżu, od 1875 był *Maître de conférences* tamże, 1888 profesorem historji nowożytnej w uniwersytecie paryskim. Napisał: „Etude sur l'une des origines de la Monarchie prussienne au la Marche de Brandenbourg sous la dynastie ascanienne“ (1875); „Etudes sur l'histoire de Prusse“ (1879); „Essais sur l'Allemagne impériale“ (1888); „Trois empereurs d'Allemagne, Guillaume I, Frédéric III, Guillaume II“ (1888). Nadto: „Questions d'enseignement national“ (1885); „Etudes et etudiants“ (1889) i in.

Lavoisier Antoni Wawrzyniec, chemik, * 1743 w Paryżu, † 1794; młodo dał się już poznać z rozpraw naukowych, w 1768 został przyjęty do akademji. W 1771 został jednym z dzierżawców generalnych poboru podatków, a znacznych stąd dochodów używał na badania naukowe. W r. 1776 powierzono mu prowadzenie fabryk prochu. W swoich „Opuscules physiques et chimiques“ (1774, 1781) zebrał wszystko, co zrobiono przed nim nad gazami i dodał własne doświadczenia. Zbadał gaz, odkryty przez Priestley'a, pod nazwą powietrza zdeflogistowanego, i nazwał to *oxygenium*, a prace jego nad łączeniem wodoru i tlenu (1783) uczyniły go twórcą chemji antyflogistycznej. Podał teorję palenia się ciał i rozebrał powietrze atmosferyczne. Ulepszył fabrykację prochu, dla nowego systemu metrycznego przeprowadził doświadczenia nad rozszerzalnością metali. Wprowadzenie nowego systemu opodatkowania ułatwił pismem „Sur la richesse territoriale de France“ (1791), Od 1791 był jednym z komisarzy skarbu państwa. Jednak, jako dawny dzierżawca generalny, został za teroryzmu uwięziony i ścięty. W więzieniu jeszcze zajęty badaniami naukowemi, po ogłoszeniu wyroku żądał zwłoki kilkudniowej dla ukończenia ważnej pracy; odpowiedziano mu, że rzeczpospolita nie potrzebuje uczonych i chemików. Głównem jego dziełem jest: „Traité élementaire de chimie“ (2 t., 1789); po śmierci wyszły jego „Mémoires de chimie“ (2 t., 1805). Zbiorowe wydanie dzieł jego wyszło w 6 t. (1864—93). Por. Grimaux „L. d'après sa correspondance“ (1888); Berthelot „La revolution chimique. Lavoisier“ (1890).

Lavoissieur Jan, kanonik katedralny wileński i mohylowski, od 1823 infułat geraneński, * 1766 † 1841. Tłómaczył na język francuski niektóre dzieła Krasickiego i historję Naruszewicza.

Lavoix Henryk, muzyk francuski, * 1846 w Paryżu, oprócz licznych artykułów pomieszczonych w czasopismach specjalnych, ogłosił; „Les traducteurs de Shakespeare en musique“ (1869); „La musique dans la nature“ (1873); „La musique dans

l'imagerie du moyen-âge" (1875); „Histoire de l'instrumentation depuis le XVI siécle jusqu'à nos jours" (1878, nagrodzone przez Akademję); „Histoire de la musique" (z ilustracjami, 1884); wydał wraz w Raynaudem „Recueil de motets français des XII et XIII siècles" (1883—1884, t. 2); „Le Chant, ses principes et son histoire" (1881); „La Musique française" (1890) i in. Od 1887 był konserwatorem bibljoteki św. Genowefy, † 1897.

Law Jan de Lauriston, rozgłośny bankier i finansista, * 1671 w Edymburgu w Szkocji; w 1694 przybył do Londynu, gdzie oddawał się matematyce i badał sprawy handlowe i pieniężne. Zmuszony stąd uciekać w skutek nieszczęśliwego pojedynku, bawił jakiś czas w Amsterdamie, a powróciwszy do Szkocji, podawał projekta urządzenia banku i występował jako gorliwy obrońca kredytu papierowego. Gdy jednak swych zamiarów nie zdołał urzeczywistnić, udał się do Paryża, a oddając się grze hazardownej, zyskał znaczny majątek (2,000,000 liwrów) i w wielu miastach Europy występował napróżno ze swym planem urządzenia banku kredytowego. Dopiero po śmierci Ludwika XIV, gdy finanse Francji w opłakanem zostawały położeniu, **L.** zdołał zjednać sobie dwór wersalski. W r. 1716 otrzymał pozwolenie założenia banku prywatnego, a gdy znalazł olbrzymie powodzenie, regent, książę orleański, polecił w 1717 jego papiery przyjmować za gotowiznę we wszystkich kasach państwa, a w 1718 bank **L.** zamienił na bank publiczny. Współcześnie z otwarciem banku swego utworzył **L.** wielką spółkę handlową, pod nazwą *Compagnie d'Occident*, z celem kolonizacji krajów nad rzeką Mississippi. Spółka ta otrzymała niezadługo wszystkie przywileje dawniejszej kompanji indyjskiej i wzięła w dzierżawę dochody państwa, monopol tabaczny, menniczy i t. p. Jakiś czas bank **L.** używał wielkiego powodzenia, wszyscy przynosili mu złoto dla wymiany na papierki, akcje banku stały niezmiernie wysoko, a kurs papierów kredytowych był o 10% wyższy od monety brzęczącej. Do tego stopnia wzrósł szał, że akcję na 500 liwrów nominalnej wartości sprzedawano po 18 do 20 tysięcy liwrów. Ciągłe jednak emisje nowych akcji i nowych papierów kredytowych (biletów bankowych wypuszczono za 3½ miljarda), nie oparte na żadnym zastawie, wywołały wkrótce nieufność, masa biletów wracała do banku, w którym zapasy gotówki były bardzo małe. Dla podtrzymania ufności w to przedsiębierstwo regent Francji mianował **L.** generalnym kontrolerem państwa, a sam **L.** podwyższył dywidendę od akcji z 12 na 40%. Wszystkie te usiłowania były już bezowocne, ufność nie wracała, i **L.** musiał uciec do nadzwyczajnych i gwałtownych środków. Zabroniono posiadania więcej nad 500 liwrów w złocie, zakazano wybijania naczyń złotych i srebrnych, zniesiono użycie złotej monety, a w końcu zmniejszono wartość biletów kredytowych do połowy nominalnej ich wartości. I te bezprawne środki nie pomogły już bankowi, który stał się zupełnym bankrutem: w lipcu 1820 zawiesił całkowicie wypłaty, a akcje prawne po kilkanaście do 20 tysięcy franków sprzedawano po luidorze. **L.** złożył urząd i uciekł w grudniu 1820 do Brukseli. Po tej katastrofie, która na długo wstrząsnęła handel i przemysł Francji, **L.** podróżował po Europie i następnie osiadł w Wenecji, gdzie zawsze utrzymywał się z gry. Majątek jego pochłonęło bankructwo, tak, że umierając w 1729 zostawił jedynie djamenty wartości 40,000 liwrów. Dzieła Lawa o handlu i kredycie wydane zostały w Paryżu 1790. Por. „Histoire du système de finances sous la minorité de Louis XV" (Haaga, 1739); Kurzella „Geschichte der Law'schen Operation" (1846); J. E. Horna „Ein finanzgeschichtlicher Versuch" (Lipsk, 1858).

Lawa, masa stopiona, wylewająca się z kraterów przy wybuchach wulkanicznych; nie jest to pojęcie mineralogiczne, lecz geognostyczne, i obejmuje wszystkie skały, jakie z wulkanów wypływają lub wypłynęły. Jeżeli masy te z wulkanów wypływają, stanowią *potoki lawy*, jeżeli zaś przez pary zostają wyrzucone, spadają jako bomby lub łzy, tak zwane z powodu kształtu kulistego lub gruszkowatego, albo też wydęte przez parę wodną jako pumeks, lub w postaci pęcherzowatych żużlów (lapilli) i popiołu wulkanicznego. Co do składu mineralogicznego, rozróżnia się **L.** *piroksenową* czyli *augitową*, uboższą w krzemionkę, i **L.** *trachitową*, bogatszą w krzemionkę, i jako mieszaninę obudwu **L.** *trachydolerytową*. **L.** augitowe są łatwiej topliwe, najczęściej ciemne, złożone z augitu i labradoru, do czego się przyłącza żelazo magnetyczne, niekiedy apatyt, tytanit i in. **L.** te wogóle zbliżają się do bazaltu i dolerytu. **L.** trachitowe zbliżone są do trachitu, cechują się ortoklazem, zamiast którego występuje też oligoklaz. Najbardziej bogate w krzemionkę są odmiany zwane liparytami, a zbliżone do granitów. **L.** po zwietrzeniu tworzą grunt bardzo urodzajny. **L.** używają się jako materjał budowlany; dodane do marglu zamieniają go na cement. (Ob. Wulkany). Nazwę *wyrobów z lawy* mają wyroby z gagatu: ob. Węgiel.

Lawdbor, v. *Pobóg* odm., herb: W polu błękitnem—podkowa srebrna z krzyżem kawalerskim złotym. U szczytu 5 piór strusich.

Lawdbor.

Lawena, rzeka w gub. Kowieńskiej, bierze początek z błot blisko jeziora Natigala, w pow. Nowo-Aleksandrowskim, na południe miasteczka Poniedziel; płynie ku zachodowi, następnie skręca ku północy i poniżej miasteczka Poswole wpada z prawego brzegu do rz. Muszy. Długa około 130 wiorst, szeroka z początku do 7 sążni, potem od 15 do 30. Głębokość wogóle nieznaczna, przy ujściu docho-

dzi od 8 do 11 stóp. Do **L.** wpadają: od prawego brzegu Istra, Swolka i Piwesa z Orją, od lewego Werzynta.

Lawenda.

Lawenda (*Lavandula*), rodzaj roślin z rodziny wargowych, cechujący się kielichem jajowatym, nierówno ząbkowatym, koroną o wardze górnej 2-szczepnej, dolnej 3-szczepnej, obejmuje niskie, aromatyczne krzewy. Należy tu około 20 gatunków, głównie właściwych krajom nad morzem Śródziemnem. **L.** *kłosowata* (*L. spica*) ma liście długie, szerokie, ma własności takież, jak i następna; dostarcza olejku zwanego *oleum spicae* (ob. Lawendowy olejek). **L.** *prawdziwa* (*L. vera*), o liściach równowązko-lancetowatych i kwiatach błękitnych, rośnie w całej Europie płd., u nas hoduje się w ogrodach. Liście i kwiaty są lekarskie; woń mają właściwą, silną i balsamiczną; działają pobudzająco. Z tego gatunku otrzymuje się olejek lawendowy (ob.). Nazwa **L.** pochodzi od *lavare* (myć) stąd, że przez Rzymian używana była do kosmetyków.

Lawendowy olejek (*Oleum Lavandulae*), olejek eteryczny, otrzymywany z kwiatów lawendy prawdziwej, która się w tym celu uprawia głównie we Francji i niektórych miejscach Anglji. Kwiaty świeże poddają się destylacji z wodą; dobre kwiaty wydają około 2 do 3 proc. **L. o.** Jest on łatwo ciekły, jasnożółty lub zielonawy, c. wł.= 0,39. Zawiera węglowodór, który wre w 200°, nadto kwas octowy i eter amylowy. Używa się w parfumerstwie, gorsze gatunki przy fabrykacji werniksów. Gorszym jest olejek, *oleum spicae*, otrzymywany z lawendy kłosowatej, mający woń zbliżoną do woni kamfory. *Lawendowa woda* jest roztworem 175 gramów **L. o.** w 4 litrach alkoholu.

Laweta (z franc. *l'affût*), rusztowanie, na którem spoczywa działo przy strzelaniu, a najczęściej i przy przewożeniu. **L.** różnią się znacznie postacią, stosownie do tego, czy służą dla dział polowych, górskich, nadbrzeżnych, okrętowych lub fortecznych, ale w każdym razie winny być tak zbudowane, by działo łatwo dawało się zwracać w różne kierunki i pochylać pod różnemi kątami względem poziomu. Pierwotnie działa umieszczane były na wozach ciężkich (fig. 1); dopiero w XVIII wieku Vallières i Gribeauval wprowadzili do artylerji **L.** typu, który się dotąd utrzymał. Główne części **L.** są: ściany, machina do celowania, oś

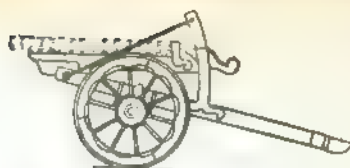

Fig. 1. Laweta z końca XV w.

i koła, przyrząd do łączenia i oddzielania **L.** od przodka, oraz hamulec. **L.** dział polowych (fig. 2) składają się z dwóch ścian z blachy stalowej, połączonych wiązadłami coraz krótszemi, tak, że ściany coraz bardziej ku sobie się zbliżają. W części przedniej posiadają osady półkołowe, na których opiera się armata. Szruba poruszana rękojeścią dozwala armatę nastawiać w żądanym

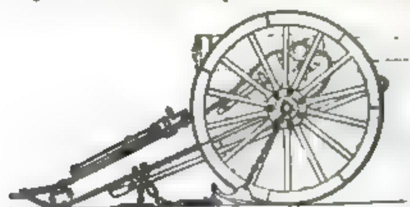

Fig. 2. Laweta dział polowych.

kierunku. Za pośrednictwem osi **L.** opiera się na dwóch kołach, które nadają jej ruchliwość dostateczną. **L.** dział górskich mają budowę podobną, ale wymiary mniejsze, i dają się rozbierać na kilka części, które się przewożą oddzielnie na grzbietach mułów. **L.** dział oblężniczych (fig. 3) różnią się od polowych głównie formą wyniesioną swych ścian, co dozwala strzelać powyżej ogrodzeń, chroniących działa i ich obsługę. **L.** forteczne i nadbrzeżne składały się dawniej z dwóch części odrębnych, z **L.** właściwej i platformy, na której **L.** ta mogła się posuwać i cofać; obecnie mają budowę zbliżoną do **L.** oblężniczych. **L.** dawniejszych moździerzy gładkich, przeznaczonych do strzałów pod kątami wielkiemi, składały się (fig. 4) z gru-

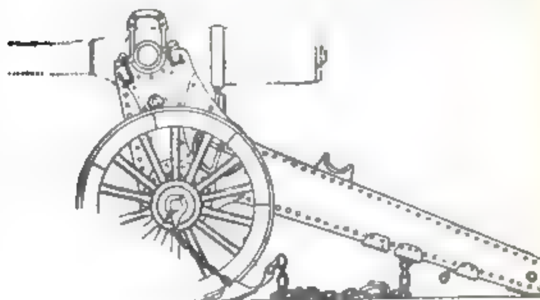

Fig. 3. Laweta dział oblężniczych.

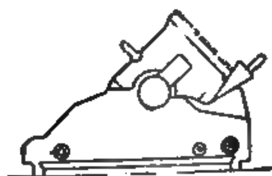

Fig. 4.
Laweta moździerzy.

bych ścian żelaznych, spoczywających szeroką podstawą na gruncie, lub aczej na platformie; obecne moździerze gwintowane mają L. podobne do polowych, ale wytrzymalsze. W skutek oddziaływania czyli reakcji działo przy strzale zawsze się cofa, dlatego L. zaopatrzone być muszą w odpowiednie hamulce. Wielkie działa posiadają hamulce hydrauliczne, jak L. Grusona (fig. 5), w której armata poruszana jest pompą hydrauliczną d, która się nastawia za pomocą drążka i. Armata przesuwa się z lawetą górną B po lawecie dolnej l, przyczem hamulce hydrauliczne po obu stronach

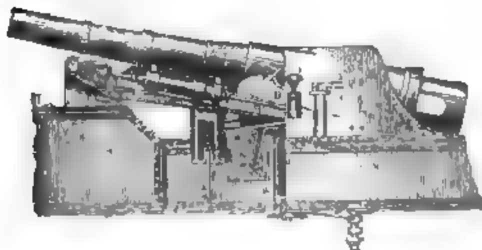

Fig. 5. Laweta hydrauliczna.

ograniczają cofanie się. L. dolna obraca się dokoła wału m, a podnosi się i obniża działaniem pompy d. Armstrong zbudował L. *hydropneumatyczną* (fig. 6), która przy cofaniu wtłacza ciecz z hamulca hydraulicznego do kamery, wypełnionej powietrzem pod ciśnieniem 60 atmosfer; powietrze to wyciska następnie ciecz i posuwa naprzód armatę.

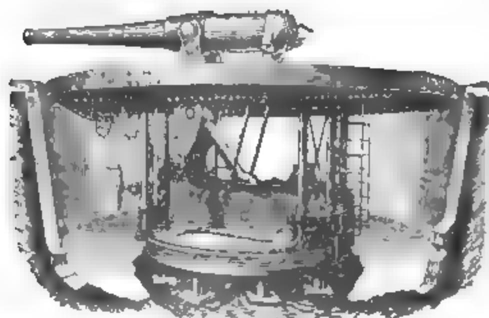

Fig. 6. Laweta hydropneumatyczna.

Podobne L. znajdują się na wielu pancernikach. Dobre hamulce umożebniają szybkie następstwo strzałów jednych po drugich, sprowadzanie bowiem działa na właściwe miejsce trwa dłużej, aniżeli jego ładowanie; dla dział wielkich, nieruchomo ustawianych, zadanie to lepiej jest rozwiązane, aniżeli dla lekkich dział polowych, utrudnia się to bowiem rozmaitością gruntu, na którym działa te są ustawiane. Dopiero w ostatnich latach L. te zostały tak udoskonalone, głównie przez wprowadzenie hamulców hydraulicznych, że i działa polowe dają się użyć jako szybkostrzelne. W ogólności rozwój mechaniki praktycznej wpłynął bardzo na udoskonalenie L., ale zarazem wytworzył nadmierną rozmaitość ich konstrukcji.

Lawiny, wielkie masy śniegu z gór spadające i swoim upadkiem zrządzające często wielkie zniszczenia. Odróżniają się L.: *wietrzne*, które powstają, gdy śnieg świeży i sypki zsuwa się z spadzistości i dla braku spójności rozsypuje się; *górskie* albo *śniegowe*, które spadają mocą swojej ciężkości i zsuwają z sobą grunt, na którym leżały; *ślizgające*, powstające na wiosnę, na pochyłościach gór zwróconych ku południowi; *uderzające* najniebezpieczniejsze ze wszystkich, które powstają tam, gdzie wysokie, nie zarosłe lasami i niezbyt spadziste pochyłości gór oddzielone są od równin spadzistemi skałami. Spadek tych L. jest tak gwałtowny, że już wywołane przez nie powiększenie ciśnienia atmosferycznego zmiata ludzi i domy. W wyższych wreszcie okolicach górskich groźne są L. *lodowe*, *gleczerowe* albo *letnie*, z lodów oderwanych od lodników (ob. Lodniki). Por. Coaz „Die Lawinen der Schweizeralpen“ (1881); Ratzel „Die Schneedecke“ (1890).

Lawirowanie (z holend. *laveren*, t. j. krzyżować), żegluga pod wiatr, czyli przy przeciwnym wietrze; okręt żaglowy zbacza w tym razie już na prawo, już na lewo, aby tylko postępować naprzód, jakkolwiek powoli.

Lawn-Tennis, wielce popularna w Anglji gra w piłkę, polegająca na utrzymaniu piłki, o ile można w ruchu, t. j. w powietrzu, nie dozwalając jej upaść na ziemię. Miejsce zabawy (lawn) przegrodzone jest ukośną siecią niską, na dwie połowy przedzielające graczów, zaopatrzonych w pewien rodzaj maczug do odrzucania piłki. Była to ulubiona gra szlachty angielskiej w XVI w. aż do panowania Karola II, następnie popadła w zapomnienie i dopiero w ostatnich latach została wznowioną. Por. Fichard „Handbuch des Lawn-Tennis Spiels“ (Baden-Baden, 1886).

Lawowanie (z franc. *laver*, myć), w malarstwie, rozprowadzenie po rysunku farby rozpuszczonej lub rozmieszanej w wodzie, za pomocą pendzla, w szczególności rysowanie tuszem.

Lawrence, miasto w stanie Massachusetts w Unji północno-amerykańskiej, na obu brzegach rzeki Merrimac, 44,654 m. (1890), fabryczne.

Lawrence, miasto w północno-amerykańskim stanie Kanzas nad rz. Kanzas, 10,000 m. (1890) posiada uniwersytet i fabryki, założone 1854.

Lawrence Sir Tomasz, malarz angielski * 1769 w Bristolu, został 1792 malarzem nadwornym i po śmierci Westa prezydentem akademji † 1830. L. słynął szczególnie jako portrecista

Arcydziełem jego ma być portret Jerzego IV w stroju mieszczańskim.

Lawrence Abbott, mąż stanu i filantrop amerykański, * 1792 w Groton, w stanie Massachusetts, † 1855 w Bostonie. Zebrawszy wielki majątek na handlu i przemyśle, założył 1830 w hrabstwie Essey miasto *Lawrence*, dziś zamożne i kwitnące. W latach 1834 i 39 zasiadał w kongresie; 1849 posłował do Anglji i był ministrem za prezydentury Taylora. Wsławił się głównie licznemi zakładami dobroczynnemi, religijnemi i naukowemi, które hojnie wyposażał własnym kosztem.

Lawrence William Beach, prawnik amerykański, * 1800 w New-Yorku, studjował w Europie, poczem od 1823 osiadł jako adwokat w mieście rodzinnem, od 1826 r. był sekretarzem poselstwa w Londynie, 1830 przebywał w Paryżu, gdzie przełożył na język angielski Barbé Marbois'a „Historję Luizjany“; 1832 powrócił do Ameryki, wykładał przez lat kilka ekonomję polityczną w Columbia College w New-Yorku, w końcu poświęcił się kwestjom socjalnym i międzynarodowym, † 1881. Wydał: „Disabilities of American women married abroad“ (1871); „Administration of equity jurisprudence“ (1874) i in.

Lawrence Sir John Laird Mair, mąż stanu angielski znany ze swej działalności w Indjach, * 1811 w Richmond w Yokshire, † 1879. Jako urzędnik kompanji wschodnio-indyjskiej zjednał sobie w Indjach sławę znakomitego finansisty i administratora; w 1849 został członkiem komisji rządowej dla Pendżabu, a wkrótce potem nadkomisarzem tamże i na tem stanowisku umiał tak zręcznie postępować, że w 1857 podczas wybuchu powstania indyjskiego nie tylko Pendżab w spokojności utrzymał, ale nadto był jeszcze w możności posyłać do Delhi wojsko, pieniądze i t. p. Sławiony przez parlament jako zbawca Indji, mianowany przez królowę 16 sierpnia 1858 baronetem, powrócił t. r. do Anglji, został wiceprezesem rady indyjskiej, a po śmierci hr. Elgin wicekrólem Indji w grudniu 1863; urząd ten pełnił do końca 1868. Za powrotem do ojczyzny otrzymał godność para; od 1870—72 rozwinął niezwykłą działalność jako członek i prezes rady szkolnej londyńskiej.—Jego brat, Henryk Montgomery **L.**, * 1806 w Mattura na wyspie Cejlon, rozpoczął służbę w armji indyjskiej, odznaczył się w Afganistanie i w bitwach przeciwko Sikhom; został 1849 naczelnikiem komisji administracyjnej dla Pendżabu, w latach 1852—57 był agentem politycznym w Radżputanie, a w marcu 1857 otrzymał zarząd Oudy; † 1857 w skutek odniesionych ran przy obronie Lucknowa.

Lawskie jezioro, jezioro w królestwie Polskiem, gub. Siedleckiej, pow. Włodawskim, w dobrach Hańsk, zajmuje 42 morgi przestrzeni.

Lawsonia (*Turecznia, Nabarwia*), rodzaj roślin z rodziny krwawnicowatych (*Lythraeae*), obejmuje krzewy o liściach całobrzegich i kwiatach białych. **L.** *alba*, **L.** *inermis*, *Alcanna spinosa*, krzew dochodzący 2—4 metrów, w Afryce płn. i Azji płd., gdzie jest uprawiany; korzeń ciemnoczerwony pod nazwą *alkanny prawdziwej wschodniej* używa się w Indjach wsch. jako środek ściągający i do barwienia na żółto. Kwiaty z powodu wonności bardzo są cenione i służą do przyrządzania różnych wonnych tynktur. Proszkiem z suszonych liści (*henne*, *alhanna*, *kanna*) kobiety na Wschodzie farbują sobie paznogcie, dłonie i podeszwy; mężczyźni używają tam tych liści do wzmacniania wzrostu włosów. W Europie służy henna do farbowania jedwabiu.

Laxenburg, miasteczko w Austrji Niższej, w okręgu Baden, położone o 15 klm. od Wiednia, przy odnodze kolei Południowej (Mödling-**L.**) nad Schwechatem, liczy 1,200 m. i posiada piękny pałac cesarski, wraz z parkiem urządzonym na 17 wysepkach (ogółem 293 hektary) i będącym jednym z najpiękniejszych angielskich ogrodów w Europie. W 1725 zawarty tu został traktat handlowy z Hiszpanją.

Laya Jan Ludwik, poeta francuski, pochodzenia hiszpańskiego, * 1761 w Paryżu, † tamże 1833, członek akademji francuskiej, autor sławnej komedji „Ami des lois“. Inne jego utwory dramatyczne także znakomitej są wartości.—Dwaj jego synowie: **L.** Aleksander, * 1806, i **L.** Leon, * 1809, † 1872, wskutek samobójstwa, odznaczyli się w literaturze francuskiej, pierwszy jako publicysta i dramatyk, a drugi wyłącznie jako dramatyk. Wiele utworów tego ostatniego znakomitej używały wziętości. Do najcelniejszych należą komedje: „Etourneau“ (1844); „Pauvres d'esprit“ (1856); „Duc Job“ (1859) i „M-me Desroches“ (1867).

Layard Austen Henryk, * 1817, mąż stanu angielski, podróżnik i badacz starożytności, znany z wykopalisk, jakie poczynił (od 1845) na miejscu dawnej Niniwy i Babilonu; rezultaty prac swych złożył w dziełach: „Niniveh and its remains“ z atlasem złożonym ze 100 tablic (2 t., Londyn, 1848) i „Discoveries in the ruins of Babylon and Niniveh“ (Londyn, 1853). Od 1852 zajmował wysokie urzędy; w marcu 1853 udał się z angielskim posłem lordem Stratford Canning do Konstantynopola, a od 1854 ważną grał rolę w parlamencie, mianowicie przy rozprawach nad prowadzeniem wojny wschodniej. Od 1861—66 pełnił urząd podsekretarza stanu w ministerjum spraw zagranicznych, w 1868 został ministrem robót publicznych, 1869 pełnomocnym posłem w Madrycie, 1877 posłem w Konstantynopolu i na stanowisku tem okazał się nader energicznym i wpływowym, tak podczas ostatniej wojny rosyjsko-tureckiej, jako też i po zawarciu pokoju. Jego dziełem jest, że Rosja nie zawarła bezpośredniego pokoju z Turcją; on również zawarł konwencję 4 czerw. 1878 o odstąpieniu Anglji Cypru. Po ustąpieniu Beaconsfielda opuścił to stanowisko i powrócił do Anglji (1880).

Ogłosił: „Early adventures in Persia, Susiana and Babylonia" (Londyn, 1887, t. 2).

Laynez, *Laines, Leynes* Jakób, drugi z kolei generał Jezuitów, * 1512 w Almancario w Kastylji, † 1565 w Rzymie; studjował w Alkali i Paryżu, gdzie zawarł ścisłą przyjaźń z Lojolą. Obaj postanowili udać się do Turcji, w celu nawracania niewiernych i odbycia pielgrzymki do Jerozolimy. Wojna jednak z Turcją przeszkodziła wykonaniu tego planu; wtedy obaj powzięli 1536 w Wenecji zamiar założenia towarzystwa, mającego na celu wychowanie młodzieży w duchu kościoła rzymskiego (ob. Jezuici). L. w licznych podróżach przyczynił się bardzo do rozkrzewienia nowego zakonu; na soborze trydenckim energicznie bronił interesów papieskich, w nagrodę czego papież Paweł IV chciał mu ofiarować kapelusz kardynalski, L. jednak odmówił przyjęcia. W 1556 został następcą Lojoli jako generał zgromadzenia. W 1561 udał się z kardynałem Ferriera do Francji, dla wykorzenienia herezji; wyjednał jednocześnie przyjęcie Jezuitów do Francji, choć wprawdzie pod ścieśnionemi warunkami. Następnie walczył na soborze trydenckim w sprawie supremacji biskupów rzymskich nad innymi biskupami i po powrocie do Rzymu zajmował się wyłącznie sprawami swego zakonu. Życiorys L. napisał Jezuita hiszpański Ribadeneira.

Lazar, ks. serbski, ob. Łazarz.

Lazaret, ob. Szpital.

Lazarević, nazwisko kilku pisarzów serbskich; L. Ivan pisał poezje do różnych czasopism; po niemiecku ogłosił: „Versuch über den Ursprung des Königr. Serbien" (1803).—*Łazarz L.*, syn poprzedniego, * 1805 r. w Karlowcu, od 1830 r. nauczyciel gimnazjum w Nowym Sadzie, wydał dramat w 3 aktach, „Vladimir i Kosara" (Buda, 1829), oraz niektóre inne utwory dramatyczne.—L. *Łazarz K.*, najlepszy nowelista serbski, * 1851 w Szabcu, † 1890 w Białogrodzie; studjował prawo w Białogrodzie, a po ukończeniu tych studjów rząd serbski wysłał go do Berlina na studja lekarskie. Studja te przerwał z powodu walk w Hercegowinie i Serbji z Turcją, podczas których był pomocnikiem lekarskim na polu bitwy. W r. 1879 ukończył studja, został doktorem medycyny i zjednał w ojczyźnie swej sławę i wdzięczność za swą lekarską, częstokroć bezinteresowną działalność, oraz liczne prace specjalne po serbsku i niemiecku. W r. 1884 został członkiem Akademji umiejętności w Białogrodzie. Działalność literacką zaczął w Berlinie od powiastki „Szvabica" (wydrukowana dopiero 1898 r.). Pierwszą drukowaną (w *Srpskiej Zori*, 1879) pracą beletrystyczną były „Zvona sa crkve u N.," potem „Szkolska ikona" (1880); „Szest prepovedaka" (1886); „Vetar," „On zna sve." W r. 1898 zaczęto drukować zbiór prac jego p. t.: „Pripovetke Laze K. L."

Lazarus Maurycy, filozof niemiecki, * 1824 w Filenie, w w. ks. Poznańskiem, † 1874, syn uczonego rabinisty. Początkowo pracował w dom handlowym w Poznaniu, następnie ukończywsz gimnazjum w Brunświku 1846, studjował w Be linie historję, nauki przyrodzone, prawo i filozofj W r. 1860 powołany był na profesora psycholog i etnopsychologji do Berna, skąd 1866 wrócił d Berlina i tu 1868 otrzymał katedrę filozofji w ak demji wojskowej, a w 1873 w uniwersytecie. W l tach 1869 i 1871 prezydował na synodach izrae skich w Lipsku i Augsburgu. Od 1858 począł l razem ze Steinthalem wydawać „Zeitschrift fü Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft" i z łożył tym sposobem podstawy nowej zupełn umiejętności zwanej etnopsychologją (ob.). Z pr jego w tym okresie najcelniejsze są: „Ueber d Ursprung der Sitten" (Berlin, 1860, 2 wyd., 1867 „Ueber die Ideen in der Geschichte" (Berlin, 186 2 wyd., 1872); „Zur Lehre von den Sinnestä schungen" (Berlin, 1867). Oprócz tego wyd „Das Leben der Seele in Monographien" (2 t., Be lin, 1856—58, 3 wyd., 1883) i umieszczał wie rozpraw w naukowych pismach czasowych.

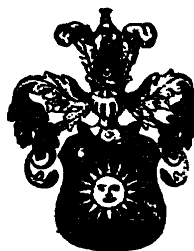
Lazaryści, ob. Misjonarze.

Lazjonit, minerał, ob. Wawelit.

Lazowie, naród plemienia grusińskiego, mies kający na południowo-wschodnim brzegu mor Czarnego w *Lazystanie*, który w większej cz ści należy do tureckiego wilajetu Trapezund a w mniejszej (od 1878) do rosyjskiej guber Kataiskiej. Kraj ten poprzerzynany jest lasem p krytemi skałami, 2,000 m. wysokości; doliny wog le dobrze uprawne, głównie sieją kukurydzę i ż to. Miast niema. L. są to silni i wytrwali góra dobrzy żołnierze. Ogólna ich liczba wynosi ok ło 70,000, wyznają mahometanizm.

Lazulit, *klaprotyn*, minerał, krystalizujący szeregu dwuskośnoosiowym; występuje w kryszt łach ośmiościanowych, tabliczkowatych i grani stosłupowych; w odłamie równy lub muszlow blask szklisty, na krawędziach prześwieca, w pros ku bezbarwny, zwykle jest niebiesko zabarwion Jest to fosforan glinu i magnezu, z przymieszk żelaza i wapna. Znajduje się w Salzburskie w północnej Karolinie i Brazylji. L. zowią też l zurowy kamień (ob.).

Lazur, herb: W polu błękitnem — złote słońce. U szczytu między dwoma piórami strusiemi — panna ukoronowana w sukni czerwonej, w ręce prawej trzymająca winne grono złote, lewą o bok oparta. Labry błękitno-złote. Nadany 1843 przez Mikołaja.

Lazur.

Lazura, *glazura*, ob. Polewa i Emalja.

Lazurowy błękit, toż co ultramaryna (ob.).

Lazurowy kamień, *lapis lazuli*, zwany te *lazurytem* lub *lazulitem*. choć ta nazwa posługu

tanemu minerałowi (ob. Lazulit), minerał krystalizujący w szeregu równoosiowym, rzadko wszakże tworzący wyraźne kryształy; zwykle występuje w stanie drobnoziarnistym. Twardość=5,5; c. wł.=2,4. Barwę posiada pięknie lazurowo-niebieską, blask środkujący między szklistym a tłustym, na krawędziach prześwieca. Jest to podwójny krzemian glinu i sodu z siarkiem sodu. Pod dmuchawką traci barwę i topi się na białe, pęcherzykowate szkło. Znajduje się nad Bajkałem, w Tybecie, Chinach, w Ameryce połud. Z powodu pięknej barwy jest bardzo poszukiwany, zwłaszcza w większych kawałach, a przedewszystkiem odmiany napełnione złocistemi iskrzykami, czyli pirytami, które mu nadają piękne złociste plamy na tle błękitnem. Używa się do wykładania ozdób w kaplicach, na mozaiki, do pierścieni, na tabakierki i t. p. Dawniej był jedynym materjałem do wyrobu ultramaryny (ob.) i wtedy był daleko droższy.

Lazuryt, ob. Lazurowy kamień.

Lazystan, ob. Lazowie.

Lazzari (Donato), ob. Bramante.

Lazzaroni (w liczbie pojedyńczej *Lazzarone*), nazwa najniższej klasy ludności neapolitańskiej, nie mającej ani stałego zatrudnienia, ani przytułku, i żyjącej wyłącznie na ulicach. Nader ograniczone potrzeby zaspokajają **L.** szczupłym zarobkiem, wynajmując się na posłańców, tragarzy, wyrobników i t. p. Z natury charakteru niespokojnego, odgrywali **L.** niejednokrotnie znaczną rolę w rozruchach i rewolucjach neapolitańskich. W r. 1647 wspierali dzielnie Massaniella przeciw Hiszpanom, ale od 1799 wspomagali reakcję rządową i nieraz dali się dobrze we znaki stronnictwu liberalnemu. Liczba ich wynosiła dawniej 40—50 tys.; po zjednoczeniu Neapolu z królestwem Włoskiem klasa **L.** znacznie się pod względem moralnym i ekonomicznym zmieniła, a proletarjat neapolitański właściwie nie różni się już dziś niczem od proletarjatu miast innych.

Lazzi, tak się nazywają u Włochów improwizowane farsy i krotochwile komików i śpiewaków, a w ogólności wszelkie dowcipy i żarty.

Ląd, część skorupy ziemskiej, wznosząca się ponad poziom morza. **L.** *stały*, albo *kontynent*, stanowi wielką masę ziemi w różnicy od drobniejszych części ziemi, otoczonych wodą, zwanych *wyspami*. Podług dawnego zwyczaju, całą ziemię dzielą na pięć lądów, zwanych częściami ziemi lub świata, a te są: Europa, Azja, Afryka, Ameryka i Australja, z których trzy pierwsze stanowią tak zwany świat stary, dwie ostatnie świat nowy. Co do stosunku obszarów, zajętych przez lądy i wody, ob. Ziemia.

Ląd, wieś w gub. Kaliskiej. pow. Słupeckim, nad rz. Wartą, w pięknem położeniu, słynne niegdyś opactwo cystersów, jedno z najdawniejszych i najbogatszych w kraju, wspominane często w dziejach; następnie osadzeni tu byli Kapucyni. Kościół, odbudowany 1852 r., mieści wiele zabytków sztuki i pamiątek. Opis w *Tygodn. ilustr.* z 1862 № 144 i 1863 № 171; „Wiadomość historyczna o opactwie i kościele w **L.**" (1858).

Lądek, osada w gub. Kaliskiej, pow. Słupeckim, niegdyś własność opactwa Cystersów w Lądzie (ob.), liczy 800 miesz. Za czasów rzeczypospolitej był siedzibą kasztelanów lędzkich (ob.).

L. c., skrócenie z loco citato (łac.), ob. Loco.

Le (*Leh*), miasto główne prowincji Ladak w Kaszmirze, 3440 m. nad poz. morza, w pobliżu prawego brzegu Indu, otoczone jest wysokim murem, ma wązkie ulice z wysokiemi domami, pałac dawnego radży, wielki klasztor i pomnik zmarłego tu geologa Stolicki, 4,000 miesz. Jest to pośredni punkt handlowy między Indjami a Turkestanem chińskim, ważny zwłaszcza handel sierścią kóz kaszmirskich.

Lea (wym. *li*, t. j. wiązka), angielska miara do nici, różnej długości dla różnych nici, od 73—274 metrów.

Leader (ang. wym. lider), prowadzący, przewodnik, dowódca; artykuł wstępny w dzienniku.

Leadhillit, ruda ołowiu, znajdująca się w Leadhills w Szkocji i w Nerczyńsku. Minerał ten, niewiele twardszy od gipsu, krystalizuje w szeregu różnoosiowym, pospolicie występuje w postaciach tablicowatych, barwy szarej, zielonej, żółtawej, c. wł.=6,2—6,4. Zawiera jedną cząsteczkę siarczanu ołowiu z trzema węglanu ołowiu. Podobnyż zupełnie skład ma *suzanit*, znajdujący się w Leadhills i Banacie, ale krystalizujący w szeregu romboedrycznym, tak, że te minerały przedstawiają przykład dwukształtności.

Leadville, miasto w północno-amerykańskim stanie Colorado, nad Arkansas, 3,100 m. nad p. m., posiada rudy ołowiu i srebra, odkryta 1876, liczy 10,000 miesz.

Leake Wilhelm Marcin, angielski podróżnik i archeolog, * 1777, † 1860. Zasłużył się zwłaszcza badaniami starożytnych zabytków w Grecji i Azji Mniejszej. Ważniejsze jego dzieła są: „Researches in Greece" (Londyn, 1814); „Journal of a tour in Asia Minor" (1824); „Topography of Athens" (1842; „Travels in the Morea" (3 t.; 1830); „Travels in Northern Greece" (1835—41, t. 4); „Numismata Hellenica" (1854) i in.

Leal Gomez, poeta portugalski, * 1849 w Lizbonie, wcześnie zyskał rozgłos poetycznemi utworami: „Claridades de sul," „A Canalha," „O Antechristo," lecz głównie „A traicao carta a el Rei D. Luiz" (1881) i „Hereje," za które z powodu liberalnych opinji politycznych i religijnych pociągnięty był do odpowiedzialności sądowej i skazany na karę więzienia, co jeszcze więcej uczyniło go popularnym.

Leamington *(Royal L. Spa)*, miasto w angielskiem hrabstwie Warwick, nad rzeką Leam (dopływ rz. Avon), przed laty mało znacząca wioska, dzisiaj ma 27,000 miesz. i sławne źródła mineral-

ne. Miasto posiada mnóstwo pięknych gmachów, różne zakłady naukowe i dobroczynne; znane jest także z odbywających się tu wyścigów konnych.

Leander, *Leandros*, ob. Hero.

Leander (św.), * w hiszpańskiej prowincji Kartagenie, został około r. 578 biskupem Sewilli. Zwołał 590 sobór w Sewilli, na którym uchwalono wiele urządzeń; z trzech liturgji: rzymskiej, wschodniej i galikańskiej, ułożył czwartą, nazwaną później *Mozarabiczną*. Podniesiony do godności arcybiskupa, † około 597. Kościół katolicki obchodzi jego pamiątkę 13 marca.

Lear *(Lir)*, bajeczny król Brytanji, główna osoba tragedji Shakespeare'a t. n.

Leavenworth, miasto w północno-amerykańskim stanie Kansas, nad rzeką Missuri, ma 20,000 miesz.; kwitnie przemysłem i handlem.

Leba, rzeka w pruskiej regencji gdańskiej, ob. Lebsko (jezioro).

Le Bas Filip, historyk i archeolog francuski, * 1794 w Paryżu, † 1860; początkowo służył w marynarce, odbył kampanję 1813—14, od 1820 pracował w prefekturze Sekwany, następnie kierował wychowaniem późniejszego cesarza Napoleona III; od 1828 egzaminator szkoły normalnej, 1843—51 podróżował po Grecji i Azji Mniejszej, w końcu był konserwatorem bibljoteki Sorbony. Z dzieł jego ważniejsze: „Voyage archeologique en Orient" (1847); „Allemagne" (3 t., 1838); „Dictionaire encyclopédique de l'histoire de France" (12 t.) i wiele dzieł elementarnych z zakresu historji, literatury i in.

Lebeau Jan Ludwik Józef, mąż stanu belgijski, * 1794 w Huy, † 1865 tamże. Przed 1830 adwokat i publicysta w Liège; przyłożył się wielce do zjednoczenia stronnictwa liberalnego, przez co ułatwioną została rewolucja belgijska. Za regencji sprawował urząd ministra spraw zagranicznych i popierał wybór króla Leopolda. Od października 1832 do kwietnia 1834 był ministrem sprawiedliwości i 1840—41 ministrem spraw zagranicznych. Odtąd działalność jego polityczna ograniczała się tylko na izbach i prasie. **L.** występował zawsze w obronie zasad liberalnych i należał do głównych przeciwników klerykalizmu.—Por. Juste'a „Les fondateurs de la monarchie Belge. Joseph Lebeau" (Bruksela, 1865).

Lebedos, w starożytności jedno z jońskich miast nadbrzeżnych w Azji Mniejszej, miało źródła mineralne gorące i świątynię Apolina Klariosa, na którego uroczystość (Lebedion) zgromadzali się dla popisu artyści teatralni z całej Jonji.

Lebel.

Lebel *(Loebel, Leubel)*, herb: Na tarczy dwudzielnej — pole prawe ścięte prawo-ukośnie, od góry srebrne, od dołu czarne; pole lewe czerwone. Nad hełmem z wulstu czarno-srebrno-czerwonego—5 piór strusich: dwa czarne z brzegów, a w środku białe między dwoma czerwonemi. Labry ze strony prawej czerwono-srebrne, z lewej—czarno-srebrne. Indygenat z 1678.

Lebel Ignacy, lekarz, * 1793 w Grzybowie pow. Słonimskim, † 1861, medycynę studjował w Wilnie; do 1828 był lekarzem wojska polskiego wkrótce potem osiadł w Warszawie; 1838—1840 był akuszerem przy urzędzie lekarskim województwa Mazowieckiego i Kaliskiego, 1833—1846 był sekretarzem dorocznym warsz. tow. lekarskiego 1840—1851 redaktorem *Pamiętnika Tow. Lek.* Ogłosił: „O kuracji wiosennej" (1830); „O wpływie zimna na ciało ludzkie" (1833); „O kąpielach wiślanych w czasie lata" (1835); „Nauka lekarska i jej sztuka, czyli lekarz uczony i lekarz szczęśliwy" (*Pam. Tow. Lek.*, 1844) i in.

Lebel Mikołaj, oficer francuski, * 1834 pod Angers, † 1891, kształcił się w szkole wojskowej St Cyr, był od 1883 dyrektorem szkoły strzelniczej w Chalons. Jest wynalazcą fuzji małego kalibru zwanej *fuzją Lebla*.

Lebelski, *Lebbelski* Jerzy, kaznodzieja kaszubski w XVI w., * w Wresznicach 1582, był kaznodzieją katolickim przy kościele św. Wawrzyńca w Toruniu, gdzie wydał w narzeczu kaszubskiem tłómaczenie z łacińskiego mowy Warszewickiego o pokoju zawartym w Zabłoczu, pomiędzy królem Stefanem a w. ks. Moskiewskim (Toruń, 1572).

Leben *(Loeben)* v. *Wezele* odm., herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem błękitnem — pół murzyna z przepaską srebrno-czerwoną na głowie, w dolnem — szachownica czerwono-srebrna. U szczytu pół murzyna, jak na tarczy. Labry ze strony prawej czerwono-srebrne, z lewej błękitno-srebrne.

Leben.

Lebensohn Abraham Dob Ber-ha-Kohen z przydomkiem *Adam ha-Kohen*, * w Wilnie, jeden z najlepszych poetów hebrajskich i egzegetów biblijnych. Oprócz pomniejszych prac wydał „Szire Sefat Kodesz" (Pieśni świętego języka Lipsk, 1842, Wilno, 1856) i „Byurim Chadaszim," komentarz na całe prawie Pismo św. Starego Testamentu (Wilno, 1849—53 i t. 1858).

Lebensohn Michah (Michał Józef), pisarz i poeta hebrajski, syn poprzedniego, * 1828 w Wilnie, † 1852 r. Przełożył wierszem 3 i 4 księgę Enejdy Wirgiljusza na język hebrejski p. t.: „Herisut Troja" (Wilno, 1849) i napisał „Szire Bat Cyjon" (Śpiewy córy syjońskiej, t. 1851).

Lebert Herman, lekarz niemiecki, * 1813 r. we Wrocławiu, † 1878 r., 1836—46 zajmował się praktyką w Szwajcarji, następnie w Paryżu, od

1852 r. był profesorem kliniki w Zürichu, od 1859 w Wrocławiu. Wydał: „Anatomie pathologique générale et spéciale“ (2 t., 1854—62, z atlasem w 2 t.); „Allgemeine Pathologie und Therapie“ (2 wyd., 1875); „Handbuch der praktischen Medicin“ (4 wyd., 1876); „Die Krankheiten des Magens“ (1877) i in.

Lebid Abu Akail, poeta arabski, * 575, † 662, autor słynnej muallaki, odznaczającej się mistrzostwem języka i obrazowością wyrażenia, przełożonej na język łaciński i niemiecki przez Peipera (r. 1828), na francuski zaś przez Fouineta (1830).

Lebiedian, miasto powiatowe gub. Tambowskiej, na prawym brzegu Donu, 13,352 miesz. (1897).—*Lebiediański powiat*, ma 2,939 w. kw. i 146,064 m. (1897); położenie wyniosłe, miejscami wzgórkowate; zroszone rzekami Donem, Krasiwoj-Mieczy, Koronoj i in.; grunt iłowaty, gliniasty lub piaszczysty. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, uprawą lnu i konopi, ogrodnictwem, hodowlą bydła i t. d.

Lebiediew Gerasim, podróżnik rosyjski, * roku 1749, † 1818, odbył 1775 z ks. Rozumowskim podróż po Włoszech, a potem po Francji; 1785 r. udał się do Indji, gdzie osiedliwszy się w Madrasie, utrzymywał się z udzielania lekcji muzyki. Następnie przesiedlił się do Kalkuty i tu zajął się pilnem badaniem bramanizmu; przy pomocy kilku braminów przełożył z języka angielskiego na bengalski dwa dramaty, z wielkiem powodzeniem wystawione na scenie 1796 r. Przebywszy 12 lat w Indji, wrócił do Europy, przebywał początkowo w Anglji i 1801 wydał w Londynie „Gramatykę narzeczy indyjskich,“ następnie przeniósł się do Petersburga, założył tu drukarnię i wydał 1805 dzieło w 3-ch t. p. t.: „Bezpristrastnoje sozercanje sistem wostocznoj Indji bramhenow, swiaszczennych obriadow ich i narodnych obyczajew.“

Lebiediew Michał, jeden z lepszych pejzażystów rosyjskich, * 1812, uczył się w akademji petersburskiej, poczem dla dalszego wykształcenia udał się do Włoch, gdzie wkrótce † 1837 w Neapolu. Obrazy **L.** odznaczają się świetnym i żywym kolorytem, oraz mistrzowskiem oświetleniem. Z obrazów **L.** najlepsze: „Dąb,“ „Biała ściana,“ „Okolice Albamo pod Rzymem,“ „Błoto na wyspie Piotrowskiej“ i „Willa Rafaela.“

Lebiediew Mikołaj, powieściopisarz, znany pod pseudonimem „Morskoj, * 1846 w Symbirsku, kształcił się w uniwersytecie petersburskim na wydziale nauk przyrodniczych, następnie zajmował się nauczycielstwem. Napisał: „Aristokratija Gostinnago dwora,“ „Sadom;“ nadto wiele powieści pomieścił w *Niwie*. **L.** był przytem współpracownikiem kilku dzienników petersburskich.

Lebiedin, miasto powiatowe gub. Charkowskiej, o 8 w, od rzeki Psioły, 14,206 miesz. (1897). *Lebiediński powiat*, ma 2,722 w. kw. i 178,659 miesz. (1897); położenie wzniesione, falowate, grunt czarnoziem; główna rzeka Psioła; lasów mało. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, hodowlą tytuniu, czumactwem i t. d.

Lebiedziew, miasteczko w gub. i pow. Wileńskim, przy trakcie z Wilna do Mińska położone, o 98 w. od Wilna odległe, starodawna dziedzina ks. Holszańskich, po których wygaśnięciu przeszedł do rąk Radziwiłłów. Był tu dawniej zbór kalwiński, założony pod koniec XVI w.

Labioda, rzeka w gub. Wileńskiej, pow. Lidzkim; płynie z północy na południe i wpada z prawego brzegu do Niemna o 3 wiorsty powyżej miasteczka Orle. Długa 30 wiorst, szeroka do 4 sążni; z przyczyny bardzo nierównego dna i ław piaszczystych do spławu niezdatna.

Lebioda, roślina, ob. Łoboda.

Lebiodka *(Origanum)*, rodzaj roślin z rodziny wargowych, cechujący się kielichem rurkowatym, 5-zębnym, rzadziej 2-wargowym, koroną 4-działkową, zaledwie 2-wargową, o wardze dolnej 3-działkowéj i pręcikami prostemi, najczęściej oddzielnie stojącemi; należą tu zioła i podkrzewy w Europie i na Wschodzie, o liściach przeciwległych, omszonych, kropkowanych, i kłosach gęstych, czworokątnych. **L.** *pospolita (O. vulgare)*, zwana *macierzycą, macierduszką*, lub *majoranem zimowym*, roślina pospolita w całej Europie, a u nas po suchych wzgórzach, na brzegach lasów i około dróg, ma łodyżkę gałęzistą 30 cm. wysokości, wraz z liśćmi często purpurowo nabiegłą, liście jajowato-podłużne, kwiaty ciemno-różowo-czerwone, baldaszko-graniasto rozłożone, mocno-korzenno pachnące. Dawniej na lekarstwo rozgrzewające używana, dzisiaj służy tylko do kąpieli ziołowo-parowych. Używa się też do przypraw kuchennych. **L.** *kreteńska, dyptam, majoranek kreteński, chmiel hiszpański (O. creticum)* rośnie w Europie południowej. Olejek lotny z niej odkroplony znany jest pod nazwą olejku chmielowego hiszpańskiego. Grecy uważali tę roślinę za cudowny środek na wszelkie rany. Najwięcej jednak znanym gatunkiem jest *majoran ogrodowy, majeran (O. majorana)*, pochodzący z Afryki płn. i Azji środkowej, rośnie dziko w Europie płd., w środkowej uprawia się w ogrodach i dostarcza powszechnej przyprawy kuchennej. Zawiera olej eteryczny i garbnik, działa pobudzająco i tonicznie.

Leblanc Tomasz, teolog, Jezuita, * 1597 w Vitry, blizko Châlons, † 1669 w Reims. Oprócz wielu dzieł ascetycznych i moralnych, przeznaczonych dla ludu, wydał obszerny komentarz na psalmy p. t.: „Psalmorum Davidicorum analysis“ (6 t., Lyon, 1665, Kolonja, 1681).

Leblanc Mikołaj, chemik, * 1742 w Yvoy le Pré (dep. Cher), † 1806 r., studjował medycynę i 1780 został chirurgiem ks. Orleańskiego. Pracował nad chemją, a gdy rząd francuski ogłosił 1783 nagrodę za odkrycie taniego sposobu wyrobu sody, osiągnął ten cel przez wyżarzenie soli glauberskiej z węglem. Otrzymawszy od ks. Orleańskiego 200,000 franków, założył w 1791 fabrykę we Fran-

ciade (St. Denis) i produkował dziennie do 300 klg. sody. Po skazaniu na śmierć ks. Orleańskiego fabrykę w 1793 skonfiskowano, a rząd zażądał ogłoszenia sekretu wyrobu sody. Za wyjawienie tajemnicy 1801 wrócono mu fabrykę, ale że **L.** nie posiadał środków prowadzenia jej, pozostała nieczynną. **L.** wpadł w nędzę i odebrał sobie życie w szpitalu w Saint-Denis. Napisał: „Mémoires sur la fabrication du sel ammoniac et de la soude" (1798); „De la cristallotechnie, ou essai sur les phenomènes de la cristallisation" (1802). Nadto ogłosił prace o kobalcie, niklu, ałunie, sodzie i in. W 1887 wzniesiono mu posąg bronzowy w konserwatorjum sztuk i rzemiosł w Paryżu. Por. Anastasi (wnuk **L.**) „N. L., sa vie etc." (1884).

Le Blant Edmund Fryderyk, archeolog francuski, * 1818, † 1897 r., był urzędnikiem ministerjum skarbu, 1867 został członkiem akademji, 1883 szkoły francuskiej w Rzymie. Ogłosił wiele prac treści archeologicznej, z których ważniejsze: „Inscriptions chrétiennes de la Gaule antérieur au VIII s." (1856—1861, t. 2); „Histoire artistique de la porcelaine" (1861—62); „Manuel d'épigraphie chrétienne" (1869); „Mémoire sur les bourreaux du Christ" (1870); „Les Martyrs chrétiens et les supplices" (1875) i in.

Leblois Jerzy Ludwik, pastor i pisarz francuski, * 1825 w Strasburgu, † 1898 na stanowisku pastora tamże, Napisał: „L'oeuvre de la reforme" (1858); „L'intolerence" (1860); „La mission de la femme" (1865); „Strasbourg avant et pendant le siège" (1871); „Religion et scienne" (1875); „La morale" (1885) i najważniejszą swą pracę „Les Bibles et les initiateurs religieux de l'humanité" (1883—88, t. 7).

Lebocky Andrzej, genealog i adwokat, * 1741 w Presburgu, † 1813 w Ternawie; nauki pobierał w Presburgu i Debreczynie, 1782 został adwokatem przy sądzie tabularnym królewskim, 1785 asesorem tabularnym ternawskim i na tem stanowisku pozostał do śmierci. **L.** był mężem uczonym, biegłym w historji i prawie. Oprócz wielu dzieł naukowych, wydał ważne dla historji rodów szlacheckich w Węgrzech dzieło: „Regni Hungariae et partium eidem adnexarum statuum et ordinum seu nobilium familiarum stematografia, insertis accessorie natationibus et antiquis populis Hungariae oras incolentibus" (t. 1—2, Presburg, 1798; t. 3 w rękopisie).

Leboeuf Edmund, marszałek francuski, * 1809 w Paryżu, † 1888. Ukończywszy szkoły politechniczną i generalnego sztabu, wszedł do artylerji 1832; od 1837 do 1841 służył w Algierze, gdzie w wielu bitwach złożył dowody wyższych zdolności wojskowych i niezwykłej waleczności, za co mianowany był dowódcą baterji i otrzymał stopień majora; w sierpniu 1848 został drugim komendantem szkoły politechnicznej, a 1852 pułkownikiem. Podczas wojny krymskiej jako szef sztabu artylerji odznaczył się nad Almą i jako generał brygady (od listopada 1854) przy oblężeniu Sewastopola. Zreorganizowawszy artylerję gwardji, otrzymał 1857 stopień generała dywizji i znowu w wojnie włoskiej 1859 wielkie swej armji oddał usługi zwłaszcza pod Solferino. We wrześniu 1866 jako komisarz cesarski odebrał z rąk Austrjaków Wenecję i oddał ją władzom królestwa Włoskiego. W sierpniu 1869 został po śmierci marszałka Niela ministrem wojny, pracował nad ukończeniem rozpoczętej przez swego poprzednika organizacji całej armji i mianowany był 1870 marszałkiem Francji. Przed samym wybuchem wojny z Prusami zapewniał uroczyście, że Francja w zupełności przygotowana do wojny, a zapewnienie to przyczyniło się podobno niemało do wypowiedzenia wojny. Później wszakże pokazało się wcale co innego, i opinja publiczna srodze potępiała marszałka. Po pierwszych klęskach armji francuskiej pod Weissenburgiem, Wörth i Forbach, musiał złożyć urząd szefa generalnego sztabu, ale od marszałka Bazaine'a, nowo mianowanego naczelnego wodza armji reńskiej, otrzymał dowództwo nad 3-m korpusem armji i bił się z niesłychaną walecznością w morderczych bitwach pod Saint-Privat i Gravelotte. Oblężony następnie z resztą armji w Metz, walczył z niepospolitem męstwem w wycieczce 30 i 31 sierpnia pod Maiseville. **L.** był jedyny z generałów francuskich, który wbrew zdaniu marszałka Bazaine'a utrzymywał, że można się przebić przez linje oblężniczych wojsk niemieckich. Po kapitulacji Metzu poszedł w niewolę niemiecką, a po zakończeniu wojny wrócił do Francji. Wezwany przed sąd śledczy badający kapitulację, usprawiedliwiał siebie za początki, a za działania pod Metz oskarżał bezwzględnie Bazaine'a. Po wojnie osiadł w Haadze.

Le Bon Gustaw, etnograf, * 1841 w Nogent-le-Rotron, z zawodu lekarz, w 1884 r. zwiedził Indje. W r. 1898 odkrył nowy rodzaj promieni ciemnych, mający wywierać działanie na płytę fotograficzną, odkrycie to jednak nie zyskało potwierdzenia. Ogłosił: „La vie. Physiologie humaine appliquée à l'hygiène et à la médecine" (1872); „L'homme et les sociétés, leurs origine et leur histoire" (2 t., 1880); „La civilisation des Arabes" (1883); „Les civilisations de l'Inde" (1886); „Psychologja rozwoju narodów" (przek. polski Ochorowicza, Warszawa, 1897).

Lebon Maurycy, deputowany francuski, * 1849 w Paryżu. W r. 1891 mianowany został podsekretarzem Stanu dla spraw kolonjalnych w gabinecie Periera, w 3 miesiące później podał się do dymisji, ażeby módz swobodnie wykazać trudności połączone z tem stanowiskiem; wypowiedziana w tym celu mowa sprowadziła upadek ministerjum i utworzenie specjalnego ministerjum dla spraw kolonji (1894).

Lebon André, polityk francuski, * 1859; pisywał pod pseudonimem André Daniel artykuły polityczne. W r. 1884 został profesorem historji par-

lamentaryzmu w Ecole libre des sciences politiques 1888 był sekretarzem delegacji francuskiej na konferencji ochrony robotników w Berlinie. 1893 wybrany do parlamentu, został 1895 ministrem handlu, 1896 ministrem kolonji. Napisał: „L'angleterre et l'émigration française de 1794—1801“ (1882); „Etudes sur la legislation électorale de l'empire d'Allemagne“ (1879).

Lebret Jerzy, polityk francuski, * 1853. Był profesorem prawa cywilnego i finansowego na fakultecie prawnym w Caen; deputowanym do izby wybrany w 1893 i ponownie 1898, w tymże roku wszedł do gabinetu Dupuy, jako stronnik rewizji procesu Dreyfusa. **L.** napisał; „Etude sur la propriété foncière en Angleterre“ (1882).

Lebrija, miasto okr. w hiszpańskiej prowincji Sewilli, ma 12,000 miesz.

Lebrun Karol, znakomity malarz francuski, * 1619 w Paryżu, † 1690. Początkowo miał za nauczyciela Boneta, później studjował w Rzymie pod kierunkiem Poussina antyki i dzieła Rafaela. Za powrotem do Paryża uszlachcony, został 1648 prezydentem akademji malarstwa i rzeźbiarstwa, później pierwszym malarzem królewskim i dyrektorem fabryki gobelinów. **L.** posiadał obok wielkiego daru inwencji i nadzwyczajnej łatwości znakomite wykształcenie artystyczne, czego dowodzą niektóre jego pisma (np. „Traités sur la physionomie“ i „Sur la caractère des passions“). Wszystkie te przymioty uczyniły go założycielem tak zwanego *nowego klasycyzmu*, który licznych później miał przedstawicieli. Louvre posiada najlepsze jego obrazy, jak np.: „Bitwy Aleksandra W.“; „Święta rodzina“; „Wejście Chrystusa do Jerozolimy“; „Mucjusz Scewola przed Porsenną“; „Śmierć Katona“ i t. d. Pracował też **L.** nad przyozdobieniem pałacu wersalskiego i wykonał tam wiele wspaniałych obrazów. Por. Jouin „Charles L. et les arts sous Louis XIV“ (1890).

Le Brun Tomasz, publicysta, * 1793 w Warszawie, † 1857 tamże; był sekretarzem stanu przy radzie administracyjnej; redagował *Gazetę Warszawską* (1820—1830), a następnie *Gazetę rządową* (od 1838 do 1857).

Le Brun Tomasz, syn poprzedniego, † 1884, redagował *Gazetę muzyczną i teatralną* (1865), oraz wydał: „Komedje prozą i wierszem“ (1868); „Pan Adam w Warszawie“ (tekst do rysunków Ks. Pillati, 1868); był spółpracownikiem *Kurjera Codziennego.*

Le Brun Aleksander Antoni, chirurg, * 1803 w Warszawie, † 1868. Po ukończeniu w r. 1824 uniwersytetu warszawskiego, doskonalił się następnie przez trzy lata w szkole lekarskiej w Paryżu, a później jeszcze w Londynie, Wiedniu i Berlinie. Wróciwszy do kraju w r. 1828, osiadł w Warszawie, w r. 1860 został prof. chirurgji praktycznej w akademji lekarskiej i też samą katedrę zajmował w szkole głównej, gdzie był również dziekanem wydziału lekarskiego. Był także prezesem towarzystwa lekarskiego warszawskiego. Liczne rozprawy zamieszczał w czasopismach lekarskich.

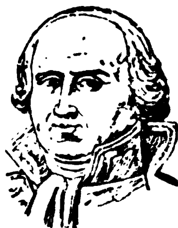

Le Brun A.

Lebrun Poncjusz Djonizy Ecouchard, zwany zwykle *Lebrun-Pindare*, najznakomitszy liryk francuski ze szkoły klasycznej, * 1729 w Paryżu, † 1807. Ukończywszy nauki został sekretarzem ks. Conti, a po jego śmierci otrzymał od rządu stałą pensję i schlebiał Ludwikowi XVI. Później oddał swą muzę na usługi rewolucji; jako poeta konwencji wsławił się wielu pięknemi odami, istnemi arcydziełami poetycznemi. Od Napoleona pobierał także 6,000 fr. rocznej pensji, opiewał go, ale też i wyszydzał w swych epigramatach. Naganiają **L.**, że w epigramatach nie oszczędzał nawet najlepszych przyjaciół. Jego „Oeuvres complètes“ (wydane przez Ginguené, 4 t., Paryż, 1811), tudzież „Oeuvres choisies“ (2 t., tamże, 1821), zawierają najpiękniejsze ody i elegje, oraz często ostre i przedrwiwające epigramaty.

Lebrun Jan Stefan Ecouchard, brat poprzedniego, * 1733, † 1765, był swojego czasu ceniony jako dobry krytyk.

Lebrun Karol Franciszek, *książę Placencji*, * 1739 w St.-Sauveur-Landelin pod Coutances, † 1824. Jako urzędnik królewski pracował usilnie dla dworu, ale mimo to popadł za Ludwika XVI w niełaskę. Pismem „La voix du Citoyen“ zwrócił na siebie powszechną uwagę i po wybuchu rewolucji został wybrany do zgromadzenia narodowego. Jako prezes rady administracyjnej depart. Seine-Oise okazał wiele rozsądku i śmiałości. Uwięziony 1792, odzyskał wolność po upadku teroryzmu; w 1796 został prezesem rady Pięciuset, a po 18 Brumaire'a wybrany przez Bonapartego trzecim konsulem. Za cesarstwa mianowany był wielkim podskarbim państwa, gubernatorem Ligurji i księciem Placencji. Po r. 1814 przeszedł na stronę Burbonów i 1819 otrzymał godność para. **L.** znany jest jako tłómacz Tassa „Jerozolimy wyzwolonej“ (2 t., 1774; 2 ed., 1840) i Homera „Iljady“ (3 t., 1776; 2 ed., 1809).

Lebrun Karol.

Lebrun Anna Karol, syn poprzedniego, książę Placencji, * 1775, † 1859, walczył w wojnach Napoleońskich, w r. 1824 został parem, a Napoleon III mianował go 1852 senatorem.

Lebrun Jan Chrzciciel Piotr, * 1748 w Paryżu, † 1813, znakomity krytyk artystyczny; najważniejszem jego dziełem jest: „Galérie des peintres flamands, hollandais et allemands“ (3 t., 1792—96, z 201 rycinami).—Jego żona, *Marja*

Ludwika Elżbieta **Lebrun,** córka malarza Vigée, * 1755, † 1842, wsławiła się w sztuce malarskiej jako wyborna portrecistka. Wydała też swoje pamiętniki „Souvenirs" (3 t., Paryż, 1835—37).

Lebrun Piotr Antoni, poeta francuski, * 1785 w Paryżu, † 1873; był za Napoleona I głównym poborcą dochodów niestałych; po rewolucji lipcowej otrzymał urząd dyrektora królewskiej drukarni; w r. 1839 został parem, 1848 usunął się do życia prywatnego, a 1853 otrzymał godność senatora. Najcelniejsze jego utwory (ogólny zbiór 2 t., Paryż, 1844) są dramaty: „Marja Stuart" podług Schillera (1820); „Coriolan"; „Ulysse"; „Pallas" (1822); „Cid d'Andalousie" (1825) i „Le voyage de Grèce" (Paryż, 1828). (Zbiorowe wydanie dzieł jego wyszło 1864, 2 wyd., t. 4).

Lebrun Karol August, aktor i poeta dramatyczny niemiecki, * 1792 w Halberstadt, † 1842 w Hamburgu; z prac jego najcelniejsze; „Drillinge" i „Numero 777". Jako aktor celował szczególnie w charakterystycznych rolach komicznych.

Lebrun Paulina Guyot, zwana Camille, literatka francuska, * 1810, jest autorką romansu p. t. „Une Amitié de femme", napisała nadto dzieła wychowawcze p. t. „Petites histoires vraies" (1844); „Les Vacances" (1845): „Madeleine" (1851); „Contes moraux" (1852); „L'Officier de chasseurs" (1872); „La Foi catholique, lumière et salut des peuples" (1885) i in. L. była współpracowniczką pism: *Musée des familles, Revue britanique,* a w r. 1849—55 założyła pismo p. t. *Miroir de la France.*

Lebrun Alfred, pseudonim Hennequine'a Alfreda.

Lebsko *(Leba See),* jezioro na Pomorzu, przez które przechodzi rzeka Leba (135 klm. długa); z nią razem przy mieście Leba łączy się z morzem Baltyckiem; 17 klm. długie, a 8 klm. szerokie.

Lecanium, owad, ob. Kermes.

Lecanora *(Kruszniса),* rodzaj porostów, cechujący się plechą skorupiastą, niemal chrząstkowatą, i pleszkami miseczkowatemi, grubemi. Z licznych gatunków **L.** *tartarea* i **L.** *parella* często przerabiają się na farby (ob. Lakmus). **L.** *esculenta,* znajdująca się w stepach kirgiskich, na Ałtaju, w puszczy Damaszku, w Saharze i t. d., znaną już była starożytnym i przez kirgizów nazywaną jest chlebem ziemnym. Beduini zbierają ją na paszę dla bydła. Smak jej nie jest nieprzyjemny; podobną jest do ziarn pszenicy i zawiera wiele części pożywnych. Ponieważ **L.** ta leży swobodnie na ziemi, może być przeto przez wiatr daleko unoszoną i stąd też nazywa się chlebem niebieskim, a przez wielu uważaną jest za mannę biblijną. Arabowie wypiekają z niej chleb, z dodatkiem pewnej ilości mąki jęczmiennej.

Lecce, miasto główne prow. włoskiej t. im. w Apulji, dawniej *Terra d'Otranto* zwanej (6,797 klm. kw. i 626,000 miesz.), rezydencja biskupa, ma 22,000 miesz. Miasto piękne i pełne życia; posiada kilka wspaniałych gmachów, kościołów i klasztorów.

Lecco, miasto okręgowe w prowincji Como we Włoszech, przy kolei z Medjolanu do Bergamo, posiada szczątki dawnych fortyfikacji, piękny teatr, 6,075 miesz. W 1799 zwycięstwo austrjaków i rosjan nad francuzami.

Lech *(Licus),* rzeka, bierze początek z góry Rothe Wand w Vorarlbergu, staje się spławną pod Schongau i ubiegłszy 285 klm. wpada pod *Lechsend* z lewej strony do Dunaju. Nad tą rzeką leży sławne Lechowe pole (Lechfeld), 5 mil długa równina, na której Otton W., zadał wielką klęskę Madziarom 10 sierpnia 955 r.

Lech, w epoce bajecznej historji polskiej pierwszy władca panujący. Wedle podań mitycznych (których ogniskiem Wielkopolska) brat Czecha i Rusa, przybył z Chorwacji, osiadł w Wielkopolsce i założył tam stolicę swego państwa Gniezno. Po nim miało panować jeszcze kilku **L.**, zwanych przez naszych kronikarzy także *Lestkami* albo *Leszkami,* co jest tylko zdrobniałą nazwą **L.** Nazwa ta wprowadzona po raz pierwszy przez Bogufała, znaczy w języku czeskim młodziana, wojownika; pierwotnie nie jest więc imieniem własnem, jakiem się stało później. Nestor nazywa ogólnie *Lachami* albo *Lechami* plemiona Słowian nadwiślańskie, a więc polskie; stąd niektórzy historycy nazwą plemion *lechickich* oznaczają wszystkie ludy słowiańskie, językowo pokrewne, osiadłe na przestrzeni od Bugu aż po za Odrę, między Tatrami a Baltykiem. Lachy tedy, Lechy lub Lechici, znaczą też samo, co Polanie, Polacy, Rusini zawsze tak nazywali Polan. Dlatego też Lelewel Polskę nazywa *Lechją.* Szajnocha (*Lechicki początek Polski*) dowodzi, że *Lachy, Lechici* są to drużyny Normanów skandynawskich, które najechały od Baltyku Słowian nadwiślańskich, jak Waregowie Słowian wschodnich, przywłaszczyły sobie na nimi przodownictwo, zniszczone dopiero przez rewolucję Piastowską. Lelewel widzi nadto w Lachach, Lechitach, zaród „zlachty," szlachty, która ujarzmiła kmieciów. Bielowski (*Wstęp krytyczny do dziejów Polski*) historję wszystkich naszyce bajecznych władców, a więc i Lechów, Leszków, Lestków, widzi w iliryjskich *Linchitach* czyli *Lęchitach,* którzy z Ilirji przenieśli się do Dacji i których dzieje uważa za okres podaniowy dziejów Polski. Z rozpatrzenia krytycznego tych hypotez wynikać się zdaje mniej więcej pewnem to, że nazwa Lachów, Lechów, która dała pochop do baśni o Lechu, Czechu i Rusie, wskazuje istnienie historyczne szczepu lub stanu słowiańskiego czy obcego, że ten stan lub szczep wojowniczy, zawładnąwszy Słowianami nadwiślańskimi, zmieszał się z krajowcami i wpłynął stanowczo na organizację państwową Polski.

Lechevalier Jan Chrzciciel, archeolog francuski, * 1752 w Trelly depart. Manche. Ukończywszy nauki w Paryżu, zwiedził Azję Mniejszą i całą Europę. W 1806 osiadł stale w Paryżu i tu † 1836 jako pierwszy konserwator bibljoteki św

Genowefy. Główne jego dzieła są: „Voyage de la Troade“ (3 t., Paryż, 1802, z atlasem) i „Voyage de la Propontide et du Pont-Euxin“ (2 t., Paryż, 1800).

Lechja, Lechici, ob. Lech.

Lechler Gottard Wiktor, teolog ewangelicki, * 1811 w Kloster-Reichenbach w Wirtemberskiem, † 1888, naprzód djakon w Waiblingen, od 1853 dziekan djecezji Knittlingen, od 1858 superintendent i profesor w Lipsku. Główne jego dzieła są „Geschichte des englischen Deismus“ (Sztutgart, 1841); „Das apostolische und nachapostolische Zeitalter“ (Sztutgard, 1857); „Geschichte der Presbyterial- und Synodalverfassung seit der Reformation“ (Lejda, 1854); opracował nadto do Biblji wydawanej przez Langego „Dzieje Apostolskie“ (Bielefeld, 1862); „Johan von Wiclif und die Vorgeschichte der Reformation“ (1873, t. 2).

Lechowicz Andrzej, albo *Losaechius Scotus* lub *Losaechowicz*, poeta polski z początku XVII w., pochodził z rodziny szkockiej w Polsce osiadłej, przebywał w Koronie i na Litwie; przyjaciel Kacpra Miaskowskiego. Z pomiędzy licznych jego wierszy okolicznościowych w języku polskim i łacińskim, największą ma wartość „Muza gór Wielickich“ (Kraków, 1608), poetyczny obraz kopalni wielickich. Opisał także wierszem łacińskim żywoty Zygmunta Augusta, Henryka i Stefana Batorego, umieszczone w piątej edycji krakowskiej (1615) dzieła Janickiego „Vitae Regum Polonorum“.

Leck, główna odnoga Renu w Niderlandach, oddziela się od niego blizko granicy pruskiej i płynie dalej koło Rotterdamu.

Lecky Willijam Edward Hartopole, historyk angielski, * 1838 w Dublinie; wydał: „History of the rise and influence of the spirit of rationalism in Europa“ (5 wyd., 1872; przekład niemiecki, 2 t., 1870); „History of the European morals from Augustus to Charlemagne“ (2 t., 3 wyd., 1877, przekład niemmiecki 1870); „History of England in the XVIII century“ (t. 8, 1878—90); „History of Ireland in the 18 Century“ (1892); „Democracy and liberty“ (1897). W 1896 wybrany na uniwersytet dubliński, do parlamentu gdzie złączył się z partją liberalnych unjonistów.

Leclerc Ludwik, autor, * 1817, † 1877 w Warszawie, gdzie był profesorem języka francuskiego. Tłómaczył niektóre bajki Krasickiego i Jachowicza, które wydał w jednym zbiorze 1860. Napisał poematy; „Poëme, Saint Vincent de Paul, suivi d'un épisode la vie de Bodoin fondateur de de l'hospice de l'enfant Jésus a Varsovie“ (1859); „Traupmann, assassin de la famille Kinck, poëme“ (1870).

Leclerc d'Ostin Wiktor Emanuel, generał francuski, * 1772 w Pontoise, † 1802, wszedł 1792 do bataljonu ochotników, został pod Toulon szefem bataljonu, a 1797 generałem brygady. Ożeniony z Pauliną, siostrą Napoleona, oddał temu ostatniemu wielkie usługi w dniu 18 Brumaire'a. Mianowany następnie generałem dywizji, przyczynił się wiele do zwycięstwa pod Hohenlinden (3 grudnia 1800 r.), a r. 1802 dowodził wyprawą na wyspę St.-Domingo. Pozostała po nim wdowa zaślubiła księcia Borghese. W Pontoise wzniesiono L. 1869 pomnik.

Leclerc d'Ostin Wiktor.

Leclercq Michał Teodor, dramatyk francuski, * 1777 w Paryżu, † 1851. Wsławił się szczególniej jako autor tak zwanych przysłów dramatycznych „Proverbes dramatiques“ (8 t., Paryż, 1834—1838) i „Nouvelles Proverbes dramatiques“ (2 t., Paryż, 1833, now. wyd., 1852—53), które w całej Francji wielkie miały powodzenie i niejednokrotnie były przedrukowywane. Każda z takich drobnych sztuczek w ciasnych na pozór ramach zawiera wiele głębokich postrzeżeń, rysów wiernie zdjętych z natury i prawdziwie podziwu godną rozmaitość charakterów, szkicowanych z niepospolitym artyzmem. Łagodny sędzia obyczajów i moralności, przedstawiał L. w całym szeregu obrazków rodzajowych przywary, ułomności i śmieszności wszystkich czasów i krajów, ale w charakterystycznych barwach i rysach swej epoki i swego kraju. Niektóre z tych prac jego są pełnemi dowcipu satyrami politycznemi. Por. Merimée Th. L. (w „Revue des deux Mondes“ 1851).

Leclercq Emil, pisarz belgijski, * 1827 w Monceau nad Sambrą w Henegawji, studjował naprzód malarstwo, następnie poświęcił się beletrystyce i był inspektorem sztuk pięknych. Z licznych jego powieści wymieniamy: „Le Cameleon“ (1858); „Les amours sincères“ (1860); „Tableaux de genre“ (1860); „Gabrielle Hauzy“ (1866); „Contes vraisemblables pour les enfants“ (1867); „Les petits-fils de Don Quichotte“ (1867); „Histoire intime d'un homme“ (1869); „Romans à l'eau de rose“ (1874); „Une fille de peuple“ (1874) i in. Nadto ogłosił: „Le second empire français. De la prison de Ham aux jardin de Wilhelmshohe“ (1872); „Les héros de la liberté en Belgique“ (1875); „L'art et les artistes“ (1877).

Lecluse Karol, zwykle *Clusius* zwany, lekarz i botanik, * 1525 w Arras, † 1609, studjował najpierw prawo, następnie medycynę w Montpelier, odbywał liczne podróże po Europie, 1593 został profesorem botaniki w Lejdzie. Należy do pierwszych botaników, którzy wydarli botanikę z rąk scholastyków, opisał mnóstwo roślin i dał ich rysunki w kilku dziełach, z których najważniejsze są: „Rariorum plantarum historia“ (1601) i „Exoticorum libri X“ (1605).

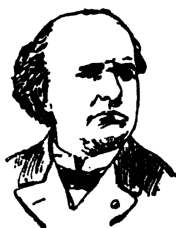
Lecocq Aleksander Karol, kompozytor muzyczny francuski, * 1832 w Paryżu, kształcił się w konserwatorjum paryskiem pod Bazaine'm i Halévy'm; z licznych jego operetek znane są na scenach polskich zwłaszcza: „Fleur de Thé“ (1869); „Les cent vierges“ (1872); „La fille de M-me Angot“ (1872); „Giroflé Girofla“ (1874); „La pompon“ (1875); „Kosiki“ (1876); „Le petit duc“ (1878); „La docteur Miracle“; „Le jumeaux de Bergame“ (1868); „Gandalfo“ (1869); „Le beau Dunois“ (1870); „La petite Mariée“ (1875); „Le dompteur“ (1877).

Lecomte Klaudjusz Marcin, generał francuski, * 1811. Mianowany generałem brygady 1870 r., walczył w armji północnej pod rozkazami Faidherbe'a. Po wybuchu powstania 18 marca 1871 r. otrzymał rozkaz zdobyć Montmartre, obsadzony przez gwardję narodową. Podczas walki dostał się w niewolę powstańców i na mocy wyroku sądu doraźnego został rozstrzelany. Zgromadzenie narodowe adoptowało rodzinę zabitego.

Lecomte Juljusz, * 1814 w Boulogne, † 1864 w Paryżu. Pierwotnie oficer marynarki, oddał się potem około r. 1833 literaturze i ogłosił cały szereg powieści morskich, kilka dzieł treści historycznej i wiele utworów scenicznych, pracował także jako dziennikarz.

Lecomte de Nouy Juljusz Jan Antoni, malarz francuski, * 1842 w Paryżu, kształcił się pod kierunkiem Gerôme'a, 1866 otrzymał nagrodę rzymską za obraz przedstawiający „Śmierć Jokasty“. Nadto wykonał: „Francesca da Rimini, Paolo w otchłani, Szyldwach grecki“ (1865); „Hiob i jego przyjaciele“ (1867); „Tancerka egipska“ (1867); „Zwiastuny złej wiadomości przed Faraonem“ (1872); „Sen Chosroesa“ (1875); tryptyk „Homer żebrak“ (1876).

Leconte de Lisle Karol Marja, poeta francuski, † 1818 na wyspie Bourbon, † 1894. Wcześnie już odbył kilka podróży do Francji, a 1847 osiadł stale w Paryżu i czynny brał udział w rewolucji lutowej 1848. Następnie poświęcił się wyłącznie literaturze. Swemi „Poëmes antiques“ (Paryż, 1853); „Poëmes et poesies (1855) i „Poëmes barbares“ (1862, now. wyd., 1878), zajął poczesne miejsce między poetami francuskimi. L. szczególną zwraca uwagę na formę; wiersze jego jakby wyrzeźbione. Poezjom jego zarzucają jednak chłód i uczoność. Później zajmował się głównie przekładami poetów klasycznych. I tak przetłómaczył Teokryta „Idylle“ (1862), Homera „Iljadę“ (1867) i „Odyseję“ (1870); Hezjoda „Hymny orficzne“ (1869). Nadto oprócz poezji, umieszczanych w różnych czasopismach, i kilku pism okolicznościowych, dał na scenę 1872 piękną tragedję „Erinnyes“, która nie miała jednak wielkiego powodzenia. W roku 1886, wybrany do akademji francuskiej na miejsce Wiktora Hugo.

Leconte de Lisle.

Lecoq de Boisbaudran Paweł Emil Franciszek, chemik i fizyk, * 1838 w Cognac, zajmował się zwłaszcza badaniami na polu analizy spektralnej i odkrył pierwiastek gal (gallium); ogłosił też znaczną liczbę rozpraw chemicznych, badał objawy fluorescencji i in.

Lecouvreur Adrjanna, aktorka francuska, * 1692 w Damery pod Epernais, † 1730. Od r. 1717 występowała w teatrze francuskim, odznaczyła się jako niepospolita tragiczka. Była kochanką marszałka Saskiego. Napisała „Lettres“ (1892).

Lectisternium, nazywali Rzymianie uroczystą, publiczną biesiadę dla bogów, celem zjednania sobie ich przychylności w chwilach wielkiego niebezpieczeństwa; stoły zastawiano wówczas wszelkiego rodzaju potrawami przed obrazami bogów.

Lecturer (ang.), lektor, w szczególności pomocnik odprawiający kazanie niedzielne poobiednie.

Lecythis *(Krużyca)*, rodzaj roślin z rodziny mirtowatych, obejmujący drzewa i krzewy w Ameryce płd., o liściach skórzastych, kwiatach zebranych w grona i owocach drzewiastych, niekiedy bardzo wielkich. **L.** *ollaria*, w Brazylji i Gujanie, jest wysokiem drzewem, u krajowców zwanem *sapukaja*; owoc jest torebką drzewiastą, niekiedy wielkości głowy dziecięcia, otwierającą się poprzecznie przez podniesienie krążka nazawiązkowego, mającego kształt krymki; z torebki tej robią naczynia, miski, kociołki; stąd ludowa nazwa tego owocu—kociołek małpi. Nasiona mają smak pistacji i jadają się surowe lub przyprawione; drewno, zwane *kakaralli*, jest bardzo twarde. Nasiona niektórych innych gatunków również są jadalne. **L.** *amora* dostarcza drzewa *amna*.

Lecytyna (z grec. *lekithos*, żółty), $C_{44}H_{90}NPO_9$, substancja rozpowszechniona w zwierzętach i roślinach, towarzyszy stale tłuszczom w mózgu, nerwach, krwi, żółtku, mleku, kawiorze, grochu, glutenie pszenicy; otrzymana zostało po raz pierwszy przez Vauquelin'a, a następnie w stanie prawie zupełnej czystości przez Conerbe'a. Skład jej odpowiada eterowi, wypadającemu z połączenia się stearopalmitanu gliceryny z kwasem fosfornym, połączonym w części z neuryną (ob.). Ciało to łatwo ulega psuciu. Liebreich nadał jej nazwę *protagon* i wykazał, że ilość jej w mózgu powiększa się w miarę zdrowia, niknie zaś przy silnych wzruszeniach.

Leczenie, ob. Terapja.

Lecznicze środki, ob. Lekarstwa.

Leda, w mitologji greckiej, córka ajtolskiego króla Testjosa i Eurytemidy, siostra Altai i Hypermnestry, żona spartańskiego króla Tyndareosa, znana ze stosunków miłosnych z Zeusem, które ją odwiedzał w postaci łabędzia. Z Ledy i Zeusa

mieli się urodzić Polluks (Polydeukes), Helena, z Tyndareosa: Kastor i Klitemnestra; pomimo różnych ojców, Kastor i Polideukes byli bliźniętami i mają wspólne miano Dioskurów (synowie Diosa, Zeusa). Zresztą o jej rodowodzie i życiu przeróżne są powieści. W dziedzinie sztuki podanie to opracowywali najznakomitsi mistrze (np. *Correggio* w sławnym swym obrazie).

Leda.

Ledebour Karol Fryderyk, botanik, * 1785 r. w Stralsundzie, † 1851 w Monachjum, kształcił się w Düsseldorfie, 1811—35 był profesorem w Dorpacie; stąd w 1826 przedsięwziął podróż po Altaju, którą opisał p. t. „Reise durch das Altaigebirge i t. d.". Dalszym owocem tej podróży były dzieła ważne dla flory rosyjskiej: „Flora altaica" (4 t., 1829—34), opracowana wraz z towarzyszami podróży, Meyerem i Bungem, oraz „Icones plantarum floram rossicam imprimis altaicam illustrantes" (5 t., 1829—34), nadto ogłosił „Flora Rossica" (3 t., Stutgard, 4 t., 1842—53).

Ledebur Leopold Karol Wilhelm August baron von, zasłużony historyk niemiecki, * 1799 w Berlinie, † 1877; całe wykształcenie winien tylko własnej pracy i zdolnościom. Od 1816 do 1829 służył w wojsku pruskiem. Zwróciwszy na się uwagę władzy swemi pracami literackiemi, mianowany był dyrektorem królewskiego gabinetu sztuk, muzeum starożytności germańskich i zbiorów etnograficznych w Berlinie. Z prac jego, oprócz wielu monografji historycznych, genealogicznych, heraldycznych i archeologicznych, celniejsze są: „Allgemeiner Archiv für die Geschichtskunde des preussischen Staats" (21 t., Berlin, 1830—36); „Adelslexikon der preuss. Monarchie" (3 t., Berlin, 1854—57); „Dynastische Forschungen" (2 części, Berlin, 1856—57); „Archiv für deutsche Adelsgeschichte, Genealogie, Heraldik und Sphragistik" (2 t., Berlin, 1863—65).

Ledebur Wilhelm Jan hr., polityk austrjacki, * 1842, zajmował ważne stanowisko honorowe w Czechach, w 1889 mianowany członkiem rady państwa. W 1895 został ministrem rolnictwa w gabinecie Badeniego.

Ledeganck Karol Ludwik, poeta flamandzki, * 1805 w Eecloo, † 1847 w Gandawie, gdzie był prowincjonalnym inspektorem szkół elementarnych. Rozrzucone po czasopismach poezje swe wydał w osobnym zbiorze p. t. „Kwiaty mej Wiosny" (1839). Następnie wydał między innemi „Zamek Zomergem" (1842); opowieść w balladach, i najpopularniejszy swój utwór „Trzy miasta Siostrzane", w którym opiewa Gandawę, Brügge i Antwerpję. — Zbiór jego poezji wraz z biografją poety wydał Heremans (Gandawa, 1856).

Ledóchowska Józefa z *Truskolawskich*, jedna z najznakomitszych artystek dramatycznych polskich, * we Lwowie 1780. Jako córka artystki dramatycznej w 12 roku życia już się liczyła do aktorek teatru narodowego pod kierunkiem Wojc. Bogusławskiego i w dwa lata później wystąpiła po raz pierwszy w komedji „Żona Zazdrosna". W r. 1801 wyszła za mąż za Stanisława hr. Ledóchowskiego, lecz po kilku latach rozłączyła się z nim i wróciła na scenę. Talent jej jaśniał przeważnie w tragedji, mianowicie: w Barbarze Radziwiłłównie, Ludgardzie, Cydzie (Kszymena), Makbecie (lady Makbeth), w Intrydze i Miłości. Cudnemi pełnemi ognia oczyma wspierała swą grę mistrzowska daleko więcej, aniżeli wyrazem trędowatego oblicza. Opuściwszy scenę w 53 r. życia, † 1847 w Warszawie.

Ledóchowski (hrabia) v. *Szaława* odm., herb: Na tarczy ze skrajem złotym, w polu błękitnem, w środku złotego koła—trzy krzyże złote. Nad koroną hrabiowską, w hełmie ukoronowanym —ręka zbrojna z mieczem. Labry błękitno-złote. Tarczę podtrzymują rycerze zbrojni z czerwonemi pióropuszami na hełmach. Godło: „Avorum respice mores".

Ledóchowski.

Ledóchowski Stanisław, marszałek konfederacji tarnogrodzkiej, syn Stefana, kasztelana wołyńskiego; w 1694 z cześnika został podczaszym wołyńskim; w 1700 był podkomorzym krzemienieckim i marszałkował w trybunale głównym koronnym. Gdy szlachta, oburzona nadużyciami saskich wojsk za Augusta II, zawiązała znaną w dziejach konfederację tarnogrodzką, L. obrany został jej marszałkiem 1715 i na tem stanowisku, ramieniem, majątkiem i rozumem wielkie oddał krajowi usługi. Marszałkował też i na sejmie *Niemym* 1717 r. Mianowany 1724 wojewodą wołyńskim, † 1725 roku.

Ledóchowski Antoni, * 1775, syn Franciszka, wojewody czernihowskiego; poseł na sejm czteroletni z województw Wołyńskiego i Czernihowskiego, stawał wymownie w obronie kościoła i włościan. Po podziale kraju przeniósł się do Galicji. Nare-

ście po długoletnich usługach obywatelskich w r. 1822 wstąpił do zgromadzenia księży misjonarzy w Warszawie i tu † 1835. Oprócz licznych „Głosów" i „Mów", mianych na sejmie, wydał „Zbiór różnych pism od 1815—20" (Kraków, 1820) i kilka dzieł nabożnych w Warszawie.

Ledóchowski Mieczysław Halka, kardynał, arcybiskup gnieźnieński, * 1823 w Klimontowie. Po ukończeniu szkół w Radomiu i Warszawie, wstąpił do seminarjum św. Jana, a następnie udał się do Rzymu i na koszt papieża umieszczony był w Propagandzie. Zyskawszy względy Piusa IX, łat kilka był audytorem nuncjatury w Lizbonie, a 1857 został delegatem apostolskim w rzeczypospolitej połudn.-amerykańskiej Nowej-Granadzie. Niezadługo jednak wygnany przez prezydenta Mosquera, który więził biskupów i stosunki z dworem papieskim zerwał, wrócił **L.** do Rzymu, gdzie niebawem mianowany był nuncjuszem w Belgji, a w roku 1861 prekanonizowany na arcybiskupa tebańskiego, otrzymał nuncjaturę w Bawarji. Po śmierci Przyłuskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego, **L.** zajął jego miejsce. Początkowo, dopóki dwór berliński w dobrych zostawał stosunkach z Rzymem, **L.** popierał rząd. Kiedy zaś po zwycięstwach pruskich nad Francuzami (1870 — 1871) ochłodły stosunki Berlina z Rzymem, i rząd postanowił nietylko usunąć wszelki wpływ duchowieństwa na państwo, ale nawet poddać kościół pod kontrolę państwa, **L.** wraz z innymi biskupami pruskimi wystąpił w obronie przywilejów kościoła i stawił niezłomną opozycję. Nie uznając słynnych praw Majowych, zatwierdzonych przez parlament w maju 1872, i postępując wbrew ich rozporządzeniom, wielokrotnie skazywany był na grzywny aż wreszcie został uwięziony 3 stycznia 1874 i osadzony w Ostrowie. Po odsiedzeniu więzienia został wyrokiem trybunału kościelnego w Berlinie usunięty ze stolicy arcybiskupiej, poczem 1875 mianowany kardynałem i od 1876 przebywa w Rzymie, nie przestając energicznie walczyć przeciwko prawom Majowym. W r. 1885 mianowany przez papieża sekretarzem kancelarji brewów, 1886 zrzekł się mocy biskupstwa, 1892 został generalnym prefektem Propagandy. W 1895 obchodził w Rzymie 50-letni jubileusz kapłaństwa.

Ledoux Franciszek Gabrjel, sławny tancerz i dyrektor pierwszego baletu polskiego, * w Paryżu 1754, † 1823 w Warszawie. 1783 wystawił w Warszawie pierwszy balet swego układu „Hilas i Sylwja", w którym występowali uczniowie i uczennice założonej przezeń szkoły. Najwięcej powodzenia miały jego balety: „Wanda", „Kora i Alonzo", „Zaślubiny góralów". **L.** był także adjutantem królewskim i 1794 jednym z 16 czuwających nad bezpieczeństwem jego osoby.

Ledr Józef, pisarz czeski, * 1849 w Sezemicach pod Pardubicami, pedagog; napisał: „Pamietni kniha školy novodvorské" (1623—1899); „Pamietni kniha obce novodvorské" (1278—1899); „Pamietni kniha obce sv. Mikuláše" (1278—1899); „Diejiny panstvi a miesta N. Dvoró" (1884); „Hrabata Chotkové" (1887); „Diejiny obce Malina" (1897). Prócz tego artykuły historyczne, biograficzne i pedagogiczne w czasopismach.

Ledru - Rolin A.

Ledru-Rollin Aleksander August, adwokat, radykalista francuski, * 1807 w Paryżu, gdzie też ukończył studja prawne i został adwokatem. † 1874 r. Wystąpiwszy publicznie przeciw stanowi oblężenia w Paryżu, ogłoszonemu z powodu powstania Czerwcowego 1832, zjednał sobie wielką między radykalistami wziętość, którą powiększył jeszcze więcej sprawozdaniem o wypadkach na ulicy Transnonain w kwietniu 1834. Jako adwokat przy sądzie kasacyjnym bronił świetnie wielu obwinionych w procesach politycznych. Wybrany deputowanym w Le-Mans 1844, reprezentował w izbie odcień radykalny. Równocześnie nie zaniedbywał specjalnych prac naukowych. Objąwszy dyrekcję *Journal du Palais*, sporządził między innemi nową edycję wielkiego tego zbioru za 46 lat ubiegłych p. t. „Journal du Palais; Recueil etc." od 1791 do 1837 (27 t.), i od 1837 do 1847 (17 t.). Pod jego kierunkiem wyszły także publikacje: „Jurisprudence française ou Répertoire du Journal du Palais" (8 t., Paryż, 1843—48) i „Jurisprudence administrative en matière contentieuse de 1789 à 1831" (9 t., 1844—46) spółcześnie był także redaktorem naczelnym dziennika *Le Droit*. Osamotniony w izbie, zyskiwał stronników zewnątrz niej, rozwijając w założonym przez się dzienniku *Réforme* teorje reformy socjalnej, i wkrótce stał się naczelnikiem potężnego stronnictwa republikańskiego. Na posiedzeniu 24 lutego 1848 wystąpił przeciw wnioskowi, mającemu na celu ustanowienie regencji, i oświadczył się stanowczo za apelacją do ludu. Mianowany członkiem rządu tymczasowego, objął ministerjum spraw wewnętrznych i wybrany był przez zgromadzenie narodowe do tymczasowej komisji wykonawczej pięciu mężów. Na wysokiem tem stanowisku **L.**, ulubieniec ludu, okazywał wielką uległość dla demagogów i zmierzał jakoby do teroryzmu. Nie posiadając jednak dostatecznej energji do kierowania wewnętrznemi sprawami państwa, utracił niebawem wiele z dawnej popularności u mas ludu a z drugiej strony stał się przedmiotem nienawiści mieszczaństwa. Usunięty od rządu skutkiem powstania 27 czerwca 1848, odzyskał dawny wpływ przez to, że stanął jako przywódca stronnictwa socjalno-demokratycznego. Wybrany do ciała prawodawczego przez 5 departamentów, zasiadał w nim jeno dni kilka. Występując przeciw reakcyj-

nym działaniom rządu, wywołał powstanie 13 czerwca 1849, ale pokonany, musiał szukać schronienia w Anglji a we Francji skazany był na deportację. Przemieszkując w Londynie, ogłosił oprócz wielu broszur większych rozmiarów dzieło: „De la décadence d'Angleterre" (2 t., Paryż, 1850) i „La loi anglaise" (2 t.). Członek komitetu rewolucyjnego, który ześrodkowywał w sobie dążności demokracji europejskiej, oskarżony był 1857 wraz z Mazzinim o spisek na życie Napoleona III i przez sąd przysięgłych, mimo swych protestacji, powtórnie na deportację skazany, a skutkiem tego wyłączony od ogólnej amnestji 1860 i 1869. Dopiero za gabinetu parlamentarnego E. Ollivier zniesiono prawo wyjątkowe, i L. wrócił do Francji w marcu 1870. Odtąd w sprawach publicznych mały brał udział. Wybrany deputowanym 8 lutego 1871, wkrótce potem podał się do dymisji. Dopiero na wyborach dodatkowych 1874 wybrany deputowanym, zasiadł po lewicy. Jego „Discours politiques et écrits divers" wyszły 1870 w 2 t.

Ledum, roślina, ob. Bagno.

Ledytanowy kwas, kwas garbnikowy znajdujący się w liściach bagna (ob.) pospolitego, tworzy proszek czerwony, łatwo rozpuszczający się w wodzie i alkoholu; roztwór alkaliczny na powietrzu brunatnieje. Przez ogrzewanie z kwasami mineralnemi powstaje *ledyksantyna*.

Lee, rzeka w irlandzkiem hrabstwie Cork, wypływa z jeziora Lucra i wpada, tworząc port Cork, do oceanu Atlantyckiego,—Także nazwisko kilku hrabstw w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej.

Lee Anna, założycielka sekty *Shakers* (Drżących), prześladowana w Anglji, udała się do Ameryki północnej, gdzie założyła pomienioną sektę 1774 i † 1784, przed spełnieniem się jej przepowiedni, według której, jako oblubienica Baranka, miała porodzić nowego mesjasza. Ob. Shakers.

Lee Robert Edmund, najznakomitszy generał południowo-amerykański, syn słynnego w epoce wojny o niepodległość generała *Henryka Lee* (* 1756, † 1818), * 1807 w Wirginji. Po ukończeniu akademji wojskowej w Westpoint mianowany 1838 kapitanem, brał udział w wojnie z Meksykiem jako szef sztabu generała Wool i za waleczność w wielu okazaną bitwach otrzymał stopień podpułkownika, a później pułkownika kawalerji. Przed samem rozpoczęciem wojny domowej podał się do dymisji (25 kwietnia 1861). Już dzień przedtem mianowany dowódcą wszystkich wojsk secesjonistowskich w Wirginji, 12 września t. r. poniósł klęskę pod Cheat-Mountain; w kwietniu 1862 nakreślił plan kampanji przeciw gen. Mac-Clellan i po Johnstonie objął w czerwcu naczelne dowództwo nad armją południową; dowodził sam pod Malvern-Hill i przedsięwziął wyprawę (w sierpniu 1862) przeciw gen. Pope, po którego klęsce wkroczył do Marylandu, ale był pobity pod Antietam (17 września). Dotkliwą za to klęskę zadał wojskom północnym pod Frederiksburgiem (13 grudnia 1862) i Chancellorsville 3 maja 1863. Zwyciężony pod Gettysburgiem w Pensylwanji (1—3 lipca 1863), cofnął się w największym porządku za rz. Potomac. Wysokie talenta wojskowe rozwinął najświetniej w wojnie obronnej (1864—65) przeciw gen. Grant. Dopiero po 11-miesięcznych bohaterskich bojach musiał ustąpić z Richmondu (2 kwietnia 1865), a 9 kwietnia 1865 poddał się Grantowi pod Appomatox-Court-House i miał dozwolony wolny pobyt w Richmond. W grudniu 1868 otrzymał amnestję i żył zdala od spraw publicznych aż do swej śmierci, 1870. W straszliwej tej wojnie dwaj tylko generałowie Grant i L. dowiedli, iż rzeczywiście posiadali zdolności potrzebne naczelnym wodzom.—Por. Cooke „Life of General Lee" (n. wyd., 1887); „Memoirs of general Robert Edm. L." (Londyn 1886).

Lee Zofja i Harriet, córki aktora John'a Lee, znane autorki angielskie. *Zofja* (* 1750 w Londynie, † 1824 w Bristolu) napisała lubioną powszechnie komedję: „The chapter of accidents"; potem łącznie z młodszą siostrą swoją *Harriet* (Henryką), * 1756, założyła szkołę dziewcząt w Bath, i romansem „The recess" dała niejako początek nowelistyce historycznej. Wydała też wespół z siostrą „Canterbury tales" (5 t., Londyn, 1797—1805), dotąd jeszcze chętnie czytane. Henryka napisała także kilka nowel i dramatów; † 1851 w Clifton.

Lee Samuel, znakomity orjentalista i badacz języka angielskiego, * 1783 w Longnor, † 1852 w Barley; syn ubogich rodziców, otrzymał zaledwo wychowanie elementarne i był oddany na naukę do cieśli; w chwilach wolnych od pracy nauczył się języków starożytnych i kilku nowych. Znalazł przypadkiem opiekuna, który dał mu możność odbycia studjów w uniwersytecie w Cambridge, gdzie 1819 został L. profesorem jęz. arabskiego, a 1833 profesorem języka hebrajskiego. Napisał L. wyborną gramatykę hebrajską (2 wyd., Londyn, 1831), przełożył i komentował księgę Joba (3 t., Londyn, 1837), tłómaczył podróże Ibn Batuty (Londyn, 1833) i wydał słownik hebrajsko-chaldejsko-angielski (Londyn, 1840). Nadto dla towarzystwa biblijnego londyńskiego przygotował tłómaczenia Biblji na języki: malajski, perski, hindustański i w. in.

Lee, hrabia, ob. Montholon Karol Tristan de.

Leech John, karykaturzysta angielski, * 1817 w Londynie, † 1864 tamże. Medycynę porzucił dla sztuki i wcześnie już zyskał rozgłos swemi „Etchings and Sketchings" oraz ilustracjami do A'Becketta „Comic English grammar". Najwięcej swych kreacji zamieszczał w humorystycznym dzienniku *Punch*, któremu też nadzwyczajnie zapewniał powodzenie. Wybór rysunków z *Puncha* wydawał też zeszytami p. t. „Pictures of life and

character" (n. wyd., 1881). Oprócz tego ilustrował Dickensa „Książki noworoczne" i dzieła wielu innych autorów. Najlepiej mu się udawały sceny myśliwskie, konie i obrazy z życia domowego. Por. Browna „Memoir of John Leech". (Londyn, 1866).

Leeds, miasto i hrabstwo w Anglji północnej, położone na obydwóch brzegach rz. Aire, za pośrednictwem kanału z Liverpoolem, a przez mnóstwo kolei żelaznych z innemi miastami Anglji połączone; liczy 368,000 miesz., jest głównym punktem angielskiego przemysłu wełnianego i sukiennego, i prowadzi wielki handel suknem, płótnem, papierem i t. d. Kanał *Leeds-Liverpoolski* jest jednem z największych dzieł tego rodzaju. Wykonany on został 1770—1816, kosztem 2 mil. funt. szter. i wynosi 204 klm. długości.

Leek, miasto w hrabstwie Stafford w Anglji, posiada przędzalnie jedwabiu, 15,000 m.

Leemans Konrad, archeolog niderlandzki, * 1809 w Zalt-Bommel w Geldrji; teologję porzucił dla archeologji i 1835 został konserwatorem muzeum starożytności w Lejdzie, a 1839 jego dyrektorem. L. należy do najznakomitszych egiptologów. W celach naukowych przedsiębrał podróże do Paryża i Londynu. Z prac jego wymieniamy najważniejsze: „Hieroglyphica" (Lejda, 1835) i „Aegyptische Monumenten van het Museum von oudheden te Leyden" (zesz. 1—28, Lejda, 1835—82). Oprócz wielu innych prac szacownych z zakresu archeologji egipskiej, rzymskiej i greckiej wydał także opis starożytności azjatyckich i amerykańskich muzeum lejdejskiego. Z polecenia rządu (1859) utworzył w Lejdzie muzeum etnograficzne i objął jego dyrekcję.

Leer, miasto okr. w pruskiej regencji Aurich; nad Ledą, blizko jej ujścia do Ems, ma 12,000 m., port rzeczny, oraz liczne zakłady przemysłowe.

Leeser Izaak, hebraista, * 1808 w Westfalji, 1825 udał się do Ameryki, od 1829 rabin w Filadelfji. Wydał: „The Jews and the mosaic law" (1833); „Discours argumentative and devotional" (2 t., 1836); „Portuguese form of piayers" (2 t., 1837); „Pentateuch" (1846); „Descript. geography of Palestine" (1852) i in.; nadto od 1843 redagował czasopismo *Jewish advocate.*

Leeuwarden, stolica niderladzkiej prowincji fryzońskiej (Friesland), nad rz. Ee i przy zbiegu kilku kanałów, ma 31,000 m., dawny pałac królewski, wspaniały ratusz i liczne fabryki. L. jest jednem z najważniejszych w Holandji ognisk handlu bydłem i owocami.

Leeuwenhoek, Antoni von, badacz przyrody, * 1632 w Delft, † 1723; był kasjerem w handlu sukna w Amsterdamie, następnie zajął się obserwacjami mikroskopowemi i poczynił mnóstwo odkryć, o których wiadomość przesyłał towarzystwu królewskiemu w Londynie. Rozpatrywał naczynia kapilarne, ciałka krwi, odkrył prążkowanie włókien mięsnych, ciałka nasienne, wymoczki, naczynia spiralne roślin i in. Brak należytego przygotowania naukowego stał mu na przeszkodzie do badań systematycznych. Sam wyrobił około 200 prostych swoich mikroskopów. Zbiorowe jego prace wyszły po holendersku (7 t., 1685—1718) i po łacinie p. t. „Arcana naturae ope microscopiorum detecta" (7 t., 1715—1722).

Leeward-Islands, tak nazywają Anglicy i Amerykanie, drobne wyspy Antylskie, leżące pomiędzy Dominiką i Portorico.

Lefaucheux, fabrykant broni w Paryżu, zbudował 1825 r. strzelby odtylcowe z patronami opatrzonemi w masę wybuchową (ob. Strzelba).

Lefèbre także *Lefèvre* Tanegui, zwykle *Tanaquil Faber* zwany, uczony francuski, * 1615 w Caen, długi czas profesor akademji teologicznej reformowanej Saumur, † 1672; zasłużył się wielce swemi edycjami i tłómaczeniami klasyków greckich i rzymskich. Z własnych dzieł jego wymieniamy: „Epistolae Criticae" (Saum., 1659—65 i częściej); „Les vies des poëtes grecs" (Saum., 1665); „Méthode pour commencer les humanités greques et latines" (Saum., 1672 i częściej).

Lefèbure de Fourcy Ludwik Stefan, matematyk, * 1785, † 1869; po ukończeniu szkoły politechnicznej był oficerem artylerji, następnie marynarki, 1831 został egzaminatorem w szkole politechnicznej, 1838 profesorem matematyki w wydziale nauk ścisłych w Paryżu. Jego podręczniki algebry, geometrji analitycznej i opisującej, oraz trygonometrji, przez długi czas używały wielkiej wziętości. Trygonometrję i geometrję wykreślną przełożył na polski Bernhardt (ob.).

Lefèbure Wely Ludwik James Alfred, kompozytor francuski, * 1817 w Paryżu, † 1869 tamże. Od 1832 był organistą. Napisał wiele kompozycji na fortepjan i organy, z tych najwięcej znane są: „Les cloches du monastère".

Lefèbure Albert Leon, publicysta francuski, * w Colmar (Haut-Rhin), w 1869 był członkiem ciała prawodawczego, 1871—74 zgromadzenia narodowego. Napisał: „Les questions vitales" (1874); „La renaissance religieuse en France" (1886); „Le devoir social" (1890) i in.

Lefebvre Franciszek Józef, *książę Gdański*, marszałek francuski, * 1775 r., syn młynarza w Ruffach w Alzacji. Wszedł 1773 do gwardji francuskiej; w nagrodę wielokrotnie okazanej waleczności i odwagi awansował szybko; jako generał w bitwie pod Fleurus 1794 odniósł świetne zwycięstwo. Później miał udział w bitwach nad Renem, a po 18 Brumaire'a otrzymał dowództwo nad gwardją dyrektorjatu i z nią rozpędził radę pięciuset, skutkiem tego został pretorem, a 1804 marszałkiem; za zdobycie Gdańska (26 maja 1807) pozyskał

Lefebvre Fran.

godność *księcia Gdańskiego.* Następnie walczył zwycięsko w Hiszpanji, 1809 przeciwko Austrji i w kampanji rosyjskiej 1812 dowodził gwardją francuską. Po abdykacji Napoleona poddał się Burbonom i został parem. † 1820 w Paryżu. Dwunastu jego synów wstąpiło przed ojcem do grobu, a wdowa po nim (zmarła 1835 w 76 r. życia) zostawiła swym synowicom 15 miljonów franków majątku.

Lefebvre de Béhaine Edward Alfons, hr., dyplomata francuski, * 1829. W 1880 został ambasadorem w Watykanie, pracował nad pogodzeniem kurji rzymskiej z Republiką francuską.

Lefebvre Juljusz Józef, malarz francuski, * 1836, kształcił się pod kierunkiem Cognieta w Paryżu, następnie w Rzymie. Wykonał: „Nimfa i Bachus" (1866), „Nagą postać kobiety" (1868), alegorję prawdy: nagą postać kobiety z lustrem (1870), Chloe, Marzenie, Magdalena, Pandora, Mignon, Fiammetta, Djana w kąpieli, oraz wiele portretów.

Lefebvre-Desnouettes Karol hr., generał francuski, * 1775 w Paryżu. Z początkiem rewolucji wszedł do legji ochotników; w 1804 był podpułkownikiem, 1806 generałem brygady, a 1808 generałem dywizji i pułkownikiem konnych strzelców gwardji. Udawszy się do armji w Hiszpanji podczas oblężenia Saragosy 22 września pobił część wojska hiszpańskiego, ale sam dostał się do niewoli angielskiej. Zdoławszy uciec, uczestniczył w kampanjach 1809, 1812, 1813 i 1814. Po pierwszej abdykacji Napoleona eskortował go do Roanne. Na wiadomość o wylądowaniu cesarza pośpieszył znowu pod jego chorągwie i został parem. Skazany r. 1816 na śmierć, umknął do Ameryki i 1822, udając się do Belgji po swą żonę, zginął skutkiem rozbicia się okrętu już blizko brzegów Europy.

Lefèvre Andrzej, poeta francuski, * 1834 r., kształcił się w Ecole des Chartes w Paryżu. Był współpracownikiem dzieła Bordiona i Chardona „Histoire de France par les monuments" i ogłosił tam poezji „La flûte de Pan" (1861); był współpracownikiem *Illustration, La libre pensée* i in., ogłosił przekład Wirgiljusza Bukolik, napisał: „Les merveuilles de l'architecture" (6 wyd., 1884); „Les parcs et les jardins" (1867); „L'épopée terrestre" (1868); „Les finances particulières de Napoléon III" (według dokumentów znalezionych w Tuilerjach, 1873); „Le vrai Napoléon I" (1877); „Religions et mythologies comparées" (1877); „La philosophie" (2 wyd., 1884); „L'homme à travert les âges" (1880) i in.

Leffler Edgren Karolina (księżna Cajanello), poetka szwedzka, ob. Edgren.

Leflô Adolf Karol Emanuel, generał i mąż stanu francuski, * 1804 w Lesneven w depart. Finistère, † 1887 r. Ukończywszy szkołę wojskową w Saint-Cyr 1825, służył następnie w Algierze, gdzie tak dalece nad innymi się odznaczał, że w rozkazie dziennym z 12 maja 1840 marszałek Vallée nazwał go najodważniejszym z odważnych. Za waleczność otrzymał 1844 stopień pułkownika. Po rewolucji lutowej 1848 został mianowany generałem brygady i wysłany w misji dyplomatycznej do Petersburga. Za powrotem występował w izbach początkowo jako stronnik Ludwika Napoleona, później zaś przeciw niemu, za co po zamachu stanu 2 grudnia 1851 został aresztowany i skazany na banicję. W 1859 otrzymał amnestję i żył zdala od spraw publicznych aż do upadku cesarstwa. Po rewolucji 4 września 1870 mianowany był ministrem wojny, ale podczas oblężenia Paryża nie rozwinął należytej działalności, paraliżowanej zresztą przez sztab generała Trochu. Toż samo stanowisko zajmował za prezydentury Thiersa do czerwca 1871 r., a następnie otrzymał ambasadę w Petersburgu, gdzie pozostawał do 1879.

Lefort Franciszek Jakób, pierwszy admirał floty rosyjskiej, oraz nauczyciel i ulubieniec Piotra I, * 1653 w Genewie, † 1699 w Moskwie; mając lat 14, zaciągnął się do wojska francuskiego, następnie służył w wojsku holenderskiem, a od roku 1676 w rosyjskiem. Brał udział w wojnach tureckich (1677—81); 1682 poznał młodego cara Piotra, zjednał sobie wkrótce jego względy i podczas powstania strzelców 1689 ważne oddał mu usługi. Po objęciu tronu przez Piotra rosło znaczenie L., mianowany został generałem i admirałem przyszłej floty rosyjskiej, 1695 i 96 dowodził flotą w wyprawie azowskiej; później został namiestnikiem Nowogrodu Wielkiego, w zaś 1697 naczelnikiem poselstwa, wyprawionego do dworów europejskich, w którego orszaku znajdował się inkognito sam Piotr. Z podróży tej powrócił wraz z carem dla uśmierzenia buntów strzelców. L. był walecznym żołnierzem oraz wysoko wykształconym, bystrym i zdolnym człowiekiem; względów swych u cara nigdy na złe nie użył. Por. Posselta „Der General und Admiral Franz L." (Petersburg, 1865); Blum „Franz L." (Heidelb., 1867).

Lefranc Jan Jakób, margrabia de Pompignan, poeta francuski, * 1709 w Montauban, † 1784 roku. Oprócz przekładów tragedji Eschylosa i Georgik Wirgiljusza napisał: „Poésies sacrées" (Paryż, 1734), piękną tragedję *Dydona* (1734) i kilka oper. Najlepszy zbiór wszystkich dzieł jego wyszedł w 2 tomach (Paryż, 1813).

Lefranc Edward Edmund Wiktor Stefan, mąż stanu francuski, syn *Jana Lefranc* konwencjonisty, * 1809 w Gorlin, † 1883 r. Ukończywszy studja prawne, był adwokatem i odznaczał się nieugiętą opozycją przeciw rządom Ludwika Filipa. W rewolucji Lutowej 1848 r. czynny brał udział; po zamachu stanu 2 grudnia 1851 r. wrócił do dawnych zajęć. Wybrany 8 lutego 1871 r. do zgromadzenia narodowego, dał się poznać z wymowy i umiarkowanych opinji republikańskich. Należał do komisji, która prowadziła z Niemcami negocjacje pokojowe w Wersalu. Gorący stronnik polityki Thiersa, mianowany był 5 czerw-

ea 1871 ministrem handlu i rolnictwa, a w styczniu 1872 wydział spraw wewnętrznych. Jakkolwiek na tem ostatniem stanowisku działał w duchu antyliberalnym, musiał jednak pod naciskiem większości ustąpić z gabinetu w grudniu 1872 i zajął znowu miejsce na ławach lewicy republikańskiej.

Lefranc Piotr Józef, publicysta i mąż stanu francuski, * 1815 w Montuirey-la-Ville, † 1877 r. w Wersalu, syn rolnika, wykształcił się własną pracą, poczem studjował prawo w Paryżu i od 1844 r. poświęcił się literaturze, pisując do dzienników liberalnych. Po rewolucji Lutowej wybrany reprezentantem, głosował w konstytuancie i zgromadzeniu prawodawczem ze skrajną lewicą. Po zamachu stanu usunął się do życia prywatnego i zajmował się handlem; od 1868 r. począł w dziennikach zwalczać politykę napoleońską; 1871 wybrany do zgromadzenia narodowego zasiadł na lewicy; od 1876 r. senator. Wydał między innemi: „La république et les partis" (1851); „Le mariage du vicaire" (1863); „Le rastell électoral" (1868).

Lefrançais Gustaw, członek komuny paryskiej, * 1826 w Angers. Będąc nauczycielem, musiał pójść na wygnanie po zamachu 2 grudnia 1852. Wróciwszy do Paryża 1859, pracował w pewnym domu handlowym. Na zgromadzeniach publicznych występował (od 1868) jako jeden z najskrajniejszych mówców socjalistowskich. Po rewolucji 4 września 1870 r. agitował przeciwko rządowi obrony narodowej, za co był więziony. W powstaniu 18 marca 1871 r. czynny brał udział i mianowany był członkiem komuny. L. należał do umiarkowanej mniejszości i głosował przeciw utworzeniu komitetu ocalenia publicznego. Ocaliwszy się po upadku komuny ucieczką do Szwajcarji, redagował tam czas jakiś dziennik *Revanche* i ogłosił: „„Aux Parsiennes, le 31 Octobre" (1871).

Lefrançais, ob. Lalande.

Lefuel Hektor Marcin, budowniczy francuski, * 1810 r. w Wersalu, † 1881 w Paryżu, kształcił się w szkole sztuk pięknych w Paryżu, następnie studjował architekturę we Włoszech. Po powrocie do kraju otworzył szkołę architektury, dokonał połączenia Tuilerjów z Luwrem 1857, kierował budową pałacu wystawy, dzisiejszego *Palais de l'Industrie* i zbudował dla Foulda pałac przy przedmieściu św. Honorjusza.

Legaci (z łac.), zwali się u starożytnych Rzymian wyżsi urzędnicy, i tak w czasach rzeczypospolitej wodzowie, tudzież namiestnicy większych prowincji, mieli po kilku pomocników czyli legatów, wybieranych przez senat lub samego rządcę prowincji z dawniejszych konsulów i pretorów; za cesarzów legatami nazywano wodzów pojedyńczych armji, a także namiestników cesarskich w prowincjach *(legati Caesaris)*.—Kurja rzymska daje tytuł L. nietylko swoim umocowanym, ale także i wielu arcybiskupom. Często także papieże wysyłali L. w szczególnych jakich zleceniach, a tacy nazywali się *Delegatami*. L. kurji rzymskiej rozróżniają się trojacy: *Legati a latere* (zaufani, przyboczni papieża), wysyłani bywają od papieża tylko w ważnych zleceniach do wielkich dworów, wybierani są z grona kardynałów i papież nazywa ich swymi braćmi. *Legati missi*, zwykle zwani *nuntii apostolici* (niższego stopnia zowią się *internuntii*), wybierani zwykle z wyższych prałatów i będący bądź zwyczajnymi posłami papieskiemi przy jakim dworze, bądź nadzwyczajnymi dla załatwienia pojedyńczych interesów. *Legaci urodzeni* (Legati nati albo ex officio) są tacy, którzy piastując pewną godność kościelną, już tem samem są L., dzisiaj godność ta jest już tylko tytułem honorowym pojedyńczych arcybiskupów (gnieźnieńsko-poznański, salzburski, pruski, koloński etc.) Król neapolitański jako legatus natus miał pewną juryzdykcję kościelną w swojem królestwie i dopiero w r. 1871 rząd królestwa włoskiego zrzekł się tego przywileju.—*Legacja*, poselstwo jednego państwa niezależnego do drugiego; też samą nazwę nosiły także niektóre części prowincji państwa kościelnego, na których czele stał legat.

Legalizacja, urzędowe zaświadczenie aktu kopii i t. p.

Le Gallienne Richard, pisarz angielski, * roku 1866. Napisał: „My Ladies sonnets Volumes in Folio" (1889); „Book Bills of Narcissus" (1891); „English Poems" (1892); „The religion of a literary man" (1893). Proza Fancis, oraz romans „The quest of the golden girl" (1897); „The romance of Zion Chapel" (1898).

Legalność, postępowanie zgodne z prawem; stąd nielegalnym czynem nazywa się każdy czyn spełniony wbrew przepisom prawa.—**Legalny** (z łac.), prawny, z przepisami prawa zgodny.

Legalny, procent, ob. Procent.

Legar, sztuka dębowego lub sosnowego drzewa, na pokład pod podłogę, lub jakikolwiek ciężar podłożonego.

Legat, ob. Zapis.

Legato (z włos.), związane spojone, w muzyce wyraża się znaczkiem łukowym ⌒ i oznacza łączenie, zlewanie z sobą pojedyńczych tonów.

Legatowicz Ignacy Piotr, * 1796 we wsi Mała Kaplica pod Grodnem, † 1867 r. w Wiłkomierzu, kształcił się w uniwersytecie wileńskim, poczem został nauczycielem języka i literatury łacińskiej w Mińsku, na tej posadzie przebywał lat 20, następnie był inspektorem szkoły w Połocku i Wiłkomierzu. Napisał: „Prawdy i prawidła życia" (1848, jest to pierwsze wydanie „Apoftegmatów"); „Epigramata" (1848); „Gościniec dla dziatek" (1849); „Podarek dla młodzieży" (1851); „Apoftegmata" (1859); „Przysłowia i przymówiska polskie," „Pisma" (t. 3) i in. Portret i życiorys jego pomieścił *Tygod. ilustr.* z 1885 roku w № 134.

Lege artis (łac.), według przepisów sztuki.

Legenda (z łaciń.), tak w dawnym kościele rzymsko-katolickim nazywała się księga zawierająca codzienne lekcje, odczytywane w czasie nabożeństwa. Później nazywano tak zbiory opowiadań o życiu świętych i męczenników, dlatego, że czytano je na jutrzniach i podczas obiadu i wieczerzy w refektarzach. Najsłynniejszym zbiorem legend w wiekach średnich była ułożona w drugiej połowie XIII w. przez Jakóba de Voragine, arcybiskupa genueńskiego, „Legenda aurea," zwana także „Historja Lambardica" (nowe wyd. przez Grässego, Lipsk, 1845), najobszerniejszym zbiorem żywotów świętych są: „Acta sanctorum" (ob.), pisane w XVII i XVIII wieku. Ponieważ w L. obok faktów historycznych zawarte są podania, przeto L. nazwano wszelkie podanie religijne niehistoryczne, w odróżnieniu od historji kościoła. oraz od podań świeckich. Później, zwłaszcza od czasu Herdera (ob.), L. dostarczały także obfitego materjału dla poetów, którzy do zakresu ich wciągnęli również podania ludowe, zatrącające w czemkolwiek o cudowność i bezpośrednie wdanie się Boga lub świętych w sprawy ludzkie. U nas pomiędzy autorami L. celują: St. Witwicki, A. E. Odyniec i ks. Ign. Hołowiński.—*Legenda* w numizmatyce znaczy każdy wogóle napis na monecie lub medalu, tak ze strony głównej, jak i odwrotnej.

Legendorf I (*Legendorf*), herb: W polu srebrnem—pień czerwony lewo-ukośny, o trzech sękach i trzech trójlistkach czerwonych z każdej strony. U szczytu—dwa pieńki czerwone, u dołu złączone, o trzech sękach i trzech trójlistkach czerwonych od stron zewnętrznych. Labry czerwono-srebrne.—L. II (*Lehndorf*): W polu srebrnem—czerwony pień ścięty z odnogami sękatemi, na prawo i lewo, u góry, z pięciu korzeniami, w dwoczarnych skrzydeł opatrzony. Nad hełmem taki pień skrzydlaty.

Legendorf I.

Legendorf II.

Legendre Adrjan Marja, matematyk, * 1752 w Paryżu, † 1833, młodo otrzymał katedrę matematyki w szkole wojskowej w Paryżu, następnie w szkole normalnej; w r. 1783 został członkiem akademji. Wraz z Cassini'm i Méchain'em wyznaczony był do wymierzenia stopnia szerokości między Dunkierką a Boulogne. W r. 1808 mianowany był dożywotnim zwierzchnikiem uniwersytetu, a 1816 r. egzaminatorem w szkole politechnicznej. Z dzieł jego ważniejsze: „Éléments de géometrie" (1798, liczne wyd., przekład polski Hreczyny i Karczewskiego 1834 r., ostatnie wydanie 1858); „Mémoiré sur les transcendantes elliptiques" (1794); „Essai sur la théorie des nombres" (1798, 3 wyd., 1830); „Exercices de calcul intégral" (3 t., 1807—19); „Nouvelle théorie des parallèles" (1803) i in. Głównie zasłużył się pracą nad przyciąganiem elipsoid. W r. 1806 współcześnie z Gaussem odkrył metodę najmniejszych kwadratów.

Léger Ludwik, pisarz francuski, zajmujący się literaturą, oraz językami słowiańskiemi, * 1843 r.: ukończył 1863 uniwersytet paryski. Pod przewodnictwem Aleksandra Chodźki nauczył się 1862 języka polskiego, którym wybornie włada; następnie przyswoił sobie i inne języki słowiańskie. Od 1864 wykładał przy szkole batiniolskiej bezpłatny kurs języka francuskiego dla wychodźców słowiańskich; w r. 1867 czytał lekcje publiczne dla rzemieślników o historji powszechnej wogóle, a zwłaszcza o historji polskiej, od 1868 rozpoczął w Sorbonie kurs historji literatur słowiańskich. Zawód literacki rozpoczął 1863 r. artykułami pomieszczanemi w czasopiśmie *La Pologne*, wychodzącem w Brukseli; następnie wydał: „Notice sur Paul Susine" (1864); „L'Encyklique du Tsar" (1864): „Chants héroiques et chansons populaires des Slaves de Bohême" (1866); „La Bohême historique et littéraire" (wespół z J. Friczem (ob.) (1869); „L'Etat Autrichien, la Hongrie, la Bohême" (t. r.); „Ciril et Methode, étude historique sur la conversion des Slaves au Christianisme" (1868); „Le monde slave" (1872); „Etudes slaves" (1873 i 1880); „Histoire de l'Autrische-Hongrie" (1879); „Contes slaves" (1882); „La Save, le Danube et le Balkan" (1884); „La Chronique de Nestor" (1884); „La Bulgarie" (1885); „Russes et Slaves" (1890); „La Littérature russe" (1892). W r. 1885 został profesorem języków i literatur słowiańskich w Collège de France. Oprócz tego zamieszczał wiele artykułów po różnych czasopismach, z których ważniejsze: opis podróży odbytych w r. 1864 do Pragi i w r. 1867 do Chorwacji (w *Revue moderne*), przekład poematu Słowackiego „Anhelli" (tamże); „La patrie de Copernik" (w *Revue litteraire*, 1870) i w. in. Podczas wojny francusko-niemieckiej (1870—71) przebywał w Pradze i był głównym redaktorem czasopisma *Correspondance Slave*.

Leger Karol, poeta czeski, * 1859 w Kolinie, zaczął pisać w r. 1878 pod pseudonimem: K. Lensky. Wydał: „Verse" (1881); „Zapomenuté sny" (1882); „Pohádka z naszi vesnice" (1883); „Vsední život" (1883); „Przelady" (1884); „Poslední rusalka" (1886); „V zatiszi" (1890); „Povidky verszem" (1888); „Chvilku zas doma" (1897); „Emancipovaná" (1898); „Slepy" (jednoaktówka, grana 1893) i in.

Leges (łac.), liczba mnoga od lex prawo—prawa. Leges agrariae prawa rolne. *Leges barbarorum*,

prawo ludowe germańskie. W przeciwstawieniu do *Leges romanorum* praw germańskich zredagowanych pod wpływem prawa rzymskiego.

Legge James, misjonarz i sinolog angielski, * 1815 r. w Huntly (Aberdeenshire, kształcił się w Aberdeen, następnie w Highbury. W r. 1843—73 był misjonarzem w Hongkongu, w r. 1875 mianowany został profesorem języka i literatury chińskiej w uniwersytecie w Oksfordzie. Przetłómaczył klasyków chińskich i wydał w 28 t. czterech „Szeszu" (1841—51). Nadto napisał: „The Chinese classies" (t. 1—3); „Confucius" (4 wyd., 1875); „Mencius" (1874); „The sea-king" (1875); „The religions of China" (1880).

Legger, w Holandji i osadach holenderskich miara do araku=563 do 588 litrów.

Leggiero (włos.), leggiermente, leggierezza, w muzyce: lekko, bez wymuszenia.

Legio fulminatrix, ob. Legjon, Legion etrangère, ob. legjon, Legion d'honneur, ob. legja honorowa.

Legislatura (łac.), prowodawstwo, ciało prawodawcze; legislatywa, władza prawodawczą.

Legitima, portio (łac.), część prawna.

Legitymacja (nowo-łac.), czynność legitymacyjna, dokument odnośny. Ob. Uprawnienie.

Legitymizm (z łac. *lex*-prawo), stan prawny czyli ustanowiony przez prawo, zwłaszcza ze względu na prawowitość władzy rządowej w przeciwstawieniu do uzurpacji (ob.). W tem właśnie znaczeniu Burboni francuscy zaprzeczali legitymizmu Orleanom i Bonapartym. Stronnicy ich nazywali się *legitymistami*. Głową Burbonów i przedstawicielem zasady legitymizmu był hr. Chambord (ob.).

Legja cudzoziemska, ob. Legjon.

Legja honorowa, francuski order zasługi, ustanowiony w 1802 r. przez Bonapartego, dożywotniego wówczas konsula rzeczypospolitej. **L. h.** pierwotnie podzieloną była na 116 kohort, których każda złożona z 7 wielkich oficerów, 20 komendatów, 30 oficerów i 350 legjonistów, miała rocznego uposażenia 200,000 fr. Dekoracja składała się z gwiazdy z białej emalji o pięciu promieniach; po jednej jej stronie był wizerunek pierwszego konsula, po drugiej wyrazy *Honneur et patrie*, a wokoło napis: *République française*. **L. h.** ulegała wielu zmianom, a mianowicie po wstąpieniu na tron Bonapartego, po restauracji (zamiast wizerunku Napoleona umieszczono wizerunek Henryka IV), po rewolucji lipcowej, za drugiej rzeczypospolitej (1848) i za drugiego cesarstwa (1852), za trzeciej rzeczypospolitej. Obecnie jest to gwiazda pięcioramienna z głową przeczypospolitej pośrodku i z napisem „République Française-Honneur et patrie," na drugiej stronie są dwa trójkolorowe sztandary. Udekorowani pierwszego stopnia mają prawo do tytułu kawalera.

Legjon, *legja*, (łac. *legio*), tak się nazywała
u Rzymian w najdawniejszych czasach cała si
zbrojna, później zaś oddział armji, odpowiadają
mniej więcej nowszej dywizji. Armja więc rzy
ska dzieliła się na *legjony*. Skład, siła, jako t
taktyczna formacja **L.** rozmaicie w biegu cza
się zmieniała. Za pierwszych królów 3 starożyt
rody: Ramnes, Tities i Luceres wystawiały wed
30 swych kurji: 300 *equites* (jeźdźców) czyli *Ce*
res (szybkich) i 3,000 piechoty. W szyku bojow
jazda stała na przedzie. Podług ustawy Serwjus
Tuljusza wybierano **L.** z trzech pierwszych kl
czwarta i piąta klasy dawały lekko uzbrojony
(*rorarii* albo *ferentarii*), a szósta tylko w razie p
trzeby tak zwanych *accensi*. Najlepiej uzbroj
stali w pierwszych szeregach i zwali się *princip*
w trzeciej linji, *triarii*, była rezerwa; od włóc
(*hasta*) wszyscy prawdopodobnie zwali się *hast*
którą to nazwą oznaczano później tylko trzeci r
dzaj broni. W epoce wojen galskich i samnicki
okazał się koniecznym podział **L.** na mniejsze
działy (*manipuli*). Kamillus zamienił dotychcza
we szykowanie **L.** falangami na szykowanie ma
pulami. W szyku bojowym stali w 1 szeregu *h*
tati, ludzie młodzi (1,200 żołnierzy), w 2 szere
principes, starsi i wytrwalsi (1,200 żołnierzy) v
szeregu *triarii*, starzy i doświadczeni (600 żołn
rzy). Każdy z tych rodzajów broni dzielił się
10 *manipuli*, a 20 centurji (*centuriae*), po 2 w k
dym manipulus; do każdej centurji dodawano je
cze po 20 *velites*, którzy w liczbie 1,200 zastę
wali dawniejszych *rorarii* i *accensi*; manipuli us
wiane były w szachownicę. Tym sposobem
składał się pospolicie z 4,000 piechoty. Obok t
było w **L.** 300 *equites*, t. j. konnicy, która dz
liła się na 10 *turmae* po 30 ludzi. Dowód
ich zwał się *praefectus equitum*. Jednakże z
wodu przypuszczania do obywatelstwa sprzym
rzeńców (*socii*) urósł **L.** do 6,000 blizko lu
Armja konsularna składała się zwykle z d
rzymskich i z dwu sprzymierzeńczych legjon
Każdy **L.** miał 6 trybunów wojskowych (*trib*
militum), z których dwaj zawsze na dwa miesi
zostawali w służbie i codziennie zmieniając się
wodzili **L.** znakiem (*signum*). **L.** był orzeł srebr
Marjusz, reorganizując armję rzymską, 2 mani
połączył w jedną kohortę (*Cohors*), zniósł *Vel*
i ujednostajnił 3 owe rodzaje broni. Za Cezara
dzielił się na 10 kohort, a każda z nich obejmo
ła 3 manipuli. Konnicy dostarczali tylko spr
mierzeńcy. Podczas wielkich wojen liczba le
nów powiększała się; odróżniano je numer
a niekiedy osobnemi przezwiskami, jak np. *fu*
natrix (piorunujący), *fidelis* (wierny). Za ce
stwa, gdy szeregi wojska zapełniały się tłum
barbarzyńców, stracił **L.** wiele na dawnej spó
ści i sile. W wiekach średnich kroniki łaci
wyrazem **L.** nazywały wogóle oddziały woj
W nowszych czasach nazywano za czasów r
czypospolitej francuskiej i rządów Napoleona
gjonami oddziały wojska różnej broni, ustanowi

na czas trwania jednej jakiej wojny lub do zajęcia pewnego kraju albo prowincji. Takimi były np. *legjony polskie* (ob.) i *angielsko-niemieckie* 1813—1815 r. Po rewolucji lipcowej 1830 rząd francuski z emigrantów politycznych utworzył *legjon zagraniczny*, którego przeznaczeniem było walczyć w Algierji. Początkowo składał się głównie z Włochów, Niemców i Hiszpanów; pod koniec 1831 liczba żołnierzy jego urosła z 2,000 do 4,000, a najwięcej należało do niego Polaków. W 1835 r. odstąpiony przez Francję Hiszpanji, bił się znakomicie, ale przez rząd był tak zaniedbany, że bez żołdu, odzieży i żywności zeszczuplał do 300 ludzi, którym nareszcie dozwolono powrócić do Francji. W Algierji tymczasem utworzone nowy *L. zagraniczny*, który odznaczał się we wszystkich bitwach. Po wstąpieniu na tron Napoleona III podzielony był na 2 pułki zagraniczne. Podczas wojny krymskiej uorganizowano obok tamtego drugi jeszcze **L.** zagraniczny (szwajcarski), ale 1861 został rozwiązany. W ostatniej wojnie Francji z Prusami (1870—71), oraz za rządów komuny paryskiej istniały także rozmaite **L.** zagraniczne, między innymi i polskie. Por. Fieffé „Histoire des troupes étrangères au service de France" (2 t., Paryż, 1854).

Legjony polskie, taką nazwę nosiły wojska polskie, zostające w służbie francuskiej 1797—1801. Kiedy po ostatnim podziale Rzeczypospolitej emigranci polscy rozbiegli się po całej Europie, potworzyły się w różnych punktach komitety, które, zostając z sobą w stosunkach, pracowały nad zmianą owoczesnego w kraju położenia. Komitet paryski mianowicie starał się usilnie zainteresować tą sprawą rząd rzeczypospolitej francuskiej i wyjednać u niej pozwolenie na organizację legjonów. Ambasadorowie francuscy Verninac w Konstantynopolu i Cailliard w Berlinie wspierają czynnie usiłowania emigracji. Obywatele zgromadzeni potajemnie w Krakowie 6 stycznia 1796 łączą się aktem konfederacji, że celem odzyskania niepodległości obowiązują się dostarczać Francji pomocy w pieniądzach i ludziach i żądają dozwolenia na formowanie korpusu ochotniczego w Mołdawji. Niezadługo potem przybył do Paryża Henryk Dąbrowski (ob.) i wraz z Wybickim podał dyrektorjatowi 16 paźdz. 1796 memorjał o legjonach. Odesłany do gen. Bonapartego, naczelnego wodza we Włoszech, zawarł na skutek jego polecenia 9 stycz. 1797 z rzecząpospolitą włoską konwencję, mocą której mający się utworzyć legjon będzie miał komendę polską, oficerów samych Polaków, barwy i sztandary polskie, a organizację francuską; legjoniści zaś mają być uważani za obywateli rzeczypospolitej Włoskiej i zostawać będą na żołdzie francuskim. Dąbrowski, ogłosiwszy 20 stycznia proklamację do rozproszonych wojowników, zajął się natychmiast organizacją legjonów. Było ich dwa po trzy bataljony każdy. W końcu marca składały się już z 6,000 blizko ludzi. Dąbrowski ułożył już plan przedarcia się do kraju, gdy zawarte przez Bonapartego preliminarja pokoju z Austrją w Leoben (18 kwietnia) wszystkie nadzieje zniweczyły. Po pokoju w Campo Formio oba legjony liczyły 7,146 ludzi. Pierwszym dowodził Kniaziewicz, drugim Wielhorski, obaj pod naczelną komendą Dąbrowskiego. Tegoż jeszcze roku, jak również w początkach następnego, walczyli legjoniści szczęśliwie z wojskami papieskiemi. W maju 1798 roku wszedł Dąbrowski do Rzymu. W wojnie neapolitańskiej, wybuchłej w listop. 1799 roku, oddziały polskie odznaczyły się pod Terracina, Fabrica, Civita Castelana, Calvi i. t. d. Legjony złożone z 6 bataljonów piechoty i 2 kompanji artylerji dokompletowały się skutkiem tych zwycięstw pułkiem jazdy i posiadały już teraz wszystkie rodzaje broni. W dowód uznania ważnych usług oddanych w tej wojnie przez legjony, otrzymał Kniaziewicz zaszczytną misję (5 lutego 1798) wręczenia Dyrektorjatowi zdobytych przez całą armję sztandarów nieprzyjacielskich. W kampanji 1799 r. legjony dokazywały cudów waleczności, zwłaszcza nad Adygą (26 marca), pod Magnano (gdzie zginął gen. Rymkiewicz), nad Trebją (18 czerwca), pod Novi (15 sierpnia i 24 października), ale w krwawych tych bojach do tego stopnia zmalały, że pod koniec 1799 r. **L.** drugi zupełnie był zniszczony, a na początku 1800 pierwszy stopniał do 800 ludzi. Równocześnie rozpoczęła się organizacja nowego **L.** *nadreńskiego* (zwanego też *naddunajskim*), nad którym dowództwo objął Kniaziewicz. Na żądanie zaś Dąbrowskiego wydał pierwszy konsul (Bonaparte) polecenie, by niedobitki obu legjonów *włoskich* zgromadziły się w Marsylji i tam na nowo się dokompletowały. Jakoż już 8 listopada 1800 r. zreorganizowany dzięki staraniom Dąbrowskiego liczył nowy legjon w Medjolanie 5,000 ludzi i znowu złożył dowody świetnej waleczności pod Castelanuovo 28 grudnia 1800 i przy oblężeniu Peschiery w styczniu 1801. Rownocześnie legjon nadreński Kniaziewicza walczył dzielnie w armji gen. Moreau, przyłożył się znakomicie do zwycięstwa pod Hohenlinden 28 grudnia 1800 i wyruszywszy z Niemiec połączył się z legjonem włoskim w Medjolanie. Oba liczyły teraz około 15,000. Przedtem jeszcze stanął pokój w Luneville (4 lutego 1801), i Francja poświęciła najzupełniej sprawę polską. Mocą warunków tego pokoju legjony zostały rozwiązane. Część mniejszą rozdzielono między pojedyncze korpusy, a większość pod grozą dział francuskich wyprawioną została z Livorno i Genui (1802), pod wodzą księcia Jabłonowskiego, na wyspę San-Domingo, gdzie wyginęła niemal doszczętnie od chorób i oręża Murzynów. Legjony tę występowały zawsze w charakterze polityczno-wojskowym, mając na myśli wywalczenie niepodległości. Dowódcy ich pracowali usilnie nad tem, aby przy każdem zawieraniu traktatów pokojowych wytoczyć pod obrady mocarstw sprawę polską. Zabiegi ich były daremne. Rząd

francuski, zwłaszcza Bonaparte, za przelaną krew legjonów i poświęcenie Polaków, czarną odpłacił się niewdzięcznością. Pozostała jednak pamięć walecznych czynów i mniemane braterstwo Polski z Francją, które ostatecznie więcej przyniosło nam szkody, niż pożytku. Por. L. Chodźki „Histoire des legions polonaises“ (2 t., Paryż, 1829); Szmidta „Dzieje Polski XVIII i XIX w.“ (tom 4-y, Lwów, 1868).

Legnago, miasto i twierdza w włoskiej prowincji Weronie nad Adygą, liczy 3,600 m. Jest to jedna z czterech warowni, tworzących sławny czworobok forteczny na linji Mincio.

Legnano, osada w prow. włoskiej Medjolanu, okr. Gallarate, nad rz. Olona, ma piękny kościół, kilka fabryk i 5,400 m. Pamiętna zwycięstwem, odniesionem tu dnia 29 maja 1176 r. przez Lombardczyków nad cesarzem Fryderykiem I.

Legno (włos. w muz.), drzewo, con l., to znaczy że skrzypek powinien drzewcem smyczka uderzyć o drewno skrzypiec.

Lego Jan V., skryptor bibljoteki Muzeum Królestwa Czeskiego, * 1833, napisał: „Próvodce po Slovinsku“ (1887); „Mluvnice jazyka slovinského“ (2 wyd., 1893); „Mluvnice jazyka srbsko-chorvatského“ (1888); „Slovinci“ (1885—86) i inne; był współpracownikiem Encyklopedji Riegra.

Lego Franciszek, pedagog, * 1847, kustosz założonego przez się 1887 r. Muzeum archeologicznego i etnograficznego w Indrzichovym Hradcu, pisał do *Czeskiego Lidu*, np.: „Svatebni práporce z okoli Počátek“ (1893); „Kroj a vysziváni lidové na Blatech“ (1896—97); „Svatebni peczivа z jižnich Czech“ (1897) i t. d.

Legoa, mila portugalska=5,000 metrów.

Legouvé Gabrjel Marja Jan Chrz., poeta francuski, syn znanego poety i adwokata *Jana Chrzc. Legouvé*, (* 1730 w Montbrison, † 1782 w Paryżu), * 1764 w Paryżu, † 1812; swym poematem dydaktycznym „Le mérite de femmes“ (1801), stał się ulubieńcem kobiet francuskich, nadto napisał dramaty: „La mort d'Abel“ (1792); „Epicharès, ou la mort de Neron“ (1793); „Quintus Fabius“ (1795); „Laurence“ (1798); „La mort de Henri IV“ (1806). Ogólny zbiór prac **L.** (3 t., Paryż, 1823) wydali Bouilli i Malo.

Legouvé Gabrjel Jan Chrzciciel Ernest Witfryd, syn poprzedniego, znany pisarz francuski, * 1807 w Paryżu. Rozgłos winien **L.** przedewszystkiem swym utworom dramatycznym, które 1855 otworzyły mu podwoje akademji. Do najcelniejszych należą 3 sztuki napisane spólnie ze Scribe'm: „Adrienne Lecouvreur“ (1849); „Bataille de Dames“ (1851); „Les Contes de la reine de Navarre“ (1853); pierwsza i ostatnia znane są także na scenie warszawskiej. Napisana dla Racheli, a przetłómaczona na włoski i grywana przez Ristori tragedja „Médée“ wielkie miała powodzenie. Z innych prac scenicznych wymieniamy: „Les doigts de (1858); „Beatrix“ (1861); „Miss Suzanne“ (1867); „Adieux de jeu“ (1860); „Deux reine (1872); „Par droit de conquête“ (1855); „Le pamphlet“ (1857); „Le jeune homme qui ne fait rien (1861); „Anne de Kerviller“ (1879); „La consideration“ (1880). Nadto oprócz wielu artykułów i poezji, umieszczanych w różnych czasopismach wydał część swych odczytów akademickich i publicznych pod tyt. „Conférences parisiennes“ (Paryż, 1872), oraz „Pères et les enfants au XI siècle“ (1872). Odczyty miewane 1847 r. w *Collège de France* wydał pod tyt. „Histoire morale des femmes“ (Paryż, 1848). Utwory sceniczne **L.**, zalecające się pięknym językiem i czystym stylem świadczą o wyższym talencie, fantazji i bystrej obserwacji poety.

Legowicz Józef, pleban kościoła korkożyskiego, † 1811. Celniejsze jego dzieła są: „Histor prześladowania kościoła Bożego i dziejów męczeńskich“ (Wilno, 1788); „Obowiązki człowieka chrześcijanina i obywatela“ (tamże, 1789); „Powinności gospodarzów wiejskich“ (tamże, 1799) „Zbiór pożytecznych zabawek dla każdego stanu ludzi służyć mogących“ (tamże, 1798); „Zbiór krótki o obrządkach Mszy św.“ (tamże, 1787).

Legrand Marek Antoni, poeta i artysta dramatyczny, * 1673, † 1728. W komedjach swych, wydawanych kilkakrotnie p. t. „Théâtre de L.“ (4 t. Paryż, 1731), okazał się po Molierze najznakomitszym mistrzem w humorystycznym stylu ludowym. Jako aktor miał talent rzeczywisty, ale dla swej brzydoty nieraz był wygwizdany.

Legrand du Saulle Henryk, lekarz, * 183 w Dijon, † 1886, należał do wybitniejszych psychiatrów, a jego odczyty o chorobach mózgu i układu nerwowego były bardzo cenione. Ogłosił „La folie devant les tribunaux“ (1864); „Pronostic et traitement d'épilepsie“ (1869); „La folie héréditaire“ (1873); „Études cliniques sur la peur des espaces“ (1878); „Étude médico-légale sur l'interdiction des aliénós“ (1880); „Les Hystériques“ (1882)

Legrand Piotr, polityk francuski, republikanin * 1834 w Lille. W 1876—85 był deputowanym 1882 został ministrem handlu i był nim do 1885

Legrand Emil, helenista francuski, * 1841 w dep. Calvados, 1887 został profesorem nowogreckiego języka w Paryżu. Napisał: „Grammaire grecque-moderne“ (1878); „Bibliotheque grecque vulgaire“ (1880—81, t. 3); „Recueil de contes populaires grecs“ (1881) i in.

Le Guillou Corentin Marie, Jezuita, kompozytor muzyczny francuski, * 1804, w Quimperlé Finistère, † 1890, wykonał liczne motety, psalmy ofertorja, przeszło 200 śpiewów kościelnych i in.

Legros Alfons, malarz francuski, * 1837 r. w Dijon, kształcił się w Lionie i w Paryżu, gdzie był uczniem Lecoq de Boisbaudran'a. Wykonał wielką liczbę dobrych portretów, z innych dzieł najgłówniejsze są: „Angelus“ (1859); „Ex voto“ (1861); „Ukamienowanie św. Szczepana“; „Wistr“; „Procesja w kościele w Hiszpanji“ i in.

Legua, mila hiszpańska, ob. Legoa, Mila.

Legucki Jan, Jezuita, znakomity swojego czasu kaznodzieja polski, † 1754 we Lwowie. Zostawił w druku mnóstwo kazań, miewanych szczególniej na pogrzebach osób znakomitszych. Niektóre z nich wyszły razem p. t. „Kazania na solennych pogrzebach znacznych i urodzeniem i honorami w ojczyźnie naszej osób etc." (Lwów, 1750). Por. Brown „Bibljoteka tow. Jezus. asyst. polsk." (str. 258—259).

Legumin, *sernik roślinny, kazein roślinny*, substancja białkowata w roślinach strąkowych; może być otrzymaną przez wyciągnięcie potłuczonego grochu wodą i strącenie kwasem octowym. Wyciąg ten oddziaływa obojętnie, przy ogrzewaniu nie krzepnie, ale przy odparowywaniu pokrywa się skórką, jak roztwór sernika (mleko). Po 24 godzinach tworzy się osad w cieczy i zarazem powstaje kwas mleczny. L. łatwo się rozpuszcza w potażu. Z powodu wielkiego podobieństwa L. do sernika, chemicy uważają oba te ciała za identyczne.

Leguminosae, rośliny, ob. Strąkowe.

Leguminoza, mieszanina mąki grochowej z żytnią i pszeniczną, wprowadzona przez Hartensteina, używa się na pokarm dla rekonwalescentów, niekiedy z dodatkiem mięsa.

Legwany, *jaszczurki drzewne, agamy drzewne (Iguanidae)*, rodzina rzędu jaszczurek (ob. Jaszczurki), obejmująca jaszczurki często znacznej wielkości, z postaci ciała i obyczajów zbliżające się do chameleonów (ob.). Ciało ich, z boków nieco ścieśnione, dźwigane jest przez długie, wysmukłe nogi, które usposobione są zwłaszcza do łażenia po drzewach. Głowa, mniej lub więcej piramidalna, dziwacznie jest ukształtowana przez worek błonkowaty, znajdujący się pod szyją. Niektóre posiadają na grzbiecie grzebień kolczasty i zmieniają swe zabarwienie, jak chameleony. Rodzajem typowym jest *legwan (Iguana)* z grzebieniem grzbietnym i długim ogonem. *I. tuberculata*, na grzbiecie zielonawożółty, z zielonemi centkami, w Ameryce zwrotnikowej; 1,5 metra długości. Żyje na drzewach i w rozpadlinach skał, żywi się owocami i owadami. Podrażniony dosyć silnie gryzie, pomimo małych zębów. Mięso jego jest wyborne, z tego powodu na Antylach jest już niemal wytępiony. Również smaczne są jego jaja, złożone z samego żółtka i nie twardniejące w gotowaniu. Chowają je w ogrodach i domach dla tępienia uprzykrzonych owadów. Lepszego jeszcze mięsa dostarcza *I. delicatissima*. Do tejże rodziny należą bazyliszek (ob.), smok (ob.) i in.

Legwan.

Leh, miasto, ob. Le.

Lehmann Jan Jerzy, topograf, * 1765 w Johanismühle pod Baruth, † 1811. Był w młodości pisarzem wojskowym i stojąc załogą w Dreźnie, uczęszczał do tamecznej szkoły wojskowej, gdzie zwrócił na siebie uwagę robotami kartograficznemi. Wystąpiwszy następnie z wojska, dokonał kilku pomiarów, przyczem poprawił w niektórych szczegółach stolik mierniczy. Służył potem w wojsku i zdjął liczne plany w celach wojennych, między innemi sporządził znakomicie plan Warszawy. Zasługa jego w kartografji polega na tem, że przedstawia coraz większą spadzistość gór coraz czarniejszą farbą, tak, że pochyłość gór łatwo daje się poznać z karty. Por. Fischer „Die Lehre der Situationszeichnung" (2 t., 1812—16, 5 wyd., 1843).

Lehmann Piotr Marcin Orla, mąż stanu duński, * 1810 w Kopenhadze, † 1870. Po ukończeniu studjów uniwersyteckich zwrócił na się uwagę pracami publicystycznemi w czasopiśmie *Fädrelandet* oraz mowami na zgromadzeniach publicznych. Tymi działając środkami, przyczynił się niemało do rozbudzenia ruchu literackiego w Danji, ale wystawiał się też zarazem na dotkliwe prześladowania. Od 1848 występował jako jeden z głównych przywódców stronnictwa narodowo-liberalnego (eiderduńsko-skandynawskiego). Od marca do listopada 1848 minister bez teki, był potem amtmannem okręgu. W 1851 wybrany do Volksthingu, a 1854 do rady stanu, zarządzał od 15 września 1861 w gabinecie Halla wydziałem spraw wewnętrznych, a po rozwiązaniu tego ministerjum przy końcu 1863 usunął się do życia prywatnego.—L. Teodor Henryk Wilhelm, krewny poprzedniego, twórca partji narodowej w Szleswig-Holsztynie, * 1824, † 1862. Po ukończeniu studjów prawnych był adwokatem. Odznaczył się w czynnych swych agitacjach jako nieprzyjaciel Danji, obrońca interesów szlezwicko-holsztyńskich i zwolennik połączenia księstw z Niemcami pod kierownictwem pruskiem.

Lehmann Karol Gotthelf, chemik, * 1812 w Lipsku, † 1863 r.; w 1843 został prof. medycyny i nauczycielem badań patologiczno-chemicznych i mikroskopijnych przy klinice, w 1856 profesorem w Jenie; zasłużył się głównie na polu chemji fizjologicznej. Ważniejsze jego dzieła są: „Taschenbuch der Chemie" (6 wyd., 1854); „Lehrbuch der phisiologischen Chemie" (3 t., 1841—43).

Lehmann Juljusz, rolnik, * 1825 w Dreźnie, † 1894, kształcił się w Jenie i Paryżu, 1854 został nauczycielem gimnazjalnym, 1856 dyrektorem rolniczej stacji doświadczalnej, 1867 profesorem akademji rolniczej w Proskau, 1872—79 był profesorem chemji rolniczej w akademji technicznej w Monachjum. Przeprowadził ważne badania nad żywie-

niem się roślin i zwierząt, podał też sposób wypiekania chleba z żyta przerosłego.

Lehmann August, stenograf, * 1843 w Zossen, † 1893. Był z początku szewcem, 1875 zajął się stenografją i wprowadził nowy system, który nazwał „stenografją pośpieszną". Część jednak jego stronników oddzieliła się od niego i wprowadziła system nieco zmieniony pod nazwą „stenotachygrafji", która bardzo się rozpowszechniła w Niemczech, tak, że liczy około 160 stowarzyszeń, utrzymujących 4 pisma metodzie tej poświęconych. Por. Dahms „A. Lehmann, ein Charakterbild" (2 wyd., 1885); O. Lehmann „Die Stenotachygraphie" (1894).

Lehmann Maksymiljan, historyk, * 1845 w Berlinie, kształcił się w Królewcu, Bonn i Berlinie, od 1868 profesor gimnazjum tamże, 1875 konserwator tajnego archiwum państwowego i redaktor czasopisma *Historische Zeitschrift*, 1879 nauczyciel historji w akademji wojskowej, 1887 członek pruskiej akademji nauk, 1888 profesor historji w uniwersytecie marburskiem. Napisał: „Knesebeck und Schön Beitrage zur Geschichte der Freiheitskriege" (Lipsk, 1875); „Stein, Scharnhorst und Schön" (1877); „Preussen und die katholische Kirche seit 1640" (1878—85, t. 5); „Scharnkorst" (1886—87, t. 2).

Lehmann Otto, fizyk, * 1855 w Konstancji, kształcił się w Strasburgu, był nauczycielem gimnazjalnym, 1888 został prof. fizyki w Dreźnie, następnie w akademji technicznej w Karlsruhe. Ogłosił: „Physikalische Technik" (1885); „Molekularphysik mit besonderer Berücksichtigung mikroskopischer Untersuchungen" (2 t., 1888—89), „Die Kristallanalyse" (1891) i in.

Lehmann-Basza, generał turecki, * 1823 r. Torgau, początkowo służył w wojsku pruskiem, 1851 przeniósł się do Turcji, gdzie mu się początkowo nie wiodło, tak, że opuścił Konstantynopol i udał się do Azji Mniejszej, a potem na Kaukaz; w r. 1852 został instruktorem przy laboratorjum artyleryjskiem w Konstantynopolu, podczas wojny krymskiej awansował na majora, a 1856 na podpułkownika; krótko przed wojną 1877 został generał-majorem i baszą. W połowie lipca 1877 zaliczony był do armji Sulejmana, jako dowódca artylerji. Na stanowisku tem odznaczył się w bitwach sierpniowych w Szybce; poległ 11 listopada 1877 podczas jednego z ataków na ten wąwóz.

Lehr Paul, prawnik, profesor w Lozannie, * 1835. Napisał: „Elements de droit civil germanique" (1875); „Element de droit civil russe (Russie, Pologne, provinces Baltiques" (1877—1890); „Elements de droit civil anglais" (1885) etc,

Lehr Juljusz, ekonomista niemiecki, * 1845, prof. w Monachjum, † 1849, napisał: „Schutzzol lund Freihandel" (1877); „Eisenbahntarifwesen und Eisenbahnmonopol" (1879); „Grundbegriffe und Grundlagen der Volkswirtschaft" (1893).

Lehrs Karol, filolog niemiecki, * 1802 w Królewcu, od 1835 r. profesor uniwersytetu tamże, † 1878; wydał: „De Aristarchi studiis Homericis" (3 wyd., 1882); „Quaestiones epicae" (1837); „Populäre Aufsätze aus dem Alterthum" (2 wyd. 1875) i in. Por. Hammer „Karl L." (1879).

Leibgarde, Leibwache (niem.), po fr. *Garde du Corps*, *Gwardja przyboczna*, strzegąca osoby panującego, ob. Lejbgwardja.

Leibl Wilhelm, malarz niemiecki, * 1844 w Kolonji, † 1900, miał być ślusarzem i dopiero w 1864 rozpoczął studja w szkole sztuk pięk. w Monachjum, gdzie był uczniem Piloty'ego. W 1869 przybył do Paryża, gdzie kilkakrotnie wystawiał swoje portrety i obrazy rodzajowe ludowe, odznaczające się silną charakterystyką i staranną techniką. Główne jego dzieła są: „Chłopi politykujący", „Modlitwa w kościele" i in. Por. Muther „Geschichte der Malerei im XIX Jahr."

Leibniz Gottfried Wilhelm, głośny filozof i uczony, * 1646 w Lipsku, † 1716. Potomek polskiej rodziny protestanckiej (Lubienieckich), która się przesiedliła do Niemiec, był on synem prawnika, wykładającego w Lipsku filozofję moralną. Ukończywszy w rodzinnem mieście szkoły i uniwersytet, studjował obok filozofji, prawo i matematykę, ogłaszając w języku łacińskim liczne w tych przedmiotach rozprawy. Zajmowały L. prócz tego kwestje religijne, myśl połączenia protestantyzmu z katolicyzmem, polemika z arjanami (z Wiszowatym mianowicie) o dogmat Trójcy. W 1670 został L. członkiem najwyższego sądu apelacyjnego w Moguncji. W 1669, napisał „Specimen demonstrationum politicarum pro eligendo rege Polonorum". W r. 1672 udał się w podróż do Londynu i Paryża, w tym ostatniem mieście bawił do r. 1676. Otrzymawszy miejsce bibljotekarza przy księciu Janie Hanowerskim, udał się na Londyn i Amsterdam do Hanoweru. W podróżach tych pozawierał stosunki z uczonymi i filozofami (Arnauld, Huygens, Newton, Spinoza i inni). Niezmordowany umysł L. najróżnorodniejsze poruszał kwestje. Tak np. Ludwikowi XIV przedstawił projekt zdobycia Egiptu. Do tej epoki odnieść należy wynalezienie przez L. rachunku różniczkowego, o którym pierwszą wiadomość podał w „Acta eruditorum" z października 1684, pod tyt.: „Nova methodus pro maximis et minimis itemque tangentibus" i t. d., gdzie podany jest sposób różniczkowania funkcji całkowitych, ułamkowych, pierwiastkowych z licznemi zastosowaniami. Wkrótce potem ogłosił pierwsze zasady rachunku całkowego w dziele „De geometria recon-

Leibniz Gottfried.

dita" i t. d. Jako bibljotekarz książęcy miał obowiązek pisać historję panującej w Hanowerze rodziny, w skutek czego po odbyciu w tym celu podróży po Niemczech i Włoszech (1687—90), zajął się studjami nad przeszłością domu brunświcko-lüneburskiego. Z tej to epoki pochodzą „Codex juris gentium diplomaticus" (1693—1700); „Scriptores rerum Brunsvicensium" (1701—1741) i „Annales Brunsvicenses" (nieukończone). L. zostawał w blizkich bardzo stosunkach z całym domem panującym, a mianowicie z ks. Ernestem Augustem i jego żoną Zofją (siostrą księżniczki Elżbiety, której Descartes przypisał swe „Principia philosophiae"). Był L. nauczycielem ich córki Zofji Karoliny (żony późniejszego króla pruskiego Fryderyka I), za której pomocą skłonił małżonka do założenia w Berlinie towarzystwa naukowego (1700), przekształconego w 1744 w akademję umiejętności. Starał się również, choć nadaremnie o założenie akademji w Dreźnie i Wiedniu; od niego także wyszła pierwsza myśl co do utworzenia akademji nauk w Petersburgu. Pragnąc doprowadzić do skutku połączenie kościoła katolickiego z protestanckim, wszedł w stosunki z Bossuetem, którego „Exposition de la foi" miało służyć za dogmatyczną podstawę ugody; sam przytem napisał w pojednawczym duchu „Systema theologicum", katolicy jednak wymagali, by to połączenie było tylko powrotem ze strony protestantów na łono kościoła i obstawali przy ważności uchwał soboru trydenckiego, któremu protestanci odmawiali nazwy ekumenicznego. Również daremnie starał się L. o połączenie wyznania luterańskiego z reformowanem. Wygłaszana przez Bayle'a w jego „Dykcjonarzu", niezgodność wiary z rozumem, spowodowała L. do odparcia tych zarzutów w dziele: „Essais de Théodicée sur la bonté de Dieu, la liberté de l'homme et sur l'origine du mal" (1710), a głównie w dołączonej do niego rozprawie: „Discours de la conformité de la foi avec la raison". W r. 1712 zapoznał się L. z Piotrem Wielkim, który ceniąc wielce jego naukę i głęboki umysł, mianował go radcą tajnym i zasięgał zdania L. co do środków, jakiemi możnaby zaszczepić nauki w Rosji. Dwór wiedeński również osypywał L. swemi względami i tytułami (szlachectwo, a następnie tytuł barona państwa). W czasie pobytu w Wiedniu napisał L. dla księcia Eugenjusza sabaudzkiego w języku francuskim zarys swego systematu, który dopiero po śmierci tego wielkiego myśliciela ukazał się na świat w niemieckim przekładzie p. t. „Leibnitz's Lehrsätze über die Monadologie". W ostatnich latach życia pracował L. nad swemi rocznikami brunświckiemi i prowadził polemikę z Clarkem (ob.) o jego filozoficzne zasady. Wiele mu też zgryzot sprawił spór ze stronnikami Newtona o pierwszeństwo odkrycia rachunku różniczkowego, w której to sprawie towarzystwo królewskie londyńskie wyrzekło za Newtonem. Zapewne obaj genjalni myśliciele, niezależnie jeden od drugiego, doszli do swych odkryć jakkolwiek przyznać należy, że L. lepiej ogarnął całą doniosłość teoretyczną tej nowej metody rachunkowej. L. w swych poglądach, tak samo jak Descartes i Spinoza, uważa umysł ludzki za nieomylne narzędzie badania, jasność i wyrazistość myśli za kryterjum (ob.) prawdy. Cały świat jest zbiorem istot, będących w różnych stopniach swego rozwoju; istoty te zwie L. *monadami*. Istotę ich stanowi substancja prosta, nie mająca żadnej rozciągłości, obdarzona tylko siłą rwącą się do działania, jak siła napiętego łuku. Atomy Demokryta (ob.) różnią się wielkością, kształtem i położeniem; monady L. są to punkty, różniące się tylko jakościowo. Różnice te, a zarówno i czynna energja monad polegają na *wyobrażeniach*, jakie posiadają wszystkie monady, tylko nie z jednakową jasnością. Wyobrażenia te są *jasne*, gdy umożebniają odróżnienie ich objektów; są absolutnie wyraźne, gdy dają poznać przedmiot, aż do jego najprostszych składowych części. Bóg tylko jeden, jako *pierwotna monada*, której wszystkie inne są odblaskiem, ma absolutnie jasne wyobrażenia. Dusza ludzka jest także monadą zdolną do przejmowania *jasnych* wyobrażeń i niektórych tylko absolutnie jasnych (świadomość Boga i siebie). Dusze zwierząt mają pamięć i czucie. Każda dusza jest monadą, albowiem może oddziaływać sama na siebie, co dowodzi jej substancjalności, a każda substancja jest monadą. To, co nam się przedstawia jako ciało, jest w istocie zbiorem mnóstwa monad, które tylko mylność zmysłów przedstawia jako jedną całość. Rośliny i zwierzęta są monadami uśpionemi z nieświadomemi wyobrażeniami. Każda monada odbija w sobie wszechświat, najjaśniej jednak pojmuje swe najbliższe otoczenie. Współczesne istnienie monad wytwarza przestrzeń; następstwo zaś objawów zwiemy czasem. Rozwój wyobrażeń w każdej monadzie zależy od wewnątrz niej tkwiącej przyczynowości, nie zaś od wrażeń zzewnątrz przyjmowanych. Ruchy monad zaś, ich wzajemne stosunki, są dziełem czysto mechanicznych przyczyn. Zgodność rozwoju wyobrażeń z ruchami i zewnętrzną czynnością jest wynikiem ustanowionej naprzód przez Boga harmonji (ob. *Harmonja przedustawna*). Ciało i dusza są to dwa zegarki zgodne dlatego tylko, że jednocześnie zostały nakręcone i zregulowane. Świat istniejący jest najlepszym ze wszystkich możliwych światów. Prace filozoficzne L. porozrzucane były po różnych czasopismach, rozprawach, listach. Korespondencja olbrzymia, jaką ten myśliciel prowadził ze wszystkiemi współczesnemi znakomitościami, zawiera wiele materjałów i wyjaśnień co do głównych zasad systemu L., które dopiero późniejsi badacze, krytycy i uczniowie porządkowali i układali w jedną całość. Z wydań zbiorowych najważniejsze są: „Oeuvres philosophiques latines et françaises de feu Mr. Leibniz.... publiées par R. D. Raspe"

(Amsterdam, Lipsk, 1765. Toż samo po niemiecku z notami J. H. Ulricha w Halli, 1778—80). Niezamieszczone tu prace wydał Ludwik Duteus pod tyt. „Leibnizi opera omnia" (6 t., Genewa, 1768). Z nowszych wydań najważniejsze są w Niemczech Erdmanna, na podstawie rękopisów bibljoteki hanowerskiej (Berlin, 1840) i Pertza w trzech serjach (12 t., Hannower, Berlin i Halla, 1843—63), we Francji A. Foucher de Careil wydał w 6 tomach (Paryż, 1859—67), P. Janet i Am. Jacques wydawali najważniejsze filozoficzne prace L. Najświeższe, nieukończone jeszcze wydanie, na podstawie rękopisów bibljoteki hanowerskiej, rozpoczął Kuno Klopp (Hannower, 1864 i nast.). Sława i wpływ Leibniza wzrastały w miarę, jak wydobywane na świat rękopisy pozwalały lepiej ocenić głębokość i oryginalność jego systemu, który dziś zyskuje coraz to silniejszą podstawę w rezultatach nauk przyrodzonych, stwierdzających genjalność aprjorycznych pomysłów i poglądów. L. Z biografji najszczegółowszą skreślił Guhraner (2 tomy, Wrocław, 1842). Rozbiór i ocenę systemu uskutecznili między innymi: Feuerbach Ludwik w dziele „Darstellung, Entwicklung und Kritik der L.-en Philosophie" (Ausbach, 1837—44); Nourisson „La philosophie de L." (Paryż, 1860); Grote „L. und seine Zeit" (Hannower, 1869); Otto Caspari „L's Philosophie" (Lipsk, 1870); Ed. Dillmann „Eine neue Darstellung der L.-schen Monadenlehre auf Grund der Quellen" (1891); K. Fischer „Geschichte der neueren Philosophie" (1889); Kirner „L. Psychologie" (1876); Mullat „Mitteilungen aus L.'s ungedruckten Schriften" (1893).

Leicester, hrabstwo w Anglji środkowej, obejmujące 2,133 klm. kwadr., z ludnością 374,000 głów liczącą, przerznięte jest rzekami Welland i Avon, tudzież kilku dopływami rzeki Trent, oraz kilku kanałami, z których głównym jest kanał *Leicesterski.* Tutaj jest główne siedlisko fabrykacji wyrobów wełnianych pończoszniczych w Anglji, oprócz tego najważniejsze zajęcia miesz. stanowią hodowla owiec, rolnictwo i wyrób obuwia. Miasto stołeczne hrabstwa *Leicester,* nad spławną rzeką Soar i kanałem Leicesterskim położone, ma 175,000 miesz., handlowe i zamożne, było niegdyś rezydencją potężnych hrabiów angielskich Leicester.

Leicester Robert Dudley, hrabia, ulubieniec królowej angielskiej Elżbiety, * 1531, syn księcia Northumberland. Piękny mężczyzna i zręczny dworak, ale obok tego niesumienny intrygant, powodowany dumą, umiał bezwstydnie wyzyskiwać korzystne swe położenie przy boku królowej. Jego tajemne małżeństwo z wdową po hrabi Essex wywołało oburzenie królowej; mimo to jednak L. potrafił zachować jej względy i mianowany został naczelnym dowódcą wojsk posiłkowych, wysłanych do Niderlandów przeciwko Hiszpanji, lecz z powodu nieudolności w r. 1587 odwołany do Londynu. Mimo to królowa oddała mu powtórnie dowództwo nad wojskiem, mającem bronić stolicy od spodziewanego wtargnięcia Hiszpanów. L. † 1588 w uniesieniu radości z powodu rozbicia armaty hiszpańskiej. Królowa zapomniała o nim bardzo prędko, a bezpośrednim jego następcą w łasce monarchini był jego 21-letni pasierb hrabia Essex. Podejrzenie, jakoby L. otruł pierwszą swą żonę Annę Robrart, jest osnową sławnego romansu Walter Scotta „Kenilworth". Por. Bekker „Elisabeth und Leicester" (1890).

Leichhardt Fryderyk Wilhelm Ludwik, podróżnik, * 1813 w Trebatsch pod Beeskow, studjował filozofję i historję naturalną i w r. 1841 udał się do Sidney, skąd odbył wielką podróż do wnętrza stałego lądu Australji. Drugą takąż podróż rozpoczął 1847 i od kwietnia 1848 zginął bez śladu. Dziennik jego podróży 1844—46 ogłosił Zuchold (1851). Por. Zuchold „L., eine biographische Skizze" (1856).

Leicz.

Leicz *(Leitsch),* herb: Na tarczy nierówno ściętej, w polu górnem błękitnem — trzy gwiazdy złote, w dolnem złotem — błękitny lew wspięty. U szczytu, między dwoma błękitnemi skrzydłami—gwiazda złota. Labry błękitno-złote. Nadany 1787 w Galicji przez Józefa II.

Leiden, Lucas van, malarz, ob. Lucas van Leiden.

Leidenfrost Jan Gottlob, lekarz, * 1715 w Rosperwenda w hrabstwie Stolberg, † 1794, był profesorem w Duisburgu. W dziele „De aquae communis nonnullis qualitatibus" (1796) opisał doświadczenie zwane *kroplą* L. Oprócz tego napisał: „Opuscula physico-chemica" (4 t., 1797).

Leidenfrosta krople, ob. Sferoidalny. stan.

Leidesdorf Maksymiljan, psychjatra, * 1818 w Wiedniu, † 1889; kształcił się w Wiedniu, oraz Niemczech, Anglji i Francji, był dyrektorem zakładu dla obłąkanych w Petersburgu, od 1860 zajmował także stanowisko w Oberdöbling, 1866—88 był profesorem psychjatrji w Wiedniu. Napisał: „Lehrbuch der psychischen Krankheiten" (2 wyd., 1865) i „Psychiatrische Studien" (1877).

Leigh, miasto w hrabstwie Lancaster w Anglji, o 16 klm. na zachód od Manchester, fabryki wyrobów bawełnianych i muślinów, 29,000 miesz., w okolicy kopalnie węgla kamiennego.

Leighton Fryderyk, malarz i rzeźbiarz angielski, * 1830, † 1895, kształcił się w Rzymie i Berlinie. Wykonał obrazy: „Śmierć Brunelleschiego" (1853); „Madonna Cimabuego, oprowadzana w tryumfie po ulicach Florencji" (1855); „Hrabia Paryża". Mianowany baronetem 1884, zasiadł 1 stycznia 1886 w izbie lordów, był dyrektorem szkoły rysunkowej w Londynie, członkiem wielu towarzystw artystycznych. Z wielkiej liczby obrazów

jego wymieniamy: „Rybacy i Syrena" (1858); „Capri o wschodzie słońca" (1860); „Paulo i Francesca" (1865); „Odaliska" (1862); „Dante na wygnaniu, „Orfeusz i Eurydyka" (1864); „Wenus" (1867); „Paolo" (1876); „Eljasz na pustyni (1878); „Antygona" (1882); „Pocałunek siostry" (1889). Z rzeźb zasługuje na wzmiankę „Atleta walczący z Pytonem" (1878). Por. Ms. Lang „Sir F. L. his Life und Work"; Multer „Geschichte der Malerei in XIX Jahr."

Leinberg Karol Gabrjel, historyk i pedagog finlandzki, * 1830 w Obo, początkowo nauczyciel, później dyrektor gimnazjum w Helsingforsie, dyrektor znakomitego seminarjum nauczycielskiego w Iyvölskylä'or (1868—94), od 1895 inspektor szkół ludowych w okręgu helsingforskim. Napisał wiele dzieł historycznych z zakresu dziejów szkoły i kościoła w Finlandji i położył wielkie zasługi na polu pedagogicznem. W r. 1897 uniwersytet nadał mu tytuł doktora honoris causa.

Leine, rzeka w Niemczech, bierze początek na górze Hundeshagen pod Worbis, w Eichsfelde, zaczyna być spławną pod Hanowerem, tworzy pod Neustadt bagnisko *Leinemoor* i ubiegłszy 192 klm., wpada powyżej Hudemühlen do rzeki Aller.

Leiningen, jedna z najdawniejszych rodzin hrabiowskich i książęcych w Niemczech, niegdyś udzielnie panująca, w nowszych czasach medjatyzowana, która po mieczu wygasła już 1220 r. Głową rodziny jest książę *Ernest*, * 1830, dziedziczny członek pierwszej izby bawarskiej i admirał okrętu marynarki angielskiej. Prócz linji głównej istnieje kilka pobocznych, noszących tytuł hrabski. Por. Brinckmayer „Genealogische Geschichte des Hauses L."

Leiningen Westerburg Karol, hr., * 1819 w ks. Heskiem, podczas wybuchu rewolucji węgierskiej był kapitanem w wojsku węgierskiem, ożeniony z Węgierką, wziął udział w powstaniu, odznaczył się w wielu potyczkach, zwłaszcza podczas szturmu Budy, został generałem, złożył broń wraz z Görgejem pod Villagos i był wraz z dwunastu generałami węgierskimi, na mocy wyroku sądu wojennego powieszony 6 paźdz. 1849.

Leinster, prowincja w południowo-wschodniej Irlandji, ma grunt w części górzysty, skropiony kilku małemi rzekami, żyzny; obejmuje 19,735 klm. kw. (358 mil kw.), a ludność w r. 1891 wynosiła 1,187,760 głów, w r. 1861 jeszcze 1,457,635. Prowincja dzieli się na 12 hrabstw: Louth, East-Meath, Dublin, Wicklow, Wexford, Carlow, Kilkenny, Kildare, Queen's-County, King's-County, West-Meath i Longford.

Leinster, irlandzki tytuł książęcy, udzielony Meinhardowi Schönbergowi, synowi marszałka Schönberga, poległego w bitwie nad rz. Boyne. W 1766 tytuł ten przeszedł na starą rodzinę irlandzką Fitzgerald. Przedstawiciel tej rodziny. Karol Wilhelm Fitzgerald. czwarty ks. Leinster, * 1819, † 1887, kanclerz uniwersytetu dublińskiego i komisarz publicznej edukacji w Irlandji.— Obecnym posiadaczem tytułu jest syn jego *Gerald Fitzgerald*, * 1851.

Leisewitz Jan Antoni, dramatyk niemiecki, * 1752 w Hanowerze, † 1806 na urzędzie prezesa kolegjum sanitarnego w Brunświku. Wsławił się jako autor jedynej lecz znakomitej wartości tragedji „Julius von Tarent" (Lipsk, 1776). Zbiorową ed. pism L. uskutecznił Schweiger (Brunświk, 1838). Por. Kutschera v. Aichenberg „Joh. Anton L. (1876).

Leitgeber Mieczysław, pisarz ludowy, księgarz i wydawca poznański, w Poznaniu, † 1893, w r. 1867—70 wydawał *Przegląd bibljograficzny piśmiennictwa polskiego*, od 1869 do 1871 *Sobótkę*, tygodnik beletrystyczny ilustrowany, nadto pod pseudonimem *Mieczysława z Poznania* drukował powiastki dla ludu; „Czesław" (1861, 2 wyd., 1867); „Do Ameryki" (1870); „Kruświca i Gniezno" (1863). **Leitgeber** Jarosław, brat poprzed., ogłosił: „Katalog książek polskich teologicznych i religijnych 1860—1872" (1873). — **Leitgeber** Witold, poeta, napisał: „Na strunach serca" (Inowrocław, 1895).

Leith, miasto i port w Szkocji, w hrabstwie Edymburskiem, nad Firth of Forth, ma 69,000 miesz.; wyborna przystań tutejsza uważaną jest za port Edymburga (ob.). Znajdują się tu liczne i rozmaite zakłady fabryczne.

Leitha lub **Leytha** (*Litawa*), rzeka w Austrji, wypływa pod Haderstwerth, w Niższej Austrji, i powstaje z połączenia rzek Schwarza i Pitten; tworzy na pewnej długości granicę od Węgier (stąd podział państwa austrjackiego na właściwą Austrję z tej strony Leithy, Cyslitawię, i Węgry czyli Translitawję, a ubiegłszy 178 klm. wpada pod m. Moszony z prawej strony do Dunaju. Po prawej stronie L., na granicy węgierskiej, ciągnie się pasmo gór L., będące wązką odnogą Przedalpów Styryjskich, które, przerznięte przez L., zbliżają się aż do Dunaju i tutaj w połączeniu z Mniejszemi Karpatami, pomiędzy Fischament i Presburgiem, tworzą tak zwaną bramę Dunaju.

Leitmotiv (niem.), motyw przewodni, panujący, w nowszych operach, melodja często powtarzająca się w toku opery, a ściśle związana z sytuacją, w której pierwszy raz była użyta, tak, że powtórzenie jej przypomina tą sytuację. Spotyka się często w operach Webera, głównie zaś u Ryszarda Wagnera.

Leitner Gottlieb Wilhelm, orjentalista i podróżnik, * 1830 w Peszcie, uczył się w Konstantynopolu, w Brusie, na Malcie i w kolegjum królewskiem w Londynie, poczem 1855 został tłómaczem przy komisarjacie angielskim podczas wojny wschodniej; 1859 został profesorem języków arabskiego, tureckiego i nowogreckiego w kol. królew-

skiem; w latach 1866 do 1870 zwiedził Kaszmir, Tybet i Dardistan; wydał: „The races and languages of Dardistan" (2 t., 2 wyd. 1877); „Theory and practice of education"; „Philosophical grammar of Arabic"; „The races of Turkey"; „History of Dardistan, songs, legends etc."; „Graeco buddhistic discoveries" i in.

Leitrim, hrabstwo na północno-wschodnim krańcu irlandzkiej prowincji Connaught, obejmuje 1,588 klm. kw. czyli 29 mil kw. powierzchni, liczy 78,000 miesz.; jest nawodnione rzekami Shannon i Bonnet, posiada kilka jezior, produkuje kartofle, owies, len i bydło. Główne miasto Carrick-on-Shannon.

Leixner-Grünberg Otton, poeta i pisarz, * 1847 na Morawach, kształcił się w Hradcu i Monachjum, od 1874 był współredaktorem czasopisma *Gegenwart* w Berlinie, od 1883 redagował wraz z Janke *Deutsche Roman-Zeitung*. Ogłosił: „Gedichte" (Lipsk, 1877); „Deutschlands Auferstehen" (Monachjum, 1870); „Novellen" (2 wyd., 1887); „Die bildenden Künste in ihrer geschichtlichen Entwickelung" (Stuttgart, 1880); „Aesthetische Studien für die Frauenwelt" (4 wyd., 1888); „Illustrierte Litteraturgeschichte" (1879—82, t. 2); „Illustrierte Geschichte der fremden Litteraturen" (1880—82, t. 2); „Unser Jahrhundert" (Stuttgart, 1880—82, t. 2); „Andachtsbuch eines Weltmannes" (1884); „Randbemerkungen eines Einsiedlers" (1885); „Das Apostelchen" (1886); „Herbstfäden" (1886); „Deutsche Worte" (1888) i inne W polskiem opracowaniu Fr. Rawity (Gawrońskiego) posiadamy „Wiek XIX, obraz ważniejszych wypadków na tle cywilizacji w dziedzinie historji, sztuki etc." (Warszawa, 1891, 2 wyd. 1895).

Leja Emilja (z Milkuszyców), literatka, * 1839 w Warszawie, wiek dziecięcy spędziła w majątku rodziców swoich Wyczerpy, gubernji Piotrkowskiej, wykształcenie otrzymała w królewskim Instytucie żeńskim Marji Józefiny w Dreźnie, zamężna od 1859 r. Prace wierszem i prozą, przeznaczone przeważnie dla młodocianego wieku i ludu, który L. ukochała, zalecają się swojską szlachetną dążnością. Pierwsze utwory jej od 1858 roku zamieściły pisma ludowe: *Czytelnia niedzielna* i *Kmiotek*, w których następnie była stałą współpracowniczką do końca wydawnictwa. Oryginalne i tłómaczone artykuły L. drukowały: *Tygodnik ilustrowany*, *Kłosy*, *Tygodnik mód i powieści*, *Kronika rodzinna*, *Wieczory rodzinne*, *Przyjaciel dzieci*, *Zorza* i *Gazeta warszawska*. Następujące dzieła L. wyszły z druku: „Kilka próbek poetycznych" (1861); „Historja Polska dla dzieci, opowiedziana w 35 ...ach" (1863); kilka wydań: „Wieczory zimowe, Zbiór powieści" (1863); „Krótki zbiór modłów dla chrześcjan katolików płci obojej" (1866); „Nowa kolenda dla dzieci" (1867); „Serdeczny podarunek dla dzieci" (1867); „Krótki rys zoologji" (1868); „Krótki przegląd kuli ziemskiej, czyli początkowa nauka geografji powszechnej, ułożona podług najlepszych źródeł, przez pytania i odpowiedzi" (8 wyd., 1868); „Bibljoteczka miejska i wiejska, Tymoteusz i Filemon" (tłómaczenie z dzieł kanonika Schmidta, 1869); „Mała latarnia czarnoksięska" (1869); „Posiew cnoty, kilka powiastek i obrazków dla starszych dzieci" (1869); „Obrazki z dziejów starożytnych" (1869); „Obrazki historyczne skreślone dla dziejów Państwa Rzymskiego, począwszy od Romulusa i Rema, aż do Oktawjana Augusta, pierwszego cesarza tego narodu" (1869); „Z miasta i ze wsi, zbiór powieści ze zdarzeń prawdziwych" (wydanie 2, 1870); „Dzieje Polski w głównych zarysach, zebrane dla użytku młodego wieku" (1872); „Fantazja i prawda, kilka nowych powieści poświęconych dla młodego wieku" (1874); „Mali i więksi, kilka nowych powiastek" (1875); „Najlepsze dziedzictwo, Lunatyk, dwie powieści" (1877); „Mały niemowa z Fryburga, czyli wynalazek prochu" (tłóm. z niemieckiego kanonika Schmidta, 1877); „Obrazki czterech pór roku, czyli nauka poglądowa o rzeczach najbliżej podpadających pod zmysły" (1877); „Galernik, Dziecię królewskie, Klarus i Marja" (tłómaczone z niemieckiego kanonika Schmidta, 1879); „Przechadzki ojca z dziećmi, po polach, łąkach, lesie i ogrodzie, czyli świat roślinny w powieściach, rozmowach i opowiadaniach" (z obrazkami, 1881); „Czcij ojca twego i matkę twoją, Wiara i czyny" (1899); „Chrzestna matka" powieść (1900).

Leja Emilja.

Lejb-gwardja, wyborowe każdego rodzaju broni wojsko, w przekładzie zaś oznacza straż przyboczną (Leib-garde). Korpus *lejb-gwardji* w Rosji składa się z 3 dywizji piechoty, 2 dywizji jazdy, jednej brygady strzelców i 3 brygad artylerji pieszej i konnej. Pułki, brygady artylerji i bataljony strzelców noszą po większej części nazwy członków rodziny Cesarskiej (szefowie). Cały korpus gwardji, z wyjątkiem 3-ej dywizji piechoty i dwóch pułków jazdy: ułanów i grodzieńskich huzarów, konsystujących w Warszawie, przebywa w Petersburgu. Uniform gwardji różni się od uniformu wojsk armji formą munduru i innemi znakami. Gdy oficer gwardyjski przechodzi do armji, zyskuje jedną rangę wyżej. W gwardji niema rangi podpułkownika, gaża zaś większa aniżeli w armji.

Lejb-kompanja, tak nazywała się jedna rota lejb-gwardji pułku Preobrażeńskiego, która przyczyniła się do wstąpienia na tron cesarzowej Elżbiety Piotrówny. Wszyscy żołnierze tej roty otrzymali godność szlachecką i majątki ziemskie. Piotr III skasował tę *L.-k.* w r. 1762.

Lejbowicz Herszek, znakomity rytownik polski XVIII w., żyjący w Nieświeżu. Z utworów jego odznaczają się: „Zbiór wizerunków rodziny

Radziwiłłów, złożony ze 165 rycin, przedstawiających członków tego domu, żyjących od 1346—1780." Dzieło bardzo rzadkie.

Lejdejska butelka, ob. Butelka lejdejska.

Lejdejski błękit, toż co kobaltowy błękit, ob. Błękit.

Lejean Wilhelm, podróżnik francuski, * 1828 w Plouégat-Guérand (Finistère), † 1871 r. Syn rolnika, po ukończeniu nauk był czas jakiś urzędnikiem administracyjnym w Morlaix, 1844 osiadł w Paryżu, studjował historję, pisywał do dziennika *Pays* i ogłosił: „Histoire politique et municipale de la ville et de la communauté de Morlaix" (1847), oraz „La Brétagne, son histoire et ses historiens" (1850). Ulubionem wszakże jego zajęciem była geografja. Jako członek paryskiego towarzystwa geograficznego ogłaszał w jego „Bulletin" i w Petermanna „Mittheilungen," różne z dziedziny geografji prace. Najdłużej podróżował po Turcji europejskiej (1857—58 i 1867—70), zwiedzał także Azję zachodnią aż do Kaszmiru (1865—66) i Afrykę, zwłaszcza krainy Nilowe, które badał w latach 1862—64, będąc czas jakiś konsulem w Abisynji. Oprócz artykułów i rozpraw, umieszczanych w różnych czasopismach, ogłosił „Deux Nils" (1865, z atlasem); „Voyage en Abyssinie" (1872); „Ethnographie de la péninsule turco-hellenique," (1861) Por. Cortambert „G. L. et ses voyages" (1872).

Lejkin Mikołaj, powieściopisarz i dramaturg rosyjski, * 1841 w Petersburgu, po ukończeniu szkół, pracował w kilku instytucjach handlowych, od 1860 zaczął pomieszczać swe prace w różnych czasopismach i został stałym współpracownikiem *Petersb. Gazety*, nadto wydawał i redagował dziennik satyryczny *Oskolki*, celuje zwłaszcza wiernym opisem zwyczajów i obyczajów stanu kupieckiego. Z powieści jego najcelniejsze: „Apraksincy" (1867); zbiorowe wydanie wyszło p. t.: „Powiesti, razskazy i dram. soczinienja" (2 t., 1870); „Birżewyje artelszczyki" „Christowa niewiesta," „Stukin i Chrustalnikow," „Naszi zabawniki," „Szuty gorochowyje," „Nieunywajuszczyje Rossianie" i in.

Lejogomma, *lejkoma*, toż co dekstryna (ob.).

Lejpuny, wieś w gub. Grodzieńskiej, nad rzeką Lejpunką, przy drodze z Wilna do Merecza, o 7 mil od Wilna położona. Na jej obszernych polach zaszła 1700 r. pamiętna bitwa między szlachtą litewską a wojskami Sapiehów.

Lejtan Hans, pisarz i publicysta łotewski, * 1815 w Rydze, † 1874 tamże, był pisarzem gminnym, następnie od 1856 r. redaktorem i wydawcą upowszechnionej pomiędzy Łotyszami gazety *Majas weesis*; nadto, oprócz licznych przekładów, wydał około 40 rozmaitych dzieł w języku łotewskim. L. uważany jest za najlepszego z prozaików łotewskich.

Lekain Henryk Ludwik, znakomity aktor francuski, * 1728 w Paryżu, † 1778 r. Pierwotnie jubiler, później (pokierowany przez Voltaire'a) członek *Teatru francuskiego* i jeden z najznakomitszych artystów dramatycznych swojego czasu. Voltaire nazywał go jedynym prawdziwym aktorem tragicznym. L. cieszył się powszechnym szacunkiem, na co zasługiwał zarówno szlachetnością charakteru, jako też wysokim swym talentem. Najhuczniejsze oklaski zbierał w ostatniem wystąpieniu, jako Vendôme w Voltaire'a „Adelaïde." Por. Talmy „Réflexions sur L. et sur l'art théâtral" (Paryż, 1825); jego „Mémoires" wydał Talma.

Lekanorowy kwas, *kwas orselfowy*, $C_{10}H_{14}O_7$, ciało roślinne, znajdujące się w niektórych porostach, należących do rodzajów *Lecanora, Variolaria, Rocella*. Rozpuszcza się w wodzie słabo, lepiej we wrzącym alkoholu, eterze i kwasie octowym. Roztwór amonjakalny barwi się na powietrzu purpurowo.

Lekarstwa, *lekl*, ciała chemiczne, znoszące zaburzenia w czynności tkanek zwierzęcych czyli zwalczające chorobę. Jako L. służyć mogą rośliny, części roślin, pewne tkanki lub całe organy zwierzęce, ciała z roślin otrzymywane, wreszcie najróżnorodniejsze związki chemiczne. Każdy środek lekarski posiada swą minimalną i maksymalną dawkę, w jakiej przez lekarza przepisany być może, w jakiej pewne działanie na organizm wywrzeć jest w stanie; często jeden i ten sam środek, jedynie zależnie od ilości, posiada najróżnorodniejsze działanie; tak np. ipekakuana w małych dawkach jest środkiem wykrztuśnym, w większych już do wymiotnych należy; gdy małe dawki soli karlsbadzkiej podnoszą wydzielniczą funkcję gruczołów błony śluzowej żołądka, większe ją osłabiają. Dzieciom stosownie do wieku przepisuje się część dawki dla dorosłych. W świecie starożytnym stosowanie lekarstw nie miało żadnych naukowych podstaw. Kapłani, lekarze u starożytnych Egipcjan, Żydów, Greków i Hindusów, posiadali wiele środków djetetycznych, których działanie lecznicze drogą długoletniej empirji ustalone zostało. Starożytni lekarze środki lekarskie czerpali przeważnie ze świata roślinnego, dopiero w czasach późniejszych zwrócono się i do świata mineralnego. Szkoła aleksandryjska (300 prz. N. Chr). wzbogaciła lecznictwo wielu nowemi środkami, jednakże naukowe wskazania dla lekarstw podał dopiero Galen (ob.), który fizjologiczne działanie środków lekarskich poznawał drogą doświadczeń na ludziach zdrowych i działanie ich naukowo ustalił. Wieki średnie nie wniosły nic do tej dziedziny wiedzy lekarskiej, dopiero w wieku XVI widzimy tu postępy dzięki ogólnemu prądowi do badań przyrody, a w szczególności pracom Paracelsa (ob.), który począł zwalczać panujący wówczas w medycynie kierunek scholastyczny. On pierwszy wprowadził do lecznictwa sole metali. W następnych trzech stuleciach, zależnie od panujących prądów w medycynie, lecznictwo ulegało przeobrażeniom, następowały kolejno po sobie kierunki: mechaniczny, chemiczny, dynamiczny i ...

styczny. W bieżącem stuleciu szkoła homeopatyczna Hahnemanna i „rozumowo-doświadczalna“ Rademachera zasadniczo zmieniły pojęcia w lecznictwie i ostatecznie doprowadziły do absolutnego prawie nihilizmu (ob. Terapja). Dopiero w drugiej połowie bieżącego stulecia lecznictwo stanęło na zdrowych podstawach; zaczęto poznawać fizyczne i chemiczne własności środków lekarskich, ich działanie na zdrowy i chory organizm, zależność działania ich od dawki, sposobu spożywania i przygotowywania, a to zrodziło nową gałąź wiedzy medycznej, farmakologję (ob.). Zależnie od działania na organizm środki lekarskie dzielą się na: 1) nasenne (*narcotica*), 2) pobudzające (*excitantia*), 3) rozmiękczające (*emollienlia*), 4) tonizujące (*tonica*), 5) opróżniające (*evacuantia*), z podziałem na czyszczące (*purgantia*), wymiotne (*emetica*), przeciwrobaczne (*anthelminthica*), wykrztuśne (*expectorantia*), 6) przyżegające (*cauteria*), 7) antyseptyczne (*antiseptica*) i wreszcie 8) mechaniczne. Zastosowanie lekarstwa może być *miejscowe*, jak np. środka antyseptycznego, którego działanie rozciągać się winno jedynie na dane miejsce, na daną tkankę, lub też *ogólne*, o ile środek drogą soków organizmu ma wywrzeć swoje działanie. Dla szybszego działania wprowadza się lekarstwo, często bezpośrednio pod skórę (injekcje) lub wprost do żyły, zwykle zaś przez przewód pokarmowy. **L.** bywają spożywane w postaci proszków, pigułek, pastylek, rozczynów, nalewek, naparów, odwarów, wreszcie do płuc i krtani oprowadza się je często przez wziewanie (inhalację), a do odbytnicy w czopkach lub lewatywach (ob.). Większość lekarstw po upływie dnia do trzech wydziela się z organizmu w postaci innego związku chemicznego z moczem lub kałem, dlatego też podawana być musi w ciągu dłuższego czasu; niektóre jednakże, jak np. naparstnica (Digitalis), pozostają w organizmie dłużej, skąd działanie ich się wzmaga przy długotrwałem użyciu; jest to działanie *kumulacyjne*. Jakkolwiek nauka o działaniu fizjologicznem środków lekarskich w ostatnich latach uczyniła znaczne postępy, jednakże pozostaje jeszcze w tej dziedzinie wiele zagadnień; nie wiemy często, na czem polega działanie lecznicze danego środka lekarskiego, jakie zachodzą procesy chemiczne między nimi a tkankami organizmu, jakim stopniowym przeobrażeniom ulega. Ob. Farmacja, Farmakognozja, Farmakologja.

Lekarz, *medyk*, człowiek zajmujący się praktycznie medycyną, oddający się leczeniu chorych, **L.** bada wszelkie objawy życia organizmów zwierzęcych, poznaje zależność czynności jednych organów od innych, usuwa zboczenia w tych czynnościach, czyli leczy choroby. **L.** zwierząt nazywa się *weterynarzem* lub **L.** *weterynarji*. **L.** otrzymują wykształcenie na wydziałach lekarskich uniwersytetów. W uniwersytetach rosyjskich, całkowity kurs nauk trwa 5 lat, poczem kończący otrzymuje stopień lekarza; dla uzyskania tytułu doktora medycyny wymagane są powtórne egzaminy ze wszystkich przedmiotów, oraz obrona rozprawy na temat dowolny. Lekarze, śpiesząc zawsze z pomocą do chorego, często stają się ofiarą swego powołania, zarażając się chorobą pacjenta; stąd śmiertelność wśród nich jest b. znaczna. Dane statystyczne, zebrane dla Francji przez Beaugranda wskazują, że na 100 **L.** dochododzi 70 roku życia tylko 24. Znaczny rozwój nauk lekarskich w ostatniem stuleciu zniewolił do podziału medycyny praktycznej czyli leczniczej na liczne *specjalności*, co ze swej strony przyczyniło się wielce do postępu wszystkich gałęzi wiedzy medycznej. Specjalizacja taka, wymagając od lekarza gruntownej wiedzy z jednej dziedziny, nie uwalnia go jednakże od rozumienia całokształtu medycyny. Liczba lekarzy w Królestwie Polskiem wynosi obecnie około 1500. W Królestwie Polskiem lekarze podlegają władzy *urzędu lekarskiego*, który odbiera od nich przysięgę przy rozpoczynaniu zawodu i rozciąga pieczę nad wszystkiemi sprawami, medycyny i lecznictwa dotyczącemi, jak otwieranie lecznic, sprzedawanie nowych środków lekarskich i t. p. Do tegoż urzędu lekarze obowiązani są donosić o wszystkich przypadkach chorób zakaźnych, aby władza mogła przeprowadzić przymusową dezynfekcję, o ile rodzina chorego sama uskutecznić tego nie jest w stanie; dane te służą również do statystyki stanu sanitarnego.

Lekcje, zowią się w Kościele wyjątki z Pisma św., z Ojców Świętych i t. d., czytane w czasie mszy, pod nazwiskiem epistoł i Ewangelji. Zwyczaj czytania **L.** podczas nabożeństwa przejął kościół chrześcijański od Żydów, u których Stary Testament był czytany w świątyniach, i w tym celu Pięcioksiąg Mojżesza podług liczby sabatów był podzielony na 54 części. W pierwotnym Kościele chrześcijańskim czytanie pism apostołów i proroków, a zwłaszcza dla katechumenów, stanowiło ważną część nabożeństwa.

Lekcjonarjusz, *Lectionarium Romanum*, księga kościelna, obejmująca bądź wszystkie epistoły i Ewangelje, czytane przez ciąg roku podczas mszy świętej, stosownie do przepisów liturgji rzymskiej, bądź tylko epistoły, bądź wreszcie wszystkie lekcje w ogólności przy obrzędach kościelnych, według rytuału rzymskiego.

Leki, ob. Lekarstwa.

Lekkodziobe (*Levirostres*), w dawnych układach zoologicznych grupa ptaków, obejmująca dzioborożce i tukany.

Leksycki, malarz, ob. Lexycki.

Leksykograf, grec.: autor słownika, leksykografja, słownikarstwo, leksykologja, nauka o słownikach.

Lekszycki Józef, historyk polski, znakomity znawca wielkopolskich, w szczególności poznańskich archiwów i wogóle historji znaczniejszych

rodów naszych, * 1817, ukończył gimnazjum w Lesznie, przez kilka miesięcy (1844—45) urzędował w dyrekcji kolejowej w Lipsku, a od r. 1845 do 1851 był kasjerem w administracji t. zw. Bazaru w Poznaniu, w r. zaś 1852 pomocnikiem kalkulatora w ziemstwie tamże. W r. 1861 został asystentem J. Przyborowskiego w archiwum protokółów i aktów grodu Poznańskiego z czasów polskich. W d. 27 marca 1863 posunął się na posadę archiwarjusza w temże archiwum. Gdy w r. 1869 utworzono w Poznaniu „Król. pruskie państwowe archiwum dla prowincji poznańskiej", wcielając do niego dawne archiwum grodzkie, powołano L. do tego archiwum, jako drugiego rangą urzędnika. Jako urzędnik archiwalny był L. nieoceniony i zawsze śpieszył z radą i pomocą. W dziedzinie swej naukowej specjalności posiadał nadzwyczaj rozległą i bogatą wiedzę i uchodził za najpierwszą powagę w Poznańskiem, nawet w oczach uczonych niemieckich. Pracował też i naukowo. Ogłosił mianowicie: „Die ältesten grosspolnischen Grodbücher" (tom I, 1887, tom II 1889, Lipsk), wzorowo opracowane przez siebie. Do wydawnictwa „Codex diplomaticus Majoris Poloniae", skopjował wszystkie pomieszczone tam dokumenty; bezimiennie zaś wydał: „Wykaz miejscowości, których nazwiska polskie do r. 1874 na niemieckie zmienione zostały" (Poznań, 1875) i in. † 1899 r. w Poznaniu, jako radca archiwalny.

Lektor, jeden z czterech niższych stopni duchownych czyli święceń mniejszych. Lektorowie powstali pod koniec II lub na początku III w., byli wyświęcani przez biskupów i podczas nabożeństwa czytali rozdziały Pisma św., oraz spisywali martyrologjum i spełniali inne obowiązki należące dawniej do djakonów lub prezbiterów. W zakonach L. jest profesorem młodych zakonników. L. jest także tytułem profesorów wykładających języki żyjące w uniwersytetach. Dosłownie L. znaczy: czytelnik, czytający.

Lektura (łac.), czytanie, przedmiot czytania.

Lektyka (łac. *lectica*), u starożytnych łóżko przenośne, które w Rzymie na cesarzy rozpowszechniło się i zdobione było zbytkownie; obecnie L. oznacza krzesło przenośne, albo też łóżko do przenoszenia chorych.

Leland Karol Godfrey, pisarz i humorysta amerykański, * 1824 w Filadelfji, kształcił się tamże i w uniwersytetach europejskich. Ogłosił: „Sketch-book of Meister Karl" (Filadelfja, 1855); „Poetry and mystery of dreams" (1855); „Legends of birds" (1864); „Hans Breitmann's ballads," „The english Gipsies and their language" (2 wyd., Londyn, 1874); „English Gipsy-songs" (zbiór pieśni cygańskich, 1875); „The Gipsies" (Boston, 1882). Nadto „Fu Sang, or the discovery of America by Chinese Buddhist priests in the fiftle century" (Londyn, 1875); „Dict. of English Slang" (1889); „The Book of one Hundred Riddles" (1893).

Lelek, lelak, ptak, ob. Kozodój.

Leleux Adolf, malarz rodzajowy francuski, * 1812 w Paryżu. Z początku oddawał się rytownictwu i litografji, później zaś malarstwu krajobrazowemu i rodzajowemu. Z wielkiem zamiłowaniem maluje sceny z życia ludu wiejskiego, który zbadał doskonale przebywając długo w Bretanji, Pirenejach i Algierze. Obrazy jego głębokie na widzów wywierają wrażenie niepospolitą energją, oryginalnością, swobodą, wiernością i wyborną charakterystyką. L. należy także do najcelniejszych kolorystów francuskich. Z pomiędzy licznych prac jego wymieniamy najlepsze: cały szereg scen bretańskich, przysyłanych na wystawę paryską (1838—42) p. t.: „Bas-Bretons," Karolla, taniec bretański (1843); „Kontrabandziści hiszpańscy" (1846); „Improwizator arabski" i „Kobiety arabskie w pustyni" (1848); „Żniwiarże" (1859); „Wesele wiejskie w Bretanji" (1861); „Rybacy" (1866); „Wieś bretańska" (1867) i t. d.

Leleux Armand, brat poprzedniego, * 1818 w Paryżu, oraz żona tego ostatniego **Leleux** Emilja, z domu *Giraud*, * około 1834 w Genewie, poświęcali się także malarstwu i odznaczyli się w tymże kierunku, co Leleux Adolf.

Lelewel (*Löllhöffel*), herb: Na tarczy ściętej w polu górnem srebrnem — skrzydło czarne, w dolnem błękitnem —złoty lew trzymający czerwoną donicę z dwiema gałązkami konwalji. Potwierdzony z indygenatem Karolowi Löllhöffel von Lovensprung 18 marca 1775, następnie ze zmianą nazwiska na Lelewel 24 grudnia 1777 przez Stanisława Augusta. Pierwotnie nadany Jerzemu Fryderykowi, posłowi pruskiemu przy dworze polskim 2 stycznia 1713 przez Wilhelma, króla pruskiego.

Lelewel.

Lelewel Henryk, był lekarzem nadwornym króla Augusta III, znanym w zawodzie naukowym.

Lelewel Karol Maurycy, syn poprz., * 1749, † 1830, w kolebce jeszcze miał sobie nadany patent na szarżę kapitana w regimencie dragonji wojsk koronnych. W 12 roku życia wziął dymisję z rangi wojskowej i w kilka lat potem udał się na naukę do Getyngi (1765). Wróciwszy do kraju 1768, wszedł do regimentu gwardji pieszej koronnej i dosłużył się stopnia kapitana. Człowiekiem był zacnym i prawym. Powołany do komisji edukacyjnej, do r. 1794 zarządzał funduszami edukacyjnemi w Koronie i Litwie, obok tego mianowany został 1787 łowczym, a 1789 cześnikiem ziemi Liwskiej. Następnie powołany został na komisarza cywilno-wojskowego. Usunąwszy się od obowiązków urzędowych po podziale kraju, osiadł w majętności swej Wola Cygowska i oddał się zatrudnieniom gospodarskim. Za księstwa Warszawskiego od r. 1811 był powtórnie członkiem komisji edukacyjnej, a później radcą oświecenia.

Lelewel Joachim, najstarszy syn poprzedniego, znakomity historyk polski, * 1786 roku w Warszawie, † 1861 r.; w dziecinnych już latach objawiał niezwykłe zamiłowanie do nauk, a mianowicie do historji, rozczytywał się w kronikach i dziełach Naruszewicza, próbując nawet kreślić małe próbki historyczne, jak „Oblężenia Pskowa za Batorego" na podstawie kronik (w 1800 r.). Umieszczony w 1801 roku w szkołach pijarskich, w roku 1803 będąc w klasie piątej, poświęcał wolne chwile pisaniu dziejów XVIII w. Widząc niezwykłe zdolności młodego ucznia, rektor Kamiński powierza mu przełożoną przez siebie „Chronologję" Blaira, dla uzupełnienia jej datami z dziejów polskich. Nie chcąc pobierać nauk wyższych w Niemczech, 1804 r. udaje się L. z ojcem do Wilna, gdzie właśnie otworzono uniwersytet. Tu najwięcej korzystał od Groddka, który go zaznajamiał nietylko z grecczyzną, lecz i współczesnemi pracami z dziedziny francuskiej i niemieckiej literatury. W r. 1807 wydał L. przekład „Eddy" (Wilno), a w 1808 „Rzut oka na dawność litewskich narodów" (tamże), gdzie ostro krytykuje „uczoną nieświadomość" Schlötzera (ob.) i wytyka błędy Naruszewicza co do pierwotnych dziejów północnej Europy. Zabierając się do prac historycznych, zaraz na wstępie skreślił sobie ogólny plan poszukiwań, z którego powstała wydana później „Historyka" (Wilno, 1815). Czacki (ob.), zwróciwszy uwagę na zdolności i naukę młodego badacza, zaprosił go na profesora do liceum krzemienieckiego. Zastawszy jednak katedrę historji zajętą, musiał poprzestać na wykładzie pozaplanowym geografji starożytnej, czem zniechęcony usunął się (1810) i przebywał częścią w Łucku, a częścią w Porycku, gdzie pracując z pomocą bogatych zbiorów Czackiego, zatarł tem chwilowe poróżnienie. Owocem tych studjów były: „Uwagi nad Mateuszem h. Cholewa" (1811), w których wyświetlił udział tego kronikarza w opracowaniu kroniki Kadłubka. Przebywając w Warszawie, próbował chwilowo pracy biurowej, jako aplikant jednej z władz ówczesnych. Wypadki 1812 silnie podziałały na L., odrywając go od pracy, do której powróciwszy w 1813, napisał pod wpływem gorączkowego zapału obszerną „Historję polską" aż do zgonu Batorego, która dopiero po śmierci L. wyszła z druku, w zbiorze prac jego, przez Żupańskiego w Poznaniu wydawanych. Odrzucenie L. przez Tow. przyjaciół nauk nagrodziła mu katedra historji w uniw. wileńskim, ofiarowana przez Śniadeckiego w 1814. Przybywszy do Wilna, wskrzesił wydawnictwo *Tygodnika wileńskiego*, w którym pomieszczał swoje liczne rozprawy. W 1818 ogłosił „Dzieje starożytne", jako podręcznik do wykładów uniwersyteckich. Po czteroletnim pobycie wraca 1818 r. L. do Warszawy i obejmuje obowiązki bibljotekarza i profes. bibljografji w uniwersytecie. Niezmordowanej pracowitości badacz, pomieszcza po pismach (*Tygodnik wileński*, *Pamiętnik warszawski* i *Dziennik warszawski*) cały szereg rozlicznych rozpraw, traktatów, recenzji, nietylko historycznej, lecz archeologicznej, geograficznej, filologicznej, prawnej, literackiej nawet treści. Ogłasza nowe, uzupełnione i poprawne wydanie Wagi „Historji polskiej" (Wilno, 1816—18); pełne wartości dzieło: „Badania starożytności we względzie geografji" (tamże, 1818), „Dzieje Indji" (tamże, 1820); „Nauki dające poznawać źródła historyczne" (tamże, 1822); „Bibljograficznych ksiąg dwoje" (Warszawa, 1823); „Księgi ustaw polskich i mazowieckich" (Wilno, 1823); „O historji, jej rozgałęzieniu i naukach związek z nią mających" (Warsz., 1826); „Ocalenie Polski za króla Łokietka" (tamże, 1826); „Dzieje bibljotek" (tamże, 1827); „Edda" (2 wyd., tamże, 1828); „Początkowe prawodawstwo polskie za czasów Jagiellońskich" (tamże, 1828; część pierwsza tej pracy wyszła w przekładzie francuskim p. n. „Essai historique sur la legislation polonaise" w *Tableau de la Pologne*" (Malte Bruna, Paryż, 1830. W r. 1829 ogłosił: „Dzieje Polski", dla swych synowców napisane, które doczekały się ogromnej popularności i licznych przedruków. Jedną z najciekawszych drobnych prac L., ogłoszonych po czasopismach, był: „Krótki rys panowania Stanisława Augusta", zamieszczony w *Pamiętniku warszawskim*, z 1818 r.; praca ta, oparta na domowych tradycjach historyka, wyszła powtórnie znacznie rozszerzona w 1831 w Warszawie. Te liczne różnorodne prace nie przeszkadzały mu do spełniania z całym zapałem obowiązków profesorskich. Mając wykładać jako bibljotekarz kurs bibljograficzny, odłożył go na później i wziął na to miejsce historję polską w XVI i XVII wieku. Gdy jednak uniwersytet wileński ogłosił konkurs na katedrę historji, L. przesłał swą rozprawę, i otrzymał katedrę jako zwyczajny profesor. Śród natłoku tysiącznych słuchaczów odczytał L. swą pierwszą lekcję 9 stycznia 1822; pod jej to wrażeniem skreślił Mickiewicz znany wiersz *Do Joachima Lelewela*. Sprawa Filaretów (ob.) pozbawiła L. katedry w 1824. Powrócił przeto do Warszawy i, nie starając się o żaden publiczny urząd, oddał się całkiem pracy i wspieraniu ówczesnego ruchu umysłowego. W r. 1829 wydał pracę swoją „Dzieje potocznie opowiedziane", historję polską dla dzieci. Wypadki 1830—1831 r. wyprowadziły L. na widownię publiczną. Opuściwszy kraj, osiadł początkowo w Paryżu (1832), a następnie w Brukseli, gdzie spędził 29 lat w strasznej lecz dobrowolnej nędzy. Nie mogąc prowadzić dalej swych prac dla braku źródeł, gdyż papiery i książki pozostawił w kraju, a bibljoteki brukselskie nie zawierały rzeczy pol-

Lelewel Joachim.

skich, przerabiał i uzupełniał dawne dzieła („Polska, dzieje jej i rzeczy"), wziął się do numizmatyki i po kilkoletniej pracy ogłosił jej rezultaty w dziełach: „Numismatique du moyen âge" (2 t., Bruksella, 1835) i „Etudes numismatiques et archéologiques" (tamże, 1840). W r. 1836 przygotowywał wydanie „Polski odradzającej się". Jednocześnie z pamięci i notat podręcznych skreślił i ogłosił: „Dzieje Litwy i Rusi aż do unji z Polską" (Lipsk, 1839). Nadeszły nareszcie oczekiwane tak długo papiery i książki, lecz podeszły wiek L. nie pozwolił mu już pracować z taką korzyścią dla nauki, jak poprzednio. Wiek, praca i niedostatek nadwątliły zdrowie i siły niezmordowanego badacza. Wydał wprawdzie jeszcze i teraz kilka prac, opartych przeważnie na dawniejszych studjach i notatach, jak „Polska wieków średnich" (4 t., Poznań, 1846), zbiór prac dawniej już po różnych czasopismach ogłoszanych, „Rozbiory dzieł obejmujących albo rzeczy albo dzieje polskie" (Poznań, 1844); „Wykład dziejów powszechnych" (4 t., Wrocław, 1849—50); „Géographie du moyen âge" (4 t. i epilog, tudzież atlas, Bruksela, 1852—57). Zawiązawszy układ z księgarzem Żupańskim w Poznaniu o wydawnictwo wszystkich swych prac pod zbiorowym tytułem: „Polska, dzieje i rzeczy jej rozpatrywane", rozpoczął je dziełem: „Narody na ziemiach słowiańskich przed powstaniem Polski" (Poznań, 1853), stanowiącem I tom tego zbioru; cztery następne stanowią drugie wydanie „Polski wieków średnich." Początkowemi tomami tego wydania zajmował się gorliwie sam L.; siły jednak opuszczały go powoli. W maju 1861 r. rozchorował się na dobre i, przeniósłszy się na naleganie przyjaciół do Francji, † w Paryżu; pochowany w Montmartre. Olbrzymi spis prac L. ob. w Karola Estreichera „Bibljografji polskiej" (tom II, 1874); oraz w „Dopełnieniach" do niej (VI, 1881). W pamiętniku swego życia, skreślonym w 1858 „Przygody w poszukiwaniach i badaniu rzeczy narodowych polskich" (Poznań, 1858) i ogłoszonym na czele „Polski, dziejów jej i rzeczy" (w 12 tomach, 1851—64), w ten sposób charakteryzuje swą działalność: „Od pięćdziesięciu i sześćdziesięciu lat gryzmoliłem i zrzędziłem, rozpatrując chronologję, genealogję, geografję, politykę, prawodawstwo, urzędy; dzieje kultury i piśmiennictwa, bibljotek, druku, historyków i geografów; bałwochwalstwo, monumenta, monety, grobowce, budowy, herby; dyplomata, pieczęcie, pismo; ubiory, obyczaje i zabytki starożytne". W L. zbiegały się dwa rzadkie warunki: nadzwyczajna wytrwałość w przyswajaniu sobie materjału rozległego i umysł w wysokim stopniu indukcyjny, zdolny z kilku rysów odtworzyć bohatera lub wypadek dziejowy. Przy całym jednak ogromie wiadomości i bystrości krytycznej zbywało L. na talencie pisarskim i na umiejętnym na dzieje poglądzie. To też nie mógł się zdobyć nietylko na skreślenie całkowitego obrazu dziejów, lecz nawet na odtworzenie wszechstronne pewnej epoki w życiu narodu. Utorował on tylko drogi do zrozumienia należytego przeszłości, wskazał źródła, przerobił i przetrawił niejako cały niemal materjał historyczny, ułatwiając taką uprawą nieruszonej przez nikogo przedtem roli, rozkwit badań historycznych. W badaniu dziejów dawniejszych niepożytej zasługi, L., traktował późniejsze, bez podstawy badawczej. Założył całą szkołę historyczną, której zasługą było osiągnięcie samodzielności umysłowej w poglądach na dzieje własne, wielkiem zaś złem—idealizowanie wszelkich odrębnych, bodaj ujemnych rysów narodowo-historycznych, a niezaprzeczonym błędem stawianie jakichś apryorycznych zasad, niby wrodzonych Polsce od samego jej zawiązku. Rezultaty, otrzymane w ostatnich czasach przez etnografję, językoznawstwo, archeologję i mitologję przy użyciu metody porównawczej, zmieniły zupełnie metodę badania dziejów pierwotnych, polegającą w epoce L. na zestawianiu i krytyce świadectw dziejopisarzy. Pierwszy Duchiński (ob.) zaczął posługiwać się rezultatami etnografji jako świadectwami. W ostatniej ćwierci wieku XIX zaczęto na dobre występować przeciw szkole L. i najwybitniejszym przedstawicielem reakcji przeciw doktrynie L. i jego stronników był Józef Szujski (ob.), który do badań dziejów naszych wprowadził czynnik porównawczy i poddał ostrej krytyce wiele stron życia narodowego, uważanych przez poprzednią szkołę za dodatnie. Szczegóły do życiorysu L. mieszczą głównie skreślone przez niego „Przygody w poszukiwaniach", o których już wspomnieliśmy powyżej. Por. także: Życiorys L. skreślony przez H. Schmitta w *Dzienniku literackim* (1858); „Notice biographique sur J. Lelewel" (Paris, 1834); „S. p. J. Lelewel" (Poznań, 1861); „Ostatnie chwile Joachima L." (Poznań, 1862); „Portrety literackie" L. Siemieńskiego (Poznań, 1865—1868); „Korespondencja J. Lelewela z Karolem Sienkiewiczem" (Poznań, 1872); „Listy" jego wydał Żupański w Poznaniu (w dwu tomach, 1878—79), zaś Z. Celichowski ogłosił: „Korespondencje J. Lelewela z Tytusem hr. Działyńskim" (Poznań, 1884). Z innych prac o L. por. S. Warnki „O zasługach L. na polu geografji" (1878); K. Brzozy „Rys naukowej działalności J. L. (w „Krytyce", Kraków, 1896); Winc. Korotyński „Rodzina L." w *Tyg. Powsz.* (1882).

Lelewel Prot Adam Jacek, młodszy brat poprzedniego, * 1790 w Warszawie, † 1884. Po ukończeniu nauk w kolegjum księży Pijarów w Warszawie, pracował naprzód przy ministrze spraw wewnętrznych Łuszczewskim, w r. 1809 wszedł do służby wojskowej, w której zostawał do r. 1813, i miał udział w kampanjach 1809, 12, 13. Po traktacie wiedeńskim podał się do dymisji i poświęcił się gospodarstwu wiejskiemu w Woli Cygowskiej. Później urzędował jako sekretarz dyrekcji ogniowej, był wójtem gminy, a w r. 1825 wybrany został posłem z powiatu Węgrowskiego. W r. 1830 został referendarzem do spraw wojskowych. Po r.

1831 znowu osiadł w odziedziczonej po ojcu Woli Cygowskiej, i zebrał troskliwie rękopisy i korespondencje brata Joachima.

Lelewel Jan Paweł, najmłodszy brat poprzedzających, * 1796 w Warszawie, † 1847 w Berlinie. Pobierał nauki w szkole kadetów i w szkole elewów w Warszawie, a po ich ukończeniu wszedł do służby wojskowej inżynierskiej; po utworzeniu Królestwa był adjutantem generała Malletskiego; w r. 1830 wykonał plan mostu stałego pod Warszawą, w r. 1831 kierował fortyfikacją Pragi, poczem mianowany był komendantem Pragi i podpułkownikiem. Osiadłszy następnie w Szwajcarji, został tam mianowany w r. 1837 inżynierem naczelnym dróg i mostów i wykonał wiele prac wybitnych. Zostawił kilka rękopisów, jak: „Praga" (1832); „Dziennik pobytu w Petersburgu" (1831) i t. d., oraz ogłosił: „Le compte rendu sur les opérations du desséchement du Seeland" i in. Zajmował się też malarstwem. Por. „Żywot J. P. L." (Poznań, 1857).

Leliwa, *Leliwczyk*, herb, **L.** I: W polu błękitnem, nad półksiężycem złotym—gwiazda sześciopromienna złota. U szczytu na ogonie pawim—półksiężyc z gwiazdą. Labry błękitno-złote. W odmianach: zamiast ogona pawiego bywają pióra strusie, albo półksiężyc z gwiazdą bez piór, pole bywa

Leliwa I.

Leliwa III.

czerwone. Wymieniamy tu więcej różniące się odmiany (według „Księgi herbowej" J. hr. Ostrowskiego): **L.** III: z gwiazdy na tarczy wychodzi strzała srebrna.—**L.** VI ma u szczytu dwa skrzydła błękitne, a na nich półksiężyc złoty.—**L.** X ma gwiazdę 8-promienną.

Leliwa Ludwik Piotr (pseudonim Jadwigi z Jaczewskich Adamowej Rzewuskiej z Wierzchowni), napisał: „Wielka rodzina (hr. Rzewuskich) w wielkim narodzie" (Kraków, 1879); „Mieczem i krzyżem" (t. 1, Kraków, 1880, t. II, 1881); „Jan Sobieski i jego wiek," rzecz napisana na dwuwiekową rocznicę oswobodzenia chrześcijaństwa i Wiednia przez J. Sobieskiego (Kraków, 1882—1885, t. 4); „Credo, historja konfederacji tyszowieckiej" (Kraków, 1886); „Myśl szlachcica polskiego" (Kraków, 1888).

Leliwa Stan., pseudonim Aleks. Adamowicza.

Leliwa Teodozy, pseudonim Teod. Krzywickiego.

Leliwin, herb: W polu błękitnem, nad złotym półksiężycem — trzy gwiazdy srebrne. U szczytu na trzech piórach strusich półksiężyc złoty ze srebrną gwiazdą. Nadany 1848 przez cesarza Mikołaja I.

Leliwin.

Leljusz (*Laelius Cajus*), zaszczycony przez Rzymian przydomkiem *Mądrego* (*Sapiens*), syn *Cajusa Laeliusa*, który odznaczył się jako dowódca w drugiej wojnie Punickiej i z Lucjuszem Scypjonem Azjatyckim sprawował konsulat 90 r. prz. Chr. **L.** *Sapiens* walczył zaszczytnie 145 r. przeciw Wirjatowi w Luzytanji, był konsulem 140 r. Mądrością, jako też talentem krasomówczym wywierał wpływ wielki (mianowicie w senacie) na sprawy publiczne. Cyceron w djalogu swoim od jego imienia nazwanym: *Laelius, sive de Amicitia*, wprowadza go jako jedną z figur głównych.—Jego córka **Lelja** (*Laelia*), żona augura Kwintusa Mucjusza Scewoli, słynęła także z wysokiego ukształcenia.

Leloir Henryk, lekarz, * 1855, † 1896, od 1886 był profesorem dermatologji w Lille. Napisał: „Traité théorique et pratique de la lepre" (1886); „Traité discriptif des maladies de la peau" (1889—1894, wraz z Vidalem) „Des dermatoneuroses" (1890); „Traitement général préventif de la syphilis" (1891) i in.

Lelowski Antoni, technik, * 1783 w Galicji, † 1855 r. Rozpoczął służbę publiczną za księstwa Warszawskiego i w r. 1820, wraz z szwagrem swoim Gracjanem Korwinem, założył czasopismo *Izys polska*, które po śmierci tamtego sam jeden redagował. Od 1825—1847 był komisarzem fabryk w królestwie Polskiem i na tem polu zaprowadził wiele ulepszeń w handlu i przemyśle krajowym.

Lelowskie starostwo niegrodowe mieściło się się w województwie Krakowskiem, pow. Lelowskim. Podług rewizji z r. 1564 zaliczały się do tego starostwa miasta: Lelów (ob.), Olkusz z kopalniami, Wolbrom, zamek Ojców i wsie następujące: Sliczany, Staremiasto, Zbyczyce, Dybicze, Sokolniki, Bliżyce, Łobzów, Dłuża, Lgota, Wierzbów, Szklary, Wielkawieś, Bembel, Zelków, Wierzchowce, Jerzmanowice, Gotkowice i Smarzowice. W r. 1771 było w posiadaniu Ignacego Kalinowskiego, który opłacał z niego kwarty złp. 2,124 gr. 14, hyberny zaś złp. 2,291 gr. 26. Na sejmie warszawskim z r. 1773—75 stany rzeczypospolitej nadały toż starostwo w emfiteutyczne posiadanie Radońskiemu, pisarzowi radomskiemu.

Lelów, osada w gub. Kieleckiej, pow. Włoszczowskim, nad rzeką Białką, słynęła niegdyś z licznych i dobrych fabryk sukna, ma starożytny kościół parafjalny, 1,200 miesz.

Lelum-Polelum, bóstwa w pogańskiej Polsce, przypominające Kastora i Poluksa starożytnych, wspomniane po raz pierwszy przez Stryjowskiego, a których właściwego znaczenia dotąd nie zbadano. Na Łysej Górze miała się znajdować ich świątynia. Spotykane w pieśniach ludowych słowiańskich wyrazy: „Lelum—polelum!;" „Lerum—polerum!;" „Leli—polelil;" „Lela—malina!;" „Heja lele, lele!" i in., prawdopodobnie są tylko zwykłemi okrzykami radości i wesołości, jak to twierdzi między innymi K. J. Erben.

Lely Piotr, właściwie *van der Faes*, znakomity portrecista niderlandzki, * 1618 w Soest, † 1680. Początkowo uczył się u Grebbera w Harlemie, później zaś studjował pilnie arcydzieła van Dycka. Malował wiele, ale wszystkie jego prace różnią się stanowczo od van Dyckowych. Był naprzód malarzem nadwornym Karola I, później wszedł w służbę Cromwella, następnie opływał we wszystkie dostatki i wiódł żywot wolny od trosk, poświęcony wyłącznie sztuce; mianowany przez Karola II kawalerem i szambelanem. Znakomity jego zbiór obrazów, którego egzemplarze oznaczone literami *P. L.*, znajdują się jeszcze w wielu znaczniejszych galerjach, sprzedany został za 26,000 funtów sterlingów.

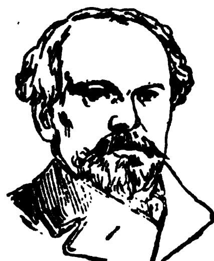
Lemaire Jakób, żeglarz niderlandzki, udawszy się 1615 z dwoma okrętami na wody Ameryki Południowej, odkrył tam cieśninę, nazwaną od niego *Cieśniną Lemaire* (ob. *Ogniowa Ziemia*). Posądzony w Batawji o naruszenie przywilejów kompanji wschodnio-indyjskiej, † tamże w więzieniu.

Le Maistre Mateusz, znakomity kontrapunkcista muzyczny XVI w., * w Niderlandach flamandzkich, był od 1550 kapelmistrzem przy kościele katedralnym w Medjolanie, a od 1554 kapelmistrzem elektora saskiego w Dreźnie. Por. Otto Kade'go „Matthaeus le Maistre, ein Beitrag zur Musikgeschichte des XVI Jahrhunderts" (Moguncja, 1862).

Lemaistre de Saci Izaak Ludwik, teolog francuski, * 1613, † 1684; studjował razem z krewnym swym Antonim Arnauldem (ob.), następnie z nim, oraz innymi uczonymi, przebywał w klasztorze Port Royal de Champs, zajmując się naukami, pracą ręczną, nauczaniem i broniąc nauki Jansena przeciwko Papieżowi i Jezuitom. Zostali oni właściwymi twórcami jensenizmu (ob.). **L.** wyświęcony 1650 na księdza, został przełożonym klasztoru. Podczas prześladowania jansenistów 1661 ukrywał się **L.** w Paryżu, odkryty 1666, został wtrącony do więzienia, w którem przebył dwa lata i wykończył przekład Pisma św. Gdy 1679 wznowiono prześladowanie, **L.** był wygnany z Port Royal i udał się na wieś, gdzie zajmował się pisaniem komentarzy do Pisma św. Wydał (po większej części pod pseudonimem): „L'imitation de Jésus Christ" (1662); przekład „Nowego Testamentu" (2 t., Amsterdam, 1667, mimo potępienia przez papieża, przedrukowany już to oddzielnie, już wraz ze Starym Testamentem, niezliczoną liczbę razy); „La Saint Bible" (po łacinie i francusku, 32 t., Paryż, 1672; najlepsze wyd. 12 t., Paryż, 1789—1804); „Les psaumes de David" (3 t., Paryż, 1696).

Lemaître Fryderyk, artysta dramatyczny francuski, * 1800 w Hawrze, † 1876, uważany za najpierwszego z tegoczesnych aktorów paryskich. Grywał przeważnie na scenach bulwarowych i stąd zwano go *Talmą bulwarowym*. Celował zarówno w komedji, jak i tragedji. Napisany przez niego melodramat „Robert Macaire" miał wielkie powodzenie, lecz ze względu na dążności polityczne został zakazany. Por. Duval „L. et son temps" (1876).

Lemaître Fryderyk, literat i aktor francuski, * 1827 roku w Paryżu, był synem poprzedniego. Napisał kilka komedji, z których celniejsze są: „Fais la cour à ma femme" (1850) i „La Course aux pommes d'or" (1851), kilka romansów: „Le Huitième péché capital" (1859); „Réné le boiteux" (1859); „Un Mariage républicain" (1878), a także on pierwszy wydał „Les Souvenirs de Frederick Lemaître" (1880).

Lemaître Juljusz.

Lemaître Juljusz Franciszek, pisarz francuski, * 1853 w Vennecy (Loiret), kształcił się naprzód w seminarjum duchownem w Paryżu, następnie w wyższej szkole normalnej od 1872, był nauczycielem w kilku miastach do 1880, w 1882 był profesorem literatury francuskiej w Besançon, a w1883—84 profesorem uniwersytetu w Grenobli, w końcu poświęcił się pracy literackiej i dziennikarskiej. Był redaktorem współpracownikiem *Revue bleue* i gazety *Figaro* i in. Napisał: „Les médaillons", wiersz (1880); „Petites Orientales", wiersz (1882); „La comédie après Molière et le théâtre de Dancourt" (1882); „Serenus, histoire d'un martyr" (1886); „Dix contes" (1889); „Les Bois" (1892); „Les contemporains, études et portraits littéraires" (1885 i nast., t. 6); „Impressions de théâtre" (1888—90, t. 5), komedję „Révoltée" (1889); „Le Député Leveau"; „Le Mariage blanc" (1891); „Flipote" (1893); „Le pardon" (1895); „L'âge difficil" (1895); „Les rois" (1893). **L.** odznaczył się głównie jako krytyk, który zerwawszy ze wszelkiemi szkołami, zaczął traktować krytykę subjektywnie, impresjonistycznie, t. j. czyniąc z niej szczerą spowiedź wrażeń odebranych od dzieła, nie troszcząc się o ferowanie wyroków. **L.** wywarł znaczny wpływ na literaturę czasów ostatnich, popychając ją w kierunku indywidualistycznym. Podczas sprawy Dreyfusa **L.** wmieszał się w wir walk polityczno-partyjnych i wstąpił do ligi narodowo-antysemickiej.

Lemańskie jezioro, ob. *Genewskie jezioro*.—

Lemańską rzeczpospolitą nazywała się za rewolucji francuskiej rzeczpospolita Genewska.

Lemberg, niemiecka nazwa Lwowa.

Lemcke Karol, estetyk, * 1831 w Szwerynie, kształcił się w Getyndze, Monachjum i uniwersytetach innych, w 1862 był profesorem estetyki i historji literatury niemieckiej w Hejdelbergu, od 1873 w amsterdamskiej szkole sztuk pięknych, od 1876 w technicznej szkole wyższej w Akwizgranie, 1885 w takiejże szkole w Sztutgardzie, wydał w języku niemieckim „Populäre Aesthetik" (Lipsk, 1865, wyd. 5, 1879), której przekład polski p. Bronisława Zawadzkiego dokonany, wyszedł w 1874 we Lwowie (2 t., 2 wyd., 1882, 3 wyd., 1900). **L.** nie należy do żadnej szkoły filozoficznej i stara się, uwzględniając rezultaty nauk przyrodzonych, pogodzić prawa fizyczne z idealnemi wymaganiami. Nadto napisał: „Geschichte der deutschen Dichtung neurer Zeit" (1871) i in. Pod pseudonimem Karl Manno ogłosił powieści: „Beowulf" (Berlin, 1882); „Ein süsser Knabe" (1884).

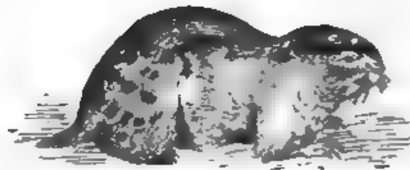
Lemercier Ludwik Jan Nepomucen, poeta francuski, * 1771 w Paryżu, † 1840. Oprócz komedji (jak: „Pinto" 1800; „Richelieu, ou la journée des dupes"; „L'ostracisme, ou la comédie grecque" i t. d."), tragedji (z których najcelniejsza „Agamemnon"), melodramatów „Les deux filles spectres" i „Les serfs polonais", napisał także znaczną liczbę utworów bohaterskich i dydaktycznych. Między temi ostatnimi odznaczają się szczególnie: filozoficzna satyra „La Panhypocrisiade" w 20 pieśniach (Paryż, 1819—32); „L'Atlantiade, ou théogonie Newtonienne" w 6 pieśniach (Paryż, 1812); „Les âges françaises" w 15 pieśniach (Paryż, 1803). Wydał także „Cours analitique de litérature générale" (4 t., Paryż, 1817). Od 1810 był **L.** członkiem Instytutu.

Lemierre albo **Lemière** Antoni Marcin, dramatyk francuski, * 1723 w Paryżu, † 1793 w St.-Germain-en Laye. Tragedja **L.** „Wilhelm Tell" była w początkach rewolucji ulubioną sztuką publiczności paryskiej. Z innych utworów scenicznych jego zasługują jeszcze na wzmiankę: „La veuve du Malabar" (1770) i „Barnevelt" (1784). Pisał też **L.** poezje opisowe i dydaktyczne, z których zalecają się wielu pięknościami szczególnie: „La peinture" (Paryż, 1769) i „Les fastes, ou les usages de l'année" (Paryż, 1779). Jego „Oeuvres" wydał Perrin (3 t., Paryż, 1810).

Lemiesz, ob. Pług.

Lemieszowa kość, *lemiesz (vomer)*, tylna i spodnia część kostnej przegrody nosowej. Jest to cienka, nieparzysta, nieregularna i czworokątna blaszka kostna, która łączy się z kością klinową, sitową, podniebienną, szczękową górną i chrząstką przegrody nosowej. Górna część kości składa się z dwóch skrzydeł, zwanych *skrzydłami lemiesza*, oddzielonych od siebie przez rowek.

Leming *(Lemmus, Myodes)*, rodzaj ssących szczurowatych, z rodziny ślepcowych. Ma konchy uchowe krótkie, w odzieży ukryte, pysk tępy, zębów 16, ogon bardzo krótki, nogi także bardzo krótkie z pazurami do kopania uzposobionemi, podeszwy gęstą sierścią pokryte. Największe gatunki wyrównywają szczurowi pospolitemu. Rodzaj ten obejmuje kilka gatunków, mieszkających na północy obu lądów, i słynie z wędrówek odbywanych gromadnie co lat kilka ku południowi, zwła-

Leming.

szcza gatunek *L. norvegicus*, 13 cm. długi, brunatno-żółty, z ciemnemi plamami. W podróżach tych których góry, rzeki, ani nawet odnogi morskie wstrzymać nie zdołają, prawie wszystkie giną i do stron rodzinnych nie wracają. Wyniszczają całą okolicę, którą przebywają, i prowadzą za sobą tłumy zwierząt i ptaków drapieżnych, na nie polujących. Przyczyny tych wędrówek nie są dobrze znane, zapewne jednak powodowane są brakiem pożywienia.

Leminger Emanuel, archeolog czeski, * 1846 z wykształcenia przyrodnik, oprócz prac popularyzatorskich ze swej specjalności, napisał: „O czeském mincovnictvi za krále Vladislava II," „O mincováni v Horse Kutné za krále Ludvika," „Zvenarzsky rod Klabaló," „O starych nastiennych malbach v kostele Uhlirzsko-Janovickém," „Hradisztie nad mlynem Cimburkem u Kutné Hory" i inne.

Lemka Grzegorz, doktor prawa, ławnik lubelski, żyjący w końcu XVI i na początku XVII w. zostawił ciekawe i rzadkie dzieło: „Traktacik i dyskurs krótki o Rzeczypospolitej, jej różnych kształciech, postanowieniu, zacności i t. d." (Lublin 1608, część druga tamże 1632).

Lemke, herb. **L.** I: W polu czerwonem, między dwoma srebrnemi skrzydłami—krzyż kawalerski srebrny. U szczytu 5 piór strusich. Nada-

Lemke I.

Lemke II.

1768 r.—L. II: W polu srebrnem—serce czerwone. Nad hełmem—brama czerwona, otwarta, z okłami czarnemi po bokach, blaszkowana, z trzema wieżami. Labry czerwono-srebrne.

Lemma, ob. Twierdzenie.

Lemna, roślina, ob. Rzęsa.

Lemnicka ziemia, ob. Bolus.

Lemnicki v. *Jastrzębiec* odm., herb: W polu błękitnem—podkowa srebrna z krzyżem kawalerskim złotym na barku i strzałą srebrną przy każdym ocelu. U szczytu jastrząb z dzwonkiem złotym u lewej nogi, z podkową z krzyżem złotym kawalerskim w prawej szponie.

Lemnicki.

Lemnicki, pseudonim Bartoszewicza Juljana.

Lemniskata, linja krzywa, ob. Cassiniego krzywa.

Lemnius Szymon, właściwie *Lemchen*, satyryk, * pomiędzy 1510—20 w Margadant w Kantonie Graubündten, † 1550, kończył nauki w Wittenberdze, gdzie uszczypliwemi epigramatami (część I, Wittenberg, 1538) ściągnął na się niechęć Lutra. W 1550 został nauczycielem gimnazjum w Chur, gdzie 1550 napisał przeciwko reformatorom wittenberskim oprócz drugiej księgi „Epigrammata“ jeszcze: „Apologia“ i „Monachopornomachia“, które dzisiaj do nadzwyczajnych rzadkości literackich należą. Oprócz tego pozostały jeszcze po nim: „Amorum libri IV“ (1542) i przekład „Odysei“ (2 t., Bazyleja, 1549).

Lemnos, teraz *Lemni*, *Limno* albo *Stalimene*, wyspa na morzu Egejskiem, należąca do tureckiego ejaletu Wysp, leży na południo-wschód od półwyspu Atos, obejmuje 454 klm. kw. powierzchni i ma 27,000 miesz., po większej części Greków. Znana jest powszechnie tak zwana *Terra Lemnia*, (ob. Bolus), używana już to jako środek lekarski, już też jako materjał farbierski. Główne miasto wyspy zowie się *Kastro* albo *Lemnos*.

Lemoine albo **Lemoyne** Franciszek, malarz historyczny, * 1688 w Paryżu, † 1737 skutkiem samobójstwa. L. był jednym z ostatnich malarzy francuskich, który w czasie upadku sztuki zdołał się jeszcze uchronić od czczej wykwitności i manjery.

Lemoine Jan Chrzciciel, * 1704 w Paryżu, † 1778, znakomity rzeźbiarz francuski, miał szczególne względy u Ludwika XV i wsławił się jako twórca kilku pięknych pomników.

Lemoine Gustaw, poeta francuzki, * 1786, autor sławnego libretta do opery komicznej „Le mauvais oeil“ (1836), oraz innych utworów scenicznych (np. „Abbage de Castro“; „Grâce de Dieu“; „Feu à une vieille maison“ i t. d.), które wielkiem na scenach bulwarowych cieszyły się powodzeniem, a także licznych albumów z romansami i pieśniami, do których żona jego, słynna kompozytorka, znana jako panna *Luisa Puget* dorabiała piękną muzykę.

Lemoine Edward, pisarz francuski, * 1810 w Paryżu, † 1868. Jako dziennikarz liberalny założył w Chalons-sur-Saône pismo: *Le drapeau tricolore* i jest współpracownikiem kilku innych dzienników. Oprócz tego napisał: „Physologies“ (1841); „L'abdication du roi Louis-Philippe“ (1851), oraz zbiór nowel i powiastek p. t. „Le dessous des cartes“.

Lemoine Adolf, zwany *Lemoine-Montigny*, autor dramatyczny, * 1812 w Paryżu, dyrektor teatru *du Gymnase*, już sam, już do współki z innymi autorami napisał znaczną liczbę dobrych wodewilów i dramatów.

Lemoinne John Emil, współczesny publicysta francuski, * 1815 z rodziców francuskich w Londynie, † 1892, kształcił się we Francji i Anglji. W 26 roku życia został współpracownikiem *Journal des Débats*, do którego pisywał korespondencje z Anglji. Liberalizm, szerokość poglądów i bystrość sądu postawiły go w szeregu pierwszorzędnych redaktorów tego dziennika. Szczególnie zaś wybitne stanowisko zajął po rewolucji 4 września 1870. Za rządów Thiersa bronił rzeczypospolitej konserwatywnej, a po jego upadku (1873) przeszedł do obozu monarchistów konstytucyjnych. W czerwcu 1871 został L. bibljotekarzem w Fonteinebleau, w 1875 otrzymał krzesło w akademji, 1880 został senatorem dożywotnim. Oprócz artykułów w *Journal des Débats* umieszczał wiele cennych rozpraw w *Revue des Deux-Mondes*, z których pewną liczbę wydał p. t. „Etudes biographiques et critiques“ (Paryż, 1862).

Lemon Marek, dziennikarz angielski, * 1809, † 1870, w Londynie. Aż do śmierci główny redaktor *Puncha*, ulubionego w Anglji pisma satyrycznego, oraz współpracownik wielu innych czasopism londyńskich i autor mnogich komedyjek, chętnie widywanych na drugorzędnych teatrach angielskich.

Lemonnier Kamil, pisarz belgijski, * 1835 w Brukseli, najznakomitszy przedstawiciel francusko-belgijskiej literatury, należący do szkoły krańcowego realizmu. Napisał; „Contes flamands et wallons“ (1873); „Bébés et joujoux“ (1880); „Les charmers (1881); „Un mâle“ (1882); „Le mort“ (1882); „Thérèse Monique“ (1882); „Ni chair ni poisson“ (1884); „L'Hystérique“ (1884); „Les concubins“ (1885); „Happe-Chair“ (1886); „Noëls flamands“ (1887); „La comédie des jouets“ (1887); „Madame Lupar“ (1888) i in. Napisał nadto: „Histoire des beaux arts en Belgique“ (2 wyd., 1887); „Les peintres de la vie“ (1888); „La Belgique“ (1888, ilustrowane); „En Allemagne“ (1888).

Lemontey Piotr Edward, pisarz francuski, * 1762 w Lionie, † 1826 w Paryżu. Podczas rewolucji czynny brał udział w sprawach publicznych, występując zawsze w obronie zasad umiarkowanych; za czasów teroryzmu mieszkał w Szwaj-

carji. Oprócz oper np. „Palma ou voyage en Grèce" i romansu „La famille du Jura", wydał wiele prac historycznych, z których celniejsze są: „Sur l'établissement monarchique de Louis XIV" (Paryż, 1818) i „Histoire de la régence et de la minorité de Louis XV" (2 t., 1832). Zbiorowe wydanie jego dzieł „Oeuvres" wyszło w Paryżu (5 t., 1829).

Lemoyne Andrzej, poeta francuski, * 1822 w Saint-Jean d'Angely, studjował prawo w Paryżu i był adwokatem, lecz 1848 został zecerem w drukarni Didota i od 1856 pomieścił w różnych czasopismach swe utwory, które wydane 1860 p. t.: „Stella Maris," „Ecce homo," „Renomement" były bardzo życzliwie przez krytykę przyjęte i nagrodzone przez Akademję. Następnie ogłosił: „Les sauterelles de Jean de Saintonge" (1863); „Les roses d'Anton" (1865—69, cz. 2); „Les charmeuses" (1867) i romanse „Une idylle normande" (1874) i „Alice d'Evran" (1876). Zbiór jego poezji wyszedł 1883—85 w 2 t.

L'empire c'est la paix, cesarstwo—to pokój, słowa Napoleona III z epoki, kiedy był jeszcze księciem-prezydentem rzeczypospolitej franc. (9 października 1852).

Lemur, ob. Małpozwierze.

Lemur, w liczbie mnogiej *Lemures*, była u Rzymian ogólna nazwa cieniów czyli dusz zmarłych, z których dobre czczono jako *Lares* (ob.), złe zaś jako widma i strachy (*Larvae*) starano się przejednać i z domów oddalić; w tym celu odprawiano corocznie w godzinach północnych 9, 11 i 13 maja uroczystość *Lemurjów* (Lemuria) przy szczególnych obrządkach, które Owidjusz w 5 księdze swoich *Fasti* dokładnie (V, 419) opisał.

Lemurja, ląd hypotetyczny, obecnie zatopiony pod wodami oceanu Indyjskiego, który miał niegdyś rozciągać się od Indji i wysp Sundzkich ku Madagaskarowi i Afryce południowej. Ląd ten został przez Sclatera nazwany od małpozwierzy (lemurów), które miały tam przebywać. Ale znalezione liczne szczątki tych małpozwierzy w trzeciorzędowych pokładach Europy i Ameryki osłabiły powyższą hypotezę.

Lemwa albo Lenwa, rzeka w gub. Archangielskiej, w pow. Mezeńskim, dopływ rz. Usy w systemie Peczory, wypływa z zachodniego stoku gór Uralskich, z góry Charuta, długa 200 w., żeglowna na 150 w.; główny jej dopływ jest Charut.

Le Myre de Vilers Karol Marja, mąż stanu francuski, * w Vendome 1833. W 1849 wstąpił do szkoły marynarki, w1853 został oficerem marynarki, z której wystąpił w 1861. W 1863 został podprefektem, a w 1869 prefektem Algieru. Podczas wojny francusko-pruskiej był ordonansem admirała głównodowodzącego. W 1875 generał Chanzy powierzył mu dyrekcję spraw cywilnych i finansowych Algierji. Po 4 latach mianowany był 1879 gubernatorem w Kochinchinie. W 1883 z powodu choroby podał się do dymisji i powrócił do Francji, po trzech latach (1886) minister M. de Freycinet mianował go rezydentem w Madagaskarze. L. M. de V. zasiadał także w Izbie gdzie należ[ał] do republikanów umiarkowanych. W 1888 zost[ał] oficerem legji honorowej. Uważany jest za najcel[niejszego] niejszego znawcę stosunków Madagaskaru i przy[czy]czynił się niemało do przyłączenia tej wyspy d[o] Francji.

Len (*Linum*), rodzaj roślin z rodziny lenow[a]tych, cechujący się kielichem 5-działkowym, ko[ro]roną 5-płatkową, której płatki są często u doł[u] zrosłe, i torebką 10-komórkową. Należą tu w wie[]lu gatunkach zioła i krzewy, właściwe wszystki[m] częściom świata, oprócz Australji. Najważniej[]szym gatunkiem jest **L.** *pospolity* (**L.** *usitatissimum*), pochodzący prawdopodobnie ze Wschodu, od nie[]pamiętnych czasów uprawiany jest w Europie i w wielu miejscach znajduje się zdziczały. Jest to ro[]ślina jednoroczna, 30—60 cm. wysoka, o łodydz[e] prostej, walcowatej, dość tęgiej, w górze gałę[]

Len. *a* kwiat, *b* owoc.

zistej, liście bezogonkowe, równowązko lance[o]wate, trzynerwowe; kwiaty końcowe lub n[a]przeciwlistne, zebrane w wiechę, niebiesk[ie], niekiedy białe, torebka prawie kulista, ni[e] wyraźnie 5-ścienna, dobrowolnie lub za uder[ze]niem pękająca, z nasionami jajowatemi, ścieśni[o]nemi, połyskującemi, kasztanowato-brunatne[mi]. Odróżniają się dwie odmiany **L.** pospolitego, pr[zez] niektórych uważane za osobne gatunki, t. j. *pr[zą]lec, przędlec, patruch, pryszczek, samosiej (L. cre[pi]tans) i słowień, młócek, głuch (L. vulgare)*; pierws[zy] ma łodygę krótszą, kwiaty i torebki większe, p[ę]kające, daje włókno cieńsze i łatwiej dające [się] bielić, lecz mniej trwałe niż słowień, który się [u]prawia więcej w okolicach północnych. **L.** l[ubi] grunt piaszczysto-gliniasty, dostatecznie wilgot[ny], dobrze nawożony. Dojrzewa w 11—14 tygodni[ach]

lecz własności włókna silnie zależą od czasu rwania. We Flandrji, gdzie **L.** się uprawia dla otrzymania delikatnego włókna na koronki, wyrywa się zaraz po okwitnieniu. W Śląsku, Czechach, Westfalji i Holandji wyrywa się, gdy torebki żółknieją; taki **L.** daje włókno cienkie i mocne; w Prusiech zachodnich, na Litwie, **L.** się wyrywa dopiero po dojrzeniu torebek, daje on wiele włókna, lecz to nie jest delikatne i używa się tylko na grubsze płótna. Po wyrwaniu **L.** się suszy, poczem uwalnia się od główek przez młócenie lub ozochranie; następnie dla otrzymania włókna poddaje się **L.** moczeniu albo roszeniu, suszeniu, międleniu, obijaniu i skrobaniu. Zresztą szczegółowe metody dosyć są różne w różnych okolicach, w wielu miejscach prowadzą się fabrycznie, do czego służą maszyny różnej konstrukcji. Włókno lniane posiada długość 30 do 60 cm., ma barwę jasno-żółtawą lub szarawą, pod mikroskopem przedstawia się walcowem lub ścieśnionem, ale nigdy nie skręcone spiralnie, jak bawełna; jest wydrążonem, ale ściany są grube, powierzchnię mają gładką i tylko gdzie niegdzie pokryte linjami poprzecznemi. Koniec przykorzeniowy włókna jest lepszy niż z wierzchołka. Najbardziej ceniony jest **L.** irlandzki, dalej flandryjski i holenderski. Prusy zachodnie i Rosja prowadzą znaczny handel lnem. Nasiona **L.** (*lniane siemię*) mają znaczenie lekarskie; mają one smak nieprzyjemny, zawierają wiele tłustego oleju, śluzu, gumy, glutenu, białka, nieco żywicy, i uważają się jako środek odmiękczający, chłodzący. Nasiona zmielone dają *mąkę lnianą*, przez wyciskanie otrzymuje się *olej lniany* (ob.); makuchy, pozostałe po wyciśnięciu oleju, używają się na nawóz, oraz na pokarm dla krów i trzody chlewnej. Z innych gatunków **L.** *łąkowy* (*L. catharticum*) o łodydze cienkiej, dwudzielne rozgałęzionej, kwiatach drobnych, białych, rośnie u nas wszędzie na łąkach nieco wilgotnych; ziele używało się jako środek lekko przeczyszczający. **L.** *trwały* (*L. perenne*) przytrafia się na Podolu, kwiaty blado-niebieskie, był polecany do uprawy w miejsce **L.** pospolitego. **L.** *trójsłupkowy* (*L. trigynum*), krzew z Indji wsch., o kwiatach wielkich, żółtych, stanowi piękną ozdobę cieplarń.—Tkaniny lniane znane już były zapewne w czasach przedhistorycznych, Egipcjanie, Babilończycy i Hebrajczykowie używali odzieży lnianej, a od nich uprawa lnu przeniosła się do Grecji i Rzymu, skąd dostała się do narodów germańskich i słowiańskich. Przemysł lniany rozwinięty był zwłaszcza w XV w., następnie podupadł skutkiem wojen religijnych, a w końcu XVIII w. zaszkodził mu rozwój mechanicznych przędzalń bawełnianych. Ogólna produkcja **L.** w Europie wynosi około 530 miljonów klg., z czego produkuje Rosja 340, Niemcy 45, Austrja 39, Francja 22, Belgja i Irlandja po 20, Włochy 18, Holandja 10, Węgry 5 mil. kgr. Por. Gawroński „Uprawa roślin przemysłowych“ (1889); Langer „Flachsbau und Flachsbereitung“ (1893).

Len nowozelandzki. ob. Długielno.

Lena, największa rzeka w Syberji Wschodniej; bierze początek w górach Bajkalskich, przepływa gub. Irkucką i obwód Jakucki, a przebywszy obszerne błotniste równiny, przy ujściu do oceanu Lodowatego rozdziela się na wiele koryt, tworzących gromadę wysp i deltę, obejmującą 28,000 klm. kw. przestrzeni. Długość **L.** wynosi 4,600 klm., kotlina zaś obejmuje około 2,395,000 klm. kw. Szerokość i głębokość rozmaita; pod Jakuckiem jest 8 klm. szeroka; pod Żygańskiem 15 klm. szeroka, przy 8—10 m. głębokości, pod Bulunem szeroka 2,6 klm., głęboka zaś 5—8 metrów, przy ujściu ma znów 10 klm. szerokości i 3—4 m. głębokości. Z dopływów **L.**, których wogóle jest 323 większych, nie licząc mniejszych, najważniejsze: z prawej strony Kirenga, Witim, Olegma i Ałdan, do którego uchodzi Maja; z lewej zaś strony Wiłuj, nad którego brzegami znajduje się wiele kości zwierząt przedpotopowych. **L.** pod Jakuckiem jest wolną od lodów od połowy maja do początku października, obfituje w wielką ilość ryb, brzegi zaś jej pokryte olbrzymiemi lasami. W delcie znajdują wielką ilość kości mamuta. Por. Melville „In the Lena-Delta“ (Londyn, 1885;.

Lenajos (*łac. Lenaeus*), przezwisko boga Dionysosa; *Lenaja* uroczystości, na cześć tego boga odprawiane.

Lenarczyckie starostwo niegrodowe, mieściło się województwie i powiecie Sandomierskim. Na sejmie z 1766 stany rzpltej dozwoliły Adamowi Podoskiemu, podkomorzycowi rożańskiemu, zamiany dóbr narodowych Brzeskiej Woli i innych za dobra jego dziedziczne Niedomice i inne w powiecie pilzeńskim, jako też Lenarczyce w powiecie Sandomierskim leżące. Kiedy jednakże komisja do tej zmiany wyznaczona, nakazała dopłatę pewnej sumy do skarbu Podoskiemu, dla zrównoważenia wartości dóbr narodowych, a Podoski opierał się tejże sumy wypłaty, przeto na sejmie warszawskim z 1773, 1775 stany rzpltej uchwaliły, iż w razie wykazania przez Podoskiego w asesorji koronnej niesłuszności żądanej od niego dopłaty, zamiana ta ma być uchyloną, i on do swoich dóbr, dawniej jego dziedzicznych, ma być przywrócony.

Lenard Filip, fizyk, * 1862 w Presburgu, studjował w Berlinie i Heidelbergu, 1891 został docentem w Bonn, 1894 profesorem we Wrocławiu, 1896 w Heidelbergu. Pracował nad drganiem kropel spadających, luminescencją i fosforescencją, nad promieniami katodalnemi i in. Po śmierci Hertza wydał jego „Prinzipien der Mechanik“ (1894).

Lenarda promienie, ob. Katodalne promienie.

Lenartowicz Teofil, poeta polski, * 1822 w Warszawie, † 1893, syn niezamożnych rodziców, po ukończeniu szkoły powiatowej wszedł w 14 r. życia jako dependent do kancelarji adwokata, skąd w 1837 r. przeszedł jako aplikant do b. sądu naj-

Lenartowicz T.

wyższej instancji i tam po trzech latach otrzymał posadę kancelisty. Szczupły zasób wiadomości, w szkołach nabytych, starał się uzupełnić przez ten czas pracą własną. Pierwsze swe próbki poetyczne pomieszczał w *Nadwiślaninie*, noworoczniku wydawanym przez grono młodych, bogatych w serce i dobre chęci jedynie, literatów, jak Wł. Wolski, Filleborn, Roman Zmorski i in. Opuściwszy kraj w 1848, mieszkał **L.** długi czas w Krakowie i Poznaniu, w Krakowie ogłosił drukiem „Ziemia polska w obrazach" (1848, I i II cz.), oraz „Cztery obrazy". Na rok przedtem we Lwowie wyszedł jego poemat pod tyt. „Przedstawienie pierwsze Hamleta"; udał się następnie do Paryża, a wreszcie (1854) do Włoch, gdzie zamieszkał (we Florencji). W r. 1861 ożenił się z Szymanowską, siostrą przyrodnią żony Mickiewicza. W czasie pobytu za granicą, ogłosił drukiem zbiór swoich dawniejszych poezji, p. t. „Lirenka" (Poznań, 1851); „Światek mały" (tamże, 1851); „Wygnańcy do narodu" (Paryż, 1856); „Nowa lirenka" (Poznań, 1857); nowe po opuszczeniu kraju napisane utwory. „Szopka" (Wrocław, 1849). Talent **L.** zajaśniał teraz w całej pełni, objawiając oryginalność poety nie idącego za żadnemi wzorami, lecz tylko w własnem sercu, głębokiej, a prostej wierze, tudzież miłości i znajomości ludu czerpiącego treść i formę swoich utworów. To też największej popularności dostąpiły utwory z życia i wierzeń ludowych zaczerpnięte, jak np. „Zachwycenie" i „Błogosławiona" (Poznań, 1855); tudzież znane powszechnie „Wiochna" i „Kalina". Słabszemi znacznie są utwory przeważnie religijnego charakteru, jak: „Święta Zofja" (Poznań, 1857); „Najświętsza Panna Marja Studzieniecka" (Warszawa, 1857); „Żywot Jana Chrzciciela" (Warszawa, 1862) i zbiorek drobniejszych utworów p. t. „Nowa lirenka" (tamże, 1859). Jednocześnie w Paryżu ukazali się: „Gladjatorowie" (1857); „Sowiński" (Lwów, 1859); „Bitwa Racławicka" (Paryż, t. r.). Następnie wydał nast. prace: „Poezje w II częściach" (Warszawa, 1858); „Cesarz" (Poznań, 1861); „O polskim naczelniku Kościuszce i o Racławickiej bitwie" (Lipsk, 1863); „Poezje" (tom I i II, Poznań, 1863); „Album włoskie" (Lwów, 1864); „Polskie śluby" (Poznań, 1865); „Wiersz na rocznicę zgonu T. Kościuszki" i wiersz „Orzeł" (Bendlikon, 1865); „Opowiadanie mazowieckiego lirnika" (Lipsk, 1865); „Anioł ziemi" (Lipsk, 1866); „Estera" (libretto opery w rękopiśmie); „Ze starych zbroic" (Lwów, 1870); „Do artystów polskich w sprawie muzeum w Rapperswylu" (Drezno, 1871); „Echa nadwiślańskie" (Poznań, 1872). W następnych czasach, mimo ciągle wzmagającej się choroby piersiowej, **L.** nie tylko, że pisał dużo, ale poświęcał się z powodzeniem rzeźbiarstwu i miewał we wszechnicy bolońskiej odczyty z dziedziny literatury polsko-słowiańskiej. Działalność jego poetyckiej duszy inny przybrała charakter, porzucił sielankowe postacie ludowe, a bierze albo osobistości i wydarzenia dziejowe za przedmiot swoich utworów, albo też kreśli swe osobiste wrażenia. Kolejno pojawiają się: „Wybór poezji" (tomów IV, Kraków, 1876); „Jagoda" (Warszawa, 1880); „Chorągiew słowiańska do grobu św. Cyryla w Rzymie" (Lwów, 1881); „Rytmy narodowe" (Lwów, 1881); „Złote serce" (Kraków, 1882); „Cienie syberyjskie" (Lwów, 1883); „Sobiesciana" (Kraków, 1883); „Hymn na cześć zwycięzcy z pod Wiednia" (tłómaczenie, Lwów, 1883); „Pamięci Adama" (*Kraj*, Petersbug, Nr. 46 z 1885 r.); „Sul carratere della poesia polono-slava" (Firenze, 1886); „Słowo o Bohdanie Zaleskim" (Lwów, 1889); „Trzeci maja" (Kraków, 1891), Po śmierci poety wyszły: „Poezje", (wydanie pośmiertne, tom I i II, Lwów, 1895); „Wybór poezji, wydanie minjaturowe z portretem autora" (Petersburg, 1895); „O królu Popielu i o myszach" (Lwów, 1895); „Sędziowie ateńscy" (tamże, t. r.). Prócz innych, w *Bibljotece Warszawskiej* pomieścił **L.** ustępy ze swego poematu „Niemcy i Chrobaty" i wykończył wielki, filozoficzno-społecznego charakteru utwór dramatyczny, p. t. „Cielec złoty". Pracował również nad przekładem „Boskiej komedji". Niektóre poezje **L.** zostały przełożone na język włoski i wydane p. t. „Poesie Polacche di L. recate in versi italiani da Ettore Marcucci" (Florencja, 1871); † 1893 we Florencji, skąd zwłoki jego sprowadzono do kraju i złożone w krypcie na Skałce. Por. Anneta Baneschi Ceccoli „Teofilo Lenartowicz"; W. Gasztowt „Th. L." (Bulletin, polonais, Paris, 1893); „Chwile ostatnie L." (Kraków, 1893); Ad. Bełcikowski „Pogląd na poetycką działalność T. L." (w „Hołd lirnikowi mazowieckiemu" Kraków, 1893); J. Kasprowicz „Lirnik mazowiecki" (Lwów, 1893); „Autografja poety" (w „Pamiątka uroczystości złożenia zwłok autora Lirenki na Skałce", Kraków, 1893); Stan. Tarnowski „T. Lenartowicz" *(Przegląd polski*, z 1893); J. Szafran „T. Lenartowicz" (Rzeszów, 1893); P. Bryła „T. Lenartowicz, szkic biogr. na podstawie jego listów" (w „Sprawozd. dyr. gimn.", Stanisławów, 1893); M. Wysłouchowa „O życiu T. L. i jego piosenkach" (Lwów, 1893); K. Brzozowski „O Lenartowiczu, z własnych wspomnień" (*Przew. nauk.* i *liter.* z 1893 r.); M. Pawlikowski „La poesie di Teofilo Len." (Bologna, 1880); M. Konopnicka w *Kraju* petersburskim.

Lenartowicz Kazimierz, Pijar, przełożony nad bibljoteką pijarską w Wilnie i profesor logiki oraz filozofji moralnej w tamecznej akademji duchownej, wydał z druku: „Urządzenie konwiktu szlachetnej młodzi przy szkole wyższej połockiej księży Pijarów na Białorusi" (Połock). W rękopiśmie zostawił: „Historję zgromadzenia Pijarów prowincji litewskiej".

Lenau Mikołaj, właściwie *Niembsch von Strehlenau*, poeta niemiecki, * 1802 w Csatadzie na Węgrzech, † 1850. Ojciec jego Niembsch był urzędnikiem i odumarł go bardzo wcześnie. Zaopiekował się nim dziadek, pułkownik, który otrzymał szlachectwo dziedziczne z przydomkiem von Strehlenau. Po ukończeniu studjów w Peszcie, Wiedniu i Presburgu, gdzie początkowo oddawał się prawu, później medycynie, oddał się zupełnie poezji i zaczął wydawać poezje pod pseudonimem L. Dużo podróżował i wogóle prowadził życie niesystematyczne, co go doprowadziło powoli do obłędu. W 1844 zamknięty w domu warjatów pod Wirtembergiem, zmarł tam w 1850. Napisał: Gedichte (1832), Neuere Gedichte (1838), Faust (1836), Savonarola (1837), Die Albigenser (1842) etc. Zbiór dzieł wydał Anastasius Grün (1855) i Emil Barthie (1883). Listy—wydał Karol Meye (1853).

Lenau Mikołaj.

Lenbach Franciszek.

Lenbach Franciszek, znakomity malarz portrecista niemiecki, * 1836, był mularzem, następnie odkrywszy w sobie zdolność do malarstwa, zaczął się kształcić w niem naprzód w Augsburgu, następnie w akademji monachijskiej i w Rzymie. W 1860 hr. Schack polecił mu wykonanie kopji arcydzieł w Hiszpanji i we Włoszech. Powróciwszy 1866 do Monachjum, pozostawał tam do r. 1872, w którym przeniósł się do Wiednia, następnie udał się w podróż, zwiedził 1875 Egipt, Grecję i Włochy, powróciwszy został honorowym profesorem Akademji i poświęcił się wyłącznie portretom. Wykonał portrety: Pawła Heysego, Franciszka Lachnera, Gladstone'a, Döllingera, Ryszarda Wagnera, Franciszka Liszta, cesarza niemieckiego i austrjackiego, papieża Leona XIII, Bismarcka, Moltkego.

Lenclos Anna, zwana *Ninon de Lenclos*, słynna w XVII w. Francuzka, * 1616 w Paryżu z rodziny szlacheckiej, † 1706. Osierociała w 15 r. życia, dzięki niepospolitym zdolnościom i gorliwej pracy sama się wysoko wykształciła. Znana z galanterji, dowcipu i dobrego smaku, otoczona rojem wielbicieli wybierała kochanków jednego po drugim wedle upodobania, krępując się w używaniu rozkoszy oztropnością tylko. Względami jej cieszyli się: kardynał Richelieu, Coligny, Villarceaux, margr. de Sévigné, wielki Kondeusz, ks. de Larochefoucauld, marszałek d'Albret, marszałek d'Estrées, d'Effiat, Gourville, Lachêtre, księża Gedyon i Châteauneuf; dwaj ostatni byli amantami już zestarzałej L. Wszyscy ci znakomici mężowie, od których nigdy pieniędzy nie brała, a porzucała ich wedle swego zachcenia, nie przestali być nigdy jej przyjaciółmi. We wszystkich zresztą stosunkach życiowych postępowała z całą godnością i sumiennością. Posiadając własnego majątku około 10,000 liwrów rocznej renty, prowadziła żywot bez troski. Dom jej był ciągle punktem zbornym wszystkich znakomitości stolicy i dworu. Dla młodzieży, która często ulegała jej wdziękom, była to szkoła ogłady świeckiej. Uczeni i poeci czytali jej swe utwory i zasięgali u niej rady. Najzacniejsze matrony ubiegały się o jej towarzystwo i przyjaźń. Z dwu jej synów, Laboissière, † 1732 jako urzędnik marynarki w Toulon, drugi zaś, Villiers, zakochał się podobno w swej matce, ale poznawszy następnie tajemnicę, życie sobie odebrał. Wypadek ten pomieścił Lesage w swoim „Gil Blas". Uważają L. za autorkę pisma: „La coquette vengée" (1649) i kilku listów, zachowanych w dziełach Saint-Evremont.—Życie jej opisywali Damours i Lebret; Dauxmesnil wydał: „Mémoires pour servir à l'histoire de Mad. de L." (Paryż, 1751). Pamiętniki jej wydał Mirecourt (2 wyd., Paryż, 1875), jej listy wydał Bret (2 wyd., 1870). Por. Capefigue „Ninon de L. et les Précieuses de la Place Royale" (1864).

Lendenfeld Robert, podróżnik i zoolog, * 1858 w Graz, studjował tam nauki przyrodnicze, następnie podróżował po Australji, 1892 został profesorem w Czerniowcach, 1897 w niemieckim uniwersytecie praskim. Ogłosił: „Australische Reise" (1892); „Aus den Alpen" (1896), oraz liczne prace zoologiczne, zwłaszcza o gąbkach.

Lenek, *Promienica* (*Radiola*), rodzaj roślin z rodziny lenowatych, różniący się od lnu 4 działkami kielicha i tyluż płatkami korony, gdy u lnu jest ich po 5. L. *stoziarn* (*R. linoides*) rośnie u nas na miejscach piaszczystych, wilgotnych, ma liście małe, kwiaty liczne, drobne, białe; z powierzchowności do lnu podobny.

Lenfant Jakób, historyk i teolog francuski, * 1661 w Bazoche, † 1728 w Berlinie; ukończywszy nauki w Genewie, wyświęcony był na księdza 1683 w Heidelbergu, gdzie został do 1688 kapelanem kurfirsta i pastorem gminy francuskiej; następnie aż do śmierci przebywał jako kaznodzieja francuski w Berlinie. Był to mąż rozległej wiedzy, stały w przekonaniach i szlachetny. Napisał wiele dzieł, z których ważniejsze: „Histoire du concile de Constance etc." (Amsterdam, 1714 i 1727); „Poggiana, ou la vie, etc. de Pogge Florentin, avec son Histoire de la république de Florence" (2 t., 1720); „Histoire du concile de Pise etc." (2 t., 1724); „Histoire de la guerre des hus-

sites et du concile de Bâle" (2 t., 1731), dzieło niedokończone z powodu śmierci autora, i w. in.

Lengefeld Szarlota, ob. Schiller (rodzina); Karolina von L., ob. Wolzogen.

Lengerich, miasto w pruskiej reg. monastyrskiej, okr. Tecklenburg, u stóp Lasu Teutoburskiego, posiada piece wapienne i fabryki cementu, liczy 2,100 miesz. W pobliżu znajduje się prowincjonalny zakład dla obłąkanych *Bethesda*.

Lengerke Aleksander, rolnik, * 1802 w Hamburgu, † 1853 w Berlinie, gdzie był sekretarzem generalnym krajowego kolegjum ekonomji wiejskiej. W 1841 był profesorem rolnictwa w Carolinum w Brunświku. Ogłosił: „Anleitung zum praktischen Wiesenbau" (wyd. 2, 1844); „Landwirthschaftliches Konversationslexikon" (4 t., 1837—38) i inne. Wydawał też od 1842 „Annalen der Landwirthschaft in den preussischen Staaten", a do 1852 „Landwirthschaftliche Jahresschrift".

Lengerke Cezar, brat poprz., * 1803 w Hamburgu, † 1855, był 1835—51 profesorem teologji, później języków wschodnich w Królewcu. Oprócz komentarzów do proroka Danjela (1835) i do psalmów (2 t., 1846), oraz dzieł „Kenaan" i „Volks- und Religions geschichte Israels" (1843), ogłosił poezje „Bilder und Sprüche" (1844); „Lieder" (1840); „Gedichte" (1838); „Weltgeheimnisse" (1851).

Lenglet du Fresnoys Mikołaj, pisarz francuski, * 1674, † 1755. Już jako student zwrócił na się uwagę kilku pismami. Początkowo był sekretarzem elektora kolońskiego, później zaś odrzucał najkorzystniejsze posady, byle zachować swą niezależność. Z powodu prac swych literackich musiał niejednokrotnie odsiadywać więzienie w Bastylji. Ważniejsze z dzieł jego są: „Histoire de Jeanne d'Arc" (2 t., Paryż, 1733—34); „Méthode pour étudier la géographie" (10 t., Paryż, 1716; 4 wyd., 2 t., Paryż, 1768); „Méthode pour étudier l'histoire" (Paryż, 1713; 12 t., 1735; najlepsza ed. Droueta 15 t., 1772).

Lengnich Gotfryd, historyk polski, * 1689 r. w Gdańsku, † 1774 tamże. Syn kupca; ukończywszy gimnazjum gdańskie 1710, studjował następnie historję i prawo w Hali, gdzie był także spółpracownikiem wydawanej przez Gundlinga *Nowej bibljoteki Polskiej*. Za powrotem do kraju poświęcił się nauczycielstwu i literaturze; od 1729 był nauczycielem wymowy i poezji w gimnazjum gdańskiem. W 1739 wezwany do wykładu historji polskiej synom St. Poniatowskiego wojewody mazowieckiego, ułożył z tej okazji kompendjum pod tyt. „Historia Polona a Lecho ad Augusti II mortem" (Lipsk, 1740; 2 ed., Gdańsk, 1750), które niejednokrotnie służyło później za wzór dla prac tego rodzaju. W 1748 mianowany był nauczycielem prawa i historji oraz inspektorem gimnazjum w Gdańsku, a 1750 wybrany syndykiem tegoż miasta; 1767 czynny brał udział na słynnym zjeździe dysydentów w Toruniu. Był to człowiek uczony, cnotliwy i niezmiernie pracowity. Z licznych dzieł jego przytaczamy najważniejsze: „Polnische Bibliothek" (2 t., Tannenb., a właściwie Gdańsk, 1718—19), jest to czasopismo, zawierające recenzje i rozbiory dzieł polskich; „Geschichte der Preussischen Lande, königlich-polnisch Antheils" (9 t., Gdańsk, 1722—1755), kontynuacja Schützа, dobrze wykonana, obejmuje czas od Zygmunta I do śmierci Augusta II; „Ius publicum Regni Poloniae" (2 t., Gdańsk, 1742—56; 2 ed. znacznie powiększona, tamże 1765—66; polski przekład ks. Moszczeńskiego, 2 t., Kraków, 1761, i Helcla, Kraków, 1836), dzieło do historji prawa polskiego niezmiernie ważne; „Ius publicum Prussiae Polonae" (Gdańsk, 1758); w rękopisie zostawił „Der Stadt Danzig Verfassung und Rechte", dzieła tego dokonany jest przekład polski, ale dotąd nie drukowany. Biografja L. mieści się w Inglera „Beiträge zur juristische Biographie" (t. III) i w „Bibljot. zakładu nauk. Ossolińskich" (1842, t. I).—**L.** Karol Benjamin, synowiec poprzedniego, bibljograf i numizmatyk, * 1733 w Gdańsku, † 1795 tamże. Był archidjakonem przy kościele Panny Marji w Gdańsku, posiadał piękną bibljotekę, zawierającą wiele dzieł rzadkich do historji Prus polskich, katalog jej wyszedł pod tyt. „Bibliotheca Lengnichiana" (Gdańsk, 1796). Z dzieł jego oprócz pism teologicznych wymieniamy: „Beiträge zur Kenntniss seltener und merkwürdiger Bücher" (2 t., Gdańsk, 1776); „Nachrichten zur Bücher und Münzkunde" (2 t., tamże, 1780—82); „Neue Nachrichten zur Bücher und Münzkunde" (2 t., tamże, 1782); „Hevetius oder Anegdoten und Nachrichten zur Geschichte des grossen Mannes" (tamże, 1786).

Lenie, jezioro w królestwie Polskiem, gub. Płockiej, pow. Lipnowskim, w dobrach Lenie położone, obejmuje 30 morgów powierzchni.

Leniek Maciej, dzielny rycerz, * 1545, za znakomite zasługi wojskowe otrzymał 1583 starostwo inflanckie, a później i inne jeszcze od króla Zygmunta III, który w 1599 mianował go pierwszym kasztelanem dorpackim.

Leniek Jan, historyk, * 1857 w Głomience w pow. Krosnieńskim w Galicji, kształcił się w uniwersytecie Jagielońskim, 1883 otrzymał stopień doktora filozofji, 1887 mianowany był członkiem komisji historycznej akademji umiejętności w Krakowie; od 1882 pełni obowiązki nauczycielskie w gimnazjum św. Anny, wykładając historję geografję i język polski. Napisał: „Biskupi krakowscy w XIII w." (1878); „Pełka, biskup krakowski" (1186—1207) w albumie poświęconym Kraszewskiemu (1879); „Uniwersytet Kazimierzowski" (1880); „Sobiesciana z archiwum hr. Przezdzieckiego" (1883); „Kongres wyszehradzki w 1335" (1884); „Władysław Biały" (1887).

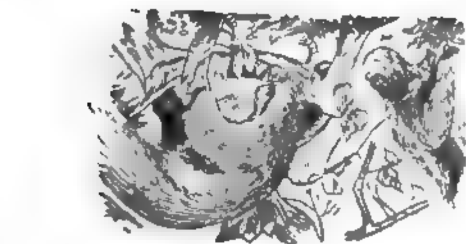
Lenienie, ob. Linienie.

Lenient Karol Feliks, literat francuski, * 1826 w Provins (Seine-et-Marne), w 1854 został profesorem w Paryżu, 1882—85 był deputowanym

Napisał: „La satire en France au moyen-âge" (1859), „La comédie en France au XVIII siècle" (1888, t. 2) i in.

Lenistwo, jeden z siedmiu grzechów głównych i śmiertelnych; zależy ono nietylko na bezczynnem i próżniackiem życiu, ale także na zaniedbywaniu swych powinności bądź doczesnych, bądź duchownych, lub na wykonywaniu ich z niechęcią i opieszale. Cnotą przeciwną **L.** jest miłość pracy i mocna wola do wykonywania swych obowiązków.

Leniwiec (*Bradypus*), rodzaj ssących z rzędu szczerbatych czyli bezzębnych, z rodziny *leniwcowatych* lub *leniwych*, która przez dawniejszych naturalistów do małp zaliczaną była; rodzaj ten nie posiada zębów przednich, kły ma krótkie, stożkowate, trzonowe walcowate, kościste, wewnątrz zwykle wydrążone. Głowa okrągła, tępa, z pyskiem obnażonym, oczy i konchy uszne małe. Członki przednie od tylnych dłuższe i silniejsze, sierść długa i krucha, zwykle kędzierzawa; powierzchność ich jest wogóle dosyć do małp podobna. Wszystkie gatunki **L.** mieszkają w gorących krajach Ameryki południowej; obyczaje ich są powolne, łagodne i głupowate, a ruchy niezgrabne. Głównie przebywają na drzewach, a włażą na nie powolnie. Żywią się liśćmi, szczególnie drzewa *Cecropia peltata*. **L.** *trójpalczasty, ai, aj-aj* (*B. tridactylus, B. pallidus*), 48 cm. długi, bladorożowy, ze smugą ciemną i dwiema białemi na grzbiecie, w Brazylji. Do rodzaju *Choloepus*, z nogami przedniemi dwupalczastemi, należy *unau* (*D. didactylus*), szarobrunatny, 70 cm. długi. Z leniwcami pokrewną jest wygasła rodzina **L.** *olbrzymich* (*Megatheriidae*); były to twory olbrzymie, ociężałe, których szczątki znajdują się w pokładach Ameryki płd. Należały tu rodzaje *Megatherium, Mylodon, Scelidotherium* i *Lestodon*. Olbrzymi też rodzaj zaginiony *Glyptodon* należy do pancerników (ob.).

Leniwiec.

Leniwka, jedna z trzech odnóg Wisły, która, płynąc pod Gdańskiem, uchodzi do morza Baltyckiego pod Weichselmünde.

Lenk, wieś i miejsce kąpielowe w szwajcarskim kantonie Bern, w Obersimmenthal, 1075 m. nad powierzchnią morza, 2,186 miesz.; jest stacją turystów w wycieczkach do leżących w okolicy lodowców i wspaniałych wodospadów na rzece Simme.

Lenk *von Wolsberg* Wilhelm, baron, oficer austrjacki, * 1809 w Budiejowicach w Czechach, † 1894, prowadził badania bawełny strzelniczej i wykrył warunki, w jakich daje się stosować do broni palnej.

Lenkiewicz v. *Pobóg* odm., herb: W polu barwy niewiadomej, pod podkową z krzyżem—dwie chorągwie kościelne o trzech połach.

Lenkiewicz.

Lenkorań, m. pow. gubernji Bakińskiej, przy ujściu rzeki Lenkoranki do morza Kaspijskiego, liczy 8,768 miesz. (1897), ma port i małą warownię; stanowi ważny punkt handlowy między Rosją i Persją. — *Lenkorański powiat*, ma na przestrzeni 5,463 kilom. kw. 112,200 miesz. (1897); położenie górzyste, w stronie południowej stepowe. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, uprawą bawełny, hodowlą bydła i jedwabników i t. d.

Lenné Piotr Józef, ogrodnik, * 1789 w Bonn, † 1866; był synem *Józefa Lenné*, nadwornego ogrodnika elektora; od r. 1816 urządzał wielkie zakłady ogrodnicze w Poczdamie, Charlottenburgu, na wyspie Pawiej i in., obok tego był dyrektorem szkoły drzew i instytutu ogrodniczego w Berlinie. Według jego planu zostały założone 1857 r. nowe promenady w Lipsku, pomiędzy bramami Grimmaiską i Piotrową. Od jego imienia otrzymała nazwę jedna z najpiękniejszych ulic berlińskich przed bramą Brandeburską.

Lenne prawo, jako systemat posiadania majętności nieruchomych, było powszechne w Europie zachodniej w wiekach średnich. Dający prawem lennem zwał się panem lennym albo suzerenem; biorącego zaś w ten sposób posiadłość (lenno, beneficium) zwano wasalem (ob. *Feodalizm*).

Lennep, miasto powiatowe w pruskiej regencji Düsseldorfskiej, nad rzeką t. n., ma 11,000 miesz. i liczne fabryki sukna i kamgarnu.

Lennep, Dawid Jakób van, filolog niderlandzki, * 1774 w Amsterdamie, † 1853 tamże, jako profesor miejscowego Athenaeum; zasiadając od 1838 w izbach, odznaczał się niepospolitą wymową i przyłożył się niemało do podniesienia krasomówstwa ojczystego. Z prac jego głównie egzegetycznych celniejsze są: „Anthologia graeca" (5 t., Utrecht, 1795—1822), opracowania: *Heroid* Owidjusza (1807), oraz Hezjoda „Teogonji," „Prace i Dni" (1848) i „Tarczy Herkulesowej" (1858). Ogłosił też kilka poezji łacińskich. Biografję jego napisał syn Jakób van Lennep (4 wyd., Amsterdam, 1862).

Lennep, Jakób van, syn poprzedniego, jeden z najcelniejszych nowoczesnych pisarzów niderlandzkich, * 1802 w Amsterdamie, † 1868 w Oosterbeck pod Arnheim. Ukończywszy studja prawne w Lejdzie, był adwokatem rządowym prowincji Holandji i przez krótki przeciąg czasu członkiem

drugiej izby. Czując nieprzeparty pociąg do poezji, już jako student zyskał sobie rozgłos „Idyllami akademickiemi,“ sławę zaś poety utrwalił swemi „Niderlandsche legenden,“ w których opiewa podania i legendy ojczyste. Podobnejże treści są trzy większe poemata: „Het huis ter Leede en Adegilo,“ „Jacoba en Bertha“ i „De Strijd met Vlaanderen,“ większej jednak nierównie wziętości używają jego romanse np.: „De Roos van Dekama“ (1837); „Ferdinand Huyck“ i „De lotgevallen van Klaasje Zevenster“ (5 t., Amsterdam, 1866) i utwory dramatyczne w liczbie przeszło 30, z których komedje: „Het dorp an die Grenzen,“ „Het dorp over die Grenzen“ (1830) i „De vrouve van Waardenburg“ (1859) niezmierne miały powodzenie. Z innych prac jego wymieniamy jeszcze: „Hollands romantische Geschiedenis“ (11 t., Akwizgran 1840—43) i „Geschiedenis van Noord-Neederland“ (1865 sq.).

Lennep, Jan Danjel van, krewniak poprzednich, * 1724 w Leeuwarden, † 1771, jako profesor języków klasycznych we Franeker, zasłużył się wybornemi wydaniami Koluthusa (Leeuward, 1744) i „Listów“ Phalarisa (2 t., Gröningen 1777). Jego „Etymologicum linguae graecae“ (2 t., Utrecht 1790) wydał Scheid.

Lenngren Anna Marja, z domu Malmstedt, poetka szwedzka, * 1754 w Upsali, † 1817 w Sztokholmie. Odznaczyła się jako bardzo zdolna autorka pełnych świeżości obrazków rodzajowych, na tle życia towarzyskiego, które wyszły w zbiorze p. t.: „Skaldeförsöh“ (12 wyd., 1890), nadto pisała wyborne satyry, epigramaty i t. p. Por. Warburg, 1888.

Lenno, ob. Feudalizm, Lenne prawo.

Lennox Wiliam Pitt, lord, polityk i pisarz angielski, * 1799, † 1881 w Londynie, jako syn księcia Richmond, służył w wojsku, był w bitwie pod Waterloo, następnie był *attaché* poselstwa w Paryżu i na kongresie wiedeńskim, 1829 opuścił armję, zasiadł w parlamencie. Napisał: „Tifty years biographical reminiscences“ (1863, t. 2); „Myrecollections from 1806 to 1873“ (t. 2); „Life of the duke of Richmond“ i in., a nadto nowele: „Campton Audley“ (1841); „The Tuft-Hunter“ (1843); „Percy Hamilton“ (1852); „Philip Courtenay“ (1855); „Merrie England, its sports and pastimes“ (1857); „Recreations of a sportsman“ (1862); „Adventures of a man of family“ (1864, t. 3); „Sport at home and abroad“ (1873); „Plays, players at home and abrood“ (1881, t. 2) i in.

Lenocinium (łac.), handel nierządnicami, kuplerstwo.

Lenoir Marja Aleksander, starożytnik francuski, * 1761 w Paryżu, † 1839, w obowiązkach nadzorcy zabytków sztuki w kościele św. Djonizego. Zasłużył się głównie jako autor dzieł: „Musée des monuments français“ (8 t., Paryż, 1800—22) i „Histoire des arts en France“ (Paryż, 1811).

Lenoir Aleksander Albert, syn poprzedniego, architekt i starożytnik francuski, * 1801. Znany jest jako autor kilku dzieł napisanych w przedmiocie sztuk pięknych i jako redaktor pism perjodycznych sztukom poświęconych. Od r. 1869 jest członkiem akademji sztuk pięknych.

Lenoira maszyna, ob. Gazowy motor.

Lenormand Marja Anna, słynna kabalarka, * 1772 w Alençon, † 1843 r., wychowywała się w klasztorze Benedyktynek, zajmowała się muzyką, malarstwem, poezją, a jednocześnie uprawiała sztukę wróżbiarską. W 1790 osiadła w Paryżu, 1794 założyła biuro przepowiedni. Udawały się do niej najznakomitsze osoby, nawet monarchowie zasięgali jej rad, tak np. podczas kongresu w Akwizgranie 1818. Zjednawszy sobie względy cesarzowej Józefiny, w krótkim przeciągu czasu przyszła do zamożności i niepospolitej sławy, lecz mszcząc się za wygnanie z kraju w r. 1809, wydała w 1814 „Souvenirs prophétiques d'une Sibylle sur les causes de son arrestation,“ w których przepowiedziała blizki upadek Napoleona. Wiele rozgłosu miały jej „Mémoires historiques et secrets de l'imperatrice Josephine“ (2 t., Paryż, 1820, 2 wyd., 1828). Pozostawiła przeszło miljon fran. majątku. Życiorys jej napisał Franciszek Girault (Paryż, 1843). Por. Cellier-Dufayel „La verité sur Madame L.“ (Paryż, 1845).

Lenormant Karol, archeolog i historyk francuski, * 1802, † 1859 w Atenach. Początkowo konserwator bibljoteki paryskiej, a od 1848 profesor archeologji egipskiej w Collège de France. Z dzieł jego ważniejsze są: „Des artistes contemporains“ (2 t., Paryż, 1833); „Trésor de numismatique et de glyptique“ (5 t., Paryż, 1836—50); „Musée des antiquités égyptiennes“ (Paryż, 1842); „Elite des monuments céramographiques“ (3 t., 1844—57); „Questions historiques“ (2 t., Paryż, 1845); „Introduction à l'histoire orientale“ (Paryż, 1838).

Lenormant Franciszek, syn poprzedniego, znakomity starożytnik i numizmatyk francuski, * 1835 w Paryżu, † 1885 tamże. Ukończywszy świetnie studja prawne, poświęcił się wyłącznie prawie archeologji i numizmatyce: czynnym odtąd był spółpracownikiem założonego przez ojca czasopisma „Correspondant,“ oraz wielu innych naukowych pism francuskich i zagranicznych. Za powrotem z podróży na Wschód mianowany był członkiem i podbibljotekarzem Instytutu, w 1874 profesorem archeologji w Bibljotece narodowej. Z prac jego wymieniamy najważniejsze: „Essai sur la classification des monnaies des Lagides“ (Paryż, 1858); „Sur l'origine chrétienne des inscriptions sinaitiques“ (Paryż, 1859); „Deux dynasties françaises chez les slaves méridionaux au XIV et XV siècles“ (tamże, 1861); „Recherches archéologiques à Eleusis. Recueil des inscriptions“ (tamże, 1862); „Essai sur l'organisation politique et économique de la monnaie dans l'antiquité“ (tamże, 1863); „Introduction à un mémoire sur la propagation de l'al-

phabet phénicien dans l'ancien monde" (tamże, 1866); „Manuel d'histoire ancienne de l'Orient jusqu'aux guerres médiques" (9 wyd., 1881, t. 3, dalszy ciąg opracował Babelon t. 4, 1885); „Lettres assyriologiques sur l'histoire et les antiquités de l'Asie" (Paryż, 1871) i t. d. Wedle rękopisu swego ojca wydał także „Mémoires sur les peintures de Polygnote dans la lesché des Delphes" (Paryż, 1864); „Essai sur la propagation de l'alphabet phénicien dans l'ancien monde" (2 wyd., 1875, t. 2); „Le déluge et l'épopée babylonienne" (1873); „Les premières civilisations" (1874, t. 2); „Les sciences occultes en Asie" (1874—75, t. 2).

Lenôtre Andrzej, twórca francuskiej sztuki ogrodniczej, * 1613 w Paryżu, † 1700 r., założył wspaniałe ogrody w Wersalu, Chantilly, Meudon, Sceaux, Fontainebleaux i St. Germain.

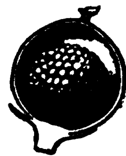
Lenowate (*Lineae*), rodzina roślin dwuliścieniowych, zawierająca zioła lub podkrzewy, o następnych cechach: kielich 5 lub 4-działkowy, korona 5 lub 4-płatkowa, pręcików tyleż co płatków, u dołu w wiązkę połączonych; torebka najczęściej okrągła, 4 lub 5-komórkowa, lub też pozornie 8 lub 10-komórkowa; nasion bezbiałkowych 8—10. Liście naprzemian lub naprzeciwległe, pojedyńcze, całobrzegie, bez przylistków. Należą tu głównie dwa rodzaje europejskie, len (ob.) i lenek (ob.), obejmujące około 80 gatunków. Niektóre są ważne z powodu nasion, a zwłaszcza włókien łodygi, nadających się na trwałe tkaniny.

Lens, miasto w departamencie Pas des Calais, w okręgu Béthune we Francji, położone przy północnej kolei żelaznej, 13,862 m.; w okolicy kopalnie węgla. Pamiętne zwycięstwem Kondeusza 20 sierpnia 1648 nad austrjackim arcyksięciem Leopoldem Wilhelmem.

Lens Andrzej Korneljusz malarz niderlandzki, * 1739 w Antwerpji, był profesorem akademji tamże. W r. 1781 osiadł w Brukseli, gdzie † 1822. Do najlepszych jego obrazów należą sceny z historji św., historja św. Magdaleny, Arjadna (w muzeum brukselskiem) i in.

Lenström Karol Juljusz, pisarz szwedzki, * roku 1811 w Gefle. Od r. 1830 studjował teologję w Upsali; 1836 został tamże docentem historji literatury, a 1845 r. proboszczem w Wester-Löfsta w prowincji Westmanland. **L.** należy do najpłodniejszych pisarzów szwedzkich. Jako bystry i śmiały krytyk zyskał rozgłos swemi artykułami umieszczanemi w „Gazecie szwedzkiego towarzystwa literackiego," oraz we własnem czasopiśmie *Eos* (Upsala, 1839—40). Prace jego dotyczą teologji, estetyki, historji sztuki, filologji i literatury. Celniejsze z nich są: „Försök till Lärobok i Astetiken" (Stockholm, 1836); „Konst-Theoriernas Historia" (2 t., Upsala, 1839); „Hondbok i Poesiens Historia" (2 t., Orebro, 1840); „Allmän Konst-Historia" (Stockholm, 1848) i t. d. Próbował też sił jako poeta epiczny, liryczny i dramatyczny. **L.** zajmuje bardzo ważne w historji oświaty i literatury szwedzkiej stanowisko.

Lentibulariaceae (*Utriculariaceae, tłustoszowate*), rodzina roślin, oddzielona od trędownikowatych, obejmuje zioła rosnące w wodzie lub na błotach, z kwiatami pojedyńczemi lub zebranemi

Kwiat pływacza w przecięciu, *a* zawiązek owocowy.

w grona; kwiaty mają koronę dwuwargową, zawiązek owocowy jednokomórkowy. Torebka dwuklapkowa, albo też otwiera się nieregularnie. Rodzaje tłustosz (*Pinguicula*) i pływacz (*Utricularia*) należą do roślin *owadożernych* (ob.).

Lentulus, nazwisko rodziny patrycjuszowskiej z rzymskiego roku *Korneljussów*, wspomniane po raz pierwszy przy oblężeniu przez Gallów Kapitoljum 390 przed Chr. w osobie *Lucjussa Korneljussa Lentulusa*, który nie chcąc okupić poniżającego pokoju, zdołał się przerznąć przez szyki nieprzyjacielskie. W późniejszych czasach znani jeszcze byli: *Publjusz Korneljusz Lentulus Sura*, były pretor i konsul, z powodu rozpustnego życia został wypędzony z senatu; w r. 63 przed Chr. złączył się z Katyliną (ob.) i był w więzieniu śmiercią ukarany.—*Publjusz Korneljusz Lentulus Spinther*, pretor i konsul, popierał odwołanie Cycerona z wygnania, później występował jako żarliwy stronnik Pompejusza.—*Lucjusz, Korneljusz Lentulus Crus*, w r. 61 przed Chr. oskarżyciel Klodjusza, przeciwnik Cezara, po bitwie farsalskiej uszedł do Egiptu, gdzie go doradcy Ptolemeusza zabić kazali.—*Publjusz Lentulus*, w urzędowaniu poprzednik Piłata, znany w historji Kościoła z listu pisanego do senatu rzymskiego, w którym opisuje dokładnie osobę Jezusa Chrystusa; list ten jednak jest podrobiony.

Lentz Stanisław, malarz polski, * 1861 w Warszawie, kształcił się w szkole rysunkowej w Warszawie i w akademji monachijskiej. Ważniejsze obrazy: „Król Lear," „Serenada," „Antykwarjusz," „Fercentag". Przez pewien czas rysował doskonałe karykatury w *Tygodn. ilustr.* Obecnie uprawia specjalnie malarstwo portretowe.

Lenz Jakób Michał Reinhold, poeta niemiecki i przyjaciel Göthego, * 1751 w Sesswegen w Inflantach. Ukończywszy studja uniwersyteckie w Królewcu, przybył 1771 do Strasburga, gdzie zapoznał się Göthem i zawiązał z nim ścisłe stosunki. Pokochawszy namiętnie, ale bez wzajemności Fryderykę Brion von Sesenheim (przyjaciółkę Göthego); w kilka lat później (1778) dostał obłąkania.

Odwieziony przez brata do ojczyzny, † 1792 r. w Moskwie w największej nędzy. Zbiór jego pism „Gesammelte Schriften," wydał Tieck (3 t., Berlin, 1828); obejmują one po większej części utwory dramatyczne, świadczą o wysokim ale niewyrobionym talencie i są interesującym pomnikiem literatury niemieckiej z epoki *burz i zapędów*. Por. Stöbera „Der Dichter Lenz und Friederike von Sesenheim" (Bazyleja, 1842) i Gruppé „Lenz's Leben und Werke" (Berlin, 1861).

Lenz Harald Otmar, naturalista, * 1798 r. Schnefenthal, † 1870, studjował nauki przyrodnicze i filologję w Lipsku i Getyndze, następnie był nauczycielem kolejno w Toruniu, Marienwerder i Schnepfenthal. Ogłosił: „Die Schlangenkunde" (1832); „Gemeinnützige Naturgeschichte" (6 wyd., 5 t., Gotha, 1881—85); „Zoologie, Botanik und Mineralogie der Griechen und Römer" (Gotha, 1856—61).

Lenz Emil, fizyk, * 1804 w Dorpacie, † 1865 w Rzymie; poświęcał się pierwiastkowo teologji, następnie fizyce. W latach 1823—6 jako fizyk towarzyszył Kotzebuemu w podróży około ziemi, a od r. 1834 był profesorem fizyki w uniwersytecie petersburskim i w kilku innych wyższych zakładach naukowych tamże, oraz członkiem akademji, a obok tego był nauczycielem przedmiotów fizyczno-matematycznych wielkich książąt Mikołajewiczów. Przeprowadził liczne badania na polu elektryczności; główniejsze jego prace, ogłaszane w *Pamiętnikach akad. peters.*, tyczą się wyznaczenia przewodnictwa ciał i siły elektrowzbudzającej, zależności magnetyzmu od siły prądu i od wymiarów prętów, rozkładu magnetyzmu w sztabach, siły elektromagnesów, a zwłaszcza praw prądów indukcyjnych. Podręcznik jego fizyki: „Naczalnyja osnowanija fizyki" (6 wyd., 1864) długo był używany w gimnazjach rosyjskich.

Lenz Robert, sanskrytolog, brat pop., * 1808 w Dorpacie, † 1836 r., ukończywszy w uniwersytecie dorpackim wydział teologiczny, studjował od 1830 r. w Berlinie pod Boppem sanskryt, następnie na koszt rządu odbył podróż po Europie, zajmując się przeważnie w bibljotekach: londyńskiej, oksfordzkiej i paryskiej. Po powrocie do Rosji 1835 r. wykładał sanskryt w uniwersytecie petersburskim. Oprócz artykułów w rozmaitych pismach, wydał dramat Kalidasa „Urvasi" (1833) i „Apparatus criticus" (1834). Pozostawił nadto życiorys i charakterystykę Buddy, skreśloną podług *Lalita-vistara-purana*.

Lenz Robert, syn Emila, fizyk, po ukończeniu 1855 r. wydziału fizyko-matematycznego w uniwersytecie petersburskim, brał udział 1858—59 w ekspedycji chorosańskiej, wysłanej w celu zbadania wschodniej Persji; 1860 r. wysłany był dla przeprowadzenia oznaczeń magnetycznych w odnodze Fińskiej; 1865 r. objął po ojcu katedrę fizyki i geografji fizycznej w uniwersytecie. W *Biuletynach* oraz *Zapiskach* akademji nauk zamieścił kilka ważnych rozpraw.

Lenz Oskar, podróżnik, * 1848 w Lipsku, po ukończeniu studjów przyrodniczych, pracował w państwowym instytucie geologicznym w Wiedniu, a 1874 r. wyjechał z polecenia niemieckiego towarzystwa afrykańskiego do Afryki zachodniej, gdzie przez trzy lata badał okolice rz. Ogowe. Po powrocie do Niemiec ogłosił: „Skizzen aus Westafrika" (1878). Następnie przez to towarzystwo wysłany był do Maroko i Timbuktu i podróż tę opisał w dziele: „Timbuktu. Reise durch Marokko, die Sahara und den Sudan" (2 t., 1884). Mianowany sekretarzem towarzystwa geograficznego w Wiedniu, objął redakcję *Aus allen Weltteilen*, 1885 został profesorem geografji w uniwersytecie w Czerniowcach, lecz przed objęciem obowiązków wyruszył nad Kongo, w celu uwolnienia odciętych przez mahdiego podróżników Junkera, Casatiego i Sumptona, dotarł do Casonge, rezydencji Tippo Tipa. Badania tego nie zdołał spełnić, zwiedził więc okolice Tanganika i po powrocie 1887 r., został profesorem uniwersytetu w Pradze. Ogłosił jeszcze „Wanderungen durch Afrika" (1895).

Leń, owad, ob. Bibio.

Leńkiewicz Wiktor, * w Huszczy, miasteczku gub. Wołyńskiej, pobierał nauki wyższe w Wilnie i w r. 1819 wstąpił do wojska polskiego pod dowództwem generała Konopki, który go do ważnych używał zleceń. Opuściwszy wkrótce służbę wojskową z powodu słabości zdrowia, umarł w Wiedniu, mając lat dwadzieścia dwa wieku. Zbiór jego wierszy wydał Tymon Zaborowski wraz z życiorysem w „Ćwiczeniach naukowych" (2 t., 1818).

Leo Jan, historyk, żyjący w pierwszej połowie XVII w., archiprezbiter i paroch heilsberski, dziekan i kanonik kolegjaty gutsztadzkiej. W skutek zamieszek krajowych w Warmji z powodu reformacji, schronił się do Cystersów w Wągrowcu, w Wielkiejpolsce. Oprócz wielu innych cennych prac jego ważnem jest dzieło p. t. „Historia Prussiae sub auspiciis Christophori Szembek, Ep. Varm., nunc primum in lucem edita" (Amsterdam, a właściwie Brunsberga, 1726).

Leo Leonard, znakomity kompozytor włoski, * 1694 w San-Vito degli Schiavi w prowincji Lecce. Kształcił się w konserwatorjum della Pietà de' Turchini w Neapolu i pod Pitoni'm w Rzymie. Jako prof. neapolitańskiego konserwatorjum Sto.-Onofrio wykształcił kilku najcelniejszych mistrzów XVIII w. W 1717 został kapelmistrzem kościoła Sta.-Maria della Solitoria w Neapolu, gdzie † 1756 (nie 1742 lub 1743). **L.** wraz z poprzednikiem swym Scarlattim, oraz rowieśnikami Durante i Feo, jest twórcą tak zwanej szkoły neapolitańskiej. Wysoko cenią jako kompozycje zarówno świeckie, jak i religijne. Opery **L.** (około 30) mimo wielu zalet poszły już w zapomnienie, ale kompozycje religijne, jak „Santa Elena", „La morte d'Abele", „Ave

Maria" i „Miserere", dziś jeszcze mają rzeczywistą wartość.

Leo Leopold August, lekarz, * 1792, † 1868 w Warszawie, po ukończeniu uniwersytetu w Królewcu 1815 osiadł w Warszawie, gdzie miał liczną praktykę; 1828—9 redagował czasopismo *Magazin für Heilkunde und Naturwissenschaft*, od 1832 był współpracownikiem *Pamiętnika lekarskiego*. Oddzielnie wydał: „Ideen und Erfahrungen über die Natur und Behandlungen der asiatischen Brechruhr" (1832).—Syn jego **L.** Edward, prawnik i publicysta, * 1829, po ukończeniu nauk w kraju i za granicą, poświęcił się adwokaturze i był obrońcą przy senacie, a do 1897 redaktorem *Gazety Polskiej*.

Leo Henryk, historyk niemiecki, * 1799 w Rudolstadt, † 1878. Jako student uniwersytetu jenajskiego był czynnym członkiem burszenszaftów i stowarzyszeń gimnastycznych. Później zerwał dawne stosunki i występował nawet przeciw tak zwanym demagogom. W 1828 został profesorem historji powszechnej w Halli, a 1863 dożywotnim członkiem pruskiej izby panów. Celniejsze jego prace są: „Handbuch der Geschichte des Mittelalters" (2 t., Halla, 1830); „Geschichte der ital. Staaten" (5 t., Hamburg, 1829—30); „Zwölf Bücher niederl. Geschichten" (2 t., Halla, 1832—35); „Lehrbuch der Universalgeschichte" (6 t., 3 ed., Halla, 1849—53), do czego należy „Leitfaden für den Unterricht in der Universalgeschichte" (4 części, Halla, 1838—40); dwie ostatnie prace przeniknięte są nawskroś reakcyjnemi jego poglądami, przeciwnemi wszystkim nowoczesnym kierunkom ducha; „Vorlesungen über die Geschichte des deutschen Volks und Reichs" (tom 1—5, Halla, 1854—66). Oprócz tego odznaczył się **L.** w literaturze jako głęboki znawca języka staroniemieckiego, angielskiego i celtyckiego i napisał: „Altsächsische und angelsächsische Glossar" (1872—77) i in.

Leo Africanus, Maurytanin rodem z Granady, właściwie *Alhassan Ibn-Mohammed Alwazzan*, zwiedził od 1492 całą północną Afrykę i Azję zachodnią, wpadłszy w ręce korsarzy; przeszedł w Rzymie na chrześcijanizm, następnie wrócił do islamizmu i † po 1526. W tym roku napisał w języku włoskim „Opis Afryki", ogłoszony naprzód w zbiorowem dziele Ramusio, który przez długi czas był głównem źródłem wiadomości geograficznych o Sudanie.

Leo Diakonus, rodem z Jonji, żył w Konstantynopolu i napisał „Historję państwa Bizantyńskiego od 959—975" (wydanie Hasego, Paryż, 1819; Bonn, 1828).

Leoben, miasto w Styrji, nad rz. Mur, siedlisko zarządu górniczego, punkt środkowy górnostyryjskiego przemysłu górniczego, posiada akademję górniczą, szkołę hutniczą, gimnazjum wyższe, liczy 7,000 miesz. W okolicy znajdują się pokłady węgla brunatnego i liczne huty żelazne. Na pamiątkę zawartego tutaj pomiędzy Austrją a rzecząpospolitą Francuską pokoju przedwstępnego, wzniesiono tu pomnik marmurowy.

Leobschütz, ob. Łubczyce.

Leochares, giser i rzeźbiarz, współczesny Praksytelesa, pracował w Atenach w epoce od 104 do 111 Olimpjady i wysoko był ceniony przez starożytnych. Z dzieł jego chwalono szczególnie „Porwanie Ganimeda przez orła".

Leon, niepodległe dawniej królestwo na półwyspie Pirenejskim, w półn.-zachod. części Hiszpanji, położone między Asturją. Starą Kastylją, Estremadurą, Portugalją i Galicją, na przestrzeni 38,502 klm. kw. liczy 966,000 miesz. Jest to kraina górzysta, przerznięta rz. Duero. Ziemia niebardzo urodzajna. Główne jej bogactwo stanowią stada merynosów, a także kozy, woły i konie. Mieszkańcy, *Leoneses*, wogóle są niewykształceni, ale uczciwi, wolnomyślni, prawdomówni, dobroduszni, gościnni i waleczni. — W najdawniejszych czasach należał **L.** z kolei do Rzymu, Gotów i Saracenów. Tych ostatnich wypędzili Hiszpanie i utworzyli niepodległe królestwo, które zjednoczone 1065 roku z Kastylją, po śmierci Alfonsa VIII oddzieliło się, ale 1218 ponownie zostało z nią połączone i odtąd dzieliło ciągle losy tego królestwa (ob. Hiszpanja).—*Prowincja Leon*, najbardziej na północo-zachód wysunięta, położona między Asturją, Galicją, Palencją, Valladolidem i Zamorą, liczy na przestrzeni 15,377 klm. kw. 381,000 miesz.—Stolica *Leon*, u Rzymian *Legio Septima Gemina*, od której królestwo wzięło swą nazwę, liczy 14,000 m., jest siedzibą biskupa; oprócz wspaniałej katedry, ma 13 kościołów i 11 klasztorów, 4 szpitale, piękny ratusz i wiele pysznych pałaców.

Leon, departament środkowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Nicaragua, nad oceanem Spokojnym, obejmuje 8,123 klm. kw. (147,5 mil kw.) i liczy 43,000 m. Główne miasto **L.**, niegdyś stolica stanu Nicaragua, w skutek wojen domowych upadło zupełnie, liczy tylko 25,000 m. i posiada kilka wspaniałych budowli, a między niemi piękny kościół katedralny, najpiękniejszą budowę Ameryki hiszpańskiej, która we wszystkich zaburzeniach służyła za cytadelę i mimo to niewiele ucierpiała. Założony w 1806 uniwersytet już nie istnieje.

Leon, prowincja południowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Ekwator, obejmuje płaskowzgórze Tacunga (2,780 metr. wys.) i dwa stoki Kordylierów, ma powierzchni 9,100 klm. kw. (165,3 mli kw.) i 109,600 m., zajmujących się rolnictwem i hodowlą bydła. Główne miasto Tacunga lub Latacunga, 15,000 m.

Leon *de los Aldamas*, miasto w meksykańskim stanie Guanajuato. w pięknej i żywnej okolicy, na drodze z Guadalajara do Meksyku, 1895 m. nad poz. morza, z placem otoczonym arkadami, 48,000 miesz.

Leon, imię trzynastu papieżów.—**Leon I**, czyli Wielki (św.), 440—461, * podług jednych w

Rzymie, podług innych w Toskanji, nastąpił 440 na tron Piotra po Sykstusie III. On pierwszy jasno wypowiedział ideę zwierzchnictwa biskupa rzymskiego nad całym kościołem chrześcijańskim, i poparty sprzyjającemi okolicznościami, starał się ją wprowadzić w życie. Jego mniemanie w sporach o naturach Chrystusa, wypowiedziane w liście do Flawjana, biskupa konstantynopolskiego, wpłynęło stanowczo na postanowienia soboru chalcedońskiego; w 451 zawarł w imieniu Walentynjana III pokój z Attylą; 455 ocalił Rzym od zniszczenia, jakiem mu Genzeryk zagrażał. † 461. Jego dzieła (5 t., Wenecja, 1755—57) składają się z 96 kazań, 41 listów i kilku traktatów.—Por. Arendta „Leo der Grosse und seine Zeit“ (Moguncja, 1835); Perthsela „Papst Leo's I Leben und Lehren“ (Jena, 1843); St.-Chérona „Hist. du pontificat du St. Léonle-Gr. et de son siècle“. Papież Benedykt XIV zaliczył go do ojców kościoła. Pamięci jego poświęcono dzień 11 kwietnia.

Leon II (św.), 682—683, rodem z Sycylji, poprawił śpiew gregorjański. Był kanonizowany i pamiątkę jego obchodzi Kościół 28 czerwca.

Leon III, 795—816, Rzymianin, wstąpił na tron papieski po śmierci Adrjana I; po 4-letniem panowaniu był przez przeciwników w kościele napadnięty i wtrącony do więzienia, z którego wkrótce wydobył się i schronił do obozu Karola W. w Paderbornie (799). Powróciwszy przy pomocy Karola W. do Rzymu, ukoronował go 25 grudnia 800 na cesarza.

Leon IV (św.), 847—855, rodem Rzymianin, opasał murem cyrkuł watykański w Rzymie i walczył z Saracenami, przeciwko którym wystawił twierdzę Leopolis, późniejszą Cività vecchia. Kościół obchodzi jego pamiątkę 17 lipca.

Leon V, 907, panował tylko dni 40, zrzucony z tronu przez Krzysztofa, który po 7-miesięcznem panowaniu zmarł w więzieniu.

Leon VI, 928—929 i **Leon VII**, 936—39, żyli w burzliwych czasach Teodory i Marozzji.

Leon VIII, 963—965, wyniesiony na papieża przez cesarza Ottona I, przyznał cesarzowi i jego następcom prawo mianowania papieży i udzielania inwestytury biskupom.

Leon IX, 1049—54, poprzednio Brunon, arcybiskup Toul, * 1002, krewny cesarza Konrada II i Henryka III, wybrany za wpływem ostatniego, rozpoczął za poradą Hildebranda walkę przeciwko symonji i małżeństwu księży. W tym celu zwołał synody w Rzymie (1049 i 1851), Rheims, Moguncji (1049), Vercelli, Sipontum (1050) i Mantui (1052). Pobity w wojnie z Normandami, dostał się do niewoli (1053). Pozostały po nim listy, kazania i dekretalja. Por. Hunkler „L. IX und seine Zeit“ (Moguncja, 1851).

Leon X, 1513—21, właściwie Jan Medici, * 1475 we Florencji, drugi syn Wawrzyńca Medycjusza, w 13 r. życia został kardynałem. 1499 odbył podróż po Włoszech, Niemczech i Francji; powróciwszy do Rzymu został gorliwym miłośnikiem i opiekunem nauk i literatury. W r. 1512 walczył przeciwko Francuzom, przyczem w bitwie pod Rawenną popadł w niewolę. 1513 r. po śmierci Juljusza II wybrany na papieża, przywrócił w Rzymie uniwersytet, powołał do niego znakomitych profesorów, między innymi Laskarysa, oraz polecił wydawnictwo autorów greckich. Wystawne życie dworu rzymskiego, budowa kościoła św. Piotra oraz mieszanie się do spraw politycznych, postawiły w opłakanym stanie skarb papieski; dla polepszenia jego stanu nadał wielką liczbę odpustów, sprzedawanych szczególnie w Szwajcarji i Niemczech, co dało powód Lutrowi do wystąpienia przeciwko władzy papieża, a tem samem stało się początkiem reformacji. Usiłowania **L. X** wywołania nowej wojny krzyżowej stały się bezskutecznemi, ale za to szczęśliwym był w środkach przeciwko zmniejszeniu potęgi i wpływu Francji we Włoszech, w którym to celu połączył się z cesarzem Karolem V. Por. Roscoe „Life and pontificate of Leo X“ (4 t., Liverpool, 1805); Audina „Vie du pape Léon X“ (Paryż, 1854).

Leon X.

Leon XI, 1605, poprzednio Aleksander Oktawjan Medici, arcybiskup i kardynał florencki, * 1535, panował tylko 27 dni.

Leon XII, 1823—29, poprzednio Anibal della Genga, * 1760 w Genui (podług innych w Genga), przed wstąpieniem na tron papieski, za Piusa VII był niejednokrotnie czynny jako nuncjusz w Niemczech i Francji. Wybrany na papieża, potępił wolne mularstwo i towarzystwo biblijne, zwrócił Jezuitom dawniejsze ich kolegjum (1824), w r. 1825 obchodził pamiętny rok jubileuszowy, przyczem zalecił modły o nawrócenie różnowierców i wykorzenienie herezji. Por. Artand de Montor „Histoire du Pape Léon XII“ (Paryż, 1843); Köberle „Leo XII und der Geist der römischen Hierarchie“ (Lipsk, 1846).

Leon XIII, papież, poprzednio *Joachim Pecci*, * 1810 w Carpineto pod Anagni, kształcił się w Collegio romano i Accademia dei nobili ecclesiastici, poczem został protonotarjuszem, 1837 prałatem domowym, a następnie delegatem Beneventu. Odznaczywszy się na tem stanowisku wytępieniem rozbojów, otrzymał legację w Spoleto, potem w Perugji. Mianowany arcybiskupem Damjety in part., został 1843 nuncjuszem w Brukseli, gdzie z jed-

Leon XIII.

nej strony potrafił zyskać niezależność kościoła belgijskiego, z drugiej względy króla Leopolda I. 1846 wyniesiony na arcybiskupa Perugji, został jednocześnie mianowany kardynałem. Po objęciu rządów kościoła przez Piusa IX zarządzał kard. Pecci spokojnie swą archidjecezją, będąc usunięty, za radą zazdroszczącego mu kar. Antonellego, od spraw ogólnych. Dopiero po śmierci ostatniego (listopad 1876) powołany do Rzymu, został w listopadzie 1877 kamerlingiem papieskim i zatem po śmierci Piusa IX (7 lutego 1878) kierował sprawami kurji i został po $1^1/_2$-dniowem konklawe 44 (z 62) głosami wybrany 20 lutego 1878 papieżem i 3 marca koronowany. Nie zrzekając się zasad postępowania swego poprzednika, złagodził jednakże formę stosunków z Włochami i Niemcami. Mianował sekretarzem stanu kard. Franchi, po jego śmierci (1 sierp. 1878) kard. Ninę, w1887 kar. Rampollę, zawiązał osobiste stosunki z dworami berlińskim i rzymskim i starał się załagodzić wszelkie kwestje sporne. Program swój wypowiedział w liście do kard. Nina (27 sierpnia 1878). Dzięki wpływom jego, religijna walka w Prusiech ustała, zaś ks. Bismarck, uznając wysoką bezstronność **L.**, wybrał go na sędziego polubownego w sporze z Hiszpanją o wyspy Karolińskie (1885). W 1888 i 1893 cesarz Wilhelm złożył Ojcu świętemu wizytę w Rzymie, z Belgją w 1880 przyszło z powodu praw szkolnych do zerwania stosunków dyplomatycznych, które przywrócono w 1884. Z Francją pomimo dość nieprzyjaznego usposobienia rządu do zgromadzeń duchownych, stolica papieska zachowywała stosunki życzliwe. W encyklice z 16 lutego 1892 wezwał papież katolików do uznania republikańskiej formy rządu. Z Rosją również stosunki były dobre, z Austrją jednak mniej, i z Królestwem Włoskiem nie przyszło do zmiany wzajemnego usposobienia. Wogóle za rządów **L. XIII** położenie kościoła katolickiego znacznie się poprawiło. Zaraz w pierwszej swej Encyklice (Wielkanoc, 1878) położył Ojciec święty nacisk na przywrócenie władzy świeckiej papieża, potępiał później kilkakrotnie pisma (Curciego, Tostiego, Bonomellego, Toscanellego) autorów domagających się uznania zaboru Rzymu przez Królestwo Włoskie. Prócz tego wydał **L. XIII** cały szereg encyklik w kwestji socjalizmu, komunizmu, nihilizmu, o autorytecie św. Tomasza z Akwinu w dziedzinie filozofji (1878), o małżeństwie chrześcijańskiem (1880), o masonerji (1884), o chrześcijańskim ustroju państwowym (1885), o kwestji robotniczej (1891), o studjach biblijnych (1893). W Breve 1886 potwierdził **L. XIII** przywileje Jezuitów i t. d. W roku 1887 obchodził 50-letni jubileusz kapłaństwa, 1893 roku takiż biskupstwa. W 1900 rok jubileuszowy. Wszystkie te uroczystości sprowadziły do Rzymu olbrzymie tłumy pielgrzymów. 1883 otworzył **L. XIII** archiwa watykańskie dla badaczów historycznych. Dzieła jego, jakie się dotąd ukazały w druku, są następujące: „Leonis XIII Allocutiones, Epistolae" (1887); „Leonis P. M. Epistolae, encyclieae, constit. et epistolicae literae" (1892); „Leonis XIII carmina collegit atque italice intepretatatus est Jer Brunellius" (Udine, 1883). Por. de Waal „Papst Leos XIII Leben" (1878); Vidieu „Le pape Léon XIII, sa vie, son avenement, ses écrits (1879); Bonghi „Leone XIII" (1884); Müntig „Papst L. XIII als Dichter" (w Unsere Zeit, 1886); de Cesare „Il conclave di Leone XIII" (1887); O'Reilly „Leon XIII" (1887); „Le livre d'or du Pontificat de Leon XIII" (1888); Albertus „Die social-politische Bedeutung L. XIII" (1888); Galland „Papst L. XIII" (1890).

Leon I, *Wielki*, cesarz bizantyński, rodem z Ilirji, był trybunem, gdy po śmierci cesarza Marcianusa, został za wpływem potężnego patrycjusza Aspara mianowany 7 lutego 457 cesarzem i przez patrjarchę Anateliusa koronowanym. W celu wzmocnienia tronu swego wydał swą córkę Arjadnę za dzielnego wodza Zenona. Walczył z Wandalami, lecz pomścił porażkę 467, szczęśliwym był w 471, i zawarł z nimi pokój; w tymże roku kazał zamordować Aspara i jego synów. Zmarł w styczniu 474 mianowawszy przed śmiercią cesarzem czteroletniego wnuka Leona.—Młody cesarz (**Leon II**), w którego imieniu rządziły matka i babka mianował swego ojca Zenona współregentem, lecz umarł w listopadzie 474, prawdopodobnie otruty przez swego ojca, dążącego do jedynowładztwa.

Leon III *Izauryjczyk*, nazywał się *Konon*, był synem szewca z Seleuku w Izaurji, służył w straży Justynjana II, lecz wzbudziwszy w nim zazdrość, został wysłany do Kolchidy, gdzie tak się odznaczył, że Anastazy II powierzył mu naczelne dowództwo nad wszystkiemi wojskami. Gdy straż przyboczna zbuntowała się i ofiarowała koronę Teodozjuszowi Leon zmusił go do zrzeczenia się jej. Zostawszy sam cesarzem (25 marca 717), z powodzeniem bronił Konstantynopola od morza i lądu oblężonego przez Arabów, i po 13-miesięcznem obleganiu zmusił się do odwrotu (w sierpniu 718), stłumił powstanie Sergjusza, namiestnika Sycylji, który ogłosił się niepodległym; z Bulgarami w początkach swego panowania zawarł pokój, odebrał Arabom większą część Azji Mniejszej, wewnątrz kraju rządził sprawiedliwie i energicznie, lecz zniechęcił do siebie lud surowemi zakazami czci obrazów, rozkazał je niszczyć i wywołał walkę, które na całe stulecie osłabiła potęgę państwa Wschodniego. W 740 jeszcze raz zwyciężył Arabów i † 18 czerwca 741, mianowawszy następcą swego syna Konstantyna Kopronima.

Leon IV, Chazar, syn Konstantyna V i księżniczki chazarskiej, wstąpił na tron po ojcu 775 r., w roku następnym swego pięcioletniego syna Konstantyna mianował współcesarzem, i chociaż sam ikonoklasta, złagodził surowość edyktów przeciw czcicielom obrazów; † 780, mianowawszy małżonkę swą Irenę regentką państwa i opiekunką swego dziesięcioletniego syna Konstantyna VI.

Leon V, *Armeńczyk*, wódz cesarza Michała

Chungałmana, po którym wstąpił na tron 813. Rządził sprawiedliwie i energicznie, 814 zwyciężył Bułgarów, zagrażających stolicy, wznowił zakaz czci obrazów, zamordowany 820.

Leon VI, *Mądry*, syn i następca Bazylego Macedończyka i wychowaniec uczonego Focjusza, wstąpił na tron po ojcu 886. Pracował nad naukami, lecz był zabobonny, zaniedbywał rządy i powierzył je ulubieńcom. Panowanie jego było nieszczęśliwe, Arabowie niszczyli wybrzeża greckie i 904 zdobyli Tessalonikę. W wojnie z Bułgarami nie miał powodzenia. W 907 pod Konstantynopolem zjawili się Rusowie pod nazwą Olega, a L. zawarł z nimi pokój, przyznawszy im znaczne korzyści handlowe. Napisał: „Novellae constitutiones," dzieło „O taktyce," wydane przez Meursjusza w Lejdzie 1612, † 911. Na tron po nim wstąpił syn jego Konstanty VII Porfirogenita.

Leon, pseudonim Leona Dolińskiego.

Leon Leoni, pseudonim Włodzimierza Trąbczyńskiego.

Leonard (św.), pustelnik, rodem Frank, posiadał wielką świętość na dworze króla Klodoweusza I. Nawrócony i ochrzczony przez św. Remigjusza, osiadł na puszczy w Limousin, gdzie później zbudował klasztor, † około 559. Kościół obchodzi jego pamiątkę 6 listopada.

Leonard, pierwszy tłómacz Biblji na język polski, Dominikanin, spowiednik i kaznodzieja Zygmunta Augusta, † 1570 r. **L.** pierwszy przełożył Pismo św. z czeskiego na język polski. Tłómaczenie to, nieco poprawione, a raczej wygładzone w drugiem wydaniu przez Jana Leopolitę (ob.), mylnie znane jest pod nazwiskiem *Biblji Leopolity*. Przekład ten miał trzy, a właściwie dwa tylko wydania (Kraków u Szarfenbergów 1561, 1575 i 1577).

Leonard Dawid, Żyd polski, rodem z Krakowa, żyjący w pierwszej połowie XVI w. Przyjąwszy wiarę chrześcijańską, został pierwszym nauczycielem języka hebrajskiego w akademji krakowskiej i wydał dzieło p. t.: „Philippi Noveniani Harfurtini Elementale Hebraicum etc."

Leonardo da Vinci, jeden z najsłynniejszych artystów włoskich, * 1452 w miasteczku Vinci pod Florencją, † 1519 na zamku Clour we Francji. Syn naturalny pewnego notarjusza. W młodości już okazywał genialną naturę, jednocześnie w sobie piękne i silne ciało o [illegible] [illegible] [illegible] wszechstronnego umysłu. L. [illegible] zował piękne wiersze, znał wybornie anatomję człowieka i konia, a w fizyce i sztukach plastycznych przewyższał wszystkich spółczesnych. Pisma jego, na luźnych kartkach rozrzucone, rozpierzchły się po różnych bibljotekach, i dopiero w r. 1797 zwrócono na nie uwagę. Okazuje się z nich, że **L.** znał zasadę momentów statycznych, wiedział, że ciała spadają biegiem przyśpieszonym, uważał perpetuum mobile za rzecz niemożebną, do badań przyrody polecał obserwację i doświadczenie. Pisma te jednak, nierozumiane przez współczesnych, pozostały bez wpływu na rozwój nauki. Mistrza swego, znakomitego malarza i rzeźbiarza, And. Verrochio w krótkim prześcignął czasie. Ludwik Sforza, nabywszy pierwszą jego pracę „Głowę Meduzy", wezwał go 1482 do Medjolanu jako nadwornego muzyka i improwizatora. Wkrótce stał się **L.** jakby ogniskiem wszystkich działań artystycznych. Założywszy w Medjolanie akademję sztuk, ściągał do siebie malarzów i przykładem swym wpływ wielki wywierał. Podczas pobytu w Medjolanie wykonał oprócz podziwianego kolosalnego modelu do konnej statuy Fr. Sforzy arcydzieło swe: „Wieczerzę Pańską", fresko w refektarzu Dominikanów kościoła św. Maria delle Grazie, zaczętą 1496, (kopją tego malowidła jest karton wykonany przez Bossi'ego w rozmiarach oryginału, znajdujący się w galerji Leuchtenberskiej w Petersburgu), kilka portretów, między któremi zasługują na szczególną wzmiankę: „La belle ferronière", dalej „Madonnę" księcia Litta, „Vierge au basrelief" i „Vierge aux rochers". Po upadku Sforzy 1489 udał się do Florencji i wykonał tu słynny karton „Św. Anny" (obecnie w Londynie), którego nie wykończył jednak z powodu zajęć inżynierskich, i słynniejszy jeszcze karton w sali zgromadzeń rady, przedstawiający „Zwycięstwo Florentczyków pod wodzą Mikołaja Piccinino", również niewykończony, a nawet zatracony; zachowała się tylko wedle rysunku Rubensa grupa jeźdźców. Do epoki florentyńskiej należą jeszcze między innemi „Pokłon królów" (w galerji Uffizzi) i wspaniały portret Mony Lisy, zwanej zwykle Gioconda. Po krótkim pobycie w Rzymie udał się **L.** z Franciszkiem I jako jego malarz nadworny do Francji, osiadł w Amboise i wykonał jeden tylko obraz „Ledę". Utwory jego są nieporównane. Obok naturalizmu znać w nich głębokie uczucie, pewne nawet marzycielstwo, wzniosły polot myśli i wewnętrzny popęd do boskiego piękna. Wysoko są też cenione jego pisma, a między temi szczególnie „Trattato della pittura" (Paryż, 1651; najlepsza ed. Manzi'ego w Rzymie, 1817) [illegible] rysunków i szkiców **L.** wydał Caylus (Paryż, 1730), a Chamberlaine „[illegible] designs by L. da Vinci" (Londyn, [illegible]). W polskim przekładzie W. Gerssona wyszedł „Traktat o malarstwie" ([illegible]). Por. [illegible] L. da Vinci" (Londyn, [illegible]) [illegible]

Leonardo da Vinci

(Medjolan, 1804); Rio „L. da Vinci et son école“ (Paryż, 1855); Waagen „L. da Vinci-Album“ (Berlin, 1865); Grothe „L. da Vinci als ingenieur und Ppilosophe“ (Berlin, 1874): „Houssaye „Histoire de Léonard de Vinci“ (2 wyd., Paryż, 1876); Ldd. V. „Lebenskizze und Forschungen“ (Monachjum, 1889); Kucharzewski „Leonardo da Vinci“. Jego naśladowcami lub uczniami są: Lorenzo di Credi, Pier di Cosimo, Bern, Luini, Marco d'Oggione, G. A. Boltraffio, Fr. Melzi, Cesare da Sesto. Por. Tumagalli „Scuola di L. da Vinci in Lombardia“ (Medjolan, 1811).

Leonardo Pisano, matematyk, ob. Fibonacci.

Leoncavallo Ruggiero, kompozytor włoski, * 1858 w Neapolu, należy do wybitniejszych przedstawicieli najmłodszej szkoły muzyków włoskich. Najpopularniejszą operą jego są „Pajace“ (1892), która obiegła wszystkie sceny europejskie. Mniej powodzenia miały „I. Medici“ (1893) i „Cyganerja“.

Leoncjusz, cesarz wschodni, dowódca gwardji cesarza Justynjana II; jako gubernator Grecji podniósł bunt i ogłosił się cesarzem 695 roku. Strącony z tronu przez wodza Tyberjusza Absimarus, został zamordowany z rozkazu Justynjana II, gdy tenże po raz wtóry cesarską wziął koronę.

Leonforte, miasto w sycylijskiej prowincji Catania, ma kopalnie siarki i soli, oraz 16,000 miesz.

Leonhard Karol Cezar, mineralog i geolog, * 1779 w Rumpenheim pod Hanau, † 1862; studjował mineralogję w Getyndze, następnie sprawował różne urzędy, a w r. 1818 został profesorem mineralogji w Heidelbergu. Z licznych dzieł jego wymieniamy: „Grundzüge der Oriktognosie“ (2 wyd., 1833); „Lehrbuch der Geologie und Geognosie“ (1849); „Geologie oder Naturgeschichte der Erde“ (4 t., 1836—45); „Grundzüge der Mineralogie“ (1860). Z Bronnem wydawał „Jahrbücher der Mineralogie“ (1830—58).

Leonhard Gustaw, syn poprz., również geolog, * 1816 w Monachjum, † 1878, był profesorem geologji w Heidelbergu i ogłosił: „Handwörterbuch der topographischen Mineralogie“ (1843); „Die Mineralien Badens“ (1855, 3 wyd., 1876); „Katechismus der Mineralogie“ (3 wyd., 1878); „Grundzüge der Geognosie und Geologie“ (4 wyd., 1889).

Leonhardt Gerhard Adolf Wilhelm, pruski minister sprawiedliwości, * 1815 w Hanowerze, † 1880 tamże, zasłużony w sprawie reformy sądownictwa pruskiego, napisał: „Die Justizgesetzgebung des Konigreichs Hannover“ (4 wyd., 1867, t. 3) i in.

Leoni Leon, złotnik i rzeźbiarz włoski, * na końcu XV w. w Brezzo, † 1585, przebywał przeważnie w Hiszpanji, dokąd go powołał Karol V. Zostawił wiele medali i posągów. Syn jego Pompeo, † 1610, pozostał w Hiszpanji i pracował dalej w tym samym stylu. Por. Plon Leone L. „Sculpteur de Charle V et Pompeo L. sculpteur de Philippe II“ (1886).

Leonidas I, król Sparty, syn króla Anaksandridasa, od r. 491 przed Chr., sławny wódz 300 Spartanów i 6,000 wojska posiłkowego przeciwko Kerksesowi pod Thermopylami, gdzie bohaterską poległ śmiercią r. 480. Kserkses rozkazał uciąć głowę jego trupowi i ciało przybić na krzyżu.

Leonidas I.

Leonidas II, syn Kleonymosa, zbogacił się w służbie wojskowej w Syrji i Egipcie, po powrocie do Sparty oparł się reformom króla Agisa IV i usunięty przez eforów uciekł do Tegei, skąd z oddziałem wychodźców greckich wkroczył do Sparty, wznowił rząd oligarchiczny i przez lat 5 panował jako jedynowładca; † 236. Po nim objął rządy syn jego Kleomenes II.—Nazwisko **Leonidas** noszą także dwaj poeci greccy, jeden z Tarentu, żyjący około 270 przed Chr., drugi z Aleksandrji, około 59 — 129 przed Chryst., autorowie epigramatów.

Leonidy, ob. Gwiazdy spadające.

Leonińskie wiersze, ulubione w wiekach średnich, tak nazwane od poety Leona lub też wedlug innych od papieża Leona II; składają się z heksametru i pentametru, których średniówki i końcówki z sobą się rymują.

Leonowens Anna Henrjeta, wychowawczyni króla sjamskiego, * 1834 w Carnarvon w Wallji, po śmierci męża, oficera w Indjach, przyjęła obowiązki wychowawczyni dzieci króla sjamskiego, 1863 r. osiadła w Bangkok, gdzie wywarła wielki wpływ na złagodzenie obyczajów. Między innemi jej wpływowi przypisać należy zniesienie niewoli osobistej przez jej wychowańca wkrótce po objęciu tronu (1868). **L.** od 1867 przebywa w New-Yorku. Wspomnienia swe z pobytu w Sjamie ogłosiła w dziełach: „The English governess at the court of Siam“ (1870) i „Romance of a Siamese harem-life“ (1872); „Life and travel in India befor the days of railroods“ (1885).

Leontiasis, nadmierny rozrost niektórych części szkieletu, które w skutek tworzenia się oddzielnie wyrastających guzów kostnych przedstawiają nieraz jedną bezkształtną masę; także zniekształcenie twarzy przez wyrastające nad oczyma guzy, w tkance skórnej powstałe.

Leontice, *Glika*, rodzaj roślin z rodziny berberysowatych, obejmuje zioła trwałe w cieplejszych okolicach umiarkowanych. Gatunku **L.** *chrysogonum*, w Grecji i na Wschodzie, używały się liście przeciw wyrzutom skórnym. Korzeń **L.** *leontopetalum* służy na Wschodzie do prania szali kaszmirskich i innych materji.

Leontiew Paweł, pisarz rosyjski, * 1822 w Tule, † 1875; od 1837—41 studjował filologję na uni-

wersytecie moskiewskim, wysłany następnie 1843 kosztem rządu za granicę, od 1847 został profesorem literatury rzymskiej w uniwersytecie moskiewskim. Wspólnie z Katkowem (ob.) założył czasopismo *Russkij Wiestnik*, do początku siódmego dziesięciolecia wieku organ liberalnej partji, tak zwanych *Zapadników*. Następnie czynny wziął udział w redakcji *Moskowskich Wiedomosti*. **L.**, wysoko wykształcony, zdolny i czynny, słusznie może być uważany za duszę partji Katkowa. Oprócz wielu artykułów w czasopismach, wydał oddzielnie: „O pokłonenii Zewsu" (Moskwa, 1850); redagował nadto wyborne pismo zbiorowe, poświęcone starożytności klasycznej, p. t. „Propilei" (5 t., Moskwa, 1856—58).

Leontium (greck. *Leontion*), słynna z piękności i dowcipu hetera w Atenach; uczennica i przyjaciółka Epikura, opiewana przez rozmaitych poetów greckich, a mianowicie przez Hermezjanaksa.

Leontius, cesarz bizantyjski (695—698), początkowo był wodzem Justynjana II, który go kazał wtrącić do więzienia. Po 3 latach **L.** oswobodzony przez stronnictwo niebieskich strącił Justynjana z tronu i ogłosił się cesarzem. W skutek niepowodzenia w wojnie z Arabami **L.** zamknięto w klasztorze i powołano na tron Apsymara pod imieniem Tyberjusza II.

Leontodon, roślina, ob. Podróżnik.

Lontopodium, ob. Szarota.

Leontowicz Teodor, uczony rosyjski, profesor uniwersytetu noworosyjskiego, następnie warszawskiego. Napisał: „Krestjanie jugo-zapadnoj Rossji" (1863); „Istorija russkago prawa" (1869): „K istorii prawa russkich inorodcew" (1879 i 1880); „Adaty kawkazskich gorcew" (1882); „Russkaja Prawda i Litowskij statut" i in.

Leonurus, roślina, ob. Serdecznik.

Leopard, toż co lampart (ob.).

Leopardi Giacomo, hrabia, znakomity poeta i filolog włoski, * 1798 Recanati, w marchji ankońskiej, † 1837 w Neapolu. Słaby na ciele, ale wielkiemi obdarzony zdolnościami, wcześnie dojrzawszy, z zapałem oddał się studjom klasycznym i w niedługim przeciągu czasu do takiej doszedł biegłości, że pierwszemi już pracami zwrócił na siebie uwagę uczonych, nawet Niemców. Smutny polityczny stan Włoch ówczesnych wydzierał z piersi poety pieśni pełne boleści i skarg sprawiedliwych. Jego „Oda do Włoch" (Rzym, 1818) wywarła na wszystkich wpływ ogromny i głęboki. Wiersze **L.** do Ang. Mai z okazji znalezienia przez tegoż ksiąg Cyceronowych „De republica", stanowią najpiękniejszy klejnot liryki włoskiej. Pod koniec 1822 r. wyjechał **L.** do Rzymu i zajmował się tu filozofją. Z powodu wzrastających cierpień fizycznych zaniechał studjów filologicznych. Miejsce ich zajęła filozofja, i to filozofja zwątpienia, która w świetnych djalogach bronią strasznej ironji walczy za sprawę pesymizmu. Nieporozumienia z ojcem, który wręcz był przeciwny literackim i politycznym zasadom syna, oraz upadek narodu, zwiększyły jeszcze ową gorycz, która tak silnie objawia się w jego poezjach. Poezje te drobnych rozmiarów, opiewające nicość rzeczy ziemskich, są płodem rzeczywistego natchnienia, jaśnieją nieporównanym blaskiem piękna. Po pierwszym zbiorze swych „Canzon" (Bolonja, 1826) wydał **L.** zbiór treści różnorodnej p. t. „Operrete morali" (Medjolan, 1827), oraz wybór swych „Canzoni" (Florencja, 1831). Przekład niektórych jego poezji dał w ostatnich czasach Lenartowicz. Por. Montefredini „La vita e le opere di G. L." (Medjolan, 1881) Bouché-Ledercy „G. L. sa vie et ses oeuvres" (1874). U nas pisał o nim Zawadyński w *Niwie* (Warszawa, 1872). Edward Porębowicz przełożył i wydał „Wybór pism wierszem i prozą" (w „Bibl. najceln. utworów literatury europ." (Warszawa, 1887).

Leopardi Giocamo.

Leopold (św.), margrabia Austrji III tego imienia, z rodu Babenbergów, syn Leopolda II, * 1073, objął władzę 1096, pojął za małżonkę Agnieszkę, córkę cesarza Henryka IV, przez co spokrewnił ród Babenbergów z Hohensztaufami. Wystawił zamek niedaleko Wiednia, na górze nazwanej od niego, założył i uposażył kilka klasztorów, wogóle odznaczał się przychylnością do kościoła i stanu duchownego, † 1136 r., a 1484 r. ogłoszony za świętego, obrany został na patrona Austrji. Z 19 dzieci jego odznaczył się Otto, biskup freizingeński i kronikarz, Leopold IV i Henryk II, którzy obaj panowali w Austrji. Kościół obchodzi pamiątkę **L.** 15 listopada.

Leopold I, cesarz niemiecki 1658—1705, drugi syn cesarza Ferdynanda III, * 1640, w 1655 został ogłoszony królem węgierskim, 1658 królem czeskim, oraz t. r. wybrany cesarzem niemieckim. Całe jego panowanie było wojownicze. Pierwszą wojnę z Turkami 1662 ukończył Montecuculi 1664 wielkiem zwycięstwem pod St.-Gotthard nad rz. Raab. Potem wybuchło 1671 powstanie w Węgrzech, po którego krwawem uśmierzeniu, nastąpiło nowe powstanie Tököly'ego. W r. 1683 oblegli Turcy pod Kara-Mustafą Wiedeń 14 lipca, ale zwycięstwo, odniesione przez przybyłego w pomoc króla polskiego Jana III, uratowało stolicę Austrji (12 września). Wojna ta ukończoną została szczęśliwie dla cesarza pokojem Karłowickim 29 czerwca 1699. Węgry jeszcze 1687 poddały się domowi Austrjackiemu, a wojny z Ludwikiem XIV, mianowicie: w latach 1672—79 i 1688—97, zakończyły się pierwsza pokojem Nimweskim, zaś druga pokojem Ryświckim. Podczas *hiszpańskiej wojny sukcesyjnej* (ob.), rozpoczętej 1701 podnieśli Węgrzy znowu chorągiew powstania i wielkie czynili postępy. **L.** nie doczekał się końca tych wojen i † 1705 w Wiedniu na wodną puchlinę w piersiach. Wziął także sukcesję po tyrolskiej linji

swojego domu i wykupił zastawione Polsce księstwa Opolskie i Raciborskie. Był to monarcha wykształcony, ale uległy Jezuitom, prześladował surowo protestantów, zwłaszcza na Węgrzech; z trzykrotnego małżeństwa zostawił kilku synów, z których dwaj: Józef I i Karol VI byli cesarzami. Por. Baumstark „Kaiser Leopold I" (1873).

Leopold II, cesarz niemiecki 1790—92, syn cesarza Franciszka I i Marji Teresy, * 1747; po ojcu swym wstąpił na tron w. ks. toskańskiego i przez 25 lat pod imieniem *Leopolda I* rządził z zupełnem zadowoleniem poddanych. W skutek śmierci brata swojego Józefa II (ob.), wybrany 1790 cesarzem niemieckim, musiał uśmierzać wzburzenia, wywołane reformą swego poprzednika. Z Prusami pogodził się zawarciem konwencji Reichenbaskiej a z Turcją zawarł 1791 pokój Szystowski. Z powodu postępów rewolucji francuskiej chwytał się w polityce wewnętrznej środków krańcowo-reakcyjnych, a w polityce zewnętrznej wziął udział w kongresie pilnickim (1791) i zawarł przymierze z królem pruskim (1792) przeciw Francji. Wkrótce potem, † 1792. Żonaty był z Marją Ludwiką hiszpańską († 1792), która urodziła mu 16 dzieci. Po nim wstąpił syn Franciszek II, jako cesarz austrjacki Franciszek I. Por. Sybel „Kaiser L. II" w „Kleine Historische Schriften" (1869).

Leopold I, Jerzy Chrystjan Fryderyk, król Belgów, 1831—65, * 1790, † 1865, trzeci syn Franciszka księcia sasko-koburskiego, początkowo zostawał w służbie rosyjskiej; jednakże wskutek zagrożeń Napoleona wystąpił z armji rosyjskiej 1810, a 1813 znowu do niej powrócił i dowodząc pułkiem kirasjerów odznaczył się zaszczytnie w kilku bitwach. Przed i po pokoju Wiedeńskim bawił czas jakiś w Anglji, gdzie go poznała i pokochała ówczesna następczyni tronu angielskiego Karolina Augusta. Naturalizowany 1816 r., został L. członkiem rady tajnej, otrzymał 50,000 funt. ster. rocznej pensji, stopień brytańskiego feldmarszałka i poślubił księżniczkę 1816 r., ale utracił ją już przy pierwszym połogu 1817 r. Odtąd żył zdaleka od spraw politycznych, naprzemian podróżując i przebywając to w Londynie, to w swojej majętności wiejskiej Claremont. Ofiarowanego sobie w r. 1830 tronu greckiego nie przyjął, ale za to 1831 wziął koronę belgijską i został 1831 po zaprzysiężeniu ustawy ogłoszony królem (ob. *Belgja*). W r. 1832 ożenił się z księżniczką Ludwiką († 1850), córką Ludwika Filipa. Z niej miał dzieci: następcę tronu *Leopolda II* (ob.) księcia Brabanta, *Filipa* hrabiego Flandrji (* 1837) i księżniczkę *Marję Karolinę*, * 1840, zaślubioną 1857 arcyksięciu Ferdynandowi Maksymiljanowi, późniejszemu cesarzowi meksykańskiemu. L. posiadał niepospolite zalety zarówno jako człowiek i jako monarcha. Roztropnością, sprawiedliwością, szlachetnością i szanowaniem prawa potrafił sobie zjednać zaufanie i miłość poddanych. Dokładał też wszelkich usiłowań, aby podnieść moralny i materjalny dobrobyt kraju. Wogóle uchodził L. za najpopularniejszego z książąt w Europie. Por. Juste „L. I König der Belgier" (1869).

Leopold II.

Leopold II, król Belgów, syn i następca poprzedniego, * 1835 w Brukseli. Odebrał staranne wychowanie pod kierunkiem generałów de Lannoy i barona Prisse i 1846 otrzymał tytuł księcia Brabantu (który pozostał na przyszłość jako tytuł następcy tronu), 1844 wstąpił do wojska i przechodził wszystkie stopnie aż do generała lejtnanta (1863). W r. 1853 poślubił arcyksiężniczkę Marję Henrykę (* 1836), córkę arcyks. Józefa, palatyna Węgier. Mianowany 1853 członkiem senatu, złożył dowody talentu krasomówczego zwłaszcza przy obradach nad sprawami dotyczącemi handlu i przemysłu. Po śmierci ojca (10 grudnia 1865) wstąpił na tron belgijski i przy złożeniu przysięgi 1865 dał uroczyste przyrzeczenie, że rządy sprawować będzie w duchu polityki ojca swego. I rzeczywiście, dotąd przynajmniej, postępuje L. tak w sprawach zewnętrznych, jak i wewnętrznych z wielkiem umiarkowaniem, taktem i roztropnością. Ze zgonem jedynego jego syna Leopolda ks. Brabantu (* 1859, † 1869), prawa następstwa tronu przeszły na brata królewskiego hr. Flandrji. W 1876 zwołał do Brukseli kongres geograficzny dla obmyślenia środków wyciągnięcia korzyści z odkryć w Afryce i wysłał wielu badaczów do Afryki środkowej. Na podstawie sprawozdań Stanleya założył państwo Kongo (ob.). Z trzech córek Leopolda I Stefanja (* 1864), zaślubiła 1881 arcyksięcia Rudolfa austrjackiego, a w parę lat po jego śmierci hr. Lonay.

Leopold I, w. ks. Toskanji, ob. Leopold II (cesarz niemiecki).

Leopold II Jan Józef Franciszek Ferdynand Karol, w. ks. Toskanji, 1824—59, * 1759 we Florencji, drugi syn wielkiego księcia Toskańskiego Ferdynanda III i Marji Ludwiki Sycylijskiej, zaślubił 1817 Marję Annę, księżniczkę saską, i wstąpił na tron po swym ojcu 17 czerwca 1824. Rządy jego przed 1848 uchodziły za najswobodniejsze w całych Włoszech. W epoce narodowych ruchów włoskich 1848 początkowo przyłączył się do sprawy ogólnej, ale już w lutym 1849 zmienił swe postępowanie i uciekł bez koniecznej wszakże potrzeby do Neapolu. Niezadługo potem wrócił do kraju pod opieką wojsk austrjackich i sprawował rządy w duchu militarno-jezuickiej reakcji. W wypadkach 1859 nie chcąc przystąpić do sprawy narodowej, uciekł z kraju (1859) i w lipcu 1859 abdykował na rzecz swego syna Ferdynanda IV. Po wcieleniu Toskanji do królestwa Włoskiego osiadł stale na zamku Brandeis w Czechach

i † 1870 tamże. Por. Baldasseroni'ego „Leopoldo II, granduca di Toscanae i suoi tempi" (Florencja, 1871).

Leopold, imię kilku książąt niemieckich.— **Leopold** I, książę Anhalt-Dessau, 1693—1747, jako wódz znany pod nazwą *Starego Dessauczyka*; * 1676, wziął koronę po ojcu księciu Janie Jerzym II i rządził swym kraikiem rozumnie i energicznie, ale z żołnierską surowością. **L.** należy do najznakomitszych wodzów swego czasu. W hiszpańskiej wojnie sukcesyjnej odbył pierwszą szkołę wojskową, został w grudniu 1712 r. feldmarszałkiem pruskim, zdobył 1715 Rugję i Stralsund; podczas pierwszej kampanji śląskiej zasłaniał kraje brandeburskie przeciwko Hanowerowi, a następnie Śląsk Górny; odniósł zwycięstwa 1745 r. pod Neustadt na Śląsku, pod Jägendorf i pod Kasselsdorf. Złamany śmiercią swej żony (5 lutego 1745), Anny Ludwiki Föse, powrócił do swego kraju, gdzie † 1748. Po nim nastąpił drugi jego syn Leopold Maksymiljan, * 1700, † 1751 r. Por. Varnhagena von Ense „Biographische Denkmale" (t. 2, 2-gie wyd., Berlin, 1845).

Leopold Fryderyk Franciszek, książę Anhalt-Dessau, 1751—1817, * 1740, wnuk poprzedniego, syn księcia Leopolda Maksymiljana. Objął rządy 1758, zaślubił 1767 Ludwikę Henrykę Wilhelminę, księżniczkę Brandeburg-Schwedt i znakomicie podniósł dobrobyt swego kraju. Uczynił też **L.** bardzo wiele dla oświaty narodowej. Wybudował wiele kościołów, dróg, mostów, spłacił wszystkie długi krajowe i zmniejszył wydatki. Napoleon poważał go bardzo i zniewolił w czasie przystąpienia do związku reńskiego przyjąć tytuł książęcy; † 1817; straciwszy 1814 syna Fryderyka, wyznaczył swym następcą wnuka Leopolda Fryderyka.

Leopold Fryderyk, książę Anhalt-Dessau od 1853 roku, książę Anhalt-Köthen, a od 1863 r. i ks. Anhalt-Bernburg, * 1794 w Dessau, najstarszy syn dziedzicznego księcia Fryderyka; po śmierci swego dziada Leopolda Fryderyka Franciszka, objął rządy 1817 i zaślubił 1818 księżniczkę Fryderykę, córkę księcia pruskiego Ludwika (* 1796, † 1849 r.). Po wygaśnięciu linji Anhalt-Köthen (1847), książę **L.** objął jako senjor rządy Köthenskie, które na mocy układu 1853 z Bernburgami zostały mu w zupełności oddane, a po wygaśnięciu linji Anhalt-Bernburg (1863) odziedziczył i jej posiadłości. W r. 1866 przyłączył się do Prus i przystąpił do związku północno-niemieckiego, † 1871 r. Nastąpił po nim *Fryderyk* Franciszek Mikołaj. Z małżeństwa jego żyją: książę następca *Fryderyk*, * 1831 r., który 1854 zaślubił Antoninę, księżniczkę Sasko-Altenburską, córkę księcia Edwarda; *Agnieszka*, * 1824, zaślubiona 1853 z teraźniejszym księciem Sasko-Altenburskim; *Marja*, * 1837, od 1854, żona księcia pruskiego Fryderyka Karola.

Leopold Maksymiljan Julijusz, książę Brunświcki, najmłodszy syn księcia Karola Brunświckiego, * 1752, został 1776 szefem pruskiego pułku piechoty we Frankfurcie nad Odrą, gdzie od r. 1779 stale przebywał, odznaczając się rzadką troskliwością i pieczołowitością o dobro miejscowych zakładów dobroczynnych. Wedle ogólnego mniemania utonął 1785 r. w rzece Odrze, jako ofiara szlachetnych swych uczuć filantropijnych. Wszakże G. W. Kesler w dziele Raumera „Historisches Taschenbuch" (Lipsk, 1844) twierdzi, że **L.** padł tylko ofiarą nadzwyczajnego zuchwalstwa swojego.

Leopold Karol Fryderyk, wielki książę badeński, 1830—52, * 1709 w Karlsruhe, najstarszy syn wielkiego księcia Karola Fryderyka, zaślubił 1819 Zofję Wilhelminę, księżniczkę szwedzką (* roku 1801) i wstąpił 30 marca 1830 na tron po swym bracie przyrodnim Ludwiku. Od chwili objęcia rządów wszedł zaraz na drogę reform liberalnych i podczas wypadków marcowych 1848 porobił narodowi znaczne ustępstwa, nie opierając się nawet ruchom politycznym, rozpoczętym z wiosną 1849. Później wszakże opuścił w nocy 13 maja Karlsruhe i kraj, a w sierpniu t. r. wrócił przy pomocy bagnetów pruskich, ale postępował łagodnie i z wyrozumiałością; † 1852. Gdy najstarszy syn jego Ludwik (* 1824, † 1858) nie mógł z powodu choroby objąć rządów, przeto drugi syn jego Fryderyk, jeszcze za życia ojca stanął na czele władzy jako regent, a później jako wielki książę.

Leopold, ks. bawarski, * 1846, drugi syn księcia Leopolda, regenta bawarskiego, 1864 wstąpił do wojska, podczas kampanji francuskiej był kapitanem, 1875 został generałem, 1881 dowódcą dywizji. W r. 1873 zaślubił ks Gizelę, córkę cesarza austrjackiego. W r. 1896 został generał-pułkownikiem z rangą feldmarszałka.

Leopold Stefan Karol Antoni Gustaw Edward Tassilo, książę Hohenzollern, * 1835, starszy syn księcia Karola Antoniego i Józefiny ks. badeńskiej, służył w armji pruskiej, d. 12 września 1861 ożenił się z ks. Antoniną infantką, portugalską. Wybrany 1870 na kandydata do tronu hiszpańskiego, zrzekł się go, co jednak nie powstrzymało wybuchu wojny. Jest generałem piechoty *à la suite* 1 pułku gwardji i szefem pułku strzelców, mieszka w Sigmaringen. Jego starszy syn *Wilhelm*, * 1864, zaślubił 27 czerwca 1889 r., księżniczkę Marję Teresę de Bourbon, córkę zmarłego hrabiego Trani i służy w wojsku pruskiem, drugi syn ks. *Ferdynand* był 1889 r. ogłoszony następcą tronu rumuńskiego.

Leopold Karol Gustaw, poeta szwedzki, * 1756 w Stockholmie, † 1829, od 1818 sekretarz stanu. W literaturze ojczystej odznaczył się jako główny przedstawiciel smaku i kierunku francuskiego; z utworów jego poetycznych (3 t., Stockholm 1831 —33) najlepsze są tragedje: „Odin" (1760) i „Wirginja" (1799).

Leopolda jezioro, jezioro położone w południowo-zachodnim kierunku od jeziora Nyassa w Afryce środkowej, odkryte przez Thomsona w 1850, oto-

szone jest wysokiemi stromemi brzegami, około 100 klm. długie, 20—25 szerokie. Por. Thomsen „Expedition nach den Seen von Zentralafrika“ (1882).

Leopolda order: 1) *Belgijski*, udzielany za zasługi wojskowe i cywilne, ustanowiony przez króla Leopolda I, d. 11 lipca 1832 r., dzieli się na pięć klas, ma dewizę „L'union fait la force,“ składa się z krzyża biało-emaljowanego z wieńcem z liści dębowych i wawrzynowych, czarnej, okrągłej, czerwoną obwódką otoczonej tarczy, z literami L. L. i R. R. (Leopoldus Rex), zaś na stronie drugiej w hełm państwa belgijskiego, dewizy i korony królewskiej. Por. Hollebeke „Histoire des ordres de chevalerie. I Royaume de Belgique“ (Bruksela, 1875). 2) *Austrjacki*, udzielany za zasługi cywilne i wojskowe, ustanowiony przez cesarza Franciszka I na pamiątkę ojca jego Leopolda II d. 8 stycznia 1808, dzieli się na trzy klasy: krzyż wielki, komandorski i szlachecki, składa z krzyża ośmiokątnego czerwono-emaljowanego, tarczą i literami F. I. A. (Franciscus Imperator Austriae), słowami w obwódce „Integritati et merito,“ na stronie odwrotnej w wieńcu z liści dębowych motto: „Opes regum corda subditorum.“

Leopoldów, po niemiec. *Leopolstadt*, niegdyś twierdza w węgierskim komitacie Nitrzańskim, na prawym brzegu rzeki Wagi (Waag), założona 1665 na obronę przeciwko Turkom przez cesarza Leopolda I; w r. 1855 zamieniona na wielki zakład karny, w którym jest pomieszczenie na 800—1000 więźniów.

Leopoldville, stolica państwa Kongo, położona na lewem wybrzeżu rzeki Kongo, pomiędzy Stanley Pool a pierwszym wodospadem, pod 4°20′ szerok. połud. i naprzeciw francuskiego miasta Brazzaville.

Leopoldyt, minerał, toż co sylwin (ob.).

Leopolici Janowie, uczeni polscy XVI w., którzy nie będąc bynajmniej krewnymi, tylko od miejsca rodzinnego Lwowa powyższego używali nazwiska.—**Leopolita** Jan, profesor akademji krakowskiej i znakomity kaznodzieja, * 1482, † 1536 we Lwowie, ogłosił drukiem: „Vivificae passionis Christi historia explanatio“ (Kraków, 1537 i 1538) „De matrimonio neque licito neque valido inter catholicos et haereticos“ (tamże, 1549).

Leopolis, łacińska nazwa miasta Lwowa.

Leopolita Jan Nicz, * 1523, także znakomity kaznodzieja i profesor, biegły w językach łacińskim, greckim i hebrajskim; zajmował się poprawą polskiego tłómaczenia Biblji, dokonanego przez Leonarda Dominikanina, które potem niesłusznie Leopolicie było przyznane. Od 1564 był przez lat 8 kaznodzieją w kościele archiprezbiterjalnym Panny Marji i kanonikiem kolegjaty św. Florjana; † 1572.

Leopolita Jan *Weiss*, syn Jerzego, otrzymał 1567 w akademji krakowskiej stopień doktora nauk wyzwolonych i filozofji, a w następnym roku powołany został na profesora nauk filozoficznych. W 1566 za napisanie paszkwilów, publicznie na rynku krakowskim na czci ukarany, dostał pomieszania zmysłów i † 1584.

Leopolita Jan *Parvus*, właściwie *Wenig*, skończył akademję krakowską 1543, był rektorem Jezuitów w kolegjum kaliskiem i tam † 1596. Pisał wiersze, umieszczone w dziełach Herbesta.

Leopolita Jan *Alandus*, Jezuita, syn Stanisława, otrzymał 1583 w akademji krakowskiej stopień doktora filozofji. Co się tycze szczegółów o nim, ob. Alandus.

Leopolita Jan *Ursinus*, w aktach rodzinnego miasta nazywany *Bär*, a u Siarczyńskiego mylnie *Niedźwiedziem*, syn Walentego, * 1563, † 1613; wyższe nauki odebrał we Lwowie kosztem Simonidesa, w 1593 został doktorem filozofji w Krakowie i następnie tamże był profesorem matematyki i astronomji. Wysłany potem przez Jana Zamojskiego do Włoch, otrzymał po pięciu latach w Bononji stopień doktora medycyny, skąd wróciwszy, był profesorem w Zamościu i nauczycielem matematyki syna Zamojskiego. W późnym już wieku został księdzem. Dzieła jego są: „Gramatica methodica“ (Lwów, 1592); „De ossibus humanis tractatus tres“ (Zamość, 1610). Por. Chodynickiego „Historja miasta Lwowa“ (str. 427).

Leopolita Jan *Czechowicz*, *Czechovius*, syn Jana, otrzymał 1599 stopień doktora filozofji w akademji krakowskiej i był nauczycielem synów księcia Ostrogskiego w Jarosławiu; później kaznodzieją i kanonikiem lwowskim. Zostawił w druku rozmaite kazania okolicznościowe.

Leopolita Jan *Jowjusz*, syn Wawrzyńca. Po ukończeniu nauk w akademji krakowskiej, został 1597 senjorem bursy jerozolimskiej i wykładał w tejże akademji autorów greckich i łacińskich, † 1640 w Krakowie. Ważniejsze jego prace są: „Quaestio de penitentia ut est sacramentum“ (Kraków, 1619) i „Quaestio de merito Christi“ (tamże, 1820).

Leopolita Jan *Petrycy*, syn Adama; po ukończeniu nauk w akademji krakowskiej 1598 był notarjuszem lwowskim i wydał z druku: „De poena parricidii“.

Leopolita Jan *Wuchaliusz*, właściwie *Wuchalski*, * 1547. Ukończywszy nauki w akademji krakowskiej ze stopniem magistra nauk wyzwolonych, wstąpił w Rzymie do zakonu Jezuitów 1581, skąd przybywszy do kraju, uczył przez lat kilkanaście wymowy i był przełożonym nad kolegjami we Lwowie i Kaliszu, † 1608 w Radlinie. Jest autorem kilku dzieł polskich treści religijnej.

Leopolita Gabrjel, *Zawieszko*, słynny teolog i kaznodzieja z czasów Zygmunta III, był prowincjałem Dominikanów i kaznodzieją w kościele krakowskim Panny Marji; † 1649. Zostawił znaczny zbiór kazań, z których widać wysokie wykształcenie, cnotę obywatelską oraz godną apostoła żarliwość. Kazania jego zalecają się jędrną i pełną ozdób krasomówczych mową, okazują jednak śla-

dy psującego się smaku; niezmierne ważne do historji obyczajów. Ogłosił drukiem: „Historja o Jonaszu dla rozmyślania najdroższej Męki Pana Jezusa“ (Lwów, 1618); „Zwierciadło pokutujących“ (t. 1618); „Wąż miedziany albo rozmyślanie najdroższej męki Jezusowej“ (t. i t. r.); „Księgi ćwiczenia chrześcijańskiego“ (t. 1619); „Przysmaki duchowne gorczyca i kwas“ (t. 1618) i „Oratorjum pałacu duchownego“ (Jaworów, 1619). Pisał o Leopolitach Muczkowski w „Dwutyg. liter. Krak.“ (t. II).

Leopolita Jan, pseudonim Alandusa, Nicza, Weissa, Weniga, Czechowicza, Jowjusza, Bära, Petrycego, Wuchalskiego.

Leopolski Wilhelm, malarz polski, † 1892 r. w wielkiej nędzy w Wiedniu. Pierwsze swoje prace wystawiał w Krakowie i we Lwowie. Głównem jego dziełem jest obraz p. t.: „Zgon Acerna,“ **L.** był także dobrym portrecistą. Por. R. Lewandowski (*Przeg. tygod.* 1892).

Leotychides, król Sparty, rządził po strąceniu Demaratusa od 491 przed Chr. jednocześnie z Kleomenesem, a później z Leonidasem i przyczynił się wiele do zwycięstwa morskiego, odniesionego nad Persami pod Mykale 479 przed Chr. Oskarżony wszakże o przekupstwo, † 477 na wygnaniu.

Léouzon-Leduc Ludwik Antoni, pisarz francuski, * 1815 r., w podróżach po krajach północnych starał się poznać ich język i historję, 1846 r. jeździł do Finlandji po marmur na grobowiec Napoleona I; od 1856 redagował czasopismo *Observateur*. Z dzieł jego ważniejsze: „Etudes sur la Russie et le Nord de l'Europe“ (1844); „La Finlande, son histoire, sa mythologie, sa poésie“ (2 t., 1845); „Histoire littéraire du Nord“ (1850); „Essai biographique sur le comte Ouwarof“ (1851); „L'empéreur Alexandre II“ (1855); „Ivân“ (1859); „Gustave III, roi de Suéde“ (1861): „Voltaire et la Police“ (1867); „Le Kalevala, épopée nationale de la Finlande et des peuples finnois“ (1868); „A travers les cours et les chancelleries“ (1875); „Midhat Pacha“ (1877) i in.

Lep, w ogólności każda substancja kleista, w szczególności masa używana do chwytania owadów lub drobnych ptaków.

Le Page Renouf Piotr, egiptolog, * 1824, † 1897, kształcił się w uniwersytecie Oksfordzkim, 1875 r. mianowany profesorem historji starożytnej i języków wschodnich w uniwersytecie dublińskim, w 1864 r. inspektorem szkół i konserwatorem starożytności asyryjskich w British Museum. Ogłosił: „Manuel élémentaire de la langue égiptienne“ (1875); „Religion de l'ancienne Egypte“ (1880) i in.

Lepanto, u tegoczesnych Greków Epakto, miasto w greckiej prowincji Etolji-Akarnanji, na północ zatoki Lepanckiej czyli Korynckiej położone, rezydencja arcybiskupa greckiego, ma port i 1,800 m. Miasto zbudowane jest na miejscu dawnego Naupaktos, ważnego w starożytności portu w zachodniej czyli ozolickiej Lokrydzie. Tutaj 1571 włosko-hiszpańska flota, pod dowództwem Don-Juana Austrjackiego, odniosła wielkie zwycięstwo nad Turkami.

Leparski.

Leparski, herb: Na tarczy 4-dzielnej bez barw, w polu I — lew wspięty, w II i III — orzeł ukoronowany, w IV—ręka zbrojna z lilją. U szczytu—orzeł.

Leparz Jan, pedagog i pisarz czeski, * 1827 r. w Lipnianach, kształcił się na wydziale prawnym w Pradze i już wówczas pisywał o stosunkach morawskich pod pseudonimem Prawdosława Lipniańskiego, oraz w *Narodnich Novinach* Havliczka. Od r. 1850 został nauczycielem. Przyczynił się do założenia *Opavského Besedníka*, był redaktorem *Czasopisu Czeskiego Museum*, wydał wiele prac pedagogicznych i historycznych.

Leparz Franciszek, brat poprzed., filolog klasyczny, * 1831 w Lipnianach, kształcił się w uniwersytecie ołomunieckim i praskim, poczem był nauczycielem i dyrektorem gimnazjalnym do roku 1899. Zasłużył się jako uczony przedewszystkiem w leksykografji greckiej; wydał kilka słowników, Bajki Ezopa i in. Napisał też dzieje gimnazjum w Iczynie.

Lepas, zwierzę, ob. Kaczenica.

Lepczyca, roślina, ob, Przytulja.

Lepel, miasto powiatowe gub. Witebskiej, nad Ułą, 6,316 miesz. (1897).—*Lepelski powiat*, ma na przestrzeni 3,402 w. kw. 158,957 miesz., zajmujących się rolnictwem, uprawą lnu i pieńki, rybołówstwem, oraz hodowlą bydła.

Lepelletier Ludwik Michał, *hrabia de St.-Fargeau* * 1760, generalny adwokat i prezydent parlamentu w Paryżu; czynny brał udział w rewolucji, głosował za niezwłoczną śmiercią króla i z tego powodu został przez jednego żołnierza gwardji 1793 zamordowany. Konwencja przyznała jego jedyną córkę za dziecię narodu. Młodszy jego brat, Feliks **L.**, *hrabia de St.-Fargeau*, * 1769, † 1837 r.; z początku przeciwnik rewolucji, został po zamordowaniu brata żarliwym Jakobinem. Należał do spisku Babeufa, a po zamachu przeciw pierwszemu konsulowi 1800 poszedł na wygnanie. Podczas Stu dni wybrany do izby deputowanych, wielkiego używał znaczenia, ogłosiwszy Napoleona zbawcą ojczyzny. Za drugiej restauracji żył z tego powodu długo na wygnaniu. Wydał „Oeuvres“ swego brata (Bruksela, 1821).

Lepelskie starostwo niegrodowe, znajdowało się w województwie Połockiem, o 7 mil od miasta Czaśniki, nad rzeką Ułą. Obejmowało w sobie miasto Lepel (ob.) z zamkiem i przyległościami. Po pierwszym rozbiorze Polski starostwo to było przez lat kilka grodowe, bo roki ziemskie i grodzkie odbywały się w mieście Leplu, skąd w 1776 przez oddzielną konstytucję przeniesiono je do m.

Uszcza. Około r. 1568 starostą lepelskim podług Niesieckiego był Jerzy Zienowicz, kasztelan smoleński i połocki.

Lepère Edme Karol, Filip, polityk francuski, * 1823 w Auxerre, † 1885 tamże. W r. 1871 został członkiem republikańskiego zgromadzenia narodowego, w r. 1876 wszedł do izby, 1879—80 został ministrem spraw wewnętrznych.

Lepère Ludwik August, malarz i rytownik francuski, * 1849 w Paryżu, uczeń Smeetona, wykonał liczne akwaforty i obrazy rodzajowe.

Lepidium, ob. Pieprzyca.

Lepidodendron, *łuskowiec*, rodzaj roślin zaginionych z gromady widłaków. Pnie jego często olbrzymie, przeszło na 10 metrów wysokie i o obwodzie do 1 m., dzielą się widlasto i dają się poznać po spiralnie rozmieszczonych piętnach liści, które tu były linijne lub lancetowate *(lepidophyllum)*; kwiaty zebrane były w kłos walcowy *(lepidostrobus)*. Gatunki jego, których rozróżniono około 60, należą do najbardziej rozpowszechnionych roślin okresu węglowego i szczątki ich napotykają się w pokładach węgla we wszystkich częściach świata.

Lepidodendron, z piętna liści.

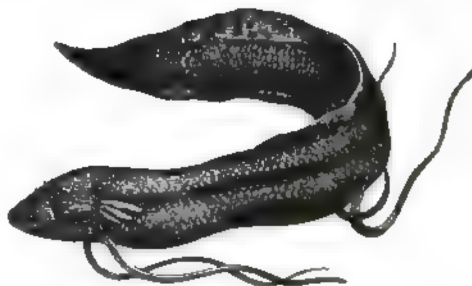
Lepidokrokit *(göthit, pyrosyderyt)*, minerał z rzędu wodanów, jest odmianą żelaziaka brunatnego, znajduje się razem z innemi rudami żelaza w Siegen, Zwickau, Eiserfeld, Kornwalji. Jest to wodan tlennika żelaza i manganu; natrafia się w różnych postaciach, twardość 3,5, c. wł. 3,7. W stanie jednostajnym tworzy z limonitem pokłady i służy jako dobra ruda do wytapiania żelaza.

Lepidolit, odmiana miki (ob.).

Lepidomelan, ob. Mika.

Lepidoptera, owady, ob. Motyle.

Lepidosiren, rodzaj ryb z rzędu dwudysznych (ob.). Jest to ryba najdawniej z tego rzędu poznana, bo w 1837 w okolicach Bahia, w Brazylji, przez Natterera. Odkrycie L. wzbudziło wielkie zajęcie, jako zwierzęcia przedstawiającego istotne przejście od ryb do płazów. Jak inne dwudyszne, L. posiada organy oddychania podwójne, t. j. skrzela i płuca; szkielet chrząstkowaty, głowa tylko częściowo skostniała; serce złożone z dwu przedsionków i jednej komórki, aorta z zastawkami; kiszka gruba opatrzona zastawką spiralną. L. jest to ryba wejrzenia węgorzowatego, o płetwach szczupłych, prętowatych, o 5 łukach skrzelnych, na których osadzone są skrzela grzebykowate, niewystające na zewnątrz; płuca parzyste. Jedyny gatunek *L. paradoxa*, *karamuru*, zamieszkuje wody słodkie Brazylji. Zbliżonym bardzo do L. rodzajem jest *Protopterus*, którego jedyny gatunek, *P. annectens*, żyje w Nilu białym i odkryty został przez Owena w 1840. Różni się od L. tem, że ma 6 łuków skrzelowych i 3 zewnątrzne wyrostki skrzelowe. Trzecim nakoniec rodzajem pokrewnym jest Ceratodus (ob.). Monografje L. podali Natterer (1837), Bischoff (1840), Hyrtl (1845), Owen (1340) i in.

Lepidosiren.

Lepidosteus, *Niszczuka*, rodzaj ryb z rzędu szklistołuskich, kościstych *(Ganoidei holostei)*, cechuje się pyskiem wydłużonym, krótką płetwą grzbietową i odbytową, wielkiemi łuskami. *L. osseus*, zwany *rybą kajmanem*, w rzekach Ameryki płn., dosięga 1 m. długości, jest bardzo drapieżny; tłuste jego mięso jest smaczne. W dawnych pokładach geologicznych są częste szczątki z rodziny *Lepidosteidae*.

Lepidotus, rodzaj ryb zaginiony z rodziny szklistołuskich; szczątki są bardzo pospolite w pokładach mezozoicznych, zwłaszcza w formacji jurajskiej.

Lepidus, nazwisko rodziny rzymskiej, należącej do starodawnego rodu patrycjuszowskiego *Emiljuszów*.—Sławniejsi członkowie tej rodziny są: *Marek Emiljusz L.*, konsul 78 r. prz. Chr., daremne czynił wysilenia, by przemocą oręża zniweczyć urządzenia Sulli. Schroniwszy się potem do Sar-

dynji, tam życie zakończył.—Jego syn, *Marek Emiljusz* **L.**, mianowany przez Cezara, udającego się do Hiszpanji, dyktatorem w Rzymie, przeszedł po zamordowaniu Cezara do stronnictwa Antonjuszowego; gdy potem Oktawjan pojednał się z Antonjuszem, **L.** przyłączył się do nich jako trzeci i utworzył razem z nimi drugi tryumwirat; przy podziale prowincji otrzymał Afrykę, ale kiedy się pokusił o utrzymanie Sycylji w swych ręku wbrew interesom Oktawjana, dostał się w moc jego. Oktawjan atoli pozostawił mu majątek i urząd najwyższego kapłana. **L.** † 13 r. prz. Chr.

Lepidyna, $C_{10}H_9N$, związek organiczny zasadowy, zbliżony do leukoliny (ob.), otrzymuje się jak i ta ze smoły węgli kamiennych, w części destylującej około 270°. Jest to ciecz bezbarwna, krzepnąca w temperaturze niższej od 0°.

Lepiechin Jan, podróżnik rosyjski, * 1737 r. w Petersburgu, † 1802. Po ukończeniu nauk wyższych w Strasburgu, gdzie otrzymał stopień doktora medycyny, powrócił do Rosji i w latach 1768—73 kierował wyprawą naukową, wysłaną dla zbadania wschodniej Rosji szczególnie pod względem przyrodniczym. Opis tej wyprawy podał w dziele: „Dniewnyja zapiski puteszestwennika po raznym prowincijam rossijskago gosudarstwa“ (4 t., 1771—1805, wyd. 2, 1882).

Lepiecki Florjan, * w końcu XVI w. Po ukończeniu nauk w akademji krakowskiej, gdzie 1642 otrzymał stopień doktora filozofji był profesorem filozofji, nauk wyzwolonych i krasomówstwa, † w Krakowie 1653. Oprócz kazań i mów, pisał także panegiryki.

Lepiężnik *(Petasites)*, rodzaj roślin z rodziny złożonych, mający kielich ogólny pojedyńczy, główki kwiatowe różnopłciowe, z których rodzajne są tylko kwiaty czysto słupkowe. Należą tu zioła trwałe, europejskie, na miejscach wilgotnych, o liściach wielkich, sercowatych, ukazujących się później niż kwiaty, które się rozwijają z początkiem wiosny. **L.** *pospolity, Podbiał łopianowaty (P. vulgaris, Tussilago petasites)*, u nas dosyć pospolity nad brzegami rzek i strumieni, u dawnych botaników *car-ziele*, ma kwiaty brunatno-czerwonawe i liście niemiłej woni. Korzeń słynął niegdyś jako środek przeciw różnym chorobom.

L'Épine Ernest Ludwik Wiktor Juljusz, literat francuski, * 1826 w Paryżu, kształcił się początkowo w malarstwie i w muzyce, następnie oddał się literaturze. Główny rozgłos zdobył dramatem napisanym razem w Alfonsem Daudet p. t. „La Dernière Idole“ (1862). Pod pseudonimem E. Manuel napisał komedję „l'Oeillet blanc“ (1865); „L'Histoire de l'intrépide capitaine Castagnette“ (1862); „La Légende de Croquemitaine“ (1863); „La Princesse éblouissante“ (1869). Później pod pseudonimem Quatrelles wydał: „Le Chevalier Beau Temps“ (1871); „Sans queue ni tête“ (1874); „L'Arc-en-ciel“ (1876); „Casse-cou!“ (1881); „Mon petit dernier“ (1885); „A outrance“ (1888); „Un an de régne“ (1891) i in.

Lépine Ludwik, * 1846 w Lionie, kształcił się tamże, następnie w Paryżu, gdzie ukończył wydział prawny. Podczas wojny francusko-pruskiej wstąpił do wojska jako ochotnik, odznaczył się odwagą, był ranny, po ukończeniu wojny otrzymał medal wojskowy. W 1886 został głównym sekretarzem w prefekturze policji i pozostawał na tem stanowisku przez lat 5. Podczas strejków robotniczych udawało mu się kilkakrotnie uśmierzyć rozruchy. Mianowany prefektem policji w Paryżu w 1893 zdołał z powodzeniem uspokoić rozruchy studentów w Quartier Latin.

Lepisma, *Rybik*, rodzaj owadów z rzędu szczeciogonków czyli skoczogonów *(Thysanura)*, ma ciało wydłużone, płasko sklepione. *R. cukrowy (L. sacharina)*, 8 mm. długi, srebrzysto-połyskujący, znajduje się w domach, w miejscach ciemnych, chętnie przebywa na cukrze, ale nagrysa też tkaniny, papier i skórę.

Le Play Fryderyk, inżynier i ekonomista francuski, * 1806 w Honfleur, † 1882, kształcił się w szkole politechnicznej w Paryżu, był profesorem w szkole górniczej, następnie jej wice-dyrektorem, 1867 został senatorem. Napisał: „Les ouvriers européens“ (2 wyd., 1877—79); „La réforme sociale en France déduite de l'observation comparée des peuples européens“ (6 wyd., 4 t., 1878); „L'organisation du travail“ (1870); „L'organisation de la famille“ (3 wyd., 1884); „La constitution de l'Angleterre“ (1875, 2 t.); „La constitution essentielle de l'humanité“ (1881) i in.

Lepnica *(Silene)*, rodzaj roślin z rodziny goździkowatych, typ plemienia lepnicowych, cechujący się kielichem rurkowatym, niekiedy rozdętym, 5-zębnym, koroną o 5 płatkach paznogciowatych, torebką 3-komorową, otwierającą się 6 klapkami, z nasionami nerkowatemi. **L.** *baldaszkowata (S. armeria)*, na gruntach twardych, suchych, u nas rzadko się przytrafia; ma kwiaty czerwone lub białe i stanowi w ogrodach ulubioną roślinę ozdobną. **L.** *skrzypka (S. inflata, Cucubalus behen)*, u nas pospolita, o kielichach bardzo wydętych; korzeń, pod nazwą *radix behen nostratis* używał się zamiast behenu (ob.) białego. **L.** *drobnokwietna (S. otites)*, również pospolita, o kwiatach drobnych, zielonawych lub żółtawych; ziele używało się niegdyś jako ściągające. Niektóre inne gatunki hodują się jako ozdobne, jak alpejska *S. acaulis*.

Lepnik, roślina, ob. Zadziorka.

Le Poittevin Eugenjusz, malarz francuski, * 1806 w Paryżu, † 1870 w Auteuil, kształcił się w miejscowej szkole sztuk pięknych. Pierwszy raz z pracami swojemi wystąpił w Salonie, w r. 1826 i od tego czasu wykonał wielką liczbę obrazów rodzajowych, scen z bitw, krajobrazów, widoków morskich, w których rozbicia okrętów główną odgrywały rolę. Tematów do nich dostarczyły

ma podróże po Normandji, Anglji, Belgji, Niderlandach i Włoszech. Znajdują się po większej części w galerjach, jak: „Zatonięcie okrętu Le Vengeur" w Luksemburskiej, „Flibuśtierzy" w zbiorze Raczyńskich w Berlinie, inne w Wersalu i t. d.

Lepona, rzeka w gubernji Suwalskiej, powiecie Wyłkowyskim; poczyna się na wschód wsi Łuki i wpada z lewego brzegu do rz. Szyrwinty. Długa około 22 wiorst.

Lepontczycy (starogrec.), lud retycki nad górnym Rodanem i nad Tizzino, stąd nazwano część Alp lepontyńskiemi, ob. Alpy.

Leporydy, mieszańce zajęcy i królików, ob. Zając.

Leppert Władysław Rajmund, chemik, * 1848 w Łążku (gubernji Płockiej), studjował chemję w Warszawie, Berlinie i Strasburgu, 1877—78 był asystentem przy katedrze chemji w uniwersytecie warszawskim, w 1879 objął zarząd fabryki farb i lakierów w Helenówku pod Warszawą, w r. 1896 obrany został wiceprezesem towarzystwa popierania przemysłu. Ogłosił znaczną liczbę rozpraw w różnych czasopismach, jak: „Najnowsze poszukiwania nad grupą związków terpenowych i kamforowych" (1876); „O wodach studzien publicznych w Warszawie" (w *Zdrowiu*, 1878); „O wodach studzien głębokich wierconych" wespół z M. Mayzlem i A. Weinbergiem, 1879); „Przewodnik do chemicznego badania wody pod względem hygjenicznym" (1881) i in., oraz w języku niemieckim w sprawozdaniach niemieckiego towarzystwa chemicznego: „O kwasie acetylpersulfocjannym" (wespół z Nenckim, 1873); „O kwasie dwuoksybenzoesowym" (wespół z Rakowskim, 1875); „O dibenzylu i pochodzących od niego związkach" (1876).

Lepra, ob. Trąd.

Lepsius Karol Piotr, * 1775 w Naumburgu, † 1853 tamże tajnym radcą regencji, zasłużył się jako gruntowny badacz historji swego rodzinnego miasta. Zbiór: „Kleinere Schriften" (3 t., Magdeburg, 1854—55) wydał A. Schulz.

Lepsius Karol Ryszard, syn poprzed., znakomity egiptolog i badacz języków, * 1810 w Naumburgu, † 1884. Rozpoczęte w Lipsku i Getyndze studja filologiczne kontynuował pod kierunkiem Boppa w Berlinie, a następnie w Paryżu (gdzie od uczonych francuskich najlepszego doznał przyjęcia), Turynie i Rzymie. Wielką uwagę zwrócił na siebie pismem „Lettre à Mr. Rosellini sur l'alphabet hiéroglyphique" (Rzym, 1837), oraz różnemi rozprawami o pomnikach sztuki egipskiej. W latach 1842—46 był naczelnikiem wielkiej pruskiej wyprawy naukowej do Egiptu, której rezultaty ogłosił w *Briefe aus Aegypten, Aethiopien und der Halbinsel des Sinai* (Berlin, 1852), oraz w przepysznem swem dziele „Denkmäler aus Aegypten und Aethiopien" (12 t., Berlin, 1849—59, z 900 rycinami). W 1846 został L. profesorem na uniwersytecie berlińskim, w 1873 nadbibljotekarzem królewskiej bibljoteki w Berlinie. Z innych prac jego, dotyczących starożytności egipskich, zasługują jeszcze na wzmiankę: „Das Todtenbuch der Aegypter" (Lipsk, 1842); „Das Königsbuch der alten Aegypter" (2 t., Berlin, 1858); „Chronologie der Aegypter" (Berlin, 1849); „Ueber einige Berührungspunkte der ägyptischen, griech. und römisch. Chronologie" (Berlin, 1859); „Die altägyptische Elle und ihre Eintheilung" (Berlin, 1865) i t. d., tudzież znaczna liczba rozpraw. Od 1864 redagował L. założone przez Brugscha *Zeitschrift für ägypt. Sprache und Alterthumskunde*. Jak poprzednio z wielkim pożytkiem pracował około języków italskich, czego dowodem jest dzieło „Inscriptiones umbricae et oscae" (Lipsk, 1841), tak później poświęcił się badaniom lingwistyczno-porównawczym, dotyczącym głównie fonetyki rozmaitych języków. Z tej dziedziny ważniejsze jego prace są: „Ueber chines. und tibetan. Lautverhältnisse und über die Urschrift jener Sprache" (1861); „Ueber die arab. Sprachlaute" (1861); „Ueber das Lautsystem der pers. Keilschrift" (1863); „Ueber das Ursprüngliche Zend-Alphabet" (1863); „Nubische Grammatik mit einer Einleitung über die Völker und Sprachen Afrikas" (1880). Ostatniem jego dziełem jest „Längenmasse der Alten" (1884) i t. d. Za szczególne zadanie położył sobie L. utworzenie i praktyczne zastosowanie powszechnego alfabetu lingwistycznego, opartego na podstawie pisma łacińskiego. Zapatrywanie swe w tym względzie przedstawił w dziele: „Standard alphabet of reducing unwritten languages and foreign graphic systems to a uniform ortography in European letters" (2 ed., Londyn i Berlin, 1863). W 1866 odbył L. drugą podróż do Egiptu. Por. Ebers „Richard L., ein Lebensbild" (Lipsk, 1885).

Lepszy Edward, malarz, uczeń szkoły krakowskiej, wykonał liczne obrazy rodzajowo-historyczne, z których główniejsze są: „Alarm w XVI w."; „Grosz wdowi" i in.

Lepta, Lepton, u dawnych Greków najdrobniejsza moneta miedziana; w nowej Grecji stanowi setną część drachmy i =0, 43 kopiejki.

Leptinotarsa, *chrząszczyk kartoflany*, ob. Colorado.

Leptocardii (*rurkosierdne*), grupa najniższych zwierząt kręgowych, dawniej zaliczona do ryb, obecnie uważana zwykle za oddzielną gromadę *bezczaszkowych (Acrania)*; głównym ich przedstawicielem jest lancetnik czyli amfioksus (ob.).

Leptocephalus, forma przejściowa węgorzy morskich.

Leptomina, substancja roślinna, mająca własność przenoszenia tlenu; pochłania tlen z powietrza, a zwłaszcza z nadtlenku wodoru i odstępuje go łatwo innym związkom roślinnym, działa więc jakby w sposób katalityczny. L. ma zatem dla roślin znaczenie takie, jak ciałka czerwone krwi (ob. Krew) dla zwierząt wyższych, dokładnie jednak dotychczas nie jest zbadana.

Leptoptilus, ptak, ob. Marabut.

Leptospermum *(Mirta morska, Maliczka)*, rodzaj roślin z rodziny mirtowatych, obejmujący piękne krzewy w Nowej Holandji, o drobnych liściach i białych kwiatach. Liście **L.** *scoparium* są miłej woni aromatycznej i używane były przez Cooka w czasie jego podróży morskiej w naparze, jako środek przeciw szkorbutowi. Stąd ich nazwa *herbaty nowozelandzkiej*.

Leptostraca, ob. Skorupiaki.

Leptothrix, rodzaj grzybów z grupy *Schizomycetes*, złożony z drobnych komórek, łączących się w cienkie nitki nierozgałęzione. **L.** *buccalis* żyje na nabłonku jamy ustnej człowieka i on to podobno sprowadza próchnienie zębów.

Leptus, ob. Roztocze.

Leptynit, *granulit, białoskał, bielec*, gatunek skał granitowych, różniący się od granitu, sjenitu i gnejsu brakiem kwarcu, łyszczyku albo amfibolu, tak, że skała złożoną jest głównie ze spatu polnego. Jest to skała miałkoziarnista, zbita lub łubkowata; niekiedy zawiera rozsiane blaszki łyszczyku, rzadziej kwarcu. Barwa **L.** jest najczęściej biała lub szara, rzadziej żółta, czerwona lub zielona. Występuje w Saksonji, Czechach i Wogezach; w ogóle dosyć jest rzadki.

Lepus, *Leporidae*, ob. Zając.

Lerchenfeld, herb: W polu czerwonem—srebrny gołąb wzlatujący. U szczytu dwa skrzydła: czerwone i białe. Labry czerwono-srebrne. Nobilitacja z r. 1685.

Lerdo de Tejada Sebastjan, mąż stanu meksykański, * 1827 w Jalapa, † 1889, 1856 minister finansów w gabinecie generała Comonforta, 1857 prezes ministerjum, 1858 r. prezes kongresu, 1863 wygnany przez Francuzów, był ministrem spraw zagranicznych Juarez'a, po którego śmierci został 1872 prezydentem rzeczypospolitej Meksykańskiej; wybrany w lipcu 1876 ponownie prezydentem, w skutek powstania wzniecone go przez Diaza, zmuszony był schronić się do Stanów Zjednoczonych, będąc przez tegoż poprzednio rozbitym 12 listopada 1876 pod Huamantla. Z jego rady cesarz Maksymiljan został rozstrzelany. Wydał wysoko cenione dzieło statystyczne: „Obraz rzeczypospolitej Meksykańskiej“ (1850).

Lerida, w starożytności *Ilerda*, warowne miasto stołeczne górzystej i nieurodzajnej prowincji t. n. (12,151 klm. kw. i 286,000 miesz.), w hiszpańskiem księstwie Katalonji nad rzeką Segre, liczy 22,000 miesz. i posiada piękny gotycki kościół katedralny.

Lérins, wyspy, ob. Leryńskie wyspy.

Lerius Józef Henryk Franciszek, malarz belgijski, * 1823 w Boon pod Antwerpją, † 1876 r., kształcił się w akademjach brukselskiej i antwerpskiej, od 1854 r. był profesorem w tej ostatniej. Wykonał: „Esmeralda“ (1848); „Paweł i Wirginja“ (1851); „Cztery epoki życia“ (1851); „Pierworodny“ (1852); „Rozkosz i cierpienie“ (1857); „Joanna Orleańska przed Paryżem“ (1860); „Wiek złoty (1861); „Tryumf cnoty“ (1863); „Lady Godiva“ (1870) i w. in.

Lerma, miasto w stanie Meksyku w rzeczypospolitej Meksykańskiej, 11,000 miesz.

Lerma Franciszek de Rosas de Sandoval, książę de, pierwszy minister króla hiszpańskiego Filipa III. Obwiniony 1618 o otrucie królowej Małgorzaty, dla uratowania życia wstąpił do stanu duchownego i został kardynałem, † 1625.

Lermina Juljan Hipolit, publicysta i powieściopisarz francuski, * 1839 r. Skończywszy świetnie nauki w 18 roku życia został sekretarzem komisarza policji, później inspektorem towarzystwa ubezpieczeń. W r. 1859 zaczął umieszczać artykuły: w *Diogène*, w *Petit Journal*, potem w *Journal littéraire*, w *Soleil* i in. Następnie założył pismo *Le Corsaire*, w którem występował przeciwko cesarstwu, w r. 1867 **L.** brał udział w manifestacjach na cześć Baudina i z tego powodu był uwięziony, a pismo upadło. Wypadek ten **L.** opisał p. t.: „Soixante-douze heures à Mazas“ (1867). Po uwolnieniu **L.** założył pismo p. t.: „Satan,“ które uległo temu samemu losowi. W r. 1868 wstąpił do redakcji *Gaulois*, która wysłała go do Turcji, jako korespondenta. Po rewolucji **L.** usunął się od życia politycznego i poświęcił się wyłącznie literaturze. Wśród licznych prac jego zasługują na wyróżnienie: „Histoire anecdotique illustrée de la Révolution de 1848,“ „Les Scandales de 1847,“ (1868); „Les Question ouvrière et l'Association“ (1877); „La France martyre“ (1887); dramaty: „La Lettre rouge,“ „Turenne,“ „La Criminelle“ romanse: „Les Loups de Paris,“ „Les Mille et une femmes“ (1879); „Les Mariages maudits“ (1880): „La Comtesse Marcadet“ (1884); „Les Hystériques de Paris“ (1885); „Le Fils de Monte-Cristo,“ „A tes pieds“ (1889); „La science occulte“ (1900).

Lerminier Jan Ludwik Eugenjusz, * 1803, † 1857 r., od 1831—49 r. profesor historji prawa w Collège de France. Był naprzód republikaninem, potem przeszedł na stronę dynastji Lipcowej i pismami swojemi, jak „Philosophie du droit“ (3 wyd., Paryż, 1853); „De l'influence de la philosophie du 18-me siècle sur legislation et la socialité“ (Paryż, 1833); „Au delà du Rhin“ 2 t., Paryż, 1835); „Etudes d'histoire et de philosophie“ (2 t., 1836) „Histoire des legislateurs et des constitutions de la Grèce antiqus“ (2 t., Paryż, 1852), a więcej jeszcze przez swoje artykuły dziennikarskie wpływał przeważnie na opinję publiczną.

Lermontow Michał, znakomity poeta rosyjski, * 1814 w Moskwie; straciwszy wcześnie matkę, odebrał nader staranne wychowanie domowe pod okiem babki; w 10 roku życia jeździł z nią do wód na Kaukazie, gdzie wspaniałe widoki gór silny wpływ wywarły na młodociany umysł **L.** i rozbudziły w nim zdolności poetyczne. Od 1826—32 przebywał w Moskwie, początkowo w pensjonacie, z którego na żądanie jednego z profesorów

Lermontow Michał.

relegowany, wstąpił wbrew życzeniu babki do szkoły junkierskiej w Petersburgu; 1834 r. zostawszy oficerem w pułku huzarów gwardji przybocznej zaczął wieść żywot lekki i wesoły, 1837 za wiersz na śmierć Puszkina zesłany na Kaukaz, skąd po roku, na prośby swej babki, powrócony, ażeby znów być wysłanym w początkach 1840 r. za pojedynek z Barantem, synem posła fancuskiego. Zginął 27 lipca 1841 w pojedynku z kolegą swoim Martynowem. Poezje **L.** wyszły po jego śmierci 1841 r.; zupełne wydanie dzieł **L.** „Soczinenija," (2 t., Petersburg, 1860 i 1863), rzucają ciekawy pogląd na jego działalność literacką. W początkowych utworach, sięgających 12 r. życia, naśladował Puszkina, później oddał się całą duszą bajronizmowi i pozostał mu wiernym aż do śmierci, co okazuje się z najważniejszych prac jego, jakiemi są: „Demon," „Mcyri" i „Geroj naszego wieka." We wszystkich tych utworach widać z jednej strony zniechęcenie do świata i wzgardę do ludzi przeżytych, bezsilnych, nikczemnych, z drugiej zaś uwielbienie natury w jej zjawiskach, a zwłaszcza wzniosłych, pełnych grozy widoków gór Kaukaskich. **L.** należy do czysto subjektywnych poetów i gdzie nie maluje swej własnej osobistości, tam na każdym kroku przebijają się jego myśli i uczucia. Utwory **L.** przekładali na język polski: Syrokomla (*Mcyri*), Lenartowicz, Sabowski (*Demon* i in.), Budziński (*Chadżi-Abrek*) i in.

Lernejski wąż, czyli *Hydra Lernejska* (spłodzona przez Tyfona i Echidnę), w greckiej mitologji, potwór przebywający w bagnach Lernejskich, posiadał sto głów, które odcinane, zawsze mu odrastały. Dopiero Herkules, przypalając rany po odciętej głowie żarzącemi głowniami, zdołał zabić tego potwora.

Lernet Jan Nepomucen, lekarz, był nadwornym konsyljarzem Stanisława Augusta, od 1806 r. dyrektorem szkół gub. Wołyńskiej w Krzemieńcu, gdzie † 1820, przeznaczając cały niemal swój majątek na stypendja w liceum wołyńskiem i całą swoją bibljotekę temuż liceum. Ogłosił: „Ad propositiones de peste a Regia Societate Scientiarum Varsaviensi prolatas respondens dissertatio" (Krzemieniec 1814 r., tłóm. polskie Soczyńskiego w *Rocz. warsz. tow. przyj. nauk,* t. 11) i in. Por. H. Merczyng w „Roczniku zbiorowym prac naukowch."

Lero, w starożytności *Leros,* wyspa turecka przy brzegach Azji Mniejszej, na morzu Egejskiem, przed zatoką Mendelia, ma 49,5 klm. kw. powierzchni, 3,700 miesz., posiada miasto t. n., dobry port.

Le roi règne et ne gouverne pas (franc. „Król panuje, lecz nie rządzi"), aforyzm Thiersa, propagowany w założonym przez niego 1830 r., dzienniku *Le National,* przyjęty następnie za podstawę konstytucjonalizmu, zwłaszcza według wzoru francuskiego. Zresztą, zasadę tę wypowiedział w sejmie jeszcze kanclerz Jan Zamojski († 1605): „Rex regnat, sed non gubernat."

Le Roux R. C. Henryk, zwany Hugues, literat francuski, * 1860 w Hawrze. W bardzo młodym wieku był współpracownikiem kilku dzienników, i wkrótce powierzone mu kroniki w *Temps* **L.** przetłómaczył z rosyjskiego: „La Russie souverraine" S. Stepniaka (1885), a z licznych jego prac literackich główniejsze są: „L'Attentat Sloughine" (1885); „Les Ames en peine" (1888); „Les Larrons" (1890); „Le Frére lai" (1880); „Le Chemin du crime" (1889); „Chez les Filles" (1889); „Au Sahara" (1891); „Tout pour l'honneur" (1892); „Les Mondains" (1893). Nadto **L.** przerobił 1888, dla teatru, romans Dostojewskiego na dramat w 7 obrazach wystawiony w Odeonie p. t.: „Crime et Chatiment."

Leroux Piotr, publicysta francuski i filozof socjalny, * 1797, † 1871 w Paryżu. Rozpocząwszy swój zawód jako zecer, został wydawcą odpowiedzialnym pisma *Le Globe,* a następnie jego współpracownikiem i jednym z najczynniejszych Saint-Simonistów. Odstąpiwszy jednak od zasad tej szkoły, utworzył własną na socjalistycznych teorjach wspartą filozofję, którą wyłożył w dziele „De l'humanité de son principe de son avenir" (2 t., Paryż, 1840). Wydawał następnie z J. Sand „Revue indépendante." W czasie rewolucji 1848 był członkiem zgromadzenia prawodawczego, w którem popierał i rozwijał swe teorje socjalne. Po zamachu stanu wrócił do prac naukowych. Przebywał do 1869 r. na wyspie Jersey, gdzie wydawał „La grève de Samarez."

Leroux de Lincy Adrjan Jan Wiktor, bibljotekarz bibljoteki arsenału w Paryżu, jeden z najgruntowniejszych badaczów starożytności i znawca dawnej literatury francuskiej, * 1806 w Paryżu, † 1869 tamże. Z dzieł jego celniejsze są: „Recueil des chants historiques français" (Paryż, 1841); „Le livre des proverbes français" (2 t., Paryż, 1842—59); „Hôtel de ville de Paris pendant la Fronde" (2 t., Paryż, 1844—46); „Les femmes célèbres de l'ancienne France" (2 t., Paryż, 1846—47); „Chants historiques et populaires du temps de Charles VII et de Louis XI" (Paryż, 1857); „Vie de la reine Anne de Bretagne" (2 t., Paryż, 1861); „Paris et ses historiens au XIV et XV siècle" (4 t., Paryż, 1868) i t. d.

Leroy Karol Teodor, literat francuski, * 1844, w Paryżu. Po ukończeniu szkoły elementarnej pracował przez trzy lata u zegarmistrza, w wolnych chwilach kształcił się sam, następnie otrzymał posadę na kolei żelaznej. Obdarzony dowcipem gryzącym i usposobieniem satyrycznem, wkrótce zyskał rozgłos w prasie; w r. 1868 był współpracownikiem *Tinlamarre,* gdzie ogłosił szereg artykułów, jak: „Guide de l'Assassin à Paris," „Guide de Duelliste" i in.; nadto pomieszczał swe

prace w kilku pismach humorystycznych. Oddzielnie ogłosił: „Histoire comique illustrée de l'Assamblée nationale en 1876" (1878); „Le Colonel Ramollot" (1883); „Ramollot au Salon" (1883); „Nouveaux exploits du colonel Ramollot" (1884); „Catalogue illustré des Arts incohérents" (1884); „La Boite à musique," romans (1885); „La Foire aux conseils" (1886); „Les Forces du lieutenant Bernard" (1889); „Les Aventures du major Van Trousset" (1891); „Les filles de Laroustit" (1892); „Les Passe-temps du caporal Verdure" (1893) i w. in. † 1895, w Paryżu.

Leroy-Beaulieu Henryk Jan Babtysta Anatol, publicysta francuski, * 1842 w Lisieux. Już w roku 1866 napisał: „Une Troupe de comédiens," i zaraz potem: „La Restauration de nos monuments historique devant l'art et devant le budget." W 1872 wyjechał do Rosji, a po powrocie stamtąd 1881 r. został profesorem historji współczesnej Wschodniej. W 1887 wybrany był członkiem Akademji nauk moralnych i politycznych. Artykuły swoje, pomieszczane w *Revue des Deux Mondes*, wydał w zbiorach p. t.: „Un Empereur, un Roi, un Pape, une Restauration" (1879) „L'Empire des tsars et les Russes" (1887—89); „Un Homme d'Etat russe" (Nicolas Milutine, 1884); „La France, la Russie et l'Europe" (1888); „La Révolution et le libéralisme" (1890) i in.

Leroy-Beaulieu Piotr Paweł, ekonomista francuski, * 1843 w Saumur; studjował w Paryżu, pocześm zwiedził Niemcy, Włochy i t. d.; po powrocie poświęcił się piśmiennictwu, pracował w *Temps*, *Journal des Débats*, *Journal des Economistes* i 1873 założył czasopismo *L'économiste français*. W 1872 został profesorem ekonomji politycznej w „Ecole libre des sciences politiques" (1880), na miejsce zmarłego M. Chevalier objął katedrę ekonomji w *Collége de France*. Z dzieł jego celniejsze: „De l'influence de l'état moral et intellectuel des populations sur le taux des salaires" (1867); „Les guerres contemporaines" (1869); „De la colonisation chez les peuples modernes" (1870, 2 wyd., 1982); „De l'administration locale en France et en Angleterre" (1870); „La question ouvrière au XIX siècle" (1871, 2 wyd., 1882); „Du travail des femmes au XIX siècle" (1872, przekład polski 1875); „Traité de la science des finances" (2 t., 1877, 3 wyd., 1883); „Essai sur la répartition des richesses" (2 wyd., 1882); „Le collectivisme. Examen critique du nouveau socialisme" (2 t., 2-gie wyd., 1885); „Algerie et Tunisie" (1887) i in.

Leroy de St.-Arnaud, ob. Arnaud, Jakób Leroy de St. A.

Leroyer Eljasz, mąż stanu francuski, * 1816 w Genewie, był adwokatem w Lionie, w 1870 został generalnym prokuratorem tamże, 1871 członkiem zgromadzenia narodowego, był jednym z przywódców lewicy, 1879—80 ministrem sprawiedliwości, 1882 prezesem senatu.

Lerue Adam, artysta rysownik, * w Lublinie, od 1847 uczeń szkoły sztuk pięknych w Warszawie, znajdował się w latach 1850—53 w delegacji, wysłanej z polecenia rady administracyjnej królestwa Polskiego do opisania zabytków starożytności w kraju, jako rysownik. Z zebranych w tej podróży materjałów wydawał od 1857—59 „Album lubelskie, rysowane z natury i opisane". W końcu był nauczycielem rysunków w szkole powiatowej w Częstochowie; † 1863.

Leryńskie wyspy, po franc. *Lérins*, grupa małych wysp na morzu Śródziemnem, przy brzegach Prowancji, naprzeciwko Cannes, należąca do departamentu Alp Morskich, z których największa, wyspa św. Małgorzaty, ma fort i więzienie stanu, w którem przebywał więzień znany pod nazwą *Maski żelaznej*; więzionym tu był także Bazaine; mniejsza, wyspa ś. Honorata (w starożytności Lerina), posiada latarnię morską i klasztor założony przez ś. Honorata.

Les (niem. *Löss*, *Briz*), glina szarawa lub brunatna, wyróżniająca się od gliny zwykłej wielką dziurkowatością, oraz obecnością wązkich rurek, pokrytych cienką powłoką węglanu wapna. Z powodu budowy tak włoskowatej pochłania szybko wodę deszczową, a źródła w nim nie występują i ukazują się tylko na dolnej granicy tego pokładu.

Tarasy lesu w Chinach.

Rozpada się w kierunku pionowym i często tworzy ściany pionowe (ob. fig.), łatwo daje się rozcierać. Zawiera cienkie płytki mikowe, nader drobne ziarna kwarcowe, spat polny, tlennik żelaza, węglany wapna i magnezji i in. Często występują też w nim skupienia marglu postaci nieregularnej, zwane przez Chińczyków lalkami kamiennemi, kości zwierząt ssących i muszle mięczaków lądowych. Pod względem geologicznym należy do utworów najnowszych, powstał bowiem dopiero w końcu okresu napływowego. Rozpościera się w kotlinach Renu i Dunaju, gdzie tworzy pokłady grubości 10—15 m., w Czechach płn., w dolinach Odry i Wisły, w okolicach Sandomierza ma gru-

kość 30 m., ale najbardziej rozprzestrzeniony jest we wnętrzu Azji, gdzie u Chińczyków nazywa się „żółtą ziemią" i tworzy pokłady grubości 600 m. W jaki sposób wytworzyły się pokłady lesu, nie jest to rzecz ostatecznie rozstrzygnięta; według jednej teorji, której głównym przedstawicielem jest Richthoffen, **L.** utworzył się pod wpływem powietrza, działaniem wiatrów przenoszących pył powstały ze zwietrzenia skał; pył taki, zatrzymany przez roślinność okolic sąsiednich, pokrywa ją i usypuje się w coraz grubsze pokłady, jak i dziś jeszcze dzieje się na stepach. Wspomniane wyżej rurki są to odciski korzonków roślin, przez pył ten zasypanych. Agassiz, Lyell, Geikie i in. uważają natomiast **L.** za produkt osadów rzecznych, utworzonych ze żwiru i moren pozostałych po okresie lodowym. Na podstawie wszakże nowszych badań większość geologów skłania się obecnie do poglądu pierwszego.

Le Sage Alain Réné, poeta francuski, * 1668 w Sarzeau, † 1747 w Paryżu; znany jest najwięcej ze swych wybornych romansów komicznych: „Le diable boiteux" (Paryż, 1757), przełożony na język polski przez Annę Narbutową (2 t., Warszawa, 1804) i „Gil Blas de Santillane" (2 t., Paryż, 1715), przekład polski p. t.: „Historja Idziego Blasa z Santyllany" (4 t., Wilno, 1811 i 1841); „Les aventures de Guzman d'Alfarache" (1732, t. 2); „Histoire d'Estavanillo de Gonzalés" (1824, t. 2); „Le bachelier de Salamanque" (1838; t. 2). Oprócz jego „Oeuvres complètes" (12 t., Paryż, 1828), wyszły także „Oeuvres choisies" (14 t., Paryż, 1818—21) i „Théâtre complet" (2 t., Paryż, 1774).

Le Sage Alain Réné.

Lesar Antoni, czynny pisarz słowiński, * 1824, we wsi Suszy, w dolinie Rybnickiej, w Krainie, † 1873 w Lublanie; odbył studja gimnazjalne i teologiczne w Lublanie, od r. 1849 kapelan biskupa Wolfa, został 1852 nauczycielem religji i języka słowińskiego przy szkole realnej w Lublanie. Oprócz czynnego spółpracownictwa do czasopism *Novice* i *Zgodna Danice*, przełożył niektóre części Pisma św., do wydania dokonanego staraniem biskupa Wolfa (Lublin, 1856); nadto wydał: „Glasoslovje slovenskego jezika" (t. 1861); „Slovenska slovnica w spregledih" (Lublana, 1863); „Ponovilo najpotrebniszich naukov za nadeljske szole na kmetih" (Wiedeń, 1863, 1864); opis doliny Rybnickiej i kilka prac religijnych i teologicznych.

Lesbonax, retor grecki, żyjący w I w. po Chr., prawdopodobnie z Mityleny na wyspie Lesbos, jest autorem dwu mów, które w zbiorach Orelli'ego „Oratores attici" (Lipsk, 1820) zostały pomieszczone.

Lesbos, teraz *Mytilene*, *Mytilini*, a przez Turków *Midillie* zwana, turecka wyspa na morzu Egejskiem, przy brzegach azjatyckich położona; obejmuje 1,750 klm. kw., z ludnością 113,000 głów liczącą, po większej części Greków. Obfituje w drzewo, zboże, wino, figi, oliwę, marmur i drogie kamienie. Z dziewięciu, niegdyś kwitnących miast, szczególniej sławne były: Mytilene lub Mitylene, Pyrrha, Methymna, Antissa i Eressus. Z małoznaczącego państwa monarchicznego Lesbos przekształciła się w kilka rzeczypospolitych, które łącząc się niekiedy, dochodziły wielkiej potęgi. Starożytni Lesbijczykowie odznaczali się wykwintnością obyczajów i wysokiem wykształceniem umysłowem; szczególnie sławną była *lesbijska* szkoła muzyki. Głośni byli także ze wszelkiego rodzaju zbytków i rozpusty (lesbijska miłość). W połowie XIV w. wyspa Lesbos została ustąpioną przez Bizantynów genueńskiej rodzinie Gateluzo, z której ostatni, książę Mikołaj, utracił ją 1462 do Mohada II. W 1867 r. zaszło tu straszliwe trzęsienie ziemi. Obecnie stolicą wyspy jest m. Kastro. Por. Newton „Travels and discoveries in the Levant" (Londyn, 1868); Conze „Reise auf der Insel Lesbos" (Hanower, 1865); Georgeakis i Pineau: „Le Folk-lore de **L.**" (Paryż, 1894).

Lescoeur Ludwik, historyk kościelny, * 1825 w Paryżu, kapłan Oratorjanów tamże, wydał między innemi: „L'église catholique en Pologne" (1860); „L'église de Pologie" (1868); „Une Retraite au Carmel" (1873); „Les Béatitudes" (1885) i in.

Lescot Piotr, budowniczy francuski, * 1510, † 1571, opat, w Cluguy i kanonik katedralny w Paryżu; najważniejszą pracą jego jest pałac Louvre. **L.** jest jednym z założycieli stylu odrodzenia.

Les extrêmes se touchent (franc), ostateczności stykają się z sobą.

Lesiewicz Włodzimierz Wiktorowicz, filozof rosyjski, * 1837 r., w g. Półtawskiej, kształcił się w akademji inżynierskiej; napisał: „Opyty kriticzeskago izsledowania osnowonaczał pozitiwnoj fiłosofii" (Petersburg, 1877); „Piśma o naucznoj fiłosofii" (1878); „Czto takoje naucznaja fiłosofia?" (1891) i in.

Lesina (w star. *Pharos* słow. *Hvar*), austrjacka wyspa na wybrzeżu dalmackiem, pomiędzy wyspami Brazza i Curzola, oraz półwyspem Sabbioncello położona, obejmuje 287 klm. kw. i liczy 17,000 miesz. Słowian. Przy ciepłym klimacie obfituje w owoce południowe, jak: figi, daktyle, oliwki i winogrona. *Miasto główne t. im.*, liczy 2,000 miesz., jest rezydencją biskupa, posiada port, 2 forty, arsenał i stary klasztor Franciszkanów.

Lesiński Teofil, chemik, * w Warszawie 1821, † 1860 r.; kursa farmacji przebył w Warszawie, chemję studjował w Paryżu, poczem objął aptekę w mieście rodzinnem po swoim ojcu i został asesorem farmacji przy urzędzie lekarskim, następnie profesorem w szkole farmaceutycznej, a w końcu profesorem chemji w akademji medyko-chirurgicz-

nej w Warszawie. Ogłosił „Główniejsze wody mineralne, ich skład, działanie i wskazanie do użycia“ (Warszawa, 1851); „O niektórych nowych formach zadawania lekarstw“ (1854) i in. Życiorys jego mieści się w *Tygod. ilustr.* z r. 1860.

Lesiowski Jan, Jezuita, kaznodzieja; był rektorem kolegjum w Grodnie i rządził domami profesów w Krakowie i Warszawie, † 1633 w Krakowie. Mąż uczony i głośny z cnoty, ogłosił: „Wzywanie do pokuty obywatelów Korony Polskiej i księstw jej podległych“ (Kraków, 1609); „Wielkie zwierciadło przykładów etc.“ (tamże, 1633, 2-e wyd., Kraków, 1690).

Leski v. *Gończy*, herb: W polu czerwonem — dwa srebrne charty w złotych obrożach wspięte. Labry czerwono-srebrne.

Leski.

Leski Wojciech Stanisław, opat Cystersów w Peplinie, od 1747 biskup chełmiński, † 1758 r.; ogłosił drukiem: „Statuta Ordinis Cisterciensis tam antiqua quam novissima per capitulia generalia acetiam et provincialia pro Polona congregatione Cisterciensium sancita et definita“ (1745) i „Dissertatio in qua contravertitur liceat ne Dissidentibus Thorunensibus, fanum vulgo sbór erigere Thorunii“ (Toruń, 1753).

Leskien August, * 1840 r., w Kiel, studjował od 1860 r. w mieście ojczystem i w Lipsku, gdzie od 1865 został nauczycielem przy szkole św. Tomasza; 1867 habilitował się w Getyndze, następnie został 1869 profesorem gramatyki porównawczej w Jena, a od 1870 r. profesorem języków słowiańskich w Lipsku. Wydał: „De ratione quam J. Bekker in restituendo digammo secutus est“ (Lipsk, 1860); „Handbuch der altbulgarische Sprache“ (Wejmar, 1871, 2 wyd., 1886), oraz wspólnie w Eblem i in.: „Indogermanische Christomathie“ (Weimar, 1869); „Die Deklination im Slawisch-Litauischen und Germanischen“ (Lipsk, 1876); „Der Ablaut der Wurzelsilben im Litauischen“ (1884); „Untersuchungen über die Quantität und Betonung in den slawischen Sprachen“ (1885), wraz z K. Brugmanem „Litauische Volkslieder und Märchen“ (1882).

Leskow Mikołaj, beletrysta rosyjski, znany pod pseudonimem Stebnickiego, * 1831 w gubernji Orłowskiej, kształcił się w tamtejszem gimnazjum poczem został urzędnikiem. Napisał powieści: „Niekuda“ (1865); „Obojdiennyje“; „Na nożach;“ „Soborjany“; „Archierejskie mieloczi“ i in. Wydanie zbiorowe wyszło 1889—91, t. 10.

Leskowac, miasto w Serbji, okręgu Wranja, nad rzeką Weternicą, lewym dopływem Morawy, posiada gimnazjum, szkołę tkacką, stację drogi żel. i 12,200 miesz.

Lesley Jan Piotr, geolog, * 1819 w Filadelfji, studjował teologję w Princeton College (New Jersey), odbył 1842—44 pieszą podróż po Niemczech, studjował następnie nauki przyrodnicze w Halli i 1850 osiadłszy w mieście rodzinnem, zajął się geologją, 1867 był komisarzem amerykańskim na wystawie paryskiej, poczem zwiedził Egipt; 1872 został profesorem geologji i górnictwa w uniwersytecie filadelfijskim. Wydał: „Manual of coal and its topography“ (1856); „Guide to the iron works of the United States“ (1858); „Mans origin and destiny“ (1868, 2 wyd., 1881).

Leslie Jan, fizyk, * 1766 w Largo, w Szkocji, † 1832; kształcił się w Edymburgu, podróżował po Europie i Ameryce, w r. 1804 został w Edymburgu profesorem matematyki, w r. 1819 fizyki. Wynalazł termometr różnicowy, hygrometr, fotometr i wskazał sposób zamrażania wody za pomocą machiny pneumatycznej. Ogłosił: „Elements on geometry“ (1811); „Elements of natural philosophy“ (1823) i in.

Leslie Karol Robert, znakomity malarz angielski, * 1794 w Londynie, † 1859. Młodość przepędził w Stanach Zjednoczonych; od 1811 r. kształcił się w Londynie pod kierunkiem Westa i Allstona. Mianowany 1825 członkiem akademji londyńskiej, udał się 1833 do Ameryki, gdzie został profesorem rysunków przy szkole wojskowej w West-point; niezadługo jednak wrócił do Londynu i tu otrzymał profesorstwo malarstwa w miejscowej akademji. Obrazami swemi niewielkich rozmiarów do których treść zapożyczał zwykle z Shakspeare'a, Cervantesa, Molière'a, Sterne'a, Smoletta, Waltera Scotta i t. d., zyskał sobie wielki rozgłos w Anglji i we Francji. Do najcelniejszych należą między innymi: „Sancho u księżniczki“ (1824); „Roger de Coverley“ (1829); „Wesołe kumoszki z Windsor“ (1931); „Wuj Tobjasz“ i „Wdowa Wadmann“ (1831) jedno z jego arcydzieł; „Dulcynea“ (1838); „Falstaff odgrywający rolę króla“ (1851) i t. d. Na wystawie paryskiej 1867 za obraz „Klarysa“ otrzymał medal 1-ej klasy. Oprócz tego wykonał wiele pięknych portretów i kilka wielkich obrazów. Z prac literackich wydał: „Life of Constable“ (Lodyn, 1845) i „Handbook for young painters“ (Londyn, 1853).

Leslie Jerzy Dunlop, malarz angielski, syn poprzedniego, * 1835 w Londynie, był początkowo uczniem swego ojca, następnie kształcił się w królewskiej akademji sztuk pięknych. W r. 1857 wystawił pierwszy swój obraz „Nadzieja“. Z innych prac zasługują na uwagę: „Dzień postu w klasztorze“ (1861); „Zgubiony naszyjnik“ (1863); „Clarisse“; „Saule“ (1867); „Ucieczka w 1790“ (1872), „Nie wszystko złoto co się świeci“ (1880); portrety żony, córki i wiele in.

Lesman Bernard, księgarz warszawski, † 1879. Opracowywał podręczniki do nauki języków według Ahna, Ollendorfa, Noël'a i in.

Lespès Leon, znany pod pseudonimem Tymoteusza Trimm, pisarz francuski, * 1815, † 1875

w Paryżu, działalność literacką rozpoczął od współpracownictwa w małych dziennikach paryskich, napisał szereg romansów fantastycznych i założył kilka dzienników, między innemi *Petit Journal* w 1862, który wkrótce zaczął rozchodzić się w 200,000, a dzisiaj w przeszło 1,000,000 egzemplarzy. Od 1869 pisywał kronikę dzienną w *Petit Moniteur*. Z prac jego ważniejsze: „Les mystères de Grand-Opera" (1843); „Histoires roses et noires" (1842); „Histoire à faire peur" (1846, t. 2); „Spectacles vus de ma fenêtre" (1866); „Physiologie du vin de Champagne" (1866); „Promenade dans Paris" (1867) i in.

Lespinasse Julja Joanna Eleonora, * 1731 r. w Lionie, † 1776, była nieprawem dzieckiem hrabiny Albon. W r. 1752 została damą do towarzystwa pani du Deffand, następnie otworzyła salon, w którym zgromadzali się wszystkie wybitniejsze osobistości ówczesnego towarzystwa. **L.** była przyjaciółką d'Alemberta. Napisała: „Lettres" (nowe wyd. 1877, t. 2); „Lettres inédites" (1887).

Lesrel (wym.: *Lerel*) Adolf Aleksander, malarz franc., * 1838 r. w Genets (dep. Manche), kształcił się w Paryżu pod kierunkiem Gérôme'a. Wykonał: „Aurora" (1868); „Poezja i tragedja u grobu Rascheli" (1869); „Petrarca spotykający Laurę po raz pierwszy" (1870); „Francesca di Rimini"; „Młoda szlachta probójąca broni" (1872); „Odlot jaskółek" (1881); „Żołnierze z czasów Ludwika XIII" (1885); „Kardynał Richelieu przy oblężeniu La Rochelle" (1887); „Tancerka wenecka z trubadurami" (1889) i inne.

Lessel, herb: W polu czerwonem—srebrne grabie 7-zębne z grabiskiem zakończonem strzałą. U szczytu pomiędzy dwiema strzałami—dwa czarne pióra kogucie. Labry czerwono-błękitne.

Lessel.

Lessel Franciszek, znakomity kompozytor i fortepjanista, * 1780 r. w Puławach. Wysłany około roku 1800 do Wiednia, był jednym z najlepszych uczniów Haydna. Po powrocie do kraju w 1810 r. zajmował się kompozycją i nauką muzyki w Warszawie. Pomiędzy innemi przełożył na dzisiejszą pisownię muzyczną stary hymn „Boga Rodzica" i do śpiewów historycznych J. U. Niemcewicza ułożył 10 śpiewów własnej kompozycji. Odbywszy powtórną podróż za granicę, otrzymał zarząd majątku księżny Marji Wirtemberskiej z domu Czartoryskiej, w której dobrach Pilicy okazałe urządził ogrody i fabryki. W r. 1836 został inspektorem instytutu gospodarstwa wiejskiego w Marymoncie, w r. 1837 przeniesiony został na inspektora gimnazjum w Piotrkowie i tam † 1839. Liczne jego kompozycje trio (op. 5), kwartet (op. 3), adagio i rondo (op. 9), uwertura z C-major (op. 10), potpourri (op. 12), 4 duety, 4 sonaty, 2 fantazje i t. d., głównie na fortepjan, odznaczają się stylem jędrnym, szlachetnym, posiadają wiele charakteru i świadczą o talencie inwencyjnym kompozytora.

Lessel Józef, budowniczy m. Warszawy, * 1800, † 1844; według planów jego wystawiono w Warszawie kilka pięknych budowli.

Lesseps Jan Chrzciciel Bartłomiej, baron, podróżnik, * 1766 w Cette, † 1834; pozostawał w Petersburgu przy ojcu, który był tam generalnym konsulem francuskim i w roku 1785 otrzymał od Ludwika XVI polecenie towarzyszenia Lapeyrouse'owi w charakterze tłómacza do Kamczatki 1787 roku, skąd powrócił przez Syberję; później był konsulem w Kronstadzie, Petersburgu i Lizbonie. W r. 1812, po zajęciu Moskwy, Napoleon polecił mu zaprowadzenie rady zarządzającej. Napisał: „Journal historique du voyage de L." (Paryż, 1790, 2 t.) i „Voyage de Lapérouse" (1831).

Lesseps F.

Lesseps Ferdynand, syn poprzedniego, inżynier i dyplomata, * 1805 w Wersalu, † 1894 r.; pracował najpierw przy konsulacie francuskim w Lizbonie, w 1828 udał się na podobnąż posadę do Tunisu, następnie był konsulem w Aleksandrji, Roterdamie, Maladze; w 1848 został ministrem pełnomocnym rzeczypospolitej w Madrycie, w 1849 towarzyszył w nadzwyczajnej misji wojsku francuskiemu do Rzymu, ale gdy jego usiłowania utorowania przyjaznych stosunków z Francją się nie powiodły, zażądał uwolnienia. Zajął się wtedy już poprzednio powziętą myślą przekopania międzymorza Suez, zyskał 1854 pomoc wicekróla Saida, następnie uzyskał zezwolenie sułtana, zwołał 1855 r. do Paryża zgromadzenie najznakomitszych inżynierów i został mianowanym kierownikiem tych robót. Zyskał we Francji podpisy na 200 miljonów franków i pomimo przeszkody ze strony Anglji rozpoczął pracę w lutym 1859 r. Plan budowy wyłożył w dziele „Percement de l'Isthme de Suez" (1855). Pomimo ogromnych przeszkód, stawianych przez naturę i ludzi, doprowadził do końca to największe dotąd dzieło inżynierskie i r. 1869 nastąpiło otwarcie kanału Sueskiego. W tej epoce stał u szczytu swej sławy. W 1873 został członkiem akademji nauk, w 1885 akademji francuskiej. Ulegając wszakże naleganiom przedsiębierców francuskich, pragnących korzystnej lokaty dla swych kapitałów, **L.** przyjął kierownictwo robót mających na celu przekopanie kanału Panamskiego i pomimo trudności, stawianych przez rząd Stanów Zjednoczonych, w 1880 prace nad budową kanału zostały rozpoczęte. Według planu **L.** kanał miał być bez szluz, co dałoby się uskutecznić kosztem 600 miljonów franków. gdy jednak system ten okazał się w cią-

gu robót niepraktycznym, a kanał ze szluzami kosztowałby 1,500 miljonów, zabrakło środków i dalsze roboty zostały przerwane. Francja, wyniszczona wojną z Niemcami, poprzeć tak wielkiego dzieła nie mogła, a wtedy zarząd przedsiębiorstwa uciekł się do środków zdobywania pieniędzy środkami, które ostatecznie zaprowadziły głównych uczestników na ławę oskarżonych, i L. skazany został na 5 lat więzienia, ale wyrok ten przez sąd kasacyjny zniesiony został. L. był dwukrotnie żonatym. Z pierwszego związku miał dwóch synów, *Karola* i *Wiktora*, z których pierwszy był głównym pomocnikiem ojca, a za przekupstwo skazany był na rok więzienia. Z drugiego małżeństwa z panną Autard de Bragard miał czterech synów i pięć córek. Napisał: „Lettres, journal et documents à l'histoire du canal de Suez" (1875—79, 4 t.); „Souvenirs de quarante ans, dédiés à mes enfants" (1887). Por. Bertrand i Ferrier „F. de L., sa vie, son oeuvre" (1887).

Lesser (hrabia), herb: Na tarczy złotem obramowanej, 5-dzielnej, w polach I i IV błękitnych—cztery 6-promienne gwiazdy złote; w II i III czerwonych—na srebrnym pasie ukośnym—krzyż czarny; na tarczy mniejszej, złotem obramowanej, w polu V czarnem—6-promienna gwiazda złota. Nad koroną hrabiowską — hełm. Labry z prawej strony błękitno-złote, niżej czerwono-czarne, z lewej strony—czerwono-srebrne, niżej czarno-złote. Nadany 1871 przez Piusa IX, Zygmuntowi Lesserowi z neofitów z Leszna.—Takiż sam jest herb baronowski, nadany bratu Zygmunta, Stanisławowi, i jego synom; różni się koroną baronowską.

Lesser.

Lesser Aleksander, malarz historyczny, * 1814 w Warszawie. † 1884 tamże. Po ukończeniu liceum w Warszawie, przeszedł na wydział sztuk pięknych przy uniwersytecie warszawskim, dalsze zaś studja akademickie odbywał w Dreźnie (1833—35) i Monachjum pod kierunkiem Corneliusa i Schnorra. Następnie zwiedził Niemcy, Francję, Belgję i Anglję, badając zbiory zabytków sztuki i czyniąc poszukiwania pomników polskich, których piękny i wielce szacowny zbiór zgromadził. Celniejsze jego obrazy historyczne są: „Błogosławiony Wincenty Kadłubek"; „Obrona Trębowli"; „Skarbek Habdank"; „Młody Bolesław Krzywousty"; „Znalezienie zwłok Wandy"; „Święta Jadwiga na pobojowisku" i t. d. Jedną z piękniejszych i ważniejszych prac jego jest 40 popiersi, zdobiących „Wizerunki królów polskich", wydane przez A. Dzwonkowskiego (Warszawa, 1860), za które został członkiem tow. nauk. krak. Oprócz tego wykonał wiele obrazów religijnych i portretów. L. pracował na polu literackiem. Oprócz recenzji i krytyk artystycznych, głównie w *Kłosach*, wymieniamy jego „Pamiątki Piastowskie na Śląsku" *(Gaz. Codz.*, z r. 1839, Nr. 136) i „Dzieła Wita Stwosza oznaczone monogramami" *(Tygodnik Illustrowany* z r. 1863, Nr. 196).

Lesser Władysław Leon, baron, lekarz, bratanek poprzedniego, * 1846, medycynę studjował w Berlinie, brał udział jako lekarz w wojnie niemiecko-francuskiej, 1872 r. został docentem kliniki chirurgicznej w Gryfji, 1877 r. w Lipsku. W roku 1882 ubiegał się o katedrę chirurgji w Krakowie. Napisał wiele rozpraw, prawie wyłącznie w języku niemieckim.

Lesser Kazimierz Aleksander, agronom, brat poprz., * 1847 w Warszawie, kształcił się w akademji rolniczej w Prószkowie, następnie studjował w Dreźnie i Wiedniu nauki weterynaryjne, a 1870—1872 w Lipsku nauki przyrodnicze i państwowe. Ogłosił w *Gazecie rolniczej* znaczną liczbę rozpraw tyczących się hodowli bydła i mleczarstwa, oraz „Eine Methode grosse Lymphmengen von lebenden Hunde zu geminnen" (1872). Był docentem akademji państwowo-rolniczej w Eldenie, potem gospodarował w Poznańskiem, w 1881 osiadł w Warszawie.

Lesseur Lesserowicz Wincenty, znakomity minjaturzysta, * 1745 w Warszawie, † 1813, syn Fryderyka, pułkownika wojsk koronnych, paź, kamerjunkier i w 1787 szambelan króla Stanisława Augusta.

Lessing Gotthold Efraim, znakomity pisarz niemiecki, * 1729 w Kamieńcu w Saksonji, † 1781 w Brunświku. Odbywał studja w Lipsku; od roku 1759 przebywał w Berlinie, gdzie jako poeta i krytyk ogłosił swe: „Kleine Schriften" (2 t.); „Theatralische Bibliothek" (2 sztuki) i dokończył 1755 w Poczdamie tragedję „Miss Sara Sampson", przez którą dramatowi w Niemczech zupełnie nową utorował drogę. Łącznie z F. Nicolaim i Mojżeszem Mendelsohnem rozpoczął wydawnictwo: „Bibliothek der schönen Wissenschaften" i „Literaturbriefe", pisał „Bajki" i zaczął dramat „Wirginję", który dopiero r. 1772 ukończył i wydał pod tyt. „Emilja Galotti". Mianowany 1760 członkiem królewskiej akademji nauk w Berlinie, udał się jako sekretarz generała Tanenzien do Wrocławia i tu napisał swe arcydzieła: dramat „Minna von Barnhelm" (1765) i „Laokoon, oder über die Grenze der Malerei und Poesie" (1766). Około 1767 objął zwierzchni kierunek nad teatrem narodowym w Hamburgu i wtedy to napisał dzieło „Die Dramaturgie" (2 t., 1768). Powołany 1770 na bibljotekarza do Wolfenbüttel, ogłosił 1774 i 1778 „Wolfenbüttler Fragmente eines Ungenannten", których autorem okazał się później H. S. Reimarus. Z te

Lessing Gotthold

wodu zawikłał się L. w spory teologiczne i ogło- ł między innemi przeciwko pastorowi hambur- skiemu J. Melch. Götze pełne dowcipu pismo *Anti-Götze*. Stąd także powstał sławny jego „Nathan der Weise“ (Mądry Natan); złożył w nim L. w for- mie dramatycznej swoje wyznanie wiary, przez które stał się głównym założycielem swobodnego kierunku religijnego. Do dzieł tych dołączyć jesz- cze należy: „Ernst und Falk, Gespräche über die Freimaurerei“ (1778), tudzież ostatnią jego pracę ...racką: „Die Erziehung des Menschengeschlechts“ (1780). W r. 1796 wzniesiono mu na placu biblio- teki w Wolfenbüttel skromny pomnik, a 1853 r. w Brunświku posąg, wykonany przez Rietschel'a. Ogólny zbiór pism jego wyszedł najpierwej w Ber- linie 1774—1794 (30 tom.). Wzorowe edycje są: Lachmanna (13 t., Berlin, 1838—40) i Maltzahna (12 t., Lipsk, 1853—56). Zasługi działalności L. w dziedzinie niemieckiej poezji, krytyki, badań starożytniczych, teologji, wykształcenia języka i stylu niemieckiego, słowem w dziedzinie całej li- teratury narodowej i duchowego życia Niemców są ogromne. L. nie był co prawda genjuszem, ale po- siadał w każdym razie niepospolite zdolności; przy głębokiej więc nauce mógł nowe literaturze toro- wać drogi. Między spółczesnymi zajmuje najwy- bitniejsze stanowisko, szczególnie przez to, że za- równo jako człowiek i jako pisarz w całem życiu ...ował się prawdomównością, odznaczał się stało- ścią charakteru, śmiałością i niepodległością zdania. ...: „Lessing's Leben nebst seinem noch übrigen ...rarischen Nachlasse“ (wydane przez jego brata Karola Gotthelfa Lessinga, 2 t., Berlin, 1793); F. Schlegla „Lessings Gedanken und Meinungen, aus dessen Schriften zusammen gestellt und erläutert“ (3 t., Lipsk, 1804) i wyborne dzieło Danzela „Gott- hold Ephraim Lessing, sein Leben und seine Werke“ (2 t., Lipsk, 1850, dokończone przez Guhrauera, ... 1853); Stohra „G. E. Lessing, sein Leben und seine Werke“ (2 t., Berlin, 1859); Straussa „Les- sings Nathan der Weise“ (Berlin, 1864).

Lessing Karol Gotthelf, młodszy brat poprz., * 1740, † 1812, dyrektor mennicy we Wrocła- wiu, dał się poznać komedjami.

Lessing Karol Fryderyk, * 1808 w Wartem- bergu na Śląsku, † 1880 r., stryjeczny wnuk G. E. Lessinga, malarz niemiecki. Poświęcał się naprzód w Berlinie, potem w Düsseldorfie pod kierunkiem Schadowa malarstwu historycznemu i krajobrazo- wemu; w 1826 ustalił już swą sławę takiemi dzie- łami, jak: „Opuszczony cmentarz“; „Podwórze klasztorne“; „Zwaliska kościoła“; „Żałobna para królewska“, tudzież wielu innemi, do których treść brał z rozmaitych ballad. Wkrótce atoli potem zwró- cił się do malarstwa ściśle historycznego i oprócz ...ku, „Bitwa pod Iconium“ (w zamku Helfort), wykonał cały szereg ślicznych obrazów, jak np.: „Kazanie Husytów,“ „Hus przed soborem konstan- cjeńskim“ (1844) i „Hus idący na stos“ (1850). Z nowszych jego utworów zasługują na szczególną wzmiankę: „Luter palący bullę papieską,“ „Wzię- cie do niewoli papieża Paschalisa“ (1858) i „Dys- puta Lutra z Eckiem w Lipsku“ (1866). Oprócz tego wykonał L. wiele pięknych portretów. W r. 1858 został dyrektorem galerji obrazów w Karls- ruhe.

Lessing Otton, rzeźbiarz i malarz, * 1846 r. w Düsseldorfie, syn poprzedniego, studjował rzeź- bę i malarstwo w Berlinie. Przyozdobił freskami i rzeźbami wiele gmachów publicznych i prywat- nych, jak pałac kanclerski w Berlinie, ministerjum sprawiedliwości, zeckhaus, nowy kościół, wyższą szkołę techniczną w Charlottenburgu; wykonał „Posąg gladjatora“ (1879), grupę „Matka i dziec- ko“ (1886). Część swych prac dekoracyjnych wy- dał w zbiorach, p. t. „Bauornamente Berlins“ (Ber- lin, 1878—79); „Bauornamente der Neuzeit“ (1880 i nast. t. 2).

Lessmann Danjel, komunista niemiecki, * 1794 w Soldin, żył jako prywatny uczony w Berlinie i został we wrześniu 1831 znaleziony pod Witten- bergiem powieszony. Wiele powodzenia miały jego „Novellen“ (4 t., Berlin, 1828—29); „Briefe aus Südspanien“ (2 t., Berlin, 1827); „Das Wander- buch eines Schwermüthigen“ (2 t., Berlin, 1831— 1832).

L'Estocq Jan Herman, ulubieniec cesarzowej Elżbiety, * 1692 w Celle, † 1767; przybył r. 1713 jako chirurg do Petersburga i wszedł do służby Piotra W.; 1725 został lekarzem nadwornym w. księżniczki Elżbiety. L. zyskał zupełnie zaufanie Elżbiety, przyczynił się do wstąpienia jej na tron (1741) i wywierał wielki wpływ na sprawy poli- tyczne. Wkrótce jednak upadł wpływ L.; oskar- żony przez Bestużewa o knowania z carewiczem i dworami zagranicznemi, został 1748 r. uwięziony i osadzony w fortecy Petropawłowskiej, a 1753 r. skazany na wygnanie. Po 12 latach uwolniony przez Piotra III, który mu wszystkie urzędy po- wrócił.

Lestwicz (*Lestwitz*) v. *Nowina*, odm., herb: W polu czerwonem, w środku srebrnego ucha kotłowego — miecz. U szczytu — noga zbrojna w kolanie zgięta, krwią tryskająca.

Lestwicz.

Le style c'est l'homme (fran.), styl to człowiek, t. j. styl człowieka jest wyrazem jego charakteru. Słowa Buffona, wypowiedziane w mowie, wygło- szonej po przyjęciu go do akademji francuskiej 1753, nieco zmienione, gdyż dosłownie wyrzekł on: „Le style est l'homme même“.

Lesueur Eustachy, znakomity malarz francu- ski, * 1617 w Paryżu, † 1655 tamże, jeden z za- łożycieli akademji malarstwa, odznaczył się wiele

wspaniałemi utworami w stylu włoskim; najwięcej atoli sławy zjednały mu obrazy wykonane dla klasztoru Kartuzów w Paryżu, wystawiające 22 sceny z życia św. Brunona (upowszechnione w litografji, Paryż, 1822—23). Mistrzostwo L. tem większy budzi w nas podziw, że artysta przez całe życie nie wydalał się za granice swej ojczyzny, a więc w studjach swych ograniczył się kilku zaledwie wzorami, znajdującemi się w Paryżu. W obrazach jego uderzają czystość form, miłe ciepło, zapał poetyczny i prostota, którą nieskończenie przewyższa Lebruna i Poussina.

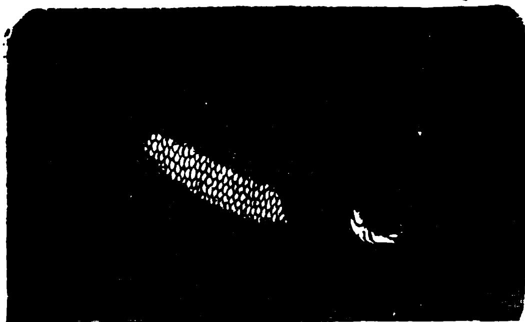
Lesueur Jan Franciszek, kompozytor francuski, potomek poprzedniego, * 1763 w Drueat-Plessiel pod Abbeville, † 1837. Początkowe wykształcenie muzyczne odebrał przy katedrach w Abbeville i Amiens, a później w Paryżu u księdza Roze. Jako dyrektor muzyki przy kościele Notre-Dame w Paryżu (od 1786) zwrócił na się powszechną uwagę wielu własnemi podniosłego ducha kompozycjami. Od 1788 do 1792 żył na wsi, a następnie w Paryżu i poświęcił się wyłącznie operom, z których „La Caverne" (1793); „Paul et Virginie" (1794) i „Les Bardes" (1804) ogromne miały powodzenie. Przez jakiś czas był aż do 1802 jednym z inspektorów konserwatorjum; w 1804 został kapelmistrzem Napoleona, 1813 członkiem akademji, za Restauracji kompozytorem kapeli królewskiej i profesorem kompozycji (1817) w nowo zorganizowanem konserwatorjum. Oprócz wielu drobniejszych kompozycji ogłosił L. także kilka prac literackich, dotyczących muzyki i był spółpracownikiem dzieła: „Sur les principes élémentaires de la musique" (Paryż, 1816).

Lesyr.

Lesyr *(Lessaur)*, herb: W polu barwy niewiadomej—pies biegnący. U szczytu ręka zbrojna z pałaszem. Nadany z nobilitacją 1781.

Leszcz, pod Pińskiem, słynne niegdyś opactwo bazyljańskie, zwane w XIII w. wrowskiem, w którem po zabiciu 1263 r. Mindowsa, króla Litwy, syn jego, Wojsiełk czyli Wolstynik, ukrywał się przed nienawiścią Trojnata, zabójcy swego ojca.

Leszcz *(Abramis)*, rodzaj ryb z rodziny karpiowatych (ob.), mający za cechy: płetwa podogonowa długością swej podstawy i liczbą promieni znacznie przeważa grzbietową; ciało z boków ściśnione, spód brzucha wyciągnięty w krawędź ostrą, usta przodowe lub dolne; łuska w ogóle spora, dość twarda, z połyskiem sinawym lub złotawym. Po oddzieleniu z tego rodzaju *podleszczyka* czyli *krąpia (Blicca)*, mającego zęby gardłowe w dwa rzędy ustawione, pozostały tu tylko gatunki o zębach gardłowych jednorzędnych, z każdej strony po 5 w rzędzie. Z czterech gatunków europejskich najważniejszym jest L. *właściwy, bleja (A. brama)*,

Leszcz.

odznaczający się kształtem ciała wysokim, wzrostem okazałym, dochodzącym niekiedy 1 metr długości i wagi około 10 kilogramów. Przebywa najchętniej w wodach obszernych i chłodnych w wielkich rzekach, a jeszcze obficiej w wielkich jeziorach i stawach. Mięso ma smaczne i zdrowe. Jest to w ogóle ryba klimatu północnego. Do rodzaju leszcza należy też *certa* i *klepiec*.

Leszczówek, jezioro przy wsi t. n. w gub. Suwalskiej, powiecie Suwalskim, 60 morgów obszaru.

Leszczyc.

Leszczyc, *Laska, Laski, Bróg, Brożyna, Brożek, Wyszowie*, herb: W polu czerwonem bróg złoty na srebrnych słupach. U szczytu ogon pawi, na którym to samo godło, ukośnie umieszczone. W odmianie (L. II) słupy są też złote. — L. III: W polu błękitnem, na zielonej murawie — złoty bróg, bokiem stojący. U szczytu takiż bróg. Labry błękitno-złote.

Leszczyna (*Corylus*), rodzaj roślin z rodziny miseczkowatych, krzewy, rzadziej drzewa z kwiatami oddzielnopłciowemi; kwiaty męskie zebrane są w kotki długie, zwisłe, pod każdą ich łuską jest kwiat zawarty między dwiema mniejszemi łuseczkami, o 5 (lub 8) pręcikach; kwiaty żeńskie pojedyńczo lub po kilka ukryte w pączku, na wierzchołku lub z boku młodocianych gałązek; zawierają zawiązek dolny, uwieńczony dwiema szyjkami, o znamionach długich, kosmatych. Owocem jest orzech 1—2 nasienny; zarodek bezbiałkowy o liścieniach grubych, mięsistych. L. *pospolita (C. avellana)*, znany powszechnie krzew, 2—4 m. wysoki, rośnie w całej Europie i Azji płn., u nas głównie po brzegach lasów, w gajach i zaroślach. Kwitnie bardzo wcześnie, kotki męskie ukazują się już na jesień. Liście ma jajowate, lub okrągławe, kończyste, podwójnie piłkowane. Owoce znane są pospolicie pod nazwą *orzechów laskowych*, których odmianami są *orzechy barcelońskie, rzymskie, ki*

Leszczyna. 1 Pęd z kotkami męskiemi *a* i z kwiatami żeńskiemi *b*. 2 Kwiat męski od spodu. 3 Pylniki 4 i 5 Kwiat żeński. 6 Gałązka z liśćmi i owocami. 7 Owoc oswobodzony z okryw.

pońskie i in. Przez wyciskanie otrzymuje się z nich *olej orzechowy*, prędko schnący, używany dlatego w malarstwie olejnem. Otrzymuje się zwłaszcza w znacznych ilościach w gubernji Kazańskiej i Tambowskiej, gdzie służy do potraw postnych. Gładkie gałązki służą na laski, z grubszych otrzymują się obręcze, a węgiel L. używa się do rysowania na płótnie. Inny gatunek, L. *turecka (C. colurna)*, pochodzący ze wschodu, u nas często hodowany po ogrodach, jest drzewem dochodzącem 20 m., wydaje orzechy większe, zwane *tureckiemi*. *C. tubulosa* dorasta 5—10 m., rośnie dziko w Europie płd. jak gatunek poprzedni; wydaje orzechy, zwane *orzechami Lamberta*, dla tego, że dojrzewają około św. Lamberta (17 września). Odmiana o liściach brudno-krwisto-czerwonych hoduje się często w ogrodach dla ozdoby. L. uprawia się głównie w Europie płd. i wsch.; zwłaszcza miasto Avellino we Włoszech wysyła orzechy w znacznej ilości. Por. Göschke „Die Haselnuss“ (1887) i „Empfehlenswerte Haselnüsse“ (1891).

Leszczyc Kazim., pseudonim Kazim. Waliszewskiego.

Leszczyńska Marja, kr. francuska, ob. Marja Leszczyńska.

Leszczyński v. *Wieniawa* odm., herb: W polu złotem — czarna głowa żubra ze złotym pierścieniem w nozdrzach. U szczytu pół złotego lwa z mieczem w prawej łapie.

Leszczyński.

Leszczyńscy, dawny ród szlachecki polski, h. Wieniawa. Gniazdem jego rodzinnem jest m. Leszno (ob.) w Wielkopolsce. Znakomitszymi jego przedstawicielami są:—**Leszczyński** Rafał, biskup płocki, † 1527 roku, syn Kacpra, początkowo kasztelan lędzki i starosta człuchowski. Porzuciwszy godności świeckie, wstąpił do stanu duchownego i został 1522 biskupem przemyskim, a we 2 lata potem płockim. Gorliwy obrońca wiary katolickiej, zamknął różnowiercom wstęp do Mazowsza. Za jego sprawą wydał Janusz ks. mazowiecki dwa surowe statuta przeciwko kacerzom i mężobójcom.

Leszczyński Rafał, wojewoda brzesko-kujawski. Był to człowiek ogromnej buty i niezmiernie burzliwego charakteru. W młodym jeszcze wieku otrzymawszy województwo brzesko-kujawskie, występował na pierwszym sejmie za Zygmunta Augusta nadzwyczaj przeciw temu królowi zuchwale. Następnie złożywszy urząd wojewody, niejednokrotnie popuszczał cugli dumie szlacheckiej. Wespół z J. Sierakowskim i M. Siennickim na różnych sejmach poczynał sobie zbyt śmiało, jako bezwzględny opozycjonista, obrońca szlachty przeciw możnowładcom i głowa różnowierców. Mowę jego mianą na sejmie piotrkowskim 1550 zamieścił w swej kronice Orzechowski. Pozostał też po nim w druku ważny zabytek pod tyt.: „Rzecz, którą uczynił do najmocniejszego króla Zygmunta Augusta i do wszystkiej rady koronnej urodzony pan Rafał Leszczyński w Piotrkowie na wolnym sejmie 1562“. Mowa ta znacznie przyczyniła się do tego, że uchylono naówczas jurysdykcję biskupów nad świecką w rzeczach wiary.

Leszczyński Jędrzej, arcybiskup gnieźnieński i kanclerz w. koronny, syn Wacława, kanclerza w. kor. Wstąpiwszy do stanu duchownego, został 1624 kanonikiem krakowskim, a 1620 kanclerzem królowej Cecylji Renaty; posiadał wielkie względy u króla Władysława IV, który go do wielu ważnych używał zleceń. Mianowany podkanclerzym 1645, kanclerzem w. kor. 1650, a we 2 lata potem 1652 prymasem i arcybiskupem gnieźnieńskim, † 1658 w Skierniewicach. Był to człowiek zdolny, roztropny, cnotliwy i w sprawach publicznych biegły. Tak za Władysława, jako też w ciężkich czasach za Jana Kazimierza pracował gorliwie dla dobra pospolitego i we wszystkich działaniach ówczesnych czynny brał udział. Niektóre jego mowy są wydrukowane w „Mówcy Polskim“, dwie w Podgórskiego „Pomniki do dziejów Polski“ (t. I, str. 103—119) a list z 1655 w dziele Plebańskiego „Jan Kazimierz Waza“.

Leszczyński Wacław, arcybiskup gnieźnieński, stryjeczny brat poprzedniego, syn Andrzeja wojewody kujawskiego, który był głową dysydentów w Polsce, i Zofji Opalińskiej gorliwej katoliczki, * 1605; uczęszczał do kolegjum jezuickiego w Poznaniu, a wyższe nauki pobierał za granicą. Za powrotem do kraju wstąpił do stanu duchownego, został sekretarzem królewskim i kanonikiem krakowskim. Następnie otrzymał od Władysława IV referendarstwo koronne 1643, a w następnym roku

już był biskupem warmińskim. Wraz z Opalińskim, wojewodą poznańskim, jeździł w poselstwie do Francji po Marję Ludwikę i przepychem swym wprawiał w podziw cudzoziemców. Podczas wojny szwedzkiej bronił dzielnie sprawy narodowej. Po śmierci Jędrzeja Leszczyńskiego wyniesiony został na godność prymasa arcybiskupa gnieźnieńskiego 1658; słynął jako pasterz pobożny, gorliwy o chwałę bożą i miłujący naukę. † 1666 w Łyszkowicach, pochowany w Łowiczu. Został po nim w „Skrypt W. Leszczyńskiego" (1661), umieszczony w Podgórskiego „Pomniki do dziejów Polski" (t. 2).

Leszczyński Bogusław, biskup łucki, syn Bogusława podkanclerzego koronnego. W latach 1670—74 proboszcz płocki i kanclerz królowej Eleonory, 1668 kanonik krakowski, 1670 r. opat czerwiński, został 1688 biskupem łuckim. † 1691. Odznaczał się niepospolitą biegłością w prawie duchownem.

Leszczyński Rafał, wojewoda bełski za Zygmunta III. Ukończywszy nauki w akademjach zagranicznych i zwiedziwszy całą niemal Europę, wrócił do kraju i poświęcił się jego usłudze. Zostając w łaskach u króla, mianowany był naprzód kasztelanem wiślickim, później kaliskim, a nareszcie wojewodą bełskim. Biegły był w wielu językach, muzyce, teologji, mechanice i architekturze. Dla pięknej wymowy i niepospolitych zdolności używany był niejednokrotnie do załatwiania ważnych spraw publicznych. Tak np. wyznaczony do układów ze Szwedami 1635, zawarł z nimi szczęśliwie traktat na lat 25. Przeszedł przed śmiercią z wyznania kalwińskiego na łono kościoła katolickiego; † 1636 we Włodawie, pochowany w Częstochowie. Tłómaczył z francuskiego wierszem utwór du Bartasa pod t., „Judith" (1 ed. 1620, 2 ed., 1629; 3 ed., Lipsk, 1841) i zostawił w rękopismie wiele poezji łacińskich i modlitw polskich, tudzież dzienniki i mowy rozmaite.

Leszczyński Bogusław, podskarbi, potem podkanclerzy koronny, jeden z najcelniejszych mówców XVII w. Nauki wyższe odbywał w akademjach zagranicznych; za powrotem do kraju niejednokrotnie posłując na sejmy i marszałkując im, odznaczał się zawsze wielką o dobro publiczne gorliwością. Jako krasomówca pierwszorzędne między spółczesnymi zajmował miejsce. Wymowa jego poważna, świetna, obfita, łatwa i swobodna, uderza niezwykłem bogactwem wysłowienia, śmiałemi i zręcznemi zwroty. W 1640 przeszedł z wyznania kalwińskiego na łono kościoła katolickiego, † 1660. Niektóre jego mowy są umieszczone w *Mówcy Polskim* (T. 1) i w *Swadzie* Danejkowicza Ostrowskiego.

Leszczyński Rafał, podskarbi w. kor., generał wielkopolski, ojciec króla Stanisława, był marszałkiem na dworze królowej Marji Kazimiry; posłował 1699 do Porty Ottomańskiej; † 1703. Ogłosił drukiem: „Chocim Wiktorja, to jest zwycięstwo na polach Chocimskich 1673 odniesione" wierszem (1673), tudzież „Sermo post ratificationem pacis carlovicienesis" w *Swadzie* Danejkowicza. W rękopismie zostawił „Djarjusz poselstwa do Turcji w 1699 odbytego", znajdujący się w bibljotece cesarskiej w Petersburgu.

Leszczyński Stanisław, król polski, ob. Stanisław.

Leszczyński Jan (Prokop), ksiądz Kapucyn, * 1812 w Brahiłowie, kształcił się naprzód w gimnazjum w Winnicy, następnie w uniwersytecie warszawskim, poczem w wojsku dosłużył się stopnia oficera. Habit zakonny przywdział 1 sierpnia 1844 w Lubartowie, z zamiarem pozostania nazawsze braciszkiem, i tylko ulegając woli prowincjała, późniejszego biskupa Benjamina, przyjął święcenia 25 lipca 1846 jako ojciec *Prokop*. Wkrótce zasłynął w całym kraju jako świetny mówca, przechodząc kolejno stopnie godności zakonnych, gwardjana, definitora i prowincjała. Osiadłszy w 1864 w klasztorze zakroczymskim, rozpoczął pracę literacką i wydał kilkadziesiąt dzieł treści religijnej. Ogłosił: „Żywoty świętych Pańskich"; „Nabożeństwo do Serca Jezusowego"; „Wielbij duszo moja Pana"; „Żywot Pana Jezusa"; „Matka Bolesna"; „Jak kochać Jezusa"; „Żywot św. Franciszka"; „Żywot św. Klary" i in. Od 1892 zamieszkał w Nowem Mieście nad Pilicą, gdzie obchodził 50-letni jubileusz kapłaństwa i gdzie † 1895.

Leszczyński Stanisław Edward Paweł, generał pruski, * 1830 w Szczecinie, syn oficera, 1848 wstąpił do wojska, tegoż roku brał udział w wojnie z Danją, 1849 walczył z powstańcami w Badenie, odbył kampanje 1864 i 1866 jako kapitan i oficer sztabu generalnego. W 1867 wstąpił do służby badeńskiej, w r. 1870 walczył we Francji i położył zasługi jako szef sztabu korpusu oblegającego Strasburg. 1877 mianowany był generał-majorem, 1883 generałem lejtenantem i dowódcą 15 dywizji, 1888 generałem piechoty i komendantem 9 korpusu armji.

Leszczyński B.

Leszczyński Bolesław, znakomity artysta dramatyczny polski, występował na scenie w Wilnie, we Lwowie, za dyrekcji Miłaszewskiego, w Krakowie za Koźmiana i t. d. W Warszawie wystąpił po raz pierwszy w 1866 w dramacie „30 lat z życia szulera," potem w roku 1872 jako Karol Moor w „Zbójcach" Szyllera i w „Otellu" Szekspira, a od 1873 został zaliczony na stałe do personelu teatrów warszawskich, gdzie w otoczeniu Królikowskiego, Żółkowskiego, Modrzejewskiej, Romany Popiel zajął wybitne miejsce, grywając przeważnie role bohatersko-dramatyczne, do których posiadał najwięcej warunków zewnętrznych i wewnętrznych.

Odznaczał się w wielu rolach: Otello, król Lear, Petruchio, Macbeth, Syn puszczy, Wojewoda (w Mazepie) etc. Grywał także z powodzeniem w sztukach repertuaru współczesnego. W 1898 obchodził jubileusz 35-letniej pracy scenicznej. W ostatnich latach pełnił także funkcje reżysera. Por. *Tygod. Illustr.* 1898 № 23. — **Leszczyńska z Rapackich** Honorata, żona poprzedniego, córka Wincentego Rapackiego, jest od r. 1881 doskonałą artystką wodewilową, komiczną i charakterystyczną.

Leszek (ob.), imię kilku bajecznych, oraz kilku historycznych książąt polskich, nazwa zdrobniała z *Lech* (ob.).—**Leszek Biały**, książę krakowski 1206—1227, syn Kazimierza Sprawiedliwego, ks. krakowskiego i sandomierskiego, i Heleny Wszewołodówny, ks. bełskiej, * 1186 lub 1187. Po śmierci ojca (1194) 6-letni L. objął dziedziczne księstwo Sandomierskie, a za staraniem Pełki bisk. krak. i Mikołaja wojewody krak., pragnących utrzymać starszeństwo i dziedziczne tronu następstwo w linji Kazimierzowej, wyniesiony i na tron krakowski. Mieczysław Stary, obruszony tym wyborem, postanowił pretensje swe popierać zbrojnie, ale poniósł klęskę pod Mozgawą (1195). Pobity, starał się drogą intryg dopiąć tego, czego nie dokazał orężem. Jakoż wyzyskując mądrze wzajemne niechęci Mikołaja i Goworka, wdy sandomier., faworyzowanego przez matkę Leszkową Helenę, nakłonił tę ostatnią, iż wbrew radom Mikołaja oddała mu Kraków (1200), a sama osiadła z synem w Sandomierzu. Mikołaj wypędził wprawdzie załogę wielkopolską i przyzwał L. z Heleną, ale widząc ich wstręt ku sobie, przeszedł na stronę Mieczysława (1201), po którego śmierci (1202), gdy wezwany przez Mikołaja L. nie chciał usunąć Goworka, musiał poprzestać na Sandomierzu, a na tronie krak. zasiadł syn Mieczysławów, Władysław Laskonogi. Leszek tymczasem rządząc Sandomierzem pod opieką Goworka, odniósł świetne nad Romanem (ob.), ks. halickim, zwycięstwo pod Zawichostem (1205) i zyskał sobie taki mir w narodzie, że Laskonogi po śmierci Mikołaja (1206) dobrowolnie ustąpił mu Krakowa. Odtąd panował już L. na dzielnicy krakowskiej. Nie posiadał on jednak potrzebnych w owej epoce zdolności i energji. Zaraz na początku samodzielnych swych rządów odstąpił bratu Konradowi (ob.) Mazowsze z Kujawami, przez co osłabił i tak już wątłe prawo zwierzchnictwa monarchicznego nad innemi dzielnicami. Nie potrafił wyzyskać zwycięstwa nad Romanem, i Polska utraciła przewagę na Rusi. Nie zdołał też utrzymać przy sobie Pomorza zostawił rządy Świętopełkowi, który stawał się swoli udzielnym księciem. Niesnaski między książętami wzrastają coraz groźniej, powiększają nieład i przygotowują ogólny zamęt. Chciał L. przywrócić pokój i ułożył w tym celu z Henrykiem Brodatym, Laskonogim, Władysławem Odoniczem, Konradem mazow. i Świętopełkiem zjazd w Gąsawie 1227. Zdradliwy Świętopełk napadł książąt niespodziewanie i L., ratując się ucieczką, został zabity we wsi Marcinkowie 23 listopada 1227. Z żony Grzymisławy, ks. ruskiej, zostawił syna Bolesława.

Leszek Biały.

Leszek Czarny.

Leszek Czarny, książę krak. 1279—88, najstarszy syn Kazimierza, ks. kujawskiego († 1268), i Konstancji, córki Henryka II wrocławskiego, wnuk Konrada mazowieckiego, * się między 1240 a 1242. Po śmierci ojca (1268) otrzymał księstwo Sieradzkie; wyznaczony przez bezdzietnego Bolesława Wstydliwego następcą 1265, objął dzielnicę krakowską i sandomierską 1279 mimo nieprzyjaznej sobie partji, na której czele stał zawzięty wróg jego, Paweł z Przemankowa, bkup krak. Rządy rozpoczął świetnemi zwycięstwy nad Rusią (1280) pod Goślicami, Jaćwieżą (1282) i Litwą (1282) pod Równem, wewnątrz tymczasem podnosili głowę malkontenci. U szlachty nie posiadał L. miru z powodu sprzyjania Niemcom, a u możnowładców z powodu dążenia do niezawisłości i samodzielności. Ostatni napad, bitwy, jako też bunt Janusza, wojewody sandomier. (1282), przypisywał L. Pawłowi z Przemankowa; kazał go więc uwięzić (1282), ale uległ wreszcie przed potęgą kościoła i wypuścił biskupa na wolność 1282. Mimo to wybuchł ponowny rokosz możnowładców, sprzymierzonych ze spodlonym Konradem ks. Czerskim. L. zdał obronę Krakowa mieszczanom niemieckim, którzy dzielnie się sprawili, a sam poszedł szukać u Węgrów pomocy. Jakoż wróciwszy z posiłkami, rozbił Konrada pod Bogucicami nad Rawą (4 sierpnia 1285), pokarał surowo rokoszan, wynagrodził mieszczan przywilejami, ale z Pawłem, ostateczną sprężyną całego ruchu, musiał się pogodzić. Początkowym swym czynom, zmierzającym do odrodzenia upadłego narodu, sprzeniewierzył się teraz L., oparłszy się wyłącznie na Niemcach, jako na podstawie swego bytu. W niepohamowanej zemście spustoszył strasznie ziemię Konrada Czerskiego (1287), ale musiał tego roku uciekać znowu do Węgier przed strasznym napadem Tatarów. Za powrotem zwyciężony przez Konrada, † 1288 bezpotomnie. Rządy L. ważne są z tego względu, że stanowią niejako chwilę przełomu w dziejach. Naród otrząsa się z nierządu, przychodzi do samowiedzy o sobie, poczyna dławić rozstrój wewnętrz-

ny. L. toruje drogę Przemysławowi i Łokietkowi. Żoną L. była Gryfina, ks. kijowska. Piękny obraz tych czasów dał Szajnocha w dziele „Pierwsze odrodzenie się Polski".

Leszek, książę inowrocławski w końcu XIII i w połowie XIV w., syn Ziemomysła, ks. kujawskiego na Inowrocławiu, i Salomei, ks. pomorskiej, synowiec Leszka Czarnego i Łokietka. * się 1276 lub 1277. Po śmierci ojca 1287 otrzymał Inowrocław. Był to książę nierządny, pozbawiony zdolności, ale bardzo ambitny. Żył w przyjaźni z Krzyżakami, i to na szkodę Polski, † 1339.

Leszek, książę raciborski na Śląsku w XIV w., syn Przemysława I, księcia na Raciborzu. Z księstwa swego był lennikiem czeskim: † 1339.

Leszek, pseudonim Aleks. hr. Borkowskiego.

Leszetycki Teodor, fortepjanista, * 1831 pod Krakowem, uczeń Czernego, był profesorem w Petersburgu, a od 1878 w Wiedniu, gdzie jest pierwszorzędnym nauczycielem.

Leszjanin Rajko Jovanović, mąż stanu serbski, * 1825 w Leszju, nauki pobierał w liceum białogrodzkiem oraz w uniwersytecie hejdelberskim i w Paryżu; od 1850 do 56 profesor prawa w liceum, został następnie sekretarzem stanu, a po objęciu rządów przez ks. Michała—ministrem sprawiedliwości i pełnił ten urząd do 1868; z powodu usunięcia zachorował i od 1872 znajdował się w zakładzie chorych umysłowych. Czynny na polu literackiem, wydał między innemi „Insztitucije Justinianovogrinskog prava" (1857).

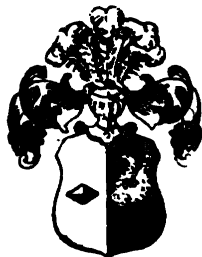
Leszjanin Mikołaj, dyplomata serbski, * 1830 w Leszju, † 1867 w Białogrodzie, studjował w Heidelbergu, Berlinie, Paryżu i Londynie, poczem służył w ministerjum spraw wewnętrznych, był agentem dyplomatycznym w Carogrodzie, Paryżu i Cetynji, od 1859 dyrektorem kancelarji księcia, a od 1860 naczelnikiem ministerjum spraw zagranicznych. Oprócz znakomitych rozpraw krytycznych, pomieszczonych w *Srbskim Dnevniku*, wydał: „Državna služba i državne sluge" (1859).

Leszjanin Milojko, generał serbski, * 1833, † 1896 w Belgradzie, kształcił się w akademji wojskowej w Białogrodzie, następnie w Berlinie i Paryżu, został prof. i dyrektorem akad. belgradzkiej i 1873 ministrem wojny. W 1876 był dowódcą dywizji i odznaczył się w bitwie pod Zajczą, w 1878 wysłany był w misji dyplomatycznej do San-Stefano i Petersburga, w 1880 objął znów tekę wojny, 1882 został szefem sztabu generalnego.

Leszka Stefan, pisarz czeski, * 1757 w Werbowcach w Słowacji, † 1878 w Małym Kereszu; po ukończeniu nauk w Presburgu, od 1701 kantor i organista przy kościele słowackim w Presburgu, zaczął wydawać tam 1783 pierwsze czasopismo w języku słowackim, p. t. *Preszpurské noviny*. Wyświęcony 1784 na księdza, udał się jako kaznodzieja ewangelicki do Pragi, gdzie 1786 został superintendentem kościołów ewangelickich w Czechach; 1798 powrócił do Węgier i został kaznodzieją, początkowo w Edhazie, następnie w Małym Kereszu. L. był to mąż uczony, prawy, dbały o dobro i podniesienie swego narodu i języka ojczystego. Wydał wiele dzieł religijnych, pomiędzy któremi odznacza się: „Nova kniha spievó krzestianskych" (Praga, 1796; 2 wyd., 1818); „Suma zakona Božiho" (1798) i w. in., oraz kilka poezji okolicznościowych, wydanych w Presburgu w latach 1781—95. Zajmował się nadto nader pilnie zbieraniem wyrazów i zwrotów opuszczonych w słownikach Tomsy, Dobrowskiego i Jungmana, oraz wyrazów przejętych przez Madziarów z języków słowiańskich i innych. Ciekawy i pouczający zbiór ten wyszedł p. t. „Elenchus vocabulorum Europaeorum imprimis Slavicorum Magyarici usus" (Buda, 1825).

Leszno (po niem. *Lissa*), miasto w w. ks. Poznańskiem, pow. Wschowskim, niegdyś gniazdo i dziedzictwo rodziny Leszczyńskich (ob.), sprzedane 1738 przez króla Stanisława Leszczyńskiego Aleksandrowi Józefowi Sułkowskiemu, łowczemu nadwornemu litewskiemu, dotąd pozostaje w ręku jego potomków; ma 13,500 mieszkań, zamek, gimnazjum, sąd krajowy, fabryki i prowadzi dość ożywiony handel.

Lesznowski, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem srebrnem—kamień rznięty, w lewem czerwonem—pół srebrnego gryfa (bez łap). Nad hełmem w zawoju czerwono-srebrnym 5 piór strusich. Labry czerwono-srebrne.

Lesznowski.

Lesznowski Antoni, publicysta polski, * 1769 roku w Warszawie, † 1820 r. Ukończywszy nauki u Pijarów i w korpusie kadetów, pracował pierwotnie w ministerjum polskiem spraw zagranicznych. W r. 1794 objął po szambelanie Włodku *Gazetę Warszawską* i prowadził jej redakcję przez lat 24 starannie i umiejętnie. W dowód publicznego uznania zasług redaktorskich wybrany został L. deputowanym na sejm 1809 r.

Lesznowski Antoni, syn poprzedniego i redaktor tejże gazety, * 1815 w Warszawie, † 1853 r. Po ukończeniu szkół w konwikcie Pijarów na Żoliborzu, był przez jakiś czas urzędnikiem w komisji rządowej spraw wewnętrznych, a następnie 1 kwietnia 1841 r. objął redakcję *Gazety Warsz.* W piśmiennictwie perjodycznem położył L. istotne zasługi. Wprowadził bowiem do swej Gazety wiele nowych przedmiotów, rozszerzył w niej korespondencje literackie, historyczne i polityczne tak zagraniczne, jak i krajowe. Tłómaczenia zastąpił utworami oryginalnemi najcelniejszych pisarzów naszych i znacznie tym sposobem rozszerzył koło czytelników. Liczbę prenumeratorów z 300 podniósł do 7,500. Sam L. odznaczał się przedewszystkiem jako niepospolitych zdolności pisarz pole-

miczno-polityczny. Wielkiej też używały wziętości w swym czasie jego recenzje teatralne, zalecające się trafnym na rzeczy poglądem i zdrowym sądem.

Lesznowski Antoni.

Lesznowski Stanisław.

Lesznowski Stanisław, synowiec poprzedniego, a syn Ludwika **L.**, redaktor *Gazety Warsz.*, * 1848 r., ukończył gimnazjum IV i Szkołę Główną w Warszawie, ze stopniem magistra prawa i administracji (1865). Początkowo poświęcał się sądownictwu i był asesorem sądu poprawczego, a później podprokuratorem trybunału cywilnego w Warszawie do r. 1876. W r. 1875 objął wraz z Józefem Kenigiem kierownictwo *Gazety Warsz.* Od r. 1886, po ustąpieniu Keniga, został sam redaktorem tejże Gazety. W r. 1900 obchodził 25-lecie działalności publicystycznej.

Leszyński v. *Pomian* odm., herb: W polu złotem — czarna głowa żubra, mieczem przebita. U szczytu nad złotym półksiężycem—gwiazda złota.

Leszyński.

Leśkiewicz.

Leśkiewicz, herb: W polu błękitnem, na piórze gęsiem—księga otwarta. U szczytu na trzech piorach strusich—6-promienna gwiazda złota. Nadany 1823 przez cesarza Mikołaja I.

Leśkiewiczowa Józefa, z *Turowskich*, znakomita śpiewaczka, kontralcistka opery warszawskiej, uczennica Kurpińskiego; opuściła scenę w r. 1857.

Leśna, wieś w gub. Siedleckiej, pow. Bialskim, słynna kościołem i klasztorem księży Paulinów, zamienionym na klasztor prawosławny z cudownym obrazem Bogarodzicy, położona w pięknej okolicy, nad kilku jeziorami.

Leśna ochrona, jest to całokształt systemu ekonomiczno-prawnego, polegającego na ochronie lasów od zniszczenia i na krzewieniu ich. W królestwie Polskiem prawo o ochronie leśnej wprowadzono w 1898 roku, a ściśle mówiąc, zostało tylko zastosowane z pewnemi modyfikacjami prawo cesarstwa z 1888 r. Prawo to rozciąga się zarówno na lasy rządowe, jak i prywatne. Obie te kategorje podzielone są na lasy *ochronne* i na *nieochronne*. Uznanie pewnego lasu za ochronny może nastąpić z mocy wyraźnej decyzji komitetu ochrony leśnej w następujących czterech wypadkach: 1) jeżeli las wstrzymuje piaski lotne lub też tamuje ich rozszerzenie po brzegach rzek spławnych, kanałów i sztucznych wodozbiorników; 2) jeżeli chroni od zasp piaszczystych miasta, wsie, drogi i grunta; 3) jeżeli zabezpiecza brzegi rzek spławnych, kanałów i źródeł od oberwań, podmuleń i uszkodzenia przez kry; 4) jeżeli, rosnąc na wzgórzach i pochyłościach, powstrzymuje oberwanie się ziemi i skał i przeszkadza podmuleniu gruntu lub tworzeniu się lawin śnieżnych i potoków. Względem lasów takich, *uznanych za ochronne*, stosują się następujące środki: Przedewszystkiem wzbronione są w nich pod groźbą odpowiedzialności karnej, wszelkie cięcia (z wyjątkiem na potrzeby służebności włościańskich), aż do czasu zatwierdzenia planu gospodarstwa leśnego przez właściwy komitet ochrony leśnej, poczem stosownie do planu gospodarstwa wyrąb zostaje ograniczony. Prawo nie zmusza właścicieli lasów ochronnych do ponoszenia kosztów na urządzanie i krzewienie lasów ochronnych, wszakże jeżeli czynności takie uznane będą za niezbędne, a właściciele nie zgodzą się na ich wykonanie, to lasy wywłaszczają się na rzecz skarbu podług ogólnych przepisów o wywłaszczeniu nieruchomości na użytek publiczny, z prawem odkupu przez właściciela w ciągu lat 10. Co się tycze *lasów, nie uznanych za ochronne*, to i one są przedmiotem opieki prawa 1898 r. Zamiana tych lasów na inne formy eksploatacji ziemi w zasadzie jest wzbroniona, z wyjątkiem wszakże dla następujących wypadków: 1) jeżeli to jest potrzebne dla dogodniejszego urządzenia majątku; 2) dla zaprowadzenia winnic lub ogrodów czasowo z obowiązkiem zadrzewienia w przyszłości wyrąbanej przestrzeni; 3) dla przeprowadzenia dróg lub wzniesienia budowli; 4) przy rozgraniczeniu i rozdziałach dóbr. Oprócz tego w razie udatnego zadrzewienia przestrzeni, które dotąd nie były pod lasem, wolno właścicielowi wyciąć odpowiednią ilość lasu, istniejącego na innej przestrzeni. Idzie tu wogóle o zachowanie zasady, że *istniejąca przestrzeń leśna nie może być zmniejszoną*. Głównym *organem* powołanym do rozciągania opieki nad lasami są Komitety ochrony leśnej w każdej gubernji. Składają się one z następujących 8 członków: gubernatora jako przewodniczącego, prezesów: dyrekcji szczegółowej Tow. kred. ziemskiego

i sądu okręgowego, zarządzającego dobrami państwa, rewizora leśnego, stałego członka urzędu gubernjalnego i zezwolenia generał-gubernatora. Co do lasów obciążonych służebnościami włościańskiemi, Komitet ochrony leśnej decyduje tylko w kwestji uznania ich za ochronne; w innych przedmiotach decyduje on w połączeniu z urzędem gubernjalnym do spraw włościańskich.

Leśna technologja, ob. Leśnictwo.

Leśna wełna, włókna igieł sosnowych i jodłowych, otrzymywane przez gotowanie tych igieł w parze wodnej lub środkami mechanicznemi; materjał ten służy do wyściełania i był polecany na wyrób flaneli hygjenicznej.

Leśno, w dawnych prawach polskich obowiązek oddawania panom pewnej liczby skór z dzikiego zwierza.

Leśne gospodarstwo, ob. Leśnictwo.

Leśne owady, owady przebywające w lasach i zrządzające tam szkody, zwłaszcza w lasach iglastych, należą głównie do rzędów motyli, tęgopokrywych i żyłkoskrzydłych. Niektóre wszakże, jak pewne chrząszcze i osy, należą do owadów użytecznych. Dokładny opis tych owadów znaleźć można w *Encykl. rolniczej* (wyd. 2, Warszawa. od r. 1890).

Leśne szkoły, szkoły do kształcenia leśniczych przeznaczone, stosownie do zakresu swego i poziomu wykładów dzielą się na akademje leśne, średnie i niższe szkoły leśne. Akademje leśne często są połączone z ogólnemi zakładami rolniczemi, a obecnie jest dążność do połączenia ich z uniwersytetami. Pierwsza wyższa szkoła leśnictwa w Polsce założoną została 1818 r. w Marymoncie (ob.).

Leśnickie starostwo, ob. Knyszyńskie.

Leśnictwo, nauka obejmująca wykład praw i zasad, na których opierać się winna racjonalna uprawa lasów i zarazem zastosowanie tej nauki do praktyki, czyli gospodarstwo leśne. Lasy nie tylko są ważne z powodu materjałów, jakich dostarczają, ale mają niesłychane znaczenie w gospodarstwie ogólnem przyrody, walnie się przyczyniając do ujednostajnienia klimatu (ob. Las). Rozróżniają się lasy *liściaste* i *iglaste* czyli *bory*, oraz *lasy mieszane*, z drzew iglastych i liściastych złożone. Ze względu na sposób prowadzenia i zużytkowywania rozróżniają się *lasy rębne*, nadające się do wyrębu, *wysokopienne*, *niskopienne*, *chróstowe*, hodowane dla pni, gałęzi lub chróstu; młody las iglasty nazywa się *zagajnikiem*. Leśnictwo obejmuje kilka głównych części; należą tu mianowicie: 1) *Uprawa lasów*, zakładanie, hodowla i ścinanie drzewa; pod tym ostatnim względem cięcie lasu może być rozrzucone i porębowe, gdy drzewo się wycina kolejno na oznaczonych przestrzeniach (kolej leśna); odnawianie lasu uskutecznia się albo z nasienia *(uprawa wysokopienna)*, albo przez puszczanie z korzeni *(uprawa niskopienna)*, albo jednym i drugim sposobem *(uprawa mieszana)*; użytkowanie gałęzi może się odbywać albo przy zachowaniu, albo przy ścinaniu wierzchołków. 2) *Ochrona lasów*, — usuwanie szkód, sprawianych przez ludzi, zwierzęta, rośliny i wypadki przyrodzone. 3) *Użytkowanie z lasów*. 4) *Technologja leśna*. 5). *Ekonomja polityczna leśna*, obejmująca stosunek uprawy lasów do potrzeb państwa i społeczeństwa. Z nauk pomocniczych mają ważne znaczenie przedewszystkiem matematyka leśna i entomologja leśna. Zajmujący się dozorowaniem i pielęgnowaniem lasów noszą ogólną nazwę *leśniczych*. W królestwie Polskiem zarząd lasami należał do komisji skarbu, a urzędnicy i oficjaliści wydziału lasów dzielili się na 8 klas. **L.** jako nauka rozpoczyna się dopiero w połowie XVIII w., gdy zaczęto już w różnych okolicach brak drzewa uczuwać. Wtedy ukazały się pierwsze dzieła o uprawie lasów, jak Mosera (1757), **Stahla (1772)**, **Breckego** (1768—75), Jung-Stillinga (1781), **Walthera** (1795) i in. W końcu wieku XVIII powstały pierwsze szkoły leśnicze, zwłaszcza w Niemczech, a na dalszy rozwój leśnictwa wpłynął głównie ogólny rozwój wiedzy przyrodniczej w XIX w. Por. H. Cotta „O uprawie lasów“ (przekł. Chotomskiego, 5-te wyd., Poznań, 1838); A. Połujański „Leśnictwo polskie“ (2 t., Warszawa, 1861—62), A. Mieczyński „Zasady leśnictwa“ (Warszawa, 1863), H. Strzelecki „Wykłady na kursie leśniczym we Lwowie. Gospodarstwo lasowe“ (Lwów, 1874), oraz „Przewodnik dla leśniczych“ (2 t., 1876—78), Henke „Nauka urządzania, szacowania i oceniania lasów“ (Warszawa, 1846), oraz „Zbiór wyrachowań potrzebnych leśniczym“ (Warszawa, 1842); Kuhlmann „Tabele kubiczne do drzewa okrągłego i ciosanego“ (1873); W. Tucewicz „Podręcznik do urządzania lasów,“ przekład z rosyjskiego studentów instytutu w Nowej Aleksandrji, pod redakcją Kurowskiego (Warszawa, 1883); A. Theriot „Technologja leśna“ (Warszawa, 1856); Fischbach „Handbuch der Forstwissenschaft“ (4 wyd., 1886); Lorey „Handbuch der Forstwissenschaft“ (2 t., 1886—88); Dombrowski „Allgemeine Encyklopedie der gesammten Forst- und Jagdwissenschaften“ (8 t., Wiedeń, 1886).

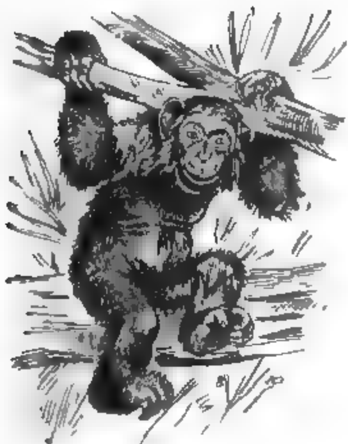
Leśniewska Ludwika, córka Pawła Leśniewskiego (ob.), znakomita śpiewaczka, * w Warszawie około r. 1830. Nie znalazłszy w kraju rodzinnym należytego uznania, poniosła znakomity swój talent za granicę i szczególnie we Włoszech odznaczała się jako jedna z najlepszych sopranistek.

Leśniewski Franciszek Michał, Jezuita, wierszopis i krasomówca, * 1720 w Sandomierzu, † 1798, nauczyciel gramatyki, retoryki i historjograf swojej prowincji. Przerobił i pomnożył gramatykę Alwara, wydaną r. 1747. Oprócz mnóstwa panegiryków wydał: „Nauka zdrowia i t. d.“ (Lwów, 1765—1775, Kraków, 1845); „Uwagi nad religią panów dysydentów“ (Przemyśl, 1792—93) i in.

Leśniewski Paweł, przyrodnik i technolog,

* 1794, † 1855; pierwiastkowo był członkiem zgromadzenia Pijarów, które opuścił w 1818 r., był nauczycielem w Sejnach, Łęczycy, Kaliszu i Białej, w r. 1832 został urzędnikiem wydziału dóbr i lasów w komisji rządowej przychodów i skarbu. Ogłosił: „Poradnik dla gospodyń wiejskich" (3 t., Warszawa, 1838); „Ogrodnictwo" (wydane pod nazw. Czempińskiego 1841, wyd. 2, 1851); „Praktyczne gorzelnictwo" (1841); „Nauka leśnictwa" (184); „Obraz świata pod względem geografji, statystyki i historji" (2 t., 1843, 2 wyd., 1852); „Historja naturalna systematycznie ułożona" (3 t., 1855, 2 wyd., 1858) i in.; tłómaczył „Historję rodu ludzkiego" Virey'a (4 t., 1844); „Powszechne ziemioznawstwo" Hoffmana (1853) i w. in. Redagował też pismo *Kmiotek* od r. 1842—50 (z wyjątkiem r. 1847), wydawane przez S. Orgelbranda.

Leśnik, *Szympans (Troglodytes)*, rodzaj małp człekokształtnych *(antromorphae)*, przez Lessona oddzielony od rodzaju orangutanga, mający za cechy: twarz prawie pionowa z głową długoczaszkową, uszy wielkie, podobne do ludzkich, nos rozszerzony z okrągłemi otworami, twarz naga, zęby przednie płaskie, sute faworyty, kończyny przednie sięgające za kolana, paznogcie płaskie, bez ogona, szerść prosta, rzadka. Gatunki tu należące bardzo są do człowieka zbliżone. Najdawniej jest znany

Leśnik (szympans).

L. *czarny (T. niger)*, żyjący w Afryce zachodniej 1,3—1,7 m. wysoki, daje się łatwo ułaskawić i nauczyć naśladowania rozmaitych czynności ludzkich, bardzo krótko żyje w naszym klimacie i zwykle kończy życie swoje na suchoty. Do Europy sprowadzony został po raz pierwszy w połowie XVIII w. Du Chaillou w r. 1858 odkrył dwa nowe gatunki *T. koolokamba* i *tschego*, obyczajów podobnych do szympansa; ostatni gatunek żyje parami i urządza sobie na drzewach rodzaj dachu z liści palmowych.

Leśniowolski Marcin, słynny z wymowy kasztelan podlaski w drugiej połowie XVI w., przyjaciel Jana Zamojskiego. Po wyborze na tron polski Zygmunta III, wyprawiony był od Rzeczypospolitej w poselstwie do Szwecji, † 1599 w Krakowie, zostawiwszy w rękopisie opis tego poselstwa.

Leśniowski v. *Grzymała*, odm., herb: różni się od Grzymały (ob.) barwami: pole błękitne, mur złoty, brama czerwona. Labry czerwono-złote.

Leśniów, miasteczko w Galicji, pow. Brodzkim, o półtrzeciej mili od Brodów.

Leśnowolskie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie Mazowieckiem, w ziemi Warszawskiej. W r. 1771 posiadał je Wojciech Jakubowski (ob.), pułkownik wojsk kor., a następnie brygadjer wojsk francuskich, który z niego opłacał kwarty złp. 255 gr. 11, a hyberny złp. 266 gr. 14. Na sejmie warszawskim z roku 1773 Stany Rzeczypospolitej nadały też starostwo w emfiteutyczne posiadanie temuż Jakubowskiemu, wraz z dzierżawą wereszkowską i wilczkowską w ziemi Wyszogrodzkiej.

Leśny człowiek, ob. Orangutang.

Letarg, według dawniejszego pojmowania stan głębokiego snu przy utracie przytomności, występujący podczas wielu chorób, przebiegających z wysoką gorączką, jak tyfus, zakażenie zimnicze. Obecnie **L.** oznacza zwykle stan pośredni między chorobą a objawem fizjologicznym, występujący bez udziału gorączki i niezależnie od jakichkolwiek zakaźnych czynników, polegający na głębokim śnie, trwającym nieraz przez kilka dni, a nawet miesiąc. Przyczyna tego zjawiska nie została zbadaną. **L.** najczęściej spotykano u histeryczek.

L'état c'est moi (fran.)—państwo to ja. Słowa przypisywane królowi Ludwikowi XIV i charakteryzujące rządy absolutne. Król, ubrany w kostium myśliwski i z biczem w ręku, przybywszy 1655 do parlamentu, miał wyrzec je w odpowiedzi na przemówienie prezydenta, podnoszącego interesa państwa. Ale wersja ta nie jest pewną. (Por. Cheruel „Histoire de l'administration monarchique en France" 1855). Według Dulaures'a miał król temi słowami przerwać mowę pewnemu sędziemu, który wyraził się: „Król i państwo". „Revue britannique" (1851) przypisuje te słowa królowej Elżbiecie.

Letaw *(Lettaw, Lettow)*, herb: W polu błękitnem — lemiesz srebrny, w desce czerwonej czworokątnej utkwiony. U szczytu trzy pióra strusie albo kogucie.

Letaw.

Lete, *Lethe*, w mitologji greckiej, rzeka niepamięci w państwie podziemnem, z której dusze zmarłych przed swojem przybyciem do Elizjum piły dla zapomnienia o dolegliwościach i cierpieniach przebytych w prze-

całem życia. Homer o niej nie wspomina jeszcze, Tanatos (Śmierć) i Hypnos (Sen) są jej braćmi.

Le Tellier Michał, mąż stanu francuski, * r. 1603 w Paryżu, † 1685. W r. 1643 był sekretarzem stanu „ojca Louvois" i wiernym stronnikiem Mazariniego i Ludwika XIV, a wrogiem hugonotów. W r. 1677 otrzymał pieczęć państwa.

Le Tellier Michał.

Leti, wyspa na Dunaju, leżąca blizko ujść jego, pomiędzy dwiema odnogami, Sulina i św. Jerzego.

Letniowie, miasteczko w gubernji Podolskiej, powiecie Latyczowskim, nad rzeką Kalusem czyli Kalusikiem, należało niegdyś do dóbr królewskich; słynęło dawniej z hut saletrzanych.

Leto, po łac. *Latona*, w mitolo-gji greckiej, córka Tytanów, Kojosa i Fajby, jedna z żon Zeusa, z którym miała Apolina i Artemidę, zrodzonych na wyspie Delos. Była prześladowana przez zazdrosną Herę (Junonę).

Letowie, ob. Łotysze.

Letronne Jan Antoni, starożytnik francuski, * 1787 w Paryżu, † 1848 tamże, profesor historji i archeologji w Collège de France i dyrektor bibljoteki królewskiej, zaś od 1840 nadinspektor archiwów Francji. Położył znakomite zasługi szczególnie na polu historji starożytnej i epigrafiki greckiej. Z prac jego wymieniamy najcelniejsze: „Recherches pour servir à l'histoire de l'Égypte pendant la domination des Grecs et Romains" (Paryż, 1823); „Recueil des inscriptions grecques et latines de l'Égypte" (2 t., tamże, 1842—48, z atlasem) i „Diplomes et chartres de l'époque Mérovingienne sur papyrus et sur velin" (tamże, 1844). Ogłosił także drukiem ważne zabytki z czasów Merowingów.

Letronne Ludwik, znakomity rysownik, przybywszy z Paryża do Warszawy w r. 1817, założył tu szkołę rysunkową dla płci pięknej, a w r. 1819 litografję, z której wyszło wiele portretów wsławionych Polaków i innych rycin, tudzież nut muzycznych. W r. 1829 opuścił L. Polskę i założył w Paryżu skład litograficzny. Skończył życie samobójstwem r. 1842 w Paryżu.

Lette Wilhelm Adolf, rolnik i mąż stanu pruski, * 1799 w Kienitz, w Brandeburgji, † 1868 r., został 1840 starszym radcą regencji i kierującym wydziałem gospodarstwa wiejskiego we Frankfurcie, 1843 r. tajnym nadradcą regencji w ministerjum spraw wewnętrznych, 1844 zarazem członkiem rady stanu i 1845 prezydentem kolegjum rewizyjnego do interesów rolniczych. W marcu 1848 był jednym z przywódców i założycieli towarzystwa konstytucyjnego w Berlinie i jako deputowany do frankfurckiego zgromadzenia narodowego, należał do stronnictwa Gagerna. W r. 1851 był kilkakrotnie wybierany do izb pruskich. Najważniejszem jego dziełem jest: „Die Landesculturgesetzgebung der preussischen Staats" (z Rönne'm, 3 t., Berlin, 1853—55).

Lettow, *Littawer Vorbek* Maciej, doktor medycyny i filozofji, nadworny lekarz króla Władysława IV, * 1593 r. w Wilnie, † 1667 r. Początkowe nauki odbywał w Polsce, wyższe w Bononji. Zostawił po sobie ciekawe pamiętniki, znajdujące się w bibljotece sieniawskiej, p. t.: „Skarbnica pamięci różnych spraw domowych, jako i potocznych, przypominania godnych". Por. rozprawę Arnolda o L. w *Rocznik. warsz. tow. przyj. nauk* (t. VIII).

Lettres de cachet (fran.), tak nazywano przed rewolucją rozkazy aresztowania, wydawane przez kancelarję królewską we Francji. Ponieważ nie podlegały one żadnej kontroli i nie były kontrasygnowane przez ministrów, a często wydawane były *in blanco*, t. j. bez nazwiska więźnia, które sobie osoby interesowane wpisywały dowolnie, dawały powody do wielu nadużyć. Por. Mirabeau „Des lettres de cachet et des prisons de'Etat" (1782).

Letycja Ramolino, matka cesarza Napoleona I, ob. Bonaparte.

Leu (t. j.) lew, w liczbie mnogiej *lei*, jednostka monetarna rumuńska, dzieli się na 100 *bani* i według prawa 1867 wyrównywa frankowi.

Leu August Wilhelm, malarz niemiecki, * 1818 w Münster, uczeń akademji düsseldorfskiej, zamieszkiwał w Düsseldorfie. Z prac jego odznaczają się zwłaszcza prześliczne krajobrazy okolic alpejskich i norweskich.

Leube Wilhelm Olivier, lekarz, * 1842 w Ulm, kształcił się w Tubindze i Zurychu, następnie studjował chemję fizjologiczną w Berlinie i Monachjum; w 1872 r. został profesorem patologji i terapji, oraz dyrektorem kliniki w Jenie, 1874 w Erlangen, 1885 w Würzburgu. Położył wielkie zasługi w dziedzinie chorób żołądka i kiszek. Napisał: „Ueber die Wirkung des Dünndarmsaftes" (1868); „Ueber die Ernährung vom Mastdarm aus" (1872); „Die Krankheiten des Magens und Darms" (1878); „Die Lehre vom Harn" (1883); „Ueber die Behandlung der Urämie" (1883); „Ueber die Bedeutung der Chemie in der Medizin" (1884); „Specielle Diagnose der innern Krankheiten" (1889—1893, 2 wyd., 1895).

Leubego roztwór mięsny, preparat dla chorych na żołądek, podany przez Leubego i Rosenthala, otrzymuje się przez gotowanie w kociołku Papina, w ciągu 10—15 godzin, posiekanego mięsa wołowego z wodą i kwasem solnym, który się następnie zobojętnia sodą i zagęszcza przez odparowanie.

Leuca, Capo Santa Maria di Leuca, przylądek na najdalszym południowo-wschodnim krańcu Włoch.

Leuchtenberg, niegdyś księstwo w Wyższym Palatynacie w Bawarji; obejmowało 4 mile kwadr. (220 klm. kw.), z ludnością 7,300 miesz. i miastem głównem Pfreimdt. Otrzymało swą nazwę od starożytnego zamku *Leuchtenberg,* w miasteczku tegoż nazwiska, rezydencji *landgrafów Leuchtenberskich,* których ród wygasł 1646 w linji męskiej na Adamie Maksymiljanie. Król bawarski, Maksymiljan Józef, odstąpił w r. 1817 **L.** wraz z częścią księstwa Eichstädt swemu zięciowi Eugenjuszowi Beauharnais, ówczesnemu wicekrólowi włoskiemu, który przybrał z tego powodu tytuł księcia Leuchtenberg i Eichstädt. Po nim odziedziczył **L.,** najstarszy syn jego.

Leuchtenberski Eugenjusz, książę, książę *Eichstädt,* za czasów pierwszego cesarstwa francuskiego wicekról włoski, * 1781, † 1824 w Monachjum, syn straconego na rusztowaniu 1794 wicehrabiego *Beauharnais* (ob.) i Józefiny Tascher de la Pagerie, późniejszej żony Napoleona I. W 12 r. życia towarzyszył ojcu przy armji reńskiej, następnie zostawał pod rozkazami generała Hoche, a później Bonapartego. Prędko dostąpił najwyższych godności wojskowych; w r. 1805 został księciem francuskim i wicekrólem włoskim. Po ożenieniu się 14 stycznia 1806 z księżniczką bawarską Amalją Augustą (* 1788, † 1851) adoptowany był przez cesarza za syna i uznany za następcę tronu włoskiego. Mając sobie poruczone przez Napoleona najwyższe dowództwo we Włoszech, bronił tego kraju z wielkiem powodzeniem, aż do upadku cesarza; następnie odrzuciwszy ofiarę sprzymierzeńców i Ludwika XVIII, udał się do Paryża, a stąd do Niemiec, lecz w wypadkach 1815 nie miał już żadnego udziału. Od teścia swego króla bawarskiego Maksymiljana Józefa otrzymał landgrafstwo leuchtenberskie i księstwo Eichstädt. Por. Aubriet „Vie politique et militaire d'Eugène Beauharnais“ (2 ed., Paryż, 1825) i Vaudoncourt „Histoire politique et militaire du prince Eugène“ (3 t., Paryż, 1827). Oprócz czterech synów miał ks. Eugenjusz jeszcze cztery córki: Józefinę, * 1807, † 1876, żonę króla szwedzkiego Oskara; Eugenję, (* 1808, † 1847), żonę Fryderyka księcia Hohenzollern-Hechingen; Amalję (* 1812), wdowę po cesarzu brazylijskim Dom Pedrze I († 1873); Teodolindę (* 1814, † 1857) żonę hrabiego Wilhelma Wirtemberskiego.—Najstarszy syn, *Karol August Eugenjusz Napoleon książę Leuchtenberski,* * 1810 w Medjolanie, zaślubił 25 stycznia 1835 młodą królową portugalską Donnę Marję, córkę cesarza brazylijskiego Dom Pedra I, lecz † 28 marca t. r.—Drugi syn *Maksymiljan Eugenjusz Józef Napoleon,* po śmierci swego brata książę *Leuchtenberski,* * 1817, † 1852, od 14 lipca 1839 r. mąż wielkiej księżniczki Marji Mikołajówny, najstarszej córki cesarza Mikołaja, był wielkim lubownikiem mineralogji. Pozostawił on dwie córki i czterech synów, którzy w 1852 otrzymali tytuł Cesarskich Wysokości z przydomkiem książąt Romanowskich.

Leuchtenberski E.

Leucippus, *Leukippos,* filozof grecki, założyciel szkoły atomistów około r. 500 przed Chr., prawdopodobnie rodem z Miletu, był nauczycielem Demokryta i jest twórcą atomizmu (ob.) wydoskonalonego przez tego ostatniego.

Leuckart Fryderyk Rudolf, zoolog, * 1822 roku w Helmstadt, † 1898, synowiec znanego zoologa *Zygmunta* **L.,** profesora medycyny we Freiburgu w Bryzgowji (* 1794, † 1843); studjował w Getyndze i 1850 r. został profesorem zoologji w Giessen, 1869 w Lipsku. Badania **L.** tyczą się głównie anatomji i fizjologji zwierząt niższych, rozdzielił dawny dział zwierzokrzewów na bezjelitowe i jeżowce, zbadał budowę gąbek, sposób życia wnętrzniaków, zreformował naukę o płodzeniu i in. Ogłosił: „Beiträge zur Kenntniss wirbellos. Thiere“ (z Freyem, 1848); „Ueber Polymorphismus der Individuen“ (1851); „Zoologische Untersuchungen“ (1853); „Studien über die Morphologie und Verwandschaftsverhältnisse der wirbellosen Thiere“ (1848); wspólnie z Bergmann'em: „Vergleichende Anatomie und Physiologie“ (Stuttgart, 1853); „Untersuchungen über Trichina spiralis“ (Lipsk, 1851); „Die Parasiten des Menschen“ (2 t., 1862—68); „Zoologische Wandtafeln“ (z Nitsche'm, 1877—1891); „Untersuchungen über die Mikropyle der Insekteneier“ (1855); „Die Blasenwürmer“ (1856); „Zur kenntnis des Generationswechsels und der Parthenogenese der Insekten“ (1858); „Die Fortpflanzung und Entwicklung der Pupiparen“ (1858); „Bau und Entwicklungsgeschichte der Pentastorceen“ (1860).

Leuckart F. R.

Leucojum, *Gładyszek, Śnieżyca,* rodzaj roślin z rodziny amarylkowatych, obejmujący drobne rośliny cebulonośne, trwałe, głównie w Europie. Najwięcej znanym gatunkiem jest **L.** *vernum,* o kwiatach białych i zwisłych, w Europie środk. i płd., w ogrodach i na łąkach wilgotnych. Cebula była niegdyś używana w medycynie.

Leucyna, *aposedyna, kwas amidokapronowy,* $C_6H_{13}NO_2$, związek chemiczny, pospolity w organizmie ludzkim, tak w stanie normalnym, jak

i w chorobach, zwłaszcza w wydzielinach trzustki i śledziony, w górnej części kiszek, w wątrobie, niekiedy w moczu. Znaleziono ją zresztą we wszystkich gromadach zwierząt, z wyjątkiem polipów, wymoczków i wnętrzaków; wykazano ją też w muchargach. Powstaje przy gniciu ciał zwierzęcych bogatych w azot, np. starego sera, glutenu, przez działanie kwasów na tkanki zwierzęce; tworzy drobne, białe listki, tłuste w dotknięciu, w wodzie łatwo rozpuszczalne, w eterze wcale nie; łączy się z kwasami i zasadami i wydaje z niemi związki krystaliczne: z potasem stopiona, wydaje walerjanjan potasu, amonjak i wodę. Przez działanie kwasu azotnego na L. powstaje przy wywiązywaniu się *kwas leucynowy*, oleisty, wydający z zasadami związki krystaliczne.

Leucyt, *amfigen*, minerał z rzędu krzemianów, z grupy nefelinów, krystalizuje według szeregu foremnego i występuje tylko w formie, od niego nazwanej *leucytoedrem* (ob. Ikozitetraedr). Blask szklisty, barwa szarawobiała lub popielata, wpółprzezroczysty, twardość 5,5—6, c. wł. 2,5. Jest to krzemian potasu i glinu. Wchodzi w skład law Wezuwjusza z okolic Rzymu, Viterbo, Aquapendente i in.

Leucytoedr, ob. Ikozitetraedr.

Leuk, po franc. *Loeche*, miasteczko w szwajcarskim kantonie Wallis, nad Rodanem, ma 1,600 miesz. Sławne jest ze źródeł mineralnych, które w okolicy w liczbie 22 wytryskają. Znajdują się tu cztery zakłady kąpielowe, do których woda ostudzona do 30° rurami jest sprowadzaną.

Leukadja, *Leukas*, starożytna nazwa dzisiejszej wyspy Jońskiej Santa Maura, która do r. 600 była złączona przez małe miedzymorze ze stałym lądem Grecji (Akarnanją). W tym roku Koryntjanie przekopali międzymorze i utworzyli kanał, który jednak z powodu płytkości dla żeglugi mało był przydatny. Na południowym cyplu wyspy znajdowała się *Leukadyjska skała* (dzisiaj przylądek Ducato), z której corocznie pośród wielkich uroczystości, na przebłaganie bogów, strącano w morze wybranego na ten cel przestępcę. Z tego to przylądku rzuciła się także w morze Safo.

Leukadyjska skała (Leukate, obecnie przylądek Cap Ducato), poł. cypel jońskiej wyspy Leukadji, skąd według podania Safo miała się rzucić w morze.

Leukemja *(leukocytemja)*, choroba, po raz pierwszy przez Virchova w 1845 r. wyodrębniona i opisana, polega na znacznem zwiększeniu się ilości białych ciałek krwi i jednoczesnem zmniejszeniu czerwonych. Gdy w normalnej krwi na 350 czerwonych ciałek przypada jedno białe, przy L. widzimy stosunek 50:1, 10:1, a nawet 3:1. L. powstać może w skutek cierpienia śledziony, gruczołów limfatycznych, lub szpiku kostnego, stąd rozróżnia się L. śledzionową, gruczołową (limfatyczną) i myelogenną. Przyczyny powstawania L. dotąd nie zbadano; jest chorobą rzadką, napastuje częściej mężczyzn, niż kobiety, przeważnie w wieku dojrzałym. W *formie śledzionowej* naprzód uderza szybki wzrost śledziony, która nieraz zajmuje połowę lub nawet $^3/_4$ jamy brzusznej, stąd różne dolegliwości, wywiązane z mechanicznym uciskiem. L. *limfatyczna* znamionuje znaczny przerost gruczołów chłonnych w różnych częściach ciała, L. *myelogennej* towarzyszy zawsze zapalenie szpiku kostnego i ból w kościach. Im uboższą jest krew w czerwone ciałka, im bogatszą w białe, tem chory jest bledszy i słabszy; utlenianie odbywa się wolniej, oddech utrudniony, zjawia się duszność, słabnie ogólna przemiana materji. Często bywają silne krwotoki, które o śmierć chorego przyprawiają; gdy ich niema, choroba ciągnąć się może bardzo długo, i śmierć następuje w skutek ogólnego wycieńczenia. L. jest chorobą nieuleczalną, poprawę osiągnąć można od długotrwałego stosowania żelaza lub chininy; injekcje podskórne wyciągów z śledziony zawiodły. Por. Mosler „Die Pathologie und Therapie der L." (1872); Englisch „Zur Lehre von der medullaren L." (1877).

Leukippos, filozof grecki, ob. Leucippus.

Leukocytoza, zwiększenie się ilości białych ciałek krwi w stosunku do czerwonych; gdy podobny skład krwi utrzymuje się stale i wzrost ilości białych jest bardzo znaczny, powstaje *leukemja* (ob.). W prawidłowej krwi na 350 czerwonych ciałek przypada jedno białe, przy L. zaś tych ostatnich bywa dwa do trzech razy więcej. L. występuje jako objaw zwykły w okresie trawienia, następnie spostrzegano ją przy ciąży, przy cierpieniach gruczołów limfatycznych, w tyfusie, gorączce połogowej i po mocnych krwotokach. W tych przypadłościach zwykle szybko przechodzi i leczenia nie wymaga.

Leukocyty, białe ciałka krwi, ob. Krew.

Leukoderma, toż co albinizm, ob. Albinosy.

Leukogen, siarkon sodu, ob. Sód.

Leukolina, *Chinolina*, C_9H_7N, zasada organiczna, otrzymana przez Rungego w 1834 r. ze smoły węgli kamiennych, a którą Gerhardt otrzymał następnie przez destylację chininy, cynchoniny i strychniny z potażem. Jest to ciecz bezbarwna, ruchliwa, wre przy 238°. Działa trująco.

Leukoma, plama nieprzezroczysta na rogówce oka. (Ob. Plamy rogówki).

Leukomainy, alkaloidy tworzące się w organizmie żyjącym z przemiany substancji zwierzęcych, które działają na układ nerwowy i sprowadzać mają zmęczenie i ospałość.

Leukopatja, toż co blednica (ob.).

Leukoplakja *(Psoriasis buccalis, Ichtyosis linguae)*, tworzenie się białych plam i łusk na błonie śluzowej warg i języka, wskutek nadmiernego rozwoju wierzchniej warstwy naskórka. Występuje zwłaszcza u namiętnych palaczów, jest bardzo uporczywa, a niekiedy przechodzi w rak języka.

Leukoplasty, ziarna bezbarwne w zawartości

komórek roślinnych, występują głównie w częściach usuniętych od wpływu światła i ze składowych swych części wytwarzają mączkę.

Leukorrhoea, toż co białe upławy.

Leukosyryjczykowie, w starożytności nazwa, jaką Persowie oznaczali mieszkańców Kapadocji; u Greków atoli nazwę tę dawano mieszkańcom kapadockiej krainy *Leukosyrji*, leżącej pomiędzy rzekami Halys i Iris.

Leukoteja, ob. Ino.

Leuktra, miasteczko w Beocji, położone w stronie południowo-zachodniej od Teb, sławne zwycięstwem, jakie tu odniósł Epaminondas nad Spartanami r. 371 prz. Chr., przez co hegemonja Spartan w Grecji została stanowczo zachwianą.

Leunis Jan, naturalista, * 1802 r. w Mahlerten pod Hildesheim, † 1873, był od 1824 nauczycielem w Hildesheim, 1826 roku został wyświęcony na księdza. Wydał: „Schulnaturgeschichte" (3 t., liczne wydania); „Analytischer Leitfaden für den ersten wissenschaftl. Unterricht in der Naturgeschichte" (3 t.); „Synopsis der drei Naturreiche" (tom 1, „Zoologie", 3 wyd., 1883—86; t. 2, „Botanik", 3 wyd., 1883—86; t. 3, „Mineralogie", 2 wyd., 1875—78); „Die Schlangen Hildesheims und der Umgegend" (1869); „Nomenclator zoologicus" (1866).

Leuthen, wieś w pruskiej regencji Wrocławskiej, pow. Neumarkt, ma 1,000 m. i pamiętna jest z czasów wojny Siedmioletniej wielkiem zwycięstwem, odniesionem przez Fryderyka W. 5 grudnia 1757 nad wojskiem austrjackiem, dowodzonem przez Karola księcia Lotaryńskiego. W 1854 r. wzniesiono tu na pamiątkę tej bitwy pomnik (12 metr. wysoki). Por. Müllera „Die Schlacht bei Leuthen" (Berlin, 1857).

Leuthold Henryk, poeta szwajcarski, * 1827 w Wetzikan, † 1879 w zakładzie dla obłąkanych w Burghölzli pod Zurichem. Wydał razem z Geiblem „Fünf Bücher franz. Lyrik" (1862), dwa epiczne poematy „Hannibal" i „Penthesilea", które weszły do zbiorku poezji" (3 wyd., 1884). Por. biogr. Ernsta 1891.

Leutsch, Ernest von ..., filolog niemiecki, * 1808 r. we Frankfurcie nad Menem, † 1887 w Getyndze, gdzie był profesorem. Od r. 1856 redagował czasopismo *Philologus* i dołączany do niego od r. 1869 *Philologischer Anzeiger*. Ogłosił: „Corpus paroemiographorum graecorum" (1839—51); „Thebaidos cyclicae reliquiae" (1830); „Grundriss zu Vorlesungen über die griesische Metrik (1841).

Leutze Emanuel, malarz historyczny szkoły düsseldorfskiej, * 1816 w Gmünd, w Wirtemberskiem, † 1868 w Washingtonie. Wkrótce po urodzeniu udał się wraz ze swym ojcem emigrantem do Filadelfji, poświęcił się malarstwu i wróciwszy 1841 do Europy, wykształcił się w Düsseldorfie (pod Lessingiem), a później w Monachjum i we Włoszech na malarza historycznego. W 1859 osiadł stale w Ameryce. Treść do swych obrazów czerpał po większej części z dziejów Anglji i Ameryki. Do najcelniejszych zaliczają: „Przeprawa Washingtona przez Delawarę" (1852) i „Bitwa pod Monmouth" (gdzie dowodził Washington, 1854); „Odjazd Kolumba do Ameryki"; „Wizyta Kromwella u Miltona". L. słynął szczególnie jako niepospolity kolorysta; nierównie słabszym był w rysunku i charakteryzowaniu.

Leuze, miasto w belgijskiej prowincji Hainaut, nad rz. Dender, ma 6,000 m. Pamiętne jest zwycięstwem, odniesionem 1691 przez Francuzów pod wodzą Luksemburga nad sprzymierzeńcami.

Leva Józef, historyk włoski, * 1821 w Dalmacji, prawo i filozofję studjował w Wiedniu i Padwie, następnie był profesorem historji w uniwersytecie padewskim. Napisał: „Della vita e delle opere del cardinal G. Contarini" i in., ale głównem jego dziełem, nagrodzonem przez akademję *Lincei* jest „Storia documenta di Carlo V in correlazione all'Italia" (Wenecja, 1863—81, t. 4).

Levaillant Franciszek, podróżnik i ornitolog, * 1753 w Paramaribo, † 1824; przybył do Amsterdamu 1778 dla sprzedania zebranego przez siebie zbioru przedmiotów historji naturalnej, skąd kosztem kupca Temminka udał się do Afryki przez Kap, później osiadł we Francji. Ze zbiorów jego wiele zaginęło. Oprócz opisów podróży: „Voyage dans l'intérieur de l'Afrique" (1790, 2 wyd., 1798) i „Seconde voyage dans l'intérieur de l'Afrique" (1795, 2 wyd., 1803), ogłosił „Histoire naturelle des oiseaux d'Afrique" (6 t., 1896—1812); „Histoire naturelle d'une partie d'oiseaux nouveaux et rares de l'Amérique et des Indes" (1801—4); „Histoire naturelle des perroquets" (2 t., 1801—5); „Histoire naturelle des oiseaux de paradis" (1803—1816);

Levaković Rafał, uczony chorwacki i wydawca ksiąg religijnych głagolickich, * w Jastrebsku w Chorwacji. Wstąpił do zakonu Franciszkanów i odznaczywszy się nauką, powołany był przez papieża Urbana VIII do Rzymu, aby doglądał druku ksiąg głagolickich, wydawanych przez Propagandę. 1638 z rozkazu papieża udał się do Zagrzebia, i został przez cesarza Ferdynanda III mianowany tytularnym biskupem w Smederewie; następnie powrócił do Rzymu i został arcybiskupem Ancyry. Zasługi L. dla piśmiennictwa głagolickiego są wielkie; napisał lub wydał: „Nauk krstianski kratok" (Rzym, 1622; 2 wyd., t. 1628); „Azbuki vidnjak slovinskij" (1629); „Missal Rimskij" (1631; 2 wyd., 1706); „Ispravnik za ierei, ispovidnici i za pokornih" (t. 1635); „Czasoslov Rimskij" (1648). Z dzieł L. pisanych po łacinie ważniejsze: „Adversaria et schedae ineditae ad res illyricas"; „Dialogus de antiquorum Illyricorum lingua". W rękopisie zostały: „Annales regni Hungariae", „Historia universalis gentis illyricae".

Levallois-Perret, przedmieście Paryża, w okręgu Saint-Denis, w północno-zachodniej stronie od Paryża, liczne fabryki, 40,000 m.

Levana, bogini starożytnych Rzymian, zaliczana do tak zwanych *Dii natalitii*. Jej to wpływom przypisywano, że ojciec nowonarodzone dziecię podnosił do góry, dając tem poznać, iż je wychowywać będzie. Z tego to powodu Jean Paul dziełu swemu „O wychowaniu“ dał tytuł „Levana“.

Levanzo, jedna z wysp Egatyjskich, przy zachodnich brzegach Sycylji, mająca 6 klm. kw. powierzchni i 230 miesz.

Levasseur Piotr Emil, historyk i ekonomista francuski, * 1828 w Paryżu, studjował tamże, od 1852 nauczyciel w rozmaitych zakładach, został 1876 po Wołowskim profesorem ekonomji politycznej. Wydał między innemi: „Recherches historiques sur le système de Law“ (1854); „La question d'or“ (1855); „Histoire des classes ouvrières en France jusqu'à la Révolution“ (2 t., 1859); „La France industrielle en 1789“ (1865); „Histoire des classes ouvrières en France depuis 1789“ (2 t., 1867); „Précis d'économie politique“ (5 wyd., 1891); „La population française. Histoire de la population avant 1789 et demographie de la France comparée à celle des autres nations au XIX siècle“ (1889—91, t. 3); „La France et ses colonies“ (n. wyd., 1889); „Les Alpes et les grands ascensions“ (1889). Nadto ogłosił szereg podręczników geograficznych, wydał Bruès'a „Atlas universel“ (1875) i kierował wydawnictwem dzieła zbiorowego „Géographie des départaments“ (od 1873).

Levay Józef, poeta madziarski, * 1825 w Sajo Szentpeter, studjował prawo w Kesmarku; od 1848 koncypista rządowy, miał udział w redakcji czasopisma *Közlöny*, organu urzędowego rządu narodowego węgierskiego. Po zgnieceniu rewolucji, utracił L. swój urząd, został feljetonistą przy dzienniku *Pesti-Naplo* a od 1852 profesorem literatury madziarskiej w Miskolczu, od 1863 jest członkiem akademji węgierskiej. Wydał zbiory poezji „Költeményei“ i Ujabb költeményei“ (2 t., 1852 i nast.).

Levec Franciszek, pedagog i pisarz słowieński, * 1846 pod Lublaną; zaczął w 1866 pisać poezje, następnie prace literackie prozą do czasopism. Wydał osobno: „Trubarjev jezik“; „Valentin Stanicz“; „Pravda o slovenskem szestomeru“; „Slovenski pravopis“; w 1881 założył *Ljubljanski zvon*; wydał dzieła Erjavca i Levstika; do dzieła „Die österr.-ungar. Monarchie in Wort und Bild“ napisał artykuł: „Zur Geschichte Krains“.

Lever Karol Jakób, powieściopisarz irlandzki, * 1809 w Dublinie, studjował medycynę w Cambridge i Getyndze, następnie był lekarzem poselstwa w Brukseli. Napisał: „Confessions of Harry Lorrequer“; „Charles O'Malley“ (1841); „Arthur O'Leary“ (1844, t. 3); „Jack Hinton“ (1844); „Tom Burke of Ours“ (1844, t. 2); „The O'Donoghue“ (1845); „Roland Cashel“ (1852); „The Daltons, or three roads in life“ (1852, t. 2); „The Dodd family abrod“ (1854); „The fortunes of Glencore“ (1857, t. 3); „Darenport Dunn“ (1859); „Barrington“ (1863); „Luttrell of Arrau“ (1865); „Sir Brook Fossbrooke“ (1866, t. 3); „The Bramleigh of Bishop's Follg“ (1868, t. 3); „Lord Kilgoblin“ (1872, t. 3) i in. W 1858 L. został mianowany wicekonsulem w Spezji, 1867 w Tryjeście, gdzie † 1872.

Leverrier Urban Jan Józef, astronom, * 1811 w Saint Lô (depart. La Manche), † 1877, kształcił się w szkole politechnicznej w Caen, gdzie 1829 odpadł na egzaminie, udał się następnie do Paryża do kolegjum Louis-le-Grand, gdzie syskał nagrodę matematyczną i wstąpił do szkoły politechnicznej w Paryżu. Następnie był inżynierem w administracji tabacznej, lecz porzucił ten zawód i został nauczycielem w kolegjum Stanislas. Z poruczenia Araga zajął się rachunkami astronomicznemi, obliczył przejście Merkurego przez tarczę słoneczną z 1845 i drogę komety Faye'a. 1845 rozpoczął pracę nad ruchem Urana i ostatnie jej rezultaty złożył akademji 31 sierpnia 1846. Przypisał on zboczenia w ruchu Urana planecie po za nim krążącej, której miejsce oznaczył. W istocie 23 września t. r. odkrył Galle na wskazanem miejscu tę planetę nieznaną, którą nazwano Neptunem. Odkrycie to jest najwyższem potwierdzeniem Kopernikowego układu świata i praw ciążenia Newtona. To było kamieniem węgielnym sławy L., choć ją winien dzielić z Adamsem (ob.), a w papierach pozostałych po Hoene-Wrońskim miano znaleźć wskazówki, że on pierwszy nad tem zadaniem pracował. L. został członkiem najznakomitszych akademji, w 1849 wszedł do zgromadzenia prawodawczego, w 1852 został senatorem, a po śmierci Araga dyrektorem obserwatorjum paryskiego. Na tem jednak stanowisku nie umiał podnieść, a nawet utrzymać sławy tego zakładu obserwacyjnego, a niesłychana duma i gwałtowność odosobniły go w kole uczonych francuskich, zarząd jego obserwatorjum silnie ganione, a lubo Napoleona III był gorliwym stronnikiem, został 1870 od zarządu usunięty, w skutek wielu środków nie dających się usprawiedliwić, jakie w swym zarządzie przedsięwziął. Dyrekcję obserwatorjum oddano Delaunay'owi, po którego jednak śmierci (1872) L. wrócił do zarządu. Prace L. nad Neptunem mieszczą się w „Connaissance de temps“ z 1849. Badania jego w ogóle należą do najważniejszych z nowych prac astronomicznych; tablice jego słońca i planet są dotąd podstawą obliczeń astronomicznych.

Levesque Piotr Karol, historyk francuski, * 1736 w Paryżu, † 1812 tamże, profesor historji w Collège-Royale. W 1773 na rekomendację Diderota cesarzowej Katarzynie, powołany na profesora do szkoły kadetów w Petersburgu, wsławił się głównie jako autor dzieła: „Histoire de la Russie“ (7 t., Paryż, 1782; 4 wyd., kontynuowane przez Maltebruna i Deppinga, 1812).

Levetzow, Albert-Karol Gerhard de, polityk niemiecki, * 1828 pod Królewcem, kształcił się w Szczecinie, w Berlinie, w Heidelbergu i w Halli W 1857 został urzędnikiem ministerjum wyznań,

ale opuścił to stanowisko w 1860, aby zająć się gospodarstwem w swoich majątkach. Brał udział w kampanji 1866 i w następnym roku wybrany był do parlamentu związkowego, gdzie zasiadł pomiędzy konserwatystami. W 1876 był prezydentem Brandenburgji, a w 1877 został wybrany do sejmu Rzeszy, gdzie od 1881 pełnił urząd prezydenta. W r. 1884 mianowany został dożywotnim członkiem Rady Stanu w Królestwie Pruskiem. W 1887 wszedł znowu do sejmu i objął fotel prezydjalny. W 1895 złożył urząd prezydenta parlamentu z powodu, że sejm odmówił udziału w uczczeniu 80-lecia Bismarka.

Levezow Konrad, archeolog niemiecki, wydał między innemi bliżej nas dotyczące: „De nummis aliquot graecis antiquissimis in Magno Ducatu Posnanensi nuper repertis" (1826); „Ueber mehrere in Grossherzogthum Posen gefundene uralte Münzen" (1834); „Ueber die Aechtheit der sogenannten obotritischen Runendenkmäler zu Neu-Strelitz" (1834).

Levi Leon, statystyk i ekonomista, * 1821 w Ankonie, od 1844 mieszka w Liverpoolu, gdzie 1847 naturalizował się. Z jego inicjatywy została tamże założona izba handlowa. Jako sekretarz jej napisał: „Commercial law of the world" (1850—52, t. 4). Następnie: „Wages and carnings of the working classes" (1867); „History of British commerce and of the economic progress of the British nation" (1863—70, nowe opracowanie 1879); „War and its consequences" (1881) i in. W 1852 został profesorem praktyki handlowej w królewskim kolegjum w Londynie, 1861 uniwersytet w Tybindze mianował go doktorem.

Levi Herman, kapelmistrz, * 1839 w Giessen, kształcił się w konserwatorjum w Lipsku, później był nadwornym kapelmistrzem w Karlsruhe i w Monachjum. W 1882 dyrygował pierwszem przedstawieniem „Parsifala" w Bajreucie.

Levico, miasteczko i miejsce kąpielowe w Tyrolu południowym, w okręgu Borgo, 520 metr. nad p. m., żelazne i arszenikowe źródła mineralne, 4,500 m. Por. Massarellos „Das Bad L." (2 wyd., Monachjum, 1885).

Levicznik Bartłomiej, doktor filozofji, jeden z pierwszych budzicieli narodowości słowiańskiej w Korutanji, * 1808 z Żeleznikach, † 1883, zostawszy księdzem, od 1852 był dziekanem u św. Hermagory. Przełożył dziewicę Orleańską" z Schillera, napisał baladę „Baron Turjaszki Andrej", epos „Katoliszka cerkev".

Levisticum *(Lubczyk, Lubiśnik)*, rodzaj roślin z rodziny baldaszkowych, obejmujący jedyny gatunek L. *officinale*, w krajach płd. europejskich, górzystych, przytrafia się na Podolu; jest to ziele gładkie, o liściach trzy razy składanych, kwiatach żółtawych. Wszystkie części mają woń silną, nieprzyjemną i smak rozgrzewająco korzenny. Korzeń woni balsamicznej używa się w weterynarji; w niektórych krajach stanowi też środek lekarski ludowy w różnych chorobach.

Lovittoux Henryk, lekarz, * 1822, † 1879. Ukończył gimnazjum w Łukowie, kursa dodatkowe w Warszawie i wydział lekarski w Paryżu (1850). Przez lat kilka pozostawał w Paryżu jako lekarz szpitalny, a w 1858 powrócił do Warszawy. W 1872 wydał „Filozofję natury", jednocześnie prawie w języku polskim i francuskim. Wynalazł sposób zdejmowania odlewów gipsowych z osób żywych i umieścił kilka artykułów w pismach perjodycznych, jak przeciw homeopatji, i w gazetach lekarskich specjalne spostrzeżenia i rozprawy: o cholerze, tyfusie, ospie, „O neuralgijach i sposobach ich leczenia" (*Gaz. Lek.*, 1872), mianowicie o leczeniu neuralgji żelazem rozpalonem.

Levkosia, teraz *Nikosia*, po turecku Levkosza, miasto stołeczne Cypru, liczy 13,000 mieszkańców. Znajduje się tu starożytny pałac królów cypryjskich i wiele innych pamiątek budownictwa. L. jest rezydencją gubernatora i arcybiskupa, posiada wiele meczetów, kilka kościołów, bazary i fabryki.

Levstik Franciszek, filolog i poeta słowiński, * 1833 w pobliżu Laszcz w Dolnej Krainie; odbył nauki gimnazjalne w Lublanie, poczem wstąpił do zakonu rycerzy niemieckich; wysłany na studja teologiczne do Ołomuńca, po pół roku był relegowany z powodu wydania zbiorku poezji „Pesmi" (Lublana, 1853), w których dopatrzono się myśli antyreligijnych. Wróciwszy do Krainy, zajmował się L. do 1861 nauczycielstwem prywatnem. Następnie udał się do Tryjestu, gdzie został sekretarzem *Czitalnicy*, oraz spółredaktorem czasopisma *Naprej*, założonego przez Vilhara. Po upadku tego pisma, powołany został L. 1864 na sekretarza *Maticy slovenskej* w Lublanie. Oprócz wymienionych „Pesmi", wydał L. przekład „Rękopisu królodworskiego" (Celowiec, 1856), napisał wiele prac filologicznych i beletrystycznych do *Novic* i *Glasnika*. Wszystkie prace L. są wielkiej wagi dla literatury słowińskiej; wystąpienie jego można uważać za początek nowej epoki literatury słowińskiej. Pisma jego wyszły w roku 1892 w Lublanie w 3 tomach p. t.: „Levstikovi zbrani spisi".

Levy Maurycy Abraham, orjentalista, z pochodzenia Izraelita, * 1817 w Altonie, był nauczycielem religji żydowskiej we Wrocławiu, gdzie † 1872. Jako owoc swych studjów nad historją Fenicji, ogłosił: „Phönikische Studien" (Wrocław, 1856—70, cz. 4); „Phönikisches Wörterbuch" (1864); „Geschichte der jüdischen Münzen" (1862) i in.

Levy Calman, księgarz i wydawca francuski, * 1819 w Phalsbourgu (Meurthe), † 1891, należał do spółki wielkiej księgarni, założonej 1836 przez młodszego jego brata Michała, pod firmą: „Michel Lévy frères." Firma ta, która rozpoczęła bardzo skromnemi środkami, obrała sobie specjalność wydawnictw teatralnych. W r. 1858 zaczęła wydawać dziennik teatralny *l'Entracte*, *Le Journal du Dimanche*, *L'Univers illustré* 1858, *Le Journal du*

Jeudi, les Bons romans i in. Firma ta wydała nadto mnóstwo dzieł najznakomitszych autorów. Po śmierci Michała, zaszłej w r. 1875, stanął na czele domu Calman, który firmę w kwitnącym stanie pozostawił synowi Pawłowi Gastonowi i Jerzemu **L.**

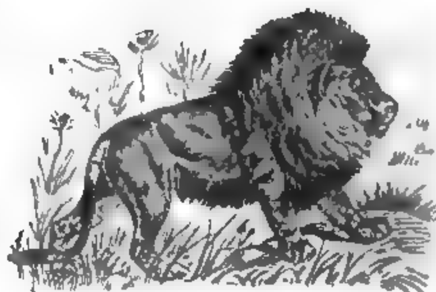
Levy Wacław, słynny rzeźbiarz czeski, * 1820 w Nebrzeżynach, w powiecie Pilzneńskim, † 1870 w Pradze; wstąpił jako braciszek do zakonu Augustjanów w Luarzach, był oddany na naukę przy kucharzu w Libichowie (1844); wkrótce jednak znalazł protektorów, którzy ocenili jego talent. Przy ich pomocy wysłany 1845 do Monachjum, przebył tam pracując u Schwanthalera do 1848; od 1854—57 przebywał dla dalszego wykształcenia w Rzymie. Z prac jego najważniejsze są posągi: „Żyżki“ i „Prokopa Wielkiego“ (w Libichowie), „Lumira“ (w Kralowym Dworze); „ornamentacje“ w zamku Ploskonickim i w kaplicy Zakupskiej; popiersie cesarza „Franciszka Józefa“ (w koszarach w Wiedniu); posąg „Chrystusa“ (w Karlsbadzie), „Madonna immaculata“, posągi: „Cyryla i Metodego“ (w kościele św. Klemensa w Rzymie); „Św. Rafała“ (w zakładzie niewidomych w Pradze); „Św. Elżbiety“ i „Św. Franciszka“ (w Belwederze w Wiedniu) i w. in.

Levy Michał, księgarz francuski, * 1821 w Pfalsburgu w Lotaryngji, † 1875 r., w młodym wieku wraz z dwoma braćmi osiadł w Paryżu, gdzie 1836 założył księgarnię, którą w krótkim czasie licznemi nakładami rozwinął do wielkich rozmiarów. Nakładem jego wyszły dzieła obu Dumasów, Jerzego Sand, Balzac'a, A. de Vigny, Lamartine'a, Wiktora Hugo, Guizota, Renana, Micheleta i in. Jemu także publiczność francuska zawdzięcza zapoznanie się z dziełami pisarzów obcych, jak: Heinego, Thackeraya, Macaulego i in. Po nim właścicielem przedsiębierstwa został *Calman* **L.**, † 1891 w Wersalu.

Levy Maurycy, matematyk, * 1838 w Ribeauvillé w Alzacji, kształcił się w szkole politechnicznej w Paryżu, 1875 został profesorem szkoły centralnej, 1885 r. profesorem mechaniki analitycznej i niebieskiej w Collège de France. Przeprowadził badania nad wytrzymałością materjałów i ogłosił liczne rozprawy, tyczące się teorji sprężystości, cynematyki, teorji ciepła, oraz podręcznik „La statique graphique“ (1874).

Levy Franciszek, autor czeski, * 1844 r. w Rakovniku, uczył się w politechnice praskiej, przebywał następnie długi czas w Krakowie, jako urzędnik, następnie w Przerowie. Od 1866 napisał szereg rozpraw archeologicznych, a nadto do *Lumira, Czeskiego Lidu* i t. d. Osobno wydał: „Dějiny král. miesta Rakovnika“ (1896), oraz „Krakov slovem i obrazem“.

Lew *(Leo)*, gatunek zwierząt ssących z rodzaju kota (ob.), król zwierząt w baśni, odróżniający się od gatunków pokrewnych pokryciem ciała jednobarwnem, okazałą grzywą u samca, twarzą szeroką ze stosunkowo małemi oczyma i ogonem kończącym się kitą. Kadłub jest stosunkowo krótszy niż u innych gatunków, budowa ciała silna. Z kilku odmian najokazalszym jest **L.** *berberyjski (L. barbarus)*, ciemno-brunatno-żółty, z długą, gęstą, ciemniejszą grzywą. Wysokość jego wynosi 80—90 cm., przy długości 1,5 m., ogon ma 80 cm. długości. Młode nie mają grzywy, ani kity ogonowej i pokryte są czarnemi plamami, które potem giną. Niegdyś pospolity w całej Afryce płn. i Azji płd.-zachodniej, dziś jest o wiele rzadszy, w dolinie Nilu wcale go niema. Żyje samotnie, w pary łączy się tylko, dopóki młode nie dojdą pewnego wieku; na większe wyprawy łączą się niekiedy po kilka. **L.** lubi przedewszystkiem rozległe, leśne doliny. Często wdziera się do wiosek i sprawia znaczne szkody w trzodach. Obok tygrysa i jaguara należy do najstraszniejszych zwierząt drapieżnych. Z niesłychaną siłą łączy zręczność i podstępność, jednym skokiem rzuca się na łup niekiedy z odległości 10 metrów. Przy spotkaniu

Lew.

ze **L.** jedyny ratunek znaleźć można w bystrem na niego patrzeniu: ulega potędze wzroku ludzkiego i odchodzi. Na nazwę króla zwierząt zasługuje jedynie przez wspaniałą swą postawę, wszakże podania o jego inteligencji i wspaniałości należą do bajek, a przynajmniej są niesłychanie przesadzone. Samica wydaje po 15 — 16 tygodniach 1—6 młodych. Średnie życie jego ma wynosić lat 35, choć są przykłady, że w niewoli żył daleko dłużej. W Afryce urządzają na nie wielkie polowania; jednym z najsłynniejszych myśliwych na **L.** był Francuz Juljusz Gerard. W starożytności **L.** były dobrze znane, na igrzyskach odgrywały ważną rolę; za Pompejusza raz występowało w cyrku 600 **L.** Za inne odmiany **L.** uważają się **L.** *senegalski* o grzywie jaśniejszej, **L.** *przylądkowy (L. capensis)* ciemniejszy, **L.** *perski* mniejszy, z grzywą mieszaną z włosów brunatnych i czarnych; w starożytności znajdował się w Palestynie i Grecji; **L.** z *Guzeratu (L. gogratensis)*, w Indjach, zwany przez tameczną ludność *ondiabauch*, czyli *tygrysem wielbłądowym*, mały, o grzywie bardzo słabej, znajduje się tam w znacznej liczbie i sprawia ogromne szkody. **L.** *amerykański*, ob. Kuguar. Obraz lwa w starożytności był symbolem męstwa i w takiem też znaczeniu wyobrażany jest na licznych herbach.

Lew morski, ob. Niedźwiedź morski.

Lew, konstelacja zwierzyńcowa, która nadała nazwę 5 znakowi zwierzyńca (ob. Ekliptyka). Konstelacja ta znajduje się między 138 a 177° wzniesienia prostego i 32° zboczenia płn. a 3° zboczenia płd., poniżej Wielkiej Niedźwiedzicy, ma postać wielkiego trapezu i składa się z 95 głównych gwiazd, z których dwie są 1-ej wielkości (α Lwa, *Regulus* albo *serce* **L.**, i β czyli *ogon* **L.**), a dwie 2-ej. **L.** *mały* jest to inna konstelacja, mniejsza, położona między **L.** a Niedźwiedzicą wielką.

Lew żółty, herb: W polu czerwonem — złoty lew wspięty. U szczytu — ogon pawi. Nadany z nobilitacją 1775 r. przez Stanisława Augusta.—**Lew z laurem**, herb: W polu barwy niewiadomej — lew z wieńcem wawrzynowym w łapach. U szczytu trzy pióra strusie. Nadany 1774.

Lew żółty.

Lew Daniłowicz, książę Halicza i Włodzimierza, najstarszy syn Danjela Romanowicza (ob.), ożeniony około 1250 z córką Beli IV, króla węgierskiego; po śmierci ojca 1264 panował początkowo na Przemyślu, w końcu jednak, po śmierci braci Mścisława i Swarny, zjednoczył pod swą władzę całe państwo ojca i przeniósł stolicę z Włodzimierza do nazwanego od jego imienia Lwowa. Z dziewierzem swym Bolesławem Wstydliwym żył w zgodzie. Po śmierci Bolesława 1279 zamyślał rozszerzyć swe posiadłości ze strony Polski. Wystąpił więc z jakiemiś pretensjami do spadku po nim i prawa swe postanowił popierać siłą oręża. Czując jednak własną niemoc udał się o pomoc do chana tatarskiego Nogaja, od którego otrzymał posiłki pod wodzą Kończaka, Kozieja i Kubatana. Przeszedł 1280 na czele wojska rusko-tatarskiego Wisłę po lodzie i chciał ubiedz Sandomierz, co gdy mu się nie udało, poszedł na Kraków. Rozbity jednak na głowę pod Goślicami (23 lutego t. r.), nie śmiał ponowić wojny i ograniczył się tylko na podburzaniu Litwy i Jadźwingów przeciwko Polsce. Następnie spotykamy **L.** 1289 w szeregach ligi, jaką utworzył Łokietek przeciwko zniemczonym Szlązakom. Nie wierzyli mu jednak sprzymierzeńcy, do tego stopnia, iż gdy **L.** pierwszy wdrapał się na mury Krakowa, odwołano go postrachem nacierającego z tyłu nieprzyjaciela, czem rozgniewany odstąpił ze swem wojskiem. Podczas zaburzeń za Wacława próbował znowu **L.** coś zyskać na Polsce; nie uszło mu jednak i teraz bezkarnie. Rozbity przez rycerstwo krakowskie i sandomierskie, utracił w tym czasie 1301 Lublin, przed pół wiekiem zabrany Polsce. **L.** † 1301, pozostawiwszy rządy synowi Jerzemu, władnącemu do 1316, po którym nastąpili jego synowie Jędrzej i Lew II († 1324), noszący tytuł księcia ziemi Ruskiej, Halicza i Włodzimierza.

Lewa, *Lewa strona*, znaczy w języku parlamentarnym stronnictwo opozycyjne, przeciwne rządowemu, czyli stronie prawej. We Francji lewa strona w ostatnich czasach oznacza stronników rzeczypospolitej, prawa zaś stronników monarchji i wogóle konserwatystów. *Krańcowa lewa* jest stronnictwem radykalnem.

Lewal Juljusz, generał francuski, * 1823 w Paryżu, 1846 porucznik, 1848 kapitan, odbył kampanję krymską, 1859 w wojnie włoskiej dowodził bataljonem, 1862 w wojnie meksykańskiej został pułkownikiem, 1870 po upadku Metzu dostał się do niewoli niemieckiej, 1871 był szefem sztabu dywizji w walce z komuną, 1874 generał brygady, 1880 dywizji, 1883 komendant 17 korpusu armji, 1877—80 był dyrektorem wyższej szkoły wojskowej, od stycznia do kwietnia 1885 ministrem wojny, następnie komendantem 10 korpusu, a 1888 mianowany generalnym inspektorem armji. Napisał: „La réforme de l'armée" (Paryż, 1871); „Etudes de guerre" (1872); „Tactique" (5 t., 1875—83) i in.

Lewald Jan Karol August, beletrysta niemiecki, * 1792 w Królewcu, † 1871 r. w Monachjum. Przeznaczony pierwotnie do stanu duchownego, porzucił go i prowadził życie awanturnicze. Jako sekretarz w głównej kwaterze rosyjskiej, odbył ostatnią kampanję przeciwko Napoleonowi I, a potem oddał się studjom dramatycznym. Od roku 1818 występował jako aktor; w r. 1849—62 był reżyserem teatru dworskiego w Sztutgardzie. Z pism jego (12 t., Lipsk, 1844—45), zasługują na szczególną wzmiankę: „Aquarellen aus dem Leben" (4 t., Manheim, 1837) i „Novellen" (3 t., Hamburg, 1831—33), tudzież niektóre prace dramatyczne. W latach 1835—48 był redaktorem czasopisma *Europa*, z ostatnich prac jego zasługują na wzmiankę romans: „Klarinette" (1863, t. 3); „Der Insurgent" (2 t., 1865) i „Inigo. Eine Bilderreihe aus dem Leben des heil. Ignatius von Loyola" (1870).

Lewald Fanny, autorka niemiecka, krewna poprzedniego, * 1811 w Królewcu, † 1889, pochodzenia żydowskiego, przeszła w 17 roku życia na wiarę chrześcijańską i w r. 1855 wyszła za mąż za Adolfa Stahr. Z licznych jej prac literackich (romanse, nowele, opisy podróży i t. d.) celniejsze są: „Italienisches Bilderbuch" (2 t., Berlin, 1847); „Prinz Louis Ferdinand" (3 t., Wrocław, 1859); „Wandlungen" (3 t., Brunświk, 1853); „Diogena" (Lipsk, 1847), dowcipne szyderstwo z hrabiny Hahn-Hahn; „Deutsche Lebensbilder" (Brunświk, 1856); „Die Reisegefährten" (Berlin, 1858); „Das Mädchen von Hela" (Berlin, 1860); „Bunte Bilder" (2 t., Berlin, 1862); „Meine Lebensgeschichte" (6 t., Berlin, 1861—62); „Von Geschlecht zu Geschlecht" (8 t., 1863—65), jest to najlepszy jej utwór; „Vornehme Welt" (1866); „Die Dilettanten" (1867); „Die Erlöserin" (3 t., 1872—73); „Benedikt" (1874, t. 4); „Benvenuto" (1873, t. 2); „Reisebriefe aus Italien, Deutschland und Frankreich"

(1880); „Vom Sund zum Posilip" (1883); „Stella" (1884, t. 3). Pismo jej dotyczące kwestji kobiecej: „Für und wider die Frauen" (Berlin, 1870), przetłómaczone na wszystkie prawie języki europejskie. W 1871 r. poczęła L. ogłaszać zbiorową edycję swych prac (t. 1—10, Berlin, 1871—72).

Lewald Fanny.

Lewalt.

Lewalt, *Elsen (Lewaldt Oelsen)*, herb: W czerwonem polu—ręka prawa zbrojna, trzymająca pierścień złoty z turkusem. U szczytu panna, lewą ręką pod bok ujęta, trzymająca w prawej ręce takiż pierścień; na głowie jej korona z trzema piórami cietrzewia.

Lewanda, ob. Lawenda.

Lewandowski Jakób Henryk, weterynarz, * 1807 w Warszawie, † 1882, studjował w Wiedniu, następnie osiadł w Warszawie i był pomocnikiem dyrektora szkoły weterynarji. Ogłosił: „O zarazie bydlęcej" (1840); „Poradnik weterynarji gospodarczej" (1850, wyd. 2, 1858); „O rasach rogacizny" (1860); „O rasach koni i bydła," „Główne zasady utrzymania zdrowia zwierząt domowych" (1872); „Psychozoologja" (1873) i in.

Lewandowski Leopold, syn poprz., * 1832, † 1896, muzyk, dyrektor orkiestry Teatru Rozmaitości i tak zwanej orkiestry warszawskiej, dającej wielkiem powodzeniem cieszące się koncerty w każdą niedzielę i święta. Kompozycje L., na orkiestrę i fortepjan pisane, odznaczają się życiem, zręcznym układem i udatnemi melodjami. Składają się one przeważnie z różnorodnych tańców (polonezy, walce, polki, kadryle), między któremi prym trzymają pełne ognia i zamaszystości mazury, stanowiące specjalność tego kompozytora, w której mu, jak Straussowi w walcach, nikt dorównać nie zdołał.

Lewandowski Stanisław Roman, rzeźbiarz, * 1857 r., kształcił się w szkole sztuk pięknych w Krakowie, następnie w Wiedniu, był uczniem Helmera i Kundmana. Za płaskorzeźbę „Tetis błagająca Jowisza o zemstę nad Trojanami," otrzymał L., na konkursie r. 1866, medal cesarski, a w r. 1887 wystawił w Krakowie: „Słowianin zrywający pęta," za co później w Warszawie otrzymał medal złoty. Wykonał jeszcze „Żniwiarkę polską" i liczne biusty, pomniki i t. p. Prócz tego pisuje studja i artykuły z zakresu estetyki i krytyki artystycznej (w *Przegl. tygodn.*, *Tygodniku ilustr.*, pismach galicyjskich), stale przebywa w Wiedniu.

Lewandowski Stanisław.

Lewanidow.

Lewanidow, herb: Na tarczy lewo-ukośnie ściętej, w polu górnem błękitnem — półksiężyc srebrny, w dolnem czerwonem—orzeł srebrny z kołczanem ze strzałami w szponach. Labry z prawej strony czerwono-srebrne, z lewej—błękitno-srebrne. Indygenat z r. 1775.

Lewant (z włos. „kraj wschodni"), w ogólności kraje leżące na wschód Włoch, nad morzem Śródziemnem aż do Eufratu i Nilu, a zatem Turcja europejska, Grecja, wyspy Jońskie, Azja Mniejsza, Syrja i Egipt, w ściślejszem zaś znaczeniu tylko brzegi Azji Mniejszej, Syrji i Egiptu. Stąd handel z temi krajami prowadzony nazywa się *lewanckim*, a towary sprowadzone z portów pomienionych wybrzeży *lewanckiemi*.

Lewantyna, tkanina jedwabna, dawniej z Lewantu sprowadzana, czarna lub innych barw, używa się na suknie damskie i płaszcze.

Lewar, prosty przyrząd mechaniczny, służący do podnoszenia ciężarów, jest zastosowaniem drąga, a raczej kołowrota i śruby. Także to samo co syfon (ob.).

Lewart, *Walny*, herb: W polu czerwonem lub błękitnem — lampart wspięty ukoronowany. U szczytu pół takiegoż lamparta. Labry czerwono-srebrne.

Lewart.

Lewartowski Karol Ludwik, pisarz religijny, * 1821, † 1866 roku, był proboszczem w Iwaldzie w Galicji: wydał między innemi; „Wykład obrzędów religijnych i zwyczajów rzymsko-katolickiego Kościoła" (1855, 3 wyd., 1872); „Bóg karze zbrodnie a nagradza cnoty" (1849) i in.

Lewartów, ob. Lubartów.

Lewat (t. j. lew), jednostka monetarna bułgarska, według prawa z 1880 r. równa frankowi.

Lewatywa, *enema*, *klistera*, przyrząd służący do wprowadzenia do kiszki prostej pewnej ilości wody lub odpowiednich środków lekarskich, w celu wywołania wypróżnienia albo podziałania na

samą ścianę kiszki, przy jej owrzodzeniach, hemoroidach i t. p. **L.** Hegara wprowadza za pomocą długiej gumowej rurki, sięgającej wysoko do kiszki prostej, bardzo duże ilości płynu i wyżej, niż przy **L.** zwykłej. Oprócz tego niekiedy przy niemożności otwarcia ust, przy zwężeniu przełyku, **L.** stanowi jedyny sposób zadania lekarstwa, a także żywienia chorego—*lewatywy odżywcze.* Te ostatnie najczęściej stosują się przy otruciach silnie trującemi środkami, przy nowotworach przełyku albo też jego zwężeniu.

Lewenhaupt albo *Lövenhaupt* Adam Ludwik, hr. de, generał szwedzki, * 1659 w obozie Karola Gustawa pod Kopenhagą, † 1719 r. Mianowany przez Karola XII gubernatorem Rygi 1706, odznaczył się w wielu bitwach z ówczesnymi nieprzyjaciołmi Szwecji. W 1708 dążąc z Inflant na pomoc swemu królowi, poniósł od Piotra W. zupełną klęskę pod wsią Leszno w gub. Mohylowskiej. Straciwszy cały tabór żywności, z resztkami wojska przedarł się do obozu Karola XII i dokazywał cudów waleczności w nieszczęśliwej bitwie pod Półtawą 1709 r. W skutek stanowczego pogromu, gdy król uchodził do Turcji, **L.** zebrał szczątki armji i cofał się, ale w końcu musiał zawrzeć kapitulację nad Dnieprem i poszedł w niewolę, w której spędził niemal całe lat dziesięć. Zostawił bardzo interesujące *Pamiętniki.*

Lewenhaupt Karol Emil, hr. de, krewny poprzedniego, generał szwedzki, * 1692. Odznaczył się już w wojnach za Karola XII. Jako marszałek sejmu 1742 przyczynił się najwięcej do wypowiedzenia wojny Rosji i mianowany był naczelnym wodzem (1742). Gdy w kilku starciach armja szwedzka została pobitą, **L.** musiał kapitulować w Helsingforsie, za co stawiony przed sąd wojenny, poniósł karę śmierci 1743 r.

Lewental Salomon, nakładca polski, * 1839 r. we Włocławku. W r. 1862 objął drukarnię po Janie Glücksbergu i w tymże roku rozpoczął wydawnictwo taniego „Kalendarza ludowego," który się rozchodził w liczbie 15,000 egzem.; kalendarz ten wychodził do r. 1866. W r. 1865 założył z kilku innymi pismo tygodniowe ilustrowane *Kłosy*, które w roku następnym przeszły na jego wyłączną własność i stały się najbardziej w kraju rozpowszechnionem pismem tygodniowem do r. 1890. Nabywszy *Kółko domowe*, przekształcił je na *Tygodnik romansów* i *powieści* (od 1871), zamknięty w 1900. W r. 1871 rozpoczął przy Kłosach zbiorowe wydawnictwo dzieł Korzeniowskiego, które się rozeszły w 7,000 egz. i dały pochop do podobnegoż wydania następnie dzieł Fredry, Syrokomli, Kaczkowskiego i t. p. Od początku roku 1874 wydawał „Bibljotekę najcelniejszych utworów literatury europejskiej," mającą zawierać arcydzieła piśmiennictwa krajowego i zagranicznego. Wydał „Album Jana Matejki." W r. 1887 nabył od Gebethnera i Wolffa ich udział w wydawnictwie *Kur. Warsz.*

Lewes, miasto w angielskiem hrabstwie Ost-Sussex, nad spławną rzeką Ouse, ma 11,000 miesz.

Lewes Jerzy Henryk, znakomity pisarz angielski, * 1817 w Londynie, † 1878. Kupiectwo porzucił dla medycyny, a medycynę dla filozofji, którą studjował podczas pobytu w Niemczech 1838—39. Wróciwszy do Anglii, poświęcił się zawodowi literackiemu. Jeden z najcelniejszych publicystów, był **L.** spółpracownikiem pism: „Edinburgh" „Westminster," „Foreign Quarterly Review," „Blackwood's Magazine" i „Morning Chronicle;" 1849—54 redagował opozycyjne czasopismo „The Leander," a 1865 począł wydawać „Fortnightly Review." Z obszerniejszych prac jego najznakomitsze są: „Biographical history of philosophy" (5 wyd., 1878); „Life of Robespierre" (Londyn, 1852); „Life of Goethe" (2 t., Londyn, 1855, 2 wyd., Londyn, 1863, przekł. polski Marcinkowskiego, Petersburg, 1860); „Selections from the modern Britisch dramatists" (2 t., Lipsk, 1861); „Seaside studies" (Londyn, 1858, 2 wyd., 1860); „Physiology of common life" (Londyn, 1860, przekład polski Masłowskiego, 2 t., Kraków, 1872—73); dwa te ostatnie dzieła bardzo przyjemną stanowią lekturę: „Aristotle" (Londyn, 1864), studjum wielkiej wartości „Problems of life and mind" (1872—79, t. 3); „The physical basis of mind" (1877). Z romansów jego ogromnej używa wziętości „Ranthorpe." Rozprawami fizjologicznemi zwrócił na się uwagę najznakomitszych fizjologów. W polskim przekładzie mamy jeszcze: „Serce i Mózg" p. Mendelsohna (Warszawa, 1872) i „Szkice z życia zwierzęcego" p. Popławskiego (Warszawa, 1872); „Historja filozofji od Talesa do Comte'a" Adolfa Dygasińskiego (Warszawa, 1885); „Zagadnienia ducha i życia" J. K. Potockiego (1891).

Lewestam Fryderyk Henryk, literat i publicysta, * 1817 w Hamburgu, † 1878. Ojciec jego rodem z Danji, osiadł jako dentysta w Warszawie. Rozpocząwszy nauki w liceum w Warszawskiem, kończył je **L.** we Flensburgu (Szlezwig), skąd udał się na uniwersytet berliński, który skończył ze stopniem doktora filozofji (1839). W tym czasie przełożył na język niemiecki „Klechdy" Wójcickiego p. t.: „Polnische Volkssagen und Märchen" (Berlin, 1838) i umieszczał w piśmie „Magasin für die Literatur des Auslandes" artykuły o literaturze polskiej. W 1840 r. udał się **L.** do Paryża, gdzie słuchał kursów w Sorbonie i Collège de France, utrzymując się z lekcji i pracy literackiej. Zachęcony przez Juljusza Słowackiego zabrał się do studjów nad pierwotnemi dziejami naszemi, których owocem było dziełko: „Pierwotne dzieje Polski" (Warszawa, 1841). Przełożył również w tym czasie „Nieboską komedję" na język niemiecki i wydał pod pseudonimem K. Batornickiego (Lipsk, 1841). Wróciwszy do kraju, rozpoczął z początkiem 1842 r. wydawnictwo czasopisma: *Roczniki krytyki literackiej*, które w poło-

wie 1843 roku przestało wychodzić. Mianowany w 1843 inspektorem szkół rządowych, zajmował tę posadę aż do 1854 r. Opuściwszy służbę, zajmował się współpracownictwem przy różnych wydawnictwach (*Dzwon literacki, Gazeta codzienna, Dziennik warszawski*). Zbiór swoich recenzji literackich wydał p. t.: „Obraz najnowszego ruchu literackiego w Polsce" (Warszawa, 1858); przełożył także z duńskiego powiastki Andersena: „Tylko grajek" (2 t., Warszawa, 1857) i „Powiastki moralno-fantastyczne" (t. t. r.) i z Göthego „Götz von Berlichingen" (1877). W r. 1858 zaczął L. wspólnie z J. K. Gregorowiczem (ob.) wydawać pismo ilustrowane satyrycznej treści: „Wolne żarty," które zyskało niezmierne powodzenie dzięki starannej i umiejętnej redakcji, lecz po trzech kwartałach wydawnictwo dalsze zostało zawieszone. Był L. również jednym ze współredaktorem *Encykl. powszech.* i zajmował się ułożeniem jej planu; opracowywał tu dział historji, literatury i geografji powszechnej, tudzież filozofję i estetykę. Najważniejszą z prac L. jest przestarzała już dzisiaj „Historja literatury powszechnej" (4 t., Warszawa, 1863—6). Mianowany w 1866 r. prof. literatury powszechnej w b. Szkole Głównej, utrzymał się na tem stanowisku i po przekształceniu tej instytucji na uniwersytet, obroniwszy napisaną w tym celu w języku rosyjskim rozprawę o „Sagach skandynawskich." Otrzymawszy w 1873 r. pozwolenie na wydawanie pisma codziennego politycznego p. n. *Wiek*, rozpoczął je dnia 1 lipca 1873 roku i ustąpił niebawem Kazimierzowi Zalewskiemu.

Lewi, trzeci syn Jakóba i Lii; od jego imienia nazwane zostało jedno z 12 pokoleń żydowskich (ob. Lewici). L. † podług podania w Egipcie, mając 137 lat, pozostawiwszy trzech synów: Gersona, Kaatha i Merari.

Lewica (lewa strona), w parlamencie opozycyjna partja, w przeciwstawieniu do partji rządowej, czyli prawicy, w ogóle partja liberalna w przeciwstawieniu do konserwatywnej.

Lewici, zowią się u Żydów potomkowie Lewi, jednego z 12 synów Jakóba, którym powierzona była służba Boża; stanowili oni za czasów królów oddzielne pokolenie, nie mieli jednak wydzielonej sobie ziemi, lecz przebywali w wyznaczonych 35 miastach, utrzymując się z ofiar i dziesięcin. L. pomagali kapłanom, pochodzącym z familji Aarona, we wszystkich obrządkach, spełnianych nie przy ołtarzu i nie za pomocą świętych naczyń. Prawdopodobnie dopiero Dawid zorganizował L. i podzielił ich na 4 klasy.—Trzecia księga Mojżesza nazywa się *Lewityk* (Leviticus) z powodu, że głównie obejmuje w sobie przepisy dla kapłanów i Lewitów.—W kościele katolickim djakoni, jako pomocnicy kapłanów, dotąd jeszcze nazywani bywają *Lewitami*.

Lewicki (hrabia) v. *Rogala* odm., herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem czerwonem—brunatny róg jeleni, w lewem srebrnem—takiż róg bawoli. Nad koroną hrabiowską dwa hełmy ukoronowane; w I orzeł austrjacki z cyfrą złotą „J. II" na piersiach, w drugim róg bawoli i jeleni, jak na tarczy. Labry czerwono-srebrne.—L. II: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem srebrnem—róg

Lewicki (hrabia).

Lewicki III.

jeleni czarny, w lewem błękitnem—róg bawoli srebrny. U szczytu rogi, jak na tarczy. Nadany 1808 r. w Galicji.—L. III v. *Rawa* odm.: W polu złotem, na czarnym niedźwiedziu—panna ukoronowana, z włosami rozpuszczonemi, z rękoma do góry, w ubraniu błękitnem. U szczytu ręka zbrojna z mieczem. Nadany w Galicji 1848 r.

Lewicki Michał, kardynał, arcybiskup metropolita lwowski, ruski, * 1774 na Pokuciu, † 1858 w Unijowie. Wyświęcony na kapłana 1798, został kanonikiem metropolitalnym 1808 r., biskupem przemyskim 1813 i 1816 arcybiskupem metropolitą lwowskim, ruskim. Wydawał liczne listy pasterskie, mające na celu ożywienie pobożności i pojednanie zwaśnionych. W r. 1848 mianowany został prymasem Galicji, a 1856 kardynałem.

Lewicki Józef, pisarz rusiński, * 1801, † 1860 w Szkle w Galicji, był plebanem grecko-unickim tamże; oprócz wierszy okolicznościowych w języku polskim, rusińskim i niemieckim, wydał „Grammatik der ruthenischen Sprache in Galizien" toż po rusińsku „Hrammatyka nimeckeho jazika" (1845); „Listy tyczące się piśmiennictwa ruskiego" (1843) i in. Przekładał balady Schillera.

Lewicki Jan, rysownik i sztycharz, * 1802 r. w Krakowie. Od wczesnej już młodości własną pracą zarabiać musiał na życie. Z Krakowa, gdzie pracował jako rysownik w zakładzie litograficznym, przeniósł się za radą S. Oleszczyńskiego do Warszawy, i dawszy się zaszczytnie poznać ze swego talentu, otrzymał 1832 r. posadę litografa w Banku Polskim. Ruchliwego z natury usposobienia, po roku już rzucił L. służbę i wyjechał do Paryża. Tu zajmował się malowaniem widoczków akwarelowych, które znaczny miały pokup tak w Paryżu, jako też i u nas w kraju. W 1835 wezwany przez portugalskie ministerjum wojny, udał się do Lizbony, gdzie wykonał kilka pysznych map topograficznych. Po kilkoletnim pobycie w Portugalji wrócił do Paryża i poświęcił się wyłącznie

prawie sztycharstwu na kamieniu. Z tego to czasu pochodzą piękne ilustracje do *Pamiętników Paska*, przedstawiające 60 scen w 16 dużych arkuszowych tablicach (Paryż, 1850). Dzieło to, jakkolwiek niezawsze odpowiada wymaganiom surowej krytyki, jest jednak dowodem wytrwałej pracy i niepospolitego talentu artysty. Oprócz tego probował **L.** sił w miedziorytnictwie; wydawał też litografowane typy i sceny ludowe. Wróciwszy 1860 do kraju, kierował niespełna lat 3 częścią artystyczną *Tyg. ilustr.* Następnie otworzył (1863) w Warszawie zakład fotograficzny, ale nie mając powodzenia, zwinął go i wyjechał 1865 r. do Paryża, gdzie zginął niewinnie podczas zamieszek w maju 1871 wskutek pomyłki.—Życiorys jego w *Tygod. ilustr.* (r. 1871, № 193) i w *Kłosach* (r. 1871, № 330).

Lewicki Kazimierz, generał rosyjski, * 1835 r. w Witebsku, po ukończeniu korpusu kadetów w Połocku, rozpoczął służbę 1853 r., jako porucznik w pułku pawłowskim lejbgwardji; 1857 wstąpił do akademji sztabu generalnego, poczem 1866 został szefem sztabu 2 dywizji kawalerji; 1868 mianowany pułkownikiem, był od 1870—76 r. profesorem akademji sztabu generalnego i zarazem członkiem komitetu do organizacji armji. 1876 mianowany generał-majorem, został pomocnikiem naczelnika sztabu głównego w armji w. księcia Mikołaja działającej w Turcji Europejskiej wypracował ogólny plan operacji, oraz plany szczegółowe w pierwszem stadjum wojny. Na niego w części spada wina klęski, poniesionej przez wojska rosyjskie 11 września 1877 roku pod Plewną, zarówno wskutek chybionego planu, jako też z powodu, że nie posłał na czas posiłków generał. Skobelewowi.

Lewicki Jan Leonidas, inżynier, * 1840 roku w Wiedniu, kształcił się w Zürichu, 1864 r. został docentem budowy machin w Rydze, 1870 profesorem w Akwizgranie, 1874 w Dreźnie. Przeprowadził badania nad szrubami okrętowemi, parowcami i in.

Lewicki Anatol, historyk polski, * 1841 roku w Galicji, † 1899 roku w Krakowie, gimnazjum ukończył w Tarnopolu, a uniwersytet we Lwowie, gdzie w roku 1875 uzyskał stopień doktora filozofji. Początkowo był nauczycielem historji w gimnazjach przemyskiem i lwowskiem, poczem w r. 1883 **L.** został mianowany profesorem nadzwyczajnym, a we cztery lata później zwyczajnym profesorem w uniwersytecie Jagiellońskim, gdzie wykładał historję austrjacką. Był członkiem korespondentem akademji umiejętności i korespondentem centralnej komisji dla starożytności. Jako uczony należał do sił wybitnych, jako pedagog odznaczał się wielką sumiennością. Ogłosił drukiem: „Władysław II czeski królem polskim“ (Przemyśl, 1876); „W sprawie ogródków froeblowskich“ (Lwów, 1878); „O najnowszych badaniach nad kroniką Piotra Własta“ (*Przegląd nauk. i liter.*, Lwów, 1879); „Obrazki z najdawniejszych dziejów Przemyśla“ (Przemyśl, 1881); „Zarys historji Polski i krajów ruskich z nią połączonych“ (Kraków, 1884; wyd. 2-e, tamże, 1888: wyd. 3-cie, tamże, 1897; toż wydanie skrócone, tamże, 1893); „Wstąpienie na tron polski Kazimierza Jagiellończyka“ (tamże, 1885); „Ein Blick in die Politik König Sigismunds gegen Polen in Bezug auf die Hussitenkriege, seit dem Käsmarker Frieden“ (Wiedeń, 1886); „Index actorum seculi XV, ad res publicas Poloniae spectantium etc.“ (Cracoviae, 1888); „Przywilej brzeski“ (Kraków, 1889); „Kilka przyczynków do dziejów Kazimierza Wielkiego“ (*Kwartaln. histor.*, Lwów, 1889); „Jakie prace do dziejów XV w. byłyby najbardziej pożądane“ (Pamiętnik II zjazdu historyków polskich we Lwowie: I. Referaty—Lwów, 1890); „Codex epistolaris s. XV, tomus II, 1382—1445“ (Cracoviae, 1891); tomus II (Cracoviae, 1894); „Codex epistolaris s. XV“ (Kraków, 1891); „Dwa przyczynki do żywota Jana Ostroroga“ (*Kwart. hist.* z 1891 r.); „Archivalischer Reisebericht“ (Kraków); „Powstanie Świdrygiełły“ (tamże, 1892); „König Johann Albrechts Bericht über den Feldzug von 1497“ (Kraków, 1892); „Nieco o unji Litwy z Koroną“ (tamże, 1893); „Król Jan Olbracht o klęsce bukowińskiej“ (*Kwart. hist.*, 1893); „Ueber staatsrechtliche Verhältniss Littauens zu Polen unter Jagiełło und Witołd“ (Królewiec i Kraków, 1894); „Istorja kraju rodynnoho, uczebnyk dla wyższych klas szkił serednych“ (wspólnie z J. Matijewem, Lwów, 1895); „Król Zygmunt Luksemburski a Polska 1420—1436“ (*Kwart. hist.*, 1896); „Piastowie“ (*Przegląd polski*, 1896); „Dzieje narodu polskiego w zarysie“ (Warszawa, 1899) i wiele innych. Nadto **L.** pisywał sprawozdania do *Przegl. n. i lit.*, *Kwartalnika hist.*, *Przeglądu polskiego*, *Museum* i in.

Lewickij Iwan, pisarz małoruski, ob. Nieczuj Iwan.

Lewiecki, herb: Na tarczy dwuściętej, pola błękitne, czarne i czerwone, na nich lew srebrny wspięty. Nad tarczą dwa hełmy ukoronowane: w I pół lwa srebrnego, w II skrzydło czarne. Labry przy I błękitno-srebrne, przy II czerwono-srebrne. Nadany w Galicji 1786.

Lewicki.

Lewin Grzegorz Ryszard, lekarz, * 1820 w Sonderhausen, medycynę studjował w Berlinie, Halli, Lipsku, Heidelbergu i Wiedniu, w 1863 został dyrektorem oddziału chorób skórnych i wenerycznych w szpitalu Charité w Berlinie, 1868 profesorem dermatologji i syfilidologji tamże. Napisał: „Die Inhalationstherapie in Krankheiten der Respirationsorgane“ (1865); „Die Behandlung der Syphilis durch subcutane Sublimatinjectionen“ (1869).

Lewinsohn Izaak Ber, uczony Izraelita, zasłu-

żony działaniem około ucywilizowania swych spółwyznawców, * w Krzemieńcu, † 1860. Dzieła jego są: „Teudah-be-Izrael“ (Wilno i Grodno, 1826), traktujące o wychowaniu młodzieży żydowskiej: „Efse Damim“ (Wilno, około 1842), zbijające zarzut jakoby Żydzi potrzebowali krwi chrześcijańskiej i in.

Lewiński, herb. L. I: W polu barwy niewiadomej—lew z rogiem jelenim w łapach. Nad koroną kapelusz biskupi. Nadany z nobilitacją 1768. — L. III: Na tarczy 4-dzielnej, w polach

Lewiński I.

Lewiński II.

I i IV czerwonych—srebrny lew wspięty; w II i III srebrnych — pół czarnego orła. U szczytu między dwoma czarnemi skrzydłami—pół srebrnego lwa. Nadany 1784 w Galicji.

Lewiński Stefan, biskup łucki, unicki, * około 1730, † 1806. Z kapłana świeckiego został 1778 r. opatem Bazyljanów supraskich, 1780 sufraganem całej Rusi, 1785 biskupem tegoneńskim (in partibus), 1787 koadjutorem M. Stadnickiego, biskupa łuckiego, a po śmierci tego biskupem łuckim. Mieszkał zwykle w Poczajowie; obowiązki swe pełnił gorliwie. Pomagał też Czackiemu w urządzeniu szkół, zwłaszcza liceum wołyńskiego.

Lewiński Feliks Łukasz, Zieks, pierwszy biskup podlaski, * około 1750 w Prusiech Królewskich, † 1825. Uczeń akademji krakowskiej; naprzód kanonik, potem dziekan kujawski, scholastyk łęczycki i proboszcz w Brześciu, po śmierci biskupa Rybińskiego został 1806 administratorem kujawskim i pomorskim; zarządzał tą djecezją lat kilkanaście. Naznaczony sędzią pokoju powiatu Radziejowskiego (1809), zasłużył się na tym urzędzie krajowi, jako zacny obywatel i rozjemca rodzin zwaśnionych. W r. 1818 mianowany był pierwszym biskupem podlaskim, a w następnym senatorem Królestwa.

Lewiński Franciszek Ignacy, brat poprzed., biskup eleuteropolitański, * 1783, † 1854 w dobrach swych Zakrzu. Wyświęcony na kapłana 1806 r., był dziekanem katedry podlaskiej, następnie jej sufraganem, jako biskup eleuteropolitański, a po śmierci brata administratorem djecezji do r. 1826. Mieszkał ciągle w Łosicach jako probosz miejscowy.

Lewiński Józef, lekarz i literat, * 1808 na Wołyniu we wsi Woszczatynie we Włodzimierskiem; naukom lekarskim poświęcał się w Wilnie. W r. 1829 wysłany został wraz z innymi jako lekarz do Turcji, a przebywszy lat 9 w służbie wojskowej, osiadł w Równem. Oprócz wzorowego przekładu komedji Grybojedowa „Biada temu, kto ma rozum“ (Warszawa, 1857), liczne jego wiersze satyryczne i okolicznościowe, pod pseudonimem *Bociana z nad Horynia*, drukowane są w rozmaitych czasopismach.

Lewiński Edward, generał pruski, * 1829 r. w Monasterze w Westfalji, kształcił się w Berlinie w korpusie kadetów, od 1848 porucznik, 1860 kapitan, 1864 brał udział w kompanji duńskiej, 1866 w austrjackiej, od 1867 major, 1870 był oficerem sztabu 1 armji, 1871 został kwatermistrzem armji południowej, a później okupacyjnej, w 1872 komendantem szweryńskiego pułku artylerji, 1877 pułkownikiem i komendantem brygady artyleryjskiej, 1880 generał-majorem, 1885 generał-lejtenantem, 1889 komendantem 6 korpusu we Wrocławiu, w 1890 generałem artylerji.

Lewiński Alfred, generał pruski, brat poprzedniego, * 1831 w Monasterze w Westfalji, kształcił się w ogólnej szkole wojskowej, 1858 r. porucznik, 1862 kapitan, brał udział w wojnie duńskiej 1864 i austrjackiej 1866 r., 1867 mianowany majorem, 1870—71 walczył we Francji, 1872 został szefem sztabu 9 korpusu armji, 1874 pułkownikiem, 1881 generał-majorem, następnie generał-lejtenantem, 1889 gubernatorem Strasburga, 1890 generałem piechoty i tegoż roku dowódcą 15 korpusu armji w Strasburgu, dobrowolnie ustąpił z tego stanowiska 1892.

Lewiński Józef, artysta dramatyczny niemiecki, * 1835 r. w Wiedniu, początkowo poświęcał się zawodowi kupieckiemu, czując jednak niewypowiedziany pociąg do teatru, debiutował 1855 na scenie teatru „An der Wien“, poczem występował na rozmaitych scenach prowincjonalnych, aż dopiero zwróciwszy na siebie uwagę aktora Marra w Bernie, był przez tegoż polecony Laubemu; od 1858 r. zaangażowany do teatru wiedeńskiego, występował z wielkiem powodzeniem nietylko tamże, ale i w rolach gościnnych w Dreźnie, Monachjum, Lipsku i Berlinie.

Lewis, wyspa w grupie północnych Hebrydów, połączona z wyspą Harris wązkiem międzymorzem, podczas przypływu morskiego zalewanem, należy do szkockiego hrabstwa Ross i ma łącznie z wyspą Harris 2,270 klm. kw. powierzchni, oraz 31,000 miesz. Jest górzysta, ma grunt bagnisty i wiele jezior.

Lewis Taylor, uczony amerykański, * 1802 r. w stanie New-York; od 1832 profesor języka greckiego przy uniwersytecie w New-Yorku; oprócz wielu rozpraw z zakresu teologji, literatury i filozofji, wydał: „O naturze i zasadach prawa karnego“ (1844); „Plato contra Athaeos“ (1845); „Sześć dni stworzenia świata“ (1855); „Nauka i Biblja“ (1856) i in.

Lewis Jan Fryderyk, malarz angielski, * 1805 w Londynie, † 1876, odbywał w latach 1830—50 wielokrotne podróże po Europie południowej i na Wschodzie; wsławił się szczególniej jako malarz akwarelista scen z życia mieszkańców Włoch, Hiszpanji, i Wschodu. Do najcelniejszych prac jego zaliczają: „Harem beja" (1852); „Chłopi rzymscy," Wielbłądy egipskie" (1854); „Kobiety armeńskie w Kairze" (1855); „Szpiegi Krystynosów"; „Szkoła turecka" (1867) i t. d.

Lewis Sir George Cornewall, mąż stanu i uczony angielski, syn *Tomasza Fraklanda Lewis*, († 1855), wyższego urzędnika, * 1806 w Londynie, † 1863 w majątku swym Harpton-Court. Ukończywszy studja prawne w Oksfordzie 1828, dopuszczony był 1831 r. do stanu adwokackiego, ale nie zajmował się praktyką; natomiast poświęcał się literaturze. Oprócz szacownych artykułów. zamieszczanych w *Classical-Journal* i *Foreign Quarterly Review*, wydał między innemi: „Essay on the use and abuse of political terms" (1832); „On the Influence of authority in matters of opinion" (1849) i „Essay on the origin and formation of the romanic languages", dzieła zalecające się bogactwem myśli i głębokim poglądem filozoficznym. Deputowany do parlamentu z hrabstwa Hereford, był 1847—48 sekretarzem urzędu do spraw indyjskich, następnie podsekretarzem stanu w ministerjum spraw wewnętrznych i 1850—52 sekretarzem skarbu. Po śmierci ojca odziedziczył godność baroneta; w lutym 1855 został na miejscu Gladstone'a kanclerzem skarbu i urząd ten wśród najtrudniejszych okoliczności sprawował z ogólnem zadowoleniem, aż do 1858; od 1859 był jeszcze ministrem spraw wewnętrznych, a od 1861 ministrem wojny, Zajęcia urzędowe nie przeszkadzały mu bynajmniej w pracach naukowych. Oprócz głównego swego i rzeczywiście wielkiej wartości dzieła: „Enquiry in to the credibility of early Roman history" (2 t.; Londyn, 1855); ogłosił jeszcze: „Historical survey of the astronomy of the ancients" (Londyn, 1862) i „Dialogue on the best form of government" (tamże, 1863); po śmierci autora wyszły: „Essays on the administration of Great Britain from 1783 to 1830" (tamże, 1864).—Żona jego lady *Marja Teresa* **Lewis**, siostra hrabiego Clarendon, wdowa po noweliście T. H. Lister, * 1803, † 1865, opracowała wraz z pierwszym mężem „Memoir of the life and administration of the Earl of Clarendon" (3 t., Londyn, 1838) i wydała oprócz romansu „The semi-detached house" (Londyn, 1859), dziennik miss Berry o społecznym i politycznym stanie Anglji i kontynentu w końcu XVIII i na początku XIX w.

Lewis Estela Anna, z domu *Robinson*, poetka amerykańska, * 1824 r. w Baltimore (Maryland), † 1880, podróżowała przez czas długi po Włoszech, Francji i Anglji, 1841 wyszła za adwokata Sidneya D. Lewis, poczem wróciwszy do Ameryki, pisała do celniejszych dzienników amerykańskich pod pseudonimem *Stella*. Wydała: „The records of the heart" (1846); „The child of the sea" (1848); „My study" (1851); „Myths of the minstrel" (1852); „Wybór poezji" (1858); „Helemar, or the fall of Montezuma", tragedja (1863); „Sapho of Lesbos" (6 wyd., 1880); „The king's stratagenc" (1869); „Love and madners" (1871); „Master of Rinerswood" (1876, t. 3) i in.; „Zbiór poezji" (1866); „Blanka de Beautieu", romans (1871) i in.

Lewis Edmonja, rzeźbiarka amerykańska, * 1843 w stanie New-York, córka Indjanina i murzynki, przy których do 12 roku życia mieszkała w lasach. Spostrzegłszy raz posąg Franklina odczuła w sobie talent i sama, bez wskazówek oddała się rzeźbiarstwu. W 1865 wystawiła w Bostonie biust pułkownika Shaw, w r. następnym posąg niewolnicy uwolnionej, w 1867 wyjechała na studja do Rzymu. Z innych jej prac wielce są cenione: „Kleopatra umierająca" (1876); dwie grupy, do których temat poczerpnęła z „Hiawathy" Longfellowa i „Madonna z Dzieciędciem".

Lewiston, miasto fabryczne w stanie Maine w Unji północno-amerykańskiej, nad rzeką Androscoggin, o 50 klm. wyżej jej ujścia do Kennebeen, 22,000 miesz.

Lewita lub **Levita** Eljasz, znakomity gramatyk i leksykograf hebrajski, właściwie Eljasz Lewi Ben Aszer, przezwany *Bachur*, * około 1472, kolejno nauczyciel języka hebrajskiego w Padwie, Wenecji, Rzymie i znów w Wenecji, gdzie † 1549. Najważniejsze dzieła jego są: „Bachur" (Gramatyka hebrajska, 1518); „Meturgeman" (słownik do Targumu, 1511) i „Masoret Ha-Masoret" (1538); wszystkie te prace jeszcze za życia L. były tłómaczone na język łaciński.

Lewita Gustaw, fortepjanista, * 1855 w Warszawie. W r. 1882—85 był profesorem w warszawskiem konserwatorjum, potem zamieszkał w Paryżu.

Lewityk, ob. Lewici.

Lewjatan, potwór morski; oznacza w księdze Hijoba wieloryba czy krokodyla, a w podaniach talmudycznych olbrzymią rybę, którą kiedyś archanioł Gabrjel pokona. W znaczeniu przenośnem **L.** oznacza nieprzyjaciela Kościoła.

Lewkonja *(Matthiola)*, rodzaj roślin z rodziny krzyżowych, obejmujący zioła i krzewy właściwe Europie płd. i Azji Mniejszej, o kwiatach wielkich i wązkich łuszczynach; kilka gatunków stanowi ulubione rośliny ozdobne. **L.** *jednoroczna* czyli *letnia (M. annua)*, o liściach wązko-lancetowatych, kwiatach białych, różowych, czerwonych, fijołkowych lub pstrych, przez uprawę wydała liczne odmiany, jak **L.** agielską, cesarską i in. **L.** *zimowa* czyli *trwała (M. incana, Cheiranthus incanus)*, różni się liśćmi mniej tępemi w wierzchołku i odznacza się silniejszą wonią kwiatów, również przedstawia liczne odmiany. Syrenjusz zowie **L.** *skopkami* lub *fijołkami białemi*. Dobra, pulchna ziemia i częste przesadzanie zmieniają **L.** pustą w pełną.

Lewkowicz, herb: W polu błękitnem — kotwica srebrna. Labry błękitno-srebrne.

Lewkowicz.

Lewkowicz Sykstus, chirurg, * 1775 w Szkudach na Żmujdzi, † 1838 r.; medycynę studjował w Wilnie i Wiedniu, potem 1809 wszedł do służby wojskowej, którą naprzód pełnił w lazaretach francuskich, a później w legjonach polsk. W czasie pobytu w Hiszpanji wydał opis wynalezionych przez siebie kleszczy do operacji kamienia, co zjednało mu tytuł profesora honorowego akademji lekarsko-chirurgicznej w Walladolidzie i członka różnych towarzystw naukowych. Po powrocie do kraju był profesorem chirurgji w uniwersytecie krakowskim do 1829. Ogłosił: „O operacji wargi zajęczej"; „Początki i przeszkody wzrostu chirurgji"; „O łóżku dla rodzących" i inne.

Lewocka Katarzyna, literatka, z domu Lipińska, siostra Tymoteusza L. współautora „Starożytnej Polski", * 1799 w m. Żelwie guberni Grodzieńskiej, † 1890 w Warszawie; kształciła się w domu, 1822 poślubiła Onufrego L., matematyka i wizytatora szkół w Warszawie. Napisała: „Pamiątka dla dzieci z prawdziwych zdarzeń" (1837); „Podróż Józia do wód śląskich," „Powieści starego sługi" (1840); „Głos matki do córki idącej na służbę," nadto prace swe pomieszczała w *Piśmiennictwie krajowem* Skimborowicza, w *Gazecie codziennej* i in. Była opiekunką warsz. Towarz. dobroczynności i brała udział w dziełach filantropijnych swego czasu.

Lewocki Onufry, matematyk, * 1787 w Żytomierzu, † 1854 r. Po ukończeniu nauk w szkole krzemienieckiej, był nauczycielem syna Tadeusza Czackiego, a następnie nauczycielem prywatnym w domach kilku znakomitych rodzin. Później był urzędnikiem w Królestwie Polskiem, a ostatecznie od 1829 r. wizytatorem generalnym szkół. Ogłosił: „Wykład statyki" (przekład z Monge'a, Warszawa, 1820); „Geometrja dla szkół wydziałowych" (1828, 1830); „Dowód ogólny wzoru Newtona" (w Ćwiczeniach nauk., 1818); „Nowy sposób dzielenia linji prostej na części równe" (w Pamięt. umiej. sztuk i nauk, 1824).

Lewocza, po madz. *Löcse,* a po niem. *Leutschau,* królewskie miasto wolne i zarazem stolica komitatu Spiskiego, założone podług podania 1245 przez Belę IV, było niegdyś najbogatszem i najbardziej kwitnącem miastem, oraz pierwszorzędną fortecą w górnych Węgrzech. Zniszczone przez częste oblężenia i szturmy, straciło swą dawną świetność, ale jeszcze i dziś należy, z powodu pięknego położenia i wielu starożytnych budowli, do najgodniejszych uwagi miast węgierskich. Z gmachów publicznych odznacza się starożytny kościół katolicki, z pięknemi organami, ratusz i in. L. liczy 6,400 miesz., Słowaków, Niemców i Madziarów; posiada gimnazjum wyższe, szkołę realną, drukarnię założoną 1585 r. i in. Mieszkańcy, oprócz handlu i przemysłu, zajmują się rolnictwem i sadownictwem; słynny po całych Węgrzech jest tutejszy groch.

Lewszin, Aleksy, mąż stanu rosyjski, * w roku 1799, † 1879 roku, studjował w Charkowie, następnie wstąpił do służby do ministerjum spraw wewnętrznych; od 1831—1838 był prezydentem Odesy; położył wielkie zasługi dla tego miasta, zakładając bibljotekę publiczną, szkoły żydowskie, oraz ogrody publiczne. Od 1844 towarzysz ministra spraw wewnętrznych, przygotował na tym urzędzie wstępne prace w kwestji zniesienia poddaństwa. Napisał wiele dzieł po rosyjsku i francusku, z których ważniejsze: „Istoriczeskoje i statisticzeskoje opisanje Uralskich kazakow" (1823); „Opisanije Kirgiz-kajsackich ord" (3 t., 1832); „Progułki Russkago w Pompei" (1843); „Ekon.-statisticzeskij atłas jewropejskoj Rossii" (1851) i in.

Lewulinowy kwas, ob. Lewuloza.

Lewuloza, *fruktoza, cukier owocowy, niekrystaliczny, płynny,* $C_6H_{12}O_6$, rodzaj cukru zawarty w wielu owocach obok glukozy (ob.), który przy wysychaniu wykwita na ich powierzchni. L. jest do krystalizacji niezdolną i płaszczyznę polaryzacji skręca na lewo. Powstaje z cukru krystalicznego wraz z glukozą przez działanie kwasów (ob. Cukier krystaliczny) i wraz z nią znajduje się w rodzynkach, wiśniach, figach. Z tej mieszaniny dwu cukrów otrzymuje się L. przez zmieszanie z wapnem gaszonem i wodą; masa z początku ciekła staje się przez mieszanie ciastowatą; zawiera wtedy glukozan wapna płynny i lewulozan wapna stały. Ten drugi oddziela się przez wyciskanie i rozkłada kwasem szczawiowym. L. pozostaje w roztworze i tworzy po odparowaniu syrop słodszy niż glukozowy. L. ulega fermentacji bezpośrednio. Ogrzana do 170° traci cząsteczki wody i przechodzi w lewulozanę $C_6H_{10}O_5$; gotowana z rozcieńczonym kwasem solnym wydaje *kwas lewulinowy* $C_5H_8O_3$, który tworzy kryształy łatwo rozpuszczalne i używa się jako bejca w drukarstwie tkanin.

Lex (łac.) prawo.

Lex Heintze, tak się zowie projekt do prawa o ukróceniu niemoralności, prostytucji etc., które zapoczątkowane zostało przez cesarza niemieckiego z powodu procesu przeciwko kuplerowi Heintzemu w 1891. Sejm Rzeszy nie przyjął go w tej postaci. Na sesji 1899—900 wniesiono je znowu z dodatkami, szykanującemi swobodę twórczości artystycznej, i to wywołało głośną opozycję. Paragrafy, dotyczące teatru i sztuki, nie otrzymały większości sejmowej.

Lexer Maciej, germanista, * 1830 r. w Liesing w Karyntji, † 1892 r. w Norymberdze, kształcił się w Wiedniu i Berlinie, 1855—57 był nauczycielem gimnazjalnym w Krakowie, 1863 mianowany pro-

fesorem filologji niemieckiej w uniwersytecie fryburskim, 1868 powołany do Würzburga, 1891 r. do Monachjum. Napisał: „Kärntisches Wörterbuch" (Lipsk, 1862); „Mittelhochdeutsches Handwörterbuch" (1872—78, t. 3) i in.

Lexicon (greck.), ob. Słownik.

Lexington, miasto w północno-amerykańskim stanie Kentucky, nad rzeką Kentucky, ma 22,000 miesz. i uniwersytet stanu, założony 1798 roku.— **Lexington,** miasto w stanie Wirginji, w Ameryce, znane szczególnie ze znajdującego się w pobliżu skalistego mostu naturalnego na rzeczce Cedar-Creek.—**Lexington,** miasteczko, liczące 3,000 ludności w Stanie Massachusetts, hrabstwie Middlesex; tu Amerykanie 19 kwietnia 1775 odnieśli ważne zwycięstwo nad Anglikami.—**Lexington,** miasto w północno-amerykańskim stanie Missouri, na prawym brzegu Missouri, ma 4,500 miesz.; tutaj podczas wojny domowej 20 września 1861 zaszła bitwa pomiędzy unjonistami i skonfederowanymi.

Lexis Wilhelm, ekonomista, * 1837 w Eichweiler. W roku 1872 został profesorem w Strasburgu, następnie był kolejno profesorem w Jurjewie, Wrocławiu, od 1887 w Getyndze. Napisał: „Einleitung in die Teorie der Bevölkerungsstatistik" (1875); „Zur Teorie Massenerscheinungen in der menschlichen Gesellschaft" (1877), o walucie, handlu i in.

Lexycki Franciszek, znakomity malarz polski obrazów kościelnych w XVII w., * w Krakowie, wydoskonalił się w sztuce malarskiej we Włoszech. Żonaty ale bezdzietny wstąpił do zgromadzenia Bernardynów i † 1668 r. w Grodnie. Obrazy jego zdobią wiele kościołów w Krakowskiem i w Galicji. Por. Rastawieckiego „Słownik malarzów polskich" (tom I).

Ley W. Clement, meteorolog angielski, * 1839, † 1896, od roku 1879 był inspektorem angielskich stacji meteorologicznych; szczególniej zajmował się badaniem chmur, a dzieła jego: „Prawa wiatrów panujących w Europie zachodniej" (1872); „Mgły, studjum nad budową i cechami chmur" (1894), mają ważne znaczenie dla tego działu meteorologji.

Leyda, *Leyden,* dawne *Lugdunum Batavorum,* miasto w holenderskiej prowincji Południowej Holandji, powyżej ujścia Starego Renu do morza Północnego, ma 45,000 m., wiele wspaniałych budowli, sławny (1575 r. założony) uniwersytet z bogatą bibljoteką i szacownemi zbiorami anatomji porównawczej, starożytności i historji naturalnej. Znajdują się tu wielkie składy wełny i towarów wełnianych, oraz warzelnie soli.

Leyden (Łukasz z L.), ob. Łukasz (z Leyden albo z Leydy).

Leydig Franciszek, zoolog, * 1821 w Rothenburgu, studjował medycynę w Würzburgu i Monachjum, 1855 został profesorem zoologji w Würzburgu, 1857 r. w Tübingen, 1875 — 1895 w Bonn. Przeprowadził badania nad embrjologją wielu niższych organizmów i nad szóstym zmysłem ryb. Ogłosił: „Lehrbuch der Histologie" (1857); „Vom Bau des thierischen Körpers;" „Handbuch der vergleichenden Anatomie" (1864); „Tafeln zur vergleich. Anatomie" (1864); „Die anuren Batrachier der deutschen Fauna" (1877); „Die augenähnlichen Organe der Fische" (1881); „Untersuchungen zur Anatomie und Histologie der Thiere" (1883); „Zelle und Gewebe" (1885).

Leygues Jerzy, mąż stanu francuski, * 1857, był deputowanym do parlamentu od 1885, ministrem oświaty od 1894, spraw wewnętrznych od 1895, powtórnie objął tekę oświaty w gabinecie Dupuy 1898, którą otrzymał i w roku następnym po objęciu władzy przez Waldeck-Rousseau.

Leys Jan August Henryk, baron de, znakomity malarz belgijski, * 1815 w Antwerpji, † 1869 tamże; uczeń swego szwagra Brackelaera. Treść do swych obrazów brał najczęściej z epoki wieków średnich, które znał doskonale. W kolorycie prześcignął mistrzów XVII w. Celował w malarstwie rodzajowem. Jego „Puszkarz," „Sceny karczemne," „Kazania w kościołach gotyckich" i t. d. czarują pięknemi barwami. W wielu swych obrazach do tego stopnia zachował wierność, że malował w stylu epoki, którą przedstawiał. Do celniejszych jego malowideł należą jeszcze: „Cyganka," „Żebracy," „Wesele w XVII w.," „Burmistrz Six u Rembrandta," „Albert Dürer portretujący Erazma," „Przechadzka," „Filip Piękny" i t. d. Wszystkie one, świadcząc o niepospolitych zdolnościach artysty, noszą charakter szkoły staroflandryjskiej i staroniemieckiej.

Leyser Augustyn, prawnik niemiecki, * 1683 w Wittenbergu, profesor prawa przy tamecznym uniwersytecie, † 1752. Główne jego dzieło jest: „Meditationes ad Pandectas" (11 t. 1718 — 47), które miało wielką wziętość w praktyce sądowej i które po jego śmierci było dalej przez Hartnera kontynuowane (2 t., 1774 — 88), a przez J. E. D. Müllera komentowane.

Lezgińcy, przez Georgijczyków, Armeńczyków i Osetów nazwani *Leki,* naród na Kaukazie, podzielony na wiele plemion, zamieszkuje Dagestan, znany był starożytnym pod nazwą *Lechae.* Narażeni ciągle na klęski wojenne, zamieszkują wielkie wsie *(auły),* liczące niekiedy po kilka tysięcy mieszkańców i najczęściej w miejscach trudno dostępnych. **L.** są ludem mężnym, wojowniczym, niezdolni są jednak do utrzymania zgody pomiędzy sobą. W ostatnich czasach udało się Szamilowi (ob.) zjednoczyć wszystkie plemiona lezgińskie pod swą władzę; z jego jednak upadkiem **L.** pobici zostali przez Rosję. Z kilkakrotnie zaprowadzanego w Dagestanie chrystjanizmu pozostały zaledwo słabe ślady; panującą wiarą między **L.** jest zreformowany przez Szamila islamizm *(murydyzm).* Pod względem politycznym są podzieleni na liczne plemiona. Ogólna liczba **L.** dochodzi do 600,000. Język ich dzieli się na wiele

narzeczy, częstokroć znacznie różniących się od siebie, lecz widocznie należących do jednego i tego samego szczepu językowego. Główniejsze narzecza są: awarskie, kazykumyskie i akuszyńskie.

Lezyam Bruno, pseudonim Bronisława Mayzla.

Leżajsk, miasto w Galicji, w pow. Łańcuckim, o ćwierć mili od Sanu położone, ma 5,000 miesz. i najpiękniejszy w Galicji klasztor i kościół Bernardynów z cudownym obrazem N. M. P., oraz z wielkiemi organami. Mieszkańcy trudnią się głównie przędzeniem i farbowaniem wełny, oraz wyrobem grubego sukna czyli bai.

Leżańskie albo **Lezańskie** starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie Ruskiem, w ziemi Przemyskiej. Wedle lustracji z r. 1765 zaliczały się do niego: miasto Leżajsk (ob.) i wsie: Biedaczów, Brzoza, Brzyska, Wola, Dębno, Gielarowa, Hucisko, Jelna, Judaszowa, Kurytówka, Majdan, Niedźwiecka Wola, Ozanna Wielka i Mała, Przyhajec, Rzuchów, Ruda, Sarzyna, Siedlonka, Staremiasto, Łukowa, Wierzowice i Zarzycka Wola. Od roku 1759 posiadał to starostwo Józef Potocki, krajczy koronny, opłacając z niego kwarty złp. 22,128 gr. 18, a hyberny 5,393 gr. 20. Po zajęciu przez rząd austrjacki sprzedane zostało na licytacji 1819 r. Wojciechowi hr. Mierowi za zł. reń. 273,052 krajcarów 35.

Leżeński Mikołaj, kanonik krakowski od 1658, sekretarz królewski i proboszcz żelechowski, a od 1675 opat wąchowski; zostawił w rękopisie: „Rewizja zamku krakowskiego odbyta w r. 1665." Rękopis ten znajduje się w bibljotece głównej w Warszawie.

Lędzka kasztelanja, obejmująca miasteczko Ląd lub Lądek, leżało w województwie Kaliskiem; ostatnim kasztelanem lędzkim był Józef Moszczeński, mianowany 1780 r.

Lędźwian, w niektórych okolicach Polski nazwa groszków polnych, łąkowych i leśnych.

Lędźwie (*regio lumbalis*), część ciała u zwierząt kręgowych, gdzie znajdują się kręgi lędźwiowe, stanowi zatem ciąg dalszy grzbietu. Z mięśni lędźwiowych najczynniejszym jest *psoas*, który u wołu stanowi krzyżówkę.

Lgów, miasto powiatowe gub. Kurskiej, nad rz. Sejmą, ma 5,367 miesz. (1897).— *Lgowski powiat*, ma na przestrzeni 2,372 wiorst kw. 131,885 miesz. (1897); grunt nader urodzajny; mieszkańcy zajmują się rolnictwem, ogrodnictwem, sadownictwem, uprawą konopi i hodowlą bydła.

L'habit ne fait pas le moine (fr.)—habit nie czyni mnicha.

Lhassa, *Hlassa*, stolica Tybetu, licząca 15,000 miesz. i 18,000 rozmaitych mnichów i duchownych; czasami liczba przebywających tu pielgrzymów wynosi 50—80 tys.; posiada wiele klasztorów, wspaniałych świątyń i pałaców, jest rezydencją Dalaj-Lamy, mieszkającego na wzgórzu Potala; nawiedzaną bywa przez liczne kompanje pielgrzymów i lamów, którym zwiedzenie tego miejsca pobożność zaleca. **L.** jest również ożywionym punktem handlowym.

L'hombre (z hisz. *hombre* gracz), lombr gra w karty, wprowadzona w Hiszpanji w XIV w., utrzymywała się do końca XVIII w.; rozegrywana była między trzema graczami, ale z powodu znacznej zawiłości nigdy zbyt rozpowszechnioną nie była.

Lhomond Karol Franciszek, filolog francuski, * 1727, † 1774 w Paryżu, był profesorem w szóstem kolegjum paryskiem; zasłużył się jako autor wielu książek szkolnych, dotąd jeszcze przez młodzież francuską używanych; najważniejsze z nich są gramatyki francuskie, łacińskie i greckie. Z innych prac jego zasługują na uwagę: „De viris illustribus urbis Romae;" „Doctrine chrétienne;" „Histoire abregée de la religion avant la venue de Jésus-Christ."

L'Hopital (*L'Hospital*) Michał, kanclerz franc., * 1504; kształcił się w Padwie i Bolonji. W 1554 Małgorzata de Valois mianowała go kanclerzem domowym; w r. 1554 został nadintendentem finansów, a w 1560 kanclerzem Francji. Na stanowisku tem odznaczał się umiarkowaniem i tolerancją. W r. 1568 ustąpił z posady. Dzieła jego p. t.: „Oeuvres" wyszły w Paryżu 1824—26. Por. Villemain „Vie de l'H." (1827, 2 wyd. 1874); Dupré Lasale „Michel L'H. avant son élévation au poste de chancelier de France" (1875); Scitten „Un apôtre de la tolérance au XVI s." (1891).

Lhota Antoni, malarz historyczny i religijny czeski, * 1814 w Kutnej Horze; kształcił się w Pradze, Monachjum i we Włoszech, po powrocie był do 1854 profesorem akademji w Pradze. Wykonał wiele obrazów religijnych, oraz historycznych z dziejów czeskich i słowiańskich, z których celniejsze: „Sen Libuszy," „Nawracanie pogańskich Prusaków przez Otokara II," „Chrzest Borzywoja," „Mikołaj Kopernik" i w. in.

L'Huilier Szymon, matematyk, * 1720 w Genewie, † 1810 w Puławach; był nauczycielem matematyki w domu księcia Czartoryskiego, generała ziem Podolskich, a później jego bibljotekarzem. Tu wydał: „Arithmetique pour les écoles palatinales" (Warszawa, 1778). Dzieło to, oraz geometrja i algebra, były w przekładzie polskim ks. Gawrońskiego używane w szkołach narodowych. W Warszawie też wydrukował „De relatione ... seu de maximis et minimis" (1780).

Lhuillier Zofja de Puget, słynna kabalarka, wywróżyła młodemu Stanisławowi Poniatowskiemu, bawiącemu w Paryżu, że zostanie królem polskim. Kiedy potem Stanisław rzeczywiście wstąpił na tron, sprowadził ją do Warszawy i podarował jej piękny dom na Krakowskiem-Przedmieściu; **L.** † w Warszawie. W Polsce zwano ją zwykle *panną Lulli*.

Li, w chemji, symbol atomu litu.

Li, mila chińska, wyrównywająca $1/_{250}$ *tu*, czyli

stopnia południka, = 444,5 metrom. Jako moneta oznacza toż co kesz (ob.).

Liadières Piotr Chaumont, pisarz francuski, * 1792 w Pau, † 1858. Po ukończeniu szkoły politechnicznej, służył wojskowo i w końcu jako oficer ordynansowy Ludwika Filipa, był jednym z najzaufańszych ulubieńców rodziny królewskiej. W r. 1846 został członkiem rady stanu, a po rewolucji Lutowej 1848 opuścił zawód publiczny. Celniejsze jego prace są: „Conradin et Frédéric“ (1820); „Jean sans Peur“ (1821); „Jane Shore“ (1824); „Walstein“ (1829); „Souvenirs historiques et parlementaires“ (1855). Niektóre jego komedje miały dużo powodzenia.

Liaison (fr.), połączenie; stosunek miłosny.

Liakura, w starożytności *Lykorcia*, szczyt Parnasu, mający 2,570 met. wysokości, z którego jest widok piękny i rozległy.

Liang, moneta chińska, ob. Tael.

Liany *(Liane)*, rośliny wijące się czyli pnące, t. j. rośliny wyrastające z gruntu i opierające się o rośliny inne. Stanowią one zwłaszcza cechę roślinności lasów zwrotnikowych amerykańskich, gdzie wiją się one tak silnie około drzew, że je często duszą, a przerzucając się z jednych drzew na drugie, tworzą gęstwinę nieprzebytą. Należą one do różnych rodzin; z roślin europejskich zaliczyć tu można bluszcz, powojnik i wiciokrzew. Budowa anatomiczna L. przedstawia właściwości, odpowiednie sposobowi ich życia; drzewiasta ich masa rozdzielona jest często tkankami miększemi, skąd przedstawia pozór lin skręconych. Por. Schenck „Beiträge zur Biologie und Anatomie der Lianen“ (2 cz., 1892—93).

Liard, dawna srebrna moneta francuska, około 1600 r.=3 deniers=$^1/_4$ sou, albo przeszło pół grosza polskiego; od 1649 r. bita była z miedzi i przetrwała do 1791 r.

Liard Ludwik, filozof francuski, * 1846 w Falaise (Calvados). W r. 1871 był profesorem filozofji w Poitiers, a w r. 1874 w Bordeaux, gdzie pozostawał do 1880 roku, w którym został rektorem akademji w Caen. Napisał: „Lectures morales et littéraires“ (1883); „Moral et enseignement civique“ (1883); „Cours de philosophie,“ „Logique“ (1884); „Enseignement supérieur en France“ (1789 — 89); „Universités et Facultés“ (1890) i in. L. był nadto współpracownikiem w „Revue philosophique“ i w „Revue internationale de l'enseignement.“

Lias, *liasowe pokłady*, ob. Jurajska formacja.

Libacja (od łac. *libare*, t. j. na cześć bogów coś wylewać), u Rzymian pewien rodzaj ofiary, mianowicie ofiary płynnej, zasadzający się na rozlaniu cokolwiek wina na ołtarze bogów i położeniu na niem ciasta, którego cząstkę palono.

Liban, u Arabów *Dżebel-Libnân* (t. j. góra *Biała* albo *Śnieżna)*, łańcuch gór w Syrji, ciągnie się między Tripolis a Tyrus, równolegle do pobrzeża morza Śródziemnego, na szerokości około 30 klm., długości 160 klm., dochodząc do 3,000 m. wysokości. Środkowa część Libanu, czyli właściwy Dżebel-Libnân Arabów, tworzy płaskowzgórze na 45 klm. długie, którego wierzchołki stanowią Dżebel Machmal (3,052 m.) i Dar el Kodib (3,063 m.). W pobliżu tej ostatniej znajdują się szczątki sławnych i wspaniałych lasów cedrowych. Zachodnie stoki gór pokrywają bujne plantacje drzew morwowych. Na wschodzie, równolegle z Libanem, ciągnie się pasmo gór *Anti-Libanu* (ob.). Pomiędzy obydwoma leży wązka równina Buka (Bekaa) czyli starożytna Celesyrja. Mieszkańcy Libanu, których liczba do 400,000 głów wynosi, dzielą się na rozmaite plemiona. Główniejsze z nich są: Druzowie, Maronici chrześcijańscy i Anzarich albo Azeirysowie. Por. Burton i Drake „Unexplored Syria“ (Londyn, 1873); Fraas „Drei Monate am Libanon“ (Sztutgard, 1876); Diener „Libanon“ (Wiedeń, 1886).

Liban Jerzy z Lignicy, pierwszy profesor języka greckiego w Akademji krakowskiej i w Polsce, * 1464 na Śląsku. Po ukończeniu wyższych nauk w tejże Akademji, mianowany został 1515 profesorem w szkole Panny Marji, a później w Akademji. Obok języka greckiego, wykładał i naukę śpiewu kościelnego: † 1544 r. w Krakowie. Wykładami ustnemi, jak również pracami piśmiennemi przyczynił się wiele do rozbudzenia u nas studjów klasycznych i wykształcił wielu helenistów.— Z prac jego wymieniamy między innemi: „Plutarchi Cheronei de liberis educandis libellus“ (Kraków, 1514); „Carmina Sibillae Erythreae“ (tamże, 1528, 4 ed., 1554); „Oeconomicorum Aristotelis libri graecis et latinis annotationibus suis locis illustrati“ (Kraków); „De musicae laudibus oratio“ (Krak., 1540); „De accentuum ecclesiasticorum etc.“ (Kraków, 1539); „Elementale introductorium in nominum et verborum declinationes graecas“ (Kraków, b. r.) i t. d. Biografję Libana napisał Adolf Mułkowski p. t. „De vita et scriptis Georgii Libani Lignicensis“ i t. d. (Kraków, 1835).

Libanius, sofista grecki, * około 315 r. po Chr. w Antjochji w Syrji, nauczał w Nikomedji i Konstantynopolu i † 393 po Chr. w mieście rodzinnem. Z licznych jego pism zasługują na wzmiankę: mowy i deklamacje (wydane przez Reiskego, 4 t., Altenburg i Lipsk 1791—97), tudzież listy (wydane przez Wolfa, Amsterdam, 1738).

Libawa, po niemiecku *Libau*, a po łotewsku *Lepaia*, miasto w gub. Kurlandzkiej, w pow. Grobińskim, przy ujściu jeziora Libawskiego (ob.) do morza Bałtyckiego; posiada 64,505 miesz., port, 2 latarnie morskie i kąpiele morskie. Znajduje się tu gimnazjum, szkoła realna i żeglarska, teatr, liczne fabryki i banki. Jest to najważniejsze miasto nadmorskie w Kurlandji; istniało już przed przyjściem kawalerów mieczowych, r. 1795 wcielone zostało do Rosji.

Libawskie jezioro, po łotewsku *Lepajas-Ezars*, w gub. Kurlandzkiej, pow. Grobińskim, rozciąga się na przestrzeni 35 wiorst kw. z południa ku północy wzdłuż brzegu morza, od którego od-

dziela je wązki i piaszczysty pas ziemi. Na północnym krańcu tego przesmyka leży miasto Libawa (ob.), zaś tuż za miastem szeroki kanał łączy jezioro z morzem. Wpadają do niego rzeki: od południa Bardawa, od wschodu Purwa.

Libbra, dawny funt włoski przed wprowadzeniem miar metrycznych, dzielił się na 12 uncji, a w różnych prowincjach różnej wielkości; rozróżniano w ogólności **L.** ciężką i lekką; **L.** *grossa* w Wenecji = 477, **L.** *piccola* w Medjolanie=326,8 gramów.

Libella, *waga wodna*, narzędzie, służące do poziomego ustawiania instrumentów mierniczych, a szczególnie stolika mierniczego, kątomiarów i narzędzi niwelacyjnych. Składa się z rury szklanej, napełnionej najczęściej alkoholem, z pozostawieniem małej przestrzeni powietrznej czyli pęcherzyka powietrznego *mn* (fig. 1), oznaczającego swojem przechyleniem na jedną lub drugą stronę poziomość danego miejsca. Rura zamknięta jest w oprawie metalowej, a podziałka *ba* pozwala dokładnie obserwować położenie pęcherzyka powietrznego.

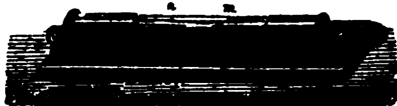

Fig. 1. Libella.

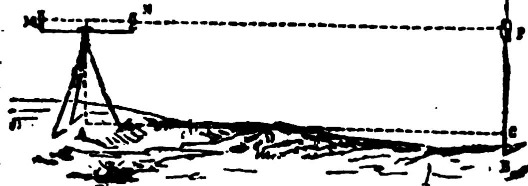

Fig. 2. Libella.

Innego rodzaju **L.** ma postać rury zgiętej w kształt głoski U (fig. 2); w obu odnogach takiej rury ciecz staje na tej samej wysokości. Jeżeli przez lunetę spoglądamy na punkt *P*, ustawiamy ją tak, by linja widzenia przechodziła przez szczyty cieczy *M* i *N* w **L.**; mamy wtedy pewność, że luneta ma kierunek dokładnie poziomy.

Libellula, owad, ob. Ważka.

Libelt Karol, filozof i jeden z przywódców opinji publicznej w Wielkiem Ks. Poznańskiem, * 1807 w Poznaniu z niezamożnych rodziców, † 1875. O własnych siłach ukończył gimnazjum (1826) i udawszy się na uniwersytet berliński, otrzymał tam złoty medal za rozprawę o Spinozie (1828). Studjując filozofję (Hegla) i matematykę, otrzymał stopień doktora po złożeniu rozprawy „De pantheïsmo in philosophia“ (1830). W r. 1831 służył w wojsku i odbył ówczesną kampanję. Wróciwszy w Poznańskie, osiadł na wsi i ożeniwszy się, obok gospodarstwa, oddawał się nauce, a głównie filozofji. W roku 1840 przybył do Poznania i miewał publiczne odczyty z estetyki i literatury niemieckiej. Otrzymał następnie posadę nauczyciela matematyki przy gimnazjum niemieckiem, ale ją po dwu latach utracił. Wskutek udziału w wypadkach 1846 dostał się do więzienia, w którem napisał prześliczne studjum „Dziewica Orleańska“ (Poznań, 1847). W 1848 r. uwolniony, wziął czynny udział w ówczesnym ruchu; redagował *Dziennik Polski*, był członkiem „Komitetu polskiego“ w Berlinie, przewodniczył sekcji polsko-śląskiej na kongresie w Pradze, był deputowanym do parlamentu frankfurckiego. Odtąd brał czynny udział w sprawach politycznych i jako poseł na sejm pruski w Berlinie przewodniczył kołu polskiemu. Mieszkał następnie we wsi Czeszewie w Wągrowieckiem, zajmując się gorliwie archeologją, ekonomją i biorąc czynny udział w pracach akademji umiejętności w Krakowie i Tow. przyj. nauk w Poznaniu. Jako filozof **L.** był wyznawcą zasad Hegla, którego panteizm modyfikuje, starając się stworzyć oryginalną słowiańską filozofję, opartą na wyobraźni (zwanej *umem*); stąd dzieło swe nazwał „System umnictwa“ (Poznań, 1857). Inna praca **L.**: „Estetyka czyli umnictwo piękne“ (3 t., Petersburg, 1854), jest bardzo pięknem streszczeniem dzieł Vischera i innych estetyków niemieckich. Drobniejsze prace **L.** wychodziły p. t. „Pisma pomniejsze“ (6 t., Poznań, 1849—51). Osobno wyszedł zbiorek rozpraw p. t. „Humor i Prawda“ (Petersburg, 1851). Wiele wartości posiada „Wykład matematyki w zakresie gimnazjalnym“ (Poznań, 1851), owoc studjów **L.** z czasów zawodu profesorskiego. Ostatnią pracą jest broszurka „O kanale Sueskim“ (Poznań, 1871). Dzieła **L.** w 6 tomach wydał Żupański (1875). Por. H. Struve „Józef Kremer i K. Libelt“ (w „Kłosach“ r. 1878, str. 525—528).

Liebelt Karol.

Libenyi Jan, * 1831 w Csakvar, w Węgrzech, czeladnik krawiecki, dokonał 1853 zamachu na cesarza austrjackiego Franciszka Józefa I, uderzywszy go, podczas przechadzki na wałach miejskich w Wiedniu, nożem w tył głowy. Schwytany na uczynku, powieszony został 26 lutego t. r.

Liber, *Liber Pater*, staroitalskie bożyszcze zapładniania drzew; u Rzymian przydomek Bachusa. **L.** odbierał cześć wspólnie z Cererą i *Liberą* (Persefoną). Podczas odprawianych na cześć jego uroczystości, *Liberalia* (17 marca), dorastająca młodzież rzymska płci męskiej przywdziewała po raz pierwszy togę męską na Kapitolu.

Liber (łac.), książka; pierwotnie łyko.

Liber, pseudonim Tytusa Cwiklińskiego.

Libera Jan, wzorowy nauczyciel miejski w Polsce. Służąc w młodości swej wojskowo, zwiedził wiele obcych krajów i z zapasem nauki i doświadczenia w 1815 został dobrowolnie nauczycielem wiejskim we wsi Morawicy, blisko Krakowa; † 1830 w Krakowie, powszechnie szanowany i kochany przez włościan i uczniów swoich.

Libera Anna, znana pod pseudon. *Anny Krakowianki*, córka poprzedniego, urodzona w Morawicy 1806, wykształcona przez ojca, pracowała igłą na utrzymanie siebie i sędziwej matki w Krakowie, † 1886. Oprócz wielu drobnych poezyjek, zamieszczanych głównie w *Gwiazdce Cieszyńskiej*, wydała oddzielnie: dwa i trzy tomy poezji" (Krak., 1842 1846 i Paryż, 1849); „Wiejska rodzina" (tamże, 1859); „Pani dobra i dobra sługa" (Kraków, 1845); „Przygoda z czartem Janka Magury" (tamże, 1845); „Apostata" (1879).

Libera, w mitologji rzymskiej, ob. Liber.

Libera chiesa in libero stato (włosk.)—Wolny kościół w wolnem państwie.

Liberalizm, Liberalni, ob. Polityczne stronnictwa.

Liberatore, Mikołaj di..., błędnie nazywany Alunno, malarz, * 1430 w Foligno, † 1502 tamże, założyciel szkoły umbryjskiej. Najgłówniejszą jego pracą jest obraz p. t. „Narodzenie Chrystusa" w San Niccolo w Foligno.

Liberja, rzeczypospolita murzyńska, leżąca na zachodniem pobrzeżu Afryki (Gwinei), obejmuje obszerny pas ziemi nad brzegiem oceanu Atlantyckiego pomiędzy 7°35′ a 4°22′ płn. szer. i ma 85,350 klm. kw. przestrzeni. Grunt tu nadzwyczajnie żyzny, wydaje ryż, kawę, bawełnę, trzcinę cukrową, indygo, ananas, drzewa farbierskie i t. d. Oprócz tego ważnemi produktami tutejszemi są: kość słoniowa, złoty piasek, miedź i inne. Klimat wogóle niezdrowy, zwłaszcza dla europejczyków. Mieszkańcy dzielą się na Negrów cywilizowanych, przybyłych z Ameryki, i krajowców. Ci ostatni należą do plemion: Fey, Dey, Bassa, Sinu i Krumen. Liczbę miesz. jedni podają na 770,000, inni na 2 mil. Wyznają po większej części religją chrześcijańską, używają języka angielskiego i oddają się rolnictwu. Rząd jest utworzony na wzór Stanów Zjednoczonych. Na czele władzy stoi prezydent z senatem i przedstawicielami ludu. Stolicą kraju jest m. Monrovia. Rzeczpospolita L. zawdzięcza swe powstanie 1816 postanowieniu towarzystw kolonizacyjnych w Waszyngtonie, które, nabywszy za pieniądze część wybrzeża, osiedliły na niem 30 rodzin negrów ze Stanów Zjednoczonych (1821). Następnie kolonja powiększała się przez przyjazd nowych kolonistów z Ameryki i łączenie się plemion sąsiednich, tak, że 1847 została przez mocarstwa europejskie uznaną za rzeczpospolitę niepodległą. W 1848 przyłączyło się terytorjum Galinas, 1852 Cassa, 1880 Medina. Por. Wouvermans „Liberia. Histoire de la fondation d'un état négre libre" (Bruksela, 1885); Bourseix „La république de Libéria" (Paryż, 1887).

Liberjusz Marcelinus Feliks, św., papież od 352—366, na synodach w Aretate (353) i w Medjolanie (355) nie chciał podpisać potępienia Atanazego w sporze z Arjuszem, za co strącony i wygnany; 358, po ogłoszeniu dwu formuł wyznania semarjańskich, napisanych w duchu Euzebjusza z Nikodemi, został znowu przywrócony. Zaliczony w poczet świętych. Kościół rzymski obchodzi jego pamiątkę 27 sierpnia, grecki zaś 23 września.

Liberjusz Jacek, rodem z Kazimierza pod Krakowem, proboszcz kościoła Bożego Ciała tamże, żyjący za czasów Jana Kazimierza, używał jako kaznodzieja wielkiej wziętości. Z licznych jego dzieł kaznodziejskich ważniejsze są: „Przyłbica żołnierska na kazaniu zalecona" (Kraków, 1640); „Wieniec św. Augustynowi uwity" (1641 i 1644); „Kolęda gospodarska różnym stanom na kazaniu ofiarowana" (1649); „Gospodarz nieba i ziemi Jezus Chrystus na kazaniach wysławiony" (tamże, 1657).

Libertacja, w dawnych konstytucjach i ustawach rzeczypospolitej Polskiej uwolnienie od jakiego ciężaru, jak od leż wojskowych, podatków, stawiania zbrojnego żołnierza i t. p.

Libertad, departament w północnej części południowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Peru, nad brzegiem morskim; obejmuje 28,153 klm. kw. i 148,000 miesz. Miastem głównem jest Trujillo.

Libertas (łac.), t. j. wolność, u Rzymian bogini *Wolności*, której świątynię zbudował na górze Awentyńskiej ojciec Tyberjusza Sempronjusza Grakchusa prokonsula i zwycięzcy pod Beneweniem 214 r. przed Chr., a syn przyozdobił tę świątynię obrazem, mającym związek z odniesionem przezeń zwycięstwem. Na monetach wyobrażaną bywa z podługowatą czapką w ręku, lancą i rogiem obfitości.

Liberté, Fraternité, Égalité (franc.)—Wolność, Braterstwo, Równość. Dewiza rzeczypospolitej Francuskiej, utworzona podczas pierwszej rewolucji.

Libertowskie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie Krakowskiem, powiecie Księskim. W 1771, podług spisów podskarbińskich, zaliczały się do niego wsie: Libertowa Wola, China, Wierzbica i Zebrów. W tym czasie posiadał je Michał Walewski, podkomorzyc sieradzki, opłacając z niego kwarty złp. 3,300 gr. 23, a hyberny złp. 382 gr. 6. Na sejmie warszawskim z 1773 stany rzpltej nadały toż sstwo w emfiteutyczne posiadanie Krosnowskiemu, wraz z przyległemi dobrami Snochowice i Klonna.

Libertyni, sekta panteistyczno-antinomistyczna XVI w., założona przez Coppina z Lille we Flandrji, szczególnie rozkrzewiona we Flandrji, z dążnością do emancypacji ciała.—Wogóle *Libertynem*, nazywa się człowiek lekkomyślny, szukający tylko rozrywki i nie dążący do żadnych wyższych celów, a także rozpustnik.

Liberum arbitrium (łac.)—wolna wola.

Liberum veto, tak zwano osławioną za czasów *złotej wolności* w Polsce możność niedopuszczenia uchwały sejmowej i zerwania sejmu przez głos jednego posła. Polegało ono na zasadzie jednomyślności, którą uznawano za konieczną do stanowienia uchwał. Niektórzy, jak Maciejowski lub Koronowicz, uważają, że „liberum veto" ma początek od najstarożytniejszych słowiańskich czasów i jako dowód stawiają, że obyczaj jednomyślności przy uchwałach był u Lutyków, którzy nie chcących się zgodzić na uchwałę ogółu kijami bili i przymuszali do przyjęcia woli zgromadzenia. Zdanie to nie wydaje się uzasadnionem Bartoszewiczowi, który słusznie uważa, że gdyby nawet obyczaj taki był w prastarej pogańskiej Polsce, to epoka samowładnych rządów Bolesławowych i następny okres podziałów zatarłyby go w pamięci. Pewnem jest jednak, że uchwały w czasach Jagiellońskich już zapadały za ogólną zgodą posłów; ogólna ta zgoda łatwo jednak przychodziła, bowiem początkowo całe prowincje (Małopolska i Wielkopolska) posiadały niejako po jednym tylko głosie. Porozumiewały się one bowiem naprzód na swoich generalnych sejmach (generałach), a dopiero potem z gotowemi zdaniami przybywały na sejm wspólny. Dopiero w czasach po-Zygmuntowskich, gdy poczucie obywatelstwa i miłości do kraju osłabło, gdy egoizm i prywata wzięły górę, a zaślepiona i ogłupiona przez złą edukację szlachta straciła wszelki zmysł polityczny, dopiero wtedy *liberum veto* w całej obrzydłej nagości się rozwinęło. Wtedy już Siciński mógł dla prywatnej przyczyny nie pozwalać na żadną uchwałę, zrywać obrady sejmowe i unieważniać przez to wszystkie postanowienia na sejmie uprzednio zapadłe. Odtąd bezmyślni posłowie używali często tego nieszczęsnego przywileju. Nakoniec samo nadużywanie L. v. otworzyło oczy, choć już za późno, najciemniejszym nawet, i na sejmie warszawskim 1768 pozostawiono jednomyślność tylko *in materiis status*, zaś konstytucja 3 maja całkowicie je uchyliła. Targowica przywróciła je, ale już nie na długo.

Libetenit, minerał, z rzędu fosforanów, krystalizuje w szeregu rombowym, jest barwy zielonawej, połysku tłustego, przeświecający na brzegach; twardość 4, c. wł. 3,8. Jest to fosforan zasadowy miedzi; znajduje się pod Libethen w Węgrzech, w Niżnie-Tagilsku, w Loanda w Afryce.

Libicki Jan, wierszopis polski, żyjący za Władysława IV i Jana Kazimierza, był sekretarzem królewskim. Wydał oprócz przekładów z Horacjusza (Kraków, 1647) i Baldego „Sen żywota ludzkiego" (tamże, 1647; 2 edycje, 1677): „Sen dziwny, w którym wino i woda o godnościach swoich rozprawiają" (tamże, 1647) i „Bachus miraculosus etc." (b. w. m. dr.).

Libicki Stanisław, prawnik i publicysta polski, ur. 1855 roku. Gimnazjum ukończył w Lublinie w r. 1873. W rok potem wstąpił na wydział prawny uniwersytetu warszawskiego, który ukończył w r. 1878. Po obronie rozprawy p. t. „O dowodzie ze świadków w procesie karnym", otrzymał stopień naukowy kandydata praw. W r. 1879 został mianowany kandydatem do posad sądowych przy warszawskiej izbie sądowej, w r. 1881 podsekretarzem II departamentu cywilnego tejże izby, w r. 1885 sekretarzem sądu handlowego, a w r. 1891 radcą prokuratorji Królestwa Polskiego. Zawód literacki rozpoczął w roku 1885, zamieszczając artykuły prawne w *Gazecie Sądowej*, a następnie społeczno-prawne w *Kurjerze Codziennym* i w *Gazecie Warszawskiej*. W szeregu numerów tej ostatniej zamieścił obszerniejsze studjum p. t. „Ukaz o cudzoziemcach wobec praw cywilnych, obowiązujących w Królestwie Polskiem". Studjum to zostało przetłómaczone na język rosyjski i zamieszczone w miesięczniku prawnym *Żurnał grażd. i ugołow. prawa*. Od roku 1889 redagował *Gazetę Sądową* przez lat 8. W roku 1890 napisał i wydał w oddzielnej książce pracę p. t. „O wydawaniu praw i ustrój instytucji prawodawczych rosyjskich". W sierpniu 1896 r. został zatwierdzony na stanowisku redaktora *Kurjera Codziennego*. Prócz tego jest współpracownikiem działu prawnego w Wielkiej Encyklopedji Ilustr. i pisuje artykuły wstępne w kwestjach natury społecznej. Brał udział w redagowaniu ustaw: Pogotowia ratunkowego, Towarzystwa hygienicznego, Kasy literackiej, Towarz. opieki nad umysłowo i nerwowo chorymi, Tow. opieki nad dziećmi, Tow. pomocy naukowej dla uczniów i takiegoż Tow. dla studentów wyższych zakładów naukowych. Bierze czynny udział jako członek zarządu wielu towarzystw filantropijnych. Jest od r. 1899 członkiem komitetu Kasy literackiej.

Libicki Stanisław.

Libidibi, ob. Diwidiwi.

Libitina, staroitalska bogini trupów, z której świątyni kupowano i najmowano wszystko, co było potrzebne do pogrzebowych obrzędów, grabarzów, płaczki i ludzi do obmywania ciała.

Libitum, upodobanie; ad l. według upodobania.

Libja (Libya), najdawniejsza nazwa Afryki, używana także niekiedy przez starożytnych na oznaczenie najdalej na północ wysuniętego pasa, przechodzącego przez Egipt, aż do wejścia do zatoki Arabskiej, i który uważano za niebezpieczny z powodu mnogości dzikich zwierząt. Według późniejszego podziału, Libja rozpadła się na Libję Zewnętrzną, Wewnętrzną i Libiję-Marcotis.—*Libijska pustynia* znaczy w ogólności północnoafrykańską pustynię (Saharę), w szczególności

zaś wschodnią jej część pomiędzy Fezzanem a Egiptem.

Libourne, *Liwurno*, miasto we francuskim depart. Żyrondy, przy ujściu rzeki Isle do Dordogne, liczy 15,500 miesz.

Libra, w Hiszpanji i Portugalji funt=460,14 grama, obecnie zastąpiony kilogramem. W Ameryce płd. używa się dotąd **L.** różnej wagi, od 459 do 500 gramów. Także dawna moneta hiszpańska i katalońska wartości około jednego rubla. Ob. Libbra.

Libracja, ob. Księżyc.

Libretto (wyraz włoski, znaczący książeczka), jest to nazwa tekstu operowego. Jako utwór poetyczny **L.** posiada zwykle bardzo małą wartość, ponieważ żaden zdolniejszy poeta nie chce się naginać do wymagań i grymasów kompozytorów. Najnędzniejszemi są **L.** włoskich oper. We Francji odznaczał się na tem polu Scribe (ob.); w Niemczech wartością poetycką celuje **L.** Wolnego Strzelca przez Fr. Kinda napisane; u nas **L.** pisywał głównie L. Dmuszewski, Żółkowski (ojciec) i inni; z późniejszych odznaczył się Wł. Wolski (ob.) ślicznemi libretami „Halki" i „Hrabiny". B. Wagner (ob.) swą reformę opery opiera głównie na **L.**, o którego piękność kompozytor winien tak samo się starać, jak i o uzupełniającą go muzykę; opera bowiem powinna odrodzić się jako dramat muzyczny. Stąd Wagner sam pisał **L.** swoich oper. Por. R. Wagnera „Oper und Drama" (Lipsk, 1852).

Libri Carruci della Sommalia Wilhelm Brutus Icile Tymoleon, hrabia, matematyk i bibljograf, * 1803 we Florencji, † 1869; kształcił się w Pizie, gdzie potem został profesorem matematyki, 1830 przybył jako wychodziec polityczny do Francji, gdzie się naturalizował i został członkiem instytutu, prof. matematyki w Sorbonie, a następnie inspektorem wychowania publicznego i bibljotek rządowych, lecz oskarżony o kradzież wielkiej wartości dzieł z tychże bibljotek w roku 1847, uszedł z kraju i zaocznie skazany został na 10-letnie więzienie. **L.** starał się obronić w kilku broszurach. Głównem jego dziełem jest „Histoire de sciences mathématiques en Italie" (4 t., 1824—1841).

Librowicz Zygmunt, publicysta zamieszkały w Petersburgu, * 1855 w Warszawie, nauki gimnazjalne ukończył tamże, zaś wyższą szkołę techniczną w Chemnitz (w Saksonji) i akademję techniczną w Dreźnie. Pisze i drukuje swe prace po polsku, rosyjsku i niemiecku w dziennikach, wydawanych w tych językach w Petersburgu. W 1882—83 redagował dwutygodnik ruski *Obzor graficzeskich iskusstw*; od 1885 jest sekretarzem redakcji dziennika *Nowoje* i jest współpracownikiem gazety *Nowosti*. Oddzielnie wydał: „Shylok" (Warszawa, 1876); „Z wrażeń kapociarza" (tamże, 1878); „Zaczarowany szlafrok" (farsa sceniczna, 1877); „Stara Polska w opisie malowniczym" (Petersburg, 1883); „Der Kuss and das Küssen" (Hamburg, 1877); „Die Iarlitt" (Lipsk, 1878); „Kak ja sdiełałsia otcom" (Petersburg, 1880); „Kabinetnaja biblioteka" (1883); „Polacy w Syberji" (Kraków, 1884).

Liburnja, w czasach starożytnych i wiekach średnich kraina w Ilirji, pomiędzy Istrją a Dalmacją, aż do morza Adrjatyckiego, które od tej strony zwane także było *morzem Liburnijskiem*, obejmowała zachod. część dzisiejszej Chorwacji i północną Dalmacji, wraz z pewną liczbą mniejszych wysp przybrzeżnych.

Libuskie albo **Libuszowskie** starostwo niegrodowe, było położone w województwie Krakowskiem, powiecie Bieckim. W roku 1770 zaliczały się do tego starostwa wsie: Libusza, Krzyk, Rzepiennik, Siepietnice, Binarowa, Moszczenica Dolna i Niżna, Rzepiennice z 8 folwarkami. Od r. 1739 było w posiadaniu Joanny Lubomirskiej, chorążyny koronnej, która z niego opłacała kwarty złp. 9,894 gr. 9, a hyberny złp. 7,741 gr. 14. Po zajęciu przez rząd austrjacki, tenże oddał d. 1 lipca 1786 r. toż starostwo masie wierzycieli Joachima hr. Potockiego, jako częściowe wynagrodzenie za dobra Bolechowskie, zajęte na saliny.

Libusza, *Libusse*, najmłodsza córka Kroka, obrana po jego śmierci przez lud, panowała w Czechach. Zasiadając na Wyszogrodzie, rządziła mądrze i roztropnie narodem, pozostając w stanie panieńskim, aż znieważona przez jednego z Lechów za wydany wyrok, zażądała, żeby naród wybrał sobie pana. Na odpowiedź Czechów, że przyjmą za pana wybranego przez nią małżonka, oddała swą rękę Przemysłowi ze Stadicy, który tym sposobem został pierwszym księciem czeskim i protoplastą rodu Przemysłowców. Podług podań krajowych, **L.** była natchnioną wieszczką, założyła z mężem Pragę i odkryła bogate kopalnie czeskie.

Licata, miasto w prowincji włoskiej Girgenti, przy ujściu rz. Salso do morza Śródziemnego, ma stary zamek, szkołę techniczną, port i 18,000 m.

Lice, w dawnem prawie polskiem rzecz, która służyła za przedmiot w wykonaniu przestępstwa, i którą w śledztwie kładziono przed oczy obwinionemu; stąd *licowanie*, obejrzenie urzędowe przez woźnego.

Licencja (z łac.), wolność, pozwolenie, np. na wprowadzenie do kraju towarów zagranicznych.— *Licencja poetyczna* jest to przekroczenie prawideł prozodji, lub innych reguł językowych, w wierszu, niekiedy nawet rozmyślne; użyte w porę i umiejętnie, samem już urozmaiceniem zwykłej jednostajności dodaje czasem utworowi pewnego wdzięku.

Licencjat (z łac.), niższy stopień naukowy w niektórych uniwersytetach zagranicznych.

Licet (łac.) wolno, dozwala się.

Liceum (łac. *lyceum*, z greck. *lykeion*), nazwa okolicy Aten, poświęconej Apolinowi *Lykejos*, t. j. pogromcy wilków, sławnej z cienistych gajów i pięknych ogrodów. W nowszych czasach oznaczają tą nazwą na cześć Arystotelesa wyższe szkoły czyli gimnazja, ponieważ dawniej filozofja Arystotelesowa stanowiła w nich główny przedmiot

wykładowy. W niektórych krajach liceum jest rodzajem przedwstępnej szkoły głównej. Od 1816—32 istniało także **L.** w Warszawie, które stało na równi z innemi szkołami wojewódzkiemi i zamienione było później na gimnazjum gubernjalne.

Lichenes, ob. Porosty.

Lichenina, $C_6H_{10}O_5$, związek chemiczny, należący do grupy wodanów węgla, znajduje się w mchu islandzkim i różnych gatunkach porostów, ale nie występuje nigdy w postaci ziarn. **L.** nie posiada smaku, w wodzie wrzącej się rozpuszcza, a roztwór ten przy oziębianiu przechodzi w galaretę. Kwas siarczany wrzący zamienia ją w cukier gronowy, kwas azotny w kwas szczawiowy; jod barwi ją na żółto. Jej to zawdzięcza mech islandzki swą wartość pożywną.

Lichfield, miasto w hrabstwie Stafford w Anglji, siedziba biskupa, katedra, seminarjum teologiczne, pomnik Samuela Johnsona, 8,360 miesz.

Lichnowski, dom książęcy w Austrji i Prusiech. Książę *Edward Marja* **Lichnowski**, * roku 1789, † 1845, pozostawił niedokończone dzieło: „Geschichte des Hauses Habsburg" (8 t., Wiedeń, 1836—44).—Jego najstarszy syn i następca, **Lichnowski** Feliks, * 1814 r. Służył początkowo w wojsku pruskiem, a od 1838 jako generał brygady w szeregach hiszpańskiego pretendenta Don Carlosa. Za powrotem do Niemiec wydał: „Erinnerungen aus den Jahren 1837—39" (2 t., Frankfurt, 1842). W r. 1842 odbył podróż do Portugalji, którą opisał w dziele: „Portugal. Erinnerungen aus dem Jahre 1842" (Moguncja, 1843), deputowany na sejm pruski 1847, wybrany był 1848 r. z Raciborza do niemieckiego zgromadzenia narodowego we Frankfurcie, gdzie należał do liczby najznakomitszych mówców prawej strony. Zginął podczas powstania ludowego 1848 wraz z generałem Auerswald na Bornheimer Heide. Por. Köstlina „Auerswald und **L.**" (Tübingen, 1853). Po nim nastąpił jego brat, książę *Karol Lichnowski*, * 1819 r., jako głowa rodziny.

Licho, liczba nieparzysta; gra „cetno licho" w pieniądze lub orzechy; wyrażenie ludowe na oznaczenie złego ducha, djabła.

Licht Hugon, architekt niemiecki, * 1842 r. pod Wschową w w. ks. Poznańskiem, kształcił się w Berlinie i Wiedniu. W 1879 został dyrektorem budownictwa w Lipsku. Wykonał wiele budowli według klasycznych wzorów renesansu. Napisał: „Architektur Berlins," „Achitektur Deutschlands," „Architektur der Gegenwart" (1876—92).

Lichtenberg, niegdyś księstwo niemieckie na lewym brzegu Renu, dziś obwód regencji Trewirskiej, obejmuje 537 klm. kw. i 43,000 miesz. Dawniej zwane Baumholder, w r. 1816 odstąpione przez Prusy księciu Sasko-Koburskiemu, nazwane zostało przez niego 1819 księstwem **L.**, od dawnego zamku t. n. W r. 1834 znowu za roczną rentę 80,000 talarów odstąpione Prusom, w których posiadaniu ciągle zostaje.

Lichtenberg, wieś w pruskim okręgu poczdamskim, na wschód od Berlina, 23,000 miesz.

Lichtenberg Jerzy Krzysztof, fizyk i satyryk niemiecki, * 1742 w Oberramstadt pod Darmsztadem, † 1799 r., kształcił się w Getyndze i 1769 został tamże profesorem. Jako naturalista zasłynął z wykładów swoich fizyki doświadczalnej, oraz z odkrycia figur elektrycznych. Główną atoli sławę zjednały mu artykuły dowcipne i satyryczne; śmiało występował przeciw przesadnej sentymentalności, mistycyzmowi, przesądom, co go uwikłało w liczne spory literackie. Zbiór prac jego wyszedł p. t. „Lichtenberg's vermischte Schriften" (9 t., Getynga, 1800—1805), a dokładniej wraz z „Erklärung von Hogarth's Kupferstichen" przez jego synów (14 t., 1844—53). Wybór jego pism ogłosił Bobertag, oraz Wilbrandt (1893). Por. Lauchert „Lichtenbergs schriftstellerische Thätigkeit" (1893).

Lichtenberga figury, ob. Elektryczne figury.

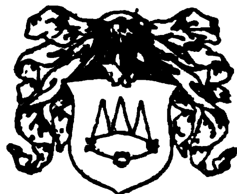
Lichtenberga metal, łatwo topliwy stop bizmutowy (ob. Bizmut), złożony z 5 części bizmutu, 3 ołowiu, 2 cyny i 6 kadmu, topi się przy 92°C.

Lichtenberger Fryderyk August, teolog protestancki, * 1832 w Strasburgu, † 1899, 1860 r. otrzymał stopień doktora teologji, od 1864 profesor na tamtejszym fakultecie teologicznym. Po wojnie niemiecko-francuskiej osiadł w Paryżu, gdzie 1873 został proboszczem, 1880 profesorem nowozałożonego fakultetu protestanckiego. Z wielu prac jego wymieniamy: „Sermons" (1867); „Histoire des idées religieuses en Allemagne" (Paryż, 1873, t. 3) i wydał: „Encyclopédie des sciences religieuses" (1876—82, t. 13).

Lichtenberger Henryk, pisarz francuski, profesor w Nancy, napisał doskonałą książkę o Nietzschem „Philosophie de Frederic Nietzsche;" przekład niemiecki poprzedzony wstępem Elżbiety Förster-Nietzsche (Paryż, 1899) i o Wagnerze: „Richard Wagner poète et penseur" (Paryż, 1898).

Lichtenfels, Edward von, malarz niemiecki, * 1833 r. w Wiedniu, od 1872 r. profesor akademji sztuk pięknych tamże, maluje wysoko cenione krajobrazy. Wykonał wiele widoków gór austrjackich i bawarskich: „Dunaj pod Weissenfels"; „Quarnero"; „Szczyt Etny" (1880); „Wybrzeże Istrji" (1886) i w. in.

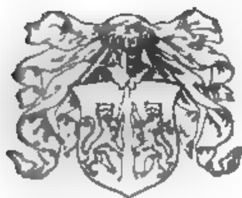
Lichtenstein, herb: W polu barwy niewiadomej, nad poduszką z chwastami — trzy śpiczaste trójkąty. Nad tarczą hełm z labrami.

Lichtenstejn.

Lichtenstein Marcin Henryk Karol, naturalista, * 1780 w Hamburgu, † 1857 na morzu między Korsör a Kiel. Studjował medycynę w Jenie. W latach 1804—6 przebywał na przylądku Dobrej

Nadziei, jako lekarz generała holenderskiego Janssena, gubernatora tej kolonji, i nauczyciel jego syna; w r. 1805 wysłany był jako komisarz rządowy do plemienia Beczuanów. Wróciwszy z bogatemi zbiorami do Niemiec, w r. 1811 został profesorem zoologji w Berlinie, 1815 roku dyrektorem museum zoologicznego. Ogłosił: „Reisen im südlichen Afrika“ (2 t., 1810—11) i „Darstellung, neuer oder wenig bekannter Säugethiere“ (10 zeszytów, 1827—1834).

Lichtenwald (*Lichtenwalde*), herb: Na tarczy bez barw—pień między dwoma wspiętemi lwami. Nad hełmem labry.

Lichtenwald.

Lichtfus.

Lichtfus, *Litfus*, herb: W polu czarnem—srebrna głowa niedźwiedzia. Nad hełmem z mitrą książęcą—pół niedźwiedzia srebrnego, trzymającego nad głową wieniec wawrzynowy, z którego wychodzą trzy pióra strusie: błękitne, srebrne i czerwone. Według źródeł niemieckich przywilej szlachecki od Eryka, króla duńskiego w r. 1467, indygenat polski r. 1527.

Lichtjan (*Lichtenhagn*), herb. **L.** I: w polu czerwonem—srebrne koło młyńskie. U szczytu takież koło.—**L.** II różni się tem, że u szczytu na trzech piórach pawich jest koło młyńskie w prawej połowie czerwone, w lewej—srebrne. Labry czerwono-srebrne.—**L.** III, v. *Prawdzic* odm., v. *Pielrzyms* W polu błękitnem, nad murem czerwonym—pół złotego lwa. U szczytu w koronie—pół złotego lwa.

Lichtjan I.

Lichtjan III.

Lichtwer Magnus Gotfryd, * 1719 w Wurzen, † 1783 r. w Halberstadt, pruski radca regencji i członek deputacji krajowej. Odznaczył się w literaturze niemieckiej swemi: „Vier Bücher Aesopischer Fabeln“ (Lipsk, 1748), jako niepospolity bajkopisarz.

Lichwa, w pojęciu ogólnem jest to wyzysk dłużnika przez wierzyciela, polegający na pobieraniu nadmiernej stopy procentowej. *Prawo.dawstwo Mojżesza* uważało za lichwę pobieranie od ziomka jakichbądź odsetek, natomiast *Grecja* pojęcia lichwy wcale nie znała. Prawodawstwo *rzymskie*, mianowicie XII tablic, za lichwę uważało przekroczenie określonej przez prawo stopy procentowej (10%) i karało lichwiarzy infamją; wszakże później w edyktach pretorskich uprawnioną została stopa 12%; prawodawstwo zaś Justynjana zniżyło ją do 6% (z pewnemi odchyleniami od 4% do 12%, dla niektórych specjalnych stosunków) i na lichwiarza wyznaczyło grzywny w wysokości czterokrotnych nieprawnie pobieranych odsetek. Najdalej poszło prawo *kanoniczne*, zabraniając pobierania jakiegobądź procentu; dopiero w XVI w. papież Leon X, pozwolił lombardom (montes pietatis) pobierać odsetki tytułem pokrycia kosztów administracji. W temże stuleciu w *Anglji* zostało ogłoszone prawodawcze zezwolenie pobierania odsetek od sum wypożyczonych. W *Niemczech* zezwolenie to nastąpiło dopiero w 1654 r., a we *Francji* nawet w 1766 r. Odtąd i prawo kościelne pobłażliwiej poczęło zapatrywać się na odsetki i znacznie zmodyfikowało pierwotny swój pogląd na lichwę. Ze zniesieniem zakazu pobierania procentu, określana była prawna stopa procentowa, i pojęcie lichwy oczywiście oznaczało przekroczenie tej stopy (pogląd rzymski). Z początkiem zaś bieżącego stulecia zaczynają się nawet zjawiać specjalne na temte *ustawy karne* przeciwko lichwie. Pierwsza taka ustawa była wydana w *Austrji*, a mianowicie patent Marji Teresy z 1751 r., uchylony później w 1782 r., wznowiony następnie w postaci prawa przeciwko lichwie w 1803 r. We *Francji* ustawa karna przeciwko lichwie wydana została w 1807 r., w *Rosji* nawet wcześniej, bo w 1782 r., w *Polsce* zaś najwcześniej w 1775 r. Wszakże pogląd na lichwę, jako przekroczenie prawnej stopy procentowej, począł się chwiać i pod wpływem ekonomistów idea dowolności odsetek zaczęła brać górę. W latach pomiędzy 1860 a 1880, kary przeciwko lichwie zostały zniesione prawie we wszystkich państwach europejskich z wyjątkiem Francji i królestwa Polskiego, gdzie od 1848 r., t. j. od wprowadzenia kodeksu karnego z 1847 r., istniał przepis karny przeciwko lichwie (od 1808 do 1848 kary za nadmierne pobieranie procentu nie było). *Współczesne prawodawstwa* europejskie pod względem pojęcia lichwy można podzielić na trzy kategorje. Do pierwszej należą państwa, uznające bezwzględną wolność procentową, a więc lichwy, jako czynu karnego, nie rozróżniające: Anglja, Da-

nja, Hiszpanja, Holandja, Norwegja, Szwecja, Portugalja, Włochy. Drugą kategorję stanowią państwa z poglądem starorzymskim na lichwę: Francja, po części Belgja i niektóre kantony Szwajcarji (Lucerna, Thurgau, Wallis). Do trzeciej wreszcie kategorji zaliczyć należy te prawodawstwa, które pojęcie lichwy, jako czynu karnego, opierają na podstawie etyczno-ekonomicznej; są to następujące: Austro-Węgry, Niemcy, Rosja wraz z królestwem Polskiem i większość kantonów Szwajcarji. Podług *austrjackiej* ustawy z 1881 r. za karygodną lichwę poczytuje się rujnujący wyzysk dłużnika przez wierzyciela, polegający na osiągnięciu przez ostatniego nadmiernej korzyści majątkowej z oczywistą krzywdą dłużnika, nie mogącego wskutek tych lub innych okoliczności obejść się bez danego kredytu. Podobne pojęcie lichwy przyjęła i *węgierska* ustawa z r. 1883, oraz prawodawstwa *wielu kantonów Szwajcarji* jak: Bern, Zurich, Basel, Neuenburg, Tessino, Appenzell, Schafhausen. Ustawa *niemiecka* z 1880 r., uzupełniona prawem 1893 r., opiewa: „Kto przez wyzyskanie potrzeby, lekkomyślności, lub braku doświadczenia innej osoby, z tytułu pożyczki lub innej umowy, zmierzającej do tych samych celów ekonomicznych, wyjedna zyski, o tyle przenoszące zwykłą stopę procentową, iż wedle okoliczności danego wypadku rażąco nie licują z wyświadczoną przysługą, ten za lichwę ukarany będzie więzieniem 6 miesięcy, oraz grzywnami do 3,000 marek; nadto może być skazany na pozbawienie praw obywatelskich honorowych.“ W *Rosji i w królestwie Polskiem* naprzód, a mianowicie w 1892 r., ogłoszone zostało prawo o ściganiu wyzysku lichwiarskiego w przedmiocie skupu zboża od włościan (t. z. lichwa rzeczowa), wcielone do ustawy o karach wymierzanych przez sędziów pokoju, a dopiero w rok później, w 1893, prawo przeciwko lichwie wogóle (kredytowej), wcielone w części do ustawy o karach (art. 180²), w części zaś do kodeksu karnego (art. 992², i 1707). Według tego prawa „za wypożyczenie kapitału na procent nadmierny, jeżeli przytem dłużnik skutkiem znanych wierzycielowi ciężkich okoliczności, zmuszony był przyjąć uciążliwe warunki kredytu, albo jeśli trudniący się pożyczkami ukrył nadmierny procent w jakibądź sposób, winny takiej lichwy ulega wieży na czas od 2 do 16 miesięcy i grzywnom do 300 rs. Winni powtórzenia czynu lichwiarskiego, oraz lichwiarze z profesji ulegają pozbawieniu szczególnych praw i przywilejów, oraz zesłaniu na na zamieszkanie do odleglejszych gubernji. Wszakże procent, nie przenoszący 12%, nie poczytuje się za nadmierny. Nowe prawo rosyjskie w tem właśnie stoi na gruncie teorji etyczno-ekonomicznej, iż pojęcie lichwy karygodnej opiera na świadomym wyzysku dłużnika przez wierzyciela ze względu na okoliczności danego wypadku. Wchodzi ono w obręb szeroko pojętego prawodawstwa socjalnego. Dla zapoznania się bliższego z tym przedmiotem służyć może dziełko Franc. Nowodworskiego „Nowe prawo o lichwie u nas obowiązujące“ (Warszawa, 1894).

Lichwen, *Luchwen, Lingwen, Ligwen,* syn Olgierda, przezwany na chrzcie Szymon, ob. Szymon Lichwen.

Lichwin, miasto powiatowe gub. Kałuskiej, nad rzeką Oką, 1,776 miesz.—*Lichwiński powiat,* ma na przestrzeni 1,584 w. kw. 89,182 m. (1897).

Licinius Jan Namysłowski, sławny arjanin, * się na Śląsku, † 1615 r., był rektorem szkół kaszt. wileń. Kiszki, pastorem w Nowogródku na Litwie. Napisał: „Anatomia i Oecomia człowieka chrześcijańskiego“ (1592); „Disputatio nowogrodnensis cum Martino Smiglecio Jesuita habita a 1594, conscripta per Jos. Domaniewski;“ o tej samej dyspucie wyszło po polsku dzieło p. t.: „Opisanie dysputacji nowogródzkiej, którą miał ks. Marcin Szmigielski z Janem L., ministrem nowokrzczeńskim 1594 r. przez ks. Zajączkowskiego“ (1594); „Joannis L. i t. d. Parainosis Jana L. Namysłowskiego do braciej ministrów Ewangelików ku przyjęciu zgody krótkie upominanie“ (1597).

Licitum, l. mn. licita (łac.), rzecz dozwolona; *licito modo* w sposób dozwolony.

Licja, w starożytności kraina w Azji Mniejszej. leżąca między Karją, Frygją, Pizydją, Pamfilją i morzem Śródziemnem, przerznięta odnogami gór Tauros; była bardzo urodzajna i zamieszkana przez Licyjczyków, pochodzenia kretyjskiego i karyjskiego, spokojnych i dość ucywilizowanych; miała kwitnące miasta nadmorskie: Talmissos, Petara, Antipellos, Pheselie i wewnętrzne Pinara, Tlos, Ksenthos, Phellos, Arykanda i t. d. W czasach historycznych okazuje się L. złożoną z wielu rzeczypospolitych, połączonych w jeden związek, który dość jest silnym, aby się oprzeć zachciankom zaborczym króla Lidji, Krezusa, lecz nie może sprostać orężowi Persów i dostaje się pod ich panowanie. Po upadku monarchji Persów zostawała L. pod władzą Syrji, a w 123 r. przez Rzymian oddana w rządy Rodyjczyków, którym po wojnach macedońskich została odebraną i udarowana wolnością, przywróciła dawną republikańską związkową formę rządu. Cesarz Klaudjusz zamienił L. na prowincję rzymską i poddał pod zarząd prefekta Pamfilji, a dopiero Teodozjusz II zamienił ją w oddzielną rzymską prowincję ze stolicą Myra. L. odtąd dzieliła losy państwa Bizantyńskiego i dopiero w nowszych czasach ściągnęła na się uwagę uczonych badaczów starożytności, którzy tu znaleźli mnogie zabytki, świadczące o wysokiej kulturze tego kraju w starożytności. Por. Fellow: „Discoveries in Lycia“ (Londyn, 1840); Spratt i Forbes: „Travels in Lycia“ (2 t., Londyn, 1847); Bachofen „Das lykische Volk“ (Fryburg, 1862); Treuber „Geschichte der Lykier“ (Sztutgard, 1887).

Lick James, założyciel obserwatorjum astronomicznego na górze Hamilton w Kalifornji, * 1796

we Frederichsburgu w Pensylwanji, † 1876, zajmował się stolarstwem i budową fortepjanów w Ameryce południowej. W r. 1846 osiadł w Kalifornji, gdzie zbudował wielkie młyny. Cały swój majątek, wynoszący 3 miljony dolarów, zapisał na cele dobroczynne. Przedtem zaś w r. 1875 ofarował 700,000 dolarów na budowę i urządzenie wspomnianego obserwatorjum astronomicznego.

Licuala *(Kręźla)*, rodzaj palm, niskie i puszyste palmy o trzonie szorstkim z powodu pozostających, stwardniałych podstaw liści; owoce są pestkowcami jednonasiennemi. Należy tu 36 gatunków w Indjach i Australji. **L.** *peltata*, u stóp Himalajów, 3—4 m. wysoka, z wielkiemi, białemi kwiatami; wielkie liście używają się na kapelusze. Młode trzony **L.** *acutifida*, w Pinang, dostarczają lasek zwanych *penang-lawyers*.

Licyna, ob. Betaina.

Licynjusz *(Licinius)*, nazwisko rzymskiego rodu plebejuszowskiego, który się odznaczył już w pierwszych czasach rzeczypospolitej.—*Kajus Licynjusz*, był jednym z najpierwszych trybunów ludu 493 przed Chr.—*Publjusz Licynjusz Kalwus*, pierwszy z plebejuszów otrzymał godność trybuna wojskowego z władzą konsularną 400 r., a *Kajus Licynjusz Kalwus*, pierwszy z plebejuszów godność magistra jazdy 368 r.—Najwięcej atoli wsławił się wpływem, jaki wywierał na zrównanie plebejuszów z patrycjuszami, *Kajus Licynjusz Kalwus*, z przydomkiem *Stolo*; przez lat 10 z rzędu (376—67) piastując wraz z Kajuszem Sekstjuszem godność trybuna ludowego, przeprowadził tak zwane prawa Licynjuszowskie (*Leges Liciniae*), z których jedno nakazywało wybierać na przyszłość konsulów jako zwyczajną najwyższą magistraturę i zapewniało plebejuszom udział w konsulacie; drugie (*prawo rolne*) ograniczało posiadanie gruntów publicznych do 300 morgów (*jugera*); trzecie zmniejszało długi plebejuszów potrącaniem zapłaconych już procentów z kapitału i ustanowieniem terminów na wypłatę reszty; czwarte wreszcie zapewniało wybór tak zwanych *Decemviri sacrorum*, pomiędzy którymi mieli być i plebejusze. Później był tenże **L.** dwukrotnie (364 i 361) konsulem; 375 oskarżony był o przekroczenie własnego prawa rolnego. W następnych czasach zasłużyły się szczególnie rodziny Krassów (ob.) i Lukullów (ob.) z domu Licynjuszowskiego.—Do innych familji tego samego rodu należeli: *Kajus Licynjusz Macer*, trybun ludowy w r. 73 przed Chr., zawzięty wróg optymatów.—Jego syn, *Kajus Licynjusz Macer Kalwus*, słynął jako mówca i poeta.—*Lucjusz Licynjusz Murena*, pretor 65 r., oskarżony 63 r. o używanie bezprawnych środków przy ubieganiu się o konsulat, ale w skutek słynnej obrony Cycerona uwolniony, a nawet 62 r. konsulem obrany.—*Licynjusz* zwał się także jeden cesarz rzymski, pochodzący z nizkiego rodu w Dacji, który dosłużył się wysokich stopni w wojsku i wyniesiony został 307 roku po Chr. przez Galerjusza na Augusta, a w r. 323 zwyciężony przez Konstantyna W., zabity został 324 r.

Licytacja (z łac.), sprzedaż publiczna ruchomości lub nieruchomości, dobrowolna lub przymusowa. Przez licytacje publiczne rząd nabywa także rzeczy potrzebne dla jego administracji cywilnej i wojskowej, lub porucza wykonanie rozmaitych robót publicznych. Te ostatnie licytacje nazywają się licytacjami *in minus*, ponieważ na nich utrzymują się zwykle dostawcy lub przedsiębiercy, którzy za żądane od nich przedmioty wymagają mniejszej od innych zapłaty. Pierwsze zaś są licytacjami *in plus*, na nich bowiem utrzymują się licytanci postępujący za sprzedawany przedmiot najwyższą sumę.

Liczba, zbiór jedności tego samego rodzaju, zatem wielkość wyznaczona co do swej wielokrotności, w różnicy od ilości algebraicznych, gdzie wielokrotność nie jest oznaczona. **L.** jest *mianowaną*, gdy jedność jest wyznaczona, np. 8 złotych, 7 funtów; gdy zaś ta jedność nie jest oznaczona, **L.** jest *niemianowaną* albo *oderwaną*. Działania arytmetyczne uskuteczniają się na **L.** oderwanych. **L.** wyrażają się za pomocą cyfr (ob.) czyli znaków, których układy dla utworzenia **L.** dają różne systematy *liczenia* (ob.). **L.** są dalej *całkowite* i *ułamkowe* czyli *ułamki*. Najogólniejszy podział **L.** całkowitych jest: na **L.** *pierwsze*, które tylko przez 1 i siebie dadzą się dzielić, np. 5, 7, 11 i t. d., i na **L.** *złożone*, które dają się dzielić przez inne liczby i wypadają z pomnożenia przez siebie liczb pierwszych. Podział ten wprowadził Eratostenes (ob.). **L.** dzielą się jeszcze na *parzyste*, t. j. podzielne przez 2, i *nieparzyste*, na *wielorakie* i *pojedyńcze*; wielorakie zawierają w sobie jedności jednego rodzaju, lecz różnych gatunków, np. 3 złp. 20 gr.; pojedyńcze zaś składają się z jedności jednego rodzaju i gatunku. Algebra rozróżnia dalej **L.** *dodatnie* i *ujemne*, *wymierne* i *niewymierne*, *rzetelne* i *urojone* czyli *zespolone* (ob. te wyrazy). Nauka o własnościach liczb całkowitych nazywa się *teorją liczb* (ob.). Por. S. Dickstein „Pojęcia i metody matematyki" (t. 1, Warszawa, 1891), Dedekind „Was sind und was sollen Zahlen" (2 wyd., 1893).

Liczba *(Numerus)*, w gramatyce oznacza w deklinacji i konjugacji formę, wyrażającą pojęcie jedności, dwójności lub mnogości. Wszystkie niemal żyjące dziś języki rozróżniają tylko dwie liczby: *Pojedyńczą* (Singularis) i *Mnogą* (Pluralis). Pierwotnie jednak języki indo-europejskie posiadały jeszcze trzecią liczbę: *Podwójną* (Dualis); zachowała się ona całkowicie w sanskryckim i greckim. Była także i w języku staropolskim, ale z czasem całkowicie prawie zaginęła; dziś mamy jeszcze jej ślady w mowie piśmiennej, np. w wyrazach: oczy, uszy, ręce, dwieście, oraz w mowie ludowej.

Liczba złota, ob. Cykl.

Liczbark lub **Lidzbark**, po niem. Lautenburg, miasto w pruskiej regencji Kwidzyńskiej, po-

wiecie Brodnickim, nad jeziorem, ma fabryki maszyn, garbarnie i 3,700 miesz.

Liczbarskie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie Chełmińskiem, w ziemi Michałowskiej, w powiecie Brodnickim. Podług lustracji z r. 1664, zaliczały się do niego miasto Lautenburg czyli Liczbark i wsie: Wompiersk, Jeleniec, Jamielnik i folwark Podciborski. W r. 1771 posiadał je Stefan Rumocki wraz z żoną Anną z Pląskowskich, którzy opłacali z niego kwarty złp. 1,071 gr. 7. Od d. 13 września 1772 r. przeszło pod panowanie pruskie.

Liczbowa loterja, ob. Loterja.

Liczebnik *(nomen numerale)*, *liczbownik*, nazywa się w gramatyce imię, oznaczające *liczbę* osób lub rzeczy. Liczebniki bywają: *Oznaczone*, np. dwa, dziesięć, czworo, piętnasty i t. p., gdzie liczba wyrażona jest dokładnie, i *nieoznaczone*, wyrażające ilość tylko w przybliżeniu, np. kilka, kilkoro, kilkadziesiąt, mało, wiele i t. p. Wedle znaczenia swego dzielą się czy to oznaczone, czy nieoznaczone na: 1. *Właściwe* czyli *główne*, np. trzy, pięć, sto, tysiąc, kilkanaście i t. p. 2. *Porządkowe*, np. pierwszy, dwunasty, setny, tysiączny i t. d., od których tworzą się *liczebne przysłówki porządkowe*, np. popierwsze, powtóre, popiąte i t. d. 3. *Zbiorowe*, np. dwoje, sześcioro, kilkoro i t. d. 4. *Wielorakie* albo *mnożne*, np. pojedyńczy, jednaki, dwoisty, podwójny, czworaki, poszóstny, kilkoraki i t. d.; formują się od nich także *przysłówki liczebne mnożne*, np. podwójnie, dwojako, troiście, wielorako i t. d. 5. *Podziałowe*, urabiane przez opisanie, np. po jednemu, po dziesięciu, po tysiąc, po kilku. Są także *przysłówki liczebne* urobione opisowo, np. raz, dwa razy, sto razy i t. d., albo: trzykroć, stokroć i t. d. Por. „Gramatykę języka polskiego" A. A. Kryńskiego, str. 174—187.

Liczenie, sztuka wyrażania wszystkich liczb za pomocą ograniczonej liczby znaków, czyli cyfr. Pospolicie przyjętym jest system czyli układ liczenia dziesiętny, polegający na użyciu dziesięciu znaków, oznaczających liczbę jedności od 1 do 9, dziesiąty zaś oznacza brak wielkości zupełny, t. j. 0. Liczbę każdą można wyrazić przez szereg, idący według potęg z dziesięciu, tak np. siedm tysięcy dwieście ośm da się napisać $7 . 10^3 + 2 . 10^2 + 8$, a zgodziwszy się poprostu na to, że idąc od ręki prawej ku lewej, każda cyfra na miejscu o jedno dalszem będzie miała wartość 10 razy większą, niż gdyby była na miejscu bezpośrednio poprzedzającem, liczba dana napisze się 7208; 0 na drugiem miejscu wskazuje brak dziesiątków w liczbie uważanej. Mając cyfr 2, 12 i t. d., mieć będziemy system liczenia dwójkowy, dwunastkowy i t. d. W każdym układzie niezbędnym jest znak 0. Tak np. w układzie trójkowym, polegającym na użyciu trzech cyfr 1, 2, 0, szereg kolejny liczb wypisze się: 1, 2, 10, 11, 12, 20, 21, 22, 100, 101, 102, 110, 112, 120 i t. d. Ślady układu dwudziestkowego zostały w języku francuskim: *quatre-vingt* (80), quatre-vingt onze (91). Co do sposobu nazywania liczb wielkich, ob. Biljon.

Liczeszewy, jezioro w Królestwie Polskiem, gubernji Płockiej, powiecie Lipnowskim, w dobrach Działyń położone, ma 37 morgów rozległości.

Licznik, ob. Ułamek.

Liczwarta, rzeka, bierze początek w Śląsku, niedaleko wsi Parszwic i miasteczka Lubliniec. Stanowiąc od wsi Leśniak do Podłęża w Wieluńskiem granicę Królestwa Polskiego, wpada powyżej Wąsąsza z lewej strony do Warty.

Liczydło, roślina, toż co kokoryczka (ob.).

Lida, miasto powiatowe gubernji Wileńskiej, nad rzeką Lidzieją, ma 8,626 miesz. (1897); zwaliska dawnego zamku. Założona przez Gedymina (1323), była następnie udziałem książąt litewskich z rodu Gedymina; 1392 i 1394 r. zdobywana przez krzyżaków; 1434 spalona przez Świdrygajłę; bitwa 23 maja 1831.—*Lidzki powiat* ma na przestrzeni $4{,}932\frac{1}{2}$ w. kw. (więcej niż $^1/_4$ część lasów) 206,337 miesz. (1897); grunt piaszczysty i gliniasty. Głów. rzeka Niemen. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, uprawą lnu, hodowlą bydła i t. d.

Lidja, w starożytności kraina w Azji Mniejszej, rozciągająca się aż do rzeki Halis, później za czasów rzymskich znacznie mniejszą zajmowała przestrzeń między Frygją, Karją i morzem Egejskiem, obejmując około 300 mil. kw., grunt miała górzysty, skropiony wielu rzeczkami (Hermos, Lykos, Hyllos, Paktolos), które, nawadniając obficie ziemię, dopomagały do jej nadzwyczajnej żyzności. Klimat tu umiarkowany i zdrowy, ale częste trzęsienia ziemi zrządzały wielkie szkody. Mieszkańcy, Lidowie, dawniej Meończykami nazywani, byli prawdopodobnie pochodzenia trackiego, odznaczali się pierwotnie dzielnością w boju, pracowitością i przemyślnością. Dopiero po ujarzmieniu przez Persów, którzy zabronili im używania broni, a kazali ćwiczyć w śpiewie i tańcach, L. stali się zniewieściałymi, a kobiety hołdowały rozpuście. Jednak i wtedy nie opuścił ich duch handlowy i przemysłowy; oni to bowiem wynaleźli wiele kosztownych strojów, drogocennych pachnideł, sztukę topienia kruszców, farbowania wełny i t. d. Początkowo L. zostawała pod rządami królów z rodu Atysa (Atjadów), następnie powstała tu dynastja Heraklidów; za ich rządów L. hołdowała Frygji. Ostatnią dynastją był ród królewski Mermnadów, który poczynił znaczne zawojowania. Ostatni z tego rodu, Krezus, początkowo panował świetnie i szczęśliwie, ale zwyciężony przez Cyrusa perskiego, dostał się do niewoli, a L. przyłączona została do Persji 546 r. przed Chr. Por. Schubert „Geschichte der Könige von Lydien" (Wrocław, 1884); Olfers „Ueber die lydischen Königsgräber bei Sardes" (Berlin, 1859).

Lidi Albert, gramatyk, * 1790 r. we Lwowie, uczeń liceum krzemienieckiego, a później uniwersytetu wileńskiego, ostatecznie lektor języka niemieckiego przy uniwersytecie w Kazaniu, gdzie

† 1858. Oprócz kilku poezji, tłómaczonych z języka niemieckiego, wydał: „Gramatykę języka niemieckiego" (Wilno, 1828); „Wypisy niemieckie" (2 t., tamże, 1831) i zostawił w rękopisie bardzo dokładny „Słownik niemiecko-polski".

Lido (włos.) brzeg, wybrzeże, zwłaszcza wąski pas ziemi pomiędzy lagunami weneckiemi a morzem, z portami *Lido* i *Malamocco*.

Lidynia, właściwie *Żydynia*, rzeka w Król. Polskiem, powstaje z dwu strumieni, połączonych pod wsią Żmijewo, skąd przeszedłszy w powiat Przasnyski, a następnie w powiat Płocki, wpada pod wsią Gutarzewem, powyżej Sochocina, z lewej strony do rzeki Wkry.

Lidyt, *kamień lidyjski*, ob. Kwarc.

Lidzbark, miasto, ob. Liczbark.

Lidzka kasztelanja, utworzona na sejmie grodzieńskim 1793 r. za uchwałą sejmową, istniała zaledwie kilka miesięcy; pierwszym i ostatnim kasztelanem był Franciszek Aleksandrowicz.

Lidzkie starostwo grodowe, leżało w województwie Wileńskiem, powiecie Lidzkim. Wedle metryk litewskich, na sejmie walnym horodeńskim roku 1522, nadano je w posiadanie Jerzemu Ilinicsowi i wówczas składało się z miasta Lidy (ob.) ze starożytnym zamkiem, z miasta Beresteczka i z dóbr Belice Lipniszki. W roku 1766 posiadał je wraz z ekonomją lidzką Ignacy Scypio, opłacając z niego kwarty złp. 780 gr. 15, a hyberny złp. 120. Starożytne to starostwo po śmierci Gedymina stanowiło oddzielne księstwo Lidzkie, a Lida stała się głównym jego grodem.

Lie Jonas Laurits Idemil, poeta norweski, * 1833, studjował prawo w Chrystjanji, poczem był adwokatem, lecz po kilku latach ustąpił z tego stanowiska, osiadł w Chrystjanji i poświęcił się wyłącznie literaturze. Napisał: „Digte" (1866); nowelę „Der Fremsynte" (1870); „Fortällinger og Sköldringer fra Norge" (3 wyd., 1880); „Tremasteren Fremtiden" (1872); romans „Lodsen og hans Ilustree" (1874); „Antonio Banniera" (1875); wiersz liryczno-dramatyczny „Faustina Strozzi" (1875); opowiadania: „Suzanne" (1878); „Thomas Ross" i „Adam Schroder" (1879); nowele: „Rutland" (1881); „Gaa paa" (1882); „Livslaven" (1883); „Familjen paa Gilje" (1883); „En Maltrom" (1884); „Otte Fortaellinger" (1885); „Kommandorens Dettre" (1886) i in.

Lie Sophus, matematyk, * 1842 r. w Nordfjord w Norwegji, † 1899 r., kształcił się w Chrystjanji, Berlinie i Paryżu, został 1870 r. docentem w Chrystjanji, 1886 profesorem geometrji w Lipsku, 1898 w Chrystjanji. Ogłosił ważne prace z geometrji i równań różniczkowych, a w szczególności „Theorie der Transformationsgruppen" (3 t., 1888—1893); „Vorlesungen über Differentialgleichungen" (1891—93).

Liebbruder, pseudonim And. Węgierskiego.

Liebe, rzeka w pruskiej regencji Marienwerder, łącząca się z odnogą Wisły, Nogatem, powyżej Montauerspitze.

Liebenstein, miejscowość w pięknem położeniu w księstwie Sasko-Meiningeńskiem, pomiędzy Eisenach i Meiningen. Ma 1,240 miesz. i wody mineralne, należące do najmocniejszych żelazistych ziemno-słonych.

Liebenzell, miasto i miejsce kąpielowe w okręgu Schwarzwald w królestwie Wirtemberskiem, 335 m. nad poz. m., 1,000 miesz.

Lieber Franciszek, filozof i publicysta amerykański pochodzenia niemieckiego, * 1798 w Berlinie, † 1872 w Nowym-Jorku; ścigany w Prusiech, jako demagog, udał się 1822 roku do Grecji, stąd 1825 r. do Anglji, a następnie 1827 r. do Ameryki północnej, gdzie 1835 r. został profesorem historji w mieście Kolumbja, a 1858 roku otrzymał katedrę w Columbia-College w Nowym-Jorku. Z prac jego, w Ameryce bardzo wysoko cenionych, najgłówniejsze są: „Political ethics" (2 t., Boston, 1838, nowe wyd., 1875); „Laws of property" (Nowy-Jork, 1842) i „On institutional selfgovernment or discourses on civil freedom" (2 t., Filadelfja, 1853, 2 ed. 1859). Oprócz tego wydał szacowną „Encyclopedia Americana" (13 t., Filadelfja, 1829—33), czem dał początek do znanego powszechnie dzieła: „Conversations-Lexicon.

Lieber Oskar Montgomery, syn poprzedniego, * 1830, wykształcony naukowo we Freiburgu, zjednał sobie w Ameryce znakomite imię jako biegły geolog.

Lieber Ernest, mąż stanu niemiecki, * 1838 r. W roku 1870 wybrany do parlamentu pierwszego 1871, do sejmu rzeszy, należał do założycieli partji centrum, której przewodnikiem został po śmierci Windhorsta (1891).

Liebera ziółka, ob. Poziewnik.

Lieberkühna gruczołki, dokładnie zbadane i opisane po raz pierwszy przez anatoma Jana Lieberkühna († 1711, † 1756 w Berlinie), drobne gruczołki rurkowe, znajdujące się w miąższu błony śluzowej kiszek na całej długości, otwierające się na jej powierzchni i wydzielające płyn przezroczysty, silnie alkaliczny, zwany sokiem kiszkowym, który się łączy z miazgą pokarmową i wywołuje w niej zmiany chemiczne.

Liebermann *von Sonnenberg* Maks, mąż stanu niemiecki, * 1848 roku, służył wojskowo, wydawał *Deutsche Volkszeitung* i założył niemiecko-socjalną partję antysemicką. W r. 1890 wybrany do sejmu rzeszy. Napisał kilka broszur agitacyjnych.

Liebermann Maks, malarz niemiecki, * 1849, przedstawiciel realizmu. Ważniejsze obrazy: „Zbieranie buraków"; „Starsza siostra" (1877); „Chrystus w świątyni" etc. Por. Kaemmunser M. L.

Liebermeister Karol, lekarz, * 1833 w Ronsdorf pod Elberfeld, 1865 został profesorem patologji i terapji w Bazylei, 1871 w Tübingen. Prace jego miały za przedmiot głównie choroby wątroby, nerek, tyfus brzuszny, cukrzycę, istotę gorączki i czynniki je wywołujące, wreszcie sposoby zwalczania chorób gorączkowych. Wydał: „Beiträge zur

pathologischen Anatomie und Klinik der Leberkrankheiten" (1864); „Handbuch der Pathologie und Therapie des Fiebers" (1875); „Beobachtungen und Versuche über die Anwendung des kalten Wassers bei fieberhaften Krankheiten" (1868); „Ueber Wärmeregelierung und Fieber"; „Ueber Behandlung des Fiebers" (1872); „Vorlesungen über spezielle Pathologie und Therapie" (3 t., 1885—1887).

Liebert Edward, pisarz wojskowy, * 1850 w Rendsburgu, po ukończeniu korpusu kadetów wstąpił do armji pruskiej 1866, w r. 1871—74 kształcił się w akademji wojskowej. Następnie był nauczycielem szkoły wojskowej w Hanowerze, od 1881 należał do sztabu generalnego, 1890 r. wysłany był w misji dyplomatycznej do Afryki wschodniej, 1894 r. został pułkownikiem, 1897 gubernatorem posiadłości niemieckich w Afryce wschodniej. Ogłosił: „Der polnische Kriegsschauplatz" (2 cz., 1880), „Von der Weichsel bis zum Dniepr" (1886), oba te dzieła pod nazwiskiem „Sarmaticus;" „Die Kriegsführung der Zukunft" (1885); „Ueber Verfolgung" (2 wyd., 1895) i in.

Liebfrauenmilch, gatunek wina reńskiego, rosnącego około kościoła Panny Marji (Liebfrauenkirche) w Worms, jest łagodne, z lekkim przysmakiem ziemnym.

Liebieg Jan, przemysłowiec, * 1802 w Braunowie w Czechach, † 1870 r., nauczył się sukiennictwa i w 1828 nabył drobną przędzalnię w Reichenbergu, którą znacznie rozwinął, a następnie założył znaczną liczbę wielkich fabryk, zwłaszcza przędzalń, hut szklanych, wyrobów miedzianych, browarów. Zakłady jego zajmowały 6,300 robotników, dla których zaprowadził kasy pomocy, szkoły, piekarnie i t. p. Należał też do parlamentu wiedeńskiego, w r. 1866 został baronem. Por. „J. L., Ein Arbeiterleben" (1868).

Liebig Justus, chemik, * 1803 w Darmsztadzie, † 1873 r. Młodo wstąpił do apteki, następnie udał się do uniwersytetu w Bonn, potem w Erlangen, gdzie oddawał się naukom przyrodniczym, a głównie chemji, która wtedy była dopiero w zawiązku. Uzyskawszy stypendjum od księcia heskiego, pracował dalej w Paryżu. Badania jego nad kwasem cyjannym zwróciły nań uwagę Humboldta, i z jego polecenia otrzymał wstęp do pracowni Gay-Lussac'a, z którym odtąd wiele prac wspólnie prowadził. Przez pośrednictwo Humboldta został 1824 r. nadzwyczajnym, a 1826 zwyczajnym prof. chemji w Giessen; zaprowadził tam wzorową pracownię i uniwersytet tameczny wzniósł na stanowisko punktu centralnego badań chemicznych w Niemczech. Wkrótce został członkiem wielu towarzystw naukowych i uzyskał tytuł barona 1845. W r. 1852 przeniósł się na profesora do Monachjum, gdzie pozostał do śmierci, na kilka lat przedtem zaprzestawszy wykładów. Zasługi jego w chemji polegają zarówno na rozległych badaniach doświadczalnych, jak i na wysnuwaniu poglądów teoretycznych. Udoskonalił analizę ciał organicznych, do której posłużył mu jego *przyrząd kulkowy*, i sam oznaczył skład bardzo wielu ciał, a wiele nowych odkrył; wymienimy tylko zbadanie kwasu hipurowego (1829), kamfory i kwasu kamforowego (1830), kwasu mlecznego i jabłkowego (1832 i 1833), moczowego (1834), chloralu (1834), aldehydu (1835) i w. in. Od r. 1839 zajmował się zastosowaniem chemji do fizjologji i na tej drodze położył podstawy chemji fizjologicznej i rolniczej, co się przyczyniło głównie do wsławienia jego nazwiska. Niemniej ważne są też ulepszenia wprowadzone przez niego do chemji technicznej, oraz sposoby otrzymywania wyciągu mięsnego i innych materjałów pokarmowych. Jedną z głównych jego zasług jest rozwinięcie nauki o rodnikach (ob. Chemja). Prace swe ogłaszał w różnych czasopismach, zwłaszcza w *Annalen der Chemie und Pharmazie*, które to pismo, częścią sam, częścią razem z innymi redagował przez długi czas. Z dzieł oddzielnie wydanych wymienimy: „Anleitung zur Analyse organischer Körper" (1837, 2 wyd., 1853); „Chemja z zastosowaniem do rolnictwa i fizjologji" (tłóm. polskie Zdzitowieckiego, Warszawa, 1843, nowe tłómaczenie w Krakowie według 8 wydania 1871—2); „Chemja organiczna z zastosowaniem do soofizjologji i patologji" (tłómacz. polskie Pankiewicza, War., 1844); „Listy o chemji" (tłóm. Zdzitowieckiego, Warszawa, 1845); „Nowe listy o chemji" (tłóm. L. Natansona, Warszawa, 1851). W r. 1877 wzniesiono mu pomnik w Darmsztadzie, 1883 r. w Monachjum, 1890 w Giessen.—Syn jego Jerzy **Liebig**, * 1827, lekarz w Reichenhall i docent w Monachjum, wydał „Reden und Abhandlungen von J. L." (1874). Por. Hofmann „The litework of L." (1876); Pohl „Justus L. und die landwirtschaftliche Lehre" (1855).

Liebig Justus.

Liebiga ekstrakt mięsny, wyciąg mięsny, ob. Mięso.

Liebknecht Wilhelm, dziennikarz i socjalista niemiecki, * 1826 w Giessen, † 1900 r. w Charlottenburgu; brał udział 1848 w powstaniu badeńskiem, za co więziony do 1849, przebywał następnie do 1862 r. w Szwajcarji i Anglji. Powróciwszy do Niemiec, przebywał początkowo w Berlinie; 1865 wygnany z Prus, zamieszkał w Lipsku, gdzie od 1868 r. redagował czasopismo *Demokratisches Wochenblatt*, organ towarzystwa międzynarodowego robotników niemieckich. W czasie wojny

Liebknecht W.

francusko-niemieckiej (1870—1871) występował przeciwko przyłączeniu Alzacji do Niemiec, za co oskarżony o zdradę stanu, został przez sąd przysięgłych w Lipsku 26 marca 1873 skazany wraz z Beblem (ob.), na dwuletnie więzienie, które odsiedział w Habertsburgu, był od 1874 członkiem sejmu niemieckiego; po ogłoszeniu praw przeciwko socjalistom aresztowany, osadzony był znowu w więzieniu. Razem z Hasencleverem był redaktorem czasopisma *Vorwärts* (od 1878 r. *Reform*) w Lipsku, będącego centralnym organem demokratów socjalnych niemieckich, 1886 zwiedził północną Amerykę i podróż tę opisał w dziele „Ein Blick in die neue Welt“ (Sztutgard, 1887). W roku 1888 był wybrany z Berlina posłem do parlamentu na miejsce Hasenclevera i powtórnie 1890.

Lieblein Jens Danjel Carolus, egiptolog norweski, * 1827 w Chrystjanji, kształcił się w Berlinie i Paryżu, od 1876 był profesorem uniwersytetu w mieście rodzinnem. Jest członkiem wielu towarzystw naukowych i autorem licznych dzieł w języku francuskim, niemieckim, szwedzkim i norweskim, z których ważniejsze: „Aegyptische Chronologie“ (1863); „Recherches sur la chronologie égyptienne“ (1873); „Index alphabétique de tous les mots contenus dans le Livre des morts“ (1875); „Hieroglyphisches Namenwörterbuch, genealogisch und alphabetisch geordnet“ (1871—71); „Gamelaegyptisk Religion populaert foemstillet“ (Chrystjania, 1883—85, t. 3); „Handel und Schiffahrt auf dem Roten Meer in alten Zeiten“ (Lipsk, 1887).

Liebmann Fryderyk Michał, botanik, * 1813 w Helsingör, † 1856 r., był od r. 1845 profesorem, a od 1852 zarazem dyrektorem ogrodu botanicznego w Kopenhadze. Oprócz mnóstwa monografji ogłosił „Flora danica.“ Bogate jego zbiory, zebrane w podróży po Ameryce, nabył rząd duński 1860 r. dla ogrodu botanicznego w Kopenhadze.

Liebmann Otto, filozof, * 1840 r. na Śląsku, kształcił się na uniwersytetach w Jenie, Lipsku i Halli, od 1872 profesor w Strasburgu, od 1882 w Jenie. Oprócz licznych rozpraw, pomieszczanych w czasopismach specjalnych, ogłosił: „Kant unt die Epigonen“ (Stuttgart, 1865); „Ueber die Freiheit des Willens“ (1866); „Ueber den objektiven Anblick“ (1869); „Analysis der Wirklichkeit“ (2 wyd., Strasburg, 1880); „Gedanken und Thatsachen“ (1882); „Ueber philosophische Tradition“ (1883); „Der Klimax der Theorien“ (1884).

Liebner Teodor Albert, teolog ewangelicki niemiecki, * 1806 w Schkölen pod Naumburgiem, † 1871 r. w Meran; po ukończeniu studjów teologicznych w Lipsku i Berlinie, od 1832 kaznodzieja w Kreisfeld, następnie od 1835 r. kolejno profesor teologji w Getyndze, Kiel i Lipsku, od 1856 kaznodzieja nadworny i wice-prezes konsystorza w Dreźnie. Dziełem: „Christliche Dogmatik“ (t. 1, Getynga, 1849) wraz z Dornerem i Thomasiusem stał się założycielem teologji chrystologicznej, a dziełem „Hugo von St.-Victor“ (Getynga, 1832) przyczynił się wiele do dokładniejszego poznania średniowiecznej mistyki. Obok tego odznaczył się także jako kaznodzieja i zasłużył się na polu teologji praktycznej. Od 1856 wydawał razem z Dornerem, Ehrenfeuchterem i in. czasopismo *Jahrbücher für deutsche Theologie*.

Liebreich Ryszard, okulista, * 1830 w Królewcu, kształcił się w Berlinie, Halli, Utrechcie, 1870 jako okulista osiadł w Londynie, gdzie został lekarzem w szpitalu miejskim, oraz profesorem okulistyki. Zbudował nowy oftalmoskop i ogłosił wiele prac z zakresu optyki fizjologicznej; osobno wydał: „Atlas der Ophtalmoskopie“ (3 wyd., 1885): „Ophtalmoskopische Notizen“ (1859); „Eine neue Methode der Kataraktextraction (1872); „School life in its influence on sight and figure“ (1877) i in.

Liebreich Mateusz Eugenjusz Oskar, brat pop., lekarz, * 1839 w Królewcu, 1872 został profesorem i dyrekt. instytutu farmakologicznego w Berlinie, odkrył 1869 r. własność usypiającą chloralu, oraz wprowadził w użycie wiele nowych środków lekarskich. Napisał: „Das Chloralhydrat, ein neues Hypnotikum“ (3 wyd., 1871) i wraz z Langgaardem „Mediciniscbes Rezepttaschenbuch“ (1884).

Liechtenstein, najmniejsze niemieckie księstwo udzielne, nad Renem, pomiędzy Tyrolem a Graubünden, złożone z posiadłości Vaduz (teraz Liechtenstein) i hrabstwa Schellenberg; liczy na 159,5 klm. kw. 9,500 mieszk. wyznania katolickiego; od 1 sierpnia 1852 r. należy do austrjackiego zarządu celnego i podatkowego. Od 5 października 1862 r. otrzymało nową liberalną ustawę i posiada rząd konstytucyjno-monarchiczny; sejm krajowy składa się z 15 członków. Zarząd kraju sprawuje w imieniu księcia, który po większej części w Wiedniu rezyduje, kancelarja nadworna, w temże mieście urzędująca. Administracją wewnętrzną kieruje regencja książęca w Vaduz, na której czele stoi urzędnik zwany Landesverweser. Dochody wynosiły w 1893 r. 258,309 guldenów, wydatki—257,260. Dług państwowy wynosi 8,750 guld. Kontyngens związkowy wynosił dawniej 64 ludzi i 28 rezerwy, lecz od 1868 już nie jest dostawiany.

Liechtenstein Alfred, książę, polityk austrjacki, * 1842, wybrany w r. 1879 do rady państwa, gdzie założył klerykalno-niemiecki klub Liechtensteinski. W r. 1887 oddziedziczył po ojcu krzesło w radzie państwa.

Liechtenstein Aloizy, książę, brat poprzedniego, polityk austrjacki, * 1846, służył w wojsku i dyplomacji. W r. 1878 wybrany do rady państwa, gdzie występował w duchu ultramontańskim, Wybrany w r. 1891 powtórnie, założył grupę antysemicką pod nazwą „Freie Vereinigung für wirthschaftliche Reform auf christl. Grundlagen.“ Napisał „Uber Interessenvertretung im Staate.“

Liechtenstein Ulrich, von, poéta niemiecki, ob. Ulrich von Liechtenstein.

Lied (niem.) pieśń, forma poezji lirycznej.

Lieder Franciszek, gramatyk, * 1791 we wsi Busowie; w Warmji, † 1867 w Warszawie, został 1808 r. nauczycielem języka niemieckiego i łacińskiego w Mławie, później był nauczycielem prywatnym w Warszawie do r. 1815. Następnie słuchał kursów uniwersyteckich w Krakowie i Warszawie, po których ukończeniu 1817 był nauczycielem języka i literatury niemieckiej w rozmaitych gimnazjach warszawskich aż do czasu wysłużenia pensji emerytalnej. Ogłosił drukiem „Gramatyka niemiecka" (Warszawa, 1835 i później); „Zadania do gramatyki niemieckiej" (tamże, 1835—1847).

Liège, po flamandzku *Luyk*, po łac. *Leodium*, po niem. *Lüttich*, prowincja belgijska, mająca 2,894,8 klm. kw, i 790,000 miesz., z miastem głównem *Liège*, nad rzeką Mozą; miasto to ma silną cytadelę, 12 placów publicznych, 18 mostów, 17 kościołów, pałac biskupi, ratusz z bibljoteką, arsenał, teatr i uniwersytet założony 1817, w którym szczególnie odznacza się wydział lekarski. Z zakładów naukowych są tu też: szkoła politechniczna, przemysłowa, sztuk pięknych, seminarjum nauczycielskie i in. Liczba mieszkańców wynosi 160,000. Miasto posiada mnóstwo rozmaitych zakładów przemysłowych, wśród których szczególnie słyną fabryki broni. Handel tutejszy również jest bardzo znaczny. **L.** w wiekach średnich zostawało w ciągłych sporach ze swymi biskupami; przez pokój w Luneville przeszło do Francji, w roku 1815 powrócone Holandji, w r. 1831 dostało się Belgji.

Lienbacher Jerzy, polityk austrjacki, * 1822 w księstwie Salcburskiem, sprawował różne urzędy w ministerjum sprawiedliwości. W r. 1873 wybrany do rady państwa, przyłączył się do stronnictwa środkowego; gdy wszakże nie chciał się zgodzić na połączenie tego klubu ze stronnictwem polskiem i czeskiem, i gdy mianowicie wniosek jego, mający na celu poddanie szkoły kościołowi, znalazł opór w kole polskiem, z klubu tego wystąpił 1882 r. Napisał: „Die Pressfreiheit" (Wiedeń, 1861); „Historisch-genetische Erläuterung des oesterreichischen Pressgesetzes" (1863); „Das österreichische Polizeistrafrecht" (4 wyd., 1880).

Lier, albo *Lierre*, miasto w belgijskiej prowincji Antwerpskiej, przy zbiegu dwóch rzek, wielkiej i małej Nethy, ma 20,500 miesz.; fabryki koronek i wyrobów jedwabnych.

Liespfund, dawna waga handlowa w północnych Niemczech$=\frac{1}{20}$ funta okrętowego; w rosyjskich portach morza Baltyckiego czynił 20 funtów handlowych, w Danji 8 kilogramów.

Lieue, dawna mila francuska. **L.** *de France*, których 25 szło na jeden stopień równika, czyniła 0,6 mili geograficznej; nowa *Lieue*=1 mirjametrowi czyli 10 kilometrom.

Lieven, starożytny ród osiadły w Inflantach i Kurlandji, który w Szwecji otrzymał tytuł hrabiowski, w Rosji zaś książęcy. Najważniejsi członkowie tego rodu są:

Lieven Jan Henryk, hr., * 1670, † 1733 r., towarzyszył Karolowi XII w jego wyprawach wojennych; w Carogrodzie zachęcał Portę do wojny z Rosją.

Lieven Karolina, ks., wdowa po generale majorze wojsk rosyjskich *Andrzeju Lieven*, jako guwernantka dzieci cesarza Pawła I wyniesioną została 1799 do hrabiowskiej, a 1826 do książęcej godności; † 1828 r.

Lieven Karol, ks., * 1767, † 1845, generał rosyjski, od 1817 kurator uniwersytetu dorpackiego, został 1827 generałem piechoty, od 1828—33 ministrem oświecenia narodowego, potem marszałek dworu cesarskiego.

Lieven Krzysztof, ks., brat poprzed., generał-porucznik, * 1777, † 1839 r., w 1810 minister pełnomocny w Berlinie, od 1813—34 poseł w Londynie. następnie powołany do Petersburga, kierował wychowaniem cesarza Aleksandra.—Jego żona **Lieven** Dorota, ks., z domu Benkendorff, * 1784, † 1857 r., dama honorowa cesarzowej, od śmierci swego męża przebywała w Paryżu, gdzie równie jak poprzednio w Londynie, dom jej odwiedzany był przez wszystkie ówczesne znakomitości.

Lievens Jan, * 1607 w Lejdzie, † 1672, znakomity historyczny malarz holenderski; najpiękniejsze jego utwory posiadają miasta Bruksela, Antwerpja i Lejda. Najznakomitszy jego obraz *Wstrzemięźliwość Scypjona* znajduje się w ratuszu lejdejskim. Malował także piękne portrety. Jego ręczne rysunki i miedzioryty (np. „Wskrzeszenie Łazarza") posiadają również wysoką wartość.

Liewryt, *ilwait*, *jenit*, minerał z grupy krzemianów, krystalizujący w szeregu różnoosiowym, pospolicie w długie, prążkowane graniastołupy. Twardość 5,5; c. wł. 3,8. Barwa brunatnawo-czarna, blask tłusty. Jest to krzemian tlenku żelaza; znajduje się na wyspie Elbie, w Saksonji i in.

Liezen-Mayer Aleksander, malarz, * 1839 r. w Raab, uczeń Piloty'ego w Monachjum, tamże zamieszkały; celuje zwłaszcza w zakresie malarstwa historycznego. Z prac jego celniejsze: „Elżbieta podpisująca wyrok śmierci na Marję Stuart", oraz rysunki do „Fausta" Goethego i „Ekkeharda" Scheffelsa. W r. 1880 powołany został na dyrektora szkoły sztuk pięknych w Sztutgardzie, lecz 1885 powrócił do Zurychu, gdzie w akademji został profesorem malarstwa historycznego.

Liflandzka czyli **Inflancka gubernja,** niegdyś udzielne księstwo (ob. Inflanty), obecnie jedna z tak zwanych gub. Nadbaltyckich (Ostzejskich), graniczy z morzem Baltyckiem, Estonją, jeziorami Pejpus, gubernjami: Pskowską, Witebską i Kurlandzką, i obejmuje 47,030 klm. kw. z ludnością 1,300,640 (1897); pod względem administracyjnym dzieli się na dziewięć powiatów: Ryski, Wałcki, Wendeński, Warroski, Wolmarski, Parnawski, Jurjewski, Ezelski i Felliński. Z rzek główniejsze:

Dźwina zachodnia, Aa, Salir, Klawe, Embach, Pimpe; z licznych jej jezior (do 1,000) największe jest Pejpus, dalej: Wirzjärw, Burtnek i inne. Liczne błota wynoszą do 430,000 dziesięcin; grunt wogóle piaszczysty; pod lasami znajduje się prawie $^1/_4$ część powierzchni. Klimat niejednostajny, średnia roczna temperatura wynosi w Rydze + 6°, w Jurjewie + 4°. Z płodów rolnych rodzi obficie: żyto, jęczmień, oraz konopie i len. Z państwa mineralnego znajduje się: wapno, gips, alabaster, marmur i t. d. Kraj cały, a mianowicie okolice Wendeńskie, zwane *Szwajcarją Liflandzką*, mają wiele wspaniałych zwalisk z czasów dawnych rycerzy inflanckich. Mieszkańcy w części południowej są Łotysze, w północnej zaś Estowie; dalej znajdują się tu Niemcy, Rosjanie, Polacy i Żydzi. Pod względem religji zaliczają się przeważnie do kościoła ewangelicko-augsburskiego (81,6%), prawosławnych jest 13,4%, katolików 1%, żydów 2,4%. Miasto stołeczne Ryga (ob.), oprócz tego w gubernji jest jeszcze 10 miast. Ob. Inflanty.

Liga (z franc. *Ligue*), w języku politycznym XVI i XVII w. oznaczała chwilowe przymierze, zawierane częstokroć w interesach najsprzeczniejszych; odpowiada mniej więcej używanym dzisiaj wyrazom: przymierze i koalicja. Do najsławniejszych tego rodzaju przymierzy należą: *Liga Kambrejska*, zawarta w grudniu 1508 między papieżem, cesarzem, Francją, Hiszpanją i kilku drobniejszemi państwami włoskiemi przeciwko Wenecji, niezadługo wszakże potem z powodu różnorodności interesów zerwana; na jej miejsce utworzył papież 1511 tak zwaną Ligę świętą *(Liga santa)*, celem wygnania z Włoch Francuzów. Później używano tego wyrazu na oznaczenie przymierzy, których podstawą i celem była religja. Tak, przeciwko protestanckiemu związkowi Szmalkaldzkiemu powstała 1538 r. *Liga katolicka* w Norymberdze. W epoce francuskich wojen religijnych utworzyła się naprzód w Pikardji *Liga*, której głównem wprawdzie zadaniem było przywrócenie i obrona religji katolickiej, ale mimo to nie były jej obce interesy czysto polityczne. Na czele jej stanął 13 lutego 1576 książę Henryk Gwizjusz, a 6 listopada 1576 przystąpił do niej sam król Henryk III. Liga ta pod przewodnictwem Gwizjuszów (ob.) stała się z czasem tak niebezpieczną dworowi, że Henryk III i *Katarzyna Medici* (ob.) zawarli z nią 7 czerwca 1585 r. w Nemours traktat, mocą którego przyjęli wszystkie uchwały ligi i na łup jej wydali protestantów. W wynikłej z tego powodu wojnie domowej powstała nowa liga, założona przez paryskiego mieszkańca Rocheblond i nazwana od cyrkułów miasta *Ligą szesnastu*, która, kierowana przez Gwizjuszów, a potem przez ich brata księcia Mayenne, działała przeciwko Henrykowi III, a po jego śmierci przeciw Henrykowi IV. Ligiści, wspierani nawet przez Filipa II króla hiszpańskiego (który przywłaszczał sobie protektorat nad nimi i zamyślał prawdopodobnie o koronie francuskiej), ale szarpani niezgodami wewnętrznemi, ponieśli klęskę pod Ivry (14 marca 1591) i ostatecznie uledz musieli Henrykowi IV. Gdy wreszcie ten ostatni w lipcu 1593 r. przeszedł na katolicyzm, *Liga szesnastu* otworzyła bramy Paryża i rozwiązała się ostatecznie po uwolnieniu króla od klątwy. Por. Migneta: „Histoire de la Ligue" (5 t., Par., 1829). Inna jeszcze *Liga katolicka* zawartą była 10 lipca 1609 w Monachjum przeciwko Unji protestanckiej, zawiązanej 4 maja 1607 w Ahausen; działała ona szczególnie podczas wojny Trzydziestoletniej i rozwiązaną została pokojem Westfalskim 1648 r.

Ligamenta, ob. Więzy.

Ligarjusz *(Quintus Ligarius)*, senator rzymski, stronnik Pompejusza, od roku 51 przed Chr. legat w Afryce; oskarżony o niechęć i opór przeciw Cezarowi, obroniony został przez Cycerona r. 47 prz. Chr. w jednej z najpiękniejszych mów jego p. t. „Pro Ligario." Później wziął L. udział w sprzysiężeniu przeciwko Cezarowi i zginął z upadkiem rzeczypospolitej.

Ligatura, nitka jedwabna lub metaliczna, którą się zawiązuje naczynia krwionośne, przecięte przypadkowo lub przy operacji, celem zatrzymania krwotoku.

Ligawka, *legawka*, instrument muzyczny pasterski, używany głównie na Mazowszu i Podlasiu. Jest to długa rura prosta, czasami nieco zakrzywiona, zakończona lejkiem nakształt trąby; służy pastuchom do nawoływania bydła. Ton jej jest przenikliwy, podobny do tonu oboja.

Ligenza, pseudonim Zygmunta Krasińskiego.

Liger *(Lueger)*, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem, błękitnem, na zielonym pagórku— srebrna wieża, w lewem czerwonem ręka zbrojna z mieczem. Nad tarczą dwa hełmy ukoronowane: w I—5 piór strusich, jedno błękitne i jedno czerwone, między trzema srebrnemi; w II ręka zbrojna z mieczem. Labry przy I błękitno-srebrne, przy II—czerwono-srebrne. Nadany w Galicji 1787 roku przez Józefa II.

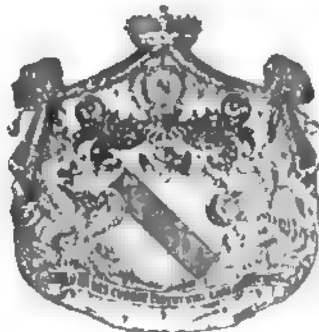
Liger.

Ligęza, pseudonim Zygmunta Sumińskiego.

Ligęza Mikołaj Spytek z Bobrku, syn Mikołaja, kasztelana czechowskiego, od r. 1624 kasztelan sandomierski, znakomity mówca i biegły polityk za czasów Zygmunta III. Założył w mieście dziedzicznem Dąbrowie (dziś w Galicji w Tarnowskiem) drukarnię, w której wydał kilka dzieł własnych treści politycznej: † 1637 r. L. odznaczał się jako dobroczyńca ludu wiejskiego. W swem „Votum na sejm walny warszawski" (Dąbrowa, 1635), przemawia nadzwyczaj gorąco za stanami miejskim i wiejskim. Jabłonowski wspomina o 2-tomowem

wydaniu jego „Mów sejmowych,“ nieznanych wcale naszej literaturze.

Ligne, książę de L., herb: W polu złotem — pas, czerwony ukośny. U szczytu, na dwóch okrągłych ekranach zębatych, srebrnych, obramowanych czerwono — mała tarcza złota z pasem prawo-ukośnym. Labry czarne, usiane srebrnemi liśćmi lipowemi, podbite czerwonem. Tarczę podtrzymuje złoty lew ukoronowany z prawej, a gryf złoty z lewej strony. Godło: „Quocunque cadunt, stat linea recta.“ Indygenat polski z roku 1780.

Ligne.

Ligne, starożytny ród książęcy, osiadły w Belgji, mający swe gniazdo w Hennegawji, a pochodzący od *Herbranda*, jednego z potomków udzielnych hrabiów Alzacji.—Cesarz Maksymiljan I nadał r. 1479 swemu doradcy i podkomorzemu *Janowi IV de Ligne*, dla niego i jego następców tytuł kuzyna. — *Antoni de Ligne*, zwany *Wielkim Djabłem*, otrzymał 1514 od króla Henryka VIII i późniejszego cesarza Karola V godność księcia Mortagne, syn jego *Jakób* († 1552) w r. 1544 tytuł hrabiowski, a wnuk tego ostatniego *Lamoral de Ligne*, tytuł ks. Epinay, oraz 20 marca 1601 godność księcia państwa rzymskiego. — Jego syn, *Florenty de Ligne* († 1619), przez małżeństwo (1608) z Ludwiką Lotaryńską przyłączył księstwo Amblise i inne majętności lotaryńskie do posiadłości swojego domu.—Książę *Klaudjusz Lamoral*, wicekról Sycylji († 1679) otrzymał 1643 r. dziedziczną godność granda hiszpańskiego pierwszej klasy. Nad wszystkich innych odznaczał się szczególnie książę *Karol Józef de Ligne*, * 1735, jako wódz austrjacki, polityk i pełen dowcipu autor; † 1814 w stopniu feldmarszałka podczas kongresu wiedeńskiego. Studjował literaturę klasyczną i nauki wojenne, 1752 r. wstąpił do wojska austrjackiego i odznaczył się w kilku bitwach, 1771 mianowany był generał-lejtenantem, podróżował po Europie i utrzymywał stosunki z najznakomitszymi ludźmi swego czasu, jak z Rousseau, Voltairem, Laharpem, Fryderykiem W. Kilkakrotnie wysyłany w celach dyplomatycznych do Petersburga, zyskał łaski Katarzyny II, otrzymał od niej tytuł feldmarszałka rosyjskiego i dobra w Krymie. W r. 1789 dowodził pod Laudonem częścią armji oblegającą Belgrad i zdobył go 1808, mianowany przez cesarza Franciszka I feldmarszałkiem. Po zasekwestrowaniu dóbr jego 1803 r. przez Napoleona, przelał prawa swoje na syna Ludwika Lamorala (* 7 maja 1766, † 10 maja 1813) i jako odszkodowanie otrzymał w Niemczech opactwo Edelstetten. Przez długi czas przebywał w Polsce, otrzymał indygenat i żył w wielkiej przyjaźni z królem Stanisławem Augustem.— Syn jego *Ludwik Lamoral ks. de Ligne*, * 1766, ożenił się z Massalską, córką Józefa, podkomorzego nadwornego litewskiego, a bratanką biskupa wileńskiego, mieszkał najwięcej w Warszawie, był pułkownikiem wojsk austrjackich, † 1813. Ciekawe szczegóły o nim i jego żonie podaje Rzewuski w „Pamiętnikach Bartłomieja Michałowskiego.“ Pisma swe wydał p. t. „Mélanges militaires, littéraires et sentimentaires“ (34 t., Wiedeń i Drezno, 1795—1811), do których dodać należy: „Oeuvres posthumes“ (16 t., Wiedeń i Drezno, 1817); „Vie du prince Eugène de Savoie“ (Weimar, 1809); „Lettres“ (2 t., Weimar, 1815) i „Philosophie du Catholicisme avec une préface par Ph. Marheineke“ (Berlin, 1816); jego „Oeuvres choisies“ wydał Malebrun (2 t., Paryż, 1809). Por. „Le prince de Ligne, ou un écrivain grand seigneur à la fin du XVIII siècle“ (2 ed., Liège, 1861); Du Bled „Le prince de L. et ses contemporains“ (Paryż, 1890). — Wnukiem poprzedniego jest książę *Eugenjusz Lamoral de Ligne*, książę d'Amblise i Epinay, * 1804, † 1880, który w czasie oddzielenia się Belgji od Holandji obrany został przez jedno stronnictwo jej królem, lecz ofiarowanej korony nie przyjął. Później sprawował kilka poselstw dyplomatycznych i mianowany był 1852 roku prezesem senatu belgijskiego. W trzeciem małżeństwie pojął za żonę 1836 Jadwigę Julję Wandę księżnę Lubomirską, † 1880.—Najstarszy z jego trzech synów ks. *Henryk* (* 1834), poślubił 1851 córkę hr. Talleyrand-Périgord. Głównem siedliskiem tej rodziny jest wspaniały zamek letni Bel-Oeil w Hennegawji.

Lignica, po niem. *Liegnitz*, miasto stołeczne pruskiej regencji t. n. (13,608 klm. kw. i 1,060,000 miesz.), w Dolnym Śląsku, przy ujściu rz. Czarna Woda do Katbach; liczy 18,000 miesz. (Niemców), posiada wielki zamek królewski, teatr, różne zakłady naukowe i liczne fabryki. L. była od od 1164 r. rezydencją udzielnych książąt lignickich (ob. Lignickie księstwo), którzy wygaśli r. 1675.

Lignickie księstwo, niegdyś udzielne państwo na Śląsku. Synowie Henryka II Wrocławskiego, który poległ 9 kwietnia 1241 r. w bitwie z Mongołami na Dobrem Polu (Wahlstatt), a mianowicie Bolesław Rogatka, Henryk III i Konrad, po wielu niezgodach rozdzielili 1252 r. pomiędzy siebie Dolny Śląsk w ten sposób, że Bolesławowi dostało się środkowo-zachodnie Przedodrze, jako udzielne księstwo L. Synowie Bolesława podzielili się znów w ten sposób, że starszy Henryk wziął część wschodnią, urodzajną, pozostawiwszy młodszemu bratu Bolkowi część zachodnią, górzystą. Henryk rozszerzył swe posiadłości, odziedziczywszy po śmierci Henryka IV dzielnicę Wrocławską, i † 1296 r., pozostawiwszy trzech synów, któ-

rzy dopiero 1311 r. podzielili się ojcowizną w ten sposób, że najstarszy Bolesław III dostał część południową (Brzeg), Henryk VI dział środkowy (Wrocławskie), Władysław zaś otrzymał część północno-zachodnią, nad rzeką Kacbachem, czyli właściwe księstwo L.—1329 r. sprzedał on dział swój królowi czeskiemu Janowi, który, jako lenno korony czeskiej, oddał go Bolesławowi III, ks. na Brzegu. Od tej chwili dzieliło ks. L. wspólne losy z księstwem Brzegu. Fryderyk II, ks. Brzegu i L. zawarł 31 marca 1537 umowę o wzajemne dziedzictwo z rodem brandeburskim (Joachimem II), która jednak wkrótce rozwiązaną została. Nie zważając na to, po wygaśnięciu w osobie Jerzego Wilhelma (1675) rodu książąt na Brzegu i Lignicy, zgłosił się z żądaniem dziedzictwa Fryderyk Wilhelm, kurfirst brandeburski, i za odstąpienie od swych praw otrzymał ks. swibuskie, pod warunkiem, że po jego śmierci za wynagrodzeniem pieniężnem księstwo to powróci do korony czeskiej. Księstwo L. podczas wojen śląskich za Fryderyka II, przeszło we władanie pruskie.

Lignina (*lignoza, sklerogen*), $C_{19}H_{24}O_{10}$, substancja pokrywająca celulozę (ob.) komórek roślinnych i powiększająca grubość ścianek komórek. Kwas azotny niszczy L., która tym sposobem różni się od celulozy.

Lignit, ob. Węgiel brunatny.

Lignografja, sposób bezpośredniego drukowania barwnego na cienkich płytach drewnianych; rozpowszechnienia nie zyskał.

Lignosulfit, produkt uboczny, otrzymywany przez traktowanie celulozy kwasem siarkawym przy fabrykacji papieru, był polecany do inhalacji w chorobach płucnych.

Lignoza, toż co lignina (ob.); także dynamit z nitrowanej mąki drzewnej i nitrogliceryny.

Ligny, wieś w Belgji, prowincji Namurskiej, ma 370 miesz.; pamiętna bitwą stoczoną tu przez Napoleona 16 czerwca 1815 z Prusakami, pod wodzą Blüchera, w której armja pruska straciła 12,000 ludzi. We dwa dni potem, 18 czerwca, nastąpiła pamiętna bitwa pod Waterloo.

Ligowie, *Ligiowie*, grecka nazwa narodu zwanego przez Rzymian Lugami, a zamieszkującego w 2 pierwszych wiekach po Chrys. okolice dzisiejszego Śląska, W. księstwa Poznańskiego oraz oba brzegi górnej Wisły. Niemcy uważają ich za przodków Wandalów, (ob.) niektórzy historycy słowiańscy za Słowian. (Szafarzik za Łużyczan, W. Kętrzyński w pracy „Die Lieger," 1868, za Lechów-Polaków). W ostatnich czasach, Sienkiewicz jedną z bohaterek swego sławnego romansu „Quo-Vadis?" zrobił królewną ligijską.

Ligroina, najlżejsza część olеju skalnego, która musi być od niego usunięta przez destylację, aby zmniejszyć niebezpieczeństwo łatwego zapalania się oleju skalnego. Jest to to samo ciało, co eter oleju skalnego; nazwa L. nadaną mu została, aby je wprowadzić jako nowy środek oświetlający. Pali się bez niebezpieczeństwa w lampach stosownie urządzonych; ob. Lampa.

Liguliflorae, *języczkowe*, rośliny, ob. Złożone.

Liguori Alfons Marja, św., * 1696 w Neapolu, † 1787; poświęcił się początkowo zawodowi prawnemu, wkrótce jednak (1722) wstąpił do stanu duchownego i zasłynął jako biegły kaznodzieja, zajmując się przytem jako misjonarz nauczaniem ludu. Za przyzwoleniem papieża Klemensa XII, założył 1732 w Villa Scala, blizko Benewentu, kongregację Przenajświętszego Odkupiciela (*il. Santo Redentore*), zatwierdzoną przez Benedykta XVI, 25 lutego 1749, która przybrała nazwisko *Redemptorystów* (ob.), zwanych także niekiedy *Liguorystami*. Mianowany 1762 przez Klemensa XIII biskupem w Sta-Anna Gotici, z powodu słabości i sterania postami, oraz umartwieniami ciała zwolniony od obowiązków 1775 przez papieża Piusa VI. Liczne jego pisma teologiczne były wielokrotnie wydawane i przekładane na różne języki; główniejsze z nich: „Theologia moralis" (Neapol, 1755); „Institutio catechistica" (Bassano, 1768) i „Homo Apostolicus" (Wenecja, 1782). Beatyfikowany 5 września 1816 roku przez Piusa VII, został 26 maja 1839 r. zaliczony w poczet świętych przez Grzegorza XVI. Kościół obchodzi jego pamiątkę 2 sierpnia. Por. Jeancarda „Vie du b. Alph. L." (Liège, 1829).

Liguoryści, ob. Redemptoryści.

Ligurja, kraj *Ligurów*, narodu, o którego pochodzeniu tyle tylko wiemy, że nie należał ani do Iberów, ani do Celtów. Na liczne drobne pokolenia podzieleni, mieszkali Ligurowie w starożytności w połud. Galji i w półn. Italji, daleko więcej wewnątrz kraju, aniżeli później, gdy ich stąd wyparli Celtowie. Plemiona liguryjskie na zachód od Rodanu zmieszały się z Iberami i całkiem zaginęły, na wschód zaś od tej rzeki podbite zostały przez Rzymian 125 r., a kraj ich dał początek prowincji Galji; ujarzmienie zaś pokoleń zamieszkałych w Italji dokonane już było na lat 150 przed Chr., po długich jednak i upartych walkach. Jako kraj otrzymała L. swą nazwę dopiero za Augusta, który 9 regjon włoski tak nazwał i oznaczył ściśle jego granice. Główniejsze miasta tej krainy były: *Nicaea* (Nizza), *Genua, Dertona* (Tortona), *Aquae Statiellorum* (Acqui), *Polentia* (Pollenza) i *Asta* (Asti). Mieszkańcy pracowici, wstrzemięźliwi, silni, zręczni i waleczni uchodzili przytem za podstępnych i chciwych rozboju. W nowszych czasach starożytne nazwisko L. przybrała teraźniejsza prowincja włoska Genueńska.

Liguryjska rzeczpospolita, taką nazwę otrzymała rzeczpospolita Genueńska, gdy zdobyta 1797 roku przez Francuzów, musiała zamienić konstytucję arystokratyczną na demokratyczną; uorganizowaną była na wzór rzeczypospolitej francuskiej, a 1805 roku wcielona do Francji (ob. *Genua, historja*).

Liguryt, ob. Tytanit.

Liguster *(Ligustrum)*, rodzaj roślin z rodziny oliwowatych, cechujący się kielichem trwałym, 4-ząbkowym, koroną lejkowatą z brzegiem 4-dzielnym, pylnikami utwierdzonemi w rurze korony, i jagodą 2-komórkową, 2—4-nasienną; należą tu krzewy w Europie i Azji, o liściach przeciwległych i kwiatach białych, zebranych w bukiety wierzchołkowe. **L.** *zwyczajny, ligustr, kocierpka (L. vulgare)*, krzew pospolity w naszych ogrodach, 1,5—4 m. wysoki, rośnie dziko w Europie południowej, kwitnie w czerwcu i lipcu. Ma liście podłużne, lancetowate, gładkie, kwiaty nieprzyjemnie pachnące, w małe bukieciki poskupiane, i jagody czarne. Mnoży się z nasienia, odkładów i gałązek. Drzewo jego po zaschnięciu jest nadzwyczaj twarde. Nadaje się do ozdoby klombów i na żywopłoty. Drzewo po zasuszeniu jest bardzo twarde; kwiaty i liście działają ściągająco i były używane w owrzodzeniach gardła i dziąseł. Jagód używać można z pewnemi dodatkami do barwienia na czarno, granatowo i czerwono; we Francji używają ich do zaprawiania win. Młode gałązki nadają się na wyroby koszykarskie.

Li-Hung-Czang, znakomity polityk chiński, * 1827 w prowincji Naanhui, jako syn ubogiego człowieka, dzięki ojczymowi swemu otrzymał staranne wychowanie. Gdy w r. 1853 powstanie tajpingów dotarło i do jego ojczystej prowincji, stanął Li-Hung-Czang na czele zgromadzonego przez siebie niewielkiego hufca i rozpędził powstańców. W nagrodę gubernator obu Kiangów, Tseng-Kuo-Fan (ojciec znanego w Europie dyplomaty chińskiego, margrab. Tsenga) mianował go swoim sekretarzem, W r. 1861 został sędzią prowincji Czekiang, potem gubernatorem prowincji Kiangsu. Przy odzyskaniu z rąk powstańców tej zawojowanej przez nich prowincji dowiódł takiej zręczności i waleczności, że otrzymał w nagrodę tytuł gubernatora prowincji cesarskich; za zręczne dowództwo flotą pod Nankinem otrzymał tytuł szlachecki. W r. 1864 został po śmierci swojego protektora Tsenga-Kuo Fana gubernatorem prowincji obu Kiangów. W r. 1870 wice-królem Peczili. W roku 1872 obejmuje urząd kanclerza państwa i prowadzi odtąd przeważnie wszystkie układy dyplomatyczne z państwami zagranicznemi. W r. 1883 i 1884 dowodził wojskiem chińskiem w prowincjach dotykających Tonkinu i prowadził rokowania z Francją. Odtąd był Li-Hung-Czang wszechwładny u dworu chińskiego, przemawiał zawsze gorąco za nawiązaniem ogniw z Europą i obdarzył Chiny niejedną reformą postępową. W roku 1895 udał się do Japonji dla prowadzenia układów o pokój. Tam w Simonosaki postrzelił go w twarz fanatyk japoński. Mimo to dokończył układów i zawarł traktat stosunkowo korzystny dla pokonanych Chin. Wróciwszy do Pekinu, objął znów rządy kanclerskie. Po głośnej swej podróży po Europie, gdzie był delegowany na koronację Najjaśniejszego Cesarza Mikołaja II, w r. 1896 został ministrem spraw zewnętrznych, w obec wszakże ścierających się gwałtownie prądów w pałacu cesarskim, gdzie intrygowała cesarzowa wdowa, popadł w niełaskę. Odsunięty od udziału w najwyższym rządzie centralnym, został wkrótce wicekrólem w Kantonie, skąd powołano go do Pekinu, mianowano napowrót wicekrólem Peczili z siedzibą w stolicy państwa. Wskutek ostatnich wypadków w Chinach (1900), po wejściu wojsk europejskich do Pekinu, mianowany pełnomocnikiem do zawarcia pokoju z mocarstwami.

Li-Hung-Czang.

Lijasowe pokłady, ob. Jurajska formacja.

Likajos, (grec. *Lykajos*), przydomek Zeusa i bożka Pana, którzy odbierali cześć na górze *Lykajos* w Arkadji. Uroczystości te zwano *Lykaja*.

Lika-Krbava, komitat w Chorwacji-Sławonji, utworzony w r. 1886 z dawnego okręgu wojskowego Lika-Otoćańskiego, obejmuje 6,211 klm. kw. i 191,000 miesz. Stolicą komitatu jest Gospić.

Likantrop, *likantropja* ob. Wilkołak.

Likaon, (grec. *Lykaon*), syn Pelasgosa i Melibei, zbudował miasto Likosurę i w niem zaprowadził cześć Zeusa Likajosa. **L.** był ojcem 50 synów, z których wymieniają kilku jako założycieli miast arkadyjskich. Wedle mitu, opowiedzianego przez Owidjusza, Zeus, zwiedzając Arkadję, od wszystkich odbierał cześć boską. **L.**, wątpiąc o jego boskości i chcąc go doświadczyć, częstował na biesiadzie mięsem ludzkiem, za co Zeus króla razem z jego synami pozamieniał w wilki, lub też pozabijał piorunem. Z synów ocalał jeno *Niktimos*, za którego rządów miał nastąpić potop Deukaljona, sprowadzony na ziemię z powodu bezbożności *Likaonidów*.

Likaonja, zwał się kraj w Azji Mniejszej ze stolicą Ikonium, położony między Kapadocją, Galacją, Pizydją a Izaurją i Cylicją.

Likarjowy olejek, olej eteryczny z białego cedru *(Licaria canali)*, rosnącego w Gujanie, a którego drewno znajduje się w handlu pod nazwą *bois de rose;* jest bezbarwny, woni różanej, używa się w perfumerji. Ob. Linaloe.

Likiery (z łac. *liquor*, ciecz), wódki ocukrzone i przyprawne korzeniami, znajdują się w handlu w najrozmaitszych gatunkach. Podstawą ich jest wódka wolna od fuzlów; cukier, nadający im gęstość i oleistość, dodaje się w postaci bezbarwnego syropu, po nadaniu wódce przypraw aromatycznych. Przyprawy składają się z olejków roślinnych eterycznych, substancji gorzkich i t. p. Noszą one zresztą najrozmaitsze nazwy, jak *maraschino, chartreusse, curaçao* i t. d. Często nadaje się też **L.** sztuczne zabarwienie tynkturą koszenilową, jagodami czarnemi, roztworem indyga, karminem błękitnym. Zawartość ich alkoholu zmienia się mię-

czy 30 a 50%. Najsilniej ocukrzone, a tem samem najgęstsze, zowią się *crêmes* albo *huiles*. Silne **L.**, zaprawione sokami owocowemi, zowią się *ratafja*. W handlu znajdują się też *esencje likierowe*, które przez mieszanie z cukrem, alkoholem i wodą wydają **L.** Por. Möwes „Die Destillirkunst der geistigen Getränke" (9 wyd., 1892), Brevans „La fabrication des liqueurs" (1890).

Likofron (greck. *Lykophron*), gramatyk i tragik grecki, rodem z Chalcis na Eubei, kwitnący około 270 przed Chr., większą część życia przepędził na dworze Ptolemeusza Filadelfa w Aleksandrji. Jest autorem pisanego w jambach melodramatu pod tyt. „Kasandra" albo Aleksandra", w którym wieszczka owa przepowiadała upadek Troi. Utwór ten z powodu wielu ciemnych, niezrozumiałych aluzji i mitologicznej uczoności wybornie charakteryzuje kierunek tak zwanej szkoły aleksandryjskiej. Najlepsze edycje sporządzili; Potter (Oxford, 1697; 2 ed., 1702), Sebastiani (Rzym, 1803) i Müller (3 t., Lipsk, 1811).

Likos, (*Lykos*), kilka postaci mitologicznych: 1) *Likos*, syn Neptuna i najady Kelajno, przeniesiony przez swego ojca na wyspę Szczęśliwych. 2) *Likos*, syn Marsa, jako król Libji, wszystkich cudzoziemców poświęcał na ofiarę swemu ojcu, oprócz Djomedesa, który przez jego córkę został ocalony. 3) *Likos*, syn Hyrieusa, brat Nikteusa, któremu przywłaszczoną nad Tebami władzę odebrał. 4) *Likos*, syn Pandjona, wygnany z Aten przez swego brata Eugenjusza do Licji, nadał temu krajowi od swego imienia nazwę, wprowadził z Atyki cześć bogiń Demetery i Persefony do Mesenji i był protoplastą kapłańskiego rodu *Likomedów*.

Likowski Edward, biskup sufragan gnieźnieński, * 1836 we Wrześni w ks. Poznańskiem, kształcił się w akademji w Monasterze, 1861 otrzymał święcenia kapłańskie, poczem był nauczycielem religji i języka hebrajskiego w gimnazjum św. Magdaleny w Poznaniu; 1865 r. został profesorem historji kościelnej w seminarjum poznańskiem, 1867 regensem 1870 domowym prałatem papieża Piusa IX. Jako autor pomieścił wiele artykułów w *Tygodniku katolickim*, nadto napisał: „Historja unji kościoła ruskiego z kościołem rzymskim" (Poznań, 1875); „Katakumby rzymskie" (1880); „Dzieje kościoła unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku" (Poznań, 1880); „Przyczyny unji brzeskiej" (1880, w *Przeglądzie kościel.*). Wydał dwa ostatnie tomy „Decretales summorum pontificum pro regno Poloniae et constitutiones synodorum etc." (1882—83); „Unja brzeska 1596" (Poznań, 1896): „Geschichte des allmäligen Verfalls der unirten ruthenischen Kirche im XVIII und XIX Jahrhunderth unter polnischen und russischen Scepter" (Poznań, 1885); „Rokowania poprzedzające unją brzeską" (Kraków, 1886). Życiorys jego pomieścił *Tygod. illustr.*, z r. 1885, str. 110.

Liksna, wieś kościelna w dawnych Inflantach, dziś w gubernji Witebskiej, przy ujściu Likśnianki do Dźwiny. Tu w roku 1626, podczas wojny o Inflanty ze Szwecją, pobity został Horn przez Aleksandra Gosiewskiego, wojewodę smoleńskiego.

Liktorowie (*Lictores*), w starożytnym Rzymie publiczni słudzy początkowo królów, później wyższych urzędników, posiadających *imperium* (ob.), przed którymi nosili *fasces* (ob.), torowali im wśród tłumów drogę i pilnowali, aby im cześć należną oddawano. Wykonywali też karę przez nich naznaczaną.

Likurg (greck. *Lykurgos*), słynny prawodawca spartański. Epoka jego życia (wedle zwyczajnej chronologji wspominany około 880 r. przed Chr.), jako też cała osobistość taką chmurą baśni są zaciemnione, że krytyk pozostaje nawet w wątpliwości, czy go uważać za osobistość historyczną, czy też za postać czysto mityczną. Za hipotezą ostatnią przemawia imię jego, będące zarazem przydomkiem Apollina, oraz cześć boska oddawana mu w Sparcie. Wedle najbardziej upowszechnionego podania, był **L.** synem króla Eunomosa z rodziny Eurypontydów; czas jakiś sprawował opiekę nad swym synowcem, małoletnim królem Charylaosem i przez przeciwną partję był wygnany. Zwiedziwszy Kretę, Azję Mniejszą i Egipt, wrócił do ojczyzny z polecenia spółobywateli i za zezwoleniem wyroczni delfickiej nadał ojczystemu miastu ustawę, która wprowadziła kilka nowych urządzeń, a zresztą starodawne zwyczaje zamieniła w prawo. Zasadnicze punkty tej ustawy są: utrzymanie wedle dawnego zwyczaju dwu dziedzicznych królów z przydaniem im do boku rady 28 doświadczonych starców (ob. *Geronci*), ustanowienie zgromadzeń ludowych, w których brał udział każdy Spartanin, mający lat 30; rozstrzygano w nich o wyborze urzędników, pokoju i wojnie, oraz w rzeczach prawodawstwa prostem potwierdzeniem lub zaprzeczeniem. Co się tycze wychowania i życia prywatnego, zalecał **L.** przedewszystkiem hartowanie ciała i ćwiczenie się w sztuce wojskowej, prostotę w ubiorze i mieszkaniu; ustanowił też publiczne uczty obywateli, na których główną potrawę stanowiła słynna polewka czarna. Zabronił podróży za granicę i nie dozwalał pobytu cudzoziemcom w Sparcie. Błędnem jest przypisywane mu ustanowienie eforów (ob.). Zobowiązawszy spółziomków przysięgą, że podczas jego nieobecności nowo nadanej ustawy nie zmienią, opuścił **L.** miasto i nigdy już nie wrócił; według podania pasmo życia przeciął dobrowolnym głodem. Por. Lachmana „Spartanische Staatsverfassung" (Wrocław, 1836); Kopstadta „De rerum Laconicarum constitutionis Lycurgeae origine et indole" (Greifswald, 1849); Trieber „Forschungen zur spartanischen Verfassungsgeschichte" (Berlin, 1871); Gilbert „Studien zur altspartanischen Geschichte" (Getynga, 1872). W starożytności biografję **L.** napisał Plutarch.

Likurg, mąż stanu i mówca ateński, syn Likofrona ze starożytnego rodu Eteobutadów, * około

330 r. przed Chr. w Atenach, † 323. Uczeń Isokratesa i Platona. Przejęty nawskroś miłością ojczyzny, występował L. jako jeden z najznakomitszych przedstawicieli stronnictwa antymacedońskiego. Po bitwie Cheronejskiej 338 r. zarządzał pomyślnie przez lat 12 finansami ateńskiemi, uporządkował je i przyprowadził do świetnego stanu, a miasto przyozdobił wielu pięknemi i pożytecznemi budowlami. W sądach odznaczał się L. jako mówca bezwzględną sprawiedliwością i nieugiętym charakterem. Lękano go się powszechnie jako oskarżyciela. Z 15 mów jego zachowała się tylko jedna (miana 330 roku przeciw Leokratesowi, z powodu zdrady ojczyzny), zalecająca się głębokością i powagą myśli; brak jej wszelako wygładzenia i owej piękności klasycznej. Najlepsze jej wydanie sporządzili Mötzner (1856) i Scheibe (1853). Ułamki zaś mów zaginionych zebrał Kiessling (Halla, 1847, wraz z rozprawą Meiera o życiu L. Blass „Die attische Beredsamkeit" (Lipsk, 1880, t. 3).

Likwescencja, rozpływanie się, przechodzenie w stan ciekły.

Likwidacja, obrachunek, to jest szczegółowy wykaz wydatków na cel pewien, albo pretensji z tytułu należności. Tak np. w postępowaniu upadłościowem likwidacją nazywa się obrachunek pretensji wierzycieli do upadłego dłużnika. L. w interesach giełdowych nazywa się obrachunek wzajemnych należności, przypadających w danym terminie z tytułu obrotów, zawieranych na dostawy w tym terminie.

Likwidacyjne komisje, były to w Polsce komisje przeznaczone do sprawdzania pretensji obywateli do rządów, kolejno się zmieniających. Wogóle komisjami takiemi nazywają się urzędy, sprawdzające różne obrachunki wydatków lub roszczeń. Komisja likwidacyjna została między innemi utworzona w 1864 roku, dla wynagrodzeń obywateli za uwłaszczenie włościan. Wynagrodzenie udzielone zostało w listach likwidacyjnych 4%, które dotychczas pozostają w obiegu i które umarzają się za pomocą losowań, dwa razy do roku (1 marca i września) odbywanych.

Lila, barwa jasno fijoletowa.

Lilak (*Syringa*), pospolicie zwany *bzem*, rodzaj roślin z rodziny oliwowatych, cechujący się kielichem 4-zębnym, koroną o brzegu 4-klapkowym, i torebką suchą, 2-komórkową; obejmuje krzewy o liściach przeciwległych, ogonkowych, sercowatych, gładkich, całobrzegich, i kwiatach pięknych, wonnych, zebranych w bukiety wierzchołkowe. L. *pospolity* (*S. vulgaris*), zwany zwykle *bzem włoskim* lub *tureckim*, pochodzi z Persji; obecnie wszędzie hodowany w ogrodach, w Europie połudn. zdarza się nawet zdziczały; jest to krzew dochodzący 2—6 m., o kwiatach blado-fijoletowych, w różnych odcieniach. Torebki używały się niegdyś jako środek ściągający, zawierają materję gorzką, *lilacynę*, liście zaś *syringinę*; drewno używa się przez stolarzy i tokarzy. L. *perski* (*S. persica*), mniejszy od poprzedniego i o kwiatach mniejszych, hoduje się także, jako krzew ozdobny. Inny gatunek L. *chiński* (*S. chinensis*), o bukietach wielkich i bardzo gęstych, ma pochodzić ze skrzyżowania gatunków poprzednich. Z kwiatów lilaka otrzymuje się olejek, wydający woń podobną do woni tuberozy.

Kwiat lilaka, *b* w przecięciu.

Lilia Piotr, znakomity teolog i mówca, * 1546 w Poznaniu, † tamże 1606; wyższe nauki pobierał w Rzymie, gdzie otrzymał stopień doktora teologji. Po powrocie do kraju, był kapelanem i kaznodzieją Stefana Batorego, profesorem akademji krakowskiej, a od 1582 rządcą kolegjum Lubrańskiego w Poznaniu. Z licznych pism jego w języku łacińskim ważniejsze są: „De Deo trino et uno oratio" (Kraków, 1582); „Salomon, sive pro religione catholica et dignitate sacerdotali oratio" (Kraków, 1588).

Liliencron Detlev, baron v., poeta niemiecki, * 1844, służył wojskowo, później poświęcił się poezji. Wydał: „Eine Sommer Schlacht" (1886); „Adjutantenrithe" (1883); „Knut der Herr" (1885); „Die Merovinger" (1888); „Gedichte" (1889). Por. Bierbaum „Detlev Fr. v. L." (1892).

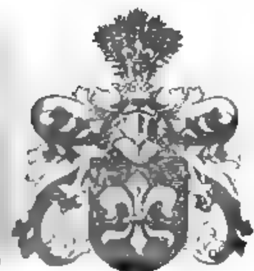
Lilienthal Michał, historyk i bibljograf, * 1686 w Leibstadzie w Prusiech, pastor i profesor uniwersytetu królewieckiego, † 1750 r. w Królewcu. Znawca i miłośnik literatury polskiej, wydał następujące dzieła ważne dla historji literatury naszej, a mianowicie czasopisma: „Das gelehrte Preussen etc." (Toruń, 1722—24); do czego należy „Continuirtes gelehrtes Preussen" (Toruń, 1725); „Erläutertes Preussen etc." (4 t., Królewiec, 1724—27; tom 5 wyszedł p. t. „Preussische Merkwürdigkeiten" (Toruń, 1742): „Acta Borussica ecclesiastica, civilia, literaria oder Sammlung zur Geschichte des Landes Preussen gehörigen Nachrichten" (3 t., Królewiec, 1730—42), oraz „Schediasma de praecipuis rerum Prussicarum scriptoribus" (Królewiec, 1758).

Lilienthal Otto, inżynier, * 1848 w Anklam, † 1896, posiadał fabrykę wyrobów żelaznych, a obok tego zajmował się badaniami nad rozwiązaniem zadania żeglugi powietrznej, którą starał się urzeczywistnić przez naśladowanie lotu ptaków. Kilkakrotnie opuszczał się przy pomocy swego przyrządu z pagórka, mającego 60 m. wysokości, i przy jednem z tych doświadczeń zabił się skutkiem spadku na ziemię. Ogłosił „Die Flugapparate" (1894).

Lilith, Lilit, nazwa hebrajska widma, ukazującego się w nocy. Takie imię miała nosić pierwsza demoniczna małżonka Adama według legend żydowskich.

Lilja *(Lilium)*, rodzaj roślin z rodziny liljowatych (ob.), cechujący się okrywą kwiatową 6-listkową, nieco dzwonkowatą, której listki u dołu zaopatrzone są w brózdę podłużną, wypełnioną miodem, 6 pręcikami, słupkiem walcowym o znamieniu trójdzielnem, i torebką trójgraniastą; są to rośliny cebulonośne, trwałe, o cebuli łuskowatej i pięknych kwiatach wierzchołkowych; stanowią ulubione rośliny ozdobne. **L.** *biała (L. album, L. candidum)*, pochodzi ze Wschodu, w Eur. płd. gdzieniegdzie zdziczała; ma łodygę wzniosłą, liście dolne lancetowate, górne jajowato-lancetowate, kwiaty ułożone groniasto, śnieżno-białe, wonne; wielkie. **L.** oddawna jest symbolem niewinności i czystości, w starożytności była poświęcona Junonie. Ludwik VII, król francuski, przyjął ją do swego herbu. Uprawia się wszędzie w ogrodach; w ciasnych sypialniach woń jej jest szkodliwa. Wymaga gruntu pulchnego, miernie wilgotnego, dobrze nawożonego. Dorasta 1 m. wysokości i wydaje 5—20 kwiatów. Niektóre jej części były lekarskie. **L.** *żółta* (**L.** *bulbiferum)* z Europy płd., najpospolitsza w naszych ogrodach, o kwiatach szafranowo-żółtych, wewnątrz ciemnemi plamkami upstrzonych; cebula jest w Rosji przez lud jadana. **L.** *czerwona* (**L.** *pomponicum)* o kwiatach zwisłych, żywej czerwoności. **L.** *nakrapiana* (**L.** *triginum)*, o kwiatach zwisłych, czerwonych, wewnątrz ciemno-purpurowo upstrzonych, i in. Krajowym gatunkiem jest *zawojek* czyli *maśleszka* (**L.** *martagon)*, o kwiatach odgiętych, przyćmiono purpurowych, wewnątrz czerniawemi plamkami upstrzonych. **L.** *olbrzymia* (**L.** *giganteum)*, w Indjach wschod., dochodzi 3 m. wysokości i wydaje 12—20 kwiatów białych, wewnątrz purpurowych. **L.** nazywają się też pospolicie gatunki kosaćca i sasanki. **L.** *wodną* nazywa się grzybień (ob.), **L.** *meksykańską, hiszpańską, narcyzową*, amarylka (ob.). Por. Jankowski „Kwiaty naszych ogrodów" (1895); Cannart d'Hamale „Monographie des lis" (1870); Rumpler „Die schönblühenden Liliengewächse" (1882).

Lilja, herb: W polu czarnem—lilja srebrna. U szczytu na ogonie pawim—lilja srebrna. Labry czarno-srebrne. Niewłaściwie *Korsakiem* (ob.) też nazywany.

Lilja.

Lilje.

Liljana, pseudonim Z. Porębskiej.

Lilje, herb: Na tarczy obramowanej bez barw—pas prawo-ukośny między dwiema liljami. Nad tarczą w koronie 5 piór strusich.

Lilje morskie, ob. Liljowce.

Liljegren Jan Gustaw, archeolog szwedzki, * 1791, † 1837, jako bibljotekarz w Sztokholmie położył zasługi jako badacz starożytności północnych, run i t. d. Wydał: „Runurkunder" (1833); „Svensk Diplomatarium" (2 t., 1829) i in. Do dzieła jego o runach Dieterich napisał słownik p. t. „Runensprachsatz" (1844); „Nordiska fornlemningar" (Stokholm, 1818—21, 12 cz.); „Skandinaviska fornalderns hjeltesagor" (1818 i 1819, t. 2); „Runlära" (1832).

Liljonesa, środek kosmetyczny przeciw plamom na skórze i brodawkom; jest to słaby roztwór węglanu potasu, nieszkodliwy, ale też nieużyteczny.

Liljoróg, herb: W polu złotem, między rogiem jelenim czerwonym a bawolim czarnym—lilja srebrna. U szczytu 5 piór strusich. Nadany 1775.

Liljoróg.

Kwiat złoci.

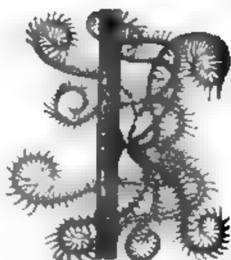
Liljowate *(Liliaceae)*, rodzina roślin jednoliścieniowych, obejmująca rośliny zielne, rzadko krzewy lub drzewa, o łodydze pojedyńczej lub u góry rozgałęzionej; kwiaty najczęściej wielkie i pięknie zabarwione, zebrane w kłosy lub grona, mają okrywę 6-listkową, foremną; pręcików 6, przeciwległych listkom okrywy, słupek pojedyńczy; owoc jest torebką, nasiona zawierają białko. **L.** obejmują rośliny ozdobne, hodowane po ogrodach dla piękności lub wonności kwiatów. Należy tu około 2,600 gatunków, rozpowszechnionych na całej ziemi. Niektóre mają znaczenie lekarskie, jak aloes i ckliwica; gatunki czosnku wydają olejek eteryczny, zawierający siarkę, skąd służą na przyprawę; niektóre są jadalne, jak młode pędy szparaga, inne wydają użyteczne włókna, jak len nowozelandzki. **L.** występują już w bardzo dawnych utworach geologicznych, zwłaszcza w formacji węglowej, i są tam w ogóle drzewiaste. Por. Redouté „Les liliacées" (8 t., Paryż, 1802—16); Elwes „Monograph of the genus Lilium" (1877).

Liljowce, *Lilje morskie (Crinoidea, Pelmatozoa)*, gromada zwierząt z typu jeżowców (ob.), zwierzęta morskie, postaci kulistej lub kielichowatej, najczęściej opatrzone *łodyżką* stawowatą, przytwier-

dzoną do przedmiotów stałych. Przez łodyżkę przechodzi przewód, pośredniczący przy wyżywianiu. Ciało przytwierdzone jest do łodyżki grzbietem, strona zaś brzuszna, zwrócona ku górze, jest miękka. Z brzegu ciała czyli kielicha wybiegają ruchliwe ramiona (zwykle 5 lub 10), pojedyncze lub rozgałęzione, których stały szkielet składa się z łuków wapiennych. Od otworu gębowego, który przypada zwykle wpośrodku strony górnej, rozchodzą się brózdy, w których osadzone są drobne

Fig. 1. Pokwit (Pentacrinus caput Medusae). *a* kielich bez ramion, *A* odbyt.

Fih. 2. Rozwierucha (Antedon).

nóżki *(ambulacra)*, które służą za czułki. Odbyt, jeżeli istnieje, znajduje się obok gęby. Przyrządy płciowe rozpościerają się po całych ramionach i po ich rozgałęzieniach, ale tylko w tych ostatnich zawierają jajka albo ciałka nasienne. W rozwoju ulegają znacznym przeobrażeniom; L., które w stanie dojrzałym pływać mogą, są również w młodości przytwierdzone łodyżką. L. należą do zwierząt wymierających; w najdawniejszych okresach geologicznych były liczniejsze, niż w okresie drugorzędowym, obecnie żyje niewielka już tylko liczba gatunków. Rodzaje *Encrinus*, *Apiocrinus* (ob. Enkrynity, Apiokrynity) i in. zupełnie już wygasły. Gatunki obecnie żyjące przebywają w ogólności w znacznych głębokościach i w niektórych miejscach tworzą istne lasy, jak *pokwit* czyli *głowa medusy* (*Pentacrinus caput medusae*, fig. 1), lub pokrewny mu *Rhizocrinus lofotensis* w morzach północnych. Gatunki te dochodzą 1 metra długości, kopalne były na 20 m. długie. *Rozwierucha (Antedon, Comatula*, fig. 2) jest tylko w młodości przyrosła i opisywana była jako *Pentacrinus europaeus* (fig. 3), następnie staje się swobodną, a z łodyżki pozostaje tylko część górna, tworząc guzik kielicha. W morzach europejskich żyje *Antedon rosacea*. Niekiedy odrzuca z kielicha całe wnętrzności, które odradzają się po kilku tygodniach i odcięte ramiona żyją jeszcze dosyć długo. Por. Miller „Natural history of the Crinoidea" (1821); Loriol „Crinoides" (1882—89).

Fig. 3. Pentacrinus europaeus.

Liljowiec *(Hemerocallis)*, rodzaj roślin z rodziny liljowatych, o kwiatach podobnych do lilji, lecz różniących się pręcikami pochylonemi; należą te rośliny zielne, trwałe. W ogrodach uprawiają się *H. flava*, o kwiatach żółtych, *H. fulva*, o kwiatach rdzawo pomarańczowych, *H. speciosa* i in. Z niektórych gatunków tego rodzaju utworzono rodzaj *Funkia*, różniący się koroną ziejącą, u dołu brzuchato rozszerzoną. Z tych hodują się w ogrodach: *F. subcordata*, o kwiatach mleczno-białych, i *F. ovata*, o kwiatach mniejszych, błękitnawych.

Lille, po flamandzku *Ryssel*, warowna stolica francuskiego departamentu du Nord, nad spławnym kanałem Deûle, który tutaj do rzeki Lys uchodzi; liczy 202,000 m.; pięknie zabudowane, posiada liczne fabryki i prowadzi bardzo obszerny handel. Cytadela tutejsza jest arcydziełem Vauban'a.

Lilliput, w „Podróżach Gulliwera" Swifta, zmyślona nazwa małego kraiku, którego mieszkańcy, *Liliputci*, nie więksi są od wielkiego palca u ręki. Fikcja ta jest prawdopobnie naśladowaniem starożytnego mitu o Pigmejach. W mowie potocznej L. jest synonimem karzełka.

Lilly Wilhelm, astrolog, * 1602 w Diseworth, w hrabstwie Leicester w Anglji, † 1681, który obok licznych wielbicieli znalazł także i niemało prześladowców. Wydawał od 1644 aż do śmierci almanach pod tytułem „Merlinus Anglicus", w r. 1647 wydał „Monarchy or no monarchy", z kilku figurami hieroglificznemi, które później objaśniono za przepowiednie moru i pożaru, jakie nawiedziły Londyn 1665, 1666. Napisał nadto „Introduction to astrology" (1715) i in.

Lilpop Stanisław, przemysłowiec polski, * 1817 w Warszawie, † 1866 w Biarritz. Po ukończeniu szkół średnich, wszedł na praktykę do warsztatów bankowych fabryki machin na Solcu; następnie kosztem Banku Pol. był wysłany na kilka lat za granicę, dla wydoskonalenia się w mechanice praktycznej. Po powrocie wszedł w spółkę z fabrykantem machin Bazylim Zakrzewskim, a w 1848 objął na własny rachunek wydział machin rolniczych w fabryce bankowej na Solcu. W r. 1854 wspólnie z Wilhelmem Rau zawiązał spółkę z braćmi Evansami, i objąwszy kierunek fabryki machin rolniczych na ulicy S-to Jerskiej w Warszawie, znacznie ją rozwinął, tak, że liczba robotników, wynosząca w czasie wejścia L. do spółki 300 osób

wkrótce się podwoiła. Filję tej fabryki stanowi fabryka żelaza w Drzewicy, w powiecie Opoczyńskim. Jego też staraniem robotnicy cudzoziemscy zwolna zastąpieni zostali przez krajowców. W r. 1865 bracia Evans wystąpili ze spółki. **L.** zasłużył się udoskonaleniem żniwiarki amerykańskiej Mac-Cornick'a, budową siewnika uniwersalnego i in. Przed śmiercią dążył do zaprowadzenia w Warszawie fabryki lokomotyw.

Lilybaeum, u starożytnych zachodni kraniec Sycylji, obecnie przylądek Boco albo Lilibeo, blisko miasta Marsala. Około 330 przed Chr. założyli tutaj Kartagińczycy miasto t. n., które jako stacja przewozowa do Afryki przez długi przeciąg czasu używało wielkiej pomyślności.

Lima, departament rzeczypospolitej Peruwjańskiej, obejmujący część wybrzeża i Kordyljerów, 35,479 klm. kw. (644,3 m. kw.) i 262,000 miesz.

Lima. 1) Stolica rzeczypospolitej Peru nad rz. Rimac, o 2 mile od jej ujścia do oceanu Spokojnego, połączona koleją żelazną z portem Callao; ma 104,000 mieszk., wspaniałą katedrę, wiele kościołów i dawnych klasztorów, jest rezydencją arcybiskupa. Znajdują się tu: uniwersytet, szkoła wojskowa i inne zakłady naukowe. Założone zostało 1535 przez sławnego Pizarro, w r. 1746 zostało prawie do szczętu zniszczone przez trzęsienie ziemi. **L.** jest środkowym punktem bardzo rozległego handlu.—Por. Tuentes „Lima, esquisses historiques, statistiques etc." (Paryż, 1866).—2) **L.**, miasto w północno-ameryk. stanie Ohio, nad Ottawą, ważny węzeł kolejowy, liczne fabryki i 16,000 mieszk.

Limak, ob. Wiąz.

Liman (z grec. *limen* zatoka), szerokie ujście rzeki, tworzące zatokę morską z licznemi drobnemi wyspami i kępami. Na całem północnem wybrzeżu morza Czarnego istnieje wiele jezior słonych, niegdyś stanowiących część morza, następnie od niego odosobnionych, zwanych też **L.** Posiadają one własności lecznicze, a najsłynniejszemi są położone pod Odesą dwa **L.**: *Kujalnicki* i *Chadżybejski*, ciągnące się wzdłuż zatoki Odeskiej morza Czarnego w formie długich krętych wstęg. **L.** Chadżybejski oddzielony jest od morza równym pasem ziemi, szerokim na 4 wiorsty, Kujalnicki zaś 1½ w. Długość pierwszego wynosi 31 w., drugiego 28 w. **L.** Kujalnicki nazywa się także Andrzejewskim od nazwiska lekarza, który 1835 wybudował nad nim zakład leczniczy, rozwinięty następnie przez lekarzy Weryhę i Moczutkowskiego. W 1892 zarząd miasta Odesy wzniósł tam nowy wspaniały zakład; woda limanu zawiera w sobie więcej soli niż morska.

Limanowski Bolesław, literat polski, * 1835 roku we wsi Podgórze pod Krasławiem, nauk uniwersyteckich słuchał w Moskwie i Jurjewie. Oprócz artykułów dziennikarskich, pomieszczanych w 1869 i 1870 w *Przeglądzie tygodniowym*, następnie zaś w czasopismach lwowskich i warszawskich, napisał obszerniejsze studja socjologiczne: „Plato i jego Rzeczpospolita" (w piśmie zbiorowem *Na dziś*, 1872); „Dziewczyna Nowego Świata" (t. 1872) i „Dwaj znakomici komuniści: Tomasz Morus i Tomasz Campanella i ich systematy: Utopja i Państwo słoneczne" (t. 1873); „O socjologji Augusta Comte'a"; „Ostatnie lata dziejów powszechnych" jako zakończenie wydanej we Lwowie „Historji powszechnej" Schlossera.

Limatura, opiłki.

Limax, ob. Ślimak.

Limba *(Pinus cembra)*, gatunek sosny alpejskiej, rosnącej nietylko w Alpach, ale także na Karpatach i w Syberji, gdzie tworzy całe lasy, gdy w Alpach i Karpatach występuje pojedyńczo. W Alpach znajduje się w wysokości 1,530—2,560 m., w Karpatach 1,130—1,400 m., w Ałtaju 1,160—1,900 m. Często jest kształtu piramidalnego, z gałązkami grubszemi od zwyczajnej sosny; korę ma szarą, grubą i gąbczastą; dochodzi pospolicie 12—15 m. wysokości. Gałęzie jej, grubsze niż u sosny, zawsze wierzchołkiem podnoszą się do góry. Igieł w

Limba. Kwiatostan męski i żeński, szyszka i jej łuska, nasiona i zarodek kiełkujący.

pochewce wyrasta po 3—5 (u sosny po 2). Szyszki **L.** są duże, 8 cm. długie, a 6 cm. szerokie, u wierzchu zaokrąglone. Za każdą łuską znajdują się dwa duże nasionka orzeszkowate, które szczególnie w Syberji chętnie bywają na stół podawane i znajdują się w handlu pod nazwą cedrowych. Drewno **L.** lekkie, gęste, za młodu białe, później czerwonawe, mocno żywiczne, dosyć przyjemnie pachnące i wyborne na wyroby snycerskie. **L.** mnoży się jedynie z nasion; w naszych ogrodach jest rzadka.

Limbach, miasto w okręgu Zwickau w Saksonji, przy kolei żelaznej Chemnitz-**L.**; przemysł pończoszniczy, 12,000 miesz. Pierwej wieś, do rzędu miasta podniesiona 1882.

Limbu, naród w Neapolu, pokrewny narodowi Kol (ob.), liczy około 250,000 głów.

Limburg, niegdyś księstwo, między Niemcami, Belgją i Holandją położone, zostało na mocy pokoju Westfalskiego rozdzielone między Niderlandy niepodległe i austrjackie. Po przyłączeniu Niderlandów do Francji w r. 1794 tworzyło w części departament Ourthe, a w części departament Niższej Mozy, w roku zaś 1814 powrócone Niderlandom, stanowiło jedną z prowincji tego królestwa. W roku

1830 prowincja ta z wyjątkiem Mastrychtu przystąpiła do rewolucji belgijskiej i pozostała przy Belgji, aż dopiero w r. 1839 część leżąca na prawym brzegu Mozy wraz z Mastrychtem i niektóremi miejscowościami na lewym brzegu, odpadły do Niderlandów, resztę przyłączono do Belgji. *Niderlandzka prowincja Limburg*, położona między Północną Brabancją, Geldrją, Prusami nadreńskiemi i belgijską prowincją Limburga i Liège, obejmuje 2,204 klm. kw. czyli 40 mil kw. i 266,000 miesz., z miastem stołecznem Mastrycht.—*Belgijska* zaś prowincja *Limburg*, pomiędzy północną Brabancją, niderlandzkim Limburgiem, Liège, Południową Brabancją i Antwerpją położona, obejmuje 2,412 klm. kw. czyli 43,8 mil kw., i liczy 227,000 miesz. Miastem stołecznem jest Hasselt.

Limburg, niegdyś stolica księstwa t. n., należy obecnie do belgijskiej prowincji Liège, nad rzeką Vesdre, liczy 4,600 miesz., ma zamek obronny, gotycki kościół św. Jerzego, i słynie z wyrobu wybornego *sera limburskiego*. Miasto składa się z właściwego **L.** i dolnej części, zwanej Dolhain, która posiada stację drogi żel.

Limburg, miasto w pruskiej regencji Wiesbaden, nad rzeką Lahn, rezydencja biskupa katolickiego, z pięknym kościołem katedralnym; liczy 7,000 miesz., w pobliżu łomy marmuru. Tutejsza kronika, obejmująca wypadki od 1370 do 1400 r. ważną jest dla dziejów kultury wieku XIV; wydał ją Nogel w roku 1828.

Limburg-Stirum Fryderyk Wilhelm, hr., polityk niemiecki. * 1835, rozpoczął karjerę od służby dyplomatycznej z której ustąpił w 1892. Od r. 1872 należał do parlamentu pruskiego, a od 1893 do do sejmu rzeszy i należy do partji konserwatywno-agrarnej.

Limburgit, odmiana bazaltu szklistego.

Limbus (łac.), właściwie przepaska, albo linja graniczna. Jest to według nauki Kościoła rzymsko-katolickiego miejsce pobytu dusz w świecie podziemnym. Dzieli na dwie części: **L.** *patrum* i **L.** *infantum;* w pierwszym, nazwanym także łonem Abrahama, przebywali aż do czasu odkupienia przez Jezusa błogosławieni Starego Zakonu, w drugim zaś przebywają dzieci chrześcijańskie, zmarłe bez chrztu.

Limerick, miasto stołeczne hrabstwa t. n. (2,755 klm. kw. i 160,000 miesz.), w prowincji Munster w Irlandji, liczy 37,000 miesz., ma port i liczne fabryki.

Limetty, cytryny słodkie, ob. Cytryna. *Olejek limetowy* albo *limonowy*, otrzymywany ze skórek tych owoców, jest jasnożółty, ma woń olejku bergamotowego i używa się w perfumerji.

Limfa, płyn w organizmie zwierzęcym bardzo rozpowszechniony; jest on przezroczysty, składa się z lepkiej jednostajnej cieczy, podobnej składem do osocza krwi, w której są zawieszone liczne ciałka, z białemi ciałkami krwi identyczne. **L.** przesiąka wszystkie organy ciała, napełnia jamy, otacza naczynia krwionośne i t. d. **L.** znajduje się wszakże zawsze w drogach dla niej przeznaczonych, nabłonkiem wysłanych. Początek swój biorą one w otworkach drobnych naczyń krwionośnych, od tych otworków (stigmata) ciągną się nieregularne wydrążenia w miąższu organów, wysłane nabłonkiem, zwane *kanalikami sokowemi* i przez Recklinghausena po raz pierwszy w rogówce oka odkryte. Te kanaliki zwolna zbierają się, i dalszą drogę odbywa limfa w rurach, własne ściany mających, podobnych do naczyń krwionośnych i zwanych *naczyniami limfatycznemi;* naczynia zbierają się w pnie coraz grubsze i nakoniec pniem pojedyńczym, *przewodem piersiowym*, otwierają się znowu do grubszych naczyń krwionośnych, u człowieka do żyły podobojczykowej lewej. Drogi limfatyczne rozszerzają się w niektórych miejscach, tworząc obszerne *limfatyczne przestwory;* przestwory takie otaczają naczynia, niektóre nerwy i inne organy. Surowicze worki, otaczające trzewia brzuszne, piersiowę i mózg, worki maziowe stawów, stanowią właśnie takie przestwory limfatyczne. Wreszcie drogi limfatyczne w wielu miejscach są przecięte *limfatycznemi gruczołami* (ob.). Limfa przez te drogi krąży wciąż, choć zwolna, począwszy od obwodu, t. j. od drobnych naczyń krwionośnych, przez pnie coraz grubsze, aż do żyły podobojczykowej lewej. Siła pędząca limfę poczęści pochodzi od skurczów serca, które pędząc krew przez naczynia i wypchnąwszy część jej do dróg limfatycznych, jeszcze przez te drogi ją pędzą, w części limfa ruch zawdzięcza wązkości dróg swoich (siła włosowatości), w części nareszcie, skurczom mięśni, przez które przepływa. Limfa gra pierwszorzędną rolę w odżywianiu tkanek. Stanowi ona właściwie część składową krwi, która z naczyń wyszedłszy, ze wszystkiemi cząstkami tkanek wchodzi w zetknięcie, oblewa je, proces odżywiania utrzymuje; zawiera ona i ciała do odżywiania potrzebne i użyte produkty przemiany materji, a cały przyrząd limfatyczny uważać należy za przynależność przyrządu krwionośnego. Naczynia limfatyczne mają własność wysysania płynów i ciał drobnych; wszystkie jady, np. które przez ukłócie do ciała się dostają, zostają wessane i do krwi przeprowadzone przez naczynia limfatyczne; po wessaniu cząstki szkodliwe zatrzymują się często w limfatycznych gruczołach i do krwi nie dochodzą. Część układu limfatycznego zaczyna się w błonie śluzowej kiszek cienkich, służy do wessania mlecza pokarmowego (naczynia chłonne) i w ten sposób dostarcza krwi świeżych pierwiastków pożywnych.

Limfa ospowa, ob. Ospa.

Limfatyczne gruczoły, niewielkie, okrągławe, żółtawego koloru organy, do których wpływają naczynia limfatyczne i z których inne podobne wychodzą. Badanie mikroskopowe wykazuje, że złożone są one z delikatnej siateczki, przez którą limfa z naczyń przywodzących ją do naczyń wy-

prowadzającycn przepłynąć musi; w węzłach tej sieci znajdują się komórki; potomstwo tych komórek prądem limfy porwane dostaje się do krwi i stanowi jej ciałka białe (ob. Krew). Analogiczne pod tym względem utwory stanowi gracica, po części śledziona i niektóre inne organy. Prócz tego **L. g.** stanowią niejako filtry, w których zatrzymują się obce ciała, prądem limfy porwane; ciała te, drażniące gruczoły, sprowadzają ich zapalenie.

Limfatyczne naczynia, ob. Limfa.

Limfjord, *Liimfjord* albo *Lymfjord*, 157 klm. długa odnoga morska przy wschodnich brzegach Jutlandji północnej. W r. 1825 przerwała wielką ławę piaszczystą, oddzielającą ją od morza Niemieckiego, a skutkiem tego Jutlandja północna zamieniła się na wyspę. W czasach późniejszych **L.** znowu został zajęty przez piaski.

Limita, *Limitacja* (z łac.), zawieszenie obrad sejmowych lub sądowych.

Limited (ang.), „ograniczone", dodaje się zwykle do firmy towarzystw handlowych z ograniczoną gwarancją.

Limmat, rzeka, łącząca jezioro Zuryskie z rzeką Aar; przechodzi przez miasto Zurych, przyjmuje powyżej tego miasta rzekę Sihl i pod m. Brugg wpada do Aar, przepłynąwszy 130 klm.

Limnaeus, ślimak, ob. Błotniarka.

Limniczne utwory, w geologji, osady wód słodkich.

Limnigraf, wodoskaz, wskazujący wysokość przypływu wody.

Limnimetrja, pomiary jezior.

Limnocryptes, *ficlaus*, ob. Bekas.

Limnologja, nauka o jeziorach, a w ogólności o wodach śródlądowych.

Limoges, stolica francuskiego depart. Wyższej Vienne, nad rz. Vienne; rezyd. biskupa i sądu apelacyjnego; ma 68,000 miesz., wspaniały gotycki kościół katedralny i wielkie fabryki sukna, kaszmiru, szkła i porcelany. Jest to punkt środkowy handlu pomiędzy Paryżem a Tuluzą, Lionem a Bordeaux. Sławne niegdyś tutejsze fabryki emalji zupełnie upadły.

Limon, miasto portowe środkowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Costarica, nad morz. Karybskiem, 1861 r. założone i dla handlu zagranicznego otwarte na miejsce położonego na północ Puerta Moin.

Limonada, napój chłodzący, złożony z wody, soku cytrynowego i cukru, rozpowszechniony od XVIII w. *Proszek limonadowy* jest mieszaniną kwasu cytrynowego, cukru i olejku cytrynowego; rozpuszczony w wodzie daje **L. L.** *gazowa* przyrządza się jak woda sodowa, ale zamiast wody używa się limonady. **L.** *magnezjowa* otrzymuje się przez zmieszanie 17 części węglanu magnezu z 250 częściami wody, do powstałej stąd cieczy mlecznej dodaje się 17 części kwasu cytrynowego i po odstaniu przecedza się w butelkę, zawierającą nieco kwasu cytrynowego i syropu cukrowego.

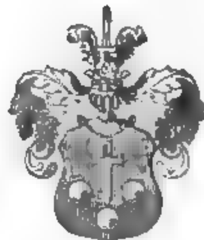
Limonen *(hesperyden, karwen, cytren)* $C_{10}H_{16}$, węglowodór znajdujący się w wielu olejkach eterycznych, jak pomarańczowym, cytrynowym, bergamotowym, kminkowym i in., ma woń przyjemną, wre przy 175°. Jedne odmiany skręcają płaszczyznę polaryzacji na prawo, inne na lewo.

Limonia *(Cytrynówka, Cierniówka)*, rodzaj roślin z rodziny pomarańczowatych, obejmujący drzewa i krzewy w Indjach wsch., z których najwięcej znaną jest **L.** *acidissima*, drzewko wysokości człowieka, pokryte cierniami, z liśćmi pierzastemi, kwiatami białemi, wonnemi i owocami żółtemi, okrągłemi, smaku słono gorzkiego, korzennego. Owoce używają się w chorobach żołądkowych; zaprawione w cukrze dają dobre konfitury. Ob. też Cytryna.

Limonit (z greck. *leimon*, łąka wilgotna), toż co żelaziak brunatny, ob. Żelazne rudy.

Limoncello, likier wyrabiany w Dalmacji z cytryn.

Limont, herb: W polu czerwonem — miecz między trzema kulami srebrnemi lub złotemi. U szczytu między dwoma strusiemi piórami miecz końcem do góry. Labry czerwono-srebrne (lub złote).

Limont.

Limosin Leonard, znakomity malarz na szkle w XVI w. Franciszek I mianował go dyrektorem założonej przez się słynnej fabryki emalji w Limoges. Do najcelniejszych prac jego należą dwa wyobrażenia „Męki Pańskiej", otoczonej medaljonami i kameami. Podług powszechnego, ale fałszywego mniemania, od jego nazwiska miały wziąć swe miano *Limosine* starofrancuskie emalje, wyrabiane w Limoges i właściwie od miejsca wyrobu tak nazwane. Por. Texier „Essai historique sur les émailleurs de Limoges" (Poitiers, 1843).

Limousin, prowincja dawnej Francji z miastem stołecznem Limoges, obejmowała dzisiejsze departamenty Wyższej Vienne i Porrèze, w 1589 złączona została z koroną. Mieszkańcy jej *Limousins*, poczciwy lud górski, trudnią się przeważnie rolnictwem i hodowlą bydła.

Limożeńczyk, herb: W polu czerwonem — trzy złote krzyże wcięte. U szczytu—dwa orły.

Limożeńczyk

Limoux, miasto okręgowe we francuskim departamencie Aude, nad rz. Aude, ma 5,300 miesz. i wielkie winnice

Limpach, kąpiele mineralne w szwajcarskim kantonie Berneńskim, okręgu Seftingen, blizko lewego brzegu rzeki Aar, ma cztery źródła mineralne.

Limphadenitis, zapalenie gruczołów limfatycznych.

Limphadenoma, przerost gruczołu limfatycznego.

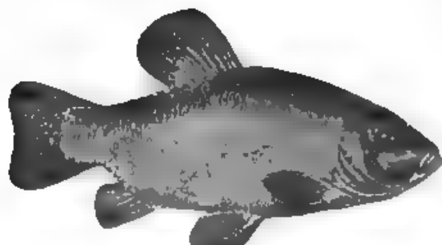
Limphangiectasia, ograniczone rozszerzenie naczynia limfatycznego, powstałe wskutek utrudnionego odpływu limfy; bywa przy zapaleniu samego naczynia limfatycznego, przy różnorodnych cierpieniach gruczołów limfatycznych, przy przenikaniu do naczynia komórek rakowatych, a wreszcie przy ucisku naczynia przez wyrastające w sąsiedztwie guzy. Leczenie polega na usunięciu wywołującej przyczyny.

Limphoma, nowotwór podobny budową do gruczołów limfatycznych i najczęściej z tych gruczołów biorący początek.

Limpopo *(rzeka Krokodylowa, Uri)*, rzeka we wschodniej części Afryki południowej, bierze początek w krainie rzeczypospolitej Transwalskiej, na zachodniej stronie gór Smoczych, i ubiegłszy około 200 mil, wpada do zatoki Izhambana.

Limulus, *zbrojeń*, skorupiak; ob. Ostrogony.

Lin *(Tinca)*, rodzaj ryb z rodziny karpiowatych (ob.). Cechy jego są: obie płetwy szczytowe, grzbietowa i podogonowa, nielicznopromienne, przeto o krótkich podstawach, obie bez skostniałego promienia w przodzie; usta przodowe opatrzone jedną parą bardzo krótkich wąsików, zęby gardłowe jednorzędowe, o koronach zgrubiałych (zęby maczugowate). Łuska bardzo drobna, śluzem pokryta. **L.** *zwyczajny (T. vulgaris)*, długi na 70 cm. i ważący do 6 kg., jest u nas bardzo pospolity i łatwy do odróżnienia na pierwszy rzut oka po

L i n.

drobności łuski, po mięsistości i zaokrągleniu wszystkich płetw, po grubości warg i wąsikach. Ubarwienie jego jest w ogólności ciemne z rozmaitemi odmianami, od śniado-oliwkowego do żółto-płowego, a nawet czasami srokate, z połyskiem miedzianym lub złotawym. Przebywa głównie w wodach stojących o dnie mulistem i roślinami wodnemi zarosłem; leniwy, zagrzebuje się w muł, w którym szuka pożywienia. Jest mięsisty, tłusty, dosyć poszukiwany. Młode rosną szybko, ale dopiero w czwartym roku stają się zdolne do rozpłodu. *T. aurata* jest odmianą **L.** zwyczajnego, jasno ubarwioną.

Lin albo *Linus* (święty), z Volatterra, następca św. Piotra na stolicy apostolskiej; po jedenastoletnich rządach kościołem poniósł śmierć męczeńską. Kościół obchodzi jego pamiątkę 23 września.

Lina, ob. Sznur. **L.** *telegraficzna*, ob. Telegraf.

Linant *de Bellefonds* Maurycy Adolf, bej, inżynier i archeolog, * 1800 w Lorient, † 1883 w Kairze. Był inżynierem Mehmeda Alego paszy, brał udział w regulacji Nilu, oraz budowie kanału Sueskiego, robił poszukiwania archeologiczne w Egipcie, Palestynie, Arabji, Abisynji, Darfurze. Ogłosił: „Mémoires sur les principaux travaux d'utilité publique exécutés en Egypte“ (Paryż 1874).

Linares. 1) Miasto okręg. w hiszpańskiej prowincji Jaen, ma 30,000 miesz., w pobliżu znajdują się bogate kopalnie ołowiu i miedzi. 2) San Felipe de, **L.**, miasto okręgowe w meksykańskim stanie Nuevo Leon, nad rz. Kio Tigre, ma 10,000 m.

Linares, prowincja środkowa w rzeczypospolitej Chileńskiej, na południe od Rio Maule, obejmuje 9,036 klm. kw. (164. 1 m. kw.) i 137,211 m. Główne miasto San Ambrosio de **L.**, położone przy kolei żel., przecinającej prowincję od północy ku południowi, 151 m. nad poz. m., 7,000 miesz.

Linaria, ob. Lnianka.

Linaryt, *lazur ołowiany*, rzadki minerał, jest związkiem siarczanu ołowiu z wodanem tlenku miedzi; znajduje się w Linares w Hiszpanji i w Leadhills w Szkocji.

Lincei (Accademia dei Lincei, t. j. Akademja bystrowidzów), nazwa tajnego związku, założonego przez Franciszka Cesi 1608 w Rzymie, w celu wolnego od przesądów nauczania matematyki, fizyki i nauk przyrodniczych. Posiadała w liczbie swych członków wielu znakomitych uczonych włoskich, jak B. Porta, Galileusz, F. Columna i in. Członkowie jej przybrali nazwę **L.** (ostrowidzów), dlatego, iż w badaniach swoich posługiwali się świeżo wówczas wynalezionemi szkłami powiększającemi i lunetami. Zniesiona w połowie 17 wieku przez rzymskie duchowieństwo, uorganizowała się znowu jako towarzystwo 1657 r. w Toskanji pod opieką miejscowej accademia del cimento (akademji doświadczeń), lecz na czas krótki. Objawiała swą działalność jeszcze kilkakrotnie, lecz zakwitła dopiero 1870 r. po przyłączeniu Rzymu do królestwa Włoskiego. Dzieli się na dwa wydziały, jeden dla nauk medycznych, matematycznych i przyrodniczych, drugi dla umiejętności historycznych i filologicznych. W r. 1878 król Humbert ufundował dwie nagrody, każda po 10,000 lirów, za najlepsze prace z dziedziny nauk przyrodniczych lub filozoficznych. W 1883 rząd włoski uznał ją urzędownie jako akademję umiejętności i nabył dla niej pałac *Corsini*, którego właściciel dotychczasowy ofiarował jej swą bogatą bibljotekę i słynne zbiory sztychów. Wydział matematyczno-przyrodniczy akademji liczy 55 członków włoskich, 55 korespondentów i 100 członków zagranicznych, zaś filozoficzno-historyczny 45 członków włoskich, 45 korespondentów i 45 członków zagranicznych. Bi-

bljoteka posiada w sekcji Lincea 28,000 tomów, w sekcji Corsini 70,000 tom., 3,000 rękopisów i 138,000 sztychów. Por. Carutti „Breve storia dell'accademia dei Lincei" (Rzym, 1885).

Lincoln, jedno z największych i najżyźniejszych hrabstw Anglji, obejmuje 6,853 klm. kw. i 473,000 miesz., dzieli się na trzy okręgi: Lindsay, Kesteven i Holland. Owce tutejsze dostarczają najlepszej wełny w Anglji. Miasto stołeczne Lincoln tworzy od r. 1888 oddzielne hrabstwo, położone nad spławną rzeką Wittham, ma 42,000 m. i piękny kościół katedralny.

Lincoln, miasto w stanie Illinois w Unji północno-amerykańskiej, nad Salt-Creek, o 45 klm. w półn.-zachod. stronie od Springfieldu, 6,600 m.

Lincoln, główne miasto w północno-ameryk. stanie Nebraska, 55,000 miesz. (1890), posiada uniwersytet i szkołę rolniczą, założoną 1867 r.

Lincoln, miasto w półn.-amerykańskim stanie Rhode-Island, 20,000 miesz. (1890), fabryki kortu.

Lincoln Abraham, 16-ty prezydent Stanów Zjednoc. półn.-Ameryki, * 1809, † 1865 w Hardin-County w stanie Kentucky, pochodził z pensylwańskich Kwakrów. Młodość przepędził L. w Indjanie jako parobek wiejski, majtek, rębacz drzewa i robotnik przy ładowaniu towarów. W 1830 przeniósł się z rodziną do Macon-County w stanie Illinois; 1832 r. uorganizował kompanję ochotników i w stopniu kapitana odbył ówczesną kampanję przeciw Indjanom. Następnie założył sklep kramarski w New-Salem. Mimo braku wykształcenia, gdyż 16 miesięcy tylko chodził do szkoły, postanowił zostać adwokatem. Jakoż usilną pracą dokazał tego, że już 1835 w tym charakterze osiadł w Springfield i niebawem zyskał wielki rozgłos jako obrońca w sądach przysięgłych, a swym dowcipem, humorem, rzetelnością i łatwością w obcowaniu zjednał sobie niezwykłą popularność. Wybrany deputowanym do kongresu 1847, dał się poznać swemi talentami szerszemu kołu, zwłaszcza walką parlamentarną z wpływowym senatorem St. A. Douglas. Ten ostatni obrońca niewolnictwa, zwyciężył wprawdzie, ale za to L., wręcz przeciwnemi kierujący się zasadami, wybrany został 6 listopada 1860 r. prezydentem Stanów Zjednoczonych. Wybór ten posłużył stanom niewolniczym za pozór do secesji. Daremnie L. odwodził je od tego i przekonywał w mowie mianej przy objęciu urzędowania (4 marca 1861 roku) o najlepszych swych zamiarach. Mimo to wszystko, wybuchła 4-letnia krwawa wojna domowa, podczas której działał L. konsekwentnie, jako przywódca stanów wolnych (północnych), a wróg stanów niewolniczych (południowych). Wybrany powtórnie prezydentem, objął urzędowanie 4 marca 1865 r., a 9 kwietnia t. r. poddał się naczelny wódz secesjonistów i wojna tym sposobem została ukończona. Gdy więc miał L. używać owoców swego zwycięstwa, został niespodziewanie zamordowany w teatrze waszyngtońskim przez fanatycznego Południowca aktora J. Bootha 14 kwietnia 1865 r. Wśród największych uroczystości pochowany w Springfield na ziemi, zakupionej przez naród. Tak dla wielkich zalet osobistych, jak i dla ogromnych zasług względem kraju uważają go Amerykanie za najpopularniejszego i najznakomitszego po Washingtonie męża. W d. 14 kwietnia 1876 r. wzniesiono mu pomnik w Waszyngtonie. Z licznych biografji jego ważniejsze: Raymonda (New.-York, 1866); Lamona (Boston, 1872); Arnolda (Chicago, 1885). Jedyny syn Linkolna *Robert Todd L.*, * 1843, brał udział w wojnie domowej, następnie był adwokatem w Chicago, a roku 1881 ministrem wojny podczas prezydentury Garfielda, 1889 posłem w Londynie.

Lincoln Abraham.

Lind Jenny, słynna śpiewaczka, sopranistka, * 1821 w Sztokholmie, † 1887 r., występując od 1844 r., zjednała sobie europejską sławę. Odniósłszy najświetniejsze tryumfy w Niemczech, Anglji i Paryżu, udała się w sierpniu 1850 r. do Ameryki, gdzie szczególnie 1851 w Nowym Jorku z niesłychanym zapałem była przyjmowana. W Bostonie zaślubiła 5 lutego 1852 r. fortepjanistę *Ottona Goldschmitda* z Hamburga. Wróciwszy następnie do Europy, osiadła najprzód w Dreźnie, lecz w r. 1858 przeniosła się na stałe mieszkanie do Anglji. Po raz ostatni występowała w koncertach na cele dobroczynne w Londynie i Cannes 1866. Celowała zarówno jako nieporównana śpiewaczka i artystka dramatyczna.

Linda (*Linde*), herb: W polu czerwonem — złota ocięta gałąź lipowa z trzema listkami od góry, a dwoma od spodu. U szczytu dwie gałązki złote; prawa z dwoma listkami, lewa z trzema.

Linda.

Linda Łukasz, historyk, * w Gdańsku, gdzie był później sekretarzem miasta i † 1660 r. Z pomiędzy prac jego wymieniamy opisanie świata, pod tytułem: „Descriptio orbis et omnium ejus rerum publicarum, in qua praecipuae omnium regnorum et rerum publicarum ordine et methodice pertractantur" (Lejda, 1655, 2 wyd., Jena, 1670, tłómaczone na języki włoski i niemiecki), w którem mieści się wiele wiadomości o Polsce.

Linda Józef, pisarz czeski, * 1789, † 1834 w Pradze, kształcił się w Pilźnie i Pradze, należał do budzicieli narodowych, pracował w pismach: *Pražské noviny*, *Vlastenecky swiestowatel*, *Czeská vczela*, gdzie między innemi umieszczał poezje, obrazki satyryczne i humorystyczne. Osobno wydał: „Zárze nad pohanstvem nebo Václav a Bole-

slav" (1818); „Jaroslav Szternberk v boji proti Tataróm" (dramat, 1823). Por. Jireczka art. o L. w *Oświecie*, 1879.

Lindau, miasto w bawarskim obwodzie Szwabji, położone na południowo-wschodnim krańcu jeziora Bodeńskiego, na trzech wyspach, ma 5,400 miesz., bardzo ożywiony port, piękny pomnik króla Maksymiljana II i stację parowców, żeglujących po jeziorze Bodeńskiem. L. jest również stacją klimatyczną.

Lindau Rudolf, dyplomata i pisarz, * 1830 r. w Gardelegen, 1860 był pełnomocnikiem szwajcarskim w Japonji do zawarcia traktatu handlowego, bawił długi czas w Chinach i Sjamie, następnie podczas wojny francusko-niemieckiej był sekretarzem ks. Augusta wirtemberskiego, a po zawarciu pokoju *attaché* niemieckiego poselstwa w Paryżu, w 1880 został radcą legacji w ministerjum spraw zagranicznych, 1888 r. generalnym konsulem dla Hiszpanji w Barcelonie. Napisał: „Voyage autour du Japon" (2 wyd., Paryż, 1865); romans „Robert Ashton" (1877) i kilka nowel.

Lindau Paweł, pisarz niemiecki, brat poprzedniego, * 1839 w Magdeburgu, kształcił się w uniwersytecie berlińskim, następnie poświęcił się pracy literackiej, dosyć długo przebywał w Paryżu, 1866—69 redagował czasopismo *Elberfelder Zeitung*, 1869—71 lipskie *Neue Blatt*, poczem berlińskie *Gegenwart* i przegląd *Nord und Süd*. Wydał: „Harmlose Briefe eines deutschen Kleinstädters" (2 t. t., 1870); „Literarische Rücksichtslosigkeiten" (3 wyd., 1871); „Molière" (1871); „Alfred de Musset" (1877); oraz dramaty „Maria und Magdalena" (1872); „In diplomatischer Sendung" (1872); „Diana" (1873); „Johannistrieb" (1878) i komedje: „Ein Erfolg," „Tante Therese" i in. („Theater," 2 t., 1873—81, t. 3); „Jungbrunnen" (1882); „Mariannens Mutter" (1883); „Frau Susanne" (1884); „Galeotte" (1886); „Kleine Geschichten" (1871, t. 2); „Gesammelte Aufsätze" (1875); „Dramaturgische Blätter" (2 wyd., 1875, t. 2); „Der Zug nach dem Westen" i „Arme Mädchen" (1886 i 1887, każdy po 2 t.) i w. in.

Lindberg Jakób Chrystjan, teolog i orjentalista duński. * 1797 r. w Ribe, † 1857 w Kopenhadze, studjował teologję, zajmując się obok tego badaniem języków wschodnich, oraz numizmatyką i epigrafiką; od r. 1844 kaznodzieja w Tingsted na wyspie Falstern. Wydał wiele dzieł teologicznych i archeologicznych (np. o monetach i medalach punickich i kufickich); najważniejsze jego prace są: „Hebraisk Grammatik" (Kopenhaga, 1828); „Analytisk hebraisk-Danisk Haandlexikon" (tamże, 1836), oraz przekład Pisma św. na język duński.

Lindblad Adolf Fryderyk, szwedzki kompozytor muzyczny, * 1801 w Skenninge, † 1878, założył 1827 szkołę muzyczną tamże. Pisał wyborne pieśni, powszechnie znane z powodu wykonywania ich przez Jenny Lind, oraz opery, symfonje i t. d.

Linde Samuel Bogumił, znakomity filolog polski, * 1771 w Toruniu, † 1847 r. w Warszawie. Ukończywszy gimnazjum w mieście ojczystem, studjował od 1789 r. filologję w uniwersytecie lipskim. Mianowany za staraniem profesora Ernesti'ego 1791 lektorem języka polskiego, poświęcił się odtąd badaniom nad nim i nad jego literaturą, w czem wielkiej doznawał pomocy od bawiących

Linde Samuel.

naówczas w Lipsku takich mężów, jak Ign. i Stan. Potoccy, Kołłątaj, J. U. Niemcewicz i Fr. Dmochowski. W Lipsku już powziąwszy zamiar napisania słownika języka polskiego, przybył 1794 do Warszawy i zajął się gromadzeniem potrzebnych ku temu materjałów. W końcu t. r. wyjechał do Wiednia, gdzie pomagając M. Ossolińskiemu w urządzeniu bibljoteki, sam doznawał dla swej pracy wielkiej od niego pomocy i badał języki słowiańskie. Wezwany 1803 przez rząd pruski, przybył do Warszawy, urządził liceum 1804 r., objął jego dyrekcję i pracował z wielkim dla oświaty pożytkiem w zawodzie pedagogicznym. Za księstwa Warszawskiego został członkiem izby edukacyjnej i Towarzystwa przyjaciół nauk, oraz prezesem Towarzystwa do układania ksiąg elementarnych, a za Królestwa dwukrotnie wybierany był deputowanym na sejm. Po założeniu uniwersytetu warszawskiego mianowany dyrektorem bibljoteki publicznej, zabiegami swemi 1819 r. wielce ją wzbogacił. L. zasłużył sobie na niewygasłą wdzięczność narodu pomnikowem swem dziełem: „Słownik języka polskiego" (6 t., Warszawa, 1807—14; 2 wyd., z dopełnieniami z rękopisów autora, sporządzone przez A. Bielowskiego, 6 t., Lwów, 1854—60), w którem złożył dowody olbrzymiej pracy i wielkiej nauki. Dla języka naszego jest to skarbiec nieoceniony, jakiego wówczas żaden nie posiadał naród, a i dziś mało który czemś podobnem poszczycić się może. Zasługa L. tem większa jeszcze, że uprzedzając Humboldta i Boppa, posługiwał się przy układzie swego słownika metodami: porównawczą i historyczną; stąd też słownik ten polskiego języka jest już właściwie słownikiem porównawczym języków słowiańskich. W nagrodę tej pracy uczczono L. dwoma medalami: 1815 r. po wyjściu 6-go tomu i 1842 r. przy obchodzie 50-letniej rocznicy jego doktoratu, a kilka akademji zagranicznych mianowało go swym członkiem. Z innych dzieł L. wymieniamy jeszcze: „Prawidła etymologji, przystosowane do języka polskiego" (Warszawa, 1806); „O statucie litewskim" (Warszawa, 1816). Przetłómaczył też na niemiecki dzieło „O ustanowieniu i upadku ustawy rządowej polskiej 1791," „Życie Kadłubka," napisane przez Ossolińskiego, i komedję Niemcewicza „Powrót posła." W roku 1871 obchodzono w Warszawie setną rocznicę urodzin L.—Życiorysy jego dali: Saint-Maurice Cabany

„Notice nécrologique sur S. T. de Linde etc." (Paryż, 1856); J. Papłoński. w *Bibl. Warsz.*, Wójcicki, w „Cmentarzu Powązkowskim" (t 3); Bielowski w nowem wydaniu „Słownika" i J. Przyborowski, w *Tygodn. ilustr.* (r. 1871, № 179—80).

Linde Justyn Tymoteusz Baltazar, von, prawnik i mąż stanu niemiecki, * 1797 w Brilon w Westfalji, † 1870 r., naprzód profesor prawa w Giessen, od 1829 wyższy urzędnik i tajny radca w służbie wielkiego księcia heskiego, później aż do 1866 poseł przy związku niemieckim we Frankfurcie. Ważniejsze jego pisma są: „Abhandlungen aus dem deutsche gemeinen Civilprocesse" (2 t., Bonn, 1823—29); „Lehrbuch des deutschen gemeinen Civilprocesses" (7 wyd., 1850); „Über die Lehre von den Rechtsmitteln" (2 wyd., Giessen, 1831—40); „Staatskirche, Gewissensfreiheit und religiöse Vereine" (1845).

Linde Antoni, von der, słynny szachista, * roku 1833 w Haarlem, początkowo studjował teologję, następnie filozofję, od 1876 roku bibljotekarz w Wiesbaden, w 1887 mianowany profesorem, wydał wiele cennych monografji bibljograficznych (o drukarniach w Haarlemie, Spinozie i t. d.), nadto: „Lehrbuch des Schachspiels" (1876); „Elemente des Schachspiels" (1877); „Geschichte und Literatur des Schachspiels" (2 t., 1874); „Geschichte und Erfindung der Buchdruckerkunst" (1886, t. 3); „Die Kirchenväter der Schachgemeinde" (1875); „Quellenstudien zur Geschichte des Schachspiels" (1881) i in.

Linde Paweł Gotfryd, inżynier, * 1842 w Berndorf we Frankonji, kształcił się w Zurichu, 1868 r. został profesorem budowy machin w akademji technicznej w Monachjum. Zajmował się zwłaszcza badaniem mieszanin oziębiających i zbudował doskonałą machinę do wyrobu lodu. W r. 1879 objął zarząd towarzystwa zawiązanego celem wyrobu tych machin w Wiesbadenie. W r. 1890 osiadł znowu w Monachjum, gdzie założył stację doświadczalną machin do wyrobu lodu sztucznego.

Lindeman Maurycy, geograf, * 1823 w Dreźnie, był 1848—78 stenografem w Bremie i objął tam redakcję pisma „Deutsche geographische Blätter." Ogłosił: „Die Seefischereien 1869—78" (1880); „Der Norddeutsche Lloyd" (1892); „Die zweite deutsche Nordpolfahrt" (wraz z Hartlaubem, 2 cz., 1874, 2 wyd., 1882).

Lindemann Ferdynand, matematyk, * 1852 w Hanowerze, kształcił się w Getyndze, Erlangen, Paryżu i Londynie, w r. 1879 został profesorem we Freiburgu, 1883 w Królewcu, 1893 w Monachjum. Podał dowód niemożebności kwadratury koła, sposób rozwiązania równań algebraicznych za pomocą funkcji transcendentalnych (1884—92), ogłosił „Untersuchungen über den Riemann-Rochschen Satz" (1879) i in.

Linden, miasto w pruskiej regencji Hanowerskiej, rzeką Ihme od Hanoweru oddzielone, posiada liczne fabryki, 23,000 miesz.

Linden Jan Juljusz, ogrodnik, * 1817 w Luksemburgu, † 1898, studjował w Brukseli geografję i botanikę, 1835 — 45 podróżował po Brazylji i Ameryce środkowej, skąd sprowadził bogate zbiory botaniczne. W r. 1845 założył w Luksemburgu ogród, celem przyswojenia i rozpowszechnienia w Europie roślin zwrotnikowych. Zakład ten wciąż się rozwijał, 1855 został przeniesiony do Brukseli, gdzie L. został zarazem dyrektorem ogrodu zoologicznego. W Paryżu założył agenturę i pismo „Illustration horticole." W r. 1882 zakłady Lindemanna przeszły na własność „Ogrodniczego towarzystwa lądowego."

Lindenau Bernard August, von, astronom i mąż stanu saski, * 1779 w Altenburgu, † 1854. Studjował prawo i astronomję i został 1804 dyrektorem obserwatorjum Seeberg w Gotha. W 1817 wszedł do służby cywilnej księcia Altenburskiego. W r. 1820 był tajnym radcą, ministrem w Sachsen-Gotha, r. 1826 dyrektorem landszafty w Altenburgu i jednocześnie wszedł jako tajny radca do służby króla saskiego. Mianowany w Saksonji 1830 ministrem gabinetowym, był od 1831 — 34 ministrem spraw wewnętrznych, później został prezesem gabinetu. Na tem stanowisku znacznie się przyczynił do rozwinięcia życia konstytucyjnego Saksonji. Usunąwszy się 1843 r. ze służby, osiadł w swojej dziedzicznej majętności Pohlhof pod Altenburgiem. Zbiory swoje przedmiotów artystycznych zapisał krajowi rodzinnemu, a znaczną część majątku przeznaczył na zakłady dobroczynne. Ogłosił: „Tables barométriques" (1809); „Tabulae Veneris" (1810); „Tabulae Martis" (1811); „Geschichte der Sternkunde im ersten Jahrzehnt des XIX Jahrhunderts" (1811).

Lindenbrog albo *Lindenbruch* Erpold, historyk, * 1540 w Bremen, † 1616 w Hamburgu, wydał: „Scriptores rerum Germanicarum septentrionalium" (Hamburg, 1593) i „Historia regum Daniae" (Lejda, 1594).

Lindenowski v. *Lew* odm., herb: Na tarczy obramowanej złotem, lewoukośnie ściętej, w polu górnem czerwonem—dwa pasy srebrne naprzemian z dwoma błękitnemi. Nad hełmem z wulstem czerwono-srebrno-błękitnym, między dwiema trąbami, od góry błękitnemi, od dołu czerwonemi — pół złotego lwa. Labry z prawej strony błękitno-srebrne, z lewej—czerwono-złote.

Lindenowski

Lindenschmit Ludwik, badacz starożytności, * 1809 w Moguncji, kształcił się w akademji sztuk pięknych w Monachjum, następnie w uniwersytecie studjował starożytności germańskie. W r. 1851 został dyrektorem muzeum starożytności rzymsko-germańskich w Moguncji, napisał: „Die Altertümer

unsrer heidnischen Vorzeit" (4 t., 1858 — 1886); „Handbuch der deutschen Altertumskunde" (1880 i nast.); „Tracht und Bewaffnung des römischen Heers während der Kaiserzeit" (1882). L. jest współredaktorem „Archiv für Anthropologie."

Lindenschmit Wilhelm, malarz, syn Wilhelma, również malarza, * 1829 w Monachjum, † 1895 tamże; kształcił się w akad. miejscowej i zajmował się jednocześnie drzeworytnictwem i litografją; dalsze studja odbywał w Antwerpji. Wykonał: „Wzięcie do niewoli Franciszka I w bitwie pod Pawią;" „Śmierć Franciszka von Sickingen" (1861); „Zgromadzenie reformatorów w Marburgu")1861); „Luther;" „Śmierć Wilhelma Orańskiego;" „Założenie zakonu Jezusowego;" „Fallstaf i wesołe kobiety Windsoru," „Anna Boleyn," „Wenus nad zwłokami Adonisa" i in. W 1875 mianowany profesorem akademji monachijskiej, wymalował „Wjazd Alaryka do Rzymu" (1886) i in. Pod koniec życia uprawiał wyłącznie malarstwo religijne.

Linder Gotfried, kompozytor, * 1842 w Ehingen, kształcił się w konserwatorjum w Sztutgardzie, od 1868 profesorem tamże. Napisał opery: „Dornröschen," którą później nazwał „Roswitha" (1872) i „Konradin von Schwaben" (1879). Z innych kompozycji zasługują na wzmiankę: „Waldlegende," uwertura „Aus nordischer Heldenzeit."

Linderhof, wspaniały pałac i ulubione miejsce pobytu króla bawarskiego Ludwika II, w Bawarji Wyższej, zbudowany w stylu rokoko, otoczony pięknemi ogrodami. Wnętrze urządzone z przepychem, w parku imitacja błękitnej groty na wyspie Capri, kioski w stylu wschodnim, posągi.

Lindley John, botanik, * 1779 w Catton pod Norwich, † 1865; zajmował się pierwotnie ogrodnictwem, w r. 1829 został profesorem botaniki w uniwersytecie londyńskim; w roku 1835 podał nowy układ roślin, w którym rośliny dzieli na 7 plemion *(tribus)*, a rodziny łączy w grupy pośrednie. Z dzieł jego wymienimy: „Introduction to the natural system of botany" (1830); „Natural system of botany" (1836); „Vegetable kingdom" (1846, 3 wyd., 1853); „A synopsis of the British flora" (1841); „Pomologia Britannica" (3 t., 1841); „Flora medica" (1838). Na jego cześć nazwany jest rodzaj roślin *Lindleya* z rodziny *Bixaceae*.

Lindley Wiljam, inżynier, * 1808 w Londynie, † 1900; pracował przy budowie dróg żelaznych w Anglji, w r. 1834 powołany został do Hamburga, gdzie podał plany kilku dróg żelaznych i zbudował pierwszy wagon sześciokołowy. Po pożarze Hamburga 1842 r. podał plan przebudowy tego miasta i zaprowadził tam kanalizację, która była pierwszym zupełnym systemem kanalizacji miejskiej. W r. 1851 był powołany do Londynu, gdzie rozszerzył i ulepszył dawne wodociągi. Od 1865—79 roku prowadził kanalizację Frankfurtu nad Menem. W tymże czasie podał projekty wodociągów w Peszcie, Düsseldorfie i Warszawie, oraz kanalizacji Düsseldorfu, Bazylei, Warszawy (1879) i Petersburga. Kanalizacją Warszawy pierwotnie sam kierował, następnie powierzył roboty te synowi, a sam osiadł w Blackheath pod Londynem, gdzie ostatnie lata życia przepędził.

Lindner Fryderyk Ludwik, publicysta niemiecki, * 1772 w Mitawie, † 1845; do r. 1814 był profesorem geografji i statystyki w Jenie; później żył w Sztutgardzie, a od 1825 w Monachjum, gdzie redagował pismo *Politische Annalen*. Oprócz wielu prac treści politycznej, które znaczny posiadały w swym czasie rozgłos, wydał: „Europa und der Orient" (Sztutgard, 1839); „Skythien und die Skythen des Herodot" (Sztutgard, 1841).

Lindner Fryderyk Wilhelm, * 1779 w Weida, † 1864 w Lipsku; od 1806 był nauczycielem szkoły obywatelskiej w Lipsku i obok tego od 1808 docent, a 1825—60 profesorem katechetyki i pedagogiki przy tamecznym uniwersytecie. Jako pedagog zalecał chrześcijaństwo za główną podstawę wychowania i całej pedagogiki ludów, wprowadzając do każdej nauki metodę genetyczną. Oprócz wielu pism w przedmiocie pedagogiki i wolno-mularstwa ogłosił drukiem: „Die Lehre vom Abendmahle nach der Schrift" (Lipsk, 1831).

Lindner Gustaw Adolf, filozof i pedadog czeski, * 1828, † 1887, od r. 1882 profesor filozofji i pedagogiki w uniwersytecie praskim. Ogłosił: „Ueber latente Vorstellungen" (1874); „Ideen zur Psychologie der Gesellschaft als Grundlage der Socialwissenschaft" (1871); „Das Problem der Glückseligkeit" (1868); „Eine Encyklika an denkende Christen" (1864); „Einleitung in das Studium der Philosophie" (1886); „Vseobecné vychovatelstvi" i „Vseobecné vyuczovatelstvi" (1878); „Paedagogika na základie nauky o vyvoji przirozeném, kulturnim a mravnim"" (1888) i w. in.

Lindner Albert, poeta niemiecki, * 1831 w Sulza, † 1888; był nauczycielem gimnazjum w Rudolstadt, przebywał w Berlinie, w ostatnich latach życia zachorował na rozstrój umysłowy; wydał tragedje: „Brutus und Collatinus" (1867); „Die Bluthochzeit" (1871); „Marino Falieri" (1875); „Stauf und Welf" (1867); „Katharina II" (1868); „Don Juan d'Austria" (1875); „Der Reformator" (1883); nadto „Geschichten und Gestalten" (1877); „Das Ewig-Weibliche, Beobachtungen über die Frauen" (1878); „Der Schwan von Avon" (1881); „Das Rätsel der Frauenseele" (1881); „Völkerfrühling" (nowele historyczne, 1882).

Lindner Teodor, historyk niemiecki, * 1843 we Wrocławiu, kształcił się tamże i w Berlinie; 1874 został profesorem historji w uniwersytecie wrocławskim, 1876 powołany na takąż posadę do akademji w Monasterze, 1888 do Halli. Oprócz licznych rozpraw, napisał: „Geschichte des deutschen Reiches vom Ende des 14 Jahrhunderts bis zur Reformation" (2 t., Brunświk, 1875—80); „Kaiser Heinrich IV" (Berlin, 1881); „Das Urkundenwesen Karls IV und seiner Nachfolger" (Sztutgard, 1882); „Die Veme" (Paderberg, 1887); „Deutsche Geschichte unter den

Habsburgen und Luxemburgern" (Sztutgard, 1889 i nast.).

Lindos, starożytne miasto na wyspie Rodos, ze świątyniami Ateny i Herkulesa. Dzisiaj na gruzach tego miasta leży wieś *Lindo*.

Lindpaintner Piotr Józef, von, kompozytor niemiecki, * 1791 w Koblenz, † 1856 w Nonnenhorn nad jeziorem Badeńskiem; od 1819 był nadwornym kapelmistrzem w Sztutgardzie. Z pomiędzy oper jego najcelniejsze są: „Wampir," „Nieszpory Sycylijskie," „Lichtenstein," „Julja," „Potęga miłości." Jedna wszakże z najlepszych jego kompozycji jest muzyka do „Fausta" Goethego. Oprócz tego napisał wiele sztuk na instrumenty dęte.

Lindsay Wiljam Shaw, polityk angielski, * 1816 w Szkocji, † 1877; dosłużył się w marynarce stopnia kapitana, poczem oddał się przedsiębierstwom kupieckim. Wybierany kilkakrotnie do parlamentu. Napisał: „Our navigation and mercantile marine law" (Londyn, 1853); „History of merchant shipping and ancient commerce" (4 t., 2 wyd., 1882).

Lindström Adolf, spółczesny historyk finlandzki, zamieszkały w Abo, wydał między innemi: „Om Finska folkwandringan etc." (2 t., 1848—49), wyjątki w *Bibljotece Warszawskiej* (1860), w którem dowodzi, że Finowie zamieszkiwali niegdyś całą Europę, ziemie polskie i litewskie.

Lindsza, miasto portowe w obwodzie Laristan w prowincji Fars w Persji, położone nad zatoką perską, liczy 7,000 miesz. różnej narodowości. L. jest głównym targiem na perły, wyławiane u wysp Bahrein i nabywane przez kupców indyjskich. Wartość pereł, wywiezionych z L. w roku 1889, wynosiła 6,1 miljona marek, zaś przywóz 6 mil. marek.

Linea (łac.), linja, wiersz.

Lineamenta, układ linji dłoni lub twarzy, zwłaszcza ze względu na chiromancję lub fizjognomikę. L. oznaczają też podstawy czyli linje zasadnicze danej nauki.

Linearna geometrja, ob. Linijna geometrja.

Ling, w chińskich nazwach geograficznych oznacza góry lub wąwóz górski.

Ling Piotr Henryk, poeta szwedzki i założyciel gimnastyki leczniczej, * 1776 w Ljunga w Smalandzie, † 1839 jako przełożony centralnego instytutu gimnastycznego w Sztokholmie. Dążeniem jego było umysłowe i fizyczne odrodzenie rodaków; za środki do tego celu uważał gimnastykę ze śpiewem i poezją. Epopeje jego „Gylfe" (1812) i „Asarne" (2 t., 1816—26) nie miały powodzenia; więcej zasłynął jako twórca gimnastyki leczniczej czyli szwedzkiej, którą oparł na podstawach anatomji i ułożył w prawdziwy system (ob. Gimnastyka). Dzieło jego „Ogólne podstawy gimnastyki" wyszło po szwedzku dopiero po jego śmierci 1840 r.

Lingaici, sekta religijna w południowej części Indji wschodnich, czcząca bożka Siwę pod postacią lingamu (ob.), jako symbolu siły twórczej w naturze. Por. Kittel „Ueber den Ursprung des Lingakultus" (1877); Wurm „Geschichte der indischen Religion" (Bazylea, 1874).

Lingam, sanskr., toż, co łac. *Fallus* (ob.), symbol wiary indyjskiej, wyobrażający w postaci części rodnych męskich i żeńskich siły tworzące w przyrodzie. Por. Wilson Select Works „(I)"; Kittel „Uber den Ursprung des Lingamkultus in Indien" (1870).

Lingard Jan, historyk angielski, * 1771 r. w Winchester, † 1851 w Hornby pod Lancaster; po ukończeniu studjów teologicznych, został 1795 r. księdzem, a zarazem profesorem filozofji natury i moralności w seminarjum katolickiem w Crook-Hall. Napisał „Antiquities of the Anglo-Saxon church" (2 t., Londyn, 1809; 2 wyd., 1844); „History of England till the revolution of 1688" (8 t., Londyn, 1819—25 i częściej). Dziełem tem zjednał sobie L. poważne miejsce między historykami angielskimi. Wydał nadto: „Documents to ascertain the sentiments of British catholics in former ages in regard to the power of the popes" (1812); „Strictures on dr. Marsh's comparative view of the churches of England and Rome" (1815); „Translation of the four gospel" (1836); „Account of the martyrs" (1839); „Catechetical instructions on the doctriner and worship of the catholic church" (1840) i in.

Lingen, miasto w Prusiech, w reg. Osnabrück, było niegdyś stolicą hrabstwa tegoż nazwiska, leży nad rz. Ems; ma 6,400 m. W latach 1685—1819 był tu uniwersytet, a teraz gimnazjum.

Lingenau, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem błękitnem, między dwiema 8-promiennemi gwiazdami—półksiężyc; w dolnem srebrnem, na zielonym pagórku—drzewo. U szczytu drzewo. Nadany na sejmie 1775.

Lingenau.

Lingg Herman Ludwik Otto, poeta i lekarz niemiecki, * 1820 w Lindau nad jeziorem Bodeńskiem. Od 1837 studjował medycynę w Monachjum, poświęcając się obok tego czytaniu poetów niemieckich i Shakespeare'a. W roku 1846 został lekarzem wojskowym; 1847 odbył podróż do Włoch; od 1849 mieszka w Monachjum i oddaje się wyłącznie pracom literackim. L. należy do najcelniejszych spółczesnych poetów niemieckich. Oprócz jego „Gedichte" (1854; 5 ed., 1865), pomiędzy któremi najpiękniejsze są: „Spartakus", „Lepanto" i „Der Schwarze Tod", wysokiej są jeszcze wartości: „Die Walkyren" (Monachjum, 1864; 2 ed., 1865), poemat dramatyczny; „Catilina" (Monachjum, 1865), tragedja, i obszernych rozmiarów poemat epiczny p. t. „Die Völkerwanderung" (część I, Stuttgard, 1866); „Der Doge Candiano" (1873); „Die Sizilianische Vesper" (1876); „Macalda" (1877); „Die Bregenzer Klause" (1877); „Clytia" (1883) i in. W utworach tych kolorytu posępnego i przenikionych idejami uniwersalno-historycznemi wyka-

suje L. talent całkiem oryginalny. Jego dramaty nie są bynajmniej przydatne dla sceny, ale zalecają się pełnią pierwszorzędnych piękności lirycznych, bujną fantazją i bogactwem głębokich myśli.

Lingga, rezydencja holenderska na archipelagu Indyjskim, obejmuje, oprócz wyspy *Lingga*, inne jeszcze wyspy, około południowego krańca półwyspu Malakka położone.

Lingua (łac.), język, mowa.

Linguaglossa, miasto we włoskiej prowincji Catanji, na wyspie Sycylji, na północno-wschodnim stoku Etny, zbudowane w części na pokładzie lawy, 10,410 miesz.

Linguet Szymon Mikołaj Henryk, pisarz francuski, * 1736 r. w Rheims. Ukończywszy studja prawne przebywał od 1771 czas jakiś w Niemczech, a potem w Portugalji. Za powrotem do kraju zwrócił na się uwagę powszechną pismami: „Histoire du siècle d'Alexandre" (Amsterdam, 1762): „Histoire des révolutions de l'empire romain" (2 t., Paryż, 1766); „Théorie de lois civiles" (3 t., Paryż 1767) i „Histoire impartiale des Jesuites" (Paryż, 1768, n. wyd., 1824), w których złożył dowody ogromnej nauki, okazał bystrość poglądów i wielką śmiałość myśli; napadając w nich na ekonomistów i filozofów spółczesnych, ściągnął na się nienawiść przeciwnego stronnictwa. Jako adwokat parlamentu, powstawał z wielką odwagą i wymową na zużyte instytucje swojego kraju i musiał z tego powodu ratować się ucieczką. Za powrotem więziony był przez dwa lata w Bastylji i znowu uciekł do Londynu, gdzie ogłosił wielce interesujące pamiętniki „Mémoires sur la Bastille" (Londyn, 1783), a potem do Wiednia, gdzie zyskał względy Józefa II. Po wybuchu rewolucji występował w interesie ludu przeciw zgromadzeniu narodowemu, przez konwencję zaś oskarżony o schlebianie tyranom, poniósł śmierć na rusztowaniu 27 lipca 1794. Z licznych pism jego, oprócz już wymienionych, na szczególniejszą uwagę zasługuje jeszcze słynne i osławione czasopismo: „Annales politiques civiles et littéraires du XVIII-me siècle" (9 t., 1777—92).

Lingula, ob. Ramienionogi.

Linguliflorae, *języczkowe*, rośliny, ob. Złożone.

Lingwistyka, ob. Filologja.

Linhart Antoni, historyk słowiński, * 1756 w Radolicach, † 1795 w Lublanie, gdzie był sekretarzem urzędu ziemskiego, przyczem gorliwie zajmował się literaturą narodową i za młodu pisał i tłómaczył poezje i sztuki dramatyczne („Županova Micika"; „Ta veseli dan ali Matiszek se żeni"). Z dzieł jego najważniejsze: „Versuch einer Geschichte von Krain" (2 t., 1788—89).

Linienie, *lenienie*, zrzucanie skóry przez zwierzęta, zwłaszcza gdy ta przytem postać swą zachowuje, jak np. u węży. L. występuje u wielu zwierząt perjodycznie, jak np. corocznie, lub też znamionuje pewne stopnie rozwoju, jak przy przeobrażeniach owadów Do tych objawów należy też zmiana piór ptaków, sierści zwierząt ssących, lub łuszczenie się skóry. Zwierzęta stawowate, jak raki i owady, zrzucają tylko zewnętrzną swą powłokę chitynową. Nowa powłoka wytwarza się już pod dawną, a twardnieje po jej zrzuceniu; w takim stanie przejściowym miękkie raki stają się łatwo pastwą innych zwierząt. Do objawów L. należy też zmiana rogów jeleni.

Liniewski v. *Przyjaciel* odm., herb: W polu brunatnem, między dwoma sercami czerwonemi— miecz. Labry brunatno-srebrne.

Liniewski.

Linijna geometrja, *Linealna geometrja*, geometrja, która do rozwiązywania zadań posługuje się jedynie linjałem, zatem linją prostą, z wyłączeniem cyrkla. W ostatnich latach rozwinął się pod nazwą geometrji linijnej dział geometrji, który za element zasadniczy przestrzeni przyjmuje linję prostą zamiast punktu. Pracowali nad tem Gergonne, Poncelet, Möbius, Plücker. Taka L. g. ma obecnie ważne znaczenie teoretyczne. Por. Koenigs „La géometrie réglée et ses applications" (1895).

Linijne okręty, przed wprowadzeniem pary największe okręty wojenne, posiadały 60—100 armat, z załogą 600—1300 ludzi. Ich miejsce zajęły obecnie pancerniki.

Linijny, *lineralny*, tyczący się linji prostej; równania linijne, też co równania stopnia pierwszego.

Linimentum, ob. Mazidło.

Linja (łac. *linea*), wielkość geometryczna, mająca tylko długość, bez szerokości i wysokości czyli grubości. Jest to zatem ślad pozostawiony przez poruszający się punkt. Można też określić L. jako przecięcie dwu powierzchni. Najkrótsza odległość dwu punktów stanowi L. *prostą*; L. z prostych złożona zowie się *łamaną*, a L., która nie jest prostą ani łamaną, zowie się krzywą (ob. Krzywe linje). W żeglarstwie L. zowie się równik. W strategice L. jest rozkład wojsk, gdy oddziały ustawione są obok siebie. Także L. nazywa się wojsko stałe w różnicy od rezerwy, albo armja w różnicy od gwardji. L. jako miara długości w rozmaitych krajach różną ma wartość; w miarach nowopolskich jest dwunastą częścią cala i czyni 2 milimetry.

Linja śnieżna, ob. Góry.

Linjał, *linja*, przyrząd do kreślenia linji prostych.

Linje Fraunhofera, ob. Analiza spektralna, Widmo.

Link Henryk Fryderyk, botanik, * 1767 w Hildesheim, † 1850, studjował medycynę w Getyndze, był profesorem botaniki i chemji w Rostocku, Wrocławiu, a ostatnio profesorem i dyrektorem ogrodu botanicznego w Berlinie. Ważniejsze jego

dzieła są: „Die Urwelt und das Alterthum, erläutert durch die Naturkunde“ (2 t., 1820—22, 2 wyd., 1834); „Das Alterthum und der Übergang zur neuern Zeit“ (1842); „Ueber die Bildung der festen Körper“ (1841); „Anatomie der Pflanzen“ (3 t., 1843—47); „Propyläen der Naturkunde“ (2 t., 1836—39) i in. Z Fryderykiem Otto wydał: „Icones plantarum horti regii botanici berolinensis“ (10 t., 1820—28).

Linkiewicz v. *Prus I*, odm., herb: Na tarczy barwy niewiadomej, na pagórku, między dwiema gałązkami — półtora krzyża (bez prawego dolnego ramienia). Nad hełmem—korona.

Linkiewicz.

Linköping, miasto stołeczne szwedzkiego obwodu (Län) Gotlandji Wschodniej, na południowym brzegu jeziora Noxen położone, ma 13,000 miesz. i piękny gotycki kościół katedralny. Jest rezydencją biskupa.

Linkrustawalton, ob. Linoleum.

Linlithgow, albo West-Lothian, jedno z najmniejszych hrabstw w południowej Szkocji, obejmuje 328 klm. kw. i 53,000 miesz.; stanowi po większej części kraj pagórkowaty, bardzo dobrze uprawny. Główne miasto Linlithgow nad jeziorem t. n.; ma 4,100 m. i zwaliska zamku królewskiego. Jest to miejsce urodzenia Marji Stuart.

Linnaea *(Zimoziół)*, rodzaj roślin z rodziny przewiercieniowatych, cechujący się kielichem o rurze jajowatej z brzegiem 5-dzielnym, koroną dzwonkowatą o 5 wcięciach, i jagodami małemi, prawie suchemi, 5-komórkowemi. Jedynym gatunkiem jest **L.** *borealis*, piękna, drobna krzewinka, rosnąca dziko w całej północnej Europie, Azji i Ameryce, w lasach iglastych, kryjąc się pośród mchu gęstego. Ma listeczki drobne, okrągławe, kwiatki niewielkie, białe, wewnątrz krwisto prążkowane. W Szwecji ziele **L.** używa się jako środek napotny i rozcieńczający, a dla miłej woni dodaje się tam do pieczywa.

Linné Karol, ob. Linneusz.

Linneusz *(Linné)* Karol, jeden z najznakomitszych naturalistów, * 1707 w Rashutt w prowincji szwedzkiej Smalandji, † 1778; syn pastora, przeznaczony był do tego samego zawodu, ale okazywał tak małe uzdolnienie do nauki języków starożytnych, że ojciec zamierzał go już oddać do szewca; jedynie za wstawieniem się jednego lekarza, który poznał zamiłowanie jego do botaniki, pozwolił mu pozostać przy nauce, i **L.** poświęcił się medycynie w Lund, potem w Upsali. W tym ostatnim uniwersytecie, użyty przez Celsiusa do pomocy przy spisie roślin, wpadł na pomysł użycia stosunku pręcików dla uklasyfikowania roślin, a pomysł ten, następnie rozwinięty, powiódł go do wytworzenia systemu, przewyższającego niesłychanie wszystkie poprzednie układy. Według tego systemu ułożył rośliny w dziele „Flora laponica“ (2 t., Amsterdam, 1735), które było owocem podróży jego do Laponji. Wkrótce potem udał się do Holandji dla dalszego studjowania medycyny. Tam wystąpił z genjalnem swem dziełem: „Systema naturae, seu regna tria naturae systematice proposita per classes, ordines, genera et species“ (Lejda, 1735, 13 wyd. w 10 t., Gmelina, Lipsk, 1788—93, t. 1, w nowem wydaniu, 1894). Uzyskawszy miejsce lekarza i nadzorcy ogrodu pewnego bankiera, ogłosił „Fundamenta botanica“ (1735), „Genera plantarum“ (1737), gdzie zdeterminował 935 rodzajów, i in. W 1738 był w Paryżu, poczem wrócił do Sztokholmu, gdzie został lekarzem admiralicji, botanikiem królewskim i prezesem akademji. W 1742 otrzymał katedrę botaniki w Upsali, gdzie ogłosił mnóstwo rozpraw i wiele dzieł: przedewszystkiem jednak zajmował się opracowaniem głównego swego dzieła „Species plantarum“ (2 t., Sztokholm, 1754, późniejsze wyd. Willdenowa w 5 t., Berlin, 1797—1800, t. 6 dodał Link, 1825). Ostatnie lata życia przepędził schorzały. W Upsali i Sztokholmie wzniesiono mu posągi. Por. Fee „Vie de L.“ (1833); Malmsten „Karl v. L.“ (Berlin, 1879). Zbiory po nim pozostałe przedała do Anglji wdowa po jego synie *Karolu* **L.** (* 1741, † 1783), który po ojcu objął katedrę botaniki i napisał „Supplementum plantarum systematis vegetabilium ed. XIII, generum plantarum ed. VI et specierum plantarum ed. II“ (1781). Zbiory te są obecnie własnością „Linnean society“ w Londynie.

Linneusz Karol.

Linniczenko Andrzej, historyk ruski, * 1822 w Kijowie, profesor (od 1855) literatury rosyjskiej w uniwersytecie kijowskim, 1877 ustąpił z katedry i został dyrektorem gimnazjum tamże, wydał: „Oczerk postepennago razwitija idei jazykoznanija w Rossii“ (1856); „Kurs istorii poezii“ (1861); „Kurs istorii russkoj literatury“ (1861) i in.

Linoleum, *dywany korkowe*, dywany wyrabiane z masy korkowej, która pod ciśnieniem nakłada się na tkaninę jutową i pokrywa farbami. Masa ta korkowa jest mieszaniną oleju lnianego z żywicą i miałem korkowym; przez odpowiednie traktowanie nadaje się olejowi znaczną gęstość, skąd mieszanina daje się ugniatać, a po połączeniu się z tkaniną twardnieje. Zagęszczenie oleju następuje wskutek pochłaniania tlenu, a tak utleniony olej nazywa się *linoksyną*; proces ten zresztą w różnych fabrykach dokonywa się w różny sposób, a w ogólności trwa kilka tygodni. Po zmieszaniu ze zmielonym korkiem, żywicą i farbami metalicznemi, masa jest tak lepka, że ogrzana do 140—150° pod silnem ciśnieniem bez innej pomocy przylega do tka-

niny jutowej; ciśnienie wywiera się wacami, ogrzewanémi parą. Po wysuszeniu na L. naprowadzają się farby, jak w drukowaniu tkanin, jednobarwne lub wzorzyste, niekiedy mozaikowe. Na obicia wyrabia się oddzielny rodzaj L., zwany *linkrustawalton*. Można też z L. otrzymać płyty sztywne, używane na szyldy, jeżeli zamiast tkaniny używa się blachy dziurkowanej. Przed wprowadzeniem L. używany był *kamptulikon* (ob.); L. zaś okazało się bardzo przydatnem do pokrywania podłóg, opiera się bowiem wilgoci i jest bardzo złym przewodnikiem ciepła. Por. Andes „Linoleum" (t. 222 Hartlebena „Chemisch-technische Bibliothek" 1895).

Linon, cienka tkanina bawełniana, do batystu podobna.

Linos, Tebańczyk, śpiewak i muzyk mityczny, żyjący około 1280 przed Chr., podobno syn Apolina, nauczyciel Orfeusza i Herkulesa w sztuce muzycznej. Ostatni z nich zabił go swoją cytrą.

Linosa, wyspa na morzu Śródziemnem, oddalona o 168 klm. w kierunku połud.-zach. od wybrzeży sycylijskich, tworzy wraz z wyspą Lampedusa (ob.) do włoskiej prowincji Girgenti należącą gminę, ma powierzchni 5,36 klm. kw. i 187 miesz.

Linowski Zygmunt, Pijar, znakomity kaznodzieja, * w 1738 w Poznańskiem, ostatecznie rektor w Krakowie, † tamże 1808; ogłosił drukiem: „Badania i myśli wyborne filozoficzne o prawdzie objawienia i świadectwa pisanego i niepisanego", przekład z Bossueta (Warszawa, 1772); „Kazania i homilje na wszystkie niedziele roku" (1779); „Kazania adwentowe i postne i t. d." (2 t., 1776) i kilka innych.

Linowski Aleksander, * w Krakowie, senator i kasztelan królestwa Polskiego, odznaczający się niepospolitą wymową na sejmie Czteroletnim, wpływał do narad nad ułożeniem ustawy 1791, której był gorliwym stronnikiem. Czynny w powstaniu 1794 r., jako rotmistrz kawalerji znajdował się w bitwach racławickiej i szczekocińskiej. W r. 1807 został referendarzem, 1808 radcą stanu, 1815 dyrektorem generalnym policji w komisji spraw wewnętrznych, oraz po śmierci Sartorjusza dyrektorem poczt, a nareszcie senatorem - kasztelanem. Urażony na Mostowskiego, ministra spraw wewnętrznych, występował na sejmach przeciwko najzbawienniejszym projektom; † 1820 w Warszawie. Nienawidził Kołłątaja za jego zasady postępowe i starał mu się wszędzie szkodzić. On to zmyślił bajkę o klejnotach wywiezionych przez Kołłątaja do Austrji i ogłosił drukiem: „List do przyjaciela, odkrywający wszystkie czynności Kołłątaja w ciągu insurrekcji 1794, pisany 1795", przedrukowany w 1-ym zeszycie zamierzonej publikacji „Przedruk rzadszych materjałów do historji polskiej" (Wrocław, 1846) i pod zmienionym tyt.: „Kołłątaj w rewolucji Kościuszkowskiej" (Leszno, 1846), w którym rzuca potwarze na zasłużonego w kraju męża, i „Pismo o działaniach rządu podczas powstania 1794 r."

Linton William Jakób, grawer i pisarz angielski, * 1812 w Londynie, † 1898 w New-Haven w Ameryce. W 1855 został dyrektorem dziennika *Pen and Pencil* i był współpracownikiem wielu pism perjodycznych, 1886 opuścił Anglję i osiadł w Ameryce, gdzie ogłosił: „Histoire de la gravure sur bois" (1846—47); „La république anglaise" (1854—55, t. 3); „Les travaux des artistes anglais décédés" (1860); „Aperçus pratiques sur la gravure sur bois" (1877); „Histoire de la gravure sur bois" (1884) i in.

Linton Elżbieta, z domu Lynn, powieściopisarka angielska, * 1822, od 1858 żona illustratora Wiljama Jakóba L., napisała: „Azeth the Egyptian" (1846); „Amymome, a romance of the days of Pericles" (1848); „Realities of moderne life" (1851); „Witch stories" (1861); „The lake country" (ilustrowane przez jej męża, 1864); „The true history of Joshua Davidson" (6 wyd., 1874); „Jone" (1883); „Christopher Kirkland" (1885); „The girl of the period, and other social essays" (1883, t. 2). W sprawie praw kobiecych napisała: „Ourselves. Essays of women" (1867) i in.

Linton James-Drumgole, malarz akwarelista angielski, * 1840 w Londynie, kształcił się pod kierunkiem Leigh'a. Najlepsze z jego prac są akwarele: „Amor zwycięzcą", „Dziewięćdziesiąty trzeci", „Kardynał minister", olejne: „Biron" (1879); „Małżeństwo księcia A." (1885) i in. W r. 1883 L. mianowany był prezesem Instytutu malarzy. W 1889 L. otrzymał na wystawie w Paryżu medal srebrny.

Linz, stolica wyższej Austrji, położona nad Dunajem z prawej strony, rezydencja namiestnika i biskupa; liczy 48,000 m.; ma liczne i obszerne fabryki i prowadzi znaczny handel. Na obszernym rynku tutejszym wznosi się wystawiona r. 1723 przez Karola IV kolumna św. Trójcy. Oprócz wielu innych gmachów, zasługują tu na uwagę dawne fortyfikacje, kilka pozostałych z 32 tak zwanych wież Maksymiljańskich.

Linz (L. Godin) Amelja, pisarka niemiecka, * 1824 w Bambergu, córka lekarza Speyera, 1844 zaślubiła pruskiego inżyniera Franciszka L., po którego śmierci osiadła 1874 w Monachjum. Pod nazwiskiem Godin ogłosiła szereg książek dla młodzieży, jak: „Märchen von einer Mutter erdacht" (Stuttgard, 1858); „Neue Märchen" (3 wyd., 1881); nowelle i romanse: „Eine Katastrophe und ihre Folgen" (Wrocław, 1862); „Historische Novellen" (1863); „Wally" (1871, t. 2); „Aus grosser Zeit" (1873); „Frauenliebe und Leben" (1876); „Sturm und Frieden" (1878); „Gräfin Lenore" (1882); „Mutter und Sohn" (1882); „Schicksale" (1882); „Freudvoll und leidvoll" (1883) i in.

Lińce lub *Ilińce*, miasteczko w pow. Lipowieckim, gub. Kijowskiej, nad rz. Solem, przeszło 6,000 m., niegdyś własność Stefana Czarnieckiego, później Sanguszków, otrzymało prawo miejskie 1757.

Lion, *Lugdun*, miasto, ob. Lyon.

Lion Justus Karol, krzewiciel gimnastyki, * 1829 w Getyndze, kształcił się w uniwersytecie tamże, następnie był nauczycielem w szkole realnej w Bremerhaven, 1862 został dyrektorem miejskich zakładów gimnastycznych w Lipsku, 1874 zarazem inspektorem gimnastyki w seminarjach saskich. Występował jako przeciwnik gimnastyki szwedzkiej i napisał: „Leitfaden für den Betrieb der Ordnungs- und Freiübungen" (6 w., 1879); „Die Turnübungen des gemischten Sprunges" (2 wyd., 1876); „Bemerkungen über den Turnunterricht in Knaben-und in Mädchenschulen" (3 wyd., 1877); „Statik des Schulturnens in Deutschland" (1873); „Das Stossfechten" (1883) i in. Por. Wortmann „Dr. J. K. L." (1887).

Lionel, książę Clarence, ob. Plantagenet.

Liouville Józef, matematyk, * 1806 r. w Saint-Omer, † 1882, w r. 1833 został profesorem szkoły politechnicznej, oraz w Collège de France. Po rewolucji lutowej był deputowanym do zgromadzenia ustawodawczego i należał do stronnictwa demokratycznego umiarkowanego. Liczne jego rozprawy matematyczne wprowadziły go w r. 1839 do akademji nauk na miejsce Lalanda. Ogłosił liczne rozprawy z analizy, mechaniki, teorji ciepła, o funkcjach eliptycznych; redagował dziennik *Journal des mathématiques pures et appliquées.*

Lioy Paolo, przyrodnik, * 1836 w Vicenzy, kształcił się w Padwie, 1866 był wygnany przez władze austrjackie, ale po przyłączeniu Wenecji do Włoch wrócił do ojczyzny i został wybrany do parlamentu. Ogłosił: „La vita nell' universo" (1859); „Conferenze scientifiche" (2 wyd., 1877); „Sui laghi" (1884); „Excursione nel cielo" (4 wyd., 1885). Napisał też powieści, jak: „Raconti" (3 t., 1872); „In alto" (1889) i in.

Lipa *(Tilia)*, rodzaj roślin z rodziny lipowatych, mający za cechy: kielich o 5 działkach lancetowatych, opadający; korona 4-płatkowa; w niektórych gatunkach znajduje się oprócz kielicha i korony jeszcze dodatkowy okółek płatków, zwanych *staminodia;* pręciki liczne (20—70), wolne lub w nasadzie kilkowiązkowe; zawiązek górny, 5-komóreczkowy, komóreczki o 5 zalążkach; szyjka pojedyńcza o znamieniu 5-klapkowem; owoc orzeszkowaty, kulisty, niepękający, skutkiem zniknięcia przegródek najczęściej 1-komórkowy, o 1 lub 2 ziarnach. Należą tu wielkie drzewa, o liściach sercowatych, piłkowanych, o przylistkach rychło opadających i kwiatach ułożonych w nielicznokwiatowe baldaszkogrona, wyrastające z kątów liści, na szypułkach spojonych u dołu z przysadką podłużną, żółtawą, siatkowatą; właściwe są Europie, Azji zachod. i Ameryce płd. U nas zachodzą dwa gatunki L.: **L. wielkolistna** (*T. grandifolia*), przytrafiająca się szczególnie około miast i wiosek, dochodzi 30 m. wysokości i znacznej grubości, a trwać może około 1,000 lat; liście ma wielkie, pod spodem omszone; **L. zwyczajna** lub **małolistna** (*T. parvifolia*), napotykana w lasach liściastych, różni się od po-

Lipa, jej gałązka, kwiat, słupek, owoc, owoc przecięty i nasiono.

przedniej liśćmi mniejszemi, gładkiemi, dorasta 25 m. L. jest bardzo ulubionem drzewem dla ozdoby parków i alei. Drewno lipowe jest białe, nieco wpadające w czerwone, miękkie i lekkie, używa się przez stolarzy i tokarzy. Płonie łatwo, a wartość jego, jako drzewa opałowego, ma się do bukowego, jak 682: 1,000. Węgiel używa się do rysunku. Łyko jest silnie rozwinięte, używa się na powrozy, plecionki, rogoże i t. p., ze starej kory robią pudła. Liście używają się na karm dla kóz i owiec. Z kwiatów wyciągają pszczoły najwięcej wosku i miodu, w medycynie używają ich jako lekko napotnych i uśmierzających kurcze. Nasiona zawierają olej, podobny do migdałowego. Z innych gatunków hodują się w ogrodach **L. amerykańska** *(T. americana)*, o liściach większych niż poprzednie, i **L. srebrzysta** *(T. argentea)*, odznaczająca się liśćmi od spodu białemi. U plemion słowiańskich i germańskich L. uważana była za drzewo święte; pod jej osłoną odbywały się zgromadzenia gminne.

Lipani, naród indyjski, stanowiący odłam południowy Atabasków, którego drobne szczątki mieszkają teraz w Texas.

Lipanina, mieszanina oliwy z 6 odsetkami kwasu olejnego, używana zamiast tranu.

Lipany, wieś w powiecie Praskim w Czechach, 1,200 miesz., pamiętna bitwą, stoczoną 30 maja 1434, pomiędzy stronnictwem szlacheckiem, dowodzonem przez Diwisza Borska i Miłetnika, a Taborytami (stronnictwem mieszczańsko-demokratycznem), pod dowództwem Prokopa Wielkiego, w którem Taboryci na głowę rozbici zostali, zostawiwszy na placu boju około 13,000 wojowników.

Liparis, motyl, ob. Mniszka.

Liparocele *(Hernia adiposa)*, narośl tłuszczowa za pomocą szypuły do ściany brzusznej przytwierdzona i przenikająca do samej jamy brzusznej; imitować może przepuklinę trzewiową.

Liparyjskie wyspy, u starożytnych *Vulcaniae Insulae* albo *Wyspy Eolskie,* tworzą grupę siedmiu

większych i kilku mniejszych wysp wulkanicznych, w stronie północno-wschodniej od Sycylji leżących. Stanowią one łącznik między Etną i Wezuwjuszem, obfitują w wino, oliwę, owoce południowe, bawełnę, pumeks, ałun i siarkę i mają do 20,000 miesz. Największa z wysp *Lipari*, ma 37,6 klm. kw. i 7,600 miesz., posiada źródła mineralne gorące i wydaje wyborne wino. Stolicą jej jest m. *Lipari* z zamkiem i pięknym pałacem biskupim. Inne ważniejsze wyspy są: Vulcano, Saline, Felicudi, Alicudi, Ustica, Panaria, Stromboli (z ciągle czynnym wulkanem).

Liparyt, skała, ob. Trachit.

Lipemja, stan chorobowy, przy którym surowica krwi posiada wygląd mleka wskutek znacznej liczby kulek tłuszczowych; zdarza się to przy znacznych stopniach otyłości, szczególnie przy opilstwie.

Lipiec *(Julius)*, siódmy miesiąc roku, zawierający 31 dni. Łacińska jego nazwa pochodzi od imienia Juljusza Cezara, który się urod. 12 tego miesiąca, polska zaś od lipy, która w tym czasie kwitnie. U Rzymian, którzy rok rozpoczynali w marcu, L. był piątym miesiącem roku i nazywał się *quintilis*. Słońce w L. przechodzi ze znaku Raka do Lwa; jest to w ogólności najgorętszy miesiąc roku.

Lipiec, miód, ob. Miód.

Lipieck, miasto powiatowe guberniji Tambowskiej, nad rzeką Woroneżą, ma 20,323 miesz. (1897), kąpiele mineralne i pomnik Piotra W.—*Lipiecki powiat*, ma przestrzeni 2,940 w. kw. 166,514 miesz.; powierzchnia—równina wzniesiona, grunt piaszczysty, gliniasty, czarnoziemu mało.

Lipieńskie starostwo niegrodowe, znajdowało się w województwie Chełmińskiem, powiecie Brodnickim. Podług lustracji z roku 1664, zaliczały się do niego wsie: Lipienko z zamkiem, zbudowanym przez Krzyżaków r. 1320, Kornatowo, Lissowo, Malankowo, Drzonowo, Pniewite, Kotniewo i Fifowo. W roku 1771 posiadał je Adam Grabowski, opłacając z niego kwarty w ilości złp. 3,222 gr. 8, a hyberny złp. 1,428 gr. 18. Od dnia 13 września roku 1772, przeszło pod panowanie pruskie.

Lipiewicz Andrzej, profesor matematyki w akademji krakowskiej i geometra przysięgły, później rektor akademji poznańskiej, † 1778. Oprócz sławnych kalendarzy krakowskich (1774 — 49) wydał: „Traktat o starostwach na r. 1746"; „Compendium albo krótkie zebranie chronologji miasta Krakowa z opisaniem niektórych godności, praw i prerogatyw jego" (Kraków, 1749, przedrukowane w „Starożytnych wiadomościach o Krakowie" A. Grabowskiego, str. 167—80).

Lipiner Siegfried, poeta i wyborny tłómacz Mickiewicza, * 1856 w Jarosławiu w Galicji, kształcił się w gimnazjum w Tarnowie, następnie w uniwersytecie wiedeńskim i strasburskim. W r. 1881 otrzymał posadę bibljotekarza parlamentu austrjackiego, którą zajmuje dotychczas. Napisał: „Der entfesselte Prometheus" (Lipsk, 1876); „Renatus" (1878); „Buch der Freude" (1880); przekład Mickiewicza: „Herr Thaddäus" (1883); i „Totenfeier"; dalej „Merlin" (1886), tekst opery wraz z Goldmarkiem.

Lipinowy kwas, produkt utlenienia tłuszczów przez kwas azotny; tworzy on warstwę przeświecającą, złożoną z małych pryzmatów. Topi się przy 151°, w nieco wyższej temperaturze ulatnia się, przy utracie pewnej ilości wody. Rozpuszcza się w wodzie, a roztwór strąca krystalicznie sole baryty i wapna.

Lipiński, herb. L. I: W polu czerwonem, na srebrnym poprzecznym pasie — trzy czerwone pierścienie. Nad hełmem dwa rogi srebrne. Labry czerwono-srebrne. L. II: W polu błękitnem, pomiędzy dwiema 6-promiennemi złotemi gwiazdami,

Lipiński I.

Lipiński II.

Lipiński III.

krzyż nad półksiężycem złotym. Labry błękitno-złote.—L. III v. *Szur* albo *Namiot*, odm.: W polu czerwonem — namiot srebrny na podporze złotej z kopułą w złote pasy z jabłkiem i krzyżem złotym na szczycie. U szczytu ręka zbrojna z mieczem. Labry czerwono-srebrne.

Lipiński Augustyn, Jezuita, znakomity kaznodzieja, * 1745 w Warszawie, † 1814 w Krakowie. Po zniesieniu Jezuitów sekularyzowany, był ostatecznie kustoszem i archidjakonem krakowskim. Ogłosił drukiem pewną liczbę kazań, mianych w rozmaitych okolicznościach. Por. Browna „Bibljoteka pisarzów towarz. Jezus. asysten. pol." (str. 261—262).

Lipiński Józef, literat, zasłużony w sprawie oświaty krajowej, * 1764 w Tetyjowie w Kijowskiem, † 1828 w Warszawie. Początkowe nauki pobierał w konwikcie ks. Pijarów w Warszawie. Po utworzeniu księstwa Warszawskiego wezwany 1806 na członka izby wojennej i administracyjnej, był później sekretarzem generalnym izby edukacyjnej przez lat 20, a w końcu wizytatorem generalnym zakładów naukowych. Na stanowisku tem gorliwą rozwijał działalność i położył ważne zasługi przez zakładanie i wzorowe urządzanie szkół w Królestwie Polskiem. Przyłożył się też do zawiązania i ustalenia towarzystwa dobroczynności w Warszawie. Jako literat zajmował się głównie tłómaczeniem z obcych języków. Z prac jego wymieniamy: „Wybór powieści moralnych i romansów" (2 t., Warszawa, 1804—5); „Bukoliki Wirgiljusza Marona" (1805); „Nauka zdrowia dla szkół elementarnych" (1822); „Powinność i nauczyciela mianowicie w szkołach parafjalnych" (1817); „O edukacji publicznej i jej udoskonaleniu w kraju naszym" (1815); „Instrukcja dla nauczycieli szkół początkowych" (1812) i inne treści pedagogicznej. Był także L. członkiem Towarzystwa warszawskiego przyjaciół nauk.

Lipiński Karol, skrzypek i kompozytor znakomity, * 1790 w Radzyniu, † 1861. Poświęciwszy się muzyce, został dyrektorem orkiestry przy teatrze niemieckim we Lwowie. W Wiedniu zapoznawszy się z metodą gry L. Spohra (ob.), powrócił do Lwowa i zaczął ogłaszać swe pierwsze kompozycje. Wyruszywszy w podróż za granicę, spotkał się L. we Włoszech z Paganinim, a doznawszy od niego serdecznego przyjęcia, grywał razem z tym mistrzem na koncertach. W 1829 roku spotkał się L. powtórnie z Paganinim w Warszawie i nie wahał się dawać równocześnie koncertów, czarując słuchaczów pełnością i potęgą tonu, tudzież śmiałością i pewnością swego smyczka. Po zwiedzeniu całej niemal Europy, L. osiadł w Dreźnie (1840), jako dyrektor orkiestry kościelnej dworskiej kaplicy i nadworny skrzypek króla. W 1860 roku, wziąwszy uwolnienie, osiadł w Galicji w swej posiadłości, gdzie wkrótce życie zakończył (1861). Z kompozycji L. najwięcej wartości posiada „Koncert militarny". Popularną wielce była muzyka L. do sonetu „Niemen" Mickiewicza. Prócz zbioru melodji do pieśni ludowych, wydanych przez Wacława z Oleska, nie zostawił L. nic nacechowanego wybitnie charakterem narodowym.

Lipiński Tymoteusz, historyk i starożytnik, * 1797 we wsi Dereszynie w gubernji Grodzieńskiej, † 1856 jako emeryt w Warszawie. Po ukończeniu nauk w uniwer. warszawskim, był od 1833 nauczycielem geografji i języka polskiego w szkołach warszawskich, aż do 1851 r. Biegły w starożytnościach i historji polskiej, podróżował wiele po kraju i troskliwie zbierał wszelkie o nim wiadomości. Owocem tych trudów jest pomnikowej wartości dzieło „Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym" (3 t., w 4 cz., Warszawa, 1843—46), wypracowane wraz z M. Balińskim, który opisał tylko Litwę, reszta zaś jest pióra L. Oprócz tego wydał jeszcze: „Wiadomości historyczne, numizmatyczne, o koronacjach obrazów Matki Boskiej w dawnej Polsce" (Warszawa, 1850); „Opis powiatu Radomskiego" (tamże, 1847). W rękopisach pozostawił: „Życiorysy znakomitych Polaków w XVIII w. żyjących" i „Słownik, zawierający przysłowia, przypowieści, zdania i sposoby mówienia." Wiele artykułów i rozpraw umieszczał też L. w różnych czasopismach.

Lipiński Stanisław, rzeźbiarz polski, synowiec historyka Tymoteusza L., * 1840 w Olizarowie na Wołyniu, † 1881 w Krakowie; kształcił się w szkole sztuk pięknych w Warszawie, w 1861 udał się do Francji, ale wkrótce wrócił do kraju, a następnie lat kilka przebywał w Rosji. W 1869 osiadł w Krakowie, skąd odbywał wycieczki w celach artystycznych do Włoch. Ważniejsze jego utwory są: „Opuszczona", nagrodzona medalem w Wiedniu; „Tęsknota"; „Niepokalanie Poczęta"; „Madonna"; „Kalina", wykonał też liczne portrety, jak Stanisława Tarnowskiego. Jego dłóta są wreszcie płaskorzeźby na gmachu Rady Państwa w Wiedniu, wyobrażające postać Galicji i Niższej Austrji.

Lipiński Hipolit, malarz polski, * 1846 w Nowym Targu, † 1884 w Krakowie; pierwotnie kształcił się w krakowskiej szkole sztuk pięknych, następnie w Monachjum, a po powrocie do Krakowa pracował pod kierunkiem Matejki. Talent jego celował głównie w wybornem odtwarzaniu typów ludowych, wiejskich i miejskich,—przekupek, parobków, tanecznic, dzieci wiejskich i t. p. Uwagę zwrócił na siebie „Targiem na Kleparzu;" z późniejszych wymieniamy: „Targ na Szczepańskim placu"; „Scena z niedźwiedziem"; „Przed procesją Bożego Ciała"; „Kopanie kartolfi"; „Niedziela palmowa"; „Opowiadanie dziadunia"; „Płókanie jarzyn"; „Ofiarowanie darów cesarzowi Franciszkowi przez włościan w Sukiennicach". Portret i życiorys L. pomieścił *Tyg., Ilustr.*, 1884, w № 81. Na zlecenie rady powiatowej krakowskiej wykonał obraz wystawiający cesarza austrjackiego na okrężnem krakowskiem 1880 i ofiarowany temu monarsze. Ostatnią, niedokończoną pracą L. jest „Konik zwierzyniecki", nad którym lat kilka pracował gorliwie.

Lipiński-Rosenberg Wojciech, agronom niemiecki, * 1818; jego dzieła rolnicze cenione były dla swej praktyczności. W polskim przekładzie wyszło: „O uprawie roli" (1870; 2 wyd., 1872); „Wykład teorji uprawy ziemi" (1869; 2 wyd., 1872).

Lipka-Święta, po niem. *Heilige Linde,* miejsce cudowne, położone w Warmji, niedaleko m. Rössel, o 3 mile od Raitenburga, otoczone lasami, jeziora-

mi Denau i Werbel, oraz rzeczką Schatenicht. Znajduje się tu piękny kościół N. Panny i na pagórku z ciosowego kamienia lipa i statua N. M. P. Tysiące pobożnych pielgrzymów odwiedzają w czasie odpustów to święte miejsce.

Lipków, wieś w powiecie Warszawskim; do r. 1869 znajdowała się fabryka wyrobów jedwabnych i półjedwabnych, zatrudniająca około 30 robotników.

Lipnica Murowana, nad Uszwicą, miasteczko położone w Galicji, obwodzie bocheńskim, miejsce urodzenia błogosławionego Szymona z Lipnicy, bernadyna, zmarłego 1482 w Krakowie.

Lipnicki Wojciech, h. Półkozic, w młodości służył wojskowo i odznaczał się walecznością, a później wstąpił do stanu duchownego i był sekretarzem królewskim i ostatecznie sufraganem krakowskim i biskupem laodycejskim; † 1657 w Krakowie.

Lipnicki Augustyn, kaznodzieja i pisarz religijny, zamieszkały w Wilnie; wydał: „Życie św. Jadwigi" (1856); „Życie św. Kazimierza" (1858); „Zasady kaznodziejstwa" (2 t., 1860); „Prawo stolicy apostolskiej" (1862) i in.

Lipnicki E., pseudonim Eug. Puffkego.

Lipnickie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie Krakowskiem, księstwie Zatorskiem i Oświęcimskiem. W roku 1771, podług spisów podskarbińskich, należały do niego wsie: Lipnik, Leszczyny, Straconka, Międzybrodzie. W tym czasie posiadał je Teodor Wessel, podskarbi w. koron., opłacając z niego złp. 10,963 gr. 20, a hyberny łącznie z Białą złp. 1,015. Po zajęciu tego starostwa przez rząd austrjacki, tenże na publicznej licytacji w roku 1820, sprzedał je Wilhelmowi Tschikardt za złot. reń. 71,000.

Lipnickie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Krakowskiem, pow. Czchowskim. W r. 1771 zaliczały się do niego: miasto Lipnica Murowana nad rzeką Uszwicą i wsie: Królówka, Leszczyna, Lipnica dolna i górna, oraz Rajbrot. Ostatnim starostą był Fryderyk Moszyński, referendarz w. lit., który z niego opłacał kwarty złp. 4,790 gr. 4, a hyberny złp. 2,482 22. Po zajęciu tego starostwa przez Austrję, w r. 1787 sprzedano je w trzech sekcjach, a w szczególności wieś Rajbrot r. 1811 Dunikowskiemu za złot. reń. 48,560; wieś Leszczynę w r. 1818 Ignacemu Modelskiemu za złot. reń. 26,227, resztę zaś posiadłości w r. 1834 Kazimierzowi Bzowskiemu za złot. reń. 31,250. We wsi Królówce tego starostwa * 1791 słynny nasz poeta i pisarz Kazimierz Brodziński, który często publikował swe prace pod nazwą Kazimierza z Królówki.

Lipnicy, Szymon z..., Bernardyn, uczeń Jana Kapistrana, doktor filozofji, †1482 w Krakowie. Pielgrzymował na Wschód w celu opowiadania wiary świętej i odznaczał się nauką, pobożnością i cnotami chrześcijańskiemi.

Lipnik, miasteczko w powiecie Bialskim w Galicji, 6,700 miesz., fabryki sukna i likierów.

Lipniskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Wileńskiem, powiecie Oszmiańskim. W roku 1522, wedle metryk lit., Zygmunt I za odebranie Połocka, nadał toż starostwo Wojciechowi Gastoldowi, wojewodzie wileńskiemu i kanclerzowi w. lit. Na sejmie z r. 1670 Stany Rzeczypospolitej oddzielną konstytucją naznaczyły toż starostwo na utrzymanie artylerji w. księs. Litews., ze starostwem Gieranowskiem (ob.). Kiedy zaś następnie, na mocy ustawy sejmowej, dobra te narodowe oddano w miejsce pensji, jako generałowi wielkiego księstwa litewskiego, Kazimierzowi ks. Sapieże, a liczne spory zaszły o granice i posiadłości tego starostwa, z tych powodów na sejmie warszawskim (1773—75); Stany Rzeczypospolitej wyznaczyły oddzielną komisję z 13 urzędników litewskich, dla ostatecznego oznaczenia tychże granic, a zwłaszcza: miast Lipniszki, Gieranony i dóbr Nosewicze, Remizów i Antokol z przyległościami.

Lipniszki, miasteczko w gub. Wileńskiej, pow. Oszmiańskim, nad rz. Gawią, niegdyś dziedzictwo znakomitej w dziejach polskich rodziny litewskiej Gastoldów.

Lipno, miasto powiatowe w gub. Płockiej, nad rzeczką Mień, liczące 6,753 m. Jest tutaj starożytny kościół parafjalny gotyckiej struktury.—*Lipnowski powiat*, ma 1,469 w. kw. przestrzeni, 87,904 m., obejmuje 2 miasta, 3 osady i 17 gmin.

Lipnowskie albo **Lipnińskie** starostwo niegrodowe, leżało w województwie Inowrocławskiem, w ziemi Dobrzyńskiej. W roku 1592 zaliczało się do wdztwa Chełmińskiego, a po roku 1736 do Brzesko - kujawskiego. Według metryk koronnych w roku 1592, należały do tego starostwa miasto Lipno (ob.), nad rz. Mień, i wsie: Lissowo, Konratowo, Pniewite, Krosin, Drzonowo, Malenkowo i folwarki: Firlusz, Sturczwan, Bocień i Serokopase. W 1771 posiadał je Ignacy Zboiński, kasztelan płocki, opłacając z niego kwarty złp. 260 gr. 23, a z wójtostwa złp. 520, hyberny zaś złp. 154 gr. 5.

Lipogramatyczne utwory literackie, płody igrających bezrozumnie literatów, w których umyślnie unikają oni używania pewnej danej litery.

Lipoma, ob. Tłuszczak.

Lipoman Jan, chorąży powiatu Czehryńskiego, obywatel gub. Kijowskiej, naoczny świadek buntu hajdamaków na Ukrainie, * 1758, † 1832. Wydał z druku: „Flawjusza Józefa, Jerozolimskiego kapłana, starożytności żydowskich ksiąg 20" (3 t., Warszawa, 1829); „Zastanowienie się nad mogiłami pustemi, siedliskami i zameczyskami okopanemi, żmijowemi wałami" (Berdyczów, 1833) i „Bunt hajdamaków na Ukrainie w 1768" (Poznań, 1842; 2 ed., 1854).

Lipona (hrabina), ob. Bonaparte Marja Annuncjata Karolina, która używała tego tytułu, będące-

go anagramatem wyrazu Neapol, jako wdowa po śmierci króla Murata.

Lipowate *(Tiliaceae)*, rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca kielich 4—5, rzadko 6—7 działkowy, lub klapkowy; płatków korony tyleż, co działków kielicha; zresztą cechy ogólne, jak u lipy (ob.). Należą tu drzewa i krzewy, rzadko zioła, w 270 przeszło gatunkach i 32 rodzajach, właściwych głównie okolicom zwrotnikowym, w małej tylko części umiarkowanym. Główne części składowe są klej i garbnik. Niektórych gatunków liście lub owoce służą za pokarm. Lipa i jarzyniec *(Corchorus)* dostarczają użytecznego drzewa.

Lipowiec, m. pow. w gub. Kijowskiej, nad rz. Sobem, liczy 6,068 miesz., po większej części Żydów.—*Lipowiecki powiat*, ma na przestrzeni 2,540 w. kw. 212,473 m. (1897); powierzchnia falowata, grunt urodzajny.

Lipowieckie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie Bełskiem, powiecie Lubaczowskim. Podług metryk kor. powstało z dawniejszego sstwa lubaczowskiego, przez wydzielenie z niego dóbr i wsi następujących: Lipowiec z folw., Kobelnica Ruska i Wołoska, Wólka, Kamieniarz z hutą szklaną, wójtostwami. sołtystwami i rudami żelaznemi. Na tym sstwie w 1680 zabezpieczoną była suma złp. 10,000 dla Lubomirskich. W 1771 było w posiadaniu Jerzego Mniszcha, generała wielkopolskiego, i małżonki jego z Brühlów, którzy za nie, wraz z wójtostwem lipowieckiem, opłacali kwarty złp. 804 gr. 9. Zajęte przez rząd austrjacki d. 15 października r. 1778, sprzedane zostało na licytacji d. 23 października 1818 r. Kieliszkiewiczowi ze wsią Majdanem i osadą Lindenau za złot. reń. 34,500.

Lipowski Feliks Józef, historyk i publicysta bawarski, pochodzący z rodziny polskiej, osiadłej jeszcze za czasów Sobieskiego w Bawarji. * 1764 w Wiesensteig w Wittemberskiem, kształcił się w Monachjum, gdzie sprawował różne urzędy sądowe i wojskowe, † 1842 tamże. Zostawił wiele dzieł historycznych, dotyczących Bawarji; celniejsze z nich są pisane po niemiecku: „Historja bawarska“ (1799); „Słownik artystów bawarskich“; „Słownik muzyków bawarskich“ (1811); „Historja szkół“ (1825); „Historja Jezuitów“ (2 t., 1816) i „Heraldyka bawarska“ (1834).

Lipowski Ernest hr., oficer francuski pochodzenia polskiego, * około 1843 w Strasburgu. Ukończywszy szkołę wojskową w Saint-Cyr 1855, służył jako kapitan strzelców pieszych w Algierze. Po wybuchu wojny francusko-niemieckiej (1870—71) uorganizował bataljon wolnych strzelców paryskich i na czele tego doborowego oddziału oddał bardzo ważne usługi armji Loary. W licznych potrzebach okazywał śmiałość niezwykłą i wielką przytomność umysłu. Słynną jest jego obrona otwartego miasta Chateaudun, gdzie z 1,500 ludźmi stawiał aż do ostatka opór 10 razy liczniejszym siłom nieprzyjacielskim. Za czyn ten mianowany był przez rząd obrony narodowej z pułkownika generałem brygady. Późniejszy rząd francuski nie przyznał mu tego stopnia, i L. przyjął podobne ofiarowaną sobie służbę w armji rosyjskiej (1872) z zachowaniem rangi generała.

Lippe, dopływ Renu, do którego, ubiegłszy 255 klm., wpada pod Wesel w Westfalji.

Lippe (często zwane Lippe-Detmold), księstwo w północnych Niemczech, nad rzeką Lippe położone, obejmuje hrabstwa: Lippe, Schwalenberg i Sternberg; ma rozległości 1,215 klm. kw. z ludnością 130,000 m., wyznających przeważnie religję reformowaną. W części zachodniej przerzyna ten kraik tak zwany Lippijski las. Rzeki, poczynające się w części północnej, wpadają do Wezery, w części południowej, do Renu i Ems. Główne zatrudnienie mieszkańców stanowią: rolnictwo, hodowla bydła, przędzalnie i tkactwo. Znaczna część ubogich mieszkańców tutejszych wychodzi latem na robotę do krajów zagranicznych, najmując się głównie do robót strycharskich. Handel tutejszy małoznaczny i to wyłącznie prawie płodami i wyrobami krajowymi. Budżet krajowy wynosił w r. 1895/96 w dochodach i wydatkach 1,190,514 marek, a dług krajowy w końcu 1893 wynosił 810,398 marek. Kontyngens, wynoszący dawniej 840 ludzi, od 1867 został zniesiony. Rząd monarchiczny konstytucyjny. Stolica — miasto Detmold (ob.).

Historja. Przodkowie dzisiejszego domu książęcego należeli jeszcze w XII w. do najbogatszych rodzin westfalskich. Bernard VIII († 1563) nazwał się pierwszy hrabią Lippe.—Z synów Szymona III († 1643) założyli: Szymon VII panującą dzisiaj linję książęcą, Otton linję Brake, która w 1790 wygasła, i Filip linję Bückeburską. Pomiędzy pierwszą a trzecią linją trwały długoletnie spory, ukończone z korzyścią dla pierwszej linji. W 1720 hrabstwo L. zostało podniesione przez Karola VI do godności księstwa, które przystąpiwszy 1807 do Związku Reńskiego, zostało państwem udzielnem i w 1815 jednem z państw związku Niemieckiego. Skutkiem ruchów 1848 nadał książę Paweł Aleksander Leopold swemu krajowi ustawę liberalną, rozszerzoną 1849, którą jednak 1853 zniósł syn jego Leopold i przywrócił konstytucję z 1836. Podczas wojny 1866 księstwo L. wzięło stronę Prus i przystąpiło do związku półn.-niemieckiego, a po wojnie francusko-niemieckiej 1870—71 weszło w skład cesarstwa Niemieckiego. Po śmierci księcia Leopolda (1875), który zmarł bezdzietnie, objął rządy brat jego Günther Fryderyk Woldemar, 1876 ogłosił nowe prawo wyborcze i zakończył spór konstytucyjny. W r. 1889 zmarł książę Herman, brat młodszy panującego księcia, a ponieważ ten był bezdzietny, a trzeci brat Aleksander z powodu choroby umysłowej niezdolny był do rządów, zrodziła się kwestja następstwa. Książę Woldemar († 1895) mianował regentem państwa księcia Adolfa Schaumburg

Lippe, który w tej chwili chciał objąć rządy, ale przeciwko temu zaprotestował sejm. Ostatecznie stanęło na tem, że książę Adolf Schaumburg Lippe ma być regentem prowizorycznym do czasu załatwienia sporu. Najbliższe prawo do tronu miała linja Lippe Bisterfeld, której linja Schaumburg odmawiała tych praw z powodu mezaljansu w rodzinie. Sąd polubowny złożony z kilku monarchów niemieckich rozstrzygnął na korzyść linji Lippe Bisterfeld, która w osobie hrabiego Ernesta objęła regencję. Prawa następstwa tronu nieodmówiono wyraźnie synowi hr. Ernesta. Tym sposobem książę Adolf Schaumburg Lippe, utracił prawo do tronu, co rozgniewało wielce jego szwagra Cesarza Wilhelma, który robił hrabiemu regentowi wiele przykrości i szykan. Sprawy pod względem prawnym bezwględnie rozstrzygniętą uważać nie można, chociaż faktycznie Linia Lippe Bisterfeld objęła władzę. Co do osoby hrabiego rejenta ob. Lippe Bisterfeld Ernest. Por. Falkmana „Lippesche Regesten“ (2 t., Lemgo, 1861—63).

Lippe Arnim, hrabia, rolnik niemiecki, * 1825 w Oberlössnitz pod Dreznem, † 1899, 1872 — 78 był profesorem w Rostock, następnie osiadł w majątku swym na Śląsku. Napisał: „Landwirtschaftliche Buchhaltung“ (1858); „Lehrbuch der allgemeinen Landwirtschaft“ (1863); „Die rationelle Ernährung des Volkes“ (1866); „Die drei werbenden Faktoren der Landwirtschaft: Natur, Arbeit und Kapital“ (1892) i in.

Lippe-Bisterfeld Ernest, hrabia i pan na..., regent księstwa Lippe, * 1842 w Oberkassel, w 1884 stał się głową domu **L.-B.** i rezydował w zamku Neudorf w Poznańskiem. W 1895, po śmierci panującego księcia Lippe wystąpił z prawami do regencji w imieniu chorego na umyśle księcia Aleksandra i w r. 1897 sąd polubowny złożony z monarchów niemieckich przyznał mu to prawo, usuwając księcia Adolfa Schaumburga Lippe. Ponieważ jednak wyrok sądu nie orzekał wyraźnie o prawach synów zrodzonych z hrabiny v. Wortensleben, hrabia Ernest wplątał się w zajścia z cesarzem Wilhelmem i nie doczekał się dotąd ostatecznego uregulowania sprawy. Ob. Lippe księstwo, historja.

Lippe-Biesterfeld-Weissenfeld, Ernest hr. na, pisarz niemiecki, * 1825 w See, niedaleko Görlitz. Ukończywszy 1842 berlińską szkołę kadetów, służył odtąd w wojsku pruskiem do 1860. Odznaczył się w wojskowej literaturze niemieckiej dziełami: „Geschichte des 6 Husarenregiments“ (Berlin, 1860); „Husarenbuch“ (Berlin, 1863); „Militaria aus König Friedrich des Grossen Zeit“ (Berlin, 1866); „Fridericus Rex und sein Heer“ (Berlin, 1868) i t. d.—**L.-B.-W.,** starszy brat poprzedniego, członek pruskiej izby panów, * 1815, położył w Prusiech pewne zasługi jako minister sprawiedliwości (1862 — 67).—Teorje swe złożył w dziele: „Meditationes discontinae etc.“ (Berlin, 1867).

Lippe-Schaumburg, ob. Schaumburg-Lippe.

Lippert Juljusz, historyk cywilizacji, * 1839 w Czechach, kształcił się w gimnazjum benedyktyńskiem, poczem wstąpił do klasztoru Benedyktynów w Pradze, a jednocześnie studjował prawo i historję w uniwersytecie, poczem został nauczycielem gimnazjum w Leitmeritz, gdzie napisał „Geschichte der Stadt Leitmeritz“ (Praga, 1870). 1870 wybrany był posłem do sejmu czeskiego, 1880 do rady państwa. Napisał: „Der Seelenkult in seinen Beziehungen zur althebräischen Religion“ (Berlin, 1880); „Die Religionen der europäischen Kulturvölker etc. in ihrem geschichtlichen Ursprung“ (1881); „Christentum, Volksglaube und Volksbrauch“ (1882); „Allgemeine Geschichte des Priestertums“ (1884, t. 2); „Geschichte der Familie“ (Stuttgard, 1885); „Kulturgeschichte der Menschheit in ihrem organischen Aufbau“ (1886—87, t. 2); „Die Kulturgeschichte in einzelnen Hauptstücken“ (Praga, 1886, cz. 3); „Deutsche Sittengeschichte“ (1889, 3 cz.).

Lippi Fra Filippo, ob. Filippo-Lippi.

Lippincott Sara Jane, z domu *Clarke*, autorka amerykańska, pisząca pod pseudonimem *Grace-Greenwood*, * 1823 r. w st. New-York, otrzymała świetne wychowanie, poczem podróżowała wiele po Europie (ostatni raz 1876). Od 1850—73 wydała znaczną liczbę dzieł, między innemi: „Greenwood leaves“ (Boston, 1850—52); „History of my pets“; „Poems“ (1850); „Recollections of my childhood“ (1852); „Haps anh mischaps of atour in Europe“ (1854); „Merry England“ (1855); „Stories and legends of travel“ (1858); „Records of five years“ (1867); „New life in new lands“ (1873); „Queen Victoria“ (1883); nadto redagowała czasopismo dla młodzieży: *The little pilgrim.*

Lippmann Gabrjel, fizyk, * 1845 w Hallerich w Luksemburgu, kształcił się w Paryżu i został tam profesorem. Przeprowadził liczne badania w różnych działach fizyki, a między innemi odkrył sposób fotografji barwnej.

Lippomano Alojzy, biskup Bergamu, nuncjusz papieski w Polsce, * 1500 w Wenecji; pochodził ze starożytnego rodu. Odbywszy nauki w ojczystem mieście, był naprzód biskupem modeńskim, potem koadjutorem biskupa werońskiego, a nakoniec biskupa Bergamu. Człowiek niepospolitych zdolności, używany był do załatwiania ważnych spraw w Niemczech (1548) i Portugalji. Za Juljusza III przewodniczył z dwoma innymi obradom soboru Trydenckiego i bronił dzielnie zasad Kościoła katolickiego. W Polsce naówczas za rządów mądrego i przejętego nawskroś duchem toleranciji Zygmunta Augusta swobodnie i silnie krzewiła się reforma. Otóż dla zapobieżenia temu wysłany był do Polski 1555 przez Pawła IV w poselstwie **L.** Nuncjusz ten, człowiek „pobożny i ostry“, mimo wielkich zdolności i gorliwej pracy około powściągnienia reformy, nic nie mógł zdziałać wobec swobód i przywilejów stanu szlacheckiego. Daremnie podmawiał króla do użycia środków gwałtownych. Wbrew woli i bez wiedzy króla do-

kazał tyle tylko, że skutkiem jego s...., na synodzie łowickim, spalono 3 Żydów i ścięto biedną kobietę katolicką za skradzenie Hostji. Radami i postępkami swemi ściągnął L. na się powszechną w kraju nienawiść. Nic nie wskórawszy, po krótkim w Polsce pobycie wrócił na biskupstwo Bergamu i † 1559. Niektóre listy jego oraz relacja o Polsce znajdują się w Rykaczewskiego: „Relacje nuncjuszów apostolskich etc.“ (t. II). J. Trzycieski wyśmiewał nuncjusza w dwu wierszach: „De sancrosancti Evangelii etc.... progressu et incremento“ i „De Lippomani ingressu et progressu in Polonia“.

Lippomano Hieronim, rodem z Wenecji, może z tejże familji co i poprzedni, poseł wenecki w Polsce za Henryka Walezego. Posłował przedtem do Turynu i Neapolu, a w końcu do Konstantynopola. Tu, oskarżony przed rządem weneckim o zdradę stanu, został uwięziony, sprowadzony do kraju rodzinnego i wtrącony do więzienia, gdzie się udusił 1591. Orzelski nazywa go mylnie Kontarinim. L. zostawił ciekawą relację o Polsce, wydrukowaną z rękopisu przez Rykaczewskiego w dziele „Relacje nuncjuszów apostolskich etc.“ (t. I, str. 238—287).

Lipps Teodor, filozof niemiecki, * 1851, profesor w Bonn (1877—1890), w Wrocławiu w 1890, w Monachjum 1899. Uprawia specjalnie psychologję, którą uważa za podstawę filozofji, a po części estetyki. „Napisał: „Grundthatsachen des Seelenlebens“ (1883); „Psycholog. Studien“ (1885); „Der Streit über die Tragödie“ (1891); „Aesthetische Factoren der Raumanschauung“ (1891); „Grundzüge der Logik“ (1893). Napisał także szereg artykułów o „Psychologii komizmu w „Philosophische Monatshefte“ (1888, 1889).

Lippschitz Rudolf, matematyk, * 1832 w Królewcu, został 1862 r. profesorem we Wrocławiu, a 1864 w Bonn. Ogłosił: „Die Bedeutung der theoretischen Mechanik“ (1876); „Lehrbuch der Analysis“ (2 t., 1877—80); „Untersuchungen über die Summen von Quadraten“ (1886) i in.

Lippspringe, miasteczko w pruskiej regencji Mindeńskiej, blizko źródeł rzeki Lippe, ma 2,400 m. i licznie zwiedzane źródło mineralne, nader skuteczne dla chorych na piersi.

Lippstadt, miasto powiatowe w pruskiej regencji Arnsberskiej, nad rz. Lippe, ma 11,000 m.

Liprandi Paweł, generał rosyjski, * 1796 r., † 1864; walczył w kampanji francuskiej 1812—15, tureckiej 1828—29 i polskiej 1831. Od 1854 dowodził korpusem blokady pod Kalafat i po bitwie pod Almą poszedł ze swoją dywizją do Krymu, gdzie pomiędzy innemi 1854 r. pod Kadikiem szczęśliwie walczył z Turkami; 1855 w bitwie pod Traktirem bronił lewego skrzydła, a następnie strzegł wąwozów Belbeku.

Liprandi Jan, historyk i polityk rosyjski, brat generała *Pawła Liprandi* (ob.), początkowo służył wojskowo, następnie był wyższym urzędnikiem w ministerjum spraw wewnętrznych, używany do wielu ważnych spraw państwowych, † 1883. Wydał między innemi: „Materiały dla oteczestwennoj wojny 1812“ (1867); „Wostocznyj wopros i Bołgarija“ (1862); „Kratkoje obozrienie ruskich raskołow“ (1870); „O prirodnych granicach i stremlenje Niemcew na wostok“ (1870) i w. in.

Lipsius Justus, właściwie *Joost Lips*, filolog i krytyk znakomity, * 1547 w Overyssche pod Brukselą. Ukończywszy studja prawne w Lowanjum, 1567 do Rzymu, gdzie poświęcał się wyłącznie badaniom starożytniczym. Za powrotem otrzymał 1572 katedrę w Jenie, przyjąwszy przedtem pozornie protestantyzm, ale już 1579 opuścił to miejsce i został profesorem historji w Lejdzie, gdzie † 1606 na urzędzie historjografa króla hiszpańskiego. Oprócz wielu znakomitej wartości wydań krytycznych Plautusa, Valeriusa Maximusa, Vellejusa Paterkula, Liwjusza, Seneki, wydał znaczną liczbę pism, dotyczących starożytności greckich i rzymskich, np. „Antiquarum lectionum libri V“ (Antwerpja, 1575; 2 ed., 1596), tudzież z dziedziny teologji i filozofji starożytnej. Listy jego „Epistole selectae“ zostały naprzód wydane przez niego samego (2 t., Lejda, 1586—90), a później w znacznie większej kolekcji przez Burmanna (5 t., Amsterdam, 1727). Jego „Opera Omnia“ wyszły w Antwerpji (8 t., 1585, 2 wyd., 4 t., 1657), w Wesel (4 t., 1675). L. odznaczał się ogromnem oczytaniem i niepospolitą bystrością sądu. W niektórych swych pracach występował jako gorliwy ultramontanin. Por. Reiffenberga „De vita J. Lipsii“ (Bruksella, 1823); Nisarda „Triumvirat littéraire au XVI siècle“ (Paryż, 1852).

Lipsius Ryszard Adelbert, teolog niemiecki, * 1830 w Gera, † 1892, od 1860 profesor w Wiedniu, od 1865 w Kielu, od 1871 w Jena; wydał: „Der Gnostizismus“ (1860); „Chronologie der römischen Bischöfe bis zur Mitte des 4 Jahrhunderts“ (Kiel, 1869); „Glaube und Lehre“ (1871); „Die Pilatusakten“ (1871, n. wyd., 1886); „Die Quellen der römischen Petrussage“ (1872); „Ueber den Ursprung des Christennamens“ (1873); „Die Quellen der ältestin Ketzergeschichte“ (1875); „Lehrbuch der evangelisch-protestantischen Dogmatik“ (1879); „Dogmatische Beiträge zur Vertheidigung und Erläuterung meiner Lehrbücher“ (1878); „Die edessenische Abgar-Sage“ (1880); „Die Apokryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden“ (1883—87, t. 2); „Philosophie und Religion“ (1885); „Hauptpunkte der Christl. Glaubenslehre“ (1889, 2 wyd., 1891).

Lipsk, niem. *Leipzig*, największe miasto w królestwie Saskiem, trzecie co do wielkości miasto Niemiec, jest stolicą obwodu tegoż nazwiska (3,567 klm. kw. i 945,179 miesz.), położone w północno-zachodniej części kraju, w rozległej, żyznej i po większej części lesistej równinie, nad rzekami Elstrą, Pleissą i Parthą; liczy 399,963 m. (1895)

po większej części ewangelików. W mieście tem pośród licznych placów publicznych zasługują na szczególną wzmiankę: plac targowy z pomnikiem Zwycięstwa, wystawionym 1888, plac Augusta i plac królewski (z piękną statuą Fryderyka Augusta I). Z wielu wspaniałych budowli odznaczają się: ratusz (podobne jak zamek Pleissenburg z połowy XVI wieku), Augusteum, pałac pocztowy, bursa księgarzy, muzeum, kościoły św. Tomasza i Mikołaja, Paulinów, oraz nowy kościół katolicki i synagoga żydowska. Pomniki Thaera, Hahnemanna, Gellerta, Bacha i Hillera są rozmieszczone po rozmaitych częściach miasta. Wielką, rozgłośną sławę miasta handlowego zawdzięcza głównie L. jarmarkom, handlowi księgarskiemu i licznym drukarniom. Sławne w Europie trzy jarmarki lipskie (wielkanocny, ś. michalski i najmniej ważny, noworoczny), ustanowione zostały 1497 przez cesarza Maksymiljana, a ogromna ich działalność prawie ciągle wzrasta. L. bowiem jest dzisiaj ogniskiem wszelkiego handlu wewnętrznego Niemiec, a w szczególności handlu księgarskiego i nakładów muzycznych prawie całej Europy, Liczą tu 750 firm księgarskich, z których wiele należy do najznakomitszych w Niemczech. Pod względem księgarskiego handlu najważniejszym jest jarmark wielkanocny. Drukarni znajduje się w L. 150, nie licząc w to mnóstwa zakładów litograficznych i innych tego rodzaju. (Por. Hase „Die Entwickelung des Buchgewerbes in L.“, 1887). Zakłady przemysłowe L. obejmują fabryki maszyn, odlewnie żelaza, papiernie, fabryki fortepjanów, mebli, ubrań i t. d. L. ma wiele zakładów naukowych, na czele których stoi bogaty uniwersytet założony 4 grudnia 1409, ze wspaniałą bibljoteką i przeszło dwoma tysiącami słuchaczów; dalej idą 4 gimnazja, 3 szkoły realne, szkoła handlowa, szkoła dla uczniów księgarskich, oraz mnóstwo różnych szkół niższych i specjalnych. Zasługują także na uwagę: akademja sztuk pięknych, konserwatorjum muzyczne, akademja śpiewu i t. d. L. znajduje się w pięknem położeniu; zewsząd otaczają go kwitnące i zamożne wioski, które dla mieszkańców tutejszych stanowią miejsce przyjemnych przechadzek. Miasto L., tak nazwane od słowiańskiego wyrazu *Lipa*, wspominane już jest w 1015. Za rządów margrabiego Ottona Bogatego (1156—89) odbywały się tu corocznie dwa jarmarki, a w 100 lat później za Dytrycha z Landsbergu kwitnął tu już handel i przemysł. W 1507 otrzymał L. od cesarza Maksymiljana prawo składowe, a 1521 cesarz Karol V rozszerzył mu znakomicie przywilej wolności jarmarcznej. Odbyte tutaj 1519 w starożytnym zamku Pleissenburg, tak zwane, Lipskie Colloquium pomiędzy Lutrem, Eckem i Karlstadtem przyczyniło się wielce do wzrostu luteranizmu. Podczas wojny szmalkaldzkiej Lipsk w 1547 wytrzymał ciężkie oblężenie, a wojna Trzydziestoletnia zadała mu dotkliwe klęski, które na długi przeciąg czasu zniweczyły jego pomyślność. Od połowy XVII w. zaczął handel księgarski coraz bardziej z Frankfurtu nad Menem przenosić się do Lipska, lecz wojna Siedmioletnia znowu bardzo niekorzystnie oddziałała na miasto. W następnych czasach podniosły się jarmarki tutejsze tak dalece, że miasto znowu zakwitło dobrobytem, atoli francusko-rosyjska wojna zadała mu nowe ciosy; a mianowicie dni 16 — 18 października 1813, w których toczyła się pamiętna bitwa narodów, były dla niego nader niebezpieczne i szkodliwe. W 1830 otrzymał Lipsk swoje teraźniejsze prawa miejskie. Przystąpienie Saksonji do związku celnego i założenie kolei żelaznych wywołały nowe życie w handlu i przemyśle i wraz z innemi odpowiedniemi urządzeniami przyczyniły się do powiększenia miasta i podniesienia jego pomyślności. Por. Gretschel „Beiträge zur Geschichte Leipzigs“ (Lipsk, 1836); Dolz „Versuch einer Geschichte Leipzigs“ (Lipsk, 1818); Meidinger „Leipzg“ (tamże, 1860); Moser „Leipziger Wanderungen“ (1874); Lenze „Geschichte des Leipziger Handels“ (1870); tenże „Chronik der Stadt Leipzig und ihrer Umgebung“ (1897).—*Bitwa pod Lipskiem* jest jednym szeregiem utarczek i bitew od 14—20 października 1813, które złamały przewagę Francji. Naprzeciwko Francuzów, pod dowództwem samego Napoleona, stały trzy armje sprzymierzonych: śląska pod rozkazami Blüchera (60,000 ludzi), wielka czyli czeska armja pod wodzą Schwarzenberga (134,000 ludzi) i armja północna pod dowództwem Karola Jana, króla szwedzkiego (50,000 ludzi). Po rozwinięciu bitwy 14 i 15 października pojedyńczemi utarczkami nastąpił ważny dzień 16 października, którego głównemi wypadkami były bitwy pod Wachau i Möckern, tudzież potyczki pod Connewitz i Lindenau; 17 października walczono tylko pod Lindenau, ale za to 18-go, gdy nocy poprzedniej wzmocniona armja francuska nowe zajęła stanowisko, bitwa ścieśniała się coraz więcej około miasta i zakończyła wyparciem Francuzów ze wszystkich otaczających wiosek, przez co odwrót ich stał się koniecznym. Odwrót ten rozpoczął się w nocy, a L. został zdobyty przez sprzymierzonych. Podczas odwrotu wielu Francuzów, a między nimi i nasz książę Józef Poniatowski, utonęło w Elsterze. Siły walczących tutaj wojsk wynosiły około 500,000 ludzi i 2,000 armat. Straty Francuzów obliczano na 68,000 ludzi, między którymi 30,000 niewolnika; sprzymierzonych zaś na 48,000. Pewna liczba pomników wskazuje obecnie najważniejsze punkty tej wiekopomnej bitwy. Opis bitwy pod L. podany był przez pułkownika Wyleżyńskiego w „Bibljotece warszaws.“ z 1860. Por. też Naumann „Die Völkerschlacht bei Leipzig“ (1863); Wuttke „Die Völkerschlacht bei Leipzig“ (1863); Apel „Führer auf die Schlachtfelder Leipzigs“ (1863).

Lipsk, osada w gub. Suwalskiej, pow. Augustowskim, nad rz. Biebrzą, liczy 1,500 m.

Lipski, nazwisko zasłużonego w rzeczypospolitej rodu szlacheckiego, osiadłego głównie na Kujawach. Znane są szczególnie dwie rodziny: jedna h. Grabie, druga h. Łada.

Lipski Jędrzej, h. Grabie, biskup krakowski, znakomity prawnik, * w Rzeplinie 1572 r. w wyznaniu ewangelickiem. Po ukończeniu w Rzymie (gdzie przeszedł na łono kościoła katolickiego) kursów teologji, prawa duchownego i świeckiego, powrócił do ojczyzny, został kustoszem gnieźnieńskim i płockim, kanonikiem krakowskim 1612 r., a scholastykiem 1616 r. Mianowany sekretarzem Zygmunta III, używany był do załatwiania rozmaitych spraw dyplomatycznych. W 1617 otrzymał biskupstwo łuckie i pieczęć mniejszą po Firleju, w r. 1618 kanclerstwo przy królowej Konstancji, a po śmierci Żółkiewskiego został 1620 kanclerzem w. kor. Przeniesiony 1622 na biskupstwo kujawskie, przeszedł z niego na katedrę krakowską, † 1631. L. posiadał ogromną naukę i uważany był powszechnie za pierwszego prawnika swego wieku; w sprawach publicznych zręczny, dworak wielki, z charakteru dumny i porywczy. odznaczał się jednak jako pasterz przykładnością i gorliwością niezwykłą. W djecezjach swych wystawił wiele nowych kościołów, zwłaszcza wspaniałą kolegjatę w Chodczu (na Kujawach), przy której ustanowił gimnazjum i stypendjum dla 12 synów szlacheckich. Ważniejsze jego dzieła są: „De rebus gestis serenis. et potentis. Sigismundi III Pol. et Sueciae regis etc. brevis narratio“ (Rzym, 1605), dziełko to, w którem podaje L. treściwy opis kilku lat panowania Zygmunta III (1588—1595), nadzwyczaj dla tego króla pochlebny, należy dziś do rzadkości bibijograficznych: „Practicarum observationum ex jure civili et saxonico collectarum et ad stylum usumque judiciorum curiae regalis accomodatarum centuria prima“ (Ryga, 1602 i Kraków, 1620, 6 wyd., najlepsza, Gdańsk, 1648); „Centuria II“ (Kraków, 1619), przedrukowana wraz z Centurją I w Poznaniu i Gdańsku (1626). Dzieło to ocenił R. Hube w rozprawie „O dawnych pisarzach prawa karnego w Polsce“ (Warszawa, 1829); „Decas quaestionum publicorum regni etc.“ (Kraków, 1616; 5-te wyd., Gdańsk, 1647) i t. d.

Lipski Jan, herbu Łada, arcybiskup gnieźnieński, syn Wawrzyńca, sędziego ziemskiego rawskiego. Po ukończeniu teologji i prawa we Włoszech, został sekretarzem królewskim, kanonikiem łęczyckim, gnieźnieńskim i kantorem płockim; w r. 1627 referendarzem koronnym. Wreszcie, jako serdeczny przyjaciel Władysława IV, w którego sprawie zawsze i wszędzie występował, otrzymał 1636 r. biskupstwo chełmińskie, a 1639 arcybiskupstwo gnieźnieńskie. Używany do załatwienia najdrażliwszych spraw tak wewnętrznych kraju, jako też i za granicami jego, † 1641 w Gnieźnie. Mąż wielkiej nauki i świetnej wymowy, zostawił w druku kilka mów (przedrukowanych już to w zbiorze Trzebickiego „Manipulus orationum“ 1639, już w *Swadzie* łacińskiej Danejkowicza, już w *Mówcy polskim* Pisarskiego) i listów dyplomatycznych.

Lipski Feliks Aleksander, herbu Łada, kasztelan sieradzki, później wojewoda kaliski, jeden z najcelniejszych mówców łacińskich. Po śmierci Jana III był stronnikiem partji francuskiej, pragnącej mieć królem Ludwika Conti. Gdy potem Karol XII, chcąc złożyć z tronu króla Augusta II, wkraczał zbrojnie do Litwy i Kurlandji, L., jako posłannik od stanów Rzeczypospolitej, usiłował odwieść go od tych zamysłów. Mowa, jakiej w tym celu użył, obudziła podejrzenie szlachty, która go rozsiekała 1702 r. Dwie jego znane mowy zamieszczone są w *Swadzie* łacińskiej Danejkowicza.

Lipski Jan Aleksander, herbu Grabie, kardynał, biskup krakowski, * 1690, † 1746 r. w Kielcach. Po ukończeniu nauk w Rzymie, zwiedzał obce kraje i za powrotem mianowany został kanonikiem gnieźnieńskim i krakowskim, następnie proboszczem poznańskim. Wybrany 1724 prezydentem trybunału koronnego, gorliwie przestrzegał sprawiedliwości. Później mianowany przez Augusta II podkanclerzym koronnym, został 1731 biskupem łuckim, 1732 krakowskim, wreszcie 1737 kardynałem. W 1738 wyniesiony był na arcybiskupstwo gnieźnieńskie, lecz już 1739 zrzekł się dobrowolnie tego dostojeństwa i powrócił na katedrę krakowską. Mowy jego, miane w senacie, jedne umieszczone są w *Swadzie* łacińskiej Danejkowicza (część I), a inne pozostały w rękopisach. Osobno wydał: „Mandata varia publicata A. 1737“ i „Epistola pastoralis ad clerum et populum dioec. Cracov.“ (Kraków, 1737).

Lipski Stanisław, syn Kacpra, kasztelana rawskiego, kanonik krakowski i płocki, regent kancelarji koronny, † 1674 roku. Jeździł do Rzymu na jubileusz 1659 i tam miał sławne kazanie w dzień św. Stanisława w kościele polskim, ogłoszone p. t.: „Panegyris Divo Stanislao Episcopo Cracoviensi ac Martyro“ (Rzym, 1650).

Lipski Andrzej, od 1678 podczaszy chełmski, służył wojskowo podczas wojen szwedzkiej i kozackich, † 1689 w Krakowie. Jemu przypisywano mylnie autorstwo poematu „Wojna Chocimska“ (Lwów, 1850), którego rzeczywistym autorem jest Wacław Potocki (ob.), jak tego dowiódł Karol Szajnocha.

Lipski Jan, kasztelan santocki, † 1786 r. Zostawił ważne do historji panowania Stanisława Augusta notaty z lat 1775—78, które wydał J. I. Kraszewski w *Bibl. Warsz.* na r. 1854.

Lipski Michał, synowiec kardynała, opat lubieński, pisarz w. koronny do r. 1779, 1780 w Lubieniu.

Lipski Tadeusz, blizki krewny kardynała, kasztelan łęczycki, dyplomata polski, * 1725 w Boniowicach na Rusi, słuchał prawa kanonicznego i cywilnego w Rzymie, skąd wróciwszy do kraju, po-

słował z Bełskiego na sejmy i był od r. 17.. szambelanem Augusta III. Sprawy dworu bronił gorliwie i używany był do załatwiania ważnych zleceń. Mianowany 1760 generałem majorem wojsk koronnych, został we 3 lata potem kasztelanem łęczyckim, następnie generał-lejtenantem i 1776 r. konsyljarzem rady nieustającej, w której zasiadał przez lat 8. Żarliwy stronnik Stanisława Augusta, pobierał od niego pensję jeszcze nawet po abdykacji i † 1796 r. w Warszawie.

Lipski Mateusz, biskup miński, uważał się za szlachcica h. Grabie, ale podobno podszył się tylko pod nazwisko rodziny Lipskich, * 1769, † 1841; pierwotnie Bazyljanin, przeszedł później na obrządek łaciński i jako ulubieniec arcybiskupa mohylowskiego Siestrzeńcewicza, został jego sekretarzem i domownikiem, potem kanonikiem mohylowskim, prałatem, archidjakonem białoruskim, sufraganem połockim i biskupem aureopolitańskim. Po śmierci Siestrzeńcewicza administrował djecezją mińską, a w r. 1829 mianowany został biskupem mińskim.

Lipski Wincenty, * 1796 r., wyświęcony został na kapłana 1823, od 1849 prałat scholastyk wileński, został 1853 r. archidjakonem. W r. 1856 przedstawiony na sufragana tyraspolskiego w Saratowie, został biskupem jonopolitańskim 18 września t. r.

Lipsko, osada w gub. Radomskiej, pow. Iłżeckim, nad rz. Zbierzek i Czapka. Liczy 2,000 m.

Liptowski komitat (po madz. *Liptó vármegye),* rozległy 2,257 klm. kw., graniczny na północ z kom. Orawskim i z Galicją, na wschód z kom. Spiskim, na południe z Gemarskim i Zwoleńskim, na zachód zaś z Turczańskim; jest to wogóle kraj górzysty, przerznięty odnogami Karpat; ze szczytów najważniejsze: Czertowa swadba, Kralowa hola, Krzywań i in. Z pomiędzy rzek godniejsze uwagi Biały i Czarny Wah, oraz Poprad. Lasów dostatek, wydających wszelkiego rodzaju drzewa. W górach tutejszych znajduje się: złoto, srebro i inne minerały. Klimat ostry, dlatego mało sieje się pszenicy i żyta, dosyć natomiast owsa, jęczmienia, tatarki, lnu i konopi, oraz wybornego grochu. Dostatek dobrych pastwisk daje pożywienie dla bydła, starannie tu hodowanego.—*Ser liptowski,* oraz bryndza stanowią ważne artykuły handlu wywozowego. Mieszkańcy, w liczbie 78,000, wyjąwszy niewielką liczbę Madziarów i Żydów, wyłącznie Słowacy, pod względem wyznania należą w połowie do kościoła katolickiego, w połowie zaś do ewangelickiego, zamieszkują w 12 osadach i 144 wsiach i pusztach. Miasto główne jest Liptowski św. Mikołaj (Szent-Miklos).

Lipurja, wydzielanie się tłuszczu z moczem.

Liquidae (łac.), „płynne dźwięki,“ nazwa spółgłosek l, m, n, r.

Liquidambar *(Ambrowiec, Styracznik),* rodzaj roślin z rodziny *Hamamelidaceae* (ob.), drzewa balsamodajne, o liściach pojedyńczych lub dłoniastych na długich szypułkach; kwiaty jednopłciowe, zebrane w główki. **L.** *styraciflua,* drzewo w Luizjanie i Meksyku, dorasta 9—12 m. Ze starych pni, przez nacięcie lub dobrowolnie, wycieka balsam żółtawo-czerwonawy, co do konsystencji podobny do terpentyny weneckiej, który potem ciemnieje i gęstnieje, a nakoniec staje się stałym. Wydaje woń silną i przyjemną, benzoesową. Balsam ten, zwany balsamem białym peruwjańskim, lub ambrą płynną, nie przychodzi do Europy i w samej Ameryce jest rzadkim. Samo drzewo sadzi się w ogrodach dla ozdoby. **L.** *orientalis,* w Azji Mniejszej, wydaje z kory styraks płynny. **L.** *altingianum,* na Jawie, dorasta 50 m. wysokości i wydaje wonną żywicę, *rossamalha* czyli *kindai.*

Liquiritia, ob. Lukrecja.

Liquor, z łac. ciecz, zwłaszcza spirytus, krople wzmacniające. *Liquor anodynus mineralis Hoffmanni,* toż co Hoffmana krople (ob.). Różne roztwory używane w medycynie mają w ogólności nazwę **L.,** jak **L.** *kalii carbonici,* **L.** *kalii caustici,* roztwór węglanu potasu i potażu gryzącego.

Lir, moneta włoska, ob. Lira.

Lira, narzędzie muzyczne, ob. Lutnia.

Lira (z łac. *libra*—funt, w liczbie mnogiej *lire),* srebrna moneta włoska, podzielona na 100 centesimi, wyrównywa od r. 1866 frankowi.

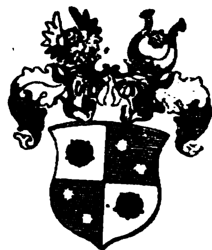
Lira, *Lutnia,* gwiazdozbiór nieba północnego, między 272 a 290° wzniesienia prostego i 26—46° zboczenia płn., zawiera 69 gwiazd widzialnych gołem okiem; między niemi jedna α Liry czyli *Wega* jest gwiazdą pierwszej wielkości; β Liry jest gwiazdą zmienną. Znajduje się tu też mgławica, dostępna już słabym teleskopom (ob. Mgławice).

Liria, miasto okręgowe w hiszpańskiej prowincji Valencia, w pobliżu rz. Guadalaviaru, szczątki budowli rzymskich, 9,445 miesz.

Liriodendron, drzewo, ob. Tulipanowiec.

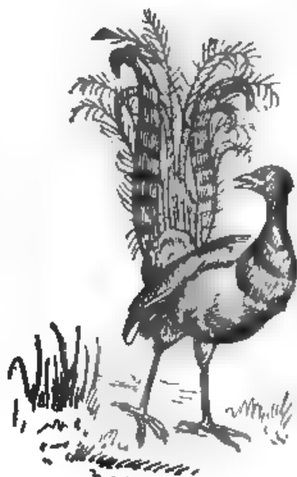
Liriosma, rodzaj roślin z rodziny *Olacaceae,* drzewa i krzewy w Ameryce zwrotnikowej, z drobnemi kwiatami i podłużnemi pestkowcami. Z drzewa i korzeni gatunku **L.** *ovata (muira puama)* wyrabia się w Brazylji napój miłosny. Środek ten w medycynie amerykańskiej używa się jako lekarstwo pobudzające.

Liro *(Lyro),* herb: Na tarczy 4-dzielnej, w polach I i IV srebrnych — 5-listna róża czerwona, w II i III błękitnych — po dwie gwiazdy 8-promienne złote. Nad tarczą dwa hełmy ukoronowane: w I-ym, pomiędzy dwoma skrzydłami (prawem srebrno-czerwonem, lewem błękitno-złotem) — róża czerwona; w II-m, pomiędzy dwiema trąbami (złoto-błękitną i czerwono-srebrną) — 8-promienna

Liro.

gwiazda złota, taśmy przy I-m czerwono-srebrne, przy II-m błękitno-złote. Nadany w Galicji w r. 1784.

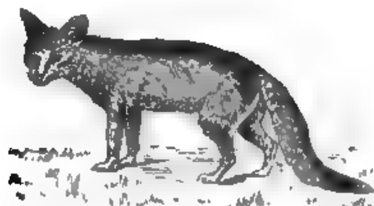
Lirogon *(Menura)*, rodzaj ptaków z rzędu wróblowatych, a pokrewny drozdom; ma dziób prosty, w nasadzie szeroki, ostrokończysty, nogi silne, skrzydła krótkie, zaokrąglone, ogon o 16 sterówkach, odmiennego kształtu w obu płciach. Dawniej znany gatunek *M. lyra* jest wielkości bażanta, z ogonem długości 70 cm., ubarwienia brunatno-szarego. Dwa zewnętrzne pióra ogona u samca tworzą niby obwód liry, której struny przedstawiają pióra wewnętrzne. Właściwy jest Australji. Ma śpiew charakterystyczny i naśladuje dobrze wszelkie tony. Karmi się owadami i robakami. Pierwszy żywy okaz do Europy sprowadzono w roku 1867.

Lirogon.

Lirokonit *(ruda soczewkowa)*, minerał z rzędu fosforanów, występuje w drobnych kryształach jedno-skośnoosiowych, jest niebieskawy lub zielonawy, połysku szklistego lub tłustego, przeświecający; c. wł. 2,9, twardość 2,5. Jest to arsenjan miedzi i glinu z pewną ilością kwasu fosfornego. Znajduje się w Kornwalji i pod Herrengrund w Węgrzech.

Liryka, *Liryczna poezja*, rodzaj poezji, który za przedmiot swego przedstawienia bierze życie wewnętrzne. **L.** jest subjektywnem wyrażeniem uczuć osobistych; w historycznym rozwoju przeto, następuje przeważnie, chociaż nie zawsze, dopiero po eposie, wystawiającym życie zewnętrzne. Prawdziwa **L.** musi przy pomocy fantazji nadać uczuciom wewnętrznym jasną, widoczną postać, a zaś wewnętrzną prawdę treści podnieść do ideału. Ze wszystkich gatunków poezji **L.** najwięcej jest sposobna do towarzyszenia muzyce, z którą też w najdawniejszej epoce zwykle bywała łączona, stąd i nazwa jej pochodzi od towarzyszącej śpiewowi liry *(lyra)*. Głównym dla poetów lirycznych czyli *liryków* warunkiem jest natchnienie, z którego powstają wielkie i wzniosłe, nadzwyczajnej żywości wyobrażenia, obrazy i uczucia, wcielające się w sam poemat i stanowiące jego polot liryczny czyli *lirysm.*. Gatunkami **L.** czystej, wyrażającej li tylko uczucia i poglądy subjektywne są: Hymn (ob.), Oda (ob.), Dytyramb (ob.) i Pieśń (ob.); trzy pierwsze gatunki wyrażają uczucia najgłębszego natchnienia w odpowiedniej wzniosłej formie, ostatni zaś uczucia daleko spokojniejsze w formie prostszej. Nadto jeszcze odróżniają poezję liryczno-epiczną w formach Elegji (ob.) i Heroidy (ob.), oraz poemat liryczno-dydaktyczny (ob. Dydaktyczna poezja). Co się tycze miary utworów lirycznych, to zwykle w niej dwa lub więcej wierszy wiąże się w strofy czyli zwrotki, których układ przy wyższym liryzmie bywa zawsze swobodniejszy i śmielszy.—W literaturach wschodnich (u Hebreów, Persów, Indów), **L.** wybitne zajmuje miejsce. U Greków najcelniejsi lirycy są: Pindar, Sappho i Anakreon; u Rzymian: Katullus, Tybullus, Propercjusz i Horacjusz. Z pierwszych wieków chrześcijaństwa zachowały się wzniosłe hymny kościelne. Od XII w. **L.** świecka rozwijała się wspaniale w południowej Francji i w Hiszpanji, nieco później we Włoszech, a w XII w. w Niemczech. W nowszych czasach przeważa **L.** świecka. U nas do najcelniejszych liryków należą: J. Kochanowski, Sęp Szarzyński, Miaskowski, Karpiński, Kniaźnin, Mickiewicz, Słowacki, K. Baliński, Zaleski, Ujejski, Asnyk, a w nowszych czasach Konopnicka, Gomulicki, Czesław Jankowski, Tetmajer, Or-ot (Oppman), Gliński, Lange, Miriam-Przesmycki etc. Por. Bądzkiewicz Teorja poezji, Hipolit Cegielski Nauka poezji, Teofil Ziemba Estetyka poezji, A. G. Bem Teorja Poezji polskiej w zarysie popularnym dziejowo-analitycznym, Wackernagel Poetik, Rhetorik und Stilistik, Wilhelm Scherer Poetik.

Lis *(Vulpes, Canis vulpes)*, rodzaj zwierząt z rodziny psów, uważany zresztą tylko za podrodzaj psa, wyróżnia się od psów, wilków i szakalów ciałem wysmukłem, czaszką wydłużoną, pyskiem zeszczuplonym, źrenicą eliptyczną, pionowo skierowaną, ogonem długim i kudłatym; z gruczoła umieszczonego u nasady ogona wydaje przykrą woń. *Lis pospolity (C. vulpes)*, na 90 cm. długi, a na 35—48 cm. wysoki, z ogonem długim na 40 cm., barwa skóry jest płowa, z pod spodu biaława; są też lisy przechodzące w kolor czarny. Ojczyzną jego jest Europa, płn. Azja i Afryka; obyczaje ma nocne, dni przepędza w jamie, którą najczęściej zabiera królikom. Jest to zwierzę bardzo zwinne i podstępne, opatrzone dzielnemi zmysłami; żywi się ptactwem, jajami, rybami, myszami, miodem, owocami. Żyje parami, czas parzenia przypada na luty, a samica po 9 tygodniach wydaje 3—7 młodych ślepych; w jesieni już młode wyszukują lub wygrzebują własne jamy; żyje około 14 lat. Jest nietowarzyski, a nawet po okresie parzenia rozchodzi się z samicą. Z powodu szkód, jakie wyrządza zwłaszcza w zwierzynie, jest przedmiotem zaciętego polowania. Pożytecznym jest z powodu niszczenia myszy polnych, oraz dla futra; cenione są zwłaszcza lisy czarne i czerwonawe (z Kamczatki), oraz szarawo-srebrzyste; niektóre ich części używane były w medycynie, jak np. suszona wątroba jako specyfik przeciw chorobom płucnym.

L i s.

L. jest ulubionym bohaterem bajek, których większa część pochodzi jeszcze z czasów greckich. Za odmiany jego są uważane: *Vulpes alopex*, barwy czerwonawej z czarną; *krzyżak (V. crucigera)*, z czarnym krzyżem na grzbiecie, w zimie niebiesko-szarawy, stąd w Rosji zwany **L.** *niebieskim;* **L.** *czarny (V. nigra);* **L.** *biały (V. alba)*, prawie zupełnie biały; **L.** *nilowy (C. niloticus)*, w Egipcie i Arabji; **L.** *płowy (C. fulvus)*, bardzo pospolity w Ameryce płn; **L.** *brazylijski (C. azarae)*, żółtawo-szary, w Ameryce płd., żyje w krzakach, łatwo się oswaja; *Korsak* **L.** *stepowy, kirassu (C. corsac)*, mały, 55 cm. długi, żółty, żyje w stepach Azji środkowej, gdzie jest chciwie łowiony dla futer przez Kirgizów; **L.** *trójbarwny (C. cinereo-argenteus)*, 70 cm. długi, w Ameryce płn., zwany w Kanadzie *chien des prairies;* **L.** *biały*, **L.** *polarny*, *izatis* (**L.** *lagopus)*, 63 cm. długi, w zimie zupełnie biały, w lecie nieco ciemniejszy, żyje w okolicach biegunowych płn., poza 60° szer. płn., gdzie dla mieszkańców jest uciążliwy, łowiony jest w znacznej liczbie dla futra; **L.** *górski (C. montanus)*, na Himalajach, gdzie też żyje *C. himalayanus;* **L.** *złotoogonowy (C. chrysurus)* w Indjach wsch.; *karagan (C. melanotus)* na Kaukazie i Uralu; **L.** *bengalski (L. bengalensis)* w Indjach wsch., o pysku bardzo ostrym. Najlepsze *futra lisie* czyli *lisiury* pochodzą z Labradoru, wysp Aleuckich i Norwegji. Futra krzyżaków pochodzą z Ameryki płn. i Syberji, ale najbardziej cenione są futra **L.** czarnych i srebrzystych; te ostatnie mają końce włosów białe. Futra **L.** niebieskich i polarnych pochodzą z najdalszej północy; pierwsze są ciemno-szarawe, drugie białe. Por. Dombrowsky „Der Fuchs" (Wiedeń, 1883).

Lis, *Lis z gęsią (Vulpecula cum ansere)*, gwiazdozbiór na półkuli płn. nieba, między 285—321° wzniesienia prostego a 20—28° zboczenia płn., zawiera tylko gwiazdy słabsze, aniżeli 4 wielkości, oraz mgławicę, nazwaną przez Rosse'a *dumb bell nebulla*.

Lis, *Lisy, Lisowie, Bzura, Murza, Mzura, Orzi-Orzi, Strempacz*, herb. **L.** I: W polu czerwonem—strzała srebrna, bez opierzenia, dwa razy przekrzyżowana. U szczytu pół lisa czerwonego. Labry czerwono-srebrne.—**L.** II: strzała złota zamiast srebrnej.—**L.** III: strzała srebrna dwa razy i pół przekrzyżowana (bez prawego dolnego ra-

Lis I.

Lis III.

Lis VII.

Lis VIII.

mienia); druga poprzeczna belka dłuższa od innych. — **L.** IV: strzała raz przekrzyżowana. U szczytu trzy pióra strusie.—**L.** V: strzała trzy razy przekrzyżowana belkami, ku dołowi coraz dłuższemi. U szczytu trzy pióra strusie.—**L.** VI: strzała dwa razy przekrzyżowana, nad hełmem mitra książęca.—**L.** VII: W polu czerwonem, na barku srebrnej podkowy—strzała srebrna dwa razy przekrzyżowana. U szczytu łabędź srebrny.—**L.** VIII: strzała u dołu przekrzyżowana (z pieczęci z r. 1282).—**L.** IX: strzała żeleźcem na dół, u góry przekrzyżowana, bez opierzenia.—**L.** X: toż, dwa razy przekrzyżowana, spodnia belka dłuższa.

Lis Mikołaj, biskup poznański, rządził djecezją lat 9; † 1273 r.; mianowany tylko przez papieża, niechętnie przez władze krajowe był przyjęty.

Lis latający, ob. Rudawka.

Lisburn, miasto w hrabstwie Antrim w Irlandji, fabryki tkanin, 12,500 miesz.

Lisch Jerzy Chrystjan Fryderyk, historyk i starożytnik niemiecki, * 1801 w Austerlitz, † 1883 w Szwerynie. Po ukończeniu uniwersytetu w Rostocku i Berlinie, był od 1827 nauczycielem w Schwerinie, od 1834 starszym archiwistą, a od 1852 konserwatorem pomników historji i sztuki tamże. **L.** zasłużył się głównie badaniami nad historją ojczystej swej ziemi, Meklemburga. W r. 1854 założył historycz.-archeolog. towarzystwo meklemburskie, przy którem pełniąc obowiązki sekretarza, wydawał jego „Jahrbücher". Sporzą-

dził kilka niezmiernie ważnych zbiorów starożytnych i przyczynił się wiele do założenia germańskiego muzeum w Norymberdze. Oprócz wybornych dzieł genealogicznych, dotyczących, kilku rodzin niemieckich, wydał: „Beiträge zur allgemeinen vergleichenden Sprachkunde“ (Berlin, 1826); „Geschichte der Buchdruckerkunst in Mecklenburg bis zum J. 1540“ (Schwer., 1839) i „Pfahlbauten in Mecklenburg“ (2 zesz., Schwer., 1865—1867).

Lisco Emil Gustaw, teolog protestancki, * 1819 w Berlinie, † 1887, studjował teologję tamże i w Bonn, od 1843 proboszcz w Zohdenick, został 1845 kaznodzieją przy kościele P. Marji w Berlinie, 1859 roku zaś przy, tak zwanem, *Neue Kirche*, gdzie kolegował z Sydowem. **L.** uczeń i gorliwy zwolennik Schleiermachera, należy do rzędu przedstawicieli i obrońców wolnomyślnego kierunku w teologji. Za odezwę wypowiedziany w styczniu 1872, o wyznaniu wiary apostolskiej popadł w silne nieporozumienia z władzą kościelną. Wydał: „Berlin und der Protestantismus“; „Schleiermacher's Reden über die Religion und Chateaubriand's Geist des Christenthums“; „Ueber das apostolische Glaubensbekenntnis“ (1872) i in.

Liscow Chrystjan Ludwik, satyryk niemiecki, * 1701 w Wittenburgu w Meklemburgji. Pełnił rozmaite urzędy, a ostatecznie służył w administracji wojskowej w Saksonji, ale z powodu zasad liberalnych usunięty 1749; † 1760 w majętności swojej Eilenburg. Pisma swoje, wychodzące od r. 1732, wydał r. 1739 bezimiennie w dziele: „Sammlung satirischer und ernsthafter Schriften“. Najważniejszą jego pracą jest: „Die Vortrefflichkeit und Nothwendigkeit der elenden Scribenten“. **L.** uważany jest za najlepszego prozaika przed Lessingiem. Biografje jego pisali Helbig (1844) i Lisch (1845).

Liseganich Józef, rodem z Siedmiogrodu, oficer kwatermistrzostwa wojsk austrjackich; po zajęciu Galicji przez Austrję wykonał z polecenia Józefa II mapę geograficzną Galicji, która wyszła w Wiedniu 1780 w 9 arkuszach, a w powtórnem wydaniu 1790 w 14 arkuszach. Późniejsza jeszcze jego mapa, ulepszona, składała się z 8 arkuszy i służyła za podstawę do wszystkich późniejszych map tego kraju.

Lisi ogon, roślina, ob. Wyczyniec i Amarant.

Lisianka, miasteczko w gub. Kijowskiej, przy ujściu Lisianki od Gniłego-Tykicza. Za czasów Koliszczyzny w 1768 był to murowany zamek obronny, który Hajdamacy napadli i okropną w nim rzeź sprawili.

Lisiański Herakli, zwany przez niektórych *Lisańskim*, arcybiskup smoleński, ruski, w XVIII wieku., † 1771, mąż wielce pobożny i zacny, wyświęcony w Rzymie na kapłaństwo i zaszczycony tamże stopniem doktora teologji. Jako Bazyljanin, był przez lat 7 konsultorem przy generale Tomiłowiczu, potem sekretarzem generalnym Bazyljanów, superjorem połockim, nareszcie prowincjałem i generałem prowincji litewskiej. Mianowany arcybiskupem smoleńskim 1762.

Lisiatyckie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Ruskiem, ziemi Przemyskiej. Podług lustracji z r. 1628 powstało z dawniejszego starostwa stryjskiego, przez odłączenie wsi: Lisiatycze, Piątniczany, Kawczykąt, Strymeze i folwarku Lisiatyckiego z młynami. W r. 1771, po Ludwiku Pocieju i Wiktorji z Potockich, posiadał też starostwo Józef Mierzejewski, opłacając z niego kwarty złp. 2,687 gr. 7, a hyberny złp. 339 gr. 9. Po zajęciu tych dóbr przez rząd austrjacki w r. 1794, tenże sprzedał je na licytacji w d. 22 sierpnia r. 1817 i nabył je Bernard Zerboni za złr. reń. 281,400.

Lisica, grzyb. ob. Rydz.

Lisicka Anna, z domu hr. Mycielska, powieściopisarka znana pod pseudonimem *Moinier Marta*, żona publicysty Henryka **L.**; oprócz drobnych powiastek, drukowanych w *Kronice rodzinnej*, ogłosiła opowiadania, p. t.: „Kosztem życia“; „Rywal pośmiertny“; osobno wydała powieść „Wielki los“, oraz zbiór utworów muzycznych, p. t. „Album de salon pour chant et piano“ (Wiedeń, 1874); „Dzieci pani Onufrowej“ powieść dla młodzieży (Kraków, 1878); „Ze świata muzyki, życiorysy i szkice“ (Kraków, 1896).

Lisicki v. *Gryzima* odm., herb: W polu czerwonem — dwie srebrne liszki biegnące. U szczytu pół liszki. Labry czerwono - srebrne. (W t. VI, na str. 390 i 392 przedstawiono rysunki herbów: Gryzima i Grzebiński).

Lisicki.

Lisicki Henryk, publicysta i historyk polski, * 1839 r. w Lubelskiem, † 1899 r.; nauki gimnazjalne pobierał w Lublinie i w Kielcach. Później przebywał w Krakowie. Oprócz artykułów treści przeważnie politycznej, drukowanych w *Dzienniku Poznańskim*, *Czasie* i *Przeglądzie polskim*, napisał powieści: „Kometa“ (Kraków, 1869); „Serafina“ (tamże, 1873) i „Błędne ogniki“ (w *Przeglądzie polskim)*, zalecające się żywem obrazowaniem i dobrem malowaniem stosunków tak zwanego wyższego świata. Następnie ogłosił obszerną pracę biograficzno-historyczną, p. t. „Margrabia Wielopolski“ (4 tomy), jako odpowiedź na krytyki tego dzieła: „Sprawy domowe“. Dalej „Zygmunt Helcel“ (1808—70. Lwów, 1882, t. 2); „Taleyrand“ (Kraków, 1892); „Napoleon III i Włochy“ (1892); „Książę Metternich“ (w *Przeglądzie Powszechnym)*, „Z dziejów domu Koburskiego“ i t. d.“

Lisie futra, ob. Lis.

Lisiecki Andrzej, herbu Dryja, historyk i prawnik za czasów Zygmunta III. W r. 1631 mianowany surogatorem grodskim kaliskim, został później

instygatorem koronnym; † 1639, zapisawszy bogatą swą bibljotekę Jezuitom w Kaliszu. Ogłosił drukiem: „Trybunał główny koronny siedmią splendorów oświecony“ (Kraków, 1638); „Apologja praw Rzeczypospolitej“ (tamże, 1625); w rękopisie zostawił po łacinie „Dzieje Zygmunta III od 1605 do 1614“ (w 3 tomach). Urywkiem zapewne z I t. tych dziejów będzie rękopis p. t. „Fragmenta mortis Augusti et expeditio Polonorum pro Henrico“, z którego wyjątki są umieszczone w *Bibl. Warsz.* (r. 1853, t. X).

Lisiecki Dominik, poeta, * 1801 na Podlasiu, † 1846 w Warszawie. Po ukończeniu nauk w uniwersytecie warszawskim, pracował do 1833 w komisji rządowej przychodów i skarbu, poczem osiadł na wsi, oddając się gospodarstwu. Prócz udziału w wydawnictwie kilku pism perjodycznych, ogłosił drukiem tłómaczenia: „Szkołę starców“ i „Niestały“, komedje Delavigne'a; „Nieszpory Sycylijskie“ tragedję tegoż (Warszawa, 1820); „Dumania poety Alfonsa de Lamartine“ (tamże, 1820); wespół z F. S. Dmochowskim komedję Molière'a „Kto się kocha, ten się kłóci“ (tamże, 1820). Na scenie warszawskiej grano też jego przekładu tragedje: „Polieukt“ Corneille'a i „Śmierć Cezara“ Voltaire'a.

Lisieux, miasto okręg. we francuskim departamencie Calvados, nad rz. Touques, ma 16,500 m., bardzo starożytny kościół katedralny i jest środkowym punktem fabrykacji płótna, okryć lnianych i wstążek.

Lisiewski J., pseudonim Józefa Louisa.

Lisikiewicz Józef, naturalista polski i kaznodzieja, † w pierwszych latach XIX w., regens seminarjum sandomierskiego i profesor, wydał: „Fizykę czyli wiadomość natury i skutków rzeczy pod zmysły podpadających“ (2 t., Sandomierz, 1779—81); „Kazania adwentowe“ (2 t., Lublin, 1796) i „Kazania na niedziele całego roku“ (3 t., tamże, 1707—1806).

Lisiura, *lisie futro*, ob. Lis.

Liske Ksawery, historyk polski, * 1838 w W. ks. Poznań., † 1891 we Lwowie, nauki gimn. pobierał w Lesznie, poczem studjował filologję i historję, naprzód w uniwersytecie wrocławskim, potem w berlińskim, w końcu w lipskim, gdzie otrzymawszy stopień doktora filozofji w r. 1867 po napisaniu rozprawy „Polnische Diplomatie im Jahre 1526“, oddawał się dalej badaniom paleograficznym pod kierunkiem prof. Jaffé'go. W tymże roku ogłosił pierwszą swą książkę po polsku „Studja z dziejów XVI w.“ (Poznań), a w Berlinie wydał broszurę polemiczną: „Graf Bismarck's Rede gehalten am 18 März 1867 in Sitzung des norddeutschen Reichstags, vom Standpunkte der Geschichte beleuchtet“. W roku 1869 habilitował się jako docent historji powszechnej na uniwersytecie lwowskim, gdzie w r. 1871 został profesorem tejże historji i dyrektorem seminarjum historycznego, zaprawiając młodzież do metodycznych, gruntownych i ścisłych badań. Z pod jego kierunku wyszedł cały szereg historyków, rozjaśniających mało znane lub fałszywie przedstawiane strony życia dawnej Rzeczypospolitej. Nie mniejsze są zasługi jego na polu wydawniczem i autorskiem. Był dyrektorem arch. kraj. akt grodzkich i ziemskich we Lwowie, członkiem akademji umiejętności w Krakowie, od r. 1886 dożywotnim prezesem Towarzystwa historycznego, które powstało za jego inicjatywą, oraz redaktorem założonego przez siebie *Kwartalnika historycznego*, niemniej znakomitym wydawcą i krytykiem; pisał swe prace nietylko po polsku, lecz i po niemiecku, szwedzku, duńsku i hiszpańsku. Nawiedzony ciężką niemocą na długo przed zgonem, w ostatnich latach życia nie opuszczał łóżka, nie przestając mimo to pełnić wszystkich obowiązków i pracując do ostatniej chwili naukowo. Oprócz wyżej wymienionych, ogłosił drukiem następujące prace: „Cudzoziemcy w Polsce“ (Lwów, 1876); „Zjazd w Poznaniu roku 1510“ (Kraków, 1875); „Dyplomacja polska w r. 1527“ (Bibljot. Ossolińskich, tom XII); „Stosunek dworu polskiego do wyboru Karola V“ (*Bibljoteka warszaw.*, 1866); „Przyczynek do historji wojny moskiewskiej z lat 1633—34“ (Lwów, 1868); „W sprawie wydawnictwa aktów grodzkich i ziemskich“ (Lwów, 1874); „Mikołaj z Popielowa“ (w „Albumie koła literackiego we Lwowie dla Zagrzebia“, Lwów, 1881); „W jaki sposób dałby się rozbudzić i rozwinąć ruch naukowy na prowincji“ (Pamiętnik II zjazdu historyków polskich we Lwowie: I. Referaty, Lwów, 1890); „W imię prawdy“ (*Kwartaln. histor.*, rocznik V, 1891); „Katalogi biskupów gnieźn.“ (Lwów, 1877); „Der Wiener Congress von 1515 und Polen“ (Getynga, 1878); „Zur Geschichte der Augsburger Reichstages“ (tamże, 1878); „Erklärungen zur Ausgabe des Memoriale Joannis de Komorowo“ (Monachjum, 1889). Pisywał stale sprawozdania z historycznej literatury polskiej do Sybel'a „Historische Zeitschrift“, od r. 1877, nadto wydrukował tamże następne prace: „Des polnischen Hofes Verhältniss zur Wahl Karls V“ (1866, tom XVI); „Zur Geschichte der letzten Jahre der Republik Polen“ (Tom XXI); „Zur polnische Politik Katharina II im Jahre 1791“ (t. XXX); „Uebersicht der polnischen historischen Litteratur der letzten Jahre“ (tom XVIII); „Michael Sokolnicki“ (tamże, 1880); „Pologne, par L. Farges“ (t. XXIX). W *Forschungen z. d. Geschichte*, ogłosił: „Der Congress zu Wien im Jahre 1815“ (t. VIII); „Zwei Beiträge zur Wahlgeschichte Karls V“ (t. VIII); „Zwei weitere Beiträge zur Wahlgeschichte Karls V“ (t. IX); osobno zaś „Noch ein Beitrag zur Wahlgeschichte Karls V“ (Getynga, 1878); w *Archiv für Kunde österreich. Geschichts-Quellen*, ogłosił: „Der türkisch-polnische Feldzug im Jahre 1620“. W języ-

Liske Ksawery.

z szwedzkim ogłosił: „Oefversigt af den polska literaturen med särskildt afseende pa den svenska historien" (Sztokholm, 1875, 77, 79), nadto po duńsku „Af Ulrich v. Verdums Reisebskrivelse, 1673" (Kopenhaga, 1877) i „Af fyrst Albrecht Stanislaus Radziwills Memoirer" (tamże, t. r.); po hiszpańsku zaś: „Viajes des extranjeros por España y Portugal en los siglos XV, XVI y XVII" (Madrid, 1879). Objąwszy po L. Tatomirze wydawnictwo „Aktów grodzkich i ziemskich" z archiwum bernardyńskiego we Lwowie w przeciągu lat 8 wydał dużych 13-cie tomów (od III do XV włącznie); nadto wydał: „Dwa djarjusze Kongresu wiedeńskiego z r. 1515" (Kraków, 1877), wspólnie z Antonim Lorkiewiczem „Jana Komorowskiego Memoriale ordinis fratrum minorum" (Leopoli, 1886) i opracował wspólnie z innymi tom V wydawn. „Monumenta Poloniae historica" (Kraków, 1888). Por. „Liske Ksawery" (zbiór prac różnych autorów, Lwów, 1891); H. Sawczyńskiego „Ksawery Liske" (*Ateneum*, z r. 1891); Br. Dembińskiego „Ksawery Liske" (Kraków, 1891); W. Zakrzewskiego „Ksawery Liske, 1838—91" (tamże, 1891); L. Balzera „Ks. Liske" (*Przegląd sądowy* i *administrac.*, Lwów, 1891).

Lisko, miasteczko w obwodzie Sanockim w Galicji, nad rz. Sanem, ma 4,000 miesz. i zamek.

Lisle, miasto we francuskim depart. Tarn, ma 1,600 miesz.

Lisowczyki, hufiec jazdy polskiej, utworzony w czasie wojny z w. księstwem Moskiewskiem, za Zygmunta III, i tak nazwany od pierwszego jego pułkownika Aleksandra Józefa Lisowskiego (ob.). Po zgonie Lisowskiego w roku 1616 objął nad nimi dowództwo Stanisław Czapliński, po którym w r. 1618 obrany został Walenty Rogawski. Oddział ten, odznaczający się w czasie wojny moskiewskiej męstwem i zuchwałością, za powrotem do kraju puścił się w ojczyźnie na liczne bezprawia. W chwili zamierzonego przez króla Zygmunta III zniesienia L., cesarz Ferdynand wezwał pomocy oręża polskiego przeciw Węgrom i Czechom, co ocaliło dalszy byt L. Rogawski w 10,000 jazdy został wysłany przeciwko nieprzyjaciołom cesarza pod Homonną 13 listopada 1619 odniósł nad nimi najświetniejsze zwycięstwo. Surowy rygor wojskowy dowódcy nie podobał się rozzuchwalonemu wojsku, które, zrzuciwszy z dowództwa Rogawskiego, obrało swym wodzem Jarosza czyli Hieronima Kleczkowskiego (ob.). Rozdzieliwszy się poprzednio na kilka pojedyńczych chorągwi, które przywyczajone do łupów zagranicznych, boleśnie dały się później współrodakom we znaki. Wezwani powtórnie na pomoc cesarzowi w r. 1620, walczyli dzielnie przeciwko Czechom. W jednej z bitew zginął Kleczkowski, a jego miejsce zajął Stanisław Rusinowski. Niezrównaną walecznością przyczynili się znacznie do ostatecznego pognębienia Czechów. W r. 1621 L. mieli udział w wyprawie Chocimskiej, gdzie Rusinowski ciężko raniony usunął się od dowództwa, a jego miejsce zajął Władysław Strojnowski, który w roku 1622 na czele 15,000 jazdy znowu poszedł w pomoc cesarzowi nad Ren. Sprawiwszy się walecznie, powrócili L. w następnym roku do kraju. Ustawiczne kłopoty cesarza z własnymi poddanymi znowu powołały 1624 rycerstwo nasze w liczbie 6,000 pod dowództwem Strojnowskiego i Kalinowskiego do Lombardji i Wenecji. Prędko stamtąd wróciwszy na wezwanie Zygmunta III, występowali L. przeciwko Szwedom pod buławą Stanisława Koniecpolskiego. Ostatnia wielka wyprawa tych wojowników wyruszyła na pomoc cesarzowi Ferdynandowi w 7,000 koni pod wodzą Pawła Noskowskiego i Jana Gromadzkiego. Rozbiwszy wojsko francuskie pod Ivry, powrócili z końcem września do Polski i odtąd znikli już bez śladu z karty dziejów naszych. O ile z jednej strony L., jako dzielni wojownicy, szeroko roznieśli sławę swej waleczności, o tyle znowu łupieżami zarobili sobie na ohydę i potępienie, tak, że niejednokrotnie łotr a Lisowczyk były to owych czasów synonimy. Oręż ich stanowiły spisa, szabla i przez plecy zawieszona rusznica, albo łuk z sajdakiem; u łęku wisiał młotek; koń ich był lekki i wytrwały. Wozów, ani taborów hufy nie znały. L. potykali się, uderzając całym pędem w ściśnionym szeregu. Szczegóły ich wypraw zagranicznych od 1619 do 1623 opisał W. Dębołęcki (ob.). Najdokładniej dzieje L. skreślił Maurycy Dzieduszycki w dziele p. n. „Krótki rys dziejów i spraw Lisowczyków" (Lwów, 1843). Charakterystyczne sceny z życia L. nieraz już dostarczały treści malarzom naszym.

Lisowidzki, herb: Na tarczy, w środku podkowy—dwa krzyże kawalerskie.

Lisowidzki.

Lisowski I.

Lisowski II.

Lisowski, herb. L. I v. *Przeginia* odm.: W polu czerwonem, między barkami dwóch złotych półksiężyców—miecz, a pod nim gwiazda złota, albo też brak tej gwiazdy, a natomiast po jednej gwieździe złotej między rogami półksiężyców. U szczytu smok złoty ziejący płomienie, na których miecz między gwiazdami lub półksiężycami.—L. II v. *Ślepowron* odm.: W polu błękitnem—dwie strzały srebrne, na górnej kruk z pierścieniem złotym w dziobie.

tycznej metodzie gojenie ran należy do bardzo łatwych zadań chirurgji; jak również stały się możliwemi, a nawet mało niebezpiecznemi takie operacje, które dotychczas za bezwzględnie śmiertelne były poczytywane. W 1878 otrzymał L. od uniwersytetu edymburskiego stopień doktora medycyny, a w r. 1884 szlachectwo. Główniejsze prace jego są: „Minute structure of the involuntary muscular fibre" (1858); „Early stages of inflammation" (1859): „On excision of the wrist for caries" (1865); „Ligature of arteries and the antiseptic system" (1869); „The germ theory of fermentative changes" (1875); „Lactic fermentation and its bearings on pathology" (1878); „Principles of antiseptic surgery" (w dziele jubileuszowem dla Virchowa, 1891).

Lister i **Mandal**, dwie najbardziej południowe prowincje Norwegji, tworzące razem jeden amt rozległości 7,264 klm. kw. z 80,000 mieszk. Na półwyspie *Listerland* znajduje się latarnia morska; w zatoce *Listerfjord* jest kilka wysp, z których największa Histerö obejmuje 20 klm. kw. Prowincje obfitują w lasy dębowe.

L'istesso tempo (włos.), to samo tempo (jak poprzednio) przy zmianie taktu.

Listopad, jedenasty miesiąc roku, u Rzymian był dziewiątym, skąd nazwa jego *november*. W L. słońce przechodzi ze znaku Koziorożca do Strzelca.

Listowski, herb: W polu zielonem—dwie srebrne trąby. U szczytu pół psa w obroży złotej.

Listowski.

Listowski Andrzej, poeta i kompozytor polski, * 1802, † 1860 w Warszawie. Dosłużywszy się w armji rosyjskiej stopnia pułkownika, przybył 1840 do Warszawy i był naprzód sekretarzem dyrekcji teatralnej, a później naczelnikiem kontroli służących. Przełożył na język polski kilka sztuczek dramatycznych i do nich podkładał muzykę (np. „Papuga naszej babuni" (Wilno, 1830 i Warszawa, 1841); „Szpital warjatów" (Wilno, 1832), jak również do piosnek Bérangera. Oprócz wielu drobnych utworów na fortepjan, ułożył także muzykę do wiersza Syrokomli „Hetman polny" i do wielu wierszów, umieszczonych w „Motylu" J. Klukowskiego.

Listy apostolskie, ob. Apostolskie listy.

Listy likwidacyjne, ob. Likwidacja.

Listy pasterskie, są odezwy wydawane przez biskupa do duchowieństwa lub wiernych swojej djecezji, w pewnych ważnych okolicznościach, jak np. przy objęciu djecezji, przy ogłoszeniu jubileuszu i t. p.

Listy uwierzytelniające, ob. Kredytywa.

Listy zastawne, ob. Zastawne listy.

Liszaj *(lichen)*, przewlekłe łuszczkowate zapalenie skóry w postaci wysypki, złożonej z guziczków brunatnych dokoła ujścia gruczołów skórnych, i pokrytej delikatną łuseczką naskórka. Występuje na piersiach, brzuchu, kończynach, najczęściej u dzieci. Rozróżniają dwie formy L., czerwony i drugi towarzyszący skrofułom. Leczenie zasadza się na użyciu wewnętrznem i zewnętrznem tranu, a także preparatów arszenikalnych. Ob. Dermatitis.

Liszewski Jerzy, biegły portrecista, * 1674 w Olesku na Rusi Czerwonej, † 1750 jako nadworny malarz króla pruskiego. Cała jego rodzina niepoślednich artystów zupełnie zniemczała. Por. Rastawieckiego „Słownik malarzów polskich" (t. 1).

Liszka, ob. Owady.

Liszków, niegdyś miasteczko, dziś wieś prywatna, w gub. Suwalskiej, pow. Sejneńskim, nad Niemnem, o 1 milę drogi od Druskienik. Znajduje się tu dawny, piękny klasztor OO. Dominikanów, dziś zamieniony na parafjalny, który użyty został na pomieszczenie księży demerytów czyli księży zdrożnych.

Liszt Franciszek.

Liszt Franciszek, najznakomitszy fortepjanista i wirtuoz nowszych czasów, * 1811 w Raiding w Węgrzech, † 1886 i pochowany w Baireuth. Ojciec jego służący w zarządzie dóbr księcia Esterhazy'ego, udzielał mu początków muzyki. Znalazłszy możnych protektorów, udał się L. na naukę do Czernego (ob.) w Wiedniu. Paryskie konserwatorjum nie chciało go przyjąć, jako cudzoziemca, mimo to za poparciem ks. Orleanu utorował sobie drogę do sławy. Bawiąc kolejno w Anglji, Francji, Szwajcarji, to żyjąc w wirze wielkiego świata, to pogrążając się w religijno-marzycielskich kontemplacjach, to znowu zapalając się wrażeniami rewolucji lipcowej („Symphonie révolutionnaire" nie ogłoszona wcale), żył tak gorączkowo aż do chwili, gdy spotkanie z Paganinim (ob.) skłoniło go do oddania się wyłącznego fortepjanowi, dla którego zapragnął stać się drugim Paganinim. Po kilkoletniem, samotnem życiu i studjach w Genewie (1833—35), rozpoczął swe artystyczne podróże, w których do 1848 r. zwiedził całą Europę, zyskał olbrzymie powodzenie i nieśmiertelną sławę. Zaprzestawszy od 1848 r. publicznych wystąpień, osiadł w Wejmarze, jako dyrektor nadwornej orkiestry, gromadząc dokoła siebie grono uczniów i wielbicieli. Rozbudził tu niezmiernie życie muzykalne i rozpoczął gorącą propagandę teorji Wagnera i Berlioza, zarówno swojemi kompozycjami orkiestrowemi („Tasso," „Bitwa Hunnów," „Faust," „Ideały," „Orfeusz," „Prometeusz" i inne), jak i piórem (por. „Lohengrin et Tannhauser de Richard Wagner," Lipsk, 1851). W r. 1859 opuścił Wejmar, udał się do Rzymu i został księdzem. Następnie przebywał w Peszcie, gdzie w 1874 r. ob-

obchodził 50-letni jubileusz swej artystycznej działalności. W ostatnich latach oddał się głównie muzyce religijnej; napisał między innemi wspaniałą „Mszę koronacyjną,“ „Oratorjum o św. Elżbiecie,“ „Oratorjum o św. Stanisławie.“ Jako wykonawca nie ma sobie równego pod względem techniki i umożebnionej przez nią genjalności w pojęciu utworu. Zarzucają mu tylko zbytnią subjektywność w wykonywaniu cudzych kompozycji. Żyjąc w bliskich stosunkach z Chopin'em, skreślił wyborną pod wielu względami ocenę jego działalności w książce p. t. „Frédéric Chopin“ (Paryż, 1852), która wyszła w polskim przekładzie F. Faleńskiego (Warszawa, 1874). Napisał nadto: „Lohengrin et Tannhaeuser de R. Wagner“ (1851); „Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie“ (nowe wyd. 1872); „Robert Franz“ (1872). Por. Ramann „Franz L. als Künstler und Mensch“ (Lipsk, 1880).

Liszt Franciszek, prawnik, kuzyn kompozytora, * 1851 w Wiedniu, kształcił się tamże, w Getyndze i Heidelbergu, od roku 1879 został profesorem w Giessen, 1882 w Marburgu, 1889 w Halli. Napisał: „Die falsche Aussage vor Gericht“ (Graz, 1877); „Meineid und falsches Zeugnis“ (Wiedeń, 1876); „Lehrbuch des österreichischen Pressrechts“ (1878); „Das deutsche Reichspressrecht“ (1880); „Lehrbuch des deutschen Strafrechts“ (3 wyd. 1888); „Der Zweckgedanke in Strafrecht“ (1882); „Die Grenzgebiete zwischen Pivatrecht und Strafrecht“ (1889).

Liściaste, drzewa posiadające liście płaskie, w różnicy od drzew iglastych.

Liścień, ob. Zarodek.

Liścionogi *(Phyllopoda)*, rząd zwierząt z gromady skorupiaków, obejmujący zwierzęta drobne budowy bardzo rozmaitej. Najczęściej ciało ich pokryte jest pancerzem; głowa ich posiada jedno oko czołowe, oraz parę oczu bocznych; tułów złożony jest z licznych odcinków, z których każdy opatrzony jest parą kończyn liściasto spłaszczonych, działających zarazem jako narzędzia pławne i jako skrzela. Odwłok pozbawiony jest kończyn; na końcu jego znajdują się dwa wyrostki ku tyłowi zwrócone. Większość ich żyje w wodach słodkich, zwykle w kałużach. Płeć jest rozdzielona; oprócz jaj letnich, szybko się rozwijających, wydają też jaja trwałe, które długo przetrzymać mogą zupełne wyschnięcie. Dzielą się na dwie grupy, *zadychry (Branchiopoda)* i *pleśnice (Cladocera)*. Pierwsze dochodzą kilku centymetrów długości, mają zwykle znaczną liczbę nog, rozwijają się bądź w ciele zwierzęcia macierzystego, bądź z jajek, przebywają głównie w wodach słodkich i giną za ich wyschnięciem, ale po ulewach zjawiają się znów w wielkiej ilości, jaja ich bowiem utrzymują się w zeschłym mule przez całe lata. Należą tu: *Zadychra (Brauchipus stagnalis)*, pospolita w kałużach wód słodkich, przezroczysta, 1—3 cm. długa, oczy ma osadzone na słupkach. *Przekopnica (Apus)*, opatrzona pancerzem szerokim, brunatna lub zielonawa, oczy bez słupków, dochodzi kilku centymetrów długości; rowija się zwykle dzieworodnie, samce są rzadkie. *Pleśnice*, uważane niekiedy za oddzielny rząd skorupiaków, są bardzo drobne, pływają skacząc, skąd nazywają się też *pchłami wodnemi;* należy tu *Daphnia* (ob.). Por. Simon „Etudes sur les phyllopodes“ (1886).

Przekopnica (Apus).

Liścionos *(Phyllostoma)*, rodzaj ssących z rzędu skrzydlatych, typ rodziny liścionosych *(Phyllostomina)*, mający za cechy: na nosie dwie skośne narośle, jedna listkowata, druga kształtu podkowy; uszy wielkie i gładkie, odosobnione, język rogowemi naroślami najeżony, ogon różnej wielkości. Z rodzaju tego jest około 10 gatunków, żyjących w Ameryce. Do rodziny tej należy *Vampyrus spectrum*, 16 cm. długi, a 70 cm. szeroki, z wielkiemi okrągłemi uszami, barwy brunatnej, karmi się owadami i owocami.

Liścionos.

Liść *(Folium)*, część rośliny, stanowiąca dodatek łodygi, barwy pospolicie zielonej, postaci spłaszczonej, zwykle symetrycznej; jest to jedna z form zasadniczych, do których sprowadzić się dają różne organy ciała roślinnego. **L.** składa się z dwu części: *ogonka (petiolus)*, którym jest osadzony na gałęzi lub łodydze, i z *blaszki (lamina)*, czyli rozszerzenia spłaszczonego. Gdy brak ogonka, **L.** zowie się *bezogonkowym* czyli *siedzący*m *(f. sessile)*; niekiedy brak blaszki, wtedy ogonek jest spłaszczony i zowie się ogonkiem *liściowatym*. Jeżeli ogonek rozszerza się i obejmuje łodygę, tworzy pochwę *(vagina*, fig. 1). Ogonek liściowy składa się z włókien, które następnie się rozdzielają, tworząc *nerwy liściowe*, doprowadzające soki odżywcze do przerobienia pod wpływem powietrza atmosferycznego. Nerwy rozgałęziają się *pierzasto* (fig. 2) lub *dłoniasto* (fig. 6); pomiędzy niemi znajduje się tkanka komórkowata, zwana *miękiszem (parenchyma)*, a wszystko to jest powleczone bar-

Fig. 1. Pochwa.

Fig. 2. Liść pierzasto unerwiony.

Fig. 3. Liść jajowaty.

dzo delikatną skóreczką, zwaną *naskórkiem (epidermis)*, pokrytą mikroskopowemi dziurkami, czyli *szparotworami (stomata)*. Pod względem postaci rozróżniają się **L.** okrągłe, jajowate (fig. 3),

Fig. 4. Liść lancetowaty.

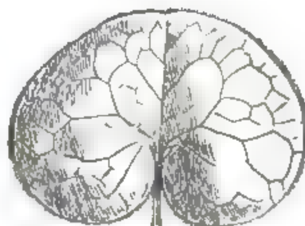

Fig. 5. Liść nerkowaty.

eliptyczne, szczecinowate, lancetowate (fig. 4), nerkowate (fig. 5), sercowate (fig. 6), łopatkowate (fig. 7), strzałkowate (fig. 8). Brzeg liścia może być gładki czyli ciągły (**L.** całobrzegie), albo też

Fig. 6. Liść sercowaty.

Fig. 7. Liść łopatkowaty.

Fig. 8. Liść strzałkowaty.

rozmaicie wycinany, a według tego rozróżniają się **L.** piłkowane, ząbkowane, karbowane, rozszczepione, klapkowane, rzęsowate, nagryzione (na fig. 9 różne formy brzegów zamieszczone są w podanym tu porządku). Gdy do głównego ogonka przymocowanych jest kilka blaszek, od siebie odosobnionych, **L.** taki, w różnicy od *pojedyńczego*, zowie się *zło-*

Fig 9. Brzegi liści.

Fig. 10. Liść nieparzysto-pierzasty.

żonym, a według rozkładu oddzielnych blaszek **L.** jest *nieparzysto-* albo *parzysto-pierzastym* (fig. 10 i 11) lub też *dłoniastym* (fig. 12). Sposób rozkładu liści na łodydze nazywa się *ulistnieniem* (ob.). Rozwój swój rozpoczynają **L.** w pąkach, a kończą go po rozwinięciu się tego organu, trwałość zaś mają różną; są *roczne*, gdy co rok opadają, *trwałe*

Fig. 11. Liść parzysto-pierzasty.

Fig. 12. Liść dłoniasty

be *wieloletnie*, gdy dłużej niż przez jedno lato wają na drzewie, skutkiem czego drzewa są zawsze zielonemi, jak bukszpan. L. jest organem oddechowym rośliny, służy do przyjmowania ciał nych, znajdujących się w powietrzu, a pożytecznych dla rośliny; jest siedliskiem asymilacji, óra się dokonywa za pośrednictwem chlorofilu yli zieleni (ob.) i transpiracji czynnej. Soki, doprowadzane przez nerwy, złożone z wiązek włóknoczynnych, rozpościerają się w miękiszu i przerażone rozbiegają po całem ciele rośliny. Są to łwne czynności liści (ob. Roślina), obok tego zakże przystosowywać się mogą do wielu innych zadań, jak do obrony (ciernie akacji, berberysu), do osłony (łuski pąków), do gromadzenia materjałów pokarmowych (łuski cebul), do przytwierdzania (wąsy motylkowatych), do chwytania zdobyczy (rośliny owadożerne), wreszcie do wytwarzania ciał rozrodczych (liście zarodnikowe roślin skrytokwiatowych, pręciki i słupki jawnokwiatowych). U wielu roślin w L. odróżnić można jako stan czuwania i snu, gdy są bardziej zwite i jakby więdnące; niektóre liście okazują by pewną czułość, zwijając się za dotknięciem. drzew i roślin mają w medycynie znaczenie dzo obszerne, a w gospodarstwie i przemyśle mują także bardzo ważne stanowisko.

Lit, *Lityn* (*Lithium*), *Li*, pierwiastek chemiczny, alliczny, zachodzący w bardzo małej ilości przyrodzie, towarzysząc zwykle potasowi i sowi; ciężar atomowy=7. Otrzymuje się ze swego chlorku przez elektrolizę, jest to metal srebrzybiały, na powietrzu się utlenia i rozkłada wodę, trudniej niż sód; jest to najlżejszy z metalów, jego c. wł.=0,58. Topi się przy 180°. Z tlenem daje *tlenek litu*, Li_2O; *wodan tlenku L.*, czyli *ług Li HO*, otrzymuje się przez dodanie baryty roztworu siarczanu L. Po odparowaniu stanowi białą masę, rozpuszczona w wodzie daje ciecz silnie alkaliczną. *Chlorek L.*, *Li Cl*, rozpuszcza się łatwo w alkoholu i płomień jego barwi na czerwono. Sole litu wogóle są łatwo rozpuszczalne, węglan tylko i fosforan trudniej. Związki L. otrzymują się głównie z lepidolitu. Sole litynowe używają się przeciw podagrze, moczan litu bowiem jest najłatwiej rozpuszczalny z soli kwasu moczowego, sole litynowe zatem usuwać mogą osady moczanu sodu. Lityna odkrytą została przez Arfvedsona w r. 1817, pierwiastek wydzielił z niej Bunsen.

L'Italia fara da se (włosk.)—Włochy same dadzą sobie radę: dewiza walczących o niepodległość Włoch.

Litanja, pokorna i gorąca prośba, zwłaszcza dla odwrócenia klęsk i niebezpieczeństwa. Stąd też L. zowią się także i modlitwy, oraz uroczyste nabożeństwa pokutne, połączone z procesjami (*litaniae majores*, w dzień św. Marka; *minores*, podczas dni krzyżowych). Według dzisiejszego znaczenia L. znaczy uroczystą błagalną modlitwę, nuconą w dniach świątecznych i pokutnych, połączoną z responsorjami, a zakończoną zwykle prośbą: *Panie, zmiłuj się nad nami!* W wiekach średnich namnożyło się mnóstwo modlitw tego rodzaju, pomiędzy któremi nie wszystkie zgodne były z duchem wiary, tak, że 1601 roku papież Klemens VIII bullą *Sanctissimus* zakazał rozpowszechniania i używania L., nie potwierdzonych przez kongregację obrządków. Najbardziej rozszerzone L. są: 1) L. *o Wszystkich Świętych*, prawdopodobnie najstarsza i prawdziwie jedyna przyjęta do liturgji kościelnej; 2) L. *loretańska*, pochodząca z XIII lub XIV wieku i tak nazwana od kaplicy loretańskiej i 3) L. *o Najświętszem Imieniu Jezus*, pochodząca z początku XV w.

Litawor, książę litewski, ob. Lutawor.—L., książę na zamku nowogródzkim, jest bohaterem poematu Adama Mickiewicza, pod tyt. „Grażyna".

Litawra, po arab. *el-thabl*, narzędzie muzyczne metalowe, podobne do kotła pękatego, mające otwór, obciągnięty naprężoną skórą surowcową, i wydające za uderzeniem pałeczkami dźwięk głuchy, ale bardzo wybitny. Starszyzna zaporoska między swemi klejnotami czyli oznakami miała srebrne L.

Lit de justice, tak się nazywało we Francji posiedzenie parlamentu, na którem król, otoczony książętami krwi, parami i dygnitarzami korony, wydawał rozkaz zaregestrowania swego postanowienia lub edyktu, gdy tego poprzednio parlament uczynić nie chciał. Wskutek tego zaregestrowanie następowało, i edykt królewski mógł być już wprowadzony w wykonanie.

Litera, ob. Głoski i Czcionki.

Literacka własność, ob. Własność i autorskie prawa.

Literak, porost, ob. Graphis.

Literat (z łaciń. *literatus*, t. j. piśmienny, uczony), imieniem tem w nowszych czasach oznaczają zwykle tego rodzaju pisarzów, którzy żyją wyłącznie z pracy literackiej, polegającej na pisaniu artykułów dziennikarskich, romansów, broszur publicystycznych i popularyzowaniu nauk. Nazwa **L.** weszła w powszechne użycie dopiero w XIX w., gdy na olbrzymią skalę poczęło się rozwijać dziennikarstwo. Autorowie poważnych samodzielnych prac naukowych nie nazywają się *literatami*, lecz *uczonymi*.

Literatura (z łac. *literae*), u nas nazywana także *piśmiennictwem*, w najobszerniejszem znaczeniu tego wyrazu, oznacza wszystkie zabytki piśmienne, w których ród ludzki złożył cały rozwój swej oświaty i umysłowego ukształcenia; w ściślejszem zaś znaczeniu miano **L.** nadają tylko poezji (połączonej niekiedy z historją, wymową i filozofją), w której utworach odzwierciedla się najdoskonalej duch i charakter pojedyńczych narodów; tę gałąź literatury zowią także literaturą piękną (ob. Beletrystyka). Ponieważ rozwój oświaty we wszystkich czasach i u wszystkich narodów ciągle postępuje naprzód, przeto każde przedstawienie obrazu **L.**, jakichkolwiek ono jest rozmiarów, musi przybrać formę historyczną, i tym sposobem powstaje *Historja literatury*. W dawniejszych czasach ograniczała się ona chronologicznem jedynie zestawieniem pisarzów i ich utworów. Na początku bieżącego stulecia ugruntowało się przekonanie, że prawdziwa historja literatury musi przedewszystkiem podawać obraz życia duchowego, w ciągłym jego postępie, a wyliczenie pisarzów i dzieł powinno tylko dostarczać materjału do skreślenia owego obrazu. W najnowszych zaś czasach starają się tak pojętej historji literatury dać podstawę cywilizacyjno-historyczną; każdorazowy bowiem rozwój literatury pewnego narodu i epoki czynią zależnym od zasad i wpływu, istniejących równocześnie stosunków religijnych, państwowych i społecznych. Historja literatury nie jest więc historją ksiąg, jak bibljografja (ob.), lecz historję idei i ich form, tak naukowych, jak artystycznych. Obok historji literatur narodów poszczególnych, zaczęto na podobieństwo historji powszechnej opracowywać *Historję literatury powszechnej*, dającą obraz nie tylko rozwoju pojedyńczych literatur, lecz i ich wzajemnego na siebie oddziaływania. Do wybitniejszych dzieł na polu historji należą: prace Gervinusa, Hettnera, Villemaine'a, St. Beuve'a, Nisarda, Taine'a, Wilh. Scherera, Goedeckego, Scherra, Sterna. U nas w zakresie dziejów literatury położyli zasługi: Mochnacki, Majorkiewicz, Wiszniewski, Mickiewicz, Maciejowski, Michał Grabowski, Tyszyński, Piotr Chmielowski, Bronisław Chlebowski, Stanisław Tarnowski, Antoni Małecki, Ignacy Radliński, Juljan Adolf Święcicki, Juljan Klaczko, Edward Grabowski, Bronisław Grabowski, Feliks Jezierski, Ignacy Matuszewski, Edward Porębowicz, Marjan Zdziechowski, Maksymiljan Kawczyński, Walery Gostomski, Brückner, etc.

Litewka, kurtka żołnierska w armji pruskiej.

Litewska gubernja, tak, od 1797 nazwano połączone w jedną dwie gubernje: Wileńską i Słonimską. W roku 1801 **L. g.** rozdzielono napowrót na dwie gubernje: Wileńską i Grodzieńską, przemianowaną ze Słonimskiej. Obecnie w niektórych geografjach *Litewskiemi gubernjami* nazywają gubernję Wileńską, Grodzieńską i Kowieńską.

Litewski statut, ob. Statuty.

Lithargyrum, toż co błyszcz ołowiany, ob. Ołów.

Lithium, ob. Lit.

Lithobius, *drewniak*, ob. Krocionogi.

Lithodomus, *kamienieda*, mięczak, ob. Mytilus.

Lithospermum, ob. Nawrot.

Lithuanides Wal., pseudonim Wal. Kamieńskiego.

Litigans, w dawnem prawie polskiem: *partes litigantes*, strony przeciwne, rozprawiające się u sądu.

Litis pendentia, nazywał się w dawnem prawie polskiem czas, pomiędzy wpisaniem sprawy do sądu a jej rozsądzeniem.

Litkup (w Polsce), borysz (na Rusi i Litwie) znaczy obyczaj picia po zawarciu targu na jarmarkach bydła i koni. Wyraz ten pochodzi od tatarskiego *barysz*, tegoż znaczenia; stąd *boryszni* w Statucie litewskim oznacza świadka jakiego kupna.

Litochromja, toż to chromolitografja (ob.).

Litofan, *litopon*, ob. Griffitha biel.

Litofanja, sztuka wynaleziona 1827 r. we Francji, polegająca na nadawaniu rozmaitej w różnych miejscach grubości taflom miękkiej porcelany, które po wypaleniu, trzymane przeciw światłu, dają rozmaite obrazy, przedstawiając miejsca przeświecające w rozmaitym stopniu i mniej lub więcej ciemne. W tym celu na tafli szklanej rozprowadza się powłoka woskowa na 5—6 cm. i na niej wykonywa się obraz za pomocą narzędzia ostrego. Tak przygotowana powierzchnia woskowa zalewa się gipsem, przez co otrzymuje się formę, z której można robić odpowiednie odlewy porcelanowe. Wyrabiają się też podobne obrazy barwne. W miejsce porcelany używa się też w podobny celu gutaperki, oraz masy papierowej. W ostatnich czasach ozdoby te z mody wyszły.

Litofina, materjał zalecany w litografji do wzmacniania słabych rysunków na kamieniu, ma być mieszaniną olejku terpentynowego i lawendowego.

Litofon, instrument, wynaleziony przez Davidsona, za pomocą którego można usłyszeć wszelkie poruszenia kamieni w pęcherzu moczowym.

Litografja (grec. *kamieniorytnictwo*), art... wynaleziona przez Sennefeldera w Pradze 17..

LITOGRAFJA (Chromolitografja)

Pierwsza barwa

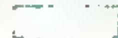
I płyta odcień cielisty

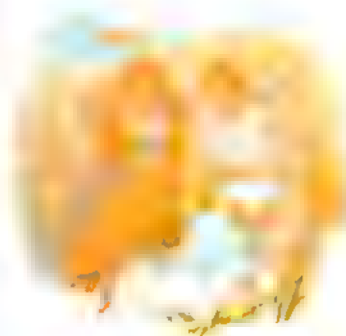
Pierwsza i druga barwa

II płyta żółta

Pierwsza, druga i trzecia barwa

III płyta błękitna I

I, II, III i IV barwa

IV płyta czerwona I

I, II, III, IV i V barwa

V płyta brunatna I

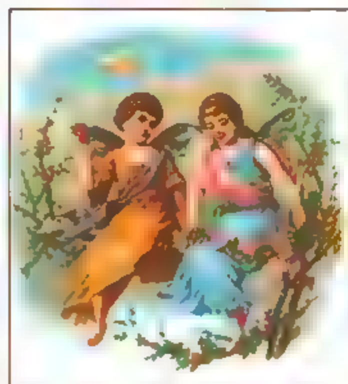
I, II, III, IV, V i VI barwa

VI płyta błękitna II

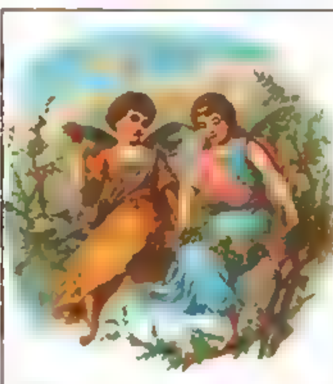
I, II, III, IV, V, VI i VII barwa

VII płyta czerwona II

I, II, III, IV, V, VI, VII i VIII barwa

VIII. płyta brunatna II

I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII i IX barwa

IX płyta szara

Lit. Tow. Akc. S. Orgelbranda S-ów Warszawa.

za której pomocą zarysy, jako też wykończone rysunki wypukłe lub wklęsłe, na kamieniu wykonane, przenoszą się na papier i odbijają w prasie. Do obu pierwszych rodzajów używa się tuszu chemicznego i kredy chemicznej, do drugiego zaś i narzędzi używanych przez rytowników. Zasada odbić litograficznych polega na niemieszaniu się wody z tłuszczem. Jeżeli kamień w pewnych miejscach napojony jest tłuszczem, to w tych miejscach nie przyjmuje wody, gdy znów miejsca napojone wodą nie przyjmują tłuszczu. W tym celu, na tak zwanym kamieniu litograficznym, który jest rodzajem łupka wapiennego dziurkowatego, naprowadza się rysunek odwrócony kredą litograficzną, która się składa z ciał tłustych, pomieszanych z mastyksem, terpentyną i sadzą, albo też piórem i tuszem litograficznym, zawierającym te same materje w rozpuszczeniu, a pozostałe części wilgoci się wodą; farba drukarska, jaką się następnie naprowadza na kamień, przylega tylko do rysunku, i te tylko części następnie mogą być ną papierze odbite. Dla lepszego uchronienia części białych kamienia od przyjmowania rysunku, kamień nagryza się jeszcze kwasem azotnym i gumuje. Najlepsze kamienie litograficzne pochodzą ze wsi Solenhofen w Bawarji. Dla naprowadzenia farby drukarskiej przeciąga się po rysunku kilkakrotnie drewniany walec, owinięty flanelą skórą cielęcą, której powierzchnia jest pokryta farbą drukarską; po naczernieniu tym sposobem kamienia, przykłada się do niego papier zwilżony poddaje działaniu prasy. Odbijanie rysunków rytowanych wykonywa się odmiennym sposobem; kamień najpierw się nagryza mieszaniną kwasu ostornego i gumy, dla uchronienia od przyjęcia farby, następnie go się czerni roztworem asfaltu, mastyksu i wosku; po wyschnięciu kamienia rysunek ryje się igłami stalowemi, tak, że w tych miejscach kamień się obnaża, następnie ługuje się go kwasem azotnym; wtedy naprowadza się we wszystkie rysy za pomocą gąbki mieszanina 1 części farby drukarskiej, stopionej z $1/4$ częścią łoju, potem warstwa czarna, na kamień naprowadzona, zmywa się wodą, skutkiem czego na powierzchni kamienia rysunek występuje czarno, a tło pozostabiałem. Najdogodniejsza prasa litograficzna jest walcowa; pośpieszna prasa litograficzna podobna jest do takiejże prasy drukarskiej. Rozwinięcie , przedstawia *chromolitografja* (ob.). Załączona tablica barwna przedstawia sposób wygotowania rysunku barwnego przez kolejne naprowadzenie innych barw. Wyższe wydoskonalenie chromolitografji stanowi *druk olejny*. Odmianą L. jest *cyngrafja* (ob.), a połączenie L. z fotografją wyło *fotolitografję* (ob. Fotografja). Por. Weisupt „Das Gesamtgebiet des Steindrucks" (5 wyd., 75); Richmond „Grammar of lithography" (6-te wyd., 1886); Goebel „Die graphischen Künste der genwart" (1895).

Litoklazy, szczeliny przebiegające skały skorupy ziemskiej, powstały w skutek oziębiania się, zsychania, sfałdowania lub załamania warstw, skorupę ziemską składających. Różne te objawy starał się doświadczalnie odtworzyć Daubrée. Por. Groddeck „Lehre von den Erzlagerstätten" (1879).

Litolf Henryk, głośny fortepjanista i kompozytor francuski. * 1818 w Londynie, † 1891 w Bois-Colombes. W 18 roku życia, wykradłszy swą ukochaną, zaślubia ją i ucieka do Francji, gdzie śród niedostatku utrzymuje się z lekcji muzyki. Walka i praca rozwinęły szybko talent L. i nadały jego grze ten ogień namiętny, tę oryginalność i siłę, jakiemi wyróżnia się od innych wykonawców. Straciwszy żonę i dzieci, udał się w podróż do Belgji, Niemiec i Anglji. Osiadłszy wreszcie w Brunświku i ożeniwszy się z wdową po księgarzu Meyerze, rozpoczął pierwszy wydawać klassyków muzycznych, po bajecznie nizkich cenach. Rozwiódłszy się z drugą żoną, zaślubił w 1850 r. pannę de la Rochefoucauld. Jako kompozytor, zostając pod wpływem Wagnera i Schumana, nie przestaje jednak być oryginalnym; oprócz drobniejszych rzeczy, napisał kilka znakomitych koncertów symfonicznych na fortepjan z orkiestrą; wspaniałe uwertury: „Robespierre," „Żyrondyści" „Hymn Gwelfów," operę trzyaktową „Nakel," małe operetki: „Puszka Pandory" i „Heloiza i Abelard" (1872 w Paryżu grana). Pisał również muzykę do „Fausta," nad którą całe życie niemal pracował. U nas dał się poznać podczas dwukrotnej bytności, raz przez czas dłuższy w 1844, jako dyrektor orkiestry teatru Wielkiego, drugi raz w 1867 kilku świetnemi koncertami, złożonemi głównie z jego własnych kompozycji.

Litoliza, rozpuszczanie kamieni nerkowch i pęcherzowych za pomocą środków lekarskich, do wewnątrz używanych, jak wody mineralne (Vichy, Fachingen), sole litynowe, piperazyna i t. p. Możność rozpuszczania się kamienia zależy od składu jego chemicznego.

Litologja, część geologji obejmująca naukę o skałach.

Litomierzyce (niem. *Leitmeritz*), miasto w Czechach północnych, na prawym brzegu Elby, jest siedliskiem zarządu okręgowego i biskupa, posiada katedrę z r. 1671, stary ratusz, pomnik Józefa II, 12,000 miesz., głównie Niemców. Miasto posiada gimnazjum, wyższą szkołę realną; dwa browary i liczne zakłady przemysłowe.

Litoralny, tyczący się brzegów lądu, wybrzeża.

Litosfora, toż co skorupa ziemska, ob. Ziemia.

Litotomja, operacja wydobycia kamienia moczowego przez otwór sztucznie od zewnątrz utworzony. Przy obecności w pęcherzu moczowym kamienia skruszyć się nie dającego, otwiera się jamę brzuszną, a następnie pęcherz i kamień w całości wydobywa. To samo robi się przy obecności kamienia w miedniczkach nerkowych.

Litotrypsja, skruszenie kamienia w pęcherzu moczowym, za pomocą narzędzi wprowadzonych do niego przez cewkę, celem usunięcia kamienia w rozdrobnionym stanie naturalną drogą. Po skruszeniu kamienia, za pomocą specjalnego aspiratora wypłókuje się z pęcherza pozostały z kamieni piasek.

Litotypografja, rodzaj anastatycznego druku (ob.), podany przez braci Dupont w Paryżu.

Litr (franc. *litre*), w skróceniu l, jednostka miar objętości w układzie miar metrycznych=decymetrowi sześciennemu czyli 0,001 metra sześciennego. Kwarta warszawska wyrównywa litrowi. Ob. Metryczne miary.

Litta Wawrzyniec, hrabia arcybiskup tebański i ostatni nuncjusz w Polsce, * 1754 w Medjolanie, † 1820 w Monte-Flavio, człowiek wysoce wykształcony, używany był przez Stolicę apostolską do załatwiania różnych spraw dyplomatycznych. Mianowany nuncjuszem w Polsce, przybył tu za sejmu Wielkiego; doczekał się jeszcze powstania Kościuszkowskiego. Po upadku Rzeczypospolitej przesiadywał i nadal w Warszawie pod rządem pruskim. Następnie, jako ambasador nadzwyczajny przy cesarzu Pawle i delegat polski do urządzenia spraw Kościoła w prowincjach polskich, przyłączonych do Rosji, wyjechał 1797 do Petersburga, gdzie bawił jeszcze przez cały rok następny. Ukończywszy swą pracę, wrócił do Rzymu, został kardynałem 1801.—Brat jego hr. **Litta**, minister pełnomocny zakonu Maltańskiego, osiadł w Petersburgu, został admirałem i członkiem rady państwa.

Litta Pompejusz, hrabia, prawdopodobnie z tej samej rodziny co i poprzedni, historyk, * 1781, w Medjolanie, † 1852, zostawał do r. 1814 w służbie francuskiej. Mianowany 1848 przez rząd tymczasowy w Medjolanie ministrem wojny, a następnie generałem tamecznej gwardji narodowej. Najważniejszem jego dziełem jest: „Famiglie celebri italiane" (145 zeszytów, Medjolan 1819—65), kontynuowane po śmierci **L.** przez Odorici'ego, Passerini'ego i in. Jest to dzieło pomnikowe, jakiem nie może się poszczycić literatura żadnego innego kraju. Służy ono za dowód, że właściwą genealogję można połączyć w piękną całość z historją polityczną, powszechną i specjalną, oraz z historją literatury i cywilizacji.

Littera docet, littera nocet (łac.): litera uczy, litera szkodzi, t. j. wyraz lub rzecz dobrze napisana lub powiedziana, przynosi korzyść, wyrażana zaś źle, może szkodzić.

Little (ang.), mały, niepozorny.

Little-Falls, miasto w północno-amerykańskim stanie New-York, nad rzeką Mohawk i kanałem Erie, 9,000 miesz., ożywiony handel serami.

Little-Rock, główne miasto w stanie Arkanzas w Unji północno-amerykańskiej, zbudowane 1820, posiada instytut ociemniałych i głuchoniemych, uniwersytet, kolegjum, 26,000 miesz.

Littleborough, miasto fabryczne w hrabstwie Lancaster w Anglji, nad rzeką Roch, powyżej Rochdale, 10,401 miesz.

Littré Aleksander, lekarz, * 1658 w Cordes, † 1725 w Paryżu. Odkrył i po raz pierwszy opisał gruczoły w cewce moczowej, noszące jego nazwisko.

Littré Maksymiljan Paweł Emil, filozof i filolog francuski, * 1801, † 1881 r. Poświęciwszy się z początku medycynie, został lekarzem przy szpitalu, ale zaniechał wkrótce praktyki, by oddać się studjom filologicznym nad sanskrytem, językami wschodniemi i greckim. Z tem wszystkiem nie zaniedbywał medycyny, jak o tem świadczy czynny udział w wydawnictwie pisma: *Journal hebdomadaire de médicine*, założenie następnie innego organu lekarskiego *L'expérience* i wyborna edycja (tekst i przekład) dzieł Hipokratesa („Oeuvres d'Hippocrate" 10 vol. Paryż, 1839—61). Po wybuchu rewolucji z 1830 r., rzucił się **L.** z równym zapałem do polityki i został współpracownikiem dziennika *National* (do 1851 roku). Mianowany członkiem *akademji napisów*, otrzymał polecenie (1844) współpracownictwa w dziele „Histoire littéraire de la France," w skutek czego przedsięwziął głębokie studja nad historją języka francuskiego. Zawiązawszy stosunki z Comte'm (ob.), stał się jego najgorliwszym uczniem, a następnie głową szkoły pozytywnej. Od 1857 r. wydawał **L.** *Revue de philosophie positive*, organ poświęcony propagandzie i rozwojowi zasad powyższej szkoły. **L.** nie jest bynajmniej ślepym zwolennikiem zasad Comte'a; wziąwszy od niego główne podstawy, rozwija je samodzielnie, wspierając się na postępach nauk przyrodzonych i społecznych. Najznakomitszą pracą **L.** jest „Dictionnaire de la langue française" (2 t., Paryż, 1863—72), pomnikowe prawdziwie dzieło dla ogromu zawartej w niem erudycji i nauki. **L.** był członkiem zgromadzenia narodowego, jako deputowany z departamentu Sekwany, od 1876 senatorem dożywotnim. Akademja francuska, pomimo zaciętego oporu ks. Dupanloup'a, przyjęła **L.** 1871 r., oddając mu krzesło po Villemain'ie. Z innych prac **L.** najważniejsze są: przekł. francuski „Życia Jezusa" D. Straussa (2 t., Paryż, 1839—40); „Paroles de philosophie positive" (Paryż, 1859), streszczenie całej nauki szkoły pozytywnej; „Histoire de la langue française" (2 t., 1862); „Auguste Comte et la philosophie positive" (t., 1853); „La science au point de vue philosophique" (t., 1873); „De l'établissement de la troisième république" (1880); „La verité sur la mort d'Alexandre le Grand" (1864); „Médicine et médecins" (1871); „Dictionnaire de medicine, chirurgie etc." (6 wyd., 1886) i in. Por. Sai-

Littré M.

Beuve „Notice sur M-L., sa vie et ses travaux“ (Paryż, 1863).

Littrow Józef Jan, astronom, * 1781 w Horszowym Tynie w Czechach, † 1840 roku. Kształcił się w Pradze. 1807 został profesorem astronomji w Krakowie, 1810 w Kazaniu, 1816 wice-dyrektorem obserwatorjum w Budzie, 1819 profesorem i dyrektorem obserwatorjum w Wiedniu. Oprócz wielu rozpraw ogłosił „Theoretische und praktische Astronomie“ (3 t., 1821—27); „Darstellung der Sonnenfinsternisse“ (1820) i w. in. Najwięcej rozgłosu zjednał mu wyborny, popularny wykład astronomji p. t.: „Die Wunder des Himmels“ (3 t., 1836, 8 wyd., Stuttgart, 1894). Zbiór jego prac literackich wyszedł p. t.: „Vermischte Schriften“ (1846).

Littrow Ludwik Karol, syn poprzed., również znakomity astronom, * 1811 w Kazaniu, † 1877 r., nastąpił po swoim ojcu 1842, jako dyrektor obserwatorjum w Wiedniu, ogłosił kilka nowych wydań dzieł swego ojca, a pismo *Annalen der wiener Sternwarte* uczynił jednem z najważniejszych pism astronomicznych; wiele jego rozpraw mieści się w rocznikach akademji wiedeńskiej, której członkiem był od r. 1848. W wydawanym przez siebie *Kalender für alle Stände* zamieścił w r. 1873 rozprawę o Koperniku.

Littrow Henryk, brat poprzed., poeta i pisarz w przedmiocie marynarki, * 1820, † 1897, w 1846 został profesorem matematyki i literatury niemieckiej w kolegjum marynarki w Wenecji, odznaczył się przy blokadzie Wenecji 1849 roku, w roku 1858 został kapitanem fregaty i dyrektorem akademji handlowej i żeglarskiej w Tryjeście, następnie inspektorem morskim w Fiume. Poezje swe wydał p. t.: „Aus der See“ (1859); nadto wydał: „Handbuch der Seemannschaft“ (1858); „Reisebilder“ (4 wyd., 1883) i in. Ulepszył też karty morza Śródziemnego i Adrjatyckiego.

Liturgja (z greck. *leicourgja*), w ogóle zbiór obrzędów i ceremonji kościelnych. Ponieważ obrzędy kościelne już bardzo wcześnie przybrały stałe, określone formy, przeto **L.** zowie się rytuał zachowywany przy służbie bożej. *Liturgiką* w teologji praktycznej zowie się nauka, zajmująca się urządzeniem i porządnem wykonywaniem czynności kościelnych. Dzieli się ona na trzy części: 1) dogmatyczną, zajmującą się istotą kultu; 2) historyczną, badającą rozwój kultu chrześcijańskiego i 3) praktyczną. W najdawniejsych czasach Kościoła, biskupi mieli prawo zaprowadzać **L.** w powierzonych sobie djecezjach; jednak już wcześnie starano się zaprowadzić jedność obrządków i ceremonji, czego najdawniejsze ślady spotykamy w kościołach Hiszpanji i Francji. Oprócz niektórych późniejszych dodatków, **L.** wyrobiła się już w połowie IV w. Najważniejsze ze starych **L.** podał Bunsen w dziele „Hippolitus und seine Zeit“ (2 t., Lipsk, 1853). Po rozdziale państwa Rzymskiego, wyrobiły się **L.** narodowe, przyjęte przez pojedyńcze państwa lub narody. W 5 w. na Wschodzie w powszechnem użyciu była **L.** św. Bazylego Wgo; obok niej jednak używaną była i **L.** św. Jana Chryzostoma. Na Zachodzie papieże od VI w. starali się w podległych kościołach zaprowadzić jedność **L.**, i w tym celu często wydawano *Sakramentarjusze*, albo księgi liturgiczne, z których najdawniejszy jest *Sakramentarjum* papieża Leona I, dalej *Sacramentarium* Gelazjusza i kanon mszy Grzegorza I. W tym czasie ułożono również i liturgiczne dla pojedyńczych czynności kościelnych, jak: Antyfonarjusze, Lekcjonarjusze i w. in. Powszechne zaprowadzenie jedności **L.** rzymskiej, mimo wszelkich usiłowań ze strony papieży, nie nastąpiło w zupełności, do dziś bowiem w rozmaitych narodach i zakonach duchownych spotykamy ważne nieraz różnice liturgiczne. Główne księgi liturgiczne Kościoła katolickiego są: Mszał, Brewjarz, Martyrologjusz, Rytuał i Ceremonjał biskupi, oraz papieski.—W kościele ewangelickim zreformował **L.** Luter, uprościwszy służbę bożą; jedności jednak **L.** i tu nie osiągnięto, jak okazują zarówno nowsze, jak i dawniejsze Agendy (ob.), tak kościoła luterańskiego, jak i reformowanego.

Litwa. *Geografja.* We właściwem znaczeniu **L.** obejmuje ziemie zamieszkane przez naród mówiący językiem litewskim, którego granice były niegdyś znacznie obszerniejsze, dziś zaś ciągną się od Labiawy, nad zatoką Kurońską, na wschód do Grodna, stąd na północ pod Dynaburg, a stąd na zachód sięgają m. Baltyckiego pod Libawą. Powszechnie jednak nazwę **L.** nadajemy krajom, zamieszkanym przez narodowości: litewską, białoruską i małoruską, które po ostatniej unji z Polską (1569), jako w. ks. Litewskie, stanowiły obok Wielkopolski i Małopolski trzecią prowincję, wchodzącą w skład dawnej Rzeczypospolitej Polskiej. W tem znaczeniu **L.** rozciągała się na około 5,535 milach kw. (304,600 klm. kw.) i obejmowała obecne gubernje: Kowieńską, Wileńską, Witebską, Mohylowską, Mińską, Grodzieńską (z wyjątkiem powiatów Białostockiego i Bielskiego, stanowiących część Podlasia małopolskiego) i północną część guberni Augustowskiej. Wogóle jest to równina, pokryta lasami i skropiona mnóstwem rzek i jezior. Z rzek najgłówniejsze: Niemen, Dźwina i Prypeć z ich dopływami. Grunt wogóle urodzajny, wydaje dostatek zboża wszelkiego rodzaju, piękny len i t. d.; z lasów, obfitujących w zwierzynę, otrzymujemy wyborny materjał okrętowy. Wogóle z wyjątkiem kruszców, **L.** hojnie obdarzoną jest we wszelkie bogactwa i płody natury.—Przed pierwszym podziałem Polski (1771) **L.** dzieliła się na 11 części, a mianowicie: województwo Wileńskie, Trockie, księstwo Żmujdzkie, podzielone na 12 powiatów, województwo Smoleńskie, Połockie, Nowogródzkie, Witebskie, Brzesko-Litewskie, Mścisławskie, Mińskie i Inflanty. Oprócz tego podziału politycznego, były

w powszechnem użyciu i inne nazwy, pochodzące z różnicy rodowej mieszkańców, lub miejscowego położenia i zwyczajów. I tak województwo Wileńskie i większa część Trockiego stanowiła właściwą L.; ks. Żmujdzkie—L. niższą, czyli *Żmujdź*; województwa Połockie, Witebskie i Mścisławskie z częścią Mińskiego—*Białoruś*; Nowogrodzkie z częścią Trockiego i Mińskiego — *Czarną Ruś*; część woj. Trockiego zwała się *traktem Zapuszczań.*; nakoniec południowe części województwa Mińskiego i Brzesko-Litewskiego zwano *Polesiem*. Podobnie jak Inflanty, wspólnie do Korony i L. należało i ks. Kurlandzkie, dzielące się na Kurlandję i Semigalję. Co do bliższych szczegółów geograficznych ob. pojedyńcze gubernje, oraz województwa, wchodzące w skład dawnej L.

Historja. Pierwotna historja L. kryje się w nieprzeniknionej mgle ciemności. Ciemności tej nie rozjaśniają nam bynajmniej podania litewskie, rzekomo narodowe, a rzeczywiście w znacznej części zmyślone, podrabiane lub pofałszowane, tak, że nie dopatrzysz w nich jądra historycznego. Kroniki swojskie i obce są przepełnione najróżnorodniejszemi baśniami o pochodzeniu i wędrówkach Litwinów, o ich pokrewieństwie z innemi narodami, oraz o ich początkowej historji już po zajęciu stałych siedzib. Wielu z nowszych historyków grzeszy także niepomierną łatwowiernością i brakiem krytycznego sądu. Pomijamy więc milczeniem owe podania i baśni o Palemonie i Dorsprungu, o braciach Brutenie i Wejdewucie, o dwunastu synach tego ostatniego, z których najstarszy *Litwo* miał dać nazwę ludowi i krajowi, i o wielu innych postaciach mitycznych. Faktem pewnym, jak to okazały w nowszych czasach badania gramatyczno-porównawcze, jest to, że Litwini (Litwini właściwi i Żmujdzini), wraz z Łotyszami (ob.) i dawnymi Prusami (w XVII w. ostatecznie zgermanizowanymi) stanowią we względzie językowym osobną grupę narodów: *litewską*, *lettycką* albo *baltycką*, która najbliżej jest spokrewniona ze Słowianami i wespół z nimi tworzy wielką *litewsko-słowiańską* gałąź szczepu indo-europejskiego (ob. Indoeuropejczykowie). Czas przybycia Litwinów do Europy historycznie oznaczyć się nie da. Rezultaty gramatyki porównawczej uczą nas jednak, że od narodu pierwobytnego w Azji oddzieliła się najwcześniej grupa północno-wschodnio-europejska czyli słowiańsko-niemiecka (Słowianie, Litwini i Germanie), jako naród z jednym osobnym językiem; że następnie, po wspólnem czas pewien pożyciu, naród ten rozpadł się (czy na drodze z Azji do Europy, czy już w Europie, tego nie wiemy) na Germanów i plemię litewsko-słowiańskie; że w końcu od Słowian odosobniła się grupa litewska, rozdzieliwszy się na Litwinów, Łotyszów i Prusów. Tak więc Litwini są dawno osiadłym w Europie narodem. Podane przez Greków i Rzymian nazwy Estiów lub Hestiów (Tacyt), Frugundionów, Galindów i Sudenów (Ptolemeusz), oznaczają wedle wszelkiego prawdopodobieństwa ludy grupy litewskiej; nazwa Estiów, dla oznaczenia ludów nadbałtyckich, była w pospolitem użyciu jeszcze na początku wieków średnich, a później, gdy się zaczęły upowszechniać właściwe miana Prusów, Litwinów i Łotyszów, przeszła na Czudów. Sami Litwini nazywają siebie *Lietuwis* albo *Lietuwiszkas*, a ziemię swą *Lietuwa*. Imię Litwy upatruje Szafarzyk w Jornandesowych *Lythas* (lub *Letta*). Między Litwinami odróżniają zwykle dwa różniące się nieco od siebie plemiona; właściwych Litwinów, zamieszkałych w górnej części kraju, t. j. *Ankszloie*, późniejsze (województwo Wileńskie i większa część Trockiego) i Żmujdzinów (*Żamaiten*), osiadłych w niższej części t. j. *Żamaitis* (Żmujdź). W IV wieku ulegli Litwini Gotom, a w następnych czasach (od IX w.) wystawieni byli na napady i wpływ Skandynawców. Osiadli jednak wśród błot, jezior i nieprzebytych lasów, długo o sobie nie dawali wieści. Podobnie dawnym Słowianom, Litwini, nie znając różnicy stanów ani przewodniczących nad sobą panów, używali zupełnej wolności i żyli w gminowładztwie. Dopiero zabory Niemców (Mieczowców i Krzyżaków) i rozprzężenie osłabłej w rozdrobnieniu Rusi zmuszały gminy do łączenia się w większy, silniejszy organizm i spowodowały Litwę do wystąpienia na widownię szerszej działalności. Jakoż zjednoczenia tego dokonywa Ryngold. Przesiadując w Kiernowie, jako kniaź, zdobywa 1235 Połock, zwycięża kawalerów Mieczowych pod Tyłtagołą (Kamieniem) 1236 i zakłada państwo. Po śmierci Ryngolda (1240), syn jego Mendog (ob.) albo Mindowe wystąpił dzielnie na czoło Litwy i wprowadził ją w szranki państw europejskich, jako dość silną już monarchję. Jego synowcowie, Towciwiłł, Wikind i Erdziwiłł Montwiłłowicze, usadowili się w Połocku, Witebsku, Smoleńsku, szerzyli swe panowanie na Rusi, chrzcili się, żenili z Rusinkami i ulegali wpływowi wyższej kultury Rusinów. Mendog, pragnąc zostać jedynym władcą Litwy i Żmujdzi, w trudnych znalazł się okolicznościach. Kawalerowie Mieczowi, Danjel halicki i Tatarzy ciągłemi grozili najazdami. Z nieprzyjaciółmi tymi wiązali się nawet właśni jego synowcowie. Otoczony zewsząd wrogami, mężne Mendog stawiał czoło, ale w końcu przyciśnięty przez Krzyżaków, zgodził się przyjąć chrzest i za pozwoleniem Inocentego IV koronował się w Nowogródku 1252 na króla litewskiego. Dozwalając szerzyć chrześcijaństwo i uciskać swych spółplemienników pogańskich, zdradził sprawę narodową i wywołał silną reakcję. Załatwiwszy zgodnie 1258 sprawy ruskie z nieprzyjaznym sobie Danjelem (ob.), ukoronowanym na króla halickiego 1253, nie widząc zbawienia w katolicyzmie, stanął po stronie ruchu ludowego i pobił Krzyżaków nad Durbą 1261, ale wchodząc ponownie w zmowy z Niemcami, padł ofiarą partji staro-litewskiej i 1263 zginął z ręki swego synowca Dowmunta. Śmierć Mendoga wywołała srogie

w Litwie zamieszanie i wojny domowe, które trwały lat dwadzieścia. Zamęt ogólny ustaje dopiero za rządów Lutuwera albo Lutawora (1283—92) i syna jego Witenesa (1292—1315), którzy, opierając się na potędze narodowej bałwochwalstwa (zasilanego ciągle resztkami tępionych spółplemienników), walczyli dzielnie z Krzyżakami i Tatarami, podbudzanymi przez Ruś, pragnącą się wyłamać z poddaństwa litewskiego; niejednokrotnie też łupieżyli Polskę. Z Gedyminem (1315—1341), synem Witenesa (wedle innych źródeł jego koniuszym), rozpoczyna się drugi świetny okres (1316—1386) dziejów potęgi litewskiej. Gedymin (ob.), uwolniwszy się od spółzawodnika Peluzy, zwrócił oręż przeciw zwycięskim jego opiekunom Krzyżakom i nad Żejmelą 1320 stanowczą zadał im klęskę. Następnie, złupiwszy Mazowsze, wyruszył przeciw sprzymierzonej z zakonem Rusi, której część południową zdobył w niedługim przeciągu czasu (Włodzimierz i Łuck 1320, a Kijów 1321, czy też dopiero 1333). Równocześnie wpływ swój szerzył i na Rusi wschodniej, gdzie rozmaite grody (Witebsk, Połock, Mińsk i Nowogród Wielki) uznawały chętnie zwierzchnią władzę Litwy, wykonywaną przez synów Gedyminowych. Ruś ulegała potędze litewskiej, ale sama oddziaływała też na nią wyższą swą kulturą. Litwa bałwochwalska, pod wpływem obyczajów i kościoła ruskiego, poczyna się przenaradawiać. Od Rusi, a także i od Krzyżaków przejmuje wiele, mianowicie pojęcia dynastyczne i feudalne, nie tamuje propagandy religijnej, tak z Zachodu jak i Wschodu idącej, szanuje prawa cerkwi i instytucje ruskie, łączy się z książęty przez małżeństwa i sojusze, a władca litewski odbiera od nich czołobitność. Żmujdź jednak, bardziej konserwatywna, aniżeli właściwa Litwa, w daleko mniejszym stopniu ulegała temu wpływowi. Mimo całej potęgi swego państwa, widział Gedymin, że jako poganin nie będzie miał od sąsiadów (mianowicie Niemców) pokoju i że zaborów swych nie zdoła utrzymać w całości. Pomny więc polityki Mendoga, postanowił wciągnąć Litwę w zakres stosunków Europy chrześcijańskiej. Za pośrednictwem biskupa ryskiego, uciśnionego przez Krzyżaków, porozumiewał się z papieżem Janem XXII i 1323 oświadczył się z chęcią przyjęcia chrześcijaństwa i prosił o przysłanie misjonarzów. Krzyżacy, lękając się chrztu Litwy, gdyż straciliby przez to pozór do walki, intrygami swemi zniszczyli wszystko. Gedymin, widząc matactwa niemieckie oraz słabą gwarancję swej niepodległości w przyjaźni ze stolicą apostolską, przyjął co prawda wspaniale posłów papieskich 1324, ale od zamiaru swego względem chrztu stanowczo odstąpił. Natomiast zbliżył się do Polski, zagrożonej także przez Krzyżaków, i zawarł przymierze z Łokietkiem 1325, oddając córkę swą Aldonę w małżeństwo jego synowi, Kazimierzowi. Sojusz ten zwrócił Polsce mnogich jeńców i uwolnił ją od łupiestw litewskich. Sprzymierzeńcy walczyli wespół Brandeburczyków 1326, a 1328—29 Krzyżaków. Z tymi ostatnimi, wspieranymi przez rycerstwo całej Europy, ustawicznie, lubo nie zawsze szczęśliwie, wojował Gedymin aż do swej śmierci, zaszłej pod Wieloną 1341. Gedymin, umysł bystry i wszechstronny, wojownik dzielny, organizator zdolny, jest prawdziwym twórcą potęgi litewskiej, jest dla Litwy tem, czem dla Polski Bolesław Chrobry. Właściwie Gedymin dopiero uorganizował nowszą historyczną Litwę, wprowadził feudalizm i dał początek systemowi sukcesyjności dynastycznej, który podtrzymywał, ale i zawichrzał Litwę. Budował miasta (Troki, Wilno) i przywoływał z za granicy rękodzielników i przemysłowców. Na tronie wielko-książęcym zasiadł teraz najmłodszy z Gedyminowiców, Jawnuta, starsi zaś, Olgierd i Kiejstut, prowadzili dalej bój heroiczny z Niemcami. Wsławiwszy się męstwem, zrzucili nieudolnego Jawnutę, którego miejsce zajął Olgierd (1344—1347). Odtąd obaj bracia działają jednozgodnie. Celem ich utrzymać z jednej strony narodowość i obyczaj dawny, a z drugiej nowemi zabory szerzyć granice państwa litewskiego. Olgierd (ob.) za pole działania obrał sobie strony płud.-wschod., a Kiejstut (ob.) płn.-zachodnie. Tamten wojuje Ruś, ten broni wiary swej i obyczaju od zagłady niemieckiej. Oba przedłużają dalej bohaterski okres, tak świetnie rozpoczęty przez Gedymina. Klęska nad Strawą, zadana przez Krzyżaków 1348, wstrząsnęła gwałtownie pogańską Litwę i sprowadziła zniszczenie kraju, ale książęta nie upadli na duchu. Bój z Krzyżakami trwa bez przerwy, a Kiejstut ze swemi hufcami dokazuje cudów waleczności. Walna bitwa pod Rudawą 1370 nie wydała stanowczych rezultatów. Zawiązane z Karolem IV układy, dotyczące przyjęcia chrztu, i ułożony zjazd we Wrocławiu spełzły na niczem z powodu intryg krzyżackich. Gdy Kiejstut ubija się z Niemcami, Olgierd tymczasem zdobywa Podole, walczy z Tatarami, utrzymuje Ruś podbitą w poddaństwie i rozpiera się z Dymitrem, w. ks. moskiewskim, któremu niejednokrotnie dotkliwie daje uczuć swą przewagę. Równocześnie ponawiają się często walki z Polską o Wołyń, rządzony przez Lubarta Gedyminowica, i Ruś halicką, zajętą przez Kazimierza W. 1340. Traktat pokojowy 1366 załatwił ostatecznie długoletni spór sąsiedzki z powodu stosunków ruskich. Dopiero po śmierci Kazimierza (1370) rozpoczynają Litwini najeżdżać Polskę, Szczególnie straszne zniszczenie zostawił po sobie najazd 1376 na Małopolskę. W odwet wyprawili się Małopolanie pod wodzą króla Ludwika równocześnie z Krzyżakami przeciw Litwie 1377, i Olgierd przed samą śmiercią († 1377) musiał ze zwycięskimi Niemcami zawrzeć rozejm. Za rządów jego Litwa nazewnątrz urosła bardziej jeszcze w potęgę; szerokie stosunki wiązały ją z cesarstwem Niemieckiem, z Polską, a nawet z Anglją. Cywilizacja chrześcijańska, wolny znajdując przystęp (od strony Krzyżaków,

Polski i Rusi), zwolna podkopywała pogaństwo, jakkolwiek wytrwale bronione przez Kiejstuta, a zakon drogą intryg, matactw, szalbierstw i zdrady na wewnętrzne stosunki Litwy wywierał wpływ zgubny. Po śmierci Olgierda, syn jego Jagiełło objął tron wielko-książęcy przy pomocy i pod opieką Kiejstuta. Jagiełło, całkiem różny w zasadach od starowierczego stryja, wiązał się z Krzyżakami i potajemnym traktatem, zawartym w Dawidziszkach 1380, obowiązał się do neutralności w razie napadu Niemców na Kiejstuta. Ten, dowiedziawszy się o tem, uwięził Jagiełłę; za radą syna swego Witolda puścił go wprawdzie na wolność, ale sam się ogłosił wielkim księciem. Jagiełło, pałając zemstą, w nowe wchodzi zmowy z zakonem. Kiejstut na czele wiernych Żmujdzinów wystąpił do rozpacznego boju 1382, ale zwabiony chytrze do obozu synowca, był razem z synem pojmany i osadzony w więzieniu, gdzie wkrótce życia dokonał. Z nim upadł ostatni filar pogaństwa. Jagiełło, intrygami krzyżackiemi przywiedziony do uległości, myślał o wycofaniu się z pod kurateli niemieckiej. Jakoż stosunki przyjaźni zerwały się już 1383 r. Jagiełło pogodził się z Witoldem i wespół stawiali opór najazdom niemieckim. Tymczasem do Polski przybyła młoda królowa Jadwiga. Jagiełło za radą Małopolan zaczął się starać o rękę królowej. Jakoż przyjąwszy chrzest i przyrzekłszy ochrzcić Litwę, poślubił 1386 Jadwigę i został królem polskim. Fakt ten, pierwszorzędnej w dziejach naszych doniosłości, pojednał, zbliżył i zaprzyjaźnił dwa dotychczas sobie wrogie ludy. Zbliżenie to sprowadziły z jednej strony obawy Małopolan, głównych aktorów sojuszu, przed najazdami litewskiemi, a z drugiej potęga krzyżacka, niebezpieczna zarówno dla Polski, jak i Litwy. Od tej chwili datuje się zwrot stanowczy w dziejach i życiu Litwy. Chrześcijaństwo katolickie płynie z Polski i niweczy pogaństwo.—W tej ważnej chwili, obaczmy, jakie było *życie wewnętrzne* państwa Litewskiego. Państwo to, jakeśmy widzieli, urosło *nazewnątrz* w potęgę olbrzymią; sięgało od Baltyku do m. Czarnego. *Wewnątrz* zaś zupełnie inny, nie tak ponętny przedstawia się nam widok. Ludność *właściwych Litwinów* bardzo nieliczna, zamieszkująca krainę lesistą i jeziorną, w klimacie ostrym, gdzie tylko dwa miesiące lata, żyła w prostocie patryarchalnej i zupełnem ubóstwie. Rolnictwo było uprawiane, ale nieudolnie i w rozmiarach bardzo szczupłych. Do uprawy służył pług drewniany. Brak młynów zastępowano żarnami. Myśliwstwo, rybołówstwo i pasterstwo—oto główne zajęcia mieszkańców. Obok tego kwitło pszczelnictwo i ogrodnictwo (uprawa rzepy, lnu, konopi). Wyrabiano też wyborne miody i piwo. Chata litewska, *numas*, podobna była raczej do budy pasterskiej, aniżeli do zwykłej zagrody gospodarskiej. Podstawą *społecznego ustroju* pogańskiej Litwy była niewola. Oprócz kapłanów, którzy ustopniowaną stanowili hierarchję, i kupców, 4 były warstwy narodu: *książęta*, *bojarowie*, *poddani* i *niewolnicy*. Książęta (kniaziowie), pochodzenia ruskiego i litewskiego, tworzyli stan osobny. Połączeni z wielkim księciem węzłem feudalnym, starali się ile możności od zwierzchnictwa jego uwolnić; w obrębie ziem swych byli nieograniczonymi samowładcami. Naród spełniał bez szemrania wolę księcia, który w napadzie złego humoru lub gniewu za lada przewinienie zabijał ludzi i na srogie nieraz wydawał męki. Posłowie miast hołdowniczych padali na twarz, zbliżając się do księcia. Despotyzm cechuje rządy jego. Dwór książęcy jaśnieje bogactwem i przepychem, nieraz nawet wykwintną ogładą, rycerskością i polorem europejskim, ale naród żyje w nędzy i ciemnocie. *Bojarowie*, t. j. właściciele mniejszych lub większych kawałków ziemi, różni jednak od szlachty europejskiej, zależeli całkowicie od samowoli książęcej, nie mogli rozporządzać majątkiem, ani losem rodziny, obowiązani byli do bezwarunkowej służby wojskowej i do różnych danin. Oni też dostarczali urzędników książęcych. Posiadając zaledwie cień swobody, stanowili najgłówniejszą klasę narodu. Oddani wyłącznie życiu wojennemu, słynęli z łupiestwa i dzikości. Gdy bojar zabawiał się wojną, żona jego zajmowała się tymczasem całem gospodarstwem domowem. Gdy zaś czasu pokoju zostawał w domu, większą część dnia spędzał na pijatykach. Uczty, w których brały udział i kobiety, nabierały tem większego znaczenia i wziętości, że łączyły się ze wszystkiemi ofiarami i świętami. Szczególnie święta jesienne, zwłaszcza na cześć zmarłych, obfitemi obchodzono libacjami. *Poddani*, t. j. masa ludności, zależna od bojarów lub bezpośrednio od książąt, i *niewolnicy*, w zwyczajnem tego słowa znaczeniu, najsroższego doznawali ucisku. Wielki książę władał samowolnie kniaziami, bojar poddanymi. Człowiek mógł być sprzedany. Wolny, ożeniony z niewolnicą, stawał się niewolnikiem. Plagą ludu byli drapieżni urzędnicy książęcy. Różne rodzaje więzień, kar i tortur—to zwyczajny sposób przekonywania w sądownictwie Litwy pogańskiej. Tak było w Litwie właściwej. Na Żmujdzi los ludu o wiele był znośniejszy. Nie było tam kniaziów ani bojarów, a lud wszystek używał wolności i praw jednakich. Bogatsi nie stanowili jeszcze wyłącznej kasty. Istniał jednak, jak i na Litwie właściwej, stan niewolniczy. U wszystkich Litwinów rodzina opierała się na wielożeństwie. Jedna z małżonek miewała zwykle starszeństwo. Każda z nich jest niewolnicą męża, który ją sobie kupował, a w razie potrzeby mógł sprzedać. Mimo to wszakże żona bojara, wszechwładna pani domu, częstokroć większej niż gdziebądź indziej dostępowała swobody. Zdarzało się niekiedy, że można niewiasta litewska miewała naraz kilku mężów, na wzór wielożeństwa męskiego. Ojciec jest samowładnym panem swych dzieci. Przy takim ustroju społecznym, opartym na niewoli, życie Litwy nosi pewną barwę posępną. Litwin nie zna

wartości życia, nie obawia się śmierci. Z tej obojętności o życie wyrodził się dziki obyczaj, że rodzice topili nieraz nowo narodzone dziewczęta, dzieci chorowite i kaleki; taki los spotykał od syna zniedołężniałego ojca lub matkę. Chorego, by mu skrócić cierpienia, duszono lub palono. Niewolnik dobrowolnie płonął na stosie z trupem pana.—Przybysze cudzoziemcy dobrego doznawali przyjęcia i nieraz różne otrzymywali przywileje. Nieźle się działo osiadłym Niemcom, Polakom i Żydom.—Co się tycze religji, ob. Mitologja litewska.—W takim stanie zostawała Litwa pogańska, gdy Jagiełło, wstąpiwszy na tron polski, ochrzcić ją postanowił i przez unję z Polską zbliżyć do cywilizacji zachodniej. Zimą na początku 1387 r. przybył z Krakowa do Litwy na czele wyprawy apostolskiej, złożonej z prałatów i książąt polskich. Nawracano przedewszystkiem środkami łagodnemi. By zachęcić do chrztu bojarów, nadał im Jagiełło edyktem 20 lutego 1387 pewne przywileje, stanowiące pierwsze podstawy bytu obywatelskiego. Zbliżyło się przez to bojarstwo do szlachty polskiej, ale masa ludu nic nie uzyskała. Opierających się chrztowi zmuszano do posłuszeństwa karami. Nad nawracaniem pracowali znani już dawniej w Litwie Franciszkanie. Lud, lubo z żalem, bez oporu jednak dawne porzucał bogi. Karta fundacyjna z 17 lutego 1387 organizowała kościół litewski. W Wilnie założono biskupstwo łacińskie z 7 parafjami. Tak było w Litwie właściwej; na Żmujdzi, która pod tę porę zostawała nawet w ręku Krzyżaków, panowało jeszcze pogaństwo. Żmujdź konserwatywna, wierna dawnemu porządkowi, opierała się jak mogła i dopiero 1413—1417 chrzest przyjęła, i biskupstwo żmujdzkie ustanowiono z 12-u parafjami. Nie odrazu jednak zasady chrystjanizmu przeniknęły do gruntu umysły ludu. Długo jeszcze trwał w rzeczach religji zamęt i dziwna mieszanina pierwiastków pogańskich z chrześcijańskiemi. Czas dopiero i oświata sprzeczności te zatarły.—Od wstąpienia na tron polski Jagiełły aż do Kazimierza Jagiellończyka Litwą rządzą samowładnie wielcy książęta, jako namiestnicy królewscy. Po Skirgielle (1388—1392), który był jeno gubernatorem, został w. księciem Witold (1392—1430). Mąż ten, niepospolitemi obdarzony talentami, dzielną dłonią potrafił utrzymać w jedności potęgę litewską. Utrzymał Ruś w posłuszeństwie, gromił Tatarów, odebrał Żmujdź Krzyżakom, wywierał wpływ na Psków i Nowogród. Wewnątrz szerzy cywilizację i katolicyzm, podnosi handel i bogactwo kraju, czuwa nad sprężystem wykonywaniem sądownictwa, daje opiekę Żydom, wznosi miasta i grody. *Horodelska unja* (ob.) po wspólnym tryumfie grunwaldzkim zjednoczyła wprawdzie bliżej Polskę z Litwą, ale Witold mimo to zachowywał jeno pozory zależności, w rzeczywistości zaś władał jakby pan udzielny i marzył o utworzeniu niepodległego państwa Litewsko-ruskiego. Ludzony intrygami i matactwy wrogiego Polsce cesarza Zygmunta, układa się z nim w Łucku (1429) o przysłanie korony królewskiej, wyznacza nawet czas na koronację, ale w końcu plany jego rozbijają się o opór Jana Tarnowskiego i Zbig. Oleśnickiego. Z Witoldem zamarła myśl udzielnej Litwy, jako państwa zaborczego. Następca jego Świdrygiełło, człowiek gwałtowny i niespokojny, przeciwnik Polski i sprzymierzeniec Krzyżaków, był przez nowo mianowanego w. księcia Zygmunta Korybutowica pokonany dwukrotnie, pod Oszmianą 1432 i nad Świętą 1435, i od rządów usunięty. Zygmunt umowami zawartemi z Jagiełłą w Trokach (20 stycznia 1433) i Grodnie (18 marca 1434), utwierdził unję, uznał prawa Polski do Podola i Wołynia i zobowiązał się do nieprzyjęcia bez wiedzy króla korony litewskiej. Mimo to jednak chciał iść podobno w ślady Witolda, ale dla srogich rządów zginął z ręki Iwana Czartoryskiego, przywódcy stronnictwa ruskiego 1440. Tymczasem niechętni unji panowie litewscy, których interesy reprezentuje rada, będąca rodzajem senatu, wybrali sobie w. księciem Kazimierza, brata panującego w Polsce Władysława. Sprzyjając Litwie i ulegając wpływom Jana Gasztolda (ob.), przywódcy separatystycznego stronnictwa litewskiego, postępował w duchu nieprzyjaznym Polsce. Nawet po wstąpieniu na tron polski (ob. Kazimierz Jagiellończyk III) chwiejnością swoją między wpływem polskim a litewskim rozognia spory wzajemne, a arystokracja litewska z Gasztoldem na czele do widocznego dąży zerwania. Tymczasem unja florencka (1439), szczepiona na Rusi litewskiej, i wyższość kultury polskiej wywierają wpływ znaczny, przeobrażają społeczeństwo Litwy i ciągną bojarów, zwłaszcza zadowolonych otrzymanemi przywilejami, ku Polsce. Katolicyzm i narodowość polska ciągły robią postęp. Po śmierci Kazimierza znowu Litwini odseparowali się, wybierając na w. księcia Aleksandra Jagiellończyka, gdy Polacy powołali na tron brata jego Olbrachta. Odnowili jednak unję 1499, przyrzekli po śmierci Olbrachta, że odtąd jedna tylko osoba władać będzie Polską i Litwą. Wprawdzie podniosło głowę stronnictwo ruskie pod przywództwem kniazia Michała Glińskiego (ob.), ale ambitne plany jego, zmierzające do oderwania Rusi i utworzenia osobnego państwa Ruskiego spełzły na niczem. Łagodne i rozumne rządy obu Zygmuntów, szanowanie narodowości i języka ruskiego, panującego w Litwie, ogłoszenie dwu statutów 1530 i 1564, regulujących stosunki społeczne, utwierdzały wpływ Polski. Przez zrzeczenie się dziedzictwa Litwy i przez zniesienie swoich praw senjoralnych do ziem szlacheckich równouprawnił Litwę z Polską i dokonał ostatecznie mimo opozycji magnatów (Radziwiłłowie, Chodkiewicze, Wołłowicze) unji obu narodów na sejmie lubelskim 1569 (ob. Lubelska unja).—*Literatura,* dotycząca Litwy jest wprawdzie dość bogata, ale dotąd nie mamy jednak historji tej krai-

ny we właściwem tego słowa znaczeniu. Oprócz prac dawniejszych, Stryjkowskiego (ob.), Łasickiego (ob.) i innych, wymieniamy co ważniejsze: Czackiego „O litewskich i polskich prawach" (2 t., Warszawa, 1800—1801); Narbutta „Dzieje starożytne narodu litewskiego" (9 t., Wilno, 1827—41; skrócone wydanie, Wilno, 1847). tegoż „Pomniki do dziejów litewskich etc." (Wilno, 1846); Jaroszewicza „Obraz Litwy etc." (3 t., Wilno, 1844—45); Jucewicza „Litwa, pod względem starożytnych zabytków, obyczajów i zwyczajów skreślona" (Wilno, 1846); Kraszewskiego „Litwa, starożytne dzieje, ustawy, język, wiara" (2 t., Warszawa, 1847—50); Stadnickiego „Synowie Gedymina" (Lwów, 1849); tegoż „Bracia Jagiełły" (Lwów, 1869). Por. też Szafarzyka „Starożytności słowiańskie" (tłóm. pols. t. I, Poznań, 1842); Szajnochy „Jadwiga i Jagiełło" (wyd. t. I i III, Lwów, 1861); Voigta „Geschichte Preussens etc." (t. 1—9 Królewiec, 1826—39). Bogate materjały zawierają w sobie: Raczyńskiego „Kodeks dyplomatyczny Litwy" (Wrocław, 1845); Działyńskiego „Zbiór praw litewskich od r. 1389 do 1529" (Poznań, 1841); Krupowicza „Zbiór dyplomatów rządowych i aktów prywatnych etc." (ed. komisji archeolog. wileńskiej, Wilno, 1858); Daniłowicza „Skarbiec dyplomatów etc." (Wilno, 1860); „Połnoje sobranije russkich letopisej" (8 t., Petersburg, 1841—62), wydane przez komisję archeograficzną, i wiele innych. Antonowicz „Zarys dziejów **L.** do środka XV w." (po rosyjsku, Kijów, 1885); Roeppel i Caro „Geschichte Polens;" Schiemann, „Russland, Polen und Livland bis ins 17 Jahr." (Berlin, 1886—87).

Język litewski, z wymarłym językiem *pruskim* (ob.) i *łotewskim* (ob.), stanowi gałąź języków litewskich lub baltyckich, która z najbliżej pokrewnemi sobie językami słowiańskiemi (ob.) odłączyła się jako gałąź leto-słowiańska od szczepu języków indo-europejskich. Z czasem języki słowiańskie, w których prawa głosowe rychlej zaczęły odmieniać, oraz zacierać stopniowo starożytne formy, oddzieliły się od litewskich, które pierwotne formy o wiele czyściej zachowały. Nie mogąc się tu wdawać w szczegóły, musimy nadmienić, że języki słowiańskie zachowały w większej czystości formy słowne, litewskie zaś zachowały, obok sanskrytu, najczystsze formy imienne. Właściwy język litewski (*lietuwiszka kalba*) utrzymał się dotychczas w północnej części Prus Wschodnich, a mianowicie we wschodnich częściach regencji Królewieckiej i Gąbińskiej, w gub. Kowieńskiej, Wileńskiej i w północnych powiatach gub. Augustowskiej. Język litewski dzieli się na kilka podrzeczy, dających się ściągnąć do dwu narzeczy: *górnolitewskiego*, czyli litewskiego we właściwem znaczeniu, i *dolnolitewskiego*, czyli *żmujdzkiego (żemaitiszka kalba*, od *żemas* dolny, nizki). Granicę obu narzeczy stanowi Niemen. Narzecze górnolitewskie jest starożytniejsze i zachowało wiele form i praw językowych zatraconych w dolnolitewskiem. Ogólna liczba ludności mówiącej po litews. wynosi około 1,700,000, a mianowicie: w Prusiech 122,000, w Królestwie Polskiem i Cesarstwie przeszło 1,500,000.—Najlepsze gramatyki języka lit. napisał: Schleicher „Litauische Grammatik" (Praga, 1856—57), Kossakowski (1832), Kurschat (1876), Wiedemann (1897), Voelkel (1897), Geitler (1875), Bezzenberger (1877), Leskien (1884 i 1891). Słowniki wydali: Szyrwid (1677; 4 wyd., 1713), Mielcke (1800), Nesselmann (1851), Kurschat (1868—1883), Mieżinis (1894), Juszkiewicz (1897).

Literatura litewska jest nader uboga i rozpoczyna się dopiero od czasów reformacji. Najstarszą książką litewską jest *Katechizm*, wydany 1547 r. przez Moswida, dalej idzie *Postyla* Bretkunasa (1581), przekład *Postyli* Wujka, dokonany przez kanonika Daukszę (1599) i in., przeważnie treści religijnej. Pismo św. tłómaczyli: Chyliński (Londyn, 1660), Sand (1701), Quand lub Kwandt (1727), Gedrojć (1816). W literaturze pięknej odznaczyli się: Donalejtis, autor poematu „Cztery pory roku," (wydanego przez Rhesę, Schleichera, oraz Nesselmanna), Szymon Staniewicz, Djonizy Paszkiewicz, Antoni Drozdowski, Jucewicz, Iwiński, Wołonczewski, Baranowski i in. Por. „Bibljografja litewska" (1847—1701), przez M. Stankiewicza (Kraków, 1889); S. Baltramajtis (Petersburg, 1891); Bezzenberger (1874—1889); A. J. Zanavikutis (Tylża, 1898). Pieśni (dainos) i in. utwory ludowe ogłosili: Rhesa, Staniewicz, Dowkont, Nesselmann, Fortunatow z Millerem, Kolberg, Juszkiewicz, Schleicher, Geitler i in.; pisali o nich: L. Nast (1893), J. Zubaty (1894), J. Lautenbach (1896), Tetzner (1897).

Litwanis, pseudonim Ant. Góreckiego.

Litwin, pseudonim Ant. Góreckiego i Bron. Zaleskiego.

Litwin Michajło, ob. Michajło Litwin.

Litwinowicz Spirydjon, metropolita i arcybiskup gr.-kat. lwowski, * 1810, † 1869; poprzednio kapłan djecezji lwowskiej w Bukowinie, potem proboszcz u św. Barbary w Wiedniu, sufragan lwowski i biskup Canato, następnie administrator archidjecezji. Wybrany został 1861 do sejmu galicyjskiego, a stąd do rady państwa w Wiedniu. Wbrew Polakom, którzy razem z Czechami i innymi Słowianami, reprezentowanymi w radzie państwa, opierając się o patent październikowy 1860, stanęli jako federaliści w opozycji przeciwko centralistycznemu ministerjum Schmerlinga i patentowi lutowemu, **L.**, jako naczelnik tak zwanego stronnictwa świętojurców, razem z posłami rusińskimi wspierał ministerjum i niejednokrotnie za pomocą głosów, któremi rozporządzał, ochronił je od zupełnej porażki. W nagrodę za to po Grzegorzu Jachimowiczu († 1863 r.) był mianowany 30 czerwca 1863 roku metropolitą grecko-katolickim lwowskim; następcą jego był Sembratowicz.

Litwos, pseudonim Henryka Sienkiewicza.

Lityn, miasto powiatowe guberuji Podolskiej, na lewym brzegu rz. Zhar, dopływu Bohu, 9,428 miesz. (1897).—*Lityński powiat* ma na przestrzeni 2,919 w. kw. 210,759 miesz.; powierzchnia falowata, grunt gliniasty lub czarnoziem; lasów dostatek. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, uprawą tytuniu, lnu, konopi, ogrodnictwem, sadownictwem i hodowlą bydła.

Lityn, *Lityna*, ob. Lit.

Lityński v. *Grzymała* odm., herb: W polu złotem, w murze czerwonym z blankami, między któremi krzyż złoty (albo czarny)—brama ze złamaną czarną zaporą. U szczytu trzy pióra strusie (albo: 5 piór strusich srebrnych, albo dwa pióra złote między trzema czerwonemi). Labry czerwono-złote.

Lityński.

Lityński Walenty, prawnik, * 1778 w Rzeszowie, † 1823 w Krakowie, gdzie wykładał na uniwersytecie prawo karne i postępowanie sądowe; obrany 1815 rektorem, został z prokuratora dożywotnim sędzią apelacyjnym; prace swoje umieszczał w *Rocz. towarz. nauk. krakow.*

Lityńskie starostwo niegrodowe mieściło się przed traktatem Buczackim roku 1672 w województwie Podolskiem, a po odebraniu Podola z rąk tureckich traktatem Karłowickim, r. 1699, zaliczało się do województwa Bracławskiego, powiatu Winnickiego. Podług lustracji z roku 1789, obejmowało to starostwo: miasto Lityn (ob.), nad rzeką Zharem, z zamkiem i przedmieściem Sieliszcze, oraz dobra: Nowosielica, Sosny, Wojniaczyn, Bruślinów, Kułyha, Hruszkie, Huta i Balin. W r. 1771 było w posiadaniu Ignacego Świdzińskiego i żony jego Heleny z Mierzejewskich, którzy z niego opłacali kwarty złp. 6,625 gr. 27. Na sejmie jednak Warszawskim z r. 1773 — 75 Stany Rzeczypospolitej nadały to starostwo w emfiteutyczne posiadanie generałowi Kozłowskiemu.

Liukiu (*Lu-Czu*), grupa wysp na oceanie Wielkim, pomiędzy Kiusiu a Formozą, 3,689 klm. kw. i 411,000 miesz., pokrewnych z Japończykami, gościnnych i łagodnych. Dobrze zabudowane; handel morski i przemysł rozwinięte. Największą z wysp jest *Okinawa*. Wyspy te od r. 1876 należą do Japonji.

Liutprand, kronikarz włoski, ob. Luitprand.

Liverani Franciszek, prałat włoski, * 1823, chrzestny syn papieża Piusa IX. Bardzo wykształcony, napisał kilka dzieł o historji kościoła. W r. 1861 wystąpił w obronie P. Passaglia, oskarżając otoczenie papieża o intrygi i niemoralność. Niezadługo potem wydał we Florencji dzieło p. t. „La Papauté, l'Empire et le Royaume d'Italie," napisane z zadziwiającą śmiałością, w którem wystąpił przeciwko dotychczasowym porządkom administracji państwa papieskiego i zalecał Piusowi IX zbliżenie się do króla włoskiego. Z tego powodu L. z rozkazu papieża wykreślono z listy prałatów i nakazano mu w ciągu 2 miesięcy odwołać swoje tezy pod karą utraty kanonikatu i prebendy. L. usunął się z Toskanji i napisał nowe dzieło, p. t.: „12 lat kradzieży", w którem oskarżał administrację kardynała Antonellego. Ogłosił prócz tego prace lingwistyczne i był współpracownikiem *Rivista Europea*.

Liverpool, po Londynie jedno z najważniejszych miast handlowych Wielkiej Brytanji, a nawet Europy, położone w hrabstwie Lancaster, przy ujściu rzeki Mersey do morza Irlandzkiego, liczy razem z przedmieściami 697,000 miesz. Posiada znaczną liczbę kościołów, wiele wspaniałych gmachów, jak komorę celną, ratusz, giełdę, olbrzymi i wspaniały bazar kupiecki, halę św. Jerzego, wielkie składy towarów i ogromne gmachy kolei żelaznych. Niewystarczający port na rzece Mersey wywołał potrzebę założenia odpowiednich doków, których L. posiada 30, a które są prawdziwemi arcydziełami w swoim rodzaju. Kunsztowne te budowle ciągną się na 9 klm. nad brzegami rzeki. Do miasta Manchester prowadzi jedna z wielu łączących się tutaj dróg żelaznych, tudzież oddzielne ramię kanału Bridgewater, zaś od Leeds—sławny kanał zwany *Leed-Liverpool*. Miasto L. jest prawie wyłącznie handlowe, ma ono 2,300 okrętów, obejmujących z górą 2 miljony tonn ładunku. Najgłówniejsze artykuły przywozu stanowią: zboże, trzcina cukrowa, nafta, surowy jedwab, bawełna, tytuń i wełna. Wywożone najwięcej są towary bawełniane i żelazne. Tu jest najpierwsze w świecie targowisko na bawełnę i jeden z najważniejszych punktów emigracyjnych w Europie. Pod względem nauk i kunsztów L. posiada wspaniałe athenaeum, liceum, muzeum, bogatemi opatrzone zbiorami, instytut królewski, Mechanic institution, Collegial-institut, ogród zoologiczny i botaniczny, połączone z rozmaitemi towarzystwami naukowemi. Dalej znajduje się tu uniwersytet, 2 szkoły lekarskie, szkoła sztuk pięknych, 7 teatrów, wiele sal koncertowych.

Liverpool Karol Jenkinson, baron Hawkesbury, hrabia de, mąż stanu angielski, * 1727 w hrabstwie Oksford. Ukończywszy uniwersytet w Oksfordzie, wcześnie już odznaczył się jako poeta i publicysta. Przy protekcji lorda Bute dostał się do ministerjum jako podsekretarz stanu; równocześnie wybrany do parlamentu, bronił wymownie polityki swego protektora. Zajmując następnie inne niemniej ważne stanowiska, ściągnął na się nienawiść patrjotów, jako czynny i niebezpieczny członek kamaryli, otaczającej króla. Za ministerjum Northa podskarbi Irlandji, tajemnym wpływem przyczynił się wiele do wojny przeciwko osadom północnoamerykańskim; w latach 1778—82 był minist-

rami po 10. W całości pozostało z nich tylko 35 ksiąg, to jest 10 pierwszych i od 21 do 45; z reszty zaś oprócz licznych fragmentów, pozostały krótkie streszczenia albo wyciągi, tak zwane *Argumenta* albo *Epitomae*, których w nowszych czasach użył Freinsheim do sporządzenia swych uzupełnień czyli „Suplementa". Najlepsze edycje dzieł Liwjusza są: Gronova (3 t., Lejda, 1645, Amsterdam, 1679), Drakenborcha (7 t., Amsterdam i Utrecht, 1780—46, przedruk, 15 t., Stuttgard, 1820—28); Alszewskiego (tom 1—3, Berlin, 1841—46); Weissenborna (8 t., Lipsk, 1852—62) i Freya (Lipsk, 1865). Oprócz kilku *Mów*, spolszczonych przez różnych tłómaczów (Warszawa, 1804), mamy całkowity i wyborny przekład L., dokonany przez J. M. hr. Ossolińskiego (2 t., Lwów, 1849). Por. Taine „Essai sur Tite Live" (5 wyd., Paryż, 1888).

Liwno (lub *Ljewno*), miasteczko w Bośni, w okr. Trawnickim, o 80 kilom. na północo-zachód od Mostaru, liczy 4,600 miesz.; oblężone 26 września 1878 r. przez Austrjaków pod wodzą ks. Wilhelma Wirtemberskiego, poddała się 28 t. m.

Liwny, m. pow. gub. Orłowskiej, przy ujściu rzeki Liwenki do Soszy, liczy 26,574 miesz. (1897). —*Liweński powiat* ma na przestrzeni 4,996 w. kw. 293,470 miesz.; równina pokryta czarnoziemem; mieszkańcy zajmują się przeważnie rolnictwem, dalej hodowlą bydła i ogrodnictwem.

Liwonja, ob. Inflanty.

Liwowie, naród należący do plemienia fińskiego (ob. Finowie), zamieszkiwał niegdyś płd.-zach. część Inflant, obecnie utrzymuje się jedynie na wybrzeżu zachodniem Kurlandji, w liczbie około 3,500 głów. Słownik ich mowy wydał Sjögren 1861). Por. Waldhauer „Zur Anthropologie der Liven" (Dorpat, 1879).

Liwr (franc. *Livre*), dawny funt francuski= 489,5058 grama, od 1800 r. był też synonimem kilograma, a L. *nouvelle* czyli L. *usuelle* oznaczał w latach 1812—1839 pół kilograma. *Libra gallica* Karola Wielkiego=367 g. była podstawą dawnego systemu monetarnego francuskiego, taki bowiem funt srebra był jednostką rachunkową, dzielącą się na 20 solidi po 12 denarii. Od 1715 r. jednostką był *livre tournois*=20 sols po 4 liards po 3 deniers, zawierał 4,505 miligramów srebra i odpowiadał wartości 34$^3/_4$ kopiejki. W 1796 wartość pięciofrankówki oznaczono na 101$^1/_4$ sous dawnej waluty, czyli L. *tournois* = 98,7654 centymów waluty nowej.

Liwska kasztelanja, obejmowała miasto Liw w województwie Mazowieckiem; ostatnim kasztelanem był Krzysztof Ciesskowski, mianow. 1778.

Liwskie starostwo grodowe, mieściło się w województwie Mazowieckiem, w ziemi Liwskiej. Podług lustracji z r. 1660, zaliczały się do niego: miasto Liw Nowy i Stary i wsie: Krypy, Grodziska, Popowo, Korytnica, Korycka Wola i Ruda Wydra. W r. 1771 posiadał je Józef Karczewski, opłacając z niego kwarty złp. 1,450, a hyberny złp. 574 gr. 10. W czasie obudwu wojen szwedzkich zamek Liwski, dwukrotnie zdobywany, zniszczony został przez Szwedów.

Liwy, ob. Liwowie.

Lizander (grec. *Lysandros*), wódz i znakomity dyplomata spartański, głośny z wielkiej energji, bystrości umysłu, chytrości, niesumienności i bezmiernej żądzy sławy. W niepomyślnych dla Sparty okolicznościach objąwszy 407 r. prz. Chr. dowództwo nad flotą, pokonał tegoż jeszcze roku flotę ateńską u przylądku Notion. Naznaczony 406 roku adjutantem nominalnego admirała Arakos, dowodził powtórnie flotą spartańską i zniszczył flotę ateńską pod Egospotamos 405 prz. Chr.; zdobył Ateny, położył koniec wojnie peloponeskiej i zaprowadzał u pokonanych sprzymierzeńców ateńskich urządzenia arystokratyczne pod zwierzchnictwem spartańskich *harmostów* (namiestników). Wróciwszy do Sparty, używał rozkosznie swych bogactw, popadł w zniewieściałość i ściągnął na się nienawiść rządu. Wysłany na czele armji przeciw Beotom, poległ 394 pod Haliartus. Życie jego opisali w starożytności Plutarch i Korneljusz Nepos.

Lizander (*Lysander*), herb: W polu błękitnem, w środku wieńca zielonego wawrzynowego, przeplecionego srebrnemi literami V, D, N, E, A (które składać mają imię mitologiczne: „Davne" czyli „Dafne")—postać niewieścia z rozpuszczonemi włosami, w powiewnym stroju greckim, z rękoma do góry, u których dłonie zmienione w liście wawrzynowe. Nad hełmem z wułstu błękitno-złotego—pół niewiasty, jak na tarczy. Labry błękitno-złote. Szlachectwo z r. 1582.

Lizander.

Lizbona (po portug. *Lisboa*), miasto stołeczne królestwa Portugalji, położone o 19 klm. od ujścia rz. Tagu, który tu ma 11 klm. szerokości; liczy z przedmieściem Belem 310,000 miesz. Zbudowana amfiteatralnie na trzech pagórkach po prawej stronie Tagu, przedstawia szczególnie od strony morza uroczy widok. Oprócz zamku królewskiego posiada wiele pięknych budowli i wspaniały wodociąg; jest rezydencją najwyższych władz kraju, tudzież patryarchy i arcybiskupa. Znajdują się tu również liczne zakłady naukowe i artystyczne. Fabryki tutejsze odznaczają się wyrobami złotemi, srebrnemi, jak również doskonałe są przędzalnie, zakłady tkackie i tabaczne. Handel L. jest i dziś bardzo ważny i przeważnie morski (do tutejszego portu wpływa rocznie około 2,500 okrętów).—*Lizbona*, w starożytności *Olisippo*, jako rzymskie miasto municypalne *Felix Julia*, przez Wizygotów *Olisippona*, przez Arabów *Liszbuna* albo *Assbuna*

swana, dostała się 712 w posiadanie Arabów i dopiero w r. 1147 została odzyskaną przez Alfonsa I. Pod panowaniem królów chrześcijańskich miasto szybko wzrastało, zostało wzmocnione fortyfikacjami; przez Emanuela I wyniesione na rezydencję królewską, stało się w wieku XII punktem wyjścia portugalskich wypraw morskich i najważniejszem targowiskiem dla handlu świata. Pod panowaniem hiszpańskiem (1580—1640) znowu upadać zaczęło. Straszne trzęsienie ziemi r. 1755 Lizbonę w większej części zburzyło, a podobneż trzęsienie 11 listopada 1858 nawiedziło ją powtórnie. W r. 1807 zajęli ją Francuzi, lecz w r. 1808 oswobodzili Anglicy i wzmocnili szańcami przeciwko nowemu najściu Francuzów. Sławne fortyfikacje, urządzone 1809 i 1810 przez Wellingtona, tworzą cały szereg groźnych warowni, które się zaczynają w stronie północnej od przylądka Roca, a ciągną na wschód do Terras Vedras i następnie zwracają na południe ku Alkandra nad Tagiem. Por. Macedo „Guide to Lisbon" (Londyn, 1875).

Lizdejko, ostatni arcykapłan pogańskiej Litwy, świadek upadku bałwochwalstwa i obalenia świątyni Perkuna w Wilnie. — Bernatowicz wprowadził L. jako jedną z głównych postaci w swej powieści „Pojata."

Lizjasz (grec. *Lysias*), mówca grecki, syn Kefalosa Syrakuzańczyka, osiadłego w Atenach, * 459, a prawdopodobniej 444 prz. Chr. w Atenach, † tamże około 378. Pod kierunkiem Syrakuzańczyka, Tyzjasza, kształcił się w m. Thurji w południowych Włoszech, skąd dopiero 411 r. wrócił do ojczyzny, ale za rządu 30 tyranów musiał czas jakiś przebywać w Megarze. Działalność krasomówczą rozwijał nadzwyczajną. Starożytni wymieniają 425 mów jego, z których tylko 230 uważane są za autentyczne. Zalecają się one czystością, prostotą i powagą języka, oraz zaokrągloną i powabną ekspozycją. Najlepsze edycje sporządzili Förtsch (Lipsk, 1829), Franz (Monachjum, 1831) i Scheibe (Lipsk, 1852); Rauchenstein i Fuhr (9 wyd., Berlin, 1886). Przekładu dokonał Falck (Wrocław, 1843); Baur (4 wyd., Sztutgard, 1884). Por. Blass „Die attische Beredsamkeit" (2 wyd., Lipsk, 1885).

Lizmanin Franciszek, teolog socjański, * na wyspie Korfu, wstąpił do zakonu Franciszkanów został doktorem teologji. Przybył w młodym wieku do Polski, około 1546 r. jako spowiednik królowej Bony; tu zszedł się z Andrzejem Trzecieckim, rozsiewaczem reformacji w Polsce, i pod wpływem ego skłonił się ku protestantyzmowi. Stosunki L. z nowatorami ściągnęły nań podejrzenia biskupa krakowskiego Zebrzydowskiego, który, gdy L. był wysłany przez Bonę do papieża Juljusza III, z powinszowaniem wstąpienia na tron, posłał gońca z listem do Rzymu, prosząc o zatrzymanie L. List ten przyszedł jednak za późno, i L., wróciwszy do Polski, zyskał przychylność Zygmunta Augusta, właszcza za ułagodzenie gniewu Bony, z powodu małżeństwa króla z Barbarą Radziwiłłówną, i miał sobie przez niego powierzonem wypracowanie planu reformacji w Polsce. W tym celu udał się L. w podróż do Włoch, Szwajcarji i Francji, zapoznał się z Socynem i Kalwinem, przejął się ich nauką i zrzuciwszy habit, ożenił się w Genewie. Za ten postępek rozgniewał się król na L., wygnał go z kraju i porzucił myśl reformy. L. mimo to przybył do Polski, wziął udział w pierwszym synodzie protestanckim 1556 r., otrzymał od króla przebaczenie, brał udział w sporach religijnych, gorliwie pracując nad zjednoczeniem wyznań ewangelickich. Nie mogąc jednak odzyskać łaski królewskiej, gdy nadto sprzykrzyły mu się ciągłe spory o Trójcy św. przeniósł się L. na dwór ks. Alberta do Królewca, gdzie się utopił 1566 w przystępie obłąkania. Wydał: „Literae ad generosum dom. Stanislaum Karninsium," „Brevis expositio doctrinae de ss. Trinitate" (1565) i in.; miał także udział w tłómaczeniu tak zwanej Biblji Radziwiłłowskiej, wydanej w Brześciu Litewskim 1563 r.

Lizol, przetwór otrzymywany z olejów smołowych działaniem olejów tłustych i potażu, jest roztworem krezolów w mydle, tworzy ciecz brunatną, woni karbolowej, łatwo rozpuszczalną w wodzie i alkoholu. Rozpuszcza łatwo rozmaite substancje, i stąd ma własności oczyszczające i dezinfekcyjne. Roztwór 5 proc. używa się do prania, do czyszczenia klozetów. W roztworze ½ do 2 proc. używa się w chirurgji, a zwłaszcza w weterynarji przy traktowaniu chorób zwierząt domowych i do niszczenia pasożytów roślinnych.

Lizydyna, *metylogliokzalidyna*, $C_4H_8N_2$, związek chemiczny, tworzący z kwasem moczowym sól łatwo ropuszczalną, polecony został z tego względu do leczenia podagry.

Lizymach (grec. *Lysimachos*), jeden z wodzów Aleksandra W., został po jego śmierci panem Tracji macedońskiej, a po bitwie pod Ipsus (301 przed Chr.) i całej Azji z tej strony Tauru. Pragnąc rozszerzyć granice swego państwa, rozpoczął wojnę z Seleukiem Nikatorem i poległ w bitwie pod Kurupedjon we Frygji r. 282 prz. Chr.

Lizymetr (*lysimetr*), przyrząd podany przez Ebermayera do oznaczenia ilości deszczu, przenikającego do danej głębokości przez grunt oznaczonego rodzaju.

Lizypus (grec. *Lysippos*), sławny rzeźbiarz grecki, * około 330 przed Chr. w Sycjonie; przedstawiał ze szczególnem upodobaniem postaci bohaterów, mianowicie Herkulesa i atletów; zjednał zaś sobie wielką sławę przedewszystkiem swemi posągami Aleksandra W. i całą grupą jego wodzów i wojowników.

Lizystrat (grec. *Lysistratos*), rzeźbiarz grecki, żyjący około 330 prz. Chr., rodem z Sycjonu, brat Lizypa; on pierwszy wyrabiał twarze z gipsu, a potem odlewał je z wosku i śpiżu.

Liżączka, choroba u bydła rogatego i owiec, zależąca na ich szczególnym pociągu do lizania

i zjadania ciał, obfitujących w substancje alkaliczne, jak starych murów, podściółki moczem nasiąkłej i t. p. Czasami choroba ta staje się epizocyjną i napada całą oborę, albo nawet wiele obór współcześnie. Przyczyną **L.** jest nagromadzenie z różnych przyczyn znacznej ilości kwasów w przyrządzie pokarmowym bydła. Koniecznem jest przeto poznanie i usunięcie tych przyczyn, a leczenie polega na użyciu środków, zobojętniających kwasy, jak kredy, wapna, potażu, a w braku innych i popiołu drzewnego.

Ljub...—nazwiska chorwackie, zaczynające się od tej zgłoski, ob. pod Lub...

Ljunggren Gustaw, estetyk szwedzki, * 1823 w Lund, studjował filozofję tamże, dalsze studja odbywał w Niemczech i Paryżu; 1859 został profesorem estetyki, literatury i historji sztuki w uniwersytecie w Lund. Od 1865 był członkiem akademji szwedzkiej. Napisał: „Framställuing af de förnämsta estetiska systemerna“ (2 wyd., 2 t., 1869); „Svenska dramat intill slutet af sjuttonde arhundradet“ („Studja nad dramatem średniowiecznym“ Lund, 1864); „Skanska herrgarder“ (1862 — 65); „Svenska vitterhetens häfder efter Gustaf III död“ (3 t., 1873—81); „Smärre skrifter“ (3 t., 1872—80); „Svenska akademiens historia“ (2 t. 1886) i in.

Ljusna, rzeka w Szwecji; poczyna się pomiędzy jeziorem Tämuz a Syltoppen i, przebiegłszy 396 klm., wpada na wschód od Söderhamn do zatoki Botnickiej.

Llandudno, ulubione kąpiele morskie w hrabstwie Carnarvon, w ks. Walji, na przylądku wzniesionym 230 m. nad poz. morza, założone 1849 r., 8,000 miesz.

Llanelly, miasto w angielskiem księstwie Walji, hrabstwie Carmarthen, ma 24,000 miesz., wielkie huty żelaza i miedzi, oraz port.

Llanes, miasto okręgowe w prow. hiszpańskiej Oviedo (Asturja), nad zatoką Biskajską położone, ma port i 18,000 miesz.

Llano estacado, dzikie, piaszczysto-kamieniste piaskowzgórze w zachodniej części północnoamerykańskiego stanu Texas, 1,000—1,400 metrów wysokie.

Llanos, w północnej stronie Ameryki południowej, między deltą rzeki Orinoco a górami Karybskiemi, wielkie, po części bujną trawą, po części ruchomemi piaskami pokryte równiny, obejmują 881,000 klm. kw. (16,000 mil kw.). Grunt utworzony jest z rumowisk, piasku i gliny, gdzieniegdzie tylko wznoszą się szeregi wzgórz, składających się głównie z piaskowca, a zwanych w Wenecueli *galeras*. Humboldt opisał równiny te, jako oceany trawy, która w wielu okolicach, zwłaszcza nad brzegami rzek, wyrasta ponad głowę jeźdźca konnego. Pora deszczowa rozpoczyna się w kwietniu, a ziemia zeschła pokrywa się natychmiast roślinnością, zupełna zaś susza trwa przez 5 miesięcy. Zamieszkujący okolice te Indjanie, po części jeszcze zupełnie niepodlegli, są charakteru łagodnego i nie stawiają przeszkód kolonistom, którzy dopiero w ostatnich czasach zaczęli tu zaprowadzać plantacje bawełny, trzciny cukrowej i tytuniu. Liczne stada koni i bydła uległy znacznemu zmniejszeniu wskutek ciągłych wojen domowych. Handel i przemysł jest nieznaczny w niewielu miasteczkach.

Llanos, *Los* **L.,** miasto na zachodniem wybrzeżu wyspy Palma, w archipelagu Kanaryjskim, 6,000 mieszk.

Llanquihue, prowincja południowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Chile, 18,193 klm. kw. (320, mil kw.) powierzchni i 78,820 miesz. Główne miasto Puerto Montt, 2,787 miesz. (1885).

Llobregat (w staroż. *Rubricatus*), rzeka w prowincji Barcelona w Hiszpanji, wypływa z Pirenejów wschodnich, wpada do morza Śródziemnego, 190 klm. długa.

Llorente Don Juan Antonio, historyk hiszpański, * 1756 w Rincon-del-Solo w Aragonji, † 1823 w Madrycie. Ukończywszy studja filozoficzne w Tarragonie, wstąpił 1770 do stanu duchownego i otrzymał prebendę w Calahorra; od 1789 r. był sprawującym interesa, a od 1789 do 1791 r. pierwszym sekretarzem inkwizycji. Niesłusznie podejrzany, skazany został na jedenastomiesięczne zamknięcie w klasztorze. Na wezwanie Murata 1808 udał się do Bajonny i brał udział w projektach do nowej konstytucji hiszpańskiej, za co prześladowany przez ultra-rojalistów, musiał podczas restauracji uciekać do Francji, ale i tu (mieszkając do 1822) znosił prześladowania od obskurantów. Główne jego dzieło jest: „Histoire critique de l'inquisition d'Espagne“ (4 t., Paryż, 1815—17). Oprócz tego zasługują na wzmiankę: „Noticias historicas de las tres provincias bascongadas“ (5 t., Paryż 1806—8) i „Mémoires pour servir à l'histoire de la révolution d'Espagne“ (3 t., Paryż, 1815—19), wydane pod nazwiskiem R. Nelleto (anagram z Llorente), oraz jego autobiografja (Paryż, 1818).

Lloyd, właściciel kawiarni w bliskości giełdy w Londynie, gdzie od końca XVII wieku zbierali się członkowie rozmaitych ubezpieczeń, kupcy i inne tego rodzaju osoby, celem umawiania się tutaj i korzystniejszego załatwiania swych interesów. Osoby te zawiązały 1727 roku oddzielne stowarzyszenie, które dotychczas utrzymało nazwę *Lloyd*, chociaż lokal jego już od dawna przeniesiony został do gmachu giełdy. W r. 1871 związek uzyskał prawo korporacji, zaczął wydawać dziennik *Skipping and Mercantile Gazette and Lloyd's List*, zaopatrywany w wiadomości przez własnych agentów, przebywających we wszystkich większych portach całego świata. Nadto co tydzień wydaje *Index* mieszczący w sobie szczegółowe daty o każdym okręcie, odbywającym podróż przez morze Atlantyckie. W r. 1834 założyło Towarzystwo tak zwany „Okrętowy instytut klasyfikacyjny“ (Lloyd's register of British and foreign shipping), mający swoje biuro na White Lion Court, Cornhill. W r. 1868 założono w Rostocku na wzór angielskiego

sam instytut, czyli „Lloyd niemiecki,“ przeniesiony później do Berlina, następnie „Lloyd francuski“ w Paryżu; ruski w Petersburgu, amerykański i t. d. „Norddeutsche Lloyd,“ założony w Bremie 1857, ma wielkie znaczenie jako Towarzystwo żeglugi, wysyłające regularnie swe okręty do Anglji, New-Yorku, Baltimore, Brazylji i t. d., oraz utrzymujące żeglugę na rzekach krajowych. W r. 1887 Towarzystwo to posiadało 39 parostatków dla żeglugi transatlantyckiej, 10 na wodach europejskich i t. d. „Lloyd austrjacko-węgierski,“ założony r. 1833 w Tryjeście, utrzymuje komunikację parostatkową na wybrzeżach morza Adrjatyckiego, na morzu Czarnem, na wybrzeżach Azji Mniejszej, morzu Czerwonem i oceanie Indyjskim.

Lloyd Austriaco albo *Lloyd Austrjacki*, ob. Lloyd.

Lloyd Henryk, * 1729 w ang. hrabstwie Wales, † 1783 w Huy nad Mozą, sławny partyzant, utalentowany wojownik, ale człowiek dwuznacznego charakteru, zostawał kolejno w angielskiej, austrjackiej, pruskiej i rosyjskiej służbie. Jakkolwiek po śmierci L. wszystkie jego papiery, pomiędzy któremi znajdował się także plan wylądowania wojsk obcych w Anglji, zostały zabrane przez rząd angielski, mimo to jednak wyszły z druku w roku 1798. Niedokończona przez niego historja wojny Siedmioletniej (2 t., Londyn, 1781) posłużyła Tempelhoffowi za podstawę do większego w tym przedmiocie dzieła.

Lluch, *Neustra Senora de Lluch*, sławne miejsce cudowne na hiszpańskiej wyspie Mallorca, z pięknym kościołem z czarnego marmuru.

Llummayor, miasto na hiszpańskiej wyspie Mallorca, u stóp 549 metrów wysokiej góry Puig de Ronda, 9,200 miesz.

Lniana mąka, ob. Lniany olej.

Lniana wełna, *lniana bawełna*, surogat bawełny, który chciano wyrabiać z lnu, jest wszakże bezcelowy, włókna bowiem lniane wartością swoją górują nad bawełnianemi.

Lniane drzewo, *konopne drzewo*, ob. Antidesma.

Lniane makuchy, ob. Lniany olej.

Lniane ziemie, ob. Len.

Lnianka, *Jedra (Camelina)*, rodzaj roślin z rodziny krzyżowych, obejmujący zioła roczne, o kwiatach żółtych, zebranych w grona wierzchołkowe, i o nasionach oleistych. Najwięcej znanym gatunkiem jest **L.** *siewna (C. sativa)* wyrastająca w całej Eur. i Azji płn. jako chwast, zwłaszcza między lnem; uprawia się niekiedy jako roślina olejna i daje olej dobry, ale nietrwały; nasieniem tuczy się ptactwo; ziele i nasiona były niegdyś używane w medycynie. (Ob. Lnica).

Lnianka. *a* kwiat, *b* ziarno.

Lniany olej, olej otrzymywany z nasion lnu. Przez wytłaczanie rozdrobnionych nasion zimnych otrzymuje się około 20 odsetek oleju żółtego; nasiona ogrzane dają do 28 odsetek oleju barwy ciemniejszej. **L. o.** jest dosyć trudno płynny, woni i smaku nieprzyjemnego, rozpuszcza się w 6 częściach alkoholu wrzącego, trudniej w zimnym, łatwo w eterze, c. wł. 0,93, krzepnie przy 34°, na powietrzu wysycha w masę żywiczną. Jest to gliceryd *kwasu lnianego* $C_{16}H_{28}O_2$, z niewielką ilością stearyny i palmityny; wydaje miękkie mydło, a gotowany z siarką tworzy brunatny balsam siarczany. Używa się na wyrób werniksów, tuszu drukarskiego, linoleum, płótna woskowanego, maści, niekiedy jako olej pokarmowy i do palenia. Przez gotowanie z substancjami utleniającemi, a następnie z kwasem azotnym, wydaje masę ciemną, plastyczną, która stanowi *kauczuk sztuczny* czyli *olejny*. Wytłoczyny nasion tworzą *makuchy lniane*, używane na paszę dla bydła, a sproszkowane pod nazwą *mąki lnianej* służą na wyrób kitów.

Lnica *(Linaria)*, rodzaj roślin z rodziny trędownikowatych, odznaczający się koroną u dołu wydłużoną w ostrogę, czem się różni od rodzaju wyżlina (ob. Antirrhinum), obejmuje zioła i podkrzewy, w znacznej części właściwe Europie. **L.** *pospolita (L. vulgaris)* rośnie u nas wszędzie po polach i miedzach; kwiaty ma dość wielkie, siarkowo-żółte z podniebieniem płomienisto-pomarańczowem, liście równowąskie, po łodydze rozrzucone. Ziele uważa się za jadowite, zawiera substancję wyciągową gorzką, używane było w puchlinie, przy hemoroidach, obecnie otrzymuje się z niego maść na rany; napar kwiatów używa się wraz z dziewanną. Z innych gatunków przytrafiają się u nas: **L.** *mniejsza (L. minor)* o kwiatach drobnych, blado fjoletowych, **L.** *bluszczykowata (L. cymbalaria)*, o kwiatach błękitno-fijołkowych, niegdyś używana w medycynie, i in. Niektóre, jak **L.** *alpina* i **L.** *cymballaria*, hodują się jako ozdobne. Nazwiska lnicy i lnianki (ob.) w różnych dziełach są często pomięszane.

Loa, w literaturze hiszpańskiej rodzaj dramatu, przedstawiany przy komedjach i przy autos (ob.) jako prolog, w formie monologu lub djalogu, wyrażający albo pieśń pochwalną, albo wykład treści mającego się przedstawić dramatu.

Load (wym. *lood*, t. j. ładunek), angielska miara drzewa budowlanego, dla drzewa nieociosanego 40 stóp sześc. (1,1326 m. sześc.), dla ociosanego 50 st. sześc. Także ładunek okrętowy, obejmujący rozmaitą liczbę baryłek dla różnych towarów.

Loanda, San Paulo de Loanda, miasto główne portugalskich posiadłości Angola na zachodnich brzegach południowej Afryki, ma 14,000 miesz. i port osłoniony dwiema cytadelami, założone 1578, siedziba gubernatora i biskupa.

Loango, kraina w Niższej Gwinei, obejmuje okolice między rzekami Mayumba i Kongo a miastem stołecznem *Loango* albo *Boaly*, liczy około 3,000 mil kw. przestrzeni i do 800,000 mieszkań-

ców, zwanych *Bafiote* albo *Kabinda* (ob.). Miasto t. n., oddalone o 1 milę od morza, składa się z pewnej liczby faktorji. Na mocy konferencji berlińskiej 1885 kraj ten został podzielony pomiędzy Francję, Portugalję i państwo Kongo. Por. Bastion „De deutsche Expedition an die Loangoküste" (Jena, 1874—75, 2 t.); Falkenstein, Pechuel-Loesche „Die Loango expedition 1873—76" (Lipsk, 1879—92, 3 t.).

Loar, po franc. *Loir*, rzeka we Francji, bierze początek w depart. Eure-Loir i ubiegłszy 310 klm. wpada powyżej Angers do Sarthy. Nazwany od niej *departament Loir-Cher* obejmuje 6,581 klm. kw. i 281,000 m. Dzieli się na trzy okręgi: Blois, Vendôme i Romorantin; miasto stołeczne Blois.

Loara (po franc. *Loire*, rzym. *Liger*), największa rzeka we Francji; bierze początek na zachodnim stoku Sewennów w depart. Ardèche; powyżej Roanne zaczyna być spławną, w kierunku północnym płynie aż do Orleanu, następnie przybiera kierunek zachodni, a przepłynąwszy obok Blois, Tours i Nantes, i przyjąwszy do swego koryta znaczną liczbę rzek bocznych (Mayenne, Allier, Cher, Vienne, Sevre i t. d.), wpada po 1,002 kilometrowym biegu pod Paimboeuf do oceanu Atlantyckiego. Porzecze jej obejmuje 121,092 klm. kw. Za pośrednictwem kilku kanałów łączy się z Rodanem, a będąc spławną od Neirie, jest najważniejszą drogą komunikacyjną wodną wewnątrz Francji. Dolina Loary ciągnie się, jako równika bardzo urodzajna, od oceanu Atlantyckiego na wschód aż do Nevers. *Departament Loary*, obejmuje 4,798 klm. kw. i liczy 617,000 m., dzieli się na trzy okręgi: Montbrison, St. Etienne i Roanne. Miasto stołeczne St. Etienne.—*Departament Niższej Loary (Loire inférieure)*, w zachodniej Francji, ma 6,979 klm. kw. i 646,000 m. Dzieli się na pięć okręgów: Nantes, Ancenis, Paimboeuf, Châteaubriand i St. Nazaire. Jego miastem stołecznem jest Nantes.—*Departament Wyższej Loary (Haute Loire)*, zajmuje 5,000 klm. kw. i 317,000 m. Dzieli się na trzy okręgi: Le Puy, Brioude, Yssingeaux. Miasto stołeczne Le Puy.

Loaret, po franc. *Loiret*, departament w środkowej Francji, nazwany tak od małej, ale spławnej rzeczki *Loiret*, która blizko Orleanu wpada do Loary, obejmuje 6,811 klm. kw. i 378,000 m. Dzieli się na cztery okręgi: Orléans, Montargis, Gien i Pithiviers. Miasto stołeczne Orléans.

Loasa (*Ożwia*), rodzaj roślin z rodziny *Loasaceae*, obejmuje zioła, właściwe Peru i Chili; są to piękne, pnące się rośliny, o liściach najczęściej pokrytych włoskami parzącemi, o kwiatach żółtych, rzadziej białych. W ogrodach europejskich hoduje się *L. lateritia*.

Loasaceae (*Ożwiowate*), rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca za cechy: kwiaty foremne, kielich górny trwały, na brzegu 4—5-dzielny, płatki najczęściej w liczbie podwójnej działkom; pręciki już dwa razy od płatków liczniejsze, już w liczbie nieoznaczonej, rzadko wszystkie płodne, często wiązkami rozmieszczone; zawiązek 1 komóreczkowy, szyjka pojedyncza, torebka skręcona lub walcowata, nieco mięsista, otwierająca się w wierzchołku, lub pękająca na 3—5 ścian; ziarna liczne, jajowate lub spłaszczone, na krótkich sznurkach wiszące, zarodek prosty, umieszczony na osi mięsistego ciałka. Należą tu rośliny zielne, wzniesione lub pnące się, o liściach zazwyczaj dłoniasto dzielnych, często opatrzonych włoskami parzącemi. Z 200 gatunków, właściwych Peru i Chili, niektóre odznaczają się wspaniałością kwiatów.

Lobau, wyspa na Dunaju pod Wiedniem, pamiętna historycznie zajęciem jej przez Francuzów i przejściem Dunaju w 1809.

Lobau Jerzy *Moauton, hrabia de*, marszałek Francji, * 1770 w Pfalzburgu w Lotaryngji. Wstąpił 1792 do armji francuskiej i, odznaczywszy się w wielu bitwach, mianowany był 1805 generałem brygady oraz adjutantem Napoleona. Jako generał dywizji walczył dzielnie i pomyślnie w Hiszpanji, a podczas kampanji 1809 w bitwie pod Aspern przyczynił się najwięcej do ocalenia armji francuskiej, ściśniętej na wyspie Lobau, za co też otrzymał godność hrabiego *Lobau*. Po rozpaczliwym boju pod Waterloo, popadł w niewolę. W latach 1815—18 żył na wygnaniu. Podczas rewolucji Lipcowej został na miejscu gen. Lafayette komendantem paryskiej gwardji narodowej. Mianowany 1831 marszałkiem, † 1838. Napoleon o nim mawiał: „Mon Monton c'est un lion".

Löbau, po łużycku *Lubij*, miasto w okręgu Budyszyńskim w Saksonji, liczy 7,600 miesz. Pobliską górę *Löbauską*, z której piękny rozciąga się widok, zdobi od 1854 żelazna wieża (König-Friedriech-August-Thurm). Znajdujące się tutaj kryształy górne znane są pod nazwą löbauskich djamentów (*Löbauer-Diamanten*). Por. Knothe „Urkundenbuch der Städte Kamenz und Löbau" (Lipsk, 1883).

Lobe Jan Chrystjan, kompozytor i pisarz muzyczny, * 1797 w Wejmarze, † 1881, pierwotnie skrzypek, później flecista, był członkiem kapeli nadwornej w Wejmarze, skąd, uwolniwszy się z tytułem profesora, przeniósł się 1846 r. do Lipska, gdzie rozwijał wielką działalność jako nauczyciel kompozycji i pisarz. Z kompozycji jego najcelniejsze są opery: „Flibustier," „Księżna Grenady" (1833); „Czerwone Domino" (1837) i „Król i dzierżawca" (1844). Z dzieł zaś literackich wymieniamy: „Das Lehrbuch der musikalischen Composition" (5 wyd., 1884, t. 4); „Catechismus der Musik" (22 wyd., 1883) i „Katechismus der Compositionslehre" (Lipsk, 4 wyd., 1882). Niektóre jego pisma są nadzwyczajnie rozpowszechnione i miały wiele edycji.—Jego brat, *Juljusz* **Lobe**, * 1805 w Altenburgu, od 1839 duchowny w Rasephas pod Altenburgiem, znany jest jako redaktor dzieła wydawanego przez Pierer'a p. t.: „Universallexikon" i ze swego wydawnictwa Ulfilasa (wspólnie z Gabelentz'em, 2 t., Lipsk, 1836—46, dodatek 1860).

Löbe Wilhelm, rolnik, * 1815 w Treben w ks. Sasko-Altenburskiem, † 1891 r., był gospodarzem praktycznym, w końcu osiadł w Lipsku, gdzie wydawał *Illustrirte landwirtschaftliche Zeitung*. Nadto ogłosił: „Handbuch der rationellen Landwirtschaft" (7 wyd., 1887); „Anleitung zum rationellen Anbau der Handelsgewächse" (7 t., 1868—70); „Ueber Getreidearten" (1865); „Illustriertes Lexikon der gesammten Wirtschaftskunde" (4 t., 1853—55,); „Encyklopädie der gesammten Landwirtschaft" (6 t., 1850—52); „Die Ernährung der landwirtschaftlichen Haustiere" (1885).

Löbe Teodor, aktor niemiecki w 1833 r., grywał w Berlinie, Lipsku, Petersburgu, Wrocławiu (gdzie założył t. zw. „Löbe-Theater." W r. 1874 został dyrektorem teatru miejskiego w Wiedniu. W 1887 nadreżyserem teatru „Thalia" w Hamburgu, a od 1892 jest nadreżyserem teatru dworskiego w Dreźnie, grywa role charakterystyczne.

Lobeck Chrystjan August, filolog niemiecki, * 1781 w Naumburgu, od r. 1814 profesor w Królewcu, gdzie † 1860 r. Odznaczył się szczególnie dziełami „Aglaophannes seu de theologiae mysticae Graecorum causis" (2 t., Królewiec, 1829); „Paralipomena grammaticae Graecae" (3 t., Lipsk, 1837); „Rhematicon" (Królewiec, 1846); „Pathologia linguae Graecae elementa" (2 t., tamże, 1853—60).

Lobeira czyli *Loveira* (Vascoda), * około 1270 w m. Porto w Portugalji, † 1325 (tak wedle Bouterwecka; Ticknor kładzie go o wiek później, podając datę † na r. 1403), uważany powszechnie za autora *Amadysa Gallijskiego*. Oryginalny rękopis tego poematu zaginął 1753 r. podczas pożaru Lizbony.

Lobelia *(Stroiczka)*, rodzaj roślin z rodziny *Lobeliaceae*, obejmuje około 200 gatunków, właściwych głównie strefie gorącej i umiarkowanej płd.; niektóre z nich hodują się jako ozdobne, inne mają własności lekarskie. Z soku mlecznego **L.** *caoutchouc*, na Andach, ma się przyrządzać rodzaj kauczuku. Liście **L.** *inflata*, w Ameryce płn., pod nazwą *indian tabaco*, używają się jako nawymiotne i moczopędne; zawierają alkaloid płynny, *lobelinę*. Korzeń **L.** *syphylitica* ma być skutecznym przeciw chorobie syfilitycznej i gdzieniegdzie wszedł w użycie i w Europie. Jako ozdobne hodują się w ogrodach europejskich: **L.** *erinus*, **L.** *cardinalis*, o kwiatach groniastych, ponsowych, **L.** *fulgens*, o kwiatach wielkich, czerwonych i in. Jeden gatunek **L.** *dortmanna* ma rosnąć na Litwie.

Lobeliaceae *(Stroiczkowate)*, rodzina roślin, oddzielona od rodziny dzwonkowatych, od której się różni jedynie nieforemnością korony, gdyż tu płatki w liczbie 5 są pospolicie spojone, dwuwargowe, dalej spojeniem zupełniejszem pręcików i owocem często mięsistym. Właściwe są okolicom zwrotnikowym i strefie umiarkowanej południowej; wypełnione są sokiem mlecznym, ostrym i narkotycznym; często działają trująco.

Löbell Jan Wilhelm, historyk niemiecki, * 1786 w Berlinie, od 1831 profesor historji w Bonn, gdzie † 1863 r. Z dzieł jego oprócz nowo-opracowanej Beckera „Weltgeschichte" (7 wyd., 14 t., Berlin, 1836—38), zasługują na szczególną wzmiankę: „Gregor von Tours und seine Zeit" (Lipsk, 1839, 2 wyd., 1868); „Die Entwickelung der deutschen Poesie von Klopstock's erstem Auftreten bis zu Goethe's Tode" (2 t., Brunświk, 1856—58, t. 3-ci wydał Koberstein, Brunświk, 1865). Por. Bernhardt i Noorden „Zur Würdigung Löbell's" (Brunświk, 1864).

Lobenwein Jan Andrzej, lekarz, * 1758 w Wiedniu, † 1820 w Wilnie. Powołany 1783 do Petersburga dla założenia szkoły medyko-chirurgicznej, przeniesiony we dwa lata potem do Rygi, skąd w r. 1787 przeszedł do Wilna na profesora anatomji i fizjologji; następnie wykładał też medycynę sądową. Trzy razy sprawował urząd dziekana wydziału lekarskiego, a w roku 1816—18 rektora. Kilka razy był prezesem Tow. lekarskiego wileńskiego, w którego pamiętnikach mieści się kilka jego rozpraw, tłómaczonych z łacińskiego.

Lobineau Wit Alexy, uczony Benedyktyn francuski, * 1666 w Rennes, † 1727, w opactwie St.-Jagut pod Saint-Malo; zasłużył się kilku ważnemi pracami historycznemi.

Lobkowic (książę, *Lobkowitz*), herb: Na tarczy 7-dzielnej, w polu I złotem — czarna głowa bawola ze złotemi rogami i złotym pierścieniem w nozdrzach, w II czerwonem — anioł złoty z purpurowemi skrzydłami, w III błękitnem—nad trzema srebrnemi górami trzy złote gwiazdy, w IV błękitnem — złoty lew ukoronowany, w V złotem—trzy czarne pasy pionowe, w VI złotem — czarny orzeł z dwoma złotemi treflami, złotem półkolem na piersiach połączonemi; w VII środkowem—4 pola: I i IV ścięte, od góry czerwone, od dołu srebrne, II i III srebrne—z orzełkiem z trefelkami, prawoskośnie położonym. Nad tarczą 4 hełmy ukoronowane: w I o labrach czerwonych z góry, a czarnych u dołu, złotem podbitych, z odwróconego do góry śpiczastego kapelusza—pióro strusie; w II o labrach z prawej strony czerwono-złotych, z lewej błękitno-srebrnych—czarna głowa bawola; w III o labrach z prawej strony czerwono-srebrnych, z lewej błękitno-srebrnych—6 chorągiewek srebrnych z brzegami czerwonemi, po trzy w każdą stronę; w IV o labrach od góry błękitno-złotych, od dołu czarno-złotych, nad tarczą w szachownicę czerwono-złotą—trzy pawie pióra. Godło (czeskie):

Lobkowic

„Popel jsem, Popel budu.“ Tarczę okrywa płaszcz książęcy z mitrą. Indygenat galicyjski z r. 1825.

Lobkowic, *Lobkowitz*, starożytny ród czeski, obecnie książęcy; pierwszym historycznym członkiem tego rodu był rycerz *Marcin z Ujezda*, wspominany 1390 r., jako właściciel zamku i majętności Obrzystwi. Syn jego *Mikołaj*, zwany *Chudy*, († 1435), kupił 1406 zamek i majętność Lobkowice, w pow. Kourzymskim i od niej przybrał nazwisko. Synowie jego *Mikołaj* i *Jan Popiel* byli założycielami dwu linji tego rodu: *Hasisztejnskiej*, wygasłej w XVII w. i *Popielów z L.* Ostatnia rozdwoiła się znowu na linję *Bilińską*, która wygasła 1722 r. i na linję *Chlumecką*. Z tej *Zdenko Wojciech* otrzymał 1624 r. od cesarza Leopolda II godność księcia państwa niemieckiego; w osobie jego prawnuków znowu się ród rozdzielił na linje: *starszą*, której założycielem był *Józef Antoni August* (* roku 1681, † 1734), i *młodszą*, pochodzącą od *Jerzego Chrystjana* (ob. niżej), które dotąd jeszcze istnieją i obok dawnego tytułu posiadają tytuł książąt *Roudnickich*. Starsza z nich posiada księstwo Roudnice, majorat Bilin i liczne inne majętności, obejmujące około 38 mil kw.; młodsza zaś majętność alodjalną Melnik oprócz innych dóbr, wogóle 10 mil kw. Teraźniejszą głową starszej linji jest ks. *Maurycy L.*, * 1831 r., młodszej zaś ks. *Jerzy Chrystjan Franciszek L.*, * 1835 r.—Z pomiędzy członków tego rodu odznaczyli się szczególnie: *Bogusław L. na Hasisztejnie*, * 1462, † 1510 r., jeden z najuczeńszych ludzi swojego czasu. Nauki pobierał na uniwersytetach w Strasburgu, Bolonji i Ferrarze, gdzie głównie studjował prawo rzymskie i kościelne; od 1488 sekretarzem króla Władysława. W 1503 porzucił żywot dworski i osiadłszy w zamku dziedzicznym Hasisztejnie, poświęcił resztę życia naukom i literaturze; utwory jego poetyczne, jak elegje, epigramaty, listy, satyry, pisane w języku łacińskim (wydane 1570 w 2 oddziałach), pod względem żywości obrazowania i piękności języka dościgają wzorów klasycznych Pisma prozaiczne Bogusława wydał Tomasz Mitis (1563); wybór zaś tak z prozy, jak i z poezji dał w przekładzie Winarzycki (Praga, 1836). Por. Cornowa „Der grosse Böhme Bohusław L.“ (Praga, 1808).—Starszy brat poprzed. *Jan z Lobkowic na Kodani*, * 1450, † 1517, pozostawił w rękopisie: „Opis pielgrzymki, odbytej 1493 do Jerozolimy“ i „Sprawa a nauczeni synu Jaroslavovi“ (1 wyd., Praga, 1795, 2 poprawne wyd. staraniem F. Kvieta, t. 1851).—*Władysław Franciszek Euzebjusz* ks L., * 1609, położył wielkie zasługi podczas wojny Trzydziestoletniej, następnie był wielce wpływowym ministrem cesarza Leopolda I; 1774 popadł z niewyjaśnionych przyczyn w niełaskę i pod pozorem, że się zaprzedał Ludwikowi XIV, został usunięty; † 1677 r.—*Jerzy Chrystjan*, książę L., * 1686, † 1755, wstąpił do służby wojskowej i doszedł do godności marszałka polnego. Walczył szczęśliwie 1739 przeciwko Turkom, 1741—42 r. przeciwko Francuzom, oraz 1743—48 we Włoszech i Niemczech.—*August Longin*, książę L., * 1797, † 1842 r.; był naprzód gubernatorem Galicji, gdzie się zasłużył, zwłaszcza podczas cholery 1831, następnie kanclerzem nadwornym, a w końcu prezesem zarządu mennicy i górnictwa w Wiedniu.—Ks. *Jerzy*, * 1835 r., jako poseł w sejmie czeskim odgrywał ważną rolę i był przywódcą czeskiego stronnictwa szlachty; 1871 r. został marszałkiem krajowym, wraz z kr. Karolem Schönbornem utworzył katolicko-polityczny związek czeski. 1879 r. został posłem do rady państwa, 1881 jej wice-prezesem, 1883 członkiem izby panów, 1884 powtórnie marszałkiem krajowym. Popierał rozwój nauk w Czechach przyczynił się wielce do założenia czeskiej akademji umiejęt. (1890) i do założenia muzeum czeskiego.—Książę *Rudolf Ferdynand*, * 1840, służył w wojsku, odbył kampanję włoską 1859, w r. 1878 został dowódcą korpusu, brał udział w okupacji Bośni.

Löblau, wieś w okręgu Drezdeńskim w Saksonji, na zachód od Drezna, posiada fabryki maszyn, mebli, cementu, odlewnie żelaza i in., 10,000 m.

Lob-Nor, wielkie jezioro w Azji środkowej, na południowo-zachodnim brzegu pustyni Gobi, składa się z dwóch oddzielnych kotlin: mniejszej Kara Buran i większej Kara Kurczyn, obejmuje 2,000 w. kw. powierzchni i przyjmuje rzekę Tarym.

Lobos, grupa trzech wysp na Oceanie Wielkim, blizko brzegów Peru, posiadających wielkie pokłady guana i znanych ze sporu, jaki wynikł o wywożenie bezpłatne guana pomiędzy Peru a Stanami Zjednoczonemi Ameryki, który w roku 1852 rozstrzygnięto na korzyść pierwszego z tych państw.

Lobsens, niemiecka nazwa Łobżenicy (ob.).

Lobstein Paweł, teolog alzacki, * 1850 w Epinal (Vosges), kształcił się w Strasburgu, Tubindze i Getyndze. W r. 1884 został profesorem uniwersytetu w Strasburgu. Napisał: „Die Ethik Calvins in ihren Grundzügen entworfen“ (Strasburg, 1877, „P. R. als Theolog“ (tamże, 1878); po francusku wydał: „La Notion de la préexistence du fils de Dieu“ (Paryż, 1883); „La Doctrine de la Sainte Cène“ (1889); „Etudes christologiques. Le Dogme de la puissance miraculeuse du Christ“ (1890) i in.

Locanda (włos.), oberża, szynk.

Locativus (łac.), ob. Przypadek (casus).

Locatio perpetua (łac.), tak zwano w dawnem prawie polskiem wieczystą dzierżawę mniejszych posiadłości ziemskich.

Loches, miasto okręgowe w departamencie franc. Indre-et-Loire, na lewym brzegu rzeki Indre, ma stary zamek królewski, ruiny twierdzy starożytnej, ratusz z XVI wieku, kościół z XII w. i liczy 3,800 miesz. Naprzeciwko leży *Beaulieu* z kościołem romańskim z XI wieku i z 1,600 miesz.

Lochien, ob. Połóg.

Lochman, herb: W polu złotem, między dwiema 6-promiennemi czerwonemi gwiazdami—róg jeleni

czerwony. U szczytu złote skrzydło, a na niem róg z gwiazdami, jak na tarczy. Indygenat z roku 1768.

Lochman.

Lochman Augustyn, Bonifrater w Warszawie, żyjący w końcu XVII i na początku XVIII wieku. Oprócz kilku kazań, wydał wierszem: „Żywota i cudów błogosławionego Jana Bożego zebranie z łacińskiego dzieła Franciszka de Gorea na polskie przełożone“ (Warszawa).

Lochner Gustaw, profesor w Norymberdze, napisał rozprawę p. t.: „Ile Polacy pod sterem Jana III Sobieskiego i Sasi pod przewodnictwem Jana Jerzego III elektora saskiego przyłożyli się do oswobodzenia Austrji od Turków w r. 1683“ (tłóm. niem., Norymberga, 1831). Oprócz tego wydał dzieło: „Entstehung und erste Schicksale der Brüdergemeinde in Böhmen und Mähren und Leben d. G. Israel ersten ältesten der Brüdergemeinde in Gross Polen“ (Norymberg, 1832).

Lochwica, miasto powiatowe gub. Półtawskiej, nad rzeką Sulicą, ma 8,917 miesz. (1897); założone w XVI w., należało w XVII w. do ks. Wiśniowieckich; 1680 zburzone przez Doroszenkę.—*Lochwicki powiat*, ma na przestrzeń 2,319 w. kw. 152,144 miesz.; położenie wzniesione, wzgórkowate, grunt gliniasty lub piaszczysty; mieszkańcy zajmują się rolnictwem i hodowlą bydła.

Lock out (ang. wym. aut) „wykluczenie“, w przeciwstawieniu do strejku (turnout), stowarzyszenie pracodawców w tym celu, aby przez zamknięcie warsztatów zmusić robotników do uległości.

Locke John, głośny filozof i pedagog angielski, * 1632 we Wrington pod Bristolem, † 1704 r. Syn uczonego prawnika, odbywał L. nauki w kolegjum westminsterskiem i w Oksfordzie, gdzie oddawał się medycynie i naukom przyrodzonym. Pisma Descartesa (ob.) wywarły wielki wpływ na umysł młodzieńca. Po skończeniu nauk prowadzi ruchliwe wielce życie, pełniąc kolejno obowiązki lekarza, nauczyciela domowego, towarzysza podróży, urzędnika przy rozmaitych panach i dygnitarzach angielskich. Zwiedza Niemcy i Berlin, jako sekretarz poselstwa angielskiego (1664), podróżuje po Francji i Włoszech (1668), wychowuje dzieci hr. Shaftesbury i w czasie jego kanclerstwa pełni urząd sekretarza *of the prescutation of benefices*. Od r. 1675—79 mieszka we Francji, w Montpellier i Paryżu, utrzymując stosunki ze wszystkiemi ówczesnemi znakomitościami. Wróciwszy do Anglji, opuszcza ją wkrótce razem z hr. Shaftesbury, który ściągnąwszy na siebie niełaskę króla, musiał szukać schronienia w Holandji. Rewolucja 1688 r., osadzając ks. Oranji na tronie, umożliwiła powrót wygnańcom. L. teraz zostaje *Commisioner of appeals* i ogłasza bezimiennie swe listy „O tolerancji“ (1685—89). Główna praca L. „An essay concerning human understanding“ (Badania nad rozumem ludzkim), zaczęta 1670, a wykończona 1687, dopiero 1689—1690 wyszła z druku w Londynie. L. stara się tu zbadać źródło poznania i oznaczyć granice, tudzież stopień jego objektywnej prawdziwości. Źródłem wszystkich pojęć są wrażenia zmysłowe lub refleksyjna obserwacja stanów naszej duszy, niema nic w umyśle, coby pierwej nie przeszło przez zmysły. Nie wszystkie wrażenia zmysłowe opierają się na odpowiedniej im objektywnej rzeczywistości. Rozciągłość, kształty i ruchy istnieją rzeczywiście jako własności przedmiotów; barwy jednak i dźwięki są tylko subjektywnemi wrażeniami, znakami ruchów, zachodzących w przedmiotach. Poznanie polega na postrzeganiu łączności i zgodności lub odrębności, sprzeczności naszych wyobrażeń, na podstawie czworakich między niemi stosunków: tożsamości lub różnicy, odnośności, współistnienia i rzeczywistego bytu. Istnienie Boga wspiera na dowodzie kosmologicznym (ob. Bóg); duszę za niematerjalną uważa. Drugiem znakomitem dziełem L. jest: „Thoughts on education“ (Myśli o wychowaniu, Londyn 1693), w którem występując przeciw protestancko-scholastycznemu kierunkowi ówczesnego wychowania i pedanterji szkolnej, stawia zasadę: zdrowa dusza w zdrowem ciele, i żąda rozwijania jednoczesnego strony fizycznej i duchowej, wszechstronnego kształcenia charakteru i towarzyskiej ogłady. Wychowanie opierać się winno na dokładnem zbadaniu uzdolnienia i właściwości dziecka, winno rozbudzać ambicję, wyrabiać ducha zaparcia się i gotowość do poświęcenia. Chciwość, próżność i kłamstwo najgorliwiej tępić należy głównie przykładem i rozwijać umysł przez podniecanie i należyte zaspokajanie właściwej dzieciom ciekawości. Zostawił L. jeszcze kilka innych pism politycznej treści (o rządzie, monecie) i traktat „O zgodności chrześcijaństwa z rozumem“ (1695). Ostatnie lata życia spędzał L. w hrabstwie Essex w domu sir Francis Masham'a. Z licznych prac o życiu i filozofji L. wymieniamy nowsze i znakomitsze: Tagart: „L. Wirtings and philosophy“ (Londyn, 1855); I. Brown „L. and Sydenham“ (Londyn, 3 wyd., 1866); V. Cousin „La philosophie de L.“ (Paryż, 1861); Hartenstein „L.-s Lehre von den menschlichen Erkenntniss in Vergleichung mit Leibnitz's Kritik derselben“ (Lipsk, 1861 i 1871); T. Ziemba „L. und seine Werke“ (Lwów, 1870); Hertling. John „L. und die Schull von Cambridge“ (1892). W naszej literaturze posiadamy przekład pracy Cousin'a: „Historja filozofji XVIII w.“ (3 t., Warszawa, 1866), przez

Locke John.

M. Gliszczyńskiego dokonany, gdzie mieści się obszerniejszy rozbiór systematu L., zaś dzieło o „Wychowaniu dzieci" wyszło w polskim przekładzie p. t.: „L. o edukacji dzieci z angielskiego na francuskie, a teraz na polskie" przez Edmunda Truskolawskiego Pijara (2 t., Warszawa, 1781, 2 wyd., 1801).

Locker Arthur, pisarz angielski, * 1828 roku w Greenwich, kształcił się w Oksfordzie, przebywał w Liwerpoolu, gdzie zajmował się handlem, podróżował po Australji, po powrocie do Anglji 1861 r., poświęcił się wyłącznie pracy literackiej. 1865—70 pisywał krytyki do *Timesa*, 1870 r. założył dziennik ilustrowany *The Graphic*. Z powieści jego, osnutych na spostrzeżeniach w podróżach, ważniejsze: „Sir Godwin's folly" (1864); „Sweet seventeen" (1866); „Stephen Scudamore" (1868); „On a coral reef" (1869); „The village surgeon" (1874) i in.

Lockhart, John Gibson, literat angielski, * 1794 w Glasgowie, † 1854 w Abbotsford. Ukończywszy studja prawne, został adwokatem w Edymburgu, ale więcej niż praktyce adwokackiej poświęcał się literaturze. W r. 1825 objąwszy redakcję konserwatywnego czasopisma *Quarterly review*, przeniósł się do Londynu i wywierał wielki wpływ nietylko literacki, ale także i polityczny; za gabinetu Peela otrzymał intratną synekurę audytora księstwa Lancaster. Z artykułów jego, umieszczanych w *Quarterly review*, na szczególną zasługują uwagę nekrolog Teod. Hook (osobna odbitka „Life of Teodor Hook", 1852). Najsławniejsze jego dzieło jest „Life of Sir Walter Scott" (7 t., Edymburg i Londyn, 1838, nowe wyd., 1872); niemniej szacownem jest także „Life of Robert Burns" (5 wyd., Londyn, 1853). Pisał też L. i romanse, jak np. „Valerius" (3 t., Londyn, 1821). Jego żona *Zofja*, córka Walter Scotta, zaślubiona 1820, † 1837 w Londynie. Jedyny syn ich *Walter*, jako sukcesor majoratu Abbotsford, przybrał nazwisko *Lockhart-Scott*, † 1853.

Lockport, miasto fabryczne w północno-amerykańskim stanie Nowego-Jorku, hrabstwie Niagary, nad kanałem Erie, liczy 16,000 miesz. i posiada liczne fabryki.

Lockroy Józef Filip Szymon, dramaturg francuski, * 1803 w Turynie, † 1891 w Paryżu. Napisał dramaty: „Catherine II" (1831); „Perrinet Leclerc" (1832); „l'Impératrice et la Juive" (1834); „Karl ou le Châtiment" (1835); „La Vieillesse d'un grand roi" (1837); „Marie Rémond" (1839) i „La Jeunesse dorée" (1849). Z innych sztuk na wyróżnienie zasługują: „Bonsoir, monsieur Pantalon" (1851); „La Croix de Marie" (1852); „Le Chien du jardinier" (1855 i wiele in. Razem z Dumasem napisał dramat „La Conscience", z Henrykiem Cogniard „La Fée Carabosse" (1859).

Lockroy, Edward Stefan Antoni Szymon, zwany L., polityk francuski, * 1838 w Paryżu, poświęcał się naprzód malarstwu, w r. 1860 brał udział w wyprawie Garibaldiego do Sycylji, do 1864 towarzyszył Renanowi jako sekretarz w jego archeologicznej podróży po Palestynie. Po powrocie do Paryża był współpracownikiem dzienników radykalnych i z tego powodu za cesarstwa skazany był na cztery miesiące więzienia. Podczas oblężenia Paryża dowodził bataljonem gwardji narodowej, 1871 wybrany do Zgromadzenia narodowego, zasiadał na skrajnej lewicy, usiłował w Wersalu wyjednać zgodę na żądania Komuny i z tego powodu był aresztowany, lecz w krótce wypuszczony na wolność. Po złożeniu mandatu posła został członkiem miejskiej rady paryskiej; założył kilka dzienników radykalnych, które jednak upadły. 1873 wstąpił do redakcji *Rappel* i znowu był wybrany do zgromadzenia narodowego, w którem, jak również w izbie deputowanych, której członkiem został 1876, był przywódcą skrajnej lewicy, oraz ministrem robót publicznych 1886—1887, 1888—1889 ministrem oświaty, 1895—96 marynarki, którą to tekę objął powtórnie w 1898 w gabinecie Brissona, a następnie Dupuy. Napisał: „Les aigles du Capitole" (1869); „A bas le progrès" (1870); „La Commune et l'Assamblée" (1871); „L'île revoltée" (Sycylja, 1877) i wydał dziennik swej babki „Journal d'une bourgeoise pendant la révolution 1791—93" (Paryż, 1881).

Lockspitzel (niem.), nazwa popularna agentów prowokacyjnych w Niemczech, ob. Agent.

Lockyer Józef Norman, astronom i fizyk, * 1836 w Rugby, kształcił się w Anglji i na kontynencie, objął urząd w ministerjum wojny, 1869 został członkiem Royal Society, 1871 sekretarzem Royal Commission on scientific instruction and the advancement of science, oraz Rede Lecturer uniwersytetu w Cambridge. Zasłużył się zwłaszcza badaniami nad własnościami fizycznemi ciał niebieskich. W r. 1866 podał metodę badania protuberencji przy pełnym blasku słońca. Z badań widmowych wniósł, że pierwiastki chemiczne w wysokiej temperaturze ulegają dalszemu rozkładowi. Ogłosił: „Contributions to solar physics" (1873), „Spectroscope and applications" (1873), „Stargazing, past and present" (1877); „Why the earth's chemistry is as it is" (1866); „The meteoric hypotheses" (1890); „The dawn of astronomy" (1894); „Początki astronomji" (przek. polski Skłodowskiego, 1894) i in. Nadto redaguje czasopisma *The Heaven* i *Nature*.

Locle, wieś w szwajcarskim kantonie Neuenburskim, liczy 12,000 miesz., zajmujących się prawie wyłącznie zegarmistrzowstwem.

Locman (niem. *Lotsman*, *Lotse*; franc. *pilote*), przewodnik, żeglarz przeprowadzający okręty lub łodzie na wodach grożących niebezpieczeństwem z powodu mielizn lub skał podwodnych.

Loco (łac.), w miejscu.

Loco citato, w skróceniu, l. c., w miejscu wzmiankowanem, cytowanem.

Loco sigilli, w skróc.: L. S. miejsce pieczęci.

Locré de Roissy Jan Wilhelm, prawnik francuski, * 1758, † 1840; był adwokatem parlamentu, 1791 sędzią, 1815 adwokatem dworu królewskiego. Z prac jego celniejsze: „Esprit du code Napoléon" (6 t., 1807); „Esprit du code du commerce" (10 t., 1811—13): „Esprit du code de procédure civile" (5 t., 1816); „Législation civile, commerciale, criminelle de la France" (31 t., 1828—32).

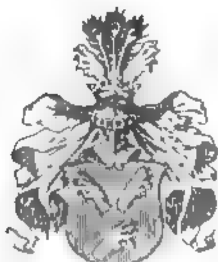
Locum standi (łac.), miejsce pobytu, punkt oparcia.

Locus (łac. miejsce), L. *classicus*, główny zasadniczy ustęp dzieła, L. *communis*, frazes banalny, komunał.

Locus regit actum (niem.), miejsce rozstrzyga o formie aktu prawnego.

Locusta, owad, ob. Pasikonik.

Lode, herb: W polu czerwonem — trzy niedźwiedzie łapy srebrne. U szczytu między dwiema takiemiż łapami — trzy pióra pawie. Labry czerwono-srebrne.

Lode.

Lodejnoje Pole, miasto powiatowe gubernji Ołoneckiej, nad rzeką Swirem, ma 1,438 miesz. (1897). — *Lodejnopolski powiat* ma na przestrzeni 8,464 w. kw., 46,375 miesz. (1897); powierzchnia górzysta; grunt bagnisty, gliniasty, częścią piaszczysty i kamienisty.

Loden, tkanina przeznaczona na sukno, w postaci takiej, jak przybywa z warsztatu tkackiego, przed dalszem wykończeniem. W Niemczech południowych i Tyrolu: gruba tkanina wełniana, używana na odzież pospolitą, zwłaszcza dla turystów.

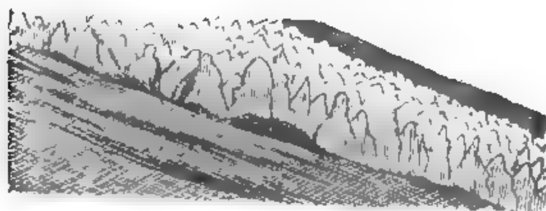
Lodève, miasto położone we francuskim depart. Hérault, u podnóża Sewennów, ma 8,800 miesz. i wielkie fabryki sukna. Jest to miejsce urodzenia kardynała Fleury.

Lodge Henryk Cabot, historyk amerykański, * 1850 w Bostonie, kształcił się w uniwersytecie Harvarda, 1876—79 wykładał tamże historję Ameryki, 1884 został inspektorem tegoż uniwersytetu, 1880 członkiem ciała prawodawczego stanu Massachusetts, 1886 roku członkiem kongresu. Napisał: „Shart history of English colonies in America" (New-Jork, 1883); „Studies on history" (1884); „Popular tales" (1884); „George Washington" (1889, t. 2) i in.

Lodi, miasto okręg. we włoskiej prowincji medjolańskiej, nad rzeką Addą, rezydencja biskupa, ma 18,200 miesz., posiada piękny kościół katedralny, zamek, zbudowany przez Fryderyka Barbarossę i inne godne uwagi budowle. Znajduje się tu sławny instytut wychowania dziewcząt i liczne przędzalnie jedwabiu. Znane są w świecie tutejsze wyroby z glinki, zwanej *terra majolica*, tudzież sery parmezańskie, pochodzące z okolic miasta. O półterej mili leży w stronie zachodniej *Lodi vecchio*, starożytne *Laus Pompeji*, które Medjolańczycy zburzyli r. 1158. L. jest także pamiętnem w dziejach wielkiem zwycięstwem, odniesionem przez Bonapartego 1796 nad Austrjakami, pod dowództwem generała Beaulieu.

Lodij Piotr, filozof i prawnik rosyjski, * 1764 niedaleko Munkacza w Węgrzech, † 1829, studjował w Wielkim Waradie i Munkaczu, od 1787 profesor logiki i metafizyki we Lwowie, 1801 został profesorem filozofji i matematyki w Krakowie. Na wezwanie cesarza Aleksandra udał się do Petersburga, gdzie wykładał początkowo filozofję w instytucie pedagogicznym, następnie zaś prawo na uniwersytecie. Wydał: „Łogiczeskija nastawlenija" (Petersburg, 1807); „Teorja obszczich praw" (tamże, 1828), oraz wspólnie z Cebrykowem i Połońskim przełożył z Feuerbacha „Ugołownoje prawo" (tamże, 1810, 12 wyd., 1827).

Lodniki, *lodowce, gleczery*, rozległe zbiorowiska lodów, pokrywające łańcuchy gór; zajmują one już to szczyty gór i stoki ponad granicą śnieżną, lub też wypełniają szerokie doliny, zbiegające aż do stóp gór; te drugie posiadają niekiedy znaczną rozległość; w Alpach znane są L. mające do 25 i więcej kilometrów długości przy 15 klm. szerokości. Grubość przechodzi często 30 m. (fig. 1) L. biorą początek ze śniegów, spadających obficie w górach; śniegi te, kolejno tające i marznące, przechodzą najpierw w masę grudkowatą *(firn, névé)*, która zwolna staje się zbitą i jednorodną. Lód gleczerów posiada budowę odmienną od lodu

Fig. 1. Przecięcie podłużne lodnika.

powstałego przez bezpośrednie marznięcie wody; jest to skupienie ziarniste drobnych okruchów lodowych, których wielkość dochodzi do 10 cm. średnicy. Niekiedy też lód posiada budowę jakby liściastą, warstwową (fig. 2). L. przedstawiają już to powierzchnię ciągłą, jakby zmarzłe jeziora, już to powierzchnia ta pokrytą jest rozległemi i głębokiemi szparami. Najciekawszem zjawiskiem, jakie przedstawiają L., jest ich posuwanie się; podczas kiedy lód topi się w swych częściach dolnych lub bocznych, nowe masy śniegu spadają u jego szczytu, a przechodząc w stan zbity, spychają bezustannie L. w kierunku pochyłości góry; lód w pobliżu swego punktu topliwości posiada znaczną plastyczność, skąd ruch jego porównać

można do ruchu smoły lub podobnej substancji półpłynnej po równi pochyłej. Granice zresztą dolne **L.** nie są niezmienne; oprócz zmian wahadłowych rocznych, zależnych od następstwa lata i zimy, granice niektórych **L.** ulegają zmianom stałecznym; tak np. w ciągu ostatniego wieku niektóre **L.** obniżyły się o kilkaset metrów, inne o tyleż się odsunęły w górę. Przy ześlizgiwaniu swojem **L.** popychają przed sobą potężne odłamy skał, tworząc u swego podnóża wały kamieniste z rumowisk, zwane *morenami* (fig. 3). W miarę zsuwania się lodnika, rumowiska te gromadzą się po jego bokach, tworząc *moreny boczne;* gdzie się **L.** kończy powstaje *morena końcowa* czyli *czołowa.* Jeżeli **L.** powstaje z połączenia dwóch zbiegających się

Fig. 2. Lodnik Rodanu.

prądów lodowych, boczne ich moreny łączą się w *morenę środkową,* a zarazem, za pomocą drobnych ziarnek piasku przez siebie pędzonych, wygładzają skałę, po której się posuwają. Moreny są wskazówkami, dokąd **L.** niegdyś dochodziły. Stąd wnieść można, że **L.** sięgały niegdyś granic o wiele niższych niż obecnie, co spowodowało wielu geologów do przypuszczenia okresu *lodowego* (ob.). **L.** zajmują wiele bardzo gór, w Tatrach właściwych **L.** niema, czego przyczyny szukać można w otwartem ich położeniu, przez co wiatry łatwo rozwiewają śnieg, jako też w licznych szczerbach ich trzonu i w prostopadłości ich turni. O **L.** wspomina już Strabon, z geografów nowszych pierwszą o nich wiadomość podał Sebastjan Münster (1543). Znajomość lodników posunął zwłaszcza Saussure (1760), a następnie badaniami temi zajmowali się: Bordier (1773), Hugi (1830), Agassiz z Désorem i Vogtem (1841—43), Charpentier, Forbes, Schlagintweit, Tyndall, Heim, Forel, Hagenbach, Kjerulf, Pfaff, Hochstetter, Geikie, Hall, Dana i in. Por. Tyndall „Woda" (tłóm. pol. Jurkiewicza, Warszawa, 1874); Heim „Handbuch der Gletscherkunde" (1885); Dollfus-Ausset „Matériaux pour l'étude des glaciers" (13 t., 1863—73).

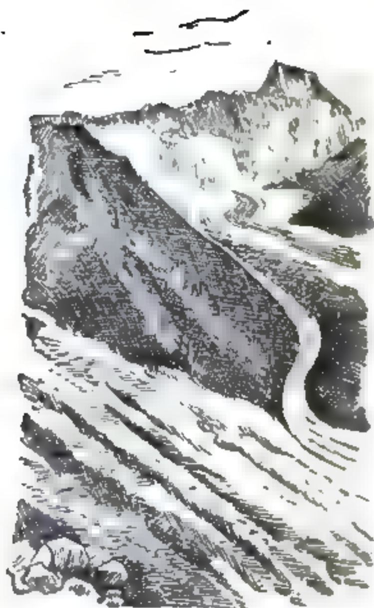

Fig. 3. Lodnik Aaru z moreną środkową i boczną.

Lodoicea *(Dziworzeźnia)*, rodzaj roślin z rodziny palm, obejmujący jedyny gatunek **L.** *maldivica (kokos morski, orzech malediwski, orzech sechelski)*, jest to drzewo na 25—28 m. wysokie, rosnące tylko na niektórych wyspach Sechelińskich. Było ono niegdyś w wielkiem poszanowaniu dla cudownych własności, które mu przypisywano. Liście są do 9 m. długie, a do 3 m. szerokie, tak, że sto ich wystarcza do urządzenia lekkiego mieszkania. Każde drzewo wydaje około 20 — 30 owoców

Lodoicea. *a* kolba kwiatowa męska, *b* kwiat żeński, *c* owoc.

ważących po 20 — 25 kig., są to więc największe owoce drzewne. W stanie niedojrzałym są one jadalne. Ze skorup orzechów wyrabiają się naczynia. Dla otrzymania liści i owoców krajowcy ścinają drzewa, a stąd rodzaj ten jest blizki swej zagłady.

Lodomerja, łacińska nazwa księstwa Włodzimierskiego, z miastem głównem t. n. Po pierwszym podziale Polski, cesarz austrjacki przybrał tytuł króla Galicji i **L.**, opierając się na tem, że dawni królowie węgierscy w XIII wieku tego tytułu używali.

Lodowate morza, *oceany Podbiegunowe,* wielkie masy wodne, otaczające bieguny północny i południowy, a między kołami biegunowemi i biegunami położone. *Ocean Lodowaty północny* czyli *Arktyczny* otacza biegun północny i dotyka wybrzeży płn. Azji, Europy i Ameryki; z oceanem Atlantyckim łączy się cieśniną Davisa, cieśniną Duńską między Grenlandją a Islandją, oraz szerokiem przejściem między Islandją a Norwegją, z oceanem Spokojnym cieśniną Beringa. Obejmuje 15,300,000 klm. kw. (278,000 mil. kw.). Głębokości w ogólności nie są wielkie, między Szpicbergiem jednak a Grenlandją jest kotlina głęboka 3,000—4,800 m. Nawet w cieplejszej porze roku unoszą się olbrzymie *góry lodowe* (ob. Lód). Roślinność przedstawiają wodorosty, których naliczono do 200 gatunków; zwierzęta występują również obficie, potężne wieloryby, foki, z ryb sztokfisz i rekin polarny, liczne skorupiaki, mięczaki, polipy i jeżowce. Połów wielorybów dał początek licznym wyprawom podbiegunowym, a najdalej na północ dotarł dotąd Markham, towarzysz wyprawy Naresa (1875), do 83°20′26″. Wyprawa ta usunęła legendę o otwartem, wolnem od lodów, morzu biegunowem. *Ocean Lodowaty południowy* nie posiada granicy lądowej, ale jest w otwartem połączeniu z oceanem Atlantyckim, Indyjskim i Spokojnym. Obszar jego wynosi 19,350,000 klm. kw. (351,400 klm. kw.), ocena ta jednak jest przybliżona, niewiadomo bowiem, jaką rozległość posiadają lądy podbiegunowe. Najdalej na płd. dotarł Ross (1839—43), do 78° 11′; największa głębokość wysondowana nie przenosi 900 m. Pod względem meteorologicznym zbadał okolice te najdokładniej Arctowski, uczestnik wyprawy Gerlacha (1898—99).

Lodowce, toż co lodniki (ob.). Niektórzy oznaczają tą nazwą góry lodowe (ob. Lód), zachowując dla gleczerów jedynie nazwę lodników.

Lodowe góry, ob. Lód.

Lodowe kwiaty, ob. Szron.

Lodownia, przestrzeń służąca do przechowywania lodu. Dawniej służyły do tego doły i piwnice, skuteczniejsze jednak są budowle, ocienione roślinami, albo opatrzone dachami słomianemi lub trzcinowemi; podwójne ściany drewniane pozostawiają między sobą odstęp, wypełniony słomą, wiórami, lub innemi nieprzewodnikami ciepła, podłoga pokrywa się grubą warstwą torfu. W dobrze urządzonych **L.** strata przez topienie w ciągu roku nie przenosi 25 odsetek. **L.** pokojowe mają ściany podwójne, wewnątrz obite są cynkiem i zawierają osobny oddział na lód; odstęp między ścianami zapełnia się włosami, wełną, bawełną, sieczką, wełną żużlową i t. p. W **L.** o powierzchni wewnętrznej 2,3 metra kw. i objętości 0,222 m. sześć., ze zbiornikiem zawierającym 16 kg. lodu, przy temperaturze pokojowej 19°, utrzymuje się wewnątrz temperaturę 6,9°, a dzienne zużycie lodu wynosi 6 kg. Por. Schatteburg „Die Eiskeller, Eishäuser i t. d.“ (1895).

Lodowy kalorymetr, ob. Kalorymetr.

Lodowy kamień, ob. Kryolit.

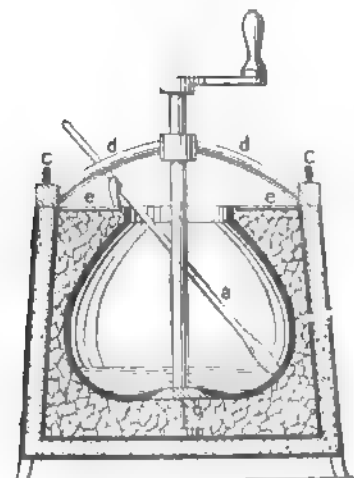
Lodowy okres, epoka w okresie dyluwjalnym rozwoju ziemi (ob. Diluvium), w której zachodziło najznaczniejsze rozprzestrzenienie się lodników, połączone ze znacznem obniżeniem temperatury. Świadczą o tem różne szczegóły geologiczne, a w szczególności głazy narzutowe, rozrzucone w Europie środkowej, oraz liczne ślady dawnych moren (ob. Lodniki). Objawy te zbadano najpierw w Szwajcarji, gdzie liczne wskazówki świadczą, że lodniki tameczne rozciągały się niegdyś na znacznie większej przestrzeni, aniżeli obecnie, a na podstawie poznanych tam okoliczności wytłómaczono podobne objawy Europy środkowej działaniem lodników, które z Norwegji sięgały do ujść Renu, do gór Kruszczowych i Olbrzymich, do Karpat i Uralu. Podobneż ślady okresu lodowego występują także i w Ameryce płn. Ślady moren pozwalają nawet wnosić, że były dwa okresa wzrostu lodników, przedzielone okresem ich cofania się. Przyczyna zmian klimatycznych, które spowodowały tak silny rozwój lodników, nie jest należycie wyjaśniona. Najwięcej stronników posiada hipoteza Adhémara i Crolla, która źródło zmiany perjodycznej klimatu widzi w zmianach mimośrodu drogi ziemskiej. Obecnie na płn. półkuli ziemi półrocze letnie trwa dłużej, aniżeli zimowe, na półkuli zaś południowej stosunki są przeciwne. Z biegiem wszakże czasu rozkład ten pór roku ulega zmianie; w innych okresach geologicznych półkula północna ziemi pozostawać mogła w gorszych warunkach klimatycznych, półrocze zimowe mogło się ciągnąć dłużej niż letnie, różnica między temi okresami roku wynosić mogła znacznie większą liczbę dni niż obecnie, a to spowodować mogło obniżenie średniej temperatury rocznej i rozwój lodników. Por. Croll „On the physical cause of the change of climate during geological epochs“ (1864), Kjerulf „Die Eiszeit“ (1878), Pencka „Die Eiszeit in den Pyrenäen“ (1885), S. Kramsztyk „Czas“ („Szkice Przyrodnicze“ 1893).

Lodowy pług, ob. Lód.

Lodowy spat, toż co adular (ob.).

Lody, potrawa sporządzona z soków owocowych i cukru, niekiedy ze śmietanką, jajkami i przyprawami korzennemi, przez oziębienie aż do punktu zakrzepnięcia. Oziębienie sprowadza się miesz

niną lodu z solą, albo też innemi mieszaninami oziębiającemi (ob. Oziębiające mieszaniny). Służą do tego różne *maszynki do lodów*, jak maszynka Fullera (ob. fig.), gdzie materjał na lody umieszcza się w puszce *a*, wprawianej w obrót na czopie *b* za pośrednictwem korby *cd*. Do wyrobu **L.** w więk-

Maszyna do lodów Fullera.

szych ilościach używa się maszyn oziębiających, w których kilka naraz puszek wprawia się w obrót. **L.** owocowe, na pół zamrożone, nazywają się *granitto*; jeżeli są jeszcze w stanie ciekłym, tak, że służą do picia, stanowią *sorbety*; napół zamarzłe **L.** śmietankowe tworzą *kremy lodowe*.

Loeb Izydor, pisarz francuski, * 1839 w Soultzmatt, † 1892 w Paryżu. W r. 1862 został wielkim rabinem, w 1869 sekretarzem „Alliance Israélite universelle," następnie profesorem historji żydowskiej w seminarjum izraelickiem w Paryżu, a od r. 1880 wykładał także w „Ecole des hautes études." Redagował *Bulletin de l'Alliance Israélite*, był współpracownikiem *Revue des études juives* i *Grande encyklopédie*. Wydał między innemi: „La situation des Israélites en Turquie, en Serbie et en Roumanie" (bezimiennie, 1877); „Le Doggotoum" (1881); „La controverse sur le Talmud sous saint Louis" (1882); „Statuts des Juifs d'Avignon;" „La correspondance des Juifs d'Espagne avec ceux de Constantinople" (1888); „Tables du calandrier juif" (1886).

Loebenstein Paweł, literat, lekarz z powołania, † 1882 w Brzeżanach w Galicji: przełożył znaczną liczbę dzieł polskich na język niemiecki.

Loebl, baron, mąż stanu galicyjski, * 1835 w Drohobyczu; ukończył gimnazjum w Samborze, uniwersytet we Lwowie i wstąpił do służby państwowej w r. 1857. W r. 1871 podczas namiestnictwa barona Possingera w Galicji, był **L.** naczelnikiem pow. w Czortkowie. W r. 1873 powołano go do biur namiestniczych we Lwowie. Wkrótce potem powierzono mu kierownictwo biura prezydjalnego, a w r. 1883, za rządów Filipa Zaleskiego, mianowany został wiceprezesem namiestnictwa. W tym charakterze kilkakrotnie dzierżył w swych rękach zastępczo cały kierunek administracji państwowej w Galicji. Gdy w październiku 1888 hr. Schoenborn, namiestnik Moraw, wszedł do gabinetu hr. Taaffego, jako minister sprawiedliwości, został **L.** namiestnikiem morawskim. W r. 1893 przeszedł **L.** w stan spoczynku, zostawiwszy na Morawach po sobie jak najlepsze wspomnienia, jako pojednawczy i uprzejmy dla obu narodowości w równej mierze przedstawiciel władzy państwowej. **L.** powrócił wówczas do Lwowa i tam zamieszkał stale. W chwili ustąpienia ze służby otrzymał tytuł barona. W r. 1897 został ministrem dla Galicji w gabinecie Gautscha i pozostawał na tem stanowisku do 1898 r. Miejsce jego zajął Jędrzejewicz.

Loechius, Loacchius Scotus, ob. Lechowicz Andrzej.

Loeher Franciszek, pisarz niemiecki, ob. Löher.

Loën August, baron, * 1828 w Dessau, † 1887 w Jena; kształcił się w uniwersytecie berlińskim, jako oficer odbył kampanje 1849 i 1864 i ogłosił: „Die Kriegsverfassung des Deutschen Reichs und des Deutschen Bundes" (Dessau, 1860); następnie dwa romanse „Bühne und Leben" (Lipsk, 1864) i „Verloren und nie besessen" (Hanower, 1875) i opowiadania „Kampf und Liebe" (Wrocław, 1884). W roku 1867 mianowany był intendentem teatru dworskiego w Wejmarze.

Loevy Edward, artysta malarz i rysownik, * 1857 w Warszawie, kształcił się w Petersburgu i Monachjum. Od r. 1880 zamieszkał w Paryżu, gdzie odznaczył się jako ilustrator dzieł: Musseta, Laimetre'a, Monteuil'a i in. Wykonał wiele portretów i obrazów, z których wyróżnia się „Zadumiona."

Loew Herman, entomolog, * 1807 w Weissenfels, † 1879; kształcił się w Halli, był nauczycielem gimnazjalnym w Berlinie i Poznaniu, 1850 został dyrektorem szkoły realnej w Międzyrzeczu. W dziele „Horae anatomiae" (Poznań, 1841) podał ważne przyczynki do anatomji owadów. Systematykę owadów dwuskrzydłych udoskonalił przez użycie żyłkowania skrzydeł jako cechy systematycznej.

Loewenthal Edward, publicysta niemiecki, * 1836 w Ernsbachi (Würtemberg), kształcił się w Sztutgardzie i Tubindze. W r. 1859 założył pismo: „Allgemeine deutsche Universitaetszeitschrift", w r. 1873 został redaktorem *Neu. Freie Zeitung*, a w r. 1880 założył niemieckie pismo w Paryżu p. t. *Weltbühne*. Napisał: „System und Gesch. der Natural" (Lipsk, 1865); „Das Gesetz der sphaer. Molecular-Bewegung" (1881); „Grundzüge zur Reform und Kodification des Voelkerrechts" (1872); „Naechste Wissenstufe" (1874); „Grundzüge der

induktiven Spiritualismus" (1889); „Kampf um die europ. Suprematie" (1889); „Weltgeschichte für Jedermann" (1890); „Religion und Religionen" (1890).

Loewy Maurycy, astronom, * 1853 w Wiedniu, kształcił się w Wiedniu i Paryżu, gdzie 1872 został członkiem biura Długości, 1878 poddyrektorem obserwatorjum, 1894 prezydentem akademji nauk. Przeprowadził badania nad drogami planet i komet, nad refrakcją, aberacją i in. Zbudował nadto lunetę łamaną (équatorial coudé), za której pomocą otrzymał wyborne fotografje księżyca.

Löffler August, malarz, * 1822 w Monachjum, † 1866 tamże; kształcił się w akademji miejscowej, następnie podróżował po Włoszech i Wschodzie, gdzie zbierał szkice do panoramy Jerozolimy. Od 1851 r. wykonał wiele krajobrazów palestyńskich i greckich, oraz: „Delphi," „Jeruzalem," „Betleem," „Jaffa," „Saba," „Damaszek," „Morze Czerwone" dla króla wirtemberskiego i wielką liczbę kartonów, jak „Znalezienie Mojżesza," „Objawienie się Boga Eljaszowi na górze Horeb," „Memfis," „Ateny," „Rzym" i in.

Löffler-Radymno Leopold, malarz, * 1830 r. w Rzeszowie, † 1898 w Krakowie; po skończeniu nauk we Lwowie wyjechał na studja do Wiednia, następnie kształcił się w Paryżu i Monachjum, w 1850 siadł w Wiedniu. Wykonał: „Intryga o spadek majątkowy," „Przerwany podpis," znany z licznych reprodukcji; „Odwiedziny ubogiego ojca," „Dwaj kwestarze." Pomiędzy 1865 a 1875 r. wykonał: „Powrót z Jassyru," „Śmierć Czarnieckiego," „Opowiadanie z bitwy pod Wiedniem," „Powrót po napadzie Tatarów," który w tysiącznych reprodukcjach rozszedł się po kraju; „Rudolf Habsburg w bitwie pod Murthen." Portret i życiorys jego pomieścił *Tygod. Ilustr.* z r. 1892, t. II, str. 350. Obrazy jego odznaczają się klasycznym rysunkiem figur, ich ugrupowaniem, spokojem i siłą charakterystyki, znajdują się po większej części w galerjach i muzeach. Za obraz „Książę Alba w pałacu Gerolstein" został członkiem akademji sztuk pięknych w Wiedniu. W r. 1877 powołany był na profesora krakowskiej akademji sztuk pięknych i na tem stanowisku dał jeszcze szereg obrazów, jak: „Gratulacja," „Krzyżowcy pod Jerozolimą," „U wróżki" i in. 1892 r. obchodził jubileusz 40-letniej pracy artystycznej.

Löffler Leopold.

Lofjodonty (*Lophiodontia*), grupa zaginionych zwierząt ssących, z rzędu kopytnych nieparzystopalczastych, pokrewna dzisiejszym tapirom.

Lofoty, Lofodden, Loffoden, gromada kilku większych (Röst, Barö, Moskenes, Flagstadde, Ostvaagö, Westvaagö, Hindö, Langö, Andö) i kilku mniejszych wysp, przy północnych brzegach Norwegji położona, obejmuje razem 5,820 klm. kw., z ludnością 37,000 głów liczącą, trudniącą się przeważnie rybołówstwem.

Loftus sir August Wiljam Fryderyk Spencer, mąż stanu angielski, * 1817, jako 4 syn margr. d'Ely; po ukończeniu nauk w Cambridge, rozpoczął 1837 zawód dyplomatyczny, jako attaché poselstwa w Berlinie, 1844 przeniesiony do Sztutgardu, 1848—52 towarzyszył lordowi Stafford Canning w poselstwie do dworów berlińskiego, wiedeńskiego i greckiego; 1852 mianowany sekretarzem legacji w Sztutgardzie, 1858 został ambasadorem w Wiedniu, 1860 w Berlinie, 1862 w Monachjum, 1865 powtórnie w Berlinie, 1868 r. akredytowany przy związku północno-niemieckim, został w końcu 1871 posłem w Petersburgu i na stanowisku tem usiłował nadaremnie 1876 — 77 rozwiązać pokojowo kwestję Wschodnią. W 1877 odwołany, mianowany był gubernatorem Południowej Nowej Walji.

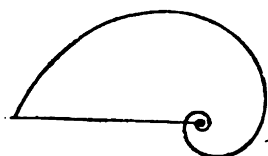
Log (*loch*), przyrząd do mierzenia szybkości biegu okrętów, składa się z płyty drewnianej uczepionej na linie. Płyta jest tak obciążona, że utrzymuje się na wodzie pionowo, sznur zaś opatrzony jest w różnych odstępach węzłami. Długość tych odstępów, czyli *długość węzła*, zależy od czasu wskazywanego przez klepsydrę, której piasek przesypuje się w ciągu 14 lub 28 sekund; jeżeli klepsydra jest 14-sekundowa, długość węzła na linie wynosi 7,2 metra. **L.** rzuca się na wodę, obserwator odczytuje, ile węzłów przesunie się w czasie przesypywania piasku, a liczba ich wskazuje, ile mil morskich (po 1852 m.) przebiega okręt w ciągu godziny (3,600 sekund), co wypływa tu z proporcji 3600 : 14 = 1852 : 7,2. **L.** ten, wynaleziony w r. 1607, nie daje rezultatów dostatecznie ścisłych; dokładniejszy jest **L.** *patentowy*, składający się z puszki z numeratorem, uczepionym do liny; po wyrzuceniu z pokładu numerator przechodzi w obrót, którego szybkość, zależna od szybkości biegu okrętu, odczytuje się na cyferblacie.

Logania (*Połata*), rodzaj roślin z rodziny Loganiaceae, obejmujący krzewy w Nowej Holandji, z których w ogrodach naszych hodują się **L.** *floribunda* i *latifolia*, obie o kwiatach białych i zebranych w baldaszkogrony wierzchołkowe.

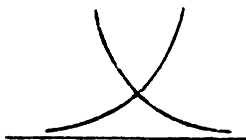
Loganiaceae (*Połatowate*), rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca za cechy: kielich wolny, 4—5-dzielny lub ząbkowy; korona jednopłatkowa, o brzegu 5—4—10-klapkowym, o przedkwitnieniu skręconem; pręciki do rurki korony przyrosłe i w liczbie równej jej klapkom, zawiązek dźwiga szyjkę pojedyńczą o znamieniu tarczykowatem lub dwuklapkowem; owoc jest torebką wielonasienną, 2—4-komórkową, albo pestkowcem. Są to krzewy lub drzewa, rzadko zioła, o liściach przeciwległych, najczęściej z przylistkami, i kwiatach zebranych w grona lub baldaszkogrony. Należy tu około 25 gatunków w 10 rodzajach, właściwych głównie okolicom zwrotnikowym. Niektóre, jak Strychnos zawierają silnie działające alkaloidy.

Logarytmiczna linja, ob. Logarytmika.

Logarytmiczna spiralna, linja krzywa płaska, której promienie, to jest linje proste, idące do różnych jej punktów z punktu stałego, czyli z bieguna, rosną w postępie geometrycznym, kąty zaś, jakie promienie te tworzą z linją stałą, w stosunku arytmetycznym. Równanie **L. s.** jest zatem $r=e^{ak}$. Kąt, jaki styczna do tej linji tworzy z promieniem, jest stały, podobnie jak w okręgu koła. **L. s.** wije się dokoła bieguna w skrętach coraz węższych, ale nigdy do niego nie dochodzi, jest zatem względem tego punktu asymptotyczną. Linja ta wskazana została przez Descartes'a (1638), a zbadana dokładniej przez Jezuitę Nicolasa (1693).

Spiralna logarytmiczna.

Logarytmika.

Logarytmika, *linja logarytmiczna, linja logistyczna*, linja krzywa przestępna (ob. Krzywe linje), mająca za równanie $x = log.y$, t. j. krzywa, której odcięte są równe logarytmom liczb, wyobrażających rzędne, odcięte zatem rosną w postępie arytmetycznym, a odpowiadające im rzędne w postępie geometrycznym. **L.** przedstawia jedną odnogę, ciągnącą się w obie strony do nieskończoności, mając za asymptotę (ob.) oś odciętych.

Logarytmy (z grec. liczby stosunkowe), w matematyce wykładniki potęg, do których podnieść należy pewną podstawę, aby otrzymać liczby dane. Tak np. **L.** 16 przy podstawie 2 jest 4, gdyż $16=2^4$, a w ogólności jeżeli $y=a^x$, x jest logarytmem liczby y przy podstawie a. Jakąkolwiekby liczbą dodatnią było a, byle różną od 1, można, nadając na x wartości bardzo mało między sobą różne, otrzymać na y wszystkie liczby dodatnie od 0 do nieskończoności. Jeżeli $x=0$, jest $y=1$, przeto log 1=0. Ponieważ zaś a jest liczbą dowolną, przeto układów czyli systemów **L.** może być nieskończenie wiele; gdy $x=1$, $y=a$, przeto podstawa danego układu **L.** jest liczba, której **L.**=1. Z określenia powyższego **L.** łatwo jest otrzymać inne, często używane w dziełach elementarnych. Jeżeli mamy dwa postępy, ilorazowy, rozpoczynający się od 1, i różnicowy, zaczynający się od 0, oba ciągnące się w obie strony do nieskończoności, i jeżeli wyrazy postępu ilorazowego przedstawiają liczby, to odpowiadające im wyrazy postępu różnicowego przedstawiają ich **L.** Główne własności **L.** są: **L.** iloczynu = sumie **L.** czynników; **L.** ilorazu=różnicy **L.** dzielnej i dzielnika; **L.** potęgi=**L.** podstawy, pomnożonemu przez wykładnik; **L.** pierwiastku=**L.** liczby, pod znakiem pierwiastku będącej, podzielonemu przez skaźnik pierwiastku. Tak więc przy pomocy **L.** można działania obniżać, t. j. zamiast mnożenia, dzielenia, podnoszenia do potęg i wyciągania pierwiastków wykonywać dodawanie, odejmowania, mnożenie i dzielenie. Stąd wypływa ważność **L.** w rachunkach. Jeżeli np. chcemy obliczyć wartość 2^{64}, trzeba odszukać **L.** 2, pomnożyć go przez 64 i odszukać liczbę odpowiadającą temu iloczynowi, uważanemu za **L.** Najważniejsze układy **L.** są: *naturalny, hyperboliczny* czyli *Nepera*, którego podstawą jest liczba e=2,71828..., i *pospolity, zwyczajny* czyli *Briggsa*, którego podstawą jest 10 i który jest pospolicie używany. W układzie tym, jak łatwo widzimy, **L.** 10=1, **L.** 100=2, **L.** 1000=3 i t. d., inne liczby mają **L.** ułamkowe; całkowita, wchodząca w skład **L.**, zowie się jego *cechą* czyli *charakterystyką*, cyfry dziesiętne *mantysą*. Aby przejść od jednego układu **L.** do drugiego, należy wszystkie **L.** pomnożyć przez stałą liczbę, zwaną *modułem* czyli *zamiennikiem*. Dla przejścia od układu naturalnego do pospolitego modułem jest 0,434294..... Dla obliczania **L.** służą różne szeregi, podawane przez analizę wyższą, a wyprowadzane z szeregu zasadniczego: Log. nat. $x = \frac{x}{1} - \frac{x^2}{2} + \frac{x^3}{3} - \frac{x^4}{4} + \frac{x^5}{5} - ...$ Wynalazcą **L.** jest baron szkocki Jan Napier lub Neper 1614, który podał **L.** nat. i zwrócił uwagę na układ o podstawie 10. Tablice tego układu podał już w r. 1618 Briggs dla liczb od 1 do 1000, a w r. 1624 dla liczb od 1 do 20,000 i od 90,000 do 100,000 obliczone w 14 cyfrach dziesiętnych. Do rozpowszechnienia **L.** przyczynił się najwięcej Kepler, a księgarz Vlacq ogłosił wydanie tablic Briggsa, w którem zapełniona jest próżnia od 20,000 do 90,000, a **L.** obliczone są w 11 cyfrach dziesiętnych. Z dalszych tablic najsłynniejsze są Calleta, Vegi (wyd. dalsze Bremikera), Schröna. Najpospoliciej **L.** są obliczane w 7 cyfrach dziesiętnych. Do użytku podręcznego dogodne są też tablice Lalande'a o 5 cyfrach dziesiętnych. Z tekstem polskim wydane są tablice Wegi sześciocyfrowe. **L.** Gaussa nazywają się tablice do obliczania log $(a+b)$ jeżeli są dane log a i log b. Do rozwoju teorji **L.** przyczynili się najwięcej: Mercator, Gregory, Halley, Craig, Taylor, Côtes, a zwłaszcza Euler. W historji **L.** słynnym jest spór o to, czy liczby odjemne mają **L.** rzetelne czyli rzeczywiste, t. j. nieurojone. Matematycy idą dziś za zdaniem Eulera, że ich nie mają. Wykład teorji **L.** mieści się w traktatach algebry.

Logau Fryderyk, baron von, poeta niemiecki, * 1604 na Śląsku, † 1655 w Lignicy. Sława jego głównie polega na epigramatach, które wydał pod imieniem Salomona von Golau (Wrocław, 1638); powtórna ich ed. p. t. „Deutscher Sinngedichte Drey Tausend" (Wrocław, 1654) należy do największych rzadkości bibljograficznych.

Loggia (włosk.), w architekturze oznacza otwarty z jednej strony budynek, lub przybudówkę, zasklepioną u góry arkadami. Najczęściej budo-

wano L. w klimatach ciepłych, zwłaszcza we Włoszech, gdzie je zdobiono posągami i freskami. Słynne są „L. de i Lanzi“ we Florencji, oraz „L. Rafaela“ w Watykanie.

Loghem, Marcin Gesinus Lambert van (pseud. Fiore delle Neve), poeta niderlandzki, * 1849 r. w Lejdzie. Napisał: „Eene liefde in het Zuiden“ (1882); „Liana“; „Van eene Sultane“ (1884); „Victor“ (1888) i in., L. wydawał w Amsterdamie czasopismo p. t. *Nederland.*

Logier Jan Bernard, * 1780, † 1846, muzyk, wynalazca *chiroplastu,* instrumentu, nadającego palcom ucznia położenie najwłaściwsze przy grze na fortepjanie lub organach. Wynalazek ten dziś zapomniany, wywołał około 1815 r. ogromny rozgłos w świecie muzykalnym. L. ogłosił między innemi: „Nouveau système d'enseignement musicale“ (Paryż, 1827).

Logika, umiejętność, zajmująca się wykryciem praw i form myślenia i stąd stanowiąca naukę przygotowawczą do filozoficznych i naukowych studjów. Poznanie dokładne różnorodnych form myślenia i rozumowania pozwala nam zarówno jasno i przekonywająco własne rozwijać poglądy, jak oceniać, rozbierać i odpierać obce rozumowania; teorja przyucza do zręcznego dobierania i grupowania dowodów, szybkiego chwytania błędów lub fałszów przeciwnika. Ta część L., szczególowo rozwinięta, nosi nazwę *djalektyki* (ob.) i stanowi jej pierwotną formę. Dziś djalektyczna część zeszła na drugi plan, a za to głównie opracowywane bywają metafizyczne i psychologiczne podstawy, by Arystotelesowską anatomję form myślenia uzupełnić i oprzeć na fizjologji siły myślenia. Od chwili, gdy Kant doszedł do wniosku, iż prawa myśli ludzkiej (ob. Kant i Kategorje) są wiernym pierwowzorem zasadniczych pojęć naszych o stosunkach świata zewnętrznego, odtąd L. z formalnej i czysto sybjektywnej zaczęła przybierać pozory umiejętności objektywnej. Hegel (ob.) zjednoczył najzupełniej L. z metafizyką; L. u niego jest umiejętnością wszechświata; prawa myśli są prawami bytu. Formalna L. wzięła początek u sofistów (ob.), a doszła szczytu udoskonalenia u Arystotelesa (ob.). Nawaźniejsza i najdoskonalej przez tego myśliciela opracowana nauka o wniosku (ob. Syllogizm) była przez całe średnie wieki i późniejsze czasy pilnie opracowywana i studjowana (por. Scholastyka) i do ostatnich czasów jeszcze znajdowała sprawiaczów (Beucke, Lotze, Drobisch). L. jako naukę o metodzie wykształcili: Bakon, Locke, Leibniz, Wolf, Lambert i Ploucqnet. Heglowską L. rozwijali i przekształcali: Erdmann, Rosenkranz, Kuno Vischer. Samodzielnie pracowali: Trendelenburg, I. H. Fichte, Ulrici. Angielscy myśliciele odrębną poszli drogą, uważając L. filozofją metody indukcyjnej. Najważniejszemi pracami tu są: Whewell'a: „Philosophy of the inductive sciences“ (2 ed., Londyn, 1852) i Mill'a „System of Logic, rationative and inductive“ (Londyn, 1843). Co do historji L. por. Prautl: „Geschichte der Logik“ (Lipsk, 1858) i prace Trendelenburga (ob.). Lotze „Grundzüge der Logik“ (3 wyd., 1891). W przekładzie polskim (Fr. Krupińskiego) posiadamy dwutomową „Logikę“ A. Baina.

Logistyczna linja, toż co logarytmiczna linja (ob.).

Logistyka, rachunek na liczbach, arytmetyka praktyczna.

Logografowie, tak się nazywają najdawniejsi historycy greccy (w przeciwstawieniu do poetów epicznych), obrabiający prozą podania po największej części o zakładaniu miast. Wszyscy oni (najcelniejsi: Kadmus, Djonizjusz, Hekateusz, Choron, Ksantos, Ferecydes i Hellanikos) żyli w Jonji przy końcu VI i na początku V w. przed Chr. Herodot (ob.) stanowi przejście od L. do właściwych historyków. Fragmenta ich pism wydali Creuzer w „Historicorum graecorum fragmenta“ (Heidelberg, 1806) i Müller pod takimże tytułem (Paryż, 1841).

Logogryf (z greck.), wyraz, który przez odjęcie lub przełożenie niektórych pojedyńczych głosek przybiera rozmaite znaczenia, np. *woda, oda, da,* czyli zagadka ułożona z liter.

Logometr, skala do mechanicznego rozwiązywania zadań trygonometrycznych.

Logone *(Logon),* państwo murzyńskie we wnętrzu Afryki, w sąsiedztwie z państwem Bornu położone; z miastem stołecznem *Logonbirni,* liczy 250,000 miesz. i obejmuje 1,000 klm. kw.

Logopatja, zakłócenie mowy, zależne zwłaszcza od zamąceń w tworzeniu się myśli.

Logos λογος), wyraz grecki znaczący „słowo“ i „rozum“, używany przez aleksandryjsko-żydowską szkołę (ob. Aleks. szkołę katechetów), na oznaczenie przedwiecznej myśli Boga o samym sobie. Myśl ta, wystąpiwszy nazewnątrz przy tworzeniu świata, jako twórcza mądrość i rozum Boga, stała się zasadą wszelkich objawień boskości śród świata. Czwarta Ewangelja umocniła i rozpowszechniła teorję *logosu,* na której wspierali się ojcowie Kościoła ze szkoły aleksandryjskiej, ażeby uzasadnić filozoficznie chrześcijaństwo, jako objawienie zupełnie znanej już światu pogańskiemu zasady. Chrystus bowiem było to wcielenie *logosu.* Naukę tę w końcu II w. zarzucił Kościół rzymski (ideologja). Por. Heinze „Die Lehre vom Logos in der griech, Philosophie“ (Oldenburg, 1872).

Logotypy, czcionki drukarskie, zawierające, zamiast oddzielnych głosek, całe wyrazy lub ich części, używane przy druku gazet.

Logrono, miasto stołeczne prowincji t. n. (5,041 klm. kw. i 182,000 miesz.), w hiszpańskiem królestwie Starej Kastylji, nad rzeką Ebro, liczy 16,000 ludności.

Lohe, rzeka na Śląsku, zaczyna się na północ Frankensteinu i wpada poniżej Wrocławia do Odry.

Loheja *(Lohaja),* miasto portowe w arabskiej prowincji Jemen, na przylądku w zatoce Arab-

skiej, o 200 klm. w kierunku północno-zachodnim od Sana, 10,000 miesz., handel kawą.

Lohengrin, tak się nazywa od głównego swego bohatera poemat średnio-górno-niemiecki, ułożony około r. 1300 przez nieznanego poetę; obecnie istnieje on tylko w późniejszem obrobieniu. Połączone jest w nim podanie o rycerzu, ciągnionym w łódce przez łabędzia, z podaniem o św. Graalu, oraz podaniami o czynach niemieckiego króla Henryka I. Treść tego poematu wydanego przez Görresa (Heidelberg, 1813) użył R. Wagner do znanej opery.

Lohenstein, Kacper Daniel von, jeden z naczelników drugiej szkoły poetów śląskich, * 1635 r. w Nimptsch, † 1683 jako radca cesarski we Wrocławiu. Napisał sześć tragedji, oraz mnóstwo pieśni lirycznych treści świeckiej i religijnej. Pracując nad tem, by wbrew szkole Opitza, przywrócić fantazji w zakresie poezji właściwe jej znaczenie, popadł w napuszystość i przesadę, które w wielu znalazły naśladowców, zwanych *Lohensteinijanami*, Zbiór jego utworów wyszedł p. t. „Trauer und Lustgedichten" (Wrocław, 1680; Lipsk, 1733). Z pism jego prozą zasługuje na wzmiankę romans bohaterski „Arminius und Thusnelda" (2 t., Lipsk, 1689; przerobione wydanie, 4 t., Lipsk, 1731).

Löher *(Loeher)* Franciszek, historyk niemiecki, * 1818 w Paderbornie, zwiedził 1846—47 półn. Amerykę i w 1849 został wybrany do drugiej izby pruskiej. Otrzymawszy 1853 stopień naukowy w Getyndze, został 1855 profesorem w Monachjum, a 1864 dyrektorem archiwum państwa. **L.** należy do najznakomitszych historyków niemieckich. Oprócz poematu bohaterskiego „General Sporck" (2 wyd., Gött., 1858), oraz szkiców podróżniczych „Land und Leute in der alten und neuen Welt" (3 t. Gött.; 1854—59), ogłosił między innemi następujące prace: „Fürsten und Städte zur Zeit der Hohenstaufen" (Halla 1846); „System des preussischen Landrechts" (Paderborn, 1852); „König Konrad I und Herzog Heinrich von Sachsen" (Monachjum, 1858); „Jakobäa von Baiern" (Nördlingen, 1862—69); „Neapel und Sicilien" (2 t., Monachjum, 1864) i „Beiträge zur Geschichte der Jakobäa von Baiern" (2 cz., tamże, 1865—66); „Kanarische Reisetage" (1877); „Cypern" (1878); „Russlands Werden und Wollen" (1881); „Kaiser Friedrichs II. Kampf um Cypern" (1878); „Beiträge zur Geschichte und Völkerkunde" (1885, t. 2) i in.

Lohita, plemiona góralskie w Assamie, pokrewne ludom Himalajskim.

Lohmann Fryderyka, z domu Ritter, * 1749 r. w Wirtenbergu, † 1811 w Lipsku, wsławiła się jako autorka wielu romansów i nowel w guście Lafontaine'a. Jeszcze liczniejsze są tego samego rodzaju prace (18 t., Lipsk, 1844) jej córki, *Emilji Fryderyki Zofji* **Lohmann,** * 1784 w Schönebeck, † 1830 w Lipsku.

Lohmann Aleksander de Savornin, polityk niderlandzki, * 1837 w Groningen. W r. 1884, mianowany profesorem prawa w Amsterdamie, a 1890—91, ministrem spraw wewnętrznych. **L.** był antirewolucjonistą i surowym kalwinem.

Lohmeyer Karol Henryk, historyk niemiecki, * 1832 w Gombinie, bez jednej ręki od urodzenia, kształcił się w uniwersytecie królewieckim, w którym 1873 r. został profesorem historji. Napisał: „Geschichte von Ost- und Westpreussen" (2 wyd., Gotha, 1881); „Hilfsbuch für den Unterricht in der brandenburgisch-preussischen Geschichte" i „in der deutschen Geschichte" (1886); „Herzog Albrecht von Preussen" (Gdańsk, 1890) i in.

Lohse Oswald, astronom, * 1845 r. w Lipsku, kształcił się w mieście rodzinnem, 1871 r. został asystentem w obserwatorjum prywatnem w Bothkamp, 1882 obserwatorem w astrofizycznem obserwatorjum w Poczdamie, gdzie przeprowadził liczne badania nad budową fizyczną Marsa i Jowisza i nad plamami słońca, oraz ogłosił „Neuer Stern im Schwan" (1877); „Planetographie" (1894) i in.

Loibl, po chorwacku *Ljubel* (Lubel), przełęcz w Alpach Karnijskich na granicy korutańsko-kraińskiej, mająca 1,370 metr. wysokości, przez którą przechodzi jedna z głównych austrjackich dróg do Włoch.

Loigny, wieś we francuskim departamencie Eure-et-Loire, na północ Orleanu, pamiętna bitwą 2 grudnia 1870 r. pomiędzy wojskami niemieckiemi a francuskiemi pod dowództwem gen. Chanzy.

Loing, dopływ Sekwany, bierze początek pod St. Sauveur w departamencie Yonne i ubiegłszy 168 klm., wpada do Sekwany. Obok niej aż do Sekwany ciągnie się spławny kanał **L.,** zwany także *Montargis*. Ta sama rzeka za pomocą kanałów, idących od Orleanu i Briare, łączy Sekwanę z Loarą.

Loir, Loire, Loiret, ob. Loar, Loara i Loaret.

Loisach, dopływ Izary, 120 klm. długi, wypływa z Czarnego jeziora w Tyrolu.

Loiseleur Juljusz, pisarz fracuski, * 1816, † 1900 w Orleanie, był bibljotekarzem tamże. Jako członek rady miejskiej wpływem swym wyjednał wzniesienie 1855 pomnika Joannie d'Arc na głównym placu miasta. Napisał: „Residences royales de la Loire" (1863); „Les crimes et les peines dans l'antiquité et dans les temps modernes" (1863); „Problèmes historiques" (1867); „Le Masque de fer" (1868); „La doctrine secrète des Templiers" (1871); „Ravaillac et ses complices" (1873); „Les points obscurs de la vie de Molière" (1877); „Trois enigmes historiques" (1882) i in.

Loja, prowincja w południowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Ekwator, na granicy Peru, 18,800 klm. kw. (341,4 m. kw.) powierzchni i 100,000 m. Główne miasto Loja, leży w pięknej dolinie, wzniesionej na 2,073 m. nad p. m., ma 10,000 miesz.

Loja, miasto okręg. w hiszpańskiej prowincji Granady, położone malowniczo nad rzeką Genil, ma 20,000 miesz. i śliczny zamek maurytański.

Lojalności wyspy, ob. Loyalty.

Lojko-Tisovsky, Gustaw Histivit, poeta słowieński, * 1843 w Tisowcu, † 1871, nauczyciel gimnazjum, napisał kilka nowel, zebrał „Narodnie hry v Tisovci" (1868); w r. 1871 wyszedł wybór jego poezji, oraz „Rozpravki".

Loka *(Locke)* v. *Rogala* odm., herb: W polu czerwonem — trąba srebrna i róg jeleni srebrny. Nad hełmem śpiczasty kapelusz srebrny z wyłogiem czerwonym z 6-u czarnemi piórami koguciemi u góry. Labry czerwono-srebrne.

Loka.

Lokacja (łac.), umieszczenie np. osób na posadach i w mieszkaniach, kapitałów w papierach procentowych.

Lokal (z łac. *locus*, miejsce), pomieszczenie do pewnego celu przeznaczone, pomieszkanie. *Lokalny*, tyczący się danej miejscowości, jak np. fauna lokalna. *Kolej lokalna*—kolej boczna, dojazdowa, kolejka. *Lokalizacja*, umiejscowienie, np. **L.** choroby, ograniczenie choroby do pewnej części ciała ludzkiego, gdzie wzięła początek i skąd groziła rozprzestrzenieniem się po całym organizmie.

Lokalny kolor, w malarstwie, kolory pojedyńcze na obrazie w przeciwieństwie do ogólnego w nim tonu kolorów.

Lokao, ob. Chińska zieleń.

Lokay Antoni, aktor i dramaturg czeski, * 1847 w Pradze, † 1897 r. Napisał wiele fraszek i komedji, wystawianych w teatrze; niektóre z nich drukowano, jak np.: „Brouczek," „Diedouszek," „Královna plesu," „Vosi hnizdo," „Różova pouta," „Archa Noemova."

Lokczy *(Locci)*, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem srebrnem — ukoronowany lew czerwony z jabłkiem królewskiem w łapach, w lewem czerwonem — nad trzema srebrnemi pasami poprzecznemi, przeciętemi wstęgą błękitną, z trzema liljami srebrnemi — orzeł biały ukoronowany. Nad tarczą—dwa hełmy ukoronowane: w I labrach czerwono-srebrnych — pół czerwonego lwa ukoronowanego, z jabłkiem królewskiem w łapach, w II—o labrach czerwono-błękitnych—orzeł biały ukoronowany. Indygenat z r. 1673.

Lokczy.

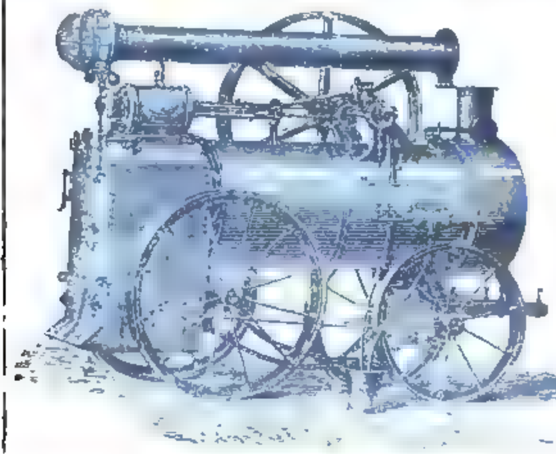
Loke ob. Loki.

Lokeren, miasto fabryczne w belgijskiej prowincji Wschodniej Flandrji, nad rzeką Durmą, ma 20,000 miesz.

Loki, bóstwo mitologji skandynawskiej, początkowo bóg ognia, później zaś, gdy siły fizyczne nabierały znaczenia etycznego, bóg zniszczenia i przedstawiciel zasady złego. Pracuje nad zagładą świata i bogów, sprowadza śmierć Baldura, od którego życia zawisło istnienie Azów. Liczne bardzo zresztą są mity, objaśniające naturę tego bóstwa. Por. Weinholda „Die Sagen von Loki" w Haupta „Zeitschrift für deutsches Alterthum" (tom. 7).

Lokman, według podań arabskich, mędrzec żyjący przed Mahometem, pod którego imieniem istnieje zbiór bajek (prawdopodobnie pochodzenia greckiego), wydanych przez Rödigera (Halla, 1830), Schier'a (2 wyd., Drezno, 1839) i Derenburga (Berlin, 1850). Por. René Basset „Lokmann berbère avec quatre glossaires et une étude sur la legende de L.".

Lokomobila (z łac. *locus* i *mobilis*), przenośna machina parowa, osadzona na kołach, które przy pomocy pary lub też częściej zwierząt pociągowych pozwalają przeprowadzać maszynę na miejsce, gdzie czasowo zachodzi potrzeba jej użycia. **L.** opatrzoną jest kotłem rurowym (ob. Kocioł parowy), a ruch tłoka, zamieniony zwykłym sposobem na obrotowy, przesyła się za pomocą pasów przyrządom, które mają być w ruch wprawionemi. **L.** ma dziś obszerne zastosowanie w rolnictwie do wprawiania w ruch młockarń, pługów, machin do czyszczenia zboża, a także w miejskich robotach inżynierskich, przy pompowaniu wody, przy wyrobie cegieł, ugniataniu torfu i t. p. Typową formę **L.** o sile 5—20 koni przedstawia fig. 1 i 2, w postaci zewnętrznej i w przecięciu podłużnem. Palenisko mieści się w skrzyni po lewej stronie; gazy ze spalenia powstające przedostają się

Fig. 1 Lokomobila Garreta.

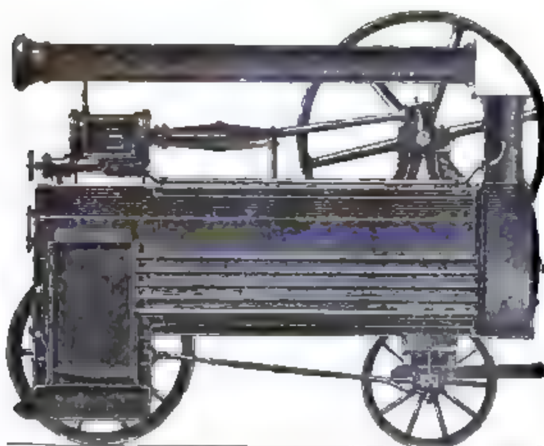

Fig. 2. Przecięcie podłużne lokomobili.

przez rury płomienne do komina, opatrzonego siatką drucianą do chwytania iskier i składanego poziomo przy przewozie. Machina parowa o wysokiem ciśnieniu mieści się zwykle tuż nad kotłem. L. mniejsze, o sile dochodzącej do 4 koni parowych, budują się dogodnie z kotłem pionowym (fig. 3). Zwykłym opałem L. jest węgiel kamienny; opalanie drzewem, węglem brunatnym, torfem,

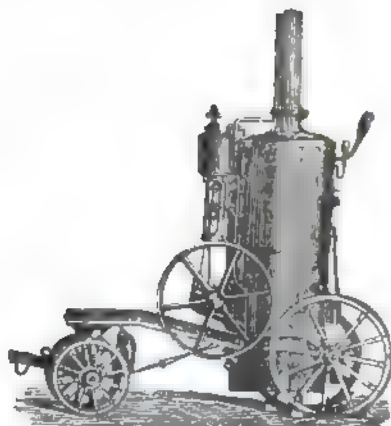

Fig. 3. Lokomobila z kotłem pionowym Lanza.

a zwłaszcza słomą, wymaga odpowiedniego urządzenia ogniska. Większe L. posiadają dwa cylindry systemu compound (ob. Parowe machiny). L. *połowiczne* czyli *przenośne*, przeznaczone do drobnego przemysłu miejskiego, do instalacji elektrycznej i t. p., są to właściwie stałe machiny parowe, dające się pomieścić w przestrzeni jak najmniejszej i łatwo ustawiać, bez potrzeby obmurowania. L. *uliczne*, mające służyć do przewozu ciężarów na drogach zwykłych, bez szyn, nie dały się pomyślnie urzeczywistnić; zastosowanie najważniejsze mają do poruszania pługów parowych. Por. Wroński „Maszyny rolnicze" (Warszawa, 1896); Wüst „Landwirtschaftliche Maschinenkunde" (2 wyd., 1889); Kosak „Einrichtung und Betrieb der Lokomobilen" (1895).

Lokomocja, miejscozmienność, zmiana miejsca.

Lokomotywa *(machina locomotiva,* t. j. poruszająca z miejsca), motor spoczywający na kołach, który wraz z sobą posuwa na szynach pociąg wozów. Motorem jest w ogólności machina parowa do mniejszych tylko L. służą wyjątkowo motory gazowe lub naftowe, natomiast coraz większe zastosowanie zyskują motory elektryczne (ob. Elektryczne koleje). Główne części L. stanowią 1) *kocioł parowy* z paleniskiem; 2) *machina parowa*, pospolicie o dwóch cylindrach, wraz z mechanizmem obracającym koła; 3) *wóz*, składający się z osi, z których każda opatrzona jest dwoma kołami, i opierającej się na nich ramy, tworzącej podstawę machiny. Do tego przybywa jeszcze 4) *tender* czyli wagon ściśle z L. połączony, zawierający zbiornik wody i zasób węgla; gdy L. służyć ma do przejazdu na niewielkie przestrzenie i wymaga tylko niewielkich ilości wody i opału, tender zastąpić można zbiornikami na samej L. osadzonemi. Ruch L. wywołuje się powodowanem przez nią tarciem kół o szyny; pod znacznym naciskiem ciężaru L. tarcie to jest dostatecznie wielkie, by powstrzymać ślizganie się kół, a stąd, gdy machina

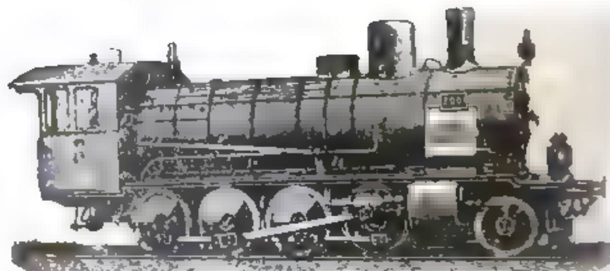
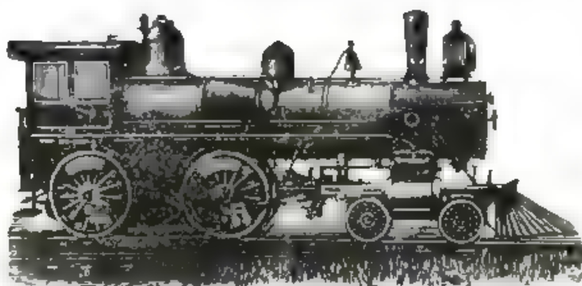

Fig. 1. Lokomotywa pięcioosiowa pociągów towarowych.

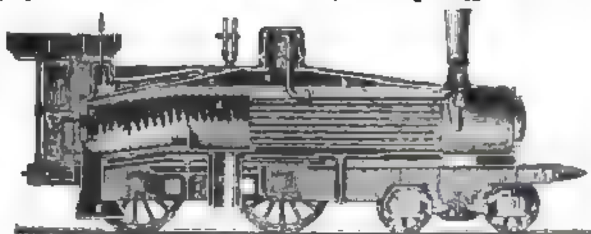
znagla koła do obracania się, toczyć się muszą naprzód. Spółczynnik tarcia żelaza kutego po żelazie kutem czyni około 0,2 (ob. Tarcie). Dajmy, że L. waży 67,200 kg., a część tego ciężaru którą dźwigają koła poruszające, wynosi 22,400 kg., tarcie więc kół poruszających o szyny wynosi 22,400 × 0,2 = 4,480 kg. Jest to największa siła jaką przyjęta tu lokomotywa wywierać może na drodze poziomej. Aby więc osiągnąć znaczną siłę pociągową, jakiej wymagają ciężkie pociągi towarowe, trzeba powiększać liczbę kół poruszających, łącząc ich osie korbami (fig. 1). Koła mają wtedy małą średnicę (1—1,5 m.), co zmniejsza

szybkość, która w takim razie dochodzi najwyżej 45 klm. na godzinę. Dla osiągnięcia znacznej szybkości (80—90 klm. na godzinę), przy niewielkiej sile pociągowej, a zatem w pociągach osobowych i pośpiesznych, L. otrzymują dwie pary kół o średnicy 1,7 do 2,2 m. (fig. 2). Część pozostała ciężaru L., niewyzyskiwana na siłę pociągową, spoczywa na osiach, opatrzonych kołami mniejszemi. W nowych ciężkich L., służących do wielkiej siły pociągowej przy znacznej prędkości, spoczywa kocieł na dwóch osiach obrotowych i na 4-kołowym wozie przednim (fig. 3), co dozwala L. reguluje się to ruchami szybra, który stosownie do tego, czy L. poruszać się ma naprzód lub wstecz, dopuszcza parę przez jedną z dwóch rur, do cylindra machiny prowadzących. Uchodząca para posiada jeszcze znaczną prężność, co połączone jest ze stratą opału; aby więc działalność pary skuteczniej wyzyskać, wprowadzono kombinację 2, 3 lub 4 cylindrów, różnej wielkości, tak, że ta sama ilość pary z różną prężnością kolejno przez cylindry te przechodzi. *Wóz* składa się z prętów podłużnych i poprzecznych z żelaza kutego, złączonych w *ramę* i za pośrednictwem sprężyn spoczy-

Fig. 2. Lokomotywa pociągów pośpiesznych o dwóch parach kół.

Fig. 3. Lokomotywa amerykańska pociągów pośpiesznych.

przebiegać szybko i gwałtowniejsze zakrzywienia drogi. Podczas powietrza wilgotnego lub gołoledzi spółczynnik tarcia kół o szyny ulega zmniejszeniu do $^{1}/_{10}$ lub $^{1}/_{11}$; w takich razach powiększać należy tarcie, do czego służą różne sposoby; w niektórych razach korzystne jest rozsypywanie piasku, gromadzonego w tym celu w osobnych *piaseczniсach*. *Kocieł lokomotywy* winien przy jak najmniejszym ciężarze wytwarzać jak największą ilość pary, stosują się tu zatem wyłącznie kotły rurowe (ob. Kocieł parowy). Do obserwacji wysokości wody służą wodoskazy i krany próbne, do obserwacji prężności pary manometry prężynowe; klapy bezpieczeństwa obciążone są sprężynami. Para po przejściu przez *dzwon*, osadzony ponad kotłem, jak to widzimy na fig. 4, gdzie oswobadza się od porwanych cząstek wody, przechodzi do cylindra machiny przez rurę zamykaną *szybrem* czyli *regulatorem*. *Świstawka parowa* służy do dawania sygnałów; niekiedy służą do tego celu i dzwony. *Machina parowa* L. przenosić ma siłę prężności pary, w kotle wytworzonej, na koła; jest o wysokiem ciśnieniu (ob. Parowa machina), bez kondensatora, któryby zbyt obciążał tender. Kierunek ruchu zależy od drogi, którą doprowadza się para,

Fig. 4. Lokomotywa Lentza w przecięciu.

wających na osiach. Stosownie do tego, czy pręty podłużne osadzone są zewnątrz czy też wewnątrz kół, rozróżniają się L. o ramie wewnętrznej i zewnętrznej. Ponieważ kocieł ulega częstej zmianie temperatury, powinien być tak umocowany na ramie, by rozszerzalność jego nie doznawała zatamowania. Po obu stronach ramy przytwierdzone są *bufory*, złożone z okrągłych płyt żelaznych, łagodzące uderzenie wagonów przy zatrzymywaniu pociągów; na wozie umieszczone są też hamulce. — L. pociągów osobowych ważą 30 — 48 ton, towarowych 40, przy znacznych spadzistościach przeszło 50 ton, ciągną zaś przy pociągach osobowych ciężar 150 — 180, przy towarowych 600—1,000 ton. Stosownie do prędkości, która przy pociągach osobowych dochodzi do 80 (wyjątkowo 90), a przy pociągach towarowych 18—25 (najwyżej 45) klm. na godzinę, pracują z siłą 250—600 koni parowych. Zużycie węgla czyni na 1 klm. 14—25 kg., zużycie wody na godzinę około 4 metrów sześciennych, zatem ciężar 4,000 kg. czyli 4 ton. Na kolejach górskich używane są L. *podwójne* (fig. 5), mające jeden wielki kocieł, ale dwie machiny parowe, z których każda porusza oddzielny system kół. Małe L., przeznaczone dla kolei lo-

kalnych, połączone są często bezpośrednio z wagonem osobowym, tworząc *omnibus parowy*. Dla kolei miejskich czyli tramwajów urządzono **L.** *bez ognia*, w których zamiast kotła znajduje się zbiornik walcowy, napełniony w części wodą i zasilony parą pod wysokiem ciśnieniem, co daje zasób cie-

Fig. 5. Lokomotywa podwójna kolei górskich.

pła i pary wystarczający na godzinę. Zamiast pary na kolejach miejskich używane są **L.** z motorami gazowemi i o powietrzu zagęszczonem systemu Mękarskiego. **L.** *Honigmanna* polega na tej zasadzie, że para wodna, wprowadzona do stężonego roztworu sodu, skrapla się w nim, a oswobodzone przy

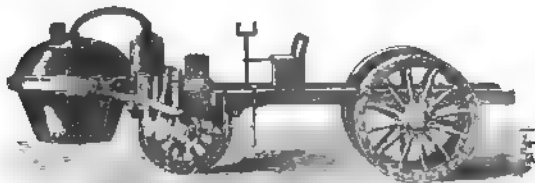

Fig. 6. Parowóz Cugnota z r. 1769.

tem ciepło ogrzewa roztwór i może być dalej użyte do ogrzewania kotła; **L.** takie wszakże dotąd rozpowszechnione nie zostały.—Pierwszą myśl użycia pary, jako siły pociągowej, powziął w 1759 roku przyjaciel Watta, Robison, a Cugnot w r. 1769 zbudował pierwszy parowóz, użyty do przewożenia

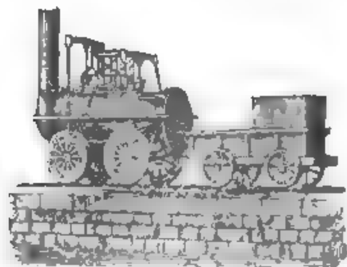

Fig. 7. Lokomotywa Stephensona z r. 1825.

dział i pocisków artyleryjskich po zwykłych drogach (fig. 6), dopiero jednak Stephenson (ob. Kolej żelazna) wybudował **L.** dające się praktycznie stosować na szynach, a **L.** jego z roku 1825, nazwana „planetą" (fig. 7), przedstawia już urządzenie **L.** dzisiejszych. Ogólną liczbę istniejących obecnie **L.** ocenić można na 110,000, z czego Anglja posiada 17,000, Niemcy 15,000, Francja 11.000, Austrja 5,000, Rosja 3,500, Ameryka 40,000. Por. Brosius i Koch „Szkoła maszynisty". Cz. I, „Kocioł parowozu", cz. II. „Parowóz jako maszyna i wóz". Przekład L. Wojny, 1879); Kosak „Katechismus der Einrichtung und des Betriebs der Lokomotive" (8 wyd., 1892); Henschel und Sohn „Sammlung der Lokomotiv-Photographien" (1888).

Lokri, niegdyś znakomite, przez swego prawodawcę Zeleukusa wsławione miasto w Niższych Włoszech, zaludnione przez Lokrów ozolskich pochodzenia greckiego.

Lokryda, kraina w starożytnej Grecji, która przez góry Parnas, oraz przez Focydę i Dorycę dzieliła się na dwie oddzielne części, a mianowicie na Wschodnią i Zachodnią **L.**, razem około 20 mil kw. rozległości mające i zamieszkane przez Lokryjczyków, podzielonych na trzy plemiona: Ozolijczyków, Opuntjan i Epiknemidów. Por. P. Girard „De Locris Opuntiis".

Lokryjczycy (staroż.), mieszkańcy greckiej prowincji Lokrydy (Lokris) ozolijskiej (nad zatoką Koryncką), opuntyjskiej (nad morzem Eubejskiem) i epiknemidyjskiej (nad Knemis).

Loksartroza (*Loxarthrosis*), wykrzywienie stawów.

Loksodromiczna linja, *loksodromja*, linja krzywa o podwójnej krzywiźnie, opisana na powierzchni kuli lub sferoidy tak, że ze wszystkiemi południkami czyni kąty równe. Po linji tej posuwa się okręt pędzony siłą wiatru, mającego stały kierunek, a różny od kierunków ku głównym stronom świata; w tym bowiem razie okręt biegłby po południku lub równoleżniku. Na kartach morskich w rzutach Mercatora **L. l.** zamienia się na linję prostą. Por. Günther „Geschichte der loxodromischen Linie" (1879).

Lokucja (łac.) wyrażenie, sposób mówienia.

Lokusta (*Locusta*), sławna w Rzymie trucicielka za panowania cesarzów: Klaudjusza, Nerona i Galby; ostatni ukarał śmiercią tę zbrodniarkę.

Lokustowe drzewo, ob. Hymenaea.

Lola Montez, ob. Montez.

Lolardzi ob. Lollhardowie.

Loligo, mięczak, ob. Kałamarnica.

Lolium, ob. Życica.

Lollhardowie albo *Lollardowie*, tak się nazywali od swego cichego śpiewania (od dolnoniemieckiego *lollen* lub *lullen*, usypiać śpiewem) ludzie pobożnego stowarzyszenia do pielęgnowania chorych i grzebania umarłych. Takie towarzystwo znajdowało się około roku 1300 w Antwerpji. Nazywano ich także *Matemans* (ludzie umiarkowani) albo *Aleksjanami*, od ich patrona, św. Aleksjusza. Rozszerzyli się oni szczególnie w Niderlandach i w Niemczech. Nazywano także **L.** sekciarzy, włóczących się po kraju, zbliżonych do Beghardów, Fraticellich, oraz Waldensów i innych heretyków

manichejskich, tudzież zwolenników herezjarchy Waltera, spalonego w Kolonji 1322. W Anglji nazywano **L.** stronników Wiklefa.

Lolo, ludność pierwotna w chińskiej prowincji Seczuan, odepchnięta przez Chińczyków do okolic górskich, gdzie zajmują się myśliwstwem, rolnictwem i kowalstwem. Należą do grupy plemion Lohita (ob.).

Lom, dwa dopływy Dunaju w Bulgarji. Jeden powstaje z połączenia Białego (Ak) i Czarnego (Kara) Lomu, wypływających z północnego stoku gór Bałkańskich, i wpada do Dunaju pod Ruszczukiem; drugi, zachodni (Almus w starożytności), wypływa pod Sveti Nikola Bałkan i poniżej Widdynia wpada do Dunaju pod Lom Palanką. Rzeka **L.** odgrywała ważną rolę podczas wojny rosyjsko-tureckiej 1877.

Lom Palanka, miasto okręgowe w Bulgarji przy ujściu rzeki Lomu do Dunaju, stacja parostatków i główny punkt handlowy dla północno-zachodniej Bulgarji, 8,000 miesz.

Lombard, zakład kredytowy, wypożyczający pieniądze na zastaw przedmiotów: kosztowności, towarów, mebli, odzieży i t. p. Nazwa lombardu powstała od kraju Lombardja, gdzie najwcześniej (w w. XV), zakłady takie zjawiać się zaczęły. Wypożyczanie pieniędzy na zastaw znane było od najdawniejszych czasów, wynikło bowiem z życiowej potrzeby unieruchomienia czasowego wartości posiadanych przedmiotów, a po części też z nędzy. Prawo o zastawie wyrobiło się już dokładnie w prawodawstwie rzymskiem. Przeciwko lichwiarskiemu zastawowi poczęły jednak walczyć prawa kanoniczne w końcu IX w., i wówczas zarówno wypożyczanie pieniędzy na zastaw, jak wszelkie interesy pieniężne znalazły się w pogardzie publicznej w świecie chrześcijańskim. To było jednym z bodźców, dla którego Żydzi zmonopolizowali handel pieniężny i kredytowy, a w szczególności zastawniczy. Gdy jednak poczęto z różnych krajów wypędzać Żydów, w w. XV lombardzcy Włosi objęli po nich przywilej obrotów pożyczkowych i wekslowych, a zarazem wytworzyli pierwsze formy zakładów lombardowych. Równocześnie z tem powstały także instytucje lombardowe, oparte wyłącznie na zasadach dobroczynnych, t. j. na wypożyczaniu pod zastaw, ale bez procentu. Jedną z pierwszych takich instytucji założone w 1350 r. w Salins w Burgundji, gdzie obywatele miejscowi zgromadzili w tym celu 20,600 guldenów złotych. W r. 1361 biskup Londynu zebrał przy kościele św. Pawła 11,000 marek srebra na cel wypożyczania ubogim i bogatym pod zastaw bez procentu. Franciszkanin Barnaba w roku 1462 założył w Perugji pierwszy lombard dla ubogich, któremu nadał nazwę „monte di pietà.“ Z tych powstała powszechna nazwa dobroczynnych lombardów (mons pietatis, mont de pieté). W Polsce najdawniejszą taką instytucją jest bank pobożny (ob.) Skargi. Lombardy zawodowe, wypożyczające pod zastaw przedmiotów za wynagrodzeniem procentowem, powoli rozpowszechniły się wszędzie i stanowią jedną z najpopularniejszych form kredytu niehandlowego, choć, o ile wydają pożyczki na zastaw towarów, są także stosownemi wydziałami niektórych banków. Dłużnik lombardu, pozostawiając fant, odpowiednio otaksowany, otrzymuje dowód zastawniczy, a mając sam obowiązek fant w terminie wykupić, lub sprolongować pożyczkę, zarazem w razie niewykupienia posiada prawo do nadwyżki, osiągniętej przy sprzedaży w lombardzie. Lombardy powstają zazwyczaj pod szczególną kontrolą władzy. W Warszawie pierwszy zakład lombardowy założył Wyszyński w r. 1743, ale już w 10 lat lombard ten upadł. Jako instytucja miejska, **L.** warszawski, powstał za czasów pruskich w r. 1797, z kapitałem 180,000 złp. W ostatnich czasach powstały liczne prywatne lombardy, koncedowane i kaucjonowane. Nadto powstały dwa większe lombardy akcyjne. Dla ostatnich istnieje specjalna ustawa normalna, określająca ich warunki i organizację. Lombardem nazywa się jeszcze pewna forma pożyczek giełdowo-bankierskich, polegająca na przyjmowaniu w zastaw papierów procentowych i akcji. Taki lombard między innemi ułatwia obroty spekulacyjne, bo pozwala na ażjoterstwo papierami przy posiadaniu małych środków pieniężnych.

Lombardja, część Włoch wyższych, obejmująca obecnie 24,317 klm. kw. i 3,682,000 miesz., którą w r. 568 zdobyli Longobardowie (ob.) i lat 200 przeszło w swem dzierżyli posiadaniu (do 774). Pod panowaniem rzymskiem ta część kraju nazywała się *Gallia Cisalpina*, jako należąca przedtem do Gallów. Po upadku cesarstwa rzymsko-zachodniego zostawała w ręku: Odoakra 476—493, Ostrogotów 493—553, cesarzów greckich 553—568, wreszcie Longobardów 568—744, którym wydarł ją Karol W. Z powstałego w r. 843 niezależnego królestwa Włoskiego potworzyły się niezadługo oddzielne księstwa i margrabstwa, jak Friul, Mantua, Suza i t. d., albo rzeczypospolite, jak Wenecja, Genua, Medjolan, które, tytułem lennym połączone z Niemcami, walczyły niejednokrotnie z cesarzemi o swą niepodległość. Rozdrobnione, między sobą niezgodne, były ciągle prawie igraszką polityki austrjacko-hiszpańskiej i francuskiej; z tego też powodu większa część owych państewek daremnie się kusiła o zachowanie swej samodzielności. Skutkiem zdobycia Medjolanu i Mantui przez Austrję powstała *Lombardja Austrjacka*. Nazwa ta znikła pod rządem francuskim w latach 1797—1814. Na mocy warunków pokoju paryskiego i kongresu wiedeńskiego otrzymała Austrja w dodatku do dawnych swych posiadłości lombardzką część wyższych Włoch i byłej rzeczypospolitej Weneckiej. Kraje te pod nazwą królestwa *Lombardzko-Weneckiego* (ob.) tworzyły część monarcji austrjackiej, która pokojem w Villafranca 1859 r. ustąpiła zjednoczonym Włochom Lom-

bardję, a pokojem wiedeńskim 1866 roku i Wenecję.

Lombardowanie (handl.), jest to wypożyczanie pieniędzy pod zastaw kosztowności i papierów publicznych, towarów, wogóle obroty zastawnicze, czyli udzielanie kredytu na pewność realnooóci, mających wartość sprzedażną.

Lombard-Street, ulica w City londyńskiem, gdzie znajdują się największe domy bankowe, skąd w znaczeniu przenośnem **L. S.** jest synonimem rynku pieniężnego w Anglji.

Lombardus Piotr, średniowieczny filozof i teolog, rodem z Lombardji, † 1164 w Paryżu, jako biskup tego miasta. Był on uczniem Abelarda (ob.) i zostawił głośną przez długie lata pracę „Libri quatuor sententiarum" (pierwsze wydanie w 1477, w Wenecji), które zjednało mu nazwę „Magister sententiarum" i służyło jako podręcznik teologji i źródło djalektycznych argumentów w zapasach teologicznych. W 1-ej księdze mówi **L.** o Bogu, jako absolutnem dobru (quo fruimur); w 2-ej — o stworzeniach (quibus utimur); w 3-ej o odkupieniu świata i cnotach; w 4-ej o 7 sakramentach, śmierci i sądzie ostatecznym. U nas Wojciech z Brudzewa, słynny astronom, pisał komentarz do tego dzieła (Bentk., II, 303), a Michał z Wrocławia wstęp ogłoszony drukiem w Krakowie (1521), por. Bentk., II, 299.

Lombardzko-Weneckie królestwo, utworzone na kongresie wiedeńskim 1815 i oddane Austrji, składało się głównie z księstw Medjolanu i Mantui, z cząstek Parmy, Piacenzy i państwa Kościelnego oraz Wenecji, razem 820 mil kw., z ludnością 5,173,854 (1857 r.), do rewolucji r. 1848 miało własną ustawę; zostawało pod zarządem wicekróla, który w Medjolanie rezydował i wielką władzę posiadał. Całe królestwo podzielone było na dwie gubernje; Lombardję (392 mil kw. i 2,866,396 miesz., i Wenecję 434 mile kw. i 2,306,658 mieszkańców), a te rozpadały się na pewną liczbę delegacji i obwodów. W roku 1851 zarówno Lombardja, jak i Wenecja stały się oddzielnemi krajami koronnemi i ulegały zarządowi (co do niektórych spraw) generał-gubernatora w Medjolanie. Gubernatorowie zaś każdej części podlegali wprost ministerjum wiedeńskiemu. Dalsze szczegóły czytelnik znajdzie w artykułach: Wenecja i Włochy.

Lombok, jedna z małych wysp Sundzkich, na wschód Jawy, ma 5,435 klm. kw. i 635,500 miesz. Od roku 1895, po usunięciu panującej dynastji, wyspa ta zostaje pod bezpośrednim zarządem holenderskim. Głównem miastem jest Mataram, głównym punktem handlowym Ampenam.

Lombroso Cezar, antropolog, * 1836 w Weronie, studjował medycynę w Turynie, 1862 został profesorem psychjatrji w Pawji, następnie prof. medycyny sądowej i psychjatrji w Turynie. Przeprowadził badania nad kretynizmem, a rozgłos zyskał szczególnie pismami o antropologji kryminalnej, w których stara się wykazać, że przyczyny przestępstw mają źródło w zboczeniach cielesnych przestępców (ob. Antropologiczna szkoła prawa kryminalnego). Ogłosił „Genio e folia" (1864, 3 wyd., 1876, przekł. polski Popławskiego: „Genjusz i obłąkanie" (1887); „Studi clinici sulle malattie mentali" (1865); „Sulla microcephalia e sul cretinismo con applicazione alla medicine legale" (1873); „L'uomo delinquente in rapporto alla antropologia, alla giurisprudenza ad alle discipline carcerarie" (4 wyd., 1889, przek. pol. Popławskiego: „Człowiek zbrodniarz w stosunku do antropologji, jurysprudencji i dyscypliny więziennej" 1891); „Il delitto politico e le revoluzioni in rapporto al diritto, all' antropologia etc." (1890); „La donna delinquente" (1893, przek. pol. Szenhaka: „Kobieta jako zbrodniarka i prostytutka" 1895); „L'antisemitismus e le scienze moderne" (1894); „Grafologia" (1894); „Gli anarchici" (1894); „Miłość u obłąkanych" (przek. pol. 1894) i in. Por. Kurella „Cesare L. und die Naturgeschichte des Verbrechens" (1892).

Lomellina, do 1859 prowincja królestwa Sardyńskiego, obecnie okrąg w prowincji Pavia, z gł. miastem Mortara, tak nazwana od miasteczka Lomello nad rz. Agogna, przy kolei żel. Pavia-Alessandria, liczącego 2,318 m.

Loménie de Brienne, Stefan Karol de, kardynał i minister francuski, * 1727 w Paryżu, od 1763 arcybiskup Tuluzy. Główny przeciwnik ministra finansów Callonne'a, zajął jego miejsce 1787, ale z powodu nieudolności musiał już w następnym zaraz roku ustąpić przed Neckerem. Za to otrzymał od króla kilka prebend i mianowany został przez Piusa VI kardynałem. W czasie rewolucji 1790 r. wykonał przysięgę jako kapłan konstytucyjny, lecz nie zdołał uniknąć prześladowania rewolucjonistów i † w więzieniu 1794.—Jego brat *Atanasy Ludwik Marja de Loménie de Brienne*, * 1730, generał francuski i minister wojny, zginął 10 maja 1794 pod gilotyną.

Loménie, Ludwik Leonard de, pisarz francuski, * 1815 w St. Yrieix (w dep. Haute-Vienne), od 1862 profesor szkoły politechnicznej w Paryżu, od 1871 członek akademji. Wydał: „Galerie des contemporains" (10 t., 1840—47); „Beaumarchais et son temps" (2 wyd., 1858); „La comtesse de Rochefort" (1871, 2 wyd., 1879); „La famille de Mirabeau" (1877); † 1878 w Mentonie.

Lommel Eugenjusz, fizyk niemiecki, * 1837 r. w Edenkoben, w Palatynacie, † 1899, kształcił się w Monachjum, był nauczycielem gimnazjum w Zurychu, gdzie też 1865 został docentem, 1867 profesorem fizyki w akademji rolnictwa i leśnictwa w Hohenheim, 1868 w Erlangen, 1886 w Monachjum, a zarazem konserwatorem w zbiorów fizycznych i członkiem akademji umiejętności. Najważniejsze jego badania tyczą się fosforescencji i fluorescencji. Wydał: „Studien über Besselschen Funktionen" (1868); „Wind und Wetter" (1873); „Das Wesen des Lichts" (1874); „Ueber die Interferenz des ge-

beugten Lichts" (1875); „Lexikon der Physik und Meteorologie" (1881); „Lehrbuch der Experimentalphysik" (1893) i in.

Lomnicky Szymon z Budcza, z przezwiska *Żebrak* (Ptochaeus), pisarz i wierszopis czeski, * 1552 w Łomnicy pod Trzebonią, † po 1622 roku. Po odbyciu nauk w szkołach krumlowskiej i indrzychohradeckiej, był przez lat 7 przełożonym szkoły w Kardaszowej Rzeczycy; w r. 1581 przeniósł się do Pragi, następnie został pisarzem w dobrach Wilhelma z Rożenberka. Około 1581 wszedł w posiadanie dworca w Szenietynie, gdzie przebył do 1618, zajmując się więcej literaturą, niż gospodarstwem. Utraciwszy przez ogień cały swój majątek, udał się do Pragi i chociaż sam katolik, widząc przewagę strony ewangelickiej, ułożył kilka pieśni na cześć króla Fryderyka, za co po bitwie Białogrodzkiej opuszczony przez swych protektorów przepędził resztę życia w biedzie i niedostatku. Był to nader płodny pisarz i tłómacz (Jungman wylicza 42 jego dzieła), ale pozbawiony zarówno prawdziwego talentu, jak i stałych przekonań. L. był satyrykiem i moralistą, poetą patrjotycznym, a przedewszystkiem wierszopisem okolicznościowym. Z dzieł L. najważniejsze: „Knižka o životu a dobrem chovani filosofóv pohanskych" (Praga, 1591 i 1595) i „Kratke nauczeni mlademu hospodarzi" (Praga, 1586; 5 wyd., 1862).

Lomond, największe jezioro Szkocji, w hrabstwach Dumbarton i Stirling, 34 klm. długie, 9 klm. szerokie, obejmuje przeszło 30 wysp i przez Leven uchodzi do rz. Clyde; bardzo rybne.

Lompa Józef, zasłużony nauczyciel ludowy na Górnym Śląsku. * 1797 w mieście Olesno (Rosenberg), † 1863 w Lubszy; początkowe nauki pobierał u Reformatów w Wieluniu, gdzie był zarazem organistą, kończył je zaś w seminarjum katolickiem we Wrocławiu. W 1817 został nauczycielem i pisarzem gminy Łomnicy, w pow. Oleskim, potem w Lublińcu i Lubszy. W końcu był tłómaczem sądowym w mieście Woźnikach. L. jako pisarz ludowy położył niezaprzeczenie ważne zasługi dla oświaty ludności polskiej na Śląsku i przyczynił się niemało do odżywienia tam języka polskiego. W uznaniu tych zasług zaszczycony był tytułem członka korespondenta wszystkich prawie towarzystw polskich naukowych i rolniczych, a od Mich. Konarskiego (ob.) otrzymał 10,000 złp. Wydał i napisał dziełek ludowych 53, z których celniejsze są; „Krótkie wyobrażenie historji Śląska dla szkół elementarnych" (Opole, 1821); „Zbiór pieśni", po większej części treści rereligijnej (Opole, 1840); „Książka do czytania dla klasy średniej w szkołach katolickich miejskich i wiejskich" (Wrocław, 1843); „Pielgrzym z Lubopola", „Krótki rys geografji Śląska dla nauki początkowej" (Głogówek, 1847); „Nowe udoskonalone pszczelnictwo" (Leszno, 1859); „Przewodnik dokładny dla odwiedzających święte, od. wieków cudami słynące miejsce na Jasnej Górze w Częstochowie" (Warszawa, 1860).—Życiorys jego w *Tygod. Ilustr.* (1860, № 48).

Lonchidyt, ob. Markazyt.

London, miasto w Kanadyjskiej prowincji Ontario, liczy 32,000 m., posiada uniwersytet, otworzony 1881.

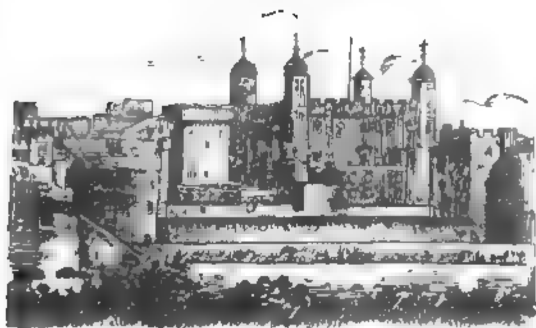
Londonderry albo *Derry*, zwane także *Coleraine* albo *Krine*, hrabstwo w irlandzkiej prowincji Ulster, obejmuje 2,114 klm. kw. i 152,000 m. Grunt bagnisty, w ogólności żyzny; tkactwo jest tu prawie jedynym przemysłem mieszkańców. Miasto stołeczne Londonderry, o ½ mili powyżej ujścia rzeki Foyle do zatoki tegoż nazwiska, jest rezydencją biskupa katolickiego i protestanckiego, ma 34,000 m. i piękny gotycki kościół katedralny.

Londonderry Karol Wilhelm Vane, margrabia de, poprzednio *Sir Karol Stewart*, brat wicehrabiego Castlereagh, mąż stanu angielski, * 1778, † 1854 w Londynie. Początkowo służył w wojsku, zaś od 1813 poświęcał się zawodowi dyplomatycznemu i oddał ważne swemu krajowi usługi. Wyniesiony za to 1814 jako lord Stewart do godności para, otrzymał 1822 po swym bracie margrabstwo Londonderry. Zakamieniały torys, występował tak w polityce wewnętrznej, jak i zewnętrznej przeciw wszelkim reformom i ruchom liberalnym, za co ściągnął na się nienawiść ludu. Literaturze ojczystej zasłużył się dziełami „History of the warin Spain" (Londyn, 1829, 2 wyd., 1876); „Narrative of the war in Germany and France" (Londyn, 1833); „Recollection of a tour in the North of Europe" (1838). Wydał także „Korrespondencje" swego brata, oraz opisy podróży po Europie półn. i do Konstantynopola.

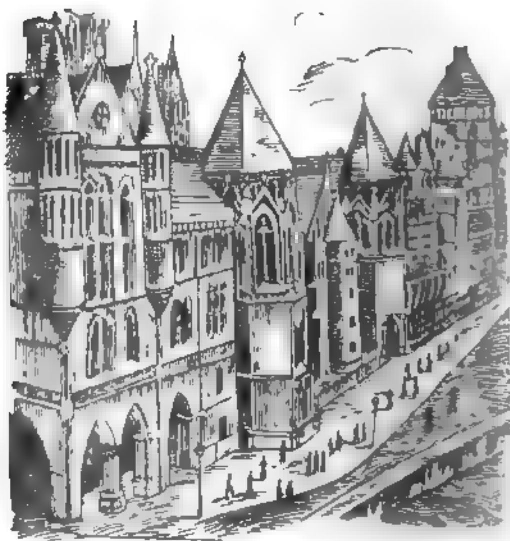
Londonderry Henryk Robert Stewart, margrabia de, ob. Castlereagh (wicehrabia).

Londyn, stolica państwa Wielkiej Brytanji, po obu brzegach rzeki Tamizy o 97 klm. od jej ujścia położona, jest największem i najważniejszem miastem na kuli ziemskiej; swoją ogromną i ciągle jeszcze wzrastającą masą pokrywa przestrzeń 305,3 klm. kw. i od r. 1888 stanowi osobne hrabstwo. W skutku ciągłego wzrostu L. pochłonął znaczną liczbę przyległych miast i wsi, które jednak zatrzymały dotąd swoje poprzednie miana i dawniejszą gminną samoistność, tak, że dzisiaj znajduje się tutaj mnóstwo oddzielnych gmin. W połowie roku 1899 obliczano całą ludność Londynu na 4,546,752 głowy. Całe to olbrzymie miasto składa się z kilku oddzielnych części, z których najważniejsze są: City i Westminster, oprócz nich są jeszcze przedmieścia. Całe miasto podzielone jest na 28 okręgów wyborczych, wysyłających 59 posłów do parlamentu. Jądro Londynu stanowi City (Stare miasto), prawdziwe zbiorowisko starodawnych praw, przywilejów i osobliwości z najrozmaitszych epok. Jest ono ogniskiem handlu świata i sercem obrotów pieniężnych wszystkich narodów. Tu najcelniejsze firmy handlowe mają swe siedlisko i kantory, tu się mieści i rada municypalna L.

złożona z 202 radców, 26 aldermanów, 2 szerytów i lorda majora. Druga wielka i główna część Londynu, Westend, jest siedliskiem najwyższych władz rządowych, towarzystwa arystokratycznego i parlamentu. Trzecia część Londynu, zrosła z rozmaitych pojedyńczych miejscowości, zowie się Southwark i jest środkowym punktem fabryk i przemysłu rękodzielniczego. Podobną do tej jest dzielnica, zwana Lambeth, przemysłowa i fabryczna. Pośród wielkiej liczby gmachów publicznych i wspaniałych budowli, które więcej pod historycznym niżeli architektonicznym względem godne są uwagi, odznaczają się: pałac Buckingham, rezydencja miejska królowej Wiktorji, pomiędzy Green i Jamespark, pałac St. James w stronie północnej James - parku, od roku 1695 rezydencja królów angielskich; Whitehall, także na północy Jamesparku, do Karola I, który tu w r. 1649 został ścięty, rezydencja królów, pałac Kensington, dawniej rezydencja książąt Kent; Marlborough-House, teraz rezydencja ks. Walji. Na miejscu Halli i Westminsterskiego pałacu wznosi się nowy parlament; jest to wspaniały gmach gotycki przy moście Westminster; budowa jego kosztowała 3 mil. funt. sterl. Najwyższe sądy państwa mieszczą się w gmachu gotyckim, wzniesionym w 1882, którego front ku rzece zwrócony, ma 153 m. Tu też są: opera królewska, teatr Haymarket, galerja narodowa i pałac skarbu państwa. W City zaś: bank królewski i giełda z kawiarnią Lloyd'a; naprzeciwko banku wznosi się Mansion House, rezydencja lorda majora; niedaleko stąd Guild-Hall, ratusz starego miasta, z ogromnych rozmiarów salą; mennica, generalny dom pocztowy, dom kompanji Wschodnio-Indyjskiej; Temple, niegdyś siedlisko Templarjuszów. Na wschodnim krańcu City leży sławny zamek Tower, niegdyś miejsce pobytu królów, a później niezliczonych ofiar rozmaitych stronnictw politycznych. W pobliżu Tamizy zasługują jeszcze na wzmiankę: wspaniały Somerset-House i Lambeth-House, starożytny pałac arcybiskupów Canterbury. Z liczby 1,270 kościołów i kaplic celniejsze są: olbrzymi kościół św. Pawła i wspaniałe gotyckie opactwo Westminster, miejsce koronacji królów Anglji, obejmujące groby najsławniejszych mężów Anglji. Wogóle budowle londyńskie nie są piękne; wyjątek pod tym względem stanowią gmachy publiczne i pałace magnatów, domy bowiem prywatne są na 3 lub 4 piętra wysokie, ale wązkie, ledwie o 3 lub 4 oknach. Liczba ulic L. wynosi około 11,000 o ogólnej długości 3,200 klm. Ulice w City są wązkie i często błotniste i brudne, w Westminster zaś znacznie szersze i czystsze. Szczęśliwie na stan zdrowia mieszkańców Londynu działającemi są cieniste parki i skwery, które w znacznej liczbie miasto zalegają. Wspaniałe ogrody St. James, Green i Hyderpak łączą się prawie z sobą: potem Kensington-Gardens, Regentspark i we wschodniej części Victoriapark, jak równie nowy i wielki Baterseapark na zachodzie części miasta Surrey. Wiele publicznych ogrodów i pałaców zdobią rozmaite pomniki; tak na Fishstreet-Hill stoi wielka kolumna dorycka, 206 stóp wysoka; przed St. Jamespark pomnik Yorka, pomnik Nelsona na Trafalgar Square, pomnik księcia Alberta w Hyde-Parku i znaczna liczba posągów, wzniesionych na cześć monarchów i monarchiń, mężów stanu i wodzów, pomiędzy innemi kilka na pamiątkę Wellingtona. Z każdym rokiem przybywa w Londynie wiele pałaców prywatnych i domów klubowych; ostatnie szczególnie są bardzo liczne, wspaniałe, i stanowią jedne z charakterystycznych właściwości miasta. Jedną z największych i najśmielszych budowli jest dworzec wielkiej kolei żelaznej północnej. Dworców wogóle jest tu 15. Z tunelem otwartej w 1862 drogi żelaznej podziemnej i z dokami łączą się magazyny, składy to-

Tower.

Gmach sądowy (Courts of justice).

warów i piwnice, które zajmują przestrzeń całych miast pomniejszych. Arcydziełami budowli wodnych są mosty w liczbie 19 na 180 do 275 metrów szerokiej tu Tamizie, które łączą południową część Londynu z północną, jako to: Towerski, ukończony w 1894, most Londyński, wybudowany w r. 1825—31, Southwark, Blackfriar (wybudowany w latach od 1866 do 1869), Waterloo, Westminsterski i t. d.—Wybitna dążność Anglików do tworzenia publicznych religijnych i dobroczynnych instytucji sprawia, że w L. liczba zakładów szkolnych i domów przytułków wyrobnych, więzień, szpitalów, towarzystw dobroczynnych i zjednoczeń w celach religijnych, jak np. biblijnych i misyjnych, jest ogromna. Opieka nad ubogimi zatrudnia 48,000 samych urzędników. Śród 250 przeszło szpitali odznaczają się wielkie, wspaniałe pałace inwalidów morskich i lądowych w Greenwich i Chelsea. Wykształceńsze klasy robotników posiadają wielkie mnóstwo stowarzyszeń, kas oszczędności i banków groszowych. Śród towarzystw religijnych zasługują na szczególną wzmiankę towarzystwa rozkrzewiania chrystjanizmu (od 1795), które działalność swoją na wszystkie części świata rozszerzyły, i towarzystwo biblijne, które Pismo Święte przełożyło już na 180 języków i Biblję w wielu miljonach egzemplarzy rozpowszechniło. Na czele zakładów i stowarzyszeń naukowych stoi uniwersytet londyński, założony 1828 środkami prywatnemi, który teologję wyłączył ze swoich fakultetów; uniwersytet King's-College opiera się na prawowiernych podstawach starego anglikańskiego obrządku, podobnież kolegjum Sioms i Gresham-College. Najsławniejsze gimnazja są: Charterhouse, Westminster, Merchant-Tailor's i St. Pauls School. Prócz tego istnieje jeszcze mnóstwo towarzystw, zakładów, zbiorów i bibljotek, których wyłącznem zadaniem jest krzewienie nauk specjalnych. Bardzo są także liczne muzea i zbiory artystyczne, których atoli większa część jest własnością prywatną. Pierwsze między niemi zajmuje miejsce sławne w całym świecie British-Museum (ob. Brytańskie Muzeum), potem idą galerja narodowa na Trafalgar Square i *South-Kensington Museum.* Głównem siedliskiem towarzystw artystycznych jest *Pall-Mall.* Wielkie gazety angielskie wychodzą w ogólności w City, gdzie także mieszkają najgłośniejsi księgarze. Pod względem licznych stowarzyszeń muzycznych i sal koncertowych, stoją na czele: halla Alberta, halla Królowej, halla St.-James, oraz dwa towarzystwa filharmonijne. Teatrów wszelkiego rodzaju, poczynając od tak zwanych pennyteatrów (groszowych), aż do najznakomitszych, jest tutaj wielkie mnóstwo: większych teatrów jest 55, z których celniejsze: *Her Majesty's*, *Królewska opera włoska* (Covent-Garden), *Drury-Lane*, *Haymarket*, *St.-James* i *Sadler's Well's.*—Handel miasta Londynu jest tak ogromny, że ani go skontrolować, ani nawet w przybliżeniu wyobrazić nie można; dość powiedzieć, że stanowi on ³/₅ całego handlu Anglji. Liczne koleje żelazne, schodzące się w Londynie, które po części przechodzą pod jego domami i ulicami, łączą stolicę W. Brytanji ze wszystkiemi ważniejszemi miastami i portami państwa; krocie statków parowych uwija się na Tamizie, tysiące omnibusów, powozów i dorożek pod rozmaitemi nazwaniami krąży pomiędzy rojącymi się na wszystkich ulicach mieszkańcami, ułatwiając im komunikację z najodleglejszemi częściami miasta. W 1890 otwarto tu podziemną kolej elektryczną, a linje dróg żelaznych w obrębie miasta liczą 250 klm. Do portu i doków londyńskich wpłynęło w r. 1894-ym 54,306 okrętów o 14,802,808 tonach objętości. Wartość towarów przywiezionych do L. wynosiła w 1894 r. 141,455,868 funt. sterl.; wywieziono stąd produktów angielskich za 41,575,602 funt. st., a zagranicznych za 34,626,491. L. jest obecnie bezspornie pierwszym portem morskim na całej kuli ziemskiej. Wszystkie obroty pieniężne i kredytowe koncentrują się w banku angielskim, któremu przychodzą w pomoc giełdy i liczne banki prywatne, mające swoje stosunki na całej kuli ziemskiej; skutkiem tego Londyn jest kierownikiem targu pieniężnego na całym świecie. Obok tego wszystkiego, stolica W. Brytanji, Londyn, słynie ze swoich fabryk wyrobów jedwabnych, browarów, drukarni, fabryk maszyn, mebli, ubrań, fabryk wyrobów bawełnianych, wełnianych, złotych, srebrnych i t. d.—Klimat L. jest w ogólności mglisty i wilgotny, a mocny dym z węgli kamiennych je-

Opactwo Westminsterskie.

szcze bardziej zagęszcza powietrze; średnia roczna temperatura wynosi tu 10°C. W jesieni mgły są tak gęste, że często w południe nawet miasto musi być gazem oświetlane.—Londyn był już za czasów rzymskich znacznem miastem. Konstantyn W. polecił go obwieść murem. Po zaprowadzeniu chrześcijaństwa został stolicą biskupa, i dopiero Alfred W. uczynił go stolicą swego państwa. Pod panowaniem króla Jana otrzymało miasto ustawę, która dziś jeszcze jest podstawą jego przywilejów. Mimo wielokrotnej zarazy, zaburzeń i pożarów, miasto prędko się dźwigało napowrót i doszło w końcu do tak olbrzymiego znaczenia, jakie dziś posiada. Tu odbywały się także nieraz narady przedstawicieli państw europejskich, czyli konferencje celem uspokojenia zawikłań politycznych w Europie; i tak: w 1826 w sprawie greckiej, w 1831 w sprawie Belgji, w 1834 w sprawie Hiszpanji i Portugalji, w 1841 w kwestji przepływania przez Dardanele, w 1850 w sprawie Danji i w 1866 w sprawie Luksemburga. Por. Allen „History and antiquities of L.“ (Londyn, 1829, 4 t.); Loftie „History of L.“ (2 wyd., 1884, 2 t.); Wheatley „L. past and present“ (1891, 3 t.); Firth „Municipal L.“ (1876).

Londyński Bolesław, literat, * 1855 w Radzyniu w gub. Siedleckiej, kształcił się w Instytucie technologicznym w Petersburgu, następnie w agronomicznym w Nowej Aleksandrji, skąd pisywał korespondencje do pism warszawskich. Od 1880 zamieszkał stale w Warszawie, gdzie poświęcał się dziennikarstwu, jako współpracownik *Nowin* i *Kolców*. W 1886 nabył na własność „Bibljotekę romansów“ i prowadził ją czas jakiś. Napisał: „Łomża“ (*Nowiny*, 1880); „Poezje“ (1886); powieść „Rycerze Czarnego Dworu“ (1888); przełożył z francuskiego i niemieckiego wiele powieści i romansów, a z rosyjskiego Pypina „Kwestja polska w literaturze ruskiej“ (w *Prawdzie*, 1883).

Londyńskie Konferencje, ob. Londyn.

Long Jerzy, uczony angielski, * 1800 w Poutton (w hrabstwie Lancaster), † 1879, po odbyciu studjów w Cambridge, był od 1824 profesorem uniwersytetu w Wirginji (w Półn. Ameryce), następnie od r. 1837 adwokatem; od 1849—71 profesorem kolegjum w Brighton. Redagował „Penny Cyclopedia“ (29 t., 1833—46) i „The biographical dictionary“ (7 t.. 1842—44); nadto wydał wiele dzieł, pomiędzy innemi „France and its Revolutions“ (1850).

Long Chaillé, podróżnik po Afryce, * 1843 w Baltimore, z rodziców pochodzenia francuskiego, odbył w armji północnej wojnę domową, w 1870 wstąpił do służby wojskowej w Egipcie, 1874 przyłączony był do ekspedycji Gordona, od którego jeździł w misji do króla Mtesa w Uganda, przyczem zwiedził Ukerewe. 1875 przebył krainę Bari, następnie dzielnicę Makraka Niam-Niam. Ogłosił: „Central Africa. Naked thruths of naked people“ (1876); „Egypt, Africa and Africans“ (1878), „Three prophets: Chinese Gordon, Mohammed-Ahmed, Arabi Pasha“ (1884).

Long Jerzy Wassyngton, podróżnik, ob. Delong.

Longchamp, niegdyś klasztor zakonnic, położony na zachód od Paryża, pomiędzy Laskiem Bulońskim a Sekwaną, założony 1260 przez Izabelę, siostrę Ludwika IX, słynny był z powodu urządzanych w nim koncertów muzyki kościelnej, które ściągały wyższy świat Paryża i dały później powód do stałych spacerów po Lasku Bulońskim i urządzenie wyścigów. Obecnie L. jest terenem dla wyścigów konnych, na których rozgrywaną bywa wielka nagroda Paryża.

Longchamps, inżynier francuski, przejrzał i poprawił mapę Polski, którą wydał VII roku rzeczypospolitej francuskiej (1799), pod tyt. „Carte nouvelle, dressée pour l'intelligence du dernier partage de la Pologne“.

Longchamps Henryka, malarka francuska, * 1818 w St.-Dizier (Haute-Marne) wykonywała także obrazy, wystawiające przeważnie martwą naturę.

Longet Franciszek Achilles, fizjolog francuski, * 1811 w Saint-Germain en Laye (Seine et Oise), † 1871 w Bordeaux. Był profesorem fizjologji w fakultecie lekarskim w Paryżu, a po Dumérilu wszedł do akademji nauk. Zyskał rozgłos głównie dwoma dziełami: „Traité d'anatomie et de physiologie du système nerveux de l'homme et des animaux vertebrés“ (1842); „Traité complet de physiologie“ (1850—59).

Longfellow Henryk Wadsworth, poeta amerykański, * 1807 w Portland w Stanie Maine, † 1882. Już jako student Bawdoin-College w Brunświku umieszczał poezje w *United States Literary Gazette*, któremi wielki zyskał sobie rozgłos. Mianowany 1827 r. profesorem języków nowszych w Bawdoin-College, odbył przed objęciem miejsca podróż do Europy. Sławę swą ugruntował romansem „Outremer“ (Boston, 1835). Po Ticknorze otrzymał 1835 katedrę języków nowoczesnych i literatury pięknej w najcelniejszym uniwersytecie amerykańskim w Cambridge i zajmował ją aż do 1854. Po romansie „Hyperion“ (Boston, 1839) oprócz zbioru poezji p. t. „Voices of the night“ (Boston, 1840) wydał „Ballads“ (t. 1841); „Poets und poetry of Europe“ (Filadelfja, 1845); dramat „The Spanish student“ (Boston, 1842), nowellę „Kavanagh“ (tamże, 1849), oraz i większych rozmiarów utwory poetyczne: „Evangline“ (Boston, 1850; przekład polski E. Jezierskiego), epopeja idyliczna; „The golden legend“ (1851; przekład polski F. Jezierskiego) i „The song of Hiawatha“ (1856; przekład polski F. Jezierskiego), najcelniejszy jego utwór, w ciągu pół roku doczekał się 30 edycji. Oprócz tego wymieniamy jeszcze: „Miles Standish“ (Boston

Longfellow Henryk.

1868), powieść poetyczna, i zbiór poezji „Tales of a wayside inn" (Londyn, 1863). W utworach L. widoczny jest wpływ wzorów europejskich. Odznaczają się one więcej miłym wdziękiem i marzycielską romantyką, aniżeli silnym polotem myśli i świeżą oryginalnością. Nie można im też odmówić takich zalet, jak malowniczość, dramatyczność stylu i głębokie współczucie dla wszystkiego, co szlachetne i dobre.—Życiorys jego w „Kłosach" (1873, № 397). Por. Baumgartner „L.'s Dichtungen" (1882); Samuel Longfellow „Life of H. W. L." (1886) i „Final memorial of H. W. L." (1887).

Longford, hrabstwo w prowincji Leinster w Irlandji, obejmuje 1090 klm. kw. (19,8 m. kw.) i 52,000 m. Główne miasto L. nad rz. Camlin, jest siedzibą biskupa katolickiego, 4,380 m.

Longhena Baltazar, architekt i rzeźbiarz barokowy, * około 1604 w Wenecji, † 1682 tamże. Wykonał: „Kościół Santa Maria della Salute", pałac Pesaro i nagrobek doży Giov. Pesaro w Santa Maria dei Frari.

Longhi Józef, * 1766 w Monza, włoski miedziorytnik, † 1831 w Medjolanie; był znakomitym mistrzem we wszelkim rodzaju rytownictwa. Ogłosił także „Teoria della calcografia" (Medjolan, 1830; dzieło niedokończone).

Longicornia, ob. Długorogie.

Longimetr, ob. Kurwometr.

Longimetrja, ob. Geometrja.

Longinus Dionysius Cassius, filozof i retor z Aten lub Emesy, żyjący w środku III w. po Chr. Jako nauczyciel Zenobji, był razem z nią ścięty w Palmirze 273 r. po Chr. z rozkazu cesarza Aureljana. Z licznych pism jego pozostało tylko jedno, „o Górności", przełożone na język polski przez Józefa Kowalewskiego (Wilno, 1823). Najlepsze wydanie Longinusa dali: Toup (Oxford, 1778—86) i Spengel w dziele „Rhetores Graeci" (Lipsk, 1853).

Longinus J., pseudonim Jana Długosza.

Longipennes, *długoskrzydłe*, rodzina ptaków wróblowatych, obejmująca jaskółki (ob.), oraz rodzina ptaków płetwonogich, obejmująca mewy (ob.).

Long-Island, jedna z trzech wysp, położonych przy południowych brzegach północno-amerykańskiego stanu New York, ma 3,780 klm. kwadr. i 1,030,000 miesz. Wyspa ta łącznie z przeciwległem wybrzeżem tworzy zatokę *Connecticut-Sund* czyli *Long-Island-Sund*, która w stronie południowo-zachodniej połączona jest z East-River, czyli wschodnią odnogą ujściową Hudsonu, za pośrednictwem wąskiej cieśniny, nader niebezpiecznej z powodu skał i prądów wodnych, zwanej Bramą piekielną (Hellgate). Najważniejsze miasto na wyspie jest Brooklyn.

Long-Island (*Juma*), nazwa jednej z wysp Bahamskich w Indjach Zachodnich, 451 klm. kw. (8,2 m. kw.) powierzchni i 2,573 miesz.

Long Island City, miasto w stanie New-York w Unji północno-amerykańskiej, na wyspie Long Island, nad rz. East River, naprzeciw New-Yorku, fabryczne, liczy 31,000 miesz.

Longobardowie, właściwie *Langobardowie*, nieliczne, ale waleczne pokolenie germańskie, szczepu Swewów. Wedle najdawniejszych wiadomości, w epoce narodzenia Chrystusa przemieszkiwali L. nad dolną Elbą, prawdopodobnie w Luneburskiem, lecz w IV wieku opuścili swe siedziby i po długich walkach z Germanami wschodnimi tudzież sąsiedniemi plemionami słowiańskiemi i Hunnami przenieśli się nad Dunaj. Tu przyjęli arjanizm 512, obalili państwo Herulów około 512, a 566 lub 567 państwo Gepidów, owładnęli Panonją i zostali jednym z najpotężniejszych i najbogatszych narodów tej okolicy. Pod swym wielkim i utalentowanym wodzem Alboinem (ob.) wkroczyli 569 do Włoch wyższych, lecz kraj, od swego imienia Lombardją (ob.) nazwany, zdołali tylko w części opanować z powodu silnych nieporozumień i niezgód, wśród których zginął Alboin (574) i następca jego Kleph (575). Przez następnych lat dziesięć bezkrólewia (575—585) błąkali się L. po całym półwyspie Apenińskim, pustosząc kraj i ponosząc klęski od Bizantyńców. Zagrożeni licznemi niebezpieczeństwy, obrali sobie wreszcie 585 królem Autharego, syna Klepha. Dopiero pod jego rządem (585—590) rozpoczyna się prawdziwa polityczna organizacja państwa L. Ludność miejscowa rzymska wiele ucierpiała od tego ludu dzikiego i nieokrzesanego. Utraciła prawa polityczne, a posiadacze ziemscy (zwłaszcza bogata szlachta, kler i korporacje miejskie, albowiem drobnych właścicieli gruntowych tak zwanych *possesores* było mało) musieli odstąpić $1/3$ ziemi zwycięzcom. Osiedliwszy już stale w taki sposób swe gromady, przybrał Authari używany przez późniejszych cesarzów tytuł *Flawjusza*, przez co wstępował w prawa władcy rzymskiego, t. j. wchodził w posiadanie legalne wszelkich praw fiskalnych i stawał się obrońcą poddanych rzymskich. Utworzył więc dwór królewski i ustanowił odpowiednie do nowych stosunków urzędy, których zadaniem było godzić wymagania obu narodowości. Tak zwani *duces* (książęta) posiadali obok władzy wojskowej sądowniczą i administracyjną. Miasta zachowały dotychczasowe swe ustawy; *gastoldowie*, urzędnicy królewscy, sprawowali nad niemi zwierzchnią władzę króla. Jakkolwiek starorzymska autonomja i swobody municypalne dawno już zginęły, jednakże w miastach nowe poczęło się budzić życie. Wielką zawadą do wzajemnego zbliżenia się obu narodowości był arjanizm zwycięzców, nienawistny zwyciężonym katolikom. Dopiero gdy L. za królowej Teodolindy, żony Autharego, i drugiego jej męża Agilulfa († 615) weszli w przyjazne stosunki z papieżem i przyjęli katolicyzm, zmniejszyła się obopólna nienawiść i nastąpiło ostateczne zlanie obu narodowości. Przy tym procesie element rzymski powoli zaczął brać górę nad żywiołem czysto germańskim. Teodolinda zbu-

dowała wspaniałą bazylikę w Monza (gdzie przechowywano później lombardzką *koronę żelazną*); szerzyła silnie katolicyzm, podniosła napowrót znaczenie duchowieństwa i syna swego ochrzcić kazała. Ród jej panował do 702 r. Mimo to wszystko państwo nie mogło przyjść ani do zupełnej jedności wewnątrz, ani też rozszerzać się nazewnątrz z powodu niezgód i buntów nieposłusznych książąt. Ważnem jednakże było pod rządem Rotharego zebranie w jedną całość *prawa longobardzkiego* (wydanie Baudi di Verms, Turyn, 1855), które zostało w języku łacińskim 22 listopada 643 r., pod nazwą *Edictum* ogłoszone, a pod panowaniem następnych królów przeglądane, rozszerzane i wykształcane, przetrwało nawet upadek państwa Longobardów i stało się podstawą całej nauki prawa w wiekach średnich. Szkoła bolońska ułożyła w końcu XI w. systematyczny zbiór praw jako podstawę do wykładów p. t.: *Liber Longobardae* albo *Lombarda*. Prawodawstwo Rothari'ego służyło początkowo głównie tylko dla **L.**: obowiązywało wszystkich jako prawo państwowe; ludność rzymskiego pochodzenia mianowicie w sprawach cywilnych używała obok tego prawa rzymskiego. Dopiero w biegu czasu przy zacieraniu się różnic narodowościowych i coraz większem romanizowaniu elementu germańskiego nabierało przemożnego wpływu prawo rzymskie i kanoniczne. Zromanizowaniu zaś musieli uledz **L.** Wpływały na to potężne okoliczności: przewaga liczebna Rzymian, małżeństwa, katolicyzm, wzrost znaczenia politycznego, zwycięstwo języka łacińskiego i wreszcie wyższość cywilizacji rzymskiej. Po dziesięcioletnich rozterkach (702—713), jakie nastąpiły z wymarciem rodu Teodolindy, stanęło państwo **L.** na szczycie swej potęgi pod silnym rządem króla Liutpranda (713—744), który usiłował całą opanować Italję. Jednakże sprzeciwia się temu stanowczo polityka papieżów. Okoliczność ta, jak również nieustalone następstwo tronu zgotowały w krótkim przeciągu czasu upadek kwitnącego państwa. Następca dzielnego Liutpranda, Ratchis (744—749), skłoniony przez papieża Grzegorz III zrzekł się wprawdzie korony i wstąpił do klasztoru, ale brat jego, przedsiębierczy Aistulf (749—756) podjął znowu myśl zdobycia całych Włoch i zażądał daniny od Rzymu. Musiał jednak uledz (754—755) przemocy Pepina, kr. Franków (przywołanego na pomoc przez papieża Stefana II), oddał mu wszystkie zdobyte ziemie, a ten podarował je kościołowi rzymskiemu. Z daru Pepinowego urosło z czasem państwo Kościelne. Lubo następca Aistulfa, Dezyderjusz (756—774), umocnił na stolicy apostolskiej Stefana III, mimo to wszakże ten ostatni, lękając się potęgi **L.**, podsycał nieprzyjaźń między domami królewskiemi: longobardzkim i frankońskim, i starał się przyśpieszyć starcie. Jakoż gdy stosunki wzajemnej przyjaźni się porwały, papież Adrjan przyzwał przeciwko idącemu na Rzym Dezyderjuszowi (ob.) Karola W., który przybywszy do Włoch w maju 774 roku, zdobył Pawję i tym sposobem położył koniec państwu Longobardzkiemu. Następstwem nowej wyprawy (776) przeciwko zbuntowanym **L.** było wprowadzenie do ich kraju frankońskiego systemu administracyjnego i nareszcie w roku 803 zupełne uprawnienie tego podboju przez zawarcie traktatu z cesarzem wschodnim Niceforem. Odtąd poczęło się romanizowanie **L.** Język ich, należący do grupy narzeczy górno-niemieckich, znikł zupełnie wśród żywiołu romańskiego. Z literatury czysto narodowej nic nie znamy, ponieważ najpiękniejsze nawet podania narodowe przechowały się tylko w języku łacińskim. Por. K. Hegel „Geschichte der Städteverfassung von Italien" (t. 1, Lipsk, 1847); Flegier „Das Königreich der Longobarden in Italien" (Lipsk, 1851); Abel „Der Untergang des Longobardenreichs in Italien" (Götting, 1858); Pabst „Geschichte des Langobardischen Herzogtums" (1862, t. 2); Martens „Politische Geschichte des Langobardenreichs unter König Liutprand" (1880); Weise „Italien und Langobardenherscher 568—628" (1887).

Longolius Krzysztof, właściwie *Longueil*, * roku 1488 w Mechlinie, radca parlamentu paryskiego, † 1522 w czasie podróży do Padwy. Słynął jako żarliwy orędownik literatury klasycznej na początku XV w. Ogólny zbiór dzieł jego wyszedł w Paryżu 1530 r.

Longolius Paweł Danjel, * 1704 r. w Kesselsdorf w Saksonji, † 1779, jako rektor gimnazjum w Hof; znany jest jako autor dzieła „Sichere Nachrichten von Brandenburg-Kulmbach" (10 t., Hof, 1731—62).

Longomontanus Chrystjan, słynny astronom, * 1564 w Longberg (skąd przybrał łacińskie swe nazwisko) pod Lemvig, † 1647, był pomocnikiem Tychona de Brahe i profesorem matematyki w Kopenhadze; z prac jego najważniejszą jest „Astronomia danica" (1622). Starał się połączyć systemy Ptolemeusza, Kopernika i Tychona.

Longos ob. Longus.

Longstreet Jakób, generał południ.-amerykański, * 1823 w Karolinie południ. Ukończywszy szkołę wojskową w West-Point, służył w piechocie i zaszczytny brał udział w wojnie z Meksykiem. Po wybuchu wojny domowej stanął po stronie południowców i mianowany generałem dywizji oddał swemu rządowi wielkie usługi podczas kampanji 1862 r. Dowodząc dwiema dywizjami, przyczynił się wielce do zwycięstwa pod Chilkamanga 19—20 listopada 1863 r. Jeden z najdzielniejszych generałów armji, prawa ręka gener. Lee (ob.), i w następnych bojach zasłużył się **L.** dobrze sprawie secesjonistów.

Longton, miasto w hrabstwie Stafford w Anglji, fabryki porcelany i fajansu, 34,000 miesz.

Longueville, tytuł ks. francuski, ob. Dunois.

Longus, sofista i erotyk grecki, żyjący w IV czy V w. po Chr., jest autorem dzieła „Poimeni-

ka" czyli „Pastoralia," romansu pasterskiego, w którym opowiada miłość Dafnisa i Chloi. Najlepsze wydanie sporządzili Seiler (Lipsk, 1835), Courier (Rzym, 1810) i Hercher w „Scriptores erotici graeci" (t. 1., Lipsk, 1858).

Longwood, folwark na wyspie św. Heleny, znany jako miejsce pobytu Napoleona I w latach 1815—1821. Folwark ten został przez rząd angielski w r. 1858 podarowany Napoleonowi III.

Longwy, miasto i twierdza przygraniczna, we francuskim depart. Meurthe-et-Moselle, nad rz. Chiers, ma 6,500 miesz.; w r. 1871 przez kapitulację zajęta przez Niemców.

Lonicera, ob. Wiciokrzew.

Löning Edgar, prawnik, * 1843 r. w Paryżu, ukończył gimnazjum we Frankfurcie n. M., studja uniwersyteckie odbywał w Bonn, Heidelbergu i Lipsku, od 1870 r. był urzędnikiem w Alzacji, od 1872 profesorem w Strasburgu, od 1877 wykładał prawo w Dorpacie, 1883 w Rostocku, 1886 w Halli. Napisał: „Die Verwaltung des Generalgouvernements im Elsass" (Strasburg, 1874); „Geschichte des deutschen Kirchenrechts" (1878, t. 2); „Die Haftung des Straates für rechttswiedrige Handlungen des Beamten" (1870); „Lehrbuch des Verwaltungsrechts" (Lipsk, 1884); „Die Gemeindeverfassung des Urchristentums" (Halla, 1888).

Lönnrot Eljasz, jeden z najczynniejszych twórców nowszej literatury fińskiej, * 1802 w Samatti, w Nyland, † 1884. Syn ubogiego krawca, własną pracą tyle nabył wiadomości, że 1822 r. mógł wstąpić do uniwersytetu w Abo, gdzie studjował filozofję, filologję i nauki przyrodzone, a w Helsingforsie medycynę. W r. 1838 zajął miejsce Castrena jako profesor języka i literatury fińskiej w Helsingforsie. Jemu to głównie zawdzięcza piękny swój rozkwit narodowa literatura fińska w ostatnich lat dziesiątkach. Od 1828 przedsiębiorąc liczne podróże, zbierał między ludem runy, pieśni, zagadki, podania, powiastki i t. d., owocem czego była „Kalewala" (ob.). W drugiem głównem swem dziele „Kanteletar" (3 t., Helsingf. 1840), zestawił kilkaset starożytnych pieśni i 60 balad. Wydał także zbiory: przysłów („Suomen kansan sananlaskuja" Helsingf., 1842), zagadek („Suomen kansan arvoituksia" Helsingf., 1844 i pieśni („Kantele" 1829—31). Oprócz tego własnemi pracami literackiemi przyczynił się wielce do wykształcenia języka fińskiego. Najwięcej swych rozpraw umieszczał w roczniku *Suomi*. Dla podniesienia oświaty ludu wydawał miesięcznik *Mehiläinen*, a później tygodnik *Oulun Wükko-sanomia*.

Lonowics Józef, archeolog madziarski i arcybiskup kolocki, * 1793 w Miszkowcu, † 1867 r., wyświęcony na kapłana 1817 r., został 1829 kanonikiem katedry jagerskiej, a 1834 biskupem czanadzkim. 1845 odbył w sprawach kościelnych podróż do Rzymu, 1848 roku mianowany przez ministerjum węgierskie biskupem jagerskim i zasiadał w izbie panów. 14 lipca 1848 r. wybrany do komisji, której powierzono wypracowanie adresu w odpowiedzi na mowę tronową. Po zgnieceniu powstania, pozbawiony biskupstwa, przebywał L. w Wiedniu, poświęcając się naukom i literaturze, aż do 1861 r., w którym zasiadał w izbie magnatów nowo zwołanego sejmu, 1866 mianowany był arcybiskupem w Koloczu. Wydał pomiędzy innemi w języku madziarskim „Archeologję kościelną" (3 t., Wiedeń, 1857), dzieło wielce ważne dla historji kościoła.

Lons-le-Saunier, miasto główne we francuskim depart. Jura, ma 12,500 miesz.

Lont, sznur służący do zapalania fajerwerków i materjałów wybuchowych, składa się zwykle z plecionki bawełnianej, napojonej mieszaniną mąki z alkoholem. L. *Bickforda* jest to sznur konopny, wewnątrz wypełniony prochem powolnie płonącym, zewnątrz werniksowany; gdy ma służyć do zapalania min podwodnych, otoczony jest kauczukiem. Przez długość 20 m. takiego sznura ogień rozchodzi się w ciągu $^1/_5$ sekundy.

Lontar, cukier, ob. Winna palma.

Lonyay Melhjor, hr., ekonomista i mąż stanu węgierski, * 1822, † 1884, ukończywszy 1839 studja prawne na uniwersytecie w Peszcie, 1843 wybrany od komitatu bereskiego posłem na sejm węgierski, przyłączył się do opozycji i jako członek komisji do spraw handlowych rozwinął wielką czynność. Po rozwiązaniu sejmu odbył podróż po Europie, z której powróciwszy wydał ważne dzieło „Hazánk anyagi érdekeiről" (Peszt, 1847) i był spółpracownikiem czasopisma *Pesti-Hirlap*. Wybrany 1847 powtórnie deputowanym z komitatu bereskiego, został w ministerjum nadwornym sekretarzem stanu w wydziale finansów. Po katastrofie pod Vilagos (1849) schronił się za granicę i przebywał do 1850 w Paryżu. Po powrocie do ojczyzny zajął się urządzeniem swych majątków, został jednym z najczynniejszych członków towarzystwa rolniczego i grał główną rolę w wypracowaniu i przeprowadzeniu projektu banku hypotecznego węgierskiego. Wybrany do sejmu 1861 r., występował energicznie przeciwko zarządowi finansowemu dawniejszego rządu absolutnego; od 17 lutego 1867 r. został w gabinecie Andrassy'ego ministrem finansów węgierskich, następnie od 21 maja 1870 ministrem finansów państwa austrjackiego, a od 16 listopada 1871 na miejscu Andrassy'ego prezesem ministerjum węgierskiego. Od kwietnia 1866 był L. drugim prezesem akademji madziarskiej i prezesem ministerjum węgierskiego, od 1875 r. członkiem izby magnatów. Napisał: „Von den öffentlichen Angelegenheiten" (Peszt, 1846, t. 2); „Vom Staatsvermögen" (Ofin., 1869 r., t. 2) i in.

Loof, dawna miara do zboża w Inflantach, w Rewlu=42, w Rydze 68,87 litrów.

Loomis Eljasz, matematyk i astronom, * 1811 w St. Connecticut, † 1889, kształcił się w kolegjum Yale i w Paryżu, 1837 został profesorem w kole-

gjum Western Reserve w Ohio, od 1844 do 60 był profesorem fizyki w uniwersytecie New-Yorkskim, a od 1860 w kolegjum Yale w New-Haven. Od roku 1845 do 1849 zajmował się wymierzaniem położenia geograficznego rozmaitych miejscowości Stanów Zjednoczonych, oraz przeprowadził badania nad burzami, nad częstością zórz północnych i innemi objawami meterologicznemi, nadto ogłosił wiele dzieł i podręczników z zakresu matematyki i astronomji, jak: „Natural philosophy" (1858); „Practical astronomy" (1855 i 1865); „Treatise on meteorology" (1868); „Elements of astronomy" (1869) i in.

Loos, miasto w departam. francuskim Nord, przedmieście Lille, nad kanałem rz. Deûle, ma zakład karny dla mężczyzn, wielką przędzalnie bawełny i 6,900 miesz.

Loos Danjel Fryderyk, słynny medaljer, * 1735 w Altenburgu, † 1819; był rytownikiem menniczym w Lipsku i Magdeburgu, później medaljerem nadwornym w Berlinie. Wiele się przyczynił do rozwoju sztuki medaljerskiej.

Loos Gotfryd Bernard, syn poprzedn., * 1774 w Berlinie, † 1843; w latach 1806—12, pracował w mennicy berlińskiej, wykonał wiele pięknych utworów medaljerskich. Ogłosił „Die Kunst falsche Münzen zur erkennen" (1828) i in.

Lopaszić Radosław, historyk chorwacki, * 1835 w Karłowcu, † 1893. Zaczął pisać w r. 1861 i ogłaszał swe prace w Književniku, Karlowaczkim Viestniku, Glasonoszu, Leptirze. W r. 1871, gdy osiadł w Zagrzebiu, zaczął ogłaszać liczne źródłowe monografje historyczne, między innemi: „Karlovac" (1879), „Bihacz i Bihaczka krajina" (1890), „Acta historiam confinii militaris croatici illustrantia" (1884 — 1889(i t. d. Por. życiorys jego w „Ljetopisie Jugoslav. Akad." za r. 1894.

Lopo de Vega, ob. Vega Lopez Feliks de Vega Carpio.

Lopez, przylądek na wybrzeżu kolonji fracuskiej Gabun w Afryce zachodniej, pod 0°36′ szer. połud. W 1883 roku Brazza założył tam stację towarową.

Lopez don Carlos Antonio, prezydent rzeczypospolitej Paragwajskiej, * 1790 w Asuncion, †1862; metys, będąc adwokatem i właścicielem posiadłości ziemskiej, posiadł tak wielki wpływ, że po śmierci stryja swego Francia (20 września 1840), mianowany był 1841 drugim konsulem, a w maju 1844 prezydentem rzeczypospolitej na lat dziesięć. Skorzystał z władzy, aby rządy kraju oddać w całości w ręce swej rodziny. Zresztą zasłużył się przez ważne reformy i ulepszenia w rządzie, rozwinął źródła ekonomiczne państwa, zaprowadził koleje żelazne, uregulował finanse i uzyskał przyznanie niezależności państwa przez mocarstwa europejskie i amerykańskie. W 1854 wybrany prezydentem ponownie.

Lopez Narcyz, obrońca swobód Kuby, * 1799 w Wenecueli, służąc w wojsku hiszpańskiem, został generałem, dowódcą gwardji i gubernatorem Madrytu; 1848 r. oskarżony o zdradę stanu, schronił się do Stanów Zjednoczonych, skąd przedsięwziął dwie wyprawy w celu oswobodzenia Kuby z pod panowania hiszpańskiego. Wzięty do niewoli pod Meritonera, został 1 września 1851 stracony w Hawanie.

Lopez Wincenty, historyk argentyński, * 1822 w Buenos Ajres, był profesorem literatury tamże, następnie ministrem i dyrektorem banku. Napisał narodowy hymn argentyński i wielce ceniony romans historyczny „La novia del herese," a nadto: „Acuerdos del extinguido Cabildo de Buenos Ayres" (3 t., 1887) i dzieło główne „Historia de la Republica Argentina" (6 t., 1880—87).

Lopez Franciszek Solano, prezydent rzeczypospolitej Paragwajskiej, syn poprzedniego, * 1827 roku w Assuncion, już w ośmnastym roku życia swego mianowany generałem brygady, brał udział w wojnie przeciw Rosasowi, dyktatorowi Buenos Ajres. Następnie w Europie studjował organizację wojsk, którą później wprowadził w Paragwaju. Po śmierci ojca, został obrany prezydentem rzeczypospolitej 16 październ. 1862. Podniósł zbrojną siłę kraju do 60,000 ludzi i 1864 wypowiedział wojnę Brazylji, która następnie wywołała nadto wojnę z Argentyną i Uragwajem. **L.,** posiadając władzę dyktatorską, prowadził ją z niesłychanem okrucieństwem, zwłaszcza od chwili doznanego niepowodzenia. Oskarżywszy własnych stronników o sprzysiężenie przeciwko sobie, torturował ich i skazywał na śmierć masami; niedowierzając bratu swemu, kazał go rozstrzelać, własną siostrę ochłostać batami przez oprawcę, znęcał się nad rodzoną matką. Tysiące jeńców wojennych wieszał lub morzył głodem; nie cofał się przed żadną zbrodnią, lecz osobiście był tchórzem. Mimo to zdołał utrzymać się przy władzy, zabity został 1 marca 1870 w obozie pod Aquidaban przez oddział jazdy brazylijskiej. **L.** z Paragwaju uczynił pustynię, dopiero śmierć jego umożliwiła zawarcie pokoju.

Lopez de Roberts Bernard, dramaturg francuski, * 1819, † 1896 w Paryżu. Pierwszy raz wystąpił w 1839 z dramatem „Le Tribut des cent vierges," grywanym w teatrze Gaité, następnie bądź sam, bądź we współce z innymi ogłosił szereg sztuk, jak: „Regardez, mais n'y touchez pas" (1842); „L'Imagier de Harlem" dramat (1851); „Les filles sans dot" komedja (1852); „Roger Bontemps" (1868); „Les Ricochets du divorce" (1880) i in.

Lopez y Dominguez Don José, generał hiszpański, * 1829 w Marbella (Malaga). Brał udział w wojnie krymskiej, odznaczył się pod Sewastopolem. W r. 1859 walczył we Włoszech, następnie służył w wojsku w Afryce. Podczas rewolucji w październiku 1868 r. przybył do Hiszpanji i odznaczył się w bitwie pod Alcole'a. W r. 1873 dowodził oblężeniem Kartaginy, gdzie zamknęli się federaliści, i jako generał wysłany był na północ,

gdzie pobił Karlistów w San Pedro Abanto, w Mancellano, w Galdamés i Bilbao. W r. 1883 wezwany był do ministerjum wojny, gdzie przedstawił szereg projektów dotyczących reorganizacji armji. W 1884 wystąpił z gabinetu.

Lopez y Portaña Wincenty, malarz hiszpański, * 1772 w Walencji, † 1853; za czasów Ferdynanda VII generalny dyrektor akademji w Madrycie, Saragosie i Walencji; odznaczał się szczególnie jako biegły portrecista.

Lophius, ryba, ob. Żabnica.

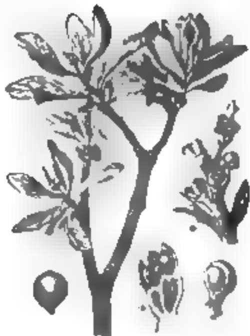
Lophobranchii, pędzeloskrzelne, ob. Ryby.

Lophodermium, *Hysterium*, *Hypoderma*, rodzaj grzybów z grupy *Hypodermii*, drobne grzybki postaci czarnych nitek, wegetujące pasożytnie na żyjących lub obumierających częściach roślin. Niektóre gatunki rozwijają grzybnie swe w liściach drzew iglastych, sprowadzając ich czernienie i rychłe opadanie.

Lophyrus, owad, ob. Borecznik.

Loranthaceae *(Gązewnikowate)*, rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca za cechy: kwiaty już jednopłciowe, drobne, niepozorne, żółtozielone, już obupłciowe, świetnie ubarwione; okrycie kwiatowe pojedyncze, o 4—6—8 działkach wolnych, lub w rurkę, często z jednego boku rozdartą, spojonych; pręciki w liczbie działkom okrycia wyrównywającej i na nich umocowane; zawiązek dolny 1-komóreczkowy i 1-zalążkowy, zwykle uwieńczony krążkiem obrączkowym; owoc—jagoda jednoziarnowa, białko mięsiste, obfite. Są to krzewy zawsze zielone, pasożytne, rzadziej wyrastające z ziemi, o liściach skórkowatych, niekiedy łuskowatych lub żadnych. Należy tu około 500 gatunków, w 20 rodzajach, z których Europa posiada tylko 3 gatunki w rodzajach gązewnika i jemioły. Są to godne uwagi pasożyty; najczęściej zapuszczają korzenie w substancję pni innych roślin drzewiastych i z nich wyciągają materje pożywne. Zawierają substancję kleistą, *wiscynę*.

Loranthus *(Gązewnik, Rzemiennik)*, rodzaj roślin z rodziny *Loranthaceae*, o kwiatach rozdzielnopłciowych i z jagodą jednonasienną; są to krzewiny pasożytne, podobne do jemioły, w krajach cieplejszych, o gałęziach stawowatych, liściach przeciwległych i kwiatach żółtych lub czerwonych, stanowiących niekiedy ozdobę drzew, na których L. wyrasta. W Europie przytrafia się tylko jeden gatunek L. *europaeus*, w Europie płd., na dębach i kasztanach słodkich.

Loranthus. *a* kwiatostan, *b* kwiat w przecięciu, *c* pylnik, *d* owoc.

Lorbeer Ferdynand, humorysta czeski, * 1857 w Dol. Berzkowicach, ogłosił wiele dowcipnych humoresek i komedyjek, granych w teatrach amatorskich, np. „Samovrah,“ „Laska z inseratu,“ „Hotel Bambula,“ „Żenitba Jarolimova,“ „Za dverzmi,“ „V redakci,“ „Mlsota.“

Lorca, miasto okręgowe w hiszpańskiej prowincji Murcji, nad rz. Sangonera, ma 60,000 miesz. i wielkie fabryki saletry i prochu.

Lord, t. j. pan, w Anglji ogólny tytuł parów, w ściślejszem jednak znaczeniu tylko baronów. Tytułu tego używają także synowie książąt i margrabiów, oraz starsi synowie hrabiów, a w Szkocji wszyscy sędziowie wyższych trybunałów. *Lordami admiralicji i skarbu* nazywają członków najwyższej rady marynarki i skarbowej.—*Lord-Lieutnant*, jest tytułem wicekróla Irlandji, w Anglji najwyższego urzędnika administracji i komendanta milicji w hrabstwie.—*Lord-Major*, tytuł corocznie wybieranych burmistrzów czyli prezydentów miast Londynu, Dublina i Jorku.—*Lord szachownicy* naczelnik wydziału skarbowego.—*Lord-Chancellor*, czyli Lord-Kanclerz jeden z najwyższych urzędników państwa, głowa sądownictwa, minister sprawiedliwości i przewodniczący izby panów. — *Lordship*, godność Lorda.

Lord Howe, wyspa angielska, położona w południowej części oceanu Spokojnego, o 650 klm. na wschód od wschodniego wybrzeża lądu australskiego, pod 31°33′ szer. płd. i 159° dług. wsch. Gr. obejmuje 8.3 klm. kw. powierzchni, zamieszkała głównie przez rybaków. Odkryta została przez kapitana Bale 1788 r., lecz zajęta dopiero 1840.

Lorelei, albo *Lurlei*, nimfa Renu, czarująca przejeżdżających swym śpiewem i sprowadzająca rozbicie statków.

Lorencowicz Aleksander, sławny kaznodzieja, Jezuita, * 1609 we Lwowie, † 1675 tamże; był nauczycielem retoryki i matematyki, zarządzał kolegjami w Jarosławiu i Lwowie; był prowincjałem od 1656 do 1673. Zajmował się zebraniem dowodów do kanonizacji błogosławionego Stanisława Kostki. Ogłosił drukiem: „Centuria emeritae virtutis militum e minimo S. J. Ordine ad saecularem triumphum decuriata“ (Lwów, 1640), dzieło nadzwyczaj rzadkie; „Kazania pogrzebne“ (Kalisz, 1670) i „Kazania na niedziele całego roku“ (2 t., tamże, 1670), oraz wiersz „Vaticinum regale sub auspicatissimo coronatae Majestatis primordio Michaelis Korybut Regis Poloniae“ (Kraków, 1669).

Lorenz Otto Henryk, bibljograf i księgarz francuski, pochodzenia niemieckiego, * 1831 w Lipsku; w r. 1855 przybył do Paryża, w r. 1861 naturalizował się i otworzył księgarnię, którą prowadził do 1884 r. L. zasłużył się głównie jako bibljograf, opracowaniem i wydaniem dzieła p. t. „Catalogue général de la librairie française pendant vingt-cinq ans 1840—65“ (1866 — 74); następnie wydał dalszy ciąg tego katalogu od 1866 — 75 (1876—77) i trzecią serję od 1876—85 (1886—87), dalej prowadził go M. D. Jordel od 1886 — 90 (1891—9

L. wydał nadto: „Table méthodique des matières“ (1876—79) i „Table des matières pour les années“ 1878 — 85), a także „Catalogue mensuel de la librairie française.“

Lorenz Otokar, historyk niemiecki, * 1832 w Igławie, w Morawji. Po ukończeniu gimnazjum w Ołomuńcu, studjował w Wiedniu filologję i historję. Od r. 1860 jest profesorem historji przy uniwersytecie wiedeńskim. Zaplątany w proces polityczny, został 1865 z posady usunięty i wtedy poświęcił się wyłącznie pracy naukowej. 1885 powołany był na profesora uniwersytetu w Jena. Z prac jego wymieniamy najcelniejsze: „Deutsche Geschichte im XIII und XIV Jahrh.“ (2 t., Wiedeń, 1863 — 67); „Geschichte König Ottokar's II vom Böhmen“ (Wiedeń, 1866); „Deutschlands Geschichtsquellen im XIII und XIV Jahrh.“ (3 wyd., 1886); „Geschichte des Elsass von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart“ (3 wyd., 1886); „Die Geschichtswissenschaft“ (Berlin, 1886).

Lorenzo di Medici, ob. Medici.

Loret Wiktor, egiptolog francuski, * 1859 w Paryżu, kształcił się tamże; w r. 1881 był człon. misji archeolog. francuskiej w Kairze. Po 3 latach pobytu w Egipcie powrócił do Francji. Napisał: „l'Egypte au temps des Pharaons“ (1889); „Manuel de la langue egiptienne“ (1889); „La Musique chez les anciens Egyptiens“ (1890); „La Tombe d'un ancien Egyptien;“ „Le Tombeau de l'Anxent-Amen Hotep;“ „La Tombe de Kham-Ha;“ „Les Documents relatifs à la littérature et la musique populaires de la Haute-Egypte.“

Loretańska litanja, ob. Litanja.

Loretki *(Lorettes)*, zwykła nazwa w Paryżu kobiet wątpliwego prowadzenia, dawnych *Femmes galantes*, to jest wszetecznice wyższego pokroju. Nazwa ta pochodzi stąd, że głównie zamieszkiwały one cyrkuł Notre-Dame-de-Lorette, rozpowszechnioną zaś została przez Karra, który jej użył w swoich „Guêpes.“ To samo znaczenie ma wprowadzona przez Dumasa nazwa *Dames aux camelias* i *Filles de marbre;* w czasach ostatnich kobiety takie zaczęto nazywać *cocottes*.

Loreto, miasto w prowincji włoskiej Ankonie, blizko ujścia rzeki Musone do morza Adrjatyckiego, rezydencja biskupa, ma 5,200 miesz., sławne z odbywanych tutaj pielgrzymek do domku N. Marji Panny *(La casa santa)*, znajdującego się we wspaniałym kościele katedralnym, w którym podług podania mieszkała Boga Rodzica i który mieli przenieść aniołowie z Nazaretu do Dalmacji 1291, stąd zaś do L. 1295 r. W XVII wieku zakładano w wielu miejscowościach *domki loretańskie*, jak np. w kościele Bernardynów na Pradze pod Warszawą, stąd statua N. M. P. przeniesioną została do kaplicy Loretańskiej, wystawionej 1837 r. przy b. kościele bernardyńskim w Warszawie.

Loreto, departament południowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Peru, 448,165 klm. kw. (8,139 mil kw.) i 61,125 miesz., oprócz 350,500 koczujących Indjan; główne miasto Mayobamba.

Lorey Tuisko, leśnik, * 1845 w Darmsztadzie, kształcił się w Giessen, 1873 został profesorem leśnictwa tamże, 1878 w Hohenheim, 1881 w Tybindze. Ogłosił: „Ueber Stammanalysen“ (1880), a wraz z innymi „Handbuch der Forstwissenschaft“ (2 t., 1887). Od 1878 wydaje *Allgemeine Forst- und Jagdzeitung*.

Lori *(Stenops)*, rodzaj małpowierzy z rodziny lemurów, drobne i zgrabne zwierzęta, z wielką głową, krótkim pyskiem, i oczyma bardzo wielkiemi. Dni przepędzają w dziuplach drzew, w nocy wychodzą na połów owadów i drobnych ptaków, ale

Lori.

karmią się też słodkiemi owocami. *S. gracilis*, 25 cm. długi, z futrem jedwabistem, czerwonawem, żyje w lasach Cejlonu. *S. tardigradus*, 35 cm. długi, ma futro gęste, brunatne, zamieszkuje lasy Indji wsch. i wysp Sundzkich. L. nazywa się też gatunek papugi (ob.).

Loricata, t. j. zwierzęta opancerzone, toż co krokodyle (ob.) i pancerniki (ob.); także grupa skorupiaków (ob.).

Lorient, miasto nadmorskie i warownia w francuskim depart. Morbihan, na południowych brzegach Bretanji, przy ujściu rzek Scorf i Blavet do zatoki św. Ludwika; ma 41,500 miesz. i wyborną przystań; jest portem wojennym, stacją floty i rezydencją prefektury morskiej.

Lorinser Karol Ignacy, lekarz, * 1796 we Niemes w Czechach, † 1853 w Paczkowie na Śląsku; znany jest szczególnie jako badacz epidemji, w którym to celu zwiedził w latach 1829—30 Galicję i Węgry. Jego praca „Zum Schutze der Gesundheit auf Schulen“ (Berlin, 1836, nowe wyd., 1861) wywołała tak zwany *spór lorinserski* i spowodowała rozpowszechnienie gimnastyki w szkołach.

Lorinser Franciszek, teolog katolicki, syn poprzedniego, * 1821 w Berlinie, od 1868 kanonik katedralny wrocławski; napisał: „Reiseskizzen aus Spanien“ (Regensburg, 1855—58); „Das Buch der Natur. Entwurf einer kosmologischen Theodicee“ (1876—80, t. 7); przełożył kilka dzieł z języka hiszpańskiego i z sanskryckiego „Bhagawad-Gita“ (Berlin, 1869), a z rzeczy teologicznych, napisał:

„Geist und Beruf des katholischen Priestertams" (1858); „Lettres à un incrédule" (1864).

Loriquet Jan Mikołaj, pisarz francuski, * 1760, † 1845 r.; wstąpiwszy do zakonu Jezuitów, był nauczycielem w szkołach przez nich utrzymywanych, następnie superjorem w Aix, następnie przełożonym szkoły w St.-Acheul pod Amiens, skąd gdy wygnano Jezuitów (*pères de la foi*) w 1830 r., schronił się do Szwajcarji. Wsławił się szczególnie jako przerabiacz i wydawca książek elementarnych, w duchu jezuicko-rojalistowskim, które się w niezliczonych masach po całej Francji rozchodziły. Głośną była powszechnie jego bezczelność, z jaką fałszował i przekręcał historję, tak np. w pierwszem wydaniu swej „Abrégé de l'histoire de France" mówi: „W roku 1809 margrabia Bonaparte, naczelny wódz wojsk królewskich, wszedł do Wiednia, w Austrji, na czele armji 80,000".

Loris-Melikow Michał, generał rosyjski, * 1825 w Tyflisie, † 1888 w Nizzy, syn bogatego kupca armeńskiego, po ukończeniu szkoły junkierskiej w Petersburgu wstąpił 1843 do pułku huzarów grodzieńskich jako kornet, następnie był adjutantem ks. Woroncowa na Kaukazie, podczas wojny wschodniej 1853—55 brał udział przy oblężeniu Karsu, po zdobyciu twierdzy został jej gubernatorem, 1856 został generał-majorem, 1863 generał-lejtenantem (czas jakiś walczył przeciwko powstańcom polskim), 1865 generał-adjutantem, 1875 r. generałem kawalerji, 1877 dowódcą armji rosyjskiej w Armenji; w maju wkroczył do Armenji tureckiej, zajął Ardahan i obległ Kars; 25 czerwca rozbity przez Mukhtara Paszę pod Zewinem, a 26 sierpnia pod Guediklar, odniósł 15 października stanowcze zwycięstwo nad Turkami pod Aładżą-Dagh, następnie dowodził przy wzięciu Karsu (18 listopada), poczem 7 grudnia odniósł zwycięstwo pod Dewebojun. Po ukończeniu wojny wyniesiony został 29 kwietnia do godności hrabiowskiej, został w 1879 generał-gubernatorem charkowskim, a w lutym 1880 naczelnikiem nowo ustanowionej najwyższej komisji egzekucyjnej, której poddane zostały inne władze państwowe. Odezwa L. do mieszkańców Petersburga zapowiadała wprawdzie środki najsurowsze przeciw czynom występnym, ale zarazem opiekę ludziom dobrze myślącym. 3 marca dokonany został na L. zamach, a sprawca jego Hipolit Młodecki, już 5 marca uległ karze śmierci. Pomimo to L. polecił przejrzenie akt osób skazanych i zesłanych, co spowodowało znaczną liczbę ułaskawień, a wielu studentów wydalonych z uniwersytów otrzymało pozwolenie wstąpienia na nowo do zakładów naukowych. W sierpniu został na miejscu Makowa ministrem spraw wewnętrznych. Po wstąpieniu na tron cesarza Aleksandra III zachował swe stanowisko do 16 maja 1881, a po otrzymaniu uwolnienia udał się za granicę.

Lorkiewicz Antoni, profesor gimnazjalny we Lwowie, wydawca i krytyk historyczny, napisał rozprawę „Bunt gdański z 1525, przyczynek do historji reformacji w Polsce" (Lwów, 1881).

Lorković Błażej, ekonomista i publicysta chorwacki, * 1839, † 1892. W r. 1871 został doktorem prawa i profesorem ekonomji politycznej w Akademji prawniczej i uniwersytetu w Zagrzebiu, gdzie był też dziekanem wydziału i rektorem. Redagował *Mieseczn'k* Towarzystwa prawniczego. W roku 1863 ogłosił opis zwyczajów ludowych w swych okolicach rodzinnych (Karłowiec); pisywał też utwory beletrystyczne do czasopism. Ogłosił osobno: „Razgovori o narodnom gospodarstvi" (1880); „Żena u kući i u drusztvu" (1883; por. streszczenie tej pracy w warszawskim *Świcie* M. Konopnickiej w r. 1885 przez L. S. Korotyńskiego); „Poczela politiczke ekonomije" (1889).

Lorm Hieronim, poeta niemiecki, ob. Landesmann Henryk.

Lormann A., biegły rysownik i malarz, pensjonowany przez Stanisława Augusta; w późniejszych czasach był przy księciu Józefie Poniatowskim.

Lorne Sir Jan Jerzy Edward Henryk Douglas Suthertand Campbell, margrabia de, polityk angielski, * 1845 w Londynie, jako najstarszy syn ks. d'Argyll. Kształcił się w Oksfordzie, następnie odbył podróż do Ameryki. W r. 1868 był deputowanym d'Argylshire, zasiadał pomiędzy liberalistami i został sekretarzem swego ojca w ministerjum Indji. W r. 1871 zaślubił księżnę Luizę, córkę królowej Wiktorji, w r. 1878 został gubernatorem Kanady, skąd powrócił dopiero w roku 1883. W r. 1885 postawił swoją kandydaturę jako liberał do parlamentu, ale został obrany konserwatysta Henry Holland. Odtąd L. nie brał udziału w życiu politycznem. Napisał: „A Trip to the Tropics hand Home throug America" (1867); „Guid and Lita" (1875) i przetłómaczył wierszem psalmy p. t. „The Psalms literally rendered in verse" (1878).

Lornetka, ob. Luneta.

Lornsen Uwe Jeus, * 1793 na wyspie Sylt, od 1830 landvoigt na tejże wyspie, † 1838 w Genewie. Wydanem przez siebie pismem: „Ueber das Verfassungswerk in Schleswig-Holstein" (1830), spowodował ruchy polityczne szlezwicko-holsztyńskie i został osadzony w fortecy w Rendsburgu. Po dwu latach więzienia udał się do Rio-Janeiro, skąd wróciwszy do Szwajcarji, wydał „Die Unionsverfassung Dänemarks und Schleswig-Holsteins" (Jena, 1841).

Loro (włos.), wasze; conto loro, rachunek pański (wasz).

Lörrach, miasto okręgowe w wielkiem księstwie Badeńskiem, nad rzeką Wiese, 286 m. nad poziomem morza, 9,000 miesz.; ma kościół katolicki i ewangelicki, gimnazjum realne i progimnazjum, wielkie przędzalnie, fabryki sukna, lejnie żelaza

i mosiądzu; rozwinięta jest też uprawa owoców i wina.

Lorrain Claude ob. Claude Lorrain.

Lorraine, ob. Lotaryngja.

Lortzing Albert Gustaw, kompozytor niemiecki, * 1803 r. w Berlinie, † 1851 r. tamże, był śpiewakiem i aktorem na rozmaitych scenach, od roku 1833 w Lipsku, potem kapelmistrzem w Lipsku i Wiedniu, a od 1850 r. w Berlinie. Z licznych oper, któremi wielką zjednał sobie wziętość, celniejsze są: „Zar und Zimmermann" (1838); „Die beiden Schützen" (1837); „Der Wildschütz" (1842) i „Undine" (1844). Por. Düringera „Albert Lortzing's Leben und Werken" (Lipsk, 1851).

Los Angeles, miasto w stanie Kalifornji w Unji północno-amerykańskiej, nad rzeką t. n., o 25 klm. od wybrzeża morskiego, położone wśród winnic i plantacji pomarańczowych, 50,395 miesz. (1890); ma liczne fabryki, w okolicy kopalnie złota, srebra, miedzi, cynku.

Los-Arapiles, wieś pod Salamanką w Hiszpanji, pamiętna zwycięstwem, odniesionem 22 lipca 1812 przez Wellingtona nad Francuzami, pod dowództwem Marmonta.

Losa, *Lossa*, *Lossow*, herb: Na tarczy lewo ukośnie ściętej, w polach od góry srebrnem, od dołu czerwonem—żbik czyli dziki kot złoty. Nad hełmem w zawoju czerwono-srebrnym, między czterema piórami strusiemi (dwoma czerwonemi z brzegów i dwoma białemi w środku — pół żbika. Labry czerwono-srebrne.

Losa.

Löscher Walenty Ernest, teolog protestancki, niemiecki, * 1673 w Sangerhausen, † 1749 w Dreźnie, od 1709 r. pastor przy kościele św. Krzyża tamże, znany jest autor dzieł: „Ausführliche Historia motuum zwischen den Evangelisch-Lutherischen und Reformirten" (3 t., Frankfurt i Lipsk, 1723—27); „Vollständige Reformationsacta und Documenta" (3 t., Lipsk, 1720—29), oraz jako wydawca słynnego czasopisma teologicznego *Altes und Neues aus dem Schatz Theol. Wissens* (od 1701), dalszy ciąg p. t. *Unschuldige Nachrichten*.

Löschin Gotthilf, historyk Gdańska, profesor tamtejszego gimnazjum; wydał między innemi: „Geschichte Danzigs" (1816); „Ueber das Verhältniss des Danzigs zur poln. Republik" (1858).

Loschwitz, wieś i ulubione miejsce pobytu podczas lata Drezdeńczyków, położona o 5 klm. od Drezna, nad Elbą, posiada liczne wille, pomnik Szyllera, 4,000 miesz.

Loslau, miasto na Śląsku, ob. Wodzisław.

Losoncz, po słow. *Lucenice*, miasto w węgierskim komitacie Nowogrodzkim, nad rzeką t. n., ma 7,500 miesz., wody mineralne i sławne jarmarki. Ucierpiało wiele podczas wojny 1849 r.

Löss, glina, ob. Les.

Lossjusz Piotr, naturalista, * 1579 w Gdańsku, † 1639; był profesorem i bibljotekarzem w rodzinnem mieście; wydał kilkanaście dzieł w języku łacińskim w przedmiocie nauk przyrodniczych, z których ważniejsze: „De fossibus et metalibus" (Gdańsk, 1633); „De lapidibus et gemmis" (1631) i in. Por. Charitius „De viris eruditis Gedani" str. 100.

Los von Rom (niem.), oderwać się od Rzymu, hasło pewnego odłamu partji narodowo-niemieckiej w Austrji, która w ostatnich czasach wskutek starć ze Słowianami, a specjalnie Czechami, zaczęła prowadzić agitację antykatolicką i propagować masowe przechodzenie na protestantyzm. Ruch ten nosi nazwę „Los von Rom Bewegung". Przyjęło protestantyzm w r. 1899 w Czechach niemieckich około 5,000, w Austrji dolnej 1,400, w Styrji, około 1,000. W styczniu 1900 zerwał z katolicyzmem głośny deputowany Jerzy Schönerer (ob.). Część odszczepieńców przyłączyła się do starokatolicyzmu. Por. Bräulich „Berichte über den Fortgang der L." (Monachjum, 1899).

Losztiák Ludwik, poeta i kompozytor czeski, * 1862 w Mitrovicach, ogłosił: „Basnie" (1891); „Trzi noci u mrtvoly" (1897); „Piseń nadszeni" (1895). Z kompozycji muzycznych, wymieniamy: „Piseń vitiezná" (1896); „Wieczorne pieśni"; „Narodowe dumy"; opera „Selská bourze" (wystawiona 1899).

Lot, rzeka w południowej Francji; bierze początek na zachodnim stoku gór Seweńskich, w depart. Lozère; od Entraygues zaczyna być spławną i ubiegłszy 481 klm., wpada pod Aiguillon do Garonny. Departament francuski *Lot* obejmuje 5,266 klm. kw. i 240,403 miesz. (1896), ma grunt urodzajny, klimat przyjemny i zdrowy; główne zatrudnienia mieszkańców: rolnictwo, uprawa wina, hodowla bydła i owoców. Departament dzieli się na trzy okręgi: Cahors, Gourdon, Figeac; miasto główne Cahors. Departament *Lot-Garonne* leży na przestrzeni 5,385 klm. kw., 286,377 miesz. (1896), ma grunt pagórkowaty i w części bagnisty; wydaje zboże, konopie, tytuń i t. d., mieszkańcy odznaczają się przemysłem i prowadzą ożywiony handel. Departament dzieli się na cztery okręgi: Agen, Villeneuve, Marmande, Nérac; miasto główne Agen.

Lot, unoszenie się w powietrzu. *Lot ptaków*, ob. Ptaki, *lot sztuczny*, ob. Aeronautyka.

Lot, podług podania hebrejskiego wnuk Tharaha, a syn Arana, przybył po śmierci ojca z dziadem, oraz ze stryjem Abrahamem z Ur do ziemi Chananejskiej, ale później oddzielił się i osiadł w Sodomie. Przy zniszczeniu tego miasta, ostrzeżony przez Boga, uszedł do Zoar, gdzie upojony, spłodził

córkami swojemi synów Moab i Ammi, protoplatów Moabitów i Ammonitów.

Lota, ob. Miętus.

Lotarjusz I, cesarz niemiecki, 840—855, najstarszy syn Ludwika Pobożnego, * około 795. Przy podziale kraju w r. 817, zamiast posiadanej otąd Bawarji, otrzymał współregencję cesarstwa, w r. 820 i Włochy, których królem ukoronowany ostał w 822 w Medjolanie. Po śmierci ojca chciał sam jeden panować, ale został przez braci Ludwika i Karola pobity pod Fontenai w Burgundji. Pogodnawszy się z braćmi, otrzymał traktatem w Verdun 843 godność cesarską, Włochy i ową wązką przestrzeń kraju pomiędzy Niemcami a Francją, która od jego imienia Lotaryngją została nazwaną. Po podziale swego państwa pomiędzy trzech synów Ludwika, *Lotarjusza II* (który po śmierci ojca ział Lotaryngją) i Karola, wstąpił do klasztoru Prüm i tam † 855.

Lotarjusz II, zwany przez niektórych III, *aksończyk*, hrabia Suplinburg, od roku 1106 książę saski, a od 1125—1137 król niemiecki i cesarz rzymski. Nieubłagany wróg cesarza Henryka V, został z tego powodu po śmierci jego (1125) przez nieprzyjaciół domu Salickiego wybrany cesarzem, e wybór swój okupił ciężkiemi warunkami, które znacznie ścieśniały prawa korony. Zaraz po wstąpieniu na tron, chcąc podnieść swą powagę, postanowił osłabić Hohenstaufów, wielce dla cesarstwa niebezpiecznych. Połączył się w tym celu z Welfami, poślubiwszy córkę swą Gertrudę Henrykowi Pysznemu, ks. Bawarji. Tu właśnie początek walki Welfów z Hohenstaufami. Po dziewięcioletnim boju poddali się wprawdzie ci ostatni **L.**, ale rzymali się przy swych posiadłościach. Nierównie większe korzyści osiągnął **L.** w wojnach ze Słowianami. Albrecht Niedźwiedź za okazane ważne w tych stronach usługi otrzymał margrabstwo łn.-saskie (1133), które, ujarzmiwszy Słowian, zwał *marchją Brandeburską*. Wyprawiał się też dwa razy (1132 i 1136) do Włoch, gdzie kwietnia 1133 z żoną swoją Richenzą, córką Henryka Tłustego, hrabiego Nordheimu, koronowany był w Rzymie przez papieża; † 1137, wracając Niemiec w Breitenwang pod Hohenschwangau; pochowany w wystawionym przez się klasztorze Königslutter. Następcą jego był Konrad III (ob.). Por. Gervais „Polit. Geschichte Deutschlands under Regierung der Kaiser Heinrich V und Lothar III" (2 t., Lipsk, 1841—42); Jaffe „Geschichte des Deutschen Reichs unter Lothar dem Sachsen" (Berlin, 1843).

Lotarjusz, król włoski, syn hrabiego Prowancji króla włoskiego Hugona; będąc od 931 współregentem, objął na siebie rządy 945 i † 950 w Medjolanie.

Lotarjusz, król Francji, syn Ludwika IV Outremer, * 941 w Laon, † 986, został 952 współregentem swego ojca. We dwa lata potem został jedynowładcą pod opieką matki Gerbergi i Hugona Wielkiego.

Lotaryngja po franc. *Lorraine*, stanowiła krainę leżącą między Niemcami a Francją, od 1766 tworzyła prowincję francuską, obejmującą 479 mil kw. i 1,300,000 miesz. i podzieloną między departamentami: Mozy, Mozeli, Meurthe, Wogezów i w części Dolnego Renu. Mówią tu w części po francusku, w części po niemiecku. Język niemiecki używany jest od Wogezów do Metz. Obecnie część Lotaryngji (ob. niżej), łącznie z Alzacją, przyłączoną została do Niemiec, które starają się zasymilować nowonabyte prowincje z dawnemi, przez wprowadzenie prawodawstwa, administracji i języka niemieckiego. Jako okrąg cesarskiej prowincji niemieckiej Alzacko-Lotaryńskiej (ob. Alzacja), **L.** obejmuje obecnie 6,222 klm. kw. i liczy 524,885 miesz. (1895).

Historja. Dzieje **L.** rozpoczynają się z Lotarjuszem II, który po śmierci ojca Lotarjusza I (ob.), 855 otrzymał kraje między Skaldą, Renem, Mozą i Saoną, tak zwane *królestwa Lotaryńskie* (Lotharii regnum). Odtąd była **L.** zawsze jabłkiem niezgody pomiędzy Niemcami a Francją. Część całego kraju, przy Niemczech pozostała, nadaną była 953 przez cesarza Ottona I jego bratu, Brunonowi, arcybiskupowi Kolonji, ten zaś w r. 959 musiał ją podzielić na dwa księstwa, nad którémi, jako arcyksiążę, miał bardzo ograniczoną władzę, gdy tymczasem Trewir, Metz, Toul i Verdun zostały samoistnemi lennictwami cesarstwa. *Niższa Lotaryngja*, kraj pomiędzy Renem, Mozą i Skaldą, *Lotharingia Mosana* albo *Ripuaria*, dostała się skutkiem owego podziału księciu Gotfrydowi, a od niego przechodziła w posiadanie rozmaitych domów; książęta jej od czasu Henryka II († 1248) zwali się książętami Brabantu; w r. 1529 przeszła na własność Burgundji, a wraz z nią w dzierżenie Francji. *Wyższa Lotaryngja*, pomiędzy Renem a Mozelą, aż do Mozy *(Lotharingia Mosellana)*, dostała się Fryderykowi hrabiemu Baru; po wygaśnięciu jego rodu 1046, przeszła w posiadanie hrabiego Alzacji, Albrechta, a 1848 w ręce jego brata Gerharda. Potomek tego ostatniego Karol II † 1431, i kraina ta nadana była jego córce Izabeli i mężowi jej, Renatowi Anjou. Rodzina Anjou wygasła już 1473, i **L.** przeszła na własność członka dawnej dynastji Renata II. Ten, wygnany przez Karola Zuchwałego, odzyskał swój kraj przy pomocy Szwajcarów i odniósł zwycięstwo pod Nancy. Najmłodszy jego syn Klaudjusz założył linję boczną we Francji, do której należeli książęta Guise, Aumale, Elboeuf, Harcourt; wygasła ona 1751 r. na księciu Lambesc. W linji głównej nastąpił najstarszy syn Renata II, Antoni, r. 1508, którego następcami byli syn Franciszek I (1544), wnuk Karol III (1545). Syn ostatniego z nich, Henryk II, panował od 1608—24. Po nim nastąpił jego synowiec i zięć Karol IV, który kilkakrotnie przez Francuzów wyganiany, † 1670, nie odzyskawszy już swego pań-

stwa. Nie odebrał go także i syn jego Karol V, który odznaczył się jako generał cesarski. Na mocy pokoju ryświckiego przywrócony został wprawdzie syn Karola V, Leopold Józef Karol, lecz pod uciążliwemi bardzo warunkami. Po tym nastąpił syn jego Franciszek Stefan IV w r. 1729. Podczas wojny o tron polski zajęli znowu L. Francuzi 1733, ale pokojem wiedeńskim 1735 odstąpili ją Stanisławowie Leszczyńskiemu, królowi polskiemu, po którego zgonie 22 lutego 1766 został kraj wcielony do Francji. Skutkiem wojny 1870—71 musiała Francja wraz Alzacją z ustąpić Niemcom i część L., mianowicie tak zwaną L. *niemiecką*, t. j. znaczne części departamentów *Meurthe* i *Moselle*, ogółem 6,218 klm. kw. (113 m. kw.), 514,440 mieszkańców, których liczba w 1890 wynosiła 510,392. Por. Digot „Histoire de Lorraine“ (Nancy, 1856); Haussonville „Histoire de la réunion de la Lorraine à la France“ (2 wyd., Paryż, 1860, 4 t.); Wittich „Die Entstehung des Herzogtums L.“ (Getynga, 1862); Jacquet „Histoire de Lorraine“ (Metz, 1874).

Lotaryńczyk, herb: W polu błękitnem —srebrny koń w biegu z czaprakiem czerwonym i siodłem brunatnem. U szczytu ręka czerwono ubrana, trzymająca szablę. Nadany z nobilitacją 1790, przez Stanisława Augusta.

Lotaryńczyk

Loterja, gra publiczna losowa, urządzana zwykle przez samo państwo, lub pod jego nadzorem, której każdy uczestnik za pewną *stawkę* ma prawo do wygranej, jaka na numer jego wypaść może. Rozróżniają się dwa rodzaje L.: L. *holenderska* czyli *klasyczna* i L. *genueńska* czyli *liczbowa*. W pierwszej liczba i wielkość stawek, jako też wygranych, oznaczoną jest z góry i ciągnienie odbywa się według planu; dla ułatwienia wnoszenia stawek ciągnienie odbywa się w kilku odstępach, w tak zwanych *klasach*, a losy dzielą się na połówki, ćwiartki i drobniejsze części. Układanie planu L. polega na tej zasadzie, że stawka winna się równać nadziei matematycznej wygrania (ob. Prawdopodobieństwo), z uwzględnieniem kosztów. oraz zysków, jakie państwo ma z L. osiągnąć. W Królestwie Polskiem L. klasyczna ustanowioną została w r. 1808 i wypuszczaną była pierwotnie w dzierżawę, obecnie jest w administracji rządu; od czasu zniesienia komisji skarbu zostawała pod zawiadowaniem Banku Polskiego, a obecnie banku państwa. Liczba losów wynosi 22,500, dzieli się na 5 klas, stawka wynosi 60 rub., a główna wygrana 75,000 rub. Zysk państwa stanowi 12% ogólnej sumy stawek. W L. *liczbowej* jest 90 numerów, z których 5 za każdym ciągnieniem się wyciąga. Stawka jest dowolna; grający może stawiać bądź na jeden numer, przyczem zakłada się tylko na to, że numer ten wogóle będzie wyciągnięty *(ekstrakt)*, albo że będzie wyciągnięty na oznaczonem miejscu między 5 wyciągniętemi numerami *(ekstrakt determinowany)*, albo też stawiać może na 2 *(ambo)*, na 3 *(terno)*, na 4 *(kwaterno)*, na 5 numerów *(kwinterno)*, albo wreszcie na ambo zawarte w 3, 4, 5 numerach. W każdym z tych wypadków tak grający, jak i kasa loteryjna mają pewne oznaczone prawdopodobieństwo. Ponieważ prawdopodobieństwo wyjścia oznaczonego numeru między 5 wyciągniętymi z 90 jest $^5/_{90}={^1/_{18}}$, więc w razie wyciągnięcia ekstraktu stawka powinna być 18-krotnie wynagrodzoną, jednak płacono tylko 14 lub 15-krotnie. Podobnież za wyciągnięcie ambo, terno, kwaterno, kwinterno należałoby płacić kwotę większą 801, 11.748, 511.038 i 43.949.268 razy od stawki. Zamiast tego różne L. płacą tylko sumy daleko mniejsze, np. w Austrji 240, 4.800, 19.200, 48,000. Z tego się pokazuje, jak wielki jest zysk przedsiębiercy. L. liczbowa, wymagająca małych stawek, a mająca częste ciągnienia, jest bardzo zgubna dla uboższych warstw ludności i dziś rzadko gdzie się utrzymuje. W król. Pol. L. istniała liczbowa od r. 1768—1775 i od 18..—39. Do L. klasycznej zaliczyć także można pożyczki państwowe premjowe, t. j. takie, w których opłata procentów częścią lub całkowicie zastąpioną zostaje wygranemi (ob. Pożyczki publiczne). Urządzają się też często L. na cel dobroczynny. Gra towarzyska, zwana *loteryjką (lotto)*, odpowiada poniekąd L. liczbowej. Por. Wild „Die europäischen Lotherieanleihen“ (1865), oraz „Die öffentlichen Glückspiele“ (1862); Endemann „Beiträge zur Geschichte der Lotterie“ (1882); Brandt „Das Lotteriewesen unserer Zeit“.

Lotheissen Ferdynand, historyk literatury, * 1833 w Darmsztadzie, † 1887 w Wiedniu, studjował filologję w Getyndze i Berlinie, początkowo był nauczycielem gimnazjalnym, od 1863 dyrektorem zakładu naukowego w Genewie, 1870 powołany do Wiednia na profesora wyższej szkoły realnej, gdzie zarazem wykładał literaturę francuską. Ogłosił: „Litteratur und Gesellschaft in Frankreich zur Zeit der Revolution 1789—94“ (Wiedeń, 1872); „Geschichte der französischen Litteratur im 17 Jahrhundert“ (t. 4); „Molière, sein Leben und seine Werke“ (1880); „Königin Margarete von Navarra“ (1885); „Zur Sittengeschichte Frankreichs“ (Lipsk, 1885). Z pozostałych po śmierci jego prac, wydane „Zur Kulturgeschichte Frankreichs in 17 und 18 Jahrhundert“ (Wiedeń, 1889).

Lothian, sławna ze swej urodzajności okolica Szkocji, na południu zatoki Forth, rozdzielona pomiędzy trzy hrabstwa Haddington, Linlithgow i Edynburg, czyli Wschodni, Zachodni i Środkowy Lothian.

Loti, Ludwik Marja Julian Viaud, zwany Piotr L., powieściopisarz francuski, oficer marynarki, członek akademji francuskiej, * 1850 w Rochefort (Charente Inférieure), kształcił się tamże, w 1867 wstąpił do marynarki, mianowany porucznikiem

Loti Piotr.

1881. Brał udział w wyprawie do Tonkinu, ale popełnił nieostrożność, przysławszy do „Figara“ korespondencję, w której opisał okrucieństwo francuskich żołnierzy, jakich się dopuszczali podczas zajęcia Huë. W skutek tego musiał opuścić zajmowane stanowisko 1883, ale już 1884 wrócił do swoich zajęć i w r. 1887 otrzymał order legji honorowej. Pomimo dzielności i energji charakteru L. w początkach swojej karjery był niezmiernie nieśmiały i skromny, i z tego powodu koledzy przezwali go *Loti*, czyli kwiat indyjski, który ukrywa się skromnie jak nasz fijołek; stąd początek pseudonimu. Przed przyjęciem tego pseudonimu L. nazwał tem imieniem jednego ze swoich bohaterów powieściowych, i pod tym pseudonimem przedstawiony był jako kandydat do akademji francuskiej na miejsce słynnego powieściopisarza Oktawjana Feuilleta. L. wybrany był 18 głosami na 35 głosujących w r. 1891. L. odznaczający się wielkim talentem, szczerością przenikającą, darem słowa napisał: Idyllę Rarahu 1880 r. wydaną później p. t.: „Le Mariage de Loti“ (1882); „Le Roman d'un spahi“ (1881); „Fleurs d'ennui,“ „Pasquala Ivanovitch,“ „Suléima“ (1882); „Mon frère Yves“ (1883); „Les Trois Dames de la Kasbah“ (1884); „Pêcheur d'Islande“ (1886); powieść ta przetłómaczoną została na język niemiecki i przez królowę Elżbietę Rumuńską, „Madame Chryzantheime“ (1887, nowe wyd., 1888): „Propos d'exil“ 1887); „Japoneries d'automne“ (1889); „Au Maroc“ (1890); „Le Roman d'un enfant“ (1890); „Le Livre de la pitié et de la mort“ (1891); „Fantôme d'Orient“ (1892). W przekładzie polskim „Rybak islandzki,“ tłómaczyła Wila Zyndram Kościałkowska“ (Warszawa, 1888); „Marynarz“ (Warszawa, 1894); „Zgryzota galernika“ (Warszawa, 1896). Por. Lemaître „P. Loti“ w „Les contemporains;“ Ign. Matuszewski „Ewolucja powieści egzotycznej“ *Tygod. ilustr.*, 1900).

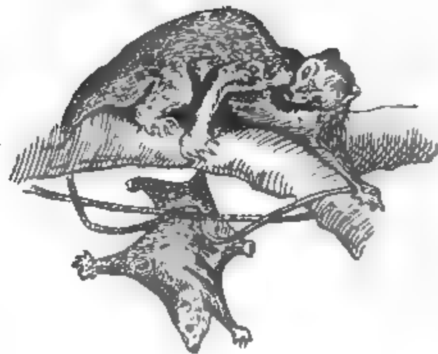
Lotichius Piotr, z przydomkiem *Secundus* (dla odróżnienia od stryja tegoż imienia i nazwiska), słynny poeta nowo-łaciński, * 1528 w Schlüchern, w hrabstwie Hanau, † 1560, jako profesor w Heidelbergu. Jego poezje, wydane przez P. Burmanna (2 t., Amsterdam, 1754) i Friedemanna (Lipsk, 1840), stawiają go w rzędzie najznakomitszych nowoczesnych poetów łacińskich. Niemniej sławnym, jako poeta łaciński jest jego synowiec, *Jan Piotr* **Lotichius**, lekarz, * 1598 w Nauheim, † 1669, jako radca cesarski i historjograf w Frankfurcie. Ten oprócz innych prac swych wydał dwa zbiory: „Vademecum“ (Frankfurt, 1625) i „Poemata“ (Marburg, 1640).

Lotki, ob. Pióra.

Lotność, zdolność ciała do ulatniania się (ob. Parowanie). *Ciałami lotnemi* nazywają się więc ciała łatwo się ulatniające, w szczególności jednak nazwę ciał lotnych przyjęto u nas na oznaczenie gazów.

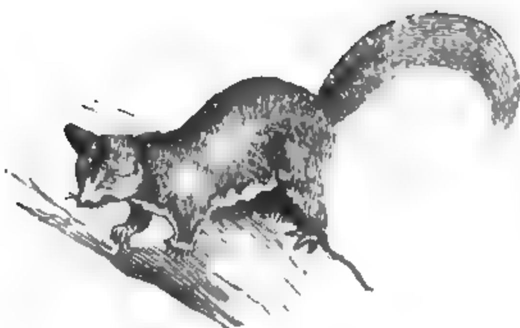
Lotofagi (*Lotophagi*), dosłownie *lotusożercy*; tak nazywali starożytni naród, mieszkający w północnej Afryce na brzegach Cyrenaiki, z powodu, że słodkie owoce drzewa lotusowego stanowiły główne jego pożywienie. Wedle opowieści Homera, Odyseus gościnnie tu był podejmowany. Towarzysze jego, zakosztowawszy owocu lotusowego, zapominali o ojczyźnie (ob. Lotos).

Lotokot (*Galeopithecus*), rodzaj zwierząt ssących, z rzędu owadożernych, zaliczany dawniej do małpozwierzy. Palce jego nóg przednich nie są przedłużone, lecz mają proporcje podobne do małpich i prawie jednakie wymiary z palcami nóg tylnych; obie pary nóg prawie jednakiej długości połączone są błoną, która zaczyna się od kąta szczękowego, przechodzi wzdłuż boków szyi, obejmuje palce po pazury i ogon w całej długości, a z obu stron pokryta jest gęstym włosem. Głowa

Lotokot.

stożkowata z krótkiemi okrągłemi uszami i pyskiem miernie zaostrzonym. L. mieszkają na wyspach oceanu Indyjskiego; chodzą zręcznie po drzewach, błony międzyczłonkowe służą im do przelatywania, w czem jednak nie dorównywają nietoperzom. Żywią się owocami, owadami i młodemi ptakami; w dzień kryją się dla spoczynku. Obyczaje ich nie są dokładnie znane. Z powodu zmienności ubarwienia potworzono liczne gatunki, z których, zdaje się, że tylko jeden jest uzasadniony, *G. volans*, *kaguang*, 48 cm. długi z ogonem 12 cm., żyje na wyspach oceanu Indyjskiego. Krajowcy jedzą jego mięso.

Lotopałanka (*Petaurus*), rodzaj zwierząt ssących, z rzędu workowatych, z podrzędu workowatych łażących (*Scadentia*). Zwierzęta te mają pysk zaostrzony, z wydatnemi oczyma bocznemi, konchy uchowe mierne, zaokrąglone, włosiste, nogi pięciopalcowe, połączone jak u polatuch skórą włosistą; ogon długi, wolny, kosmaty. Żyją w lasach Nowej Holandji, dni przesiadują w dziuplach. Żywią się owadami i przy pomocy błon mog-

Lotopałanka.

znaczne odległości przeskakiwać. Znanych jest kilka gatunków, od wielkości szczura do kota domowego. *P. pygmaeus, mysz latająca,* tylko 8 cm. długa, daje się oswajać; *P. sciureus, wiewiórka latająca,* 23 cm. długa, żyje towarzysko.

Lotos, u Greków nazwa rozmaitych roślin, których owoce służyły za pokarm. **L.** wspominany przez Teofrasta jest *jujubą* (ob. Zizyphus). U Indjan i Egipcjan, jako też u Dioskorydesa, nazwa **L.** stosuje się do kilku pięknych gatunków róż wodnych czyli grzybieni (ob.). W Indjach pod tą nazwą rozumieją też wspaniałą nelumbę *(Nelumbium speciosum).* W Indjach i Egipcie **L.** był symbolem najwyższej siły płodzącej czyli rodzącej, w Indjach uchodził za roślinę stworzoną przez Wisznu, w Egipcie poświęcony był Ozyrysowi i Izydzie, był oznaką użyźnienia Egiptu przez Nil i obrazem stworzenia ziemi z wody.

Lotto (włos.), loterja liczbowa, oraz ulubiona gra towarzyska (ob. Loterja).

Lotto Lorenzo, malarz szkoły weneckiej, w perjodzie jej przekwitu, * 1476 lub 1477 w Wenecji, † po r. 1554 w Lorecie, był uczniem Giovanniego Bellini i Leonarda da Vinci. Oprócz obrazów jego *N. Panny,* znajdujących się w kilku celniejszych miastach włoskich, Ermitaż w Petersburgu posiada znakomity jego pendzla portret mężczyzny.

Lotto Izydor, znakomity skrzypek tegoczesny, * około 1840 w Warszawie. Po odebraniu pierwszej nauki w mieście rodzinnem, kształcił się następnie w swoim artystycznym zawodzie w konserwatorjum paryskiem, gdzie 1855 r. pozyskał pierwszą nagrodę, od 1872 profesor konserwatorjum w Strasburgu. Od tego czasu imię jego i rzeczywisty talent, udowodniony w licznych koncertach, dawanych w główniejszych miastach Europy, stawiają go w rzędzie celniejszych skrzypków.

Lotus, roślina, ob. Komonica. Ob. też Lotos.

Lotze Rudolf Herman, filozof niemiecki, * roku 1817 w Budziszynie, † 1881 r.; 1842—1844 profesor w Lipsku, następnie w Getyndze. Zasady jego zostają w bliskiem pokrewieństwie z systematem Leibniza (ob.), tudzież po części Herbarta (ob.) i Spinozy (ob). Uważa on wszechświat jako zbiór niezliczonych, w ścisłej harmonji pozostających, sposobów istnienia jednej nieskończonej potęgi. Wszystkie monady są tylko modyfikacjami absolutu; mechanizm jest formą jego doczesnego bytu. Główniejsze prace **L.** są: „Metaphysik" (Lipsk, 1841); „Allgemeine Physiologie des körperlichen Leben" (Lipsk, 1851): „Medicinische Psychologie oder die Physiologie der Seele" (t., 1852; i najważniejsza nareszcie: „Mikrokosmos, Ideen zur Naturgeschichte und Geschichte der Menschheit" (4 wyd., 1885, t. 3); Geschichte der Ästhetik in Deutschland" (jako część dzieła „Geschichte der Wissenshaften in Deutschland" Monachjum, 1868); „Allgemeine Pathologie und Therapie als mechanische Naturwinssenschaften" (1848); „Ueber den Begriff der Schönheit" (1846); „System der Philosophie" (Logika i Metafizyka, t. 2, 1874 i 1884) i in.

Lotze Rudolf.

Lötzen, miasto, ob. Łeczany.

Loubet Emil, polityk francuski, * 1838 r. w Marsanne (Drôme), studjował nauki prawne, następnie był adwokatem w Montélimart i merem tamże. 1878 wybrany do izby deputowanych, przyłączył się do lewicy republikańskiej, 1885 r. został senatorem, od grudnia 1887 do kwietnia 1888 był w gabinecie Tirarda ministrem robót publicznych. Podczas przesilenia ministerjalnego w lutym 1892 roku przyjaciel jego prezydent rzeczypospolitej Carnot, poruczył mu utworzenie nowego gabinetu republikańsko-radykalnego, w którym **L.** został prezesem i ministrem spraw wewnętrznych, gdy jednak wkrótce wichrzenia socjalistów obaliły ten gabinet, **L.** zaś otrzymał tekę spraw wewnętrznych w ministerjum Ribota. Powołany do senatu, zajął w nim stanowisko umiarkowanie republikańskie, a po śmierci Challemel-Lacoura został prezesem senatu. W d. 19 lutego 1899 r., po nagłej śmierci Faure'a wybrany został prezydentem rzeczypospolitej.

Loubet Emil.

Loucky Bohdan, pisarz czeski, ob. Vėvoda.

Louda Maciej z Chlumczan, hetman taborycki w Pisku, był 1409 r. studentem w Pradze i przylgnąwszy do mężów, którzy głosili poprawę w Kościele, został gorliwym Taborytą i wytrwał w swych przekonaniach aż do † 1451. Od 1420—36 był hetmanem w Pisku i używał u współwyznawców wielkiego zaufania; od 1431—37 był wielokrotnie wybierany na pełnomocnika do traktowania bądź

z soborem bazylejskim, bądź też z jego posłami. W r. 1436, po ostatecznem objęciu tronu przez Zygmunta, mianowany L. hofrychterem miast królewskich, spełniał aż do śmierci ten urząd. Przed samą śmiercią założył na uniwersytecie praskim kolegjum, zwane od jego imienia. Przypisywane mu przez Balbina dzieje podlegają wątpliwości, nikt bowiem nie widział rękopisu, i sam zresztą Balbin nie przytacza z nich wyjątków.

Loudon Jam Klaudjusz, botanik, * 1783 w Cambuslang w Lanarkshire, † 1843 w Bayswater, poświęcał się ogrodnictwu, a najważniejszem jego dziełem jest „Arboretum Britannicum" (8 t., 1838).

Loudon Gideon Ernest, bar., ob. Laudon.

Loudun (właściwie Balleyguier) Eugenjusz, pisarz francuski, * 1818 w Loudun (Vienne) po wieloletniej działalności dziennikarskiej został prywatnym sekretarzem ministra Falloux, następnie 1849 r. podbibljotekarzem arsenału, w końcu komisarzem kolei żelaznych. Napisał: „La Vendée, le pays, les moeurs, les guerres" (n. wyd., 1873); „Les trois races, ou les Allemands, les Anglais et les Français" (1852); „Les pères de l'Eglise" (1861); „La Bretagne, paysages et récits" (1861); „Les nouveaux Jacobins" (1869); „Journal d'un Parisien pendant la revolution du septembre et la Commune" (1872—73, t. 2); „Les précurseurs de la révolution" (1875); „Le mal et le bien, tableau de l'histoire universelle" (1876—81, t. 5); „Les découvertes de la science sans Dieu" (1884); „L'Italie moderne" (1886); „Journal de dix ans; souvenirs d'un imperialiste" (1885—86, t. 2, pod pseudonimem *Fidus*) i in.

Loughborough, miasto w ang. hrab. Leicester, nad rz. Soar, ma 18,200 miesz.; główne siedlisko wełnianych wyrobów pończoszniczych i przędzalń wełny.

Louis Ludwik, w Berlinie, nazwa mężczyzn, utrzymujących się z nierządu kobiet publicznych; w Wiedniu nazywają ich Strizzi, w Paryżu Alfons.

Louis Józef, prawnik polski, * 1832 w Krakowie, † 1898, studjował tamże i za granicą, był sędzią powiatowym w Krzeszowicach, następnie radcą sądu krajowego w Krakowie; wydał między innemi „Prawo spadkowe" (1866); „Dawne prawo wekslowe polskie" (1872); „Wieś Paczołtowice" (1874); „Powszechna ustawa o księgach gruntowych razem z ustawami w związku zostającemi i objaśnieniami" (Lwów, 1878); „Dawna jazda i piechota, dwie kartki z dziejów wojennych polskich" (Kraków, 1879); „O prawie rybołówstwa w Galicji" (Lwów, 1879); „Ustawa hipoteczna, przetłómaczona i praktycznie objaśniona" (Kraków, 1880); „Przechadzka kronikarza po rynku krakowskim" (Kraków, 1890); „Sądownictwo w rzeczypospolitej Krakowskiej" (1884) i „Kronika rewolucji krakowskiej w r. 1896" (Kraków, 1898).

Louis d'or, ob. Luidor.

Louis-quatorze, *Louis-quinze*, *Louis-seize*, *Louis-treize* — nazwy stylów sztuki francuskiej, odpowiadające epokom panowania Ludwika XIV, XV, XVI i XIII.

Louison, ob. Gilotyna.

Louisville, główne miasto hrabstwa Jefferson w północno-amerykańskim stanie Kentucky, na lewym brzegu rzeki Ohio, liczy 162,000 miesz., posiada piękne gmachy, wiele zakładów naukowych i wielkie fabryki.

Loulé, obwarowane miasto w okręgu Faro, w portugalskiej prowincji Algarvji, ma 14,500 miesz.; ma zamek, szpital dobrze urządzony, kilka ciekawych kościołów, kopalnie srebra i miedzi.

Loulé (margrabia), ulubieniec Jana VI, króla portugalskiego, * 1785 w Lizbonie. Towarzysz lat dziecinnych późniejszego króla, posiadał jego przyjaźń i zaufanie i mianowany był 1807 margrabią. Jako gorliwy stronnik Napoleona, uzbroił własnym kosztem korpus 8,000 (*legjon luzytański*) i na jego czele odznaczył się w wielu bitwach. Po upadku Napoleona udał się do Brazylji, skąd powrócił z Janem VI do Portugalji. Ulubieniec króla, popadł w nienawiść stronnictwa absolutystów i został zamordowany 1 maja 1824 r.—Syn jego, książę **Loulé**, * 1801, zaślubił 1827 infantkę portugalską Annę da Jesus-Maria.

Louny, niem. *Laun*, miasto w Czechach, na prawym brzegu rzeki Eger położone, posiada kościół gotycki z XVI wieku, ratusz, kilka fabryk i liczy 6,400 miesz.

Lourdes, starożytne *Lapardum*, we franc. dep. Wyższych Pirenejów, w okręgu Argelès, przy wyjściu z doliny Lavedan, ma 6,200 m. i więzienie stanu. W ostatnich czasach zasłynęło licznemi pielgrzymkami do cudownej Matki Boskiej, która się tutaj objawiła w 1858. Woda, wypływająca ze źródła w grocie, uważana jest za cudowny środek leczniczy. Nad skałą 1878 wzniesiono tu kościół. Oprócz tego istnieje tu kilka innych kościołów, dalej liczne kaplice, klasztory, hotele, sklepy i t. d. Liczba pielgrzymów dochodzi obecnie do 500,000 rocznie. Por. Marés „L. et ses environs" (Bordeaux, 1894).

Lourenço-Marquez (*Lorenzo-Marques*), jedna z dwóch prowincji posiadłości portugalskich w Afryce wschodniej, t. zw. Wolnego państwa Afryki wschodniej, a do 1891 kolonji Mozambiku, nad oceanem Indyjskim. Miasto główne t. n. leży nad zatoką Delagoa, jest połączone drogą żel. z Pretorją, rezydencja gubernatora, ma 3,700 m. i ożywiony port.

Louth, hrabstwo w północnej części irlandzkiej prowincji Leinster, obejmuje 818 klm. kw. i 71,000 miesz. (w 1861 r. 107,657).

Louvain (po niem. *Löven*, po łac. *Lovanium*), miasto w belgijskiej prow. Brabancji, nad rz. Dyle, połączoną kanałem ze Skaldą. Celniejsze jego budowle są: ratusz, jeden z najpiękniejszych gmachów w późniejszym stylu gotyckim, skończony 1493; kościół św. Piotra, w takimże stylu; starożytny dom cechu piwowarskiego i dawny dom ce-

chu tkackiego (*halles*), zbudowany 1317, odstąpiony 1679 uniwersytetowi. Uniwersytet tutejszy, założony 1426 przez Jana IV, ks. Brabancji, ma bibljotekę, jedną z najbogatszych w Belgji, i liczył w XVI w. przeszło 6,000 uczniów, a jego wydział teologiczny katolicki uważany był za najpierwszy w Europie. Uniwersytet, zniesiony po 1830, został staraniem kilku biskupów na nowo ustanowiony w 1835. Dzisiaj ważnemi tu są browary, z których do 150,000 beczek piwa wywożą; fabryki tytuniu, koronek, garncarnie i gorzelnie. Mieszkańców liczy 41,000. Por, Piot „Histoire de Louvain" (1859); Reusens „Documents rélatifs à l'histoire d'université de Louvain" (3 t., 1887).

Louvel Piotr Ludwik, zabójca księcia Berry, * 1783 w Wersalu, czeladnik siodlarski; służył za Napoleona w kawalerji, następnie pracował w warsztatach stajen królewskich. Z nienawiści do dynastji Burbonów zamordował przed teatrem księcia Berry (ob.) d. 13 lutego 1820, a 7 czerwca t. r. poniósł za to karę śmierci. Por. Mejan „Histoire du procès de Louvel" (2 t., Paryż, 1820).

Louverture Toussaint, ob. Toussaint Louverture.

Louvet de Couvray Jan Chrzc., konwencjonista i pisarz francuski, * 1760 w Paryżu z ubogich rodziców, † 1797 tamże. Wykształcenia nie odebrał prawie żadnego; posiadał jednak wrodzone niepospolite zdolności i bujną fantazję. Pracując w księgarni, napisał sławny swój romans „Les aventures du chevalier Faublas" (13 t., Paryż, 1791; 4 t., Paryż, 1822 z bjografją autora). W czasie rewolucji wszedł do klubu Jakóbinów, a w zgromadzeniu prawodawczem stał po stronie Żyrondystów. W romansie „Emilie de Varmont, ou le divorce nécessaire" bronił rozwodów i małżeństwa księży. Za ministerjum Rolanda wydawał czasopismo *La sentinelle*, nieprzyjazne dworowi. Jako członek konwencji domagał się ukarania septembrystów i 29 października 1792 nie lękał się oskarżyć Robespierre'a o dążenie do dyktatury. Po upadku Żyrondystów błąkał się czas jakiś po Francji, wreszcie krył się w Paryżu aż do 9 Thermidora. Historję swych przygód podczas ucieczki wydał p. t. „Quelques notices pour l'histoire et le récit des mes périls" (Paryż, 1795 i częściej). Od marca 1795 zasiadał znowu w konwencji i energicznie zwalczał reakcję. Za dyrektorjatu zasiadał w radzie Pięciuset; był też członkiem instytutu. Mimo braku gruntownej nauki, **L.** słynął jednak jako jeden z najznakomitszych mówców w epoce rewolucji. Por. „Memoires de L." (Paryż, 1899).

Louviers, miasto w franc. dep. Eure, nad rz. Eure, liczy 9,200 m. i słynne jest z fabrykacji cienkiego wybornego sukna.

Louvois Franciszek Michał Letellier, margrabia de, * 1639 w Paryżu, minister wojny za Ludwika XIV. Syn sekretarza stanu w departamencie wojskowym, wcześnie już był przysposobiony przez ojca do zajęcia tego samego urzędu. Ożeniwszy się 1662 z bogatą margrab. de Courtanvaux, pracował usilnie nad zgłębieniem administracji wojskowej; już 1665 zastąpił ojca i wkrótce do wielkiego doszedł wpływu. Mianowany ministrem wojny, stworzył potężną armję, podniósł inżynierję i artylerję do wysokiego stopnia doskonałości. Wcielony demon wojny, chciwy sławy, wikłał króla w śmiałe przedsięwzięcia, rozwijał rozległe plany i podbudzał jego namiętność podbojów. Ukończywszy bój z Hiszpanją 1668, podmówił króla do wojny z Niderlandami, a po zawarciu pokoju nimweskiego skłonił go do przyjęcia osławionej zasady połączeń (*réunions*), mającej na celu zaokrąglenie terytorjum francuskiego, i 30 września 1681 zajął Strasburg. Po śmierci Colberta (ob.), mieszając się do finansów, systemem swym ucisku postawił Francję nad brzegiem przepaści. Mimo to wszystko umiał zawsze tak się względem króla postawić, że ten uważał go za nieodbicie potrzebnego. Namówiwszy króla do strasznego prześladowania protestantów, nakłonił go 1688 r. do zgubnej dla Francji wojny z Niemcami, w której 1689 Palatynat w prawdziwą zamienił pustynię. Widząc w końcu odwracającą się łaskę królewską, zapadał coraz bardziej na zdrowiu, aż wreszcie doznawszy upokorzenia na radzie stanu (16 lipca 1691), w pół godziny potem umarł na apopleksję. Por. Roussetа „Louvois et son administration politique et militaire jusqu'à la paix de Nimégue" (4 t., Paryż, 1861—63).

Louvre, dawny zamek królewski w Paryżu, budowany w części przez Franciszka I (1546), za wielu następnych monarchów powiększany i przyozdabiany, z rozkazu Napoleona III przez dwie wspaniałe galerje połączony był z Tuilerjami. W maju w 1871 uległ w części pożarowi, wznieconemu przez Komunę. Muzea jednak ocalały. Obecnie mieści się w nim ministerjum finansów, galerja obrazów, zbiory starożytności, rzeźb, muzeum marynarki, etnograficzne i in.

Lovanium, ob. Louvain.

Lovén Sven Ludwik, zoolog, * 1809 w Sztokholmie, † 1895, kształcił się w Lund, 1841 został profesorem i konserwatorem muzeum historji naturalnej w Sztokholmie. Pracował nad anatomją i fizjologją fauny morskiej i w tym celu odbywał wyprawy naukowe na morzu Baltyckiem i Niemieckiem i u wybrzeży Szpicbergu. Napisał: „Sur le developpement des mollusques céphalés" (1839); „Metamorphose d'un annélide" (1840); „Distribution géographique des mollusques" (1846); „Etudes sur les Echinoïdes" (1872) i in.

Lover Samuel, pisarz i malarz irlandzki, * 1797 w Dublinie, od 1837 mieszkał w Londynie, gdzie † 1868. Jako malarz odznaczał się szczególnie w portretach i minjaturach. Obok tego zjednał sobie wziętość literacką swą legendą iryjską i kilku powieściami. Śród utworów jego literackich szczególnie zasługują na uwagę: „Songs and ballads" (Londyn, 1839); poezje „Handy Andy" (1842);

„Rory O'More" (1843); „Trea sure trove" (1844); niezmiernie popularne; nareszcie „Metrical tales and other poems" (Londyn, 1859).

Love's labour's lost (ang.), stracone zachody miłości—tytuł popularnej komedji Szekspira, cytowany często w formie przysłowia.

Low Sampson, słynny księgarz i wydawca angielski, * 1797, † 1881. Odziedziczoną po ojcu księgarnię rozszerzył ogromnie. Wydawał „Publisher Circulor" (od 1837) i „Bibljografje angielską roczną" (od 1839), oraz „Katalog dziewięcioletni" (od 1853). Spadkobiercy Lowa Sampson L. Marston and Comp. Limsted rozwinęli przedsiębierstwo jeszcze szerzej, wydając popularne edycje pisarzów angielskich i amerykańskich, mnóstwo podróży (Stanleyen), dzieła z zakresu historji sztuki, oraz pismo: „The Nineteenth Century."

Lowe Sir Robert, angielski mąż stanu, * 1811 w Bingham, studjował w Winchester i w Oksfordzie, poczem został 1842 adwokatem, wkrótce jednak udał się do Australji, gdzie 1843—50 był członkiem zarządu kolonji i deputowanym Sydney; 1851 wrócił do Anglji, został 1852 wybrany do izby niższej, głosował ze stronnictwem liberalnem i sprawował rozmaite urzędy. Później zmienił swe poglądy i na posiedzeniach 1866—7 zwalczał bil reformy; od 1868 kanclerz skarbu i członek rady wychowania, od sierpnia 1873 do lutego 1874 minister spraw wewnętrznych.

Lowe Sir Hudson, ob. Hudson Lowe.

Löwe (Löw) Jehuda, syn Becalela, znakomity talmudzista i teolog XVI i początku XVII w., * w Poznaniu, † 1609 w Pradze. Od 1553 do 1573 r. był rektorem talmudycznej szkoły *Jeszyba* i nadrabinem w Morawji. Następnie w latach 1584—1592 przewodniczył takiejże szkole w Pradze czeskiej. W 1592 w kwietniu przybył do Poznania, gdzie został rektorem Jeszyby i nadrabinem całej Wielkopolski. Po kilku latach wrócił znowu do Pragi na posadę nadrabina. Pożyteczne urządzenia w żydowskiej gminie Pragi Czeskiej, tudzież kilka założonych przez niego towarzystw naukowych i dobroczynnych, spółwyznawcy jego we wdzięcznej zachowują pamięci. Ogłosił liczne dzieła i komentarze.

Löwe, rodzina artystów dramatycznych niemieckich.—**Löwe** Jan Karol, * 1731, † 1807, głośny był w połowie zeszłego wieku jako komik na scenie berlińskiej.—**L.** August Leopold, syn jego; * 1767 w Schwedt, znany śpiewak i kompozytor, † 1816 w Lubece. Jego siostra Dorota **L.**, celowała jako śpiewaczka. Z synem Augusta Leopolda, Ferdynandem **L.**, * 1787 w Rathenow, † 1832, celującym szczególnie w wyższej tragedji, poczyna się prawdziwa sława tej rodziny. Starsza jego córka Zofja **L.**, * 1815 w Oldenburgu, występowała z wielkiem powodzeniem, od 1832 w Wiedniu i Berlinie. Zaślubiła 1848 we Włoszech księcia Fryderyka Lichtensteina; † 1866 w Peszcie.—Brat jej, Franciszek Ludwik Teodor **L.**, * 1816 w Kassel, odznaczał się jako reżyser teatru w Sztutgardzie; grywał wybornie role charakterystyczne. Dał on się również zaszczytnie poznać jako poeta utworami: „Dichterweihe", „Frankfurter Lieder", „Venetianische Sonette" etc., wydanemi pod zbiorowym tytułem: „Gedichte" (Sztutgard, 1856, 2 ed. 1860).—Jego brat, Juljusz Fryderyk Ferd. Franc. **L.**, * 1823, jest słynnym chemikiem, w 1852 założył laboratorjum chemiczno-analit. we Frankfurcie n. M.—Młodsza ich siostra, Lilla **L.**, * 1817, objawiała znakomity talent jako amatorka, lecz wyszedłszy za mąż, za inflanckiego barona von Küster, opuściła scenę.—Ciotka poprzedniej Julja **L.**, * 1790, ozdoba wiedeńskiego teatru nadwornego w rolach wyższej komedji salonowej, † około r. 1850.—Jej brat, Ludwik **L.**, * 1795 w Rinteln, pracował aż do ostatnich czasów, jako reżyser i artysta przy nadwornym teatrze wiedeńskim, † 1871.—Jego córka Anna **L.**, * 1821, † 1884, występowała z powodzeniem w komedjach, we Lwowie, gdzie zaślubiła hr. Potockiego.

Löwe Jan Kar. Gotfr., kompozytor niemiecki, * 1796 w Löbejün pod Hallą, † 1869 w Kiel, od 1821 do 1866 dyrektor muzyki w Szczecinie. Jako kompozytor zajmuje **L.** jedno z pierwszych stanowisk. Jego pieśni ludowe i ballady, pomiędzy któremi jest kilka Mickiewicza, wielce są upowszechnione. Z jego kilkogłosowych pieśni i oratorjów, celniejsze są: „Die Siebenschläfer", „Gutenberg", „Jan Hus", „Zburzenie Jerozolimy", „Die eherne Schlange"; „Die Jünger in Philippi"; opera „Die drei Wünsche" i t. d. Mniejszem nierównie powodzeniem cieszyły się jego opery. Oprócz tego wydał **L.** szkołę śpiewu dla gimnazjów.

Löwe Wilhelm, lekarz i mąż stanu niemiecki, * 1814 w Olvenstedt pod Magdeburgiem, † 1886, był 1848 członkiem niemieckiego zgromadzenia narodowego z okręgu Kalbe, i stąd **L.**-*Kalbe* zwany, 1849 prezesem tak zwanego *Rumpfparlamentu* w Sztutgardzie, z powodu czego przez trybunał najwyższy skazany in contumatiam na dożywotne ciężkie więzienie, następnie praktykował jako lekarz w Szwajcarji, Londynie i New-Yorku; w skutek amnestji 1861 powrócił do Niemiec, był od 1863 członkiem pruskiej izby deputowanych (w latach 1871—75 wiceprezesem tejże), a od 1871 członkiem sejmu niemieckiego. W 1876 nie przyjął mandatu.

Lowecz, główne miasto powiatu t. n. w Bulgarji, nad rz. Osmią, wpadającą do Dunaju, na południe od Plewny, 7,000 m.; 5 sierpnia 1877 zwycięstwo Turków nad armją rosyjską; zajęte 3 września przez Rosjan, pod wodzą ks. Imeretyńskiego i generała Skobelewa.

Lowelas (ang. Lovelace), nazwa wzięta z powieści ang. Richardsona „Clarissa", na oznaczenie mężczyzny niebezpiecznego dla kobiet, przez swą powierzchowność i przymioty zewnętrzne.

Lowell, miasto w półn. ameryk. stanie Massachusetts nad rz. Merrimack, ma 78,000 m. i jest

głównem w tej stronie siedliskiem przemysłu bawełnianego, który zajmuje do 25,000 robotników: L. połączone jest kolejami żelaznemi ze wszystkiemi ważniejszemi miastami kraju.

Lowell, rodzina w Massachusetts, której kilku członków odznaczyło się pod względem politycznym i literackim; pochodzi ona od *Percivala L.*, który 1639 emigrował z Bristolu w Anglji, osiadł w Newbury i tam †.

Lowell John, * 1743 w Newburyport, † 1802 w Rorbury, odznaczył się w sprawie wybicia się płn. Ameryki na wolność i pełnił kilka wysokich urzędów sądowych.

Lowell Francis Cabot, jego brat, * 1775 r., † 1817 r. w Bostonie, był bardzo czynnym kupcem i przemysłowcem, oraz założycielem miasta Lowell.

Lowell John, syn ostatniego, * 1799 w Bostonie, † 1836 tamże, naprzód kupiec, potem zapalony turysta, pamiętny jest jako założyciel instytutu Lowella w swem mieście rodzinnem.

Lowell Robert Traill Spence, * 1816 w Bostonie, został proboszczem w Duanesburgu (stan Nowego-Jorku), znany jako nowelista i pisarz teologiczny.

Lowell James Russell, brat jego, * 1819 w Cambridge, † 1891 w Bostonie, od 1855 profesor nowoczesnych języków i literatury w Harvard College, należy do liczby najcelniejszych poetów amerykańskich. Z utworów jego najsłynniejszym jest „Biglow papers", kilkakrotnie wydawany. Z prac krytycznych ogłosił: „Among my books" (1870 i 1875); „My study windows" (1871). Jego „Complete works" wyszły 1881 w Bostonie, t. 5. L. od 1877 był posłem w Madrycie, 1881—85 na dworze angielskim.—Żona jego L. Marja, z domu White, * 1821, † 1853 r. w Cambridge, ogłosiła też kilka utworów poetycznych, zalecających się tkliwością.

Löwen Jan Fryd., poeta niemiecki, * 1729 w Klausthal, † 1771 w Rostocku. Jego „Romance" są pierwszymi zwiastunami komicznych poezji Bürgera. Nadto jeszcze z pism jego (4 t., Hamburg, 1765—66) zasługują na wzmiankę satyry, komedje i prace dramatyczne.

Löwen, ob. Louvain.

Löwenberg, m. pow. w pruskiej reg. lignickiej, nad rz. Bobrem, liczy 5,000 m., fabryki sukna i płótna, oraz znaczny handel zbożem. W d. 18 lipcu 1813 Rosjanie pod Szczerbatowem i Sackenem pobili tu marszałka Macdonalda, a 21 sierpnia t. r. generała Puthod.

Löwendal Ulrych Fryd. Waldemar, hrabia, znakomity swego czasu wojownik, prawnuk króla duńskiego Fryderyka III, syn barona Waldemara de Löwendal († 1704), * 1700 r. w Hamburgu, † 1755. Początkowo służył z odznaczeniem w wojsku austrjackiem, potem duńskiem, saskiem i rosyjskiem; przeszedł następnie do służby francuskiej i podczas wojny w Niderlandach za zdobycie wielu miast, a między innemi warowni Bergen-op-Zoom 16 września 1747 r., otrzymał buławę marszałkowską. Obok specjalnych wiadomości wojskowych znał wszystkie niemal nowoczesne języki i posiadał wyższe wszechstronne wykształcenie.

Löwenfeld Rafał, krytyk i publicysta, napisał szereg artykułów polskich i po niemiecku, które były przekładane na język polski, nadto był redaktorem wydawanego we Wrocławiu *Nord und Süd*. Ogłosił po niemiecku: „Jan Kochanowski i jego poezje łacińskie" (Poznań, 1877); „Lukasz Górnicki, jego życie i dzieła" (przekł. pols., Warsz., 1884).

Löwenhaupt, ob. Lewenhaupt.

Löwenstein, miasto w wirtemberskim powiecie Nekary, ma 1,500 m. i zamek; jest stolicą hrabstwa t. n. (130 klm. kw.). Hrabstwo to aż do połowy XV w. zostawało pod rządem własnych hrabiów; następnie dostało się Ludwikowi, synowi elektora Palatynatu Fryderyka I ze związków morganatycznych, który przybrał tytuł hrabiego *Löwenstein* i przez Maksymiljana I został zaliczony w poczet hrabiów rzeszy. Jego wnuk, Ludwik III, przyłączywszy hrabstwo Wertheim i Rochefort, przybrał nazwę hrabiego *Löwenstein-Wertheim*. Synowie Ludwika III, Krzysztof Ludwik i Jan Teodor, byli założycielami dwu dotąd kwitnących linji, ewangelickiej: *Löwenstein-Wertheim-Birneburg*, teraz *Löwenstein-Wertheim-Freudenberg*, i katolickiej *Löwenstein-Wertheim-Rochefort*, albo *Löwenstein-Wertheim-Rosenberg*. Głową tej ostatniej jest książę *Karol von L.* * 1834, szwagier Don Miguela portugalskiego († 1866) i stryj księcia Alonzo, brata hiszpańskiego pretendenta Don Carlosa, przywódca ultramontańskiej arystokracji niemieckiej.

Lowestoft, miasto w hrabstwie Suffolk w Anglji, posiada port zbudowany 1848 r., liczy 23,000 m. (1891).

Löwig Karol Jakób, chemik, * 1803 w Kreuznach, † 1890, studjował chemję w Heidelbergu, był naprzód aptekarzem, od 1833 profesorem chemji w uniwersytecie w Zurychu, od 1853 we Wrocławiu. Przeprowadził badania nad związkami organicznemi metali i przyczynił się do rozwoju przemysłu chemicznego na Śląsku. Ogłosił: „Lehrbuch der Chemie" (1832); „Ueber die Bestandteile und Entstehung der Mineralquellen" (1837); „Chemie der organischen Verbindungen"; „Grundriss der organischen Chemie" (1852) i in.

Lowth Robert, biskup londyński, * 1710 w Buriton, w Hampshire, † 1787 w Fulham pod Londynem: po ukończeniu studjów na uniwersytecie w Oksfordzie, został 1741 tamże profesorem poetyki, następnie 1750 archidjakonem w Winchester, 1753 rektorem w Eart Woodhay, 1766 biskupem w St. Dawids, a ostatnio od r. 1777 biskupem londyńskim. Najważniejsze dzieła jego są: „Prelectiones de sacra poesi Hebraeorum" (Oxford, 1753; nowe wyd. Rosenmüllera, Lipsk, 1815); „Li-

fe of William of Wykeham" (2 wyd., 1759); „English grammar" (1767) i wyborny metryczny przekład „Izajasza" (1778; 13 wyd., Londyn, 1842).

Loxa, miasto w Hiszpanji, ob. Loja.

Loxia, ptak, ob. Krzyżodziób.

Loyalty, *Wyspy Lojalności*, grupa wysp, położona na wschód od Nowej Kaledonji i od niej zależąca, pomiędzy 20 a 22¼° szer. płd., składa się z głównej wyspy *Lifu* (1663 klm. kw.) i małych: *Maré* (768 klm. kw.) i *Uea* (292 klm. kw.), oraz niezamieszkanej *Beaupré*, obejmuje ogółem 2,743 klm. kw. (40.8 m. kw.) i liczy 15,000 m. Odkryte 1795 przez Anglika Ravena, zostały 1864 zajęte przez Francję.

Loyola (Lojola) Ignacy św., właściwie *Inigo* de Recalde, założyciel Jezuitów (ob.), * 1491 w zamku Loyola, w hiszpańskiej prowincji Guipuzcoa, † 31 lipca 1556; początkowo paź na dworze Ferdynanda katolickiego, służył następnie wojskowo i przy niewielkich zdolnościach umysłowych odznaczał się rycerskością, chęcią błyszczenia i fantastycznością. Ciężko raniony 1521 podczas oblężenia Pampeluny przez Francuzów, czytając podczas długiej choroby żywot Chrystusa i legendy o Świętych, zmienił się zupełnie i z człowieka światowego stał się pobożnym i dbającym o rzeczy wieczne. Wyzdrowiawszy, rozdzielił majątek pomiędzy ubogich i odbył pielgrzymkę do Montferatu, gdzie złożył broń swą przed cudowną statuą N. Marji P. i, przebywszy przez 10 miesięcy w pobliżu na pokucie, udał się do Ziemi św. z zamiarem nawracania mahometan. Doznawszy przeszkód ze strony Franciszkanów, powrócił 1524 do Barcelony i tu przez lat dwa studjował gramatykę łacińską, poczem udał się dla słuchania wyższych nauk do Complutum, gdzie zachęcał innych do praktyk religijnych i lud nauczał religji. Uwięziony przez inkwizycję, przesiedział w więzieniu do 1528, w którym dla studjowania teologji udał się do Paryża. Tutaj zapoznał się z Laynezem, Bobadillą, Rodriguezem, Lefèvrem i innymi i wraz z nimi powziął 1534 zamiar założenia zakonu religijnego. 1537 po odwiedzeniu Hiszpanji, połączył się L. z towarzyszami w Wenecji, skąd udali się wszyscy do Rzymu i otrzymali 27 września 1540 od papieża Pawła III częściowe, zaś 1543 r. zupełne potwierdzenie nowego zakonu, poczem złożyli w Wenecji przed kardynałem Veralli śluby zakonne. L. został 1541 r. obrany pierwszym generałem zakonu, jakkolwiek już wtedy Laynez (ob.), następca jego w godności generała, był duszą i właściwym założycielem zakonu. Resztę życia przepędził L. na posługach dla dobra zakonu, poświęcając się nauczaniu dzieci, a zwłaszcza nawracaniu Żydów i jawnogrzesznic.

Loyola Ignacy.

Paweł V ogłosił go 1599 błogosławionym, Grzegorz XV zaś 1622 świętym. Kościół katolicki obchodzi pamiątkę jego 31 lipca. L. wydał w języku hiszpańskim dwa dzieła: „Ćwiczenia duchowne" (Rzym, 1548). Por. Życiorysy Ribadeneiry, Maffei'ego. Bouhoursa, Brühla (Würzburg, 1846); Daurignac'a (2 wyd., Paryż, 1865); Denis (Bruksela, 1885), oraz Spuller „Ignace de L. et la compagnie de Jésus" (Paryż, 1877).

Loyson Karol, znakomity kaznodzieja francuski i jeden z przedstawicieli partji starokatolików, znany pod imieniem klasztornem *Ojca Jacka* (Hjacynta), * 1827 w Orleanie. Wstąpiwszy 1845 do seminarjum św. Sulpicjusza, przeniósł się 1846 do seminarjum w Paryżu, gdzie 1851 wyświęcony został na księdza i wkrótce mianowany profesorem klasy filozoficznej seminarjum w Avignon, został 1854 profesorem dogmatyki w Nantes; chcąc jednak poświęcić się kazalnicy, został wikarjuszem przy kościele św. Sulpicjusza. Po kilku latach wstąpił do zakonu Dominikanów we Flavigny; następnie przeszedł do zakonu Karmelitów w Branssay, gdzie ukończywszy nowicjat, zaczął kazać na nowo, początkowo w Bagnères de Bigorre, następnie w Montpellier, Lionie, Bordeaux, Périgueux, a w końcu w Paryżu, zrazu w kościele św. Magdaleny, a następnie w Notre Dame. Jednocześnie był superjorem klasztoru w Passy. Sławę kaznodziejską, jaką się poprzednio cieszył, podniósł wolnomyślnością, z jaką karcił nadużycia kościelne. Przez czas niejaki bronił go arcybiskup Darboy przeciwko prześladowaniom Jezuitów, aż w końcu 1869 po przystąpieniu do ligi pokoju, odjął mu generał Karmelitów wolność przemawiania tak ustnie, jak i piśmiennie. Na zakaz ten L. odpowiedział 20 września t. r. powszechnie znanym listem, w którym ogłosił wystąpienie z zakonu, i jako „Kaznodzieja ewangelji" wobec soboru watykańskiego oświadczył się za gruntowną reformą Kościoła i zaprotestował przeciwko tendencjom ultramontańsko-jezuickim. W skutek tego wystąpienia został ekskomunikowany. L., widząc zawiedzione swe nadzieje reformatorskie, opuścił Paryż, przebył czas jakiś na uboczu i dopiero po ukończeniu soboru i upadku władzy świeckiej wystąpił z listem do biskupów katolickich, w którym, jako przeciwnik władzy świeckiej i nieomylności, zaklinał biskupów francuskich, aby przystąpili do reformy Kościoła. Później przyłączył się do partji starokatolików, wziął udział w kongresie monachijskim (wrzesień, 1871), następnie przebywał w Rzymie, żeby w stolicy hierarchji katolickiej, działać w duchu reformy Kościoła; od r. 1873 był proboszczem gminy starokatolików w Genewie. Potem zerwawszy ze starokatolicyzmem, powrócił do Paryża, gdzie w roku 1879 otworzył kościół galikański i został jego rektorem. Wydał wiele pism polemicznych przeciwko tendencjom jezuicko-ultramontańskim.

Loyson Juljusz Teodor Paweł, teolog franc

ski, * 1829 w Metz, brat Hjacynta. W r. 1863 został doktorem teologji, w 1870 mianowany profesorem. Napisał: „Le Sacrement du mariage" (1863); „Une pretendue vie de Jésus" (1863, krytyka pracy Rénana); „l'Avent d'après les Evangiles" (1867); „Le Carême d'après les Evangiles" (1869); „l'Assemblée du clergé de France en 1682" (1870) i in.

Lozanna *(Lausanne)*, miasto stołeczne szwajcarskiego kantonu Waadt, u stóp góry Jorat, położone na trzech wzgórzach, o pół godziny drogi od jeziora Genewskiego, w malowniczej okolicy; ma wspaniały kościół katedralny (ukończony 1275), starożytny zamek biskupi, ratusz z r. 1454, pałac sądu związkowego, oraz wiele innych gmachów; posiada akademję, założoną w r. 1537, a w 1888 r. na uniwersytet zamienioną; w akademji tej w r. 1839—40 wykładał Mickiewicz; z innych zakładów naukowych są tu: szkoła przemysłowa, kolegjum, szkoła dla nauczycieli, szkoła muzyczna, dalej bibljoteka, muzeum, oraz wiele towarzystw naukowych. Liczba mieszkańców wynosi 35,000.

Lozé Henryk August, * 1850 w Cateau (Nord); w 1877 został podprefektem w Commercy (Meuse), w 1880 r. przeszedł na to samo stanowisko do Béthune, a w 1881 do Brest, gdzie był współpracownikiem prefekta Gragnon i w 1885 — 6 jego sekretarzem. 1888 mianowany prefektem, miał zatargi z magistratem paryskim z powodu budżetu.

Lozère, departament w południowej Francji, tak nazwany od gór *Lozère*, należących do centralnej masy Sewennów, które go we wschodniej i wschodnio-południowej części zalegają. Obejmuje 5,180 klm. kw. i liczy 132,000 miesz. Dzieli się na trzy okręgi: Mende, Marvejols i Florac. Stolicą jego jest miasto Mende.

Lozofan, trójjodokrezol, $C_6HJ_3 . CH_3 . OH$, środek leczniczy przeciw zaraźliwym chorobom skórnym, tworzy kryształy bezbarwne, rozpuszczalne w eterze i chloroformie, trudno w alkoholu; zawiera 80 proc. jodu. Stosuje się w 1 lub 2 proc. roztworze alkoholowym.

Loża (franc. *loge*), z jednej strony otwarty gabinecik; w teatrach oddzielone miejsce do siedzenia (parterowa, prosceniowa etc.); w wolnomularstwie znaczy związek w jednej jakiejś miejscowości i miejsce posiedzeń tegoż; w architekturze ob. loggia.

Loży masońskiej członek (brat), tyleż co wolnomularz.

Lód, woda zakrzepła, tworzy się w warunkach normalnych jedynie na powierzchni wody, woda bowiem posiada największą gęstość w temperaturze 3,94°C.; gdy więc woda oziębia się do tej temperatury, gromadzi się na dnie, ponad nią zaś unosi się woda zimniejsza, jako gatunkowo lżejsza, która przy dalszem oziębianiu krzepnie czyli marznie przy 0°. Kilogram lodu do stopienia wymaga 79,4 ciepłostek, czyli tyle ciepła, ile potrzeba do ogrzania kilograma wody od 0 do 79,4°. Woda przy krzepnięciu rozszerza się o 0,1 swej objętości, skąd ciężar właściwy lodu przy 0° wynosi 0,918. Własność ta sprawia, że pód ciśnieniem punkt topliwości lodu obniża się; pod ciśnieniem 13 atmosfer lód krzepnie dopiero przy —18°. Rozszerzanie się wody przy marznięciu sprowadza pękanie naczyń, rozrywanie się tkanek roślinnych podczas przymrozków wiosennych, a nawet rozpadanie się kamieni i skał, gdy w ich szczelinach zbiera się woda. Lód już utworzony ze zmianą temperatury rozszerza się i kurczy silniej, aniżeli jakiekolwiek inne ciało stałe; pręt lodowy długości 100 metrów

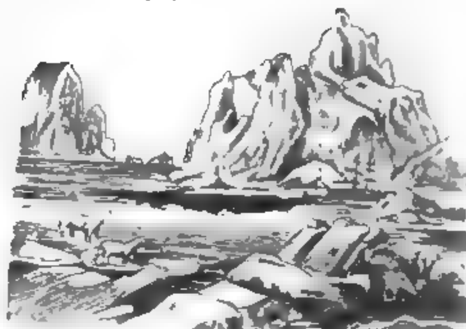

Fig. 1. Góra lodowa.

przy oziębieniu o 1°C kurczy się o 5,14 mm. Woda, krzepnąc, krystalizuje w szeregu sześciokątnym, tworząc formy romboedryczne, które najwyraźniej występują w płatkach śniegu (ob.). Czysty lód jest bezbarwny, w wielkich wszakże masach zielonawy lub niebieskawy, przezroczysty dla promieni jasnych, ale nieprzecieplający dla promieni ciemnych, które pochłania. Jest bardzo złym przewodnikiem ciepła i elektryczności, w temperaturze niskiej staje się bardzo twardym. Dwie bryły lo-

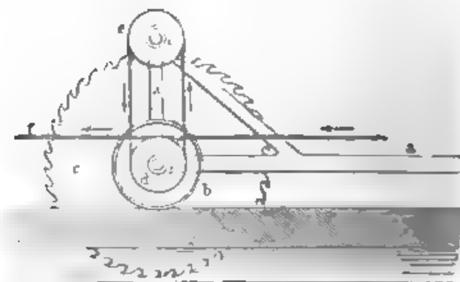

Fig. 2. Pług lodowy, widok z przodu.

dowe temp. 0°, zetknięte powierzchniami topniejącemi, spajają się z sobą, co zwłaszcza szybko dokonywa się pod ciśnieniem; łączenie to nazywa się *przymarzaniem* czyli *regelacją* i tłomaczy tem, że punkt topliwości zniża się pod ciśnieniem. Jeżeli na pręcie lodowym, wspartym końcami, zawiesimy drut dźwigający ciężar, to wskutek nacisku drutu lód pod nim topi się, drut się obniża, ale przez usunięcie ciśnienia drutu woda nad nim znów krzepnie, aż wreszcie drut z ciężarem opada, a pręt lodowy

pozostaje nieprzecięty. Niekiedy powstaje **Ł.** i na dnie rzek, co się tem tłómaczy, że wiry przenoszą z powierzchni wody w głąb rzeki wodę bardzo oziębioną, która marznie natychmiast przez zetknięcie z dnem rzeki i tworzy na niem powłokę lodową. Gdy lód ten wznosi się na powierzchnię, tworzy krę, różniącą się kruchością i zawartością kamieni od kry tworzącej się na powierzchni rzeki. Przez nagromadzenie kry na morzach północnych lub z odłamów lodowców (ob.) powstają *góry lodowe*

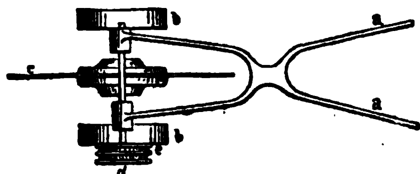

Fig. 3. Pług lodowy, widok z góry.

we (fig. 1), oślepiającej białości, które przy długości i szerokości kilku kilometrów sięgają do 100 metrów nad powierzchnię wody, jakkolwiek wynurzają się tylko $^1/_8$ lub $^1/_9$ częścią całej swej masy. Gdy przez stopienie częściowe zmienia się położenie ich środka ciężkości, obracają się i mogą być groźne dla okrętów. Stapiają się stopniowo i dochodzą na Atlantyku niekiedy do 36° szerokości płn. W okolicach podbiegunowych powstają całe pokłady lodu, tworzące rozległe *pola lodowe*, w których znajdują się szczątki zwierząt zaginionych; niekiedy pokrywają się warstwą gliny, na której wegetują mchy i trawy. **Ł.** więc bierze udział w formowaniu się skorupy ziemskiej i stąd pod względem geologicznym uważany być może za skałę. — Handel lodem najbardziej rozwinięty jest w Bostonie i New-Yorku, skąd od 1799 r. zaczęto wywozić lód do dalekich okolic. Do wykrawania lodu z rzek służy *pług lodowy* (fig. 2 i 3), złożony z piły kołowej, wprawianej w obrót lokomobilą za pośrednictwem bloków. Handel lodem naturalnym znacznie się zmniejszył w ostatnich czasach skutkiem rozwoju fabrykacji lodu sztucznego (ob. Oziębiające machiny). Do przechowywania lodu służą odpowiednio urządzone *lodownie* (ob.). **Ł.** ma zastosowanie w technice, zwłaszcza w piwowarstwie, gorzelniach, przy otrzymywaniu margaryny, parafiny i innych związków; w gospodarstwie domowem stanowi środek chłodzący, podobnie jak w medycynie i chirurgji.

Lód sztuczny, ob. Oziębiające machiny.

L. S., skrócone oznaczenie wyrażenia *locus sigilli*, co znaczy: miejsce pieczęci. Niekiedy też skrót wyrazów: *Lectori salutem*, t. j. pozdrowienie czytelnikowi.

Lśna, rzeczka, powstająca z dwu strumieni, z których wschodni wypływa z błot Szereszewskich, zachodni zaś z puszczy Białowieskiej; oba łączą się pod Uglanami; odtąd **Ł.** płynie mimo Kamieńca litewskiego i pod wsią Kołodna wpada do Bugu. Spław drzewa, mimo napotykanych trudności, jest na niej dość znaczny. Długość **Ł.** wynosi 15 mil, szerokość od 1½ do 10 sążni, głębokość od 1½ do 9 stóp.

Lualaba, wielka rzeka w Afryce środkowej, która po połączeniu się z rz. Luapulą tworzy Kongo. W niższym biegu swoim pierwsza z nich nazywa się Komarondo, druga—Luvna.

Lubaczowska kasztelanja obejmowała gród Lubaczów w województwie Bełskiem; ostatnim kasztelanem był Mikołaj Ledóchowski, mianowany 1792.

Lubaczowskie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie Bełskiem, powiecie Lubaczowskim. Podług lustracji z r. 1628 zaliczały się do niego: miasto Lubaczów (ob.), nad rzeką Lubaczówką, z zamkiem i wsie: Opaka, Gorajec, Wola Dworzecka czyli Lisie Jamy, Baśnia, Lubliniec, Żuków, Rodrusz, Bruszno, Dziewiecirz, Prusie, Smolin, Krupie, oraz 2 miasteczka Potylicze i Płazów. W r. 1771 posiadał je Jerzy Mniszech, generał wielkopolski, opłacając z niego kwarty złp. 26,281 gr. 4, a hyberny złp. 7,348 gr. 22. Po zajęciu tego starostwa przez rząd austrjacki w dniu 15 października r. 1778 i dodaniu do niego przez Austrję innych dóbr z utworzonych 10 osad rzemieślniczych, sprzedano je łącznie w 8 sekcjach różnym osobom w r. 1818, za ogólnie wynoszącą sumę zł. reń. 506,900, prócz browaru w Ostrowcu przy Lubaczowie, który w r. 1869 nabyty został za reńsk. 2,360.

Lubaczów, miasto w Galicji, w powiecie Cieszanowskim, nad rzeką Lubaczówką; ma 4,800 miesz. i piękny zamek. W okolicach znajdowały się znaczne kuźnice żelazne, w których wyborne robiono kotły i inne naczynia.

Lubań, jezioro 9 mil długie, a przeszło 2 mile szerokie, położone w tej części Inflant, która po pokoju oliwskim do Polski należała.

Lubań (po niem. Lauban), miasto powiatowe w regencji lignickiej na Śląsku pruskim, nad rzeką Kuisą (Queis), 12,000 miesz., przemysłowe i fabryczne.

Lubański Henryk, lekarz, osiadły we Francji, † 1876 w Nizzy. Poświęcał się głównie chorobom płucnym. Ogłosił: „Guide des poitrinaux“ i wiele innych. Wraz z Andrieux de Brioude redagował „Annales des maladies des femmes et des enfants“.

Lubańskie albo *Diwińskie jezioro*, w gub. Grodzieńskiej, mające 4 w. długości, a 2 szerokości; łączy się za pośrednictwem kanału Kazackiego z rz. Muchawcem.

Lubar, miasteczko prywatne w gubernji Wołyńskiej, powiecie Nowogród-Wołyńskim, w malowniczem położeniu, nad rzeką Słuczą, przeszło 7,000 miesz. Pamiętne zwycięską bitwą, stoczoną 1660 przez Stanisława Rewerę Potockiego z Kozakami. Zasługują na uwagę: w części miasta, zwanej Starym **Ł.**, pałac z rozległym parkiem, klasztor pobazyljański obecnie prawosławny, przy którym

jeszcze w r. 1818 była szkoła na stopie gimnazjum, ogród botaniczny i 4-ry kościoły prawosławne; w nowym zaś L. kościół dawniej ks. Dominikanów, tudzież 3 kościoły prawosławne. Przemysł dość rozwinięty.

Lubart, książę wołyński, syn Gedymina; nie mając sobie wydzielonej części od ojca, otrzymał za żoną, córką księcia Włodzimierza, Wołyń. Kazimierz W. trzykrotnie zdobywał Wołyń (1349, 1355 i 1366), i za każdym razem zostawiał Lubartowi Łuck tylko. Musiał więc L. uznać zwierzchnictwo Polski, ale przy lada okazji chętnie się z pod tej zależności wyłamywał. Po śmierci Kazimierza W. odzyskał nawet cały Wołyń, a po zgonie Ludwika posunął się aż nad San, a 1382 zdobył Przemyśl i inne w owych okolicach grody. L. zmarł między 1383 a 1386. Nie posiadał on wprawdzie zdolności wielkiego wojownika, ale mimo to, wróg Polski, pracował usilnie nad tem, aby paraliżować wpływ jej na Rusi. Po śmierci pierwszej żony, zaślubił 1349 r. córkę księcia Rostowskiego. Por. Stadnickiego „Synowie Gedymina" (2 t., Lwów, 1849—53).

Lubartów, miasto powiatowe w gubernji Lubelskiej, o dwie wiorsty od rzeki Wieprza, a o mil 3½ od Lublina odległe. Założone w r. 1543 przez Piotra z Dąbrowicy Firleja, herbu Lewart, zwało się pierwotnie Lewartowem. Dawnemi czasy Lewartów słynął wspaniałością budowli, rozkosznemi ogrodami i szkołą kalwińską, do której młodzież garnęła się z całego kraju. W r. 1580 zebrał się tu synod akatolików dla porozumienia się między sobą co do różnicy dogmatów; liczono na nim 150 kalwińskich i luterskich pastorów. Oprócz szkoły kalwińskiej była tu i szkoła arjańska, której pierwszym rektorem był uczony Albert Kalisz. Później Lewartów przeszedł w ręce córki Firleja, Elżbiety, zamężnej Kazimirskiej-Biberstein, a następnie był w posiadaniu Wiśniowieckich, Lubomirskich i Sanguszków; ci ostatni, wywodząc ród swój od Lubarta, syna Gedymina, przezwali w r. 1744 miasto Lubartowem. Książę Paweł Sanguszko przebudował i rozprzestrzenił 1733 dawny pałac i wzniósł wspaniały kościół, uważany słusznie za jedną z najpiękniejszych nowożytnych budowli u nas. W 1831 roku pod L. zaszła walka Rosjan z Polakami, a skutkiem wypadków wojennych samo miasto uległo pożarowi i znacznemu uszkodzeniu. Od 1844 roku właścicielem L. był Bank Polski, który odstąpił miasto skarbowi, a ten zbył je w 1859 hr. Mycielskiemu, któremu z powodu niewypłacalności napowrót przez Bank odebrane zostało. W r. 1883 Bank Polski sprzedał oddzielne folwarki dóbr Lubartowskich pojedyńczym osobom. Miasto, obecnie powiatowe, liczy 5,249 miesz. (1897), w mniejszej części Żydów. Chrześcijanie trudnią się po większej części rolnictwem.—*Lubartowski powiat*, jeden z dziesięciu powiatów gubernji Lubelskiej, ma 23½ mil kw. rozległości i 86,941 miesz. (1897). Są tu 2 miasta, 4 osady i 15 gmin.

Lubaszka, ob. Śliwka.

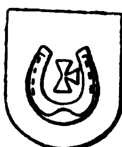
Lubawo, Lubowo, po niem. *Löbau*, miasto niegdyś w województwie Chełmińskiem, dziś w regencji kwidzyńskiej w Prusiech zach., nad rzeką Jasionką i Sandułą, pamiętne obleżeniem w r. 1422 w wojnie Polski z Krzyżakami. W grobach dawnego kościoła ks. Bernardynów spoczywają zwłoki kilku dawnych biskupów chełmińskich. Miasto prowadzi handel lnem, płótnem i zbożem i ma 4,600 miesz.

Lübben Henryk August, lingwista niemiecki, * 1818, † 1884, kształcił się w Jenie, Lipsku i Berlinie, 1844—75 był nauczycielem w Oldenburgu. Ogłosił: „Mittelniederdeutsche Grammatik, nebst Chrestomatie und Glossar" (1871—81, t. 6); „Wörterbuch zu der Nibelunge Not" (1847); „Mittelhochdeutsche Gedichte aus Handschriften" (1868); „Zeno oder die Legende von den heiligen drei Königen" (1869) i in.

Lubbock, sir John, etnograf i zoolog, * 1834 w Londynie, wstąpił do domu bankierskiego ojca swego i objął jego zarząd po śmierci ojca 1865; w r. 1870 obrany został do parlamentu, gdzie należał do stronnictwa liberalnego, a w r. 1880 został przedstawicielem parlamentarnym uniwersytetu londyńskiego, którego już poprzednio był wicekanclerzem. Był też wiceprezydentem stowarzyszenia naukowego brytańskiego, prezydentem towarzystwa etnograficznego i entomologicznego, oraz rady hrabstwa Londynu. Znaczny rozgłos zyskały dzieła jego archeologiczne i zoologiczne: „Prehistoric times as illustrated by ancient remains and the manners and customs of modern savages" (1865, 5 wyd., 1890); „Początek cywilizacji i stan pierwotny człowieka" (1870, 5 wyd. 1890, przekład polski B. i Z., 2 t., 1873); „On the origin and metamorphoses of insects" (1874); „Ants, bees and wesps" (1882, 9 wyd. 1889); „On the sens, instincts and intelligence of animals" (1888); „The pleasures of life" (1887); „Scientific lectures" (1873, 2 wyd. 1890) i w. in.

Lubcz, miasteczko, dawniej w województwie Nowogródzkiem, dziś w gubernji Mińskiej, nad Niemnem, o 6 mil od Nowogródka odległe; bogate w rozliczne wspomnienia historyczne. Do końca XV w. należał L. do dóbr w. księcia, i dopiero Aleksander Jagiellończyk darował go 1699 Fedkowi Chreptowiczowi, w r. 1547 został własnością Jana Kiszki, krajczego litewskiego. Kiszka założył 1592 w L. drukarnię, trwającą do 1655, której płody, pierwotnie dysydenckie, następnie arjańskie, należą do najpierwszych rzadkości bibljograficznych. W r. 1606 L. przeszedł w posiadanie Radziwiłłów. Kwitnące niegdyś miasto upadło zupełnie w czasie klęsk za Jana Kazimierza i dotychczas podźwignąć się nie może. Mieszkańcy, w większej części Żydzi, zajmują się drobnym handlem, rolnictwem i wyrobem płótna, nie ustępującego w dobroci holenderskiemu.

Lubcza, herb: W polu barwy niewiadomej, w środku podkowy — krzyż kawalerski bez prawego ramienia.

Lubcza.

Lubecki Franciszek Ksawery, książę Drucki, ob. Druccy książęta.

Lubeka (po niemiecku *Lübeck)*, księstwo, należące obecnie do wielkiego księstwa Oldenburskiego, w Holsztyńskiej ziemi, Wagją zwanej, około jeziora Eutyńskiego, położone wzdłuż rzeki Trawy; obejmuje 541 klm. kw. i 35,400 miesz. z miastem Eutin i 82 wioskami; stanowiło poprzednio biskupstwo i zostało r. 1802 z wyjątkiem kilku wiosek kapituły, które w posiadanie miasta wolnego L. przeszły, przyznane księciu Oldenburskiemu.

Lubeka (niem. *Lübeck)*, jedno z miast wolnych cesarstwa Niemieckiego, obejmuje wraz ze swem terytorjum 298 klm. kw. i liczy 84,000 miesz., zajmujących się głównie rolnictwem i chowem bydła. Przemysł niezbyt rozwinięty z wyjątkiem gałęzi, odnoszących się do budowy okrętów. Republikańska ustawa miasta z d. 8 kwietnia 1848 została przejrzaną i zatwierdzoną 7 kwietnia 1875 r. Na czele rządu, jako władza najwyższa, stoi senat, składający się z 14 dożywotnich członków; jest on także władzą wykonawczą; władzę prawodawczą i zarazem administracyjną sprawuje tenże senat łącznie z obywatelstwem (120 członków). Finanse w dość pomyślnym stanie. Według budżetu z r. 1895—96 dochody wynoszące 4,650,196 marek równoważyły się całkowicie z wydatkami. Dług państwa przedstawiał cyfrę 9,097,620 marek. Do 1867 r. miała L. własny oddział wojskowy, który od tego czasu tworzy 1 bataljon piechoty niemieckiej. Herbem państwa jest dwugłowy orzeł z tarczą przedzieloną, z wierzchu srebrną, ze spodu czerwoną. Miasto L., nad rzeką Trawą położone, liczy 71,000 miesz. Pośród budowli zasługują na szczególną wzmiankę: piękny gotycki kościół N. P. Marji, wspaniały ratusz z dawnem hanzeatyckiem archiwum i bibljoteką, kościół katedralny (1170—1341), tudzież klasztor z kościołem (Katharineum), gdzie się mieści gimnazjum. Z licznych tutejszych zakładów naukowych ważniejsze są: szkoła marynarki, handlowa i rzemieślnicza. Do znakomitego ruchu handlowego miasta przyczyniają się: giełda i cztery banki tutejsze. Obok wielce ożywionego przemysłu rękodzielniczego, handel i żegluga są głównem źródłem zarobkowania mieszkańców. L. posiada 33 własnych okrętów, rocznie zawija tu około 2,500 statków. Stała komunikacja parowa łączy L. z Gothaborgiem, Helsingforsem, Kopenhagą, Malmö, Rygą, Petersburgiem i Sztokholmem. Port dla statków cięższych był dawniej w Travemünde, obecnie wszakże rzeka Trawa tak została pogłębioną, że okręty wszelkich rozmiarów aż do samego miasta dochodzą.

Dzieje. L. jest pochodzenia słowiańskiego; założył ją podobno *Luby*, książę Wilków, podczas napadów frankońskich za Ludwika Pobożnego. Pierwszą wzmiankę o tem mieście znajdujemy za Gotszalka, księcia wendyjskiego (1043—1066), ale podówczas leżało ono więcej na północ. Teraźniejsze miasto zbudował 1143 r. Adolf II, hrabia holsztyńsko-schaumburski, który w piętnaście lat potem odstąpił je Henrykowi Lwu, księciu saskiemu, poczem biskupstwo oldenburskie tutaj przeniesione zostało. W r. 1226 cesarz Fryderyk II nadał L. na wieczne czasy swobody wolnego miasta cesarskiego, skutkiem czego, jak równie skutkiem przyłączenia się do związku wielkiej Hanzy, której stolicą zostało, miasto doszło do wielkiego znaczenia i bogactw. Podczas wojny Trzydziestoletniej straciła swoje wysokie historyczne stanowisko, chociaż stosunki jej handlowe jeszcze wtedy były bardzo rozległe; 1806 r., miasto, zajęte poprzednio przez Blüchera, zostało przez Francuzów szturmem zdobyte i zrabowane. Odtąd zostawało pod władzą Francji, 1810 r., zamienione na departament cesarstwa, doznawało wielkiego ucisku; dopiero 1813 oswobodzili je Szwedzi. Po zawarciu pokoju handel i przemysł, które przez długie lata w zupełnem były odrętwieniu, dźwigać się zaczęły, i miasto nowem zakwitło życiem. Por. Becker „Geschichte der Stadt Lübeck“ (3 t., Lubeka, 1783—1805); Waitz „Lübeck unter Jürgen Wullenweber“ (3 t., Berlin, 1855—1858); Decke „Die freie Stadt Lübeck“ (Lübeka, 1854); „Die Freie und Hansestadt Lübeck, herausgegeben von der geographischen Gesellschaft in Lübeck“ (1890); Klug „Geschichte L.'s während der Vereinigung mit dem französischen Kaiserreich“ (1857); M. Hoffmann „Geschichte der Freien und Hansestadt L.“ (1889—92).

Lubelczyk Walenty, albo *Walenty z Lublina*, medyk polski XVI w. Pobierał nauki w akademji krakowskiej, 1547 udał się do Włoch, gdzie otrzymał stopień doktora filozofji i medycyny. Po powrocie do kraju 1554 r. pismami swemi, już to oryginalnemi, już wydawnictwem innych autorów, przyczynił się do rozszerzenia i postępu nauki lekarskiej w Polsce; szczegóły jednak dalsze jego życia są nieznane. Oryginalne prace jego są: „De impotentia et causis ineptiae ad statum matrimonii“ (1545); „O różnych chorobach i leczeniu ich“ (Kraków, 1592), z przedmową do Jana Zamojskiego. Jako wydawca innych autorów medycznych położył ważne zasługi w kraju, bo umiał doskonale wybierać przedmioty, ówczesną naukę lekarską najbliżej obchodzące. Por. Majer „Kilka wiadomości o Walentym z Lublina i Walentym Fontanie“ (Roczn. wyd. lek. uniw. Jag., tom VIII, 1845, str. 171); Czacki „Wizerunki i roztrząsania naukowe“ (1839, t. 48, str. 136).

Lubelczyk Jakób, poeta polski, za Zygmunta Augusta żyjący, autor pierwszego „Kancjonału“ polskiego ewangelickiego, drukowanego w Krakowie; pod koniec życia podobno kaznodzieja zboru

w Małopolsce. Pierwszemi jego pracami były *Psalmy*, wydawane osobno w Krakowie, dziś nadzwyczaj rzadkie, które później zebrał razem i wydał, p. t. „Psałterz Dawida, onego świętego, a wiecznej pamięci godnego króla i t. d.“ (Kraków, druk Wierzbięty, 1558) z nutami. Język piękny, czysty, niekiedy bardzo poetyczny, stanowi ważne zalety tego przekładu, wydanego nader ozdobnie. Tłómaczył nadto księgi Hioba, które wydał, p. t. „Joba, onego sprawiedliwego, cierpliwość i wiara i t. d.“ (Kraków, u Wierzbięty, 1559), które prawie całkiem weszły w skład Biblji Leopolity.

Lubelczyk Samuel, albo *Samuel z Lublina*, zwał się właściwie *Wierzchowski Samuel* (Jocher, t. II, str. 60), znakomity teolog i filozof, żyjący za czasów Zygmunta III, Dominikanin z Krakowa, gdzie był profesorem i magistrem teologji, † 1638. Wydał w języku łacińskim kilka dzieł treści teologicznej i filozoficznej, odznaczających się głębokością nauki.

Lubelska gubernja, położona na południowo-wschodnim krańcu Królestwa Polskiego, graniczy na północ z gubernją Siedlecką, na zachód z Radomską, na południe z Galicją i na wschód z gub. Wołyńską. Obejmuje ona 16,838 klm. kw. czyli 305,8 mil kw. rozległości. Grunt po większej części nierówny, wzgórkowaty, szczególnie w okolicach południowych, gdzie z Galicji wchodzą odnogi Karpat. Jedna z takich odnóg wchodzi do królestwa pod wsią Pasieki, w blizkości Tomaszowa i ciągnie się w kierunku północno-zachodnim przeszło 113 wiorst. Wzniesienie gubernji nad poziom morza Baltyckiego wynosi 160 — 300 m. Gleba w ogólności urodzajna, osobliwie w południowej części tej gubernji, gdzie ziemia składa się przeważnie z glinki, czarnoziemu i borowiny. W wielu za to miejscach, jak np. w Lubartowskiem, Kraśnickiem, w okolicach Tomaszowa i t. d., grunt jest piaszczysty, żwirowaty i sapowaty. *Wód* bieżących jest tutaj podostatkiem. Najważniejsza z rzek jest Wisła, która oddziela gubernję **L.** od Radomskiej. Dalej ważne są: Bug, oddzielający tę gubernję od Wołyńskiej; San, tylko na niewielkiej przestrzeni, dotykającej granicy austrjackiej. Wieprz płynie całkowicie w tutejszej gubernji i tworzy na północy na niewielkiej przestrzeni granicę z gubernją Siedlecką. Wszystkie te rzeki przyjmują wiele drobniejszych, jak: Wiśnica, Chodel, Bystrzyca, Huczwa, Tanew i t. d. Jezior jest niewiele: najważniejsze idą w kierunku od Łęczny na północo-wschód, a także we wsiach Klimontowie i Kunowie.—*Klimat* jest tu umiarkowany, chociaż cieplejszy i bardziej sprzyjający roślinności, niż w innych, więcej ku północy położonych okolicach kraju. Średnia temperatura Lublina wynosi +10° C., tak więc jest przeszło o 2° C. wyższa niż w Warszawie.—*Ludność* gubernji wynosiła w 1897 r. 1,159,463 miesz., w tej liczbie 590,407 mężczyzn i 569,056 kobiet. Pod względem religijnym największa liczba mieszkańców jest wyznania rzymsko-katolickiego, następnie idą prawosławni, żydzi, protestanci, a także niewielka liczba baptystów w powiecie Lubartowskim.—*Płody*. Gubernja Lubelska jest przeważnie rolniczą; blizko połowa ogólnej jej powierzchni zajęta jest pod uprawę roli, która po większej części hojnie odpłaca trudy rolnikowi. Gospodarstwo jest tu przeważnie trzypolowe, u włościan zaś niektórych miejscowości (bardzo już zresztą nielicznych) prowadzi się jeszcze gospodarstwo dwupolowe. Płodozmian spotyka się jedynie u właścicieli wielkich dóbr, którzy starają się o lepszą uprawę ziemi i zastąpienie pracy ludzkiej maszynami rolniczemi. Najwięcej uprawiane bywają: pszenica, żyto i kartofle, dalej owies, jęczmień, gryka, rzepak, groch, len, tytuń i t. d. Znaczne i dobre łąki dostarczają pokarmu dla wielkiej liczby inwentarza, a, co za tem idzie, i nawozu do lepszej uprawy roli. Zwierzęta dzikie są dość rzadkie; do pospolitszych należą zające i lisy; więcej rzadkiemi są sarny, dziki i wilki. Wiele za to jest dzikiego i wodnego ptastwa. *Przemysł* tutejszy złączony jest przeważnie z rolnictwem i rozwija się nader pomyślnie. Wartość produkcji przemysłowej gubernji **L.** wynosiła w 1888 r. 6,668,988 rs. Pierwsze miejsce pod względem produkcji zajmują gorzelnie, dalej idą młyny, cukrownie, fabryki tytuniu, maszyn i narzędzi rolniczych, cegielnie, garbarnie, browary. — *Handel* ogranicza się na zbycie produktów pierwszej potrzeby. Największe obroty handlowe odbywają się w Lublinie i w Łęcznej. Z artykułów wywozowych najważniejsze są: zboża, a przedewszystkiem pszenica, wełna i drzewo. Przywożone zaś bywają: futra, materje jedwabne i wełniane, wino, towary kolonjalne, nafta i t. d. Główną arterją komunikacyjną jest droga żelazna Nadwiślańska. Drogi wodne przedstawiają: Wisła, Bug, Wieprz i San. Z rzek tych jedna tylko Wisła jest spławna dla wszelkich statków, inne zaś dostępne są tylko dla tratew, po Bugu jednak krążą i berlinki. Pod względem administracyjnym dzieli się gubernja na 10 powiatów, a mianowicie: Lubelski, Lubartowski, Nowo-Aleksandryjski, Janowski, Biłgorajski, Zamojski, Krasnostawski, Chełmski, Hrubieszowski i Tomaszowski. Stolicą gubernji jest Lublin.

Lubelska kasztelanja, jedna z najstarszych, położona była w województwie Lubelskiem; ostatnim kasztelanem był Piotr Potocki, mianowany 1791.

Lubelska unja. Władysław Jagiełło, starając się o rękę Jadwigi, wystawił w Krewie 1385 dokument, przyrzekający między innemi połączenie Litwy z Polską. Od tej chwili datuje się kwestja unji obu tych krajów. Zgadzają się na nią w Horodle 1413 (ob. Horodelska unja), pożądają jej sami 1499 (ob. Aleksander Jagiellończyk), ale dążą znowu do jej rozerwania. Na sejmie warszawskim (listopad 1563, kwiec. 1564), pragnąc usunąć główną przeszkodę unji, zrzekł się 12 lutego 1564 dziedzictwa Litwy, której był dotąd panem samo-

·laduym; obdarzył ją przez to elekcją i porównał Polską. Przyjęciem zaś nowo opracowanego statu litewskiego (1 lipca 1564) przeprowadził stałowcze zmiany prawodawcze i społeczne, które rzygotowywały szlachtę litewską do połączenia ę z Polską. Opozycja jednak możnowładcza, z Raziwiłłem Czarnym na czele, zniweczyła i tem razem ibiegi króla. Daremne też były zjazdy w Bielsku Parczowie (1564). Dopiero na sejmie lubelskim 568—69 postanowił Zygmunt August dokonać rego dzieła. Umarł wprawdzie główny przeciwik unji, Radziwiłł Czarny, ale miejsce jego zajęli: adziwiłł Rudy, wojewoda wileński i kanclerz w. tewski, Jan Chodkiewicz, marszałek w. litewski, Ostafi Wołłowicz, podkanclerzy, jako przywódcy pozycji. Rozprawy sejmowe zaczęły się od unji, e wobec obustronnych żądań zgoda była trudną. itwini bowiem przystawali tylko na unję osobistą, olacy zaś żądali formalnego wcielenia Litwy do orony. Litwini, nie przyjąwszy podanego przez ıjm memorjału, opuścili Lublin, ale wrócili póżıej w dzień Zielonych Świątek 1569), gdy im zarożono, że król, jako zwierzchniczy pan Litwy, dopna unji zaocznie, *in contumatiam*. Przychodziło dnak do scen burzliwych; tylko wytrwałością woją potrafił Zygmunt August ułagodzić wreszcie itwinów i powściągnąć zapędy Polaków. Stanęła reszcie zgoda, i ułożono 1 lipca 1569 akt unji, ıanej w dziejach pod nazwą *unji lubelskiej*. Głów ıejsze jej punkta są następujące: 1° Korona i 7. ks. Litewskie są jednem i nierozdzielnem ciam; 2° zostają pod jednym królem na wspólnym ejmie obranym i w Krakowie ukoronowanym; 3° rawo sukcesyjne Jagiellonów do w. księstwa upa; 4° po koronacji ma król potwierdzić wszystkie rzywileje polskie i litewskie; 5° sejmy mają być spólne; 6° przymierza i traktaty zawierać się bęą wspólnie; 7° moneta jednaka i równa; 8° Wołyń, ijów i Podlasie wracają do Korony i t. d. Inflan miały odtąd należeć tak do Polski, jak do Litwy, emigalja zaś i Kurlandja zostały wcielone przyilejem 3 sierpnia do państwa Polskiego. Równoześnie, mimo silnej opozycji magnatów pruskich, rzeprowadzono też unję zupełną z Prusami. Por. osbacha „Początki unji lubelskiej" (Poznań, 1872).

Lubelski powiat stanowi część dawnego pow. ubelskiego, z którego połowy utworzono w 1867 pw. Lubartowski. Obejmuje 1,601 w. kw. obszaru liczy 155,892 miesz. (1897).

Lubelski Wilhelm, lekarz, syn lekarza Filipa . (* 1788 w Zamościu, † 1879 w Warszawie), 1832 w Warszawie, † 1890, studjował w Dorpae, Wiedniu i Paryżu, następnie był ordynatorem zpitala Dzieciątka Jezus w oddziale obłąkanych obiet. Wydał: „O bólu twarzowym" (1861); „Sprawozdanie z oddziału kobiet epileptycznych" (1861—7); „Jak pielęgnować zdrowie" (1869); „Małżeństwo" (z Debaya, 1862) i in.

Lubelskie starostwo grodowe, mieściło się w dztwie i powiecie Lubelskim. Podług lustracji z r. 1660, składało się z miasta Lublina z zamkiem i wójtostwem i ze wsi: Tatary z folw., Wrotków, Krzepiec, Zemborzyce, Krzczonów z folw., Olszanka, Janowice, Żuków i Chmiel. W 1771 posiadał je Jan Zamojski, ordynat, opłacając z niego kwarty złp. 12,942 gr. 29, a hyberny złp. 1,375 gr. 4. Na sejmie 1773 stany Rzpltej zabezpieczyły na tem sstwie sumę złp. 350,000 dla Potockiego, podkomorzego w. kor., ssty wówczas lubelskiego, tytułem wynagrodzenia mu za wypłaconą takąż sumę sukcesorom Aleksandra Ludwika Niezabitowskiego, przez komisję sejmową w 1673 temuż Niezabitowskiemu przyznaną.

Lubelskie województwo, ustanowione zostało 1474 na sejmie w Piotrkowie; oblane rzekami: Wisłą, Wieprzem i Sanem, składało się tylko z trzech powiatów; Lubelskiego, Urzędowskiego i ziemi Łukowskiej; na sejmikach w Lublinie obierało 6 posłów na sejm i 2 deputatów na trybunał. Herb województwa: na tarczy w polu czerwonem, jeleń biały rogaty, z koroną królewską na szyi, nogi do biegu podjęte. Senatorów miało dwóch—wojewodę lubelskiego i kasztelana lubelskiego, starostów grodowych dwóch: lubelskiego i łukowskiego, niegrodowych z kazimirskiego, parczowskiego, urzędowskiego, trzebieszowskiego, zbuczyńskiego i kąkolewnickiego. Ostatnim wojewodą lubelskim był Kajetan Hryniewiecki, mianow. 1782 r.

Lubicz, *Luba*, *Łuba*, *Lubow*, herb. **L. I:** W polu błękitnem—podkowa srebrna z krzyżem kawalerskim srebrnym na barku, oraz we środku, u szczytu 3 pióra strusie. Labry błękitno-srebrne.—**L. II:** krzyże złote; u szczytu—białe pióro strusie między dwoma błękitnemi. Labry błękitno-złote.—**L. III** różni się od **L. I** brakiem krzyża na barku podkowy.—**L. IV** różni się od **L. I** tem, że we

Lubicz II.

Lubicz V.

środku podkowy jest gwiazda 6-promienna złota (zamiast krzyża), u szczytu pióro strusie złote między dwoma błękitnemi, a labry z prawej strony są błękitno-srebrne, z lewej błękitno-złote.—**L. V:** W polu błękitnem—podkowa srebrna z krzyżem we środku i drugim poniżej, między ocelami. U szczytu trzy pióra strusie.—**L. VI** różni się od **L. V** tem, że zamiast dwóch krzyżów w podkowie jest jeden podwójny.—Odmianą **L.** jest też

herb *Abramowicz*, który różni się od L. I brakiem lewego ramienia u krzyża w środku podkowy.

Lubicz Apolo, właściwie Choromański, * 1850 roku w Warszawie, † 1896, uczęszczał na wydział prawny do uniwersytetu w Warszawie, ale nie ukończywszy go wstąpił do trupy Teksla w r. 1873, w r. 1875 przeniósł się na scenę krakowską, następnie poznańską, 1877 został reżyserem sceny lwowskiej, a 1886 krakowskiej. Napisał dramat p. t. „Za późno".

Lubicz Rafał, pseudonim Hieronima Łopacińskiego.

Lubiczobra, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem błękitnem — podkowa srebrna z krzyżem kawalerskim złotym nad barkiem, oraz we środku; w polu lewem czerwonem — miecz między dwoma sierpami ze złotemi rękojeściami. U szczytu trzy pióra strusie. Labry z prawej strony czerwono-złote, z lewej błękitno-złote. Nadany przez cesarza Mikołaja I w 1845 Brykczyńskiemu.

Lubiczobra.

Lubić *(Ljubić)* Szymon, wybitny historyk, numizmatyk i archeolog chorwacki, * 1822 w Starym Grodzie na wyspie Hvar, † 1896. W r. 1846 ogłosił: „Obiczaji kod Morlakah u Dalmaciji", oraz wydał pracę P. Hektorovića „Ribanje i ribarsko prigovaranje". W 1847 wyświęcony na księdza, został wikarjuszem w rodzinnem mieście i zbierał zabytki archeologiczne; wtedy też przełożył Eichhoffa „Povjest jezika i književnost Slavjana." Dalej ogłosił: „Staro-dalmatinsko pjenezoslovje", „Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia" (1856). W 1855 został nauczycielem języków i literatur słowiańskich. Ogłosił wreszcie wiele prac, opartych na źródłach archiwalnych, w wydawnictwach akademickich, zagrzebskich i wiedeńskich, oraz rozpraw archeologicznych i numizmatycznych, z których najważniejszy jest „Opis jugoslavenskih novaca".

Lubieckie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie Kijowskiem, nad Dnieprem, w odległości pięciu staj od tej rzeki. Według lustracji z r. 1606, w aktach podskarbińskich znajdującej się, składało się z miasteczka Lubiec z obronnym zamkiem i ze wsi: Łopatnie, Pierski, Sowicze, Hruśna, Zylicze, Kruki, Hłuszec, Malczyn, Otrekowicze, Bieldzinki, Dzierażyce, Bywałki, Wiale, Gubicze i Oserowicze. Pokojem Andruszowskim z 1667 i przez traktat Grzymułtowskiego w 1686, gdy miasto Kijów z okręgiem przeszło pod panowanie Rosji, astwo to z częścią zadnieprską województwa Kijowskiego odpadło.

Lubieniecki (hrabia) v. *Rola*, odm., herb: Na tarczy 4-dzielnej, w polu I czerwonem, naokoło róży srebrnej 4-listnej—trzy kosy w gwiazdę; w II błękitnem, w środku podkowy srebrnej—krzyż kawalerski złoty; w III czerwonem — chustka srebrna końcami u dołu związana; w IV dwudzielnem, w polu prawem czerwonem—róg bawoli brunatny, w lewem srebrnem takiż róg jeleni. Nad koroną hrabiowską 4 hełmy ukoronowane: w I — między rogami jeleniemi—panna czerwono ubrana z przepaską białą na czole; w II—pięć piór strusich (dwa białe między czerwonemi); w III—pstrąg z podkową i krzyżem w prawej szponie; w IV—róg bawoli i jeleni. Labry przy dwóch pierwszych i IV — czerwono-srebrne, przy III—błękitno-srebrne. Tarczę podtrzymują gryfy w połowie naprzemian srebrne i czerwone.

Lubieniecki.

Lubieniecki Jędrzej, słynny socynjanin, historyk, * 1550, † 1622 w Siedliskach pod Lublinem, w młodości dworzanin królów: Zygmunta Augusta, Henryka, po którego jeździł do Francji, Stefana Batorego i Zygmunta III. Zostawszy arjaninem, porzucił dwór i był djakonem zborów w Szmigle, Hoszczy i t. d., pełniąc obowiązki pastora. Wydał lub zostawił w rękopisach następujące dzieła: „Kronika albo opisanie królestwa Bożego, począwszy od narodzenia króla pana naszego J. Chrystusa"; „Komentarz na Apokalypsis św. Jana"; „Catalogus disputationum, quas Fratres Poloni Unitarii cum adversariis suis habuerunt"; „Observationes historicae de rebus notatio dignis in negotio religionis"; „Pamiętnik przyjaciół Lubienieckiego" i in. Najważniejszą jego pracą jest historja polska z główną uwagą na dzieje kościoła, napisana 1616, a wydana z rękopisów zakładu Ossolińskich przez Batowskiego p. t. „Poloneutichia albo Królestwa Polskiego szczęście, a przytem i W. Ks. Litewskiego i t. d." (w „Bibljotece zakładu Ossolińskich", 1842, t. 1—7, a następnie oddzielnie, Lwów, 1843).

Lubieniecki Stanisław starszy, młodszy brat poprzedniego, opuściwszy za namową i przykładem brata dwór, przyłączył się do arjanizmu i został pastorem zborów w Tropieniu, Rakowie, potem w Lukławicach, gdzie † po 1645, mając 75 lat życia. Wydał: „Odpowiedź na artykuły, które już od kilku lat rozsiewa na Podgórzu Petricius z Chomranic minister" (Raków, 1596). Inne pisma jego, pisane także po polsku, znamy tylko z tytułów, tłumaczonych na łacińskie, a podanych w Socin. „Hist. Antitrinit."

Lubieniecki Krzysztof, brat poprzedniego, pastor zboru rakowskiego, potem lubelskiego, † 1624 w wieku lat 50, ogłosił drukiem kilka dzieł treści religijnej i polemicznej w języku łacińskim.

Lubieniecki Stanisław młodszy, syn poprzed-
iego, jeden z najznakomitszych socynjanów pol-
tich, sławny astronom i historyk, * 1623 w Ra-
›wie w Sandomierskiem; nauki pobierał począt-
›wo w tamtejszej szkole pod kierunkiem ojca, od
338 zaś w Kisielny na Wołyniu. Wysłany 1645
zez spółwyznawców wraz z Jonaszem Schlichtin-
em i Marcinem Ruarem na zjazd ewangelików
›lskich w Toruniu, tak zwane *Colloquium charita-*
tum (ob.), nie był przypuszczony do obrad, lecz
ajdował się tylko jako prywatny świadek. Na-
ępnie, przez dwuletni pobyt w Toruniu, wydo-
onaliwszy się w jęz. niem. i wyższych naukach,
ył prywatnym nauczycielem Stefana Niemirycza,
źniejszego wojewody kijowskiego, i z nim zwie-
ał Holandję i Francję. Za powrotem do kraju
święcił się, jako duchowny, usługom swej sekty,
statnio od 1654—55 zarządzał jej zborem w
arkowej w Sandomierskiem, skąd, podczas woj-
r szwedzkiej, napadnięty przez opryszków, stra-
wszy całe mienie i piękny zbiór książek, prze-
ósł się do Krakowa, zajętego wówczas przez
wedów, którzy pozwolili mu swobodnie wykony-
ć obrządki religijne. Po ustąpieniu Szwedów
Krakowa L. udał się za nimi do Szczecina, w na-
iei, że w mających się zawrzeć traktatach po-
ska amnestję dla swoich spółwyznawców. Na-
ieja ta zawiodła go, mimo bowiem wszelkich sta-
ń i zabiegów socynjanie wyłączeni byli z amne-
ji, udzielonej akatolikom polskim przez traktat
Oliwie; gdy nadto termin wywołania arjanów
Polski ograniczono do jednego roku, L., zabrawszy
dzinę, udał się do Szczecina i Kopenhagi, a to ce-
n wyjednania stałego schronienia i tolerancji dla
ych spółwyznawców, co mu się jednak tylko
wilowo udawało w skutek prześladowań księży
terańskich. Zrujnowany na mieniu, które chętnie
ojnie dla swoich przekonań poświęcał, † w Ham-
rgu 1675, razem z dwiema córkami, niewiadomo,
y przypadkowo, czy też zdradziecko otruty.
›rócz wielu dzieł religijnych i polemicznych wy-
ł: „Historia reformationis polonicae i t. d.“ (Am-
erdam, 1685); „Theatrum cometicum cum duobus
rtibus constans i t. d.“ (3 t., Amsterdam, 1668;
wyd., Lugduni Batav. 1681); „Hymny na Skład
ostolski z przydaniem hymnów i psalmów przez
aci Czeskich“. Wiele z dzieł L. pozostało w rę-
pisach.

Lubieniecki Bogdan, syn poprzedniego, rysow-
k, malarz i sztycharz, * 1653 w Krakowie; wraz
ojcem emigrował i kształcił się za granicą; wró-
ł do kraju 1709 i † po 1729. Por. Rastawieckie-
„Słownik malarzów polskich“ (t. 1).

Lubieniecki Krzysztof, młodszy brat poprzed-
ego, * 1659 w Szczecinie w czasie tułactwa ro-
iców, również artysta. Celował jako malarz
storyczny i jako portrecista; † 1729 r. w Am-
erdamie.

Lubieniecki Juljan, rolnik, zasłużony na polu
zczelnictwa, * 1802 w Przemyślanach, † 1862.
W majętności swej, Przemyślanach, założył szko-
łę pszczelnictwa i występował w obronie systemu
Dzierżona przeciw Naumowiczowi. Ogłosił: „Pa-
sieka w ulach Dzierżona i t. d.“ (Lwów, 1856, tłóm.
czeskie 1858); „Dokładna praktyczna nauka dla
pasieczników“ (3 t., Lwów, 1859) i in.

Lubieniecki Jan Damascen, Dominikanin, myl-
nie tak zwany, właściwie *Łubieniecki* (ob.).

Lubień, osada w gub. Warszawskiej, pow. Wło-
cławskim, nad obszernem jeziorem Lubieńskiem,
mającem 10½ mor. rozległości przy 16 metrach
głębokości.

Lubieszów, albo *Dolsk Nowy*, miasteczko w
gub. i pow. Mińskim, nad rz. Strumieniem, niegdyś
własność książąt Dolskich, z których Jan Karol,
marszałek wiel. lit., z żoną Anną, fundowali 1693
Pijarów i kościół drewniany im wystawili. Później
sami Pijarzy wznieśli tu okazałą bazylikę, ukoń-
czoną 1762, ozdobioną pięknemi freskami, wyko-
nanemi przez Pijara Łukasza Hübel. L. słynął
swojego czasu z dobrych szkół pijarskich, w któ-
rych pobierał także nauki Tadeusz Kościuszko.

Lubin, wieś paraf. w w. ks. Poznańskiem, pow.
Kościańskim, blizko rz. Obry, na zachód od m. Dol-
ska, niegdyś bogate opactwo Benedyktynów, któ-
rych tu sprowadził z Francji 1193 Michał Skarbek,
a którzy posiadali 45 wsi i kilka miasteczek.
W kościele spoczywają zwłoki błogosławionego
Bernarda z Wąbrzeźna, Benedyktyna, † 1603, i po-
dobno Władysława III Laskonogiego, syna Mie-
czysława Starego, którego grobowca wszakże do-
tychczas nie wynaleziono.

Lubin, ob. Łubin.

Lubiński Czesław, pseudonim księdza K. Dam-
rotha (ob.); prócz wymienionych tam rzeczy napi-
sał: „Szkice z ziemi i historji Prus królewskich.
Listy z podróży“ (Gdańsk, 1886).

Lubisza *(Ljubisza)* Szczepan Mitrov, * 1824,
† 1878, beletrysta serbski, zachował w swych u-
tworach zwyczaje i inne właściwości swych współ-
rodaków, które zanikać zaczęły; najlepsze z nich
są: „Kanjosz Maćedonović“; „Skoczi-djevojka“,
„Szćepan Mali“; „Prodaja patrijara Brkića“; „Kra-
dja i prekradja zvona“; „Proklaty Kam“; „Sud dob-
rih ljudi“; „Priczanja Vuka Dojczevića“.

Lubjenski Andrzej, pisarz górno-łużycki,
* 1790 w Rachlowie, † 1840, jako pastor w Budy-
szynie. Napisał, będąc w gimnazjum, gramatykę
i słowniczek łużycki, które krążyły w rękopisie aż
do wyjścia gramatyki Zejlerja i słownika Pfula.
Zbierał pieśni i przysłowia ludowe, budził życie
narodowe wśród młodzieży. W 1820 i 1823 przy-
gotował wydanie Biblji, oraz wydał wiele książe-
czek nabożnych, oryginalnych i tłómaczonych,
zbiorów pieśni i t. p.

Lübke Wilhelm, historyk sztuki, * 1826 w Dort-
mund, † 1893 był od 1857 nauczycielem architek-
tury w Berlinie, od 1861 profesor w Zürich, 1866
prof. historji sztuki przy politechnice i szkole sztuk
pięknych w Sztutgardzie, 1885 w Karlsruhe. Wy-

dał „Vorschule zur Geschichtę der Kirchenbaukunst des Mittelalters“ (6 wyd., 1873); „Geschichte der Architektur“ (6 wyd., 2 t., 1884); „Geschichte der Plastik“ (3 wyd., 1882); „Grundriss der Kunstgeschichte“ (10 wyd., 1887); „Geschichte der Renaissance in Frankreich“ (2 wyd., 1885); „Geschichte der deutschen Renaissance“ (2 wyd., 1881, t. 2); „Kunsthistorische Studien“ (1869); „Geschichte der italienischen Malerei von 4 bis ins 16 Jahrhundert“ (1878, t. 2); „Abriss der Geschichte der Baustile“ (4 wyd., 1878). Nadto wydał: „Dürers Kupferstiche in Facsimiles“; „Rafaelwerk in Lichtdrüken“ (1880); „Denkmäler der Kunst“ (4 wyd., Sztutgard, 1884) i in.

Lübker Fryderyk, filolog i pedagog, * 1811 w Husum w Szlezwigu, kształcił się w Kiel i Berlinie, 1848 był rektorem we Flensburgu, 1851—63 dyrektorem gimnazjum w Parchim, 1864 wrócił na dawne stanowisko do Flensburga, gdzie † 1867. Ogłosił: „Synonimorum libellus“ (Szlezwig, 1836); „Kommentus zur Horaz' Oden“ (1841); „Die Sophokleische Theologie und Ethik“ (1851—55, t. 2); „Reallexikon des klassischen Altertums“ (6 wyd., 1882); „Beiträge zur Theologie und Ethik des Euripides“ (1863); „Kaiser Julians Kampf und Ende“ (1864); jego „Gesammelten Schriften zur Philologie und Pädagogik“ wyszły w 2 t. (Halla 1852—68).

Lublana, po łac. *Labacum*, po niem. zaś *Laibach*, główne miasto Krainy, zbudowane pośród rozległej i powabnej doliny, na obu brzegach rz. Lublanicy, o 1½ godzin od ujścia jej do Sawy; liczy z przedmieściami, których jest siedem, 31,000 miesz., przeważnie narodowości słowieńskiej. L. jest siedliskiem zarządu krajowego, biskupa, noszącego tytuł księcia i rozmaitych urzędów; ulice ma ciasne, nieprawidłowo zbudowane. Z gmachów publicznych najznaczniejsze: katedra, zbudowana 1700—1706 w stylu rzymskim, kościół franciszkański, zbudowany pod koniec XVI w. w stylu jońsko-korynckim, kościół św. Jakóba z pięknemi posągami, ratusz w stylu gotyckim z 1767, pałac biskupi, seminarjum, pałac ks. Auerspergów i in. Z zakładów naukowych główniejsze: fakultet teologiczny, 2 gimnazja, szkoła realna. L. leży na miejscu starej osady *Emona* lub *Hemona*; około 100 przed Chr. dostała się pod panowanie rzymskie, doścignęła największego rozkwitu za czasów Maksyma. Zburzona zupełnie przez Atylę 451, odbudowana pod panowaniem Franków, spustoszoną została 900 przez Węgrów, ciągnących do Włoch, którzy tu 914 na głowę pobici zostali. 1270 zdobyta przez Otokara II, ks. czeskiego, od Rudolfa Habsburskiego (1277) pozostaje pod władzą Austrji. 1461 założył w L. cesarz Fryderyk III nowe biskupstwo; w 1515 obleganą była przez powstałych wieśniaków, a w 1584 przez Turków; w latach 1797, 1805, 1806 i 1809 zdobywana przez Francuzów, była od 1809 do 1813 stolicą prowincji Illiryjskiej. 1821 odbył się tu kongres Lublański, w duchu świętego przymierza. Dnia 14 kwietnia 1895 r. L. została nawiedzona przez silne trzęsienie ziemi, które zniszczyło znaczną część miasta.

Lublin, miasto stołeczne gub. i pow. Lubelskiego, w Królestwie Polskiem, nad rzeką Bystrzycą. Czas jego założenia i pierwsze początki są niewiadome; to tylko pewna, że bardzo odległej sięga starożytności. Za Mieczysława I. stanął tu jeden z pierwszych kościołów chrześcijańskich, a za Bolesława Chr. miał już L. obronny drewniany zamek. Od r. 1200 należało miasto do Kazimierza Sprawiedliwego. W wieku XIII L. był napadany i przywłaszczany przez różnych nieprzyjaciół. W roku 1241 przypadło spalenie przez Mongołów, co w r. 1244 powtórzyli znowu Litwini. Tegoż roku opanował miasto Danjel, książę halicki, którego synowi Leonowi odebrał je w roku 1280 Leszek Czarny. Pobiwszy na głowę Litwę i Jadźwingów nad rz. Narwią, wzniósł Leszek na pamiątkę tego zwycięstwa wspaniały kościół farny, pod wezwaniem św. Michała, który zniszczony ręką czasu, rozebrano w roku 1856. Później L. odebrali znowu Rusini i trzymali go do r. 1302, odkąd stale już do Korony należał. Władysław Łokietek nadał upadłemu grodowi r. 1317 prawo magdeburskie, co przyczyniło się do jego podniesienia, zwłaszcza gdy później Kazimierz W. zaczął się troskliwie jego losem zajmować. W r. 1341 spalili Tatarzy nowo odbudowany część miasta, za co przecież srodze odpokutowali, gdyż Kazimierz, przybiegłszy na pomoc, położył ich 6,000 trupem pod samem miastem. W następnym zaraz roku król opasał miasto murem i przekopem, wzniósł piękne bramy, krakowską i grodzką, umocnił zamek 1342, fundował i uposażył Dominikanów. L. podnosił się odtąd szybko w zamożność i należał już do pierwszorzędnych miast w kraju, chociaż wzrost ten i pomyślność jego zachwiane były chwilowo w r. 1376—77 przez najazdy Litwy. W 1474 r. wyniesiony na stopień miasta wojewódzkiego, dźwigał się L. coraz wydoczniej, pomimo klęsk przechodnich, jakie mu w r. 1491 wielki pożar, a w r. 1500 napad Tatarów zadały. Za Zygmunta Augusta handel był tu w stanie kwitnącym, a sejmy bardzo często tu odbywały, jak np. w latach 1568 i 1569, na których doprowadzono do skutku wiekopomne połączenie się Litwy z Koroną. Zaprowadzenie przywilejem Stefana Batorego w r. 1578 trybunału koronnego dla województw małopolskich w L. podniosło znakomicie dobrobyt mieszkańców. Koniec XVI i początek XVII w. były najświetniejszą epoką dla L., liczył bowiem wtedy do 40,000 ludności, miał kilkanaście kościołów, wiele pałaców możniejszej szlachty i znaczną liczbę fabryk. Następujące odtąd smutne wypadki krajowe, jak: rokosz Żebrzydowskiego (1606), zatargi katolików z różnowiercami, jednoczesne prawie wejście Szwedów, rabunek Tatarów (1672), morowe powietrze (1695), nowy pożar (1702), strąciły L. z dawnego

Z a m e k.

Kościół Karmelitów.

Magistrat i Brama Krakowska.

Kościół Powizytkowski, Gimnazjum i Teatr.

Wieża Trynitarska i Katedra.

Plac przed gmachem Rządu Gubernjalnego.

świetnego stanowiska, chociaż i wtedy był on nieraz świadkiem wypadków, decydujących o losie całego kraju. Tu August II zwołał na 19 czerwca 1703 sejm nadzwyczajny, na którym stany związek pomiędzy narodem a królem, dla silniejszej obrony od Szweda, nowemi ustawami wzmocniły i na którym obywatele lubelscy przez nową konstytucję zostali porównani w swoich prawach i swobodach z Krakowem. Tu także w r. 1716 odbywały się układy, na których stanęła ugoda za pośrednictwem księcia Dołgorukiego z konfederacją tarnogrodzką. Uderzającą jednak jest rzeczą, że właśnie w tej epoce, kiedy L. upadać zaczął, budowano w nim więcej niż kiedykolwiek kościołów, fundowano coraz nowe zgromadzenia duchowne, chcąc niejako modłami i pobożnością nagrodzić brak rozumu politycznego i ducha obywatelskiego, jaki się widomie w ówczesnem społe-

czeństwie naszem okazał. Nareszcie, w połowie panowania Stanisława Augusta, Kajetan Hryniewicki, wojewoda lubelski, mąż wielkich zasług, zajął się czynnie losem tego starożytnego, upadającego grodu. Stanąwszy 1785 na czele komisji, tak zwanej, dobrego porządku, doprowadził do ładu dochody L., wybrukował główniejsze ulice, oczyścił rynek z gruzów, wyrestaurował bramy miejskie i ratusz. Odtąd też L., przy silnem współdziałaniu mieszkańców, zaczął na nowo powstawać, a od r. 1815 wzniesiono tu wielu okazałych gmachów, lub dawniejsze pięknie odnowiono.—Ważniejsze budowle L., koleją lat wznoszone, są: zamek przez Kazimierza W. przebudowany, a w r. 1825 na więzienie i pomieszczenie sądu policji poprawczej przemieniony, z kościołkiem św. Trójcy, wystawionym r. 1395; brama krakowska, wzniesiona 1342 r., restaurowana 1787, z wieżą, mającą 50 m. wysokości; brama grodzka, nad której sklepieniem wznosi się kamienica mieszkalna, w roku 1785 wystawiona, a zacierająca wszystkie ślady starożytności tej budowli; brama św. Ducha, rozebrana w 1858 r.; brama rybna, wybudowana 1448, na mieszkania zamieniona; brama trynitarska obok katedry. Ratusz starożytny, w którym się odbywały posiedzenia trybunału koronnego, zajęty jest obecnie na trybunał cywilny i sąd pokoju. W tym to gmachu zakończył życie nasz poeta Jan Kochanowski, tknięty apopleksją, d. 22 sierpnia 1584 r. Z istniejących obecnie świątyń chrześcijańskich celniejsze są następujące: kościół parafjalny św. Mikołaja, na przedmieściu Czwartek, najdawniejszy ze wszystkich, fundowany podobno przez Mieczysława I, chociaż mury jego zdają się być dziełem XVI w. Kościół św. Ducha, na Krakowskiem przedmieściu, wzniesiony ze składek miejskich r. 1342; przy nim urządzony był szpital na 12 ubogich, w których liczbie jakoby zmarł 1607 r. poeta Sebastjan Klonowicz. Szpital ten, przez miejscowy magistrat zaniedbany, rozebrany został w roku 1834. Dawny kościół Dominikanów, założony przez Kazimierza W. przy ulicy Złotej, z kaplicami Firlejów i Tyszkiewiczów. Oprócz pomników grobowych, a mianowicie dwóch Firlejów, znajduje się w kościele tym grobowiec Adama Pszonki z Babina († 1677). Dawny klasztor i kościół Bernardynów, w r. 1459 przez niewiadomego fundatora założony, posiada kilka pięknych grobowców, jak np. pomniki dwóch braci Jana i Jeremjasza Kochanowskich. Kościół katedralny, wzniesiony pierwotnie dla Jezuitów r. 1582 przez Bernarda Maciejowskiego, biskupa krakowskiego; gmach okazały i obszerny, ozdobiony pięknym frontonem i dwiema wieżami. Na szczególną uwagę zasługuje tu zakrystja, której eliptyczne sklepienie tak silnie głos odbija, że gdy ten wychodzi ze środka, zostawia po sobie odgłos do dzwonu lub organu podobny, a cicho nawet wymówione w jednym rogu tej obszernej sali słowa, w przeciwległym, za przyłożeniem ucha do ściany, dosyć wyraźnie słyszanemi być mogą. W kościele znajduje się wielce starożytna chrzcielnica w kształcie kielicha. Kościół księży Bazyljanów, wystawiony w 1588 przez Zygmunta III, obecnie cerkiew prawosławna. Kościół niegdyś Karmelitów, później Bonifratrów, utrzymujących szpital dla obłąkanych, jest to gmach o pięknych proporcjach, ze sklepieniem przyozdobionem w stylu włoskim. Kościół prawosławny, przerobiony z Powizytkowskiego, gmach wspaniały, ozdobiony popiątną kopułą, w stylu obrządku wschodniego. Piękny kościół ewangelicki, wzniesiony 1785 ze składek gminy, przyczynia się niemało do ozdoby miasta. Zasługują jeszcze na uwagę niektóre gmachy świeckie, ze starodawnych przerobione, jak pałac gubernatorski, przeistoczony z dawnego pałacu Radziwiłłów, i ratusz miejski, przebudowany ze spalonego w r. 1803 karmelickiego kościoła. Ludność L. wynosi 50,152 (1877). Kościołów jest tu 16, ulic około 40, z tych najokazalszą jest Krakowskie-Przedmieście, które zdobią: pałac rządu gubernjalnego z pomnikiem, wzniesionym na pamiątkę sejmu r. 1569, na którym stanęła Unja Litwy z Koroną, kilka kościołów, gmach kontroli skarbu, poczta, ratusz i t. d. Jest tu kilka rynków i placów publicznych. Z władz rządowych są: Izba skarbowa, urząd gub. i pow., sąd okręgowy, zjazd sędziów pokoju, zarząd akcyzy, konsystorz generalny djecezji lubelskiej, dyrekcja szczegółowa towarzystwo kredytowego ziemskiego, kasa oszczędności, urząd pocztowy, magistrat, magazyn solny, urząd leśny, więzienie kryminalne; dalej gimnazjum męskie i żeńskie, sale ochrony dla dzieci i sierot, zakład wychowania sierot, towarzystwo dobroczynności i szpitale, dom przytułku dla starców i kalek, teatr, resursa i t. d. Z fabryk znaczniejsze są: machin rolniczych, cementu, aparatów gorzelnianych, świec, mydła, cegielnie, browary, cygar i tytuniu, i t. d. Handel L., dość kwitnący, rozciąga się i na przyległe gubernje. Kilka przedmieść przyczynia się wiele do obszerności i ozdoby L.; temi są: Czwartek, Kalinowszczyzna, Kazimierz albo Piaski żydowskie, Sierakowszczyzna i Wieniawa. Por. Sierpińskiego „Obraz miasta Lublina“ (1849); Zielińskiego „Przewodnik po Lublinie (1875); tegoż „Monografja Lublina, (1877); „Pamiatnaja kniżka (1871 i nast.).

Lublina, Walenty z..., ob. Lubelczyk.

Lubliner Ludwik Ozeasz, adwokat w Brukseli, gdzie osiadł po opuszczeniu kraju w roku 1831, * 1809, † 1868 r., wydał wiele pism prawnych i politycznych po francusku i po polsku. Napisał „Les Juifs en Pologne“ (1840); „Obrona Żydów, zamieszkałych w krajach polskich“ (1858); „Zniesienie pańszczyzny“ (1858) i in.

Lubliner Hugo, pisarz dramatyczny niemiecki, znany pod pseudonimem *Hugo Bürger*, * 1846 we Wrocławiu, od 1858 w Berlinie, poświęca się studjom i pracom technicznym, uprawiając obok tego od wczesnej młodości literaturę dramatyczną

napisał szereg komedji i dramatów, z których celniejsze: „Der Frauenadvocat" (1873); „Die Modelle des Sheridans" (1875 r., obie wydane p. t.: „Theater," 1876); „Die Florentiner" (1876); „Die Adoptirten" (1877); „Gabriele" (1878); „Die Frau. ohne Geist" (1879); „Auf dem Brautfahrt" (1880); „Der Pourfix" (1882); „Die Mitbürger" (1884); „Gräfin Lambach" (1886); „Die armen Reichen" (1886). Razem z Moserem napisał: „Glück bei Frauen" (1884); z Lindauem „Frau. Susanne" (1885). Jego „Dramatischen Werken" (wyszły w 4 t., Berlin, 1881—82). Napisał nadto romans „Die Gläubiger des Glücks" (6 wyd., 1886) i „Die Frau von neunzehn Jahren" (1886).

Lubliniec, miasto okręgowe w pruskiej regen. Opolskiej, blizko granicy Królestwa Polskiego położone, ma 4 kościoły, fabrykę cygar i 3,100 miesz. Założone było około r. 1300 przez księcia Opolskiego Bolka.

Lubliniec, herb: W polu srebrnem, pomiędzy dwiema 6-promiennemi gwiazdami—pół jelenia naturalnego z koroną złotą na szyi.

Lubliniec.

Lubliński Marcin Antoni, malarz czeski, od r. 1665 zakonnik zgromadzenia św. Augusta w Ołomuńcu, † 1690 r.; ozdobił kościół, przy którym zostawał, pięknemi freskami i olejnemi obrazami. Wiele kościołów na Morawach szczyci się również pracami jego pędzla.

Lubochnijskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Łęczyckiem, pow Inowłodzkim. Podług lustracji z r. 1661 powstało z dawniejszego starostwa Łęczyckiego i zajmowało dobra: Lubochnia, Luboszów, Bryniczę, Mały Lubocheń i dzierżawę Jasienię. W 1771 posiadał je Stanisław ks. Lubomirski, marszałek w. kor., płacąc z niego kwarty złp. 759 gr. 9, a hyberny złp. 932 gr. 12.

Lubocki, herb: W polu srebrnem—trzy listki na jednej łodydze. U szczytu ogon pawi, a na nim trzy oszczepy, ostrzami ku dołowi.—W odmianie bywają trzy listki, każdy na osobnej łodydze.

Lubocki.

Lubomelskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Ruskiem, w ziemi Chełmskiej. Wedle taryfy pogłównego, do starostwa tego zaliczały się następujące wsie i dobra: Luboml (ob.), Lawale, Skiby, Zapole, Rymacze, Jahodyn, Hołowno, Berezce, Lubochinie, Nudysz, Wiśniów, Kośniszcza, Krymno, Rejawiszcze, Mosfór, Olesko, Komorów, Szacko, Szczodrohost, Zabrodzie, Powieście, Tur, Kortylesy, Samorowice i Radosław. W roku 1771 posiadała je Antonina Rzewuska, wojewodzina wołyńska, opłacając z niego kwarty złp. 26,470 gr. 27, a hyberny złp. 6,808 gr. 16, później przeszło na własność Branickich.

Lubomęski August, rolnik, * 1819, † 1889 r., nauki gimnazjalne ukończył w Bydgoszczy, studjował prawo w Królewcu i Berlinie, następnie zajął się rolnictwem i został dyrektorem szkoły rolniczej w Żabikowie. Ogłosił: „Hodowanie zwierząt podług prawideł niemieckich" (1872); „Uwagi o zwierzętach domowych" (podług Nathusiusa, 2 wyd., 1872); „Praktyczne zastosowanie teorji żywienia inwentarza H. Grovena" (2 wyd., 1874); „Klasyfikacja i bonitacja gruntów" i in. Był nadto współpracownikiem *Encyklopedji rolniczej*, wydanej w Warszawie.

Lubomirka, niegdyś miasto, dziś wieś w gub. Wołyńskiej, pow. Nowogród-Wołyńskim, nad rz. Słuzą. Dawnemi czasy własność książąt Lubomirskich, obecnie należy do cząstkowych właścicieli i ma kilka kościołów prawosławnych. W dawnych wiekach, jak przekonywają dokumenty archiwalne, miało tu stać znaczne miasto Lubomir.

Lubomirski (książę) v. *Szreniawa* odm., herb: W polu czerwonem—srebrna „krzywaśnia" (kij krzywy, rzeka, Szreniawa). U szczytu między dwiema czerwonemi trąbami, z wylotami do góry, i opatrzonemi z boków w złote dzwonki—lew wprost siedzący. Labry czerwono-srebrne. Godła: „Patriam versus" i „Nil conscire sibi".

Lubomirski.

Lubomirscy, dawny ród szlachecki w Polsce, biorący swą nazwę od wsi *Lubomierza*. Pierwszy tak się nazwał *Piotr*, pan na Posiebieczu i Wołowej Górze. Znakomitszymi tego rodu przedstawicielami są:

Lubomirski Sebastjan, kasztelan wojnicki, syn Stanisława i Barbary Hussoy de Zablath z Węgier, wnuk poprzedniego, * 1536 r., † 1613 r. Pierwszy to magnat w swej rodzinie i fundator jej potęgi. Zostawszy starostą, t. j. panem na Spiżu, przez kilka pokoleń, zachował tę ziemię dla swego rodu. Na żupach wielickich ogromny zebrał majątek, ale używał go szlachetnie. W bezkrólewiu po Stefanie Batorym pod Byczynę, a za Zygmunta III pod Smoleńsk, dostawiał własnym kosztem zbrojne hufce. Kupiwszy Wiśnicz po Kmitach, otrzymał godność hrabiego państwa rzymskiego. Delegowany 1590 do lustracji starostwa spiskiego, cały Spiż polski własnem złotem od Węgrów odkupił i do królestwa przyłączył. Mianowany 1598 roku starostą bieckim, z zachowaniem starostwa spiskiego, został 1603 kasztelanem wojnickim

i 1609 starostą sandomierskim. Mąż pobożny i wielce dobroczynny, fundował kamedułów na Bielanach pod Krakowem.

Lubomirski Stanisław, wojewoda krakowski, syn poprzedniego, * 1583, † 1649; był naprzód starostą sandeckim, a w r. 1613 został starostą spiskim. Po śmierci Chodkiewicza dowodził 1621 wojskami koronnemi i litewskiemi pod Chocimem, w zastępstwie Koniecpolskiego hetmana polnego, który zostawał w niewoli tureckiej. Zarobił sobie tam na sławę, a w nagrodę czynów wojennych został wojewodą ruskim 1625. W dziesięć lat potem otrzymał starostwo niepołomickie, a 1638 r. mianowany był wojewodą krakowskim. Od cesarzów Ferdynanda II i III pozyskał tytuł księcia świętego państwa rzymskiego, z którego dopiero synowie korzystali. Sam bowiem L., jakkolwiek wielce dumny, nie śmiał go używać wobec szlachty, która rzucała infamję na panów, wynoszących się nad równość. Względem króla okazywał nieraz wiele pychy magnackiej. Należał do tych panów, co stwarzali oligarchję, a obok króla stawali jako królewięta. Na Spiżu w Podoleńcu założył kościół i klasztor dla księży Pijarów.

Lubomirski Jerzy Sebastjan, marszałek w. kor., hetman polny, syn pop., * 1616 na wsi pod Krakowem. Jako starosta sandecki odbył podróż za granicę i po powrocie był marszałkiem sejmowym w 1643; w 1616 otrzymał starostwo krakowskie, co podniosło wielce butę Lubomirskich, gdyż król mimo woli po długim oporze na to się zgodził, nie chcąc drażnić przemożnej rodziny. W bezkrólewiu po Władysławie IV znajdował się pod Piławcami, skąd wraz z innymi uciekł sromotnie. Z Janem Kazimierzem zostawał początkowo w dobrych stosunkach i brał udział w wyprawie zborowskiej (1649); 1650 został marszałkiem w. koronnym. Z powodu sławnej swej przygody z Żydkiewiczem, poróżnił się z królem i musiał przepraszać go w Lublinie. Wielce to rozdrażniło wyniosłą pychę magnata, który chowając żal w sercu do króla, przeszkodził stanowczemu zwycięstwu pod Beresteczkiem 1651 r. Za wojny szwedzkiej zachowywał się z początku obojętnie, dopiero po zawiązaniu konfederacji tyszowieckiej wystąpił dzielnie przeciw najeźdźcy. Wraz z braćmi uorganizował na Podgórzu karpackiem ruch odporny; poruszył mieszczan i włościan; z górali uformował wyborny oddział strzelców, którzy niejednokrotnie bili Szwedów. W pierwszych dniach stycznia 1656, podejmował króla w Krośnie i ważne odbywał z nim i z innymi senatorami narady względem poprawy rządu. Doradzał nawet Janowi Kazimierzowi, by przyjął Rakoczego za towarzysza rządów i adoptował go za syna. Później jednak, gdy tenże Rakoczy najechał i pustoszył Polskę (1657), L., nie mając dostatecznych sił do odparcia najazdu, wkroczył do Siedmiogrodu i w ciągu dwutygodniowego pobytu odpłacił się strasznem jego spustoszeniem. Otrzymał za to buławę mniejszą koronną. Walczył następnie ze Szwedami w Prusiech, ale nieświadomy wyższej sztuki wojennej, a zresztą nie mając sił dostatecznych, zbyt długo przeciągał wojnę. W r. 1660 wraz z innymi hetmanami odniósł zwycięstwo pod Cudnowem nad Szeremetjewem i Jurkiem Chmielnickim, skutkiem czego na mocy układów hadziackich cała Kozaczyzna powróciła chwilowo pod panowanie polskie. Koniec życia L. zawichrzyła sprawa elekcyjna. Jeszcze 1659 r. król pozwolił i polecił senatorom obranie następcy. Senatorowie zgodzili się na to; L. był jednym z promotorów tej sprawy. Między stronnikami Dworu powstał projekt (1661) obrania ks. d'Enghien, syna Kondeuszowego, którego królowa chciała ożenić ze swą siostrzenicą. L. przyjaciel Francji, a wróg Austrji, popierał z początku te zamysły. Później wszakże, gdy partja dworska, we wszystkiem posłuszna królowej, lękając się potęgi L., postanowiła bez niego przeprowadzić elekcję, a królowa faworyzowała widocznie na przekór marszałkowi niechętnych mu Czarnieckiego i Sobieskiego, obrażony tem dumny magnat niejednokrotnie okazywał dworowi swe rozdrażnienie. Intryganci dworscy poddmuchywali ciągle wzajemną i coraz bardziej rosnącą nienawiść. Wszyscy nieprzyjaciele dworu lub też zasadowi przeciwnicy elekcji poczęli się odtąd skupiać koło L. Później łączyły się z nim nawet zbuntowane z powodu zaległego żołdu wojska. Stanął więc L. na czele groźnej tronowi opozycji, jako obrońca wolności i swobód szlacheckich przeciw wrzekomemu absolutyzmowi. Z jawną opozycją wystąpił L. 1661 roku nie przeciw elekcji wszakże, ale przeciw królowej i jej stronnictwu; na sejmie zaś 1662 r. za jego, zdaje się, wpływem i na żądanie wojsk skonfederowanych uchylono całkiem elekcję, jako przeciwną kardynalnym wolnościom szlachty. Królowa nie porzuciła jednak ulubionego zamysłu i wszelkiemi sposobami torowała drogę do tronu ks. d'Enghien, a przeciw L. występowała z całą nienawiścią i mściwością. L. znów wchodził ze swej strony w stosunki z cesarzem i elektorem brandeburskim, niechętnymi ustaleniu się wpływu francuskiego w Polsce. Jak daleko te stosunki sięgały i co miały na celu, niewiadomo. W końcu stronnictwo dworskie zapozwało L. przed sąd sejmowy 1664; sejm wprawdzie zerwano, ale sąd przyszedł do skutku. Królowa ze swą kamarylą, nie pohamowana w zaciekłości, musiała się uciekać do środków najniegodziwszych i bezprawnych, by potępić marszałka. Jakoż zapadł wyrok skazujący go na śmierć, infamję i pozbawienie wszystkich godności. L. zaprotestował przeciw takiemu wyrokowi, wyjechał z kraju i osiadł we Wrocławiu, skąd rozesłał „Manifest jawnej niewinności", żądał zgody u dworu, a wobec tłumów szlacheckich występował równocześnie w charakterze męczennika i obrońcy gwałconych swobód. Sprawa ta zajmowała wszystkich. Zaburzała spokojność kraju, naturalnie z największą dla niego szkodą.

pośrednictwo przyjaznych marszałkowi senatorów, nie odniosło skutku. Wkroczył nareszcie L. z wojskiem do kraju 23 maja 1665; ogół szlachty miał za sobą. Po kilku utarczkach z wojskiem królewskiem i dwu ugodach z dworem, za każdym razem zerwanych, przyszło do stanowczej bitwy pod Mątwami w Wielkopolsce, gdzie *regaliści* zupełną ponieśli klęskę 13 lipca 1666. Skutkiem tego stanęła ugoda w Łęgonicach 31 lipca. Król zapewnił ogólną amnestję i wyrzekł się wszelkiego popierania elekcji. L. zaś miał przeprosić króla, co też zrobił w Jarocinie i wyjechał na Śląsk. Podług jednych, pogodził się L. zupełnie z Francją i królową, podług innych zaś, obiecywał Francji popieranie ks. d'Enghien, elektorowi ks. Neuburskiego, a sam knuł równocześnie inne jakieś zamysły. Śród tych okoliczności, nie doczekawszy sejmu, który go miał przywrócić do godności, † 1667 we Wrocławiu. Wydanie na L. ostatecznego sądu niezmiernie jest trudne i niemożebne z powodu braku wielu autentycznych dokumentów. To jednak pewna, że duma niepomierna i ambicja wygórowana pchnęły go na drogę rokoszu, ułatwionego bezprawiami i niegodziwością królowej i jej kamaryli. Zresztą w postępowaniu jego znać dwuznaczność, złą wiarę i podstępność; godne też są potępienia stosunki z cesarzem i elektorem. Rokosz L. świadczy w każdym razie o upadku moralności obywatelskiej i braku rozumu politycznego. Odyniec, Szajnocha i Szujski na tle tych wypadków osnuli dramaty, w których L. jest przedstawiony ze strony szlachetnej. Życiorys jest w *Tyg. Illustr.* (r. 1863, № 206 i nast.).

Lubomirski Stanisław Herakljusz, syn poprzedniego, † 1702 w Ujazdowie. Od najmłodszych lat życia występował publicznie z ramienia swego ojca, którego sprawy bronił na sejmie r. 1664. Po śmierci ojca starał się o przyśpieszenie zdjęcia infamji, brał udział w elekcji i u szlachty mir wielki posiadał. W r. 1669 został podstolim koronnym; 1670 r. był marszałkiem sejmu i stawał gorliwie po stronie króla Michała przeciwko malkontentom. Nie posiadał owej dumy ojcowskiej i dziadowskiej. Za usługi oddane krajowi na Spiżu, który z pod zajęcia cesarskiego rzeczypospolitej przywrócił, został naprzód dożywotnim marszałkiem nadwornym, a 1676, po Sobieskim, marszałkiem wielkim. Przyjaciel królów Michała i Jana, otrzymał w r. 1683 darem od Rzeczypospolitej Ujazdów, gdzie wystawił piękny pałac. W Czerniakowie pod Warszawą założył kościół i klasztor Bernardynów, do którego sprowadził z Rzymu zwłoki św. Bonifacego. Mąż uczony, pracował gorliwie nad naukami i zostawił po sobie dziesięć dzieł po polsku i po łacinie, wierszem i prozą, treści historycznej, filozoficznej i w większej części religijnej, drukowanych dopiero po jego śmierci (w latach 1702—23); jedno tylko z nich: „Rozmowy Artakserksesa i Ewandra polityczne" wyszło za jego życia (1 ed., 1683; 2 ed., Częstochowa, 1718).

Lubomirski Hieronim Augustyn, brat poprzedniego, † 1760 w Rzeszowie, hetman w. koronny, kasztelan krakowski. Człowiek dumny i przewrotny, z powodu ogromnej pychy, targał się na wszystko, zdradzając na każdym kroku każdego, kogo bliższe z nim łączyły stosunki. W bezkrólewiu po Janie III był podskarbim wielkim koronnym, później hetmanem polnym, dalej wojewodą i kasztelanem krakowskim, a następnie hetmanem wielkim koronnym. Zrazu popierał ks. Conti, ale porzucił go i przeszedł do Sasa. Stanąwszy u szczytu dostojeństw, popierał konfederację wielkopolską, sięgał nawet po koronę obiecywaną mu przez prymasa Radziejowskiego. Gdy jednak królem został Stanisław Leszczyński, zawiedziony w swych marzeniach L., przeszedł napowrót do Sasów, ale nie otrzymał dowództwa. Wszystkich oburzył na siebie. Zdolności wojenne posiadał znakomite, ale ducha obywatelskiego nie miał wcale. Wszystko, co robił, to nie dla Rzeczypospolitej, ale dla siebie wyłącznie. Żył pychą, obłudą prywatą i egoizmem.

Lubomirski Stanisław, marszałek w. koronny, syn Józefa, wojewody czernihowskiego, * 1719. Jako zięć wojewody ruskiego, księcia Czartoryskiego, był całe życie ciałem i duszą oddany widokom rodziny teścia; posłując z Sandomierskiego na sejmy w latach 1756, 1758, 1761 i 1762 w tym działał duchu. Wszakże najważniejszą czynność rozwinął dopiero po śmierci Augusta III, mianowicie przy elekcji nowego króla Stanisława Poniatowskiego, którego wybór wszelkiemi popierał siłami. Mianowany dwukrotnie komisarzem skarbowym, otrzymał 1766 r. po Bielińskim wielką laskę marszałkowską i urząd ten sprawował z wielkim pożytkiem dla Warszawy. Wynagradzając trudy jego, król kazał w 1771 r. wybić medal z napisem: „Quod ex munere officii, bene prospexit Saluti, Quieti etiam Decori Metropolis Varsaviae luctuoso et difficili tempore Pestis, Dissidii Civilis et Caritatis: hoc meritae laudis praemium Stanislaus Augustus Rex dedit, anno MDCCLXXI". Obrany 1778 członkiem rady nieustającej, zasiadał w niej ciągle i prezydował w wydziale policji. Pod koniec życia pragnął uorganizować stronnictwo republikańskie, chciał wciągnąć do niego króla i opierać się wpływom postronnym. Jakoż po śmierci obu braci Czartoryskich, kanclerza i wojewody ruskiego, już podczas sejmu 1782 stał na czele familji, ale dalsze jego w tym kierunku prace przecięła śmierć 1783.

Lubomirski Antoni, kasztelan krakowski, brat poprzedniego, * 1719, † 1782 w Warszawie. Chciwy urzędów i godności, wszędy szukał łaski i, znalazłszy wstęp do dworu, stał się służką Brühla i uległym stronnikiem domu Saskiego. Mianowany 1748 strażnikiem koronnym, został 1752 wojewodą lubelskim i marszałkiem dworu królewiczów, a 1758 marszałkiem dworu samego królewicza Karola, księcia kurlandzkiego. Ożeniony z Zof

Krasińską, wiedział o tajnem małżeństwie królewicza z Franciszką Krasińską, synowicą swej żony, i spodziewał się wielkich stąd dla siebie korzyści. Po kilkoletnim pobycie w Saksonji, wróciwszy do kraju, został 1778 wojewodą, a 1779 kasztelanem krakowskim.

Lubomirski Stanisław, wojewoda kijowski, syn Jerzego, wojewody sandomierskiego, * 1704, † 1793 w Warszawie. Od 1735 starosta grodowy sandecki, komisarz czernihowski na trybunał radomski, w r. 1739 obrany marszałkiem; tegoż roku mianowany podstolim koronnym. Pracował usilnie nad pomnożeniem swego majątku i, zostawszy panem potężnym na Ukrainie, prowadził tam życie królewskie i w taką wzrósł dumę, że podczas elekcji 1764 r. wystąpił jawnie jako kandydat do korony. Zawiedziony w swych zabiegach, gdyż zamiast tronu, dostał tylko województwo Bracławskie, popadł w zupełną bezwładność umysłową (1767). Pod wpływem żony, która była promotorką i gorącą zwolenniczką konfederacji barskiej, nadszarpał dla sprawy Barzan fortunę, oświadczając się mimo to z życzliwością dla króla. Po śmierci Salezego Potockiego r. 1772 został wojewodą kijowskim, ale godność tę złożył 1783 r.

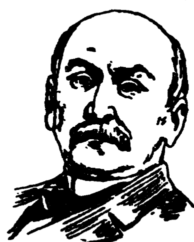
Lubomirski Józef Karol, marszałek wielki koronny, syn Aleksandra Michała, wojewody krakowskiego, a synowiec hetmana i marszałka Jerzego Sebastjana, † 1702. Od r. 1678 starosta sandomierski, od r. 1683 w. koniuszy, a nareszcie od 1702 r. marszałek wielki koronny. Przez żonę Teofilę, wdowę po księciu Wiśniowieckim, siostrzenicę Jana III, spokrewniony był z domem królewskim. Dla kraju nie położył zasług żadnych; pamiętny jest tylko z wielkich bogactw, z rozwiązłego życia i marnotrawstwa.

Lubomirski Edward, książę, syn Michała, generała wojsk polskich, * 1796 w Dubnie. Po ukończeniu nauk w liceum warszawskiem, a potem w Wiedniu, rozpoczął zawód dyplomatyczny przy poselstwie rosyjskiem w Berlinie i Londynie; później wszakże opuścił służbę i zajmował się gospodarstwem w dobrach swoich Radzyminie pod Warszawą. Poświęcał się obok tego literaturze. Poróżniwszy się z jednym oficerem gwardji polskiej strzelców konnych, wyzwany został na pojedynek i umarł z odniesionej rany w r. 1823. Z hojnych zapisów jego na rozmaite zakłady dobroczynne powstał w r. 1827 instytut oftalmiczny, przeznaczony dla ubogich wyznań chrześcijańskich; zamieniony w końcu na szpital oftalmiczny, mieszczący się obecnie przy ulicy Smolnej. Prace jego literackie są: „Faust," tragedja w 5 aktach przez Klingemanna, przełożona wierszem z niem. (Warszawa, 1819); „Damy rycerskie" (część I, tamże, 1821); „Obraz historyczno-statystyczny Wiednia" (tamże, 1821), tudzież „Rys statystyczny i polityczny Anglji" (Poznań, 1829).

Lubomirski Henryk, książę, syn Józefa, kasztelana kijowskiego, założyciel ordynacji przeworskiej, * 1777, † 1850, jako kurator zakładu naukowego imienia Ossolińskich we Lwowie; przyczynił się wiele do jego wzrostu. Jest autorem „Wiadomości o Krzemieńcu", drukowanej w czasopiśmie bibljoteki Ossolińskich; wydał także „Zbiór widoków celniejszych ogrodów w Polsce", a nakładem swym wygotował ryciny do dzieła Albertrandego o medalach polskich, których potem użył Raczyński do wydanego przez się „Gabinetu medalów.

Lubomirski Jerzy, książę, syn poprzedniego, * 1817 w Wiedniu, † 1872. Po ukończeniu edukacji domowej chodził od 1836 na uniwersytet praski, gdzie pod wpływem Hanki przejął się ideami słowiańskiemi i zawarł bliższe stosunki z W. Sztulcem, Ireczkami i innymi znakomitościami czeskiemi. Następnie przebywał czas jakiś w Rzymie, gdzie wszedł w ścisłą zażyłość z Zyg. Krasińskim, Cieszkowskim, Raczyńskim i w. in. przedstawicielami ówczesnego ruchu umysłowego, W r. 1848 występował jako jeden z najgorliwszyzh popleczników idei wszech-słowiańskiej; brał też czynny udział na zjazdach wrocławskim i praskim. Myśli swe ogłosił w broszurze: „Słowa wieszcze, pamiątka pierwszego zjazdu słowiańskiego" (Praga, 1848). Więziony chwilowo w Pradze, posłował następnie na sejm wiedeński, gdzie działał w duchu zachowawczym. Po śmierci ojca objął kuratorję zakładu imienia Ossolińskich i ogłosił „Zbiór ustaw i dokumentów, tyczących się zakładu imienia Ossolińskich" (Lwów, 1851). Wkrótce atoli usunięty został z polecenia rządu od kuratorstwa i rozpoczął o to kilkanastoletni proces, którego pamiątką są litografowane memorjały przez niego wypracowane. Ożeniwszy się 1854 z Cecylją Zamojską, córką Andrzeja Zamojskiego, osiadł stale w Krakowie. W r. 1861 posłując na sejm, bronił sprawy Rusinów i federalizmu w Austrji. W 1870 r. odzyskał kuratorję zakładu Ossolińskich i pracował nad jego zreformowaniem. Podarował zakładowi bibljotekę i zbrojownię przeworską, rozpoczął oraz wydawnictwo „Biblji Szaroszpatackiej" i „Kodeksu dyplomatycznego tynieckiego". Członek tow. nauk. krak., przyczynił się wiele do przeobrażenia go na Akademję nauk. **L.** uchodził w Galicji za najznakomitszego i najszlachetniejszego wyobraziciela arystokracji tamtejszej. Obszerną jego biografję w duchu panegirycznym napisał L. Dębicki (1872).

Lubomirski Jan Tadeusz, książę, syn Eugenjusza, * 1826. Po ukończeniu nauk w Petersburgu, wróciwszy do Warszawy, poświęcał się piśmiennictwu. Zasłużył się także jako członek i długoletni prezes towarzystwa dobroczynności, założyciel i współdziałacz wielu instytucji finansowych społecznych i wydawca przewodników dla rozmaitych rzemiosł. Był jednym z założycieli Muzeum Przemysłowego. W 1862 r. został członkiem rady wychowania publicznego w Królestwie Polskiem. Pracuje głównie nad zbadaniem finansów dawnej Polski,

Lubomirski Jan.

handlu, systemu podatkowania, historji włościan i t. d. Oprócz wielu w tych przedmiotach rozpraw, drukowanych w *Bibljotece Warszawskiej*, wydał oddzielnie: „Pamiętnik Teodora Jewłaszewskiego“ (Warszawa, 1860); „Opowiadania dla dzieci“ (1860); „Juryzdykcja patrymonjalna w Polsce“ (Warszawa, 1861); „Rolnicza ludność w Polsce od XV do XVI w.“ (1862); „Kodeks dyplomatyczny księstwa Mazowieckiego“ (tamże, 1863). Pod jego redakcją, oraz Przystańskiego i Stawiskiego wychodziła w Warszawie *Encyklopedja Rolnicza*.

Lubomirski Kazimierz, książę, syn Fryderyka, * 1813 r. w Czerniejowcach na Pobereżu; w latach 1852—58 wiceprezes towarzystwa wsparcia artystów muzycznych, ich żon i sierot w Warszawie. Wydał około 60 kompozycji muzycznych na fortepjan (mazurki, polki, galopady i t. d.), oraz melodje do niektórych śpiewów poetów naszych, jak: „U nas inaczej“; „Pieśń z wieży“; „Zawsze i wszędzie“ i t. d., które się bardzo rozpowszechniły. W 1860 r. osiadł w Równem na Wołyniu.

Lubomirski Józef, książę, * 1839 w Dubnie, za młodu był paziem cesarza Mikołaja I, następnie osiadłszy za granicą oddał się pracy literackiej i odbywał liczne podróże. Żonaty był z panią Boyer, wdową po fabrykancie wody melisowej. Mieszkał przeważnie w Nizzy, † nagle jadąc powozem 1895 r. w Paryżu. Napisał: „La comtesse Damalanty (le Cancer)“ (Paryż, 1878); „Fonctionnaires et boyards“ (tamże, 1878); „Auf des Czaren Befehl!“ romans (Lipsk, 1878, t. 2); „Les viveurs d'hier“ (Paryż, 1879); „Safar Hadży czyli Rosjanie w Samarkandzie“ (Poznań, 1880); „Tatjana“ (przekład niemiecki, w Bibljotece Reklama, 1880); „Les pays oubliés, la Côte barbaresque et le Sahara, excursion dans le vieux monde“ (Paryż, 1880); „Jerusalem, un incrédule en Terre sainte“ (tamże, 1882); pisał nadto: „Une religion nouvelle, le christianisme légal“ (Paryż, 1885); „L'Italie et la Pologne 1860—64“ (tamże, 1892). W przekładzie polskim „Król galerników“.

Lubomirski Władysław, książę, konchjolog, * 1824; po ukończeniu szkół we Lwowie, studjował za granicą rolnictwo i nauki przyrodnicze. Osiadłszy w majątku dziedzicznym Stanisławowie na Białorusi, odznaczał się obywatelskiemi przymiotami i dobroczynnością: długo piastował godność marszałka szlachty. Ostatnie chwile przepędził w Warszawie. Zbiorami swemi zasilił znacznie gabinet zoologiczny warszawski. Pisywał po angielsku do *Proceedings of The Zoological Society*, jak również do pism specjalnych francuskich, gdzie zamieszczał rozprawy o muszlach. Najcenniejszą jego pracą jest „Notices sur quelques coquilles de Pérou“. † 1882 r. w Warszawie, pozostawiając cenny zbiór muszli, zielników i bogatą bibljotekę.

Lubomla, miasteczko prywatne w gub. Wołyńskiej, niedaleko Bugu, ma starożytny kościół prawosławny pod wezwaniem św. Jerzego i dawny zamek, w którym 1392 przebywał czas niejaki Władysław Jagiełło. W r. 1782 przeszło na własność Branickich, którzy tu posiadali wielki pałac z ogrodem. W połowie XIX wieku przeszło do rządu.

Lubomlczyk Seweryn, *Lubomlius Roxolanus*, znakomity teolog i kaznodzieja z końca XVI wieku, * w Lubomli z rodziców starozakonnych, przyjął w dojrzałym już wieku chrześcijanizm i wstąpił do zgromadzenia Dominikanów w Łucku. Wysłany do Hiszpanji, kończył wyższe nauki w akademji w Salamance, a magistrem teologji został w Rzymie 1580 roku. Wróciwszy do kraju, poświęcił się pracom uczonym i kaznodziejstwu. Jako kaznodzieja kościoła katedralnego w Krakowie, miał sobie poruczone popieranie u stolicy świętej kanonizacji św. Jacka; jego też staraniem wystawiono w Krakowie wspaniałą kaplicę tego świętego i przeniesiono do niej jego zwłoki. Przechodząc rozmaite wyższe w zakonie stopnie, † 1612 penitencjarzem w Rzymie, sjednawszy sobie sławę z żarliwych rozpraw z różnowiercami, tudzież z kazań, któremi się powszechnie zachwycano. Z dzieł jego ważniejsze: „De vita, miraculis et actis canonisationis s. Hiacinthi“ (Rzym, 1794, tłómaczenie polskie Ant. Grodzickiego, Kraków, 1595); „Theatrum seu potius officina concionatorum“ (Wenecja, 1597); „Genealogia Christi a primo parente Adamo praefigurata et producta aenea tabula depicta;“ „Tabula summae s. Thomae;“ „Turris Babel seu haeresiarchum omnium catalogus;“ „Libellus contra Roxolanos,“ wszystkie w Rzymie. Oprócz tego rozpoczął wydanie obszernego dzieła: „Monetessaron Evangelicum seu Catena aurea ex quatuor Evangelistis totidemque pene millibus distinctionum connexa,“ którego tylko tom pierwszy wyszedł w Krakowie (1607), pięć dalszych pozostało w rękopisie, a następnych jeszcze sześciu sędziwy już autor wykończyć nie zdążył.

Lubonickie albo *Lubowickie* starostwo niegrodowe, było położone w województwie Mińskiem, pow. Rzeczyckim. Podług Voluminów Legum, składało się z miasteczka Lubowice i z dzierżaw Kostrójsk, Kozary, Cyble, Białowieście i Pirlów. W r. 1771 posiadali je Łęscy, opłacając z niego kwarty złp. 2,381 gr. 4, a hyberny złp. 544 gr. 26. Na sejmie z r. 1773 — 1775 Stany Rzeczypospolitej nadały to starostwo w emfiteutyczne posiadanie Michałowi Pruszanowskiemu, sędziemu grodzkiemu i podczaszemu pow. Rzeczyckiego, łącznie z dzierżawami Stoupiszczem w Rzeczyckiem, oraz Kokoszycami i Jarniewem w powiecie Słonimskim położonemi.

Luboszany, miasteczko w gub. Mohylowskiej, niegdyś stolica starostwa, do którego należało mia-

steczko Berezyna nad Berezyną; okolica pamiętna straszną klęską Francuzów w r. 1812.

Luboszańskie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie Witebskiem, pow. Orszańskim. Według spisów podskarbińskich z r. 1569, zaliczało się wówczas do dóbr stołowych królewskich. Składało się z miasteczek: Luboszany (ob.) i Berezyny Ihumeńskiej z przyległościami. W r. 1771 było w posiadaniu Tyszkiewicza, hetmana pol. lit., który z niego opłacał w r. 1766 kwarty złp. 4,925 gr. 7½, zaś hyberny z obudwu części tego starostwa złp. 4,900. Znaczna część tego starostwa przy pierwszym rozbiorze kraju odpadła do Rosji.

Lubowicz Mikołaj, historyk rosyjski, * 1855 w gub. Podolskiej, kształcił się w uniwersytecie kijowskim, gdzie był potem docentem prywatnym, następnie profesorem historji powszechnej w uniwersytecie warszawskim. Napisał: „Istorija reformacii w Polsze. Kalwinisty i antitrinitarii“ (1883); „Albrecht Gercog prusskij i reformacija w Polsze“ (1885); „Naczało katoliczeskoj reakcii i upadok reformacii w Polsze“ (1890); „Obszczestwennaja rol religioznych dwiżenij“ (1881); „K istorii Jezuitow w litowsko-russkich zemlach w XVI w.“ (1888). Por. Kariejew „Otzyw o soczinenii prof. L.: Naczało katol. reakcii“ (1892).

Lubowidzki Cyryl.

Lubowidzki Cyryl, biskup sufragan łucko - żytomierski, * 1823 w Druchowie, w pow. Rowieńskim, † 1898; kształcił się w seminarjum w Łucku i w akademji duchownej w Petersburgu, w r. 1845 był profesorem teologji dogmatycznej w seminarjum żytomierskiem. W r. 1855 był kanonikiem, od 1856 — 74 r. inspektorem seminarjum, następnie wizytatorem klasztorów i proboszczem winnickim. Gdy ks. Kruszyński opuścił djecezję, ks. L. zarządzał nią od 1878 do 1883 i został sufraganem jej w r. 1884, a po śmierci ks. Kozłowskiego mianowany biskupem łucko-żytomierskim. Był przytem tytularnym biskupem Dukny.

Lubowidzkie jezioro, na gruntach wsi Lubowidza, w gub. Płockiej, pow. Mławskim, ma 20 morgów rozległości i 5 metr. głębokości.

Lubowiecki.

Lubowiecki, *Lubowieski* v. *Pawrzyca* odm., herb: W polu czerwonem —srebrny kamień młyński. U szczytu 8 głów szczenięcych, po cztery w kształcie rogów ułożonych. Labry czerwono-srebrne.

Lubowla *(Loblowna.* po madz. *Lubló,* po niem. *Lublau),* miasto węgierskie w komitacie Spiskim, nad Popradem, jedno z 16 miast koronnych, zastawionych niegdyś Polsce; starożytny zamek, 2,000 miesz., zakłady płócienne i garbarnia. L. pamiętna jest zjazdem i zawarciem traktatu 15 marca 1412 r., między Władysławem Jagiełłą a cesarzem Zygmuntem, królem węgierskim, oraz Witoldem, w. ks. litewskim, mocą którego stanęła spólna umowa przeciw Krzyżakom i Turkom. O ¾ godziny stąd leży wieś Nowa L., mająca 1,000 miesz., oraz wody mineralne żelaziste.

Lubowla.

Lubowla, *Lubomla, Błożyna, Błoginy, Włoziny, Ogniwo,* herb: W polu barwy niewiadomej nad ogniwem—krzyż.

Lubowski, herb: W polu czarnem—dwie połowy złotej strzały, czy dwa haki złote u dołu zgięte. U szczytu to samo. Labry czarno-złote.

Lubowski I.

Lubowski II.

Lubowski Józef, fortepjanista i kompozytor, * około 1825, † 1856 w Warszawie, ogłosił kilkanaście utworów muzycznych mniejszych rozmiarów.

Lubowski E.

Lubowski Edward, brat poprzedniego, pisarz polski, * 1839 r. w Krakowie, ukończył tamże gimnazjum, a następnie uniwersytet. W ciągu lat czterech przygotowywał się praktycznie z zamiarem zostania adwokatem w Galicji, będąc zarazem spółpracownikiem *Dziennika Literackiego, Gazety Narodowej, Niewiasty;* 1865 roku przybył do Warszawy i, poświęciwszy się wyłącznie literaturze, został stałym spółpracownikiem: *Bluszczu, Kłosów* i *Bibl. Warsz.* Oprócz wielu artykułów rozmaitej treści, z których ważniejsze: „Marja Leszczyńska“ (w „Niewieście“ i w „Noworoczniku“ Dzwonkowskiego 1862); „Marja Stuart“ (w „Pamiętniku Naukowym,“ 1867); „Don Carlos“ (w *Bibl. Warsz.*); „Alfred de Musset“ (w *Wieńcu,* 1872); „Wallenstein“ (w *Tyg. Ill.* 1874) i in., wydał oddzielnie: „Silni i słabi“ (2 t., Kraków, 1865, pod pseudonimem „Spirydjon“); „Aktorka“ (Warszawa, 1869); „Na pochyłości“ (2 t., 1874, pod pseudonimem „Bolej Kruta“) i kilka

powiastek. Jako pisarz dramatyczny, napisał wiele komedji i dramatów wystawianych na rozmaitych scenach polskich, a wyliczonych w „Bibljografji“ Estreichera. Ważniejsze z nich, począwszy od „Karjery“ (komedja w 5-u aktach, 1863) i „Protegowany“ (komedja w 4 aktach, 1864), są: „Ubodzy w salonie“ (1867); „Żyd“ (1867) i inne. Przełożył nadto Szękspira „Tymon z Aten“ (1871) i „Poskromienie złośnicy;“ Weilena „Horn“ (1870); Smilessa „Charakter“ (*Kłosy*, 1872—73); Dumasa „Dama w perłach“ (1872); „Nietoperze“ w 4 akt., (1874); „Przesądy“ w 5 akt., (1875); „Kiedyż obiad,“ fraszka w 1 akcie (1877); „Pogodzeni z losem,“ w 5 akt. (1878); „Czarnokwit,“ krotochwila w 3 aktach (1878); komedja w 4 akt. „Gonitwy;“ „Sąd honorowy,“ w 5 akt. (1880), oraz „Jacuś“ w 4 akt. (1883). Ogłosił nadto powieści „Cichy Janek i głupi Franek“ (2 t., 1882); „Krok dalej“ (1844); „Przez wdzięczność;“ „Osaczony;“ „Przyjaciółka żon;“ „Bawidełko“ (1892); „Wycieczka z przeszkodami“ (1893), oraz „O ludzkich przywarach,“ studjum z dzieł obcych (1882). W roku 1876 wydał studjum historyczne p. t. „Rodzina Borgiów.“ Nadto przełożył dla sceny „Kaprys Marjanny“ Musseta; „Bezczelni“ Augiera i „Bractwo koleżeńskie“ (Camraderie) Scribego. Był sprawozdawcą teatralnym *Tygod. Illustr.*, a prowadzi dotąd dział teatralny w *Kurjerze Codziennym*.

Lubraniec, osada w gub. Warszawskiej, pow. Włocławskim, nad rzeką Zgłowiączką, pierwotnie własność Lubrańskich, a później Dąbskich, którzy stąd pisali się hrabiami na Lubrańcu; ma starożytny kościół, założony 1497 przez Grzegorza z Lubrańca, podkanclerzego koronnego; w wielkim ołtarzu tego kościoła mieszczący się obraz, „Ecce homo,“ należy do lepszych dzieł malarskich. Ludność tutejsza wynosi około 2,000 głów. O 4 wiorsty od **L.** jest źródło bogate w solankę.

Lubrański Grzegorz, archidjakon krakowski, proboszcz skalbmierski. Posłował od Kazimierza Jagielończyka do króla czeskiego r. 1469; w r. 1481 został podkanclerzym koronnym, a 1488 administratorem żup wielickich; † 1500 w Krakowie.

Lubrański Jan, doktor obojga prawa, w r. 1498 biskup płocki, a w następnym poznański, † 1520; jeździł 1501 do Brześcia litewskiego w poselstwie, ofiarującem koronę polską Aleksandrowi Jagiellończykowi. Mąż dbały o naukę i kościół, zajmował się gorliwie sprawami kraju i wzniósł sobie nieśmiertelny pomnik założeniem i uposażeniem w Poznaniu szkoły wyższej, zwanej „Kolegjum Lubrańskiego,“ jako kolonji akademji krakowskiej. Szkoła tą dosięgła największej świetności za rektorów Tomasza Bedermana i Grzegorza z Szamotuł. Świetny jej stan trwał aż do 1573 r., w którym Jezuici utworzyli swoje szkoły w Poznaniu; w dziesięć lat potem już pustkami stała i nareszcie została zamkniętą w r. 1730 przez ówczesną komisję edukacyjną. Por. J. Łukaszewicz „Historja Szkół.“

Lubrański, pseudonim Artura Leista.

Lubryka, ob. Rubryka.

Lubusz (*Lebus*), miasto powiatowe w pruskiej regencji Frankfurckiej, nad Odrą, ma 2,700 miesz., było niegdyś ważną twierdzą graniczną. Dawnemi czasy istniała tu katedra biskupia, należąca do Wielkopolski, która z rozszerzeniem luteranizmu upadła r. 1556.

Lubuszanie, szczep słowiański, który mieszkał nad brzegami Odry, koło miasta *Lubusz*, teraźniejszego *Lebus*, na północ od Frankfurtu. Jedni zaliczają Lubuszan do Lutyków, inni do Serbów łużyckich. Adam Bremeński i Helmold wspominają o nich pod mianem: Leubuzi.

Lucae Jan Chrystjan Gustaw, antropolog, * 1814, † 1885; studjował medycynę w Monachjum, 1851 był nauczycielem anatomji w instytucie medycznym we Frankfurcie nad Menem. Napisał: „Zur Architektur des Menschenschödels“ (1857); „Zur Morphologie der Rassenschädel“ (1861 — 64); „Die Hand und der Fuss“ (1866); „Zur Anatomie des weiblichen Torso“ (1868); „Die Robbe und die Otter“ (1875); „Das Skelett eines Mannes in statischen und mechanischen Verhältnissen“ (1876); „Die Statik und Mechanik der Quadrupeden“ (1883).

Lucae Ryszard, słynny budowniczy niemiecki, * 1829 w Berlinie, † 1877 tamże; kształcił się w akademji budowniczej w mieście rodzinnem; 1859 r. wraz z Lübkem odbył podróż po Włoszech i Sycylji, od 1862 był profesorem, a od 1872 dyrektorem akademji budownictwa. Początkowo stawiał mniejsze budowle prywatne, wille i t. d.; z większych prac jego celniejsze: teatr we Frankfurcie, pałac Borsiga w Berlinie, fasada ministerjum handlu, politechnika i w. in.

Lucae August, otjatra, * 1835 w Berlinie, medycynę studjował w różnych uniwersytetach, 1871 został profesorem chorób usznych w uniwersytecie berlińskim, 1881 dyrektorem kliniki otjatrycznej w Berlinie. Ogłosił: „Die Schallleitung durch die Kopfknochen und ihre Bedeutung für die Diagnostik der Ohrenkrankheiten“ (1870); „Zur Entstehung und Behandlung der subjektiven Gehörsempfindungen“ (1884) i in.

Lucanus Marcus Annaeus, poeta rzymski, ob. Lukan.

Lucanus Fryderyk Karol, szef gabinetu cywilnego cesarza niemieckiego Wilhelma II, * 1831; przebywszy wszystkie stopnie hierarchiczne w ministerjum wyznań, został w r. 1878 dyrektorem, a 1881 podsekretarzem stanu. W r. 1888, po śmierci Wilmowskiego, mianowany szefem gabinetu cesarskiego, należy do zaufanych osób cesarza Wilhelma.

Lucanus, owad, ob. Jelonek.

Lucas Dawid, historyk pruski, * 1503 w Allenstein, † 1582. Ukończywszy nauki w uniwersytecie lipskim, był od 1541 kanclerzem T. Giese'go, biskupa chełmińskiego, a od r. 1550 radcą sąd

nadwornych w służbie Alberta, pierwszego księcia pruskiego. Przez obu używany był do rozmaitych poselstw. Zajmując się gorliwie historją krajową, zbierał przez lat 40 materjały do historji Prus. Dzieło jego ogłoszone zostało przez Henniga, p. t.: „David Lucas Preussische Chronik nach d. Handschrift des Verfas. mit Anmerk.“ (8 t., Królewiec, 1812—17). Praca ta, sięgająca r. 1410, napisana jest w duchu niemieckim, przeciwnym wpływowi polskiemu; pod względem naukowym niewiele ma wartości. Głównem źródłem dla **L.** był Sz. Grunau (ob.).

Lucas Hipolit Juljan Józef, literat francuski, * 1807 w Rennes, † 1878 w Paryżu. Ukończywszy studja prawne, poświęcił się całkowicie zawodowi literackiemu i artykułami swemi, umieszczanemi w różnych czasopismach, powszechną zwrócił na się uwagę. Z prac jego, wysoce cenionych, wymieniamy najważniejsze: „Histoire philosophique et littéraire du Théâtre Français“ (2 t., Paryż, 1843); „Curiosités dramatiques et littéraires“ (Paryż, 1855); „Documents relatifs à l'histoire du Cid“ (Paryż, 1861). Oprócz tego przełożył kilka arcydzieł z literatury hiszpańskiej, wydał zbiór poezji oryginalnych i nowel, oraz kilka libret.

Lucas Karol Fryderyk Edward, pomolog niemiecki, * 1816 w Erfurcie, † 1882; od r. 1835—40 pracował przy ogrodach botanicznych w Erfurcie i Monachjum, 1846 został inspektorem ogrodu botanicznego w Dreźnie, 1860 założył w Reutlingen pierwszy w Niemczech instytut pomologiczny; wydał: „Lehre vom Obstbau“ (7 wyd., 1886); „Obstbau auf dem Lande“ (5 wyd., 1876); „Illustrirtes Handbuch der Obstkunde“ (spólnie z Oberdieckem, 8 t., 1858—75); „Taschenbuch für Pomologen und Gartenfreunde“ (corocznie od 1860); „Einleitung in das Studium der Pomologie“ (1887). Nadto spólnie z Oberdieckem redagował czasopismo *Pomologische Monatshefte*. W polskim przekładzie wyszły: „O hodowaniu najużyteczniejszych warzyw ogrodowych“ (1867) i „Sadownictwo“ (1873).

Lucas Stanisław, historyk polski, † 1882 we Lwowie. Do ważniejszych prac jego należą: „Erazm Ciołek, dyplomata polski XVI wieku;“ „Przyłączenie Mazowsza do korony polskiej;“ „Rozbiór podługoszowej części kroniki Bernarda Wapowskiego“ (Kraków, 1880). W rękopisie pozostawił „Materjały do historji polskiej z czasów Michała Wiśniowieckiego i Jana III, zwłaszcza do r. 1683.“

Lucca *(Bagni di* **L.**). O dwie mile od Lukki (ob.), w stronie zachodniej, pośród Apeninów, w uroczej dolinie nad rz. Limą, leży miasteczko *Ponte a Seraglio*, w którego okolicy znajduje się kilkanaście zdrojowisk wody mineralnej gorzkiej, znanej już od XIII wieku ze zbawiennych skutków, jakie chorzy z nich odnoszą. Wzorowe urządzenie kąpieli, piękność samego miejsca i okolic zwabiają tu w każdej porze roku, bo nawet i w zimie, wielkie mnóstwo gości, szukających poratowania zdrowia. Główną składową częścią wód źródlanych są sole wapienne.

Lucca Paulina.

Lucca Paulina, słynna śpiewaczka, * 1844 r. w Wiedniu, córka biednego Izraelity, w 16 roku życia weszła jako chórzystka do opery dworskiej, 1859 występowała w Ołomuńcu, 1860 w Pradze, od 1861—1873 była prymadonną opery dworskiej w Berlinie, następnie uczyniła wycieczkę artystyczną do Ameryki, a 1880 osiadła w Berlinie, przytem występując w rolach gościnnych w rozmaitych miastach; 1868 wyszła za mąż za pruskiego oficera v. Rhadena, rozwiodła się z nim w Ameryce 1873, by wyjść powtórnie za v. Wallhofena.

Lucca, ob. Lukka.

Lucchesini Girolamo, margrabia, dyplomata pruski, * 1752 w Lukce, † 1825 we Florencji. Wszedł 1778 r. jako lektor i bibljotekarz do służby Fryderyka W. Za panowania królów Fryderyka Wilhelma II i III używany był do rozmaitych misji dyplomatycznych. Mianowany na miejsce Buchholtza posłem pruskim w Polsce, przybył do Warszawy w kwietniu 1789. Człowiek gładki, wymowny i zręczny, łatwo pozyskał względy Polaków, a to tembardziej jeszcze, że występował jako przyjaciel narodu, chwalca przeprowadzanych reform i pragnący przywrócenia Rzeczypospolitej dawnej świetności. Podburzając nadto stronnictwo patrjotyczne przeciw Rosji, potrafił przywieść do skutku przymierze zaczepno-odporne Prus z Polską (29 marca 1790 r.), gwarantujące niepodległość i samodzielność kraju. Rozmowy **L.** z Fryderykiem Wielkim wydał w r. 1885 Bischoff. W roku 1791 znajdował się jako minister pełnomocny na kongresie w Reichenbachu i towarzyszył królowi swemu podczas całej kampanji przeciw Francji. Później sprawował poselstwa w Wiedniu i od 1802 r. w Paryżu. Opuściwszy służbę 1806, został szambelanem księżny Lukki. Z pism jego zasługuje na wzmiankę „Sulle cause e gli effetti delli confederazione Renana etc.“ (3 t., Florencja). Por. Häusser „Deutsche Geschichte“ (4 wyd., 1869).

Lucchesini Cezar, brat poprzedniego, * 1756, † 1832, radca stanu w Lukce, zasłużył się piśmiennictwu ojczystemu wielu uczonemi dziełami z zakresu historji i lingwistyki. Zbiorowe wydanie prac jego wyszło p. t. „Opere“ (22 t., Lukka, 1832).

Luce August Szymon, historyk francuski, *1833, kształcił się w École des chartes, od 1858 był archiwistą departamentu Deux Sèvres, od 1862 dyrektor bibljoteki École des chartes, 1866 archiwistą w archiwum narodowem. Napisał: „Histoire de la Jacquerie“ (1859); „Chronique des quatre premiers Valois“ (1862); „Histoire de Bertrand Duguesclin et de son époque“ (2 wyd., Paryż, 1883).

Głównem jego dziełem jest wydanie Kroniki Froissarda (7 t., 1869—77).

Lucena, m. okr. w hissp. prow. Korduby, ma 21,500 m. i sławne jest z wybornych koni; fabryki mydła i płótna.

Lucera, miasto w prow. włoskiej Foggia, na prawym brzegu rz. Salsoli, rezydencja biskupa, ma katedrę gotycką z 1302 r., liceum, szkołę techniczną i 15,000 miesz. Jest to starożytne Luceria. Por. Wachmuth „De Lucera" (Lipsk, 1849).

Lucerna, *Kosiorożec, Wilczy groch (Medicago),* rodzaj roślin z rodziny strąkowych, podrodziny motylkowatych, cechuje się kielichem 5-dzielnym lub 5-ząbkowym, pylnikami 2-wiązkowemi, skrzydełkami jednostajnie wypukłemi i strąkiem sierpowatym lub ślimakowatym, 1 lub wielonasiennym; należą tu zioła roczne, rzadziej trwałe, w Eur. płd. i środkowej, Afr. płn. i Azji wsch.; wiele z nich uprawia się jako rośliny pastewne. Najważniejszym rodzajem jest **L.** *pastewna, koniczyna błękitna*

Lucerna pastewna a kwiat, *c* nasienie. Lucerna chmielowata. *b* owoc, *c* nasienie.

(M. sativa), pochodząca z Azji, ale już w starożytności uprawiana w Europie; u nas w stanie dzikim tylko na Podolu się przytrafia. Ma liście 3-listkowe, główki kwiatowe podłużne, jasno-fijoletowe. Jest rośliną trwałą, daje się 2—4 razy rocznie kosić, a jeden zasiew wystarcza na 5—8 lat. Lubi grunt gliniasty, miernie wilgotny, nieco wapienny. Po koniczynie jest jedną z najważniejszych roślin pastewnych. **L.** *żółta* czyli *dzięcielina (M. falcata)* o kwiatach żółtych, rośnie u nas na łąkach i lubo ustępuje poprzedniej co do wartości pożywnej, wydaje dobre siano, równie jak i podobna do niej **L.** *chmielowata (M. lupulina),* również u nas pospolita, odznaczająca się strąkami drobnemi, nerkowatemi. Lucernę poznali Grecy w czasie wojny perskiej; nazwa jej łacińska pochodzi od Medji.

Lucerna, m. w Szwajcarji, ob. Luzerna.

Luchaire Achilles, historyk francuski, * 1846 w Paryżu, był naprzód profesorem na fakultecie literackim w Bordeaux, od 1885 w Paryżu. Pracował przeważnie nad językiem baskijskiem i napisał: „De lingua aquitanica" (Paryż, 1877): „Les origines linguistiques de l'Aquitaine" (1877); „Études sur les idiomes pyrénéens de la région française" (1879); „Allain le Grand, sire d' Albret. L'administration royale et la féodalité du Midi 1440—1522" (1877); „Histoire des institution monarchiques de la France sous les premiers Capetiens 987—1180" (2 wyd., 1891, t. 2); „Etudes sur les actes de Louis VII" (1885); „Louis VI le Gros" (1889); „Les communes françaises à l'époque des Capetiens directs" (1890).

Luchon, miasto, ob. Bagnères de Luchon.

Luchs Herman, spółczesny archeolog śląski, sekretarz towarzystwa historycznego i kustosz muzeum we Wrocławiu, pracowity i gruntowny badacz, redaktor czasopisma, wydawanego przez towarzystwo. Oddzielnie wydał: „Ueber die Bilder der Hedwigslegende" (1861); „Schlesische Fürstenbilder" (1868—72) i in.

Luciąża, rzeka w gub. Piotrkowskiej; początek bierze w powiecie Noworadomskim i pod Murowańcem, na północ Sulejowa, wpada z lewego brzegu do Pilicy. Długa 36 wiorst. Przyjmuje z lewej strony rzeczki Prudkę i Skawę.

Lucić Hanibal, poeta chorwacki, † 1553, pochodził z możnej rodziny, napisał „Pisni ljuvene" (miłosne), przełożył heroidy Owidjusza, oraz napisał dramat „Robinja" (Niewolnica).

Lucić *(Lucio)* Jan, historyk dalmacki, * około 1509 w Rzymie i tam pochowany w kościele św. Hieronima. Uczył się w Padwie i Rzymie; w 20 roku życia został doktorem praw. Napisał: „De regno Dalmatiae et Croatiae" (Amsterdam, 1666); „Memorie della città di Trau" (1574); „Inscriptiones dalmaticae"; „Excerpta ex codice Vaticano" i inne.

Lucida intervalla (łac.), jasne chwile, stan przytomności umysłu u człowieka pozostającego w gorączce, lub chwile rozsądku u obłąkanego.

Lucidus ordo (łac.), jasny porządek w stylu, t. j. logiczna kolej zdań w rozumowaniu lub obrazowaniu przedmiotu i odpowiedni szyk wyrazów.

Lucieńskie jezioro, w gub. Warszawskiej, pow. Gostyńskim, gminie i wsi Lucień, zajmuje 913 morgów przestrzeni i ma do 16 m. głębokości; łączy się podobno pod ziemią z jeziorem Bialskiem, które jest o pół mili od niego odległe.

Lucilius Gajus, poeta rzymski, * około 180 r. przed Chr. w Suessa (Kampania), † około 103 w Neapolu, napisał satyrę rzymską, której ułamki wydał L. Müller 1872, Lachmann 1876. Por. L. Müller „Leben und Werke des L." (1876).

Lucioperca, ryba, ob. Sandacz.

Lucius von Ballhausen Robert baron, minister pruski, * 1835, studjował medycynę i nauki przyrodnicze, wiele podróżował. W 1870 wybrany do parlamentu pruskiego i do sejmu Rzeszy, przyłączył się do partji wolnokonserwatywnej. W 1879 mia-

nowany ministrem rolnictwa, zajmował ten urząd do 1890. W 1888 otrzymał tytuł barona.

Łucjan (greck. Lukianos), najdowcipniejszy z późniejszych pisarzów greckich, * około 130 r. prz. Chr. w Samosata, stolicy syryjskiej prowincji Komagene nad Eufratem. Początkowo kształcił się w rzeźbiarstwie, ale gdy mu się nie udały pierwsze próby, zwrócił się do studjów naukowych i mimo zupełnego ubóstwa ukończył je z najświetniejszem powodzeniem. Po kilkuletnim pobycie w Jonji i Grecji, wrócił do ojczyzny i występował naprzód jako rzecznik w Antjochji; potem odbywał dalekie podróże, zebrał znaczny majątek i osiadł w Atenach; w końcu stracił podobno całe mienie i był aż do śmierci prokuratorem prowincji Egiptu. W licznych swych pismach opowieściowych, retorycznych, filozoficznych i satyrycznych, w formie lekkiej rozmowy, stylem prostym i czystym, szczęśliwie naśladowanym z epoki najlepszego atycyzmu, w sposób niezmiernie dowcipny chłoszcze niemiłosiernie wady i przywary swego wieku, szczególnie zaś upadek moralny, zabobonność ludu oraz pychę i kuglarstwo ówczesnych filozofów. Z pomiędzy mnóstwa edycji pism jego najlepsze są: Reitza (2 ed., 10 t., Zweibrücken, 1789—93; przytem „Lexicon Lucianeum", Utrecht, 1740); Bekkera (2 t., 1853); Fritzsche'go (Lipsk, 1863). U nas wydał J. Struthius „Astrologję" i „Sąd głosek" (Kraków, 1531). Polskie przekłady dzieł jego są: „Tragedja o Podogrze i t. d." przez Alana Bardzińskiego; „Tymon, z Lucjana przekładany" (Kraków, 1608); „Historja albo przykłady szczerej i statecznej miłości sprzysiężonego towarzystwa", przez Jana Danieckiego (Kraków, 1610); „Lucjan Greczyn do polskiej młodzieży, o krótkiej, łatwej i pewnej drodze osiągnienia sławy i bogactwa" (Warszawa, 1802); „Rozmowy Umarłych", częścią tłómaczył, częścią naśladował Ignacy Krasicki; w nowszych czasach tłómaczyli z Ł.: M. K. Bogucki, T. Mandybur, Emil Waydel.

Lucjan (św.), męczennik, kapłan antjocheński, * w Samosata przy końcu III w. Zajmował się pierwotnie retoryką i filozofją, lecz po śmierci rodziców poświęcił się kapłaństwu. Otworzył szkołę w Antjochji, poprawił Księgi Święte w przekładzie Siedmiudziesięciu i w tekście Now. Test., które heretycy w wielu miejscach skazili. Podczas prześladowania za Djoklecjana poniósł śmierć męczeńską r. 312. Kościół rzymski obchodzi jego pamiątkę 7 stycznia, grecki zaś 15 października.

Lucjusz, imię trzech papieży.—**Lucjusz I** (252—253), miał za panowania Gallusa umrzeć śmiercią męczeńską; występował przeciwko Nowacjanom.

Lucjusz II (1144—45), poprzednio *Gerhard da Caccianimi*, pochodził z Bolonji; starał się wszcząte przez Arnolda z Brescia zawichrzenia przytłumić. Prowadząc wojsko przeciwko ludowi, w czasie zdobywania Kapitulium, † ugodzony kamieniem.

Lucjusz III (1181—85), urodzony w Lukce, poprzednio *Ubaldo Allincigoli*, zostawał w sporach z cesarzem Fryderykiem I; z powodu powstań ludowych, przymuszony był dwukrotnie uciekać z Rzymu. Ogłosił wiekuistą klątwę przeciw Katarom czyli nowym Manichejczykom i † w Weronie 1185.

Lücke Gottfryd Chrystjan Fryd., uczony teolog, niemiecki, * 1791 w Egeln pod Magdeburgiem, po odbyciu studjów teologicznych w Halli i Getyndze, habilitował się 1816 w Berlinie; od 1818 profesor w Bonn, powołany został 1827 do Getyngi, gdzie † 1855; zasłużył się szczególnie około egzegezy Now. Test. Głównem jego dziełem jest „Commentar über die Schriften des Evangelisten Johannes" (4 t., Bonn, 1820—32; 3 wyd., t. 1 i 2, 1842—52; t. 3, 1856).

Lücke Albert, chirurg, * 1829 w Magdeburgu, † 1894, kształcił się w Heidelbergu i Berlinie, 1865 został profesorem w Bernie, 1872 w Strasburgu. W wojnach 1864 i 1870—71 położył ważne zasługi w chirurgji wojskowej. Napisał: „Kriegschirurgische Aphorismen" (1865); „Die Lehre von den Geschwülsten" (1867—69) i in. Z Billrothem wydał podręcznik „Deutsche Chirurgie" (1879—86).

Luckenwalde, miasto w pruskiej reg. poczdamskiej, w pow. Jüterbog-L., nad Nutą i przy berlińsko-anhaltskiej drodze żel., ma 19,000 mieszk. i wielkie fabryki sukna i kapeluszy.

Luckner Mikołaj, hrabia, marszałek francuski, * 1722 w Kampen w Bawarji. Zostawał naprzód w bawarskiej, potem w hanowerskiej, a później w pruskiej służbie wojskowej, odznaczył się jako pułkownik huzarów w wojnie Siedmioletniej pod Rossbachem. Po ukończeniu wojny wszedł do służby francuskiej; w r. 1790 wziął udział w rewolucji; wyniesiony do godności marszałka, objął 1791 naczelne dowództwo nad wojskiem na granicy północnej przeciwko Austrji, lecz wciągniony przez Lafayette'a do działań ku oswobodzeniu króla, musiał złożyć dowództwo w ręce Kellermanna i otrzymał zlecenie uorganizowania nowej armji rezerwowej. Przybywszy do Paryża celem własnej obrony, został osadzony w areszcie miejskim, a następnie zgilotynowany 4 stycznia 1794.

Lucknow, miasto. ob. Luknow.

Luçon, miasto w dep. Vendée we Francji, w okręgu Fontenay, przy kolei żel. Nantes-Bordeaux, rezydencja biskupa, 6,536 m.; pamiętne licznemi potyczkami 1792—1897, między innemi porażką Wandejczyków w d. 14 sierpnia 1793 pod dowództwem Charette'a.

Lucrum (łac.), zysk.

Lucrum cessans, strata. *Lucri bonus odor*, a właściwie *Lucri bonus est odor ex re qualibet*—woń zysku jest zawsze przyjemną, skądkolwiek pochodzi. *Lucri causa*—z powodu zysku, dla zysku.

Luculia *(Cielistka)*, rodzaj roślin z rodziny marzanowatych, z którego najwięcej znaną jest *L. gratissima*, drzewko dochodzące do 5 m., o kwiatach różowych, nader wonnych; rośnie w Nepalu i we-

dług Carey'a stanowi jeden z najokazalszych tworów państwa roślinnego. Z niej pochodzi china nepalska, zwana w Bengalu *ussokoli*.

Lucus a non lucendo (łac.), las dlatego, że w nim niejasno. Igraszka słów, użyta przez Kwintyljana w celu ośmieszenia sztucznych i naciąganych wywodów etymologicznych, opartych na pokrewieństwie dźwiękowem.

Lucyljusz Cajus Ennius Lucilius, rycerz rzymski, * 149 r. prz. Chr. w Suessie w Kampanji, † około 103 r. prz. Chr. w Neapolu, przyjaciel Leljusza i Scypjona, pod którego wodzą odbył wyprawę numantyjską. Uważany jest powszechnie za pierwszego twórcę satyry, wykształconej następnie przez Horacjusza, Persjusza i Juwenalisa. Fragmenty jego satyr zebrał Gerlach (Bazyleja, 1846). Por. Gerlacha „Cajus Lucilius und die römische Satura“ (Bazyleja, 1844).

Lucyljusz młodszy, prokurator Sycylji, uchodzi za autora poematu „Aetna“, objaśniającego wybuchy tego wulkanu. Wedle innych autorem tego poematu ma być *Cornelius Severus* czyli *Manilius*. Wydanie jego sporządzili między innymi: Jacob (Lipsk, 1826) i Melnecke wraz z przekładem niemieckim (Quedlinb., 1818).

Lucyn, m. pow. w gub. Witebskiej, nad jeziorem Łuża. Ma zwaliska zamku, założonego 1339 przez Krzyżaków i zwanego przez nich *Ludsen*. Liczy 3,919 m. (1897).—*Lucyński powiat*, ma na przestrzeni 4,600 w. kw. 128,597 miesz. (1897); powierzchnia falowata, grunt gliniasty. Rzeki: Sinia, Kuchwa, Warnana, Ewest i in.; jeziora Nyrwańskie, Łuża i in.

Lucyna (łaciń. *Lucina*), dawczyni światła, przydomek Djany i Junony, jako bóstw, niosących pomoc rodzącym matkom. Na cześć L. obchodzono uroczystość 1 marca.

Lucyńskie starostwo niegrodowe, leżało w księstwie Inflanckiem, a wedle spisów podskarbińskich z 1766 obejmowało miasto i zamek Lucyn (ob.), nad obszernem jeziorem Łuża, z wójtostwami Nerzy, Hotyszowo, Kuszew, Plusyny, Pyldy mojzą Małnowa. Podług metryk litewskich, od r. 1586 posiadali je Naruszewiczowie, Skarbkowie, Tomasz Dąbrowa, Denhoffowie, Potoccy, Sienniccy, Czartoryscy, Bucholtzowie; wreszcie z mocy przywileju króla Poniatowskiego, z d. 8 sierpnia r. 1772 Jan i Ludwika z Zyberków Borchowie, podkomorzego księstwa Inflanckiego, a następnie podkanclerstwo kor.; ustąpili sstwo swemu synowi Michałowi Boronitochowi, który z niego opłacał kwarty w ilości złp. 14,721 gr. 28, a hyberny złp. 3,086.

Lucyper, Lucyfer (z łac. *roznosiciel światła*), u Greków *Phosphoros*, nazywa się planeta Wenus jako gwiazda zaranna, natomiast Hesperus (ob.) jako gwiazda wieczorna. W mitologji greckiej L. jest synem Jowisza i Aurory i wraz z Horami ma nadzór nad końmi i wozem słonecznym Heljosa.— L. zowie się także książę ciemności, władca wszystkich szatanów (ob. Djabeł).

Luczki, miasteczko w komitacie węg. Liptowskim, w Karpatach, ma 1,300 m. i kąpiele mineralne ciepłe.

Lu-czu, wyspy, ob. Liu-Kiu.

Lud, część ludzkości, stanowiąca w sobie całość pochodzeniem, usposobieniami fizycznemi i umysłowemi, obyczajami, językiem, cywilizacją i kolejami dziejowemi; w tem znaczeniu lud jest synonimem narodu; w ściślejszem jednak pojęciu oznacza wielką masę społeczną, stojącą w kontraście z arystokracją rodową, polityczną i finansową, głównie zaś klasy niższe, to jest włościan i robotników.

Luddyści, niszczyciele maszyn w miastach fabrycznych w Anglji, tak nazwani od ich pierwszego przywódcy *Ludda*.

Lüde Aleksandra, baronowa, zamężna Żmurko, artystka dramatyczna, * 1858 we Lwowie, kształciła się samodzielnie. Należy do składu trupy teatrów rządowych w Warszawie. Znakomita w rolach salonowych i kokieteryjnych: „Półświatku“; „Kameleonie“; „Georgette“; w „Ćwiartce papieru“; „Wiele hałasu o nic“ i w. in.

Luden Henryk, historyk niemiecki, * 1780 w Loxstedt w księstwie Bremy, † 1847 jako profesor historji w Jenie od 1806. Z prac jego celniejsze są: „Allgemeine Geschichte der Völker und Staaten des Altertums“ (3 wyd., Jena, 1824); „Allgemeine Geschichte der Völker und Staaten des Mittelalters“ (2 wyd., Jena, 1824); „Die Geschichte des deutschen Volks“ (12 t., Gota, 1825—37), dzieło dochodzące tylko do 1237. Po śmierci autora wydano interesujące „Rückblicke in mein Leben“ (Jena, 1847).

Lüdenscheid, miasto fabryczne w pruskim okręgu Arensberg, 420 m. nad p. m., fabryki różnych okuć metalowych, serwisów stołowych, parasoli i in., 19,000 m. (1891).

Luder Bartłomiej, Jezuita polski, słynny swojego czasu mówca i poeta; † 1747 w Gdańsku, wydał z druku wiele poezji łacińskich i polskich, tudzież rozpraw teologicznych i krasnomówskich. Por. Browna „Bibl. pisarz. asystencji pols. tow. Jezus.“ (str. 263).

Lüderitz Franciszek Adolf Edward, kupiec, * 1834 w Bremie, 1854—59 podróżował po Ameryce, objął po śmierci ojca (1878) kierunek zakładu tytuniowego i oddał się przedsiębiorstwom zamorskim. 1881 założył faktorję Lagos, w 1883 nabył Angrę Pequenę z okręgiem nazwanym przez niego *Lüderitzland*, który 1884 oddał pod władzę rządu, a 1885 ustąpił spółce, zostawiwszy dla siebie część szóstą. W 1886 puścił się w podróż w celu zbadania rzeki Oranje i zaprowadzenia na niej żeglugi parowej, lecz doznawszy niepowodzenia wrócił 20 października t. r. do Angra Pequena i od tego czasu znikł bez śladu.

Lüders Aleksander, generał rosyjski, * 1790, † 1874 w Petersburgu. Od r. 1807 walczył we wszystkich wojnach Rosji; w 1831 w wojnie z Polską odznaczył się szczególnie przy wzięciu Warszawy. Od 1843 znajdował się na Kaukazie, gdzie został generałem piechoty. W 1848 spólnie z Omerem-Baszą zgniótł powstanie w księstwach Naddunajskich; 19 czerwca 1849 wkroczył do Siedmiogrodu, zdobył Hermannstadt, pobił Bema 31 lipca pod Schäuburgiem i zmusił w Dewa i Szibo 20,000 wojska węgierskiego do kapitulacji. Przy wybuchu wojny Wschodniej dowodził początkowo korpusem pod rozkazami ks. Gorczakowa, następnie dowódca wojsk w Odesie i Nikołajewie, a od stycznia 1856 naczelny dowódca armji w Krymie, na którem to stanowisku zawarł ze sprzymierzonymi zawieszenie broni. W r. 1861 mianowany został głównodowodzącym pierwszą armją i namiestnikiem Królestwa Polskiego. 1862 wykonano na **L.** podczas spaceru w Saskim ogrodzie (w Warszawie) zamach (17 czerwca), przy którym został ciężko raniony. Odwołany wkrótce potem, został wynagrodzony tytułem hrabiego; po wyleczeniu przebywał częścią w Odesie, częścią w dobrach swych w Besarabji.

Ludewig Jan Piotr, historyk niemiecki, * 1668, na zamku Hohenhard w Szwabji, † 1743 r., od r. 1703 profesor historji, a od 1722 kanclerz uniwersytetu w Halli. Celniejsze jego dzieła są: „Scriptores rerum Germanicarum" (2 t., Halla, 1718) i „Reliquiae manuscriptae omnis aevi diplomatum ac monumentorum ineditorum" (12 t., 1740—41).

Ludgarda, właściwie *Lukierda*, żona króla Przemysława, córka księcia windawskiego, a według innych księcia kaszubskiego, lub Mestwina księcia pomorskiego, albo wreszcie Henryka księcia na Widzimirze, zaślubiona r. 1283. Dziesięcioletnie bezpotomne życie z młodą i piękną małżonką zniechęciło Przemysława do niej tak dalece, że w nocy 1293 r. z jego rozkazu przez służebnice w pościeli zaduszoną została w zamku poznańskim. Pieśni ludowe, powtarzane do końca XV w., wyrażały oburzenie narodu na króla, który się takiej dopuścił zbrodni. Karpiński na podstawie opowieści Bielskiego ułożył piękną dumę o **L.**, a Kropiński, p. t.: „Ludgarda," napisał tragedję, która miała niegdyś wielkie powodzenie.

Ludger, święty, * 744 we Fryzlandji, † 809 r., pierwszy biskup Monasteru. Por. Hüsinga 1878 r.

Ludka z Myślenic, pseudonim Ludwiki Leśniowskiej.

Ludkowie, *Ludki*, ob. Lutki.

Ludlof, *Lindolf*, ks. szwabski, * 930, † 957 w Medjolanie, najstarszy syn cesarza Ottona I, 950 otrzymał księstwo Szwabji, 953—954 podniósł bunt przeciw Ottonowi.

Ludlow Jan Malcolm, pisarz angielski, * 1821 w Indjach, ukończył kursa prawne, był komisarzem rządowym przy angielskich towarzystwach pomocy (Friendly societies), napisał: „British India, its races and its history" (1858); „The war of American independence" (1874); „The popular epics of the middle ages, of the Norse-German and Carlovingian cycles" (1865—68, t. 2); „Concentric chart of history" (1885) i in.

Ludmiła (św.), księżna i patronka czeska, córka Sławibora Pszowskiego, * około 860, wychowana była w pogaństwie i wydana za księcia czeskiego Borzywoja. Przyjąwszy wraz z mężem chrzest, gorliwie krzewiła wiarę chrześcijańską. Została z poduszczenia swej pogańskiej synowej Drahomiry, uduszoną w zamku Tetinie (15 września 921). Pamiątkę **L.** obchodzi Kościół 16 wrześ.

Ludolf Hiob, orjentalista niemiecki, * 1624 r. w Erfurcie, † 1704 we Frankfurcie nad Menem, tajny radca rządu gotajskiego. Jako autor gramatyki (2 wyd., Frankfurt, 1702), tudzież słownika języka etjopskiego (2 wyd., 1699), zjednał sobie imię najznakomitszego w swym czasie badacza tego języka. Niemniej ważnemi są jego dzieła: „Historia Aethiopica" (Frankfurt, 1681), do której dodał: „Commentarius ad historiam Aethiopicam" (Frankfurt, 1691; „Appendix" 1693); „Grammatica Amharicae linguae" (Frankfurt, 1698) i „Lexicon Amharico-Latinum" (1698).

Ludolff M., pseudonim autorki niemieckiej, Ludwiki Huyn, (ob.).

Ludolfina, *Ludolfa liczba*, ob. Keulen.

Ludomir, pseudonim Tadeusza Komara.

Ludovisi, willa, składająca się z ogrodu, pałacu, galerji obrazów i kasyna, w stronie północnej Rzymu, zbudowana na posiadłości niegdyś Salustjusza przez kardynała Ludovico Ludovisi w roku 1622. W galerji znajduje się bogaty zbiór rzeźb starożytnych i innych dzieł sztuki. Por. Schreiber „Die antiken Bildwerke der Villa L." (Lipsk, 1880).

Ludożerstwo, *antropofagja, kanibalism*, zwyczaj niektórych ludów zjadania ciała swych bliźnich, pochodzący z różnich przyczyn, jak łakomstwa, praktyk religijnych, zemsty, a głównie z wiary, że tą drogą nieprzyjaciela zupełnie unicestwić i siły jego przejąć można. Szczątki kości otwartych, znalezione w jaskiniach europejskich, świadczą, że w czasach przedhistorycznych **L.** rozpowszechnione było śród plemion pierwotnych. Herodot i inni pisarze greccy do *androfagów* zaliczają Scytów, oraz rożne narody Indji i Etjopji. Obecnie **L.** istnieje jeszcze we wszystkich częściach świata poza Europą, w Azji wszakże wykazane je niewątpliwie jedynie u malajskiego plemienia Batta na Sumatrze; jest to tam właściwie kara prawnie ustanowiona na zdrajców kraju i uwodzicieli żon radżów. W Afryce natomiast **L.** jest jeszcze silnie rozpowszechnione na wybrzeżu zachodniem i we wnętrzu tej części świata. W Ameryce pierwsi przybysze europejscy napotkali **L.** nietylko u Karaibów (hiszp. *Canibals*), lecz i u znacznie już ucywilizowanych Azteków i Peruwjańczyków.

a obecnie L. panuje jeszcze u niektórych dzikich plemion indyjskich w obszarze Amazonki. Co do Australji i wysp sąsiednich, podróżnicy jednozgodnie uważają krajowców tamecznych za ludożerców, a jeszcze w r. 1867 pożarty został misjonarz Baker na wyspach Fidżi.—Śród narodów ucywilizowanych zresztą zdarzają się objawy kanibalizmu, wywołane podnietą chorobliwą lub głodem. Podczas głodu w Egipcie 1200—1201, tysiące ludzi pożarte były przez swych współbraci, a w roku 1772 pastuch z Eichelborn pod Berka skazany został na karę koła za zamordowanie i zjedzenie terminatora rzemieślniczego i dziewczyny jedenastoletniej. Por. Andree „Die Anthropophagie“ (1877); Krzywicki „Ludy.“

Ludwig, *Ludwig*, baron, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem czarnem między dwoma złotemi lewo-ukośnemi paskami—ostroga złota; w lewem czerwonem — pół srebrnego orła. Nad koroną baronowską dwa hełmy ukoronowane: w I, z labrami czarno-złotemi — krzyż złoty, w II, z labrami czerwono-srebrnemi — trzy pióra strusie.

Ludwig.

Ludwig Otto, poeta niemiecki, * 1813 w Eisfeld w Meiningeńskiem. Początkowo kształcił się w muzyce, a następnie poświęcił się literaturze; 1855 r. osiadł w Dreźnie, gdzie † 1865. Sławę poety ugruntował tragedjami: „Der Erbförster“ (Lipsk, 1853) i „Die Makkabäer“ (Lipsk, 1855), które się odznaczają jędrną i bystrą charakterystyką, językiem silnym i obrazowym, ale pozbawionym klasycznej piękności. Oprócz tego wydał nowele „Zwischen Himmel und Erde“ (3 wyd., Berlin, 1862) i „Thüringer Naturen“ (Lipsk, 1857), zalecające się, zwłaszcza pierwsza, bujną fantazją.

Ludwig Karol Fryderyk Wilhelm, fizjolog niemiecki, * 1816 w Witzenhausen w Hesji, † 1895 w Lipsku, medycynę studjował w Marburgu i Erlangen, 1846 r. został profesorem anatomji porównawczej w Marburgu, 1849 r. profesorem anatomji i fizjologji w Zurichu, 1855 profesorem fizjologji i fizyki w Wiedniu, 1865 r. profesorem fizjologji w Lipsku. Badania jego w różnych działach fizjologji mają znaczenie bardzo doniosłe dla medycyny i nauk przyrodniczych; tyczą się głównie spraw obiegu krwi, naczyń krwionośnych i limfatycznych, wymiany gazów, przemiany materji w mięśniach podczas pracy i spokoju, ośrodków naczynioruchowych, tworzenia się moczu w nerkach, wpływu nerwów na komórki gruczołowe organów wydzielniczych. Głównem jego dziełem jest: „Lehrbuch der Physiologie des Menschen“ (Lipsk, 1852, 2 wyd., 1858—61); od 1866 r. wydawał: „Arbeiten aus der physiologischen Anstalt zu Leipzig.“ Por. His: „Karl L. und Karl Thiersch, Gedächtnisrede“ (Lipsk, 1895).

Ludwig Alfred, filolog, * 1832 r. w Wiedniu, studjował tamże, poświęcił się badaniom nad językiem sanskryckim, słowiańskim i litewskim, profesor filologji porównawczej w uniwersytecie wiedeńskim. Wydał między innemi: „Der Infinitiv im Veda, mit einer Systeme des lithauischen und slavischen Verbs“ (1871).

Ludwig Karol malarz, * 1839 w księstwie Sasko-mejningeńskiem, kształcił się w akademji monachijskiej, od 1868 profesor malarstwa krajobrazowego w szkole sztuk pięknych w Sztutgardzie, 1880 osiadł w Berlinie. Wykonał: „Zrujnowane wrota parku“, „Lato“, „Jesień“, „Pieczara cyklopów.“ „Widok z gór św. Gotarda,“ „Burza w nocy na jeziorze Badeńskiem“ (1881); „Wiosna w Tyrolu“ (1886) i in.

Ludwig Hubert Jakób, zoolog, * 1852 w Trewirze, kształcił się w Würzburgu, 1881 został profesorem zoologji i anatomji porównawczej w Giessen, 1887 w Bonn. Napisał: „Ueber die Eibildung im Tierreich“ (1874); „Die Wirbeltiere Deutschlands“ (1884); „Die Echinodermen“ (w dziele Bronna „Klassen des Tierreichs“, 1888) i in.

Ludwigh Jan, publicysta węgierski, * 1812 r. w Bele, w komitacie Spiskim, † 1869 w Brukseli; w 1832 był posłem na sejm w Presburgu, niejednokrotnie wybierany później, na sejmie 1848 r. gorliwy zwolennik Kossutha, był przez niego wysłany jako komisarz cywilny do armji Görgeya. Po upadku powstania schronił się do Niemiec, potem do Francji. Przez rząd austrjacki skazany na śmierć in contum., powieszony został w portrecie w Peszcie. Ostatnie lata przebył w Brukseli, zajmując się literaturą. Oprócz wielu artykułów dziennikarskich wydał: „Nouvelle page de l'histoire des Habsbourgs“ (1859); „La Hongrie et la germanisation autrichienne“ (1860); „La liberté religieuse et le protestantisme en Hongrie devant l'Europe“ (1860).

Ludwigsbrunnen, źródła mineralne w Hesji, w okręgu Friedberg, o 2 klm. na północ od stacji Grosskorben kolei żel. Kassel-Bockenheim. Wody mineralne, znane od bardzo dawna, należą do ziem alkaliczno-słonych.

Ludwigsburg, miasto w wirtemberskim obwodzie Nekary, druga rezydencja króla, ze wspaniałym pałacem królewskim, przeznaczone na kwaterę główną wojska krajowego; liczy 18,000 miesz. W okolicy znajdują się piękne pałace letnie: Monrepos, Favorite i Solitude. Przemysł znacznie rozwinięty; wielka fabryka organów.

Ludwigshafen, miasto w bawarskim palatynacie Nadreńskim, położone wprost Manheimu nad Renem, dawniej *Szańcem reńskim* zwane, połączone koleją żelazną z Moguncją, Strasburgiem i Paryżem, stanowi bardzo dogodne stanowisko dla handlu składowego. Założone dopiero 1843 r., ma ludności 30,000. Posiada wielkie fabryki

przetworów chemicznych, wełny sztucznej, wagonów, maszyn.

Ludwigslust, miasto w wiel. ks. Meklemburg-Szweryńskiem; ma 6,500 miesz., pałac rezydencjonalny w. księcia z pięknemi zbiorami starożytności meklemburskich i kunsztów, groby familijne i wspaniałe ogrody.

Ludwik I, *Pobożny* (przez Francuzów zwany *le Débonnaire*, t. j. dobroduszny), cesarz rzymski i król francuski, 814—840, trzeci syn Karola W. i trzeciej jego żony Hildegardy, księżniczki alemańskiej, * 778. Od 783 król Akwitanji, od 813 współregent swego ojca, a od 814 władca samoistny. Początkowe jego rządy były silne i sprawiedliwe; usunął z dworu rozpustę, karał ciemięzców ludu, pragnął reformy mnichów i duchowieństwa świeckiego, obchodził się łagodnie z ujarzmionymi Sasami i Fryzami. Niezadługo wszakże wielce się zmienił; usuwał i prześladował doradców ojcowskich, a natomiast ulegał coraz bardziej rosnącemu wpływowi duchowieństwa. W r. 817 podzielił państwo pomiędzy swych synów: Lotarjusza, Pepina i Ludwika, co było powodem silnych zaburzeń. Upośledzony bowiem synowiec jego Bernhard, król włoski, podniósł chorągiew buntu i zwabiony 818 r. do Châlons, umarł skutkiem wyłupienia oczu, a Lotarjusz wziął Włochy. Gdy cesarzowi druga jego małżonka Judyta powiła r. 823 syna Karola, zwanego później Łysym, zmienił w r. 829 podział, oddając i jemu część pewną. Niezadowoleni z tego powodu synowie, powstali przeciw ojcu, pojmali go i złożyli z tronu. Dwaj młodsi jednak synowie, widząc, że Lotarjusz dąży do jedynowładztwa, przy współdziałaniu duchowieństwa zwrócili mu napowrót koronę. Zgoda ta niedługo trwała. Wyznaczenie Karolowi Akwitanji, posiadanej dotąd przez Pepina, wywołało 833 nowe synów powstanie. L., straciwszy czas sposobny do walki podczas układów z papieżem Grzegorzem IV (stronnikiem książąt), został przez synów pojmany pod Kalmarem i zaprowadzony do klasztoru w Soissons, gdzie musiał publiczną czynić pokutę i grzechy swe wyznać. Obrażeni przez Lotarjusza bracia połączyli się znowu przeciw niemu i ojca przywrócili do tronu. Po śmierci Pepina 838 zarządził cesarz nowy podział państwa, korzystny głównie tylko dla Karola, czem zwrócił na się broń Ludwika i Akwitańczyków, wiernych synom Pepina. Wśród tych zamieszań, † 840 r. niedaleko Moguncji, pochowany w Metz. Obok niektórych zalet charakteru i głębokiej nauki nie posiadał jednak L. zdolności potrzebnych władcy tak obszernego państwa. Łagodność jego graniczyła ze słabością, a pobożność z bigoterją i ślepą uległością Kościołowi. Por. Funcka „Ludwig der Fromme" (Frankfurt, 1832).

Ludwik Niemiec, syn poprzedniego, król niemiecki, 843—876, * około 805 r. Otrzymał przy pierwszym podziale r. 817 Bawarję i graniczące z nią od wschodu krainy. Skutkiem nowych podziałów w latach 823 i 838 walczył przeciw ojcu, po którego śmierci musiał wespół z bratem Karolem toczyć wojnę przeciw trzeciemu bratu Lotarjuszowi. Po zwycięstwie pod Fontenai 841 r. zawarto traktat w Verdun 843 r., mocą którego wziął L. Niemcy, aż pod Ren, tudzież Moguncję, Spirę i Worms. Napady Normandów przyczyniały mu wiele kłopotów. W r. 858 zajął Francję, ale musiał ją wkrótce zwrócić prawowitemu władcy Karolowi Łysemu. Po śmierci Lotarjusza zdobył połowę Lotaryngji i zamierzał celem pozyskania korony cesarskiej wyruszyć przeciw Karolowi Łysemu, lecz zamiarowi temu przeszkodziła śmierć, która go zaskoczyła 876 r. we Frankfurcie. Zostawił L. trzech synów: Karlomana, Ludwika i Karola, którzy posiadłości jego między siebie rozdzielili.

Ludwik II, cesarz rzymski, 855—875, najstarszy syn Lotarjusza I, * około 825. Został w r. 844 przez papieża Sergjusza, którego wybór przeciwko papieżowi Janowi rozstrzygnął, ukoronowany królem Longobardów. Powołany w r. 850 przez ojca na współregenta, został r. 855 jego następcą jako cesarz i władca Włoch. W r. 848 pobił Saracenów pod Benewentem i obronił cesarstwo od Greków, którzy je zagarnąć pragnęli. Po bezdzietnej śmierci brata swego Karola, pozyskał 863 jedną połowę jego państwa, a drugą wziął trzeci brat Lotarjusz; po zgonie zaś tego ostatniego 869 Karol Łysy i Ludwik Niemiec zagarnęli Lotaryngję, bez względu na bliższe do niej prawa Ludwikowe. Jednakże Ludwik Niemiec, z którego córką Ingelbergą był L. ożeniony, powrócił mu w r. 872 przypadającą na niego część, ale powtórnie i ostatecznie ją zagarnął po śmierci L., który † 875 r. bez potomstwa płci męskiej.

Ludwik III, *Dziecko*, syn króla niemieckiego Arnulfa, * 893. Pozyskał 900 r. niemiecką koronę królewską, a 908 r. przybrał tytuł cesarza. Za rządów jego Lotaryngja znowu dostała się do Niemiec. Krótkie panowanie tego władcy zapełniają walki wewnętrzne coraz bardziej dumnych wasalów, oraz niszczące napady Węgrów. L. † bezżennie 911 jako ostatni z Karolingów niemieckich. Konrad I był jego następcą na tron królewski.

Ludwik IV, *Bawarczyk*, cesarz niemiecki, 1314—47, * 1286, syn Ludwika Surowego, księcia bawarskiego; posiadał z ojcowizny tylko część Bawarji po lewym brzegu Izaru, gdy tymczasem brat jego Rudolf otrzymał Palatynat. Obrany w r. 1314 większością głosów elektorskich cesarzem, musiał toczyć boje z rywalem swym antycesarzem Fryderykiem Pięknym, arcyksięciem austrjackim, którego pokonał dopiero po 8-letniej niszczącej wojnie stanowczej bitwie pod Mühldorf 1322. Walka jednak nie ustała; brat bowiem Fryderyka i papież Jan XXII prowadzili ją dalej we własnym interesie. L. dał pomoc zwyciężonym przez papieża

w górnych Włoszech Viscontim i pomógł im do zgniecenia partji Gwelfów. Jan XXII rzucił na niego klątwę 1324, podburzał Polaków, by zajęli Brandeburgję, i przywiódł do skutku tajemne przymierze Francji i Austrji. L. zawarł sojusz z Janem Czeskim przeciw Polsce, a z Fryderykiem ostatecznie się pojednał; chciał go nawet przypuścić do spółrządów, ale oparli się temu elektorowie. W r. 1327 przedsięwziął wyprawę do Włoch; w Medjolanie koronował się na króla włoskiego, a w Rzymie, gdzie wybrał antypapieża Mikołaja V, wziął koronę cesarską. Zagrożony jednak buntem Włochów, wrócił z uszczuplonem wojskiem do Niemiec 1330 r. Po śmierci rywala swego Fryderyka, oraz ks. Leopolda, pojednał się z Austrją. Z papieżem, rezydującym w Avignon i zostającym pod wpływem polityki francuskiej, pożądana przez L. zgoda okazała się niemożebną. Wówczas to zniecierpliwieni książęta niemieccy uwolnili cesarza z pod klątwy i na sejmie elektorskim w Rense nad Renem wydali uchwałę 1338, mocą której „każdy większością głosów powołany na tron niemiecki jest prawowitym monarchą nawet bez potwierdzenia papieskiego". Mając przez to zapewnioną swobodę, pracował odtąd L. samowolnie nad powiększeniem potęgi swego domu. Przyłączywszy w r. 1322 Brandenburg, zajął 1341 także Niższą Bawarję i starał się o nabycie Tyrolu przez ożenienie syna Ludwika z Małgorzatą Maultasche. Po żonie swojej Małgorzacie odziedziczył także Holandję, Zelandję, Fryzję i Henegawję. Takie spotężnienie domu cesarskiego rozdrażniło wielce książąt niemieckich, a zwłaszcza dom luksemburski. Papież Klemens VI, następca Benedykta XII, rzucił na L. ponowną klątwę 1346 i nakłonił większość książąt, że ci wybrali 1346 r. w Rense antycesarza Karola IV (ob.). Wśród przygotowań do nowej z tego powodu wojny, † L. 1347 nagle na polowaniu pod Fürstenfels, blizko Monachjum. Miejsce, na którem ducha oddał, naznaczone jest kolumną marmurową. Por. Mannerta „König Ludwik IV" (Landshut, 1812) i Dönnigesa „Geschichte des deutschen Kaiserthums im XVI Jahrhunderte" (Berlin, 1841); Preger „Der kirchenpolitische Kampf unter L. dem Bayern" (Monachjum, 1878); Karol Müller „Der Kampf Ludwigs des Bayern mit der Kurie" (Tubinga. (1878—80, t. 2).

Ludwik, imię kilkunastu królów francuskich:

Ludwik I, król francuski, zwany *Pobożny*, ob. wyżej Ludwik I, cesarz rzymski i król francuski.

Ludwik II, *Jąkała*, syn Karola Łysego, * 846, nastąpił po ojcu 877 i † 879.

Ludwik III, syn poprzedniego, panował wspólnie z bratem 879—882; pokonał Normandów 880 r. † 882 bezdzietnie, a jego dziedzictwo dostało się bratu Karlomanowi.

Ludwik IV, *Zamorski* (d'Outremer), tak nazywany z powodu, że się w Anglji wychowywał; syn Karola Prostaka, a wnuk Ludwika II, * 920, następca Raula, panował od 936—954. Usiłując zdobyć Normandję na Ryszardzie, był zwyciężony i uwięziony 995; wypuszczony na wolność 996, musiał ustąpić Normandję Ryszardowi, a hrabstwo Laon Hugonowi Białemu. Laon odzyskał jednak pokojem zawartym 950 r., † 954.

Ludwik V, *Gnuśny*, wnuk poprzedniego, syn Lotarjusza II, * 967 r., panował 986—987 r., na nim wygasła dynastja Karolowingów francuskich.

Ludwik VI, *Gruby*, syn Filipa I, * 1077, panował 1108—37. Był to monarcha dzielny, energiczny i sprawiedliwy. Bezustanne toczył boje z Anglją i własnymi wasalami, których zmuszał do uległości i szanowania zasad sprawiedliwości. Opiekował się także komunami i nadawał im różne swobody. Ministrem jego był słynny opat Suger (ob.), który zostawił biografję swego monarchy. Św. Bernard i Abelard uświetnili panowanie tego króla.

Ludwik VII, *Młody*, syn poprzedniego, * 1120, † 1180, został królem 1137 i panował do 1180 r. Z papieżem Inocentym II toczył spory o rozdawnictwo beneficjów i walczył z tego powodu przeciw sprzymierzeńcowi papieskiemu Tybaldowi hr. Szampanji. Pojednawszy się następnie za namową św. Bernarda, wziął udział w nieszczęśliwej drugiej krucjacie 1147. Rozwiódłszy się z niewierną małżonką Eleonorą (ob.), dziedziczką Guyenne i Poitou, która poślubiła następnie Henryka II, króla Anglji, utracił te prowincje, a skutkiem tego przyczynił się wielce do zapewnienia królom angielskim wpływu na sprawy francuskie i do 20-letniej wojny. L. prześladował Albigensów, a wspierał Becketa przeciw Henrykowi II, kr. Anglji.

Ludwik VIII, *Lew*, wnuk poprzedniego, syn Filipa Augusta, * 1187, panował od 1223—26. Za rządów ojca odznaczył się w walkach z Albigensami. Na Anglikach odzyskał Poitou, Limousin i Périgord.

Ludwik IX, *Święty*, 1226—1270, * 1215 r. w Poissy, syn poprzedniego, wstąpiwszy na tron 1226, zostawał z początku pod opieką matki, Blanki Kastylskiej, a od 1236 rządził samodzielnie i nieposłusznych wasalów zmusił do uległości. W 1248 powierzywszy regencję matce, przedsięwziął nieszczęśliwą krucjatę do Egiptu, podczas której wojsko zostało zniszczone, a król wzięty do niewoli, dopiero za znacznym okupem odzyskał wolność i wrócił do kraju 1253 roku. W powtórnej, również niepomyślnej krucjacie 1270 † pod Tunisem. Dla pobożności i cnotliwego życia zaliczony w poczet świętych przez Bonifacego VIII w r. 1297. L. pra-

Ludwik IX.

sując gorliwie nad usunięciem nadużyć i ścisłem wykonywaniem sprawiedliwości, nadał swemu krajowi prawa znane pod nazwą „Etablissement de Saint Louis", w których usuwa sądy Boże, zapewnia lepszy wymiar sprawiedliwości, ale niszczy zarazem prawa ludu i kładzie podstawę dla despotyzmu królewskiego. Jakkolwiek wielce pobożny, nie wahał się stawić oporu pretensjom duchowieństwa i ogłosił *Sankcję pragmatyczną* (1269), która gruntowała swobody kościoła galikańskiego. Przyłączywszy do korony kilka prowincji, zawarł z Henrykiem III kr. angielskim r. 1259 traktat i dobrowolnie odstąpił mu niektóre posiadłości. Francja za rządów jego wzmogła się znakomicie. Por. Sieur de Joinville „Histoire de St. Louis" (ed. Michela, Paryż, 1858); Beugnot „Essai sur les institutions de St.-Louis" (Paryż, 1821) i Faure „Histoire de Saint-Louis" (2 t., Paryż, 1866).

Ludwik X, *Kłótnik*, prawnuk poprzedniego, a syn Filipa Pięknego, * 1289, panował od r. 1314 do 1316. Po matce odziedziczył 1304 królestwo Nawary. Dozwolił wrócić do Francji wypędzonym przez ojca Żydom, walczył daremnie przeciw Flamandom (1315), nie mógł stawić czoła reakcji panów feudalnych przeciw koronie; † 1316 r. bezpotomnie; nastąpił po nim brat jego Filip V.

Ludwik XI, 1461—82, * 1423, najstarszy syn Karola VII i Marji d'Anjou. Od młodości już odznaczał się uporem, żądzą panowania, chytrością i podstępnością. Przeciw własnemu ojcu wziął udział w powstaniu zwanem *Praguerie* 1440; zarządzając delfinatem, dopuszczał się licznych nadużyć i musiał uciekać do Brabantu, gdzie żył aż do śmierci ojca 1461. Wstąpiwszy na tron, prześladował doradców ojcowskich i usiłował zniszczyć możnowładców, zwłaszcza domy burgundzki i bretoński. Powstała z tego powodu koalicja szlachty *(la ligue du bien public)*, na której czele stanął Karol Śmiały (ob.), późniejszy ks. Burgundji. W wojnie stąd wynikłej był nawet L. czas jakiś przez Karola Śmiałego więziony. Uwolniony następnie za znacznym okupem, oderwał Edwarda IV króla Anglji od przymierza z Burgundją 1475 i zdala patrzał na upadek swego wroga, ks. Burgundji. Po śmierci jego (1477) zagarnął Burgundję i przyłączył do korony przemocą i podstępem Provence, Maine, Anjou i hrabstwo Bar. Człowiek ten bez sumienia, wiarołomny i okrutny, mściwy i zabobonny, był najzręczniejszym politykiem swego czasu i znakomitym mężem stanu. Ostatnie lata życia przepędził w twierdzy Plessis-les-Tours, dręczony ustawiczną trwogą i oddany praktykom zabobonnym; † 1483. Przeszło 4,000 ludzi kazał stracić, i to po większej części skrycie, bez zachowania form sądowych. Złamaniem szlachty feudalnej i sprzyjaniem mieszczaństwu podniósł znakomicie władzę królewską i uporządkował sprawy państwa. Dla utrzymania dobrych stosunków z papieżem zniósł sankcję pragmatyczną. Przyjaciel nauk, zbogacił bibljotekę, zreformował uniwersytet paryski i ściągał do kraju uczonych Greków. Na usługi państwa zaprowadził poczty. Uważany jest za autora dzieł: „Les cent nouvelles" i „Rosier des guerres". Por. Comines „Mémoires" (wyd. Lenglet-Dufresnoy, 4 tomy, 1747); Duclos „Histoire de Louis XI" (Paryż, 1745); Legeay „Histoire de Louis XI" (1874); Buet Louis XI et l'unité française" (2 wyd., 1886).

Ludwik XI.

Ludwik XII.

Ludwik XII, 1498—1515, * 1462 r., prawnuk Karola V, a syn księcia Orleańskiego Karola (ob. *Walezy)* i Marji ks. Kleve. Po śmierci Karola VIII wstąpił na tron 1498 i łagodnym a sprawiedliwym rządem w kraju zasłużył sobie na imię ojca ludu. Wybrawszy na ministra późniejszego kardynała Jerzego d'Amboise, zostawał pod wpływem jego i drugiej swej żony, Anny bretońskiej. Jako krewny Viscontich, wystąpił z pretensjami do Medjolanu, zdobył go i uwięził panującego tam księcia Ludwika Sforzę 1500 r. Następnie wespół z Ferdynandem aragońskim zdobył Neapol, ale wkrótce między samymi zwycięzcami wybuchła wojna, zakończona ugodą familijną 1505. W r. 1509 przystąpił do ligi Kambrajskiej (ob. *Liga)* przeciwko Wenecji, ale za staraniem Juljusza II, który się więcej bał Francuzów, niż Wenecjan, utworzyła się przeciw niemu 1511 liga święta (Papież, Wenecja, Aragonja i Anglja), która początkowo żadnego nie miała powodzenia. Opuszczony przez Szwajcarów i cesarza, wyklęty przez papieża, przeciągnął na swą stronę Wenecję 23 marca r. 1513 i odnosił we Włoszech zwycięstwa, ale w samej Francji zagrożony najazdem Anglików i pobity przez nich pod Guinegate (bitwa ostróg), 17 sierpnia 1513, pogodził się z papieżem i Aragonją (na której rzecz musiał zrzec się Neapolu), z cesarzem Maksymiljanem zawarł rozejm w marcu 1514, a z Anglją drogo okupiony pokój 7 sierpnia tegoż roku. Mimo takich niepowodzeń, zamyślał L. o ponownem zdobyciu Medjolanu, ale wśród przygotowań do wojny, † 1515 we 2 tygodnie po zaślubieniu trzeciej żony, Marji królewny angielskiej. U ludu posiadał wielką miłość. Dla nienakładania nowych podatków, zrobił urzędy cywilne kupnemi, przez co stał się powodem wielu nadużyć. Następcą jego był Franciszek I. Por. „Histoire de Louis XII"

(Paryż, 1615); Baudier „Histoire de l'administration du cardinal d'Amboise" (2 t., Paryż, 1634); Röderer „Louis XII et François I" (2 t., Paryż, 1825); Maulde La Clavière „Histoire de Louis XII" (1890).

Ludwik XIII, 1610—43, * 1601, syn Henryka IV i Marji Medici, wstąpił na tron 14 maja 1610 pod opieką matki, która sprzyjając Hiszpanji i dążnościom katolickim, chciała zgnieść Hugonotów. Ci wszelako połączywszy się z możnowładcami, oburzonymi na samowładne rządy ulubieńca królowej, marszałka d'Ancre (ob.), zmusili dwór do ugody w Loudun 4 maja 1616. Intrygi i kabały dworskie mimo to nie ustawały. Wreszcie za staraniem faworyta królewskiego de Luynes (ob.) i zezwoleniem samego króla d'Ancre został zabity 1617, Marja Medici aresztowana, a de Luynes stanął u steru rządu i nakłonił króla, że ten siłą zmusił do posłuszeństwa niechętnych panów i zwyciężył protestantów w wojnie zakończonej 1622. Miejsce de Luynes'a († 1624) zajął późniejszy kardynał Richelieu (ob.); owładnął on słabym umysłem króla i stał się wszechwładnym panem Francji. Richelieu postawił sobie za zadanie wewnątrz utworzyć monarchję nieograniczoną, a na zewnątrz osłabić potężny dom habsburski. Pierwszego celu dopiął zniweczeniem politycznego znaczenia Hugonotów w krwawej wojnie 1624—28, nadwątleniem, jeżeli nie zupełnem jeszcze złamaniem potęgi możnowładców w bitwie pod Castelnaudary (wrześ. 1632) i ścieśnieniem parlamentów. Drugiego zaś zadania dokonał przez czynne wmieszanie się Francji (1633) do wojny Trzydziestoletniej, podczas której wojska francuskie okrywały się sławą zarówno w Niemczech, jak i na granicy hiszpańskiej. Przed zakończeniem jednak tej wojny L. † 1643 r. Był to człowiek słabowity, charakteru niezdecydowanego, bez silnej woli, ponury, podejrzliwy i samowolność lubiący. W bitwach okazywał krew zimną i męstwo. Pozostawił naród uciśniony podatkami i despotyzmem. Żona jego Anna Austrjacka urodziła mu Delfina, późniejszego Ludwika XIV i Filipa ks. Orleańskiego, protoplastę młodszej linji Orleanów. Por. Bazin „Histoire de Louis XIII" (4 tomy, 2 ed., Paryż, 1846); Topin „Louis XIII et Richelieu" (1876); Zeller „Etudes critiques sur le règne de Louis XIII" (1879).

Ludwik XIII.

Ludwik XIV.

Ludwik XIV, 1643—1715, * 1638, syn poprzedniego i Marji Austrjackiej (właściwie księżny hiszpańskiej), wstąpiwszy na tron po śmierci ojca 14 maja 1643 r., zostawał pod opieką matki i wpływem Mazarini'ego (ob.), którzy w imieniu króla przy pomocy Turenne'a pokonali Frondę (ob.). Pokojem westfalskim (1648) uzyskała Francja większą część Alzacji, a pokojem pirenejskim (1659 r.) otrzymała od Hiszpanji Roussillon i Conflans. W czerwcu 1660 zaślubił L. infantkę Marję Teresę, córkę Filipa IV. Po śmierci Mazarini'ego 9 marca 1661 r. sam objął ster rządu i postawił Francję na najwyższym szczeblu potęgi i świetności. Obdarzony wrodzonym instynktem despotyzmu, nienawidzący żadnych autorytetów politycznych, z rzadką energją urzeczywistniał L. teorję polityczną, zgubną zarówno dla Francji, jak i dla całego świata europejskiego. Lekceważąc wszelkie prawa i zwyczaje, ugruntował swe panowanie na osławionej zasadzie: „L'état c'est moi" (państwo to ja). Z fikcją tą łączył jeszcze przekonanie o boskości swej osoby jako indywiduum i jako króla. L. szczególną posiadał zręczność w wyborze ludzi, którzy genjuszem swym tron i potęgę jego uświetniali. Takimi byli szczególnie oprócz wielu innych, Colbert (ob.), znakomity administrator, i Louvois (ob.), wielki organizator i twórca armji, przy pomocy której stał się L. zdobywcą. Król był wszystkiem i sam rządy sprawował. Ministrowie słuchali tylko jego rozkazów i czuwali nad ich wykonywaniem. Roszcząc pretensje na podstawie prawa rewolucji (ob.), do części Niderlandów hiszpańskich, wyruszył 1667 na podbój tych krajów i byłby je całe zdobył, gdyby zwycięstw jego nie powstrzymało potrójne przymierze (Anglja, Holandja i Szwecja), które zniewoliło go do pokoju w Akwizgranie 2 maja 1668. W r. 1672 uderzył na Holandję, a skutkiem tego popadł w wojnę z Hiszpanją i Niemcami. Szczęśliwy w bojach, otrzymał na mocy pokoju nimwegeńskiego 1678 niektóre posiadłości graniczne Niderlandów hiszpańskich, mianowicie Franche-Comté, a na prawym brzegu Renu Frejburg i Breysach. Za pośrednictwem sławnych onego czasu izb połączenia (*Chambres de réunion*) powiększył bezprawnie dotychczasowe zdobycze wielu posiadłościami w Alzacji i w Niderlandach, a pośród zupełnego pokoju zajął 30 września 1681 Strasburg. Tegoż roku flota francuska bombardowała Tripolis, a 1684 Algier i Genuę, która musiała się upokorzyć. Teraz stał L. na szczycie potęgi. Swemi zwycięstwy dał uczuć przewagę całej niemal Europie, a naród własny ciemiężył i przyzwyczajał do azjatyckiego posłuszeństwa; znikły wszystkie ślady dawnej samoistności politycznej, w sądownictwie cywilnem liczne zakorzeniały się nadużycia, a sądownictwo kryminalne krwawe przybrało formy. Na wzór orjentalnych despotów, uważał się król w prawie rozporządzania nawet majątkami prywatnemi, a wszelką ze swej strony łagodność

poczytywał za dobrodziejstwo i łaskę. Sercem życia państwowego i narodowego był wedle teorji dwór tylko. Tu koncentrowała się świetność i potęga kraju. Tu mówiono językiem najczystszym i celowano w owych obyczajach powierzchownych i śliskich, w których sam król był mistrzem. Etykietę posuwał aż do śmieszności i uczynił z niej rodzaj monarszego kultu. Dwór jego był wzorem dla całej Europy, a język i literatura francuska stały się modą powszechną. W późniejszych latach życia swojego został **L.** bigotem, w czem podtrzymywała go jego ulubienica, potem tajemna żona pani Maintenon (ob.). Skutkiem tej żarliwości jego religijnej było prześladowanie Hugonotów i zniesienie edyktu Nantejskiego w 1685, co zmusiło mnóstwo ludzi najpożyteczniejszych dla kraju do opuszczenia rodzinnej ziemi. Jego osławione egzekucje wojskowe (ob. Dragonady), i wysokie opodatkowanie narodu wywołały powstanie Kamizardów, a wszystko to było wynikiem despotyzmu królewskiego. Przeciw papieżowi bronił **L.** energicznie niezależności kościoła galikańskiego. W r. 1685 wystąpił w imieniu swej bratowej Elżbiety Karoliny Orleańskiej z pretensjami do Palatynatu. Z tego powodu, jak również z powodu wyboru elektora kolońskiego, wywiązała się r. 1688 wojna z Niemcami, państwami morskiemi, Hiszpanją i Sabaudją, w której Francuzi okropnie spustoszyli południowo-zachodnie Niemcy, odnosili świetne zwycięstwa i opierali się całej prawie skoalizowanej Europie. Pokojem ryświckim, który tę wojnę zakończył 1697 roku, zatrzymała Francja Alzację i Strasburg ze wszystkiemi okręgami na lewym brzegu Renu. Nareszcie 1700 dosięgnął **L.** ostatniego celu swych życzeń: Karol II (ob.), król hiszpański, uznał wnuka jego Filipa V swym spadkobiercą. Ale z tego powodu właśnie rozpoczęła się hiszpańska wojna sukcesyjna (ob.), w której Niemcy, Anglja, Holandja, Sabaudja i Portugalja przeciw Francji wystąpiły. Zmiana wszakże stosunków politycznych rozwiązała istniejące przymierza nieprzyjaciół Ludwikowych, a układy pokojowe w Utrechcie (1713), w Rasztadzie i Badenie (1714) nie wypadły dla Francji tak niekorzystnie, jakby się tego spodziewać wypadało. Kraj jednak był niezmiernie zubożony. Na tej wojnie zakończyła się wojownicza działalność **L.** XIV. Nie cierpiąc najmniejszego oporu i lekceważąc zawsze opinję publiczną, przedsiębrał **L.** w ostatnich latach życia różne środki prześladowcze przeciw Jansenistom (ob.). Umierając 1715 roku, wyrzucał sobie, iż dobrobyt narodu poświęcił własnej dumie i żądzy panowania. Majestatycznej powierzchowności, zachowywał **L.** zawsze naturalną powagę; w obcowaniu okazywał wiele uprzejmości. Odznaczał się przytem niezmordowaną działalnością i wytrwałością. Miłośnik nauk i sztuk, gromadził na swym dworze uczonych, poetów i artystów, zakładał akademje i wznosił wspaniałe budowle. Dzieci jego (których mu Marja Teresa urodziła sześcioro) i wnuki poprzedziły go do grobu. Z pobocznych stosunków miłosnych miał z panną Lavallière (ob.) troje, a z panią Montespan czworo naturalnych, później uprawnionych dzieci. Następcą jego był prawnuk Ludwik XV. Najlepszą charakterystykę **L.** XIV dają własne jego pisma „Oeuvres" (6 t., Paryż, 1806), zawierające instrukcje dla Delfina i Filipa V, oraz listy. Por. Voltaire'a „Siècle de Louis XIV; Lemontey'a „Essai sur l'établissement monarchique de Louis XIV" (Paryż, 1818); Saint-Simon „Mémoires complètes et authentiques sur le siècle de Louis XIV et la régence" (16 t., Paryż, 1829 i częściej); Michelet'a „Louis XIV et la révocation de l'Edit de Nantes" (Paryż, 1860); Coznac „Souvenirs du règne de Louis XIV" (Paryż, 1866 sq.); Krohna „Die letzten Lebensjahre Ludwigs XIV" (Jena, 1865); Gaillardin „Histoire du règne de Louis XIV" (1871—76, t. 6); Michauda „Louis XIV et Innocent XI" (1882—83, t. 4); Cheruel „Histoire de France pendant la minorité de Louis XIV" (1878—80, t. 4); Clement „La police sous Louis XIV" (2 wyd., 1866).

Ludwik XV, 1715—74, * 1710 r., syn Delfina Ludwika, księcia Burgundji, prawnuk Ludwika XIV, po którym objął tron 1 września 1715 r., pod opieką księcia Orleańskiego. Lekkomyślność regenta i operacje finansowe Lawa (ob.) postawiły Francję nad brzegiem przepaści. Miejsce ks. Orleańskiego († 1723) zajął ks. de Bourbon, który ożenił króla 1725 z Marją Leszczyńską, córką króla Stanisława, ale już 1726 został zastąpiony przez oszczędnego kardynała Fleury (ob). Popierając sprawę teścia swego Stanisława Leszczyńskiego, wziął **L.** czynny udział 1733 w wojnie o wybór króla polskiego przeciw Austrji, popierającej Augusta elektora saskiego, i otrzymał pokojem wiedeńskim 1738 r. dla Stanisława Leszczyńskiego Lotaryngję, która następnie została wcieloną do Francji. Mimo pokojowych usposobień kardynała Fleury, Francja uwikłała się znowu w *austrjacką wojnę sukcesyjną* (ob.), a następnie za radą faworyty królewskiej, p. Pompadour w nieszczęśliwą *Siedmioletnią wojnę* (ob.), która ogromne pociągnęła za sobą klęski; utrata najważniejszych osad wycieńczyła Francję, zniszczyła dawną jej w Europie przewagę i wszelki wpływ na sprawy ogólne. Równocześnie z upadkiem zewnętrznym poczyna się i niemoc wewnętrzna. **L.** rządził samowładnie, ale nie samodzielnie. Leniwy, odrętwiały i na wszystko obojętny, oddany niegodnym rozkoszom i niecnym spekulacjom, pozostawiał stér rządu w ręku ministrów (Fleury, Choiseul, Bernis, Aiguillon), których dowolnie obalały kochanki królewskie, będą-

Ludwik XV.

się często narzędziem duchowieństwa, a zwłaszcza potężnych na dworze Jezuitów. Zapomniawszy o zacnej małżonce, wiódł żywot bezwstydny w towarzystwie ludzi niegodziwych i zmieniających się metres wszechwładnych. Ludzie bez czci i sumienia zajmowali najwyższe urzędy i kierowali losami Francji. Tron tracił zwolna dawną powagę i szacunek, a z łona znieważanego narodu wynurzali się ludzie, którzy śmiało podjęli walkę przeciw istniejącemu porządkowi, zarówno w kościele, jak w administracji i społeczeństwie. Choiseul (ob.), przedsiębrał wprawdzie niejakie reformy i zniósł zakon Jezuitów r. 1764, ale nim mógł coś więcej zdziałać, został strącony przez faworytę królewską, p. Dubarry (ob.). Parlamenty, z któremi spory ciągle się ponawiały, za inicjatywą znienawidzonego kanclerza Maupeau zostały zniesione i rozpędzone 1771 r. Lud żyjący w nędzy i ucisku pałał coraz większą nienawiścią ku dworowi, gdy król tymczasem bawił się z metresami, a p. Dubarry ogromne trwoniła sumy. Zwiastunów przyszłej katastrofy, jakkolwiek widocznych, dwór znikczemniały nie widział, lub też widzieć nie chciał. Nareszcie **L.** zestarzały, nękany chorobą, do której się w końcu i ospa przyłączyła, † osierocony 1774, utraciwszy syna Delfina 1765 r., a żonę 1768 r. Lud cieszył się ze śmierci króla, i pogrzeb jego uczcił paszkwilami. Następcą **L.** XV był wnuk jego Ludwik XVI. Por. Voltaire'a „Siècle de Louis XV" (2 t., Paryż, 1796); Desodoardsa „Histoire de Louis XV" (3 t., Paryż, 1798); Lemonteya „Histoire de la régence et de la minorité de Louis XV" (2 t., Paryż, 1832); Barbiera „Journal historique et anecdotique du règne de Louis XV" (4 t., Paryż, 1849—56); Tocqueville'a „Histoire philosophique du règne de Louis XV" (2 t., Paryż, 1847). Micheleta „Louis XV, 1724—57" (Paryż, 1866); Jobez „La France sous Louis XV" (t. 1—2, Paryż, 1864—65); Boutaric „Etude sur le caractère et la politique personelle de Louis XV" (1866); „Correspondance secrète inédite de Louis XV, sur la politique étrangère" (1866, t. 2); Bonhomme „Louis XV et sa famille" (1873).

Ludwik XVI August, 1774—93, * 1754, wnuk poprzedniego, syn Delfina Ludwika i Marji Józefy, ks. Saskiej, zaślubił 1770 Marję Antoninę, arcyks. austrjacką, i 16 maja 1774 r. wstąpił po swym dziadku na tron francuski. Od natury silnem obdarzony ciałem, posiadał **L.** wiele dobroci serca, ale mało rozumu, a jeszcze mniej woli. Zajęcia i skłonności **L.** odpowiadały w zupełności jego ograniczoności. Największe upodobanie znajdował w pracach mechanicznych i polowaniu. Jakkolwiek wychowany w atmosferze najbardziej zepsutego dworu, zachował przecież prostotę i czystość obyczajów, okazywał poczucie prawa i obowiązku, nienawidził zbytku i skłaniał się ku klasom robotniczym. Koronę brał z wielką bojaźnią. Jakoż rzeczywiście ówczesne położenie Francji wymagało od monarchy więcej siły, energji i zdolności, aniżeli ich posiadał **L.** XVI. Rozrzutność i despotyzm przodków zniweczyły dobrobyt ogólny; lud żył w nędzy; wszelka reforma była już spóźnioną i na nieprzezwyciężone trafiała przeszkody. Stan finansów groził ruiną. Usiłowania patrjotycznych ministrów, jak Malesherbes i Turgot, były bezowocne. Głębszym reformom mimo ustępstw króla sprzeciwiała się arystokracja. Katastrofa była nieunikniona. Rewolucja wielkiemi zbliżała się krokami. Paryż dawał popęd całemu krajowi. Jakoż mimo licznych koncesji król nie umiał sobie zjednać ludu i musiał odpokutować za nadużycia i wszystkie niesprawiedliwości swych poprzedników. Po powstaniu 10 sierpnia 1792 został **L.** aresztowany z całą swą rodziną i w kilka dni potem osadzony w więzieniu Temple. Francja tymczasem zamieniła się w rzeczpospolitą. **L.** stawiony (po raz pierwszy 10 grudnia 1792 przed sądem konwencji narodowej, skazany został mimo obrony Troncheta, Malesherbesa i Defèze'a na śmierć 383 głosami przeciw 310, a wyrok wykonano 21 stycznia 1793 r. (ob. Francja). Por. Soulavie „Mémoires historiques et politique du règne de Louis XVI" (6 t., Paryż, 1801); Girtanner „Schilderung des häuslichen Lebens, des Charakters und der Regierung Ludwig's XVI" (Berlin 1783); Moleville „Histoire de la révolution de France pendant les dernières années du règne de Louis XVI" (10 t., Paryż, 1801); Barrière „La cour et la ville sous Louis XIV, XV et XVI" (Paryż, 1829); Capefigue „Louis XVI" (4 t., Paryż, 1844); Tocqueville „Coup d'oeil sur le règne de Louis XVI" (Paryż, 1850); Feuillet de Conches „Louis XVI, Marie-Antoinette et Mme Elisabeth" (Paryż, 1865 sq.); Nicolardot „Journal de L. XVI" (Paryż, 1873); Jobez „La France sous L. XVI" (1893); Sourian „L. XVI et la révolution" (1893).

Ludwik XVI.

Ludwik XVII Karol, * 1785, drugi syn poprzedniego i Marji Antoniny Austrjackiej. Nosił pierwotnie tytuł *księcia Normandji*, a po śmierci brata 4 czerwca 1789 tytuł *Delfina*. Po straceniu ojca ogłoszony przez stryja, późniejszego Ludwika XVIII, królem Francji. Więziony ciągle w Temple, został w czerwcu 1793 odłączony od swej matki i oddany w więzieniu na wychowanie szewcowi Simonowi, człowiekowi surowemu, który okrutnem postępowaniem starał się fizycznie osłabić i moralnie poniżyć młodego królewicza. Trzymany ciągle w zamknięciu, później bez żadnego nawet dozoru i opieki, † **L.** 8 czerwca 1795. Jakkolwiek śmierć jego została zupełnie dowiedzioną, mimo to jednak występowało kilku fałszywych Ludwików XVII. Np. *Jan Marja Herwagault*, syn krawca z St.-Lô; * 1781, który w 14 roku życia uciekł z domu oj-

cowskiego, zjednał sobie stronników, zwłaszcza w Bretanji, Normandji, Szampanji i Burgundji, i w d. 3 kwietnia 1802 obwiniony przez sąd kryminalny w Reims o oszustwo, skazany został na czteroletnie więzienie, a za rządów Napoleona osadzony w Bicêtre, gdzie † 1812. Drugi samozwaniec *Mathurin Bruneau*, * 1784 w Bezins pod Cholet, syn fabrykanta sandałów drewnianych, prowadził od 1795 życie awanturnicze, aż nakoniec aresztowany za włóczęgostwo 1803, został osadzony w domu poprawy w Saint-Denis pod Paryżem. Powróciwszy do Francji po długim pobycie w Północnej Ameryce, ogłosił się synem Ludwika XVI, ale obwiniony o oszustwo, został przez sąd w Rouen skazany na 7 lat więzienia. Zniknął z widowni po rewolucji lipcowej 1830. *Henryk Hébert* z okolicy Rouen, który się *księciem Richmond* nazywał i głośnym był 1833—34, pochodził zaś z okolicy Rouen. Głosił on już 1828, że jest synem Ludwika XVI. Po rewolucji lipcowej ogłosił protest przeciwko wstąpieniu na tron Ludwika Filipa w dwóch manifestach, podpisanych: „Książę Normandji," i usiłował pretensje swoje uzasadnić w piśmie *Mémoires*. Rząd zaskarżył w końcu awanturnika przed sąd paryski, który go w 1834 skazał na 12 lat więzienia. Ale w ośm miesięcy po osadzeniu go zdołał Hébert ratować się ucieczką przy pomocy swych stronników i udał się do Londynu, gdzie † 1845. Najwięcej atoli stronników znajdował Niemiec *Karol Wilh. Naundorf*, który w 1810 występował jako zegarmistrz w Spandau, potem się przeniósł do Brandenburga, następnie do Krossen w Niższych Łużycach, a stąd po rewolucji lipcowej do Francji. Tu familijne podobieństwo z Burbonami zyskało mu wielu stronników. Stawając bezskutecznie w izbach i w sądach, został wygnany z kraju i udał się do Anglji, a następnie do Delft w Niderlandach, gdzie † 10 sierpnia 1845. Syn jego, zostający w służbie wojskowej holend., występował także w roli pretendenta pod imieniem ks. Normandji. Sprawę swą wytoczył w sądach francuskich jeszcze 1874 r., ale bezskutecznie. Śmierć Ludwika XVII stwierdzono ponownie, i Naundorf uznany został za uzurpatora i oszusta.—Oprócz tych występowali nadto i inni awanturnicy z pretensjami Ludwika XVII, ale nie z takim jak tamci hałasem. Por. Bülau „Geheime Geschichten und räthselhafte Menschen" (2 t., Lipsk, 1850); Beauchesne „Louis XVII, sa vie, son agonie, sa mort" (13 wyd., 1884, t. 2); Eckard „Mémoires historiques sur Louis XVII" (1817); Rettement „Histoire populaire de Louis XVII" (2 wyd., 1876); Chantelauze „Louis XVII, son enfance, sa prison et sa mort au Temple" (1883, dodatek 1887); Evans „The story of Louis XVII of France" (1893).

Ludwik XVIII Stanisław Ksawery, 1814—24, * 1755, brat Ludwika XVI, czwarty syn Delfina Ludwika i Marji Józefy, księżniczki saskiej, nosił tytuł hrabiego Prowancji, a po wstąpieniu na tron brata zwany *Monsieur*. W początkach rewolucji uszedł szczęśliwie do Niderlandów. Po straceniu brata ogłosił się regentem, a po śmierci Ludwika XVII królem i przebywał kolejno w Hamm, Blankenburgu, Weronie, Warszawie, Mitawie i Anglji, gdzie kupił sobie zamek Hartwell i stale zamieszkiwał. Po upadku Napoleona ogłosił 1 lutego 1814 proklamację do Francuzów i został 4 kwietnia przez senat do kraju przywołany. Wylądował 26 kwietnia, przez senat do kraju przywołany. Wylądował 26 kwietnia w Calais, 3 maja wjechał uroczyście do Paryża i 4 czerwca nadał krajowi kartę konstytucyjną (ob. Francja). Skutkiem powrotu Napoleona z wyspy Elby musiał L. 19—20 marca 1815 uciekać i udał się do Lille, a potem do Gandawy; stąd po klęsce Napoleona pod Waterloo znowu do Paryża wrócił 9 lipca t. r. Powolny sługa stronnictwa arystokratyczno-klerykalnego, na którego czele stał hr. Artois, popuścił L. cugle fanatyzmowi i absolutyzmowi bezgranicznemu. Straszna reakcja była zasadą rządu jego ministrów (ob. Francja). L. † 1824 bezdzietnie. Jego następcą był Karol X (ob.). Por. „Mémoires de Louis XVIII" (Paryż, 1822).

Ludwik XVIII.

Ludwik Filip.

Ludwik Filip, król Francuzów, od rewolucji lipcowej 1830 do rewolucji lutowej 1748, * 1773 w Paryżu, najstarszy syn Ludwika Filipa Józefa, księcia Orleańskiego (ob. Orleański dom). Nazywał się z początku *księciem Valois*, od 1785 *ks. Chartres*, a od śmierci ojca *ks. Orleanu*. Wraz z ojcem swym przystąpił do rewolucji, zaciągnął się do gwardji narodowej i należał do klubu jakóbinów. W stopniu generała walczył pod Valmy i Jemappes, lecz 4 kwietnia 1793 z generałem Dumouriez opuścił Francję i tułał się w Szwajcarji, gdzie ściągnął i siostrę swą Adelajdę. Przez ośm miesięcy przebywał pod imieniem Chabot-Latour jako nauczyciel geografji i matematyki w Reichenau pod Chur, następnie podróżował po krajach skandynawskich i nareszcie czas jakiś żył w ciężkim niedostatku w Hamburgu. Kiedy Dyrektorjat za uwolnienie jego matki i młodszych braci postawił mu warunek opuszczenia Europy, udał się L. F. 1796 do Ameryki. Od 1800—8 przebywał w Anglji, a w 1809 przeniósł się do Palermo, gdzie zaślubił Marję Amalję († 1866), córkę Ferdynanda IV, króla Obojej Sycylji. W powstaniu narodu

hiszpańskiego ubiegał się nadaremnie o dowództwo przeciwko Napoleonowi, po którego upadku wrócił do Paryża. Tu w 1815 starał się bezskutecznie zorganizować pewien opór przeciw niemu. Podejrzany Ludwikowi XVIII, znowu aż do 1816 przebywał w Anglji. Na początku 1817 powrócił do Paryża, gdzie zamieszkał w Palais-Royal, który stał się ogniskiem opozycji liberalnej. Po rewolucji lipcowej został ogłoszony 30 lipca 1830 generalnym namiestnikiem królestwa a 9 sierpnia wyniesiony na tron, zaprzysiągł przejrzaną kartę konstytucyjną. Uznany przez mocarstwa europejskie, unikał wszelkiego mieszania się do polityki zagranicznej, usiłując życzliwością swoją dla klas średnich, popieraniem materjalnego dobrobytu kraju i zachowaniem pośredniego stanowiska *(Juste milieu)* śród innych stronnictw, utrzymać się na tronie. Lękliwa polityka w sprawach wschodnich w 1840, nadużycia urzędników, cierpiane w najwyższych nawet sferach, i działania rządu w duchu antydemokratycznym obudziły nienawiść ludu i zachwiały tronem króla mieszczańskiego. Opór króla przeciw reformie wyborczej wywołał ostatecznie rewolucję 24 lutego 1848 r., skutkiem której **L. F.** zrzekł się korony na rzecz swego wnuka, Ludwika Filipa, hrabiego Paryża, i wyjechał ze stolicy (ob. Francja). Ukrywał się potem czas jakiś na brzegach Normandji, skąd 3 marca na przysłanym umyślnie parowcu angielskim przeprawił się do W. Brytanji. Tu pod nazwą hr. Neuilly zamieszkał w Claremont, posiadłości swego zięcia, króla Belgów, † 1850; pochowany w kaplicy katolickiej w Weybridge. Obdarzony wielką siłą fizyczną, odznaczał się **L. F.** jasnością i bystrością umysłu, śmiałością i stałością charakteru i czystością obyczajów. Posiadał wszechstronne wykształcenie i wzorowym był ojcem rodziny. Pozostawił liczną rodzinę, której głową i spadkobiercą praw królewskich był wnuk jego Ludwik Filip Albert, ks. Orleański, hr. Paryża, a obecnie jest Ludwik Filip Orleański, syn hr. Paryża (ob. Orleański dom). Por. Birch „Ludwig Philipp" (3 t., Stuttgard, 1841—44); Douglas „Life and times of Louis-Philippe" (Londyn, 1848); Montalivet „Le roi Louis Philippe etc." (Paryż, 1851); Lemoine „Abdication du roi Louis Philippe, racontée par lui même" (Paryż, 1851); Blanc „Histoire de dix ans, 1830—40" (5 t., Paryż 1841—42); Regnault „Histoire de huits ans 1840—48" (3 t., Paryż, 1849); Guizot „Mémoires" (t. 1—7, Paryż, 1858—64). Crétineau Joly „Histoire de Louis Philippe d'Orléans" (1862, t. 2); Alex Dumas „Histoire de la vie politique et privée de Louis Philippe" (1852, t. 2); Billault de Gerainville „Histoire de Louis Philippe" (1870—76, t. 3).

Ludwik Filip, hr. Paryża.

Ludwik Filip, hr. Orleanu, i inni książęta z tej rodziny, ob. Orleański Dom.

Ludwik Napoleon, ob. Napoleon III.

Ludwik Bonaparte, król holenderski, ob. Bonaparte (V).

Ludwik I.

Ludwik I Wielki, król węgierski i polski, syn Karola Roberta, króla węgierskiego i Elżbiety, córki Władysława Łokietka, * 1326 r. Wstąpiwszy na tron węgierski 1342 r., zaczął rządzić krajem z pomocą swej matki, która aż do końca życia zawsze przeważny wpływ nań wywierała. Po śmierci Roberta Dobrego korona neapolitańska dostała się jego wnuczce Joannie, która, chciwa władzy, starała się usunąć od tronu Andrzeja, młodszego brata Ludwikowego, od lat dziecinnych przeznaczonego na jej męża, godząc nawet na jego życie. Ludwik, ujmując się za bratem, wyruszył ze znacznem wojskiem do Włoch, wszedł do Neapolu i, objąwszy rządy na rzecz małego syna Joanny, przybrał tytuł króla Sycylji i Jerozolimy. Wkrótce atoli opuścił Włochy, zostawiwszy namiestniczą władzę Stefanowi, wojewodzie siedmiogrodzkiemu. Korzystając z jego nieobecności, Joanna pobudziła Włochów do powstania, i Ludwik przymuszony był powtórnie i z groźniejszemi siłami wystąpić. Wdanie się atoli papieża przerwało podbicie tego kraju, i Ludwik, nie przyjąwszy nawet kosztów wojennych, odwołał swoje wojska z Neapolu. Następnie zajął Dalmację pod swoje panowanie, ale gdy Wenecja przeciw niemu wystąpiła, zmuszony był niepowodzeniem wojsk swoich do zawarcia dziewięcioletniego rozejmu, po którego upływie podpisał ostateczny pokój i za cenę 500,000 dukatów zrzekł się swoich pretensji do tej krainy. Potem prowadził wojnę z Karolem IV, królem czeskim, ale i tę ukończyło niezadługo pośrednictwo papieża. Pokrewieństwo **L.** przez matkę z Kasimierzem Wielkim, który nie miał potomstwa męskiego, dawało mu nadzieję otrzymania z czasem korony polskiej. Jakoż w r. 1370 po śmierci Kazimierza uzyskał ją i po krótkim pobycie w Polsce, powierzył rządy nad nią swej matce Elżbiecie. Chcąc zjednać przychylność szlachty polskiej dla córek swoich (z których Marję, zaręczoną z Zygmuntem synem cesarza Karola IV, zamierzał na tronie polskim osadzić), nadał jej w Koszycach 17 września 1374 r. obszerne przywileje, będące kamieniem węgielnym tych swobód, z których powodu nasz kraj potem tyle ucierpiał. Swawola i nadużycia szlachty węgierskiej, zostającej w Krakowie przy boku Elżbiety, wywoływały wielkie oburzenie w mieście; skutkiem tego zaszła 1376 r. krwawa bójka, która pociągnęła za sobą wyjazd Elżbiety; w imieniu jej sprawował odtąd rządy kraju Władysław książę Opolski. Po śmierci królowej (1380) przybył do Polski 14-letni Zygmunt, jako przyszły król polski, któremu Krakowianie przysięgę wierności złożyli, ale gdy **L.** † 1382 r.,

Zygmunt powrócił do Węgier. Dla Polski **L.** był monarchą słabym, dbającym więcej o własny interes niż o dobro kraju, o którego koronę tyle czynił zachodów; innym był przecież dla Węgrów, których obdarzył dobremi prawami i którzy przez wdzięczność za jego mądrą administrację wewnętrzną nadali mu tytuł *Wielkiego*. Następczynią jego w Polsce była córka Jadwiga, która poświęceniem swojem dla przybranej ojczyzny sowicie wynagrodziła ojczyźnie rządy rodzica. Por. Szajnocha „Jadwiga i Jagiełło," mianowicie t. l.

Ludwik II, król węgierski, syn Władysława II Jagiellończyka, * 1506, wstąpił na tron 1516 roku i poległ w bitwie przeciwko Turkom pod Mohaczem 29 sierpnia 1526 r. Rządy **L.** były krótkie i burzliwe.

Ludwik I Karol August, król bawarski 1825—48, pierworodny syn i następca Maksymiljana Józefa, * 1786 w Strasburgu. Po ukończeniu studjów na uniwersytetach w Landshut i Göttingen, walczył przeciw Austrji. W r. 1810 ożenił się z Teresą ks. Hildburghausen. Jako następca tronu żadnego prawie nie brał udziału w sprawach państwa, ale poświęcał się naukom i sztukom. Oszczędny w życiu prywatnem, obracał pieniądze na zakupowanie skarbów sztuki i zbudowanie gliptoteki. Wstąpiwszy na tron 1825, całą niemal swą działalność poświęcał podniesieniu sztuki, wspierał rzeźbiarstwo, malarstwo, a zwłaszcza też budownictwo. Przeniósł uniwersytet z Landshut do Monachjum, zreorganizował akademję sztuk pięknych i wzniósł wiele przepysznych gmachów, jak np. Odeon, pałac królewski, bazylikę, kościoły Wszystkich świętych i św. Ludwika, bramę Zwycięstwa, bibljotekę, Pinakotekę, Walhallę i t. d. Próbował też sił jako poeta. W zarządzie kraju tymczasem panował surowy system reakcji, tak politycznej, jak i kościelnej. Obok przewagi duchowieństwa, szkodliwym wielce był wpływ tancerki Loli Montez (ob.). Po rozbudzeniu się ruchów liberalnych z największym tylko wstrętem przystał na niektóre koncesje (ob. Bawarja—historja). Złożywszy rządy 20 marca 1848 r. w ręce najstarszego syna Maksymiljana II, usunął się do życia prywatnego i zajmował się wyłącznie sztuką. Przyjazny Austrji, pałał wielką nienawiścią przeciw Prusom, zwłaszcza po wojnie 1866 r. Pod koniec życia wiele podróżował; † 1868 w Nizzy. Z żony swej Teresy († 1854) miał 4 córki i 4 synów, z których Maksymiljan II objął po nim rządy, a Otton był królem greckim.

Ludwik II Otton Fryderyk Wilhelm, król bawarski od 10 marca 1864 r., syn Maksymiljana II (ob.) i królowej Marji, ks. pruskiej, * 1845 w Nymphenburgu. Otrzymawszy edukację domową, w 18 roku ogłoszony był pełnoletnim i po śmierci ojca 1864 wstąpił na tron. Pierwszym jego czynem samodzielnym było wezwanie Ryszarda Wagnera, którego opera „Lohengrin" wielkie na królu sprawiła wrażenie. Odtąd posiadł Wagner całkowite jego zaufanie i stał się ulubieńcem króla, dla którego muzyka *przyszłości* i czytanie romansów stanowiły wyłączną w ulubionej samotności rozrywkę. Po wybuchu wojny prusko-francuskiej 1870 wziął stronę Prus i pierwszy zaproponował książętom niemieckim, by królowi pruskiemu ofiarować tytuł cesarza niemieckiego. Po ukończeniu wojny ostygł znacznie w zapale pruskim i niejednokrotnie już okazał niechęć ku nowemu porządkowi w Niemczech (ob. Bawarja — historja). Energicznie występował przeciwko stronnictwu klerykalnemu w kraju; żył samotnie i tak dalece unikał ludzi, że z ministrami komunikował się piśmiennie i w bliskości swej znosił tylko służbę i ordynansów. Mieszkał najwięcej w Linderhof, albo w nowo zbudowanym pałacu Neuschwanstein, urządzonym z wielkim przepychem. Ideałem jego był Ludwik XIV. Wydawał sumy ogromne i listę cywilną obciążył długami. Gdy 1884 minister finansów Riedel pokrył najpilniejsze długi pożyczką, rozrzutność króla wzrosła jeszcze więcej; domagał się ciągle nowych miljonów, a na odmowę ministrów, odpowiedział 1886 r. rozkazem aresztowania ich. O sprawy kraju nie troszczył się wcale. Wobec takiego stanu rzeczy członkowie domu królewskiego i ministrowie uznali króla za cierpiącego na rozstrój umysłowy, a po stwierdzeniu choroby przez lekarzy 8 czerwca, książę Luitpold objął 10 czerwca regencję, ponieważ młodszy brat króla, Otto, był również obłąkanym. **L.** został przewieziony z zamku Neuschwanstein do zamku Berg, gdzie podczas spaceru w parku rzucił się do jeziora Starnberg, przyczem towarzysz jego, dr. Godden, starając się go uratować, utonął. Nominalnym królem został obłąkany brat Otto, w którego imieniu sprawuje rządy książę Luitpold (ob.). Napisał: „Gedichte" (4 t., Monachjum, 1829—47); „Walhallas Genossen" (1843); komedję „Rezept gegen Schwiegermütter" (1866). Por. Sepp „L. I Augustus" (Schaff., 1869); Heigel „L. I König von Bayern" (Lipsk, 1872); Reidelbach „König L. I von Bayern und seine Kunstschöpfungen" (Monachjum, 1887).

Ludwik II.

Ludwik I (Dom Luis Felippo), od 1861 król Portugalji i Algarbji, drugi syn królowej Marji II da Gloria i króla Ferdynanda (księcia Sachsen-Koburg-Kohary), * 1838 w Lizbonie, † 1889; odebrał bardzo staranne wychowanie wraz ze starszym swym bratem dom Pedro II, po którego śmierci 1861 wstąpił na tron portugalski (ob. Portugalja). Od 1862 żonaty jest z ks. Marją Piją, * 1847, drugą córką Wiktora Emanuela, kr. włoskiego, z którą miał dwóch synów: następcę tronu Karola, następnie króla (* 1863 i ks. Alfonsa (* 1865).

Ludwik Józef Antoni, arcyksiążę austrjacki,

* 1784 r. we Florencji, najmłodszy syn cesarza Leopolda II; za panowania cesarzów Franciszka I i Ferdynanda I wywierał wielki wpływ na sprawy państwa, jako filar absolutyzmu i wstecznictwa znienawidzony przez naród; w r. 1848 usunął się zupełnie od spraw publicznych i † 1864 w Wiedniu.

Ludwik Salwator, toskański, arcyksiążę austrjacki, syn wiel. ks. Leopolda II toskańskiego, * 1847 we Florencji, odbył gruntowne studja przyrodnicze, gorliwie zajmował się sztuką i wszystkie dochody swoje obracał na cele naukowe. Posiadał własny jacht, którym sam kierował i odbywał podróże naukowe po morzu Śródziemnem, do Ameryki, Afryki i Azji. Anonimowo wydał kilka dzieł przez siebie ilustrowanych, jak: „Der Djebel Esdnum“ (1873); „Levkosia, die Hauptstadt von Cypern“ (1873); „Eine Jachtreise in die Syrten“ (Praga, 1874); „Eine Spazierfahrt im Golf von Korinth“ (1876); „Los Angeles in Südkalifornien“ (2 wyd., 1885); „Die Karawanenstrasse von Aegypten nach Syrien“ (1878); „Die Balearen“ (1869—85, t. 5); „Um die Welt, ohne zu wollen“ (4 wyd., 1886). Ks. L. jest pułkownikiem wojsk austrjackich. Mieszka w willi Zindis w Istrji nad morzem Adrjatyckim.

Ludwik I, wielki książę hesko-darmsztadzki, * 1753 w Prenzlau, † 1830, kształcił się w uniwersytecie lejdeńskim, 1773 krótki czas służył w wojsku rosyjskiem, 1790 wstąpił na tron książęcy, wojska jego walczyły z Francją podczas rewolucji, w skutek czego stracił swe posiadłości, a w zamian za nie po zawarciu pokoju został 1803 wynagrodzony przyznaniem mu księstwa Westfalskiego. 1813 połączył się ze sprzymierzeńcami i na kongresie wiedeńskim za ks. Westfalskie otrzymał Hesję, 1820 r. nadał krajowi konstytucję.

Ludwik II, wiel. ks., syn poprzedniego, * 1777, † 1848, objął rządy księstwa 6 kwietnia 1830 r., z powodów finansowych wszedłszy w zatarg z narodem, przestraszony wypadkami 1848, przypuścił do władzy 5 marca t. r. swego syna, † 1848. Żonaty był z księżniczką Wilhelminą badeńską († 1836), która urodziła mu trzech synów: w. ks. Ludwika III, Karola, * 1809 † 1877, Aleksandra, * 1823 i córkę Marję, * 1824, † 1880 r., od 1841 małżonkę W. Ks. Następcy tronu, późniejszego cesarza Rosji Aleksandra II. Por. Steiner „L. II, Grossherzog von Hessen“ (Darmsztad, 1848).

Ludwik III w. ks. hesko-darmsztadzki, * 1806, † 1877 r., powołany do władzy przez ojca 1848 r., posiadał z początku wielką miłość ludu, wstąpił na tron 1848, lecz powołany 1850 do rządu ministerjum Dalwigha, wszedł za jego radą na drogę reakcyjną, a za wpływem żony swej księżniczki bawarskiej Matyldy (* 1813, † 1862, zaślubiona 1833), nadał kościołowi prawa i przywileje ze szkodą państwa. 1806 r. walczył przeciw Prusom i zmuszony był ratować się ucieczką. Pokrewieństwo z cesarzem Rosji ocaliło mu kraj, ale musiał zawrzeć z Prusami konwencję. 1872 usunął Dalwigha i zmienił system rządu.

Ludwik IV, w. ks. hesko-darmsztadzki, syn ks. Karola i księżniczki pruskiej Elżbiety, * 1837, zaślubił 1 lipca 1862 drugą córkę królowej angielskiej Wiktorji, księżniczkę Alicję († 1878), z którego małżeństwa miał pięć corek i syna (w. ks. Ernesta Ludwika, * 1868). Podczas wojny z Francją dowodził kontyngentem heskim (25 dywizją piechoty); po śmierci ojca (1877), został następcą tronu, zaś po śmierci stryja, w. ks. Ludwika III wstąpił na tron 13 czerwca 1877 r., jako L. IV. W r. 1884 ożenił się morganatycznie z panią von Kolemine, z domu hrabianką Czapską, ale wkrótce rozwiódł się z nią; L. † 1892 w Darmsztadzie. Po nim wstąpił na tron Ernest Ludwik (* 1868). Z pięciu córek L. IV, najstarsza Wiktorja (* 1863, zaślubiła Ludwika ks. Battenberskiego, druga Elżbieta (* 1864) wiel. ks. Sergjusza, trzecia Irena (* 1866) ks. Henryka pruskiego.

Ludwik Wilhelm I, margrabia Baden-Baden, * 1655 w Paryżu, † 1707 w Rastadzie, syn dziedzicznego księcia Ferdynanda Maksymiljana, objął rządy po śmierci ojca 1669 r. Odznaczył się jako jeden z najznakomitszych generałów cesarskich swojego czasu w wojnach z Turcją i Francją. Nad Turkami odniósł dwa wielkie zwycięstwa pod Nissą 24 września 1689 r. i Salankemen 19 sierpnia 1691 r. Po śmierci Jana III starał się daremnie o koronę polską. Por. Röder v. Diersburg „Des Margrafen L. Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken“ (Karlsr., 1839—42, t. 2).

Ludwik Wilhelm August, trzeci syn w. ks. Karola Fryderyka, * 1793 w Karlsruhe, † 1830 bezżenny. 1705 wstąpił do armji pruskiej, odbył kampanję 1792, wstąpił na tron badeński 1818, uporządkował finanse i stosunki kościelne.

Ludwik Fryderyk Krystjan, zwykle *Ludwik Ferdynand*, także *Książę Ludwik* zwany, książę pruski, * 1772 r., syn księcia Ferdynanda, brata Fryderyka W., człowiek rozumny, waleczny, ale ekscentryczny. W wojnie z Francją 1792 okazał wyższe talenty wojskowe. Jeden z głównych przedstawicieli stronnictwa wojennego, wpłynął niemało na wypowiedzenie wojny 1806 r.; dowodził przednią strażą korpusu Hohenlohe, gdzie wbrew otrzymanym instrukcjom stoczył utarczkę pod Saalfeld i tu poległ 10 października 1806 r. W 1823 wzniesiono mu tu pomnik. Por. Büchner „L. F. v. Preussen, Briefe an Pauline Wiesel etc.“ (Lipsk, 1865); Fanny Lewald osnuła na jego życiu romans „Prinz L. Ferdinand“ (2 wyd., Berlin, 1859, t. 3).

Ludwik, imię kilku landgrafów turyngijskich (ob. Turyngja).

Ludwik z Krzewia, pseudonim Ludwika Orpiszewskiego.

Ludwik z Pokiewia, pseudonim L. Jucewicza.

Ludwika kanał, wykonany przez króla bawarskiego Ludwika I, według planu budowniczego Pechmana, i oddany na użytek publiczny w r. 1845,

łączy Dunaj z Renem. Na długości 172,4 klm. ma 95 szluz i 22 porty. Ogólne koszta budowy wynosiły blisko 10 miljonów zł. reń.

Ludwika order, francuski, założony przez króla Ludwika XIV, w r. 1693, udzielany za zasługi wojskowe i składający się z trzech klas. Składał się z białego ośmioramiennego krzyża, z liljami w kątach, z wyobrażeniem św. Ludwika na tarczy i napisem: *Lud. Magn. inst. 1693*, na stronie odwrotnej—miecz płomienisty w zielonym wieńcu z liści wawrzynowych i napis: *Bellicae virtutis praemium*. Skasowany przez rewolucję, wznowiony przez Ludwika XVIII, zniesiony ostatecznie w r. 1830.

Ludwika order, heski, ustanowiony przez Ludwika I, d. 25 sierpnia 1807, udzielany za zasługi, składa się z krzyża ośmioramiennego czarnego z czerwonemi obwódkami, ma 5 klas.

Ludwika order, bawarski, ustanowiony przez króla Ludwika I, w d. 25 sierpnia 1827 r., udzielany za 50-letnią służbę dworską, państwową, wojenną lub kościelną i składający się z dwóch klas. Składa się ze złotego krzyża, na którego białej tarczy z jednej strony popiersie założyciela z napisem: „Ludwig, König von Bayern," na drugiej w wieńcu z liści dębowych napis: „Für ehrenvolle 50 Dienstjahre."

Ludwika Ulryka, królowa szwedzka, siostra Fryderyka W., * 1720, † 1782. Zaślubiła 1744 r. następcę tronu, późniejszego króla szwedzkiego Adolfa Fryderyka; odznaczyła się wielką gorliwością w popieraniu sztuk i nauk. W r. 1753 założyła w Sztokholmie akademję literatury i historji, oraz kilka innych pożytecznych instytucji; wspierała hojnie przemysł i ubogich. Po śmierci męża w r. 1771, z powodu nieporozumień, zaszłych pomiędzy nią a nowym królem, rzadko się już pokazywała u dworu.

Ludwika, królowa duńska, córka Wilhelma, ladgrafa hesko-kaselskiego, * 1814, † 1898, w roku 1842 zaślubiła ks. Chrystjana szlezwicko-holsztyńskiego, od 1863 króla duńskiego. Miała dzieci sześcioro; ks. Fryderyka, następcę tronu, żonatego z Ludwiką księżniczką szwedzką, Aleksandrę, małżonkę księcia Walji, ks. Wilhelma, od r. 1863 króla greckiego, pod nazwiskiem Jerzego I, ks. Dagmarę, małżonkę cesarza Aleksandra III, ks. Tyrę, małżonkę ks. kumberlandzkiego i ks. Waldemara, który w 1885 zaślubił ks. Marję Chartres.

Ludwika Augusta Wilhelmina Amalja, królowa pruska, córka Karola księcia Meklemburg-Strelickiego, * 1776 r., zaślubiła 1793 ówczesnego następcę tronu, późniejszego króla pruskiego Fryderyka Wilhelma III. Dobrocią serca, oraz cnotami niewieściemi zjednała sobie miłość całego narodu. Poświęcenia swego dała dowody w krytycznych dla monarchji pruskiej czasach wojny z Francją, † 1810 w Strelitz, przybywszy w odwiedziny do swego ojca. Na jej cześć założony został w Berlinie *instytut Ludwiki*, szkoła wychowania panien i ustanowiony order Ludwiki dla dam. W ogrodzie zamkowym w Szarlotenburgu, gdzie jej zwłoki spoczywają, wzniesiono w r. 1840 wspaniałe mauzoleum. Biografję jej napisali: Adami (10 wyd., Berlin, 1882); Kluckhohn (1876), Engel (1876); Horn (1883); Belling „Die Königin Luise in der Dichtung" (1886).

Ludwika Marja, królowa polska, ob. Marja Ludwika.

Ludwinów, dawniej miasteczko, dziś osada w gub. Suwalskiej, pow. Kalwaryjskim, nad rzeczkami Sudoń i Szeszupą; erygowane w r. 1719 przez Ludwika Konstantego Pocieja, kasztelana wileńskiego i wielkiego hetmana litewskiego; liczy do 2,000 miesz.

Ludwipol, miasteczko w pow. Rowieńskim, gub. Wołyńskiej, nad rz. Słuczą, ma około 1,000 ludności i handel dosyć ożywiony.

Ludwisarnia, zakład, w którym odlewają się działa wojenne; *ludwisarz* wogóle rzemieślnik, odlewający przedmioty z metalu.

Ludzie, ob. Człowiek.

Ludzisko.

Ludzisko, herb: W polu srebrnem, na zielonym pagórku, z wężykowatą drogą czy strumieniem — drzewo palmowe. U szczytu, między dwoma skrzydłami białemi— zielone drzewo palmowe. Labry zielono-srebrne. Nadany około roku 1811 przez Fryderyka Augusta, księcia warszawskiego.

Lueder Karol, prawnik niemiecki, * 1834 w Celle, kształcił się w Getyndze, Berlinie i Paryżu, od 1867 profesor w Lipsku, od 1874 w Erlangen. Napisał: „Grundriss zur Vorlesungen über deutsches Strafrecht" (2 wyd., Erlangen, 1877); „Die Genfer Konvention" (1876); „Recht und Grenze der Humanität im Krieg" (1880); „Grundriss zu Vorlesungen über deutsches Strafprozessrecht" (1881).

Lueger Karol, polityk austrjacki, * 1844 r. w Wiedniu, studjował prawo i w 1874 został adwokatem w rodzinnem mieście. 1875 wybrany do rady miejskiej Wiednia, 1885 do izby deputowanych a 1890 do sejmu dolno-austrjackiego. Z początku trzymał z demokratami, później przeszedł do obozu antysemitów, wraz z księciem Aloizym Liechtensteinem prowadził partję chrześcijańsko socjalną. W 1895 obrany wiceburmistrzem Wiednia, wskutek czego nadburmistrz Grübl, należący do partji liberalnej złożył urząd. Rada miejska powierzyła godność nadburmistrza Luegerowi. Wtedy rząd rozwiązał radę i nakazał nowe wybory. Nowo-wybrana rada znowu wybrała Luegera nadburmistrzem (13 listopada 1895). Znowu nastąpiło rozwiązanie, gdyż rząd nie chciał zatwierdzić Luegera. W kwietniu antysemici otrzymali większość w radzie i po raz trzeci obrali Luegera. Dopiero

osobisty wpływ cesarza, który powołał L. do siebie, skłonił go do zrzeczenia się urzędu nadburmistrza, który objął antysemita Strobach, gdy L. został pierwszym wiceburmistrzem, chociaż naprawdę sam kierował sprawami miasta. Wszystkie te przejścia w połączeniu z zamętem panującym w parlamencie austrjackim wywołały wielkie wzburzenie w Wiedniu. Przy ostatnich wyborach (1901) do parlamentu L. znowu został wybrany.

Luerssen Chrystjan, botanik, * 1843 w Bremie, kształcił się w Jena, był docentem w Lipsku, 1884 został profesorem akademji leśniczej w Eberswalde, 1888 w Królewcu. Ogłosił: „Medizinisch-pharmaceutische Botanik" (2 t., 1877—82); „Grundzüge der Botanik" (1877, 5 wyd., 1893), oraz znaczną liczbę monografji roślin zarodnikowych.

Lues, ob. Syfilis.

Luffa *(Trukwa)*, rodzaj roślin z rodziny ogórkowatych, obejmujący rośliny zwrotnikowe, podobne do ogórków. L. *acutangula* uprawiona jest w Indjach Wsch. i Zach. dla owoców, które przed dojrzeniem używają się jak u nas ogórki. L. *cylindrica* wydaje owoce kolczyste, walcowe, również jadalne. Wiązka włóknonaczynna owoców daje *gąbkę roślinną*, używaną do nacierania skóry, oraz na wyrób różnych przedmiotów plecionych.

Lugano (Lago di Lugano), obfitujące w zatoki, otoczone lasami i skałami, wioskami i willami jezioro, położone w części w kantonie tesyńskim w Szwajcarji, częścią w prowincji Como we Włoszech, wzniesione na 271 m. nad p. m. i za pośrednictwem rzeki Tresy łączące się z jeziorem Lago-Maggiore. Przyjmuje wody rzeki Agno. Obejmuje 54,4 klm. kw. przestrzeni, długość jego wynosi 35 klm., największa szerokość 3, średnia szerokość 1 klm., średnia głębokość 279 m. Od 6 grudnia 1874 przechodzi nad brzegiem L. kolej żelazna. Od r. 1856 na jeziorze istnieje żegluga parowa.

Lugano albo *Lawis*, miasto w szwajcarskim kantonie Tesyńskim, nad jeziorem t. n., w jednej z najpowabniejszych okolic; ma 7,200 m., wspaniały gmach rządowy i kilka pięknych kościołów. Por. Cornils „Lugano" (Bazylea, 1882); Hardmeyer „Lugano" (Zürich, 1887).

Lugdun *(Lugdunum)*, ob. Lyon.

Lugebil Karol, filolog, * 1830 w Petersburgu, kształcił się tamże, od 1854 był nauczycielem gimnazjum (jęz. łacińskiego), następnie podróżował po Europie, 1868 został profesorem greckiego języka i literatury w uniwersytecie petersburskim, † 1880 w Petersburgu. Napisał: „De Venere Coliade Genetyllide" (Petersburg, 1858); „Istoriko-filologiczeskija izsledowanija: Afinskij car Kodr i otmiena carskoj właśti w Afinach, 2. Archonstwo i strategija w Afinach wo wremia persidskich wojn"; „Ueber das Wesen und die historische Bedeutung des Ostrakismus in Athen" (Lipsk, 1861); „Zur Geschichte der Staatsverfassung von Athen" (Lipsk, 1871) i in.

Lugo, obwód w prowincji Galicji w Hiszpanji, graniczy na północ z morzem, na wschód z Asturją i Leonem, na południe z Orense, na zachód z Pontevedro i Coruna; obejmuje powierzchni 9,881 klm. kw. (179,4 m. kw.) i liczy 432,165 m. (1887). Kraj górzysty, przecięty pasmem Sierras de Picos i del Caurel, dochodzącem do 1624 m. wysokości. Główne miasto *Lugo*, położone nad rz. Minho, przy kolei Leon-Gijon, otoczone starożytnemi murami i wieżami, posiada 5 kościołów, seminarjum i liczy 20,000 m.; jest rezydencją biskupa, posiada katedrę starożytną z czasów rzymskich i źródła wody siarczanej (32—38°C).

Lugo, miasto okręgowe w prowincji Ravenna we Włoszech, przy kolei żel. Bologna-Ravenna, prowadzi ożywiony handel zbożem, winem i bydłem, jest głównym targiem dla całej Romanji i liczy 10,000 m.

Lugos, miasto handlowe w węgierskim kom. Krasso-Szöröny, położone na obu brzegach rz. Temesz, rezydencja biskupa grecko-katolickiego, liczy 12,500 m. (Wołosi i Niemcy, nieco Słowian i Madziarów). Okolice wydają wyborne wina. L. powstało za czasów rzymskich; ufortyfikowane 1237, w czasie późniejszych bojów z Turkami było niejednokrotnie świadkiem krwawych walk. W 1849 r., na krótko przed katastrofą wilagoską, punkt zborny armji i rządu węgierskiego.

Luhaczowice, wieś w morawskim powiecie Hradyskim, na pochyłości Karpat, ma około 1,000 m., zamek i wody mineralne, zawierające w sobie kwas węglany, oraz chloran i węglan sodu. Por. Küchler „Der Kurort Lukatschowitz" (Wiedeń, 1883).

Luidor *(Louis d'or*, w skróceniu tylko: *Louis)*, moneta złota, istniejąca we Francji od 1640 r.; wybijana była w pojedyńczych i podwójnych sztukach, wartość jej była różna w różnych czasach, również jak znaki na niej i napisy. Ostatnio miało wartość 24 liwrów (39 złp.) przy ciężarze 7,65 grama; miejsce jej od 1795 zastępują 20 i 40 frankówki. U nas i w wielu innych krajach niewłaściwie nazywają luidorem każdą monetę złotą, mającą wartość wyższą od zwykłego dukata holenderskiego.

Luini albo *Luvino* (Bernardino), najznakomitszy malarz szkoły medjolańskiej, * w drugiej połowie XV w. prawdopodobnie w miasteczku Luvino nad Lago-Maggiore. O życiu jego mało co wiemy; to tylko pewna, że był najcelniejszym uczniem Leonarda da Vinci, i że obrazy jego przypadają na czas między 1500 a 1530. Znajdują się one, mianowicie zaś pyszne freski, głównie w Medjolanie i jego okolicach. Do najcelniejszych prac L. należą „Św. Jan", igrający z barankiem (w bibljotece Ambrozjańskiej w Medjolanie), „Herodjas" (we Florencji); „Męka Pańska" (w San-Giorgio); „Włożenie korony cierniowej" (w San-Sepolcro); „Hołd trzech królów" (w San-Eustorgio), a przedewszystkiem „Madonna," oraz kolosalnych rozmiarów

„Ukrzyżowanie Chrystusa“ (w Santa-Maria degli Angeli w Lugano).—Syn jego *Aureli* **L.** był także znakomitym malarzem.

Luitpold Karol Józef Wilhelm Ludwik, ks. regent bawarski, * 1821 w Würzburgu, drugi syn króla Ludwika I, brat króla Maksymiljana, z zamiłowaniem oddawał się obowiązkom wojskowym, 1866 dowodził dywizją w wojnie z Prusami, brał udział w kampanji 1870—71. Gdy brataniec jego Ludwik II zapadł na rozstrój umysłowy 1886, ks. **L.** objął 10 czerwca w charakterze regenta rządy, a po jego śmierci (13 czerwca) również w imieniu obłąkanego króla Ottona. Po przyjściu do władzy ks. **L.** trzymał się zdala od partji klerykalnej, która liczyła na jego poparcie. Żonaty był z ks. Augustą toskańską († 1864), która pozostawiła mu jedną córkę i trzech synów, z których ks. Ludwik, * 1845 r., przyszły następca tronu, ma czterech synów. Por. Reidelbach „L. Prinzregent von Bayern“ (Monachjum, 1892).

Książę Luitpold.

Luitprand albo **Liutprand,** historyk średniowieczny, * około 922 we Włoszech, † około 970. Od 945 zostając w służbie Berengarjusza II, jeździł od niego 949 w poselstwie do Konstantynopola. Następnie po kilkuletnim pobycie w Niemczech, został biskupem kremońskim i 968 jeździł znowu w poselstwie od cesarza Ottona I. Oprócz „Antopodosis i. e. retribactio“ w 6 ks., sięgającej od 886 do 948, napisał „De rebus gestis Ottonis Magni imperatoris“ i „De legatione Constantinopolitana“. Pisma te stanowią niezmiernie ważne źródło do historji Niemiec. Najlepszą ich ed. sporządził Pertz w „Monumenta Germaniae historica“ (3 t., Hanower, 1839).

Luizjady, grupa wysp australijskich do Anglji należących, w pobliżu Nowej Gwinei, składa się z trzech większych wysp i pewnej liczby drobnych wysepek. Odznaczają się te wyspy bujną roślinnością; w ostatnich czasach zaczęto tu wydobywać złoto.

Luizjana, jeden ze Stanów Zjednoczonych północnej Ameryki, położony nad brzegami odnogi Meksykańskiej, obejmuje 126,180 klm. kw. powierzchni. W ogólności kraj to równy, płaski i nizki, tylko w północno-zachodniej stronie pagórkami do 60 m. wysokości dochodzącemi przerznięty. Na południu prawie nigdzie wybrzeże więcej niż na 10 stóp nad poziom morza nie jest podniesione, i dlatego często podczas przypływu bywa zalewane. Główna rzeka Mississippi z początku tworzy tylko granicę, a potem całkowicie przechodzi na terytorjum **L.** Z innych rzek ważniejsze: Red, Black, Sabine, Iberville. Klimat ciepły, ale nader zmienny i dla zdrowia nieprzyjazny. Szczególnie szkodliwe są wyziewy z bagien nadmorskich, powstające przy końcu lata i w początku jesieni, które sprowadzają żółtą febrę. Grunt na północy chudy, ku południowi pokryty lasami, nad brzegami rzek, a szczególnie Mississippi, bardzo urodzajny; w tych ostatnich miejscach wydaje obficie cukier, bawełnę i inne płody południowe. Wewnątrz kraju, na rozległych łąkach, wypasają się niezliczone stada bydła rogatego, koni i trzody chlewnej. Handel ożywiony, mianowicie morski, który głównie odbywa się z Nowym Orleanem. Liczba mieszkańców wynosi 1,118,587 głów (1890), w tem połowa kolorowych. Głównem miastem **L.** jest Bâton Rouge, rezydencja władz rządowych. Według konstytucji, nadanej w 1852, **L.** wysyła na kongres 6 deputowanych i 2 senatorów.—Do r. 1762 **L.** była posiadłością francuską, potem hiszpańską; w 1800 powróciła znowu do Francji, we trzy lata potem (1803) za sumę 15 miljonów dolarów cała przestrzeń między rz. Mississippi a Wielkim Oceanem, między angielską a hiszpańską Ameryką, odstąpioną została Stanom Zjednoczonym. Podczas wojny domowej w 1852 Luizjana występowała po stronie skonfederowanych. Por. Brunnera „The history of L.“ (Nowy York, 1841); Thompsona „Story of L.“ (Boston, 1889).

Lukacs Bela, mąż stanu węgierski, * 1847 r. W 1890 został podsekretarzem stanu w ministerjum handlu i wspólnie z ministrem Baroszem przeprowadził reformę taryfy, zmieniając ją na strefową. 1892 po śmierci Barosza objął sam ministerjum i pozostawał na tem stanowisku do 1895. Napisał wiele rozpraw treści ekonomicznej.

Lukajskie wyspy, ob. Bahama.

Lukan, Marcus Annaeus Lucanus, poeta rzymski, * ok. 38 r. po Chr. w Kordubie, w Hiszpanji, synowiec Seneki, kwestor i augur w Rzymie, wdał się w spisek przeciwko Neronowi, za co skazany na śmierć w r. 65 po Chr., uprzedzając spełnienie wyroku, sam otworzył sobie żyły i dobrowolnie umarł. Z utworów jego poetyckich mamy epopeję w 10 pieśniach, p. t. „Pharsalia“, opiewającą wypadki wojny domowej pomiędzy Cezarem a Pompejuszem i historyczną bitwę pod Farsalem. Jako całość poemat ten niewielką ma wartość. Każą go szorstkość i ciemność wyrażeń, retoryczna napuszoność i przesada w obrazowaniu; zalecają zaś szlachetność myśli i miłość wolności; pojedyncze zresztą miejsca są prawdziwie poetyczne. Najlepsze wydanie tego poematu sporządził Weber (3 t., Lipsk, 1821—31). Polskie tłómaczenia Farsalji mamy: Wojc. Stan. Chróścińskiego (Oliwa, 1693), księdza Jana Alana Bardzińskiego (tamże 1691) i Franciszka Dmochowskiego.

Lukanja, starodawna kraina włoska nad zatoką Tarentyńską, z miastami: Paestum, Heraklea, Sybaris i Elea albo Volia.

Lukar, właściwie *Lukarys* Cyryl, jeden z głównych pomocników ks. Konstantego Ostrogskiego w sprawie przeciwko unji, potem patrjarcha carogrodzki, rodem z wyspy Kandji, pobierał nauki w

Padwie, później w Genewie, skąd wróciwszy, wyświęcony został na kapłana przez Melecego Pegi, patrjarchę aleksandryjskiego, zawziętego wroga stolicy rzymskiej. W tym czasie przybył L. do Polski, ażeby walczyć z kościołem łacińskim; był czas jakiś rektorem szkoły w Wilnie; wkrótce jednak wrócił na Wschód i intrygami dorwał się władzy. W 1602 został patrjarchą aleksandryjskim, a 1621 carogrodzkim. W religijnych przekonaniach swoich zwolennik Kalwina, działał tak jawnie, jak i podstępnie, zarówno przeciwko greckiemu jak i łacińskiemu kościołowi, za co potępiony przez synod carogrodzki, został uwięziony i ścięty 1638, a wiarę jego tenże synod poddał klątwie i uznał za kacerską.

Lukis William Collings, archeolog angielski, * 1817, kształcił się w Cambridge. Napisał: „On Flint Implements and Tumuli in the neighbourhord of Wath"; „The Stone avenues of Carnac," „A Pocket guide to the principal rude Stone monuments of Brittany" (1875); „Br. Sepulchral Chambers;" „Rude Stone Monuments, etc." (1875).

Lukka, dawniej udzielne, a w 1847 przyłączone do Toskanji, księstwo w środkowych Włoszech położone, obejmowało 24 mil kw. przestrzeni. W r. 1860 weszło w skład królestwa Włoskiego, i dziś stanowi prowincję t. n., mającą 1,445 klm. kw. i 290,000 m. Pierwotnie było posiadłością rzymską, w r. 774 przeszło pod panowanie Karola W., a w 962, za rządów Ottona, pod rządy niemieckie. W 1370 okupiło od cesarza Karola IV swą wolność i zachowało ją do 1797, w którym je Francuzi zajęli. Z mocy traktatu Wiedeńskiego, kraj ten z tytułem księstwa i władzą monarszą nadany został infantce Marji Ludwice, wdowie po byłym królu Etrurji i jej dzieciom. Po niej nastąpił 1840 infant Karol, po większej części za granicą przebywający, który jednakże w skutku powstania 7 października 1847 r. zrzekł się dalszych rządów na korzyść Toskanji.—Miasto główne *Lukka*, blizko rz. Serchio, ma 22,000 m., jest rezydencją arcybiskupa; posiada różne zakłady naukowe, wspaniały zamek i 40 kościołów, pomiędzy któremi wielki i wspaniały kościół katedralny San Martino, tudzież kościół San-Frediano. O parę mil drogi od miasta znajdują się sławne *kąpiele mineralne Lukka*, składające się z 10 źródeł, między któremi najważniejszem jest źródło zwane *Ponte-Seraglio*. Por. Mazzarosa „Storia di Lucca" (Lukka, 1883).

Luknow, Lucknow, Lakhnau, druga po Allahabadzie stolica prowincji Północno-zachodnich i Audh, oraz dywizji t. im. (31,156 klm. kw. i 5,857,000 miesz.), w Indjach przedgangesowych, nad rz. Gumti; z ludnością 274,000, miasto bardzo przemysłowe i handlowe, ma wiele pałaców, świątyń, meczetów i grobowców. W 1857 było głównem siedliskiem powstania indyjskiego i po morderczych walkach zostało zdobyte przez Anglików pod dowództwem Outrama, Havelocka i Campbella, 15 marca 1858 r.

Lukratywny (łac.), korzystny.

Lukrecja *(Glycyrrhiza*, grec. słodki korzeń), rodzaj roślin z rodziny strąkowych (motylkowych), cechujący się kielichem 2-wargowym i strąkiem jajowatym, 1-komórkowym, 1—4 nasiennym, obejmuje zioła trwałe w Eur. płd., w Syberji i na Wschodzie, o liściach nieparzysto-pierzastych, kwiatach zebranych w kłosy lub główki, i długich, słodkich korzeniach. Najwięcej znaną jest *L. gładka (G. glabra)*, w Europie płd., z łodygą do 2 m. wysokości, liśćmi długiemi na 21 cm., o kwiatach białofjoletowych. Korzeń w stanie świeżym ma woń niemiłą, smak bardzo słodki, potem nieco gorzkawy; zawiera istotę wyciągową słodką, *glicjon* czyli *glicyryzynę*, która jest solą amonjakalną

Lukrecja. *a* kwiat, *b* owoc.

kwasu *glicyryzynowego* $C_{44}H_{63}NO_{18}$, żywicę i mączkę. Działa na przyśpieszenie wydzielań śluzowych i używa się w chorobach piersiowych i in. Najczęściej używa się w tym celu zagęszczonego soku. Podobnież używa się i korzeń *G. echinata*, we Włoszech i Tartarji, pod nazwą *L. rosyjskiej*.—Zagęszczony sok korzeni, zwany *lukrecją (Succus liquiritiae, Extractum glycyrrhizae)*, otrzymuje się przez odparowanie wyciągu świeżych korzeni, poczem pozostała masa formuje się w walce na 10—15 cm. długie, a 1—2,5 szerokie. L. jest brunatnoczarna, połyskująca, słodka, w większej części w wodzie rozpuszczalna. Jest to środek ludowy przeciw kaszlowi i chrypce, używa się też w malarstwie, do słodzenia piwa, na szuwaks. Do celów lekarskich oczyszcza się przez kilkakrotne wyciąganie wodą i odparowywanie; masa wyciąga się w cienkie pręciki, a niekiedy dodaje się do niej cukru.

Lukrecja *(Lucretia)* żona Tarkwinjusza Kollatyna, sławna ze swej piękności, nieskazitelności obyczajów i cnot niewieścich. Zhańbiona przez Sekstusa Tarkwinjusza, syna Tarkwinjusza Pysznego, w rozpaczy odebrała sobie życie; skutkiem tego w r. 509 prz. Chr. nastąpiło wygnanie Tarkwinju-

szów z Rzymu i zaprowadzenie rzeczypospolitej rzymskiej.

Lukrecjusz (*Titus Carus Lucretius*), jeden z najcelniejszych starszych poetów rzymskich, * około 99 r. prz. Chr., skutkiem napoju miłosnego popadł podobno w szaleństwo i odebrał sobie życie 15 października 55 r. Napisał heksametrami poemat dydaktyczny: „De rerum natura" w 6 księgach, w którym objaśnia zasady filozofji epikurejskiej. Mimo tak suchej i niepoetycznej treści, traktuje jednak poeta rzecz swą z wielką sztuką i w epizodach umie ją ożywić. Całe dzieło przenika myśl szlachetna i święty zapał przeciw zabobonom i kuglarstwom kapłańskim. Budowa wiersza nieco jeszcze ciężka, ale silna i dźwięczna; używa poeta często aliteracji i paronomazji. Owidjusz nazywa L. „boskim". Najlepszą ed. sporządził Lachmann (2 t., 3 ed., Berlin, 1866).

Luksacja, ob. Zwichnienie.

Luksemburg, dawniej Lützelburg, stolica w. księstwa t. n., do 1866 ważna twierdza Związku Niemieckiego, ma 19,000 m. Twierdza ta, przez samą naturę i sztukę postawiona na wysokiem stanowisku pierwszorzędnych fortec europejskich, została na mocy wiedeńskiego traktatu twierdzą Niemieckiego Związku, a według konferencji londyńskich 1867 r. została zburzoną.

Luksemburg, niegdyś księstwo, podzielone od 1839 na niezależne księstwo L. i prowincję belgijską L. Niezależny L. zostaje pod władzą domu Nasausko-Orańskiego, ma 2,587 klm. kw. i 212,000 miesz.; kraina ta górzysta, lesista, ale przytem żyzna i bogata. Lud mówi przeważnie po niemiecku, wyższa warstwa społeczna po francusku; władza prawodawcza jest w ręku izby deputowanych, wykonawcza należy do w. księcia.—Belgijski L. ma 4,418 klm. kw. i 215,000 miesz. Jest to kraina górzysta, lesista i mniej żyzna niż L. neutralny. Za to są tu liczne pastwiska i wiele bydła, którem prowincja ta znaczy handel prowadzi.—Dzieli się na obwody Bastogne, Arlon, Marche, Neufchatel i Virton.—Stolicą jest m. Arlon.

Historja. Kraina ta wzięła swą nazwę od starożytnego zamku *Lützelburg* (łac. *Luciliburgum*), który 963 przez zamianę przyłączył do swych posiadłości hrabia Zygfryd, pan Ardennów, i stał się założycielem domu ardeńsko-luksemburskiego, wygasłego w linji męskiej 1136; L. przeszedł wówczas na własność Gottfryda ks. Namur, a po jego śmierci dostał się Warlamowi III, księciu Limburga; Limburg jednak został wkrótce odłączony, a L. pozostał w ręku linji żeńskiej hr. Zygfryda. W r. 1308 Henryk VII (ob.) wstąpił na tron cesarsko-niemiecki. Syn Henryka, Jan, otrzymał z żoną koronę czeską, a najstarszy syn tego ostatniego został pod imieniem Karola IV (ob.) cesarzem niemieckim. Za niego to hrabstwo L. wyniesione zostało do godności księstwa. Syn jego, cesarz Wacław, przekazał księstwo swojej krewnej Elżbiecie, która 1443 odstąpiła wszystkie swe prawa księciu Burgundji, Filipowi Łaskawemu. 1447 L. przeszedł w posiadanie domu Habsburgów Austrjackich i stał się częścią składową obwodu Burgundzkiego, a 1555 wraz z Niderlandami dostał się królowi hiszp. Filipowi II. Dopiero w 1713 na mocy pokoju utrechckiego powrócił L. znowu do Habsburgów i zostawał przy nich do 1795, t. j. do chwili, kiedy kraj ten zdobyła Francja. Traktatem wiedeńskim 1815 L. pod nazwą wielkiego księstwa, jako część związku niemieckiego, przyłączony został do Niderlandów, a w skutku rewolucji belgijskiej z wyjątkiem twierdzy związkowej wcielony do Belgji. Nareszcie w 1839 stanęła ugoda, mocą której za odstąpioną Belgji walońską część L. połączono z L. odpowiedniej wielkości część Limburga, i tak utworzone w. księstwo L., jako państwo związkowe niemieckie, oddano pod zwierzchnictwo króla holenderskiego. Podczas wojny 1866 ogłosił się L. neutralnym. Choć nie wszedł w skład związku półn.-niemieckiego, Prusy jednak trzymały załogę w twierdzy L. Na żądanie więc Francji, niepokojącej się takim rzeczy położeniem, zawarto traktat w Londynie 12 maja 1867, skutkiem którego garnizon pruski ustąpił, twierdza została zburzona, a księstwo ogłoszone neutralnem pod zwierzchnictwem Holandji. W r. 1890 po śmierci Wilhelma III, króla holenderskiego, który był w. księciem Luksemburskim, władza przeszła w ręce w. księcia Adolfa, byłego udzielnego księcia Nasauskiego, który od 1889 podczas choroby króla Wilhelma pełnił funkcje regenta. Por. „Publications de la section historique de l'institut de L." (42 t., 1846—94); „Le Grand Duché de L. historique et pittoresque" (1885).

Luksemburski pałac, zbudowany 1612 w Paryżu dla Marji Medycejskiej wdowy po Henryku IV, otrzymał nazwę od nazwiska poprzedniego właściciela gruntu, ks. Luksemburg-Piney. Do rewolucji mieszkali w nim rozmaici książęta, następnie zamieniony był na więzienie, od 1795 był siedzibą dyrektorjatu i konsulatu, 1804 senatu, 1831—44 izby parów, do 1870 znowu senatu. Obecnie mieści w sobie biura prefektury departamentu Sekwany, oraz muzeum obrazów i rzeźb artystów francuskich, które pozostają w niem przez lat dziesięć od śmierci swych twórców, następnie są przenoszone do Louvre'u. Por. L. Favre „Le Luxembourg, récits et confidences sur un vieux palais" (Paryż, 1883).

Luksor, wieś egipska w okręgu Kus, prowincji Kena, na wschodnim brzegu Nilu, sławna wspaniałą świątynią, założoną przez Amenhotepa III, ukończoną przez Ramzesa II, i wielu przez Ramzesa wzniesionemi obeliskami, z których jeden (22,8 metrów wysoki) w r. 1831 do Paryża przeniesiony i tam na placu Zgody postawiony został.

Luksus, ob. Zbytek.

Lukubracja (łac.), robota nocna, szczególnie nocne studja, oraz ich rezultaty; lukubrować studjować po nocy.

Lukullus *(Lucius Licinius Lucullus)*, wódz rzymski. Pierwszą służbę wojskową odbył w wojnie z Marsami 90 r. prz. Chr. jako legat Sulli, dowodząc flotą; odznaczył się świetnie w pierwszej wojnie z Mitrydatesem. Za powrotem był edylem r., pretorem 77, a następnie zarządzał Afryką. Obrany wraz z Aureljuszem Kottą konsulem 74 otrzymał prowincję Cylicję, a Kotta Bitynję. Mitrydates rozpoczął właśnie trzecią z Rzymem wojnę, pobił Kottę i obległ go w Chalcedonie; L. przybył z odsieczą, zwyciężył Mitrydata i ścigał tak, że ten straciwszy większą część wojska floty, musiał uciekać 73 i 72 do Pontu. L. dognał i tutaj, zwyciężył pod Cabira 71 r., zmusił szukać schronienia u Tygranesa, kr. Armenji, i cały kraj zajął 70 r.; wreszcie wkroczył do Armenji 69 i odniósł świetne zwycięstwo pod Tigranocerta r.), którą zdobył, i nad rz. Arsanias 68 r. Legjony tymczasem, które utrzymywał w wielkiej karności, odmówiły mu posłuszeństwa i nie dozwoliły ostatecznego zadać ciosu ośmielonym przez to przyjaciołom. Senat zresztą skutkiem intryg publikanów i lichwiarzy rzymskich, nienawidzących L. za jego sumienność i sprawiedliwość, przysłał nowego wodza Manjusza Acyljusza Glabrjona, później Pompejusza, który zbierał owoce działań jego poprzednika. L. opuścił Azję 66 r. i dopiero 63 r. pozwolono mu odbyć tryumf. Porzuciwszy sprawy publiczne, żył na uboczu aż do śmierci zaszłej prawdopodobnie 57 r. prz. Chr. Pędził życie w rozkoszy i przepychu. *Uczty Lukullusowe* weszły w powszechne przysłowie, a jego ogrody wille słynęły z niezmiernego przepychu i wspaniałości. Zabawiał się też studjami nad filozofją historją. Otaczał się uczonymi i poetami, wspierał malarzów i rzeźbiarzów. Jemu to zawdzięczamy przeniesienie do Europy z miasta Cerasus w Poncie drzewa wiśniowego.— Jego syn, tegoż imienia, 5 r., poległ w bitwie pod Filippi 42 prz. Chr.— *Marek Licynjusz Lukullus*, młodszy brat słynnego wodza, konsul 73 r., odznaczył się jako rządca Macedonji, a 72 r. szczęśliwą wojną w Tracji.

Lukumoni *(Lucumones)*, zwała się w Etrurji dostojniejsza szlachta i obywatele, z pośród których w dwunastu rzeczachpospolitych, po zniesieniu władności królewskiej, wybierano corocznie zmieniających się urzędników, piastujących najwyższą władzę kraju.

Lulea, miasto główne szwedzkiego lanu Norrbotten, na półwyspie Sanclö przy ujściu rz. Luleelf do zatoki Botnickiej położone, liczy 4,800 mieszk.

Luleelf, rzeka w Szwecji, wypływa w bliskości jeziora Kalitelma i utworzywszy wiele wodospadów, po 8 klm. biegu uchodzi do odnogi Botnickiej.

Lulek *(Hyoscyamus)*, rodzaj roślin z rodziny psiankowych, cechujący się kielichem 5-zębnym, koroną lejkowatą o 5 tępych klapkach, pręcikami zgiętemi i torebką 2-komórkową, wielonasienną; rosną tu rośliny zielne w Europie, Azji zachodniej i Egipcie, narkotyczne i w ogólności trujące. L. pospolity *(H. niger)*, zwany *szalejem* czyli *blekotem*, pospolity około wsi i miasteczek, koło płotów, po gruzach i t. d. w całej Europie, o kwiatach bladożółtych z żyłkami fijoletowemi, niemal bezszypułkowych. Ziele ma woń nieprzyjemną, odurzającą, i jest narkotycznie-trującem. Używa się w medycynie dla uspokajania bólów; nasiona używają się jako środek domowy przeciw bólowi zębów. Wszystkie części rośliny zawierają *hioscjaminę* (ob.). *H. albus* w Europie południowej, o kwiatach białych, ma podobne własności, lecz słabsze. *H. physoloides*, w Syberji, o kwiatach purpurowych, używa się tam zamiast opjum i jako środek lekarski w różnych chorobach.

Lulek.

Lull Roman, zwykle *Rajmund Lullus* zwany, jeden z najosobliwszych ludzi XIII wieku, * 1234 w Palmie na wyspie Majorce; na dworze Jakóba, króla Aragonji, prowadził życie równie cacze, jak od 1266 ascetyczne; majątek swój rozdał ubogim i poświęcił się nawracaniu Mahometan i Żydów; udawał się trzykrotnie do Tunisu i ostatecznie został tam ukamienowany 1315 r. Zastanawiając się nad środkami, któreby mogły skłonić mahometan do przyjęcia chrześcijaństwa, przyszedł do układu sławnej swojej metody powszechnej nauki, którą sam nazwał wielką sztuką, *ars magna Lulli, ars universalis scientiarum;* jest to właściwie logika, a raczej metoda logiczno-mechaniczna, dla ułatwienia łączenia niektórych kategorji pojęć, a tym sposobem łatwego wiedzenia dysput. Pojęcia podzielił L. i zestawił tak, aby łatwo było odszukać, co o każdym przedmiocie mówić można. Prócz tego zajmował się alchemją i twierdził, że wynalazł kamień filozoficzny, za którego pomocą robił złoto i przedłużał sobie życie. W rzeczywistości zrobił kilka ważnych odkryć chemicznych. Dzieła jego: „Opera omnia," wydał Salzinger (10 t., Moguncja, 1721—42), poezje zaś „Obras rimadas" Roselle (Palma, 1859). Stronnicy jego, *Lulliści*, oddawali się jeszcze długo marzycielstwu religijnemu i alchemji. Por. Helfferich „R. L. und die Anfänge der katalonischen Literatur" (Berlin, 1858).

Lullier Karol Ernest, oficer marynarki i pisarz

francuski, * 1838 w Mirecourt (dep. Vosges), † 1891 w Panamie. Po ukończeniu szkoły żegl., służył jako oficer na flocie, ale za przekroczenie przepisów wojskowych dwukrotnie był uwolniony. Powołany znowu do służby 1867 r., udał się do Kochinchiny i otrzymał 1868 stopień porucznika okrętu. Za powrotem do Paryża, występował jako jeden z najczynniejszych agitatorów republikańskich, za co, jak również za pojedynki z monarchistami, niejednokrotnie odsiadywał więzienie. Po rewolucji 4 września 1 września 1870 r. dowodził dwoma bataljonami na przedmieściu Belleville; następnie jeździł w poselstwach do Kopenhagi i do Stanów Zjednoczonych. Wróciwszy do Francji na początku 1871 r., mianowany był po wybuchu powstania 18 marca przez komitet centralny naczelnym wodzem gwardji narodowej. Energją swoją i wielką stanowczością w działaniach, oraz wypuszczeniem na wolność generała Chanzy (ob.), obudził podejrzenie komitetu i został uwięziony. Wydobywszy się z aresztu, zawiązywał stosunki z rządem wersalskim, celem obalenia komuny, ale nic nie zdziałał. Po zdobyciu Paryża przez wojsko rządowe, został **L.** aresztowany i skazany do robót ciężkich na całe życie; w 1873 r. zmieniono tę karę na dwuletnie więzienie. Oprócz kilku broszur i artykułów, umieszczanych w pismach czasowych, wydał osobno: „Mission politique et maritime de la France au XIX siècle“ (Paryż, 1865); „Histoire de la tactique navale et des évolutions de mer“ (Paryż, 1867) i „Vérité sur la campagne de Bohême en 1866“ (Paryż, 1867).

Lullus Rajmond, ob. Lull Roman.

Lully Giovanni Battista, * 1633 we Florencji, † 1687, twórca opery francuskiej. Przybywszy do Paryża, jako kuchcik na dworze ks. Montpensier, dzięki wrodzonemu talentowi dostał się do nadwornej orkiestry Ludwika XIV. Zyskawszy względy tego monarchy, został dyrektorem nadwornej muzyki, pisał tańce, układał balety i od 1664 r. zaczął układać muzykę do niektórych utworów Molière'a. W 1672, otrzymawszy przywilej królewski, otworzył „Académie royale de musique,“ dla której sam musiał uczyć orkiestrę, śpiewaków, tancerzy i maszynistów. W tymże roku wystawił pierwszą operę: „Les fêtes de l'Amour et de Bacchus,“ po której nastąpiło 14 innych do słów Quinault'a i mnóstwo baletów. Opery te utrzymywały się na scenie aż do zjawienia się Glucka (ob.). Mimo ubóstwa techniki nie zbywało tym kompozycjom na pełnych prawdy i dramatyczności ustępach. **L.** pisał również wiele kompozycji kościelnych.

Lully Jan.

Lumbago, ból w okolicy lędźwiowej, zależn bądź od reumatycznego zajęcia mięśni, bądź też od newralgji miejscowej; powstaje najczęściej nagle, wskutek wysiłku fizycznego, chociaż niekiedy poprzedzany bywa przez uczucie gniecenia lub drętwienia odpowiednich mięśni; najmniejsze ruchy tułowia wywołują bardzo dotkliwe bóle, spokój je zmniejsza, a nawet nieraz zupełnie znosi, ucisk na okolicę lędźwiową nie jest bolesny. Choroba trwa od kilku godzin do tygodnia. Środki lecznicze stanowią: kąpiel ciepła, masaż, narkotyki.

Lumbricus, robak, ob. Dżdżownik.

Lumen, światło, otwór rury. **L.** *philosophicum,* płomień filozoficzny, płomień wodoru.

Lumen mundi (łac.), światło świata, w znaczeniu figurycznem człowiek zasłużony, ozdoba i zaszczyt ludzkości.

Luminais Ewaryst Witalis, malarz francuski, * 1821 w Nantes, † 1896 w Paryżu; kształcił się pod kierunkiem Troyona i Cognieta i malował sceny z życia ludu w Bretanji. Wykonał: „Oblężenie Paryża przez Normanów“ (1849); „Piraci“ (185.); „Otwarcie testamentu“ (1853); „Powrót z polowania w Galji starożytnej“ (1861); „Narada“ (186.); „Wdowa“ (1865); „Złodziej zwierzyny“ (186.). W ostatnich latach zwrócił się znowu do malarstwa historycznego i wykonał: „Gallowie wobec Rzymu“ (1870); „Brunhilda“ (1874); „Skutki pojedynku w r. 1625“ (1876); „Polowanie za czasów króla Dagoberta“ (1878) i in. Nadto: „Powrót syna marnotrawnego“ (1890); „Zrozpaczone amazonki“ (1893); „Śmierć królowej Brunhildy“ (1894); „Zbiegł bycz“ (1896).

Luminescencja, każdy objaw świecenia ciał niepołączony z podwyższeniem ich temperatury. Ob. Fosforescencja, Fluorescencja.

Luna (łac.), księżyc, nazwa alchemiczna srebra.

Luna, w mitologji rzymskiej bogini księżyca, zwana u Greków *Selene* (ob.).

Luna Alvaro de, hrabia de Gormas, naturalny syn Don Alvara de **L.**, * 1388; był ulubieńcem Jana II, króla Kastylji, ministrem i konetablem; kilkakrotnie wyganiany i przywracany do godności, w roku 1445 został naczelnym wodzem całej siły zbrojnej, a 1453 w Valladolid na śmierć skazany za to, że się z infantką portugalską Marją ożenił bez wiedzy króla.

Lunacja, odmiana księżyca, ob. Księżyc.

Lunaria (*Miesięcznica*), rodzaj roślin z rodziny krzyżowych, obejmujący dwa gatunki: **L.** *bi*... (*fijołek księżycowy, srebrnik judaszowy*), o kwiatach różowawych lub białych, i **L.** *rediviva* (*księżycznik*...*siele*), o kwiatach wonnych, fijoletowo-różowych, oba w lasach Europy płd. Hodują się w ogrodach jako ozdobne. Nasiona stanowiły niegdyś środek chłodzący i przeciwszkorbutyczny. Wielkie, srebrzyste przegrody owoców używają się do suchych bukietów.

Lunarium, przyrząd służący do uwidocznienia obrotu księżyca naokoło ziemi (ob. Tellurium).

Lunatyzm, rodzaj snu, w którym czucie i władze umysłowe są uśpione, gdy władza wykonywania ruchów trwa; śpiący, przy zupełnej nieświadomości, chodzi i wykonywa ruchy, do których przywykł na jawie. Nazwa **L.** powstała z pojęcia, jakoby lunatycy wszystkie ruchy pod wpływem księżyca wykonywali. Bliższe warunki powstawania **L.** są nieznane.

Lunch (wym. *lencz*), w Anglji śniadanie w porze południowej, złożone z potraw zimnych i gorących.

Lund, miasto w szwedzkim länie Malmöhus, rezydencja biskupa i w r. 1668 założonego uniwersytetu (Academia Carolina Gothorum), ma 15,000 miesz. i wspaniały kościół katedralny z XII wieku. Przed gmachem uniwersyteckim stoi pomnik poety Izajasza Tegnera.—**L.** zaraz po wprowadzeniu chrześcijaństwa do Danji zostało rezydencją arcybiskupa, który był głównym dostojnikiem kościoła dla Danji, Szwecji i Norwegji. Później bywał rezydencją królów duńskich. Zdobyty i zrabowany przez Szwedów, w roku 1452, bardzo podupadł; traktatem pokoju w roku 1658 odstąpiony został Szwecji.

Lund Troels Fryderyk, historyk duński, *1840, kształcił się w Kopenhadze, od 1870 był asystentem w archiwum tajnem, obecnie jest nauczycielem historji w szkole oficerskiej. Główne jego dzieła: „Om Sokrates' Läre og Peszonlighed," (1871(; „Historiske Skitser efler utrykte Kilder," studja nad historją duńską w końcu XVI wieku (1876); „Danmarks ag Norges Historie i Slutningen af det 16 Aarhundrede" (9 t., 1879—88).

Lunda, państwo w środkowej Afryce południowej, pomiędzy 6—13° szer. płd., a 18—29° dług. wsch., mające powierzchni 345,000 klm. kw. (6,265 mil kw.), przecięte rzekami Kassai i Lubilasz. Mieszkańcy należą do plemienia Kalunda. Główne miasto Massumba, 10,000 miesz. Por. Pogge „Im Reich des Muata Jamwo" (Berlin, 1880); Buchner „Das Reich des Muata Jamwo" (w „Deutsche Geographische Blätter", Brema, 1883).

Lundy, wyspa w ujściu kanału Bristolskiego, odległa o 14 klm. od brzegu hrabstwa Devon, 370 hektarów powierzchni, posiada latarnię morską, 177 miesz.

Lüneburg, dawniej księstwo hanowerskie, obecnie regencja pruska, obejmuje 11,343 klm. kw. i 422,000 miesz. Południowo-wschodnia część obwodu zwana jest *ziemią Wendów* (Wendland), której mieszkańcy, dzisiaj zupełnie zniemczeni, pochodzą od plemienia słowiańskiego. Miasto główne *Lüneburg,* nad rzeką Ilmenau i przy drodze żelaznej prowadzącej z Hanoweru do Harburga; ma 21,000 mieszkańców, jest bardzo starożytnej budowy i posiada piękny ratusz z wielu osobliwościami, zamek, kościoły śś. Michała i Jana, bibljotekę, gimnazjum, dom poprawy, rozmaite fabryki i prowadzi znaczny handel (dwa wielkie jarmarki). Ważnemi dla miasta są łomy wapna i gipsu, tudzież saliny (rocznie do 300,000 cent.). Do r. 1369 **L.** był rezydencją książąt Brunświk-Lüneburskich, a od 1367 miastem hanzeatyckiem.

Lunel, miasto francuskie depart. Hérault, nad rz. Vidourle i kanałem t. n., ma 6,500 miesz., fabryki spirytusu i likierów; prowadzi znakomity handel sławnem winem muszkatowem („Muscat de Lunel"), wyciskanem z białych jagód słodkich muskatelowych.

Luneta, w ogólności dalekowid, t. j. przyrząd optyczny, za pomocą którego przedmioty odległe widzimy pod kątem większym, aniżeli okiem nieuzbrojonem, a zatem jakby zbliżone; w szczególności jednak nazwa ta stosuje się zwykle do przyrządów złożonych z samych soczewek, gdy przyrządy zawierające w swym składzie zwierciadła noszą nazwę *teleskopów* (ob.). **L.** zowią się też *refraktorami,* lubo ta nazwa stosuje się głównie do przyrządów większych, podobnie, jak wielkie teleskopy zwierciadłowe nazywają się *reflektorami.* Rozróżniają się dwa rodzaje **L.** 1) **L.** *holenderska,* czyli *Galileusza,* składa się z soczewki dwuwypukłej *oco* (fig. 1), o wielkiej odległości ogniskowej, która stanowi szkło przedmiotowe, czyli objektywę, i z soczewki dwuwklęsłej *vmv,* o odległości ogniskowej bardzo krótkiej; obie te soczewki, umieszczone w pewnej odległości, osadzone są we wspólnej rurze. Soczewka wypukła wydaje obraz

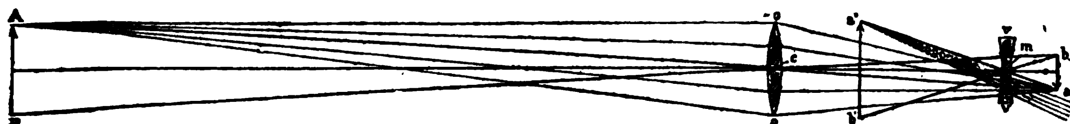

Fig. 1. Przebieg promieni w lunecie holenderskiej.

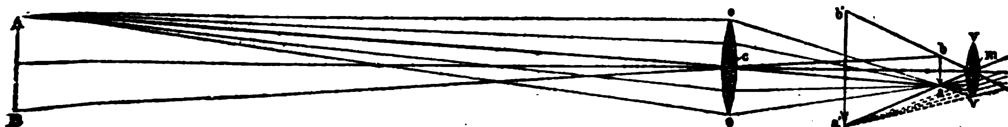

Fig. 3. Przebieg promieni w lunecie astronomicznej.

ba odwrócony, zmniejszony i rzetelny przedmiotu *AB*, znajdującego się w odległości; obraz ten wypada w pobliżu ogniska tej soczewki, soczewka atoli wklęsła ma takie położenie, że promienie padają na nią przed swem połączeniem się; w skutek tego promienie zbiegające stają się rozbieżnemi i odrzuconemi tak, że dla oka obraz raz jeszcze się odwraca, zatem staje się prostym, a zarazem powiększonym *a'b'*. Powiększenie równa się ilorazowi obu odległości ogniskowych. Soczewka ta nie może dawać wielkich powiększeń i używa się tylko w tych razach, gdzie wymaganem jest niewielkie powiększenie przy małej długości rury, jak np. przy lornetkach teatralnych, w których okular osadzony w rurze węższej *cc* (fig. 2), przesuwającej się w rurze szerszej *bb*, która utrzymuje okular. Jednak Galileusz tą L. odkrył księżyce Jowisza, pierścień Saturna, odmiany Wenery i in. Odkrycie tych L. przypisywano Janssenowi; zdaje się atoli, że zawdzięczamy je Lippersheyowi, fabrykantowi okularów w Midelburgu w Holandji 1608. Galileusz, dowiedziawszy się o tem odkryciu, nie wiedząc o jego szczegółach, wkrótce sam podobną L. urządził. 2) L. *astronomiczna* czyli *Keplera* składa się z soczewki wypukłej *oco* (fig. 3), o wielkiej odległości ogniskowej, służącej za szkło przedmiotowe, i drugiej soczewki wypukłej *vmv*, o małej odległości ogniskowej, stanowiącej szkło oczne. Szkło przedmiotowe wydaje tu, jak i w L. poprzedniej, przedmiotu *AB* obraz *ba* zmniejszony, odwrócony i rzetelny w pobliżu swego ogniska; obraz ten rozpatrywany jest drugą soczewką, jako lupą (ob.), która go powiększa, ale nie odwraca, tak, że obraz *b'a'* pozostaje odwróconym. Stanowi to wprawdzie ujemną stronę tej L., co wszakże nie przeszkadza użyciu jej do obserwacji astronomicznych; daje ona natomiast obszerne pole widzenia i znaczną jasność; powiększenie wyraża się jak poprzednio. Powiększenie to, mianowicie, wyraża się stosunkiem kąta *b'ma'*, pod jakim widzimy obraz, do kąta *AcB*, pod jakim przedmiot widziany jest okiem nieuzbrojonem; stosunek zaś ten sprowadza się do stosunku odległości ogniskowych szkła przedmiotowego i szkła ocznego *F* i *f*; tak np., jeżeli $F=1$ metrowi, $f=2$ cm., powiększenie wynosi $100:2=50$. Ponieważ zaś odległości ogniskowej zbyt zmniejszać nie można, prowadziłoby to bowiem za sobą liczne wady soczewki, dla osiągnięcia przeto znacznego powiększenia lunety potrzeba szkieł ocznych o wielkiej odległości ogniskowej, skąd silne refraktory mają wymiary wielkie. Osadzając w tej samej L. różne szkła oczne, otrzymać można rozmaite powiększenia. Nadto, przez przesuwanie szkła ocznego obraz może być zawsze doprowadzonym do odległości wyraźnego widzenia. Urządzenie tych L. zawdzięczamy Keplerowi (1611) i Scheinerowi (1617). Przed odkryciem soczewek achromatycznych (ob. Achromatyzm) nie można było używać małych szkieł ocznych z powodu silnego rozszczepiania światła, i zaradzano sobie wprowadzaniem wielkich szkieł przedmiotowych, przez co L. stawały się nader długiemi i giętkiemi. Huygens przeto (1684) umieszczał szkła przedmiotowe na długim maszcie i spoglądał na nie z dołu przez szkło oczne, a Newton zarzucił L. i używał teleskopów. Dopiero po odkryciu achromatyzmu zwrócono się znowu do L., a Fraunhofer zbudował wielkie refraktory dla Pulkowa i Bostonu. Wielki refraktor w Waszyngtonie (którego rysunek podany jest pod wyrazem Ekwatorjał) posiada objektywę o średnicy 66 cm. ($24\frac{1}{2}$ cala ang.), długość jego rury wynosi 10 m. ($30\frac{1}{2}$ stóp), średnica zaś wieży, w której luneta ta jest ustawiona, 12 m. Cena całego przyrządu wraz z aparatami pomocniczemi wynosiła 46,000 dolarów. Refraktor ten wszakże zajmuje obecnie dopiero szóste miejsce śród dotąd zbudowanych refraktorów, większe zaś od niego są refraktory: w obserwatorjum Licka w Kalifornji o otworze $91\frac{1}{2}$ cm. (36 cali), w Nicei (76 cm.), w Pulkowie (76 cm.), w Paryżu ($73\frac{1}{2}$ cm.), w Wiedniu ($68\frac{1}{2}$ cm.).—Według Littrowa (1832), można soczewkę flintglasową umieszczać w pewnej odległości od krownglasowej, nie psując przez to achromatyzmu, potrzeba wtedy tylko małych soczewek flintglasowych; L. takie, *dialityczne*, mogą mieć wielkie otwory, przedstawiają przeto wielką jasność i wielkie pole widzenia. W każdym razie potęga L. pewnej granicy przekraczać nie może, już dlatego, że w miarę, jak wzrasta powiększenie przez szkło oczne powodowane, słabnie też jasność obrazu.—Dla dokładnych mierzeń dodaną jest w L. siatka z cienkich nici, rozciągnięta w płaszczyźnie ogniskowej lunety, albo mikrometr. Co do sposobu umontowania czyli osadzenia L. ob. Ekwatorjał i Południkowa luneta.—L. *fotograficzna* jest to L. połączona z ciemnią optyczną, osadzoną w miejsce okularu, i zaopatrzona w zamknięcie momentalne; płyta fotograficzna zastępuje tu siatkówkę oka.—L. astronomiczna daje obrazy odwrócone, dla obserwacji atoli ziemskich odwrócone położenie obrazów jest niedogodnem; Kepler wprowadził przeto trzecią soczewkę wypukłą, która odwracała obraz, ale wywoływała znaczne ograniczenie pola widzenia. Dopiero Rheita okazał (1665), że za pomocą szkła ocznego, złożonego z 4 soczewek płasko wypukłych, można otrzymać obraz nieodwrócony przy dobrem polu widzenia. L. te nazywają się L. *ziem-*

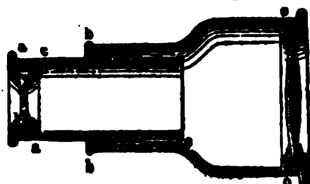

Fig. 2. Luneta holenderska.

zieni lub *perspektywami.* Urządzenie takie sprowadza jednak znaczne osłabienie jasności. Por. teinheil i Voit „Handbuch der angewandten ptik" (1890); Strehl „Theorie des Fernrohrs" 894); S. Kramsztyk „Ziemia i niebo" (cz. I, str. 94 i nast.).

Luneta (franc. *lunette*), w budownictwie pole ółksiężycowe lub półkołowe, objęte łukiem, ponad knem lub drzwiami, często pokryte malowidłami. / fortyfikacji fort, od strony przedniej ograniczony zterema ścianami, łączącemi się pod kątami rozartemi.

Lunéville, miasto w francuskim dep. Meurthe-Moselle, przy zbiegu rzek Meurthe i Vezouze, iegdyś rezydencja króla Stanisława Leszczyńkiego, który jako książę Lotaryngji od r. 1735—766 tutaj przemieszkiwał. Liczy 21,000 miesz., osiada piękny kościół, liczne fabryki i pamiętne st traktatem pokoju, zawartym tu 9 lutego 1801 omiędzy Niemcami a rzecząpospolitą francuską, ocą którego Francja otrzymała Belgję z lewym rzegiem Renu, rzeczpospolitą Cyzalpińską, Medjon i Mantuę, Austrja zaś Wenecję, kraje aż po dygę, Istrję i Dalmację z m. Cattaro.

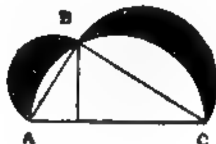
Lunge Jerzy, chemik i technolog, * 1839 we Vrocławiu, kształcił się tamże i w Heidelbergu, 864—76 przebywał w Anglji jako chemik technik dyrektor zakładu przemysłowego, w 1876 został rofesorem chemji w szkole politechnicznej w Zuychu. Napisał: „Die Destillation des Steinkohlenbers und die Verarbeitung der damit zusammenängenden Nebenprodukte" (1867); „Industrie der teinkohlenteer-Destillation und Ammoniakwasser-'erarbeitung" (1882); „Handbuch der Sodaindutrie und ihrer Nebenzweige" (2 t., 1880, 2 wyd., 893); „Taschenbuch für Soda-Pottache-und Amoniakfabrikation" (1883) i in.

L'union fait la force (fran.), jedność twoy potęgę; dewiza państwowego herbu belgijkiego.

Lunnow, herb: W polu błękitnem—półksiężyc rebrny. Nad koroną—orzeł srebrny wzlatujący, pierścieniem złotym w prawej szponie. Nadany 768.

Lunnow.

Księżyce Hipokratesa.

Lunulae Hippocratis, *księżyce Hipokratesa,* igury formy sierpów księżycowych, otrzymywane przez zatoczenie półokręgów, których średnicami są boki trójkąta prostokątnego. Powierzchnie te dają pierwszy przykład figur ograniczonych linjami krzywemi, które dają się kwadrować. Hipokrates z Chios okazał mianowicie około 1750 r., że pole obu półksiężyców AB i BC (ob. fig.) równa się polu trójkąta ABC.

Lupa (franc. *Loupe*), *szkło powiększające,* soczewka szklana dwuwypukła, używana do rozpatrywania drobnych przedmiotów, niezbędna dla naturalisty, zegarmistrza i t. p. Jest to właściwie mikroskop pojedyńczy (ob. Mikroskop).

Lupanarium (nowo łac.), dom publiczny, mieszkanie prostytutek.

Luperkus *(Lupercus)*, ob. Faunus.

Lupinus, ob. Łubin.

Lupulina, *mąka chmielna,* gruczołki olejne, zebrane ze świeżo wysuszonych szyszek kwiatowych żeńskich chmielu (ob.), tworzą proszek zielonawożółty, następnie brunatniejący, smaku aromatyczno-gorzkiego. Otrzymywany z nich wyciąg nazywa się *lupulitem.* Używa się jako środek uśmierzający ból i uspokajający podniecone nerwy. **L.** nazywa się też alkaloid chmielu.

Lupulus, ob. Chmiel.

Lupum auribus tenere, trzymać wilka za uszy. Przysłowie łacińskie, wyrażające pozycję przykrą, niebezpieczną, lub też wplątanie się w sprawę bez wyjścia.

Lupus, ob. Wilk.

Lupus, herb: W polu czerwonem—czarna wilcza głowa. U szczytu 5 piór strusich.

Lupus in fabula, wilk w bajce; stare przysłowie greckie, przyswojone przez Rzymian i stosowane do osoby nadchodzącej w chwili, gdy o niej była mowa.

Lupus.

Lureński.

Lureński v. *Tępa podkowa,* odm., herb: W polu czerwonem w środku podkowy srebrnej—krzyż kawalerski. U szczytu skrzydło strzałą przeszyte.

Lurgan, miasto w hrabstwie Armagh w Irlandji, ma fabryki, 12,000 miesz.

Luri, miasteczko na wyspie Korsyce, w okręgu Bastia, 1,216 miesz., plantacje drzew cytrynowych i fabryki konfitur. W pobliżu wieża, w której, we-

dług legendy, miał podczas swego wygnania mieszkać Seneka.

Luria, Loria Salomon, zwany także *R'szal* lub *M'harszal*, jeden z koryfeuszów nauk rabinicznych XVI w. w Polsce. Wychowanie odebrał w Wormacji u swego dziadka Izaaka Klaubera, † 1573 r. w Lublinie. Z jego szkoły w Ostrogu i Lublinie wyszło wielu uczonych rabinów. Zajmował się rozstrzyganiem rozmaitych kwestji, i walczył energicznie i roztropnie przeciw korupcji sędziów religijnych, tudzież innym bezprawiom swych spółwyznawców, objawiając we wszystkiem sąd samodzielny, skutkiem czego miał licznych nieprzyjaciół. Jego prace są: „Jam szel“ (Morze Salomona, najnowsze wydanie, Szczecin, 1861); „Chochmat Szlomoch“ (Mądrość Salomona); i w. in. Synagoga jedna w Lublinie nosi dotąd jego nazwę *Szlomoch*.

Luria, Loria Aszkenazy, syn Salomona, a krewny poprzedniego, zwany *Ha-Ari*, twórca nowszej szkoły kabalistycznej, * 1534 w Jerozolimie, † 1572 w Safet w Palestynie, wyrocznia dzisiejszych kabalistów i chasydów, oprócz kilku pieśni sobotnich, jest autorem dzieła: „Ec Ghajim“ (Drzewo żywota).

Lurlei *(Lorelei)*, skała pionowo wznosząca się z Renu, między St.-Goar i Oberwesel, 132 m. wysoka, słynna ze swego echa. Od 1861 prowadzi przez nią tunel 367 m. długi. Legenda o wieszczce **L.**, wymyślona przez Brentana około 1800 r., była traktowana przez różnych poetów, najpiękniej przez Heinego.

Lurystan, kraina górzysta w południowo-zachodniej Persji, dzieli się na *Mały* **L.**, zamieszkany przez mało jeszcze znany naród Feili, lud dziki i rozbójniczy, i *Wielki* **L.**, zamieszkany przez Bakczarów.

Luschau Feliks, antropolog, * 1854 w Wiedniu, gdzie studjował medycynę i zajął się gorliwie antropologją, oraz archeologją przedhistoryczną. W r. 1878 urządził dział etnograficzny austrjacki na wystawie paryskiej, następnie jako lekarz wojskowy podróżował po półwyspie Bałkańskim, Azji Mniejszej i Egipcie, 1882 został docentem antropologji w Wiedniu, 1885 profesorem w Berlinie. Ogłosił: „Beiträge zur Völkerkunde der deutschen Schutzgebiete“ (1887), oraz rozprawy w sprawozdaniach towarzystwa antropologicznego w Berlinie i innych pismach.

Luschka Hubert, anatom, * 1820 r. w Konstancji, † 1875; 1855 został profesorem anatomji w Tübingen, wsławił się pracami topograficzno-anatomicznemi. Główne jego dzieło jest „Anatomie des Menschen in Rücksicht auf das Bedürfniss der praktischen Heilkunde“ (3 t., 1862—69); „Die Nerven in den harten Stirnhaut“ (1850); „Die Struktur der serösen Häute des Menschen“ (1853); „Die Adergeflechte des menschlichen Gehirns“ (1855); „Der Kehlkopf des Menschen“ (1871); „Die Lage der Bauchorgane“ (1873). W polskim przekładzie wyszły: „Położenie organów piersiowych człowieka“ (1862); „Położenie organów brzusznych człowieka“ (1874).

Luscinia, słowik.

Lusignan, miasto w depart. Vienne, w okręgu Poitiers we Francji, posiada piękny w XI w. zbudowany kościół, ruiny starożytnego, a według legendy przez czarodziejkę Meluzynę zbudowanego zamku, miejsce pochodzenia panującej dynastji jerozolimskiej i cypryjskiej, 2,164 miesz.

Lusignan Gwido Ambroży, Jussuf bej, książę L. Calfa, uczony ormiański, * 1830 w Konstantynopolu, syn znanego z wyprawy egipskiej pod nazwą Jussuf beja, generała mameluków księcia de Lusignan, kształcił się w Wenecji, następnie w kolegjum ormiańskiem w Paryżu, był przełożonym w ufundowanem przez siebie kolegjum w Grenelle, lecz później poświęcił się wyłącznie studjom naukowym. Napisał: „Historję powszechną“ (Wenecja, 1851, t. 6), dzieło o piśmie ormiańskiem (3 wyd., 1859); „Słownik ormiańsko-francuski“ (Paryż, 1860); „Słownik ormiańsko-turecki“ (1863), oraz mniejszy i wielki słownik francusko-turecki (1861).

Lusignan Corène, książę, brat poprzedniego, * 1838 r., arcybiskup ormiański, znany jest jako poeta.

Lussan Małgorzata, * 1682 w Paryżu, naturalna córka księcia Edgara Sabaudzkiego, głośna swojego czasu z potwornej brzydoty, a niezrównanych wdzięków umysłu i serca; † 1758 w Paryżu, zostawiwszy dzieła: „Histoire de la Comtesse de Goudez“ (2 t., 1725); „Anecdotes de la cour Philippe Auguste“ (6 t., 1733); „Les annales galantes de Henri II“ (2 t.. 1749) i kilka innych.

Lussin, wyspa w zatoce Quarnero, należąca do austrjacko-iliryjskiego wybrzeża (Istrja), ma 187 klm. kw. (3.4 m. kw.) i liczy 10,251 miesz. Główne miasto *Lussin piccolo* ma 6,000 miesz.

Lussy Mathis, muzyk i pisarz, * 1826 w Stans w Szwajcarji, studjował naprzód medycynę, następnie muzykę w Paryżu i był nauczycielem muzyki. Napisał: „Exercices de méchanisme à composer, à écrire et à éxecuter“ (1863); „Traité de l'expression musicale“ (1873, 5 wyd., 1885); „Histoire de la notation musicale“ (z Ernestem Davidem, 1882); „Le rytme musical“ (2 wyd., 1884).

Lustracja, tak zwano w dawnem prawie rewizje dóbr królewskich i starostw. Dzisiaj **L.** używa się w znaczeniu każdego ścisłego przejrzenia danego przedmiotu.

Lustrum (od *luere* t. e. oczyszczać, pokutować), pierwotnie uroczysta pokutna i oczyszczająca ofiara u Rzymian, składana co lat pięć w imieniu ludu rzymskiego przez jednego z cenzorów po ukończeniu *Census* (ob.). Stąd później każdy pięcioletni przeciąg czasu nazywano *lustrum*.

Lusus naturae, igraszki przyrody, skamieniałości, ob. Geologja.

Luszai *(Lushăi)*, naród zamieszkujący Assam i Birmę na granicy Bengalji, słabo dotąd poznany, dopiero 1872 r. przez Anglików ujarzmiony.

Luszowice, wieś w Galicji o 2 mile od Tarnowa, ma starożytny zamek, niegdyś siedzibę zamożnego rodu Tarłów, i kościół parafjalny, zbudowany w r. 1668 przez Zygmunta Tarłę, starostę pilzeńskiego; w grobach tego kościoła spoczywają zwłoki Tarłów, a między innemi zwłoki Adama Tarły, wojewody lubelskiego, zabitego 1744 w głośnym swego czasu pojedynku pod Marymontem.

Lutacjusz *(Lutatius)*, rzymski ród plebejuszów. *Cajus Lutatius Catulus*, jako konsul, zwycięstwem, odniesionem r. 242 przed Chr., nad flotą kartagińską przy wyspach Egatyjskich, ukończył pierwszą wojnę punicką. *Quintus Lutatius Catulus*, kolega Marjusza w konsulacie, pobił łącznie z nim Cymbrów na polach Raudyjskich, a potem, zamieszczony przez Marjusza na liście proskrypcyjnej, sam sobie śmierć zadał w r. 87. Był to człowiek wysoko wykształcony i zajmował się literaturą; z pism jego nic jednak nie pozostało.—Syn jego *Quintus Lutatius Catulus*, bronił r. 78 urządzeń Sulli; był przyjacielem Cycerona, a przeciwnikiem Cezara i † r. 61 przed Chr.

Lutawor, *Litawor*, syn Dorminimunda, znany w dziejach krzyżackich, pan znacznych na Żmujdzi posiadłości, których stolicą była Ejragoła. Po śmierci Trojnata 1262 był aż do r. 1281 wielkorządcą księstwa Połockiego; † 1291 r., zostawiwszy syna Witenesa.

Luta-Nzige, ob. Nyanza.

Lutecja *(Lutetia)*, ob. Paryż.

Luteina, żółty barwnik żółtka jaja i surowicy krwi.

Lutek Jan, biskup krakowski, ob. Brzezia (Jan Lutek z...).

Luteolina, ob. Rezeda.

Luter, *Luther* Marcin, reformator niemiecki, * 1483 r. w Eisleben, † 1546 tamże. Syn ubogiego górnika, walcząc z niedostatkiem, odbył studja w Magdeburgu, Eisenach i Erfurcie, gdzie 1503 otrzymał stopień magistra. Następnie sam nauczał przez czas niejaki fizyki i etyki, ale czytanie Biblji i niespodziewana śmierć jednego z przyjaciół skłoniły L., że 1505, wbrew oczekiwaniu wszystkich, wstąpił do zakonu Augustjanów w Erfurcie; 1507 otrzymał święcenie kapłańskie i wkrótce potem, polecony kurfirstowi saskiemu Fryderykowi przez prowincjała Augustjanów, Staupitza, został 1508 r. profesorem filozofji w Wittenberdze. 1510 odbył pielgrzymkę do Rzymu; po powrocie przedłużał studja i wykłady, spełniając przytem z wielkiem uznaniem urząd kaznodziejski. 1512 r. został doktorem teologji, i od tego czasu datuje się przejście L. ze scholastycyzmu do mistyki i coraz głębsze wczytywanie się w Biblję, oraz Ojców Kościoła, a zwłaszcza św. Augustyna. W r. 1516 pełnił obowiązki wikarjusza zgromadzeń Augustjańskich Miśni i Turyngji; w tym także czasie został kaznodzieją kościoła zamkowego w Wittenberdze. L., znany w dość obszernem kółku ze swej nauki i pobożności, sprawił ogólne wrażenie, przybiwszy 31 paźniernika 1517 r. na drzwiach zamkowego kościoła w Wittenberdze 95 tez, w których występował przeciwko sprzedaży odpustów przez Dominikanina Tetzla. Przeciwko temu czynowi L. wystąpili Prierias i Eck; L., broniąc się z zarzutów kacerstwa, odpowiedział na pisma przeciwników odwołaniem się do papieża. Przysłany do Niemiec legat papieski kardynał Kajetan (ob.), wezwał L. przed siebie do Augsburga i zażądał od niego odwołania wypowiedzianych przekonań; L., tego nie uczynił i natomiast 28 listopada 1518 odwołał się do soboru powszechnego. Wysłany do Niemiec poseł papieski Miltitz potrafił ułagodzić L. i dopiero dysputa lipska (27 czerwca do 16 lipca 1519), wywołana przez gwałtownego Ecką, rozbudziła w nim na nowo dążności reformatorskie. 20 grudnia 1520 L. jawnie odłączył się od Kościoła katolickiego, spaliwszy publicznie wyklinającą go bullę papieską, i tem sprawił, że zgoda stała się niemożliwą. Zebrany 1521 sejm w Wormacji, powołał L. przed swój trybunał sejmowy. L. mimo odradzań przyjaciół, lękających się, żeby go nie spotkał los Husa, zjawił się 17 maja przed zgromadzenie stanów, przyznał się do swych pism i nie chciał odwołać swych twierdzeń. Wyjęty w skutek tego z pod praw, został, dla ochronienia go od gwałtu, podczas powrotu do Wittenberga, schwytany z rozkazu elektora saskiego i odwieziony do Wartburga. Pobyt L. na zamku Wartburskim był nader zbawienny tak dla niego, jak i reformacji; czas ten poświęcił L. studjom języka greckiego i hebrajskiego, pisaniu pism polemicznych, a zwłaszcza przekładowi na język niemiecki Nowego Testamentu. Na wieść o zaburzeniach, wywołanych przez Karlstadta, mimo nowej klątwy i widocznych niebezpieczeństw, opuścił L. po 10-miesięcznym pobycie swe schronienie; 7 marca 1522 przybył do Wittenbergi i zarówno słowem jak i czynem wystąpił przeciwko burzycielom. Od tego czasu rozpoczyna się konserwatywny okres działalności reformatorskiej L. 1523 r. zaczął on oczyszczać liturgję z wielu obrządków; 1524 zrzucił habit mnisi i w następnym roku poślubił Katarzynę von Bora, niegdyś zakonnicę. Lata 1527 — 1529 roku poświęcił wprowadzaniu nowego porządku kościelnego w Saksonji; w celu rozpowszechnienia nowej nauki pomiędzy ludem, napisał około tego czasu obszerny i skrócony katechizm; przekład Pisma św., rozpoczęty 1521 r., ukończył 1534. Obok licznych swych zajęć, w wolnych chwilach poświęcił się muzyce. Energicz-

Luter Marcin.

ny umysł L. wyłącznie był zajęty sprawami teologicznemi, strony politycznej i socjalnej reformacji nie zrozumiał on wcale, i jego działaniu przypisać trzeba, że ruch cały ze sprawy czysto ludowej zmienił się w sprawę książąt i zatrzymał się w połowie rozwoju. Luteranizm skostniał wprędce w surową i nietolerancyjną ortodoksję. Pod względem politycznym luteranizm stał się prawdziwą szkołą serwilizmu; pod względem socjalnym L. otwarcie bronił zasady poddaństwa i niewoli osobistej. Co się tycze stanowiska historycznego L. w stosunku ruchu religijnego XVI wieku, ob. art. Reformacja; o znaczeniu L. pod względem teologicznym ob. Ewangelicki kościół. Wydania przez L. tak pojedyncze, jak i zbiorowe były nader liczne; ze zbiorowych najzupełniejsze są wyd. Walcha (24 t., Halla 1740—51), oraz nieukończone jeszcze Erlangeńskie (dzieła w języku niemieckim, 67 t., 1826—57, w języku łacińskim, t. 1—28, 1829—65); wybór z pism L. wyszedł w Hamburgu (10 t., 1826), w Berlinie staraniem Gerlacha i w Darmsztadzie staraniem Zimmermanna. Por. życiorysy L. przez Mathesiusa (Berlin, 1842); Ukerta (2 t.; Gotha, 1817); Pfizera (Stutgart, 1836); Jäkla (Lipsk, 1840—46): Genthego (t. 1841—45); Jürgensa (3 t., t., 1846—47); Meurera (2 t., Drezno, 1851—52); G. Freytag „Dr. Luther" (1883); Harnach „L'S. Theologie" (1886) i w. in.

Luteranie, zwolennicy Lutra, ob. Ewangelicki Kościół.

Luthardt Krzysztof Ernest, znakomity teolog niemiecki, * 1823 r. w Maroldsweisach, w Niższej Frankonji, odbywszy studja teologiczne na uniwersytecie w Erlangen i Berlinie, od 1847 do 51 nauczyciel gimnazjum w Monachjum, później docent w Erlangen, od 1854 r. profesor nadzwyczajny w Marburgu, od 1856 profesor teologji w Lipsku. Pod względem teologicznego i kościelnego kierunku, należy L. do tak zwanej szkoły erlangeńskiej. Oprócz licznych kazań, wydał: „Das Johanneische Evangelium" (2 t., Norymb., 1852—1853); „Die Lehre von den letzten Dingen" (Lipsk, 1861); „Die kirchliche Lehre vom freien Willen" (Lipsk, 1863); „Compendium der Dogmatik" (Lipsk, 1865, 2 wyd., t. 1866): „Die Ethik Luthers" (2 wyd., 1875); „Der Johanneische Ursprung des vierten Evangeliums" (1874); „Die Ethik des Aristoteles" (1876); „Die antike Ethik" (1877); „Erinnerungen aus Vergangenen Tagen" (1889—91).

Luther Karol Robert, astronom, * 1822 w Świdnicy, kształcił się we Wrocławiu i Berlinie, pracował w obserwatorjum berlińskiem, 1851 r. został dyrektorem obserwatorjum w Bilk pod Düsseldorfem, gdzie odkrył około 20 małych planet między Marsem a Jowiszem i podał wiele obliczeń astronomicznych.

Luther Edward, również astronom, * 1816 r., † 1887, kształcił się w Kiel i Królewcu, 1859 został profesorem astronomji i dyrektorem obserwatorjum w Królewcu. Zajmował się głównie oznaczaniem położenia gwiazd fundamentalnych Bessla.

Luther Marcin, reformator kościelny, ob. Luter.

Lütke Teodor, admirał rosyjski, * 1797, † 1882 w Petersburgu, 1813 wstąpił do służby wojskowej na flocie, 1817—19 odbył podróż naokoło ziemi i w latach 1821—24 czterokrotnie podróżował do brzegów Laponji i Nowej Ziemi; rezultaty ostatnich podróży opisał w dziele „Czetyrekratnoje puteszestwije w siewernyj Ledowityj okean" (1828). W latach 1826 — 29 kierował wyprawą naokoło świata i opis tej podróży wydał w języku rosyjskim (4 t., Petersburg, 1834—36, z atlasem). Po powrocie mianowany kapitanem, odbył na czele większych oddziałów floty liczne podróże po Europie; od 1843 wice-admirał, został następnie admirałem, generał-adjutantem. Od r. 1864 prezes petersburskiej akademji nauk.

Lutki, *Ludki, Luśki, Palczyki*, istoty mityczne słowiańskie, szczególnie u Serbów łużyckich. Jedne z nich są duchami domowymi, inne pilnują skarbów. Według niektórych podań, byli to pierwotni mieszkańcy danych krajów, którzy się później poukrywali w lasach i podziemiach, unikając szczególnie dźwięku dzwonów. U Polaków zbliżają się do nich *Krasnoludkowie*, karzełki, kaszubskie *krośnięta;* u Niemców: Zwerge, Querze, Unterirdische, Heinchen i t. d.

Lutnia (arab. *al oud*, włos. *liuto)*, dawny instrument muzyczny strunowy, na którym grało się podobnie, jak na gitarze. Składała się z korpusu sklepionego, złożonego z cienkich deszczułek, z długiej szyi zagiętej w tył, opatrzonej kołkami, i z 14 strun na chóry podzielonych, z których tylko sześć wierzchnich służyło do grania, reszta odbrzmiewa-

Lutnia z XV wieku.

ła wydobywane z pierwszych głosy. Do lutni używano oddzielnego systemu nutowego, składającego się nie z pięciu, lecz sześciu linji. L. uważa się często jako jednoznaczna z *lirą*, jakkolwiek lira *(lyra)* grecka, podobnie jak cytara (ob.), zbliżona była raczej do arfy. Nazwą liry oznaczano zresztą w różnych czasach różne instrumenty muzyczne. Por. Wasielewski „Geschichte der Instrumentalmusik im 16 Jahrhundert" (1878); Vidal „La lutherie et les luthiers" (1889).

Lutnia, gwiazdozbiór, ob. Lira.

Lütolf Alojzy, historyk szwajcarski, * 1824 w Gettnau, † 1879 w Lucernie, gdzie był profesorem, napisał: „Jos. Eut. Kopp" (1868); „Sagen Bräuche und Legenden ans den fünf Orten" (1862—65); „Glaubensboten in der Schweiz vor St. Gallus" (1871) i in.

Lutomiersk, osada w gub. Piotrkowskiej, pow. Łaskim, nad rzeką Nerem. Niegdyś miasteczko

dosyć obszerne, zniszczone zostało przez wojny szwedzkie i pożary w latach 1696 i 1797 i już się podźwignąć nie zdołało. Liczy do 3,000 miesz. i ma 2 kościoły.

Lutomirski Stanisław, sławny teolog i katecheta, początkowo kalwiński, a następnie arjański, * w Lutomiersku, † 1575 roku. Po ukończeniu nauk w kraju i za granicą, wstąpił do stanu duchownego, był proboszczem w Koninie i Tuszynie, r. 1551 został kanonikiem przemyskim i sekretarzem Zygmunta Augusta. Odstąpił jednak tego wszystkiego i przeszedł na wyznanie kalwińskie. I tu przecież nie wytrwał, gdyż Socyn, Lismanin i inni przeciągnęli go do antitrynitarzy, z których r. 1563 został superintendentem. Po synodzie w Mordach, złożonym t. r., zwołał w r. 1565 dwa jeszcze, pierwszy w Brzezinach, drugi w Węgrowie. W następnym roku na sejmie piotrkowskim miał publiczną rozmowę z kalwinami, przyczem wypowiedział zdania wbrew przeciwne wszelkim dogmatom chrześcijańskim, za co nawet kalwini go potępili. Wydał: „Confessio t. j. wyznanie wiary chrześcijańskiej i t. d.“ (Królewiec, 1556, 4-to). Inne jego pisma, po łacinie pisane, są czysto arjańskie.

Lutomirski Samuel, † 1717, był superintendentem dystryktu wileńskiego i odznaczał się wielką żarliwością w obronie uciśnionych spółwyznawców.

Lutomski v. *Księżyc z mieczem*, herb: W polu błękitnem, nad złotym półksiężycem — miecz. U szczytu, na pawim ogonie—księżyc z mieczem, jak na tarczy.

Lutomski.

Lutomski Bolesław.

Lutomski Bolesław, publicysta polski, * 1862, kształcił się w Kaliszu. Przebywa w Warszawie, napisał wiele artykułów treści społecznej i estetycznej w pismach polskich. Ważniejsze prace: „Na przełomie stulecia,“ „Mężczyźni i kobiety,“ „Charakter, jako zaleta duszy ludzkiej,“ „Dziennikarstwo i opinja,“ „Wyobrażenia i obyczaje,“ „Newroza i skandal,“ „Pesymizm literacki,“ „Włodzimierz Spasowicz,“ „Spostrzeżenia galicyjskie“ i in.

Luton, miasto w ang. hrabstwie Bedford, nad rz. Lea, ma 30,000 miesz. i w bliskości piękny zamek L.—*Hoo Park*, margrabiego de Bute, fabryki kapeluszy słomkowych.

Lutosławski Wincenty, filozof, docent filozofji w uniwersytecie kazańskim, studjował naprzód matematykę i nauki przyrodnicze, następnie humaniora, napisał: „Erhaltung und Untergang der Staatsverfassungen nach Plato, Aristoteles und Machiavelli“ (Dorpat, 1887); „El personalismo“ (Madryt, 1887); „O obecnym stanie filozofji“ (1888) i „Metafizyka współczesna“ (1889); „O zadaniu historji filozofji.“ Napisał wielką liczbę artykułów sprawozdawczych i krytycznych w różnych językach: „Platon jako twórca idealizmu“ (Warszawa, 1899; jest to streszczenie obszerniejszego dzieła jego p. t.: „The Origin and Growth of Platos Logic,“ Londyn, 1897); „O logice Platona“ (I cz., Krak., cz. II. Warsz., 1892); „Seelenmacht“ „Z dziedziny myśli“ (Warszawa, 1900). W r. 1900 został docentem filozofji przy uniwersytecie krakowskim i starał się oddziaływać na młodzież w duchu mistyczno-etycznym.

Lutostański v. *Ślepowron* odm., herb: W polu błękitnem na srebrnej podkowie z takimże krzyżem kawalerskim—kruk z pierścieniem w dziobie.

Lutostański.

Lutostański Bolesław, lekarz, * 1837 w Warszawie, † 1890, studjował medycynę w kraju i za granicą, osiadł w Krakowie, gdzie był członkiem akademji, sekretarzem komisji statystyczno-lekarskiej. Wydał: „Zbieranie materjałów statystyczno - lekarskich“ (1870); „Szczawnica“ (1874); „Żegiestów“ (1874); „Hygiena“ (1873—4) i w. in.

Lutowanie (z niem. *Löten*), postępowanie techniczne, za którego pomocą dwie części metalowe spajają się z sobą przez użycie do tego stopionego metalu lub aljażu, czyli stopu. Metal do lutowania użyty powinien być łatwiej topliwy, niż metale mające być złączonemi. Do spajania blachy żelaznej, ołowiu, cynku, miedzi, używa się stopu ołowiu i cyny w różnym stosunku, do wyrobów złotych stopu z tegoż metalu, srebra i miedzi, do srebrnych stopu ze srebra i miedzi; miedzią lutuje się bardzo trwale żelazo, platyna złotem. Powierzchnie poddawane L. winny być przedewszystkiem starannie oczyszczone i należycie przygotowane do przyjęcia metalu spajającego. Metale lutują się nad zwykłym ogniem płonących węgli, nad lampą spirytusową, nad płomieniem gazowym, w wielu razach służy dogodnie lampa urządzona na wzór eolipili (ob.); gdy idzie o wyższą temperaturę używa się dmuchawki, a niekiedy i miechów tleno-wodornych. Można też do L. użyć *drogi galwanoplastycznej*, wprowadzając osad miedzi między brzegi metali spajanych; ponieważ jednak osad ten nie przylega dostatecznie silnie, trzeba, by się wznosił ponad szczelinę, może być więc sto-

sowany tylko w razach, gdy ten pokład miedzi przypada na stronie niewidocznej przedmiotu.— Ważne znaczenie ma natomiast **L.** *elektryczne*, wprowadzone przez Bernardosa (1881), a polegające na rozgrzaniu spajanych powierzchni metalowych łukiem woltaicznym. Thomson stosuje do tego celu ciepło powstałe przez bezpośrednie działanie prądów elektrycznych znacznej siły. Pod wpływem takiego prądu pręty żelazne o średnicy 3 cm. spajają się w ciągu 2½ minuty, a wytrzymałość spojenia wynosi 92% wytrzymałości materjału. Por. Wüst „Legier- und Lötkunst" (1894).

Lutowiska, miasteczko w obwodzie Sanockim, w Galicji, położone w pięknej górskiej okolicy, sławne jarmarkami na bydło.

Lutowski, herb: W polu złotem, na czarnym pniu ościętym — gołąb srebrny z pierścieniem złotym w dziobie. U szczytu — to samo. Labry czarno-złote.

Lutowski.

Lutra, ob. Wydra.

Lu-tschu, wyspy, ob. Liukiu.

Lutter am Barenberg, wieś w Brunświckiem, powiecie Gandersheim, ma 1,500 miesz. i pamiętna jest bitwą stoczoną podczas Trzydziestoletniej wojny 1626, w której Tilly pobił króla duńskiego Krystjana IV.

Lutti Francesca, poetka włoska, * 1831, † 1878 w Brescii, córka kapitana gwardji honorowej Napoleona I. Napisała: „Giovanni," „Rosa e Stella" (1859); „Maria" (1858); „Novelle e liriche" (Florencja, 1862); „Alberto" (1867). Uważana jest w swej ojczyźnie za najznakomitszą poetkę włoską.

Lüttich, ob. Liège.

Lüttringhausen, gmina miejska w pruskiej regencji düsseldorfskiej, pow. Lennep, posiada liczne fabryki i 11,000 miesz.

Lututów, osada w gub. Kaliskiej, pow. Wieluńskim, dawniej miasteczko, założone roku 1407, ma 540 miesz.

Luty (surowy, srogi), nazwa drugiego miesiąca roku. U Rzymian nazywał się *Februarius*, i to nazwisko zachowały prawie wszystkie narody nowożytne z odpowiedniemi tylko swemu językowi zmianami. Liczy on dni 28, a w roku przestępnym dodaje się tu dzień przybyszowy, tak, że liczy dni 29. Był to u Rzymian ostatni miesiąc roku, i tem się tłómaczy mniejsza, aniżeli innych miesięcy, liczba dni jego. (Ob. Kalendarz). W **L.** słońce znajduje się w znaku Wodnika.

Lutycy, ob. Wilcy.

Lutydyna, C_7H_9N, substancja własności zasadowych, znajdująca się w olejku Dippela (ob. Dippela olejek) i w ogólności w smole otrzymywanej z materjałów zwierzęcych, oraz w smole węgli kamiennych, jest to olej bezbarwny, silnej woni, w wodzie trudno rozpuszczalny, wydaje sole, po największej części łatwo rozpuszczalne.

Lutynia, rzeka w W. Ks. Poznańskiem, poczyna się pod wsią Lgota w pow. Krotoszyńskim i w pow. Wrzesińskim pod wsią Pogorzelica wpada do Warty. Długość jej wynosi mil 7.

Lutz Jan, von, mąż stanu bawarski, * 1826 w Münnerstadt, † 1890 w Pöcking nad jeziorem Starnberg; w r. 1854 był sędzią w Norymberdze, 1863 prywatnym sekretarzem królewskim, 1866 r. naczelnikiem gabinetu tajnego, 1867 ministrem sprawiedliwości, następnie wyznań, przeciwnik stronnictwa ultramontańskiego, które starał się zwalczyć; w r. 1880 mianowany prezesem gabinetu, 1884 r. otrzymał tytuł barona. Po wstąpieniu Ludwika II pozostał na tem stanowisku na życzenie regenta Luitpolda, do 21 maja 1890 r. Wydał: „Komentar zu dem bayrischen Einführungsgesetz für das allgemeine deutsche Handelsgesetzbuch" (2 t., 1863—66).

Lutze Artur, homeopata, * 1813 w Berlinie, † 1870. Poświęcał się pierwotnie teologji, następnie był urzędnikiem pocztowym, poczem oddał się z zamiłowaniem homeopatji i w r. 1843 został nauczycielem i lekarzem domu sierot w Klein Glinicke. Skutkiem licznych przykrości, doznawanych w swej praktyce, udał się 1846 r. do Köthen, gdzie mu praktyka lekarska dozwoloną została, i gdzie w r. 1854 urządził klinikę na obszerną skalę. Praktyka jego była tak rozległa, że w r. 1862 udzielił porady 173,277 chorym. Również był czynnym pod względem literackim. Ogłosił: „Hahnemann's Todtenfeier" (17 wyd., 1855); „Lebensregeln" (22 wyd., 1853), a zwłaszcza „Lehrbuch der Homöopathie" (1860). Ogłosił także zbiór poezji, p. t. „Gedichte" (2 wyd., 1859) i kilka komedji.—Por. Ebeling „L. Leben und Wirken" (1860), oraz przez niego samego skreśloną „Selbstbiographie" (1866).

Lützelburger Hans, rzeźbiarz na drzewie z początków XVI wieku, † 1526, któremu niewłaściwie przypisywano utwór Hansa Holbeina „Taniec śmierci."

Lützen, miasto w pruskiej prowincji Saskiej, regencji merseburskiej, mające 3,600 miesz., pamiętne dwiema bitwami. W pierwszej, podczas Trzydziestoletniej wojny, król szwedzki Gustaw Adolf pobił 1632 wojska cesarskie pod dowództwem Wallensteina, ale zwycięstwo przypłacił śmiercią. Na pamiątkę tej bitwy wzniesiono tu pomnik z lanego żelaza. W drugiej bitwie pod **L.**, 1813, właściwie bitwą pod Grossgörschen zwanej, Napoleon odniósł zwycięstwo nad połączonemi siłami sprzymierzonych i powrócił do posiadania Saksonji i Elby. Por. Droysen „Die Schlacht bei L." (w „Forschungen zur Deutschen Geschichte" Getynga, 1862).

Lützow Ludwik Adolf Wilhelm, baron von, generał niemiecki, * 1782, † 1834 w Berlinie; wstąpiwszy 1796 r. do wojska, brał udział w wojnach ówczesnych, został 1808 majorem, a 1813 otrzymał upoważnienie do organizowania korpusu par-

tyzanckiego ochotników, którym dowodził i do którego zaciągnęło się wkrótce wielu znakomitych ludzi. Oddział ten zwany *korpusem ochotników Lützowa*, albo *korpusem uczonych strzelców*, odznaczył się niejednokrotnie w wojnie o niepodległość Niemiec, i został rozwiązany po pierwszym pokoju paryskim. **L.** walczył następnie jako dowódca pułku ułanów w wojskach linjowych i 1822 otrzymał stopień generał-majora. Por. Eiselen „Geschichte des Lützowschen Freicorps" (Halla, 2 wyd., 1841) i „Ein Streifzug der Lützowschen Reiterschar" (Berlin, 1863).

Lützow Teresa, z domu *Struve*, autorka niemiecka, * 1804 w Sztutgardzie, † 1852 na wyspie Jawie. W pierwszem małżeństwie żona rosyjskiego jeneralnego konsula Bacharacht, od 1849 małżonka niderlandzkiego pułkownika Lützow. W swych romansach salonowych „Ein Tagebuch" (1842); „Folkenberg" (1843); „Lydia" (1843); „Am Theetisch" (1844) i t. d. i opisach podróży „Briefe aus dem Süden" (1841); „Menschen und Gegenden" „Paris und die Alpenwelt" (1846) i t. d., okazała wiele niepospolitej bystrości umysłu i zdrowego sądu.

Lützow Karol, pisarz niemiecki, * 1832 w Getyndze, † 1897 w Wiedniu. Przez lat przeszło 30 był profesorem historji sztuki w akademji sztuk pięknych w Wiedniu i założył „Zeitschrift für bildende Kunst," wychodzący w Lipsku. Jako krytyk i erudyta, **L.** uchodził za powagę. Napisał szereg dzieł, z których ważniejsze: „Starożytności monachijskie" (1861—1869); „Arcydzieła architektury religijnej" (1862); „Historja cesarskiej akademji sztuk pięknych" (1877); „Skarbiec sztuki włoskiej" (1884) i in.

Lux Kazimierz, * 1780 w Warszawie; od 1796 żołnierz legjonów polskich we Włoszech, ranny pod Marengo i awansowany na porucznika, odbył wszystkie kampanje tychże legjonów w Europie i Ameryce. Złamany trudami, w r. 1820 przeszedł do służby cywilnej i jako emeryt † 1846 w Warszawie. **L.** zostawił w rękopisie „Historję legjonów polskich" z uwzględnieniem głównie kampanji włoskiej i wyprawy na San-Domingo; małe wyjątki z tego rękopisu (który przeszedł później na własność J. I. Kraszewskiego), ogłosił ówczesny jego posiadacz pułkownik P. B. Wierzbicki w *Bibl. Warsz.* (t. I, 1847); opis San-Domingo umieszczony w temże czasopiśmie 1854 r. — Życiorys **L.** mieści się w K. Wł. Wójcickiego „Cmentarzu Powązkowskim pod Warszawą" (t. I, 1855).

Lux in tenebris lucet (łac.), światło świeci w ciemności.

Luxembourg Franciszek Henryk de Montmorency, książę de, marszałek francuski, * 1628, syn hr. Bouteville. Ożeniwszy się z dziedziczką domu Luksemburskiego, przyjął jego nazwę. Pod kierunkiem swego krewniaka Kondeusza, wykształcił się w sztuce wojennej. W bitwie pod Lens 1648 tak się odznaczył, że natychmiast mianowany był marszałkiem polnym. Podczas Frondy stał po stronie Kondeusza; amnestjonowany, walczył pod Turennem w wyprawie flandryjskiej 1667, a w wojnie z Niderlandami 1672 otrzymał naczelne dowództwo, ale nic ważnego nie dokonał. Po śmierci Turenne'a wyniesiony 1675 do godności marszałka, spustoszył 1676 Bryzgowję, pobił księcia Oranji pod Mon-Cassel 11 kwietnia 1677 i zdobył St-Omer. Skutkiem nieporozumień z ministrem Louvois, oskarżony o niebywałe występki, uwięziony był przezeń w Bastylji, ale po 14 miesiącach został uniewinniony i do swych dóbr wygnany (1680). W r. 1690 otrzymał znowu naczelne dowództwo we Flandrji i odniósł świetne zwycięstwa pod Fleurus (1 lipca 1690), Steenkerken (4 sierpnia 1692) i Neerwinden (29 czerwca 1693). Zachorował wśród działań wojennych i † 1695. Por. Beauvain „Histoire militaire du duc de Luxembourg" (Haaga, 1756(; „Mémoire pour servir à l'histoire du maréchal de Luxembourg, écrite par lui même" (Haaga, 1758) i „Campagne de Hollande en 1672" (Haaga, 1759).

Luxemburg, księstwo i miasto, ob. Luksemburg.

Luxus (łac.), zbytek (ob.).

Luynes Karol d'Albert, książę de, ulubieniec Ludwika XIII, * 1578 w Pont St.-Espert, depart. Garde. Pochodził z familji włoskiej. Dostał się jako paź do dworu Henryka IV i zjednawszy sobie w młodych latach względy Delfina, został po wstąpieniu tegoż na tron, jego ulubieńcem. Wpływem swym potrafił do tego stopnia podkopać znaczenie potężnego marszałka d'Ancre i królowej matki, że marszałek z rozkazu króla został rozstrzelany 1617 roku, a Marja Medici uwięziona. **L.** otrzymał majątki zamordowanego i lubo nie posiadał odpowiednich zdolności, opanował ster rządów. Ożeniony z córką ks. Montbazon, mianowany był 1619 księciem i parem Francji. Wyniesienie to rozbudziło powszechną ku niemu nienawiść panów, którzy postanowili go zgubić. Mimo to otrzymał **L.** 1621 r. godność konetabla i kanclerza, ale już w grudniu t. r. zakończył życie, wprzód nim go dosięgła zemsta ludu.

Luynes Honorjusz Teodoryk Paweł Józef d'Albert, książę de, potomek poprzedniego, archeolog francuski, * 1802 w Paryżu, † 1867 w Rzymie. Miłośnik sztuk i nauk, używał ogromnego swego majątku dla celów artystycznych i naukowych. Znał wiele języków zamarłych i żyjących, studjował chemję i metalurgję, a specjalnie poświęcał się archeologji, z której dziedziny wydał kilka prac wysoce cenionych, mianowicie: „Métaponte" (Paryż, 1836); „Description de quelques vases peints" (Paryż, 1840, z 44 miedziorytami) i „Essai sur la numismatique des satrapies et de la Phénicie" (2 t., Paryż, 1846). Piękną kolekcję starożytności zapisał 1865 wielkiej bibljotece paryskiej. Ogłosił nadto pamiętniki swego przodka (17 t., Paryż, 1860—65). Po śmierci jego wydano „Voyage d'explor

a mer Morte et sur la rive gauche du Jor-
; t., Paryż, 1871—76).
s Juljusz Bernard, lekarz, * 1828, † 1897;
ił się w Paryżu, 1862 został lekarzem szpi-
'yskich. Przeprowadził ważne badania nad
m i układem nerwowym. Ogłosił: „Recher-
ır le système nerveux cérébro-spinal, sa
re, ses fonctions et ses maladies," z atlasem
ırtach (1864); „Iconographie photographique
ıtres nerveux" (1872—74); „Etudes de phy-
ı et de pathologie cérébrale" (1874); „Leçons
structure du système nerveux" (1875); „Le
ı et ses fonctions" (1873, 3 wyd., 1878);
ı clinique et pratique des maladies mentales"
„Hypnotisme expérimental" (1870) i in.
acja, ob. Łużyca.
ak, umundurowany według właściwej cho-
posługacz towarzysza jazdy polskiej.
an Don Ignacio, de, poeta hiszpański, * 1701
gosie, † 1754 jako dyrektor mennicy w Ma-
i radca ministerjum skarbu. Przez swe kry-
„Poetica" (Saragosa, 1737, 2 t., Madryt,
1789), wywarł wpływ na literaturę hiszpań-
yle, że pierwszy wprowadził do niej kla-
ówczesny smak francuski. Samoistne jego
poetyczne niewielkiej są wartości, zaleca-
jednak poprawnością, wytwornością i bieg-
techniczną. Oprócz tego zostawił **L.** roz-
o polityce i historji narodowej, oraz „Me-
literarias de Paris" (1751).
el Franciszek Marjan, literat francuski,
w Ploauret (Côtes du Nord), † 1895 w Quim-
dacz języków i zwyczajów bretońskich; na-
„Veillées Bretonnes" (1879); „Contes popu-
le la Basse-Bretagne" (1887).
erna, prawie w środku Szwajcarji leżący
, rozległości 1,500,8 klm. kw., z ludnością
0, po większej części wyznania katolickiego.
ı ten jest na północy pagórkowaty, na po-
zaś przerznięty odnogami Alp, grunt wogó-
ıy, szczególnie w dolinach skropionych rz.
i Wigger. Ustawa jego rządowa z r. 1831
charakter demokratyczny; późniejsza zaś,
owadzona przez stronnictwo ultramontańskie,
1 maja 1841, miała charakter teokratyczno-
ratyczny. Przywołanie w r. 1844 Jezuitów
ię powodem wielkich niesnasek w Szwajca-
:zyniło miasto Luzernę siedliskiem oddziel-
związku kantonów, znanego w historji pod
Sonderbundu. Według ustawy z d. 28 lute-
5, rewidowanej w 1882 i 1892 r., władza
ławcza należy do wielkiej rady złożonej ze
łonków, władza wykonawcza powierzoną
ılej radzie, albo radzie rządowej z 7 człon-
ę składającej. Konstytucja zabezpiecza wol-
prasy, zniesienie wszelkich przywilejów,
:chnią władzę ludu, uznając przytem religię
:ką, jako religję państwa. — Główne miasto
ia, przy wypływie rz. Reuss z jeziora Czte-
antonów, którego zatoka zowie się tutaj je-
ziorem Luzerńskiem, ma 21,000 miesz.; posiada kilka pięknych kościołów, wspaniałe hotele, jest stacją węzłową kilku dróg żelaznych, otoczona mnóstwem pięknych miejscowości. Por. Pfyffer „Der Canton Luzern" (2 cz., St.-Gallen, 1857—59).

Luziański, *Luzjański*, herb: W polu czerwonem—dwie srebrne szczęki szczupacze, zębami do siebie. U szczytu, na dwu czarnych skrzydłach (barkami w lewo)—dwie szczęki szczupacze srebrne.

Luziański.

Luziński.

Luziński, herb: W polu błękitnem, na zielonym pagórku, ze szczytu złotego pnia o trzech korzeniach—trzy listki zielone. U szczytu panna do kolan, w czerwonej sukni z błękitnemi rękawami, rozczesana, z koroną na głowie, trzymająca rogi jelenie w jednej, a trzy listki w drugiej ręce.

Luzjada, *Luzjady*, tytuł epopei Kamoensa (ob.). W oryginale tytuł ten brzmi: „Os Lusiadas", co znaczy: potomkowie Lususa, czyli Portugalczycy.

Luzon, największa i najważniejsza wyspa hiszpańska w archipelagu Filipińskim, obejmuje 102,695 klm. kw. (1865 m. kw.) powierzchni i liczy 3,359,925 miesz. Posiada wielką liczbę wulkanów, z których niektóre wygasły, lecz wiele jest czynnych i sprawiają częste spustoszenia. W r. 1888 u wybrzeża zachodniego utworzył się wulkan pod morzem, ale następnie znikł. Wyspa obfituje w żelazo, miedź, siarkę, węgle, wody posiada ilość wielką, klimat gorący i wilgotny, roślinność wspaniała, dzikich zwierząt niema wcale. Panują febra i cholera, wielkie spustoszenia sprawiają cyklony. Główne miasto *Manila*, liczy 154,062 miesz. (1887), port wojenny *Corvile*, 15,000 miesz.

Luzula, ob. Kosmatek.

Luzytanja, ob. Portugalja.

Luzzatti Ludwik, polityk włoski, * 1841, z pochodzenia Izraelita, ukończył studja prawne, poczem był profesorem ekonomji politycznej i prawa państwowego w uniwersytecie padewskim. 1871 r. wybrany posłem do izby deputowanych, zasiadł na prawicy i przemawiał w sprawach ekonomicznych i finansowych. Stanowisko posła zajmował i 1891 i przyczynił się do upadku Crispiego. W lutym tegoż roku został ministrem skarbu w nowo utworzonym gabinecie Rudini-Nicotera. Napisał

„Państwo i kościół w Belgji;“ „Embrjologja i rozwój konstytucyjnej formy rządu.“

Luzzatto Mojżesz Chaim, uczony Izraelita, poeta, wskrzesiciel dobrego smaku w mowie hebrajskiej, * 1707 w Padwie, † 1746 na morową zarazę w Palestynie, zostawiwszy kilka ważnych dzieł treści kabalistycznej. Utwory jego poetyczne zalecają się bystrym polotem myśli i wdziękiem wyrażeń, prace zaś naukowe głęboką znajomością rzeczy i wielką jasnością.

Luzzatto Samuel Dawid, znakomity poeta hebrajski i egzegetyk biblijny, * 1800 w Tryjeście; 1829 r. został profesorem padewskiego kolegjum rabinicznego. Napisał wiele dzieł tak poetycznych, jako też i religijnych, między innemi ogłosił włoski przekład Jezajasza i gramatykę hebrajską w tymże języku.

Luzzatto Philoxène Oheb Ger, syn poprzedn., zasłużony orjentalista, * 1829 w Tryjeście, † 1854; liczne pisma treści archeologicznej, w języku francuskim wydane, poczynając od r. 1847, postawiły go w liczbie pierwszorzędnych uczonych i badaczów starożytności wschodnich.

Lwi układ, umowa, wedle której jeden uczestnik zagarnia wszystkie korzyści (pars leonis), drugi ponosi wszystkie straty, tak nazwana od bajki Ezopa.

Lwi związek (Löwenbund, Gesellschaft zum Leuen), związek rycerski, zawiązany 1379 w Wiesbadenie, w celu przeciwdziałania dziedzicznej nieprzyjaźni rodów szlacheckich.

Lwoserd v. *Habdank* odm., herb: Na tarczy 5-dzielnej, w polu I czerwonem—orzeł srebrny, w II złotem—na siwym koniu rycerz, przebijający smoka, w III błękitnem—lew złoty, w IV czerwonem—rycerz zbrojny na siwym koniu z mieczem w prawej, a tarczą w lewej ręce, w V czerwonem — dwie krokwie srebrne, tworzące literę **W**. U szczytu—takież krokwie.

Lwoserd.

Lwow Aleksy, muzyk rosyjski, * 1799 w Rewlu, † 1870 pod Kownem; kształcił się początkowo w domu rodzicielskim, następnie w instytucie inżynierów i wszedłszy do służby wojskowej, przechodził rozmaite stopnie aż do generał-majora, oddając się przytem studjom muzycznym. Od r. 1836—61 był dyrektorem śpiewaków nadwornych. Jego staraniem zebrano i ułożono na głosy śpiewy kościoła greckiego, sam zaś oprócz kilku oper („Undina,“ „Starosta“), oraz wielu fantazji na temat pieśni narodowych i dzieł religijnych napisał 1833 roku do słów Żukowskiego hymn narodowy: „Boże, cesarza chroń!“ nadto ogłosił z teorji muzyki „O swobodnym niesymetrycznym rytmie staroruskich śpiewów cerkiewnych“ (1859) i szkołę na skrzypce.

Lwowczyk Stanisław, profesor prawa kościelnego w akademji krakowskiej w XVI w., sławny swego czasu teolog i asceta. Jest autorem, wydanej w Krakowie 1543 z komentarzami, pieśni „Boga rodzica,“ tudzież pism: „O świętych, zamordowanych przez Żydów“ (tamże, 1543); „Stella clericorum cui libet clerico summae necessaria“ (Wiedeń, 1515), oraz kilku innych.

Lwowczyk Jan Kacper, profesor nauk wyzwolonych w akademji krakowskiej w XVI w., wydał dyjalektykę i retorykę Nikana, p. t.: „Dialecticae et rhetoricae praecepta a Stephano Nicano in usum discipulorum suorum nuper collectae i t. d.“ (Kraków, 1564—68); dzieło to długo używane było jako podręcznik w szkołach polskich.

Lwowczyk Łukasz, sławny kaznodzieja XVI w., * 1523 we Lwowie, † 1583 r. w Dynowie; był po dwakroć przeorem Dominikanów w Krakowie i kaznodzieją katedry tamecznej. Żadne z pism **L.** nie przechowało się do naszych czasów, chociaż wedle Okolskiego miały się znajdować w bibljotece ks. Dominikanów we Lwowie.

Lwowczyk Marcin, rymopis, organista i muzyk za Zygmunta Augusta, * 1540 we Lwowie, † 1589 r. w Krakowie. Po ukończeniu wyższych nauk w Krakowie, był nauczycielem muzyki Zygmunta Augusta; miał napisać piękną muzykę do hymnu na cześć św. Marcina i ułożył pieśni nabożne na cały rok. Prace te znajdowały się w bibljotece Załuskich. Jest także autorem djalogu łacińskiego, o którym pisał obszerniej K. Wł. Wójcicki (*Bibl. Star.* 5 VI).

Lwowek (*Neustadt bei Pinne*), miasteczko w W. Ks. Poznańskiem, pow. Bukowskim, miejsce urodzenia Andrzeja Wolana (ob.); słynęło niegdyś z wybornego piwa, a w w. XVIII z doskonałych muzyków; przeszło 2,500 miesz., dawny zamek, kościół katolicki i ewangelicki; znaczne targi.

Lwowska kasztelanja, położona była w dawnem województwie Ruskiem; ostatnim kasztelanem był Kajetan ks. Czetwertyński, mianowany 1786.

Lwowskie starostwo grodowe, było położone w województwie Ruskiem, w ziemi Lwowskiej. Przy zajęciu go przez rząd austrjacki w r. 1772, obejmowało i zamek lwowski, wysoki i nizki z wójtostwami: Podgrodzie zamkowe, na Porzeczu, Tarniawce, Biskupczyzna, Żynawczyzna, na Zniesieniu, wsie Żyrawka, Soionka wyższa i niższa i czynsze z realności miejskich i przedmieść. W roku 1774 dołączono wiele realności pojezuickich. Tak połączone rząd austrjacki w epoce po r 1857 częściowo posprzedawał różnym osobom za sumę zł. reń. 158,076 krajc. 40, a częściowo miastu do użytku publicznego odstąpił. Przy zajęciu Galicji w r. 1772 posiadał starostwo Jan Kicki, wielki koniuszy kor., opłacając z niego kwarty złp. 2,593 gr. 26; odebrano mu je jednak po odmówieniu złożenia przysięgi rządowi austrjackiemu.

Lwów (łac. *Leopolis*, niem. *Lemberg*), niegdyś stolica Czerwonej Rusi, dziś królestwa Galicji, nad rzeczką Pełtwią; założony został według jednych przez Lwa Daniłowicza księcia halickiego, według

innych zaś przez ojca jego Danjela w połowie XIII w. Bolesław, syn Trojdena, księcia mazowieckiego, a mąż Marji, córki ks. Lwa, przekazał księstwo Halickie ze Lwowem swemu spadkobiercy, Kazimierzowi W., królowi polskiemu, który w r. 1340 przedsięwziął na Ruś dwie wyprawy, celem objęcia jej w posiadanie, przyczem wzmocnił fortyfikacje miasta i zaprowadził w niem prawo magdeburskie. Ludwik, król węgierski i polski, odstąpił Ruś polską Władysławowi księciu Ostrogskiemu, który, przybywszy do L. r. 1370, nadał mu wiele przywilejów i rozszerzył swobody handlowe. Gdy w roku 1379 opuścił L., wymieniwszy Ruś na inne dzierżawy, ziemia Lwowska została przyłączona do Węgier, i dopiero ją królowa Jadwiga odebrała, a odtąd już nieprzerwanie aż do r. 1772 podlegała królom polskim. Miasto było niegdyś silną fortecą, otoczoną w czworobok podwójnym murem, wałami i fosami. Bram w murze było dwie: krakowska od północy i halicka od południa, i tyleż furt pomniejszych: bosacka od wschodu i jezuicka od zachodu; mury były najeżone 17 basztami. W początkach XVIII w. miasto handlowe i bogate, skutkiem napadów nieprzyjacielskich, kontrybucji, oblężeń i szturmów znacznie podupadło. L. był niejednokrotnie świadkiem ważnych wypadków politycznych. W roku 1436 Władysław Warneńczyk odbierał tu hołd od Eljasza, hospodara mołdawskiego. W r. 1673 zakończył tu życie król Michał. Bogdan Chmielnicki oblegał miasto dwa razy: w r. 1648 i 1655, biorąc z niego za każdym razem ciężki okup; Turcy oblegali je także w 1672 i 1675. Tegoż roku, 24 sierpnia, Jan III pod Lwowem, przy wiosce Zniesienie, odniósł świetne zwycięstwo nad Tatarami. Najcięższą klęskę zadali miastu Szwedzi, którzy je zdobyli 6 września 1704 i najokropniej zrabowali. Pożary, z których najstraszniejszy był w r. 1527, i morowa zaraza, która się tu kilkakrotnie srożyła, również bolesne zadawały miastu klęski. W r. 1772, uniwersałem cesarskim z d. 11 września, Galicja została przyłączoną do Austrji, a Lwów ogłoszony stolicą tego kraju. Miasto ucierpiało wiele od bombardowania w czasie wypadków 1848.—L. ma w herbie bramę otwartą, w której na tylnych łapach stoi lew, powyżej trzy wieże. Do tego herbu papież Sykstus V, wynagradzając wierność i wytrwałość L. w wierze świętej, przydał r. 1586 swój własny, t. j. trzy pagórki z gwiazdą. Teraźniejszy L. ma 32,02 klm. kw. powierzchni, 4 przedmieścia, placów w mieście 7, na przedmieściach 11, liczy 3,350 domów i 151,775 miesz. (1900); jest siedzibą władz główniejszych: namiestnictwa, władzy obwodowej i powiatowej, magistratu, dyrekcji policji, sądu apelacyjnego i niższych, nadprokuratorji państwa i prokuratorji, sejmu krajowego z urzędującym ciągle wydziałem, dyrekcji poczt i t. d. Miasto zbudowane jest w kotlinie, otoczonej wzgórzami, które są odnogą gór Karpackich i wznoszą się do 260 m. nad poziom morza. W środku czworobocznego rynku stoi piękny ratusz, zbudowany w latach 1826 do 1837 w miejscu dawnego, gmach 3-piętrowy, z wieżą 14 metrów wysoką, zegarem i strażnicą; cały niemal rynek zapełniony jest starożytnemi budowlami, między któremi odznaczamy stary pałac arcybiskupi i in. Z 29 kościołów L. celniejsze są: kościół archikatedralny, wzniesiony przez Kazimierza W., po kilkakrotnych pożarach przebudowany r. 1765 przez arcybiskupa Wacława Sierakowskiego, mający 4 kaplice i 13 ołtarzy, cudowny obraz N. M. Panny, umieszczony w głównym ołtarzu, kilkanaście pomnikowych nagrobków z XVII, XVIII i XIX wieku i wiele drogocennych sprzętów kościelnych. Kościół Bożego Ciała, przy klasztorze ks. Dominikanów, założony za czasów św. Jacka, odbudowany r. 1749, przez kasztelana krakowskiego, Józefa Potockiego, na wzór kościoła św. Piotra w Rzymie, w kształcie krzyża, z obrazem w głównym ołtarzu N. M. Panny, malowanym podobno przez św. Łukasza, i ślicznym nagrobkiem Józefy z Olizarów Duninowej Borkowskiej, dłóta Thorwaldsena. Kościół św. Jędrzeja przy klasztorze Bernardynów, założony 1460 r., przez Andzeja Odrowąża, odbudowany 1730 r. przy pomocy ks. Augusta Czartoryskiego, z ciosowego kamienia w stylu włoskim, posiada w srebrnej trumnie relikwje błogosł. Jana z Dukli, i inne drogocenne pamiątki. Kościół św. Michała przy klasztorze ks. Karmelitów, fundowany r. 1642 przez Aleksandra na Ostrogu księcia Zasławskiego i Aleksandra Kuropatwę, posiada jeden z najdawniejszych zabytków sztuki bizantyńskiej, w ołtarzu głównym, z czarnego marmuru, obraz N. M. P. z Dzieciątkiem Jezus. Kościół św. Piotra i Pawła

Gmach sejmu krajowego.

Gmach akademji technicznej.

przy klasztorze Jezuitów, w stylu odrodzenia, fundowany roku 1608, ma kilka pięknych nagrobków marmurowych i na jednym z ołtarzy szklaną ze srebrnemi ozdobami trumnę, w której spoczywają zwłoki św. Benedykta. Prócz wielu innych, zasługujących na uwagę kościołów katolickich, wymieniamy jeszcze: kościół Wniebowzięcia N. M. P., jako archikatedrę obrządku ormiańskiego, zbudowany r. 1438; cerkiew św. Jerzego, obrządku grecko-katolickiego, w stylu włoskim, w kształcie krzyża, stanowiącą jedną z główniejszych ozdób L., starożytną cerkiew Wniebowzięcia N. M. P., zwaną stauropigjalną albo wołoską, jako będącą jedną z najcenniejszych dawnych pamiątek miasta i t. d.; kościół ewangelicki i 8 synagóg izraelskich.—Z zakładów naukowych Lwowa pierwsze miejsce trzyma uniwersytet, otwarty 17 listopada 1774, a zreorganizowany 1817 r., opatrzony w bibljotekę, liczącą 102,000 tomów dzieł drukowanych i kilkaset manuskryptów, w bogaty zbiór monet i medalów, obrazów i dzieł sztuk pięknych, oraz w musea nauk przyrodniczych i ogród botaniczny; dalej zaś idą; akademja techniczna, 5 gimnazjów, szkoła dla weterynarzy, wyższa szkoła realna i kilkanaście szkół niższych, przygotowawczych.—L. jest stolicą trzech arcybiskupstw katolickich: a) ruskiego (od początku XVII w. unickiego), pierwotnie biskupstwa, przeniesionego z Halicza do L. w I połowie XVI w., a 1805 podwyższonego na metropolję halicką; b) łacińskiego, założonego 1367 r. w Haliczu, a 1416 przeniesionego do L., i c) ormiańskiego, jako biskupstwo istniejącego od 1367 r., a podwyższonego na arcybiskupstwo za biskupa Mik. Torosończa (1627—81). Śród instytucji i stowarzyszeń dla podniesienia nauk i sztuk pierwsze zajmuje miejsce zakład narodowy imienia Ossolińskich, założony 1817 r. przez Józefa Maksymiljana hr. na Tęczynie Ossolińskiego (ob.), posiadający cenną szczególnie pod względem rzeczy polskich bibljotekę (przeszło 180,000 tomów, 3,000 rękopisów, do 11,000 monet i medalów), oraz zbiór 6,000 rycin i muzeum starożytności. Dalej muzeum rusińskie, oraz bibljoteka i zbiory przyrodnicze hr. Dzieduszyckiego. Teatr polski, założony przez hr. Stanisława Skarbka w 1843, teatr ruski, założony 1864. Od 1899 teatr polski mieści się w nowym, wspaniałym, przez miasto wystawionym gmachu. Zakładów dobroczynnych, niosących pomoc ubogim chorym wszelkiego stanu i wyznania, tudzież sierotom oraz głuchoniemym i ociemniałym, L. posiada taką liczbę, że mało jest większych miast europejskich, któreby się podobnem współczuciem dla bliźnich pochlubić mogły. W skutek swego położenia, wpośrodku pomiędzy morzem Czarnem i Baltyckiem, L. w średnich wiekach prowadził bardzo ożywiony handel, który upadł prawie zupełnie po rozbiorze Polski i dopiero w nowszych czasach, po otwarciu kolei żelaznych, rozwinął się handel komisowy i specjalny, zostający przeważnie w ręku Żydów. Przemysł fabryczny dość znaczny. Do podniesienia handlu i przemysłu służą: izba handlowa i przemysłowa, pięć akcyjnych towarzystw kredytowych, kasa oszczędności, filja banku austro-węgierskiego i in., tudzież 4 łączące się w L. drogi żel. i 3 uprzywilejowane kilkotygodniowe jarmarki, ożywione zjazdami bogatych kupców zagranicznych. Niegdyś odbywały się tu słynne kontrakty lwowskie, corocznie po Trzech Królach, aż do 1848, w którym zupełnie ustały.—Z licznych monografji L. celniejsze są: Chodynieckiego „Historja miasta Lwowa“ (Lwów, 1828); Zubrzyckiego „Kronika miasta Lwowa“ (1844) i Józefowicza „Kronika miasta Lwowa“ (przekładu Piwockiego, 1854). Por. „Miasto L. w okresie samorządu (1876—1895),“ Lwów, 1896.

Lwy *różyczki*, herb: W polu błękitnem, międzу dwoma lwami ukoronowanemi, w połowie od góry złotemi, od dołu czarnemi — na drugiem polu srebrnem klinowatem, o wygiętych bokach, na zielonej murawie krzak różany o 5-u kwiatach. U szczytu—pół lwa złotego z gałązką różaną o 5-u kwiatach w prawej łapie. Nadany 1792.

Lwy różyczki

LXX (łac. cyfra 70), używane jako skrócona nazwa tłómaczenia Biblji, zwanego *Septuagintą*.

Ly...., wyrazy piszące się niekiedy przez *Ly*, a tu nie zamieszczone, ob. pod Li...

Lyall Alfred Connyan, mąż stanu i pisarz angielski, * 1835 w Londynie, służył w administracji indyjskiej, był komisarzem rządowym w Berarze, w końcu gubernatorem prowincji północno-zachodniej. Napisał gruntowne i wielce cenione dzieło: „Asiatic studies, religions and social“ (1882), które w przekładzie francuskim z wybornym wstępem nieznanego autora p. t.: „Etudes sur les moeurs religieuses et sociales de l'extrême Orient,“ pomieszczone było w „Bibliothèque de l'histoire du droit“ (Paryż, 1885. Jako poeta ogłosił: „Verses written in India“ (1889), oraz „Life of Harren Hartings“ (1890).

Lybeck Michał, poeta szwedzko-finlandzki, * roku 1864. Napisał wiele poezji i nowel, otrzymał w 1897 r. wielką nagrodę „Svenska Literatur sellerkap.“

Lychnis, ob. Firletka i Kąkol.

Lycium *(Kolcowój, Nikokol, Koziróg, Kozłowe ciernie)*, rodzaj roślin z rodziny psiankowatych, obejmujący cierniste krzewy, w cieplejszych klimatach, o gałązkach długich, zwisłych, liściach lancetowatych i drobnych kwiatach. L. *afrum*, w Afryce i Hiszpanji, ma piękne kwiaty czarnofijoletowe i żółtawe jagody; wyciąg z liści i gałęzi był dawniej używany przeciw zapaleniom. L. *barbarum* używa się do ubierania altan. L. *europaeum*, nad morzem Śródziemnem; młode pędy używają się w Hiszpanji i Włoszech jak szparagi.

Lyck, miasto, ob. Ełk.

Lycke, ob. Lücke Gotfryd.

Lycoperdon, ob. Purchawka.

Lycopersicum, ob. Pomidor.

Lycopodium, *Lycopodiaceae*, ob. Widłaki.

Lycopsis (*Wilczygłód, Krzywoszyj*), rodzaj roślin z rodziny ogórecznikowatych, obejmujący zioła roczne w Europie i Azji zachodniej, z których L. *arvensis* rośnie w całej Europie, jako chwast na polach.

Lycopus, ob. Wilcza stopa.

Lydekker Ryszard, zoolog i paleontolog, * roku 1849, studjował nauki przyrodnicze w Cambridge, miał udział w badaniach geologicznych i osiadł następnie jako sędzia pokoju w Harpenden. Ogłosił: „Catalogue of the fossil mammalia in the British Museum" (5 t., 1885—87), oraz „of the fossil reptilia and amphibia" (4 t., 1888); „Phases of animal life" (1892); „Royal natural history" (ze Sclaterem, 8 t., 1893—97); „Life and rock" (1894) i w. in.

Lyell Karol, geolog, * 1797 w Kinnordy, w Szkocji, † 1875, syn botanika Karola L. († 1849), poświęcał się w Oksfordzie prawu, ale zostawszy adwokatem w Londynie, oddał się z zapałem geologji i został czynnym członkiem tamecznego towarzystwa geologicznego. Po powrocie z podróży na ląd stały w 1832 rozpoczął wykłady w Kingscollege. Od 1824 liczne prace ogłaszał w sprawozdaniach tow. geol. i in. Dzieło jego „Principles of geology" (3 t., Londyn, 12 wyd., 1875) stanowi istotną epokę w nauce, w miejsce bowiem dawnej teorji katastrof geologicznych przyjął stopniowy i stateczny rozwój skorupy ziemskiej (ob. Geologja). Krótsze i popularne opracowanie tegoż dzieła stanowi „Elements of geology" (Londyn, 6 wyd., 1865). Kilkakrotnie zwiedził Amerykę i rezultaty swych badań ogłosił w dziełach „Travels in North America" (2 t., 1845, n. wyd., 1855) i „A second visit to the United States" (1846, 3 wyd., 1855). W dziele „Antiquity of man" (1863) wystąpił jako stronnik darwinizmu, przeciw któremu poprzednio powstawał. Przełożył też na angielski liryczne poezje Dantego. Pochowany został w opactwie Westminsterskiem. Życiorys L. napisała jego bratowa Mrs Lyell: „Life, letters and journals of sir Charles L." (2 t., 1881).

Lyell Karol.

Lykaonja (staroż.), kraj we wnętrzu Azji Mniejszej główne miasto Ikonion (Ikonium).

Lykurgos Logothetis, patrjota grecki, * 1772 na wyspie Samos, kształcił się w Konstantynopolu, następnie był sekretarzem ks. wołoskiego Konstantego Ypsilanti później kanclerzem przy jego następcy. Po wybuchu wojny o niepodległość zatknął na wyspie Samos chorągiew powstańczą 1821, w 1824 został przez Capo d'Istrę mianowany gubernatorem wyspy Samos z władzą dyktatorską, a gdy podczas układów 1840 wyłączono ją ze składu Grecji, zabiegami swemi u wielkich mocarstw zdołał osiągnąć uznanie jej księstwem oddzielnem pod bezpośrednią opieką mocarstw, ale nie przyjął ofiarowanej mu godności książęcej. 1834 udał się do Grecji, gdzie mianowany był generał-lejtnantem i senatorem, † 1851.

Lyly (Lilly) John, poeta angielski, * 1554 r. w Kent, współczesny Szekspirowi, † 1606 r.; dramaturg. Napisał powieść p. t. „Euphues, the anatomy of wit" (n. wyd., 1887), którą się wsławił i przez którą stworzył t. zw. Eufuizm.

Lympha... ob. Limfa...

Lynch, tak nazywają w Zjednoczonych Stanach Ameryki północnej doraźną sprawiedliwość, którą sam lud pośród nadużyć i gwałtów wymierza na tych, których prawo miejscowe albo wcale, albo też zbyt powolnie, według jego mniemania, karze.

Lynchburg, m. w półn. ameryk. stanie Wirginji, hrabstwie Campbell, nad rz. James-River, 20,000 m. i fabryki wyrobów żelaznych.

Lyndhurst Jan Singleton Copley, baron, mąż stanu angielski, * 1772 w Bostonie, † 1863 w Londynie. Po ukończeniu studjów prawnych wielkiej używał wziętości jako adwokat. Wybrany 1818 do izby niższej, został 1819 generalnym prokuratorem korony, a 1826 naczelnikiem archiwów przy izbie kanclerskiej. Wkrótce zmienił dawne opinje demokratyczne i stanął jako jeden z filarów partji toryzów. Od 1827 do 1830 piastował urząd kanclerza i występował energicznie przeciw reformie parlamentu; tenże urząd zajmował później dwukrotnie jeszcze (w gabinecie Peela) i odznaczał się wielką w parlamencie działalnością aż do ostatnich niemal chwil życia.

Lynn, m. w płn. amer. stanie Massachusetts; ma 65,000 m., trudniących się po większej części fabrykacją obuwia.

Lynn Miss Elisabeth, mistress Linton, literatka angielska, * 1822 w Keswick (Cumberland) najmłodsza z dwunastu córek pastora. Pierwszą jej pracą było studjum o starożytnym Egipcie: „Azeth l'Egyptien" (Londyn, 1846); drugą pracą „Amymone" (1848). Napisała nadto powieści: „Realities" (1851); „Witch-Stories" (1841); „Patricia Kemball" (1874); „The Rebel of the F." (1880); „My Love" (1881); „Jone" (1883); „L'Autobiographie de Christophe Kirkland" (1885); „Stabbed in the Dark" (1886); „Through the long night" (1888). W 1858 L. zaślubiła grawera Linton.

Lynn-Regis, miasto, ob. Kings-Lynn.

Lynx, ob. Ryś.

Lyon, *Lugdun*, *Lion*, stolica franc. departamentu Rodanu, po Paryżu najznaczniejsze miasto Francji, przy zbiegu rzek Rodanu i Saony położo-

ne, jedno z najważniejszych handlowo-przemysłowych ognisk Europy, rezydencja arcybiskupa i komenda główna 14 korpusu armji; liczy wraz z rozległemi przedmieściami 440,000 miesz. Najpiękniejsze części miasta stanowią nadrzeczne wybrzeża, do których wspaniałe przytykają budowle, jak: pałac arcybiskupi, pałac sprawiedliwości, ratusz i prefektura. Pośród licznych placów odznaczają się głównie: plac Belle-Cour, największy ze wszystkich, ze statuą Ludwika XIV na koniu, plac Terreaux i plac Sathonay z posągiem Jacquarda. Z kościołów pierwsze zajmuje miejsce katedralny św. Jana. Pomiędzy naukowemi zakładami główną uwagę zwracają na siebie: uniwersytet państwowy z 4 fakultetami, wolny uniwersytet katolicki, liceum, szkoła sztuk pięknych, szkoły: handlowa, tkacka, przemysłowa, konserwatorjum muzyczne, kilka bibljotek, ogród botaniczny i obserwatorjum astronomiczne, sławna szkoła weterynaryjna.

L y o n.

L. jest najcelniejszem miastem fabrycznem we Francji, jego fabryki wyrobów jedwabnych zajmują pierwsze miejsce w świecie. Niemniej ważnemi są tutaj wyroby kwiatów sztucznych, machin, taśm, kapeluszy, dywanów, szalów, bižuterji, wyrobów chemicznych i t. d., co wszystko jest przedmiotem znacznego handlu. L. jest fortecą pierwszego rzędu.—L., w dawnej ziemi Segusjanów w Galji lugduńskiej leżący i dlatego *Lugdunum* zwany, był już w starożytnej Galji jednem z najznakomitszych miast tego kraju. Później, za panowania rzymskiego, m. Lugdun miało pałac cesarski i swoją mennicę. Tutaj założony został pierwszy kościół chrześcijański w Galji. Po wielkiej wędrówce narodów został L. stolicą powstałego tu państwa Burgundów. W 532 r. zdobyty został przez Franków i na mocy traktatu w Verdun, 843 r., dostał się Lotarowi, a po śmierci jego synów przeszedł pod rządy Karola Łysego. W XI w. miasto Lion, wraz z otaczającem je hrabstwem, zwanem *Lyonnais*, przeszło pod panowanie cesarza niem. Konrada II wraz z prowincją Arelat. W r. 1173 hrabstwo liońskie dostało się pod władzę arcybiskupów liońskich, a z nimi następnie pod opiekę monarchji francuskiej, aż nareszcie 1363 ostatecznie do Francji wcielone zostało. W 1793 r. powstanie przeciw rewolucji, po zdobyciu L. przez armję konwentu, srodze ukarane zostało.—Por. Clerjon „Histoire de Lyon" (4 t., 1829—35); Beaulieu „Histoire du commerce, de l'industrie et des fabriques de Lyon" (1838); Monfalcon „Histoire monumentale de Lyon" (8 t., 1866—70); Steyret „Nouvelle histoire de L." (1895).

Lyonnais, ob. Lyon.

Lyonnet Jan Chrzc., znakomity teolog francuski, * 1804 w St.-Etienne, potem biskup Algieru, biskup Saint-Flour, a od 1857 biskup Walencji, wydał kilka dzieł w języku francuskim, używanych we francuskich seminarjach i dzieł znanych w obszerniejszych niż szkolne zakresach, jak n. p. „Le Cardinal Fesch" (2 t., Paryż, 1841); „Mémoire sur les droits de l'église primatiale de Lyon" (1847).

Lyons Edmund, admirał angielski, * 1790 w White-Hayes, † 1858 w Arundel, wcześnie wstąpiwszy do służby na flocie, walczył jako dowódca fregaty 1828 na wodach greckich, 1832 pod Acre, w latach 1833—40 jako poseł angielski wywierał wielki wpływ w Grecji, potem przeniósł się na poselstwo do Sztokholmu i 14 stycznia 1850 został kontradmirałem błękitnej flagi. Z początkiem wojny wschodniej jako drugi dowódca floty morza Śródziemnego, udał się L. na Wschód, gdzie po odwołaniu Dundasa, otrzymał naczelne dowództwo; odznaczył się pod Sebastopolem, zdobył Kercz i Kinburn. W czerwcu 1856 mianowany parem, a 1851 wice-admirałem.—Drugi syn jego, *Ryszard Bickerton Pemell* lord L., * 1817 w Lymington, † 1887 w Londynie, po ukończeniu nauk w Oksfordzie, poświęcił się zawodowi dyplomatycznemu; urzędował naprzód w Atenach, potem w Dreźnie i Florencji, 1858 został posłem w Waszyngtonie, a 1867 ambasadorem w Paryżu, odwołany 1887.

Lysimachia, ob. Tojeść.

Lythraceae, *Krwawnicowate*, rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca za cechy: kielich trwały, rurkowaty lub dzwonkowaty, 3 lub wieloząbkowy; płatki osadzone w rurce kielicha, niekiedy żadne; pręciki przyrosłe też do rurki korony pod

Kwiat lepnoty (Cuphea).

płatkami, w równej lub wielokrotnej względem nich liczbie; szyjka wierzchołkowa, pojedyncza; torebka błoniasta, po pęknięciu zostają nasiona spojone w kolumnę wolną. Należą tu zioła, rzadko krzewy, o liściach całobrzegich i kwiatach zebranych w kłosy lub grona, albo też pojedyńczych. Z 360 ga-

tunków przeważna część rośnie w Ameryce zwrotnikowej. Niektóre dostarczają żółtych i czerwonych barwników, lub też służą do garbowania.

Lythrum, *Krwawnica*, rodzaj roślin z rodziny Lythraceae, obejmujący krzewy o kwiatach czerwonych, rzadko białych. **L.** *salicaria*, *wilczy ogon*, *wierzbienica*, rośnie w całej Europie na wilgotnych łąkach. Korzeń działa silnie ściągająco.

Lytta, ob. Kantaryda.

Lyttelton, miasto portowe w prowincji Canterbury w angielskiej kolonji Nowej Zelandji, 4,100 miesz.

Lyttelton Jerzy, lord, poeta i historyk angielski, potomek sędziego Lytteltona († 1481), znanego autora dzieła „Treatise on tenures", * 1709 w Hagley w hrab. Worcester, był kilkakrotnie kanclerzem izby skarbowej i występował jako przeciwnik Walpole'a, † 1773. Główniejsze jego dzieła są: „History of the life of Henry II" (5 t., Lipsk, 1755—71) i „Dialogues of the dead" (Londyn, 1767).—Jego syn *Tomasz Lyttelton*, * 1744, † 1779 wskutek samobójstwa, głośny w swym czasie rozpustnik; niewłaściwie przypisują mu dzieło: „Letters of Thomas lord Lyttelton" (3 t., Londyn, 1780—82).

Lytton-Bulwer, ob. Bulwer-Lytton.

Ł.

Ł, dwudziesta czwarta z rzędu głoska, w alfabecie naszym, złożonym z 45 głosek. Jest to spółgłoska pierwotna, płynna, twarda; z jej zmiękczenia powstaje spółgłoska L (ob.). Właściwą jest ona tylko językowi polskiemu i niektórym innym słowiańskim.

Łaba, dopływ rzeki Kubani, w obwodzie Kubańskim, powstaje z połączenia *Wielkiej* i *Małej Ł.*, wypływających z północnego stoku gór Kaukaskich, 245 w. długi.

Łaba, ob. Elba (rzeka).

Łabeński Ksawery, * około 1790 w Petersburgu, † 1855; urzędnik przy poselstwie rosyjskiem w Londynie, a następnie sekretarz gabinetowy hr. Nesselrode w Petersburgu. Jest autorem licznych poezji, pisanych po francusku i wydawanych po większej części pod pseudonimem *Jean Polonius.* Celniejsze z nich są: „Poésies“ (Paryż, 1827); „La Vision d'Empédocle“ (tamże, 1829) i „Erostrate“, poemat filozoficzny w 6 pieśniach (1840), wydany pod prawdziwem autora nazwiskiem.

Łabęcki Baltazar, kaznodzieja kalwiński, * w Prusiech książęcych, od 1636—40 senjor dystryktu wileńskiego, † 1645 w Prusiech, gdzie zmuszony był schronić się, szukając bezpieczeństwa przeciwko wyrokowi sejmowemu, skazującemu go na gardło w sprawie o zaburzenia w Wilnie, wynikłe ze swawoli uczniów jezuickich i nieroztropności samych kalwinów. Wydał kilka dzieł treści religijnej, napisanych czystą i wyborną polszczyzną, pomiędzy któremi odznacza się szczególnie zbiór 23 kazań, p. t. „Anatomia Conscienciae, to jest rozebranie i roztrząśnienie sumienia człowieczego w kazaniach uczynione“ (w Lubczu, 1638).

Łabęcki Adam, Jezuita, * 1730, † 1818 w Warszawie, ukończywszy teologję w Krakowie, był kaznodzieją w Poznaniu, a w roku kasaty zgromadzenia ministrem i prokuratorem kolegjum w Grudziądzu. Ogłosił drukiem: „O powrocie Jezuitów i o powszechnem przez nich nauczaniu młodzieży“ (Warszawa, 1805, przekład z francuskiego), z dodatkiem: „O powrocie Jezuitów, książka druga czyli dodatki ciekawe i t. d.“ (tamże, 1805), zawierającym właściwie historję Jezuitów od ich rozwiązania i materjały, dotyczące szkoły w Połocku.

Łabęcki Antoni, prawnik, * 1773 w Warszawie, † 1854 tamże, był obrońcą przy sądzie kasacyjnym księstwa Warszawskiego, następnie przy sądzie najwyższej instancji; ogłosił: „Kodeks postępowania sądowego cywilnego francuskiego“ (Warszawa, 1807 i 1810); „Krótki rys procesu, stosowanego do postępowania sądowego cywilnego“ (1808); „Przepisy i inwentarz do kodeksu postępowania cywilnego i sądowego“ (1811).

Łabęcki Hieronim, zasłużony górnik i pisarz, syn poprzedniego, * 1809 w Warszawie, † 1862. Pierwiastkowo poświęcał się prawu w uniwersytecie warszawskim i po uzyskaniu tamże stopnia magistra wstąpił do służby publicznej w wydziale górnictwa w Banku Polskim. W r. 1830 wstąpił do artylerji b. wojska polskiego, poczem przebywając za granicą, wykształcił się w górnictwie i po powrocie swoim do kraju w r. 1833, wstąpił znowu do wydziału górnictwa, którego ostatnio był wicedyrektorem. Górnictwo polskie wiele mu zawdzięcza; jako pisarz najbardziej się zasłużył pod względem dziejów górnictwa krajowego, a zarazem ustalił słownictwo górnicze polskie. Z dzieł jego ważniejsze: „Górnictwo polskie“ (2 t., Warszawa, 1841), „Początki kopalnictwa“ (1843); „Wykład mineralogji i geologji“ (przekład z Beudanta, 2 t., 1848); „Pogadanki o żelazie“ (1856); oprócz tego wiele rozpraw zamieszczonych w różnych czasopismach. W rękopisie pozostawił obszerny „Słownik Górniczy polski“, obejmujący około 16,000 wyrazów górniczych, który wyszedł w r. 1863. Życiorys w *Tygod. Ilustrow.* (№ 444, za r. 1862).

Łabędzik, herb: W polu czerwonem, na zielonym pagórku — łabędź srebrny ukoronowany z jabłkiem złotem w dziobie. U szczytu na ogonie pawim—6-promienna gwiazda złota. Nadany 1790 na sejmie warszawskim.

Łabędzik.

Łabędziogrot.

Łabędziogrot, herb: W polu błękitnem, na zielonej murawie — łabędź srebrny ze strzałą w dziobie.

Łabędź *(Cygnus)*, rodzaj ptaków pływających z rodziny listkozębnych *(Lamellirostres)*, odznaczający się wielką długością szyi, o 23 lub 24 kręgach; dziób mają równo-szeroki, przy końcu płaski i zaokrąglony, nogi krótkie z palcami długiemi; uzdy nagie. Barwa łabędzi jest biała, w młodości szaro-popielata. Trzymają się na powierzchni wód stojących, słodkich. W czasie wędrówek zapadają po brzegach morskich. Żywią się trawą i ziołami wodnemi, oraz robakami, mięczakami i innemi drobnemi zwierzętami. Pływają bardzo zręcznie i szybko, nadstawiając pióra swych skrzydeł, jakby żagle, pod powiew wiatru. Chód

Łabędź.

ich jest niezgrabny, lot szybki i wytrzymały. Są jednożenne, samiec ciągle strzeże samicy, na gnieździe wysiadującej. Głos rozmaity, najczęściej dźwięczny. Pióra Ł. są gęste i sztywne, podbite gęstym puchem, bardzo sprężystym i wybornym do wyściełania, mięso czarne i chude. Ł. *oswojony (C. olor)*, 1,8 m. długi, 2,8 m. szeroki, biały, w młodości szary, z dziobem żółto-czerwonym, żyje w Europie płn. i Syberji, w kwietniu i październiku przeciąga przez Europę środkową i zimuje we Włoszech; ma dochodzić wieku bardzo późnego i często się utrzymuje w stawach i rzekach w stanie półoswojonym. Ł. *krzykliwy (C. musicus)*, o czarnym dziobie i żółtych uzdach, przelatuje Europę środkową w listopadzie i marcu. Wydaje głos donośny, zdala dźwięcznie brzmiący; młodo schwytany, łatwo się oswaja. Gnieździ się na dalekiej Północy, gdzie buduje gniazda pływające. Skóra garbowana z pierzem daje kosztowne futro łabędzie. Ł. *czarny (C. atratus)* żyje w Australji, w niewoli mnoży się prawidłowo.—W Grecji Ł. poświęcony Apollinowi. Starożytni sądzili, że Ł. bliski śmierci wydaje śpiew melodyjny, stąd *pieśń łabędzia* oznacza ostatni utwór poety. Do rodziny Ł. należy *koskorobo (Pseudolor chionis)*, wielkości gęsi, biały z czarnemi brzegami skrzydeł, ma szyję krótszą i tworzy przejście do gęsi. Zamieszkuje Amerykę płd.

Łabędź, gwiazdozbiór nieba północnego, na drodze mlecznej, położony między Cefeuszem, Lirą i Lisem, obejmuje 197 gwiazd widzialnych okiem nieuzbrojonem, a między niemi dwie drugiej wielkości, α *(Deneb)* i γ, oraz kilka gwiazd zmiennych i podwójnych. Gwiazda podwójna 61 *Łabędzia* jest po gwieździe α Centaura najbliższa naszego układu słonecznego; z obserwacji ruchów obu składających ją gwiazd wykazał Bessel, że prawa ciężenia Newtona służą dla gwiazd, podobnie jak dla układu słonecznego. W r. 1876 zajaśniała w Ł. nowa gwiazda 3 wielkości, która po 21 dniach znikła dla oka nieuzbrojonego.

Łabędź, *Skrzynno, Skrzyńscy, Junosza*, herb: W polu czerwonem—łabędź srebrny. U szczytu to samo. Labry czerwono-srebrne. Odmiany tego herbu ob. w „Księdze herbowej" hr. Ostrowskiego.

Łabędź.

Łabiszyn, miasto w W. Ks. Poznańskiem, reg. Bydgoskiej, powiecie Szubińskim, nad rz. Notecią, niegdyś warowne, liczy około 2,500 miesz.; wspominane po raz pierwszy pod rokiem1313, znane jest z wielu wspomnień historycznych, między innemi z potyczek, stoczonych 1794 r. pomiędzy generałem Dąbrowskim a wojskiem pruskiem.

Łabunów, dawna osada litewska, w guberaji Kowieńskiej, nad rzeką Niewiażą, pamiętna w XIV wieku ciężkiemi najazdami i krzywdami, wyrządzanemi przez Krzyżaków.

Łabuń, miasteczko w guberaji Wołyńskiej, powiecie Zasławskim, przy ujściu Poganki do Chomoru, pamiętne smutnemi przejściami podczas wojen Bogdana Chmielnickiego. Niegdyś własność rodziny Stępkowskich.

Łabuński Józef, dramaturg; napisał: „Agrypina i Neron", dramat historyczny w 5 aktach (Warszawa, 1886); „Ziemowit, książę warszawski" dramat w 5 aktach (tamże, 1887); „Bolko Szczodry" tragedja (tamże, 1893).

Łacha, odnoga rzeki, oddzielona od głównego jej koryta kępami.

Łacińska literatura, ob. Rzymska literatura.

Łaciński język *(lingua latina)*. Mową starożytnych Rzymian był język łaciński, t. j. ten djalekt italski, którym mówiono w Latium (ob.). Język ten, jak wszystkie narzecza italskie (ob. *Italskie narody* i *języki*), jest gałęzią indo-europejskiej familji języków (ob. *Indoeuropejczykowie*) zupełnie samodzielną obok innych narzeczy italskich. Całkowity rozwój **Ł. j.** uskutecznił się w 4 perjodach: 1) przedliteracki do III w. przed Chr. 2) literatury starożytnej, przedklasycznej aż do Cycerona; 3) literatury klasycznej, od Cycerona; 3) literatury klasycznej, od Cycerona do II w. przed Chr.; 4) języka ludowego upadającego *(lingua vulgaris)*. Zabytkami piśmiennymi z I perjodu są szczątki liturgicznych pieśni kapłanów salijskich i *Arwalskich braci* (ob.), formuły prawne i napisy (zebrane przez Ritschla, Mommsena i Henzena w „Corpus inscriptionum latinarum", Berlin, 1863). Przeważną ich cechą jest zatracanie wokalizmu, a po części i systemu spółgłoskowego. W III w. poczyna się już literatura; poeci: Plaut, Ennjusz, Attjusz, Lucyljusz starają się przedewszystkiem o udoskonalenie form językowych, a to przez zastosowanie metryki greckiej. Równocześnie przez zakładanie kolonji i podbój miast italskich, rozszerza się **Ł. j.** po całym półwyspie, absorbując narzecza etruskie, umbryjskie i oskie; w południowej Italji utrzymał się tylko grecki obok łacińskiego. W perjodzie trzecim, cycerońsko-augustowskim, doszedł **Ł. j.** szczytu swego rozwoju. Obok dawnej siły i powagi zyskał wiele na wytworności, symetrji i harmonji. Cyceron, pragnąc stworzyć filozoficzny język rzymski, zbogacił mowę ojczystą wielu pojęciami filozoficznemi, ale musiał zarazem przyjąć i wiele wyrazów greckich. Na urobienie języka klasycznego wywarła wpływ niemały mowa potoczna wykształconego społeczeństwa. W I w. po Chr. przez szybkie romanizowanie prowincji i tworzenie nowych wyrazów za pośrednictwem składania, język znacznie się bogaci i mało się różni od języka klasycznego. Dopiero w biegu II w. ginie zwolna klasyczność języka skutkiem przyjmowania wyrazów i form przedcycerońskich oraz grecyzmów. Mowa ludu *(sermo vulgaris, plebejus, rusticus)* wkracza w dziedzinę języka literackiego, a prowincjonalizmy i grecyzmy zjawiają się coraz obficiej. W IV i V w. widzimy jeszcze u niektórych pisarzów stosunkowo dość znaczną czystość języka, ale mowa ludowa upada coraz bardziej, ulega licznym zmianom leksykalnym i gramatycznym, stanowiącym przejście do języków romańskich. W epoce Karlowingów i przez całe wieki średnie utrzymuje się łacina jako język piśmienny, ale skażony napływem żywiołów germańskich, celtyckich, a później i romańskich. Językiem dyplomatycznym była łacina aż do XVII w., a językiem uczonych do ostatnich niemal czasów. Z pomiędzy Rzymian pierwszy Terencjusz Warron rozpoczął systematyczne opracowywanie teorji **Ł. j.** i wielu miał następców. W wiekach średnich panują gramatyki Donata i Pryscjana, którzy obrobili morfologję, a prace ich stanowią dziś jeszcze podstawę gramatyk szkolnych. Składnia wraz z teorją stylu jest utworem dopiero czasów nowszych. Cenne są w tym względzie prace Reisiga, Zumpta, Billrotha, Krügera, Madviga, Handa, Näglesbacha i w. in. W najnowszych czasach Bopp i Schleicher wyświetlili historyczny rozwój **Ł. j.** i stosunek jego do innych języków familji indoeuropejskiej. Por. Corssena „Ueber Aussprache, Vocalismus und Betonung der lat. Sprache" (2 t., Lipsk, 1858); Handa „Lehrbuch des lat. Stils" (2 ed., Jena, 1832); Krebsa „Antibarbarus" (4 ed., opracowana przez Allgayera, Frankfurt, 1866). Co do piśmiennictwa łacińskiego, ob. Rzymska literatura.

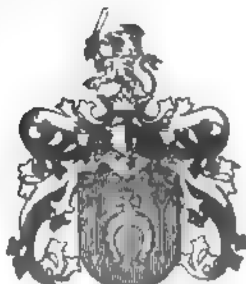
Łaciński kościół, kościół zachodni, t. j. rzymsko-katolicki w przeciwstawieniu do grecko-katolickiego wschodniego.

Łaciński traktat monetarny, konwencja zawarta 23 grudnia 1865 między Francją, Włochami, Belgją i Szwajcarją, tycząca się jednostajnego systemu monetarnego, opartego na bimetalizmie. Bamberger, 1885.

Łacińskie cesarstwo, założone zostało roku 1204 w Konstantynopolu przez Krzyżowców francuskich i weneckich po strąceniu z tronu Aleksego V Dukasa. Pierwszym tu cesarzem był *Baldwin*, hr. Flandrji, następcami: *Henryk*, brat jego *Piotr Robert* de Courtenay, *Baldwin II* i *Jan* de Brienne (1231—37). Cesarstwo to zniesione zostało r. 1261 przez Michała Paleologa.

Łada, rzeka w gubernji Lubelskiej, poczyna się we wsi Łada, w okręgu Kraśnickim, płynie około Biłgoraja i ubiegłszy około 48 wiorst, wpada do Tanwi, pod wsią Budziarze.

Łada, *Ładzic*, *Mancz*, herb. **Ł.** I: W polu czerwonem (lub błękitnem), między strzałą a rosochaczem widłatym—podkowa srebrna z krzyżem kawalerskim. U szczytu pół lwa złotego, ukorono-

Łada.

Łada IV.

wanego z mieczem w prawej łapie. Labry czerwono-srebrne. Wśród odmian wyróżnia się **Ł.** IV (według „Księgi herbowej" hr. J. Ostrowskiego): W polu czerwonem, między strzałą a rosochaczem, u dołu upierzonemi, nad dwoma czarnemi róż-

kami myśliwskiemi—podkowa srebrna z krzyżem złotym.

Łada Kazimierz, utalentowany skrzypek, uczeń konserwatorjum paryskiego. Oprócz kilkudziesięciu kompozycji drobniejszych rozmiarów, z których najpopularniejszy kujawiak, wydał dziełko; „Historja muzyki“ (Warszawa, 1861); † 1872 w wielkiej nędzy.

Łada Antoni, pseudonim Leona Bohdanowicza.

Łada Jan, pseudonim ks. Jana Gnatowskiego.

Łada Włodzimierz, pseudonim Władysława Noskowskiego.

Ładnowski Aleksander, pisarz i artysta dramatyczny sceny krakowskiej, odznaczający się niepospolitym talentem komicznym, † 1891 r. Z utworów jego wydanych, p. t. „Teatr wierszem i prozą“ (6 t., Rzeszów i Bochnia, 1859—63); najwięcej się podobały i dotąd jeszcze na scenie się utrzymują: „Berek (Icek) zapieczętowany“, „Pan Stefan z Pokucia“ i „Lokaj za pana“. Wydał Ł. także powieść historyczną, p. t. „Eudoksja Czartoryska, czyli Tatarzy na Podolu“ (Rzeszów, 1860), a w ostatnich czasach napisał sztukę treści ludowej, p. t. „Skarby i upiory“ (jako trzecia część „Krakowiaków i Górali“), uwieńczoną na konkursie krakowskim 1871 r.; muzykę dorobił Kaz. Hoffman. Por. *Tygodnik ilustrowany*, 1891, t. II, str. 317.

Ładnowski Bolesław, syn pop., artysta dramatyczny, * 1841 w Płocku, do szkół uczęszczał we Lwowie i w Krakowie, kształcąc się pierwotnie na technika. W r. 1860 wystąpił po raz pierwszy na scenie krakowskiej, zrażony jednak krytyką, dopiero 1862 wszedł znów (w maleńkich rolach) na scenę warszawską, skąd przeniósł się 1864 do Krakowa. Wtedy pokazały się dopiero i zostały ocenione jego zdolności. W rolach amantów i bohaterów tragicznych zyskał sobie imię. 1872 r. pozostawał na scenie lwowskiej jako aktor i reżyser dramatu i komedji, 1881 zaangażowany na scenę warszawską, grywa role dramatyczne lub charakterystyczne. Pełnił również kilkakrotnie obowiązki reżysera. Napisał: „Skazana“; „Zazdrość Kamilli“.

Ładnowski Bolesław.

Łado, *Lado*, *Lada*, uważane było dawniej za nazwę bóstwa słowiańskiego, pokrewnego Wenerze, a opiekującego się wiosną, młodością, pięknością, miłością, płodnością. Potebnia dowiódł, że wyraz ten jest poprostu przyśpiewem (refrain) pieśni wiosennych.

Ładoga, dawniej *Newo (New)*, jezioro w północnej Rosji, położone między gubernjami Petersburską, Ołonecką i częścią Finlandji, długie 175 w., szerokie 105 w., głębokie od 14—340 metrów. Od strony Finlandji otoczone wysokiemi i stromemi skałami granitowemi, z innych stron ma brzegi niskie i piaszczyste. Żegluga z powodu częstych i silnych burz niebezpieczna. W zimie całe jezioro pokryte jest silnym lodem. Znajdują się na niem dwie znaczniejsze wyspy: *Walaam*, mająca około 30 w. obwodu, i *Koniewiec*, 15 w. obwodu, słynne ze swych monasterów.

Ładoga (Stara), pierwsza stolica Ruryka, jedno z najdawniejszych miast Rosji północnej, leżąca na miejscu dzisiejszej osady Uspieńskiej, na lewym brzegu rzeki Wołchowa, o 30 w. od m. Nowej Ładogi. Spalone w latach 1214 i 1337 przez Szwedów, upadło zupełnie, i dzisiaj tę osadę składa zaledwie kilkanaście chat ubogich, z monasterem żeńskim, zwanym *Uspieńskim*. Za czasów Piotra W. zupełnie upadła, i miejsce jej zastąpiła *Nowa Ł.*, obecnie miasto powiatowe gubernji Petersburskiej, liczące 4,140 miesz. (1897)—*Nowo-Ładoski powiat* ma na przestrzeni 7,629 w. kw. 148,000 miesz.

Ładoski kanał, łączy Newę z rzeką Wołchowem, przechodząc prawym brzegiem jeziora Ładogi, między miastami Szliselburgiem i Nową Ładogą, na długości 104 w. Rozpoczęty r. 1718 przez Piotra W., ukończony został 1732. Żegluga na nim bardzo jest ożywiona. Rozwój żeglugi oraz zamulenie kanału wywołały potrzebę budowy *Nowego kanału Ł.*, nazwanego kanałem Aleksandra II, który, otwarty 1866, przeprowadzony został na północ od poprzedniego, również od rzeki Wołchowa do Szliselburga; ma on szerokości 37—98 metrów.

Ładośniańskie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie i powiecie Połockim w dzierżawie Czerświackiej. Wedle metryk litewskich, składało się w r. 1511 z dóbr Ładosno, Derncy i Wieliczkowice. Długoletnie spory, jakie zachodziły między starostami ładośniańskimi a sąsiedzkiemi dobrami o granice, stały się powodem, iż na sejmie z r. 1773—75 Stany Rzeczypospolitej, powodowane skargą ówczesnego starosty Marcina Hercyka, wyznaczyły, dla ostatecznego załatwienia tychże sporów oddzielną komisję, z 9 urzędników litewskich.

Ładowski Maciej Marjan, biegły prawnik za panowania Jana III, sekretarz królewski, notarjusz, a później prefekt archiwum większego królewskiego, † 1668 w Warszawie, ogłosił drukiem: „Inwentarz konstytucji koronnych od r. 1550 do 1683 ułożony“ (Warszawa, 1685); czwarta edycja doprowadzona do r. 1781 przez Teodora Wagę (Warszawa, 1782); został w rękopisie: „Inventarium omnium et singulorum privilegiorum, litterarum, diplomaticum et monumentorum, quaecunque in Archivo regni in Arce Cracoviensi continentur, confectum A. D. 1682“.

Ładowski Remigjusz, naturalista * 1738 r. na Wołyniu, † 1798 w Warszawie. Należał do zgro-

nadzenia Pijarów i przez pewien czas był wiceregentem konwiktu Szaniawskiego w Łukowie. Dzieła jego są: „Historja naturalna królestwa Polskiego, czyli zbiór krótki przez alfabet ułożony zwierząt, roślin i minerałów, znajdujących się w Polsce, Litwie i t. d.“ (Kraków, 1783; wyd. 2 tamże, 1804, tłóm. niemieckie Bokshammera); „Dykcjonarz, służący do poznawania historji naturalnej i różnych osobliwszych starożytności, które ciekawi w gabinetach znajdują,“ przekład z francuskiego (Kraków, 1783); „O hodowaniu pszczół“ (Warszawa, 1781); kilka dzieł geograficznych i innych, po większej części z francuskiego przełożonych.

Ładysław z Gielniowa czyli *Władysław błogosławiony*, * 1440 w miasteczku Gielniowie w Opoczyńskiem, w r. 1468 przybył do Warszawy i wstąpił do zakonu Bernardynów, w którym całe życie na rozmaitych stopniach, a w końcu na urzędzie prowincjała, przepędził. Żarliwy kaznodzieja, słynął z wymowy kościelnej i wielkiej pobożności. Przypisują mu ułożenie kilku pieśni nabożnych, polskich i łacińskich, tudzież wielu książek i kazań na niedziele i święta, † 1505 w tym samym klasztorze, w którym przywdział suknię zakonną. Beatyfikacja jego, rozpoczęta 1572 staraniem Stanisława Karnkowskiego, ukończoną została dopiero w roku 1753. Pamiątkę jego obchodzi Kościół 27 września. Por. Morawskiego „Opisanie żywota i cudów błog. ojca Ładysława z Gielniowa“ (Kraków, 1612); tegoż „Lucerna perfectionis christianae, hoc est vita B. Ladislai Gelnovii“ (Warszawa, 1623).

Ładyżeński Genadjusz, malarz ruski, * 1852, kształcił się w Akademji sztuk pięknych, na wydziale architektury, 1872 wykonał plany i rysunki akwarelowe cerkwi z XVI wieku, istniejących w Jarosławiu, Kostromie i Nowogrodzie Niższym, następnie studjował malarstwo pejzażowe, od 1884 był nauczycielem w szkole rysunkowej w Odesie. Wykonał: „Wieczór“; „Wczesna wiosna“; „Widok Odesy“ i in.

Ładyżyn, miasto w gub. Podolskiej, pow. Hajsyńskim, przy ujściu rz. Sielnicy do Bohu. Osada bardzo starożytna, była już w XIII w. miastem mocno obwarowanem, które jednakże r. 1240 przez Tatarów w pień wycięte zostało. Później ucierpiało wiele podczas wojen Chmielnickiego, a jeszcze więcej r. 1674, kiedy Turcy szturmem zdobyli je na Kozakach.

Łagiewnicki Ignacy, prawnik i wierszopis, adwokat sądu głównego wileńskiego; oprócz dzieła, napisanego w obronie ks. Antoniego Radziwiłła, ordynata Nieświeskiego, zawierającego wiele ważnych szczegółów historycznych i drukowanego r. 1824, ogłosił: „Zasady i pomysły obyczajowe“, wierszem (Wilno, 1846); obraz poetycki p. t. „Burza“ (w Wizer. i Roztrząs. nauk., t. 16); w roku 1819 wydawał humorystyczny tygodnik *Gębacz*.

Łagiewniki, wieś w gubernji Piotrkowskiej, powiecie Łódzkim, słynie kościołem i znajdującym się tu cudownym obrazem św. Antoniego.

Łagoda, *Wierzynkowa, Połańcza*, herb. Ł. I: Tarcza ścięta, pole górne czerwone, dolne srebrne.— Ł. II: W polu srebrnem, na pasie poprzecznym czerwonym, przeszytym trzema czarnemi strzałami—dwa srebrne strzemiona. U szczytu ręka zbrojna z mieczem. Był to herb rodzinny słynnego Mikołaja Wierzynka z czasów Kazimierza Wielkiego.

Łagoda I.

Łagoda II.

Łagowski Florjan, pedagog, * 1843 w Przasnyskiem, wydział filologiczno-historyczny ukończył w uniwersytecie warszawskim, 1871 założył 4-klasową szkołę prywatną w Koninie, następnie w Warszawie, którą w 1898 zamienił na VI-klasową szkołę realną. Przez pięć lat redagował *Przegląd Pedagogiczny*, w którym, jak również w *Kłosach, Niwie, Bluszczu, Ateneum* i *Bibljotece Warszawskiej*, pomieścił szereg cennych artykułów, dotyczących pedagogiki i historji szkół w Polsce. Pracami swemi zasilał nadto *Encyklopedję Wychowawczą* i wydawnictwo zbiorowe P. Chmielowskiego w którem ogłosił Dzieje literatury rzymskiej.

Łagów, osada w gubernji Radomskiej, powiecie Opatowskim. Spalona zupełnie w r. 1502 przez Tatarów, odbudowaną została na nowo; ma starożytny kościół i 2,000 mieszkańców.

Łaguna Stosław.

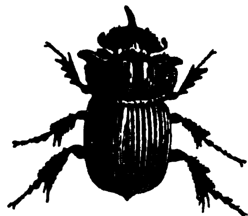
Łaguna Stosław, historyk i prawnik polski, * 1833, † 1900; po ukończeniu gimnazjum w Królestwie i uniwersytetu w Petersburgu, już w roku 1859, mając lat 26, rozpoczął zawód profesorski, obejmując wykłady na katedrze prawa polskiego. W r. 1860 objął również wykłady historji w akademji duchownej rzymsko-katolickiej. W r. 1861 mianowany został sędzią trybunału cywilnego w Warszawie. Właściwą działalność piśmienniczą rozpoczął Ł. w roku 1875, gdy na stałe osiadł w Warszawie i oddał się studjom nad dziejami Polski. W r. 1877 wstąpił do redakcji *Ateneum*.

Ł. ze zwykłą swą sumiennością zajął się losami wydawnictwa, przeglądał i oceniał cały dział historyczny, społeczny i ekonomiczny. Niewątpliwie zajęcie to wyczerpujące sprawiło, iż Ł. niewiele stosunkowo zostawił prac o większym zakresie. Natomiast w samych rocznikach *Ateneum* pozostały cenne ślady jego erudycji, bądź w recenzjach, pełnych myśli oryginalnych, bądź też w całym szeregu artykułów bieżących, polemikach i t. p. W *Ateneum* pomieścił też Ł. takie rozprawy pierwszorzędnej wagi dla historyków, jak: „Dwie elekcje" (1878); „Tablica paschalna Lubińska" (1883) i charakterystyka znakomitego uczonego, Romualda Hubego. Prócz tego napisał: „Kilka uwag nad wywodem historycznym niektórych artykułów statutu wiślickiego" i „Hanza nad Dźwiną w w. XIII"; „Nowa hypoteza o pochodzeniu szlachty polskiej" (1890); „Pierwsze wieki kościoła polskiego" (1891); „Rodowód Piastów" (1897). Od r. 1898 był członkiem akademji umiejętności w Krakowie. Por. J. K. Kochanowski „Stosław Łaguna jako historyk" (*Ateneum*, 1901, styczeń). Oprócz *Ateneum*, zasilał także Ł. *Kwartalnik historyczny*.

Łahiszyńskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Brzesko-Litewskiem, powiecie Pińskim. W roku 1766 składało się z miasteczka wśród lasów Łahiszyna (ob.), dóbr Mokry Dąbrowy z przyległościami, o mil 13 na północ od Pińska położonemi. Radziwiłłowie nieraz to starostwo posiadali. W r. 1766 dzierżył je Michał Ogiński, wojewoda wileński, opłacając z niego kwarty złp. 2,750, a hyberny złp. 3,470. W roku jednak 1768 Stany Rzplitej, z uwagi na ważność rozpoczętej budowy słynnego kanału przez Ogińskiego i na jego ofiarę dla kraju, z własnego majątku w ilości 12,000,000 złotych na ten cel poniesioną, prawem sejmowem darowały sukcesorom Ogińskiego starostwo Ł. i wieś Myszkowce z przyległościami.

Łaiszew, miasto powiatowe gub. Kazańskiej, na prawym brzegu Kamy, o 4 mile od jej ujścia; liczy 3,743 miesz. (1897).—*Łaiszewski powiat* ma na przestrzeni 5,033 w. kw. 176,188 miesz.

Łajniarze, *kałowce (Coprophaga)*, grupa owadów tęgopokrywych z rodziny blaszkorożnych, chrząszcze żyjące, podobnie jak ich gąsienice, w kale zwierząt ssących, najpospolitsze w Afryce i Ameryce płd. Typem ich są *plugi* (ob. Aphodius).

Krowieńczak.

Krowieńczak (Copris) kopie jamy w ziemi i umieszcza w każdej z nich jajeczko, oraz kulkę kału, jako pokarm dla mającej się wylęgnąć gąsienicy. *C. lunaris*, 1,8 cm. długi, czarny, żyje u nas na kale bydła. *Żuki (Geotrupes)*, owady ociężałe, stalowo-niebieskie, mają oczy podzielone na część górną i dolną, silne kończyny grzebne. *G. stercorarius*, 2 cm. długi, okrągławy, i mniejszy od niego *G. vernalis*, półkulisty, żyją w gnoju końskim, w jesieni na grzybach; jajka składają również pojedyńczo w głębokich rurach, skąd chrząszcz wydobywa się dopiero następnej wiosny. Pokrewny żukowi jest *poświętnik* (ob. Ateuchus).

Łakomstwo, jeden z siedmiu grzechów głównych, nadmierna miłość dóbr doczesnych, a szczególnie pieniędzy. Ł. stanowią nie bogactwa same w sobie uważane, ani ich posiadanie, lecz nieumiarkowane przywiązanie do bogactw, namiętność w ich nabywaniu lub zachowaniu. Cnotą przeciwną Ł. jest oderwanie się od dóbr doczesnych i przestawanie na tem, co posiadamy.

Łamanski Włodzimierz, historyk rosyjski, * 1830 w Petersburgu, po ukończeniu uniwersytetu odbywał podróże po Słowiańszczyźnie i in., poczem od 1865 i literatury słowiańskiej w uniwersytecie petersburskim. Wydał: „O Sławianach w Małoj Azii, Afrykie i Ispanii" (1859); „Serbia i jużno-sławianskija prowincii Awstrii" (1864); „Łomonosow" (1865); „Ob istoriczeskom izuczenii greko-sławianskago mira" (1871); „O jazykie i pismiennosti Bołgar" (1869); „O pamiatnikach drewnie-czeskoj literatury" (1879). Wydał „Secrets d'Etat de Venise" (Petersburg, 1884); jest to zbiór dokumentów poczerpniętych z archiwum weneckiego, dotyczących Greków, Słowian i Turków w XV i XVI wieku. Pisał nadto wyborne studja nad dawniejszymi pisarzami polskimi, mianowicie zaś nad Modrzewskim (1874).

Łamzdorf Włodzimierz, hr., minister spraw zagranicznych, syn Mikołaja, ochmistrz Najwyższego Dworu, w listopadzie w roku 1866 wstąpił na służbę do ministerjum spraw zagranicznych, rozpoczął zaś działalność swoją w departamencie spraw wewnętrznych. Przeniesiony w roku 1872 w charakterze drugiego sekretarza do kancelarji ministerjum, a w r. 1875 mianowany pierwszym sekretarzem. Po powrocie z kongresu berlińskiego kanclerza państwa, ks. Gorczakowa, hr. Ł. otrzymał nominację na pozostającego przy kanclerzu w Carskiem Siole i następnie w ciągu trzech lat od roku 1878 do 1881 stale był wyznaczany do towarzyszenia cesarzowi Aleksandrowi II do Liwadji. W roku 1879 hr. Ł. towarzyszył cesarzowi Aleksandrowi II do Aleksandrowa. W marcu 1881 roku, po wstąpieniu na tron cesarza Aleksandra III, hr. Ł. został młodszym radcą ministerjum i w tym charakterze towarzyszył cesarzowi Aleksandrowi III do Gdańska. W następnym roku zajął stanowisko dyrektora kancelarji ministerjum spraw zagranicznych. Latem 1881, 1882 i 1884 hr. Ł. wraz z sekretarzem stanu Giersem znajdował się Peterhofie podczas przebywania tam Ich Cesarskich Mości. W roku 1884 towarzyszył cesarzowi Aleksandrowi III na zjazd Monarchów w Skierniewicach, a w r. 1885 Ich Cesarskim

Mościom do Kremla. Przebywając w r. 1886 w Liwadji podczas Najwyższego tam pobytu, hr. Ł. był mianowany starszym radcą ministerjum, a następnie pozostawał przy ministrach Giersie i ks. Łobanowie Rostowskim. Po śmierci ks. Łobanowa Rostowskiego, kiedy zarządzający sprawami Sziszkin był wezwany do towarzyszenia Ich Cesarskim Mościom w Ich ostatniej podróży zagranicznej, zarząd sprawami ministerjum w Petersburgu powierzono hr. Ł. Wice-ministrem spraw zagranicznych hr. Ł. był od stycznia 1897 roku. W r. 1900 mianowany zarządzającym ministerjum spraw zagranicznych.

Łan, dawna miara, odpowiadająca dzisiejszej włóce. Ł. *frankoński większy* równał się 53,9414 morga; *frankoński mniejszy* 43,1855 m., *łan kmiecy* albo *polski większy* 22,6313 m., takiż *mniejszy* 7,3066. Por. *Dzien. powsz.* z r. 1863, № 641—49.

Łania, samica jelenia (ob.).

Łaniczyst, u niektórych pisarzów nazwa polska rośliny baldaszkowej *żebrzycy* (*Seseli*).

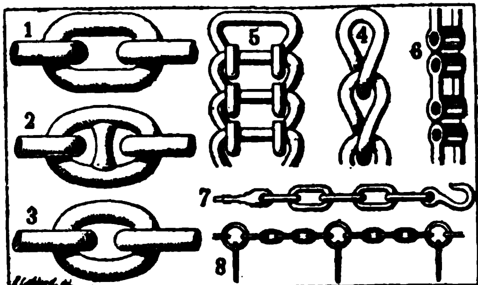
Łanowe, jeden z najdawniejszych podatków w Polsce, o którym już wspominają konstytucje z XIV i XV w., jako był wówczas pobierany po groszy dwa z łanu. W dawnej Polsce podatki były zawsze tylko czasowe i zmieniały się na każdym niemal sejmie, dlatego też podatek łanowy ograniczył się w końcu wójtostwami i sołectwami w dobrach królewskich czyli starościńskich. Za rządu pruskiego, inkamerowano tylko te wójtostwa i sołectwa, z których dochód przenosił sto talarów, inne zaś pozostawiano dawnym ich posiadaczom i utrzymano zasadę, że te tylko wójtostwa i sołectwa podlegać miały opłacie łanowego, które do inkameracji nie weszły, albo które pruskim donatarjuszom rozdarowane zostały. Księstwo Warszawskie utrzymało i nadal opłatę łanowego.

Łanowieckie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Podolskiem, powiecie Kamienieckim i Czerwonogrodzkim. W 1770 podług spisów podskarbińskich obejmowało miasto Jezierzany i wsie: Łanowce, Kuzaczyzna, Zielińce, Cygany i Hluboczek. W tym czasie posiadał je Wacław Rzewuski, hetman polny kor., opłacając z niego kwarty złp. 2,902 gr. 12. Po zajęciu go w d. 27 października 1779 przez rząd austrjacki zostało sprzedane za kontraktem Sewerynowi hr. Rzewuskiemu, w 1780 za sumę złot. reń. 122,000.

Łanowy regiment, za czasów dawnej rzeczypospolitej chorągwie wojska, utrzymywane z opłaty od łanów. Opłata ta i regimenty zostały zniesione konstytucją z 1775.

Łanskaja N., powieściopisarka ruska, ogłosiła powieść „Obrusitieli, roman iz obszczestwiennoj żizni zapadnago kraja“ (Petersburg, 1883, cz. 2).

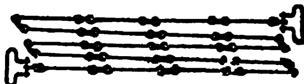
Łańcuch, szereg złączonych z sobą pierścieni czyli ogniw metalowych, służy do zawieszania i podnoszenia ciężarów, do przenoszenia ruchu w machinach, do wiązania przedmiotów; jeżeli dwa skrajne ogniwa są z sobą zczepione, Ł. nazywa się Ł. *bez końca* lub *zamkniętym*. Sposoby łączenia ogniw są różne; mogą być Ł. złożone z pierścieni (fig. 1, 2, 3), Ł. skręcone (fig. 4), Ł. Vaucansona, łączące się hakami (fig. 5), Ł. stawowe, używane do welocypedów (fig. 6), Ł. do zaprzęgu (fig. 7), Ł. przytwierdzone (fig. 8). Wielkie Ł. wyrabiają się z żelaza kutego lub stali, przyczem ogniwa wykuwają się z prętów i zawieszają jedne w drugich, poczem dopiero końce ich spajają się przez szwejsowanie; tym też sposobem dodają się pręty po-

Różne formy łańcuchów.

przeczne w ogniwach (fig. 2), które chronić mają Ł. od splątania. W ostatnich czasach Klatte w Neuwied zaczął wyrabiać Ł. bez szwejsowania, przez samo walcowanie, tak, że ogniwa wychodzą z walcowni już wzajemnie zczepione. Łańcuszki złote przeciągają się ostatecznie przez drobne otwory okrągłe lub czworokątne, podobnie jak drut. Najcieńsze łańcuszki złote weneckie są złożone z ogniw tak drobnych, że 38 takich ogniw ma długość zaledwie 1 cm., a 1 m. takiego Ł. waży tylko 1,4 grama. Ł. perłowe czyli kuliste składają się z pustych kulek blaszanych, opatrzonych otworkami, w których osadzone są wiążące je pręciki druciane.—Przez analogję nazywa się Ł. każdy ciąg przedmiotów, związanych z sobą na wzór ogniw; tak np. w chemji Ł. czyli pierścienie są to skupienia atomów, około których grupują się inne atomy, dla wyjaśnienia budowy cząsteczkowej (ob. Aromatyczne ciała). Ł. jest symbolem niewoli i więzienia (ob. Kajdany).

Łańcuch mierniczy, łańcuch używany do pomiarów długości na gruncie, złożony z ogniw jednakowej długości z drutów mocnych, żelaznych grubości 5—7 mm. (ob. fig.). Długość miary Ł.

Łańcuch mierniczy.

polskiej wynosi pół sznura mierniczego, czyli 5 prętów, a długość każdego ogniwa, których jest 50, równa się pręcikowi.

Łańcuchowa linja (łac. *catenaria*), linja krzywa mająca kształt taki, jaki przybiera sznur cięż-

ki i giętki, w dwu końcach wolno zawieszony. Linja ta w budownictwie ma ważność nie tylko stąd, że kształt ten występuje przy mostach wiszących i podobnych urządzeniach, ale że sklepienia według niej wyprowadzone wywierają najmniejsze ciśnienie na swe podpory. Pierwsze badania nad Ł. l. przeprowadzili Jakób i Jan Bernoullowie, Huygens, Leibniz i Gregory około 1690. Galileusz uważał Ł. l. za parabolę.

Łańcuchowa reguła, *reguła Reesa,* rachunek arytmetyczny, prowadzący do oznaczenia stosunku między dwiema wielkościami różnemi za pomocą wielkości pośrednich. Uważać ją można jako zastosowanie proporcji, choć w przeprowadzeniu zagadnienia dogodniej jest jej unikać, przyczem wielkości, do rachunku wchodzące, wiążą się między sobą, niby ogniwa łańcucha, skąd też i nazwa przechodzi.—Główne zastosowanie znajduje ona przy zamianie miar, wag i monet jednego kraju na miary, wagi i monety kraju innego. Takiem jest np. zadanie: Ile mil austrjackich czyni 36½ wiorst, jeżeli 1 wiorsta=1066 metrów, a 1 mila austr.= 7,585936 kilometra. Liczby te zestawiamy w *łańcuch:*

x m. a.	36,5 w.
1 w.	1066 m.
1000 m.	1 klm.
7,585936 klm.	1 m. a.

$$x = \frac{36{,}5 .\ 1066}{7{,}585936 .\ 1000} = 5{,}1291 \text{ m. a.}$$

Por. S. Kramsztyk „Wykład arytmetyki handlowej" (Warszawa, 1879).

Łańcuchowe mosty, *mosty wiszące,* ob. Mosty.

Łańcuchowe ułamki, toż co ułamki *ciągłe* (ob.).

Łańcuchowe wnioski (Sorites), jest to szereg sylogizmów skróconych, w których skutkiem opuszczenia pierwszych lub drugich części pojedyńczych sylogizmów, pozostałe łączą się w jeden wniosek łańcuchowy, tak, że zdania pojedyńczych sądów są z sobą połączone w ten sposób, iż ostatnia część pierwszego jest zarazem pierwszą częścią drugiego.

Łańcuchy górskie, ob. Góry.

Łańcuchy kinematyczne, ob. Kinematyka.

Łańcucki Wojciech, doktor prawa, profesor akademji krakowskiej, kanonik od roku 1680. † 1686. Oprócz wierszy łacińskich, rozrzuconych w różnych panegirykach, wydał wiersz: „Quaestio de animae humanae in statu separationis operationibus" (Kraków, 1646); „Qaestio juridica de jure immunitatis ecclesiasticae seu contributionibus spiritualium" (tamże, 1658).

Łańcucki Wincenty Józef, jeden z celniejszych mówców kościelnych, * 1756 na Rusi, † 1841 r. w Krakowie; wstąpił 1776 do zgromadzenia Pijarów, w którem odznaczał się piękną wymową i gruntowną nauką. Sekularyzowany 1798, został kanonikiem katedralnym krakowskim 1802 i przez cztery lata czytał lekcje wymowy kościelnej w akademji Jagiellońskiej; potem był prałatem scholastykiem, a 1839 rektorem uniwersytetu. Oprócz mnóstwa kazań i mów przygodnych, którego swojego czasu miały wielki rozgłos, ogłosił: „Kazanie postne" (Warszawa, 1784); „Kazania niedzielne" (2 t., Kraków, 1787); „Odezwy przygodne" (t. I, Kraków, 1834); „Kazania i mowy oddzielnie wydawane..... zebrane staraniem ks. Kilińskiego" (Poznań, 1856). Pisał także bajki i rozmaite wiersze ulotne.

Łańcut, miasto pow. w Galicji, obw. Rzeszowskim, niedaleko rz. Wisłoki położone. Miejsce to bogate jest w rozmaite wspomnienia historyczne. W roku 1417 Władysław Jagiełło był tu wspaniale podejmowany przez dwa dni przez Elżbietę z Pileckich Granowską, którą wkrótce potem zaślubił. W 1498 Stefan, wojewoda wołoski, wspólnie z Turkami i Tatarami, złupił i spalił miasto, co w 1502 powtórzyli sami Tatarzy. W XVI w. Stadniccy, jako właściciele Ł., dawali czynną opiekę nowowiercom, i kalwini utrzymywali tu szkoły, a w latach 1565 i 67 odprawiali swoje synody. Po Stadnickich majętność tę nabył Stanisław Lubomirski, wojewoda ruski, który wyrugował dysydentów i około 1641 wzniósł silny zamek warowny. W 1656 gościł tu Jan Kazimierz, wracający z za granicy. W następnym roku miasto zostało spalone przez Jerzego Rakoczego, posiłkującego Szwedom, ale zamek ocalał, a chociaż obecnie bardzo przeistoczony, zachował przecież dawną postać obronną i wspaniale zawsze wewnątrz jest przybrany, ma piękną bibljotekę, zbiory sztuki i mnóstwo innych osobliwości. W Ł. znajduje się zarząd dóbr ordynacji hr. Potockich, cukrownia i dystylarnia. Miasto liczy około 3,500 miesz.

Łańcuta, Jan z..., matematyk polski w XV w., profesor akademji krakowskiej, wydał pierwszą u nas arytmetykę w języku łacińskim, pod tyt.: „Algorithmus linealis cum pulchris conditionibus duarum regularum de Tri" (Kraków, 1513), która długo była przewodnikiem w tej nauce.

Łański, ruski ród szlachecki, którego protoplastą był Polak, osiadły w Rosji w XVI w. Sławniejsi z nich: *Aleksander* Ł., * 1758, w 22 roku życia był już generał-adjutantem, on pierwszy okazał pomoc Laharpowi, † 1784.—*Bazyli* Ł., * 1753, brał udział w wojnach tureckiej i polskiej, 1813—1816 był gubernatorem grodzieńskim, następnie członkiem rady państwa, 1823—28 ministrem spraw wewnętrznych; † 1831.—*Sergjusz* Ł. hrabia, * 1787, † 1862; zajmował różne stanowiska urzędowe, między innemi był gubernatorem włodzimierskim, charkowskim, od 1850 członek rady państwa, 1855 minister spraw wewnętrznych, brał udział w pracach nad uwłaszczeniem włościan i wraz z Milutynem opracowywał organizację instytucji ziemskich. Ustąpił ze stanowiska ministra 1861, przyczem otrzymał tytuł hrabiego.

Łapczyński Kazimierz, botanik, * 1823 w Kupiszkach, gub. Wileńskiej, † 1892, kształcił się w gimnazjum w Szczebrzeszynie i na oddziale matematycznych „kursów dodatkowych" w Warszawie 1840—41, poczem pracował jako inżynier w dyrekcji komunikacji lądowych i wodnych. W 1846 przeznaczony został do służby wojskowej na Kaukazie, gdzie jako oficer inżynierji przebywał do 1857, a po powrocie od 1868—81 był urzędnikiem drogi żelaznej Terespolskiej. Od 1863 zajął się gorliwie badaniem flory krajowej, a w szczególności przeprowadził rozległe badania nad granicami rozmieszczenia gatunków roślin, rosnących w Królestwie Polskiem i krajach przyległych. W przedmiocie tym ogłosił najpierw „Zasiągi pionowe niektórych roślin w Tatrach" (Pam. Fizjograficzny, 1883), a następnie opracował „Zasiągi roślin" różnych rodzin (Pam. Fiz., 1889—92), z 25 kartami, na których oznaczył linje rozmieszczenia 400 przeszło gatunków. Oprócz tego ogłosił: „O roślinności jawnokwiatowej okolic Warszawy" (Pam. fiz., 1882): „Roślinność Sandomierza i gór Pieprzowych" (tamże, 1887); „Rośliny z okolic Białej Cerkwi" (tamże, 1889) i wiele innych prac florystycznych. Opisał nadto liczne swe wycieczki po kraju i Kaukazie, jak „Z Tyflisu pod Ararat" (*Tyg. Ilustr.*, 1886—7); „Z powiatu Trockiego do Szczawnicy" (Pam. fiz., 1892) i in. Ogłosił też przekład poematu georgjańskiego „Skóra tygrysia" (Bibl. Warsz., 1863). Por. A. Slósarski „Kazimierz Ł." (*Wszechświat*, 1893).

Łapicki Juljan, rolnik i publicysta, * 1829 w Boczejkowie (pow. Lepelski), † 1194, kształcił się na wydziale przyrodniczym w uniwersytecie petersburskim, przez czas pewien gospodarował, wreszcie osiadł w Królestwie w Gidlach pod Noworadomskiem. Ogłosił znaczną liczbę rozpraw w różnych czasopismach warszawskich, jak „Służebności włościańskie" (*Ateneum*, 1879); „Szkoły elementarne w Król. Polskiem" (*Niwa*, 1880); „Stosunki gminne w Król. Polskiem" (*Ateneum*, 1881); „Pług i zasady jego budowy" (*Gaz. rolnicza*, 1883) i in.

Łapiński Teofil, rodem z Galicji, kształcił się w wiedeńskiem Theresianum, był oficerem artylerji. W 1848 walczył przeciwko Węgrom z Szandorem Nagym. Potem przeniósł się do Turcji i przybrał imię Taffik bej. W 1850 bawił na Kaukazie. Po kampanji Krymskiej wrócił do Turcji, a po 1863 osiadł we Francji. Ogłosił: „Feldzug der ungar. Hauptarmee im Jahre 1848. Selbsterlebtes" (Hamburg, 1850); „Die Bergvölker des Kaukasus und ihr Freiheitskampf" (Hamburg, 2 t., 1863).

Łapiński Aleksander, inżynier-mechanik i przemysłowiec, * 1818 w Jastkowie, gubernji Lubelskiej, † 1900 w Warszawie. Po ukończeniu b. konwiktu oo. Pijarów i szkoły rysunkowej technicznej, oddał się praktyce górniczej i technicznej, przy zasłużonym przemysłowcu polskim Steinkellerze. Z upadkiem przesiębierstw, Ł. wszedł na budującą się drogę żelazną Warszawsko-Wiedeńską 1845—1848, a po otwarciu komunikacji, został pomocnikiem mechanika głównego warsztatów głównych, w 1850 mechanikiem głównym, gdzie pozostawał do czasu oddania przez rząd kolei towarzystwu prywatnemu w 1857 r. Potem Ł. przerzucił się na samodzielne pole pracy i założył pierwszy młyn parowy w Zegrzynku nad Narwią w 1860 systemu francuskiego. Po dziesięciu latach w 1870 roku Ł. założył podówczas największą piekarnię postępową w Warszawie, p. n. „Nową," i zajął się rozwojem zaniedbanego piekarstwa. Własnoręcznym testamentem na dwa lata przed śmiercią Ł. zapisał rb. 40,000 na różne cele dobroczynne i legaty zabezpieczył na swym domu. Ł. przełożył z angielskiego dziełko Karola Hutton Gregory, p. t. „Przewodnik dla maszynistów kierujących parowozami" (1845), w którym spolszczył nazwy techniczne części lokomotyw, jako też przyrządów na kolejach używanych.

Łapiński A.

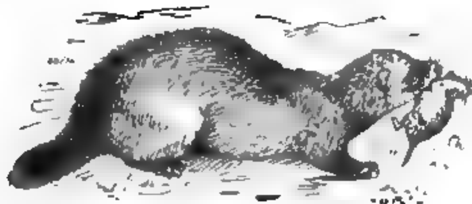
Łapiński P., autor zamieszkały w Galicji; napisał: „Powstańcy na morzu w wyprawie na Litwę" (Lwów, 1878).

Łapsiński Józef, wierszopis rodem z Krakowa, zapalony wielbiciel i niewolniczy naśladowca Mickiewicza. Zbiorek swoich poezji, pisanych w czasie pobytu w uniwersytecie Jagiellońskim, wydał pod tyt. „Poezje" (t. I, Kraków, 1829). Zginął w wojnie 1831.

Łarjanowskie sstwo niegrodowe, było położone w wdztwie Mścisławskiem. Podług metryk lit., składało się w 1730 z dóbr i włości: Łarjanów, Dudczyca, Tuchołdów, Rewiaki, Droździenicze, Rabieki i Oleszkowszczyzna. Od połowy XVII w. posiadali je: Kamińscy, Siesicki, Dowmont, Ponińscy, Zemboccy, Iliniczowie, Szpilowscy, Wołowiczowie, wreszcie z mocy przywileju króla Poniatowskiego z d. 8 marca 1768 r. po Michale Łopacińskim, pisarzu w. ks. lit., dzierżył to starostwo Franciszek Święcicki, rotmistrz wdztwa Mścisławskiego, opłacając z niego kwarty złp. 243 gr. 7, a hyberny złp. 622. Od dnia 16 września r. 1772 przeszło wraz z całem wdztwem pod panowanie rosyjskie.

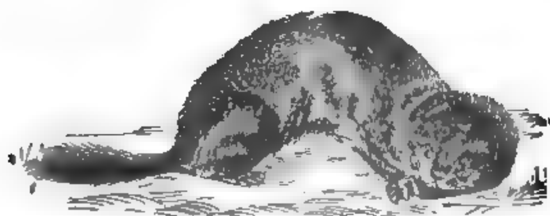
Łasica (*Mustela*), rodzaj ssących drapieżnych, mający za cechy: zębów przednich w obu szczękach po 6, kłów po 2 stożkowatych, trzonowych: po 2 mięsożerne, 2 sęczkowe, w górnej 2, w dolnej 3 fałszywe; ciało wysmukłe przedłużone, w karku zgrubiałe, z grzbietem wypukłym; głowa stożkowata z pyskiem krótszym od czaszki; konchy uchowe szerokie, krótkie i zaokrąglone, język gładki, nogi krótkie pięciopalcowe, palce błoną połączone, pod spodem nagie, pazury mierne, zakrzywione, bardzo ostre; ogon prawie zawsze tak długi

jak ciało, włosisty, u innych kiściasty; odzież długa, gęsta, delikatna, dubeltowa, składa się z bardzo gęstego, jedwabistego podszycia i mniej gęstego, znacznie dłuższego włosa; przy odchodku dwa gruczoły, wydające ciecz ostrego, nieprzyjemnego zapachu. Należy tu około 30 gatunków, rozmieszczonych na całej ziemi, oprócz Australji. Są one wielkości kota domowego, bardzo drapieżne; duszą zwierzęta i ptaki znacznie od siebie większe, głównie jednak żywią się zwierzątkami myszowatemi, przez co gospodarstwu ważne wyświadczają usługi, chociaż przy zdarzonej sposobności mordują więcej, niżeli spożyć mogą, i dlatego często w

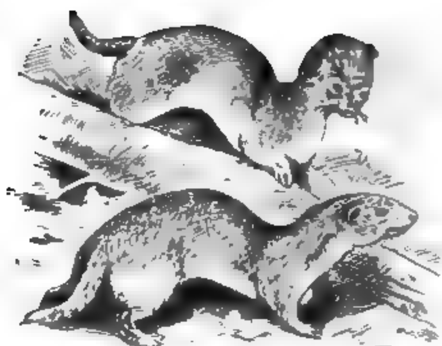
Tchórz.

drobiu lub gołębnikach znaczne wyrządzają szkody. Obyczaje ich są nocne. Zręcznie łażą po drzewach, niektóre pływają dobrze. Dzielą się na kilka podrodzajów. Z powodu różnicy w formie zębowej oddzielono stąd *kuny* (ob.). Z pozostałych żyją u nas: *Tchórz (M. putorius, Putorius foetidus)*, 40 cm. długi, z głową zwężoną, uszami zaokrąglonemi i długiemi nogami, ciemno-brunatny, na szyi jaśniejszy, żyje w dziuplach drzew i w jamach; futro jego znane jest pod nazwą *ilków damskich*; odmiana jego jest *fret* (ob.). *Norka (M. lutreola)*,

Norka.

36 cm. długa, z ogonem 13 cm. długim, dosyć u nas rzadka, żyje nad brzegami wód, dnie przepędza w zaroślach, żywi się głównie rybami, futro daje gęste i zbite, ceny prawie równej jak tumaków. *Łaska (M. vulgaris)*, u nas pospolita, najmniejsza ze wszystkich, 15,5 cm. długa z ogonem 4,5 cm. długim, uszy ma szerokie, zaokrąglone, oczy małe ale bystre, latem żółta, zimą biała; futro jej się nie używa. *Gronostaj (M. erminea)*, 28 cm. długi, żyje na całej półkuli płn., latem cynamonowo rudawy, zimą bieleje; futra zimowe używane są raczej do ozdoby niż dla użytku; dawniej używane były tylko przez książąt; obecnie Syberja dostarcza około

Łaska.

400,000 sztuk rocznie; u nas, lubo są obfite i mało północnym ustępują, nie zbierają się z powodu małej wartości pojedynczej skórki, których znaczna ilość na futro potrzeba. Legenda, że woli przejść przez ogień, aniżeli przez gnój, czyniła go niegdyś symbolem czystości. *Pekan (M. canadensis)* i *soból*

Gronostaj.

zaliczają się do kuny (ob.). *Wizon (M. vison)*, gatunek amerykański, uważa się za odmianę norki. Mniej kosztowne futra dają: *kałanek (M. sibirica)* i *perewiaska (M. sarmatica)*, między Donem i Wołgą. Do rodziny łasicowatych należą jeszcze *śmierdziel*, *wydra* i kilka innych.

Łasicki Jan, historyk, * 1534 w Wielkopolsce, pobierał nauki w akademji krakowskiej, później za granicą w Czechach przeszedł na wyznanie helweckie i po powrocie został prywatnym nauczycielem w Barcinie, w domu Jana Krotowskiego, wojewody inowrocławskiego, z którego synem powtórnie udał się za granicę. Około 1580 objął znowu miejsce nauczyciela domowego u Jana Chlebowicza, podskarbiego litewskiego; przemieszkując w Wilnie, zostawał w bliskich stosunkach z naczelnikami kalwińskimi i lubo wstrętny polemice występował w obronie And. Wolana (1583). Używany przez Stefana Batorego do rozmaitych poselstw dyplomatycznych, wywiązywał się z nich dobrze. Na starość osiadł w Zasławiu, w domu swego wychowańca Mikołaja Chlebowicza i tam † 1605 r. Z licznych prac jego więcej są znane: „Historia de ingressu Polonorum in Valachi i cum Bogdano et caede Turcarum“, drukowane razem z dziełem Leonarda Góreckiego: „Descriptio belli

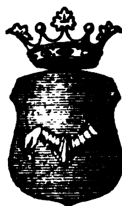
Ivoniae etc." (Frankfurt, 1578); przedruki w „Zbiorze histor. pol. Pistorjusza" (t. III) i w „Zbiorze Gwagnina" (t. II); przekład pols. Syrokomli w Zbiorze dziejopisów krajowych" wyd. Wolffa; „Clades Dantiscorum" (Poznań, 1577, 2 ed., Frankfurt, 1578; 3 ed. w „Zbiorze Pistorjusza", a 4 w „Zbiorze Gwagnina"); obie powyższe prace tłómaczone są i na niemiecki; „De Diis Samogitarum caeterumque Sarmatarum et falsarum Christianorum, item de religione Armeniorum et de initio regiminis Stephanis Batorei", umieszczone przy dziele Michajła Litwina: „De moribus Tartarorum" (Bazylea, 1615) i w Zbiorze Elzewirskim (1626 i 1642), najnowsze wyd. Mannhardta (Ryga, 1868); polski przekład tylko „O bożkach żmujdzkich" dał A. Rogalski w *Dzien. Wileń.* (1823, t. I i III); „Historia ecclesiastica de disciplina, moribus et institutis Fratrum Bohemorum", którego część tylko wydrukowaną została staraniem Jana Komeńskiego w 1640 i powtórnie w Amsterdamie; „De Russorum, Moscovitorum et Tartarorum religione, sacrificiis etc." (Spira, 1582). Por. Mierzyńskiego „Jan Ł., źródło do mitologji litewskiej" (Kraków, 1870).

Łask, miasto powiatowe w gub. Piotrkowskiej, pow. Łaskim, nad rzekami Plisią i Grabią położone; przywilejem Władysława Jagiełły wieś Łask, starożytna siedziba możnej niegdyś rodziny Łaskich, w 1422 r. zamieniona została na miasto Ł., które do połowy XVII w. liczyło się do bardzo zamożnych, ludnych i przemysłowych, ale później powtarzające się często pogorzele, oraz wypadki wojenne i inne klęski, przywiodły je do upadku. Ł. ma piękny kościół w stylu gotyckim, założony 1366 r. przez Jarosława ze Skotnik, arcybiskupa gnieźnieńskiego, który, zniszczony pożarem w 1747, wiele ze swej pierwotnej wspaniałości utracił. W skarbcu tutejszym znajduje się znaczna liczba bogatych i starożytnych osobliwości. Ludność Ł. wynosi 4,238 głów.—*Łaski powiat* stanowi część gubernji Piotrkowskiej, ma 1,233 w. kw. i 117,889 miesz. W powiecie są 2 miasta, 3 osady i 18 gmin.

Łaska, ob. Łasica.

Łaska *(Gratia)*, pod względem teologicznym jest to dar nadprzyrodzony, którego Bóg udziela ludziom jedynie z dobroci swojej, przez wzgląd na zasługi Jezusa Chr., aby ułatwić zbawienie. Dar ten jest nadprzyrodzony; podnosi lub dąży do podniesienia człowieka nad stan jego natury, stosuje się do życia przyszłego. Sam tylko Bóg może udzielić tej łaski człowiekowi. Niektórzy heretycy, jak pelagjanie (ob.) i semipelagjanie nie zgadzali się z nauką Kościoła o Ł.

Łaska, herb: W polu błękitnem —ręka zbrojna, trzymająca złoty pierścień z kamieniem. Nadany z nobilitacją Felicjanowi Kazimirskiemu z rodziny neofickiej przez Stanisława Augusta.

Łaska.

Łaskarzew, osada w gub. Siedleckiej, pow. Garwolińskim, nad rzeką Pronik; niegdyś Ł. był znacznem i ludnem miastem, ale wojny szwedzkie i pogorzele zniszczyły je zupełnie i obecnie liczy około 500 miesz., przeważnie chrześcijan.

Łaski (hrabia) v. *Korab* odm., herb: W polu czerwonem—złoty korab z takąż wieżą. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym—korab złoty. Labry czerwono-złote. Rysunek ob. Korab (herb).

Łaski Jan, arcybiskup gnieźnieński; * 1456 r. w Łasku. Po ukończeniu nauk w kraju i za granicą, podróżował do Ziemi św., skąd wróciwszy, sprawował rozmaite urzędy duchowne: był sekretarzem wielkim koronnym, a w r. 1505 został kanclerzem. Na sejmie w Radomiu przedstawił zebrane przy pomocy Jakóba z Zaborowa, z rozkazu Aleksandra Jagiellończyka statuta, prawa i przywileje dawniejszych królów i ogłosił je p. t.: „Commune inclyti Poloniae Regni privilegium, constitutionum et indultum publicitus decretorum approbatorumque" (Kraków, 1506, przedruk w *Volumina legum*, t. 1, str. 1—360); bardzo ważny ten zbiór praw, znany pod nazwą *statutu Łaskiego*, jakkolwiek otrzymał moc obowiązującą, przyjęty był niechętnie i w sądach polskich nie miał powagi. W r. 1511 został arcybiskupem gnieźnieńskim. Ukoronowawszy 1512 królowę Barbarę, żonę Zygmunta I, wysłany był 1513 r. na sobór lateraneński, na którym czynny brał udział, z wielkim dla kraju pożytkiem. Miał tam świetną mowę („Oratio ad P. M. Leonem X etc.," Rzym, 1513), w której bronił wymownie i dzielnie praw Polski do Prus. List Ł., donoszący królowi o mianowaniu go przez sobór naczelnym wodzem zamierzonej przeciw Turkom wyprawy, oraz rozporządzenie soboru względem owej wyprawy, z obszernemi uwagami arcybiskupa, mieszczą się w *Acta Tomiciana* (t. III, p. 349). On to wyrobił wtedy dla siebie i swoich następców, arcybiskupów gnieźnieńskich, tytuł *legati nati*. Niepospolite zdolności dyplomatyczne wykazał i w innych jeszcze poselstwach. Odznaczał się także wielką gorliwością o dobro Kościoła i krzewienie nauk. Nakłoniwszy Zygmunta do poślubienia Bony, koronował ją 1518 r. Pod koniec życia posądzony o wspieranie swego synowca Hieronima, wojewodę sieradzkiego, który podburzywszy Turków, za ich pomocą wprowadził strąconego Jana Zapoly na tron węgierski, ściągnął na siebie klątwę papieża Klemensa VIII i został powołany przed sąd jego; zmartwił się tym wypadkiem do tyla, że wkrótce potem † 1531 w Kaliszu. Ł. posiadał wiele rzeczywistych zalet; mimo to zarzucają mu, że był dumny, popędliwy, chciwy, że dla wyniesienia swego rodu nie wahał się popełniać niesprawiedliwości, że wreszcie wyrobił bullę, mocą której niеszlachta nie miała być przypuszczana do wyższych godności duchownych, wyjąwszy czterech osób, będących doktorami prawa lub teologji. Z licznych prac jego, oprócz po-

wyższych wymieniamy jeszcze: „Statuta provinciae Gnesnensis antiqua etc." (Kraków, 1525 i 1528), szacowny pomnik do historji i kościoła polskiego, wydany przy pomocy Jana Chojeńskiego: „Statuta provincialia" (druk w Norymberdze), „De Ruthenorum nationibus eorumque erroribus" w Zbiorze Turgeniewa *Hist. Rus. monim.* (t. 1). Wiele jego listów i relacji mieści się w *Acta Tomiciana*.

Łaski Jan, znakomity reformator religijny w XVI w., synowiec poprzedniego, * 1499 w mieście Łasku, z ojca Jarosława, woj. sieradzkiego. Udawszy się na nauki za granicę, wszedł w stosunki z Zwingljuszem, Erazmem z Roterdamu i innymi uczonymi mężami. Obrawszy po powrocie stan duchowny (1526), za poparciem stryja postępował szybko w godnościach kościelnych i otrzymał od króla Jana Zapoly biskupstwo wesprymskie w Węgrzech. Oskarżony o zawarcie tajnego małżeństwa, został odsądzony od wszystkich beneficjów przez Gamrata, arcybiskupa gnieźnieńskiego. Oczyściwszy się z zarzutów przed kapitułą krakowską, złożył dobrowolnie zwrócone mu beneficja i wyjechał do Niemiec (1543). W Witenberdze przyjął wyznanie augsburskie, a w Lowanjum (w Belgji) zaślubił żonę. Przyjąwszy urząd superintendenta kościołów we Fryzji (późniejszy Hannower), stanowiącej wtedy udzielne hrabstwo ze stolicą Emden, zajął się żarliwie wytępieniem katolicyzmu, a zaprowadzeniem liturgji i obrządków Kalwina, zmienionych znacznie przez siebie. W skutek wynikłych stąd nieporozumień przeniósł się do Londynu na wezwanie Tomasza Kraumera, arcyb. kantuaryjskiego, by zająć się ugruntowaniem reformy religijnej, przez Edwarda VI wprowadzonej. Zostawszy superintendentem kościołów cudzoziemskich (*ecclesiae peregrinorum*), złożonych z licznych emigrantów, szukających tu schronienia przed prześladowaniami religijnemi, Ł. zaprowadził w tym kościele nowy porządek nabożeństwa i liturgję. Za wstąpieniem na tron Marji musiał Ł. (1553) opuścić Anglję; synów jego uwięziono, a wyznawców pousuwano z kraju. Udał się Ł. do Danji, a następnie do Emden, lecz będąc prześladowany przez tamtejszych teologów, osiadł w Frankfurcie nad Menem, gdzie objął zarząd kościoła cudzoziemców. Stąd pisał trzy listy do Zygmunta Augusta, szlachty i całego narodu (*Epistolae tres lectu dignissimae etc.*, Bazylea, 1556 roku), radząc zaprowadzenie reformy religijnej i poprawienie nadużyć. Kalwini polscy wyjednali u króla, mimo opozycji nuncjusza i duchowieństwa, pozwolenie na powrót Ł., który osiadłszy w Pinczowie, brał udział w wydaniu biblji Brzeskiej i uczestniczył czynnie na synodzie (1557), † 1560 r. w Pinczowie, pochowany tamże uroczyście. Na pogrzebie jego przemawiali: St. Sarnicki, Piotr Stojeński i Jan Sylwjusz. Zgon upamiętniono wybiciem medalu. Prócz obszernej korespondencji i rękopisów, mających się znajdować dotąd w bibljotece w Emden, ogłosił Ł. do 1[illegible] drukowanych rozpraw, traktatów i t. p. pism. Wylicza je F. M. Sobieszczański w obszernym życiorysie. Ł., *Encykl. Pow.* t. 17, str. 550. Ze współczesnych ciekawe i obszerne opisanie działalności Ł. w czasie pobytu za granicą zostawił Cyprjan Bazylik w dziele: „Historja o srogiem prześladowaniu Kościoła bożego" (1567). W ostatnich czasach pisał o Ł. Cyprjan Walewski w *Bibl. Warsz.* (1872).

Łaski Hieronim Jarosław, synowiec arcybiskupa, wojewoda inowrocławski, a następnie sieradzki, mąż wysokiej nauki, używany przez Zygmunta I. do poselstw dyplomatycznych; obrażony zazdrością możnych na dworze królewskim, przyłączył się do sprawy Jana Zapoly, króla węgierskiego, któremu zabiegami swymi u sułtana Solimana wyjednał pomoc wojskową i pomógł do przywrócenia go na tron utracony; otrzymał za to w nagrodę miasto Kesmark, zamek Dunawiec na Spiżu i zarząd Siedmiogrodu. Te łaski królewskie oburzyły nań Węgrów, którzy intrygami swemi dokazali tyle, że król zapomniał o usługach, wyświadczonych przez Ł. i kazał go uwięzić. Uwolniony za staraniem hetmana Jana Tarnowskiego, powrócił do Polski r. 1534 i rozżalony na niewdzięczność Jana Zapoly pracował odtąd na korzyść jego współzawodnika Ferdynanda, w którego poselstwie jeździł znowu do Solimana. Za powrotem † 1542 w Krakowie, od zadanej podobno trucizny.

Łaski Stanisław, brat poprzedniego, wojewoda sieradzki. W młodym wieku zwiedził Palestynę i miejsca święte, następnie udał się do Francji, gdzie przyjął służbę w wojsku króla Franciszka i wraz z nim dostał się do niewoli. Wróciwszy do kraju, posłował w imieniu Rzeczypospolitej do postronnych monarchów, za co Zygmunt August nagrodził go oddaniem mu w zastaw starostwa łęczyckiego. W r. 1540 został kasztelanem przemęckim, wojewodą sieradzkim 1542, † 1550 r. Pozostałe po nim pisma wydał M. Malinowski p. t.: „Prace naukowe i dyplomatyczne" (1864).

Łaski Olbracht, znakomity wojownik, znany ze swych przygód, syn Hieronima Jarosława, * 1533 r. w zamku Kesmarskim w Węgrzech. Zwiedziwszy w pierwszej młodości Europę, po powrocie do kraju zawiązał blizkie stosunki z księciem wyspy Samos, Jakóbem Heraklidesem (ob.) bawiącym roku 1559 na dworze królowej węgierskiej, Izabeli Jagiellonki, i w roku 1561 z licznym hufcem uzbrojonego przez się rycerstwa, dopomógł

Łaski Olbracht.

nu do opanowania tronu hospodarskiego na Wołoszczyźnie, za co nagrodzony przez niego został zamkiem Chocimem i całym pow. Chocimskim, oraz godnością najwyższego hetmana ziemi Wołoskiej. Heraklides przecież, niepomny usług Ł. podstępem odebrał mu później zamek, ale też sam wkrótce tron i życie utracił. Odzyskał Ł. wprawdzie ten zamek 1564, ale gdy Turcja zagroziła wojną, na wezwanie króla, dla dobra kraju, opuścił go znowu. W r. 1568 wsławił się jako pogromca Tatarów. Po śmierci Zygmunta Augusta popierał wybór Henryka Walezjusza i był w liczbie posłów, wyprawionych do Paryża. Za Stefana Batorego, jakkolwiek prześladowany początkowo, jako przeciwny jego elekcji, stanął jednak pod Połockiem ze zbrojnym hufcem, i zyskał przebaczenie królewskie. Zygmuntowi III także ważne wyświadczał usługi, † 1597. Por. w „Tece Wileńskiej" (t. 3, z r. 1858) art. Mikołaja Malinowskiego, p. t.: „Jakób Heraklides i Olbracht Łaski" i *Tygod. illustr.* z r. 1863, str. 214. Kraushar, „Olbracht Łaski, wojewoda sieradzki.

Łaski Marcin, Jezuita, † 1618, jest autorem kilkunastu komedji i djalogów w języku polskim, grywanych w kolegjum pułtuskiem, od r. 1571—1621. Por. Browna „Bibl. pis. assyst. pol. tow. Jezus." (str. 265—266).

Łasko, *Hlasko*, *Chlasko* v. *Leliwa* odm., herb: W polu błękitnem, nad złotym półksiężycem ze złotą gwiazdą 6-promienną we środku—dwie srebrne klamry skrzyżowane ukośnie. U szczytu ogon pawi.

Łasko.

Łaskun *(Paradoxurus)*, rodzaj ssących drapieżnych z rodziny wiwerowatych, mających ciało wysmukłe na miernie niskich, nastopnych nogach pięciopalcowych, z pazurami na pół wysuwalnemi; pysk śpiczasty, uszy zaokrąglone, język kolczasty, ogon długi i wielki. Mieszka wyłącznie w południowej Azji i na wyspach Archipelagu Indyjskiego. Z obyczajów, postaci, koloru i wielkości podobny jest do łasz (ob.).

Łasza *(Viverra)*, rodzaj ssących drapieżnych z rodziny wiwerowatych *(Viverrinae)*; zębów mają przednich po 6, kły stożkowate, trzonowych z każdej strony po 6, ciało wysmukłe, podłużne, nogi palcochodne, dość krótkie, pazury na pół wysuwalne, pysk stożkowaty; sierść gruba, długa i twarda, ogon długi, włosisty, torebka gruczołowa pod odchodkiem pomieszczona, przegrodzona na dwoje, wydziela tłuszcz woni piżmowej. Jest ich kilkanaście gatunków, właściwych ciepłym krajom starego lądu; Europa posiada tylko jeden, mieszkający w Hiszpanji i Portugalji. Obyczaje ich są nocne, podobnie jak kuny i tchórza, to też Ł. takie same jak tamte w drobiu wyrządzają szkody. Futra ich są małego użytku. Ciecz, otrzymywana z torebki podogonowej niektórych gatunków, używa się jak piżmo. Ł. *afrykańska (V. civetta)*, 70 cm. długa, z ogonem 35 cm., popielata, brunatno pręgowana, żyje w Gwinei, daje się oswajać; wydzielina jej gruczołów jest w Afryce i Azji bardzo ceniona. Ł. *azjatycka (V. zibetha)*, nieco większa od poprzedniej, żyje w Indjach wschodnich. *Geneta (V. genetta)*, 50 cm. długa, wysmukła, z małą głową, żółto-szarawa z czarnemi plamami, żyje w Afryce płn. i Hiszpanji, karmi się głównie myszami.

Łasza.

Łaszcz, nazwisko dawnego rodu szlacheckiego. Znakomitszymi jego przedstawicielami są:

Łaszcz Jan, podkomorzy podolski 1453 r., waleczny pogromca Tatarów, przeciwko którym w jednej z bitew zginął.

Łaszcz Łazarz, syn poprzedniego, założyciel zamku i miasta Łaszczowa (ob).

Łaszcz Samuel, † 1649 w Krakowie. W walkach z Tatarami i Kozakami, za czasów Zygmunta III słynął z męstwa i głębszej znajomości sztuki wojennej. On pierwszy wprowadził zwyczaj strzyżenia wysoko włosów i taki rodzaj czupryny zwano *czupryną Łaszczową*.

Łaszcz Marcin, z łacińska pisał się *Lascius*, Jezuita, znakomity kaznodzieja, teolog i polityk, * 1551 w Kaliszu, † 1615 w Krakowie; był przez długie lata przełożonym we Lwowie, Lublinie, Toruniu i Krakowie. Pierwszy wprowadził do Polski nabożeństwo czterdziestogodzinne w publicznych potrzebach. Pisał wiele pod pseudonimem ks. *Mar. Tworzydło* i *Mik. Isiory*. Prace jego są: „Okulary na zwierciadło nabożeństwa chrześcijańskiego u Polaków etc." (Wilno, 1594); „Wieczerza ewangelicka, w obronie szafunku wieczerzy ministrów napisana etc." (Wilno, 1594); „Judicium albo rozsądek ks. Mikołaja Isiory, proboszcza Oszmiańskiego w W. Ks. Lit., o konterfekcie Jezuitów" (Wilno, 1594) i inne. Por. Browna „Bibl. assyst. pol. tow. Jezus." (str. 264—265).

Łaszcz Józef, koadjutor, biskup kijowski, przed samym ślubem z młodą Cetnerówną zmienił postanowienie i został księdzem; 1720 r. kanonik krakowski i poznański, a potem kanclerz gnieźnieński. Prezydował na trybunale koronnym w latach 1730 i 1737. Następnie został sufraganem chełmskim. Obrany na koadjutora biskupa kijowskiego, przed uzyskaniem potwierdzenia, † 1748 w Łaszczowie. Pozostałe po nim włości przeszły na jego siostrzenicę, Annę Potocką, matkę Szczęsnego.

Łaszczów, osada w gub. Lubelskiej, pow. Tomaszowskim, nad rzeką Huczwą, niegdyś gniazdo starożytnej i możnej rodziny Łaszczów. W drugiej połowie XVI w. przeszła na własność Gorajskich, którzy tu zbór kalwiński założyli i utrzymywali kilka drukarń swojego wyznania. Znajduje się tu kościół parafjalny z pięknymi freskami na sklepieniu. Ludność wynosi 1,300 głów. Do dóbr Ł. należy też wieś Domanin z sądem gminnym.

Łaszczyński Bolesław, malarz, * 1839, kształcił się w Belgji, później w Monachjum. Wykonał wiele obrazów religijnych, z których celniejsze są: „Narodzenie N. M. Panny,“ „Wniebowstąpienie,“ tudzież pejzaże.

Łaszt (niem. *Last*), dawna miara zbożowa, dotychczas jeszcze w różnych miejscach używana. Ł. polski obejmował korcy 30, niemiecki, do pszenicy i żyta 72 szefle, czyli 30,9157 korcy warsz., do jęczmienia zaś i owsa 48 szefli=20,6106 kor. warsz.; w Hamburgu na Ł. liczono 60 szefli pruskich, czyli 25,7631 korcy warsz. W żeglarstwie Ł. nazywa się pewien ciężar normalny. W Niemczech jest obecnie jednoznaczny z toną=1000 kg.; dawniej w Prusiech obejmował 4,000 funtów=1870,8 kg.

Łaszyn, albo *Łasin (Lessen)*, miasteczko w prus. regen. Kwidzyńskiej, pow. Grudziądzkim, w dawnych Prusiech królewskich, województwie Chełmińskiem, nad jeziorem Łaszyńskiem położone, liczy 2,200 miesz. Utrzymują, że Bolesław Chrobry, podbiwszy Prusaków, miał pomiędzy Łaszynem a Rogoźnem postawić słup żelazny w rz. Ossie.

Łata, długa i wązka listwa drzewa, używana w budownictwie do różnych celów.

Ława, *ławica*, w ogólności wzniesienie, zwłaszcza wzniesienie dna morskiego, sięgające do powierzchni wody.

Ławaryskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie i powiecie Wileńskim. Przed 1781 wedle spisów podskarbińskich zaliczały się do niego: miasteczko Ławarzyszki i dobra Madziuny, Mazule i Sedaniszki. W r. 1766 samo miasteczko z przyległościami posiadali wraz z dzierżawą Rokaniszki Zybergowie, opłacając kwarty złp. 2,382 gr. 9, a hyberny złp. 1,450, zaś inne dobra stanowiły następnie oddzielnie starostwo Madziuńskie (ob.).

Ławeczka, dziesiąta części ławki, ob. Pręt.

Ławerecki Mikołaj Akimowicz, profesor rzeźby od roku 1870 w akademji sztuk pięknych, * 1837 w Moskwie, kształcił się w szkole rysunków w Petersburgu, następnie w akademji, kończył studja za granicą. Wykonał: „Chłopczyk i dziewczynka z ptaszkiem,“ „Dzieci przeglądające się w lustrze,“ „Wiosna,“ „Amor pod drzwiami Psyche,“ „Sieroty proszące o jałmużnę“ i w. in.

Ławka, miara miernicza, ob. Pręt.

Ławmiańskie albo *Łyngmiańskie starostwo* niegrodowe, wedle spisów podskarbińskich mieściło się w księstwie Żmujdzkiem, powiecie Birżańskim; niektórzy zaś pisarze mylnie zamieszczają je w województwie Wileńskim, pow. Wiłkomierskim. W r. 1766 obejmowało dobra: Ławmiany i Dowiedziany z przyległościami, które posiadał w tym czasie Omulski, opłacając z nich kwarty złp. 453, bez hyberny, ponieważ jej cała Żmujdź nie opłacała.

Ławnik, urzędnik zasiadający w magistracie miejskim, lub jako pomocnik w radzie wiejskiej wójta albo sołtysa. W dawnej Polsce ławników zwano także przysiężnikami.

Ławra, nazwa niektórych pierwszorzędnych klasztorów w Rosji: Kijowsko-Pieczarskiego (od 1688), Troicko-Sergijewskiego (1744), Aleksandro-Newskiego (1796) i Poczajowsko-Uspieńskiego (1833). W Jerozolimie Ł. nazywa się klasztor św. Saby, ob. Laura.

Ławrow Piotr, filozof i socjolog ruski, * 1823 w Malekowie gub. Pskowskiej, † 1900 w Paryżu. Kształcił się w szkole artylerji, w której następnie został profesorem, w 1846 takież stanowisko objął w akademji artyleryjskiej w Petersburgu. Ustąpił 1852 r. i był współpracownikiem kilku czasopism specjalnych. Wysłany w 1867 do gub. Wołogodzkiej, ratował się ucieczką do Paryża, zawiązał stosunki z socjalistami europejskimi i założył dziennik *Wpierod*, później *Wiestnik woli naroda* i in. Oprócz bardzo licznych artykułów, ogłosił dzieła: „De l'influence du progrès des sciences exactes sur l'art militaire;“ „Histoire des sciences physico-mathématiques“ (1866); „Sens actuel de la philosophie;“ „Essai de l'histoire de la pensée,“ główne jego dzieło, w którem wyłożył swą doktrynę filozoficznie (2 t., Genewa, 1895).

Ławrowska Elżbieta, śpiewaczka ruska, kształciła się naprzód w Moskwie, następnie w konserwatorjum petersburskiem i, ukończywszy je w 1868, wstąpiła na scenę. Występowała w „Życiu za cesarza,“ „Rusałce,“ „Proroku,“ „Rusłanie i Ludmile“ i in. W r. 1870 wyjechała do Paryża dla dalszego kształcenia się, w 1873 r. wyszła za mąż za Certelewa. Ł. wielokrotnie z wielkiem powodzeniem występowała w kilku stolicach europejskich. Została profesorką śpiewu w konserwatorjum w Moskwie.

Ławrowski Juljan, wicemarszałek sejmu galicyjskiego, Rusin rodem, † 1873; w r. 1848 wraz z Oktawem Pietruskim podpisał petycję do rządu o zaprowadzenie języka polskiego w sądach; następnie jako prokurator rządowy w Samborze, wybrany został 1861 posłem i od tego czasu datuje się działalność polityczna Ł. Choć gorący stronnik narodowości rusińskiej, zawsze skłaniał się do wspólnego działania z posłami polskimi. Dawszy się poznać gruntowną znajomością prawa, wybrany został do wydziału krajowego. W tym czasie wywierał wielki wpływ na młodzież ruską; jemu zawdzięcza początek resursa *(besida)* rusińska we Lwowie, oraz teatr. Gdy za czasów ministerjum Belcredi'ego, *Słowo* zamanifestowało dążności nie-

narodowe, **Ł.** ogłosił w dziennikach wiedeńskich protest przeciwko temu w imieniu Rusinów. W r. 1869 wystąpił na sejmie z wnioskiem porozumienia się i zgody dwu narodowości. Po śmierci Litwinowicza mianowany wicemarszałkiem sejmu, na stanowisku tem występował jawnie i energicznie za zgodą, i wskutek tego opuszczony został zupełnie przez Świętojureów, zmarł jednego dnia ze swą żoną Kamilą z Malewskich, zacną kobietą i obywatelką.

Ławrowski Piotr, filolog i historyk, * 1827 w Wysznie-Wołoczku, w gub. Twerskiej; ukończywszy 1851 r. studja w instytucie pedagogicznym w Petersburgu, po Srezniewskim, został docentem języków słowiańskich na uniwersytecie charkowskim. Otrzymawszy 1853 r. stopień doktora słowiańsko-rosyjskiej filologji, został nadzwyczajnym, a od 1857 zwyczajnym profesorem swego przedmiotu; r. 1860—61 wysłany kosztem rządu, odbył podróż naukową po ziemiach słowiańskich. Po przemianowaniu szkoły głównej w Warszawie na uniwersytet, mianowany rektorem, sprawował aż do 1873 r. te obowiązki, gorliwie przeprowadzając nową reformę, następnie był kuratorem orenburskiego i odeskiego okręgów naukowych. **Ł.**, tak w pismach, jak w życiu, należy do krańcowych stronników tak zwanej partji *słowianofilów*. Oprócz licznych artykułów w pismach perjodycznych wydał: „O jazykie siew. russkich letopisiej“ (1852); „Kiril i Mefodij, kak prawosł. propowiedniki u zap. Sławian“ (1863); „Ob osobiennostiach słowoobrazowanija w drewn. jazykie russkom“ (1853); „Ob osobennostiach drewn. jazyka polskago“ (1858); „O mificz. wierowanii Sławian w obłaka i dożd'“ (1862); „O małorusskom narieczii“ (1859); „O russkom połnogłasii“ (1859); „Padienije Czech w XVII stol.“ (1863 i 1868); „Słowar' serbsko-russkij“ (1871) i w. in.

Ławrowski Mikołaj, brat poprzedn., od 1860 był profesorem zwyczajnym literatury rosyjskiej na uniwersytecie charkowskim, od 1883 rektorem uniwersytetu warszawskiego, od 1890 kuratorem dorpackiego okręgu naukowego. Napisał między innemi: „O wizantijskom elementie w jazykie dogoworow Russkich s Grekami“ (1853); „O drewnierusskich ucziliszczach“ (1854); „O pedagogiczeskom znaczenii soczinenij Ekateriny II“ (1856).

Ławryszew, miasteczko w gub. Mińskiej, sławne istniejącym tu niegdyś klasztorem i kościołem Bazyljańskim, założonym 1260 r. przez Wojsiełka, syna króla Mindowsa.

Łazarew Jan, Ormianin, założył łącznie z bratem Joachimem r. 1816 w Moskwie instytut języków wschodnich, zwany *Łazarewskim*, dla kształcenia młodzieży ormiańskiej. Ob. Łazarewski instytut.

Łazarew Michał, admirał rosyjski, * 1788 w gub. Włodzimierskiej, † 1851; od r. 1803 służył na flocie rosyjskiej, w 1819—21 odbył z Bellinghausenem podróż naokoło świata, a później sam dowodził podobnąż wyprawą od 1822—25, miał udział w bitwie pod Nawarynem, 1827—33 był dowódcą floty rosyjskiej na morzu Czarnem.

Łazarew Jan, generał rosyjski, * 1820 na Kaukazie, wstąpił do wojska 1839 jako prosty żołnierz; 1842 za męstwo w walce przeciwko Czerkiesom otrzymał stopień oficerski; czynny ciągle w wyprawach przeciwko Szamilowi, awansował stopniowo, 1860 mianowany został generał-majorem, oraz naczelnikiem wojennym środkowego Dagestanu; od 1865 dowódca 21-e- dywizji piechoty. Podczas wojny wschodniej 1877 r. działał w Azji Mniejszej i odznaczył się zwłaszcza w bitwie pod Aładża-Dagh (15 paździer. 1877), w której na czele 40-ej dywizji piechoty oskrzydlił lewe skrzydło armji Muchtara paszy i tem samem rozstrzygnął los walki, przez co przypisują mu główną zasługę w tem decydującem o losie dalszej kampanji w Azji, zwycięstwie, aczkolwiek niesłusznie. **Ł.** bowiem był tylko wykonawcą planów Obruczewa (ob.). Następnie odznaczył się **Ł.** przy wzięciu Karsu (17 listopada 1877).

Łazarewicz Jan, lekarz, * 1829 w Mohylowie nad Dnieprem, kształcił się w uniwersytecie kijowskim, 1852 został profesorem kobiecych i dziecięcych chorób w uniwersytecie charkowskim, gdzie rozszerzył kliniki i założył instytut dla akuszerek. Ogłosił: „Ueber das Einführen das Mutterspiegels;“, „Pelvimeter zur inneren und äusseren Beckenmessung mit Bestimmung des Beckeneingangs“ i in.

Łazarewicz Bonifacy, doktor filozofji, nauczyciel filologji klasycznej w gimnazjum św. Magdaleny w Poznaniu, * 1833. Wydał: „Słownik do Ksenofonta Anabasis“ (Poznań, 1863); „Słownik do Homera Odysei“ (Poznań, 1865); „Słownik do Homera Iljady“ (Poznań, 1874).

Łazarewski instytut języków wschodnich w Moskwie, założony przez braci Łazarewych 1816 r., mający pierwotnie na celu edukację młodzieży ormiańskiej. W r. 1841 urządzono przy nim wydział przygotowawczy do seminarjów duchownych; od 1844 wychowywano w nim Gruzinów, mających wstąpić do służby rządowej na Kaukazie, 1848 r. otrzymał ustawę licealną i przeznaczony został do wykładu języków wschodnich, 1872 przekształcony był na filologiczny zakład naukowy o 7 klasach gimnazjalnych, 3 specjalnych i jednej przygotowawczej. W klasach specjalnych wykładane są przedmioty: języki: ormiański, arabski, perski, turecko-tatarski, historja Wschodu, język rosyjski, gruziński, kaligrafja wschodnia. Warunki zapisania się na kursa specjalne są takie same, jakie obowiązują przy wstąpieniu do uniwersytetu.

Łazarz (skrócone z *Eleazer*), brat Marji i Marty, mieszkających w Betanji niedaleko Jeruzalem, gdzie ich Jezus często nawiedzał i bardzo miłował. Złożony ciężką chorobą **Ł.** umarł, a Jezus po trzech dniach śmierci cudownym sposobem wskrzesił go do życia. Wedle podania, miał **Ł.** w chwili wskrzeszenia 30 lat i żył jeszcze drugie 30.

Łazarz, nędzarz, który według Ewangelji św. Łukasza (16—19) „leżał okryty ranami i wrzodami u wrót wielkiego bogacza, karmiąc się odrobinami, spadającemi z jego stołu, a psy jego rany lizały." Nędzarz został zbawiony i poniesiony przez aniołów na łono Abrahamowe, a bogacz potępiony po śmierci; cierpiąc, w mękach błagał o pomoc nędznego Łazarza, by umoczył koniec palca swego w wodzie i ochłodził język jego. Od tego to **Ł.**, przedstawiciela wszystkich cierpień ludzkich, otrzymały szpitale nazwę *Lazaretów;* od niego również podczas wojen Krzyżowych utworzył się w Palestynie zakon **Ł.**, czyli zakon rycerzy szpitalnych św. **Ł.**, który w XIII wieku we Francji przyjęty został do opiekowania się szpitalami krajowemi, tudzież *Lazaryści*, czyli kapłani misyjni, założeni przez św. Wincentego a Paulo roku 1624 w Paryżu, zajmujący się pielęgnowaniem chorych, wychowywaniem dzieci i spełnianiem obrządków religijnych.

Łazarz, ostatni niepodległy książę serbski (1372—89), podobno syn poboczny cara Szczepana Duszana, według innych syn bojara Pribaca (Łazarza) Grbljanowicza, wychowany na dworze carskim, zaślubił 1340 Milicę, córkę Wukana, brata króla Stefana; za waleczność okazaną w wojnie ze Stefanem Kotromanem mianowany banem Bośni, kniaziem, potem wojewodą i namiestnikiem Sremu, Maczwy, Kuczewy i Braniczowa. Broniąc praw syna Duszana, Urosza IV, przeciwko roszczeniom naddunajskiego namiestnika, kniazia Wukaszyna, wypowiedział mu wojnę i odniósł nad nim zwycięstwo. Wukaszyn poległ 1371 w bitwie pod Marycą, a kniaź **Ł.** ogłosił się władcą Serbji. Zobowiązawszy się pokojem zawartym r. 1386 z Turkami płacić sułtanowi daninę i dostarczać tysiąca wojowników, chciał się wyłamać od tej powinności, i połączywszy się z królami Bośni i Epiru, oraz kniaziem Bałszą, namiestnikiem Zetu, wspólnemi siłami odparł Turków. Rozdrażniony tem sułtan Murad wkroczył z potężnem wojskiem do Serbji i przy pomocy zdrady zięcia **Ł.**, Wuka Brankowicza, odniósł 1389 wielkie zwycięstwo na Kosowem polu (ob.), gdzie **Ł.** poległ.

Łazarz Andrysowic, słynny drukarz krakowski w XVI wieku, pódług domniemania Bandtkiego Ormianin, rodem z Krakowa, miał drukarnię od 1553—1577, która następnie przeszła na własność syna jego, Jana Januszowskiego (ob.). Z druków **Ł.** najważniejsze są „Artykuły prawa magdeburskiego i t. d." (1559).

Łazienki królewskie, pałac i park cesarski w Warszawie, tak nazwany od łaźni, która tu jeszcze za książąt Mazowieckich istniała. Na miejscu dzisiejszego parku był niegdyś zwierzyniec Jazdowskiego zamku (Ujazdowa), w którym królowie, przyjeżdżając do Warszawy, chętnie mieszkali i polowali. Po zniszczeniu zamku, podczas pierwszej wojny szwedzkiej, budowle, ogrody i zwierzyniec zostały zupełnie zaniedbane. Jan Kazimierz oddał je 1668 r. w dzierżawę wieczystą Teodorowi Denhoffowi, który 1674 odstąpił praw swoich Stanisławowi Lubomirskiemu, marszałkowi nadwornemu, a ten wyjednał sobie roku 1683 uchwałę sejmową, mocą której grunta Jazdowskie na własność darowane mu zostały; poczem, sprowadziwszy artystów włoskich, wystawił wspaniały pałac, urządził ogrody i zwierzyniec, a w miejscu, gdzie dzisiejszy pałac stoi, wzniósł bardzo ozdobną łazienkę. August II, upodobawszy sobie to miejsce, zadzierżawił cały Jazdów z przyległościami od Teodora Lubomirskiego, w r. 1720 łazienkę wspanialej wewnątrz ozdobił i otoczył ją kanałem, zwierzyniec zaś napełnił wszelkiego rodzaju zwierzem i często wyprawiał tu polowania. August III mniej dbał o **Ł.**, tak, że znowu opustoszały i upadły, chociaż panowie ówcześni lubili tu wyprawiać uczty i bale. Nareszcie w r. 1764 stolnik litewski Stanisław Poniatowski nabył od Lubomirskich cały Ujazdów z przyległościami i parkiem łazienkowskim, a zostawszy królem, zajął się przebudowaniem **Ł.** na letni pałac, przeistoczeniem kanałów i upiększeniem parku. Budową, a raczej przekształceniem i uzupełnieniem kierował Dominik Merlini, przy pomocy znakomitych, tak krajowych, jak i zagranicznych artystów, i tym sposobem powstał w r. 1788 ten pałac, świadczący o dobrym guście króla i jego upodobaniach. Po śmierci króla Stanisława **Ł.** przeszły na jego synowca, księcia Józefa Poniatowskiego, a po śmierci tegoż na siostrę Teresę Tyszkiewiczową, która w r. 1817 sprzedała wszystko cesarzowi Aleksandrowi I. Odtąd pałac i park, zostawszy własnością monarchów, służy za pomieszkanie w czasie ich pobytu w Warszawie.

Laziński Jan Adolf, malarz, * 1808 w Simmern, † 1871 w Düsseldorfie; od 1827 kształcił się w akademji düseldorfskiej, 1837 w Koblencji, następnie w Kolonji, gdzie malował panoramę miasta, a 1850 powrócił do Düsseldorfu. **Wykonał**: „Zamek Elz nad Mozelą" (1831); „Oberstein" (1834); „Strażnica w zimie przy świetle księżyca" (1835); „Wodospad pod Pyrmont" (1835); „Wąwóz" i cykl krajobrazów z księstwa Hohenzollern, wykonanych dla dworów portugalskiego i rumuńskiego.

Łazowski, *Lazowski* (baron) v. *Krzywda* odm., herb: W polu błękitnem—srebrna podkowa z krzyżem kawalerskim bez prawego ramienia na barku, a z drugim całym we środku. Nad koroną baronowską—trzy pióra strusie. Rysunek ob. Krzywda (herb).

Łazowski Dobromysł Eugenjusz Łada, gramatyk, nauczyciel szkół w Tarnowie w Galicji, * 1807 w Krakowie, † 1868 we Lwowie. Ukończył uniwersytet krakowski, następnie służył w wojsku, był nauczycielem prywatnym i utrzymywał pensjonarz w Tarnowie. Ogłosił następujące prace: „Gramatyka niemiecka" (część I, Tarnów, 1845); „Gramatyka języka polskiego," tudzież „Przypisy do starożytnej literatury polskiej" (Lwów, 1861).

Łazowski Korneli, nauczyciel gimnazjum we

Lwowie, wydał bardzo dobre: „Wypisy dla użytku klas niższych w ces. król. szkołach gimnazjalnych" (3 t., Lwów, 1852), w których wypracowaniu mieli udział Bielowski, Starzyński, Sartyni, Stroński i Suchecki; ten ostatni zamieścił na początku pierwszego tomu rys gramatyki języka staropolskiego.

Łaźnia, ob. Kąpiel.

Łaźniński Franciszek, generał polski, † 1819 w Warszawie. Jako namiestnik kawalerji narodowej, w r. 1794 na czele brygady ukraińskiej, przerznął się przez Mołdawję i Galicję i połączył się z Kościuszką w okolicach Połańca. Mianowany generałem, należał do dywizji Kołyski. Po rozejściu się armji Rzeczypospolitej, wyszedł do Francji, skąd wrócił za amnestją.

Łażące, rzęd ptaków, ob. Dwuparzystopalcowe.

Łażecznikow Jan, powieściopisarz rosyjski, * 1792 w Moskwie, † 1869). Początkowo służył w wojsku i odbył kampanję francuską; od r. 1820 przeszedł do służby cywilnej i był wicegubernatorem twerskim, a następnie cenzorem. Wydał: „Pochodnyja zapiski russkago oficera" (Petersburg, 1820); romanse historyczne: „Poślednij nowik" (4 t., 1831—32); „Ledianoj dom" (4 t., Moskwa, 1835 i 38), najlepszy jego utwór; „Basurman" (4 t., Moskwa, 1838); „Niemnogo let nazad" (4 t., Moskwa, 1862), tudzież kilka dramatów wierszem i prozą, jak „Opryczniki" i „Matieri sopiernicy." Zupełne wydanie dzieł Ł. („Połnoje sobranije soczinienij") wyszło w Petersburgu (1858).

Łącki I v. *Pilawa* odm., herb: W polu błękitnem—półtrzecia krzyża złotego bez lewego dolnego ramienia. U szczytu ręka zbrojna z mieczem.—**Ł. II** (*Łoncki*) v. *Korzbok* odm., herb: W polu srebrnem — trzy złote karpie jeden nad drugim. Nad hełmem w koronie 5 piór strusich. —**Ł. III** (hrabia) v. *Korzbok* odm.: W polu błękitnem—trzy złote karpie. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym—5 piór strusich. Labry błękitno-złote. Rysunek ob. Korzbok (herb).

Łącki.

Łącki Adam Sarjusz, kasztelan sandomierski, * 1720, † 1784 w Warszawie. Od r. 1757 podstoli opoczyński; służył też w wojsku, 1776 został pułkownikiem. Gorliwy stronnik Stanisława Augusta, brał udział w konfederacji radomskiej i jako jej konsyljarz posłował na sejm 1767—68; w 1768 r. otrzymał kasztelanję czechowską. Na sejmie delegacyjnym należał do układów z mocarstwami, posiadał prócz innych zaszczytów kasztelanję sandomierską, obszerne dobra pojezuickie i dożywotnią pensję 20,000 złp. Z sejmu tego wyznaczany też był do rozmaitych komisji. W r. 1777 został generałem lejtenantem wojsk koronnych.

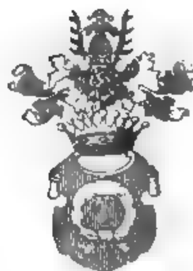
Łąckie, dwa jeziora w gub. Warszawskiej, powiecie Gostyńskim, gminie i wsi Łącku, jedno rozległe morgów 120, głębokie 3 — 8 metrów, drugie rozległe morgów 73.— W gub. Płockiej, pow. Lipnowskim, dobrach Łąck, jest także jezioro *Łąckie*, zajmujące 50 morgów przestrzeni i głębokie 15 metrów.

Łączna tkanka, ob. Histologja i Tkanki.

Łącznik (po łac. *Copula*), tak się nazywa w gramatyce słowo *być*, łączące orzeczenie (jeżeli jest niem imię) z podmiotem zdania.—*Łącznikiem* zowie się także znak pisarski (-).

Łącznowski Jakób, wierszopis i satyryk polski, w drugiej połowie XVII wieku wydał dowcipną i ważną do historji obyczajów satyrę: „Nowe zwierciadło dla niewiast, modnie się ubierających" (b. m. dr. 1678 i 1682).

Łączyński (hrabia) v. *Nałęcz* odm., herb: W polu czerwonem — chustka srebrna wkoło związana, końcami na dół. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym, między rogami jeleniemi brunatnemi—panna z białą przepaską na czole, czerwono ubrana, rogów się trzymająca. Labry czerwono-srebrne.

Łęczyński.

Łączyński Jan, prawnik polski XVI wieku sekretarz królewski, konstytucją 1589 wyznaczony był do korektury praw koronnych. Pozostawił ważne dzieło: „Compendium sądów króla jegomości, prawem koronnem na dwie części rozdzielone" (1594).

Łączyński Ludwik Kazimierz, dyplomata rosyjski, rodem z Łęczyckiego, † 1751 w Wiedniu; poznany przez Piotra Aleksiejewicza, w czasie jego pochodów przez Polskę, wszedł 1707 r. do służby rosyjskiej, został sekretarzem przybocznym i szambelanem cara, potem używany był przez niego w rozmaitych misjach dyplomatycznych, a ostatecznie przez lat 30 przebywał jako poseł w Wiedniu.

Łączyński Henryk, właściciel dóbr w pow. Złoczowskim w Galicji i dramaturg; napisał kilka komedji i dramatów, grywanych na scenie lwowskiej, z których wymieniamy: „Renegat" (1874); „Baronowa Alina" (1878); „Za panią matką" (1878).

Łąg, *łęg*, *ług*, niskie miejsce nadrzeczne, zalewane wiosennemi wodami, a zarosłe drzewami i wysoką trawą.

Łąka, grunt produkujący głównie wszelkiego rodzaju trawy i rośliny pastewne, nie poddawany płodozmianowi. Jakkolwiek ma ważne znaczenie w rolnictwie, obejmować winna takie tylko obszary, które nie mogą być obrócone na rolę. Odróżniamy Ł. sztuczne i naturalne; te ostatnie dzielą się na ciepłe i zimne, suche i mokre. Nietylko Ł. sztuczne, lecz i dobre Ł. naturalne wymagają użyźniania, a znaczny postęp w uprawie łąk wprowadził Petersen systemem ich nawodniania i odwodniania, który dozwala należycie regulować ilość

potrzebnej wody. Dobry nawóz wzmaga 3 i 4 krotnie plon łąk naturalnych. Por. A. Sempołowski „Gospodarstwo łąkowe“ (Warszawa, 1888); Hafer „Kultura łąk“ (przekład A. Kohna, Warszawa, 1860); Dünkelberg „Der Wiesenbau“ (3 wydanie, 1894); Burgtorf „Wiesen-und Weidenbau“ (4 wyd., 1895).

Łąkarskie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie Chełmińskiem, w ziemi Michałowskiej. Podług lustracji z r. 1664 powstało z dawniejszego starostwa Lipińskiego przez oddzielenie od niego wsi: Łankorek, Łankorza i Lipienki. Właściwiej przeto powinno się było nazywać łankorskiem. W r. 1771 posiadał je Tomasz Czapski, starosta knyszyński, wraz z żoną Marjanną z Czapskich, którzy opłacali z niego kwarty złp. 2,646 gr. 18, a hyberny złp. 389 gr. 19. Od dnia 13 września 1772 roku przeszło pod panowanie pruskie.

Łapiński Stanisław Jan, dziennikarz i publicysta, * w 1848, pracę dziennikarską rozpoczął w *Dzienniku dla wszystkich*. W 1895 przeniósł się do Piotrkowa i pracował w redakcji *Tygodnika*. W 1897 wyjechał do Łodzi i wstąpił do redakcji *Rozwoju*, gdzie prowadził dział polityczny, pisał sprawozdania teatralne i Kronikę tygodniową pod pseudonimem Janusz, tudzież pomieszczał artykuły społeczne, nowelki i luźne opowiadania. Oprócz tego był współpracownikiem *Ogniska rodzin*. Napisał dramat historyczny „Oblężenie Rakowca,“ dramat do Brazylji, komedje współczesne: „Kolejarzy“ i „Córka zawiadowcy“ oraz dramat współczesny „Ojciec“ grany na scenie łódzkiej, powieść „Powrót z Brazylji“, powiastkę „Tkacz“ i wiele prac ulotnych, wierszem i prozą, drukowanych po różnych czasopismach, w różnych czasach.

Łątka *(Agrion)*, owad, ob. Ważki.

Łebiński, *Lebiński*, herb. **Ł. I** v. *Szalawa* odm.: W polu czerwonem—trzy złote krzyże kawalerskie. U szczytu ręka zbrojna z mieczem.—**Ł. II**: W polu barwy niewiadomej, pomiędzy dwiema gwiazdami u góry tarczy—półksiężyc dwiema strzałami przeszyty. U szczytu półksiężyc z gwiazdą na każdym rogu. Labry.

Łebiński I.

Łebiński II.

Łebiński Władysław, pisarz polski, * 1840 we wsi Wstążkach w powiecie Świeckim, kształcił się w gimnazjum w Chełmie, następnie na uniwersytecie wrocławskim. W 1867 wstąpił do redakcji *Gazety Toruńskiej*, w 1871 przeniósł się do Poznania, gdzie nabywszy drukarnię, założoną przez J. I. Kraszewskiego, znacznie ją rozwinął i bierze czynny udział w życiu społecznem Wielkopolski. W zarządzie Tow. przyjaciół nauk w Poznaniu przez lat siedm pełnił urząd skarbnika. Był redaktorem w dyrekcji tow. czytelń ludowych i członkiem rady miejskiej poznańskiej. Ogłosił rozprawę o posłach ziemskich: „De nuntiorum terrestrium origine, conditione, rebus gestis“ (1863); „Podstawy przemysłu“; „Materjały do słownika łacińsko-polskiego średniowiecznej łaciny i starożytności polskich“ (Poznań, 1885, 1889). Przez dwa lata redagował *Wiarusa*.

Łechtaczka, część organów płciowych żeńskich, znajduje się u górnego spojenia warg sromnych mniejszych i stanowi organ szczątkowy, odpowiadający prąciu męskiemu. Nieraz ulega przerostowi i wtedy zupełnie przypomina prącie u chłopca małego; przy podrażnieniu nastąpić może erekcja.

Łek, rzeczka, poczyna się w Prusiech, następnie wchodzi do gub. Łomżyńskiej i pod wsią Bogusze wpada do Biebrzy.

Łekno, herb, ob. Łękno.

Łekno, m-czko w w. ks. Poznańskiem, reg. Bydgoskiej, pow. Węgrowskim. W bliskości znajduje się jezioro t. n.

Łepkowski Józef, archeolog polski, * 1826 r. w Krakowie, † 1894 tamże. Ukończywszy 1846 wydział filozoficzny w uniwersytecie Jagielońskim, oddał się wyłącznie badaniom archeologicznym i położył ważne rzeczywiście na tem polu zasługi przez to, że rozbudził (w Krakowie mianowicie) zapał do archeologji i przyczynił się wielce do jej spopularyzowania. Posiadał szczególną biegłość w ocenianiu pomników dawnej sztuki polskiej, zwłaszcza budowniczej. Jego staraniem powstało w ostatnich latach, jakkolwiek szczupłe, ale piękne już w zaczątkach swoich *muzeum starożytności* w Krakowie. Od 1863 był profesorem archeologji w uniwersytecie krakowskim. Uwagę zwrócił na siebie „Listami z podróży“ (1850). Studjami swemi obejmuje głównie Kraków i Krakowskie. Z licznych prac jego oprócz wielu rozpraw, umieszczanych w różnych czasopismach, wymieniamy tylko najgłówniejsze: „Starożytności i pomniki Krakowa“ (Kraków, 1847); „Kalwarja Zebrzydowska i jej okolice“ (Kraków, 1850); „Ikonografja“ (Warszawa, 1857); „Broń sieczna wogóle i w Polsce“ (Kraków, 1857); „O tradycjach narodowych“ (Kraków, 1861); „Przegląd zabytków przeszłości“ (Warszawa, 1863); „Z przeszłości, szkice i obrazy“ (Kraków, 1866); „Sztuka, zarys jej dziejów, zarazem podręcznik dla uczących się i przewodnik dla podróżujących“ (Kraków, 1872), Oprócz tego wydał także ważne pod względem historycznym „Tajne listy Zygmunta Augusta do St. Hozjusza“ (Wie-

leń, 1850; tłómaczone na niemiecki); przetłómaczył „Gigantomachję Aug. Kordeckiego“ (Warszawa, 1858). Sprawozdania i studja archeologiczne. Założył przy uniwersytecie gabinet archeologiczny. Był konserwatorem zabytków historycznych Galicji; przeprowadził sprawę restauracji ołtarza Wita Stwosza w kościele Marjackim, wypracował projekt restauracji Sukiennic i kaplicy Batorego w katedrze i brał udział w wydawnictwie Długosza, prowadzonem przez Przezdzieckiego.

Łepkowski Ludwik, brat poprz., * 1829 r. w Krakowie, artysta malarz, uczeń K. Statlera, poświęcał się szczególnie akwareli w zastosowaniu głównie do przedmiotów starożytnych; wiele prac jego, dotyczących artystycznych zabytków naszej przeszłości, weszło w chromolitografjach do „Wzorów sztuki średniowiecznej.“ Malował także obrazy religijne.

Łęczna, miasto w gub. Lubelskiej, pow. Lubartowskim, nad rz. Wieprzem, niegdyś własność Tęczyńskich, potem Firlejów, sławne jarmarkami na woły, konie i różne towary. Na jarmarki tutejsze przybywali dawniej kupcy nawet ze Wschodu. Obecnie liczy Ł. 4,041 ludności. Z 6 jarmarków dwa są walne, jeden na Boże Ciało, drugi na św. Idziego; pierwszy trwa dni 8, drugi 10.

Łęczyca, m. powiatowe w gub. Kaliskiej, nad rz. Bzurą, niegdyś stolica osobnego księstwa, wspominana już jest w wieku XI. W 1180, za Kazimierza Sprawiedliwego, odbył się tutaj synod, a raczej zjazd powszechny, na którym ustanowiono prawa, potwierdzone potem przez papieża Aleksandra III. Odtąd Łęczyca przechodziła pod panowanie rozmaitych książąt, aż nareszcie dostała się Władysławowi Łokietkowi, od którego czasów już należała do korony. Z dawnych zabytków pozostały tu szczątki zamku, wzniesionego przez Kazimierza W., a zniszczonego w 1705 przez Szwedów. Zamek ten, wzmocniony później jeszcze przez rząd pruski, został powtórnie zrujnowany przez wojska austrjackie w 1809. Zbudowany był on na małej kępie i dokoła oblany wodą; w podziemiach jego według znanej baśni miał przemieszkiwać ów sławny łęczycki djabeł Boruta, który według podań miejscowych płatał podróżnym rozmaite figle na okolicznych błotach. W tutejszym kościele św. Andrzeja znajduje się drogocenny relikwijarz starożytnej bizantyńskiej roboty, zawierający drzewo krzyża świętego. Ludność miasta wynosi 8,863 głów (1897). Władze miejscowe są: biuro naczelnika powiatu, magistrat i progimnazjum.—*Łęczycki powiat* ma 1,156 w. kw. i 101,085 m. (1897). W powiecie są 2 miasta, 4 osady i 17 gmin.

Łęczycka kasztelanja, położona była w dawnem województwie Łęczyckiem; ostatnim kasztelanem był Tadeusz Lipski, mianow. 1763, † 1796.

Łęczycki Paweł, Bernardyn, historyk, był kapelanem Mikołaja Oleśnickiego, kasztelana małogojskiego, z którym znajdował się w Moskwie za czasów Samozwańców, gdy ten posłował przy Dymitrze. Po wyniesieniu na tron Szujskiego, osadzony w więzieniu, przetłómaczył z włoskiego geografję powszechną Botera, wydaną p. t. „Relatie powszechne albo nowiny pospolite“ (Kraków, 1609; 3 ed. p. t. „Theatrum świata wszystkiego“, Kraków, 1659). Jemu także przypisują dzieło p. t. „Kronika trzech zakonów, od ojca św. Franciszka postanowionych“ (2 cz., Kraków, 1610).

Łęczycki Mikołaj, z łacińska pisał się *Lancicius*, znakomity teolog polski, * 1574 w Nieświeżu, † 1652 w Kownie. Wychowany w wierze kalwińskiej, nawrócony został przez ks. Skargę do katolicyzmu w 1590 i we dwa lata potem wstąpił do zgromadzenia Jezuitów. Wyświęcony na kapłana w Rzymie, gdzie 14 lat przebywał, powrócił do kraju i uczył w akademji wileńskiej języka hebrajskiego; następnie zarządzał kolegjami w Kaliszu i Krakowie, był prowincjałem litewskim i instruktorem księży trzeciej probacji w Litwie i Czechach. Ogłosił dwadzieścia kilka pism treści religijnej w językach łacińskim i polskim, które zebrane razem wyszły p. t. „Nicolai Lancicii S. J. Opusculorum spiritualium“ (2 t., Antwerpja, 1650), tudzież w innej ed. p. t. „V. P. N. Lancicii e S. J. opera omnia spiritualia 21 opusculis comprehensa etc.“ (7 t., Ingolstadt, 1724). Dzieła jego wychodziły i osobno; tłómaczone były na języki niemiecki i francuski. Życiorys jego napisał ks. Kazimierz Kojałowicz, którego to dzieła poprawiona i pomnożona edycja, przez ks. Bogusława Balbina, wyszła w Pradze 1690 p. t. „Veta Venerabilis Patris Nicolai Lancicii“. Por. Browna „Bibl. pisarz. asyst. pols. Tow. Jezus.“ (str. 252—255).

Łęczyckie starostwo grodowe, leżało w wdztwie i powiecie Łęczyckim. Podług lustracji z 1662 zaliczały się do niego: miasto Łęczyca (ob.) i wsie: Błonie z wójt.: Ostrów, Orla, Parzyce, Czerchowo, Kowalewicze, Dzierzbiętów, Wiczkowice, Krzeszewo, 8 wsi opactwa Przemeszyńskiego, z których tylko daniny i stacje do ssty należały i 4 wsie, do opactwa Sulejowskiego zaliczane. W 1771 posiadał je Maciej Łuszczewski, opłacając z niego kwarty złp. 2,941 gr. 24, a hyberny złp. 2,590 gr. 12.

Łęczyckie województwo, dawniej osobne księstwo, przez potomków Konrada I, księcia mazowieckiego, rządzone, przyłączone zostało do Korony przez Władysława Łokietka w 1305. Graniczyło na północ z województwem Brzesko-Kijowskiem, na południe z województwem Sandomierskiem, od którego oddzielała je rz. Pilica, na wschód z Rawskiem, a na zachód z Sieradzkiem i Kaliskiem. W herbie miało pół lwa czerwonego w białem i pół orła białego w czerwonem polu, grzbietami do siebie obróconych i jedną uwieńczonych koroną. Województwo obierało na sejm posłów 4, deputatów na trybunał 2. Składało się z 4 powiatów: Łęczyckiego, Brzezińskiego, Orłowskiego i Inowłodzkiego. Ostatnim wojewodą łęczy-

kim był Stanisław Gadomski, mianow. 1 października 1787.

Łęczycy, Sebestjan z..., wierszopis, za czasów Zygmunta Augusta żyjący, napisał tragedję w języku polskim (niezmiernie dziś rzadką) p. t. „Sofrona", wydaną 1540, pełną baśni i podań ludowych. Pisał o niej Wł. Trębicki w *Bibl. Warsz.* (za r. 1843).

Łęgonice, wieś w gub. Radomskiej, pow. Opoczyńskim, pamiętna ugodą, zawartą 31 lipca 1666, po przegranej bitwie pod Montwami, pomiędzy Janem Kazimierzem a Jerzym Lubomirskim, mocą której Lubomirski i związkowi przeprosili króla i rozpuścili swoje wojska, otrzymawszy zapewnienie ogólnej amnestji.

Łęk, *łękowate linje,* toż co koszykowe linje (ob.).

Łękno, *Łekno,* herb: W polu czerwonem — dwa srebrne, ku sobie zwieszone liście wodnej rośliny, *łęknia* zwanej, na łodygach z korzonkami, w pałąk sgiętych u dołu skrzyżowanych. U szczytu na skrzydle czerwonem — ten sam znak, albo pół jelenia złotego z koroną na szyi. Labry czerwono-srebrne.

Łękno.

Łęski, *Lendzki, Lencki* v. *Janina* odm., herb: W polu złotem — mniejsza tarcza czerwona. U szczytu ogon pawi. Rysunek ob. Janina (herb).

Łęski Józef Franciszek, astronom i matematyk, * 1760, † 1825 w Warszawie; pobierał nauki w korpusie kadetów w Warszawie, po jego ukończeniu dosłużył się tamże stopnia brygadjera, 1789 został profesorem matematyki i miernictwa. W wojnie 1794, powołany do służby polowej w stopniu majora inżynierji, dostał się do niewoli pruskiej i osadzony był w twierdzy Nisse, gdzie się utrzymywał z malowania minjatur. W 1796 powrócił do Krakowa, a we dwa lata potem, po powołaniu Jana Śniadeckiego do Wilna, objął po nim zarząd obserwatorjum i posadę profesora matematyki wyższej i astronomji w uniwersytecie Jagiellońskim. Od 1804 do 1809 był profesorem fizyki i matematyki przy liceum w Warszawie, skąd r. 1810 udał się do Paryża, celem dalszego kształcenia się. W 1811 został profesorem astronomji teoretycznej i praktycznej w Krakowie i sprawował te obowiązki do 1823. Oprócz wielu rozpraw astronomicznych, ogłosił: „Teoretyczną i praktyczną naukę żołnierskich rozmiarów czyli miernictwo wojenne" (Warszawa, 1790); „Darstellung der sämmtlichen Theile der Mathematik" (Kraków 1801) i in.

Łętowski *(Lantoske, Lantow, Lantosch)* v. *Ostrzew* odm., herb: Na tarczy ściętej w polu górnem, srebrnem—pas poprzeczny błękitny, w dolnem, czerwonem—z za pieńka prosto na lewo stojącego, ociętego, wyskakuje wilk czarny. U szczytu trzy pióra strusie: białe, błękitne i czerwone. Labry z prawej strony błękitno-srebrne, z lewej

Łętowski I.

Łętowski II.

czerwono-srebrne.—**Ł. II:** W polu barwy niewiadomej, nad pasem Poprzecznym—pół wilka. Nad hełmem z labrami trzy pióra strusie.—**Ł. III:** W polu złotem, za pniem ociętym, prosto w środku tarczy stojącym—wilk biegnący. U szczytu trzy listki jakby lipowe.

Łętowski Ludwik, kanonik katedralny krak. i bisk. jopejski, * w ziemi Przemyskiej we wsi Tarnawatce 1786, † 1869. Odebrawszy wyższe nauki w szkole wojskowej gwardji galicyjskiej w Wiedniu, wszedł r. 1809 do wojska i wkrótce, bo w rok niespełna, został w sztabie ks. Józefa Poniatowskiego kapitanem. W kampanji 1812 dostał się do niewoli, z której wróciwszy 1814 do Warszawy, zostawał przy sztabie w. ks. Konstantego. Atoli po dwu latach wziął dymisję i w Kielcach przywdział 1816 sukienkę duchowną. W krótkim przeciągu czasu wyświęcony na kapłana, został proboszczem w Końskich, skąd niebawem przeszedł do Stopnicy. W 1819 biskup Woronicz powołał go do siebie i odtąd tak szybko posuwał się Ł. w hierarchji duchownej, że 1841 został już administratorem generalnym djecezji krakowskiej i wikarjuszem apostolskim, na część jej będącą w królestwie Polskiem a 1845 biskupem jopejskim in part. infid. Oprócz licznych kazań, mów i dwu tragedji, osnutych na tle historji polskiej, i pism drobniejszych, wydał: „O naśladowaniu Chrystusa Pana ksiąg czworo" (Kraków, 1841); „Katalog biskupów, prałatów, kanoników krakowskich" (4 t., Kraków, 1854), dzieło niezmiernie ważne, zawierające bogaty materjał tak do historji polskiej, jak i do historji literatury; „Katedra na Wawelu", drukowana w Krakowie z chromolitografjami, wykonanemi w Brukseli przez Stroobanta.

Łętowski Juljan, właściwie Władysław Książek, poeta polski, * 1857 w Krakowie, † 1897, pobierał nauki początkowe w gimnazjum św. Anny, następnie kształcił się sam, w 16 roku życia rozpoczął zawód literacki. Pierwsze prace swoje umieszczał Ł. w *Kłosach* w 1873 r., potem w *Echu* krakowskiem, wydawanem przez Stanisława Koź-

miana i Zygmunta Przybylskiego. Na niwie dramatycznej odznaczył się szczególnie dramatem „Izrael na puszczy“, granym na wszystkich scenach polskich; z innych sztuk **Ł.** znane są „Uroki“ (1877) i „Droga do Piekła“. „Izrael na puszczy“ i „Uroki“ były odznaczone na konkursie krakowskim. Od 1879 do 1882 r. był **Ł.** współpracownikiem dziennika *Echo*, założonego w Warszawie przez Jana Noskowskiego i Zygmunta Sarneckiego. W 1882 wstąpił do redakcji *Słowa*. Najpłodniejszym był **Ł.** jako nowelista i powieściopisarz. Z prac jego na tem polu znane są nowele: „Nowocześni bohaterowie“, „Na Bożym świecie“, „Robakiewicz“, „Rogata dusza“, „Stary mąż“ i powieść „Rywale“. W tece przedwcześnie zmarłego poety pozostało jeszcze wiele prac niedokończonych, zwłaszcza z dziedziny dramatycznej, komedje: „My i one“, „Rodzina Szastalskich“, dramat „Niewola babilońska“, dramat „Kambizes“, zaczęta zaledwie tragedja „Scipio afrykański,“ wreszcie powieść p. t. „Żona Nuchima“.

Łkanie, krótkie, szybko po sobie następujące, spazmatyczne ruchy wdechowe, występujące wskutek raptownych skurczów przepony brzusznej. **Ł.** u ludzi dorosłych jest objawem silnego wzruszenia lub wstrząsu systemu nerwowego.

Łobaczewski Mikołaj, matematyk, *1793 w Makarjewie g. Niższo-Nowogrodzkiej, † 1856, kształcił się w Kazaniu, 1816 został tam prof., 1827—46 rektorem uniwersytetu. W 1828 ogłosił wykład geometrji, w którym nie przyjął pewnika o nieschodzeniu się linji równoległych, a tem samem jest założycielem geometrji nieeuklidesowej. Swoje „Zasady geometrji“ ogłosił w „Pamiętnikach uniwersytetu kazańskiego“ (1835—38). Zbiór jego rozpraw wydał Janiszewski (1870).

Łobanow-Rostowski Dymitry Iwanowicz, ks., * 1758, † 1838; w 24 roku życia, jako podpułkownik brał udział w wyprawie Potemkina do Krymu, następnie w wojnie tureckiej był z Suworowem pod Izmaiłą, później w szturmie Pragi, 1807 pod Tylzytem prowadził układy z Napoleonem, 1808 mianowany wojennym generał-gubernatorem Petersburga, a 1810 w Rydze. W r. 1817 był ministrem sprawiedliwości.

Łobanow-Rostowski Aleksander, ks., generał i pisarz rosyjski, * 1788, † 1866. W r. 1806 wstąpił do wojska, 1813—14 był adjutantem cesarza, w wojnie tureckiej 1828 został generałem. Opuściwszy następnie, z powodu słabości zdrowia, służbę wojskową, poświęcił się wyłącznie pracom literackim; zebrał przytem znakomitą bibljotekę, w której znajdowała się cała literatura o Marji Stuart. Wydał: „Catalogue des cartes géographiques etc. de la bibl. du prince Al. L.“ (Paryż, 1823); „Recueil des pièces historiques sur la reine Anne ou Agnès, épouse de Henri I etc.“ (Paryż, 1826); „Lettres inédites de la reine Marie Stuart“ (Paryż, 1839); „Lettres, instructions et mémoires de Marie Stuart“ (8 t., Paryż. 1844).

Łobanow-Rostowski Aleksy Borysowicz, ks., dyplomata rosyjski, * 1824 w Moskwie, † 30 sierpnia (n. st.) 1896 nagle w pociągu kolei żel. pod stacją Koziatynem, kształcił się w Carskiem Siole w liceum Cesarza Aleksandra, w 1844 rozpoczął karjerę dyplomatyczną jako attaché rosyjskiej ambasady w Paryżu, 1850 został sekretarzem ambasady w Berlinie. Wkrótce mianowany był sekretarzem poselstwa w Berlinie. W 1859 wysłany był jako poseł do Konstantynopola, gdzie pozostawał do r. 1863, 1866 został gubernatorem gub. Orłowskiej, następnie towarzyszem ministra spraw wewnętrznych. W 1878 mianowany był ambasadorem przy Wielkiej Porcie i podpisał traktat pokoju na kongresie berlińskim. W 1879 udał się do Londynu w charakterze ambasadora, w 1882 przeniesiony był do Wiednia. Gdy hr. Szuwałow powołany został w 1895 z Berlina na generał-gubernatora warszawskiego, cesarz niemiecki Wilhelm II wyraził życzenie, aby na jego miejsce naznaczony był ks. **Ł.-R.**, ale w tymże czasie zmarł minister spraw zagranicznych Giers, i ks. **Ł.-R.** objął po nim to stanowisko (26 lutego 1895).

Łobarzewski Ignacy Łada, polityk z czasów Stanisława Augusta, major w wojsku koronnem, używany był do rozmaitych misji politycznych. Przeniósłszy się z królem do Petersburga, służył tam jako wyższy urzędnik; † 1822. Ogłosił drukiem kilka dzieł treści politycznej w językach polskim i francuskim, jak np.: „Zlecenie deputacji do formy rządu“ (Grodno, 1793); „Respect dû à tête couronnée ou exposé historique, politique et moral des grands événements relatifs à Pologne etc.“ (Petersburg, 1818) i t. d.

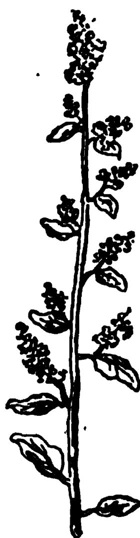
Łobarzewski Hjacynt, botanik, * 1815 w Galicji, † 1862 we Lwowie. Nauki przyrodnicze studjował w Wiedniu, w 1839 został profesorem botaniki i dyrektorem ogrodu botanicznego we Lwowie. Zebrał bogate materjały do geografji roślinnej Polski i wzorowo urządził ogród botaniczny we Lwowie.

Łobeski Felicjan, malarz i literat, * 1815 w Wiśniczu w Galicji, † 1859 we Lwowie. Oprócz drobniejszych prac, zamieszczanych w rozmaitych pismach perjodycznych, zwłaszcza w *Dodatku tygod. do Gazety Lwow.*, *Rozmaitościach Lwowskich*, *Czasopiśmie bibl. Ossolińskich* i *Dzienniku literackim*, którego redakcją rok jeden kierował, wydał oddzielnie: „Gawędy i obrazki ludowe“ (Lwów, 1852), powieść: „Sobek Skórka czyli Chata Grzegorzowa“ (tamże, 1856) i „Poezje“ (Poznań, 1845). **Ł.** posiadał rzeczywiste zdolności, ale wychowany w szkołach niemieckich, pisał niepoprawnie po polsku. Obok literatury poświęcał się także malarstwu. Życiorys jego w *Gazecie Warsz.* (r. 1859, № 171).

Łob-nor, jezioro, ob. Lob-nor.

Łoboda, *Lebioda (Atriplex)*, rodzaj roślin z rodziny komosowatych, mający kwiaty oddzielnopłciowe, rzadko dwupłciowe; w męskich kielich

3—5-działkowy, pręcików 3 — 5; w żeńskich kielich spłaszczony, 2-klapkowy lub 2-dzielny; owoc spłaszczony o ziarnie soczewkowatem. Należy tu około 60 gatunków, krzewów lub ziół; kilka z nich stanowi u nas pospolite chwasty, jak *A. patula*, *A. hastata*, i in. W ogrodach hoduje się **Ł.** *ogrodowa* (*A. hortensis*), o liściach i kwiatach krwisto-czerwonych; napotyka się także często w stanie zdziczałym. Liście używają się zamiast szpinaku, nasiona mają własności przeczyszczająco-wymiotowe. Z *łobodrzewu* (*A. halimus*), krzewu z Eur. połud., młode pędy w Portugalji używają się jak szparagi. Z *szaleszniika* (*A. portulacoides*), nad brzegami morskiemi, otrzymuje się soda, a młode pędy zaprawiają się jak kapary.

Łoboda.

Łoboda Archory, hetman kozacki za Zygmunta III. Po stłumieniu ruchu Kosińskiego (ob.) stali na czele Kozactwa **Ł.** i Nalewajko. Pierwszy był hetmanem właściwych Zaporożców Siczowych, drugi zaś wodzem kupy wojennej, złożonej z wałęsającej się po włościach szlachty, banitów, chłopów zbiegłych i t. p. Obadwaj działające już to razem, już odrębnie, walczyli z pohańcami i szli w pomoc każdemu, kto ich jeno wezwał. Nalewajko, wracając z wyprawy węgierskiej (1596), grabił posiadłości panów, ale lękając się Żółkiewskiego, hetmana polnego, połączył się z **Ł.**, wespół z którym pokonał ks. Rożyńskiego, ale poniósł zupełną klęskę od Żółkiewskiego pod Ostrym Kamieniem, skutkiem czego został zrzucony z dowództwa, a hetmanem całego Kozactwa obrany **Ł.** Ścigany przez wojska koronne i oblężony pod Łubnami, wchodził **Ł.** w układy z Polakami; pomawiany z tego powodu o zdradę, za poduszczeniem Nalewajki, który go nienawidził i chciał się pozbyć jako spółzawodnika, został przez czerń kozacką zamordowany (1596). Był to człowiek ogromnej siły, umysłu wspaniałomyślnego i wyższych zdolności wojskowych. Szczęśliwy w boju z Turcją, Tatarami i Wołoszą, szeroko rozsławił imię kozacze. B. Zaleski idealizuje go w dumce o „Mazepie".

Łobodrzew, ob. Łoboda.

Łobojko Jan, od r. 1840 profesor literatury rosyjskiej w uniwersytecie i akademji medyczno-chirurgicznej w Wilnie, * w Małorosji, † 1861. Napisał: „O literaturze skandynawskiej" (przełożył na polski Hlebowicz, 1822); „Groty olbrzymie na Żmujdzi" (Dzien. wileń., 1823, t. 2); „O ważniejszych wydaniach Herbersteina" 1818, w rękopismach bibljoteki Tow. staroż. w Moskwie; „Opisanie miast polskich i litewskich;" „Badania o Litwie."

Łobos Ignacy, biskup tarnowski, * 1827 w Drohobyczu, syn zamożnego mieszczanina tamtejszego, † 1900. Ukończywszy szkoły średnie pod kierunkiem Bazyljanów, otrzymał święcenia kapłańskie w r. 1851; przez dwa lata pełnił obowiązki wikarjusza w parafjach djecezji przemyskiej, przez następne sześć lat był spirytualnym w seminarjum tejże djecezji. D. 8 kwietnia 1873 mianowany kanonikiem gremjalnym kapituły rzymsko-katolickiej w Przemyślu, podniesiony został w roku 1878 do godności prałata scholastyka tejże kapituły. D. 27 marca 1882 r. prekonizowany jako biskup leuceński *in partibus infidelium* i sufragan przemyski. We trzy lata potem 15 grudnia 1885, po śmierci ks. biskupa Pukalskiego, został biskupem nominatem tarnowskim; prekonizacja odbyła się 15 stycznia 1886, intronizacja 23 maja t. r. Łobos był ósmym z kolei biskupem, zasiadającym na stolicy djecezji tarnowskiej. Posiadał godności asystenta tronu popieskiego, hrabiego i patrycjusza rzymskiego, prałata domowego papieża. Był członkiem sejmu galicyjskiego.

Ks. Łobos Ignacy.

Łobzów, wieś pod Krakowem, posiadał zamek, należący do Kazimierza W. W r. 1824 łobzowski pałac został odbudowany i obecnie służy na szkołę wojskową. Por. J. Mączyńskiego „Pamiątka z Krakowa" (cz. 3-cia, str. 183—201).

Łobżenica, po niem. *Lobsens*, miasteczko w W. Ks. Poznańskiem, regencji Bydgoskiej, pow. Wyrzyskim położone, nad rzeką Łobżanką albo Kaszubką. Ma bardzo starożytny kościół parafjalny, założony r. 1141, który około r. 1550 był przez Jana Krotowskiego, wojewodę inowrocławskiego, oddany braciom czeskim i zostawał w ich posiadaniu przez lat 80. W latach od 1612—30 istniała tu mennica, w której wybijano monetę miedzianą zdawkową, oznaczoną w stemplu już to napisem *LOBZ*, już to herbem Leszczyc, godłem rodziny Krotowskich. (Por. *Bibl. Warsz.*, 1860, t. 1). Obecnie jest tu 2,260 miesz.

Łobżonka, rzeka w W. Ks. Poznańskiem, bierze początek w regencji Kwidzyńskiej, przechodzi do pow. Wyrzyskiego i przy karczmie Wygoda, ubiegłszy około 6 mil, wpada do Noteci.

Łochowski Stanisław, biegły prawnik, pisarz grodzki opoczyński, był autorem licznych dzieł prawnych w języku łacińskim, † 1650.

Łochozwa, *Łohozwa* rzeka, wypływa w gub. Grodzieńskiej, pow. Słonimskim, z małego jeziora Łohozwy, przebiegłszy około 40 w., wpada do Szczary. Obfituje w wodę; głęboka na stóp 4, szeroka od 2—5½ sążni; spławna wiosną na przestrzeni mil 5, a nawet i latem od ujścia rz. Tartaka.

Łochwica, miasto powiat. w gub. Półtawskiej, nad rzeczkami Sulicą i Łochwicą; ma 8,917 m.

(1897). Tu w r. 1668 esauł Mnohohreszny rozbił liczną hordę tatarską; w r. 1680 spustoszył Ł. Doroszenko, a roku 1709 zajęta była przez Szwedów.—*Łochwicki powiat* ma na przestrzeni 2,321 w. kw. 152,144 miesz. (1897); położenie górzyste i wzniesione, grunt piaszczysty i gliniasty.

Łochwicki Aleksander, prawnik rosyjski, * 1830, † 1884 r., kształcił się w uniwer. moskiewskim, następnie był profesorem encyklopedji prawa i historji prawa ruskiego w liceum Richelieugo, od 1861 w liceum Aleksandrowskiem w Petersburgu, po utworzeniu sądów przysięgłych w Rosji został adwokatem. Napisał: „O plennych po drewniemu russkomu prawu“ (1855); „Obzor sowremiennych konstitucij“ (1865); „Gubiernia. Jeja ziemskija i prawit. uczreżdenija“ (1865); „Kurs russkago ugołownago prawa“ (1867) i wiele prac mniejszych, pomieszczonych w czasopismach specjalnych. Od 1866 roku z Czebyszewym-Dmitrjewem wydawał gazetę *Sudiebnyj Wiestnik*.

Łochynia, roślina, ob. Borówka.

Łoczany, albo *Lec* (niem. *Lötzen)*, miasto powiatowe w Prusiech wschodnich, w regencji gąbińskiej, nad jeziorem Lewientynem położone, ma kościół ewangelicki, zamek, kilka fabryk i 5,600 miesz. Jest to starożytne ognisko życia umysłowego Mazurów pruskich. Tutejsza wyższa szkoła miejska słynęła w XVIII wieku.

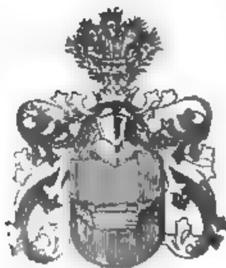
Łoczyga, *Miecz (Lapsana)*, rodzaj roślin z rodziny złożonych, obejmujący zioła roczne w Europie i Azji zachodniej. Najwięcej znany gatunek jest *L. communis*, stanowiący często na polach uciąźliwy chwast. Niegdyś cała roślina używała się jako środek rozmiękczający i chłodzący.

Łodwigowski E. Stefan, muzyk znany z licznych układów na fortepjan melodji polskich kompozytorów i pieśni ludowych. Znane są każdemu jego wyjątki z Halki, Hrabiny, tudzież zbiory krakowiaków i mazurów.

Łodyga *(Caulis)*, część osiowa rośliny, wznosząca się nad ziemię i dźwigająca gałęzie, liście i kwiaty. Cechą różniącą ją od korzeni są *oczka* czyli *węzły życia (nodi vitales)*, ułożone w porządku prawidłowym, z których wyrastają liście i wypustki; odstępy między węzłami nazywają się *międzywęźla (internodia)*. Jeżeli międzywęźla nie są rozwinięte, tak, że liście wyrastają bezpośrednio nad korzeniem, rośliny nazywają się *bezłodygowe (acaules)*. Główny podział Ł. jest na *zielne* i *drzewiaste (c. herbacei et lignosi)*, dalej, co do czasu trwania, Ł. być może roczną, dwuroczną lub trwałą. Jeżeli substancja Ł. ma tkankę rzadką, soczystą, zowie się mięsistą *(c. carnosus)*. Najczęściej Ł. wznosi się w górę pionowo—Ł. *wyprężona (c. strictus)*; często jednak rozpościera się na ziemi całkowicie—Ł. *leżąca* lub *rozpostarta (c. procumbens)*, już wznosi się tylko częścią górną—Ł. *podnosząca się (c. ascendens)*, albo też, leżąc, przyczepia się do ziemi za pomocą korzeni przybyszowych —Ł. *czołgająca się (c. repens)*. Niektóre czepiają się przyległych przedmiotów, wpuszczając w nie brodawki lub haczykowate korzonki—Ł. *korzenioczepna (c. radicans)*, albo też wiją się dokoła drzew—Ł. *wijąca się (c. volubilis)*. Niekiedy Ł. rozwija się pod ziemią, wegetując tylko częścią przednią, podczas gdy część tylna niszczy się zwolna, skutkiem wieku; Ł. taką zowie się *kłąbem, kłączem* lub *korzeniakiem (rhizoma)*. Inny rodzaj Ł. podziemnej przedstawia *cebula* (ob.). Nakoniec Ł. drzewiaste posiadają dwa główne typy —*pnia* w drzewach dwuliścieniowych, i *trzona* czyli *słupca* w drzewach jednoliścieniowych (ob. Drzewo).

Łodzia, *Łodzic*, herb: W polu czerwonem—złota łódź. U szczytu na pawim ogonie—tak samo. Odmiany mają: a) krzyż na środku łodzi, nad tarczą pastorał prawo-ukośnie; b) pole w szachownicę ukośnie szrafirowaną, w niej łódź.

Łodzia L. O., pseudonim Wład. Ordęgi.

Łodzia.

Łedzian.

Łodzian, herb: W polu czerwonem—złota łódź z masztem i chorągiewką srebrną, na której gwiazda 6-promienna złota.

Łodziata Aleksander Augustyn, biskup chełmski i bełski, unicki, w XVII w., szlachcic litewski, h. Wadwicz, urodził się w województwie Połockiem, uczył się teologji w Rzymie, gdzie otrzymał godność doktorską. W 30 roku życia został już koadjutorem przy Jakóbie Suszy, biskupie chełmskim, a wkrótce potem, po tymże Suszy († 1686), biskupem chełmskim i bełskim. Mąż wielkiej gorliwości w wierze, pracowity, uczony, † 1694 r.

Łodzik, mięczak, ob. Nautilus.

Łohojsk, *Łohojsko* lub *Lohwojsk*, starożytne miasteczko w gub. Mińskiej, pow. Borysowskim, nad rzeką Hajną, o którem kroniki ruskie już w XII w. wspominają. W 1505 Tatarzy, a w 1708 Szwedzi spalili miasto i zamek. W pobliskich lasach znajduje się mnóstwo kurhanów, z których już niejednokrotnie wykopywano rozmaite zabytki starożytności.

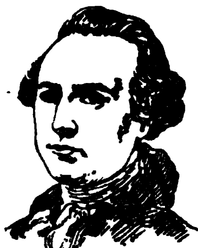
Łohozwa, ob. Łochozwa.

Łojciewskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Wileńskiem, pow. Wiłkomierskim. W r. 1771 posiadał je Józef Hurko, opłacając z niego kwarty złp. 622 gr. 2, a hyberny złp. 420. Na sejmie warszawskim z r. 1773—75

stany Rzeczypospolitej dwie oddzielne komisje wyznaczyły do załatwienia ostatecznego sporów tego starosty względem dóbr w księstwie Żmujdzkiem położonych Widuki, Petrajcie, Dworzec Gondyński i Kurszany.

Łojek, minerał, ob. Talk.

Łojko Feliks, z przydomkiem *Rędziejewski*, czyli *Rydzewski*, znakomity historyk i ekonomista polski, * 1717 roku w Wielkopolsce, † 1779 roku w Warszawie. Po ukończeniu akademji wojskowej w Lignicy, został paziem Augusta III, potem kamerjunkrem i szambelanem; dostał starostwo Szerepskie na Pomorzu. Za Stanisława Augusta utrzymał się przy szambelaństwie i używany był do spraw dyplomatycznych. Za dobre sprawienie się w poselstwie do Paryża (1766) został t. r. członkiem komisji skarbowej. Wkrótce jednak opuścił dwór, przyłączył się do konferencji barskiej i służył jej na polu dyplomatycznem. Posłując od generalności do Wiednia 1771 roku, przekonał się o bezowocności wszystkich zabiegów, pogodził się z królem, wrócił do dawnego urzędowania (lipiec 1772) i zasiadał następnie w radzie nieustającej. Od r. 1772 poświęcił się najwięcej badaniom historycznym i ekonomicznym. Po pierwszym rozbiorze Polski, gdy się ukazały wywody praw trzech mocarstw do zagarniętych prowincji, napisał Ł. uczone na to odopowiedzi, które wydał bezimiennie naprzód osobno, a potem pod ogólnym tytułem: „Zbiór deklaracji, not i główniejszych czynności, które poprzedziły i zaszły podczas sejmu pod węzłem konfederacji odprawiającego się od 1772—73“ (Warszawa, 1773); w dodatku do tego zbioru mieści się: „Historyczny wywód praw trzech mocarstw do prowincji polskich.“ Dziełem tem zyskał sobie zasłużony rozgłos jako pierwszy istotnie krytyczny u nas dziejopis. Rękopisy uczonych i ważnych prac Ł., dotyczących historji i ekonomji, składały się podobno z 69 tomów i stały się własnością Tadeusza Czackiego; po jego śmieci przeszły do Nowej Aleksandrji, a później w części do Petersburga. Obszerniejszy życiorys Ł. pomieścił J. Bartoszewicz w dziele swem: „Znakomici mężowie polscy w XVIII w.“ (1 t., Petersburg, 1853). Por. „Feliks Łojko, jako ekonomista, życiorys i treść sześćdziesięciu tomów jego rękopisów z dziedziny statystyki i dziejów krajowych“ (Kraków, 1885).

Łojko Feliks.

Łojowskie albo *Łojowa góra*, starostwo niegrodowe, mieściło się w dawniejszem województwie Kijowskiem, o pięć mil od miasta i zamku Lubiecza, po drugiej stronie Dniepru. Wedle lustracji z r. 1606, dokonanej przez Mikołaja Strusia, starostę chmielnickiego, obejmowało: miasteczko i zamek Łojową górę i wsie: Kamieńsk, Poznochowiec, Ostrów, Smięcki, Popowce, Irzykowce, Izbin, Łojów, Mochów i Abakismy. Na sejmie 1661 stany Rzeczypospolitej, wynagradzając wojskom litewskim stateczne ich męstwo w czasie pierwszej wojny szwedzkiej okazane, starostwo Ł. wraz z sąsiedniem starostwem lubieckiem (ob.), oddały na dziedzictwo wojsku W. Ks. Lit. starego zaciągu, Obadwa te starostwa w r. 1646 zaliczały się do województwa Smoleńskiego, powiatu Starodubowskiego i przez traktat Andruszowski z roku 1667 odpadły do Rosji.

Łojów lub *Łojowgród*, miasteczko w gub. Mińskiej, pow. Rzeczyckim, nad Dnieprem, pamiętne zwycięstwem, odniesionem 31 lipca 1649 r. przez Janusza Radziwiłła, hetmana polnego litewskiego, nad Kozakami, dowodzonymi przez Krzyczowskiego, którzy w bitwie tej, dwa dni trwającej, stracili 3,000 ludzi, 17 dział i 12 chorągwi, przyczem Krzyczowski, śmiertelnie ranny, dostał się do niewoli.

Łokciowa kość, *łuśnia*, ob. Łokieć i Przedramię.

Łokieć, okolica ręki pośrednia pomiędzy ramieniem a przedramieniem. Jej szkielet stanowi *staw łokciowy*. Staw ten, utworzony od góry przez kość ramieniową, od dołu przez dwie kości przedramienia, wykonywać może ruchy tylko około jednej osi poziomej, należy więc do stawów zawiasowych; ruchy ku tyłowi są ograniczone przez wyrostek dziobiasty. *Kość łokciowa* stanowi jedną z kości przedramienia (ob.).

Łokieć (franc. *aune*, niem. *Elle*), miara długości, dzieląca się na 2 stopy, 4 ćwierci, 24 cale, 288 linji. Nazwa zapewne pochodzi od długości przedramienia ludzkiego, od stawu łokciowego do końca palca średniego. Ł. warszawski czyli nowopolski=576 milimetrom czyli 0,576 m. 7 Ł.=4 m., 5 Ł.=4 arszynom. Ł. wiedeński=1,3528, Ł. berliński=1,1579, Ł. saski albo lipski=0,9833, arszyn rosyjski=1,2308, metr=1,7342, jard ang.= 1,5875 Ł. warszawskiego. Dawny Ł. polski koronny=1,0339218 Ł. nowopolskiego.

Łoktowski v. *Kroje* odm., herb: W polu barwy niewiadomej, nad trzema krojami w gwiazdę—kruk z pierścieniem w dziobie. U szczytu trzy pióra strusie.

Łoktowski.

Łom, rzeka w Bulgarji, prawy dopływ Dunaju, powstaje z połączenia Białego (*Ak*) i Czarnego (*Kara*) Ł., wypływa z najbardziej na północ wysuniętych stoków Bałkanu i wpada do Dunaju pod Ruszczukiem. Linja Ł. podczas wojny rosyjsko-tureckiej 1877 grała ważną rolę. W połowie lipca armja w. ks. Następcy Tr. (12 i 13 korpus) przeszła Ł. i zajęła pozycje pod Kadiköi, Kostanicą, Karahassan i Popkiöi, w skutek jednak walk stoczonych od 23—30 sierpnia z armją Mehemeda Ale-

go wypartą została z tych stanowisk i po bitwie 5 września zmuszoną przejść na lewy brzeg Ł. W. książę skoncentrował swoje siły pod Cerkowną, odparł 21 września Mehemeda Alego, powtórnie zajął linję Ł. i stanowczo odparł gwałtowny, sześciokrotny atak Sulejmana paszy (12 grudnia).

Łomazy, osada w gub. Siedleckiej, pow. Bielskim, nad Bielawą, ma 3,200 miesz.

Łomikamień, ob. Skalnica.

Łomikost (*Cachesia ossifraga*, *Osteomalacia*), choroba bydła rogatego i kóz, tak nazwana z powodu kruchości, jakiej w niej nabywają kości, w których składzie chemicznym przemagają części mineralne nad chrząstką kostną. Najczęściej Ł. poprzedza liżączka (ob.), do której w przypadłościach swoich jest mniej więcej podobny. Ł. bywa zwykle następstwem karmienia inwentarza lichą paszą, pochodzącą z łąk bagnistych. Wysoko rozwinięta choroba uleczyć się nie daje; w pierwszych początkach zaradzić jej można dobrą, pożywną paszą, ruchem pomiernym, czystością obór i częstem ich przewietrzaniem. Ze środków lekarskich zalecają gorzkie, w połączeniu z solą kuchenną, tudzież materje pochłaniające kwasy, jak: kreda, wapno, potaż, popiół drzewny. Co do Ł. u człowieka, ob. Osteomalacia.

Łomnica (*Łomnicki szczyt*), jeden z najwyższych szczytów w Tatrach, leżący w Węgrzech, w ziemi Spiskiej, ma 2,635 metrów wysokości. Por. L. Zejsznera „Opis Spiża“ (w *Bibl. Warsz.* z roku 1854, w zeszytach z lipca i sierpnia).

Łomnicki Marjan, przyrodnik, był nauczycielem gimnazjalnym w Stanisławowie w Galicji. Napisał: „Ryby z okolicy Słotwiny“ (1877); „Zapiski zoologiczne“ (1877); „Mineralogja i geologja“ (1878 i 1882); „Wykaz chrząszczów galicyjskich“ (1878); „Zapiski ortopterologiczne“ (1879); „Dolina Prutu“ (1879); „Die galizisch-podolische Hochebene“ (1880) i in.

Łomonosow Michał, twórca noworosyjskiej literatury, * 1711 r. we wsi Denisówka pod Chołmogorami w gub. Archangielskiej, † 1765 w Petersburgu; syn włościanina skarbowego, pomagał w młodości ojcu przy rybołówstwie. Podczas zimy, gdy nie było żadnej roboty, nauczył się czytać od jednego ze sług kościelnych; przekład Biblji, a zwłaszcza Psałterza, dokonany przez Symeona Połockiego, rozbudził w Ł. ducha poetycznego. Party żądzą nauki, zasłyszawszy o szkołach w Moskwie i Kijowie, opuścił 1729 lub 1730 potajemnie dom rodzicielski i towarzysząc transportowi soli, dostał się do Moskwy. Tu przebył lat kilka, cierpiąc niekiedy ostatnią nędzę, w szkołach Spaskich; następnie krótki czas przebywał w Kijowie, ale w obu tych miejscach bystry umysł Ł. niezadowolony był panującą wówczas scholastyką. 1734 wysłany na akademję nauk do Petersburga, a następnie 1736 za granicę dla wykształcenia się w górnictwie. Początkowo pod kierunkiem Wolfa, studjował matematykę w Marburgu, następnie zaś we Freibergu górnictwo i metalurgję, zajmując się jednocześnie poznaniem poetów niemieckich. 1740 ożenił się z córką mieszczanina marburskiego; nie otrzymując jednak dalszej zapomogi od akademji nauk, popadł w wielki niedoskatek, w skutek czego opuścił tajemnie żonę, chcąc przez Holandję dostać się do Petersburga. W Brunświku, upojony przez werbowników pruskich, był zapisany do wojska, z którego jednak wkrótce udało mu się szczęśliwie ujść i przez Haagę dostać się 1741 do Petersburga, gdzie mianowany został adjunktem akademji i dyrektorem gabinetu mineralogicznego, dokąd też sprowadził żonę i córkę. 1745 r. został profesorem chemji, a 1760 powierzono mu nadzór nad gimnazjami i uniwersytetem. Działalność literacka Ł. była wielostronna; był on poetą, mówcą, matematykiem, fizykiem, chemikiem, gramatykiem i t. d., ale przedewszystkiem patrjotą, i dlatego cała czynność jego, tak w życiu, jak i w pismach, skierowaną była do podniesienia Rosji i zapewnienia jej szczęścia i pomyślności. Z dzieł naukowych Ł. najważniejsze: „O polzie knig cerkownych“ i „Rossijskaja grammatika“ (1755); z pism poetycznych: ody pochwalne, pieśni duchowne i świeckie, przekład Psalmów i in. Pisał nadto w przedmiocie mineralogji, metalurgji, chemji, retoryki i t. d. Zupełne wydanie dzieł Ł. wychodziło niejednokrotnie, począwszy od 1751; najlepsze są wydania Smirdina z 1847 i 1850. W r. 1865 obchodzono setną rocznicę śmierci Ł., z okazji czego wydano wiele pism rozjaśniających tak jego życie, jak i działalność literacką i naukową. Najlepsze życiorysy napisali: Bilarski, Łamański, Aksakow i in. W r. 1838 wzniesiono na cześć Ł. pomnik w Archangielsku.

Łomus, pseudonim P. Kulisza, który pod nim tłómaczył na język maloruski poezje polskie („Wirszi“ w *Osnowie*, 1861).

Łomy, w górnictwie, toż co kopalnie otwarte, ob. Kopalnictwo.

Łomża, miasto stołeczne gubernji Łomżyńskiej, na lewym brzegu Narwi, w odległości 20 mil od Warszawy położone, liczy 26,075 miesz. (1897). Połączona jest z Warszawą traktem bitym pierwszego rzędu, prowadzącym do Petersburga. Trakt ten teraz nieco zaniedbany i mniej ożywiony niż w czasach dawniejszych. Komunikacja bowiem z Warszawą daleko szybsza, wygodniejsza i tańsza jest za pośrednictwem drogi żelaznej Warszawsko-Petersburskiej, której stacja Czyżew, połączona obecnie z Ł. za pomocą szosy, jest tylko o 6 mil odległa. Z władz tu znajdujących się wymieniamy: rząd gubernjalny, sąd okręgowy, hypotekę gubernjalną, zjazd sędziów pokoju a także gimnazjum, archiwum akt dawnych, urząd pocztowy i inne. Z budowli godne są uwagi: 3 kościoły katolickie, jeden ewangelicki, cerkiew prawosławna, 2 klasztory, gmach szkolny, dom więzienny, ratusz z wieżyczką i t. d.—Początek Ł. sięga czasów Bolesława W., chociaż data jej założenia, równie jak

Kościół farny w Łomży.

i pierwotne jej dzieje nie są dokładnie znane. W wieku XV i XVI licznemi obdarzone przywilejami szybko wznosiło się miasto, i jak świadczy Surowiecki, miała **Ł.** w wieku XVI samych domów opodatkowanych 540, a mieszkańców kilkanaście tysięcy. Kromer zalicza **Ł.** razem z Warszawą i Płockiem do najpiękniejszych miast Mazowsza, a Gwagnin i Stryjkowski chwalą jej okazałe gmachy i budowle. Taki jednak jej stan nie trwał długo; klęski ogólne krajowe (jak napady chłopów i kozaków, Szwedów i t. d.), oraz miejscowe nie-

Gmach gimnazjalny w Łomży.

szczęścia jak powodzie w 1600, 1631, morowa zaraza w 1624 1625, 1630, 1650, 1652, pożar w 1658 i t. d.), sprowadziły upadek miasta. Naprożno August II chciał je przywrócić do dawniejszej świetności i w 1700 r. potwierdził **Ł.** wszystkie jej przywileje. Czasy i okoliczności nie sprzyjały rozwojowi miast w Polsce i dopiero w ostatnich czasach, szczególnie od 1840 r., **Ł.** zaczyna się dźwigać i dziś jest jednem z piękniejszych miast Królestwa. Por. Rzewuskiego „Dawna i teraźniejsza **Ł.**“ (Warszawa, 1861).

Łomżyński powiat, obejmuje 1589,5 w. kw. powierzchni i liczy 118,993 miesz. (1897).

Łomża, pseudonim Jana Zacharjasiewicza.

Łomżyńska gubernja, położona w stronie północnej Królestwa Polskiego, graniczy na północ z gubernją Suwalską, na wschód z Grodzieńską, na południe z Siedlecką i Warszawską, na zachód z Płocką i wreszcie na północo-zachód z Prusami. Ogólna jej przestrzeń wynosi 219,5 mil kw. czyli 12,087 klm. kw., a większa część całej tej powierzchni jest pod gruntami ornemi; lasy zajmują $^1/_4$, a łąki blisko $^1/_8$ część powierzchni; resztę gruntu zalegają place, ogrody, zabudowania, nieużytki i t. d. Grunt jest tu po większej części nawpół piaszczysty, od spodu gliniasty, przydatny jednak do uprawy wszelkiego rodzaju zboża i roślin okopowych. Łąki ciągną się nad brzegami rzek tutejszych: Niemna, Bugu, Narwi i innych; prócz tego znajdują się wśród lasów na polanach. Klimat gubernji jest nieco chłodniejszy, niż części południowej Królestwa, ale przytem zdrowy i dość przyjemny. Najważniejszym produktem jest zboże, a mianowicie: pszenica, żyto, jęczmień, owies, gryka; oprócz tego: wyka, proso, rzepak, koniczyna, len, konopie, buraki, a przedewszystkiem kartofle. Gospodarstwo dotychczas przeważnie trzypolowe, płodozmian zaprowadzony jedynie w dobrach zamożniejszych właścicieli ziemskich. Włościanie od czasu otrzymania gruntów znacznie ulepszyli system gospodarowania, za to nie można by tego powiedzieć o stanowiącej znaczną część ludności (około 160,000) drobnej szlachcie, która zanadto rozdrabnia grunta. Hodowla bydła nie jest znaczna. Konie miejscowe są małe i niesilne. Kurpie jedynie posiadają tu lepszej rasy konie. Bydło rogate nieco lepsze, a nawet w niektórych miejscowościach, jak w Szczawinie, bardzo piękne. Ze zwierząt dzikich przedewszystkiem zasługują na uwagę wilki, które zrządzają tu zawsze szkody, dalej lisy, sarny, zające i t. d. W minerały gubernja nie obfituje; jeden tylko bursztyn, dobywany w powiecie Ostrołęckim, a w części także i torf, używany na opał i do uprawy gruntu, stanowią niejakie bogactwo we względzie kopalnym. Przemysł znajduje się tu na bardzo nizkim stopniu rozwoju i nie wywiera prawie żadnego wpływu na zwiększenie dobrobytu mieszkańców. Może jedyny tu wyjątek stanowi wyrób płócien na warsztatach ręcznych przez włościan powiatów Ostrołęckiego i Kolneńskiego. Wszystkie zakłady przemysłowe gubernji pozostają w ścisłym związku z rolnictwem, są tu więc: młyny, gorzelnie i dystylarnie, browary, smolarnie, cegielnie, garbarnie, fabryki octu, olejarnie, cukrownie. Wartość produkcji wszystkich tych fabryk wynosi około 4,200,000 rub. Handel tutejszy, również bardzo nieznaczny, znajduje się przeważnie w ręku drobnych handlarzy żydowskich, którzy nie dopuszczają z sobą żadnej konkurencji, co tem jest łatwiejsze przez to, że w ludności chrześcijańskiej nie okazu-

je się najmniejszej przedsiębiorczości w tym kierunku. Główny przedmiot handlu wewnętrznego stanowią artykuły żywności, wyroby rzemieślnicze, lniane i bawełniane, oraz towary galanteryjne i sukno. Towary te sprzedają się w znacznej części na jarmarkach, z których najważniejszym jest św. Wojciecha w Ciechanowie. Artykuły wywozowe, szczególnie drogą spławną, są: drzewo, zboże, len, smoła, łój. Komunikacje w gubernji, oprócz dróg żelaznych Warszawsko-Petersburskiej i Brzesko-Grajewskiej, oraz rzek: Narwi, Bugu, Bobru, stanowią jeszcze trakty bite 1-go rzędu i drogi pocztowe. Ludność w roku 1897 wynosiła 585,781 głów; pod względem wyznania przeważają w ogromnej większości katolicy, dalej idą żydzi, ewangelicy i nieznaczna liczba prawosławnych. Sprawa oświaty publicznej wyłącznie zawisła od władz szkolnych, pod których nadzorem znajdują się w gubernji gimnazja męskie i żeńskie w Łomży, sto kilkadziesiąt szkół elementarnych ludowych, kilka szkół rzemieślniczych niedzielnych, kilka prywatnych zakładów naukowych. W szkołach tych, których liczba wynosiła w r. 1888 ogółem 186, było 10,295 uczących się. Pod względem administracyjnym dzieli się na siedem powiatów, a mianowicie: Łomżyński, Mazowiecki, Ostrowski, Makowski, Ostrołęcki, Kolneński i Szczuczyński. Gmin wiejskich w gubernji jest 82, a do ich składu wchodzi 2,609 wsi i 25 osad. Stolicą gubernji jest m. Łomża.

Łomżyńskie starostwo grodowe, rozciągało się w województwie Mazowieckiem, w ziemi Łomżyńskiej. Podług lustracji z r. 1620, zaliczały się do niego: miasto Łomża (ob.) i wsie: Łomżyca, Stara Łomża, Siemion, Podgórze, Konarzyce, Piątnica, Czarnocin, Zembrowska Wola, Zembrów, Grabowska Wola, Borków, Czerwone, Zabiele, Mątwica, Kupiski, Kąty i miasteczka Kolno i Nowogród. W r. 1771 posiadał je Ignacy Przyjemski, opłacając z niego kwarty złp. 3,582 gr. 18, a hyberny złp. 8,763. Na sejmie z r. 1873—75 stany Rzeczypospolitej nadały w emfiteutyczne posiadanie wójtostwo w Łomży Janowi Smolińskiemu.

Łonginow Michał, bibljograf rosyjski, * 1814 w gubernji Tulskiej, † 1875 w Petersburgu; po ukończeniu uniwersytetu tamże, był od roku 1843 urzędnikiem w ministerjum wojny, a następnie spraw wewnętrznych, potem gubernatorem Orłowskim, w końcu naczelnikiem głównego zarządu do spraw prasowych. Oprócz licznych rozpraw, drukowanych w rozmaitych czasopismach, wydał: „Graf Speranskij“ (1859); „Kniażna Tarakanowa, Nowikow i Szwarc“ (1857); „Biograficzeskija zapiski“ (1857—64) i w. in.

Łonowa kość (*os pubis)*, kość u dziecka oddzielna, składa się z części poziomej i zstępującej. U dorosłych część pozioma zrasta się z kością *biodrową*, część zstępująca z kością *kulszową*, stąd Ł. k. wchodzi w skład kości *bezimiennej* (ob.). Część pozioma, jak również kości biodrowa i kulszowa, tworzą jamę stawową dla główki kości udowej. Części zstępujące kości łonowych, prawej i lewej zrastają się za pomocą chrząstki i tworzą *spojenie łonowe*.

Łopaciński Jan Dominik, biskup żmujdzki od roku 1762, * 1709 w Łopacinie, † 1778. Zostawił po sobie pamięć najzacniejszego pasterza; własnym nakładem wzniósł wiele świątyń i hojnie je uposażył. Przetłómaczył z francuskiego: „Zbiór krótkiej historji kościelnej“ opata Langlet du Fresnoy i „Historję rewolucji portugalskiej“ Vertota (Wilno, 1753).

Łopaciński Ignacy, brat poprzedniego, pisarz skarbowy litewski, * 1722. Opisał życie swoje i podróże po Europie w ciekawych onego czasu pamiętnikach, których część drukowała *Bibljoteka Warszawska* (3 t., 1855) i *Gazeta Codzienna* (1856).

Łopaciński Józef Leon, synowiec biskupa, sufragan żmujdzki, biskup trypolitański od r. 1776; przełożył z francuskiego „Czytania pobożne na każdy dzień miesiąca“ (Wilno, 1772) i „Mowy Massyljona“ (2 t., tamże, 1773).

Łopaciński Józef, poeta, * 1815 w Płockiem, † 1878; nauki pobierał w szkołach łomżyńskich, pracował potem w sądownictwie i został patronem, mieszkał w Warszawie. W dziele zatytułowanem „Poezje“ (Warszawa, 1841), wydał kilkuaktowy dramat „Macocha“. Poprzednio zamieszczał swe poezje w *Wiśńcu*, piśmie datkowem przy *Gazecie Warszawskiej*.

Łopaciński Hieronim.

Łopaciński Hieronim Rafał, filolog, * w r. 1860 we wsi Ośno Górne w pow. Nieszawskim, nauki elementarne pobierał w Brześciu kujawskim, gimnazjalne (1871—79, z medalem) w Kaliszu, historyczno - filologiczne w uniwer. warszawskim (1879 — 83, ze złotym medalem za „Charakterystykę osób w komedjach Terencjusza“). W roku 1883 został nauczycielem języków starożytnych w gimnazjum III w Warszawie, a 1884 w Lublinie, gdzie dotychczas pozostaje; wykładał nadto dodatkowo jęz. polski, niemiecki i historję. Obok pracy zawodowej, poświęca się studjom na polu ludoznawstwa, językoznawstwa, piśmiennictwa staropolskiego, którego wiele zabytków odszukał, przeglądając liczne bibljoteki i archiwa w kraju i za granicą, podczas wakacji świątecznych i letnich; jeszcze w czasach gimnazjalnych zaczął też zbierać rzeczy ludowe. Zebrał w ten sposób wiele materjałów, które opracowuje i ogłasza. Używał często pseudonimu Rafał Lubicz (lub *R. L.*). W r. 1900 Akademja krakow-

ska wybrała go na członka korespondenta. W roku 1901 zajmował się urządzeniem działu naukowego wystawy lubelskiej rolniczo-przemysłowej, oraz działem rękopisów i druków na wystawie sztuki i starożytności tamże. Pierwszy raz wystąpił w druku w r. 1880 w *Gazecie Warszawskiej*. Dotychczas ogłosił osobno lub w czasopismach i wydawnictwach zbiorowych paręset prac, z których wyszły osobno: „Oskar Kolberg“ (1890); „Wydawnictwa perjodyczne w Lublinie“ (1890); „Przyczynki do słownika języka polskiego“ (1891, odznaczone nagrodą im. Lindego przez Akademję krakowską; tom II, 1900); „Sobótka,“ kwestjonarjusz (1891); „Glosy polskie“ z w. XV (odb. ze „Sprawozdań“ komisji języko. Akademji krakowsk.. 1894); „Reguła III zakonu św. Franciszka“ (1894); „Kilka zabytków jęz. staropolskiego“ (1895); „Najdawniejsze słowniki polskie drukowane“ (1897); „Sąd Parysa, królewicza trojańskiego,“ najdawniejsza drukowana (1542) gra polska, odnaleziona przez samego Ł. (1897); „Lucjan Malinowski“ (1898); „Z dziejów cechu malarskiego i kamieniarskiego w Lublinie“ (odb. ze „Sprawozdań“ komisji do badania historji sztuki w Polsce, 1899); „Najdawniejszy (1618) widok Lublina“ (1901); „Mons reipublicae Polonae. A. 1578“ (1901). Wiele prac zamieścił w *Pracach filologicznych* i *Wiśle*, których jest stałym i nader czynnym współpracownikiem; niektóre z nich wyszły osobno i są wyżej wymienione. Jest współpracownikiem wychodzącego obecnie w Warszawie „Słownika języka polskiego.“ Prócz tego drukował artykuły i recenzje w *Bibljotece Warsz.*, *Ateneum*, *Tygod. Illustr.*, *Gazecie Lubelskiej*, *Kaliszaninie*, *Wiśle*, *Gaz. Radomskiej*, *Kur. Codziennym*, *Tyg. polskim*, *Wędrowcu*, *Światowicie*, w „Albumie biograficznym“ Chełmońskiej, „Upominku“ dla Orzeszkowej, „Charitas,“ „Prośnie,“ „Dla sierot,“ „Księdze pamiątkowej“ (na cześć Mickiewicza), „Sami sobie.“ Z pomiędzy umieszczonych tam prac wymieniamy tu treść niektórych: zbiór przysłowi, przypowieści, ucinków i t. d. od nazw miejscowych ziemi Kaliskiej, Radomskiej i Sandomierskiej; „Djabeł Boruta;“ kilka artykułów, dotyczących dziejów Lublina; pochodzenie nazwy Radomia; wydawnictwa perjodyczne radomskie i sandomierskie; „Choinka;“ „Przyczynek do ballady Mickiewicza „Ucieczka;“ „O Litwie i Żmujdzi;“ „Atlas Merkatora;“ „Djalektologja czeska“ na wystawie praskiej 1895; „Jeleń Doktorowicz;“ o bajce: „Młynarz, syn jego i osieł;“ „Najdawniej zapisana zagadka polska;“ „Zabytki cywilizacji pierwotnej;“ „Legienda o pustelniku;“ „Dwa ustępy w gwarze mazowieckiej;“ o pamiątkach po Janie Kochanowskim; „Listy i wiersze F. Kółakowskiego;“ „List i wiersz nieznany F. Karpińskiego;“ „Dwie pamiątki po Klem. Hofmanowej;“ „Pieśń o grzybach, wspomniana w *Panu Tadeuszu*“ i w. in. Do najważniejszych zdobyczy jego w poszukiwaniach zabytków języka i literatury polskiej należy tak zw. „Mammotrectus“ z r. 1471, który teraz opracowuje. Ma gotowe materjały do dyplomatarjusza m. Lublina od r. 1317 i innych miast, o dziejów cechów lubelskich i innych, do apokryfów polskich od XV wieku, do studjum porównawczego o przysłowiach łacińskich i polskich i t. d.

Łopacki Jacek, doktor medycyny, profesor akademji krakowskiej w połowie XVII w., † 17.., przez lat 44 wykładał w akademji, głównie anatomję, wydał rozprawę „De epilepsia“ (Kraków, 1658).

Łopacki Stanisław Antoni, syn poprzedniego, również doktor medycyny i filozofji, był profesorem tejże akademji, w której wykładał farmakologję, † 1738. Ogłosił rozprawę: „De Ophtalmia“ (Kraków, 1691).

Łopacki Jacek Augustyn, brat poprzedniego, również lekarz, * 1690 r. w Krakowie, † 1761 r., w medycynie kształcił się w Bolonji, używał w Rzymie, a później w mieście rodzinnem, wielkiej wziętości jako lekarz; ale porzucił ten zawód i w r. 1724 został kapłanem, następnie kanonikiem katedry krakowskiej, penitencjarjuszem i prokuratorem kapituły, dziekanem kolegjaty sandomierskiej i proboszczem w Popradzie na Spiżu, nie przestawszy jednak leczyć chorych, mianowicie ubogich, dla których był prawdziwym aniołem opiekuńczym. Dzieła jego są: „Laurea Apollinis“ (Kraków, 1707); „Zabawy zbawienne“ (tamże, 1726); w rękopisie została „Historja kościoła archiprezbiterjalnego Panny Marji w Krakowie“.

Łopatka, płaska, szeroka, trójkątna kość, leżąca po obu stronach u wierzchołka tylnej strony klatki piersiowej, do żeber i kręgosłupa przytwierdzona mięśniami i więzami. Na zewnętrznej stronie przedstawia Ł. powierzchnię stawową dla główki kości ramieniowej. Bierze udział w ruchach stawu ramieniowego, przy skrzywieniach kręgosłupa ulega przemieszczeniu.

Łopian (*Lappa, Arctium*), rodzaj roślin z rodziny złożonych, różniący się od ostów brakiem cierni i liśćmi niepodzielnemi, sercowatemi; kwiatogłówki kuliste pokryte są kolcami giętkiemi, haczykowato zakrzywionemi, któremi łatwo przyczepiają się do odzieży; są to zioła dwuletnie, pospolite około dróg i w miejscach nieuprawionych w Europie i Ameryce płn. Trzy gatunki: Ł. *kutnerowaty* (*L. tomentosa*), Ł. *wielki* (*L. major*) i Ł. *mniejszy* (*L. minor*), przez niektórych uważane są za jeden gatunek. Odwar korzenia, wewnątrz białego i mięsistego, uważany bywa jako środek pobu-

Łopian. *a* kwiatek, *b* przecięcie główki, *c* ziarno.

łzający poty i w chorobach skórnych. Młode pędy używają się w niektórych miejscach na pokarm, jak karczochy.

Łopiennik, wieś w gubernji Lubelskiej, powiecie Krasnostawskim, nad rzeką Łopień, pamiętna porażką Jadźwingów przez Leszka Czarnego roku 1282.

Łopieński Jan, artysta bronzownik, * 1838 r. w Warszawie; kształcił się w gimnazjum realnem i w szkole rysunkowej, założonej przez ks. Lubomirskiego, w r. 1853 wstąpił na praktykę cyzelerską, następnie bronzowniczą. Dla wydoskonalenia się w obranym zawodzie, Ł. udał się za granicę do art. rzeźb. Aleks. Ziembowskiego w Krakowie, następnie do fabryki, założonej przez polaka Dziedzińskiego w Wiedniu, skąd do cesarsko-królewskiej fabryki Hollenbacha, następnie do Paryża, razem przez 3 i pół lata, nie przestawał kształcić się w rysunkach i modelowaniu. Po powrocie do Warszawy Ł. założył w roku 1862 własną pracownię. Oprócz mnóstwa drobnych robót artystyczno-bronzowniczych, wykonał główniejsze: Bronzy do domu L. Kronenberga. Statuę św. Sebastjana z modelu A. Pruszyńskiego; praca konkursową premjowana przez Tow. Zach. Szt. Pięk., którą nabyło do swoich zbiorów. Balustradę bronzową w stylu Ludwika XVI do pałacu hr. Zawiszy, przy ulicy Bielańskiej, za co Ł. otrzymał medal srebrny wielki na wystawie paryskiej w 1879 r. Za kolekcję wyrobów artystyczno-bronzowniczych na wystawie Muzeum przemysłu i rolnictwa w 1875 r. Ł. otrzymał dyplom uznania. Ł. zaprowadzając zakład artystyczno-bronzowniczy, przyczynił się wiele dla kraju, wykształcił bowiem celująco w tej gałęzi sztuki dwóch swoich synów, Grzegorza i Feliksa, oraz liczny poczet młodzieży, a przez to, usunął choć w części sprowadzanie bronzów z za granicy do Polski. Wskutek braku poparcia zakład zamknięto, a Ł. zarządzał czas jakiś fabryką wyrobów metalowych u innych fabrykantów, obecnie pracuje razem z synami.

Łopieński Jan.

Łopieński Grzegorz, syn poprzedniego, artysta bronzownik, * 1863 w Warszawie, kształcił się w szkole handlowej i rysunkowej pod kierunkiem profesorów Gersona i Kamińskiego, pracując jako cyzeler u swego ojca Jana. Po ukończeniu praktyki, udał się do zakładów artystyczo-bronzowniczych Krakowa, Wiednia i Paryża. Gdy wrócił do Warszawy, w 1884 r. założył razem z bratem młodszym Feliksem, * 1866 r. w Warszawie mały zakład artystyczno-bronzowniczy, który po 16 latach sumiennej pracy wyłącznie w kierunku artystycznym, doprowadził do 60-ciu pracujących, kształcąc fachowo młodzież do pracy zawodowej. Obok mnóstwa artystycznie wykonanych przedmiotów dla kościołów w kraju, oraz i za granicę i drobnych robót zdobiących salony możnych osób, bracia Ł. wykonali główniejsze przedmioty: Paterę bronzową w stylu Ludwika XVI, odznaczoną na wystawie lwowskiej w 1894 r. dyplomem honorowym, którą nabyło Muzeum przemysłowe miasta Lwowa. Statuę N. Marji Panny z bronzu naturalnej wielkości z modelu A. Pruszyńskiego, ustawioną przed frontem kościoła św. Karola Boromeusza przy ulicy Chłodnej. Balustradę całą z bronzu w stylu barocco przed wielkim ołtarzem na Jasnej Górze w Częstochowie, 16-cie łok. długości i 1½ wysokości. Żyrandole stylowe z bronzu pozłacane dla kościołów: w Łodzi, Wiskitkach i Rokitnie i t. p. Szkatułę całą srebrną w stylu Ludwika XVI, jako dar zbiorowy na uczczenie zasług prezydenta miasta Warszawy, generała Starynkiewicza. Szkatułę srebrną w stylu renesansu, według rysunku L. Wasilkowskiego, art. rzeźb., zdobną w emblematy krajowe, na jubileusz Henryka Sienkiewicza w 1897 r., oraz dwa świeczniki bronzowe pozłacane na jubileusz Sienkiewicza obchodzony d. 22 grudnia 1900 r. (obacz *Tygodnik ilustrow.*, 1901 r.) Część bronzów do pomnika Mickiewicza w Warszawie, 1898 r. (obacz książkę p. t. „Pomnik Mickiewicza w Warszawie"). Płaskorzeźbę do pomnika Wandy w Mogile pod Krakowem. Figurę alegoryczną w bronzie z modelu Kon. Laszczki na wystawę paryską w 1900 roku. Tablicę grobową zdobną w ornamentację bronzu pozłacanego, dla ś. p. Tomasza ordynata hr. Zamojskiego, wmurowaną w kościele św. Antoniego oo. Reformatów rysunku Michała Trębickiego art. mal. Tablicę grobową wmurowaną w kościele pokarmelickim, dla ś. p. Adolfa Pawińskiego, badacza dziejów naszych, profesora uniwersytetu warszawskiego, model do bronzów i biustu zmarłego, wywykonał art. rzeźb. L. Wasilkowski. 14-cie szt. świeczników ściennych w stylu Ludwika XVI z bronzu pozłacanych, zdobiących salę Muzeum przemysłu i rolnictwa. 8 szt. lichtarzy wielkich bronzowych pozłacanych w stylu renesansu, z rysunku Jana Strzałeckiego art. mal. do bocznego ołtarza kościoła Wszystkich Świętych, oraz osiem szt. takichże lichtarzy do kościoła św. Katarzyny w Petersburgu, tudzież wiele biustów i ozdób z bronzu do pomników, umieszczonych w kościołach i na cmentarzach. Pracownia braci Ł. za wyroby swoje otrzymała medale: 1-en wielki złoty, 3-y srebrne i dyplom z wystawy dekoracyjnej Tow. Zach. Szt. Pięk. w 1888 r.

Łopieński Ignacy, sztycharz i akwaforcista, brat poprzedniego, * 1865 w Warszawie, ukończył szkołę rysunkową warszawską, pod kierunkiem profesorów: Gersona, i Kamińskiego poświęcając się sztycharstwu i rzeźbiarstwu. Na skutek przedstawienia prób w tym kierunku sztuki, Tow. Zach. Szt. Pięk. w Królestwie Polskiem wysłało na swój

Łopieński Ignacy.

koszt, jako stypendystę do szkoły École des Arts décoratifs w Paryżu gdzie przeszedł kurs studjów rysunkowych i rzeźbiarskich, następnie udał się do akademji w Monachjum, na wydział rytownictwa i akwaforty pod kierunkiem profesora J. L. Raab'a, tamże odbył studja malarstwa u prof. A. Wagnera. W czasie 6-letnich studjów Ł. wykonał portrety w akwaforcie: An. Bilińskiej artystki malar., Pawła Popiela i Jana Matejki. Akwaforty z obrazów A. Kowalskiego: „Na Gromniczną", J. Fałata „Cesarz Wilhelm na polowaniu" i wiele innych studjów i portretów, za co Ł. otrzymał srebrny medal. Po powrocie do Warszawy w 1896 roku Ł. wykonał portrety w akwaforcie: hr. Wodzickiego, Artura hr. Potockiego, Piotra hr. Michałowskiego, Adama hr. Potockiego i Jana Weyssenhoffa generała. Z obrazów Matejki akwaforty: „Bitwa pod Warną", premjum dla członków Tow. Przyj. Sztuk Pięk. w Krakowie za r. 1897; „Żaki krakowskie", premjum dla członków Tow. Zach. Szt. Pięk. w Król. Pols. za r. 1898. Medale w bronzie: ks. Michała Nowodworskiego, późniejszego biskupa płockiego; Cyprjana Godebskiego art. rzeźb.; d-ra Juljana Kosińskiego; ks. arcybiskupa Wincentego Chościak-Popiela i płaskorzeźbę portretu Juljana Wieniawskiego (Jordana). Na wystawie sztuki w Berlinie w 1895 r. Ł. otrzymał dyplom uznania i na wystawie drukarskiej w Petersburgu medal srebrny wielki. Wydawnictwo *Graphische Kunst* w Wiedniu z r. 1895 pomieściło 4-y prace Ł. z oceną i biografją artysty.

Łopot.

Łopot v. *Abszlang*, herb: W polu czerwonem—dwa jelce płaskie (gardy, łopoty) na krzyż. U szczytu trzy pióra strusie. Ob. Abszlang (herb).

Łopucha, ob. Rzodkiew.

Łopuszańska Marja, napisała: „Zmierzch czy świt" powieść (Warszawa, 1899); „Obrońcy bogów" powieść z czasów Bolesława Chrobrego (1899); „Na złotym szlaku" (Warszawa).

Łosiatyński.

Łosiatyński, herb: W polu czerwonem, nad kołem zawierającem krzyż równoramienny—strzała.

Łosice, osada w gubernji Siedleckiej, powiecie Konstantynowskim, nad rz. Tuczną, 2,600 miesz.

Łosickie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Podlaskiem, w ziemi Mielnickiej. Podług osnowy lustracji z r.1664, powstało z dawniejszego starostwa mielnickiego i obejmowało miasto Łosice (ob.), i wsie: Kornica, Rudka, Łempki, Szydłówka, Prochenka, Szpaki, Karczówka i Olszanka z wybraniectwami. W r. 1771 posiadał je Józef Miączyński, opłacając z niego kwarty złp. 4,401 gr. 26, a hyberny złp. 3,033 gr. 10. Na sejmie z r. 1773—75 Stany Rzeczypospolitej wyznaczyły oddzielną komisję do ostatecznego załatwienia sporu o wieś Karczowkę, do tego starostwa należącą.

Łosik Tomasz malarz polski, * 1849, † 1896; malował przeważnie pejzaże: „W gaiku zielonym"; „O zachodzie"; „Kobietka".

Łosk, niegdyś zamek i rezydencja książąt Łoskich, w gubernji Wileńskiej, o 2 mile od Krewa leżący, dziś małe miasteczko; w wieku XVI istniała tu głośna drukarnia socjańska, założona 1576 roku przez Jana Kiszkę z Ciechanowca, starosty żmujdzkiego i krajczego litewskiego, głównego orędownika arjanizmu na Litwie. Oprócz przekładu „Nowego Testamentu" przez Budnego (1574), wydano tu wiele dzieł socjańskich Budnego, Paleologa, Czechowicza, Witrelina i in., oraz przekład Bazylika ksiąg Modrzewskiego „O poprawie Rzeczypospolitej" (1577).

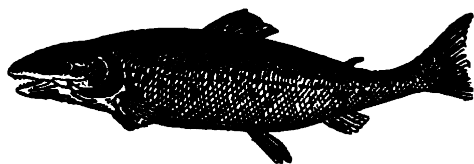
Łoski Franciszek, poeta, * 1661 na Mazowszu, * 1728 w Warszawie; podkomorzy warszawski, od roku 1719 regent kancelarji mniejszej koronnej, w sprawach publicznych biegły, kilkakrotnie posłował na sejmy, ogłosił drukiem: „Dźwięk na wdzięk Opatrzności Boskiej przez głosy, ku której wdzięczność nigdy dosyć, chwała zawsze, cyfra i autor nic" (Warszawa, 1724, 1727, 1734), poemat o niebie; Szajnocha oddaje mu pochwały; „Głosy oratorskie" (Warszawa, 1727), obejmujące 65 mów i zbiór jego poezji, oraz epigramaty p. t. „Lutnia rozstrojona". Pisali o nim Szajnocha w *Dzienniku literackim* (Lwów, 1852) i J. Łoski w *Bibl. Warsz.* (t. II, r. 1864).

Łoski Józef, archeolog, * 1827, obywatel ziemski na Podlasiu, oprócz rozpraw, zamieszczanych w rozmaitych czasopismach, wydał: „Genealogja portretowa Sapiehów w Kodniu" (1856); „Cerkiew zamkowa w Kodniu" (1857); „Bibljoteka i muzeum Świdzińskiego" (1857); „Wojciech Jakubowski" (1873); „Ryciny polskich i obcych rytowników z XVII i XVIII w." (zeszyt 1—5, 1877); „Ryciny polskich i obcych rytowników XVII i XVIII w." (Warszawa, 1880, zeszyt XIV); „Jan Sobieski, jego rodzina, towarzysze broni i współczesne zabytki" (tamże, 1883) i in.

Łososiowate ryby *(Salmonoidei)*, rodzina ryb z rzędu ryb kostnych, z podrzędu otwartopęcherzowych (*Teleostei physostomi*); cechy jej są: usta o brzegu górnym, utworzonym tylko po środku przez kości międzyszczękowe, po bokach zaś przez kości szczęki górnej; uzębienie rozmaite; żołądek kiszkowaty, w połowie długości przygięty na część wpustową i część odźwiernikową, początek kiszki otoczony odrostkami ślepemi. Jajniki są w całej

długości otwarte; jajowodów wcale nie ma, a ikra dojrzała wpada do jamy brzuchowej, skąd przez otwór w tylnej ścianie steku na zewnątrz odchodzi. Na grzbiecie za płetwą zwyczajną, promieniami podpartą, jest mała płetewka tłuszczowa. Ryby Ł. są przeważnie mieszkańcami stref północnych starego lądu, a przebywając w morzu, wstępują w rzeki dla złożenia ikry, chociaż niektóre z nich są prawdziwie wędrowne, docierają bowiem w swoich wyprawach, aż do źródeł rzek. Żywią się wyłącznie pokarmem zwierzęcym. Do hodowli przedstawiają znaczne trudności. Oprócz trzech gatunków łososia (ob.) do fauny naszej należą z tej rodziny: *sieja*, *sielawa* i *stynka*.

Łosoś *(Salmo)*, rodzaj ryb z rodziny łososiowatych (ob.), odróżnia się od rodzajów pokrewnych, głównie uzębieniem: obie szczęki i kość międzyszczękowa opatrzone są zębami, a oprócz tych zęby nieco drobniejsze na podniebieniu; Ł. *właściwy (S. salar)*, odznacza się okazałym wzrostem (na 1,5 m. długi, dochodzi niekiedy wagi 45 klg.), kształtem wrzecionowatym, szczęką dolną, opatrzoną na przodowem spojeniu wyrostem, powiększającym się z wiekiem. Cechą tego gatunku najwyraźniejszą jest lemiesz, mający w przednim końcu blaszkę pięciokątną, na tył wyciągnięty w listewkę cienką, za młodu wpodłuż szeregiem zębów słabych opatrzoną, u dorosłego bezzębną. Ubarwienie Ł. bywa zmienne; na wiosnę boki ciała są srebrzyste bez plam, lub trochę śniado centkowane, w jesieni, podczas tarła ciemnieją i pokrywają się obficie śniademi plamkami. Pod względem mięsa Ł. należy do ryb najwyżej cenionych; mięso jego jest czerwone, najsmaczniejsze przed tarłem. Jest to ryba morska, wstępująca w rzeki od maja aż do lipca, gdzie oczekuje dojrzenia ikry, skąd we wrześniu, listopadzie, a czasami dopiero w grudniu wraca do morza. Ikrę ma czerwoną, w ziarnach wielkich, zupełnie oddzielnych, prawie wielkości porzeczek. Ł. poławia się u nas w Wiśle, Sanie, Bugu i Niemnie, ale niezbyt obficie. W Syberji, Rosji, Skandynawji jest Ł. pożywieniem ludowem, u nas znajduje się w handlu świeży, wędzony i marynowany. *S. salvelinus*, znacznie mniejszy, żyje w jeziorach górskich Europy środkowej i na dalekiej północy. *S. chucho*, do 2 m. długi, o ciele walcowem, żyje w Dunaju, jest bardzo żarłoczny, mięso ma białawe, bardzo smaczne. Do rodzaju Ł. należy też *łososiopstrąg (S. trutta)* i *pstrąg (S. fario)*. Ob. Pstrąg.

Łosoś.

Łosośna, rzeczka, biorąca początek w powiecie Sokolskim pod wioską Dolna, płynie kręto ku północy, przecinając kilka razy drogę Białostocko-Grodzieńską i kolej żelazną Warszawsko-Petersburską. Na pewnej przestrzeni stanowi ona granicę pomiędzy gub. Grodzieńską a Królestwem Polskiem; uchodzi do Niemna.

Łosowicz v. *Syrokomla* odm. albo *złamana*, herb: W polu czerwonem — dwie krokwie srebrne, z jedną połową w dół załamaną; na wierzchu krzyż.

Łosowicz.

Łoszak, grzyb, ob. Hydnum.

Łoś, ob. Jeleń.

Łoś (hrabia) v. *Dąbrowa* odm., herb: W polu błękitnem—podkowa srebrna ocelami na dół, z krzyżem kawalerskim złotym na barku i ukośnie przy każdym ocelu. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym—skrzydło przeszyte strzałą, ostrzem na prawo. Labry z prawej strony błękitno-srebrne, z lewej błękitno-złote. Rysunek ob. Dąbrowa (herb).

Łoś Władysław, wojew. pomorski, a później malborski, † 1694, zostawiwszy wydane przez Żegotę Paulego: „Pamiętniki Łosia, towarzysza chorągwi pancernej Władysława, margrabi Myszkowskiego, wojewody krakowskiego, obejmujące wydarzenia od 1646—47 r.", z dodatkiem kilku drobniejszych prac Ł. (Kraków, 1858).

Łoś Jan, chemik, * 1823 w Warszawie, † 1860; studjował nauki przyrodnicze w uniwersytecie petersburskim, następnie był nauczycielem gimnazjum realnego w Warszawie. W Petersburgu uwieńczone zostały dwie jego rozprawy: „O chemicznem działaniu światła" i „O gatunkach soli kuchennej, dobywanej w Rosji". Choroba nie pozwoliła mu spełnić nadziei, jakie zapowiadały pierwsze jego prace.

Łoś Włodzimierz, malarz polski, * 1849, † 1888 w Krakowie. Kształcił się w krakowskiej szkole sztuk pięknych, następnie w Monachjum i u Józefa Brandta. Malował obrazy rodzajowe, a specjalnie sceny z końmi: „Na pastwisku", „Na jarmarku", „Zadymka", „Wyścig".

Łoś Wincenty, hr., obywatel ziemski i pisarz, * 1857, współpracownik kilku pism polskich, autor kilku dramatów i zbieracz starożytności i dzieł sztuki. Napisał: „Ostatni burgrabia" (w *Atenæum*); „Rezydent mojej ciotki" (w *Słowie*); „Wizerunki króla Stanisława Augusta" (1876); „Rok 1780", obraz dramatyczny w 5 ak. (Kraków, 1875); „Dzisiejsze małżeństwa" (1883); „Jeszcze małżeństwa" (Kraków, 1884); „Wiluna" (1885); „Hrabia starosta" (1885, t. 2); wydał „Pamiętniki St. Małachowskiego"; „Linoskoczka" (Warszawa, 1891, t. 2); „Z różnych pułków" opowiadania i nowele (Lwów, 1891, t. 2); „Tajemnica piątego pułku węgierskich huzarów" (Warszawa, 1892); „Świat i finanse" po-

wieść w 1 t. (Lwów, 1892); „Swat“ (Lwów, 1895); „Nemezys życia“ (Warszawa, 1895).

Łoś Jan, filolog, * 1860 w Kielcach, kształcił się w uniwersytecie petersburskim na wydziale historyczno-filologicznym, poczem studjował gramatykę porównawczą w Paryżu, Fryburgu, Lipsku i Berlinie. Napisał: „Gwara opoczyńska“ (Kraków, 1885); „Porównanie fonetycznych właściwości kilku gwar polskich“ (1885); „Berichtigungen zum Reimser Evangelium“ (w „Archiv für slavische Philologie Jogicza“ t. IX); „O długich samogłoskach w języku polskim“ (w „Pracach filologicznych“ t. II); „Szkic historyczny początku i rozwoju pisma“ (1888); „O literaturze ludowej“ (1894); „Język serbski w rodzinie słowiańskiej“ (1889); „Puszkin w literaturze polskiej“ (1899); był czas jakiś współpracownikiem „Słownika języka polskiego“.

Łotewski język, może być uważany za młodszego brata jęz. litewskiego (ob.); dzieli się na trzy narzecza, z których środkowe jest językiem Kościoła i piśmiennictwa. Długo na Ł. j. nie zwracano żadnej uwagi w świecie uczonym; istniały wprawdzie gramatyki łotewskie Desselsa (*Gans kurze Anleitung zur letischen Sprache*, Ryga, 1685); Adolphi (*Anleitung zur letischen Sprache*, Mitawa, 1685), wszakże do wydania przez Stendera Gramatyki (Brunświk, 1761 i Mitawa, 1783), oraz słownika (2 t., 1789), nie miano w Europie o tej mowie żadnego pojęcia. Najlepszą pracą o języku łotewskim jest Bielensteina „Die lett. Sprache nach ihren Lauten und Formen“ (Berlin, 1863—4), oraz tegoż „Handbuch der lett. Sprache“ (Mitawa, 1863); słownik: C. Chr. Ulmana „Lett. Wörterbuch“ (Ryga, 1872).—Pierwszą książką drukowaną w Ł. j. jest „Katechizm“ Lutra (1586), następnie w latach 1631—42 wyszły niektóre części Nowego Testamentu, przekładu Jerzego Manzela (* 1593, † 1654 r.); cały Nowy Test. przekładu Glücka wyszedł w Rydze 1685, Stary zaś 1689 r. Oprócz tego istnieje wiele książek do nabożeństwa, kazań, postyl, katechizmów, pieśni, kancjonałów i t. d. Bogatą jest także literatura ludowa; w naszej literaturze mamy „Podania łotewskie,“ spisane i przełożone przez Władysława Weryhę (Warszawa, 1892, t. 10 Bibljoteki *Wisły*). O literaturze łotewskiej pisali Zimmermann (1812) i Napierski (1851).

Łotoć, roślina, ob. Kaczyniec.

Łotwak albo **Łotysz** Henryk, ob. Henryk Łotysz.

Łotysze albo *Letowie* (po łot. *Latwiszi*, *Latwji*), naród szczepu indoeuropejskiego, najbliżej spokrewniony z Litwinami, liczy około 1,116,000 ludności. Ł. zamieszkują w sąsiedztwie Niemców, Litwinów, Słowian i Finów. Linja, poprowadzona w kierunku południowo-wschodnim od Libawy do Druż nad Dźwiną rozgranicza ich od Litwinów; linja, idąca ku północy od Druż ku Pskowu — od Rosjan, linja zaś od Pskowa do zatoki Ryskiej od Estów; Niemcy zamieszkują nad zatoką Ryską, na pobrzeżach m. Bałtyckiego i w pojedyńczych osadach wewnątrz kraju. Pod względem geograficznym Ł. zamieszkują całą gub. Kurlandzką (490,000) i Liflandzką (420,000), trzy zachodnie powiaty gub. Witebskiej (180,000), a mianowicie: Rzeczycki, Lucyński i Dynaburski (tak zwane Inflanty polskie), cztery parafje w pow. Upickim gub. Kowieńskiej (17,500), oraz pojedyńcze osady w gub. Pskowskiej i Petersburskiej. Pod względem wyznania przeważna większość Ł. należy do kościoła ewangelicko-augsburskiego. Ł., podobnie jak i Litwini, zamieszkują od wieków kraje zajmowane obecnie i historja nie może wskazać czasu ich przybycia. Od r. 1159 rozpoczęła się kolonizacja Niemców, którym udało się po 1201 r. założyć tu państwo polityczno-duchowne. Co do dalszych losów ziemi, a zarazem i plemienia łotewskiego, ob. Inflanty.

Łowat', dawniej zwana *Wołota*, rzeka, bierze początek w powiecie Nowelskim, gub. Witebskiej, przechodzi przez gub. Pskowską, Nowogrodzką i wpada kilku odnogami do jeziora Ilmen ze strony południowo-wschodniej. Bieg jej wynosi 490 klm. długości; w gub. Nowogrodzkiej szeroka od 30—60 sążni, miejscami szerokość jej dochodzi nawet do 100 sążni; na wiosnę głęboka do 2 sążni, spławną jest, poczynając od m. Chołma, w miesiącach wiosennych do końca czerwca. Obfituje w ryby.

Łowczy (po łacinie *Venator*), urzędnik dworski, którego obowiązkiem jest czuwanie nad zachowaniem zwierzyny i urządzanie łowów dla królów lub panujących udzielnie książąt. Łowcowie książęcy zwali się także *psiarzami*. Urząd ten bardzo starożytny stał się później tytularnym tylko. Obok łowczego *wielkiego* byli też łowczowie *ziemscy*. Na urząd Ł. postępowano u nas z pisarza grodzkiego lub wojskiego; z Ł. zaś posuwano się na podczaszego, cześnika, podstolego, chorążego. Ł. mógł posiadać jednocześnie i urząd burgrabiego, sędziego grodzkiego, a nawet rejenta ziemskiego. Panowie polscy, naśladujący dwory monarsze, mieli także swoich łowczych, podłowczych i całą służbę potrzebną do łowów w obszernych dawniej kniejach i puszczach. Ostatnim łowczym koronnym był Franciszek Ksawery Chołoniewski od 1788, ostatnim zaś litewskim — Józef Kossakowski, mianow. 1793, † 1840.

Łowejko, *Łowiejko*, *Łowika*, v. *Kotwica* odm., herb: W polu czerwonem—kotwica srebrna, w której zamiast słupa jest jakby nawiązanie.

Łowejko.

Łowicka księżna, małżonka wielkiego księcia cesarzewicza Konstantego Pawłowicza, z domu hrabianka *Joanna Grudzińska*, córka Antoniego, * 1799 roku w Warszawie. Słynęła ze swojej piękności

Księżna Łowicka.

i z zalet umysłu i serca. W. Ks. Konstanty poznał ją na balu u księcia Zajączka, namiestnika Królestwa i postanowiwszy się z nią ożenić, wyjednał u Cesarza Aleksandra I pozwolenie na rozwód ze swoją małżonką Księżniczką Anną Julianną Sasko-Koburską, zrzekł się prawa do tronu na rzecz młodszego brata cesarzewicza Mikołaja, zaczął bywać w charakterze narzeczonego w domu ojczyma panny Grudzińskiej, Brońca, ożenionego z jej matką (Derpowską z domu). Zaręczyny utrzymywano w ścisłej tajemnicy. Ślub odbył się 24 maja 1820 roku naprzód w cerkwi zamkowej, a następnie w kaplicy katolickiej. Zaraz po ślubie w. książę odbył z żoną przejażdżkę po Warszawie w otwartym powozie. D. 30 czerwca wyszedł manifest, nadający w. księciu Konstantemu dobra łowickie, a małżonce jego tytuł Księżny Łowickiej. Cesarz Aleksander I i matka jego wysoko cenili księżnę Łowicką, która, trzymając się zdala od polityki, wywierała na męża korzystny wpływ swoją łagodnością i dobrocią. Na cześć jej Cesarz Mikołaj kazał nazwać jedną fregatę „Księżną Łowicz". Po śmierci małżonka (1831) ucięła swoje warkocze i położyła je do trumny. Towarzyszyła zwłokom w. księcia do Petersburga i osiadła w Carskiem Siole, gdzie zmarła niezadługo potem (20 listop. 1831). Pochowana w katakumbach Carsko-sielskiego kościoła katolickiego. Na trumnie położono napis francuski: „Ci gît son Altesse Jeanne de Lowitsch, épouse de son Altesse Impériale Le Cesarevitsch Grand Duc Constantin Paulovitch". Por. Korsakowa „Wospominanija," („Russkaja starina" 1870); „Wspomnienia generała Klemensa Kołaczkowskiego"; „Z korespondencji ks. Łowickiej" (*Przegląd Polski*, 1882); A. Kraushar „O portretach księżny Łowickiej" (*Kraj*).

Łowicki Maciej, lekarz, * 1817 w Waśkach w gub. Grodzieńskiej, studjował medycynę w Wilnie; zesłany do Syberji, przebywał tam lat 17 w różnych miejscowościach. Po powrocie do kraju, praktykował w Kownie i w Białymstoku, następnie osiadł na wsi w powiecie Brzeskim. Ogłosił „Zarysy Syberji" (w *Pam. nauk.*, 1844), oraz znaczną liczbę rozpraw lekarskich.

Łowickie księstwo, niegdyś w Mazowszu, województwie Rawskiem, obecnie w gub. Warszawskiej położone, należało od najdawniejszych czasów do uposażenia arcybiskupów gnieźnieńskich, prymasów Rzeczypospolitej Polskiej, którzy w obrębie jego posiadali władzę najwyższą i prawie udzielną tak dalece, iż szlachcie tu zamieszkałej żadna apelacja od arcybiskupich wyroków nie służyła do króla. Następnie własność ta prymasów w 1795 po podziale kraju przeszła na rzecz rządu. W 1806 Napoleon I obdarował nią tytułem donacji marszałka Davousta, lecz po 1815 powróciło znów w charakterze dóbr narodowych pod administrację rządową. Cesarz Aleksander I, postanowieniem z d. 22 czerwca (4 lipca) 1820, za położone przez wielkiego księcia Konstantego Pawłowicza w reorganizacji wojska polskiego, jak niemniej w sprawowaniu obowiązków naczelnego wodza tegoż wojska zasługi, nadał mu *titulo gratuito* wieczyście dobra Łowicz, a następnem zaraz postanowieniem z d. 8 (20) lipca, upoważnił małżonkę tegoż wielkiego księcia, z domu Joannę Grudzińską, do noszenia tytułu *Księżny Łowickiej*. W kilka lat później, mianowicie 20 maja (1 czerwca) 1829 nadaniem dodatkowem w. księciu Konstantemu, na własność prywatną ekonomji: Skierniewice, Głuchów, Bąków, Jeziorko i Kompin, uczynionem przez cesarza Mikołaja I, znacznie powiększoną została rozległość dóbr, księstwo Łowickie składających. Po zgonie w. księcia Konstantego i jego małżonki, księstwo przeszło na własność cesarza i króla Aleksandra II i stanowi dobra koronne, należące do panujących w Cesarstwie i Królestwie Monarchów.

Łowicz, m. pow. w gub. Warszawskiej, nad rz. Bzurą, stanowił z licznemi okolicznemi włościami uposażenie prymasów, arcybiskupów gnieźnieńskich, którzy tutaj chętnie przemieszkiwali. Łowicz, jak wszystkie niemal miasta polskie, przechodził koleje świetnych powodzeń i wielkich niedoli, jakie nań częste pożary i napady nieprzyjacielskie Litwinów, Szwedów i Rakoczego sprowadzały. Pomimo tych wszystkich klęsk, jednakże miasto liczyło się jeszcze w XVII w. do znaczniejszych w kraju i w 1680 miało 11 kościołów. Z zabytków dawnych czasów był tu zamek prymasów, zniszczony przez Szwedów, opuszczony przez arcybiskupów dla pałacu w Skierniewicach, a rozebrany 1822, tudzież kolegjata, erygowana 1433 przez Wojciecha, herbu Jastrzębiec, arcybiskupa gnieźn., pierwotnie drewniana, od 1650 murowana, wzniesiona przez prymasa Macieja Łubieńskiego, i pełna wewnątrz bardzo pięknych pomników starożytności i sztuki. Do takich należą: grobowy kamień św. Wiktorji, z IV w. pochodzący, ołtarz i relikwjarz tejże świętej, tudzież ołtarz ukrzyżowanego Chrystusa w kaplicy prymasa Tarnowskiego; grobowce arcybiskupów gnieźnieńskich, których tu jedenastu spoczywa, i niektórych panów polskich, niemniej nagrobki prałatów i kanoników tutejszej kapituły. W kolegjum księży misjonarzy, których tu kardynał Radziejowski 1689 sprowadził, a w którem później mieściła się szkoła powiatowa, znajdują się na korytarzach portrety wszystkich arcybisków aż do Ignacego Krasickiego, którego kosztem ta galerja sprawioną została. Ludność miasta wynosi 12,434 m. (1897). Kilkanaście rozmaitych fabryk, stacja kolei żelaznej i sławny jarmark czterodniowy na św. Mateusza, przyczy-

siają się do wzrostu miasta. Oprócz kolegjaty posiada Ł. 5 kościołów katolickich, jeden ewangelicki i cerkiew prawosławną, dalej gimnazjum realne, progimnazjum żeńskie, kilka szkół elementarnych, szpital św. Tadeusza.—*Łowicki powiat*, ma 1,060 w. kw. i 83,177 m. (1897). W powiecie jest miasto 1, osad 3, gmin 9.

Łowicza, Stanisław z..., doktor medycyny i profesor wymowy w akademji krakowskiej od 1517 do 1522; był potem kaznodzieją przy kościele P. Marji w Krakowie i proboszczem w okolicy tegoż miasta. Oprócz tragedji „Judicium Paridis de pomo aureo inter tres deas Palladem, Venerem, de triplici hominum vita etc." (Kraków 1522; dziś rzadkość bibljograficzna), wystawianej na zamku krakowskim, wydał między innemi: „De arte componendi epistolas libellus" (Kraków, 1521); „Francisci Phitelphi, viri graece et latine eruditissimi, Epistolarum familiarium libri 37" (Kraków, 1512); „Modus epistolandi egregii viri Joannis Sacrani" (Kraków, 1520) i t. d.

Łowicza, Szymon z.., słynny lekarz za Zygmunta I, † 1538. Był lekarzem nadwornym Andrzeja Krzyckiego, następnie Piotra Opalińskiego. Ogłosił: „Enchiridion medicinae" (Kraków, 1537), gdzie są podane polskie nazwy chorób i roślin.

Łowicza, Cyprjan z..., lekarz, prof. akademji krakowskiej za Zygmunta I, nauczyciel sławnego Józefa Strusia. Miał napisać dzieło „Practica medica", którego przecież odszukać nie zdołano.

Łowiecki język, równocześnie z myśliwskim, zaczął powstawać i urabiać się stosownie do coraz szerszej skali łowów, poznania i zbadania przyrody i potrzeb całego zajęcia; język to obfity w wyrazy i wyrażenia nieznane powszedniej mowie naszej, np. sfora, fryc, ćwik, i t. d.; znaczną część jego zebrał Linde w „Słowniku języka polskiego". Por. W. Kozłowski „Pierwsze początki terminologji łowieckiej" (1822); „Słownik leśny, bartny, bursztyniański i orylski" (1846); hr. D. Borkowski „O polskim języku łowieckim i o świecie łowieckim" w „Pracach literackich"; Kiciński Bruno „Zbiór poezji" (1840).

Łowieckie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie i powiecie Wileńskim. Według spisów podskarbińskich z 1772, obejmowało wójtostwa: Giełozuny, Giduny, Łowcze, Łowcykuny. W tym czasie po Brzostowskich, którzy wspólnie stwo Bystrzyckie (ob.) dzierżyli, posiadał je Franciszek Rohoziński, który z niego opłacał kwarty złp. 404 gr. 5, a hyberny złp. 800.

Łowiectwo, ob. Myśliwstwo.

Łoza Stanisław, ekonomista, * 1859, † 1895, działalność dziennikarską rozpoczął 1879 od prac mniejszych w miesięcznikach ruskich. Z okresu powyższego zasługuje na uwagę obszerniejsza monografja źródłowa: „Ekonomiczeskoje położenie sielskago sosłowija w Carstwie Polskom" drukowana w „Zbiorze umiejętności prawnych" prof. Bezobrazowa. Artykuły polskie podznaczał nazwiskiem St. Radziszewski; był redaktorem czasopisma *Tellur.*

Łoza, ob. Wierzba.

Łozina, ob. Wierzba.

Łoziński Józef, pisarz galicyjsko-ruski, * 1807, pleban grecko-katol. w Jaworowie; wydał: „Abecadło i uwagi nad rozprawą o wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego" (Lwów, 1834); „Gramatyka języka ruskiego" (Przemyśl, 1846); „Nauki cerkownyi" (1861 i 1866); „O obrazowaniju jazyka ruskoho" (1849); „Ruskoje wesile" (1835); „Żytie Joanna Snihurskoho" (Lwów, 1851). Pisał też do *Peremyszlanina* i *Zorji Halickiej.*

Łoziński Walery, powieściopisarz polski, * w Smolnicy w obwodzie Samborskim 1838 r., † 1861 we Lwowie z rany, otrzymanej w pojedynku. Ukończywszy gimnazjum w Samborze, wrócił na wieś i już w 18 r. życia zaczął pisać artykuły do dzienników, powiastki i wiersze. W 1856 osiadł we Lwowie i przy pomocy Szajnochy, który wywierał na niego wpływ wielki, został spółpracownikiem *Gazety Lwowskiej*; opracowywał mianowicie artykuły do dodatku, wychodzącego przy tejże gazecie p. t. „Rozmaitości". Umieszczał tam także i swe powieści: „O błędnym rycerzu polskim" (1856); „Pan Skarbnik drochorucki" (1856); „Sąsiadka" (1856); „Izabela Zapolska" (1857) i t. d., któremi zyskał sobie rozgłos i stał się ulubionym pisarzem w Galicji. Ze wszystkich jego utworów najlepsze: „Szlachcic chodaczkowy" (Lwów, (1857); „Szaraczek i Karmazyn" (Lwów, 1859); „Czarny Matwij" (Lwów, 1860; 2 ed., Lwów, 1872); „Zaklęty dwór" (Lwów, 1864) i „Ludzie z pod słomianej strzechy" (1876). Kreślił Ł. wybornie miejscowe typy różnych warstw społecznych, nawodząc często swe obrazki dowcipem. Był także czynnym spółpracownikiem wielu czasopism polskich.

Łoziński Władysław, * w Oparach w obwodzie Samborskim 1843, szkoły gimnazjalne skończył w Samborze, na wydział filozoficzny uczęszczał we Lwowie. Młodzieńcze jego próby drukował od r. 1862 *Dziennik Literacki*, którego redakcją następnie 1867—69 Ł. prowadził. Oprócz rozmaitych rozpraw literackich i krytycznych, jak i mniejszych powiastek, wydał osobno następujące powieści: „Pierwsi Galicjanie" (Lwów, 1866); „Czarne godziny" (1869); „Hazardy" (1870); „Legjenista" (1870); „Galiciana, kilka kartek z pierwszych lat historji Galicji" (1872); „Historja siwego włosa" (Poznań, 1871); „Opowiadanie JPana Narwoja" (1873); „Skarb watażki" (Chicago, 1879); „Nowe opowiadanie Imp. Wita Narwaja, rotmistrza konnej gwardji koronnej 1764—1773" (Lwów, 1884); „Patrycjat i mieszczaństwo lwowskie w XVI XVII w." (Lwów, 2 wyd., 1892); „Złotnictwo lwowskie w dawnych wiekach" (1889); „Sztuka lwowska w XVI i XVII w., Architektura, Rzeźba" (Lwów, 1898); tudzież „Z estetyki i życia" (zbiór odczytów publicznych 1871). W r. 1873 został

redaktorem urzędowej *Gazety Lwowskiej*, przy której wydawał miesięcznik: *Przewodnik literacko-naukowy*.

Łoziński Bronisław, dziennikarz, * 1848 w Smolnicy w Galicji, brat Władysława, długoletni współpracownik urzędowej *Gazety lwowskiej*, oraz *Przewodnika naukowo-literackiego* i sekretarz wydziału krajowego, następnie starosta. Napisał: „Walka z socjalizmem" (Warszawa, 1885); „Juris ignorantia," studjum prawno-społeczne (Lwów, 1893); „Infamja," studjum prawno-społeczne (Lwów, 1897).

Łożysko, ob. Płodowe jaje.

Łoździeje, osada w gub. Suwalskiej, pow. Sejneńskim, ma 3,700 m.

Łoździejskie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie i powiecie Trockim, na trakcie zaniemeńskim. Podług spisów podskarbińskich z 1568 należało do dóbr stołowych królewskich, następnie jednak zamienione na sstwo, obejmowało miasteczko Łoździeje ze wsią Dublem, z folwarkiem i przyległościami. W 1766 posiadał je Józefowicz, starosta orszański, a po nim Łopacińscy, którzy z niego opłacali kwarty złp. 2,558 gr. 16, a hyberny złp. 780.

Łódkonogie *(Scaphopoda)*, grupa mięczaków, zaliczana dawniej do ślimaków czyli brzuchopełzów, obecnie uważana za grupę oddzielną; typem ich jest rodzaj *Dentalium* (ob.).

Łódź, statek wodny, większy od czółna, zbudowany z desek, często opatrzony rudlem i żaglem. Łodzie, używane do strzeżenia rzek, uzbrojone zwykle jednem działem, nazywają się *łodziami kanonjerskiemi* czyli *kanonjerkami* (ob.).

Łódź, m. powiatowe, fabryczne, w gub. Piotrkowskiej, nad dwiema strugami: Jesień i Łódka położone. Niegdyś wieś biskupów kujawskich, za których staraniem wyniesioną została na początku XV w. na miasto, które dopiero w 1820 zostało fabrycznem, a w 1841 otrzymało prawa i prerogatywy służące miastom gubernjalnym. Od tego czasu miasto zaczęło się szybko podnosić i dziś jest prawdziwą stolicą przemysłu krajowego; liczy 316,209 miesz. (1897). Ł. przedstawia osadę fabryczną, rozłożoną na szerokości 3 klm. po obu stronach głównej ulicy Piotrkowskiej, mającej 12 klm. długości. Liczba tutejszych zakładów fabrycznych przenosi 300, a liczba zatrudnionych w nich robotników dochodzi 40,000. Pierwsze miejsce zajmują fabryki wyrobów bawełnianych, dalej idą fabryki wyrobów wełnianych, sukna, jedwabiu i in. Ogólna wartość łódzkiej produkcji przemysłowej wynosi około 100 mil. rubli. Ł. posiada 7 kościołów, 3 synagogi, szkołę handlową, gimnazjum męskie i żeńskie, wyższą szkołę przemysłową, teatry polski i niemiecki, kilka banków, między innemi łódzki bank handlowy, giełdę, towarzystwo kredytowe miejskie, różne stowarzyszenia o charakterze społecznym i dobroczynnym; wychodzą tu stale 4 czasopisma, w tej liczbie jedno niemieckie. Ł. połączona jest osobną drogą żel. z Koluszkami, stacją dróg żel. Warszawsko-Wiedeńskiej i Iwangrodzko-Dąbrowskiej; do komunikacji po mieście służy tramwaj elektryczny.—*Łódzki pow.* obejmuje 825 wiorst kw. i liczy 433,448 miesz. (1897). W powiecie tym są 2 miasta, 3 osady i 18 gmin.

Łódź, herb: W polu barwy niewiadomej—łódź. Nad hełmem (bez korony) trzy pióra strusie. Nadany 1778 przez Stanisława Augusta. Rysunek ob. Łodzia.

Łój, tłuszcz zwierzęcy stały, którego stosownie do pochodzenia rozróżnia się kilka gatunków. Ł. z *bydła rogatego* jest biały lub blado-żółty, słabej woni; c. wł.=0,821, topi się przy 43—45° i składa się z 2 części tłuszczu stałego (palmityny, stearyny) i 1 cz. tłuszczu płynnego (oleiny); Ł. *owczy* jest twardszy i bielszy i łatwo jełczeje; Ł. *kozi* jest bardzo twardy, ale niemiłej woni; Ł. *koński* jest miękki i zły. Tłuszcz ze świń nazywa się *sadłem* lub *słoniną*. Wogóle Ł., pochodzący z okolicy nerek jest twardszy, niż Ł. z okolicy kiszek, zresztą twardość i białość Ł. zależą od płci, wieku i innych okoliczności. Dla otrzymania Ł. gotuje się wycięty tłuszcz z wodą i przez wyciskanie oczyszczą z tkanek. Niekiedy dodaje się przy wytapianiu 1 proc. kwasu siarczanego lub 0,1 proc. sody gryzącej. Oczyszcza się przez kilkakrotne przetopienie z wodą, solami ałunowemi i roztworem saletry. Aby go uczynić twardszym, oziębia się Ł. stopiony do 35°; wyciska ciekłą jeszcze oleinę, a wyciśnięta ta masa ciastowata tworzy *margarynę*, używaną na wyrób sztucznego masła. Ponieważ przy wytapianiu Ł. wywiązują się szkodliwe gazy, przeto fabryki, znajdujące się w miastach, muszą mieć właściwe urządzenia, aby nie były uciążliwe dla sąsiedztwa. Bardzo dogodnym jest do tego przyrząd Wilsona. Najlepszego Ł. dostarcza Holandja, dalej Irlandja, Rosja, Polska i Ameryka płd. Ł. używa się do wyrobu świec łojowych i stearynowych, mydła, na smary, plastry, maście i t. d.

Łubczyce lub *Głupczyce*, po niem. Leobschütz, miasto powiatowe w regencji opolskiej na Śląsku pruskim, nad rz. Psyną (Zinne), liczy 13,000 m. Osada bardzo starożytna, handel i pomysł kwitnący.

Łubieniecki Jan Damascen, mylnie *Lubienieckim* zwany, teolog i historyk, wstąpił 1668 do zakonu Dominikanów warszawskich, odbywszy studja, zwiedził Francję i Włochy, gdzie uczył teologji. Później jako dr. teol., prowincjał Dominikanów i nadworny teolog Jana Sobieskiego, który go wysoko cenił, wyświęcony 1711 w Rzymie na biskupa bakońskiego na Wołoszczyźnie, † 1714 w parafji Wohińskiej na Podlasiu. Prócz dzieł: „Martyrologium dominicanum"; „Inquisitio de gestis et miraculis B. Ceslai"; pozostawił kilka rękopisów treści historycznej w języku łacińskim i w języku polskim obszerną „Historję życia Piusa V papieża".

Łubieński (hrabia) v. *Pomian* odm., herb: Na tarczy złotem obramowanej 5-dzielnej, w polu I czerwonem — baran srebrny; w II błękitnem — czarna głowa żubrza, mieczem prawo-ukośnie przebita; w III złotem—na siwym koniu rycerz zbrojny z mieczem w prawej ręce, w lewej z tarczą o podwójnym krzyżu; w IV zielonem—nad I pod pasem czerwonym z trzema różami srebrne jelenie w biegu; w V srebrnem, złotem obramowanem—głowa żubrza, mieczem prawo-ukośnie przebita. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym—ręka zbrojna z mieczem. Labry srebrno-złote. Tarczę podtrzymują zbrojni rycerze, wsparci na kopjach i mający na hełmach pióra strusie: czarne, srebrne, czerwone i błękitne.

Łubieński.

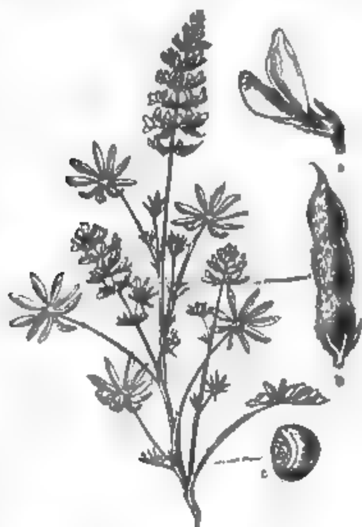
Łubieńscy, dawny ród szlachecki polski.

Łubieński Maciej, arcybiskup gnieźnieński, syn Świętosława, twórca świetności swego domu, * 1572 we wsi Łubny, w Sieradzkiem, † 1652 w Łowiczu. Po ukończeniu nauk w Sieradzu i Poznaniu, słuchał teologji we Włoszech i Niemczech; za powrotem do kraju, został sekretarzem swego wuja, biskupa kujawskiego, Macieja Pstrokońskiego, następnie kanonikiem, sekretarzem Zygmunta III i regentem kancelarji koronnej, zawiadowcą żup wielickich i bocheńskich, proboszczem kilku bogatych plebanji, 1620 biskupem chełmskim (wedle Niesieckiego był przedtem jeszcze bisk. kamienieckim), 1626 poznańskim, 1631 kujawskim, a 1641 prymasem arcybiskupem gnieźnieńskim. Po śmierci Władysława IV zarządzał krajem podczas bezkrólewia i zwołał zjazd panów koronnych do Łowicza. Osiągnąwszy najwyższą godność w kraju, jaśniał na nim jako kapłan świątobliwością, a jako najpierwszy senator służył sprawie publicznej doświadczeniem i głębokim rozumem. Wznosił, odnawiał i hojnie uposażał kościoły; wiele łożył na ozdobienie katedry gnieźnieńskiej, kościoła Jasnogórskiego i szkoły jezuickiej w Kaliszu. Ogłosił drukiem: „Epistola synodi provincialis Poloniae celebratae Varsaviae 1642 ad dissidentes" (Warszawa, 1644). Są także w druku statuta odbytych pod jego kierunkiem synodów: uniejowskiego i warszawskiego 1643 r.—**Łubieński** Stanisław, biskup płocki, historyk, młodszy brat poprzedniego, * 1573, † 1640 w Wyszkowie. Po ukończeniu nauk w akademji krakowskiej, w której 1598 otrzymał stopień doktora obojga prawa, oddawał się przez cztery lata w Łęczycy praktyce prawnej, porzucił atoli ten zawód i przeszedł do kancelarji koronnej, skąd towarzyszył Zygmuntowi III w jego podróży do Sztokholmu. Wróciwszy do ojczyzny, poświęcił się stanowi duchownemu i dla nabycia potrzebnych nauk udał się za granicę i w Rzymie otrzymał święcenia kapłańskie r. 1600. Po powrocie do kraju, zostawał naprzód przy boku swego wuja biskupa Pstrokońskiego, kanclerza w. koronnego, który go do wszelkich ważniejszych używał czynności. Mianowany kanonikiem płockim i proboszczem katedralnym gnieźnieńskim, zajmował też samo miejsce przy kanclerzach Gembickim (z polecenia którego uporządkował 1613 roku archiwum koronne) i Tylickim. W r. 1614 został regentem kancelarji królewskiej, 1618 opatem tynieckim, 1624 biskupem łuckim, a 1627 płockim. Djecezją płocką zarządzał gorliwie i wiele dla niej dobrego czynił. Mianowany 1625 po Zadziku podkanclerzym, wpływał stanowczo na wszystkie ważniejsze sprawy państwa, służąc krajowi majątkiem, rozumem i ręką. Niektóre z prac swych literackich ogłosił jeszcze za życia, wszystkie zaś wyszły po jego śmierci, p. t. „Opera postuma historica politica variique discursus, epistolae et aliquot orationes" (Antwerpja, 1643); najważniejsze z nich „Droga do Szwecji" (Zygmunta III 1593 r.) i „Rozruchy domowe" (t. j. opis rokoszu Zebrzydowskiego), przetłómaczył na polski A. Jocher w „Dziejopisach krajowych" ed. Wolfa (Petersburg, 1855). Jako historyk zajmuje Ł. niepoślednie w literaturze naszej stanowisko. Biegły w sprawach politycznych, znał doskonale stosunki krajowe. Zarzucają mu jednak stronność względem różnowierców i pewną w wyjawianiu prawdy bojaźliwość. W opisie rokoszu występuje jako obrońca dworu i historyk nieurzędowy. Pisał łaciną dobrą, stylem czystym i pełnym wdzięku. Obszerną wiadomość o życiu i *pismach* Ł. podał Adam Jocher przy swym przekładzie pism jego. — **Łubieński** Wojciech, brat poprzedniego, kanonik krakowski i gnieźnieński, † 1640, zrzekł się ofiarowanej sobie infuły i wiele łożył na wychowanie młodzieży ubogiej. — **Łubieński** Kazimierz, syn Zygmunta, chorążego sieradzkiego, * 1642, † 1719. Od r. 1711 biskup krakowski, odznaczał się wielką gorliwością o chwałę bożą, świadczył liczne dobrodziejstwa kościołom i szkołom. — **Łubieński** Maciej, syn Bogusława, kasztelana sandomierskiego, dziekan gnieźnieński, jeździł z oznajmieniem śmierci króla Augusta II do Rzymu, Neapolu i Wenecji. Przełożył z włoskiego dzieło księdza Jakóba Facciolatego: „Młody kawaler w umiejętnościach sprawowania Rzeczypospolitej i w ustawach przyjacielstwa ćwiczony" (Kraków, 1752) i z francuskiego wierszem „Rozmowy duszy z Bogiem" św. Augustyna (Bydgoszcz, 1761); osobno wydał kilka mów i kazań. — **Łubieński** Władysław Aleksander, arcybiskup gnieźnieński, syn Macieja, łowczego sieradzkiego, * 1703, † 1767 w Warszawie. Zwiedziwszy kraje zagraniczne dla nabycia nauk teologicznych, wyświęcony został na kapłana 1727. Jako stronnik dworu saskiego, utorował sobie drogę do najwyższych

dostojeństw. Będąc prałatem scholastykiem krakowskim, został 1742 pisarzem wielkim koronnym i przesiadywał głównie w Dreźnie przy boku królewskim. Stąd poszły dalsze godności; 1758 mianowany arcybiskupem lwowskim, a 1754 prymasem arcybiskupem gnieźnieńskim. Jako duchowny, był wzorowym pasterzem, jako mąż stanu nie odznaczał się wielkiemi zdolnościami; uczciwy z gruntu, ale słabego charakteru, dał sobą powodować innym, jak np. za bezkrólewia Młodziejowskiemu. Ostatni prymas polski, przewodniczący elekcji, koronował Ł. 1764 królem Stanisława Poniatowskiego. Oprócz kilku mów, kazań i listów pasterskich wydał pierwszą, najobszerniejszą geografję powszechną w języku polskim, p. t. „Świat we wszystkich swoich częściach większych i mniejszych" (Wrocław, 1740), z rycinami i mapami; dzieło to zostało z niektóremi zmianami i opuszczeniami przedrukowane raz p. t. „Domowe wiadomości o księstwie Litewskiem" (Wilno, 1763), drugi raz „Historja polska z opisaniem urzędów polskich i t. d." (tamże i tegoż roku). Obszerny jego życiorys umieścił J. Bartoszewicz w dziele „Znakomici mężowie polscy" (t. II). — **Łubieński** Feliks Walezjusz, minister sprawiedliwości i spraw zagranicznych w epoce księstwa Warszawskiego, syn Celestyna, * 1758 we wsi Minodze w Olkuskiem. Wychowany pod przewodnictwem Albertrandego, zwiedził obce kraje i za powrotem posłował na sejmach 1778 i na sejmie czteroletnim, na którym zajmował się sprawami zagranicznemi. W r. 1794 był komisarzem cywilno-wojskowym przy Kościuszce. Po upadku Rzeczypospolitej jeździł w poselstwie od województw wielkopolskich do króla pruskiego, u którego wyjednał uwolnienie jeńców politycznych, a przy koronacji następnego monarchy 1798 otrzymał tytuł hrabiowski. W r. 1806 był jednym z deputowanych do Napoleona I, a w r. 1807 mianowany został przezeń dyrektorem wydziału wyznań i sprawiedliwości. Za księstwa Warszawskiego piastował godność ministra sprawiedliwości i interesów zagranicznych, na którem to stanowisku ważne położył dla kraju zasługi; zaprowadził bowiem kodeks Napoleona, założył szkołę prawa, dał początek bibljotece publicznej i polecił zebranie rozproszonych akt dawnej kancelarji królewskiej, czyli tak zwanej metryki koronnej. Po roku 1814 usunął się do majętności swej Guzowa, gdzie † 1848. Jego pióra jest pochwała Jana Albertrandego, umieszczona w „Rocznikach Tow. Warsz. Prz. Nauk" (t. 13); „Pamiętniki" jego opracował i wydał Chomętowski (1876, 2 wyd., Warszawa, 1890). — **Łubieński** Tadeusz, biskup sufragan djecezji kujawsko-kaliskiej, syn poprzed., * 1794 w Żelechowie, w Galicji, † 1861 w Warszawie. Po skończeniu nauk w kraju, wstąpił w szeregi wojska narodowego, a odznaczywszy się w pułku gwardji Napoleona, dosłużył się stopnia oficera i trzech krzyżów wojskowych. Później atoli wszedł do stanu duchownego i wyświęcony na kapłana 1823 r. w Rzymie, był prałatem domowym papieża Leona XII i jego następców Piusa VIII, Grzegorza XVI i Piusa IX. Za powrotem do kraju, przechodząc wyższe stopnie duchowne, został sufraganem djecezji kujawsko-kaliskiej, biskupem rodjonopolitańskim. W rękopisie zostawił przekład z iliryjskiego poematu Gundulicza, p. t. „Osmanida." — **Łubieński** Tomasz, generał b. wojsk polskich, brat poprzedniego. Wszedł 1806 r. do służby wojskowej i już w r. 1808 odznaczył się zaszczytnie w Hiszpanji przy zdobyciu wąwozów Sommo-Sierra. Pamiętną tę w dziejach wojennych szarżę jazdy polskiej, w której sam czynny i chlubny miał udział, opisał i wydrukował w tygodniku „Wanda" (r. IV, № 33). W 1831 r. dowodził jazdą polską pod Grochowem, a potem oddzielnym korpusem i czynny brał udział w różnych bitwach. — **Łubieński** Leon, syn poprzedniego, * 1812 w Sedan, we Francji. Opuściwszy w r. 1829 uniwersytet warszawski, wyjechał do Szkocji, gdzie ukończył kursa akademickie w Edymburgu. Po powrocie r. 1833 do kraju wszedł do służby cywilnej. † 1860 jako naczelnik w wydziale przemysłu banku polskiego. Wielki miłośnik nauk i literatury ojczystej, był jednym z głównych założycieli i gorliwych współpracowników czasopisma *Bibljoteka Warszawska*. — **Łubieńska**, Tekla z Bielińskich, autorka polska, * 1767 r. w Warszawie, † 1810 r. Od 1782 żona ministra Feliksa Łubieńskiego, w zaciszu domowem pisała i tłómaczyła wiele ulotnych wierszyków, piosenek i poezji religijnych, wyższy znamionujących talent. Za księstwa Warszawskiego mieszkając z mężem w stolicy, przełożyła umiejętnie kilka dramatów z angielskiego, włoskiego i francuskiego. Głównemi jednak jej pracy utworami są dramaty oryginalne: „Wenda," oraz „Karol wielki i Witykind" (Warszawa, 1808), które były wystawione na scenie (1807) i oba dobrego doznały przyjęcia. Życiorys jej mieści się w „Zorzy" (4 t., 1843) i w *Tygodniku Illustr.* (№ 214, r. 1873). — **Łubieńska** Adela, córka generała Tomasza, † 1896 r. Napisała „Opis Buska" (1842). — **Łubieński** Roger, hrabia, polityk i publicysta, * 1849 w Guzowie pod Warszawą; kształcił się w Anglji, stopnie akademickie otrzymał w uniwersytecie londyńskim. Podczas pobytu w Ameryce należał do redakcji *Oveland Monthly* i pomieszczał prace beletrystyczne w miejscowych dziennikach. Po powrocie do Warszawy napisał w *Kronice rodzinnej* „Listy z Ameryki," a po osiedleniu się w Galicji, został wybrany posłem na sejm krajowy i napisał kilka broszur w kwestjach ekonomicznych, jak: „Nędza i głód w Galicji," „Przesilenie" i inne.

Łubieński Józef, inżynier, napisał: „Fizyka, wykład popularny dla uczącej się czeladzi" (Warszawa, 1887); „Mechanika, wykład popularny" (1887); „Przemysł rolny: Technologja mechaniczna przemysłu wiejskiego" (1 t., Warszawa, 1891) i in.

Łubin, *Wilczy groch, Wilczyn (Lupinus),* rodzaj roślin z rodziny strąkowych, cechujący się kielichem dwuwargowym i łódką korony motylkową, opatrzoną dzióbkiem; są to zioła lub podkrzewy o liściach palczastodzielnych i kwiatach drobnych, zebranych w okółki; właściwe krajom cieplejszym. Za 100 prawie gatunków ważnym jest, jako roślina pokarmowa i pastewna, **Ł.** *biały (L. albus),* mający kwiaty białe, pochodzący ze Wschodu, oraz niektóre inne gatunki, lub odmiany poprzedzającego: **Ł.** *sycylijski* czyli *rzymski (L. termis),* **Ł.** *żółty (L. luteus),* **Ł.** *trwały (L. perenis),* **Ł.** *niebieski (L. angustifolius).* Uprawiają go już jako nawóz zielony

Łubin. *a* kwiat, *b* strąk, *c* ziarno.

pod zboża, już też dla nasion obfitujących w mączkę, gorzką wprawdzie, ale pożyteczną na pożywienie dla wołów roboczych, lub dla uwolnienia bydła i owiec od robaków. Niektóre gatunki uprawiają się w ogrodach jako ozdobne. Ziarna **Ł.** polecone są jako surogat kawy, stąd nazwa *kawianego ziela,* zwłaszcza dla gatunku *L. varius.* **Ł.** zawiera alkaloid *lupininę* $C_{21}H_{40}N_2O_2$, tworzący kryształy bezbarwne, rozpuszczalne w wodzie, smaku gorzkiego, topiące się przy 68°. Oprócz tego znajdują się w **Ł.** i alkaloidy ciekłe, a niekiedy i trująca *lupinotoksyna,* która u bydła, a zwłaszcza u owiec, powoduje *żółtaczkę ostrą* czyli *lupinozę.*

Łubny, miasto powiatowe w gub. Półtawskiej, na prawym brzegu rzeki Suły, ma 10,108 miesz. (1897).—*Łubieński powiat* ma na przestrzeni 2,059 wiorst kw. 137,427 miesz. (1897); powierzchnia równina, zroszona rz. Orżycą, Udajem i Sułą.

Łucji świętej drzewo, ob. Wiśnia.

Łuck, miasto powiatowe gub. Wołyńskiej, nad rz. Ster i Głuszec, gród bardzo dawny, niegdyś najobszerniejszy na Wołyniu; naprzemian wydzierany sobie przez Litwę, Polskę i książąt ruskich. W r. 1429 odbył się w **Ł.** pamiętny zjazd monarchów i książąt, na którym w. ks. Witołd zamierzał oddzielić Litwę od Korony i ogłosić się jej królem, w czasie którego z bajeczną wystawnością podejmował swych gości. Odtąd **Ł.** przechodził rozmaite koleje, wzrastał i upadał; najcięższe atoli czasy nastały dla niego w XVII wieku. Celem załagodzenia sporów religijnych zwołany był w **Ł.** sobór r. 1684, lecz zbyt rozdrażnione umysły nie przyszły upragnionej zgody. Pożary w latach 1781, 1792, 1800 i 1803 zniszczyły najznakomitsze gmachy miejskie. Zamiana zubożałego miasta z wojewódzkiego na powiatowe, przeniesienie katedry biskupiej i seminarjum do Żytomierza i t. p. zmiany, zatarły ostatnie ślady dawnego znaczenia **Ł.** Z zabytków budownictwa pozostały do dziś wspaniałe zwaliska zamku i kościół pojezuicki, zamieniony na katedrę, zbudowany w stylu odrodzenia i będący jednym z najpiękniejszych i najobszerniejszych w gub. Wołyńskiej, mieści w sobie bardzo piękne obrazy Smuglewicza, przeniesione z dawnego kościoła Dominikanów; dalej malownicze ruiny kościoła Bazyljanów; cerkiew Pokrowy, starożytnej budowy, z odwiecznym obrazem Matki Boskiej szkoły bizantyńskiej, i t. d. Obecnie **Ł.** liczy 18,525 ludności, w dwu trzecich częściach starozakonnej.—*Łucki powiat,* ma na przestrzeni 6,562 wiorst kw. 252,004 miesz. (1897); grunt piaszczysty i gliniasty, lasów dostatek (4/7 powierzchni). W powiecie znajdują się fabryki sukna.

Łuckie starostwo grodowe mieściło się w województwie Wołyńskiem, pow. Łuckim. Podług lustracji z r. 1663 zaliczały się do niego: miasto Łuck (ob.) z zamkiem i wsie: Holeszów z folwarkiem, Krasne, Kolczyn, który była uposażeniem klucznictwa łuckiego, Hnidawa, Swoż, Siołoswot, Radomyśl i Suchawola. W r. 1771 posiadał je Józef książę Czartoryski, stolnik w. ks. Litewskiego, opłacając z niego kwarty złp. 4,236 gr. 16, a hyberny złp. 1,000.

Łuczkiewicz Henryk, lekarz, * 1826 w Galicji wschodniej, † 1891; ukończył we Lwowie gimnazjum i kursa filozoficzne, medycynę studjował w uniwersytetach wiedeńskim, praskim i jagiellońskim, gdzie pozyskał dyplom doktorski r. 1852. Do 1855 pełnił obowiązki adjunkta kliniki terapeutycznej przy Dietlu. Przez dwa lata był lekarzem szpitala w Wilanowie, 1859 osiadł w Warszawie, 1860 został docentem patologji i terapji szczegółowej w akademji medyko-chirurgicznej, w Szkole Głównej wykładał historję medycyny i encyklopedję nauk lekarskich, a po zamianie jej na uniwersytet został profesorem nadzwyczajnym. Ogłosił liczne artykuły w rozmaitych pismach warszawskich, a oddzielnie wydał: „Farmakologja" (Warszawa, 1860); „O białaczce" (tamże, 1861); „Aforyzmy i rokowania Hipokratesa" (przekład, tamże, 1864); „O hemoroidach" (1866); „O suchotach płucnych" (1865); „Choroby układu nerwowego" (1869); „Patologja ogólna" (przekład z Wagnera

i Hartmana, 1873); „Choroby narządu krążenia krwi" (1874) i in.

Łucznik, żołnierz uzbrojony łukiem (ob. Łuk). Po wprowadzeniu broni palnej nazwa ta służyła długo jeszcze na oznaczenie żołnierzy wyborowych.

Łuczycki Jan, ruski badacz historji, * 1845 w Kamieńcu Podolskim, kształcił się 1862—66 r. w uniwersytecie kijowskim, przy którym 1870 został docentem historji. Wysłany za granicę kosztem rządu, zwiedził 1872 — 75 Francję, Włochy i Niemcy, gdzie badał materjały historyczne, tyczące się historji wojen religijnych XVI wieku. 1875 mianowany profesorem historji w uniwersytecie kijowskim. Ogłosił wielką liczbę rozpraw i prac większych, ściągających się do historji państw europejskich, oraz do spraw społecznych i instytucji Ukrainy.

Łuczyński Franciszek Kanty, astronom i matematyk, żyjący w pierwszej połowie XVIII wieku w Krakowie; oprócz rozprawy „Questio astronomica de eclipsibus" (Kraków, 1748), wydawał „Kalendarze Krakowskie," mieszczące w sobie niektóre ważne wiadomości historyczne.

Łuczyński Jan, syn poprzedniego, † 1820; po ukończeniu nauk w uniwersytecie krakowskim został profesorem fizyki w liceum krzemienieckiem r. 1807, gdzie przedmiot ten z pożytkiem wykładał. Przed śmiercią nadesłał Towarzystwu warszawskiemu przyjaciół nauk do druku traktaty: „O elektryczności," „O głosie," oraz „Trygonometrję płaską."

Ług, w ogólności roztwór soli, otrzymywany w ten sposób, że substancję, w której się ta sól znajduje (popiół, ziemie, rudy), przepłókuje się czyli ługuje kilkakrotnie wodą. **Ł.** *gryzące* są to roztwory wodanów potażu i sody. **Ł.** *macicznym* nazywa się ciecz, pozostająca po odkrystalizowaniu z niej ciała w niej rozpuszczonego.

Ługa, miasto powiatowe gub. Petersburskiej, nad Ługą, wpadającą do zatoki Fińskiej, liczy 5687 miesz. (1897). — *Łuski powiat* ma 136,386 m.

Ługańsk, miasto w pow. Sławianoserbskim, gub. Ekaterynosławskiej, nad Ługanem, dopływem Dońca, ma 4 cerkwie, szkołę górniczą, fabrykę machin, lejnię dział, wielkie piece, fabryki świec, garbarnie, 21,000 miesz. Jest siedliskiem zarządu zachodniego okręgu górniczego Donieckiego.

Ługański kozak, pseudonim Włodzimierza Dahla.

Ługowanie, ob. Ług.

Łuk, w geometrji część jakiejkolwiek linji krzywej, w szczególności okręgu koła (ob. Okrąg). **Ł.** w budownictwie, ob. Arkada.

Łuk, broń starożytna do rzucania strzał, składająca się ze zgiętej obręczy żelaznej, stalowej, rogowej lub drewnianej, związanej w obu końcach napiętym sznurkiem konopnym, lnianym albo z kiszek zwierzęcych, zowiącym się *cięciwą*. **Ł.** taki oparty był zwykle na krótkim drążku, na który nakładano *strzałę*, czyli pręcik drewniany, okuty grotem żelaznym. Gdy cięciwa zostaje wyprężoną, łuk się wygina, a gdy odzyskuje pierwotną swą postać, cięciwa wyrzuca strzałę. **Ł.** używany był

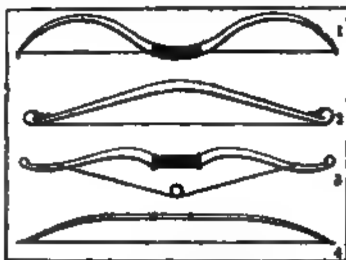

Fig. 1 — 4. Łuki

już w czasach przedhistorycznych; używali go Egipcjanie (fig. 1), a Grecy mieli **Ł.** kunsztownie wyrobione z dwóch rogów antylopy (fig. 3). U Asyryjczyków był główną bronią (fig. 2), używali go także Trakowie, Partowie, Scytowie. Turcy i Arabowie byli wybornymi łucznikami. W wiekach średnich **Ł.**, był powszechnie używany (fig. 4), słynęli zwłaszcza łucznicy (fig. 5) angielscy, flandryjscy i burgundzcy, wyrzucający po 12 strzał w ciągu minuty. Wprowadzenie broni palnej usunęło **Ł.**, który wszakże przetrwał w Anglji do końca XVII w. W Chinach dotąd jest wojsko w części łukami uzbrojone. Udoskonalony **Ł.** stanowi kuszę (ob.).

Fig. 5. Łucznik z XIV w.

Łuk woltaiczny, **Ł.** Volty, **Ł.** *elektryczny*, lub *galwaniczny*, ob. Elektryczne światło.

Łuk, *Łuk napięty*, herb: W polu czerwonem—łuk napięty srebrny.

Łuk.

Łukasz (św.), jeden z czterech Ewangelistów, podług podania kościelnego, * w Antjochji, lub też w Cyrenie (w Libji), poświęcał się sztuce lekarskiej, oraz malarstwu, po Wniebowstąpieniu Chrystusa przyjął chrześcijaństwo i przyłączywszy się w Troadzie do św. Pawła, towarzyszył mu nieodstępnie w podróżach misyjnych. †, mając lat 80, lub 84, podług jednych w Tebaidzie, podług zaś innych w Efezie. Św. **Ł.** uważa się za autora trzeciej Ewangelji, oraz Dziejów Apostolskich, nowsza jednak krytyka stara się oba te pisma odnieść do początku II w. **Ł.**-wi św. przypisuje się także kil-

ka obrazów, pomiędzy innemi cudowny obraz N. P. M. w Częstochowie. Kościół obchodzi pamiątkę św. Ł. 18 października.

Łukaszewicz I v. *Trąby* odm., herb: W polu srebrnem, pod dwoma skrzydłami czerwonemi—trzy trąby czarne, w złoto oprawne, w gwiazdę ułożone. U szczytu pół rycerza z mieczem w prawej ręce, a lewą opartego na boku. Labry czerwono-srebrne.—Ł. II v. *Trójstrzał* odm.: W polu błękitnem—korona złota, dwiema złotemi strzałami, ukośnie skrzyżowanemi przeszyta. U szczytu na 5-u piórach strusich ręka zbrojna ze strzałą, trzymaną wpoprzek pióropusza. Nadany 1790 r.

Łukaszewicz I.

Łukaszewicz II.

Łukaszewicz Jan, Jezuita, * 1699 na Litwie, † 1779 r. w Uswaldzie, był przez pół wieku blizko misjonarzem łotewskim w Dynaburgu. Wydał w języku łotewskim: „Ewangelje na niedziele i święta całego roku" (Mitawa, 1756—96) i „Katechizm, którego ostatnie wydanie wyszło p. t.: „Pawinnastes kristigas aba katechisms" (Wilno, 1808).

Łukaszewicz Józafat Ignacy, znakomitych zdolności malarz, * 1789, † 1850 w Warszawie, uczeń Rustema, a później od r. 1818 uczeń uniwersytetu warszawskiego na wydziale malarskim; ozdobiony na wystawie warszawskiej 1819 medalem złotym, został nadwornym malarzem w. ks. cesarzewicza Konstantego, z którego polecenia malował mnóstwo obrazów, przedstawiających ówczesne wybitniejsze postacie wojskowe i sceny wojenne (np. „Bitwa pod Raszynem 1809"), malował też obrazy religijne i portrety. Por. Rastawieckiego „Słownik malarzów polskich" (t. 1).

Łukaszewicz Józef, historyk, * 1797 w Krąplewie w W. Ks. Poznańskiem, † 1873 r. Odbywszy nauki w gimnazjum poznańskiem, dalsze wykształcenie własnej winien pracy. Pomocy i wpływowi Ed. Raczyńskiego zawdzięczał głównie obiór zawodu naukowego. Po otwarciu w 1829 r. bibljoteki Raczyńskich w Poznaniu, Ł. został przy niej bibljotekarzem. Wysłany przez swego protektora dla poszukiwania rzadkich książek i rękopisów, zwiedził bibljoteki i archiwa w Warszawie, Krakowie, Wrocławiu, Królewcu, Gdańsku, Toruniu i innych miastach. Archiwum braci czeskich w Lesznie, bogate w dokumenta do dziejów protestantyzmu w Polsce, skłoniło Ł. do poświęcenia się studjom nad tym przedmiotem. Pierwszym tej pracy owocem była: „Wiadomość historyczna o dysydentach w mieście Poznaniu w XVI i XVII wieku podług lat zebrana" (Poznań, 1832). Dzieło to zyskało ogólne uznanie i zostało przełożone na język niemiecki przez Winc. Balickiego (Darmsztad, 1843). Wkrótce obszerniejsze i bogatsze treścią prace: „O kościołach braci czeskich w dawnej Polsce" (t., 1835) i „Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie" (t., 2 t., 1841 i 43) znalazły szeroki rozgłos i uznanie; ostatnia z tych prac wyszła w niem. przekładzie (Lipsk. 1848).—W dalszym ciągu swych studjów wydał: „Dzieje kościołów wyznania helweckiego w dawnej Małej Polsce" (t. 1853) i wreszcie dzieje kościoła katolickiego w dawnej djecezji poznańskiej pod skromnym tytułem: „Krótki opis historyczny kościołów parochjalnych, kaplic, klasztorów... w dawnej djecezji poznańskiej" (t., 2 t., 1858—63). Opracował również podobno i przygotował do druku „Dzieje rozmaitych odcieni antytrynitarzy polskich." Wydał także Ł. z licznemi własnemi przypisami dzieło Ostrowskiego „Dzieje kościoła polskiego" (t., 3 t. 1846). Bezstronność, krytyczność i bogactwo wprost ze źródeł czerpanych szczegółów cechują powyższe prace Ł. Działalność jednak tego niezmordowanego badacza nie ograniczała się jednym kierunkiem. Opracował on wyczerpującą niemal monografję: „Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania" (t., 2 t., 1838, po niem. wydany w Lesznie, 1842). Najważniejszą bez wątpienia z prac Ł. jest: „Historja szkół w koronie i W. Ks. Lit., od najdawniejszych czasów do 1794" (t., 4 t., 1849—51). Mieści się tu zarówno historja akademji krakowskiej, zamojskiej i wileńskiej, jak szkół jezuickich, pijarskich, bazyljańskich, seminarjów duchownych i licznych protestanckich zakładów naukowych. Zbiegiem szczęśliwych okoliczności niezmordowany nasz badacz znalazł się 1852 r. posiadaczem znacznego majątku ziemskiego (Targoszyce w pow. Krotosz.), co mu pozwoliło porzucić obowiązki bibljotekarza i osiąść we wsi dla poratowania nadwątlonego pracą zdrowia. Nie zaprzestawał jednak swoich poszukiwań, których rezultatem był: „Krótki historyczno-statystyczny opis miast i wsi w pow. Krotoszyńskim od najdawniejszych czasów aż po r. 1794" (t., 1869). Jest to znakomitej wartości praca, rzucająca wielkie światło na los ludu wiejskiego i miejskiego w przeszłości. Jako wydawca zasłużył się Ł. swoim współudziałem w wydawnictwach Raczyńskiego. Przełożył „Historję naturalną" Plinjusza (t., 10 t., 1845), wydał swoim nakładem „Pamiętniki polskie" (t. 1836); redagował od 1834 razem z Janem Poplińskim *Przyjaciela ludu* (w Lesznie), a od 1838 *Tygodnik literacki* i następnie *Orędownik naukowy* w Poznaniu wspólnie z Poplińskim.

Mnóstwo naukowych i krytycznych artykułów pomieszczał w *Bibl. Warsz.* i innych czasopismach. Życiorys w *Tygodn. ilustr.* (1873, № 292 i 293).

Łukaszewicz Lesław, * 1811 roku w Galicji wschodniej pod Buczaczem. Odbywszy kampanję 1831 r., słuchał prawa w uniwersytecie lwowskim. Uwięziony w 1850, † w twierdzy Teresynum 1855. Pierwszy Ł. skreślił małeńki podręcznik do dziejów naszej literatury p. t.: „Rys dziejów piśmiennictwa polskiego" (Kraków, 1836), który w następnych przerabianiach urósł do pięćkroć większych rozmiarów (przerabiacze są: W. Kalinka, J. N. Czarnowski, ks. T. Kiliński i L. Rogalski); późniejsze wydania wychodziły w Poznaniu.

Łukaszewicz M. W., ksiądz, proboszcz parafji Żerków w W. Ks. Poznańskiem i członek Towarzystwa przyjaciół nauk poznańskiego; napisał: „Strażnica Ostrów i miasto Żerków, obrazek z dziejów przeszłości naszej" (Poznań, 1891).

Łukaszewski Ksawery T. A. E., nauczyciel języka polskiego w szkołach poznańskich, ogłosił drukiem: „Słownik podręczny wyrazów obcych i rzadkich w języku polskim używanych" (Królewiec, 1847); „Nauka pisania listów" (Gliwice, 1847), oraz kilka elementarzów i innych książek pedagogicznych.

Łukaszewski Juljan, lekarz, * w Skorzęcinie pod Gnieznem, studjował medycynę w Gryfji, Pradze i Krakowie, doktoryzował się w 1862 r., w roku 1866 osiedlił się w Rumunji i został dyrektorem zakładu dla obłąkanych w Jasach. Założył bibljotekę polską; oprócz licznych artykułów i korespondencji, umieszczanych w różnych czasopismach, wydał: „Szpitale w Mołdawji" (Warszawa, 1872).

Łukawiecki v. *Sas* odm., herb: W polu błękitnem, pod rogami złotemi półksiężyca — złota strzała żeleźcem na dół, między dwiema 6-promiennemi gwiazdami złotemi. U szczytu ogon pawi, złotą strzałą przeszyty.

Łukawiecki

Łukawski Walenty, rotmistrz zakroczymski w konfederacji barskiej, należał pod dowództwem Stanisława Strawińskiego (ob.) do porwania króla Stanisława Augusta 2 listopada 1771 roku, za co w roku 1773 został ścięty na rynku Starego Miasta w Warszawie.

Łukie, jezioro w gub. Siedleckiej, pow. Włodawskim, we wsi Zawadówka, ma 291 morgów przestrzeni i 10 stóp głębokości.

Łukławice, wieś w Galicji, w pow. Bocheńskim, nad rz. Dunajcem, blisko m. Zakliczyna leżąca, sławna w historji socynjanów polskich, którzy tutaj przez długie czasy mieli stały przytułek i główną na wszystkie strony szkołę arjańską. Tu spędził ostatnie swoje lata założyciel sekty Faust Socyn i tu zmarł 1604 r.

Łukocz, herb: W polu błękitnem lub czerwonem, nad srebrnym murem blankowanym—czarna dzicza głowa z dwoma kłosami pszenicy w pysku.

Łokojanów, miasto powiatowe gub. Niższo-Nowogrodzkiej, nad rz. Tieszą i Chwoszczówką, ma 2,113 miesz. (1897).—*Łukojanowski powiat* ma na przestrzeni 5,127 w. kw. 195.708 m. (1879); powierzchnia—równina, grunt—czarnoziem. Nader rozwinięty przemysł ludowy.

Łukocz.

Łukomski.

Łukomski (książę), v. *Roch* v. *Pierzchała* odm., herb: W polu czerwonem, na trzech srebrnych belkach poprzecznych, ku dołowi coraz mniejszych—srebrna lilja z krzyżem na wierzchu. Nad hełmem książęca korona.

Łukomscy, książęta, których gniazdem rodzinnem było miasteczko Łukomla w gub. Mohylowskiej. Pochodzenie tych książąt od Gedymina, jako mniemanych potomków Andrzeja Wiganta Olgierdowicza, czy też siostry Jagiełłowej, podlega wątpliwości (por. Stadnickiego „Bracia Wł. Jagiełły," Lwów, 1867, str. 40). Pierwszym wspominanym w dziejach jest kniaź *Iwan Łukomski*, który w zamiarze otrucia Iwana Wasilewicza udał się do Moskwy, ale gdy rzecz się odkryła, został spalony w klatce 1493 r. *Teodor Iwanowicz* (może syn poprzedniego?) i *Andrzej Łukomscy*, występowali gorliwie jako stronnicy M. Glińskiego (ob.). W XVI w. służyli *Łukomscy* dzielnie krajowi w różnych potrzebach. Odznaczył się między nimi szczególnie jako znakomity wojownik *Konstanty Łukomski*, który przyczynił się wiele do zwycięstwa nad Ułą 1565 r. i bronił pogranicza litewskiego. W XVII w. zarzucili tytuł kniaziowski. Na sejmach smutną niektórzy z nich często zyskiwali sławę z szalonej opozycji i zrywania obrad. W następnych czasach zupełnie podupadli i z widowni dziejów zniknęli. Jedna ich linja przeszła do Rosji, gdzie dotychczas istnieją książęta Łukomscy.

Łukomski Stanisław, znakomity rytownik, * 1835 r. w Poznaniu, † 1867 tamże; wykonał wiele sztychów, zwłaszcza do wspaniałych ilustrowanych wydań Żupańskiego, odznaczających się czystością rysunku i wyborną techniką.

Łukomski Jan, pisarz pedagogiczny, * 1838, † 1869 r., syn zasłużonego pedagoga Adama Ł.

(* 1799, † 1872); nauki średnie kończył w Piotrkowie i Lublinie, uniwersyteckie w Moskwie, poczem był nauczycielem w jednem z gimnazjów warszawskich, lecz z powodu choroby zawód ten opuścił i został urzędnikiem w komisji oświecenia. Ogłosił: „Praktyczną gramatykę polską na zasadach historyczno-porównawczych" (Warsz., 1862); „Krótką gramatykę polską" (kurs wstępny, 1866, cz. 2 w rękopisie); „Przewodnik do wykładu geografji powszechnej" (przekład z Pütza) i in. Nadto ułożył wyborne „Wypisy polskie" (3 części).

Łukowe światło, *łukowe lampy elektryczne*, ob. Elektryczne światło.

Łukowska kasztelanja, położona w województwie Lubelskiem, istniała już w XIII w., następnie została zapomnianą, aż wznowił ją dopiero Stanisław August Poniatowski, dla Jacka Jezierskiego, miecznika łukowskiego, który, mianowany 1775, † 1805, był pierwszym i ostatnim kasztelanem łukowskim.

Łukowski Stanisław Wojciech, literat, * 1843 w Łęczycy, * 1879, nauki wyższe pobierał w Szkole Głównej warsz. Zajmował się opracowaniem różnych części hygjeny, i oprócz wielu prac w pismach wydał oddzielnie „Rys badań o cholerze" i t. d. (z Pappenheima, 1872); „Oględziny i grzebanie zmarłych" (1873); „O małżeństwie" (1872).

Łukowskie jezioro, w gub. Warszawskiej, pow. Gostyńskim, gminie Białłe, zajmuje 30 mor. i ma 6 do 9 stóp głębokości.

Łukowskie starostwo grodowe, było położone w województwie Lubelskiem, w ziemi Łukowskiej. Podług lustracji z r. 1660, obejmowało: miasto Łuków (ob.) z Podzamczem i wsie: Krynka, Zdżarz z puszczą, Sieciaszki, Kownatki, Trzebieszów, oraz dzierżawy: Wiśniów i Kąkolewnicę. W r. 1771 posiadał je Sebastjan Dłuski, opłacając kwarty złp. 3,966 gr. 18, a hyberny złp. 1,385 gr. 4.

Łuków, miasto powiatowe gub. Siedleckiej, nad rzeką Krzną położone, jest wielce starożytne i już w dziejach XIII w. bywa wspominane, jako pozycja ważna na pograniczu Polski, Litwy i Jadźwingów. Dla poskromienia napadów pogan i nawracania Jadźwingów, Bolesław Wstydliwy zaprowadził tu r. 1250 Templarjuszów. Pod Łukowem to miał on w krwawej bitwie r. 1264 stanowczo odnieść zwycięstwo i Jadźwingów prawie do szczętu wytępić. W r. 1533 uległ Ł. klęsce pożaru, która i później jeszcze miasto kilkakrotnie nawiedziła. Obecnie ma Ł. 8,317 miesz. i jest stacją węzłową dróg żel. Nadwiślańskich.—*Łukowski powiat*, jeden z dziewięciu powiatów gub. Siedleckiej, ma 1,656 w. kw. i 103,706 miesz. (1897). Oprócz miasta Łukowa ma jeszcze 5 osad i 22 gminy.

Łuksniany, jezioro w gub. Suwalskiej, pow. Kalwaryjskim, ma 247 mor. przestrzeni.

Łuniewski Kazimierz, krytyk literacki i nowelista, * 1845 r., był współpracownikiem *Kurjera Warsz.*, gdzie pomieszczał feljetony, kroniki literackie i przeglądy teatralne, a nadto pracami swemi zasilał: *Bluszcz*, *Wiek*, *Kłosy*, *Echo* i in. Napisał powieść „Historja o zaklętej królewnie" w *Echu* szkic „Pan sędzia" i przełożył na język polski kilka sztuk teatralnych, między innemi „Kwiat z Tlemcenu." † 1891 w Stawiszynie pod Kaliszem.

Łuniewski Tymoteusz, właściciel ziemski i agronom, * w Siedlcach w Królestwie Polskiem, kształcił się w uniwersytecie warszawskim, poczem osiadł na roli. Oprócz prac pomieszczanych w czasopismach warszawskich, a dotyczących agronomji i etnografji, oddzielnie ogłosił: „Znaczenie łubinu w rolnictwie u starożytnych rzymian" (Warsz., 188.); „Uprawa kartofli" (1898); „Socha litewska" (1899).

Łunkiewicz Jan Ludwik, ksiądz, * 1810 r., kształcił się w duchownej akademji wileńskiej, święcenia kapłańskie otrzymał 1834, stopień magistra teologji 1841 r. Za biskupa Kłągiewicza był jego sekretarzem. Wydał dziełko do dzisiejszych czasów w nowych powtarzane edycjach: „Wykład obrzędów i religijnych zwyczajów rzymsko-katolickiego Kościoła ze względu na ich duchowne znaczenie" (Wilno, 1878). Był rektorem i kapelanem kościoła gimnazjalnego w Grodnie, a następnie dziekanem grodzieńskim. Został w końcu proboszczem w Ossowie (dekanatu raduńskiego), gdzie przebył lat 12, w 1891 osiadł w Wilnie, gdzie † 1894 r.

Łunna, miasteczko w gub. Grodzieńskiej, nad Niemnem; był tu jeden z najdawniejszych kościołów katolickich na Litwie. Kościół ten, zniszczony przez pożary, wspaniale odbudował Stanisław August w r. 1782 r.

Łupek, *szyfer* (niem. *Schieffer*), w mineralogji wszelki kamień, dający się dzielić na cienkie płyty lub listki; rozróżniamy przeto pod względem mineralogicznym Ł. wapienny, kwarcowy, gliniasty, bitumiczny, mikowy i t. d., a pod względem praktycznym Ł. dachowy, szyfrowy (do pisania), litograficzny i t. d. U największej części Ł. łupliwość jest zgodną z uwarstwieniem i jest skutkiem pierwotnego osadzania się minerału. U niektórych jednak łupliwość jest zupełnie niezależną od kierunku i nieregularności ułożenia i w tym razie budowa łupliwa minerału jest skutkiem następnych przeobrażeń, jakim ulegał, a przy których zachodziło jego ściąganie się.

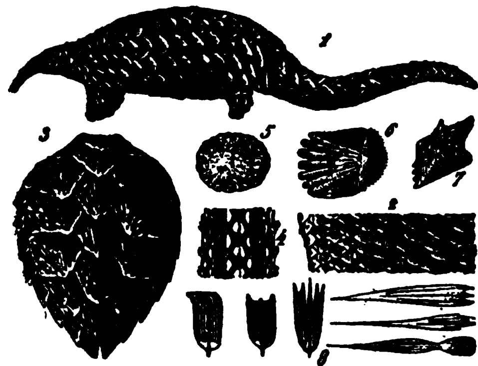
Łupież, drobne, cienkie łuski do pudru podobne, powstają u wielu ludzi na uwłosionej części głowy. Ł. tworzy się z wydzieliny gruczołów łojowych i komórek warstwy rogowej skóry. Z obfitem tworzeniem się Ł. idzie zwykle w parze wypadanie włosów, w czem wielu upatruje związek przyczynowy, gdy zachodzi tu jedynie współrzędność objawów. Po długotrwałem nadmiernem wydzielaniu gruczołów łojowych występuje powoli nadmierne rogowacenie; jeżeli łojotok i to nadmierne rogowacenie będą trwały czas jakiś, sprawa chorobowa przejdzie też i na torebki włosowe. Wtedy i one ulegają rogowaceniu, ogranicza się dopływ mate-

[...]u odżywczego do włosów, i włosy wypadają. [N]iernemu tworzeniu się Ł. zapobiedz można [prz]ez częste zmywanie głowy mydłem i wysko[kie]m, i następnie traktowanie jej maścią siarczaną.

Łupina, powłoka zewnętrzna, zwłaszcza skóra [owo]ców, a w szczególności ściany strąka, na któ[re] się dzieli przy pękaniu; niektórzy jednak bota[nic]y nazywają tak sam strąk, jakkolwiek to się [sprz]eciwia ogólnemu znaczeniu wyrazu.

Łupliwość, własność ciał, które w pewnych [kie]runkach posiadają spójność mniejszą, aniżeli w [kie]runkach innych, tak, że przez działanie siły ze[wn]ętrznej, jak przez uderzenie, rozdział następuje [we]dług płaszczyzn, do kierunków najsłabszej spoj[no]ści prostopadłych. Jest to w szczególności cechą [kr]yształów (ob.). Ob. też Łupek, Odłam.

Łuski (*squamae*), utwory naskórkowate ciała [zw]ierzęcego, mające postać błon płaskich, dachów[k]owato ułożonych; występują w wielu gromadach [zw]ierząt i na różnych częściach ich ciała. Blain[vi]lle podzielił je na trzy rodzaje, na Ł. nadskórne, [s]kórne i włosowe. Pierwsze powstają przez zgru[bi]enie albo sfałdowanie skóry, tu należą pokrywy [łu]skowate nóg ptaków i żółwi, oraz całego ciała [ja]szczurek i węży (fig. 4). Ł. skórne rozwijają się [w] zagłębieniach skóry, jak Ł. ryb. Trzeci nako[n]iec rodzaj Ł. powstaje z włosów lub włókien ro-

Łuski.

gowych, z sobą złączonych, jak Ł. pokrywające ogon szczura lub bobra (fig. 2), Ł. łuskowca (fig. 1) lub skorupy żółwi (fig. 3). Ł. ryb rozróżniają się na *płatkowate*, złożone z drobnych płatków, opatrzonych kolcem, jak u rekinów, *szkliste* (fig. 7), ułożone jak dachówki, właściwe rybom szklistołuskim, oraz *kolowe* (fig. 5) i *klinowate* (fig. 6), właściwe rybom kościstym. Ł. owadów i innych stawowatych są to utwory chitynowe, osadzone najczęściej na drobnych szypułkach; u motyli (fig. 8) jest niemi pokryte całe ciało. W botanice Ł. zowią się liście przeobrażone w błony tęgie, skórzaste, które często służą do ochrony różnych organów rośliny, zwłaszcza liściaste organy szyszek drzew iglastych, dźwigające nasiona.

Łuskiewnik (*Lathraea, Clandestina*), rodzaj roślin z rodziny trędownikowatych, obejmujący rośliny europejskie, rosnące pasożytnie na korzeniach drzew i krzewów. U nas przytrafia się Ł. *zwyczajny* (*L. squamaria*) w lasach cienistych, liściastych, głównie na leszczynie. Cała roślina jest biaława lub blado czerwona, łodyga w części podziemnej w miejsce liści łuskami pokryta. Korzeń, a raczej łodyga podziemna, używał się niegdyś w medycynie.

Łuskina Szczepan, Jezuita, * 1725 r. w województwie Witebskiem, po ukończeniu akademji wileńskiej i 10-letnim pobycie w Rzymie, Włoszech, Francji i Niemczech oddał się astronomji i pracował jako profesor, gdy go powołał do Nancy Stanisław Leszczyński na swego spowiednika. Po jego śmierci wrócił do Warszawy i wykładał w kolegjum jezuickiem matematykę i astronomję. Od czasu zniesienia Jezuitów zaczął wydawać 1774 *Gazetę Warszawską* i redagował ją aż do swej śmierci, zaszłej 1793. Ł. celował w nauce, ale pełen był fanatyzmu i przejęty nawskroś zasadami wstecznemi. Obszerny życiorys jego znajduje się w dziele Bartoszewicza „Znakomici mężowie Polscy w XVIII w.“ (t. 1).

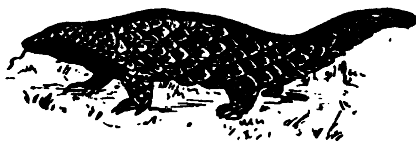
Łuskina Włodzimierz, malarz i literat, * w Witebsku; † w Krakowie, kształcił się tamże. Główniejsze obrazy są: „Savonarola“; „Koniec wieku“; „Cieplarnia“ i in.

Łuskopłetwe, ryby, ob. Płetwołuskie.

Łuskoskrzydłe, owady, ob. Motyle.

Łuskowiec (*Corytus enucleator*), ptak krajowy z rodziny łuszczaków; z ptaków pokrewnych jest on najbardziej zbliżony do gila.

Łuskowiec (*Manis*), rodzaj ssących z rzędu bezzębnych, z rodziny długojęzykich (*Vermilinguia*). Zwierzęta te odznaczają się pokryciem ciała, nóg i ogona wielkiemi, rogowemi, trójkątnemi, ostremi łuskami; ciało podługowate, na bardzo niskich nogach; głowa szczupła ze znacznie przedłu-

Łuskowiec.

żonym pyszczkiem, szczęki bezzębne, oczy małe, język robakowaty, bardzo długi, wysuwalny, cyców para na piersi, nogi 4 lub 5-palcowe. Ł. żyją w Indjach wschodnich, na wyspach przyległych i w Afryce południowej; karmią się mrówkami i termitami; obyczaje mają nocne. Przed nieprzyjacielem zwijają się w kłębek, jak jeże, i wtedy ostre łuski są jedyną ich obroną. Ł. *długoogoniasty* (*M. longicaudata*) ma 50 cm. długości z ogonem 80 cm. długim, ciemno-brunatny. Ł. *krótkoogoniasty, pangolin* (*M. laticaudata*), większy od

poprzedniego, ma ogon krótszy. **Ł.** *Temmincka (M. Temminckii)*, 50 cm. długi z ogonem 30 cm. długim, ma łuski żółto-brunatne.

Łuszczak *(Fringilla)*, rodzaj ptaków z rzędu śpiewających czyli wróblowatych, z podrzędu stożkodziobych czyli wróblowatych właściwych *(conirostres)*, typ rodziny łuszczaków *(fringillidae)*, obejmujący około 300 gatunków, które zresztą u różnych pisarzów łączone są do innych rodzajów, zwłaszcza do ziarnojada *(Loxia)*. Ptaki te mają dziób krótki i ostry, nozdrza nasadowe, okrągłe, pokryte piórkami czołowemi, nogi mierne, 4-palcowe, 3 palce na przód obrócone. Rozmieszczone są na całej ziemi. Są wogóle towarzyskie, żywią się głównie nasionami, zwłaszcza oleistemi, wyłuskując jądra z łupin, skąd pochodzi ich nazwa rodzajowa polska, nadana przez Tyzenhauza; w pewnych porach roku jadają też owady. Są jednożenne, gniazda budują misterne różnych kształtów, jaj niosą 5—6 i gnieżdżą się kilkakrotnie do roku. Ubarwienie w obu płciach odmienne; samce bywają niekiedy bardzo ozdobne, młode są podobne do samic. Dla świetności ubarwienia i przyjemnego śpiewu często cho-

Wróbel.

wane są w klatkach. Pomimo małości, mięso ich bywa dosyć poszukiwane. Niektóre gatunki wyrządzają szkody w zbożach i innych roślinach uprawnych, lecz wynagradzają to tępieniem owadów i nasion chwastów. W kraju naszym znajdują się następne gatunki: 1) *Grubodziób*, zwany też *grubołuskiem, klęskiem, pestkogryzem, kostogryzem* (*F. coccothraustes* lub *Loxia coccothraustes)*, odznacza się grubością dzioba, którym wyłuskuje pestki wiśni. 2) *Dzwoniec (Loxia chloris)*, ubarwienia z wierzchu zielono-oliwkowego, często chowany w klatkach. 3) *Kulczyk (F. serinus)*, najmniejszy z krajowych gatunków, przebywa tylko w dolinie Ojcowskiej i sąsiednich miejscach. 4) *Wróbel (F. domestica)*, powszechnie znany, 15—16 cm. długi, 24—26 cm. szeroki, ma upierzenie szare, z żółtawo-białą smugą poprzeczną na skrzydłach, gnieździ się w bezpośredniem sąsiedztwie człowieka i od miejsca swego urodzenia nie usuwa się nigdy daleko. Należy do najmędrszych ptaków, a obcowanie z człowiekiem uczyniło go podstępnym; jest też bardzo towarzyski. Znosi 3—5 razy w roku po 5—6 jajek, które samiec i samica wysiadują przez 13—14 dni. 5) *Mazurek (F. montana)*, mniejszy od poprzedniego, woli przebywać w lesie i polu, i tylko w zimie ukazuje się koło zabudowań. 6) *Zięba (F. coelebs)*, nieco większa od wróbla, buduje piękne

Szczygieł.

półkuliste gniazda; zaleca się miłym śpiewem, wyróżnia się czerwonem ubarwieniem spodu ciała, na skrzydłach dwie smugi białe; przebywa w lasach i ogrodach; w końcu października przelatuje do Europy płd.; w początku marca wracają samce, nieco później samice. 7) *Jer (F. montifringilla)*, ptak północny i górski, jest u nas tylko przelotnym. 8) *Makolągwa* lub *konopka (F. cannabina)*, 13 cm. długa, odznacza się czystym fletowym śpiewem, ale samiec traci w niewoli piękną czerwoność na piersiach i głowie. 9) *Rzepołuch (F. flavirostris)*, ptaszek północny, zalatujący do nas tylko w czasie tęgich zim. 10) *Czeczotka (F. linaria)*, nalatuje co zima. 11) *Szczygieł (F. carduelis)*, 14 cm. długi, zabarwiony czarno na skrzydłach i ogonie, czerwono przy podstawie dzioba i biało na grzbiecie, na skrzydłach ma żółtą smugę; najozdobniejszy i najzgrabniejszy z krajowych, lubiony dla wesołości, pięknego śpiewu i zdolności wyuczenia się różnych sztuczek. 12) *Czyż (F. spinus)*, 12 cm. długi, ma upierzenie zielonawo-żółte i chętnie jada zwłaszcza nasiona olchy; jest również poszukiwany dla śpiewu.—Z zagranicznych wymienimy *kanarka (F. canaria)*, którego rasa pierwotna żyje na wyspach Kanaryjskich i odznacza się przepysznym śpiewem; upowszechniony w Europie już od XVI wieku. W niewoli ubarwienie jego jest inne, niż w stanie dzikim, jest tam bowiem prawie zielony z żółtawym połyskiem. Przez łączenie go z niektóremi innemi Ł. otrzymano kilka mieszańców. Hodowla kanarków rozwinięta jest głównie w Niemczech, skąd rocznie wywozi się około miljona tych ptaków. Por. Bröse „Die Kanarienvogelzucht" (1894).

Łuszczański Jurij, pisarz górnołużycki, * roku 1839 w Wotrowie, uczył się w Pradze od 1856 do 1866 r., w którym otrzymał święcenia kapłańskie. Napisał wiele artykułów popularnych, przeważnie religijnych, do pism łużyckich, oraz takichże książeczek; w latach 1872—76 redagował czasopismo *Katolicki posoł*. Wespół z ks. M. Hórnikiem przełoż. Nowy Testament (1887—1896). Był przewodniczącym „Maticy srbskiej" w Budyszynie.

uszczenie, ob. Skóra.

uszczewska Magdalena, nazywana Niną, ka Jadwigi Ł. (Deotymy), * 1806, z ojca Edwar-óńłtowskiego, generała wojsk polskich, † 1869. orała staranne bardzo wychowanie, i należała najpiękniejszych kobiet swojego czasu. W r.) zaślubiła Wacława Ł., syna ministra spraw nętrznych z czasów księstwa Warszawskiego. ządkowo wraz z mężem przebywała we wsi gi, później w Warszawie, gdzie mąż jej otrzy- urząd w ministerjum spraw wewnętrznych. ałżeństwa tego urodziły się dwie córki: Kazi-:a (znana pod pseudonimem Jolanty), później-żona Antoniego Komierowskiego, i Jadwiga otyma), sławna poetka polska. Ł. wywierała zny wpływ na życie umysłowe Warszawy, nadząc w swoim słynnym salonie wszystkie itne osobistości swojego czasu. W tym salonie dziła się myśl założenia *Bibljoteki Warszaw-*, której Wacław Ł. był jednym z naj-wszych i najczynniejszych współpracowni-. Magdalena Ł. również dała inicjatywę do lania przekładu polskiego pism Kopernika, któ-puściły prasę w r. 1854. Prócz tego sama wie-isała, nie wszystko jednak ogłaszając drukiem; *Pielgrzymie* Ziemięckiej wydrukowała przekład ieł Teresz: „Rozmyślania nad modlitwą pań-: Ojcze nasz" (t. II, 1845). Por. „Magdalena na) z Żółtowskich Łuszczewska i jej salon," isał dr. Hipolit Skimborowicz (Warszawa, 9).

Łuszczewska Jadwiga, znakomita improwi-orka i poetka polska, znana pod pseudonimem *otymy*, córka Wacława *Łuszczewskiego* (ob.), dzona w październiku 1840 r. w Warszawie. n jej rodziców przez lat dwadzieścia był jed-n z najważniejszych ognisk życia literackiego i artystycznego w Warszawie. Śród takiego otoczenia, pod kierunkiem zdolnych nauczycieli (Dominik Szulc i Antoni Waga) i światłych rodziców, rozwinął się u młodej panienki talent improwizatorski, którym (około r. 1853) wprawiała w podziw i zachwyt słuchaczów, napełniających tłumnie salony rodziców.

szczewska Jadwiga.

Improwizacje te uderzały tyle siłą uczucia, nie liryzmem, bardzo natural-m zresztą u młodej poetki, lecz przeciwnie, głębo-cią myśli i bogactwem erudycji. Wygłaszała nich Deotyma najczęściej rezultaty swych stu-ów nad dziejami ludzkości lub życiem przyrody. ła to filozofja i że tak powiemy poezja nauki, nigdy poezja serca i przyrody. Fantazja im-owizatorki czerpała swój pokarm i materjały zdobyczach wiedzy, nie zwracając uwagi na ży-cie rzeczywiste, na skarby poezji, w sercu ludz-kiem i przyrodzie istniejące. Zbiór utworów Ł. z tego perjodu wyszedł p. t.: „Improwizacje i poe-zje" (2 t., Warszawa, 1854—58). Stopniowo do-piero fantazja poetki zaczęła zwracać się ku właś-ciwszym przedmiotom, poezja zaczęła się uwal-niać z pęt wiedzy i abstrakcyjnych poglądów. Owocem tego zwrotu była: „Tomira" (Warszawa, 1855); „Polska w pieśni," której dotąd wyszły dwie części (2 t., Warszawa, 1859—50, nowe wyd., 1887 i 1894), obejmujące poematy „Lech," „Woj-na olbrzymów," „Wyszomira," „Dwunastu woje-wodów." Wpływ odbywanych w tym czasie po-dróży w kraju i za granicą szczęśliwie podziałał na talent Deotymy, jak o tem świadczą skreślone prozą opisy tych wycieczek (Wycieczka do Gdań-ska, na Rugję, na górę Ś-to-Krzyską, w Karpaty i do Ojcowa, drukowane w *Gazecie Warsz.* i *Ty-godn. ilustr.* 1856—60). Przez kilka lat (od 1863) towarzyszyła swemu ojcu w czasie jego pobytu w Rosji. Powróciwszy, starała się nanowo wskrze-sić przerwane zebrania literackie i odnowić trady-cję słynnego salonu rodziców; były to wieczory „czwartkowe." Talent Ł. teraz dopiero wszedł na odpowiednią drogę; serce poetki uderzyło prawdziwie ludzkiem uczuciem, erudycja zni-kła, a oktawowa zwrotka zastąpiła ulubioną dawniej formę starożytnej ody. Talent improwi-zatorski Ł. bywał przedmiotem wielu rozpraw i studjów. Oprócz Zygmunta Kaczkowskiego „Deotyma w Krakowie" (Warszawa, 1854) pisał o niej Karol Estreicher (*Dziennik literacki* z r. 1858) i A. Marcinkowski. Prócz wyżej wspomnia-nych, ogłosiła: „Narzeczona z Ogrodzieńca" dra-mat historyczny," „Bolesław Chrobry," poemta (1875); powieści: „Na rozdrożu," „Zwierciadla-na zagadka," „Krzyż nad otchłanią," „Branki w jasyrze" (1889, t. 3) „Panienka z okienka," starodawny romans (Warszawa, 1898); „Sobieski pod Wiedniem," „Wanda."

Łuszczewski Jan Paweł, mąż stanu, * 1764, we wsi Skotnikach, pow. Sochaczewskim, † 1812 w Warszawie. Po ukończeniu szkół pijarskich w Warszawie, zostawał przy dworze Stanisława Augusta i w r. 1788 wybrany posłem z powiatu Sochaczewskiego na sejm wielki, był przez lat 4 sekretarzem tegoż sejmu. Osiadłszy potem na wsi, wyprawiony został 1806 r. wraz z innymi w depu-tacji do Napoleona I, który, poznawszy wysokie jego zdolności, polecił mianować go członkiem iz-by najwyższej w rządzie tymczasowym. Po utwo-rzeniu księstwa Warszawskiego został Ł. mini-strem spraw wewnętrznych i religijnych, którą to godność blizko lat 5 piastował i wiele pożytecz-nych urządzeń przeprowadził. Był także człon-kiem Tow. prz. nauk. Wydał z druku „Djarjusz sejmu ordynaryjnego pod związkiem konfederacji generalnej obojga narodów w Warszawie rozpoczę-tego r. p. 1788" (2 t., Warszawa, 1788—90), tu-dzież kilka mów sejmowych.

Łuszczewski Wacław, syn poprzedniego, * roku 1806 w Warszawie. Po ukończeniu wyższych nauk w uniwersytecie warszawskim, wszedł 1827 do służby publicznej w ministerjum spraw wewnętrznych. W r. 1840 przeszedł do ówczesnej dyrekcji ubezpieczeń, a 1859 r. mianowany radcą stanu i dyrektorem wydziału przemysłu i handlu w komisji rz. spraw wewnętrznych, zajmował ten urząd do końca r. 1863. Następnie przemieszkiwał w Rosji wschodniej, gdzie † 1867 roku. Od pierwszego zawiązania się *Bibljoteki Warszawskiej*, należał Ł. do składu jej redakcji i zasilał ją pracami swemi głównie z dziedziny ekonomji politycznej. Córką jego jest Jadwiga *Łuszczewska* (ob.).

Łuszczka *(pannus)*, chroniczne zapalenie rogówki oka, skutkiem którego błona ta mętnieje i rozwijają się w niej naczynia, których normalnie nie posiada. Choroba zajmuje powierzchowne warstwy rogówki i albo na całą błonę się rozszerza, albo się sadowi na ograniczonej przestrzeni (najczęściej na górnej połowie). Skutkiem zmętnienia rogówki widzenie staje się bardzo niewyraźnem. Przyczyną Ł. bywają zawsze mechaniczne podrażnienia, jak ziarniste zapalenie łącznicy pod górną powieką (trachoma, najczęstsza przyczyna ograniczonej Ł.), wrastające do oka rzęsy, pył, jaki przy niektórych zajęciach działa ciągle na oko. Najważniejszą rzeczą w leczeniu Ł. jest usunięcie drażniących przedmiotów; dla rozjaśnienia rogówki starają się wywołać wydzielinę na powierzchnię przez maście rtęciowe, lub inne przetwory. Często z korzyścią zaszczepia się w oko zaraźliwy katar. Wreszcie obcięcie łącznicy wokoło rogówki, z przecięciem naczyń do niej idących, często do celu prowadzi. Często wszakże Ł. opiera się stanowczo wszelkiemu leczeniu (ob. Keratitis).

Łuszczkiewicz Władysław, profesor malarstwa i badacz krajowej sztuki, * 1828 w Krakowie, † 1900 tamże, gdzie także uczęszczał do uniwersytetu, a współcześnie do szkoły sztuk pięknych. Od 1849 kształcił się przez kilka lat w akademji sztuk pięknych w Paryżu. Od 1853—73 kierował szkołą malarską w Krakowie; kilka jego obrazów historycznych zjawiło się od r. 1851. Zajmował się opieką nad dawnemi zabytkami sztuki w Krakowie, jako sekretarz oddziału archeologji i sztuk pięknych w b. Towarz. nauk i jako członek komitetu restauracji ołtarza W. Stworza i t. p. W tej materji wydał także osobno kilka prac: „Wskazówka konserwatorska do zachowania zabytków sztuki po kościołach“ (Kraków, 1866); „Zabytki budownictwa w Krakowskiem,“ „Zabytki miasta Krakowa“ (zeszyt 1, Kraków, 1872); podręczniki do wykładów: „Nauka o formach architektonicznych we włoskim użytym renesansie w XV i XVI wieku“ (Kraków, 1882), „Nauka o formach architektonicznych, użytych w stylu staro-chrześcijańskim“ (1883) „Nauka o formach architektonicznych stylu romańskiego, od X do XIII wieku (1883), „Wykład popularny perspektywy dla malarzy i rysowników“ (Kraków, 1884); „Ilustrowany przewodnik po Krakowie,“ „Kościoły i rzeźby Dominowskie,“ „Trzy epoki sztuki,“ „Architektura dworu szlacheckiego“ i w. in.

Łuszczkiewicz Wł.

Łuszczyca *(psoriasis)*, chroniczne zapalenie skóry (ob. Dermatitis), polegające na tworzeniu się białawych, suchych, matowych łusk, po których oderwaniu odkrywa się zaczerwieniona, łatwo krwawiąca powierzchnia. Występuje w postaci mniej lub więcej drobnych punkcików, w postaci kół o mniejszej lub większej średnicy, lub też układem swym przypomina zarysy mapy geograficznej. Ł. sadowi się najchętniej na wyprostnych powierzchniach stawów, najczęściej w okolicy łokciowej i kolanowej, występuje często na owłosionej części głowy i na muszlach usznych; omija zawsze błony śluzowe, jak również dłoniowe powierzchnie rąk i nóg; rzadko bardzo zajmuje skórę na całem ciele. Chory najczęściej nie doznaje żadnych dolegliwości prócz lekkiego swędzenia. Przyczyna choroby dotąd niezbadana, wiadomo tylko, że Ł. należy do chorób dziedzicznych. Rzadko występuje u dzieci do lat 6 i po 40-m roku życia. Leczenie bardzo trudne, choroba ulega bardzo częstym nawrotom, zupełne wyleczenie prawie nigdy nie następuje.

Łuszczyna *(siliqua)*, w botanice owoc, zwykle podłużny, który, rozrywając się na dwie klapki czyli łupiny, ukazuje we środku osadnik nasienny pokryty ziarnami; osadnik ten stanowi przegrodę, która dzieli owoc na dwie komórki. Owoc taki (fig. 1) cechuje rodzinę krzyżowych. Gdy szerokość Ł. jest prawie równą długości, przybiera nazwę *łuszczynki* (fig. 2). Niektórzy nazwę Ł. nadają strąkowi, strąk zaś mianują łupiną.

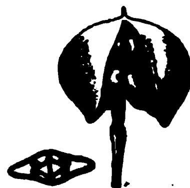

Fig. 2. Łuszczynka.

Fig. 1. Łuszczyna.

Łuszczynka, ob. Łuszczyna.

Łut, $^1/_{32}$ częścią funta; przy oznaczaniu próby srebra $^1/_{16}$ grzywny, ob. Próba.

Łuza, rzeka systemu Dźwiny Północnej, bierze początek na południowo-zachodnim końcu pow. Ust-Sysolskiego, na pograniczu gub. Wiackiej, ubiegłszy 870 klm., wpada pod Wielkim Ustiugiem do rzeki Jug. Szeroka od 60 do 160 m., spławną jest i żeglowną tylko w porze wiosennej.

Łużowski v. *Abdank* odm., herb: W polu barwy niewiadomej, pod belką poprzeczną—dwie krokwie, tworzące literę **W**.

Łużowski.

Łużyce (Lausitz, Lusatia), kraj należący do r. 1815 do Saksonji, od tego zaś czasu w części do Saksonji, a w części do Prus, położony pomiędzy Czechami, saskim okręgiem Drezdeńskim, Brandeburgją i Śląskiem, przecięty rzekami Szprewą i Nissą, obejmuje 12,780 klm. kw. (232 mil kw.), i dzielił się dawniej na Łużyce Wyższe i Niższe, tworzące dwa oddzielne margrabstwa. Część południowa, czyli *Łużyce Wyższe*, obejmująca 5,940 klm. kw. (108 mil kw.), dzieliła się na okręgi: Zgorzelicki i Budziszyński i oprócz 6 miast: Budziszyn, Zgorzelec, Zytów (Zittau), Zgorzeliaski, Lubań, Kamieńce i Lubij (Löbau), posiadała nadto 16 miast, 7 miasteczek i znaczną liczbę wsi (samych wendyjskich 449). Przy podziale Saksonji 1815, uległa i ona podziałowi, tak, że dzisiaj istnieją Łużyce Wyższe saskie i Łużyce Wyższe pruskie. *Wyższe Łużyce saskie* obejmują dzisiaj okrąg Budziszyński (Bautzen), 2,470 klm. kw. (448 mil kw.) i liczą 356,560 miesz. (11885), zaś *Wyższe Łużyce pruskie*, 3,469 klm. kw. (63 mile kw.) i 250,000 miesz. Łużyce Niższe mają przestrzeni 6,840 klm. kw. (124 mile kwadr.) i 401,303 miesz., ob. Serbowie.

Łużyckie góry, ob. Sudety.

Łużyczanie, ob. Serbowie Łużyccy.

Łydka, tylna część goleni, utworzona z kilku warstw dość grubych mięśni; odchodzą one przeważnie od dolnej części kości udowej, a w dolnej części goleni przechodzą w ścięgna, mające swe punkty przyczepu na różnych kościach stopowych. W głębi między warstwami mięśni przechodzą główne pnie naczyniowe i nerwowe goleni (ob. Goleń).

Łykanie, akt fizjologiczny, polegający na przeprowadzaniu pokarmów z jamy ustnej do gardzielowej, a następnie do przełyku; odbywa się w skutek skurczu odpowiednich mięśni i podlega woli; gdy pokarm przejdzie do przełyku, dalsze zstępowanie jego do żołądka odbywa się bez udziału woli, lecz odruchowo, przez drażnienie zakończeń odpowiednich nerwów przełyku.

Łykawość *(ructus)*, ob. Ruktacja.

Łyko *(liber)*, najbardziej wewnętrzna warstwa kory, oddzielająca ją od warstw drzewnych. Warstwy Ł. zawierają podczas wiosny mączkę i włókna bardzo cienkie, których ścianki okazują nader delikatną siatkę; włókna te zowią się *kratkowatemi* (ob. fig.), i według wielu badaczów, tą drogą odbywa się bieg soku zstępującego w roślinie. Tu to, na granicy systemu korowego i drzewiastego, na wiosnę, w czasie rozwoju życia roślinnego, jest warstwa zwana *płodzącą (zona generatrix)*, utworzona z *miazgi (cambium)*, pochodzącej z soku zstępującego i w której się odbywa corocznie tworzenie zarazem układu korowego i drzewiastego. Wogóle jednak rzecz ta dotąd ściśle nie jest zbadana. Ł. w niektórych drzewach silnie jest rozwinięte i może być użyte na różne wyroby. Ł. jest nader wytrzymałe i przytem rozciągliwe, tak, że ma poniekąd znaczenie szkieletu w roślinie. Z łyka lipy wyrabia się *rogoża* do pakowania towarów; Ł. wielu innych drzew używa się na tkaniny, żagle, pokrowce, obuwie.

Włókno łyka.

Łyngmiany, miasteczko w guberni Kowieńskiej, pow. Wiłkomierskim, nad rozległem jeziorem, słynne z wybornego lnu.

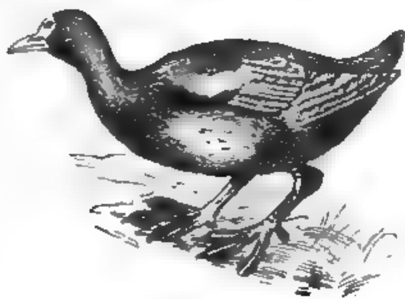
Łysa góra albo **Świętokrzyska**, w guberni Radomskiej, powiecie Opatowskim, sławna ze starożytnego pobenedyktyńskiego kościoła i znajdującej się w nim relikwji drzewa Krzyża św. O kościele tym wspominają dyplomaty z XII w., a pobożność owczesnych wieków nagromadziła tu wielkie skarby, tak, że już w XIII w. kościół tutejszy słynął z bogactw i kosztowności. To właśnie było powodem, że niejednokrotnie był napadany i niszczony przez nieprzyjaciół, jak np. w roku 1260 przez Tatarów, którzy złupiwszy klasztor, wszystkich zakonników wymordowali; w r. 1370 książęta litewscy obdarli kościół, a nawet drzewo Krzyża św. zabrali, które jednak w skutek cudu, jaki się zdarzył, powróciło. Klasztor tutejszy ulegał licznym pożarom, z których najstraszniejsze były w r. 1459 i 1777. Ten ostatni zniszczył prawie do szczętu kościół i klasztor, na których miejscu dopiero w 1806 r. nową wybudowano świątynię. Benedyktyni byli tu prawie do połowy bieżącego stulecia, i dopiero od 1851 r. osadzono tu za karę księży zdrożnych czyli demerytów. Klasztor łysogórski jest budową piękną i poważną i sprowadza wielu pobożnych (ob. Łysogóry).

Łysienie, ob. Alopecja.

Łysienko, herb: W polu złotem—szabla i strzała ukośnie skrzyżowane.

Łysienko.

Łyska *(Fulica)*, rodzaj ptaków z rzędu brodzących, z rodziny chróścielowatych, mający dziób mierny, prosty, ścieśniony, ze szczytem rozszerzonym, skórnym płatkiem na czoło zachodzącym, nozdrza podłużne, przyśrodkowe, na przestrzał otwarte, nogi mierne, ku tyłowi ciała posunięte, obnażone nad przegubem, z miernie przedłużonemi palcami, skrzydła miernie zaokrąglone, upierzenie gęste, bawełniste, barwy łupkowo-czarniawej z małemi odmianami. Ł. trzyma się po wodach

Łyska.

zarosłych trzciną i krzewami; doskonale pływa, nurza się z łatwością, niedługo bawiąc pod wodą; lot jej jest dosyć ociężały. Ł. żywią się roślinami wodnemi, drobnemi rybkami, ikrą. Są jednożenne, gniazda urządzają po kępach lub wprost pływające na wodzie, zaczepione o gałęzie; jaj znoszą kilkanaście blado gliniastej barwy, z drobnemi ciemnemi kropkami i plamkami. Wogóle są krzykliwe. Gatunki północne odlatują na zimę. Z kilku gatunków, rozmieszczonych na całej ziemi, u nas przez lato pospolitą jest *F. atra*, 47 cm. długa, 78 cm. szeroka, czarna z jasno-czerwonemi nogami i białym dziobem, z mięsa mało ceniona.

Łyska, trawa, ob. Phalaris.

Łyskowo, bogata osada handlowa w gubernji Niższo-Nowogrodzkiej, pow. Makarjewskim, na prawym brzegu Wołgi, naprzeciw m. Makarjewa położona, ma przeszło 5,000 miesz.; ożywiony handel zbożem; około 200 młynów.

Łyskowski v. *Poraj* odm., herb: W polu błękitnem, na pasie srebrnym prawo-ukośnym — 5 czerwonych róż pięciolistnych. U szczytu, na gałązce o czterech odnóżkach, każda z trzema listkami—róża czerwona.

Łyskowski.

Łyskowski Ignacy, agronom i wierszopis, * 1820, † 1886 w Poznaniu, właściciel dóbr Mieliszewa pod Brodnicą w regencji Kwidzyńskiej, członek towarzystwa rolniczego ziemi Michałowskiej, wielce zasłużony na polu rozbudzenia narodowości polskiej w Prusiech Zachodnich. Ł. odznacza się także jako dzielny obrońca interesów polskich w sejmie pruskim, którego jest członkiem. Ogłosił „Ziemianin na Michałowskiej ziemi", poezje (Brod., 1847); „Książka dla ludu polskiego" (Chełm, 1849); „Gospodarz" (Brodnica, 1850, 5 wyd., 1880); „Pieśni gminne i przysłowia ludu polskiego w Prusach Zachodnich" (tamże, 1854); „Słowa prawdy" (tamże, 1854); własne „Curiculum vitae" (Lipsk, 1861); „Beiträge zur Beleuchtung der Gleichberechtigungsfrage der polnischen Sprache in Westpreussen" (2 ed., Poznań, 1873).

Łyskowskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Nowogrodzkiem, powiecie Wołkowyskim, na południe od m. Wołkowysk. Podług spisów podskarbińskich z r. 1569 należało do dóbr stołowych królewskich. Wedle metryk Litewskich obejmowało: miasteczko Łyskowo z zamkiem i wsie: Międzyżyc, Piotuchowo, Łopienica, Derewna, Dorohowo, Markowo, Potońsko, które Matys Janowicz, starosta żmujdzki, umierając, zapisał królowi Zygmuntowi Augustowi w wywdzięczeniu za otrzymane od niego dobrodziejstwa; Zygmunt zabezpieczył na tem starostwie 11,000 kop lit. gr. pozostałej żonie Janowicza, jako reformację jej posagu. W Łyskowie pochowany jest Franciszek Karpiński, † 1825 r.

Łysobyki, osada w gubernji Siedleckiej, powiecie Łukowskim, nad rzeką Wieprzem. W początkach jeszcze XVII w. istniał tu zbór kalwiński; osada ma 1,030 miesz., trudniących się rolnictwem, garncarstwem i najmem przy spławach.

Łysogóry, *Łyse góry*, góry ciągnące się w środkowej Polsce, od wsi Zagdańska, na wschód wsi Krajno, do Nowej Słupi ku Opatowu. Grzbiet tego pasma wznosi się najwyżej między Bodzentynem a Nową Słupią, gdzie na dwu końcach leżą najwyższe góry: *Łysica* czyli *św. Katarzyny* i *Łysa* czyli *św. Krzyska*. Od tego łańcucha obok Kajetanowa, przy wierzchołku góry Wiśniówki, oddziela się kręta gałąź, idąca półkolem ku Bodzentynowi, gdzie złączywszy się z głównym pniem, tworzy obszerną lesistą kotlinę. Dalej na północ, między wsiami Skarzysko-Książęce, Błoto i Łęczna, wychodzi pasmo znacznych wyniosłości, które, zwracając się ku południowi wsi Mostki, tworzy w środku błotnistą kotlinę. Ciągnąc się zaś na północo-wschód, w połączeniu z gałęzią idącą od Małachowa do Zagdańska, przechodzi przez Końskie, Gielniów, Szydłowiec, gdzie już niewielkie przedstawia pagórki, tracące nazwę Ł. Lud wszakże nadaje jeszcze tę nazwę górom, idącym od głównego pasma, w stronę południowo-wschodnią. Tu wyniosłości po za Nową-Słupią są jeszcze dość znaczne i ściśle z głównym kierunkiem Łysic związane. Pasmo to ciągnie się między Łagowem a Opatowem i niknie w płaskowzgórzu Sandomierskiem. Podług pomiarów, dokonanych 1828 i 1829 przez Armińskiego, wysokość Łysicy wynosi nad powierzchnię morza Bałtyckiego przy Gdańsku 1865,786 st. par., czyli 606,08 m., kiedy Łysa czyli św. Krzyska ma 1775,08 st. par., czyli 576,61 m. nad

poziom tegoż morza. Wzniesienia innych szczytów mniej ściśle są oznaczone. Pod względem geologicznym pasmo Łysic składają po większej części skały przechodowe; ważniejsze jest natomiast pasmo Ł. pod względem metalurgicznym. Formacja przechodowa, mianowicie wapień, dostarczający pysznych marmurów w Chęcinach i Słupicach, mieści także żyły rudy ołowianej i ślady miedzi. Daleko jednak ważniejsze są te pokłady kruszcowe, jakie formacja przechodowa w sobie zawiera, a które leżą pomiędzy skałą kwarcową a wapienną; należą tu rudy miedziane: miedź siarczykowa, płowokruss miedzi, czerń miedziana, malachit i lazur miedziany, miedź krzemionkowa, miedź czerwona, miedź rodzima, ruda szara manganezowa, ruda czarna także. W znaczniejszych ilościach znajdują się rudy żelazne, a szczególnie ruda żelazna czerwona między szarogłazem a wapieniem sylurycznym. Pod względem roślinnym całe pasmo Ł. pokryte jest potężnym i starym lasem, złożonym ze zwykłych u nas drzew, niekiedy w pysznych egzemplarzach; najzwyczajniejsze są: sosna pospolita, rzadko modrzew, częściej jodła, grab, buk, dąb, jesion, klon, jawor, jarząb, pod których cieniem właściwa i bogata rozwija się roślinność. Por. Staszyca „O ziemiorodztwie gór dawnej Sarmacji i t. d."; Puscha „Geognostyczny opisPolski" i „Geognostische Beschreibung von Polen"; Armińskiego „Opis góry św. Krzyskiej" (w t. 2 *Pamiętnika Sandomierskiego)* i in.

Łyszczak, ob. Pierwiosnek.

Łyszczyk, *łyszcz,* ob. Mika.

Łyszczyński Kazimierz, mniemany ateusz, ofiara fanatyzmu religijnego w XVII w., * około 1634 w województwie Brzesko-Litewskiem. Wstąpił do zakonu Jezuitów, w których szkołach lat kilka nauczał, ale niezwiązany jeszcze ślubami wystąpił, ożenił się i został podsędkiem ziemskim brzesko-litewskim. W r. 1687 Jan Brzoska, dawny przyjaciel i dłużnik, przez złość i chciwość, dostawszy do rąk jego rękopis, posłał go biskupowi wileńskiemu Brzostowskiemu z oskarżeniem o ateuszowstwo; miał to być komentarz nad dziełem Alstadiusa p. t. „Theologia naturalis" (Frankfurt, 1615), na którego marginesie Ł. wyszydzając słabe dowodzenie istności Bożej, napisał: *Ergo non est Deus.* Te kilka źle zrozumianych wyrazów zgubiły go. Uwięziony bezprawnie, wyrokiem sądu biskupiego pod przewodnictwem Mikołaja Popławskiego, biskupa inflanckiego, uznany został winnym najwyższej zbrodni obrazy Majestatu Boskiego; wykonanie wyroku powstrzymała jednak interwencja władz ziemskich. Sprawa przeszła do sejmu, i Ł. przy słabej obronie, a przy silnem nastawaniu biskupów: poznańskiego Witwickiego i kijowskiego Andrz. Chr. Załuskiego, skazany został 4 marca 1689 na spalenie żywcem wraz z pismami, któremi Boga znieważył. Król Jan III złagodził nieco sposób wykonania wyroku, i Ł. ścięty został 30 marca na rynku Starego Miasta, a zwłoki jego spalono. Papież Innocenty XI, dowiedziawszy się o tem, mocno zgromił fanatyzm biskupów. Jest w druku Ł. „Suplika pisana do króla Jana w więzieniu z Wilna 1688", umieszczona w Malinowskiego „Źródłach do dziejów polskich" (t. II). Por. anonima „Historische und ausführliche Relation von dem Gefängniss und Tode Casimiri Łyszczyński," (1689; przekład polski w *Przyjacielu ludu*, rok 10, № 37); C. F. Ammona „Casimir Łyszczyński," Ein Beitrag zur Geschichte des idealischen Atheismus" (Getynga, 1802). Por. Adr. Krzyżanowski „Dawna Polska".

Łyszkowice, wieś w gub. Warszawskiej, pow. Łowickim, posiada jedną z najlepszych cukrowni w Królestwie Polskiem.

Łyszkowski Stanisław, literat rodem z Galicji, osiadły po 1831 r. w Warszawie, gdzie zajmował się od r. 1832 — 35 redakcją *Gazety Codziennej*, którą znakomicie podniósł. Później pisał i tłómaczył rozmaite dzieła, gospodarstwa wiejskiego dotyczące, np. „Poradnik hodowli i weterynarji dla ziemianina" (2 t., Warszawa, 1839); „Hodowla koni" (2 t., Warszawa, 1842) i t. d. † 1844 w Warszawie.

Łyszkowski M.

Łyszkowski Maksymiljan, syn poprzedniego, * 1810 w Galicji, † 1872 w Warszawie; po ukończeniu uniwersytetu lwowskiego przybył do Warszawy i pomagał ojcu w redakcji *Gazety Codziennej.* W r. 1845 został nauczycielem szkół warszawskich, 1854 roku dyrektorem gimnazjum realnego, a 1862 r. rektorem gimnazjum w Suwałkach, a ostatnio emeryt. Ogłosił: „Wypisy z pisarzów polskich, zawierające po większej części przedmioty realne" (4 cz., Warszawa, 1849—51, 2 edycja, część 1—2, Warszawa, 1871—72 i n. wyd. 1883, 1895) i „Krótkie wiadomości z dziejów piśmiennictwa polskiego" (Warszawa, 1855).

Łyśniewski, herb. Ł. I: Na tarczy ściętej, w polu górnem srebrnem, z za drzewa zielonego wyskakuje wiewiórka czerwona w prawo ku wieży czerwonej blankowanej; w polu dolnem srebrnem—dwa pasy czarne lewo-ukośne. U szczytu

Łyśniewski I.

Łyśniewski II.

trzy pióra strusie: białe między czerwonemi. Labry z prawej strony czerwono-złote, z lewej czarno-srebrne. Czasem u szczytu bywa rycerz zbrojny z mieczem między dwoma skrzydłami.—**Ł.** II: W polu złotem, na zielonej murawie—wieża blankowana czerwona z prawej strony, a dalej drzewo zielone, pod którem z lewej strony wiewiórka czerwona, orzech gryząca.

Łyżwa, czółno płaskie, podłużne, potrzebuje 2—6 ludzi do obsługi i dźwiga 8—12 łasztów zboża. Na takich statkach budują mosty pływające, łazienki do kąpieli i t. p.

Łyżwa, przyrząd przyczepiany do obuwia, służący do szybkiego posuwania się czyli ślizgania po lodzie. Działanie **Ł.** polegać ma na tem, że pod jej naciskiem lód ulega przejściowemu stopieniu (ob. Lód), co ułatwia posuwanie się po nim. Narody skandynawskie używały od najdawniejszych czasów **Ł.** z kości zwierzęcych; w Europie środkowej zamiłowanie do ślizgania się po lodzie rozwinęło się dopiero w połowie XIX wieku. Pierwotnie używane były **Ł.** stalowe, osadzone na podeszwie drewnianej, rzemieniami przywiązywane do obuwia; w konstrukcjach nowszych **Ł.** przytwierdzają się do obuwia szrubami, nie uciskając bynajmniej nogi. **Ł.** holenderskie, o długości 30 cm. i o płaskim brzegu dolnym na 3 mm. szerokim, umożebniają znaczną szybkość w kierunku prostolinijnym; jeżeli idzie o opisywanie na **Ł.** rozmaitych łuków, **Ł.** mają odpowiednie zakrzywienia. W Skandynawji i Kanadzie dla osiągnięcia znaczniejszej szybkości jeźdźcy używają żagla, przytwierdzonego na plecach, który nastawiają na działanie wiatru; przy tej pomocy szybkość dochodzi do 70 m. w ciągu 10 sekund. Do ślizgania się na powierzchni asfaltowej lub cementowej w umyślnych salach *(skating rings)* wprowadzono **Ł.** *na kółkach*. Urządzono też w niektórych miastach powierzchnie lodowe, nawet w lecie; w tym celu woda oziębia się za pośrednictwem zimnych roztworów solnych czyli mieszanin oziębiających, rozprowadzonych po rurach. **Ł.** do ślizgania się po śniegu, używane w Skandynawji, nazywają się *ski* (ob.). Por. Holletschek „Kunstfertigkeit im Eislaufen" (4 wyd. 1892); Schneider „Katechismus des Wintersports" (1894); Meagher „Figure and fancy skating" (1895).

Łyżyński v. *Lubicz* odm., herb: W polu czerwonem—podkowa srebrna ocelami na dół z jednym krzyżem kawalerskim złotym na barku, z drugim we środku. Nad tarczą—korona szlachecka. Nadany z nobilitacją Abramowiczom-Łyżyńskim z rodziny neofickiej, przez Stanisława Augusta w roku 1764. Rysunek ob. pod Lubicz (herb).

Łzawica, trawa, ob. Coix.

Łzawienie, *łzotok (epiphora)*, wyciekanie łez z oka, albo bezustanne, albo, co częściej, przy zmęczeniu oka na wietrze. Jest często objawem odruchowym i towarzyszy wszelkim ostrym chorobom zapalnym rogówki i łącznicy, towarzyszy też osłabieniu akomodacji (ob. Asthenopia). Często zależy od chorobnego zwężenia przewodu prowadzącego łzy do nosa i wtedy leczy się przez rozszerzanie przewodu za pomocą zgłębników. Prócz niewygody **Ł.** prowadzi za sobą zapalenie powiek, łącznicy, i niewinne skąd inąd owrzodzenia rogówki w ciężkie choroby oka przemienia. (Ob. Łzy).

Łzawnice, naczynia ze szkła i gliny, w których opłakujący zmarłego, w czasach przedchrześcijańskich zbierali podobno łzy i stawiali w mogiłach obok prochów zgasłego, szklane są rzadsze, w kształcie kulek misternych, zewsząd zamkniętych, lub flaszeczek na podstawach stojących. Por. J. I. Kraszewski „Sztuka u Słowian" (1860).

Łzotok, ob. Łzawienie.

Łzy, wydzielina gruczołów łzowych. *Łzowe gruczoły* (ob. Gruczoły) znajdują się w zewnętrznym górnym kącie oczodołu, nad górną powieką, a małe gruczołki tej samej budowy *(gruczoły Krausego)* rozsypane są jeszcze ku wewnątrz. **Łzy** przez odpowiednie przewody dostają się na przednią część gałki ocznej, skąd w części parują, w części przez *drogi łzowe* (kanaliki, worek i przewód noso-łzowy) udają się do nosa. **Ł.** stanowią ciecz przezroczystą o alkalicznej reakcji; wydzielanie ich odbywa się pod wpływem nerwów, stąd ból lub psychiczne stany na wydzielanie wpływ wywierają. Najważniejsze są choroby dróg łzowych, mianowicie stany ich zapalne i następcze zwężenie, a najprzykrzejszem następstwem tych chorób jest *łzawienie* (ob.).

Łzy batawskie, łzy szklane, małe bryłki szkła, zakończone wązkiem wydłużeniem i mające niejako kształt łzy (ob. fig.), otrzymywane przez nagłe wpuszczenie kilku kropel szkła roztopionego do zimnej wody. Przez to nagłe ostudzenie cząsteczki szkła przybierają ułożenie niejako naprężone, utrzymywane tylko wytrzymałością warstw zewnętrznych, równowaga ich jest więc sztuczną, nienaturalną, tak, że za utrąceniem ogonka rozpryskują się natychmiast ze słabym wybuchem. Mają one w nauce podobne znaczenie, co *bolońskie flaszki* (ob.).

Łza batawska.

Łzy jelenie, ob. Bezoar.

M.

M, spółgłoska pierwotna, twarda, nosowa, wargowa, przed samogłoską *i*, oraz samogłoskami miękkiemi przechodzi w miękką *m'*. W pismach łacińskich *M* znaczy imię *Marcus*, a z apostrofem *M'* znaczy *Manlius*. To samo *M'* jest skróceniem szkockiego *Mac* (syn). Na receptach *M* znaczy: *misceatur*, zmieszaj, albo też *manipulus*, garść czegoś. W pismach łacińskich *M* znaczy 1,000, *MM*=2,000. Na odwrotnej stronie nowszych monet *M* znaczy mennicę Tuluzy. Nadto *m* oznacza: niemiecką markę, metr, w gramatyce rodzaj męski; w języku francuskim **M.** jest skróceniem wyrazu *Monsieur*, MM. — Messieurs.

M. A. (łac.), Magister artium (po ang. Master of Arts), ob. *Magister*.

Ma, bogini egipska Prawdy i Sprawiedliwości, córka Ra, wyobrażana ze strusiemi piórami na głowie i zawiązanemi oczyma, utożsamiana z Temidą.

Maanen Korneljusz Fel., van, holenderski mąż stanu, * 1769 w Hadze, † 1849. Pierwotnie republikanin; od 1806—1809 minister sprawiedliwości króla Ludwika Bonapartego. Zostawszy znowu w 1815 ministrem sprawiedliwości króla Wilhelma III, zmienił dawne przekonania liberalne i środkami reakcyjnemi przyczynił się wielce do wybuchu rewolucji belgijskiej, skutkiem czego podał się 3 września 1830 do dymisji. Po uznaniu niepodległości Belgji, był po raz trzeci ministrem, aż do r. 1842.

Maanselkä, pasmo gór w Finlandji, oddzielające morze Lodowate od zatoki Botnickiej, wysokie 360—370 m. i składające się z nagich skał, otaczających liczne jeziora.

Maas, *mas*, drobna waga do złota i klejnotów w Indjach holenderskich,=0,6 do 2,5 grama.

Maas, rzeka, ob. Moza

Maasen Fryderyk Bernard Chrystjan, kanonista, * 1823 w Wismarze, † 1900; nauki prawne i filologję studjował w Jena, Berlinie, Kielu i Rostoku, następnie poświęcał się adwokaturze, 1851 przeszedł na katolicyzm, w 1855 został profesorem prawa rzymskiego w Peszcie, następnie zajął taką katedrę w Insbruku, w 1860 w Gras, w 1871 profesorem w Wiedniu, w 1873 mianowany członkiem akademji nauk. Wydał: „Geschichte der Quellen in der Literatur des kanon. Rechts“ (t. 1., 1870); „Neun Kapitel über freie Kirche und Gewissensfreiheit“ (1876); „Der Primat des Bischofs von Rom“ (Bonn, 1853); „Pseudo-Isidor-Studien“ (Wiedeń, 1885).

Maasland, później *Ujścia Mozy*, na Napoleona I departament francuski, obejmujący dzisiejszą prowincję połudn. Holandji.

Maass Ernest, filolog niemiecki, * 1856; od 1886 profesor w Gryfii, od 1895 w Marburgu. Opublikował wiele rozpraw po łacinie i po niemiecku, między innemi: „Orpheus. Untersuchungen zur Griech. röm. altchristl. Jenseitsdichtung und Religion“ (1895).

Maastricht, *Mastricht*, po flamandzku *Maestricht*, dawniej najważniejsza twierdza w Niderlandach, jest stolicą holenderskiej prowincji Limburskiej, leży przy ujściu rzeki Jaar do Maas, ma 33,000 miesz., jest miastem bardzo handlowem i przemysłowem. W południowej stronie miasta na górze Piotrowej znajdowała się, zburzona w roku 1878, cytadela, wzniesiona r. 1701. Godnemi zwiedzenia są znajdujące się w tej górze łomy kamienne, mające przeszło 20,000 podziemnych chodników.

Maat, dawna miara gruntowa w Holandji,=$^5/_6$ morga amsterdamskiego,=6,774 metrów kw.

Maat (z holend., ang. *mate*, pomocnik), w marynarce nazwa podoficerów.

Maatschappij (hol.) towarzystwo, zwłaszcza handlowe.

Mab, w poezji angielskiej imię królowej wróżek (Queen Mab).

Maba, rodzaj roślin z rodziny hebankowatych, obejmujący drzewa w Indjach wsch. i Nowej Holandji. **M.** *ebenus* na Molukkach dostarcza drewna hebanowego; odwar drewna i korzeni używa się w Indjach wsch., jako środek przeciw różnym chorobom. Jagody tego i niektórych innych gatunków są jadalne. Niektóre inne gatunki dostarczają też drzewa na wyroby.

Mabellini Teodul, kompozytor włoski, * 1817 w Pistoi, † 1897 we Florencji. Był uczniem Mercadantego, następnie dyrektorem orkiestry teatru Pergola we Florencji i profesorem kontrapunktu i fugi w królewskim instytucie muzycznym. Skomponował opery: „Rolla“ (1840); „Il conte di Lavagno“ (1843); „Il avanturiero“ (1851); „Baldaszar“ (1851), oraz wielką liczbę utworów religijnych, kwartetów, kantat i pieśni.

Mabillon Jan, jeden z najuczeńszych Benedyktynów francuskich kongregacji św. Maura, * 1632 St. Pierremont w Szampanji, † 1707 w Paryżu; wstąpił 1654 r. do zakonu, wyświęcony na kapłana 1660, został 1664 pomocnikiem bibljotekarza w klasztorze St.-Germain i na stanowisku tem pilnie pracował nad wydaniem dzieł Ojców kościoła, zwłaszcza św. Bernarda (2 t., Paryż, 1667). Pracą „De re diplomatica“ (Paryż, 1681, suplement 1704; nowe wyd., 1709 i 1789), przez którą stał się twórcą nowej nauki dyplomatyki, zwrócił na się uwagę Colberta; 1683 wysłany został przezeń do Niemiec, w celu zebrania z archiwów i bibljotek tamecznych wiadomości ściągających się do historji Francji. Rezultaty tej podróży, przedstawione przez **M.** w czwartym tomie dzieła „Vetera analecta“ (4 t., Paryż, 1675—85), skłoniły króla do wysłania go 1685 w podobnym celu do Włoch. Wiadomości tu zebrane, ogłosił **M.** po części w dziele „Musaeum Italicum“ (2 t., Paryż, 1687—89; nowe wyd., 1724). W podróżach swych zebrał dla bibljoteki królewskiej w Paryżu do 3,000 rzadkich książek i rękopisów. Oprócz dzieł wymienionych wydał nadto: „Traité des études monastiques“ (2 t., Paryż. 1692), krótka metodologja studjów teologicznych; „Acta Sanctorum ordinis s. Benedicti“ (9 t., Paryż, 1668—1702) i „Annales ordinis s. Benedicti“ (6 t., Paryż, 1703—39), pierwsza krytyczna historja zakonu Benedyktynów, kontynuowana przez Ruinarta, a ukończona przez Massenta i Martene'a.

Mably, Gabrjel Bennot de, publicysta francuski, * 1709 w Grenobli, † 1785, starszy brat filozofa Condillaca. Wstąpił do stanu duchownego, ale nie dbając o zaszczyty i godności, poświęcał się wyłącznie pracom naukowym. Wezwany wraz z Janem Jakóbem Rousseau przez konfederację Barską o radę i pomoc w ułożeniu nowej ustawy dla Rzeczypospolitej, bawił rok jeden (1771) w Polsce i napisał dziełko, p. t. „Du gouvernement et des lois en Pologne“ (Paryż, 1781). Inne dzieła jego „Oeuvres“ (12 t., Paryż, 1789 i póź.) są po większej części treści historycznej i politycznej. Celniejsze z nich są: „Observations sur les Romains“ (Genewa, 1751); „Observations sur l'histoire de France“ (2 t., Genewa, 1765; nowe wyd. uzupełnione przez Guizota 4 t., Paryż, 1823—1824 i 1840); „Entretiens de Phocion“ (Amsterdam, 1763) i „De la législation, ou principes des lois“ (tamże, 1776). Zupełną ed. pism jego sporządził Arnaux (15 t., Paryż, 1795). Pisali o **M.** Barthélemy (Paryż, 1791) i Rochery, tamże, 1849).

Mabuse Jan, właściwie *Gossart*, malarz flamandzki, * 1499 w Maubeuge albo Mabuse w Hennegawji, † 1532 w Antwerpji. Zajmował się przez długi przeciąg czasu we Włoszech studjowaniem dzieł Leonarda da Vinci i Michała Anioła. Za powrotem do kraju zyskał sławę i liczne miał obstalunki. Czas jakiś przebywał w Anglji. Był to człowiek niezmiernie ruchliwy, charakteru nieposkromionego. On pierwszy przyniósł z Włoch do Flandrji sposób malowania nagich figur i przez to sztuce narodowej otworzył obszerną dziedzinę mitologji. Utwory jego znajdują się w znaczniejszych galerjach. Do najcelniejszych należą „Pokłon trzech królów“ (w Howardcastle w Anglji) i „Ukrzyżowanie Chrystusa“ (w muzeum berlińskiem).

Mac (galijskie, często w skróceniu *Mc* albo *M'*) — syn, wyraz dodawany do wielu nazwisk szkockich, jak Macdonald, czyli syn Donalda. To samo znaczenie w Irlandji ma O' np. O' Donnel, a w języku ruskim, ale już w formie pełnej, imię ojca z końcówką *wicz*, np. Iwan Iwanowicz, czyli Jan syn Jana.

Maca, cienkie, niekiszone ciasto, używane przez Żydów, zamiast chleba, przez ośm dni święta Paschy, na pamiątkę śpiesznego upieczenia ciasta w chwili wyjścia z niewoli egipskiej; dlatego **M.** nazywa się także chlebem nędzy (*lechem oni*). Ciasto to robi się tylko z mąki i wody. Przesąd, jakoby Żydzi do **M.** używali krwi chrześcijańskiej, niejednokrotnie był powodem ich prześladowania.

Macabre, wyraz francuski używany tylko w wyrażeniach *Danse Macabre*, taniec umarłych, taniec szkieletów, tytuł słynnej kompozycji Saint Saënsa.

Macacheira, ob. Manihot.

Macacus, małpa, ob. Makakb.

Mac-Adam Jan Loudon, inżynier, * 1756 r. w Szkocji, † 1836 r. w Moffat; był od 1816 r. nadzorcą dróg w Bristolu. Wprowadził system budowy dróg, zwany od jego nazwiska *makadamizacją* (ob.), który opisał w dziełach: „On the scientific repair and preservation of public roads“

(1819); „On the present state of road making“ (1820).

Macao, portugalskie miasto i kolonja na południowem wybrzeżu Chin, poniżej Kantonu, przy ujściu rzeki Perłowej; cała kolonja ma 11,75 klm, kw. i 68,000 miesz.

Macao, gra hazardowna w karty, podobna do „onze-et-demi“, pochodzi z Węgier.

Macarius z *Marfelic* Józef, teolog czeski, * w drugiej połowie XVI w., † 1635 w Pradze; otrzymawszy wychowanie w kolegjum jezuickiem, udał się do Rzymu, gdzie otrzymał stopień doktora teologji. Powróciwszy do Pragi, wkrótce został kanonikiem i scholastykiem przy kościele św. Wita, od r. 1612 zaś dziekanem u Wszystkich św. Odznaczał się wymową i gorliwością w obronie katolicyzmu przeciwko ewangelikom, mając silnych przeciwników w osobie Gawła Żalańskiego i Skulteta. Używał wielkiej wziętości u dworu i strony katolickiej; 1623 r. został hrabią falckim, 1628 radcą tajnym, a 1629 wikarjuszem generalnym i oficjałem kardynała Harracha. Napisał: „Directorium juris canonici“ (Paryż, 1611), oraz liczne pisma polemiczne, z których ważniejsze: „Oratio contra moderni aevi haereticos“ (tamże, 1616); „Pravdivé sdáni proti Havlu Żalanskému a t. d.“ (1621) i in.

Macaulay Tomasz Babington, lord, dziejopis i krytyk angielski, * 1800 w Rothley-Temple w hrab, Leicester, † 1859 w Kensington, pochowany w opactwie Westminsterskiem. Po ukończeniu studjów w Cambridge, gdzie zwrócił na się uwagę poematami; „Pompei“ (1819) i „Evening“ (1821), rozpoczął 1826 praktykę adwokacką. Po rozprawie o Miltonie, umieszczonej w *Edinburgh Review*, nastąpił cały szereg tego rodzaju znakomitych prac literacko-krytycznych, które sam autor zebrał i wydał p. t. „Critical and historical essays“ (3 t., Londyn, 1843 i 1871, t. 4). Od 1830 zasiądał w izbie niższej i bronił wymownie reformy, od roku 1832 był sekretarzem w ministerjum do spraw indyjskich, od roku 1834 członkiem rady najwyższej w Kalkucie i gubernatorem Agry; od roku 1838 do 1847 zasiadał znowu w parlamencie i pełnił wyższe urzędy w ministerjum wojny. Usunąwszy się od życia publicznego, oddał się całkowicie pracom naukowym. Dziełem „History of England from the accesion of James II“ (5 t., Londyn, 1848—61; polski przekład różnych tłómaczów pod kierunkiem profesora Pawińskiego, 10 t., Warszawa, 1873—74) zyskał europejską sławę. Historyczne prace **M.** zalecają się drobiazgową znajomością faktów, niedoścignionym talentem w kreśleniu charakterów i wypadków, silnym i malowniczym językiem, stylem wytwornym. Mowy swe wydał **M.** w 2 t. (Londyn, 1854); w 1857 otrzymał tytuł *barona de Rothley* i godność parowską. Zbiorową ed. pism jego sporządziła siostra autora lady Trevelyan (8 t., Londyn, 1866). Por. Arnolda „Public life of Lord Macaulay“ (Londyn, 1863); Otto Travelyan „Life and letters of Lord M.“ (1876 i nast.); Morrison „Macaulay“ (1882); Kinkel „M. sein Leben und sein Geschichtswerk“ (Bazylea, 1879); „Szkice i rozprawy“ na jęz. polski przełożył St. Tarnowski (Kraków. 1893).

Macaulay Tomasz.

Macbeth, według podania król szkocki, żyjący w XI w. Zamordowawszy króla Dunkana VII, przywłaszczył sobie koronę, ale w 10 lat potem przez Macduffa, Thana z Fife i Malcolma, synów zamordowanego króla, został zwyciężony i zabity. Przedmiot ten Shakespeare przedstawił w znanej powszechnie tragedji p. t. „Macbeth“.

Mac Carthy (niekiedy M'Cartty) Denis Florence, poeta irlandzki, pochodzący ze starożytnego irlandzkiego rodu królewskiego Mac Cauras, * 1820, † 1882 w Dublinie, ogłosił: „The book of Irish ballads“ (Dublin, 1846); „The poets and dramatists of Ireland“ (1846); „Ballads, poems and lyrics“ (1850); „Undglimpses and other poems“ (1857); „Bell-founder, and other poems“ (1857); przełożył kilka dramatów Calderona i in.

Mac-Carthy Justyn, polityk i historyk irlandzki, * 1830 w Cork, † 1882; wcześnie oddał się dziennikarstwu, 1864—8 był redaktorem *Morning Star*, od 1868—71 podróżował po Ameryce, w końcu mieszkał w Londynie. W 1879 wybrany został do parlamentu i należał do stronnictwa irlandzkiego zw. „Home rule“; w 1880 został wiceprezydentem swej frakcji i w debatach nad kwestją irlandzką odgrywał rolę wybitną. W 1890 przez większość irlandzkich członków homerulu został wybrany przewodniczącym stronnictwa w parlamencie na miejsce usuniętego Parnella. W 1896 zrzekł się przewodnictwa. Oprócz licznych powieści, jak: „The waterdale neighbours“ (1867); „My enemys daughter“ (1869); „Lady Judith“ (1871); „A fair Saxon“ (1873); „Linley Rochford“ (1874); „Dear Lady Disdain“ (1875); „Miss Misantrope“ (1877); „Maid of Athens“ (1883); „The story of Gladstones Life“ (1898); „Modern England before the Reform Bill“ (1890—98), ogłosił „History of our own times“ (4 t., 1879—80), obejmujące najnowsze dzieje angielskie od wstąpienia na tron Wiktorji do 1880. W krótkim czasie dzieło to ukazało się w 13 wydaniach. Napisał nadto: „History of the four Georges“ (1884 i nast.); „The case for Home Rule“ (1887). Zbiór jego szkiców wyszedł p. t. „Con amore“ (1868).

Mac-Carthy Justyn Huntly, syn poprz., pisarz i polityk ang., * 1860, młodość spędził w Ameryce i zwiedził wielką część Europy, od 1884 jest członkiem parlamentu z okręgu irlandzkiego. Napisał „Outline of Irish history“ (1883); romanse: „Doom,

an atlantic episode" (1887, 5 wyd., 1891); „Dolly"; „Lily Lass" (1889); pisma polityczne: „England under Gladstone" (2 wyd., 1885); „Ireland since the union" (1887); „The case for Home Rule" (1887). Z utworów dramatycznych: „The candidate", oraz „Vanity"; „The radney"; „The wife of Socrates"; „The will and the way"; „Vanity of vanities"; „Your wife" i dzieło historyczne: „The French Revolution" (1890, t. 2). Ogłosił nadto parę tomów poezji.

Macchi Maurycy, publicysta włoski, * 1813 w Medjolanie. Więziony w młodości przez Austrjaków, wydawał później przegląd miesięczny p. t. *Spettatore industriale*, następnie, znajdując się w Pjemoncie, pracował w redakcji *Messagiere torinese*. Po powrocie do Lombardji występował jako stronnik przymierza z Francją i przeciwnik sławnej maksymy Gioberti'ego: „L'Italia fara da se". W 1849 założył w Turynie stowarzyszenie robotników, któremu wykładał kurs nauk społecznych. Po klęsce pod Nowarą przeniósł się do Genui, gdzie 1850 założył pismo rewolucyjne *L'Italia*, z powodu którego musiał uciekać do kantonu Tesyńskiego, gdzie założył *Il monitore bibliografico* i miał udział w redakcji *Archiwów rewolucji włoskiej*. W r. 1861 wybrany deputowanym do parlamentu włoskiego, zasiadał na skrajnej lewicy i odznaczał się niepospolitą wymową. Wydał także mnóstwo broszur treści politycznej i ekonomicznej.

Macchiavelli, Niccolo di Bernardo dei..., znakomity pisarz i mąż stanu włoski, * 1469 we Florencji, † 1527 tamże. Po wypędzeniu Medyceuszów (1494) spełniał wiele ważnych misji politycznych i zapoznał się bliżej z Cezarem Borgią. Po przywróceniu Medyceuszów oskarżony o udział w spisku, był więziony, torturowany i skazany na wygnanie. Za Leona X otrzymał amnestję, ale znowu podejrzany, usunął się do życia prywatnego i dopiero za Klemensa VII brał ponownie udział, lubo niewielki, w sprawach publicznych. Zyskawszy zaufanie Medyceuszów, stracił miłość ludu i umarł nieznany i oszkalowany. Jako autor zyskał wielką sławę pismami politycznemi: „Discorsi sopra la prima decade di Tito Livio" (napisane między 1516 a 1522), w których zużywając materjał historyczny, wykazuje jakiemi to środkami można uczynić państwo potężnem, i dowodzi, że państwa europejskie, a zwłaszcza włoskie, są zepsute i ocalenia szukać mogą jeno w nieograniczonej władzy jednego monarchy. W „Il principe" (Wenecja, 1515 i częściej; polski przekład Sozańskiego, Kraków, 1868) stara się M. okazać, jakim sposobem nieograniczona władza monarchy może być ugruntowaną i utrzymaną: środków ku temu celowi można używać wszystkich, bo złość ludzi do tego upoważnia. Dzieło to nie zawsze było należycie rozumiane: Fryderyk W. swoim „Antimachiavelli" uważał je za najniebezpieczniejsze. W nowszych czasach broni M., oprócz wielu innych, Ranke w piśmie: „Zur Kritik neuerer Geschichtschreiber" (Berlin i Lipsk, 1824). Najgłówniejszem jednak dziełem M. jest „Istorie fiorentine 1215—1492" (Florencja, 1532). Pisał także komedje i sprawozdania poselskie. Ze zbiorowych wydań prac jego wymieniamy florenckie (8 t., 1813; 10 t., 1826 oraz w 1 t., 1843). Por. Villari „N. M. und seine Zeit" (Lipsk, 1877—83, t. 3); Amico „La vita di N. M." (Florencja, 1877 i nast.); Tomassini „La vita e gli scritti di N. M." (Rzym, 1883 i nast.); Ellinger „Die antiken Quellen der Staatslehre Machiavellis" (Tubinga, 1888).—*Machiawelizmem* nazywają (od jego imienia) przebiegłe, chytre, przewrotne i niesprawiedliwe postępowanie ludzi, tak w sprawach politycznych, jako też codzienno-życiowych. Powód do tego jakoby dały wygłoszone przez M. zdania w jego pismach politycznych.

Macchivelli Niccolo

Mac-Clellan Jerzy Brinton, generał amerykański, * 1826 w Filadelfji, † 1885. Ukończywszy szkołę wojskową w Westpoint, miał udział zaszczytny w wojnie meksykańskiej, a następnie zwiedziwszy Europę w celach naukowo-wojskowych, sprawował od 1857 urząd prezydenta kolei żelaznych w Ohio i Illinois. Po wybuchu wojny domowej mianowany 14 maja 1861 generał-majorem wojsk Stanów Zjednoczonych w departamencie Ohio, prędko zorganizował swą armję i w kilku bitwach znaczne odniósł nad południowcami korzyści. Po ustąpieniu gener. Scotta, otrzymał naczelne dowództwo nad wszystkiemi wojskami Stanów Zjednoczonych, zorganizował armję, rzucił się w marcu 1862 na Richmond, ale z powodu zbytniej przezorności i kunktatorstwa pobity pod Pines 31 maja, walczył bezskutecznie w 7-dniowej bitwie (24 czerwca—1 lipca 1862) o posiadanie Richmondu. Nie skorzystawszy ze stanowczego zwycięstwa, odniesionego nad gen. Lee pod Antietam 16 i 17 września 1862, usunięty został 7 listopada od dowództwa. W 1864 daremnie występował jako kandydat do prezydentury przeciwko Lincolnowi (ob.). Następnie przebywał w Europie, 1868 powrócił do Ameryki, gdzie został dyrektorem warsztatów okrętowych i budowli portowych w New-Yorku, 1878 gubernatorem stanu New Jersey. Napisał „The armies of Europe" (1861). Por. Hilliard „Life and campaigns of M." (Filadelfja, 1864).

Macclesfield, m. w ang. hrabstwie Chester, nad rz. Bollin; ma 36,000 m. i wielkie fabryki wyrobów jedwabnych i bawełnianych.

Mac-Clintock sir Francis-Leopold, żeglarz angielski, * 1819 w Dundulk w Irlandji. W bardzo młodym wieku, wstąpiwszy do służby na flocie, należał do wypraw pod biegun północny Jakóba Rossa (1848—49) i Austina (1850—51); podczas tej

statniej dostał się po lądzie do zachodniego krańa zachodniej Ameryki podbiegunowej. Później jao komandor dowodził okrętem „Intrepide" w czasie ryprawy Belchera (1852—54) i nareszcie kierował wyprawą podbiegunową, urządzoną przez rdowę po Franklinie (1857 do września 1859), odczas której w marcu 1859 dotarł do owego nieszczęśliwego miejsca, gdzie wyprawa Franklina rób znalazła. W r. 1872 został kontradmirałem dyrektorem warsztatów okrętowych w Portsmouth. Podróż swą opisał w dziele „Voyage of the 'ox in the Arctic Seas" (Londyn, 1860).

Mac Closkey Jan, prałat katolicki amerykański, ardynał, * 1801 w Brooklyn, kształcił się w New-Yorku oraz w Rzymie w kolegjum „de propaganda fidei;" po powrocie do kraju rodzinnego był początkowo proboszczem w New-Yorku, następnie od 849 koadjutorem biskupa n.-jorckiego, J. Hughes'a, poczem 1849 został biskupem nowo utworzonej djecezji Albany, po śmierci zaś Hughes'a mianowanym został arcybiskupem n.-jorckim. Wtedy założył w N.-Jorku dom podrzutków, instytut głuchoniemych, szpital, dom schronienia dla starców i t. d. Na soborze watykańskim występował jako zagorzały obrońca nowych dogmatów, w nagrodę czego otrzymał 15 maja 1875 kapelusz kardynalski; pierwszy z Amerykanów dostąpił tej godności.

Mac-Clure, sir Robert John Le Mesurier, żeglarz angielski, * 1807 w Wexford w Irlandji, † 1873 w Portsmouth. W latach 1836—37 i 1848—49 miał udział w wyprawach do bieguna północnego pod kierunkiem Backa i Jakóba Rossa, a kierując później własną wyprawą, dotarł przez cieśninę Beringa 1850 do północnych krańców Ameryki, odkrył od wieków szukane przejście północno-zachodnie i przez zatokę Baffińską 1854 powrócił do Anglji. Za to odkrycie otrzymał nagrodę 10,000 funtów sterlingów. Później otrzymał dowództwo floty na wodach Azji wschodniej. Por. Osborn „The discovery of the North-West Passage by H. M. ship Investigator" (1856).

Macconnell Jan, powieściopisarz amerykański, * 1826 w stanie Illinois. W 20 roku życia wszedł do armji wysłanej przeciwko Meksykowi i odznaczył się w bitwie pod Bueną-Vista. Wróciwszy do ojczyzny w stopniu kapitana, został w Jacksonville adwokatem i napisał kilka powieści obyczajowych, malujących dokładnie życie amerykańskie; celniejsze z nich są: „Talbot and Vernon" (1850); „Graham for youth and manhood" (1851); „The Gleens, a family history" (1852) i „Western characters" (1853).

Mac-Cormick Robert, podróżnik. * 1800 w Runham (Norfolk), † 1890. W 1823 jako lekarz okrętowy wstąpił do marynarki i 1827 towarzyszył jako przyrodnik Edwardowi Parry w wycieczce do Hekli, odbył kilka podróży w okolice podbiegunowe, północne i południowe, 1852 brał udział w poszukiwaniach Franklina. Spostrzeżenia swoie opisał p. t. „Voyages of discovery in the arctic and antarctic seas and round the world" (2 t., 1884).

Mac Cosh Jakób, filozof angielski, * 1811 r. w Carskeoch (Ayrshire) w Szkocji, studjował filozofję w Glasgowie i Edymburgu, 1852—68 był profesorem filozofji w Belfaście, 1868—88 w New-Jersey w Ameryce północnej. Napisał: „The method of divine governement" (9 wyd., 1867); „The intuitions of the mind" (3 wyd., 1872); „The supernatural in relation to the natural" (1862); „Examinations of Mill's philosophy" (1866); „Laws of discursive thought" (1869); „Christianity and positivism" (1871); „The Scottish philosophy" (1874); „The emotions" (1880); „Psychology" (1886); „Religions aspect of evolution" (1888) i in.

Mac-Culloch John, naturalista, * 1773 na wyspie Guernsey, † 1835, studjował medycynę w Edymburgu, następnie był chirurgiem wojskowym, w 1803 został prof. chemji w kolegjum artyleryjskiem, a potem w szkole wojskowej w Addiscombe. Zasłużył się głównie zbadaniem Szkocji pod względem historji naturalnej i geologji. Ogłosił: „Description of the Western Islands of Scotland" (3 t., 1819); „The Highlands and Western Islands of Scotland" (1824); „A system of geology" (1844).

Mac-Culloch Jan Ramsay, ekonomista angielski, * 1789 w Wigton, † 1864; był do 1832 profesorem w uniwersytecie londyńskim. Ogłosił wiele szacownych dzieł, z których najważniejsze są: „The principles of political economy" (Londyn, 1864, n. wyd., 1885); „A dictionary of commerce and commercial navigation" (Londyn, 1832); „Treatises and essays" (Edymburg, 1853, n. wyd., 1882).

Maccus, ob. Atellany.

Macdonald Stefan Jakób Józef Aleksander, książę Tarentu, marszałek francuski, * 1765 w Sedan ze szlacheckiej rodziny szkockich wychodźców. W 1784 wszedł do francuskiej służby wojskowej i od 1792 jaśniał pomiędzy pierwszymi bohaterami Francji. Sławę wojenną zyskał we Włoszech pod rozkazami Bonapartego. Zwyciężony nad Trebją 18 i 19 czerwca 1749 przez Suworowa i Melasa, mianowany był komendantem w Wersalu i 18 Brumaire'a czynnie wspierał Bonapartego. Bitwę pod Wagram on stanowczo rozstrzygnął i za to otrzymał buławę marszałkowską z godnością księcia Tarentu. Po bitwie lipskiej zasłaniał odwrót armji i ocalił się, przebywszy wpław Elsterę. W kampanji 1814 pomiędzy Marną a Sekwaną czynił rozpaczliwe wysilenia. Widząc, że opór był już daremny, sam doradzał cesarzowi abdykację, za co przez Burbonów wyniesiony został do godności para i obsypany wszelkiego rodzaju zaszczytami. Po rewolucji lipcowej usunął się od życia publicz-

Macdonald Stefan

nego i † 1840 w zamku swoim Courcelles pod Guise.—Syn jego Aleksander Karol **M.**, ks. Tarentu, * 1824, † 1881, był od 1852 szambelanem Napoleona III, od 1869 senatorem.

Macdonald Jerzy, poeta angielski, * 1825 w Huntly pod Aberdeen; studjował teologję i wstąpił do stanu duchownego, następnie osiadł w Londynie i poświęcił się pracy literackiej; wydał: poezje powieści dziecinne i liczne romanse, jak: „Annals of a quiet neighbourhood" (1866); „Robert Falkoner" (1868); „The seabord parish" (1868); „Wilfrid Cumbermede" (1872); „Malcolm" (1874); „Marquis of Lossie" (3 t., 1877); „Michael and the dragon" (1875); „Mary Marston" (1881); „Castle Warlock" (1882) i i. Zbiorowe wydanie jego utworów wyszło p. t. „Works" (10 t., 1875).

Mac Donnell J. P., agitator irlandzki, * 1840; ukończywszy nauki na uniwersytecie dublińskim, brał czynny udział w ruchu narodowym Fenjan (ob.), wydawał kilka dzienników, przez policję zamykanych (np. „Irish Star"), i czas jakiś był nawet więziony. Następnie udał się do Anglji, gdzie 1867 uorganizował głośną onego czasu manifestację w Hydepark. Podczas wojny francusko-niemieckiej (1870—71) wysłał do Francji 1870 pewną liczbę Irlandczyków, którzy weszli do armji francuskiej; musiał odsiadywać za to 3-miesięczne więzienie. W ostatnich czasach został wybrany członkiem Stowarzyszenia Międzynarodowego *(Internationale)* i mianowany sekretarzem do spraw irlandzkich. **M.** jest bogatym kupcem.

Mac Dowell Irwin, gen. płn.-amer., * 1818 w stanie Ohjo, † 1885 w San-Francisco. Ukończywszy nauki w szkole wojsk. w West-Point, został oficerem artylerji. Po wybuchu wojny domowej, mianowany w armji Scotta generałem brygady, poniósł zupełną klęskę pod Bull-Run 21 lipca 1861; również nieszczęśliwie walczył na czele korpusu w armji Potomac'u pod Rappahannock i Manassas. Otrzymał z tego powodu uwolnienie, ale 1867 mianowany był generał-majorem i komendantem departamentu wschodniego z główną kwaterą w New-Yorku.

Mace (wym. mes, „berło"), symbol Stanów Zjednoczonych północnej Ameryki. Jest to wiązka lasek, podobna do wiązki liktorów (fasces), złożona z 13 lasek pojedyńczych (na pamiątkę pierwszych 13 stanów Unji), połączonych dwiema srebrnemi obrączkami. Na wierzchu wiązki, zamiast rzymskiego topora, osadzona jest kula ziemska, unoszona przez orła srebrnego. **M.** jako symbol potęgi i godności izby deputowanych, przyjęte zostało 1834 i pokazywane jest przez prezydującego w celu przywołania do porządku burzliwych mówców.

Macé Antoni Piotr Wawrzyniec, historyk francuski, * 1812 w Plouer (Côtes-du Nord), † 1891 w Grenobli; był profesorem kolejno w Nantes, Montpellier, Tuluzie, Lionie, a od r. 1849 w Grenobli. W r. 1882 usunął się z tego stanowiska. Napisał: „Cours d'histoire des temps modernes" (1840); „Des Lois agraires chez les Romains," „De Agobardi vita et operibus" (1846); „Les Voyageurs modernes dans la Cyrénaique et le Silphium des anciens" (1857); „Excursions aux environs de Grenoble" (1857); „Le Chemins de fer du Dauphiné" (1860); „Un procès d'histoire littéraire les poésies de Clotilde de Surville" (1871) i in.

Macé Jan, pisarz francuski, * 1815, † 1894; kształcił się w Paryżu, 1836 został nauczycielem historji w kolegjum Stanisławowskiem, następnie służył w wojsku 1842—45. W 1848 r. redagował dziennik *République*; po zamachu stanu 2 grudnia usunął się do Alzacji, gdzie był nauczycielem; później wystąpił na pole literackie. Ogłosił: „Histoire d'une bouche de pain" (1861, przekład polski Kuczyńskiego, Warszawa, 1864); „Théâtre du petit château" (1862); „Arithmétique du grand-papa" (1863, przekład polski A. Egera, Kraków, 1869); „Les serviteurs de l'estomac" (1866); „La grammaire de mademoiselle Lili" (1878); „La France avant les Francs" (1881); „Philosophie de poche" (1893); „Powiastki dla małych czytelników" (przekład polski Chęcińskiego, 1873). W r. 1864 założył ze Stahlem „Magasin d'éducation et de récréation," a 1866 „Ligue de l'enseignement," mając na celu polepszenie i pomnożenie szkół i bibljotek ludowych.

Macé Gustaw, publicysta francuski, * 1835 w Paryżu, w 18 roku życia wstąpił do prefektury policji, gdzie odznaczył się inteligencją i ruchliwością. W r. 1867 został komisarzem policji, 1879 szefem w policji. Chciał zaprowadzić różne reformy w policji, ale nie mógł przeprowadzić swych zamiarów w braku poparcia, a prześladowany przez prasę, zmuszony był w r. 1884 wyrzec się zajmowanego stanowiska. **M.** napisał szereg studjów p. t. „La police parisienne;" „Le Service de la Sûreté" (1884); „Mon Premier crime" (1885); „Un Joli monde" (1887); „Gibier de Saint-Lazare" (1888); „Mes Lundis en prison" (1889); „Mon Musée criminel" (1890).

Macedo, Joachim Emanuel de, * 1820 w San-Joan de Itaborahy, doktor medycyny, od r. 1854 deputowany zgromadzenia prowincjonalnego w Rio-Janeiro i członek czynny instytutu historyczno-geograficznego, należy do najznakomitszych poetów i prozaików brazylijskich. Jako powieściopisarz zjednał sobie sławę dziełem: „Moreninha" (Rio, 1849), po którem napisał: „O Moço-louro" (2 t., 1854); „Rosa" (2 t., 1854); „Os dous amores" (3 t., 1854); „Vicentina" (3 t., 1859) i t. d. Z innych utworów jego zasługuje na uwagę poemat obszerny epiczno-liryczny: „A nebulosa" (1849) i tragedja „Cobé" (1855); „O fantasma branco" (1856); „Luxo e vaidade" (1859) i in. Por. Wolf „Le Brésil littéraire" (Berlin, 1863).

Macedonius, patrjarcha carogrodzki w IV w., objął władzę 341 lub 342 przy pomocy Arjanów; stronnictwo ortodoksyjne wybrało jednocześnie Pawła, z czego powstały krwawe zatargi w Carogro-

:ie. Zatargi te ponowiły się, gdy cesarz Konstanusz potwierdził wybór **M.** Roku 348 musiał **M.** stąpić i dopiero 350 powrócił znów do władzy, rzyczem srogo mścił się nad stronnictwem ortooksyjnem; ofiary, które podczas tego prześladoania padły, uważa Kościół tak wschodni, jak i zaiodni, za męczenników i obchodzi pamiątkę ich 30 ıarca i 25 października. **M.** zyskał ogólną nienaiść, tak, że koncyljum arjańskie w Seleucji 359 owołało go do odpowiedzialności, a koncyljum caogrodzkie 360 odjęło mu władzę. Od tego czasu rzebywał **M.** niedaleko Konstantynopola i przyączył się do semiarjanów. Zwolennicy jego *Macedonjanie*, zaprzeczali bóstwa Duchowi św., skąd eż zwano ich *Pneumatomachii*. Dzielili się na dwa tronnictwa, z których jedno twierdziło, że Duch w. jest istotą samoistną, stworzoną przez Syna Bożego, drugie zaś przypuszczało, że Duch św. nie est osobą, lecz tylko przymiotem lub siłą Boga Ojca. Przekonania te potępił pierwszy sobór powszechny konstantynopolski.

Macedonja, początkowo Ematja, kraina leżąca ıa północy Grecji, rozciągała się pierwotnie na po:udnie do Olimpu, na wschód aż do rz. Strymon, nie mając na zachodzie oraz północy stałej granicy, później atoli za Filipa znacznie została rozszerzona. Przerznięta wielu górami, była także bogatą w rzeki i jeziora. Urodzajność ziemi, przyjemny i surowy klimat, i bogate kopalnie przyczyniały się wiele do zamożności tego państwa; dlatego też znajdowało się tutaj mnóstwo miast kwitnących, jak Pella, Pydna, Tesalonika, Potydea, Olint, Philippi. Dzisiaj Macedonja należy do Turcji i wchodzi po większej części w skład ejaletu Saloniki. Pod względem narodościowym i wyznaniowym ludność Macedoji zawiera według ostatnich badań:

	chrześcijan	mahom.	żydów	razem
Bulgarów	1,032,533—	148,803—	—	1,181,336
Turków	4,240—	494,964—	—	499,204
Greków	214,329—	14,964—	—	228,703
Arnautów	9,500—	119,201—	—	128,711
Rumunów	88,267—	3,500—	—	80,767
Żydów	— —	—	67,840	67,840
Cyganów	19,500—	35,057—	—	54,557
Rusinów	4,000—	— —	—	4,000
Czerkiesów	— —	2,837—	—	2,837
Serbów	400—	400—	—	300
Ormian	300—	— —	—	300
Inne narodow.	8,870—	— 200	200	9,270
	1,370,949	819,235	68,030	2,258,224

Por. Cousinery „Voyage dans la Macédoine“ (Paryż, 1831); Wasil Kanczow „Makedonja, Etnografija i Statistika“ (Sotja, 1900).

Historja. Macedończyków, naród szczepu ilirijskiego, z silną przymieszką żywiołu tracko-frygijskiego, a może i pelazgijskiego, Grecy nigdy nie uważali za swych krewnych. Pewniejsza historja **M.** zaczyna się w epoce wojen perskich. Król Aleksander został 490 przed Chr. pobity przez Mardonjusza i zhołdowany dla Persji, ale 479 w bitwie pod Plateami znowu odzyskał wolność. Perdykkas II, 454—413 w czasie wojny peloponeskiej występował po stronie Spartan; Archelaus, 413—399, krzewił rolnictwo, wspierał sztuki i nauki, zakładał i obwarowywał miasta, organizował wojsko i podniósł państwo do znacznej już potęgi, którą Filip II (ob.), 359—333 prz. Chr., jeszcze powiększył i w bitwie pod Cheroneą doszedł do panowania nad Grecją, a syn jego Aleksander W. (ob.), 333 — 320, zrobił **M.** władczynią połowy świata. Po jego śmierci, skutkiem częstej zmiany panujących i licznych powstań, **M.** upadła. Królowie macedońscy: Demetrjusz II, 243—233, i brat jego Antygon Dozon, 233—221, podobnie jak i poprzedni królowie, staczali ciągłe boje z Grekami, którzy usiłowali wyzwolić się z pod ciężkiego jarzma. Filip III został przez przybyłych Grekom na pomoc Rzymian pobity r. 197 pod Kinoskefale, a Perseusz 168 przed Chr. pokonany pod Pydną przez Pawła Emiljusza, oddał **M.** Rzymianom, którzy ją 148 prz. Chr. zamienili w prowincję rzymską. Cesarz Djoklecjan podzielił **M.** na dwie prowincje: Macedonia prima, **M.** secunda. W epoce wędrówki narodów gościli w **M.** Gotowie, Hunnowie, Anurowie, a w końcu Słowianie, którzy w VII wieku zajęli prawie całą krainę. W IX w. **M.** dostała się w ręce Bulgarów, i dopiero po zawojowaniu państwa bulgarskiego przez cesarza Bazylego II (1018) przyłączono ją do cesarstwa Bizantyjskiego. Po 4-ej wojnie Krzyżowej powstało w **M.** królestwo Tesalońskie pod berłem Bonifacego z Montferatu, zabrane w r. 1222 przez Greków. Po r. 1282 Serbowie wyparli Greków ku południowi. Po śmierci Stefana Duszana rozpadła się **M.** na szereg drobnych księstw udzielnych, która od r. 1371 stały w zależności od Turków. W r. 1430 Turcy zawładnęli krainę zupełnie. Długi czas było w Macedonji głucho, dopiero wojna o niepodległość Grecji, poruszyła nieco ludność (1820), ale nie na długo. Pokój w San-Stefano (1878) przyłączył część **M.** do Bulgarji. Kongres Berliński zostawił jednak **M.** Turcji, zaleciwszy wprowadzenie europejskich porządków. W r. 1895 zaczął się w **M.** ruch powstańczy przeciwko Turkom. Na żądanie rządu bulgarskiego Turcja obiecała wprowadzić pewne reformy w zarządzie prowincji, ale to nie zadowoliło ludności, którą kierują emigranci, zamieszkali w Bulgarji, żądający zupełnej autonomji **M.** i marzący o samodzielności w państwie Macedońskiem. Wskutek tego **M.** jest obecnie ogniskiem ciągłych zaburzeń. Por. Müller „Ueber die Wohnsitze, die Abstammung und die ältere Geschichte des macedon. Volks“ (Berlin, 1825); Flath „Geschichte Macedoniens“ (2 t., Lipsk, 1833—34); Abl „Macedonien vor König Philip“ (Lipsk, 1847); nadto dzieła podróżopisarzów: Leake, Griesebach, wreszcie Desdevises-du-Desert „Géographie ancienne de la Macédoine“ (Paryż, 1863) i Henzey „Exploration archéologique

de la Macédoine" (Paryż, 1864 sq); Kanczow „Makjedonija, Geografija i Statistika" (Sofja, 1900).

Macen, $C_{10}H_{16}$, węglowodór znajdujący się w olejku muszkatołowym, składem i własnościami podobny do olejku terpentynowego.

Maceńko, herb: W polu barwy niewiadomej, pod barkiem półksiężyca z krzyżem we środku, między dwoma półksiężycami każdy z gwiazdą we środku—dwie strzały ukośnie skrzyżowane.

Maceńko.

Macer Aemilius, poeta rzymski, * w Weronie, † 17 r. przed Chr. w Azji; uważany jest za autora zatraconych poematów „Ornithogonia" o ptakach, i „Theriaka" o wężach; poemat „De viribus herbarum," wydany przez Choulanta (Lipsk, 1832), jest podrobiony w wiekach średnich.—Inny *Macer Aemilius*, przyjaciel Owidjusza, napisał poezje: „Bellum Trojanum" albo „Antehomerica" i „Posthomerica."

Maceracja, w chemji postępowanie, polegające na poddawaniu jakiegokolwiek ciała stałego działaniu cieczy w zwykłej temperaturze dla odmiękczenia tegoż ciała, albo też w celu rozdzielenia ciał rozpuszczalnych w pewnym płynie od ciał nierozpuszczalnych. Do **M.** służy: woda, alkohol, ocet, eter, wino, oleje lub inne ciecze.

Macerata, do r. 1860 delegacja papieska, od tego zaś czasu prowincja włoska; obejmuje 2,816 klm. kw., z ludnością 243,000. Miasto główne **M.**, w pobliżu Potenzy, ma 10,000 miesz.

Macewicz, herb, **M.** I: W polu błękitnem, pod krzyżem złotym—półksiężyc złoty z taką samą gwiazdą 6-promienną między rogami. U szczytu ogon pawi. — **M.** II: pole zielone; krzyż, półksiężyc i gwiazda srebrna; nad tarczą tylko korona. Nadany przez Stanisława Augusta 1784 r.

Macewicz I.

Macfarren Jerzy Aleksander, kompozytor i teoretyk muzyczny, * 1813 roku w Londynie, † 1887 r., kształcił się w miejscowej akademji muzycznej, w której 1834 r. został profesorem, a 1875 dyrektorem, następnie profesorem muzyki w uniwersytecie w Cambridge. Napisał opery: „The devil's opera" (1838); „Don Quixote" (1846); „King Charles II" (1849); „Lenore" (1852); „May-day" (1856); „Christmas" (1860); „Robin Hood" (1860); „Helvellyn" (1864), nadto wiele symfonji i uwertur. Jako pisarz ogłosił: „Rudiments of harmony" (3 wyd., 1882); „Counterpoint, a practical curse of study" (6 wyd., 1886); „Musical history" (1885).

Mac Gregor Jan, statystyk i historyk angielski. * 1797 w Stornaway, w hrabstwie Ross, od 1840 r. podsekretarz ministerjum handlu, później jeden z dyrektorów banku królewskiego, 1856 r. z powodu bankructwa tej instytucji schronił się do Francji, gdzie † 1857 w Boulogne. Wydał wiele szacownych dzieł, z których ważniejsze: „The progress of America from the discovery by Columbus to the year 1846" (2 t., Londyn, 1847); „The commercial statistics" (4 t., Londyn, 1848—50); „British America" (Londyn, 1852); „The history of the British Empire from the ascension of James I" (2 t., Londyn, 1852).

Mac Gregor Jan, podróżnik angielski, * 1825 w Gravesend, † 1892 r., stracił we wczesnem dzieciństwie rodziców na płonącym okręcie, gdy sam uratowany został; kształcił się w Dublinie i Cambridge, 1849—1850 r. odbył podróż po Europie, Egipcie i Palestynie, którą opisał w dziele: „Three days in the East" (1850), następnie zwiedził Algerję, Tunetanję, Amerykę północną. W 1865 rozpoczął na małej łodzi liczne podróże po wielu rzekach i opis ich ogłosił w dziełach: „A thousand miles in the Rob Roy canoe on rivers and lakes in Europe" (9 wyd., 1879); „The Rob Roy on the Baltic" (5 wyd., 1879); „The Rob Roy on the Jordan, Nile etc." (4 wyd., 1874). Dochody z tych dzieł obracał na cele dobroczynne. Por. Hudder „John M." (1894).

Mach Ernest, fizyk, * 1838 w Turas w Morawji, kształcił się w Wiedniu, w 1861 r. został docentem w Wiedniu, 1864 r. profesorem w Graz, 1867 w Pradze, i jako rektor 1879—1880 występował przeciw nadaniu charakteru czeskiego uniwersytetowi praskiemu. W r. 1896 został profesorem fizyki w Wiedniu. Ogłosił znaczną liczbę dzieł: „Mechanik in ihrer geschichtlicher Entwickelung" (1884); „Beiträge zur Analyse der Empfidungen" (1886); „Leitfaden der Physik" (z Jaumannem 1891); „Die Prinzipien de Wärmelehre" (1896); „Populär-wissenchftliche Vorlesungen" (1896); część tego ostatniego dzieła wyszła w przekładzie polskim S. Kramsztyka: „Odczyty popularno-naukowe" (1899).

Macha Karol Hynek (Henryk), jeden z najwybitniejszych poetów czeskich, * 1810 w Pradze, † 1836 r. w Litomierzycach; po odbyciu nauk gimnazjalnych, a potem studjów filozoficznych i prawnych w Pradze, został 1836 r. adwokatem w Litomierzycach. Z natury skłonny do marzycielstwa i fantazji, wyrobił je w sobie jeszcze bardziej czytaniem dzieł Zacharjasza Wernera, Novalisa i Osjana; następnie wywierały nań wpływ utwory Goethe'go i Walter-Scotta. W końcu, naczywszy się po polsku, przylgnął do poetów polskich, a zwłaszcza Mickiewicza; największy jednak wpływ wywarł na niego pokrewny mu duchem Byron. Pogrążony w mistyczny romantyzm, M. chętniej malował naturę, aniżeli społeczeństwo ludzkie, które nie doścignęło ideału, jaki sobie w duchu utworzył. Z poetycznych utworów **M.** najważniejszym jest poemat liryczno-epiczny „Maj," zawierający pojedyncze ustępy nieporównanej piękności („Spisy" t. I, Praga, 1836, 2 wyd.,

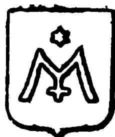
1866, 3 1872, przekład polski w *Bibl. Warszawskiej*). Nadto ogłosił wiele drobnych poezji w *Kwiatach* i in. czasopismach, oraz powiastkę *Krzivoklat*, okazującą niepospolity talent wykończenia. Po śmierci M. wydano jego „Sebrané spisy“ (Praga, 1848, tylko t. 1, zawierający obszerny życiorys i niektóre poezje; zupełne wyd., t., 1862, jako t. 3 „Spisó vyteczných basnikó novoviekych). Waldau wydał przekład wybranych poezji M. na język niemiecki: „Ausgewählte Gedichte,“ (Praga, 1862). Por. Marjan Zdziechowski „K. H. Mácha i bajronizm w Czechach.“

Machabejczycy (z hebr. *Makkab*—młot), książęta i arcykapłani hebrajscy z rodu Asmonejczyków, panujący nad ludem Izraela w II i I w. przed Chr. Po śmierci arcykapłana Matatjasza († około 166), który pierwszy rozpoczął walkę przeciwko Antjochowi Epifanesowi i zrzucił jarzmo syryjskie, prowadził dalej walkę wyzwolenia syn jego *Juda*, przezwany *Makkabi*, który nadał nazwę całemu rodowi. Juda w kilku pomyślnych bitwach pobił wodzów syryjskich Gorgjasza, Lizjasza i Nikanora; miał zamiar, chcąc silniej stawić czoło, zawrzeć przymierze z Rzymem, lecz zmuszony przez świeży napad wojsk syryjskich, stoczył bitwę, w której poległ 160 przed Chr. Bracia jego, *Jan*, *Jonatan* i *Szymon*, ukończyli dzieło przezeń zaczęte i choć na krótko przywrócili niepodległość państwa izraelskiego. Pod synem Szymona *Janem Hirkanem I* (135—105) państwo M. doszło do szczytu świetności, i kult Jehowy niezwykłą zajaśniał siłą. Syn Hirkana *Arystobul I* (105) przybrał tytuł królewski; po krótkich jego rządach wstąpił na tron brat jego *Janneus Aleksander* (105—77), który zaledwo przy pomocy nader surowych środków potrafił utrzymać w karbach posłuszeństwa krnąbrną partję faryzeuszów. Pod słabymi jego następcami, w skutku niezgód familijnych i pomiędzy stronnictwami, stanęło państwo nad brzegiem przepaści, popadło w zależność od Rzymian i nakoniec 57 r. padł ród M. z ręki Heroda W.— Dzieje ucisku wiary i ludu izraelskiego za Antjocha Epifana i bohaterskie walki o wyzwolenie pod wodzą rodu Matatjasza opowiadają *Księgi Machabejskie*, których dawniej istniało 4, a z których dwie kościół katolicki uważa za kanoniczne; kościół ewangelicki zalicza je do apokryfów. Księga I, napisana około 107 przed Chr., pierwotnie po hebrajsku lub chaldejsku, doprowadzona do śmierci Szymona (135), jest właściwie kroniką urzędową państwa M.; pisana dobrze, ważna jako źródło historyczne. Ks. II opowiada wypadki do czasów Demetrjusza Sotera w sposób fantastyczny i cudowny w duchu partji Hasydów. Biblja grecka obejmuje pod nazwą ks. III Machabejskiej opowiadanie prześladowania Żydów w Egipcie pod Ptolemeuszem Filopatorem.—Pamiątkę wspomnianych w II ks. rozdz. 7 siedmiu braci Machabejczyków i ich matki, jako męczenników za wiarę, kościół chrześcijański, począwszy od IV w. po Chr., święci 1 sierpnia.

Macháczek Karol Szymon, pisarz czeski, * roku 1799 w Pradze, † 1846 tamże; po ukończeniu gimnazjum, a następnie studjów filozoficznych w mieście rodzinnem, został o 1828 nauczycielem przedmiotów humanitarnych w gimnazjum w Iczynie i na tem stanowisku pozostawał aż do śmierci. Będąc jeszcze uczniem gimnazjalnym tłómaczył M. ustęp z *Iljady* Homera; następnie umieszczał w czasopismach przekłady poezji Schillera, Goethe'go i Wielanda; przekład tragedji Goethe'go „Iphigenie in Tauris“ (Praga, 1822) zjednał mu powszechne uznanie. Gorliwie pracując nad zaprowadzeniem w Pradze opery czeskiej, przełożył kilkanaście librettów; z nich niektóre zostały wydrukowane. Przetłómaczył nadto: list Horacego „De arte poetica“ (1827, 2 wyd., 1832); Cycerona „Cztery mowy przeciwko Katylinie“ (1834); Schillera „Dziewicę Orleańską“ (1837) i in. Najwyżej jednak stanął utworami dramatycznemi, a zwłaszcza komedją „Ženichove“ (1826, 1841 i 1866), oraz tragedją „Zawisz z Falkensteina“ (wyd. wraz z tragedją „Bulhar“ i komedją „Pujczka za oplatku,“ p. t.: „Nove divadelni hry,“ Praga, 1846). Zbiór drobnych poezji wydał p. t.: „Drobniejsze basnie“ (Praga, 1846).

Machaerium, rodzaj drzew z rodziny motylkowych, drzewa lub wijące się krzewy, z kwiatami czerwonemi lub białemi, zebranemi w grona, i owocami jednonasiennemi, w Ameryce zwrotnikowej; niektóre występują obficie w lasach, jako ljany. Gatunki drzewiaste dostarczają użytecznego drzewa, od niektórych ma pochodzić drzewo palisandrowe, od innych pewne gatunki drzewa jakarandowego.

Machajło, herb: Na tarczy barwy niewiadomej, pod gwiazdę—litera M ze środkową laską u dołu przekrzyżowaną. Por. „Księgę herbową“ hr. Juljusza Ostrowskiego.

Machajło.

Máchal Jan (Hanusz), czeski historyk literatury, * 1855 r., studjował slawistykę w Wiedniu i Pradze, od r. 1882 poświęcił się nauczycielstwu, w r. 1887 został doktorem filozofji, 1891 członkiem korespondentem Akademji czeskiej, od 1894—docentem literatur słowiańskich w uniwersytecie praskim. Zaczął pisać artykuły beletrystyczne i etnograficzne w r. 1878. Pierwsze jego drobniejsze prace naukowe były: „O znovuzrozeni narodnosti a pisemnictvi Lužickych Srbóv“ (1880); „Przispievek k otazce Svevské“ (1883); „O nosovkách v jazyce Drevanskych Bodrców“ (1885); „Przispievek k hlaskoslovi rzeczi polabské“ (1886); „Ku kvantitie czeské“ (1888). W r. 1891 wydał cenną pracę o mitologji słowiańskiej p. t.: „Nákres slovanského bájeslovi.“ Kilka rozpraw poświęcił ludowej poezji słowiańskiej, inne literaturom słowiańskim, między niemi; „Mickiewicz a Czechy“ (1898); wreszcie starszej i nowszej literaturze czeskiej, np. o Puchmajerze, Szafarziku, dziełach Chocholouszka, Hanki, Czelakovskiego.

Machalski M., adwokat i obywatel ziemski, członek rady nadzorczej banku handlowego, tudzież zakładu kredytowego ziemskiego w Krakowie, poseł z miasta Krakowa na sejm galicyjski i do rady państwa. Pisał: „O stowarzyszeniu międzynarodowem“ (1872).

Machaon, syn Asklepjosa (Eskulapa) i Epiony, słynął z bratem Podalejriosem, jako chirurg wojska greckiego pod Troją.

Machar J. S., poeta czeski, * 1864, kształcił się w Pradze, poczem odbywszy służbę wojskową, został urzędnikiem w wiedeńskim „Boden-Credit-Anstalt.“ Zaczął ogłaszać poezje w r. 1882; pierwszy tom wydał w 1887 (wyd. 2, 1899); potem nastąpiły: „Bez nazvu“ (1889); „Trzeti kniha liriky“ (1892); „Pêle-mêle“ (1892); „Tristium Vindobona“ (1893, wyd. 2, 1900), cztery „Sonety“ (4 t., 1891—4); „Magdalena“ i „Zde by mieli kvést róže“ (1894); „1893—1896“ i „Boži bojovnici“ (1897), wreszcie: „Vylet na Krym,“ „Golgatha a jiné básnie,“ „Feuilletony.“

Machator Jan, wierszopis łaciński, rodem z Morawji, kończył nauki w akademji krakowskiej 1638, następnie wykładał filozofję w Poznaniu i tu † 1665. Z licznych dzieł jego łacińskich celniejsze są: „Epicharma“ (Kraków, 1636), ody pochwalne „Astrea“ (1658) i „Fastigium laboris“ (1659).

Machczyński Konrad, prawnik, * 1828 w Płocku, ogłosił drukiem rozprawy: „O listach żelaznych czyli glejtach i o formie odwoływania się od wyroków i postanowień sądów karnych“ (Warszawa, 1861); „Zarysy z prawodawstwa kryminalnego“ (*Gazeta Warsz.*, № 128—176); „Pogląd historyczny na sądownictwo ludowe jako źródło instytucji przysięgłych“ (Warszawa, 1869); „Mozajka wilcza.“ Nadto pomieszczał artykuły pedagogiczne w *Bibl. Warszaw.* i pismach innych.—Siostra jego, **Machczyńska** Antonina, * 1837 w Płocku, prócz wielu drobnych utworów wierszem i prozą, wydała: „Szkółka wiejska“ (Warszawa); „Złota księga“ (Lwów, 1862); „Młoda nauczycielka“ (Warszawa, 1862); „Kilka obrazów, kilka nauk zebranych przed wiejską chatą“ (Poznań, 1863).

Machek Antoni, wyborny portrecista czeski, * 1775 w Podlażicach pod Kolinem, † 1844 r.; początkowo kształcił się w Kralowym Hradcu, dalej w Pradze pod Ludwikiem Kohlem, który poznawszy niepospolitą zdolność **M.**, wysłał go dla dalszego kształcenia do Wiednia. Po 1805 r. stale osiadł w Pradze. Wydał 72 portretów historycznych mężów czeskich (do króla Jerzego), z których początkowe odbijał w Wiedniu, następne we własnej litografji w Pradze. Z portretów jego, odznaczających się niezwykłem podobieństwem i schwyceniem wyrazu twarzy, odznaczają się portrety ministra Kolovrata Liebszteinskiego i arcybiskupa Chlumczańskiego.

Machetes, ptak, ob. Bojownik.

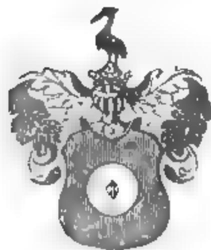
Machina (*maszyna*), każdy przyrząd, za pomocą którego siła działać może w odmiennym od własnego kierunku na punkt oddalony, aby w tym punkcie przezwyciężyć inną siłę. **Siłę** daną do przezwyciężenia zowie się pospolicie **oporem**, siłę poruszającą poprostu siłą. **Równowaga** ma miejsce w machinie, gdy praca wyłożona przez siłę przy pewnym ruchu machiny równa jest pracy zużytej przez opór. Ponieważ praca mechaniczna jest iloczynem siły i drogi przebytej, wypada stąd, że ile za pomocą **M.** zyskuje się na sile, tyleż traci się na drodze czyli czasie. Reguła ta, zgodna z zasadą zachowania energji, okazuje, że siła z niczego stworzoną być nie może, nie ogranicza to wszakże użyteczności machin, bo z jednej strony mamy do rozporządzenia olbrzymi zasób energji, którą dowolnie rozporządzać możemy, z drugiej zaś, gdy idzie o pokonanie wielkich oporów, nie zależy często na pośpiechu. Opory czyli ciężary, jakie mają być pokonane, czyli przezwyciężone za pomocą **M.**, podzielić można na opory czynne i bierne. Opory czynne czyli użyteczne są to właśnie siły, których przezwyciężenie jest celem **M.**; jest nim np. ciężar, gdy idzie o podniesienie ciała, spójność cząstek ciała, gdy idzie o jego zdrobnienie, jak np. przy piłowaniu, krajaniu i t. d. Opory bierne występują jako przeszkody ruchu i pochłaniają pracę siły bezużytecznie; takiemi są tarcie, sztywność sznurów, opór środka i t. d. Usunięcie ich zupełne jest niemożliwe, w każdej jednak **M.** winny być one sprowadzane do najmniejszości. W mowie pospolitej nazwę **M.** nadaje się często motorom (ob.), a pod tym względem mówi się niewłaściwie np. **M.** parowa, zamiast motor parowy. Podział **M.** pod względem technicznym może być rozmaity i opierać się musi na celach, do jakich **M.** są przeznaczone. W sposób najogólniejszy podzielić można **M.** na dwie grupy: **M.** służące do zmiany miejsca, jak lokomotywy, windy, pompy, miechy, i **M.** służące do zmiany formy, jak tokarnie, młyny, warsztaty tkackie. Pod względem teoretycznym **M.** dzielą się na proste i złożone; jakkolwiekby **M.** była złożoną, sprowadza się do niewielu, istotnie czynnych pierwiastków, które nazywamy **M.** prostemi, a które są: dźwignia, blok, kołowrót, równia pochyła, klin i szruba (ob. te wyrazy).—Początek **M.** sięga niewątpliwie czasów przedhistorycznych, postęp na tem polu wszakże był długo bardzo powolny, a dopiero od wieku XVIII rozpoczyna się istotny rozwój i szybkie mnożenie się **M.** wszelkiego rodzaju, co nastąpiło pod wpływem motorów parowych. **M.** oszczędzają pracę ludzi i zwierząt i korzystnie ją zastępują, wzmagając ilość, jakość i taniość pracy. Nauka o **M.** stanowi mechanikę stosowaną; budownictwo machin tworzy dział osobny techniki. Por. Weisbach „Lehrbuch der Ingenieur und Maschinenmechanik“ (3 t., 5 wyd., 1887 — 93); Rühlmann „Allgemeine Maschinenlehre“ (5 t., 2 wyd., 1895); Redtenbacher „Principien der Mechanik und des Maschi-

nbaus" (1859), tegoż „Resultate für den Mashinenbau" (1860); Laboulaye „Dictionnaire des anufactures," Pietraszek „Mechanika popular." (Warszawa, 1879); Stadtmiller „Konstrukcja budowa maszyn" (4 t., Kraków, 1888—1894).

Machina Atwooda, ob. Spadek ciał.

Machina elektryczna, M. *parowa* i t. d., ob. elektryczna machina, Parowa machina i t. d.

Machne, herb: W polu czerwonem—kamień młyński srebrny. U szczytu czapla. Labry czerwono-srebrne. Nadany 1555 przez Zygmunta Augusta.

Machne.

Machnicki.

Machnicki v. *Półkozic* odm., herb: W polu czerwonem srebrnem—ośla głowa srebrna. U szczytu łabędź. Labry czerwono-srebrne.

Machorka, ob. Tytuń.

Machowski v. *Abdank* odm., herb: W polu czerwonem—dwie srebrne krokwie, tworzące literę W. U szczytu pół złotego lwa, trzymającego takież krokwie.

Machwic Justyna, śpiewaczka polska, * w Warszawie, wychowała się na Litwie, kształciła w konserwatorjum petersburskiem, następnie we Włoszech u Lamperego. Wystąpiła po raz pierwszy w Tryjeście w operze „Gustaw Wasa," w 1873 występowała w Londynie, 1874 we Włoszech i Hiszpanji, w roku 1878 i 1880 w Warszawie. Głos ma miękki i dźwięczny, zalecający się obszernością skali.

Machwicz, herb. **M.** I: W polu czerwonem murzyn w zielonej sukni, z obrączkami w uszach, w prawej ręce trzyma złoty łuk, w lewej sajdak ze strzałami. U szczytu pół murzyna bez rąk, w czapce śpiczastej czerwonej o srebrnym wyłogu, z końcem na lewo spuszczonym i opatrzonym chwaścikiem złotym. Labry czerwono-srebrne.—**M.** II *(Machewitz)*: W polu srebrnem—trzy czerwone róże 5-listne. U szczytu na śpiczastej czapce srebrnej, o czerwonym wyłogu, z gałką złotą na szpicu i 6-u piórami koguciemi—trzy róże czerwone. Labry czerwono-srebrne.

Machwicz I.

Machwicz II.

Machowski.

Machzor (po hebr. zwrot, obrót), hebrajska książka do nabożeństwa, zawierająca modlitwy na dni świąteczne całego roku; zwykła książka do nabożeństwa zowie się *Tefilla*. **M.** zupełny oprócz modlitw w prozie zawiera i pieśni *(pijutim)*, wyjątki z ksiąg Mojżeszowych i proroków, tak zwanych pięć ksiąg t. j.: ks. Rut, Pieśń Salomonową, skargi Jeremjaszowe i ks. kaznodziejskie i nakoniec zdania i sentencje ojców *(Pirke Aboth)*. **M.** skrócony zawiera tylko modlitwy i śpiewy. Z powodu różnego rytuału i porządku nabożeństwa w różnych krajach, rozróżnia się **M.** włoski, niemiecki, polski, hiszpański i portugalski. Tłómaczenia niemieckie **M.** wydali: Heidenstein, Sachs i Letteris, francuskie Bloch.

Macias, trubadur hiszpański z Galicji w pierwszej połowie XV w. Będąc paziem w służbie margrab. Henryka de Villena w Jaen, zakochał się w pewnej szlachciance i został zabity przez jej męża. Dla swych przygód smutnych i pięknych pieśni żyje dotąd jeszcze w ustach ludu. Z pieśni jego mała tylko liczba naszych doszła czasów; niektóre zebrane są w „Cancionero de Boena" (Madryt, 1851, Lipsk, 1860, t. 2).

Macica *(Uterus)*, organ w ciele kobiecem, służący do zachowania płodu od chwili zapłodnienia do porodu. **M.** znajduje się w jamie małej miednicy, pomiędzy pęcherzem moczowym z przodu, a kiszką odchodową z tyłu, pokryta jest otrzewną i składa się przeważnie z włókien mięśniowych gładkich, od wewnątrz zaś jest błoną śluzową wysłana. W czasie wolnym od ciąży **M.** ma postać i wielkość małej spłaszczonej gruszki, której zwężony koniec, zwany *szyjką*, objęty jest przez *pochwę maciczną* (ob.). **M.** ma trzy otwory; dwa bardzo drobne u góry, w samem ciele **M.**, stanowią wejście *jajowodów* (ob.) i pozwalają jajku dostać się do **M.**; trzeci otwór, większy, zwany ustami macicznemi, znajduje się na wierzchołku szyjki i prowadzi do pochwy; przez otwór ten dostaje się do macicy nasienie, wydostaje nazewnątrz krew, co miesiąc z błony śluzowej wypływająca (ob. Miesiączka) i płód w czasie porodu. Właściwe znaczenie fizjologiczne zyskuje macica w czasie ciąży (ob.). Zapłodnione jajko w macicy się zatrzymuje, błona śluzowa zmienia się w zewnętrzne pokrywy płodowego jaja, a jama macicy i mięsne jej ściany nadzwyczajnie się powiększają. Przy końcu ciąży **M.** wypełnia całą jamę brzuszną, rozciągając znakomicie jej miękkie powłoki. Kurczenie się

mięsnych ścian macicy stanowi w czasie porodu główną siłę, która płód na zewnątrz wydala. Rozległe funkcje fizjologiczne, jakie spełnia macica (miesiączka, ciąża, poród), sprzyjają bardzo chorobnym zmianom, to też macica bardzo często chorobom ulega; hysterja, tak zwane rozdrażnienie nerwowe, osłabienie kobiet, często w chorobach macicy mają swoje źródło. Pojęcia ludowe, które na **M.** zwalają przyczyny wszystkich chorób kobiecych, mają więc pewną podstawę. Choroby macicy polegają często na zmianie jej położenia (opuszczenie, podniesienie, przechylenie), lub kształtu (zgięcie szyjki ku przodowi, ku tyłowi, w bok). Częste bardzo są zajęcia zapalne jej błony śluzowej, czy to kataralne (białe upławy), czy dyfterytyczne (najczęściej połogowe); przewlekłym stanom towarzyszy często przerost mięśni macicznych; wreszcie i surowicza powłoka macicy często zapaleniu ulega. Po chorobach zapalnych pierwsze co do częstości miejsce zajmują nowotwory **M.** (mięśniaki, włókniaki, raki). Choroby te sprowadzają przedewszystkiem zmianę w jej funkcjach, miesiączkowanie staje się nieregularne i bolesne; bezpłodność skutkiem obfitych upławów, zatkania otworów macicy, nieprawidłowa ciąża, poronienia, zboczenia w porodzie. W dalszem następstwie choroby **M.** odbijają się szkodliwie na organizmie kobiety, sprowadzając osłabienie ogólne i objawy histerji (ob.). Wreszcie choroby **M.** często szybko śmierć prowadzą za sobą, mianowicie choroby połogowe (ob. Połogowe choroby). Nauka o chorobach macicy i ich leczeniu miejscowem w ostatnich czasach znakomite uczyniła postępy i stanowi największą część ginekologji (ob.). — Wewnątrz gruczoła przyprątnego u mężczyzn znajduje się mały pęcherzyk trójkątny, który się komunikuje niekiedy z przewodami nasiennemi i nosi nazwę **M.** *męskiej*.

Macica perłowa, ob. Perły.

Maciej św., apostoł; wiemy o nim tylko tyle, że od samego chrztu był uczniem Jezusa i że następnie po Wniebowstąpieniu Pańskiem, jeszcze przed zesłaniem Ducha św., był losem wybrany na Apostoła w miejsce Judasza. Według tradycji, opowiadał Ewangelję albo w Kapadocji albo w Etjopji albo nakoniec w Palestynie i zginął śmiercią męczeńską. Kościół obchodzi jego pamiątkę 24 lutego, w roku zaś przestępnym 25 lutego.

Maciej (niem. *Matthias*), cesarz niemiecki, 1612—1619, czwarty syn Maksymiljana II, * 1557. W 1577 roku wezwany przez stronnictwo habsburskie możnowładców niderlandzkich, przeciwne księciu Oranji, przybył do Niderlandów, wziął tytuł monarchy, ale nie mogąc mimo to nic zdziałać, złożył swą godność 1580 roku. Mianowany 1595 r. namiestnikiem w Austrji, odznaczał się wielką nietolerancją przeciw protestantom. Z bratem swym cesarzem Rudolfem niekoniecznie w dobrych zostawał stosunkach, mianowicie gdy układem familijnym uznany za głowę domu całego, mocą dwu traktatów pokojowych z Węgrami (23 czerwca 1606) i Turkami (11 listopada 1606) przywrócił zakłócony spokój wewnętrzny i zewnętrzny, a następnie 1608 r. wymógł na cesarzu dla siebie Morawję, Austrję i Węgry, oraz zapewnienie następstwa tronu w Czechach. Wezwany przez Czechów, wystąpił **M.** zbrojnie przeciw bratu i zmusił go do odstąpienia nie tylko Czech, ale także Śląska i Łużyc 11 kwietnia 1611 r. W 1612 r. po śmierci Rudolfa wybrany został cesarzem niemieckim, ale rządy jego nie były szczęśliwe. W Niemczech nie potrafił przejednać i pogodzić z sobą dwu przeciwnych stronnictw religijnych, a w krajach austrjackich swą nietolerancją wywołał ogólne niezadowolenie, które zwiększyło się bardziej jeszcze, gdy następcą swym wyznaczył **M.** fanatycznego arcyksięcia Ferdynanda, późniejszego Ferdynanda II (ob.). W Czechach wybuchło nawet zbrojne powstanie, które dało początek *Trzydziestoletniej wojnie* (ob.). **M.** pośród tych kłopotów, † 1619, znienawidzony przez wszystkie prawie stronnictwa.

Maciej Korwin, kr. węgierski, ob. Matjasz.

Maciejowice, miasteczko w gubernji Siedleckiej, powiecie Garwolińskim, nad rz. Okrzejką, ma 1,500 miesz. Pamiętne bitwą, stoczoną 10 października 1794 r., w której Tadeusz Kościuszko, porażony przez wojska rosyjskie pod dowództwem generała Ferzena, ranny, dostał się do niewoli.

Maciejowski Samuel.

Maciejowski Samuel, biskup krakowski, kanclerz wiel. koronny, znakomity mąż stanu. Syn Bernarda, kasztelana czechowskiego i lubelskiego, * 1498, † 1550 w Łukowie. Po ukończeniu szkół krajowych, a następnie akademji padewskiej, został sekretarzem królewskim, kanonikiem gnieźnieńskim i krakowskim, proboszczem w Gołębiu, roku 1537 sekretarzem wielkim koronnym, po sejmie 1539 roku otrzymał pieczęć mniejszą, w r. 1540 biskupstwo chełmskie, z którego 1541 r. przeniósł się na biskupstwo łuckie, a z tego 1542 na płockie. Zostając ciągle przy boku królewskim, służył mu zawsze zdrową radą, strzegąc praw i godności tronu z niczem niezłamaną stałością. Używany do najważniejszych spraw państwa, spełniał je umiejętnie i z godnością, narażając się nieraz królowej Bonie, która go za to nienawidziła. Czynny na wszystkich sejmach, przemawiał na nich gorąco, zachęcając do zgody i przepowiadając wiszące nad Rzecząpospolitą niebezpieczeństwa. Posiadając nieograniczone zaufanie Zygmunta I, został po śmierci Gamrata 1545 r. biskupem

krakowskim, a 1547 kanclerzem wiel. kor. Szczególnie na tym urzędzie odznaczył się wielkiemi rozumu i duszy przymiotami, pracując zawsze i wyłącznie dla dobra kraju; w sprawie małżeństwa Zygmunta Augusta z Barbarą Radziwiłłówną, stanął po stronie króla i powagą swą przyczynił się wiele do uspokojenia umysłów. **M.** jest jedną z najświetniejszych postaci czasów Zygmuntowskich. Człowiek wysoko wykształcony, gromadził **M.** na swym dworze ludzi uczonych i łożył wiele na wychowanie ubogiej młodzieży. Biograf jego, Górski, zarzucał mu, że trzymał się króla, celem zbogacenia swej rodziny. Z prac jego piśmiennych znane są głosy sejmowe i mowy. Mowa, miana przy otwarciu sejmu 1538 r., mieści się w *Pamiętniku warszawskim* (r. 1819, tom XIII), a z r. 1548 w „Djarjuszu sejmu 1548 r.," wydrukowanym w „Pamiętnikach o dawnej Polsce" Niemcewicza (t. I); mowa miana na pogrzebie Zygmunta I w r. 1548, która wyszła osobno, p. t. „Sermo habitus per rev. in Chr. patr. d. Sam. M." (Kraków, 1548), a także mowa przełożona na łacinę i zamieszczona między dziełami Hozjusza (wyd. Kolońskie, 1584, tom II, str. 462), oraz mowa przy wjeździe Zygmunta Augusta do Krakowa, zawarte są również w dziełach Hozjusza. Życiorys jego w *Tygodn. Ilustrow.* (r. 1861, № 67).

Maciejowski Stanisław, brat poprzedniego, wierszopis i mówca, kasztelan sandomierski, odznaczał się niepospolitą nauką. W „Pamiętnikach o królowej Barbarze", wydanych przez Balińskiego, znajdują się jego listy.

Maciejowski Bernard, kardynał, arcybiskup gnieźnieński, syn Bernarda, kasztelana lubelskiego, a synowiec poprzedniego, * 1548, † 1608 w Krakowie. Pobierał nauki naprzód w kraju, potem w Wiedniu u Jezuitów. Za Zygmunta Augusta został chorążym koronnym, ale godność tę złożył dobrowolnie, udał się do Rzymu i tam wyuczywszy się teologji, otrzymał święcenia kapłańskie. Po powrocie do ojczyzny, wsparty potężną opieką Jezuitów, szybko coraz wyżej postępował w hierarchji duchownej, bo 1588 został już biskupem łuckim, 1600 krakowskim, 1605 kardynałem, a 1606 arcybiskupem gnieźnieńskim z prawem rządzenia obiema djecezjami. Wielki dobrodziej Jezuitów, wspierał hojnie szpitale i klasztory. Pisma jego łacińskie w druku są następujące: mowa miana na konsystorzu publicznym wobec Grzegorza XIII, 1591 r. (Rzym, 1591); „Epistola pastoralis" (Poznań, 1640, 5 ed., Oliwa, 1687); „Concilium provinciale etc." (Kraków, 1609); „Index librorum prohibitorum" (tamże, 1603). Obszerniejszy życiorys jego mieści się w „Wizerunkach i roztrząsaniach naukowych" (poczet nowy drugi).

Maciejowski Michał, Pijar, * 1770 w Warszawie, † 1832 r., za rządu pruskiego wysłany kosztem skarbu do Berlina, kształcił się w pedagogice i po powrocie otworzył w Białymstoku gimnazjum, którem rządził przez lat 12. W r. 1814 wezwany na dyrektora do Winnicy, założył gimnazjum podolskie i wtedy się sekularyzował. W r. 1830 powrócił do zgromadzenia ks. Pijarów w Warszawie i tam życia dokonał. Z prac jego piśmienniczych ważniejsze są: „Wykład nauk i sposoba tychże dawania w gimnazjum podolskiem" (Berdyczów, 1816); „O sposobie uczenia języka greckiego" (tamże, 1817); „O duchu i cechach prawdziwej pobożności" (Warszawa, 1830).

Maciejowski Wacław Aleksander, znakomity badacz dziejów i literatury ojczystej, oraz niepospolity znawca prawodawstwa polskiego i słowiańskiego, * 1793 r. w Kalwarji, † 1883 r. w Warszawie. Po ukończeniu nauk w Piotrkowie, udał się do akademji krakowskiej w 1812, a od 1814 do 1818 słuchał nauk w uniwersytecie wrocławskim, berlińskim i getyngeńskim. Za powrotem do Warszawy mianowany został przy liceum profesorem literatury starożytnej, a następnie w uniwersytecie warszawskim profesorem historji i instytucji prawa rzymskiego. W 1825 objął katedrę pandektów i zajmował ją do 1831. Od 1838 był profesorem literatury starożytnej w akademji duchownej rzymsko-katolickiej, a na kursach prawnych historji prawa rzymskiego i jednocześnie sędzią trybunału. Następnie emeryt. Oprócz wielu rozpraw, pisanych po łacinie między 1814 a 1827, wydał: „Pamiętniki o dziejach, piśmiennictwie i prawodawstwie Słowian" (2 t., Warszawa, 1839); „Polska aż do pierwszej połowy XVII w. pod względem obyczajów i zwyczajów" (4 t., tamże, 1842), udatny i wyczerpujący rys obyczajów i zwyczajów narodowych owych czasów; „Pierwotne dzieje Polski i Litwy" (1846); „Piśmiennictwo polskie od czasów najdawniejszych, aż do r. 1830" (3 t., Warszawa, 1851), doprowadzone tylko do r. 1650, jest to praca niezalecająca się wprawdzie bystrością poglądów, ale mimo to wielkiej wartości dla szczegółów bibljograficznych zupełnie wiarogodnych; „Historja prawodawstw słowiańskich" (4 t., Warszawa, 1832—35; 2 ed., 6 t., tamże 1856—65; tłomaczona na obce języki), niewątpliwie najgłówniejsze dzieło, którem **M.** zyskał sobie sławę europejską. Wydał też jego „Dopełnienia", w których mieści się dotąd jedna tylko rozprawa „Dzieje Polski przedchrobrewej" (Warszawa, 1872). **M.** jest w pewnym względzie uzupełnieniem Lelewela, przynajmniej o tyle, że badania swoje rozciąga nie do samej tylko Polski, ale także i do reszty Słowiańszczyzny, której gorącym jest wielbicielem. W ludach słowiańskich upatruje nawet wyższość nad narodami zachodniemi. Usiłuje też dowieść, że obrządek wschodni panował pierwotnie w całej Słowiańszczyźnie zachodniej i że następnie wyparty został przez katolicyzm. Teorje

Maciejowski W.

jego, dotyczące pierwotnych dziejów Polski, wobec surowej krytyki i dzisiejszego stanu nauk ostać się nie mogą. W. Dutkiewicz (ob.) w dziele „Spostrzeżenia nad Historją prawodawstw słowiańskich“ (Warszawa, 1870) ciężkie mu robi, co do ostatniej pracy, zarzuty i uczoność jego podaje w wątpliwość. W ostatnich czasach wydał jeszcze M. „Przegląd najnowszych prawodawstw słowiańskich“ (Warszawa, 1871); „Historja włościan“ (tamże, 1874) i „Żydzi w Polsce, na Rusi i Litwie“ (1878).

Maciejowski Franciszek, synowiec poprzedniego, dr. prawa, * 1798 w Piotrkowie, † 1873; po ukończeniu szkół pijarskich w Warszawie i uniwersyteckich w Krakowie i Wrocławiu, wszedł 1826 na linję sądową jako sędzia trybunału, w r. 1839 został profesorem kursów prawnych w Warszawie, następnie w instytucie szlacheckim i w 8 klasie przy gimnazjum warszawskiem. Od r. 1863 był profesorem historji i instytucji prawa rzymskiego w Szkole Głównej warszawskiej. Oprócz wielu rozpraw, drukowanych w *Bibljotece warszawskiej*, wydał oddzielnie: „Wykład prawa karnego“ (Warszawa, 1848) i „Zasady prawa rzymskiego podług instytucji Justynjańskich“ (tamże, 1861).

Maciejowski Ignacy, syn pop., † 1838, komedjo i powieściopisarz polski, znany pod pseudon. *Sewer*, po 1863 mieszkał za granicą, osiadł w Krakowie, oprócz prac pomieszczanych w rozmaitych czasopismach, wydał: „Pojedynek szlachetnych“, komedja w 4 aktach (Warszawa, 1876); „Mama sobie życzy“, nowela (tamże, 1876); „Na pobojowisku, epizod z wojny 1871“ (Lwów, 1877); „Wydziedziczona“, powieść (Warszawa, 1877); „Irena“, dramat; „Zosia Żurawianka“ (1878). Komedję M. „Pojedynek szlachetnych“ przełożyła na język czeski Krasnohorska. Ogłosił jeszcze: „Szkice z Anglji“ (w *Ateneum*, 1880—81); „Pogadanki społeczne ze stosunków Galicji“ (w *Tygod. Pow.*, 1881 i oddzielnie, Lwów, 1883); komedję „Świetne partje“ (1882); powieść „Walka o byt“ (2 t., Lwów, 1882); oraz nowele „Przybłędy“ (1881); „Dola“; „Bratnie dusze,“ powieść (Lwów, 1881); „Dla świętej ziemi“ (Kraków, 1888); „W cieniu i w słońcu,“ obrazki (Warszawa, 1892); „Dzielna kobieta,“ powieść (tamże, 1891); „Nafta“ (tamże, 1894, t. 3); „Zalotnica“, nowele z przedmową Piotra Chmielowskiego (Lwów, 1895); „Na szerokim świecie,“ powieść (Kraków, 1895); „Starzy i młodzi,“ powieść (Kraków, 1896); „Zyzma“ (Petersburg, 1896); „Biedronie“ (Kraków, 1896); „U progu sztuki,“ powieść (Petersburg, 2 t., 1897); „Legenda“ (1900).

Maciéjowski I.

Macierduszka, roślina, ob. Lebiodka.

Macierzanka, ob. Tymian.

Macinius, pseudonim Jana Mączyńskiego.

Macintosh Karol, chemik, * 1766 w Glasgowie, † 1843. W fabryce swej pod Glasgowem pierwszy przedsięwziął wyrób fabryczny wielu przetworów chemicznych, ulepszył fabrykację błękitu pruskiego, odkrył sposób wyrobu stali przez żarzenie żelaza w węglowodorze, oraz tkaninę nieprzemakalną, od jego nazwiska zwaną *makintoszem*, która wyrabia się przez sklejenie dwu pokładów tkaniny rostworem kauczuka.

Maciołowski Juljan, dyrektor szkoły przemysłowej w Krakowie i członek komisji egzaminacyjnej dla nauczycieli szkół ludowych i wydziałowych, pedagog; napisał: „Pierwszy rok nauki szkolnej, przewodnik metodyczny“ (Kraków, 1893).

Maciora, ob. Świnia i Pszczoła.

Macis, kwiaty i olejek, ob. Myristica.

Maciszewski M., pedagog, * 1847 w Bochni w Galicji, ukończył uniwersytet w Krakowie ze stopniem doktora filozofji, w 1873 został nauczycielem gimnazjalnym w Brzeżanach. Napisał: „Kaplica Sieniawskich w Brzeżanach“ (1882); „O bibljotece Stanisława Potockiego w Raju“ (w „Przewodniku bibljograficznym“ w Warszawie); „O mnemonice“ (1885) i in., nadto jest współpracownikiem „Słownika geograficznego“.

Mack von Leiberich Karol, baron, feldmarszałek austrjacki, * 1752 w Neuslingen, we Frankonji, † 1828 w St.-Pötten, syn furjera dworu cesarskiego, talentem i walecznością dosłużył się stopnia feldmarszałka porucznika. Po pokoju w Campo-Formio 1798 dowodził naczelnie armją neapolitańską przeciwko Francuzom; odniósłszy niejakie korzyści, musiał, zagrożony przez lazzaronów, szukać bezpiecznego schronienia u nieprzyjaciół. Uciekłszy z Paryża 1800, dowodził 1805 armją austrjacką w Niemczech, gdzie pod Zelle został pobity, a później Ulm z 20,000 ludzi poddał Francuzom. Stawiony za to przed sądem wojennym, został na śmierć skazany, lecz cesarz złagodził mu tę karę na 20-letnie więzienie w fortecy, a w 1808 zupełnie go ułaskawił, przywróciwszy mu order i pensję feldmarszałka.

Mackau Ferdynand Armand, baron de, polityk francuski, * 1832, syn admirała, 1869—71 był deputowanym, w r. 1876 powtórnie był deputowanym. W r. 1885 utworzył partję unji konserwatywnej, popierał bulanżyzm, był monarchistą, w r. 1889—92 przywódcą prawicy zjednoczonej, przyłączył się z częścią swego stronnictwa do republikanów.

Mackay Karol, poeta szkocki, * 1814 w Perth, był współpracownikiem *Morning Chronicle* i innych czasopism; † 1889 w Londynie, wydał: „Poezje“ (1834 i 1840); „A history of London“ (1838); „The Thames and its tributaries“ (1840, t. 2); „Memoirs of extraordinary popular delusions“ (3 t., 1841; nowe wyd., 1869); „The Salamandrine“ (1842; nowe wyd., 1856); „Legends of the Isles“ (1857); „Voices from the crowd“ (5 wyd., 1857);

nadto wiele romansów, „Autobiografję" (2 t., 1876), oraz „The Gaelic etymology of the languages of Western Europe" (1878); „Luck and what came of it" (1881, t. 3); „The founders of the American republic" (1885) i w. in.

Mackay Eneasz, baron, holenderski mąż stanu, * 1838 w Nimwedze. W r. 1870 był deputowanym, przywódcą antyrewolucjonistów w 1888—91 został pierwszym ministrem.

Mackay Aleksander, podróżnik, * 1849 w Rhynie w hrabstwie Aberdeen, † 1890, kształcił się na inżyniera, a dla poznania przemysłu niemieckiego udał się do Berlina, gdzie pod wpływem kaznodziei Baura poświęcił się misjonarstwu w Afryce. W r. 1878 przybył do Ugandy, gdzie zajął się przekładem Biblji, oraz budową dróg i statków. Po śmierci Mtesy (1884) stanowisko jego stało się trudnem, 1887 opuścił Ugandę i udał się do Usambiro, gdzie zmarł skutkiem gorączki. Sprawozdania jego, składane angielskiemu towarzystwu misyjnemu, drukowane były w *Mitteilungen* Petermana. Por. „A. M., pioneer missionary to Uganda" (wyd. przez jego siostrę, 1891).

Mackay Jerzy Eryk, liryk angielski, * 1851, † 1898. Napisał: „Songs of love and death" (1865); „Pygmalion in Cyprus" (1880); „Love letters of a violonist" (9 wyd., 1899, przekł. niemiecki Doblerta, 1895); „Nero and Actea" (dramat, 1891).

Mackay John Henry, pisarz niemiecki, * 1864 w Szkocji, kształcił się w Niemczech. Zwrócił na siebie uwagę poematem społecznym: „Arma parata fero" (1886) i „Sturm" (1888). **M.** jest przedstawicielem anarchizmu i egoizmu w stylu Proudhon'a i Stirnera. Wydał wiele poezji, lirycznych nowel, romansów, oraz dramat „Anna Hermsdorf" (1885).

Mackaya groch, nasiona drzewa *Entada pursaetha* (ob. Entada).

Mackenzie, wielka rzeka w północno-zachodniem terytorjum Kanady; początkiem jej jest rz. Atabasca, która wyszedłszy z jeziora t. n. pod nazwą rzeki Niewolniczej, przechodzi przez Wielkie jezioro Niewolnicze z nazwą Mackenzie i ubiegłszy 4,000 klm., wpada do oceanu Północnego. Najważniejszą zasilającą jej wody rzeką jest Peace-River. Obszar dorzecza rzeki tej wynosi 1,517,000 klm. kw.

Mackenzie Henryk, romansopisarz angielski, * 1745 w Edymburgu, † 1831 jako generalny kontroler podatków w Szkocji; w romansach swych (np. „The man of feeling"; „The man of the world" i „Julia de Roubigné") szczęśliwie naśladował Sterne'a; przewyższał go nawet smakiem i wytwornością, ale mu nie dorównał w dowcipie i humorze. Zbiorowe wyd. pism jego wyszło w Londynie (8 t., 1818). Życie jego opisał Walterscott w „Lifes of the novelists".

Mackenzie William Forbes. * 1807, † 1862, od 1838 w izbie niższej jeden z najczynniejszych członków stronnictwa protekcjonistów, został 1845 lordem skarbu, lecz gdy Peel objawił swoje postanowienie zniesienia praw zbożowych, podał się do dymisji i przyłączył się do opozycji, która upadek ministerjum sprowadziła. Od lutego do grudnia 1852 r. był sekretarzem skarbu wgabinecie Derby.

Mackenzie Jerzy Henryk, szachista, * 1837 w Aberdeen, † 1891, był oficerem angielskim w Indjach, a następnie w armji związkowej podczas wojny domowej amerykańskiej. W szachach zasłynął 1862, gdy wygrał partję z Anderssenem; następne zwycięstwa odnosił zarówno w Ameryce, jak i w Europie.

Mackenzie Morell, lekarz, * 1837 w Leytonstone w hrabstwie Essex, † 1892, studjował medycynę w Londynie, Paryżu, Wiedniu i Peszcie, następnie był asystentem w szpitalu londyńskim i docentem chorób gardlanych. Jako djagnostyk i operator zyskał sławę europejską, leczył cesarza niemieckiego Fryderyka III i wywołał namiętne zarzuty lekarzy niemieckich. Ogłosił: „Diseases of the treath and nose" (2 t., 1880—84); „On the pathology and treatment of the diseases of the larynx" (1863); „The use of the laryngoscope" (3 wyd., 1871); „Diphteria" (1879); „Hayfever" (1884); „The hygiene of the vocal organs" (1886).

Macki, ob. Antennae.

Mackiewicz v. *Lubicz* odm., herb: W polu błękitnem — podkowa srebrna z krzyżem na barku i we środku, przeszyta strzałą prawo-ukośnie. Nad hełmem — kołpak czerwony z wyłogiem błękitnym i 5 piórami strusiemi. Labry błękitno-srebrne. Por. „Ks. herb." hr. Ostrowskiego.

Mackiewicz.

Mackiewicz Franciszek Borgjasz Łukasz, bisk. kamieniecki. Do 1802 sekretarz Michała Romana Sierakowskiego, który się samowolnie przezwał biskupem latyczowskim na Podolu, był potem kanonikiem kapituły kamienieckiej, a następnie koadjutorem biskupa kamienieckiego Jana Dembowskiego, po jego śmierci zaś (13 września 1809) objął w październiku rządy biskupstwa i wkrótce potem sam się stał aktualnym biskupem, † 1842. Podniósł on kapitułę w znaczeniu, naprawił katedrę i jako pasterz gorliwy chętnie krzewił oświatę ludową w swej djecezji.

Mac Kinlay, *M'Kinlay* Jan, podróżnik angielski, † 1872 w Australji płd., zwiedzał od 1840 południową Australję, poszukując Burkego i Willsa, 1861 zbadał w rozmaitych kierunkach ląd stały Oceanji do zatoki Carpentaria i opis tej podróży wydał p. t. „M'Kinlay's journal of exploration in the interior of Australia" (Melbourne, 1863).

Mac Kinley William, polityk północno-amerykański, * 1844 w Niles w stanie Ohio, 1861 walczył w wojnie domowej jako ochotnik i dosłużył

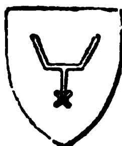

Mac Kinley W.

się rangi majora. Następnie studjował prawo i 1867 został adwokatem. Zajęty od tego czasu sprawami publicznemi, został przez partję republikańską w 1877 wybrany do kongresu, gdzie odznaczył się jako fanatyczny propagator ceł opiekuńczych. Projekt jego, znany pod nazwą *Bil Mac Kinleya* uzyskał moc prawa d. 6 października 1890. Na mocy tego prawa cła od wprowadzanych do Stanów Zjednoczonych towarów zostały podwyższone do normy, równającej się zakázowi przywozu tych towarów, które groziłyby konkurencją wyrobom produkcji miejscowej. Jednocześnie ogłoszono przepisy, pozornie mające na celu ułatwienie w stosowaniu nowych ceł, lecz w rzeczywistości dążących, do zupełnego zatamowania przywozu. W 1896 wybrany prezydentem Unji Amerykańskiej, objął urząd w marcu 1897 i prowadził rządy w duchu imperjalistycznym (ob. Stany Zjednoczone Ameryki północnej). W 1900 wybrany powtórnie.

Mackintosh James, jeden z najznakomitszych angielskich mówców parlamentarnych, * 1765 w Szkocji, studjował medycynę w Edymburgu, poczem poświęcał się historji, filozofji i polityce, 1795 został adwokatem, następnie profesorem polityki w Hertford, 1803 prezesem sądu kryminalnego w Bombaju. Po powrocie do Anglji wybrany był 1815 posłem do izby gmin, 1823 rektorem uniwersytetu w Cambridge, † 1832. Napisał: „Dissertation on the progress of ethical philosophy" (4 wyd., 1872); „History of England" do 1572 (nowe wyd., 1853, t. 2). Jego „Pamiętniki" ogłosił syn w 1835.

Mackintosh Sir Jakób, * 1745 w Aldouriehouse (Invernes), † 1832; był w parlamencie bardzo czynnym współpracownikiem w sprawie reformy prawodawstwa kryminalnego i zjednał sobie wielką sławę w czasie rozpraw nad bilami o cudzoziemcach, o tolerancji religijnej, o handlu niewolnikami. On pierwszy przemawiał za wyswobodzeniem Grecji i w 1821 był jednym z najcelniejszych obrońców bilu reformy. Od 1827 był członkiem komisji do spraw wschodnio-indyjskich. Z prac jego ważniejsze: „Dissertation on the progress of ethical philosophy" (Londyn, 1830, 4 wyd., 1872); „History of England" (9 t., Londyn, 1830, n. wyd., 1853) i „Vindicae gallicae" (Londyn, 1791).

Mackowicz, herb: Na tarczy barwy niewiadomej — dwa słupy, górą od siebie, dołem złączone belką poprzeczną, stojącą na słupie, zakończonych u dołu krzyżem ukośnym w kształcie litery **X**. Por. „Księga. herbowa." hr. Ostrowskiego.

Mackowicz.

Mac-Laurin Colin, matematyk, * 1698 w Kilmoddan w Szkocji, † 1746 w Yorku. Nauki pobierał w Glazgowie, w 1717 został profesorem w Aberdeen, w 1719 członkiem Royal Society. W 1745 pracował gorliwie nad ufortyfikowaniem Edymburga przeciw powstańcom. Położył wielke zasługi w matematyce, a między innemi nazwisko jego nosi szereg bardzo ogólny, służący do rozwiązania funkcji w szeregi. Ogłosił „Geometria organica" (1720); „A treatise of Algebra" (6 wyd., 1796) i „An account of Newton's discoveries" (1830).

Macleod Henryk Dunning, ekonomista angielski, * 1821 w Edymburgu, pierwotnie prawnik, następnie dyrektor banku, 1868 był członkiem komitetu kodyfikacji praw angielskich, mianowicie prawa wekslowego; wydał: „Theory and practice of banking" (3 wyd., 3 t., 1876); „Principles of economical philosophy" (1872—76); „Dictionary of political economy" (1863, nieukończone); „Elements of banking" (1876; 4 wyd., 1881); „Elements of economies" (1881—87, t. 2). W dziełach swych, pisanych z wielkim talentem i uczonością, zbija teorję, że kredyt jest kapitałem. Por. Richelota „Une révolution en économie politique" (1863).

Macleod Ksawery Donald, powieściopisarz amerykański, * 1821 w Nowym-Jorku, duchowny kościoła episkopalnego, udał się do Europy i tu w 1848 został katolikiem. Za powrotem do Ameryki wydał kilka zajmujących romansów, jak: „The Idler and the Alps" (1852); „The Bloodstone" (1853); „Lescure" (1855) i „Życie Walter-Scotta".

Maclura, rodzaj roślin z rodziny Moraceae, którego jedyny gatunek, **M.** *aurantiaca (pomarańcza osage)*, jest drzewem ciernistem w Arkansas i Luizjanie; wydaje owoce jajowate, 3—5 cm. średnicy, w Ameryce jadane. Żółte drewno, zawierające *morynę* i *makluryne*, używa się w farbierstwie.

Mac Mahon M. E.

Mac-Mahon Marja Edme Patrycy Maurycy, hr. de, *książę Magenty*, marszałek francuski, a od r. 1873 prezydent rzeczypospolitej francuskiej, * 1808 w Sully pod Autun, † 1893. Pochodzi ze starożytnej rodziny irlandzkiej, która dzieliła losy Stuartów i osiadła we Francji. Syn para francuskiego i osobistego przyjaciela Karola X. Ukończywszy szkołę wojskową w Saint-Cyr, w 1829 wszedł do francuskiego sztabu generalnego, znajdował się przy zdobyciu Antwerpji, a służąc długi przeciąg czasu w Algierji, odznaczył się w wielu bitwach niezwyczajną walecznością i prędko posuwał się w stopniach wojskowych. Generał brygady 1845, został 1852 generałem dywizji. Od sierpnia 1855 dowodził dywizją w Krymie i na jej czele zdobył 8 września fort Małachowa, który był kluczem Sewastopola. W r. 1857 walczył jako szef dywizji

zeciwko Kabylom i czas jakiś był dowódcą szystkich wojsk konsystujących w Algierji. wojnie włoskiej dowodził drugim korpusem arji, na którego czele rozstrzygnął 4 czerwca 1859 bitwy pod Magentą, za co został marszałkiem księciem Magenty. Niemało też przyczynił się drugiego zwycięstwa pod Solferino. Po zawaru pokoju otrzymał dowództwo 7-go korpusu terytorjalnego w Lille, a 1864 na miejsce generała elissier mianowany był generał-gubernatorem Algierji. Na stanowisku tem postępował w duchu zad imperjalistowskich, sprawował rząd militarny sobisty, pod którego ciężarami kolonja wiele uierpiała i znajdowała obrońców w prasie liberalej. Po wybuchu wojny francusko-niemieckiej rou 1870, **M.** przywołany z Algierji otrzymał doództwo nad armją południową. Zwyciężony pod Vörth 6 sierpnia przez następcę tronu pruskiego, ofnął się do Châlons, a stąd po klęskach Bazaine'a, zmocniony nowemi siłami, z rozkazu cesarza ministra wojny generała Palikao, ale wbrew właszym widokom śpieszył przez Reims Réthel i Aronne na odsiecz zamkniętemu w Metz Bazaine'owi. Na czele 120,000 armji musiał przyjąć bitwę pod Sédan 1 września, ale z samego zaraz początku ciężko raniony, złożył dowództwo w ręce generała Wimpffen i po zupełnej klęsce Francuzów poszedł w niewolę niemiecką. Po zawarciu pokoju otrzymał 11 kwietnia 1871 naczelne dowództwo nad armją wersalską i w krwawych walkach stłumił powstanie Komuny paryskiej. Po upadku Thiersa (ob.) 24 maja 1873 mianowany był przez zgromadzenie narodowe naczelnikiem władzy wykonawczej, a uchwałą tegoż zgromadzenia z 29 listopada 1873 prezydentem rzeczypospolitej francuskiej na lat siedem. Gdy po wyborach 1876 r. okazało się, że izba deputowanych jest przeważnie republikańską, **M.** powierzył władzę ministerjum reakcyjnemu, rozwiązał izbę niespodziewanie w czerwcu 1877 r. i usiłował, przez podróże po prowincji i manifesty, przeprowadzić nowe wybory w duchu wstecznym. Pomimo, że wybory 14 października 1877 wypadły w duchu republikańskim, **M.** zachował początkowo politykę reakcyjną, następnie jednak pogodził się z faktem spełnionym i wolą narodu i usunął się od knowań monarchistów, pozostając wiernym konstytucji. Od tego czasu **M.** mało mieszał się do spraw politycznych, rzadko występując publicznie. Z powodu nieprzystania na zamach stanu, proponowany mu przez wsteczników 1877 roku, stał się celem napaści ze strony reakcjonistów, a zwłaszcza bonapartystów, podczas gdy republikanie, nie pragnąc zmiany prezydenta, zachowywali się względem niego z ogLędnością. Pomimo to, **M.** nie mógł pogodzić się szczerze z rzecząpospolitą, a gdy republikanie zażądali w 1879 usunięcia od dowództwa generałów znanych z usposobień nieprzyjaznych względem panującego porządku, **M.** na to nie przystał i zrzekł się prezydentury. Izba w połączeniu z senatem przystąpiła niezwłocznie do wyboru nowego prezydenta, i gdy Dufaure, podówczas prezydent ministerjum, zrzekł się kandydatury, większość republikańska jednogłośnie obrała Juljusza Grévego (ob.), którego miejsce, jako prezesa izby, zajął Gambetta. Zmiana ta, która silnie ugruntowała rzeczpospolitą we Francji, odbyła się zupełnie spokojnie. **M.** usunął się do życia prywatnego.

Mac Master Jan Bech, historyk amerykański, * 1852 w Brooklynie, kształcił się w New Yorku, od r. 1877 był profesorem w Princetown, od 1883 w Filadelfji. Napisał: „History of the people of the United States from the Revolution to the civil war“ (2 t., New York, 1883 — 85) i „Life of Benjamin Franklin“ (Boston, 1887).

Macmillon, słynna firma księgarska w Londynie, założona w roku 1843 przez Danjela Macmillana i Aleksandra Macmillana. Prócz wielu dzieł z zakresu poezji, historji, sztuki, nauki, wydaje Macmillan's Magazine (1859).

Macon, stolica franc. depart. Saony i Loary, nad Saoną, ma port rzeczny i 19,000 miesz. Niegdyś ze swemi przyległościami stanowiła hrabstwo Maconnais, nabyte 1228 przez Ludwika IX i stanowiące odtąd własność korony. Położone na północ od miasta winnice, wydają wielce cenione we Francji stołowe wino czerwone.

Macon, miasto w stanie Georgja, w Unji północno-amerykańskiej, położone nad rz. Ocmulgee, posiada instytut ociemniałych, uniwersytet baptystów, odlewnie żelaza, fabryki machin, przędzalnie, liczy 23,000 miesz.

Maçon (fr.), mularz, używane także w znaczeniu wolno-mularz (Franc-maçon).

Macpherson Jakób, wydawca mniemanych pieśni Osjana, * 1738 w Kingusie pod Ruthven, † 1796 w Belleville pod Inverness. Zjednał sobie sławę literacką wydaniem tłómaczonych z gaelickiego języka: „Fragments of ancient poetry“ (1761): po których nastąpiły jakoby Osjana (ob.) poematy: „Fingal“ (1762) i „Temora“ (1763). — Z prac jego historycznych najlepszą jest „History of Great-Britain from the restoration to the accession of the House of Hanover“ (2 t., Edymburg, 1775).

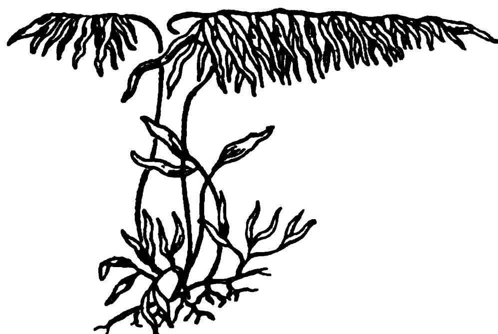
Macquarie, wyspa w południowo-zachodniej części oceanu Spokojnego, pod 54°44′ szer. połud. i 159° 49′ dług. wsch. G., na południo-zachód od Nowej Zelandji, obejmuje 440 klm. kw. (8 mil kw.), bezludna, skalista.

Macqui, *maqui*, ob. Aristotelia.

Macready Wilhelm Karol, * 1793 w Londynie, † 1873, sławny aktor angielski, celował szczególnie w głównych rolach Szekspirowskich. Opuścił scenę w r. 1861.

Macrocheira, *krab olbrzymi*, ob. Kraby.

Macrocystis, rodzaj wodorostów z rodziny blaszkowców, z olbrzymiem listowiem, opatrzonem pęcherzami powietrznemi, za pomocą których pły-

Macrocystis pyrifera.

wa na wodzie. *M. pyrifera*, na oceanie Indyjskim, dochodzi 150—300 m. długości.

Macrolepidoptera, ob. Motyle

Macropus, ob. Kangur.

Macrura, ob. Skorupiaki.

Macte animo! łac.: śmiało! (Wergili); zachęta do cnoty, do pracy, do dobrego.

Macula, plama; *M. lutea*„ plama żółta siatkówki, ob. Oko.

Macun Jan, pisarz południowo-słowiański, * 1821 w Ternowcach w Styrji, † 1883 w Hradcu Styryjskim; po ukończeniu gimnazjum w Mariborzu (Marburgu), oraz studjów filozoficznych i prawnych w Hradcu, został 1845 suplentem gimnazjum w Celi, następnie w Tryjeście, od 1851 nauczycielem filologji w Zagrzebiu, od 1860 w Lublanie, znów w Zagrzebiu (1861—1870) i Hradcu (do 1883). Oprócz wielu artykułów, pomieszczanych w czasopismach, wydał: „Cvetje slovenskega pesnicztva" (1850); „Kratko krasoslovje o pesnicztvu" (1852); przerobił Fröhlicha „Theor. praktische Grammatik der ilirischen Sprache" (1864), oraz napisał kilka książek szkolnych.

Macuta, jednostka monetarna w Gwinei portugalskiej po 500 reisów (ob.).

Mac Wirther Jan, malarz angielski, * 1839 w Edymburgu, był z początku księgarzem, następnie poświęcił się malarstwu i czynił postępy tak szybkie, że w 25 roku życia został członkiem akademji. W r. 1869 osiadł w Londynie, krajobrazy jego, do których czerpał tematy w podróżach po Włoszech, Norwegji, Tyrolu i Belgji, odznaczają się drobiazgowem opracowaniem szczegółów. Z prac jego ważniejsze: „Świątynia Westy w Rzymie," „Stary Edymburg" (1868), „Dwa krajobrazy z wyspy Skye i Swit," „Widok przy świetle księżyca," „Królowa lasów" (1876) i in.

Maczek, ob. Mak.

Maczewski Jan Jakób, teolog ewangelicki, * 1718 w Toruniu, † 1775; był przez długie lata pastorem u Łotyszów. Prócz dzieł teologicznych, w językach łacińskim i niemieckim, najważniejszą jego pracą jest zbiór pieśni duchownych łotewskich, które przetłómaczył na niemiecki i z tekstem oryginalnym wydał p. t. „Lettische geistliche Lieder" (Mitawa, 1766).

Maczuski Andrzej, żyjący w końcu XVI i pierwszych latach XVII wieku, tłómacz polski. Zrobił wyjątki z rozmów Platona, filozofa stoickiego, i Teofrasta, traktujących rzecz o przyjaźni, przełożył w skróceniu całe niemal pisemko Cycerona w tymże przedmiocie i zaokrągliwszy to wszystko wstępem i zakończeniem, wydał p. t. „O przyjaźniach i przyjaciołach" (Dobromil, b. r.). Powtórnie wydał to dzieło Sz. Fel. Żukowski z objaśnieniami (Wilno, 1817).

Maczwa, nazywa się do dziś dnia równina w księstwie Serbskiem, pomiędzy Dryną a Sawą. **M.** wspomina się już w XIII wieku jako *banowina* węgierska *(Machow, banatus Machoviensis)*, stolica której był Belgrad. 1247 banem **M.** był Rościsław Michałowicz († 1262), zięć króla Beli IV. Banowie **M.** mieli zwierzchnią władzę nad wszystkiemi za Sawą leżącemi ziemiami węgierskiemi, a niekiedy i nad Bosną. Pod koniec XIII wieku dostała się **M.** Stefanowi Dragutinowi, królowi serbskiemu, zięciowi króla węgierskiego Stefana V, lecz już 1319 przeszła napowrót pod władzę Węgier. Przechodząc z rąk do rąk, zostawała w końcu pod władzą węgierską, aż dopóki w końcu XV wieku nie przeszła w ręce Turków. Obecny *Maczwański okręg* (srez), w pow. Szabackim, liczy w 38 wsiach przeszło 30,000 miesz.

Maćkowskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie i pow. Trockim. W r. 1766 posiadał je Ignacy Ogiński, marszałek w. ks. lit., razem z dzierżawą Zaboryczkami, opłacając z niego kwarty złp. 2,240 gr. 29, a hyberny ze starostwem Kadaryskiem (ob.) złp. 3,000. Na sejmie z r. 1773—75 Stany Rzeczypospolitej nadały toż starostwo w posiadanie emfiteutyczne Andrzejowi Ogińskiemu, sekretarzowi w. ks. lit., łącznie ze wsią Brzozową i starostwem płotelskiem.

Madach Imre, poeta węgierski, * 1820 w Dolnym Strzehowie, w komitacie Nowogrodzkim, † 1864 w Balaszowych Darmotach; po odbyciu studjów w Peszcie, powrócił do miejsca urodzenia i wziął czynny udział w życiu politycznem swego komitatu. Po upadku powstania 1849 wyłącznie poświęcił się literaturze. Oprócz drobnych poezji, pomieszczanych w różnych czasopismach, oraz wybornych artykułów politycznych, któremi do 1849 zasilał dzienniki węgierskie, wydał poemat dramatyczny: „Az ember tragediája" (Tragedja człowieka, Peszt, 1862), którym zjednał sobie trwałą sławę w literaturze. W poemacie tym głównymi działaczami są: Bóg, Lucyper i człowiek (jako pojęcie oderwane) i przedstawione są niedole i walka ludzkości od początku dziejów do naszych czasów. Poemat ten, przełożony wkrótce w urywkach na wiele języków, przetłómaczył na niemiecki Aleks. Dietze.

Madagaskar, u krajowców Nossindambo, u Arabów Dżesira-el-Komr, wielka wyspa na oceanie

Indyjskim, przy wschodnim brzegu południowej Afryki położona i oddzielona od niej kanałem Mozambickim, rozciąga się, przy największej szerokości 600 klm., z północy ku południowi na długości 1,515 klm. i obejmuje 591,563 klm. kw. powierzchni. Grunt tu w ogólności górzysty; szczególnie ważny jest łańcuch gór Ambohitsmena (Czerwone góry), przerzynający wyspę przez całą jej długość i sięgający od 1,200—2,500 metrów wysokości. Pobrzeża bardzo jednostajne nie obfitują w porty. Rzeki liczne i obfitujące w wodę, ale dość krótkie i przy ujściu często zamulone ławami piaskowemi. Klimat we wnętrzu zdrowy i przyjemny, na pobrzeżach za to niebezpieczny dla Europejczyków (madagaskarska febra), przez co wszelkie próby osiedlania się tutaj nie mają powodzenia. Roślinność i inne produkty takież prawie, jak i w innych krajach podzwrotnikowych. — Mieszkańcy sami nazywają się *Malgasami*. Ludności liczą tu 3,520,000. Mieszkańcy, na rozmaite podzieleni plemiona, należą tylko do dwóch głównych ludów. Na stronie zachodniej mieszkają plemiona czarne z typem Kafrów, ludność zaś strony wschodniej i wnętrza jest malajskiego pochodzenia. Rolnictwo, hodowla bydła, myśliwstwo i rybołówstwo stanowią główne zatrudnienie Malgasów; tylko mieszkańcy okolic nieurodzajnych, jak Howowie i Betsyleoowie, zajmują się także i technicznym przemysłem. Najważniejsze i najsilniejsze plemię wyspy stanowią Howowie. Stolica państwa, Antananarivo, leży w mocno zaludnionej prowincji środkowej Ankova, w macierzystym kraju Howów; głównem miastem portowem i handlowem jest Tamatave. Od dnia 6 sierpnia 1896 r. M. należy do posiadłości francuskich, na zasadzie układu, zawartego przez rząd francuski z królową Ranavalo Manjaka III dnia 18 stycznia 1896 r. Główny zarząd wyspy spoczywa w rękach generał-gubernatora, rezydującego w Antananarivo; przy boku jego znajduje się rada zarządzająca, złożona z wyższych urzędników, wyłącznie Francuzów. W innych punktach wyspy znajdują się administratorowie.—Jakkolwiek Marco Polo już w XIII wieku wspomina o wyspie Madagaskarze pod nazwą Madagaskar albo Magastar, inaczej Magestra, jednakże dopiero w r. 1506 Portugalczyk Almeida zaznajomił z nią bliżej Europejczyków. Od czasu jej odkrycia Anglicy, Holendrzy i Francuzi próżne czynili usiłowania, by się tutaj osiedlić; ostatnią ekspedycją w tym celu wysłaną dowodził Beniowski. Ekspedycje te były jednak udaremnione przez zacięty opór panującego plemienia wojowniczych Howów. To potężne państwo Howów było założone przez króla Radama, który starał się wprowadzić cywilizację pomiędzy swoich poddanych. Urządził on dzielne, na wzór europejskiego wyćwiczone wojsko, zniósł handel niewolnikami i ofiary z ludzi i dozwolił wstępu do kraju misjonarzom chrześcijańskim. Ale po jego śmierci, zaszłej 1828 r., wszystkie postępy cywilizacji zostały zniweczone. Jego żona Ranavalo panowała po nim despotycznie, wygnała misjonarzy i skazała wielu chrześcijan na śmierć męczeńską. W r. 1846 następca tronu Radama II przyjął wiarę chrześcijańską. Z jego wstąpieniem na tron (16 sierpnia 1861) otworzyły się przyjaźniejsze stosunki Madagaskaru z Europą, a szczególnie z Francją. Te jednak niedługo trwały, bo Radama już w 1863 r., podczas zaszłej tu rewolucji, został zamordowany, a po nim rządziły królowe: Rasoherina i Ranavalona Majonka II. Ostatnia z nich odznaczała się względnością dla Europejczyków i wraz z wyższymi urzędnikami państwa przyjęła chrzest w r. 1869. Od r. 1882 wpływy Europejczyków zaczęły szybko wzrastać na wyspie. Francja, dążąc do utrwalenia swojej władzy, wysłała tu w r. 1883 eskadrę, która bombardowała wybrzeża i opanowała port Tamatave. Królowa Ranavalo Manjaka III oddała się w r. 1885 pod protektorat Francji, a w r. 1895 rząd francuski wysłał silną ekspedycję pod dowództwem generała Duchesne w celu ostatecznego zdobycia wyspy. Dnia 30 września 1895 r. zajęły wojska francuskie stolicę wyspy, a w sierpniu 1896 r., po złożeniu z tronu królowej Ranavalo Manjaka III, M. jako kolonję włączono do Francji.

Madaliński Wojciech, prawnik, wojski wieluński, rodem z Sieradzkiego, zmarły na Czerwonej Rusi około roku 1657 (wedle akt dawnych wieluńskich). Wydał z druku: „Inwentarz constitucji koronnych od r. Pańskiego 1570 aż do r. 1628 uchwalonych, in ordinem alphabeti zebrany" (Lwów, 1630 i powtórnie Warszawa, 1632). Jan Dzięgielowski, doprowadziwszy powyższe prace do r. 1643, wydał je po dwakroć w Warszawie 1644 i 1661 r.

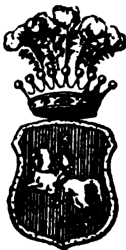
Madaliński Bonawentura, biskup kujawski w XVII w. Syn Piotra, a synowiec poprzed. w aktach wieluńskich, zamieszczony pod r. 1628 jako małoletni. Był z początku sekretarzem Jana Kazimierza do tajnej korespondencji, proboszczem piotrkowskim, kanonikiem gnieźnieńskim, płockim i warszawskim. Posuwając się coraz wyżej, mianowany był biskupem metońskim i sufraganem wileńskim, 1673 r. biskupem płockim, a 1680 biskupem kujawskim, † 1691 r.

Madaliński Antoni Józef, generał polski, * roku 1739 w Wielkopolsce, czynny był w konfederacji barskiej, poseł z Poznańskiego na sejm roku 1791, następnie służył w jeździe koronnej, w brygadzie zwanej Wielkopolską. Po kampanji 1792 w stopniu majora wrócił ze swą brygadą do Wielkopolski. Mianowany generałem, brał udział w bitwach pod Racławicami, Szczekocinami i w obronie Warszawy. Następnie pod rozkazami H. Dąbrowskiego, któremu dobrowolnie dowództwa ustąpił, walczył w Wielkopolsce. Po bitwie pod Maciejowicami, cofając się ku Krakowowi, popadł w niewolę Prusaków i odsiadywał więzienie naprzód w Głogowie, a potem w Magdeburgu. Uwolniony w r. 1797, osiadł w zaciszu domowem

w Wielkopolsce i tam † 1805. Był to generał niewielkich zdolności, ale człowiek odwagi i poświęcenia.

Madame (wyraz utworzony z *Dame*, a ten z łac. *domina* pani), za dawnej monarchji francuskiej tytuł najstarszej córki króla, albo delfina, jako też małżonki brata królewskiego, zwanego *Monsieur*; obecnie używa się we Francji wyraz **M.** w przemowach do wszystkich niewiast, wyjąwszy kobiety z najniższych warstw.

Madan de Magura, herb: Na tarczy złotem obramowanej, w polu czerwonem, na siwym koniu — mąż w zbroi. Nad koroną hrabiowską 5 piór strusich. Por. „Ks. herbowa“ hr. Ostrowskiego.

Madan de Magura.

Madapolam, gruba tkanina bawełniana wschodnio-indyjska, obecnie nazwa tkaniny bawełnianej gładkiej, używanej na bieliznę; **M.** drukowany służy też na suknie.

Madarász Wiktor, malarz historyczny węgierski, * 1828 roku w Pięciu Kościołach w Węgrzech; kształcił się pod Walmüllerem w Wiedniu, od roku 1857 przebywa w Paryżu, gdzie obrazy jego zyskały powszechne uznanie. Na wystawie 1861 otrzymał złoty medal. Z obrazów **M.** najważniejsze: „Klara Zach,“ „Helena Zrinyi,“ „Spotkanie Zrinyi'ego“ i „Frangepana“ i „Ścięcie Ładysława Hunyada,“ najlepsza jego praca.

Madarász Władysław, rewolucyjny mąż stanu węgierski; 1848 był posłem na sejm; 24 listopada t. r. powołany przez Kossutha, wszedł, jako minister spraw wewnętrznych, do nowo utworzonego ministerjum; następnie był członkiem komitetu obrony narodowej, a r. 1849 ministrem policji. W maju 1849 złożył mandat poselski, udał się do armji i był przy kapitulacji w Komornie; 1850 r. przebywał w Hamburgu, następnie osiadł w stanie Jowa w północnej Ameryce.

Maddaloni, miasto we włoskiej prowincji Caserta, przy kolei żel. Rzym-Neapol, ma stary zamek, gimnazjum, liceum i 18,000 miesz.

Madden Fryderyk, uczony angielski, * 1801, † 1873 r. w Portsmouth; mianowany 1826 urzędnikiem przy bibljotece British Museum, pracował aż do 1866 r., jako konserwator oddziału rękopisów. Zasłużył się szczególnie badaniami nad starożytną literaturą angielską. Z prac jego wymieniamy: wydanie rymowanej kroniki „Havelock the Dane“ (ze słownikiem, Londyn, 1828); „Privy purse expenses of the Queen Mary“ (1831); „William and the Werewolf“ (1832); „Gesta Romanorum“ (1838); „Universal palaeography“ wedle Silvestre'a (1850) i t. d.

Madegasowie, *Madagasowie*, *Malagasowie*, *Malegasowie*, *Malgaszowie*, mieszk. Madagaskaru (ob.).

Made in Germany (ang.) zrobione w Niemczech (napis na wyrobach fabrycznych).

Madej, w podaniach i powieściach naszego ludu słynny rozbójnik, postrach całego kraju, a szczególnie okolic puszczy, w której z towarzyszami swymi przesiadywał. Straszna kara, jaka go w piekle za to oczekiwała, wywołała w przestraszonej wyobraźni ludu rozmaite podania *o cierpieniach Madeja* i *o Madejowem łożu*. Por. Wójcickiego „Klechdy,“ a szczególnie studjum J. Karłowicza w *Wiśle* o tej postaci.

Madejski Idzi, Pijar, kaznodzieja, wierszopis i historyk, piszący pod nazwiskiem *Idzi od św. Józefa*, * 1691, † 1746 r. w Kolbuszowej. Zostawił mnóstwo kazań i dzieł teologicznych, drukowanych w językach polskim i łacińskim w latach od 1720 do 1744. Nadto w rękopisie została po nim pisana po łacinie historja zgromadzenia Pijarów, z której wiele korzystał Bielski.

Madejski Leon, komedjopisarz, ogłosił: „Miodowe miesiące,“ komedja w 2-ch aktach (w *Bibl. teatrów amatorskich*, Nr. 18, Lwów, 1880); „Ciocia Femcia“ komedja w 1 ak. (Lwów, 1889); „Sto tysięcy“ komedja w 1 ak. (2 wyd., 1889).

Mademoiselle (panna), w dawnej Francji tytuł niezamężnych córek, wnuczek, siostrzenic i synowic królów francuskich. Najpierwsza księżniczka krwi nazywała się *Mademoiselle de France*.

Madera (Madejra), jedna z główniejszych rzek, wpadających do rz. Amazonki, bierze początek w Boliwji, pod nazwą Rio de Cochabamba, potem zmienia dwukrotnie nazwę i wreszcie, złączywszy się z rzeką Beni, przybiera nazwę Madera, a ubiegłszy 1,450 klm., wpada do Amazonki. Obszar dorzecza **M.** wynosi 1,100,000 klm. kw.

Madera (Madejra), wyspa portugalska, położona przy zachodnim brzegu Afryki, tworzy razem z przyległemi drobniejszemi wysepkami grupę *wysp Maderskich* czyli Północno-Kanaryjskich, mającą 815 klm. kw. i 140,000 miesz. Klimat jest tu przyjemny, dosyć jednostajny, ciepły i zdrowy, ziemia niesłychanie urodzajna. Głównym produktem jest wino, powszechnie znane i noszące nazwisko wyspy. Ludność jest po większej części portugalskiego pochodzenia. Zarząd administracyjny spoczywa w ręku gubernatora. Handel znajduje się przeważnie w ręku angielskich przedsiębierców. Miasto stołeczne *Funchal*. Por. Johnson „M., its climate and scenery“ (3 wyd., Londyn, 1885); Taylor „M., its scenery etc.“ (1882); Langerhans „Handbuch für M.“ (1884).

Madera, wino uprawiane na wyspie Maderze od 1421 r., jest mocne, ogniste i przyjemnego smaku. Najlepsze gatunki są: *małwazja*, wino słodkie i z wiekiem coraz przyjemniejsze, i *dry-madera (sercial)*, barwy bursztynowej, aromatyczne, często smaku orzechowego; *boal* jest podobne do małwazji, **M.** poprawia się, gdy przechodzi linję (t. j. równik), przeto Anglicy posyłają je często kilkakrotnie do Indji i napowrót (*East India Madeira*); osiąga się jednak tenże sam cel, jeżeli się

e pozostawi przez kilka miesięcy w ciepłym pokoju. Gatunek *tinto* jest ściągający, czerwony, sam się nie używa. **M.** należy do win ubogich w kwasy, a bogatych w cukier i alkohol. Z powodu choroby gron uprawa wina na Maderze znacznie się zmniejszyła, i w handlu znajduje się często **M.** fałszowana.

Maderna Karol, architekt, * 1556 w Bissone (Lombardja), † 1629 w Rzymie; gdzie przebudował kościół św. Piotra i wykonał dwie fontanny, stojące przed nim; nadto budował kościół Sant-Andrea della Valle i pałac Barberinich.

Madeyski *Poraj* Stanisław, polityk, * 1841, w Sieniawie w Galicji, kształcił się w Krakowie i Lwowie na wydziale prawnym, a w 1864 wstąpił do służby państwowej. W r. 1870 powołany do galicyjskiego departamentu w ministerjum sprawiedliwości (za gabinetu Potockiego), podał się po objęciu rządu przez liberałów niemieckich do dymisji i osiadł w 1872 w Liszkach pod Krakowem, jako notarjusz. W roku 1870 przeniósł się do Brzeska. W r. 1879 objął prywatną docenturę prawną w Krakowie; 1885 r. znowu powołany do biur ministerjum sprawiedliwości. W r. 1866 został profesorem w Krakowie. Od r. 1879 należał do rady państwa, a w 1883 do sejmu galicyjskiego. W ministerjum Windischgrätza objął tekę oświaty (1893). W 1895 ustąpił z całym gabinetem. W 1899 mianowany członkiem izby panów. Napisał wiele broszur, między innemi „Die deutsche Staatssprache“ (1884).

Madi *(Moru)*, naród murzyński w obszarze źródeł rzeki Bahr-el-Gazal w Afryce środkowej, około 5° szer. płn. i 30° dług. wsch. wzgl. Greenw. Są to ludzie wysokiego wzrostu, barwy jaśniejszej niż ich sąsiedzi, tatuują czoło i skronie, kobiety w wardze górnej noszą krążki drewniane. Odzież stanowi tylko wązki pas skórzany, chaty są plecione z dachem kopulastym; zajmują się głównie hodowlą bydła. Znani są z opisów Schweinfurtha, Junkera i Emina-paszy.

Madi, prorok arabski, ob. Mahdi.

Madia, *Maziczka*, rodzaj roślin z rodziny złożonych, zioła bardzo kleiste, z główkami kwiatowemi żółtemi i niełupkami jajowatemi, w Ameryce płn. **M.** *sativa (madi, melosa)*, 1—1,5 m. wysoka, uprawia się w Kalifornji i Chili jako roślina oleista, a udaje się i w Europie środkowej. Nasiona, barwy szarej, są 6 mm. długie, a wyciśnięty z nich olej służy do potraw i na smary.

Madiera Antoni Karol, pisarz czeski, * 1831, † 1899 Pradze, kształcił się w uniwersytecie praskim, poczem był nauczycielem. Napisał, prócz wielu książek szkolnych, kilka rozpraw filozoficznych i estetycznych: „Niekolik slov o atsthetickém vyznamu tieles a jejich tvaró“ (1873—5); „Rozpravy z oboru aesthetiky“ (1897). Przełożył z Tacyta „Agrikolę,“ wydał: „Kviti od Otavy“ (1881). Używał niekiedy pseudonimu Boleslavsky.

Madison, stolica północno-amerykańskiego stanu Wisconsin, posiada uniwersytet, 10,000 m. *Madison*, miasto w północno-amerykańskim stanie Indiana, nad rzeką Ohio, 9,000 miesz.

Madison Jakób, czwarty prezydent Zjednoczonych Stanów Północnej Ameryki, 1809—17, * roku 1751 w Wirginji. Odznaczył się w kongresie jako biegły mówca, potem jako gorący zwolennik nowej konstytucji; pod Jeffersonem był sekretarzem stanu. Obrany prezydentem, występował przeciwko stronnictwu federalistów, sprzyjającemu Anglji, i przedsięwziętemi przez siebie środkami wywołał z tem państwem w r. 1812 wojnę, która znacznie podkopała dobrobyt kraju. Jakkolwiek z powodu klęsk kilku generałów amerykańskich obudził ku sobie niezadowolenie pewnej części narodu, mimo to obrany został powtórnie prezydentem i przedsięwziął tak energiczne środki, że w końcu zapewnił Amerykanom przewagę. Pokój, zawarty w Gandawie 24 grudnia 1814 przywrócił stosunki, istniejące przed wojną. Następnie, pracując gorliwie nad podniesieniem dobrobytu, złożył **M.** 4 marca 1817 swój urząd i † 1836 sędzią pokoju w Wirginji. Jego następcą był Jakób Monroe. Por. Rives „Life and times of J. M.“ (Boston, 1866—69 t. 3); Gay „James M.“ (1884).

Madjan, czwarty syn Abrahama i Cetury, ojciec Madjanitów, którzy wespół z Izraelitami zaludnili północno-zachodnią Arabję. Część Madjanitów za Mojżesza opuściła prawdopodobnie swą pierwotną ojczyznę i posunęła się na północy ku wschodniemu brzegowi morza Martwego. Ci Madjanici byli nieprzyjaciółmi Izraelitów, a sprzymierzeńcami Moabitów, później zaś Amalecytów. Gedeon ich pokonał i rozproszył.

Mádl Karol B., pisarz czeski, * 1859 w Nowym Bydżowie, pedagog i krytyk sztuk pięknych, wydał: „O czeském skle“ (1889 roku); „Z Prahy a z Czech“ (1890); „Antonin Chittussi“ (1895); „Démon láska“ (1893); „Manesóv Orloj“ (1894); „Dintzenhoferova Amerika“ (1897); „Belvedere“ (1897 r.); „Diejiny umieni vytvarnych“ (1891); „Umieni vytvarná v národie czeském 1848—1898“ (wyd. akademji czeskiej).

Mädler Jan Henryk, astronom, * 1794 w Berlinie, † 1874 r.; młodo stracił rodziców, był nauczycielem w seminarjum nauczycielskiem, poświęcając wszystkie wolne chwile astronomji; pierwsze swe dostrzeżenia prowadził w obserwatorjum prywatnem Wilhelma Beera; owocem wspólnych ich prac były spostrzeżenia nad Marsem, następnie słynna karta księżyca i jego monografja. W 1836 otrzymał miejsce przy nowo założonem obserwatorjum w Berlinie, a 1840 został dyrektorem obserwatorjum i profesorem w Dorpacie, gdzie przeprowadził ważne badania nad gwiazdami stałemi i doszedł do wniosku, że w Plejadach znajduje się punkt środkowy całego naszego systemu gwiazdowego (ob. Gwiazdy). W r. 1866 w skutek choroby oczu opuścił swe stanowisko i ostatnie lata życia

przepędził w Bonn. Ogłosił: „Untersuchungen über den Fixsternhimmel" (2 t., 1847—1848); „Populäre Astronomie" (8 wyd., 1884); „Die Fixsternwelt" (1861); „Allgemeine Selenographie" (2 t., 1837); „Geschichte der Himmelskunde" (2 t., 1872—73) i in.

Madonna (z wł., znaczy: *moja pani*), nazwanie Najświętszej Panny, o ile się przez to wyraża utwór sztuki. Pojedyncze obrazy P. Marji występują dopiero w V w.; Matka Boska przedstawianą jest z twarzą owalną, z wyrazem słodyczy na licach, z włosami okrytemi welonem; Dzieciątko Jezus prawie zawsze w odzieniu. Od Cimabue zjawiają się początki nowego obrazowania, które przez Rafaela do najwyższej doskonałości zostało doprowadzone; w M. swych przedstawia kochającą matkę, to znowu ideał niewieściej piękności, aż nareszcie w Madonnie Sykstyńskiej dosięgnął szczytu wyobrażenia Królowej niebios. Obrazy M. bez Dzieciątka należą dopiero do utworów nowszej sztuki, a taką najpiękniej przedstawił Murillo w „Niepokalanem Poczęciu". Inny typ M. stworzył Botticelli. Por. Gruyer „Les Vierges de Raphael et l'iconographie de la Vierge" (1869); A. Schultz „Die Legende vom Leben der Jungfrau Maria und ihre Darstellung in der bildenden Kunst des Mittel alters" (1878); Erkl „Die M. als Gegenstand christl. Kunstmalerei und Skulptur".

Madou Jan Chrzciciel, malarz rodzajowy belgijski, * 1796 w Brukseli, † 1877; początkowo zyskał imię jako litograf wydanemi przez się zbiorami ubiorów belgijskich, oraz „Physionomie de la société en Europe de Louis IX à nos jours" (1835—36); „Scènes de la vie des peintres de l'école flamande et hollandaise" (1840). Następnie poświęcił się malarstwu olejnemu i akwarelowemu. Przedmiot do swych wysoko cenionych obrazów brał zwykle z czasów dawniejszych, a zwłaszcza z wieku zeszłego. Obrazy jego odznaczają się pomysłem, wielkim humorem i znakomitą techniką w wykonaniu.

Madoz Paschalis, mąż stanu hiszpań., * 1806 w Pampelunie, początkowo jako adwokat, a następnie jako urzędnik sądowy w Barcelonie wielką zjednał sobie popularność. Wybrany 1836 z Lerydy do Kortezów, występował 1843 r. przeciwko Esparterze i, przyczyniwszy się 9 sierpnia 1854 do uspokojenia Barcelony, został jej gubernatorem. Jako minister skarbu od 21 stycznia 1855 przedstawił przyjęte przez Kortezy sławne prawo sprzedaży dóbr kościelnych. Opuściwszy urząd 1855, zasiadał w Kortezach po lewicy, miał udział w rewolucji 14 lipca 1856 i emigrował. Wróciwszy następnie do kraju, należał do głównych twórców rewolucji wrześniowej 1869, otrzymał od rządu tymczasowego urząd gubernatora cywilnego prowincji Madrytu, należał do najgorliwszych zwolenników Prima (ob.) i jeździł w deputacji do Włoch z ofiarowaniem korony ks. Aosta. Wracając do kraju, † 1870. M. nie tylko jako mąż stanu, ale także jako literat położył ważne dla swej ojczyzny zasługi, mianowicie dziełem: „Diccionario geografico, estatistico y historico de España" (16 t., Madryt, 1848—50); „Colleccion de causas celebres" (1840, t. 16).

Madras, stolica angielskiego prezydenctwa t. n. w Indjach Wschodnich, przy ujściu rz. Paliar na wybrzeżu Koromandel; dzieli się na fort św. Jerzego, tak zwane Czarne miasto i przedmieścia. Ma 453,000 m. i około 1,000 pagód, meczetów, świątyń i kościołów chrześcijańskich, jest stolicą gubernatora, władz sądowych i administracyjnych, rezydencją dwu biskupów katolickich oraz biskupa anglikańskiego; ma uniwersytet, kolegjum, ogród botaniczny, szkołę medyczną, obserwatorjum, instytut politechniczny, towarzystwo literackie i t. d. Miasto posiada liczne fabryki i prowadzi bardzo rozległy handel. M. jest najdawniejszą warowną osadą angielską w Indjach Wschodnich; Anglicy zbudowali tu w 1639 fort św. Jerzego, dokoła którego pod opieką wschodnio-indyjskiej kompanji wzrosło wkrótce całe miasto. W r. 1653 tameczna agentura kompanji zamienioną została na prezydenctwo i ku końcowi XVII w. liczono tu już 300,000 m.—Teraźniejsze prezydenctwo *Madras* obejmuje 390,561 klm. kw. z 39,331,062 miesz. (1891) i rozciąga się na południu i południo-wschodzie Indji przedgangesowych.

Madrazo y Agudo, don Józef de, malarz hiszpański, * 1781 w Santander, kształcił się w Madrycie, a potem w Paryżu pod kierunkiem Davida. Po powrocie swoim do Hiszpanji zwrócił na się uwagę swemi obrazami kościelnemi i portretami; został 1818 dyrektorem akademji San-Fernando i za pośrednictwem znacznej liczby uczniów wywarł przeważny wpływ na rozwój nowszej szkoły hiszpańskiego malarstwa, † 1859. Najlepszego jego prace: „Smierć Lukrecji"; „Smierć Viriatusa"; „Walka Greków z Trojańczykami o zwłoki Patrokla;" „Tryumf miłości boskiej nad światową" i „Madonna z Dziecięciem, otoczona aniołami" i in. Jego staraniem wyszło „Colección lithographica de cuadros del Rey de España" (3 t., Madryt, 1826).

Madrazo y Kund, don Federigo, syn poprzedniego, również malarz, * 1815 w Rzymie, uczeń Winterhaltera, odznaczył się jako malarz historyczny, rodzajowy, a głównie jako portrecista. Od r. 1873 jest członkiem akademji sztuk pięknych w Paryżu. Z prac jego najcelniejsze: „Gotfryd król jerozolimski", „Marja Krystyna w ubiorze mniszki"; „Królowa Izabela"; „Niewiasty święte u grobu Chrystusa," „Pogrzeb św. Cecylji w katakumbach," „Poranek muzyczny" i t. d. W 1881 został dyrektorem muzeum del Prado w Madrycie. Zmarł 1894 w Madrycie.

Madrepory, ob. Polipy i Koralowe rafy.

Madreporyt, ob. Antrakonit.

Madrilena, taniec narodowy hiszpański.

Madrolle Antoni, pisarz religijny i polityczny francuski, * 1792 w Saint-Seine (dep. Côte d'or),

† 1861. Studjował prawo w Paryżu. Z powodu swych pism ultramontańskich był narażony na ostre przytyki w pismach liberalnych. Między innemi wydał: „Les crimes de la presse“ (Paryż, 1825); „Défense de l'ordre social“ (tamże, 1826); „Apologie du clergé et des Jésuites“ (tamże, 1828); „Histoire des assemblés délibérants“ (t., 1829); „Manifest des catholiques français“ (tamże, 1831); „Les crimes des faux catholiques“ (tamże, 1832); „Histoire secrète du partie et de l'apostasie de Lamennais“ (tamże, 1834); „Le prêtre devant le siècle“ (tamże, 1841) i w. in. Około r. 1847 został uczniem mniemanego proroka Michała Vintras i wydał: „l'Almanach de Dieu“ (1847—1851); „La Constitution divine“ (1850); „L'Evangile du règne futur“ (1851); „L'Esprit saint des tables animées“ (1854) i wielu broszur.

Madryd (Madryt), stolica Hiszpanji i prowincji t. n. (7,989 klm. kw. i 685,000 miesz.), w królestwie Nowej Kastylji, nad rz. Manzanares położona, ma 512,596 miesz. (1897). Leży w nieuprawnej, niezdrowej i ubogiej w wodę okolicy. Ma wiele pięknych ulic, między któremi szczególnie odznacza się Calle de Alcala, która ze swemi przedłużeniami miasto prawie na dwie równe części rozdziela. Z placów najwięcej są godne uwagi Plaza Mayor, Puetra del Sol, Plaza de Oriente (z pomnikiem Filipa IV na koniu) i plac Kortezów, z ukończonym dopiero w 1850 nowym pałacem Kortezów i bronzowym posągiem Cervantesa. Ślicznym ogrodem spacerowym jest Prado. Mnóstwo tu jest kościołów, bogatych w arcydzieła sławnych malarzy. Inne znakomitsze gmachy są: zamek królewski; stary pałac królewski Buen-Retiro, we wschodniej części miasta, muzeum królewskie z jedną z najznakomitszych galerji obrazów w świecie, teatr królewski i t. d. Śród wielu zakładów naukowych uniwersytet pierwsze zajmuje miejsce. Do instytucji naukowych należą jeszcze: akademja hiszpańska, bibljoteka, mająca przeszło 400,000 tomów, z bogatym zbiorem medalów, królewski gabinet historji naturalnej, obserwatorjum i ogród botaniczny. Ze zbiorów artystycznych, prócz muzeum królewskiego, zasługują na uwagę muzea książąt Alby, Infantado i Medina Celi, tudzież galerja obrazów Antoniego de Perez. Ulice są wprawdzie pełne wspaniałych i bogatych sklepów kupieckich wszelkiego rodzaju, jednakże handel i przemysł niewielkiego są tu znaczenia. **M.** znany już jest w VIII po Chr. wieku, jako arabskie miasto Magerita, w 931 r. zostaje odebrany Arabom i odtąd dość szybko wzrasta. Filip II wybiera go na swą rezydencję, i od tej chwili staje się **M.** widownią wszystkich prawie znaczniejszych wypadków, mających wpływ na losy Hiszpanji. Traktaty, przymierza, powstania i rewolucje, często tu się odbywały, świadcząc, że i w Hiszpanji stolica na życie całego kraju przeważny wpływ wywierała. Por. Roman de Mesonero Romanos „Manual de M. historico-topographico“ (Madryd, 1831); Valverde y Alvarez „La capital de España“ (Madryd, 1883).

Madrygał, rodzaj poezji lirycznej, której wdzięk polega na melodyjnej formie i kunsztownem rymowaniu. Jest to rodzaj pokrewny sonetowi i składa się z kilku strof trzy i czterowierszowych. **M.** powstał we Włoszech, potem przeniesiony był do Hiszpanji i Francji. Z powodu zbyt zawiłej formy nie nadaje się **M.** do wyrażania głębszych uczuć, Por. Strümpek „Das französische M. vom 16 bis zum 19 Jahrh.“ (1873). W muzyce **M.** nazywa się kunsztownie skomponowana pieśń choralna (zwykle pięciogłosowa). Uprawiano **M.** zwłaszcza w muzyce włoskiej koło XVI w. Por. Vogel „Bibliothek der gedruckten Weltlichen Vokal musik Italiens“ (2 tomy, 1890).

Madura, wyspa holenderska na oceanie Indyjskim, ma 4,570 klm. kw. i 1,400,000 miesz.

Madura, miasto główne okręgu t. n. (21,758 klm. kw. i 2,608,404 m. w 1891) w angielsko-indyjskiem prezydenctwie Madras nad rz. Waigai, ma 88,000 miesz., kilka kościołów, wspaniałe zwaliska dawnego pałacu królewskiego i piękną świątynię Siwy.

Maduro, ob. Portwein.

Madurowicz Maurycy, lekarz, * 1831 w Kołomyi, † 1885, był asystentem kliniki akuszeryjnej w Wiedniu, następnie objął katedrę położnictwa w Krakowie. Liczne jego rozprawy mieszczą się w *Przeglądzie lekarskim*, oraz w pismach lekarskich wiedeńskich.

Madvig Jan Mikołaj, mąż stanu i znakomity filolog duński, * 1804 w Svaneke na wyspie Bornholm, † 1886. Ukończywszy studja filologiczno-historyczne w Kopenhadze, otrzymał tamże 1826 docenturę, a 1829 katedrę profesora języka i literatury łacińskiej. Od r. 1829 profesor w Kopenhadze, od listopada 1848 do grudnia 1851 był ministrem wyznań religijnych i odtąd równie na sejmach, jako też w radzie państwa, której był członkiem, rozwijał znakomitą i dla kraju zbawienną działalność polityczną. Na polu naukowem odznaczył się jako jeden z najznakomitszych filologów i krytyków nowoczesnych. Z pism jego oprócz wybornych wydań Cycerona: „De finibus bonorum et malorum“ (Kopenhaga, 1839); „Cato major et Laelius“ (tamże, 1835); niektórych mów, oraz egzegetyczno-krytycznych opracowań Liwjusza, Lukrecjusza i Juvenalisa, wymieniamy między innemi: „Opuscula academica“ (2 t., Kopenhaga, 1834—1842); „Rzut oka na ustawy starożytne“ (1840); „O istocie, rozwoju i życiu języka“ (1842); „O stanowisku języków w rozwoju oświaty“ (1843); „Gramatyka łacińska dla szkół“ (1841, 3 ed., 1852); „O składni greckiej“ (1842, 2 ed., 1857); „Emendationes Livianae“ (1860), „Adversaria critica ad scriptores,“ i t. d. Por. Prautl w „Sitzungsberichten der Bayr. Akademie“ (1887).

Madziarowie, *Madjarowie, Madiarowie,* ob. Węgry.

Madziuńskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie i powiecie Wileńskim. W r. 1766 wedle spisów podskarbińskich zaliczały się do

niego wsie: Madziuny, Mazule i Sedaniszki. W tymże czasie posiadał je Michał Massalski, hetman w. lit., a następnie było w dzierżeniu Kazimierza Zabłockiego, który z niego opłacał kwarty złp. 300 gr. 24, a hyberny złp. 162.

Maeotis Palus, w starożytności nazwa morza Azowskiego, od mieszkającego na wybrzeżach narodu *Maeotae*.

Maerlant Jakób, najznakomitszy poeta holenderski w XII w., rodem Flamandczyk, † około 1300 w Damm pod Brügge. Zresztą o życiu jego mało co wiemy. Z pochodzenia mieszczanin, trzymał się zasad mieszczańskich, posiadał rozległą naukę i odznaczał się nadzwyczajną pilnością. Pierwsze jego płody: „Wojna trojańska“ (zachowana jednak w ułamkach) wedle Benoit de Ste-Maure i „Aleksander“ (napisany 1246, wydany w Brukseli, 1860), podług Guatterusa de Castellione należą wprawdzie do cyklu epiki rycerskiej, ale nacechowane są silną przymieszką żywiołu dydaktycznego. Później pisał opowiadania historyczne, biblijne, duchowne lub świeckie i czysto dydaktyczne. Pismami tego rodzaju zyskał poklask u mieszczaństwa i przyczynił się niemało do upadku więdnących już podaniowych poezji rycerskich. Słusznie też **M.** uważany jest za twórcę i ojca poezji niderlandzkiej od czasu, jak odkryto owe dawne jego bogactwa. Z innych utworów **M.** wymieniamy: „Heimelijkheid der heimelijkheiden“ wedle łaciń. „Secreta Secretarum“ (ed. Clarisse, Dordr., 1838); wiersze wrotkowe „Wapen Martijn“ (Antwerpja, 1496; ed. Verwys, Lejda, 1857); „Von den lande von odersee“ i t. d. Najobszerniejszem jego dziełem jest rozpoczęta r. 1284, a z powodu śmierci autora nieskończona „Spighel historiael“ (t. 1—4, Lejda, 1857—61), rymowana kronika powszechna podług „Speculum Historiale“ Wincentego Bellowaceńskiego.

Maësta (włos.), majestat; nazwa obrazów, wystawiających Chrystusa na tronie.

Maestlin *(Moestlin)* Michał, astronom, * 1550 w Göppingen, † 1631, uczył się teologji i matematyki w Tubindze, 1576 został kaznodzieją w Baknong, 1580 profesorem matematyki w Heidelbergu, 1584 w Tubindze. Należał do najgorliwszych stronników Kopernika i do nauki jego nakłonił Keplera. Poznał, że światło popielate księżyca jest odbitem światłem ziemskiem, podał dogodną metodę oznaczania położenia gwiazd bez przyrządów mierniczych i in. Z Keplerem pozostawał stale w blizkich stosunkach.

Maëstoso (włos.), majestatycznie, wyrażenie używane w muzyce na oznaczenie ustępów, które przy powolnem tempie nosić winny uroczysty charakter.

Maëstro, (wł.), mistrz, nazwa dawana głównie kompozytorom muzycznym.

Maeterlinck Maurycy, poeta belgijski, * 1862 w Gandawie, kształcił się w tamtejszym uniwersytecie, był pewien czas adwokatem, a od 1896 osiadł w Paryżu, poświęciwszy się wyłącznie poezji. Wydał: „Serre Chaudes“ (1889); „La princesse Maleine“ (1892), dramat, który go zrobił sławnym w całej Europie; „L'Intruse“ (1890); „Aveugles“ (1890); „Les sept princesses“ (1891); „Pélleas et Melisande“ (1892); „Aglavaine et Selysette“ (1896); „Les Trésor des humbles“ (1896); „La sagesse et la destinée“ (1898). **M.** należy do najwybitniejszych przedstawicieli najnowszego prądu poezji, w której mistycyzm treści łączy się z symbolizmem w formie. Na polski przełożył znakomicie **M.** Zenon Przesmycki (Miriam), p. t. „Wybór pism dramatycznych“; „Gość nieproszony“; „Ślepcy“; „Siedm królewien“; „Pelleas i Mellisande“ (Warszawa, 1894). Przekład ten zaopatrzył tłómacz doskonałym wstępem krytycznym.

Mafeking, miasto w angielskim kraju Beczuanów w Afryce południowej, odległe o 1190 klm. na północ od Kapsztadu, 352 klm. od Kimberleju, jest ważnym punktem handlowym. W ostatniej wojnie transwalskiej był przez kilka miesięcy oblegany przez Burów, ale załoga angielska pod wodzą pułkownika Baden-Powella odparła wszystkie szturmy nieprzyjacielskie i została uwolniona przez Anglików dnia 16 maja 1900 r.

Maffei Jan Piotr, jeden z najuczeńszych Jezuitów, * 1536 w Bergamo, † 1603 w Tivoli; był 1563—65 profesorem w Genui, potem przebywał w Rzymie i Lizbonie. Oprócz zbioru pism łacińskich (2 t., Bergamo, 1747), zasługuje na wzmiankę główne jego dzieło „Historiarum Indicarum libri XVI“ (Kolonja, 1593).

Maffei Franciszek Scypjon, margr., dramatyczny poeta włoski, * 1675 w Weronie, † 1755 r. Czas jakiś służył wojskowo i brał udział w hiszpańskiej wojnie sukcesyjnej; później zaś poświęcił się wyłącznie naukom i literaturze. Ustalił swą sławę tragedją: „Meropa“ (Modena, 1713) i komedją: „La ceremonia“. Pomiędzy innemi jego dziełami (ogólny zbiór 21 t., Wenecja, 1790), na szczególną zasługuje wzmiankę „Verona illustrata“ (Verona, 1731—32, nowa ed., 8 t., tamże, 1792—93).

Maffei Aleksander, marg., brat poprzedniego, * 1662, † 1730 w Monachjum, był feldmarszałkiem w służbie bawarskiej.

Mafja, *Maffia*, tajemny związek w Sycylji, na wzór Camorry neapolitańskiej, mający na celu wspieranie przemytnictwa i obronę członków towarzystwa przeciwko prawu i policji. **M.,** pomimo energicznego działania ministerjum Minghettego i Nicotery, dotychczas nie została zgnieciona. Do **M.** należą członkowie wszystkich klas społecznych. Por. Umilta „Camorra e Maffia“ (1878); Alongi „La Maffia“ (Turyn, 1887).

Mag, staroperskie Magu-sh, u Persów i Medów, członkowie stanu kapłańskiego, pochodzący z pewnego rodu medyjskiego. Zajmowali się oni nauką i pełnili funkcje kapłanów religji Zoroastra; przepowiadali przyszłość ze snu, z ruchu gwiazd, i dlatego nazwę **M.** złączono z Magją (ob.). Słowa **M.**

niema w Zendaweście, powstało ono później, kiedy religja Zoroastra przeszła do Medji, gdzie stała się religją państwową, a funkcje jej powierzono rodowi Magów. Po zawojowaniu państwa Medyjskiego przez Persów, ci ostatni pozostawili Magów przy ich urzędach i obowiązkach. Kapłaństwo **M.** było dziedziczne, ale nie zamknięte w ciasnych granicach kastowych, jak u Braminów ob.).

Magalhaens, Domingo José Gonzalves de, najznakomitszy poeta brazylijski, * 1811 w Rio Janeiro. Ukończywszy medycynę, był od r. 1836 urzędnikiem poselstwa brazylijskiego w Paryżu, od roku 1830 profesorem filozofji w Rio Janeiro, następnie w administracji i zasiadał w izbie deputowanych, w końcu wrócił znowu na drogę dyplomatyczną i 1859 roku został posłem w Wiedniu. **M.** próbował sił we wszystkich rodzajach poezji. Zerwawszy pęta pseudo-klasycyzmu, stał się twórcą nowego perjodu literatury ojczystej i naczelnikiem narodowej szkoły poetycznej. Z utworów jego oprócz poezji lirycznych „Poesias" (Rio Janeiro, 1832) i pieśni miłosnych „Urania" (Wiedeń, 1862), najsłynniejsze są „Mysterios", w których widoczny pociąg do spekulacji filozoficznych. On pierwszy z poetów brazylijskich pisał tragedje: „Antonio José" (1838) i „Olgiata" (1839) i na teatr narodowy wywarł wpływ ogromny. Największą jednak sławę zyskał poematem epicznym „A confederaçao dis Tamoyos" (Rio, 1857; Coimbra, 1864), w którym opiewa walkę wolnych plemion indyjskich z Portugalczykami i założenie Rio Janeiro. Por. Wolf „Le Brésil littéraire" (1863).—**M.** ob. Magellan.

Magazyn (z arab. *machsan*), skład towarów. *M. magnetyczny*, toż co magnes złożony, ob. Magnetyzm.

Magdala, *czerwień naftalinowa*, barwnik smołowcowy, tworzy proszek krystaliczny, ciemnobrunatny, rozpuszczalny w wodzie wrzącej i alkoholu, używa się do farbowania jedwabiu w odcieniach jaśniejszych.

Magdala, nad jeziorem Genezareth, dzisiaj Madżel, zwaliska starożytnego miasta w Galilei, miejsce urodz. Marji Magdaleny.

Magdala, twierdza górska w środkowej Abisynji, położona na 2,760 metr. wysokiej grupie bazaltowej, składającej się z masy półksiężycowych płaskowzgórzy, otoczonej głębokiemi dolinami i nazywanej ogólnem mianem *Magdala*. Twierdza ta zdobyta na Gallasach (ob.) 1855 przez negusa Teodora, była od 1864 jego rezydencją. W wyprawie abisyńskiej przeciw temu władcy zdobyli Anglicy po krwawych walkach **M.** 18 kwiet. 1868 r., a przy jednej z bram twierdzy znaleziono trupa Teodora. Nieliczna ludność musiała z miasta ustąpić, a budowle wszystkie zostały zniszczone. Twierdza ta przez następnych władzców Abisynji na nowo odbudowaną została.

Magdalena, po hiszp. Rio Madalena, główna rz. w południowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Kolumbji, bierze początek na południowej granicy z gór Papas, przedziera się przez środkowe i wschodnie Kordyljery, przyczem ma spadek dość gwałtowny; następnie wchodzi na wielką, od jej imienia nazwaną nizinę, i ubiegłszy 1,570 klm., wpada kilku ramionami do morza Antylskiego. Od tej rz. bierze nazwę *Magdaleny* jeden z departamentów rzeczypospolitej Kolumbji, obejmujący 62,000 klm. kw. z 170,000 miesz. i miastem głównem Santa Marta.

Magdalena św., ob. Marja Magdalena.

Magdalenki, tak od imienia św. Marji Magdaleny zowią się zakony lub zgromadzenia, mające na celu poprawę jawnogrzesznic. W Kościele katolickim było kilka takich zakonów, z których jeden, niewiadomo przez kogo założony, w XIII w. w Niemczech był wielce rozszerzony i miał nadane sobie od papieży Grzegorza IX i Inocentego IV liczne przywileje. Początkowo przyjmowano do niego tylko kobiety upadłe, później zaś i inne; używał szat białych, od których nosiły nazwę *białych pań*. Inne zgromadzenie **M.** było założone 1618 we Francji, ze zmianą jednakże swego pierwotnego charakteru, gdyż nad wstępującemi do nich pokutnicami miały zwykle opiekę zakonnice innych reguł. Tego rodzaju **M.** dzieliły się na trzy stopnie odpowiednio do swej poprawy; **M.** stopnia pierwszego były albo wypuszczane na świat, albo też składały śluby klasztorne. Tego rodzaju klasztory były w Paryżu, Bordeaux i Rouen. Oprócz tego **M.** istniały: w Rzymie, założony przez Leona X, w Sewili, założony 1550 r., i w in. miejscach.—W Warszawie istnieją **M.** przy ulicy Żytniej, założone około 1860, staraniem kilku dam i ks. Lasockiego.

Magdaleny wyspy, grupa złożona z 13 małych wysp w zatoce św. Wawrzyńca, do Kanady należących, 4,000 miesz., zajmujących się rybołówstwem.

Magdaleny św. Jaskinia (po niem. *Magdelenengrotte*), słynna jaskinia w Krainie w pobliżu miasteczka Postójny, w górach Ksaskich; znajduje się w niej jezioro, w którem znaleziono po raz pierwszy proteusza (ob.). Ob. *Adelsberg*.

Magdeburg, stolica prowincji saskiej i regencji t. n. (11,513 klm. kw. i 1,123,000 miesz.), w Prusiech, nad Elbą położona, liczy 214,424 miesz. (1895). Jest to jedna z najsilniejszych twierdz w państwie Niemieckiem. **M.** składa się z właściwego starego miasta, oraz z części: Wilhelmstadt, Sudenburg, przyłączonych w r. 1886 Neustadt i Buckau, dalej z położonych na wyspie Cytadeli i Werder, a także z warownej części Friedrichstadt. Od czasu zburzenia w r. 1866 dawnych murów i fortyfikacji miasto bardzo się rozwinęło i otrzymało wiele pięknych ulic, placów i budowli. Z pomiędzy kościołów na uwagę zasługują: katedra gotycka, zbudowana w latach 1207—1363; kościół Panny Marji, kościół św. Sebastjana i in. Z budowli świeckich wymienić należy ratusz z r. 1691, gmach giełdy, pałac rządu, banhof centralny, t-

miejski i t. d. Z zakładów naukowych są tu: 4 gimnazja, 2 szkoły realne, seminarjum pedagogiczne i różne szkoły specjalne, dalej bibljoteka, muzea i galerje. Jako punkt handlowy, któremu sprzyja żegluga na rzece Elbie i łączące się tutaj koleje żelazne, **M.** zajmuje ważne stanowisko. Znajdują się tu wielkie fabryki: żelaza i machin, cukru, wyrobów chemicznych, blejwasu, cykorji, czekolady, tytuniu i t. d. **M.** jest miastem bardzo starożytnem, które już za Karola W. obszernych używało przywilejów. Założony tutaj r. 936 przez cesarza Ottona I klasztor Benedyktynów zamieniony został w r. 968 na arcybiskupstwo, któremu Jan XIII, papież, nadał prymaturę nad całemi Niemcami. Tutejszy sąd ławników przez cały średniowieczny okres używał wielkiej sławy; *prawo magdeburskie* miało nawet znaczenie i w innych krajach, a szczególnie też w wielu miastach polskich. W XVI w. **M.** przyjął reformację, za co z polecenia cesarza Karola V przez elektora saskiego Maurycego, po długiem oblężeniu, został 1551 zdobyty i większej części swoich przywilejów pozbawiony. W wojnie Trzydziestoletniej, mianowicie podczas strasznego szturmu i rabunku przez Tillego w maju 1631, miasto ogromne poniosło klęski. Na mocy pokoju westfalskiego, 1648, arcybiskupstwo magdeburskie zamienione zostało na księstwo świeckie i oddane książętom brandeburskim. Por. Rathmanna „Geschichte der Stadt Magdeburg" (4 t., Magdeburg, 1800—17); Woltera „Geschichte der Stadt Magdeburg vom ihrem Ursprunge bis auf die Gegenwart" (tamże, 1845); Hoffmanna „Chronik der Stadt Magdeburg" (3 t., tamże, 1843—50); Kawerau'a „M., ein deutsches Städtebild" (3 wyd., tamże, 1891).

Magdeburskie centurje, tytuł pierwszej powszechnej historji kościelnej, której autorem był Mateusz Flacius Illyricus, * 1520 r. w Albona w Istrji, od r. 1544 profesor języka hebrajskiego przy uniwersytecie witenberskim, a później pastor w Magdeburgu. Wydał on łącznie z Wiegandem Mateuszem Jedexem, Bazylim Fabrem, Jędrzejem Corvinusem i Tom. Holthulerem, od r. 1560 do 1574 w 13 tomach historję powszechną Kościoła, pod tytułem: „Eclesiastica historia, integram Ecclesiae catholicae ideam complectens, congesta per aliquot studiosos et pios viros in urbe Magdeburgiae". Z powodu że autor tego dzieła obrabiał pisane przez siebie dzieje stuleciami (po łac. *centuriae)*, praca ta nazwaną została **M. C.** Mimo wielu niedokładności, mimo stronniczego niekiedy sądu Flaciusa, dzieło jego sprawiło w świecie uczonym wrażenie i wywołało prawie równie ważne dzieło Cezara Baronjusza (ob.), p. t. „Annales Ecclesiastici" (12 t., Rzym, 1508—1607), które jednak okazało się o wiele niższem od dzieła, przeciwko któremu wymierzonem zostało. Dalszy ciąg centurji, a mianowicie centurje 14, 15 i 16, wykonał Wiegand, którego praca znajduje się w rękopisie bibljoteki wolfenbittelskiej.

Magdeburgskie półkule, ob. Pompa powietrzna.

Magdeburgskie prawo, zwane u nas *Magdeburja* albo *Magdeburgja*, prawo miejskie, przyswojone przez Kazimierza W. z praw Ottona W. Prawo to obowiązywało wiele miast naszych. Dzieje zaprowadzenia i rozszerzenia **M. p.** w Polsce opisują: Roepell „Ueber die Verbreitung des Magdeb. Stadtsrechts in Gebiete des alten polnischen Reichs" (1857); „Wspomnienia o prawie M. w Polsce" (w „Pam. wydz. pr. Krakow.", 1872); Władymirskij Budanow „Niemieckoje prawo w Polszie i Litwie" (1868) i in.

Magdziński Teofil, polityk polski, * 1818 r. w Szamotułach, studjował prawo w Lipsku, Wrocławiu i Berlinie, następnie był urzędnikiem sądowym w Poznaniu, gdzie brał udział w wypadkach 1846, po których przebywał we Francji. Wrócił do kraju 1849 i oddał się rolnictwu. Przesiedliwszy się do Królestwa Polskiego, pozostał tam do 1864, poczem zamieszkał w Bydgoszczy, skąd był wybrany do parlamentu niemieckiego. Zabierał głos w sprawach dotyczących Polaków. Od 1876 do 1881 był naprzód wiceprezesem, następnie prezesem Koła polskiego w parlamencie niemieckim. Portret jego pomieścił *Tygodnik illustrowany* z r. 1886, t. I, str. 28.

Magellan F.

Magellan (portug. *Magalhanes*, hiszp. *Magallanes)* Ferdynand, marynarz portugalski, * około 1480 w Sabarosa, w portugalskiej prowincji Tras os Montes, † 1521. Zasłużywszy się dobrze krajowi przy zdobyciu Malakki i w Afryce, ale przez dwór pokrzywdzony, przeszedł do służby hiszpańskiej cesarza Karola V, któremu przyobiecał odkryć nową drogę od zachodu do wysp Moluckich, i 20 września 1519 r. wypłynął w tym celu z pięciu okrętami z portu San Lucar. W końcu października 1520 r. dostał się do przylądka (który nazwał przylądkiem *de las Virgines*), przy wejściu do cieśniny 80 mil długiej, od jego imienia nazwanej *Magellańską;* odkrył 27 listopada 1520 morze Spokojne, 6 marca 1521 r. zauważył wyspy Ladrony, a 26 kwietnia 1521 r. poległ w utarczce z władcą wyspy Matan. Eskadra jego udała się stąd dalej do wysp Moluckich, ale wrócił do Hiszpanji jeden tylko z niej okręt z 18 ludźmi załogi pod dowództwem Sebastjana del Cano, 6 września 1522. Była to więc pierwsza podróż dokoła ziemi. Opis podróży **M.**, wedle jego dziennika sporządzony, wydał Amoretti „Primo viaggio intorno all globo" (1800), oraz lord Stanley „The first voyage round the world by M." (1875). Por. Bürck „Magellan oder die erste Reise um die Welt" (1844); Guillemard

ife of Ferdinand M. and the first circumnaviga- of the world" (1890).

Magellana archipelag, przyjęta przez że- arzów w nowszych czasach nazwa grupy wysp, łożonych pomiędzy 20° i 32° szer. półn., a 130—5° długości wschod. wzg. Gr. Obejmuje 110 klm. r. przestrzeni, z ludnością zaledwie 100 dusz. rchipelag składa się z trzech grup: wschodniej, której należą wyspy Weeks, Zolger, Tuck i Gan- s, z których trzy ostatnie zupełnie jeszcze nie- ane, a nawet istnienie ich nie stwierdzone; z gru- r centralnej, do której wchodzą: Avagashima, ról William albo Bayonnaise, Volcano Smith, Po- ufidia, San Francisco, Lot's Wife albo Rica d'Oro, onin, Rosario, Euphrosyne, Lindsay i in., oraz za- odniej z wyspami Borodino, Bishoprock i Rasa.

Magellana obłoki, ob. Mgławice.

Magellańska cieśnina, tak nazwana od od- rywcy swego Magellana, dzieląca południowy raniec Ameryki południowej od archipelagu wysp gnistych, ma długości 600 klm. i szerokości 1 20 do 30 klm. Por. Miller „The straits of Ma- ellan" (Portsmouth, 1884).

Magelona, *Maguelonne*, bohaterka podania, któ- ś naprzód Bernard de Tréviers opowiedział wier- zem prowansalskim, a które potem przerobio- o w języku francuskim prozą na zwyczajny ro- ians, wydany w r. 1457. Romans ten, tłómaczony a wszystkie języki europejskie, mamy i w prze- ładzie polskim, od XVI w. wielokrotnie przedruko- rywany.

Magendie, fizjolog, * 1783, † 1855, kształcił się w Paryżu, został tam lekarzem w szpitalu Hôtel- Dieu, a 1831 profesorem medycyny w Collège de France; do akademji nauk wszedł w r. 1821. M. może być uważany za twórcę fizjologji i medy- cyny doświadczalnej. Starał się on przez wprowa- dzenie doświadczenia do badań w medycynie na- dać jej ścisłość fizyki. Wpływ życiowy dla wytłó- maczenia danego objawu wprowadzał dopiero wte- dy, gdy go fizyczne i chemiczne procesy nie były w stanie wyjaśnić. Najważniejsze są jego prace nad funkcją przednich i tylnych korzeni rdzenia kręgowego, nad wymiotami, wstrzykiwania two- rów chorobnych do krwi i badania nad znaczeniem leczniczem ciał prostych (alkalojdy, brom, jod). Kierunek, jaki przez te badania, prace literackie i wykłady nadał M. medycynie nowszej, przyniósł nieobliczone korzyści. Ogłosił: „Précis élémentaire de physiologie" (1813); „Mémoire sur le vomisse- ment" (1813); „Phénomènes physiques de la vie" (1842) i in., wydawał też *Journal de physiologie expérimentale et pathologique* (1821—1831).

Magenta, miasteczko we włoskiej prowincji Medjolańskiej, ma 5,200 miesz.; pamiętne bitwą, w której Francuzi z Pjemontczykami odnieśli 4 czerwca 1859 ważne zwycięstwo nad Austrjaka- mi, za które główno dowodzący generał Mac-Ma- hon otrzymał buławę marszałkowską i tytuł ks. Magenta.

Magenta, barwnik, toż co fuksyna, ob. Roza- nilina.

Maghiero Jerzy, generał wołoski, * 1804 r. Podczas wojny 1828—29 wstąpił do wojska ro- syjskiego i odznaczył się na czele oddziału ochotni- ków pandurów; pamięć o jego czynach bohater- skich dotychczas żyje w ustach narodu. Po pokoju Adrjanopolskim wystąpił z wojska, był przez lat kilka sędzią, następnie prezesem sądu, a 1846 zo- stał członkiem rządu tymczasowego, dowódcą wojska i ochotników w stopniu generalnego kapi- tana, oraz powierzono mu uformowanie oddziału pandurów i przygotowanie obrony narodowej. Po wejściu Turków do Bukaresztu (25 września) otrzymał rozkaz rozpuszczenia wojska, co uczy- niwszy, podał protestację do komisarzy Porty i konsulów obcych mocarstw i oddalił się przez Siedmiogród do Wiednia. Wezwany 1854 do Ca- rogrodu, wstąpił do armji Omera Paszy, i miał so- bie polecone uformowanie legji rumuńskiej, co jednakże nie powiodło mu się, 1857 powrócił do Wołoszczyzny, wydał kilka dzieł w obronie praw swej ojczyzny, i był członkiem dywanu, zwołane- go do uregulowania stosunków rumuńskich.

Magiczny, czarodziejski, czarnoksięski. **M.** *kwadrat* ob. Kwadrat magiczny. **M.** *latarnia* ob. Latarnia czarnoksięska.

Magiel, przyrząd do gładzenia bielizny, budo- wy podobnej do kalandrów. Nazwa pochodzi od średniowiecznej machiny do rzucania pocisków, zwanej *manga*.

Magier Antoni, przyrodnik, * 1762 r. w War- szawie, † 1837 r.; młodość przepędził na dworze F. Bielińskiego, następnie w liceum warszawskiem był profesorem fizyki i astronomji. Słynął ze swych obserwacji meteorologicznych, które pro- wadził w latach 1803—28, oraz urządził probierze do wódek, które długo były w Królestwie Polskiem używane (ob. Alkoholometrja). Ogłosił: „O używa- niu barometrów i termometrów" (Warszawa, 1802); „O próbach czyli sposobach próbowania wódek i spirytusów" (1814); „Dostrzeżenia me- teorologiczne, czynione od 1813—24"; „Kar- ta meteorologiczna stolicy Królestwa Polskiego" (1829) i in.

Magierka, czapka węgierska, jakiej u nas uży- wano w XVI w.

Magister, t. j. mistrz, tak się nazywał w sta- rożytnym Rzymie wogóle przełożony, nadzorca, jako urzędnik państwowy. Należą do takich mię- dzy innymi: *M. admissionum*, mistrz ceremonji na dworze cesarskim; *M. aeris*, kasjer; *M. census*, przełożony poborców miejskich; *M. equitum*, do- wódca konnicy, pomocnik i zastępca dyktatora, wybierany przez tegoż; był to urzędnik wyższy kurulny. *M. officiorum*, marszałek albo minister dworu cesarskiego, ustanowiony przez Konstanty- na W. *M. scriptorum*, naczelnik wszystkich biur kancelarji cesarskiej; *M. vestis lineae* albo *linteae*, nadzorca bielizny cesarskiej i t. d.

Magister, dokładniej *Magister artium liberalium*, t. j. mistrz sztuk wyzwolonych, stopień akademicki wydziału filozoficznego, istniejący od najdawniejszych czasów na wszystkich niemal uniwersytetach. Kiedy zakres działalności akademickiej ograniczał się siedmiu sztukami wyzwolonemi, nauczyciele ich, *artystami* zwani, godność tę nadawali swym uczniom, mającym już stopień bakałarza. Nowszemi czasy pozyskanie tego stopnia jest niezbędnym warunkiem dla każdego, kto chce uzyskać prawo miewania odczytów akademickich (*M. legens*) i dostąpić wyższych akademickich godności.—W kościele **M.** *disciplinae* nazywał się duchowny, wyznaczony do dozorowania młodzieży, sposobiącej się do życia zakonnego. **M.** *scholarum* miał główny nadzór nad szkołą, należącą do kościoła. **M.** *sancti palatii* nazywa się w Rzymie Dominikanin, wybrany przez papieża na cenzora dzieł, wychodzących z druku.

Magister dixit (łac.), mistrz powiedział. Argumentalna formuła uczniów Pytagorasa, którzy w dysputach filozoficznej, gdy nie mogli odeprzeć czynionych im zarzutów, powoływali się temi słowami na powagę mistrza. Temi samemi słowami posługiwali się średniowieczni scholastycy, wyznawcy panującej w owej epoce filozofji Arystotelesa.

Magister Vincentius, pseudonim Winc. Boguchwałowicza.

Magisterium, robota godna magistra, majstra, w dawnej alchemji i medycynie środki lekarskie, których sposób otrzymywania uchodził za bardzo trudny, dostępny tylko adeptom, lub które się zalecały dzielnością skutków; np. **M.** *bismuti*, azotan zasadowy bizmutu. **M.** *wielkie* i *małe*, ob. Alchemja.

Magistral, wiatr, ob. Mistral.

Magistralny, toż co główny, najważniejszy, tworzący podstawę.

Magistrat (*Magistratus*), znaczył u Rzymian tak władzę zwierzchnią, jako też osobę, która tę władzę sprawowała. Władza takiego urzędnika zwała się *Potestas*; *Imperium* należało do ludzi zajmujących najwyższe stanowiska. Czas trwania urzędu **M.** wynosił rok jeden; tylko cenzorowie byli początkowo 5-letni, potem ograniczono ich urzędowanie na 1½ roku. Za cesarstwa republikański **M.** tracił stopniowo znaczenie. Obecnie wyraz magistrat oznacza władzę miejską, to samo co urząd municypalny.

Magja (*Ars magica*), w ogólności to samo co czarnoksięstwo, rzekoma sztuka wywoływania działań cudownych za pomocą nadprzyrodzonych środków. Nazwę **M.** w szczególności otrzymała u Greków ta forma czarnoksięstwa, jaka od magów babilońskich przeszła do Persów i Medów, od tych zaś rozszerzyła się po zachodzie. Magowie sądzili, że zaklęciami i tajemniczemi symbolami można działaniami bogów kierować i czynić ich od siebie zależnymi. W wiekach średnich **M.** była nauką tajną, ułożyła się nawet w pewien system; odróżniano **M.** wyższą i niższą, białą i czarną, według tego, czy używała sił niebieskich lub piekielnych, dobrych lub złych duchów, do osiągnięcia skutku zamierzonego przez czary. Do **M.** należy władanie nad zmianami powietrza, wywoływanie umarłych, wróżenie z dłoni, czarowanie wzrokiem, leki sympatyczne wszelkiego rodzaju, sprowadzanie pomyślności lub klęski i t. p. Na nieszczęście z takiego zabobonu wywiązało się przekonanie o związkach z djabłami, a stąd smutne prześladowanie czarownic i ich procesy. Liczne zresztą objawy, zaliczane niegdyś do dziedziny magji, jak kuracje magiczne, wizje i t. p. zyskały wyjaśnienie, jako działania sugestji lub hypnotyzmu (ob.). **M.** *naturalną* nazywa się obecnie sztuka i zręczność wywoływania, za pomocą fizycznych, mechanicznych i chemicznych środków, działań zdumiewających ludzi, w te sposoby nie wtajemniczonych. Co do literatury, ob. Czarnoksięstwo.

Maglaj, miasteczko w Bośni, na prawym brzegu Bosny, około 3,000 m., przeważnie mahometan, 3 meczety i starożytny zamek; głośne napadem mieszkańców 2 sierpnia 1878 r. na jazdę austrjacką, w której ta ostatnia poniosła klęskę.

Magliani Augustyn, minister włoski, * 1824 r. w Lanzino pod Salerno, † 1891 w Rzymie. W r. 1877 — 88 był ministrem finansów, zniósł podatek od zboża i kurs przymusowy.

Magma, masa ciastowata, maść. W geologji skała wybuchowa w stanie roztopionym, krzemianka ognisto-płynna, istniejąca prawdopodobnie poniżej zakrzepłej skorupy ziemskiej.

Magna charta (*The great charter*), zowie się w Anglji list nadawczy *Jana bez ziemi* (ob.) wymuszony na nim przez zbrojną szlachtę i duchowieństwo 19 czerwca 1215 po trzydniowych układach na łące Runnymede pod Windsorem, celem zabezpieczenia swych praw i swobód. Dokument to niezmiernie ważny ze względu na ugruntowanie i rozwój angielskiego prawa państwowego. Złożony z 60 artykułów, uważany być może za podstawę konstytucyjnej wolności angielskiej. Urządzenie stosunków lennych, uwolnienie duchowieństwa z pod juryzdykcji świeckiej, potwierdzenie dawniejszych swobód miast, zapewnienie swobody handlowej, prawne poszanowanie własności i osoby, obietnice usunięcia wojsk najemnych cudzoziemskich, tudzież zaprowadzenie jednakowej miary i wagi—oto są główniejsze punkta tej ustawy.—Henryk III, przynaglony smutnym stanem finansów, musiał ją potwierdzić 11 lutego 1225 nowym dokumentem, zawierającym 37 artykułów. Tegoż dnia udzielił on drugą jeszcze kartę swobód, *Charta de foresta*, ograniczającą nadużywane prawa korony, dotyczące lasów i polowania. Zresztą tak Henryk III, jako też jego następca niejednokrotnie jeszcze musieli potwierdzać i rozszerzać nawet (np. Edward I) zawarte w **M. ch.** wolności

ch. spisana była po łacinie, wydrukowana po pierwszy 1507 i odtąd bardzo często przedrukywana. Najlepszą ed. dał Blackstone w „The at Charter and charter of the forest“ (Oksford, 3). W Węgrzech **M. ch.** znaczy to samo, co z *złota* (ob.). Por. Lau „Die Entstehungsgechte der M.“ (Hamburg, 1857).

Magna Mater (łac.), wielka matka, przydomek ini Cybeli.

Magnaci (z łac. *Magno-nati*, t. j. wysoko uroni), zowią się w Węgrzech najznakomitsze rodzi- szlacheckie, „barones Imperii,“ którzy według nych ustaw z prawa urodzenia brali udział w rezentancji narodowej i zasiadali osobiście w odelnie dla nich utworzonej izbie *(tabula magnato-, Magnatentafel)*. W Polsce nazywano tak cz senatorów całą możną szlachtę.

Magnalium, stop magnezu i glinu, którego ad chwieje się między Al_4 Mg i Al Mg_{13}. Stopy otrzymał Mach (1899) przez stopienie metali bez tępu powietrza; są wytrzymałe, białe, bardzo kie, c.-wł. 2—2,5. Nadają się do powlekania ierciadeł, na druty i rury, na odlewy.

Magnan Bernard Piotr, generał francuski, 791 w Paryżu, walczył od 1809 pod Napoleon I i po drugiej restauracji znowu powrócił do żby; odznaczył się 1830 w Algierze, został 1831 nerałem brygady, w 1849 oddał swe usługi Luikowi Napoleonowi, w czerwcu t. r. stłumił potanie w Lionie, uśmierzył krwawo takież potanie w Paryżu 2 grudnia 1851 i został 27 stycza 1852 senatorem, 2 grudnia t. r. marszałkiem vielkim łowczym. Przy organizacji dywizji wojowych otrzymał naczelne dowództwo nad 1 korsem armji w Paryżu, † 1865.

Magnard Franciszek, dziennikarz francuski, 1837 r. w Brukseli, † 1894 r. w Paryżu. isywał artykuły do *Gaulois, Causerie, Figa-, Grand Journal, Paris Magazine, Illustram, Evénement.* W roku 1876 został głównym daktorem *Figara* pod kierunkiem założyciela pisa Villemessant'a, a utrzymawszy się na tem stanowisku i po śmierci jego, został jednym z trzech ydawców dziennika, który pod tą nową redakcją rzynosił blizko 2 mil. fr. dochodu. W 1879 napisał powieść p. t. „L'Abbé Jérome“, nadto był autorem małej, z dużą werwą napisanej pracy humorystycznej p. t. „Vie et aventures d'un positiviste, istoire paradoxale“.

Magnavacca, malarz i archeolog, przebywał a dworze króla Władysława IV, od 1639 wykonał iele robót do zamku królewskiego i kościołów w Polsce.

Magne Piotr, mąż stanu francuski, * 1806 w Périgueux, † 1879. Ukończywszy studja prawne w Tuluzie, był adwokatem w mieście rodzinnem, i od 1835 radcą prefektury w Dordogne. W 1843 obrany deputowanym, odznaczył się jako jeden z rzeczników partji konserwatywnej i 1847 został podsekretarzem stanu w ministerjum wojny, 1849 podsekretarzem finansów, 1851 ministrem robót publicznych, a 1855 ministrem finansów. W listopadzie 1860, zastąpiony przez Forcade Laroquette, był ministrem bez wydziału aż do końca 1863. Tegoż roku mianowany członkiem tajnej rady stanu, pełnił urząd ministra finansów za cesarstwa jeszcze 2 razy: 1867—69 i od 10 sierpnia do 4 września 1870. W lipcu 1871 wybrany do zgromadzenia narodowego, działał wraz z innymi Bonapartystami w interesach swego stronnictwa. Po upadku Thiersa 29 maja 1873 otrzymał znowu za prezydentury Mac-Mahona zarząd skarbowości i sprawował go do 1874, od 1876 senator. **M.** należy w istocie do najznakomitszych finansistów francuskich.

Magneański legat, zbiór rękopisów islandzkich (w liczbie około 1800), zebrany (1702—1713) przez Islandczyka *Arni Magnusson* (* 1663 w Koennabrekka na wyspie Islandji, † 1730 w Kopenhadze) i ofiarowany bibljotece uniwersytetu kopenhaskiego. Dar ten powiększony jeszcze został znacznym kapitałem na jego utrzymanie. Tym ostatnim zawiaduje od 1762 oddzielna komisja, która połączyła się z królewskiem towarzystwem starożytności i ogłosiła już znaczną liczbę szacownych zabytków literatury islandzkiej.

Magnencjusz, Flavius Magnentius Augustus, cesarz rzymski, pochodził z nizkiego rodu z Germanji. Wyniesiony do najwyższych godności w armji przez cesarza Konstansa, kazał zamordować swego dobroczyńcę 350 po Chr. i ogłosił się cesarzem w Autun. Pobity dwukrotnie przez brata Konstansowego, Konstancjusza, uciekł do Lugdunu, gdzie, wymordowawszy całą swą rodzinę, sam sobie życie odebrał (353).

Magnes, ob. Magnetyzm.

Magnesowanie, nadawanie żelazu własności magnetycznych, ob. Magnetyzm i Elektromagnes.

Magnetoelektryczne i dynamoelektryczne machiny, przyrządy służące do wytwarzania energji elektrycznej kosztem energji mechanicznej, a zatem działaniem motorów parowych, wodospadów lub innych źródeł pracy mechanicznej. W ostatnich czasach zostały tak dalece udoskonalone, że na nich polega obecnie cały rozwój elektrotechniki, a w najgłówniejszych zastosowaniach, jak przy oświetleniu elektrycznem, robotach galwanoplastycznych, na kolejach elektrycznych, wyrugowały stosy. Zasada ich polega na indukcji magnetycznej (ob. Indukcja). Ilekroć w pobliżu biegunów magnesu, bądź trwałego, bądź elektromagnesu, t. j. w polu magnetycznem, poruszamy ciało będące przewodnikiem elektryczności, np. drut miedziany, to po drucie tym przebiega prąd elektryczny. Natężenie tych prądów zależy od natężenia pola magnetycznego, od szybkości obrotu, i wreszcie od kierunku, w jakim się dokonywa ruch drutu; prądy są wogóle tem silniejsze, im więcej kierunek tego ruchu jest prostopadły względem linji wskazujących kierunek działania magnesów, zwanych

linjami sił magnetycznych. Pierwszą *machinę magnoelektryczną* czyli *magneto-indukcyjną* urządził Pixii w 1830. Machina ta (fig. 1) składa się z magnesu zgiętego w podkowę i obracającego się dokoła osi tak, że bieguny jego przesuwają się obok dwóch zwojów drutu. W skutek indukcji wzbudzają się więc w zwojach indukcyjnych prądy, następujące jedne po drugich i przebiegające w strony przeciwne; do zwrócenia kierunku prądów w jedną stronę służy przyrząd dodatkowy, zwany *komutatorem* czyli *zmieniaczem*. Znaczne wzmożenie działalności tej machiny wprowadził Stöhrer, zastosowawszy, zamiast jednego, trzy magnesy zgięte w podkowę, przed których biegunami wirowała płyta z sześciu zwojami indukcyjnemi. Prądy indukcyjne trwają bardzo krótko i są zmiennego natężenia, ale następują szybko jedne po drugich, a gdzie ciągła zmiana kierunku prądu nie przeszkadza jego działaniu, jak przy otrzymywaniu światła elektrycznego łukowego (ob. Elektryczne światło), machiny magneto-indukcyjne używane być mogą bez komutatora. Dla otrzymywania wszakże silnych prądów trzeba potężnych magnesów, których wymiary muszą być znaczne, co uniemożliwiało budowę silnych machin, a przynajmniej zmuszało do nadawania im wymiarów kolosalnych. Najpotężniejszą była machina Nolleta, zwana też *machina Alliance* (fig. 2), złożona z 48 magnesów zgiętych w podkowę i 96 indukcyjnych zwojów drutu (fig. 2), używana do wytwarzania światła elektrycznego w latarniach morskich. Odmienną formę nadał machinom magneto-elektrycznym Siemens przez wprowadzenie *induktora walcowego* czyli *cylindrowego*, w którym zwoje drutu nie są oprowadzone poprzecznie względem osi walca, lecz biegną podłużnie w szerokich i głębokich jego zagłębieniach; walec ten umieszczony jest między biegunami szeregu magnesów i wprawiony być może w obrót za pośrednictwem korby (fig. 3).—

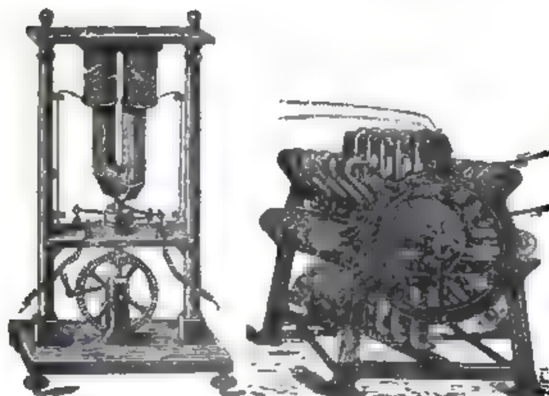

Fig. 1. Machina magneto-elektryczna Pixii 1832.

Fig 2. Machina Alliance.

Fig. 3. Machina Siemensa.

Prądy, wytwarzane za pomocą powyższych machin, w tym razie nawet, gdy są za pomocą komutatora w jedną stronę zwrócone, są chwilowe i zmiennego natężenia, wzrastają od zera do maximum i znów schodzą do zera, zależnie od położenia zwojów względem magnesów. Pacinotti jednak, a niezależnie od niego i Gramme wprowadzili zwój indukcyjny pierścieniowy, który niedogodność tę usuwa. *Pierścień Gramme'a* czyli *pierścień Pacinottiego* jest to pierścień żelazny, otoczony zwojem drutu, obracający się między przeciwnemi biegunami dwóch magnesów; w dwóch punktach dotykają drutu tego szczoteczki czyli *kolektory*, odprowadzające nazewnątrz wzbudzone prądy, które biegną w jednym kierunku i są niemal jednostajnego natężenia. Pierwszą taką machinę zbudował Gramme 1871 r. (fig. 4) i rozpoczął nią nowy perjod w konstrukcji machin i wogóle w historji rozwoju elektrotechniki. Najważniejsze wszakże udoskonalenie nadał machinom magnetoelektrycznym William Siemens przez wprowadzenie *zasady dynamoelektrycznej*. Skoro żelazo pod wpływem obiegającego je prądu było choćby raz magnesem

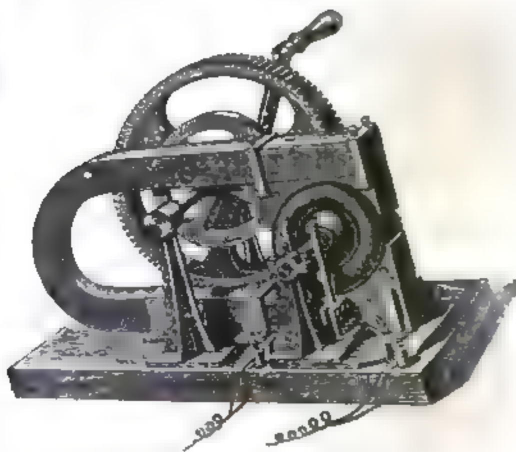

Fig. 4. Machina magnetoelektryczna Gramme'a 1870.

ob. Elektromagnetyzm), zachowuje zawsze pewien ślad działalności magnetycznej, resztkę manetyczną, a resztka ta w obracającym się zwoju rutu wzbudza już prądy elektryczne, jakkolwiek łabe. Część tego prądu można wszakże oprowazić dokoła zarodkowego magnesu i magnetyzm ego wzmocnić, a wskutek tego wzmaga się znowu rąd wzbudzony, przyczyna więc i skutek wzmaają się wzajemnie, aż do granicy, zależnej od bu.owy i wymiarów machiny, która tedy wywierać noże działalność potężną, jakiej dawniej nie przewidywano zgoła. W ten sposób wzbudzamy prądy lektryczne, zgoła bez udziału trwałych magnesów, przez ruch jedynie. Prądy są tu więc wytworzoe bezpośrednio przez pracę mechaniczną, i dlatego machiny tego rodzaju nazwano *dynamoelektrycznemi* (z grec. *dynamis*, siła), albo w skróceniu maszynami *dynamo*, *dynamomaszynami*. Na tem też polega ich znaczenie; w stosach galwanicznych wytwarzanie prądów następuje kosztem zużywania się cynku, w machinach zaś dynamoelektrycznych ruch wywołuje się za pomocą machin parowych, kosztem tańszego węgla, albo, co ważniejsza, kosztem bezpłatnych sił przyrody, jak spadku wody lub siły wiatru. Prąd wzbudzony w machinie dynamoelektrycznej służyć ma więc zarazem i do wykonywania pracy zewnętrznej, jak np. do zasilania lamp, i do pobudzania elektromagnesów samejże machiny. Osiągnąć to można w dwojaki sposób; albo prąd przepływa kolejno lampy L i zwoje elektromagnesu (fig. 5), albo też zasilać

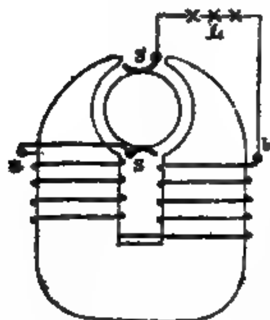

Fig. 5. Pierwszy schemat machiny dynamoelektrycznej.

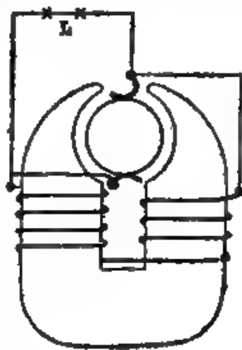

Fig. 6. Drugi schemat machiny dynamoelektrycznej.

można zwoje odgałęzieniem bocznem prądu, lampy zaś prądem głównym (fig. 6). W maszynach systemu *compound* stosuje się działanie złożone, do pobudzania bowiem elektromagnesów służy nietylko odgałęzienie lecz i prąd główny. Różne te metody rozprowadzania drutu stosowane są w machinach licznych i rozmaitych konstrukcji. Pierwszą istotną machinę dynamoelektryczną zbudował Siemens (1867); znaczne rozpowszechnienie zyskała machina dyn. Gramme'a (1870), w której pierścień

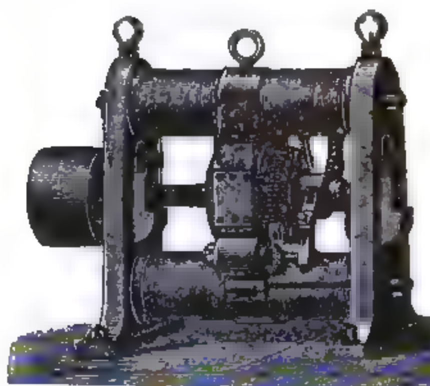

Fig. 7. Machina dynamoelektryczna Gramme'a 1870.

indukcyjny obraca się między elektromagnesami za pośrednictwem pasa bez końca, nakładanego na walec boczny (fig. 7). Mniej lub więcej odmienne urządzenia posiadają machiny Schukerta, Feina, Schwerda, Gülchera, Jürgensena. Znaczną odmianę wprowadził Hefner-Alteneck przez zastąpienie pierścienia zwojem nawiniętym na pewien rodzaj *bębna*, który najpierw wprowadzony został do machiny dyn. Siemensa i Halskego (fig. 8). Nieco inaczej urządzony jest podobny bęben w machinie

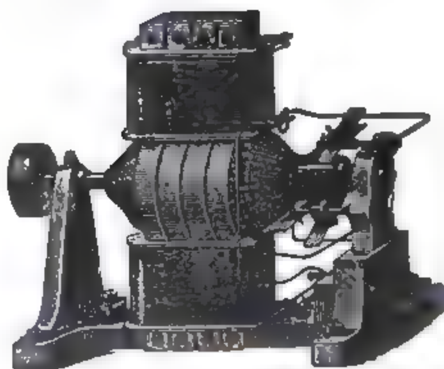

Fig. 8. Machina Siemensa i Halskego 1873.

Edisona (1881), ulepszonej przez Hopkinsona (fig. 9). Można też druty na pierścieniu indukcyjnym rozłożyć w taki sposób, że powstaje kilka prądów, różniących się między sobą pewną fazą; jeżeli pierścień taki (fig. 10) wiruje między biegunami N i S, powstają w zwojach *a* i *b* prądy usunięte między sobą o 90°, tak, że gdy prąd *a* schodzi do zera, prąd w zwoju *b* posiada fazę swego maximum. Takie machiny wielofazowe, jak machina Oerlikon (fig. 11), dostarczają więc szeregu prądów, kolejno po sobie następujących, które się łączą w prąd ciągły. Machiny o prądach przemiennych, czyli przebiegających naprzemian w różnych kierunkach,

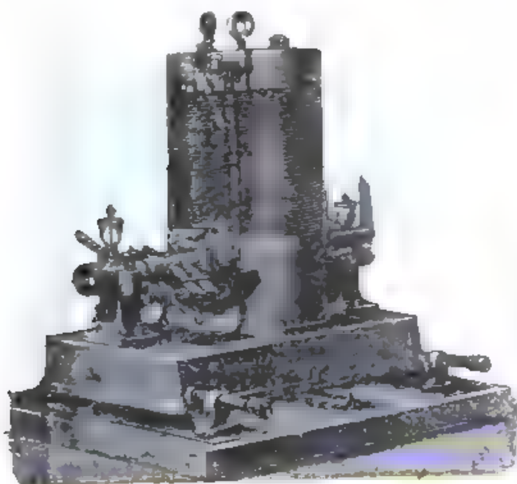

Fig. 9. Machina Edisona i Hopkinsona 1883.

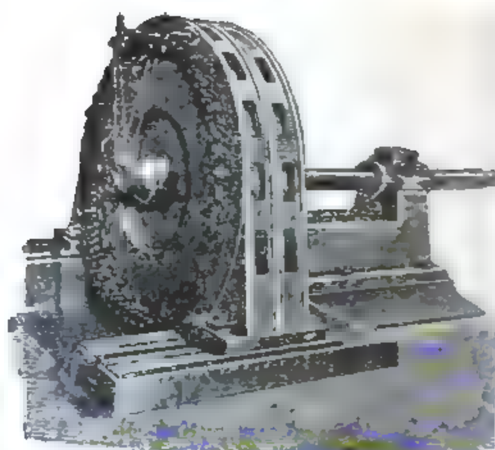

Fig. 11. Machina Oerlikon.

zyskały nowe udoskonalenie po wprowadzeniu transformatorów (ob.). Różne okoliczności powodują w machinach dynamoelektrycznych liczne straty energji, przez odpowiednie wszakże urządzenia zostały straty te tak dalece usunięte, że w nowych machinach około 92 odsetek wyłożonej energji mechanicznej zyskuje się w postaci energji elektrycznej, a straty wynoszą tylko 8 odsetek. Ważną zaletą machiny dynamoelektrycznej jest to, że daje się odwrócić; podobnie, jak przez ruch wywołują się w niej prądy, tak nawzajem, jeżeli po jej zwojach przepuścimy prąd, prąd ten wywoła obrót machiny, wytworzy ruch, który zastosować w dalszym ciągu można do poruszania machin; na tej zasadzie polega *przenoszenie pracy* przy pomocy elektryczności czyli *elektryczne przenoszenie energji*.

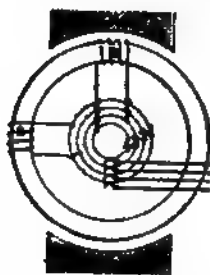

Fig. 10. Schemat machiny wielofazowej.

Machina dynamoelektryczna, ustawiona nad wodospadem, siłę spadku wody przetwarza w prądy, które przeprowadzone do drugiej podobnej machiny, ustawionej choćby w znacznej odległości, wywołują znów ruch, pracę, lub służyć mogą do oświetlania. Następuje wprawdzie przytem znaczna strata pierwotnie użytej siły, doświadczenia jednak dotąd prowadzone wydały rezultat dosyć pomyślny i wykazały, że do przenoszenia prądu służyć mogą i zwykłe druty telegraficzne. *Elektryczne kolej*e (ob.) polegają na tej samej zasadzie. Por. Merczyng „Zasady elektrotechniki" (Warszawa, 1889); Z. Straszewicz „Światło elektryczne" (1899); Jamieson „Zasady magnetyzmu i elektryczności" (przekład Stetkiewicza, Warszawa, 1897); Glaser de Cew „Die dynamoelektrischen Maschinen" (6 wyd., 1893); Auerbach „Die Wirkungsgesetze der dynamoelektrischen Maschinen" (18..); Picou „Les machines dynamoelectriques" (18..); Thompson „Dynamoelectric machinery" (4 wyd. 1892, przekł. niem. 1893).

Magnetograf, magnetometr samopiszący, notujący swoje wskazania.

Magnetometr, przyrząd do ścisłego mierzenia kierunku igły magnesowej; główną jego częścią jest igła magnesowa zawieszona na nitce jedwabnej, lub druciku metalowym; igła magnesowa opatrzona jest zwierciadłem, a położenie igły oznacza się za pomocą lunety, przez uważanie, jaka podziałka stosownie umieszczonej skali odbija się w zwierciadle. W ogólności urządzenie **M.** odpowiada zupełnie galwanometrowi zwierciadłowemu (ob. Galwanometr). Niekiedy używa się **M.** z igłą zawieszoną na dwu nitkach, zwany **M.** *dwunitkowym* czyli *bifilarnym*.

Magnetooptyczne zjawiska, objawy wpływu magnetyzmu na światło. Już Faraday dostrzegł skręcenie płaszczyzny polaryzacji pod wpływem silnych magnesów (ob. Magnetyzm), w ostatnich zaś czasach poznał Seeman (1898), że linje widmowe w polu magnetycznem ulegają pewnej zmianie, rozszerzają się i rozkładają na trzy linje oddzielne (tryplet), z których każda dalej jeszcze wpływem magnesu na dwie lub trzy linje dzielić się może.

Magnetyczna burza, ob. Zorza biegunowa.

Magnetyczna indukcja, ob. Indukcja elektryczna.

Magnetyczna ruda, *żelaziak magnetyczny*, ob. Żelazne rudy.

Magnetyczne bieguny, ob. Magnetyzm i Magnetyzm ziemski.

Magnetyczne góry, według dawnych podań indyjskich i chińskich, góry złożone z żelaza magnetycznego, posiadające tak wielką siłę przyciągania, że człowiek, mający u butów swoich ćwieczki żelazne, nie może na nie wejść, jeżeli zaś znajdują się w morzu, to przepływające nad niemi okręty tracą gwoździe i toną. Podobneż baśnie krążyły w wiekach średnich. Tak zwane **M. g.**, istniejące na Elbie i San-Domingo, bynajmniej objawów udezających nie przedstawiają. Por. Peschel „Der Magnetberg" (w „Abhandlungen zur Erd- und Völkerkunde", t. 1, Lipsk, 1877).

Magnetyczne nachylenie, ob. Magnetyzm ziemski.

Magnetyczne pole, ob. Magnetyzm.

Magnetyczne południki, ob. Magnetyzm ziemski.

Magnetyczne równoleżniki, ob. Magnetyzm ziemski.

Magnetyczne zboczenie, ob. Magnetyzm ziemski.

Magnetyczny moment, ob. Magnetyzm.

Magnetyczny piryt, **M.** *iskrzyk*, ob. Żelazne rudy.

Magnetyczny potencjał, ob. Magnetyzm i Potencjał.

Magnetyczny równik, ob. Magnetyzm ziemski.

Magnetyt, toż co *żelaziak magnetyczny*, ob. Żelazne rudy.

Magnetyzer, ob. Hypnotyzm.

Magnetyzm. W niektórych miejscach ziemi znajduje się ruda żelazna (tleno-tlennik żelaza), posiadająca własność przyciągania i przytrzymywania drobnych cząstek żelaza; mineralogowie nazywają tę rudę *żelaziakiem magnetycznym*, fizycy zaś *magnesem naturalnym*, a wogóle nazywają *magnesem* każde ciało, które posiada własność przyciągania i przytrzymywania żelaza. Własność ta, czyli siła, zwana **M.**, może też być nadawana trwale i prętom stalowym, które się wtedy nazywają *magnesami sztucznemi*. Na inne ciała, oprócz żelaza, zwykły magnes nie wywiera żadnego wpływu, ale jeżeli dosięga on pewnej mocy, to działa i na wiele innych ciał, które są przezeń albo przyciągane albo odpychane; pierwsze nazywają się *paramagnetycznemi*, drugie *diamagnetycznemi;* po żelazie najsilniej paramagnetycznemi ciałami są nikiel i kobalt, diamagnetycznym jest bizmut; wiele także cieczy i gazów są albo paramagnetyczne albo diamagnetyczne. Przyciąganie magnesu jest najsilniejsze w dwu miejscach, zwanych *biegunami*, położonych blizko jego końców; pomiędzy niemi przyciąganie coraz słabnie w miarę oddalania się od nich; wpośrodku wcale nie istnieje. Oprócz przyciągania magnes ma jeszcze drugą własność zasadniczą, że przy swobodnem zawieszeniu przybiera oznaczone położenie; jeżeli pręt magnesowy zawiesimy swobodnie na nieskręconej nitce jedwabnej, albo jeżeli na spiczastej podstawie umieścimy *igłę magnesową*, t. j. cienki, w końcach zaostrzony pręcik magnetyczny (fig. 1), to pręt lub igiełka przybierają położenie mniej więcej półn.-południowe, jeden biegun zwraca się na północ, drugi na południe. Własność ta zowie się *siłą kierunkową* magnesu; biegun wskazujący północ nazywa się *bieg. południowym* (S) przeciwległy mu *północnym* (N), linja łącząca oba bieguny *osią magnesu*. Niektórzy jednak biegun zwrócony na północ nazywają północnym i nawzajem. (Ob. *Magnetyzm ziemski*). Pierwsze odkrycie **M.** ginie w pomrokach starożytności; według Plinjusza, nazwa ma pochodzić od pasterza Magnesa, którego gwoździe u obuwia zostały zatrzymane na górze Ida; według Arystotelesa, od miasta Magnezji, gdzie jednak obecnie ruda magnetyczna nie znajduje się. Siłę kierunkową magnesu mieli już w najdawniejszych czasach znać Chińczycy. Za pomocą prostych doświadczeń okazać można działanie obu biegunów na siebie. Bieguny jednoimienne (płn. i płn., płd. i płd.) odpychają się, bieguny różnoimienne przyciągają się (Hartmann w Norymberdze 1543). W ten sposób działają jednak nie same tylko bieguny, lecz i sąsiednie im miejsca, jakkolwiek coraz słabiej w miarę zbliżania się ku środkowi magnesu, a że obie połowy magnesu działają w sposób przeciwny, można przyjąć, że są dwa rodzaje magnetyzmu — **M.** *północny* i **M.** *południowy*. Jeżeli igła magnesowa znajduje się w pobliżu bieguna silnego magnesu, to opuszcza swe położenie i kieruje się tak, że ku owemu biegunowi jej biegun z nim różnoimienny zwraca się tak, aby względem niego znajdował się jak najbliżej.— Żelazo znajdujące się w pobliżu magnesu samo staje się magnesem, czyli innemi słowy, magnes wzbudza w żelazie magnetyzm, ale tylko przez czas, w którym żelazo w pobliżu niego się znajduje, i to tak, że pręt żelazny w końcu zbliżonym do bieguna magnesu zyskuje biegun z nim różnoimienny, w końcu odwróconym biegun jednoimienny. Tłómaczymy to w ten sposób, że w żelazie znajdują się oba magnetyzmy na każdem miejscu w jednakiej ilości, tak, że się nawzajem znoszą czyli zobojętniają; jeżeli do takiego ciała obojętnego zbliżamy biegun magnesu, to ten przyciąga magnetyzm

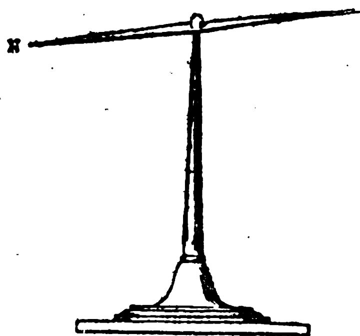

Fig. 1. Igła magnesowa.

różnoimienny do końca zbliżonego ku sobie, a M. jednoimienny odpycha w koniec przeciwległy. To objaśnienie tłómaczy zarazem przyciąganie żelaza przez magnes i wiele innych zjawisk magnetycznych. Rozkład ten M. przez wpływ następuje szybko, ale ginie zaraz po usunięciu magnesu; w stali natomiast następuje on zwolna, ale za to pozostaje i po usunięciu magnesu, jakby w stali tkwił pewien *opór magnetyczny*. Jeżeli pręt magnesowy rozłamiemy na dwie połowy, to każda część staje się znowu magnesem z obu biegunami, a doświadczenie to można ciągle dalej prowadzić. Z tego się okazuje (Coulomb, 1789), że i najdrobniejsze cząsteczki, molekuły magnesu, są również magnesami; jedna połowa każdej cząsteczki posiada M. płn., druga płd.; bieguny północne zwrócone są w jedną, płd. zaś w drugą stronę; to tłómaczy łatwo zmniejszanie się przyciągania w miarę zbliżania się ku środkowi magnesu i inne zjawiska. Według Reesa (1847) siła magnetyczna oddzielnych warstw rośnie od końców ku środkowi. W żelazie zwykłem cząsteczki posiadają bieguny zwrócone w różne strony, a magnesowanie polega na tem, że ich bieguny płn. zostają skierowane w jedną, płd. zaś w przeciwną stronę; w ciałach paramagnetycznych cząsteczki kierują swe bieguny ku różnoimiennemu, w diamagnetycznych ku jednoimiennemu biegunowi magnesu; w żelazie cząsteczki łatwo ulegają temu działaniu kierunkowemu, w stali natomiast trudniej przechodzą w położenia równoległe, ale raz je przybrawszy, trwale w niem pozostają; trwały magnetyzm wzbudzić można tylko w stali. Uskutecznia się to przez pocieranie pręta stalowego magnesem; przytem pocierać można jednym tylko biegunem w jedną stronę (Gilbert 1633), albo też ustawia się dwa magnesy zwrócone przeciwnemi biegunami w jedną stronę i pociera się pręt od środka ku końcowi, następnie stąd ku drugiemu końcowi i t. d. (Aepinus, (1760). Dogodnym bardzo sposobem jest pocieranie kołowe, gdy cztery pręty układają się w czworobok, i pocieranie odbywa się po nich sposobem ciągłym, albo też gdy żelazo w kształcie podkowy zamyka się *kotwicą* (kawałkiem miękkiego żelaza) i w podobny sposób się pociera. Dla otrzymania silniejszych magnesów zbiera się kilka w jeden, przez złożenie ich jednoimiennemi biegunami, co tworzy *wiązkę magnesową*. Działanie jednak takich magnesów złożonych jest wtedy mniejsze od sumy pojedyńczych działań. Wzmacniająco nieco działa *zbroja* czyli *armatura*, t. j. okłady miękkiego żelaza w pobliżu biegunów (fig. 2). Przez pocieranie otrzymuje się w stali pewna granica siły magnetycznej, która następnie nieco maleje do pewnego stopnia *(nasycenie magnetyczne)*, i

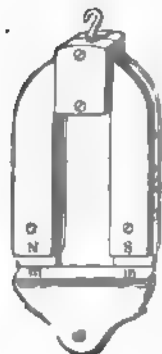

Fig. 2. Wiązka magnesowa i zbroja.

w tym stanie pozostaje całe lata, jeżeli magnes nie ulega wstrząśnięciu. Ciężar, jaki magnes udźwignąć może, rośnie z siłą magnetyzmu, ale nie proporcjonalnie; magnesy zgięte w podkowę dźwigają ciężary większe, niż podwojone ciężary, dźwigane przez każdy biegun oddzielnie. Natężenie siły magnesu mierzy się z jej działania kierunkowego (Gauss 1833), t. j. z kąta, o jaki magnes wywołuje skręcenie nitki, na której zawieszoną jest igła magnesowa. Jeżeli odległość dwu magnesów jest dosyć mała, to przyciąganie i odpychanie odbywa się w stosunku odwrotnym kwadratów z odległości, co można sprawdzić za pomocą wagi Coulomba albo igły magnesowej. Przestrzeń dokoła magnesu, w której rozpościera się jego działanie, nazywa się jego *polem magnetycznem;* igła magnesowa, swobodnie ruchliwa, przybiera w każdem miejscu pola kierunek panującej tam siły magnetycznej, przebieg zaś tych sił magnetycznych ujawnić można za pośrednictwem opiłek żelaznych, w pobliżu magnesu usypanych, które się układają w postać linij krzywych, zwanych *krzywemi magnetycznemi* albo *linjami magnetycznemi* (fig. 3), niekiedy *widmem*

Fig. 3. Linje magnetyczne

magnetycznem. Praca potrzebna na to, aby biegun magnetyczny północny o natężeniu 1, umieszczony w danym punkcie pola magnetycznego, wyprowadzić po za granice tego pola, nazywa się *potencjałem magnetycznym* w danym punkcie. *Momentem magnetycznym* danego magnesu nazywa się iloczyn *ml*, gdzie *m* oznacza siłę magnetyczną, a *l* długość magnesu.—W wysokiej temperaturze trwałe magnesy tracą swój M. Odkąd poznano ścisły związek M. z elektrycznością, a zwłaszcza uderzające podobieństwo zachowania się magnesów i solenoidów (ob. Elektromagnetyzm, Elektromagnes), można w ogólności M. uważać za objaw działań elektrycznych. Według teorji Ampère'a (1827), magnes składa się z magnesów cząsteczkowych, molekularnych, których M. stąd pochodzi, że cząsteczki te są okrążane prądami elektrycznemi równoległemi. Dopóki prądy te nie biegną równolegle, pręt żelazny nie jest magnesem; magnesowanie sprowadza te prądy do położeń równoległych. Działanie zatem M. sprowadza się zupełnie do działania prądów elektrycznych, które od strony bieguna płd. mają kierunek zgodny z biegiem wskazówki na tarczy zegara (fig. 4).

Fig. 4. Prądy Ampère'a.

— Zjawiska diamagnetyzmu, które pierwszy odkrył Faraday (1845), okazać można jedynie za pomocą bardzo silnych elektromagnesów. Używa się do tego dwu elektromagnesów, połączonych podstawą żelazną tak, że tworzą jakby magnes kształtu podkowy (fig 5); pręciki ciał magnetycznych ustawiają się w linji NS, łączącej końce obu magnesów, czyli w położeniu osiowem, pręciki zaś ciał diamagnetycznych stają w kierunku *ab*, do tej linji prostopadłym, czyli w położeniu równikowem. Paramagnetycznemi, czyli po prostu magnetycznemi ciałami są: żelazo, nikiel, kobalt, platyna, pallad, tytan, mangan, chrom i większa część ich soli, dalej fluspat, turmalin, porcelana, papier; diamagnetycznemi zaś: bizmut, antymon, cynk, cyna, kadm, rtęć, ołów, srebro, miedź, złoto i większa część ich soli, fosfor, siarka, tellur, jod, flintglas, tłuszcz, mięso, drzewo, lód, woda, alkohol, eter, krew, mleko. Godnem uwagi jest, że ciało paramagnetyczne staje się diamagnetycznem, jeżeli jest pogrążone w cieczy silniej paramagnetycznej, a to przedstawia taką analogję z prawem Archimedesa, że można powiedzieć (Becquerel), że ciało w pewnym środku traci tyle ze swych własności magnetycznych, ile ich posiada ciało usunięte. Stąd badania magnetyczne własności gazów są bardzo utrudnione. Za pomocą *diamagnetometru* (Weber 1856) można było oznaczyć, że siła magnetyczna (moment magnetyczny) bizmutu jest 1½ miljona razy mniejszą niż żelaza, co tłómaczy, dla czego oprócz żelaza inne ciała nie ulegają wpływom zwykłych magnesów. Ciekawy związek **M.** ze światłem polega na tem, że płaszczyzna polaryzacji ciał przezroczystych zostaje przez silne elektromagnesy skręconą (Faraday 1847). O wywoływaniu prądów elektrycznych przez magnesy, ob. Indukcja. Co do literatury, ob. Elektryczność.

Fig. 5. Pręcik diamagnetyczny między biegunami magnesu.

Magnetyzm obrotowy, jest to indukcja elektryczna (ob.), wywołana w przewodnikach nie mających kształtu drutów, ale w ogólności w ciałach. Jeżeli magnesy poruszają się w pobliżu jakichkolwiek ciał, wywołują w nich prądy (Arago 1825). Poruszający się magnes i poruszająca się płyta przez wzbudzone tu prądy otrzymują popęd, przeciwny ich ruchowi; stąd to płyta mosiężna zwalnia ruch igiełki magnesowej, nad nią się wahającej. Jeżeli pręt magnesowy jest nieruchomy, to płyta szybko obok niego obracana stawia temu obrotowi opór, wskutek wzbudzonych w niej prądów, a przy ciągłym obrocie temperatura płyty znacznie się podnosi; podniesienie to temperatury wymaga powiększenia się, o równoważną ilość, pracy łożonej na obrót płyty (Joule 1843, Foucault 1855), a metodą tą oznaczył Joule równoważnik mechaniczny ciepła.

Magnetyzm ziemski. Igła magnesowa swobodnie zawieszona przybiera stałe położenie względem stron świata, mianowicie kierunek z północy na płd. mniej więcej (ob. Magnetyzm), nadto pręty ziemskie ustawione pionowo stają się zwolna magnesami, skąd wnieść można, iż ziemia objawia własności magnetyczne i stanowi niejako wielki magnes. Badanie **M. z.** ma na celu zbadanie stanu magnetycznego ziemi i jego wpływu na inne zjawiska ziemskie i na magnetyzm innych ciał. W tym celu zbadać przedewszystkiem należy wielkość, czyli natężenie **M. z.** i jego kierunek. Biegun południowy igły magnesowej *ab* (fig. 1) właściwie nie wskazuje ściśle północy, lecz kierunek jej czyni z południkiem *NS* pewien kąt, zwany *zboczeniem* czyli *deklinacją*, a sam jej kierunek nazywa się *południkiem magnetycznym*. Również pręt magnesowy, zupełnie swobodnie w swym środku zawieszony (fig. 2), nie przybiera kierunku poziomego, lecz biegun jego płd. u nas pochyla się ku dołowi; kąt, jaki ta igła czyni z linją poziomą, nazywa się *nachyleniem* czyli *inklinacją*. Zboczenie np. w Warszawie wynosi obecnie około 16°, nachylenie 66° 19′ 56″ (1873, Dziewulski). Dokładne mierzenia wykazały, że zboczenie i nachylenie w różnych miejscach jest różne; zboczenie w Europie, Afryce i oceanie Atlantyckim jest zachodnie, w Ameryce, Oceanie Wielkim i Azji wschodnie. Na półkuli płn. biegun płd., na płd. północny zwraca się ku dołowi. Kierunkowa ta siła magnesu ma ważne

Fig. 1. Zboczenie magnetyczne.

Fig. 2. Igła nachyleń.

zastosowanie w żegludze. Zboczenie mierzy się za pomocą *deklinatora* czyli *busoli zboczeń* (fig. 3), w której kierunek igły oznacza się za pośrednictwem lunety. Busola zboczeń do użytku na okrętach nazywa się *kompasem* (ob. Busola), największą ścisłość uzyskać można za pomocą magnetometru (ob.) Gaussa. Lamont urządził w tym celu teodolit podróżny. Linje łączące miejsca, mające jednakie zboczenie, zowią się *linjami izogonicznemi, izogonami* albo *południkami magnetycznemi*. Przechodzą one przez oba bieguny magnetyczne (ob. Biegun) i wogóle mają kierunek zbliżony do południków; linja, na której zboczenie=0, nazywa się *agoną*. Fig. 4 przedstawia kartę linji izogonicznych; liczby przy linjach tych wypisane podają wielkość zboczenia; linje ciągłe oznaczają zboczenia zachodnie, kropkowane zaś zboczenia wschodnie. Zmiany zboczenia mogą być wiekowe, dzienne i przypadkowe; te ostatnie występują zwykle razem z zorzami biegunowemi i zostają w pewnym dotąd niewytłómaczonym związku z plamami na słońcu. Do mierzenia nachylenia służy *inklinator* czyli *busola nachyleń* (fig. 5). Linje łączące miejsca, mające jednakie nachylenie, nazywają się *linjami izoklinicznemi, izoklinami* albo *równoleżnikami magnetycznemi*, których przebieg przypomina mniej więcej bieg równoleżników. W dwu punktach ziemi nachylenie wynosi 90°; są to *bieguny magnetyczne* ziemi; w pobliżu równika jest=0; linja łącząca miejsca mające nachylenie=0 nazywa się *równikiem magnetycznym*. Nachylenie okazuje podobnież zmiany, jak i zboczenie. Siła magnetyczna ziemi, według Gaussa, wyrównywa mniej więcej sile 8,464 tryljonów jednofuntowych prętów magnesowych. Linje łączące punkty, mające jednakie natężenie magnetyczne, nazywają się *linje izodynamiczne* albo *izodynamy*, mają mniej więcej tenże przebieg, co linje izokliniczne. Ponieważ wogóle magnetyzm tłómaczymy prądami elektrycznemi (ob. Magnetyzm), przeto i **M. z.** może być wyjaśniony przez prądy elektryczne, opływające ziemię od wschodu ku zachodowi w kierunku mniej więcej równika magnetycznego. Zöllner (1871) tłómaczy te prądy elektryczne w następny sposób: Ognistopłynne jądro ziemi, podobnie jak i ocean, posiada prądy dolne płn. wschodnie i górne płd. zach., w prąd ten sięgają skaliste odskoki skorupy ziemskiej i wywołują prądy elektryczne, mogące wytłómaczyć objawy **M. z.** Nowe jednak spostrzeżenia świadczą, że na objawy **M. z.** znaczny wpływ wywierają prądy elektryczne atmosferyczne. Por. Besold „Zur Theorie des Erdmagnetismus" (w Pamiętnikach berlińskiej akademji nauk, 1896); Schmidt „Magnetische Stürme" (Meteorologische Zeitschrift, 1899).

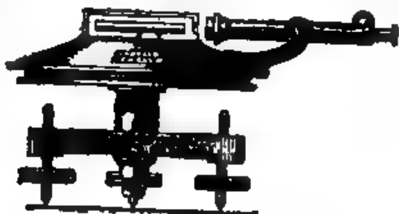

Fig. 3. Busola zboczeń.

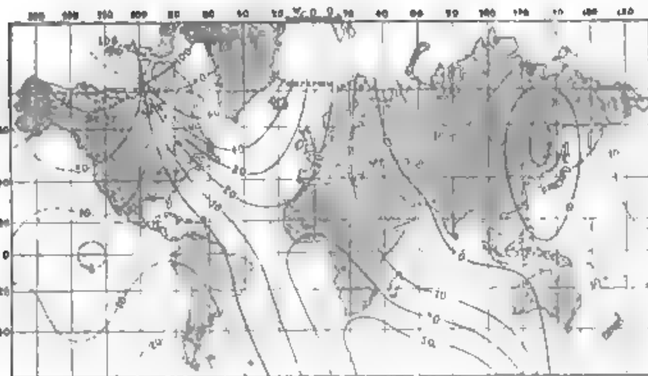

Fig. 4. Karta linji izogonicznych.

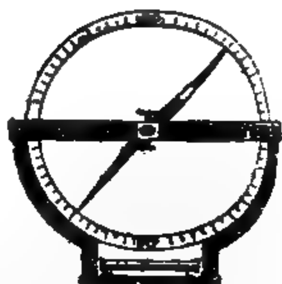

Fig. 5. Busola nachyleń.

Magnetyzm zwierzęcy, ob. Mesmeryzm.

Magnez *(Magnesium)*, pierwiastek chemiczny, metaliczny, którego symbol jest *Mg*, ciężar atomowy = 24. Sole jego w znacznej ilości znajdują się w przyrodzie; krzemiany magnezu tworzą steatyt, piankę morską, serpentyn, azbest, znajdują się w blendzie rogowej, w augicie i oliwinie; węglan **M.** tworzy magnezyt, a w połączeniu z węglanem wapnia—szpat gorzki i dolomit; chlorek **M.** znajduje się w wodzie morskiej, w solankach i w niektórych pokładach soli kamiennej, tworząc z chlorkiem potasu karnalit; siarczan **M.** znajduje się również w wodzie morskiej, czysty stanowi kizeryt, z gipsem i siarczanem potasu polihawit; boran **M.** stanowi boracyt, fosforan **M.** wagneryt, wodan **M.** brucyt, a z tlenkiem żelaza peryklaz; znaleziono też w przyrodzie ałun magnezjowy.—Czysty **M.** otrzymuje się przez ogrzewanie chlorku **M.** z sodem, pod okrywą chlorku potasu i fluorku wapnia; obecnie w znacznych ilościach otrzymuje się z chlorku **M.** drogą elektrolizy. Jest to metal srebrzystobiały, kiepalny, c. wł.=1,74, topi się nieco wyżej 1000° i ulatnia jak

cynk; na powietrzu mało się utlenia, ale zapala się bardzo łatwo i płonie światłem oślepiająco białem, nieco błękitnawem, wydając magnezję; płomień ten posiada bardzo wiele promieni chemicznych i nadaje się dobrze do celów fotograficznych i na sygnały. Urządzono w tym celu lampę, w której płonie wstęga magnezu lub proszek. Stopy jego z cynkiem, miedzią i strontem również dają silne światło. Przez spalenie metalu albo przez wyżarzenie węglanu magnezu otrzymuje się *tlenek magnezu*, czyli *magnezja*, *magnezja palona*, *ziemia gorzka* (*magnesia usta*) MgO, jako proszek biały, pulchny, nietopliwy, łatwo rozpuszczalny w kwasach c. wł. 3.2—3,6: w medycynie często się używa do chłonienia kwasów żołądkowych. Używa się też do wyrobu cementu i sztucznych kamieni, na odlewy, na cegły i tygle nietopliwe. Z roztworów soli **M.** silne zasady strącają biały, galaretowaty *wodan magnezu* H_2MgO_2, który w przyrodzie występuje skrystalizowany w szeregu trzy—a jednoosiowym, jako brucyt. Przez żarzenie traci wodę. Sole magnezjowe rozpuszczalne mają smak gorzki, stąd magnezję nazywano solą gorzką. *Chlorek* **M.**, $MgCl_2$, jest związkiem krystalicznym, łatwo się rozpływającym. *Siarczan magnezu*, $MgSO_4$, *sól gorzka*, *sól angielska* znajduje się w wodach mineralnych gorzkich, jak w Setlitz, Epsom i in. (sól sedlicka, epsomska); krystalizuje z 7 cząsteczkami wody w szeregu kwadratowym. *Węglan* **M.** normalny, $MgCO_3$, tworzy w przyrodzie *magnezyt* (ob.). Przez strącenie soli gorzkiej węglanem potasu otrzymuje się związek węglanu z wodanem **M.**, zwany w aptekach *magnezją białą*, a która się używa jak magnezja palona i stanowi osad biały, bardzo lekki. *Fosforan* **M.** znajduje się w popiołach roślinnych, w moczu i przy jego gniciu tworzy *fosforan amonowo-magnezjowy*, niekiedy w kryształach kwadratowych (*struwit*). Sól ta trudno-rozpuszczalna tworzy niekiedy kamienie moczowe. *Chlorek magnezu*, MgCl, tworzy w przyrodzie z chlorkiem potasu karnalit, powstaje przy paleniu **M.** w chlorze, otrzymuje się jako produkt uboczny przy przerabianiu soli stasfurckich. Tworzy kryształy bezbarwne, smaku gorzkiego, łatwo rozpuszczalne w wodzie. Roztwór 30-procentowy pomieszany z magnezją paloną krzepnie na twardą masę, która tworzy *cement Sorela*. Używa się też do nadawania miękkości bawełnie, do konserwacji podkładów dróg żelaznych, do dezynfekcji, do nadawania niepalności drzewu i tkaninom i in. *Bromek* **M.**, Mg Br, dobywany z ługów soli stasfurckiej, służy do otrzymywania bromu. Wody mineralne magnezjowe mają wogóle własności przeczyszczające.—Siarczan magnezu otrzymał Grew w końcu XVII w. z wody mineralnej epsomskiej, sam **M.** wydzielił Davy.

Magnezja, miasto lidyjskie w Azji Mniejszej, sławne zwycięstwem, odniesionem przez Rzymian pod dowództwem Scypjona nad Antjochem III, Wielkim, r. 190 prz. Chr. Jest to dzisiejsza Manissa. **M.** zwał się także półwysep macedoński, oblany morzem Egiejskiem, a w szczególności zatokami Pagaza i Tracką.

Magnezja, ob. Magnez.

Magnezjowa biel, mieszanina magnezji i siarczanu wapnia, używana w fabrykacji papieru.

Magnezjowe mleko, magnezja palona rozprowadzona w roztworze cukru.

Magnezjowe sole, *Magnezowe sole*, ob. Magnez.

Magnezjowe światło, toż co Drummonda światło (ob.), gdy zamiast walców wapiennych w płomieniu gazu piorunującego rozpalają się walce magnezji palonej. *Światło magnezowe*, światło powstające ze spalenia magnezu (ob.).

Magnezowe stopy, ob. Magnez.

Magnezyt, *spat gorzki*, *spat talkowy*, minerał z rzędu węglanów, krystalizuje romboedrycznie, jest bezbarwny, żółty lub szary, połysku szklistego, przeświecający, twardość 4, cięż. wł. 3. Jest to węglan magnezu, z dodatkiem węglanów żelaza i manganu. Znajduje się w Szwajcarji. Bardziej pospolity jest **M.** *zbity*, występujący w bryłach nerkowatych, na Śląsku, w Morawji, Grecji, Indjach Wsch. Używa się przy wyrobie wód mineralnych do otrzymywania kwasu węglanego i soli gorzkiej, w fabrykacji porcelany, cegieł ogniotrwałych i in. Mieszanina **M.** z trocinami, rozpostarta na płótnie w grubości 2—3 cm., tworzy płyty, używane na ściany, do pokrycia dachów i t. d., ale nietrwałe na wilgoć.

Magni Walerjan, teolog, historyk i fizyk, Kapucyn, rodem Włoch, † 1661 r. Wysłany do Polski 1626 r. przez papieża Urbana VIII jako misjonarz apostolski, był ze czcią przyjmowany przez Zygmunta III i duchowieństwo, ale, naraziwszy się dumą i intrygami przeciwko Jezuitom, został odwołany. Powtórnie do Polski przysłany, skojarzył małżeństwo Władysława IV z Cecylją Renatą. W czasie tego drugiego pobytu kierował w Warszawie budową wodociągów, zaopatrujących Stare Miasto i zamek w wodę, a które zaprowadził, a raczej wznowił Władysław IV; robił także doświadczenia fizyczne z barometrem w przytomności króla i dworu i wydał o tem dziełko p. t.: „Opusculum de vacuo“ (Kraków, 1645), przyznając sobie wynalazek barometrów. Oprócz tego wydał jeszcze kilka innych dzieł teologicznych w Krakowie i Warszawie, z których najważniejsze: „Apologia contra imposturas Jesuitarum“ (bez m. dr. i r.).

Magni Piotr, rzeźbiarz włoski, * 1817 w Medjolanie, † 1877 w tamże, wykonywał naprzód małe, udatne figurki, odznaczające się techniką doskonałą, następnie figury alegoryczne i posągi, z których ważniejsze: „Safo,“ „Posąg Szekspira“ dla Londynu. „Umierający Abel i wiele posągów, znajdujących się w galerji Wiktora Emanuela. Głównem jego

dziełem jest posąg „Leonarda da Vinci,“ pomieszczony na placu Scala w Medjolanie (1872) i wielka grupa wykonana na otwarcie kanału Sueskiego, oraz posągi Arystydesa, Rossiniego dla teatru della Scala i in.

Magni nominis umbra (łac.), cień wielkiego imienia.

Magnicki Leonty, * 1669, † 1739, nauczyciel matematyki w Moskwie, potem w Petersburgu; w swej „Arytmetyce“ (Moskwa, 1703) pierwszy w Rosji użył cyfr arabskich, zamiast używanych poprzednio abecadłowych.

Magnier Edmund, publicysta francuski, * 1841 w Boulogne-sur-Mer. W r. 1872 założył w Paryżu pismo *Evenement*. W r. 1891 został senatorem. Napisał: „Dante et le moyen âge“ 1860; „Histoire d'une commune de France“ 1875.

Magnificat (łac.), w kościele katolickim tak się zwie kantyk na cześć N. M. P., poczynający się od słów: „Magnificat anima mea Dominum;“ hymn ten powtarza się we wszystkich nieszporach.

Magnificencja (łac.), tytuł rektora i kanclerza uniwersytetu, tudzież burmistrzów w miastach wolnych. Jeśli książę piastuje godność rektora, w takim razie tytułuje się *Magnificentissimus*.

Magnin Karol, pisarz francuski, * 1793 w Paryżu, † 1862 na urzędzie konserwatora bibljoteki cesarskiej. Zjednał sobie sławę znakomitego historyka literatury dziełami: „Les origines du théâtre moderne“ (Paryż, 1838); „Causeries et méditations historiques et littéraires“ (2 t., Paryż, 1843); „Le Theâtre de Hroswitha“ (Paryż, 1845) i „Histoire des marionettes“ (Paryż, 1852, 2 wyd., 1862). Oprócz tego umieszczał wiele cennych artykułów w różnych czasopismach.

Magnin Piotr Józef, mąż stanu franc., * 1824 w Dijon, odziedziczył po ojcu znaczne fabryki żelazne, a wybrany w r. 1863 do ciała prawodawczego, przyłączył się do opozycji. W 1870 w rządzie obrony narodowej objął ministerjum handlu, w r. 1876 został senatorem, a w gabinecie Freycineta 1879 i następnie Ferrego zajmował znowu wydział handlu. W r. 1881 został gubernatorem banku francuskiego.

Magnolia (*Bobrownik, Bobrowe drzewo, Rozwoń*), rodzaj roślin z rodziny bobrownikowatych (*Magnoliaceae*), cechujący się kielichem 3-działkowym, koroną 6—15 płatkową, licznemi pręcikami, torebką 2-ścienną i nasionami jagodowatemi, które w czasie dojrzałości zwieszają na długich nitkach. Należą tu piękne drzewa i krzewy w Ameryce i Indjach Wschodnich, o wielkich liściach i wspaniałych, wonnych kwiatach. Niektóre gatunki są lekarskie lub ozdobne. *M. conspicua*, **M.** *yulan*, jest wspaniałem drzewem w Chinach, o kwiatach białych, podobnych do lilji; gorzkie nasiona używają się przeciw febrze. **M.** *glauca* pochodzi z Amer. płn., kwiaty ma białe i bardzo wonne, kora pni i korzeni używa się w Ameryce jako środek toniczny, pobudzający i napotny; bobry chętnie jedzą tę korę, stąd nazwa bobrowego drzewa. **M.** *grandiflora*, w Ameryce płn., ma kwiaty białe i wonne. **M.** *acuminata* wydaje kwiaty zewnątrz niebieskie, a wewnątrz żółte, owoce podobne do ogórków. Przeważna część gatunków **M.** udaje się w Anglji na otwartem powietrzu, niektóre utrzymują się i w Europie środkowej.

Magnoliaceae (*Bobrownikowate*), rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca za cechy: kielich o 3, rzadko 6 działkach, płatkowatych, opadających; płatków 6 lub wiele, przymocowanych do podstawy osadnika, o przedkwitnieniu dachówkowatem, opadających; pręciki liczne, kilkorzędne, osadzone z płatkami; zawiązki najczęściej liczne, już wielorzędami w główkę lub kłos skupione, już okręgowo na wierzchołku osadnika utwierdzone, 1-komoreczkowe; owoc rozmaity, o nasionach często nazewnątrz zwieszających. Należą tu krzewy i drzewa wytworne, o liściach skórkowatych, naprzemianległych, niekiedy kropkowanych, o przylistkach błoniastych i kwiatach wielkich, wonnych, wierzchołkowych lub międzylistnych, najczęściej samotnych. Opisanych jest około 70 rodzajów w strefie zwrotnikowej i umiarkowanej cieplejszej, zawierają substancję wyciągową gorzką i olej eteryczny, działają pobudzająco i drażniąco.

Magnus (łac.), wielki przydomek wielu monarchów: Aleksander Magnus, Carolus Magnus.

Magnus ab integro saeclorum nascitur ordo (łac.), nadchodzi nowy porządek rzeczy. Słowa Wirgilego, uważane za wróżbę rodzącej się wówczas nowej ery chrześcijańskiej.

Magnus Jan, historyk i arcybiskup szwedzki, * 1488 w Linköping, † 1544 w Rzymie; w 18 roku życia został kanonikiem w Linköping i w Skarze; następnie studjował w Lowanjum i Kolonji. Jako poseł Sten Sturego Młodszego do dworu papieskiego udał się do Włoch, czas jakiś nauczał w Perugji, w końcu przez Adrjana VI wysłany jako legat do Szwecji, został wybrany na arcybiskupa i używany przez Gustawa I do załatwiania czynności dyplomatycznych. Opierając się wprowadzeniu reformacji, popadł u Gustawa I w niełaskę, był 1526 wtrącony do więzienia, na skutek podejrzeń o tajne knowania. Wypuszczony wkrótce, opuścił dobrowolnie ojczyznę, przebywał czas niejaki w Polsce, następnie osiadł stale we Włoszech. Podzas wygnania napisał dwa dzieła: „Historia metropolitanae Ecclesiae Upsalensis“ (1560), oraz „Historia de omnibus Gothorum Suerorumque regibus“ (1554), w którem szereg królów szwedzkich rozpoczyna od potopu.—Brat jego **Magnus** Olaus, * 1490 w Skening, † 1558 w Rzymie; był także kanonikiem, przebywał jako poseł Gustawa I w Rzymie i następnie spełniał rozmaite misje dyplomatyczne. Towarzyszył bratu swemu na wygnaniu, po śmierci jego mianowany został przez papieża tytularnym arcybiskupem upsalskim. Przygotował

do druku prace brata, oraz wydał dzieło: „Historia de gentibus septentrionalibus etc.“ (1 wyd., 1555), które rozpowszechnione w mnóstwie wydań i przekładów przez długi czas służyło w Europie za główne źródło wiadomości o Szwecji, oraz obyczajach i sposobie życia jej obywateli.

Magnus Edward, znakomity malarz niemiecki, * 1799 w Berlinie, † 1872 tamże. W Paryżu i Rzymie studjował tylko arcydzieła mistrzów. Osiadłszy w Berlinie, zyskał wielki rozgłos jako znakomity portrecista. Oprócz portretów wykonał także wiele obrazów rodzajowych. Celniejsze z nich są: „Dwoje bawiących się dzieci,“ „Dwie dziewczynki,“ „Rybak z Nizzy“ i t. d. W r. 1836 został **M.** członkiem senatu akademji berlińskiej. Wydał także „Ueber Einrichtung und Beleuchtung von Räumen zur Aufstellung von Gemälden und Sculpturen“ (Berlin, 1864).

Magnus Henryk Gustaw, fizyk, * 1802 w Berlinie, † 1870; studjował w Berlinie fizykę i chemję i w r. 1825 ogłosił pierwszą swą pracę o piroforach, następnie kształcił się pod Berzeljuszem i Gay-Lussac'iem; w r. 1831 został w Berlinie docentem technologji, w 1834 r. nadzwyczajnym w 1845 zwyczajnym profesorem, w r. 1865 przeszedł na emeryturę. Pierwsze jego prace tyczą się głównie chemji, następnie zwrócił się do fizyki; najważniejsze są doświadczenia jego nad rozszerzalnością gazów, nad zbaczaniem pocisków, a zwłaszcza nad ciepłem promienistem. Por. Hofmanna „Zur Erinnerung an M.“ (1871).

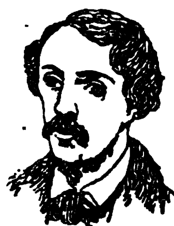
Magnusen *(Magnuson)*, Finn, archeolog skandynawski, * 1781 w Skalholt na Islandji, † 1847 r. w Kopenhadze; do 1812 r. adwokat w mieście rodzinnem, od 1815 profesor w Kopenhadze. Celniejsze jego dzieła są: „Priscae veterum Borealium mythologiae lexicon“ (Kopenhaga, 1828); tłómaczenie z objaśnieniami „Aldre Edda oversat og forklaret“ (4 t., tamże, 1821—23); „Eddalären og dens Oprindelse“ (4 t., tamże, 1824—26); wspólnie z Rafnem wydał „Grönlands historiske Mindesmärker“ (3 t., Kopenhaga, 1838—45). Oprócz tego miał udział w wydawnictwie „Antiquités russes“ (2 t., Kopenhaga, 1850—52) i ogłosił wiele cennych rozpraw w przedmiocie archeologji skandynawskiej i powszechnej, historji i runologji. Odznaczał się także jako deputowany i gorliwy obrońca interesów rodzinnej wyspy.

Magnuski Władysław, pisarz religijny, * 1833, wyświęcony 1856 r., wikarjusz przy kościele św. Krzyża w Warszawie; przełożył wiele dzieł teologicznych, jak Debreyne'a „Teologję“; Gaume'a „Woda święcona“ (1872); tegoż „Życie“ (1872); Piogera „Życie po śmierci“ (1875) i w. in.

Magnusson Arni, ob. Magneański legat.

Magnuszew, osada w gub. Radomskiej, pow. Kozienickim, nad wielkiem jeziorem, ma około 1,000 miesz.

Magnuszewski Dominik, znakomity poeta polski, * 1810 r. w Ustanowie, † 1847 r. Ukończywszy nauki gimnazjalne w Warszawie, słuchał tamże kursów prawa. Po upadku powstania 1830—31, w którem czynny brał udział, wyszedł za granicę. Wróciwszy stamtąd, osiadł w Galicji we wsi Załuczu nad Prutem, i oddał się wyłącznie pracom literackim. Strata żony i syna zgon jego przyśpieszyła. **M.** zostawał w blizkich stosunkach z Szopenem, Z. Krasińskim i K. Gaszyńskim. Z licznych prac jego wymieniamy następujące koleją czasu, w jakiej się ukazywały: „Stary kawaler“, komedja w 1 akcie (1828); „Zdzisław czyli skutki płochości“, komedja wierszem w 2 aktach (1829); dwa poematy: „Wołoszczyzna“ i „Młodzieniec“ oraz powieść prozą, „Guy du Faur“ (drukowane w Ziewonji, 1834): „Zemsta panny Urszuli“ (1838), powieść, która powszechną na autora zwróciła uwagę; „Niewiasta polska w III wiekach“ (Poznań, 1843) w 3 częściach: 1) „Krwawy chrzest“ (prozą; z czasów Bolesława Szczodrego); 2) „Barbara jeszcze Gastoldowa żona“ (dramat) i 3) „Posiedzenie Baciarellego malarza z r. 1794“ (prozą); „Dramat w naturze“, poemat zamieszczony w „Album dla pogorzelców we Lwowie“ (1844). S. Koszowski przedsięwziął wydać zbiorowe wyd. pism **M.**, ale ogłosił tylko tom 1-y w którym się mieszczą: „Rozbójnik salonowy“, dramat w 4 aktach wierszem: „Barbara jeszcze Gastoldowa żona“ i „Inkwizycja święta,“ fragment dramatyczny. Zbiorowe wydanie pism zaczęto wydawać we Lwowie w r. 1877.

Magnuszewski D.

Mago, sufet kartagiński, około r. 500 prz. Chr., napisał dzieło w 24 księgach o rolnictwe, które po trzeciej wojnie punickiej na język łaciński zostało przełożone.

Mago, syn Hamilkara Barkasa, brat Hannibala i Hasdrubala; podczas drugiej wojny punickiej dowodził w Hiszpanji i z Hasdrubalem zwyciężył r. 212 Scypjonów. Kiedy w r. 205 przybył Hannibalowi na pomoc do Ligurji i już pewne nad nieprzyjacielem odniósł korzyści, został odwołany do Kartaginy i w tej podróży zakończył życie.

Magog, ob. Gog.

Magot *(Inuus)*, rodzaj małp z rodziny wązkonosych, obejmujący małpy o ogonie bardzo krótkim, przez niektórych włączany do rodzaju makako (ob.). Głównym gatunkiem jest *I. ecaudatus*, zwany *małpą turecką* lub *berberyjską*, dochodzący 75 cm. długości, o pysku szerokim, z dosyć obszernemi torebkami; na grzbiecie włosy szaro-żółte, ręce czarniawe, okryte włosami. Licznemi stadami żyje w Afryce płn., pojedyńczo napotyka się na skałach Gibraltaru. Jest podstępny i zręczny,

i on to najczęściej oprowadzany bywa przez sztukmistrzów. Przed jedzeniem napełnia żywnością torebki twarzowe, gdzie również chowa drobne, schwytane przedmioty. Jest to jedyna małpa europejska.

Magot.

Magowie, ob. *Mag*.

Maguey, ob. Agawa.

Magus z północy, ob. Hamann.

Magyar Ładysław, podróżnik afrykański, * 1817 w Teresiopoli w Węgrzech, † 1864 w Dombe Grande w Bengueli; uczył się w szkole marynarki w Rjece, zwiedził następnie Indje Wschodnie i Amerykę płd. i służył tam jako porucznik floty pod dyktatorem Rosasem; 1847 udał się do Afryki i ożenił się w Bihe z córką władcy murzyńskiego. Od 1848—57 podróżował nieustannie po wnętrzu południowej Afryki, pomiędzy 7 a 20° szer., a 1857, gdy teść jego zamordowany został, osiadł na wybrzeżu, gdzie żył w ubóstwie. Rezultaty jego badań, przesyłane akademji madziarskiej, wydał Hunfalvy p. t. „Magyar László délafrikai levelei" (1857), oraz „Magyar László délafrikai utozási" (1859).

Magyarorszag (wym. *madjarorsag*), toż co Węgry.

Mahabharata, tytuł wielkiego eposu narodowego Indów, składający się ze 100,000 wierszy podwójnych (Sloki). Za autora **M.** uchodzi Vyjasa, osobistość mityczna. **M.** opiewa walkę dwóch rodów Kurusów czyli Bharatów, oraz Pandawów. W opis tej walki wpleciono setki epizodów, legend, opowieści, poematów treści mistycznej (ob. Bhagavad Ghita). **M.** powstała, jak się zdaje, na długo przed IV w. po Chr. Dowiedziono bowiem, że już przed tą epoką **M.** uważaną była za księgę świętą. Por. A. Holtzmann „Zur Kritik und Geschichte des Mahabharata und seiner Theile" (1893—94). Zupełne wydanie wyszło w Kalkucie 1834—39. Przekładu na francuski dokonał Fauche (1863—70). Na angielskie zaczął tłómaczyć na nowo Protap Chandra Ray (Kalkuta, 1883 i następne lata). Pojedyncze epizody tłómaczyli na niemiecki Bopp i Rückert. Na polski położył Leciejewski epizod o Nalu i Damajanti. Ob. Sanskrycka literatura.

Maha-deva (sanskr.), Wielki Bóg, przydomek Boga Szywy.

Mahaffy John Pentland, pisarz angielski, * 1839 w Chafonnaire nad jeziorem Genewskiem, wychowywał się w Niemczech, od 1856 kształcił się na uniwersytecie dublińskim, gdzie 1871 został profesorem historji starożytnej. Napisał „Commentary on Kant's Critic" (1866); „Kant's critical philosophy for English readers" (1871); „Prolegomena to ancient history" (1871); „Social life in Greece from Homer to Menander" (3 wyd. 1877); „Greek antiquities" (1876); „Rambles and studies in Greece" (2 wyd., 1878); „History of classical Greek literature" (1880, t. 2); „Old Greek education" (1881); „The story of Alexander's empire" (1886); „Greek life and thought from the age of Alexander to the roman conquest" (1887) i in.

Mahaleb, drzewo, ob. Wiśnia.

Mahalin Paweł, powieściopisarz i dramaturg francuski, * 1828, † 1899. Był współpracownikiem kilku dzienników, w których pomieszczał kroniki teatralne; oddzielnie ogłosił powieści: „Les monstres de Paris" (1880); „Patte de fer" (1881); „Les fils de Porthos" (1883); „Les patriotes" (1884); „La reine de Gueux" (1844); „La belle limonadière" (1884); „Le duc rouge" (1885); „Paris" (1885); „Madame de Coeur-volant" (1886); „D'Artagnan" (1890); „Le roi de la Ligue" (1893); „Le dernier Valois" (1894); „Les barricades" (1894); „Le filleul d'Aramis" (1896); „Mademoiselle Monte-Christo" (1896); „Les avanturiers de Paris" (1896); „Les espions de Paris" (1897); „Haute Pegre" (1898); „Un drame sous l'Empire" (1899); nadto dla teatru „Le carnaval de Boquillon" (1877); „Le fils de Portos" (1887) i „Valmy," dramat historyczny" (1893) i in.

Mahanadi, także *Mahanuddy*, rzeka spławna w Indjach, bierze początek na południowo-zachodniej granicy Bengalu, przechodzi przez Berar i Oryssę; po 836 klm. biegu, uchodzi do zatoki Bengalskiej.

Maharaci, albo *Maraci*, *Marattowie*, lud indyjski plemienia aryjskiego, zamieszkały w środku Indji przedgangesowych, był długo ujarzmiony przez Mahometan i dopiero w połowie XVII w. wystąpił na scenę dziejową. Zasługę tego ma Sewadżi († 1680), który pojedyncze plemiona w jedno potężne państwo połączył. Pod niedołężnymi jego następcami pierwszy wezyr, Peiszwak Badżiro († 1750), wybił się na wolność i podzielił się państwem ze swoim współtowarzyszem Radżodżi. Ten ostatni założył państwo Berar z miastem stołecznem Sattarah, zaś Badżiro utworzył państwo Peszwah, z m. st. Punah. Wkrótce jednakże potem, oba te państwa rozpadły się na części bądź samoistne bądź lennicze, które w ciągłej zostawały między sobą niezgodzie, zwłaszcza że angielska kompanja wschodnio-indyjska starała się tę niezgodę pomiędzy niemi podtrzymywać. Skutkiem tego pojedyncze prowincje przechodziły kolejno w ręce Anglji, aż nareszcie po krwawej walce w 1817 i 1818 wszyscy książęta dawnego państwa Maharatów zostali lennikami angielskimi, z wyjątkiem tylko Rao-Scindiah'a. Po śmierci tego o-

atniego wszakże następca jego nie zdołał się u-ronić od losu, jaki już innych sąsiednich władców spotkał; jakoż po dwóch krwawych bitwach, oczonych 29 grudnia 1843 pod Maharadżpur Puniar, i to ostatnie państwo przeszło w poddańswo Anglji. Najznaczniejszemi z podległych Anglji się̨stw Maharackich są: państwo Scindia czyli wabór, państwo Maha-Radży z Sattarah, państwa [aha-Radżów: Gwikowara, Holkara i Bunslah, lbo Nagpoora. Język maharacki, zwany *Mahratti*, ochodzący od sanskrytu, dopiero od w. XVII stał ię językiem piśmiennym braminów, i od tego czaa datuje się powstanie oddzielnej literatury maarackiej, z sanskrycką spokrewnionej. Literatura a obfituje w bogate skarby poezji ludowej, oraz zieła, ściągające się do religji, moralności i obyzajów krajowych. Gramatyki języka maharackieo ułożyli: Carey (1808), Stevenson (1843), Ballanyne (1839); słowniki napisali: Carey (1808), Vans Kennedy (1824) i Moleswarth (1831—1847).

Maha-Radża, *Maharadża*, wielki król, tytuł, którego używa wielu książąt indyjskich.

Mahdi (arab.), idący prawdziwą drogą, tytuł oczekiwanego przez mahometanów zbawcy, który „napełni świat sprawiedliwością". Por. James Darmesteter „Le M. depuis les origines de l'Islam jusqu'à nos jours" (1885).

Mahdi, właściwie *Mohamed Achmed*, słynny wódz powstańców sudańskich, * 1844 w Dongoli, z rodziny pochodzącej jakoby od Mahometa i dlatego nosił przydomek Aszraf (szlachetny). Kształcił się w Chartumie i Berberze w kierunku teologicznym. Wstąpił później do zakonu derwiszów i został szeikiem. Korzystając z niezadowolenia, jakie panowało w Sudanie z rządów egipskich ogłosił się Mohamed za Mahdiego (ob.), t. j. zbawiciela Islamu. W r. 1881 zwyciężył wysłane przez rząd egipski wojsko. W 1882 rozproszył 6,000 żołnierzy namiestnika Kordofanu, w 1883 zdobył El-Oberd i zwyciężył 10,000 korpus Hicks-Baszy. W 1884 Osman Digma wodz Mahdiego pobił Bakera-Baszę. Wtedy wysłano do Sudanu generała Gordona. W 1885 **M.** zdobył Chartum i zniweczył armję Gordona, który sam poniósł śmierć. **M.** zajął miasto Omderman i zrobił je stolicą swego państwa, ale 28 stycznia 1885 umarł na ospę. Następcą jego został *Chalif Abdu-Mahi.* Przeciwko niemu wystąpił cesarz abisyński Jan i zwyciężył go pod Gallabat'eą 1889, ale sam zginął w walce. W maju 1889 pobił Mahdystów generał Grenfell pod Toski. **M.** zraził sobie poddanych surowością, a nowy nieprzyjaciel zagroził mu w 1890, kiedy włosi objęli Massawę. Ale dopiero generał Kitchener na czele wojsk angielsko-egipskich zniweczył ostatecznie Mahdystów w szeregu potyczek. W r. 1899 pułkownik Wingate rozbił resztki armji **M.** i pod Dea-Debrikat. Chalif Abdulli i jego najbliżsi zginęli w bitwie. Por. Slatin-Pasza „Feuer und Schwert im Sudan" (1896); Borelli Bey „La chute de Kharthoum" (1885).

Mahé, największa (120 klm. kw.) z wysp Séchelles, z powodu której pomienione wyspy nazywane bywają *wyspami Mahé.*

Mahé, francuskie miasto na pobrzeżu Malabarskiem w Indjach przedgangesowych, ma 12,000 m. i jest rezydencją gubernatora.

Mahlmann Zygfryd Aug., poeta niemiecki, * 1771 w Lipsku, † 1826. Poświęcał się szczególnie beletrystyce; od 1805 redagował gazetę *Zeitung für die elegante Welt*, naprzód sam, potem wspólnie z Meth. Müllerem, a od 1810—1818 także „Leipziger Zeitung"; następnie zaś zajmował się naukami przyrodzonemi i ekonomją. Jego poezje odznaczają się wogóle tonem elegicznym, a niektóre tylko satyrycznym, jak np. „Marionettentheater" (Lipsk, 1806). Zbiorowa ed. prac Mahlmanna: „Sämmtliche Werke" wyszła w Lipsku (8 t., 1839—40).

Mähly Jakób, pisarz niemiecki, * 1828, napisał: „Sebastian Castellio" (1862); „Wesen und Geschichte des Lustspiels" (1862); „Geschichte der antiken Litteratur" (1880); oraz poematy: „Mathilde" (1859), „Das Erdbeben zu Base" (1850).

Mahmud I, sułtan turecki, syn Mustafy II, * 1696, wstąpił na tron 1730 po usunięciu swego stryja Achmeda III, † 1754. Za jego panowania utraciła Turcja Georgję i Armenję, które zdobył Szamos-Kuli-Khan.

Mahmud II.

Mahmud II, * 1785, wyniesiony został przez jańczarów na tron 1808 na miejsce Mustafy IV. Mimo wszelkich usiłowań nie zdołał **M.** powstrzymać upadku państwa Otomańskiego. Utracił z kolei 1812 Bessarabję, a 1828 prowincje Naddunajskie i Grecję. Niewiele pomogło i wytępienie burzliwych janczarów 1826 r. Starania jego celem wprowadzenia cywilizacji europejskiej rozbiły się o upór muzułmański, a bunt paszy Egiptu poddał go pokojem adrjanopolskim (1829) w pewną zależność od Rosji. **M.** † 1839 niezadługo po klęsce pod Nisib, poniesionej od *Ibrahima-Baszy* (ob.), syna Mahmed-Alego. Następcą **M.** był starszy syn jego Abd-ul-Medżyd (ob.).

Mahmud Damat-Basza, mąż stanu turecki, syn Fethi Achmeda Baszy, wskutek małżeństwa swego z Dżemileh-Sulhaneh, jedną z córek Abdul Medżyda, zyskał wielkie znaczenie i rangę muszyra. Zbogacony przekupstwem, potrafił zjednać sobie wielki, lecz zgubny dla państwa wpływ nad szwagrem swoim Abd-ul-Hamidem II. Jemu należy przypisać upadek Midata. Mianowany naczelnikiem artylerji, aczkolwiek nie miał o tem żadnego pojęcia, oraz najwyższej rady wojennej (Dari-

Szura), rozwinął podczas wojny rosyjsko-tureckiej zgubną działalność, częścią z tchórzliwego zamiłowania pokoju, częścią zaś z zazdrości przeciwko dzielnym generałom, krzyżował ich plany, zmieniał ciągle dowództwa i wogóle paraliżował działania wojenne. Znienawidzony z tego powodu powszechnie, umiał zachować swe stanowisko, utrzymując ciągle sułtana w strachu przed spiskami, i został nawet ministrem wojny. Dopiero w czerwcu 1878 został usuniętym. Odzyskał 1880 łaskę sułtana, ale w 1881 wplątany został w proces o zabójstwo sułtana Abd-ul-Azisa i podobnie jak szwagier jego Nuri basza skazany został na śmierć, ułaskawiony jednak na dożywotnie zesłanie do Taif w Arabji. Małżeństwo jego z siostrą sułtana Abd-ul-Hamida zostało rozwiązane; † 1884.

Mahmud Nedim Basza, mąż stanu turecki, * około 1806, † 1883 w Konstantynopolu, uczeń i przyjaciel Reszyda Baszy, rozpoczął za jego poparciem karjerę w ministerjum spraw zagranicznych i szybko postępując, był generalnym gubernatorem Syrji i Smirny, gubernatorem Trypolisu, ministrem sprawiedliwości, 1867 ministrem marynarki, po śmierci Ali baszy mianowany 1871 wielkim wezyrem, pozostawał na tem stanowisku do 1876; po wstąpieniu na tron Abd-ul-Hamida, skompromitowany o współudział w spisku, wysłanym został do Cosmy. **M.** był pod wpływem Rosji, z którą zostawał w tajnych knowaniach. Odzyskał znaczenie i wpływ i był w ostatnich latach ministrem spraw wewnętrznych.

Mahmudie, kanał w Egipcie dolnym, między Rozetą a Aleksandrją, zbudowany przez Mehemeda-Alego 1819—20, kosztem 7½ miljona franków i przy przymusowej pracy 250,000 fellahów, z których przynajmniej 20,000 wymarło skutkiem chorób i uciążliwości. Pod *Fum-el-M.* znajdują się wielkie śluzy.

Mahmudie, moneta złota w Turcji z 1822, wartości 25 gerusz=3,40 rubla.

Mahn Karol August Fryderyk, lingwista, * 1802 w Zellerfeld, był od r. 1828 nauczycielem języków obcych w Berlinie i † 1887 w Steglitz. Oprócz podręczników do nauki języków francuskiego, angielskiego, włoskiego, łacińskiego i greckiego napisał: „Die Werke der Troubadours“ (Berlin, 1846—1882, t. 4); „Biographien der Troubadours“ (2 wyd., 1878); „Ethymologische Untersuchungen auf dem Gebiet der romanischen Sprachen“ (1854—76); „Darlegung der Kunst die Sprachen auf die schnellste und leichteste Art sprechen zu lernen“ (1855); „Gedichte der Troubadours“ (1856—68, t. 4); „Denkmaler der baskischen Sprache“ (1857); „Ueber die epische Poesie der Provençalen“ (1874); „Ueber das Wesen und den Ursprung der Sprache“ (1881); „Lautlehre der altprovençal Sprache (1885) i in.

Mahnd (*men*, ang. *maund* lub *mun*), waga handlowa w Indjach wsch., różna w różnych prowincjach i dla różnych towarów. Normalny **M.** (*Indian Maund*) po 40 *sihr*=100 troy-funtów=37,32 kg. Ob. Man.

Mahnicz Antoni, pisarz słowiński, * 1850 w Gorycji, wyświęcony na księdza 1874, później doktor teologji, od 1880 profesor tego przedmiotu w seminarjum w Gorycy, od 1896 biskup na wyspie Kerk. Ogłosił osobno „Dvanajst veczerov“ (1887); wiele artykułów, przeważnie polemicznych, drukował w czasopismach, szczególnie w założonym i redagowanym przez siebie od 1888 do 1896 *Rimskim katoliku*.

Mahomet właściwie *Mohammed* (t. j. po arabsku uwielbiany), założyciel nazwanej od jego imienia religji (ob. Mahometanizm), syn Abd-allaha i Aminy, * 571 w Mekce. Jakkolwiek pochodził ze znanego w całej Arabji środkowej plemienia Kureiszytów, młodość jednak przepędził w ubóstwie. Dzieckiem jeszcze utraciwszy rodziców, wychowany był przez stryja Abu-Taliba, mającego nadzór nad Kaabą (ob.), a stąd i pewne znaczenie w Mekce. W 12 r. życia odbył ze swym opiekunem podróż handlową do Basry, gdzie spotkał się z chrześcijańskim mnichem Bahira (czy Dżerdżys) i zwrócił na się uwagę stryja niepospolitą bystrością umysłu. O następnych latach życia jego mało co wiemy. W 25 r. przyjął służbę u bogatej wdowy Kadidży, trudniącej się handlem, i pojął ją w małżeństwo. Po ożenieniu zajmował się kupiectwem, wiódł żywot bez troski i oddawał się szczególnie refleksjom religijnym. Mając lat 40, powziął zamiar zjednoczyć w jedną religję wszystkie kulty, istniejące naówczas w Arabji, a mianowicie: sabeizm, judaizm i chrystjanizm. Początkowo ideje swe propagował tajemnie. Przez lat 3 żył na pustyni. Człowiek nerwowy, bujnej wyobraźni, marzyciel, podległy atakom epileptycznym, miewał objawienia połączone z jasnowidzeniem. Zrazu przeląkł się ich; później wszakże utwierdził w sobie przekonanie o boskiem swem posłannictwie, a owe objawienia (które już do końca życia niby miewał) stały się podstawą nowej religji, zawartej w Koranie (ob.), tej ewangelji i kodeksie muzułmańskim. W Mekce nie znalazł odrazu wielu zwolenników; ogłosiwszy się prorokiem, był nawet wyszydzany i przez Kureiszytów prześladowany, zwłaszcza że liczba uczniów wzrastała. Z obawy więc o swe życie uciekł z Mekki do Yatreb (odtąd *Medyna*) 622, a wypadek ten nazywa się *Hedżira*. W Medynie silne znalazłszy od mnogich stronników poparcie, urządził nowe gminy, a Mekkę i innych nieprzyjaciół swych postanowił orężem przynaglić do uległości. Jakoż po krwawych walkach zmusił Mekkę do zawarcia formalnego traktatu pokojowego (628); zyskał przez to wielkie znaczenie, rósł w potęgę, rozkrzewiał swe zasady przez gorliwych wysłańców po całej Arabji, a nawet po za jej granicami; w końcu zdobył Mekkę, wrócił do Medyny, przyjmował poselstwa i hołdy od różnych plemion i zjednoczywszy

w swych ręku władzę świecką z duchowną, stał się potentatem (630). W 10 r. hedżiry odbył ostatnią pielgrzymkę do Mekki, aby zgromadzonym pątnikom ustnie wyłożyć najgłówniejsze zasady swej nauki. Wkrótce po swym powrocie do Medyny zachorował na febrę i † 8 czerwca 632 na ręku drugiej swej żony Aiszy (ob.). Pochowany został w mieszkaniu, w którem chorował; miejsce to znajduje się teraz wewnątrz obszernej moschee, licznie przez wiernych zwiedzanej. Por. Weila „M. der Prophet, sein Leben und seine Lehre" (Stutgard, 1843); Caussin de Percewal „Essai sur l'histoire des Arabes avant l'Islamisme" (2 t., Paryż, 1847); Muir „The life of M." (Londyn, 1861, t. 4); Sprenger „Das Leben und die Lehre des M." (3 t., Berlin, 1861—65); Nöldecke „Das Leben Muhammeds" (Hanower, 1863); Delaporte „Vie de Mahomet" (Paryż, 1874); Krehl „Das Leben des Muhammed" (Lipsk, 1884).

Mahomet, właściwie *Mohammed*, nazwisko kilku cesarzów czyli sułtanów tureckich.—**Mahomet I,** * 1387; po śmierci ojca swego Bajazeta I († 1403) musiał o tron staczać zacięte boje z braćmi Solimanem, Izą i Muzą i dopiero po śmierci tego ostatniego utrzymał się przy władzy. Państwo swe, znacznie nadwątlone przez Tamerlana, umiał zjednoczyć i podnieść jego potęgę. Stolicę swą przeniósł do Adrjanopola; † 1421.

Mahomet II, z przydomkiem Bujuk to jest Wielki, 1451—81, syn Amurata II (ob.) a wnuk poprzedniego, * 1430 w Adrjanopolu. Uśmierzywszy powstania w Azji Mniejszej, wyruszył 1453 z ogromną siłą przeciw Konstantynopolowi, zdobył go po 53-dniowem oblężeniu (29 maja 1453) i obrał za swą stolicę; poddanym greckim zapewnił jednak wolność religijną. Następnie rzucił się na podbój Serbji, ale został odparty przez Jana Hunyadi (ob.) 1454 pod Semendrją i 1456 pod Belgradem. Później zdobył jednak Serbję i Bośnę, spustoszył Węgry, Chorwację, Sławonję i Styrję, ale Skanderberga (ob.) musiał uznać 1461 r. niepodległym władcą Albanji. Wiódł także szczęśliwe boje z Wenecjanami i Genueńczykami, a hana Tatarów krymskich uczynił swym wasalem (1473). Napad na Rhodus nie udał mu się z powodu waleczności Joannitów. Śmierć tego zaborcy zaszła 1481 podczas wyprawy perskiej, uchroniła Włochy od klęsk niechybnych. **M.** zdobył 12 państw i 200 miast przeszło. Świetne zalety umysłu przyćmił okrucieństwem, wiarołomstwem, rozpustą i naigrawaniem się z praw wszelakich. Nie posiadał wprawdzie wyższego wykształcenia, ale mówił po grecku, arabsku i persku, znał łacinę i historję starożytną, rysował i malował, miał pewne wiadomości z geografji i matematyki.

Mahomet II.

Mahomet III, 1595—1603, * 1566. Wstąpiwszy na tron po ojcu Amuracie III, kazał udusić 19 swych braci i utopić 10 żon ojcowskich. Początkowo szczęśliwy był w bojach z książętami chrześcijańskimi (Austrja i Węgry), ale później musiał ich prosić o pokój; † 1603.

Mahomet IV, 1648—87, * 1641. Po śmierci ojca Ibrahima, zamordowanego przez janczarów, wstąpił na tron 1648 pod opieką swej babki. Państwo, osłabione wewnątrz i zaniepokojone zewnątrz intrygami pałacowemi i serajowemi, wzmocnił znakomicie wielki wezyr Kinprili (od 1656) i rozwinął niezwyczajną potęgę. Islam zerwał się raz jeszcze do wielkiego, ale i ostatniego boju z chrześcijaństwem. Wielki wezyr Achmed (1662) walczył szczęśliwie z Węgrami i Rosją, a na Wenecjanach zdobył Kandję. W 1672 sam **M.** wyruszył na czele 150,000 ludzi w granice Polski, zdobył Kamieniec i pokojem buczackim (18 października 1672) otrzymał Podole z Ukrainą. Odniósł wprawdzie Jan Sobieski świetne nad Turkami zwycięstwo pod Chocimem 12 listopada 1673, bił ich i później ale pokojem żórawińskim 16 października 1676 odzyskał jeno $^2/_3$ Ukrainy, a sprawa Podola została w zawieszeniu. Nowy wezyr Kara Mustafa miał wielkie powodzenie w wojnie z Austrją i obległ już Wiedeń 1683, gdy Sobieski, przybywszy na odsiecz rozgromił go całkowicie i zadał cios śmiertelny potędze tureckiej. W skutek całego szeregu klęsk następnych, a zwłaszcza ostatniej pod Mohaczem (1687) został **M.** zrzucony przez janczarów z tronu i wtrącony do więzienia, w którem † 1691.

Mahometanizm, właściwie *Mohammedanizm*, religja utworzona przez Mahometa (ob.), nazywana przez jej zwolenników *Islamem* i polegająca na objawieniach jej założyciela, spisanych i ułożonych w Koranie (ob.) za pierwszego kalifa Abubekra. W Koranie zestawione są zasady religji, prawidła moralności, historja, legiendy, modlitwy, hymny, przepisy policyjne, prawa kryminalne i cywilne, jako objawienia boskie bez żadnego porządku systematycznego, tak, jak je głosił Mahomet, stosownie do potrzeb czasu i okoliczności. Początkowo występował Mahomet jako reformator czystej objawionej przez Boga Abrahamowi religji, później zaś podawał się za ostatniego i największego proroka. Od pogan żądał zniszczenia bałwanów, od Żydów zamienienia praw Mojżeszowych na własne, od chrześcijan wyrzeczenia się czci Chrystusa jako Boga, nauki o Trójcy i ukrzyżowaniu Jezusa. Zasady jego nauki odznaczały się wielką prostotą. Wiara w jedynego, prawdziwego, wszechpotężnego, wszystkowiedzącego i najpotężniejszego Boga, wiara we własne posłannictwo i sąd ostateczny, nieśmiertelność duszy i przeznaczenie—oto główne dogmaty. Niewiernym grozi srogiemi karami na ziemi i wiecznemi mękami ognia piekielnego, wy-

znawcom zaś swym zapowiada zwycięstwa nad wrogami i w najzmysłowszych barwach maluje im rozkosze raju niebieskiego. Siebie uważa za najprzedniejsze ze wszystkich stworzeń boskich. Największa wada tej nauki, pomijając już grube przesądy i zabobony, polega na nieokreśloności i zbytecznem uogólnianiu pewnych zasad, co dało później powód do gwałtownych i krwawych sporów, np. o pojęciu przeznaczenia i jedności Boga. Najpiękniejszą stosunkowo stroną **M.** jest nauka rzeczelnej moralności. Prawo, nakazujące mieczem rozszerzać Islam, rozbudziło w Arabach wielką wojowniczość i fanatyzm niezmierny, przy pomocy których rozpowszechnił się **M.** nietylko w Azji i Afryce, ale nawet w Europie. Obecnie liczą około 130 miljonów Mahometan. Był czas, że **M.** obok potęgi politycznej jaśniał jeszcze lśniącym blaskiem sztuk i nauk, dla których zrobił wiele dobrego. W **M.** wytworzyło się około 72 sekt, uważanych za heretyckie przez prawowiernych (ortodoksów), zwanych *Sunnitami* (ob.), którzy przyjmują i zwyczaje. Z sekt najgłówniejsza *Szyitów* (ob.). Por. Kremer „Geschichte der herrschenden Ideen des Islam“ (Lipsk, 1868); Deutsch „Der Islam“ (1873); Arnold „The Islam, its history, character and relation to christianity“ (3 wyd., Londyn, 1874); Vambery „Der Islam im 19 Jahrhundert“ (Lipsk, 1875); Lüttke „Der Islam und seine Völker“ (1878); Hauri „Der Islam in seine Einfluss auf das Leben seiner Bekenner“ (Berlin, 1885); Hughes „Dictionary of Islam“ (Londyn, 1885).

Mahon, *Port-M.*, miasto portowe i twierdza pierwszorzędna na wyspie hiszpańskiej Minorca, ma 18,500 miesz., gotycki kościół katedralny i wielki szpital morski.

Mahon James-Patrick O'Gorman, irlandzki mąż stanu, * 1803, † 1891 r., kształcił się w Dublinie wraz z O'Connellem, stawał 1828 w obronie praw katolików. Kilkakrotnie stawiał swoją kandydaturę do izby, ale dopiero w r. 1847 został wybrany do izby, gdzie zasiadał pomiędzy radykalistami, aż do r. 1852. W hrabstwie Clare kilkakrotnie był wybierany jednogłośnie w r. 1879 i 1886. Przytem był stale jednym z głównych przedstawicieli partji narodowej irlandzkiej i stale popierał sprawę Home-rule'u.

Mahon Filip Henryk, wicehr., ob. Stanhope.

Mahonia, rodzaj roślin z rodziny berberysowatych, uważany też za podrodzaj berberysu, krzewy w Ameryce płn. i Azji, z kwiatami żółtemi, zebranemi w grona. **M.** *aquifolium*, krzew wysokości 1,25 m., z liśćmi brunatniejącemi na zimę i jagodami błękitnemi, uprawia się w ogrodach. Gatunki **M.** *repens* i **M.** *nervosa* są mniejsze. Z jagód wyrabia się napój fermentowany.

Mahoń, ob. Swietenia.

Mahrburg Adam, psycholog, napisał: „Teorja celowości ze stanowiska naukowego“ (Kraków, 1888); „Dziedziczność pod względem empirycznym“ (w *Ateneum*, 1889); „Monizm współczesny i echa jego u nas“ (1890); „Psychologja współczesna i stanowisko jej w systemie wiedzy“ (Kraków, 1891); „Artur Schopenhauer“ (1880, w dodatku do *Kraju*); „Społeczeństwo i organizm“ (1889, tamże); „Notatki psychologiczne“ (1890, tamże). Współpracownik *Przeglądu filozoficznego*. Przełożył Augusta Weissmanna myśli o muzyce u zwierząt i zaopatrzył je wstępem p. t.: „Muzyka w świetle poglądów Weissmanna“ (Petersburg, 1894).

Mahwa, drzewo, ob. Bassia.

Mai Angelo, archeolog i filolog włoski, * 1782 w Schilpario, prow. Bergamo, † 1854 w Albano pod Rzymem. Z początku jako Jezuita żył w zaciszu zakonnem aż do 1813 r., kiedy został nadzorcą bibljoteki Ambrozjańskiej w Medjolanie; od 1819 kustosz, potem prefekt bibljoteki watykańskiej w Rzymie, od 1838 kardynał. Ustalił swą sławę odkryciem wielu, mianych za zatracone, skarbów literatury klasycznej (np. Cycerona „De republica,“ Rzym, 1822) i kościelnej, które wydawał bądź pojedyńczo, bądź w dziełach zbiorowych, jak „Scriptorum veterum nova collectio“ (10 t., Rzym, 1835—38); „Classici autores e Vaticanis codicibus editi“ (10 t., Rzym, 1828—38); „Spicilegium Romanum“ (10 t., Rzym, 1839—44); „Nova Patrum Bibliotheca“ (7 t., tamże, 1852—54).

Maibom, Wiktor von, germanista, * 1821 r. w Kassel, od 1858 profesor w Rostoku, 1866 w Tybindze, 1873 w Bonn, od 1875 radca najwyższego sądu handlowego w Lipsku. Z dzieł jego najważniejsze: „Das deutsche Pfandrecht“ (1867).

Maiden (ang.), dziewica. *Maiden speeche*, dziewicza mowa, pierwsza mowa w parlamencie.

Maidenhead, miasto w hrabstwie Berk w Anglji, nad Tamizą, powyżej Windsoru, 11,000 miesz.

Maidstone, stolica angielskiego hrastwa Kent, na południo-wschód od Londynu, posiada wspaniały pałac, należący do biskupa kanterburyjskiego, 18 kościołów, 33,000 miesz.

Maignan Piotr Franciszek Juljan, chirurg, * 1752 w Cherlieux blizko Besançon, † 1811 r. w Warszawie. Jako lekarz przybył do Polski i osiadł w Warszawie, gdzie wyuczywszy się języka polskiego, znaczną miał praktykę. Mianowany przez Stanisława Augusta pierwszym nauczycielem położnictwa w nowo założonej w Warszawie szkole chirurgicznej, sprawował te obowiązki aż do jej zamknięcia przez rząd pruski. W roku 1794 był generalnym sztabs-chirurgiem przy wojsku polskiem i za księstwa Warszawskiego egzaminatorem w ówczesnej dyrekcji lekarskiej.

Maik, owad, ob. Majówka.

Mailáth de Székhely, starożytny ród węgierski szlachecki, obecnie hrabiowski, z którego członków odznaczyli się: **Mailáth** Józef, minister austrjacki, * 1737, † 1810 w Mustarze (w Sremie); po ukończeniu nauk wstąpił do służby publicznej w kom. Honckim, gdzie był urzędnikiem fiskalnym, notarjuszem i wice-żupanem; od 1776 gubernator

Rjeki, został następnie wielkim żupanem kom. Seweryńskiego. Podniesiony 1783 do godności hrabiowskiej, był kolejno wielkim żupanem borszodzkim, komisarzem królewskim, wielkim żupanem peszteńskim, wice-kanclerzem węgierskim, wicegubernatorem Galicji (1794), kanclerzem koronnym galicyjskim (od 1797); przeniesiony 1801 na takąż godność do Wenecji, był następnie od 1802—1809 ministrem stanu.—Syn jego **Mailáth** Jan, Nepomucen, hr., pisarz i mąż stanu węgierski, * 1786 w Peszcie, † 1855 w Monachjum; po ukończeniu studjów prawnych w Rab, wstąpił do służby publicznej, którą porzucił po 10 latach z powodu choroby oczu. Wyleczywszy się, przemieszkiwał w Wiedniu, zajmując się literaturą; wstąpiwszy znowu do służby był do r. 1848 początkowo radcą dworu w węgierskiej kancelarji nadwornej, następnie sędzią państwa (judex curiae). Po upadku rewolucji węgierskiej zamieszkał w Monachjum i 1855 r. wraz z córką utopił się dobrowolnie w jeziorze Starnberskiem. Z jego prac historycznych celniejsze są: „Geschichte der Magyaren" (5 t., Wiedeń, 1828—31, 2 wyd., Regensburg, 1852—1853); „Geschichte des österreichischen Kaiserhauses" (5 t., Hamburg, 1834—50); „Die Religionswirren in Ungarn" (3 t., Regensburg, 1845—46); „Neueste Geschichte der Magyaren" (2 t., 1845); z poetycznych zaś „Magyaren Märchen und Sagen" (2 wyd., 2 t., Sztutgard, 1837).

Maillard Firmin, literat francuski, * 1833 r. w Gray (Haute-Saône), studjował medycynę, którą porzucił dla literatury. Pomieszczał swe artykuły w pismach: *L'Impartial, Diogène, Rabelais, Gazette de Paris, Figaro.* Napisał: „Histoire anecdotique et critique des 159 journaux parus en l'an de grâce 1856," 1857 dzieło to jest pierwszą częścią pracy p. t.: „Histoire anecdotique et critique de la presse parisienne" (1859); „Recherches historiques et critiques sur la Morgue" (1860); „Histoire des journaux publiés à Paris pendant le siège et la Commune" (1871); „Les Publications de la rue pendant le siège et la Commune" (1874); „La Légende de la femme émancipée" (1886) i in.

Maillechort, ob. Argentan.

Main (franc.), ręka. Main de justice, ręka sprawiedliwości.

Maine, dopływ rzeki Loary. Od niego i Loary nazwany departam. *Maine-et-Loire* obejmuje 7,283 klm. kw. z ludnością 518,000 i dzieli się na 5 okręgów: Angers, Baugé, Cholet, Saumur i Segré; miasto główne Angers.

Maine, dawna prowincja francuska (mniej więcej dzisiejsze departamenty Sarthe i Mayenne), była od r. 955 rządzona przez dziedzicznych hrabiów i dopiero r. 1481 do korony została wcieloną.

Maine, jeden ze stanów zjednoczonych Północnej Ameryki, leżący na północno wschodnim krańcu państwa, zajmuje 85,570 klm. kw. i liczy 662,000 miesz. Jest tu wiele jezior, z których największe są: Moosehead, Sebago, Chesunkook i Umbagog; z rzek najważniejsze: Penobscot, Kennebec i St. Johns. Klimat podlega częstym zmianom, wogóle jednak zdrowy; zima długa i ostra, wiosna krótka, lato gorące. Z płodów przedewszystkiem zasługują na uwagę wszelkiego rodzaju zboża, chmiel, len, kartofle i wiele owoców. Drzewo, marmur, wapno i i jabłka są główneml artykułami wywozu. Chów bydła, owiec, koni i trzody chlewnej odbywa się bardzo pomyślnie. Przemysł, opierający się głównie na wielkiej sile wód rzek tutejszych, stoi na wysokim stopniu rozwoju; reprezentują go głównie fabryki wyrobów bawełnianych, wełnianych i warsztaty okrętowe. **M.** dzieli się na 13 hrabstw i zostaje pod zarządem wybieranego co rok gubernatora, który ma dodanych do swego boku siedmiu radców. Senat liczy 31, izba reprezentantów 151 członków. Na kongres stan ten wysyła 6 deputowanych. **M.** po raz pierwszy nawiedzony był przez Europejczyków w 1607 i odtąd powoli się zaludniał. W r. 1652 należał do okręgu Massachusetts, dopiero w 1820 przystąpił do unji jako stan samoistny. Rezydencją zarządu jest Augusta, lecz najważniejszem miastem Portland. Por. D. Wiliamsona „The history of the state of **M.**" (Halbow, 1839); Varney'a „Brief history of **M.**" (2 wyd., Portland, 1890).

Maine Ludwik August Bourbon, książę de, naturalny syn Ludwika XIV i pani de Montespan, * 1670 w Wersalu. Wraz z żoną swoją Anną Ludwiką Benedyktą Bourbon-Condé (* 1676, † 1653 w Sceaux) i posłem hiszpańskim, księciem Cellamare uknuł spisek przeciwko regentowi, księciu Filipowi Orleańskiemu, który udzielonych mu przez Ludwika XIV przywilejów księcia krwi odmawiał. Spisek ten, pierwotnie przez ministra hiszpańskiego Alberoni ułożony, miał na celu utworzenie nowej regencji na rzecz Filipa V hiszpańskiego. Po wykryciu sprzysiężenia 1718 r. książę przez rok był więziony, a następnie, uzyskawszy wolność, żył z żoną w Sceaux, gdzie † 1736 r. Na dwu jego synach wygasła rodzina książąt de **M.**

Maine de Biran Marja Franciszek Piotr *Gonthier de Biran,* filozof i najznakomitszy metafizyk francuski, * 1766 w Bergerac, † 1824 w Paryżu. Mimo słabowitego zdrowia wstąpił do armji 1785, ale opuścił służbę już 1789 osiadł na wsi i poświęcił się naukom. Mianowany 1795 r. prefektem departamentu Dordogne, zasiadał krótko w radzie pięciuset (1797), a za cesarstwa i restauracji był także deputowanym. **M.** lichy polityk, znakomitym jest filozofem. W przekonaniach filozoficznych **M.** spotykamy trzy różne zasady, a raczej stadja rozwoju. Pierwsze, zawarte w pracy „Mémoire sur l'habitude" (1803), zostają w ścisłym związku ze szkołą Condillac'a (ob.). Źródłem naszych wyobrażeń o przedmiotach zewnętrznych jest swobodny ruch. Wrażenie zmysłowe jest to afekcja, wywołana przez zewnętrzne przyczyny, percepcja zaś jest dziełem naszej swobodnej czynności, nie zaś przekształceniem wrażeń zmysłowych.

W drugim perjodzie rozwija M. swą własną filozofję w pismach: „Raports du physique et du moral" (1811 pisane, ale dopiero po śmierci autora 1834 ogłoszone), a głównie w „Essai sur les phénomènes de la psychologie" (ogłoszone przez Beorlle'a 1859 r. w Paryżu). Zasadniczą myślą M. jest odróżnienie punktu widzenia istoty, poznającej samą siebie, od punktu widzenia zewnętrznych przedmiotów (o czem zapominali sensualiści). Czyż bowiem istota świadoma swoich czynów może się uważać za zewnętrzny przedmiot? Opór, jaki nasze ciało stawia naszej woli, obudza samowiedzę. Pojęcie przyczyny, jak i inne kategorje (ob.) są tylko rozmaitemi punktami widzenia w naszem wewnętrznem doświadczeniu, t. j. refleksji, nie zaś czczemi formami. Treść poznania otrzymujemy od stawiających nam opór przedmiotów. W trzecim perjodzie rozwoju, naszkicowanym tylko w nieukończonej „Antropologji," odróżnia M. trzy stopnie życia w człowieku: zmysłowe (zwierzęce), moralne (ludzkie) i na miłości wsparte (boskie). Najwyższym stopniem udoskonalenia się istoty ludzkiej jest zlanie się jej z Bogiem. Pisma M. wydawał Cousin (4 t., 1840), a następnie Naville (3 t., Paryż, 1859). Szczegółowszy rozbiór zasad M. przedstawił Janet w artykule „Le spiritualisme français au XIX siècle" (*Rev. d. d. mondes*, 1868, t. 65). Nadto por. Naville „M. de Biran, sa vie et ses pensées" (3 wyd., Paryż, 1874).

Mainland, największa z wysp Szetlandzkich, ma 990 klm. mil kw. powierzchni i około 20,000 ludności; górzysta, piaszczysta i bagnista; jest jednak w ogóle dosyć urodzajna.

Maintenon Franciszka d'Aubigné, margrabina de, kochanka, a następnie tajemna żona Ludwika XIV, * 1635 w Niort z protestanckiej rodziny szlacheckiej. W kilka lat po śmierci swego męża, poety Scarrona († 1660), została guwernantką synów Ludwika XIV i pani Montespan (ob.), nabyła majętność Maintenon, od której nazwisko sobie przybrała, wyzuła panią Montespan z łaski króla i zastąpiła jej miejsce. W r. 1685 Ludwik XIV potajemnie zaślubił M. i stał się za jej wpływem takim samym jak ona bigotem, a nawet odwołał edykt Nantejski. M. wywierała przeważny wpływ na sprawy państwa. Po śmierci króla (1715) usunęła się do zamienionego przez się na instytut wychowania panien, opactwa St. Cyr, gdzie † 1719. Jej listy, wydane przez Baumalla (9 t., Amsterdam, 1756; najlepsza ed., 3 t., Paryż, 1815), stanowią ważny materjał historyczny do owych czasów; później wyszły jeszcze „Lettres inédites de madame de Maintenon et de la princesse des Ursins" (4 t., Paryż, 1814 i 1826); zbiorową ed. jej listów wydał w nowszych czasach Lavallée (Paryż, 1865 sq.). Por. Caraccioli „Vie de Madame de M." (Paryż, 1786) i Genlis „Histoire de Madame M." (2 t., Paryż, 1806); Goffroy „Madame de M. d'après sa correspondance" (1887, t. 2); Bennett „Madame de M." (Londyn, 1881).

Maintenon F.

Maipu, wulkan w prowincji Santjago w rzeczypospolitej Chilijskiej, 5,416 metr. wysoki. U stóp jego jest jezioro Diamante na wysokości 3,... metr., z którego wypływa rzeka Maipu, zraszająca swemi wodami prowincję Santjago.

Maipure *(Maypure)*, grupa plemion indyjskich między wybrzeżem Wenecueli a Andami boliwijskiemi.

Maire du palais (fran.) ob. *Major domus.*

Mais, ob. Kukurydza.

Maison (fran.) dom, *Maison de Santé* dom zdrowia, *Maison de l'Empereur*, Maison du Roi, Maison militaire—wojska przyboczne monarchy francuskiego.

Maison Mikołaj Józef, margrabia i marszałek francuski, * 1770 w Epinay pod St.-Dénis, † 1840 r. w Paryżu; syn wyrobnika; wszedłszy 1792 r. do armji francuskiej, podczas wojen rzeczypospolitej i Napoleońskich w Niemczech, Hiszpanji i Rosji, dosłużył się stopnia generała dywizji, a po bitwie pod Lipskiem mianowany został naczelnym dowódcą armji północnej. Po abdykacji Napoleona, przeszedł na stronę Burbonów, otrzymał od Ludwika XVIII godność para, 1815 został gubernatorem Paryża, a 1817 margrabią. Podczas wojny o wolność Grecji dowodził 1828 roku wyprawą do Morei i 1829 otrzymał buławę marszałkowską. Następnie sprawował kilka poselstw dyplomatycznych, a 1835 i 1836 r. był ministrem wojny.

Maison Mikołaj.

Maison-Alfort, wieś we francuskim departamencie Sekwany, w okręgu Sceaux, o 7 klm. na połud.-wschód od Paryża, nad Sekwaną, przy kolei Paryż-Lion, posiada słynną szkołę weterenaryjną, liczne wille, 7,833 miesz., zajmujących się fabrykacją cementu, chemikaljów, powroźnictwem.

Maisonneuve Jakób, chirurg, * 1810 w Nantes, † 1894. Studjował medycynę w Paryżu, od 1840 był chirurgiem przy kilku szpitalach paryskich do 1875 r. Ogłosił: „Mémoire sur les hernies" (1852); „Leçons cliniques sur les affections cancereuses" (1853); „Mémoires sur une nouvelle méthode de catherisme" (1855); „Clinique chirurgicale" (2 t., 1863—64); „Mémoire sur les intoxications chirurgicales" (1867) i in.

Maissur, ob. Mysore.

Maistre Józef, hrabia, pisarz francuski, * 1754 w Chambéry, od 1803—17 poseł w Petersburgu, potem w Turynie, gdzie † 1821. Odznaczył się jako zdolny szermierz i gorący obrońca bezwzględne-

go absolutyzmu. Z dzieł jego wymieniamy: „Considérations sur la France“ (Paryż, 1796 i późn.); „Essai sur le principe générateur des constitutions politiques“ (Petersburg, 1810 i Paryż, 1814); „Du Pape“ (2 t., Lyon, 1819); „De l'église gallicane“ (Paryż, 1821) i t. d. Jego „Correspondence diplomatique“ wydał Blanc (2 t., Paryż, 1860).

Maistre, Ksawery de, brat poprzedniego, * 1763 w Chambéry, żył naprzemian w Paryżu i Petersburgu, gdzie † 1852. Z prac jego literackich (3 tomy, Paryż, 1825 i późn.), oprócz bardzo dowcipnego pisma „Voyage autour de ma chambre“ (Petersburg, 1794 i późn.), zasługują na wzmiankę: „Le lépreux de la cité d'Aoste“ (Paryż, 1811); „Les Prisonniers du Caucase“; „Prascovie, ou la jeune Sibérienne“.

Maitland, miasto w brytańsko-australskiej kolonji Nowej Południowej Walji, nad rzeką Hunter, 10,500 miesz., w okolicy kopalnie węgla kam. i szyfru.

Maître (fran.) pan, mistrz, nauczyciel. Maître des requêtes wysoki urzędnik prawny w dawnej Francji.

Maîtresse (fran.) pani, kochanka, utrzymanka, nałożnica.

Maixner Franciszek, filolog klasyczny chorwacki, * 1841 r. w Osieku w Sławonji, doktór uniwersytetu lipskiego, profesor filologji na uniwersytecie zagrzebskim, członek tamtejszej akademji południowo-słowiańskiej; ogłosił wiele prac, między innemi: „Jugurtę“ Salluszjusza i „Carmina“ Horacjusza z objaśnieniami; „Historija rimske kniževnosti“ (1884); „O himnu na delfijskoga Apollona“ (1896); liczne rozprawy w *Radzie* Akademji połudn.-słow., *Viestniku hrv. arheol. druztva*, w czeskich *Listach filol.*, w niemieckich *Zeitschrift für die österr. Gymnasien*, *Wiener Studien* i in.

Maizeroy René Jan, właściwie Toussaint, powieściopisarz francuski, * 1856 r. w Metz, gdzie odebrał początkowe wychowanie, w r. 1874 kształcił się w Tuluzie. Następnie wstąpił do szkoły wojskowej w Saint-Cyr, ale w r. 1880 wystąpił z wojska i poświęcił się wyłącznie literaturze. Pisywał pod pseudonimem *Maizeroy* (nazwisko matki). Napisał: „Souvenirs d'un Saint-Cyrien“ (1880); „Au régiment“ (1885); „Amour de garnizon“ (1886); „La vie de soldat“ (1887); „Billets de logement“ (1888); „Les Amours défendues“ (1884); „Les Parisiennes“ (1890); „Le Mal d'aimer“ (1882); „La Joie d'aimer“ (1884); „Petites Femmes“ (1885); „Bébé nillion“ (1886); „La première fois“ (1887); „Les Passionnées“ (1888); „La Belle“ (1889); „Coups de coeur“ (1890); „Pourquoi aimer?“ (1890) i wiele in. Używał nadto pseudonimów: Coq.-Hardy, Mora, Chassagnol, Sartorys, Frascata i in., któremi podpisywał się w pismach: *Vie Moderne*, *Gil Blas*, *Gaulois*, *Clairon* i *Figaro*.

Maj (łac. *Majus*, jako poświęcony bogini Mai), piąty miesiąc roku, a drugi wiosny, liczy 31 dni. Słońce w **M.** wstępuje do znaku Bliźniąt.

Maj Jan, publicysta polski, * 1738 r. w Krakowie, † 1831 r., redagował od roku 1796—1831 *Gazetę Krakowską* i w latach 1798 do 1804 wydawał „Kalendarzyki kieszonkowe krakowskie“.

Maja, bogini indyjska, żeńska połowa praistoty, matka trójcy bogów, oraz całego świata widzialnego i symbol złudzenia, gdyż według filozofji indyjskiej świat zewnętrzny uważany był za złudzenie subjektywne, za objaw przemijający, pod którym kryje się niezmienna i wieczna istota bytu. W sztuce religijnej indyjskiej przedstawiano **M.** z trójcą głównych bogów świata (Trimutri): Brahmy, Wisznu i Sziwy na łonie. Na innych wyobrażeniach widzimy **M.** z bogiem Kamą, Amorem indyjskim, symbolem miłości, która przy stworzeniu świata odegrała rolę czynnika twórczego. Na innych wyobrażeniach widzimy **M.** siedzącą na

Maja i Kama.

Maja i Trimutri.

Maja i Kama.

kwiecie lotosu i karmiącą Kamę piersią, na innych **M.** jedzie na orle, trzymając Kamę na ręku. Szata i zasłona bogini pokryta jest obrazami różnych stworzeń. Wyraz **M.**, w znaczeniu złudzenia, wprowadzony został przez Schopenhauera i bywa używany bardzo często w poezji i filozofji nowoczesnej.

Maja, w mitologji greckiej i rzymskiej, córka Atlasa i Plejony, urodziła Zeusowi Hermesa. U Rzymian **M.** (Majesta), córka Fauna i małżonka Wulkana, bogini identyczna z ziemią, któ-

rej na objatę zabijano prośną świnię w Kalendy Miesiąca Maja.

Maja *(Maya, Mayab)*, plemię indyjskie w Ameryce środkowej, głównie w Jukatanie i sąsiednich stanach meksykańskich. Tworzyli niegdyś kilka państw. Głowom dzieci nadawali postać spłaszczoną przez ściskanie deskami. Podczas wojen z Hiszpanami opuścili swe wioski i schronili się do lasów. Mowa ich dotąd jest rozpowszechniona; pismo posiadali hieroglificzne, dotąd słabo zaledwie odcyfrowane. Por. Stoll „Die Mayasprachen" (1838); Förstmann „Entzifferung der Maya-Handschriften" (1887—95).

Maja, pająk morski, ob. Kraby.

Majaczenie, *bredzenie, mówienie od rzeczy (delirium)*, psychiczne zboczenie mowy, zwichnięcie w mowie logiki i pierwiastku duchowego, które całą jej istotę stanowią. **M.** odnosi się do tworów, jakie chwilowo wyobraźnia choremu przedstawia, a które umysł jego bierze za rzeczywistość; zbłąkana logika często jeszcze tę mowę, żadnego z otaczającą rzeczywistością nie mającą związku, łamie w dziwaczny szereg najniedorzeczniejszych zdań, bezładnie z sobą powiązanych. **M.** może mieć charakter najrozmaitszy, od szeptu cichego i łagodnego, aż do gwałtownego szału. **M.** w każdym razie dowodzi zboczenia umysłowego, i stąd może się zdarzać przy wszystkich formach chorób umysłowych; często wszakże, równie jak umysłowe zboczenie, jest objawem chwilowym i przemijającym, jak w stanie upojenia i w gorączce.

Majano, Benedykt da, rzeźbiarz florencki, * 1424 w Majano, † 1498; uważany jest z Ghibertim i Donatellem za jednego z głównych przedstawicieli ówczesnej sztuki rzeźbiarskiej.

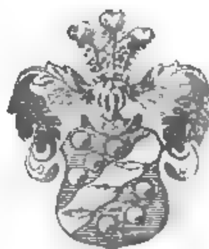
Majano, Giuliano da, * 1432 w Majano, † 1490; rzeźbiarz i budowniczy kierował budową katedry we Florencji. Pałac San Marco w Rzymie i część kościoła w Loreto są również jego dziełem.

Majar-Ziljski Maciej, patrjota słowiński w Korutanach, czynny też na polu zjednoczenia i zbratania narodów słowiańskich, * 1809 r. w Zilskiej Dolinie, † 1892 r., proboszcz podklosterski, od r. 1883 zamieszkał w Pradze. Literackie prace stawiają go w rzędzie pierwszorzędnych pisarzów południowo-słowiańskich. Wydał: „Piesmarika cerkevna" (1846); „Korutańske povestki"; „Pienie" (pieśni narodowe słowińskie); „Pravila, kako izobražvati ilirsko narečje i u obcze slavenski jezik" (Lublana, 1848); „Slovnica" (gramatyka dla szkół ludowych); „Spisovnik", oraz kilka książek szkolnych. Pomieszczał wiele artykułów w czasopismach: *Kolo, Slavjan* i in.; w rękopisie przygotował „Gramatykę porównawczą narzeczy słowiańskich".

Majdan (arab.), plac wielki, gdzie się może zgromadzić wielu ludzi, zatem targ, rynek, pole bitwy, szranki i dziedziniec. W języku leśnym budynek wśród lasu, w którym się popiół przerabia na potaż, albo też miejsce wycięte w lesie na postawienie majdanu.

Majdańska smoła, najlepszy gatunek smoły, pędzonej z karpiny, pochodzącej z miejsc wysokich.

Majdel *(Maydell)*, herb: W polu błękitnem między czterema kulami złotemi od góry, a trzema od dołu, na rzece srebrnej, lewo-ukośnej—trzy ryby. Nad hełmem w zawoju złoto-błękitno-srebrnym—trzy pióra strusie. Labry błękitne, podbite ze strony prawej złotem od góry, a srebrem od dołu, z lewej zaś strony — srebrem od góry, a złotem od dołu.

Majdel.

Majer Józef.

Majer Józef, fizjolog polski, * 1808 w Krakowie, † 1889. Medycynę studjował w mieście rodzinnem, gdzie w roku 1830 został profesorem, a w 1850 objął katedrę fizjologji. Obok zajęć profesorskich spełniał różne obowiązki obywatelskie; kilkakrotnie był dziekanem wydziału lekarskiego, rektorem uniwers. Jagiellońskiego, prezesem towarzystwa naukowego krakowskiego, a po założeniu akademji krakowskiej był jej prezesem do 189.. W r. 1875 usunął się od obowiązków nauczycielskich. Od r. 1880 był członkiem dożywotnim izby panów. W r. 1869 i 1881 w Krakowie, oraz 1875 we Lwowie, przewodniczył zjazdom lekarzy i przyrodników polskich. Najważniejsze jego dzieła są: „Fizjologja zmysłów" (Kraków, 1857); „Fizjologja układu nerwowego" (1854). Oprócz tego ogłosił: „Uwagi nad niektóremi wyrazami lekarskiemi" (1835): „Słownik anatomiczno-fizjologiczny" (wraz ze Skoblem, 1838); „Niemiecko-polski słownik wyrazów lekarskich" (1842); „Literatura fizjografji ziemi polskiej" (1862); „Charakterystyka fizyczna ludności galicyjskiej" (1876); „Roczny przyrost ciała u ludności galicyjskiej"; „O stuletniem życiu w krajach polskich w porównaniu z trwaniem życia prawidłowego" (1881) i in.

Majeran, ob. Lebiodka.

Majerano Kajetan, ob. Caffarelli.

Majeranowski Konstanty, pisarz dramatyczny i publicysta polski, * 1790 w Krakowie, † 1851. Po wyjściu z wojska był urzędnikiem w Krakowie. Jako pisarz dramatyczny wystąpił pierwszy raz w r. 1810 z komedją „Dla króla i ojczyzny wszy-

scy w mundurach". Odtąd przez lat 33 główna podpora teatru krakowskiego; podtrzymywał go i zasilał mnóstwem swych utworów, które dziś już dla małej wartości poszły w zapomnienie, ale w swoim czasie wielkie miały powodzenie z powodu scen efektownych i przedmiotów patrjotycznych. Do najgłośniejszych należały: „Urszula Mejerin" i „Dwory polskie". Zasłużył się również jako wydawca wielu pism perjodycznych. I tak: od 1819 do 1823 wydawał *Pszczółkę Krakowską*, potem *Pszczółkę Polską*, *Muzę nadwiślańską*, *Florę Polską*, 1827 *Gońca krakowskiego*, dziennik polityczny, historyczny i literacki. Z prac swych dramatycznych kilka drukował w powyższych pismach, oddzielnie zaś wyszły: „Kazimierz Wielki i Bróżda" (Kraków, 1822); „Kościuszko nad Sekwaną" (tamże, 1821); „Rej z Nagłowic" i kilka innych.

Majeranowy olejek, olejek eteryczny otrzymywany z kwitnącego majeranka przez destylację z wodą, jest żółtawy, silnej woni, smaku ostrego, c. wł. 0,9, miesza się z alkoholem i eterem. Przy —15° wydziela stearopten, zwany *kamforą majerankową*. Używa się do perfumowania mydła i w medycynie.

Majerski Aleksander, syn szefa kom. wojny, * 1789 r. w Warszawie, † 1857 r., artysta malarz akwarelista, uczeń—Bacciarellego, Vogla i Rychtera, a także Szpilawskiego i Stolpego. Był nauczycielem rysunków w szkole Pijarów. Widoki akwarelowe malował z niezwykłą siłą i bardzo wykończone. Celował w malowaniu drzew i sposób listkowania posunął do nienaśladowania. Z pomiędzy wielu robót ważniejsze są: „Krajobraz Szwajcarski"; „Widoki Królikarni"; „Bielan"; „Mokotowa"; „Łazienek"; „Wjazd do Kaskady"; „Widok przy księżycu;" „Czerniaków"; litogr.: „Kaskada;" „Wzory dla rzemieślników". Powyższe roboty znajdują się w rękach siostrzeńca **M.** p. Alojzego Podbielskiego, a pojedyńcze studja drzew u A. Głębockiego. **M.** był nauczycielem siostrzeńca swego malarza i rysownika Bronisława Podbielskiego.

Majerski A.

Majestat *(Majestas)*, wyraz, znaczący wielkość, wspaniałość, używany był w rzeczypospolitej rzymskiej, na oznaczenie powagi, oraz najwyższej godności i władzy w państwie ludu rzymskiego *(Majestas populi Romani)*, jako ogólnego zebrania obywateli; później przybrali go cesarze rzymscy, a od nich przeszedł na cesarzy zachodniej Europy. Od Henryka II używali go także królowie francuscy. Dzisiaj dają władcom znaczniejszych państw.

Majewski Skorochód Wincenty, badacz językowy i uczony archiwista, * 1764 w województwie Podlaskiem, 1835 r. Pierwotnie był profesorem w szkole kadetów, następnie służył wojskowo, a po upadku kraju osiadł w domowem ustroniu, poświęcając się badaniu dziejów starożytnych i nauce prawa. W r. 1809 został członkiem Towarzystwa warszawskiego przyjaciół nauk. Od 1799 roku archiwista główny metryk koronnych, potem metrykant koronny i pisarz koronny Królestwa, uporządkował dawne akta, spisał inwentarz i umieścił w bezpiecznem miejscu. Głównem zadaniem jego pracy i badań było dowiedzenie pochodzenia Słowian od Indów i w tym celu zebrał ogrom materjałów, których jednakże część tylko drukiem ogłosić zdołał. Dzieła jego drukowane są: „O Słowianach i ich pobratymcach" (Warszawa, 1816); „Rozkład i treść dzieła o początku licznych słowiańskich narodów, tudzież każdego w szczególności" (tamże, 1818); „Zbiór rozpraw podług działów, nauk i umiejętności, historję wędrówek, przesiedleń i przenosin, ogólną i szczególną ludów i narodów odrębnych ras czyli plemion i t. d." (tamże, 1828); „Gramatyka mowy starożytnych Skuthów czyli Skalnych Górali, Indo-Skythów, Indyków, Budhynów Herodota, Samskrytem czyli dokładną mową zwanej" (tamże, 1828); „Gramatyka języka tureckiego" (str. 94 litografowanych). Z rozpraw, czytanych na posiedzeniach Towarzystwa przyjaciół nauk, ogłosił drukiem: „Rzecz o archiwach" (1810); „Rzecz o sztuce dyplomatycznej, czyli umiejętności rozpoznawania dyplomatów i rękopisów" (1814) i in.

Majewski Wincenty, magister prawa i administracji, * 1806 we wsi Miłkowicach, powiecie Opatowskim, gubernji Radomskiej, † 1888, mecenas przy warszawskich departamentach rządzącego senatu, napisał wiele rozpraw prawnych znakomitej wartości, które drukował w *Temidzie* i w *Bibljotece Warszawskiej*, liczącej go do grona pierwszych swoich założycieli.

Majewski Urban, pułkownik, naczelnik warszawskiej straży ogniowej, * w r. 1818, † 1872. W 16-tym roku wstąpił do wojska. **M.**, przechodząc różne szczeble wojskowe, doszedł stopnia podpułkownika, objął w 1861 roku stanowisko naczelnika warszawskiej straży ogniowej, po trzech zaś latach, awansował na pułkownika. Za dowództwa **M.** straż bardzo wiele zyskała, słynęła z dzielności, energji i poświęcenia. Staraniem **M.** straż w 1869 r. powiększoną została o trzy sikawki parowe do gaszenia ognia, oraz w nowe przyrządy do ratowania mieszkańców, zagrożonych ogniem (obacz *Tygodnik illustrow.*, № 94, z r. 1869 r.).

Majewski Urban.

Majewski Erazm, archeolog i przyrodnik, * 1858 w Lublinie, nauki gimnazjalne pobierał

Majewski Frazm.

w Lublinie i Warszawie, studja jednak uniwersyteckie przerwał, objąwszy zarząd założonej przez ojca swego fabryki chemicznej. W r. 1899 objął redakcję pisma ludoznawczego *Wisła* i założył rocznik archeologiczny *Światowit*. Oprócz licznych artykułów ogłosił: „Potop biblijny i perjodyczne potopy ziemi" (1881); „Potop, szkic przyrodniczy" (1883); „Materjały do fauny krajowej, owady żyłkoskrzydłe" (1886); „O pilniejszych potrzebach naszego języka naukowego" (1886); „O przyczynach trzęsień ziemi i wybuchów wulkanicznych" (1887); „Koniec świata, przegląd wypadków, jakie mogą sprowadzić zagładę ziemi" (1887); „Doktor Muchołapski, fantastyczne przygody w świecie owadów" (1890); „Profesor Przedpotopowicz" (1898); „Materjały do folkloru krajowego: 1) Bocian, 2) Wąż" (1891—1893); „Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich" (1889—98); „Insecta neuroptera polonica" (1881); „Owady żyłkoskrzydłe" (1886).

Majkiewicz, *Maykiewicz*, herb: Na tarczy — podkowa z krzyżem kawalerskim we środku. U szczytu dwa pióra pawie, prawo-ukośnie pochylone.

Majkiewicz.

Majkow Bazyli, poeta rosyjski XVIII wieku, * około 1725 w gubernji Jarosławskiej, † 1778 lub 1780 r.; służył w wojsku, a następnie w służbie cywilnej; był członkiem jednej z lóż masońskich i należał do kółka Nowikowa. Dramaty jego: „Agrioppa", oraz „Femist i Jeronima", cieszyły się wielkiem powodzeniem; przełożył „Metamorfozy" Owidjusza, oraz „Meropę," tragedję Voltaire'a; pisał bajki i powieści komiczne: „Igrok Lombera," „Sud Paridow" i in. Zbiorowe wydanie dzieł **M.** wyszło w Petersburgu (1773 i 1809).

Majkow Apollon, poeta rosyjski, * 1821 r. w Moskwie, † 1897 w Petersburgu; ukończył 1841 wydział prawny na uniwersytecie w Petersburgu. Pisał piękne utwory antologiczne, oraz poezje, do których przedmiot brał ze świata klasycznego, przedstawił poetycznie Rzym („Wiecznyj gorod"), jego antyczne wspomnienia i upadek późniejszy. W poezji „Dwie sud'by" przedstawił dążenia młodego pokolenia. Podczas wojny wschodniej napisał cały szereg utworów patrjotycznych, niezbyt sympatycznie zresztą przyjętych. Z innych jego poezji odznaczają się pięknością: „Klermontskij sobor"; „Sawanarola" i in. Wydał: „Stichotworenija" (Petersburg, 1842); „Oczerki Rima" (tamże, 1847); „Stichotworenija" (2 t., tamże, 185.); „Nowyja stichotworenija" (Moskwa; 1864); „Soczinenija i perewody" (Petersburg, 1867) i in.

Majkow Walerjan, brat poprzedniego, * 1823 w Moskwie, † 1847; po ukończeniu wydziału prawnego w uniwersytecie petersburskim prowadził dział krytyczny i bibljograficzny w czasopismach: *Finskij Wiestnik*, a następnie *Oteczestwennyja Zapiski*. Odznaczał się wszechstronnem wykształceniem i po Bielińskim był jednym z najlepszych krytyków rosyjskich.

Majmaczyn, osada handlowa w Mongolji, przy granicy rosyjskiej, naprzeciwko Kjachty, ważny punkt handlu zamiennego między Rosją a Chinami, liczy 6,000 miesz. Wogóle **M.** lub *Majmaczen* nazywa się w Mongolji przedmieście handlowe, oddalone od miasta i otoczone ścianą drewnianą, w którem przebywają sami kupcy bez rodzin.

Majmon Salomon, jeden ze znakomitszych filozofów XVIII w., * 1754 w Nieświeżu, z ubogich rodziców; ożeniony w 11 roku życia, pracował na chleb codzienny jako nauczyciel dzieci ubogiego pachciarza. W 25 roku życia dostał się do Królewca, a stąd do Berlina, gdzie po całym roku ciężkiej nędzy, znalazł nareszcie środki dalszej pracy na obranej przez siebie drodze; tu zawiązał bliskie stosunki z wielu uczonymi i zyskał sławę głębokiego myśliciela wydanemi w języku niemieckim dziełami; „Versuch über die Transcendentalphilosophie" (Berlin, 1790); „Versuch einer neuen Logik" (tamże, 1794); „Philosophisches Wörterbuch" (tamże, 1791); „Streifereien in Gebiete der Philosophie" (1793). Starał się uzupełnić krytycyzm (ob.) Kanta przez zniesienie pojęcia kantowskiej „rzeczy samej w sobie" (Ding an sich). Fichte cenił wysoko prace **M.**, który prześladowany przez swoich ciemnych i fanatycznych spółwyznawców, przeniósł się z Berlina do Wrocławia, gdzie znalazł dla siebie dobroczyńcę w osobie hr. Kalkreita, w którego też dobrach Siegersdorf na Śląsku, w końcu r. 1800, żywot swój zakończył. Życiorys **M.** podał Kazimierz Kaszewski w *Bibl. Warsz.* (T. I, 1862 r.) i w *Tygod. Ilustr.* (T. IV, 1862).

Majmonides (właściwie *Mojżesz Ben-Maimon, Ben-Józef*, po arabsku *Abu-Amran-Musa-ibn-Abdalla*), jeden z najznakomitszych uczonych żydowskich, * 1135 r. w Kordubie, † 1204 r.; uczył się w Kordubie nauk żydowskich, arabskich i greckich, pracując zwłaszcza nad Arystotelesem. Z powodu prześladowania Żydów w Andaluzji udał się na Wschód, gdzie jakiś czas trudnił się handlem drogich kamieni, następnie został lekarzem sułtana egipskiego, a rozgłos jego nauki i szlachetnego charakteru zjednał mu niezmierną sławę. Jako teolog i uczony prawnik wpływem swoim przyczynił się niezmiernie do rozwoju judaizmu.

Napisał po arabsku: „Przewodnik zbłąkanych (More Nebochim, Paryż, 1856, przekład niemiecki Schreyera, 3 t., Frankfurt, 1838—39); filozoficzne poparcie prawa Mojżeszowego, a oprócz tego kilka dzieł treści filozoficznej, historycznej i lekarskiej. Po hebrajsku zaś napisał: „Mischne Thora“, książkę, zwaną później po prostu „Dziełem“ albo „Jad Chasaka“, obejmującą systematykę judaizmu talmudycznego. Por. Münz „Die Religionsphilosophie des M.“ (Berlin: 1887),

Majmonides Abraham, syn poprzedniego, * 1184, † 1254, również lekarz przyboczny, napisał dzieło teologiczne: „Co wystarcza pobożnemu,“ oraz komentarze do dzieł ojca.

Majna, góry w południowej części półwyspu Morei, w dzisiejszem królestwie Greckiem położone, bardzo strome, przystępne tylko przez wązkie ścieżki. Góry te zamieszkane są przez osobne pokolenie Majnotów. *Majnoci*, w liczbie 41,000 głów, z charakteru dzicy, odważni, skłonni do rozboju, ale ceniący wolność, gościnni, umiarkowani i surowych obyczajów, za tureckiego panowania zostawali pod zwierzchnictwem ośmiu naczelników pokoleń, z których każdy miał jeden obwód pod swoim zarządem. W r. 1834 powstali przeciw rządom greckim, ale siłą zostali zmuszeni do uległości.

Majnady, w mitologji greckiej, ob. Menady.

Majnoci, ob. Majna.

Majnow Włodzimierz Mikołajewicz, etnograf rosyjski, * 1845, † 1888; kształcił się w liceum Aleksandrowskiem i zajął się badaniem etnografji plemion fińskich. Ogłosił: „Pajezdka w Obonežje Korely“; „Priojatskaja Czud'“; „Rezultaty antropołogiczeskich izsledowanij sredi Mordwy-Ezri; „Oczerk juridiczeskago byta Mordwy“.

Majolika, ob. Garncarstwo.

Majonez (franc. *mayonnaise, mahonnaise*), sos sporządzany z żółtka, oliwy i octu, używany do potraw zimnych, wprowadzony we Francji 1756 r.; nazwa poszła od twierdzy Mahon na Minorce, przez Francuzów w tym roku zdobytej.

Major, w służbie wojskowej najniższy stopień sztabsoficera, następujący zatem bezpośrednio po stopniu kapitana lub rotmistrza; **M.** dowodzi najczęściej bataljonem. Tytuł majora pochodzi z Hiszpanji i rozpowszechnił się w XVI wieku.

Major lub *Majorano* Jerzy, teolog ewangelicki, * 1502 w Norymberdze, † 1572; od r. 1536 był profesorem w Witembergu, później superintendentem w Eisleben; miał przeważny udział w ówczesnych zapasach teologicznych. Znany jest szczególnie ze swoich sporów z Amsdorfem *(Spór Majorystyjski)* o stosunku wiary do dobrych uczynków. Dzieła jego wyszły 1569 (3 t., Witemberg).

Major Ryszard Henryk, historjograf angielski, * 1818 w Londynie, † 1891; w r. 1844 został konserwatorem w muzeum Brytańskiem, 1866—81 był sekretarzem londyńskiego Towarzystwa geograficznego, 1881—84 jego prezydentem. Wydał: „India in the 15 century“ (1853); „Early voyages to Terra Australis“ (1859); „The bibliography of the first letter of Chr. Columbus, describing his discovery of the New-World“ (1872); „The life of prince Henry of Portugal, surnamed the Navigator“ (1868); „The discoveries of Prince Henry the Navigator and their results“ (1877).

Major, pseudonim Władysława Noskowskiego.

Major, *majorowe tonacje*, ob. Dur.

Major domus, ob. Mer pałacowy.

Majoranek, ob. Lebiodka.

Majorat, prawo spadkowe podług przywileju starszeństwa, którego trzy są rodzaje: 1) Jeżeli starsi synowie i ich potomkowie wyłączają młodszych wraz z ich potomstwem, który to rodzaj zowie się prawem *primogenitury* (pierworodztwa); 2) jeżeli o prawie dziedziczenia stanowi blizkość stopnia pokrewieństwa, albo między kilku jednego stopnia krewnymi starszeństwo wieku, co jest *majoratem* w ściślejszem znaczeniu tego wyrazu; 3) jeżeli prawo spadku polega na starszeństwie wieku, bez względu na linję rodową i blizkość pokrewieństwa, co się nazywa *senjoratem*. Wszystkie te normy spadkowe w tem się z sobą zgadzają, że spadek przechodzi na jednego tylko członka rodziny, że więc żadnych nie ma działów. Majorat w ściślejszem znaczeniu jest prawem spadkowem, według którego spadek przechodzi na tego z pośród kilku agnatów, który najbliżej był spokrewniony ze zmarłym spadkodawcą; w razie zaś, gdy jest kilku agnatów równouprawnionych, spadek dostaje się z nich najstarszemu. Prawo do majoratu, nabyte dopiero przez sam spadek, nie może być przelane na spadkobierców. Posiadłości przywiązane do tego prawa nazywają się *majoratami* albo *ordynacjami* i zwykle posiadaczom przedawać ich nie wolno. U nas liczne majoraty zostały potworzone przez rząd i prawa posiadaczów takich majoratów określone zostały ukazem cesarskim w r. 1835. Ob. Zawadzkiego „Kod. cywil.“ tom I, str. 650 i następne.

Majorescu Jan, uczony rumuński, * 1811 w Siedmiogrodzie, † 1864 w Bukareszcie; przesiedliwszy się do Wołoszczyzny, wywarł wielki wpływ na duchowe rozbudzenie się kraju; 1848 r. był agentem dyplomatycznym przy parlamencie frankfurckim, 1860 r. dyrektorem zarządu szkolnego, w końcu profesorem historji na uniwersytecie w Bukareszcie. Z pism jego najważniejsze: „Itinerar in Istria“ i „Vocabular Istriano-Roman.“

Majorescu Tytus, syn poprz., * 1840 w Krajowie na Wołoszczyźnie, studjował filozofję i prawo w Niemczech i Francji, poczem 1862 r. został profesorem filozofji w Jasach. Z podobnie jak sam myślącymi założył tu towarzystwo, pierwotnie czysto literackie, następnie i polityczne, które wywarło wpływ na rozwój kraju. Jakkolwiek prześladowany za swe przekonania i działania, został jednakże 1874 r. w gabinecie L. Catargiu ministrem oświecenia publicznego i na stanowisku tem pozo-

stał do upadku gabinetu we wrześniu 1876. Znaczna część pism jego wydana została w zbiorze „Critice“ (r. 1874). Nadto ogłosił: „Poesia rumana“ (1867); „Logico“ (1876) i in.

Majoritas, w dawnem prawie polskiem pełnoletność (ob.).

Majorka, ob. Mallorka.

Majorkiewicz Jan, * 1820 w m. Płońsku, po ukończeniu uniwersytetu w Moskwie i odbytej aplikacji sądowej w Warszawie, otrzymał urząd w komisji rządowej sprawiedliwości. Działalność swą literacką rozpoczął rozprawami, pomieszczonemi w „Przeglądzie naukowym,“ przez Skimborowicza wydawanym. Pod wpływem filozofji niemieckiej, którą umiał pogodzić z głęboką wiarą, starał się M. rozszerzać u nas najnowsze umiejętne poglądy na dzieje i literaturę, i oprócz wielu drobniejszych artykułów ogłosił swe „Pomysły do dziejów piśmiennictwa krajowego“ (Warszawa, 1847), stanowić mające pierwszy tom prac, które zamierzał ogłaszać pod ogólnym tytułem: „Historja, Literatura i Krytyka.“ Pierwszy M., uważając dzieje literatury za organizm, rządzony stałemi prawami, starał się przedstawić je w sposób umiejętny. Choroba nie pozwoliła mu wykończyć należycie szeroko zakreślonego planu. † 1847, pozostawiając w rękopisie „Historję serca i rozumu,“ oraz zbiór rozpraw pomniejszych.

Majowe prawa, kościelno-polityczne prawa, ustanowione podczas walki religijnej (Kulturkampf) w Prusiech dla cesarstwa Niemieckiego, tak nazwane z powodu ogłoszenia ich w maju 1873, 1874 i 1875 r. Ustanawiały one: obowiązkowe wykształcenie uniwersyteckie dla księży; zatwierdzanie ich na posadach przez rząd, ograniczenie kościelnej władzy dyscyplinarnej; zaprowadzenie sądu państwowego do spraw duchownych. W r. 1874 wprowadzono kary (ograniczenie miejsc zamieszkania i wygnanie) dla księży, wypełniających swe obowiązki bez zezwolenia rządu; w r. 1875 zniesiono wszystkie zakony i kongregacje, z wyjątkiem mających na celu pielęgnowanie chorych. Majowe prawa jednak chybiły celu, przyczyniły się bowiem do wzmocnienia stronnictwa klerykalnego tak, że rząd po upływie kilku lat zaczął łagodzić ich wykonywanie, w końcu zaniechał ich prawie zupełnie, wbrew zapewnieniu uroczystemu Bismarcka, iż nie pójdzie do Kanosy, t. j. nie zgodzi się na żadne ustępstwa Kościołowi.

Majowe przymrozki, ob. Mróz.

Majowe święto, święto robotników ustanowione na międzynarodowym kongresie robotniczym w Paryżu (1889) i obchodzone albo 1 maja, albo w najbliższą po tym dniu niedzielę majową w całej Europie.

Majówka, *maik (Meloë),* rodzaj owadów z rzędu tęgopokrywych, z grupy niedostawnych *(Heteromera)*, ma głowę zupełnie swobodną, oddzieloną za pomocą szyi wyraźnej, czułki paciorkowate, pokrywy skrzydeł skrócone, skórzaste, miękkie. Należy tu około 70 gatunków, niektóre miały zastosowanie lekarskie; do tych należy **M.** *błękitna (M. proscarabaeus)*, długa około 2,5 cm., koloru błękitnawo-czarnego, zjawia się już w kwietniu przy drogach; za poruszeniem stawów nóg wydaje płyn oleisty, naciągający pęcherze na skórze; używaną była przeciwko wodowstrętowi, zamiast kantarydy. **M.** *właściwa (M. majalis)*, 2,3 cm. długa, czarna, rzadziej bywa spotykana, niż poprzednia. Gąsienice **M.** czepiają się owadów pszczołowatych i zaniesione przez nie do ich gniazd, żywią się głównie miodem.—**M.** w niektórych okolicach pod nazwiskiem konwalji (ob.). **M.** *błotna,* toż co knieć czyniec (ob.).

Majowka.

Majster od Przyjaciela dzieci, pseudonim Ign. Danielewskiego.

Majtrank (niem. napój majowy), lekkie wino nieco słodzone i przez 10 minut pozostawione w zetknięciu z zielem barwiny *(Asperula)*, zebranej przed zakwitnięciem, niekiedy z innemi ziołami jak z rojownikiem.

Majunga *(Madsanga)*, miasto portowe na płnoco-zachodnim wybrzeżu wyspy Madagaskar, nad zatoką Bombetoke, 7,000 mieszk., zbombardowane i wzięte przez Francuzów 1883, lecz zwrócone 1885 r.

Majunke Paweł, publicysta ultramontański niemiecki, * 1842 na Śląsku, † 1899; po ukończeniu studjów został kapłanem, od 1869 był redaktorem kolońskiej *Volkszeitung*, następnie od 1871 r. do października 1878 berlińskiej *Germania*, od 1874 członkiem sejmu niemieckiego; kilkakrotnie ścigany sądownie za przekroczenia prasowe i więziony, był w grudniu 1874 r. aresztowany podczas sesji parlamentu, co wywołało gorące debaty. W r. 18.. mianowany proboszczem pod Głogowem, zrzekł się mandatu i wycofał się z życia politycznego. Napisał: „Geschichte des Kulturkampfes in Preussen“ (Paderborn, 1886) i anonimowo „Geschichtslügen“ (6 wyd., 1886), oraz „Luise Lateau“ (2 wyd., 187.

Majuskuły, większe litery początkowe używane w drukarstwie; mniejsze głoski nazywają się *minuskułami*.

Mak *(Papaver)*, rodzaj roślin z rodziny makowatych (ob.), mający za cechy: kielich 2—3-działkowy, odpadający; korona 4—6-płatkowa, o płatkach przewrotnie jajowatych, odpadających; pręciki liczne, znamię bezszyjkowe, 4—20-promieniste, zawiązek krążkowaty; torebka przewrotnie jajowa lub kulistawa, 4—20-komorowa, pękająca pod znamieniem; najczęściej nasion mnóstwo, prawie nerkowatych. Należy tu około 40 gatunków, zioła roczne lub trwałe, omszone, w Europie i Azji, z sokiem mlecznym białym, o liściach klapkowo, a na-

t pierzasto-dzielnych, kwiatach pojedyńczych. . *ogrodowy (P. somniferum)* jest prawie gładki, —150 cm. wysoki, o liściach modrawo-zielo- ch, kwiatach czerwonych lub białych. Hodują ; dwie odmiany, o nasieniu białem i czarnem; od- any pełne często uprawiają się jako ozdobne. sztuce lekarskiej używane bywają torebki czy- *makówki* niezupełnie dojrzałe, tudzież białe na- na maku, a głównie sok rośliny, wygotowany suchości, jako *opjum* (ob.). *Olej makowy*, otrzy- ywany z nasion przez wytłaczanie, ma podobne

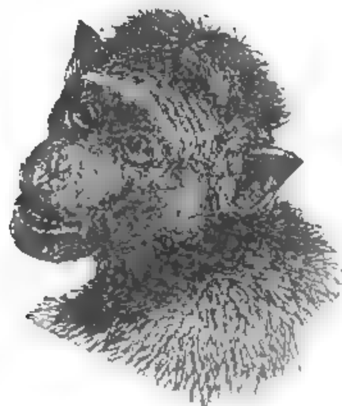
Mak. *a* owoc, *b* nasienie powiększone.

zastosowanie jak orzechowy lub migdałowy, a nad- o używany jest do farb olejnych. Jest blado żół- y, krzepnie przy 20°, wydaje twarde, białe mydło składa się głównie z glicerydu kwasu oleju lnia- nego; nasiona dają go na zimno 33, na ciepło 50%. Używa się często do fałszowania oliwy. **M.** *wschodni (P. orientale)*, rosnący na Kaukazie i w Armenji, o kwiatach mocno-czerwonych, hodowany bywa w naszych ogrodach; na Wschodzie otrzymują z niego dobre opjum. *Maczek*, **M.** *polny (P. rhoeas)* ma liście pierzasto-dzielne, łodygę 50—100 cm. wysoką, gałęzistą lub pojedyńczą, okrytą włosami poziomo odstającemi; rośnie wszędzie dziko na polach; niektóre odmiany bywają hodowane w ogrodach, kwiaty działają słabo narkotycznie. **M.** u starożytnych poświęconym był Cererze. **M.** *kolczysty* czyli *bielmok* stanowi oddzielny rodzaj *Argemone* (ob.).

Makadamizacja, system budowania dróg bitych podany przez Mac Adama, według którego spód nasypu kamiennego uskutecznia się na 25 cm. grubości, nie z kamieni grubych, jak przy zwyczajnej budowie szosy (ob. Komunikacje lądowe), lecz z kamieni tłuczonych, przedewszystkiem wapiennych, mających w powierzchni poprzecznej kwadraty o bokach od 3 do 7 cm. Nasyp wierzchni daje się z takich samych kamieni co spód, lecz drobniej tłuczonych i po nasypaniu, za pomocą ciężkiego walca żelaznego, mocno ugniecionych. Pomimo wielu niewygód, drogi takie mają tę korzyść, że łatwo mogą być naprawiane.

Makahuba, drzewo, ob. Acrocomia.

Makako *(Macacus)*, rodzaj małp z rodziny wązkonosych, pośredni między pawjanami a koczkodanami, obejmuje małpy o silnych członkach i długim ogonie. Należy tu kilka gatunków, **M.** *sinicus* czyli *munga*, 45 cm. długi, **M.** *silenus* czyli *wonderu*, z białą brodą, oboje w Indjach przednich. **M.** *cynomolgus, małpa jawańska, monżet*, 1,15 m. długa, pospolita w lasach wysp Sundzkich, napotyka się

Makako.

często w menażerjach i teatrach małpich. **M.** *nemestrinus*, czyli *małpa świńska*, utrzymywana jest jako zwierzę domowe na Borneo i Sumatrze, **M.** *rhesus* lub *Rhesus erythraeus, bunder*, w całych Indjach, utrzymuje się na znacznej wysokości nad poziomem morza. Do tego też rodzaju niektórzy zaliczają *małpę berberską* czyli *magota* (ob.).

Makalaka, plemię beczuańskie w Afryce płd., nad brzegami Zambezi. Zajmują się rolnictwem, a przytem są dobrymi kowalami, odzież wyrabiają ze skór i kory baobabu, kobiety pozostawiają na głowie tylko krążek włosów. Oddają cześć zwierzętom i zalecają się uczciwością.

Makalla, stolica Hadramantu, ob. Arabja.

Makaluby, ob. Wulkany.

Makamy (arab.), właściwie posiedzenia, stąd u dawnych Arabów pewien rodzaj literackich zebrań, na których pojedyńczy członkowie zabawia-

li słuchaczów dowcipnemi improwizacjami, a głównie powiastkami; później wykształcił się dla tego rodzaju powiastek oddzielny styl artystyczny, polegający na tem, że w prozie rymują się okresy, a nadto powplatane są wiersze rzeczywiste. Pierwszy zbiór takich powiastek p. t. *Makâmât* zebrał Hamadâni, ale przewyższył go w tym względzie Harrti. Pomiędzy żydowskimi ich naśladowcami w wiekach średnich zasługują na wzmiankę Charizi i Emanuel Rumi.

Makao *(Macao)*, kolonja portugalska na południowem wybrzeżu Chin, przy ujściu rzeki Kanton, o 104 klm. na południo-wschód od Kantonu, a 60 klm. od Hongkongu, położona na małym półwyspie, który połączony jest wązkiem międzymorzem z sąsiednią wyspą chińską **M.** Wraz z drobnemi wysepkami Taipa i Colovane, kolonja ta ma 11,75 klm. kw. obszaru i 68,000 miesz. *Miasto* **M.** posiada 5 kościołów, fortyfikacje, jest rezydencją gubernatora, biskupa, mandaryna chińskiego, oraz głównem siedliskiem misji francuskich w Chinach. **M.** zostaje od 1563 w posiadaniu Portugalji i od 1844 ma własnego gubernatora. **M.** było niegdyś środkowym punktem europejsko-chińskiego handlu, który się obecnie całkiem w Kantonie skoncentrował.

Makao, ob. Papugi.

Makaraka, ob. Niam-Niam.

Makari *(Kotoko)*, plemię murzyńskie w Bornu, na płd. jeziora Czad; zajmują się rolnictwem i rybołówstwem, kolonistom niemieckim dostarczają dobrych robotników.

Makarewicz Wiktor, inżynier i akwarelista, * 1844 r. w Klekotowie pod Brodami (Galicja), † 1876 w Tarnowie, rysował i publikował architektoniczne ozdoby z rzeźb Wita Stworza, stalle katedry tarnowskiej 1875 i in.

Makarewicz Juljusz, malarz, * 1854 w Galicji. Kształcił się w Wiedniu, Monachjum i Paryżu, gdzie był wysłany kosztem hr. Lanckorońskiego, po powrocie zamieszkał we Lwowie. Wykonał wiele ilustracji i portretów, a także obrazy rodzajowe. Artykuły archeologiczne drukował w piśmie, wydawanem przez hr. Dzieduszyckiego.

Makarjew, m. pow. w gub. Kostromskiej, na prawym brzegu Unży, o 27 mil od Kostromy, liczy 6,068 miesz. (1897).—*Makarjewski powiat* ma na przestrzeni 10,652 w. kw. 151,498 m. (1897).

Makarjew, miasto pow. w gub. Niżegorodzkiej, na lewym brzegu Wołgi, ma 1,443 m. (1897). Przez trzy ostatnie wieki odbywały się tu sławne jarmarki, które w 1817 przeniesione zostały do Niższego Nowogrodu.—*Makarjewski powiat* ma na przestrzeni 6,568 w. kw. 109,859 m. (1897).

Makaron (wł. *maccaroni, maccheroni)*, zwitki ciasta z mąki pszennej, często zabarwiane na oddzielnych młynach lub machinach. **M.** jest kształtu rurkowatego lub kłosowatego. **M.** rurkowaty wyciska się z naczyń przez odpowiednie otwory i suszy po wprowadzeniu do rurek pręcików osypanych mąką. **M.** postaci gwiazdek wytłacza się w odpowiednich formach. Najlepszy wyrabia się w Amalfi blizko Neapolu, w Genui i we Francji w Aix. *Makaronikami* nazywają się drobne ciasta z tłuczonych migdałów lub orzechów, cukru i białka.

Makaronizm, tak nazywają używanie w mowie lub w piśmie słów cudzoziemskich na przemiany z ojczystemi. Jako pierwszego poetę makaronicznego wymieniają Typhisa Odaxiusa (14.. z Padwy, który wiersz swój tego rodzaju nazwał „Carmen macaronicum“, od ulubionej potrawy Włochów. Wielki rozgłos miał w swoim czasie wiersz makaroniczny p. t. „Moschea“, albo „Wojna komarów z mrówkami“. Każda literatura posiada swoją epokę poezji makaronicznej. Por. Genthe „Geschichte der macaronischen Poesie“ (Halla, 1829); „Schade „Zur maccaronichen Poesie“ (w „Weimarisches Jahrbuch“ t. II, Hanower, 1855). U nas, po upadku świetnego okresu literatury ostatnich Jagiellonów, zaczęto do polszczyzny mieszać nie tylko pojedyńcze wyrazy, ale całe nawet zdania łacińskie. Trwało to do połowy XVIII w., i stąd ten dwuwiekowy niemal okres dziejów naszej literatury zwany bywa *makoronicznym*. **M.** spotykamy jednak przeważnie w prozie, poeci bowiem nasi w XVII wieku nie posiłkują się wcale łacińskiemi słowami i zwrotami. Jan Kochanowski już wyśmiewał **M.** w znanym powszechnie: „Carmen macaronicum de eligendo vitae genere“, z którego parę wierszy przytaczamy: „Est prope wysokum celeberrima silva Krakovum, Quercubus insignis, multo miranda żołędzio, Vistuleam spectans wodam, Gdańskumque gościńcum, Dąbie nomen habent, Dąbie dixere priores i t. d.

Makart Hans, znakomity malarz, * 1840 w Salcburgu, † 1884 w Wiedniu. Po krótkim pobycie w akademji wiedeńskiej kształcił się pod kierunkiem Piloty'ego w Monachjum. Powszechną uwagę zwrócił na siebie obrazami: „Topielcy, całujący śpiącego rycerza“ (1866) i „Nowoczesne Amoretty“. Sławę zaś europejską zyskał obrazem: „Zaraza we Florencji“ (utwór ten nosi też nazwę: „Siedm grzechów głównych“, a sam artysta zatytułował go: „Marzenie pustaka“), który najprzeróżniejsze wywołał sądy. Z nowszych prac **M.** wymieniamy: „Wenus“; „Spiący śpiewak“; „Dwaj mnisi w celi,“ a przedewszystkiem jego arcydzieło „Katarzyna Cornaro“ (1873); „Kleopatra“ (1874); „Wjazd Karola V do Antwerpji“ (1877); „Polowanie Djany“ (1880); „Leto,“ „Polowanie na Nilu“; „Śmierć Kleopatry“; „Pięć zmysłów“. Wszystkie dzieła **M.** odznaczały się wspaniałym kolorytem. Oprócz tego wykonał **M.** rysunki do ilustra..

Makart Hans.

landa i Shakespeare'a (Lipsk, 1870 r. sq.). Por. tzow „Hans M." (Lipsk, 1886).

Makarta bukiety, bukiety złożone z roślin suszonych, o zabarwieniu naturalnem lub sztucznem. Ob. Bukiet.

Makary *Egipski, Starszy, Wielki* (św.), * około 300 w Tebaidzie w Egipcie, był uczniem św. Antoniego, przebywał przez 60 lat na puszczy Scetis i † 391. Czynił mnogie cuda i pierwszy przeszczepił mistykę na pole wymowy. Przypisują mu homilji, wydanych w języku greckim w Paryżu (1559) i kilkakrotnie w języku łacińskim (ostatnio w Halli, 1713). Pisma jego wydał G. Pritius (Lipsk, 1698, przek. niem. Jochama, 2 t., Sulzberg, 1839). Kościół obchodzi jego pamiątkę 2 stycznia.

Makary *Aleksandryjski* czyli *Młodszy* (św.), współczesny poprzedniego i także uczeń św. Antoniego. W 40 r. życia przyjął chrzest i był następnie prezbiterem i archimandrytą w Celji; † 406, mając prawie 100 lat. Przypisują mu pismo „Regula monastica", wydane po raz pierwszy przez jezuitę Piotra Rovariusa. Pamiątkę jego Kościół obchodzi 15 stycznia.

Makary, patrjarcha Antjochji, został 680 na soborze konstantynopolskim potępiony za monoteletyzm.

Makary, metropolita moskiewski z w. XVI, za młodu był malarzem, potem wstąpił do zakonu, był przełożonym łużeckiego monasteru w Możajsku, 1526 mianowany arcybiskupem nowogrodzkim, 1542 wyniesiony na metropolitę moskiewskiego; kilkakrotnie, a mianowicie w latach 1551, 1554 i 1555, zwoływał sobory; założył nadto drukarnię w Moskwie. † 1564. Napisał „Czetyi Minei", żywoty świętych. Jemu także przypisują dopełnienie do r. 1559 i sprostowanie „Ksiąg stiepiennych" (zwane tak od stopni panujących, poczynając od Ruryka), ułożonych w XIV w. przez metropolitę Cyprjana.

Makary, nazwisko jego świeckie *Bułhakow,* teolog i historyk rosyjski, wychowaniec akademji duchownej kijowskiej, * 1816, od 1850 rektor akademji petersburskiej, następnie biskup tambowski, arcybiskup charkowski, arcybiskup wileński, litewski i metropolita moskiewski i kołomeński † 1882. Wydał: „Wwedenie w prawosławnoje bogosłowie" (3 wyd., Petersburg, 1863); „Dogmaticzeskoje bogosłowie" (2 t.); „Istorija russkago raskoła" (2 wyd., 1858); „Istorija kijewskoj akademii" (1842); „Istorija russkoj cerkwi" (1857) i w. in.

Makasar, miasto niderlandzkie na wyspie Celebes, stolica okręgu t. n., oraz całej wyspy, składa się z części malajskiej i holenderskiej, zwanej Vlaardingen, od 1847 ogłoszone za port wolny, ma 20,000 m. Do 1668 **M.** było stolicą wielkiego państwa malajskiego, znanego z olbrzymiej potęgi na morzu. Część morza, oddzielająca wyspy Borneo i Celebes, nazywa się *cieśniną Makasarską.*

Makasarowy olejek, olej tłusty z nasion Schleicheria trijuga, z rodziny zapianowatych, w Azji zwrotnikowej, jest półpłynny, zawiera 0,65 proc. kwasu pruskiego i uchodzi za środek na wzrost włosów. Często jednak każdy olejek na włosy nazywa się **M. o.**

Makawa, drzewo, ob. Acrocomia.

Maki *(Lemur),* rodzaj zwierząt z rzędu małpozwierzy, z głową podobną do lisiej, uszami suto owłoszonemi, długim ogonem i miękkiem futrem. Żyją w lasach Madagaskaru i wysp sąsiednich, gdzie prowadzą życie nocne; karmią się owocami,

M a k i.

owadami i drobnemi ptakami, w niewoli dobrze się utrzymują. **M.** *murzyński, akumba, wari,* 45 cm. długi, jest czarny, samica zaś rdzawa, na nogach i ogonie biaława. Żyje w gęstwinach i wieczorem sprawia straszną wrzawę. Inne gatunki są *L. mongoz, L. catta.*

Makintosz, tkanina, ob. Macintosh.

Makler, ob. Mekler.

Mako, miasto w węgierskim kom. Czanádzkim, nad Maroszem, ma pałac biskupi, ożywiony handel i 33,000 m. Jest siedliskiem władz komitatowych.

Makolągwa, ob. Łuszczak.

Makoviczka Emanuel, pedagog i pisarz filozoficzny czeski, * 1851 w Pradze, † 1890 w Berounie. Ogłosił między innemi: „Počátkové kritického realizmu" (1873); „Z rzisze predstav a citó" (1879); „Sociologické czrty, poznámky a aforismy" (1889); „Kázeň války a miru ve szkole i v rodinie" (1887). W pierwszych jego pracach znać wpływ Herbarta, w następnych, dojrzalszych—Comte'a i filozofów angielskich.

Makow Konstanty Jegorowicz, malarz ruski, * 1839 w Moskwie, kształcił się pod kierunkiem ojca, następnie w Akademji sztuk pięknych. Za obraz „Zapusty w Petersburgu" mianowany został profesorem akademji. Następnie wykonał: „Rusałki", „Weselna uczta bojarska" i in.

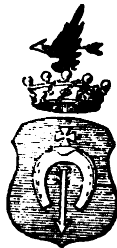
Makowate *(Papaveraceae),* rodzina roślin dwuliścieniowych, zbliżająca się bardzo do dymnicowych, ma główne cechy jak w rodzaju maku (ob.). Są to rośliny zielne, rzadko krzewy, o soku mlecznym białym lub żółtym, o liściach naprzemianległych, ząbkowanych, na klapki podzielonych, czasem pierzasto-siecznych, zwykle długich i gładkich; korzeniowe są ogonkowe, łodygowe bezogon-

kowe. Kwiaty wyrastają pojedyńczo, na długich szypułkach i przed rozkwitnieniem są zwisłe, znikliwe. Należy tu około 240 gatunków we wszystkich częściach świata, głównie w strefie umiarkowanej płn. Zawierają właściwe alkaloidy (morfinę, tebainę, narkotynę), oraz kwas mekonowy; nasiona zawierają najczęściej olej tłusty, łagodny, niekiedy jednak działają narkotycznie ostro, jak w rodzaju Sanguinaria. Niektóre stanowią ważne lekarstwa.

Makowica, w architekturze, toż co kapitel (ob.).

Makowiec, ob. Opjum.

Makowiecki v. *Dołęga* odm., herb: W polu czerwonem, między dwiema strzałami (prawa żeleźcem na dół, lewa do góry) — podkowa z krzyżem kawalerskim na barku. U szczytu skrzydło, przeszyte strzałą.

Makowiecki.

Makowiecki Stanisław, wierszopis z XVII w., stolnik latyczowski, współuczestnik wyprawy przeciwko Turkom, napisał niezłym wierszem: „Szczęśliwa ekspedycja pod Kamieńcem z Turkami Jana Potockiego, wojew. bracł. i t. d.“ (1674), przedrukowana w Wójcickiego „Bibl. Star. pisarzy polskich“ (2 t., str. 71) i „Kapitolium nieśmiertelnej chwały“ (Kraków, 1689).

Makowiecki Aleksander, ekonomista spółczesny, pracujący głównie na polu popularyzacji ekonomji politycznej, * 1840. Ogłosił „Przyszłość naszego rolnictwa“ (1864); „Banki zaliczkowe dla rzemieślników“ (1867); „Spółki spożywcze“ (1868) i in. Od 1872 redaguje *Gazetę przemysłowo-rzemieślniczą*. Przyczynił się do założenia kuchni tanich w Warszawie, za jego głównie staraniem zaprowadzone zostały tamże odczyty popularne dla rzemieślników, i sam się odznacza jako zdolny prelegent ludowy.

Makowski Jan, z łacińska *Macovius* zwany, teolog polski ewangelicki, * 1588 w Łobżenicy, † 1644 we Franecker; w póżnym wieku wziął się do nauk, i odbywszy je w Gdańsku pod słynnym Keckermanem, jako domowy nauczyciel Sienińskich zwiedził kilka uniwersytetów niemieckich, przyjął wyznanie ewangelickie, i wkrótce zasłynął jako gorący szermierz teologiczny. W 1614 otrzymał we Franecker stopień doktora teol., w następnym roku został tamże profesorem teologji, wykładając obok tego nauki przyrodnicze i fizyczne, którym się gorliwie poświęcał. Obowiązki te sprawował aż do śmierci, nie przestając wieść rozpraw z Jezuitami oraz z Socynjanami, Arminjanami i t. d. Pisał bardzo wiele rozpraw teologicznych i polemicznych, a wszystkie jego prace, drukowane pojedyńczo za życia, wyszły po jego zgonie p. t. „Macovius redivivus seu manuscripta ejus, typis expressa“ (Franecker, 1654; 3 wyd., Amsterdam, 1659).

Makowski Tomasz, wydał za Zygmunta III mapę Litwy, p. t. „Magni Ducatus Lithuaniae tabula geographica“.

Makowski Adam, Jezuita, żyjący w XVII w., słynął swojego czasu z kaznodziejskiej wymowy i ogłosił wiele pism treści religijnej i mnóstwo kazań (1628—82), z których jedno tylko, wielkiej dla nas wartości tu podajemy: „Obraz Wielkiego Ojca Fabjana Birkowskiego z zakonu Dominika świętego doktora“ (Kraków, 1636). Por. Brown a „Bibl. pis. asyst. polskiej Tow. Jezus“ (str. 270—271).

Makowski Szymon Stanisław, profesor teologji w akademji krakowskiej, czas niejaki rektor tejże akademji, dzielnie się opierał zaprowadzeniu szkół jezuickich we Lwowie; † 1683. Prócz obszernego zbioru kazań w języku łacińskim (5 t., Kraków, 1648—76) i wielu nieznacznych i suchych panegiryków, wydał kilka obszernych dzieł treści filozoficznej, moralnej i teologicznej, z których ważniejsze: „Cursus philosophicus“ (3 t., Kraków, 1679); „Theologia christiana“ (t. 1682); „Explanatio decalogi“ (t. 1682); „Theologia speculativa“ i t. d.

Makowski Bonawentura, mag. teol., Bernardyn, żyjący w drugiej połowie XVIII w., historyk swojego zakonu; oprócz kilku dzieł drukowanych, zostawił rękopis, przechowany w wielu klasztorach bernardyńskich, p. t. „Monumenta Fratrum Ord. Minor. Conventui Provinciis Regni Poloniae suis temporibus viventium“ (1765), zawierający ciekawe wiadomości, ułożone chronologicznie, o wszystkich pisarzach polskich zakonu św. Franciszka, począwszy od 1500 r. aż do ostatnich czasów.

Makowskie starostwo grodowe, mieściło się w wdztwie Mazowieckiem, w ziemi Rożańskiej. Podług lustracji z r. 1660 zaliczały się do niego: miasto Maków (ob,), wsie Makowica, Janików, Słoniawy i Smroczek. W r. 1771 posiadał je Antoni Glinka, podkomorzy łomżyński, opłacając z niego kwarty złp. 2,913 gr. 23, a hyberny złp. 1,012 gr. 26. Na sejmie z r. 1773—75 stany rzpltej nadały to sstwo w emfiteutyczne posiadanie Łempickiemu, sscie rożańskiemu, łącznie ze sstwem różańskiem i dzierżawami: Chotecką, Czarną i Białą.

Makowy olej ob. Mak.

Maków, miasto powiatowe w gub. Łomżyńskiej, pow. Makowskim, nad rzeką Orzycą. Najdawniejszym zabytkiem miasta jest kościół parafjalny pod wezwaniem Bożego Ciała, wystawiony podobno w r. 1200, budowany z cegły na czerwono. Ludność wynosi 7,232 głów (1897). W północno-wschodniej stronie miasta leżą dwa kopce, według podania usypane na pamiątkę śmierci dwu ostatnich książąt mozowieckich, Janusza i Stanisława, zmarłych 1524 i 1525.—*Makowski pawiat*, jeden z 7 powiatów gub. Łomżyńskiej,

a 1,013 wiorst kw. przestrzeni i 63,293 miesz.; powiecie jest 1 miasto, 2 osady i 8 gmin.

Maków, miasto okręgowe w pow. Wadowickim Galicji, przeszło 2,000 miesz.

Makówki, torebki owocowe maku (ob.).

Makrele, ob. Wrzecionkowate (ryby).

Makro(s), z grec. długi, wielki, termin często wyrazach złożonych używany.

Makrobiotyka, sztuka przedłużenia życia ıdzkiego, zatem zbiór tych wszystkich wiadomośi fizjologicznych i lekarskich, które do ochrony ycia posłużyć mogą. Tytuł ten nosi słynne dzieı Hufelanda, przełożone na język polski przez . Krauzego p. t.: „M. czyli sztuka przedłużania ycia ludzkiego“ (Warszawa, 1828).

Makrobjusz, Aurelius Ambrosius Theodosius *facrobius*, gramatyk rzymski w V w. po Chr., roem Grek; z dwu pozostałych pism jego „Commenıriorum in somnium Scipionis libri duo“ i „Saırnalium conviviorum libri septem,“ ostatnie zaiera dość bogaty materjał do historji, mitologji starożytności. Z trzeciego dzieła M. „De diffeentiis et societatibus Graeci Latinique verbi,“ namy jeno wyciąg, sporządzony przez Jana Scoasa w IX w. Wszystkie pisma M. wydał Eysenhardt w Lipsku u Teubnera 1868—1893 r.

Makrocefalja (z grec. *makros* wielki i *kefale* łowa), nadmierna wielkość czaszki. Czaszkę taą wraz z odpowiednio wielkim mózgiem posiadaą niekiedy ludzie umysłowo uzdolnieni. M. jest akże objawem wodnej puchliny głowy (ob. Hyrocephalus), lub kretynizmu (ob.). M. wreszcie ıazywa się sztuczne przekształcenie czaszki, naawanie jej postaci wydłużonej, przez ściskanie łowy dziecka bandażami lub deskami. Zwyczaj en rozpowszechniony jest u wielu plemion indyjkich w Ameryce płn. i płd., na wyspie Celebes, ıa Filipinach. W starych grobowcach w różnych okolicach Europy znaleziono czaszki w podobny posób przekształcone.

Makroglosja, ob. Język.

Makrokosmos ob. Kosmos.

Makroskopijny, przedmiot widzialny gołem kiem, w różnicy od *mikroskopijnego*, widzialnego edynie przez szkła powiększające.

Makrosomja, wzrost olbrzymi.

Mokrospory, wielkie zarodniki występujące niektórych roślin zarodnikowych, wydających arodniki dwojakie; zarodniki te wyróżniają się od ınnych wielkością i odrębną postacią, a przy kiełkowaniu wydają łożyska z organami płciowemi eńskiemi.

Makrynus (Macrinus) Opilius, cesarz rzymski, obwołany 217 r. w Edesie, po zamordowaniu Karakalli, 218 r. zabity przez wojsko.

Maksencjusz, cesarz rzymski, syn Maksymiljana (ob.), wyniesiony r. 303 przez pretorjanów na godność Augusta. Człowiek okrutny, samowładny i rozpustny, wypowiedział wojnę Konstantynowi W., ale zaniedbawszy wystąpić w pole we właściwej porze, pobity 27 października 312 pod Pons Milvius, sam utonął w rzece Tybrze.

Maksimow Sergjusz, literat rosyjski, * 1831 w gub. Kostromskiej, kształcił się w akademji medyko-chirurgicznej, odbywał kosztem rządu podróże nad Amur, morze Kaspijskie i t. d.; wydał cenne studja etnograficzne: „God na Siewierie“ (1859); „God na Wostokie“ (1864); „Sibir i katorga“ (1871, t. 3); „Lesnaja głusz“ (1871, t. 2).

Maksimowicz Michał, botanik i pisarz rosyjski, * 1804 w Tymkowszczyźnie na Ukrainie, † 1873 r., nauki przyrodnicze studjował w Moskwie, 1825 został nauczycielem gimnazjum w Moskwie, 1829 adjunktem, a 1833 profesorem botaniki; w r. 1834 przeniósł się na katedrę literatury rosyjskiej do nowo założonego uniwersytetu kijowskiego, którą opuścił 1841. Następnie objął ją powtórnie i był rektorem uniwersytetu kijowskiego do 1855 r. Działalność literacka M. rozpada się na dwa kierunki; początkowo zajmował się naukami przyrodniczemi, później zaś literaturą i historją rosyjską, a zwłaszcza małoruską. Wydał: „Gławnyja osnowanija zoołogii“ (Moskwa, 1824); „Kniga Nauma o welikom bożijem mirie“ (1833, 6 wyd., 1851); „Małorossijskija piesni“ (1827, 1834 i 1849); „Istorija drewnej rus. słowiesnosti“ (1839); „Otkuda idet russkaja zemla“ (1837); studja o kazaczyźnie i w. in. Wydawał nadto czasopisma: „Kijewljanin“ (3 t., 1840—41 i 1850) i „Ukrainec.“ Życiorys jego podał *Wiestnik Jewropy* (1874); por. też Ponomarew w *Żurnale minist. narodn. prosw.* (1871); Pypin „Istorija russkoj etnografii.“

Maksimowicz Karol Jan, botanik, * 1827 w Tule, † 1891, studjował botanikę w Dorpacie, w 1852 i 1859 odbył wyprawy naukowe nad Amur, 1860 zwiedził Koreę i Japonję, 1864 r. został konserwatorem ogrodu botanicznego w Petersburgu, 1870 dyrektorem muzeum botanicznego. Ogłosił: „Primitiae florae Amurensis“ (1859); „Flora Mandschurina,“ „Flora japonica,“ „Flora tungutica,“ „Enumeratio plantarum Mongoliae“ i in.

Maksym (*Maximus Tyrius*), rodem z Tyru, filozof platoński, wykładał swą naukę w II w. po Chr. na przemiany w Grecji i Rzymie. Pozostawił 41 retoryczno-filozoficznych traktatów, których najlepsze wyd. sporządził Reiske (2 t., Lipsk, 1774).

Maksym (*Maximus*), imię czterech cesarzów rzymskich: 1) *Marcus Pappienus Maximus*, syn kowala, waleczny żołnierz, r. 227 po Chr., konsul, a następnie razem z kolegą swym w konsulacie Balbinem, cesarz rzymski; zamordowany został przez stronników poprzedniego cesarza Maksymina.—2) *Magnus Clemens Maximus*, senator i dowódca w Brytanji, korzystając z niezadowolenia, jakie obudzał w narodzie cesarz Gracjan, sam się ogłosił Augustem r. 383 po Chr. Ściągnąwszy jednak na się powszechną nienawiść z powodu srogiego prześladowania kacerzy, naraził się cesarzo-

wi Teodozjuszowi, który, pobiwszy go w Panonji, wziął do niewoli i 387 ukarał śmiercią.—3) *Maximus*, był tylko chwilowym przywłaszczycielem tronu słabego Honorjusza w Brytanji i Galji (409); wzięty do niewoli 422, został stracony.—4) *Flavius Anicius Petronius Maximus*, następca Walentynjana III, którego kazawszy za zgwałcenie swej żony zamordować, poślubił jego małżonkę Eudoksję, następnie zabity został przez Genzeryka, którego przywołała Eudoksja, by się pomścić na **M.** śmierci pierwszego męża.

Maksymalne wielkości, *maximum*, ob. Największość i najmniejszość.

Maksym Grek, teolog rosyjski, * w Arcie w Albanji, kształcił się naukowo w Paryżu, Florencji i Wenecji, później został mnichem na górze Atos w monasterze watopadyckim. Wezwany r. 1516 przez Wasila Iwanowicza, w. ks. Moskiewskiego, do uporządkowania rękopisów greckich w jego dworcu złożonych, przybył do Moskwy 1518, przełożył *Psałterz z wykładem*, poprawił przekład *Trjodu* i innych ksiąg religijnych. Oskarżony przez zazdrosnych, był skazany na zamknięcie w klasztorze Simonowskim; na soborze 1526 uznany za kacerza, skazany został na wygnanie do monastyru wołokołamskiego, a potem twerskiego. W więzieniu napisał rozmaite dzieła, między innemi: „Wyznanie wiary," „Słowco otwieszczatelno o knižnom isprawlenii" i in. Wypuszczony 1551 r. z więzienia, powrócił do Moskwy, gdzie † 1556 r. Odznaczał się niepospolitą na swój wiek uczonością i bystrym krytycznym rozumem. Oprócz wymienionych, napisał wiele dzieł tyczących się historji, filozofji, gramatyki i t. d. Rozprawa jego „O użyteczności gramatyki" drukowaną była przy gramatyce słowiańskiej Smotryckiego (w Jewiu pod Wilnem 1619).

Maksymin *(Maximinus)*, imię dwu cesarzów rzymskich: 1) *Cajus Julius Maximinus*, człowiek niskiego pochodzenia, rodem z Tracji, i dlatego *Thrax* zwany, wzniósł się walecznością swoją do wysokich godności i po zamordowaniu cesarza Aleksandra Sewera, okrzyknięty został przez wojsko cesarzem. Szczęśliwy w wyprawach przeciwko Germanom, oburzył na się Rzym i prowincje surowością swoją i okrucieństwy do tego stopnia, że wywołał powstanie w całej Italji i przy oblężeniu Akwilei r. 238 został wraz z synem swoim przez żołnierzy zamordowany.—2) *Cajus Galerius Valerius Maximinus*, zwany *Dacicus*, rodem Illiryjczyk, mianowany przez Galerjusza cezarem, 305 zarządzał Wschodem samowładnie i okrutnie; nielitościwym był szczególnie względem chrześcijan; r. 307 przywłaszczył sobie tytuł Augusta. W chwili połączenia się Konstantyna W. z Licjuszem wystąpił przeciwko ostatniemu, lecz pobity pod Adrjanopolem, uciekając, życie sobie odebrał w Tarsus.

Maksymiljan I, cesarz niemiecki, 1493—1519, syn i następca Fryderyka III, * 1459, † 1519 w Wels. Obrany 1486 królem rzymskim, brał odtąd udział w sprawach państwa. Przez ożenek (1478) z Marją († 1482), córką Karola Śmiałego ks. Burgundji, pozyskał tę krainę, ale już 1482 r. musiał ją ustąpić Francji jako posag swej córki Małgorzaty, poślubionej Delfinowi, który wstąpiwszy na tron pod imieniem Karola VIII, odesłał narzeczoną i ów posag zwrócił 1493 roku. Po śmierci Macieja Korwina wypędził Węgrów z kraju austrjackich 1490, a 1492 zwyciężył Turków pod Villach i odparł ich do Bośni. Wstąpiwszy na tron cesarski 1493, poślubił Blankę Sforzę, córkę Galeazza Sforzy, ks. Medjolanu, ale przez to małżeństwo uwikłał dom swój w krwawe spory, dotyczące spraw włoskich. Swemi reformami wewnętrznemi (ob. Niemcy, historja) usunął istniejące bezprawia, zaprowadził ład lepszy, porządek i sprawiedliwość, ułatwiał komunikacje, wspierał nauki i sztuki. Rozleglejszej w tym kierunku działalności przeszkadzały cesarzowi stosunki zewnętrzne, mianowicie wyprawy do Szwajcarji, która pokojem bazylejskim 1499 oderwała się na zawsze od Niemiec, i kilkakroć ponawiające się, a ostatecznie niekorzystne wojny z Wenecją i Francją z powodu spraw włoskich (ob. Liga; *Karol VIII*, *Ludwik XII* i *Franciszek I*, królowie francuscy). Chytry i przebiegły cesarz szczęśliwszym był dyplomatą aniżeli wojownikiem. Przez małżeństwo syna swego Filipa z Joanną infantką hiszp. i córki swej Małgorzaty z Janem infantem hiszp. przygotował nabytek Hiszpanji; z drugiej zaś strony przez skojarzone na kongresie wiedeńskim 1515 r. podwójne, a dla interesów polskich szkodliwe małżeństwa wnuka swego Ferdynanda z Anną Jagiellonką i wnuczki swej Marji z Ludwikiem Jagiellończykiem zapewnił swemu domowi posiadanie Czech i Węgier. Oprócz tego nabył wiele innych drobniejszych posiadłości i podniósł znacznie potęgę Habsburgów. Był to człowiek wysoko ukształcony, usposobienia rycerskiego, a nawet awanturniczego. Okrom kilku dzieł o sztuce wojskowej, ogrodnictwie, łowiectwie i architekturze zostawił romansowy opis swego życia. Por. Klüpfela „Maximilian I" (Berlin, 1864); Adler „Die Organisation der Zentralverwaltung unter Kaiser **M. I**" (Lipsk, 1886).

Maksymiljan I.

Maksymiljan II, cesarz niemiecki, 1564—76, * 1527, syn cesarza Ferdynanda I, był przez 3 lata wice-królem Hiszpanji, przyczynił się wiele do zawarcia traktatu pasawskiego, został 1562 królem rzymskim, czeskim i węgierskim, a 1564 cesarzem. Protestantom nadał wielkie swobody. Ożeniony z córką cesarza Karola V Marją, która na

6 synów i dwie córki powiła, † 1576 r. W godności cesarskiej nastąpił po nim najstarszy syn Rudolf II.

Maksymiljan Ferdynand Józef, arcyksiążę austrjacki, 1864—67 cesarz meksykański, syn arcyksięcia Franciszka Karola i Zofji, ks. bawarskiej, * 1832 w Wiedniu. Wysoce wykształcony i biegły marynarz (od 1854 kontradmirał), zwiedził **M.** 1850 r. brzegi morza Śródziemnego, 1852 Maderę, 1855 Grecję, Syrję, Egipt, a 1856 r. porty francuskie. W 1857 r. poślubił Karolinę, ks. belgijską. Od 1857 do 1859 był generał-gubernatorem królestwa Lombardzko-Weneckiego i jakkolwiek starał się o polepszenie dobrobytu kraju, nie zjednał sobie jednak zaufania mieszkańców. Następnie zwiedziwszy Brazylję, mieszkał na swym zamku Miramar pod Tryjestem. Żądny władzy, zgodził się na propozycję Napoleona III, który ofiarował mu koronę meksykańską. Jakoż wybrany cesarzem przez klerykalno-arystokratyczne stronnictwo Meksykanów (10 lipca 1863), wbrew woli narodu przyjął ofiarowaną koronę, zrzekł się pretensji do tronu austrjackiego, zgromadził kilkutysięczny korpus ochotników i wraz z swą małżonką stanął 28 marca 1864 w Veracruz, a 12 czerwca wjechał do stolicy. **M.** rozwijał tu wprawdzie energiczną i pożyteczną dla kraju działalność, ale mimo wszelkich usiłowań wśród owoczesnych stosunków (ob. Meksyk) nie potrafił sobie zjednać ani partji republikańskiej, ani wogóle narodu, nienawistnego narzuconej przez Francuzów monarchji. Dzielny prezydent Juarez (ob.) toczył tymczasem wytrwale bój narodowy z cudzoziemcami i wojskami cesarskiemi. Gdy wreszcie Napoleon III pod naciskiem gabinetu waszyngtońskiego i opinji publicznej we Francji, oraz skutkiem stosunków europejskich odwołał swą armiję z Meksyku (w marcu 1867), posiadał **M.** zaledwie cień władzy, ale mimo to nie dał się nakłonić do abdykacji. Nareszcie po dwumiesięcznem przeszło oblężeniu w Queretaro wzięty do niewoli 15 maja 1867, został, mimo pośrednictwa Stanów Zjednoczonych, mocą wyroku sądu wojennego rozstrzelany 19 czerwca 1867 r. wraz z generałem Meija i Miramon. Zwłoki **M.** przewieziono do Europy i pochowano 1868 w Wiedniu. Żona jego dostała pomieszania zmysłów. Por. Kératry'ego „L'empereur Maximilien, son élevation et sa chute“ (Lipsk, 1867); Hellewalda „**M. I**, Kaiser von Mexico, nebst Abriss der Geschichte des Kaiserreichs“ (2 t., Wiedeń, 1868). Z pośmiertnych papierów **M.** wydano „Aus meinen Leben, Reiseskizzen, Aforismen etc.“ (7 t., Lipsk, 1867. 2 ed., t. r.). Basch (nadworny lekarz Maksymiljana) „Erinnerungen aus Mexico“ (Lipsk, 1868).

Maksymiljan F.

Maksymiljan I, elektor bawarski, 1597—1651, * 1573 w Landshut, syn ks. bawarskiego Wilhelma V, objął 1597 złożone przez ojca dla względów religijnych rządy; spełnił nałożoną przez cesarza na miasto Danauwörth banicję i zatrzymał je w swojem posiadaniu, a przeciwko zawiązanej z tego powodu unji protestanckiej stanął na czele ligi katolickiej. W wojnie Trzydziestoletniej niósł cesarzowi skuteczną bardzo pomoc, za co otrzymał godność i kraje palatyńskiego domu elektorskiego. Na mocy pokoju westfalskiego (1648) zachował godność elektorską wraz z Wyższym Palatynatem i hrabstwem Cham. Ułożone przez niego dla syna jego i następcy Ferdynanda Marji (1651—79 dzieło pod tyt.: „Anleitung zur Regierungskunst,“ wydane zostało po łacinie i niemiecku przez Aretina (Würzburg, 1822). **M.** † 1651 w Ingolstadzie. Por. Wolfa „Geschichte Maximilians I und seiner Zeit“ (4 t., Monachjum, 1807—14.

Maksymiljan II Marja Emanuel, elektor bawarski, 1679—1726. * 1662, syn elektora Ferdynanda Marji, nastąpił po ojcu 1679 r. Walczył zaszczytnie 1683 pod Wiedniem i Belgradem przeciwko Turkom, a nad Renem przeciwko Francuzom. Ożeniony 1685 z Marją Antoniną, córką cesarza Leopolda I, został 1692 hiszpańskim gubern. w Niderlandach. Utraciwszy żonę t. r., a jedynego urodz. z niej syna 1699, postradał przez to prawa do korony hiszpańskiej i w wynikłej 1700 r. *hiszpańskiej wojnie sukcesyjnej* (ob.), stanął po stronie Francji, ale skutkiem bitwy pod Hochstädt 1704 musiał ustąpić z własnego kraju, który wraz z jego rodziną dostał się w ręce Austrji, a sam **M.** 30 kwietnia 1706 r. skazany został na banicję; dopiero pokój badeński 1714 r. powrócił mu utracone posiadłości. W r. 1694 wszedł w powtórne związki z Kunegundą, córką Jana Sobieskiego, która go licznem obdarzyła potomstwem. **M.** † 1726 r.; następcą jego był Karol Albrecht, późniejszy cesarz Karol VII (ob.).

Maksymiljan III Józef, elektor bawarski, 1745—77, * 1727, syn cesarza Karola VII. Po śmierci ojca pojednał się pokojem zawartym w Fussen 22 kwietnia 1745 z Austrją i mądrym, oględnym rządem zagoił ciężkie rany swego kraju. W r. 1759 założył akademję nauk w Monachjum. Zaślubiony z córką Augusta III, króla polskiego, Marją Anną, † na ospę 1777, jako ostatni potomek młodszej linji domu Wittelsbachów. Kraje jego przeszły w posiadanie hrabiów palatynów domu Sulzbach, z którego pochodził jego następca elektor palatynatu Karol Teodor.

Maksymiljan Józef, elektor bawarski od r. 1799, a od r. 1806—1825 król bawarski, * 1756 w Schwetzingen, syn Fryderyka, księcia Dwu Mostów-Birkenfeld i Marji Franciszki, księżniczki Pfatz-Sulzbach. Po swym bracie Henryku II objął 1 kwietnia 1795 księstwo Dwu-Mostów, a 16

lutego 1799 po elektorze Karola Teodorze Palatynat i Bawarję. W r. 1805 przystąpił do związku reńskiego, przybrał ofiarowany mu przez Napoleona I tytuł królewski 1 stycznia 1806, wydał swą córkę za Eugenjusza Beauharnais, wicekróla włoskiego, znacznie rozszerzył granice swego kraju, lecz z mocy traktatu, zawartego 8 października 1813 w Ried, przeszedł na stronę sprzymierzonych i przy ostatecznych układach pokojowych za kraje powrócone Austrji wynagrodzony został odpowiedniemi posiadłościami nad Renem i we Frankonji. Pierwszą jego żoną była od r. 1785 Wilhelmina Augusta, księżniczka Hesko-Darmstadzka, drugą, od 1797, Karolina Fryderyka Wilhelmina, ks. Badeńska. **M.** † 1825 w Nymphenburgu; po nim nastąpił jego syn Ludwik I. Por. Seltla „Maximilian Joseph, König von Bayern“ (Sztutgard, 1837).

Maksymiljan II, Józef, król bawarski, 1848 — 1864, * 1811, syn króla Ludwika I i Teresy ks. Sax-Hildburghausen. Opiekował się gorliwie naukami i sztukami i zostawał w blizkich stosunkach z ludźmi postępowymi, pragnącymi podniesienia Niemiec; 12 października 1842 zaślubił Marję Jadwigę, córkę Wilhelma, księcia pruskiego. W skutek abdykacji ojca został 21 marca 1848 na tron powołany i jako monarcha nie przestał się kierować idejami, jakich poprzednio był zwolennikiem. † 1864, zostawiwszy dwu synów: Ludwika II (ob.) następcę tronu, i Ottona (* 1848).

Maksymiljan II.

Maksymiljan Józef, książę bawarski, * 1808, † 1888, syn ks. Piusa Augusta († 1837), od 1828 małżonek Ludwiki, córki Maksymiljana Józefa; 1837 r. otrzymał stopień generała majora. Swoje podróże na Wschód opisał w dziele: „Wanderung nach dem Orient“ (2 wyd., Monachjum, 1840); pod pseudonimem Phantasus napisał kilka noweli i utworów dramatycznych. Oprócz tego wydał zbiór narodowych pieśni bawarskich, p. t.: „Sammlung oberbair. Valkslieder und Singweisen“ (Monachjum, 1846). Z ośmiorga dzieci jego, córka Helena, od 1858 małżonka ks. Maksymiljana Turn et Taxis († 1867), Elżbieta, od 1854 małżonka cesarza austrjackiego Franciszka Józefa († 1898), Marja od 1859 za b. królem neapolitańskim Franciszkiem, Matylda za neapolitańskim hrabią Trani, Zofja za ks. Alençon, synem ks. Nemours.

Maksymiljan od N. M. P., właściwie *Karpowicz*, Karmelita bosy w Wilnie i Grodnie, sławny swojego czasu kaznodzieja, † 1790 r. w Wilnie; wydał: „Kazania na niedziele całego roku i święta ruchome“ (Wilno, 1763 i 1773); „Kazania o Męce Pańskiej, z przydaniem niektórych przygodnych“ (t., 1771 i 1772).

Maksymiljan Aleksander Filip, książę Wied, ob. Wied.

Maksymjana order, 1853 r. założony przez Maksymiljana II, króla bawarskiego, dla odznaczania nim niemieckich uczonych i artystów; dwa emblematy umieszczone są na orderze (sowa i pegaz); kapituła proponuje (7 listopada) kandydatów, król rozstrzyga.

Maksymjan (*Marcus Antonius Valerius Maximianus*), z przydomkiem *Herculius*, cesarz rzymski. Urodził się w okolicy Sirmium z niskiego stanu, ale doszedł w służbie wojskowej najwyższych godności. W r. 285 po Chr. przybrany został na Cezara przez Djoklecjana 286 r. za świetne czyny wojenne, a wyniesiony został do godności Augusta. Przy podziale kraju z Djoklecjanem otrzymał Afrykę i Italję i rezydował w Medjolanie. Na żądanie Djoklecjana złożył wprawdzie godność Augusta, ale 306 r. przybrał ją napowrót wraz z synem swym Maksencjuszem (ob.), przed którym wszakże musiał niezadługo potem uciekać do Galji. Przyciśniony następnie przez Konstantyna W., złożył purpurę, ale w nowem przeciwko niemu powstaniu pojmany, został stracony 310 r.

Makuchy, wytłoczyny, ob. Olej.

Makulatura (z łac. *macula*, plama), pierwotnie uszkodzone arkusze druku przy odbijaniu dzieła, w dalszem znaczeniu książki, które straciły wartość wskutek nowych wydań, i w ogólności druki nieużyteczne, dające papier jedynie do opakowania przydatny.

Makulski Franciszek Jaksyc, wydał w ostatnich latach panowania Stanisława Augusta mnóstwo broszur okolicznościowych wierszem i prozą, treści politycznej i społecznej, piosnek i bajek, drukowanych w Warszawie, mianowicie w r. 1790. Oprócz tego pisał i tłómaczył sztuki dramatyczne, grywane w teatrze. Z prac jego wymieniamy: „Polusia córka kołodzieja“, opera trag. (Warszawa, 1789); „Sejmiki przez F. M.“ (tamże, 1790); „Polak odrodzony“ (tamże, 1790); „Bunty w Ukrainie“ (1790) i t. d.

Makuszew Wincenty, slawista, * 1837, † 1883; był profesorem uniwersytetu warszawskiego; wysłany za granicę dla studjów nad językami słowiańskiemi, zwiedził archiwa włoskie i zebrał wiele materjałów. Wydał: „Monumenta historica Slavorum meridionalium vicinorumque populorum“ (1-szy tom 1874 w Warszawie, tom 2-gi w Belgradzie) i kilka innych, dotyczących Słowian południowych. Jego tendencyjna i wcale nienaukowa rozprawa o rzekomym wpływie języka rosyjskiego na polski wywołała odpowiedź A. A. Kryńskiego (Warszawa, 1879).

Mal (fran.) zły; jako rzeczownik: zło, choroba.

Mala fide (łac.), w złej wierze, podstępnie.

Malabar, kraj pobrzeżny w ang. prezydentwie Madras, zwany przez krajowców Malayawara, t. j. kraj górzysty, obejmuje południową część zachodnich brzegów Dekanu, rozległości

35,886 klm. kw. Prócz mahometańskich Moplahsów i około 150,000 chrześcijan, przeważną ludność stanowią *Malayala* czyli *Malabarowie*, naród plemienia drawidyjskiego, który posiada własny język (*Malayalma, Malayalam*) i literaturę, wyznają brahmanizm. Kraj dzieli się na obwód **M.**, oraz państwa Travankore i Kochina, z których pierwszy bezpośrednio pod władzą angielską zostaje; dwa drugie rządzone są przez hołdowniczych radżów. Angielski obwód **M.**, z miastem głównem Kalikat, zajmuje 14,931 klm. kw. i liczy (1891) 2,652,565 miesz.

Malabarska guma, ob. Bombax.

Malabarski łój, ob. Vateria.

Malabranka Jan, kardynał, legat w Polsce za Kazimierza Sprawiedliwego, przysłany przez Klemensa III papieża z poleceniem, ażeby się starał o ratunek sprawy chrześcijaństwa na Wschodzie, w czasie gdy Jerozolima wpadła w ręce Saladyna. Przy tej sposobności polecił mu papież wejrzeć w zepsute naonczas obyczaje duchowieństwa polskiego. **M.** przybył do Krakowa 1189 i zwołał synod do Łęczycy, na którym przyjęto, że duchowieństwo zapłaci dziesięcinę na koszta odzyskania Ziemi Świętej.

Malachit, minerał z rzędu węglanów, węglan tlenku miedzi, zawierający nieco wody, ciemnotrawiastego lub szmaragdowego koloru, krystalizuje w szeregu jednoskośniowym, ale kryształy rzadko są wyraźne. Częściej napotykają się kryształy iglaste, poplątane, masy włókniste, połysku jedwabistego (*ruda atłasowa*), gronowe, zbite, nerkowe lub też ziemiste (*zieleń miedziana*). C. wł.=3,6 do 4, twardość=3½—4. Znajduje się w wielu miejscach, a zwłaszcza w Syberji. Z powodu wspaniałej barwy i łatwego przyjmowania politury używany bywa na rozmaite drobniejsze sprzęty, a nawet i na wyroby jubilerskie. Używa się też na mozaiki i jako farba malarska, a wreszcie stanowi rudę miedzianą.

Malachitowa zieleń (*zieleń benzoilowa, wiktorja, vert diamant, zieleń olejku gorzkich migdałów*), barwnik trójfenylometanowy; znajdujący się w handlu najczęściej ma skład $3(C_{23}H_{25}N_2Cl) + 2ZnCl_2 + 2H_2O$, w postaci żółto połyskujących kryształów; barwi tkaniny i skórę szmaragdowo-zielono. Przez traktowanie różnemi przetworami wydaje inne barwniki zielone, rozmaitych odcieni.

Malachijasz albo *Maleachi* (z hebr. anioł boży, anioł mój, podług Septuaginty i Wulgaty jeden z 12 mniejszych proroków Starego Zakonu, o którego życiu nie wiemy nic pewnego. W krótkiem swem proroctwie, zawierającem tylko 4 rozdziały, gromi niedbałość ludu i kapłanów w składaniu ofiar i służbie bożej; powstaje przeciwko małżeństwom z cudzoziemskiemi kobietami, oraz częstym rozwodom, i przepowiada powrót Eljasza.

Malacka trzcina (malakska), ob. Rotang.

Malaco, *malako*.... w wyrazach złożonych znaczy: miękki.

Malacodermata, rodzina owadów tęgopokrywych (ob.).

Malacopterygii, *miękopłetwe*, ob. Ryby.

Malacostraca, ob. Skorupiaki.

Malacozoa, ob. Mięczaki.

Maladetta, potężne pasmo gór w środkowych Pirenejach, na granicy Francji i Hiszpanji; w nich góra Pic de Nethou, 3,404 metry wysoka, stanowi najwyższy wierzchołek Pirenejów.

Malaga, miasto główne w t. n. prowincji (7,349 klm. kw. i 520,000 miesz.), w hiszpańskiem królestwie Granady, nad zatoką Malaga, częścią wód morza Śródziemnego. Rezydencja biskupa, port obronny, 135,000 miesz., katedra z XVI w., piękny pałac biskupi, stary maurytański zamek Alcazaba i t. d., przemysł bardzo rozwinięty. Najważniejszem atoli źródłem zarobkowania mieszkańców jest handel, mianowicie owocami południowemi i winem.

Malaga, wino słodkie, wybornego smaku, otrzymywane z gron rosnących na wzgórzach około miasta Malagi. Jest **M.** czerwona i biała; z ostatnich najlepszą jest *dom Pedro Ximenes*. Bardzo ciemne wino zowie się *tinto*. Do lepszych należy też muszkatel malagowy, zwłaszcza *lagrima de Malaga*. Zawartość alkoholu wynosi 17 proc. Przeważna część jednak przychodzącej do nas **M.** jest produktem sztucznym z lekkiego wina białego, rodzynków, alkoholu i ciał barwiących, a często zupełnie bez wina.

Malagasze, mieszkańcy Madagaskaru (ob.).

Malagrida Gabrjel, Jezuita, * 1678 r. w Melapio nad jeziorem Como, udał się 1721 jako misjonarz do Brazylji; przywołany 1754 przez królowę wdowę do Lizbony, ściągnął na siebie nienawiść ministra Pombala, który go wygnał do Setuval. Po zamachu na króla Józefa (1758), uwięziony w styczniu 1759 r., oskarżony o udział w spisku i herezję i oddany inkwizycji, ukarany został śmiercią przez uduszenie. Zwłoki jego spalono, a popioły rzucono do Tagu. Dzisiaj nie ulega wątpliwości, że **M.** zginął niewinnie.

Malaguti Faustyn Jowita, chemik, * 1802 r. w Bolonji, † 1878; z powodu udziału w ruchach politycznych 1831 r. musiał opuścić Włochy i przybył do Francji, gdzie od r. 1850 był profesorem chemji w Rennes. Ogłosił liczne prace w dziedzinie chemji i dobre podręczniki.

Małajczycy, nazwa ludów stanowiących grupę zachodnią rasy malajskiej (ob.), zamieszkującą lądy i wyspy od Madagaskaru do Filipinów. Budowa ciała **M.** jest wielce zbliżona do budowy ciała Europejczyków, nie jest tak silną, ale za to niemniej kształtną i symetryczną. Kolor ich skóry jest ciemno-brunatny, włosy długie, miękkie, czarne i połyskujące, broda rzadka, oko ciemne, wielkie i ogniste, nos płaski, usta wielkie, rozwarte. Charakter gwałtowny i na-

Rozbójnik morski z Zulu.

Statek malajski (prao).

Wieśniaczka z Nias.

Dom plemienia Batta na Sumatrze.

Dom jawański.

mięty; w boju są dzielni i energiczni, ale przytem dzicy, nielitościwi i wiarołomni. Właściwą ich ojczyzną jest wyżyna na wyspie Sumatrze, gdzie oddawna mieli państwo, oparte na życiu osiadłem i rolniczem. Stąd wyszedłszy w XIII w., założyli na półwyspie Malakka potężne państwo, zawojowane w znacznej części przez Portugalczyków w wieku XIII. Ogólna ich liczba wynosi około 4 miljonów. Język ich rozszerzony jest jako język handlowy prawie po całej Oceanji; literatura bogata, ale po większej części tłómaczona lub naśladowana z piśmiennictwa indyjskiego lub arabskiego. Rozpadają się na następne poddziały czyli plemiona: 1) *Tagalowie* czyli *Bisaja* na Filipinach, 2) *Malajczycy właściwi* na Molucce i Sumatrze, 3) *Sundańczycy* na zachodzie Jawy, 4) *Japańczycy* na wschodzie tejże wyspy, 5) *Batta* czyli *Battak* we wnętrzu Sumatry, 6) *Dajakowie* na Borneo, 7) *Makasarowie* na płd. Celebes i 8) *Alfurowie* na płn. Celebes i wyspach Moluckich. Jako śmiali żeglarze i kupcy, mało oddani byli rolnictwu; uprawa ryżu istnieje u nich od niepamiętnych czasów, ale zajmują się nią jedynie niewolnicy. Urządzenia polityczne państw mają charakter arystokratyczny; monarcha samowładny posiada wasalów, zarządzających prowincjami. Niektóre rzemiosła są u nich wysoko rozwinięte, zwłaszcza tkactwo, farbiarstwo, stolarstwo, tokarstwo, słyną też z wyrobów skórzanych i złotniczych. Domy budują z drzewa lub bambusu na palach, na wybornych statkach żaglowych *(praus)* przedsiębiorą dalekie wyprawy rozbójnicze. Główną ich broń stanowią długie miecze i sztylety; zatrute strzały wyrugowane zostały przez strzelby. Wszystkie państwa malajskie obecnie pozostają w większej lub mniejszej zależności od Anglików i Holendrów, którzy jednak nie naruszają ich religji, praw i obyczajów.

Malajska rasa, według podziału Blumenbacha jedno z pięciu plemion ludzkich, które rozpostarło się na wszystkich wyspach oceanu Indyjskiego i w Polinezji, od Madagaskaru na zachodzie, aż na daleki wschód. Przy dosyć pięknych rysach twarzy narody malajskie mają cerę brunatną, włosy długie kędzierzawe, wszystkie mówią językami sobie pokrewnemi, odznaczają się niejaką cywilizacją i po części wyznają religję mahometańską. Ze stanowiska językowego rozpada się **M. r.** na dwie grupy, zachodnią czyli właściwych Malajczyków (ob.) i wschodnią czyli Polinezyjczyków.

Malajski archipelag, toż co Indyjski archipelag.

Malajskie jabłka, ob. Jambosa.

Malajskie albo **Malajsko-polinezyjskie języki,** rozgałęzione na wszystkich wyspach archipelagu Indyjskiego i oceanu Indyjskiego. Humboldt i Buschmann dzielą je na 4 grupy: 1) *polinezyjską*; 2) *filipińską;* 3) *właściwą malajską* i 4) *madegazyjską;* nowsi zaś badacze odróżniają języki malajskie, melanezyjskie, mikronezyjskie i polinezyjskie. Języki malajskie stoją najwyżej. Do najlepiej rozwiniętych języków malajskich należy mowa Tagalów na wyspach Filipińskich, dalej idą języki wyspy Sumatry, Malaki, Jawy, Celebesu, Borneo, oraz język Malgaszów Madagaskarskich. Każda z powyższych grup dzieli się jeszcze na rozliczne djalekty. Alfabety tameczne, jak: Batta, Rehżany, Lampony, Budżi i t. d. są pochodzenia indyjskiego; pismo jawańskie, którego używają i w druku, jest rodzajem pisma Pali. Własną literaturę narodową mają tylko Jawańczycy po części w języku Kawi, po części zaś w jawańskim. Por. Humboldta „Ueber die Kawi-Sprache" (3 t., Berlin, 1836—40; dzieło dokończone przez Buschmanna); Junghuhna „Die Battaländer in Sumatra" (2 t., Berlin, 1847); Greya i Blecka „Handbook of African, Australian and Polynesian philology" (3 t., Capstadt, 1858 sq.) i F. Müllera „Ueber den Ursprung der Schrift der malaischen Völker" (Wiedeń, 1856); P. Favre'a „Dictionnaire malais-français" i „Dictionnaire français-malais" (1875—1880).

Malakka, wązki i długi półwysep tworzący południową część Indji Zagangesowych, ma 189,998 klm. kw. przestrzeni i liczy 1,311,342 miesz. (1891). Od Sumatry oddzielony jest cieśniną Malakka. Wzdłuż całego półwyspu ciągnie się pasmo gór, które za przedłużenia gór Sjamskich uważać można. Klimat gorący, niezdrowy we wnętrzu, na pobrzeżach łagodzony przez wiatry morskie. Wszystkie produkty Indji znajdują się tu w obfitości. Mieszkańcy (około 600,000 cywilizowanych Malajczyków, na północ od 7° szerokości—Sjamczycy, oraz dzikie plemiona górskie) zajmują się rolnictwem, rybołówstwem i żeglugą. Pod względem politycznym jest półwysep podzielony między królestwem Sjamskiem i Anglją. **M.** kolonja angielska, należąca do Straits Settlements (ob.), a położona na zachodnim brzegu półwyspu, ma 1,839 klm. kw. i 92,200 miesz. *Miasto* **M.**, na południowo-zachodnim brzegu półwyspu, rezydencja angielskiego gubernatora i biskupa, warowne, ma dobry port, prowadzi znaczny handel i liczy 20,000 ludności. Od r. 1509 było w posiadaniu Portugalji, od 1641 Niderlandczyków, a 1825 odstąpione zostało Anglji. *Cieśniną* **M.** zowie się kanał między półwyspem Malakka a Sumatrą, łączący ocean Indyjski z wodami archipelagu Indyjskiego, ma długości 778 klm. i 55—297 klm. szerokości.

Malakolit, minerał, augit muszlowy (ob. Angit).

Malakologja, nauka o mięczakach.

Malakonit, czerń miedziana, ob. Miedziane rudy.

Malakow, ob. Małachowski kurhan.

Malambo, kora sprowadzona przez Bonplanda w 1814, z drzewa rosnącego w Kolumbji, zwanego tam *arbor de agi*, a które ma być *Drimys granatensis;* ma woń aromatyczną, smak korzenny, ostry; używa się w Kolumbji przeciw kurczom, zapaleniom i na rany.

Malamocco, 15 klm. długa, lecz bardzo wązka i silnie wzmocniona wyspa, oddzielająca laguny Wenecji od morza Adrjatyckiego; znajduje się na niej wieś **M.**, mająca przeszło 900 miesz.

Mala nota (łac.), zła kreska, zły stopień.

Mal-à-propos (fran.), w niewłaściwej chwili.

Malapterurus, *sum elektryczny*, ob. Drętwa.

Mälar, jezioro w Szwecji, pomiędzy länami: Nyköping, Sztokholmem, Upsalą i Westerås; obejmuje 1,687 klm. kw., odznacza się wielką ilością odnóg, zatok i wysp (1260). Za pośrednictwem kanału Södertel-ge wpada pod Sztokholmem do Baltyku.

Malarja, ob. Zimnica.

Malarskie srebro, *srebro muszlowe*, srebro silnie rozdrobnione, otrzymuje się przez roztarcie listków srebrnych, podobnie jak malarskie złoto (ob.).

Malarskie złoto, złoto w listkach nader cienkich, albo też złoto drobno roztarte (*złoto muszlowe*). To ostatnie otrzymuje się przez roztarcie listków złotych, lub z roztworu złota przez strącenie azotanem rtęci lub chlorkiem antymonu. Osad rozciera się z gumą i rozprowadza na miseczkach porcelanowych lub muszlach.

Malarstwo, sztuka przedstawiania na płaszczyźnie najrozmaitszych objawów życia ludzkiego i przyrody, a nawet pomysłów imaginacji, tak, by te wyobrażenia, zwane *obrazami*, łudzić nas mogły wszelkiemi pozorami prawdy. Dla dopięcia tego celu **M.** używa: *rysunku, światłocienia* i *kolorytu* (ob.). Rysunek jest jedną z najbardziej zasadniczych podstaw **M.** Przedstawia on zarysy czyli kontury przedmiotów za pomocą linji, a w razie gdy przedmioty, na obrazie przedstawiane, nie znajdują się na jednej płaszczyźnie, stosować się musi do pra-

wideł geometrycznych *perspektywy linijnej* (ob.), której złudzenie uzupełnia potem *perspektywa powietrzna*, nadana kolorytem. W celu należytego uwydatnienia myśli i uczuć za pomocą gestów i wyrazu twarzy **M.** wymaga od swych mistrzów dokładnej znajomości człowieka pod względem budowy fizycznej i wpływu, jaki uczucia i namiętności na zwykłą jego postać wywierają. Malarz zwierząt musi podobnież dokładnie się obeznać ze światem zwierzęcym. Artysta, rzucając rysunkiem projekt swego pomysłu, winien największą zwrócić uwagę na ogólny efekt linji, pozostawiając do czasu na uboczu szczegóły, dążące do uwydatnienia charakteru postaci i nadania obrazowi złudzenia przestrzeni. *Światłocień* służy do nadania obrazowi pozorów wypukłości i wogóle przedstawienia zmian, jakie światło wywołuje w wyglądzie przedmiotów, słowem, wyrażające się technicznie, dąży do zadośćuczynienia warunkom *modelacji* (ob.). *Koloryt* nakoniec naśladuje ubarwienie przedmiotów, czyniąc zadosyć warunkom położenia, odległości i oświetlenia. Trudno wdawać się tutaj w szczegółowy rozbiór środków, jakiemi pod tym względem malarz rozporządza. Ograniczyć się wypada wzmianką, iż w celu uniknięcia ostrości konieczna tu jest znajomość kojarzenia się barw, a zarazem ich własności, by z czasem obraz wyglądu swego nie zmieniał. Przy malowaniu obrazów olejnych farby zasadnicze nakładają się zwykle przy rozpoczęciu roboty na cienką deseczkę, prawie owalną, z drzewa orzechowego, kości słoniowej lub porcelany. Deseczka ta nosi nazwę *palety*. Pod względem materjału używanego do malowania odróżniamy: **M.** *farbami olejnemi*, **M.** *akwarelowe* czyli *farbami wodnemi*, **M.** *pastelowe* (farbami suchemi), **M.** *ścienne* czyli *architektoniczne*. Nadto te same prawidła z pewnemi tylko odmianami, stosownie do materjału, użytego na powierzchnię obrazu, stosują się i do **M.** *emaljowego, na porcelanie, lawie, szkle*, a pod względem doboru kolorów i do *mozaikowania*, tudzież *inkrustowania* na drzewie i t. p. Akwarele tak zwykłe, jak i *gwasze* (malowidło wykonywane zwykłemi farbami wodnemi, rozrobionemi gumą na masę ciastowatą) malują się na właściwego rodzaju papierze, *miniatury* (ob.) na papierze gładkim lub kości słoniowej. Malowidła olejne wykonywają się zwykle na drzewie, blasze, a jak dziś przeważnie na płótnie, odpowiednio zagruntowanem, t. j. powleczonem warstwą jasnej farby olejnej. Płótno takie rozciąga się na *blejtramie*, t. j. ramie drewnianej składanej i dla możności silniejszego rozciągnięcia płótna, opatrzonej w rogach klinikami. Nakoniec w malowidłach *ściennych* powierzchnię podobrazową stanowi mur czyli ściana budynku. **M.** ścienne, przeznaczone ku ozdobie budynków, używa albo *farb klejowych*, t. j. rozrabianych na gorąco z klejem, lub też *olejnych*, roztartych z olejem szybko schnącym. Ostatni rodzaj, wymagający użycia znacznych ilości blejwasu, wystawia malarzów na dolegliwe choroby; dla zapobieżenia im zamiast blejwasu próbowano używać bieli cynkowej. Tu także należą *freski* (ob.) i starożytne malowidła *enkaustyczne*. Sekret tego rodzaju malowideł starożytnych zaginął, dzisiejsze zaś wykonywają się na powierzchni, powleczonej masą z wosku, oleju i tlenku ołowiu, odpowiednio przygotowanemi farbami. Enkaustyka przekładaną jest dzisiaj nad freski z powodu daleko większej trwałości. Do **M.** ściennego zbliżone jest bardzo **M.** *dekoracyjne*, mające na celu przygotowania akcesorjów teatralnych, malowanych na drzewie lub płótnie gwaszami, farbami klejowemi lub olejnemi. Jako przewodniki techniki malarskiej służyć mogą dzieła: Leonarda de Vinci, Rubensa, Paillot de Montabert'a, Valin'a *(l'Art du peintre)*, Ch. Blanc'a *(Grammaire des arts du dessin)*, Chevreuille'a *(Du contraste des couleurs)*, dalej: *Manuel de peintre en bâtiments* (Rifault, Vergnaud et Toussaint), Vatin *(l'Art du peintre, doreur et vernisseur)*.—Pod względem treści **M.** rozpada się na: *historyczne, portretowe, rodzajowe, krajobrazów, zwierząt, kwiatów i przedmiotów martwych*. Dział **M.** *historycznego* rozpada się na **M.** *religijne, mitologiczne, fantazyjne* i właściwie *historyczne*. Tutaj malarzowi nastręczają się największe trudności pod względem grupowania osób, odtworzenia na płótnie ich charakteru, wyboru najbardziej malowniczej chwili wystawianego faktu i nakoniec umieszczenia obrazu w odpowiedniem wiekowi faktu otoczeniu, ale też za to może największe na widzach sprawić wrażenie. **M.** *portretowe* ma oczywiście za zadanie jak najwierniejsze oddanie zewnętrznej postaci osoby portretowanej, przy wyciśnięciu na swych dziełach piętna sztuki w uwydatnieniu charakteru i indywidualności osoby. **M.** *rodzajowe* ma na celu przedstawienie zwyczajnych scen z życia społecznego i wznosi się do najwyższego szczytu w **M.** *obyczajowem*, do którego należą pomysły, odtwarzające pewne cechy wspólne pojedyńczym warstwom społeczeństwa lub nawet stanowiące charakter całego narodu. *Krajobraz* nakoniec winien jak najlepiej uwydatniać powaby i grozę przyrody, podnosząc piękność widoku przez obranie najstosowniejszego punktu widzenia i najkorzystniejszych dla okolicy warunków oświetlenia. Pierwsze ślady **M.** napotykamy już w bardzo odległej starożytności. Są to jednak po większej części niezgrabne próby, mające prawdopodobnie na celu zastąpienie pisma, dla wyrażenia myśli i zmaterjalizowania symbolów. W Grecji dopiero zaczyna kiełkować właściwe malarstwo, rozwijając się na tle uczucia religijnego i zostając w ścisłym związku z architekturą i rzeźbą. Jako malarze polichromiczni (używający wielu kolorów) wsławili się najpierw Panneus, Mikon, Polignot z Thasos (około r. 420 prz. Chr.), z których ostatni dopiero nadał **M.** pewną powagę i niezawisłość. Po nich słynęli: Apollodor z Aten, Zeuksis, Parrhasios z Efezu, Timanthes i Apelles. Po śmierci ostatniego **M.** greckie wyrodziło się zupełnie, tak, iż później zajmowano się już tylko *ryparogra-*

fig, to jest wyobrażaniem najpospolitszych przedmiotów. W Rzymie **M.** nie znalazło wielu przedstawicieli; z początku znali tam tylko tak zwane malowidła etruskie, a Fabjusz Pictor jest prawie jedynym artystą rzymskim. W czasach późniejszych Grecy, jak we wszystkiem, tak i w **M.** stali się mistrzami swych zwycięzców, ale sztuka pogrążoną przez nich została w grubej zmysłowości. Z bardzo nielicznych, doszłych do nas, dzieł sztuki starożytnych pokazuje się, iż znali oni już prawidła perspektywy, światłocień jednak był im zupełnie obcy. Co do historji starożytnego malarstwa ob. dzieła: Junius „De pictura veterum" (Rotterdam, 1694); Durand „Histoire de la peinture ancienne" (Londyn, 1725); Turnbull „Treatise on ancient painture" (Londyn, 1740); Requen „Saggi sul ristabilimento dell antica arte de Greci e de Romani" Parma, 1787); Grund „Ueber die Malerei der Griechen" (Drezno, 1810); Bötiger „Ideen zur Archeologie der Malerei" (Drezno, 1811) i w. in. W epoce chrześcijańskiej **M.** wnet wzięło górę nad plastyką. Najdawniejsze zastosowanie **M.** widzimy w katakumbach i sklepieniach grobowych, obok licznych utworów mozaikowych. Od IV wieku rozpowszechniły się już po świecie chrześcijańskim obrazy świętych, a zarazem powstały liczne legendy o nadprzyrodzonem ich pochodzeniu. W pierwszej połowie wieków średnich Konstantynopol był głównem siedliskiem **M.** i doprowadził je do znacznej doskonałości technicznej. Nową jednak erę **M.** rozpoczął dopiero w XIII wieku Cimabue, twórca szkoły włoskiej, która później tak znakomitych, jak: da Vinci, Buonarotti, Rafael, Correggio i Tycjan, wydała mistrzów. W XVI wieku zjawiły się też nowe szkoły: flamandzka i hiszpańska. Potem **M.** znowu upadać zaczęło, i dopiero zjawienie się w XVIII w. David'a we Francji i Appiani'ego we Włoszech zwiastowało nowy okres dziejów. W owej epoce panował jeszcze klasycyzm (ob.), potem nastąpił zwrot do romantyzmu. W połowie XIX wieku zjawił się kierunek kolorystyczno-realistyczny, który powoli przeszedł w impresjonizm (ob.). W ostatnich czasach nastąpił znowu zwrot do fantastyczności. Co do historji **M.**, ob. „Polskie sztuki piękne" i odpowiednie działy pod nazwą pojedyńczych krajów, tudzież *szkoły malarskie*. Por. Decambe „Vies des peintres flamands, allemands et hollandais" (Paryż, 1755); Lanzi „Storia pittorica d'Italia dal risorgimento delle belle arti;" Volker „Die Kunst der Malerei" (2 ed., 1861); Kugler „Geschichte der Malerei" (1837, 3 wyd. Blomberga 1867); Görling „Geschichte der M." (1865—66); Crove i Cavalcaselle „Gesch. d. italienischen M." (po niem. przekład Jordana, 1769—71 4 t.); J. Meyer „Gesch. d. modernen franz. M." (1867); Waltmann i Woermann „Geschichte der M." (1885); Raupp „Katechismus der Malerei" (1891); Muther „Geschichte der Malerei im XIX Jahrh." (1893—1894); Crove i Cavalcaselle „Geschichte der altniederländische Malerei" (przekład niem., 1875); Rosini „Storia della pittura italiana" (2 wyd., 7 t., 1848—52); Dohme „Kunst und Künstler des Mittelalters und der Neuzeit" (1876 i nast.); „Słownik malarzów polskich" Rastawieckiego.

Malaspina Germanik, ze starożytnego domu margrabiów włoskich, nuncjusz papieski w Polsce. Za Grzegorza XIII dostał się na dwór papieski, zwiedził z jego polecenia Szwecję i Norwegję, był internuncjuszem u Karola arcyksięcia austrjackiego w Styrji, został biskupem św. Sewera w Apulji, a następnie sprawował urząd nuncjusza w Polsce, dokąd przybył 1592 r. z zamiarem wciągnięcia Zygmunta III w sojusz z Austrją przeciw Turcji, czego jednak nie potrafił dokazać. Przyjaciel Jezuitów, stronnik i służka domu rakuskiego, wywierał na Zygmunta III wpływ zgubny. Towarzysząc królowi w podróży do Szwecji 1593, radami i namowami swemi przyczynił się niemało do utraty korony szwedzkiej. W Polsce postępował także wbrew interesom kraju naszego. On to podał myśl rewidowania sklepów księgarskich (dla stłumienia herezji), co przywiódł potem do skutku biskup krakowski Marcin Szyszkowski. O tym to nuncjuszu powiada Piasecki: „Nunquam erit bona spina, licet mittatur Roma." Ściągnąwszy na się ogólne niezadowolenie Polaków, został przeniesiony r. 1599 do Wiednia. Działając nader gorliwie w interesie cesarskim, mieszał się w sprawy siedmiogrodzkie i zdradził niecnie Andrzeja Batorego, biskupa warmińskiego, który objąwszy po Zygmuncie, bracie stryjecznym, Siedmiogród, bronił niepodległości swego kraju i zginął za sprawą nuncjusza. Zgromiony przez Klemensa VIII, usunięty został **M.** do swej djecezji, gdzie ze zgryzot † 1604 r. Jego „Relacja o Polsce" mieści się w Rykaczewskiego „Relacjach nuncjuszów apostolskich" (t. II).

Malatesta (hrabia), herb: Na tarczy obramowanej w ząbki czarne i złote, czterodzielnej, w polach I i IV w szachownicę błękitno złotą—dwa pasy prawo-ukośne srebrne; w II i III zielonych—trzy głowy ludzkie. U szczytu głowa słonia z rodzajem wachlarza na wierzchu. Nadany z indygenatem 1611 r.

Malatesta.

Malatesta, starożytna rodzina włoska, z której *Zygmunt* **M.** wsławił się w historji Włoch, jako nieprzyjaciel duchowieństwa, za co wyklęty został przez papieża Piusa II, przeciwko któremu zbrojnie nawet występował; † 1468 w Rimini.

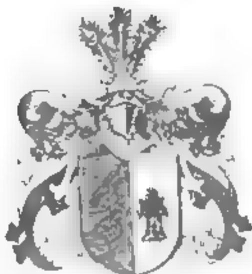
Malborg (*Marienburg*), miasto powiatowe w pruskiej regencji gdańskiej w Prusiech zachodnich, na wzgórzu przy Żuławach, malborskiemi zwanych (*Marienburgische Werder*), nad rz. Nogatem, przez który przechodzą 3 wspaniałe mosty żelazne. **M.**, niegdyś rezydencja wielkich mistrzów zakonu

Krzyżaków, później pod panowaniem polskiem stolica województwa, liczy 11,000 miesz. Na szczególną uwagę zasługuje tu zbudowany 1274 r. starożytny zamek, rezydencja początkowo wielkich mistrzów, a potem wojewodów polskich; zamek ten w r. 1817—42, jako wspaniały pomnik dawnej architektury niemieckiej, został starannie odnowiony. (Por. Bergau „Das Ordenshaupthaus M.“ (1871).

Malborskie starostwo grodowe, mieściło się w województwie Malborskiem, obejmując zamek obronny, niegdyś siedzibę wielkich mistrzów krzyżackich i Żuławy Wielkie i Małe, mające 16 mil kw. przestrzeni. Wielka Żuława 1649 r. zajmowała 39 wsi, na 1,728 włókach, i miasteczko Neutich, Mała zaś Żuława miała 22 wsie, na 677 włókach ziemi. W początkach XVII wieku włości te były starostwem, metryki bowiem koronne wymieniają w r. 1600 jako starostę Jana Zamojskiego, kanclerza i hetmana w. kor., a pod 1626 r. Mikołaja Rafała de Sternberg Kostkę. Następnie zamienione na ekonomję królewską, w czasie pierwszej wojny szwedzkiej zalewami przez usunięcie tam i pożogami wojennemi tak było zniszczone, że Jan Kazimierz zmuszony był wypuścić je w r. 1663 w dzierżawę Franciszkowi Bielińskiemu, podkomorzemu płockiemu, na lat 12, za sumę ogólną na cały ten czas w ilości złp. 165,000. Przy pierwszym podziale kraju w r. 1772 całe województwo Malborskie przeszło wraz z biskupstwem warmińskiem pod panowanie pruskie.

Malborskie województwo, od północy morzem Baltyckiem oblane, od zachodu Wisłą od województwa Pomorskiego oddzielone, graniczyło na wschód i południe z ziemiami Prus Książęcych. Jedno z najszczuplejszych, obejmowało tylko cztery powiaty: Malborski, Elbląski, Sztumski i Kiszborski. Herb miało jednakowy z województwem Chełmińskiem (ob.). Sejmiki wojewódzkie, sądy grodzkie i ziemskie odbywały się w Sztumie. Senatorów liczyło dwu: wojewodę malborskiego i kasztelana elbląskiego. Ostatnim wojewodą malborskim był Michał Czapski, mianowany 1756; przeżył Rzeczpospolitą.

Malcan (baron i hrabia), *Melcjan (Maltzan, Malzein)*, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem błękitnem — dwie szare zajęcze głowy; w lewem srebrnem, na pieńku czerwonym — dwa błękitne grona z trzema listkami czerwonemi. U szczytu trzy pióra pawie. Labry z prawej strony błękitno-srebrne, z lewej—czarno-srebrne.

Malcan.

Malchus, jeden ze sług najwyższego kapłana żydowskiego Kaifasza, któremu, przy pojmaniu Chrystusa, św. Piotr uciął mieczem prawe ucho, a Jezus dotknięciem go uleczył.

Malchus Karol August, baron, ekonomista niemiecki, * 1770 w Manheimie, † 1840 w Heidelbergu; został 1811 ministrem finansów w królestwie Westfalji, w r. 1817 był przez krótki czas wirtemberskim ministrem finansów. Z pism jego ekonomicznych celniejsze są: „Politik der innern Staatsverwaltung“ (3 t., Paryż, 1823); „Handbuch der Finanzwissenschaft und Finanzverwaltung“ (2 t., Sztutgard, 1830).

Malcolm, imię kilku królów szkockich, mianowicie: **Malcolm I,** 942—954, zdobył 945 Umbrję od anglo-saskiego króla Edmunda i został zamordowany 954 r. — **Malcolm II,** 1005—34, wstąpił na tron po śmierci ojca swego Kennetha III, walczył z Duńczykami i zwyciężył ich 1018. — **Malcolm III,** 1057—1093, syn Dunkana I, po zamordowaniu jego ojca przez Makbeta uciekł do Anglji i z pomocą Anglosasów uzyskał koronę 1057. Usiłował pociągnąć ich do walki z Normanami, lecz został zwyciężony i poległ 13 listopada 1093 roku z Wilhelmem Czerwonym w bitwie pod Alawick.— **Malcolm IV,** wnuk i następca Dawida I, 1153—1163.

Malcolm sir John, mąż stanu i historyk angielski, * 1769 w Eskdale w Szkocji, † 1833 w Windsor. Przebywał 1782—1812 r. po większej części w Indjach, gdzie do najważniejszych poselstw, a mianowicie na dwór perski był używany. Od r. 1817—31 pełnił urząd gubernatora prowincji Bombaj, potem wrócił do Anglji. Obok zajęć urzędowych poświęcił się także badaniom historycznym. Główne jego dzieła są: „History of Persia“ (2 t., Londyn, 1828); „Sketches of Persia“ (2 t., Londyn, 1827); „Memoir of Central India“ (2 t., Londyn, 1823) i „Political history of India from 1784 to 1823“ (2 t., Londyn, 1826). Jego życiorys i korespondencje ogłosił Kaye (2 t., Londyn, 1856).

Malcz Wilhelm, lekarz, syn Konstantego M., również lekarza, * 1795 w Warszawie, † 1852 wskutek cholery. Medycynę studjował najpierw w szkole lekarskiej warszawskiej, potem do 1818 w Berlinie, i po trzyletniej podróży po Niemczech, Francji, Anglji i Włoszech, rozpoczął 1821 w rodzinnem mieście praktykę lekarską, która mu wkrótce nadzwyczajną zjednała wziętość, nie przeszkadzająo należeć do wszystkich ważniejszych przedsięwzięć i prac, mających na celu pożytek ogółu lub dobroczynność. Wybrany 1828 r. członkiem Towarzystwa warszawskiego przyjaciół nauk, założył „Pamiętnik lekarski,“ którego z początku sam był redaktorem i wydawcą. Ogłosił: „Wiadomość o wodach mineralnych“ (1825); „O cholerze indyjskiej“ (1831); „Rady dla matek“ (1834); „Typhus, po polsku dur“ (1847) i in.

Malcz Mieczysław Ludwik, doktor medycyny, * 1848 roku w Warszawie, studjował medycynę w Moskwie, Berlinie i Paryżu i tam doktoryzował się. W 1864 jako student medycyny niósł

pomoc rannym w Lubelskiem, b. Redaktor i Członek Tow. Lek. Warsz., Krakowsk., Wileńskiego i towarzystw zagranicznych. Zbudowany przez niego aparat inhalacyjny nagrodzony w Paryżu i Krakowie 1880 i 1881. Ogłosił drukiem 15 dzieł lekarskich, — ostatnio „Typy i pojęcia lekarskie Szekspira w jego tragedjach, dramatach i komedjach". B. Prezes i Członek założyciel pierwotny Warsz. Tow. Muzycznego; kompozytor; Prezes instytucji filantropijnych i literat.

Malczewski Adam Skarbek, Jezuita, * 1680 w Wielkopolsce, † 1754 w Poznaniu; uczył filozofji i teologji w różnych kolegjach, był rektorem w Sandomierzu i Ostrogu. Ogłosił w języku łacińskim wiele książek szkolnych, tyczących się nauki wymowy i uważanych swojego czasu za wzorowe; np.: „Umbra ligatae, praecursio solutae eloquentiae" (2 t., Poznań, 1747); „Eloquentia propugnata et brevitas studiorum impugnata" (Poznań, 1747).

Malczewski Franciszek Skarbek, arcybiskup warszawski, prymas Królestwa Polskiego, * 1754 w Wielkopolsce; zostawszy księdzem w Rzymie, otrzymał od Piusa VI kanonję gnieźnieńską 1782 r. i wrócił do kraju 1784 na dwór księcia Michała Poniatowskiego. Później kanonik wieluński i proboszcz gnieźnieński, obrany został po śmierci Ignacego Krasickiego administratorem gnieźnieńskim 1801 r., a 1806 biskupem kujawskim jako nominat, gdyż bullę otrzymał dopiero w r. 1815. Jako senator zasiadał na sejmach i 3 marca 1809 r. podpisał sławny list biskupów przeciwko zaprowadzeniu kodeksu Napoleona. Bullą z dnia 30 czerwca 1818 mianowany został delegatem apostolskim do urządzenia kościoła w Królestwie i po ukończeniu tej pracy 2 października t. r. arcybiskupem warszawskim, prymasem Królestwa, na której to godności † 1819 w Warszawie.

Malczewski Antoni, znakomity poeta, * 1793 w Warszawie z ojca Jana, generała wojsk polskich. Ukończywszy nauki w Krzemieńcu, wszedł do służby wojskowej (1811), odbywał kampanję 1813 r. i wydostawszy się z niewoli, otrzymał uwolnienie ze służby w 1815. Podróżując po Europie poznał się z Bajronem, który z jego opowiadań podobno powziął myśl do poematu „Mazepa." Wróciwszy do kraju osiadł na Wołyniu i gospodarując na wsi, napisał swą „Marję," poemat osnuty na tragicznym losie Gertrudy Komorowskiej (ob. Komorowski), pełen śladów wpływu utworów poety angielskiego. Straciwszy swe mienie, przeniósł się **M.** do Warszawy (1823) i ogłosił tu swój poemat p. t. „Marja, powieść ukraińska" (1825) z dedykacją J. U. Niemcewiczowi, który jednak razem z krytykami i publicznością ówczesną nie umiał ocenić piękności tego utworu. Nikt nie chciał kupować poematu nieznanego autora. Złamany niepowodzeniem, niedostatkiem i chorobą, zmarł **M.** w r. 1826 w Warszawie. Gdy zdobyto się na postawienie mu pomnika, nie znaleziono nawet śladu mogiły. W parę lat dopiero po zgonie poety, M. Mochnacki w *Gazecie Polskiej* i dziele „O literaturze polskiej w XIX wieku" (1830) podniósł wartość „Marji" i naznaczył **M.** wysokie stanowisko we współczesnej literaturze. Prócz „Marji" miał pozostawić jeszcze **M.** poemat „Samuel Zborowski," ale rękopisy wszystkie po śmierci zaginęły. Z licznych wydań „Marji" najstaranniejsze jest A. Bielowskiego (Lwów, 1843 i Żupańskiego z ilustracjami (Poznań, 1865) Szczegółowy życiorys **M.** mieści „Cmentarz Powązkowski" K. Wł. Wójcickiego (tom I, 1855).

Malczewski Antoni

Malczewski Jacek, malarz polski, * 1855 roku w Radomiu. Kształcił się w Warszawie pod Łuszczkiewiczem, w Krakowie pod Matejką, w Paryżu pod Lehmannem, później w Monachjum i znowu w Krakowie. Dzieła jego odznaczają się zaletami artystycznemi, polotem poetyckim, oraz głębią uczucia. Do wybitniejszych należą: „Śmierć Ellenai" (treść wzięta z Anhellego Słowackiego), obecnie znajduje się w Muzeum narodowem. „Boginki," „Moja Muza," „Moje modele," „Błędne koło," „Portret własny," „Sława," „Chimera," „Pogrzeb wiejski," „Przyszły artysta," „Pochód więźniów," „Sen," „Melancholja," „Śmierć," „Widzenie w pracowni" i inne. **M.** był do końca roku 1900 profesorem szkoły sztuk pięknych w Krakowie, ustąpił po przemianowaniu jej na akademję, nie mogąc pogodzić swoich wymagań artystycznych z dążnościami dyrekcji akademji.

Malczowski Jan Stanisław, gramatyk, nauczyciel języka polskiego w Rydze, w drugiej połowie XVII wieku; ogłosił kilka dzieł, dotyczących języka polskiego, jak np.: „Die deutsche und polnische Dialogi" (Ryga, 1624, 2 ed. 1697); „Kurzer Begrif der polnischen Sprache" (tamże, 1687); „Vollständige Polnische Grammatik" (tamże, 1687) i inne.

Malebranche Mikołaj, filozof francuski ze szkoły Kartezjusza (ob.), * 1638, † 1715. Obrawszy sobie zawód duchowny, wstąpił do zgromadzenia Oratorjanów. Najważniejszem z dzieł filozoficznych **M.** jest: „De la recherche de la vérité, où l'on traite de la nature, de l'esprit de l'homme et de l'usage qu'il doit faire pour éviter l'erreur dans les sciences" (Paryż, 1675, n. wyd. 1880). Całą swoją naukę podał w streszczeniu **M.** w dziele: „Entretiens sur la methaphysique et sur la religion" (1688). Wydanie zbiorowe pism **M.** wyszło w Paryżu 1712. — Co do pojęć filozoficznych, to **M.**, o ile w rzeczach religji dawał pierwszeństwo wierze przed oczywistością rozumową, o tyle w filozofji wiara ustępować musiała na drugie miejsce. Wszystko widzimy w Bogu, w którym przebywają nasze duchy, o ile bierzemy udział w wiedzy Boga. Ten mistycyzm nie pozwalał pojąć działalności Boga, i stąd Spinoza (ob.) starał się go usunąć z pomocą zasady o jedności substancji. O **M.** pisali zwykle badacze, zajmujący się szkołą Kartezjusza, wymie-

nieni przy tym myślicielu, i prócz tego Blampignon: „Etude sur M. d'après des documens manuscrits“ (Paryż, 1862, Ch. A. Thilo) „Ueber M. religionsphilos. Ansichten“ (w Zeitschrift ex. Ch. IV, 1863).

Malecka Wanda, z domu *Fryze*, autorka polska, żona audytora b. wojsk polskich i literata Klemensa Maleckiego. * 1800, † 1860 w Warszawie. Rozpoczęła swój zawód autorski wydawaniem pisemka perjodycznego „Domownik,“ które od 1818—1820 w rękopisie obiegało Warszawę. Później współpracowniczka *Tygodnika Polskiego*, umieszczała w nim artykuły pod pseudonimem „Pustelniczki z ulicy Wiejskiej;“ wydała 1822 r. cztery numery z własnego czasopisma „Bronisława,“ „Pamiętnik dla Polek;“ następnie redagowała w 1828 „Wandę,“ „Tygodnik Nadwiślański,“ a w r. 1829 „Rozrywki dla dobrych dzieci.“ Nie mogąc atoli tych pism utrzymać o własnych siłach, zarzuciła swe wydawnictwa, tłómaczyła z języków obcych różne powieści, a nadto pisała wiersze i książeczki dla dzieci.

Malecki Władysław, malarz, * 1852. Malował głównie krajobrazy, z których celniejsze są: „Nad Horyniem,“ „Sejm bociani,“ „Cieplarnia,“ z innych „Wnętrze pracowni.“

Maledivy *(Malaja-diva)*, długi łańcuch (w liczbie 12 do 15,000) niskich wysp i raf koralowych na oceanie Indyjskim, w kierunku południowo-zachodnim od Indji Przedgangesowych położony, składa się z 13 grup czyli atolów, z których każda zarazem pewien polityczny dział stanowi. Palmy kokosowe, ryż, owoce południowe i rozmaite rośliny zwrotnikowe stanowią główne ich płody. Drobne znajdowane tutaj muszelki, zwane kauri, służą w Indjach Wschodnich za monetę zdawkową. Mieszkańcy w liczbie około 30,000, stanowiący mieszaninę Hindusów z później przybyłymi Arabami, wyznają mahometanizm i zostają pod zarządem sułtana, którego rezydencja jest na wyspie Mali. Wyspy te znajdują się pod protektoratem angielskim.

Maleficjum (łac.), zły uczynek, zbrodnia.

Maleinowy kwas, $C_4 H_4 O_4$, kwas roślinny, powstający wraz z równoskładnym z nim kwasem fumarowym przez suchą destylację kwasu jabłkowego. Otrzymuje się w słupach bezbarwnych, smaku kwaśnego, niemiłego, topiących się przy 130°. Długo ogrzewany wydaje *bezwodnik maleinowy* $C_4 H_2 O_3$. Sole **M. k.** z wyjątkiem soli srebra, ołowiu i miedzi, są rozpuszczalne.

Malejewski Jerzy, arcybiskup smoleński unicki w końcu XVII wieku, † 1696. Był naprzód marszałkiem u metropolity Gabrjela Kolendy, potem wstąpił do zakonu Bazyljanów i został superjorem w Żyrowicach. W sporach Bazyljanów z metropolią Żochowskim wysyłany był do Rzymu, a po powrocie stamtąd został 1690 arcybiskupem smoleńskim.

Male parta male dilabuntur (łac.), źle nabyte marnieje (Naevius).

Malesherbes Chrystjan Wilhelm de Lamoignon, de, minister i obrońca Ludwika XVI, króla franc., * 1721 w Paryżu. Po ukończeniu studjów prawnych już w 24 roku życia był radcą parlamentu. Mianowany 1750 profesorem izby podatków, opierał się edyktom dworu, obciążającym naród podatkami, żądał zwołania stanów generalnych i z tego powodu został wygnany 1771 r. do dóbr swoich. Za Ludwika XVI dwukrotnie (1775—76 i 1787) sprawował urząd ministra spraw wewnętrznych, ale nie mogąc wobec szkodliwych wpływów dworskich przeprowadzić potrzebnych reform, usunął się od spraw publicznych i oddał się studjom naukowym. Kiedy Ludwika XVI przed sąd stawiono, występował **M.** śmiało w jego obronie wraz z Désèze'm i Tronchetem. Wkrótce potem uwięziony, zginął pod gilotyną 22 kwietnia 1794. Zostawił po sobie liczne pisma w przedmiocie rolnictwa i botaniki. Z pism zaś politycznych ukazały się: „Maximes, suivies de réflexions sur les lettres de cachet“ (Paryż, 1802); „Mémoires sur la librairie et la liberté de la presse“ (Paryż, 1809, 2 ed., 1827).—Por. Boissy d'Anglas „Essai sur la vie et écrits de M.“ (2 t., Paryż, 1818).

Maleszewski Piotr Paweł, publicysta i historyk polski, * 1767 w Lautenburgu w Prusiech Królewskich, † 1828 w Paryżu. Odebrał wychowanie we Francji i był kontrolerem generalnym armji alpejskiej przy generale Moreau. Następnie czas jakiś bawił w Polsce. Po upadku Napoleona osiadł stale we Francji, zajmując się literaturą i dziejami Polski. Oprócz wielu artykułów politycznych, umieszczanych w dziennikach francuskich i obszernej rozprawy „O portach nad morzem Baltyckiem i Czarnem,“ przygotował do druku dzieło, które pozostała po nim wdowa wydała, p. t.: „Essai historique et politique sur la Pologne depuis son origine jusqu'à 1788“ (wyd. 2, Paryż, 1833).

Maleszewski M.

Maleszewski Tytus, malarz polski, * 1827 w Sieradzkiem, † 1895. W malarstwie począł sposobić się po wyjściu z gimnazjum w Warszawie, w Szkole sztuk pięknych, wstąpiwszy do niej w roku 1845. Z ostatniego kursu szkoły przeszedł na posadę nauczyciela rysunków w Kaliszu. Powrócił do Warszawy i tu malarstwem portretowem rozpoczął samodzielną karjerę, wprowadzając na arenę sztuki przez nikogo współcześnie nieuprawiane pastele. Pomiędzy latami 1856 a 1858 r. przebywał w Paryżu, gdzie kształcił się pod kierunkiem Leona Cognieta. Po Paryżu nastąpiła podróż do Włoch, Konstantynopola, na Podole, Ukrainę, do Wilna, gdzie wykonał portret dogorywającego podówczas Syrokomli (1862). W tej podróży nazbierał mnóstwo portretów osobistości, odznaczających się, z czego powstała teka rysowanych i autografami opatrzonych podobizn, dochodzącą do okrągłej setki ciekawych fizjognomji, nietylko że wielkiem odznaczających się podobieństwem, lecz przedstawia-

jących nam osobistości dane w chwilach najenergiczniejszego ich działania. Około r. 1865, **M.** znalazł się w Poznańskiem, skąd pojechał powtórnie do Paryża. Tam wykonał, około r. 1872, portret pastelowy słynnej śpiewaczki Patti, w salonie paryskim podówczas wystawiony i dwa razy powtarzany. W r. 1875 widzimy **M.** z powrotem na stałe już w Warszawie. Ze wspomnianego wyżej zbioru portretów rysunkowych, stanowiących tekę **M.**, pewna liczba była wystawiona w r. 1877 w Warszawie na wystawie Tow. sztuk pięknych. W tym czasie **M.** lat parę pełnił obowiązki członka komitetu Tow. Sztuk pięknych, z pożytkiem dla instytucji. W latach następujących od r. 1880 do dni ostatnich, **M.** nie ustawał w portretowaniu osobistości znanych w nauce i literaturze. Staraniom i pracy **M.** zawdzięczamy rozpowszechnienie, za pomocą litografji, portretów osobistości historycznych. W Paryżu jeszcze, podług jego rysunków, wyszły portrety Kopernika, Czarnieckiego i Kościuszki. W ostatnich czasach w Warszawie wydał portrety zmniejszonego formatu: Moniuszki, Krasińskiego, Mickiewicza i Szopena.

Maleszewski Eligjusz, brat poprzedniego (ob.), „Eli," heljominjaturzysta, * 1830 w Sieradzkiem, † 1893 w Warszawie. Będąc urzędnikiem na kolei Warsz.-Wied., dodatkowo poświęcił się kolorowaniu fotografji, do której zachęcił go brat Tytus, artysta malarz, udzielając początków wykonywania heljominiatur podczas bytności w Paryżu. Gdy **M.** nauczył się sztuki kolorowania fotografji i wrócił, założył pierwszy w Warszawie zakład artystyczny heljominjatur pod nazwą „Eli," który w dalszym ciągu pod tą nazwą jest prowadzony przez synowicę, p. Wandę Maleszewską. Za heljominjatury wystawione na różnych wystawach, zakład „Eli" **M.** otrzymał bardzo wiele medalów srebrnych, złotych, dyplomów i różnych odznaczeń.

Maleszewski Władysław Józef, * 1833 we Włocławku, pierwotnie współpracownik niektórych pism warszawskich, ogłosił w *Tygod. Illustr.* powieści: „Dziecię Żmujdzi" i „Bracia." Pierwsza z tych powieści wyszła oddzielnie w Warszawie w 1863; „Wieczory nad Tamizą," znakomitej wartości studja nad obyczajami, instytucjami i życiem angielskiem; jest redaktorem *Biesiady Literackiej*.

Malet, sir Edward Balduin, dyplomata angielski, * 1837 w Hadze, kształcił się w Oksfordzie, w r. 1854 wstąpił do ambasady we Frankfurcie, następnie był kolejno sekretarzem w ambasadzie w Brukseli 1858, w Rio de Janeiro 1861, w Waszyngtonie 1862, w Konstantynopolu 1865 i w Paryżu 1868, w r. 1873 w Pekinie, w 1875 w Rzymie. W r. 1879 został konsulem generalnym w Kairze, 1883 posłem w Brukseli, 1884 roku ambasadorem w Berlinie. W r. 1895 usunął się do życia prywatnego.

Malewicz.

Malewicz, herb: W polu barwy niewiadomej, pod połową 6-promiennej gwiazdy i półksiężycem—łabędź.

Malewski Franciszek, syn Szymona **M.** (* 1759 w Wilnie, † 1832, profesora, następnie rektora uniwersytetu wileńskiego), * 1800 r. w Wilnie, † 1870 w Petersburgu, urzędnik wyższy w kancelarji przybocznej cesarskiej w Petersburgu, szwagier A. Mickiewicza, miłośnik starożytności krajowych, był pierwszym założycielem *Tygodnika Petersburskiego*, w którym, jak równie w *Noworoczniku literackim* Krasińskiego, zamieszczał wiele swych artykułów.

Malgaigne Józef Franciszek, lekarz, * 1806 r. w Paryżu, † 1865; w r. 1846 został członkiem akademji lekarskiej, następnie chirurgiem w szpitalu św. Ludwika. Ogłosił; „Manuel de médecine opératoire" (6 wyd., 1853); „Traité d'anatomie chirurgicale et de chirurgie expérimentale" (2 t., 1838); „Coup d'oeil sur la médecine en Pologne" (w *Journal de med. et chir.)*; „Leçons cliniques sur les hernies" (1839—40) i in.

Malherbe F.

Malherbe, Franciszek de, twórca francuskiej poezji klasycznej, * r. 1555 w Caen, † 1628 w Paryżu. Gorliwy katolik, długo służył z odznaczeniem w Lidze, ale mimo to umiał oceniać i Henryka IV, u którego otrzymał miejsce szambelana. Jako pisarz nie posiadał nadzwyczajnych zdolności, ale dbał wielce o poprawność stylu. Najlepsze wydania dzieł jego: „Oeuvres" uskutecznili Lefèvre de St.-Marc (4 t., Paryż, 1764) i Didot (tamże, 1797). Por. Gournay'a „Malherbe, sa vie et ses oeuvres" (Paryż, 1852).

Malibran Marja Felicyta, * 1808 r. w Paryżu, † 1836, sławna śpiewaczka, córka hiszpańskiego śpiewaka Manuela Garcia, siostra pani Viardot, żona naprzód kupca z New-Yorku Malibrana, z którym się rozwiodła, potem artysty skrzypka Bériota. Po raz pierwszy wystąpiła na scenę w Londynie 1825 r., a następnie czas jakiś przebywała w Ameryce północnej. Za powrotem do Europy była ozdobą opery włoskiej w Paryżu. Wielkiem powodzeniem cieszyła się także na scenach włoskich i angielskich. Posiadając szeroką skalę głosu, śpiewała zarówno partje altowe, jak i sopranowe.

Malice Kościelne, wieś w gubernji Radomskiej, powiecie Sandomierskim, gniazdo Malickich, h. Junosza, którzy, przyjąwszy wyznanie helweckie, około 1560 r. kościół na zbór zamienili. W r. 1635 wyrokiem trybunału kościół zwrócony został katolikom; wtedy Maliccy zbudowali zbór nowy, który istniał do 1701 r.

Malicki Bartłomiej Kazimierz, doktor filozofji, nauczyciel poezji w Poznaniu, a następnie nauczy-

ciel języka francuskiego w akademji krakowskiej, * 1644 w Krakowie, † 1706. Oprócz panegiryków i wierszy okolicznościowych wydał: „Leksykon łacińsko-francusko-polski“ (Kraków, 1701); „Klucz do języka francuskiego“ (tamże, 1700); „Tractatus ad compendiosam cognitionem linguae polonicae“ (tamże, 1699) i inne.

Malikbasza.

Maligna, silna gorączka, zwłaszcza z majaczeniem połączona.

Malikbasza, *Malikbaszyc*, herb: Na tarczy barwy niewiadomej—klucz.

Malina *(Rubus)*, rodzaj roślin z rodziny różowatych, z plemienia malinowych, mający za cechy: kielich pięciodzielny płaski, trwały; korona pięciopłatkowa; liczba pręcików nieograniczona; jajników bardzo wiele, osadzonych na półkulistym lub ostrokręgowatym osadniku; owoc jest jagodą złożoną. Należą tu krzewy lub zioła w 220 blizko gatunkach, z których ważniejsze są: **M.** *zwyczajna (R. idaeus)* ma łodygę stojącą, 0,6—2 m. wysoką, gałęzistą, liście pierzasto-dzielne, kwiaty białe, owoce czerwone, białawe lub żółtawe; rośnie w ca-

Malina. *a* kwiat, *b* kwiat przecięty, *c* owoc przecięty.

łej prawie Europie i Azji północnej. Owoce odznaczają się smakiem i zapachem przyjemnym, używają się rozmaicie przyrządzane, dostarczają napojów chłodzących i stąd mają też pewne znaczenie w medycynie. Przez uprawę powstały liczne odmiany. Wyrabiają się z nich różne przetwory, jak wino malinowe, ocet malinowy i woda malinowa (ob. Eteryczne wody). **M.** *jeżyna (R. fruticosus)* ma łodygę łukowato zakrzywioną lub czołgającą się, opatrzoną odgiętemi kolcami, rośnie po polach i lasach; owoce ma czarne, używane na pokarm. W medycynie ludowej stanowi środek moczopędny. **M.** *moroszka (R. chamaemorus)* jest rośliną zielną o łodydze pojedyńczej, 20 cm. długiej, owoce naprzód czerwonawe, potem żółkną, używane są na pokarm. Rośnie w miejscach torfowych na północy. *Tekesla (R. arcticus)* wydaje owoce bardzo przyjemnego, nieco korzennego smaku, w Europie i Azji półn. *Jeżyna małojagodowa, jeżówka, ostrężyna, niedźwiedzina (R. caesius)*, owoce ..ine używają się jak owoce jeżyny. *Kamionka, kościanka, ostrężyna skalna (R. saxatilis)*, roślina mała, rośnie w gajach i lasach, ma owoce czerwonawe, kwaskowate. Dla ozdoby hodują się w ogrodach: *R. odoratus* z kwiatami czerwonemi i *R. rosaefolius*.

Malina Jan, teolog ewangelicki i wierszopis, rodem z Prus Królewskich, kończył nauki w Wittenbergu, był po r. 1563 pastorem w Wilnie i superintendentem kościołów litewskich, następnie archiprezbiterem i inspektorem szkoły w Tylży, † 1672 r. Oprócz wielu kazań w języku polskim wydał: „Porządek obrzędów zwyczajnych kościoła augustjańskiej konfesji“ (Wilno, 1640); „Lament żałosny“ (Królewiec, 1656), opis spustoszenia Wilna po ówczesnej wojnie i „Kancjonał“ (Królewiec, 1671), w którym pomieścił wiele pieśni, napisanych lub przełożonych przez siebie.

Malines, francuska nazwa belgijskiego miasta Mecheln.

Maliniak, likier czyli wino owocowe, przyrządzane z soku malinowego i miodu.

Malinin Aleksander, matematyk, * 1835 r. w Moskwie, † 1888, kształcił się w Moskwie, następnie był nauczycielem gimnazjum w Twerze i Moskwie, w końcu dyrektorem instytutu nauczycielskiego tamże. Ogłosił znaczną liczbę podręczników algebry, geometrji i fizyki, używanych w szkołach rosyjskich.

Malinowski Józef, syn Mordechai z Trok, teolog karaita XVI wieku, napisał: „Mynhagim“ (Przepisy dotyczące obrządków służby Bożej, Kozłów); „Kicur Injan ha-Szchitah“ (Skrócenie przepisów zarzynania zwierząt, Wiedeń, 1830); „Ha-Elef-leha“ (Tysiąc dla ciebie), piękną modlitwę złożoną z 1,000 wyrazów, zaczynających się od głoski *Alef*, t. j. *A* (Amsterdam).

Malinowski Mikołaj, znakomity historyk polski, * około 1799 na Podolu, † 1865. Po ukończeniu nauk w uniwersytecie wileńskim, przebywał dwa lata w Petersburgu, zajmując się poszukiwaniami historycznemi. Za powrotem do Wilna przyjął obowiązki sekretarza generalnego w b. komisji Radziwiłłowskiej, a potem był jej prokuratorem i pełnomocnikiem aż do ukończenia całej sprawy. Następnie osiadł stale w Wilnie, prowadził dalej studja historyczne i był jednym z najczynniejszych członków tamecznej komisji archeologicznej. Oprócz licznych artykułów, drukowanych w rozmaitych czasopismach polskich, wydał: „Jerozolima wyzwolona Tassa“, przekład Kochanowskiego z obszerną przedmową (2 t., Wilno, 1826). Dokończył tłómaczenia (rozpoczętego przez Krzeczkow-

kiego) „Pamiętników o dawnej Polsce" z czasów Zygmunta Augusta (2 t., Wilno, 1847—51); dodał sprostowania i objaśnienia do tłómaczenia Szyszki: „Żywoty arcybiskupów gnieźnieńskich" Buseńskiego (tamże, 1852—60); „Źródła do dziejów polskich" (2 t., Wilno, 1843—44); „Dzieje Korony Polskiej i w. ks. Litewskiego", tłómaczenie Wapowskiego, ważnemi przypiskami pomnożone (3 t., Wilno, 1846—49); „Stanisława Łaskiego prace naukowe i dyplomatyczne z dodaniem dzieł Jana Tarnowskiego" (Wilno, 1864). Brał także czynny udział w redakcji *Dziennika wileńskiego*, w wydaniu pamiątkowego „Album wileńskiego" (w 1858 roku) i in.

Malinowski Franciszek Ksawery, znakomity badacz języka polskiego, * około 1807, † 1881 r.; nauki gimnazjalne pobierał w Płocku; po odbyciu kampanji 1831 r., osiadł w Poznaniu, i zostawszy księdzem, był przez dłuższy czas wikarjuszem w Poznaniu, następnie został proboszczem w Kornikach. Rozprawa Cegielskiego o *Słowie polskiem* zwróciła **M.** do badań językowych, których owoce ogłaszał początkowo w *Bibl. War.*; następnie zajął się przeważnie głosownią i rozwijając dalej wnioski deputacji Towarzystwa przyjaciół nauk, ogłosił w *Rocznikach tow. przyj. nauk poznańskiego* cenne rozprawy: „Zasady i prawidła pisowni polskiej"; „Krytyczny pogląd na zasady głosowni w gramatykach polskich" i t. d. Oddzielnie wydał: „Krytyczno-porównawcza gramatyka języka polskiego" (Poznań, 1869—70); „Dodatek do gramatyki języka polskiego" (tamże, 1873); „Odpowiedź na Rzecz profesora Małeckiego o spółgłosce *j*" (tamże, 1868); „Krytyka pisowni zawartej w części VI gramatyki Małeckiego" (tamże, 1873); „Gramatyka sanskrytu porównanego z językiem starosłowiańskim i polskim" (tamże, 1873—80). Posiadał nadto w rękopisie wiele ważnych prac, ściągających się do języka polskiego, oraz innych indoeuropejskich; „Gramatyka języka starosłowiańskiego"; „Gramatyka języka litewskiego"; „Gramatyka języka ruzińskiego", oraz (według Winc. Korotyńskiego) miały jeszcze pozostać w rękopisie prace: „Gramatyka języka ormiańskiego"; „Słownik języka litewskiego"; „Źródłosłowy języków słowiańskich" i „Mała praktyczna gramatyka polska". W głównem swem dziele „Gramatyce języka polskiego", szczęśliwie przeprowadził **M.** metodę porównawczą, oraz zastosował rezultaty najnowszych badań lingwistycznych. Główną zasługą **M.** jest gruntowne zbadanie praw głosowni i prosty, a umiejętnie i konsekwentnie do języka zastosowany system konjugacyjny. Grafika **M.** oparta na zasadzie, że każde brzmienie powinno mieć oddzielny znak piśmienny, lubo ważna dla umiejętnej gramatyki, nie może znaleźć zastosowania w życiu z przyczyn czysto praktycznych.

Malinowski Jakób, pisarz polski, * 1808 r. w Warszawie, † 1869 r. w Dijon we Francji; po skończeniu studjów w uniwersytecie warszawskim był profesorem instytutu agronomicznego w Marymoncie, po 1831 r., przeniósł się do Francji, gdzie był profesorem języka niemieckiego w liceum w Dijon. Wydał wiele rozpraw w języku polskim i francuskim, z których celniejsze: „Bibljografja emigracji od roku 1827 do 1850"; „Rzecz o pobycie Kazimierza I w Cluny" (1869); toż po francusku (1868); „Essais littéraires et scientifiques" (1860); „Une province de Cluny en Pologne" (1869) i in.

Malinowski Adam, malarz, * 1831 w Lublinie, † 1892 w Warszawie, uczeń profesora Urbańskiego i Morawskiego w Lublinie, następnie Sacchetiego, dekoratora teatrów w Warszawie. Wykonał wiele dekoracji dla teatrów warszawskich, a także krajobrazy: „Illuminacja łazienek"; „Zachód słońca" i „Polowanie na bekasy".

Malinowski Lucjan, filolog polski, * 1839 r. w Jaroszewicach pod Bełżycami, w gub. Lubelskiej, † 1898 w Krakowie, jako profesor filologji porównaczej słowiańskiej w uniwersytecie tamecznym i członek Akademji Umiejętności. Uczył się w Lublinie i Szkole Głównej w Warszawie, gdzie słuchał Kwieta i J. Przyborowskiego i otrzymał stopień magistra; następnie w Jenie słuchał Schleichera, w Berlinie — Webera, w Petersburgu — Sreznewskiego i w Lipsku — Leskiena i Curtiusa; tam też otrzymał stopień doktora. Następnie był nauczycielem w Krakowie (1870—72), w Warszawie (1872—77), wreszcie profesorem w Krakowie do samej śmierci. Znawca języków słowiańskich, był pierwszorzędnym badaczem i znawcą polszczyzny; rozwinął metodę historyczno-porównawczą w zakresie badań polszczyzny. Zasłużył się w zakresie historji języka, w dziedzinie badań etymologicznych i t. zw. słoworodu ludowego, wreszcie na polu djalektologji polskiej. Był współredaktorem „Prac filologicznych" warszawskich i wiele cennych prac w nich umieścił. Niektóre prace jego: „Modlitwy Wacława" z XV w. (1875); „O języku komedji Fr. Bohomolca;" „Zur Volksetymologie" (1869); „Listy z podróży po Śląsku" (1871); „Ueber die oppelnsche Mundart in Oberschlesien" (1873); „Zarysy życia ludowego na Śląsku" (1877); „Ślady djalektyczne w oznaczaniu samogłosek nosowych w kilku zabytkach języka polskiego w. XV i XVI" (1880); „Głoski nosowe w Kasinie i niektóre inne właściwości tej gwary" (1880); „Kilka uwag nad mową ludową w Zebrzydowicach" (1882); „Studja śląskie" (1880); „Studja nad etymologją ludową," „O niektórych wyrazach ludowych polskich" (1890); „Drobiazgi językowe," „Żywot św. Błażeja" i t. d. Pisali o nim: Dobrzycki i Pastrnek

Malinowski Lucjan.

„Národopisnym sborniku" (1898), oraz H. Łopaciński w *Kurjerze niedzielnym* i osobnej odbitce (1898).

Malinowski Alfons, lekarz, * 1850 w Wąwolnicy, w powiecie Lubelskim, medycynę studjował w Warszawie, od 1882 r. należy do redakcji *Gazety Lekarskiej* i jest ordynatorem warszawskiego szpitala dla dzieci. Napisał: „O leczeniu błonicy ogólnem i miejscowem" (1880); „Przyczynek do etjologji kontraktur u dziecka" (1885); „Skład, pożywność pokarmów i napojów" (1884); „O mieszkaniach" (1886); „Koch i Pasteur i ich badania nad chorobami zakaźnemi" (1884); „Hygjena organów mowy i głosu" (1884); „Rys historyczny rozwoju instytucji dobroczynnych i szpitali w Polsce" (1887) i in.

Maliński Paweł, rzeźbiarz, * 1790 w Bernianach w Czechach, † 1853 w Warszawie; od 1810 uczeń akademji drezdeńskiej, przybył 1816 r. do Warszawy, powołany przez hr. Stanisława Zamojskiego, który mu powierzył ozdobienie rzeźbami pałacu Ordynatów; mianowany 1817 r. profesorem rzeźby w uniwersytecie warszawskim, zajmował tę posadę aż do jego zamknięcia. Pracami swego dłóta przyozdobił wiele pałaców rządowych i domów prywatnych. Obszerny życiorys **M.** podał Wójcicki w I t. „Cmentarza powązkowskiego".

Maliśkiewicz Wojciech, malarz z początku XVII w. We wsi Witowie w bliskości Piotrkowa w starożytnym kościołku drewnianym jest 14 pięknych jego obrazów treści religijnej, malowanych na drzewie.

Malkontent (fran.), niezadowolony.

Mallarmé Stefan, literat francuski, * 1842 w Paryżu, poeta kierunku symbolicznego. Karjerę swoją rozpoczął tłómaczeniem Edgara Poë „Corbeau" (1875) i dla użytku szkół: „Petite philologie, les Mots anglais" (1878); „Les Dieux antiques" (1880) i wiele innych wykonał tłómaczeń. **M.** stał się sławnym dopiero później, kiedy się przyłączył do nowej szkoły estetycznej, zwanej *dekadencką*. Dzieła **M.** odznaczają się formą ekscentryczną i doborem słów, tworzących zdania pięknie brzmiące, ale powikłane i niejasne. **M.** pomieszczał swoje poezje w *Décadant*, *Parnasse contemporain*, *la Revue indépendante* i *la Vogue*. Główne dzieła **M.** są: „L'Aprèsmidi d'un Faune" (1876 — 87); „Poésies de S. M." (1887); „Pages" (1890); „Villiers de l'Isle-Adam" (1890); „Vers et Prose" (1892) i in.

Mallarmé Stefan.

Malleina, substancja otrzymywana przez kulturę bakterji nosacizny *(malleus humidus)*, której wstrzyknięcie koniom chorym na nosaciznę sprowadza znaczne podwyższenie ich temperatury. Na konie zdrowe **M.** nie działa, jest więc ważnym środkiem djagnostycznym do rozpoznania koni, mających zarodek tej choroby. **M.** otrzymał najpierw Kalning, następnie Preusse w formie ciekłej; obecnie wyrabia się też jako preparat suchy, zalecający się trwałością.

Malleolus (łac. młoteczek), w anatomji kłykieć, zgrubienie na niektórych kościach występujące.

Malleson Jerzy Bruce, oficer i historyk angielski, * 1825 r. w Londynie, † 1898 r.; dosłużył się stopnia pułkownika w wojsku anglo-indyjskim, 1864—69 był wydawcą *Calcuta Review* i po 35 latach służby wrócił do Londynu 1877. Z licznych dzieł jego ważniejsze: „History of the French in India" (1868); „Studies from Genoese history" (1875); „Sketch of the native states in India" (1875); „History of Afghanistan" (1879); „Herat the granary and garden of Central Asia" (1880); „History of the indian mutiny" (1878—80, t. 3); „The founders of the Indian empire" (1882); „Decisive battles of India 1746—1849" (1883); „Battlefields of Germany" (1884) i in.

Mallet, Klaudjusz Franciszek de, generał francuski, * 1754 w Dôle, w Franche-Comté. Gorący zwolennik rewolucji, zaciągnął się 1790 do wojska i odznaczył się w wielu bitwach. Mianowany 1806 gubernatorem w Pawji, został usunięty z powodu swych zasad republikańskich i za powrotem do Paryża aresztowany. W więzieniu ułożył r. 1812 z kilku rojalistami plan strącenia Napoleona podczas kampanji rosyjskiej i w nocy z 23—24 października t. r. wydostał się na wolność. Przyniósł komendantowi placu Hullin'owi fałszywą wiadomość o śmierci Napoleona i ustanowieniu rządu tymczasowego, lecz gdy ten nie chciał dać wiary jego słowom, zranił go niebezpiecznie, został następnie ujęty przez adjutanta Laborde i 29 października 1812 wraz z generałami Guidal i Lahorie, których z więzienia Laforce wyswobodził, rozstrzelany. Por. Lafon „Histoire de la conjuration de M." (Paryż, 1814); Hamel „Histoire de deux conjurations du général M." (tamże, 1873).

Mallet du Pan Jakób, publicysta francuski, * 1749 w Genewie, † 1800. W czasie wybuchu rewolucji bronił gorliwie w założonym przez się r. 1783 *Journal historique et politique*, który r. 1788 z *Merkurym* został połączony, sprawy rojalistów, skutkiem tego musiał uciekać, ale nie przestał pisać artykułów politycznych przeciwko rewolucji. W Londynie założył 1799 dziennik *Mercure britannique*, który świetne miał powodzenie. Z pism jego, osobno wydanych, wymieniamy: „Considérations sur la révolution de France" (Bruksela, 1793); „Correspondance politique pour servir à l'histoire du républicanisme français" (Hamburg, 1796).

Malleus, *młotek*, jedna z kości słuchowych, ob. Ucho. **M.** *humidus*, nosacizna (ob.)

Mallinckrodt, Herman von, deputowany niemiecki, * 1821 r. w Minden, † 1874 r. w Berlinie. Ukończywszy studja prawne w Berlinie i Bonn

użył w sądownictwie do 1872 r. Wybierany kilkakrotnie deputowanym do sejmu pruskiego 1873 r. do parlamentu niemieckiego, występował jako jeden z najgłówniejszych przywódców stronnictwa klerykalno-konserwatywnego i pierwszorzędny zarazem mówca.

Mallinger Matylda, śpiewaczka, * 1848 r. w Graz, debiutowała 1860 na scenie w Monachjum, 1869 wyszła za barona Schimmelfenning v. d. Oye; występowała w operze berlińskiej z wielkiem powodzeniem, zwłaszcza w utworach Wagnera. Ustąpiła ze sceny 1882.

Mallinke, naród murzyński, ob. Mandingo.

Mallock William Harrell, pisarz angielski, * 1849 r. w Devonshire, kształcił się w Oksfordzie, następnie oddał się pracy literackiej. Z licznych pism jego, dotyczących kwestji społecznych, o poglądzie pesymistycznym, ważniejsze: „The new republic" (1876); „The new Paul and Virginia" (1878); „Is life worth living?" (1879 i nast.); „Social equality" (1882); „Property and progress" (1884); „Atheism and valne of life" (1884). W zbiorowem dziele „Ancient classics" opracował tom o Lukrecjuszu (1878); nadto ogłosił tomik poezji i powieści: „A romance of the nineteenth century" (1881, t. 2); „The older ordes changes" (1886, 3 t.).

Mallophaga, owady, ob. Wszoły.

Mallorka albo **Majorka,** największa z wysp Balearskich na morzu Śródziemnem, należy do Hiszpanji. Wyspa **M.,** oddalona o 150 klm. od brzegów Hiszpanji, ma 3,500.8 klm. kw. i 250,000 miesz., wyspa jest górzysta, bardzo urodzajna, klimat ma łagodny, zdrowy i przyjemny, obfituje w wino i owoce południowe. Miasto stołeczne Palma.

Mallotus, rodzaj roślin z rodziny ostromleczowatych, drzewa z liśćmi gruczołkowatemi i torebkami owocowemi kolczystemi, w Azji płd. **M.** *philippinensis* (*Rottlera tinctoria*), krzew z liśćmi i torebkami okrytemi gruczołkami czerwonemi, dostarcza z tych gruczołków kamalę (ob.).

Malmaison, pałac i zamek królewski o 10 klm. na zachód od Paryża; niegdyś własność ministra Richelieu, potem cesarzowej Józefiny, drogą spadku przeszedł na księcia Eugenjusza Leuchtenberskiego, poczem zupełnie upadać zaczął, dopóki go w roku 1842 nie nabyła królowa hiszpańska Krystyna. W roku 1870 służył za główny punkt działań przy jednej z wycieczek oblężonych.

Malmesbury Jakób Howard Harris, hr. de, dyplomata angielski, * 1746 w Salisbury, † 1820. Ukończywszy studja naukowe w Oksfordzie i Lejdzie, poświęcił się zawodowi dyplomatycznemu i czynny brał udział we wszystkich wypadkach XVIII stulecia. Ważne dla historji dworów europejskich jego pamiętniki: „Diary and correspondence of James Harris, first Earl of Malmesbury" (2 t., Londyn, 1846), wydane zostały przez jego wnuka *Jakóba Howard* **Malmesbury;** * 1807 r., † 1889, który mimo braku doświadczenia i potrzebnych zdolności, był ministrem spraw zagranicznych w gabinecie Derby 1858—59 i ministrem sprawiedliwości 1866—68.

Malmö, miasto główne okręgu czyli lanu szwedzkiego t. n. (4,795 klm. kw. i 369,000 miesz. w południowo-zachodniej stronie Skanji), nad Zundem; posiada starożytny zamek warowny Malmöh us, port, 51.000 miesz., znaczny handel i przemysł. 23 kwietnia 1523 zawarty został w **M.** pokój pomiędzy Danją a Hanzą i zawieszenie broni z królem szwedzkim Gustawem Wazą; 26 sierpnia 1848 Prusy zawarły tutaj z Danją rozejm na siedem miesięcy.

Malmström Karol Gustaw, historyk szwedzki, * 1822, został 1849 docentem historji ojczystej w Upsali. Zwiedziwszy archiwa w Paryżu, Londynie i Kopenhadze, rozpoczął pracę nad wielkiem swojem dziełem: „Sveriges politiska historia fran Carl XII" (6 t. do 1877). Ogłosił też mniejszy podręcznik „Sveriges statkunskop i kort sammandra" (4 wyd., 1876). W 1877 został profesorem historji w Upsali, 1878 naczelnikiem departamentu wyznań. W 1880—82 był ministrem oświaty, a następnie konserwatorem archiwum państwowego.

Malocchio (włos.), złe spojrzenie, urok (w znaczeniu ujemnem).

Malonowy kwas, $C_3H_4O_4$, kwas organiczny, znajduje się w burakach, powstaje przez ostrożne utlenianie kwasu jabłkowego chromianem potasu, Krystalizuje w romboedry, rozpuszcza się łatwo w wodzie i alkoholu, topi się przy 132° i przechodzi w kwas octowy i węglowy. Sole obojętne potasu i sodu są rozpływalne, kwaśne dają wielkie kryształy.

Malonyl $CO.CH_2.CO$, rodnik kwasu malonowego (ob.).

Malope *(Ślęzawa)*, rodzaj roślin z rodziny ślazowatych, obejmujący zioła w krajach nad morzem Śródziemnem. Liście i kwiaty gatunku **M.** *malacoides*, o kwiatach purpurowych, używają się we Francji płd. i Hiszpanji jak u nas ślaz. Niektóre hodują się jako ozdobne.

Malot Hektor Henryk, powieściopisarz francuski, * 1830 w La Bouille (Seine Inférieure), po ukończeniu studjów prawnych w Paryżu, pracował czas niejaki u notarjusza, poczem poświęcił się literaturze, pisując do rozmaitych czasopism. Wydał liczne romanse, pisane w kierunku realistycznym, jak: „Les amants" (1859); „Les époux" (1865); „Les enfants" (1866); „Les amours de Jacques" (1860); „La vie moderne en Angleterre" (1862); „Un beau-trère" (1868); „Une bonne affaire" (1870); „Souvenirs d'un blessé" (2 t., 1872); „Un miracle" (1872); „Un mariage sous le second empire" (1873); „Le mariage de Juliette" (1874); „Une belle-mère" (t. r.); „L'auberge du monde" (4 t., 1875—76); „Les batailles du mariage" (3 t.,

1877); „Cora“ (przekład polski w *Gaz. Warszawskiej*, 1878); „Pompon“ (przekład polski, Warszawa, 1882, dodatek do *Kłosów*); „Le docteur Claude“ (1879); „La Bohême tapageuse“ (1880); „Une femme d'argent“ (1881); „La petite soeur“ (1882); „Paulette“ (1883); „Marichette“ (1884); „Zyte“ (1886); „Sprawiedliwość“ (przekład polski, Warszawa, 1890).

Malou Juljusz Edward Franciszek Ksawery, belgijski mąż stanu, * 1810 w Ypern, † 1886, od 1841 klerykalny członek izby niższej, 1862—74 senator; 1845—47 minister finansów; 1870 minister bez teki, 1871 minister finansów i prezes ministerjum ultramontańskiego. Po zwycięstwie na wyborach 11 czerwca 1878, otrzymanem przez liberalnych, **M.** usunął się wraz z całem ministerjum klerykalnem. W 1884 został prezesem gabinetu, ale usuwaniem szkół liberalnych wywołał taką opozycję, iż wraz z gabinetem musiał podać się do dymisji. Ogłosił kilka mniejszych prac, mianowicie o finansach belgijskich i o belgijskich kolejach żelaznych.

Mal perforant du pied, choroba polegająca na tworzeniu się owrzodzenia na nodze; powstaje na pięcie, rzadziej na sklepieniu podeszwy, zwolna lecz stale posuwa się w głąb, powodując całkowite zniszczenie skóry. Początkowo wytwarza się tylko ograniczone zgrubienie skóry, podobne do odcisku, z czasem jednakże naskórek odpada, powstaje owrzodzenie o ostro ściętych brzegach i otoczone pasem znieczulenia na skórze; sprawa chorobowa następnie przechodzi na ścięgna mięśniowe i torebki stawowe, wreszcie dochodzi do samej kości, która w następstwie również ulega zniszczeniu. Istota choroby dotąd niezbadana; zapewne zachodzą tu zmiany tropiczne (odżywne) wskutek cierpienia układu nerwowego. Leczenie polega, prócz stosowania środków miejscowych, na podawaniu środków ogólnie krzepiących, wzmacniających system nerwowy.

Malpighi Marcelli, anatom i fizjolog włoski, * 1628 w Crevalcuore pod Bolonją, † 1694 w Rzymie, był profesorem medycyny w Bolonji, Pizie i Mesynie, 1691 został lekarzem i szambelanem papieża Inocentego XII. Przy swoich studjach nad biegiem krwi pierwszy zaczął używać mikroskopu. Poczynił również ważne spostrzeżenia nad mózgiem, siatkówką, wnętrznościami, nerwami, nad rozwijaniem się zarodka w jaju, nad anatomją roślin. Jego dzieła „Opera“ (2 t.) wyszły w Lejdzie 1687, następnie pod tyt. „Opera medica et anatomica varia“ w Wenecji 1743. Wykazał właściwą budowę płuc, odkrył naczynia włoskowate, ciałka krwi, gruczoły skórne. Nazwisko jego zostało wielokrotnie uwiecznione w nauce. *Siecią* **M.** zowie się część niezrogowaciała naskórka, *ciałka* **M.** w śledzionie są to woreczki limfatyczne, *kłębki* **M.** znajdują się w nerkach. *Naczynia* **M.** są to organy nerkowate owadów (ob.). Dla anatomji roślin ważne było jego dzieło „Anatomia plantarum“ (1675—9). Por. Atti „Notizie della vita e delle opere di M.“ (1847); Hanstein „Ueber die Begründung der Pflanzenanatomie von Grew und M.“ (1888).

Malpighia *(Żonożlita, Nagwiazdka)*, rodzaj roślin z rodziny Malpighiaceae, obejmujący drzewa i krzewy w Amer. gorącej, o liściach ciernistych lub parzących i kwiatach zebranych w baldachy. **M.** *urens*, drzewko w Ameryce płd., o liściach podłużnych, parzących i kwiatach blado purpurowych; czerwone, podobne do wiśni, owoce smaku cierpkiego używają się na konfitury, kora działa ściągająco. **M.** *glabra* wydaje owoce przyjemne i chętnie jadane. **M.** *punicaefolia*, o kwiatach bladoróżowych, wydaje czerwone owoce, jadane pod nazwą *wiśni barbados*. Wiele gatunków uprawia się jako ozdobne.

Malpighiaceae, rodzina roślin, mająca za cechy: liście przeciwległe, pojedyncze, całobrzegie; kwiaty foremne, zebrane w grona i baldaszkogrony; kielich 5-działkowy, zwykle trwały, na zewnątrz osadzony 8—12 wielkiemi gruczołami; korona 5-płatkowa; pręcików 10, wolnych, lub u dołu zrosłych; owocem jest pestkowiec suchy lub jagodowaty, 3-komórkowy; nasiona bezbiałkowe. Należy tu około 350 gatunków, z których największa część posiada w korze garbnik, niektóre w drewnie barwnik czerwony, w owocach słusz i cukier.

Malplaquet, wieś w okr. Avesnes, dep. Nord we Francji, pamiętna zwycięstwem, odniesionem 12 września 1709 przez Austrjaków i Anglików, pod dowództwem Eugenjusza i Marlborough'a, nad Francuzami pod wodzą Villarsa.

Malstatt-Burbach, miasto w trewirskim obwodzie regencyjnym w Prusiech, nad rz. Saar, posiada fabryki maszyn, wagonów, cementu, liczy 18,000 m.

Malstrom, prąd morski, płynący pomiędzy wyspami Moskönäs i Närö, należącemi do Lofotów, już w starożytności znany żeglarzom i uważany za bardzo niebezpieczny. Wpośrodku prądu leży skała Mosken.

Malström Karol Gustaw, historyk szwedzki, * 1822, został w 1849 docentem historji ojczystej w Upsali. Zwiedziwszy archiwa w Paryżu, Londynie i Kopenhadze, rozpoczął pracę nad wielkiem swojem dziełem „Sveriges politiska historia fran Carl XII“ (6 t., do 1877). Ogłosił też mniejszy podręcznik „Sveriges statkunskop i kort sammandra“ (4 wyd., 1876). W 1877 został prof. historji w Upsali, w r. 1878 naczelnikiem departamentu wyznań.

Malta, u Greków Melite, wyspa na morzu Śródziemnem pomiędzy Sycylją a brzegami Afryki, oddalona od sycylijskiego przylądka Pessaro o 100 klm., a od Tripolis w Afryce o 325 klm., obejmuje wraz z leżącemi obok w stronie północno zachod. małemi wysepkami Gozzo i Comino i niezamieszkaną wyspą Cominotto 323 klm. kw. i 178,000 miesz., mówiących zepsutym językiem arabskim.

I. wydaje najdoskonalsze owoce południowe, bawełnę i trzcinę cukrową i jest niezmiernie ważną tacją żeglugi parowej na morzu Śródziemnem, ak niemniej ważnym punktem strategicznym. est to jedna z głównych podstaw potęgi angielkiej na tutejszych wodach i dlatego zamienioną ostała przez Anglików na niezdobytą twierdzę. Iiastem głównem wyspy jest Lavalette.—W odległej starożytności **M.** była tyryjsko-fenicką osadą, którą Grecy nazywali Ogygia; około 400 prz. Chr. zajmowali ją Kartagińczycy, po drugiej wojie punickiej Rzymianie. R. 454 po Chr. zdobyli wyspę Wandalowie, 494 Goci, 533 Bizantyńcy, 870 Arabowie. R. 1090 **M.** była przyłączona do osiadłości normandzkich w Sycylji, w 1530 Karol V oddał ją w lenność zakonowi św. Jana Jerozolimskiego, który odtąd zaczął się nazywać *Kawalerami Maltańskimi*. Bonaparte opanował ją zdradą i bez oporu w 1798, lecz załoga francuska niewoloną była poddać się 1800 Anglikom, którzy aż odtąd są jej posiadaczami. Por. Tullack „Malta under the Phoennicians, Knights and English“ (Londyn, 1861); Avales „Tableau historique, physique etc. de Malte“ (Paryż, 1830).

Maltańscy kawalerowie, czyli *Zakon św. Jana Jerozolimskiego*, ob. *Joanici*. Do wiadomości am podanych dodajemy tu, że w Polsce **M. k.**, wani *Joanitami*, mieli dwie komandorje: Poznańską i Stwołowicką, fundowaną 1610 przez Radziwiłłów. Wielkie przeorstwo maltańskie w Polsce było dziełem ostatnich czasów Rzeczypospolitej wpływu obcych mocarstw. Janusz książę Ostrogski, kasztelan krakowski, zapisał umierając ordynację swą **M. k.**; wprawdzie sejm w 1766 zniósł en zapis, lecz za zgłoszeniem się zakonu 1775 ze wemi pretensjami, stany Rzeczypospolitej zatwierdziły 1776 ustanowienie wielkiego przeorstwa sześciu komandorji z dóbr Ostrogskich. Także konstytucja z 1775 pozwoliła obywatelom Rzeczypospolitej, prócz powyższych założyć jeszcze ośm nowych komandorji. Krzyżanowski Adr. napisał „Zarys dziejów zakonu Maltańskiego w Polsce“, której to pracy dwie pierwsze części, zawierające dzieje zakonu od 1099—1525, wydrukowane zostały w „Album. Warszawskiem“ K. Wł. Wojcickiego (1845).

Maltańska huba, ob. Cynomorium.

Malte-Brun Konrad, geograf duński, * 1775 w Thisted w Jutlandji, † 1826, z powodów politycznych wygnany z Danji, przeniósł się do Paryża i ogłosił tam liczne dzieła, zwłaszcza „Précis de la géographie universelle“ (8 t., Paryż, 1824—28, 6 wyd., 1853, nowe opracowanie Cortamberta, 1857—60). Prócz tego w 1807 ogłosił „Tableau de la Pologne“, w 1821 „Tableau politique de l'Europe en 1821“, nakoniec w 1808 założył pismo *Annales de voyage*.

Malte-Brun Wiktor Adolf, geograf, syn pop., * 1816 w Paryżu, † 1889, był od 1848 nauczycielem w *Collége Stanislas*, następnie generalnym sekretarzem towarzystwa geograficznego. Z prac jego wymieniamy: „Les jeunes voyageurs en France“ (2 t., 1840, 2 wyd. 1844); „La France illustrée“ (3 t., 1855—57); „Résumé historique de l'exploration à la recherche des grands lacs de l'Afrique“ (1868); „Les nouvelles acquisitions des Russes dans l'Asie orientale“ (1861); „Histoire géographique et statistique de l'Allemagne“ (1866—1868); „La Perse“ (1873); „L'Allemagne illustrée“ (1884—86) i in. Wydawał także założone przez ojca „Annales de voyage“.

Malten Teresa, właśc. Müller, dramatyczna śpiewaczka niemiecka, * 1855. Należy do składu trupy dworskich teatrów drezdeńskich i odznacza się szczególnie w rolach Wagnerowskich.

Malter, dawna miara zbożowa w Niemczech, różnej wielkości, od 109 do 150 litrów; w Szwajcarji była większa, 338 litrów.

Malthus Tomasz Robert, ekonomista angielski, * 1766 r. w Rockery, hrabstwie Surrey, † 1834 w Bath; w głównem swojem dziele „Essay on the principles of population“ (Londyn, 1798, 7 wyd. 1872) postawił zasadę: że państwo w interesie swego zachowania powinno gwałtownemi środkami wstrzymywać wzrost ludności, stosując go do miary środków utrzymania. Inne jego dzieła są: „Principles of political economy“ (3 t., Londyn, 1819—20); „Definitions in political economy“ (t., 1827, n. wyd., 1853) i „Law of population“ (t., 1830). Por. Bonar „M. and his work“ (Londyn, 1885).

Maltitz Apolonjusz, baron von, syn zmarłego 1826 w Karlsruhe posła rosyjskiego Piotra Fryderyka M., * 1795, dyplomata rosyjski, od 1841 r. sprawujący interesa w Wejmarze do 1865, † 1870; wydał z druku „Gedichte“ (2 t., Monachjum, 1838), „Dramatische Einfälle“ (2 t., tamże, 1838—43) i „Drei Fähnlein Sinngedichte“ (Berlin, 1844), dramaty: „Virginia“ (1858); „Anna Boleyn“ (1860); „Spartacus“ (1861).—Jego brat, *Franciszek Fryderyk bar.* **M.**, * 1794, również dyplomata i rosyjski minister pełnomocny w Hadze, pomiędzy innemi pracami swojemi odznaczył się szczególnie wykończeniem „Demetrius'a“ Schillera (Karlsruhe, 1817).

Malton, *maltonowe wina*, ob. Słodowe wina.

Maltoza, *cukier słodowy*, $C_{12}H_{22}O_{11}H_2O$, gatunek cukru, znajduje się w kiszkach cienkich, powstaje obok dekstryny przy działaniu słodu na mączkę, skąd występuje w zacierze piwnym. Tworzy igły bezbarwne, rozpuszcza się w alkoholu trudniej niż cukier gronowy, w który przechodzi działaniem rozcieńczonego kwasu siarczanego. Z drożdżami fermentuje. Ob. Izomaltoza.

Maltyna, ob. Diastaza.

Maltzahn Hellumth, baron, mąż stanu niemiecki * 1840. W 1871 wybrany do sejmu niemieckiego złączył się z partją konserwatywną. W 1888 został sekretarzem stanu przy urzędzie skarbu Rzeszy i 1893 podał się do dymisji.

Maltzan Henryk Karol Eckhardt Hellmut, podróżnik, * 1826 w Dreźnie, † 1874. Ukończywszy studja prawne, zajmował się badaniem języków wschodnich. W długich podróżach po Europie płd., Afryce płn. i Azji zachodniej, zwłaszcza Arabji, zebrał bogate materjały, dotyczące geografji, etnografji i językoznawstwa, które złożył w dziełach: „Drei Jahre im Nordwesten von Afrika" (4 t., 1863; 2 wyd., 1868); „Wallfahrt nach Mekka" (2 t., 1865); „Reise auf der Insel Sardinien" (1869); „Reise in den Regentschaften Tunis und Tripolis" (3 t., 1870; jest tu pomieszczony piękny zbiór napisów fenickich); „Reise nach Südarabien" (1872). Ogłosił też kilka tomów poezji. Trapiony cierpieniami nerwowemi, życie sobie odebrał. Po śmierci wydana została powieść jego „Der Messias der Juden" (1892).

Maluiny, ob. Falklandzkie wyspy.

Malum, jabłko; *Malus*, jabłoń (ob.).

Malum (łaciń.), zło. — **Malum necessarium** (łac.), złe nieuniknione.

Malus Stefan Ludwik, fizyk, * 1775 w Paryżu, † 1812; kształcił się w szkole politechnicznej w Paryżu, wstąpił następnie do inżynierji francuskiej jako podporucznik, miał udział w wyprawie do Egiptu, uległ tam zarazie, a lubo przewyciężył tę chorobę, padł następnie ofiarą jej skutków. Unieśmiertelnił swe nazwisko odkryciem 1810 polaryzacji światła przez odbicie. Ogłosił: „Traité d'optique analytique"; „Théorie matematique de la double refraction" i in.

Malva, *Malvaceae*, ob. Ślaz, Ślazowate.

Malwa, ob. Prawoślaz i Ślaz.

Malwersacja (łac.), sprzeniewierzenie, oszustwo.

Malwinkowski, pseudonim Mieczysława Pawlikowskiego.

Mały Jakób Józef, literat czeski, * 1811 w Pradze, † 1885, po ukończeniu nauk, poświęcił się wyłącznie literaturze; od 1862 był po Erbenie archiwistą m. Pragi. Spółpracownik, spółredaktor i wydawca wielu czasopism, w których pomieszczał utwory swoje prozą i wierszem. Przekładał z obcych języków rozmaite dzieła historyczne i ekonomiczne, oraz dramaty Shakespeare'a. Pomagał w układzie i wydawaniu „Słownika" Jungmanna, był spółpracownikiem „Slovnika naucznego", od r. 1874 wydawał mniejszą Encyklopedję p. t. „Struczny vseobecny slovnik vieczny"; był redaktorem *Dennicy* (1840—43); *Kwietów* (1846—47); *Poutnika* (1848); *Narodnych Novin* i w. in. Z dzieł jego ważniejsze: „Diejiny narodu czeského" (1862—63); „Sebranie bachorek a povidek narodnich" (r. 1845); „Struczny obraz jazyka czeského" (1872) i w. in. Zbiorowe wydanie pomniejszych jego pism wychodziło w *Narodnej Bibliotece* („Wybór drobnych spisu"). Przekładał wiele, między innemi: „Kunigas" Kraszewskiego, „Kviti z polskych luhů".

Malz (niem.), słód; *Malzextrakt*, słodowy wyciąg; *Malzweine*, słodowe wina (ob.).

Małachowski (hrabia) v. *Nałęcz* odm. **M. I:** W polu czerwonem—chusta srebrna, koło tworząca, z końcami związanemi. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym, między rogami jeleniemi—panna z przepaską srebrną na głowie, czerwono ubrana, rogów rękoma się trzymająca. Labry czerwono-srebrne.—**M. II:** Na tarczy obramowanej złotem—12 pól, w pierwszym szeregu herby: Niesobia, Junosza i Herburt; w II—Szreniawa, Nałęcz, Drużyna; w III—Abdank, Pora, Bielina; w IV—Lis, Topór, Prus I. Nad koroną hrabiowską—trzy hełmy ukoronowane: w I i III—po trzy pióra strusie (białe między czerwonemi), w środkowym—panna, jak w **M. I.** Labry czerwono-srebrne.

Małachowski I.

Małachowski II.

Małachowscy, ród szlachecki polski.—**Małachowski** Jan, biskup krakowski. Pierwotnie służył wojskowo i był rotmistrzem pod hetmanem Rewerą Potockim, lecz po śmierci żony obrał stan duchowny i w 1660 r., został kanonikiem krakowskim. Dwukrotnie posłował do Francji i raz do elektora brandeburskiego. W kraju używany też był do załatwiania spraw ważnych i zawsze z danych sobie poleceń wywiązywał się dobrze. Zaufaniec dworu i lubiony przez króla, towarzyszył mu po abdykacji za granicę. Z powrotem do kraju mianowany przez Jana trzeciego biskupem chełmskim, 1666 r. podkanclerzem koronnym, a 1681 r. biskupem krakowskim; † 1697 w Krakowie. Niektóre jego mowy umieszczone są w „Swadzie polskiej" Danejkowicza.

Małachowski Stanisław, wojewoda poznański, był z Janem III na wyprawach: wiedeńskiej 1683 i wołoskiej 1687 r. Kasztelan sieradzki 1692 r., wojewoda kaliski 1692, a poznański 1698 r., wysłany był do Karłowic, jako poseł rzeczypospolitej do zawarcia pokoju z Portą Otomańską i r. 1699 przyprowadził do skutku traktat, na mocy którego Turcy powrócili Polsce Kamieniec i wszystko, co posiadali na Podolu i Ukrainie. Po powrocie z tego poselstwa, † 1699 r.

Małachowski Jan, syn poprzedniego, kanclerz w. koronny w XVIII w., * 1698, † 1768 w Końskich; wybierany wielokrotnie na sejmy, działał

w duchu stronnictwa saskiego i był jednym z głównych kierowników elekcji Augusta III, przeciwnej Stanisławowi Leszczyńskiemu. Za okazane usługi został 1735 r. podkanclerzem, a 1746 kanclerzem koronnym i w zupełności oddał się dworowi, od którego otrzymywał nadto liczne starostwa, konsensa, wójtowstwa i przywileje. Bogacił więc siebie i liczną rodzinę. W Końskich zakładał różnego rodzaju fabryki i sprowadzał z Niemiec ludzi fachowych. Człowiek ten zresztą działał nieraz w interesie osobistym, mniej bacząc na dobro publiczne. Początkowo przyjaciel Czartoryskich, występował później przeciwko nim i ich reformom, pragnąc utrzymać nadal stan dotychczasowy i dynastję saską. Jeden z przywódców stronnictwa szlacheckiego, zadzierał z magnatami, posiadał w kraju wielkie znaczenie i wywierał wpływ ogromny.

Małachowski Jacek, syn poprzedniego, przedostatni kanclerz koronny, * 1737 r. w Końskich. Wybierany na sejmy i trybunały, trzymał się stronnictwa Czartoryskich, popierał elekcję Stanisława Poniatowskiego, za co otrzymał 1764 referendarstwo koronne, a 1765 r. jeździł w poselstwie do Petersburga z oznajmieniem koronacji. Za wpływem Repnina wybrany na sejm Październikowy 1767, należał po jego limicie do delegacji 1767—1768 r. Piastując przedtem inne jeszcze urzędy, został 1780 podkanclerzym koronnym, był dwukrotnie członkiem rady nieustającej, w której od r. 1784 prezydował w departamencie cudzoziemskim, to jest był ministrem spraw zagranicznych; w 1786 otrzymał kanclerstwo w. koronne. Za sejmu 4-letniego, jakkolwiek był członkiem rządu, trzymał się zdala od stronnictwa patrjotycznego, a zawiadomiony przez króla o zamierzanem ogłoszeniu nowej konstytucji (3 maja), wydał rzecz całą przed Bułhakowem i wyjechał na wieś. Mimo to okazywano mu wielką względność i mianowano nawet ministrem spraw wewnętrznych. Na sesji 22 lipca 1792 radził królowi przystąpienie do Targowicy, w której sam czynny brał udział. W r. 1794 pozwany był przed sąd wojenny. Po upadku rzeczypospolitej utonął w niepamięci i † 1821 r. we wsi swojej Bodzechowie. W majątkach swych starał się o rozwinięcie górnictwa. Wydał z druku „Mowy i pisma publiczne hrabi Jana Hyacynta Małachowskiego“ (Wrocław, 1809).

Małachowski Stanisław, brat poprzedniego, * 1736 r. w Końskich. Od młodości samej pracował ciągle dla dobra kraju. Poseł na sejm koronacyjny 1764 r., potem marszałek trybunału koronnego, jako mąż dbały o ścisły wymiar sprawiedliwości, zjednał sobie chlubny przydomek *Arystydesa polskiego.* Mianowany 1780 referendarzem koronnym, na sejmie 1788 r. wybrany został jednomyślnie jego marszałkiem. Zajmując to ważne stanowisko, skupiał około siebie ludzi, starających się o ratunek upadającej rzeczypospolitej i gorliwie popierał wszystkie przedsiębrane dla przeprowadzenia reformy środki. Gorący zwolennik i spółtwórca ustawy 3 maja, przeciwne wręcz zajmował stanowisko, aniżeli brat jego Jacek. Celem podniesienia stanu miejskiego i wiejskiego pierwszy wpisał się r. 1791 do księgi mieszczan warszawskich i pierwszy zawarł układy ze swymi włościanami, nadając im osobistą wolność. Zawiedziony w nadziejach, złożył urząd referendarza w r. 1792 i opuścił kraj, udając się do Włoch, a potem do dóbr swoich w Galicji, gdzie oskarżony o udział w spiskach, czas jakiś był więziony. W r. 1807 stanął na czele komisji rządowej, a po utworzeniu księstwa Warszawskiego król Fryderyk August mianował go prezesem senatu. W układach z dworem wiedeńskim o sól, **M.**, przychodząc w pomoc wycieńczonemu skarbowi, dał za nim kaucję na całym swoim majątku. † 1809 r. w Warszawie, pochowany w kościele św. Krzyża; ma piękny pomnik Laboureur'a w katedrze. Na dowód wdzięczności i czci powszechnej we wszystkich miastach odbyły się podobne obchody pogrzebowe. Wiele jego odezw, uniwersałów, uchwał i mów ogłaszano osobno lub umieszczono w *Zbiorze mów sejmowych* i w *Zabawach przyjemnych i pożytecznych.* Pamiętniki jego wydał Lucjan Siemieński (1853).— Syn jego *Henryk hr. Małachowski,* † 1867, syn zaś tego ostatniego *Waldemar hr. Małachowski,* * 1830 r.

Małachowski Jan Nepomucen, synowiec Jacka i Stanisława, senator, wojewoda, * 1764 w Końskich, z ojca Mikołaja wojewody sieradzkiego. Obrany marszałkiem trybunału w Piotrkowie, wywiązał się z tych obowiązków bardzo zaszczytnie. Następnie był posłem z województwa Sandomierskiego na sejm Czteroletni, odznaczał się wielką gorliwością o dobro kraju i wysłany został r. 1789 w poselstwie do Drezna. Uwolniony stamtąd na własne żądanie, został 1792 referendarzem koronnym. W r. 1807 powołany do izby administracyjnej, był dyrektorem skarbu w komisji rządowej, a później prezesem trybunału sądowego najwyższego. W r. 1810 mianowany został senatorem wojewodą, a po utworzeniu królestwa członkiem trybunału najwyższej instancji w senacie. † 1822 w Warszawie. **M.** był współpracownikiem pisma: „Korespodencja w materjach, obraz kraju i narodu polskiego rozjaśniających“ (Warszawa, 1807). Są też w druku niektóre jego mowy.

Małachowski Kazimierz, generał polski, z innej pochodził rodziny, * 1765 r. w Wiśniewie na Litwie. Nie mogąc z powodu ubóstwa ukończyć szkoły kadetów, wstąpił do wojska 1786 r. jako prosty kanonjer. Za odznaczenie się w bitwie racławickiej mianowany był majorem. Pa ostatnim podziale kraju uciekł na Wołoszczyznę, a potem do Włoch, gdzie 1797 zaciągnął się do legjonów polskich. Wzięty nad Trebją do niewoli, przesiedział rok w więzieniu austrjackiem; następnie otrzymał stopień pułkownika w armji francuskiej

i wziął udział w wyprawie na San-Domingo. Za powrotem wszedł do wojsk księstwa Warszawskiego, odznaczył się podczas kampanji rosyjskiej 1812 r. nad Berezyną i przyprowadził resztki wojska polskiego do Warszawy. Mianowany przez Napoleona generałem, dostał się w bitwie pod Lipskiem do niewoli rosyjskiej, ale otrzymał potem uwolnienie i został 1815 r. gubernatorem Modlina. Wkrótce jednak porzucił służbę i osiadł na wsi. W powstaniu 1830 r. czynny wziął udział i na czele swej dywizji walczył pod Wawrem, Białołęką i Ostrołęką. Ofiarowanego sobie pod Bolimowem 14 sierpnia dowództwa naczelnego odmówił, ale przyjął je 19 sierpnia, zastąpiwszy Dembińskiego, i po zdobyciu Warszawy, złożył pod Modlinem w ręce prezesa rządu Bon. Niemojewskiego. Po upadku powstania wyjechał do Francji i † 1845 r. w Chantilly. Wydał: „Opowiadanie działań wojennych i wypadków od 1 sierpnia do 10 września 1831" (1844): „O legjonach" w dodatku do *Czasu* (1856). Por. „Esquisse sur la vie de Casimir **M.**" (1847).

Małachowski Gustaw, * 1797, po wybuchu powstania był ministrem spraw zagranicznych, dwukrotnie: naprzód w grudniu 1830, a powtóre od stycznia do kwietnia 1831 r. Po upadku sprawy wyjechał za granicę i † 1835 w Paryżu.

Małachowski Adam, syn Józefa kasztelana inowłodzkiego, krajczy wielki koronny od r. 1755, † 1766 w Warszawie, słynny z gościnności swojej i hulactwa. Uczty jego w Bąkowej Górze tak były głośne w Sandomierskiem, jak starosty kaniowskiego na Ukrainie.

Małachowski Jan, h. Prus 2-gi, biskup unicki, władyka przemyski i samborski w XVII w. Wstąpiwszy do Bazyljanów, został sekretarzem zakonu, następnie był superjorem wileńskim, a w roku 1670 został biskupem przemyskim i samborskim, † 1692.

Małachowski Piotr (h. Nałęcz), ziemianin województwa Czernihowskiego, ogłosił drukiem: „Zbiór nazwisk szlachty z opisem herbów własnych, familjom zostającym w Królestwie Polskiem i w. ks. Litewskiem" (Łuck, 1790, wyd. 2 Lublin, 1805).

Małachowski kurhan, centralny bastjon w południowej stronie Sewastopola (ob.), wzięty szturmem przez Francuzów 1855 pod dowództwem generała Pelissiera, który za zwycięstwo to otrzymał tytuł księcia *Malakow*. Obecnie na miejscu tem urządzono miejsce spacerowe.

Małecki Jan, zwany *Malletus, Maletius, Meletius*, był proboszczem katolickim w Ełku, potem, przyjąwszy wyznanie ewangelickie około r. 1536, założył w posiadłości, którą mu Albrycht, książę pruski, darował, drukarnię polską i wydawał z niej pisma, służyć mające do rozkrzewiania nowej wiary. Wydał: „Ustawa, albo porządek kościelny i t. d." (Królewiec, 1571, 2 wyd., t., 1615); „Pasja, t. j. Historja o zburzeniu płaczliwem Jeruzalem" (Królewiec, 1571); „Litanja polska" (b. w. m. i r.); „Catechismus albo Dziecinne kazania o nasze chrześcijańskiej" (Królewiec, 1561, 2 wyd., t., 1615) i in.; pisał nadto o mitologji litewskiej, praca jednak jego „De religione veterum Prussorum" nie jest dotychczas krytycznie zbadana.

Małecki Hieronim, syn poprzedniego, objął po ojcu probostwo i drukarnię i zasłynął z głębokiej nauki i wymowy. Przełożył piękną polszczyzną postylę Lutra p. t.: „Postyla domowa, t. j. kazania na ewangelje niedzielne i przedniejsze święta" (3 cz., 1574), wydał nadto niektóre dzieła swego ojca.

Małecki Antoni, znakomity krytyk i filolog, * 1821 we wsi Obieziersu pod Poznaniem. Straciwszy wcześnie ojca, administratora dóbr generała Węgorzewskiego, wychowywał się **M.** przy matce, a następnie po jej śmierci (1834) pod opieką ks. Józefa Grabowskiego. Ukończywszy szkoły w Poznaniu, przebywał na uniwersytecie berlińskim (1841—45), słuchając filologji i historji. Zdawszy egzamin rządowy, pełnił obowiązki nauczyciela przy gimnazjum w Poznaniu (1845—50). W 1850 r. powołany został niespodzianie na profesora filologji klasycznej w uniwersytecie Jagiellońskim. Bawiąc w Krakowie, urządził tam seminarjum filologiczne i zajmował się reorganizacją gimnazjum św. Anny. W 1853 r. w skutek pokątnych intryg otrzymał **M.** uwolnienie wraz z Pohlem, Helclem i ZieloNackim. Ministerjum, chcąc wynagrodzić **M.** wyrządzoną bezzasadnie krzywdę, ofiarowało mu katedrę filologji w Innsbrucku (1854—56). Tam zajmował się studjami nad językiem starosłowiańskim, przygotowując się do objęcia obiecanej mu katedry we Lwowie. Otrzymawszy nareszcie pożądane przeniesienie, wykładał we Lwowie literaturę polską (1856—73). Mianowany członkiem rady szkolnej, pełnił te obowiązki od 1867—1869 r. W r. 1872 obrany został rektorem uniwersytetu. W r. 1873 usunął się ze służby publicznej i został mianowany członkiem akademji umiejętności w Krakowie, posłem na sejm, dożywotnim członkiem Izby Panów i zastępcą kuratora zakładu narodowego imienia Ossolińskich (Ossolineum). Prócz licznych prac, ogłaszanych po różnych czasopismach (pierwsze próby poetyczne w *Przyjacielu ludu*, rozprawa o „Mickiewiczu" w *Orędowniku* z 1842), wydał osobno: „De Academia Vetere" (Berlin, 1844), rozprawa doktorska; „Prelekcje o fil. klasycznej" (Kraków, 1851); „List żelazny," tragedja (Poznań, 1854); „Elektra" Sofoklesa (Poznań, 1854); „Wieniec grochowy," komedja na tle pamiętników Paska napisana (Poznań, 1855, 2 wyd. 1897); „Mowy staropolskie" (Kraków, 1860); „Gramatyka polska" (Lwów,

Małecki Antoni.

1863), dzieło znakomitej wartości; pierwsze to umiejętne opracowanie wszystkich działów tego przedmiotu. Książka ta, zwłaszcza w skróconym układzie, doczekała się już kilku wydań, jako najlepszy podręcznik do wykładu gramatyki polskiej. Powszechne uznanie i uwielbienie obudziło „Życie i pisma Słowackiego" (2 t., Lwów, 1866—1867, 2 wyd., 1881, 3 wyd., 1901), wielkiej wartości studjum nad genjalnym autorem „Kordjana," którego pisma pośmiertne wydał **M.** poprzednio w 3-ch tomach (Lwów, 1865—66). Wielką również przysługę położył **M.** wydaniem „Biblji królowej Zofji" (Lwów, 1872). Inne prace, wydane osobno lub w czasopismach: „O Andrzeju Morsztynie" (Pismo Zbiorowe Ohryzki, 1860); „Panowanie Bolesława Krzywoustnego" (*Przewodnik lwowski*, 1873); „Dramat starożytnej Grecji w stosunku do literatury i stanu społeczeństwa" (1866); „O rzekomych runach słowiańskich, dowód, że ich nie było" (1872); „Mitologja słowiańska" (1871); „Karta z dziejów uniwersytetu krakowskiego" (1875); „Wewnętrzny ustrój w pierwotnej Polsce" (1875); „Rozgląd w wewnętrznych dziejach Polski aż do śmierci Bolesława Krzywoustego," „Kościelne stosunki w pierwotnej Polsce," „Klasztory i zakony w Polsce," „Testament polityczny Bolesława Krzywoustego" (1876 i 1880); „O filomatach w uniwersytecie wileńskim," „Młodość J. Kochanowskiego," (1884); „Studja heraldyczne" (Lwów, 1890, t. 2); „*Lechici*" (1898), oraz wiele jeszcze prac w pismach perjodycznych. — Życiorys **M.** skreślił Kraszewski w *Kłosach* (№ 455, z r. 1874).

Małepany (po niem. *Malapane*), osada na Śląsku Górnym, w okręgu Opolskim, posiada huty żelazne i zakłady górnicze.

Małgiew (*Mya*), mięczak, ob. Ostrzygowate.

Małgorzata św., panna i męczenniczka, * podług podania w Antjochji za czasów Djoklecjana, córka arcykapłana pogańskiego, wychowana przez mamkę w religji chrześcijańskiej, została przez własnego ojca oskarżoną. Poniosła śmierć męczeńską w Pizydji pod pretorem Olybrjuszem. Wcześnie czczona w kościele wschodnim, od VII zaś w. w zachodnim, a zwłaszcza w Anglji. Akta jej męczeństwa, tak greckie jak i łacińskie, nie są autentyczne. Pamiątkę jej obchodzi Kościół 13 lipca.

Małgorzata św., królowa szkocka, * 1046 r. † 1093; z rodu Edwarda Wyznawcy, od 1070 małżonka Malkolma, króla szkockiego, wzór cnoty i pobożności, usunęła wiele dzikich zwyczajów ludu, budowała i uposażała kościoły i t. d. Kanonizowana 1250 przez papieża Inocentego IV, przyjętą została za patronkę Szkocji. Kościół obchodzi jej pamiątkę 10 czerwca.

Małgorzata, królowa Danji, Norwegji i Szwecji, zwana *Semiramidą Północy*, * 1353, córka króla duńskiego Waldemara III, żona Hakona VIII, króla Norwegji, została po śmierci ojca 1374 królową duńską, 1387. po zmarłym bezdzietnym synu swoim Olawie V, królową norweską, a po wzięciu do niewoli króla Albrechta 24 lutego 1389 i królową szwedzką. W r. 1397 zwołała stany wszystkich trzech królestw do Kalmaru, gdzie 13 lip. stanęła pamiętna *kalmarska unja* (ob.), mocą której trzy te królestwa miały być złączone w jedną monarchję. **M.** † 1412, a jej następcą był jej siostrzeniec Eryk, książę pomorski.

Małgorzata Andegaweńska (*d'Anjou*), królowa angielska, córka Renata, księcia Andegaweńskiego (d'Anjou), z domu Valois, tytularnego króla Neapolu i Izabelli Lotaryńskiej, * 1429 r., od 22 kwietnia 1445 żona Henryka VI, króla angielskiego, kobieta piękna, energiczna i zdolna, owładnęła zupełnie umysłem słabego męża, sprowadziła upadek i śmierć regenta ks. Glocester, wuja mężowskiego, i sama sprawowała rządy przy pomocy swych ulubieńców ks. Suffolka, a później ks. Somerseta z największem niezadowoleniem narodu. W walkach domowych Białej i Czerwonej róży czynny brała udział, rozwijając działalność i energję niezwykłą. Zwyciężana i naprzemian zwycięstwa odnosząc, dwukrotnie uciekała do Szkocji, a stąd do Francji, gdzie otrzymawszy posiłki od Ludwika XI, wyruszyła znowu do Anglji, ale poniósłszy klęskę pod Hexham 15 maja 1463, musiała znowu uciekać i po wielu przygodach znalazła wreszcie schronienie u swego ojca w Lotaryngji. Stąd w dzień bitwy pod Barnet (14 kwiet. 1471 r.), w której Edward IV odzyskał wydartą sobie przez hrabiego Warwick'a na rzecz Henryka VI koronę, wylądowała wraz z 18-letnim synem w 2,000 wojska francuskiego. Pobita jednak 4 maja 1471 r. pod Tewkesbury, była wzięta do niewoli i osadzona w wieży londyńskiej, a syn i mąż zamordowani. Po czterech latach więzienia wykupiona przez Ludwika XI odpłynęła do Francji, gdzie † 1482 r. Życie swe splamiła wszeteczną rozpustą.

Małgorzata Austrjacka, wielkorządczyni Niderlandów, córka cesarza Maksymiljana I i Marji Burgundzkiej, * 1480. Jako przyszła żona Delfina wychowywała się na dworze francuskim, lecz powróciła do kraju, gdy tenże zaślubił 1493 dziedziczkę Bretanji. Nowy jej narzeczony, infant hiszpański, Jan, † 1496 r., a książę Sabaudzki Filibert II, którego zaślubiła 1501, także zeszedł z tego świata w r. 1504. Po śmierci Filipa Pięknego mianowana wielkorządczynią Niderlandów, sprawowała tę godność z powszechnem zadowoleniem narodu, † 1530 w Mecheln, gdzie jej w r. 1850 piękny wzniesiono pomnik. Pisma jej zebrał Lemaire w dziele „Couronne Margaritique" (1549).

Małgorzata de Valois czyli *Nawarska*, * 1492 w Angoulême, córka Karola Orleańskiego, siostra Franciszka I, od 1509 żona Karola, księcia Alençon, a od 1527 Henryka d'Albert, króla Nawarry, przez córkę swą Joannę babka Henryka IV. Zasiadłszy na tronie nawarskim, podnios-

Małgorzata de Valois.

ła rolnictwo, wspierała sztuki i nauki, otaczała się uczonymi, obwarowywała i upiększała miasta, broniła protestantyzmu, ale nie porzucała swego wyznania, † 1549 r. w zamku Ortez. Z charakterem męskim łączyła M. wszystkie zalety płci swojej. Pisała łatwo wierszem i prozą. Z powodu swej piękności i swych poezji nazywaną była dziesiątą Muzą i czwartą Gracją. Zostawiła „Heptameron des nouvelles" (Paryż, 1559; z późniejszych najlepsza ed. Leroux de Lincy; 3 t., Paryż, 1853). Część jej utworów poetycznych wydał jej kamerdyner Jan de la Haye, p. t. „Marguerites de la Marguerite des princesses, très illustre reyne de Navarre" (Ljon, 1547), a korespondencję Fr. Génin (Paryż, 1841). Por. Miss Freer „Life of Marguerite queen of Navarre" (2 t., Londyn, 1855).

Małgorzata Parmeńska, wielkorządczyni Niderlandów, naturalna córka cesarza Karola V i Joanny van der Gheenst, * 1522, † 1586 w Ortona. Po śmierci pierwszego męża Aleksandra Medyceusza, poślubiła 1538 Oktawjusza Farnese, księcia Parmy i Placencji, za Filipa II sprawowała 1559—1567 r. bardzo oględnie, chociaż śród trudnych okoliczności, wielkorządztwo w Niderlandach, a za przybyciem księcia Alby w sierpniu 1567 roku złożyła swą godność i oddaliła się do Włoch.

Małgorzata Francuska albo *de Valois*, * 1552 w Fontainebleau, † 1615, córka Henryka II i Katarzyny Medicis, zwana Margot. Jakkolwiek kochała księcia de Guise, musiała jednak zaślubić króla Nawarskiego, późniejszego Henryka IV, a nazajutrz po ślubie nastąpiła pamiętna rzeź św. Bartłomieja, którą nazwano krwawem weselem paryskiem. Mąż uciekł, a M. dopiero w r. 1578 została mu do Pau odwieziona. Poróżniła się jednak z nim wkrótce i odtąd prowadziła w Owernji życie, na wszelką wylane rozpustę. Po wstąpieniu męża na tron, zgodzili się małżonkowie na rozwód i otrzymali go 1599. Ostatnia z domu Walezych. Pozostały po niej ciekawe pamiętniki „Memoires" (Paryż, 1628 i później); zbiór jej listów wydał Guessard. Skint Penay „Histoire de Marguerite de Valois" (1837).

Małgorzatka, ob. Gruszа.

Małgoski Franciszek Maciej, * 1813, † 1844 w Warszawie; członek orkiestry teatrów warszawskich, ułożył kilka uwertur na orkiestrę, znaczną liczbę drobniejszych sztuk do tańca i dorobił muzę do komedjo-opery „Pod strychem" Stanisława Bogusławskiego.

Małkowski Konstanty, prawnik i fizjolog, * 1816 r. we wsi Poddębice (pow. Włocławskiego), po ukończeniu nauk gimnazjalnych we Włocławku i Warszawie, studjował prawo w uniwersytecie petersburskim, poczem został urzędnikiem komisji prawodawczej dla królestwa Polskiego przy sekretarjacie stanu i był jednym z autorów projektu reformy sądowej dla państwa Rosyjskiego, przygotowywanej pod kierownictwem senatora stanu Bludowa, przez czas jakiś redagował *Tygodnik Petersburski*, a obok tego zajmował się badaniami nad Słowiańszczyzną północną. Od 1862 był członkiem senatu w Warszawie, oraz dyrektorem wydziału komisji sprawiedliwości, następnie od 1873 roku dyrektorem tejże i senatorem warszawskich departamentów senatu, poczem przy reorganizacji sądownictwa w królestwie Polskiem, został przeniesiony do Petersburga, gdzie zasiadł w senacie. Oprócz rozpraw, pomieszczanych w rozmaitych czasopismach polskich i rosyjskich (ważniejsze: „Kriticzeskija izsledowanija o proischożdenii Wielikago Nowgoroda"), wydał: „Przepisy postępowania sądowego w sprawach karnych" (1865); „Wykład prawa karnego" (1866); „Przegląd najdawniejszych pomników języka polskiego" (1872).

Małmazja *(malwazja*, franc. *malvoisie)*, wino rosnące pierwotnie pod *Napoli-di-Malvasia* w Morei, uprawiane też na Cyprze, Kandji i innych wyspach Archipelagu. Jest to wino bardzo słodkie i mocne, lubione na stołach dawnej Polski. Obecnie wina tego dostarczają Teneryfa, wyspy Liparyjskie, Sycylja.

Małmyż, miasto powiatowe guberaji Wiackiej, nad rzeką Wiatką, liczy 3,508 miesz. (1897).— *Małmyski powiat*, ma na przestrzeni 14,064¼ w. kw. 284,046 miesz. (1897).

Małoarchangielsk, miasto powiatowe guberaji Orłowskiej, nad rzeką Kulikowy-Rżewiec, wpadającą do Sosny, ma 7,799 miesz. (1897).— *Małoarchangielski powiat* ma na przestrzeni 3,290 w. kw. 177,045 miesz. (1897).

Małogoska kasztelanja *(Małogojska K.)*, położona w wojewód. Sandomierskiem; ostatnim jej kasztelanem był Kajetan Bystrzanowski, mianowany 1786.

Małogoskie starostwo niegrodowe *(Małogojskie S.)*, leżało w województwie Sandomierskiem, powiecie Chęcińskim. Podług lustracji z r. 1765, składało się z miasta Małogoszczy (ob.) z wójtostwem i wsi: Cieśle z folwarkami Skorków i Leśnica. W r. 1771 posiadał je od r. 1742 Konstanty Szaniawski, który z niego opłacał kwarty złp. 2,244 gr. 15, łanowego zaś złp. 600. Na sejmie z r. 1773—75 stany Rzeczypospolitej nadały to starostwo rzeczonemu Szaniawskiemu w posiadanie emfiteutyczne.

Małogoszcz, osada w guberaji Kieleckiej, powiecie Jędrzejowskim, niegdyś miasto górnicze, obwarowane przez Kazimierza W., liczyła parę tysięcy domów i odpowiednią ludność, dzisiaj za-

ledwie około 1,280 głów wynoszącą. Jest tutaj starożytny kościół parafjalny Wniebowzięcia N. M. Panny, wzniesiony 1342 r. przez Kazimierza W. z kamienia i cegły, w stylu gotyckim. Pamiętne bitwą 1863 r.

Mało-Jarosławiec, miasto powiatowe gubernji Kałuskiej, na prawym, wyniosłym brzegu rzeki *Łuży*, liczy 2,500 miesz.; pamiętne bitwą, stoczoną 12 (24) października 1812 r., pomiędzy francuskiemi a rosyjskiemi wojskami, podczas której miasto siedm razy przechodziło z rąk jednych do drugich, a skutkiem której nastąpił odwrót Francuzów. — *Małojarosławiecki powiat,* ma na przestrzeni 1,159.6 w. kw. 42,000 miesz.

Małoniemiecka partja, nazwa od 1848 partji politycznej dziedziczno-cesarskiej, która pragnęła zjednoczyć Niemcy, z wyjątkiem Austrji (stąd Małe-Niemcy, Kleindeutschland), w jeden monarchiczny związek państw pod hegemonją Prus, jak to się stało 1870; przeciwnicy ich nosili nazwę wielkoniemieckich, Grossdeutsche.

Małopolska, tak zwano dawniej południową część Polski, złożoną z jedenastu województw, 3 księstw i 2 ziem, w różnicy od zachodniej części, nazywanej Wielkopolską. Nazwy te pozostały z niewłaściwej przeróbki łacińskiego Major i Minor Polonia. Major Polonia zjawia się po raz pierwszy w 1242 r., jako nazwa dawniejszej Polski, t. j. dzielnicy w której starożytne siedziby: Poznań, Gniezno, Kruszwica i t. d. były połączone. Władysław Łokietek jednoczy tę Starszą Polskę z ziemią Krakowską, Sandomierską, Lubelską, i wtedy występuje nazwa Minor Polonia, jako Polska Młodsza, przez niewłaściwe zaś tłómaczenie tych wyrazów utarły się nazwy: Wielko i Małopolski. Małopolska za Stanisława Augusta obejmowała województwa: 1) Krakowskie z księstwami Oświecimskiem, Zatorskiem i Siewierskiem, oraz starostwem Spiskiem, 2) Sandomierskie, 3) Kijowskie, 4) Ruskie z ziemiami Halicką i Chełmską, 5) Wołyńskie, 6) Podolskie, 7) Lubelskie, 8) Bełskie, 9) Podlaskie, 10) Bracławskie i 11) tytularne (bo już nie należące do rzeczypospolitej) Czernihowskie.

Małopolski Maksymiljan, kaznodzieja, ksiądz zakonu dominikańskiego, * 1820 r. w Koninie, † 1864 w Warszawie; wydał zbiory „Kazań“ niedzielnych, parafjalnych i świątecznych (5 t., 1852, 1853, 54 i 60), oraz kilka książek do nabożeństwa. Życiorys w *Gazecie Warszawskiej,* № 257, z 1864 r.

Małorusini, *Małorosjanie,* ob. Ruś.

Małoruska gubernja, ob. Małoruś.

Małoruski, Małorosyjski język i literatura, ob. Ruski (rusiński, ukraiński) język i literatura.

Małoruś, *Małorosja.* Nazwy tej, ile wiadomo, użył po raz pierwszy 1336 r. Jerzy, ks. Włodzimierza Wołyńskiego, w liście do w. mistrza zakonu niemieckiego, mówiąc o sobie: „Nos Georgius Dei gratia natus dux totius *Russiae minoris.*“ W źródłach obcych spotykamy już 1292 r. w bizantyńskim kronikarzu Kodinie wyrażenie *mikra Rosia,* na oznaczenie księstwa Halicko-Włodzimierskiego. Nazwa **M.** na oznaczenie Rusi naddnieprowskiej, a zwłaszcza województw, zaludnionych przez Kozaków (Kijowskiego, Czernihowskiego i Bracławskiego), spotyka się dopiero od czasów Bogdana Chmielnickiego, który, poddając się 8 stycznia (v. st.) 1654 r. carowi Aleksiejowi Michałowiczowi, użył o ziemiach zamieszkanych przez Kozaków wyrażenia **M.**, w przeciwstawieniu do Wielkiej Rusi, rozumiejąc pod tą nazwą carstwo Moskiewskie. Car Aleksy, przyjąwszy ich poddaństwo, zaczął się nazywać samodzierżcem *Wsieja Wielikija* i *Małyja Rossii,* do czego w następnym roku przydano i *Biełyja Rossii.* Od czasów Chmielnickiego i Kozacy zaporoscy nazwani są *małoruskimi,* od pokoju zaś Andruszowskiego (1667) **M.** nazwaną została część Ukrainy rosyjska, t. j. zadnieprowska, zarządzana od początku XVIII w. przez oddzielne *kolegjum małoruskie.* Po ostatnim rozbiorze Polski, gdy prawie wszystkie ziemie ruskie dostały się pod władzę Rosji, ukazem z 30 listopada 1796 r., z dotychczasowych 3 namiestnictw: czernihowskiego, nowogród-siewierskiego i kijowskiego, utworzoną została gubernja *Małoruska,* z wyłączeniem jednak m. Kijowa z okręgiem, leżącym na prawym brzegu Dniepru (gubernja Kijowska). W r. 1801 gub. Małoruska rozdzielona została na dwie: Półtawską i Czernihowską. Dzisiaj pod imieniem **M.** rozumie się gub. Kijowska, Czernihowska, Półtawska i Charkowska. **M.** nie ma oddzielnej historji, ponieważ nie występowała nigdy samoistnie; dzieje ziem, oznaczonych w różnych czasach imieniem **M.**, łączą się kolejno z dziejami księstw ruskich, Litwy kozaczyzny i ostatecznie Państwa Rossyjskiego.

Małosiołkowskie starostwo niegrodowe, albo *Kucharzewszczyzna,* leżało w województwie i powiecie Nowogródzkim. Małe to i zniszczone starostwo, opłacało tylko kwarty złp. 42 gr. 24, zaś hyberny złp. 12.

Małpa, u niektórych pisarzów rodzaj *Mucacus* (ob. Makako), co wszakże jest niewłaściwem przy ogólnem znaczeniu tej nazwy (ob. Małpy).

Małpeczki (*Hapalidae*), rodzina małp (ob.), stanowiąca oddzielny podrzęd *Arctopitheci;* należą tu małpy nowego lądu, małe, z pokryciem ciała gęstem, wełniastem, palce zakończone pazurami, nos płaski, uszy wystające, często opatrzone kiścią włosów. Bardzo żywe, ale lękliwe, rzadko większe od wiewiórki. Żyją towarzysko na drzewach Ameryki zwrotnikowej, karmią się owocami i owadami, dają się oswajać; ruchy mają zwinne. Wydają do trzech młodych. Należy tu jedyny rodzaj *małpeczka, matołka, małpa jedwabista (Hapale),* z włosem jedwabistym. *H. jacchus,* do 18 cm. długa, żyje w Brazylji, gdzie jest zwana *uistiti, sahui* lub *marmo-*

Małpeczka (Hapale rosalia).

zet, **M.** *srebrzysta (H. argentata)*, zwana *miko*, **M.** *lwia (H. leonina)*, *H. rosalia*.

Małpi chleb, ob. Adansonia.

Małpia jagoda, ob. Bażyna.

Małpiatki, ob. Małpozwierze.

Małpie futra, *małpy*, czarne futra z Afryki zachodniej, Jawy i Ameryki południowej, używane na mufy i pokrowce. Często pod nazwą **M.** znajdują się futra bobroszczura (ob.), zwane też wydrami amerykańskiemi.

Małpozwierze, *małpiatki (Prosimiae)*, rząd zwierząt ssących, zaliczany dawniej do małp, z któremi mają wiele cech wspólnych, od których odróżniają się głównie układem zębowym; w szczęce górnej 4 zęby przodowe, 2 kły i z każdej strony po 6 trzonowych, w dolnej 6 przodowych, szczupłych, po każdej stronie kieł i 5 trzonowych. Kończyny, szczególnie tylne, są długie, z ksiukiem oddzielonym i zwrotnym; wszystkie palce zakończone płaskiemi pazurami, z wyjątkiem drugiego palca ręki tylnej, który jest krótkim, szponiastym pazurem. Kształty ich są wysmukłe, o długiej głowie, z pyskiem na wzór lisiego wydłużonym, ogon długi, niechwytny, futro bardzo gęste, wełniaste, uszy mierne, zaokrąglone, włochate; cyców para piersiowych. Przebywając na drzewach, **M.** zręcznie po gałęziach przeskakują i żywią się owocami. Należą tu rodziny *lotokotów* (ob.), *palczaków* (ob.), *długonogich* z jedynym gatunkiem *Tarsius spectrum* (ob. *Tarsius*), i *lemurów*, z rodzajami: Lemur (ob. Maki), Stenops (ob. Lori), Semnocebus (ob. Futrzec) i in.

Małpy *(Simiae, Pitheci)*, rząd zwierząt ssących, obejmujący zwierzęta z ogólnego wejrzenia i budowy ciała najbardziej do człowieka zbliżone i dla tego zwane też *naczelnemi (primates)*. Cechami tego skupienia są: kończyny przednie wogóle dłuższe od tylnych, zakończone ręką, która jednak wiele ustępuje ludzkiej; kończyny tylne opatrzone silnie rozwiniętemi nogami chwytnemi, których wszakże z powodu budowy kości i układu mięśni bynajmniej za ręce uważać nie można, jak to dotąd wogóle przyjmowano, tworząc z małp rząd *czworęcznych (quadrumana)*; paznogcie wszystkich palców płaskie, jednostajne, rzadko pazury, bardziej tylko spłaszczone na ksiuku; oczy naprzód zwrócone, z brwią wydatną jak u człowieka; po 5 lub 6 zębów trzonowych z każdej strony obu szczęk; para cyców piersiowych. Całe ciało, oprócz twarzy i nabrzmiałości pośladkowych, pozostających często gołemi, pokryte gęstym włosem, pospolicie odcieni brunatnych lub szarawych. Kąt twarzowy rzadko przechodzi 30° i wyjątkowo tylko dochodzi 60°. Mózg przedstawia wszystkie części te same i podobnie ułożone, co u człowieka. Z powodu budowy nóg tylnych **M.** są szczególnie usposobione do łażenia po drzewach, chód ich z małym wyjątkiem jest ciężki. U wielu ogon jest również chwytny. **M.** żyją w lasach gorących klimatów, najczęściej towarzysko, oddając dowództwo najsilniejszemu samcowi. Jedyną **M.** europejską jest magot (ob.), w małej już tylko ilości przebywający w skałach gibraltarskich. Żywią się głównie owocami, rzadko owadami, jajami i ptakami. Samica wydaje na świat 1 (rzadko 2) młode, które starannie pielęgnuje. Co do zdolności umysłowych stoją na równi z psem, sposobne są do naśladowania i umieją korzystać z doświadczenia; natomiast są złośliwe, trudne do poskromienia i oswojenia. Szczątki kopalne **M.** występują dopiero w pokładach trzeciorzędowych. Żyjących jest obecnie około 230 gatunków w 25 rodzajach. Po oddzieleniu małpozwierzy (ob.) dzielą się **M.** na trzy podrzędy: 1) *Małpeczki* (ob.), 2) **M.** *płaskonose (Platyrrhini)*, obejmujące małpy Nowego Lądu, o nozdrzach płaskich, rozdzielonych szeroką przegrodą nosową; ogon ich jest bardzo długi, chwytny, ksiuk kończyn przednich zwykle nierozwinięty; co do zdolności umysłowych ustępują małpom azjatyckim i afrykańskim. Dzielą się na dwie rodziny: *Pithecidae*, z ogonem niechwytnym, do których należy *szataniec (Pithecia)*, i *Cebidae*, z ogonem chwytnym, z których najwięcej znane rodzaje są: *wyjec (Mycetes)*, *czepiak (Ateles)* i *płaksa (Cebus)*. 3) **M.** *wązkonose (Catarrhini)*, obejmujące małpy Starego Świata, z wąską przegrodą nosową i nozdrzami między sobą zbliżonemi; ogon zwykle długi, ale nigdy chwytny, u niektórych nawet znika; ręce, prócz u niektórych gatunków, dobrze wykształcone. Należy tu 5 rodzin: *Pawiany (Cynocephalidae)*, *Koczkodany (Cercopithecidae)*, *Kudłacze (Semnopithecidae)*, *Długoręki* czyli *Gibbony (Hylobathidae)* i *Człekokształtne (Antropomorphae)*, pomiędzy ostatniemi mieszczą się rodzaje, najbardziej do człowieka zbliżone—*orangutang*, *goryl*, *szympans*. Por. Reichenbach „Vollständige Naturgeschichte der Affen;“ Schlegel „Monographie des singes“ (1876); Hartmann „Die menschenähnlichen Affen“ (1883); Darwin „O pochodzeniu człowieka“ (przekład Masłowskiego, Kraków, 1874).

Małże, ob. Mięczaki i Ostrygowate.

Małżeństwo, jak je określa znakomity prawnik Portalis, jeden z redaktorów kodeksu Napoleona, jest to „związek mężczyzny i kobiety, którzy się łączą w celu rozrodu, w celu niesienia sobie wzajemnej pomocy w ciężarach życia, w celu dzielenia wspólnych losów." Wynika związek ten z fizycznych, moralnych i społecznych potrzeb człowieka; dlatego też wszystkie te pierwiastki w małżeństwie, jako instytucji społeczno - prawnej, uwzględnione być winny. Wszakże niejednokrotnie w dziejach i w myśli ludzkiej znajduje przewagę jeden z tych pierwiastków z uszczerbkiem dla pozostałych; stąd rozmaitość poglądów na małżeństwo i jego definicji po większej części jednostronnych. Przewaga pierwiastku fizycznego znajduje najbardziej wybitny wyraz w wielożeństwie (poligamji), dotąd jeszcze praktykowanem na Wschodzie. Natomiast chrześcijaństwo stawia w małżeństwie na czele pierwiastek moralny i podnosi je nawet do godności Sakramentu; jest ono związkiem, zawieranym pod powagą religji, udzielającym pewnych łask i błogosławieństw Boskich. Atoli i w dobie obecnej na małżeństwo z dwojakiego zapatrują się jeszcze stanowiska. Jedni, ze ściśle religijnego punktu widzenia, uważają małżeństwo, jako Sakrament, jako połączenie od Boga zawisłe i które tylko przezeń zerwane być może; inni zaś uważają małżeństwo za związek dwu osób odmiennej płci, oparty tylko na dobrej i wolnej ich woli, za kontrakt zawierany przed urzędnikiem cywilnym. Każda z tych zasad pociąga za sobą różne następstwa. Jeżeli się uważa małżeństwo, jako Sakrament, o jego ważności i o wszystkich kwestjach, łączność z nią mających, stanowi władza duchowna, wyrokująca na mocy prawa kanonicznego; przeciwnie, jeżeli małżeństwo uważamy jako kontrakt cywilny, to o jego ważności, trwałości i skutkach i t. d. wyrokuje sąd cywilny na podstawie prawa cywilnego. Wszakże pierwszy systemat w absolutnej czystości nie utrzymał się; w pewnym stopniu dotrwał on w Hiszpanji, gdzie kodeks z r. 1888 dla katolików uznaje wyłącznie małżeństwo kanoniczne; wszakże i tutaj ma ono być zawieranem w obecności urzędnika cywilnego (inne wyznania tylko cywilne śluby); drugi systemat przeważa w Holandji, w Stanach Zjednoczonych Ameryki północnej, na Węgrzech, we Francji, w niektórych kantonach Szwajcarji i w Prusiech. Austrja od 1868 r. dopuszcza związki małżeńskie cywilne lub religijne. Anglja na mocy aktu z 1836 r. (St. 6—7, Guil. IV, c. 85) zna śluby czysto kościelne (anglikańskie), czysto cywilne i kościelno-cywilne.—W *Polsce* zaś od czasów Leszka Białego aż do dnia dzisiejszego uznawane jest za ważne tylko małżeństwo religijne, wyjąwszy krótką przerwę, jaką kodeks francuski w tej mierze zaprowadził. Prawo nasze o małżeństwie z r. 1836 wypowiedziało się za małżeństwem kościelnem. Władza duchowna wszakże sądzi tu tylko o ważności małżeństwa, o jego czasowem lub na czas nieograniczony rozłączeniu (separacji). Orzeczenie skutków cywilnych, z unieważnienia małżeństwa lub rozłączenia co do stołu i łoża płynących, pozostawione jest sądom cywilnym. Obowiązujące są u nas obecnie prawa o małżeństwie z r. 1836 i art. od 182 do 245, oraz od 260 do 270 Kod. cyw. pol. Na pytanie, która z tych dwu teorji małżeństwa jest lepszą—związku religijnego, czy też cywilnego, możnaby odpowiedzieć, iż jednej i drugiej czynione są zarzuty. Przeciwnicy małżeństwa kościelnego podnoszą zarzut, iż ono, jako Sakrament, nie dopuszcza rozwiązalności związku tego za życia obojga małżonków, przez co naraża częstokroć małżonków na pożycie jak najgorsze, a w przypadku rozłączenia co do stołu i łoża skazuje na przymusową bezżenność. Prócz tego niektórzy (socjaliści) zarzucają, iż ślub religijny obowiązuje małżonkę do posłuszeństwa mężowi, jako panu swemu, nie równouprawniając niewiasty. Inni znów (np. socjalista niemiecki Bebel w dziele swem „Kobieta i socjalizm") twierdzą, że rozwód już z tego chociażby względu dopuszczonym być powinien, iż zdarzają się małżeństwa bezdzietne, których obie strony po otrzymaniu rozwodu i po wstąpieniu w nowe związki okazują się płodnemi. Zarzucają wreszcie, iż małżeństwa religijne dają niewłaściwe stanowisko duchownym, czyniąc ich sędziami w rzeczach, które do ich sfery nie należą, i że tamują wstępowanie w związki z sobą osób wyznań obcych, co sprzeciwia się równouprawnieniu religji, wywołuje dążności nietolerancyjne i ogranicza wolną wolę stron. Z tych względów wielu prawników nowoczesnych oświadcza się za instytucją małżeństw cywilnych, z tem wszakże zastrzeżeniem, że przepisując obowiązkowość ślubu cywilnego, prawo winno pozostawić każdemu swobodę zawarcia małżeństwa religijnego. W literaturze naszej o małżeństwie traktują dzieła: Narcyza Wiśniewskiego i ks. Pelczara. Różne prawodawstwa ustanawiają minimalny wiek dla małżeństwa, w Austrji dla osób obojej płci lat 14; w Niemczech dla kobiet 14, dla mężczyzn 18; w Belgji 15 i 18 lat; w Hiszpanji 12 i 14 lat; we Francji 15 i 18; w Węgrzech (katolicy i wyznawcy religji greckiej) 12 i 14 lat, (protestanci) 15 i 18 lat; we Włoszech 15 i 18 lat; w Portugalji 12 i 14 lat; w Rosji 15 i 18 lat; w Rumunji 16 i 18 lat; w Szwajcarji (stosownie do kantonu) dla dziewcząt 12—17, dla mężczyzn 14—20 lat. Okazuje się więc, że w krajach cywilizowanych minimalnym wiekiem, dającym prawo do zawierania związków małżeńskich, dla dziewcząt stanowi 12 lat, a dla mężczyzn 14 lat. W rzeczywistości jednak narzeczeni bardzo rzadko korzystają z tego prawa.

Małżeństwo morganatyczne (nowołac. matrimonium ad morganaticum contractum), zwane także *małżeństwem lewej ręki*, jest to związek małżeński między mężczyzną, należącym do rodziny panującej, lub przynajmniej do najwyższej szlachty, a niewiastą niższego co do rodu stanu. Prawo spadkowe żony i dzieci, w małżeństwie takiem zro-

dzonych, względem męża i ojca są ograniczone. Wyraz *morganatyczny* prawdopodobnie pochodzi od wyrazu gockiego *maurgjan*, co znaczy: ograniczać. Por. Zöpf „Ueber Missheiraten in den deutschen regierenden Fürstenhäusern“ (Sztutgard, 1853).

Małżoraczki (*Ostracoda*), rząd skorupiaków niższych (*Entomostraca*), drobne zwierzęta ze skorupą dwuklapkową, stąd pozornie do małżów podobne. Pierwsza i druga para różków jest silnie rozwinięta i opatrzona szczecinami pławnemi; ciało jest niewyraźnie na odcinki podzielone; na końcu ciała znajdują się silne haki, ułatwiające im posuwanie się po piasku. W budowie wewnętrznej zbliżają się do liścionogów (ob.), niektórym jednak brak serca. Płeć jest rozdzielona, ale dzieworodztwo często przez kilka pokoleń zachodzi; młode przechodzą liczne odmiany. Żyją głównie w morzach i karmią się substancjami zwierzęcemi. Skorupy licznych gatunków zaginionych występują w formacji jurajskiej i dewońskiej. Dzielą się one na dwie grupy *Podocopa* i *Myodocopa*. W wodach naszych pospolite są gatunki rodzaju *grępika* (*Cypris*). Por. Zenker „Monographie der Ostrakoden“ (1854); Brady i Norman „A monograph of the Ostracoda“ (1889).

Cypris (powiększony 15 razy).

Mamadysz, miasto powiatowe gub. Kazańskiej, na wyniosłej górze, przy ujściu Oszmy do Wiatki, ma 4,213 miesz. (1897).—*Mamadyski powiat* ma na przestrzeni 4,888 w. kw. 196,760 miesz. (Rosjanie, Tatarzy, Czeremisi i Wotiaki).

Mamaj, temnik tatarski, podburzył r. 1361 hordę Kipczacką przeciw chanowi Temur-chadżi i po zabiciu go ogłosił chanem Abdula. Opanował większą część hordy Złotej i władał w niej samowolnie, nie chcąc przyjąć godności chana. Z w. ks. moskiewskim i Dymitrem Iwanowiczem początkowo żył w zgodzie, później jednak, gdy 1374 w Niższym Nowogrodzie rozbito drużynę wojenną, towarzyszącą posłom M., wybuchła nieprzyjaźń. M. spustoszył dzielnicę nowogrodzką, pobił Rosjan nad rzeką Pianą (1377), zdobył Niższy-Nowogród i Rzazań; natomiast drużyna moskiewska spustoszyła ziemię Mordwy, uległą chanowi Złotej hordy, skutkiem czego zaszła 1380 pamiętna bitwa na *Kulikowem polu* (ob.), w której M. porażony, ratował się ucieczką. Wygnany potem ze Złotej hordy przez Tochtamysza, wspieranego przez Tamerlana, przegrawszy bitwę w pobliżu Marjupola, schronił się do Kafry i tam wkrótce przez Genueńczyków zabity został.

Mamałyga, ob. Kukurydza.

Mambunda, naród, ob. Marutse.

Mamczyński Stanisław Sebastjan, profesor wymowy w szkołach nowodworskich, potem w akademji krakowskiej; od r. 1745 jej rektor, a następnie rektor akademji poznańskiej, † 1769 w Poznaniu. M. położył istotne zasługi w sprawie oświaty. Oprócz wielu kazań i panegiryków, ogłosił między innemi: „De privilegiis jurisconsultorum“ (Kraków, 1748); „Quaestio juridica de testamentis et ultimis voluntatibus“ (tamże, 1751); „Quaestio juridica de immunitate ecclesiarum“ (tamże, 1759) i t. d. W rękopisie zostawił „Historję konsystorzów w Polsce.“

Mamelucy, po arab. *Memluk*, t. j. niewolnicy, tak byli nazywani w Egipcie pochodzący z krajów obcych niewolnicy, którzy stanowili zbrojną potęgę sułtanów. Kiedy w XIII w. Dżengis-han masy mieszkańców w podbitych ziemiach zamienił w niewolników, wówczas to sułtan Nedżmedin kupił ich 12,000, wyćwiczył w sztuce wojennej i utworzył z nich oddzielny korpus, który zapewniwszy sobie bezkarność, pochwycił wkrótce w swe ręce ster rządu. Po śmierci bowiem Turan-Szacha 1251 r. wynieśli M. z pośród siebie Ebeka do godności sułtana i dali początek własnej dynastji Bahritisów, po której 1382 nastąpiła druga dynastja mamelucka Bordżitów. Obie istniały lat 266 i wydały kilku zdobywców, jak Beibars i Kilawun. Jakkolwiek Selim I w r. 1517 obalił państwo M., musiał jednak utrzymać na namiestnictwach rozmaitych prowincji 24 bejów mameluckich, którzy od XVIII w., mianowicie od czasów Ali-Beja (ob.), byli prawie jedynymi, rzeczywistymi władcami kraju. W czasie zajęcia Egiptu przez Francuzów, odegrawszy ostatnią świetną rolę, zostali przez Mehemeda Alego w r. 1811 zupełnie zniweczeni. Por. Quatremère „Histoire des sultans mamlouks, traduite de Makrisi“ (Paryż, 1837—41, t. 4).

Mamert, *Mamercus Ecdicius Claudianus* (św.), około połowy V w. biskup w Vienne, we Francji, napisał wiele hymnów i psalmów, których nauczał śpiewaków swego kościoła; pamiętny jest zwłaszcza ułożeniem i zaprowadzeniem tak zwanej *małej litanji*, śpiewanej do dziś dnia w wielu kościołach przez trzy dni przed Wniebowstąpieniem Pańskiem. M. przypisują także ułożenie hymnu *Pange lingua gloriosi*. W dziele jego prozaicznem „De statu animae“ (3 księgi) spotykamy dość często poglądy platońskie. Kościół katolicki obchodzi jego pamiątkę 11 maja.

Mamertyni. Tak od *Mamers* (oskiej i sabińskiej nazwy bożka Marsa), nazywali się Samnici kampańscy, którzy zostawali pierwotnie w służbie najemnej Agatoklesa, a po jego śmierci 289 roku przed Chr., opanowali zdradą miasto Messanę w Sycylji. Zwyciężeni przez Hierona II, pod Mylae, jedni oddali się w opiekę Kartaginie, drudzy (264) Rzymowi. Wypadki te dały powód do pierwszej wojny punickiej.

Mamertyńskie więzienie (Carcer Tullianum), słynne, istniejące dotychczas więzienie rzymskie, położone w północnej części Forum, pod kościołem San Giuseppe de Falegnami, stanowiące najstarożytniejszą budowlę Rzymu. Składa się

dwóch położonych obok siebie gmachów, z których każdy posiadał początkowo jedynie okrągły otwór w dachu. Służyło do pomieszczania przestępców państwowych, książąt wziętych do niewoli w wojnie, którzy byli w niem głodzeni na śmierć. Według tradycyji, siedzieli w niem apostołowie Piotr i Paweł.

Mamestra, rodzaj sówek, ob. Motyle.

Mamiani (Terenzio della Rovere, hrabia), mąż stanu i pisarz włoski, * 1800 w Pesaro, † 1885 r. Od młodości już poświęcał się literaturze i poezji, a zarazem czynny brał udział w politycznych działaniach swych rodaków. Jako członek rządu tymczasowego podczas ruchów w państwie Kościelnem 1831 uchodzić musiał za granicę i pracował nad moralnem i umysłowem odrodzeniem Włoch w duchu przeciwnym Mazzini'emu. W tym czasie ogłosił wiele swych poezji i pism filozoficznych, jak: „Rinovamento della filosofia antica italiana" (2 wyd., Florencja, 1836); „Dell antologia e del metoda" (Paryż, 1841); „Dialoghi di scienza prima" (Paryż, 1846) i t. d. Przebywał 1831—46 we Francji. W 1846 r. osiadł w Turynie, a 1848 r. działał w Rzymie jako przywódca partji umiarkowanej i po ogłoszeniu konstytucji 3 maja, mianowany przez papieża Piusa IX ministrem spraw wewnętrznych. W lipcu złożył już ten urząd i udał się do Turynu. Po zamordowaniu Rossi'ego 15 listopada 1848 r. przyjął znowu w demokratycznem ministerjum rzymskiem Galetti'ego tekę ministra spraw zagranicznych. Po przywróceniu rządów papieskich zamieszkał w Genui, poświęcił się literaturze, założył akademję filozoficzną i wybrany deputowanym do parlamentu sardyńskiego, bronił dzielnie polityki Cavoura. W r. 1860 sprawował czas jakiś urząd ministra oświecenia publicznego; w 1865 r. był posłem włoskim w Bernie. Z pism jego, oprócz wymienionych, ważniejsze są: „Poeti dell età media" (2 wyd., Paryż, 1848); „Del papato" (Paryż, 1851); „Scritti politici" (Florencja, 1853); „Dun nuovo Diritto Europeo" (Tur., 1859); „Confessioni d'un metafisico" (1865, t. 2); „Teoria della religionee delle stato" (1868); „La religione dell'avenir" (1879); „Il papato nei tre ultimi secoli" (1885). Jako filozof starał się M. pogodzić sceptycyzm dogmatyczny Kanta z sentymentalizmem Gioberti'ego.

Mamidło, *miraż*, zjawisko optyczne, obserwowane często na równinach piaszczystych, rozgrzanych przez słońce. Obserwator widzi, jakby niezmierną powłokę wodną, w której, jak w zwierciadle, odbijają się chmury, drzewa i inne przedmioty. Zjawisko to oddawna znane było Arabom, a wojsko francuskie w Egipcie w 1798 r. często łudziło się widokiem wody, której mu brakło. Monge (ob.), który miał udział w tej wyprawie, podał wytłómaczenie tego zjawiska. W skutek silnego rozgrzania gruntu warstwy powietrza przy samej ziemi są najsilniej rozgrzane i rozrzedzone, tak, że do pewnej wysokości warstwy idą coraz gęstsze, promienie zatem światła, pochodzące z wyżej położonego przedmiotu, ulegają nienormalnemu załamaniu. Promień *ki* (fig. 1), przechodząc do warstw coraz rzadszych, oddala się od prostopadłej (ob. Załamanie światła), kąt więc podania wciąż się powiększa, aż wreszcie staje się większym od ką-

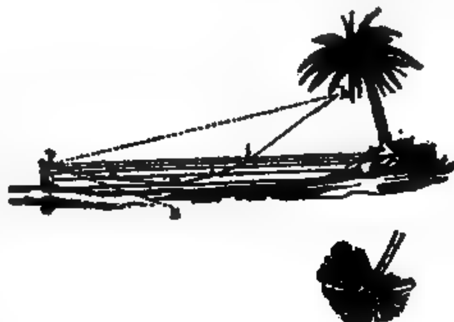

Fig. 1. Mamidło egipskie.

ta granicznego i przy *m* następuje całkowite odbicie wewnętrzne, tak, że promień biegnie dalej w kierunku *mn* i do oka obserwatora *p* dochodzi z dołu w kierunku *sp*, jakby ulegał odbiciu od zwierciadła poziomego. Oko więc dostrzega obraz odbity przedmiotu, a odbicie to zarazem wywołuje złudzenie, jakby to był obraz powstały przez odbicie od powierzchni wody. Jest to M. dolne; na morzu w okolicach podbiegunowych w godzinach rannych dostrzega się często M. górne, odwrotne względem poprzedniego. Podczas pogody powierzchnia wody silnie się tam oziębia, dolne warstwy powietrza są więc bardzo zimne i gęste, ku górze zaś gęstość powietrza szybko się zmniejsza; może się więc zdarzyć, że promienie pochodzące z dalekiego okrętu dosięgają tych warstw pod ką-

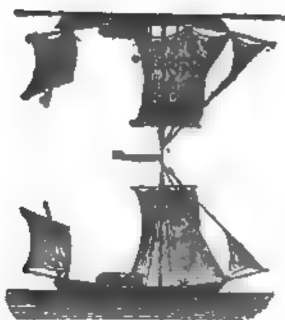

Fig. 2. Mamidło na morzach północnych.

tem całkowitego odbicia, co daje obraz okrętu odwrócony, nad nim położony (fig. 2). W niektórych okolicznościach dostrzegacz widzi tylko obraz, gdy sam okręt znajduje się pod poziomem obserwatora i nie jest dla niego widoczny. Niekiedy też powstaje obraz boczny, jeżeli warstwy powietrza piono-

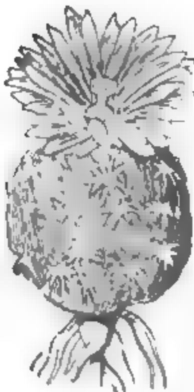
we rozgrzewają się od jakiego muru. Zresztą, łatwo pojąć, że okoliczności mogą tu być bardzo rozmaite i wywoływać wielką rozmaitość zjawiska, jeżeli warstwy powietrza, załamujące promienie światła, mieszają się z sobą i promieniom nadają bieg chwiejny, drżący. Tak zwane *fata morgana* cieśniny Mesyńskiej należą do tej kategorji zjawisk: z miasta Reggio, patrząc w stronę miasta Mesyny, dostrzega się niekiedy obrazy kolumn, pałaców, wież, które mają być obrazem Mesyny, położonej o 13 kilometrów; zresztą opisy są często przesadzone. Do **M.** zaliczają się też zjawiska, które prawdopodobnie są tylko cieniami, rzuconemi na chmury, albo odbiciami od chmur; takiem jest np. słynne widmo Brokenu (ob. Brocken). Podobneż widma występują też w innych górach; obserwowano je i w Tatrach.

Mammae, ob. Piersi.

Mammalia, zwierzęta ssące. *Mammologja*, nauka o zwierzętach ssących.

Mammea *(Przesłokla)*, rodzaj roślin z rodziny socznych, o kielichu barwnym, 2-działkowym, koronie 4-płatkowej, pręcikach licznych, krótkich, i jagodzie 4-nasiennej; należą tu drzewa w Ameryce i Afryce. Jedyny gatunek, **M.** *americana*, jest drzewem w Indjach Zachodnich, wysokiem, o liściach długich prawie na stopę i kwiatach wielkich, wonnych, białych lub jasnoróżowych. Brunatno-żółte owoce, do 10 cm. średnicy mające, są brzoskwiniami Antylów, mają smak korzenny i używają się najczęściej na kompoty, rzadko surowe. Alkohol destylowany z kwiatami **M.** daje *liqueur aux créoles*, uważany w Indjach zachodnich za najlepszy napój alkoholowy.

Mammilaria *(Wymion, Dyniokłęb, Kakt pierś)*, rodzaj roślin z rodziny kaktusowatych, o łodydze mniej lub więcej okrągłej, mięsistej, pokrytej brodawkami, ułożonemi spiralnie, które na wierzchołkach opatrzone są kolcami lub wełną; kwiaty, wogóle małe, wyrastają między brodawkami. Należą tu liczne gatunki, głównie w Meksyku; w cieplarniach europejskich hoduje się około 70 gatunków. Jagodowate owoce większej liczby gatunków są słodkie i jadalne. Zmiażdżona łodyga niektórych używa się na okłady chłodzące i rozmiękczające.

Mammilaria pectinata

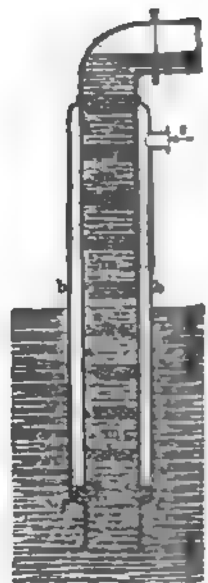
Mammotrectus, rodzaj słowników średniowiecznych do ksiąg biblijnych; wyrazy łacińskie są w nich objaśnione w języku żywym danego narodu. Niedawno odnalazł taki **M.** polski z roku 1471 H. Łopaciński (ob.).

Mamon, *Mammon*, początkowo słowo aramejskie, oznaczające pieniądz, zysk, po gr. mamonas. W nowym testamencie uosobienie bogactwa, jako potęgi przeciwnej Bogu (Mateusz VI, 24, Łukasz VI, 9, 11, 13). Obecnie używa się jako synonim bogactw w znaczeniu pogardliwem.

Mamut, ob. Słoń i Mastodon.

Mamutowa jaskinia, jaskinia stalaktytowa w hrabstwie Edmondson w stanie Kentucky, u stóp kopulastej wyniosłości. Ciągnie się ona na rozległości 16 klm., ale różne jej skręty, dotąd zbadane, mają długość 280 klm. Napełniona jest dziwacznemi utworami stalaktytowemi, między którem *Chief City*, przy długości 150 m. i 60 m. szerokości, wznosi się na wysokości 36 m. Przez długi czas przypisywano jej, zupełnie bezzasadnie, znakomite własności lecznicze. *Jaskinią mamuta* nazwali też w r. 1873 Zawisza i Ślósarski grotę położoną na gruntach wsi Wierzchowa, w pobliżu Ojcowa, gdzie znaleziono kości mamuta i niewątpliwe ślady współczesnego istnienia człowieka. Por. „Poszukiwania archeologiczne" (Warsz., 1874, t. 2).

Mamutowa pompa, przyrząd do podnoszenia wody działaniem ciśnienia powietrza, zbudowany przez Borsiga. Rura *a* (ob. fig.), przeprowadzająca wodę, otoczona jest drugą rurą *b*, która się z nią u góry styka hermetycznie. Powietrze wtłaczane przy *c* przedostaje się do rury *a* przez szczelinę obrączkową *f*, a gromadzące się bańki powietrza tworzą warstwę *m*, działającą jak tłok, który wodę w górę podnosi. Wznosząca się w górę warstwa powietrza, doznając ciśnienia coraz mniejszego, rozszerza się, ale dalej napływające powietrze tworzy nowy tłok, tak, że cała rura *a*, aż do wypływu *s*, wypełniona jest naprzemian warstwami wody i powietrza. Ciężar właściwy całego słupa jest mniejszy, aniżeli wody, skąd słup wody w *a* wznosi się znacznie ponad poziom wody otaczającej. Korzyść tego urządzenia polega na tem, że służyć może i do wody zamulonej piaskiem.

Pompa mamutowa.

Mamutowe drzewo, ob. Wellingtonia i Sequoia.

Man, wyspa angielska na morzu Irlandzkiem, obejmuje 288 klm. kw., ma około 55,000 mieszk. pochodzenia celtyckiego, nazywających się pomiędzy sobą *Manks*, a wyspę *Manning*. Wyspa ta ma oddzielnego gubernatora królewskiego, własną ustawę, własne prawa krajowe i wolną jest od

szelkich ceł i podatków. Głównemi miastami są: astletown i Douglas.

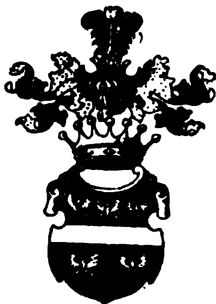
Man, waga perska różnego ciężaru; najczęściej żywany M. *tebrycki*=640 miskalów=2,94 kg.; owy M. *tebrycki*=1000, M. wielki=3,000 miskaw. Ob. Batman.

Man, na receptach lekarskich: *manipulus*, garść.

Man Maurycy, publicysta, b. Mann.

Manacor, miasto na yspie Majorce, ma 20,000 iesz., letnia rezydencja ogatszej szlachty.

Managet (baron), *Maagetta*, herb: W polu czarem między trzema złotemi rłami u góry a dwoma u ołu — pas srebrny. Nad oroną baronowską i hełem ukoronowanym—trzy ióra strusie: srebrne między czerwonemi. Labry zarno-złote.

Managet.

Managua, stolica środkowo-amerykańskiej zeczypospolitej Nicaragua, nad jeziorem M., liczy 7,000 miesz. i jest rezydencją władz rządowych.

Manaos, główne miasto brazylijskiego stanu mazonas, nad Rio-Negro, ma liceum, seminarjum uchowne, przytułek dla dzieci indyjskich, instyut chemiczny, 140,000 miesz., prowadzących hanel gumą, orzechami, kakao i kopaiwą.

Manassein Mikołaj, minister rosyjski, kształcił ię w szkole prawa, 1854 r. rozpoczął służbę w 8 epartamencie senatu, którą opuścił 1860, w 1866 ostał towarzyszem prokuratora moskiewskiego sąu okręgowego, 1870 roku prokuratorem tegoż ądu, 1877 roku mianowany rzeczywist. rad. stanu dyrektorem departamentu ministerjum sprawieliwości, 1880 powołany do senatu, 1882—84 doonał rewizji ustaw gubernji Nadbałtyckich, któej rezultatem było ściślejsze zjednoczenie ich Państwem Rossyjskiem; w 1885 mianowany miistrem sprawiedliwości.

Manasses (*Mnaseh*), pierworodny syn Józefa Asnaty, Egipcjanki, przyjęty wraz z bratem Efraimem za syna przez Jakóba. W czasie podziału ziemi obiecanej pomiędzy synów Jakóba obaj otrzymali udziały. Pokolenie M. otrzymało rozległe krainy na wschodnim brzegu Jordanu, a mianowicie ziemię Basan, połowę Gilead, dalej Astharot i Edrej. Za czasów Mojżesza pokolenie M. liczyło około 32,000, później zaś 52,000 mężów, noszących broń.

Manasses, zwał się także jeden z synów króla żydowskiego Hiskijasza, który r. 699 przed Chr. objął rządy po swym ojcu; początkowo popadł w bałwochwalstwo i składał nawet własne dzieci w ofierze Molochowi; wzięty do niewoli przez Asarheddona, uprowadzony został do Asyrji, gdzie miał ułożyć „Modlitwę Manassesa", zamieszczoną pomiędzy apokryfami, tak u katolików, jako też i protestantów; kościół grecki uważa jednakże tę księgę za kanoniczną.

Manatus, *krowa morska*, ob. Brzegowiec.

Manavi (*Manabi*), prowincja w połud.-amerykań. rzeczypospolitej Ecuador, na brzegu oceanu Spokojnego położona, ma 14,922 klm. kw. obszaru i 65,000 miesz. Miastem głównem jest *Puerto viejo*, liczące 10,000 miesz.

Mancel Józef, rzeźbiarz, * 1839 w Warszawie, kształcił się tamże i w Petersburgu, następnie w akademji florentyńskiej, wreszcie spędził lat sześć w Rzymie. Wykonał: „Miłość bliźniego" (Sztuogarg), „Tankred i Klorynda" (Petersburg), statuę na grobie Bandtków w Warszawie i in.

Mancha, albo *La Mancha*, czyli *La Mancza*, dawna prowincja hiszpańska, stanowi obecnie główną część prow. Ciudad-Real; obejmuje 64,774 klm. kw.; sławna jako ojczyzna Don-Kiszota.

Manche albo *La Manche*, kanał morski, oddzielający Francję od Anglji. Od niego otrzymał nazwę departament francuski (*Manche*), położony w północnej Francji, mający 6,411 klm. kw. powierzchni i 513,000 miesz. z miastem stołecznem St.-Lô.

Manchester, *Manczester*, najważniejsze miasto fabryczne Anglji i główne siedlisko wyrobów bawełnianych tego kraju, położone w hrabstwie t. n., nad spławną rz. Irwell, kanałem Bridgewater i innemi, w pośrodku wielkiej sieci krzyżujących się tutaj kolei żelaznych; miasto i hrabstwo M. obejmują 52,2 klm. kw. i liczą 506,000 miesz., a wraz z leżącem na przeciwnym brzegu rz. Irwell miastem i hrabswem Salford, 73,1 klm. kw. i 704,000 m. Obok wielkich fabryk wyrobów bawełnianych, znajdują się tu ważne fabryki wyrobów żelaznych, gumowych i wielkie zakłady budowy machin. Rozległy handel miasta prowadzony jest po większej części en gros. Wiele tu jest ważnych instytucji dobroczynnych, naukowych, religijnych, jak np. uniwersytet Wiktorji, różne kolegja, dwanaście bibljotek publicznych; zasługują na wyróżnienie: wspaniały ratusz, zbudowany w 1868—1877, kosztem miljona przeszło funtów sterl., gmach sądu, nowa giełda, kolegjum Owena i in. Miasto M. było w X w. skromną wioską, która dopiero w XI w. zaczęła się podnosić w przemyśle, ale tak powolnie, że w 1719 zaledwie 8,000 m. liczyło. Tutaj zbudowano 1789 pierwszą machinę parową, zastosowaną do produkcji wyrobów bawełnianych. Tu także ukonstytuowała się liga anti-corn-law-league i utworzyła szkoła ekonomiczna, zwana *manczesterską*, propagująca zasadę wolnego handlu (ob. Ekonomja polityczna).

Manchester, m. w północno-amerykańskim stanie New-Hampshire, nad rz. Merrimack, liczy 44,000 m. i jest ogniskiem rozległego przemysłu bawełnianego; oprócz tego posiada liczne fabryki machin i odlewnie żelaza.

Manchester, tkanina, ob. Manczester.

Manchester (hrabiowie i książęta), parowie angielscy, wywodzący swój ród od Drogona de Montacuto, który z Wilhelmem Zdobywcą przybył do Anglji. Bezpośrednim jednak protoplastą **M.** jest sir *Edward Montagu*, za Henryka VIII mówca izby niższej i główny sędzia trybunału zwanego *Common Pleas*. Wnuk jego, *sir Henryk Montagu*, lord skarbnik, a następnie pieczętarz, wyniesiony został 1625 do godności hr. **M.**; † 1642.—Starszy syn jego, *Edward Montagu*, drugi hr. **M.**, występował w opozycji przeciwko Karolowi I pod imieniem *lorda Kimbolton;* jako generał parlamentu pobił 1644 pod Marston-Moor księcia Ruperta, ale po straceniu króla, wycofał się ze swego stronnictwa i 1660 głosował nawet za przywróceniem Karola II; † 1671.—Jego wnuk, *Karol Montagu*, czwarty hr. **M.**, gorliwy stronnik Wilhelma, księcia Oranji, sprawował kilka poselstw, został 1701 sekretarzem stanu, a 1719 przy wstąpieniu na tron Jerzego I, któremu rzeczywiście do pozyskania korony dopomógł, *księciem* **M.** † 1722.—*Wilhelm Montagu*, piąty książę **M.**, * 1771, był gubernatorem Jamajki i † 1843 jako główny dyrektor poczt.—Jego syn, *Jerzy Montagu*, szósty książę **M.**, * 1799, † 1855, naprzód oficer marynarki, odznaczył się później jako kaznodzieja i autor pism teologicznych.—Syn tego ostatniego, *Wilhelm Drogo Montagu*, poprzednio *wicehr. Mandeville*. od 1855 siódmy, żyjący dotąd książę **M.**, * 1823, służył do 1850 wojskowo, a potem w izbie niższej trzymał ze stronnictwem konserwatystów. Z papierów familijnych, przechowywanych w archiwum rodzinnego zamku Kimbolton, wydał: „Court and society from Elizabeth to Anne" (2 t., Londyn, 1864).

Manchesterska szkoła, partja, ob. Manchesteryzm.

Manchesteryzm, teorja ekonomiczna wolnego handlu, której twórcami byli Cobden i Bright. Nazwa pochodzi od miasta Manchester, gdzie założono stowarzyszenie dla krzewienia tej teorji.

Mancinella, drzewo, ob. Hippomane.

Mancini Marja, siostrzenica kardynała Mazariniego, * 1639 w Rzymie. Sprowadzona przez stryja do Paryża, wzbudziła miłość młodego króla Ludwika XIV. Mazarini oddał ją do klasztoru, a później wydał za mąż za księcia Collonna, konetabla Neapolu (1661). W 1772 **M.** uciekła od męża i przybyła na dwór francuski, ale nie zdołała obudzić dawnych uczuć w królu. Przeniosła się do Madrytu i zmarła tam 1715.

Mancini Olimpja, siostra poprzedniej, hrabina Soissons, * 1640 w Rzymie, przybyła w r. 1647 z siostrami do Paryża i zaślubiwszy w 1657 hrabiego Soissons została nadintendentką dworu królowej. Ponieważ mieszała się w intrygi miłosne króla, straciła to miejsce. Zaplątana w słynny proces trucicielki Voysin uciekła do Brukseli, a stamtąd do Madrytu, gdzie zyskała zaufanie króla Karola II. St. Simon oskarża ją o otrucie swego małżonka i królowej hiszpańskiej. Wypędzona z Madrytu umarła w Brukseli 1708. Była ona matką księcia Eugenjusza Sabaudzkiego. Por. Renée „Les nièces de Mazarin" (1856).

Mancini Laura Beatryks, z domu *Oliva*, poetka włoska, * 1825 w Neapolu, † 1869 we Florencji. Wykształcona starannie przez ojca, biegłego filologa, poświęcała się w chwilach wolnych od prac poważnych malarstwu, muzyce i poezji. W 1840 poślubiła w Neapolu uczonego prawnika *Manciniego*. Z poezji jej, zalecających się fantazją, czystem uczuciem i bogactwem myśli, oprócz tragedji „Ines" (Florencja, 1845), wymieniamy: „Colombo al Convento della Rabida" (Genua, 1846); „Poesie Varie" (Genua, 1846); „A. E. G. Gladstone un esule Napolitana" (Tur., 1851) i „L'Italia sulla tomba di Vicenzo Gioberti" (Tur., 1853). Od 1860 sławiła wielkie wypadki swej ojczyzny.—Mąż jej **M.** Paskal Stanisław, uczony prawnik i głośny adwokat, * 1817, † 1888 pod Neapolem, czynny brał udział w politycznych ruchach włoskich; w gabinecie Ratazzi'ego był chwilowo 1862 ministrem oświaty; w parlamencie włoskim występował jako przywódca lewego środka, t. j. partji Ratazzi'ego. W 1872 został profesorem uniwersytetu rzymskiego, 1873 prezesem utworzonego w Gandawie instytutu prawa międzynarodowego, 1876 jako minister sprawiedliwości i oświaty przeprowadził prawo o obowiązkowem nauczaniu, 1881 r. został ministrem spraw zagranicznych, ustąpił z gabinetu 1885.

Mancini Franciszek Jan, malarz włoski, * 1829 w Neapolu, kształcił w miejscowej akademji sztuk pięknych. Główne jego prace: „Powrót z uroczystości Matki Boskiej" (w muzeum neapolitańskiem), „Ulica w Torre del Annunziata", „Ulica w Pompei", „Ulica w Puzzuoli", „Widok morski pod Ischia", „Widok morski Capri", „Widok morski z Amalfi", „Wybrzeże morza Adrjatyckiego", „Hydepark w Londynie".

Mancini-Mazarini, ob. Nevers, książę.

Mancipatio, inaczej *venditio solemnis per aes et libram*, tak się zwał w prawie rzymskiem akt kupna i sprzedaży, w formie urzędowej z uroczystościami prawnemi zdziałany. Przy zawarciu tego aktu, oprócz kontraktujących stron, musiało się jeszcze znajdować 5 świadków, i w ich obecności umówiona na rzecz cena była przez nabywcę wypłacana przez ręce ważnika, a raczej płatnika publicznego (libripens), który odważał kruszec (aes). Później w tej formie urzędowej były zawierane oprócz sprzedaży jeszcze i inne umowy prawne.

Manco (włos.), brak (towaru, pieniędzy w kasie).

Manczester, *welwet*, tkanina bawełniana, naśladująca aksamit. Otrzymała nazwę od miasta Manchester, gdzie jest najwięcej wyrabiana.

Mandaici, *Mandejczycy*, sekta gnostyatycznа, której resztki liczące około 1500 głów istnieją dotąd w Chusistanie w Persji. Powstała ona samoistnie jako odłam chaldeizmu, a dopiero w II w. po Chr. przyjęła pewne dogmaty doktryny chrześcijańskiej. Nazwa

sekty pochodzi od Mandy d'Hajje, proroka i pośrednika, personifikacji poznania życia (gnozy). Zdaje się, że Manicheizm (ob.) wyszedł z Mandaizmu, gdyż ojciec Manesa był Mandaitą. **M.** uznaje chrzest, komunję, księża mogą się żenić; poligamja wogóle jest dozwolona. Najważniejsza księga **M.** jest *Sidra Rabba* (wielka księga) w djalekcie aramejskim napisana. Por. J. H. W. Brandt „Die Mandäische Religion, ihre Entwickelung und Geschichtliche Bedeutung (1889), oraz „Mandäische Schriften aus der grossen Sammlung heiliger Bücher übersetzt und erläutert" (1893).

Mandalai, dawna stolica królestwa Birmańskiego, obecnie gł. miasto angielskiej prowincji Birmy Wyższej, o 4 klm. od Irawadi, liczy 190,000 miesz.

Mandaryn, wyraz przez Portugalczyków utworzony z sankryckiego *mantrin* doradca, którym Europejczycy nazywają każdego urzędnika publicznego w Chinach. *Mantrin* oznacza u Malajczyków każdego dostojnika. Portugalczycy wzięli więc ten wyraz ze słownika malajskiego, do którego dostał się przed wiekami z sanskrytu. Chińska nazwa **M.** jest *kwan*.

Mandarynka, ob. Pomarańcza.

Mandaryńska kaczka, ob. Kaczka.

Mandat, z łacińskiego *mandatum*, to samo co pełnomocnictwo. *Mandat* znaczy mocodawcę, *mandatarjusz*, pełnomocnika. W prawie rzymskiem mandat polegał na tem, że jedna z umawiających się stron (mandatarius, procurator) przyrzeka drugiej (mandans) wykonanie pewnych dozwolonych prawem czynności bez żadnego za to wynagrodzenia, do czego też zostaje przez udzielającego mandatu umocowaną. W prawie kościelnem **M.** znaczy list pasterski, polecający kolatorowi udzielenie beneficjum osobie, przez stolicę apostolską wskazanej. W ogólności **M.** znaczy rozkaz przesłany do wykonania, a dawniej pozew, wychodzący od sądów królewskich.

Mandejczycy, sekta religijna, ob. Mandaici.

Mandel Edward, rytownik niemiecki, * 1810 w Berlinie, † 1882 w Berlinie, od 1842 profesor, a od 1857 dyrektor szkoły rytowniczej tamże, wykonał wiele cennych sztychów, jak „Karol I" (van Dycka), portret Rafaela, „Madonna della Sedia" (Rafaela), „Ecce Homo" (Guido Reni'ego), „La Bella" (Tycjana) i w. in.

Mandelgren Nils Mansson, estetyk szwedzki * 1813 r. w Ingelsträde, kształcił się w akademji sztuk pięknych, gdzie otrzymał kilka nagród, następnie podróżował po Europie południowej, 1843 został profesorem akademji i założył pierwszą w Szwecji szkołę sztuki stosowanej do przemysłu. Wydał: „Monuments scandinaves du moyen-âge" (1853—63); „Samlingar till svenska konst och odlingshistorien" (1866—68). W 1870 założył Towarzystwo archeologiczne w Szwecji. Od 1878 wydaje „Atlas de l'histoire de la civilisation en Suède".

Mandeville John, prawdopodobny autor słynnego dzieła podróżniczego, * 1300, † 1372, kształcił się w medycynie i matematyce, a potem odbył pielgrzymkę do Ziemi Świętej i zwiedził Egipt. Pomimo to opisał prawie cały znany wówczas świat, opierając się na istniejących dziełach, ale zrobił to z wielkim talentem, co zapewniło książce olbrzymie powodzenie. Oryginał, pisany po francusku, przełożono w XV w. na kilka języków. Por. Vogel „Handschriftliche Untersuchungen über die Englische Version M's." (1891).

Mandeville Bernard, filozof, * 1670 w Dortrechcie, † 1733 w Londynie, gdzie był lekarzem. Główną jego pracą jest: „The fable of the bees or private vices made public benefits."

Mandibula, u zwierząt kręgowych szczęka dolna, żuchwa, u zwierząt stawowych warga górna czyli przednia.

Mandingo (*Mandinka, Mallinke, Wangara, Wakore*), naród murzyński w zachodniej Afryce, pochodzący pierwotnie z górskiego kraju *Manding*, obecnie osiadły w Senegambji płd., na płn. gór Kongo. Język tego plemienia od Senegalu aż do Timbuktu stał się mową panującą. Kształtniejszej budowy ciała niż wszystkie inne plemiona Negrów, **M.** są czarni, ale co do kształtu ciała i budowy czaszki niewiele różnią się od plemion rasy kaukaskiej. Wyznają wiarę mahometańską i tworzą najszlachetniejszą i najinteligentniejszą część ludności Senegambji. W początkach wieku XIII utworzyli państwo Melli, ale to już w XV w. rozpadło się pod naciskiem Tuaregów. Obecnie są głównymi pośrednikami w handlu w Sudanie i wysyłają liczne karawany; nadto zajmują się rolnictwem, hodowlą bydła, kowalstwem i złotnictwem. Liczba ich, według Bartha, wynosi 6 do 8 miljonów głów. Mowa ich wraz z językami plemion sąsiednich, Bambara, Wei, Suzu, tworzy grupę językową *mande*, którą gramatycznie opracował Steinthal (1867), a słownikowo Schön (1884).

Mandioka, ob. Manihot.

Mandolina (włos. *Mandola*), instrument muzyczny strunowy, z kategorji lutni. od właściwej

Mandolina z XVII wieku.

lutni mniejszy; struny częścią palcami, częścią piórkiem bywają szarpane, gdy lewa ręka na gryfie potrzebne tony wybiera.

Mandragora (*Dziwostręt*), rodzaj roślin z rodziny psiankowatych, obejmujący rośliny zielne, bezłodygowe z korzeniami rzepowemi, w których dostrzedz można podobieństwo do postaci ludzkiej; liście zebrane są w rozetę. **M.** *autumnalis*, o okazałej koronie fijoletowej, rośnie w Andaluzji, Sardynji i Grecji; jagody zielone, następnie żółknące, jadane są z octem i pieprzem; liści używają nie-

które wschodnie ludy do palenia, jak tytuniu. Korzeń miał wielkie znaczenie w zabobonach średniowiecznych; wyrzynano z niego figurki ludzkie (*alruniki, alrauny*) i przechowywano w domach jako szacowny talizman. Dziewica Orleańska była oskarżoną o używanie alruników do czarodziejstw. Uważano je za ochronę od chorób, dawały szczęście w procesach, zapewniały kobietom płodność i łatwe porody.

Mandragora.

Strojono je w sukienki i na nowiu dawano nową odzież. Korzeniami M. prowadzono handel, a cena ich dochodziła do 60 talarów. Do tegoż celu używane były korzenie przestępu.

Mandryl, małpa, ob. Pawjan.

Mandryta, w kościele greckim znaczy mnich.

Mandszu, ob. Mandżurowie.

Mandywel, *Manteifeld (Manteufel)*, herb. **M. I:** W polu srebrnem—pas czerwony. U szczytu dwa skrzydła srebrne z pasem czerwonym. Labry

Mandywel I.

Mandywel II.

czerwono-srebrne.—**M. II** v. *Rogala* odm.: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem srebrnem—róg jeleni czerwony. U szczytu—pół gryfa lub dwa skrzydła.

Mandżurja, prowincja państwa Chińskiego, granicząca z Syberją, Mongolją, Koreą i Chinami właściwemi, oblana morzami Japońskiem i Żółtem, ma 942,000 klm. kw. przestrzeni. Znaczna część tego kraju, zawierająca 650,000 klm. kw., odstąpiona została w 1858 r. Rosji, z czego utworzono tak zwany kraj Nadamurski. M. jest bardzo górzystą (góry Jabłonowe, Dauryjskie, Szan-yanalia i Chycata), przerzniętą rzeką Amur z licznemi jej dopływami. Klimat lądowy, zimny i ostry, lato nadzwyczaj gorące, zima dokuczliwie mroźna i długa. Grunt w nizinach urodzajny, wydaje zboże, tytuń, owoce i t. d., główne przecież bogactwo kraju stanowią ogromne lasy, dające przytułek licznym gatunkom dzikich zwierząt (wilki, niedźwiedzie, kuny, sobole, gronostaje), których futra są przedmiotem obszernego handlu. Ludność dochodzi do 12,000,000; utrzymuje się przeważnie z rybołówstwa i polowania, prowadząc życie koczujące. Por. F. S. H. Platha „Die Völker der Mandschurei" (2 t., 1830). W r. 1901 została M. zajęta czasowo przez wojska rosyjskie, które mają strzedz porządku i budowy kolei Mandżurskiej. Wejście wojsk rosyjskich było wywołane napadem wojsk chińskich na robotników kolejowych oraz na pograniczne stacje wojskowe.

Mandżurowie, główna gałąź plemienia tunguskiego, jest to naród wojowniczy i energiczny, liczebnie jednak słaby. W Mandżurji (ob.) liczy on zaledwie miljon głów, w Chinach zaś właściwych ginie wobec przewagi Chińczyków i przez łączenie się z nimi. Co do ich historji, ob. Chiny.

Manège (fr.), sztuka jeżdżenia konno, szkoła jazdy konnej, maneż.

Manekin (franc. *mannequin*), lalka z ruchomemi członkami, która pozwala naśladować różne położenia człowieka, służy malarzom za model i przy wykładach chirurgicznych; w dalszem znaczeniu: człowiek niesamodzielny, bezwłasnowolny.

Manes, ob. Mani, Manicheizm.

Manesejski rękopis, wielkiej wartości niemiecki rękopis pieśni z XIV w., z 7,000 strof przez 140 poetów i ze 137 minjaturami, dawniej w Heidelbergu, od XVII w. w Paryżu, 1888 przez zamianę napowrót do Heidelberga nabyty, tak nazwany od euryskiego patrycjusza Rüdigera Manesse († 1325), od którego podobno pochodzi, przedrukowany w Hagena „Minnesingern," 1838 i facsimile 1887 (140 kart).

Manet Edward, malarz francuski, * 1833 r., twórca impresjonizmu. Początkowo miał być marynarzem i odbył podróż do Brasylji, potem wstąpił do Couture'a i pracował pod jego kierunkiem 6 lat. Następnie udał się do Hisspanji i studjował dzieła Goya'i i Velasqueza, od 1860 zaczął wystawiać własne prace, którym Salon odmówił przyjęcia; wtedy urządził własną wystawę zbiorową i dał początek impresjonizmowi (ob.) 1867. Dopiero w 1877 otwarto dla dzieł M. wrota salonu sztuk pięknych. Z dzieł M. wyliczamy: portret Zoli (1868); portret śpiewaka Faure'a w kostiumie Hamleta; Lekcja muzyki (1877); Rzemieślnicy pijący piwo, Bufet w Folie Bergères, Śniadanie na murawie. Był także dobrym akwaforcistą. Por. Bazir (1884).

Manethon, kapłan egipski, rodem z Sebennytos, żył za czasów dwu pierwszych Ptolemeuszów, był naczelnym kapłanem i archiwistą w Heliopolis. M. należał do najuczeńszych w kraju kapłanów i na żądanie Ptolemeusza Filadelfa napisał po

grecku dwa dzieła: jedno „O starożytności i religji Egipcjan“ drugie, daleko ważniejsze „Historja Egiptu“ w 3 księgach, od czasów mitycznych aż do podboju perskiego, dokonanego przez Ochusa. Dzieło to, jedyne obszerniejsze i wiarogodne źródło do historji egipskiej, dochowało się (jak i pierwsze) we fragmentach jeno u Józefa, Euzebjusza, Syncellusa i in. Oprócz tego istnieją dokładne listy pojedyńczych dynastji i wielu królów, ułożone w porządku chronologicznym. Najlepsze wyd. tych fragmentów sporządzili Fruin (Lejda, 1847) i Müller we „Fragmenta historicorum Graecorum“ (2 t., Paryż, 1848). Por. Böckh'a „Manethôs und die Hundssternperiode“ (Berlin, 1846); Bunsena „Aegyptens Stelle in der Weltgeschichte“ (t. I); Lepsiusa „Chronologie der Aegypter“ (t. I, Berlin, 1856); Havet „Memoires sur la date des écrits qui portent les noms de Berose et de Manethon;“ hr. Jan Potocki: „Dynasties du second livre de Manethon,“ Florencja, 1803; „Chronologie des deux premiers livres de Manethon“ (Petersb., 1805); obie te książki Potockiego są rzadkością bibljograficzną.

Manewry, naukowe ćwiczenia wojsk, urządzane w celu praktycznego obeznania dowódców i żołnierzy z działaniami wojennemi; oswajają one nadto z trudami i niewygodami podczas marszu. **M.** bywają jednostrone i dwustronne i urządzane ze wszystkiemi rodzajami broni. Celem **M.** *jednostronnych* jest wykonanie w praktyce ataku i obrony miejscowych przedmiotów i całych pozycji (góry, lasu, wsi, wąwozu, przeprawy, fortu i t. p.) z wystawionym lub domniemanym przeciwnikiem (flagi, granica, brzeg lasu, wał, szczyt). **M.** *dwustronne* więcej są zbliżone do rzeczywistych działań wojennych, ponieważ manewrujące oddziały, atakujący i broniący się, odgrywają rolę czynną. Każdy **M.** polega na marszu z wojskowemi ostrożnościami i kończy się atakiem; żołnierze strzelają nabojami ślepemi. W ostatnich latach **M.** w Europie zachodniej dokonywane były w warunkach zbliżonych, ile tylko można, do operacji podczas wojny, przyczem próbowano nowych pomysłów pod względem taktyki, wywołanych różnemi ulepszeniami techniki wojennej; sprawdzano też stopień przygotowania gospodarskich instytucji wojskowych, oraz służby sanitarnej i pocztowo-telegraficznej. Na **M.** pruskich 1894 stosowano już balony i telefony, których druty przyczepiano do gałęzi drzew, do oświetlenia zaś używano lamp elektrycznych, przymocowanych do balonów uwiązanych, wypuszczanych do wysokości 600 metrów.

Maneż (z franc. *manège), kierat,* machina, wprawiana w ruch za pomocą zwierząt pociągowych, a w znaczeniu ściślejszem machina, której oś obrotu jest pionowa, zwierzęta zaś, poruszające ją, odbywają drogę po kole poziomem.—**M.** zwano też ujeżdżalnie.

Manfred, książę Tarentu, * 1231, syn cesarza Fryderyka II i hrabianki Blanki Lanzia. Po śmierci ojca otrzymał 1250 r. księstwo Tarentu i obroniwszy przeciwko roszczeniom papieża Apulję, posiadłość swego brata Konrada, objął 1254 r. po śmierci tegoż brata jej zarząd w imieniu swego synowca Konradyna (ob.), ale musiał staczać walki z nieprzyjaznymi sobie papieżami: Inocentym IV i Aleksandrem IV. Obciążony przez tego ostatniego klątwą, wkroczył do jego państwa i po zwycięstwie Sieny nad Florencją pod Montaperto 4 września 1260 zhołdował całą Tuscję. Papież Urban IV rzucił atoli nową klątwę na **M.** i jego kraje, któremi jako lennością papieską obdarzył Karola d'Anjou. Gdy następny papież Klemens IV jeszcze ściślej połączył się z Karolem d'Anjou i 6 styc. 1266 królem Sycylji ukoronować go kazał, **M.** stoczył z nim bitwę pod Beneventem 26 lutego 1266 i poległ na placu boju, a żona jego, córka i trzej synowie dostali się w ręce zwycięzcy. Por. Cesare'go „Storia di Manfredi“ (2 t., Neapol, 1837) i Münch'a „König Manfred“ (Stuttg., 1840); Schirrmacher „Geschichte der letzten Hohenstaufen“ (Getyn., 1871).

Manfredonia, miasto w prowincji Foggia we Włoszech, u stóp góry Monte-Gargano i na brzegu zatoki **M.**, posiada starożytny zamek, jest siedzibą biskupa, liczy 8,500 miesz.

Mangal, piec turecki, okrągła misa mosiężna lub miedziana, napełniona węglami rozżarzonemi.

Mangalia, miasto w rumuńskiej Dobrudży, nad morzem Czarnem, przy granicy bulgarskiej położone, liczy około 8,000 miesz.

Mangalur, miasto port. w okręgu południowo-kanarskim, w angielsko-indyjskiem prezydenctwie Madrasu, przy ujściu rzeki Natrawati, liczy 41,000 miesz.; jest siedliskiem biskupa katolickiego.

Mangan (*Manganes*), pierwiastek chemiczny, metaliczny, pod wielu względami zbliżony do żelaza, którego symbol jest *Mn*, a ciężar atomowy=54,8. W naturze występuje głównie w postaci tlenków, z których się otrzymuje przez wyżarzenie z węglem. Jest czerwonawo-szary, bardzo twardy, kruchy i nader trudno topliwy, c. wł.= 6,9—8. Utlenia się na powietrzu i rozkłada wodę. **M.** jest ważnym przy otrzymywaniu żelaza, oddala bowiem z niego siarkę i krzem. Z żelazem wydaje stopy bardzo twarde, z miedzią stop podobny do bronzu, lecz od niego twardszy, zwany *kupromangan*; stopy manganu i miedzi dają z cynkiem stopy zupełnie podobne do argentanu. W ogólności dodatek **M.** do różnych stopów nadaje im większą twardość i jest korzystny, gdy mosiądz lub bronz poddane być mają znacznym ciśnieniom. Stop miedzi, niklu i manganu, zwany *manganin*, używa się na wyrób oporów elektrycznych.—*Związki manganu.* Z tlenem wydaje **M.** 6 związków: *Tlenek manganu*, MnO, zielony proszek, otrzymywany przez wyżarzenie wyższych tlenków; wodan jego H_2MnO_2, znajduje się jako rzadki minerał, *pyrochroit*, w masach blaszkowych; stanowi on zasadę jednoatomowych soli manganowych, z których strącają go alkalja, jako osad biały. Sole te występują w róż-

-nych minerałach, w ziemi rolnej i wodzie źródlanej, w roślinach i zwierzętach; rozpuszczalne mają barwę blado-różową. *Węglan* **M.**, $MnCO_3$, znajduje się w przyrodzie jako *szpat manganowy, diallagit, rodochroit, braunsztajn czerwony*, w różowych romboedrach. *Tlennik manganu*, Mn_2O_3, czarny proszek, otrzymywany ze swego wodanu; wodan jego, $H_2Mn_2O_4$, stanowi minerał *manganit*, krystalizujący w szeregu dwu-a-jednoosiowym. *Pianka manganowa* jest to minerał ziemisty, brunatny, lekki, złożony z wodanów manganu. *Tlenotlennik* **M.**, $Mn_3O_4=MnO+Mn_2O_3$, jest proszkiem brunatnym, znajduje się w przyrodzie jako *hausmanit*, krystalizujący w szeregu trzy-a-jednoosiowym. Sole jego mało są znane, łatwo się bowiem rozkładają. *Nadtlennik* **M.**, *dwutlenek* **M.**, MnO_2, stanowi najważniejszą rudę **M.**, *piroluzyt*, napotykany w przyrodzie w kryształach dwu-a-jednoosiowych, lub masach promienistych, wydających czarny proszek, c. wł.=5. Używa się do otrzymywania chloru, tlenu, do barwienia szkła i t. p. W handlu nazywają się *braunsztajnem*. Dwa dalsze związki **M.** z tlenem mają własności kwasowe. *Kwas manganny*, H_2MnO_4, i jego bezwodnik, MnO_3, otrzymać się nie dają, gdyż sole jego przy traktowaniu silnemi kwasami wydają kwas nadmanganny i wodan tlennika **M.**; sole te są zielone, gdy sole kwasu nadmangannego zawsze czerwone, stąd następuje łatwa zmiana barwy, co u *manganjanu potasu*, K_2MnO_4, następuje już przez rozcieńczenie wodą: stąd dawniej nazywano tę sól *chameleonem mineralnym* (ob.). *Manganjan baru* $BaMnO_4$ jest szmaragdowo-zielony i tworzy *zieleń kaselską* czyli *manganową*, dającą dobry surogat zieleni szwejnfurckiej. *Kwas nadmanganny*, $HMnO_4$, otrzymuje się ze swej soli barytowej, przez dodanie kwasu siarczanego, w roztworze czerwonym; bezwodnik jego, Mn_2O_7, jest cieczą ciemno-czerwoną, rozkładającą się przy 65° z wybuchem. Z soli jego najważniejszym jest *nadmanganjan potasu*, $KMnO_4$, otrzymywany przez wyżarzenie nadtlennika **M.** z potażem i chloranem potasu; jest to masa czerwona, dająca roztwór silnie czerwono-fijoletowy, z którego sól wydziela się w kryształach niemal czarnych, z połyskiem fijoletowym. Sól ta używa się w chemji analitycznej i medycynie z powodu silnych własności utleniających; przeszkadza gniciu ciał i stąd używa się do opatrunków chirurgicznych, oraz do obmywania wrzodów lub błon zajętych dytterytycznym procesem. Wogóle kwas nadmanganny i jego sole są ciałami silnie utleniającemi.—*Siarek* **M.**, MnS, tworzy minerał rzadki, *blendę* czyli *błyszcz manganowy; dwusiarek*, MnS_2, stanowi w przyrodzie *haueryt* (ob.). *Chlorek* **M.**, $MnCl_2$, krystalizuje z 4 cząsteczkami wody i łatwo się rozpływa. Oprócz wyżej wymienionych rud **M.** znane są i jego *krzemiany*, mianowicie *czerwony* lub *rodonit*, rzadko krystaliczny, w stanie zanieczyszczonym zwany **M.** *rogowym, alagitem, fokicytem*, oraz rzadszy *czarny*. Do krzemianów zaliczyć też można *braunit*, raczej tlennik, zawierający niewielką ilość krzemionki. Rudy **M.** są dosyć rozpowszechnione, w granicie, łupku mikowym, porfirze w wielu miejscowściach.—Ze związków manganowych znany był starożytnym braunsztajn, uważany za żeński rodzaj żelaza magnetycznego i stąd *magnesia* zwany; dopiero w w. XVIII poznano, że nie zawiera żelaza. Następnie Scheele i Bergmann wyróżnili **M.** jako oddzielny metal, który wydzielony wreszcie został 1807 przez Gahna; nazwę **M.** nadał mu Buttmann (1808).

Manganez, toż co mangan (ob.).

Manganin, stop manganowy, ob. Mangan.

Manganit, ob. Mangan.

Manganjany, sole kwasu mangannego, ob. Mangan.

Manganny kwas, ob. Mangan.

Manganowa blenda, *Manganowy błyszcz*, ob. Mangan.

Manganowa pianka, minerał, ob. Mangan.

Manganowa zieleń, manganjan baru, ob. Mangan.

Manganowe stopy, ob. Mangan.

Manganowe związki, ob. Mangan.

Manganowy szpat, węglan manganu, ob. Mangan.

Mangelsdorf Karol, historyk niemiecki, * 1748, † 1802, profesor literatury w uniwersytecie królewieckim; gruntowny znawca historji i piśmiennictwa polskiego, wydał „Allgemeine Geschichte der Europeischen Staaten“ (Halla i Lipsk, 17 t.). Cały tom 12 tego dzieła poświęcony jest dziejom Polski, a ósmy obejmuje historję Kurlandji i Inflant.

Manghas, drzewo, ob. Cerbera.

Mangifera *(Posmaka)*, rodzaj roślin z rodziny terpentyńcowatych, obejmujący drzewa w Indjach wschodnich, o liściach całobrzegich, skórzastych, i kwiatkach małych, białawych lub czerwonych; owoce są soczystemi pestkowcami. Owoce te w gatunku **M.** *indica* są wielkości jaja gęsiego, pomarańczowo-żółte; stanowią ulubiony owoc *(man-*

Mangifera, kwiat i owoc.

w krajach zwrotnikowych. Nasiona używają jako środek przeciwrobaczny, a gumożywica pływająca z kory przeciw syfilisowi. Drzewo ywa się na opał, lubo się nadaje i na wyroby. łeżmi stroją bramini swe chaty wo święta, iśćmi czyszczą zęby. Drzewo to wydaje owoce 7 do 100 roku życia. **M.** *gabonensis* (*oba*), Gwinei wyższej, wydaje owoce wielkie (*iba*), rych nasiona oleiste mają smak migdałów. Od go drzewa pochodzić ma *dika* (*czokolada gabun*-), stanowiąca główny pokarm tamtejszych krawców.

Mangin Artur, przyrodnik, * 1824 r. w Pary-, kształcił się tamże, z powodu czynnego udziaw rewolucji r. 1848 porzucił karjerę naukową poświęcił się wyłącznie piśmiennictwu. Wydał: „Les savants illustres de la France" (1856); „Voge scientifique autour de ma chambre" (1862); „Le désert et le monde sauvage" (1866); „Les jardins" (1867); „Les poisons" (1869); „Nos ennemis nos alliés, études zoologiques" (1870); „Pierres métaux" (1871); „Le monde de l'air" (1880); „Le onde marin" (1881); „La pluie et le beau temps" 883) i in.

Mangit, panująca od 1784 r. w Bucharze dynastja plemienia mongolskiego Mangitów, osiedlnego nad Oksusem przez Czyngischana w XIII ieku.

Mangle, drzewo, ob. Rhizophora.

Mango, drzewo, ob. Mangifera.

Mangold Karol Amand, kompozytor muzyczy, * 1813 r. w Darmsztadzie, uczeń brata swego *Vilhelma* **M.** († 1875 r.) i konserwatorjum paryskiego, od 1848 roku dyrektor orkiestry teatru dworskiego w Darmsztadzie. Napisał: oratorje „Wittekind", „Izrael na puszczy"; opery: „Das öhlermädchen", „Gudrun" i in., kantaty koncertowe: „Elysium", „Śmierć Hermana", „Frithjof", pieśni i t. d.

Mangrowe drzewo, ob. Rhizophora.

Mangusta, ob. Ichneumon.

Mangyszłak, półwysep na wschodniem wybrzeżu morza Kaspijskiego, w obwodzie Zakaspijkim Turkestańskiego generał-gubernatorstwa, kłada się z właściwego **M.** oraz z półwyspu Buatszy. Okrąg **M.** liczy 61,300 m., przeważnie Kirizów. Siedliskiem władz okręgowych jest Fort Aleksandrowski, mający 882 miesz. (1897).

Manhattan, wyspa w północno-amerykańkim stanie New-York, utworzona z rzek: Hudson, Harlem i East-River; na niej leży miasto New-York.

Manheim, *Mannheim*, stolica badeńskiego obwodu t. n. (468 klm. kw. i 160,000 m.) i druga rezydencja w. księcia, poprzednio rezydencja elektora Palatynatu, przy ujściu Nekary do Renu. Posiada pięknie zabudowane place i ulice, wiele kościołów, zamek wielkoksiążęcy, zbudowany w latach 1720—29, teatr, ratusz, wspaniały dworzec kolei żelaznej t. d. Liczba mieszkańców wynosi 80,000 głów. **M.** jest jednym z najbardziej ożywionych handlowych punktów w Niemczech południowych. Są tu wielkie fabryki maszyn, przetworów chemicznych, cygar, odlewnie żelaza, browary i t. d. Handel wspierają liczne banki, 5 schodzących się tu dróg żel. i żegluga po Renie i Nekarze. Port rzeczny tutejszy, zwany Mühlanhafen, otwarty w r. 1875, jest największym portem wewnętrznym Niemiec. Naprzeciw Manheimu leży Ludwigshafen. Z wyrobów tutejszych sławny jest likier anyżowy, zwany *wodą manheimską*. **M.** w 1689 r. był spalony przez Francuzów, lecz w 10 lat później nanowo odbudowany i obwarowany.

Mani, także *Manes* i *Manicheus*, filozof wschodni, twórca nowego systematu religijnego, syn Persa Futtaka z Hamadanu, * 214 w Ktezyfon, był wysłany przez ojca do Persji, gdzie wychowany w zasadach parsyzmu, wystąpił w 24 roku życia jako nauczyciel nowej wiary. Uważał się za wspominanego w Ewangelji Jana Parakleta, nie rozumiejąc jednak pod nim Ducha św., ale nauczyciela powołanego do oczyszczenia religji chrześcijańskiej od fałszów. Nauka jego (ob. Manichejczycy) była połączeniem parsyzmu z chrześcijanizmem, przypominającem w wielu miejscach mniemania gnostyków, a zwłaszcza Bardesanesa. Podług Abulfaradza miał był **M.** chrześcijaninem, a nawet prezbiterem, co jednak jest mylne. Celem rozkrzewienia swej wiary odbywał przez lat 30 dalekie podróże i w r. 270 starał się króla perskiego Szabura I (Saporesa) w Ktezyfonie dla tej swojej nauki zjednać, ale przymuszony przez Magów do ucieczki, został po swoim powrocie 274 albo 275 r. z rozkazu króla Bahrama (Waranes) zabity. Por. Flügela „**M.**, seine Lehre und seine Schriften" (Lipsk, 1862); Kessler „Mani oder Beiträge zur Kenntniss der Religionsmischung in Semitismus" (1882).

Maniagrowie (*Manegrowie*), naród plemienia tunguskiego w Syberji, nad Seją, lewym dopływem Amuru.

Manicaria (*Oczepnica*), rodzaj palm, obejmujący jedyny znany gatunek **M.** *saccifera*, nad Amazonką, zwany w Brazylji *bussu*, ma trzon wysoki na 3—5 m., liście bardzo wielkie; pochwy kwiatowe przedstawiają postać worka długiego na metr, który może być jak czapka włożony na głowę. Owoc jest jagodowaty, z pestką wielkości orzecha włoskiego; orzechy te są sprowadzane do Europy pod nazwą kości słoniowej roślinnej i przerabiają się na guziki.

Manichejczycy, zwolennicy nauki, głoszonej przez Manesa, lub Mani (ob.). System religijny Maniego uznaje dwie istoty wieczne: dobrą, t. j. Boga, i złą (*Hyle*), t. j. djabła, otoczone niezliczonymi, od nich zależnymi Eonami. Szatan od wieków jest wrogiem Boga i, kusząc się o panowanie nad państwem światłości, napada na nie. Stróż państwa światłości, jeden z Eonów, stwarza praczłowieka i wysyła go do walki z szatanem, w któ-

tej człowiek zostaje pokonanym i pojmanym. Bóg dobrego zsyła na pomoc ducha żywiącego, lecz za późno, gdyż szatan oderwał część państwa światłości. Pra-człowiek wyzwolony z niewoli, przeniesiony jest na słońce, a Bóg przez ducha żywiącego tworzy świat idealny. W każdym człowieku oprócz ducha światłości mieszka duch złego. W rozwijaniu się ku dobremu, dopomaga mu człowiek idealny, Chrystus, i unoszący się w eterze duch żyjący. Nakoniec Chrystus zstępuje ze słońca na ziemię, przybrawszy pozornie ciało ludzkie i staje się zbawicielem, umarłszy pozornie. Mani jest głową kościoła; pomocnikami jego byli 12 apostołów, 72 biskupów, oraz prezbiterowie i t. d. Gminy **M.** składały się z katechumenów i wybranych; ci ostatni wiedli żywot ascetyczny, nie jedli mięsa ani mleka, nie pili wina, i niewolno było im wchodzić w związki małżeńskie. Prześladowani srodze w Persji, przenieśli się **M.** wkrótce po śmierci założyciela do Hindostanu. Za Szapura II zjawiają się znów w Persji, gdzie mimo prześladowań znajdują znów zwolenników. Nadto rozszerzyli się **M.** w Syrji, Egipcie, Palestynie i Afryce, gdzie wytępieni zostali przez arjańskich Wandalów. Ślady **M.** spotykają się i we Włoszech, szczególnie w Rzymie, oraz w Galji i Hiszpanji, wszędzie ich jednak prześladowano. Skutkiem rozpraw dogmatycznych rozdzielili się **M.** na kilka sekt, nieznanych bliżej. W wiekach średnich **M.** odżył w sekcie katarów. Por. Baur „Das manichäische Religionssystem“ (Tübinga, 1831); Geyler „Das System der Manichäismus“ (Jena, 1875).

Maniewski Konstanty, kaznodzieja i poeta, * 1825 r. w Galicji, kaznodzieja przy kościele św. Ruprechta w Wiedniu; wydał między innemi: „Tatry,“ poezje (1866); „Kinga“ (1868); „Stu dwunastu męczenników zakonu św. Dominika“ (1869); „Łza Chrystusowa“ (1871) i in.

Manifest, w prawie polskiem zwał się czasami protestacją, albo żałobą. Rozumiano pod nim oświadczenie woli przed aktami publicznemi, w celu zapobieżenia szkodzie publicznej lub prywatnej, lub w celu zaskarżenia zrobione. Manifest był uważany za wstęp do procesu i dlatego przerywał przedawnienie, lecz w takim wypadku należało go poprzeć pozwem, inaczej bowiem tracił moc i znaczenie w sprawach prywatnych. Jeżeli podający manifest odstępował od niego, to winien był uczynić to aktem, który zwano *remanifestem* lub *recessem*. Drugi, kiedy pojedyńczy obywatel wnosił manifest czyli żałobę albo obżałowanie przeciw innemu obywatelowi, udając się ze swojem zażaleniem do akt ziemskich, grodzkich lub innych, gdzie je zapisywano. Dzisiaj *Manifest* oznacza publiczne obwieszczenie władzy rządzącej, celem objaśnienia swego postępowania w ważnych wypadkach, dotyczących polityki wewnętrznej lub zewnętrznej.

Manifestacja, objaw, jawne wyrażenie pewnego sposobu myślenia, zwłaszcza w znaczeniu protestu przeciw jakimkolwiek prawom, lub przedsiębranym przez rząd środkom.

Manihot *(Manjok)*, rodzaj roślin z rodziny wilczomleczowatych, drzewa lub krzewy, o wielkich korzeniach bulwiastych, liściach dłoniasto-dzielnych i kwiatach zebranych w baldachy, w Ameryce zwrotnikowej; niektóre użyteczne, jako rośliny pokarmowe i lekarskie. **M.** *utilissima (maniok gorzki, juka gorzka, kassawa, Jatropha manihot)*, krzew dochodzący 2 m., uprawia się w Indjach Zachodnich i Ameryki zwrotnikowej w licznych odmianach. Korzenie obok znacznej ilości mączki zawierają i kwas pruski, są przeto trujące, ale ten ostatni można oddzielić i otrzymuje się ważny środek pokarmowy. Korzenie się rozcierają, wymywają, wypłókują, suszą i wypiekają. Chleb stąd

Manjok i jego kwiat.

otrzymany zowie się *kasawą* i jest bardzo pożywny, bo zawiera dosyć części azotowych (2,63%). Mąka z tego korzenia pod nazwą *mandioki* przybywa często do Europy, jako surogat sago lub arrowrotu. Mąka spieczona i zmielona, zwana *tapjoką, kasawą, cipapą, arrowrotem brazylijskim*, z powodu zupełnego braku smaku używa się w wykwintnych kuchniach. We Francji robią sztuczną tapjokę z mąki kartoflanej. Nasiona działają drastycznie. **M.** *aipi (M. słodki)*, krzew w Brazylji, posiada korzeń z sokiem łagodnym i z mniejszym mozołem wydaje mąkę. Korzenie **M.** *janipha* są bulwiaste i jedzą się pieczone w Ameryce płd. pod nazwą *kasawy słodkiej*; olej zawarty w nasionach służy do palenia.

Manikowski v. *Jelita* odm., herb: W polu czerwonem—trzy kopje w gwiazdę, środkowa pionowo żeleźcem na dół, boczne ukośnie skrzyżowane

e i żeleźcami do góry. U szczytu trzy pióra strusie. Nadany z nobilitacją za dzieła rycerskie 1593 r. przez Zygmunta III. Rysunek, ob. pod Jelita (herb).

Manila, miasto główne wyspy Luzon (ob.), jak również całego archipelagu wysp Filipińskich, leży na brzegu zatoki tegoż im., liczy 155,000 miesz., posiada uniwersytet, pałac arcybiskupa, wiele kościołów i klasztorów, szpitale, różne szkoły. Składa się z właściwego miasta wewnętrznego i otaczających je przedmieść. **M.** posiada wiele zakładów fabrycznych i jest nader ożywionym punktem handlowym.

Manila, *Manilskie konopie,* ob. Konopie manilskie.

Maniljusz *(Cajus Manilius),* trybun ludu w Rzymie, przedstawił w r. 66 przed Chr. wniosek do prawa, ażeby w miejsce Lukulla dać nieograniczone pełnomocnictwo Pompejuszowi do ukończenia wojny z Mitrydatesem. W przeprowadzeniu tego prawa popierany był skutecznie przez Cycerona w sławnej mowie *Pro lege Manilia.*

Maniljusz *(Marcus Manilius),* poeta rzymski z czasów Augusta jest autorem niedoszłego do nas w całości poematu dydaktycznego „Astronomica.“ Najlepsze wyd. dali: Scaliger (Lejda, 1600) i Bentley (Londyn, 1739). Por. Jacoba „De Manilio poëta“ (4 częś., Lubeka, 1830—36.

Manin Danjel, patrjota i mąż stanu włoski, * 1804 w Wenecji, † 1857 r. Ukończywszy studja naukowe, był w rodzinnem mieście adwokatem i nadzwyczajną cieszył się wziętością. Od r. 1841 występował przeciw rządom austrjackim z opozycją legalną, ale tem skuteczniejszą, że się opierała na głębokiej znajomości stosunków prawnych. Wkrótce zyskał **M.** taki wpływ na współobywateli, że ci uznali go, jak również Mikołaja Tommaseo (ob.) za swych przywódców. Obaj oni zostali uwięzieni w styczniu 1848 r., ale po wypadkach Marcowych w Wiedniu na żądanie ludu zostali uwolnieni 17 marca 1848 r. **M.** kierował bezkrwawą rewolucją 22 marca, skutkiem której Austrjacy opuścili Wenecję i po ogłoszeniu rzeczypospolitej św. Marka stanął jako prezes gabinetu na czele rządu tymczasowego. Chwilowo zastąpiony był (3 sierpnia) przez Castelli'ego, ale już 13 sierpnia otrzymał dyktaturę i bohaterski stawiał opór Austrjakom aż do upadku Wenecji 24 sierpnia 1849 r., ciesząc się przez cały ten czas zupełnem zaufaniem i niegraniczoną miłością ludu. Przed zemstą Austrjaków uciekł do Francji i od 1854 aż do śmierci, zaszłej z Paryżu 1857, pracował gorliwie w sprawie jedności i wolności półwyspu Włoskiego. Planat de la Faye wydał bardzo interesujące „Documents et pièces authentiques laissés par Daniel **M.**“ (Paryż, 1860). Por. H. Martin „Daniel **M.**“ (Paryż, 1859, 2 wyd., 1861); Errara i Finci „La vita e i tempi di Daniele **M.**“ (Florencja, 1872); Perlbach „Daniel **M.** und Venedig 1848—49“ (1878).

Manipulacja, w ogólności ręczne wykonywanie robót, w przenośni: wybieg, wykręt.

Manipularz (manipulus), szeroka wstążka, przy końcach w kształt trójkątów rozszerzona, odpowiadająca tak materjałem, jak i kolorem ornatowi i stule, którą kapłan, djakon i subdjakon noszą na lewej ręce. Znaczenie **M.** rozmaicie bywa wykładane.

Manipulus (łac. garść), na receptach ½ uncji. W dawnym Rzymie oddział wojska, liczący zwykle dwie centurje; był trzecią częścią kohorty, a 30-tą legjonu (ob.).

Manipur (birm. Katha), państwo hołdownicze w cesarstwie Brytańsko-Indyjskiem, należące do Assamu, 21,500 klm. kw. obszaru i 221,000 miesz. Kraj posiada obfitość wody i przecięty jest trzema pasmami gór, których wierzchołki sięgają 2,500 m. wysokości.

Manis, ob. Łuskowiec.

Manissa, starożytna Magnezja, miasto w ejalecie Aidyńskim w Azji Mniejszej, ma 50,000 m. i fabryki bawełnianych wyrobów.

Manitius Karol Gustaw, superintendent djecezji warszawskiej, * 1823 w Płocku, w 1845 r. wydział teologiczny ukończył w Dorpacie, następnego roku otrzymał ordynację na duchownego, następnie zarządzał parafją w Kleszczowie i Przasnyszu. 1853 objął parafję w Łodzi, 1865 łomżyńską, 1867 został pastorem II gminy warszawskiej, od 1875 zarządzał djecezją warszawską i w tymże roku 26 stycznia otrzymał nominację na superintendenta djecezji warszawskiej. Napisał w języku polskim „Katechizm.“

Manitoba, należąca do Kanady prowincja w Ameryce północnej, położona pomiędzy 49°—52° 50′ szer. półn., a 95°—101°20′ dług. zach., obejmuje żyzne doliny rzeki Red River i jej dopływu Assiniboine, oraz leśne okolice jezior Winnipeg i Manitoba. Południową jej część stanowią łąki i stepy, przecięte pasmem gór Tuitle, wznoszącemi się na 655 m. nad p. m. Klimat odznacza się surową zimą i gorącem latem, ziemia produkuje gatunki zbóż europejskich. Ogólna przestrzeń wynosi 165,924 klm. i liczy 152,506 m. (1891). Na czele rządu stoi mianowany przez koronę gubernator, władza zaś prawodawcza spoczywa w ręku zgromadzenia, złożonego z 30 członków, wybieranych przez ludność na lat pięć. Por. Bryce „M., its infancy, growth and present condition“ (Londyn, 1882); Christie „Manitoba“ (tamże, 1885).

Manitoba, jezioro w brytańsko-amerykańskiej prowincji t. n., 229 m. nad p. m., obejmuje 4,920 klm. kw. powierzchni i łączy się za pośrednictwem kanału z jeziorem Winnipeg.

Manitoulin, grupa wysp na jeziorze Huronskiem w Ameryce północnej, należąca do angielsko-amerykańskiej prowincji Ontario. Największa z wysp jest *Great M.,* 120 klm. długa, licząca 2,000 miesz., po większej części Indjan.

Manizales, miasto na granicy południowej departamentu Antioquia, w południowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Kolumbji, założone 1848 r., zniszczone trzęsieniem ziemi 1878, liczy 12,000 mieszkańców.

Manja, jedna z najczęstszych form chorób umysłowych, zboczenie sądu, inteligencji. Chory fałszywie sądzi o otaczających przedmiotach, o swojej osobistości i na tych błędnych pojęciach opiera postępowanie swoje. Przyczyną **M.** mogą być cierpienia ośrodków nerwowych, choroby inne (najczęściej organów zmysłowych), których długotrwałe objawy chory fałszywie pojmuje (iluzje) i fałszywe sądy przenosi następnie na zewnętrzne przedmioty; wreszcie przyczyną **M.** mogą być silne wpływy, bezpośrednio na psychiczną sferę człowieka działające. Charakter manji bywa najrozmaitszy, stąd nazwy: **M.** religijna, **M.** wielkiego szczęścia (chory ma się za bogacza, króla, boga) i t. d. W błędnych tych sądach utrzymuje się związek, a świat sztuczny, który chory sobie utworzył, istnieje dla niego stale. Przy postępie choroby następuje zupełny nieporządek w myśleniu *(paranoia)*. Często zboczenie stosuje się do jednego wyłącznie szczegółu, gdy cała pozostała sfera ducha przedstawia się normalną; choroba nosi wtedy nazwę **M.** częściowej *(monomanja)*. **M.**, trwająca krótko w skutek gorączki lub upojenia, nazywa się *majaczeniem (delirium)*.

Manja *(Mani-a)*, w mitologji greckiej, bogini szaleństwa, obłędu.—W mitol. rzymskiej bóstwo podziemne, matka Larów, z którymi wspólną cześć odbierała; niegdyś podobno składano jej ofiary ludzkie.—*Maniae* nazywano też u Rzymian istoty potworne, któremi straszono dzieci.

Manjok, ob. Manihot.

Manjuema (Manjema), kraj w Afryce podrównikowej, położony pomiędzy Tanganika a wyższem Kongo, wielce urodzajny i obfity w wodę, którego ludność pomimo dostatecznych środków wyżywienia się, oddaje się ludożerstwu. Dzieli się ona na liczne plemiona, rządzone przez oddzielnych kacyków, prowadzących z sobą wojny bezustannie. Mieszkańcy prowadzą życie osiadłe i posiadają domy dobrze zbudowane. W r. 1866 zdobyli **M.** Arabowie i przywódca ich Tipo Tip panował nad nią nieograniczenie. **M.** zwiedzana była przez Livingstone'a 1869 i 1871, przez Stanleya w 1872, przez Camerona 1873, przez Wissmana 1882, przez Gleerupa 1885 i przez Lenza 1886.

Manljusz (Manlius), rzymski ród patrycjuszowski. *Marek Manlijusz* z przydomkiem (który i dawniej nosiła jego rodzina) *Capitolinus*, konsul w r. 392 przed Chr., przeszkodził 390 Gallom w zdobyciu kapitoljum, 385 występował w obronie uciśnionych dłużników plebejuszowskich, był uwięziony, ale na żądanie ludu uwolniony; 384 r. oskarżony o sięganie po koronę królewską osadził swymi ludźmi Kapitol, ale został zabity przez zdrajcę niewolnika.—*Tytus Manlijusz* zwany *Torquatu*... łańcucha na szyję *(torques)*, który zdobył w p... dynku na pokonanym przez się olbrzymie Gal... i zmusił przez to Gallów do odwrotu. Kiedy p... tem po raz trzeci był konsulem, a syn je... w roku 340, wbrew zakazowi wodzów, wdał s... w podobnyż pojedynek z pewnym Latyńczykie... kazał ojciec, surowy przestrzegacz prawa, ści... nieposłusznego syna. Stąd poszło późniejsze prz... słowie Rzymian: *Imperia Manliana*, określa... ce wyroki nieubłaganej surowości. **M.** ten ... niósł później dwa świetne zwycięstwa nad La... nami: jedno opodal Wezuwjusza, drugie pod ... fanum.

Mann Horacy, pedagog amerykański, * 179... w st. Massachusetts, † 1859 w Jollow-Springs ... stanie Ohio; studjował prawo, zajmował się pe... ką i zajmował różne stanowiska rządowe. Brał ż... wy udział w organizacji szkół i wydawał dzie... nik *Common School Journal*. Sprawozdania je... z postępów szkolnictwa są dla pedagogów pra... dziwym skarbem myśli praktycznych. Dzieła je... wyszły p. t.: „Life and Complete works of Hora... ce M.“ (Cambridge, 1867, t. 2), wybór zaś p. ... „Thoughts selected from the writings of H. M. (Boston, 1860). Biografję jego (Boston, 1865, no... wyd., 1882), napisała wdowa Mary Tyler Pea... († 1887), również autorka na polu pedagogiczn... „Flower peeple“ (1838); „Cultur in infanc... (1863) i „Juanita“, powieść z życia mieszkańc... wyspy Kuby (1887).

Mann Maurycy, publicysta i powieściopisarz, * 1814, † 1876; studjował prawo w Krakowie, p... tem w 1832 w Genewie i Paryżu, 1837 powróci... do Krakowa, następnie przebywał w Poznańskie... poczem od 1849 r. był członkiem redakcji *Czas*... krakowskiego, 1850 wraz z Adamem Potockim o... był podróż na Wschód. Oprócz artykułów w tyc... pismach drukowanych wydał oddzielnie: „Egoizm... narodowość i Litwa“ (Poznań, 1849); „Liga i do... świadczenie“ (tamże), dramat „Sztuka i miłość w... dwu dobach“ (tamże, 1848); „Podróż na Wschód“ (3 t., tamże, 1854—55), powieść „Szara godzina“ (tamże, 1854); „Listy o walnem zebraniu delegowanych Ligi polskiej w Kórniku“ (1849); „O sprawie państwa Kościelnego“ (1859); „Biskupi fran... cuscy w sprawie państwa Kościelnego“ (1860); „Sztuka i miłość,“ dramat (1849) i t. d.

Manna *(Glyceria)*, rodzaj roślin z rodziny tra... wiastych, z plemienia kostrzewowych, którego naj... ważniejszym gatunkiem jest **M.** *właściwa* (G. ... *tans)*, dawniej *kaszyńcem*, później *manną* albo ... *wą manianą* zwana. Korzeń jej jest trwały, źdźb... na 30—60 cm. wysokie, liście na nerwie i po brz... gach ostre, wiecha jednostronna, rozpierzch... kłoski 7—12 kwiatowe. Rośnie po rowach, ł... tach, nad brzegami stawów i w miejscach w... gotnych. Jest ona ważną z powodu nasion, używ... nych na pokarm. Nasiona te, jasnego koloru, ...

·o wyłuskujące ;, znane są u nas ·d nazwą *manny*, Niemczech pod ızwą *kasy polvej*. Ryby tuczą ę od niej bardzo ·ędko. *G. distans*, a gruntach słoych, daje dobrą aszę.

Manna. *a* kłosek, *b* kwiat.

Manna, substancja cukrowata, ydzielana przez óżne rośliny, już › za nacięciem, już obrowolnie. Najięcej znaną jest **M.** *jesionowa*, pohodząca z jesiou mannowego, rosnącego w całej Europie. Z początiem lipca robią się drzewie nacięia najpierw blizo ziemi, następie coraz wyżej. W szczeliny wprowadza się słomki, wypływający sok twardnieje. Sok z dolnych nacięć wydaje **M.** *miękką* (**M.** *in sortis*), z górnych **M.** *pręcikową* (**M.** *cannelata*), która prędzej twardnieje. W handlu rozróżniają się różne gatunki. Jako środek lekarski przeczyszczający, najważniejszą jest **M.** *pospolita* czyli *sycylijska* w masach kleistych, żółtawych, i **M.** *tłusta* czyli *kalabryjska (M. calabrina)* w ziarnach brunatnych, pozlepianych. **M.** jesionowa zawiera mannit (od 9 do 42%), cukier gronowy, wodę, popiół, śluz, gumę. Z innych rodzajów **M.** ważniejsze są: **M.** *brjansońska* czyli *modrzewiowa* z modrzewia, zawierająca właściwy cukier, *melecytozę*; **M.** *libańska* z cedru; **M.** *kaukaska* czyli *dębowa* z *Quercus infectoria* i innych gatunków dębu; **M.** *celastrina* lub *guz*, powstająca z zakłócia niektórych gatunków dławorośli (Celastrusa) w Indjach; **M.** *australska*, wypływająca z *Eucalyptus mannifera* i *E. dumosa*, posiada cukier zbliżony do krystalicznego; **M.** *perska* (**M.** *maurorum*) z *Hedysarum alhagi* uważana jest przez mnichów synajskich za specyfik przeciw chorobom piersiowym. **M.** *tamaryskowa*, zbierana na gałęziach i liściach *tamryszka (Tamarix mannifera)*, gdzie się tworzy przez nakłócie owadu *Coccus manniparus* na Synaju, zawiera wiele cukru i dekstryny. Ma to być według niektórych **M.** biblijna, choć niewiadomo, skądby się brała w pustyni, pozbawionej drzew. Co do innego tłómaczenia **M.** biblijnej, ob. . *canora*.

Mannaja, ob. Gilotyna.

Manners Jan Jakób Robert, lord, przywó partji torysów, * 1818 r., drugi syn księcia R land, zasiadał kilkakrotnie w izbie niższej, gc się odznaczał jako głowa protekcjonistów. W r 1852 był od lutego do grudnia ministrem ro publicznych i głównym komisarzem pałaców i sów, które to stanowisko zajmował i później w tach 1858—59, oraz 1866 r. w gabinecie Der W gabinecie Salisbury'ego 1885 był generaln pocztmistrzem. Jako pisarz i poeta **M.** należy szkoły tak zwanej młodej Anglji, która dzisiej zbawienie kraju widzi tylko w powrocie do średi wiecznego systemu feudalnego. Z pism jego · mieniamy: „Plea for national holidays" (Lond 1843); „The spanish match of the 19 Cer ry" (tamże, 1846) i „Notes of an Irish tour" (t: że, 1849).

Mannert Konrad, historyk i geograf niemie * 1756 r. w Altdorf, † 1834 r., jako prof historji w Monachjum. Wsławił się głów dziełem: „Geographie der Griechen und Röm (10 t., Norymberga, 1795 — 1825). Z inn prac jego wymieniamy: „Geschichte Baier (2 t., Lipsk, 1826); „Geschichte der Deutsch (2 t., Stuttgart, 1829—30) i „Geschichte der ten Deutschen, besonders der Franken" (tan 1829).

Mannhardt Jan, mechanik, * 1798 w Tege see, † 1878 r. w Monachjum, gdzie pracował j zegarmistrz. Udoskonalił znacznie zegary wi we i zbudował liczne machiny, jak torfiarki, karnie, szrubsztaki ulepszone i in.

Mannhardt Wilhelm, mitolog niemiecki, * 1 we Friedrichstadt w Szlezwigu, † 1880 w Gdańs jakiś czas docent uniwersytetu berlińskiego, ol nie przebywa w Gdańsku, niepospolity zna rzeczy słowiańskich i litewskich. Oprócz cenn prac archeologicznych i mitologicznych w rozn tych czasopismach, wydał: „Deutsche Mythen schungen" (1859); „Die Götter der deutschen nordischen Völker" (1860); „Roggenwolf und F genhund" (2 wyd., 1866); „Korndämonen" (18 „Wald- und Feldkulte" (2 t., 1875—77) i in.; n ogłosił nowe wydanie Łaskiego „De Diis Sam tarum" (Ryga, 1866) z cennemi uwagami. śmierci jego wydano: „Gedichte" (Gdańsk, 18 i „Mythologische Forschungen" (Strasburg, 18

Mannheim, ob. Manheim.

Mannheimskie złoto *(Similor)*, stop naśl jący złoto, zawiera 7 części miedzi, 3 mosią 1,5 cynku.

Manning Henryk Edward, prymas kościoła tolickiego w Anglji, * 1808 w Londynie, † 1 był księdzem kościoła anglikańskiego, od 18 archidjakonem djecezji chichesterskiej; pocza wo stronnik puseizmu (ob.), przeszedłszy 18 na katolicyzm, został przeorem zakonu braci

Boromeusza, doktorem teologji, następnie proboszczem katolickim diecezji westminsterskiej, protonotarjuszem apostolskim i domowym prałatem papieża. Mianowany roku 1865 arcybiskupem westminsterskim, był gorliwym obrońcą dążności hierarchicznych stolicy rzymskiej. Na soborze watykańskim 1869—70 r. był **M.** jednym z najgorliwszych rzeczników dogmatu nieomylności. W r. 1875 otrzymał kapelusz kardynalski. Wydał: „The unity of the Church" (1842); „The temporal power of the Pope in its political aspect" (1866); „The oecumenical council and the infallibility of the Pope" (1869); „Petri privilegium" (1871); „Sermons" (1871); „Miscellanies" (2 t., 1877); „True history of the Vatican council" (2 t., 1877); na język polski przełożono: „O sprawach Ducha św." (1877); „O wiecznem nowego zakonu kapłaństwie" (Warszawa, 1885). Por. Hutton „Cardinal M." (Londyn, 1892) i w. in.

Mannit, $C_6H_{14}O_6$, ciało słodkie, odkryte przez Prouta w 1806, napotykane w wielkiej liczbie roślin. **M.** stanowi główną część składową manny (ob.), z której się łatwo otrzymuje. Tworzy wielkie graniastosłupy rombowe proste, rozpuszczalne w wodzie i alkoholu. Topi się przy 166° i wre przy 200°. Ogrzewany z rostworem kwasu jodowodornego przechodzi na jodowodan heksylenu $C_6H_{11}HI$. Pod względem chemicznym **M.** uważać można za alkohol sześcioatomowy (ob. Alkohole), tworzący związki obojętne z 6 atomami kwasów jednozasadowych, jak kwasu octowego. Ale przez działanie przeważnej liczby kwasów na **M.** otrzymuje się etery nie samego **M.**, ale jego bezwodnika, zwanego przez Berthelota *mannitanem*, $C_6H_{12}O_5$, z *kwercytem* czyli substancją słodką, otrzymywaną z żołędzi, i *pinitem*, otrzymanym przez Berthelota z żywicy sosny kalifornijskiej. Ze stężonym kwasem azotnym wydaje gwałtownie wybuchający *nitromannit* czyli **M.** *piorunujący*. Aldehyd mannitu, *mannoza*, $C_6H_{12}O_6$, tworzy masę słodką, w wodzie rozpuszczalną.

Mannitan, ob. Manna.

Mannowiec, toż co jesion mannowy, ob. Jesion.

Mannowy cukier, ob. Mannit.

Mannoza, ob. Mannit.

Mannstädt Wilhelm, komedjopisarz, * 1837 r. w Bielefeldzie, naprzód był kupcem w Anglji, następnie z zamiłowania poświęcił się sprawom teatralnym, był reżyserem, kapelmistrzem, wreszcie został autorem. Napisał: „Alles mobil!" (1866); „So muss es kommen" (1869); „Krieg und Frieden" (1870); „Eine fromme Schwester" (1871); „Luftschlösser" (1875); „Eine resolute Frau" (1876); „So sind sie alle" (1877); „Der junge Leutnant" (1880); „Eine neue Welt" (1882); „Die schöne Ungaria" (1883); „Der Walzerkönig" (1884); „Die wilde Katze" (1885).

Mannus (od indoeuropejskiego pierwiastku *man*, skąd staro-górno-niem. *manisco*, nowo-górnoniem *Mensch* człowiek), u Germanów podług Tacyta nazwisko syna boga *Tuisco* (ob.). Od 3 jego synów wyprowadzali Germanowie 3 główne swe plemiona: Ingewonów, Issewonów i Hermjonów. **M.** stanowi ostatnie ogniwo wspólnego wszystkim indoeuropejskim narodom mitu o początku rodu ludzkiego i znaczy to samo, co indyjski *Manus*, to jest praojciec mieszkańców ziemi, obdarzonych rozumem.

Mano destra (włos. muz.), skrócone: m. d., grać prawą ręką; mano sinistra (m. s.) grać lewą ręką.

Manoel don Francesco, najcelniejszy z nowszych liryków portugalskich, * 1734 r. w Lizbonie, chroniąc się przed inkwizycją, uciekł 1778 r. do Paryża i tu † 1819 r. Z dzieł jego „Obras completas" (2 wyd., 11 t., Paryż, 1819—19), które wydał pod pseudonimem *Filinto Elysio*, najwyżej są cenione „Ody" i przekład bajek Lafontaine'a.

Manolesso Antoni, historyk włoski XVI w., żyjący w Wenecji, wydał dzieło o Polsce pod tyt.: „La fausta et felice Electione in Re di Polonia del Seren. Henrico di Valois etc." (Wenecja, 1573).

Manometr (z grec. *manos* rzadki), przyrząd służący do mierzenia prężności gazów zawartych w przestrzeni zamkniętej, a zwłaszcza prężności pary w kotłach parowych. Jest ich kilka rodzajów. **M.** *o otwartem powietrzu*, czyli prościej **M.** *otwarty*, składa się ze skrzyni żelaznej, zawierającej rtęć, do której rura doprowadza gazy lub pary, których prężność ma być oceniona; w rtęci zanurzoną jest inna rura szklana w obu końcach otwarta. Ponieważ ciśnienie atmosfery wywołuje podniesienie się słupa rtęci na 76 centymetrów (ob. Atmosfera), gdy zatem para doprowadzana posiada prężność 2, 3, 4 i t. d. atmosfer, rtęć w rurze szklanej zostanie podniesioną na 76, 2×76, 3×76 i t. d. cm. Stąd wszakże rury te muszą być nader długie, dla tego wprowadzono **M.** *zamknięte* czyli **M.** *o powietrzu zamkniętem*, w których rura *AMN* (fig. 1), osadzo-

Fig. 1. Manometr o powietrzu zamkniętem.

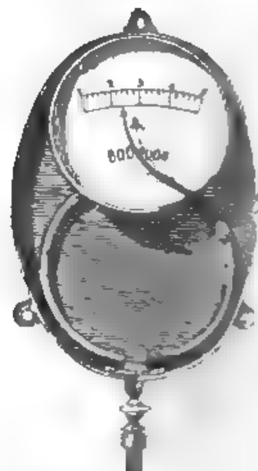

Fig. 2. Manometr sprężynowy czyli rurowy.

na w naczyniu walcowem *B*, szczelnie przy *C* zamkniętem, jest u gury zamkniętą; para dopływająca za otworzeniem kranu *R* wywiera na rtęć ciśnienie przy *A*, powietrze zatem w rurze będące ściska się i zajmuje coraz mniejszą objętość, a wysokość rtęci ocenia prężność pary. Wygodniejsze są **M.** *metalowe*, podobne do barometrów metalowych. **M.** *rurowy* Bourdona, właściwie Schinza (fig. 2), zawiera rurę zgiętą, której jeden koniec komunikuje z parą, gdy drugi wolny i zamknięty działa na skazówkę i przenosi na nią ruch swój, wywołany przez parę; prężność pary wskazana jest liczbą atmosfer. Urządzenie **M.** *taflowego* Schöffera i Budenberga podobne jest do barometru holosterycznego (ob. Barometr). Dla ciśnień mniejszych, do 25 atmosfer, rury **M.** rurowych wyrabiają się z mosiądzu lub argentanu, dla większych ze stali hartowanej. Rury metalowe, nie stalowe, wszakże łatwo tracą dokładną sprężystość; aby temu zaradzić firma Dreyer, Rosenkranz i Droop wprowadziła (1897) **M.** *rurowo-sprężynowy* (fig. 3), w której drut stalowy *D*, współśrodkowy z rurą manometryczną *R*, przytwierdzony w *x*, a z końcem rury złączony w *y*, przenosi ruch tej rury na skazówkę. **M.** te okazały błędy daleko mniejsze, aniżeli zwykłe **M.** rurowe.

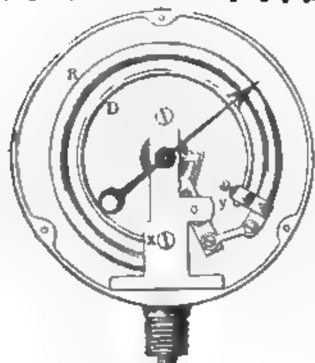
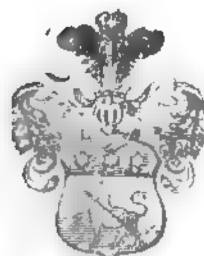

Fig. 3. Manometr rurowo-sprężynowy.

Manon, zdrobniałe imię Marji Manon Lescaut, tytuł słynnego romansu Prevost d'Exiles'a.

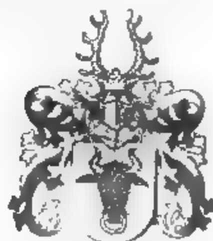
Manowarda, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem mniejszem błękitnem—trzy 6-promienne złote gwiazdy rzędem. W dolnem, prawo-ukośnie ściętem, od góry złotem, od dołu błękitnem—wół w połowie, naprzemian pól, błękitny i złoty. U szczytu trzy pióra strusie, złote między błękitnemi. Labry błękitno-złote.

Manowarda.

Manowczyki (meandry).

Manowczyk, *wertebnik*, grec. *meander* (ob.), w architekturze szlak ozdobny w postaci poskręcanego sznurka, (ob. rys).

Manowski v. *Wieniawa* odm., herb: W polu złotem — czarna głowa żubra z rogami złotemi i z pierścieniem złotym w nozdrzach. U szczytu rogi jelenie złote. Labry czarno-złote.

Manowski.

M a n r e s a, miasto w hiszpańskiej prowincji Barcelony, nad rzeką Cardoner, liczy 23,000 mieszkańców.

Mans, albo *Le Mans*, miasto fabryczne i stolica depart. franc. Sarthe, rezydencja biskupa, ma 54,000 miesz. i wspaniały gotycki kościół katedralny; pamiętne zwycięstwem Niemców nad Francuzami pod dowództwem generała Chanzy 12 stycznia 1871 r.

Mansard Juljusz Hardouin, budowniczy francuski, * 1645 w Paryżu, † 1708 jako dyrektor generalny budowli królewskich w Marly. Do prac jego należą zamki Clugny, zamki Marly i Trianon, kościół P. Marji w Wersalu i inne.—Stryj jego Franciszek **M.**, * 1598 r. w Paryżu, † 1666, był wynalazcą dachów mansardowych (ob. dach).

Mansard Juljusz.

Mansarda, *dach mansardowy*, ob. Dach.

Mansfeld, główne miasto okręgu górniczego t. n. w pruskiej regencji Merseburskiej, nad rz. Thalbach, liczne zakłady przemysłowe i górnicze, dom rodzinny Luthra, 3,000 miesz. Obok miasta, na stromej górze, zamek dawnych hrabiów **M.**, 1635 r. przez Szwedów zburzony, 1860 odbudowany. Dobywaniem miedzi i srebra w okręgu **M.** zajmuje się towarzystwo górnicze mannsfeldzkie, które produkuje rocznie przeszło 15,000 ton miedzi, 75,000 kg. srebra i 18,000 ton kwasu siarczanego.

Mansfeld, niemiecki ród hrabiowski, biorący nazwę od starożytnego zamku t. n. w obwodzie górno-śląskim; rozdzielił się na wiele dziś już wygasłych linji, z których ostatnią była katolicka bornsztedzka, wyniesiona 1600 do godności książąt rzeszy; wygasła ona na księciu Józefie Wacławie 1780. Imię i posiadłości alodjalne tego ostatniego przez małżeństwo przyrodniej jego siostry przeszły do domu Colloredów. Z rodu tego wsławił się szczególnie *Ernest* **M.**, naturalny ale uprawniony syn *Piotra Ernesta* **M.** († 1604), namiestnika cesarskiego w Luksemburgu i Brukseli, * 1585. Wychowany w religji katolickiej, wyświadczył ważne usługi ówczesnemu królowi hiszpańskiemu.

ale z powodu odebranych sobie posiadłości ojcowskich przeszedł 1610 do kościoła reformowanego, stanął po stronie książąt protestanckich i stał się jednym z najgroźniejszych nieprzyjaciół Austrji. W 1618 dostarczał Czechom wojska w sprawie ich króla, elektora Palatynatu, i walczył z rozmaitem szczęściem w Czechach i nad Renem. W 1615 na czele wojska, najętego za francuskie i angielskie pieniądze, postanowił wtargnąć w dziedziczne kraje austrjackie, ale pobity pod Dessau 25 kwietnia 1626 przez Wallensteina i ścigany przezeń, cofał się do Węgier, celem połączenia się z Betlen-Gaborem, księciem siedmiogrodzkim, i rozpuścił swe wojska, gdy Gabor zmienił plany. Zamierzając przez Wenecję przeprawić się do Anglji, zachorował podczas podróży w pewnej wsi pod Zarą i † tamże 1626. **M.** należy do najznakomitszych wodzów XVII w.; zwano go Atyllą niemieckim.— Por. Reussa „Graf Ernst von Mansfeld in böhm. Kriege 1618—1621" (Brunświck, 1865); Villermonta „Ernest de Mansfeld" (2 t., Bruksela, 1866).

Mansfield. 1) Miasto w hrabstwie Nottingham w Anglji, fabryki tkanin jedwabnych i wełnianych, odlewnie żelaza, 15,000 m. 2) Miasto w półn.-amer. stanie Ohio, liczne fabryki i 14,000 m.

Mansfield Karol Edward, angielski konsul w Warszawie i powieściopisarz, napisał osnutą na tle polskiem powieść: „A latter day" (Londyn, 1878, t. 2).

Mansion-House, nazwa gmachu mieszczącego w sobie biura lorda-majora londyńskiego, dublińskiego i innych wielkich miast w Anglji.

Mansjonarz, kapłan, którego obowiązkiem jest codziennie w kościołach katedralnych i kolegjalnych śpiewać w chórze oficjum do N. M. P.

Manso Jan Kacper Fryd., znakomity humanista i pedagog niemiecki, * 1760 w Blasienzell, około Gothy, rektor gimnazjum św. Magdaleny we Wrocławiu, † 1826. Z dzieł jego, dotyczących starożytności i literatury klasycznej oraz historji, ważniejsze są: „Sparta" (3 t., Lipsk, 1800—5); „Leben Konstantins des Gr." (Wrocław, 1817); „Geschichte des preuss. Staats" (2 wyd., 3 t., Frankfurt, 1819—20); „Geschichte des ostgoth. Reichs in Italien" (Wrocław, 1824).

Manssur Abu Djafar, kalif, drugi z dynastji Abasydów, wstąpił na tron 754 po swym bracie Abul Abbasie, 762 założył Bagdad i uczynił go swoją rezydencją, był chciwym i gwałtownym, † 775 wskutek upadku z konia.

Mansurah, kwitnące i handlowe miasto w Niższym Egipcie, stolica prow. Dakalieh, przy wschodniem ramieniu r. Nilu, 30,000 m.

Mansvet Quido (Gwidon), właściwie Franciszek *Klement*, pisarz czeski, * 1851 w Smichowie. Odbywszy studja realne, został urzędnikiem Ludwika Salwatora, arcyksięcia, i odbył z nim wiele podróży po Europie, Azji i Afryce. Pisał o nich do *Národních Listów*, *Lumira* i *Kvietów*. Prócz tego pisał w zakresie sztuki starożytnej, oraz obrazy z życia starorzymskiego. Po ponownej podróży wydał w r. 1894 wielkie dzieło ilustrowane „Palestyna." W roku 1895 brał czynny udział w urządzeniu działu starożytniczego na wystawie praskiej. Urządza częste wycieczki w Alpach, które potem barwnie opisuje.

Mantegazza Paweł, fizjolog i antropolog, * 1831 r. w Monza, studjował medycynę w Pizie, Medjolanie i Pawji, odbył podróż po Europie i w 1854 ogłosił pierwsze swe dzieło „La fisiologia del piacere"; do 1858 przebywał jako lekarz w Ameryce płd., po powrocie 1858 został prof. patologji w Pawji, a następnie profesorem antropologji we Florencji, gdzie założył muzeum i towarzystwo antropologiczne. Ogłosił: „Igiene dell'amore" (3 wyd., 1868); „Sulla generatione spontanea" (1879); „Scritti medici" (1854); „Della dipsomania" (1858); „La scienza e l'arte della salute" (1859); „La fisiologia dell'uomo ammalato" (1861); „Fisiologia e patologia del polso" (1868); „Fisiologia del dolore" (1879); „Fisonomia e mimica" (1881); „Dizionario d'igiene per le famiglie" (1881); „Le estasi umane" (2 t., 1886—87); „Un viaggio in Lapponia" (1883); „India" (1884); „Due mese in Bulgaria" (1887); „Il dio ignoto" romans (1876). W tłómaczeniu polskiem wyszły: „Fizjologja rozkoszy" (przekł. Feliksa Wermińskiego, Warszawa, 1886); „Sztuka długiego życia" (Warszawa, 1890); „Wiek obłudy" przekład J. Lorentowicza (Warszawa, 1890); „Hygjena piękności" (1891); „Wiek nerwowy" (Złoczów, 1892).

Mantegna Andrzej, malarz włoski i miedziorytnik, głowa szkoły padewskiej, * 1431 w Padwie † 1506 w Mantui. Otworzył w Mantui szkołę malarską, a następnie wypracował w Rzymie dla papieża Inocentego VIII wiele prześlicznych obrazów. Najcelniejsze z nich są: „Tryumf Cezara", „Madona della Vittoria"; „Najświętsza Panna z Dzieciątkiem," otoczona aniołami. Miedzioryty jego rylca były przepłacane. Ojciec jego tudzież trzej synowie odznaczyli się także w malarstwie. Z uczniów **M.** najsłynniejsi: Correggio i Raibolini.

Mantejfel (*Manteuffel*), herb: W polu srebrnem nad dwoma poprzecznemi pasami, wyższym błękitnym, niższym czerwonym—orzeł czarny. U szczytu dwa skrzydła czarne: na prawem pas lewo-ukośny czerwony, na lewem —prawo-ukośny błękitny. Labry z prawej strony od góry — błękitno-srebrne, od dołu—czarno-czerwone; z lewej—odwrotnie.

Mantejfel.

Mantes, miasto okręgowe we franc. departamencie Seine et Oise, piękny kościół gotycki z XII

w., fabryka narzędzi muzycznych, hodowla ptactwa, 8,000 miesz.

Manteuffel, starożytna rodzina szlachecka niemiecka, rozdzielona na kilka linji i od dawnych czasów osiadła w Prusiech (na Pomorzu zwłaszcza), Saksonji i Szwecji, oraz w Inflantach. Z rodu tego odznaczył się w nowszych czasach szczególnie:—**Manteuffel** Karol Hans Edwin, baron von), feldmarszałek pruski, * 1809 r. w Dreznie, † 1885 w Karlsbadzie. W 1826 wszedł do wojska, 1848 został adjutantem królewskim, następnie otrzymał stopień pułkownika i używany był do różnych misji dyplomatycznych; mianowany 1857 naczelnikiem wydziału w ministerjum wojny, a r. 1858 generałem, został 1865 cywilnym i wojskowym gubernatorem Szlezwigu. W wojnie 1866, wypędziwszy z Holsztynu Austrjaków, odznaczył się na czele swej dywizji w Hanowerze, Hesji i Frankonji, a po generale Vogel von Falkenstein objął naczelne dowództwo nad armją Menu i walczył zwycięsko przeciw Niemcom południowym. W wojnie francusko-niemieckiej 1870—71 jako dowódca 1 korpusu armji walczył szczęśliwie pod Metz, a po poddaniu się tej twierdzy dowodził naczelnie armją pierwszą z większem jeszcze powodzeniem przeciw północnej armji francuskiej szczególnie w bitwach pod Amiens 24 listopada 1870 i Bapaume 2—3 stycznia 1871. W końcu otrzymał 8 stycznia dowództwo nad armją południową i zmusił armję Bourbaki'ego do cofnięcia się w granice neutralnej Szwajcarji po bitwie pod Pontarlier 1 lutego 1871. Po zawarciu pokoju dowodził całą armją okupacyjną na ziemi francuskiej aż do jesieni 1873 i mianowany był feldmarszałkiem, w 1879 namiestnikiem Alzacji i Lotaryngji.

Manteuffel Otto Teodor, baron, * 1805, † 1882, mąż stanu niemiecki.—**M.** Otto Karol Gottlob, syn jego, * 1844, jest przywódcą partji niemiecko-konserwatywnej i w 1891 wiceprezesem pruskiej izby panów, od 1896 krajowym dyrektorem prowincji Brandeburskiej.

Manteuffel Gustaw, hr., historyk, * 1832 w majętności Drysany, kształcił się w uniwersytecie dorpackim, zawód literacki rozpoczął 1857, w którym zaczął pisywać artykuły o muzyce i estetyce; następnie szereg prac pomieścił w „Słowniku geograficznym“. Nadto ogłosił: „Piltyń i archiwum piltyńskie“ (1884 w „Bibl. Warsz.“ i w odbitce oddzielnej); „Ruiny i przeszłość warowni Felińskiej“ (w *Kłosach*); „Rzut oka na pieśni gminne łotewskie“ (w „Bibl. Warsz.“, 1885): „Listy o wystawie historycznej w Mitawie“, „Ruiny i przeszłość Kohenhuzy“ (w *Kłosach*); „Inflanty polskie, poprzedzone rzutom oka na siedmiowiekową przeszłość całych Inflant“ (Poznań, 1879); „Listy z nad Bałtyku“ (Kraków, 1886).

Mantilla, w wiekach średnich zasłona kobiet hiszpańskich, okrywająca głowę, część twarzy i szyję, następnie płaszcz z lekkiej tkaniny, do kolan sięgający.

Mantis, owad, ob. Modliszka.

Manto, w mitol. greckiej, córka Tejrezjasza, ślepego wieszczka tebańskiego, sama też wieszczka i przewodniczka ojca. Po zdobyciu Teb razem z innemi brankami była przez Epigonów poświęcona Apollinowi Delfickiemu; odesłana przezeń do Azji Mniejszej zaślubiła Rakjosa i założyła świątynię Apollina Klaryjskiego pod Kolofonem. Była matką wieszczka Mopsa.

Mantua, po wł. *Mantova*, niegdyś oddzielne księstwo w Lombardji, stanowiła do 1859 prowincję kraju Lombardzko-Weneckiego, a obecnie jest prowincją królestwa Włoskiego, mającą 2,363 klm. kw. i 310,000 m. Kraj ten, który pod panowaniem Rzymian w kwitnącym zostawał stanie, po upadku państwa Rzymskiego przeszedł pod władzę Longobardów, potem Franków, a następnie państwa Niemieckiego. Jako lennictwo cesarskie bywał posiadłością różnych znakomitych rodzin, a ostatecznie domu Gonzagów. W 1785 Austrja zjednoczyła kraj ten z król. Medjolańskiem, i obie te ziemie podzielały odtąd wspólne losy. Stołeczne miasto *Mantua*, położone nad idącą do Werony odnogą drogi Lombardzko-Weneckiej Ferdynanda, na wyspie rz. Mincio, posiada kilka wyższych instytutów naukowych, wiele budowli znakomitych pod względem sztuki architektonicznej, jest rezydencją biskupa i jedną z najobronniejszych twierdz europejskich. Cytadela tutejsza ma daleko wysunięte i dobrze urządzone forty i potężne szluzy do zalania w potrzebie całej okolicy. **M.** liczy blizko 310,000 mieszkańców.

Mantumba (Matumba), wielkie jezioro w Afryce podrównikowej, położone w pobliżu lewego brzegu rz. Kongo, z którą połączone jest kilku kanałami, o 50 klm. na północ od jeziora Leopolda II, odkryte przez Stanleya 1883 r.

Mantynea, miasto starożytne w Arkadji, przy którem Tabańczycy pod wodzą poległego tutaj Epaminondasa w r. 362 prz. Chr. odnieśli wielkie zwycięstwo nad Spartą. W 1887 odkopano gruzy **M.** i zdjęto plan miasta w środku otoczonego murem terytorjum odkryto teatr, o 100 m. na wschód kolumnadę agory, świątynię, budowle i inne.

Mantysa, w ogólności dodatek, ob. Logarytmy.

Mantz Paweł, historyk sztuki, * 1821 w Bordeaux, nauki prawne studjował w Paryżu, poświęcając się jednocześnie studjom nad sztuką. Pomieszczał sprawozdania w *Evénement*, *Gazette des Beaux-Arts* i w *Temps*, brał wybitny udział w dziele Karola Blanca „Histoire des peintres de toutes les écoles“. Wydał: „Les chefs-d'oeuvre de la peinture italienne“ (1869): „Hans Holbein“ (1879); „Franç. Boucher, Lemoine et Natoire“ (1880, z 32 tablicami).

Manu (mitol. indyjska), w sanskryckiem: człowiek; w Wedach ojciec ludzi i dla tego zwany Manusz pita=ojciec Manu. Odegrał wybitną rolę w legendzie o potopie i uchodzi za autora księgi praw indyjskich *Manawa dharma Sastra* w 12

częściach, znanej pod nazwą księgi Manu. Prawa te obowiązują do dziś dnia wyznawców religji bramińskiej. Por. Sacred „Brooks of the East" (tom 25, Oxford, 1886); Johaentgaen „Über das Gesetzbuch des Manu" (1863).

Manuał (z łac.), księga podręczna, w której zapisywano wszystko, co było godniejszem uwagi lub pamięci, podobnie jak się to dzieje w dzisiejszych pamiętnikach. W organach manuałem nazywa się szereg klapek, w które uderza się rękoma, to jest klawjatura.

Manuarium jus (łac.), prawo pięści.

Manuczy (Manuzzi, hrabia), herb: Na tarczy 5-dzielnej, w polach I złotem i IV czarnem—krzyż kawalerski, naprzemian pól, czarny lub złoty; w II błękitnem—ręka, trzymająca gałązkę o trzech różach czerwonych i dwóch listkach zielonych; w III błękitnem—wieża złota blankowana z chorągwią czerwoną u szczytu; w V ściętem, u dołu srebrnem — kotwica, liną czarną okręcona, od góry czarnem—lew złoty w lewo. Indygenat polski z roku 1774.

Manuczy.

Manuel, imię dwóch cesarzów wschodniego cesarstwa Rzymskiego.—**M. I**, czwarty syn cesarza Jana II, * 1120, wstąpił na tron 1143, prowadził liczne wojny w celu rozszerzenia swej władzy w Azji i Europie. Podczas drugiej wojny krzyżowej zawarł przymierze z królem niemieckim Konradem III przeciwko królowi Sycylji Rogerowi II, z którym przez wiele lat prowadził wojnę, gdy tymczasem Normanowie zdobyli i zburzyli Korynt i Teby. W Azji pomyślnie wojował z sułtanem Ikonji, lecz zwyciężony przez niego 1176, utracił wszystkie zdobycze poprzednie; † 1180. Por. Kap-Herr „Die abendländische Politik Kaiser Manuels" (Strasburg, 1881).—**M. II** *Paleolog*, drugi syn cesarza Jana V, wstąpił na tron 1391, wezwał na pomoc książąt zachodnich na pomoc przeciwko sułtanowi Bajazetowi, lecz przybyli pod władzą króla Zygmunta krzyżacy w bitwie pod Nikopolis 1396 byli zwyciężeni. Powtórnie 1399 starał się o wyjednanie pomocy i osobiście zwiedził Wenecję, Francję, Anglję i państwa inne, lecz usiłowania jego były bezskuteczne. Po porażce Bajazeta pod Angorą (1402) powrócił do Konstantynopola i objął rządy i zawarł pokój z Turkami; † 1425. Po nim wstąpił na tron syn jego Jan VII.

Manuel Mikołaj, zwany Niemcem, *Deutsch*, artysta, dyplomata, poeta i żołnierz, * 1484, † 1530. W malarstwie kształcił się pod kierunkiem Schöna w Kolmarze i Tycjana w Wenecji; przesiedliwszy się do Bernu, był członkiem rady rządzącej, brał udział w wyprawach do Włoch i w pracach reformatorskich w Szwajcarji. Główny jego obraz „Taniec śmierci" (w Bernie na zewnętrznym murze klasztoru Dominikańskiego) istnieje w licznych kopjach, dotąd jeszcze często powtarzanych. Por. Grüneisena „Nikolaus Manuel" (Stuttgart i Tübinga, 1837).

Manuel Piotr Ludwik, konwencjonista, * 1751 w Montargis; żarliwy zwolennik rewolucji, został 1789 członkiem rady gminnej Paryża i ogłosił z papierów policji pismo: „La police dévoilée" (2 t., Paryż, 1791), w którem wykrył wiele strasznych nadużyć i szkaradzieństw. Jako prokurator gminny przyczynił się wiele do obalenia władzy królewskiej, ale z drugiej znowu strony, kiedy życiu Ludwika XVI i jego małżonki Marji Antoniny istotne zaczęło grozić niebezpieczeństwo, występował śmiało i energicznie w ich obronie i zginął pod gilotyną 16 listopada 1793.

Manuel Jakób Antoni, członek franc. izby deputowanych za restauracji, * 1775 w Barcelonette, † 1827 w Maisons. Początkowo służył w wojsku, Następnie poświęcił się zawodowi adwokackiemu w Aix i wielkiej używał wziętości. Podczas Stu dni wybrany deputowanym, odznaczył się jako dzielny mówca i gorący patrjota. Za drugiej restauracji zasiadał (od 1818) po lewicy, bronił śmiało w ognistych mowach praw konstytucyjnych i zabierał głos we wszystkich debatach, dotyczących różnych gałęzi administracji. Nienawidzony za to przez większość rojalistowską, brutalnie został usunięty przez żandarmów z izby (4 marca 1821) pod pozorem, jakoby bronił królobójców. Wypadek ten zadał Burbonom cios wielce dotkliwy w opinji publicznej.

Manuel Eugenjusz, poeta francuski, * 1823 w Paryżu. Ukończywszy studja naukowe, był nauczycielem retoryki w Dijon, Grenoble i Tours; w r. 1839 przeniósł się do Paryża, gdzie 1868 otrzymał katedrę retoryki w College Rollin. Po rewolucji 4 września 1870 został w gabinecie L. Simon ministra oświecenia szefem sekretarjatu, a 1878 r. generalnym inspektorem wychowania publicznego. Oprócz artykułów i poezji, umieszczanych w „Conseiller de l'enseignement" i „Revue des deux Mondes" wydał wraz ze swym bratem Ernestem dzieło szkolne „France" (4 t., Paryż, 1854—55), które kilku doczekało się wydań. Jako poeta dał się poznać kilku sztukami, zatytułowanemi „Pages intimes" (Paryż, 1866), uwieńczonemi przez akademję francuską. Dramatem socjalnym „Ouvriers" (1870, znanym i na scenie warszawskiej p. t. „Robotnicy"), zyskał wielki rozgłos. Z innych jego utworów wymieniamy: „Pour les blessés" (Paryż, 1870); „Bon jour, bon an, compliment au public" (Paryż, 1871); „Henri Regnault" (1871); „Pigeons de la République" (1871); „Poésies populaires" (1871). Zbiór poezji uwieńczony także przez akademję; „L'Absent" (1873), komedja jednoaktowa.

Manufaktura (z łac. *manu factum*, t. j. ręką zrobione), *towary manufakturowe*, w ogólności wszelkie wyroby przemysłowe, zwłaszcza wyroby tkackie.

Manugiewicz Ignacy, sekretarz króla Stanisława Augusta, przełożył z rosyjskiego „Histo-

ryczno-geograficzne opisanie Pekinu" (Warszawa, 1787) i wydał: „Zbiór ciekawych wiadomości o Rosji" (tamże, 1806).

Manugiewicz Mikołaj Jan, biskup augustowski, * 1754 we wsi Rychcice na Podolu, † 1834 w Warszawie; słuchał nauk teologicznych w Rzymie i tam się wyświęcił na kapłana. Po powrocie do kraju, został kanonikiem kapituły warszawskiej i kustoszem, kanonikiem gnieźnieńskim i łowickim, a następnie referentem sekcji duchownej w komisji wyznań i oświecenia. Dnia 3 grudnia 1821 mianowany sufraganem warszawskim i biskupem tamaceńskim, otrzymał 1825 djecezję augustowską, a 1826 godność senatora.

Manumisja (łac.) u Rzymian wyzwolenie niewolnika; stowarzyszenia manumisyjne w Ameryce Północnej, dążące do wyswobodzenia niewolników.

Manu propria (łac.), ręką własną.

Manuskrypt, ob. Rękopis.

Manus (łac. ręka), władza. **M.** militaris siła wojenna, spełniająca rozkazy władzy.

Manus manum lavat (łac.), ręka rękę myje.

Mauutius, Manucjusz, po włosku *Manuzzi*, ob. Aldyny.

Manycz, nizina i łożysko rzeczne w Rosji południowej, które przez większą część roku jest wyschłem poczęści, a poczęści składa się z długiego szeregu gorzko-słonych jezior; ciągnie się od Donu aż do jeziora Keke-Uzun w gub. Astrachańskiej na przestrzeni 530 klm. Na wiosnę łożysko wypełnia się wodą, która spływa w dwóch kierunkach, zachodnim i wschodnim. Zachodni **M.** wpada przy wysokim stanie wód do Donu, a wschodni do jeziora Keke-Uzun, które trzema odpływami łączy się z morzem Kaspijskiem. Z licznych jezior **M.** wymienić należy: *Bolszoj Liman*, mający 90 klm. długości i 9 szerokości, oraz *Mnyczskoje Osiero*.

Manyoki Adam, znakomity swojego czasu portrecista, Węgier, * 1673 w Szokolyi, † 1741; po długoletnich podróżach w całej niemal Europie, zaplątawszy się w sprawę Clément, zmuszony był do ucieczki, przybył do Warszawy, gdzie stale zamieszkał. Por. E. Rastawiecki „Słownik malarzy polskich" (2 t.).

Manzanares, rzeka w hiszpańskiej prowincji Madrytu, wypływa z południowych stoków Sierra de Guadarrama, przepływa pod Madrytem i ubiegłszy 85 klm., wpada do Jaramy.

Manzanares, miasto okręgowe w hiszpańskiej prowincji Ciudad Real, nad rz. Azuel i przy kolei żelaznej Madryt-Sewilla, zamek starożytny, 9,000 miesz.

Manzanillo, miasto portowe na południowem wybrzeżu wyspy Kuby, w okolicy niezdrowej, liczy 9,000 miesz.

Manzel Józef, rzeźbiarz, ob. Mancel.

Manzoni Aleksander, poeta i powieściopisarz włoski, przez matkę wnuk słynnego Beccaria (ob.), * 1784 w Medjolanie, † 1873. Pierwszy rozgłos zyskał poezjami: „Versi sciolti" (Paryż, 1806) i „Inni Sacri" (1810), w których stworzył nowy rodzaj liryki. Tragedją „Il conte Carmagnola" (Medjolan, 1820), w której skruszył pęta szkoły francuskiej, i odą na śmierć Napoleona I „Il cinque maggio" (1823) urósł w większą jeszcze sławę. Najcelniejszem jednak dziełem **M.** jest piękny romans „I promessi sposi, storia milanese del secolo XVII" (3 cz., Medjolan, 1827 i częściej, przekład polski W. Szymanowskiego p. t. „Oblubieńcy Medjolanscy," Warszawa, 1848, i Marji z Siemiradzkich Obrapalskiej, p. t. „Narzeczeni," Warszawa, 1882). Następnie osiadł we wsi Brussado pod Medjolanem, wyrzekł się literatury świeckiej i prowadził żywot cichy zdala od spraw publicznych; wydał tylko jednę jeszcze pracę „Osservazioni sulla morale cattolica" (Florencja, 1835), przeciw Simondi'emu, który nadzwyczaj surowo oceniał wpływ moralny Kościoła katolickiego w wiekach średnich. W r. 1860 mianowany był senatorem. Dzieła jego „Opere" wydał Tomaseo (5 t., Florencja, 1828—29). Por. De Gubernatis „Alessandro M." (Florencja, 1879); Stampa „Alessandro M." (Medjolan, 1885). Z pozostałych po nim pism wydał Bonghi: „La rivoluzione francese del 1789 e la rivoluzione italiana del 1859" (Medjolan, 1889).

Manzoni Aleksander

Manzoni Renzo, wnuk poprzedniego, podróżnik, 1877 — 78 badał Arabję i Berberję i opis podróży swych ogłosił p. t. „El Yemen, tre anni nell' Arabia Felice" (Rzym, 1885).

Manżet *(Manget)*, herb: W polu błękitnem, przez tarczę krzyż czarny ukośny, między którego ramionami z obu stron gwiazdy złote. Nad koroną dwa pistolety skrzyżowane. Nadany z nobilitacją 1768 r.

Manżet.

Manżura Jan, poeta małoruski, * 1851, † 1893, uczył się w Charkowie weterynarji, a wydalony stamtąd, osiadł w gub. Ekaterynosławskiej i zajął się gorliwie studjami ludoznawczemi. Jego „Sbornik małoruskich predanij" wydał Dragomanow, oraz *Kijewskaja Starina*. Inne rzeczy drukował w *Sborniku* charkowskiego towarzystwa histor.-filologicznego, gdzie wyszedł np. jego „Sbornik skazok." Poezje oryginalne wyszły p. t.: „Stiepovi spivy ta dumy" (1889) i w *Kijew. Starinie* (1893). Por. Sumcow „Sowremiennaja małorusskaja etnografja."

Mańkowska z Dąbrowskich Bogusława, córka generała Jana Henryka D., * 1814 w Paryżu, kształciła się w Warszawie, następnie w Dreźnie, 1835 zaślubiła Teodora Mańkowskiego, obywatela

z Podola. Napisała „Pamiętniki" (Poznań, 1880—83, t. 4).

Mańkowski (hrabia) v. *Zaręba* odm., herb: W polu brunatnem, nad murem srebrnym blankowanym o trzech kamieniach złotych—pół czarnego lwa. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym—pół lwa czarnego. Labry brunatno-srebrne.

Mańkowski Szymon, malarz z drugiej połowy XVIII wieku; prace jego, mianowicie alfresco, posiadają kościoły: w Sieciechowie i w Górze nad Narwią pod Nowym-Dworem. W galerji Stanisława Augusta był jego roboty portret pastelowy hetmanowej z Engelhardtów Branickiej.

Mańkowski.

Mańkowski Aleksander.

Mańkowski Aleksander, ziemianin i dramaturg, kształcił się w Odesie i Karlsruhe, następnie pod pseudonimem Tadeusza Żaremby pomieszczał swe prace w pismach poznańskich. Napisał komedje: „Minowski," nagrodzoną na konkursie warszawskim w r. 1886, „Albert," „Niedobrana para" (Poznań, 1879); „Dziwak," komedja w 5 aktach (Warszawa, 1887); „Pan Wojciech" powieść (Warszawa, 1889); „Hrabia August" (1890); „Moja Helenka" powieść (1897).

Mańkut, człowiek posługujący się w czynnościach swych ręką lewą w miejsce powszechnie używanej ręki prawej. Czynności lewą ręką wykonywane być mogą zupełnie dokładnie, o czem świadczy, że wielcy artyści, jak Leonardo da Vinci i Menzel, byli **M.** Przyczyna tego odstępstwa od powszechnego zwyczaju nie jest dostatecznie znana; niektórzy fizjologowie sądzą, że źródłem różnicy między ręką prawą a lewą jest budowa aorty (ob.), która gałąź ku prawej stronie ciała wysyła z punktu bliższego serca, aniżeli gałąź ku lewej stronie, skąd strona prawa ciała jest może przez krew silniej odżywiana. Nie zbadano jednak, czy u **M.** zachodzi pod tym względem nienormalność. Por. Alsberg „Rechtshändigkeit und Linkshändigkeit" (1894).

Maorysi *(Maori)*, krajowcy Nowej Zelandji (ob.).

Mapa, *karta geograficzna*, przedstawienie za pomocą rysunku na płaszczyźnie pewnej części powierzchni ziemi. Ponieważ ziemia nie jest płaszczyzną, ani też powierzchnią rozwijalną, czyli nie daje się rozwinąć na płaszczyznę bez zgięcia lub rozdarcia, nie można przeto przedstawić obrazu żadnej jej części zgodnie z naturą. Figury zatem krajów i mórz są koniecznie zmienione na każdej karcie, a sztuka kreślenia kart geograficznych dąży do tego, by nieuniknione te odstępstwa były jak najmniejszej wagi. Podajemy tu główniejsze metody używane kreślenia kart: *Rzuty stereograficzne* używane są dla kreślenia obrazów całych półkul, czyli planiglobów. W tym razie płaszczyzna oddzielająca obie żądane półkule jest płaszczyzną rysunku, a oko rysownika umieszczonem jest w środku powierzchni, która nie ma być przedstawioną. Tak więc, gdy idzie o nakreślenie półkuli północnej i południowej, oko znajduje się w jednym z biegunów V (fig. 1); rozpatrywana część powierzchni ziemi AMB daje na płaszczyźnie rownika rzut *amb*. Karty takie używają się najczęściej dla półkuli wschodniej i zachodniej; w tym razie równoleżniki A, B i południki PCP', PDP' są okręgami kół (fig. 2). Przy tych rzutach kraje leżące po brzegach karty są znacznie powiększone względem krajów leżących w pobliżu środka. Przy *rzutach ortograficznych* oko znajduje się nad płaszczyzną rysunku w odległości nieskończenie wielkiej; z każdego więc punktu, który ma być przedstawionym, wyprowadzamy prostopadłą do płaszczyzny rysunku, a spodek tej prostopadłej jest rzutem ortograficznym danego punktu. Jeżeli za płaszczyznę rzutu obieramy równik EE' (fig. 3), otrzymujemy rzut ortograficzny półkuli północnej i południowej; środek koła *p* jest rzutem bieguna P, południk PAP' rzuca się wzdłuż promienia *p*A, równoleżnik BB' według koła *bb'*, współśrodkowego z równikiem. Według tego na rzucie ortograficznym równikowym biegun P (fig. 4) przypada w środku, równoleżniki A, B, C, są okręgami kół, południki PD, PF, PG promieniami. Jeżeli punkt widzenia umieścimy na przedłużeniu jedne-

Fig. 1. Rzut stereograficzny.

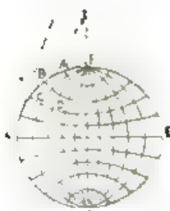

Fig. 2. Sieć południków i równoleżników w rzucie stereograficznym południkowym.

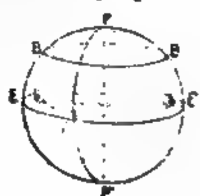

Fig. 3. Rzut ortograficzny.

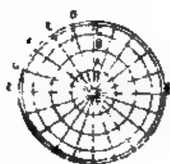

Fig. 4. Sieć południków i równoleżników w rzucie ortograficznym biegunowym.

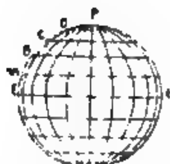

Fig. 5. Sieć w rzucie ortograficznym południkowym.

go z promieni równika, płaszczyzną rzutu będzie południk do promienia tego prostopadły; obrawszy więc odpowiedni południk, otrzymamy w rzucie ortograficznym kartę półkuli wschodniej i zachodniej; w rzucie tym południki PP' (fig. 5) są elipsami, równoleżniki A, B, C, D linjami prostemi. W rzutach ortograficznych części środkowe karty dają wierne wyobrażenie odpowiednich okolic ziemi, części wszakże brzeżne są nadmiernie skupione. Babinet wprowadził *rzuty homalograficzne*, przy których równoleżniki są przedstawione przez linje proste, a południki przez elipsy; przytem obrazy krajów są dosyć zmienione, ale zachowują swe istotne wielkości. Jeżeli chcemy przedstawić mniejsze części ziemi, używamy *rzutów stożkowych (ostrokręgowych)*, wprowadzonych przez Ptolemeusza; w tem przedstawieniu w miejsce części powierzchni ziemi, zawartej między dwoma równoleżnikami AC i BD (fig. 6) i dwoma południkami PABP' i PIKP', wyobrażamy sobie część powierzchni stożka SEGF, jak najbliżej do niej przystającą, i stożek ten następnie wyobrażamy sobie rozwinięty na płaszczyznę. Przytem południki przedstawiają się jako linje proste zbiegające się, równoleżniki zaś jako koła współśrodkowe (fig. 7). Na karcie takiej odstępy południków na różnych równoleżnikach nie zachodzą w stosunkach należytych; niedogodność tę usuwa *rzut Bonne'a* w ten sposób, że na każdym równoleżniku odcinają się stopnie długości w skali właściwej; w metodzie tej południki, podobnie jak równoleżniki, stają się linjami krzywemi (fig. 8); w nieco odmiennym *rzucie Flamsteeda* równoleżniki są linjami prostemi, południki zaś krzywemi. Karty morskie kreślą zwykle wedle *rzutów Mercatora*, w których wyobrażamy sobie powierzchnię ziemi przeniesioną na walec do niej styczny wzdłuż równika (fig. 9); część powierzchni ziemi, zawarta między równoleżnikami AD i HL, oraz południkami AH i DL, rzuca się na walec REGT, i walec ten wyobrażamy sobie rozwinięty na płaszczyznę, a w rzucie takim południki i równoleżniki są linjami prostemi. Południki przebiegają tu równolegle, tak, jakby to było istotnie, gdyby ziemia była walcem; równoleżniki tworzą z południkami kąty proste. Ale wtedy kraje, im więcej są od równika oddalone, tem więcejby były rozsunięte ku wschodowi i zachodowi, Mercator więc poprawił ten błąd tym sposobem, że równoleżniki, im więcej są od równika oddalone, ten więcej się między sobą rozsuwają tak, aby każda część karty była w tym samym stosunku wydłużona w kierunku północno-południowym, jak to ma miejsce w kierunku wschodnio-zachodnim. Sieć taką południków i równoleżników w rzucie Mercatora przedstawia fig. 10. Karty te, jakkolwiek silnie przekształcają zarysy oddzielnych części ziemi, są bardzo dogodne dla żeglarzy, którzy odbywają swą drogę po loksodromji (ob. Loksodromiczna linja), t. j. zachowując zawsze jednaki kąt z południkami; mają więc znaczne uproszczenie przy kartach, gdzie południki są linjami równoległemi. — **M.**, przedstawiające niewielkie części ziemi, nazywają się *chorograficznemi*, przy większej drobiazgowości *topograficznemi*, a przy jeszcze większej *planami*. Dalej mogą być **M.** mające pewne przeznaczenie specjalne, jak np. **M.** *hydrograficzne*, przedstawiające głównie stosunki nawodnienia pewnej okolicy, **M.** *orograficzne*, przedstawiające stosunki rozkładu gór i wyżyn, i t. d. Stosunki statystyczne krajów dają się też bardzo dobrze przedstawiać za pomocą kart odpowiednich. **M.** *nieba* robią się wogóle na tychże zasadach, co ziemskie. Zbiór **M.** nazywa się *atlasem*.—Najdawniejszy ślad historyczny **M.** w starożytności mamy około 500 r. prz. Chr.; miał je w Grecji pierwszy sporządzać Anaksymander. Ptolemeusz (70 r. po Chr.) zaczął używać zasad geometrycznych do ich kreślenia. Znakomite zasługi na tem polu położyli w 15 i 16 w. Beham, Münster, Ortelius, Mercator. Dopiero jednak Cas-

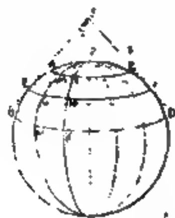

Fig. 6 i 7. Rzut stożkowy.

Fig. 8. Sieć południków i równoleżników w rzucie Bonne'a.

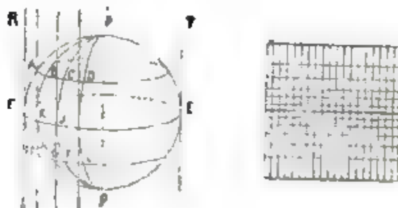

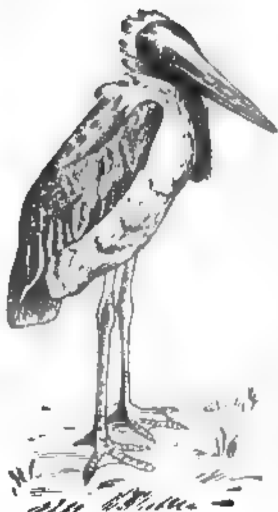
Fig. 9 i 10. Rzut Mercatora.

sini nadał im dzisiejszą postać, a w obecnym wieku sztuka kreślenia i odbijania M. doszła znakomitej doskonałości. Wykład kartografji obejmują dzieła: Littrowa (1833), Germaina (1866), Tissota (1881), Hammera (1889), oraz krótsze: Steinhausera (3 wyd., 1887), Coordesa (1891); dostępny wykład zawiera S. Kramsztyka „Ziemia i niebo“ (cz. I, 1898). Sposoby rysowania M. podają dzieła Lehmanna (5 wyd., 1843) i Streffleura (1876). Historję M. w starożytności i wiekach średnich przedstawił Lelewel „Géographie du moyen âge“ (4 t., 1852—57), oraz Santarem „Histoire de la cosmographie et de la cartographie pendant le moyen âge“ (3 t., 1849—52). Wykazy kart nowszych podają pisma geograficzne (ob. Geografja).

Maquet August, romansopisarz francuski, * 1813 r. w Paryżu, gdzie też ukończył studja, † 1888. Początkowo zajmował się nauczycielstwem wkrótce jednak porzucił to zajęcie i wyłącznie poświęcił się literaturze. Był jednym z tajemnych spółpracowników Dumasa, którego pozwał 1858, żądając znacznego wynagrodzenia oraz umieszczenia swego nazwiska na 18 dziełach wydanych pod nazwiskiem Dumasa. Z własnych dzieł M. wymieniamy: „Deux trahisons“ (2 t., 1844); „Histoire de la Bastille“ (1844); „Les prisons de l'Europe“ (spólnie z Alboize'm, 8 t., 1844—1846); „La belle Gabrielle“ (1853—54); „Le conte de Lavernie“ (1856); „La maison du Baigneur“ (1856) i in.

Mara *(Dolichotis)*, rodzaj zwierząt ssących z rzędu gryzących i rodziny morświnek, zwierzęta podobne do zajęcy, z wysokiemi nogami i krótkim ogonem. M. *patagońska*, zwana *zającem patagońskim (D. patagonica)*, 75 cm. długa, 45 cm. wysoka, brunatno-szara, biało upstrzona, w Patagonji, karmi się trawą i często niszczy plantacje. Skóra używa się na dywany.

Marabut, *marabu, bocian indyjski (Leptoptilus)*, rodzaj ptaków brodzących z rodziny bocianów, wielkie ptaki z nagą głową, grubą szyją i zwieszającym z niej workiem, który kryje znaczne rozszerzenie przełyku; dziób stożkowaty, nogi wysokie, skrzydła szerokie i zaokrąglone. M. są bardzo żarłoczne, z sępami walczą o każdą padlinę i odnoszą zwycięstwo. M. *afrykański, adjutant (L. crumenifer)*, w Afryce wsch., 1,6 m. wysoki, ciemno-zielony, zamieszkuje Afrykę wschodnią na płd. 15° szerokości płn.; ma osobliwą postawę, która do śmiechu pobudza; jest przytem mądry i podejść się nie daje. W niewoli łatwo się oswaja. M. żyjące w Indjach zostają pod opieką publiczną i swobodnie chodzą po wielkich miastach, gdzie usuwają odpadki. Wspaniałe pióra w ich ogonach są wysoko cenione.

Marabut.

Marabut (z arab. *marbuth* albo *morabeth)*, pierwotnie nazwa pewnej sekty w północnej Afryce, która miała wielkie znaczenie polityczne i założyła dynastję Morabitów czyli Almorawidów (ob.). Później nazwa ta przeszła na oznaczenie kapłanów, służących przy meczetach i kaplicach grobowych. Por. Rinn „Marabouts et Khonau“ (Algier, 1885).

Maracaibo, miasto główne stanu Zulia w południowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Wenecueli, przy zachodnim brzegu kanału, za którego pośrednictwem wielkie, 16,360 klm. kw. obejmujące jezioro M. z morzem jest połączone. Miasto liczy 35,000 ludności i prowadzi rozległy handel.

Maragha, m. w perskiej prowincji Aserbeidżan, mające 18,000 m., było przez długi przeciąg czasu stolicą tej prowincji.

Maraino, malarz włoski i budowniczy, był dekoratorem teatru warszawskiego w latach 1790—94. W 1791 poruczono mu przebudowanie i powiększenie teatru przy placu Krasińskich.

Marajo, wyspa w ujściu rz. Amazonki w Ameryce południowej, 52,800 klm. kw., niska i urodzajna.

Maraldi Jakób Filip, astronom, * 1665 w Perinaldo pod Nizzą, † 1729; w 1687 został powołany przez Cassiniego do Paryża, gdzie 1702 został członkiem akademji. M. był gorliwym obserwatorem, oznaczył czas obrotu Marsa, zajmował się ruchami księżyców Jowisza i miał udział w pomiarach długości stopnia południka.

Maranhao albo **Maranham**, jedna z północno-wschodnich prowincji Brazylji, oblana z północy oceanem Atlantyckim; obejmuje 459,884 klm. kw. z ludnością 489,000. Miasto M. albo San-Luiz-de-M., w zachodniej części wyspy M. i nad ujściem r. M., jest rezydencją biskupa, ma trzy forty, port, katedrę i 36,000 m.

Marannowie (hisz. Marranos), Żydzi i Maurowie przechrzczeni, ale którzy w głębi wierni pozostali dawnemu wyznaniu.

Maranon, ob. Amazonka.

Maranta *(Kruchla, Aksamitowiec)*, rodzaj roślin z rodziny imbierowatych, obejmujący zioła trwałe z główkami przykorzeniowemi; z 40 gatunków jest kilka ważnych jako rośliny lekarskie i pokarmowe. Należy tu 15 gatunków, głównie w Ameryce zwrotnikowej. M. *arundinacea*, z białym korzeniem walcowym i białemi kwiatami, pochodzi z Indji zach., ale uprawia się także w Afryce i Indjach wsch.; wydaje arrowroot (ob.) zachodnio-indyjski. Korzeń w stanie świeżym uchodzi za środek przeciw otruciu owocem mancinelli. M.

Maranta i jej kwiat.

indica jest tylko odmianą poprzedniej. Korzeń gat. **M.** *allonea* jest w Amer. płd. lekarskim pod nazwą korzenia kurkumy amerykańskiej; główki przykorzeniowe są jadalne.

Maraschino, napój alkoholowy, otrzymywany z pewnej odmiany kwaśnych wisien (*marasche*), które się uprawiają głównie w Dalmacji. Wyrabiają się też **M.** sztuczne przez dodanie do wódki wody malinowej, pomarańczowej i migdałowej.

Marassé Mieczysław, ekonomista, rodem z Galicji, po ukończeniu uniwersytetu krakowskiego, otrzymał 1864 stopień doktora praw. W ostatnich latach życia był starostą w Krośnie, † 1880. Wydał: „Przegląd polskiej literatury ekonomicznej" (1864); „O pojęciu i zadaniu statystyki" (1866); „O kredycie ziemskim w Austrji" (1866); „Rzecz o podatkach i ich reformie" (1867); „Gospodarcze stosunki w Galicji" (1874) i in.

Marasz, miasto główne sandżaku w tureckoazjatyckim wilajecie Aleppo, ma starożytny zamek, mnóstwo meczetów, medresów, łaźni i do 40,000 miesz.

Marat Jan Paweł, słynny rewolucjonista francuski, * 1744 w Baudry w księstwie Neufchâtel. Studjował medycynę i fizykę i podróżował wiele. Oprócz kilku pism z zakresu fizyki wydał: „Les chaines de l'esclavage" (Paryż, 1792 i częściej) i „De l'homme, ou des principes et des lois de l'influence de l'âme sur le corps et du corps sur l'âme" (3 t., Amsterdam, 1775); przez to ostatnie uwikłał się w długi spór z Voltaire'm. Jako lekarz osiadł stale w Paryżu; następnie był weterynarzem u hr. Artois. Podczas wybuchu rewolucji występował już jako demagog i mowami gwałtownemi, a bardziej jeszcze artykułami założonego przez się (12 grudnia 1784) czasopisma *Publiciste Parisien* (zamienionego później na *Ami du Peuple*, a w końcu na *Journal de la République*) wywierał wpływ wielki. Głosząc w nich zasady najskrajniejsze, dwukrotnie musiał się czas jakiś ukrywać w piwnicach klubu Cordelières. Po katastrofie 10 sierpnia 1792 stanął po stronie Dantona, który go używał jako swego narzędzia. Członek komitetu dozoru nad zdrajcami, przyczynił się **M.** wielce do krwawych scen Wrześniowych. Obrany we wrześniu 1792 r. członkiem konwencji, poczynał sobie niezmiernie śmiało, przemawiał za dyktaturą Robespierre'a i stosowaniem środków najgwałtowniejszych, stał się postrachem samej konwencji, ale zarazem i bożyszczem ludu. Jako prezes klubu Jakobinów wystosował w marcu 1793 do ludu adres, w którym domagał się wymordowania Żyrondystów, a w kwietniu t. r. przeprowadził prawo o podejrzanych, na mocy którego uwięziono we Francji 400,000 osób. Pozwany na wniosek Lacroix przez trybunał rewolucyjny, uznany został niewinnym i prawdziwym przyjacielem ludu. Chwila ta i potępienie Żyrondystów były świetnem jego zwycięstwem i szczytem zawodu rewolucyjnego. W oczach ludu stanowił **M.** wraz z Dantonem i Robespierre'm tryumwirat, kierujący losami rzeczypospolitej, w rzeczy zaś samej nie był ani przywódcą partji ani znakomitym mężem stanu, ale tylko apostołem rewolucji i narzędziem dwu swych kolegów. Śmierć, zadana mu przez Karolinę *Corday d'Arnans* (ob.), 13 lipca 1793, uprzedziła tylko jego zagładę z ręki Robespierre'a, ale podżegła masy ludu i wywołała krwawy na przeciwnikach odwet. David wymalował piękny obraz nieboszczyka z otwartą raną na piersi. Por. Aulord „L'eloquence parlamentaire pendant la revolution française" (1885); Taine „Les origines de France contemporaine. La révolution".

Marat Jan Paweł.

Maraton, *Marathon*, wioska na wschodniem wybrzeżu Attyki, niedaleko Aten, pamiętna świetnem zwycięstwem, jakie tu Ateńczycy r. 490 prz. Chr. pod dowództwem Milcjadesa nad Persami odnieśli. Po rozkopaniu 1890 z polecenia rządu greckiego położonej pod **M.** mogiły, odkryto popioły spalonych zwłok, najprawdopobniej 192 poległych w owej bitwie Ateńczyków.

Maratti albo **Maratta** Karol, uważany za ostatniego malarza szkoły rzymskiej, * 1625 w Camerino, † 1713 w Rzymie. Wsławił się szczególnie jako restaurator fresków Rafaela w Watykanie.—Córka jego, *Faustyna* **M.**, malarka i poetka, była żoną poety Zappi (ob.).

Marattiaceae, rodzina paproci (ob.).

Maravedi, dawna moneta hiszpańska, zniesiona prawem z 1848, a którą jeszcze Maurowie do Hiszpanji wprowadzili. Najdawniejsze **M.** były

srebrne i złote, a od r. 1484 miedziane; Miejsce M. zastąpił real. Real miedziany (Real de vellon) zawiera 34 M.

Marazm *(marasmus senilis)*, wyniszczenie wiekowe, *uwiąd starczy.*

Marbach, miasteczko w obwodzie Neckary, król. Wirtemberskiem, 2,400 m., miejsce urodzenia Schillera, któremu tu w r. 1859 wspaniały wzniesiono pomnik; 14 września 1405 r. stany i miasta Szwabji zawiązały w M. konfederencję przeciw cesarzowi Ruprechtowi, zwaną *Marbacher Bund.*

Marbach Gotthard Oswald, filozof i poeta niemiecki, * 1810 w Jaworze na Śląsku, od r. 1845 profesor filozofji i dyrektor towarzystwa asekuracyjnego w Lipsku, gdzie † 1890. Wydał: „Physikalisches Lexicon" (2 wyd., 6 t., 1858 — 60); „Lehrbuch der Geschichte der Philosophie" (2 t., 1838—41): „Ueber moderne Literatur" (3 t., 1836—38); „Buch der Liebe", zbiór poezji (1839); tragedje: „Papst und König" (1843, nowe wyd., 1875); „Hippolyt" (1858); „Ein Weltuntergang" (1861). Nadto przekładał „Pieśń o Nibelungach" (4 wyd., 1872); Sofoklesa (1876); „Oresteję" Eschilosa (1873), oraz wydał „Altdeutsche Volksbücher" (44 t., 1833—47).

Marbach Hans, syn poprz., * 1841, wydał: „Gedichte;" „Timoleon" (1869); „Lorenzino von Medici" (1866); „Das Mysterium der Kunst" (1890).

Marbella, miasto okręgowe w prowincji Malaga w Hiszpanji, u stóp góry Sierra de Mijas, siedziba biskupa, port, forteca, 8,000 m.

Marbod albo **Marobod**, król Markomanów (ob.), których przeprowadził z dawnych siedlisk nad Menem do Czech, utworzył tu państwo z kilku ludów niemieckich złożone i zaczął występować jako władca groźny i niebezpieczny dla wolności germańskiej. Osłabiony w wojnie z Hermanem (ob.), wodzem Cherusków, 17 r. po Chr., musiał skutkiem intryg Rzymian i Gota Katualda szukać schronienia w Rzymie 19 r. Z rozkazu Tyberjusza mieszkał w Rawennie i tu umarł po 18-letnim pobycie.

Marburg, miasto okręg. w pruskiej regencji Kassel, nad rzeką Lahn, ma 15,000 miesz. i bogato uposażony uniwersytet, założony 30 maja 1527 przez landgrafa Filipa Wspaniałomyślnego. Między pięknemi starożytnemi budowlami odznacza się tu kościół św. Elżbiety, z grobem pomienionej świętej, tudzież zamek, którego kościół i sala rycerska pod względem architektury na szczególną zasługują uwagę. Tutaj odbyła się 1—3 października 1529 dysputa pomiędzy Zwingljuszem i Lutrem o Komunji.

Marburg, miasto w Styrji, nad Drawą i południową koleją żelazną, posiada 20,000 miesz., gimnazjum, wyższą szkołą realną, oraz piękny kościół katedralny; jest rezydencją biskupa.

Marcato (włos. muzycz.), markując, odznaczając; marcatissimo, nader mocno markując.

Marceau Franciszek Seweryn Desgraviers, generał rzeczypospolitej francuskiej, * 1769 r. w Chartres. W 17 roku życia wstąpił do wojska i w wojnie wandejskiej odznaczywszy się walecznością, otrzymał stopień generała, a czasowo dowodził nawet całą armją. W kampanji r. 1796 służył pod rozkazami generała Moreau w armji reńskiej, blokował Moguncję, uderzył na arcyksięcia Karola, ażeby armji francuskiej ułatwić przejście wąwozu pod Altenkirchen, przez co całą armję ocalił, lecz śmiertelnie ranny, dostał się w niewolę Austrjaków, w których ręku umarł w trzy dni potem 23 października 1796 i z wielką czcią został pochowany w Neuwied. Zwłoki jego przewiezione 1889 r. do Paryża, zostały pochowane w Panteonie.

Marcela (św.), matrona rzymska; owdowiawszy po siedmiu miesiącach małżeństwa, odmówiła wejścia w powtórne śluby z wujem cesarza Galla i natchnięta przez św. Hieronima, założyła kilka klasztorów żeńskich; † 410 r. Kościół obchodzi jej pamiątkę 31 stycznia.

Marceli, imię dwu papieży:—**Marceli** I (św.), papież, 308—310, podług innych 305—310. W historji Kościoła niema żadnego znaczenia. Kościół obchodzi jego pamiątkę 16 stycznia.

Marceli II, poprzednio *Cervinus*, * w Fani, legat Pawła III na soborze trydenckim; biskup w Nicastro, został 1540 kardynałem, a 1555 papieżem; † po 22 dniach panowania.

Marceli, biskup w Ancyrze w Galacji, jako gorliwy wyznawca i obrońca symbolu niecejskiego był 336 wygnany przez Arjanów. Dogmat o Trójcy ułożył w duchu nauki sabelljskiej, za co przez biskupów wschodnich ogłoszony za heretyka, po złożeniu wyznania wiary uznany został 347 przez papieża Juljana i biskupów zachodnich za prawowiernego.

Marcelin (św.), papież, rodem Rzymianin, wstąpił na stolicę 296 r. Za prześladowania Djoklecjana ze strachu przed mękami, zadawanemi chrześcijanom, składał ofiary bóstwom pogańskim, później jednak, przyznawszy się do chrystjanizmu, poniósł śmierć męczeńską r. 304. Św. Augustyn twierdzi, że wieść o odstępstwie jego jest wymysłem Donatystów. Kościół obchodzi jego pamiątkę 26 kwietnia.

Marcelina (fran. *marceline*), tkanina jedwabna gładka, jednobarwna, najczęściej czarna.

Marcello Benedykt, kompozytor i poeta, * roku 1686 w Wenecji, † 1739 w Brescii. Jego motety, kantaty i psalmy, pełne szlachetnej prostoty, bardzo są upowszechnione.

Marcellus, Marja Lodois Jan Andrzej Karol Demartin du Tyrac hr., hellenista i dyplomata francuski, * 1795 na zamku Marcellus (Lot-et-Garonne), † 1865 roku, po restauracji 1815 r. był sekretarzem poselstwa w Konstantynopolu, odkrył 1820 słynny posąg Wenery Miloskiej (obecnie w Luwrze), następnie zajmował stanowisko dyploma-

tyczne w Londynie, Madrycie, po rewolucji lipcowej wycofał się do życia domowego. Z prac jego ważniejsze: „Souvenirs de l'Orient" (Paryż, 3-cie wydanie, 1861); „Vingt jours en Sicile" (1841); „Chants du peuple en Grèce" (1851, t. 2); „Episodes littéraires en Orient" (1851, t. 2); „Les Grecs anciens et les Grecs modernes" (1861).

Marcelus, nazwisko plebejuszowskiej rodziny z rodu Klaudjuszowego w starożytnym Rzymie. Znakomitszymi jej członkami są: *Marek Klaudjusz Marcelus*, wódz znakomity, czterokrotnie wybierany konsulem (222, 215, 214 i 210 r. przed Chr.), odznaczył się naprzód w bojach z Gallami Cyzalpińskimi, a następnie czynami swemi w drugiej wojnie punickiej zjednał sobie przydomek *miecza Rzymian*. Zwyciężywszy Hannibala pod Nolą 216, zasłużył się wielce swej ojczyźnie, gdyż podniósł odwagę Rzymian, złamaną niepowodzeniem pod Cannae. Zdobywszy 212 r. po dwu'etniem oblężeniu Syrakuzy, podbił całą prawie Sycylję. Poległ w bitwie przeciwko Hannibalowi r. 208 przed Chr., między Venusia a Bantia.—W późniejszych czasach byli Marcellowie główną podporą szlachty przeciwko Cezarowi. *Marek Klaudjusz Marcellus*, stronnik Pompejusza, po bitwie Farsalskiej uszedł do Mityleny, został przez Cezara w skutek sławnej obrony Cycerona w mowie *pro Marcello*, ułaskawiony, lecz w powrocie do Rzymu zamordowany przez jednego ze swych towarzyszów.—Jego brat *Kajusz Klaudjusz Marcellus*, nie należał podczas wojny domowej do żadnego stronnictwa; syn jego i Oktawji, siostry Augusta, *Marek Klaudjusz Marcellus*, został przez Augusta adoptowany i ożeniony z jego córką Julją. Umarł, jak mówiono, otruty przez Liwję r. 23 przed Chr. w Bajae; August sam miał mowę pogrzebową nad nim i jego pamięci poświęcił *Theatrum Marcelli*.

Marcepan (z łac. *Marci panis*, t. j.: chleb Marka), pieczywo z migdałów i cukru.

Marcère, Emil Ludwik Gustaw Deshayes de, mąż stanu francuski, * 1828 w Domfront, studjował prawo w Caen, poczem od 1850 służył w ministerjum sprawiedliwości, następnie sprawował wyższe urzędy sądowe. 1871 wybrany do izby deputowanych, odznaczył się jako mówca lewego środka; od 12 marca do 13 grudnia 1876 był ministrem spraw wewnętrznych, poczem został prezesem środka lewego. W gabinecie Dufaura objął powtórnie tekę spraw wewnętrznych i był rzecznikiem gabinetu republikańskiego, w r. 1884 został senatorem.

Marcgraviaceae, drobna rodzina roślin dwuliścieniowych, spokrewniona z kameljowatemi, krzewy czepiające się drzew i na nich często wysoko wyrastające. Rodzaj *Marcgravia* (*naigrawnik*) ma osobne gałęzie przyczepne, gdy liście i kwiaty wyrastają na gałęziach oddzielnych. Kwiaty zebrane są w baldachy i opatrzone wielkiemi miodnikami, których słodka zawartość wabi kolibry, pośredniczące przy zapładnianiu kwiatów.

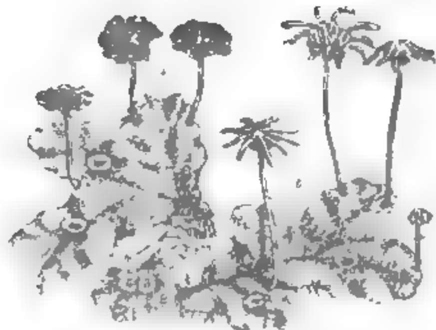
March, rzeka, ob. Morawa.

Marchand (franc.), kupiec. *Marchandise*, franc.: towar.

Marchand Jakób Alfred, właściwie Kauffmann, pisarz francuski, * 1842 w Seltz w Alzacji, † 1895 w Paryżu, studjował naprzód teologję protestancką w Strasburgu, w 1868 założył czasopismo *Progrès réligieux* i był współpracownikiem kilku pism religijnych. Mianowany pastorem 1869 r., przekonawszy się, iż niepodobna pogodzić wiarę z nauką, zrzekł się tego stanowiska i osiadł w Paryżu 1869, gdzie został współpracownikiem dziennika *Temps* i innych. W tym czasie zmienił nazwisko, przetłómaczywszy je na język francuski. Napisał: „Le siège de Strasburg" (1870); „Poètes lyriques de l'Autriche" (1880—1886, t. 2): „Moines et Nonnes" (1881—1882, t. 2); „Poètes et Penseurs" (1892) i in., przełożył nadto: „Jésuites" Hubera, „Lettres de l'Orient" marszałka Moltkego „Legende de Saint Pierre" Zellera, „Recits d'un nomade" Hartmanna i in.

Marchand, oficer i podróżnik francuski, * roku 1863, w r. 1883 wstąpił do piechoty marynarki, w r. 1889 brał udział w ekspedycji Howarta, mającej na celu zbadanie rzeki Niger. W 1890 został porucznikiem i brał udział w ekspedycji Archinarda w Sudanie. W r. 1891 został rezydentem francuskim przy królu Tieba w Sikarro, w r. 1892, mianowany kapitanem, w r. 1893 udał się znowu do Afryki, w 1895 powrócił do Francji, w r. 1896 wyjechał do Kongo, i po ciężkich trudach przybył w 1898 do Faszody (ob.), gdzie spotkał się z generałem angielskim Kitchenerem, który zażądał ustąpienia Francuzów. Wywiązała się z tego kwestja dyplomatyczna, rozwiązana nieprzychylne dla Francuzów. **M.** mianowany majorem, cofnął się z Faszody i w r. 1899 powrócił do kraju. Ekspedycja **M.** ważną jest pod względem geograficznym, gdyż poznała niezbadane dotąd krainy lądu afrykańskiego.

Marchantia (*Porostnica*), rodzaj roślin z rodziny wątrobnic, z listowiem mięsistem, widlastodzielnem, tworzy na wilgotnych murach i skałach powłoki zielone; pędy męskie i żeńskie rozwijają

Marschantia. *a* pęd męski, *b*. żeński.

się na oddzielnych roślinach. Najwięcej znanym gatunkiem jest **M.** *polymorpha*, przypominająca liście dębowe; w Europie środkowej była niegdyś pod nazwą *herba hepaticae fontanae* używaną w chorobach wątroby.

Marchena, miasto okręgowe w hiszpańskiej prow. Sewili, źródła siarczane, kąpiele. 15,000 m.

Marchesi albo *Marchesini* Marek Ludwik, * roku 1741 w Medjolanie, † 1826 w Bolonji, kastrat, znakomity sopranista. Występował z wielkiem powodzeniem na główniejszych scenach europejskich.

Marchesi Pompejusz, kawaler, rzeźbiarz włoski, uczeń Canovy, * 1790 w Medjolanie, † 1858, jako profesor akademji tamże. Do dzieł jego, oprócz znacznej liczby statui i portretów, należą pomiędzy innemi płaskorzeźby na łuku Simplońskim, Terpsychora i Wenus-Uranja, kolosalne posągi św. Ambrożego i króla Karola Emanuela, posąg Volty, nagrobek p. Malibran i t. d. Później wykonał **M.** marmurową siedzącą statuę Goethego, dla bibljoteki miejskiej we Frankfurcie, następnie (wspólnie z Manfredonim) 40 stóp wysoki posąg cesarza Franciszka I, dla miasta Grätz, posąg wielki na Hofburg w Wiedniu i arcydzieło swe, kolosalną „Matkę Boską Bolesną," ze zwłokami Chrystusa w kościele św. Karola w Medjolanie (1852).

Marchesi Matylda, * 1826, z domu Granmann, zaślubiła śpiewaka Salwatora **M.**, i odbywała z nim podróże pp Europie. Później została nauczycielką śpiewu w Wiedniu (1854—61) i Kolonji (1865—68); napisała „Erinnerungen aus meinem Leben" (1873).

Marcheszwan *(cheszwan)*, miesiąc w kalendarzu żydowskim, rozpoczynający się w październiku, liczy naprzemian 29 lub 30 dni.

Marchetti Filip, kompozytor włoski, * 1831 r., kształcił się w Neapolu, w 1856 wystąpił w Turynie z operą „Gentile da Varano," w 1857 w Rzymie „La demente." Następnie skomponował: „Il paria," „Romeo e Giuletta" (1865); „Ruy Blas" (1869); „L'amore alla prova" (1873); „Gustavo Wasa" (1875); „Don Giovanni d'Austria" (1880). **M.** od 1881 r. był prezesem akademji św. Cecylji, a od 1886 dyrektorem konserwatorjum w Rzymie.

Marchetto z Padwy, po Franku z Kolonji wydoskonalił śpiew mensuralny, żył na początku XIV w. Dwa jego dzieła wydał Gerbert w *Scriptores de musica*.

Marchew *(Daucus)*, rodzaj roślin z rodziny baldaszkowych, mający za cechy: kielich pięciozębny, płatki korony przewrotnie jajowate, wykrojone, z koniuszczkiem wygiętym. Owoce od przodu lekko ścieśnione, jajowate lub podłużne; ziarneczka o 5 żeberkach głównych, nitkowych i szczecinkowatych. Należą tu głównie zioła trwałe, o liściach trzy razy pierzasto-dzielnych, około 40 gatunków; niektóre ważne pod względem gospodarlekarskim. **M.** *pospolita (D. carota)*, w stanie dzikim nazywana gniazdem ptasiem lub sroczem, pasternakiem płonnym, smłodem białym, kuczmerką albo świniakiem, jest zielem dwuletniem, pospolitem w strefie południowej, kwiatki ma białe lub czerwonawe. Korzeń dzikiej prawie drzewiasty, białawy lub żółty, a niekiedy fijołkowy, hoduje się w licznych odmianach, jak **M.** *frankfurcka, karota paryska, karota holenderska*; uprawny dostarcza dobrego i zdrowego pożywienia dla człowieka i zwierząt; zawiera wiele cukru śluzowego, olej eteryczny i tłusty barwnik, zwany *karotyną*. Nasiona dzikiej w medycynie zadawane bywają jako pobudzające, pędzące wiatry i mocz. Z innych gatunków wymienimy: **M.** *gumodajna (D. gummifer)*, na wybrzeżach Europy płd., i **M.** *żurnica (D. gingidium)*, w Sycylji, Korsyce i Afryce półn.; otrzymuje się z nich gumożywica *bdellium* (ob.).

Marchew. *a* kwiat, *b* owoc. Marchew frankfurcka.

Karota holenderska. Karota paryska.

Mar Chiquita (morze Małe), jezioro słone w prow. Cordoba w Argentynie, położone o 82 m. nad p. m., 80 klm. długie i 50 klm. szerokie, z 15 wyspami, głębokie 34 m. Woda tego jeziora zawiera 6% czystej soli kuchennej.

Marchja (włos. *Marche*, prowincja w królestwie Włoskiem, granicząca na północ z Emilją, na wschód z morzem Adrjatyckiem, na południe z Abruzzami, na zachód z Umbrją i ks. Toskańskiem, obejmuje średniowieczną marchję Ankona i Fermo. Powierzchnia **M.** wynosi 9,704 klm. kw. (według Strzelbickiego 9,836 klm. kw.) i liczy 967,000 miesz.

Marchja, po staroniemiecku *Mark*, znak przypomnienia, jak *Markung*, granica pewnego kraju lub obwodu i t. d. W wiekach średnich używano wyrazu **M.** na oznaczenie całych krajów. W szczególności zaś nazywano marchjami w państwie Niemieckiem wydarte sąsiednim nieprzyjaciołom ziemie, które oddawano w zarząd cesarskim margrabiom, i z tego powodu nazywano także *margrabstwami*. Takiemi były: **M.** austrjacka, brandeburska, szlezwicka, morawska, łużycka i t. p. W Niemczech i dzisiaj jeszcze *Mark* oznacza mniejsze, do pewnej większej wspólności należące okręgi. Por. Maurera „Geschichte der Markverfassung in Deutschland" (Ellang. 1856).

Marchocki Mikołaj Scibor, rodem z Marchocic z Małopolski, mąż rycerski za czasów Zygmunta III, służył jako rotmistrz wyprawie Samozwańców do Rosji 1607—1612; dobrze był znany Dymitrowi i Marynie Mniszchównie. Spisywał podczas tej wyprawy dziennik, który z rękopisu wydano w Poznaniu r. 1841 p. t.: „Historja wojny moskiewskiej."

Marchocki Ignacy, potomek możnej szlacheckiej rodziny Ściborów h. Ostoja. Za rzeczypospolitej miał być chorążym trębowelskim; człowiek majętny, uczony i prawy, † około 1829 r. Po r. 1794 mieszkał w pow. Uszyckim na Podolu, w dziedzicznej wsi Minkowcach, pogranicznej z Galicją. Przeznaczony do odprowadzenia rządowych rzeczy od wojska, towarzyszył napowrót podwodom do domu i stąd przezwał się *Dux* i *Redux*, co mu tak dalece głowę zawróciło, że wmówił w siebie, iż rzeczywistym był księciem, budował miasta, pałace, rezydencje książęce, tytułując się już zawsze: „Hrabia Jan Ścibor **M.**, h. Ostoja Dux i Redux na Minkowcach, Belmoncie, Osrokowie i ogrodach Przytulijskich pan," nie zapominając nigdy kłaść roku swojego panowania. Dzieci za radami Jana Jak. Rousseau, wyrażonemi w *Emilu*, wychował w ogrodach Przytulji bez nauki, w stanie natury. W majętnościach swych odbywał sejmy, na których zasiadali najstarsi kmiecie. Panował niby to konstytucyjnie, a miał zawsze przy boku swoim radę stanu, trybunał złożony z sędziwych kmiotków, który najważniejsze sprawy sądził bez apelacji. Na tych sejmach i w radzie występował w purpurowej todze rzymskiej, zasiadał na krześle szkarłatnem i stolik miał przed sobą szkarłatem pokryty. Kodeks obowiązujący był z czasów patrjarchalnych, a nawet była osobna moneta papierowa, kursująca w państwie Minkowieckiem. Ułożył nawet własne wyznanie minkowieckie, składające się z dziwnej mieszaniny obrzędów pogańskich z chrześcijańskiemi, tchnących sielanką, bo obchodzono tu tylko święta rolne. Jako pan udzielny, powystawiał słupy graniczne pomiędzy swojemi posiadłościami a Rosją i Austrją. Oskarżony przez duchowieństwo o krzewienie obrządków bałwochwalskich, został uwięziony w Kamieńcu, lecz uszedłszy z więzienia, otrzymał zupełną wolność od cesarza Aleksandra I, jako starzec pomieszanych zmysłów, ale nie szkodzący nikomu. Wydał: „Prawo szlacheckie" (1804); „Ustawy rolników" (1804); „Prawo miasta Minkowic" (po 1819). Por. Aleksandra Przezdzieckiego: „Podole," „Wołyń i Ukraina" (t. 2, str. 70—75); w *Pamiętnikach* Kowalskiego są obszerniejsze o nim wiadomości.

Marchołt, Marcholt (po łacinie: *Marcolphus*, po czesku *Markolt*), oznacza gatunek upioru, albo też człowieka odrażającej postaci, gbura, ale dowcipnego i mądrego. W końcu XV w. wyszła po łacinie (1480 r.) książka, której głównemi djalogującemi postaciami jest król Salomon i Marchołt. Książkę tę przełożono na język polski i wydano r. 1521 w Krakowie, p. t.: „Rozmowy, które miał król Salomon mądry z Marchołtem grubym a sprośnym i t. d."; długo uważano ją za pierwsze dzieło, wydrukowane w języku polskim (ob. Drukarstwo polskie). Przedruk jej homograficzny z egzemplarza prof. Józefa Przyborowskiego wydał i objaśnił dr. Zygmunt Celichowski (Poznań, 1876).

Marciano, wieś w Toskanji, pamiętna zwycięstwem, odniesionem 3 sierpnia 1554 r. przez cesarza Karola V i księcia Florencji Kosmę I nad Francuzami.

Marcianopolis, za czasów rzymskich miasto główne Niższej Mezji, wielokrotnie wspominane w III i IV stuleciu podczas wojen z Gotami.

Marcin św., biskup Tours, * około 316 w Sabarji w Węgrzech, a wychowany w Pawji, gdzie ojciec jego, poganin, był rzymskim trybunem wojskowym; od 16 roku życia przez lat 5 służył w wojsku rzymskiem, następnie przyjąwszy chrześcijaństwo, został wzorem wszystkich cnót. Prześladowany przez Arjanów, udał się do Francji i został 371 biskupem w Tours; na stanowisku tem zasłużył się gorliwie, pracując nad nauczaniem i umoralnieniem ludu, † 400 r., wizytując swą djecezję. Kościół obchodzi jego pamiątkę 11 listopada.

Marcin, imię pięciu papieżów:

Marcin I św, papież i męczennik, * w Todi w Toskanji, rządził stolicą od 649—653; na pierwszym soborze lateraneńskim potępił Monoteletów i cesarza Herakljusza, za co uwięziony, początkowo na śmierć skazany, lecz w drodze ułaskawiony

na wygnanie do Chersonezu, gdzie i wysłany, † 655 r. Pamiątkę jego obchodzi Kościół 11 listopada.

Marcin II albo **Maryn I**, zasiadał na stolicy apostolskiej od 882—84.

Marcin III albo **Maryn II**, rodem Rzymianin, rządził stolicą od 943—946, odnowiciel karności kościelnej, zwolennik życia klasztornego i opiekun ubogich.

Marcin IV, 1281—85, dawniej Szymon de Brion, rodem Francuz, obrany papieżem 1281, był do r. 1285, ulegając wpływom Karola Andegaweńskiego i dworu francuskiego, powolnem ich narzędziem, czem poniżył władzę papieską. Prześladował Gibelinów, rzucił klątwę na sprawców nieszporów sycylijskich (ob.), Piotra III, kr. aragońskiego i Michała Paleologa, cesarza bizantyńskiego.

Marcin V, 1417—31, dawniej Otto Colonna, rodem Rzymianin, obrany został po zrzeczeniu się Grzegorza XII i Benedykta XIII na soborze konstancjeńskim, przez co zakończoną została schizma w kościele zachodnim. Jako głowa Kościoła, umiał zręcznie odwracać ówczesne zabiegi reformatorskie. Chcąc przeprowadzić poprawę w Kościele zwołał sobór bazylejski, zmarł jednak przed jego rozpoczęciem. Listy, bulle i mowy jego zebrał Mansi w *Concill. coll.* XXVII i XXVIII.

Marcin, h. Zabawa, arcybiskup gnieźnieński od r. 1092 do 1118, pośredniczył pomiędzy Bolesławem Krzywoustym, a powstającym przeciw niemu synem Zbigniewem i wpływem swym wyjednał temu ostatniemu przebaczenie ojcowskie; † 1118.

Marcin Gallus. Takie miano, lub poprostu *Gallus*, nadawano do ostatnich czasów kronikarzowi żyjącemu za czasów Bolesława Krzywoustego, którego życiorysowi dzieło swoje, w trzech księgach zawarte, poświęcił. Każda księga ma wstęp; na początku pierwszej i trzeciej dał spis ich treści, a pierwszą poprzedził nadto opisem kraju i celu pracy. Ubocznie tylko opowiada dzieje poprzednie, pomija czasy pogańskie, lubo zachował wiele ważnych szczegółów z tej epoki (np. klątwa św. Gaudentego, myszy Popiela, wizja św. Wojciecha, o ślubach w Rudzie i t. d.). Czerpał z ustnego opowiadania, oraz źródeł zaginionych (np. żywot św. Wojciecha, spisy wojsk, akt erekcyjny hierarchji w Polsce, skreślony w Rzymie 999, korespondencje Bolesława Krzywoustego); nieoceniony jest w szczegółach, dotyczących wewnętrznego urządzenia kraju naszego w owych czasach. Nie tai słów nagany dla swego bohatera za ukaranie Zbigniewa, karci zdradę biskupa Stanisława, oraz niechrześcijańskość wyroku króla Bolesława II. Podaja zasz- czyny Skarbimira palatyna-zdrajcy 1118, nieuleglość 28-letniego Mieszka II, otrucie Mieszka, jak go nazywa III, syna Szczodrego, nienawiść rozmaitych możnych do Zbigniewa, oudzołożne związki trzeciej żony Władysława Hermana z Sieciechem Palatynem i t. d. Dla pośpiechu lub przez nieświadomość opuściwszy wiele szczegółów w pierwszej redakcji, podjął powtórną dopełniającą, jak na to ślady znalazł Bielowski. Wielu kronikarzów żywcem go wypisywało i przerabiało (Mateusz Cholewa, Janko Ślązak, Długosz i t. d.). Co do jego pochodzenia, od czasów Lengnicha trwa wątpliwość, jakiej był Gallus narodowości. Lelewel, Bielowski, Semmler, Bandtke, Przezdziecki (*Bibl. Warsz.*, 1859), Smolka i in. podejmowali tę kwestję kilkakrotnie. Ostatni podjął tę kwestję i, jak się zdaje, rozwiązał w sposób najbardziej prawdopodobny, w dwóch świetnych rozprawach, zmarły przedwcześnie dr. Maksymiljan Gumplowicz: „Polens erster lateinischer Chronist" (Wiedeń, 1895) i „Żywot Balduina Gallusa, biskupa kruszwickiego" (w *Ateneum* warszaw. z r. 1901). Według Gumplowicza, autorem tej kroniki był Balduin II, hrabia hennegawski, * 1066; w r. 1096 udał się na wyprawę krzyżową do Azji Mniejszej, brał udział w oblężeniu Antjochji, potem opuścił szeregi, którym się nie powodziło na wyprawie, i nie chcąc wracać do ojczyzny, gdzie interesa swoje zostawił w opłakanym stanie, a nadto spotkałby się ze złą opinją z powodu dezercji, przybył do Polski, gdzie miał krewnego, również Balduina, biskupem krakowskim, został Benedyktynem, kapelanem królewskim, opatem lubińskim, wreszcie biskupem kruszwickim. Potem wyjechał do Włoch, gdzie † 1145, jako kardynał prezbiter i arcybiskup pizański. Gallusa tłómaczył Kownacki i Komarnicki, wydał Lengnich, Bandtke, Pertz, Bielowski. Wydania najlepsze: Köpke i Szlachtowski w „Monum. Germ. histor." i Bielowskiego w „Monumenta Polon. historica". Por. Zeissberg „Dziejopisarstwo polskie w wiekach średnich".

Balduin Gallus.

Marcin Polak, herbu Boduła, znany też pod imieniem *Martinus Polonus*, *Scotus*, *Corsulanus*, *Cortulanus*, *Corlana*, *Bohemus*, *Bodula*, *Strepus*, *Marcin Strempa*, arcybiskup gnieźnieński, dziejopis, prawnik i teolog, * w Opawie na Śląsku, wstąpił do zakonu Dominikanów w Pradze Czeskiej, przebywał w Rzymie w sprawach swego zakonu w latach 1243 do 1278. Sławny ogromną nauką, miał sobie powierzone przez Klemensa IV napisanie kroniki papieżów i cesarzów rzymskich, którą też doprowadził aż do swego czasu, poprzedziwszy ją historją czterech starożytnych monarchji świata. W nagrodę zasług został przez papieża Mikołaja III wyświęcony r. 1278 w Viterbo na arcybiskupa gnieźnieńskiego, lecz zaskoczony w drodze chorobą, † M. 1279 w Bononji. Jako historyk M. stanowił powagę chronologji w całym świecie katolickim do XV w. Kronika ta wiel-

krotnie przerabiana i dopełniana przez rozmaitych przepisywaczów lub wydawców, wychodziła z licznemi odmianami. Pierwsze jej wydanie wyszło razem z kroniką Marcina Szkota w Bazylei 1559. Ostatnie zaś sporządził ksiądz Filip Klemens, p. t. „Martinus Polonus, codex saeculi XIII Teplenus collatus cum codice Nicolai Hanc. edit. per Joannem caesar. Coloniae 1616“ (Praga, 1859). Niektórzy uważają go za wynalazcę owej bajki o Joannie papieżycy, która przebrana za mężczyznę miała rządzić Kościołem pod imieniem Jana VIII. Prawdopodobnie jest to jednak wykręt innego pisarza. Inne jego dzieła są: „Sermones de tempore et de Sanctis cum promptuario exemplorum“ (Strasburg, 1486 i 88); „Margarita decreti“ (wydawane po wiele razy w rozmaitych miejscach). Oprócz tych pozostało jeszcze wiele prac jego w rękopisach. Obszerniejsze szczegóły o życiu i pismach M. P. zawarte są w Ossolińskiego „Wiadomościach historyczno-krytycznych“ (t. 1, str. 297—355).

Marcin Teofil, zwany przez Niemców *Polack*, malarz historyczny, był nadwornym malarzem arcyksięcia Leopolda, a po jego śmierci 1632 przeszedł do służby księcia biskupa i kardynała Karola von Madruz w Trydencie. Zostawił wiele bardzo pięknych prac swoich w Innsbrucku, Hali, Trydencie i Brixen, † w tem ostatniem mieście. Por. Rastawieckiego „Słownik malarzów polskich“ (tom. II), oraz rozprawę M. Bersohna.

Marcin z Olkusza, ob. z Olkusza Marcin.

Marcin z Pilzna, ob. z Pilzna Marcin.

Marcin z Przemyśla, ob. z Przemyśla Marcin.

Marcin z Urzędowa, ob. z Urzędowa Marcin.

Marcinkanki, siostry miłosierdzia, zawiadujące niegdyś szpitalem przy kościele św. Marcina w Warszawie, a obecnie szpitalem św. Ducha.

Marcinkiewicz Wincenty Dunin, piszący w polskiem i białoruskiem narzeczu, wydał powieść „Hapon“ po białor. (Mińsk, 1855); „Poezje“ (tamże, 1858); „Dudarz Białoruski,“ „Wieczernice,“ „Obłąkany“ (tamże) i „Trzy powiastki“ (tamże, 1857).

Marcinkowski Kajetan Jaksa, głośny swojego czasu wierszokleta, rodem z Wołynia, przybył do Warszawy r. 1818 i otrzymał w komisji oświecenia urząd kuratora szkół województwa Płockiego. † 1830 r. w szpitalu Bonifratrów w Warszawie. Oprócz wielu wierszydeł i pism prozą mniejszej objętości wydał między innemi: „Upominek dla młodzieży polskiej“ (Warszawa, 1818); „Rzut oka na stan tegoczesny oświecenia w Polsce“ (tamże, 1821).

Marcinkowski Karol, lekarz i filantrop, * 1800 w Poznaniu, † 1846, własną gorliwą pracą ukończył szkoły, medycynę studjował w Berlinie; powróciwszy do rodzinnego miasta, w prędkim czasie wielką zjednał sobie wziętość, a z nią i znaczne dochody, które w większej części przeznaczył dla chorych, biednych i szukającej nauki ubogiej młodzieży. Usługę i radę lekarską niósł wszędzie z największą bezinteresownością, a szpital sióstr miłosierdzia pod jego kierunkiem niesłychanie się rozwinął. Następnie zwiedził Szkocję i Anglję; w Paryżu przepędził dwa lata na zwiedzaniu zakładów medyko-chirurgicznych i w r. 1833 otrzymał od paryskiej akademji nauk złoty medal za wskazówki do leczenia cholery. W r. 1834 powrócił do Poznania, gdzie założył *Towarzystwo naukowej pomocy*, które wkrótce rozpostarło się po całem w. ks. Poznańskiem i dotąd tak błogie wydaje owoce. Jemu także zawdzięcza Poznań założenie przez akcje wspaniałego Bazaru czyli hotelu, jednoczącego w sobie handel i przemysł rodzinny, łączącego życie miejskie z zamiejskiem. Ostatnie lata życia przepędził w chorobie płucnej. Ogłosił: „Uwagi o historji i naturze kołtuna“ (Kraków, 1836) i in. Życiorys **M.** podał *Tygodn. ilustr.* (r. 1862, № 64).

Marcinkowski Antoni, krytyk i powieściopisarz, * 1823 w powiecie Kijowskim, † 1880 w Kijowie; kształcił się w uniwer. tamtejszym. Początkowo pisał pod pseudonimem *Gryfa Alberta*, później zaś pod nazwiskiem *Nowosielskiego Antoniego*. Oprócz licznych artykułów, zamieszczanych w czasopismach polskich, wydał oddzielnie: „Stepy, morza i góry, Szkice i wspomnienia z podróży“ (2 t., Wilno, 1854); „Lud Ukraiński“ (2 t., tamże, 1857); „Pamiętniki kuratora magazynów“ (Warszawa, 1858); „Pogranicze naddnieprzańskie, Szkice społeczności ukraińskiej w w. XVIII“ (2 t., Kijów, 1863); „Stary biuralista“ (tamże, 1860) i przełożył z Lewes'a „Dzieje żywota i utworów Getego“ (Petersburg, 1860); „Ideały i karykatury“; „Dwie siostry“; „Pisma krytyczno-filozoficzne“ (1868). Pozostawił nadto w rękopisie: dwa dalsze tomy: „Ludu Ukraińskiego“; „Mitologję porównawczą słowiańską“ i „Historję bajek ludowych“. Był współpracownikiem licznych pism warszawskich.

Marcinkowskiego Towarzystwo naukowej pomocy założone w d. 19 kwietnia 1841 r. w Poznaniu, celem kształcenia młodzieży polskiej. Do r. 1891 wykształciło przeszło 4,000 stypendystów. Majątek stowarzyszenia wynosił w 1899 r. 713,000 mar. Ob. Marcinkowski Karol.

Marcinowski Antoni, zasłużony publicysta, * 1781 w Rodoszkowicach, gubernji Mińskiej, † 1855 r. w Wilnie. Po ukończeniu nauk w uniwersytecie wileńskim, był sekretarzem wizytatorów szkół na Litwie, a w r. 1812 sekretarzem wydziału administracyji krajowej. Za nastaniem pokoju nabył od szambelana Włodka przywilej wydawania *Kurjera litewskiego*, który redagował i z własnej drukarni wydawał od r. 1817 do 1839. Jednocześnie od 1819—30 redagował *Dziennik Wileński*. Oprócz kilku własnych prac **M.** mniejszych rozmiarów wyszły z jego drukarni między innemi: „Dzieje narodu litewskiego“ Narbutta (9 t.); „Zbiór dawnych dyplomatów i aktów miast Wilna, Trok, Kowna“ (2 częś., 1843). Człowiek pracowi-

ły i czynny wywierał wpływ **M.** niemały w swym czasie na wszelkie przedsięwzięcia naukowe i dobroczynne.

Marcjan *(Marcjanus)*, cesarz grecki w latach 450—457, ob. *Bizantyńskie cesarstwo.*

Marcjon, założyciel sekty Gnostyków, zwanych Marcjonitami, syn biskupa Synopy w Poncie, wystąpił w połowie II w. w Rzymie przeciwko mozaizmowi i jego legalności, pojmując chrześcijaństwo tylko jako czystą miłość dobrego. Doskonałość chrześcijańska wedle **M.** polega na życiu ściśle ascetycznem, oraz postach i bezżeństwie. Odrzucał St. Testament, z nowego zaś przyjmował 10 listów św. Pawła, oraz Ewangelję podług Łukasza. W dziele „Antitheses" usiłował wyjaśnić różnice, zachodzące pomiędzy Starym a Nowym Testamentem. Zwolennicy jego, *Marcjoniści*, upowszechnili się w Syrji, Egipcie, Palestynie i t. d.; pomimo prześladowań przetrwali do VI w. Por. Volckmar'a „Das Evangelium Marcion's" (Lipsk, 1852).

Marcjoniści, ob. Marcjon.

Marcker Maksymiljan, rolnik, * 1842 w Kalbe, studjował chemję w Greifswaldzie i Tubindze, 1871 został dyrektorem stacji rolniczej w Halli, 1872 r. profesorem chemji rolniczej w tamtejszym uniwersytecie. Udoskonalił fabrykację spirytusu, oraz rozwinął naukę o użyźnianiu gruntów i karmieniu bydła. Ogłosił: „Handbuch der Spiritusfabrikation" (6 wyd. 1894); „Die Kalisalze" (1880); „Fütterung und Schlachtergebnis" (z Morgenem, 1893); „Die Kalidüngung" (1893); „Amerikanische Landwirtschaft" (1895).

Marc-Michel, ob. *Michel* Marek Antoni Amadeusz.

Marc-Monnier, ob. Monnier.

Marconi Henryk, znakomity budowniczy, * 1792 w Bolonji, † 1863 w Warszawie. Po ukończeniu nauk uniwersyteckich w mieście rodzinnem, gdzie uczęszczał zarazem do tamtejszej akademji sztuk, był przez lat 4 profesorem rysunków przy liceum w Lugo. Wezwany przez Ludwika Paca do Polski, przybył do Warszawy w r. 1822. Tu doszedł wielkiej wziętości, był członkiem rady budowniczej i nauczycielem szkoły sztuk pięknych 1851—58, w końcu członkiem rady wychowania. W Warszawie i innych miastach Królestwa wystawił bardzo wiele gmachów rządowych i prywatnych, odznaczających się wytwornością i artystycznością. Samych kościołów postawił przeszło dwadzieścia, jak św. Karola w Warszawie, parafjalny w Wilanowie i in.; dalej gmach Towarzystwa kredytowego, szpital św. Łazarza, 11 więzień w Królestwie, hotel Europejski w Warsz., pałac Paca tamże i w. in. Ogłosił: „O porządkach architektonicznych z dodatkiem zbioru ozdób starożytnych" (Warszawa, 1837, z tablicami); „Zbiór projektów architektonicznych" (2 zesz., tamże, 1838). Życiorys w *Tyg. Ilustr.* (№ 186, r. 1863).

Marconi Henryk.

Marconi Karol, malarz polski, syn poprzedniego, * 1826 r. w Warszawie, † 1864 we Florencji. Początkowo kształcił się w kraju pod kierunkiem Chiarini'ego, następnie (1844) udał się do Włoch, gdzie studjował głównie Rafaela i oddał się cały badaniu malarstwa pomnikowego na świeżym murze. Za powrotem do kraju 1850 r. rozwinął szeroką działalność artystyczną, której owocem jest mnóstwo utworów wysokiej wartości. Najcelniejszemi pracami **M.** są malowidła, zdobiące salę zebrań ogólnych w gmachu Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego. Przedstawiają one na 3 środkowych sklepieniach trzy główne epoki w dziejach rolnictwa i prawa od niego nieodłączne. Na 1-em sklepieniu symbole prawa Mojżeszowego i rolnictwa z czasów patrjarchalnych, na 2-em symbole Grecji i Rzymu, na 3-em godła czasów chrześcijańskich ze stosownemi na każdem medaljonami. Na głównej arkadzie mieści się największa kompozycja: „Nadanie ustawy wiślickiej przez Kazimierza W.". Życiorys **M.** w *Tygodniku Ilustr* (№ 277, r. 1865).

Marconi Karol.

Marconi Leonard.

Marconi Leonard, artysta rzeźbiarz i profesor politechniki lwowskiej, * 1835, † 1899; kształcił się w warszawskiej szkole sztuk pięknych, potem odbywał podróże artystyczne i założył pracownię rzeźbiarską w Warszawie pospołu z Andrzejem Pruszyńskim. W roku 1870 powrócił do politechniki lwowskiej na profesora modelowania i rysunku. Wykonał wiele posągów między innemi: pomnik „Aleksandra Fryderyka" we Lwowie, posąg „Ks. Józefa Poniatowskiego"; „Karjatydy" pałacu Kronenberga, figury na domach Fajansa i Bajera. W r. 1898 komitet budowy pomnika Mickiewicza powierzył mu nadzór nad odlewem tego pomnika.

Marconi Leandro, budowniczy, * 1840 w Warszawie, kształcił się w gimnazjum realnem; mając lat 19-cie, wyjechał za granicę, po powrocie złożył egzamin na stopień budowniczego klasy 3-ej w A.

kom. spraw wewn. i duchow., prowadził następne budowy pod kierunkiem swego ojca: hotel Europejski, kościół Wszystkich Świętych na Grzybowie i wodociągi. Po śmierci ojca Henryka, główniejsze roboty sam wykonał i prowadził: Bank handlowy, wiele pałaców, synagogę na Tłomackiem, wnętrze kościoła Wilanowskiego (niedokończonego przez ojca), wnętrze pałacu Wilanowskiego, które doprowadzono do pierwotnego stanu, jak było za króla Jana III, restaurację wielu zamków w kraju, oraz kościoły: w Czyżewie i w Smogoszczy. Był członkiem komitetu kanalizacyjnego w Warszawie od początku budowy 1885 r. do 1898 r.

Marconi Leandro.

Marconi Henryk.

Marconi Henryk, przemysłowiec, * 1842 r. w Warszawie, tamże ukończył gimnazjum realne. Poświęciwszy się przemysłowi fabrycznemu, udał się na praktykę do zakładów metalurgicznych J. Cockerell'a w Seraing w Belgji, gdzie rozpoczął ją, nie uchylając się od najzwyczajniejszej prostej roboty. Pracą, pilnością i swemi zdolnościami zjednał sobie tyle zaufania, że po 4-ch latach praktyki, jako 20-stoletni młodzieniec, w 1862 r. zostaje inżynierem, przedstawicielem powyższego zakładu w Rosji przez ciąg lat ośmiu. Następnie od 1870—78 r. **M.** zostaje w Petersburgu przedstawicielem Towarzystwa zakładów mechanicznych i górniczych „Lilpop, Rau i Loewenstein". W tym okresie czasu **M.** staraniem i pracą wyjednał u rządu skasowanie sprowadzania z zagranicy do kraju szyn dla dróg żelaznych, otrzymując jednocześnie pozwolenie dla rzeczonej firmy na założenie fabryki szyn w Warszawie, która powstała na Nowej Pradze. Towarzystwo w 1878 r. mianowało **M.** dyrektorem zarządzającym zakładami L., R. i L.

Marconi Jan, inżynier, * 1845 w Warszawie, po ukończeniu gimnazjum tamże, udał się do zakładów metalurgicznych Cockerell'a w Seraing w Belgji. Przechodząc wszystkie stopnie zawodowe, został inżynierem, stamtąd udał się do Anglji, następnie wrócił do Warszawy i czas jakiś pracował w fabryce wagonów Lilpop, Rau i Loewenstein. Zajmował się zastosowaniem fotografji do druku (fotodrukiem). Wspólnie z bratem Władysławem, wydaje „Album architektoniczne dawnych zabytków i pamiątek przeszłości".

Marconi Władysław, budowniczy, * 1848 r. w Warszawie. W r. 1867 ukończył gimnazjum, w następnym roku wstąpił do akademji sztuk pięknych w Petersburgu, którą po 6-ciu latach ukończył w 1873 r., będąc nagrodzony trzema srebrnemi medalami za architekturę i akwarelę. Na studja za granicę wyjechał w 1874. Za powrotem do Warszawy, znalazł praktykę u starszego brata Leandra, przeważnie przy budowie pałaców. Od r. 1880 **M.** zaczął samodzielnie zajmować się budowlami, z których najważniejsze wykonał: Przebudowa pałaców: dla Konstantego hr. Prozora w Ostrohladach, gubernji Mińskiej. Leona hr. Pusłowskiego w Mereczowczyznie, gubernji Grodzieńskiej. Dom hr. Mielżyńskich na Królewskiej. Front domu hr. Plater. Dom i fabrykę Fruzińskiego na Polnej. Dom stylowy Antoniego Strzałeckiego art. mal. na Wiejskiej. Dwa domy dla Inżyniera Leśkiewicza na Ordynackiej i Wróblej. Przytułek św. Franciszka Salezego na Solcu. Dom Towarzystwa „Rosja" na Marszałkowskiej. Kościół w Mogielnicy w stylu początkowego gotyku. Parafjalny w Kamienskoje dla Dnieprowskich zakładów, kaplice dla hr. Potulickich, Mielżyńskich i Marchwickich w Słomczynie. Pałac Karskiego w Górkach. Oryginalny pałac Dobieckiego w Łopusznie, cały z kamienia ciosowego nieobrobionego bez tynku w rodzaju *manoir* w stylu odrodzenia polskiego. Hotel Bristol, jedna z najpiękniejszych budowli pod względem konstrukcji w Warszawie. Wspólnie z bratem Janem inżynierem wydaje „Album architektoniczne dawnych zabytków i pamiątek przeszłości".

Marconi Wład.

Marco Polo, podróżnik, ob. Polo.

Marcou Juljusz, geolog, * 1824 r. w Salins, kształcił się w Paryżu, 1846 został preparatorem mineralogicznym w Sorbonie, 1848 r. podróżnikiem geologicznym muzeum i objechał Amerykę płn., w 1853 na wezwanie rządu Stanów Zjednoczonych zwiedził znowu stany południowe i odkrył pierwsze ślady formacji jurajskiej w Ameryce. W latach 1855—60 był profesorem w politechnice w Zurychu, poczem znowu się udał do Ameryki. Ogłosił: „A geological map of the United States" (1853); „Lettres sur les roches de Jura" (1857); „Geology of North America" (1859), kartę geologiczną kuli ziemskiej i in.

Marcowa rewolucja, ruchy polityczne, zaszłe prawie we wszystkich państwach niemieckich w marcu 1848, których następstwem były reformy liberalne.

Marcowe pole *(Campus Martius)*, tak się nazywało za panowania frankońskich królów z dynastji Merowingów walne zgromadzenie ludowe,

zbierające się corocznie w marcu. Pepin Mały przeniósł je roku 755 na maj, od czego przyjęło nazwę *Majowego pola (Campus Majus* albo *Magicampus).* Głównym celem takich zebrań był przegląd wojska i narady nad wojną lub pokojem.

Marczello ob. Chraszczewska.

Marczewska Aleksandra, autorka „Królewskiego dziadka"; „Dwóch worków złota"; „Zięciów" i wielu in. powiastek ludowych. † 1890 r. w Przedborzu.

Marczewski Bronisław, inżynier, * 1828 r. w Modlinie, † 1882 w Warszawie, był inżynierem w zarządzie komunikacji Królestwa Polskiego, a potem inżynierem cywilnym. Przełożył Morina „Przewodnik dla inżynierów i mechaników" (1859) i wraz z bratem *Witoldem* (* 1832 w Wierzbicy) redagował *Dziennik politechniczny* (1861—63).

Marczewski Florjan, ojciec Florjan, Kameduła z Bielan pod Warszawą, * 1836 r. w twierdzy Modlin, po otrzymaniu wykształcenia, został agronomem, zawód ten porzucił i wstąpił do oo. Kamedułów 1861 r. W następnym roku 1862 wykonał śluby uroczyste zakonne. Włada kilkoma językami; w kwestjach religijnych zamieszczał artykuły w *Przeglądzie katolickim* i tamże opisał obszernie „Żywot św. Franciszka". Był w Rzymie u Ojca św. W manuskrypcie ma prace treści językoznawczej.

Marczewski Florjan.

Marczewski Hipolit.

Marczewski Hipolit, rzeźbiarz, * 1853 kształcił się pod kierunkiem Faustyna Cenglera w Warszawie, później w Rzymie, skąd powrócił w 1885. Wykonał: „Ks. Kordecki", fragment „Honor"; „Golgota" (w katedrze włocławskiej), grupy w bibljotece warszawskiej, klubie wioślarskim etc. Otrzymał premjum na konkursie w 1881 za figurę ks. Kordeckiego, na konkursie na pomnik Moniuszki dla teatru przyznano mu wykonanie roboty, a w r. 1901 ustawiono ów pomnik w foyer teatru.

Marczewski Ignacy, literat, podpisywał się pseudonimem Gustawa Meinerta, † 1888 w Paryżu. Napisał studja historyczne: „Wyniesienie na tron Stanisława Augusta" (1885); „Legjoniści polscy w Saint-Domingo" I in.

Marczyński Wawrzyniec, historyk, doktor teologji, kanonik katedralny kamieniecki, * 1799 na Podolu, † 1845, ogłosił między innemi: „Memoriał historyczny, zawierający ważniejsze wypadki, począwszy od początku świata aż do r. 1815" (Berdyczów, 1816); „Dzieje od stworzenia świata, aż do r. 1816" (Poczajów, 1817); „Wybór różnych gatunków poezji" (Wilno, 1818); „Statystyczno-topograficzne i historyczne opisanie gubernji Podolskiej" z rycinami i mapami (2 t., Wilno, 1831).

Mardi gras (fran.)—ostatni wtorek (zapustny).

Mardonjusz, syn Gobrjasa i małżonek Artazastry, córki króla perskiego Darjusza I, wywierał wielki wpływ na dworze perskim, w 492 prz. Chr. wysłany z flotą i wojskiem lądowem na podbój Grecji, powrócił miastom jońskim rządy demokratyczne, lecz utraciwszy flotę wskutek burzy na wybrzeżach Macedonji, powrócił do Azji. W r. 480 dowodził wojskiem perskiem w Grecji i po bitwie pod Salaminą, cofnął się do Tesalji z 300,000 ludzi. W 479 powrócił raz jeszcze do Hellady, zburzył Ateny, lecz zwyciężony przez Greków pod Plateą, zginął z ręki Spartańczyka Aejmnestesa.

Mare (łac.) morze. *M. Britannicum*, kanał Brytański; *M. Erythraeum*, morze oblewające południowe wybrzeże Arabji; *M. Tuscum* albo *Inferum*, morze Tyreńskie; *M. Ivernicum* morze Irlandzkie; *M. Mediterraneum* lub *Internum*, morze Śródziemne; *M. Suevicum*, morze Bałtyckie; *M. Germanicum*, morze Północne; *M. Superum*, morze Adrjatyckie.

Mare clausum (łac.) morze zamknięte. Termin prawa międzynarodowego, wyrażający przywilej danego państwa na wyłączne użytkowanie z morza, utworzony przez angielskiego prawnika i męża stanu Jana Saldeno (* 1584, † 1654).

Maréchal (franc.) marszałek. M. de camp — M. polny.—M. de France.—M. Francji—M. ferrant—kowal.

Maregraf, ob. Wodoskaz.

Marek *(Sium)*, rodzaj roślin z rodziny baldaszkowatych, obejmujący zioła trwałe, rosnące najczęściej na bagnach i wodach Starego i Nowego Świata. *S. latifolium*, w Europie, było niegdyś używane jako środek drażniący i moczopędny. Roślina ma własności narkotyczne, lubo we Włoszech używają się młode pędy na sałatę. *Kucmerka (S. sisarum)*, pochodząca z Azji, oddawna uprawianą była w Europie z powodu korzeni brunatnych, wewnątrz białawych, używanych na jarzynę pod nazwą *korzonków cukrowych.*

Marek św., jeden z 4 Ewangelistów, rodem z Jerozolimy, wraz z Barnabą towarzyszył św. Pawłowi w pierwszej jego podróży i miał zginąć śmiercią męczeńską. Zwłoki jego przeniesione zostały do Wenecji, za której patrona jest uważany. Nazwana od jego imienia Ewangelja jest obok Ewangelji Mateusza najstarszą. Por. Weiss (1871).

Marek, papież, nastąpił roku 336 po Sylwestrze I, † w 8 miesięcy po wstąpieniu na stolicę apostolską.

Marek, ksiądz Karmelita, głośna, dramatyczna postać konfederacji Barskiej, nazywał się z ojca *Jandołowicz*, przyjął śluby zakonne w klasztorze niegdyś istniejącym we wsi Horodyszcze, blizko Zasławia na Wołyniu, gdzie wkrótce zasłynął z kaznodziejskiej wymowy, wielkiej pobożności i nauki, a zarazem skutecznego leczenia chorych, więcej środkami duchownemi, niżeli lekarskiemi. W chwili zawiązania się konfederacji ksiądz **M.** znajdował się w klasztorze swego zakonu w Barze, gdzie po poniesionej przez konfederatów 30 czerwca 1788 klęsce dostał się do niewoli. Uwolniony, powrócił w rodzinne strony i był w r. 1783 przeorem klasztoru w Annopolu, niedaleko Zasławia, a następnie definitorem prowincji i w tym charakterze przybył r. 1786 do Warszawy i mieszkał czas jakiś w klasztorze Karmelitów na Lesznie, gdzie dotąd portret jego przechowują. W r. 1794, złamany chorobą i wiekiem, przemieszkiwał w klasztorze w Uszomierzu. Pod koniec życia opuścił klasztor i był domowym kapelanem we wsi Berezówce pod Lubarem w domu Tadeusza Cieleckiego, łowczego bydgojskiego, gdzie też † pomiędzy r. 1801—1806. Ciało jego spoczywa w grobach byłego klasztoru w Horodyszczach. Kitowicz i J. Wybicki niezbyt pochlebny sąd o nim wydają, Rzewuski zaś i ks. Chołoniewski podnoszą wzniosłość jego charakteru. W konfederacji barskiej wywierał wpływ ogromny, uważany był za proroka i cudotwórcę. W okolicach Lubaru krąży o nim niemało legend.—J. Słowacki napisał dramat p. t. „Ksiądz Marek“. Por. Smoleński „Pisma historyczne“ (1901).

Marek Antoni, pisarz czeski, znany pod pseudonimem *Bolemir Izborski*, * 1785 r. w Turnowie, † 1877 w Pradze; po ukończeniu seminarjum w Litomierzycach, wyświęcony 1808 na księdza, był od 1823 proboszczem libuńskim, dziekanem i kanonikiem kapituły litomierzyckiej. Pisywał wierszem i prozą do rozmaitych czasopism, przełożył komedję Shakespeare'a „Omylové“ (1823), oraz wydał „Logika nebo umnice“ (1820, 2 wyd. z „Metafizyką“, 1844). Prawie do końca życia brał czynny udział we wszystkich zgromadzeniach narodowych. Por. J. Jakubec „A. M.“ (Praga, 1896).

Marek Jan Henryk, jeden z lepszych poetów czeskich, znany pod pseudonimem *Jan z Hvězdy*, * 1801 w Liblinie, wyświęcony 1826 na księdza, był w końcu proboszczem w Kralovicach, gdzie † 1853. Pomieszczał w czasopismach pieśni, ballady, powiastki, legendy i t. d., czytane z wielkiem upodobaniem. Oddzielnie wydał: „Basni“ (1823); „Konvalinky“ (2 cz., 1824—26); „Zabavné spisy“ (10 zesz., 1843—47); „Vybor spisóv“ (w Kobera *Národni bibliotece*, 1872).

Marek Ludwik, muzyk kompozytor, * 1847 r. w Tarnopolu, kształcił się pod kierunkiem Liszta i Hans Bülowa, w 10 roku życia występował już we Lwowie w koncercie, 1870 osiadł tamże, gdzie założył szkołę muzyczną, † 1893. Pozostawił wiele kompozycji na fortepjan, oraz liczne pieśni, kantaty i operę, razem około 100 utworów.

Marek Aureljusz, ob. Antonin (Marcus Annius Aurelius Verus).

Marekanit, ob. Obsydjan.

Maremmy, tak się nazywają bagniste, niezdrowe wybrzeża włoskie w południowej Toskanji, nad morzem Tyrreńskiem, ciągnące się od ujścia rzeki Cecina do Fiory i obejmujące 3,200 klm. kw. (58 m. kw.) powierzchni. Za czasów Etrusków i Wolsków wybrzeże to pokryte było licznemi osadami; bogatsi mieszkańcy z powodu febry opuszczali je podczas lata. Przez błota te ciągnęła się droga *Via Aemilia Scauri.* W wiekach średnich na miejscach wyższych wznosiły się liczne miasteczka i wioski; następnie okolica ta coraz więcej pustoszała, aż w końcu stała się pustynią bezludną, pokrytą lasami sosnowemi, kasztanowemi, mirtami i t. p. i obfitującą w zwierzynę. Powodem opuszczenia tej żyznej okolicy jest *malarja*, panująca zwykle od czerwca do połowy września. Por. Noel de Vergers „L'Étrurie et les Etrusques“ (3 t., Paryż, 1862—64); Grottanelli „La maremma toscana“ (2 t., 1873—76).

Marenco Karol, płodny dramatyk włoski, * 1800 w Cassolo w Pjemoncie, † 1843. Ukończywszy studja prawne na uniwersytecie turyńskim, poświęcił się wyłącznie literaturze. Tragedje Manzoni'ego (ob.) wywarły stanowczy wpływ na wybór treści i manjerę **M.** Po pierwszym głośnym dramacie „Bondelmonte“ (1828) nastąpiły; „Corso Donati,“ „Ezzelino terzo,“ „Ugolino,“ „La famiglia Foscari“ (arcydzieło jego), „Arnoldo da Brescia,“ „Manfredi,“ „Giovanna prima,“ „Berengario,“ „Cecilia da Baone,“ oraz wiele innych tragedji i dramatów, w których obrabiał epizody z dziejów ojczystych. Utwory jego odznaczają się wierną charakterystyką, ciepłem uczuciem i wymownym djalogiem; zarzucają im jednak miejscami zbyt wyszukaną patetyczność. Wydane przez Jana Prati jego „Tragedie inedite“ (Florencja, 1856) zawierają też kilka poezji lirycznych.

Marenco Leopold, hrabia, poeta włoski, syn Karola **M.** * 1831 w Cerra w Pjemoncie, przebywa w Turynie. Wydał tragedje: „Piccarda donati,“ „Saffo,“ „Matelda,“ i „Pia del Tolomei“ (1876); dramat „Il conte glauco,“ i komedje: „Supplizio di Tantalo,“ „Gli amori del nonno“ (1876); „Quel che nostro non è“ (1877) i in.

Marengo, wieś we włoskiej prowincji Alessandria, przy kolei żelaznej z Aleksandrji do Voghera, ma 2,200 miesz. i pamiętna jest zwycięstwem Bonapartego, odniesionem 14 czerwca 1800 nad Austrjakami, pod dowództwem generała Melasa. Por. De Valmy „Histoire de la Campagne de 1800“ (Paryż, 1854).

Mareotis, teraz Birket-Mariut, jezioro w Niższym Egipcie, na południe od Aleksandrji, oddzielone od morza Śródziemnego tylko bardzo wązkim przesmykiem. **M.** nazywała się również w staro-

żytności prowincja egipska, w której leży wzmiankowane jezioro.

Marescotti Galeas, arcybiskup Koryntu, *1627, wysłany był jako nuncjusz papieski do Polski, celem ułatwienia Karolowi, księciu Lotaryngji, wstąpienia na tron polski, po abdykacji Jana Kazimierza. Po elekcji Michała, dawał **M.** królowi ślub z arcyksiężniczką Eleonorą w Częstochowie 27 lutego 1670 r. Przeniesiony 1671 na nuncjaturę do Hiszpanji, został 1675 kardynałem i, powróciwszy do Rzymu, używał tam wielkiej powagi. † 1726 r. Jego relacja o Polsce, obejmująca ciekawy opis dworu Rzeczypospolitej i Królestwa Polskiego, wydrukowana jest w Rykaczewskiego „Relacjach nuncjuszów apostolskich" (Berlin, 1864, tom II, str. 361—410).

Maresz Franciszek, historyk czeski, * 1850 w Baworowie, archiwista w Trzeboni; prace jego dotyczą dziejów powszechnych i czeskich, które ogłaszał w naukowych czasopismach niemieckich, oraz czeskich. Niektóre z licznych jego rozpraw dotyczą też dziejów literatury i sztuki.

Maret Hugo Bernard, *książę Bassano*, * 1763 w Dijon, † 1839, adwokat w Paryżu, wszedł 1792 do ministerjum spraw zagranicznych, a po 18 Brumaire'a mianowany został przez Bonapartego generalnym sekretarzem konsulów (który to urząd zamieniono później na sekretarjat stanu) i w tym charakterze towarzyszył Napoleonowi w jego kampanjach i na kongresach. W r. 1811 otrzymał tytuł *księcia Bassano;* podczas wyprawy rosyjskiej 1812 kierował sprawami zagranicznemi. Po powrocie Napoleona z Rosji piastował czasowo urząd ministra wojny, a za Stu dni objął znowu sekretarjat stanu. Wygnany po powrocie Burbonów, został za dynastji lipcowej parem, objął 10 lipca 1834 ministerjum spraw wewnętrznych, lecz we trzy dni potem złożył je dobrowolnie.

Maret Napoleon Józef Hugo, książę Bassano, syn poprzedniego, * 1803, od r. 1852 był nadzwyczajnym posłem i ministrem pełnomocnym w Brukseli, a 1852 został senatorem i wielkim szambelanem cesarskim.

Maretić Tomisław, filolog chorwacki, * 1854 w Sławonji, profesor uniwersytetu zagrzebskiego, ogłaszał swe prace w *Radzie* Akad. południowosłowiańskiej, której jest członkiem, oraz w czasop. *Nastavni viestnik*, którego był redaktorem w pierwszych latach istnienia tego pisma (1892 — 96). Ogłosił osobno: „Lekcionarij Bernardina Spljećanina" (1885); „Istorija hrvatskoga pravopisa" (1889); „Slaveni u davnini" (1889); „Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga knjiżevnog jezika" (1899); przełożył „Odyseję", „Iljadę", „Eneidę" i „Pana Tadeusza".

Marewicz Wincenty Ignacy, rotmistrz województwa Trockiego, wierszopis i dramatyk, * 1755 na Litwie, † 1822 w Warszawie, gdzie był urzędnikiem. Liczne jego wiersze, satyry i sztuki dramatyczne, drukowane w Warszawie w końcu XVIII wieku, są małej bardzo wartości. Wylicza je Bentkowski (t. I, str. 226, 448 i 534). W r. 1863 wydano jego „Nefelonikones, urywki z ociemnicielstwa" (Paryż). Por. życiorys w *Gaz. Warsz.* № 61 z r. 1870 i odbitka.

Marewicz, pseud. Stanisława Trembeckiego.

Marey Stefan Juljusz, fizjolog, * 1830 w Beaune (Côte d'Or), studjował medycynę w Paryżu i 1869 został profesorem historji naturalnej w Collège de France. Przeprowadził liczne prace doświadczalne, a zwłaszcza przy pomocy doskonale obmyślanych przyrządów samopiszących i fotograficznych zbadał mechanizm ruchów zwierzęcych. Napisał „Physiologie médicale de la circulation du sang" (1863); „Des mouvements des fonctions de la vie" (1868); „La machine animale, locomotion terrestre et aériennne" (1874, 4 wyd., 1886); „Physiologie expérimentale" (4 t., 1875—80); „La méthode graphique dans les sciences expérimentales" (1878—84); „La circulation du sang à l'état physiologique et dans les maladies" (1881); „Le vol des oiseaux" (1890); „Le mouvement" (1894) i in.

Marezoll Jan Gotlob, kaznodzieja niemiecki, * 1761 w Plauen, † 1829; po ukończeniu studjów teologicznych w Lipsku, naprzód kaznodzieja uniwersytecki w Jena, potem pastor gminy niemieckiej w Kopenhadze, a w końcu superintendent w Jenie. Z pism **M.** ważniejsze: „Das Christenthum ohne Geschichte und Einkleidung" (Lipsk, 1787); „Andachtsbuch für das weibliche Geschlecht" (2 t., 1788—89 i częściej); „Ueber die Bestimmung des Kanzelredners" (Lipsk, 1793) i kilka zbiorów kazań i homilji.

Marezoll Gustaw Ludwik Teodor, prawnik niemiecki, syn poprz., * 1794 w Getyndze, † 1873; naprzód profesor prawa w Giessen, od 1837 do 1863 w Lipsku; ogłosił następujące ważne dzieła: „Lehrbuch des Naturrechts" (Giessen, 1819); „Ueber die bürgerliche Ehre ihre gänzliche Aufhebung und theilweise Schmälerung" (Giesen, 1824); „Lehrbuch der Institutionen" (7 wydanie, Lipsk, 1862) i „Das Gemeine deutsche Criminalrecht" (3 wyd., Lipsk, 1856).

Marfori Karol, margrabia de *Loja*, ulubieniec Izabeli II (ob.), królowej hiszpańskiej, syn kucharza włoskiego, * około 1828 w Loja (prowincji Granady). Przy poparciu marszałka Narvaeza, z którego synowicą się ożenił, otrzymał urząd w administracji. Od zamachu stanu 1856 stawał się coraz głośniejszym przez swe stanowisko na dworze i używany był do załatwiania spraw finansowych. Kreatura Narvaeza i narzędzie powolne Moderadosów, został **M.** po rewolucji wojskowej 1866 r. namiestnikiem Madrytu i odtąd uchodził już jawnie za kochanka królowej, która obsypywała go tytułami i orderami, a lud wyszydzał w gorzkich satyrach. W r. 1868 był czas jakiś ministrem marynarki, a później ministrem stanu i intendentem pałacu królowej. Stosunki Izabeli z Marforim przyczyniły się wiele do jej upadku. Po rewolucji

rześniowej 1868 r. udał się **M.** wraz z królową do rancji, w 1876 r. popadł w niełaskę i został wygnany z kraju.

Marforis (włos.), posąg starożytny (bóstwo zeczne), dawniej na forum w Rzymie, obecnie Muzeum kapitolińskiem, podobny do tych, jakich 'asquino używa na plakatach satyrycznych.

Margaret Jakób, awanturnik francuski, służył rojskowo za Henryka IV przeciwko Lidze, potem dał się do Siedmiogrodu, Węgier i Polski, gdzie ył kapitanem piechoty. Stąd wyjechał do Rosji mianowany był przez cara Borysa Godunowa doródcą kompanji kawalerji. Za Dymitra Samozwańa dowodził jego strażą przyboczną. Podczas reolucji Szujskiego 1606 r. oddział, którym dowoził, prawie cały wyginął, i **M.** tylko przypadkiem iknął śmierci. Nie chcąc przyjąć służby u Szujkiego, powrócił do Paryża i z polecenia króla Henyka napisał dzieło, obejmujące wiele ciekawych viadomości o Rosji i Polsce, p. t, „État présent de 'Europe de Russie et le Grand Duché de Moscovie ivec ce qui s'y est passé plus mémorable depuis 'an 1590 jusqu' à l'an. 1606“ (Paryż, 1607, 1668, 1821, 1855, w przekładzie rosyjskim Ustriałowa w „Skazanjach o Łżedimitrije,“ Petersburg, 1837). W r. 1606 znajdował się w służbie u drugiego Samozwańca, wkrótce jednak przeszedł do Zygmunta III, odznaczył się w bitwie pod Kłuszynem i przy wzięciu Moskwy 1611 przyczynił się do zgniecenia powstania Pożarskiego, za co mianowany radcą królewskim. Znudziła mu się jednak wkrótce służba dworska i 1612 r. wyjechał do Hamburga. Dalsze losy **M.** nie są znane.

Margarita, wyspa, ob. Nueva Esparta.

Margarita, łac., perła.

Margarowy kwas, $C_{17}H_{34}O_2$, związek chemiczny, należący do rzędu kwasów tłustych. Jest to ciało stałe, krystalizujące w łuski, topliwe przy 60°, w alkoholu rozpuszczalne. Według Heintza, to, co poprzednio nazywano pospolicie **M. k.**, jest mieszaniną kwasu palmitowego i stearowego.

Margarymetr, przyrząd do oznaczania ciężaru właściwego tłuszczów stopionych, służy w ogólności do dochodzenia tłuszczów obcych w maśle.

Margaryna, tłuszcz naturalny, w przyrodzie bardzo rozpowszechniony, jest mieszaniną stearyny i palmityny. W technice **M.** *(oleomargaryna)*, nazywa się trudno krzepnąca część łoju, oddzielana przez ciśnienie od kwasu palmitowego i stearowego. Pospolicie jest **M.** nazwą masła sztucznego. (Ob. Margarowaty kwas).

Margaryt *(dyfunit)*, minerał z grupy krzemianów, krystalizujący w szeregu różnoosiowym, w cienkie sześcienne tabliczki; zwyczajnie bywa w stanie ziarnisto-blaszkowym lub tabliczkowatym. Blaszki łamią się bardzo łatwo, nie są sprężyste. Twardość=3,5—4,5, cz. wł.=3. Biały, albo też czerwonawo lub szarawo biały. Jest to wodny krzemian glinki, zawierający też wapno, żelazo, magnezję, potaż i sodę. Znajduje się w Tyrolu, Azji Mniejszej, na Uralu.

Margate, miasto w angielskiem hrabstwie Kent, na wyspie Thanet, przy ujściu rzeki Tamizy do morza; ma 19,000 miesz., port i licznie zwiedzane kąpiele morskie.

Margaux, wieś we francuskim depart. Żyrondy, okręgu Bordeaux, ma 1,200 miesz. i sławne winnice *(Châteaux Margaux)*.

Margelan (Stary Margelan), miasto w rosyjskiej prowincji Fergańskiej w Turkestanie, położone o 65 klm. na południo-wschód od Kokandu, ma 36,592 miesz. (1897), po większej części Sartów, Tadżików i Żydów. Posiada wiele budowli starożytnych i świątynię, w której, jak głosi legenda, miał być pochowany Aleksander Macedoński.

Margerie Eugenjusz, literat i autor dzieł religijnych, * 1820, † 1900.

Marggraf Andrzej Zygmunt, chemik, * 1709 w Berlinie, † 1782; był aptekarzem, następnie studjował medycynę, 1754 został dyrektorem pracowni chemicznej berlińskiej akademji nauk, 1760 dyrektorem jej klasy fizycznej. Zbadał związki fosforu i poznał zawartość cukru w burakach, czem dał podstawy przemysłu cukrowniczego. Ogłosił: „Chymische Schriften“ (2 t., 1781—67).

Marggraff Rudolf, zasłużony pisarz niemiecki, * 1805 w Züllichau, † 1880; w latach 1842 — 55 był profesorem i sekretarzem generalnym akademji sztuk pięknych w Monachjum. Z dzieł jego ważniejsze są: „Kaiser Maximilian I und Albrecht Dürer“ (Norymberga, 1840); „Erinnerungen an Albrecht Dürer und seinen Lehrer Wohlgemuth“ (tamże, 1840); „München mit seinen Kunstschätzen und Merkwürdigkeiten“ (Monachjum, 1846) i „Verzeichniss der Gemälde in der ältern Pinakothek zu München“ (Monachjum, 1865).

Marggraff Hermann, brat poprz., * 1808 w Züllichau, redagował w latach 1836 — 38 berlińskie pismo *Conversationsblatt*, od 1843 miał udział w redakcji rozmaitych gazet, wychodzących w Monachjum, Augsburgu, Heidelbergu, Frankfurcie i Hamburgu, a od r. 1853 aż do śmierci, zaszłej 1864 wydawał w Lipsku czasopismo „Blätter für literarische Unterhaltung.“ W literaturze odznaczył się **M.** jako poeta i krytyk. Z poezji jego, prócz niektórych romansów humorystycznych, celniejsze są: „Gedichte“ (Lipsk, 1857). Zasługują również na wzmiankę: „Deutschlands jüngste Literatur und Culturepoche“ (Lipsk, 1839); „Hausschatz der deutschen Humoristik“ (2 t., Lipsk, 1860) i in.

Margiel, ob. Glina.

Margines (łac.), brzeg papieru niezapisany lub niezadrukowany w kajecie, książce.

Margonin, jezioro w W. Ks. Poznańskiem, regencji bydgojskiej, pow. Chodzieskim, po prawej stronie Noteci. — *Margonin*, miasteczko położone nad powyższem jeziorem, ma 1,800 miesz., trudniących się wyrabianiem sukna, bai i wyprawą skór.

Margoński Wojciech, z łacińska *Margonius Albertus*, Dominikanin, przeor w Gdańsku, Sieradzu i Poznaniu, † 1640. Ogłosił drukiem: „Rosae salutiferae, in horto B. Virginis plantatae“ (Neapol, 1629); „Elogia heroum navis de Bnin Opaliniensis“ (są to żywoty Opalińskich, wierszem opisane).

Margot (fr.), zdrobniałe imię Małgorzaty.

Margrabia, po łac. *Marchio*, tak nazywano ustanawianych od czasów Karola W. dowódców okręgów nadgranicznych w państwie, czyli *Marchji* (ob.). W XII wieku. posady margrabiów stały się dziedzicznemi; pod względem rangi margrabia niżej stał od księcia, a wyżej od hrabiego. Później z godności tej powstał we Francji tytuł *markizów (Marquis)* i przywiązanych do nich markizatów. Markiz jest tytułem pośrednim pomiędzy księciem a hrabią. Po włosku zowie się Marchese, po angielsku Marquis, po hiszpańsku Marques. W Polsce tytuł ten nadany został przez papieża rodzinie Myszkowskich, od których przeszedł następnie w dom Wielopolskich.

Margrabowo, miasto pruskie, niedaleko granicy polskiej, zbudowane w miejscu, gdzie dawniej stał zamek Olecko, w r. 1560 na pamiątkę rozmowy, jaką tu miał margrabia Albrecht z królem Zygmuntem Augustem. Nad jeziorem sterczą jeszcze ruiny zamku Olecka, od którego blizcy mieszkańcy i samo miasto nazywają Oleckiem. W okolicy tego miasta zaszła 22 października 1656 r. bitwa pomiędzy Szwedami i Brandeburczykami z jednej, a Litwinami z drugiej strony.

Margueritte Paweł, literat francuski, * 1860 w Laghouat, jest synem generała Augusta **M.** (który pisał o Algerji i poległ śmiercią bohaterską pod Sedanem). **M.** napisał: „Mon père“ (1884, nowe wyd. 1887); „Tous quatre“ (1885); „La Confession posthume“ (1886); „Maison ouverte“ (1887); „Pascal Géfosse“ (1887); „Jours d'épreuve“ (1889); „Amants“ (1890); „La Force des choses“ (1891); „Sur le retour,“ „Le Cuirassier bleu“ (1892); „Ma Grande“ (1893) i in.

Marheinecke Filip Konrad, uczony teolog niemiecki, * 1780 w Hildesheim, † 1846 w Berlinie; był profesorem teologji w Erlangen, Heidelbergu, a od r. 1811 w Berlinie, gdzie zarazem był kaznodzieją przy kościele św. Trójcy. Był zwolennikiem zasad Schellinga i Hegla i pomiędzy innemi napisał: „Grundlehren der christl. Dogmatik“ (Berlin, 1819, 2 wyd. 1827); „Geschichte der deutschen Reformation“ (4 t., Berlin, 1831—34); „Christliche Symbolik“ (Heidelberg, 1810—14); „Institutiones symbolicae“ (3 wyd., Berlin, 1830); „Entwurf der prakt. Theologie“ (Berlin, 1837).

Marholm L., właściwie Laura *Mohr*, autorka niemiecka, * 1854 w Rydze. Pisała wiele w kwestji kobiecej. W r. 1889 zaślubiła pisarza skandynawskiego Olę Hanssona (ob. Ola Hansson).

Mariahilf, szósty cyrkuł Wiednia (ob.).

Marian, pseudonim A. Laskowickiego.

Mariana Juan, historyk hiszpański, * 1536 w Talavera, † 1623 w Madrycie, Jezuita, był od r. 1560 profesorem w Rzymie, na wyspie Sycylji i w Paryżu; w r. 1574 osiadł w Toledo, ale doznawszy z powodu swej wolnomyślności wielokrotnych prześladowań, przeniósł się do Madrytu. Najważniejszem jego dziełem jest: „Historia de rebus Hispaniae“ (Moguncja, 1605); którą sam na język hiszpański przełożył (2 t., Toledo, 1601 i później). Za słynną rozprawę „De rege et regis institutione“ uznany został przez parlament paryski godnym stosu, a w Hiszpanji znosić musiał wiele nieprzyjemności. Por. Ranke'go „Zur Kritik neuerer Geschichtschreiber“ (Berlin, 1824).

Mariano Rafael, filozof włoski, * 1840 w Kapui, kształcił się w Neapolu, gdzie był uczniem Augusta Vera. W r. 1871 zamieszkał w Rzymie, a w r. 1885 został profesorem historji Kościoła w uniwersytecie w Neapolu i członkiem akademji tamże. W licznych swych pracach zwolennik systemu Hegla. Napisał: „La Pena di morte“ (1864); „Lassalle et il suo Eraclito“ (Florencja, 1865); „La Philosophie contemporaine en Italie, essai de philosophie hégélienne“ (1867); „Il problema religioso in Italia“ (Rzym, 1873); „Strauss e Vera“ (tamże, 1874); „Giordano Bruno“ (1881); „Pater Curci und sein neuestes Buch“ (Lipsk, 1882); „C. libera Chiesa in libero Stato“ (1887); „La Storia delle Chiesa sua natura, suo i rapporti, suo metodo“ (1887); „La Persona del Christo“ (1889); „Christianismo e Buddismo“ (1890). **M.** pisał z równą łatwością po francusku i po niemiecku i przetłómaczył dzieła Gregoroviusa i inne.

Mariazell, miasteczko w powiecie styryjskim Bruck, nad rzeką Salza, ma 1,200 miesz.; posiada wspaniały kościół z cudownym obrazem N. Marji P., który corocznie niezliczone tłumy pobożnych pielgrzymów sprowadza.

Maribo, amt czyli okrąg duński, obejmujący wyspy Laaland, Falster i wiele mniejszych wysepek, ma 1,689 klm. kw. i 101,000 miesz.—*Miasto główne* t. n. leży na wyspie Laaland, ma 2,600 m. W pobliżu znajduje się port *Banholm*.

Marica, *Maryca* (skrócone prawdopodobnie z *Morawica*), starożytny Hebrus, rzeka w Rumelji wschodniej, bierze początek na pograniczu starej Macedonji, Tracji i Mezji, ze stykających się gór Rylskich, Bałkańskich i Dospackich, około m. Kostanicy (Kiustendżc); przepływa w kierunku wschodnim Trację około miast: Tatar-Bazarczik, Płowdiw i Adrjanopola, dalej zwraca się ku południowi i ubiegłszy 437 klm., wpada przy bagnach Enos do morza Egejskiego. Główne jej dopływy są: Tunża, Ard i Ergeni. W dziejach serbskich pamiętna jest **M.** krwawą bitwą, stoczoną nad jej brzegami niedaleko od Adrjanopola, pomiędzy królem serbskim Wukaszynem a sułtanem Muratem 26 września 1371 (podług źródeł tureckich 1364), w której Wukaszyn utracił życie i tron serbski.

Marie Aleksander Tomasz, adwokat paryski, * 1795 w Auxerre, † 1870, od 1842 członek izby deputowanych, należał do stronnictwa radykalnych. Po rewolucji lutowej, od 24 lutego 1848 r. minister robót publicznych, został 10 maja członkiem władzy wykonawczej, 29 czerwca prezesem zgromadzenia narodowego, a od 18 lipca do 20 grudnia 1848 był ministrem sprawiedliwości. Od czasu jak Ludwik Bonaparte został prezydentem, powrócił **M.** do dawnego zawodu. Od 1863 do 1868 zasiadał w ciele prawodawczem w szeregach opozycji.

Marie Galante, jedna z wysp w grupie Małych Antylów, należy do Francji, obejmuje 149 klm. kw. (2,7 m. kw.) powierzchni i liczy 15,000 m. Obfituje w drzewo kampeszowe, otoczona rafami koralowemi. Gł. miasto Grandbourg.

Marienbad *(Marianské lazne)*, miasto i słynne miejsce lecznicze w Czechach, w powiecie Chebskim, okręgu Tepelskim, w dolinie 628 m. nad poziom morza wzniesionej, otwartej tylko ku płd., zresztą lesistemi górami otoczonej. Jest stacją drogi żel. Franciszka Józefa. Miasto posiada kościół katolicki w stylu bizantyńskim, ewangelicki i anglikański, synagogę, ratusz z czytelnią, 4 zakłady kąpielowe, kolumnady, pomniki lekarzy Nehra i Heidlera, oraz księdza Reittenbergera, oświetlenie elektryczne, 2,500 miesz. Z bardzo znacznej liczby wytryskujących tu źródeł pod względem leczniczym najważniejsze są: *Kreuzbrunnen* i *Ferdinandsbrunnen*—zimne szczawy alkaliczne, zawierające kwas węglany i w obfitości sole alkaljów i ziem alkalicznych. Dalej następują: *Ambrosiusquelle* i *Carolinenbrunnen*—mocne źródła żelaziste; *Waldquelle* i *Alexandrinenquelle* — mniej mocne szczawy alkaliczne, i *Rudolfsquelle*—obfitujące w sole wapienne. Powyższe źródła służą do picia wód, kąpiele zaś zaopatruje w wodę *Ferdinandsquelle*, bogate w kwas węglany. Wody marjenbadzkie znajdują zastosowanie przy utrudnionem krążeniu krwi w przewodzie kiszkowym, przy otyłości, przy kamieniach nerkowych i wogóle przy cierpieniach dróg moczowych, przy chronicznych cierpieniach stawów, przy moczówce cukrowej, przy cierpieniach organów płciowych kobiecych. Kąpiele w **M.** są: żelaziste, gazowe, parowe i błotne; te ostatnie ze szlamu torfowego, obfitującego w rozpuszczalne sole żelazne i lotne kwasy organiczne, znajdują zastosowanie przy różnorodnych cierpieniach nerwowych, jak paraliże i niedowłady, oraz reumatycznych. Roczna frekwencja wynosi około 15,000 osób. Już Ferdynand I powziął w r. 1528 zamiar założenia w **M.** warzelni soli; pod względem leczniczym wód tutejszych używali z pożytkiem w wieku XVIII okoliczni mieszkańcy; jednakże dopiero w początkach w. XIX wykazał Nehr skuteczność wód **M.**, największe zaś zasługi w podniesieniu ich znaczenia położył lekarz Heidler. Por. Kratzmann „M. Handbuch für Kurgäste" (Praga, 1864, przełożone na język polski staraniem Muchlińskiego, Petersburg, 1864); Kisch „M., seine Umgebung und Heilmittel" (14 wyd., 1895); „Aerztlicher Ratgeber für kranke Frauen in M." (1884); „Die Marienbader Moorbäder" (1889); Sterk „Marienbad" (2 wyd., 1887).

Marienburg, wioska przy granicy wschodniej Inflant; był tu zamek leżący na wyspie jeziora, założony w 1341, a 1702 wysadzony w powietrze przez dowódcę, który oblężony przez wojska rosyjskie, widząc niepodobieństwo dalszej obrony, zamku nie poddał i zginął z całą załogą.

Marienburg, ob. Malborg.

Marienhaus, m. w dawnem wojew. Inflanckiem, obecnie w pow. Lucyńskim, gub. Witebskiej, inaczej zwane Marienhauzen, nad jeziorem, z którego wypływa Rzeczyca. Miało niegdyś obronny zamek, który w wojnach między Rosją a Szwedami razem z miastem zupełnie zniszczony został.

Marienhauskie starostwo niegrodowe, było położone w ks. Inflanckiem nad rzeką Kira. Obejmowało miasteczko i zamek Marienhaus (ob.), niegdyś siedlisko rycerzy Mieczowych, który w 1577 zburzony został. Obszerne to sstwo podług metryk litewskich posiadali od połowy XVII w.: Henryk Becki, Mniszchowie, Wandalinowie, Kątscy, Platerowie i Hilzenowie. Wreszcie na mocy przywileju króla Poniatowskiego z d. 24 grudnia 1766 Jan Hilzen, wojewoda miński, ustąpił je swemu synowi Justynjanowi Hilzenowi, generał-majorowi wojsk w. ks. Lit., który z niego opłacał kwarty złp. 6,456 gr. 10, a hyberny złp. 800.

Marienwerder, miasto, ob. Kwidzyn.

Mariette Piotr Jan, wielki znawca sztuki, * 1694 w Paryżu z ojca *Jana M.* (* 1660, † 1742), od którego się wyuczył rytownictwa na miedzi; wsławił się jako biegły artysta i pisarz, † 1774 r. w Paryżu. Z dzieł jego wymieniamy: „Traité des pierres gravées du cabinet du roi" (2 t., Paryż, 1750) i „Description du recueil d'estampes de M. Bayer d'Auquilles" (Paryż, 1745).

Mariette August Edward, egiptolog francuski, * 1821 w Boulogne, † 1881 w Bulaku, od r. 1848 konserwator muzeum egipskiego w Paryżu, odbył w latach 1850—54 pierwszą naukową wyprawę do Egiptu, gdzie odkrył pomiędzy innemi świątynię Serapisa pod Memfis, w skutku czego ogłosił dzieło: „Choix des monuments et de dessins découvertes pendant le déblayement du Sérapeum" (Paryż, 1856), mianowany był przez wicekróla dyrektorem robót prowadzonych przez rząd i pozostając na tem stanowisku, odkrył ważne pomniki sztuki i założył w Bulaku pod Kairem Muzeum sztuki staroegipskiej. Ostatniem jego dziełem było otworzenie trzech piramid, które w swych grobach zawierały liczne napisy. Drugą podróż nad brzegi Nilu odbył w latach 1858—60. Z innych prac jego wymieniamy: „Le Sérapeum de Memphis" (9 zesz., Paryż, 1857—64); „Aperçu de l'histoire d'Egypte" (Paryż, 1867); „Fouilles exécutées en Egypte etc." (część II, Paryż, 1867); „Abydos" (1870—80, t. 2);

„Catalogue général des monuments d'Abydos" (1881); „Denderah" (1870—80); „Les papyrus égyptiens du musée de Baulag" (1871—77, t. 3); „Karnak" (1875); „Monuments divers" (1872—82); „Voyage dans la Haute-Egypte" (1878). W 1879 mianowany był baszą. Po śmierci jego wydał Maspero „Le Sérapéum de Memphis" (1882) i niedodokończone „Les Mastaba de l'ancien empire" (1882—86).

Marignac Jan Karol Galissard, chemik, * 1817 w Genewie, † 1874, był 1841—78 profesorem w mieście rodzinnem. Z licznych jego badań szczególnie ważne są oznaczenia ciężarów atomowych, prace nad izoformizmem, wykazanie związku ozonu z tlenem, zbadanie własności lantanu i dydymu.

Marignano, ob. Melegnano.

Marijanović Stefan, Franciszkanin bośnijski, * 1794 w Lipnicy, † 1847; napisał: „Institutiones grammaticae idiomate Illyrico propositae" (Split, 1822); „Sintaxis linguae latinae" (Wenecja, 1823); „Origo Vicariae Bosnae" (Split, 1823); „Systema literarium etc." (Buda, 1835); „Bukvar latinskih i iliriczkih slovah" (tamże, 1835), oraz poezje. W rękopisie pozostawił kronikę swych czasów.

Marina Don Franciszek Martinez, * 1757 r. w Saragosie, † 1833 jako kanonik w Madrycie; gorliwy obrońca liberalizmu konstytucyjnego, wydał pomiędzy innemi: „Ensayo historico-critico sobre la antigua legislacion de los reinos de Leon y Castilla" (2 t., Madryt, 1808) i „Teoria de las Cortes" (3 t., Madryt, 1821).

Marinelli Jan Józef, geograf, * 1847 w Udine, studjował w Padwie matematykę i prawo, 1867 został nauczycielem geografji i historji instytutu technicznego w Udine, 1879 profesorem geografji uniwersytetu w Padwie, 1883 sekretarzem akademji nauk tamże. Jest założycielem nowej szkoły geograficznej włoskiej, która główny nacisk kładzie na badania przyrody kraju. Założył liczne stacje meteorologiczne w Alpach i ogłosił: „Materiali per altimetria italiana" (od 1870); „Della geografia scientifica" (1879); „La geografia e i Padri della Chiesa" (1882); „Terra, trattato popolare di geografia universale" (od 1883) i in.

Marini albo *Marino* Jan Chrzc., poeta włoski, * 1569 w Neapolu. Wbrew woli ojca, który go przeznaczał do zawodu prawniczego, idąc za wewnętrznym popędem, poświęcił się poezji i znalazł wkrótce życzliwych opiekunów i mecenasów, jak kardynał Piotr Aldobrandini i Marja de Medici. Po dość długim pobycie w Paryżu i Rzymie wrócił do Neapolu, gdzie † 1625. **M.** stoi na czele poetów włoskich XVII w. Najgłówniejszemi jego utworami są: poemat bohaterski „Adone" (Paryż, 1623; dokładniejsza ed., 4 t., Londyn, 1789) i „La stratege degli Innocenti" (Rzym, 1633). Niektóre z jego sonetów należą do najcelniejszych płodów literatury włoskiej. Przesadna jego napuszystość znaną jest pod nazwą *Marinizmu*, a przesadniejsi jeszcze naśladowcy jego nazywają się Marinistami.

Marino (rzeczpospolita), ob. San-Marino.

Marinowicz Jan, mąż stanu serbski, * 1830 w Serajewie, kształcił się w Serbji i w Paryżu. Wstąpił do ministerjum za Aleksandra Karageorgiewicza, a później Michał Obrenowicz powierzył mu ważne misje dyplomatyczne, z któremi jeździł do Wiednia, Berlina, Paryża i Petersburga. Po powrocie do Belgradu w 1861 mianowany był prezesem senatu, a po tragicznej śmierci M. Obrenowicza 1868 zarządzał Serbją, dopóki skupczyna nie powołała młodego księcia Milana Obrenowicza. W 1880 **M.** był reprezentantem Serbji w Paryżu, następnie w Brukseli i Londynie. Stanowisko to zajmował do 1889.

Mario Józef, margr. *de Candia*, słynny tenorzysta, * 1808 w Turynie, † 1883 w Rzymie, otrzymawszy wysokie wykształcenie muzyczne, wstąpił 1830 do armji sardyńskiej, wkrótce jednak wyszedł z wojska, kształcił się dalej w konserwatorjum paryskiem i 1838 debiutował w operze paryskiej. Następnie występował do 1870 z wielkiem powodzeniem w Petersburgu, Londynie, Paryżu i in., następnie był dyrektorem sztuk pięknych w Rzymie. Wielki swój majątek poświęcał na cele patrjotyczne.

Marion Franciszek Henryk, profesor pedagogji w fakultecie literackim w Paryżu, * 1846 r., † 1896 r. w Paryżu. Kształcił się w Wyższej Szkole normalnej, był następnie profesorem liceum, członkiem wyższej rady wychowania publicznego, od 1883 wykładał pedagogikę na fakultecie literackim w Paryżu. Napisał: „J. Locke, sa vie, son oeuvre" (1878); „Devoirs et droits de l'homme" (1880); „Leçons de psychologie appliquée à l'éducation" (1881); „Leçons de morale" (1882); „L'éducation dans l'Université" (1892).

Mariotte Edmund, matematyk i fizyk, * około 1620 w Burgundji, † 1684; był przeorem w St. Martin-sous-Beaune, 1666 został członkiem akademji nauk w Paryżu. **M.** posiadał niesłychaną biegłość w prowadzeniu doświadczeń i rozwinął znacznie niektóre części fizyki, jak o prawach ruchu i równowagi cieczy, o uderzaniu ciał stałych i in. Twierdzenie o zależności objętości gazu od ciśnienia nosi nazwę *prawa* **M.**, jakkolwiek bowiem wykrył je wcześniej Boyle, **M.** dopiero znaczenie jego wykazał (ob. Gazy). Odkrył też plamę ciemną siatkówki oka. Ogłosił: „Traité du mouvement des eaux" (1686); „Essais de la végétation des plantes i t. d." (1676—9); „De la nature des couleurs" (1686) i in. Całkowity zbiór jego prac wyszedł w Lejdzie (2 t., 1717) i w Hadze (2 t., 1740).

Mariotte'a flaszka, ob. Wypływ.

Mariotte'a prawo, ob. Gazy.

Marivaux, Piotr Carlet de Chamblain de, romansopisarz i dramatyk francuski, * 1688 w Paryżu, † tamże 1763; w dramatach, a także i w romansach przyswoił sobie jakiś naciągany dowcip i wytworność w wysłowieniu, które przez innych

naśladowane, otrzymały przezwę *marivaudage*. Oprócz „Oeuvres dramatiques" (4 t., Paryż, 1740) wyszło także zbiorowe wyd. wszystkich dzieł jego „Oeuvres complètes" (10 t., tamże, 1827—30). Por. Larroumet „M., sa vie et ses oeuvres" (Paryż, 1883).

Marja (hebr. *Mirjam*), matka Jezusa, zwana w mowie kościelnej Najświętszą Marją Panną (N. M. P.) lub Bożą Rodzicielką, Bogarodzicą, podług Ewangelji córka Joachima i Anny, pochodziła z rodu królewskiego Dawida, przemieszkiwała jako panna w Nazarecie, gdzie zaręczyła się z cieślą Józefem. Anioł Gabrjel zwiastował jej, że wybraną jest przez Boga na matkę Zbawiciela świata, poczem poczęła w swym żywocie i nawiedziła krewną swą Elżbietę, u której pozostawała przez 3 miesiące. Józef, jej oblubieniec, nie porzucił jej, lecz razem z nią udał się do Betlejem, gdzie M. porodziła w stajni syna. Tam przyszli do niej mędrcy ze Wschodu, składając dary dziecku. By uchronić dziecko przed rzezią, nakazaną przez Heroda, uciekła wraz z Józefem do Egiptu, skąd wróciła dopiero po śmierci Heroda. Dwunastoletniego syna swego wzięła z sobą do świątyni jerozolimskiej. Gdy Jezus zaczął nauczać, M. towarzyszyła mu; spotykamy ją mianowicie w Kanie Galilejskiej, przemawiającą za godownikami. Towarzyszyła Jezusowi i podczas bolesnej drogi Jego, stojąc pod krzyżem umierającego Syna, powierzoną była przez niego Janowi; następnie odprowadziła zwłoki Syna do grobu. Podług podania, żyła jeszcze czas niejaki, cześcią pomiędzy apostołami, aż w 59 r. życia została żywcem wzięta do nieba. Podług nauki Kościoła katolickiego, M. była poczęta bez grzechu pierworodnego (8 grudnia 1854 ogłoszone przez Pijusa IX za artykuł wiary); życia swego nie skalała nawet najlżejszym grzechem (Conc. Trid. Sess. IV. can. 23); bez utraty panieństwa poczęła z Ducha św. i porodziła Syna, zostawszy mimo to panną. (Conc. Lat. anno 649 can. 3); obecnie przebywa w niebie jako królowa nieba i ziemi, zasługuje na szczególną cześć (Conc. Trid. Sess. XXX. de invoc. et vener. Sanct.). I rozszerzyła się w Kościele cześć „Panny Marji, Rodzicielki Bożej", ponad cześć oddawaną innym świętym; od XII w. wzywaną jest od wiernych jako królowa niebios; poświęcona jej modlitwa „Zdrowaś M." weszła do liturgji i na cześć jej ustanowiono kilka świąt dorocznych, z których ważniejsze są: *Oczyszczenie* (2 lutego), *Zwiastowanie* (25 marca), *Nawiedzenie* (2 lipca), *Wniebowzięcie* (15 sierpnia), *Narodzenie* (8 września), *Niepokalane poczęcie* (8 grudnia), święto M. *Zwycięstwa* (Maria de Victoria pierwszej Niedzieli października) na pamiątkę zwycięstwa nad Turkami pod Lepantem 1571 i in. Nadto na cześć M. odprawiają różne modły: litanje, różańce i t. d., oraz odprawiają pielgrzymki do cudownych obrazów (M. Loretańska, Częstochowska, Poczajowska, Klatowska, Kazańska, Moskiewska i t. d.). Podobnie i kościół wschodni zespolił cześć M. z liturgją i obyczajami swemi; kościół ewangelicki, jakkolwiek nie we wszystkiem zgadza się z nauką Kościoła katolickiego o N. M. P., zatrzymał jednak święta Oczyszczenia, Zwiastowania i Nawiedzenia.—Oprócz M., matki Jezusa, wspominają Ewangelje i inne M., a mianowicie: M. *z Betanji*, siostrę Łazarza i Marty; M. *Magdalenę* (ob.); M. żonę Kleofasa, matkę apostoła Jakóba Mniejszego; M., matkę Marka i in.

Marja z Magdala lub **Magdalena** (św.), zwana tak od miasteczka galilejskiego Magdala, towarzyszka i przyjaciółka Jezusa, podług dawnej tradycji jest uważana za jedną osobę z grzesznicą (Łukasz, 7.36 — 50), która namaszczała nogi Jezusa, wycierając je swemi włosami i otrzymała od Niego odpuszczenie grzechów. Towarzyszyła Chrystusowi wszędzie, słuchając jego nauk i posługując mu, aż na górę Golgota. Udawszy się potem z N. M. P. i św. Janem do Efezu, życie tamże zakończyła. Pamiątkę jej obchodzi Kościół 22 lipca. Podajemy tu wizerunek starożytnego relikwjarza, ofiarowanego pono przez Kazimierza Wielkiego kościołowi w Stopnicy (Stobnicy), w kształcie głowy ze srebra, mającej wyobrażać św. M. M.; w relikwjarzu tym miały się mieścić niegdyś szczątki głowy tej świętej. U dołu tego popiersia prawie naturalnej wielkości znajduje się na emalji czerwonej herb państwa, oraz napis: „Kaz. rex Poloniae fecit caput istud in honorem Sanctae Mariae Magdalenae A. D. MCCCXXX".

Głowa św. Marji Magdaleny w Stopnicy.

Marja Teodorówna, Cesarzowa rosyjska, matka Najjaśniejszego Pana Cesarza Mikołaja II, * 26 listopada 1847 r. jako córka króla duńskiego Chrystjana IX. Na chrzcie św. otrzymała imiona Marji Zofji Fryderyki *Dagmary*. W r. 1866 zaślubiła następcę tronu rosyjskiego, późniejszego cesarza Aleksandra III i, przyjmując wiarę prawosławną, zmieniła imię Dagmary na imię Marji Teodorówny. Prócz Najjaśniejszego Pana Mikołaja II (ob.) powiła czworo dzieci: Wielkiego Księcia Jerzego (ob.), Wielką Księżnę Ksienię, Wielkiego Księcia Michała, obecnego Następcę Tronu rosyjskiego, oraz Wielką Księżnę Olgę. W dniu 1 listopada 1894 r. po śmierci swego małżonka cesarza Aleksandra III została wdową i nosi tytuł: Cesarzowa.

Marja Teodorówna.

Marja I, królowa angielska, 1553—58, * 1515, córka Henryka VIII i Katarzyny Aragońskiej.

Wielką żarliwością dla wiary katolickiej zniechęciła do siebie wielu i stała się powodem, że brat jej, Edward VI, umierając, za radą ks. Northumberland wyłączył ją od tronu, a wyznaczył na swą następczynię krewniaczkę Joannę Grey (ob.). Większość atoli narodu stanęła po stronie M., która 3 sierpnia 1553 przybyła do Londynu i zaraz stanowczą rozpoczęła reakcję. Joanna Grey zginęła na rusztowaniu, a mnóstwo protestantów, między którymi biskupi: Latimer, Ridley, Ferrar, Hooper i Cranmer, ponieśli śmierć na stosie. 25 lipca 1554 r. zaślubiła M. katolika, Filipa II, króla hiszpańskiego, skutkiem czego jeszcze większą wywołała przeciwko sobie nienawiść. Krwawe prześladowania nie ustawały. Zawiedziona w nadziei macierzyństwa, a także z powodu obojętności kochanego męża (który już 1555 odjechał do swych krajów dziedzicznych), popadła M. w melancholję. Wojna z Francją, prowadzona z woli Filipa II, ale wbrew interesom Anglji, wypadła nieszczęśliwie i skończyła się utratą Calais, ostatniej posiadłości angielskiej na ziemi francuskiej. M. † 1558 na wodną puchlinę. Po niej następiła jej przyrodnia siostra Elżbieta (ob.). Por. Griffeta „Nouveaux éclaircissements sur l'histoire de Marie" (Amsterdam i Paryż, 1766); Tytlera „England under Edward VI and Mary" (2 t., Londyn, 1839); Froude'a „History of England" (t. 5-y i 6-y, Londyn, 1860).

Marja II, królowa angielska, córka Jakóba I i pierwszej jego żony Marji Hyde, * 1662 w Londynie; wyszła za Wilhelma III księcia Oranji, a po wylądowaniu tegoż w Anglji i wypędzeniu Jakóba II otrzymała z małżonkiem koronę angielską. † 1694 bezpotomnie na ospę.

Marja Stuart, królowa Szkocji, 1542—68, * 1542 na 8 dni przed śmiercią swego ojca Jakóba V, króla szkockiego. Wychowywała się we Francji, podczas kiedy jej matka, matka Marja Lotaryńska, sprawowała regencję w Szkocji. 22 kwietnia 1558 oddała rękę Delfinowi, późniejszemu królowi Franciszkowi II. Po jego śmierci wróciła w sierpniu 1561 roku do Szkocji, w chwili kiedy powstańcza szlachta i reformator Knox (ob.) przy pomocy angielskiej rząd pokonali. Położenie 18-letniej, wesołej i płochej królowej było nadzwyczaj trudne, a pogorszało się jeszcze z powodu nienawiści królowej angielskiej Elżbiety (ob.). M. bowiem jako wnuczka Henryka VIII rościła prawa do tronu angielskiego, a nawet przez pewną część katolików angielskich za prawą królowę bywa uważana. Uśmierzywszy bunt podburzonych przez Elżbietę protestantów, zaślubiła 29 lipca 1565 r. swego krewnego Henryka Stuart, lorda Darnley, człowieka nieokrzesanego, który 9 kwietnia 1566 śpiewaka Riccio, poufnego sekretarza i ulubieńca królowej, w jej obecności kazał zamordować. Gniew, obrażoną dumę i zemstę stłumiła M. na chwilę i przebaczyła spiskowym. 9 czerwca 1566 r. urodziła syna Jakóba VI, który później panował jako Jakób I w Anglji, i pojednała się ze swym mężem. Ten ostatni mimo to jednak został 9 lutego 1567 z domkiem swym, w którym leżał chory w Edymburgu, prochem wysadzony w powietrze, a kiedy następnie obwinionemu o to morderstwo Bothwellowi zaraz w trzy miesiące po tajemniczej zagładzie męża M. rękę oddała, ściągnęła na się podejrzenie o wspólnictwo w tej zbrodni. Skutkiem zbrojnego powstania szlachty, Bothwell poszedł na wygnanie, królowa uwięziona w zamku Lochleven, a jej jednoroczny syn ogłoszony królem. Jednakże w nocy 4 maja 1568 wyswobodzona przez Jerzego Douglasa (brata komendanta zamku), stanęła M. na czele stronnictwa katolickiego, lecz pokonana 15 maja pod Langside, uszła do Anglji. Tu uwięziona z rozkazu swej rywalki Elżbiety, przewożoną była z jednego zamku do drugiego i doznawała najsurowszego obchodzenia się. Kiedy wreszcie ustawicznie wznawiane spiski i usiłowania jej przyjaciół, dla wyswobodzenia nieszczęśliwej, nastręczyły Elżbiecie sposobność pozbycia się niebezpiecznej współzawodniczki, oddaną została M. pod sąd oddzielnie wyznaczonej komisji, która ją na ścięcie skazała, i wyrok ten w dniu 18 lut. 1587 w zamku Fotheringhay został spełniony. Schiller i Słowacki na tle żywia M. osnuli piękne dramaty, znane na scenach polskich. Por. Chalmersa „Life of Mary, queen of Scots" (1823); Miss Benger „Memoirs of the life of Mary, queen of Scots" (2 t., Londyn, 1823); Mignet „Histoire de Marie Stuart" (2 t., Paryż, 1850); Miss Strickland „Life of Mary, queen of Scots" (5 t., Londyn, 1864); Opitz „M. Stuart," (Fryburg, 1879—83, t. 2); Becker „M. Stuart, Darnley und Bothwell" (Giessen, 1881); Sepp „Prozess gegen M. Stuart" (Monachjum, 1886); Kervyn de Lettenhove „Marie Stuart, l'oeuvre puritaine, le procès, le supplice" (1889); Ball „Mary, queen of Scots" (Londyn, 1890, t. 2).

Marja Stuart.

Marja de Medici, królowa francuska, * 1573, córka w. ks. toskańskiego, Franciszka II, od 16 grudnia 1600 r. żona Henryka IV. Po jego zamordowaniu 14 maja 1610, regentka Francji, okazała się bardzo zdolną do wszelkiego rodzaju intryg, ale niezdatną do rządzenia krajem, zaplątanym w nowe zawichrzenia i wojny domowe. Mimo wielu burz i przeciwności, umiała przecież utrzymać wpływ swój

Marja de Medici.

nad synem Ludwikiem XIII (ob.) do czasu, dopóki przez kardynała Richelieu nie została usunięta od steru rządu, a nawet i uwięziona (lutego 1630). Oswobodziwszy się jednak z więzienia (lipca 1630), wyjechała naprzód do Brukseli, w roku 1638 przeniosła się do swej córki, żony Karola I, do Anglji, a stąd 1641 r. do Kolonji, gdzie † 1642 r.. Por. D'Estrées „Mémoires d'état sous la régence de Marie de Médicis" (Paryż, 1666); „Histoire de la mère et du fils", prawdopodobnie przez Richelieu'go (2 t., Amsterdam, 1730); pani d'Arconville „Vie de Marie de Médicis" (3 t., Paryż, 1774); Miss Parode „The life of M. de Médicis" (2 ed., 3 t., Londyn, 1852).

Marja Teresa, zwana Austrjacką, królowa francuska, małżonka Ludwika XIV, * 1638 jako córka Filipa IV, króla hiszpańskiego, i Elżbiety Francuskiej, siostry Ludwika XIII. W r. 1660 zaślubiła Ludwika XIV, † 1683 w Wersalu, miała sześcioro dzieci, z których tylko Delfin ją przeżył. Do polityki się nie mieszała.

Marja Amelja de Bourbon, b. królowa Francuzów, * 1782 w Caserta, córka Ferdynanda IV, króla obojej Sycylji, zaślubiła 25 listopada 1809 księcia Orleańskiego Ludwika Filipa, który po wypadkach r. 1830 powołany został na tron francuski. Troskliwa o wychowanie dzieci, nie mieszała się nigdy do spraw politycznych. Ciężkiemi w rodzinie własnej dotknięta stratami, poszła w d. 24 lutego 1848 r. z mężem swoim na wygnanie do Anglji, gdzie, zamieszkawszy w zamku Claremont, † 1862 r.

Marja Antonina, królowa francuska, najmłodsza córka cesarza niemieckiego Franciszka I i Marji Teresy, * 1755, zaślubiona 16 maja 1770 późniejszemu królowi francuskiemu Ludwikowi XVI. Piękna i rozumna (nierównie pod tym ostatnim względem wyższa od swego małżonka), szlachetna i dobra, nie uniknęła jednak w pierwszych zaraz chwilach rewolucji całej nienawiści ludu. Przedtem jeszcze z powodu osławionej sprawy o naszyjnik (ob. *Lamothe)* stała się pastwą krzywdzących rozmów, a dla zbytnich uciech i uległości ulubieńcom zyskała już niepopularność. Twierdzono, że jej rozrzutność sprowadziła ruinę finansów, a jej wpływ na dwór i rządy stawiał tamę spokojnym reformom. Jakoż rzeczywiście pobudzała słabego męża do użycia stanowczych środków przeciw ruchom rewolucyjnym. Po niepomyślnej próbie ucieczki rodziny królewskiej (21 czerwca 1791) okazała wiele stałości charakteru; towarzyszyła mężowi do więzienia Temple, a następnie oddzielona od niego, przeprowadzona była do Conciergerie, 13 października stawiona przed sądem i na śmierć skazana. Strasznego wyroku wysłuchała mężnie i odważnie; dała głowę pod gilotynę 16 października 1793 r. Por. Prudhomme'a „Les crimes de Marie etc." (Paryż, 1793); pani Campan „Mémoires sur la vie privée de Marie Antoinette" (4 t., 5 ed., Paryż, 1823); Robiano de Borsbeck „Marie Antoinette à la Conciergerie" (Paryż, 1824); Hunolsteina „Correspondence inédite de M." (tamże, 1864); Feuillet de Conches „Louis XVI, M. et Madame Elisabeth" (3 t., tamże, 1864—65); Arneth'a „Maria Theresia und M." (1864); tegoż „M., Joseph II und Leopold II" (Wiedeń, 1866); F. de Vyre „Marie Antoinette, sa vie, sa mort" (Paryż, 1889); Chaix d'Est-Ange „Marie Antoinette et le procès du collier" (1889); „Histoire de Marie Antoinette" (1890, t. 2).

Marja Antonina.

Marja Ludwika, druga małżonka Napoleona I, * 1791, najstarsza córka cesarza austrjackiego Franciszka I i Marji Teresy Neapolitańskiej; zaślubiona 2 kwietnia 1810 w Paryżu cesarzowi Napoleonowi, powiła mu 20 marca 1811 syna, który otrzymał tytuł króla rzymskiego. W r. 1813 mianowana przez swego męża regentką państwa, za wolą jego udała się 29 marca 1814 z Paryża do Blois, ale nie chciała swym szwagrom towarzyszyć za Loarę. Po abdykacji Napoleona wyjechała z synem do Schönbrunn i 17 marca 1816 wraz z tytułem cesarzowej objęła zapewnione jej traktatem w Fontainebleau księstwa Parmy, Placencji i Gwastalli. † 1847 w Wiedniu. Od r. 1822 żyła w morganatycznem małżeństwie z hrabią Adamem Neipperg.

Marja Ludwika.

Marja Gonzaga Ludwika de Nevres, królowa polska, córka ks. mantuańskiego, a po matce księcia *Nevres* i Katarzyny Lotaryńskiej, * 1611 w Paryżu. Straciwszy matkę 1618 r., wychowywała się pod okiem macochy ks. Longueville wśród arystokracji najwyższej. Wkrótce wesołością, pięknością, dowcipem i zdolnościami stała się ozdobą dworu i odbierała hołdy od licznych wielbicieli; między innymi kochali się w niej ks. Orleański, brat Ludwika XIII, i Cinq-Mars, po którego stracie wpadła w dewocję (około 1643). Za staraniem dyplomacji francuskiej, która już dawno robiła w tym względzie usiłowania, poślubił **M. L.** Władysław IV w Warszawie 10 marca 1646. Po śmierci Władysława, z którego niezupełnie była zadowolona, wyszła za brata jego Jana Kazimierza 31 marca 1649 r., pragnąc przy słabym mężu odegrać wielką rolę polityczną. Jakoż królowa, posiadająca męski, dzielny i wytrwały

charakter, a przytem mistrzyni w intrygach, chciała rzeczwiście przewodzić w Polsce. W czasie nieszczęśliwej wojny szwedzkiej rozwijała działalność wielką i energję niesłychaną, a zabiegami swemi przyczyniła się wiele do wypędzenia Szwedów. W epoce klęsk ogólnych powzięto projekt ważnych reform, mających na celu ratunek Rzeczypospolitej. Po przejściu srogiej burzy wojennej pozostał tylko z owych reform zamierzonych projekt elekcji za życia króla. **M. L.**, pragnąc siostrzenicę swą wydać za kandydata do tronu polskiego, czepiła się tej myśli wraz ze stronnictwem dworskiem (Prażmowski, Krz. Pas, And. Morsztyn, Leszczyńscy i inni), popierała gorliwie ów projekt i postanowiła bądź co bądź go przeprowadzić. Forytowała zaś, pominąwszy już dawniejszych kandydatów, ks. d'Enghien. Prawda, że miała królowa dobro Rzeczypospolitej na celu, ale z drugiej strony zaprzeczyć nie można, że widoki osobiste, samolubne wielką odgrywały rolę. Zjednawszy dla swej myśli Jerzego Sebastjana Lubomirskiego (ob.), porzuciła go później i wbrew jego woli, z pogwałceniem nadto prawa, swego dokazać chciała, choćby przekupstwy, gwałty i niecnemi intrygami. Projekt elekcji ks. d'Enghien został wprawdzie uchylony na sejmie warszawskim 1662, ale królowa nie zaniechała swego zamiaru, szła do celu krytemi drogami, a nienawiścią swoją względem Lubomirskiego przyczyniła się niemało do rokoszu tego magnata i ostatecznego pogrzebania całej sprawy na sejmie warszawskim 1667. W kilkanaście dni po zakończeniu tego sejmu rozchorowała się **M. L.** i † 1667. Mimo złego, jakie sprowadziła na kraj niefortunną sprawą elekcji, wyznać jednak trzeba, że **M. L.** posiadała wiele wyższych zalet umysłu i że jako królowa polska pracowała zawsze dla dobra Rzeczypospolitej. Od niej datuje się u nas wzrastający coraz bardziej wpływ francuski, więcej ze swemi złemi niż dobremi stronami. Z Janem Kazimierzem miała **M. L.** dwoje dzieci, zmarłych zaraz po urodzeniu, mianowicie: Annę Teresę (* 1650 r.) i Karola Ludwika (* 1652 r.). Por. Des Noyers (ob.) „Lettres etc." (Berlin, 1859); Plebański „Jan Kazimierz i Marja Ludwika Gonzaga" (Warszawa, 1862).

Marja Kazimiera *Sobieska*, królowa polska, córka Henryka margr. de la Grange *d'Arquien* i Franciszki de la Chatre de Brillebaut, ochmistrzyni księżny Nevres, późniejszej królowej polskiej Marji Ludwiki, * między 1635 a 1639 we Francji, a wychowywała się w Polsce pod opieką Marji Ludwiki, która wielce ją pieszcząc, zepsuła, zrobiła dumną, kapryśną, samowolną i żądną władzy. Niezwyczajnej piękności dziewica, zakochała się **M. K.** z najzupełniejszą wzajemnością w Janie Sobieskim, ale mimo to poślubiła z interesu za radą królowej Jana Zamojskiego, wojewodę sandomierskiego, 4 marca 1658 r. Po śmierci męża (7 kwietnia 1665) poślubiła (w maju czy też lipcu 1665) dawnego kochanka, Jana Sobieskiego, którego potrzebowała Marja Ludwika dla swych planów elekcyjnych. Roztropna i przebiegła, **M. K.** zabiegami swymi przyczyniła się niemało do wyniesienia na tron męża, który zakochany w żonie bez miary i całkowicie przez nią opanowany, stał się powolnem jej narzędziem i przez całe panowanie zostawał pod nieograniczonym wpływem ukochanej *Marysieńki*. Dochodziło do tego, że obywatel niknął w królu bohaterze przed kochankiem. Marysieńka zaś, kapryśna i wszechwładna, nie tylko że nie odpłacała miłością za szaloną miłość króla i wyrabiała z nim co chciała, ale nawet miała jakby przyjemność w zadawaniu mu udręczeń i męczarni. Wpływ **M. K.** na sprawy kraju był najszkodliwszy. Wszystkie błędy rządów Jana III pochodzą ze zbytniej uległości dla żony. Dumna i pyszna królowa, obrażona przez Ludwika XIV, przyłożyła się do zerwania sojuszu z Francją na korzyść przymierza austrjackiego. Pragnąc i po śmierci męża zachować władzę, dążyła wytrwale do tego celu, nie pogardzając intrygami i środkami brudnemi: sprzedawała wakanse, nadużywała władzy królewskiej, odzierała ją z resztek uroku i gotowała jej upadek. Niechętna starszemu synowi Jakóbowi, którego później nawet nienawidziła, stała się nieznośną zarówno rodzinie, jak i Rzeczypospolitej. Po śmierci króla 1696 dawszy pochop do scen gorszących swemi zatargami z Jakóbem, z którym jakkolwiek się pogodziła, jednakże przyczyniła się niemało, że kandydatura jego przepadła. W r. 1699 udała się do Rzymu, skąd po 15-letnim pobycie wyjechała do Francji i † 1716 r. w Blois; pochowana w grobach królewskich na Wawelu. Por. Korzon „Dola i niedola Jana Sobieskiego".

Marja Leszczyńska Katarzyna Zofja Felicyta, królowa francuska, córka Stanisława Leszczyńskiego króla polskiego i Katarzyny Opalińskiej, * 1703 r. w Poznaniu, † 1768 r. w Wersalu. Podczas wojny szwedzkiej, gdy Stanisław Leszczyński, królem ogłoszony 1705 roku, uchodził z Warszawy przed Sasami, 2 kwietnia **M.** omal że wśród zgiełku i zamieszania życia nie utraciła. Aż do bitwy pod Półtawą mieszkała z matką, to w Warszawie, to w Rydzynie na pograniczu śląskiem; po przegranej zaś półtawskiej (1709), pożegnawszy na zawsze ziemię rodzinną, przesiadywała z rodzicami w Sztokholmie, Szczecinie lub Biponcie, a wreszcie od 1719 r. w Wissenburgu. Pod kierunkiem ojca odebrała jak najstaranniejsze wykształcenie. Jednocząc z nauką wszystkie niemal cnoty, jaśniała **M.** lśniącemi zaletami umysłu i serca, zyskała niemi rozgłos i przygotowała sobie los najświetniejszy. Gdy zamierzone małżeństwo z Wilhelmem Jerzym, margr. badeńskim, a później z ks. de Bourbon,

Marja Leszczyńska.

pierwszym ministrem francuskim, do skutku nie przyszło, za staraniem kardynała de Rohan została M. 1725 r. małżonką Ludwika XV (ob.), króla francuskiego, kilku laty od siebie młodszego. Za przybyciem swoim do Francji z wielkim była przez lud przyjęta zapałem i pozyskała odrazu miłość króla, który przez czas jakiś pozostawał jej wiernym. Później wszakże zapomniał prawie o żonie, a oddał się najbezwstydniejszej rozpuście. M., pełna słodyczy, dobroci i umiarkowania, znosiła swą dolę z rezygnacją, jakkolwiek cierpiała wiele, widząc poniżenie króla i sama zmuszona do przyjmowania na swym dworze miłośnic mężowskich. Wierna przestrogom ojca, który przed odjazdem do Francji udzielił córce stosownej informacji, jako prawidło życia, nie mieszała się do spraw państwa; żyła zdala od wszystkich intryg, zajęta wyłącznie edukacją swych dzieci i wspieraniem nieszczęśliwych. Otoczona nielicznem kółkiem ludzi szlachetnych, świadczyła niezmiernie wiele dobrego biednym i chorym. Pogrzeb jej był dowodem, jaką u ludu francuskiego zjednała sobie miłość. Dzieci miała dziesięcioro: 2 synów i 8 córek; pięcioro z nich umarło jeszcze za życia matki. Zgon ukochanego i pełnego nadziei delfina zadał cios śmiertelny i M. Por. De Luynes „Mémeires;" Des Disguières „Lettres inédites de M. L. (1886); d'Armaillé „La reine M. L." (1870); Des Réaux „Le roi Stanislas et M. L." (1895).

Marja Teresa, cesarzowa niemiecka, królowa węgierska i czeska, 1740—80, * 1717 w Wiedniu, † 1780 r., córka cesarza Karola VI; przez sankcję pragmatyczną do odziedziczenia tronu przeznaczona, wybrała sobie 1736 r. za małżonka wielkiego księcia toskańskiego Franciszka Stefana Lotaryńskiego, któremu 13 września 1745 wyjednała niemiecki tron cesarski. Sama wstąpiła na tron 21 października 1740 pośród niezmiernie trudnych okoliczności. Jakkolwiek zaskoczona wojną (ob. *Austrjacka wojna sukcesyjna)* z połową Europy, umiała się jednak tak postawić, że przy pomocy Anglji i poświęceniu Węgrów po ośmioletniej walce utraciła tylko Śląsk, Parmę, Placencję i Gwastallę. Pałając zemstą przeciw Prusom za utratę Śląska, pozyskała sobie Rosję, a przy pomocy Kaunitza przeciągnęła na swą stronę Francję i utworzyła tym sposobem koalicję, której skutkiem była *Siedmioletnia wojna* (ob.), groźna dla Prus, a dla Austrji wcale niekorzystna. Po śmierci męża (11 sierp. 1765 r.) przybrała za spółregenta (w sprawach wojskowych tylko) syna swego Józefa II (ob.). Przy pierwszym podziale Polski (1772) zabrała Galicję, ale nic nie zyskała w *bawarskiej wojnie sukcesyjnej* (ob.). Wewnętrzne jej rządy były oględnie reformatorskie. Natchniona szczerą dla narodu życzliwością, wspierała nauki, przemysł, rolnictwo i handel, starała się o polepszenie sądownictwa, zniosła niewolę chłopów w prowincjach niemieckich i ograniczyła pańszczyznę. Jakkolwiek żarliwa katoliczka, przestrzegała jednak ściśle względem duchowieństwa praw państwa. Dla dzieci swych była tkliwą, ale bynajmniej nie słabą matką. Po niej wstąpił na tron syn Józef II (ob.). Por. Dullera „Maria Theresia und ihre Zeit" (Wiesbaden, 1844); Arnetha „Maria's erste Regierungsjahre" (5 t., Wiedeń, 1863—65); Wolff „Aus der Zeit des Kaiserin der M. Theresia als Gesetzgeberin" (tamże, 1888).

Marja Teresa.

Marja Ludwika, żona Karola IV, króla hiszpańskiego, * 1751 r., córka Filipa, księcia Parmy, wyszła 1765 za Infanta Karlosa, późniejszego Karola IV, którego w krótkim czasie zupełnie podbić umiała, pod wpływy swoje i swoich ulubieńców. Jeden z nich Godoy starszy, z którym jeszcze jako księżniczka Asturji w bliskich zostawała stosunkach, został wprawdzie wydalony z Madrytu, ale przebiegła M. związała się z jego bratem, późniejszym księciem Alcudja (ob.), który za rządów Karola IV stał się samowładnym panem kraju, a zarazem i przyczyną, że oboje królestwo uciekli się pod opiekę Napoleona, występując przed nim z oskarżeniem syna swego, późniejszego Ferdynanda VII, co właśnie spowodowało Napoleona do zajęcia Hiszpanji. M. mieszkała ostatecznie w Rzymie, gdzie † 1819.

Marja Krystyna, żona króla hiszpańskiego Ferdynanda VII, * 1806, córka Franciszka I, króla Obojej Cycylji, † 1878 w Le Havre, zaślubiła 11 grudnia 1829 Ferdynanda, którym zupełnie owładnęła i po jego śmierci (29 września 1833) na mocy podyktowanego mu przez się testamentu została opiekunką dwu swych córek (młodej królowej Izabelli, oras infantki Marji Ludwiki, * 1822, późniejszej księżny Montpensier), a zarazem regentką państwa. Skutkiem tego wystąpił przeciwko niej i córce z bronią w ręku jej szwagier Don Karlos, i rozpoczęła się wojna domowa, podczas której uznała M. K. za rzecz konieczną wesprzeć się na stronnictwie liberalnem, którego członkowie przybrali nazwę *Krystynosów*, Nadała więc krajowi znaną konstytucję *Estatuto-Real*, ułożoną na wzór karty francuskiej, która jednak nie zadowoliła stronnictw krańcowych. (Ob. *Hisspanja)*. Regentka wśród kłopotów rządu pocieszała się miłością swego *Don Fernanda Munez* z Tarancon, którego naprzód szambelanem, a potem *księciem Rianzares* mianowała i z którym już od 28 grudnia 1833 morganatycznie była połączona. Małżeństwo to licznem pobłogosławione potomstwem, zostało uroczyście stwierdzone 13 października 1844 roku. Przedstawiony przez królowę kortezom niepopularny projekt o ayuntamientach (ob.) wywołał powstanie, skutkiem którego musiała M. szukać schronienia we Francji. Po upadku Espartera

powróciła wprawdzie do Hiszpanji, ale nowa rewolucja 1854 r. wygnała ją ponownie z kraju. Odtąd przebywała głównie we Francji, gdzie już poprzednio umieściła cały swój majątek. W 1878 uczestniczyła w obrządku weselnym króla Alfonsa XII w Madrycie.

Marja Krystyna, królowa hiszpańska, * 1858, córka arcyksięcia austrjackiego Karola Ferdynanda, zaślubiła 1879 króla hiszpańskiego Alfonsa XII, zaś po jego śmierci (1885) została regentką; * 1886 urodziła syna, króla Alfonsa XIII.

Marja Ludwika, królowa Etrurji, * 1782, córka Karola IV, króla hiszpańskiego i Marji Ludwiki księżniczki parmeńskiej, była żoną infanta Ludwika z parmeńskiej linji domu Bourbonów, którego już w dniu 27 maja 1803 utraciła. Ówczesne przyjazne stosunki tego dworu z Hiszpanją i monarchiczne dążenia pierwszego konsula Francji stały się przyczyną, że z jednej części Włoch północnych na rzecz jej męża, a potem na rzecz jej syna Karola Ludwika utworzono królestwo Etrurji (ob.), które jednak wkrótce zajęte zostało przez Francuzów i do ich państwa wcielone. Kongres wiedeński, wynagradzając **M.** za tę stratę, wyznaczył i synowi księstwo Lukki z ekspektatywą późniejszego otrzymania Parmy, Placencji i Gwastalii. **M.** † 1824 r. jako regentka Lukki.

Maria II da Gloria, królowa Portugalji i Algarbji, * 1819 w Rio-Janeiro, córka cesarza brazylijskiego, don Pedra I, i Leopoldyny arcyksiężniczki austrjackiej, została po zgonie swego dziadka, króla Jana VI, i abdykacji ojca 2 maja 1826 r. królową portugalską, a jej stryj don Miguel przeznaczony na jej męża. Miguel jednakże sam opanował tron i dopiero po jego upadku została **M.** rzeczywistą władczynią. 27 stycznia 1835 zaślubiła Karola Augusta Eugenjusza Napoleona, księcia Leuchtenberskiego, ale utraciła go już w marcu t. r., poczem 9 kwietnia 1836 oddała swą rękę księciu Ferdynandowi (* 1816 r.), synowi Ferdynanda, księcia Sasko-Koburskiego-Kohary. Panowanie jej zapełniają liczne wstrząśnienia, cechujące nowsze życie Portugalji. (Ob. *Portugalja*). **M.** † 1853. Po niej nastąpił najstarszy jej syn Don Pedro V.

Marja *Zofja Amalja*, była królowa neapolitańska, * 1841, córka księcia Maksymiljana bawarskiego, 1859 wyszła za następcę, późniejszego króla neapolitańskiego Franciszka II, towarzyszyła złożonemu z tronu mężowi do Gaety, gdzie podczas oblężenia okazała nadzwyczajną odwagę. Po kapitulacji (13 lutego 1861) osiadła wraz z mężem w Rzymie, 1870 w Bawarji.

Marja, na pierwsze imię *Dąbrówka*, żona Kazimierza Karola I, ob. Dąbrówka.

Marja Agreda, ob. Agreda.

Marja Czesława, pseudonim Marji Przewóskiej.

Marja Elżbieta, pseudonim Marji Kamińskiej.

Marja Gertruda, pseudonim Marji Skórzewskiej.

Marja Jadwiga, pseudonim Florentyny Włoszkowej.

Marja Regina, pseudonim Anny Lisickiej.

Marja z Gniezna, pseudonim Marji Springer.

Marja z Rusiłowa, pseudonim Marji Antoniewiczowej.

Marja-Terezjopol (węg. *Szabadka*), miasto w węgierskim komitacie Bács-Bodrogskim, w żyznej okolicy między Dunajem a Cisą położone, ma liczne kościoły, wiele pięknych gmachów i 73,000 miesz., zajmujących się rolnictwem, uprawą wina, owoców i tytuniu, oraz hodowlą bydła.

Marjampol, miasto powiatowe w gubernji Suwalskiej, nad rzeką Szeszupą, powstało dopiero w w. XVIII ze wsi Staropole, w której w r. 1755 Franciszka Butlerowa, starościna Preńska, w roku 1758 zbudowała klasztor i kościół dla ks. Marjanów. Odtąd staraniem pomienionych księży wieś szybko wzrastała i wkrótce zmieniła się w małe i schludne miasteczko, które dostało nazwę teraźniejszą i prawa miast królewskich w 1792 r. Obecnie **M.** jest miastem powiatowem, posiada gimnazjum i liczy 6,298 miesz. (1897).—*Marjampolski powiat*, ma 1,914 w. kw. i 115,007 miesz., 2 osady i 14 gmin.

Marjampol, miasteczko w Galicji, w pow. Stanisławowskim, nad Dniestrem, ma piękny kościół farny i 1,600 miesz.

Marjan, pseudonim Marjana Gawalewicza.

Marjan Edward, pseudonim Marjana Gallego.

Marjanie, *Marjanici*, zgromadzenie zakonne, założone przez Stanisława Papczyńskiego, * 1631 w Sandeckiem, Pijara, uwolnionego od ślubów zakonnych przez Klemensa X. Wsparty przez Jana Sobieskiego, utworzył w r. 1674 zakon, poświęcony wyłącznie czci N. M. P., który zwano jeszcze *Stanislaitami* albo *Białymi Pijarami*. Nosili oni biały habit długi do ziemi, z płaszczykiem do kolan. Kolegja swoje mieli: w Górze Kalwarji, w Skórcu na Podlasiu, w Goźlinie, w Marjampolu, w Mirosławiu, w Rapcie, w Berezdowie i w puszczy Korabiewskiej. Regułę dla **M.** potwierdził Innocenty XII 29 listopada 1699 r.

Marjanović Łukasz, prawnik chorwacki i zbieracz pieśni ludowych, * 1844 w Zawalu, doktor uniw. wiedeńskiego (1872), wykładał prawo cywilne rakuskie w Akademji prawnej w Zagrzebiu, a od r. 1874 prawo kościelne w uniwersytecie tamecznym. Umieścił kilka rozpraw z tego zakresu w *Mjeseczniku* prawniczym zagrzebskim. Głównie zasłużył się zbieraniem pieśni ludowych; jeden ich zbiorek wyszedł w r. 1864 w Zagrzebiu, a od 1898 r. wydaje dalsze „Matica hrvatska."

Marjańskie wyspy, zwane inaczej *Ladronami* lub *Złodziejskiemi*, stanowią grupę wysp, położoną w północno-zachodniej części oceanu Spokojnego, pomiędzy 13—21° szer. płn. i 145—146° długości wschod. Gr., ciągnącą się z północy na

południe i złożoną z 15 wysp ogólnej powierzchni 1140 klm. kw. (21 m. kw.). Pod 16° szer. półn. przedzielone są kanałem na dwie części. Brzegi ich są otoczone rafami koralowemi. Największe z nich są: Guam, Rota, Tinian i Saypan. Klimat posiadają zdrowy, florę i faunę takie, jakie istnieją na wyspach Karolińskich. Odkryte zostały 1521 r. przez Magellana i należą do Hiszpanji. Niegdyś liczni mieszkańcy, krajowcy, wytępieni przez Hiszpanów, istnieją dziś w niewielkiej liczbie tylko na wyspach Guam i Rota. Obecnie ludność archipelagu wynosi około 9,000 miesz. Głównem miastem jest Agana na wyspie Guam. Por. Montero y Vidal „El archipielago Filipino y las islas Marianas“ (Madryt, 1886).

Marjawitki, czyli zgromadzenie sióstr *Mariae vitae*, t. j. żywota Marji. Józef Stefan Turczynowicz, proboszcz kościoła św. Stefana w Wilnie, gorliwy kapłan, szczególnie w nawracaniu starozakonnych, utworzył przy swojem probostwie naprzód męskie, a gdy to okazało się nieprzydatnem, żeńskie zgromadzenie, poświęcone nawracaniu i wychowywaniu Izraelitek, którym następnie stosowny los i środki zabezpieczało. Gdy zgromadzenie to coraz pożyteczniej działać i krzewić się zaczynało, przepisał mu regułę, odpowiednią powołaniu, i habit popielaty lub szaraczkowy, nazywając je siostrami *Mariae vitae*, czyli **M.** Nowe zgromadzenie, utwierdzone listami pasterskimi biskupów, wprowadzone zostało publicznie w Wilnie 1737 do szpitala św. Łazarza i otrzymało zatwierdzenie od papieża Benedykta XIV. W r. 1620 liczyło na Litwie klasztorów 17 i sióstr 90. W Królestwie był tylko jeden klasztor **M.** w Częstochowie. **M.** trudniły się wychowywaniem panien, ślubów uroczystych nie składały, klauzury w ich klasztorach nie było i zależały wprost od biskupa.

Marjonetki (z franc.), sztuczne lalki, których członki poruszane są zręcznie i niewidomie za pomocą sznurków lub drucików do nich przyczepionych. Występują one na *teatrach marjonetek* zamiast aktorów, w których zastępstwie odzywa się wtyle utryty człowiek. W stałych teatrach **M.** są zwykle poruszane z góry, gdy w wędrownych, czyli tak zwanych *burettini*, małe lalki są poruszane od dołu. **M.** znane były od dawna, a w połowie XVIII wieku zostały znacznie udoskonalone przez Francuza Brioché. Najwięcej powodzenia znajdują **M.** we Włoszech. U nas teatr marjonetek dla dzieci założyła w r. 1900 znana nauczycielka i autorka pedagogiczna Marja Weryho. Por. Magnin „Histoire des Marionettes;“ Ignacy Matuszewski „Bohaterowie Jasełek“ (w zbiorze „Swoi i Obcy“ Warszawa, 1898).

Marjupol, miasto portowe i powiatowe w gub. Ekaterynosławskiej, przy zatoce morza Azowskiego, nad ujściem rzeki Kalmjus; posiada kilka kościołów, teatr, gimnazjum, i liczy 31,772 miesz., w większej części krymskich Greków i Ormian, którzy w r. 1799 przyjęli poddaństwo Rosji. **M.** powiat liczy 251,810 miesz. (1897).

Marjusz *(Cajus Marius)*, słynny wódz rzymski, zwycięstwa Jugurty, Cymbrów i Teutonów, * 157 prz. Chr. w Arpinum. Syn rolnika, przez osobistą zasługę i waleczność wzniósł się aż do godności konsula, który to urząd sprawował siedm razy w latach 107—85 prz. Chr. W 106 pokonał Jugurtę (ob.) i Bocchusa, 102 Teutonów pod Aquae Sextiae'a 101 zadał ostatnią klęskę Cymbrom (ob.) na polach Baudyjskich pod Weroną. Za powrotem do Rzymu wybrany po raz szósty na r. 100 konsulem, wspierał trybuna ludu L. Apulejusa Saturnina i pretora Kajusa Serwiljusza Glaucjusza w gwałtownych ich działaniach przeciw optymatom. W końcu jednak przynaglony od senatu, musiał poskramiać dotychczasowych sprzymierzeńców, a swą chwiejnością zapewnił zwycięstwo nienawidzonej przez się arystokracji. Na czas jakiś opuścił Rzym, gdzie tymczasem przychodził do wielkiego znaczenia Sulla (ob.), głowa partji arystokratycznej. Kiedy więc Sulla został r. 88 konsulem i mianowany był naczelnym wodzem w wojnie z Mitrydatem, **M.** usiłował wydrzeć mu dowództwo, i z tego powodu wywiązała się pierwsza wojna domowa, w której **M.** stał na czele stronnictwa demokratycznego, Sulla zaś przywodził arystokratom. Skazany przez Sullę na banicję, z wielkiem niebezpieczeństwem uciekł **M.** do Minturnae, a potem do Afryki, skąd go dopiero 87 r. Cynna (ob.) odwołał. Wtedy na czele czterech korpusów wspólnie z Cynną, Sertorjuszem (ob.) i Papirjuszem Carbo wdarł się do Rzymu, pozwolił na pięciodniową rzeź i został po raz siódmy konsulem, lecz w 7 dni potem umarł. **M.** był wodzem znamienitym, ale nie posiadał odpowiednich zdolności do przeprowadzenia wielkich planów politycznych. Waleczny, wytrwały, okrutny, był nieprzyjazny wyższemu ukształceniu i niedostępny uczuciom wznioślejszym i delikatniejszym.—Jego syn *Kajus* **M.**, był 82 prz. Chr. konsulem; zwyciężony przez Sullę, odebrał sobie życie w Praeneste.

Marka, w dawnej polszczyźnie grzywna (ob.), pierwotnie waga monetarna w Niemczech, obejmująca 8 uncji czyli 16 łutów; na gwichtach tych wybijano znak czyli *markę*. Jednostka taka w różnych krajach była długo używana przy oznaczaniu prób złota i srebra (ob. Próby metali drogich). Oddawna też oznaczała **M.** wartość pieniężną, a mianowicie liczbę fenigów, wybijaną z jednej marki wagowej srebra. W czasie późniejszym **M.**, jako jednostka monetarna, używana była w Lubece, Hamburgu i Holsztynie; dzieliła się na 16 szylingów po 12 fenigów. Obecnie marka (w skróceniu *M* lub *Mk)* jest zasadniczą jednostką monetarną w Niemczech, wartości $^1/_3$ talara waluty dawniejszej; zawiera $^1/_{279}$ kilograma czystego srebra i dzieli się na 100 fenigów. **M.** *finlandzka (markka)* według ukazu z 1860 r.=25 kopiejkom i dzieli się na 100 penniä.

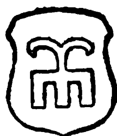
Marka, w ogólności znak, cecha, jak monogram malarza, marka fabryczna na wyrobach, marka pocztowa do listów. (Ob. Pocztowe marki).

Marka fabryczna, ob. Marki handlowe.

Markazyt, minerał, ob. Żelazne rudy.

Marki handlowe i fabryczne. Pod markami takiemi rozumie się znaki, które oznaczone lub przytwierdzone są na towarach, lub na ich opakowaniu, aby ustalić pochodzenie towaru i odróżnić go od innych towarów. Marki są środkiem, zabezpieczającym z jednej strony prawo własności kupca czy fabrykanta, a z drugiej dającym stosowne rękojmie spożywcy. We wszystkich krajach istnieją prawa, mające na celu obronę marek handlowych i fabrycznych. Istnieją też międzynarodowe konwencje, poręczające wzajem w stosunkach handlu zagranicznego niewykraczanie przeciwko tym przepisom. Marki handlowe pozostają w pewnym związku z patentami na przywileje.

Markiewicz, herb, **M.** I: Na tarczy barwy niewiadomej, na belce poprzecznej, opartej na trzech słupach—słupek w kotwicę wydarty.—**M.** II: Na tarczy ściętej, w polu górnem czerwonem—

Markiewicz I.

Markiewicz II.

pół orła srebrnego ukoronowanego; w dolnem srebrnem—trzy złote kłosy jęczmienne, u spodu złączone. U szczytu orzeł ukoronowany z trzema kłosami w dziobie. Por. „Księga herbowa" hr. Ostrowskiego.

Markiewicz Jan, głośny przeciwnik Jezuitów, dr. obojga pr., kanonik krakowski, warmiński, poznański, proboszcz tarnowski, * w Poznaniu na początku XVII w., † pomiędzy 1674 i 1680 r. Służył naprzód wojskowo przeciwko Szwedom, poczem udał się do Rzymu i po 6 latach studjów nad prawem kanonicznem, wyświęcony na kapłana. Po powrocie do kraju, zostając przy boku biskupa poznańskiego Andrzeja Szołdrskiego, za jego wpływem i namową wystąpił po raz pierwszy przeciw Jezuitom w pisemku p. t.: „De alienatione sex villarum a Capitulo Posnaniensi" (Padwa, 1641). Pisemko to rozpoczęło cały szereg walki i wzajemnych z obu stron napaści. W r. 1643 wydał **M.**: „Decima Cleri saecularis in regno Poloniae" (Paryż); potem: „Decima Cleri saecularis in Juditiae sanctae Congregationis Eminenti Consilii interpretentum contra exemplares Patrum S. J. Romae vindicata" (Kraków, 1647); „Decimae Cleri saecularis etc. vigore Brevis Innocenti X Papae executioni debitae accomodata" (tamże, 1648). Zaczepiony znowu przez Jezuitów, napisał: „Replicatio canonica ad responsum theologicum Soc. Jesu provinciae Polonae in materia Decimarum" (1650), a w kilka lat potem: „Scandalum expurgatum in laudem instituti Soc. Jesu" (Gdańsk, 1654). Ścigany przez nienawiść i wpływy Jezuitów, usunięty został od probostwa w Tarnowie, skutkiem czego pojechał ze skargą do Rzymu, gdzie uwięziony 1655 r., osadzony został w zamku św. Anioła. Uwolniony za staraniem kapituły krakowskiej, która urzędownie jego niewinność zaświadczyła, pod warunkiem, że więcej przeciw Jezuitom pisać nie będzie, zapomniał o danem przyrzeczeniu i po 10 latach ogłosił nowe pisemko „Carcer Romanus" (Paryż, 1666), dalej: „Veritas bonae vitae et occasione occupatae haereditatis Jaroslaviensis Patribus Societatis demonstrata" (Kraków, 1671) i „Summus Pontifex Innocentius X, de duplici institutione Societatis ejusque constitutionibus et declarationibus interrogatus" (tamże, 1672). Obszerniejsze o nim szczegóły ob. Łukaszewicza: „Obraz hist.-stat. Poznania" (t. 2, str. 200).

Markiewicz Jan, kupiec krakowski, żyjący w XVII w. zostawił dziennik swoich wydarzeń domowych i ważniejszych publicznych, od r. 1644 do 1688. Wyjątki z niego były drukowane w *Pamiętniku lwowskim*, na r. 1816, t. 3, str. 197.

Markiewicz Andrzej, profesor akademji krakowskiej, † około 1814 r. Ogłosił drukiem: „Moralność w wykładzie prawa przyrodzonego i t. d." (Kraków, 1809); „O obrzydzeniu występków, wad i przesądów, a zamiłowaniu prawdy" (tamże, 1809) i „Nauka obyczajowa" (tamże, 1810).

Markiewicz Andrzej, pisarz wojskowy rosyjski, * 1769, † 1832 r.; po odbyciu nauk w kolegjum jezuickiem w Mohylowie, wstąpił 1789 r. do marynarki, 1791 przeszedł do artylerji i 1816 został generałem. Napisał: „Pamiatnaja kniżka dla piechotnych oficerow," „Czerteżi wsiech upotreblajemych w polewoj artillerii orudij," „Rukowodstwo k artillerijskomu iskusstwu" i in.

Markiewicz Roman, fizyk, * 1770 na Rusi, † 1842 r. Po ukończeniu nauk akademickich wysłany został 1794 na nauczyciela do Pińczowa, od r. 1797—1801 nauczał w liceum krakowskiem. Dla wyższego wykształcenia się w fizyce udał się roku 1805 do Wiednia, a po czterech latach do Paryża, gdzie bawił do 1813. W tymże roku mianowany został profesorem fizyki w uniwersytecie krakowskim i był nim do r. 1838. Oprócz mnóstwa rozpraw ogłosił: „Paryż uważany co do nauk w r. 1811" (Wilno, 1811); „Początki fizyki dla szkół gimnazjalnych" (Kraków, 1819): „O naturze i zasadach fizyki" (1814); „O własnościach fizycznych" (1818); „O ruchu endulacyjnym," „O związku i stosunkach między ciepłem, wodą i powietrzem w działaniach natury" (1833).

Markiewicz Mikołaj, historyk i poeta rosyjski, * 1804 w Dunajcu, † 1860 w Tarowcu (gub.

Czernihowskiej); po ukończeniu nauk w Petersburgu, służył czas jakiś wojskowo, poczem przebywał w Moskwie, zajmując się literaturą i muzyką, w końcu osiadł na wsi. Oprócz licznych poezji, umieszczanych w czasopismach, wydał: „Jewrejskija mełodii"(1830); „Ukrainskija mełodii" (1831); „Istorija Małorossii" (5 t., 1842—43).

Markiewicz Bolesław, pisarz rosyjski, * 1822 w Petersburgu, † 1884 roku tamże, kształcił się w uniwersytecie odeskim, następnie wstąpił do służby rządowej. Wydał trylogję „Czetwert' wieka nazad" (1878); „Perełom" (1882); „Bezdna" (1884); „Marina iz Ałago Poza" (1873). Powieści jego są utworami więcej tendencyjnemi niż artystycznemi, główną zaś ich myślą jest potrzeba silnej władzy nad narodem, spoczywającej w rękach arystokracji. Bohaterów swoich bierze ze sfery arystokratycznej i idealizuje ich ze szkodą sfer innych. Zbiorowe wydanie powieści **M.** wyszło w roku 1885 t. 11.

Markiewicz Stanisław, lekarz, * 1839 w Rawie, medycynę studjował w Warszawie, Wrocławiu, w Würzburgu, Pradze i Wiedniu; po powrocie do kraju rozpoczął praktykę w Tomaszowie Rawskim, w r. 1867 osiadł w Soczewce, gdzie jako lekarz fabryczny praktykował lat 12. Od r. 1880 zamieszkał w Warszawie. Zasługą **M.** jest energiczne popularyzowanie projektu kanalizacji Warszawy, a od chwili założenia komitetu kanalizacyjnego **M.** był stałym jego członkiem. Instytucja kolonji letnich dla ubogich i słabowitych dzieci, założona w 1882 i wysyłająca na pobyt letni corocznie około 3,000 dzieci, jest głównie jego dziełem. Od 1899 jest prezesem warszawskiego Tow. lekarskiego, w r. 1900 został naczelnym lekarzem kolei Warszawsko-Wiedeńskiej. Ogłosił: „O kanalizacji miast" (1867); „O asenizacji tymczasowej miast" (1878), oraz liczne sprawozdania i przekłady.

Markiewicz St.

Markiewicz Seweryn, prawnik, brat poprz., * 1839 w Warszawie, † 1869 w Soczewce. Po ukończeniu gimnazjum 1857 studjował prawo na uniwersytecie petersburskim do 1861, a następnie w Paryżu i Heidelbergu. Za powrotem do kraju rozpoczął praktykę sądową i oddał się studjom naukowym, które na lat kilka przerwać musiał z powodu powstania (1863). Po powtórnym do kraju powrocie z Rosji został patronem i kontynuował dalej swe badania. Ogłosił: „O sądach przysięgłych" (Warszawa, 1862); „Prawa autorskie, czyli tak zwana własność literacka i artystyczna w Królestwie Polskiem i za granicą" i „O własności podzielonej", dzieła zalecające się zarówno erudycją, jak wzorową polszczyzną.

Markiewicz Atanazy, etnograf małoruski, mąż autorki małoruskiej, znanej pod pseudonimem *Marko-Wowczok*, kształcił się w uniw. kijowskim i był członkiem Towarzystwa śś. Cyryla i Metodego; w r. 1847 wysłany do Orła za sprawę „Kostomarowską," tam się ożenił z Wilińską (Marko-Wowczok) i skłonił ją do pisania po małorusku, a jak przypuszczają, pisał nawet za nią czy z nią razem, co zdaje się potwierdzać fakt, że po rozstaniu się z mężem M.-W. przestała pisać po ukraińsku. Wydał sam ważny zbiór przysłowi: „Ukraiński prikazki" (Petersburg, 1864).

Markiewiczowa Marja, autorka małoruska, ob. Marko-Wowczok.

Markirch (*Mariakirch*, franc. *Ste-Marie-aux-Mines*), miasto główne kantonu w niemieckiej prowincji Alzacji Wyższej, okr. Rappoltsweiler, ma 4 kościoły, szkołę realną, oraz wielkie przędzalnie bawełny i wełny. **M.** liczy 12,000 miesz.

Markiz, z fran. *marquis*, ob. Margrabia.

Markowski v. *Wieniawa* odm., herb. **M. I:** W polu złotem i u szczytu—czarna głowa żubrza. Labry czarno-złote. — **M. II:** W polu czerwonem i u szczytu—złota głowa żubrza z czarnemi rogami i pierścieniem złotym w nozdrzach. Labry czerwono-złote. Rysunek ob. Manowski (herb).

Marko królewicz, narodowy bohater ludowych pieśni serbskich i wogóle południowo-słowiańskich. Wiadomości historycznych mamy o nim bardzo mało, i te w innem zupełnie wystawiają go świetle. **M.** był synem króla serbskiego Wukaszyna, zabitego w bitwie pod Marycą 1371. Po śmierci Wukaszyna synowie jego podzielili się odziedziczoną ziemią i dopiero po 6-u latach poddali się carowi Łazarzowi; jeden tylko **M.**, siedząc w Prylipie, nie chciał uznać jego władzy, a poddawszy się Turkom, rządził nieznaczną częścią Macedonji i niepokoił panowanie Łazarza. **M.**, podług kronik, namówił sułtana Amurata do boju przeciwko carowi Łazarzowi i prowadził wojsko tureckie w bitwie na Kosowem polu; nie jest to jednak stwierdzone historycznie. Później podburzył Bajazeta do boju z Mirką, wojewodą wołoskim, i zginął w bitwie roku 1394. Zupełnie inaczej malują nam **M.** pieśni narodowe. Podług nich, **M.** jest idealnym typem rycerza południowo-słowiańskiego; jest on sprawiedliwy, miłujący swój kraj, obrońca słabych i uciśnionych, święcie dotrzymujący pobratymstwa i t. d. Stosunek **M.** do Turków wystawiają pieśni w tem świetle, że **M.** okazuje się jako pan, uznający tylko sułtana, Turcy zaś jako podlegli jego woli słudzy. Pieśni o **M.** jest bardzo wiele; zebrali je Karadżicz i inni. Na polskie przełożył je Roman Zmorski (Warszawa, 1859). Por. Chałanskij „Jużnosławianskija skazanija o Kralewiczie Markie" (Warszawa, 1895). Stanisław Ciszewski przygotowuje studjum o tej postaci, która w ustach ludu serbskiego przybrała legendarne znaczenie.

Markomani, t. j. mieszkańcy Marchji, albo

mieszkańcy nadgraniczni, naród górno-niemiecki, przeprowadzony przez Marboda (ob.) w 10 r. prz. Chr., z okolicy nad górnym Menem do teraźniejszej Czechji. Tu utworzyli **M.** wraz z innymi ludami potężne państwo Marboda, rozciągające się później stąd aż za Dunaj; od połowy II wieku usiłowali wtargnąć do państwa Rzymskiego. Wynikła z tego powodu piętnastoletnia *wojna markomańska* (166—180) po Chr., podczas której z wielką trudnością odeprzeć ich zdołał cesarz Marek Aureljusz. Jeszcze dalej wdarli się r. 270, ale ostatecznie zostali odparci przez Aureljusza za Dunaj i zmuszeni do pokoju. W IV wieku ginie nazwa **M.**, ale z narodu ich wyszli, zdaje się Bawarowie. Por. Wittmann „Die älteste Geschichte der M.“ (Monachjum, 1855); Dettmer „Geschichte der markomannischen Kriegs“ „Forschungen“ (12 t., Getynga, 1870).

Markowie, tak zwani byli u nas kanonicy regularni *de poenitentia beatorum Martyrum*, od ich patrona *Marka*. Początek ich sięga wojen krzyżowych, kiedy kapłani jego czuwali nad konającymi i opatrywali śś. Sakramentami, a laicy grzebali ciała zmarłych. Trzymając się reguły św. Augustyna, używali habitów białych ze szkaplerzem, na którym było serce z sukna czerwonego, a nad niem krzyżyk także czerwony. Do Polski sprowadził ich 1257 Bolesław Wstydliwy i osadził w Krakowie przy kościele św. Marka. Inne ich klasztory były: w Miednikach od roku 1391, w Libichowie czyli Trzcianie, w Pilecku, Bystrzycy i w Twerażu.

Marko-Wowczok, właściwie Marja *Markiewiczowa*, autorka ruska, z domu *Wilińska*. Kształciła się w jednym z północno-rosyjskich instytutów, a zamieszkawszy w Orle u krewnych, zaślubiła Atanazego Markiewicza, który ją zachęcił do pracy na polu literatury małoruskiej. Zaczęła pisać w r. 1857, a w następnym wyszły dwa tomy jej „Narodnich opowidań.“ Powodzenie było wielkie; Turgeniew przełożył je na język rosyjski (1859). W tymże 1859 r. wydała już po rosyjsku „Razskazy iz narodnago russkago byta.“ Przeniosła się do Petersburga, gdzie Taras Szewczenko nazwał ją swoją następczynią i przybraną córkę literacką. Później rozstała się z mężem i wyjechała z synem za granicę. W połowie siódmego dziesięciolecia zeszłego wieku wróciła do Petersburga i była współpracowniczką *Oteczestwennych zapisek*, gdzie ogłaszała powieści po rosyjsku. Nadto przekładała wiele z języków obcych. Por. Ohonowskij „Istorija literatury rus.“ (Lwów, 1891, t. III); Czałyj w *Kijowskiej Starinie* (1894); Petrow „Oczerki ukrainskoj literatury XIX stoletija“ (Kijów, 1884).

Markowski Józef, chemik i lekarz, * 1758 w Pikowie na Ukrainie, † 1829; kształcił się w szkole głównej krakowskiej i jako stypendysta rządowy wyjechał 1784 r. za granicę dla dalszego kształcenia się. Zaskoczony ówczesnemi wypadkami we Francji, zabawił tam dłużej, niż zamierzał, a otrzymawszy stopień doktora medycyny, został lekarzem cesarzowej Józefiny; głównie jednak oddawał się chemji. W r. 1810 wrócił do kraju i został profesorem chemji w uniwersytecie krakowskim, a w r. 1811 dziekanem wydziału lekarskiego; w „Roczn. Tow. Nauk. Krak.“ mieszczą się liczne jego rozprawy, jak o „Cholerze,“ o „Rozbiorze wód mineralnych,“ „Rozbiór wody swoszowickiej“ i w. in.

Markowskie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie Wileńskiem, pow. Oszmiańskim. Według metryk litewskich, a mianowicie przywileju króla Aleksandra Jagielończyka z roku 1503, składało się z miasteczka Markowa, z dzierżawy krewskiej, dóbr Niesadowszczyzny i Dworu Pułytowskiego. W XVIII w. posiadał je Szczyt, następnie Kociełłowie, którzy z niego opłacali kwarty złp. 3,161 gr. 10. Na sejmie z r. 1773 stany rzeczypospolitej nadały toż starostwo w emfiteutyczne posiadanie Ignacemu Kurzenieckiemu, sędziemu grodzkiemu pow. Pińskiego, łącznie ze starostwem wilejskiem (ob.). Na tymże sejmie przez oddzielną konstytucję wyznaczono komisję z 7 urzędników litewskich do ostatecznego oznaczenia rozciągłości tych dóbr.

Markszajder (niem. *Markscheider*, t. j. rozdzielacz granic), geometra zajmujący się pomiarami w kopalniach. **M.** posługują się ogólnemi przyrządami mierniczemi, zastosowanemi jednak do robót podziemnych.

Markuszew, osada w gub. Lubelskiej, pow. Aleksandryjskim, od Kurowa o 5 wiorst odległa, nad rzeczką Łachą, ma 1,270 miesz.

Markuszewskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Podolskiem, pow. Latyczowskim. Powstało z dawniejszego starostwa chmielnickiego przez oddzielenie wsi Markuszewa z przyległościami. W r. 1771 było w posiadaniu Feliksa Nowickiego, łowczego chełmskiego, który zeń opłacał kwarty złp. 2,314 gr. 6. Gdy nader liczne i wieloletnie spory zachodziły o granice tego starostwa z dobrami Chmielnickiemi, przeto stany rzeczypospolitej na sejmie r. 1773—75 wyznaczyły przez oddzielną konstytucję komisję z 19-tu urzędników koronnych do ścisłego i ostatecznego oznaczenia granic obu tych starostw.

Markwart Józef Joachim, Pijar, żyjący w drugiej połowie XVIII wieku wydał: „Nauka matematyczna w częściach arytmetyki i geometrji“ (2 wydanie, Wilno, 1772); „Gramatyka niemiecka dla uczących się po niemiecku Polaków“ (Warszawa, 1778 i późn. aż do 1789) i bezimienne łacińskie tłómaczenie bajek Krasickiego p. t.: „Fabulae principis Poloni versu jambico latinae redditae“ (Warszawa, 1796).

Marlborough Jan Churchill, książę, jeden z największych wodzów i dyplomatów angielskich, * 1650 w Ache w Devonshire. Mało wykształcony, ale od natury obdarzony powierzchownością piękną i przyjemną, został po restauracji paziem u ks.

Marlborough Jan.

York, następnie, wszedłszy do wojska, już w 16 roku życia był chorążym i walczył z Maurami. Ożenek (1678) jego z piękną *Sarą Jennings* (* 1660, † 1744, faworytą późniejszej królowej Anny), oraz łaski ks. York (późniejszego Jakóba II), którego metresą była Arabella, siostra **M.**, zapewniły mu świetną przyszłość. Za Jakóba II prędko otrzymał stopień generała i godność barona Sundridge, a chociaż przyczynił się najwięcej do stłumienia buntu ks. Monnouth, to jednak ganił reakcyjne plany dworu, połączył się z księciem Oranji i przeszedł na jego stronę z całym korpusem wojska, przyśpieszywszy tem upadek swego dobroczyńcy. Nagrodzony za to godnością hrabiego Marlborough, otrzymał naczelne dowództwo przeciw Francuzom w Niderlandach i w wojnie 1690—91 zyskał sławę znakomitego wodza. Podejrzany jednak o związki z Jakobitami (ob.), czas jakiś był więziony. Śmierć Wilhelma i wstąpienie na tron Anny (1702), która niemal samowładnie kierowała jego żoną, postawiły go znowu na czele wojska, z którem pobił Francuzów w Niderlandach i za to wyniesiony został do godności książęcej. Podczas wojny hiszpańskiej sukcesyjnej poszedł 1703 w pomoc cesarzowi do Niemiec, połączył się z księciem Eugenjuszem Sabaudzkim i wygrał stanowcze, pełne ważnych następstw bitwy pod Donauwört (2 lipca 1704) i pod Hochstädt czyli Blanchheimem (13 sierpnia 1704), 13 maja 1706 r. pobił Francuzów pod Ramillies, a 11 września 1710 pod Malplaquet, lecz po usunięciu swej żony od dworu (1 stycznia 1712), utracił jednocześnie dotychczasowe wpływy u królowej, a z nimi i wszystkie urzędy. Do upadku tego przyczynili się głównie nienawidzący go torysowie. Jednakże po wstąpieniu na tron Jerzego I, został na nowo generalissimusem, ale niedługo się już cieszył tym zaszczytem, gdyż tknięty apopleksją, † 1722. Por. Coxe „Memoirs of John, duke of M., with original correspondence" (3 t., Londyn, 1818); Murray „Des patche sof the duke of M." (5 t., Londyn, 1845—46); Macfarlane „Life of M." (Londyn, 1852). Dobra i tytuły przeszły po śmierci **M.** na jego najstarszą córkę Harrietę, żonę hr. Godolfina, a po jej bezdzietnym zgonie (1733) na syna drugiej jego córki Anny, *Karola Spencer*, hr. Sunderlandu, który jako dowódca wojsk angielskich podczas Siedmioletniej wojny † 1758. — Wnuk tego ostatniego, *Jerzy Spencer*, czwarty książę **M.**, * 1766, przybrał w r. 1870 nazwisko *Churchill*, † 1840. — Syn jego *Jerzy Spencer Churchill*, piąty książę **M.**, * 1793, † 1857; początkowo margrabia Blandfort, członek izby niższej, występował jako przeciwnik emancypacji katolików i reformy parlamentu. Tego znowu najstarszy syn, *Jan Winston Spencer Churchill*, szósty książę **M.**, * 1822, † 1883, odznaczył się w izbie niższej, jako zwolennik idei wolnego handlu, popieranej przez Peela; następcą jego w tytule książęcym został jego najstarszy syn *Jerzy Karol Spencer*, * 1844, † 1892; ożeniony r. 1869 z Albladą Hamilton. W r. 1883 rozwiódł się z żoną i zasłynął jako oryginał i ekscentryk. Bratem jego jest polityk lord *Randolf Churchill*. Obecnie tytuł ks. **M.**, nosi *Karol Ryszard Spencer Churchill*, dziewiąty książę **M.**, * 1871 w Simli w Indjach.

Marliński Aleksander (**M.** Kozak), ob. Bestużew Aleksander.

Marlitt E., autorka niemiecka, ob. John Eugenja.

Marlow albo *Marlowe* Krzysztof, znakomity dramatyk angielski, spółczesny Shakespeare'a, * 1564 w Canterbury, przebity sztyletem, † 1593 w Londynie. Był synem szewca; kształcił się w Cambridge, później został aktorem. Napisał: „Tamburlaine the Great" (1590). Opracował dramatycznie legendę o Fauście p. t. „Life and Death of Dr. Faustus" (1588); dalej „The Jew of Malta" (1588); „Edward II," „The Massacre of Paris," oraz poemat „Hero and Leander" (1596). Był to talent potężny i jak się zdaje, wywarł wpływ na Szekspira. Utwory jego wydał Dyce (Londyn, 1850). Por. Verity „The Influence of C. M. on Shakespeare's earlier styl;" J. G. Lewis „C. M. life and Works, Christophe Marlowe Traduction de Felix Rabbe avec une preface par Jean Richepin.

Marmaros-Sziget, miasto główne węg. komitatu Marmaroskiego, nad Cisą, liczne fabryki, ożywiony handel i 15,000 miesz.

Marmaros, po madz. *Maramaros-Varmegye*, komitat w północno-zachodnich Węgrzech, graniczy od północy i wschodu z Galicją, od południa z Siedmiogrodem, od zachodu z komitatem Satmarskim i Bereskim, ze wszech stron otoczony górami; obejmuje 10,355 klm. kw. (188 mil kw.), z ludnością 270,000, najwięcej Rusinów, dalej Madziarów i Niemców; pod względem wyznania przeważa unjackie; klimat łagodny i zdrowy, grunt dość urodzajny. Oprócz zboża wszelkiego rodzaju, owoców, lnu, obfituje komitat w drzewo, sól i żelazo; znajduje się także srebro i drogie kamienie; wysoko rozwinięty chów bydła. Stolicą komitatu jest miasto Syhot (Marmaros-Szigeth).

Marmolada (z portug. *marmelo*), cukrem zaprawiony sok brzoskwiń, poziomek, wiśni i innych owoców, w pudłach i puszkach znajdujący się w handlu.

Marmier Ksawery, pisarz francuski, * 1809 w Pontarlier, † 1892 w Paryżu; od r. 1846 konserwator bibljoteki św. Genowefy. Dał się szczególnie poznać z krytycznych prac swoich w przedmiocie literatury niemieckiej i innych krajów północnych, tudzież z opisów licznych podróży. Cał-

niejsze jego dzieła są: „Etudes sur Goethe" (1835); „Histoire de la litérature en Danemark et en Suède" (1839); „Lettres sur la Russie, la Finlande et la Pologne" (2 t., 1848); „Lettres sur l'Amérique" (2 t., Paryż, 1852); „Lettres sur l'Adriatique et Monténégro" (2 t., Paryż, 1854); „Voyage en Suisse" (Paryż, 1861); „Souvenirs d'un voyageur" (Paryż, 1867) i t. d. W ostatnich czasach wydał cały szereg powieści, z których wymieniamy: „Le fiancés de Spitzberg" (Paryż, 1858); „Gazida" (1860); „Hasards de la vie" (1868; „Mémoire d'un orphelin" (1864); „Cimarosa" (1867); „Les drames du coeur" (1868); „Les âmes en peine" (1875); „Une grande dame russe" (1876); „En pays lointains" (1876); „Aux bords de la Neva," „Histoires allemandes et scandinaves" i „Les drames du coeur" (1877) i t. d. Nadto umieszczał mnóstwo artykułów w różnych czasopismach. Od 1870 był członkiem akademji.

Marmol Józef, poeta hiszpańsko-amerykański, * 1818 w Buenos-Ajres, † 1860. Po ukończeniu studjów prawnych w rodzinnem mieście, uwięziony 1838 z rozkazu dyktatora Rosasa, a następnie wygnany, podróżował po Ameryce południowej, a po upadku dyktatora wróciwszy do kraju, brał w sprawach publicznych czynny udział jako deputowany. **M.** należy do najznakomitszych poetów Ameryki południowej. Naprzód dał się poznać pięknemi dytyrambami przeciwko Rosasowi, następnie zyskał powszechny rozgłos swemi „Cantus del pelegrino" (pierwsze 5 pieśni Montevideo 1847, zaś 5 ostatnich wyszły później); jest to epopeja w rodzaju Byronowskiego „Childe Harolda." Sławę swą ustalił, a nawet powiększył dramatami „Poeta" i „Krzyżownik," oraz romansem „Amalija" (1852); przekład polski w *Bibl. Warsz.* za rok 1872), w którym opowiada historję Buenos-Ajres za rządów Rosasa.

Marmolata (Vedretta M.), najwyższy szczyt alpejski w Tyrolu południowym, 3,360 metrów wysoki, na granicy Tyrolu i Włoch.

Marmont August Fryderyk Ludwik Viesse de, *książę Raguzy*, marszałek Francji, * 1774 w Châtillon-sur-Seine. W 15 roku życia wstąpił do armji i pod Tonlonem zapoznał się bliżej z Bonapartem. W r. 1795 walczył nad Renem, następnie towarzyszył Bonapartemu do Egiptu, odznaczył się potem w bitwach we Włoszech, Holandji i Niemczech i w r. 1809 za dobry zarząd Dalmacji otrzymał tytuł księcia Raguzy. Po bitwie pod Znaim, stoczonej zaraz po bitwie wagramskiej, 11 lipca 1809 r. pozyskał buławę marszałkowską. W roku 1811 walczył zaszczytnie w Hiszpanji i 1813 r. pod Lipskiem, 30 marca 1814 wraz z generałem Mortier dowodził korpusami, które Paryża bronić miały, lecz został pobity i zawarł z rosyjskim feldmarszałkiem Barclay-de-Tolly zawieszenie broni, skutkiem którego Napoleon przymuszony został do podpisania swej abdykacji. Mianowany przez Ludwika XVIII parem i generałem gwardji, żył **M.** po większej części w swych dobrach. W r. 1830 wydalił się z Karolem X za granicę i † 1852 r. w Wenecji, jako ostatni marszałek pierwszego cesarstwa francuskiego. Zostawił bardzo ważne do historji owej epoki pamiętniki „Mémoires" (9 tom., Paryż, 1856—1857).

nont August

Marmontel Jan Franciszek, pisarz francuski, * 1723 w Bort, w prowincji Limousin, † 1799 w Abeville pod Evreux. Z dzieł jego, wydanych przez Villenave'a (12 t., Paryż, 1824—27), celniejsze są: „Contes Moraux" (2 t., Paryż, 1761, tłómaczone na wszystkie prawie języki, na polski przez T. Węgierskiego, Warszawa, 1747); „Bélisaire" (Paryż, 1767); „Les Incas" (2 t., Paryż, 1777); „Poétique française" (3 t., tamże, 1763) i „Éléments de littérature" (6 t., Paryż, 1787). **M.** należy do najlepszych stylistów francuskich. Od śmierci d'Alemberta (1783) był sekretarzem akademji.

Marmontel Antoni Franciszek, fortepjanista kompozytor francuski, * 1816, † 1898; od r. 1836 był profesorem konserwatorjum paryskiego, ustąpił 1887 r. Oprócz licznych kompozycji muzycznych, ogłosił: „L'art classique et moderne du piano" (1876); „Les pianistes célèbres" (1878); „Symphonistes et virtuoses" (1881); „Virtuoses contemporins" (1882); „Eléments d'esthetique musicale" (1884); „Histoire du piano et ses origines" (1885) i inne.

Marmora albo **Marmara**, *Mari di Marmara*, u starożytnych *Propontis*, niewielkie wewnętrzne morze pomiędzy europejską a azjatycką Turcją, przez cieśninę Dardanelską z morzem Egejskiem, a przez Bosfor z morzem Czarnem połączone, jest od zachodu ku wschodowi 282 klm. długie, a około 80 klm. szerokie, ma 11,655 klm. kw. powierzchni, z których 182 klm. (3,3 m. kw.) przypada na wyspy; tworzy na wschodzie głęboko w ląd wrzynającą się zatokę zwaną Ismid. Głębokość jego w pobliżu brzegów wynosi około 50 metrów, zaś na środku do 1,300 metrów. Z licznych, znajdujących się na niem wysp, największą jest *Marmara*, mająca 4,000 miesz. z miastem głównem t. n.

Marmorosz *(Maramoross)*, herb: Na tarczy 4-dzielnej, w polu I złotem, na skałach między dwiema parami drzew—Tatar w czerwonym płaszczu, spodniach żółtych, obuwiu błękitnem, w zawoju czerwonym, z szablą u boku, ze złamaną strzałą w prawej ręce, z dzidą w lewej, z łukiem na plecach; w II srebrnem, na murawie — chorągiew czerwona z orłem dwugłowym czarnym na wierz-

Marmorosz.

chu drzewca; w III srebrnem, na murawie—kary koń z czerwonym popręgiem; w IV błękitnem—półksiężyc rogami do słońca, położonego niżej. U szczytu Merkury do połowy postaci, z 5-u kłosami (4-a złotemi i 1-m zielonym) w prawej ręce, a laską swoją właściwą (okręconą dwoma wężami) w lewej. Labry z prawej strony błękitno-złote, z lewej czerwono-srebrne. Indygenat galicyjski 1772 r.

Marmozet, ob. Małpeczki.

Marmur, ogólna nazwa odmian wapienia krystaliczno-ziarnistych, dających się polerować, i które dla piękności barw nadają się na wyroby rzeźbiarskie i architektoniczne. Twardość M.=3, w świeżym odłamie jest połyskujący, na brzegach przeświecający, barw różnych. M. znajdują się prawie wszędzie, zacząwszy od utworów jurajskich aż do wapieni sylurskich, a leżące w blizkości skał krystalicznych są zwykle pięknemi żyłkami odcieniowane. Odmiany M. są bardzo liczne i u kamieniarzy noszą rozmaite nazwy; najpiękniejsze M. zowią się *starożytnemi*, mniemano bowiem długo, że łomy, z których starożytni wybierali swe M., wyczerpane już zostały. Beudant dzieli M. na następne główne klasy: 1) M. *pojedyncze*, składające się tylko z czystego węglanu wapnia i z ciał barwiących. Tutaj należą: M. białe, dziś łupane w Kararze, czarne, żółte i t. d. 2) M. *okruchowcowe (brekcje)*, składające się z różnorodnych ułamków, połączonych z sobą masą marmurową, albo M. tak żyłkami poprzecinane, iż się wydaje, jakoby do ich składu rozmaite części wchodziły *(pseudobrekcje)*. M. zwany *brokatela (broccatello)* składa się z bardzo drobnych ułamków. 3) M. *złożone* są brekczjami, które prócz wapienia i inne jeszcze zawierają w sobie minerały, np. chloryt, serpentyn, wapno i t. d. Z pomiędzy takich marmurów *czypolin (cipolino)* zawiera w sobie mikę, talk i chloryt, rozsiane w białej cukrowatej masie. M. *muszlowe* albo *ślimaczkowe (lumachelles)* zawierają w sobie muszle, ślimaki i korale. Najpiękniejszym z tego gatunku jest M. opalizujący, wydobywany w Bleiberg w Karyntji. M. *twardemi* nazywają niekiedy granity i porfiry. M. *bergamski* jest odmianą anhydrytu (ob.). Sztuczny M. otrzymali Rose i Siemens przez żarzenie aragonitu, oraz wapienia litograficznego (ob. też Kamienie sztuczne). Za surogat M. w wyrobach technicznych służy często gips, którego twardość powiększa się dodatkiem ałunu. W Polsce łomy M. znajdują się w Kieleckiem (ob. Chęcińskie kopalnie). Por. Weber „Das Schleifen, Polieren, Färben des Marmors" (4 wyd., 1895).

Marmurkowanie, pokrywanie przedmiotów zabarwieniem pstrem, żyłkowanem, do marmuru podobnem.

Marmurowa kronika, ob. Arundel Tomasz Howard hr.

Marna, najznaczniejszy dopływ Sekwany, bierze początek powyżej Langres w depart. Wyższej Marny i ubiegłszy 525 klm., wpada pod Charenton do Sekwany. Pomiędzy kanałami, które bądź obok niej idą, bądź też łączą ją z innemi rzekami, ważniejsze są: kanał *d'Ourcq* prowadzący z Paryża do Sekwany wzdłuż *Marny i Ourcq* do La-Ferté-Milon; boczny kanał M., idący od Châlons do St. Dizier; kanał *Marne-Aisnes* i 315 klm. długi kanał *Marne-Rhin*, które łączą Sekwanę z rzekami środkowej i wschodniej Europy.—Departament *Marny*, utworzony z środkowej części Szampanji, ma 149 mil kw. czyli 8,204 klm. kw. i 435,000 miesz., podzielony jest na 5 okręgów: Châlons, Epernay, Reims, Menehould, Vitry le-Français, z miastem głównem Châlons sur Marne.—Departament *Wyższej Marny*, obejmujący południowo-wschodnią część Szampanji i małą część Burgundji, zajmuje 6,258 klm. kw. i 243,000 miesz., dzieli się na 3 okręgi: Chaumont, Langres, Vassy; miasto stołeczne Chaumont.

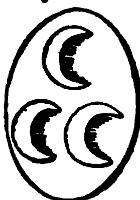
Marnavić Tomasz Jan, pisarz serbsko-chorwacki, * 1579 w Szybeniku, † 1637 w Rzymie; wstąpiwszy w młodym wieku do zakonu Jezuitów, został kanonikiem szybenickim, potem powołany do Rzymu, był tam protonotarjuszem apostolskim i rewizorem ksiąg chorwackich, drukowanych w Rzymie; następnie archidjakonem kapituły zagrzebskiej, w końcu od 1631 biskupem bosenskim. Z licznych dzieł M., pisanych częścią po łacinie, częścią po chorwacku, najważniejsze: „Život Margarite" (Wenecja, 1613); „Život Magdalene" (najlepszy poemat M., Rzym, 1623; najnowsze wyd. w Zadrze, 1863); „Istumaczenje obilnje nauka krstianskoga" (Rzym, 1627, Wenecja, 1690, Rzym, 1708, 1855); „Osmanszcica" (dramat wierszem, Rzym, 1631, 1708, 1855); „Vinograd gospodnjev u Ilirskoj" (Rzym); „Unica gentis Aureliae Valeriae Salonitanae dalmaticae nobilitas" (Rzym, 1628); „Regiae Illyricanae sanctitatis foecunditas" (t. 1630); „Indicia vetustatis et nobilitatis familiae Marciae, vulgo Marnavitiae Nissensis" (t. 1632); „Dialogi de Illyrico et rebus illyricis" (t. 1634) i inne.

Marocchetti Karol, baron, rzeźbiarz francuski, * 1805 w Turynie, † 1868 w Londynie. Kształcił się pod kierunkiem Bosio; od 1802 aż do rewolucji lutowej przebywał we Francji; wierny Orleanom, udał się wraz z nimi do Anglji i tu stale zamieszkał. M. uważany jest za jednego z najznakomitszych tegoczesnych rzeźbiarzy francuskich. Z licznych utworów jego celniejsze są: „Posąg konny Emanuela Filiberta" w Turynie (jego arcydzieło), „Statua konna księcia Orleańskiego" (1844); „Kolosalna statua Ryszarda Lwie Serce w Londynie" (1851); „Posąg konny królowej Wiktorji" (1854).

Marokańska skóra, toż co safjan.

Marokko (po arabsku Maghrib-el-aksa, to jest ostateczny zachód), państwo na północo-zachodzie Afryki, ograniczone morzem Śródziemnem, oceanem Atlantyckim, Saharą i Algerją, ma 812,300 klm. kw. przestrzeni. Jest to kraina górzysta przerznięta Atlasem, rozgałęzionym tu w mnogich od-

nogach, tak że tylko pobrzeże oceanu Atlantyckiego stanowi tu nizinę. Strumieni górskich i rzek jest tu bardzo wiele, żadna z nich jednak nie jest żeglowną, z przyczyny zamulenia piaskiem przy ujściu. Najważniejsze z tych rzek są: Malvia, Garet, Nakor, Sebu, Sus, Run, Dra i inne. Klimat bardzo piękny, łagodzony przez wiatry morskie. Zima od października do marca stanowi porę mokrą. Grunt wogóle nader urodzajny, tylko połud. część kraju, granicząca z Saharą, i wschodnia, dotykająca Algieru, są dzikiemi bezwodnemi pustyniami. Atlas pokryty jest wspaniałym lasem z najpyszniejszych drzew złożonym. W nizinach lasy są rzadkie, ale za to ryżu obfitość. Wino, bawełna, południowe owoce udają się tu wybornie. Zwierząt domowych wielka ilość, a z pomiędzy dzikich: małpy, antylopy, bawoły, hjeny, lwy, strusie, są tu bardzo częste. Ludność rozmaicie jest podawaną, najprawdopodobniejsze obliczenie daje około 8,000,000 m., po większej części Arabów, mahometan, zajmujących się rolnictwem i chowem trzód; język panujący arabski. Przemysł i handel nieznaczny; rząd despotyczny zostaje w ręku sułtana, noszącego tytuł Emira-al-Mumenia (władcy prawowiernych). Władza jest dziedziczną w męskiem potomstwie sułtana, ale nieokreślony porządek następstwa tronu powoduje liczne zaburzenia i wojny domowe. Stolice są w miastach: Fezie i Marokko. Herb przedstawia trzy srebrne półksiężyce na tarczy zielonej.

Herb Marokko

Historja. Dzieje **M.** są aż do końca XV w., kiedy Meriudowie przez Sanditów zostali strąceni, ściśle połączone z dziejami całej Berberji. Po Sanditach nastąpili w początkach XVI stulecia szeryfowie Tafileltu, pod których rządem granice kraju najbardziej się rozszerzyły, obejmowały bowiem zachodnią część Algieru, a na południu sięgały aż do Gwinei. Około połowy XVII w. Mulej Szeryf dał początek dynastji drugich Szeryfów, która dotąd jeszcze panuje. Osławionym z rozpusty i okrucieństwa władcą tej dynastji był Mulej-Izmail. Za rządów sułtana Mulej-Solimana (1794—1822) zaczął się dobrobyt kraju nieco poprawiać. Po nim nastąpił Mulej sułtan Abd-ur-Rahman (1822—59), za którego czasów skutkiem zdobycia Algieru przez Francuzów, państwo marokańskie tak wewnątrz jako i zewnątrz w ciężkie popadło kłopoty. Albowiem walki Abdel-Kadera (ob.) byli dla sułtana powodem do konfliktów i z Francuzami i z własnymi sfanatyzowanymi poddanymi. Nieprzyjazne stosunki z Francją wywołały w r. 1844 wojnę, która po klęsce zadanej wojsku marokańskiemu przez marszałka Bugeaud w bitwie nad Isly (14 sierpnia 1844), ukończyła się traktatem tangerskim 10 września 1844, ratyfikowanym dopiero pod grozą floty francuskiej 1845. Równoczesne zatargi z Hiszpanją i państwami skandynawskiemi załatwiano na drodze pokojowej. Podburzone przez Abdel-Kadera plemiona w prowincjach płn. i wschodn. stanęły otwarcie po jego stronie przeciw rządowi marokańskiemu 1847. Na żądanie sułtana, którego wojska poniosły dwie klęski od powstańców (1847), Francuzi czynnie interwenjowali, i po poddaniu się Abdel-Kadera (22 grudnia 1847) zbuntowane plemiona zmuszone zostały do posłuszeństwa. Chwilowe spory z Francją z powodu obrazy konsula francuskiego (1849), zakończyły się pokojowo, ale **M.** ucierpiało wiele 1850 od strasznego głodu, stagnacji handlowej i groźnego wewnątrz powstania, którego celem była detronizacja Sułtana. Zaledwie stłumione to powstanie, aliści nowe z Francją wszczęły się niesnaski (1851), dopiero po bombardowaniu Saleh (Listopad 1851) załatwione w marcu 1852. Za Sidi-Mohammeda (1859—73) Hiszpanja, nie mogąc otrzymać zadość uczynienia za przeróżne krzywdy, wypowiedziała sułtanowi wojnę (22 października 1859). Marokańczycy pobici w dwu krwawych bitwach przez O'Donnela 4 lutego 1860 pod Tetuan i 23 marca t. r., musieli zawrzeć 26 kwietnia 1860 pokój, mocą którego zapłacili Hiszpanji 20 miljonów piastrów kosztów wojennych i odstąpili kraj między wzgórzami Sierra-Bullanes aż do drogi Angerskiej wraz z przestrzenią około St.-Cruz. Sułtan musiał następnie pokilkakroć tłumić wewnętrzne rozruchy, jak np. groźne powstanie 1867; dekretem 1864 dozwolił państwom europejskim wolnego handlu w całem cesarstwie **M.** Po śmierci Sidi-Mohammeda wstąpił na tron syn jego Mulej-Hassan (1873) i od początku starał się podnieść kulturę kraju przez zaprowadzenie reform wewnętrznych i stosunki z mocarstwami Europy, przez co jednakże ściągnął na siebie nienawiść pewnej części magnatów krajowych, którzy w sierpniu 1878 starali się go usunąć za pomocą trucizny. Mulej Hassan próbował zawiązać stosunki z mocarstwami europejskiemi. W 1880 zebrała się w Madrycie konferencja Marokańska. W 1890 zawarto traktat handlowy z Niemcami. Wewnątrz kraju spokój był zakłócony ciągłemi zaburzeniami. W 1892 przyszło do nieporozumień z Hiszpanją, zakończonych w 1894 traktatem. W 1894 umarł Mulej Hasan, a na tron wstąpił Abd-ul-Azis szesnastoletni młodzieniec, w którego imieniu rządził minister Sidi-al-Ghornit. W kraju ciągle trwały nieporządki wewnętrzne, Por. Augustin „Marokko in seinen geogr. historischen, religiösen, politischen, militarischen und gesellschaftlichen Zuständen“ (Peszt, 1845); Renou „Description de Marocco“ (Paryż, 1846); Richardson „Travels in Marocco (2 t., Londyn, 1859); Rohlf sprawozdania podróżnicze w Pettermanna „Mittheilungen“ (1863—65); E. Schlagintweit „Der spanish-morokkan. Krieg in den Jahren 1859 und 1860“ (Lipsk, 1863).

Marold Ludwik, malarz i ilustrator czeski, * 1865 w Pradze, † 1898 tamże. Zaczął się uczyć malarstwa w akademji miejscowej, mając lat 15

Marold Ludwik.

po pół roku za „brak zdolności“ wydalony z akademji praskiej, udał się do Monachjum, gdzie pracował głównie pod Gysisem i Löftzem, ale tam nie uznano za brak zdolności tego, że kroczył nie utartą, lecz własną oryginalną drogą. Wtedy zaczął posyłać do pism czeskich *Zlatej Prahy* i *Svietozora* swoje rysunki, odznaczające się właściwym mu „szykiem“. Zasilał też *Fliegende Blätter*. W 1866 zilustrował po raz pierwszy całą powieść „Pan Markyz“ S. Hellera. Wróciwszy w końcu 1887 do Pragi, pracował czas jakiś pod Pirnerem. W 1888 dał na wystawę wybitny obraz „Z trhu“. Udał się potem do Paryża, gdzie miał się uczyć malarstwa dekoracyjnego u Gallanda, ale wkrótce wyrzekł się stypendjum i ten rodzaj malarstwa zarzucił, a oddał się ilustrowaniu życia paryskiego z niezwykłą elegancją i wdziękiem. Ilustrował też powieść Theurieta „Le mari de Jacqueline“. Przebywał naprzemian w Paryżu i Pradze. Brał udział w panoramie „Bitwy pod Lipanami“. Do wybitniejszych prac jego olejnych należy „Portret syna“ z r. 1896. Z dzieł przezeń ilustrowanych wymieniamy: Margueritte'a „Ma Grande“ (i przekład czeski) i „Sur le retour“; Perret'a „Les filles Mauvoisin“; Yriarte'a „Amour et amitié“; Rosnego „Le miracle“; De Lys'a „L'énigme“; Lonys'a „Une volupté nouvelle“; Erckmann'a-Chatrian'a „L'ami Fritz“; poezje Nerudy; Erbena „Vodnik“; Czervenka „Písnie Záviszovy“; Hermanna „Pražské figurky“. Zbiór prac **M.** wyszedł w 1899.

Maroni (Marowyne), rzeka w Gujanie (Ameryka południowa), wypływa z gór Lorguin, tworzy granicę, pomiędzy Gujaną francuską a holenderską, posiada liczne dopływy, zamulone ujście i w korycie złoto. Długość jej wynosi 680 klm.

Maroni, zbiegowie murzyńscy w Indjach zach. i Gujanie i ich potomkowie, którzy długo walczyli z białymi, obecnie w nieznacznej tylko liczbie pozostali w Gujanie i w Sierra Leone.

Maronici, sekta chrześcijańska w Syrji, powstała w skutek sporów monoteletycznych. Gdy mianowicie po wstąpieniu na tron Anatazjusza II Monoteleci (ob.) zewsząd wygnani zostali, schroniły się ich reszki na Libanie około klasztoru św. Marona. Na przywódcę wybrany został mnich Jan Marum albo Maro, który otrzymał tytuł patrjarchy antjocheńskiego. **M.**, będąc ludem bitnym, potrafili i pod panowaniem islamu zachować w pewnym stopniu samoistność polityczną i religijną. Zaludniają oni w północnym Libanie prowincje Kesrowan i Bocherre, a nadto w znacznej liczbie mieszkają w górach środkowych, w tak zwanych okręgach mieszanych i w miastach nadmorskich. Ogólną ich liczbę podają na 120—130,000 m. **M.** odznaczają się pracowitością i przemyślnością, głównie produkują surowy jedwab. Dawn władza szlachty upadła około 1858 r. w s połączenia się partji klerykalnej z demokrat Żyjąc w ciągłych niezgodach z nielicznym, wojowniczym plemieniem Druzów (ob.), doznı wielkich strat, zwłaszcza w walce 1860.—Mi już 1182, a następnie 1445 poddali się papi 1736 zaś r. przyjęli uchwały soboru trydencl a nadto odznaczają się wielką przychylnośc stolicy apostolskiej i nieograniczonem posłu stwem dla swych duchownych, zachowali j wiele zwyczajów i urządzeń kościelnych, nie jętych gdzie indziej. W 1850 liczono około 30 **M.** Później wskutek walk z Druzami liczba i zmniejszyła. W 1861 wcielono ich do pasz Libańskiego. Por. Socin „Palästina und rien“ (1880).

Marony, ob. Kasztanowiec.

Maroquin, ob. Safjan.

Marosz po madz. *Maroś*, starożytna *Ma* rz. w Siedmiogrodzie i Węgrzech, bierze poc przy granicy Mołdawji w komitacie czeckim (pod Aradem wychodzi na wielką równinę, st spławną blisko Karlsburga i ubiegłszy 873 wpada pod Szegedynem do Cisy. Przyjmu siebie z lewej strony: Görgeny i Kokel, z p zaś Aranyosz.

Marosz albo **Marosz-Torda,** komitat w miogrodzie, słynny urodzajnym gruntem i d winem, zroszony rz. Marosz, ułatwiającą h drzewem. Mieszkańcy zajmują się rolnictwer dowlą bydła i uprawą wina oraz tytuniu. K **M.** ma na rozległości 4,324 klm. kw. 178,000 ı Stolicą komitatu jest *Marosz-Waszárhely.*

Marosz Ujwar, osada w siedmiogr. l dolno-białogrodzkim, nad rz. Maros, ma 3,8(zamek, piękne stada koni i po Wieliczce najwi w całej Austrji kopalnię soli.

Marosz-Vasarhely, albo Nowy-Targ, s komitatu Maroskiego w Siedmiogrodzie, w dzie szeklerów, nad rz. Maros, ma 14,500 m mek warowny z koszarami, piękny kościół mowany w stylu gotyckim, wyższe katolicki nazjum, bibljotekę publiczną (60,000 tomów), sztor Franciszkanów.

Marot Klemens, poeta francuski, * 1495 hors, † 1544 r. w Turynie, znany jest równ ojciec jego, *Jan Marot*, kamerdyner Franci (* 1463, † 1523 r.), z wielu utworów poetycznych. Jego naiwnie powabne poezje, drukowane były wielokrotnie w w. XVI. W nowszych czasach najdokładniejsze ich wydanie sporządził Lacroix (3 t., Paryż, 1824). Wielki rozgłos znalazły szczególnie jego psalmy w liczbie 50. Naiwny styl **M.**, skąd wyrażenie *Style marotique*, długo służył za

Marot Kler

wór dla lżejszego rodzaju poezji. Z wielkiem powodzeniem naśladował go Lafontaine.—Syn jego *Michał M.* był także poetą. Por. Collletet „Notices biographiques sur les trois M." (1871).

Maróthy Danjef, autor słowieński, * 1825 r. w Maszkowie, 1878 w Luboreczy, gdzie był proboszczem. Pisał od 1860 wiersze humorystyczne, pod pseudonimem Danka Maszkowskiego do *Domowej pokladnicy*, *Orla tatr.*, *Sokola* i in. czasopism słowieńskich. Zasłużył się jako patrjota i obrońca słowieński.

Maroto don Rafal, jeden z najznakomitszych dowódców karlistowskich podczas hiszpańskiej wojny domowej, * 1785 w Conca w Murcji, w 1808 zaciągnął się do armji, 1815 został pułkownikiem, a następnie długie odbywał podróże szczególniej po Ameryce. Stronnik Don Carlosa, walczył od 1834 pod wodzą Zumala-Carreguy'a, a po jego śmierci 1835 r. objął dowództwo w Biskai, pobił Esparterę pod Arrigoria 11 września 1835, ale popadłszy w niełaskę, usunął się od działania. Mianowany jednak naczelnym wodzem 25 czerwca 1838, objął to stanowisko, reorganizował armję, występował krwawo przeciw intrygantom, ale zagrożony z tego powodu przez nienawidzącą go kamarylę, zawarł z Krystynosami traktat w Bergara (31 sierpnia 1839), skutkiem którego dalsza wojna domowa została przerwaną. M. † na początku r. 1847 w Chili w Ameryce południowej, gdzie poszedł szukać schronienia, by uniknąć ciągłego prześladowania za dawne swe czyny.

Marozia, podobnie jak jej matka *Teodora*, kobieta osławiona w wiekach średnich. Mieszkała na zamku św. Anioła, rządząc samowładnie papieżem, państwem Kościelnem, a nawet i całemi Włochami. Z papieżem Sergjuszem III spłodziła syna, późniejszego papieża Jana X w r. 928. Nareszcie wtrącona przez własnego syna Alberta do więzienia, † przed rokiem 954. Por. Gregoroviusa „Geschichte Roms im Mittelalter" (t. 3).

Marpingen, wieś kościelna w pruskim okręgu regencyjnym Trewirskim, w pow. St. Wendel, 1,500 miesz.; ponad źródłem w sąsiednim lesie miała się objawić 1875—77 Matka Boska, w skutek czego miejsce to było celem licznych pielgrzymek.

Marquardsen Henryk, prawnik niemiecki, * 1826 w Szlezwigu, studjował w Kiel i Heidelbergu, habilitował się tamże, poczem od 1861 r. został profesorem prawa państwowego w Erlangen, skąd wybrany był do sejmu bawarskiego, od 1871 członek sejmu niemieckiego, należy do stronnictwa narodowo-liberalnego. Wydał: „Ueber Haft und Bürgschaft bei den Angelsachsen" (1851); „Der Trentfall. Zur Lehre von der Kriegskontrebande und dem Transportdienst der Neutralen" (1866); „Das Reichspressgesetz vom 7 mai 1874" (1875). W r. 1883 rozpoczął do współki z innymi wielkie wydawnictwo „Handbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart," w którem pomieścił monografję o polityce (1884).

Marquesas, wyspy, po franc. *les Marquises*, a od ich odkrywcy zwane *Mendana*, grupa wysp we wschodniej części Australji, obejmująca 1,274 klm. kw. i 5,000 miesz., składa się z 12 większych i mniejszych wysp, które tworzą dwie, południowo-wschodnią (właściwe Marquesas) i południowo-zachodnią (wyspy Washingtona) grupy. Klimat i płody odpowiadają zupełnie reszcie wysp wulkanicznych podzwrotnikowej Australji. Mieszkańcy, kształtnie i silnie zbudowani, pozostają dotychczas w stanie dzikim. Główną z wysp jest Nukahiva. Kontr-admirał Dupetit-Thouars zajął 25 czerwca 1842 r. ten archipelag w posiadanie Francji.

Marr Karol, malarz niemiecki, * 1858 w Milwaukee, uczeń Lindenschmita w Monachjum. Celniejsze z jego prac są: „Flagellanci," „W Niemczech" (1808).

KONIEC TOMU DZIEWIĄTEGO.

LIBRARIES
UNIVERSITY
STANFORD
LELAND STANFORD JUNIOR UNIVERSITY
ORGANIZED 1891